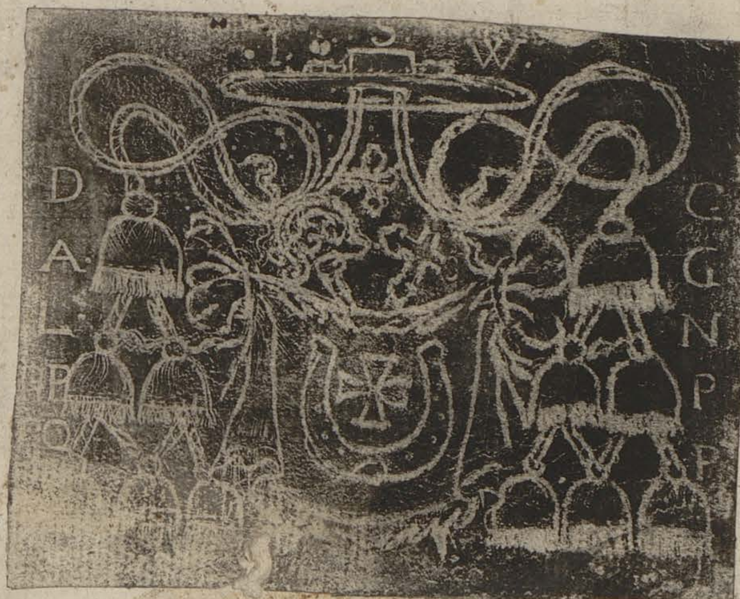
S V Z
D Z

6 3 4

I. S. W.
D A. L. P Q
C G N P P

Rpsk ßs Mpsfpsz kpsskz

stus App

Mpsnsskyn Rpskybdsk Rgbskpmz

ANTIQVITATVM

ROMANARVM CORPVS ABSOLVTISSIMVM,

IN QVO

PRÆTER EA, QVÆ IOANNES ROSINVS delineauerat, Infinita supplentur, mutantur, adduntur.

EX CRITICIS, ET OMNIBVS VTRIVSQ; LINGVÆ auctoribus collectum: Poëtis, Oratoribus, Historicis, Iurisconsultis, qui laudati, explicati, correctique.

THOMA DEMPSTERO à Muresk, I. C. Scoto Auctore.

HVIC POSTREMAE EDITIONI ACCESSERVNT.

ELECTA,

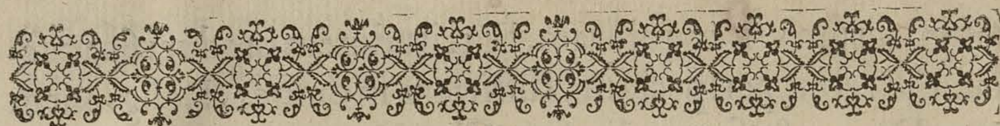
I. *DE PRISCIS ROM. GENTIL. AC FAMILIIS.*
II. *DE TRIBVBVS ROM. XXXV. Rusticis atque Vrbanis.*
III. *DE LVDIS FESTISQ. ROM. ex Kalendario vetere.*

Studio AND. SCHOTTI. Soc. I.

Permissu Superiorum.

COLONIAE,
Sumptibus BERNARDI GVALTERI.
Anno M. DC. XX.

Nobili Amplißimoque viro ac Dño.

Dn. FRANCISCO SCHOTTO: REIPVB. ANTVERPIENSIS CONSVLI.

Felicitatem.

IRCVMSPICIENTI mihi, ſub cuius auſpicijs Librum hunc à IOANNE ROSINO primum delineatum, deinde ab Excellentiſſ. I.C. & ſummo Philologo THOMA DEMPSTERO, &c. ad amuſſim exaſciatum, tandem nunc tribus illuſtribus titulis à Reuerendo & Clariſſimo D. ANDREA SCHOTTO, S.I. fratre tuo, auctum, à me vero iam recuſum, emitterem, ante omnes tu vnus occurrebas. Siue enim Fratrem tuum, ſiue Te, ſiue Meipſum ſpectem, profecto alium quemquam hic adire nec poſſum nec debeo. Nunquid enim impudenter, immo impiè quodammodo facere videri poſſim, ſi Fratris tibi chariſſimi, per ſe clariſsimi labores, quibus non minima pars Operis huius conſtat, in alienam quaſi familiam tranſcriberem, aliiſque dedicatum irem? Quod ſi patronum quæro earum rerum quæ hoc libro tractantur, intelligentem; neminem ſanè magis dignum atque idoneum reperire poſsim, quam Teipſum; qui non ſolum in grauioribus ſcientiis, verum etiam in hac litterarum humaniorum ſtudio maximè excellis; vti hoc ipſum publicis monumentis toti Orbi iam pridem teſtatum feciſti. Poſſem hoc loco ceteras tuas virtutes, Prudentiam multis peregrinationibus ac

longo rerum vſu acquiſitam, Fortitudinem in aduerſis ac ſecundis rebus perſpectam, Iuſtitiam in omnes, Religionem erga Deum, & ſi quæ aliæ ſunt Chriſtiano viro dignæ, prolixe cõmemorare: ſed quum hæ ipſæ Conſulares in patria, eaque toto orbe ſplendidiſsima Vrbe (de quibus ex animo congratulor) faſces Tibi pepererint, & in tam ſublimi loco poſitæ, nemini obſcuræ eſſe poſsint; ineptus ſim ſi quaſi lumen Soli conciliare vel addere velim. Ad Me quod attinet, ita ſumma & Fratris & Tua ipſius humanitate beneficiiſq; haud vulgaribus me obſtrictum fateor, vt vitam acerbam mihi putem, niſi grati animi vel ſignum modò in publicum edam. Iddum facio maiorem in modum Te rogo atque oro, vt conatum hunc meum bonam in partem acccipias, meque in clientum ſuarum numero iam adſcriptum, porro eſſe patiaris. Vale Coloniæ, &c. ipſis Nonis Octob. CIↃ. IↃ. CXIX.

Nob. Ampliſſ. D. V.

obſequentiſſ. Cliens,

BERNARDVS GVALTERI
Typogr. Colon.

LECTO-

LECTOREM MEVM SALVTO.

ZENO ille Citticus Stoicæ assertor sapientiæ, Deos consuluit, qua ratione beatam vitam optime institueret? Respondit Apollo, εἰ συγχρωτίζοιτο τοῖς νεκροῖς, *si concolor fieret mortuis*, quod vbi ille intellexisset τὰ τῶν ἀρχαίων ἀναγινώσκειν dicitur, *ad veterum monimenta euoluenda se contulisse*, censebat enim se mortuis concolorem tum demum futurum, si defunctorum laudabili doctaque vteretur consuetudine, vnde *& mores formarentur, & virtutis præcepta desumerentur*. An non & L. Senecæ eiusdem familiæ sequacis par extat consilium? *Cum Catonibus*, inquit, *viue, cum Lælio, cum Tuberone, quod si conuiuere etiam Græcis iuuat, cum Socrate, cum Zenone versare, alter docebit te mori, si necesse, alter antequam necesse erit, viue cum Chrysippo, cum Posidonio, hi tibi tradent, diuinorum humanorumque notitiam.* Neque quisquam obiiciat Augustum Principem ANTIQVARIOS *fastidiisse*, qui Antiquitatem venerabatur, molestas illas & improbas Grammatistarum anxietates, & de μὶν & σφὶν dissertationes inutiles censebat. Alioqui enim ab argutissimo Grammatico *veterum memoriarum exequentissimus*, idem Princeps audit, an aliud filio tanti imperij destinato hæredi, & iam participi, Theodosius Hispanus apud cultissimum Claudianum commandat:

Interea Musis animus dum mollior instat
Et quæ mox imitere legas, nec desinat vnquam
Tecum Gratia loqui, tecum Romana vetustas.
Antiquos euoluere duces, assuesce futuræ
Militiæ, latium retro te confer in annum.

Hanc itaque tibi, (MI LECTOR) Philosophorum, virorum principum, atque adeo oraculi diuinioris authoritate comprobatam, offero, & vt possum, adorno ANTIQVITATEM, vbique ROMANAM, sæpe GRÆCAM, interdum etiam & barbararum GENTIVM sacra ritusque complexam, vt publici fiat iuris, vtinam & saporis! quod priuatis meis antea studijs, in memoriæ subsidium, destinaueram ac domi continueram.

Videram Ioannem ROSINVM, transcriptionis sedulitate (hoc de eo doctorum quorundam iudicium) non contemnendum, aliquem in ordinem eam digessisse, & de ea optime meritos posterioris sæculi, nec rarenter ætatis nostræ Criticos ad verbum compilasse, Onufrium, Manutium, Sigonium, Ciacconum, Pithæum, Brodæum, Polletum, Cuiacium, Brissonium, Hottomannum, Ræuardum, Marlianum, Rhodiginum, Riuallium, Gruterum, Turnebum, Lipsium, Scaligerum, magna omnes Europæ ornamenta: quibus ego nominibus cum semper assurgerem, aut à via discederē, nefas duxi aut Rosini speciosam abolere Epigraphen,

ne malignus & inuidus censerer, aut illustriorum scriptorum curas hinc eliminare, ne pessime iuuentutis profectui esset consultum. At cum multa deessent, quæ titulo responderent, in eam curam incubui, vt seruatis iisdem inscriptionibus mea insererem, quo viam studiosis aperirem, bonos authores probatosque euoluendi, seligendique, selectos excerpendi, summa quidem cum iucunditate, nec minori studiorum compendio.

Tabulas illas ductiles & schemas, quas prius Chalcographi, credo pompæ potius, quam rei seruituras immiscuissent, prudens sustuli, cum quod non suo pleræque loco, tum quod non paucæ earum ineptæ, rebus dissonæ, & non semel ridiculæ essent, quod qui acutius perpenderint, verum docti mecum fatebuntur, similes exigant pueri, qui & boni clitellas aptent.

Et si forte, MI LECTOR,) hæc minus ad gustum tuum, en patrocinium: vt scias ideo tantum peccasse me, vt veniam rogarem. Anni vnius vertentis ambitu, citius quidem, quam asparagi coquantur, hæc à me meditata, collecta, digesta, scripta, prælo subiecta, nec licebat differre, nam & res meæ exigebãt, & amici vrgebant, quorum ego votis nec volui, nec debui reluctari. Atque eius quidem quamlibet breuissimi temporis portio non exigua Academiæ concessa, & Constantissimæ GERMANIÆ nationi, quæ me sibi PROCVRATOREM imposuerat, eo potissimum tempore quo res maximæ & periculosissimæ cum potentissimis aduersariis gerebantur. Partem aliquam subduxit affluenti Auditorum meorum frequentiæ (quod citra inuidiosam ostentationem vt dictum, ita acceptum velim) satisfaciendi sollicitudo, dum enim alius aliud poscit, adit, consulit, omnes interpellant: quorum votis & expectationi non respondisse, sibi deesse est.

Iustissima mehercules excusatio à munere publicæ professionis subministrata, quod quam onerosum sit, nemo nescit, vbique quidem Academiarum sed maxime Lutetiæ, quæ veluti theatrum eruditionis, aut verius specula dici potest, vbi soli ignaui latent, & secura eloquentiæ *fama*, non raro & *præmia*. Accedebat ad hæc, & doctorem assiduum postulabat arctior lycæi Grassinæi seueriorque disciplina: quod opulentia quidem conditoris, & magnificentia pridem illustre, sed nobilius longe claritate moderatoris sui IOANNIS GVALTII SS. Theologiæ Doctoris Parisiensis, cuius in laudibus hoc ego potissimum posuerim (vt omittam multiplicem eruditionem, linguarumque peritiam) quod & *iuuentus sub eo morigera, & professores eminentissimi*, nam nec ineptos acre patitur iudicium, nec insignes & claros prudentia dimittit.

His itaque ego, nescio, implicatus magis, an obrutus negotiis, quod liberum mihi, imo quod liberum non erat, noctu, interdiu, tibi, LECTOR, tempus impendebam, vtinam! eo otio, aut librorum supellectile, quam aut ego optassem, aut rei dignitas postulasset. Desunt, inquies multa: fateor, sed succurrat tibi illud Romani Philosophi, *alium alio inuenire posse plura, neminem omnia*: nam vt aliis plerisque, ita in litteris dies curaque præsens.

> μέμφεται, ἔστι δ' ἀιεὶ κρεῖσσον ὀφειλόμενον.
> *Incusatur, & semper futura melior est.*

Et

Et vt vnico verbo expediam.

σοὶ μὲν ταῦτα δοκοῦντ' ἐστὶν, ἐμοὶ δὲ τάδε

Hæc tibi videntur, illa vero mihi.

Quid? quod anxia ſcriptorum turba ſumus, alteri obſtat inuida, ne multam in lucem ingenium proferat. Illi nocet obtrectatio, hunc memoria deſtituit, alium iudicium, in quibuſdam omnia deſiderantur.

-----οὐδέ τις ἐστὶν

ἀνθρώπων ᾧ Ζεὺς μὴ κακὰ πολλὰ διδῷ.

---- *Nec vllus eſt.*

Hominum, cui Iupiter non mala multa largiatur.

Me in quocumque libuerit genere repones, memor, *nullum ſine venia placuiſſe ingenium*, & à me omiſſa, fælicius à te ſuppleri poſſe, nec ego id inuidebo. Vale.

JACOBVS DEMBSTERVS.

INDEX

INDEX TOTIVS OPERIS.

IN ELECTIS ROMANARVM ANTIQVITAtum reperiuntur etiam subsequentes tractatus, quos Lector sub paginarum consignatione inueniet.

ANTI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER PRIMVS,

DE VRBE ET POPVLO.

PRÆFATIO.

DE causis quæ me mouerint, vt hosce de Republica Romana libros scriberem, in Epistola ad Lectorem satis dixi. Nunc vt initium fiat operis, libet pauca quædam de ordine Librorum in medium afferre. Is vero hic est: Quicunque Rempublicam aliquam literis describendam sibi sumit, eum primum omnium de loco, vbi illa constituta sit, dicere oportet. Quod nisi fiat, intelligi cætera quæ dicuntur, non bene possunt. Itaque in hoc meo opere primum locum huius Reipublicæ describo: vrbem videlicet Romam: cuius originem, ædificationem, & amplificationem atque ambitum, quantum quidem ex Veterum & recentium ea de re scriptis editis scire potui, fideliter Lectoribus ob oculos pono: atque simul præcipua ædificia iuxta quatuordecim regiones, in quas AVGVSTVS *Vrbem descripsit, indico. Vrbe muris circundata, & ædificiis instructa, de incolis atque habitatoribus huius Vrbis iure optimo dicendum est: quod etiam in hoc primo libro, allatis præcipuis huius Populi diuisionibus & differentiis, summa diligentia facio. Iis cognitis, instituta Populi consideranda. Illa verò versantur vel circa Religionem, vel circa Reipublicæ gubernationem. Secundo igitur huius commentarij libro de Diis, quos hic populus coluit, quibus de causis eos hoc vel illo nomine appellarit, quæ templa, ædes, ædiculas, aras, &c. in eorum honorem ædificarit, dissero. Inde libro tertio Deorum vel sacrorum Ministros describo. Cùm verò multi etiam dies in honorem illorum Deorum festiue & celebriter fuerint peracti: de iis, quos Romani festos habuerunt, quarto libro ago. Ad festos dies pertinent Ludi, quos quinto libro explico. Absoluta ad hunc modum tractatione de Religione, Politiæ descriptionem aggredior: vbi, cùm præcipuæ ferè partes Reipubl. comitiis Populi sint peractæ, de iis primo loco, libro videlicet sexto ago. Magistratus postea libro septimo subiungo. Quæ Leges huius Reipub. ad quarum normam ea gubernata est, fuerint, octauo libro trado. Gubernationis huius praxin, quæ in iudiciis consistit, nono libro expono. Ita & Religione & Reipub. gubernatione explicata, Vrbe egredior, & quæ instituta, qui ritus huius Populi circa rem militarem fuerint, oratione persequor: & sic hunc totum tractatum concludo Hæc de ordine. Nunc* DEO *benedicente, rem ipsam aggrediar, & de Vrbe, eiusque habitatoribus agam. In quo tractatu, præter Veteres rei Romanæ Scriptores, recentes etiam quosdam secutus sum,* BARTHOLOMÆVM MARLIANVM, ONVPHRIVM PANVINIVM, GEORGIVM FABRICIVM, & CAROLVM SIGONIVM, *quod indicare hoc loco volui, ne si viderint Lectores multa hic ex istis, quos dixi autoribus desumpta esse plagij me insimulent.*

CAPVT I.

De Origine vrbis Romæ.

DE origine vrbis Romæ, eius conditoribus, & nomine, variæ & discrepantes sunt sententiæ, quæ à Liuio & Plutarcho recitantur, atque refutantur, & ab Onuphrio etiam Panuinio initio librorum de Republica Romana breuiter recensentur, quas huc referre non est opus. Simplicissima autem, & vero maximè consentanea hæc est: Conditam esse vrbem à Romulo Rheæ Syluiæ filio, Numitoris nepote, cuius prosapia refertur ad Æneam Troianum. Capta enim & diruta Troia propter raptum Helenæ, Æneas cum patre Anchi-
A se & aliis sociis fuga sibi consuluit: & incolumis quidem à Græcis, quia autor Troianis reddendæ Helenæ fuerat, dimissus est: post longam autem & diuturnam nauigationem in Latium, quod est pars Italiæ, ad regem Latinum venit. ibique aliquandiu commoratus, accepta Regis Latini filia Lauinia in matrimonium post soceri obitum, hæres Regni relictus est. Sublato autem & ipso è rebus humanis, Ascanio filio, qui tamen nondum maturus imperio erat, Regnum auitum, paternumque, ad puberem ætatem incolume mansit, & tutela matris Lauiniæ stetit. Is vero Ascanius vbi ad maturam rebus gerendis ætatem
B peruenit, abundante Lauinii multitudine, florentem atque opulentam Vrbem matri reliquit: nouam ipse aliam sub Albano monte condens, quæ à si-

tu porrectæ in dorſo vrbis, Alba longa appellata eſt. Interfuere inter Lauinium conditum, & Albam longam coloniā deductam triginta fere anni. Initiū regni Albani cœpit anno poſt captam Troiam trigeſimo ſecundo, ætatis Aſcanii vigeſimoquinto: à quo, ad Procam vſq;, vndecim Reges præfuerūt Imperio: quorum nomina apud Dionyſ. Halicarnaſſ. recenſentur hæc: I. Syluius, ſucceſſor Aſcanii, regnauit annos 29. II. Æneas Syluius 31. III. Latinus Syluius 51. IIII. Alba. 39. V. Capetus, hunc quidam Atym dicūt, 26. VI. Capys 28. VII. Calpetus 13. VIII. Tyberinus 8. IX. Agrippa 33. X. Alladius, alii Romulum Syluium vocant, 19. XI. Auentinus 37. Poſt Auentinum Procas rerum Albanarum potitus eſt, & regnauit annos 13. relictis duobus filiis, Numitore & Amulio, quorum hic regnum quod Numitori fratri propter ætatem debebatur, fraude occupauit: & ne vindex Regni ex fratris genere oriretur, ac ipſe Regno eiiceretur, Rheam Syluiam filiam Numitoris, Veſtæ ſacerdotē conſecrauit. Hæc perpetuæ virginitati deuota, à Marte, vt fingunt aliqui, ſiue ab alio quodam, grauida facta, geminos procreauit pueros: Romulum ſcilicet ac Remum. Amulius igitur hac re cognita, Rheam Syluiā carceri includi, pueros exponi iubet. qui à Fauſtulo regii pecoris magiſtro in ripa fluminis Tyberis reperti, inter Paſtores, ab ipſius vxore Laurentia, quæ ob vulgatum corpus Lupa dicta fuit educati ſunt. Remus, vbi ætatē virilem eſt adeptus, captus à prædonibus perductuſque ad Amulium patruum, Regem, accuſatur, vt qui Numitoris greges abigere ſolitus ſit. Itaque Numitori traditur, vt ipſe de eo pro arbitrio pœnas ſumat. Verum Remus, multis ſermonibus viciſſim habitis, & ſignis cognitis, nepos Numitoris agnitus eſt. Superuenit & Romulus cum Fauſtulo, auxilium fratri Remo laturus. At hi omnes, cum coniuratione facta ex inopinato Amulium obruunt, atq; obtruncant, regnumque auo Numitori reſtituunt. Anno huius ſecundo Romulus & Remus vrbē Romam in eo loco, vbi expoſiti fuerant, (anno à capto Ilio 431. Olympiadis ſeptimæ anno primo, anno mūdi 3213. 11. Cal. Maii: ſiue, vt alii tradunt, anno mundi 3220. 21. die April.) condiderunt. Exorto poſtea bello inter Romulum ac Remū de Imperio, Remus occiditur: Romulus ciuitati ac ciuibus Romanis nomen dedit. Liuius, Plutarchus Dionyſ. Halycarnaſſæus, Meſſala Coruinus, & Bartholomęus Marlianus, ex quo poſteriora fere ad verbum deſcripſi.

THOMAS DEMPSTERVS IC.
addidit

AD CAP. I. PARALIPOMENA.

A quo condita Roma?

ROmam cōditam à Romulo communior ſane eſt ſententia vulgatiorq;: hiſtorici pene omnes, Io. Saresber. li. 8. c. 22. M. Varro rei Ruſt. li. 3. c. 1. *antiquiſſimum Græciæ oppidum Thebæ Bœotiæ, quod ædificauit Ogyges rex, in terra Romana Roma, quam Romulus.* Auſon. epigr. 50. Michaelius Glycas Annal. part. 2. 195.

A quem certum eſt leges hiſtorico præſcriptas non obſeruare, multa tamē notatu digna in eo reperias, quæ nuſquam alias. Aurel. Prudent. in Romano.

Diuum fauore cum puer Mauortius
Fundauit vrbem ſepticollem Romulus.

Alii ab vtroq; fratre conditā contendunt, Albert. Stadenſ. Chron. pag. 9. quem ego auctorem doctum & diligentem iudico. Pompon. Mela lib. 2. cap. 4. C. Plinius lib. 8. cap. 17. *ſicut de conditoribus noſtris accepimus.* M. Manil. Aſtron. lib. 5.

B *Qua genitus cum fratre Remus hanc condidit vrbem.*

Mihi tamen animaduerſum à Remo fundamenta eius iacta, erat enim maior natu. Corrigēdus Papin. Stat. ope M.S. lib. 5. ſil. 2. Verſ. 17.

—— Neque enim de ſanguine cretus
Turmali, trabe ac remis, nec paupere clauo
Auguſtam ſedem, & Latij penetrale ſenatus
Aduena pulſaſti.

Corruptiſſime, neq; vllo ſenſu, nam Metiū Celerē nec è plebe fuiſſe vult, neq; etiam equeſtris tantum
C cōditionis, ſed patricię, equites vero trabeatos fuiſſe docuere Critici, legendum eſt ergo, *ſanguine cretus*
Turmali, trabeaq; Remi.

Idem lib. 2. ſil. vlt.

Dices culminibus Remi vagantes
Infandos domini nocentis ignes.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 1.

Queis gradibus domus iſta Remi ſe ſuſtulit.

Et lib. 4. eleg. 1.

Regnaue prima Remi, aut animos Carthaginis altæ.

D M. Martial. lib. 10. epig. 76.

Sed de plebe Remi, Numæq; verna.

Prudent. lib. 2. in Symmachum.

Ipſa caſas fragili texat gens Romula culmo,
Sic tradunt habitaſſe Remum.

Et eodem libro.

Iamque Remi populo quernas Sardinia glandes
Suppeditat.

Iuuenal. ſat. 10. v. 72.

Turba Remi ſequitur fortunam.

E Valer. Catull. epigr. 56.

Glubit magnanimos Remi nepotes.

QVÆ MATER ROMVLI?

FIlium faciūt *Rheæ Syluiæ*, & habet hęc opinio ſuos fautores. ſunt tamen qui Romuli matrē *Seruiam* appellent. Ælian. var. hiſt. lib. 7. c. 16. nec deſunt qui Iliam eam vocatam tradant, Seru. ad 1 Æneid. v. 278. & ad lib. 6. Æneid. v. 779. vetus ſcholiaſtes Iuuenal. ad Sat. 9. v. 53. *Calend. Martiis quibus Iunonis ſacra celebrantur à Romanis, quia tunc Ilia compreſſa eſt à Marte,*
F *tunc nam Matronalia ſunt.* Idem ad ſat. 11. v. 106. *Martis ad Iliam venientis vt concumberet.* Et ad Sat. 1. v. 7. *Lucum Martis dicit, qui Romæ eſt in via Appia in quo ſolebant recitare poetæ, aut illū qui apud Colchos eſt, in quo fuit pellis aurea, aut in quo Ilia peperit.* Interpretes Horatii ad lib. 1. od 2. Stat. lib. 1. ſil. 2. v. 246.

—— ſic victa ſopore doloſo
Martia fluminea poſuit latus Ilia Ripa.

Et lib. 2. ſil. 1. v. 99.

Iam ſecura parens Thuſcis regnabat in vndis

Ilia, portantem lassabat Romulus Accam. A

Insigni correctione eget Claudianus paneg. de cõsul. Olyb. & Prob. in Tibridis habitu.

Palla graues humeros velat, quam neuerat vxor,
Illi percurrens vitreas sub gurgite telas.

Nec sensus nec interpunctio valet, quare optime in M.S. meo, nisi fallor.

Palla graues humeros velat, quam neuerat vxor
Ilia, percurrens vitreas sub gurgite telas.

Ouid. lib. 2. Amor. eleg. 14. & lib. 3. Amor. eleg. 5. lib. 2. Fast. vt omittam Chronographos. B

Quaque colunt thalamos Ilia diua tuos.

QVAM ANTIQVA EXPOSITIO ET QVIS MODVS.

NAtos nepotes Amulius exponi iussit. vetustissimus hic mos, atq; adeo in vsu populo Hebræo, vt ex sacris literis de Moyse notũ, & Ezechielo Tragico, quem à Clemente Alexandrino & Eusebio laudatum, ego eruditum magis quam eloquentem æstimo, is in sua exagoge. C

ἐνταῦθα μήτηρ ἡ τεκοῦσ', ἔκρυπτέ με
τρεῖς μῆνας, ὡς ἔφασκεν. ὡ λαθοῦσα δὲ
ὑπεξέθηκε.

Ibi mater quæ me peperit, abscondit me tres menses, vt dixit, cum autem latere non posset, exposuit. De Græcis nullus dubitandi locus, quin idem factitarint exẽplo Oedipi. Diodor. Sicul. lib. 5. c. 6. L. Seneca Oedipo.

——*Teste damnauit parens*
Et in alta nemora pabulum misit feris
Auidis, auibusq;, quas Cytharon noxius
Alit. D

Et alii eadem, quamquam postea Thebani id lege sustulerint, tanquam impium, & ab humanitate alienum, Ælian. lib. 2. cap. 7. νόμος οὗτος Θηβαῖος ὀρθῶς ἅμα καὶ φιλανθρώπως κείμενος ἐν τοῖς μάλιστα ὅτι οὐκ ἔξεστιν ἀνδρὶ Θηβαίῳ ἐκθεῖναι παιδίον. *lex hæc Thebana recta simul & humana posita in his maxime, ne cui Thebano viro liceat exponere infantem: male interpres verterat*, nec minus varii in hoc ritu Romani; nam lata lege vetuerũt exponi partus, T. Liu. l. 1. Dec. 1: C. Theodos. lib. 5. tit. 7. nisi forte monstrosi forent, Dionys. Halicarnass. li. 2. nam nunquam sine comminatione deorum putabãt portentosos fœtus nasci, quos abiicere aut necare interérat Reip. vt dicetur in tractatu de prodigiis, & dixi ad illud Claudiani lib. 1. in Eutrop. E

Consule lustrandi fasces, ipsoque litandum
Prodigio.

Hinc *exponere* idem quod *necare* Paul. IC. l. 4. ff. de agnosc. libe. & sustulere id Valentinianus & Valens Augg. l. 1. C. de infant. expos. certe tamen apparet licitam expositionem; nam *in nullo censu aut numero* expositos collocat Latro apud l. Senecam lib. 5. controu. 33. & *pater materve agnoscens liberos suos solutis alimentis recipere potest*; ex lege apud eundem lib. 4. controu. 26. & lib. 9. controu. 3. & docent IC. *ingenuos si exponantur, in seruilem transire conditionem.* F

Locus vel mare & fluuii, Constant. Manass. Annal. p. 42. & Otto Frising. Chro. li. 2. c. 2. *geminos quos Rhea pepererat, exponi & in aquã proijci Amulius iussit.* Iustin. lib. 44. *Gargoris rex nepotem suum Habidem in mare proijci iussit.* Strabo Amasian. lib. 5. Geograph. pag. 252. τοῦ δ' ἐξέθηκε πρὸς τὸν Τίβερον, κατὰ τὶ πάτριον, *hos ad Tiberim exposuit, secundum morem quendam patrium.* Ezechiel. Tragicus in Exagoge, de præcepto Pharaonis.

ἔπειτα κηρύσσει μὲν Ἑβραίων γένει
τὰ ἀρσενικὰ ῥίπτειν ποταμὸν ἐς βαθύῤῥοον.

Deinde iussit vt Hebræorũ gens masculos iaceret in fluuium profundum. Ouid. fast. lib. 3.

Amne iubet mergi geminos, scelus vnda refugit,
In sicca pueri destituuntur humo.

Alii in deserta & auia abiiciebantur. Idem Epist. 11.

Iamque dari paruum canibusq; auibusq; nepotem
Iusserat, in solis destituitq; locis.

Aut deniq; *ad cloacas* vetus scholiastes Iuuenal. infantes exponi solitos prodidit ad Sat. 6. v. 600. & ipse Satyricus.

Transeo suppositos & gaudia, votaq; sæpe
Ad spurcos decepta lacus.

Modus exponendi, *in vasculo de papyro facto ac bitumine illito*, vt loquitur Freculph. To. 1. Chron. l. 2. c. 8. quod vas *fiscellã* vocat quisquis ille fuit qui Glycã latinitate donauit Anna. par. 2. pag. 206. hic Romanã fuisse docet, ille Hebraicã cõsuetudinẽ: cãtharis et exponi soliti, vnde intelligẽdus P. Teren. in And. act. 4. sc. 4.

——*Verum vidi cantharum*
Suffarcinatum.

Vbi loci Ælius Donatus hallucinatur, dum pro *Cantharo* putat legendum *Cantharam*, & de anu quadam intelligit, melius Eugraphius vetus Grammaticus, licet plerumq; non magni ponderis author, *cantharam suffarcinatam dixit, quasi corbem supponẽdo puero repletum.* Scholiast. Aristoph. in βατράχ.

Πῶς γὰρ ὅτε δὴ πρῶτον μὲν αὐτὸν γενόμενον
Χειμῶνος ὄντος ἐξέθεσαν ἐν ὀστράκῳ.

Vertit Nannius eruditissimus lib. 1. συμμίκτ.

Qui mox vt aluo matris esset editus
In vase fictili per hyemem exponitur.

Deniq; notandum non modo inordinato corpore partus hos abiectos, sed vna cum iis pretiosissima quæq; exposita, qualia sunt aurũ, gemmæ, annuli, monilia, aliaq; quæ Græcis γνωρίσματα, latinis crepundia vocantur. Heliodor. lib. 4. Æthiop. ὥστε ὥρα σοι πάντως ἐπιδεικνύναι μοι τὴν ταινίαν ἐν τῇ παιδὶ συνεκτεθεῖσαν ὑποδεδέχθαι μετὰ τῶν ἄλλων γνωρισμάτων ἔλεγες. *Quamobrem tempus est omnino, vt mihi fasciam ostendas, quã cum filia expositam te cum cæteris indiciis recepisse dicebas.* atq; huic monili insculptum erat vtriusq; parẽtis nomen, vt ex eodem Heliodoro liquet pag. 175. lib. 4. vt si aliquis partum tolleret, haberet saltem educationis præmia, si moreretur nõ deessent sepulturæ sumptus, hocq; est quod Eugraphius ait ad sc. 1. Act. 4. Heautontimor. *nefas fuisse liberos etiam mortuos paternis bonis fraudari.* Crepundia ista significat Moyses de se exposito apud Ezechielum Tragicum Act. 1.

ὑπεξέθηκε, κόσμον ἀμφιθεῖσά μοι
παρ' ὄχθην ποταμοῦ, λάσιον εἰς ἕλος, δασύ.

Exposuit ornatum, ceu crepundia, circundans mihi iuxta littus fluuij herbosum, in vlnam densam. Terent. Heautontimor. Act. 1. sc. 1.

——*Cum exponendam do illi, de digito annulum*

Detraho, & eum dico, vt vna cum puella exponerei, A
Si moreretur. ne expers partis esset de nostris bonis.

EDVCATIO GEMINORVM.

LVpam eos educasse confirmant Laurentalia 10. Kal. Ianuarias, & dicam abunde infra, certumque est impudicas lupas olim vocatas à rapacitate, quod ad se rapiant miseros & apprehendant. Isidor. Etymolog. lib. 10. historici & chronologi. Lactant. lib. 1. cap. 20. *Romuli nutrix lupa honoribus est affecta diuinis & ferrem; si animal ipsum fuisset, cuius figuram gerit author est Liuius Larentiæ esse simulachrum, &* B *quidem non corporis, sed mentis ac morum. fuit enim Faustuli vxor, & propter vulgati corporis vilitatem, lupa inter pastores, id est, meretrix nuncupata est.* Auson. epigr. 25.

Credo *quod illi nec pater certus fuit,*
Et mater est vere lupa.

M. Martial. lib. 1. epigr. 35.

Abscondunt spurcas & monimenta lupas.

Ob id prostibula impudicarum *lupanaria* dicta, quæ non in littoribus tantum, vt multiscius Sauaro notat ad Sidonium suum lib. 9. epist. 6. sed etiam in C fornicibus sepulchrorum, in itineribus publicis, hinc *deuium scortum* dixit Horatius lib. 2. od. 11. Q. Catull. epigr. 35.

Omnes pusilli & semitarij machæ.

Turnebus primus, vt puto, obseruauit. Mart. lib. 3. epigr. 91.

Admittat inter bustuarias mæchas.

Non desunt tamen qui veram belluam Romuli nutricem velint fuisse, non autem prostitutam Larentiam. Strabo qui Tiberii temporibus, è Ponti regibus oriundus, clarissimus fuit lib. 5. Geogr. D μυθεύονται μὲν ἐξ Ἄρεος γενέσθαι τοὺς παῖδας, ἐκτεθέντας δ' ὑπὸ λυκαίνης ὀρεχθύνας σκυλακευομένους. *Fabulantur autem Marte genitos pueros, animaduersumque eos lupa catulorum loco ali.* Restituendus Iustinus lib. 38. *ipsi ferunt conditores suos lupæ vulneribus alitos, sic omnem illum populum luporum animos habere inexplebiles sanguinis atque imperij.* sic in editione Lugdunensi Gryphii legitur, sed nullo sensu, rescribendum ergo, *lupæ vberibus alitos.* C. Plinius lib. 8. c. 17. *quæ, de infantibus ferarum lacte nutritis, produntur, sicut de nostris conditoribus à lupa* E Iul. Hygin. Augusti libertus. Fab. cap. 252. *Romulus & Remus Martis & Iliæ filij à lupa nutriti sunt.* Saresb. lib. 1. cap. 13. in quo multiplex lectio, acre iudicium, & vt illa ferebant tempora, eloquentiæ satis. *Lupi, inquit, efficaciam non negabit, quisquis Romanorum genus lupino lacte non ambigit educatum, vnde plerumq; quod in ijs dulcius est, adhuc lupinum saporem retinet, primique eorum fidem, quam à matre lupa didicerant, sibi inuicem seruauerunt.* adscribam in tironum gratiam celebriores F poetas. M. Tull. lib. 1. de diuinat. *Hic siluestris erat Romani nominis altrix bellua.* Prudent. in Romano.

Antiquitatem Romuli, & Mauortiam
Lupam renarras.

Iuuenal. sat. 11. v. 104. & vet. scholiast. ibidem.

Romuleæ simulachra feræ mansuescere iussæ.

Sidon. Apollin. Carm. 2. v. 119. *Prabuit intrepido mamA mas lupa fœta Quirino.* v. 395. *Illius orbem*
Martigenæ, lupæ, Tibris, Amor, Mars, Ilia complent.

Idem carm. 5. in princ.

--Videas hic fusa metallis
Antra Rheæ, fœtamque lupam.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 6. *tu criminis author*
Nutritus duro Romule lacte lupæ.

Et lib. 3. eleg. 8.

Eductosque pares siluestri ex vbere reges.

Et lib. 4. eleg. 1.

Optima nutricum nostris lupa Martia rebus
Qualia creuerunt mœnia lacte tuo?

Eiusdem libri eleg. 4.

--- Quem non sine matris honore
Nutrit inhumanæ dura papilla lupæ.

Mart. lib. 2. epigr. 75. *A nostra pueris parcere disce lupa.*
Ouid. lib. 2. Fastor. *Lacte quis infantes nescit creuisse ferino?*

Claudian. lib. de bello Getico.

Nutricemque lupam Romæ.

Idem paneg. de consul. Olyb. & Prob.

Hic patrius Mauortis amor, partusque notantur
Romulei, post amnis inest, & bellua nutrix.

statuæ illi belluina effigie erigebantur. Fest. lib. 18. in *Ruminalis*, & Plin. lib. 15. cap. 18. gestus autem lupæ erat, vt pendentibus ab vberibus suis puerulis reclinata ceruice abblandiretur. Seru. ad v. 632. lib. 8. Æneid.

--- Illam tereti ceruice reflexa
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.

Sidon. Appollin. carm. 5. in clypeo Romæ.

-- Fœtamque lupam, quam fauce retecta
Blandiri quoque terror erat, quanquam illa vorare
Martigenas & picta timet.

TEMPVS CONDITÆ VRBIS.

COndita fuit 11. Cal. Maii. diuersitas tamen opinionum notanda est. nam quidam, inter quos Marianus Scotus, 9. Cal. Maias, alii 10. Calend. Maias, quam sententiam probat Plutarchus, & Eutropius lib. 1. & ex eo Paul. Diacon. Histor. Miscellæ lib. 1. sed tamen certior authorum consensus in 11. Cal. Maias fundamenta vrbis iacta reiicit, id est, in *Parilia*, siue *Palilia*, pastorum deæ solemnitatem: C. Plin. lib. 18. cap. 26. M. Varro Rei Rust. lib. 2. cap. 1. Fl. Vopisc. in Aureliano. Fest. Pomp. lib. 14. in voce *Parilibus.* Eusebius Cæsariensis in Chronic. L. Tarrutius Firmianus mathematicus, Probus Grammaticus in lib. 3. Georg. in princ. Pseudocornutus in sat. 1. A. Persii.

-- Et fumosa palilia fœno.

Et ad illum locum interpretes. Censorin. de die natali libro cap. 17. *Et quidem ex Palilibus, vnde anni vrbis numerantur.* Quem locum vide discussum apud Fr. Modium in Nouantiq. lect. epist. 14. & ante illum à Ioan. Cuspiniano in Chron. Cassiod. in consulatu Pii & Proculi. Poetæ, Propert. lib. 4. eleg. 4.

Vrbi festus erat, dixere Palilia patres,
Hic cepit primus mœnibus esse dies.

Ouid. lib. 4. Fast.

Per flammas saliisse pecus, saliisse colonos,

Quod

Quod sit natali nunc quoque Roma tuo.
Et lib.14. Metamorph. fab.18.

-- Numitorque Senex amissa nepotum
Munere regna capit, festisque palilibus vrbis
Mœnia conduntur.

Defendendus ex his M. Manilius qui lib.4. Astron. videtur in septembri conditam Romam asserere, & certe eo nomine in eum debacchatur Iosephus Scaliger. Ita igitur ille.

Quod regat Italiam potius, si seligis œstrum,
Quam quod cuncta regit, quod iniquum separat æquo,
Discernit causas, & rerum pondera nouit?
Hesperiam sua libra tenet, qua condita Roma,
Et proprijs frenat pendentem nutibus vrbem.
Orbis & imperium retinet.

At ego Manilium mathematicorum sub Augusto nobilissimum in natali vrbis Romæ potuisse falli non facile crediderim, itaque genesin eius ab omnium planetarum coniunctione desumpsisse, nam *Ioue in Piscibus, Saturno, Venere, Marte, Mercurio in Scorpione, Sole in Tauro constitutis, luna necesse est in libra.* Solin. Polyhist. cap.2. illud est quod ex Tarutio scribit Cicero lib. 2. de Diuinat. *Romulum imperij parentem vrbis suæ iecisse fundamenta in iugo lunæ.* hæc est illa *Romæ natalis dies*, qua nefas hostiam cædere, maxima tamen lætitiæ argumenta saltu, discursu, epuloque exhibere receptissimum, vt ex variis authoribus Stuckius (in quo modestiam & iudicium requirerem) Antiq. conuiuial. lib.1. cap. 16. Wolph. Lazius lib.11.
D Commentar Reip. Rom. cap 2. locus est Dionis Coccei pulcherrimus lib. 44. τά τε γὰρ Παρίλια ἱπποδρομίᾳ ἀθανάτων, οὔτοιγε καὶ διὰ τὴν πόλιν, ὅτι ἐν αὐτοῖς ἔκτιστο, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ Καίσαρος νίκην, ὅτι ἡ ἀγγελία αὐτῆς τῇ προτεραίᾳ πρὸς ἑσπέραν ἀφίκετο, ἐτιμήθη. *Præterea institutum, vt Parilibus, quo festo die equarum certamen celebrabatur diis immortalibus sacra fierent non ob eam causam, quod is dies natalis vrbis esset, sed quod nuntius de hac victoria Cæsaris, pridie eius diei sub vesperam allatus esset.* Similis omnino locus est apud C. Suetonium in Calig. cap. 16. *Decretum vt dies, quo cæpisset imperium, Palilia vocaretur, velut argumentum rursus conditæ vrbis.*

Nec minor de anno Romæ natali inter scriptores dissensus, quem discutiam, si admonuero, mundum, secundum probabiliorem sententiam, eodem anni tempore, id est vere, vt Romam, conditum, creatumque. Virgil. lib. 2. Georg. v. 338. licet reluctetur Seruius sic enim ipse poeta, v.340.

Cum primum lucem pecudes hausere, virumque
Ferrea progenies duris caput extulit aruis,
Immissæq; feræ siluis, & sidera cælo.

Anno igitur à creato mundo quater millesimo centesimo tertio Roma condita, Ado Vienn. ætate 4. pag.44. vel quater millesimo ducentesimo vndecimo, Albert. Stadensis Abbas Chron. pag 9. hoc est, ab imperio Nini millesimo trecentesimo, Otho Frising. li. 2. c. 3. à templo sancto Hierosolymis structo ducentesimo sexagesimo tertio, Freculphus Lexouiensis (quem inter præcipua lumina numerare Gallia potest) Chron. tom.1. lib. 3. cap.13. quinto anno Achæ
A Iudæorum regis, Altisiodor. Chron. Roberti pag.17. Atque hæc quidem ecclesiastica supputatio est, nam si ad profanum reuocemus numerum, antiquissima, quorum extet memoria, sunt tempora, bellum Thebanum & expeditio Troiana, à cuius euersione vsq; ad natum Romulum trecenti nonaginta quinque, quo etiam anno sacra funebria in Elide, instituta sunt ab Hercule in honorem Iouis, renouataque postea à Pelope, vt notaui ad Corippum Africanum lib.
B 1. de laud. Iustini Minoris Aug. num.18. & ab eo tempore supputari per olympiades cæptum, omniumque annorum series ad olympicos ludos exacte habita ratio: itaque Olympiadis septimæ anno primo iacta Romæ fundamenta contendit Myrsilus Lesbius de Orig. Italiæ, & Euseb. MS. vt in canonibus suis chronicis scribit Anton. Contius. aut sextæ Olympiadis anno secundo, Paul. Oros. lib. 2. cap.4. aut anno tertio, vt recentiores volunt, & inter eos I. Lipsius ad Velleium Paterculum, cui etiam concors Paulus
C Diaconus ex Eutropio lib.1. Id censetur quoque tempus quo reges Lacedæmoniorum deficere incæperunt, & Cranaus Macedoniæ regnum erexit, vt ab aliis obseruatum ex Plutarcho, & Æmilio Probo.

QVIS NOMEN ROMÆ IMPOSVERIT.

Indubitatæ fidei nomen vrbi à se conditæ imposuisse Romulum, Virgil. lib. 1. Æneid. v. 281. & Seru. Honorat. ibidem.

- Romanosque suo de nomine dicet.

Quod ab illo factum postquam duodecim vultures addixissent, nam graue inter fratres dissidium fuit, vter nomen vrbi daret, vt ex Q. Ennij Annalibus constat citante M. Cicerone lib.1. de Diuinat. quos versus etiam P. Crinitus transcripsit lib. 16. de honest. disciplina cap.5.

Certabant vrbem Romamne Remamue vocarent,
Omnibus cura viris, vter esset induperator.

Vitiose in secundo versu, neque enim de duobus, omnibus, dixisset, legendum ergo, vt scripsit Ennius,

E *Omnis cura viris.*

Non desunt tamen qui à lecta Arcadum manu vrbem structam appellatamque à robore primum quidem Ῥώμην, deinde Valentiam. Iul. Solin. polyhist. cap. 1. & à Græcis positam Cæcilius rerum Romanarum scriptor docet apud Strabonem lib. 5. aliique authores tam Græcarum quam latinarum rerum apud Festum Pompeium lib. 16. sed vulgata omnia, nihilominus adscribam verba cultissimi poetæ Marciani Heracleotæ, qui Iambicis versibus orbem descripsit, is ergo v.230.

F Ἐν τοῖς ἔθνεσι τούτοις δὲ Ῥώμη 'στι πόλις
Ἔχουσ' ἐφάμιλλον τῇ δυνάμει καὶ τοὔνομα
Ἄστρον τι κοινὸν τῆς ὅλης οἰκουμένης
Ἐν τῇ Λατίνῃ, Ῥώμυλον δ' αὐτὴν κτίσαι
Θέμενον ἀφ' αὑτοῦ φασὶ τοῦτο τοὔνομα.

Vertit Feder. Morellus professor regius, cui hunc authorē latinitate cultissima donatum, vt multos alios, debitura est posteritas.

In hisce Roma ciuitas est gentibus,
Quæ æquale nomen robori suo obtinet,
Commune sidus uniuersi orbis soli,
Hanc condidisse in Latio Romulum asserunt,
A se indito ipsi ciuitati nomine.

Sed ascribatur hic insignis locus è Constantino Manasse MS. quem communicauit sæculi nostri eruditissimus, & pene vnicum græcæ literaturæ lumen, idem Federicus Morellus Regius professor.

ΕΚ ΤΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙ'ΝΟΥ ΜΑνασσῆ χρονικῶν, ἀπόσπασμα.

Υἱὸς Αἰνείου γνήσιος Ἀσκάνιος τὴν κλῆσιν,
Ἀπὸ Κρεούσης γεγονὼς τῆς θυγατρὸς Πριάμου,
Τὴν πόλιν Ἄλβαν ᾤκησεν σὺν τοῖς περιλειφθεῖσι,
Καὶ ταύτῃ ἐβασίλευσεν Ἀμούλιος μετ᾽ ἄλλων,
Νεμέτορι προσήκοντα τὰ σκῆπτρα προσαρπάσας.
Ἦν δ᾽ ἀδελφὸς παλαίτερος Νεμέτωρ Ἀμουλίῳ.
Οὐ παντελῶς βουλόμενος τὸ γένος ἀφανίσαι,
Τὸν μὲν υἱὸν προσαναιρεῖ, τὴν δέ γε θυγατέρα
Ἱέρειαν πεποίηκεν ναοῦ, τοῦ τῆς Ἑστίας.
Νενομοθέτητο δ᾽ ἁγνὰς τὰς ἱερείας μένειν,
Παρθενικὰς καὶ καθαρὰς καὶ γάμων ἀπειράτους.
Ταύτην ποτὲ πρὸς Ἄρεος ἄλσος πορευομένην.
Φυλάξας τὶς ἐπέθετο, καὶ συμφθαρεὶς τῇ κόρῃ
Ἐγκύμονα πεποίηκεν. ὡς δ᾽ ἐπεγνώσθη τοῦτο
Τῷ πατραδέλφῳ βασιλεῖ, τότε μὲν ἐτηρεῖτο
Μέχρις ὠδίνων καὶ καιροῦ τοῦ τῆς βρεφοτοκίας.
Ἐπεὶ δ᾽ ὁ χρόνος ἐπιστὰς ὃν ὥρισεν ἡ φύσις
Γαστρὸς τὸ βάρος ἔλυσε. δίδυμα δ᾽ ἦν τὰ βρέφη.
Τὴν μὲν καθείρξας ἀσφαλῶς ὁ βασιλεὺς κατεῖχε.
Τῶν δ᾽ ἀρτιτόκων θάνατον κατέγνω βρεφυλλίων.
Καὶ δίδωσι τὰ δύστηνα ῥιφῆναι καθ᾽ ὑδάτων.
Ἐρρίπτο δὲ τὰ δυστυχῆ σκάφης ἐντὸς τεθέντα.
Ἐνταῦθα θεία πρόνοια κατάδηλος ὑπῆρξεν·
Ἡ δραστική σου δύναμις· τὸ τῆς χειρός σου κράτος.
Ἡ σκάφη περιτρέπεται· ῥιπτεῖται, καὶ τὰ βρέφη
Ἔκειτο δὴ κνυζόμενα καὶ τετελματωμένα.
Φαίνεται λύκαινα ποθὲν σπαργῶσα νεοτόκος.
Βαρυνομένη τοῖς μαστοῖς τοῦ γάλακτος τοῖς ῥείθροις,
Καὶ τὰς θηλὰς τοῖς στόμασι τοῖς τῶν βρεφῶν προσῆγε,
Καὶ τὸν πηλὸν ὑπέλειχε τῇ γλώσσῃ φιλανθρώπως·
Ἦσαν γὰρ σφῶν κατάπηλα τὰ κάλλη τῶν προσώπων.
Βλέπει ποιμήν τὸ γεγονὸς, τὰ βρέφη περισώζει.
Ἀπάγει πρὸς τὴν γαμετὴν· εὑρίσκει δυσθυμοῦσαν
Ὅτι νεκρὸν ἀπέτεκε. παραμυθεῖται τούτοις.
Καὶ δίδωσιν ὡς ἴδια ταῦτα τὰ βρέφη, τρέφειν.
Ἔτρεφε ταῦτα μητρικῶς ἐκείνη καὶ γνησίως,
Καὶ παρ᾽ ἐλπίδας μήτηρ ἦν διδύμων βρεφυλλίων,
Ἡ παρὰ μικροῦ μηδ᾽ ἐφ᾽ ἑνὶ τοῦτο ἀγχωρηθεῖσα.
Ἄλλοι δὲ οὐ λύκαιναν φασὶν ἐκθρέψαι τὰ παιδία,
Αὐτὴν δὲ τὴν ὁμόλεκτρον Φαυστύλου τοῦ ποιμένος
Ἥτις κοινὸν τοῦ σώματος τὸ κάλλος ποιουμένη,
Λοῦπα κατωνομάζεται τῇ γλώσσῃ τῇ πατρίᾳ,
Ἤτοι κατὰ διάλεκτον Ἑλληνικὴν ἑταίρα.
ἐπεὶ καὶ τὴν λύκαιναν συνήθως λοῦπαν λέγει
τὴν ὕβριν τὴν τῆς γυναικὸς τινὲς ἠγνοηκότες,
Λύκαιναν εἶπον τοῖς μαστοῖς τὰ βρέφη διαθρέψαι.
ὡς δ᾽ αὐτὰ καὶ διετράφη τέως εἰς αὔξην ἦλθον,

A Καὶ Ῥέμος ὀνομάσθησαν οἱ παῖδες καὶ Ῥωμύλος
καὶ βίον εἶχον συφορβῶν, ἀγροίκων καὶ βουκόλων.
Ἀγνοίᾳ δὲ Νεμέτορος μάνδρευμα κακοῦντες.
ὃν ἔφη μητροπάτορα τούτων, εἶπεν ὁ λόγος,
ἑάλωσαν λῃστεύοντες τινῶν ἐνεδρευσάντων.
τῷ πάππῳ προσαχθέντες δὲ, καὶ γνόντες καὶ γνωσθέντες
τῆς βασιλείας Ἀλβανῶν Ἀμούλιον γυμνοῦσι,
καὶ ξίφει κατασφάττουσιν ἀφύλακτον εὑρόντες.
τῷ σφῶν δὲ μητροπάτορι χαρίζονται τὰ σκῆπτρα,
τούτοις ὁ πάππος δεδωκὼς χρημάτων ἀφθονίαν,
B καὶ πᾶν τὸ συμβαλλόμενον πέμπει πρὸς ἀποικίαν.
ὁ γοῦν Ῥωμύλος παρελθὼν ἐπί τινα πολίχνην.
ὑπὸ τοῦ κτίσου Πάλλαντος Παλλάντινον κληθεῖσαν,
τὸ σχῆμα τὸ τῆς πόλεος ἐκεῖσε διαγράφει.
ἄρρενα ταῦρον κραταιὸν καὶ δάμαλιν συζεύξας,
ὧν ὁ μὲν ταῦρος ἔνευεν ἔξω πρὸς τὸ πεδίον.
Ἡ τούτῳ συζυγεῖσα δὲ δάμαλις πρὸς τὴν πόλιν.
συμβολικῶς δ᾽ ἐπηύχετο Ῥωμύλος διὰ τούτων,
τοὺς ἄνδρας μὲν τοὺς ἔξωθεν γενέσθαι φοβεραλέοις
τὰς δὲ γυναῖκας ἔσωθεν γονίμοις χρηματίζειν.
C πιστὰς μὲν οὔσας οἰκουροὺς καὶ φύλακας τῶν ἔνδον,
ἔπειτα πηλὸν* τῇ χειρὶ λαβόμενον τῶν ἔξω,
ἔνδον ῥιπτεῖ τῆς πόλεος, εὐχόμενος ἐπαύξειν,
τὰ πράγματα τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων.
καὶ ταῦτα διαθέμενος ἐν σάλπιγγι σημαίνει
τὴν κλῆσιν τὴν τῆς πόλεως, καὶ Ῥώμην ὀνομάζει.
καὶ πλῆθος συλλεξάμενος ἀπὸ τῆς περιχώρου,
Ἄνδρας, γυναῖκας, γέροντας, μείρακας, ἀφήβους
ἔσω πολίτας τίθησι, καὶ κατοικίζει πάντας.
Καὶ πρῶτος οὗτος βασιλεὺς καθίσταται Ῥωμαίων.

D

DE ORIGINE ROMANORVM ET ROMVLO CONDITORE VRBIS.

Ex Constantini Manassis Chronologico Poemate.

FED. MORELLVS *Interpres Reg. Senariis Latinis expreßit.*

E IVlus Æneæ satu magni editus
Ex filia Priami Creüsa Asiæ ducis,
Muniuit Albam Dardani cum posteris,
Regnauit in qua Amulius post impius,
Cum sceptra fratri Numitori iusta rapuit,
Qui ætate maior, moribus melior fuit.
Huius genus cum exterminare percupit,
Natum neci dedit, puellam at integræ
Vestæ sacerdotem dicauit perpetim.
F Has mos sacerdotes manere virgines
Castas, pudicas, nuptiisque liberas.
Hanc Martis ad Lucum profectam quis semel
Obseruat, insidiisque virginem appetit,
Vitiatque, grauidamque efficit: quod Patruo
Cum cognitum est Regi superbo Amulio,
Seruauit illam sedulo, ad partus diem,
Lucina quem præscripsit: vt fœtum edidit,
Geminosque natos peperit, iterum includitur
Arctè à Tyranno, qui recens natos neci

Addi-

Addixit, & iaci in fluentum mox iubet.
Proiecta soboles in scapha est miserabilis:
Hic dia prouidentia clara extitit:
Tua est Deus vis efficax, manus potens:
Subuertitur Cymba, & labascunt pumili,
Ac vagientes, obliti cœno iacent.
Enixa tum recens lupa aliunde excita,
Distenta lacte quæ gerebat vbera
Admouit oribus gemellorum hispidis,
Linguaque sordes comiter lambit cutis:
Contaminati nam luto vultus erant.
Pastor animaduertit facinus: inde erutos
Ad coniugem abducit gemellos: quam anxiam
Mœrore nactus, fœtum inertem ob editum,
Solatur istis, quos dedit, proprios velut
Huic nutriendos. aluit affectu hæc pari
Ac mater, etiam facta, præter spem, parens
Simul duorum, ne vnius quidem antea.
Sunt qui lupam altricem vtriusque pernegant,
Sed Faustuli pastoris istam coniugem,
Quod corporis faceret sui aliis copiam,
Linguæ Latinæ more vocitatam lupam,
Hoc est Meretricem: ambigua nam dictio
Est Ausonia, quæ belluam & scortum notat.
Qui nesciebant fœminæ luxum malæ
Pusis lupam admouisse finxere vbera.
Cum lacte ali ambo desiere, & crescere
Mirum in modum cœpere, Romulus & Remus,
Egere vitam Rusticorum ingloriam:
Numitoris ignorantia ædibus erutis,
Quem dixi Auum maternum eorum, sic ferunt.
Prædæ incubantes, deprehensi actique sunt
Ad auum suum: agnoscuntur, & nouere eum:
Amulium Albanæ fugant hinc regimine,
Et ense confodiunt inermem atque obuium,
Auoque matris sceptra restituunt suæ:
Dat copiam immensam his opum Numitor probus
Mittitque cum valida manu ad Coloniam.
Peruenit inde Romulus locum ad oppidi
Pallantium dicti suo à ductore, qui
Pallas vocabatur, situm designat hic:
Vrbisque formam mente mox delineat,
Iunctis iuuenco cum iuuenca protinus,
Taurus quidem pascebat ad campi sata,
Iuuenca verterat se ad vrbis pascua;
His ominatus Romulus signis erat,
Fore vt viri terrore clari essent foris,
Et prole fœcunda futuras fœminas,
Domumque custodes fideles & catas,
Is postea arrepto luto, hoc extrinsecus
Proiicit intra Ciuitatem, vt cresceret,
Respublica orans ab alienis commodis.
His constitutis ita, tubæ sonitu oppido
Imponit altum nomen, & Romam vocat:
Et congregauit cœtum ab accolis locis,
Iuuenes puellas, virgines, viros, senes;
His Ciuitatis ius dat, ædesque omnibus,
Ac primus hic Rex Sceptra Romæ stabiliit.

A

CAP. II.

De forma & magnitudine vrbis Romæ.

PErmissa Numitori Albana re, vt iam dictum est, Romulus & Remus cōdiderunt vrbem Romam, quæ postea Septicollis dicta fuit: quod septem montes muris suis complexa sit. Non autem initio tam capax ea fuit. Romulus enim primum eam quadratam condidit in monte Palatino, atq; pomœrio clau-
B sit. Ne autem qua vis externa Vrbem adoriri posset, atq; finitimi colles, hostium aliquando arces essent, ex quibus Romam vexarent, non quod iis locis indigeret, Capitolium primo, mox Quirinalem & Cęlium colles, qui erant vrbi viciniores, & ex quibus Vrbs ipsa magis oppugnari poterat, fossa, siue aggere, aut muro firmauit, præsidioq; locato tanquam arces muniuit: cum nihilominus extra Vrbis ipsius mœnia pomœriumque essent. Paulo post Titus Tatius, Sabinorum Rex, cum à Romulo in prælio vi-
C ctus & in vrbem receptus esset, veteris Vrbis Pomœrio Tarpeium montem adiunxit, Sabinis, qui secum Romam commigrauerant, habitandum dedit, quem & ipse habitauit. Quirinalem quoq; montem, addita custodia, firmauit: non tamen Vrbis pomœrio inclusit.

Romulo sublato, Numa Pompilius II. Rex teste Dionys. collem Quirinalem, qui à Tito Tatio custodia tantum firmatus erat, Vrbis circuitu inclusit, & Pomœrium protulit. Neque vero hac Vrbis capacitate reliqui Reges contenti fuerunt: qui nullus fuit,
D quin non Pomœrium protulerit, & montem aliquē vel collem vrbi addendo, eam capaciorem fecerit. Tullus enim Hostilius, hosti F. Rex III. Alba longa diruta, Albanisq; in Vrbem receptis, montem Cæliū Pomœrio addidit, eumq; Albanis colēdum assignauit. Quem tamen montem Ancum Martium IV. Regem Pomœrio inclusisse Strabo vel L. Tarquinium Priscum, Tacitus produnt. Post hunc Ancus Martius, Numæ F. Rex IV. Politorio, Latinorum Vrbe excisa, Latinis, in Vrbem adscitis, montem Auentinum habitandū concessit, quem tamen vt ominosum Vrbis
E Pomœrio non inclusit. Idem autem Rex fossas circū Vrbem fecit, quæ Quiritiū appellatæ sunt, & Ianiculum, quem, facto super Tiberim ponte sublicio muro cinxerat, Vrbi addidit. Secutus eum L. Tarquinius, Damarati F. Priscus. Rex V. Vrbis muros ruderibus, vilibusq; structuris ad eam diem ædificatos, primus cœpit saxis magnis Albano, Tiburtino, & Prænestistino ad regulam formatis extruere, quos Seruius Tullius Rex VI. perfecit. De hoc enim rerū Romanarum Scriptores tradunt, quod Esquilias, Quirinalem & Viminalem, montes, Vrbis Pomœrio addi-
F derit, & Romam aggere, fossis & muro lapideo circumdederit. Tandem L. F. Superbus, Rex VII. immenso ab Oriente aggere addito, Vrbem tutiorem fecit. Et ad hunc quidem modum septem illi Reges Vrbem amplificasse, à veteribus Scriptoribus traduntur: quanquam de nonnullis inter eos non conueniat. Libertate populi constituta, produntur L. Cornelius L. F. P. N. Sulla Felix Dicta-

Dictator, C. Iulius C. F. C. N. Cæsar, & Imperator Cæsar, Diui F. C. N. Augustus, Vrbis ambitum adauxisse, Vrbisque Pomerium protulisse: quo vero modo, aut quo loco Vrbi addito, non exprimitur. Inter Imperatores Tiberius Claudius, Drusi F. Cæsar Augustus Auentino monte, L. Domitius Aurelianus, Cæsar Augustus, Campo Martio Pomerio inclusis: Flauius Constantinus Maximus, Augustus: Castro prætorio exciso Vrbis ambitum ampliorem fecerunt. Hæc omnia prolixe & diligenter adductis plurimis veterum Scriptorum testimoniis, persequuntur Georgius Fabricius in sua Roma, & Onuphrius Panuinius libr. I. Commentariorum Reipublicæ Romanæ: vnde pleniorem eius rei cognitionem, qui his contentus non est, petere potest. Nos vero, his præmissis ad reliqua accedemus: & cum mentio Pomerii, eiusque prolationis facta sæpe fuerit, de eo nunc quæ dicam dicemus.

Ad Cap. II. paralipomena.

Septem Romæ colles.

PRæter Historicos, eleganter Aurel. Prudent. Romano Martyre septicollem appellat.

Diuum fauore cum puer Mauortius
Fundaret arcem septicollem Romulus.

In sacrum septimontium. Inter ferias Romanas lego, C. Sueton. Domitiano cap. 4. & interpretes, & dicam infra lib. 4. cap. 16. interim in tyronum gratiam, quorum in manus hoc opus damus, adscribam aliquot Poetarum celebrium loca, qui septem Romæ montium meminerunt. Claudianus meus de statu eius vrbis sub Honorio Aug. de 6. consul.

Erexit subitas turres, cinctosq; coegit
Septem continuo montes iuuenescere muro.

Idem paneg. de consul. Olyb. & Prob.

———*Collesque canoris*
Plausibus impulsi septena voce resultant.

Corrigendus idem in Fescenino de nuptijs Honorij & Mariæ:

Epulisque iam repleto
Resonet Quirine Tibris,
Dominique læta votis
Aurea septemgeminas
Roma coronet arces.

Vbi τὸ Quirine glossema est, legendum enim ex MS. meo Codice, quem vir literarum bono natus Iacobus Bongarsius regis ad Germaniæ principes legatus dono dedit.

Epulisque iam repleto
Resonet Quirite Tibris:

Intelligit enim festam populi voluptatem exhibita nuptiali sportula. Q. Symmach. lib. 4. epist. 14. *honor sportulæ suscipiendæ*, C. Plin. Iunior lib. 10. epist. 117. *Qui virilem togam sumunt, vel nuptias faciunt, vel ineunt magistratum, vel opus publicum dedicant, solent totam bulen, atque etiam è plebe non exiguum numerum*

A *vocare, binosque denarios vel singulos dare.* Traianus deinde sequenti epistola interpretatur *solemnes sportulas*. L. Apul. Apolog. 2. *placuerat in suburbana villa potius vt coniungeretur, ne ciues denuo ad sportulas conuolarent.* Hoc illud est quod *congiarium* vocari solet, L. Seneca lib. 2. de Benef. cap. 16. & lib. 4 cap. 28. Artemid. lib. 2 cap. 31. ϰ̀ δεῖπνα τινὰ ποιεῖν ἢ ἐπιδόσεις διδόναι. *cœnas quasdam facere, ac congiaria largiri. lineam diuitem* nominat Martialis lib. 8. epigr. 78. dicam alibi.

B Claudian. de 6. consul. Honorii.

-- *Cum prælarga vocauit*
Ditandas ad dona tribus.

Tenuiorum hæc expectatio, vet. Scholiast. Iuuenal ad v. 119. Sat. I. nam senatores & equites mensis stratis accipiebantur. P. Statius lib. 5. silu. 2.

- *Romuleos proceres, trabeataque Cæsar*
Agmina, mille simul iussit discumbere mensis.

Notissimum quoque plebem aliquando ad cœ-

C nam inuitatam, quæ *recta* dicebatur, notarunt viri docti, M Martial. lib. 8. epigr. 50.

Promissa est nobis sportula, recta data est,

Asserendus idem Claudianus meus eodem panegyrico.

Consensuque cauæ sublatus in æthera vallis
Plebis adoratæ reboat fragor, vnaque totis
Intonat Augustum septenis arcibus Echo.

Sic hactenus in excusis libris & manuscriptis legebatur, Iulius tamen Bulengerus lib. I. de Theatro cap. 51 legit, & interpungit.

D *Consensu caueæ sublatus in æthera clamor,*
Plebis adoratæ reboat fragor.

A cuius ego sententia, in hoc, licet in aliis consensurus, discedo: nihil enim mutandum censeo, cum poetæ sit mens, crebros populi abblandientis plausus, ab opposita valle reddi maiores, & referri, id autem per *cauam vallem* optime expressum, C. Plin. lib. 2. cap. 44. *Concaui vallium sinus scindunt inæqualiter inde resultantem aera, quæ causa voces multis in locis reciprocas facit*, & paria inuenies apud eundem

E lib. 36. cap. 15. Lucan. lib. 4. Pharsal. v. 159.

Valle caua media.

Et eodem libro post.

Caua regni vires in valle retentat.

Ipse Claudian. lib. 2. de laudib. Stilich.

- *Quoties vallis tibi Martia ducet*
Nomen Auentino Pallantæoque recessu.

Vt omittam *caueam* in Amphitheatro esse. Aurel. Cassiodor. lib. 4. epist. si cum Claudianus de Circensibus, non vero de Amphitheatralibus agat ludis, nam paulo ante *regia Circi*, in circo autem vallem fuisse, præter topographos Ouidius indicat lib. 2. Fastor.

F *Quaque iacent valles maxime Circe tuæ.*

Sed ad septimontium reuertamur. Stat. lib. I. silu. 2. *septemgeminæ mœnia Romæ* appellat, & silu. 5. v. 24. *septena culmina*, & lib. 2. silu. vlt.

Sed septem iuga, Martiumque Tibrim.

Et lib. 4. silu. 3.

Septem montibus admouere Baias.

Propert lib. 3. eleg. 10.

Septem vrbs alta iugis, quæ toti præsidet orbi.

Silius

Silius Italic. lib. 19. Punicor.

--Septemque arces fumare videntur.

FORMA VRBIS CONDITÆ.

Circularis prima Romæ forma. M. Porcius Cato in originibus, *Palatium, in quo quadratam Romam condidit Romulus*, Iul. Solin. polyhist. cap. 2. *dictaque est primum Roma quadrata, quod ad æquilibrium foret posita*, præter Halicarnassæum lib. 1. in limine, Plutarchum in Romulo, Q. Ennius.

Et quis nunc curat Romæ regnare quadratæ.

Scio aliter legere hunc versum Festum lib. 15. in voce *quadrata*, quanquã non sine mendi suspicione.

Et quis extiterit Romæ regnare quadratæ.

DE NOMINE VRBIS, ET SIGNIFICATIONE.

In edito itaq; colle vrbs locata, quia is ritus solemnis eo sęculo, cum *vt hostibus, si forte inuaderent, difficilior foret accessus*, tum *quod gentiles aliud diluuium metuebant*, & ob id in altissimis montibus, quo tutiores ab aquarum illuuie essent, habitabant. Pier. Valerian. hieroglyph. lib. 42. forma autem vrbium antiquarum rotunda fuit, vt iure Grammatici *vrbem* ab *orbe* desumant, Isidor. lib. 15. cap. 2.

Porro *vrbs* apud Romanos scriptores pro quolibet conuentu, vt apud Gręcos, vsurpatur, Ephorus lib. 5. δούλων πόλις, *seruorum vrbs*, & *Dulopolis* in Creta, Sosicrates rerum Creticarum lib. 1. & *Poneropolis* in Thracia, *Improborum vrbs*, à Philippo condita, collocatis 2000. iis qui ob improbitatem male audiebant, calumniatoribus, falsis testibus, & causidicis, Theopompus lib. 13. rerum Philippicar. Suid. in voce δούλων πόλις, quæ significatio quia noua est, confirmanda fuerat. Themistocles ob id dicebat, vrbes ei non deesse, cui triginta triremes suppeterent, idem Suidas in Adimanto, alludit ad Pythiæ responsum, quę consulta, præcepit, *muris se ligneis tuerentur*, Iustin. ex Trogo Pompeio lib. 2. Polyæn. lib. 1. stratagemat. & Herodot. lib. 7.

τεῖχος τριτογενεῖ ξύλινον δίδοι εὐρύοπα Ζεὺς
Μοῦνον ἀπόρθητον τελέθειν, τότε τέκνα τ' ὀνήσει.

Id est:

Iupiter altitonans dat mœnia sola Mineruæ
Lignea, recta vt stare queat, natosque tueri.

Claudian. de consul. Malii Theodori:

Obruit Eoas classes, vrbesque carinis
Vexat.

Proprie tamen vrbs de Roma, ἄστυ de Athenis, πόλις de Alexandria. Hier. Magius Miscell. lib. 4. cap. 6. & *sola ædificia significat*, vt definit Marcellus Grammaticus cap. 5. Num. 27. at interdum ciues eius nomine veniunt, nam Pompeius dicitur *Romam in Epirum transtulisse, quod meliorem ciuium partem eo traduxerat*. Plut. in eo, & fuse narrat Dio lib. 41. pa. 159. Seru. Honorat. ad illud 2. Æneid.

Vrbem somno vinoque sepultam.

Et ad illud lib. 8. Æneid.

Vrbem qui reuehit nobis.

Vrbem pro ciuibus interpretatur IC. *l. cum ratio. ff. de bon. damnat.* M. Lucan. lib. 5.

——Veiosque habitante Camillo,
Illic Roma fuit.

VRBIS AMPLIFICATIO ET RESTAVRATIO.

Inclinato imperio, illuuieque barbararũ gentium Hunnorum, Vandalorum, Gothorum, Europam inuadente, ipsamque Italiam populante, sub Honorio principe Pomœrium vrbis prolatum, reparataque mœnia, quæ vel tempore, vel magistratuum incuria corruerant, vt historicos omittam, pulcherrimum extat marmoris antiqui monimentum.

S. P. Q. R. Impp. Caess. DD. NN. inuictissimis. principibus.

Honorio. &. Arcadio. victoribus. &. triumphatoribus. semper. Augustis. ob. instauratos. vrbis. æternæ. muros. portas. ac. turres. egestis. immensis. ruderibus. ex. suggestione. V. C. & inlustris.... militis. &. magistri. vtriusque. militiæ. Stilichonis. ad. perpetuitatem. nominis. eorum. simulachra. constituit.

Curante. Fl. Macrobio. Longiniano.

D. Paulin. Nolæ episcopus, in Natal. D. Felicis:

——Fidant legionibus illi
Perfugioque parent reparatis mœnia muris.

Claudian. de 6. Hon. Consul.

——Addebant pulchrum noua mœnia vultum:
Audito perfecta recens rumore Getarum,
Profecitque opifex decori timor, & vice mira,
Quam pax intulerat, bello discussa senectus:
Erexit subitas turres.

Atque paulo ante hanc reparationem pomœrii, vel tunc cum facta est, cœpit Roma appellari *vrbs æterna*, vt ex inscriptione ista apparet. Ammian. Marcellin. lib. 14. *Orphitus præfecti potestate regebat vrbem æternam.* Lib. 16. *Aliaque inter hæc decora vrbis æternæ.* Lib. 19. *Difficultatem aduentantis inopiæ frumentorum vrbs verebatur æterna.* Lib. 28. *Sæuiens per vrbem æternam vrebat cuncta Bellona.* Symmach. lib. 2. epist. 78. *Vt curulibus stabulis vrbis æternæ etiam quina mancipia largiamur.* Auson. præfat. ad Fastos suos:

Ignota æternæ ne sint tibi tempora Romæ.

Virgilianus ille Iupiter lib. 1. Æneid.

Imperium sine fine dedi.

Sil. Italic. lib. 7.

Nulla regnis per sæcula metæ.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 5.

Romulus æternæ nondum fundauerat vrbis
Mœnia, consorti non habitanda Remo.

Quem locum aliter legunt, sed hanc lectionẽ probat Muretus, Ioseph. Scaliger, *formauerat vrbis mœnia*. Ego vero putem, *firmauerat*, quia firmata respublica latis legibus dicitur, quas tunc Romulum de sacrosancto murorum iure posuisse notum est.

Qui pulcherrima verissimaque vrbis Romæ encomia desideras, adi ad doctissimum Sauaronem ad Sidonium Apollinarem lib. 1. epist. 6.

Cap. III.

De Pomœrio.

POmœrium, quaſi poſt murum, vt autor eſt Varro, quia veteres mœrum pro murum dixerunt: vel vt Feſtus, quaſi promurū, id eſt, proximum muro dictum. Apud Agellium ſic definitur: Pomœrium (inquit ex Augurum libris) eſt locus intra agrum effatum, per totius Vrbis circuitum, pone muros, regionib. certis determinatus, qui faciat finem vrbani auſpicii, &c. Ex quib. verbis intelligitur quid Pomœrium ſit; quod idem tamen clarius fit ex antiquo illo ritu, quem in condendis & circumſcribendis oppidis Veteres obſeruarunt, qui à Terentio Varrone lib. 4. de Latina lingua, ita deſcribitur: Oppida, inquit, condebant in Latio, Etruſco ritu multa, id eſt, iunctis bobus, tauro & vacca interiore aratro circū agebant ſulcum: hoc faciebant religionis cauſa, die auſpicato, vt foſſa & muro eſſent munita. Terram vnde exſcalpſerant, Foſſam vocabant: & introrſum factū, Murum. Poſtea quod fiebat orbis: Vrbs. Principium quod erat poſt murum, Pomœrium dictum: eiuſq; ambitu auſpicia vrbana finiuntur. Hæc Varro. Cum quo conſentit Plutarch. in Romulo, vbi indicat, Romam etiam hoc ritu à Romulo conditam. Eius verba, vberioris explicationis gratia, libet quoq; adſcribere: ſunt autem hęc: Romulus poſt quam Remum vna cum nutriciis ſuis in Remonia ſepeliuit, condidit Vrbem: ad quod acciuit Hetruſcos, qui velut in myſteriis, vt quidq; faciendum erat, ceremoniis quibuſdam, & ſcriptis præſcripſerunt, docueruntque. Comitio foſſa eſt rotunda circunducta. In eam primitias detulerunt omnium, quæ de more, vt bonis, natura vtebantur, vt neceſſariis. Poſtremo, ex qua quiſq; aduenerat regione, eius terræ portiunculam collatam, eo coniecerunt, & commiſcuerunt. Foſſam hanc eodem quo cœlum nomine vocauerūt Mundum. Hinc Vrbe, ſicut circulo, centrū circumſcripſere. Conditor aratro æreum vomerem adiungit, iunctiſq; bobus, mare & fœmina, ipſe circumlineamenta profundum inducit ſulcum. Sequentium munus eſt, vt excitatas ab aratro glebas introuertāt, nec vllam ſinant extra ferri. Ita mœnia linea definiunt, idque eliſis aliquot literis, Pomœrium dicitur, quaſi poſt, vel pone mœnia. Vbi portam deſignare viſum eſt, vomere, atq; aratro ſublato ſpacium relinquunt. Vnde totum habent murum, præter portas, ſacrum. Nam eas ſi ducerent ſacras, religioſum eſſet, neceſſaria & impura in Vrbem recipere, & exportare. Hactenus Plutarch. Quibus addi poſſunt & ea, quæ Dionyſ. lib. 1. eadem de re ſcribit, & Liuius lib. 1. de Ser. Tullio loquens, vbi indicat, Pomœrium locum fuiſſe, tam intra quam extra vrbis murum, quem antiqui in condendis vrbibus augurato conſecrarint, neq; in eo vllum fieri ædificium paſſi fuerint. Inde fit, vt quotieſcunque Roma amplior facta ſcribitur, Pomœrium prolatum eſſe dicatur: atq; ita proferre Pomœrium, idem ſit, quod mœnia Vrbis ampliare. Is autem proferendi Pomerij, teſte Agellio, habebat

A is, qui populum Romanum agro de hoſtibus capto auxerat.

Ad Cap. III.

PARALIPOMENA.

Modus condendarum vrbium delendarumque.

COnditor ante omnia augurio dabat operam, vt à religione exordium duceretur. Solin. Polyhiſt. c. 2. *auſpicato fundamenta murorum iecit*. M. Tull. lib. 1. B de Diuinat. *Principio huius vrbis parens Romulus, non ſolum auſpicato vrbem condidiſſe, ſed etiam ipſe optimus augur fuiſſe traditur*. Seru. ad lib. 3. Æneid. 136.

Connubijs aruiſque nouis operata iuuentus.

Et ad v. 780. lib. 6. Æneid. videatur:

——Viden' vt geminæ ſtant vertice criſtæ.

Aurel. Prudent. in Romano Martyre:

Quod Roma pollet, auſpicato condita,
Ioui ſtatori debet, & diis cæteris.

Q. Ennius apud Iſidor. etymolog. lib. 15. c. 1.

C *——His nata auſpiciis illa inclyta Roma.*

Idem apud Tullium li. 1. de Diuinat. de fratribus loquens:

Curantes cura cum magna concupientes,
Regni dant operam ſimul augurio, auſpicioque,
Huic Remus auſpicio ſe deuouet.

Idem apud Varronem lib. 3. de Re Ruſt. c. 1.

Septingenti ſunt paulo plus minus anni,
Auguſto augurio poſtquam inclyta condita Roma eſt.

Poſterior verſus etiam à C. Suetonio citatur in D Auguſto c. 7. Claudian. lib. de bello Gildon.

Si mea manſuris meruerunt mœnia naſci
Iupiter auſpiciis, ſi ſtant immota Sibyllæ,
Carmina.

Captato augurio, qui vrbem nouam (inquit M. Cato in fragmentis) *condebat, tauro & Vacca arabat vbi araſſet murum faciebat, vbi portam volebat eſſe, aratrum tollebat, & portam vocabat.* Rationem habes ex Plutarcho problemat. Rom. c. 27. & alludunt Poetæ, Sili. Italic. Punicor. lib. 13.

Hoc agreſte Capys donum, cum mœnia ſulco
E *Signaret, parua iam tum deceptus amore*
Nutrierat.

Ouid. lib. 4. Faſt.

Apta dies legitur, qua mœnia ſignet aratro,
Feſta Palis ſuberant, inde mouetur opus.

P. Maro lib. 5 Æneid.

——Vrbem deſignat aratro,
Sortiturque domos.

Et lib. 7. Æneid.

F *——Ipſe humili deſignat mœnia foſſa,*
Moliturque locum.

Aratrum qui tenebat, laciniam togæ in humerum dextrum reiiciebat, ſeſeq; cingebat, vel quia is ſacris operantium erat habitus, atq; opus illud inter ſacra numeratum, vel vt cōmodius ſtiuam tenere poſſet, deniq; vt multitudinem ciuium togato, id eſt, pacifico habitu fouendam eſſe oſtenderet, neque ſolum bellicis artibus ciuitates vigere, ſed multo magis pace florere. M. Manilius lib. 4. Aſtronomic.

——*Rituque Gabino*
Mœnia succinctus curuo describet aratro.

Aratrum dirigebat conditor ipse: *si vero mulier ponendæ vrbis author fuisset, id muneris penes architectos relinquebatur.*

Seru. Maurus ad illud lib. 1. Æneid.

Instant ardentes Tyrii.

Boues duo tantum esse poterant, ibiq; albi coloris, & sexus dispares, puto, vt numerosa soboles denotaretur, matrimoniiq; ratio haberetur, quod legitimũ inter marem & fœminã respublicas tuetur & auget. Ouid. lib. 4 Fastor.

Ipse tenens stiuam, designat mœnia sulco
Alba iugum niueo cum boue vacca tulit.

Exteriori aratri parti tauri, interiori vaccæ adiungebantur.

Seru. ad illud 4. Æneid.

Cui littus arandum dedimus.

Modus ille non Romę tantum, sed & coloniis oppidisq; aliis obseruatus, *quæ circumducta aratro,* (inquit Terent. Varro li. 4 de ling. lat.) *ab orbe & vrbe, in literis antiquis scribũtur vrbes, quia ita vt Roma cõdita.*

Et quia *vnumquodq; eodem modo desinit & soluitur, quo cœperat,* vt loquitur Vlpian. IC *l.* 30. *ff. de diuers. reg. Iur.* & Paulus IC. *l.* 195. *ff. eodem.* aratro circunducto vt condebantur vrbes, ita euertebantur. Cæl. Rhodig. lib. 14. Antiquar. lect. c. 5. & Modestin. IC. *l.* 21. *ff. quib. mod. vsusfruct. amitt. Si vsusfructus,* inquit, *ciuitati legetur, & aratrũ in eo ducatur, vt passa est Carthago, ciuitas esse desinit, ideoq; quasi morte cessat habere vsumfructum.* Et sicut consul Romanus, aut prætor, aut Tribunus, consulari potestate, aut quilibet alius exercituum imperator, dum coloniam traduceret, aratro muros designabat, ita in ciuitate delenda, penes eundem idem iuris erat. M. Lucan. lib. 7.

Sarmaticumque premet succinctus consul aratrum.

Q. Horat. lib. 1. od. 16.

——*Vrbibus vltimæ*
Stetere causæ, cum perirent
Funditus, imprimeretque muris
Hostile aratrum exercitus insolens.

Helenius Acron vetus & doctus grammaticus: *Hæc consuetudo fuit condendis atq; euertendis vrbib. vt aratro fieret.* Alludunt poetæ. Ouid. epist. heroid. 1.

Nunc seges est, vbi Troia fuit, resecandaque falce
Luxuriat phrygio sanguine pinguis humus.

Et Virgil. lib. 3. Æneid.

Et campos vbi Troia fuit.

Hoc pacto deletæ ciuitates dicuntur *intermori.* Vet. Poeta apud Fabrum Saniorian. lib. 1. semest. c. 9. ex Anthologia. Sic & *ægrotare & reuiuiscere vrbes more hominum censentur.* Incerti nominis Poeta in eadem Anthologia lib. 1. c. 90.

Τὴν πόλιν οἱ νέκυες πρότερον ζῶσαν κατέλειψαν,
Ἡμεῖς δὲ ζῶντες τὴν πόλιν ἐκφέρομεν.

Ciuitatem hanc mortui prius viuentem reliquerunt, nos vero viuentes ciuitatem efferimus. Forte propter Genios seu deos tutelares qui præesse vnicuiq; loco credebantur, quos stulta veterum superstitio vastatis mori, resurgentibus demum renasci existimabat,

A de quibus dicam infra lib. 2. c. 14. Claudian. epist. ad Serenam.

Quid non præstiterint scribentis voce Serenæ,
Vel Genius regni, vel pietatis amor?

Prudent. lib. 2. in Symmachum.

Aut fatum aut Genium, cuius moderamine regnet.

Cap. IV.

De Monte Palatino.

B Dixi antea, Vrbem Romam Septicollem appellatam fuisse, quod septem colles, siue montes Pomœrio eius inclusi fuerint: inter eos præcipuus fere est Palatinus. Hic mons alias Palatium dictus fuit: cuius nominis causæ variæ ab autorib. referuntur. Terentius Varro lib. 4. de Lingua Latina scribit: Palatium dictum fuisse, quod Palantes cum Euandro in illum locum venerint: aut, quod Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui appellatur Palatiũ, ibi consederint: & addit, alios à Palatia vxore Latini C dictum eum montem tradidisse: alios vero à pecore balante, vnde à Næuio Balantium sit appellatus: quod etiam Festus probat, in hęc verba scribens: Palatium mons Romæ appellatus est, quod ibi pecus pascens balare consueuerit: vel, quod palare, id est, errare ibi pecudes solerent: & subiungit, alios existimasse, Palatium dictum, quod Hyperborei filia Palanto ibi cohabitauerit, quæ ex Hercule Latinũ peperit: alios, quod Pallas Hercule & Dyna Euandri filia procreatus, ibi sepultus sit, quod & Dionys. ex Polyb. recitat. Solin. c. 11. scribit, quosdam autores esse, D Palatium à Pale Dea pastorali nomen adeptum. Nos in tanta Scriptorũ dissensione, quid sequamur ignorantes, vnicuiq; liberum iudicium relinquimus, vt ex his, quam velit, sententiam amplectatur. Hoc certe constat, Romulũ hunc montem primum omnium muro cinxisse, & in eo Romam quadratam condidisse, quæ postea additis semper aliis & aliis montibus, & collibus, & Pomœrio prolato ampliata fuit. Caussas autẽ eius rei, propter quas Romulus hunc monE tem, & non alium voluerit primum muro cingere, & in eum Coloniam suam ducere, Dionys. refert duas præcipuas fuisse: primam, loci fortunam, quæ fratribus expositis incolumitatem & educationẽ præbuerat, alterã deinde causam accessisse auspicium, quod duodecim vultures Romulo imperium addixerant. Vix alius locus scriptis ita celebratus fuit, atque hic mons. Primum enim à Romulo, deinde à Tullo Hostilio est habitatus: fuitq; in hoc monte sedes Imperii Romani, & domus Augustana. Ab Octauio enim F Augusto deinceps omnes Romani Imperatores in Palatio habitauerunt. Et quia Imperii sedes in eo constituta fuit, cuiusuis Principis aulam aut splendidi hominis domum, Palatium dicimus. Quæ vero templa, aut alia celebria ædificia in hoc monte fuerint, manifestum fiet ex quatuordecim illis Vrbis Romæ regionibus, quæ ex Onuphrio iam recitabuntur, regione decima. Habet ad Ortum Suburram & Cælium: ad Occasum forum Romanum & Capitolium: ad Meridiem Circum maximum &

Auentinum:ad Septentrionem viam Sacram & templum Pacis. Hodie suffossionibus & subterraneis specubus totus est quasi pensilis, & aut ruinis deformis aut hortis occupatus.

Ad Cap. IV.

PARALIPOMENA.

Palatium aula principum, & eius cura.

DE Palatii nomine Suid. à capite hominis recenter occisi dum locarentur fundamenta, ibi reperto, quod apud nullum alium, quod sciam, & de splendore, dignitate, antiquitate eleganter & diligēter, vt solet Dio lib. 53. Καλεῖται δὲ τὰ βασίλεια παλάτιον, οὐχ' ὅτι καὶ ἔδοξέ ποτε οὕτως αὐτὰ ὀνομάζεσθαι, ἀλλ' ὅτι ἐν τε τῷ παλατίῳ ὁ Καῖσαρ ᾤκει, καὶ ἐκεῖ τὸ στρατήγιον εἶχε, καὶ τινὰ καὶ πρὸς τὴν τοῦ Ῥωμύλου προενοίκησιν φήμην ἡ οἰκία αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ παντὸς ὄρους ἔλαβε. *Imperatoris autem ædes palatium nominantur, non quod ita aliquando decretum sit, sed quod in palatio Cæsar habitabat, ibiq; Prætorium eius erat, ac nonnihil domus eius, ab eo toto monte propterea, quod ibi quondam Romulus habitarat, splendoris accepit.* Claudian. de 6. Hon. consul.

Ecce Palatino creuit reuerentia monti,
Exultatque habitante Deo.

Subdit Dio: Καὶ διὰ τοῦτο κἂν ἀλλοθί που ὁ αὐτοκράτωρ καταλύῃ, τὴν τοῦ παλατίου ἐπίκλησιν ἡ καταγωγὴ αὐτοῦ ἴσχει. *Ideoq; etsi alibi imperator domicilium suum habeat, tamen id quoq; palatij nomen obtinet.* Paria etiā Claudian. eodē loco, vbi sic Roma Honoriū principē alloquitur:

Cur mea quæ cunctis tribuere palatia nomen
Neglecto squallent senio, nec creditor orbis
Illic posse regi?

Ædes Romuli palatium dictum vult vet. Scholiast. Iuuenal. ad Sat. 6. v. 527.

Sunt, qui contendant non vltra Valentiniani tempora in splendore suo remāsisse, quorum error ex eo refellitur, quod Maximus Valentiniani successor *palatinis inclusus limitibus* dicatur à Sidonio Apollinare lib. 2. epist. 13. & Cassiodor. in Chron. *Hermenerico & Basilico coss. Ricimeris fraude, vt dicitur, Seuerus Romæ in palatio interemptus est.* Hic cōuentus agebatur procerum seris temporibus, de eligendo Imperii successore. Coripp. de laudib. Aug. Iustini minor. lib. 1. n. 17. Vbi etiam liquet Senatu ibi habito de honoribus defuncto decernendis deliberatum.

Castigatque moras, & plena palatia narrat
Conuentu procerum, fortus senioris adempti.
Dilecti numen struerent quo nocte peracta.

Atque hic excubiæ stationariorum & legionariorum militum. Idem lib. 1 n. 12.

Excubiæ primum, quæ summa palatia seruant,
Imperium felix Dominis intrantibus optant,
Et cunctos aditus armato milite vallant.

Huic præerat vir summæ apud Imperatorem authoritatis, præsertim translato Constantinopolim Imperio: nam in officiis aulæ Byzantinæ mentio est, τοῦ προκαθημένου τῶν μεγάλων παλατίων, *Præfecti aut præsidis magnorum palatiorum.* Curopalates libello de offic. Constantino. p. 47. eumq; vocabant *Curam palatii.* A Ammian. lib. 14. *iisdem diebus Apollinaris Domitiani gener, paulo ante agens palatii Cæsaris curam.* eius munus erat, vt *virga aurea decoratus, inter obsequia numerosa ante pedes regios primus incederet.* Aurel. Cassiodor. lib. 7. epist. 5. Sidon. Apollin, carm. 23.

Intra aulam soceri mei expetitus
Curam cum moderatus es Palatii.

Corrip. African. lib. 1. num. 8.

Cum magni regeres diuina palatia patris,
Par extans curis, solo diademate dispar,
B *Ordine pro rerum vocitatus cura palatii,*
Dispositu nam Cæsar eras, cum sceptra teneret
Fortis adhuc senior.

Idem lib. 2. n. 7.

Dispositorque nouus sacræ Baduarius aulæ,
Successor soceri, factus mox cura palatij.

Honorius etiam Aug. meminit curæ Palatii l. 7. C. de comit. & trib. scholar. li. 12. licet in editionib. nonnullis sit *non cura palatii*, sed *curator*. & lib. 6. tit. 13. C. Theodos. lex est vnica eodem titulo. at quem hi *cu-* C *rā palatii* appellant, alii *Curopalatem*, quæ vox serius inuecta est. Paul. Diac. li. 16. in rebus Iustiniani, *efficitur ei huiusmodi successor, Iustinus Curopalates.* Georg. Cedren. & Ioan. Zonaras to. 3. in vita Iustini, in Leonis Isauri, à quo Arthabasdus eum honorem accepit, & Stauratii κουροπαλάτην appellat, ipse Curopalates, seu vt alii volunt, Geor. Codin. li. de offic. Constant. pag. 13. & pag. 31. καὶ τὰ τοῦ Κουροπαλάτου ὅμοια τοῖς τοῦ πιγκέρνη, καὶ ἄνευ δικανικίου, *& Curopalatæ similia quoque vestimētis pincernæ, ac sine iudiciali sceptro.* Vnde pene ad- D ducor, vt apud Corripū legi putē præsertim illo u.

Ordine pro rerum vocitatus Curopalates.

Et pari ratione:

Successor soceri factus mox Curopalates.

Antiqui Galli similem magistratum habebant, cui regiæ aulæ cura demandabatur, quem *maiorem domus* notant dici apud Eginhartum in vita Caroli magni, & Vincent. Lupan. lib. de magistrat. Gallic.

Cap. V.

E *De Capitolino monte.*

TRibus hic mons insignitus nominib. est Capitolii, montis Tarpeii, & Saturnii. Saturnius dictus fuit à Saturno, qui antiquis temporib. illum locum tenuisse dicitur, & in cuius tutela adhuc esse existimatur: Terentius Varro, Dionysius, Festus: vnde etiam Saturnia terra ab eo dicta fuit Italia. Tarpeii appellationem accepit à virgine Vestali Tarpeia, quę ibi armis à Sabinis necata & sepulta est. Historiā eā recitant præter iam dictos Scriptores, etiam Liuius F li. 1. & Propert. li. 4. Capitolium idē mons dictus fuit, quod in eo cum fundamenta foderentur ædis Iouis, caput humanum inuentum fuerit, testibus iisdem & Plutarcho. Theodor. Canter. lib. 1. Variar. lect. c. 11. ex Arnobio demonstrat, montem hunc sic appellatum à capite Toli inuento, qui in monte Capitolino fuerit sepultus. Verba Arnobii ex libr. 6. contra Gentes, quæ à Theodoro citantur, nolo addere. Celeberrimus autem hic mons fuit, cum propter alia multa, tum propter amplissimum templum Iouis Capitolini,

lini, quod in hoc à Tarquinio Prisco rege inchoatum & à Tarquinio Superbo exædificatum est: de quo suo loco. Habet ad ortum forum & montem Palatinum: ad Occasum Vrbem planam: ad Aquilonem Traiani forum, & Quirinalem: ad Meridiem Auentinum, Tiberim & Theatrum Marcelli, &c. Hunc collem cum Palatino II x. Vrbis regionem Augustus fecit.

IN CAP. V.
PARALIPOMENA DE CAPITOLIO.

Limina ærea ex multatitia pecunia T. Liu. Dec. 1. lib. 1. ipsum vero capitolium Quadrato saxo structum eo anno, quo in Hetruriam missus exercitus Romanus, Cartuosam & Contenebram vrbes expugnauit diripuitq;, produnt historici: quod euenit tertio anno post creatos Tribunos militares consulari potestate, Cuspinian. in fastos Casiodori: qui à Numa vult Capitolium à fundamentis exstructum, contra aliorum sententiam, qui à Tarquinio Prisco quinto rege inchoatum, à Tarquinio Superbo absolutum, ab Horatio Puluillo dedicatum vnanimi cõsensu tradunt Flor. lib. 1. cap. 7. L. Sen. ad Marciam cap. 13. sed nullum monumentum crebriores passum mutationes, quippe motis inter Syllam & Marium armis ciuilibus Capitolium incensum fuit, C. Plin. lib. 13. cap. 13. coss. Scipione & Norbano id euenit post eius dedicationem annis quadringentis viginti quatuor, vt ex serie consulum è Fast. Capitolin. colligere est manifestum: potitus autem victoria L. Sylla restaurare illud vnice intendit, sed illo extincto Q. Catullus reparauit, rursusque dedicauit. Plin. lib. 19. cap. 1. Suet. Cæs. cap. 15. Deinde interiectis annis centum triginta sex sæuiente bellorum ciuilium rabie à Vitellianis incensum vstumque, vt narrat Dio lib. 65. in fine. Vespasianus restaurauit: *Ruderibusq; purgandis manus primus admouit, ac suo collo quædam extulit, ærearumque tabularum tria millia, quæ simul conflagrauerant, restituenda suscepit*, vt loquitur C. Suetonius in eo cap. 8. D. Auson. in Vrbib. de Narbona:

Tantæ molis erat, quantam non sperneret olim
Tarquinius, Catulusq; iterum, postremus & ille
Aurea qui statuit Capitoli culmina Cæsar.

Aurea autem propter tegulas aureas bracteasq; quibus ornabatur L. Seneca lib. 1. controuers. 6. *fastigiatis supra tectis auro puro fulgens prælucet Capitolium.* Sidonius Apollinar. carm. 5.

Et regum aspicient capitolia fulua catenas.

Prudent. lib. 2. contra Symmachum.

——*tecta aurea flammis*
Soluere, mastrucis proceres vestire togatos.

In Capitolio solemne iusiurandum concipiebatur. Plin. lib. 2. cap. 7. *Alij in ipso Capitolio fallunt, ac fulminantem peierant Iouem*, & Iupiter Capitolinus in periuros telo trisulco erat armatus. Turneb. lib. 22. cap. 4. Sic accipio illud Propertij lib. 4. eleg. 1.

A *Tarpeiusq; pater nuda de rupe tonabat,*
Et stabant humiles in Iouis arce casæ.

Idque præsertim cum adigendi in acta principum ciues Kalendis Ianuariis. Vnde Tacitus lib. 16. Annal. fine, *vitare solemne iusiurandum principio anni*, dixit. Gunther. lib. 1. Ligurini.

Mox vbi rite suam proceres iuramine sacro
Astrinxere fidem, cunctis, quæ postulat ordo
Expletis.

Solemnia etiam vota in Capitolio concipiebantur. B Florens Tertullian. de corona: *Annua votorum nuncupatio quid videtur, prima in principiis, secunda in Capitoliis, accipe post loca & verba, hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis fouemus esse futurum*, corrigendum necessario est, *esse facturum*. Nam *facere* idem ac *sacrificare* esse, pueri Grammaticorum non ignorant. C. Sueton. Ner. cap. 46. *Votorum nuncupatione, magna iam ordinum frequentia vix reperta capitolij claues.* Tactum autem fulmine capitolium inter prodigia recensebatur, vt ex Liuio infinitis pene locis, & C Iulio Obsequente in prodigiis liquet, M. Cicero lib. 1. de Diuinat.

Nam pater altitonans stellanti nixus olympo,
Ipse suos quondam tumulos ac templa petiuit,
Et Capitolinus iniecit sedibus ignes.

Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 3.

Iupiter igne suo lucos iaculatur & arces,
Missaque periuras tela ferire vetat.

Auctor consolat. ad Liuiam:

Iupiter ante dedit fati mala signa cruenti,
D *Flammigera petiit cum tria templa manu.*

Tria templa sunt Iouis, Mineruæ, & Iunonis, sequitur enim:

Iunonisq; graui nocte impauidæq; Mineruæ
Sanctaque & immensi est Cæsaris icta manus.

Res nota ex Criticis, historicis, Poetis. D. Auson. Tern.

Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.

Neque tantum Romæ Capitolium erat, sed & in aliis vrbibus, Corinthi, Pausan. Corinthi ac Antiochiæ, T. Liu. lib. 1. Dec. 5. vt obseruat Lilius Gyraldus de diis gentilibus syntagm. 2. Tolosæ, Sidon. Apollin. lib. 9. epist. 16. & doctissimus Sauaro ibi. E Narbone. Idem Sidon. carm. 23.

Salue, inquit, *Narbo nobilis*
Delubris, Capitoliis, monetis.

Et Capuæ, Sil. Italic. lib. 10. de Hannibale ingresso eam.

——*Monstrant Capitolia celsa.*

Denique corrigendus Corripus lib. 3. num. 3.

Tempore quo captis iniecit vincla tyrannis
Iustinianus ouans, quarto cum consule princeps
Alta triumphali terret Capitolia pompa.

Legendum censui in editione mea:

Triumphali tereret Capitolia pompa.

Necessaria omnino correctio. Nam triumphantes Capitolium curru ascendebant. Sueton. Cæsare cap. 37. M. Lucan. lib. 8. de Pompeio triumphante:

——*Nec ter Capitolia curru*
Inuectus.

Idem lib. 9.

—— Quam ter Capitolia curru
Scandere.

Apollon Collatius de excidio Hierosolymorum lib. 2.

—— Capitolia scandes
Victor, & Augustam sedem, nomenq; tenebis.

Claudian. de G. Hon. consul.

Iamq; parabantur pompæ simulachra futuræ
Tarpeio spectanda Ioui.

Et peracto triumpho in Iouis Capitolini templo cõuiuium instaurabatur. Possidonius lib. 2. historiarum, & ex eo Athen. lib. 5. cap. vlt. licet alii non in ipso Capitolio, sed in Capitolii porticibus epulas istas apparari solitas docuerunt, Ioan. Zonar. Annal. tom. 2. in Camilli triumpho, & notat Faber Sanjorianus lib. 1. semestr. cap. 6. nec desunt qui in templo Herculis exhibitum epulum triumphale velint, *quod is Deus totum orbem terrarum victor peragrasset.* Crinit. lib. 24. de honesta disciplin. cap. 5. Illud autem non omiserim, omnium deorum simulachra dearumque in Capitolio coli solita. T. Liu. dec. 1. lib. 6. *Cæteriq; dij deæque qui Capitolium arcemq; tenetis.* P. Victor in 8. reg. vrbis. & Seruius ad illud lib. 2. Æneid. v. 319.

Panthus Othryades arcis Phœbiq; sacerdos.

Cap. VI.

De Colle Quirinali.

Collis Quirinalis, vt author est Varro, à Curetibus dictus est, qui cum T. Tatio Curibus venerunt Romam, quod ibi habuerint castra. Festus ait, primum dictum hunc collem Agona, inquiens: Quirinalis collis, qui nunc dicitur, olim Agon appellabatur, antequam in eum commigrarent Sabini, Curibus venientes, post fœdus inter Romulum & Tatium ictum, à quo hanc appellationem sortitus est: quamuis existiment quidam sic dictum fuisse, quod in eo factum sit templum Quirino. Idem alibi: Agona sacrificia, quæ fiebant in monte: hinc Romæ mons Quirinalis Agonius, & Collina porta Agonensis. Quæ etiam confirmat Dionysius lib. 2. appellans hunc Collem Agonalem. Porro si quis verba Varronis diligenter considerauerit, inueniet eiusdem collis aliquot partes, siue colles particulares fuisse: quorum vnus Salutaris, alter Mutialis, alter Latiaris sit vocitatus. Sub Imperatoribus autem Caballum hunc montem dictum fuisse, à duabus statuis marmoreis Alexandri Magni Regis Macedonum, equum Bucephalum domantis, quas Alexandria Constantinus Imperator Romam transtulerit, atque in medio thermarum à se in Quirinali extructarum collocauerit, annotat Onuphrius & Georg. Fabricius in sua Roma. Collis hic habet ab Ortu Esquilias & Viminalem: ab Occasu Vrbem planam & campum Martium: à Meridie Neruæ & Triani fora, atque Capitolium: à Septentrione collem hortulorum, & portam Viminalem. In

A hoc colle fuit præcipua sextæ regionis pars, quæ Alta semita dicebatur.

Paralipomena.

De Quirinali monte & fano Quirini.

Antiquissimum huius montis nomen loquitur fœdus in reges Romulũ & Tatium initum passim apud historicos. Nam facta inter vtrumq; populum concordia, non domos modo priuatas, sed & ædes sacras dijs erexerunt, præter Liuium, Florum, Eutropium, & alios ab Onuphrio citatos in vrbe Roma pag. 146. Ouid. lib. 6. Fast. de Fidio Deo.

B

Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere iugo.

Sunt tamen alij, qui non à Curibus, oppido Sabinorum, aut eius ciuibus eo translatis, Quirinalem montem dictum contendunt, sed à templo Quirini, id est, Romuli, vt dicam lib. 2. c. 18. infra: D. Auson.

C epist. 23. ad Paulinum.

—— Quos sacra Quirini
Purpura, & auratus trabeæ velauit amictus.

Et Pontius Paulin. ad Ausonium epist. 3. de toga prætexta:

Quæ tamen Augusta Latiaris in vrbe Quirini
Cæsareas inter parili titulo palmatas
Fulget natiuo longe venerabilis auro.

Cur nomen Romuli mutatum fuerit, causa certissima, quod in omni apotheosi nomina inter duos re-

D ferendis mutare consueuerit vetustas, & ob id cum Romulum ingratissimi patres discerpsissent in curia, honores diuinos extincto decreuerunt, fanumque erexerunt, cuius adyta ne sacerdotes quidem ipsi adire poterant.

Q. Horat. Epod. od. 13.

Quæque carent ventis & solibus, ossa Quirini
Nefas videre, dissipabit insolens.

Cui, vt omnibus alijs templis, aut certe pleris; adiuncta erat porticus. M. Martial. lib. 11. epigr. 1.

E *Vicini pete porticum Quirini.*

Claudian. de bello Getico.

——procul arcent altus
Iupiter, vt delubra Numæ, sedemq; Quirini
Barbaries oculis saltem violare profanis
Possit, & arcanum tanti deprendere regni.

Nec vnum modo Quirini fanum Romæ, sed plura. Nam notitia vrbis in 10. Reg. collocat *templum Quirini prope lupercal, vbi erat signum lupæ duobus pueris Romulo & Remo mammas præbentis,* & tamen in 7. reg.

F in eadem notitia *templum Quirini nouum,* statuitur, & puto illud esse, quod à Dione memoratur lib. 54. πρὶν δ' ἢ ἀφορμᾶσθαι τὸν τοῦ Κυρίνου ναὸν καθιέρωσεν, ἐκ καινῆς οἰκοδομήσας. *Ante suum abitum templum Quirini de nouo ædificatum dedicauit.*

P. Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 7.

Quæ licet, affectes cœlum quoque, templa Quirinus,
Liber, & Alcides, & modo Cæsar, habent.

Capvt VII.

De monte Cœlio.

MOntis Cœlij (quem primum Romulum muniuisse, Pomœrio vero Tullum, vt Dionysius & Liuius, vel Ancum, vt Strabo, vel Tarquinium, vt Tacitus scribunt, inclusisse) sic meminit Varro lib.4. lingua Latina: In Suburbana regionis parte princeps est Cælius mons, à Cælio Vibenno Tusco, duce nobili, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilio contra Sabinum Regem. Hactenus Varro, cum quo & Dionys. & Sext. Pompeius Festus, non Cælium illum Etruscum ducem, sed Cælem dictum fuisse scribit. Querquetulanum etiam hunc montem appellatum docet Tacitus lib. 4. inquiens: Haud fuerit absurdum tradere montem eum (de Cælio loquitur) antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis syluæ frequens, fœcundusque erat, mox Cælium Vibenna, qui dux gentis Etruscæ, cum auxilium appellatum ductauisset, sedem eam acceperat à Tarquinio Prisco, seu quis alius Regum dedit: nam in eo scriptores dissentiunt. Habitasse autem eum montem Etruscos, & deinde cum eum nimis muniissent, & in suspicionem venissent ab illo in planum locum deductos fuisse, qui ab ijs Tuscus vicus dictus sit, tradit Varro, & breuiter meminit Tacitus. Qui etiam cum Suetonio auctor est montem eum à Tiberio Imperatore, quod is post incendium habitatoribus ædificia consumpta instaurasset, Augustum dici cœptum esse. Habuit in hoc monte Regiam suam Tullus Hostilius, vt scribit Liuius, quæ postea Curia Hostilia vocitata est. Hodie insignis mons in Vrbe habetur, Basilica Ioannis Lateranensis, de qua alij. Hic mons ab Oriente habet Vrbis mœnia, terminumque Esquilinæ regionis, portam Esquilinam & Amphitheatrum: ab Oriente Suburam & montem Palatinum: à Septentrione Carinas, Cælium & Esquilias: à Meridie Piscinam publicam & Vallem, quæ est ante viam Appiam, quæ prope Septizonium Seueri inchoans, versus portam Capenam protenditur. In hunc montem secundum Vrbis religionem, Cælimontium appellatum Aug. Cæsar posuit.

Ad Cap. VII.

PARALIPOMENA.

DE monte Cælio abundantissime Onuphrius in vrbe Roma pag.26. & sequentibus; Bartholom. Marlian. Topographiæ vrbis Romę lib.4. cap.18. Ouid. lib.5. Fast.

Cælius accipiet puluerulentus equos.

Dicam infra lib.6. cap.2.

Cap. IIX.

De monte Esquilino.

ESquilinus mons quando vrbi sit additus, & Pomœrio inclusus, dictum supra est. Accepit autem nomen, vt plerique existimant, ab excubiis, quas Romulus in monte habuit, cum Tito Tatio parum fideret, eumque infidæ societatis suspectum haberet, quasi Excubinus, vnde postea Esquilinus factus est. Quam vocabuli etymologiam etiam Ouidius agnoscit 3. Fastorum. Alij vero non ab excubiis, sed à quisquiliis dictum eum montem Esquiliæ arbitrantur, quod Aucupes ibi quisquiliis sparsis aues illuderent. Alij vero, quod excultæ Esquiliæ à Rege Tatio in illo monte fuerint, sic appellarunt: quæ omnia Terentius Varro libro quarto de lingua Latina indicat, & quædam etiam Sextus Pompeius Festus. Habuit autem hic mons aliquot colles, quorum vnus Cispius, alter Oppius, Septimius alius dictus fuit, teste Varrone loco eodem. Quomodo excultus hic mons, & quibus ædificiis exornatus fuerit, ostendit quintæ regionis descriptio, paulo post secutura. Habet ab Ortu Vrbis muros, versus aggerem & castrum Prætorium: à Meridie viam Lauicanam: ab Occasu vallem inter Cælium & Palatinum longe lateque patentem: à Septentrione Viminalem.

PARALIPOMENA.

De excubiis more Romano in vrbe & in castris, & de monte Exquilino.

CVm scriptores ab Excubiis Exquilinum montem desumant, quædam hoc loco de excubitoribus, excubijsque dicenda, quanquam infra vberius lib.10. cap.13. prima itaque eorum institutio à Paulo IC. petenda est, qui *l.1 ff. de offic. præfect. vigil. apud vetustiores*, inquit, *incendiis arcendis triumuiri præerant, qui ab eo quod excubias agebant, nocturni dicti sunt.* Virgil. lib.9. Æneid.

Vigilum excubiis obsidere portas.

Imago eius rei extat apud C. Suetonium in Augusto cap.23. Vide Artemidor. Oneirocrit. cap. 62. lib.3. & licet in initio bono ciuitatis fouendo statusque publici commodo institutæ fuerint excubiæ, ne videlicet *incendio publica vrbis monumenta consumerentur*: tamen mali principes ministerio militum tyrannidem vsurpantes, suos satellites seu stipatores hoc nomine vocarunt: non modo in occidente, aut Romano imperio, sed etiam in occidēte, seu Byzantino imperio: nam ἡμεροβίγλιον, diurnæ vigiliæ apud Curopalatem lib. de offic. Constantinop. pag.171. & recte; nam *vigiliæ nocturnæ, excubiæ diurnæ*, Isidor. Hispal. lib.3. etymol. cap.3. & Seruio, vt solet multa alia trāscribere ad v.159 lib.9. Æneid. Hinc Aurelio Cassiodoro lib.11. epist.19. *tyrannorum excubiæ*: Claudian. de 4. Hon. consul.

Non sic excubiæ, nec circumstantia pila,
Quam tutatur amor.

Idque

Idque non apud Romanos modo Imperatores, ſed & Græcos, Xenophon Cyropæd. lib. 4. τοῦτο δ' ἴστε ἀμφότεροι, ὅτι τὰ μὲν ἔξω ὑμῖν ἡμεῖς νυκτοφυλακήσομεν. *Illud vtrique ſcitote, nocturnas excubias non obituras vobis eſſe.* Idem lib. 7. expedit. Cyri νυκτοφυλάκων meminit pag. 400. vertit Lenuclauius, *nocturnas excubias*, *malim, vigilias*, ſi fides Grammaticis nominatis adhibenda. Idem eodem lib. poſt νυκτοφύλακας καθιστάναι, καὶ σύνθημα παραδιδόναι. Vertit idem Lenuclauius, *nocturnas excubias, & teſſeram dare*, & προφύλακας, *eos qui primas agunt excubias.* Idem eleganter dixit de expedit. Cyri lib. 2. pag. 270. eademque voce vtitur lib. de magiſt. equitum. pag. 968. Corip. lib. 1. num. 12.

Excubiæ primum, quæ ſumma palatia ſeruant.

Et lib. 4. num. 3.

Ingens excubitus diuina palatia ſeruant.

Excubitores iſti noctu nolam pulſabant, cui neceſſe erat reſponderi, notauit Hadrianus Iunius; ſorte ducebantur. L. Apul. lib. 4. Mileſiar. *Latrones ſorte ducti noctu excubabant ſpeculandi gratia.* Sidon. Apollinar. lib. 8. epiſt. 6. *Si quid inter excubiales curas, vtpote in caſtris ſaltem ſortito vacabis.* Valer. Flacc. Argonaut.

Excubias ſortita manus.

Vtque priuatorum foribus ianitores, ſerui oſtiarij, aut canes appoſiti, ita principum veſtibula vigiles excubitoreſque inſedebant. Claudian. lib. 2. de laud. Stilich.

——*Quæ veſtibulo foribuſq; potentum*
Excubat.

Dico ad illud Claudiani lib. 3. de raptu.

Vt domus excubiis incuſtodita remotis.

Corrip. African. lib. 3 num. 4.

Ingens excubitus diuina palatia ſeruans.

Propertius lib. 4. eleg. 1. ad priuatam matronarum cuſtodiam traduxit.

Non mille excubiæ, nec te ſignata iuuabunt
Limina, perſuaſæ fallere rima ſat eſt.

Denique in ſacris Bonæ deæ erant excubiæ, vt ſuo dicetur loco, quod Græcorum inſtitutum fuiſſe notiſſimum, eiuſque rei author Anacharſis apud Herodotum Melpomene; ab hac mente Valer. Maxim. lib. 1. cap. 2. tit. 1. *in Iouis optimi maximi templo, eximia facie puerum hiſtrionem ad excubias tenendas poſuiſſet.* Valer. Flacc. Argonaut. lib. 3.

Linquit & vndantes menſas, inſectaque pernox
Sacra Medon.

De monte vulgaria omnia: ſcio alios non *Exquilinum*, ſed *Eſquilinum vocare.* M. Martial. lib. 7. epigr. 72. adi ad interpretes Horatij Epod. od. 5. Propert. lib. 3. eleg. 22.

Et dominum exquiliis ſcribe habitare tuum.

Et lib. 4. od. 8.

Diſce quod exquilias hac nocte fugarit aquoſas.

Editio Horatij Tuſcanellæ, & Ioſ. Scaligeri, *exquilias*, præfert, Achillis Tatij & Lugdunenſis, *eſquilias*, vt & Iuuenal. ſat. 5. v. 78.

CAP. IX.

De monte Viminali.

VIMINALIS mons, teſte Varrone Romanorum omnium doctiſſimo, à Vimineo Ioue, quod ibi aræ eius ſint, dictus eſt: vel quod ibi vimineta, vel viminum ſylua fuerit: quod idem & Sextus Pompeius affirmat, & Iuuenalis: cuius autem generis vimina illa fuerint, nemo prodit. Fuit etiam Fagutalis appellatus, à ſylua fagea, teſtibus iiſdem. Maxima eius montis pars hodie inculta iacet, & vel hortos, vel vineta, vel populos, ſalices, & harundines habet. Hunc collem cum Eſquiliis quintam vrbis regionem fecit Cæſar Auguſtus, quum ſpacium Vrbis in Vicos & quatuordecim regiones diuideret: vnde ex deſcriptione eius regionis etiam huius collis ædificia & ornamenta cognoſcentur. In Ortum tendens hic mons, habet campum Eſquilinum & Vrbis muros, cum caſtris Prætoriis; in Occaſum vero Quirinalem, falſam Suburam, & vallem planam interiectam: in Meridiem Eſquilias, viamque interpoſitam: à Septentrione Vrbis Muros verſus portam Viminalem.

AD CAP. IX.

PARALIPOMENA.

VIminalem montem partem Exquilini facit M. Varro, alij diſtinguunt, legendi Bartholomæus Marlianus vir eruditus, & in antiquitate inueſtiganda diligẽs, lib. 5. Topograph. c. 19. & Onuphr. in vrbe Roma, pag. 85. locus eſt elegans Strabonis Amaſiani Geograph. lib. 5. ἤλεγξε δὲ Ξέρουος τὴν ἔκλειψιν, ἀνεπλήρωσε γὰρ προσθεὶς τόν τε ἠσκυλῖνον λόφον, καὶ τὸν οὐιμίναλον. *Quem defectum Seruius arguit, qui compleuit murum, adiectis vrbi Eſquilino & Viminali collibus.* Sidon. Apollinar.

——*Dictumq; petunt à vimine collem.*

CAP. X.

De monte Auentino.

AVENTINVM montem multis de cauſis ſic appellatum, ſcribit Varro videlicet, vel ab Auentino Rege Albano, quod ibi ſepultus fuerit: vel ab aduentu hominum, qui ibi commune Latinorum Dianæ templum ſit conſtitutum: vel ab auibus, quæ ſeſe à Tiberi eo ferrent, vel etiam ab aduectu, quod cum olim mons ille paludibus à reliquis eſſet diſcluſus, ex Vrbe ratibus eo aduecti homines eſſent: cui ſententiæ ipſe accedit. Quod ab Auentino Albanorum Rege hic mons Auentinus dictus ſit, docent etiam Sextus Pompeius Feſtus, Dionyſius Halicarnaſſæus, Liuius & Ouidius. Meminit Varro in libris de Gente populi Romani, quoſdam ab Auente Sabinorum fluuio montem illum Auentinum dictum fuiſſe, opinari, quod Sabinis in vrbem ſuſceptis, Romulus eum habitandum conceſſerit.

Quæ

Quæ tamen opinio non videtur esse verisimilis: cum & Virgilius, & Ouidius quodam in loco testentur, ante Euandri & Herculis in Italiam aduentum hunc montem id nominis habuisse. Fuerunt præterea & aliæ huius montis appellationes: nam Murcius dictus est teste Sexto Pompeio Festo, à sacello Deæ Murciæ, quod sub eo monte fuit. Item collis Dianæ, à templo eius Deæ, quod in hoc monte extitit. Et celebris fuit Auentinus, Auentini & T. Tatii Regum, ac Remi sepulchris: secessione etiam plebis Romanæ in eum montem facta. Sed & hoc obseruandum de eo est, quod Romulus neminem eum habitare passus fuerit, sed sacrum fratri esse voluerit. Ideoq; cum reliqui colles, de quibus hactenus dictũ, vrbis Pomœrio à Regibus inclusi fuissent, hoc tamen de Auentino non legitur. Sed is tandem à Tiberio Claudio Imperatore Augusto Vrbi additus legitur. Cuius quidem rei Messala apud Agellium libro 13. capite 14. hanc causam fuisse recitat, quod in eo monte Remus vrbis condendæ gratia auspicauerit, auesque irritas habuerit, & superatus in auspicio à Romulo fuerit. Idcirco addit, omnes qui pomœrium protulerunt, mõtem istum excluserunt, quasi auibus obscœnis ominosum. Hæc Messala. Hic mons, quem propter longitudinem certo describi nõ posse, Georgius Fabricius fatetur, ad Ortum in Meridiem declinantem respicit mænia: & Meridiem campũ Figulinum: ad Occasum flumen: ad Septentrionem montem Palatinum. Hunc montem Augustus XIII. regionem fecit: vnde ex ea cognosci poterit, quomodo fuerit excultus.

IN CAP. X.

PARALIPOMENA.

De Remuriis, & à quo Auentinus vrbi inclusus.

QVod hic dicat vrbis Pomœrio hunc mõtem non inclusum, fallitur omnino: nam Ancus Martius quartus Romanorum rex, Numæ nepos, mœnia vrbis muro complexus est, Auẽtinum etiam inclusit, Eutrop. lib. I. & ex eo Paulus Diacon histor. Miscellæ libr. I. & præter historicos, quidam incerti nominis poeta, apud I. Cuspinianum in Fastos Cassiodori, cuius epigramma adscribam.

Romulus aggreditur regnum, qui condidit vrbem,
Prima Remus quoniam mœnia transit, obit.
Et Numa diuinis impleuit cultibus vrbem,
Tullius inuentis fascibus arma ciet.
Ancus Auentinum montem superaddidit vrbi,
Prisce triumphali primus honore tumes.
Tullius inuenit censum, Vulcania proles,
Tarquinius Sexti crimine pulsus abit.

Certè autem constat interfectum per nefas à Romuli militibus Remum in Auentino fuisse sepultum, solemniaq; ac annua sacrificia in eius honorem instituta, quæ tunc *Remuria*, postea & *Lemuria* sunt appellata. P. Ouid. lib. 5. Fast.

Romulus obsequitur, lucemq; Remuria dixit
Illam, qua positis iusta feruntur auis.
Aspera mutata est in leuem tempore longo
Litera, quæ toto nomine prima fuit.

Hic dies Id. Maiis celebratur, vt est in fastis Capitolinis, & veteri Calẽdario Romano Ser. ad illud lib. I. Æneid.

Romulus excipiet gentem.

Remo scilicet, inquit, *interfecto, post cuius mortem natam constat pestilentiam, vnde consulta oracula dixerunt, placandos esse manes fratris extincti, ob quam rem sella curulis cum sceptro, & corona, & cæteris regni insignibus, semper iuxta sancientem aliquid Romulum ponebatur, vt pariter imperare videretur, vnde est, Remo cum fratre Quirinus iura dabunt, placari censebãtur manes tumulo magnifice structo in Auentino, & sacris eius honori institutis, quibus nomen vel ab illo desumptũ, vel à Lemuribus, qui animæ defunctorum censebantur.* Lil. Gyrald. syntag. 17. pagin. 450. quorum in numero Lar erat. L. Apul. lib. de Deo Socratis: licet sciam *Lemuria*, siue sacra feralia cõstituta 12. Kalend. Martias, vt fusissime Ouidius lib. 2. Fastor. exequitur. M. Terent. Varro de vita pop. Rom. lib. I.

——— Quibus temporibus in sacris
Fabam iactant noctu, ac dicunt se Lemures domo
Extra ianuam eijcere.

CAP. XI.

De reliquis tribus collibus: Hortulorum videlicet, Ianiculo, & Vaticano.

CVm Romani nimium studerent, nõ Imperii tantum auctioni, sed Vrbis etiam amplificationi, vt cuiuis, qui in scriptis veterum nõ plane hospes est, manifestum esse potest: Ideoq; non contenti veteribus Pomœrii finibus, illos sæpe mutarunt, & aliis atque aliis montibus Vrbi subinde additis, protulerunt, vti hactenus de septem illis principalibus montibus dictum est: præter quos tamen etiam alios colles superioribus magnitudine nequaquam pares vrbis Pomœrio incluserunt, de quibus hoc capite pauca dicã. Fuerunt autem hi tres: collis Hortulorum, Ianiculum, & Vaticanus.

Collis Hortulorum, vel, vt alii, Hortorũ hanc appellationem accepisse videtur à proximis ei hortis Salustii. Posteà vocitatus fuit Pincius, quod in eo Pinciorum domus essent: quæ familia nobilissima fuit, ac claruit in Vrbe circa tempora Cõstantini. Hic collis antiquitus extra Vrbis mœnia fuit, ideoq; extra septem mõtium numerum. Tempore autem Aureliani Imperatoris Pomœrio inclusus est. Celebris fuit cum propter Neronem in eo sepultum, vt Tranquillus in Nerone testatur, tum propter Candidatos, quibus vsus erat (vt Macrobii verbis vtar) in Comitium nundinis venire, & in hoc colle consistere: vnde ab vniuersis possent videri: & inde Campum Martium, petitum Magistratum, descendere.

Ianiculũ, inquit Sextus Pompeius Festus, dictũ, quod per eum, tanquam per ianuã, populus Romanus

primitus transierit in agrum Etruscū. Alij sic appel- A latum scribunt, à vetustissimo oppido, quod Ianus in Italia condidit. Macrobius autem dictum putat Ianiculum, quòd Ianus ibi vel sit sepultus, vel habitauerit. Hodie à flauis arenis mons aureus nominatur, & corrupto vocabulo Montorius. Ex hoc mõte propter altitudinem Roma maxime est conspicua. Cæteris autem infrequentior est, ob aeris grauitatē, vt Martialis testatur. Celebris fuit Numæ, Romanorum Regis, vt Dionysius & Liuius, itemq; Statij Cæcilij Poetæ, vt Cæsariensis Eusebius produnt, sepulcris. In hunc B aliquando plebem secessisse Romanam, & à Quinto Hortensio Dictatore reuocatam, scribunt, Plinius libro decimo sexto, & Liuius. In eodem, vt scribunt Liuius, Dionysius, Italicusq; Silius, Rex Tuscorū Porsenna castra habuit. Fuit autem trans Tiberim.

Vaticanus etiam mons trans Tiberim fuit, olim non habitatus, nec ad Vrbem pertinuit. Nomen accepit, vt est apud Agellium lib. 16. c. 17. à vaticinijs, quæ in eo agro fieri solerent. Sextus Pompeius scribit: Vaticanum collem appellatū esse, quòd eo potitus sit C populus Romanus Vatum responso, expulsis Etruscis. Alij volunt à Vaticano, vel Vagitano Deo sic appellatū. Vetustissima in eo ilex fuit de qua Plinius sic scribit: Vetustior Vrbe in vaticano ilex, in quatulus æreis literis Etruscis, religione arborē iam tunc dignam fuisse significat. Nobilis olim fuit Scipionis sepulchro. Nunc vero clarus, cum propter alia, tum propter celeberrimam totius orbis Bibliothecam Vaticanam.

Porrò autem ij montes iam rarissimi habitantur, D maxima ex parte hortis & dispersis hinc inde templis, aut claustris religiosis occupati: aut veterum ædificiorū ruinis obruti. Vetustissimis temporib. nemora & pascua habuit Palatinus, vt scribit Tibullus: Capitolinus dumetū, vt Virgilius: Esquilinus, Quirinalis & Viminalis, vimina & syluam fageam, vt Varro: Cælius quercetum, vt Tacitus: Auentinus lauretum, vt Solinus: Ianiculum esculetum, vt Plinius: Vaticanus ilicetum, vt Fuluius: prodidere.

Et hæc quidem quæ de vrbis initio, ambitu amplificatione & mõtibus Pomœrio inclusis, hactenus dixi, E præter veteres rerū Romanarum scriptores, quos citaui, habent etiam Georgius Fabricius in sua Roma, Bartholomæus Marlianus in antiquæ Romæ Topographia, & Onuphrius Panuinius lib. 1. Comment. Reipublicæ Romanæ, ex quibus plura peti possunt. Situm vrbis & dictorum montium ostendet subiecta Tabula.

AD CAP. XI. PARALIPOMENA.

De hortorum cura analecta quædam.

HOrtos Palatijs principum vicinos debere esse, Ester cap. 7. in sacris literis docetur, aut domib. priuatorū Pallad. lib. 1. cap. 34. & eos manu sua colere regibus antiquis in delitijs fuisse testatur ex Trogo Pompeio Iustinus libr. 36. de Attalo, *qui, omissa regni* A *administratione, hortos fodiebat, gramina seminabat.* Et de Semiramidis Hortis pensilibus, notius est, quam vt dici debeat, legendus Strabo libr. 16. in principio. Viri docti ad Martial. epigr. 1. Amphitheat. Idem lib. 6. epigr. 80. Plinij elegans est locus lib. 19. cap. 4. *Antiquitas nihil prius* (hortorū cura) *mirata est, inde Hesperidum horti, ac regum Adonis & Alcinoi, item q; pensiles, siue illos Semiramis, siue Assyriæ Rex Cyrus fecit.* Baptista Pius Annot. poster. c. 178. & in obscœnis dici notat Palmerius Spicil. Lysander apud Xenophontem lib. 5. B Memorabilium, narrat hortū Sardibus visum, quem Cyrus rex sua manu conseuisset, pag. 831. & domibus regum Persarum iuncti semper horti. Plut. Artaxerxe, quos *paradisos* vocabant, Iul. Pollux lib. 9. c. 2. at vero de Alcinoi & Hesperidum hortis, quis post Homerum, & omnes alios dicat?

Apud Romanos tam vetus ea cura, vt ipsi etiam reges hortos curarint, C. Plin. loco proxime laudato. Iique plerumq; in suburbiis quod præcipit M. Varro rei Rust. lib. 1. cap. 16. & *in villa vinea primum locum, hortus secundum obtinet.* Cato R. R. cap. 1. M. Martial. libr. C 7. epigr. 48.

—— Suburbani munuscula mittimus horti.

Aut prope Tiberim, vt de hortis Cæsaris & Antonij in rebus Octauiani testis est Dio lib. 47. pag. 351. suos autem Cæsar populo legauit Sueton. in eius vita cap. 83. & sic hortos publicos cōductos lego apud Labeonē IC. *l.* 30. §. 2. *ff. de leg.* 3. licet ibi, *non conductionē hortorum*, sed *conditionem* legi velint. Et sane hortos legari suetum, notum ex inscriptione vetusta, quæ Iulij D Carnici habetur, in hæc verba:

Longius. Patroclus. secutus. pietatem. col. cent. hortos. cum. ædificio. huic. sepulturæ. iuncto. viuus. donauit. vt. ex. reditu. eorum. rosæ, &. estæ. patrono. suo. &. quandoq;. sibi. ponerentur.

Laz. lib. 12. cap. 1. tantique olim facti, vt hortos palatio prætulerit D. Aurelianus Cæsar Fl. Vopisc. in eo ad finem, vnde Thraseæ Pæto & Bareæ Sorano obiecto, *quod consulatū & sacerdotia adepti hortorum amœnitati inseruirent.* C. Tacit. libr. 16. Annal. inter com- E moda familiaria, *venustos & delicatos hortulos* ponit Phædrus Tiberij Aug. libertus fab. 63. cuius versus optime collocauit eruditissimus Rigaltius IC. cum antea perturbati forent & transpositi.

Seponit mœchæ vestem, mundum muliebrem,
Lauationem argenteam, eunuchos glabros,
Domum politam, & delicatos hortulos,
Lanificæ agellos, pecora, villam, operarios,
Boues, iumenta.

Maxima cura prouidebatur, ne siccitate laborarent horti, ideoque aqua canalibus inducebatur, Calfurn. E Siculus, quem non iniuria quidam Bucolici carminis principem effecēre, Eclog. 2.

Accipe dixerunt nymphæ, puer, accipe fontem,
Nam potes irriguos mutare canalibus hortos.

Sic enim in antiqua editione legebatur, mēdose proculdubio, rescribe:

—— Potes irriguos nutrire canalibus hortos.

Quos ille *canales* vocat, *fistulas aquarias* Iul. Capitolinus in Maximo & Balbino Augg. *Veterani se in castra*

prato-

pratoria contulerunt, cum ipsis pratorianis, quos capit populus obsidere, nec vnquam ad amicitiam essent redacti: nisi fistulas aquarias populus incidisset. C.Plin.Iun.lib.5. epist.6. *Fonticulis sedilibus adiacent, per totum hippodromum inductis fistulis strepunt riui, & qua manus ducit sequuntur, his nunc illa viridia, nunc hac, interdum simul omnia iuuantur, malim, lauantur, aut fortasse, rigantur. Sulcum publicum aquarum* appellant Impp. Theod. & Valent.l.6.C.de Aquæductu. Sidon. Apollin.carm.22. A

Arctus at in thermas longe venit altior amnis,
Et cadit in montem, patulisq; canalibus actus
Circumfert clausum caua per diuortia flumen.

Materia his fistulis, quas describit Iulius Frontinus lib.eleganti de Aquæductibus vrbis Romæ, est plumbum. Nam Impp. loco citato, de plumbeis fistulis ducentibus ad thermas, Claudian. de Apon. baln.

Deuehit exceptum natiuo spuma meatu,
In patulas plumbi labitur inde vias.

Papin.lib.1.sil.3.

—— Per obliquum penitus qua laberis amnem
Martia, & audaci transcurris flumina plumbo.

Tubuli certe diuitum plumbei, at tenuiorum lignei, vt apparet ex Ænigmate 72. Cælii Symposij.

Truncum terra tegit, latitant in cespite lympha,
Alueus est modicus, qui ripas non habet vllas,
In ligno vehitur medio, quod ligna vehebat.

Vide tractatum de Aquæductibus infra.

De Ianicvlo.

PARALIPOMENA.

VT collis hortulorum ab hortis vicinis nomen habet, ita à Iano Ianiculum: quem alij Ianicularem vocant, voluntq; non extra vrbem, sed vrbi inclusum fuisse à Romulo. Nam septem illos colliculos numerant *Palatinum, Quirinalem, Cælium, Viminalem, Auentinum, Æsquilinum, & Ianicularem*, Seru. Maur. ad lib.6.v.784.

Septemq; vna sibi muro circumdabit arces.

Vel vt Vertius numerat, *Palatium, Veliam, Faguhalem Suburram, Cermaium, Oppium, Cispium*, aut secundum M. Varronem, alij aliter. Ianus Parrhasius epistol.57. Tarquinios autem expulsos reducturus Hetruscorum rex Porsenna eum collem cum exercitu suo occupauit, præter historicos Sidon. Apollinar. carm.5.

—— Porsenna superbum
Tarquinium impingens, compleuit milite Thusco
Ianiculum quondam.

In Transtiberina erat regione, Claudian lib.1. in Eutrop.

Hos mihi Ianiculo positis Hetruria castris
Quasiit, & tantum fluuio Porsenna remotus.

Senatores etiam metu perculsi, subintio bellorum ciuilium, iram Octauiani deuitantes, in Ianiculum se receperunt, veluti in sedem tutam quietamque. Dio lib. 47. pag.320.

* *
*

De Vaticani Ilice, & more in arborum corticibus incidendi.

PARALIPOMENA.

DEcimus hic colliculus, qui Ilice nobilitabatur, in qua *titulus æreis literis insculptus*, vt loquitur C. Plin.lib.16.c.44. Quare de modo, arboribus incidendi carmina, hic dicendum ex Euripide in Hippolyto P. Victorius lib. var. lectio.16. cap.5. doctissime & in-
B geniosissime disputat. Aristænet.lib.1.epist.10. τοῖα δὲ, εἶπε, ὦ δένδρα, καὶ νοῦς ὑμῖν γένοιτο καὶ φωνὴ, ὅπως ἂν εἴπητε μόνον, Κυδίππη καλὴ, ἢ γοῦν καὶ τῶν φλοιῶν ἐγκεκολαμμένα φέροιτε γράμματα. *Vtinam, inquiebat, & mens vobis, arbores, & vox esset, hoc vnum dictitaretis, Cydippe pulchra, vel corticibus inscriptas ferretis hoc ipsum testãtes literas.* Q.Symmach.lib.4.epist.28. originem consuetudinis videtur explicare, *Mallem*, inquit, *Aborigenum more, dictionem salutis alterna ligno aut cortibus scribere, Ægyptus papyri volumina Bibliothecis foroq; texuerit.*
C Ouid.epist.heroid.5. Oenone Paridi.

Incisa seruant à te mea nomina fagi,
Et legor Oenone falce notata tua.
Et quantum trunci, tantum mea nomina crescent,
Crescite, & in titulos surgite ritè meos.

Desumpta ex Virgilio qui 10. Ecloga dixit:

—— tenerisq; meos incidere amores
Arboribus, crescent illa, crescetis amores.

Carmen est elegantissimum, & ob id adscribendum veteri cuidam poetæ, Floridum nonnulli vocant, de
D qualitate vitæ:

Quando ponebam nouellas arbores mali & pyri,
Cortici summa notaui nomen ardoris mei:
Nulla fit exinde finis, vel quies cupidinis,
Crescit arbor, gliscit arbor, ramus implet literas.

Olympius Nemesianus Carthaginensis, qui sub Carino vixit principe, Ecloga 1.

Accipe qua super hac cerasus, quam cernis ad amnem,
Continet, inciso seruans mea carmina libro.

Eidemq; familiaris Calphurnius Sicul. ecl.3.

E *Dic age, nam cerasi tua cortice verba notabo,*
Et decisa feram rutilanti carmine libro.

Corrigendus idem Ecloga 4.

Vt quoq; turba bono plaudat saginata magistro,
Ille meis pacem dat montibus, ecce per illum,
Seu cantare iuuat, seu terpede lata ferire
Carmina, nonnullas licet & cantare choreas,
Et cantus viridante licet mihi condere libro.

Primus & quartus versus grauiter sunt affecti: corrigit Fr. Modius optime de hoc poeta meritus Nouan-
F tiquar.lect.epist.17. *turba bono plaudat sagmata magistro*: id est, sagminibus coronata. Nam solemni & cõpitalitio festo non rustici modo coronabantur, sed & boues ipsi; auctor est Alb. Tibullus lib.2.eleg.1.

——— nunc ad præsepia debent
Plena coronato stare boues capite.

Malim ego, *satiata*, aut *saturata*, legere, cum paganorum festa, qualia erant parilia, lustrationes ouilium, ambarualia, aliaque similia, nunquam celebrabantur sine maximo epularum apparatu. Tibull. ibid.

Turbaq; vernarum saturi, bona turba, coloni
Ludet, & ex virgis extruet arte casas.

In quarto versu vitium etiam latet, quid est enim *ferire pede læta carmina?* legendum est, *læta ferire gramina*, ex Horatio lib. 3. od. 18.

Scribebatur præterea in cera, papyro Ægyptiaca, tabellis ligneis, & textis lineis, vt suo ordine & loco dicetur.

Cap. XII.

De Vrbis Romæ regionibus.

HIs explicatis, de quatuordecim nũc regionibus dicendum est, quod hoc capite faciam. Vrbem Romam Romulus in tres partes distribuit, quas Tribus appellauit, Dionysio & Liuio testibus. Varro eas partes appellat. Hæ fuerunt Tatiensium, Rhamnensium, & Lucerum. An verò regiones rectè dici possint dubitari potest. Sed tamen habent cognationem aliquam cùm regionibus, eo ipso quod vnaquæq; harũ C
Tribuum propriam sedem in vrbe occupauit. Rhamnenses enim à Romulo sic dicti, Palatium & Cælium mõtes coluerunt: Tatienses, à Tito Tatio nomen adepti, Capitoliũ & Quirinalem habitarunt: Luceres, à Lucumone, vel, vt alijs placet, à luco, in quo Asylum fuit, denominati: loca inter Palatium & Capitolium plana, atq; circum forum tenuere: de quibus plura, vbi de Tribubus erit dicendũ. Fuerunt autem hæ tres Tribus à Tarquinio Prisco auctæ, & ex tribus sex factæ. Seruius Tullius VI. Romanorum Rex ex ijs D
quatuor fecit, aliaq; eis nomina attribuit, de quibus Dionysius lib. 4. ita scribit: Cæterum Tullius postquam septem colles vno muro complexus est, Vrbem in quatuor partes diuisit, à collibus cognominatas: Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinã: & quatuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerãt, suosq; cuiq; tribules adscribit, diuisa habituros munia, nec mutaturos domicilium. Et hæc quidẽ Vrbis diuisio in quatuor partes, seu regiones à Seruio Tullio facta, durauit vsque ad tempora Augusti. Is enim E
primum Vrbem in certas regiones distribuisse legitur apud Suetonium, qui in Augusto cap. 30. scribit Augustum spacium Vrbis in regiones & vicos diuisisse. Plinius autem lib. 3. c. 5. auctor est, in quatuordecim regiones eam diuisam esse: à quo non dissentit Tacitus, qui lib. 15. Annalium, de incendio Neroniano loquens, idem perspicuè confirmat: ne dicam de Sext. Rufo, & P. Victore, qui quatuordecim illas Vrbis regiones descripserunt. Hos secutus est Onuphrius F
Panuinius Veronensis, cuius descriptionem, cum reliquis sit plenior, & clarior, huc referre placet. Qualẽ autem in ea ordinem secutus sit, ipsemet indicat his verbis: Huic, inquit, meæ Vrbis descriptioni, integros illos duos libellos (Sexti Rufi scilicet, & P. Victoris) inclusi, vtriusq; ordinem secutus in recensendis Vrbis regionibus, quos inde ex antiquis probatisque auctoribus, sexcẽtis locis auxi. In eis autem enumerandis, quæ per singulas regiones erant, eorũ ordinem nõ admisi, sed quandam mihi commentus sum

A rationem, quam ijs tradendis rebus commodissimam esse existimaui, vt facile legentes cognoscere poterunt. Primo enim loco regionis nomen, deinde mõtes, Insulam, vias intra Vrbem, riuos, aquas, si quæ erunt, ponendæ: cliuos, vicos, vicomagistros, curatores, denunciatores, cohortes vigilum, nomina locorum publicorum, vel incertorum: deinde lucos, templa, ædes, ædiculas, porticus, Ianos, vel æanos, atria, areas, sacraria, sacella, delubra: nomina cæterorũ locorum sacrorum, aras, signa, statuas Deorum, homi-
B num, vel animaliũ: hippodromos, equitia, circos, obeliscos, stadia, factionũ stabula, theatra, amphitheatra, ludos, naumachias, ædificia reliqua publica incerta, fora, cœnacula, curias, basilicas regias, comitia, septa, carceres, reliqua publica ædificia profana, castra siue stationes, campos, hortos, scholas, tabernas, aquas, thermas, balnea, lymphea, nymphea, lauacra, lacus, fontes, Bibliothecas, arcus, columnas, septizonia, sepulcra, emporia, macella, horrea, pistrina, domus, insulas, & postremo regionis ambitum, quem ordinem sequi decreui. Hæc ille. Regio autem à rego dicitur, quod priusquam prouinciæ fierent, regiones sub Regibus erant, atq; ab ijs regebantur. Posteà à similitudine earum regionum, in quas orbis diuiditur, maiores in Vrbe partes regiones appellare cœptæ. Regionis pars est vicus: quippe Vrbs in regiones tanquã in maiora membra, & in vicos tanquam minora diuiditur. Dictus verò est vicus, quòd vias circum haberet, nos Germani dicimus, *Eine gassen, oder strassen.* Sed hæc hactenus. Sequitur nunc ex Onuphrio descriptio regionis primæ.

Ad Cap. XII.

PARALIPOMENA.

Primæ distributio tribuum, & Romæ regiones.

TOt regiones vrbis, quot Tribus in principio nẽpe tres, Fest. Pompeius lib. 17. *sex Vestæ Sacerdotes constitutæ sunt, vt populus pro suaquaq; parte haberet ministram sacrorum, quia ciuitas Romana in sex est distributa partes, in primos secundosq; Tatienses, Rhamnes, Luceres.* Propert. lib. 4. eleg. 1.

Hinc Tatij, Rhamnesq; viri, Luceresq; coloni.

Ouid. lib. 3. Fast. de vrbe à Romulo disposita:

Quin etiam partes totidem Tatiensibus ille,
Quosq; vocant Rhamnes Luceribusq; dedit.

Descriptio XIV. vrbis Romæ regionum, ex Onuphrio Panuinio.

REGIO VRBIS PRIMA.

Porta Capena.

Almo Fluuius.

Vici nouem.

Vicus Camœnarum.
Vicus Drusianus.

Vicus Sulpici vlterioris.
Vicus Sulpici citerioris.
Vicus Fortunæ obsequentis.
Vicus puluerarius.
Vicus Honoris & Virtutis.
Vicus trium ararum.
Vicus Fabrici.
Vicomagistri xxxvi. quatuor per singulos vicos.
Curatores II.
Denunciatores II.

Luci tres.

Lucus Cuperius Hostiliani.
Lucus Egeriæ.
Lucus Camœnarum.

Templa quatuor.

Templum Isidis.
Templum Serapidis.
Templum Fortunæ viatorum.
Templum Martis Extramurani.

Ædes sex.

Ædes Martis Quirini.
Ædes Mineruæ.
Ædes Mercurii.
Ædes Tempestatis.
Ædes Apollinis.
Ædes Camœnarum.

Ædiculæ decem.

Ædiculæ Fortunæ obsequentis.
Ædicula Honoris.
Ædicula Virtutis.
Ædicula Ridiculi.
Ædicula Herculis. *Reliquæ desiderantur.*

Areæ septem.

Area Apollinis.
Area Spei.
Area Thalli siue Galli, siue Galliæ.
Area Isidis Ælianæ.
Area Pinaria.
Area Carsuræ.
Area Mercurii.

Aræ duæ.

Ara Mercurii.
Ara Isidis.
Lapis Manalis.
Circus Antonini Caracalli cum Obelisco.
Senaculum ad portam Capenam.
Mutatorium Cæsaris.
Campus Ridiculi.
Horti Terentiani.
Tabernæ Cædiciæ.
Thermæ Commodianæ.
Thermæ Seuerianæ.

Balinea publica sex.

Balineum Vettii Bolani.
Balineum Torquati.
A Balineum Mamertini.
Balineum Abascantiani.
Balineum Mettiani Secundiani.
Balineum Antiochiani.
Balinea reliqua priuata sine nomine xxcii.

Lacus Fund. XXCIII. In his:

Lacus Promethei.
Lacus Vespasiani, aliàs Vipsani.
Lacus Sanctus.
B Lacus Sudans.
Lacus Torquati.
Lacus Publicus.
Lacus Biuius.
Lacus Spei.
Lacus Gratiæ.
Lacus Mamertini.
Lacus Salutaris.
Lacus reliqui sine nomine lxxii.

Arcus IV.

C Arcus Drusi Neronis.
Arcus diui Traiani.
Arcus diui Veri Parthici.
Arcus Bifrons.

Sepulcra.

Corneliorum Scipionum.
Atiliorum Calatinorum.
Seruiliorum.
D Cæciliorum.
Horatiorum.
Horrea xiv. &c.
Pistrina xii.
Domus cxxi.
Insulæ ∞ ıɔɔ. c cxxxiii.
Regio in ambitu continet pedes ccıɔɔ ∞ ∞ ∞] ccxxiii.

E
Ad Cap. XIII.
PARALIPOMENA.
Porta Capena.

Quæcunque in hac descriptione vrbis Romæ nominantur, sigillatim hic exponentur, quod non alibi idonea magis occasio ea narrandi offeretur: quanquam non sim ignarus, Onuphriũ Panuinium, Bartholomæum Marlianum, & Guidũ Pancirolum, eruditissimos viros, singula hæc libris suis executos.
F Romam igitur Augustus in *vicos & regiones diuisit*, descripsitq; Suet. c. 30. Prima autem regio censetur porta Capena, de qua præter T. Liuium variis in locis, Fest. Pomp. lib. 17. in voce Senacula. vet. scholiast. Iuuenal. ad. v. 11. sat. 3. *Stetit, inquit, expectans rhedam, vbi solent proconsules iurare, in via Appia ad portam Capenam, id est, ad Cumenas.* Corrige, & lege ad *Camenas.* Vicus enim Camenarum in vicinia erat, vt ex notitia vrbis apud Onuphrium, & Sext. Ruffo, & P. Victore constat, & Iuuenalis ipse Sat. 3. princ.

———Eiectis mendicat silua Camœnis.

Simile mendũ Frontinũ occupauerat, qui pro *Camenis, Cumenas* habet. Q. Symmach. lib. 1. epist. 20. nomẽ huic portæ à Capenis Seru. ad v. 697. li. 7. Æneid.

Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.

Longissima omnium viarum Appia hæc erat. D. Paulin. Nolæ episcopus 5. Felicis Natali 3.

———Port æque ex ore Capena
Millia profundens ad amica mœnia Nola
Demittit duodena decem per millia denso
Agmine, confertis longe latet Appia turbis.

Huic adiacebat ædes Martis extra muros T. Liu. dec. 4. lib. 8. *viam silice sternendam à porta Capena ad Martis ædem locauerunt.* Fest. lib. 11. *manalem vocabant lapidem, petram qua extra portam Capenam iuxta ædem Martis.* Sext. Propert. lib. 4. eleg. 3.

Armaque cum tulero porta vicina Capena.

P. Ouid. lib. 6. Fastor.

Lux eadem Marti sacra est, quem prospicit extra
Appositum tecta porta Capena via.

Aquæductus etiam hic celebris. vet. scoliast. Iuuen. loco citato: *Capenam madidam, ideo quia supra eam ductus est, quem nunc appellant arcum stillantem, primùm enim vsque ibidem fuerunt porta, quæ porta Capena vocabatur.* Et ipse poeta.

Substitit ad veteres arcus, madidamq; Capenam.

Valer. Martial. lib. 3. epigr. 47.

Capena grandi porta qua pluit gutta.

REDICVLI ÆDES.

Male antea Ridiculi erat, Rediculi scribi oportebat. Fest. Pompeius lib. 16. *Rediculi fanum extra portam Capenam fuit, quia accedens ad vrbẽ Hannibal, ex eo loco redierit quibusdam perterritus visis.* Valer. lib. 3. cap. 7. tit. 10. *ne hostilium locus castrorum, tum maxime capenam portam armis pulsante Hannibale, minoris ueniret, quam si illum Pœni non obtinerent.* Sunt alii qui non capenam, sed Collinam portam obsedisse Hannibalem cõtendant. Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmach.

Affirmentque Libyn Collina à cardine porta
Hannibalem Iouis imperio Martisque repulsum.

Sidon. Apollin. Carm. 7. v. 132.

———Si denique dirum
Annibalem iuncto terra cæliq; tumultu
Reppulimus, cum castra tuis iam proxima muris
Starent, Collina fulmen pro turre cucurrit.

Alii neque ad Capenam, neq; ad collinam portam castra habuisse Hannibalem, sed tantum vrbi vicinum volunt. C. Plin. lib. 34. c. 6. Sil. Italic. de obsidione illa lib. 12. Punicor.

Nunc aditus lustrat, nunc clausas cuspide portas
Infesta pulsat, fruiturq; timore pauentum.

M. Manil. lib. 4. Astron. princ.

Quid referam Cannas, admotaq; mœnibus arma.

Et in eodem opere postea:

Ignibus Albanas cum contudit Hannibal arces.

Claudian. de bello Gildon. alteri sententiæ fauere videtur: *———Ruptaq; emissus ab Alpe*
Pœnus, & attonita iam proximus Hannibal vrbi,
Scilicet vt domitis frueretur barbarus Afris,
Muro sustinui martem, noctesq; cruentas
Collina pro turre tuli.

A

ÆDES HONORIS ET VIRTVTIS.

Q. Symmach. lib. 1. epist. 20. *bene ac sapienter maiores nostri, vt sunt alia ætatis illius, ædes Honori atq; virtuti gemellas iunctim locarunt, cõmenti quod in te vidimus, ibi esse præmia honoris, vbi sunt merita virtutis.* Valer. Maxim. lib. 1. c. 1. *cum Marcellus quintum consulatum gerens templũ Honori atq; Virtuti, Clastidio prius, deinde Syracusis potitus, nuncupatis debitum votis consecrare vellet, à collegio pontificum impeditus est.* Vetus marmor:

B

C. Policio. L. F. Bibulo. ÆD. Pl. Honoris.
Virtutisque. causa. senatus.
Consulto. populi. que. iussu. locus
Monimento. quo. ipse. posterique.
Eius. inferrentur. publicè. datus est.

Claudian. paneg. de Consul. Manlii Theodori princ.

Ipsa quidem virtus pretium sibi, solaq; latè
Fortuna secura nitet: & paucis interiectis.
Attamen inuitam blandè vestigat, & vltro
Ambit honor.

C Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum:

Præmia virtutum titulis, & Honoribus aucti
Ardua retulerint.

Ædem hanc Anno ab vrbe cõdita 545. M. Marcellus vouit. T. liu. Dec. 3. lib. 7. Lacta. Firmian. diuinar. Instit. lib. 1. c. 20. *ad hoc illud M. Marcelli de consecratione Honoris atq; Virtutis, honestate nominum differt, re congruit. Votũ in Gallia factũ, septemdecim vero annis post à Marcello filio templũ structum.* Barthol. Marlian. lib. 4. Topograp. ca. 24. & de eius cõsecratione Plut. in vita

D Marcelli, & M. Tull. lib. 2. de legib. reparauit, vt apparet C. Marius, Fest. lib. 17. *summissiorem aliis ædem Honoris & Virtutis C. Marius fecit, ne si forte officeret auspiciis publicis, augures eam demoliri cogerẽtur.* Ara illi erecta, in qua stabat *Reuerentia,* & *Maiestas.*

Ouid. lib. 5. Fastor.

Donec Honor, placidoq; decens Reuerentia vultu,
Corpora legitimis composuere thoris.
Hinc sata Maiestas.

Sacrificia eius peragebantur aperto capite, cũ sacer-

E dotes in omnib. aliis deorum sacris tecto essent capite. Rationes varias pete à Plutarch. Problem. Roman. c. 12 solemnitas eius & festũ in Maio, vt opinor. Dio Cocceianus lib. 54. τὴν τε τῆς Τιμῆς καὶ τῆς Ἀρετῆς πανήγυριν εἰς τὰ νῦν ἡμέρας μετέστησε. *Festum quod Virtuti & Honori celebrabatur, in eam diẽ, qua hodie agitur, transtulit.* Translatio hæc festi Honoris incidit in consulatum C. Furnii & C. Silani, qui annus ab vrbe condita fuit 737. Cuspinian.

F

DE LVCIS ET EORVM CVLtu & religione.

Qvoniam multi in hac prima vrbis regione luci fuerunt, & passim apud authores lucorum vrbicorum fit mentio, videndũ de prima institutione, & cultu lucorum. C. Plin. lib. 12. c. 1. *Arbores fuere numinum templa, priscoq; ritu simplicia rura etiam nunc præcellentem arborem deo dicãt, nec magis auro fulgentia, & ebore simulachra, quàm lucos & in ipsis silentia ipsa adoramus.* Et prisci illi Germani *lucos ac nemora consecrabant,*

bant, deorumq; *nominibus arbores appellabant.* C. Tacit. lib. de morib. Germanor. De Gallis etiam certò constat, *arbores* eos *pro diis in lucis* non autem *templis* coluisse, quod liquidum est ex iis quæ de Druydibus prodiderunt Strabo, Mela, Plinius, & Cæsar li. 6. belli Gallici cap. 5. Quibus addendum est ad has ipsas arbores hostias humanas ab iis immolari solitas, quæ plerumque peregrini erant & alienigenæ. M. Lucan. lib. 1. Pharsaliæ.

Omnisq; humanis lustrata cruoribus arbor.

Cl. Claudian. lib. 1. de laudib. Stilichon.

——Lucosq; vetusta
Religione truces, & robora numinis instar
Barbarici, nostræ feriunt impunè secures.

De Indorum ritu in cõsecratione lucorum audiendus Q. Curtius Rufus lib. 8. *Indi deos putant quicquid colere cœperunt, arbores maximè, quas violare nefas est, & capitale.* Longobardi eidem superstitioni implicati, nam lex Luitprãdi regis eorũ, *vt si quis arborẽ, quã rustici sanctiuum appellant, adorauerit vel incantationes fecerit, componat de medietate pretij sui in sacro palatio,* vt ex Paulo Diacono de legib. eorum pag. 108. obseruare nõ est difficile, & iam Hottomanus doctissimus notauit. Apud Romanos vero quis quærat exempla? cum omnes scriptorum paginæ loquãtur celebrem in lucis deorum fuisse cultum. L. Apul. lib. 1. Apolog. *nullum in villa eius delubrum situm, nullus locus aut lucus consecratus.* C. Tacit. lib. 14. Annal. *excisi luci sæuis superstitionibus sacri.* Sic interpretandi poetæ: P. Ouid. lib. 3. Fastor.

Lucus Auentino suberat niger Ilicis vmbra.
Quo possis viso dicere numen habet.

Et lib. 3. Amor. eleg. 12.

Stat vetus, & densa prænubilus arbore lucus,
Aspice, concedes numinis esse locum.

P. Stat. Papin. lib. 4. Thebaid. v. 423.

Subter opaca quies, vacuusq; silentia seruat
Horror, & exclusa pallet mala lucis imago,
Nec caret vmbra deo.

Idem lib. 6. Thebaid. de incædua sylua:

——Stat sacra senecta
Numine.

Silius Italicus lib. 2. Punicor.

——Prisco inde fauore
Arbor numen habet.

Corruptus est locus, sic, nisi fallor, restituẽdus suo nitori, atq; ita contenderim poetam ipsum scripsisse:

Prisco inde pauore
Arbor numen habet.

Metus enim præcipua gentibus causa, cur deos esse crederent, nam quum in fontibus, fluuiis, aut stagnis altitudinem immensam, in arboribus proceritatem stupendã animaduertissent, existimabant creduli & causarum certarum ignari, aliquid supra naturæ vires iis inesse, & ob id diuinitatem arboribus seu lucis, aquis fluminibusq; attribuerunt. Aurel. Prudent. lib. 2. contra Symmachum vrbis præfectum.

Quos penes omne sacrum est, quicquid formido tremendum
Suaserit, horrificos quos prodigialia cogunt
Monstra deos.

Idem Romano martyre:

Quibus omne sacrum est, quod pauendum vanulæ
Edentularum cantilenæ suaserint.

In veteri codice legebatur:

——Quod pauendum rancidæ
Edentularum cantilenæ suaserint.

Et forte rectius. Valer. Flacc. Argonautic. lib. 3. quod opus egregium quidem nunc est, multo suauius futurum, si auctor in iuuenili flore præreptus, ad limam reuocare potuisset.

Vtq; metum, numenq; loco, sacramq; quietem
Addidit.

Claudian. lib. 3. de Raptu Proserpinæ, de luco à Cerere profanato:

Inde timor, numenque loci.

Vt verissimum sit, quod Petronius Arbiter apud Luctatium Placidium, seu Lutatium ad lib. 3. Theb. v. 661. dixerit.

——Quid inertia pectora terres?
Primus in orbe deos fecit Timor.

Et M. Lucan. lib. 1. & lib. 7.

Nulloque authore malorum
Quæ finxere timent.

Vt templa violare piaculum credebatur, nec quicquam in ea citra sacrilegium committi posset, ita nec luci exscindi contaminariue, illud factum inter illaudata reponitur Caroli Gallorum regis, qui *nauali exercitu regnum Frisonum ingressus, interfectis plurimis, Popionem eorum ducem interemit, lucosque ac fana subuertit, anno salutis* 729. vt refert author incerti nominis in Annalibus Francicis. Nota sunt, quæ criticis obseruata in illum ritum ex Cæsare, Seruio, & Lucano. Ouid. lib. 3. de Arte.

——Multos incædua sylua per annos.

DE ARIS EARVMQVE IMMVNITATIBVS ET IVRE.

DE nomine, proprietate, vsu & dedicatione earũ vide infra lib. 2. ca. 2. Hoc loco tantũ de earũ immunitate & iure dicendum est, quas inuiolabiles voluere antiqui esse. Hinc dixit M. Tullius *in aram Tribunatus confugere,* post reditum in Senatu. L. Flor. lib. 2. c. 12. *Absens victus fugit in maria, insulamque Samothracem, fretus celebri religione quasi templa & aræ possent defendere, quem nec suorum mentes nec arma potuissent.* Confugientes itaque in fana immunitatem impunitatemque consequebantur, si aras fuissent amplexi, Lutat. Placid. Grammaticus ad Papinii lib. 12. Thebaid. v. 481. P. Teren. Heautontimorũ. Act. 5. sc. 2.

Ne te admisce, nemo accusat Syre te, nec tu aram tibi,
Nec precatorem pararis.

Quare *ara confugij* vocatur. Stat. lib. 12. Thebaid.

Sic sacrasse loco commune animantibus ægris
Perfugium.

Ouid. lib. 4. Trist. eleg. 5.

Vnica fortunis ara reperta meis.

Et lib. 2. de Ponto eleg. 8.

Vos eritis nostræ portus & ara fugæ.
Vos ego complectar, Geticis si cingar ab armis,
Vtque meas Aquilas, vestra ego signa sequar.

Ad hunc morem allusit P. Maro lib. 2. Æneid. de ara A
Hercæi Iouis, ad quam Priamus, aliique Troiani cō-
fugerant, dum vrbem Græci diriperent, vt ab iniuria
hostium tuti forent.

Hic Hecuba, & natæ nequicquam altaria circum
Præcipites atra ceu tempestate columbæ
Condensæ, & diuum amplexæ simulachra tenebant.

Prima immunitatis huius institutio fouendæ Reipu-
licæ vtilissima, & à ciuitatum conditoribus ideo in-
troducta, *ne humilioris sortis homines, à potētioribus in-
iuriam paterentur*, vt definitur à Martiano August. l. B
6. C. de his qui ad Eccles. cōfug. illud est quod in con-
stitutionibus habetur: ὁ δὲ διὰ δυνατὸν πρόσωπον τῇ ἐκ-
κλησίᾳ προσφεύγων, *qui propter potentem personam ad Ec-
clesiam confugerit*: quod & iure canonico pari ratione
est cautum *c. inter alia. de immunitat. Ecclesiar.* quæ o-
mnia sunt intelligenda, modò ad aram vel templū fu-
giens, iniuriam alteri non intulerit, nam *illata iniuria
poterat ab ara ipsa auelli.* Calistratus I.C. *l. 28. ff. de pœn.*
pulcherrima est Cæstii dissertatio apud C. Tacitum
Annal. lib. 3. *Fassus quidem est principes instar deorum es-* C
*se, sed addidit neque à diis iniustas supplicum preces audi-
ri, neque quemquam in Capitolium, aliudque vrbis tem-
plum perfugere, vt ea occasione arrepta flagitiis magis ac
magis inquinetur.* De quo ritu multa egregia Iustus
Lipsius ad eundem librum: Id autem non in Latio
tantum aut more Romano, sed etiam Græco receptis-
simum reperio. Æmilius Probus seu Cornelius Ne-
pos in vita Pausaniæ: *Itaque huic indici, quid fieri vel-
lent, præceperunt, fanum Neptuni est Tænari, quod viola-
ri nefas, putant Græci, eò ille index confugit, in ara conse-* D
dit. Hæc est illa ara quam idem auctor in Timothei
vita *publicæ pacis* appellat; & meminit Plutarchus in
Cimonis vita. Euripid. in Hecuba.

Ἀλλ' ἴθι ναοῖς, ἴθι πρὸς βωμοῖς.
Sed vade ad templa, vade ad aras.

Confugium illud non nisi deplorato statu, & salute
desperata. Virgil. lib. 2. Æneid. v. 574. de Helena.

——— *Atque aris inuisa sedebat.*

Ab aris autem sine piaculo nemo auelli poterat, vt iu-
re Pyrrhus ille Neoptolemus vituperetur, qui Pria- E
mū regem supplicem, vt habetur eodem libro v. 550.

——— *Altaria ad ipsa sedentem*
Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati.

Quæ ita accipienda sunt, vt magni alicuius sceleris
reus eò fugiens, igne admoto cogeretur sponte inde
discedere, obseruauit eruditissimus Hadrian. Turneb.
lib. 9. c. 12. Et est locus insignis M. Plauti in Rudente
Act. 3. sc. 4. vbi sic Labrax:

Mihi non liceat ancillas meas Veneris de ara abducere.

Postea deinde dæmones respondent: F

Ergo dabo ignem.

L. Sen. Herc. fur. v. 505.

Congerite syluas, templa supplicibus suis iniecta flagrent.

At obstructis valuis fame enecabant. Ælian. lib. 9.
ca. 41. Idemque iuris principum Romanorum statuis
cōcessum erat, siue illæ in fano aut loco augurato, si-
ue in triuiis, vt testatur IC. *l. 17. ff. de ædilit. edicto.* L. Se-
neca lib. 1. de Clement. c. 18. C. Sueton. Tiber. c. 53. &
dicam abundantissime alibi; nec minus templis da-
tum, differam lib. 2. c. 2.

Aras iuraturi tenebant, siue, vt loquitur M. Tullius
pro L. Cornelio Balbo, *vt mos Græcorum est, iurandi
causa ad aras accedebant.* Iustin. lib. 24. principio; *Pto-
lomæus sumptis in manus altarib. contingens ipsa simula-
chra & puluinaria deorum, inauditis vltimisque execra-
tionibus adiurat.* Iuuenal. Sat. 13. v. 89.

Atque ideo intrepidi quæcunque altaria tangunt.

Vet. scholiast. *sine vllo timore peierant.* Et sat. 14. v. 219.

Falsus erit testis, vendet periuria summa
Exigua, & Cereri, tangens aramque pedemque.

Idem vetus interpres, *vt periurus erit.* Sed hæc præoc-
cupauit incomparabilis B. Brissonius in libris lectio-
nis multiplicis & iudicii limatissimi de Formulis.
Quod non tantum inter litandum aut sacrificandum
fiebat, vt obseruat Aurel. Theodos. Macrobius lib. 3.
saturn. c. 2. sed etiam inter iurandum. Æmil. Prob. in
Hannib. *ad aram adduxit, apud quam sacrificare insti-
tuerat, eamque cæteris remotis, tenentem iurare iussit.* Sil.
Italic. lib. 1.

Stant aræ cælique Deis. subiungit deinde.
Hanc mentem iuro nostri per Numina Martis.
Per manes regina tuos.

Vnde Latinus ille Virgilianus lib. 12. Æneid.

Tango aras, mediosque ignes, & numina testor.

Denique & morituri aras deorum amplecti iubeban-
tur, quod nescio an vlli hactenus obseruatum. L. Se-
neca in Herc. fur. Act. 2. sc. 3. vbi Lycus ad Megaram
quam interficere volebat:

Coniugia quoniam peruicax nostra abnuis,
Regemque terres, sceptra quid possint, scies.
Complectere aras, nullus eripiet deus
Te mihi.

Quo sensu accipio illud C. Plinii lib. 35. ca. 10. *Timan-
thi est Iphigenia, oratorum laudibus celebrata, quæ stante
ad aras peritura, cū mœstos pinxisset omnes, patris vul-
tum velauit.*

Q. Horat. lib. 2. sat. 3.

Tu cum pro vitula statuis dulcem, Aulide, natam
Ante aras, spargisque mola caput improbe salsa.

Virgil. lib. 2. Æneid. v. 255.

——— *Vos aræ, ensesque nefandi*
Quos fugi, vitæque Deum, quas hostia gessi.

T. Lucret. Carus. de rerum Natura lib. 1.

Aulide quo pacto Triuiai virginis aram
Iphianassai turparunt sanguine fœdo
Ductores Danaum delecti.

Vel vt alii ex Prisciano Cæsariensi legunt:

Iphianassæo turparunt sanguine.

Legendi formularii, nam in sacris receptissimū voca-
bulum *stare ad aras*, de hostia ferienda, aut immolāda.

DE AREA.

AREA quid sit expendendum hîc, quòd tam fre-
quens arearum mentio in hac regione, & in aliis.
Igitur præter significata Grammaticorum *Crates pe-
ctoris humani* denotat, vt notat Ioan. Sauaro doctissi-
mè ad Sidonium suum lib. ca. 13. deinde *spatium illud
ante deorum ædes, quod in priuatorū ædificiis vestibulum
vocatur, in templis area solet nuncupari.* Inde *Vulcani a-
rea.* A. Gell. lib. 4. c. 5. Spei, Mineruæ, Fidei, & Capito-

lini

lini Iouis aream, apud Suetonium, Plinium, & Vitruuium, aliosque auctores reperio, & Critici annotarunt: & *Circi area*; Ouid. lib. 6. Faſtor.

Proſpicit à tergo ſummum breuis area Circum.

Liuius 3. Dec. lib. 5.

Vt multitudinem area Capitolij non caperet.

Sed quod nemo in hunc diem notauit, Area in campo Martio tyronibus exercendis, atque vt inambulationis gratia baſilicis, templis, fanisque deorum addita loca vacua, quæ Feſtus lib. 1. *areas* appellat, quòd nempe ſint *æqualitate tabularii ſtrata*, vt loquitur Iſidorus Hiſpalenſis Etymolog. lib. 15. ca. 13. ita quod inter Tibridem fluuium, & ſepta, interiacebat ſpacium, tyrocinio militum deuotum erat, & area dicebatur. Locus eſt egregius Horatii lib. 1. od. 9.

Nunc & campus & area
Leneſque ſub noctem ſuſurri
Compoſita repetantur hora.

Quem locum male exponit Floridus Sabinus lib. 1. ſubſeciuor. cap. 9. quem locum male etiam eruditi de Circo Romano putant intelligendum Claudian. de 6. Honor. Conſul.

Hic & belligeros exercuit area luſus,
Armatos hic ſæpè choros, pulchraſq; vagandi
Textas lege fugas, inconfuſoſque recurſus.

Quæ ſane de Circo perperā, vt puto, Ioſephus Scaliger interpretatur Iſag. 2. in M. Maniliū. Nam Claudianus antea de Circenſibus, iſto vero loco de campeſtribus agit, ſiue militaribus exercitiis, quæ in campo Martio, aut verius eius area. Nec citatus illi Martialis lib. 10. epigr. 24. quicquam facit:

Sed vitæ tribus areis peractis
Lucos Elyſiæ petam puellæ.

Nam in vetuſto codice MS. eſt diſerte:

Sed vitæ tribus aureis peractis.

Vt fila intelligat fatalia, poetarumque omnibus paginis celebrata, quæ *ferrea*, habebantur *mala, inauſpicata*; *aurea* vero *bona*; Res notiſſima paſſim. L. Sen. Apocoloc. de Neronis genethliaco:

Aurea formoſo deſcendunt ſæcula filo.

Denique de area in hoc ſignificatu M. Lucan. lib. 6. videtur capiendus:

——*Coit area belli.*

Et quia areæ templorum mentio facta eſt, adſcribam inſcriptionis antiquæ verba, eruta è marmore Neapolitano, quibus appareat, non modo in vrbe, ſed & in coloniis municipiiſque areas ſacrarum ædium veſtibulis adiectas.

Ab. colonia. deducta. anno XC. Neufido. M. F. M. Pollio. duouir. P. Rutilio. Cu. Mallio. coſ. operum. lex. II. *lex. parieti. faciendo. in. area. quæ. eſt. ante. ædem. Serapis. trans. viam. qui. redemerit. prædes. dato. prædiaq; ſubſignato. duumuirum. arbitratu. hoc. opus. omne. tacito. arbitratu. duouir. & duouiratium. qui. in. conſiliis. eſſe. ſolent. Puteolis. dum. ne. minus. viginti. adſient. cum. ea. res. conſuletur. quod. eorum. viginti. iurati. probauerint. probum. eſto. quod. ei. improbauerint. improbatum. eſto.*

Extat apud Wolfgangum Lazium lib. 3. Commentar. Reipublicæ Romanæ cap. 2.

A

DE ARCVBVS TRIVMPHALIBVS, QVORVM FREQVENS IN HAC regione mentio.

INter pompæ triumphalis ornamenta numerabantur arcus, qui veluti victoriæ perpetuum monimētum erectum in vrbe, hoſtes fuſos loquebantur. Vet. ſcholiaſt. Iuuenal. ad v. 136. Sat. 10.

——*Et ſummo triſtis captiuus in arcu.*

Erecti illi aliquando ſola libidine Imperatorum, adeò

B

vt in vrbe quatuordecim arcus ex hiſtoricis & P. Victore diligentiſſimo vrbis Romę deſcriptore enumeret Onufrius Panuinius. ſed ante Titum nemo Imperatorum ſtatuit arcum triumphalem. Barthol. Marlian. Topographiæ lib. 4. c. 17. Et eſt locus inſignis C. Suetonii in Domitiano cap. 13. *Ianos arcuſq; cum quadrigis, & inſignibus triumphorum per regiones vrbis tantos, ac tot extruxit, vt cuidam Græce inſcriptum arcui ſit, Aream & caluitium:* Scio Turnebum legere Αρκεῖ, ſed cur non caluitium retineamus? maxime cum cal-

C

uities probroſa cuilibet illo ſæculo, ſed præ omnibus Domitiano, cum idem Suetonius dicat illum *caluitio fuiſſe deformem*; cap. 18. D. Auſon. in luculento de Cæſaribus ſuis opere:

Et Titus imperii fælix breuitate, ſecutus
Frater, quem caluum dixit ſua Roma Neronem.

D. Iuuenal. Sat. 4. v. 38.

——*Semianimem laceraret Flauius vrbem*
Vltimus, & caluo ſeruiret Roma Neroni.

Vbi vetus ſcholiaſtes eadē illa explicat, ſed memoria

D

lapſus, epigramma Auſonianum Martiali attribuit.

Flauia gens, &c.

A nominibus triumphantium dicti, vel Septimii Seueri, Gallieni, Titi, Fabianus. L. Seneca de Sapientis Conſtantia cap. 1. Cornutus ſeu quilibet alius ad Perſii Sat. 4. v. 49. ante diem Triumpho præſtitutum à ſenatu extrui ſolebant. Claudian. de 6. Hon. conſul. vbi ad Honorium principem hæc Roma:

Aſt ego frenabam geminos, quibus altior ires
Electi candoris equos, & nominis arcum

E

Iam molita tui, per quem radiante decorus
Ingredière toga.

M. Tull. Act. 2. in Verrem *fornicem Fabianum* appellat, ad quæ verba Aſconius Pædianus; *Arcus eſt iuxta regiam, in ſacra via à Fabio cenſore extructus, qui à deuictis Allobrogibus, Allobrox cognominatus eſt.*

M. Martial. lib. 8. epigr. 64.

Grande loci meritum teſtantur & altera dona,
Stat ſacer edomitis hoſtibus arcus ouans.

Secundus verſus mira varietate, ſed puto non male ſic

F

poſſe lectionem priorem retineri, *edomitus* enim, *egelidus*, aliaq; ſimilia, idem ac *domitus, gelidus*: ſi nihilominus arridet altera lectio, ſic interpungatur:

Stat ſacer, & domitis hoſtibus arcus ouat.

Et eſt inſcriptio Arcus elegans inter epigrammata veterum:

Ad diuortia Rheni peruaſi hoſtiles depopulatus agros.
Dum tibi Roma decus, æternaque ſudo trophæa,
Iſter pacatis lenior ibat aquis.

Non tantum nomina ducū ſeu imperatorum triumphantium

phantium his arcubus inscripta, sed & hostium deuictorum gens, gesta, habitus, & spolia insculpebantur, veluti mansurum tropheum. Claudian. eodem opere:

Æraque vestitis numerosa puppe columnis
Consita, subnixasque iugis immanibus ædes,
Naturam cumulante manu, spolijsque micantes
Innumeros arcus, acies stupet igne metalli,
Et circumfuso trepidans obtunditur auro.

Idem lib. 3. de laud. Stilic.

——Septem circumspice montes,
Qui solis radios auri fulgore lacessunt,
Indutosque arcus spolijs.

Sed cum multi de horum arcuum forma prodiderint, nemo expressius elegantiusue Aurelio Prudentio lib. 2. in Symmachum præfectum vrbis:

Frustra igitur currus summo miramur in arcu
Quadriiuges, stantesque duces in curribus altis
Fabritios, Curios, hinc Drusos, inde Camillos,
Sub pedibusque ducum captiuos poplite flexo
Sub iuga depressos, manibusq; in terga retortis.

Nec veteris solum Romæ ea consuetudo, sed & nouæ siue Byzantii, Corippus Africanus poeta elegans, qui inaugurationem Iustini Minoris Augusti carmine prosequens, arcuum sæpè meminit: sed nescio an triumphales illi, puto subita lignorum congestione in publica lætitia tantũ erigi solitos, ea absoluta tolli subuertique, cũ illi qui in Italia, perpetuum manerent, vt dixi, monimentum. Ita igitur ille lib. 3, nu. 6.

Quatuer in sese nexos curuauerat arcus.

Et lib. 4. Num. 1.

Roboribus flexis teretes curuauerat arcus
Artificum prædocta manus, trabibusq; cauatis
Affigens tabulas pendentes struxerat ædes.

Et eodem libro num. 3.

Perque arcus vicosq; omnes adstabat vtraque
Parte fauens vulgus.

REGIO VRBIS SECVNDA, *Cœlimontium.*

Mons Cælius, aliàs Querquetulanus, aliàs Augustus.
Cœliolus.
Subura.
Ceroliensis.

Vici XII.

Vicomagistri XXXII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum V.
Lupariæ in Subura.
Antrum Cyclopis.
Caput Africæ.
Arbor sancta.
Mica aurea.
Spolium Samarium.
Lucidno.
Templum Tulli Hostilii.
A Templum Bacchi.
Templum Fauni.
Templum diui Claudii.
Templum Deæ Carneæ.
Ædiculæ VIII.
Dianæ in Cœliolo.
Fortunæ Barbatæ.
Mineruæ captæ.
Isæum Metellianum.
Mineruium.
B Statua Equestris M. Antonini Imperatoris.
Ludus Matutinus.
Ludus Gallicus.
Regia Tullii Hostilii.
Armamentarium.
Castra peregrina.
Mansiones Albanæ.
Campus Martialis.
Campus Fontinarum, aliàs, Forinarum.
Campus Cælimontanus.
C Thermæ publicæ.
Balineæ priuatæ XXC.
Lacus fund. sine nomine LXV.
Macellum magnum.
Horrea XXIII.
Pistrina XXIII.
Domus CXXXIII.

In his

Domus Vectiliana, aliàs, Vitelliana.
D Domus Philippi.
Domus septem Parthorum.
Domus Laterani.
Cæsaris Dictatoris.
Mamurræ Formiani.
Tiberii Claudii Centumali.
Iunii Senatoris.
Stellæ Poetæ.
Tib. Claudij Clypti Hymnologi.
Tetricorum.
E Turris Mamilia.
Insulæ CIↃ CIↃ CIↃ CVI.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ ∞ ∞ ∞ CC. id est, 13200.

PARALIPOMENA *AD Regionem secundam,* DE SVBVRA.

F NOn viam aut vicum, vt alii omnes scriptores, sed *regionem vrbis frequentissimam* appellat vetus scholiastes Iuuenalis ad Sat. II. v. 50. Sed constat viã, non autem regionem fuisse, celebrem habitatione Cæsaris apud Suetonium cap. 46. nisi forte ante vrbem ab Augusto in regiones has quatuordecim distributam, quælibet via nomen regionis obtinuerit, quod forte verum est. Ideo Festus lib. 17. *Suburam aiunt appellatam & regionem vrbis:* at vrbe iam descripta, *Subura sub terreo muro Carinarum secundæ regioni attributa.*

attributa, inquit M. Varro lib. 4. de ling. lat. Si regioni A attributa, ergo non fuit ipsa regio: Iuuenal. sat. 10. v. 155. videtur in ipsa vrbe non sub muro Carinarum, vt Varro, collocare.

———*Nisi Pœno milite portas*
Frangimus, & media vexillum pono Subura.

Hic tonsores tabernas suas meritorias habebant. M. Martial. lib. 2. epigr. 17.

Tonstrix Suburæ faucibus sedet primis,
Cruenta pendent quæ flagella tortorum:

Quod si verum, procul dubio Subura non in vrbe, B sed extra pomœrium. Nam seruus publicus, seu tortor in vrbe habitare non poterat, vt dicam infra hoc opere. hic etiam venales rure merces exponebantur, puta ficus, oliuæ, poma, aliaque edulia. Martial. lib. 7. epigr. 30.

Quicquid villicus vmber, aut colonus,
Aut Thusci tibi, Thusculique mittunt,
Aut rus marmore tertio notatum,
Id tota tibi nascitur Subura.

Idem lib. 10. epigr. 94. C

Hæc igitur media quæ sunt mihi nata Subura
Mittimus, Autumni cerea poma mei.

In primo versu melius MS. *Quæ sunt modo nata Subura*, iamiam empta in Subura; eo rure illata, & ob id veluti *modo nata*. In hac via erant & prostibula impudicarum siue fornices, infra hac regione, *luparia in Suburas*.

Idem lib. 9. epigr. 38. de meretrice:

Cum sis ipsa domi, mediaque erueres Subura,
Fiant absentes & tibi, Galla, comæ. D

Scio locum de galericulo seu falso capillamento posse sumi, sed disertius lib. 11. epigr. 62.

Summænianis inquinatior buccis.
Quem cum fenestra vidit è Suburrana
Obscœna nudum lena fornicem clausit.

In tertio versu non lena, sed *Leda*, legunt docti, vt lenis formosarum mulierum nomina fuisse imposita iudicari possit: Nam notissimi nominis productrix est *Leda* apud eundem lib. 4. epigr. 4.

Quod spurcæ moriens lucerna Ledæ. E

Adi ad Q. Horatii interpretes Epod. od. 5.

Senem quod omnes rideant adulterum,
Latrent Suburanæ canes.

Vbi *canis* notissimo significatu pro scorto vsurpatur, quod vt illud animal impudentissimum est, ita hæc proiecti pudoris. denique exprobratio illa Propertiana huc referenda lib. 4. eleg. 7.

Iamne tibi exciderant vigilantis furta Suburæ,
Et mea nocturnis trita fenestra dolis? F

DE SCHOLIS.

MEntio in hac regione *scholæ capulatorum*. Discutiendum idcirco hoc loco, quid proprie *Schola?* Auson. Eidyll. 32. ad nepotē, & eruditissimus Vinetus.

———*Graio schola nomine dicta est,*
Iusta laboriferis tribuantur vt otia curis.

Ob id locus in quo tyrocinia literarum exhibita, sic dictus. M. Martial. lib. 1. epigr. 36. lib. 2. epigr. 64. præceptis scholam, exercitiis forum conuenit:

Si schola damnatur, fi litibus omnia feruent.

Et lib. 3. epigr. 20.

An otiosus in schola poetarum.

Inde tractū nomen scholastici, pro tyrone, qui primis veluti literarum institutis informatur. Saluian. Massiliens. lib. 1. de prouident. Dei: *Id facere annisi, nō vt salubres & salutiferi, sed vt scholastici & diserti haberentur.* C. Sueton. lib. de clar. Rhetorib. capit. 6. *Declamabat autem genere vario modo splendide atque adornate, tum ne vsquequaque scholasticus existimaretur, circūcisè ac sordidè.* Petroni Arbiter pag. 7. *tanquam scholastici ad cœnam promisimus*, vt desinat nugari Antonius Delrio in L. Senecæ Thyesten. qui poetam venustissimum eruditissimumq; ineptiis suis ac friuolis commentis dehonestauit: certè in iure *scholastici* etiā aduocati, officiales & scholastici l. 2. apud Constantinū Aug. C. Theod. lib. 8. tit. 10.

Scholæ istæ in balneis teste M. Pollione Victruuio Architect. lib. 5. c. 10. aut in porticibus C. Plin. lib. 35. c. 10. & erat separata scholarum distinctaq; consecratio à balneis porticibusq; in quibus erat, vetus Marmor.

Belryx. AV. F. L. Drusianus. A. Fabius. Xanthus.
Cur imagines. argenteas. deorum. septem, ad. dedicationem. scholæ.

Traducta tamen verbi significatio, & ad rem militarem cōuersa, Ammian. libr. histor. 26. *memorat scholas capitum*, siue præfectorum tyronibus exercendis. Sic intelligendus Claudianus de 6. Hon. Consul.

———*Intonuit cum verbere signa magister,*
Armatos edunt pariter tunc pectora motus.
In latus illisis clypeis.

Inualuit tamen vt ad res ludicras transferretur, & esset *locus exercēdis gladiatoribus*. Res nota omnibus. L. Flor. lib. 3. Histor. ca. 20. *Spartacus, Sryxus, Oenomaus, effracto Lentuli ludo, cum triginta aut amplius eiusdem sortis viris eruperunt.* Aut in sacris Græcorum certaminibus vsurpatur, Aurel. Propert. lib. 3. eleg. 13.

———*Virginei munera gymnasii.*

Deniq; vbi tyrones futuræ militiæ præparabantur, schola appellata. Magnus Cassiodor. lib. 5. epist. 23. *Ostentent iuuenes nostri bellis, quod in gymnasio didicere virtutis, schola Martia mittat examina, pugnaturus ludo, qui se exercere consueuit in otio.* Editio G. Fornerii, *non ostentent*, habet, sed *ostendant iuuenes*, & post, non, *quod virtutis* didicere, sed *quid virtutis*, melius. Flau. Renat. Veget. l. 2. de re militari ca. 19. *In legionibus plures sunt scholæ.* Et cap. 21. *In orbem quendam per diuersas cohortes, & diuersas scholas promouentur.* Neque modo militum, sed & speculatorum fuisse scholas disco ex fragmento vetusti marmoris.

Schola. speculatorum. leg. I. & II. adiu. piar. fidelium. Seuerinarum. refecta, per. eosdem. quorum. nomina. infra. scripta. sunt. dedicante. Fl. Aeliano. leg. Aug. PR. PR. Kal. Octob. Modesto. & Probo. coss.

Wolfgangus Lazius Reip. Rom. Commentar. lib. 4. c. 13. scholam Martiam, scutariorū, sagittariorū, gentilium, tyronū, speculatorū, domesticorū, Palatinā, notariorum, & deniq; agentiū in rebus, allatis auctorum testimoniis, probat. At clarior à Iustiniano lux, qui *vndecim militū scholas enumerat l. 33. C. de locatio.*

Erat prætereà & *schola Palatinorum*, hoc est, protectorum, domesticorum, aut in Palatio agentium. Iustinus. Aug. l.13. C. de Iudiciis *duarū librarum auri pœna afficere, per scholam Palatinam exigenda*, quàm ille Palatinam appellat scholā, alii *domesticorum* solent nuncupare, Suida auctore, & aliis, & est formula apud Aurelium Cassiodorum lib.8. epist.12. & est pulchra comitū huius scholæ descriptio apud Corippum Africanū de laudib. Iustini minoris August. lib.3.nu.6.

Illis summa fides, & plena licentia sacris
Deseruire locis, atque aurea fulcra parare,
Regales mensas epulis onerare supernis,
Conseruare domum, sanctumque intrare cubile,
Internas munire fores.

Apud eundem vox ea sæpe corrupta, siue linguæ Græcæ inscitia, seu licentia poetis vsurpata, seu denique librarii incuria, legitur enim libro 3.num.5.

Ornata est Augusta domus, iussuque regentis
Acciti proceres omnes, scholaque palati est
Iussa suis adstare locis.

Posset sic versus in legitimos cogi numeros.

Acciti proceres omnes, scholaque alta palati.

Simile mendum irrepsit lib.4.num.2.

Protinus officiis summam tutantibus aulam
Ordinibus propriis, & prisco more notatis
Per scholas, turmasque vocans.

Leui adiectione locus sanabilis, hoc pacto:

Perque scholas, turmasque vocans.

Parrhasius ad Orat. Milonianam.

DOMVS STELLÆ POETÆ.

Solus Onuphrius in notitia vrbis Stellæ ponit domum in secunda vrbis regione, tacent P. Victor, & Sext. Ruffus, qui iidem tamen diligentissimè Romæ Topographiam expresserunt. Fuit ergo hic summi ingenii, nec minoris famæ poeta, temporibus Domitiani, vt puto, principis, quippe eius cum Violantilla nuptias, cultissimo & tersissimo carmine exequitur P. Papinius lib.1. sylu. 2. insigni ortum familia: ibidem eum celebrat Venus, eumque XVuirum Sibyllinis libris consulendis vult fuisse v.176.

Hunc & bissenos (sic indulgentia pergat
Præsidis Ausonij) cernes attollere fasces,
Ante diem, certe iam nunc Cybeleia nouit
Limina, & Euboicæ carmen legit ille Sibyllæ.

Multus est in eius encomio M. Valerius Martialis, *disertum* appellat lib.5. epigr.60. *facundū* lib.12. epigr.3. celebrauerat Columbam lib. 7. epigr.13. elegiaco carmine scripsit & Amatorio Stat. libro syluaque citatis v.98.

——— *Armiferos poterat memorare labores*
Claraque facta virum, & torrentes sanguine campos:
Hinc tibi plectra dedit, mitisque incedere vates
Maluit, & nostra laurum subtexere myrto.

Tam fœlix in eo calor, vt, siue vera ita se res habuerit, siue adulatus tantum sit Martialis, eum Catullo prætulerit lib.1. epigr.8.

Tanto Stella meus tuo Catullo,
Quanto passere maior est columba.

A Vetus marmor, vt puto, eius meminit:

C. ÆLIO, STELLÆ. FIDEI. MONUMENTUM.
BITHYNIA. EREXIT. SENECIONE. & SVRA. COSS.
PATRONO OPTIMO.

Vixit ergo vsq; ad tempora Traiani Imperatoris cum fama & nomine. Nam sub eo Senecio tertiùm, & Licinius Sura secundum coss. fuerunt, vt ex Fastis Capitolinis liquet, & fusissimè ostendit Ioann. Cuspinianus in Commentariis ad Magni Cassiodori Chronicon, qui consulendus. meminit & eius forte alia in-
B scriptio apud Lazium lib.6.cap.1. Commentar. Reip. Rom.

C. Cestio. C. F. Stellæ. Sabino. Trib. cob. xiij.
VRB. PP. Legi. Adiutricis. P. F. Leg. viij. PR.
Cob. VIII. VRB.

REGIO TERTIA, ISIS ET SErapis Moneta.

Carinæ.

C *Vici VIII.*

Vicus Albus.
Vicus Fortunæ vicinæ.
Vicus Anciportus.
Vicus Bassianus.
Vicus Structorum.
Vicus Asellus.
Vicus Lanarius.
Vicus Primigenius.
Vicomagistri XXXII.
D Curatores II.
Denunciatores II.
Caput Suburæ.
Tribus Gratiæ aureæ, aliàs, areæ.
Summum Choragium.
Caput Sacræ viæ.
Prætura præsentissima.
Lucus Cuperius Scholæ capulatorum.
Templum Isidis & Serapidis Monetæ.
E Templum Concordiæ virilis cum delubro.

Aediculæ octo.

Ædicula bonæ Spei.
Ædicula Serapidis.
Ædicula Sangi Fidoni.
Ædicula Mineruæ.
Ædicula Isidis.
Ædicula Veneris.
Ædicula Aesculapii.
Ædicula Vulcani.
F Porticus Liuiæ, iuxta templum concordiæ virilis.
Porticus Claudii Martialis.
Amphitheatrum Vespasiani, quod capit loca ꟾↄↄↄ. CCꟾↄↄ CCꟾↄↄ ꟾↄↄ ∞ ∞ id est, 77000.
Ludus magnus.

Item.

Ludus Dacicus.
Ludus Mamertinus.
Castra Misenatium.
Castra Misenatium vetera.

Schola Quæstorum.
Schola Capulatorum.
Schola Galli.
Thermæ Titi Cæsaris Augusti.
Thermæ Traiani Cæsaris Augusti.
Thermæ Philippi Cæsaris Augusti.
Balineæ priuatæ LXX.
Lympheum Tiber. Claudii Cæsaris Augusti.
Lacus Pastoris.
Lacus sine nomine LXV.
Horrea XXIX. aliàs, XIX.
Pistrina XXIII.
Domus CLX.

In his:

Aurea Neronis cum porticu.
Domus Bruttiani.
Domus Pompeiani.
Titi Cæsaris cum atrio, in quo fuit Laocoontis statua
Insulæ ∞ ∞ DCCCVII.
Regio continet in ambitu pedes CCIↃↃ ∞ ∞ CDL. id est, 12450.

PARALIPOMENA.

De Regione tertia.

De Serapide.

IN hac regione ponunt Isidis & Serapidis templum auctores qui vrbem descripserunt: Itaq; hic de Serapide nonnulla obiter dicam, plura in lib. 2. infra re- D iecturus. Ægyptii per Isidem & Serapidem *cœlum* & *terram* significabant. Lactant. Firmian. libr. 1. *cap.* 13. Artemid. lib. 5. cap. 26. χθόνιος ὁ θέος ἐνενόμιςαι. *Terrestris Deus esse putatus est.* At reuera primus pretio medicinæ artem exercuit, quæ primitus gratuita erat. M. Varro in Eumenidibus:

Ego medicina Serapi vtor.

Sic legitur apud Nonium Marcellum cap. 17. nu. 104. At doctissimus Turnebus lib. 3. cap. 8. Aduersarior. legit: E

Ego medicina à Serapi vtor.

Idem M. Varro:

Hospes quid miras nummo curare Seraphim?
Quid? quasi non curet tantidem Aristoteles.

Huc refert illud M. Tullii lib. 2. de Diuinat. *Quid conuenit ægros à coniectore somniorũ potius, quàm à medico petere medicinam? an Æsculapius, an Serapis potest præscribere per somnium curationem valetudinis?*

Neapolitani marmoris vetus fragmentũ meminit apud Wolffgang. Lazium lib. 3. cõmentar. Reip. Rom. F cap. 2. Vnde liquet non tantum Romæ, sed & in coloniis municipiisq; erecta Serapidi fana, verba adscribam:

A. colonia. deducta. Anno. XC. Neufido N. F. M.
Pollio. duouir. P. Rutilio. Cn. Mallio. coss.
Operum. lex. parieti. faciendo. in. area. qua.
Est. ante. ædem. Serapidis. trans. viam.

Sed de solemni religiosoq; eius apud Ægyptios cultu statuaq; mirando artificio pensili, Michael Glyc. Annal. A parte 4. pag. 358. *adeo vt Capitolio Romano conferri possit*, Ammian. Marcellin. libr. 22. in fine. Locus est Strabonis libr. 17. Geograph. Κάνωβος ἔχουσα τὸ τοῦ Σεράπιδος ἱερὸν, πολλῇ ἁγιστείᾳ τιμώμενον, καὶ θεραπείας ἐκφέρον, ὥστε καὶ τοὺς ἐλλογιμωτάτους ἄνδρας πιστεύειν, καὶ ἐγκοιμᾶσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν ἢ ἑτέρων. Vertit Xylander: *Canopus habet Serapidis templum, religiose cultum, vt etiã nobilissimi viri ei credant, & pro se, vel pro aliis insomnia ibi captent.* Subdit deinde & oraculorum virtutes, & curationes infirmorum ibidem celebrari: eundem cum B Osiride esse vult Martianus Capella libr. 2. de Nupt. Merc. & Philologiæ:

Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirim,
Dissona sacra Mithram.

Sed eius sacra Romam translata, fanumq; ei in Italia erectum docet M. Tullius lib. 3. de Natura deor. imo & indignatur: & dicam; vbi de peregrinis sacris agã. Eidem & in Græcia fanum, Thebis videlicet dedicatum reperio apud C. Plinium li. 36. cap. 7. quod commune cum Libero patre erat, Pausan. Bœotic. & apud C Romanos deuoti templi meminit Michaelius Glycas, Annalium parte 4. pag. 349. Hunc consulebant ergo per somnia de valetudine sua solliciti. Artemidor. libr. 5. Oneirocrit. c. 92. νοσῶν τις εὔξατο τῷ Σεράπιδι, εἰ μέλλει σωθήσεσθαι τὴν δεξιὰν αὐτῷ χεῖρα ὄναρ ἐπισείεσθαι, εἰ δὲ μὴ ἀριστεράν. *Quidã ægrotans precatus est Serapidem, vt si conualiturus esset, dextram manum ipsi in somnis cõcuteret, sin minus, sinistrã.* De insigni ipsius in somniorũ coniectionibus fide, adeundus C. Suetonius in Vespasiano c. 7. *E plebe quidã debili crure, itẽ alius luminibus orbatus, sedentem pro tribunali pariter adierunt, orãtes opem valetudinis, demonstratã à Serapide per quietem, restituturũ oculos, si inspuisset.* Hæc quidẽ gentiles vario errore delusi finxere, cum cõstet Ægyptiorum regẽ fuisse, si fides Adoni Viennensi chron. ætate 3. pag. 23. Neq; desunt, qui Iosepho liberatori suo, populum Ægyptium, honorem diuinũ nomine Serapidis detulisse, Otto Frising. lib. 1. c. 15. Effigies ei erecta cum modio capiti imposito, Suida auctore, vel calatho, vt liquet ex Artemidoro lib. 5. oneir. c. 93. triplex forma, *leonis, canis, lupi,* quos suo volumine *serpens* includebat, Britannic. ad sat. 6. v. 536. Iuuenal.

Et mouisse caput visa est argentea serpens.

Vetus tamen Scholiastes diuersum sentit, *argentea, inquit, serpens quæ est in templo Isidis:* nisi forte dicamus in eodem templo Isidem & Serapidem consecratos, quod facile admiserim, Dio in actis anni 711. in fine: καὶ νεὼν τῷ τε Σεράπιδι καὶ τῇ Ἴσιδι ἐψηφίσαντο. *Et templum Serapidi Isidiq; consecrarunt*, lib. 47. Plutarch. lib. de Iside & Osiride Valer. Flacc. Argonaut. lib. 4. forte huc facit:

Aspide cincta comas, & ouanti persona sistro.

Ouid. lib. 2. Amor. eleg. 13.

Pigraq; labatur circum donaria serpens.

Idolum istud non modo erroribus oppresso orbe consecratum lego, sed etiam ab ipsis ethnicis destructum, Dio Cocceian. lib. 42. ἔδοξε γνώμη τῶν μάντεων πάντα αὖθις τά τε ἐκείνης, καὶ τὰ τοῦ Σεράπιδος τεμενίσματα καθασκάψαι. *Itaq; aruspices iterum omnia templa Serapidis demoliri iusserunt.* ad hanc ædem solitos mendi-

 cos sti-

cos stipem exigere, licet conjicere ex M. Martiali lib. 9. epigr. 30.

Heu quæ lingua silet? non illam mille Catastæ
Vincebant, non quæ turba Serapin amat.

Ac si dicat adeo loquacem fuisse Philenem, vt dicacitate nec venales serui, (quos à loquacitate commendabat Augustus apud Suetonium) nec mendicabula, illi possint certare.

REGIO QVARTA, VIA SACRA, aliàs, templum Pacis.

Via sacra.
Ad Corneta.

Vici VIII.

Vicus Cyprius, post Sceleratus.
Vicus Eros.
Vicus Veneris.
Vicus Apollinis.
Vicus trium viarum.
Vicus Anciportus minoris.
Vicus Fortunatus minoris.
Vicus Sandaliarius.
Vicomagistri XXXII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Carinæ caput.
Æquimælium.
Bucena aurea.
Sororium tigillum.
Meta sudans.
Caput Lynco.
Busta Gallica.

Templa X.

Templum Pacis, in quo inter cætera ornamenta erãt Templi Hierosolymorum.
Templum Remi.
Templum vrbis Romæ & Augusti.
Templum Veneris Cloacinæ.
Templum Diuæ Faustinæ, cum porticu.
Templum Telluris in Carinis cum armamentario.
Templum Solis.
Templum Lunæ.
Templum Concordiæ in porticu Liuiæ.
Templum diui Neruæ in foro transitorio.
Ædes Iani Curiatij.
Ædes Iunonis sororiæ in Carinis.
Ædes Salutis.

AEdiculæ VIII.

Ædicula Musarum.
Ædicula Spei.
Ædicula Mercurij.
Ædicula Lucinæ Valerianæ.
Ædiculæ Iunonis Lucinæ.
Ædicula Mauortij.
Ædicula Iuuentutis.
Ædicula Isidis.

A Volcanale, vbi lotos à Romulo sata.
Sacriporticus. aliàs, Sacriportus.
Porticus absidata.
Area Victoriæ.
Area Volcani, in qua sanguine per biduum pluit.
Sacellum Deæ Strenuæ.
Colossus Solis altus pedum CII s. aliàs, CXX. habens in capite radios VII. singulos pedum XXIIS.
Apollo Sandalarius.
Odaeum.
B Forum Transitorium, aliàs, Palladium, aliàs diui Neruæ, cum porticibus.
Forum Cupedinis.
Basilica vetus L. Æmilij Paulli.
Basilica Constantiniana.
Secretarium populi Romani.
Balineum Daphnidis.
Balineæ priuatæ LXXV.
Lacus sine nomine LXXIX.
Arcus Titi Cæsaris Vespasiani Augusti.
C Arcus L. Septimij Seueri.
Arcus Constantini Augusti.
Horrea XIIX.

In his

Cantharia, aliàs, Testaria.
Pistrina XXIV.
Domus CXXXVIII.
Regis Anci Marci in via Sacra.
Sp. Cassij Viscellini in Carinis, vbi postea templum Telluris fuit.
D Domus Cn. Pompeij, post M. Antonij in Carinis.
Domus auita Ciceronum.
Domus alia C. Cæsaris in Sacra via.
Domus M. Manilij.
Domus Philippi in Carinis.
Domus D. Cælij Balbini Imper.
Insulæ ∞ ∞ DCCLVIII. id est, 2758.
Regio continet in ambitu pedes CCIↃↃ. ∞ IↃↃ. i. 14000. aliàs, ∞ ∞ CCIↃↃ. i. 1800.

E

PARALIPOMENA.

Ad Regionem quartam.

De via sacra.

NVlla via historicorum scriptis celebratior legitur. Nomen traxit à fœdere inter Romulum & Tatium Reges ictum, quod nunquam sine præuio sacrificiorum apparatu, patet liquido ex Dionysij Halicarnassæi narratione libr. 2. meminit L. Seneca, qui F *viam sacram celeberrimum locum* appellat lib. de consolat. ad Marciam cap. 16. & ante illũ Asconius Pædianus Comment. in orat. 2. in C. Verrem. Totam autem velis intexit C. Cæsar, vt & forum Romanum, cui vicina fuerat. C. Plin. lib. 19. c. 1. fine: Ibiq; ipse Iulius Dictator habitauit, vt liquet ex C. Suetonio in eius vita c. 46. & quod miror omnes vrbis topographos omisisse, *signa fœderis initi in ea extabant, tempore Seruij Honorati, regibus diuerso itinere venientibus, Romulo à Palatio, Tatio à Rostris*, ad v. 641. lib. 8. Æneid. Sed illud omitten-

omittendum non duxi Plinium ab Ouidio dissentire, A
ille enim foro Romano, hic foro Cæsaris, viam sacram facit contiguam, lib.3. Trist. eleg.1.

Paruit, & ducens, hæc sunt fora Cæsaris, inquit,
Hæc est à sacris quæ via nomen habet.

Suspicor Xistos inambulationi idoneos aut in ipsa hac via, aut non longe ab ea fuisse. Nam Horat. libr. 1. Serm. sat.9. principio:

Ibam forte via sacra.

Et lib. Epod. od.4.

Videsne sacram metiente te viam B
Cum bis ter vlnarum toga.

Sext. Propert. lib.2. eleg.23.

Cui sæpe immundo sacra conteritur via socco,
Nec sinit esse moram, si quis adire velit.

Celebre hic & à multis rerum venalium emporium, rusticis in vrbem commeantibus, & fructus villicos cōferentibus. M. Terentius Varro de re rustica li.1.c. 2. *Huiusce, inquam,* (Cn. Tremellij) *Pomaria summa sacra via, vbi poma veneunt, contra auream imaginem:* & ob id *frequentissimum ementium vendentiumq́; consessum* retulit M. Tullius orat. pro Cn. Plancio. Ouid. C
lib.1. Amor. eleg.8.

Munera præcipue videat, quæ miserit alter,
Si tibi nil dederit, sacra roganda via est.

Et lib.2. de Arte amandi:

Dum bene diues ager, dum rami pondere nutant,
Adferat in calatho rustica dona puer.
Rure suburbano poteris tibi dicere missa,
Illa tibi in sacra sint licet empta via.

Petronius in catalectis, seu quicunq; alius auctor est D
Priapeiorum versuum:

Hæc quæcunq; tibi posui vernacula poma,
De sacra nulli dixeris esse via.

Sext. Propert. lib.2. eleg.44.

Et cupit iratum talos me poscere eburnos,
Quæq; nitent sacra vilia dona via.

Et licet certum sit primam nominis imponēdi occasionem à sacro fœdere defluxisse, inter reges icto, tamen non displicet sententia Verrij Flacci apud Festū Pompeium lib.17. *Quod eo itinere vtantur Sacerdotes* E
Eidulium sacrorum causa conficiendorum, vel vt loquitur M. Varro lib.4. de lingua Latina; *quod per eam sacra, quotquot mensibus feruntur in arcem, & per quam augures ex arce profecti solent inaugurare.* Deniq; quod nullus hactenus obseruauit, Theodosius Hispanus Aug. & filius Honorius in ea habitarūt, diserte Claudianus meus Paneg. de 6. Honorij consul.

Hinc te iam patrijs laribus via nomine vero
Sacra refert.

Nisi forte indicari quis contendat, sacrificium dijs F
Laribus à reduce Imperatore solutum intelligi, quorum ædem in Sacra via fuisse, præter alios loquitur C. Iul. Solinus Polyhist. cap.2. sed nullum huiusmodi sacrum ab eo idolis falsisque figmentis portentorum oblatum dici potest, quum constet Christianæ addictissimum se exhibuisse pietati, omnibusq; quibus poterat, edictis, monstrosos Ethnicorum ritus sustulisse.

* * *

PARALIPOMENA.

De Dea Strenia. Et de strenarum ritu.

VItiosum huius deæ nomen. Nam pro *strenia strenuam* sciolus aliquis antiquitatis ignarus reposuerat; & sic concipitur in Romæ descriptione apud Onuphrium Panuinium pag.175. & apud P. Victorē pag.243. in quarta regione, & in eadem regione apud Sextum Rufum pag 229. qui sacellum *Strenuæ* tantū nominat, cum alij ædiculam deæ *strennuā*. Sed melius M. Terentius Varro lib.4. de ling. Lat. *Ceroliensis à Carinarum iunctu dictus Carinæ, postea Cerionia, quod hinc oritur caput sacræ viæ à Streniæ sacello.* Fest. Pomp. lib.17. *Itaq; neq; eatenus quidem, vt vulgus opinatur, sacra appellanda est à regia, ad domum regis sacrificuli, sed à regis domo ad sacellum Streniæ.* Quo loco imperite nōnulli Sireniæ legere. Nam streniam deam dictā, quæ *Xenijs seu muneribus Calend. Ian. dandis accipiēdisq́; præesset*, auctor est. D. August. lib.4. de ciuit. Dei. c.16. *Cui à strenuitate aut bellica fortitudine nomē deductū*, Non. Marcell. cap.1. nu.56. ex Pomponio in Pistoribus, vel vt alii verius, in pictoribus.

——— ——— *Assideˌ*
Si qua est alia ventura strena strenuè.

Sed paulo altius res repetenda est, quanquam satis sciam alijs animaduersam. Q. Florens Tertull. lib. de Idololatria. *Quid minus est inquinamenti eo quem præstat quæstus & nominibus & honoribus idolo nuncupatis, quàm Minerualia Mineruæ, quàm saturnalia Saturni, quàm etiā seruiculis sub tempore saturnalium celebrarī necesse est, etiā strenæ captandæ, & septimontiū, & brumæ, & caræ cognationis honoraria exigenda omnia.* Ex quibus liquet inter præcipua Romanarum solemnitatū festa, strenarum diem fuisse. Vsus & origo à Romuli tempestate. Q. Symmach. lib.10. epist.28. *Strenarum vsus adoleuit authoritate Tatij regis, qui verbenas felicis arboris ex luco Streniæ, anni noui auspices, primus accepit:* receptam eandem Calendis Ianuarijs solemnitatem idem non obscure indicat eodem libro epist. 20. *Calendas anni auspices, quibus mensium recursus aperitur, impertiendis strenis dicauit antiquitas:* nomen hoc bonum tantum omen significabat. Fest. Pomp. libr.17. Plaut. Sticho. sc. Salutete.

Bona, scæua, strenaq́; obuiam accessit mihi.

Legendum:

Bona scæua, strenaq́; hoc bolo accessit mihi.

Obscæuare enim idē ac *vesci*: eadē Comœdia sc. libros.

Mustela murem mihi abstulit præter pedes eam strenuæ obsonauit. Corrigit Palmerius in Spicilegio. *Eam strenam obscæuauit.*

Vt *mus* fuerit *strena* aut *præda*, seu *bolus*, vt antea explicui *mustela*.

Ouid. ad Ianum lib.1. Fast.

At cur læta tuis dicuntur verba Calendis,
Et damus alternas accipimusq́; preces?

Eo igitur die quo strenas missitabant, prodigij instar habebant verba in omina, siue ominosa, abundantissime docuit I. Lipsius ad Taciti Annales. Idem Ouid. lib.3. trist. eleg.13.

Concipiamq́; bonas ore fauente preces.

Et eam

Et eam ob cāusam *nouus cõsul omina fausta captaturus* A *annum nouum aperiebat.* Aurel.Cassiod. lib.2.epist.1.l. 1.C.Theodos.ne publ.læt.Stat.lib.4.syl.1.

——— Insignemq́ aperit Germanicus annum.

Neq; vero munera hæc lætitiæ insignia alio nomine, quam strenarum appellari fas erat, & quia Vlpianus ἐπινομίδα *distributionem, largitionemq́* appellat, τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων καλουμένην στρηνὰν κατά τινα πατρίαν παράδοσιν λεγομένην, καὶ διδομένην τοῖς φίλοις; *vocatam à Romanis strenã, patria consuetudine sic dictam, amicisq́ dari solitam*, à Cynulco grauiter increpatur apud Athenæum lib.3. B Dipnosophist.c.10.

Dona hæc, seu strenã, *auro ducta munuscula*, interpretatur Symmachus lib.10.epist.28. offerri solebant patronis à clientibus, docte nec minus pulchre M. Martialis lib.8.epigr.33.

Hoc linitur sputo Iani Cariota Calendis,
Quam fert cum paruo sordidus asse cliens.

Et æque diserte lib.13.epigr.27.

Aurea porrigitur Iani Cariota Calendis,
Sed tamen hoc munus pauperis esse solet. C

Aut Senatus totaq; ciuitas, veluti publico suo parẽti, imperatori strenas largiebatur, Magnus Cassiod.li.6. epist.7. *supplicum per te fortunas erigimus, Calendis Ianuarijs affatim dona largimur, & lætitia publica militia tua est.* Idem Byzantij inualuisse liquet ex Corippo Africano de rebus Iustini minoris lib.4.nu.2.

Dona Calendarum, quorum est ea cura, parabant
Officia.

Introducta, quantum suspicari licet, hæc consuetudo ab Augusti sæculo. C.Sueton.in eo cap.57. *Omnes ordines in lacum Curtij quotannis ex voto pro salute eius stipem iaciebant, item Calendis Ianuarijs, strenã in Capitolio, etiam absenti, ex qua summa pretiosissima deorũ simulachra mercatus, vicatim dedicabat, vt Apollinem sandaliariũ, & Iouem Tragœdum.* D Post eum mos idem sub Tiberio principe retentus, idem Sueton.in eo cap.34. *Quotidiana oscula prohibuit edicto, item Strenarũ commerciũ, ne vltra Calendas Ianuarias exerceretur.* Impudentius multò scurriliusq; C. Cæsar Caligula apud Sueton.in eo c.42. *edixit, & strenas ineunte anno se recepturũ, stetitq́ in vestibulo ædium, Calendis Ianuarijs ad captãdas stipes, quas, plenis ante eum manib. & sinu, omnis generis turba fundabat.* E Neq; modo accipiebãt imperatores strenas, sed stipẽ emendicabãt, vt patet ex loco Tranquilli iam citato, cui addendus alter ex Augusti vita c.91. *Ex nocturno visu etiam stipem quotannis certo die emendicabat à populo, cauam manũ asses porrigentib. præbens.* Quem ritũ obseruabat vir eruditus Iac.Casellius Durantius variar. libr. c.20. quem miror alios suppresso nomine transcripsisse. Ammian. li.16. *Inductis quadã solemnitate, agentibus in rebus, in consistorium vt aurum acciperent, inter alios, quidam ex eorum consortio, non vt moris est, expansa chlamyde, sed vtraq; manu cauata accepit, & Imperator, rapere, inquit, non accipere sciunt agentes in rebus.* F Rapina ergo per manum cauã expressa, ingenua & liberalis vsurpatio, rei ve acceptio per sinũ togæ expansum significabatur, quo sensu Æl. Lampr.in Cõmodo Aug. *Agebanturq́ omnia per alios, qui etiam condemnationes in sinũ vertisse dicuntur,* Plin. lib.36.c.15. *Scaurus toties princeps ciuitatis, & Marianis sodalitijs rapinarum prouincialium sinus.* Inde formulæ istæ locutionum manarunt, *ferre sinu*, Q. Horat. lib.2.sat.3.

——— Talos Aule, nucesq́
Ferre sinu laxo.

Vacuo sinu remittere, M. Martial.lib.10.epig.78.

Rectorem vacuo sinu remittes.

Et sane is mendicantium ritus non manum protendere, sed laxum togæ gremium L.Apul. libr.8. Metamorph. *Stipes æreas, imo vero & argenteas, multis certatim offerentibus, sinu recepere patulo, nec non & vini cadum, & lactẽ, & caseos, & farris, & siliginis aliquid.* Rutil. Numatian Gallus Itinerarii sui lib.1.

Ditia pacatæ dent vectigalia terræ.
Impleat Augustos barbara præda sinus.

Qui secus fecisset, non carebat auaritiæ rapacitatisq; argumento, vnde pastor ille Virgilianus Eclog.1.grauiter conquerens ait:

Non vnquam grauis ære domum mihi dextra redibat.

Et amica auara apud Albium Tibullum lib.2.eleg.4.

Nec prosunt elegi, nec carminis auctor Apollo,
Illa caua pretium flagitat vsq; manu.

Corippus Africanus de laudib. Iustini lib.4.n.1. idem in solennitatibus Circensium ludicrorum obseruatũ ostendit, in quibus missilia seu sparsiones, aut principum donatiua, non manu, sed toga protensa accipere solitum insinuat:

Liberius spectare oculis, manibusq́ fauere,
Et donis aptare sinus, quæ plurima consul
In Plebes missurus erat.

Vltimæ deinde & plebeiæ multitudinis rapacitatem adumbraturus subdit:

——— Palmasq́ capaces
Tendere, quo veniens late pluat aureus imber.

Et dixerat antea:

——— Exertas ad munera tendere dextras.

Eodem libro Num.2.

——— Prætendunt dextras, & præmia sumunt.

Et libro eodem Num.3.

——— Palmasq́ sinusq́ parabat.

Dixi multis ad illud Claudiani li.2. in Ruffinũ quem constat auaritia omnes mortales superasse.

Dextera quin etiam ludo concessa vagatur
Æra petens, pœnasq́ animi persoluit auari
Terribili lucro, viuosq́ imitata retentus
Cogitur adductis digitos inflectere neruis.

Deniq; *fur manuarius* dicitur A.Gellio lib.16.c.7. Et sic intelligendus Laberij antiqui poetæ versus in Fullone, Fullonicis.

Manuari pudorem perdidisti.

Sed vt ad strenas, vnde digressus sum, reuertar, Imperatores dantib. sibi & offerentib. strenas, pares aut maiores reddebãt. C.Sueton. Tiber. c.34. *Consueuerat quadruplam & de manu reddere, sed offensus interpellari se toto mense ab ijs, qui potestatem sui die festo non habuissent, vltra nõ reddidit.* D. Auson. epist.2. cuius Epigraphe sic concepta, *ad Vrsulum Grammaticum Treuirorum, cui strenas Calendis Ianuariis ab imperatore non datas, reddi fecit.* Sequitur deinde in epistola:

Primu. Iacu di fuit hic tibi fructus honoris,
Augustæ faustum munus habere manus.
Proximus ex longo gradus est, Quæstoris amici
Curam pro strenis excubuisse tuis.

Ad quem locum doctissimus Vinetus videatur, quem suspicor in corruptum codicem incidisse. Nam locum Nonii supra à me citatum, aliter quam legi debeat profert:

——*Asside pistoribus*
Si qua alia ventura est strena strenue.

T. Pomponius Comœdiam scripserat, cui epigraphe indita *pistores*; itaque Nonius citarat primum opus, deinde verba expressit. Sed quum nimiam licentiam vellet reprimere Tiberius, ne strenuæ amplius darentur, edicto perpetuo cauit. præter Sueton. loco citato, Dio Cocceian. lib. 57 ὁ δὲ δὴ Τιβέριος ἐπεὶ καὶ μετὰ τὴν νουμηνίαν τινὲς ἀργύριον αὐτῷ προσήνεγκαν, οὔτε ἐδέξατο, καὶ τι καὶ γράμμα περὶ αὐτοῦ τούτου ἐξέθετο ῥήματι τινὶ μὴ λατίνῳ χρησάμενος. *Tiberius strenam à quibusdam oblatam non accepit, eaque de re edictum proposuit, in ea voce non latina vsus.*

Interdixit quidem Tiberius, & edicto sustulit strenarum commercium, vt & primæ ecclesiæ constitutiones, can. *non obseruetis* c. 26. quæst. 7. *Non obseruetis dies, qui dicuntur Ægyptiaci, aut Calendas Ianuarij, in quibus cantilenæ quædam, & commessationes, & ad inuicem dona donantur, quasi in principio anni boni fati augurio.* Quo loco dissuadet quidem Ecclesia missionem munerum, at diserte prohibet *can. si quis, quæst. eadem, Si quis calendas Ianuarij ritu paganorum colere, vel aliquid plus noui facere propter annũ nouum, aut mensas cum lampadibus, vel eas in domibus præparare, & per vicos & plateas cantores, & choros ducere præsumpserit, anathema sit.* Quo referendum illud Q. Florentis Tertulliani li. de idololat. *Saturnalia, & Calendæ Ianuariæ, & Brumæ, & matronales frequentantur, munera commeant, strenæ commeant, lusus, cõuiuia constrepunt.* Sed hæc de strenarum abusu, non vero legitima consuetudine intelligẽda sunt, quandoquidem moderatũ vsum admisere imperatoria edicta. Anastasius Aug. Eustathio l. 4. C. de aduocat. diuers. Iudicum. *Laudabile vitæq; hominum necessarium aduocationis officium maxime principalibus præmijs oportet remunerari, ideoq; iubemus viros clarissimos, fisci, pro tempore, patronos, fori tuæ celsitudinis, solemni die festiuitatis Calendarum Ianuariarum ipsius tantummodo anni, quem per tale peragũt officium, inter spectabiles sacri nostri consistorij comites, diuina serenitatis nostræ manu puncti, consequi solatia.* Qua in lege, *solatia, strenas* glossa Accursiana reddit, quanquam sciam alios ex Vlpiano IC. *l. 1. ff. de Commun. præd.* non male interpretatos, *solatia, laboris præmia, mercedem.*

Porro sunt qui putent idem esse *strenas* & *Xenia*, sed falsi illi, Hieron. VVolfius vir alioqui doctus interpretatus Suidæ versiculum ex Archilocho poëta transcriptum:

Ξένια δυσμενέσι λυγρὰ χαριζόμενος.

Vertit male:

Strenas hostibus acerbas largiens.

Nam *Xenia* pro *Mineruali aduocatorum*, seu *supernumerario munere*, C. Plinius Iunior lib. 5. epist. 14. vsurpat: *Quem me iuuat, quod in causis agendis, non modo pactione, dono, munere, verum etiam Xenijs semper abstinui.* Morem indicat eorum, qui à clientibus sordide, & cum dedecore dona sibi dari postulabant. Quo respexit Aurel. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 7. *Occasione Saturnaliorum per auaritiam, à clientibus ambitiose munera exigebant, sed cum id onus tenuiores grauaret, Publicius Trib. pleb. legem tulit, vt non nisi Cerei ditioribus missitarentur.* Licet aliam causam assignet Cereorum missorum in Saturnalibus, nempe *vt Saturnum antea humana hostia coli solitum, accensis in ara ipsius luminibus, placarent*; eiusdem libri cap. 11. quo ritu M. Martial. lib. 10. epigr. 87.

Linguis, omnibus & fauete votis,
Natalem colimus, tacete lites,
Absit cereus aridi clientis.

Vel certe dona quæ hospitibus oblata ἀπὸ τῶν ξένων *Xenia* dicebantur; M. Pollio Victruu. Architect. lib. 6. cap. 9 *qualia erant pulli, olera, oua, poma, similesq; res agrestes, hospitibus, ad cœnam inuitatis, missa.* Tertio Xenia sunt quæcunque munuscula à prouincialibus per præsidem præfectumque contra ius fasque, vetueruntque ea aut exigi, aut oblata recipi, Valentinianus & Valens Augg l. vn. C. Theodos. lib. 11. tit. 11. Vlpianus IC. egregie, vt solet, ex epistola diuorum Seueri & Antonini, l. 6 ff. de offic. proconsul. *non vero in totum,* inquit, *Xenijs abstinere debebit proconsul, sed modum adiicere, vt neque morose in totum abstineat, neque auare modum Xeniorum excedat, nam valde inhumanum est à nemine accipere, sed passim, vilissimum est, & omnia, auarissimum,* in antiquo Codice legebatur male *euxeniorum. Pius* Antonius Bartolinus cap. 6. P. Ouidius lib. 1. Amor. eleg. 10. eo respicit,

Non bene selecti iudicis arca patet.
Turpe reos empta miseros defendere lingua,
Quod faciat magnas turpe tribunal opes.

Ob hanc, vt puto, causam, prohibitum lata lege, ne magistratus in prouinciam proficiscentes vxores comitarentur, ne videlicet *feminæ in auaritiam suapte natura propensæ, potentia subnixæ, prouinciales expilarent,* dicam alibi fuse. Iuuenal. sat. 8. v. 129.

——*Si nullum in coniuge crimen,*
Nec per conuentus, nec cuncta per oppida curuis
Vnguibus ire parat, nummos raptura celæno.

Vetus scholiastes, *si vxor,* inquit, *tua te administrante nihil rapit.* vltimo denique conuiuantium solemnis ritus, post epulas munusculum aliquod ad cœnam vocatis, in tesseram hospitii gratioris offerre, Plin. Iunior lib. 6. epist. 31. *adhibebamur quotidie cœnæ, erat modica, si principem cogites, interdum ἀκροάματα audiebamus, interdum iucundissimis sermonibus nox ducebatur, summo die abeuntibus nobis (tam diligens in Cæsare humanitas fuit) Xenia sunt missa.* M. Martial. lib. 14. epigr. 1.

Diuitis alternas & pauperis accipe sortes
Præmia conuiuæ det sua quisque suo.

Apophoreta appellata a C. Suetonio in Vespasiano cap. 19. & est locus apud L. Senecam qui eget manu medica lib. 1. de Benef. cap. 5. *Non po. est beneficium*

manu tangi, animo cernitur, multum interest inter materiam beneficij, & beneficium, itaque nec argentum, nec quicquam eorum, quæ à proximis accipiuntur, beneficium est. I. Lipsius putauit legendum, *nec quicquam eorum quæ pro summis accipiuntur*, Ianus Gruterus, *quæ aperto sinu*, alii forte non male, *quæ pro maximis*, sed omnium, ex MS. commodissime, Franciscus Modius Nouantiquar. lect. epist. 28. *eorum, quæ pro Xeniis accipiuntur.* Et sic cum Apophoretis, Xeniisq; plerumque strenæ confunduntur. Andreas Alciatus IC. Emblemate 45. & Minos ad eum locum.

Rostra nouo mihi setigeri suis obtulit anno,
Hæcque cliens ventri Xenia, dixit habe.

Plura qui cupis, lege Homiliam D. Augustini *de Calendis Ianuariis*, quam debet posteritas eruditissimo Sauaroni, qui & eandem multiplici doctrina sua illustrauit.

DE COLOSSO SOLIS ET RADIATA CORONA.

Colossi in vrbe multi fuerunt, *ænei triginta sex, marmorei quinquaginta & vnus*, vt testatur P. Victor. in 14. vrbis regione. Poro hunc colossum in 9. reg. ponit vrbis notitia: Sext. Rufus in 13. reg. ædem Antiquam Apollinis cum Colosso collocat, denique in reg. 10. Apollinis palatini colossum statuunt, altum quinquaginta pedibus. M. Martial. lib. spectacul. epigr. 2. & Theodorus Marcilius ibidem.

Hic vbi sidereus propior videt astra colossus.

Et lib. 1. epigr. 71.

Nec te detineat miri radiata colossi,
Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus.

Et lib. 8. epigr. 44.

Ædemque Martis & colossum Augusti.

Quo loco *Augustus* Martiali est *Vespasianus princeps, qui dempto capite Neronis, imposuit caput Solis, septem radiis insigne*; erectum enim colossum in Solis honorem, satis constat ex iis, qui de septem orbis miraculis post Plinium, Strabonem, Pausaniam, Melam & alios prodiderunt. Commodus deinde *ablato solis capite, suum imposuit.* Æl. Lamprid. in eo. Herodian. lib. 1. sed de longitudine eius anceps est controuersia. P. Victor *centum duobus*, C. Sueton. in Nerone cap. 31. *centum viginti*, si modo is est, qui in Neronis vestibulo stetit, cui consonat C. Plin. lib. 35. cap. 5. dissentit, altitudinemque ponit *pedem centum decem*, Ioan. Xiphilin. in Vespasiano *pedum ducentorum viginti quatuor*, denique Eusebius lib. de Temporib. & Aurelius Cassiodorus in Chronico suo consulari *pedum centum septem*, vt sit mirum tantam de eadem re scriptorum discrepantiam reperiri.

Mutauit hic colossus sæpius locum, nam & in vestibulo domus aureæ Neronis stetit, ex Suetonio proxime citato, & in eo loco, vbi templum vrbis erat, hoc in monte Palatino, vt multis ostendo ad Claudiani illud lib. 2. de laudib. Stilich.

Conueniunt ad tecta deæ, quæ candida lucent
Monte Palatino.

Translatum autem colossum hunc ab Adriano Aug. prodit Æl. Spartianus in eo. in sacra via stetisse ostendit Dio Cocceian. lib. 66. ἐπὶ δὲ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἕκτον, καὶ ἐπὶ τοῦ Τίτου τέταρτον ἀρχόντων, τὸ τῆς εἰρήνης τέμενος καθιερώθη, ὅ τε κολοσσὸς ὠνομασμένος ἐν τῇ ἱερᾷ ὁδῷ ἱδρύθη, φασὶ δὲ αὐτὸν τὸ ὕψος ἑκατὸν ποδῶν, καὶ τὸ εἶδος ἢ μὲν τὸν τοῦ Νέρωνος ἢ δὲ τὸ τοῦ Τίτου ἔχειν, *Vespasiano sextum & Tito quartum consulibus, templum Pacis dedicatum est, & colossus sacra via collocatus, quem ferunt fuisse altum pedes centum, imago Neronis erat, vel Titi, vt aliis traditum est.* Alter eiusdem est locus lib. 73. ad finem, quem vt solet, ad verbum Xiphilinus exscripsit; καὶ μηδεὶς ἀπιστήσῃ, καὶ γὰρ τοῦ κολοσσοῦ τὴν κεφαλὴν ἀποτεμών, καὶ ἑτέραν ἑαυτοῦ ἀντιθεὶς, καὶ ῥόπαλον δοὺς, λέοντά τε τινὰ χαλκοῦν ὑποθεὶς, ὡς Ἡρακλεῖ ἐοικέναι. *Idque mihi omnes credent facilius, si intelligent eum abscisso colossi capite, sui capitis imaginem reposuisse, data ei claua, leoneque æneo subiecto, vt Herculi similis esset.*

Colossus hic Soli sacer, & ob id corona radiata insignitus, talis enim diis maioribus gentium sed præcipue Soli, Ioui & Baccho. & de sole quidem Martian. Capella. lib. 1. nupt. *Solis Augustum caput radiis perfusum circum actumque flammantibus.* Et post. *Septem radiorum coronam soliuaga virginitas renudauit.*

F. Ouid. lib. 2. Metam. fab. 1.

——— Circum caput omne micantes
Deposuit radios.

De Ioue, Claudian. de 3. Hon. consul.

Quis non luciferum roseo cum sole videri.
Crederet, aut iunctum Bromio radiare tonantem.

Et Castores Latin. Drepan. paneg. Theodosii, *Seueri credidere maiores, Castores geminos, albentibus equis, & stellatis apicibus insignes: stellatum apicem* interpretor *Corona radiata ornatum.* Et Aurora, Claudian. lib. 2. in Eutropium.

Nec radiis redimita comam, nec flammea vultum.

Sed maxime radiatus sol dicebatur. L. Sen. Herc. furente Act. 4. in choro: Ad cuius similitudinem viri principes, qui dij haberi volebant, similem coronam gestabant, Latinus ille Virgilianus lib. 12. Æneid.

Quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radij fulgentia cingunt
Solis aui specimen.

Si ad Imperatores respicimus, longa est impietatis series, qui statuas sibi erigi & aras, fana dicari, flamines institui, non secus quam dii voluerunt, princeps eius ritus vsurpator Augustus, *cum species nocturna* apud C. Suetonium cap. 94. *mortali specie amplior cum fulmine & sceptro exuuiisque Iouis opt. max. ac radiata corona:* quod fœdissimus adulator Vell. Paterculus signauit lib. 2. historiæ suæ, *cum intraret vrbem, solis orbis super caput eius curuatus æqualiter, rotundatusque in colorem arcus veluti coronam tanti mox viri capiti imponens.* Et coronas, *distinctas Solis ac Lunæ specie*, vsurpat Caligula Aug. Sueton. in eo cap. 45. Allusit C. Plin. in panegyr. Traiani. *Illi iamdudum radiatum caput, & media inter Deos sedes staret auro & ebore.* Sic interpretor C. Taciti verba lib. 1. Animal. qui ait *Augustum primum specie numinis coli voluisse*, hoc est, *additis simulachro statuæ suæ radio, hasta & fulmine,* quod

quod expressum eleganter ab Aurelio Prudentio lib. I. in Symmachum:

Testantur tituli, produnt consulta senatus
Cæsareum Iouis ad speciem referentia templum.

L. Flor. lib. 4. c. 2. affectatum hunc ante Augustum à Cæsare dictatore, seu delatum honorem ab aliis insinuat. *Itaque non ingratus ciuibus, omnes vnum in principem, circa templa imagines, in theatro distincta radiis corona, suggestus in curia, fastigiũ in domo, mensis in cælo.*

Sic de Cn. Pompeio suo M. Lucan. lib. 8.

Fulminibus manes radijsque ornabit & astris.

Stat. de Domitiano lib. 1. Thebaid. principio.

Ipse tuis alte radiantem crinibus arcum
Imprimat.

Et de eius filio Silius Italic. lib. 3. Punicor.

——Mediumque parens fraterque locabunt
Siderei iuxta radiabunt tempora nati.

Imo in priuatis principum ædibus, radiatæ etiam coronæ vsus, disco ex Claudiano lib. I. de laudib. Stil.

——Radiis auri Tyriaque superbit
Maiestate thorus.

DE BALNEO DAPHNIDIS.

P. Victor & Sext. Ruffus in quarta hac regione balneum Daphnidis reponunt, sed quale id fuerit, neuter eorum explicat. An à *Daphnide seruo* extructum? *cuius ingens pretium Cn. Pisaurensi vendente, & M. Scauro licitante refertur fuisse trium millium septingentorum sestertiûm.* C. Plin. lib. 7. cap. 39. de quo intelligendum puto M. Martialem lib. 3. epigr. 5.

Protinus hunc adeas, primique in limine tecti,
Quos tenuit Daphnis, nunc tenet ille lares.

An quia Apollini sacrum? in cuius tutela laurus, quæ frequenter circa balnea, aut in ipsis balneis crescebat, quam ex Plinio & aliis *Daphnem* vocari ab etymologia græca apertum est: quod luculento carmine eiusdem Martialis constat, libr. 12. epigr. 50.

Dapnonas, Platanos, ac aerias Cyparissos,
Et non vnius balnea solus habes.

Qua occasione venit in mentem celebrata Daphnes oppidi prope Antiochiam historia: cuius meminit Philostratus Lemnius in vita Apollonij Thyanæi lib. 1. cap. 12. vbi & lucus ingens, & opacus, fontanis aquis irriguus, in cuius medio est fanum Apollinis, & Dianæ & asylum, prope vrbem Orontes labitur, adi ad Strabonem Geograph lib. 16. nomen vrbi indubie à lauro spectatissima desumitur quæ magna copia ibi visitur. D. Auson. In vrbibus de Antiochia & Alexandria.

Tertia, Phœbææ lauri domus, Antiochia.

Cn. Pompeius Daphnensibus aliquantum agrorum dedit, quo lucus ibi spatiosior fieret, delectatus amœnitate loci, vt loquitur Eutropius lib. 6. Ammianus Marcellin. lib. 19. *amœnum & ambitiosum Antiochiæ suburbanum Daphnem appellat.* Est & constitutio, *ne arbores inde cædantur,* lata à Theodosio C. *de cupressis ex luco Daphnensi, vel pascuis per Ægyptum nõ excidendis* lib. 11.

A Non ergo in hoc luco tantũ lauri, sed & magna aliarum arborum copia. Priscian. Cæsariensis ex Dionysio in Periegesi.

Hic nemorosa virent Daphnes loca celsa cupressus
Erigitur, ramos innectit laurus odora,
Crine Dionæo myrtus diffunditur, altæ
Consurgunt pinus, & cælum sibila pulsant
Robora mollicomis tellus insternitur herbis.

Eadem Claudian. lib. 3. de raptu Proserp.

Tollebant geminæ capita inuiolata cupressus
B *Cespite vicino, quales non rupibus Idæ*
Miratur Simois, quales non diuite ripa
Lambit Apollinei nemoris nutritor Orontes.

REGIO QVINTA, ESQVILINA CVM *Turri & colle Viminali.*

Mons Esquilinus, aliàs, Cispius, Oppius & Septimus.
C Mons Viminalis, aliàs, Faguralis.
Aggeres Tarquinii Superbi.
Cliuus Vrbicus.
Vicus Patricius.

Figlinæ.

Puticuli, aliàs, Puticulæ in Exquiliis.
Spes vetus.

Vici XV.

D Vicus Sucusanus.
Vicus Vrsi pileati.
Vicus Mineruæ.
Vicus Vstrimus.
Vicus Palloris.
Vicus Seius.
Vicus Siluani.
Vicus Capulatorum.
Vicus Tragœdus.
E Vicus Vnguentarius.
Vicus Paullinus.
Vicus Pasiores.
Vicus Caticarius.
Vicus Veneris placidæ.
Vicus Iunonis.
Vicus Africus in Esquiliis antiquus.
Vicomagistri lx.
Curatores II.
Denunciatores II.
F Stationes cohortes cohort. vigilum VII.
Tabernola.
Tres tabernæ.
Lucus Poetilinus.
Lucus Fageus, alias, Faguralis.
Lucus Esquilinus.
Lucus Querquetularius.
Lucus Mephitis.
Lucus Iunonis Lucinæ.
Lucus Viminalis, alias, Iouis Viminei.

Lucus Rubiginis.
Templum Iouis Faguralis, alias Viminei.
Templum Iunonis Lucinæ.
Templum Mineruæ Medicæ.
Pantheum.
Templum Siluani sub Viminali, cum porticu.
Templum Æsculapij.
Templum Veneris Erycinæ ad portam Collinam cum porticu.
Ædes Veneris Verticordiæ, extra portam Collinam, via Salaria.
Ædes Rubiginis via Nomentana, extra portam Catulariam.
Ædes Quietis extra portam Collinam.
Ædes Felicitatis.
Ædes Malæ Fortunæ.

Ædiculæ XIV.

Ædicula Fortunæ Seiæ.
Ædicula Veneris placidæ.
Ædicula Castoris.
Ædicula Pollucis.
Ædicula Siluani.
Ædicula Apollinis.
Ædicula Cloacinæ.
Ædicula Herculis.
Ædicula Mercurii.
Ædicula Martis.
Ædicula Lunæ.
Ædicula Serapidis.
Ædicula Vestæ.
Ædicula Cereris.
Ædicula Proserpinæ.
Ædicula Fortunæ paruæ.
Sacellum deæ Næniæ extra portam viminalem.
Sacellum Querquetularium.
Sacellum Iouis Faguralis.
Ara Iouis Viminei.
Ara Malæ Fortunæ.
Hercules Siluanus.
Isis Patricia.
Amphitheatrum Castrense.
Circus Aureliani cum obelisco.
Forum Esquilinum.
Basilica Sicini.
Regia Seruii Tullii.
Campus Esquilinus.
Campus Viminalis sub aggere, in quo erat ædicula Fortunæ paruæ.
Horti Mecœnatis cum turri.
Horti Plautiani, alias, Planciani, alias Pallantiani.
Horti Torquatiani.
Castra Prætoria.
Viuarium.
Thermæ Olympiadis.
Thermæ Nouati.
Balineum Pauli.
Balinea priuata LXXV.
Nympheum Alexandri Imp.
Lauacrum Agrippinæ.

A Lacus Promethei II.
Lacus sine nomine CLXXIX.
Castellum aquarum Marciæ, Iuliæ, & Tepulæ.
Arcus Gallieni.
Macellum Liuianum.
Horrea XXIII.
Pistrina XXII.

Domus CXXC. In his.

Domus Regis Ser. Tullii.
B Q. Lutatii Catuli.
M. Licinii Crassi diuitis.
Aquilii Iureconsulti.
P. Virgilii Maronis.
Propertii.
Aul. Persii
C. Plinii Iunioris.
Licinii Imperatoris.
Insulæ ∞ ∞ DCCCL.
Regio habet in ambitu pedes CCIↃↃ IↃↃ DCCC
C CI. id est, 15950.

PARALIPOMENA.

AD Regionem quintam.

DE PALLORE.

PAlloris vicum in quinta regione ponunt notitia vrbis, & Sext. Ruffus, qui & ædiculam eidem e-
D rectam in eadem hac regione scribit, vere, an secus? ambigo. Cultum quidem, vt *omnes alios affectus humanæ mentis* prodidit D. Augustin. de ciuit. dei lib. 4. cap. 23. & amplius Lactant. Firmian. lib. 1. Diuinar. Institut. cap. 20. *Pauorem Palloremq. Tullus Hostilius figurauit, & coluit, quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper deos (sicut optari solet) præsentes haberet?* vt sit mirum non describi à Topographis vrbis, cum luculenta extet T. Liuii narratio I. Dec. lib. I. *Tullus Hostilius in re trepida duodecim vouit Salios, fanaque
E Pallori ac Pauori, equitem clara increpans voce, vt hostes exaudirent, redire in prælium iubet.* Sed non in vrbe, verum extra vrbis pomærium Pallori structam ædem loquitur Plutarchus in Cleomene. Isti autem auctores tantum ea quæ in ipsis mænibus continentur descripserunt.

Et recte Pallorem communi cum Pauore fano coluerunt, quia *ex timore* seu pauore nascitur *pallor, antequam pallescamus exangues fimus*; inquit Seruius lib. 2. Æneid. v. 214.

F *Diffugimus visu exsangues.*

Siue, vt idem loquitur ad v. 30. lib. 3. Æneid. *pallor nascitur, cum se ad præcordia fugiens contrahit sanguis.* M. Tull. lib. 5. de finib. bon. & malor. *Quis est enim, aut quotusquisq., cui, mors cum appropinquet, non refugiat timido sanguine, atq. exalbescat metu.* Atque ita semper poetæ: alios citari nihil expedit. vnicus satis erit Claudian. lib. 2. in Ruffin.

At procul exsanguis Ruffinum perculit horror,
Infectæ pallore genæ.

MS.

MS. meus disertè, & melius:

—— *Exsanguem Ruffinus perculit horror.*

Idem lib. de bello Gildon.

—— *Semper pallebit regia Bacchi.*

Et eodem opere:

Pallida translatum iam sentiat Africa Rhenum.

Nempe calamitatis metu venturæ, idem paneg. de 3. Honorij consul.

—— *Famulis Gangem pallescere ripis.*

DE RVBIGINE AVT RVBIGO DEO.

VT Furias & Tempestatem, aliaq; peioris mundi numina veteres coluerunt, ita & *Rubigum, ne obesset.* T. Liuius 1. dec. lib. 1. in Numæ Regno. Lactant. Firmian. lib. 1. cap. 20. *Hæc enim semper est excusatio eorum, qui mala sua pro dijs habent, vt Romani Rubiginem ac Febrim.* M. Terent. Varro Rei Rust. lib. 1. cap. 1. *Quarto Robigum & Floram, quibus propitiis neque rubigo frumentum neque arbores corrumpit, neque non tempestiue florent: itaque publice Robigo feriæ Robigalia, Floræ ludi Floralia instituti.* Quæ ille *Robigalia*, Seruius infra citandus *Rubiginalia* appellat. Iun. Columella lib. 10. de Re Rustica:

Hinc mala Rubigo virides ne torreat herbas,
Sanguine lactentis vituli placatur & extis.

P. Virgil. lib. 1 Georg.

Mox & Frumentis labor additus, vt mala fruges
Esset Rubigo, segnisque horreret in aruis
Carduus.

Varro de ling. lat. lib. 5. *Robigalia Robigo dicta, secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes.* Sed quale illud sacrificium? controuersum. Moderatus Columella supra citatus, *sanguine lactentis vituli.* P. Ouid. lib. 4. Fastor.

Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ouis.

Sequitur deinde votorum conceptio:

Aspera Rubigo parcas Cerealibus herbis,
Et tremat in summa lene cacumen humo.

Sacrificium hoc *medio Vere* offerri solitum, vt est in fastis Capitolinis, hoc est, *septimo Calendas Maias.* Fest. Pomp. lib. 16. *Robigalia dies festus 7. Calendas Maias, quo Robigo Deo, quem putabant rubiginem auertere, sacrificabant.* Concors ei C. Plin. lib. 18. cap. 29. *Tria tempora fructibus metuebãt, propter quod instituerunt ferias, diesque festos, Rubigalia, Floralia, Vinalia, Rubigalia Numa constituit, anno regni sui vndecimo, quæ nunc aguntur ad Septimum Calendas Maij, quoniã tunc fere segetes rubigo occupat.* Alii vno die prius, hoc est, *sexto Calend. Maias* volunt celebratum istud sacrum, Alexand. Neapolitan. lib. 6. cap. 8. At dissentit Seruius Honoratus ad lib. 1. Georgic. v. 151. *Rubigo genus est vitij quo culmi pereunt, quod à rusticanis calamitas dicitur, hoc autem genus vitij ex nebula nasci solet, cum nigrescunt, & consumunt frumenta, inde & Rubigus Deus, & sacra eius decimo Calend. Maias Rubiginalia appellantur, sed hæc res abusiue rubigo dicitur: nam proprie rubigo est (vt Varro dicit) vitium obscœnæ libidi-*

A *nis, quod hulcus vocatur, id autem abundantia & superfluitate humoris solet nasci, quæ græce σατυρίασις dicitur.* Legantur D. Augustin. lib. 4. de ciuit. dei, Valer. Maxim. lib. 2. cap. 1. aliis notati. Hinc metaphorice *loquendi rubigo* apud Sidonium Apollinar. lib. 8. epist. 6. & *rubiginem linguæ abstergere* dixit D. Hieronym. in epistolis, de Malcho monacho; & *stylum rubigine, & situ obduci*, idem in Epistolis in Epitaphio Nepotiani. Denique M. Accius Plaut. Rudente Act. 5. sc. 2.

B —— *Hoc volo hic ante ostium extergere.*
Nam hoc pol quidem è rubigine, non è ferro factum est.

Ex quo loco alia significatio huius nominis, quam ab aliis supra discere possumus.

REGIO SEXTA, ALTA SEMITA.

Mons Quirinalis, alias, Agonius, Salutaris, Latiaris, & Mutialis.

C Campus Sceleratus, ad portam Collinam.

Cliuus Publicus.

Vici XIII. alias, XII. non enim connumerant vicum Bellonæ.

Vicus Bellonæ extra numerum.
Vicus Mamuri.
Vicus Albus
Vicus Publicus.
Vicus Floræ.
Vicus Quirini.
D Vicus Flauius.
Vicus Fortunarum
Vicus Paccius.
Vicus Tiburtinus.
Vicus Salutis.
Vicus Calidianus.
Vicus Maximus.
Vicus Mustellarius antiquus, extra numerum.
Vicomagistri XLVIII. alias, LII.
Curatores II.
E Denunciatores II.
Cohortes vigilum III.
Capitolium vetus.
Malum Punicum.
Decem tabernæ.
Ad Gallinas albas.
Pila Honoris.

Templa XV.

Templum Salutis in colle Quirinali.
F Templum Serapium, alias Serapidis.
Templum Apollinis & Clatræ.
Templum Floræ.
Templum Veneris hortorum Sallustianorum.
Templum Quirini cum porticu.
Templum Mineruæ Flauianæ.
Templum Fortunæ Seiæ.
Templum aliud Salutis.
Templum Fidei.
Templum Fortunæ liberæ

Templum Fortunæ ſtatæ.
Templum Fortunæ reducis.
Templum Fortunæ publicæ.
Templum Fortunæ primigeniæ.
Ædes diui Fidii in colle, alias, Sancti Fidij Semipatris.

Ædiculæ XVI.

Ædicula Fortunæ paruæ.
Ædicula Genij Liberorum.
Ædicula Genij Larum.
Ædicula Dianæ Valerianæ.
Ædicula Iunonis Iuliæ.
Ædicula Spei.
Ædicula Sangi, in qua lana, colus, & fuſus Tanaquildis.
Ædicula Siluani.
Ædicula Veneris.
Ædicula Herculis.
Ædicula Victoriæ.
Ædicula Matutæ.
Ædicula Liberi patris.
Ædicula Saturni.
Ædicula Iouis.
Ædicula Mineruæ.
Sacellum Quirini.
Porticus Quirini.
Porticus Milliaria.
Area Callidij.
Statua Quirini alta pedes XX.
Statua Mamuri plumbea.
Statua Fortunæ publicæ in colle.
Statuæ duæ marmoreæ Alexandri Magni Bucephalum domantis, Fidiæ & Praxitelis.
Circus prope portam Collinam, iuxta Ædem Veneris Erycinæ, cum obeliſco, forte Saluſtij.
Circus Floræ.
Forum Sallustij.
Forum Diocletiani.
Senaculum Matronarum in colle Quirinali, quod Antonius Alagabalus fecit.
Horti Sallustiani.
Thermæ Diocletiani & Maximiani.
Thermæ Conſtantini in colle.
Balinea Paulli.
Balinea priuata LXXV.
Lacus LXXV.
Bibliotheca Vlpia in Thermis Diocletiani.
Horrea XIX.
Piſtrina XXIII.
Domus CLV.

In his

Domus Corneliorum.
Domus Attici.
Domus C. Saluſtij.
Domus Titi Flauij Sabini.
Inſulæ CIↃ CIↃ CIↃ IↃ.V. id eſt, 3505.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ IↃↃ IↃC. id eſt, 15600.

A

PARALIPOMENA

AD Regionem ſextam.

DE SALVTE.

SAlutem diuino honore cultam, fanumque iuxta portam ſalutarem habuiſſe, in monte Quirinali teſtantur Feſtus lib. 17. Sext. Ruffus in *alta ſemita*, B P. Victor in 6. reg. Templum eius frequenter memoratur, Bartholom. Marlian. Topogr. lib. 5. cap. 24. lib. 2. cap. 5. dieſque dedicationis aut inaugurationis, *natalis Salutis* appellabatur; M. Tull. lib. 4. ad Atticum, epiſt. 1. & obſeruat eruditiſſimus Adrian. Turneb. lib. 2. Aduerſarior cap. 11. T. Liu. 4. Dec. lib. 10. *Decemuiri libros inſpicere, conſul Apollini, Æſculapio, Saluti dona vouere, & dare ſigna inaurata, quæ vouit, deditque.* Idem 5. Dec. lib. 1. *Senatus maioribus hoſtijs vſque ad litationem ſacrificari iuſſit, Cæteris diis perlitatum* C *ferunt, Saluti Petilium perlitaſſe negant.* Sunt & nummi apud Lazium lib. 3. Comment. Reip. Rom. cap. 12. quorum inſcriptio SALVS PVBLICA. Neque vero placet eorum opinio, qui cenſent Salutem ab Auguſto principe conſecratam, cum Cicero votum ei fanum ante Auguſti imperium teſtetur lib. 2. de Natura deor. *Vides Virtutis templum, vides Honoris à Marco Marcello renouatum, quod multis ante annis erat bello Liguſtico à L. Maximo dedicatum, quid Opis, quid Salutis, quid Concordiæ, Libertatis, Victoriæ? quarum* D *omnium rerum, quia vis erat tanta, vt ſine deo regi non poſſet, ipſa res deorum nomen obtinuit.* Eique ædem dedicauit primus Q. Iun Bubulcus. Liu. 1. dec. lib. 10. & fuit à Fabio depicta anno vrbis 450. C. Plin. lib. 35. cap. 4. durauitque ea pictura vſque ad Plinij ætatem. Renouauit *itaque* Auguſtus abolitum iam & intermiſſum *Salutis augurium*, non conſecrauit. C. Sueto. in eo cap. 31. Atque *Salus* iſta *Publica* dicebatur. Ioan. Saresber. Policratic. lib. 3. cap. 1. ſeu, vt alij loquuntur, *popularis.* Teſtis mihi Dio Cocceian. E ὑγιείας δὲ δημοσίας καὶ προσέτι ὁμονοίας εἰρήνης τε ἔστησεν εἰκόνας. *Salutis autem popularis, concordiæque, ac pacis poſuit imagines.* Vide locum verſus finem libri 54.

Dedicatio incidit in diem tertium Calendas Apriles, faſti, & Ouid. lib. 3. Faſtor. in fine:

Ianus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,
Et Romana ſalus, araque Pacis erit.

Diu vero poſt hęc tempora, Nerone videlicet imperante ædes Saluti ſtructa, quod video obſeruatum à Ioanne Cuſpiniano in Faſtos Aurelij Caſſiodori ex F C. Tacito lib. 15. Annal.

Quod Romanis erat ſalus, id Græcis θεοὶ Σωτῆρες, *dij ſaluatores.* Ælian. lib. 1. var. Hiſtor. cap. 30. συντονώτερον ἐπιδιώξαντες Διόσκουροι, τοῖς δειλαίοις γενώμεθα σωτῆρες ἔνθα, καὶ ἀγαθοὶ παραστάται, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον ἐπὶ τῶν θεῶν τούτων. *Velocius perſequentes appareamus miſeris quaſi Dioſcuri ſaluatores, & opiferi ſalutem ferentes, quod communi prouerbio de his dijs vulgatum eſt.* Heliodor. Æthiopic. lib. 9. *Nilum* vocat σωτῆρα Αἰγύπτου, *ſeruatorem Ægypti*, & poſt eodem libro θεοὶ σωτῆρες ἀνεβόησαν, *dij ſaluatores exclamarunt.* Penes hos tutela &ſa-

& salus hominum esse credebatur, quique præsto aderant graui aliquo periculo afflictis, & in angustia constitutis. Iul. Pollux Onomast. lib. 6. cap. 16. ὥσπερ καὶ διὸς σωτῆρος κρατὴρ ἱερὸς ἦν. *Sicuti & Iouis saluatoris poculum sacrum est.* Ex quo loco liquet *saluatorem* hunc Deum *Iouem* fuisse. Et Athenæus meminit lib. 15. cap. 20. ἀγαθοῦ δαίμονος καὶ διὸς σωτῆρος, *Boni Genij, & Iouis saluatoris, quem* Græci æde structa venerabantur Pausan. Corinthiac. Neque tantum ibi sed & in Epidauriorum finibus aliud fuit templum erectum, idem Pausan. in Laconic. Neque omittendum in omni conuiuio *primum calicem Ioui Olympio, secundum heroibus, tertium Ioui saluatori* offerri solitum, scholiastes Pindari ex Æschylo & Sophocle Tragædiis ad odem 6. Isthmior. & ex illo eadem prodidit Gerardus ad Aristophaneum illud in Pluto Act. 4. Sc. 3.

> Νὴ τὸν δία τὸν σωτῆρα πολλοῦ γ' ἄξιος
> Ἅπασι τοῖς Ἕλλησιν ὁ θεὸς ἔσθ'.

Vertit. Nicodem. Frischlinus.

> *Næ, per Iouem seruatorem, magni hic deus*
> *A Græcis fieri posthac debet omnibus.*

Et in eadem Comœdia:

> Τὸν οὖν Δία τὸν σωτῆρα καὐτός μοι δοκῶ
> Χαίρειν ἐάσειν.

Interpretatur idem:

> *Mihi itaque visum sospitatorem vt Iouem*
> *Valere sinam.*

Nec tantum Iupiter sic cognominabatur, sed quicunque in difficili & ancipiti angustia constitutis liberaturi subuenissent, Heliodor. Æthiopic. lib. 2. σωτῆρα σὲ καὶ θεοῖς ἰσοστάσιον ἡγήσομαι, *seruatorem te meum ac diis æqualem ducam.* Idem hic seruator: seu salutem adferens deus, *Dioscorus*, vt ex Æliano liquet, appellabatur; quo nomine geminos Castorem & Pollucem, doctiores intelligi voluerunt. Tzetzes, & Ioan. Meursius ad Lycophronem multa erudite, meo iudicio, vbi Iouem seruatorem ipse poeta à Lapersis seu geminis distinguit pag. 36. & Λαπέρσαι quidem ab oppido Laconiæ, Strabo lib. 8. & Steph. in λᾶς, Eriphtus apud Athenæum lib. 4. cap. 3. Iul Pollux. Onomast. lib. 7. cap. 2. Hi autem non à quibuslibet periculis, sed tempestatibus, liberare credebantur, passim omnes poetæ, adi Homerum in hymno iis dicato, Plinium lib. 2. cap. 37. & Cl. Claudian. de bello Gildon.

> ——*Cæca sub nocte vocati*
> *Naufraga Ledei sustentant vela Lacones.*

Dicam infra lib. 2. cap. 18. Interim hic corrigatur locus è codice Fulgentij, siue, vt aliæ præferunt membranæ, Fabij Planciadis lib. 2. Mytholog. c. 16. *Ex hoc ouo generantur tres, Castor, Pollux, & Helena, nihilominus seminarium scandali & discordiæ sicut antea diximus, & geminum luctu concussit adultera mundum.* Mutila & manca indubie sententia, quam eleganter supplet manuscriptus codex, in quo sic legitur: *Castor, Pollux & Helena; Helena quidem ponitur quasi seminarium scandali & discordiæ, sicut antea diximus*

> *Quæ geminum luctu concussit adultera mundum.*

Deniq; salutares hi dij παραστάται, *opitulantes, opem adferentes* vocantur, apud Ælianum supra citatum, quam dictionem latinam fecit Cælius Rhodigin. Antiquar. lect. lib. 13. cap. 15. Significationem ad rem in iudicio disceptatam traducit Iulius Pollux lib. 1. Onomast. cap. 10. παραστάτης, *qui alicui adsistit*, & παραστήσασθαι, est, *in iudicio alicui adesse*; Plato apud eundem lib. 8. cap. 6. allusere, vt solent, Poetæ P. Ouid. lib. Metamorph. fab. 9. Apollo de se:

> ——*Opiferque per orbem*
> *Dicor.*

Ex quo Q. Sammonicus Serenus lib. de Medicina:

> *Phœbe salutiferum, quod pangimus, assere carmen,*
> *Inuentumque tuum prompto comitare fauore.*

Albius Tibull. lib. 1. eleg. 3.

> *Nunc dea, nunc succurre mihi.*

Coripp. lib. 1. Num. 1.

> *Et fer opem quæso.*

PARALIPOMENA

De Sango deo & lanificio Tanaquillis.

Sangi ædiculam, vicum, sacellumque in vrbis Romæ regionibus celebrant Sext. Rufus, P. Victor, Onuphrius, aliique, sed quis ille sit deus non est adeo exploratum, vt prætermitti debeat. Herculem esse contendit Festus lib. 14. *Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscēdi gratia Herculi aut Sanco, qui scilicet idem est deus.* Et Paulus ex Festo in schedis; *Profecturi viam Herculi, aut Sanco sacrificabant.* Quem illi Sancum vocant, Dionysius Halicarnassæus lib. 2. *Sangum, Sabinorum deum cuius filius Sabus nomen genti imposuit.* Sed malo, *Sancus*, præsertim in tanto veterum codicum consensu, Martian. Capella de Nuptiis Mercurij, Philologiæque lib. 1. *Venit ex altera Fortuna, & Valetudo, Pauore, & Manibus refutatis, quippe hi in conspectum Iouis non poterant aduenire, ex duodecimæ Sancus tantummodo aduocatur.* Lactant. Firmian. lib. 1. diuinar. Instit. cap. 15. *Summa veneratione coluerunt, Ægyptij Isidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrum, Pœni Vranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quirinum.* Vnde corrigendus M. Cato in originib. pag. 19. *Equicolos tenent Sabini, à Sabo conditi, Sabatio Sangi gentili edito, inde ad fontes Arni amnis Sabelli Sabinorum proles incolunt, Sangui gentili Sabi pronunciant Sabini, Sanctum Romani, Sagam Barbari, à quo & Sagi primi Thusci, id est, pontifices & sacri expiatores*; legendum, vt puto, *Sabatio sangi aut sanci*, quod verius est; *gentili* hunc eundem volunt esse *Sanctum*; & quidam in citato Festi loco non *Sanco*, sed *Sancto*, reponunt Lilius Gyraldus Ferrariensis hist. deor. gentil. syntag. 1. de quo Sext. Propert. lib. 4. eleg. 10. in fine:

> *Sancte pater salue, cui iam fauet aspera Iuno*
> *Sancte, velis libro dexter inesse meo.*
> *Nunc quoniam manibus purgatum sanxerat orbem,*
> *Sic Sanctum Tatij composuere Cures.*

Posterior versus dupliciter corruptus fuerat, primum *sanctum* scribebatur, quasi non esset nomen proprium; deinde *Tatiæ Cures*, Ios. Scaliger legendum censuit *Tatij*. Et sic legendus Silius Italic. Punic. lib. 8. 15.

Ibant

Ibant, & læti pars Sanctum voce canebant A
Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant,
Sabe, tuas, qui de proprio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos.

In primo versu, antea male, pars *sanctum* voce, in tertio, *patrio de nomine*; pessime; neque enim *à patrio nomine*, id est, *Sancti*, seu *Sangi*, seu *Sanci*, dicti *Sabibini*, sed à *Sabo sancti filio*. Francisc. Mod. Nouantiquar. lect. Epist. 48. Translatus Romam huius cultus sub Tatio rege, vna cum Fidio. Marlian. lib. 5. c. 24. Top. Cultus Nonis Iuniis. P. Ouid. li. 5. Fastor. B

Quærebam Nonas Sancto, Fidione referrem.
An tibi Semo pater? cum mihi sanctus ait:
Cuicunque ex istis dederis; ego nomen habebo.
Nomina terna fero, sic voluere Cures.

In æde Quirinali monte Dei Sangi seu Sanci, asseruatam Tanaquillis colum scribit Onuphrius in Roma sua pag. 180. C. Plin. lib. 8. cap. 48 *Lanam cum colo & fuso Tanaquillis, quæ eadem Caia Cæcilia vocata est in templo Sangi, durasse. prodente se auctor est M. Varro, factamq; ab ea togam regiam vndulatam in æde Fortunæ, qua Ser. Tullius fuerat vsus. Inde factum vt nubentes virgines comitaretur colus compta, & fusus cum stamine.* Ex quibus laudatissimum in matronis lanificii opus conicere non est obscurum fuisse. Moderat. Colum lib. 12. rei rust. cap. 3. *Pluuiis diebus vel cum frigoribus aut pruinis mulier sub dio rusticum opus obire non poterit, vt ad lanificium reducatur. præparatæ sint & pectitæ lanæ.* Ac primum ignobiles seruæ diurna pensa à dominis suis præscripta trahebant. Ouid. Epist. Briseidis:

Nos humiles famulæque tuæ data pensa trahemus,
Et minuent plenas stamina nostra colus.

Iisq; quædam præposita. Claudian. lib. 1. in Eutrop.

Tu potes alterius studiis hærere Mineruæ,
Tu telas non tela pati, tu stamina nosse,
Tu segnes operum solers vrgere puellas.

Et virgines in sacerdotii munera castitate mira educatæ lanificio erudiebantur Fest. lib. 16. *Rica est vestimentum quadratum, fimbriatum, purpureum, quo Flaminicæ pro palliolo vtebantur, alii dicunt, quod ex* E *lana fiat succida Alba, quod conficiunt virgines ingenuæ patrimæ matrimæ ciues.* Augustus apud Suetonium in eo cap. 73. *veste non temere alia quam domestica vsus est, ab vxore, & sorore, & filia neptibusque confecta.* Xenoph. libro tertio memorabilium: ἐν δὲ ταλασίᾳ καὶ τὰς γυναῖκας ἐπεδείκνυεν ἀρχούσας τῶν ἀνδρῶν διὰ τὸ τὰς μὲν εἰδέναι, ὅπως χρὴ ταλασιουργεῖν, τοὺς δὲ μὴ εἰδέναι. *In lanificio etiam mulieres viris præesse monstrabat, quo pacto lanificium sit exercendum, viri contra ignorent.* Idem lib. 5. Memorab. ἄλλαι δέ τοι, ἔφην ἐγώ, ἴδιαι ἐπιμέλειαι, F ὦ γύναι, ἡδεῖαί σοι γίγνονται, ὁπόταν ἀνεπιστήμονα, ταλασίας λαβοῦσα, ἐπιστήμονα ποιήσῃς, καὶ διπλασίου σοι ἀξία γένηται. *Sunt & aliæ, inquam ego, curationes propriæ tuæ, mea vxor futuræ non iniucundæ, vt cum imperitam lanificij nacta, peritam efficies, atque ea tibi deinde duplo pluris erit.* Pensum istud ancillis non semper ab eunucho aliquo & ancilla præscribebatur, vt ex Claudiano supra lib. Ouid. 2. Fast.

——— *Famulæ data pensa trahebant;*

A Sed etiam ab ipsa matrefamilias. Xenophon eod. lib. οὐ γὰρ ἀγαπητόν σοι δοκεῖ εἶναι, εἰ μόνον ἦλθεν ἐπισταμένη, ἔρια παραλαβοῦσα, ἱμάτιον ἀποδεῖξαι, καὶ ἑωρακυῖα ὡς ἔργα ταλάσια θεραπαίναις δίδοται. *An non autem boni consulendum tibi videtur, quod saltem venerit perita conficiendi accepta lana vestem, ac animaduersa ratione pensi ancillis dandi? conuocat omnes quasillarias, familiæque sordidissimam partem.* Petron. Satyr. pag. 103. distribuebatur victus diurnus his ancillis pro operis ratione. Claudian. lib. de bello Gildon. allusit:

——— *Gaudetque diurnos*
Vt famulæ præbere cibos.

Et erat gynæceum seu concliue in penitiori ædium parte θάλαμος ἱστῶν ταλασιουργός οἶκος. *Thalamus telarum, domus operosi lanificij.* Iul. Poll. lib. 1. cap. 8. adi eundem lib. 7. cap. 10. Hesychius Grammatic. γυναικωνίτης, οἶκος γυναικῶν, *domus mulierum.* Eustath. ad lib. 2. Iliad. v. 515. *thalamum vocat huiusmodi gynæceum, lanificiis aptum.* Egregie in Lucretiæ historia Ouid. lib. 2. Fastor.

C *Et venit in thalamos nupta pudica tuos.*

Cum ante dixisset.

Inde cito passu petitur Lucretia, cuius
Ante thorum calathi, lanaque mollis erat.

Lucil. lib. 6. Satyr.

——— *Thauuomeno inquit valua sorore.*
Lanificam dici siccam, atque abstemiam audit.

D. Hieronym. in Epist. ad Demetriadem virginem. *Habeto semper lanam in manibus.* Seru. ad v. 646. lib. 8. Æneid. *Ingressi itaque ciuitatem Collatinam vbi* D *Lucretiæ domus, inuenerunt eam lanificio operam dantem, & tristem propter mariti absentiam.* Morem hunc non Romanum tantum, sed & peregrinum certum est fuisse. Alexander apud Q. Curtium lib. 5. *Hanc vestem, qua indutus sum, sororum non solum donum, sed etiam opus vides.* Et Xerxes donatus est ab Amestri sorore sua *amiculo, quod ipsa neuerat.* Herodot. lib. 7. Vnde senarius ille comicus.

ἱστοὶ γυναικῶν ἔργα κ' οὐκ ἐκκλησίαι.
Telæ fœminarum opera, non conciones.

Apud Homerum infinita pene exempla. Nam Calypso nympha Atlantis filia à Mercurio lanificiis occupata deprehenditur, lib. 5. Odyss. & Nausicaa matrem Areten nentem offendit, lib. 6 Odyss. & Penelope noctu telam retexit, quam die texuerat, lib. 18. & Pallas pauimentum Iouis integit peplo, quod ipsa parauerat suis manibus lib. 8. Iliad. adi ad lib. 12. Iliad in fine. Celebre refertur de Theano Brontini Crotoniatæ vxore. vt vult Plotinus, aut Pythagoræ, quod placuit Theocrito, quæ rogata, quam vxorem F cōmendaret, vt retulit Ioan. Stobæus serm 72 respōdit versu Homerico è lib. 1. Iliad. de Agamemnone.

ἱστὸν ἐποιχομένην, καὶ ἐμὸν λέχος ἀντιόωσαν.
Telam texentem, & meum lectum sternentem.

Sappho apud Hephestionem:

γλυκεῖα μᾶτερ οὔτοι δύναμαι κρέκειν τὸν ἱστὸν
πόθῳ δαμεῖσα παιδὸς, βραδινὰν δι' ἀφροδίταν.
Dulcis mater non possum texere telam
Amore victa pueri per acrem Venerem.

Pindar. Pythior. od. 9. de Cyrena.

ἃ μὲν οὔθ' ἱστῶν παλιμβά-
μους' ἐφίλασεν ὁδοὺς
οὔτε δείπνων οἰκουρελᾶν
μέθ' ἑταίρων τέρψιας.

Hæc neq; telarum retrogradas amauit vias, neq; cœnarum oblectationes inter domesticas socias, Ouid.lib.1.Amor.eleg.13.

Tu ne faminei possint cessare lacerti,
Lanificam reuocas ad sua pensa manum.

Idem lib.12. Metamorph.fab.5.

Quid sis nata, vide, vel quid sis passa, columque
I, cape cum calathis, & stamina pollice torque.

Inde gloria nobilibus matronis, aut heroinis priscis, vestes filiis, maritis, amicisque discedentibus manibus propriis confectas dedisse, de Alexandro & Xerxe antea Claudian.lib.1. de raptu.

Ipsa domum tenui mulcens Proserpina cantu
Irrita texebat reditura munera matri.

Et de consul.Olyb. & Probini:

Lætatur veneranda parens, & pollice docto
Iam parat auratas trabeas, currusque micantes
Stamine.

Et in epigr.de Equo Honorii:

Et medium te zona liget, variata Serenæ
Floribus, & castæ manibus sudata, colorum
Persarum gentile decus.

Silius Italic lib.7.

Quod nostræ venere manus venerabile donum.

Virgilius multis in locis aliis obseruatus, lib.3.Æneid.Andromache ad Ascanium;

—— Vestes manuum monimenta mearum.

Lib.4. Æneid.

—— Diues quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreuerat auro.

D.Auson. Parental.carm.3.

Morigeræ vxoris virtus cui contigit omnis,
Fama pudicitiæ, lanificæque manus.

Et eiusdem operis carm.13.

Docta satis vitamque colo, famamque tueri,
Docta bonos mores.

D.Iuuenal. Sat. 6. v.286. de frugalitate antiquarum matronarum:

—— Somni que breues, & vellere Thusco
Vexatæ, duræque manus.

C.Flac.Setinus lib.4.Argonautic.

Accipe Tænarei chlamydem de sanguine ahæni,
Frænaq;, & accinctum gemmis fulgentibus ensem,
Hoc patrium decus, hæc materni, texta, labores.

Extat veteris marmoris pulcherrimum fragmentum, quod non grauabor adscribere, quoniam illo præcipua matronalis encomii contineantur, licet incerto authore,

Hospes quod dico, paullum est, asta, ac pellege,
Hic est sepulchrum haud pulchrum, pulchrai fœminæ
Nomen parentes nominarunt Claudiam,
Suom maritom corde dilexit suo.
Gnatos duos creauit, horum alterum
In terra liquit, alium sub terra locat.
Sermone lepido, tum autem incessu commodo:
Domum seruauit, lanam fecit. dixi, abei.

REGIO SEPTIMA, VIA LATA.

Vici XL.

Vicus Ganymedis.
Vicus Gordiani minoris.
Vicus Nouus.
Vicus Caprarius.
Vicus Soli.
Vicus Gentianus.
Vicus Sanci.
Vicus Herbarius.
Vicus Mansuetus.
Vicus Sigillarius minor.
Vicus Solatarius.
Vicus Fortunæ.
Vicus Spei maioris.
Vicus Nouus vlterior.
Vicus Libertorum.
Vicus Publii.
Vicus Nouus citerior.
Vicus Statuæ Veneris.
Vicus Archemorium, aliàs, Archemonium.
Vicus Æmilianus.
Vicus Piscarius.
Vicus Cælatus.
Vicus Victoris.
Vicus Vicinus.
Vicus Græcus.
Vicus Lanarius vlterior.
Vicus Pomonæ.
Vicus Caput Mineruæ.
Vicus Troianus.
Vicus Peregrinus
Vicus Castus.
Vicus minor.
Vicus Putealium.
Vicus Scipionis.
Vicus Iunonis.
Vicus Sellarius.
Vicus Isidis.
Vicus Tabellarius.
Vicus Mancinus.
Vicus Lotarius.
Vicomagistri CLX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes VII. primorum vigilum.
Pila Tiburtina.
Ad Mansuetos.
Lapis Pertusus.
Templum Solis,
Templum nouum Spei.
Templum nouum Fortunæ cum porticu, à Lucullo conditum, in quo erat statua Mineruæ facta à Fidia, posita à Paulo Æmilio.
Templum nouum Quirini.
Ædicula Capraria.
Porticus Constantini.

Sacellum Genij Sangi.
Equi ænei Tyridatis.
Forum Suarium.
Forum Archemorium.
Castra Gentiana, alias, Gypsiana.
Campus Agrippæ.
Horti Argiani.
Balinea priuata LXXV.
Nympheum Iouis.
Lacus sine nomine LXXVI.
Arcus DD Marci & Veri.
Arcus Gordiani Iunioris Aug.
Arcus Nouus.
Pistrina XVII.
Horrea XXV.
Domus CXX.

In his.

Domus Martialis.
Insulæ ∞ ∞ ∞ CCCXXCV. id est, 3385.
Regio in circuitu continet pedes CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ ∞ ∞ DCC. id est, 23700.

REGIO OCTAVA FORUM ROMANUM.

Mons Saturnius, post Tarpeius, demum Capitolinus; alias, Capitolium, vbi omnium Deorum simulachra celebrabantur.
Arx Capitolij.
Rupes Tarpeia, alias, Saxum Carmentale.
Cliuus Capitolinus.
Porta Stercoraria.
Via Noua.

Vici XII.

Vicus Ligurum.
Vicus Iugarius.
Vicus Thurarius.
Vicus Tuscus.
Vicus Vnguentarius maior.
Vicus Vnguentarius minor.
Vicus nouus.

* *Reliqui desunt.*

Vicomagistri XLIIX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum VI.
Vmbilicus vrbis Romæ.
Milliarium aureum.
Porta Carmentalis.
Puteal Libonis.
Lacus Curtius.
Pila Horatia, vbi Trophæa locata.
Scalæ annulariæ.
Sub Nouis.
Ad Iunium secundum Tiberim.
Luteolæ ad Iani templum.
Marsyas.
Fauissæ Capitolinæ.

A Lucus Vestæ Cuperius.

Templa XXI.

Templum Iouis Capitolini, alias, Optimi Maximi, in quo erant tria delubra.
Medium Iouis.
Dextrum Mineruæ.
Læuum Iunonis: ibique in arca lapidea seruabantur libri Sibyllini.
Templum Iouis Feretrij.
B Templum diui Iulij in foro, in quo simulachrum erat Veneris è mari exeuntis DD. ab Augusto.
Templum Castorum ad lacum Iuturnę, alias, Castoris & Pollucis, in quo erat signum Floræ.
Templum Concordiæ cum cella, inter Forum & Capitolium, à Camillo DD. In quo erat Senaculum, vbi Magistratus cum Senioribus deliberabant: erantque in eo hæc simulachra.
Battonis adorantis Apollinem, opus Bedæ.
Latonæ puerperæ, Apollinem & Dianam sustinentis opus Euphranoris.
C Æsculapij & Hygiæ, opus Nicerati.
Martis & Mercurij, opera Pisicratis.
Cereris & Iouis, opera Sthenis & Victoriæ.
Templum Vestæ, cum atrio: vbi erant Palladium, Ignis, & Virgines vestales.
Templum Deum penatium.
Templum Romuli, alias, Quirini in Foro.
Templum Iani Gemini æreum, quatuor portarum, cum signo Iani, opus Scopæ & Praxitelis, ab Augusto DD.
D Templum diui Traiani.
Templum diui T. Cæsaris Vespasiani.
Templum Carmentæ.
Templum Veneris Caluæ nouum.
Templum Veneris Caluæ vetus.
Templum vetus Mineruæ.
Templum Nemesis, cum Simulachro.
Templum Saturni: cum ara, vbi erat ærarium, ante quod erat æneum Siluani signum.
E Templum diui Augusti.
Templum Iunonis Martialis.
Templum Larum.
Templum Veneris genitricis, alias, Veneris & Anchisæ, cum atrio.

Ædes X.

Ædes Victoriæ.
Ædes Opis & Saturni, in vico Iugario.
Ædes Martis vltoris in foro D. Augusti.
G Ædes Veiouis, inter arcem & Capitolium, prope Asylum, cum eius simulachro cupressino.
Ædes Iouis Tonantis in cliuo Capitolij, in qua erant signa.
Iouis Tonantis, opus Locræ.
Iouis ex ære Deliaco, opus Hygiæ.
Castoris & Pollucis, opus Hygiæ.
Ædes Herculis victoris parua & rotunda, in foro Boario.
Ædes matris Matutæ.

Ædes

Ædes Vortumni in vico Tusco.
Ædes Iunonis Monetæ cum officina.
Ædes Iouis custodis DD. à Domitiano.
Ædes Veneris Cloacinæ.
Ædes Veneris Erycinæ.
Ædes Salutis.
Ædes Libertatis.
Ædes Iouis sponsoris.
Ædes Mentis.
Ædes Fidei, in Capitolio.
Ædes Fortunæ primigeniæ.
Ædes Aij Locutij.
Ædes Fortunæ prosperæ.
Ædes fortis Fortunæ in foro Borio.

Ædiculæ XII.

Ædicula Victoriæ, DD. à M. Porcio Catone.
Ædicula Iuuentutis.
Ædicula Termini.
Ædicula Concordiæ ærea, supra Græcostasim.
Ædicula Fortunæ obsequentis.
Ædicula Matris Rumæ.

* *
* *
* *
* *
* *
* *

Porticus Iulia.
Porticus Margaritariorum.
Porticus Liuiæ.
Porticus Augusti.
Porticus Minucia: alias, Numicia.
Porticus Nasicæ.
Porticus Porphyretica.
Porticus Capitolinæ.
Porticus Constantini.
Iani duo, celebris Mercatorum locus ad arcum Fabianum, superior, inferiorque.
Atrium publicum in Capitolio.
Atrium Mineruæ.
Atrium Vestæ.
Area Opis, &c.
Area Cereris in vico Iugario.
Area Saturni ante ærarium.
Sacellum Sumani.
Sacellum Larum.
Sacellum pudicitiæ patriciæ.
Sacellum Herculis in foro Boario.
Delubrum Mineruæ in foro.
Delubrum Larum.
Asilum inter duos Lucos, Arcemque & capitolium.
Domus Diui Tatij.
Doliola.
Sepulchrum Romuli.
Sepulchrum Accæ Laurentiæ in via noua.
Vicus ruminalis.
Lupercal Virginis.
Germalus.
Ara Saturni vetus.

A Ara Saturni noua ad lacum Curtii.
Ara Iunonis Iugæ in vico Iugario.
Ara Iouis pistoris in Capitolio.

Signa & statuæ Deorum.

Signum Iouis Imperatoris Præneste deuectum.
Signum æreum Iouis à Sp. Caruilio, ex Samnitica præda factum.
Signum Iunonis, DD. à Pompeio Bithynico.
Signum Apollinis translatum ex Apollonia à Lucul-
B lo, altum cubitos XXX. alias XXXII.
Signum Mineruæ catulianæ opus Euphranoris.
Signa duo Herculis, alterum à P. Sempronio Sauerrione dedicatum, alterum æreum: opus Lisyppi, à Q. Fabio Maximo Tarento deuectum.
Signum Herculis tunicati iuxta rostra.
Victoria aurea in Templo Iouis Opt. Max.
Fides candida.
Signum Vortumni in vico Iugario.
C Signum Matris Statæ.
Tria Signa Deorum Nixiorum, ante cellam Mineruæ, in templo Iouis Capitolini.
Signum Boni Euentus, opus Praxitelis.
Signum Bonæ Fortunæ, opus Praxitelis.

Simulachra hominum.

Statua Diui Iulij Equestris in eius foro.
Diui Augusti.
Diui Claudij II. aurea, X. pedum, in templo Iouis
D Opt. Max.
Diui Constantini Equestris.
Romuli & Remi infantium sub Lupa.
Septem Regum in Capitolio.
Atrij Naui Auguris ante Curiam.
L. Iuni Bruti primi Cos. in Capitolio.
P. Valerij Poplicolæ.
Horatij Coclitis in Comitio.
Mucij Scæuolæ.
Annij Fecialis Equestris, in atrio domus regis Superbi.
E M. Furij Camilli pro rostris.
Tullij Cælij, L. Roscij, Sp. Nautij, & C. Fulcinij Legatorum populi Romani, à Fidenatibus cæsorum, pro rostris.
P. Iunij & Ti. Coruncani Legatorum populi Romani ab Illyrijs cæsorum, pro rostris.
Cn. Octauij in legatione occisi, pro rostris.
Equestris togata Q. Martii.
Tremuli ante templum Castrorum.
L. Cæcilii Metelli Pont. Max. in Capitolio.
F Q. Fabii Maximi ærea equestris in Capitolio.
P. Scipionis Africani.
L. Scipionis Asiatici chlamydata & crepitata.
M. Lepidi Bullata & prætextata.
Trebii Ædilis in Capitolio.
Sullæ Dictatoris aurea Equestris.
Sullæ Felicis Dictatoris ænea.
Trium Sibyllarum pro rostris.
Cæliæ virginis Vestalis Equestris.
Caiæ Suffetiæ virginis Vestalis.

Corneliæ Gracchorum matris.
Hermodori Ephesii XII. Tabularum interpretis in Comitio.
Alcibiadis, Pythagoræ in Comitio.
Trophæa C. Marii aurea in Capitolio.
Currus seiuges à C. Cornelio positi.
Simulachrum Leonis, pro rostris.
Equus C. Cæsaris in eius foro.
Equus æneus Domitiani Augusti.
Equus æneus Traiani Augusti.
Equa cernens quatuor satyros.
Elephas herbarius.
Æreum Tauri simulachrum in foro Boario.
Signum anseris argenteum in Capitolio.
Clypei XII. inaurati.
Clypeus Martis cum imagine Hasdrubalis.
Ænearum tabularum publicarum tria millia.
Ludus Æmilius, alias, Lepidi.

Fora.

Forum Romanum, quod dicebatur Magnum, alias, Vetus.
Forum Cæsaris, in quo erant Veneris signa duo, alterum loricatum, alterum factum ab Arcesilao.
Forum Augusti, in quo erant statuæ M. Valerii Coruini, & eburnea Apollinis.
Forum Traiani cum porticu.
Forum Boarium.
Forum Piscarium.
Forum Argentarium.
Curia.
Curia Hostilia sub veteribus.
Curia Calabra in Capitolio, vbi Pontifex minor pronunciabat dies.
Regia Numæ, alias, Curia Pompiliana, in qua sacrarium erat Opeconsiuæ.
Senaculum aureum.
Basilica Pauli Æmilii cũ Phrygiis columnis in foro.
Basilica Iulia.
Basilica Vlpia, alias, Traiani.
Basilica Porcia, vbi fuerat domus Q. Mænii.
Basilica Sempronia.
Basilica Argentaria.
Basilica Opimij.
Comitium, in quo erat fiscus Ruminalis.
Rostra populi Romani vetera.
Rostra populi Romani noua.
Græcostasis.
Carcer imminens foro, à Ser. Tullio ædificatus, media Vrbe.
Stationes municipiorum.
Ludi Literarij.
Schola Xantha.
Horti Asiniani.
Septem, alias, Quinque Tabernæ argentariæ nouæ.
Balineum Polycleti.
Balineæ priuatæ LXVI.
Lacus Iuturnæ.
Lacus sine nomine CXX.
Bibliotheca Capitolina.

A Bibliotheca Templi diui Traiani.
Arcus Fabianus.
Arcus Titi Cæsaris prope ædem Saturni.
Arcus Traiani Cæsaris Augusti.
Arcus Seueri & Marci Antonini in foro Boario.
Fornix Sertinij in foro Boario cum signis auratis.
Columna C. Diuilij.
Columna Mænia.
Columna Magn. Lud. sæcul.
Columna rostrata in Capitolio.
B Columna diui Iulij rostrata pedum XX.
Columna Coclidis Traiani Imperatoris, alta pedes CXXIIX. habet gradus CXXCV. fenestellas XLV.
Sepulchrum C. Poblicij Bibuli ædilis plebis.
Macellum.....
Horrea XXIIX.

In his.

Germanica, &
Agrippiana.
Pistrina XXX.
C Domus CL.

In his.

L. Tarquinij Superbi Regis cum atrio.
M. Manlij Capitolini.
P. Scipionis Africani.
T. Annij Milonis.
P. Ouidij Nasonis.
M. Valerij Amerini Equitis Romani.
Insulæ CIϽCIϽCIϽ DCCCLXXX. i. 3880.
D Regio in ambitu continet pedes CCIϽϽ ∞ IϽϽ DCCCLXVII. id est, 14867.

PARALIPOMENA.

De Regione octaua.

De Vmbilico.

E *Vmbilicum* seu meditullium vrbis Romæ ponunt in octaua regione Onuphrius & P. Victor. quid autem id loci fuerit, nemo, quod sciam, descripsit. Certe ad hanc formam *media libri pars vmbilicus* appellatur, quæ in tegmine libri, quod non impingebatur, nisi toto absoluto opere, & ad finem perducto. Q. Horat. Epod. od. 14.

Inceptos olim promissum carmen Iambos
Ad vmbilicum adducere.

Helenius Acron, *id est, perficere,* inquit, *quia in fine*
G *operum, vmbilici lignei aut ossei aut cornei addebantur.* *Cornua* vocauit Ouidius lib. I. Trist. eleg. I.

Nec titulus minio, nec Cedro charta notetur,
Candida nec nigra cornua fronte geras.

Tegmen ergo nigrum, literarum maiuscularum apices minio notati, aut cedrino succo, Pers. sat. I. v. 56. vmbilicus diuersi alterius coloris. Cornutus seu verius Pseudocornutus in sat. 3. Persij, *Membrana bicolor, quod pars crocea, pars glutinata apud antiquos erat.* Et ipse Persius.

Iam

Iam liber, & positis bicolor membrana capillis.
M. Martial. lib. 4. epigr. vlt.
Iam peruenimus vsque ad vmbilicum.
Et lib. 5. epigr. 6.
Quæ cedro decorata purpuraque
Nigris pagina creuit vmbilicis.

Scio Theodorum Marcilium eruditissimum hæc obseruasse, & ante illum, Turnebum, & vtroque priorem Cælium Rhodiginum lib. 1. cap. 20. Addantur Papinius lib. 4. syl. vlt. ex quo liquet vtramq; paginam impositis vmbilicis decorari solitam.
Noster purpureus nouusque charta
Et binis decoratus vmbilicis,
Præter me mihi constitit decussis.
Q. Valer. Catull. epigr. 19.
——Chartæ regiæ, noui libri,
Noui vmbilici, lora rubra, membrana
Dissecta plumbo & pumice æquata omnia.

Sic enim vltimum versum legit Achilles Statius, at Ios. Scaliger *directa*, alii *derecta*, & forte non male *discreta*, hoc est, lineis diuisa, notataque plumbeis, pumicis vsus poliendo tegmini.
Ouid. lib. 1. Trist. eleg. 1.
Geminæ poliantur pumice frontes
Mar. lib. 4. epigr. 10.
Comitetur pumice librum
Spongia.
Legendum puto:
——Comitetur Punica librum
Spongia.

Sic enim legit Modius Epist. 109. & Ioan. Brod. ad lib. 6. Antholog. c. 26. & spongiæ vsus in scribendo, *ad scripta delenda.* Sueton. Aug. cap. 84. Deniq; vmbilicus hic, coronis est. Martial. lib. 1. epigr. 8.
Si nimius videor, seraque coronide longus
Esse liber.

Est etiam *vmbilicus terræ medietas*, seu meditullium, translatione desumpta ab clypeo, cuius media pars ὀμφαλὸς vocatur, hoc est, *vmbilicus*. Iul. Pol. lib. 1. cap. 10. ἀσπὶς. καὶ τὰ μέρεα τῆς ἀσπίδος, ὀμφαλὸς, καὶ μεσομφάλιον. *Clypeus, & partes clypei, vmbilicus & medium clypei.* nonnulli bullas quasdam interpretantur: Suid. γῆς ὀμφαλὸς, *terræ vmbilicum* ait esse templum Apollinis. Strabo lib. 9. τῆς Ἑλλάδος ἐν μέσῳ πως ἐστὶ τῆς συμπάσης τῆς τε ἐντὸς ἰσθμοῦ, καὶ τῆς ἐκτὸς ἐνομίσθη δὲ καὶ τῆς οἰκουμένης, καὶ ἐκάλεσαν τῆς γῆς ὀμφαλόν, *sunt Delphi fere in medio siti totius Græciæ, quæ & extra Isthmum est & intra quinetiam in medio totius terrarum orbis iacere quidam senserunt, terræque vmbilicum appellarunt.*
Stat. lib. 1. Thebaid.
Audijt & medius cæli Parnassus.
Ouid. lib. 10. Fab. 5.
Te meus ante genitor dilexit, & orbe
In medio positi caruerunt præside Delphi
Et lib. 15. fab. 1.
Auxilium cæleste petunt, mediamque tenentes
Orbis humum Delphos, adeunt oracula Phœbi.

Pet. Apollon. Collatius, non malus, vt illa ferebant tempora, poeta lib. 3. de excidio Hierosolymitano:

A *——Medium telluris apertæ*
Credita habere locum, titulo quoq; Delphica quo se
Insula iactauit magnis auctoribus olim.

Ille Solymam vrbem, non Delphos, vmbilicum terræ statuit, sed contra stant alii iam laudati, & præter eos Pindar. Pythior. od. 6.
——ἀναπολίζομεν
ὀμφαλὸν ἐριβρόμου χθονός.
——Versamus
Vmbilicum horrisonæ terræ.
B Et od. 8.
——ἴοντι γαίας
ὀμφαλὸν παρ' ἀοίδιμον.
Eunti terræ
Ad vmbilicum decantatissimum.
Idem Od. 11.
ὄφρα Θέμιν ἱερὰν Πυθῶ-
νά τε καὶ ὀρθοδίκαν
γᾶς ὀμφαλὸν κελάδητε.

C *Vt Themim sacram Pythonemque, & recta iudicia dantem vmbilicum terræ resonetis.* Quo è fonte fabula defluxit, cum Iupiter mundi medium locum vellet cognoscere, ex ortu atque occasu duas Aquilas dimisisse fertur, quæ volatu lassæ in Parnassi vertice consederunt, Luctatius Placidius ad. v. 117. lib. 1. Thebaidos Statianæ. Alii non Aquilas demissas à Ioue, sed coruos prodiderunt, nonnulli etiam cygnos, scholiastes Pindari, & Plutarchus, sed communior sententia de aquilis, Claudian. præfat. ad consula-
D tum Manlii Theodori.
Iupiter vt perhibent, spatium cum discere vellet
Naturæ, regni nescius ipse sui,
Armigeros vtrimq; duos æqualibus alis
Misit ab Eois occiduisque plagis.

Denique *quicquid medium est, vmbilicus* appellatur; *Italiæ vmbilicus* in agro Rheatino, C. Solin cap. 8. & *Ætoli Græciæ vmbilicum incolunt*, T. Liu. 4. Dec. lib. 5. & *Enuna si ciuitas Siciliæ vmbilicus.* M. Tull. Actione 6. in C. Verrem, & in homine ὀμφαλοτομία, *centrum*
E Suidas & Iul. Pollux lib. 4. onomast. lib. 25. Isid Hispal. Etymolog. lib. 11. cap. 1. Sed M. Varro contradicit lib. 8. de ling. lat. est & *vmbilicus diei* apud Plautum Menechm. Act. 1. sc. 3. puto pro meridie.
Dies quidem iam ad vmbilicum est dimidiatus mortuus.

PARALIPOMENA.

De Marsyæ statua.

F DE Marsya altum omnium silentium: qui Topographiam vrbis descripserunt. At ego existimo statuam esse, vel in foro ipso Romano, vel prope forum, ad quam causarum patroni consueuerint conuenire. Q. Horat. lib. 1. sat. 6.
Deinde eo dormitum, nō sollicitus, mihi quod cras
Surgendum sit mane, obeundus Marsya, qui se
Vultum ferre negat Nouiorum posse minoris.
Martial. lib. 2. epigr. 64.
Si schola damnatur, si litibus omnia feruent,
Ipse potest fieri Marsya causidicus.

Atque hæc quidem ratio probatur Adriano Turnebo lib. 22. cap. 12. De huius statuis erigendis pulcher est locus apud Seruium Honoratum ad lib. 3. Æneid. v. 20.

Auspicibus captorum operum,

Quod de Libero diximus, hæc causa est; *ut signum sit liberæ ciuitatis. Nam apud maiores aut stipendiariæ erant, aut fœderatæ, aut liberæ, sed in liberis ciuitatibus simulachrum Marsyæ erat, qui in tutela liberi patris est. Idem Lyæus apte urbibus libertatis est deus, unde etiam Marsyas minister eius per ciuitates in foro positus libertatis indicium est, qui erecta manu testatur nihil urbi deesse.* Ad v. 57. lib. 4. Æneid.

Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo.

Et notauit Cæl. Rhodiginus lect. Antiquar. lib. 28. cap. 12. Lil. Gyraldus syntagm. 8. de diis gentil. lib. pag. 234. Iust. Lipsius & alii ad illud L. Senecæ lib. 6. de Beneficiis cap. 32. *Forum ipsum ac rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filiæ in stupra placuisse, quotidianum ad Marsyam concursum.* De statua Marsyæ erecta omnes hactenus sunt interpretati, at vetus scholiastes Iuuenal. ad principium sat. 9.

Occurras fronte obducta, ceu Marsya victus.

Aut proprie ab eo, inquit, *quem Apollo vicit, aut aduocatus temporis illius.* Vult ille non statuam modo in foro positam, sed quendam celebratæ in actitandis causis famæ: Porro fabula de Marsia decantatissima est, quippe Pallas excogitauit prima tibiarum vsum, sed cum oris deformitatem, inflatasque in palude vidisset buccas, offensa tibias abiecit. quæ buccarum inflatarum fæditas expressa est ab Aristeneto li. 1. epist. 14 τί οὖν μάτην ὦ νέοι ὑμεῖς διαῤῥήγνυτε τὰς γνάθους ἐμφυσῶντες τῇ σύριγγι, οὐδὲν ὑμᾶς ὀνήσει τὰ κιθαρίσματα. *Quid vos ergo Iuuenes frustra disrumpitis buccas inflanda fistula: nihil vos iuuabũt Cytharæ modulamina.* Idem lib. 2. epist. 6 ὡς αὐλητρίδος υἱὸς, ἐξαίρεις τὰς γνάθους. *Veluti tibicinæ filius inflas buccas. Heliodor. lib. 2.* Æthiop. ἐπειδὴ κυρτουμένην αὐλῇ τὴν παρειὰν ἐν τοῖς αὐλήμασιν εἶδε, καὶ πρὸς τὸ βίαιον τῶν φυσημάτων ἀπρεπέστερον ἐπὶ τὰς ῥῖνας ἀνισταμένην, τότε ὄμμα πιμπράμενον, καὶ τῆς οἰκείας ἕδρας ἐξωθούμενον. *Ea de causa quod illi intumescere genas inter canendum videbat, & vehementer inflando præter decorũ ad nares exurgere, oculis incensis, ac sua sede excedẽtibus.* Locus est mirifice corruptus Fulgentij lib. 3. Mytholog. *Minerua tibias ex osse inuenit, quibus cum in conuiuio deorum cecinisset, cumq; eius tumentes buccas dij omnes irrisissent, illa ad Tritonem paludem pergens, in aqua faciem suam speculatur, dũ turpia adiudicasset buccarũ, in flumina tibias eiecit, quibus Marsia repertis, doctior factus prouocauit Apollinem.* Postremorum verborum sensus mancus, quem sic ex MS. supplendum censeo, *dum turpia adiudicasset hiamenta buccarum, in flumen tibias abiecit, quibus Marsya repertis.* Plutarchum lege in vita Alcibiadis. A. Gell. lib. 15. cap. 17. *Accersi Pericles Antigonidam tibicinem iussisset, vt eum canere tibijs (quod honestissimũ tũ videbatur) doceret: traditas sibi tibijs cum ad os adhibuisset, inflassetque, pudefactus oris deformitate, abiecit infregitque.* Claudian. lib. 2. in Eutrop.

Hic cecinit Libycis iactata paludibus olim
Fistula, fædatam cum reddidit umbra Mineruam.

A Aurel. Propert. lib. 2. eleg. 30.

Quæ non iure vado Mæandri iacta natasti,
Turpia cum faceret Palladis ora tumor.

Prosequitur deinde eandem narrationem; *Prouocauit Apollinem concertaturum de cantibus, sibique Midam regem iudicem deligunt* (*lege, vtrique Midam regem iudicem deligunt*) *quem, Apollo, cum non recte iudicasset, asininis auribus deprauauit.* Tacet pœnam Marsyæ, quem constat ab Apolline excoriatum, pellemq; Celænis fuisse suspensam. Apollodor. lib. 1. Biblio-

B thec. & alludit Martianus Capella lib. 9. *Nam fides apud Delphos per deliacam citharam demonstraui*, tibiæ per *Tritonidam nostri comitem, Marsyamq; Lydium sonuerunt.* Luctat. Placid. *Marsyam dicit, qui victus, submissus est pænæ*, ad v. 699. lib. 1. Thebaid.

Tu Phryga submittis citharæ.

Et paria scripsit idem de inuentione tibiarum ad v. 667. lib. 2. Thebaid.

Fæda Celenæa committere prælia buxo.

Et *in antro* ab Apolline superatum idem docet ad

C v. 186. lib. 4. Thebaid. quod puto nullus alius dixit.

———*Quis non certamina Phæbi*
Nosset, & illustres Satyro pendente Celænas?

Et Papinius idem lib. 5. syl. 3.

Et Phrygium silicem, atq; ausum contraria Phæbo
Carmina, nec fissa gauisam Pallada buxo.

In hoc oppido pellis Marsyæ detracta, in victoriæ suæ monimentum, ab Apolline affixa est, M. Lucan. lib. 3. v. 206.

———*Quæ tua munera Pallas*

D *Lugent damnatæ, Phœbo victore, Celenæ.*

P. Ouid. lib. 6. Metamorph. fab. 5.

Clamanti cutis est summos direpta per artus,
Nec quicquam nisi vulnus erat.

Quid attinet dicere cruorem excoriati in fluuium sui nominis mutatum? cum res sit notissima ex Tito Liuio 4. decad. lib. 8. Strabone lib. 12. Q. Curtio lib. 3. Et Ouidio lib. 6. Fastor.

Prouocat & Phœbum, Phœbo superante pependit,
Cæsa recesserunt à cute membra sua.

E Idem paria habet in Ibim.

Nudaque direpta pateant tua viscera pelle,
Vt Phrygii, cuius nomina flumen habet.

PARALIPOMENA.

De Templo D. Iulii & Venere Anadyomene.

F IVlio Dictatori structam ædem loquuntur historici. Appian. Alexandrinus lib. 4. bell. ciuil. in foro Romano concors reponit consensus Sexti Ruffi. P. Victoris, & Onuphrii. *Templum hoc Cæsaris patris* appellat C. Plinius lib. 35. cap. 4. in fine, sed planius ad institutum nostrum idem differit eiusdem libri cap. 10. *Venerem exeuntem mari Diuus Augustus dicauit in delubro patris Cæsaris, quæ Anadyomene vocatur, versibus Græcis, tali opere, dũ laudatur, victo, sed illustrato.* Causæ centumuirales in eo pertractabãtur. Plin. Iunior lib. 5. epist.

5.epist.vlt. Quintil.apud Parrhasium epist.57.M.Va- A
ler.Martial.lib.6.ep.38.

——Centumque viri, densumque corona
Vulgus, & infanti Iulia tecta placent.

Et lib.5.epigr. 10. *& laudant Catuli Iulia templa se-*
nes. Antea male legebatur, *Vilia templa.* Nec tantum
Romæ, sed etiam Alexandriæ C. Cæsari templum
structum quod existimo tunc primum factum, cum
Ægyptus ab Octauio Augusto in formam prouinciæ
redacta est. Meminit huius Alexandrini templi idem
Plinius, lib.36.cap.9. *& alij duo sunt Alexandriæ in* B
portu ad Cæsaris templum, quos excidit Mesphees rex
quadragenum binum cubitorum. Templi Romani,
quod in foro erat, meminere P.Ouid. lib. vlt. Meta-
morph. fab. vlt. vbi Cæsare interempto in Curia, sic
ad Venerem Iupiter:

Hanc animam interea cæso de corpore raptam
Fac iubar, vt semper Capitolia nostra, forumque
Diuus ab excelsa prospectet Iulius æde.

Et lib.3.Amor.eleg.9.

Qua licet affectes cælum quoque, templa Quirinus, C
Liber, & Alcides, & modo Cæsar, habent.

C. Sueton obiter in Augusto cap.100. *Adhibito ho-*
noribus modo, bifariam laudatus est, pro æde D. Iulia à
Tiberio, & pro Rostris sub veteribus, à Druso Tiberij fi-
lio. Adulatorie, vt solet, Valer.Maxim.lib.1.cap.6.tit.
12. *Tuas aras, tuaque sanctissima templa, diue Iuli, ve-*
neratus oro, vt propitio ac fauenti numine, tantorum ca-
sus virorum sub tui exempli præsidio ac tutela delitescere
patiaris. P.Virgil.lib.1.Æneid.296.

Hunc (Cæsarem) tu olim cælo, spolijs orientis onustum D
Accipies secura, vocabitur hic quoque votis.

Vocari votis, vt à formularum scriptoribus no-
tum, idem atque *aris fanisque structis ac sacrificijs coli,*
flaminesque habere. Papin.lib.1.sil.1.

At laterum passus hinc Iulia templa tuentur.

Venus hæc è mari exiens seu emergens celebratis-
sima est poetarum scriptis, Græci ἀναδυομένην, ite-
rum emergentem, seu θαλαττίαν, marinam appellant, sed
Plinius supra citatus dictionem græcam tanquam
latinam vsurpauit, vt & eiusdem libri cap.11. *Apellis* E
Venerem, hoc est, depictam elaboratissimo Apellis peni-
cillo, Aristenet.lib.1.epist.7. ὡς δὲ ἱκανῶς εἶχε τῶν θαλατ-
τίων λουτρῶν, εἶπες αὐτὴν κόρην ἀνίσχουσαν τῶν κυμάτων ἰδών,
οὕτω τῆς θαλάττης τὴν Ἀφροδίτην εὐπρεπῶς ἀπονεύουσαν γρά-
φουσιν οἱ ζωγράφοι. *sed vbi satietas eã cæpit marinæ lotionis,*
dixisses visa exeuntibus è fluctibus virgine, ad hunc mo-
dum docere pingunt Venerem exerentem se è mari.

Extat elegans Epigramma Antipatri Sidonii in
Anthologia lib.4.cap.12.Num.26.

τὰν ἀναδυομέναν ἀπὸ ματέρος ἄρτι θαλάττης
Κύπριν, Ἀπελλείου μόχθον ὅρα γραφίδος,
ὡς χερὶ συμμάρψασα διάβροχον ὕδατι χαίταν, F
Ἐκθλίβει νοτερῶν ἀφρὸν ἀπὸ πλοκάμων.

Emergẽtem ex matre iam mari Venerem, Apelleæ in-
tuere picturæ, quomodo manu corripiens irrigatam aquæ
comam, exprimit humidus spumam è crinibus. Hæc qui-
dem interpretatio ad verbum reddita. At D.Ausonius
Epigr.104. metricis legibus inclusit:

Emersam pelagi nuper genitalibus vndis
Cyprin Apellæi cerne laboris opus.
Vt complexa manu madidos salis æquore crines
Humidulis spumas stringit vtraque comis.

Eadem & *marina Venus* dicta. Fest. Auien. de ora
marit.

Veneri marinæ consecrata est insula,
Templumque in illa Veneris.

Hanc perfectissimam humani ingenij operam re-
spexit P. Ouid. lib. Amor. eleg. 14. de coma micæ
suæ.

Illis contulerim, quas quondam nuda Dione
Pingitur humenti sustinuisse manu.

Idem lib.3.de Arte amandi.

Cum fieret, lapis asper erat, nunc nobile signum
Nuda Venus madidas exprimit imbre comas.

Quod ideo factum in pictura Veneris, quia iam
antea poëtæ eam è spuma maris ortam prodiderant.
L.Apul.Apolog.lib.1. *Nisi forte hoc vos ad mendacium*
induxerit, quod Venus dicitur pelago exorta. Arnob.lib.
4.contra gentes: *Nunquid vos delectat ex pelagi spuma,*
& cæli genitalibus amputatis Cythereæ Veneris concre-
tum coaluisse candorem? Sed apud L.Apuleium pulchra
est descripto eius; *Venus est dea, quam cærulum profun-*
dum pelagi peperit, & ros spumantium fluctuum educa-
uit. Hesiod.in Theogonia v.190.

——————ἀμφὶ δὲ λευκὸς
ἀφρὸς ἀπ' ἀθανάτου χροὸς ὤρνυτο, τῷ δ' ἔνι κούρη
ἐθρέφθη.

Circum vero alba spuma ab immortali corpore fereba-
tur, in quo puella innutrita est.

Nonnus Panopolitanus Dionysiac. lib. 41. v.
97.

πρώτη κύπριν ἔδεκτο φιλοξείνῳ πυλεῶνι
ἐξ ἁλὸς ἀρτιλόχευτον, ὅτε βρυχίην Ἀφροδίτην
οὐρανίης ὤδινεν ἀπ' αὔλακος ἔγκυον ὕδωρ.

Prima Venerem excepit hospitali ianua, ex mari nuper
partu editam, quando submersam Venerem cælestis genuit
sulci aqua grauida.

Cointus Calaber paraleipom. Homer. lib.5.v.71.
in clypeo Achillis.

Ἀφρὸν ἔτ' ἀμφὶ κόμῃσιν ἔχουσ' ἀνεδύετο πόντου,
Κύπρις ἐυστέφανος.

Spumam adhuc capillis aspersam habens, emergit salo
Venus pulchre coronata.

Meleagri cultum illud Anthologiæ lib.7. epigr.
106.

Θαῦμα δέ μοι πῶς ἄρα διὰ γλαυκοῖο φανεῖσα
Κύματος, ἐξ ὑγροῦ κύπρι σὺ πῦρ τέτοκας.

Mirum est mihi quomodo sane per cæruleum apparens
fluctum, ex humido Venus tu ignem pepereris. Ratio hu-
ius fabulæ, quod *in fæmina multo maius humidum,*
quam in viro, Plutarch.Sympos.lib.3.cap.3. & ideo *ob*
abundantiam humidi viris longe salaciores, Albert.
Magn.lib.12. Animal.cap.3. vt recte græci *lascivos ac*
petulantes, & in Venerem propensos ὑγροὺς vocent.
Epigramma Delphicum testatur:

ὑγρῶ, κὴ τρυφερῶς βασιλεὺς Ἀγίς μ' ἀνέθηκεν.
Lasciuæ & delicatæ rex Agis me dedicauit.

At Aristoteles lib.2. de generat.animal.cap.2. quod
salsa sit spermatis natura, & spumosa, quale est mare

Quod

Quod Phornuto placuit lib. de Nat. deor. Alii quod *sal ad genituram multum habeat momenti.* Plut. Symposic.lib.5. cap. 10. Nonnullis placet *semen cito surgere, cito cadere*, Fulgent. lib. 2. Mytholog. Denique quod *sudor sit salsus, quem semper coitus elicit.* Seruius Danielis ad lib.5. Æneid. v.801.

Fas omne est Cytherea meis te fidere regnis,
Vnde genus ducis.

T.Lucretius de Natura lib. 4. eleganter rationem Seruii confirmat.

——Teriturque Thalassina vestis
Assidue, & Veneris sudorem exercita potat.

Non transcribo poetas Latinos aliis obseruatos. in hanc rem Oppianus Cyneget. lib. 1. v. 33. ἀθύρματα ποντογενείης, *ludicra Veneris mari generata.*

PARALIPOMENA.

De templo D. Augusti, & Diuinis Impp. Roman. honoribus.

Ambitio nimia & humanum fastigium excedens in Augusto notatur à C. Tacito lib. 1. Annal. *Qui se templis & effigie numinum per flamines & sacerdotes coli voluit.* Apertius eodem libro in sequentibus: *Templum vt in colonia Tarraconensi strueretur Augusto petentibus Hispanis permissum, datumque in omnes prouincias exẽplum.* Seruius ad illud Eclogæ 1.

Namque erit ille mihi semper Deus.

Semper, inquit, *idest, post mortem, & dum viuit, alij imperatores post mortem in numerum referuntur deorum, Augustus templa viuus emeruit.* Aram certe ei erexisse Vbios in Germaniis, Lugdunẽses & Narbonenses in Galliis probat disquisitio erudita Iacobi Campii IC. apud Fr. Modium nouantiquar. lect. epist.3. templum Pergamenos C. Tacit. lib. 4. Annal. liquet, Modum præscriptum ab ipso Augusto innuit C.Suetonius in eo cap. 52. *Templa quamuis sciret etiam proconsulibus decerni solere, in nulla tamen prouincia, nisi communi suo Romæque nomine recepit, nam in vrbe quidam pertinacissime abstinuit.* Recte quidem, & vt decebat virum humanæ fragilitatis conscium, & deridetur siue furor Augusti tã immodica, & mortalitate altiora poscentis, siue abiectus humilisq; animus, in seruitium prono impetu ruentis senatus, talia & offerentis, aut stultitia prouinciarum tantam impietatem recipientium ab Arriano in dissertationibus Epicteti lib. c.19. in fin. σήμερον τὶς ὑπὲρ ἱερωσύνης ἐλάλει μοι τῶ Αὐγούστου. & quæ sequuntur; *quidam hodie mecum locutus est de sacrificio, quod Augusto exhiberi solet.* Et inuehitur amare Q. Tertullianus. Vide multa apud Iustum Lipsium ad C. Tacitum. Hæc quidem laudata fuerat principis modestia, si sic semper se continuisset: nam vt egregie Callisthenes apud Curtium, *mortalitatem interdum sequitur diuinitas, nunquam comitatur.* At Augustus, sub finem, vt apparet, principatus sui, Deus coli à suis haberiq; voluit. Prudent. lib. 1. contra Symmachum:

A *——Flamine & aris*
Augustum coluit, vitulo placauit & agno,
Testantur tituli, produnt consulta senatus,
Cæsareum Iouis ad speciem statuentia templum.

Vide quæ supra de radiata corona à me sunt dicta, & de Apotheosi dicam infra suo loco.

Q. Horat. lib. 3. od. 3.

Hac arte Pollux & vagus Hercules
Innixus, arces attigit igneas,
Quos inter Augustus recumbens
B *Purpureo bibit ore nectar.*

Et eiusdem libri od. 5.

Cælo tonantem credidimus Iouem
Regnare, præsens diuus habebitur
Augustus, adiectis Britannis
Imperio, grauibusque Persis.

Et adulatione fœdissima lib. 2. Epist. 1.

Præsenti tibi maturos largimur honores,
Iurandasque tuum per nomen ponimus aras.

Ab hoc ritu deriuatum, vt Cæsares pro diis viuos
C colerent, deosque appellarent. De Caligula L. Seneca de Tranquillit. animi cap. 14. *Nec iam procul erat tumulus, in quo Cæsari Deo nostro fiebat quotidianum sacrum.* De Nerone M. Lucan. lib. 1.

Sed mihi iam numen, nec si te pectore vates
Accipiam, Cyrrhæa velim secreta mouentem
Sollicitare Deum.

De immani monstro Domitiano, quid attinet referre? quod retulit C. Suetonius in eius vita cap. 13. *Pari arrogantia cum procuratorum suorum nomine for-*
D *malem dictaret epistolam, sic capit, Deus & dominus noster sic fieri iubet.* Vnde institutum posthac, vt ne scripto quidem ac sermone cuiuspiam appellaretur aliter. & passim adulantes eius æui scriptores, sed ante omnes Martialis passim, *Deum* vocat, in libro spectaculor. Epigr. 17.

Crede mihi numen sentit & ille tuum.

Lib. 5. epigr. 5.

Ingenio frueris qui propiore Dei.

Epigr. 6.

E *Nosti tempora tu Iouis sereni.*

Magis ad mentem Suetonii epigr. 8.

Edictum domini deique nostri.

Lib. 7. epig. 1.

Sacrum cui tangere pectus
Fas erit, & nostri mente calere Dei.

Et pene omnibus paginis Papin. lib. 1. Thebaid. in principio, de Capitolio ab eo & patruo Sabino, bello Vitelliano, occupato:

Aut defensa prius vix pubescentibus annis
F *Bella Iouis.*

Iupiter de eodem Domitiano apud Silium Italicum Punicor. lib. 3.

Tunc ô nate Deum, diuosque dature, beatas
Imperio terras patrio rege.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 1.

Ille tibi cultusque Deum, delubraque genti
Instituet, cum tu genitor lucebis ab omni
Parte poli.

Salse, vt par erat, D. Iuuenal. sat. 4.

——Nihil

—— *Nihil eſt quod credere de ſe*
Non poſſit, cum laudatur diis æqua poteſtas.

Diu poſt illa tempora manſit ſaltem nomen, etiam ſub Chriſtianis principibus, licet cultum immortali vnique Deo concedendum cenſerent. Latin. Pacat. panegyrico quem Theodoſio dixit, *deum dedit Hiſpania, quem videmus:* Edictum Theodoſij & Valentiniani Augg. extat in hæc verba conceptum, *ludis quoque ſimulachra propoſita, tantum in animis concurrentum, mentiſq; ſecretum noſtrum numen & laudes vigere demonſtrent.* C. Theodoſ. lib. 15. titul. 4. l. 1. vbi tamen putauerim non *numen* legendum, ſed *nomen*, ſequitur enim, *excedens cultura hominum dignitatem ſuperno numini reſeruetur.* Claudian. præfat. de 3. Honorii conſulatu.

Me quoq; Pieriis tentatum ſæpius antris
Audet magna ſuo mittere Roma deo.

Eleganter Corippus Africanus potentiam regum in Iuſtino Minore inaugurato, expreſſit lib. 2. Num. vlt. in fine.

Terrarum dominis Chriſtus dedit omnia poſſe,
Ille eſt omnipotens, hic omnipotentis imago.

Nec modo aras, flamines, templa, ſtatuas, imagines, & ſacrificia ad modum cœleſtium deorum principibus ſuis decernebat vetuſtas, ſed etiam reſcripta eorum vocabant *Oracula.* Iornand. lib. de reb. Getic. *Donatione ſacro oraculo confirmata, proprios lares vindicaret.* C. Sueton. Nerone c. 21. *Flagitantibus cunctis cœleſtem vocem, reſpondit, in hortis ſe copiam ſui volentibus facturum.* Capito Coſſutianus obiectat Thraſeæ Pæto apud C. Tacitum lib. 16. Annal. *nunquam pro ſalute principis, aut cœleſti voce immolauiſſe.* Theodoricus rex apud Caſſiodorum lib. 1. epiſt. 11. *Quapropter Maniarij ſupplicatione commoti, præſentibus te affamur oraculis, vt ſi reuera mancipia eius Breones irrationabiliter cognoueris abſtuliſſe,* &c. Q. Symmachus lib. 10. epiſt. 21. *Hæc æternitas veſtra venerabilis, cum ſenatui ſtatuenda mandaret, referri ad ſe protinus imperauit, vt placita cunctis immortali lege ſolidentur, iuſſis paruimus, expectamus oraculum, quo ſalutariter, vt veſtro numini familiare eſt, patrum decreta firmetis.* Idem ſupplendus lib. 4. epiſt. 8. *Intelligo ex mora & cunctatione reſcripti, atque diuini aliquid in his quæ pretoria filij mei ſupplicatio comprehendit, incongruum vel dubium iudicari.* Legendum forte, *ex mora & cunctatione reſcripti, atq; diuini oraculi aliquid,* &c. vel expuncto, *atque reſcripti diuini.*

Tollendum & aliud mendum ex vitioſa interpunctione ortum lib. 2. epiſt. 8. *Neq; te exhauſerit, quod adeuntium preces indefeſſo abſoluis affatu, quod venerandi principis mentem loqueris? oraculis ſunt iſta prima nec tamen ſola.* Legit Ianus Gruterus, *quod venerandi principis mentem loqueris oraculis, ſunt iſta prima,* &c. Cl. Claudian paneg. de Conſul. Manlii Theodori.

—— *Terris edicta daturus*
Supplicibus reſponſa venis, oracula regis
Eloquio creuere tuo, nec dignius vnquam
Maieſtas meminit ſeſe Romana locutam.

D. Idem lib. 2. de laudib. Stilichon.

—— *Quod noſtros qui conſulis omnia patres,*

A *De monſtris taceas pellendis: denique nulla*
Dedecoris ſanctum violant oracula cœtum.

Sic etiam loquitur ipſe Iuſtinianus §. *illud proprium.* 11. *Inſtit. de adoptionib. Illud proprium eſt adoptionis illius, quæ per ſacrum oracum fit: quod is, qui liberos in poteſtate habet, ſi ſe adrogandum dederit,* &c. Sacrum hoc oraculum interpretatur Caius IC. principem, *l. 2. ff. de adoptionib* Zeno Aug. l. 9. C. de Aquæductu. *Quod publicum fuit aliquando, minime ſit priuatum, ſed ad omnes vſus recurrat ſacris oraculis, vel pragmaticis ſan-* B *ctionibus aduerſus commoditatem vrbis quibuſdam impertitis.* Theodoſius & Valentinianus Impp. l. 10. C. de ſacroſanct. eccleſ. *Nec ſi cœleſte contra proferatur oraculum, ſiue annotatio ſit, ſiue diuina pragmatica ſanctio, prouidentiſſimæ legis regulas excuſare debebit.*

PARALIPOMENA.

De Atriis Libertatis, Veſtæ, & priuatarum domuum.

C ATrium templis adiici ſolitum nemo ignorat. Corripp. lib. 3. num. 1.

—— *Apoſtolici ſubeuntes atria templi.*

Atrium Mineruæ P. Victor in hac regione, & ne multis in re obuia & facili morer, *atrium Libertatis* in 13. reg. ab eodem Victore ponitur. Marlian. Topogr. lib. 4. cap. 3. Gracchus *ex multatia pecunia* erexit. T. Liuius 3. dec. lib. 4 in principio. *Publice acta hic ſignabantur.* Idem Liu. 5. Decad. lib 3. *Cenſores ex tem-* D *plo in atrium libertatis aſcenderunt, & ibi ſignatis tabellis publicis, clauſoq; tabulario, & dimiſſis publicis ſeruis.* Dedicatio illius Eidib. April. Faſti Capitolini, & P. Ouid. lib. 4. Faſtor.

Hac quoq; ni fallor, paulo digniſſima noſtro
Atria Libertas cæpit habere ſua.

Videtur in hoc atrio & bibliotheca fuiſſe; ita enim idem Ouidius lib. 3. Triſt. eleg. 1.

Nec me quæ doctis patuerunt prima libellis
Atria Libertas tangere paſſa ſua eſt.

E In monte Auentino extructum loquitur Feſtus Pomp. lib. 10. Auctorem eius facit Aſinium Pollionem C. Suetonius in Auguſto, cap. 29. *Veſtæ* etiam *atrium* celebratur in hac 8. regione. de quo Seruius Honoratus ad v. 153. lib. 7. Æneid.

Centum oratores Auguſta ad mœnia regis
Ire iubet.

Auguſta ad mænia, inquit, augurio conſecrata. Hinc paulo poſt illud eſt, tectum auguſtum, ingens: & niſi in auguſto loco conſilium ſenatus habere non po- F terat, vnde templum Veſtæ non fuit augurio conſecratum, ne illuc conueniret ſenatus, vbi erant virgines, nam hæc fuerat regia Numæ Pompilii. Ad atriũ ſane Veſtæ conueniebatur, quod fuerat à templo remotum. Inſolens ergo hoc in templo Veſtæ, quod cum omnium aliarum ædium ſacrarum contigua eſſent ipſis atria templis, Veſtæ ſeiunctum remotumque foret.

Ædes priuatorum profanæ etiam atria habebant, de quorum longitudine, latitudine, ſtruendique ratione,

tione, M. Victruuius Pollio libr. 6. cap. 3. quibuſ-
dam atrium græce eſt αὐλὴ, Homerus αἰθούσων vocat.
Iul. Pollux lib. 1. cap. 8. M. Tull. ad Quintum fra-
trem lib. 3. epiſt. 1. quo loco in porticu te ſcribere a-
iunt, vt atriolum fiat, mihi, vt eſt, magis placebat,
neque enim ſatis loci eſſe videbatur atriolo, neque
fere ſolet, niſi in his ædificiis fieri, in quibus eſt atriũ
maius, nec habere poterat adiuncta cubicula & e-
iuſmodi membra. Vbi duo obſeruanda, primum in
vna domo, plura atria fieri potuiſſe, quod à nullo,
vt puto, notatum: alterum, atrio vicina aut iuncta
cubicula, quod alias non legi. Intercolumniis ſiue
periſtylijs diſtinguebantur eius ſpatia, Claudian. lib.
2. in Ruffin.

—— *Purpureis effulta columnis*
Atria.

T. Lucret. Carus de Nat. rer. lib. 4.

Atria verſari, & circumcurſare columnæ,
Vſque adeo fit vti pueris videantur, vbi ipſi
Deſterint verti.

Cereis æreiſve, aut marmoreis maiorum imaginibus
decorabantur. C. Sen. lib. 3. de Benef. cap. 28. *Qui i-*
magines in atrio exponunt, & nomina familiæ ſuæ longo
ordine, ac multis ſtemmatum illigata flexuris, in parte pri
ma ædium collocant, noti magis, quã nobiles ſunt. C. Plin.
lib. 35. cap. 2. *Aliter apud maiores in atriis hæc erant, quæ*
ſpectarentur, nõ ſigna externorum artificum, nec æra aut
marmora: expreſſi cera vultus ſingulis diſponebantur ar-
mariis, vt eſſent imagines, quæ comitarentur gentilitia
funera, ſemperq; defuncto aliquo totus aderat familiæ eius,
qui vnquam fuerat, populus.

Ouid. lib. 5. eleg. 6.

Creditur & Ceris, & quos prætexta verendos
Virgaq; cum vittis imperioſa facit.

Idem lib. 1. Amor. eleg. 8.

Nec te decipiant veteris quinquatria ceræ,
Tolle tuos tecum pauper amator auos.

Corruptus locus indubie, alij corrigunt, *veteris quin-*
que atria ceræ, ſed tot in vna domo fuiſſe atria, non eſt
probabile, nonnulli reſtituunt, *veteri cincta atria cera,*
quod admitti poteſt M. Martial. lib. 2. epigr. 90.

Atriaq; immodicis arctat imaginibus.

lib. 4. epigr. 40.

Atria Piſonum ſtabant cum ſtemmate toto.

Auctor carminis ad Piſonem, quẽ ego certo ſcio nec
Ouidium fuiſſe, propter temporis rationem, nec Lu-
canum, quod paupertatem ſuam defleat v. 241. & Lu-
canum marmoreis in hortis iacere dixerit Iuuenal.
ſat. 7. v. 79.

Nam quid imaginibus, quid auitis fulta triumphis
Atria, quid pleni numeroſo conſule faſti
Profuerint?

Iuuenal. Sat. 8.

Tota licet veteres exornent vndiq; ceræ
Atria.

Plin. ſupra citatus excluſit imagines omnes ab atriis
niſi cereas, at contra Papinius lib. 2. ſyl. 2.

Quid referam veteres ceræq; æriſq; figuras?

Nec modo maiorum ſuorum vultus in huiuſmodi a-
triis in tablinis habebant, ſed & pretioſa quæq; cla-
A rorum virorum monimenta. Petron. Satyr. pag. 22. in
deſcriptione domus Trimalcionis, *Interrogare ego a-*
trienſem cœpi, quas in media picturas haberent: Iliada, &
Odyſſeam, inquit. Sic enim Ioſ. Scaliger legit, vt ſit *Me-*
dica porticus inſtar Pœciles Athenienſis, in qua Medi ſu-
perati depingebantur; Ælian. lib. 13. var. hiſt. cap. 12. Æ-
mil. Prob. in Milciade. Strab. lib. 9. L. Apul. lib. 1. Aſin.
ſed gloſſarium vet. confirmat noſtram ſententiã, vbi
Tullia, media, vel regia. ideoq; cenſuerim legendum,
quas in media picturas haberent, vt ſit atrium media
B dicta, quod inter veſtibulum & domum ipſam aſcen-
debatur in atrium quibuſdam gradibus, vt apparet
Martiali lib. 12. epigr. 3.

Atria ſunt illic conſulis alta mei.

Auro ſiue laminis areis & bracteis incruſtatum pro-
babo infra. velis fuiſſe tectum ſeu ſuſpenſis tapetibus
decoratum liquet ex Corippo, qui frequenter ea-
dem byzantinis aſſignat atrijs, quæ antiqui ſcripto-
res Romani. Sic ille ergo de Laudib. Iuſtini Minoris
lib. 3. num. 7.

C *Clara ſuperpoſitis ornabant atria velis.*

Et eodem loco:

Verum vt contracto patuerunt intima velo
Oſtia, & aurati micuerunt atria tecti.

Et forte huc referendum percommode epigramma
cultiſſimum Sulpicij Luperci Seruaſti Iunioris, quod
propter elegantiam integrum adſcribam:

Quod tua mille domus ſolidas habet alta columnas,
Quod tua marmoreo ianua poſte nitet;
Aurea quod ſummo ſplendent laquearia tecto,
D *Imum cruſta tegit quod pretioſa locum;*
Atria quod circum diues tegit omnia cultus,
Hoc animos tollit nempe beate tuos;
Ædibus in totis gemmæ licet omnia claudant,
Turpe eſt, nil domino turpius eſſe ſuo.

Solis nobilibus competebat ius iſtud imaginum in
atriis ſuis exponendarum. Cauſa pulchra apud Vale-
rium Maximum lib. 5. cap. 8. tit. 3. *Videbat ſe in eo atrio*
conſediſſe, in quo illius Imperioſi Torquati ſeueritate con-
ſpicua imago poſita erat, prudentiſſimoq; viro ſuccurre-
E *bat, effigies maiorũ ſuorum cum titulis ſuis idcirco in pri-*
ma ædium parte poni ſolere, vt eorum virtutes non ſolum
poſteri legerent, ſed etiam imitarentur.

Sext. Prop. lib. 1. eleg. 4.

Neſcit amor priſcis cedere imaginibus.

Præcedenti enim verſu dixerat:

Nec tibi nobilitas poterit ſuccurrere amanti.

P. Ouid. lib. 1. Faſtor.

Perlege diſpoſitas generoſa per atria ceras.

Pinathecis hiſce aut tablinis claudendis, conſeruan-
F dis, in funebrem comitatum efferendis præerant
ſerui, quos ab atrij cura, *atrienſes* vocabant. M. Tull.
paradox. 5. *Atque vt in magna familia, ſunt alij lau-*
tiores, vt ſibi videntur, ſerui, ſed tamen ſerui atrienſes at-
que tu pari ſtultitia, quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum
argentum, quos Corinthia viſa, quos ædificia magnifica
nimio opere delectant. Quem locum inſigniter poſſe ex
MS. ſic ſuppleri exiſtimo: *Lautiores, vt ſibi videntur,*
ſerui, ſed tamen ſerui, vt atrienſes, alij inferiori loco, vt
mediaſtini, ſic ſtulti quidem omnes, vt tu, pari ſtultitia,

ſunt.

sunt, quos signa, &c. Petronius supra laudatus obiter officium indicauit, sed apertius Iunius Moderat. Columella lib. 12. rei rust. cap. 3. ait, *vxorem debere insistere atriensibus, vt supellectilem, & ferramenta detersa nitidentur, atq; rubigine liberentur, cæteraq; si refectionem desiderent fabris cõcinnanda tradantur.* Meminit Phædrus Tiberij Cæsaris libertus lib. 2. fab. 36.

Ex alticinctis vnus atriensibus,
Cui tunica ab humeris linteo Pelusio
Erat districta, cirris dependentibus.

M. Accius Plaut. Pseudolo Act. 2. sc. 2.

P S. *Condus, promus sum, procurator peni.*
H A. *Quasi te dicas atriensem.* P S. *imo atriensi ego impero.*
H A. *Quid tu, seruusne es, an liber?* P S. *nunc quidem etiam seruio.*
H A. *Ita videre, & non videre dignus qui liber sies.*

Superest iam vt ostendatur, quæ qualisque ædium pars, fuerit atrium. Sunt inter doctos nonnulli, qui *locum subdiualem intectumque* volunt fuisse, quod Tertullianus *subdiual* dixerit. Itaque cum *Impluuio* confundunt, aut cum *loco in mediis ædibus patenti,* vtrumque male. Nam M. Varro lib. 4. de ling. lat. *quod relictum erat in medio, vt lucem caperet, deorsum, quo impluebat, Impluuium dictum, & sursum qua compluebat, compluuium, & deinde Atrium ab atriatibus Thuscis, eius primis auctoribus deriuatum* contendit, quicquid scioli togatorum doctissimo oblatrent. Adde locum hunc subdiualem in medio ædificio, *Impluuiumque* dictum, cum *atrium prima domus pars,* testante A. Gellio lib. 16. cap. 5. Festus Pomp. *genus ædificij ante ædem continens mediã aream, in quam collecta ex omni tecto pluuia descendit.* Contra Maro diserte lib. 2. Æneid.

Ædibus in mediis, nudoq; sub ætheris axe
Ingens ara fuit.

Et vtrumque memorat, sed tanquam quippiam discretum distinctumque, Corippus African. lib. 1. Num. 7.

Est domus interior tectorum in parte superna,
Luce sua radians, & aperto libera cœlo,
Conspicuo vitrei splendens fulgore metalli.

En subdiual, quod ab atrio aliud, vt liquet ex eodem lib. 2. num. 4.

Iam lætus princeps diualia tecta subibat,
Amplaq; gaudentes implebant atria turbæ.

Corrigatur idem lib. 3. num. 7.

——*miratur barbara pubes;*
Ingressus primos immensaq; atria lustrans.

Legendum omnino est:

——*atq; immensa atria lustrans.*

Itaque *atrio porticus extrinsecus adiacebant, inter quas & impluuium,* Isidor. lib. 15. cap. 3. vt non possit concipi qua ratione idem cum atrio fuerit impluuium. Deinde in atrio ignis extrui solebat, vt recte Ioan. Britannicus ad Sat. 8. Iuuenalis v. 8. *fumosas imagines* exponat *fumo sordidas,* igne in atrio videlicet extincto, at sub dio quis sanæ mẽtis putauerit ignem veteres quotidie excitasse, nisi forte vt leones terrerent? quid quod in atrio, vt iam antea dixi, maiorum vultus cera expressi, nobilitatis suæ & generis claritudo, asseruarentur, quos aperti cœli iniuriæ exponere quam ridiculum, quam à re alienum? Denique non tantum *prominentes pinnas,* habebant atria, siue vt Vitruuius supra citatus appellat, *alas,* sed etiam laquearia, quod qui pertinaciter verius, quam docte, ad apertum & subdiualem atrij situm trahunt, delirant. M. Tull. orat. de præt. vrbana. *Considerat templum, videt vndiq; tectum laqueatum pulcherrime.* Et Cicero *vndique tectum* interpretatur *laqueatum:* laqueare autem, non tantum alas habuisse atria, indicio est D. Auson. in Mosella:

——*Nunc Phrygiis sola consere læuia crustis,*
Tendens marmoreum laqueata per atria campum.

Et L. Apul. lib. 5. Asini sui. *Summa laquearia citro & ebore curiose cauata subeunt aureæ columnæ.* Vide locum & perpende.

REGIO NONA, CIRCVS FLAMINIUS.

Collis Hortulorum, alias, Hortorum.
Campus Martius.
Via fornicata.
Via recta.

Vici XXX.

Vicomagistri cxx.
Curatores II.
Denunciatores II.
Palus Caprea.
Mimitia vetus.
Mimitia frumentaria.
Crypta Balbi.
Ciconiæ nixæ.
Meleagricum.
Fregellæ.
Lucus Mauortianus.
Lucus Mineruæ vetus.
Lucus Petilinus maior, extra portam Flumentanam.
Lucus Victoriæ.
Lucus Lucinæ, vbi erat Terentum.

Templa VIII.

Pantheum Iouis Vltoris, in quo erant signa
Herculis humi sedentis.
Mineruæ ex ebore, opus Phidiæ.
Veneris, cum vnione Cleopatræ.
Templum Iani prope theatrum Marcelli, cum signo Iani bifrontis.
Templum Bruti Callaici, in quo erat Colossus Martis, & statua Veneris Gnidiæ nudæ.
Templum Apollinis.
Templum Neptuni iuxta septa.
Templum diui Antonini, cum columna Coclide.
Templum Mineruæ Chalcidicæ.
Templum Isidis & Serapidis prope ouile.

Ædes XX.

Ædes antiqua Apollinis cum lauacro & Colosso.

Ædes Herculis Magni, Custodis Circi Flaminii.
Ædes Metelli, vbi erat statua eburnea Iouis à Praxitele facta.
Ædes Martis in Circo Flaminio.
Ædes Vulcani in Circo Flaminio.
Ædes Iuturnæ ad aquam virginem.
Ædes Bellonę versus portam Carmentalem, in circo Flaminio, intra quam dabatur senatus legatis exterarum nationum, quos in Vrbem admittere nolebant.
Ædes Mineruæ.
Ædes Fortunæ equestris vetus.
Ædes Apollinis.
Ædes Neptuni in Circo Flaminio.
Ædes Larium permarinum in campo Martio.
Ædes Boni euentus.
Ædes Veneris Victricis.
Ædes Castoris in Circo Flaminio.
Ædes Floræ.
Ædes Iunonis Reginæ.
Ædes Dianæ.
Ædes Herculis Musarum.
Ædes Iunonis in porticu Octauiæ, vbi erant statuæ Æsculapij & Dianæ, opera Scopæ.
Iunonis, Veneris & Iouis, opera Philisci Rhodii.
Simulachrum Iunonis opus Dionysii & Polyclis.
Dianæ, Laconæ, IX. Musarum, Apollinis nudi, Apollinis citharam tenentis, opera Timantidis.
Æsculapii & Dianæ, opera Cephisidori.

Ædiculæ XXX.

Porticus Q. Catuli.
Porticus Philippi.
Porticus Corinthia duplex Cn. Octauii.
Porticus Argonautarum.
Porticus Pompeii Magni, cum Curia & Atrio.
Porticus Metelli.
Porticus Agrippæ ante Pantheum.
Porticus Octauiæ sororis Augusti, in qua erãt Schola, Curia, & Bibliotheca.
Delubrum cum signo Apollinis, opus Philisci Rhodii.
Item Statuæ Saturni, Batrachi, & Veneris, opus Phidiæ & Corneliæ Gracchorum matris.
Porticus Traiani Augusti in campo Martio.
Porticus Gordiani Imp.
Porticus Galleni Imp.
Porticus Europæ.
Atrium Pompeii.
Sacrarium Numæ.
Delubrum Iouis Statoris.
Delubrum Cn. Domitii cum signis.
Neptuni, Thetidos, Achillis, Nereidum & Tritonũ, opera Scopæ.
Delubrum Apollinis in porticu Octauiæ.
Ara Neptuni.
Isæum.
Serapium.
Mineruium. Odæum.
Minerua vetus cum luco.

A Iupiter Pompeianus pedum XXX.
Colossus Apollinis.
Equiria.
Circus Flaminius.
Circus Alexandri Imp. Stadium.
Obeliscus pro Gnomone in Campo Martio.
Stabula quatuor factionum.
Theatrum Pompeii.
Theatrum lapideum.
Theatrum Balbi, capit loca CCIↃↃ CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ XCV. id est, 31095.
B Theatrum Marcelli, capit loca CCIↃↃ CCIↃↃ CCIↃↃ id est, 30000.
Amphitheatrum T. Statii Tauri.
Naumachia Domitiani.
Forum Ahenobarbi.
Basilica Mattidii, alias, Macidii, alias Matidiæ.
Basilica Marciana.
Basilica Antoniniana, vbi erat prouinciarum memoria.
C Curia Pompeii cum atrio & porticu.
Curia Octauiæ cum porticu, in qua erat signum Apollinis fulmen tenentis.
Septa Agrippiniana.
Septa Trigaria.
Ouile.
Diribitorium.
Villa publica, vbi primum census populi actus est.
Carcer centumuirorum.
Horti Lucullani.
D Horti Agrippæ.
Schola, porticus Octauiæ, in qua erat statua Cupidinis, opus Praxitelis.
Quatuor Satyri, & duæ Nymphæ.
Thermæ Agrippæ.
Thermæ Neronianæ.
Thermæ Alexandrinæ.
Thermæ Hadriani Imperatoris.
Thermæ Decianæ.
Balinea priuata XXIV.
E Lauacrum Apollinis.
Lacus Thermarum Neronis.
Lacus sine nomine.
Fons Scipionum.
Bibliotheca porticus Octauiæ.
Arcus Ti. Cæsaris.
Arcus diui Claudii.
Columna Coclidis Antoniniana, alta pedes CLXXV. habens gradus CCVI. & fenestras LVI.
Columna index belli inferendi, ante ædem Bellonæ.
F Sepulchrum, siue Mausoleum Augusti, in quo erant duo pares Obelisci Magni, singuli pedum XLIIS.
Sepulchrum Domitiorum in colle hortulorum.
Sepulchra in Campo Martio, Sullæ Felicis dictatoris.
Iuliarum, Cæsaris amitæ & filiæ.
Hirtii & Pansæ Consulum.
Pistrina XXXII.
Horrea XXXII.
Domus CXL. *In his*

Domus Alexandri Imperatoris.
Domus Pinciorum, in colle hortulorum.
Insulæ ∞ ∞ ∞ ıɔccxxcııx. id est, 3788.
Insula Philidis.
Regio continet in ambitu pedes ccıɔɔ ccıɔɔ ccıɔɔ ıclx. id est, 30560.

Ad Regionem nonam

PARALIPOMENA.

De Vnione Cleopatræ.

V*Nio* seu margarita Cleopatræ dedicata fuit, tanquam donarium Veneri, postquam Antonius ab Augusto fusus, & illa Romam capta est traducta. C. Plin. lib. 9. cap. 53. *Duo fuere maximi uniones per omne æuum, vtrumque possedit Cleopatra, Aegypti reginarum nouissima, per manum orientis regum sibi traditos.* Vide quæ in celebratissima historia comprehensa sequuntur, & ex eo Aurel. Macrob. lib. 2. c. 13. qui nonnihil à Plinio variat, qui *Veneri* tantum *donatum vnionem* prodit, hic *templo eius, quod pantheon* vocatur, consecratum & quem ille L. Plancum, hic *Munatium Plancum*, siue vt alii præferunt codices, *Numatium* vocat, cuius narrationem ad verbum sequitur Ioannes Saresberiensis Policratici lib. 8. c. 7. postrema tamen ponam, ab vtroq; prætermissa puto, quia parum sana, *victumq; Antonium pronunciauit homine irato.* lege, *omine ei rato.* quod nempe postea ab Augusto victus fuerit, *omen* enim *pugnæ*, pro augurio passim de pretio horum vnionum controuersum, quidam HS. centies, id est, ducenta quinquaginta millia aureorum, pretium statuunt, alii longe supra, nempe HS. sexcenties, hoc est, quindecies centena millia aureorum. Q. Catull. epigr. 27.

Ducenties comesset, aut trecenties.

Et hic est ille ornatus, quem tam magnificum extulit M. Lucan. lib. 10. v. 137.

Nec sceptris contenta suis, nec fratre marito,
Plena maris rubri spolijs, colloque comisque
Diuitias Cleopatra gerit, cultuque laborat.

Certe eo lubentius hanc Cleopatrę cum Antonio sponsionem exposui, quo memini me animaduertere, eam non tantum luxuriæ, sed etiam ebrietatis Antonio fuisse comitem, nam à diluculo statim mensæ accumbens, vsque ad ebrietatem potabat, Socrates Rhodius lib. 3. belli ciuilis apud Athenæum lib. 4. c. 7. dipnosophist. Cic. 6. Philip. in fine Lucan. lib. 4.

Profugisq; bibax Antonius armis.

Mart. lib. 2. epigr. 89.

Quod vomis, Antoni.

Immoderatio, inquam ista, non tantum in Antonio, sed & in Cleopatra, quæ & vino Mareotico maxime oblectabatur. Suidas in voce ἐξώκειλεν. L. Seneca epist. 83. *Marcum Antonium magnum virum, & ingenij nobilis quæ alia res perdidit, & in externos mores, ac non Romana vitia traiecit quam ebrietas? nec minor vino Cleopatra amor.* Legendum putat Lipsius, *nec minor vini, hæc illum res hostem reipublicæ, hæc hostibus suis imparem reddidit, hæc crudelem fecit.*

A *Vnio* eadem gemma, quæ aliis *margarita*, quæ in conchis generatur, timensque piscantium insidias inter saxa se occultat, ne capiatur, aut inter canes marinos delitescit, *certus est natantibus dux conchis, qua capta, quæ euaserint, redeunt, vt capiantur.* Iul. Solin. polyhist. cap. 56. *Matutinus ros candidas facit, hoc est meliores, vespertinus aer obscuras, deterioresque.* Isidor. lib. 16. cap. 10. *Est enim illa nascendi lex, vt conchæ densius oscitando, ex lunari aspergine, coitum humoris cupiant, exindeque grauidæ edant margaritas, quas vniones appellant, quia nunquam nisi vna est in vna con-* B *cha.* Ammian. lib. 23. in fine, Seruius Honoratus ad lib. 1. Æneid. v. 657. *Multi separant gemmam, & margaritam, vt Cicero, nullam gemmam aut margaritam, & gemmas volũt dici diuersi coloris, margaritas vero albas, vel gemmas integras, margaritas pertusas.* Recte ergo Vlpian. I. C. *margaritas nec lapillorum nomine, nec gemmarum contineri constat. l. 19. ff. de auro & argento leg.* hoc vnioni proprium esse volunt, vt quo magis à sole occultatur, & radiis ardentibus, eo pulchrior euadat. Athen. lib. 3. dipnosophist. c. 8.

C Varius vsus: nam aut *templa statuæque deum ornabantur eo*, M. Tull. Actione 1. in C. Verrem, aut porticus publicæ. Vnde P. Victor in 8. reg. ponit *porticum margaritariam*, hoc est, margaritis affixis splendidã, decoratamq; aut mulierum colla, brachia, aures vestesque insignibant, comprehenduntur que nomine *mundi muliebris.* Artemidor. Oneirocrit. li. 2. cap. 5. Deniq; principum virorum equos, arma, ephippiaque, quod alibi fuse dicam. nunc addatur locus M. Varronis apud Nonium. *principum ephippia & phaleræ margaritis radiabant.* Atque hic legitimus vsus: at D vero *Heliogabalus habuit in calceamentis margaritas, & quidem sculptas, quod omnibus risum mouit quasi possent nobilium artificum opera in pedibus cerni.* Æl. Lamprid. in eo. at. C. *Caligula exemplo Cleopatræ, pretiosissimas margaritas aceto liquefactas absorpsit.* C. Sueton. in eo c. 37. qui ritus frequens nepotibus. Q. Horat. lib. 2. sat. 3.

Filius Æsopi detractam ex aure Metellæ,
Scilicet vt decies solidum exsorberet, aceto
E *Diluit insignem bacam.*

Vsus Romæ ignotus ante Syllam, qui primus in vrbem inuexit, tanto omnium ordinum studio receptus, vt *Cæsar dictator ritum sustulerit margaritas gestandi, & lata lege coercuerit.* Sueton. cap. 43. Nascuntur non in Æthiopia modo, India, rubroque mari, sed etiam in Britannico æstuario. D. Auson. in Mosella.

Tota Caledoniis talis pictura Britannis,
Cum virides algas, & rubra Corallia nudat
Æstus, & albentes concharum germina bacas.

F Sic enim recte legendum puto, non vt antea *concharum germina baccas, baccæ* enim arboribus proprie cõgruunt, bacæ de gemmis dicuntur. corrupti in hac voce, & alii scriptores, quod eruditissimus Leuinus Torrentius indicauit, vide ab illo citatos. & adde apud Hadrianum Iunium lib. 6. Animaduers. c. 15. C. Petronium. *quo Margarita cara, tribaca, Indica.* Claudiani locum vnum in paneg. de 4. Honorii consul.

Et variis spirat Nereia baca figuris.

Et alterum in paneg. de 6. Hon. consul.

Substringitque comam gemmis, & colla monili
Circuit & bacis onerat candentibus auras.

PARALIPOMENA.

De Mineruæ Chalcidicæ Aede.

CVm diis deuictarum gentium, nomina etiam, non solum cultus recipere solebãt Romani, vnde & Mineruæ Chalcidicæ templum in hac 9. reg. collocat Onuphrius, & ante illum P. Victor, ad similitudinem eius quod Spartæ erat, quod Chalciacum vocant. Meminere scriptores Latini Græcique. T. Liu. 5. Decad. lib. 5. *Ætholi circa Chalciœcon (Mineruæ est templum æreum) cõgregati caeduntur.* Pausan. Lacon. ἐνταῦθα ἀθηνᾶς ἱερὸν πεποίηται, πολιούχου καλουμένης, καὶ χαλκιοίκου τῆς αὐτῆς. *Hic Mineruæ templum factum est, quæ Poliuchus, & Chalciœcus eadem appellatur.* Non ergo hoc nominis ipsi deæ Mineruæ, sed templo competebat: licet certum sit frequentius deæ solere attribui. Suidas Locuples est testis: χαλκίοικος ἡ Ἀθηνᾶ ἐν Σπάρτῃ, ἢ, ὅτι χαλκοῦν οἶκον εἶχεν, ἢ διὰ τοὺς χαλκιδεῖς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ φυγάδας αὐτὴν κτίσαι. *Chalciœcus Minerua Sparte, vel quod domum æream habebat, vel quod Chalcidenses qui sunt in Eubœa, exules, id templum condiderunt.* Et ex eodem multisq; aliis auctoribus Cælius Rhodiginus Antiquar. lect. lib. 19. cap. 8. ergo à structura ærea, vel simulachro Iouis æreo, omnium, quorum in vetustate mentio, antiquissimo, sic fanum appellatum, vel à Chalcidensibus conditoribus, imposito Chalcidicæ nomine. Virgil. lib. 6. Æneid.

Chalcidicaque leuis tandem superastitit arce.

Vel forte Mineruæ id cognomenti impositum, quod bellorum illa haberetur præses, in quibus armorum æreorum frequens vsus, ferreorum, nullus, quod viri docti obseruarunt, ex Homero & C. Plinio, certe apud Homerum ducum clypei, aut aurei, aut ærei. ferrei nusquam. Iliad lib. 6. v. 235.

ὃς πρὸς Τυδεΐδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβε
χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων

Qui cum Tydide Diomede arma permutauit, aurea æreis, centum bobus valentia, cum iis quæ nouem bobus æstimabantur. Hastæ etiam, non modo clypei ex ære eidem describuntur pene vbiq; lib. 3. Iliad. in principio in apparatu monomachiæ, aridis.

Παρδαλέην ὤμοισιν ἔχων, καὶ καμπύλα τόξα,
καὶ ξίφος, αὐτὰρ ὁ δοῦρε δύω κεκορυθμένα χαλκῷ
πάλλων.

Pellem Pardi humeris habens, & curuos arcus, & ensem, sed hic hastilia duo acuminata ære vibrans. Plutarch. in parallel. Rom. & Græc. cap. 11. φωραθέντος δὲ τούτου, Ἀγησίλαος ὁ πατὴρ μέχρι τοῦ ναοῦ τῆς χαλκιοίκης συνεδίωξεν ἀθηνᾶς, καὶ τὰς θύρας τοῦ τεμένους πλίνθοις φράξας, λιμῷ ἀπέκτεινεν. ἡ δὲ μήτηρ καὶ ἄταφον ἔρριψεν. *Deprehensum autem Agesilaus pater vsque ad templum Mineruæ Chalciœci, cum aliis persecutus est, eius autem mater etiam se-*

A *pultura honore seu intumulatum proiecit.* Æmil. Prob. siue Cornel. Nepos in Pausaniæ vita. *Itaque paucis ante gradibus, quam qui sequebantur, in ædem Mineruæ, quæ Chalciœcus dicitur, confugit: hinc ne exire posset, statim Ephori valuas eius ædis obstruxerunt, tectumque sunt demoliti, quo facilius sub dio interiret.* Vt mirũ mihi videatur, cur nonnulli eruditionis & famæ nomine subuecti, insignesque viri, non *Mineruam*, sed *Iunonem* hoc epitheti habuisse contendant. Adeoque in-

B terpres Gallicus Plutarchi lapsus turpiter, dum in vita Licurgi χαλκίοικον, *templum Iunonis Chalciœci* exponit; deceptus, vt puto, ambiguitate scriptorum, qui deam non nominant, sed cognomentum tantum exprimunt. Idem Plutarchus in Ægide & Cleomene. Polyænus stratag. lib. 4 δι' ἃ δὴ συλλαλήσαντες τισὶ τῶν νέων ἐκήρυττον εἰς τὸ τῆς χαλκιοίκου τέμενος μὴ τῶν ὅπλων ἰέναι τοὺς ἐν ἡλικίᾳ. *Propter quas causas, cum quibusdam iuuenibus collocuti, proclamari per præconem iusserunt,*

C *vt omnes ætate corroborata in templum Chalciœci concurrerent.* Thucydides belli Peloponnes. lib. 1. pag. 89. πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς χαλκιοίκου χωρῆσαι δρόμῳ, καὶ προκαταφυγεῖν. *In templum Chalciœci seproripuisse, cur. n. ceteros præuenisse.* Ælian. var. histor. lib. 9. cap. 41. ἐπεὶ δὲ ἦν πρὸς τῇ χαλκιοίκῳ, καὶ διεπάλαιε τῷ λιμῷ, καὶ ἔμελλεν ἀποθνήσκειν ἀνθρώπων ἀλγεινότατα. *Cum vero iam esset in Chalciœco, & cum fame luctaretur, iamq; calamitosissime omnium mortem cerneret.*

Eadem hæc Minerua quę *Chalciœcus* dicta, & *Chalciotis* vocari solebat, notat Philip. Beroald. in lib. 10.

D L. Apulei de Asino. Pausanię prius citato *poliuchos* audit, quod nempe in arce edita fanum istud conspiceretur, veluti vrbis præses aut tutela, talis enim erat Pallas Q. Catullus ep. 1.

Qualecunque quod est, patrona virgo,
Vno plus maneat perenne sæclo.

In quo versu mira diuersitas. Nam vetus editio præfert:

Qualecunque quidem, ora per virorum.

Iosephus Scaliger censuit legendum:

E *Qualecunque, quod ô patrima virgo.*

Sed nostram lectionem ex MS. codice asseruit Achilles Statius Neapolitanus, & habet ipsum Catullum fautorem, qui *Palladem arcium* siue *vrbium præsidem* describit Epigr. 62. in nuptiis Pelei & Thetidos:

Diua quibus retinens in summis vrbibus arces
Ipsa leui fecit volitantem flamine currum.

Ex illa consuetudine dii locorum & maxime vrbium præsules πολιοῦχοι θεοὶ vocabantur, ac si *tutelares* dicas. Iul. Poll. lib 1. c. 1. num. 23. Quo respexit C Sue-

F tonius in Vitellio c. 13. *Hanc quoque (cœnam) exuperauit ipse dedicatione patinæ, quam ob immẽsam magnitudinem, clypeum Mineruæ,* Αἰγίδα πολιούχου, *dictitabat.* Vide Suidam in voce πολιοῦχοι. Quod epitheti tributum Mineruæ. Aristophan. in Equitibus;

ὦ πολιοῦχε Παλλάς, ὦ
τῆς ἱερωτάτης ἁπα-
σῶν, πολέμῳ τε καὶ ποιη-
ταῖς, δυνάμει θ' ὑπερφερού-
σης μεδέουσα χώρας.

Vertit

Vertit Nicodemus Friſchlinus:

Caſta Minerua, quæ omniũ [melius, *cuſtos Minerua*]
Hanc celeberrimam vrbium
Marte poeticaque habes,
Et valida potentia
Huic dominaris oræ.

Apollon. Rhodius Argonautic. lib. I. apud Gyraldum Ferrarienſem de diis gentilib. Syntagm. II. pagin. 294.

At Chalcidicæ Mineruæ fanum non in monte aliquo, ſed in plano, conſtat ex ſitu nonæ huius regionis, & meminit Dio Cocceian. lib. 51. in narratione de Auguſto. ἐπεὶ δὲ ταῦτα διετέλεσε, τό τε Ἀθήναιον, καὶ τὸ χαλκιδικὸν ὠνομασμένον, καὶ τὸ βουλευτήριον, τὸ Ἰουλίειον, τὸ ἐπὶ τῇ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τιμῇ γενόμενον, καθιέρωσεν. *Deinde Mineruæ templum, quod Chalcidicum vocatur, tum curiam Iuliam in honorem patris ſui factam dedicauit.*

PARALIPOMENA.

De Syllæ Felicis ſepulchro.

SYllam phthiriaſi obiiſſe notum, & ob id *in gente Cornelia primum crematum liquido patet*, ex Plinio, Appiano, & aliis. De loco ſepulchri altum inter ſcriptores ſilentium, niſi quod Onuphrius in nona regione collocat. Sepulchro, vt apparet, ſecundum illius qui ritum, inſculptum eloquium *Felicis*, quod viuus adeo cupide fuerat amplexus. Q. Flor. Tertull. Apolog. contra gentes c. II. *Quis ex illis diis veſtris grauior & ſapientior Catone, iuſtior & militarior Scipione, quis ſublimior Pompeio, felicior Sylla, copioſior Craſſo, eloquentior Tullio?* Valer. Maximus lib. 6. c. 9. tit. vlt. *Turpem adoleſcentulum, & virum dicerem fortem* (L. Syllam) *niſi ipſe ſe fælicem appellari maluiſſet.* Iul. Sol. polyhiſt. c. 7. *Qui attingat ad titulum felicitatis, necdum repertus eſt, & qui felix cenſeri iure debuerit, namque Cornelius Sylla dictus potius eſt, quam fuerit felix.* C. Plin. li. 7. c. 43. *Vnus hominum ad hoc æui, felicis ſibi cognomen aſſeruit L. Sylla, ciuili namque ſanguine, ac patriæ oppugnatione adoptatus.* Iul. Firmic. Maternus lib. I. Matheſeos c. 3. *Decreto ampliſſimi ſenatus, & populi nomine proſperæ & perpetuæ felicitatis ornatur.* C. Sueton. in Tiberio cap. 59.

Aſpice felicem ſibi, non tibi, Romule Syllam,
Et Marium, ſi vis, aſpice, ſed reducem.

Iſtud vero cognominis ſibi ab aliis delatum, cum ipſe fortunę filius dici voluerit, Plutarch. lib. de fort. Romanor.

REGIO DECIMA, PALATIVM.

Mons Palatinus, alias, Romulius.
Via noua.
Prata Bacchi, vbi fuerunt ædes Vitruuii Fundani.
Cliuus Victoriæ.

Vici VII.

Vicus Padi.
A Vicus Curiarum.
Vicus Fortunæ reſpicientis
Vicus Salutaris
Vicus Apollinis
Vicus Huiuſce Diei.
Vicus Fortunæ reducis.
Vicomaſtri XXIIX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Roma Quadrata.
B Sedes Imperii Romani.
Velia
Summa Velia.
Ad capita Bubula.
Sicilia in Palato.
Ad Mammam, hoc eſt, dietæ Mammeæ.
Lucus Larum.

Templa X.

Templum Iouis Statoris.
C Templum Fidei
Templum Apollinis Palatini, dedicatum ab Auguſto, vbi Lychnuchi pendebant, inſtar arboris mala ferentis: cum porticu & area, in quo erant.
Simulachra Dei Apollinis, opus Scopæ.
Dianæ, opus Timothei, &c,
Signa quatuor Boum æneorum à Myrione facta.
Templum Lunæ in Palatio.
Templum Iouis, alias, Solis Alagabali.
Templum Auguſti.
D Templum Quirini prope Lupercal, vbi erat ſignum Lupæ, præbentis duobus pueris Romulo & Remo, mammas.
Templum Iouis propugnatoris.
Templum Matris Deum, & alias, Magnæ matris Idææ, cum ſimulachro eius ex Peſſinunte deuecto.
Templum Febris in Palatio cum ara.

Aedes IX.

Ædes Conſi.
Ædes Deæ Viriplacę, in Palatio.
E Ædes Fortunæ Vicinæ
Ædes Rhamnuſiæ.
Ædes Iouis Victoris.
Ædes Diiouis.
Ædes Orci.
Ædes Veſtæ.
Ædes Victoriæ.

Aediculæ VII.

F Porticus Templi Apollinis, cum ſtatua M. Varronis.
Area Templi Apollinis Palatini.
Sacellum Larum in Velia.
Sacellum volupiæ.
Delubrum Iunonis Soſpitæ.
Delubrum Paſatii.
Delubrum Mineruæ.
Delubrum Latonæ.
Pantapilon Iouis Arbitratoris.
Auguratorium.

Iouis Cœnatio.
Curia Saliorum.
Sacrarium Saliorum Palatinorum.
Lupercal in Theatro.
Casa Romuli.
Tugurium Faustuli.
Ara Febris.
Ara Palatina.
Colossus Iouis Opt. Max. altus pedes CCL.
Fortuna respiciens.
Victoria Germaniciana.
Colossus Apollinis Tuscanici L. pedum in Bibliotheca Palatina.
Statua aurea Britannici Cæsaris.
Theatrum Statilij Tauri in Palatio.
Curiæ veteres IV. id est,
Foriensis.
Rapta.
Vellensis, &
Velitia.
Balineæ Palatinæ.
Balineæ priuatæ XV.
Arcus Octauii patris Augusti, cum signis Apollinis & Dianæ, ex vno lapide, opus Firiæ, quadriga & curru.
Bibliothecæ Palatinæ duæ, videlicet Latina Apollinis, in qua erat statua Numeriani Imp.
Bibliotheca domus Tiberianæ.
Septizonium Seueri Imperatoris.
Sepulchrum Cinciorum.
Pistrina XII.
Horrea XVI.
Domus CXXCIX. *In his*
Domus Tullii Hostilii regis.
Anci Marcii Regis.
Seruii Tullij Regis.
Poplicolæ in Velia.
L. Crassi Oratoris.
L. Hortensii Oratoris.
L. Sergii Catilinæ.
M. Æmilii Scauri.
C. Cæsaris Dictatoris.
L. Annæi Senecæ.
M. Valerii Flacci.
D. Catuli.
M. Ciceronis.
Domus Augustana.
Domus Tiberiana cum Bibliotheca.
Domus Dionysii.
Domus Ceioniorum.
Insulæ CIϽIϽC id est 1600.
Regio in ambitu continet pedes CCIϽϽ ∞ ICC. id est, 11600.

Ad Regionem decimam

PARALIPOMENA.

De lychnuchis Apollinis Palatini.

A DE Apollinis Palatini templo, ac bibliotheca dicam lib. 2. cap. 7. hic tantum de lychnis seu lychnuchis paulo altius repetendum. lumina ergo veterum, non faces, funalia, candelæ, sed *lychni*, quos generali nomine *lumen* interpretatur Isidor. lib. 17. c. 8. describit D. Ausonius Edyll. 2. in Cupidine cruci *affixo*, & testam vult fuisse, quod idem valet, ac si lucernam dicas.

Fert fumida testa
B *Lumina Sestiaca præceps de turre puella.*

Iul. Pollux lib. 7. Onomast. cap. 33. Num. 7. λυχνοποιός, λυχνοπώλης, λυχνοῦχος. *Lychnorum confector, lychnorum venditor, lychnuchus.* Heliodor. Æthiopic. lib. 7. μόνον δὲ τὸν θάλαμον λύχνου καταυγάζοντος. *Solum autem thalamum lychno illustrante.* Arrian. dissertatio. Epicteti lib. 1. cap. 19. ἔρχεται εἰς οἶκον· εὑρίσκει λύχνους ἀπτομένους, ἀναβαίνει εἰς τὸ καπιτώλιον, ἐπιθύει. *Domum venit, collucent omnia lychnis, ascenditur in Capitolium, sacri*-C *ficatur.* Videtur respexisse ad locum C. Suetonii in Iulio cap. 37. *ascenditq; Capitolium ad lumina quadraginta elephantis dextra atque sinistra lychnuchos gestantibus.* non Romanum hunc tantum fuisse morem, sed & Græcum indicio est authoritas Euripidis in Ino.

Κοίλοις ἐν ἄντροις ἄλυχνος ὥσπερ θὴρ μόνος.
Cauis in antris sine lychno tanquam fera solitaris.

Luctatius Placidius Grammaticus: *priuatorum vsibus* videtur *lucernas* attribuere, *principum lychnos*, ad v. 521. lib. 1. Thebaidos Statianæ.

Ast alij tenebras, & opacam vincere noctem
D *Aggressi, tendunt auratis vincula lychnis.*

Aristophanes in Acharnensibus meminit Act. 4. scen. 2.

Κρατὴρ κακῶν, τελεπτὴς δικῶν,
φαίνειν ὑπευθύνους λυχνοῦχος, καὶ κύλιξ
τὰ πράγματ᾽ ἐγκυκᾶσθαι.

Vertit Nicodem. Frischlinus.

Erit malorum plurium
Crater, tapetum litium,
Fax (lucerna) in reis quadruplandis, & calix in hac
E *Republica obruenda.*

Priscianus Cæsariensis in versione periegeseos Dionysij Afri:

Et flammæ similis splendenti lumine lychnis.

Idem in eodem carmine ad finem.

Hic lychnis lucem simulat splendore lucernæ.

D. Paulin. Episcopus Nolæ D. Felicis Natali 6.

Ast alij pictis accendunt lumina ceris.
Multiforesque cauis lychnos laquearibus aptant.
Vt vibrent tremulas funalia pendula flammas.

Recte *pendula funalia*, Statius paulo ante, *tendere vincula* dixit. Virgil. lib. 1. Æneid v. 729. in conuiuio F illo Didus.

Fit strepitus tectis vocemque per ampla volutant
Atria, dependent lychni laquearibus aureis.

T. Lucret. de Rer. Nat. lib. 5.

Quin etiam nocturna tibi terrestria quæ sunt
Lumina, pendentes lychni, claræque coruscis
Fulguribus, pingues multa caligine tædæ.

En clare, *tædæ* apud Lucretium, *cereæ candelæ* apud Diuum Paulinum, discretæ à *lychnis* seu *lucernis*, in quibus

quibus nec cera, nec pix, nec sebum, sed oleum, C. A
Plinii extat apud Seruium locus ad lib. 1. Georgic. v. 391. & ipse Virgilius.

Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ
Nesciuere hyemem, testa cum ardente viderent
Scintillare oleum.

M. Martial. lib. 4. epigr 90.

Dum paruus lychnus modicum consumat oliui.

E testa illæ, aut *ære*, Artemidor. Oneiroc. lib. 2. c. 9. Et est æreus lychnus visendus apud Clariss. virum nostrique sæculi lumen, P. Petanium, in supremo senatu Consiliarium. Porro lychnos non extinguebant, sed eos sinebant languescere. Petronius Arbiter in Satyrico pag. 16. *Lucernæ quoq; humore defectæ, tenue & extremum lumen spargebant.* Elegans est Gallieni Aug. Epithalamium, quod adscribam propter venustatem: B

Ite, agite, ô iuuenes pariter sudate medullis
Omnibus inter vos, non murmura vestra columbæ,
Brachia non hederæ, non vincant oscula conchæ,
Ludite, sed vigiles nolite extinguere lychnos,
Omnia nocte vident, nil cras meminere lucernæ. C

Allusit, vt puto ad posteriorem versum Philodemus vetus poeta, in Anthologia lib. 7. epigr. 89.

Νὺξ ἱερὴ, καὶ λύχνε, συνίστορας οὔτινας ἄλλους
ὅρκοις, ἀλλ' ὑμέας εἱλόμεθ' ἀμφότεροι.
χὡ μὲν στέρξειν, κεῖνον δ' ἐγὼ οὔποτε λείψειν,
ὠμόσαμεν· κοινὴν δ' εἴχετε μαρτυρίην,
Νῦν δ' ὁ μὲν ὅρκια φησὶν ἐν ὕδατι κεῖνα φέρεσθαι
λύχνε σὺ δ' ἐν κόλποις αὐτὸν ὁρᾷς ἑτέρων.

Nox sacra, & lychne, conscios nullos alios iuramentis, sed vos appetimus ambo. Et hic quidem se me amaturum, D *illum vero me nunquam relicturum iurauimus, commune habere testimonium, iam vero ille quidem iuramenta dicit in aquam illa ferenda, lychne tu vero in sinib. ipsum vides aliorum.* Indicauit & M. Martialis lib. 11. epigr. 105. ad vxorem.

Tu tenebris gaudes, me ludere teste lucerna,
Et iuuat admissa rumpere luce latus.

Horat. lib. 3. od. 21. lucernas tota nocte arsisse vult, amoribusque adhibitas.

Te liber, & si læta aderit, Venus,
Segnesque nodum soluere Gratiæ. E
Viuæque producent lucernæ,
Dum rediens fugat astra Phœbus,

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 15.

Quam multa apposita narramus verba lucerna,
Quantaque sublato lumine rixa fuit.

Et lib. 3. eleg. 7.

Dulcis ad extremas fuerat mihi rixa lucernas.

De vario ritu lucernas accendendi festis diebus, coronandi, ante ostia sua statuendi, obseruatum abunde à Criticis, & dicam alibi. Istud certe à nullo animaduersum, quod sciam, *Ignem Imperatoribus prælatum in lucernis.* Et quidem de ignis vsu apud Romanos ex Herodiano, apud Persas ex Xenophonte, docuit Iust. Lipsius ad Tacitum suum lib. 1. Annal. At de lucerna locus est insignis apud Corippum Africanum, de Iustino principe in ludos Circenses prodeunte, lib. 2. Num. 8. F

——Prænuntius ante
Signa dedit Cursor posita de more lucerna

Signum ergo illud erat Cæsarem aduentare, quoties Cursores lucernas prætulissent, quas in Circo ponebant, veluti sacræ & non violandæ maiestatis indicium, sequitur enim apud eundem poetam:

Exoritur lætum iucunda per agmina murmur,
Intentos oculos ad sedem vulgus herilem
Extulit assurgens, quoniam plebs læta videre
Fœlicem dominum summo cupiebat amore.

REGIO XI. CIRCVS maximus.

Vici VIII.

Vicus Consiuius, alias Consinius.
Vicus Proserpinæ.
Vicus Cereris.
Vicus Argæi.
Vicus Piscarius.
Vicus Parcarum.
Vicus Veneris.
Vicus Sanctus.
Vicus antiquus Publicii ad portam Trigeminam.
Vicomagistri XXXII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Porta Trigemina.
Salinæ ad portam Trigeminam.
Velabrum maius in foro Olitorio.
Velabrum minus.
Argiletum.
Lucus Semelis minor.
Lucus Saturni.
Templum Mercurii.
Templum Castoris.
Templum Herculis Victoris in foro Boario.
Templum Iani ad forum Olitorium.

Ædes XXII.

Ædes Summani, alias, Ditis patris.
Ædes Cereris vetus.
Ædes Proserpinæ.
Ædes Veneris, opus Fabii Gurgitis.
Ædes Portumni, ad pontem Sublicium, alias Aimilium.
Ædes Herculis Oliuarii, ad portam Trigeminam.
Ædes Cereris.
Ædes Pompeij, in qua erat Herculis signum, à Myrione factum.
Ædes Portumni vetus.
Ædes Murciæ, alias Veneris Myrteæ.
Ædes Consi subterranea, alias, Neptuni equestris.
Ædes Pietatis in foro Olitorio.
Ædes Iunonis Matutæ in foro Olitorio.
Ædes Iunonis.
Ædes pudicitiæ patriciæ.
Ædes pudicitiæ plebeiæ in Vico longo.
Ædes Fortunæ virilis ad Tiberim, in qua erat statua lignea Ser. Tullii Regis.

Ædes Spei in foro Olitorio.
Ædes Apollinis Medici.
Ædes Liberi, Liberæque.
Ædes Solis.
Ædes Floræ.

Ædicula VIII.

Ædicula Veneris.
Ædicula Iunonis.
Ædicula....
Ædicula Iuuentutis in Circo.
Ædicula Solis in Circo.
Ædicula Proserpinæ.
Ædicula Cereris.
Ædicula Parcarum.
Area Sancta.
Area Apollinis.
Sacrarium Saturni cum Luco.
Sacellum Iouis Conseruatoris.
Sacrarium Numæ.
Ara maxima, alias, Magna Herculis.
Ara Consi.
Ara Iouis inuentoris.
Ara Accæ Laurentiæ in Velabro.
Apollo Cœlispex.
Hercules Triumphalis.
Signa Dearum Setiæ, alias, Segestæ.
Metiæ ac Tutilinæ in Circo maximo.
Circus Maximus, qui capit loca ccIↃↃ IↃↃcccccIↃↃↃↃ. id est, 485000. in quo erant Obelisci duo magni, quorum maior est pedum cxxxII. minor pedum LXXX IIX S.
Circus Intimus.
Forum Olitorium.
Basilica Caii & Lucii Cæsarum.
Campus Trigeminorum.
Tabernæ bibliopolarum Argiletanæ.
Emissarium Cloacæ maximæ in Tiberim.
Balineæ priuatæ xv.
Lacus sine nomine xv.
Fornix Sertinii in Circo maximo cum signis auratis.
Columna Lactaria in foro Olitorio, ad quam infantes lacte alendos deferebant.
Lupanaria.
Horrea xvI.
Pistrina xII.
Domus cxxcIx. id est, 189.
Insulæ ∞ IↃc. id est, 1600.
Regio in ambitu continet pedes ccIↃↃ ∞ IↃc. id est. 1160.

PARALIPOMENA

Ad Regionem vndecimam.

De Argileto.

EVander Argum quendam suscepit hospitio, qui cum de eius cogitaret interitu, ipse vt regnaret Euandro hoc non sciente, socii intellexerunt, & Argum necarunt, cui Euander & sepulchrum fecit, & locum sacrauit, non quod ille merebatur, sed hospitalitatis causa, ergo *Argiletum ab Argo illic sacrato, &*
A *sepulto. Alij Argum occisum dicunt ab ipso Euandro, auxiliante sibi Hercule, quod is ex hospite factus esset inimicus. Alij Danaen cum duobus filiis Argo & Argeo, quos de Fineo habuit, venisse in Italiam, & vbi nunc Romæ est tenuisse, ibique Argum Aboriginum insidijs interfectum loco nomen dedisse. Alij Argiletanam portam appellari, quod eam Cassius Argilus siue fecerit, siue refecerit, quod ibi Cassius, post Argilus bello Punico primo sit interfectus ob turbulentam & seditiosam naturam. Alii*
B *quod Argilus senator post Cannense prælium suaserit à Pœnis pacem postulari, ideo in senatu carptum, domumq; eius dirutam, & locum Argiletum appellatum.* Hæc ad verbum Seruius Danielis, apud quem & plures vide rationes ad illud. lib. 8. Æneid.

Nec non & sacri monstrat nemus Argileti
Testaturq; locum, & letum docet hospitis Argi.

M. Terent. Varro lib. 4. de Ling. Lat. *Argiletum sunt qui scripserunt ab Argo, seu quod is huc venit, ibiq; sepultus sit, alij ab argilla, quod ibi id genus terræ.* Est au-
C tem in principio vici Thusci sub Cæliolo inter Circum Maximum & Auentinum, vbi lætum Argi simul & sepulchrum est, atq; huic superior Argiletus vocatur. Imus autem est, vbi Ianus quadrifrons, qui & Vertumnus, in fine vici Thusci ad radices Capitolii, in foro boario. Q. Fabius Pictor lib. 1. in fine de Aureo sæculo & orig. vrb. Rom. *Terminumq; ab altero latere habet Marcelli theatrum.* Bartholom. Marlian. Topograph. lib. 4. c. 9. Tabernæ hic meritoriæ. M. Martial. lib. 1. Epigr. 119.

D *Argi nempe soles subire letum.*
Contra Cæsaris est forum taberna,
Scriptis postibus hinc & inde totis.

Et præsertim bibliopolarum, Onuphrius in fine pæne huius regionis, *Tabernæ bibliopolarum Argiletanæ.* Martial. lib. 1. Epigr. 4.

Argiletanas mauis habitare tabernas,
Cum tibi parue liber scrinia nostra vacent.

Aut sutorum; Idem lib. 2. epigr. 17.

Argique letum multus obsidet sutor.

E

REGIO XII. PISCINA publica.

Vici XII.

Vicus Veneris almæ.
Vicus Piscinæ publicæ.
Vicus Dianæ.
Vicus Ceios.
Vicus Triari.
Vicus Signi salientis.
F Vicus Lacitecti.
Vicus Fortunæ Mammosæ.
Vicus Colafiti pastoris.
Vicus portæ Dudusculanæ.
Vicus portæ Naniæ.
Vicus Victoris.
Vicomagistri XLIIX.
Curatores II.

Denun-

Denunciatores II.
Cohortes Vigilum III.
Caput viæ nouæ.
Fons Lollianus.
Ædes Bonæ deæ Subſaxanæ.
Ædes Iſidis.

Ædiculæ XII.

Ædicula Veneris almæ.
Ædicula Dianæ.
Ædicula Fortunæ Mammoſæ.

*

Area radicaria.
Ara Lauernæ.
Fortuna Mammoſa.
Iſis Athenodora.
Signum Delphini.
Campus Lanartarius.
Horti Aſianiani.
Thermæ Antonianæ.
Balineæ priuatæ LXIIX.
Lacus LXXX.
Septizonium vetus.
Horrea XXIIX.
Piſtrina XXV.
Domus CXXIIX.

In his

Domus VII. Parthorum.
L. Fabii Cilonis.
L. Cornificii.
Priuata Hadriani Imperatoris.
Inſulæ ∞ ∞ CDXXCVI. id eſt. 2486.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ ∞ ∞ id eſt, 12000.

REGIO DECIMATERTIA *Auentinus.*

Mons Auentinus.
Cliuus Publicii.

Vici XVII.

Vicus Fidii.
Vicus Frumentarius.
Vicus Trium viarum.
Vicus Cæſeti.
Vicus Valerii.
Vicus Laci Miliari.
Vicus Fortunæ.
Vicus Capitis Canteri.
Vicus Trium alitum.
Vicus Nouus.
Vicus Loreti minoris.
Vicus Armiluſtri.
Vicus Columnæ ligneæ.
Vicus Materiarius.
Vicus Mundiciei.
Vicus Loreti maioris, vbi erat Voritumnus.
Vicus Fortunæ dubiæ.
Vicomagiſtri LXIIX.

A Curatores II.
Denunciatores II.
Cliuus Publicus.
Caput Armiluſtri.
Doliolum.
Remuria.
Scalæ Gemoniæ.
Lauretum.
Mappa aurea.
Spelunca Caci.
B Platanon.
Lucus Lunæ in Auentino.
Lucus Laurentinus.
Lucus Platanorum.
Lucus Loreti maioris.
Lucus Loreti minoris.
Lucus Hylernæ.

Templa VI.

Templum Lunæ in Auentino magnum.
C Templum commune Dianæ.
Templum Bonæ deæ in Auentino.
Templum Libertatis.
Templum Iunonis Reginæ, DD. à Camillo captis Veiis.
Templum Iſidis.

Aedes IIX.

Ædes Conſi.
Ædes diui Tati.
D Ædes Mineruæ, alias, Palladis in Auentino.
Ædes Siluani.
Ædes Mercurii.
Ædes Herculis & Siluani.
Ædes Matutæ cum æreis columnis & atrio.
Ædes victoriæ in Auentino.

Aediculæ XVII.

Ædicula Fidii, alias, Fidei.
Ædicula Fortunæ dubiæ.
Ædicula Hylernæ.
E Ædicula deæ Tutilinæ.
Porticus Aimilia.
Porticus Fabaria, alias, Faberii.
Atrium Libertatis in Auentino.
Atrium Matutæ.
Sepulchrum diui Tatii.
Area Publica.
Area Pinaria.
Ara Iouis Elicii.
Vortumnus, alias, ædes Vortumni.
F Fortuna Horreorum Galbianorum.
Statuta Minuci Augurini, præfecti Annonæ.
Odæum.
Naumachia.
Forum piſtorium.
Campus Pecuarius, alias, Peſcuarius.
Schola Caſſii.
Thermæ Varianæ.
Thermæ priuatæ Traiani.
Balineæ priuatæ LXXIV.

Lacus LXIIX.
Fons Siluani.
Emporium extra portam Trigeminam.
Sepulchrum C. Sestii VII. viri Epulonum.
Columna P. Mancini præfecti annonæ.
Horrea XXXVI.

In his:

Aniceti.
Varguntei.
Galbiani.
Horrea Domitiani Augusti.
Pistrina XXX.
Domus CLV. *In his.*
Domus Vlpiorum, alias, priuata Traiani.
Domus Vitellii Imperatoris.
Ennii Poetæ.
Faberii scribæ.
L. Licinii Suræ III. Cos.
Insulæ ∞ ∞ CDXXCIIX. id est, 2488. Regio continet in ambitu pedes CCIƆƆ IƆƆ ∞ CCC. id est, 16300.

PARALIPOMENA

Ad Regionem decimam tertiam.

De mappa avrea.

V*Icum mappæ aureæ* ponunt in hac regione Topographi, Onuphrius Panuinius & P. Victor. sed neuter nominis impositi rationem explicat, fortean à commissionibus Circensibus tractum nomen, quæ *mappa extensa* indicebantur, voce Punica ad id significādum in ciuitatem Latinam transmissa. M. Quintilian. lib. 1. cap. 5. Sed omnia ab eruditis hactenus discussa obseruataque sunt, ideo & obuia. Adrian. Turneb. lib. 18. c. 33. Sed nemo melius expresserit Iustiniano Aug. de Consulibus Constitut. 105. *Ac primus quidem illi* (Consuli) *in publicum processus erit Calend. Ianuariis, qua die consulatum suscipiet, & huius adquiret codicillos: ab illo secundum producet spectaculum equorum cursu certantium, quod sane mappam appellant, & tertium, venationem* (*vt nuncupant*) *theatricam, non bis, sed semel tantummodo exhibendam.* Originem ritus discere non est obscurum ex Georgio Cedrino historiar. Compendio pag. 139. μαππάριον τοῖς Ῥωμαίοις ἔδοξε καλεῖν ἐξ αἰτίας τοιαύτης. ἔθος ἦν τοῖς ὑπάτοις ἐπὶ τῶν θεάτρων εὐωχεῖσθαι, μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τῆς εὐωχίας τὸ ἐν χερσὶν ἐγμαγεῖον, ὃ καὶ μάππαν πατρίως καλοῦσιν, ἐξ οὗ καὶ μανδύλια ἔρριπτον, ὅπερ ὑποδεχόμενος ὁ λεγόμενος μαππάριος, τὸν ἀγῶνα παρεσκεύαζεν. *Mappulæ nomē Romanis tali de causa vsurpatur, mos erat vt consules in theatro epularentur, ac postquam Saturati conuiuio erant, mantile quod manib. tenebant, quod & mappa dicitur, proiicerent, idque is, qui ab ea re mapparius dicitur, arripiens, certamen adornabat.* Hæc ille de inuentione prima, auctorem fuisse Neronem principem liquet ex Aurelio Cassiodoro lib. 3. Epist. 51. *Mappa vero quæ signum dare videtur Circensibus, tali casu fluxit in morem, cum Nero prandium protenderet, & celeritatem, vt assolet, auidus spectandi populus flagitaret, ille mappam, qua ter-*

A *gendis manibus vtebatur, iussit abiici per fenestram, vt libertatem daret certaminis postulandi, hinc tractum est, vt ostensa mappa, certa videatur esse promissio Circensium futurorum.* Q. Flor. Tertullian. lib. aduersus Valentinianos ad finem, allusit, *sed mappa, quod aiunt missa est.* Idem lib. de spectaculis cap. vlt. *de hinc ad signum anxij pendent, vnius dementiæ vna vox est, cognosce dementiam de vanitate, misit, dicunt, & nunciant inuicem quod simul ab omnibus visum est, teneo testimo-*
B *nium cæcitatis, non vident missum quid sit, mappam putant, sed est diaboli ab alto præcipitati figura.* D. Iuuenal. sat. 11.

Interea Megalesiacæ spectacula mappæ,
Idæum solemne canunt.

Mittebatur hæc mappa, id est, ludi Circenses, aut Scænici indicebantur à Prætore. M. Martial. lib. 12. epigr. 29.

Prætor cretatam cum vellet mittere mappam,
Prætori mappam surripit Hermogenes.

C Aut interdum à dictatore T. Liu. 1. Decad. lib. 8. *prætore graui morbo detento, dictator in Megalesiacis ludis mappam misit*, aut è libertis aliquis id muneris habebat C. Sueton. in Nerone cap. 22. *Vniuersorum se oculis in Circo maximo præbuit aliquo liberto mittente mappam, vnde magistratus solent.* & recte *magistratus* dixit, nam & Consuli quandoq; ea prouincia committebatur. Iuuenal.

Quid si vidisset prætorem in curribus altis
Extantem, & medio sublimem in puluere circi.
In tunica Iouis.

D Vetus Scholiastes, *mappam*, inquit, *mittentem in circo consulem describit poeta*, vsus eius non modo ad signandas Circensium commissiones, populumque conuocandum, verum etiam *ad feras irritandas*, & ad iram prouocandas, quo ferocius congrederentur. L. Sen. lib. 3. de Ira c. 30. *taurum color rubicundus excitat, ad vmbram aspis exurgit, vrsos leonesque mappa proritat*, quem locum sunt qui ad strepitum curulium agitationum trahant, sed magis apposite I. Lipsius de colore ipsius mappæ candicantis intelligit.

E Reliqua quæ decima tertia hac, & decimaquarta regionibus describuntur, alibi exponentur suo loco commodius.

Interim quot fora Romæ fuerint, quæ nominum ratio, pete ex eruditissimo, & veræ senatoriæ dignitatis viro Andræa Tiraquello in Alexand. Neapolit. lib. 2. c. 12. genialium dierum.

De portarum numero, nominisq; rationibus, consule eundem ad lib. 4. c. 16.

De viis extra vrbem stratis celebrioribus, earumque curatoribus. Idem lib. 3. c. 13.

F

REGIO DECIMAQVARTA

Transtiberim.

Ianiculus mons.
Vaticanus mons.
Insula.
Nanalia.

Vici XXIII.

Vicus Censori.

Vicus

Vicus Gemini.
Vicus Rostratæ.
Vicus Longi Aquilæ.
Vicus Statuæ Siccianæ.
Vicus Quadrati.
Vicus Raciliani maioris.
Vicus Raciliani minoris.
Vicus Ianiculensis.
Vicus Brutianus.
Vicus Larum ruralium.
Vicus Statuæ Valerianæ.
Vicus Salutaris.
Vicus Paulli.
Vicus Sex Lucei.
Vicus Simi Publici.
Vicus Patratilli.
Vicus Laci restituti.
Vicus Saufei.
Vicus Sergi.
Vicus Ploti.
Vicus Viberini.
Vicus Graianarum.
Vicomagistri XCII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum VII.
Caput Gorgonis.
Lucus Fotinarum.
Lucus Publicus.
Lucus Vaticanus.
Templum Fortis Fortunæ.
Templum Apollinis in Vaticano.
Templum Fortunæ Liberæ.

Ædes sex.

Ædes Forinarum.
Ædes Isidis Naumachinæ.
Ædes Iouis.
Ædes Fauni.
Ædes Æsculapij.
Ædes Dianæ Suburbanæ.

Ædiculæ XXII.

Ianus Septimianus.
Area Vaticana.
Area Septimiana.
Sacellum Deæ Maniæ.
Aræ XII. Iano dicatæ.
Ara Martis.
Statua Valeriana.
Statua Sicciana.
Statua Diui Iulij in Insula.
Diuæ Cornifcæ.
Hercules cubans.
Hippodromus.
Circus Vaticanus, alias, Caij & Neronis, in quo obeliscus pedum LXXII. erat.
Circus Domitiæ in pratis.
Stadius publicus.
Obeliscus magnus in Insula.
Naumachiæ duæ.
Tribunal Aurelium.

A Castra Lecticariorum.
Castra vetera.
Campus Bruttianus.
Campus Codetanus.
Campus Vaticanus.
Horti Cæsaris.
Horti Domitiæ.
Horti Galbæ Imperatoris.
Horti Martialis.
Horti Getæ.
B Albiona.
Prata Mucia.
Prata Quinctia.
Nosocomion, vbi ægroti curabantur in Insula.
Thermæ Septimianæ.
Thermæ hyemales Aureliani Imperatoris.
Balineum Ampelidis.
Balineum Priscilliani.
Balinea priuata CXXXVI.
Lacus CXXC.
C Sepulchrum Numæ Regis in Ianiculo.
Sepulchrum St. Cæcilij Poetæ.
Sepulchrum Hadriani Imperatoris.
Horrea XXII.
Pistrina XXXII.
Domus CL.

In his

Domus Martialis.
Insulæ ∞ ∞ ∞ CDIX. id est, 3409.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ ∞
D ∞ CDXXCIX. 33489.

AQVAE VIGINTI IN VRBE ERANT.

Aqua Appia.
Aqua Amio vetus.
Aqua Martia, alias Aufeia.
Aqua Tepula.
Aqua Iulia.
E Aqua Virgo.
Aqua Halsia, alias Halsietina, quæ & Augusta.
Aqua Claudia Albudina, Cœrulea, Curtia, Augusta.
Anio nouus.
Riuus Herculaneus.
Aqua Craba.
Aqua Sabatina, vel Cimina, Aurelia, Septimiana trans Tiberim.
Aqua Traiana.
F Aqua Alexandrina.
Aqua Damnata.
Aqua Annia.
Aqua Algentiana.
Aqua Seueriana.
Aqua Antoniana.
Aqua Setina.
Procopius scribit, suo tempore fuisse in vrbe aquæ ductus XIV.

QVONIAM QVO LOCO, VEL QVA vrbis regione reponerentur, non liquebat, huc referre placuit.

Petuſcum Palati regio Vrbis.
Fragellæ, locus in vrbe.
Argæa, loca in vrbe.
Eſculetum locus in vrbe.
Cliuus foro proximus.
Vicus Publilius.
Vicus Coſconicus.
Compitum Fabricij.
Lucus Veneris Lubentinæ.

Templa.

Templa Fortunæ Virginis.
Muliebris via Latina.
Maſculæ.
Barbatæ.
Equeſtris nouæ.
Plebeiæ.
Priuatæ.
Viſcatæ.
Blandæ.
Conuertentis.
Bene ſperantis.
Auertentis.

Templa Iouis Victoris.

Inuicti. Pugnacis.
Prædatoris. Mariani.
Templum Iunonis Caprotinæ.
Templum Apollinis Soſiani.
Templum Apollinis Tortoris.
Templum Veneris Lubentinæ.
Templum Veneris Victricis.
Templum Herculis Defenſoris.
Templum Herculis via Latina.
Templum Adonidis.
Templum Annonæ ſanctæ.
Templum Vacunæ.
Templum Iuſtitiæ.
Templum Themidis.
Templum Erynnarum.
Templum Clementiæ Cæſaris.
Templum diui Auguſti ad Mineruam.
Templum iuſtitiæ Auguſti.
Templum Fœcunditatis Poppeæ.
Templum diui Hadriani.

Ædes.

Ædes Honoris & Virtutis Martiana.
Ædes Deum Conſentum.
Porticus Vipſani.
Porticus Reguli.
Porticus Stadiata.
Porticus C. Columnarum.
Porticus Curua in hortis Commodianis.
Atrium Sutorium.

A Sacrarium gentis Iuliæ.
Sacellum Minucij.
Sacellum Mutini.
Ara Pacis.
Ara Larum.
Curiæ nouæ proxime compitum Fabricij.
Curia Tifata.
Curia Titia.
Curia Faucia, alias Saucia.

Fora.

B Forum Gallorum.
Ruſticorum.
Aurelij.
Cædicij.

Baſilicæ.

Baſilica Veſtini.
Neptunij.
Vaſcellaria.
Floſſelli.
C Sicini.
Fuluia.
Mammeæ.

Campi.

Volcani.
Iouis.
Licinij.
Horti Mariani.
Horti Seruiliani.
Horti Commodiani.

D *Balineæ.*

Ti. Claudij Etruſci.
Tatili.
Martialis.
Annæi Senecæ.
Tuccæ.
Fauſti.
Fortunati.
Grylli.
E Lupi.
Pontici.
Seueri.
Præti.
Titij.
Offonij Tigillini.
Alexandri Imperatoris.
Varij.
Nymphæum Marci Imp. prope Septizonium.
Gordiani Imperatoris.
F Lacus Seruilius.

Caſtra.

Tabellariorum.
Victimariorum.
Salgamariorum.
Salicariorum.
Equitum ſingulorum.
Horrea Seiana.

IN VR-

IN VRBE ROMA ERANT montes septem.

Palatinus.
Capitolinus.
Cœlius.
Esquilinus.
Quirinalis.
Viminalis. Auentinus.

Trans Tiberim.

Ianiculum. Vaticanus.

Extra vetus Pomerium.

Collis hortulorum.
Regiones XIV.
Vici CCX.
Ædiculæ totidem.
Vicomagistri IↃCCCXI.
Curatores XXIIX.
Denunciatores XXIIX.
Cohortes Prætoriæ XVII.
Cohortes Vigilum VI.
Cohortes Vrbanæ VI.
Excubitoria XIV.
Vexilla II. communia.
Castra Peregrina.
Castra Prætoria
Castra Misenatium II.
Castra Tabelliorum.
Castra Lecticariorum.
Castra Victimariorum.
Castra Salgamariorum.
Castra Salicariorum.
Castra Equitum singulorum.
Castra Gyptiana.
Castra vetera.
Horrea CCCXXVII.
Pistrina CCCXXIX.
Balinea C ∞ IX. id est 909.
Lacus ∞ XCIIX. id est, 1098.
Domus ∞ ∞ CXVII. id est, 2117.
Insulæ CCIↃↃ IↃↃↃ ∞ C ∞ XII. id est, 41912.

Lucus XXXII.

Vestæ Cuperius.
Iouis Viminei.
Loreti minoris.
Loreti maioris.
Platanorum.
Querquetularius.
Cuperius Hostiliani.
Cuperius Scholæ Copulatorum.
Mauortianus.
Vaticanus.
Furinarum.
Poëtilinus.
Lunæ in Auentino.
Lucinæ, vbi erat Terentum.
Saturni.

A Semelis mino.
Earum.
Mineruæ vetus.
Victoriæ.
Petilinus maior extra portam Flumentanam.
Fagutalis.
Esquilinus.
Mephitis.
Iunonis Lucinæ.
Rubiginis.
B Veneris Lubentinæ.
Laurentinus.
Hybernæ.
Publicus.
Egeriæ.
Camœnarum.
Vaticanus.

Fora XIX.

Romanum, quod dicebatur Magnum.
C Cæsaris Dictatoris.
Augusti Cæsaris.
Boarium.
Transitorium, quod & diui Neruæ.
Olitorium.
Pistorium.
Imperatoris Neruæ Traiani, Cæsaris Augusti.
Domitij Ahenobardi.
Suarium, alias Syarium.
Archemorium.
D Diocletiani Imperatoris.
Gallorum.
Rusticorum.
Cupedinis ad Corneta.
Piscarium.
S. Crispi Sallustij.
Aurelium.
Cædicij.
Vlpia.
L. Paulli in foro.
E Vestini.
Neptunni, alias Neptunij, alias Neptuni.
Macidij, alias Matidij, alias Matidiæ.
Iulia.
Marciana.
Vascellaria, alias Vastellaria.
Filicelli, alias Floselli.
Sicini, alias Sicimini.
Constantiana.
Porcia, à Porcio Catone facta.
F L. Paulli vetus.
Argentaria.
Opimiana.
Æmilia.
Fuluia.
Mammæa.
Antoniana.

Campi XVII.

Campus Viminalis.
Esquilinus.

Agrippæ.
Martius.
Codetanus.
Bruttianus.
Lanatarius.
Pecuarius.
Vaticanus, trans Tiberim.
Ridiculi.
Martialis.
Cœlimontanus.
Furinarum.
Trigeminorum.
Volcani.
Iouis.
Licinij.

Thermæ XX.

Thermæ Traiani.
Titi Cæsaris.
Agrippæ.
Syriacæ.
Commodianæ.
Seuerianæ, alias, Varianæ.
Antoninianæ.
Alexandrinæ.
Diocletianæ.
Decianæ.
Constantinianæ.
Septimianæ.
Olympiadis.
Philippianæ.
Traianæ priuatæ, & publicæ.
Neronianæ.
Nouati.
Hadriani Imperatoris.
Varianæ in Auentino.
Iani Quadrifrontes XXXVI. per omnes regiones marmoribus incrustati, & adornati insigniis militaribus, & signis.
Duo præcipui ad arcum Fabianum, superior, inferiorque.

Via XXXI.

Via Appia.
Latina.
Lauicana, alias, Labicana.
Campana.
Prænestina.
Tiburtina, vel Gabina.
Collatina.
Nomentana, vel Figulensis, alias, Ficunensis.
Salaria.
Flaminia.
Æmilia.
Claudia, alias, Clodia.
Valeria noua & vetus.
Ostiensis.
Laurentina.
Ardeatina.

A Setina.
Quinctia.
Gallicana.
Triumphalis.
Patinaria.
Cimina.
Cornelia.
Tiberina.
Aurelia.
Cassia.
B Portuensis.
Gallica.
Laticulensis, alias, Ianiculensis.
Flauia & Traiana.
Capitolia II. vetus & nouum.
Amphitheatra II.
Colossæ II.
Columnæ Coclides II.
Theatra III. alias IV.
Circi IIX. alias IX.
C Ludi VI. alias VII. alias V.
Naumachiæ V. alias VI.
Stadia II.
Nymphea XII. alias XI. alias XV.
Macella II.
Equi ænei inaurati XXCIV.
Equi eburnei CXXIV. alias XCIV.
Equi magni XXIII.
Tabulæ & signa sine numero.
Arcus marmorei XXXVI.
D Lupanaria XLVI.
Latrinæ publicæ CXLIV.
Colossi ænei XXXVII.
Marmorei LI.
Obelisci magni VI.
Duo in Circo maximo.
Maior est pedum CXXXII.
Minor est pedum XXCIIXS.
Vnus in Vaticano, pedum LXXII.
Vnus in Campo Martio pedum LXXII.
E Duo in Mausoleo Augusti pares, singuli pedum XLIIS.
In insula Tiberis I.
Obelisci parui XLII. in plerisque sunt notæ Ægyptiorum.
Bibliothecæ vndetriginta publicæ, ex iis præcipuæ duæ.
Palatina & Vlpia.
Pontes IIX.
Miluius.
Ælius.
F Aurelius, alias, Vaticanus.
Ianiculensis.
Fabricius.
Cestius.
Palatinus.
Aimilius, qui ante Sublicius.
Mensæ oleariæ ꟾↃↃↃ CCꟾↃↃ CCꟾↃↃ ∞ ꟾↃↃ. id est 74000. alias, CCꟾↃↃ CCꟾↃↃ ∞ ꟾↃↃ. id est, 24000.
Portæ XXXVII.

Hæ sunt quatuordecim regiones, in quas Vrbem Romam

Romam D. Augustus distribuit, ab Onuphrio Panuinio summa diligentia ex optimis Auctoribus conscriptæ: quas idem Auctor etiam Commentario sese explicaturum promisit: eum tamen, siue editus sit, siue adhuc alicubi lateat, mihi videre non contigit. Plurima tamen loca in reliquis libris perspicuè explicabuntur. Quorundam autem vocabulorum, de quibus in alijs non erit commodus dicendi locus, quæque aliquo modo obscura sunt, significationes breuiter subiungere libet, ne & hoc in loco studiosæ iuuentuti defuisse videar. B

Explicatio quorundam vocabulorum, quæ in hac XIV. regionum descriptione vsurpantur.

CAP. XIV.

QVid Regio & vicus, superius dictum est: de Curatoribus, Denunciatoribus, & Vicomagistris, alibi dicetur, sicut etiam de Lucis, Templis, Ædibus, C Ædiculis, Aris, & multis alijs. Item de Circis, Theatris, Amphitheatro, Foris, & Basilicis, &c. De quibusdam tamen in posterum erit silendum: itaque hoc loco sunt explicanda. Primum autem de Aquæductibus agemus.

DE AQVÆDVCTIBVS.

Ab Vrbe condita per annos CDXLI. contenti fuerunt Romani vsu aquarum, quas aut ex Tiberi, aut ex puteis, aut fontibus hauriebant. Verùm vrbe quo- D tidie crescente, & penuria aquæ laborante, aliæ aquæ in vrbem deriuatæ sunt: quo factum est, vt tanta in vrbe vndique aquæ fuerit copia, vt singulæ fere domus suos habuerint fontes. Earum nomina paulo ante sunt recitata: deducebantur aquæ ex diuersis locis, & alius aquæductus, præsertim qui per arcus fiebat, alio altior erat, siue depressior. Hæ in castella primum: ex illis à Castellario certa mensura distributæ in loca destinata effluebant. Castellum autem erat locus, qui aquam publicam recipiebat, & in varia alia E loca transmittebat: Castellarius verò, Castellorum custos. Apud antiquos omnis aqua in publicos vsus erogabatur: legeq; ita cautum erat, ne quis priuatus aliam duceret, quam quæ ex lacu abundaret, quam posteri caducam vocarunt: & hæc ipsa non in alium vsum, quam in balnearum aut fullonicorum dabatur: eratq; vectigali statuta merces, quæ in publicũ penderetur: aliquid & in domos Principum dabatur, cõcedentibus reliquis. Ius dandæ vendendæve aquæ Censorum fuit, quoties in Republica erant: quum F non erant, Ædilium Curulium. Tutela sing. aquarum locabatur, eorumq; operum probandorum cura fuit penes Consules aliquando, & Ædiles, interdum etiam penes Censores. Posteà tota res ad Curatores transijt: primusque Curator ab Augusto nominatus Messala Coruinus. Ius imperatæ aquæ neq; hæredem, neq; emptorem, neq; vllum nouum dominum apud veteres sequebatur. Balneis, quæ publice lauarent, priuilegium antiquitus concedebatur, vt semel data aqua perpetuo maneret. Posteà omnis aquæ cum possessore instauratum est beneficium. Familiæ duæ erant, quæ aquis operam præberent: vna publica, Cæsaris altera. Publica antiquior fuit, quam Augustus, ab Agrippa sibi relictam, publicauit, homines circiter CCXL. Cæsaris familiæ numerus CDLX. quam Claudius, quum aquas in Vrbem perduceret, constituit. Vtraq; familia in aliquot ministeriorum species diducebatur: Villicos videlicet, Castellarios, Curatores Silicarios, Tectores, aliosq; opifices. Commoda publicæ familiæ ex ærario dabantur, quod impendium exonerabatur vectigalium reditu, ad ius aquarum pertinentium. Cæsaris familia ex fisco accipiebat commoda: vnde & plumbum, & omnes impensæ ad ductus, & castella, & lacus pertinentes erogabantur.

Deniq; magna pœna erat constituta ijs, qui Aquæductus violassent, vel aquam alio quàm leges, statuta publica, Censores, vel ipsi Ædiles permisissent, deriuassent: vel plus aquæ, quàm ipsis ab initio concessum esset, sumpsissent. App. Claudius primus omniũ arcuato opere aquã in vrbem perduxisse dicitur, &c. Sed de aquis ipsis, aquæductibus alijsque rebus ad hæc constitutis, vt de ratione ducendi, instrumentis, mensuris, ponderibusque, duos libros scripsit Sext. Iulius Frontinus: item Plin. libr. 31. cap. VI. & alibi, qui legi possunt. Quædam etiam de iisdem eruditè collegerunt Georgius Fabricius in sua Roma, & Aldus Manutius Paulli F. Aldi N. lib. I. de quæsitis per Epistolam: quo lectorem, plura scire cupientem, remitto.

DE BALNEIS.

Balneæ [*Veteres vtrumque dixerunt, Balneum vel Balnea, in genere fœminina: & Balineum, vel Balinea, sicut suprà in Vrbis regionibus scriptum est. Vide Orthographiam Aldi Manutij, & Charisium Sosipatrum in Inst. Gram. l. I. Lib. 13. c. 3. Lib. 9. cap. I. Lib. 3. Saturn. cap. 15. Libr. 36. c. 15.*] in Vrbe plurimæ fuerunt, cum priuatæ in locis diuersis, tum publicæ in singulis regionibus. Si quibus autem locis deessent, aut corruptæ essent, eas antiquitus Ædiles, suis temporibus vel addiderunt, vel restituerunt Seuerus & Gordianus Impp. in primis populares & lauationum studiosi. Cum enim apud Romanos lini vsus esset rarior, sudorem, sordesque corporibus sæpius abluere necesse habebant. Vsitato more ante cœnam balneis vtebantur: item post ambulationes, exercitationes, operas, sæpe necessitatis causa, non raro voluptatis. Siquidem Commodum in die octies, Gordianum iuniorem & Rhemnium Grammaticum septies lauisse legimus. Balneas mixtas haberi Seuerus prohibuit, quod Commodus non vetuerat, Varius permiserat. Sola & parietes vnguentis illinebantur idq; non solum potentiores factitarunt, sed in priuato quoque homine, ac demum in seruo, Plinius notauit: & Seneca aquam argenteis epistomijs fundi in plebeijs fistulis, & in Libertinorum balneis gemmas calcari indignatur. Valerius & Macrobius Sergium Oratam, hominem voluptuarium, etiam pensiles instituisse

balneas, testantur: Fabricius, ex quo hæc desumpsi, A testatur, se prope balneas Paulli in proiecto lapide, formam strigilis & ampullæ vidisse exculptam. Strigile autem vsos fuisse antiquos ad fricandum purgandumque corpus: ampulla vase ad abluendas infusione sordes Numerum balnearum, quæ Romæ fuerunt, habes suprà. P. Victor vltra octingentas computauit, Agrippa CLXX. gratuita balnea præbuit, quæ posteà in infinitum, vt Plinius tradidit, sunt aucta.

B

DE THERMIS.

In nullis antiquorum operibus plus luxus & insaniæ cernitur, inquit Georgius Fabricius in sua Roma, quàm in Thermis Imperatorum, quas in prouinciarum modum fuisse extructas, Ammianus conqueritur, & reliquiæ aliquarum adhuc testantur. Eæ aut æstiuæ, aut hyemales fuerunt, quales, vno eodemque in loco extruere instituerat Gordianus: sed morte præuentus non absoluit. Hyemales trans Tiberim Aurelianus fecit. Primùm seruierunt Impe- C ratoribus priuatim, posteà vulgatæ sunt & populo: & aliquando patebant interdiu: corruptioribus temporibus etiam noctu. Consueto more mixtæ, & cōmunes non fuerunt: quod tamen malorum Principum culpa aliquoties factum est. Hodie in Vrbe maiora omnia ædificia ab imperitis Thermæ vocantur, propter Diocletianas & Antoninianas: quod suo quoque factum tempore nō dissimulauit Blondus. Thermis, vt & aquæductibus, adiuncta erant castella, in quibus aqua conseruabatur: & subiuncti canales, per D quos caduca aut inutilis effluebat. Castellorum parietes malthati erant tam tenaci & dura materia, vt vix ferro frangerentur. Thermarū sola, vt & balnearum, interdum sternebantur vitro, vt Agrippinarum: frequentius lapide, aut crustis marmoreis latis, aut tessellis quadratis varij coloris: nigri, vt balneæ Palatinæ: nigri, albiq; vt thermæ Cōmodi & Antonini. Extat etiam descriptio Thermarum apud Nicolaum Sipontinum, ex qua aliquo modo luxus Imperatorū in ædificandis Thermis cognosci potest. Omnium E autem diligentissimè nostra ætate de Romanorum Thermis scripsit Andreas Baccius Elxidianus, Medicus, libro 7. eorum quos de Thermis edidit: ex quo hanc Thermarum Diocletianarum icona, & breuem singularum partium explicationem desumpsi, prolixior & plenior enarratio petatur ex ipsius Commentarijs. Sic autem is scribit: In Thermis ædificationis erat varia dispositio partium: sed area amplissima, quæ in quadrum clausa, tribus veluti perpetuis circuitionibus diuisa esset. In primo vndique ambitu, F quæ mœniorum instar totum ædificium claudebat, erant Gymnasia exercitationum, vario ordine. In secundo longè lateq; spacia platearum, Xista, ac Platanones, ad exercitia sub dio. In medio, tota ipsa moles Thermarum, quæ sunt membra balnearum, Atria simul, atq; Xisti, & Palæstrarū amplissimæ porticus, vbi (auctore Victruuio) Athletæ per hyberna tempora in tectis stadijs exercerentur, ac transirent statim ad balneas. In prima facie, quæ est ad Meridiem tertiam ferè partem mediā occupabat Theatridium. Quæ pars erat principalis, & tanquàm caput totius huius ædificij: vnde duplicem (vt quibusdam videtur) habebat vsum: alterum extrinsecus, alterum intrinsecus. Ambitum enim exteriorem ponunt fuisse arcuato opere distinctum & apertum, vnde scilicet ingrederentur quasi per posticum, siue dextra verterentur, siue sinistra per porticus, apertè venirent in amplissimam plateam, ac exinde quo vellent, siue in palæstras, siue in balneas. In conspectu vero interiori erga plateas, erat Theatri specie distinctum cum sedibus: vbi scilicet populus, & maximè Nobiles, sub vmbra Meridiei sederent ad ludorum spectacula, quæ in plateis exercitij causa fierent. Partes verò quæ vtrinque à Theatridio plures sunt, partim fuerunt ipsius Theatridij membra, & partim loca ad vsum Athletarum: id est, eorum, qui exercēdi essent coram Theatridio, vt pote Conisteria, Elæothesia, & quædā aperte in plateam, forsan equorum carceres. Duo post hæc Peristylia quadrata oblonga, hinc atque hinc vnum à Theatridio, quasi palæstræ breues, vel deambulationes. Ac in versuris vtrinque, vnū Sphæristeriū, rotunda forma, cum pluribus (vt scribit Plinius Iunior de Villa sua) exercitationum generibus. Vel sacella, vt notatur per ædiculas, æquis vndique spatijs statuarum. hæc erat primæ faciei partitio. Porrò in altera facie, quæ ab Aquilone eodem cōmensu huic respondet, videntur fuisse maiori ex parte Gymnasia Philosophis dicata, ac Rhetoribus, reliquisque qui studijs literarum dedissent operam. Vt pote pars magis remota à strepitu Athletarum, & situ commodissimo, tum propter amœnitatem vmbrarum (erant enim in hac platea Platanones) tum propter grata fontium murmura, in Natationem ipsam cadentiū. Quapropter est visum pluribus antiquarijs, in medio hoc spatio à Septentrione fuisse principale vestibulum totius huius ædificij. Ex quo per medios Platanones patebat aditus ad Natationem, & hinc, & hinc in porticus, in Basilicas, Diætas & Atria. Primū verò à dextra vestibuli, & à sinistra, erant Exhedræ plures clausæ ante plateam, & cum sedibus Hemicycli forma, vt disputantes, & tam loquentes, quàm audientes sese omnes aspicerent: & aliquæ patentes, ceu scholæ nostræ ad leuiora studia. Maiorem verò partem exercitationum Gymnasticarum continebāt duæ vtrinque facies laterales, quæ conformes hinc, atq; hinc, habebant partitiones. Ac fuisse ad exercitia dicatas videtur: tum quia plateæ hæ laterales erāt liberę, & amplæ mille circiter pedum spatio, tum quia membra ipsa partim erāt Hemicycli aperti cum sedibus, ac vario ornamento, quod apparet signorum, ac picturarum: & partim Conisteria, Elæothesia, aliaque membra ad vsum Athletarum opportuna. Totam hanc autem primam circumferentiā circumdabant continuę porticus, ducentis columnis vno stylo. Subinde erant plateę amplæ, & liberæ, vt dixi, tam quæ ante Theatridium, quàm vtræque laterales. In ea autem, quę erat ante Natationem, erant Xistum, Platanones, & Stadiū, ad exercitationes, maximè ęstiuas, idonea. Fiebant enim Xista (auctore Victruuio)

inter duas porticus Syluæ, quæ erant Platani, virentesque id genus arbores consitæ, aptissimo situ ante Natationem, vnde aquarum caperent refrigeria. Post Xistum autem Stadium ita figuratum, inquit Victruuius, vt possent hominum copiæ sine impedimento Athletarum cursus, variaque alia spectare certamina. Atque hæ omnes erant partitiones quoque laterc, & Gymnasiorum, & Platearum. Summa vero operis maiestas, erat tota moles in medio, quæ communes habebat palęstras cum balneis, ac multimodis earum membris, ac miri artificij. Nam si ædificiorum perfectio proportionibus humani corporis respondere debet, vt Victruuius tradit, perfectissimè respondet in Thermis Diocletianis, ac melius quàm constituat ex Græcis Victruuius. Est n. in his Theatridium, vbi erat vestibulum, tanquam caput: Apodyterium, pectus: Hypocaustum, stomachus: vmbilicus, maxima, ac regalis Basilica in medio: venter, Natatio. Membrorum verò vtrinque, quæ sunt balnea, atria, palæstræ, porticus, Diætæ, basilicæ, æquaratio, ac mensura est, vt brachiorum, ac femorum, ita vt quæ ex vna tradetur parte, eadem ex altera pariter intelligenda sit. Incipimus autem à Natatione, quæ patentissima pars aspiciebat Aquilonem: & ex ea à latere per basilicas ac diætas veniemus in atria, exinde in palæstras interiores, ac maximam basilicam, & demum ad Balnearum membra. Natatio erat in recessu medio ab Aquilone, longitudine ducentorum pedũ, latitudine dimidio minus, ponte, ac arcubus bipartita ad interiores aditus, vbi nunc facta est maioris altaris basilica. Habebat autem à castello proximo Aquæ Martiæ emissarium, quod per occultos riuos ferebat ad Natationem ipsam aquas. Habebat & superne ad lõgitudinem fontes varia specie, ac Musæa, quæ, teste Plinio, ex pumicibus, ac erosis vetustate saxis, extructa (vt hodie quoque Romæ sunt in vsu) specus imaginem referebant, ac fistulis modo apertis, modo clausis, vario blandissimoq; salientium aquarum lusu, recentes semper aquas in Natationem ipsam fundebant, miris circum adhibitis ornamentis, quorum etiamnum apparent ædiculæ signorum & statuarum, fontiumq; vestigia, & columnarum bases. A Natatione plura, ac nobilissima membra: primum ab vtroque capite erant amplissimæ porticus conformes, nimirum ad spectacula Natationum & ad refrigeria constitutæ. Et alia ad altiorem prospectum porticus pensilis, minori stylo. Exeuntibus verò à porticu, tam dextra, quàm sinistra, erat primum basilica amœnissima, vbi conuenirent omnes, qui vel in palæstras venturi essent, vel in balneas. Idcirco satis ampla, ornatu plastices, ac picturis adhuc nitet antiquissimis. Hinc recta in Diætam, quæ erat eadem capacitate: sed latior tamen basilica, duplici columnarum stylo tripartita: nam media parte ceu atriolum, erat aditus in atrium maximum, & in palæstras: capita vero hinc, atque hinc desinebant in hemicyclis, vbi fortasse Athletarum ferebantur iudicia. In atrijs erant Peristylia, hoc est, circumcolumnia, quæ faciebant atrium oblongum trecentis pedibus, latitudine dimidio minus: vbi in porticus Orientali parte, erant hæc membra situ aliquãtisper diuerso ab eo, quem assignat Victruuius. Primo Ephœbæum in medio. Hoc autem erat Hexædra amplissima cum sedibus, quæ tertia item parte longior, quam lata erat ad exercitia iuuenum dicata. Sub dextra Ephœbæi erat Corticeum, seu Coryceum, à Coryco, quod videtur pilę genus in Galeno lib. XI. de Sanitate tuenda: seu Choriceum dictum, choreis nimirum ac saltationibus locus proprius. Proximi Frigidarium, locus ventis perflatus, fenestris amplis, ab eoque iter in Sphæristerium oblongũ, & simplex, ad pilæ ludum aptissimum. Ad sinistram Elæothesium quæ erat ad vnctiones faciendas cella olearia. Sub hoc Conisterium, vbi sicco puluere, vel arena luctaturi sese conspergerent. Ab eoque in Propnigeum, vbi erat in versura porticus Laconicum, quod referemus suo loco posteà. A Peristylio autem atrioque intrantibus ad interiores Palæstras, erãt porticus tres stadiatæ, quas hodie occupat longitudo Ecclesiæ. Ex quibus media pars amplissima centum pedum latitudine: super ingentes columnas, altissima prominet testudine, cæterùm ita facta secundum Victruuium, vti latera, quæ sunt vtrinque ad columnas margines haberent, quales habet hodie via ab Hadriani mole ad Vaticanum semitas, non minus pedum, denum, reliquaque planicies octoginta pedum. Ita qui vestiti ambularent circum in marginibus, non impediebantur à cunctis se exercentibus. Hæc autem porticus 'Ευσὸς apud Græcos vocitatur, in quo Athletę in testis stadijs exercerentur. Quæ quoniam exactè erat in medio, & veluti in corde totius ædificij vbi maximè conuenire solebat nobilitas ad exercitia hyberna, ad ambulationes, & ad spectacula: cæteras merito excedit partes, tum magnitudine, tum regali maiestate operis, altissimis superbissimisque prominens columnis, & patentissima vndique in peristylia, in balneas, in Hypocaustum, in Natationem, ac superne fenestris illustratur latissimis. Hactenus ille.

Quædam etiam de partibus Thermarum, siue exercitationum locis in Thermis habet Hieronymus Mercurialis, Medicus Patauinus, libr. I. artis Gymnasticæ. Cæterum & illud notandum est, quod campanæ sonitu populus in thermis statis horis vel aduocari, vel dimitti solitus fuerit, vti ex Martiali constat, dicente: Redde pilam, sonat æs Thermarum, &c. Descriptionem vel picturam Thermarum Diocletiani, quàm habet in sua antiqua Roma Bernhardus Gamucci, depingi, & huic tractatui addi, vt melius intelligi posset.

DE NYMPHEIS.

Quid sint Nymphea, duplex est opinio. Zonaras Monachus, qui de Græcorum Imperatoribus scripsit, in Leone primo, Nymphea esse vult palatia publica, in quibus nuptias celebrarent illi, qui habitarent angustius: eaque ædificijs maximis, in quibus Senatus cogeretur plerumque adiuncta fuisse, qualia ædificia Romæ erant, Curiæ, Senacula, Basilicæ. Alij Nymphea putant esse loca publica, delectationis gratia facta, in quæ non vt in balneas, aut Thermas,

mas propter vsum aqua deduceretur, sed gratiæ po- A tissimum, atque amœnitatis causa: & Nympharum statuis, quibus ornata fuerunt, nomen traxisse. Verum & de forma, aut vsu illorum operum non satis constat: ita maxime insignia fuisse, vel illud declarat, quòd aut ab ipsis Imperatoribus construerentur, vt de Nympheo Marci ambitiosi operis, scribit Ammianus lib.15. de Alexandri Victor: de Gordiani, Capitolinus: aut ab Vrbis Præfectis, quale Clearchus Valentiniano & Valente Imperat. extruxit Const. & Flauius Philippus reparauit Romæ. Nympheis veteri- B bus nullū ad nostra, aut Patrum vsq; tempora durauit. Recens nunc est intra Neapolim & montem Vesuuiū in villa Leucopetrea, cuius forma est talis: Ædificium ex marmore quadrangulare, ad quod vna solummodò porta est aditus, & aliquot gradibus descēsus. Ad dextram introeunti ad caput, fons est aquæ limpidissimæ, ad cuius quasi custodiam accubat Arethusa nuda, ex cādidissimo marmore: solum varium & marmoratū, & canali circundatum: in quod aqua ex fonte effluit. Parietes ex conchis, lapillisq;, albi, C nigri, flaui, purpurei coloris, quasi maltha illiti: in quibus ex concharum compositione, tanquam ductibus in pictura, anni menses duodecim, & quatuor virtutes Politicæ expressæ. Item raptus Proserpinæ: Pan canens fistula, & mulcens gregem, præterea imagines Nympharum nantium, nauigantium, in piscibus ludentium: inter quos Helle insidens Arieti, Siren Delphino, Europa Tauro. In eodem ad singula latera quatuor statuę marmoreæ: Herculis leoninam gestātis; Panos agnum baiulantis: Genij cani blandientis: D Naiades nudæ, &c. Hæc Fabricius.

DE SENACVLIS.

Senaculum, inquit Varro, vocatum, vbi Senatus, aut vbi Seniores consisterent: dictū vt Γερουσία apud Græcos. Idem Festus confirmat, indicans, Senaculū esse locum Senatorum: & paulo ante: Senacula, inquit, Romæ tria fuisse, in quibus Senatus haberi solitus sit, memoriæ reddidit Nicostratus in libro qui inscribitur, de Senatu habendo: vnum, vbi nunc est æ- E des Concordiæ, inter Capitolium & Forum: in quo solebant Magistratus, vt dicit Titinnius, cum Senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationū legatis, quos in Vrbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Lampridius in Heliogabalo Senatulum appellat. Eadem etiam P. Victor tradit.

DE PISTRINIS.

Pistrinum dicebatur locus, in quo farina molebatur: nomen habens à pinsendo, hoc est, contundendo: F quòd ante inuentum molarum vsum frumenta in pila comminuerentur. Pilæ autem erant vasa concaua, in quæ antiqui siccata frumenta immissa, pinsebant. Deinde mutata re, mansit Pistrini nomen etiam illi loco, in quo molis seruorum iumentorumque opera circumactis fruges comminuebantur. Inde serui, qui aliquod flagitium commiserant, pœnæ loco in Pistrina tradebantur, & in seruitutem eorum perpetuam, circumagendi scilicet molas, adiudicabantur.

Tabernæ dicuntur ædificia qualiacunq; popularis vsus: præsertim è tabulis constructa: *Kramer oder Kauffladen, mercluſstadr.*

Miliarium aureum fuit columna in capite fori Romani, sub Saturni æde, prope arcum Septimij, in qua omnes Italiæ viæ incisæ finirent, & à qua ad singulas portas mensuræ regionum currerent. Marlianus. Meminit eius & Plin.l.4.c.5.

Insulæ propriè dictæ, quæ non iunguntur communibus parietibus cum vicini, circuituq; publico, aut priuato cinguntur: à similitudine videlicet earū terrarum, quæ fluminibus, mari eminent, suntq; in salo positæ. Festus.

Area locus dicitur, vbi frumenta secta teruntur, & arescunt. Propter horum similitudinem loca in vrbe pura, id est, non ædificata, non constructa, etiam areæ appellantur. Varro.

AD CAP. XIV.
PARALIPOMENA.
De Aquæductuum forma mirabili & iure concesso.

PRimus Aquæductuum vsus, non est dubium quin Romæ inoleuerit, Marlian. li.4.cap.21. Topographiæ, non anno vrbis 441. vt voluit Lipsius lib.3. Magnitud. Rom. cap. 11. sed sub Anco Martio Plin. libr. 31. cap. 3. dicam paulo infra hic. Postea etiam & colonijs, & municipijs, & prouincijs concessus, C. Plin. Iunior. libr. 10. epist. 46. *In aquæductu, domine, Nicomedenses impenderunt HS. XXX. CCC. XXIX. qui imperfectus adhuc relictus, ac etiam destructus est.* Traianus Aug. epistola sequenti, *curandum est vt aqua in Nicomediensem ciuitatem perducatur.* & extant Nemausi & Narbone etiamnum hodie rudera, vt alias Europæ prouincias omittam, quæ aquæductus insignes ibi fuisse loquantur.

Tubuli vel *testaces*, vel *lignei* (C. Plin. lib.16. cap.42.) vel plumbei, vt docui supra in tractatu de hortis, adde & *Tubis fictilibus vtilissimum aquam duci, Plin.* nat. histor. lib.31. cap.6. *lapideos.* Plinius nepos laudato; *Manent adhuc paucissimi arcus, possunt & erigi quidam lapide quadrato, qui ex superiori opere detractus est, aliqua pars, vt mihi videtur, testaceo opere agenda erit, id enim & facilius & vilius.* Vbi notandū Aquilegem esse eum, qui aquā explorat, an facile ex illo fonte deriuari possit, *quærere ac inuestigare* reddidit Palladius Rutilius rei rust. lib.9. cap.8. Aurel. Cassiodor. libr. 3. epist. 53. *comperimus aquilegium Romam venisse.* & in margine, *aquilegū*, habetur, corrige, *aquilegem*, & vide ibidem rationē aquæ inueniendæ, & confer cum Palladio. Plin. lib. 26. cap. 6. *habent & hoc signū aquileges.* iidem & *aquilices* ab elicienda aqua dicti Callistrat. IC. apud Budæum annotat. posterior. in pandectas. Tarrūtenus IC. *l. 6. ff. de Iur. Immunitatis.* Tertul. li. 3. aduers. Marcionē, *quia nec statim aquilicem sedens repromisit.*

promisit. Nonius Marcellus cap. 2. Num. 8. *aquam colligentem* interpretatur. M. Terentius Varro in Quinquatribus:

An hoc præstat hero filius Diogenis
Quod ille è ventre aquam mittit? an hoc te
Iactas? at hoc pacto vtilior te Thuscus Aquilex.

Qui versus indigent opera & manu critica. Videntur enim corrupti, & sic melius posse legi:

An hoc præstas hero, filij Diogenis,
Quod illi ex vtre aquam mittis? an hoc te
Iactas?

Sunt quibus placet legi, sed non video cur mutandū.

An hoc præstat Herophilus διογενής.

Inuenta ergo probataque ab aquilege aqua, ducebatur aut forma structili, aut plumbeis fistulis, aut canalibus ligneis, aut *fictilibus tubis*, vt loquitur Palladius Æmilianus Taurus l. 9. rei rust. c. 11. tubi isti seu canales appellantur, *formæ*, disertè Aut. Cassiodor. lib. 7. epist. 6. *In formis autem Romanis vtrumque præcipuum est, vt fabrica sit mirabilis, & aquarum salubritas singularis: quod enim illic flumina quasi constructis montibus perducuntur, naturales credas alueos soliditates saxorum.* Idem lib. 4. epist. 31. videatur.

Non ergo subterraneis meatibus, sed altis molibus substructis aquæ istæ in vrbem inuectæ, Sext. Iulius Frontinus consularis & *aquarum curator* li. 1. in limine de Aquæductib. vrb. Roman. *Ponam ex quibus locis, & à quoto miliario, quantum subterraneo riuo, quantum substructione, quantum opere arcuato, post altitudinem cuiusque modulorumque rationem.* Strabo Amasenus lib. 5. οἱ ὑπόνομοι συννόμῳ λίθῳ καταχαμφθέντες ὁδοὺς ἁμάξοις χόρτου πορευτάς. *Isti cuniculi lapideis fornicibus suffulti, nonnulli spatium currui fæni onusto transeunti præbent.* Procopius altitudinem definit tantam, *vt equesper eos fornices opportunè posset transire.* Idem ille Iulius Frontinus *subleuatos ad centum & nouem pedes.* Cameratos huiusmodi arcus *vrbis montes altitudine exæquasse* loquitur Plinius li. 36. c. 15. Obiter Cl. Claudianus paneg. de 6. Honorii Consul. 26.

Inde salutato libatis Tibride lymphis
Excipiunt arcus, operosaque semita ductis
Molibus, & quicquid tantæ promittitur vrbi.

Sidon. Apollinaris apertiùs Carm. 22. v. 184.

Arctus at in thermas longe venit altior amnis,
Et cadit in montem, patulisque canalibus actus,
Circumfert clausum caua per diuortia flumen.

Sed propius ad rem Claudius Numatianus Rutilius lib. 1. sui Itinerarii ad Romam.

Quid loquar aerio pendentes fornice riuos,
Qua vix imbriferas tolleret Iris aquas?
Hos potius dicam creuisse in sidera montes,
Tale Gygantæum Græcia laudat opus.
Intercepta tuis conduntur flumina muris,
Consumunt totos celsa lauacra lacus.

Papin. Stat. lib. 1. sil. 5.

Præcelsis quarum vaga molibus vnda
Crescit, & innumero pendens transmittitur arcu.

Quod autem prima aquarum in vrbem deriuatio facta non fuerit anno vrbis conditæ quadringentesimo quadragesimo primo, vt ex Frontino voluit Lip-

A sius, docet supra à me citatus C. Plinius, & accedit Paulus IC. *l. ff. ne quid in loco publ. si per publicum locum riuus aquæ ductus priuato nocebit, erit priuato actio ex lege duodecim tabularū, vti noxæ domino caueatur,* quod si verum est, diu datæ à decemuiris leges ante annum 441. nisi forte dicamus decemuirales tabulas de *aquagio*, non de *Aquæductu* intelligi debere, quod in Glossario veteri ὑδραγωγεῖον, ac si dicas *aquiductium*, vocatur. Cœlius Rhodigin. lib. 26. cap. 3. Antiquar. lection Fest. lib. 1. *aquagium, quasi aquæ agium, id est, aquæductus, appellatur.*
B Iauolenus IC. *l. 9. ff. quemadmodum seruitut. amittant. aqua si in partem aquagij influxit*, in margine repositum, *in partem agri.* Male. Pompon. IC. *l. 3. ff. de aqua quotid. & æstiua is aquæ quotidianæ ius habet, vel fistulam in riuo ponere, vel aliud quodlibet facere potest.* Vt existimem aquæductum esse arte quadā, & manu hominū absolutū perfectūque opus, aquagium naturalem veluti alueum aut canalem fontis. fistulis hisce extima adhibebantur ornamēta, quæ capitis leonini speciem præferebant, Plutarch. Symposiac.
C lib. 4. c. 5. ratio elegans apud Horapollinem Hieroglyph. lib. 1. c. 21. ὁ ἥλιος εἰς λέοντα γενόμενος, πλείονα τὴν ἀνάβασιν τοῦ Νείλου ποιεῖται ὡς τε ἐμμένοντος τοῦ ἡλίου τῷ ζωδίῳ τούτῳ τὲ διμοιρον τοῦ νέου ὕδατος πλημμυρεῖ πολλάκις, ὅθεν καὶ τὰς χολέδρας, καὶ τοὺς εἰσαγωγεῖς τῶν ἱερῶν κρηνῶν λεοντομόρφους κατασκεύασαν οἱ ἀρχαῖοι τῶν ἱερατικῶν ἔργων ἐπιστάται. Ritū obseruat Dauid Hœschelius, & locum vertit. *cum sol leonem subit, ampliorem Nili facit inundationem. quamdiu enim sol in hoc signo persistit, sæpenumero in duplum ipsius Nili aqua excrescit, vnde*
D *& tubos canalesq́; sacrorum fontium soliti sunt antiqui, qui sacris præerant operibus, leonis effigie fabricari.* vbi rectè pro χολέδρας, χολύδρας reponemus, vt canales significētur, παρὰ τὸ ἐν αὐτοῖς ὡς ἀνεὶ χολᾶν τὸ ὕδωρ, quod *in illis videatur aqua germinare ac veluti pullulare.* Est & Ennodii Ticinensis versus. epigr. 19.

Aspice deposita blandum feritate leonem,
Ore vomit lymphas pectoris obsequio.
Effera dum vitreos effundunt guttura fontes,
Naturam perdens bellua nos satiat.

Nunc ad iura pergo, pauca dicturus, quod clarissi-
E mis hæc nō ignorem prodita ingeniis. Itaq; ius aquęductus ad hæredem sine principis confirmatione nō transmittebatur, neq; olim ex quocunq; loco, sed tātum ex castello aquam deriuare per fundū suum poterant, vt patet ex vetusti SC. verbis apud Iuliū Frontinū lib. 1. de Aquæduct. quod intelligendū de aqua publicis vsibus adhibenda. Nam è flumine non nauigabili quilibet inconsulto principe ius aquæ ducendę habebat, Vlpianus IC. *l. 1 ff. de fluminib.* lege doctissimum Franciscum Duarenum Commentariis in titu-
F lum de Aquæductu ca. 3. variasq; antinomias discutit idem Anniuersariarum disputat. lib. 1. c. 52.

De vsu priuato aut publico aquæ in vrbem deductæ, hæc sunt intelligenda, quæ discussimus, at de Castris & exercitu Romano quid dicemus? Certe apud Historicos passim *aquationis castrensis* fit mentio, vt & pabulationis, quū nēpe ad aquā cōuehendam calones quidā & lixæ, nō milites deputabantur, si fortè in locis aridiorib. & siccis castrametatū fuisset, quod

raro eueniebat, ex Vegetio & Polybio alii annotarűt. vide Wolfgangum Lazium lib. 4. Cõmentarior. Reip. Rom lib. 4. c. 6. & ideo frequenter contingebat, vt *fluuij aliò ab hostibus deriuarentur, quo exercitus siti domitus facile superari posset.* Herodian. lib. 7. apud Onuphriű in vrbe Roma pag. 39. Iul. Capitolinus in Maximo & Balbino Augg. *Inter hæc Romæ iterum seditiones inter populű & milites exortæ sunt, & quam mille edicta Balbinus proponeret, nec audiretur, veterani se in castra pratoria cotulerunt cű ipsis prætorianis, quos cœpit populus obsidere, nec vnquam ad amicitiam essent traducti, nisi fistulas aquarias populus incidisset.* Cl. Claudian. de 6. Hon. consul. de Gothis ad deditionẽ siti compulsis:

Vno colle latens, sitiens inclusaq; vallo
Ereptas quæsiuit aquas, quas hostibus ante
Contiguas, alio Stilicho deflexerat arcu
Mirantemq; nouas ignota per oppida valles
Iusserat auerso fluuium migrare meatu.

PARALIPOMENA.

De inuentione, vsu, ornatu Thermarum, & lauandi ritu.

DVcantur inde exordia tractatus difficillimi de balneis & thermis, seu lauacris, vt *balineæ sint publicæ, balineæ priuatorű.* M. Terent. Varro lib. 8. de ling. lat. Quædam igitur Thermæ publicis impensis populo vniuerso extructæ. Theod. & Valent. Augg. l. 5. C. de Aquæductu. Arcadius Charisius *l. vlt. ff de Muner. & hon. aliæ in priuatorum vsus.* vet. Scholiast. Iuuenal. sat. 7. ad v. 233. *Meritorias* vocat Plinius lib. 2. epist. 17. illas quas publicas alii. quædam *æstiuales*, aliæ *hyemales* pro ratione caloris frigorisue. Sidon. Apollinar. Carm 22. v. 179.

Porticus ad gelidos patet hinc æstiua triones,
Hinc calor innocuus thermis hyemalibus exit,
Atque locum tempus mollit.

Vide notas Ioan. Sauaronis eruditissimi ad li. 2. epist. 2. Aliæ *planæ* & solo æquatæ, nõnullæ *pensiles.* M. Tull. Hortensio apud Nonium Marcellum cap. 3. Num. 24. *primus balneola suspendit, inclusit pisces.* Rutilius Numatian. Itiner. lib. 1.

Intercepta tuis conduntur flumina muris.
Consumunt totos celsa lauacra lacus.

Quod mirum mihi cum L. Seneca *suspensuras balneorum* suo æuo inuentas tradat Epist. 90. Nec Senecæ credo, quum Sergius Orata primus fuerit auctor C. Plin. lib. 9. c. 59. qui diu ante Senecam, æuo Mithridatis regis & Cn. Pompeii. Græcis eadem consuetudo, qui se vel voluptatis, vel naturalis necessitatis gratia postulante, lauabant se, & deinde vngebãt, vt *Vnctuarium* pars balnei apud illos foret, Alexis Comicus in Canniis.

Ἐν τῷ βαλανείῳ μήτε τὸ πῦρ ἐχάραις
Ἐνὸν, κεκλισμένον τε τἀλειπτήριον.

In balneo nec ignis foco aderat, & clausum erat vnctuarium. Sed principium ritus ab exercitiis traductus, quod sudorem aqua abluere salubre iudicaretur, ideo milites in campo decurrebãt exercebanturque. in Tiberi vicino natabant, vt notissimum, ciues verò

A delicatiores aqua calida in balneis se abluebant. Petron. Satyrico pag. 21. *Intrauimus balneum, & sudore calefacti momento temporis ad frigidam eximus.* Viri docti annotarunt. Artemidor. Daldian. lib. 1. Oneirocrit. cap. 66. ἀλλὰ ἢ πόλεμον καλαστρεψάμενοι ἢ μεγάλου παυσάμενοι πόνου λούοντο, ἦν οὖν αὐτοῖς ὑπόμνημα πόνου ἢ πολέμου τὸ βαλανεῖον, καὶ αὐτὸ τὸ λούεσθαι, νῦν δὲ οἱ μὲν οὐ πρότερον ἐσθίουσιν, εἰ μὴ λούσοιντο, οἱ δὲ ἐμφαγόντες, εἶτα δὴ λούονται μέλλοντες δειπνήσειν, καὶ ἐστὶ νῦν τὸ βαλανεῖον οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὁδὸς ἐπὶ τροφήν. *Sed aut à bello reuersi,*
B *aut magno labore transacto digressi lauarentur, erat igitur iis balneum laboris aut belli monimentum, sicut & ipsum lauari, nunc vero alii non prius edunt, quam lauerint, alij verò etiam accepto cibo lauantur, inde videlicet sumpturi cœnam, est & nunc balneum, nihil aliud, quàm via ad cibum.* Plaut. Sticho.

Postea ibi lauatum à pila.

In balneis autem tres cellæ, prima est *caldaria*, vbi nempe sudabatur, Stat. lib. 1. syl. 5. v. 62. *Hoc iterum sudare neget.* Locus hic erat supra *labrum* suspensus, ne
C vligo refrigeraret, quem *suspensuram balneorum* vocat Rutil. Palladius rei rust. lib. 1. c. 40. M. Victruuius lib. 8. c. 2. λοετρά τε θερμά. *calida balnea*, Homer. Odyss. li. 8. Leont. scholiast. lib. 4. Anthol. c. 18. epigr. 25. Dio Cocceian. li. 53 πυριατήριον *ab igne ibi succenso* appellat, secunda est *media*, quæ & *tepidaria*, tertia frigidaria C. Plin. nepos de Thusculano suo li. 5. epi. 6. *Frigidaria cella cõnectitur media, cui sol benignissimè præsto est, caldariæ magis, in hac tres discessiones, duæ in sole, tertia à sole longius, à luce non longius, apodyterio suppositum est sphæristerium, quod plura genera exercitationis,*
D *pluresq; circulos capit.* Qui locus egregius, quod doceat in confinio balnei sphæristerium fuisse, quo exercitati deinde ablueerentur antè cœnam Tertull. Apolog. c. 40. *Quotidie pasti, statimque pransuri, balneis, & cauponis, & lupanaribus operati, aquilicia Ioui immolatis.* Post cænam autem non nisi nepotes. Plaut. Rudente Act. 1. sc. 2.

Propter viam illi sunt vocati ad prandium.
DA. quì? SC. quia post cænam credo lauerunt heri.

E At frugi & honesti ciues semper epulas adituri, balnea prius petebãt, quo ritu L. Apul. lib. 5. Metamorph. in principio, *Pro hinc cubiculo te refer, & lectulo lassitudinem refoue, & ex arbitrio lauacrum pete, nos quarum voces accipis, tuæ famulæ, sedulo tibi præministrabimus, nec corporis curatæ tibi regales epulæ morabuntur.* Aul. Persius. ——— *Iam nunc in balnea salua*

Fronte licet vadas, quanquam solida hora supersit
Ad sextam.

Et antequam ad tonsorem irent, in thermas priùs se
F conferebant, quo Pet. Colnius ducit illud L. Apuleij lib. 3. Asini. *Hunc Iuuenem, cum è balneis rediret ipsa, tonstrina residentẽ, hesterna die forte conspexis.* M. Plaut. Asinaria. seruus in tonstrina residens:

Ille in balneas iturus est, inde huc veniet postea.

Sed cum *horam consuetam balneas petendi* idem Apuleius dixerit lib. 10. Metamorphoseon, & A. Gellius lib. 18. cap. 13. *lauandi tempus*, videndum quodnam id tempus, quænam hora? dixi iam ante cœnam receptam ablutionem, & testatur Persius sat. 1. in fine.

His

His mane edictum, post prandia Callirhoen do.

Pollio Victruuius Architect. lib. 5. cap. 10. *Tempus lauandi à meridiano ad vesperum est constitutum.* Q. Florens Tertull. lib. aduersus Psychicos definit; *Apud quasdam verò colonias præterea, annuo ritu, saccis veluti & cinere conspersi, idolis suis inuidiam supplices obiiciunt, balnea & tabernacula in nonam vsq; eluduntur.* Quod præter leges censorias, quibus octaua thermis dedicata, M. Martial. lib. 10. epigr. 48.

Nuntiat octauam Phariæ sua turba iuuencæ,
Et pilata redit iamque subitque cohors.
Temperat hæc thermas, nimios prior hora vapores
Halat, & immodico sexta Nerone calet.

At cum discrimine temporis C. Plin. Iunior libr. 3. epist. 1. *Vbi hora balnei nuntiata est, (est autem hyeme nona, æstate octaua) in sole, si caret vento, ambulet nudus, deinde mouetur pila vehementer & diu, nam hoc quoque exercitationis genere pugnat cum senectute, lotus accubat, & paulisper cibum differt.* Quo sensu capio illud M. Martialis lib. 4. epigr. 8.

Sufficit in nonam nitidis octaua palæstris.

Vt ab hora octaua hyeme pila luserint, deinde balnea accesserint abluendi, inungendi, fricandiq; βαλανεύς, & βαλανεύτρια, *balneator & balneatrix.* Iul. Poll. lib. 7. onomast. ca. 33. vt hi virilibus, istæ muliebribus inseruiant thermis. licet sciam displicere D. Hieronymo, *adultas virgines lauacra adire*, lib. 2. Epist. 15. ad Lætam de Institut. filiæ, cū luxuriæ minister Martialis *fœmineis dilecta cateruis balnea* dixerit lib. 11. epigr. 48. vngebātur deinde vestibus depositis loti, Petron. Arbiter in Satyrico pag. 21. *Iam Trimalcio vnguento perfusus tergebatur, non linteis, sed palliis ex mollissima lana factis.* Hinc præceptum Cornelii Celsi de re medica lib. 1. ca. 2. *Exercitationem rectè sequitur, modo vnctio vel in sole, vel ad ignem, modo balneum, sed in conclaui, quam maxime & alto, & lucido, & spatioso.* C. Sueton. in Cal. c. 37. *Commentus nouum balnearum vsum, portentosissima genera ciborum atque cœnarum, vt calidis frigidisq; vnguentis lauaretur,* L. Apul. lib. 4. Asini. *Ex more, calida tumultuario lauacro vestro præparata, in fine sermonis huius statim se deuestiūt, nudatiq;, & flammæ largissimæ vapore recreati, calidaq; perfusi, & oleo peruncti, mensas dapibus largiter instructas accumbunt.* A. Pers. sat. 6. v. 15. Martial. lib. 3. epigr. 12.

——Cœnare sine vncto.
Qui non cœnat, & vngitur Fabulle,
Is verò mihi mortuus videtur.

M. Plaut. in Poenulo, Act. 3. sc. 3.

Ibi te replebo vsq; vnguentum echeumatis,
Quid multa verba faciam? vbi tu laueris,
Ibi vt balneator faciat vnguentariam.

Vnde & locus ille *vnctuarium* vocabatur Plinius nepos lib. 2. epist. 17. *vnguentaria cella*, Sidon. Apollinar. lib. 2. Epist. 2. vide carmen Alexis ante à me citatum. deinde fricabantur. D. Auson. Epigr. 105.

Thermarum in solio si quis Polygitona vidit
Vlcera membrorum scabie putrefacta fouentem.

M Plaut. in Pseudolo:

Vncti hi sunt senes, fricari sese ex antiquo volunt.

Aspernari has voluptatum illecebras Spartani, qui
A nudi aqua ex Eurotæ fluento frigidissima abluebantur. Elegans est epigramma 42. Martialis lib. 6.

Ritus si placeant tibi Laconum,
Contentus potes arido vapore,
Cruda virgine, Martiaq; mergi.

Qui locus corrigendus ex MS. Francisc. Mod. Epist. 23.

Concepto potes arido vapore
Cruda virgine, Martiaq; mergi.

De ritu vide, quæ Cornel. Celsus scripsit lib. 3. cap. 2.
B de Re Medica.

Tenebrosæ in principio thermæ, quod critici obseruauerunt, sed deinde specularia addita, vt clarissimum vndecunq; admitterent lumen, epist. 90. L. Seneca Epist. 86. & lib. 5. controu. 5. & lib. de prouid. c. 4. *Quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserit.* Domitius Vlpian. IC. *l. 12 ff. de Instr. & instru. leg.* Idem ad edictum *l. 9. ff. quod vi aut clam.* Martial. lib. 8. epigr. 14.

Hibernis obiecta Notis specularia, puros
C *Admittunt soles, & sine luce diem.*

Et de obscuris thermis idem Martialis libr. 2. epigr. 14.

Nec Fortunati spernit, nec balnea Fausti,
Nec Grylli tenebras, Æoliamq; Lupi.

De apertis & patulis Stat. lib. 1. syl. 5. v. 46.

Multus vbiq; dies, radiis vbi culmina totis
Perforat, atq; alio sol improbus vritur æstu.

Nec modo specularia seu fenestræ è vitro illis erant, sed pauimentum eo insternebatur, vt notatum à Lip-
D sio, ex Fl. Vopisco in Firmo, & laquearia incrustabantur, quod *pulchritudinem balneorum* vocat Aurelius Cassiodorus lib. 3. epist. 51. idem Papinius eodem loci:

Effulgent cameræ, vario fastigia vitro
In species animosq; nitent.

Poliebantur quotidie tergebanturque hæc seu specularia, seu pauimenta à seruis balneariis, idque non Romana tantum consuetudine, sed etiam Græca, testem cito Æschylum.

λοῦται γε μὴν λουτήριον αὐτὸ δεύτερον,
E *ἀλλ᾽ ἐκ μεγίστων ἐρμαρῶς λουτηρίων.*
Lotum est quidem lauacrum hoc secundo,
Sed ex maximis facile lauacris.

Iam vero promiscua non fuisse balnea, sed viros sua à mulieribus discreta separataque habuisse notissimum. M. Pollio Victruuius lib. 5. c. 10. *Item est animaduertendum, vti caldaria muliebria viriliaq; coniuncta, & in iisdem regionibus sint collocata: sic enim efficietur vt in vasaria ex hypocausto communis sit vsus eorum vtrisque.* Auctor separationis D. Hadrianus Aug. Æl. Spar-
F tian. in eo. Et nimia inualescente luxuria sustulit Antonius philosophus, Iul. Capitol. in eius vita. adi ad doctissimum Sauaronem li. 2. Epist. 2. Sidonii Apollinaris, quod apparet consuetum & Græcis. Est & locus Lucilii Satyrar. lib. 7. fœde corruptus, citante Nonio cap. 2. num. 202.

Sador, subellor, desquamor, punicor, ernor,
Expilor, pingor.

Multis mendis, vt cuiuis apertum, scatet primus versus. Itaq; Hadrian. Iunius putauit, pro *sador sudor*, posse

posse commode legi, vt sit *à balneo abstergi*. Vnde & *sudum*, alii *Sabor*, nonnulli *rador*, inter quos Adrian. Turneb. lib. 29. Aduersar. cap. 22. sed meliùs indubiè Carrio, *scabor*, deinde *subellor*, recte ab eodem in *suppellor*, mutatum, M. Tullio lib. 9. Epist. ad Pætum. 22. *Quid? ipsa res non modo honesta, modo turpis, suppellere, flagitium est, iam erit nudus in balneo, non reprehendes: habes stolam Stoicam*. Dionysius Lambinus monet in MS. fuisse, *suppetit flagitiũ*. Sequitur inde *punicor*, vitiosè pro, *pumicor*. Nam *pumicari* est *pumice læuigari*; cuius vsum eneruatis effæminatisq; nemo nescit solemnem gratumq; & frequentem fuisse. Ouid. lib. 2. de Arte Amandi:

Nec tua mordaci pumice crura teras.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 8.

Serica nam taceo Volsi carpenta nepotis.

Volsos autem siue depilatos & pumicatos infamia notatos alii docuerunt. C. Plin. lib. 36. cap. 21. *Pumices leuigandis corporibus olim mulieribus in vsu, nunc & viris.* Vet. Scholiast. Iuuenal. ad v. 15. Sat. 8. *Catina oppidum Siciliæ, vsque ad probra dissolutum notatur, vt & Bibaculus.*

Oste senex, Catinæq; puer, Cumana meretrix.

Fortè legendum:

Osce senex, Catinæque puer, Cumana meretrix.

Ob pumicis nempe primos vsus. Iuuenal. loco citato:

Si tenerum attritus Catinensi pumice lumbum.

Reuertor ad Lucilium, cuius versum elegantem & omnes voluptatis balneariæ gradus exprimentem, effæminatorumque mores exhibentem, sic corrigendum censeo & legendum:

Scabor, suppellor, desquamor, pumicor, ornor,
Expilor, pingor.

Cum tantum dedecoris in expilando pumicandoq; corpore fuerit incalentibus illis thermis, miror, cur Herculi deorum fortissimo *calida balnea* adscripserit antiquitas? quæ instar muneris Vulcanus Herculi dono dederit, Ibicus poeta Lyricus apud Scholiastem Aristophanis Nebulis Act. 3. sc. 3. in choro.

ποῦ ψυχρὰ δῆτα πώποτ' εἶδες ἡράκλεια λουτρά.
καί τοι τίς ἀνδρειότερος ἦν.

Vertit Frischlinus:

Et vbi tu vnquam frigida vidisti balnea Herculana:
Et quis erat Hercule fortior.

Et Herculaneas thermas insinuat Athenæus lib. 12. dipnosophist. cap. 2. & Pindar. Nem. od. 4.

οὐ θερμὸν ὕδωρ τόσον
γε μαλθακὰ τεύχει
γυῖα, τόσσον εὐλογία
φόρμιγγι σύναορος.

Neque calida aqua tantum mollia efficit membra, quantum laus cytharæ comes. In balneis & carmina recitabant, & ea quæ inaudiuerant, referebant, quare nomine garrulitatis balneatores notati, Erasmus Roterod. Chiliad. 1. cent. 6. Adagio 70. & aliquot locis Petronius, vt ab aliis obseruatum. Q. Horat. lib. de Arte poet.

———*Bona pars non vngues ponere curat*
Non barbam, secreta petit loca, balnea vitat.

A Frequentia in thermis furta, Q. Flor. Tertull. lib. de fuga in persecutione; *Inter tabernarios, & lanios, & fures balnearum, & aleones, & lenones Christiani quoque vectigales continentur.* Idem lib. de Idololatria; *Credo & fures balnearios suis quoque manibus viuere.* Paulus IC. *l. 3. ff. de offic. præfecti vig. Aduersus capsarios quoque qui mercede seruanda in balineis vestimenta suscipiunt, iudex est constitutus, vt, si quid in seruandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat.* Erant ergo hi fures seu capsarii inter seruos, eorumB que furtum par sacrilegio, erant enim ἱερὰ θερμὰ λουτρά, *sacra calida balnea*, vt loquitur Aristoteles Problemat. sect. 24. num. 19. Romæ pœna duplionis huiusmodi furibus statuta, Athenis mors, Demosthenes orat. contra Timocratem, cuius verba vide apud Petrum Victoriũ variar. lection. lib. 7. c. 18. Q. Catull. epigr. 31.

O furum optime balneariorum
Vibenni pater, & Cinæde fili:
Nam dextra pater inquinatiore.

Pergo ad ministros reliquos: erant in balneis, quiC bus aqua commissa; caue tamen confundas eos cum *aquaria prouincia*, vt est apud Tullium in Vatinium. Nam *Aquaria prouincia ingenuis concedebatur*, quos Zeno Aug. *Hydrophylacas* vocat *l. 10. C. de Aquæductu.* Hoc est, *aquarum*, vt puto, publicarum, *custodes*, isti inter seruitia, Rhodigin. lib. 18. ca. 40. & Iurisconsulti definiunt, Iul. Pollux lib. 3. cap. 4. σκαφηφόρους, οὕτω δὲ τοὺς μετοίκους ὠνόμαζον, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν ὑδροφόρους, ἀπὸ τοῦ ἔργου ἑκατέρους. *Inquilinos scaphigerulos, & mulieres eorum aquigerulas vocabant, vtrosque scilicet ab* D *officio nominantes.* Quæ non de balneorum modo vsu, sed & de qualibet aquæ gestatione. Nam Xenophon expedit. Cyri Minoris lib. 4. ὑδροφορούσας γυναῖκας, & ὑδροφοροὺς *mulieres aquam gerentes, & aquigerulos*, dixit, forte ad eum morem Romani venalem aquam per aquarios inferri definiebant. Iuuen. Sat. 6. v. 333.

———*Veniet conductus aquarius.*

Primus vsus honestus legitimusque, nam lauantibus aquæ aspersio necessaria, quam eunuchi, aliique E serui in conchis adferebant, at postea, quia tunc maxime temporis dominas alloqui licebat remotis testibus, lenones & stupri conciliatores, *Aquarioli* dicti, Fest. lib. 1. *Aquarioli mulierum impudicarum sordidi asseclæ.* Glossæ veteres, *Aquarioli* βαλλάδες, *Bacariones*, & in iisdem *Bacario* πορνοδιάκονος Gallice, *inaquereau*. Adrian. Turneb. lib. 14. cap. 12. Accius Plaut. Pœnulo Act. 1. sc. 2.

Seruulorum sordidorum scorta diobolaria.

Ælius Lamprid. in Commodo; *Auriga habitu cur-* F *rus rexit, gladiatoribus conuixit, aquam gessit, vt lenonum minister, vt probris natum magis, quam ei loco eum crederet, ad quem fortuna prouexit.* Q. Tertullian. Apolog. cap. 43. *Si qui forte verè de sterilitate Christianorum conqueri possunt, primi erunt lenones, productores, aquarioli, tum sicarij, venenarij, magi, item aruspices, arioli, mathematici.* Vbi male reposuerunt pro *aquarioli*, *variarioli*. Renatus Laurentius obseruat. L. Apul. lib. 2. Apologiæ; *Hisce auditis exacerbatus aquariolus iste vxoris suæ, ita ira extumuit, ita exarsit furore, vt in fœminam*

nam sanctissimam & pudicissimam , præsente filio eius dignacubicula diceret. Cl. Claudian.lib.1.in Eutrop. A

Pectebat dominæ crines, & sæpe lauanti
Nudus in argento lymphas portabat alumnæ.

Quæ non tantum de balneis intelligenda , sed de quolibet expiamine post coitum , fœminæ enim à coitu se expurgabant. Sueton. Augusto cap.94. *Quasi à concubitu mariti se purificasset,* Ælian.li 4.var.histor. cap.1. ait. *Dardanenses Illyricos ter in tota vita ablui solitos,* ἐξ ὠδίνων, κὴ γαμοῦντες, κὴ ἀποθνήσκοντες , *post partum,cum nuptias ineunt,cum mortem oppetunt.* Et est quædam imago eius rei apud Plinium de Leæna lib. 8.cap.16.in principio & allusit Alcæus. B

πόρνη κὴ βαλανεὺς ταυτὸν ἔχουσ' ἐμπεδέως ἔθος
ἐν ταυτᾷ πυέλῳ τόν τ' ἀγαθὸν τόν τε κακὸν λόει.

Meretrix & balneator eundem habent perpetuo morem,in eodem solio & probum, & improbum lauat. Petronius seu Ouidius, seu incertus author in catalectis Priapeiis:

Vade per has vites,quarum si carpseris vuas,
Quas aliter sumas,hospes habebis aquas.

P. Ouid.lib.3.Amor.eleg.6. C

Neue suæ possent intactam scire ministræ,
Dedecus hoc sumpta dissimulauit aqua.

Et lib.3.de Arte:

Et tamen vlla viro mulier,non expedit,inquit,
Quid nisi quàm sumis dic mihi perdis aquam?

M.Tull.orat.pro M. Cælio. *Ideo aquam adduxi, vt ea tu inceste vterere.* Idem Ouid.eodem libro :

Scilicet obstabit custos,ne scribere possis,
Sumendæ detur cum tibi tempus aquæ.

M.Valer. Martial.lib.2.epigr.50. D

Qua tibi parte opus est,Lesbia,sumis aquam.

Asseruabatur hæc aqua curtis calicibus. Idem libr.1. epigr.93.

Nec curtus Chiones Antiopesque calix.

Et lib.3.epigr.80.

Curtaque Ledæ sobrius bibat testa.

At in balneis subministrabatur vasis argenteis quæ *lauationem* appellant ICti. Claudian. proxime supra citatus. Vlpian.l.25. *Ornamenta muliebria sunt, quibus mulier ornatur,veluti inaures, armillæ, viriolæ, annuli præter signatorios,mundus muliebris est,quo mulier mundior fit, continentur eo specula, matulæ, vnguenta, vasa vnguentaria, & si quæ similia dici possunt, veluti lauatio, riscus.* In Antuerpiana editione legitur *labatio,* antiquo ritu, nam B. in V. sæpe permutabant. Antonius Contius censuit legendum, *alabastrites.* Male. Phædrus Tiberii libertus lib.4.Fab.63. E

Seponit mœcha vestem,mundum muliebrem
Lauationem argenteam,eunuchos glabros,
Lanificæ agellos. F

Lauatio hæc argentea, vel est, quam aquariolus adferebat, vel labrum ipsum, seu lebetes, quos constat argenteos fuisse inualescente luxu. Stat. lib.1. sil. 5. v.47.

Nil ibi plebeium,nusquam temesæa videbis
Aera,sed argento fœlix propellitur vnda,
Argentoque cadit,labrisque nitentibus instat
Delitias mirata suas.

Concha fuit priuata hæc lauatio. Vet. Glossarium: ἔγχει ὕδωρ περὶ χεῖρας κόγχη, *adfer aquam manibus concha.* Paulus IC.lib.3.sententiar.tit.17. *Mundo muliebri legato ea cedunt, per quæ mundior mulier lautiorque efficitur,veluti speculum,conchæ.* In principio fictiles hæ conchæ,vetus Scoliast. Iuuenal.ad sat.3.v.277. *Pelues,inquit,conchæ,in quibus pedes lauant vt vasa fictilia,* ποδόνιπτρα. At postea è *Margaritis,* Horat.l.4.od.12. sine *onyce.* Catull.epigr. 63. quæ primitus loco tubarum , Meursius multis obseruat ad Lycophronem. aut ex ære. Gloss. Isidor. *Barcanda,concha ærea.* Lucan. lib.9.v.349.

———*Ventosa perflantem murmura concha.*

Claudian.de Nupt.Honorii & Mariæ:

———*Seu concha Libycum circumsonat æquor.*

Argentea fuisse, hæc ornamenta notum, Claudian. epigrammate de concha:

Transferat huc liquidos fontes Heliconia Nais,
Et patulo conchæ diuitis orbe fluat.
Namque latex doctæ quæ lauerit ora Serenæ,
Vltra Pegasæas numen habebit aquas.

Sidon. Apollinar.lib.4.epist.8. & ibi eruditissimus Sauaro:

Nam cum dignatur regina hic tangere vultus,
Candor in argentum mittitur è facie.

Felix Ennodius Ticinensis epigr.93.

Parturit vnda sitim,quam splendens concha ministrat.

Non aquam modò,sed & vnguentum his conchis asseruatum. Q.Horat.lib.2.od.7.

———*Funde capacibus*
Vnguenta de conchis.

Inde data fabulæ occasio, *Venerem in concha natam;* siue, vt alii contendunt, *concha in Cyprum delatam.* Dyonisius Lambin. ad M. Plauti Rudentem Act.3. sc.3.

Te ex concha natum esse autumant, caue
Tu harum conchas spernas.

Supererat dicendum de linteis; oleo, vnguentis, & strigilibus , quibus ad corpus fricandum vtebatur, sed omnia iam ab aliis præoccupata sunt, explicataque: vnoque nomine *balnearia* appellabantur, quæ peregrinaturi secum veluti viaticum necessarium côuehebant, vt ex Plauto in Mercatore apertum.

Tollo ampullam atque hinc eo.

Et de Strigilibus Suid. in voce ξλεγγίς vet. Scoliast. Iuuen.sat.3.v.263. *strigulam* vel *Xistram* vult dici, Iul. Pollux lib.7.ca.33.tit.7. docta inuenire est apud Petrum Colium ad lib.2. Florid. L. Apuleii.

PARALIPOMENA.

De pistrinis & de primo molarum vsu.

Molarum vsus antiquissimus fuit , & à Cerere profectus, *quæ homines,molere docuit prima.* Plin. lib.7.cap.50. licet Stephan.lib.de vrbib.inuentionem *Milanti* cuidam assignet in voce Μυλαντία. adeoque etiam temporibus heroicis cognitus. Nam in horto Alcinoi Pheacum principis mola reponitur libr. 7. Odyss.v.105.apud Homerum:

Αἱ μὲν ἀλετρεύουσι μύλης ἔπι μήλοπα καρπόν.

Aliæ quidem molunt sub mola pomacei coloris frugem.

Græci à τρέπω, *verto*, *trapetum*, vocarunt, quod nempe circumacto lapide, vt iam dicam, frumenta tererentur. Martialis lib.7. epigr. 27. ea voce vtitur. Et lib.13. epigr.36.

Hæc quæ Picenis venit subducta trapetis,
Inchoat, atque eadem fudit Oliua dapes.

Statius lib.2. syl.7.

Vnctis Bœtica prouocas trapetis.

Paulus IC. lib.3. sententiar. tit.7. *Cogendorum fructuum causa comparata, instrumento cedunt, velut corbes, aluei, falces messoriæ, & fœnariæ, item molæ oliuariæ.* Eadem vox vsurpata *l.21. ff. de instructo.* adi ad *legem 19. ff. locati.* At Varro, non a *vertendo*, sed à *terendo* vult *trapetum* dici lib.4. de ling. Lat. vt & *molam à molendo, quod iniecta molentur, siue terantur, aut comminuantur*, licet à *rotunditate sui* vocatam, vt *mala pomorum* contendat Isidor. lib.20. cap.8. Columella Rei Rusticæ lib.12. cap.50. legatur. Dicitur & *Moletrina pistrinum*, Cato apud Nonium cap.1. num.320. *Neruo, carcere, moletrina.* Notauit Guil. Budæus *in legem si seruus §. si fornicarius ff. Commun. prædior. in prioribus annotat. ad pandect.* Certum est primitus *trusatiles* fuisse molas, quæ circumactæ manuum agilitate & robore fruges tererent. A. Gell. lib.3. capit.3. *Ob quærendum victũ ad circumagendas molas, quæ trusatiles appellantur, operam pistori locasset.* Ideo *manuales* dicuntur Seruio Honorato ad v.274. lib.1. Georg. vbi de rusticorum laboribus:

Sæpe oleo tardi costas agitator aselli,
Vilibus aut onerat pomis, lapidemque reuertens
Incussum, aut atræ massam picis vrbe reportat.

Lapidem incussum rectè dixit (Suidas ἄκον, vocat, *asinum*) nam *circumacto lapide frumentum terebatur.* Eodem lib. v.267.

Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.

Vt & lib.1 Æneid. v.184.

Et torrere parant flammis, & frangere saxo.

Vbi Seruius, *torrebantur fruges in Pilis, & pinsebantur, neque molebantur.* Lucret. Carus lib.1. de nat. reg.

——Fruges quoque sæpe minutas
Robore cum saxi franguntur.

In MS. codice erat exaratum.

——Minacis
Robore cum saxi.

Stat. lib.1. Thebaid. v.524.

His labor inserto torrere exanguia ferro
Viscera cæsarum pecudum, his cumulare canistris
Perdomitam saxo Cererem.

Posterioribus deinde sæculis etiamsi ritus mutatus fuerit, mansit tamen loquendi eadem consuetudo. D. Ausonius in Mosella:

Nobilibus Gelbis celebratur piscibus, ille
Præcipiti torquens cerealia saxa rotatu,
Stridentesq; trahens per læuia marmora serras.

Sed tamen æuo Ausonii nullæ trusatiles manibus molæ, sed asinariæ, quas nempe asini versarent, tectis capitibus velataque facie, L. Apul. Milesiar. lib.9. *Molæ, quæ proxima videbatur, matutinus adstituor, & illico*

A *velata facie, propellor ad incurua spatia flexuosi canalis, vt in orbe termini circumfluentis reciproco gressu, mea recalcans vestigia, vagarer errore certo.* Achmes oneir. c. 195. μύλωνα ἀλήθοντα ὄνῳ δυνατῷ, *pistrinum in quo asinus robustus moleret.* Et mali serui pro pœna molis applicabantur. P. Terent. Andria Act.1. sc.2.

Verberibus cæsum te Daue in pistrinum
Dedam vsque ad necem.

Vet. Scholiast. Iuuenal. ad v.67. Sat.8.

Segnipedes dignique molam versare Nepotis.

B Atque hi serui in pistrinum detrusi, solebant nomine *asinorum* appellari, & molæ ipsæ *præsepia*. Vnde in MS. codice Plautino titulus concipiebatur, *Plauti Asinij Amphytrio*, qui mutandus in istum *Plauti Asinij Amphytrio*. Nam serui ergastulo huiusmodi inclusi tanquam laboris omnigenæ patientes, quales sunt asini, molis appliciti sic vocabantur, notatum scio à Ioan. Meursio insigni eruditione viro. Criticar. Exercitat. parte.1. cap.9. Et certum est ex Aulo Gellio supra laudato, Plautum *in pistrino quasdam è comedijs*
C *suis scripsisse*; & seruilibus addictum fuisse operibus. locus est apud ipsum in Curculione Act.2. sc.1.

Panes, parasitus quia non rediit Caria,
Afferre argentum credo, nam si non ferat,
Tormento non retineri potuit ferreo.
Quin reciperet se huc esum ad præsepim suam.

Quem locum longe aliter concipiunt alii, inter quos Nonius cap.3. num.160.

Quin reciperet se huc cessum ad præsepiam suam.

Sed melior prior lectio, vel ipso Plauto iudice in
D prologo Casinæ:

Qui sibi vxorem poscat, scit, si id impetret,
Futurum quod amat, intra præsepes suas.

Et videntur mihi non molarii tantum serui, sed quilibet alii *stationem* in domibus priuatis dominorum habuisse, quæ *præsepe* diceretur, quod quasi par iumentorum & seruorum esset conditio. Testis M. Terentius Varro lib.1. de Republica: *Contra hic laudabatur ab illis, is habebat culinam rusticam, vnam præsepiam latam, cellam vinariam.* Huc pertinet locus
E Claudian. li.1. in Eutrop. à nullo hactenus explicatus.

Hæcne erat hæc Ptolomææ fides, hæc profuit ætas
In gremio consumpta tuo, lectusque iugalis,
Et ducti toties inter præsepia somni?

Postea & *aquariæ molæ* in asinariarum locum substitutæ. Pallad. Rutil. rei rust. lib.1. ca.42. *Si aquæ copia est, fusura balneorum debent pistrina suscipere, vt ibi formatis aquarijs molis, sine animalium vel hominum labore frumenta frangantur.* Qua ratione confici huiusmodi aquariæ molæ debeant, docet M. Pol-
F lio Victruuius Architect. li.10. c.10. & meminit Zeno Imp. l.10. C. de *Aquæductu. suburbanum vel prædium, vel balneum, vel aquæ mola, vel hortus, ad cuius visum aqua publica fuerit deriuata.* Licet alii perperam legãt pro *aquæ mola*, *aquariola*. Et Valentinianus & Valens Augg. C. Theodos. *de Canone frumentario vrbis Romæ* l.4. *Improborum petitiones, qui impudentius ausi sunt postulare pensiones, aquæ molarum, quæ vrbi venerabili annonas abundantius præstitissent, quinque librarum auri mulcta infligat.* Notat Iacob. Cuiacius, aquariæ molæ

rotis

rotis subleuatis inuersisque suppeditabatur aqua, eique muneri iuncti asini, equi, & equæ. Secundus vetus poeta lib. 1. Antholog. cap. 33. epigr. 21.

τίπτε τὸν ὀγκηςὴν βραδύπουν ὄνον ἄμμιγ' ἐν ἵπποισ
Γυρὸν ἀλωεινοῖσ ἐξαλάατε δρόμον;
Οὐχ ἅλις ὅττι μύλοιο περίδρομον ἄχθος ἀνάγκης
Σπειρηδὸν σκοτόεις κυκλοδίωκτος ἔχω;
Ἀλλ' ἔτι καὶ πώλοισιν ἐρίζομαι.

Cur rudentem tardum asinum simul cum equabus in rotundum in areis triturantibus agitatis cursum? nonne satis est, quod molæ circularium onus necessitatis conuolutim oculis clausis in gyrum actis, habeo? quin adhuc cum equis cursu contendamus? Neque illud præter eundum, quod ab Artemidoro Oneirocrit. lib. 2. ca. 47. traditum: μύλος ἀεὶ τῶν σκληρῶν καὶ πονηρῶν πραγμάτων λύσιν, καὶ πιςὸν θεράποντα σημαίνει. *Mola semper durorum & difficilium negotiorum solutionem portendit, & fidelem seruum significat.* Denique sciendum & pistrino seu molæ suũ fuisse numen, suumque Deum tutelarem. Iul. Pollux Onomast. lib. 7. capit. 33. tit. 8. μυλωθρὸς, μύλων, μύλη, προμυλαία θεὸς, καὶ εὔνοσος. *molitor, mola, pristinum, dea molaris, & beneuola.* Sed & *Promylius* Deus semper ante molas collocabatur, *ob suauem alimoniam.* Suid. in voce προμύλιος θεὸς. Adi ad Tiraquellũ Commentario ad Alexandrum Neapolitanum lib. 3. Genialium dierum cap. 11.

De populo Romano, & eius prima diuisione.

CAP. XV.

HActenus de Vrbe dixi, quomodo ea à Romulo primum condita, & à sequentibus Regibus, ac demum ab Imperatoribus, subinde aliis atque aliis montibus ac collibus Pomerio inclusis ampliata, & ab Octauio Augusto in XIV. regiones descripta sit: nunc institutus ordo requirere videtur, vt de incolis etiam nonnihil dicatur. Fuerunt igitur incolæ huius Vrbis appellati ciues Romani, quos Carolus [*Lib. 4. cap. 1. de Antiquo iure ciuium Romanorum.*] Sigonius, vir clarissimus, ita definit, quod sint homines liberi, qui Vrbem agrumve Romanum inhabitarent. Quæ definitio cum sit generalior, & potissimum de iis, qui sub Regibus fuerunt, intelligenda, addit deinde aliam specialiorem, & quidem de iis, qui libera Republica optima lege id nomẽ habuerunt. Optima, inquit, lege, is mihi ciuis Romanus videtur, qui domicilium, qui tribum, qui honorum potestatem est adeptus. Atque hæc prolixè & eruditè explicat: quæ, qui vult, legere poterit. Nos verò iis omissis, de eius ciuis, cuius definitionem modo recitauimus, præcipuis diuisionibus, quarum cognitio ad multa veterũ, & classicorum Scriptorum loca intelligenda proderit, agemus. Inuenimus autem in veteribus Scriptoribus populum Romanum variè, aliis tamen atque aliis temporibus diuisum esse. Primum quidem in Patricios & plebeios: inde in Tribus: tum in Curias

A distributum: iterum in Classes & Centurias: rursum in Senatores, Equites, & Populum, post, in Optimates & Populares: in Nobiles præterea, Nouos & Ignobiles: mentionem etiam fieri video Ingenuorum, Libertorum & Libertinorum. De his singulis operæ pretium erit, quid veteres Scriptores tradiderint, indicare. De Tribubus, Curiis, Centuriis, & Classibus, cum ea ad tractionem de Comitiis commodius referri possint, hic dicere supersedebo. Patriciorum igitur & Plebeiorum discrimen, & iura
B primum recitabo: [*Patricius secundum Plutarchum & Velleium Paterculum dicti Senatores liberi quod patres ciere possent, ideoque scribendum Patricius per c. non Patritius per t. Aldus Manutius in orthographiæ ratione. Hadr. Iunius in nomenclatore*] inde de Patronis & Clientibus, cum ex hac prima diuisione originem suam trahant, dicam: tertio loco de tribus discretis ordinibus, Senatorio, Equestri & populari, vel Plebeio, verba faciam: tum quid de Optimatibus & Popularibus scriptum repererim, referam: post etiam
C de Nobilibus, Nouis & ignobilibus, quinam ij fuerint, disputaturus: ad extremum, qui Ingenui, qui Liberti, quique Libertini dicti fuerint, explicabo.

Prima igitur diuisio post Tribus & Curias, facta est in Patricios & Plebeios instituta ab ipso Romulo primo Romanorum Rege, de qua Dionysius lib. 2. sic scribit: Illustres, inquit, genere, & virtute celebres, opibusque, vt tum ferebant tempora, abundantes, quibus essent liberi, secreuit ab obscuris, egenis, & humilibus. Inferioris fortunæ homines Plebeos vo-
D cauit. Hi Græcis sunt δημοτικοί: Potiores verò Patres, siue quod ætate anteirent alios, siue quod haberent liberos, siue propter nobilitatem generis, siue propter hæc omnia. Hæc Dionysius. Et addit, hunc morem sumptum esse ab Atheniensium Republica, qui etiam bifariam distributa multitudine, Patricios appellarint ex illustribus familiis, & pollẽtes opibus, penes quos fuerit ciuitatis regimen: cæteros ciues rusticos, quibus nullum in Republ. fuerit suffragium. Quod verò officium fuerit, tum Patriciorum, tum
E Plebeiorum, idem subiicit, inquiens: Romulus postquam discreuit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid vtrisque faciendum: vt Patricii sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderent, secum Rempublicam administrarent, res vrbanas obirent: Plebeij verò ab his negotiis immunes (quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam) agros colerent, pecora alerent, exercerent quæstuosa opificia, ne seditiones orirentur, sicut in aliis ciuitatibus, dum humiliores protru-
F duntur cubito à potentioribus, aut egeni, ac viles excellentiorib. inuident, &c. Hæc ille. Qui tamen paulo post scribit etiam hoc interfuisse inter Patricios & Plebeios, vt quoties Patricii conuocarentur à Regibus præco quemq; suo ac paterno appellarit nomine: Plebeios verò ministri quidam cornibus bubulis concinentes in concionem contraxerint. Et hæc quidem primis temporibus differentia inter Patricios & Plebeios fuit. Procedente autem tempore, & impetratis à Patriciis Tribunis plebis, plurima dignita-

gnitatum & honorum ornamenta: vt, Sacrorum quorundam curationem, Magistratus Curules, Consulatum, Dictaturam, Censuram, &c. quæ anteà solis Patriciis concessa erant, per tribunos suos Plebs Patribus extorsit: sicuti etiam connubiorum inter Patricios & Plebeios communionem, vt suo loco dicetur.

PARALIPOMENA.

Ad Cap. XV.

Antiquissima ciuitatis discretio ab ipso Romulo facta.

Romulus vrbis fundamentis iactis curam de ordinando ciuitatis statu gnauiter adhibuit, & quosdam iuniores mille numero armatos pro salute noui regni excubare præcepit, vnde & *militis* nomen Isidor. lib. 9. Etymolog. capit. 3. centum deinde ex senioribus elegit, quorum consilio omnia ageret, quos *Senatores* appellauit, *propter senectutem*, vt loquitur Eutropius statim in limine suæ historiæ. Vnde & lunam in calceis ferebant dimidiatam, quæ centenarii numeri erat nota, quod nempe in prima diuisione ciuium *centum tantum patres* fuerint. Alexander Neapolitanus libr. 5. capit. 18. qui autem *seniores* dicantur, qui *iuniores* Seru. ad v. 304. lib. 6. Æneid.

——Sed cruda Deo viridisque senectus.

Et secundum hanc diuisionem, leges etiam ab eodem Romulo latæ, quarum nonnullæ ciuicam disciplinam, aliæ castrensem spectabant, fragmenta collegerunt viri docti nostro æuo, & ego digeram libr. 8. cap. 5.

Etiam deriuata consuetudo, vt alius in matrimoniis contrahendis esset modus cum senatu, & cum plebe, nempe olim promiscua inter vtrumque ordinem celebrabantur, at id postea lege lata sublatum, secutaque ob id ipsum seditio tertia exarsit, populari multitudine in montem Ianiculum duce Canuleio secedente, L. Flor. lib. 1. Hist. Rom. cap. 25. de qua re dicam infra. Et Ioan Borcholten IC. *ad Tit.* 10. *libr.* 1. *Institut.*

Quæ discretiones ita stabilitæ, vt in publicis scenicisque spectaculis diu nulla distinctio fuerit. Valer. Maximus definit libr. 2. cap. 1. tit. 16. *Per quingentos & quinquaginta octo annos Senatus populo mistus spectaculo ludorum interfuit, sed hunc morem Attilius Seranus & L. Scribonius ædiles, ludos matri Deum facientes, superioris Africani sententiam secuti, discretis Senatus & populi locis, soluerunt, eaque res euertit animum vulgi, & fauorem Scipionis magnopere quassauit.* Eleganter eandē rem expressit M. Tull. Orat. de Aruspic. Responsis. *Quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum, in ipso matris magnæ conspectu Megalensibus fieri concelebrarique voluerunt? qui sunt more institutisque maxime casti, solemnes, religiosi, quibus ludis primum ante populi concessum senatui locum, P. Africanus iterum cos. ille maior dedit.* Vbi puto *Megalensibus*, esse glossema, delendumque è textu, in quem in-

A scitia librarii, aut scioli alicuius, irrepsit. Idē in Orat. pro Cornelio perduelli: *P. Africanus ille superior, vt dicitur, non solus à sapientibus hominibus, qui tum erant, verum etiam à se ipso accusatus sæpe est, quod cum cos. esset cum T. Longo passus esset, tum primum à populari consessu senatoria subsellia separari?* Quod anno septimo post secundam cum Cathaginiensibus pacem factam contigisse viri eruditi obseruant ex Appiano Alexandrino in Libycis.

Exinde orta sunt nomina, variaque sedilia in ludis
B spectaculisq; concedi cœpere secundum vniuscuiusque dignitatem; *Senatoribus orchestra, Buleuticum, optimatibus proscænium, pulpitum, Imperatori podium, equestri ordini quatuordecim gradus, fœminis cathedræ, deniq; & plebi popularia,* vt fuse dissero infra lib. 5. c. 4.

Diuisionem istam excepit altera, qua tota ciuitas in *plebem & optimates* discreta, plebs denuo in *classes, tribus*, aut *centurias* distributa, adeo vt Dominus seruum suum manumittens tribum ei mercaretur, qui veluti primus ciuicæ dignitatis gradus, vt in tractatu
C de seruis expediam, optimates vel patres erant vel patricii, qui nempe à patribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

De Patronis & Clientibus.

Cap. XVI.

Diuiso vniuerso populo ad hunc modum in Pa-
D tricios & Plebeios, arctissimo eos Romulus vinculo colligauit. Commendauit, inquit Dionysius, Patriciis Plebeios, optione cuiq; è vulgo data, vt quē vellet, Patronum sibi legeret. Et inter alia, conferens hunc morem cum Thessalorū & Atheniensiū Priscorum instituto, ait Romulum hoc negotium appellatione decora cohonestasse: nominando Patronatum tutelam pauperum, & humilium: addidisse etiam vtrisque commoda officia, excogitata ciuili & perhumana copula. Constabat autem ius Patronatus, vt idem refert, officiis eiusmodi, iam inde apud Ro-
E manos durantibus. Patronos oportebat Clientibus respōdere de iure, cuius illi rudes essent, & absentium æquè, ac præsentium curam gerere, facientes quicquid pro filiis parentes solent facere: quod ad pecunias & contractus attinet, & sustinere accusatoris impetum: &, vt compendio dicam, quietem eis, quā maximè opus haberent, parare à priuatis publicisve negotiis. Vicissim Clientum erat, Patronos iuuare elocantes filias, si his parum esset pecuniæ: & ab hoste captiuos redimere, vel ipsos, vel eorum filios:
F priuatarum quoque litium perditarum æstimationes, & mulctas publicas pecuniarias pro eis soluere, idque sumptu proprio, non quasi fœnoris loco, sed ob referendam gratiam. Publicorum quoque impendiorum, quæ Magistratuum honorumve causa fiunt, esse participes non secus, quàm coniunctos genere. Commune autem vtrisque erat, [*Idem A. gellius docet libro* 5. *cap.* 13. *& libro* 20. *cap.* 1.] nefas esse alteris accusare alteros, aut aduersum dicere testimonium,

monium, ferrevéve ſuffragium, aut cenſeri inter inimicos: quod ſi quis deprehenſus eſſet aliquid horum facere, tenebatur lege de Proditoribus, quam ſanxit Romulus, conuictumque eius criminis, cuiuis licebat, vt Diti ſacrum, interficere: (mos enim Romanis, quos vellent impunè occidi, eorum corpora deuouere Deo cuipiam, præcipuè Dijs inferis, quos fecit Romulus.) Quapropter per multas ætates permanſerunt mutua Patronorum ac Clientum officia, haud ſecus, quàm cognatæ neceſſitudines, poſteris per manus tradita. Et maxima laus erat Nobilium habere Clientes quamplurimos, tam hęreditariarum clientelarum, quàm partarum virtute propria: Ingenſque certamen erat vtriſque, ne vincerentur mutua gratia, & beneuolentia: dum Cliẽtes nullum Patronis negarent miniſterium: viciſſim Patroni nullo corrumpi poſſent pretio, vt Clientes moleſtari ſinerent. Tanta illis erat in omni vita temperantia, & fœlicitatem virtute, non fortuna metiebãtur. Nec tantùm in ipſa Vrbe plebs tuta erat Patriciorum patrocinio: ſed & coloniarum & ſociarum, ac amicarum ciuitatum, & bello ſubactarum, quæque ſuos habebat Patronos, quoſcunque vellet è Romanis ciuibus. Et ſæpenumero Senatus controuerſias ciuitatum, ac gentium ad earum Patronos remiſit, eorumque iudicia rata habuit: adeoq; ab his initijs ex auctoritate Romuli, firma Romanis coaluit concordia, vt per DCXXX. annos nunquã ventum ſit ad cædem & ſanguinem: multis licet ac magnis inter plebem & honoratos exortis controuerſijs de Republica, vt ſolet fieri in omnibus tam paruis, quàm magnis ciuitatibus: ſed parentes, & monentes mutuum, partim concedentes, partim impetrantes à volentibus, per expoſtulationes ciuiles componebant negotia, &c. Hæc Halicarnaſſæus. Eadem tradunt Liuius lib. 1. & Plutarchus in Romulo, ſed breuius.

Ad Cap. XVI.

PARALIPOMENA.

Qui nomine populi contineantur, quotuplex clientela, quod ius patronatus?

NOmine populi tota ciuitas comprehenſa: Donat. in Adelph. prologo. Lucil. lib. 1. Satyrar.

Quo pacto populum, atq; vrbem ſeruare potis ſit
Amplius Romanam. L. Flor. lib. 4. c. 2. *Inuidens Fortuna principi gentium populo.* C. Plin. nat. hiſt. lib. 22. c. 3. *Corona quidem nulla fuit graminea nobilior in maieſtate populi terrarum principis.* L. Sen. lib. 2. controuerſ. 1. *Colit etiamnum in capitolio caſam victor omnium gentium populus, & lib. 4. controuerſ. 7. Romanus populus hoſtem veneno vinci noluit.* Iuſtinian. Aug. § *plebs. Inſtitut. de iure nat. gent. ciuili. Plebs à populo eo differt, quo ſpecies à genere, nam appellatione populi vniuerſi ciues ſignificãtur connumeratis etiam patricijs, & ſenatoribus.* Sic & Homerus Agamemnonem vbiq; ποιμένα λαῶν *paſtorem populorum* appellat, ſub quo nomine & alij reges etiam comprehenſi. Q. Horat. lib. 1. od. 2.

A *Lætus interſis populo Quirini.*
Ouid. lib. 7. Met.
Dicta refert rector populorum talia centum.
P. Maro lib. 1. Æneid.
Hinc populum late regem.

Non tamen ſub populi nomine plebs comprehenſa, clare T. Liuius 1. Decad. lib. 2. *Conſul Appius negare ius eſſe Tribuno in quemquam niſi in plebeium, non etiam populi ſed plebis eſſe magiſtratum.* Valer. Max. lib. 2. c. 2. nu. 6. *Penes quos Senatus & equeſtris ordinis, & vniuerſæ plebis ſummum decus erat.* Adi ad Suidã in voce πυ-
B νὸς. Et Vlpianus IC. *ſtationarios habere ad tuendam popularium quietem, l. 1. ff. de offic. præf. vrbi.* vbi *populares* puto eſſe omnes *vrbis incolas.* Claudian. lib. de bello Gildonico:

Vt dominam plebem, bellatoremq; ſenatum
Claſſibus æſtiuis alerent.

Plebs oppoſita ibi populo, qui & ſenatus, licet nõ ignorem diſtingui à Senatu populum, vt & principem, qui in locum populi ſucceſſit, vt doctiſſimus Budæus
C notat in annotationibus prioribus ad pandectas. Virgil. lib. 4. Æneid. v. 684.

Extinxi te meq; ſoror, populumq; patreſq;
Sidonio.

Papinius lib. 1. ſyl. 1.

Vtere perpetuum populi magniq; ſenatus
Munere.

Interdum etiam pro vili abiectiſſimaq; ſortis homine *popularis* vſurpatur, ſiue pro eo qui inferioris erat ordinis. C. Tacit. hiſt. lib. 4. *Cohortes quas ex veteri inſti-*
D *tuto nobiliſſimi popularium regebant.* M. Tull. orat. de Aruſp. reſponſ. *P. Clodius repente factus eſt popularis.* Et apertius Actione 7. in C. Verrem, *Homines populares aut nobiles ſupplicio aut exilio leuarentur.* Et Vlpianus *voces popularium*, dixit, id eſt, plebeiorũ, *l. 12. ff. de appell.* & relat. Et Calliſtratus IC. *Solent quidam, qui vulgo ſe iuuenes appellant, in quibuſdam ciuitatibus turbulentis ſe acclamationibus popularium accommodare. l. 28. ff. de pœnis*; licet δημόται ſeu *populares* ſint *eiuſdem ciuitatis ciues, incolæ, accolæ*, vt loquitur Plautus Aulul. ſc.
E Optati. P. Terent. Phorm. Act. 1. ſc. 1.

Amicus ſummus meus & popularis Geta.

Donatus Grammat. *popularis, eiuſdem conditionis gentiſq;.* Saluſt. *popularis ſui ſceleris, & popularis, populo amatus, & popularis ciuis, & popularis humilis & popularis vilis, è populoq; factus, vt ſi quis dicat ſordidum, popularem ciuem.* Eugraphius vetus ſcriptor ad eundẽ locum, ex Saluſtio *ſocium*, exponit, *ſiue eiuſdem conditionis.* Ex hoc ritu L. Seneca intelligendus, qui *populum* pro *qualibet multitudine* ſumit.

F *Cum tot populis ſtipatus eas,*
In tot populis vix vna fides.

Xenophon Cyropæd. lib. 6. poſt principum στρατιωτῶν δῆμος, *militaris populus, vulgus militũ*, vt loquitur Tacitus lib. 5. Annal. Deriuatum hinc nomen *popularis*, vt ſit is qui populo charus acceptuſq;, & *popularitas*, gratia apud principes populi, ſeu plebeiam multitudinem inita. Euripid. Hecuba v. 254. ὅσοι δημηγόρους ζηλοῦτε τιμάς. *quicunq; populares ſectamini honores.* Sidonius Apollin. Carm. 23. v. 142.

Vir semper popularitate crescens,
Et iuste residens in arce fandi.

Et eodem carmine v.400.

Alter dum popularitate gaudet.

Papin. Stat. lib.2. syl. vlt.

Et gratum popularitate Magnum.

M. Lucan. lib.1.

——— *totus popularibus auris*
Impelli.

Quia Seneca *populum amicorum pro frequentia* vsurpauit, aut multitudine, seu quod idem est, pro *clientela*, de ea hic agamus. Quæ vel in foro, quoties aduocatione potentiorum egebant tenuioris sortis homines. Vet. Scholiast. Iuuen. sat.7. v.142. *Togati sint tibi ante pedes qui litigent, qui te consulant. Et patronus causarum actor.* Diocletian. Imp. *l.4.C, de postul. & aduocatos patrocinia præstare dixit* Valentinianus Aug. *l.6.C.eod.tit.* M. Martialis *querulos* ob id appellat clientes lib.1. epigr.50. & lib.4. epigr.89. Isti cum dignam facundiæ patroni sui mercedem exhibere non posset, Ianuas tamen corona imposita honestabant. L. Seneca lib.2. de ira cap.7. *Iudex damnaturus quæ fecit eligitur, & corona pro mala causa, bona patroni voce corrupta.* Iustus Lipsius, *coronam, audientiam*, interpretatur, *siue consessum aut multitudinem spectantis populi.* Sed indubiè de corona, quæ victoriæ iudicium offerebatur aduocato, loquitur Seneca. D. Auson. in professorib. Carm.2.

Palma forensis, & Camænarum decus,
Exemplar vnicum in literis.

Elias Vinetus *bonum oratorem & poetam* exponit; sed non sufficit. Quippe palma hæc forensis seu corona foribus vt dictum est, suffigebatur. Auctor carminis incertus ad Pisonem:

——— *licet exercere togatæ*
Munera militiæ, licet & sine sanguinis haustu
Mitia legitimo sub iudice bella mereri,
Hinc quoq; seruati continget gloria ciuis,
Altaq; victrices intexent limina palmæ.

M. Martialis lib.7. epigr.27.

Sic fora mirentur, sic te palatia laudent
Excolat & geminas plurima palma fores.

D. Iuuenal. Sat.7. v.118.

——— *rumpe miser tensum, iecur, vt tibi lasso*
Figantur virides scalarum gloria palmæ.

Vet. scholiast. *Scalæ stationum scilicet, ad instar gladiatoriæ victoriæ, scalas, armariola gladiatorũ, vel vt quidã casea* (legendum est omnino *casæ*) *& stationes. Cicero in Corneliana, conrepsit, inquit, in scalas. Armaria n. aduocatorum apud veteres scalas habebant.* Quare miror quendam in re obuia & expedita tricas agere, & de alieno labore triumphare, aut verius malignè ab alijs tentatum dissimulare, ad C. Suetonij Domitianum cap. vlt. cum lippis & tonsoribus, quod dicitur, res sit decantatissima, & Martialis interpretibus notata, lib.1. epigr.118.

Et scalis habito tribus, sed altis.

Denique coronæ huius forensis mentio apud Maximilianum poëtam recentem, & styli satis infoelicis, lasciui nimis, quod opusculum qui Cornelio Gallo adscribunt, næ illi vehementer errant, cum se Maximianum vocet. Is igitur eleg.1.

Sæpe perorata percepi lite coronam,
Et data sunt linguæ præmia digna meæ.

Hi Calendis Ianuarijs munuscula quædam tenuia, grati animi indicium, patronis offerebant, dixi in tractatu de strenis supra. Quo sensu Calphurnius Flaccus Declam.4. *Beneficium hæreditatis filio datur, patrono redditur.* Addendus locus D. Augustini in Homilia de Calendis Ianuarijs, quam eruditissimo Sauaroni debent literati: *Diabolicas etiam strenas & ab alijs accipiunt, & ipsi alijs tradunt.* Alcuinus; *Diabolicas etiam strenas & ab alijs accipiebant & ipsi alijs tradebant.*

Patronis suis isti omne obseruantiæ genus exhibere debebant, & patroni illis fidem, celebre apud C. Suetonium exemplum in Iulio cap.71. *Studium & fides erga clientes ne iuueni quidem defuerunt, Masintham nobilem iuuenem cum aduersus Hiempsalem regem tam enixe defendisset, vt Iubæ regis filio in altercatione barbam inuaserit, stipendiarium quoq; pronunciatum & abstrahentibus statim eripuit occultauitq; apud se diu, & mox ex prætura proficiscens in Hispaniam, inter officia statim persequentium, fascesq; lictorum lectica sua auexit.* Et par conditio clientis & liberti, vt ex Vlpiano ostendit Petrus Gregorius Syntagmat. Iur. Vniuersi l.14. cap. vlt. dictique dictione longobardica, vt puto, *vassali*, quod patronorum suorum tanquam *vasa* censeatur, quasi *vasarij*, quo nomine omne instrumentum magistratus in prouincia proficiscentis intelligitur. Adrian. Turneb. lib.21. cap.15. dicebanturque, qui rem clientis prodidissent *præuaricatores.* Antoninus Augustus *lib.1.C. de aduocat. diuers. iudicior. Et sunt clientes propinquis chariores.* A. Gell. lib.5. cap.13. Massurius Sabinus iuris ciuilis lib.3. *Officium primum tutelæ, deinde hospiti, deinde clienti, tum cognato, postea affini.* Claudian. lib.1. in Ruffin. *Profert arcana, clientes fallit.* Et suscepti; estq; lex Decemuiralis *Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto.* Quam vir multisciæ lectionis Theodorus Marcilius pleniorem vberioremque tulit ex Dionysio Halicarnassæo Hist. Rom. lib.2. *Patronus si clienti, cliensue patrono fraudem faxit, sacer esto.* Virgilius adumbrauit libr.6. Ænid. v.605.

Pulsatusq; parens, aut fraus innexa clienti.

Seruius; *Si clientes quasi colentes sunt, patroni quasi patres, tantumdem est clientem, quantum filium fallere, & hoc posse fieri ex Horatij dictis intelligitur, qui cum loqueretur de auaris potentibus ait de vicino cliente* (*lib.2. od.18.*)

——— *pellitur paternos*
In sinu ferens deos.

Vrbano tamen hoc displicet, & dicit rarũ esse hoc, magisq; contrarium, cum magis patronos decipiant frequenter clientes; vult autẽ intelligi præuaricatores, qui patroni sunt clientium, quos nunc susceptos vocamus.

Saluian. Massilien. libr.5. prouident. *Nihil susceptis tribuunt, sed sibi.* Tull. lib.5. epistol.9. *Suscipe me totum.* Est & titulus 54. Codicis Iustinianei libr.11.

Vt

Vt nemo ad suum patrocinium suscipiat vicos vel rustica- A
nos eorum.

Erat & aliud clientium genus, humiliores scilicet, tenuiorisque sortis homines, qui se tuendos protegendosque potentioribus committebant, idque à Romulo introductum magna ambitione omnibus reip. statibus retentum, Dionys. Halicarn. l. 2. histor. vnde in Philipp. 8. Tullius. *Verebatur Nucula ne tantas amitteret clientelas.* Horat. lib. 2. od. 18. citata.

Trahunt honestæ purpuras clientes.

Viri docti legunt, *clientes*, id est ancillæ, quæ pensa di- B urna reddebant dominis, vt dixi supra de lanificijs. Idem Horat. lib. 2. epist. 1.

Mane domo vigilare, clienti ponere iura.

Dominos comitabantur in forum euntes Coripp. lib. 2. Num. 6.

Intonuit patrum subitus fragor, inde clientum
Clamores crescunt.

Vt hi à patronis ingentia expectabant beneficia, & consequebantur interdum, ita mutuum ijsdem rependebant, aderantque in omnibus periculis nego- C tijsque non pace tantum & domi, sed bello etiam & militiæ: licet *clientibus onus militiæ annexum non sit.* Gerardus Niger lib. 1. de Feudis. Claudian. lib. 2. in Ruffin.

——— *Circumq; armata clientum*
Agmina priuatis ibant famulantia signis.

& cœnam popularē dominis suis in æde sacra instruebant; M. Plaut. Trinummo Act. 2. sc. 4.

Apposita sit cœna, popularem quam vocant,
Si illi congestæ sint epulæ à clientibus. D

Obiter notandum id interesse inter patronum & dominum, quod inter seruum & libertum, seu manumissum. Ascon. Pædian. in Diuinationem Tullianam. Iustinian. August. *libr. 5. C. de testament. Manumiss. quem patronum habere noluerint, dominum suum & forsitan acerbum sentiant.* Scio tamen & clientes nomine seruorum olim vocari solitos. Coripp. African. lib. 4. num. 5.

Ante pedes domini, faciunt qui iussa, clientes
Adstabant læti. E

Ante pedes, recte, quod *clientes*, *adseclas* vocet Glossarium vetus, vt notat Iacob. Cuiacius, & proprie *serui à pedibus, ad pedes, ante pedes.* Iuuenal. Sat. 7. v. 142. *togati ante pedes.* L. Sen. Epist. 27. *Habebat ad pedes hos.* Et lib. 3. de Benef. cap. 27. *Seruus qui cœnanti ad pedes steterat.* C. Sueton. Calig. capite 26. *At circum pedes dixit* Tullius 3. Verrina. M. Martial. libr. 12. epigr. 89.

Bis Cotta soleas perdidisse se questus,
Dum negligentem ducit ad pedes vernam. F

Et quia potiorq; meliorq; humani corporis pars dextera, *clientes* patronorum suorum *dextræ* appellabantur, si fidi. Stat. lib. 5. syl. 1.

——— *Vidi omni te pridem in flore nitentem*
Vidi alte propius, propiusq; accedere dextræ.

Martialis allusit lib. 11. epigr. 70.

Lydia dicebar domino fidissima dextra.

Inde Assagrius Ruizius existimauit legendum apud Corippum lib. 1. nu. 1.

Et Thomas Libycæ nutantis dextera terræ.

Sed male, retinendā enim priscam lectionem ad eum locum docui.

——— *Libycæ nutantis destina terræ.*

Et è contra serui fures, rapaces, aut parū dominis suis fidi, seu census direptores, nepotes aut prodigi, *sinistræ* dicebantur. Q. Catull. Epigr. 45.

Porci & Socration duæ sinistræ
Pisonis.

Læua quippe furtis apta. M. Plaut. Persa Act. 2. sc. 2.

Vbi est illa tua furtifica læua?

P. Ouid. lib. 13. Metamorph. fab. 1.

Conueni & timidæ, nataq; ad furta sinistræ.

Catull. Epigr. 12.

Marrucius Asini, manu sinistra
Non belle vteris, in ioco atq; vino,
Tollis lintea negligentiorum.

Andreas Alciatus IC. sui æui inter eruditissimos nominandus parerg. lib. 11. cap. 7. legit.

Inter cœnam, Asini, manu sinistra.

Idem Catullus Epigr. 27. vbi *sinistram liberalitatem* vsurpat pro *concussionibus sinistra factis.*

Quid est? an hæc sinistra liberalitas?

Sic Basiliensis Horatij Tuscanellæ editio conceptum habet, Lugdunēsis item & Pariensis. Achilles Statius legit, *quid est? abit.* Iosephus Scaliger, *quid est? alid;* i. e. *aliud;* sed castigatissime idem Alciatus loco laudato:

Quid est alid sinistra liberalitas?

Alid enim idem quod *aliud.* Lambin. ad Libr. 1. Lucretij.

Sed reuertor ad clientes. Non fuit hoc primum à Romanis excogitatum institutumque, sed à Thessalis, qui *Penestas* nuncupant, & Atheniensibus, quibus *Thetæ* dicebātur; At apud illos superbè imo & indignè habiti, mitius clementiusque à Romanis tractati, Wolfgang. Lazius Commentarior. Reipub. Rom. lib. 12. c. 3.

Nec in vrbe modo cliētelæ celebres, sed & in agris villisque, vrbibus, regnis, & prouincijs, quæ vltro in potestatem potentis alicuius cedebant, cuius præsidio protegerentur. Valentinianus & Valens Augg. C. Theodos. *Ne colonus inscio domino. Non dubium est colonis, arma quæ subigunt, vsq; adeo alienandi ius non esse, vt si qua propria habeant, inconsultis atq; ignorantibus patronis in alteros transferre* non liceat. Nec minus collegia artificum suos habebant patronos, quibus statuas in foro aut loco maxime conspicuo erigebant. Cuius rei amplum satis testimonium ex vetustis inscriptionibus, quarum quasdam subjiciam, vna est Tergesti in Istria.

L. Vario. Papirio. Papiriano IIVIR. I. D. IIVIR.
ID. Q. Q. Prætor. Fabr. Roma. & Tergeste.
Flam. HADRI. Pont. Augur. collegium.
Fabrum. patrono merenti.

Itera Reatæ in Italia.

T. Fundilio. Gemino. VIVIR. Aug. mag. inu. Augustales. patrono & quinq. perpetuo. optime. merito. hic. arce. Augustalium. se. viuo. HS. XX. dedit. vt. ex reditu. eius. summæ. die. natali. Sec. IIII. Kalend. Febru. præsentes. Vescerentur. & ob. dedicationem. statuæ.

docu-

decurionibus. &. seuiris. &. iuuenibus. sportulas. &. A
populo. epulum. &. oleum. eadem. die. dedit.

Tertia Bergomi in Italia.

C. Cornelio. C. F. Vot. Municiano. Præf. coh. Prim. Damasc. Trib. mil. leg. III. Aug. præf. Fabr. Curatori. reip. Othesimorum. IV. viro. I. D. pontifici. Flamini. in diui. Claudij. Bergomi. Patrono. plebs. Vrbana.

Est & alia Vrbini in Italia.

C. Vesnio. C. F. Stell. Vindici, populi. Vruini. patrono. suo. & municipij, Ædil. IIIIuiruiar. Curandar. Trib. mil. leg. VIII. Aug. & quæ sequuntur. B

Priuato etiam clientes nomine statuas patronis suis sumptibus priuatis erigi curabant, collocariq; vnica vetus inscriptio sufficiet, quæ in Hispanijs.

L. Domitio. Gallicano. Papiniano. C. V. leg. III. Aug. pr. pr. prouinciæ. Germaniæ. inferioris. leg. Aug. pr. pr. Dalmatiæ. cos. deuotissimo. & innocentissimo, Aurelius. Iulienus. patrono. incomparabili.

Historicos citare superuacanei foret operis, cum obuij sint passim loci ab alijs in hoc notati. Claudianus tamen & illustrandus, & corrigendus, cu- C ius elegantissimo carmini tot sæculis retroactis turpis macula inhæsit paneg. de consul. Manlij Theodori.

Hic te pars Libyæ moderantem iura probauit,
Quâ nunc tota probat, longi sed pignus amoris
Exiguæ peperere moræ, populumq; clientem
Publica mansuris testantur vocibus æra.
Inde tibi Macedum tellus, & condita Pellæ
Mœnia, quæ famulus quondam ditauit Hydaspes.

Quatuor primi versus ritum prænotatum significãt, D quintus corruptissimus est, quid enim *condita Pellæ mœnia*, habẽt significationis? Torsit me diu hic locus, fateor, & tandem diuinaui oportere legi:

Inde tibi Macedum tellus, & credita Pellæ
Mœnia.

Vult enim poëta Manlium Macedoniæ fuisse præpositum, quam coniecturam Claudius Beleurgens, vir literarum Græcarum bono natus, iam ante biennium, sibi à me communicatam, laudauit, nec multo post in MS. codice *Bongarsiano ita diserte* exaratum reperi. E Et sane recte pro Macedonia, Pella vsurpatur. Est enim celeberrima vrbs illius prouinciæ. Marcianus Heracleota de situ orbis v. 624.

Ἐν τῇ μεσογείῳ δ' εἰσὶ μὲν πολλαὶ πόλεις,
Ἡ Πέλλα καὶ Βέρροια δ' ἐπιφανέσταται.

Vertit Federicus Morellus Professor Regius:

Vrbesq; mediterraneo sunt plurimæ,
Berrhæa nempe Pellaq; illustrissimæ.

Est & auxilium M. Manilio adferendum, cuius versus lacer habetur lib. I. Astronomic. F

——— nec te Mauortia virgo
Prætercam, regesq; alios, quos Græcia misit,
Atq; Asiæ gentes, & magno maxima bella.

Iosephus Scaliger censet legendum:

——— Asiæ gentes, & Magni maxima bella.

Vt de triumphata à Cn. Pompeio Asia intelligatur. Sunt qui ad Scipionem maiorem referant. Sed potior mihi videtur sententia Lud. Carionis Antiquar. lection. lib. 3. c. 9.

——— Asiæ gentes, & Magno maxima Pella.

Vt velit Manilius illustratam & in summam claritudinem euectam Pellam, Macedoniæ alioquin ignobile oppidum, factis Alexandri Magni. Quod eo probabilius duco, quo *Pellæ natum constet Alexandrum.* Præter historicos, vetus Scholiastes D. Iuuenalis ad v. 168. Sat. 10. & apud eundem Claudianũ lib. de Bello Gildon.

——— Pelleo libertas concidit auro.

Id est, Macedonico.

Hinc descendit ius illud patronatus celebratissimum, de quo quid opus post tot eruditos, & insignes viros quicquam dicere? Gregor. Tolosan. Syntagm. lib. 17. c. 4. & alij.

De tribus ordinibus populi Romani, Senatorio, Equestri, & Populari seu Plebeio.

Cap. XVII.

Et ea quidem, quæ de Patricijs & Plebe, Patronis & Clientibus, dixi à Romulo instituta esse, Dionysij & Liuij testimonio confirmaui. Exactis autem Roma Regibus, populus Romanus in tres ordines distributus est: in Senatorium, Equestrem & Popularem. Id quod multis veterum Auctorum locis probari potest: ex quibus hæc pauca sufficient: quod Liuius lib. 26. Belli Punici dicit: *Consensum Senatus, Equester ordo est secutus, Equestris ordinis plebs.* Et Ausonius canit:

Martia Roma triplex, Equitatu, Plebe, Senatu.

Quod idem cõfirmat etiam notissimum illud elogium: *Consensum Senatus, & Equestris ordinis, populiq; Romani.* Differt autem hæc diuisio à priore: quod illa ciues Romani in certa genera vel gentes, hæc in certos ordines distributi sunt. Non enim omnes Patricij, Senatores, neq; contrà omnes Senatores posterioribus temporibus Patricij fuerunt. Patricij enim dicti fuerunt, vt alibi est demonstratum, ij, qui à patribus orti fuerunt: vel Patrum progenies, vt Liuius loquitur quorum magna multitudo fuit: Senatorum autem certus fuit numerus. Et cum posterioribus temporibus ex Equestri ordine & Plebe multi in Senatum lecti sint, manifestum est, non omnes Senatores Patricios fuisse. Sed de Senatoribus plurima dixi in lib. de Magistratibus Rom. illud tantum hic repeto: Senatores dictos fuisse eos, qui à Regibus primum, deinde à Consulibus, post Censoribus in Senatum lecti essent, siue Patricij, siue Equites, siue Plebeij ijdem essent. Senatorum autem filij, nondum in Senatum lecti Equites, siue ex Equestri ordine fuêre, quod iam planius fiet. Secundus ordo fuit Equester, de quo primum notetur, in hac diuisione non intelligi eos, qui à Romulo ex omni multitudine trecenti numero lecti, quos Celeres dixit, quique à Tarquinio Prisco ad sexcentorum numerum aucti fuerunt: neque etiam eos, qui equis stipendia meruerunt (ij tamen quasi fundamentum & semina Equestris ordinis erant) sed eos, quibus publicus equus, &

annulus à Censoribus datus: quique ab iis in equestrem ordinem lecti fuerunt. Duplices enim fuerunt Equites: alij oppositi peditatui in exercitu: quales fuerunt omnes, qui equo priuato meruerunt, & illi nihil ad hunc ordinem pertinuerunt: alij vero oppositi Senatoribus, qui neque Senatores, neque de plebe fuerunt, ij hunc ordinem constituerunt. Hos necesse erat à Censoribus in Equestrem ordinem legi. [*Eadem de Equestri ordine habet Alexander ab Alexandro Genial. dier. libr. 2. cap. 29. Plin. lib. 33. cap. 1. & 2.*] Legebantur autem ij, quibus census equestris esset: qui erat Sestertium quadringentorum millium, teste Suetonio in Iulio Cæsare. Assignabatur iis equus publicus à Censore (Varro lib. 7. de ling. Lat. vocat eum mille assarium) item annulus aureus, qui eos à Plebe distingueret. Vtebantur etiam angusto clauo, quo à Senatoribus, quorum insigne latus clauus erat, discernerentur. Sed & hoc obseruandum: eos qui ex Equestri ordine in Senatorium lecti fuissent, vel Magistratus gessissent, Equites esse desiisse: sicut contra, qui patrimonio consumpto, censum Equestrem non haberent: vel quibus propter flagitia equum publicum & annulum aureum Censores ademissent, de populo, vel plebe esse cœperunt. Tertius ordo fuit Popularis: siue de populo, vel Plebe. Fuerunt autem de Plebe vel Populo omnes ij, qui neque Senatores, neque Equites erant, Patricii quidem, qui in Senatum nondum lecti essent, neque Equestrem censum haberent. Equites autem, qui patrimonium consumpsissent, vel quibus propter flagitia equi publici, & annuli aurei adempti essent. Plebeius vero, id est, ex plebeis, vel inferioris fortunæ hominibus natus, qui Patriciis opponebatur: si minus haberet CD ∞ de populo erat: si CD ∞ haberet, equumque publicum obtinuisset, annuloque vteretur: quamuis plebeius, id est, plebeii generis, erat tamen eques: & si ex equite in Senatum à Censoribus lectus esset, Senator. Sic igitur Patriciorum tres ordines fuerunt, sicut & Plebeiorum: Ciues Romani Patricij & Plebeij Senatores: Ciues Romani Patricij & Plebeii Equites: Ciues Romani, Patricij & Plebeij de populo vel plebe. Qui de populo vel plebe erant, si propter flagitia aliqua à Censoribus notarentur, ærarii fiebant, & in Cæritum tabulas referebantur, quod quid sit, alibi explicabitur. Quod etiam in spectandis ludis Senatores separatas sedes ab Equitum & Plebeiorum: Equites item separatas suas sedes à Senatorum & Plebeiorum: Plebeij, vel qui de populo erant, etiam suas proprias & separatas à reliquis habuerint quodque ex ordine Equestri Iudices lecti fuerint, ex sequentibus libris intelligetur.

Ad Cap. XVII.
PARALIPOMENA.
De Equitibus & præsertim de Iudiciis, censu, albo, Transuectione.

Notum omnibus primitus tantum *duos* Romæ fuisse ordines, *Senatorium & Plebeium*, vt ante

A in diuisione vrbis dixi. Hinc L. Seneca epist. 31. *Senatorum aut equitum nomina ex ambitione tantum nata ostendit.* Et notius est quam vt dici debeat. P. Virgil. lib. 2. Georgic. v. 507.

Hic stupet attonitus rostris, hunc plausus hiantem
Per cuneos, geminatur enim, plebisque patrumque
Corripuit.

Constat tamen postea Ascon. Pædian. in Diuinat. victore, Sylla *ciuilibus bellis spoliatus est pop. Rom. potestate tribunitia, iudicandi iure, quod habuit per equites*
B *Romanos, quos secundum post clarissimatum locum obtinere* voluerunt Valentin. & Valens Act. *tit. 31. lib. 12. Cod. Iustinianei.* & Cuiacius ibi. SCtis addi solitum: *Senatus populusque & equester ordo*: L. Apul. Milesiar. lib. 7. eratq; is velut medius quidam inter Senatum plebemque, adeo vt communicata cum iis sint iudicia publica, C. Plin. nat. hist. lib. 33. cap. 2. principio.

Dictique illi *iudices selecti*. L. Seneca lib. 3. de Benefic. cap. 7. *Non potest ad hæc sumi iudex ex turba selectorum, quem census in album & equestris hæreditas misit.*
C P. Ouid. lib. 2. Trist.

Nec mea decreto damnasti facta Senatus,
Nec mea selecto iudice iussa fuga est.

Idem lib. 1. Amor. eleg. 10.

Non bene conducti vendunt periuria testes,
Non bene selecti iudicis arca patet.

C. Petron. Satyr.

Ergo iudicium nihil est nisi publica merces,
Atque eques in causa qui sedet, empta probat.

Viri docti *recuperatores* interpretantur ex Vlpiano
D IC. in fragmentis tit. 1. Et multa à doctis obseruata Ræuardo, Turnebo, Budæo, Cuiacio. Tres ordines certum est censu, iure, nominibusque fuisse distinctos, omitto alios authores. Vnicus è Claudiano locus abunde erit, is lib. 3. de laudib. Stilichonis.

Præterea diuersus erat fauor, æquior ille
Patribus, inuisus plebi, popularibus illi
Munito studiis languebat gratia patrum:
Omnis in hoc vno variis discordia cessit
E *Ordinibus, lætatur eques, plauditque senator,*
Votaque patricio certant plebeia fauori.

Primum igitur omnium census præfinitus erat equiti Romano, vt clarum ex Seneca proxime laudato; & conqueritur C. Plinius lib. 14. præfatione, *Senatorem censu legi, iudicem censu fieri.* Erat *hic census HS. quadringenta*, vt Hotomanno doctissimo probatum lib. 4. Antiqu. Roman. Adi ad C. Plinium lib. 33. cap. 2. Suetonium in Cæsare cap. 33. *patrimonium vocat equitum.* Iuuenalis vetus scholiastes ad v. 323.
F Sat. 14. & diserte M. Martialis lib. 5. epigr. 26.

Quadringenta tibi non sunt, Charastrate surge.

Et eiusdem libri epigr. 39.

Calliodorus habet censum, quis nescit? equestrem
Sexte, sed & fratrem Calliodorus habet.

Q. Horat. lib. 1. epist. 1.

Si quadringentis sex septem millia desunt,
Est animus tibi, sunt mores, est lingua, fidesque
Plebs eris.

D.Iuuenal.Sat.14. A

Sume duos equites, fac tertia quadringenta
Si nondum impleui gremium.

Secundum censum hunc vel Senatores, vel equites in album referebantur. L.Sen.supra. Suet.Claudio c.16. *Latini sermonis ignarum non modo albo iudicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit.* Et in Domitiano c.8. *Equitem Rom.erasit iudicum albo.* Dio Coccecian.lib.55. λεύκωμα τῶν βουλευόντων dixit. Et interpretatus est C. Tacitus lib.4. Annal. *album senatorum. Album* autem dicebatur *à colore*, quod *tabula* foret *albis* B *literis notata.* & alluserunt ad eum ritum varij scriptores. Fulgent.seu Planciades, vt alijs visum, lib.1. Mytholog. *Vna è virginali sum Heliconiadum curia, Iouis albo conscripta.* Vlpian.I.C. *l.1. ff.de edendo. eum quoque edere Labeo ait qui producat aduersarium suum ad album, & demonstret quid dictaturus est*, sic restituisse se gloriatur Angelus Politianus Miscellaneor. capit. 82. cum antea esset ad alium. Corippus Africanus de laudibus seu inauguratione Iustini. libro 4. C num.2.

Inde Senatorum sacro recitantur ab albo
Nomina, conscripti patres.

Sedulius Scotus sacri operis lib.1. in fine:

Exiguam concede domum, tuus incola sanctis
Vt merear habitare locis, alboque beati
Ordinis, æternus conscribi in sæcula ciuis.

Tabulæ huius non in censu equestri tantum vsus, sed in decurionum nominibus excipiendis secundum ordinem. Arcadius Charisius I C. *libro singulari* D *de muneribus ciuilibus.* Et prætores, quo facilius edicta sua innotescerent, in albo ea proponebant. Theophilus IC. §. *pœnales. instit. de Action.* Quintilian.lib. 12.cap.3. *Alijse ad album ac rubricas transtulerunt.* L. Seneca epist.49. *Turpes infamesque etiam sedentibus ad album exceptiones*, Auctor declamationum, quas cum Pithoeo vulgus Quintiliano tribuit, declamat.374. *Potentius est quod in albo, quã quod in testamẽto legitur.* M.Plaut. Act.1.sc.2. Persa.

Si id fiat, næ isti faxim nusquam appareant,
Qui hic albo pariete aliena oppugnant bona. E

Sic optimo sensu legi potest ex MS. Nam edicta prætorum, vt & leges & SCta parietibus fori affigebantur, vt omnes è plano legere possent. Vult ergo Plautus bona aliena albo seu tabula edicti prætorij parieti suffixa oppugnari, lite contestata adiri. alij legunt:

Qui hic albo rete aliena oppugnant bona.

Lambinus, *Albo rete id est occulte, & insidiose, & dolose, vel specie Reip. consulendi, & persona boni ciuis induta.* Nec desunt, qui *album parietem* interpretantur, F *dolum sub aliqua honesti specie latentem*, & sibi authorem faciunt D.Paulum Act. Apost.cap.23.

Denique *Cn. Flauius fastos circa forum in albo proposuit, non sine magna nobilitatis inuidia.* T.Liu.1. Decad.lib.9. ad finem.

In Album adscripti equites Romani tantum erant; nam & in municipijs prouinciisque etiam equester ordo, Iuuenal.Sat.8.

Hic nouus Arpinas ignobilis, & modo Romæ
Municipalis eques, galeatum ponit vbique
Præsidium attonitis, & in omni gente laborat.

Diuersa est apud veterem Scholiasten lectio:

——& in omni monte laborat.

Quia in montibus, inquit, condita est Roma. legitur & pontibus, propter Moluium, vbi Catilinæ coniurati, & Allobroges deprehensi sunt. Idem Iuuenal. Sat.7.v.16.

——Cappadoces faciunt, equitesque Bithyni,

Vet.Scoliast *equites Romani ex Græcis facti.*

Sed hi longe inferioris dignitatis, quam illi qui Romani vocabantur, quibus *promiscuus* erat *cum ipsis Senatoribus habitus, communisque vestis.* vt notat clariss. Pet.Faber Saniorian. lib.1. semestr.cap.2. tantoque minores, quanto decuriones Senatoribus: isti quippe equo publico donabantur, de quo inscriptionum antiquarum fragmenta ista meminerunt.

M.Boebio. M.F. Q. N. Arn. Suetrio. Marcello.equo. publico. Æd. Q. I V.vir. I.D. I V.quin. 11.patrono. munic. Flamini. Diui. Vespasiani. M. Boebius. Suetrius. Marcellus. & Suetria. Ruf. optimo. huic. decuriones. funus. publicum. statuam. equestrem. clypeum. argenteum. locum. sepulturæ. decreuerunt. vrbani. statuam. pedestrem.

Romæ in horto Baptistæ Iacobi. Laz. Lib.5. cap.17.

D. M.

M. ATinio. AE. F. Pal. Paterno. scribæ. ædil. Curul. hon. vsus. ab Imp. equo. public. Honor. Præfect. coh. 11. Bracar. Augustan. Trib. mil. leg. X. fretensis. a. Diuo. Traiano. in expeditione. Parthica. donis. donat.

Vt liquido appareat non tantum equites donari consueuisse equo publico, sed & sacerdotes, Valer. l.4.cap.1.tit.11. *Traduc equum, inquit, sacerdos, ac lucrifac censoriam notam.* Certumque est eodem donatos flamines, & eos, quorum virtus præclara in bellicis expeditionis, aut fides in pacis probata actionibus. Inscripta vetusta marmora apud Onuphrium Panuinium de Ciuitate Romana pag.165.

D. M.

Cn. Iuli. Cn. Fil. Donati. Prisci.
Ex. equo. public. adiutoris. haruspicum.
Imperatoris. Pontificis. Albani.

Prima tamen origo indubie à censoribus tracta, qui equites equo publico donabant, M.Cicero Orat. 6.Antoniana: *Sed hæc vna statua altera ab equitibus R. equo publico, qui item adscribunt, PATRONO quem vnquam iste ordo patronum adoptauit? si quem vnquam, debuit me.* Ouid.lib.2. Trist.

At memini vitamque meam moresque notabas,
Illo quem dederas, prætereuntis, equo.

Priuato hic sumptu nutriri, licet publice datus, debebat, adeo vt, *qui strigosum aut male habitum equum in censu agendo duceret, multaretur, & equo illo priuaretur*, Sabinus Massurius apud A. Gellium li.4.cap.vlt. *Census* hic *transuectio* vocabatur, quam desuetam, post longam intercapedinem reducto more reuocauit Augustus Princeps C. Sueton. in eo c.38. *Seuere, curiose, nec sine moderatione equites C. Caligula recognouit, palam adempto equo, quibus aut probari aliquid*

aut

aut ignominiæ inesset: eorum, qui minore culpa tenerentur, nominibus modo in recitatione præteritis. Idem cap. 16. in eo. Locus est insignis Valerij Maximi lib. 4. c. 1. ti. 12. de P. Scipione posteriore: *Centurias recognoscens equitum postquam C. Licinium sacerdotem citatum processisse animaduertit, dixit illum se scire verbis conceptis peierasse, proinde si quis eum accusare vellet, vsurum testimonium suo, sed nullo ad id negotium accedēte, traduc equum inquit sacerdos, ac lucrifac censoriam notam, ne ego in tua persona, & accusatoris, & testis, & censoris, & iudicis partes egisse videar.* Ex quo loco multa discimus, primum per centurias distinctos equites, dum transueherentur, quas numero ternario comprehensas docet D. Auson. in Gripho Ternarij.

Tres equitum turmæ.

Virgil. lib. 5. Æneid. v. 565.

Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur Ductores.

Deinde & *duas ijs superadditas* facile est perspicere ex Suetonij Caio cap. 16. deinde *citatos*, hoc est, nomine suo compellatos vult Valerius, mox & *notam*, si deliquissent inuri solitam. Nota illa interdum ignominia, interdum equi tantum publici ademptio, quod aliis obseruatum non repeto. Tempus transuectioni statutum *Eidus Iuliæ*, Dionysius Halicar, lib. 6. Martial. lib. 5. epigr. 42.

Theatra loqueris, & gradus, & edicta,
Trabeasque, & Idus, fibulasque, censusque,
Et pumicata pauperes manu monstras,
Sedere in equitum liceat an tibi scamnis,
Videbo, Didyme.

Equi hi publici traducebantur nudi, id est, sine strato aut dorsuali. Nonij auctoritate probant cap. 2. num. 312. Varro Cato, vel de liberis educandis; *Mihi puero modica vna fuit tunica, & toga sine fasceis calceamenti, equus sine ephippio, balneum non quotidianum, alueus rarus.* Sed non video qui possit locus ille de transuectione equestri accipi, quum de puero, non vero equite loquatur M. Varro, & certum sit pueris nobilioribus equos donari solitos. Exemplum de *Asturcone Macedonico donato Gytoni* apud Petronium Satyr. pag. 38. Denique *oleaginea omnibus corona erat, dum transuectio fieret.* C. Plinio teste nat. hist. lib. 15. cap. 4.

Nota etiam, *equestris dignitatis* erat *annulus aureus* interpretes ad Iulium Suetonij c. 33. vetus scholiast. Iuuenal. Sat. 7. v. 89. *equitum de numero, id est, annulo.* Et ipse Satyricus:

Ille & militiæ multis largitur honorem,
Semestri vatum digitos circumligat auro.

Et Sat. 11. v. 43.

Talibus à dominis post cuncta nouissimus exit
Annulus, & digito mendicat Pollio nudo.

De Optimatibus, & Popularibus.

CAPVT XVIII.

DVAS diuisiones ciuium Romanorum, hactenus habuimus: quarum prima naturæ fuit, altera

A Iuris. Sequitur nunc tertia quæ est factionum: qua alij Optimates, alij Populares sunt dicti. Primum hoc loco monendum videtur, vocabulum populi non vno & eodem modo semper accipi. In præcedenti enim capite populi vox certum aliquem ordinem ciuium Romanorum designauit, eorum videlicet, qui, siue Senatorio, siue Equestri, siue Plebeio loco nati essent, à Censoribus tamen neque in Senatorium, neque in Equestrem ordinem relati erant. In hoc capite popularis notat eum, qui seditiosis ciuibus res

B nouas molientibus adhæret, aut Reipublicæ incommodus est. Etsi autem fere semper duo factionum genera in Republica fuerunt, vt ex historiarum Scriptoribus liquet: tamen maxime post Appij Cæsi censuram, ea exarsisse videntur, teste Liuio l. 9. extremo Decadis 1. Cum enim scripsisset de Appio Censore, quomodo is primus Senatum Libertinorum filijs inquinasset, & quomodo Nobiles id ægre tulissent, hæc verba subiungit: Ex eo tempore, inquit, in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus, fautor

C & cultor bonorum, aliud Forensis factio tenebat: donec Q. Fabius Censor, simul concordiæ causa, simul, ne humillimorum in manu comitia essent, omnem Forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit. Hæc Liuius. Quibus ex verbis, licet aliquo modo, quinam Optimates, quique Populares dicti fuerint, intelligi possit: tamen clarius idem fiet ex Cicerone, cuius insignem locum de hac re ex Oratione eius pro Sextio, huc transcribam. Sic autem inquit: Duo genera in

D hac ciuitate semper fuerunt eorum, qui versari in Republica, atque in ea se excellētius gerere studuerunt, quibus ex generibus alteri se Populares, alteri Optimates, & haberi, & esse voluerunt. Quia ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda esse volebant, Populares: qui autem ita se gerebant, vt sua consilia optimo cuique probarentur, Optimates habebantur. Et paulo post; Omnes Optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti, &c. Horum

E qui voluntati, commodis, opinioni in gubernanda Republica seruiunt, defensores Optimatium, ipsique Optimates grauissimi, & clarissimi ciues nominantur, & Principes ciuitatis. Quid est igitur propositum his Reipublicæ gubernatoribus, quod intueri, & quo cursum suum dirigere debeant? Id quod est præstantissimum, maximeque optabile omnibus sanis, & bonis, & beatis, cum dignitate ocium. Hoc qui volunt, omnes Optimates: qui efficiunt, summi viri, & conseruatores ciuitatis putantur. Hæc Cicero.

F Fuerunt ergo Optimates, qui Reipublicæ commodis, & maiestati studuerunt, siue illi Patricij siue Plebeij generis, siue Senatorij, siue Equestris, siue Plebeij, vel Popularis ordinis essent. Populares autē, vt idem auctor dicit, appellantur ij, qui aut propter metum, peccatorum suorum conscij, nouos motus conuersionesque Reipublicæ quærunt, aut qui propter insitum quendam animi furorem, discordiis ciuium, ac seditione pascuntur: aut qui propter implicationem rei familiaris, communi incendio malunt,

 quam

quam ſuo deflagrare, ſiue illi Patricij ſint, ſiue Plebeij, ſiue Senatores, ſiue Equites, ſiue de populo. Seditiones porro Romæ plurimas inter has factiones ortas, teſtantur Hiſtoriæ. De Imaginibus multa obſeruatione digniſſima collegit vir clariſſimus Iuſtus Lipſius libro Electorum, cap.29. quem conſule.

Ad Cap. XVIII. PARALIPOMENA.

Qui Optimates?

SEnatus cum Equeſtri ordine iudicia, vt monui, communicauit, ideo & vno communi nomine vtrumque corpus Senatorum & equitum comprehenſum, dictique *optimates* Romanis, ὀλιγοὶ Græcis, niſi forte oligartiam aliud eſſe imperandi genus dicamus ab optimatum regimine, M.Iun. Iuſtin. lib.1. cap. 9. *Optimatibus Perſarum rem indicat.* Theodoſius *proceres* appellat l.2. C. *de legib. & ſolent optimates à plebe diſtingui, vt à vulgo proceres.* Seru. ad lib.1. Æneid. v.744. *Proceres ideo ſecundum Varronem, principes ciuitatis dicuntur, quia eminent in ea, ſicut in ædificiis muruli quidam, hoc eſt, capita trabium quæ proceres nominantur.* Idem ad v.403. lib.11. Æneid. *Myrmidonum proceres, Græcorum principes,* exponit ipſe Virgil. lib.5. Æneid.

Delectos populi ad proceres.

Et lib.10. Æneid.

Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant.

Iuuenal. ſat.7.

Quod non dant proceres, dabit hiſtrio.

Sil. Ital. lib.11. Punicor.

——*Proceres rerum dimiſerit vmbris.*

M. Martial. lib.12. epigr.6.

Contigit Auſoniæ procerum mitiſſimus aulæ.

Et Epigr.8.

Parthorum proceres duceſque Serum.

M. Lucan. lib.7. Cicero ad Pompeium.

——*Proceresque tuorum*
Caſtrorum, regeſque tui, cum ſupplice mundo
Affuſi.

Locus eſt C. Suetonij in Iulio cap.19. quem vide: & alter apud eundem Auguſt. c.12. vt exiſtimo, corruptus. *Sed vt cognouit Antonium poſt fugam à M. Lepido receptum, cæteroſque duces & exercitus conſentire pro patribus, cauſam optimatium ſine cunctatione deſeruit.* Exiſtimant viri docti mendoſe ſcriptum, reponuntque, *cæteroſque duces & exercitus conſentire pro patribus.* Cauſa huius correctionis L. Florus lib.4. c.2. *Si duces eius* (belli ciuilis Pompeiani) *inſpicias, totus ſenatus in partibus.* Alter Florus Epitome Liuiana ad lib.116. *Et ex Cæſaris partibus D. Brutus.* & lib.119. *fortunam vtriuſq; partis æquauit.* & lib.126. *Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce.* Vell. Paterc. lib.2. *Effuſumque alterum Romani Imperij lumen, tot taleſque Pompeianarũ partium cæſos viros, non recipit enarranda hic ſcripturæ modus.* Corrigendum cenſeo, *effoſſumque alterum* R. *Imp. lumen.* Et eodem libro poſtea, *Ingens partium eius fauor bellum excitauit Africanum.* Et poſt;

A *Longe antequam dimicaretur, exploratiſſima fuit Iulianarum partium victoria.* Et deinde *Cn. Domitius, qui ſolus Antonianarum partium, nunquam reginam, niſi nomine, ſalutauit.* Nec temere aliter ille loquitur; inhæſit & mendum codici A. Gellii lib.3. c.9. *Quem Caſſium ſatis notum eſt, victis Parthis, fuſoq; exercitu ſuo miſeram mortem oppetiſſe.* Quid cum Parthis in hiſtoria bellorum ciuilium? aut quæ de Parthis illo ſæculo victoria? Legendum ergo, *victis partibus, fuſoque exercitu.* Q. Curtius Rufus, Africæ cum imperio præ-
B poſitus, triumphalia conſecutus ornamenta, ibidem diem obiit ſupremum ſub Claudio principe. C. Plin. Iunior lib.7. epiſt.27. is ergo lib.4. *Mitylenæis, ob egregiam in partes ſuas fidem, & pecuniam, & obſides reddidit.* Poetæ. Cl. Claudian. de laud. Stilich. lib.2.

Mittitur & miles, quamuis certamine partes
Iam tumeant.

Eleganter factionem optimatium ſeu partes à vulgo aut plebe diſtinxit Petrus Appollonius Collatius Excidij Hieroſolymitani lib.4.

C *Sic alterna mouent inſanæ prælia partes,*
Nec minus inter ſe vulgus quoque diſſidet ipſum.

Pentadius vetus poeta cultiſſimo epigrammate, quod in id adſcribam:

Occidere ſimul Caſcæ, ſimul occubuere
Dextra quiſque ſua, qua ſcelus auſus erat.
Caſtra eadem fouere, locus quoque vulneris, idem,
Partibus afflictis victus vterque iacet.
Quanta fuit mentis, tanta eſt concordia fati,
Et tumulus cinerem paruus vtrumque tegit.
D *Par fratrum multo celebrandum carmine vatum,*
Vna ſi fierent parte minus gemini.

Et eſt pari venuſtate carmen, parique materia de Mæuio quodam, qui bello ciuili fratrem ignarus interfecerat, Portij Licinij.

Viximus aduerſis, iaceamus partibus iiſdem.

M. Lucan. lib.1. Pharſaliæ. v.312.

——*Veniat longa dux pace ſolutus*
Milite cum ſubito, parteſque in bella togatæ.

Et eiuſdem libri v.692.

E *Conſurgunt partes iterum.*

Et libro 5.

Nec Pompeianis tradit ſua partibus arma.

Denique Æmilius Probus in Alcibiade: *Erat eodem, quo Alcibiades ſenſu, populi potentiæ non amicus, & optimatum fautor.* Idem in Phocione expreſſius. *Erant eo tempore Athenis duæ factiones, quarum vna populi cauſam agebat, altera optimatium.*

F

Qui Nobiles, Noui, & Ignobiles fuerint.

Capvt XIX.

HÆc ciuium Romanorum, quæ nunc ſequitur, diuiſio, à iure imaginum eſt ſumpta. Fuerunt autem, vt rem breuiſſime complectar, Nobiles dicti, qui maiorum ſuorum imagines habuerunt, qui ſuas tantum, non autem maiorum etiam ſuorum imagines habuerunt, Noui: qui vero nec maiorum, nec ſuas habuerunt, Ignobiles appellati. Vt ita ius imaginum

ginum nihil aliud sit, quam ius nobilitatis. Sed vt planius intelligatur quid sit habere imagines, prius quid imagines fuerint, explicandum erit. Imago, vt Polybius libro 6. docet, est insignis alicuius viri simulacrum, oris similitudinem artificiose effictam coloribus pigmentisque adumbratam, referens, quod in insigniori & celebriori domus parte ligneo armario includebant. Hæc ille. Non autem omnibus imaginem sui ponere licebat: sed iis tantum, qui Magistratus Curules gessissent: quales fuerunt primum Ædiles Curules, Prætores, Censores, & Consules. Cumque hi Magistratus primum solis Patriciis paruerint, sequitur etiam Patricios primum solos ius imaginis habuisse. Postquam autem hi honores plebi communicati sunt, eos ius ponendi imaginem simul accepisse, dubium non est. Cæterum & hoc obseruandum de imaginibus, Romanos festis diebus, apertis armariis illas exornasse: cumque ex domesticis quispiam esset mortuus, eas in funere extulisse: addito, vt magnitudine quam simillimæ apparerent, reliquo corporis trunco: vestibus autem exornatas: si Consulares, aut cum imperio fuissent, pretextis: si Censori, purpureis: si triumphales, auro interrextis, atque curru, fascibus & securibus, aliisque Magistratuum insignibus prælatis, in rostra esse perlatas, vt Polybius loco supra citato annotat: cum quo consentit Plinius, cuius insignem locum ex libro 35. capite 2. quia hunc Polybii eleganter explicat, etiam adscribam. Sic autem inquit: Aliter apud maiores in atriis hæ (imagines) erant, quæ spectarentur, non signa externorũ artificum, nec ærea, aut marmorea. Expressi cera vultus, singulis disponebantur armariis, vt essent imagines, quæ comitarentur gentilia funera. Semperque defuncto aliquo, totus aderat familię eius, qui vnquam fuerat, populus. Stemmata vero lineis discurrebant ad imagines pictas: Tablina codicibus implebantur, & monumentis rerum in Magistratu gestarum. Aliæ in foribus, & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refringere liceret: quæ etiam dominis mutatis, domus ornamenta erant. Eratq; hæc simulatio summa & ingens, exprobrantibus tectis quotidie, imbellem dominum intrare in alienum triumphum. Extat Messallæ Oratoris indignatio, quæ prohibuit inseri gentis suæ Leuinorum, aliam imaginem. Similis causa Messallæ seni expressit volumina illa quæ de familijs condidit: cum Scipionis Africani transisset atrium, vidissetq; adoptione testamentaria Salutationis (hoc enim ei fuerat cognomen) Africanorum dedecore notam irrepentem Scipionum familiæ. Sed pace Messallarum dixisse liceat, etiam mentiri clarorum imagines, erat aliquis virtutum amor: multoque honestius, quam mereri, ne quis suas expeteret. Hæc Plinius. Porro poni solitas eiusmodi maiorum imagines cum titulis suis in prima ædium parte, vt eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur, docet Valerius. Ex his intelligi datur, Nobiles eos dictos, qui maiorum suorum imagines haberent: id est, quorum maiores Magistratus Curules gessissent: Nouos autem, qui suas tantum ima-

A gines haberent: hoc est, quorum maiores nullos Magistratus Curules, ipsi autem gessissent: quorum autem neque maiores, neque ipsi, Magistratus Curules gesserant, ij Ignobiles erant, & dicebantur.

Ad Cap. XIX.
PARALIPOMENA.

Qui nobiles?

B Nobilis idem ac *notus*, vt interpretantur Grammatici. Seruius Maurus ad v. 564. lib. 7. Æneid. Fest. Pomp. lib. 15. & ex eo Paulus ex Accij Plauti auctoritate. M. Cicero 2. Verrina. *Oppidum est in Hellesponto Lampsacum, id in primis Asiæ prouinciæ clarum atque nobile.* Papin. lib. 1. syl. vlt.

Quicquid nobile Ponticis nucetis.

Gladiator nobilis, & meretrix nobilis dici solet, inquit Donatus ad Hecyram Act. 5. sc. 2. fi. & *scelere nobilis,* id est, *notus.* L. Sen. Agamem. Act. 3. sc. 1. fi. & in Hip-
C polyto Act. 4. sc. 1. princ. adi ad Ianum Palmerium in spicilegio. Diomede. Accius Tragædus:

Argos me referam, nam hic sum nobilis,
Ne cui cognoscar noto.

C. Lucilius lib. 7. satyr.

Phryne nobilis illa vbi amatorem improbius quem.

Postea tamen vsu effectum est, *vt vel ex re nobilem, vel ex generatione generosum dicerent,* vt loquitur Cornelius Fronto; indeque *nobiles familias constat antiquissimas habitas, quæq; ex Troianis originem deduxe-*
D *rant.* Seru. ad lib. 5. Æneid. v. 117. vt in æstimanda nobilitate sola sanguinis aut generis ratio haberetur, neq; enim vlla nobilitas vera, quæ pecunijs opibusue pararetur, vnde vulgatum illud apud Suidam, *γεναῖος εἶ ἐκ βαλαντίου. nobilis es à crumena.* Scio *γεναῖος*, verti *generosus*, ab interprete Iulij Pollucis lib. 3. c. 25. D. Auson. epigr. 22. in Epitaphijs heroum. Solonis tamen alia sententia apud eundem in septem sapientib.

Pulchrius multo parari, quam creari nobilem.

Sed quam inique existimatum nobilitatẽ non à fa-
E ctis aut virtute cuiusq; petendam, sed à maioribus, & priscarum imaginum varietate, legendus Tullius Orat. pro Plancio. Euripid. apud Stobæum serm. 84.

εἰς δ' εὐγένειαν ὀλίγ' ἔχω φράσαι καλά·
ὁ μὲν γὰρ ἐσθλὸς, εὐγενὴς ἔμοιγ' ἀνήρ.

De nobilitate parum laudis prædicare possum,
Bonus enim vir mihi nobilis videtur.

D. Iuuenal. Sat. 8. principio.

Tota licet veteres exornent vndique ceræ
Atria, nobilitas sola est, atque vnica virtus.

F Et Lycus ille eadem pene apud L. Senecam in Hercule Furente Act. 2. sc. 3.

——*Nobiles non sunt mihi*
Aui, nec altis inclitum titulis genus,
Sed clara virtus.

Apud Romanos magni habitum multas in atrio imagines maiorum numerare. At contra Græci parentes claros vltimo loco reijciebant aliquem laudaturi, exemplum est apud Attium veterem Tragicum in philocteta:

Inclute, parua prædite forma,
Nomine celebri, claroque potens,
Pectore Achiuis classibus auctor,
Grauis Dardaniis gentibus vltor,
Laertiade.

Notauit disertissimus Antonius Muretus var. lect. lib. 11. cap. 10. C. Plin. Iunior. lib. 10. epist. 3. *Laudibus Voconij Romani numeratis, subdit, auget hæc & natalium, & paternarum facultatum splendor.* A. Gell. lib. 19. cap. 10. *Sedentibus multis doctrina, aut genere, aut fortuna nobilibus viris.* De nobilitate per doctrinam parta, videtur intelligendus locus D. Iuuenal. Sat. 7. de Quintiliano.

Et nobilis & generosus
Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Et quia in ciuitate & republica eminentiores sunt nobiles, fit vt *altum* pro *nobili* vsurpent poetæ. Seru. ad v. 697. lib. 9. Æneid. Iul. Firmicus Maternus non minus doctus astrologus, quam disertus rerũ forensium causarumq; patronus lib. 6. cap. 31: *Erit publicis meritoriis prostituta, etiam si ex alto genere videatur esse progenita.* Et contra *humilem* pro *ignobili* dicunt IC. *l. 3. §. legis ff. ad leg. Cornel. de Sicariis; Solent humiliores bestiis subiici, altiores vero deportantur in insulam.* Q. Horat. lib. 2. sat. 5.

Tempore quo iuuenis Parthis metuendus, ab alto
Dimissum genus Æneæ.

Virgil. lib. 5. Æneid.

——Genus alto à sanguine diuum.

D. Iuuenal. Sat. 6.

Quædam de numero lamiarum, ac nominis alti.

Claudian. lib. 2. in Eutrop.

Pars humili de plebe duces.

M. Martial. lib. 10. epigr. 72.

Et turpes, humilesque, supplicesque
Pictorum sola basiate regum.

Sed quid tam multa in re obuia? quamque doctissimo volumine illustrauit multiscius Tiraquellus, quem, suadeo, tyrones legant.

De Libertis, Libertinis, & Ingenuis.

Caput XX.

Sæpe mentio fit in veterum scriptis Libertorum, Libertinorum, & Ingenuorum: quorum tamen vocabulorum propriæ significationes non omnibus obuiæ sunt. De iis igitur etiam aliquid est dicendum. Non eodẽ semper modo hæc vocabula accepta sunt. Primis enim temporibus ita fuerunt distincta, vt Ingenuus diceretur is, qui ex duobus Ingenuis, vel Libertinis natus esset: Libertinus, qui ex duobus Libertis: Libertus, qui aliquando seruitutem seruiisset, & ex illa manumissus esset. Aliquanto autem post Appij Cæci Censuram, Liberti & Libertini pro iisdem accepti fuerunt: & tum Ingenui dicti, qui ex Libertis, vel Libertinis, id est, iis, qui aliquando seruierant, & manumissi erant, fuerunt nati. Vbi tamen hoc discrimen inter duo ista, Liberti & Libertini voca-
A bula, obseruatum fuit, vt Liberti dicerentur respectu Patronorum: Libertini vero, respectu Ingenuorum: & ita vocabulo Liberti priuatus quidam respectus: Libertini autem vocabulo publicus respectus, videlicet hominis conditio significaretur: quam differentiam prolixe tradit, & explicat Laurentius Valla Elegantiarum libr. 4. cap. 1. Et hanc postremam horum vocabulorum significationem Iurisconsulti etiam retinuerunt: vt de aliis non dicam, quæ mihi parum sunt cognita. In institutionibus Iustiniani lib. 1. tit. 4.
B ingenuus sic definitur. Ingenuus dicitur, qui statim vt natus est, liber est: siue ex duobus ingenuis matrimonio editus sit, siue ex libertinis duobus: siue ex altero Libertino & altero Ingenuo. Sed & si quis ex matre nascatur libera, patre vero seruo, ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera & incerto patre natus est, quoniam qui vulgo conceptus est, &c. Libertini autem tit. eiusdem lib. 5 definiũtur ij, qui ex iusta seruitute manumissi sunt:
C & recte, quia vsus hoc iam obtinuerat, vt Libertini dicerentur, qui manumissi essent. Fuisse autem primum aliam Libertorum, aliam Libertinorum rationem, ex verbis Suetonii apparet, quæ in vita Claudii sunt eiusmodi: Latum clauum (scilicet Imperator Claudius: de eo enim loquitur) quamuis initio affirmasset, non lecturum Senatorem, nisi ciuis Romani abnepotem, etiam Libertini filio tribuit: sed sub cõditione, si prius ab Equite Romano adoptatus esset. Ac sic quoq; reprehensionem verens etiam Appium
D Cæcum Censorem, generis sui proauctorem, Libertinorum filios in Senatum allegisse docuit: ignarus, temporibus Appii, & deinceps aliquandiu, Libertinos dictos, non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Hæc Suetonius, cuius postrema verba eum sensum habere Claudium Imperatorem ignarum fuisse, Libertinos temporibus Appij Cæci Censoris dictos esse, qui suo tẽpore erant Ingenui, ex manumissis procreati, nemo non videt. Hinc igitur intelligi potest, quod discrimen inter In-
E genuos, Libertinos, & Libertos fuerit. Carolus Sigonius libro 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 6. paulo aliter Suetonii verba enarrat, & eum reprehendens, ac erroris insimulans, vt qui Libertinos & Ingenuos pro iisdem acceperit, putat Libertinos eos appellatos, qui ex seruitute manumissi fuerint: qui autem ab iis generati sint, quod proprium nomẽ non habuerint, Libertinorum filios nuncupatos, nõ Libertinos. Sed cum verba Suetonij clara sint, mihi prior sententia; quam pluribus probat argumentis
F Aldus Manutius iunior lib. 3. de quæsitis per epistolam magis placet. Antonius etiam Vacca Iurisconsultus Imolensis alicubi scribit, antiquioribus temporibus Libertinorũ appellationem sic acceptam fuisse, vt Libertini dicerentur, quicunq; in infinitũ descendissent ex iis, qui olim manumissi essent: Ingenui autem quorũ maiorum nemo seruitutem seruisset. Sed nec hoc conuenit cum vllo vetere scriptore. Libertinorum enim, qui Libertorum, seu manumissorum filii erant, natos, ingenuos fuisse, ex superioribus liquet. Sed satis apertam illorum vocabulorum significatio-

ficationem iam esse puto, de iure quoq; eorum pauca addam. Libertus antiquis temporibus (de prima enim significatione hic loquor) ciuis erat, sed publico nullo, nisi Apparitoris, aut coactoris fungebatur munere. Apparitores autem erant, vt post ostendetur, Scribæ, Præcones, Interpretes, Accensi, Lictores, Viatores, Statores. Hæc enim veteres munera, vt Ciceronis ad Q. Fratrem epistola declarat, Libertis deferebant, excepto tamen scriptu. Postea vero Scribæ quoque Liberti fuerunt: tuleruntque hi suffragium in quatuor vrbanis Tribubus, quæ rusticis ignobiliores erant.

Libertinus, Liberti filius, fuit eodem iure.

Ingenuus, Libertini filius, Liberti nepos, fuit iure meliore: fert enim suffragium in Tribu rustica: Magistratus tamen non capit, neque Senatorij, neque Equestris est ordinis, sed tertij: id est, de Plebe.

Ingenuus, Ingenui filius, Libertini nepos, Liberti pronepos, meliore quam pater iure est. Eques enim Romanus esse potest: sed aditum in Curiam non habet, quod è Suetonii verbis elicitur, qui Senatorium ordinem tribus solitum à veteribus ostendit, non ciuium Romanorum pronepotibus, verum abnepotibus.

Ingenuus, Ingenui filius & nepos, Libertini pronepos, Liberti abnepos, meliore quam pater & auus est iure. In Senatum enim legi potest, & honores, Magistratusque, &c. Et hæc quidem de eorum iure. Nunc, quia manumissionis etiam facta mētio in hoc capite est, de ea pauca erunt dicenda. Tribus modis seruos manumitti consueuisse, Seuerinus interpres Topicorum Ciceronis, affirmat: aut si quis seruus consentiente, vel iubente domino nomen suum in censum detulisset: aut virga in caput suum à Prætore imposita, quæ vindicta dicebatur, in libertatem vindicatus esset, aut à Domino testamēto liber relictus esset. De manumissione, quæ per censum fit, atque à Seruio Tullio, VI. Romanorum Rege originem traxisse creditur, Vlpianus loquitur inquiens: Serui, qui in peculio cētum haberent aut quibus eas facultates domini impartirent, si eos domini in censum ciuium à Censoribus adscribi iuberēt, libertatem consequebātur. Vindictæ rationem intulisse fertur P. Valerius Poplicola, anno primo post exactos Reges, cum de præmiis Vindicis serui, qui coniurationem indicauerat, ad populum tulisset: à quo etiam vindictæ nomē ductum fuisse existimant tum alii, tum Liuius libro 1. decad. 1. scribens: Præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & ciuitas data. Ille dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, Vindici ipsi nomen fuisse. Post illum obseruatum, vt qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti viderentur, &c. Hæc autem potestas primū penes Consulem fuit, post ab eo ad Prætorem vrbanum translata est, vt vindicta, id est, virga in caput imposita (eam enim vindictam dicebant) manumitteret. Morem veterem circa hanc manumissionem obseruatum, eleganter descripsit Carolus Sigonius ex Boetio, Festo, Valerio Probo, & Donato, his verbis: Qui manumittere, inquit, seruum apud Prætorem volebant, eius, quem manumittere volebat, caput, aut aliud membrum tenens, ad Prætorem ita dicebat: Hunc hominem liberum esse volo: & emittebat eum è manu. Idem tamen Sigonius alio loco ex Isidoro libro 9. refert, Romanos eos, quos manumittebant, alapa percussos, circumegisse, atque ita de manu misisse. Prætor autem vindicta, id est, virga eiusdem serui capiti imposita, ita dicebat: Dico eum liberum esse more Quiritum. Inde conuersus ad Lictorem addebat: Secundum tuam causam, sicuti dixi, Ecce tibi vindicta. Tum Lictor, accepta à Prætore vindicta, caput serui percutiebat, faciem palma, tergumq; verberabat. Quibus actis, nomen manumissi in Acta à Scriba referebātur, adiecta causa manumissionis. Addit autem Sigonius ex Caio, D. de manumissis vindicta, non fuisse omnino necesse pro tribunali manumittere. Itaque plerosq; in transitu seruos manumitti solere, cum aut lauandi, aut gestandi, aut ludorū causa prodiisset Prætor. Hactenus ille. Hinc deductum esse opinor eum morem, quem hodie obseruant Nobiles, atque alii potentes domini, donantes seruos iure gestandi arma, quod nostra lingua dicitur, **ehrhafftig machen**.

Sed vt ad priora redeam, qui manumissi & libertate donati erant, raso capite pileum gestabant, libertatis insigne. Vnde prouerbium natum: Ad pileum vocare, id est, ad libertatem vocare. In cuius prouerbii explicatione Erasmus in Chiliadibus scribit, videri, pileum priscis insigne fuisse spectatæ virtutis, vt inde fluxerit mos, vt qui Magistri Doctorisque titulo decorantur, pileum accipiant. Hic secundus manumittendi modus fuit. Tertius, qui testamento fit, in Institutionibus satis diligenter explicatur, quare eo Lectorem remitto.

Addunt Iurisconsulti & alios tres modos, quos naturales vocant, videlicet, inter amicos, per mensam, & per epistolam. Manumissionem inter amicos appellant; cum præsentibus amicis quispiā à domino manumittitur. Per mēsam, cum libertatis dandę gratia, seruus conuiuio adhibetur. Per epistolā, quando seruo aliis in locis agenti, missis literis à domino permittitur vt liber viuat. Ij tamen qui his tribus modis manumitterentur, minorem libertatem consequebantur, & Latini Iuniani fiebant, ac dicebantur ex lege Iunia Norbana. Sicut contra ij, qui prioribus tribus modis manumittebantur: maiorem & iustam consequebantur libertatem, & fiebant, ac dicebātur Ciues Romani. Quod si quis tēpore seruitutis cōmisisset aliquod crimen, propter quod notis in fronte & stigmatis compunctus, vel in publicos carceres coniectus fuisset: aut propter delictū aliquod verberibus affectus illud confessus esset, ac deinde gratia cū domino inita, manumissus ab eo fuisset, ex lege Ælia Sentia, Libertus dedititius fiebat, ac infimam libertatem accipiebat. De manumissione multa habet Iacobus Ræuardus lib. 4. Variarū, capite 9. & libro singulari de auctoritate Prudentū, capite 7. vbi omnes modos diligēter explicat. Quædam etiam apud Antonium Cuiacium I. C. libro 2. Lectionum subseciuarum Iuris ciuilis, cap. 9. Apud Iacobum Cuiacium Obser-

Obseruationum libro 5. capite 13. & libro 7. cap. 20. vt de aliis interim taceam. Notat præterea Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 18. cap. 3. ex Martiale, ordinem quendam inter Patronorum Libertos fuisse, vt qui maiori auctoritate apud Patronos essent Liberti primi: qui secundo ab his loco essent, secundi: qui tertio, tertii dicerentur. Quod etiam in libertabus obseruatum fuisse ex veteribus aliquot inscriptionibus idem probat.

Addam Coronidis vice antiquam manumissionis formulam, quam recitat Iacobus Cuiacius Iurisconsultorum nostra ætate facile princeps, ex antiquo exemplo, vnde colligi potest, moris fuisse, vt domini seruis suis, quos manumitterent, scripto etiam nullam manumissionem confirmarent. Formula autem hæc est: Ille ciuis Romanus esto, ita vt ab hodierna die ingenuus, atq; ab omni seruitutis vinculo securus permaneat, tanquam si ab ingenuis fuisset parentibus procreatus. Eam denique peragat partem, quamcunq; elegerit, vt deinceps nec nobis, nec successoribus nostris vllum debeat noxiæ conditionis seruitium, sed omnibus diebus vitæ suæ sub certa, plenissimaque ingenuitate, sicut alii ciues Romani, per hunc manumissionis, atque ingenuitatis titulũ, semper ingenuus & securus existat, &c. Tantum habui, quę de præcipuis populi Romani diuisionibus dicerem. Nunc cum institutus ordo requirat, vt de religione illius populi dicam, huius libri finem faciam, ac in sequenti, Deo propitio, de Diis agam.

Ad Cap. XX.

PARALIPOMENA.

De iure libertorum & Libertinorum.

Libertos & libertinos manumissione fieri dicam lib. 9. cap. 10. licet sciam discrimen allatum esse ab Vlpiano IC. *l. vlt. ff si lib. ingen. esse dicat.* l. 4. ff. *de his qui sunt sui vel alieni iuris.* Et notauit doctissimus vir Ioannes Borcholten in eruditis ad Iustinianum Commentariis: estque *libertus*, quasi *liberatus*. Isidor. Etymolog. lib. 9. cap. 4. & res exposita omnibus interpretibus Institutionum Imperialium lib. 1. tit. 5. quos non exscribo. vnica Theophili definitio sufficiet lib. 1. Inst. tit. 5. ἀπελεύθερός ἐστιν ἐκ δικαίας δουλείας ἐλευθερωθεὶς, πρόσθες δὲ καὶ ἐννόμως. *Libertinus est qui ex iusta seruitute manumissus est*, seu libertate donatus, verbum adde, *& legitima.* In triplici eos fuisse ordine sciunt omnes, *Ciues Romanos, Iunianos, & Dedititios.* Vlp. IC. in fragmentis titul. 1. singulorum definitiones exequitur Pseudocornutus in v. 106. sat. 3 Persii, hesterni, *à defuncto pridie manumissi, id est, liberti, & ciues Romani facti.* Atque hos quidem dispari fuisse dignitate disces ex Hadriano Turnebo lib. 11. cap. 9. vt *quidam primi liberti, quidam secundi, quidam denique tertij forent;* quod ego vel de tempore, quo quisque manumissus fuerit, accipiendum existimo, vel ratione officii, nam vt inter seruos alii viliores, alii honoratiores, ita manumissis cur non eadem conditio permittenda? Atque vt ingenuorum variis legibus fortuna

A coercita administrataque, ita variæ leges libertis indulserunt, vt de iure testamenti faciendi, legata scribendi, colligit idem Turnebus lib. 30. Aduersar. cap. 25. ex Tito Liuio 4. Decad. lib. 9. & licet scribendi testamenta ius iis non erat, poterant tamen adire hereditates. Q. Symmachus lib. 10. epist. 54. *Capiunt legata liberti seruis testamentorum iusta commoda non negantur.* Locus est notatu dignissimus apud Saluianũ Massiliensem lib. 3. ad eccles. Catholic. *Si eius id opus, ac non alterius; meliori conditione quidam relinquunt*
B *libertos suos, quã tu relinquis filios tuos, in vsu siquidem quotidiano est, vt serui & si non optimæ, certe non improbæ seruitutis Romana à dominis libertate donentur, in qua scilicet & proprietatem peculij capiunt, & ius testamentarium consequuntur, ita vt & viuentes, cui volũt, res suas tradant, & morientes donatione transcribant. nec solum ho , sed & illa quæ in seruitute positi conquisierant, ex dominorum domo tollere non vetantur, tantum eis interdum gratiæ patronæ liberalitas impartit, vt etiam iu-*
C *re suo detrahat, quod libertorũ dominio largiatur. quanto, ô quisquis ille es infidelissime pater, quanto domini illius melius cum libertis agunt, quam tu cum liberis? illi quæ donant perpetuo iure donant, tu temporario, illi testamenti faciendi arbitrium dant libertis, tu tollis liberis, illi postremo suos dant libertati, tu quasi addicis filios seruituti. nam quid est aliud, quã seruituti addicere, quos tu nõ vis aliquid quasi ingenuos possidere. more ergo illorum vteris, qui seruos suos non bene de se meritos, quia ciuitate Romana indignos iudicãt, iugo Latinæ libertatis addicũt,*
D *quos scilicet iubent quidem sub libertorum titulo agere viuentes, sed nolunt quicquam habere morientes, negato enim his vltimæ voluntatis arbitrio, etiam quæ superstites habent, morientes donare non possunt:* Quibus verbis elegantem adfert differentiam inter Latinos Iunianos, & ciues Romanos, quæ trita est vulgatissimaq;.

Liberti isti cuiuscunque conditionis etiamsi ciuitatem haberent, ciuicisque fruerentur priuilegiis, tamen multa ingenuis licebat agere, quæ nequaquam libertis concessa, nam nec ipsi, nec eorum liberi vn-
E quam ius tribuum habebant, quod *ingenuorum* tantum erat, vt iam docuit Lælius Taurellus IC. neq; tutores ingenui libertinis pupillis dari poterant, vt ex Marci Aug. oratione habetur apud Modestinum *libro singulari de excusationibus.* adi *ad l. 2. C. de vet. iure enucl.* nec in senatum admissi. C. Suet. in Nerone cap. 15 *Neq; sacramento militari se obstringere, aut vt milites in castris esse, vnde Augustus princeps libertino milite, pterquam Romæ, incẽdiorum causa, etsi tumultus in grauiore annona metueretur, bis vsus est, semel ad præsidium*
F *coloniarũ Illyricum contingentium, iterum ad tutelã ripæ Rheni fluminis, eosque seruos adhuc viris fœminisq; pecuniosioribus indictos, ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit, neq; aut commistos cum ingenuis, aut eodẽ modo armatos, vt verba* vsurpem eiusdem Suetonij in Augusto c. 25. Quare tanquam nouum insolens, inusitatumq; notat Appianus Alexandrinus de bellis ciuil. lib. 1. pag. 379. ἀπελευθέρων τότε πρῶτον ἐς στρατείαν δι' ἀπορίαν ἀνδρῶν καταλεγέντων. *Tum primum libertis, ob virorũ inopiam, in militiam missis.* Eadem Hirtius seu Oppius, seu quilibet alius author libro de bello Africano

cano cap. 2. *Postea ex Hybridis libertinis seruisque conscripserat, armauerat, equoque frenato vti condocuerat.* A

Quod autem Suetonius in curiam libertinos nunquam admissos prodat, caute est intelligendum. Nam Dio Cocceianus lib. 40. pag. 150. diuersum sentit: qui *sub progressum bellorum ciuilium Pisonis consulatu libertinos omnes senatu eiectos docet*, argumento liquido in senatum adscitos antea, alioquin eiici non potuissent.

Vestitu etiam non tantum iure distincti libertini à patriciis seu ingenuis. Aurel. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 6. *Cultum ingenuorum puerorum inter praecipua duxisse, instituisseque vt patricij bulla aurea, cum toga, cui purpura praetexitur, vterentur, duntaxat illi quorum patres curulem gesserant magistratum, caeteris autem, vt praetextis tantum vterentur, indultum.* Et postea aliquot lineis interiectis: *Concessum est, vt libertinorum quoque filij, qui ex iusta duntaxat matrefamilias nati fuissent, togam praetextam & lorum in collo, pro decore bullae gestaret.* Eadem discriminis nota apud C. Plinium lib. 33. c. 1. alijs idem scio obseruatum vetus Scholiastes Iuuenalis ad v 164. sat. 5. *Antiquitus pueri nobilium bullas aureas habebant, pauperum de loris, signum libertatis.* Et ipse Iuuenalis ibidem loci. B C

——Hetruscum puero si contigit aurum,
Vel nodus tantum, & signum de paupere loro.

Nec vestitu tantum discreti illi ab ingenuis, sed & nota corpori impressa. idem vetus Scholiastes ad Satyr. 1. v. 104. *Arguit homines, qui cum propter libidinem libertatem meruissent, & in libertinorum corpus & tribus relati essent, pertusis auribus signa libertinorum celare non poterant.* Ergo pertusas seu perfossas libertinis aures ex hoc loco apparet, quod an aliunde probari possit, non video, nec memini legere, nisi forte notam illam seruilis conditionis praeteritae intelligamus, nam seruis perforari aures solitas notissimum est. Sulpitius Seuerus sacrae historiae lib. 1. *Hebraeus puer pecunia emptus, sex annis seruiet, post haec liber erit, sponte autem permanenti in seruitute, auris forabitur.* Seruorum ergo aures, tanquam argumentum suae sortis, perforabantur, vnde lux Petronio Arbitro Satyrici pag. 59. *Quid tu, inquit Gyron, & circuncide nos, vt Iudaei videamur, & pertunde aures, vt imitemur Arabes, & increta facies, vt suos Gallia ciues putet.* Quem locum transcripsit Isidorus Hispalensis: *Nonnulla etiam gentes non solum moribus, sed & in vestibus aliqua sibi propria vindicant, circuncidunt Iudaei praeputia, pertundunt aures Arabes, Mauros habet tetra nox corporum, Gallos candida cutis.* Venalium itaque seruorum, quantum conijcio, Romae nota erat, *sub corona stare. ocreatos habere calceos, aures perforatas.* Nec id modo Arabes serui patiebantur, sed & Poeni. M. Accius Plaut. Poenulo Act. 5. sc. 2. vbi Milphio seruus Poenos conspiciens: D E F

Viden homines sarcinatos consequi?
Atque vt opinor, digitos in manibus non habent.
AG. *Qui iam? Mil. quia incedunt cum annulatis auribus.*
Adibo ad hosce, atque appellabo Punice,
Si respondebunt Punice, pergam loqui.

Libes & Arabes Romae inter seruitia habitos nemo ignorat. Est locus corruptus in codice Q. Florentis Tertulliani lib. de velandis virginibus. *Debebunt & ipsi aliqua sibi defendere insignia, aut pennas Garamantum, aut Crobylos barbarorum, aut cicadas Atheniensium, aut cirros Germanorũ, aut stigmata Britonum.* Beatus Rhenanus bene de illo authore meritus, putauit in prima sua editione legi debere, *scrobulos barbarorum*, vt *scrobuli*. Diminutiua vox à *scrobe*, *aurium sunt foramina, per qua barbari traijciant gemmas & annulos.* At idem Rhenanus in altera editione, reponit *strobulos*, nisi forte retineamus antiquam lectionem. Nam *corymbion mulierum, crobylus virorũ, scorpius puerorum*, vt ad Petronij Satyricon notarunt viri docti pag. 69. *Corymbioq; domina pueri adornat caput.* Quod Graecis pineam nucem *strobulus* significet, gestamen ex auro barbarorum quorundam. At certe στρόβυλος Iulio Polluci lib. 1. cap. 9. n. 17. & lib. 4. c. 20. latine *turbo* redditur à Rudolpho Gualtero. At στροβύλια in mundo muliebri reponuntur, *rotulas* interpretantur, puto *inaures* esse forma rotunda, idem Pollux lib. 5. cap. 16.

Haec quanquam de libertis seruisque posse accipi, qui Romam venales commeabant, scio solo luxu poscente aures consueuisse perforari, hoc est ad venustatem decoremque conciliandum. vnde D. Iuuenal. sat. 1.

——Molles quod in aure fenestrae.

Quod etiam in sacris literis factum Genes. cap. 24. Exod. 32. Iudicum cap. 8. Esaiae cap. 3. & apud Ethnicos. ab heroicis petitum temporibus certissimum vel ex vnico Homero, qui Ioui placituram Iunonem inducit lib. 14. Iliad. v. 182.

Ἐν δ' ἄρα ἕρματα ἧκεν ἐυτρήτοισι λοβοῖσι
Τρίγληνα.
Et sane inaures apposuit bene perforatis auriculis
Instar trium pupillarum factus.

Et proci Penelopen donis affecturi inaures adferunt lib. 18. Odyss. v. 298.

Ἕρματα δ' Εὐρυδάμαντι δύω θεράποντες ἔνεγκαν.
Inaures autẽ Euridamanti duo serui portauerunt.

Isidorus Hispalensis in glossis. *Baen est lamina auri ab aure ad aurem, quo familiares regum vtebantur, ornamentum colli ex auro & gemmis, quod alio nomine torques potest dici.* L. Sen. lib. de Constantia sapientis cap. 14. *Quid refert quantum habeat, quot lecticarios, quam oneratas aures, quam laxam sellam?* I. Lipsius ibi. idem lib. 7. de Benefic. cap. 9. *Video vniones non singulos singulis auribus comparatos, iam enim exercitatae aures oneri ferendo sunt.* Et lib. de vita beata cap. 17. *Quare vxor tua locupletis domus censum auribus gerit?* Et idem, seu quod verius duco, obscurus ille scriptor libelli de Remedijs fortuitorum: *Duc bene institutam, nec maternis inquinatam vitiis, non cuius auriculis vtrinq; bina patrimonia dependeant.* Aurium vulnera in graui illa de corrupta moribus querela apud C. Plinium in praefatione ad lib. 12. nat. hist. *& quod vltima mollitiei id fuerit argumentum*, nulli dubium esse potest. Aure. Macrob. Satur. lib. 7. c. 3. *Octauius, qui natu nobilis videbatur, Ciceroni recitanti ait, non audio quae dicis, ille*

respondit, certe solebas bene foratas habere aures, hoc eo A *dictum est, quia Octauius Libys oriundus dicebatur*, quibus mos est aurem forare. ergo & generis obscuritatem seu peregrinitatem, effæminatosque mores vno eodemque cauillatus est scommate Florens Tertullianus lib. de cultu fœminarum, *scrupulosa deus auribus vulnera intulit.* Beatus Rhenanus *scrobulosa* legi voluit. quod quam male tentatum ab eo, adeundum ad Hadrianum Iunium lib. 2. Animaduersor. cap. 1. Meretricum id signum. P. Ouid. lib. 1. de Arte.

Quid cum mendaci damno mœstissima plorat? B
Elapsusque caua fingitur aure lapis.

Q. Horat. lib. 2. sat. 3.

Filius Æsopi detractam ex aure Metellæ
Diluit insignem bacam.

Quem locum discussi supra in reg. 9 M. Martialis lautitiam meretriciam describens lib. 11. epigr. 50.

Nunc plorat speculo fallax ancilla relicto
Gemma vel à digitis, vel cadit aure lapis.

Pretiosissimæ gemmæ perforatis auribus impositæ. Sueton. in Vitellio cap. 7. *Ex aure matris detractum* C *vnionem pignerauerit ad itineris impensas, elenchos* vocat Plinius lib. 9. cap. 35. Iuuenal. sat. 6.

Auribus extensis magnos commisit elenchos.

Claudian. de 6. Honorij consul.

——*Bacis onerat candentibus aures.*

Sed magnum inter Græcos latinosque discrimen, apud hos enim indicium nobilitatis, apud istos dedecoris luxuriæque nota. Isidor. lib. 19. cap. 31. *Inaures ab aurium foraminibus nuncupatæ, quibus pretiosa genera lapidum dependuntur, harum vsus in Græcia, puellæ* D *vtraque aure, pueri tantum dextra gerebant.* Ad quem ritum respexit L. Apuleius lib. de dogmate Platonis: *Reliquit auri tantum, quantum puer nobilitatis insigne in auricula gestauit.* Hic nobilitas per inaurē significata, at per eandem mollities obiecta viris gestantibus apud Romanos C. Plin. lib. 11. cap. 37. & mulieribus, Ælian. var. histor. lib. 1. cap. 18. πῶς δὲ οὐ διέῤῥεον ὑπὸ τρυφῆς αἱ πολλαὶ τῶν γυναικῶν, ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς κεφαλῆς στεφάνην ἐπέθεντο ὑψηλὴν, τοὺς δὲ πόδας σανδαλίοις ὑπεδοῦντο, ἐκ δὲ τῶν ὤτων αὐταῖς ἐνώτια μακρὰ ἀπεκρέμαντο. Vertit E Iustus Vulteius: *Nunquid vero pleræque mulierum luxu diffluxere? quæ corollam sublimem capiti imponebant, pedes vero sandalijs induebant, ex auribus longas inaures dependentes habebant.* Ex quibus lux L. Senecæ in Hippolyto Act. 2. sc. 1.

Ceruix monili vacua, nec viuens lapis
Diducat aures, Indici donum maris,
Odore crinis sparsus Assyrio vacet.

In codice MS. legebatur melius:

Deducat aures, id est, grauet suo pondere. F

Interpretationem hanc meam & correctionem adiuuat Horatius lib. Epodon od 8.

Nec sit marita, quæ rotundioribus
Onusta baccis ambulet.

M. Plaut. Epidico sc. *male.*

——*Inaurem auream ad te afferre natali die.*

At cum non potuit tolli inaurium luxus, Alexander Seuerus Imperator modum adhibuit, sanxitque, *vt viri in vniuersum inaures non haberent, & matronæ contentæ deberent esse vno reticulo, atque inauribus, & bacato monili.* Æl. Lamprid. in eius vita, & non omnino earum vsum fæminis interdictum videri potest ex eo quod Vlpianus IC. *Licita ornamenta muliebria enumeret armillas, inaures, viriolas, annulos, præter signatorios, l. 25. ff. de auro arg. mundo mulieb. &c. legatis*, & Paulus IC. *Quæreretur an nihilominus detractis elenchis, inaures deberentur, in quibus duæ margaritæ, & duo smaragdi, respondit deberi si maneant inaures. l. 32. ff. eo. ti.* Videatur Aristænetus li. 1. epist. 15. Inaures has *stalagmium* vocat Cæcilius antiquus poeta in Cratino apud Festum Pompeium lib. 17.

Ex aure eius stalagmium domi habeo.

Denique vt vnico verbo semel dicam, nobiles Græci adolescentes, vt ex Isidoro antea dixi, & regum familiares, vt in glossario, in verbo *Baen* habetur, laudi ducebant auriculas perforatas habere, adde & ipsos reges hoc ornamento insigniri consueuisse. Q. Curtius lib. 9. de Indiæ regulo: *Pendebant ex auribus insignes colore & magnitudine gemmæ.*

Sed ad libertinos reuertamur, quid refert omnia eorum arbitrio sub malis principibus permissa hoc loco referre? quod conqueritur non sine indignatione C. Tacitus lib. 1. historiar. Notum enim omnibus puto sub Claudio Licinium & Pallantem præcipua fuisse authoritate & opulentia ex Sueton. cap. 28. C. Plinio Iuniore lib. 7. ep. 29. & lib. 8. epist. 6. Carum & Massam Neronis libertos celebrant Iuuenalis sat. 1. & vetus eiusdem interpres Parthenium libertum Domitiani plurimum valuisse Suet. in eo cap. 16. *scurrilibus perditisque fuisse moribus*, Tertullianus in Apologetico loquitur, vt & Asiaticum à patrono suo Vitellio Aug. *ad equestrem dignitatem promotum* ex Tacito lib. 2. histor. constat.

Atque vt hi libidini dominorum obsequendo flagitiosaque perpetrando sibi conciliabant opes, honores, dignitates, ita libertinæ vulgato corpore male sæpe audiebant. T. Liuius 4. decad. lib. 9. *Scortum nobile libertina Hispala Fesenia.* Et videri posset meretrices seu publica prostibula libertinas fuisse, adducor authore Horatio, vt id credam, qui in libertina peccanti videtur impunitatem promittere lib. 1. sat. 2.

Tutior at quanto merx est, in classe secunda,
Libertinarum dico, Salustius in quas
Non minus insanit, quam qui mœchatur.

GENE-

GENEROSISSIMO ATQVE EXIMIA SPE VIRTVTIS ET DOCTRINÆ PRÆCELLENTI ADOLESCENTI, IOANNI Georgio ab *Heussenstein*, Baroni Austrio, Domino suo clementissimo S. D.

ARDIOR *sum, Generosissime Domine Ioannes Georgi, Baro Illustris, in exoluenda fide, quam tibi in proximis Comitiis dare memini. Pollicitus enim eram; me breui ad te missurum aliquid collectaneorum (nihil enim sunt aliud) de quibus tum primum cogitabam. Verum multis modis impeditus sum, quo minus eo tempore, quo constitueram, promissis satis facere potuerim. Neque vitæ meæ ratio passa est, vt vni illi rei vacarem: id quod tamen necesse fuerat, si & promissioni meæ & tuæ, aliorumque expectationi satisfieri debuisset. Verum sat cito si sat bene, inquit ille. Tu velim hoc leuidense munusculum à me hilari fronte accipias, studiumque meum boni consulas, & in hac tua ætate bonis artibus operam diligenter naues. Vales ingenio præ multis aliis vestri ordinis. Habes parentes Illustres, qui te & in virtutis studio, & in optimarum artium scientia multum proficere mirum quantum exoptant. Intuere Illustrem virum Patrem tuum qui propter eruditionem, & raras virtutes tribus potentissimis Romani Imperij Monarchis fuit acceptissimus, & gratissimus. Hoc & tu consequeris, si, vti cœpisti, pleno gradu ad virtutis, & optimarum artium studium contenderis. Propone tibi, & alios quoque vestri ordinis viros illustres, quos propter excellentem eruditionem, gloria & gratia apud potentissimos Principes florere vides. Inter quos non silendi mihi sunt Generosus & Illustris vir Richardus Streinius Baro Austrius, omni liberalium artium cognitione, & grauissimarum facultatum scientia excellentissimus: atque lumina illa Galliæ Iulius Cæsar pater, & Iosephus filius Scaligeri, qui in tanta eruditorum luce sic eminent.*

Vt pura nocturno renidet
Luna mari, Gnidiúsve Gyges.

Ad sempiternam memoriam fuisse hoc seculum præ multis aliis felicissimum, quo non tantum inferioris generis homines, sed etiam summi nobilitate viri bonas literas colunt, suasque operas ad eas è puluere excitandas & illustrandas conferunt. Vide, quo prouehar, Ioannes Georgi, admiratione virtutum in summis illis viris, qui in tanta fortunæ & honorum sublimitate, ac celsitate constituti tam solliciti etiam sunt de bonis literis. Quos viros, si tu imitando tibi proposueris, habebit & Respublica Christiana aliquando virum, cuius industria & virtutibus iuuari: & literarum sectatores Patronum, quo ipsi gaudere possint. Vale Generose Ioannes Georgi, & literas ama. Ratisponæ, ad VI. *Idus Ianuarij, Anno ab Orbe redempto* CIϽ IϽ. XXC.

T. Generositati ad omnia obsequia promptus,
IOANNES ROSINVS.

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER II.

DE DIIS, ET EORVM TEMPLIS, SIVE ÆDIBVS SACRIS.

Ixi quæ origo fuerit Vrbis Romæ, à quibus condita & amplificata fuerit, quæ præcipua in Vrbe ædificia, secundum quatuordecim regiones: addidi deinde quædam de Ciuibus & præcipuis eorum differentijs; iam instituta illius Populi consideranda veniunt. Illa vero circa religionem & Reipublicæ gubernationem versantur. Quia autem in omnibus recte & bene constitutis Rebuspublicis primum locum obtinet, & obtinere iure debet Religio, ideo nos etiam de ea primum dicendum esse arbitrati sumus. Ciceronis sententia celebris est, à Dijs immortalibus agēdi nobis capienda esse primordia, qua de causa ipse leges aliquot cōscripturus, primum eas recenset, quæ ad religionem & cultum Deorum pertinent: deinde politicas subiicit: quem ordinem & nos sequi volumus. Cæterum antequam de ijs agere incipiamus, non alienum ab instituto & officio etiam nostro esse existimamus, si quorum Scriptorum auxilijs præcipue vsi simus, indicemus, vt candidus Lector id nobiscum sciat, & si quæ videbuntur hic breuius tradita esse, ex illis, quorum nos auxilio vsi sumus, auctoribus prolixiorem de singulis disputationem petere possit. Ea igitur omnia, quæ hic cum studiosis Lectoribus communicamus, hausimus atque desumpsimus ex rerum Romanarum Scriptoribus, Liuio, Plutarcho, Dionysio Halicarnassæo, Dione & alijs, quorum nomina supra recensuimus. Post illos non parum nobis adiumenti attulit lectio Agellij, Macrobij, Varronis de lingua Latina, Festi, Nonij Marcelli, Plinij, Augustini de Ciuitate Dei, & Commentariorum in eosdem libros Ludouici Viuis, Bartholomæi Marliani, Georgij Fabricij, Lilij Georgij, Gyraldi, & aliorum, quorum sicubi occurrent, quæ ex ijs descripta sunt, nequaquam silentio præteribimus. Scripserunt etiam ante nos de Dijs, & genealogia Deorum gentilium plurimi: videlicet vt ex multis paucos adducam, Appolodorus in suæ Bibliotheces libris, qui à Benedicto Ægio ex Græco in Latinum sermonē translati sunt. Hesiodus, Phurnutus, Palæphatus, Fabius, Fulgentius Albericus Philosophus: item apud Romanos Euemerus cuius libri non amplius extant. Inter recentiores Ioannes Boccatius de genealogia Deorum gentilium libros 15. edidit, Georgius Pictorius Apotheosin tam exterarum gentium, quam Romanorum Deorum libris tribus complexus est, Iulianus Amelius de cognominibus Deorum gentilium libros tres collegit. Omnium autem diligentissime de iis commentatus est Lilius Georgius Gyraldus, quem ego non semel consului. Porro hac mea scriptione nihil opus fuisset, si adhuc extarent M. Terentij Varronis tres de Dijs libri, quorum Augustinus aliquoties meminit. Sed perierunt illi. Itaque si quæ de iis scire volumus, ea oportet nos cum maximis laboribus ex variis & infinitis pene Scriptoribus conquirere. Verum de Scriptoribus quos ego sequor satis. Tu, beneuole Lector, ista legens, mecum deplora ingentem humanæ naturæ cæcitatem, qualis ea sit, nisi à Spiritu sancto & Dei verbo illuminetur: atque Deo gratias age, quod tantis ac plus quam Cymmerijs tenebris clementer nos eripuerit, nobisque in sacrosancto verbo sui veram cognitionem reuelauerit. Videbimus igitur quales Romani Deo, & Deas coluerint.

Vnde Deus dicatur, quid sit, & quot differentiæ Deorum apud Romanos fuerint.

CAPVT I.

De diis dicturi, primum vnde vocabulum ortum sit, inquiremus. Hic autem variæ sese offerunt eruditorum sententiæ. Alij Latinum vocabulum Deus, à dando deducunt, quod Deus det omnia, alij sic dictum putant, quod ei nihil desit. Contra alii à Græco Δίος, quod timorem siue metum significat: primus enim, vt Statius & Petronius Arbiter canunt, In orbe Deos fecit timor. Plerique à Græco θεός deducunt, cuius deriuatio itidem varia & multiplex est. Sunt enim qui à verbo θεῖν, quod currere sign. formatum volunt, quia homines Cœlum, Lunam, Solem, & alia astra propter motus & curs. velocitatem Deos esse putarint, & coluerint. Plures tamen à θεάομαι, quod est video, vel speculor, quia Deus omnia videat, & quia in ipso etiam Deo, tanquam speculo omnia

omnia cernantur, deriuat, quæ etymologia videtur A reliquis verisimilior.

Quid Deus sit, nobis ex sacris Literis ignotũ non est. Cum autem de gentium Diis hic nobis sermo sit, ideo quid illi de Deo senserint, & quomodo eum definierint, considerandum est. Sed qui potest omnia commenta Ethnicorum recensere? Videantur variæ Philosophorum sententiæ apud Ciceronem de Natura Deorum, & apud Lilium Gyraldum. M. Terentius Varro, vt est apud Aurelium Augustinum, in ea est opinione, & Deum esse animum mundi, ipsumq; B mundum Deum. Ridicula profecto definitio, quam pluribus exagitat & refutat Augustinus. Plinius de Deo verba faciens, scribit: Quisquis est Deus, si modo est alius quam scilicet Sol, & quacunque in parte, totus sensus est, totus visus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus sui. Ridiculus & hic est, & quid dicat, ipse ignorat. Melius Plato [*Lib.2.c.7.*] definit Deum mentem æternam causam boni in natura.

Cæterum vti de Deo quis esset, Ethnici nihil certi habuerunt, ita etiam de numero Deorum mirum C in modum hæsitauerunt. Plurimi quidem, & ij sapientiores, vnum tantum Deum esse voluerunt, cui à veritate & diuersitate officiorum varia & diuersa nomina sint indita, sicut etiam Macrobius [*Lib.1.Satur. capit.17. & sequentib. libr. 2. capit. 9.*] multis capitibus conatur omnes Deos alios ad Apollinem siue Solem referre: & Plinius eos qui pluralitatem Deorum induxerunt, salse ridet: verumtamen inualuit etiam ea opinio, vt plures esse Dij crederentur, nec vnus tot muneribus obeundis par esse existimaretur: D Atque vt propius ad propositum accedamus Romanos ingentem Deorum multitudinem coluisse, quis nescit? sed non fuerunt omnes in pari honore & auctoritate: verum in certos ordines, & certas quasdam classes distributi. Alios enim maiorum gentium, quod præcipuas partes in rerum administratione haberent, alios minorum gentium, ob meriti paupertatem appellarunt. Varro Deos Romanorum in duas classes distribuit, in certos & incertos. Certos appellat publicos: quibus Romani publice ædes E ædificarint, quosque pluribus signis ornatos notauerint. Incertos autem, quorum certa ratio reddi non possit, qui sint. Cicero tres ordines Deorum recenset, vnum eorum qui cœlestes semper habiti sint, qui etiam maiorum gentium Dij vocantur: alterum eorum, quos in cœlum merita vocarint, qui & Semidei & Dij indigetes appellantur: tertium eorum, propter quos detur hominibus ascensus in cœlum. Cuius partitionem nos etiam in hoc libro sequi instituimus, ita vt primum de maioribus, deinde de F Semideis, tum de virtutibus Deorum Dearumve nominibus insignitis dicamus: quibus addemus etiam alios Deos, quibus singulis sua munia in rerum administratione sunt attributa, quique minores, siue minorum gentium Dij & Semones appellantur, vt suo loco docebimus. Iam vero antequam de Diis dicere pergamus: de sacris ædibus, & aliis locis, vbi cultum diuinum numinibus suis Romani exhibuerunt, pauca monebimus.

Quid templum sit, quid Fanum, Delubrum, Aedicula, Ara, lucus, &c.

Cap. II.

Religiose Romani suos Diuos colebant; constituebant enim iis maximis sumptibus templa, fana, delubra, de quibus quomodo inter sese differant, pauca dicemus. Templum dici vult Varro [*Lib. 6. de Lingua latina.*] à templando, vel tuendo, & triplicem habere significationem: primum significare cœlum: deinde certa loca in aere, vel in terra, quæ Augures captandorum Auguriorum causa definire solebant, quę templa dicebantur, quod ex omni parte conspici posset: tertio vero significare loca sub terra. De prima & tertia significatione nobis nihil dicendum est: de secunda significatione agetur libro sequenti, vbi de auguriis disputandum erit. Ab eo vero templo, quod ab Auguribus definiebatur, quia id oporteret septum esse circumquaque, nec plus quam vnum introitum habere sicuti alibi ostendetur, factum est, vt etiam alia loca septa, & vnum tantum introitum habentia Templa appellarentur, etiam sacra non essent. Ita Festus: templa appellarentur, etiam sacra non essent. Ita Festus: Templum significat & ædificium Deo sacratum, & lignum, quod in ædificio transuersum ponitur.

Ædes autem sacræ Templa dicta fuerunt, quod essent quasi ædes Deorum, sicuti cœlum etiam, quod domicilium Deorum esset: Templum dictum fuisse, paulo ante est indicatum. Solebant porro templa illa ab hominib. propter certas causas voueri, cuius rei multa exempla in historiis reperiuntur: & paulo post quædam recitabuntur. Quando vota erant, & id propter quod vota erant prospere successerat, tum definiebantur, vel certi illius templi fines constituebantur, id quod dicebatur effari templa, teste Varrone, vel sistere fana. Sic enim Pompeius Festus: [*Lib.14.c.7.Lib.4.Hist.*] Sistere fana cum in Vrbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere. Id vero ab Auguribus fieri solitum docet Varro. Vbi ita definita essent, tunc condebantur, condita dedicabantur ab iis, qui ea vouissent: tandem ab Auguribus inaugurabantur: id est, suis auguriis sanctiora reddebantur. Hoc enim nisi fieret, Templa esse non poterant, teste apud Agelliũ Varrone: sed ædes tantum dicebantur, vnde discrimen inter Templa & ædes sacras facile intelligitur. Extat apud Cornelium Tacitũ narratio de lustratione areæ templi Iouis Capitolini, quod à Vespasiano tum restitutum fuit, ex qua cognoscere aliquo modo possumus, quanta religione vel superstitione potius veteres templa Diis construxerint. Sic autem Tacitus lib.4. Histor. Vespasianus curam restituendi Capitolii in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famâque inter proceres. Ab eo contracti Haruspices, monuêre, vt reliquæ prioris delubri in paludes eueherentur, templum iisdem vestigiis sisteretur: nolle Deo mutari veterem

 formam.

formam. Vndecimo Calendas Iulias, serena luce, spacium omne, quod templo dicabatur, euinctũ vittis, coronisque. Ingressi milites, quibus fausta nomina, felicibus ramis, dein virgines Vestales cum pueris puellisque, patrimis matrimisque aquæ riuis & fontibus amnibusque hausta, perluere. Tum Heluidius Priscus Prætor, præeunte Plauto Eliano Pontifice, lustrata Suouetaurilibus area, & super cespitem redditis extis, Iouem, Iunonem, Mineruam, Præsidesq; Imperii Deos precatus, vti cœpta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas, diuina ope attollerent, vittas quibus ligatus lapis innexique funes erant, contigit. Simul cæteri Magistratus, & Sacerdotes, & Senatus, & Equites, & magna pars populi, studio, lætitiaque connixi saxum ingens traxêre: passimque iniectæ fundamentis argenti, aurique stipes, & metallorum primitiæ, nullis fornacibus victæ, sed vt gignuntur. Prædixere Haruspices, ne temeraretur opus saxo, aurove in aliud destinato, &c. Hactenus Tacitus.

Fanum à fando dicitur, quod dum Pontifex dedicat, certa verba fatur. Varro [*Lib. 5. de lingua Latina*] ait, Fana nominata, quod Pontifices in sacrando fati sint finem. Quidam tamen à Fauno, quod is primus fana condiderit, fanum dictum esse malunt. [*In 2. Ænei.*]

Delubrum scribit Seruius [*Lib. 3. Satur. cap. 4.*] appellari, quod sub vno tecto plura complectatur numina, quia vno tecto diluatur. Alios vero scribit affirmare, delubrum esse locum ante templum vbi aqua currat, à diluendo dictum. Macrobius in Saturnalibus citat Varronem ex lib. 8. Rerum diuinarum de duplici significatione vocabuli Delubri differentem hoc modo: Delubrum, ait Varro, alii existimant esse, in quo præter ædem sit area assumpta Deûm causa, vt est in Circo Flaminio Iouis Statoris. Alii esse locum, in quo Dei simulachrum dedicatum sit, vt ita ab Dei dedicato simulachro delubrum cœperit dici: quod etiam ipse probat. Ita enim pergit: Sicut locum, in quo figerent candelam, candelabrum appellatum, ita in quo Deum ponerẽt, nominatum Delubrum. Paulus autem Festi Pompeii abbreuiator scribit, delubrum dictum fuisse fustem delibratum, vel decorticatum, quem venerati sint antiqui pro Deo, id quod & Seruius alicubi tradit, cum sic scribit: Delubrum dictum propter lacum, in quo manus abluuntur: vel propter tectum coniunctum: aut certe ligneum simulachrum delubrum dicimus, à libro, hoc est, à raso ligno factum, quod Græce ξόανον dicunt.

Ædicula diminutiuum est, quasi parua ædes sacra, sicut & sacellum. Festus: Sacella dicuntur loca Diis sacrata sine tecto.

Cæterum, vt hoc obiter moneam, non omnibus Diis promiscue omni loco ædificari templa solebãt. Aliis enim intra Vrbem, aliis extra eam, aliis in montibus, aliis in foro, aliis alibi, templa construebantur. Nec etiam forma omnium erat eadem: aliis enim rotunda, aliis tecto perforato templa ponebantur. Cœlitibus & superis aliis à terra extare templa volebant, inferis Diis sub terra, terrestribus media pone-bant sæpius. Qua de re, qui plura cupit, legat Victruuium & alios.

Iam & hoc non est silentio prætereundum, quod Franciscus Polletus lib. 1. Historiæ fori Romani, cap. 3. annotat templa veterum nostris non fuisse absimilia. Constabãt enim, ait, cella sanctiore, nos Chorum vocamus, quæ cella sanctior à Basilica & porticibus distinguebatur Pluteo & quasi altero pronao, nos non male Pulpitum vocamus, quod in morem pulpiti, aut tabulati erectum sit, quidam vulgo Threnum vocant, fortassis quod illic threni Ieremiæ Prophetæ recitentur, & aliæ Homiliæ sacræ: Basilica vero, quam nos Nauem, aut Carinam vocamus, deambulationes, quæ vtrique sunt, omnino porticus sunt veterum, quæ sunt veluti fori in Carina. Cella sanctior solis rebus sacris destinabatur: Basilica vero & porticus & pronaôn fere vsibus profanis exponebantur. Illic enim & nundinæ mercium, & proxenetica contractuum, prologi nuptiarum, colloquia transactionum, vt hodie apud nos, nimis impie exercebantur. Hactenus Polletus. Publius etiam Victor, cum ait in libello de XIV. Vrbis regionibus, ante cellam est prodromon, post templum opistodomon templum in tres partes diuidit, mediamque, vbi est Dei cella, quam hodie Chorum dicimus, vocat: quæ antecedit πρόδομον, quæ sequitur, ὀπισθόδομον. Turnebus Aduersariorum lib. 22. cap. 17.

Ara nomen habet vel ab ardendo, quod in ea victimæ incensæ ardeant, vel à similitudine arearum quod sicut illæ in vrbe puræ sunt, ita & aras Deum puras esse oportet: vel ab imprecationibus quas Græci ἀρὰς vocant. Varro apud Macrobium [*Lib. 3. Satur. cap. 2.*] ait, Aras primum Ansas dictas quod esset necessarium eas à sacrificantibus teneri. Recitatur à Georgio Fabricio [*Libr. 1. Antiquitatum.*] lex dedicatæ aræ, vnde cognosci potest, qua fere verborum forma in dedicandis templis, sacris, ædibus, aris, &c. veteres vsi fuerint, quam idcirco huic capiti inserere volui. Est autem talis.

C. DOMITIVS VALENS II.

Vir præeunte C. Iulio Seuero Pontifice legem dixit in ea verba, quæ infra scripta sunt.

IVPITER OPTIME MAXIME, QVANDOQVE HODIE TIBI HANC ARAM DABO, DEDICABOQVE OLLIS LEGIBVS, OLLISQVE REGIONIBVS DABO, DEDICABO, QVAS HIC HODIE PALAM DIXERO VTI INFIMVM SOLVM HVIVS ARÆ EST, SI QVIS HIC HOSTIA SACRVM FAXIT, QVOD IN AVGMENTVM NE PROTOLLAT, IDCIRCO TAMEN PROBE FACTVM ESTO. CÆTERÆ LEGES HVIVS ARÆ EADEM SVNTO, QVÆ ARÆ DIANÆ SVNTO, IN MONTE AVENTINO DEDICATÆ HISCE LEGIBVS, HISCE REGIONIBVS, SICVTI DIXI, HANC TIBI ARAM IVPITER OPTIME, MAXIME DICO, DEDICOQVE, VTI SIS VOLENS, PROPITIVS, MIHI

MIHI COLLEGISQVE MEIS, DECVRIONIBVS, A COLONIS, INCOLIS, COLONIÆ, MARTIÆ, IVLIÆ, SALONIÆ, CONIVGIBVS, LIBERISQVE NOSTRIS.

Similis fere inscriptio & dedicatio Aræ Augusti apud Narbonenses, quam quomodo ab aliis in lucem data est, huc adscribam.

NARBONENSIS NVMINI Augusti dicauit. B

LEGIBVS IISQIIS.

NVMEN CÆSARIS AVG. PP. QVANDO TIBI HODIE HANC ARAM DABO, DEDICABOQVE, QVAS HIS LEGIBVS, HISQVE REGIONIBVS DABO DEDICABOQVE, QVAS HIC HODIE PALAM DIXERO: VTI INFIMVM SOLVM HVIVSQVE ARÆ TITVLORVMQVE EST, SI QVIS TERGERE, ORNARE, REFICERE VOLET, QVOD BENEFICII CAVSA FIAT, C IVS, FASQVE ESTO: SIVE QVIS HOSTIA SACRVM FAXIT, QVI AVGMENTVM NEC PROTOLLAT. IDCIRCO TAMEN PROBE FACTVM ESTO. SI QVIS HVIC ARÆ DONVM DARE, AVGEREQVE VOLET, LICETO, EADEMQVE LEX EI DONO ESTO, QVÆ ARÆ EST. CÆTERÆ LEGES HVIC ARÆ TITVLISQVE EÆDEM SVNTO, QVÆ SVNT ARÆ DIANÆ IN AVENTINO. HISCE LEGIBVS, HISQVE REGIONIBVS, SICVTI DIXI, HANC D TIBI ARAM PRO IMP. CÆSARE AVG. PP. PONTIFICE MAXIMO TRIBVNITIA POTESTATE XXXV. CONIVGE, LIBERIS, GENTEQVE EIVS SENATV, POPVLOQ. ROM. COLONIS, INCOLISQVE COL. IVL. PATERN. NARB. MAR. QVI SE NVMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT. DOQVE DEDICOQVE VTI SIES VOLENS PROPICIVM.

Est & alia Narbone Ara, Augusto posita hac inscriptione: E

T. STATILIO TAVRO
L. CASSIO LONGINO
CONS s. x. KAL. OCTOBR.

NVMINI AVGVSTI VOTVM SVsceptum à plebe Narb. in perpetuum.

QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIXQVE SIT IMP. CÆSARI DIVIDI F. AVGVSTO PP. F PONTIFICI MAXIMO TRIB. POTESTATE XXXIV. CONIVGI, LIBERIS, GENTIQVE EIVS, SENATVI, POPVLOQVE ROMANO, ET COLONIS INCOLISQVE C. I. P. N. M. QVI SE NVMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT, PLEBES NARBON. ARAM NARBONE IN FORO POSVIT, AD QVAM QVOTANNIS IX. KAL. OCTOB. QVA DIE EVM SECVLI FELICITAS ORBI TERRARVM RECTOREM EDIT, TRES EQVITES ROMANI, A PLEBE, ET TRES LIBERTINI HOSTIAS SINGVLAS IMMOLENT, ET COLONIS ET INCOLIS AD SVPPLICANDVM NVMINI EIVS THVS ET VINVM. DE SVO EA DIE PRÆSTENT. ET VIII. KAL. OCTOB. THVS, VINVM, COLONIS ET INCOLIS ITEM PRÆSTENT. KAL. QVOQVE IANVAR. THVS ET VINVM, COLONIS ET INCOLIS PRÆSTENT. VII. QVOQVE IDVS IANVAR. QVA DIE PRIMVM IMPERIVM ORBIS TERRARVM AVSPICATVS EST, THVRE, VINO SVPPLICENT. ET HOSTIAS SINGVL. IMMOLENT, ET COLONIS INCOLISQVE THVS, VINVM EA PRÆSTENT.

ET PRIDIE KAL. IVNIAS, QVOD EA DIE T. STATILIO TAVRO, M. ÆMILIO LEPIDO COSS. IVDICIA PLEBIS DECVRIONIBVS CONIVNXIT, HOSTIAS SINGVLAS IMMOLENT, ET THVS ET VINVM AD SVPPLICANDVM NVMINI EIVS COLONIS ET INCOLIS DIE PRÆSTENT.

EXQVE ILLVSTRIBVS EQVITIBVS ROMA. LIBERTINIS VNVS. *Reliqua deficiunt.*

Has inscriptiones eam ob causam huc referre volui, vt inde iudicium fieri posset, qua verborũ forma etiam in templis, & sacris ædibus dedicandis veteres fuerint vsi. Cæterum Aræ Diis superis & inferis cõsecratę erant, altaria superorum tantum Deorum extant, vt Seruius ait, ab altitudine dicta, Lactantius Grammaticus. Tria fuerũt in sacrificiis loca, per quæ expiationem faciebant, scrobiculo facto Inferis, Aris terrestribus, Cœlestibus extructis focis. Vnde denominata etiam sunt Altaria, ad quæ cum sacrificabãt, manus in altum porrigebant. Hæc ille. Prope Deorum templa & luci consecrabantur, qui nomen habent à lucendo, vel quod minime luceãt, propter arborum vmbras opacas: vel potius quod sacrificiorũ luminibus, quæ ibi per noctem haberi solebant, quoquo versus lucerent. Hos licebat interdum cõlucare, hoc est, succidere, & succisis arboribus luce implere, sacrificio prius facto, cuius formulam Cato de re Rustica hanc recitat. Porco piaculo facto, sic verba cõcipito: Si Deus, si Dea es, cuius sacrum est, vt tibi ius siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercẽdi ergo. Harumque rerum ergo, siue ego, siue quis iussu meo fecerit, vti id recte factum siet. Eius rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, vti sies volens, propitius mihi, domo, familiæque meæ, liberisq; meis. Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto, &c. Hactenus Cato. Meminit eius rei etiam Plinius lib. 17. c. 28.

Atque tantum de locis, vbi Diis cultus exhibitus fuit. Sequuntur iam Dii ipsi.

THOMÆ DEMPSTERI IC. PARALIPOMENA.

AD CAP. II.

De templis, eorum partibus, Donariis, iure belli, somniis, ædibus sacris.

IN augurali disciplina *templum est cœli regio*, præter B ea quæ alii obseruarunt, Iacobus à Cruce Bononiensis annotation. in Ouidium. *discedite templo*, lib.1. fab.7. Septimius poeta in hymno Iani, vt scripsit Victorinus Rhetor.

Cui reserata mugiunt aurea cæli templa.

Licet Terentianus Maurus lib. de Metris, non *templa*, sed *claustra* legat. Multus est in hac significatione T. Lucretius Carus lib.1.

——— *nec cæli lucida templa.*

Et lib.2. Idem.

C *Id rursum cæli rellatum templa receptant.*

Et lib.5.

Per cæli voluunt passim se immania templa.

Festus Pompeius lib.11. *Minora templa fiunt ab auguribus, cum loca aliqua tabulis aut linteis sepiuntur, ne vno amplius ostio pateant.* Q. Ennius in Annalib.

Quanquam multa manus ad cæli cærula templa
Tendebam lachrymans.

Secundo, *templum est quilibet locus clausus, etiamsi profanus, & non augurio consecratus.* Notauit Ianus D Parrhasius in quæsitis suis epist. 57. Festus lib.3. in *contemplari*. M. Varro lib.6. de ling. Lat. *Curia Hostilia templum est, & tamen sanctum non est.* hoc est, *quicquid palis, hastis, aut aliqua re simili claudi potest.* Seru. ad lib. 4 Æneid. v.199.

Templa Ioui centum lætis immania regnis,
Centum aras posuit.

Tertio *templi* nomine significatur *sepulchrum*, nata inde superstitione, quod veteribus cippi seu tumuli amicorum morte obitorum, pro templis religiose E colerentur, vt ex Clemente Alexandrino in Protreptico, ostendit Lilius Gyraldus Ferrariensis de diis gentilibus syntagmate 17. & Nonius Marcellus cap. 6. num. 92. vt intelligi hoc sensu possit P. Virgilius lib.4. Æneid. v.457.

Præterea fuit antiquo de marmore templum
Coniugis antiqui.

Denique est *ædificium Deo consecratum*, (de qua re est volumen ingens Rudolphi Hospiniani Tubingensis, de quo quid aliud dicam, nisi librum esse?) F nam *penates hominum sunt, deorum templa*, vt loquitur Luctatius Placidius ad lib.1. Thebaidos Statianę v.643. Artemidor. Daldian. lib.3. oneirocrit. cap.63. lib.4. cap.39. lib.5. cap.1. Iul. Pollux lib.1. cap.1. num. 22. & de prima institutione, sequenti superstitione, causis cur templa diis mortales erexerint, & quam multiplici numero? differit Blondus Flauius Romæ triumphantis lib.1. Interim corrigendi aliquot authorum loci. D. Agobardus Lugdunensium Archie-

A piscopus (qui coætaneus fuit Carolo Magno) in carmine de obitu Caroli & Ledradi Episcopi:

Hic dum basilicas Deo dicatas,
Et Christo subeunt veneranda templa.

Vltimum versum corrige:

Et Christi subeunt verenda templa.

Simili mendo corruptus Ouidius lib.2. Fastor. quę correctio Isaaco Casaubono debetur.

Cætera ne simili caderent labefacta ruina
Cauit sacrati prouida cura ducis.
Sub quo delubris sentitur nulla senectus,
Nec satis est homines, obligat ille deos.
Templorum positor, templorum sancte repertor,
Sit superis, oro, mutua cura tui.

Quis credat templorum Augustum repertorem? quum *vel Pelasgo, vel Thessalo, vel Eleuthero, vel Phoroneo, vel Otritæ Amazoni, vel Lycaoni id* attribuat Iulius Hyginus Fab. cap.225. *vel Iano*, Xenon apud Macrobium Saturnal. lib.1. cap.9. & Q. Fabius Pictor de Aureo sæculo lib.1. legendum est indubie.

Templorum positor, templorum sancte refector.

C. Sueton. in Augusto cap.40. *Ædes sacras vetustate collapsas, aut incendiis absumptas, refecit.* Quem locum Eginhartus in vita Caroli Magni expressit: *Ædes sacras tamen vbicumque in regno suo vetustate collapsas comperit, pontificibus & patribus, ad quorum curam pertinebant, vt restaurarentur, imperauit.*

Nec vero omnibus gentibus templa diis dicare placuit, ac primum Sicyonij, nullum fanum, nullamque statuam *Coronidi* deæ suæ erigebant. Pausan. Corinthiac. vt iure exclamet Arnobius lib.5. contra gentes, *non omnibus dijs templa deuota.* Exemplum hoc sequuti Athenienses, qui *Clementiæ*, cui lucus in media vrbe, nullum simulachrum fieri volebant. Statius lib.12. Thebaid. v.493.

Nulla autem effigies, nullì commissa metallo
Forma deæ, mentes habitare ac pectora gaudet.

Persæ nulla fana admittebant, quod *maiestatem Solis*, quem venerabantur, *putarent nullis tectorum angustijs coercendam.* Strabo lib.15. siue vt loquitur Cicero lib.2. de legib. *nō esse parietibus includendos deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset ac domus.* Quod institutum ex doctrina Magorum profectum. Laert. lib.1. extat Herodoti in id ipsum locus apud B. Brissonium lib.2. de regio Persarum principatu pag. 216. Quare in Græciā cum ingenti & numeroso exercitu irrumpentes *omnia deorum templa vastarunt.* Maximus Tyrius serm. 38. vt ob id diis hominibusq; inuisos dicat Asconius Pædianus in 2. Verrinam, *quòd dijs dedita templa ruinis & ignibus deleuissent*, vt loquitur Alexāder apud Curtium Rufum lib.3. soliq; Deliaco templo ac Ephesino pepercerunt, quod intelligerent in hoc Apollinem Solem suum coli, in isto Dianam, quam illi Lunę nomine venerabantur. Scholiast. Aristoph. in Pacem; neque deinde Græci vastata à Persis templa restaurare voluerunt, vt *hostilis impietatis & barbariei maneret monimentum.* Pausan. in Phocic. eoque præcipue nomine laudantur Iones ab Isocrate in panegyrico.

Ad Romanos venio, qui *centum septuaginta primis annis, ritu Persico, templis, simulachris, deorumq; statuis caruerunt*, si fides diligentissimo M. Varroni sit adhibenda ex diuo Augustino lib. 4. ciuit. Dei, cap. 36. Et certe aut in syluis seu *lucis* culta ab antiquis numina, vt supra dixi in Reg. 1. aut in *editis montibus*. Strabo Amasianus lib. 7. Geogr. παρὰ δὲ τοῖς Γέταις ὁ ἱερεὺς ὠνομάζετο θεὸς, καὶ τὸ ὄρος ὑπελείφθη ἱερὸν, καὶ προσαγορεύουσιν οὕτως. *Apud Getas sacerdos Deus dicitur, & mons sacer existimatur, & ita appellatur*. Idem lib. 15. in fine. *Indi*, inquit, *sacrificant* ἐν ὑψηλῷ τόπῳ *in sublimi editove loco*, vt merito *orgia*, Bacchi sacra, seu liberalia, vocentur ἀπὸ τῶν ὀρῶν, *à montibus*. Seru. ad v. 303. lib. 4. Æneid.

Non modo Indorum, Græcorum, Getarum hic ritus, sed & Dacorum. Sic enim interpretor Papinium lib. 1. syl. 1. v. 82.

—— Tu tardum in fœdera montem
Longo Marte domas.

Et lib. 3. syl. 3. v. 169.

Hæc est quæ victis parcentia fœdera Cattis,
Quæque suum Dacis donat clementia montem.

Iam de inauguratione ago: itaq; profana loca à templis discreta consecratione. M. Varro in lib. Isagogico de officio Senatus habendi, referẽte A. Gellio lib. 14. c. 7. *In Curia Hostilia, & in Pompeia, & in Iulia, cum profana ea loca fuissent, templa esse per Augustum constituta; inde deriuatum vt templa sancta, Augustaq;, id est, augurio consecrata dicerentur.* Notat Ioan. Coras. Miscellaneor. iur. ciuil. lib. 3. cap. 29. Seruius Honoratus ad v. 200. lib. 4. Æneid.

Centum aras posuit, vigilemq; sacrauerat ignem.

Et expressius P. Ouid. lib. 4. Fastor.

Sancta vocant Augusta patres, Augusta vocantur
Templa sacerdotum rite dicata manu.

Ergo vt *templa Augusta*, ita *quælibet res augurio sacrata*, sic appellabatur, præsertim vbi Senatus haberi poterat, aut SC. fieri, abunde enarrat idem Seruius ad illud lib. 8. Æneid.

—— Augusta ad mœnia regis
Ire iubet.

Imitatus est Corippus Africanus lib. 1. num. 11.

—— Augustæ sacro pede contigit aulæ.

Et lib. 3. num. 1.

—— Augusti limina tecti.

Silius Italic. lib. 1.

Concilium vocat Augustum, castaq; beatos
Paupertate patres.

Et vetus poeta, vt puto, apud C. Tacitum lib. de morib. Germanor.

Auguriis patrum, & prisca formidine sacrum.

Quare magna quæq;, pretiosa, & insignia Augusta vocata, Suid. in voce Αὔγουστος. *Augustus*, & principes Romani *Augusti*, vt *Augustissimus princeps*. Q. Symmac. lib. 4. epist. 7. locus est elegans D. Ausonij in Actione gratiarum. *Gratianus potestate imperator, virtute victor, Augustus sanctitate, pontifex religione, indulgentia pater, ætate filius, pietate vtrumq;*. Lege Munacij Planci sententiam apud Sueton. Augusto, c. 7. & notissimi sunt Q. Ennij versus apud M. Varronem lib. 3. de R. R. cap. 1.

A Et quia, vt principes, templaq; eodem nomine, *Augusti*, vocabantur, ita vtriusq; violati par pœna, nempe legis Iuliæ maiestatis. Aurel. Prudent. in Romano martyre.

Spreuisse templa respuisse est principem.

Belli tamen iure non minus templa, quam res profanæ occupabantur, & victori cedebant. licet plerosque sciam reuerentia religionis ductos ijs pepercisse. Nam *Alexander Thebis captis, sacris pepercit, reliquos agros, seu prædam diuisit*. Arrian. lib. 1. de gest. A-
B lexand. neque modo spoliata templa profanari credita, sed & *si quis minus reuerenter se erga ea gessisset*. Saluian. Massiliens. lib. 3. de prouid. & iud. Dei. Memorabile Agesilai regis factum refert Xenophon. historiar. Græcar. lib. 4 *Qui hostes fusos prosequens, non vltra progressus est, quam illi in templa se recepissent*. ὁ δὲ καίπερ πολλὰ τραύματα ἔχων, οὐκ ἐπελάθετο τοῦ θείου. *Qui quanquam multa vulnera habens, tamen non est oblitus numinis*. Templum autem illud, in quod profligati se receperunt hostes, fuit *Mineruæ Itoniæ*, vt est
C in Agesilai vita apud Plutarchum. quod vsque adeo verum est, vt *rem in iure controuersam non liceat in sacrum dedicari*, idque XViros cauisse proditum *l. vlt. ff. de litigios.* quia scilicet, *cum sacrorum inuiolabiles essent leges, reus potentiori tradebatur aduersario*, vt è contra non licet rem sacram alienare, siue profanam facere alij notarunt.

Ius istud est belli, quo vt homines, ita templa, sepulchraq; in seruitutem rediguntur, de quo liber extat non contemnendæ eruditionis Balthazaris Aya-
D læ Iuridici Belgicorum exercituum quæstoris. quem adi. Paul. IC. *l. 4. ff. de sepulch. viol.* & Pompon. IC. *l. 36. ff. de relig. & sumptib. fun.* cum loca capta sunt ab hostibus, omnia desinunt religiosa vel sacra esse. Sed quia quale id ius est, nulli exposuerunt, ponam celebria aliquot scriptorum loca. M. Tull. lib. 2. in Rullum: *Quid Mytilenæ, quæ certe, vestræ, Quirites, belli lege, ac victoriæ iure factæ sunt*. Ex Trogo Pompeio M. Iunianus Iustinus (sic enim in codice MS. Vaticanæ bibliothecæ habetur) lib. 31. *Ciuitates belli iure populi*
E *Romani factas in integrum restitui iubet*. C. Tac. lib. 4. hist. *Est armorum aliquod fas & ius hostium*. Et eleganter lib. 19. de fratre, qui in bello inter Flauianos & Vitellianos ciuili, fratrem interfecerat, premiumq; petierat, addit, *nec honorare illis eam cædem ius hostium, aut vlcisci ratio belli permittebat*. T. Liu. 1. decad. lib. 2. Porsena ad Mutium: *nunc iure belli liberum in te intactum inuiolatumq; dimitto*. Q. Symmach. lib. 1. epist. 64. *Euenit ea tempestate, vt etiam fidei depositum belli iure raperetur, quod à summatibus ciuitatis quos reli-*
F *quos fuga fecerat, ius ærarij reposcebat*. In MS. codice erat, *fisci depositum, non fidei*, & necessaria videtur mihi correctio. Idem Græco ritu receptum. Heliodor. Emesenus Phœnix lib. 8. τούτων ὁποίως πολέμου νόμῳ, πρὸς αὐτὸν ἀπεκρίνατο, δούλους τοὺς αἰχμαλώτους ἀναδεικνύντος. *quomodo? iure belli, ipsi respondit, quod captiuos seruos efficit*. Et lib. 9. Æthiop. σώματος ἁλόντος τῷ κρατήσαντι σκυλεύειν ὁ πολέμου δίδωσι νόμος. *Corpus captiui spoliari, victori ius belli concedit*. Q. Curt. lib. 4. *Vtpote qui ne belli quidem iura in me seruaueris*. Et lib. 5.

Etiam in pace belli iura seruantur. Et lib. 5. *Pecunia & supellex regia quasi in re belli diripitur.* Et lib. 8. *Et te transfugam belli in re prosequimur.*

Papin. Stat. lib. 12. Theb. v. 561.

Non querimur cæsos, hæc belli iura, vicesq;
Armorum.

Isto, vt iam admonui, iure, ne templa quidem, superatis bello incolis, tuta erant. D. Augustin. de Ciuit. Dei lib. 18. cap. 44. *Ciuitatem capit,* (Pompeius) *templum reserat, non deuotione supplicis, sed iure victoris.* Sed eadem ante illum C. Tacitus lib. 5. Historiar. *Romanorum primus Cn. Pompeius Iudæos domuit, templumq; iure victoriæ ingressus est.* Otto Frisingensis lib. 2. cap. 46. *Inter alia Orientis regna, Hierusalem veniens, capta ciuitate, templum quo soli populo Dei immolari licuit, oblatis hostiis polluit.* Idem de legatione Philonis Iudæi sub Liberio principe, lib. 3. Chronic. cap. 13. *Non solum spernitur ab eo ob illius populi odium, sed & vt templum profanetur, ipseque ibi vt Deus colatur, ab Augusto præcipitur.* Mitius tamen Hegesippus de Excidio Hierosolymitano lib. 5. cap. 46. *Pompeius templum cepit, sed non diruit.* Sic intellige poetas. Q. Horatium lib. 4. od. 4.

Vastata Pœnorum tumultu
Fana deos habuere rectos.

Valer. Flacc. Argonaut. lib. 5.

—— an Martia templa
Intemeranda minus, tacitus mihi lucus, & agger
Quod rudis, & sola colimur frigentibus vmbra.

Petr. Apollon. Collatius Excid. Hierosol. lib. 1.

Nil superest tandem, veteri, nisi lege relicta
Crudeles iterum templum spoliare Quirites.

Idem eodem lib. post:

Magnus & hanc domuit, templiq; in limina victor
Irruit, hicq; suos iussit stabulare iugales.

Et lib. 4. de Tito vrbe potito.

—— Nam parcere sacro
Ille loco, saltemq; vrbis monimenta manere
Vna cupit.

Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum.

Aut quoties ductor Macedum fortissimus altos
Templorum cineres victis cumulauit Amyclis.

Corruptus indubie posterior est versus, neque enim quicquam Alexandro Macedoni cum *Amyclis* seu Spartanis, quorum templa victor dirueret. Optime igitur in MS. meo iudicio.

Templorum cineres victis cumulauit ab Indis.

Nec mendo vacat Silius Italic. lib. 13. Punic.

Ne flammam tædasq; velint, ne templa sub vno
In cinerem transisse rogo.

Erratum alij viderunt, solus, quod sciam, opem ex MS. codice attulit Fr. Modius Nouantiquar. lect. ep. 62. legitque.

In cinerem traxisse rogo.

Sed redeo ad templum Hierosolymitanum, quod à Tito deletum narrat Dio Cocceian. lib. 66. ὁ δὲ Τίτος πρὸς Ἰουδαίους πολέμῳ ἐπιταχθεὶς τὰ Ἱεροσόλυμα εἷλε, καὶ τὸν ναὸν ἐνέπρησε, τοῖς δὲ Ἰουδαίοις οὐχ ὅτι ὄλεθρος, ἀλλὰ καὶ νίκη, καὶ σωτηρία, εὐδαιμονία ἐδόκει, ὅτι τῷ ναῷ συναπώλοντο. *Titus præfectus bello Iudaico cepit Hierosolymam, incen-*
A *ditq; templum, existimantibus Iudæis, non suum interitum, sed victoriam & salutem, & fœlicitatem, quod vna cum templo caderent.* Incensum ergo à Tito id templum, cui Pompeius antea pepercerat, id contigit anno postquam conditum fuerat millesimo octuagesimo nono, Ado Viennensis Ætate 6. Chronic. pag. 115. aut millesimo centesimo secundo. Paul. Oros. lib. 7. cap. 9. sed tamen *id deleturus fleuit Titus.* Constantin. Manasses Chron. pag. 55. *quod videret se vnicum à Deo puniendis Iudæis designatum.* Michaelius
B Glycas Annalium parte 3. pag 334. & sane subuersio incendiumq; templorum semper inter flagitiosa habitum; miles ille Cæsarianus apud M. Annæum Lucanum, lib. 1. Pharsaliæ v. 381.

—— Iubeas ——
Si spoliare deos, ignemq; immittere templis,
Numina miscebit Castrensis flamma monetæ.

Et iratus Cæsar apud eund. lib. 5. v. 304.

Non illis vrbes, spoliandaq; templa negasset,
Tarpeiamq; Iouis sedem.

C Quod vt in templis obseruatum, ita in statuis deorum, quæ nunquam sine piaculo pollui, contrectarique, aut profanari poterant, locum adscribam ex Marciano Heracleota in carmine Geographico v. 694.

ὧν τὸν μὲν Ἰασίωνα δυσσεβῆ ποτε
Πρᾶξαι περὶ Δήμητρος λέγουσ᾽ ἄγαλμα, καὶ
Πληγῇ κεραυνωθέντα δαιμονίᾳ θανεῖν.

Latine vertit eleganter Fed. Morellus Regius Græcarum literarum professor, bene de illo authore, vt
D de aliis omnibus meritus:

Ex his Iasiona facinus impium
Signum in sacrum patrasse Cereris asserunt,
Et cælitus misso interemptum fulmine.

Ad partes iam propero, quas non omnes enumerabimus, sed necessarias magis. Itaq; & *areas,* & *vestibula* templis adhæsisse Reg. 1. supra docui. Nunc in vestibulo *tetrastylum* fuisse, id est, locum seu spatium quatuor columnis distinctum, est manifestum. M. Pollio Victru. lib. 4. Architect. c. 1. atq; hic locus omnibus deambulaturis patebat.

E At altera pars, quam *adytum* appellabant, solis sacerdotibus reserabatur. Iul. Pollux lib. 1. cap. 1. num. 8. οἱ μέν τοι καὶ τὸ χωρίον ἄβατον εἴη τοῦ ἱεροῦ, τοῦτο καὶ ἄδυτον εἴποις ἄν, καὶ ἀψαυστούμενον, καὶ ἀθέατον, καὶ ἀνάκτορον. *Templi locum, quem adire non licet, adytum nominaueris, intactum, sacrosanctum, tectum, & oracularem.* Cæsar lib. 3. belli ciuilis. *Pergami in occultis & remotis templi, quo præter sacerdotes adire fas non est, quæ Græci* ἄδυτα *appellant.* Vbi Rhellicanus interpres, *Græca vox* ἄδυτον, *secretum & penetrale sacrum dicitur.* Agrætius vetus
F Grammaticus, *adytum quod adiri non potest.* Iul. Firmic. lib. de errore profanar. Relig. *in adytis habent idolum Osyridis sepultum.* Hinc oracula reddebantur.

L. Sen. Thyeste Act. 4. sc. 1.

Responsa dantur certa, dum ingenti sono
Laxantur adyto fata.

Et Iupiter apud Martianum Capellam in Fescenino ad nuptias Mercurij & Philologiæ lib. 2.

Quæ occultant adytis sacra latentibus.

Claudian.

Claudian. lib. 1. de Raptu:

——adytis gauisa Cybelle
Prosilit.

Penetrale pars etiam *templi*. Seruius Maurus ad lib. 2. & lib. 6. Æneid. *penetralia* exponit *secreta templorum*. Hic honoratiorum seu principum cadauera recōdebantur. Sueton. Augusto cap. 18. *Per idem tempus conditorium, & corpus Magni Alexandri, cum prolatum è penetrali subiecisset oculis*. Hic & victimæ immolabātur M. Lucan. lib. 2. v. 125.

Ante ipsum penetrale Deæ, semperq; calentes
Mactauere focos.

Hic etiam pretiosissima quæque abdebantur, vt metus præsentis numinis sacrilegos deterreret. idem Lucan. lib. 5.

——Illa pauens adyti penetrale remoti
Fatidicum, prima templorum in parte resistit.

Quippe hic simulacrum ipsorum deorum erat collocatum, Claudian. lib. 3. de Raptu:

——peretralibus amens
Exilit.

Idem de 4. Horatij consulatu:

——sic numina Memphis
In vulgus proferre solet, penetralibus exit
Effigies, breuis illa quidem, sed plurimus infra
Liniger.

Festus Auienus in oræ maritimæ descriptione *penetral* vocat:

Templum in illa Veneris & penetral cauum.

Inter partes templi & *delubrum* recensent, quod ibi *sacrificaturi se abluerent*. Isidor. lib. 15. cap. 4. licet Festus Pompeius lib. 4. interpretetur *fustem delibratum, hoc est, decorticatum, quem venerabantur pro Deo*. Quam definitionem Asconius Pædianus reprehendit in Diuinat. Tullianam. glossæ antiquæ *delubrum*, καθίδρυμα, ξόανον, ἀνάθημα. In solemni victoria & triumpho delubra coronabantur Sil. Italic. lib. 12. Punicor. v. 743.

Inque vicem amplexi permixta voce triumphum
Tarpeij clamant Iouis, & delubra decorant.

Fæde à librario erratum; legendum est, vt multis ostendetur in tractatu de triumpho.

—— Et delubra coronant.

Hic captabantur somnia; nam manifestius est, quam vt dici debeat, rerum futurarum euentum consueuisse in templis pernoctantes sciscitari. Baptista Pius Annotationibus poster. cap. 10. locus est in fragmentis Petronij Arbitri, cuius opus non tam mirum interiisse, quam nomen ignorari certum. Tacitus enim lib. 16. Annalium *Caium* vocat, vetus Scholiastes Iuuenalis ad v. 635. Sat. 6. *Publiumo*. Is itaque:

Somnia quæ humanas ludunt euanida mentes,
Non delubra Deum, nec ab æthera numina mittunt,
Sed sibi quisque facit.

Hunc in templis dormiendi morē ad somnia captanda expressit P. Virgilius lib. 8. Æneid.

—— Huc dona sacerdos
Contulit & cæsarum ouium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosq; petiuit.

A Videtur ergo præmium fuisse sacrificium, quo oblato incubare pellibus hostiarum solerent. victima illa aries esse debebat. Cæl. Rhodig. Antiquar. lect. lib. 27. cap. 14. multa interpretes A. Persij ad Sat. 2. v. 56. Pseudocornutus. *Acron tradit, quod in porticu Apollinis Palatini fuerunt Danaidum effigies, & contra eas sub diuo totidem equestres filiorum Ægisthi, ex iis autem statuis quædam dicebātur postulantibus per somnum dare oracula*. Ipse Persius:

——nam fratres inter ahenos
B *Somnia pituita qui purgatissima mittunt*
Præcipui sunto.

Vide quæ de Serapi alibi scribuntur in hoc opere. Et quia eo progressus sum, paulo altius de somniis repetam. De iis eorumque interpretamentis plerique eruditissimi olim scripsere, quorum opera temporis iniuria interciderunt, citantur tamen apud Iulium Pollucem, Suidam, Eustathium, & alios, nominatimque ab Hadriano Iunio recensentur lib. 1. Animaduersor. cap. 18. *Geminus Pyrius* 3. lib. ea de C re conscripsit, *Artemon Milesius* 22. libros. Idem studium illustrauere *Panyasis Halicarnassæus, Alexander Myndius, Phœbus Antiochenus, Demetrius Phalereus, Nicostratus Ephesius, Antipho Atheniensis* Sunt & alij quorum nunc opera extant. *Artemidorus Daldianus, Astrampsychus, Philo Iudæus, Achines Scyrimi filius, Nicephorus*. Quod magis miror incertum esse adhuc inter scriptores, quis primus diuinandi ex somniis scientiam condiderit, id C. Plinius lib. 7. cap. 57. *Deucalionis filio Amphyctioni* assignat, Pausanias D in Attic. *Amphiarao vati*, qui bello interfuit Troiano, & ex eo Rhodig. lib. 27. cap. 14. Antiq. lection. Philo Iudæus, aut quilibet alius author libelli de Biblicis antiquitatibus, *Abrahamo Patriarchæ*: Sed certior concordia *Iosepho* id attribuit, quem venditum Ægyptiis primum mortalium volunt somnia interpretatum. Trogus Pompeius apud M. Iunianum Iustinum lib. 36. *Minimusq; inter fratres ætate Ioseph fuit, cuius excellens ingenium veriti fratres, clam interceptum peregrinis mercatoribus vendiderunt, à qui-* E *bus deportatus in Ægyptum, cum magicas ibi artes solerti ingenio percepisset breui ipsi regi percharus fuit, nam & prodigiorum sagacissimus erat, & somniorum primus intelligentiam condidit*. Corruptus locus seu librarij inscitia, seu ethnica malignitate. melius in MS. codice, *cum magnificas ibi artes solerti ingenio percepisset*. atq; ita legit Freculphus Lexouiensis Chronic. tom. 1. lib. 2. cap. 1. licet antiquam lectionem retineat Otto Frisingensis lib. 1. cap. 14. Eratque interpretatio somniorum *pars aruspicinæ*, magni o- F lim habita, licet Heliodor. lib. 2. Æthiopic. dicat: ὄνειροι πολλὰ τοῖς τέλεσι κρίνονται. *Somnia vt plurimum ex euentibus iudicantur*. Tamen Euripid. Hecuba v. 90.

ὥς μοι κρίνωσ' ὀνείρους.
Vt mihi interpretentur somnia.

Denique non desunt qui ad *Telmissenses* primum interpretationis somniorum ritum trahant, inter quos est Tatianus Martyr, quod ego non de inuentione, sed frequenti exercitio sumenda existimo

M. Tull. lib. 1. de Diuinat. *Telmessus in Caria est, qua in vrbe excellit aruspicum disciplina.* Sed fallitur ille, seu memoria lapsus, seu errore poetarum inductus, qui vicinitate locorum plerumque decepti, regiones confundunt. Nam *Telmissus* non est *Cariæ*, sed *Lyciæ* oppidum, prope promontorium, quod *Dædala* appellatur. Strabo Amassian. Geogr. lib. 14. pag. 763. quæ vrbs vsque ad Alexandri Macedonis tempora aruspicinæ gloria clarebat; celeberrimus quippe in ea arte Aristander Telmissensis fuit. Q. Curt. Rufus lib. 4. Arrian. de gest. Alex. lib. 1. Rigaltius obseruat. ad Artemidorum lib. 1. cap. 33. eiusque authoritatem vsurpat C. Plinius lib. nat. hist. 17. cap. 25. Q. Florens Tertullian. lib. de Anima, cap. 46. *Telmissenses enim nulla somnia euacuant, imbecillitatem coniectationis incusant.* Et est egregia concertatio de cadauere Alexandri inter Ptolomæum & Perdiccam, finita ab Aristandro. Ælian. var. histor. lib. 12. cap. 64. hæc de inuentoribus.

Nunc ad causas. Credidit antiquitas quippiam diuinitatis inesse somniis. Xenophon libro de magisterio equitum in fine: οὗτοι δὲ πάντα ἴσασι, καὶ προσημαίνουσιν ᾧ ἂν ἐθέλωσι, καὶ ἐν ἱεροῖς, καὶ ἐν οἰωνοῖς, καὶ ἐν φήμαις, καὶ ἐν ὀνείρασιν. *Hi vero norunt omnia, futuraq; denuntiant, cui volunt, in extis, auguriis, auibus, ominibus, visis somniorum.* Vbi ὀνείρασι datiuus est poeticus, quod Xylander peritissimus interpres admonuit. Sed falsa illa veterum fuit credulitas, causarumque naturalium inscia. Nam grauiter affecto corpore, animus speciebus violentis agitatur. Q. Curt. lib. 4. *Anxium de instantibus curis agebant etiam per somnium species rerum imminentium, siue illas ægritudo, siue animi præsagientis dominatio accersit.* *Vanas* appellat *species* L. Seneca lib. de Constant. Sapient. cap. 11. Adscribam locum Ciceronis lib. 2. de Diuinat. *Cum animus languore corporis nec membris uti, nec sensibus potest, incidit in visa varia, & incerta ex reliquiis inhærentibus earum rerum, quas vigilans gesserit, aut cogitarit, quarum perturbatione mirabiles interdum existunt somniorum species.* Vetus poeta, vt quibusdam placet, Accius.

Quæ in vita vsurpant homines, cogitant, curant, vident,
Quæque agunt vigilantes, agitantq;, ea si cui in somno accidant,
Minus mirum est.

Luctatius Placidius, seu Lactantius Grammaticus ad v. 134. lib. 5. Thebaidos Statianæ.

—— Deus has, Deus vltor in iras
Apportat, cœptisq; fauet, nec imago quietis
Vana meæ.

Helenius Acron, & alij interpretes ad Q. Horatium, ipse in Arte poetica in principio:

—— Velut ægri somnia vanæ
Fingantur species.

Petronius seu incertus poeta in fragmentis Petronianis:

—— Nam cum prostrata sopore
Vrget membra quies, & mens sine pondere ludit,
Quicquid luce fuit, tenebris agit. Oppida bello
A *Qui quatit, & flammas miserandas sæuit in vrbes,*
Tela videt, versasq; acies, & funera regum,
Atq; exundantes perfuso sanguine campos.
Qui causas orare solent, legesq;, forumq;.
Et pauidi cernunt inclusum corde tribunal;
Condit auarus opes, defossumq; inuenit aurum;
Venator saltus canibus quatit; eripit vndis,
Aut premit euersam periturus nauita puppim:
Scribit amatori meretrix, dat adultera munus,
Et canis in somnis leporis vestigia latrat;
B *In noctis spatium miserorum vulnera durant.*

Quæ ideo integra, præter consuetudinem meam, adscripsi, quod nullus elegantius significantiusque somniorum expressisset naturam, quibus cōsona sunt, quæ ex CL. Claudiano peti possunt in præfat. ad 6. Honor. consul.

Omnia quæ sensu voluuntur vota diurno
Pectore sopito reddit amica quies.
Venator molli declinat corpora lecto,
Mens tamen ad syluas, & sua lustra redit.
C *Iudicibus lites: aurigæ somnia, currus.*

Atque hæc quidem naturalis ratio persuasit, vt *infirmorum*, aut *inquietorum furiosa sint somnia*, ita & *digestione ciborum facta, tranquilla, placida, & vero proxima.* Vulgatum illud est Ouidij:

—— Mediæ sub tempora noctis,
Tempore quo cerni somnia vera solent.

Q. Horat. lib. 1. Sat. 10.

—— Vetuit me tali voce Quirinus,
Post mediam noctem visus, cum somnia vera.

D Iis fidem esse adhibendam persuadet Sext. Propert. lib. 4. eleg. 7. ad finem.

Nec tu sperne piis venientia somnia portis,
Si pia venerunt somnia, pondus habent.

Somniorum certe diuersitatem *portarum* inuolucris tegebant, quas vel *eburneas*, *vel corneas* fingebant, *& eburnea porta falsas inutilium rerum species designat, ebur enim solidum est, & non peruium, cornea vera visorum exprimit simulachra, translucida enim est visumque facile admittens cornuum natura.* Author est Por-
E phyrius apud Aurelium Macrobium in Somn. Scipion. lib. 1. cap. 3. in fine. Seruius Honorat. ad lib. 6. Æneid. v. 894. *Per portam eburneam oculi significantur, quia & cornei sunt coloris, & duriores cæteris membris, cum frigus non sentiant, per eburneam vero portam os significatur, à dentibus, & scimus, quia quæ loquimur falsa esse possunt, & quæ videmus, sine dubio vera sunt.* Eadem & Didymus antiquus Homeri Scholiastes scripta reliquit, cuius verba repete Florido Sabino lib. 2. subcisiuar. lection. cap. 24. Ioan. Saresber. Policrat. lib. 2. cap. 14. vtramque ratio-
F nem complexus est. Plato in Charmide, ὄναρ διὰ κεράτων, διὰ ἐλεφαντίδος. *Somnium ex cornibus, ex ebore.* Hinc intelligendi poetæ Latini. P. Virgil. lib. 6. Æneid. in fine.

Sunt geminæ Somni portæ, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus vmbris,
Altera candenti perfecta nitens elephanto,
Hac falsa ad superos mittunt insomnia Manes.

Claudian. præfat. ad 6. Hon. consul.

Addi-

Additur ecce fides, nec me mea ludit imago,
Irrita nec vanum somnia misit ebur.

Horat. lib. 3. od. 37.

———an vitijs carentem
Ludit imago
Vana? quæ porta fugiens eburna
Hominum ducit.

B. D. Auson. in Ephemeride.

Vana ignauorum simulachra locasse soporum,
Et geminas numero portas, quæ fornice eburno,
Semper fallaces glomerat super aera formas,
Altera quæ veros emittit cornea visus.

Idem in Cupidine cruci affixo.

———Pulsa tandem caligine somni
Euolat ad superos, portaque euadit eburna.

Nec defuerunt poetæ Græci. Incertus in Anthologia lib. 3. c. 26.

ὦ μέγα Βαττιάδαο σοφοῦ περίπυστον ὄνειαρ
Ἦ ῥ' ἐτεὸν κεράων, οὐδ' ἐλέφαντος ἔφυς.
O magnum Battiadæ sapientis certum insomnium,
Certe verum licet non è cornu, neque ebore fuisti.

Coluthus Thebanus Lycopolita de Raptu Helenæ v. 310.

———Δοιὰς δὲ πύλας ὤιξεν ὀνείρων
τὴν μὲν ἀληθείης κεράων.
Duas vero portas aperuit somniorum,
Alteram veritatis & cornuum.

Nonnus Panopolitanus, auchor, meo iudicio sublimis, grauis, rerum verborumque diues, Dionysiac. lib. 34. v. 87.

Μορρέα δ' ὑπνώοντα παρήπαφεν ὄψις ὀνείρου
Κλεψινόων ἐλέφαντος ἀναΐξασα πυλάων.
Morrhea vero dormientem decepit imago somnij
Mentem seducentibus eboris resiliens è portis.

Et lib. 44. v. 52.

φάσματα μιμηλοῖο διεπτοίησεν ὀνείρου
Ἀπλανέος θρώσκοντα δι' εὐκεράου πυλεῶνος.
Simulachra æmulantis perterrefecerunt somnij
Inerrantis currentia per corneam portam.

Et iis omnibus prior, *musarum lux, immortale os mundi*, vt loquitur Antipater Anthologia lib. 3. c. 25. Homerus Odyss. lib. 19. v. 564. & Eustathius Archiepiscopus ibidem.

Δοιαὶ γάρ τε πύλαι ἀμενηνῶν εἰσὶν ὀνείρων,
Αἱ μὲν γὰρ κεράεσσι τετεύχαται, αἱ δ' ἐλέφαντι.
Duæ enim portæ debilium sunt somniorum,
Vnæ enim cornibus fabricatæ, aliæ ebore.

Efficacia credebantur de republica esse somnia, ideoq; qui somniassent, per præconem sequenti die publice visorum certos ciues faciebant, notarunt alii ad A. Persium: sed illud non sine solemni expiatione, vulgatum est illud A. Persij Sat. 1.

Hæc sancte vt poscas Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis, terque, & noctem flumine purgas.

D. Iuuenal. Sat. 6.

Ter matutino Tiberi mergetur.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 5.

Ipse procuraui ne possent sæua nocere
Somnia, ter salsa deueneranda mola.

Idem lib. 3. eleg. 4.

A *At natum in curas hominum genus, omnia noctis*
Farre pio placeant, & saliente sale.

Aliter in MS. Achillis Statij Neapolitani, & forte rectius.

Et vanum ventura hominum genus omnia noctis
Farre pio placant.

Sane in eadem dictione corrupti infiniti poetæ, & Cicero ipse, vt disquirit Guil. Canterus Nouar. lection. lib. 1. cap. 8. Addendi & alij. Sil. Ital. lib. 2. Punicor.

B *Effundunt gemitus, atque omnia tristia vertunt*
In stirpem Æneadum.

Lege *omina*. Idem lib. 4.

Contra læta Bogus Tyrio canit omnia regi.

Lege *omina*. Idem lib. 9.

———prospera pugnæ
Omnia ventura.

Rescribe *omina*. P. Ouid. epistol. 19. Acontii Cydippæ.

Omnia re careant, nihil est violentius illis.

C Indubie legendum *omina dico* ad illud Claudiani lib. 2. de raptu in fine.

Omnia perpetuo genitalia federe sanxit.

Vbi reponendum *omina*. Quis enim nescit solemnia in nuptiis omina adhibita? vt idem Claudianus licet corruptus libr. de laudibus Serenæ, quem MS. meus attribuit cuidam Magistro Gyraldo.

Omina non audet genitrix tam magna fateri,

Et lib. 2. in Ruffinum.

Hoc proprium thalamis genialibus omen.

Papin. lib. 1. syl. 2. male antea legebatur.

D *———Et iam socialia præsto*
Omina.

Valer. Flacc. Argonaut. l. 7. item deprauatus.

Sola fui, tristes thalamos, infestaque cerno
Omina.

Simili mendo laborauerat etiam Corippus Africanus lib. 1. num. 1. ante meam editionem:

Hæc ne vana putes, aut credas omina fingi.

Sed regredior ad somnia, quæ loto corpore oblatisque victimis expiabant. Sil. Italic. l. 8. Punicor.

E *Quæ dum abigo menti & sub lucem, vt visa secùdent,*
Oro cælicolas, ac viuo purgor in antro.

Quis hic purgandi ritus *in antro*? mendosus est indubie versus, certe viuam aquam lustrationibus adhibitam, seu fluuiatilem Persius & Iuuenalis supra docuerunt, & Virg. l. 2. Æneid. v. 635. at nulli scriptori in expiationibus *antri* mentio, quod memini legisse, legendum est igitur.

Oro cælicolas, ac viuo purgor in amne.

F Secundum hanc expiationem, oneirocritæ seu coniectori sua somnia narrabant, atque huic officio plerumque vetulæ addictæ, quæ in superstitionem procliues. Sext. Propert. lib. 2. eleg. 4.

Quæ mea non decies somnia versat anus?

Aut diis penatibus domesticisque narrabant. Idem lib. eod. eleg. 29. aut vt alii numerant 30.

Vadit & hinc casta narratum somnia Vestæ,
Quæ sibi, quæque mihi non nocitura forent.

Sic enim hunc locum legit exponitque Hadrian.

Turneb. lib. 7. Aduersarior. cap. vlt. At in editione A Horatii Tuscanellæ Basiliensi, & in MS. Codice Achillis Statii aliter, & fortasse non male, concipiebatur.

Vadit & in casta narratum somnia veste.

Nunc ad templorum ornamenta, somniis expositis, descendo, C. Suet. Vitell. cap. 5. quæ præcipue in *donarijs* spectabantur *aris*, aut *statuis*, aut *vasis sacris*. Aurel. Cassiodo lib. 9. ep. 15. τῶν ἱερῶν κόσμους, *ornamenta templorum vocat* Appian. lib. de bello Mithridat. pag. 201. *ornatus templi Apollinis.* Hegesipp. Excid. B Hierosolym. l. 2. c. 1. Flor. Tertull. Apologetici c. 26. *Deum victimis, templum donis, gentem fœderibus honorastis.* Seruii opinio displicet, qui ad lib. 3. Georg. v. 534. vult *donaria esse loca, in quibus deorum dona reponuntur:* eademque repetit ad illud lib. 12. Æneid. *sacraria Ditis.* non placet inquam, quum Iustinianus Aug. definiat *donaria, ea quæ ad ministeria Dei dedicata sunt.* §. 8. Institut. *de rer. diuis.* & Theophilus vertit δῶρα. Græcis ἀναθήματα dicuntur generali nomine. C Cebes Thebanus in Tabula, quod vocabulum, *donarium* reddidit Latine Hieron. Wolfius apud Suidam in voce ἀνάθημα. Ælian. var. histor. lib. 2. cap. 20. anathemata autem hæc diis vota interpretatur Phalaris Agrigentinorum tyrannus, τρίποδας δελφικοὺς καὶ στεφάνους χρυσοῦς καὶ ἄλλα πολλὰ πολυτελῆ χαριστήρια τῆς σωτηρίας. *Tripodas Delphicos, & coronas aureas, & alia multa ac pretiosa munera, pro actione gratiarum ob recuperatam salutem*, epist. 84. Appianus Alexandrinus ciuil. bellor. lib. 4. pag. 626. Iulius Pollux lib 1. cap. 1. onomast. n. 24. ἀνάθημα ποιήσασθαι, ἀναθεῖναι εἰς τὸν νεών. D *anathema facere, templo dedicare.* Lucan. libr. 9. versic. 517.

Non illic Libycæ posuerunt ditia gentes
Templa, nec Eois splendent donaria gemmis.

Coripp. lib. 4. n. 2.

——postesque & limina comunt,
Et sua placandis nectunt donaria templis.

Martian. Capella de Nuptiis Mercurii lib. 1. *Prænitens speculum, quod inter donaria eius adytis, Sophia defixerat, quo se renoscens etiam vellet originem inquirere.* E Iustino li. 24. dicuntur *munera* de Delphico templo: *Multa igitur & opulenta ibi regum populorumque visuntur munera, quæque magnificentia sui reddentium vota, grata voluntatem, & deorum responsa manifestant.* M. Manlius Astronomic. lib. 5.

Hinc Augusta nitent sacratis munera templis
Aurea, Phœbeis certantia lumina templis.

Eadem & *dona* appellari solent. C. Plin. lib. 37. c. 1. Sueton. Aug. c. 30. Stat. l. 1. Achilleid. v. 426. *flammisque liquescunt dona Deum.* Martial. libr. 10. epigr. 28. F *cinguntur limina donis.*

Corippus Africanus lib. 4. n. 4.

Instituit pulchrum, solidauit robore templum,
Cepit, perfecit, donisque ornauit, & auxit.

Et ibidem loci post:

Plurima votorum sacrauit dona suorum,
Immensoque pium ditauit munere templum.

Erant hæc donaria velut argumenta casuum præteritorum, nam emeriti milites arma sua, qui naufragium euasissent, vestes in tabella depictas diis dedicare solebant. Horat. lib. 1. od. 5. Virgil. libro 6. Æneid.

——casus effinxit in auro.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 3.

Nunc dea nunc succurre mihi, nam posse mederi
Fixa docet templis multa tabella tuis.

Duces etiam defuncti arma diis, quos coluissent suffigenda relinquebant. Parthenius ille moriturus apud Papinium lib. 9. Thebaid. in fine.

Hæc autem primis tela infelicia castris
Vre, vel ingratæ munus suspende Dianæ.

Et reduces ab expeditione. Ouid. epist. 13. Laodamiæ.

Et sua det reduci vir meus arma Ioui.

Tituli & elogia inscribebantur donariis istis. Idem lib. 5. syl. 2. v. 146.

Belligeris hæc dona diis, hæc tela dicauit,
Cernis adhuc titulos.

Vnde votum Hectoris Aiacem interficere cupientis apud Homerum lib. 7. Iliad.

Τεύχεα συλήσας, οἴσω ποτὶ Ἴλιον ἱρὴν,
καὶ κρεμόω ποτὶ νηὸν Ἀπόλλωνος.

Arma adimens feram ad Ilium sacrum, & suspendam ad templum Apollinis. Vnde Κρεμάσαι τὴν ἀσπίδα, *suspendere clypeum*, bello iam confecto, prouerbialiter effertur apud Suidam, pro eo quod est *pacem agere.* Suffigebantur autem non columnis modo, & parietibus votiuæ hæ tabulæ, sed & *tholis* ipsis, seu *fastigijs* ædium sacrarum. Arnob. lib. 6. *Multa templa quæ tholis sunt aureis; & sublimibus clara fastigiis.* Luctat. Placid. ad lib. 2. Thebaid. v. 734. *Tholium est in media templi camera locus in quo vouentium primitiæ aut exuuiæ figebantur.* Mart. lib. 1. epigr. 71.

Et Cybeles picto stat Corybante tholus.

Virgil. lib. 9. Æneid. v. 407. frequenter Statius lib. 1. syl. 4. v. 33.

——tamen accipit omni
Exuuias Diana tholo, captiuaque tela
Bellipotens.

Et lib. 2. Thebaid. in fine.

Has ego maiorum pugnas, vultusque tremendos
Magnanimum effingam regum, figamque superbis
Arma tholis.

Et lib. 7. Thebaid. v. 56.

Terrarum exuuiæ circum, & fastigia templi
Captæ insignabant gentes.

Aedem de templo, *ædes* de profana habitatione curiosius, quam par erat, docuerât Grammatici, sed vtrumque esse falsum ostendit multifaria authoritate eruditissimus Tiraquell. in Alexandrum Neapolitanum Genial. Dieb. quem non exscribo.

De *aris* pauca hic dicenda. Reliqua repete ex Reg. 1. supra. In sepulchris, aut certe prope sepulchra, erigebantur, doctissimus Hieronymus Magius in Miscellaneis probauit: vnde in Apotheosi illa mystica Cæsaris sub persona Daphnidis Ecloga 5. apud Virgilium.

en quatuor aras
Ecce duo tibi Daphni, duoque altaria Phœbo.

Et

Et expressius lib.3. Æneid.

——Stant manibus aræ.

Et lib.5.

Mæstasque sacrauimus aras.

Andromache marito occiso lib.3. eodem.

——manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanem
Et geminas, causam luctus, sacrauerat aras.

In Comædiis item actitandis, aræ in scænis erigebantur duæ, sed eo discrimine, vt in *Comædia Apollini dextra ara* esset vota, *sinistra ei Heroi deoue, aut deæ,* cuius in honorem ludi celebrarentur, seu *parentalia,* aut *funebria sacra*: at in *Tragædia dextra ara* erat *Bacchi.* Licet sciam Olympiodorum Comœdiæ etiam præsidem facere, cuius verba Fr. Lindenbruchius adfert. At contra stat Donatus in Andriam Terentii Act.4. sc.3. *Ex ara scilicet Apollinis, quem* Ἀγυιαῖον *Menander vocat, aut quod Apollini Comædia dicata est, in cuius honorem aram constituebant Comœdiam celebrantes. Apollini ergo Comœdia, Libero patri Tragœdia.* Et ipse Terentius:

Ex ara hinc sume verbenas tibi.

Quia nempe aræ Apollinis verbenæ imponebantur, aræ Liberi patris hederæ. Iul. Scaliger lib.1. Poetices cap.21.

Aras præterea *priuatas Laribus* consecrabant, vt infra dicetur, sed & *mari fluminibusque*, quę & humana colebant effigie, vt notum ex C. Plinio Iuniori li. 8. epist.8. & aliis. Itaque aræ non minus iis quam aliis diis votæ. Virgil. lib.1. Æneid.

Tres notus abreptas in saxa latentia torquet,
Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus aras
Dorsum immane mari summo.

Et de fluminum aris locus est egregius D. Ausonii epist.9. ad Paulinum.

Culpabam properos aduerso flumine cursus,
Quis fuit ille dies? non annus longior ille est,
Attica quem docti collegit cura Metonis,
Desertus, vacuis solisque exerceor aris.

Ac si dicat discedente amico sibi nihil esse solatii, nisi vt deorum aris aduoluatur, quas forte licet gramineas existimare, de quibus Turnebus lib.11. c.1.

Denique & aras summa cum veneratione dedicare consueuisse Romanos quis nescit? Adscribam aliquot veterum marmorum fragmenta. vnum est Pætonione.

PRÆPOSITO. IOVI. S. TRIB. COH. X. PRÆT. CVLTOR. NVMINIS IPSIVS. PROFICISCENS. AD. OPPRIMENDAM. FACTIONEM. GALLICANAM. IVSSV. PRINCIPIS. SVI. ARAM. ISTAM. POSVIT.

Alterum est in Bauaria, vt refert Wolfgangus Lazius Commentarior. Reip. Rom. lib.6. c.1.

NVNC. R. ET MINERV. SAC. CENO. COH. III. BRIT. ARAM. ET. FL. FELIX. PRÆF. EX. VOTO. POSVIT. L. M. DEDICAVIT. KALEND. DEC. GENTIANO. ET. BASSO. COSS.

Tertium Pisis visitur.

C. VREIVS. IVCVNDVS. VEXIL. COH. II.
A VIGIL. VISERTI. LATINI. MIL. ANNO. VI. ME. VII. DIES. XVIII. IN. EIS. TESSERAR. OPTIO. VEXILLAR. VIXIT. ANN. XXVII. ARAM. CVM. BASI. SVA. P. T.

Qui Dii selecti sint, & de Iano.

CAP. III.

B DVodecim erant Dii Consentes, siue præcipui, quibus velut consiliariis Iupiter in maximis rebus agendis vtebatur, & quorum imagines auratæ apud forum stabant, sex mares, & sex fœminæ. Quorum nomina Ennius hoc disticho complexus est:

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars
Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Præter hos alii octo adducuntur, qui cum Consentibus Selecti appellabantur, propter maiores in
C mundo administrationes, vel quod populis magnis innotuissent, maiorq; illis cultus exhiberetur. Sunt autem Selecti Dii hi: Ianus, Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Vesta, in quibus duodecim mares, octo fœminæ. De his ordine dicemus, initium capientes à Iano, qui & antiquissimus, & in omnibus sacrificiis primo loco nominatus fuit.

IANVS ab eundo, quasi Eanus dictus, quod ianuis
D præsideret, vel quod cœlum & tempus semper iret, vel a χαίρειν detracta aspiratione, quod fuerit omniũ primus. Ab aliis mundus, ab aliis Sol esse putatur. Antiquissimus Latii Rex fuit. Cœli & Hecates filius. Berosius. Q. Fabius Pictor, & Cato: de quibus tamen doctoribus eruditi non sine causa dubitant, fere in eo consentiunt, Ogygen, qui & Noha, Ianum fuisse appellatũ, qui in Italiam venerit, & propter merita à posteris diuinis honoribus cultus fuerit. Ioannes Goropius Becanus in 4. libro Originum
E Antuerpianarum, quem Cronia inscripsit, Ianum eundem esse, qui in sacris Literis Iaphet dicitur, filius Nohæ, contendit. Hic ergo, vti Quintus Fabius Pictor tradit, primus docuit Italos vinum & far ad sacrificia, & religionem magis, quam ad esum & potum. Primus aras, & pomeria, & sacra docuit: & ob id illi in omni sacrificio perpetua præfatio præmititur, farque illi ac vinum primo prælibatur. Ad pudorem & sanctimoniam domorum primus
F valuas, seras & claues excogitauit, & inuenit, & ab eo dictæ ianuæ. Olympo regio Hetruriæ, fanoque sacrato duodenis coloniis totidem pomœria, arasq; sacrauit, & ad continendum recentes tum colonias in officio, virgas, fascesque singulis singulas dedit. Vnde ipse in manu virgam & clauem, subque pedibus bis senas aras habebat. Hæc Quintus Fabius Pictor, nisi titulus libri mentitur. Idem etiam Macrobius libr. 1. Saturnal. cap. 9. ex Xenone & aliis habet: vnde, quod simulacrum Iani fuerit, intelligi potest. Hoc tamen addam, quod Macrobius.

bius & Plinius memoriæ produnt, simulacrum eius A quod in Capitolio fuit, ita formatum fuisse, vt in manu dextra trecentorum, & sinistra sexaginta quinq;, siue, vt in Plinii exemplaribus legitur, quinquaginta quinque numerum tenuerit ad demonstrandam anni dimensionem. Qua de re plura Lilius Gyraldus. Inuenit etiam coronas, nauigia, tumultuarios pontes: ac primus in Italia æreum nummum signauit, vt apud Athenæum lib. 15. Dipnos. Dracon. Corcyreus docet: Vnde etiam in veteribus quibusdam nummis ab vna parte Ianus bifrons, ab altera nauis, B aut prora, aut puppis conspicitur: quanquam Plutarchus. [*qu.22. vide etiam August. libr. 7. de Ciuitate Dei. cap.* 8.] Quæstionibus Romanis, quæstione quadragesima prima, aliam huius rei causam affe-rat.

Cognomina Iani varia fuerunt: dictus enim fuit Ianus Bifrons, Ianus Geminus, vel Quadrifrons. Ianus Pater, Ianus Iunonius, Consiuius & Quirinus, Patulcius, Clausius. Item in carminibus Saliorum C Devs Deorvm appellatur.

Bifrontis nomen vnde acceperit, causæ afferuntur hæ: Quod genere Græcus ex Perrhæbia fuerit, ac profectus in Italiam, sedibus apud Barbaros positis, linguam vitæque rationem ibi mutarit, vel quod Italos feris vtentes, iniustisque moribus, suadendo ad aliud vitæ genus traduxerit, atque agricultura & ciuili institutione composuerit. Alii hanc causam afferunt, quod fuerit prudentissimus, videritq; procul ventura, & respexerit præterita. Alii, vt Ouidius & Augustinus ex Varrone, quod Ianus sit mundus D gemina facie, hac Ortum spectāte, illac Occasum. C. Bassus apud Macrobium lib. 1. Saturnal. capite nono, dicit, Ianum Bifrontem fingi quasi superum atque inferum Ianitorem.

Ianvs Geminus, siue Quadrifrons factus & appellatus fuit, quod vniuersa climata maiestate sua complecteretur. Idem Bassus apud Macrobium. Huius sicut & Bifrontis simulacrum in nummis veteribus adhuc conspicitur tale.

Pater dicitur, quasi qui Deorum sit.

Ivnonivs, quasi non solum mensis Ianuarii, sed E mensium omnium ingressus teneat, quia in ditione Iunonis sunt omnes Calendæ. Vnde & Varro libr. 5. Rerum humanarum scribit, Iano duodecim aras pro totidem mensibus dedicatas.

Consivvs dicitur à conserendo, id est, à propagine generis humani, quæ Iano auctore conseritur.

Qvirinvs, quasi bellorum potens, ab hasta, quam Sabini Curim vocant.

Patvlcivs, & Clavsivs, vel Clvsivs, F quia bello valuæ eius patent, pace clauduntur, vel ab aperiendi & claudendi vicissitudine, sicut Ouid. li. 1. Fastorum scribit:

Inde vocor Ianus, cui cum Cereale Sacerdos
Imponit libum farraque mista sale.
Nomina ridebis, modo namque Patulcius idem,
Et modo sacrifico Clusius ore vocor.

Scilicet alterno voluit rudis illa vetustas
Nomine diuersas significare vices.

F Cvratii & Septimiani nomen vnde habuerit, paulo post videbimus.

Templa Iani tria fuerunt, ædes vna.

Primum Iani templum à Romulo conditum fuit, pace inter ipsum & T. Tatium facta, quemadmodū testatur ex Varrone Augustinus: in quo signum fuit Iani Bifrontis, vt significaretur duos populos coiisse in vnum. Hoc templum Numa instituit pacis tempore claudi, bello vero ingruente aperiri, vnde à nonnullis ab ipso Numa templum conditum scribitur. Causæ autem huius instituti à diuersis variæ referuntur. Alii dicunt, Romulo contra Sabinos pugnante, cum in eo esset, vt vinceretur, calidam aquā ex eodem loco erupisse, quæ fugarit exercitum Sabinorum. Hinc tractum morem, vt pugnaturi aperirent templum, quod in eo loco fuerat constitutum, quasi ad spem auxilii pristini. Quam rationem etiam Macrobius explicat, aliquanto pluribus verbis. Alii dicunt Tatium & Romulum facto iam fœdere hoc templum ædificasse: vnde & Ianus ipse duas facies habet, quasi vt ostendat duorum Regum coitionem, vel quod ad bellum ituri debeant de pace cogitare. Est & alia melior ratio, quod ad prælium ituri optent reuersionem. De hoc templo Virgil. loquitur his versibus:

Sunt geminæ belli portæ (sic nomine dicunt)
Relligione sacræ, & sæui formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora, nec custos absistit limine Ianus.
Has, vbi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse, Quirinali trabea, cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina Consul, &c.

Ex quibus intelligitur, solemni more templum illud clausum & apertum fuisse. Cæterum & hoc non est prætereundum, à Numæ regno ad Augustum ter tantum clausum fuisse, ab ipso scilicet Numa, deinde à T. Manlio Torquato Consule, post primum bellum Punicum, anno ante vrbem conditam IↃXΓIX. tertio post confectum bellum Actiacum ab ipso Augusto, teste Liuio, & aliis rerum Romanarum Scriptoribus fere omnibus.

Alterum templum Iani Quadrifrontis, amplissimum quatuor portarum in foro Romano fuit, ab Augusto dedicatum. Ianus ipse, qui in eo colebatur, Quadrifrons, ex Falicis Thusciæ ciuitate captis in forum transitorium Romam translatus erat. Auctor Seruius. Huius templi icon in veteri lapide adhuc videtur talis.

Tertium templum Iani ad forum olitorium, à Duillio, post primum bellum Punicum conditum, longo tempore post à Tiberio restauratum est. Tacit. lib. 2. Annal.

Ædes Iani Cvriatii ab Horatio extructa fuit, in memoriam Curiatii, quem ipse in nobili illa trigeminorum pugna interfecerat, de qua multi scribunt. Festus huius ædis meminit in voce Sororium tigillum.

Ianvs Septimianvs, vt ego arbitror, ædificium

ficium fuit peruium, à Septimio Seuero fortasse extructum, vnde nomen habet.

Iam in plurali numero dicuntur ædificia quadriformia, & peruia, siue stata illa, & lapidea, siue ex materia pro tempore excitata, cuiusmodi multa in Vrbe fuerunt, teste P. Victore, cuius hæc sunt verba: Iani Quadrifrontes per omnes regiones marmoribus incrustati, & adornati insigniis militaribus, & signis. Duo præcipui ad arcum Fabianum, superior inferiorque, vbi argentarii ac numularii artem suam exercebant, quo sæpe alludit Horat. Vide Acronem & Porphyrionem in Horatium, & Ioannem Brodæum lib. 2. Miscellaneorum, c. 19.

Ad Cap. III.
PARALIPOMENA.
De duodecim diis, & Iano.

M. Terentius Varro lib. 1. Rei Rust. cap. 1. *Et quoniam, vt aiunt, dii facientes adiuuant, prius inuocabo eos, nec, vt Homerus & Ennius Musas, sed duodecim deos consentes, neque tamen eos vrbanos, quorum imagines ad forum auratæ stant sex mares & totidem fœminæ, sed illos duodecim, duos qui maxime agricolarum duces sunt.* Eadem pene D. Augustinus lib. 4. ciuit. Dei c. 23. Martianus Capella lib. 1. de Nupt. Merc. & Philolog. *Tunc etiam vt inter alios potissimi rogarentur ipsius collegæ Iouis qui bisseni cum eodem tonante numerantur, quosque disticho complectitur Ennianum.*

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Item ex his septem residui, qui inter duodecim non vocantur. Vbi obseruo sine addictione, hos deos ab illo, *duodecim*, simpliciter dici: & quod cum alii omnes habeant *Mercurius, Iouis, Neptunus*, ille non, *Iouis*, sed, *Iupiter* legit; male, meo iudicio: antiquitus quippe non *Iupiter*, in nominatiuo, sed Iouis dicebatur. T. Liu. 1. Dec. lib. 1. *Iouis Feretri, inquit, hæc tibi victor Romulus Rex regia arma fero.* Pro quo nonnulli imperiti substituerunt ineptissime, *Iupiter Feretri.* neque temere alias loquitur C. Iulius Hyginus Fab. c. 31. *Iouis inter eos fulmen misit.* Cap. 152. *Iouis fulmine ardenti pectus eius percussit.* Cap. 176. *Ad Lycaonem Pelasgi filium Iouis in hospitium venisse dicitur.* Cap. 179. *Iouis cum Semele voluit concumbere.* Cap. 195. *Iouis, Neptunus, Mercurius in Thraciam ad Byrseum regem in hospitium venerunt.* Cap. 271. *Ganymedes Erychthonii filius, quem Iouis amauit.* In quibus omnibus libris in antiqua editione, in ora libri, *Iupiter*, cum asterisco scriptum erat, tanquam indicina parum sanæ sententiæ, sed vel ab imperito Librario, vel à sciolo aliquo: quod & posterior editio Lugdunensis recepit. Est & locus Claudiani apud D. August. Ciuit. Dei lib. 5. c. 26. sed indubie neq; Claudiani, neq; à D. Aug. sic scriptus.

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab astris
Se Iouis armatus, vehemens cui militat æther,
Et coniurati veniunt ad Classica venti.

Ita tamen legit Ioann. Cuspinian. Commentario in Fastos Consulares Cassiodori pag. 521. atq; ita habebatur in editione Basiliensi 1490. *Ioannis Amerbacensis*, quod & agnoscunt *Thomas Valois & Nicolaus Trineth. scholiastæ.* Cum tamen & Paulus Orosius lib. 7. histor. c. 35. & Abbas Vrspergens. in Chronico pag. 122. & Paulus Diaconus lib. 13. histor. Miscellæ, vnanimi cum D. August. consensu, vt est in vulgatis Ludouici Viuis editione, legant:

O nimium dilecte Deo, cui militat æther,
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Et puto patres illos noluisse *Acolum* nominare, ne Christianæ pietati officerent, quum nihilominus in omnibus editionibus constanter legatur, etiam in editione Venetiana 1495. *Thadæi Vgolini:*

O nimium dilecte deo, cui fundit ab astris
Æolus armatas hyemes, cui militat æther,
Et coniurati veniunt ad classica venti.

De his duodecim diis puto etiam posse C. Suetonium intelligi in Augusto c. 70. *Cœna quoque eius secretior in fabulis fuit, quæ vulgo δωδεκάθεος vocabatur, in qua deorum dearumq; habitu discubuisse conuiuas, & ipsum pro Apolline ornatum non Antonij modo epistolæ, singulorum nomina amarissime annumerantis exprobrant, sed & sine authore notissimi versus:*

Cum primum istorum conduxit mensa choragum,
Sexque deos vidit Mallia, sexque deas,
Impia dum Cæsar Phœbi mendacia ludit,
Dum noua diuorum cœnat adulteria.

M. Plaut. in Epidico Sc. male.

Si vndecim deos præter sese secum adducat Iupiter,
Ita non omnes ex cruciatu poterunt eximere Epidicum.

Dionysius Lambin. ad eiusdem Plauti Casinam sc. vna. ex Cicerone ostendit eosdem hos deos, *Consentes Varroni dictos*, aliis *selectos, maiorum gentium* etiam vocari. P. Ouid. lib. 6. Metamorphos. Fab. 1. in tela Palladis.

Bis sex cœlestes medio Ioue sedibus altis
Augusta grauitate sedent, sua quemq; deorum
Inscribit facies.

PARALIPOMENA.
De Iano, statua, & Templo eius.

DE *Iano* merito ante alios deos agetur, quod *in omnium deorum sacrificiis precationis principium à Iano duceretur.* Arnob. lib. 3. contra gentes: *Atq; ita per vos Dei nomen eraditur, quē in cunctis anteponitis precib. & viam vobis pandere deorum ad audientiam creditis.* Xenon. li. 1. *Rer. Italic.* tradit *Ianum in Italia primum dijs templa fecisse, & ritus instituisse sacrorũ, ideo eum in sacrificiis præfationem meruisse perpetuam.* Refert Aurel. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 9. & pene paria prodit Q. Fabius Pictor li. 1. de Aureo sæculo. *Vinum & far primus illos docuit Ianus, ad sacrificia & religionem verius quam ad esum, primus enim aras, & pomœria, & sacra docuit, & ob id ei in omni sacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque illi ac vinum primo prælibatur.* M. Tul. lib. 2. de Nat. Deor. *Cumque in omnib. rebus vim haberent maximam prima & extrema, principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen est ductum, ex quo transitiones peruiæ, Iani, foresque in liminib. profanarum ædium, ianuæ nominantur.* Fest. Pomp. li. 3.

in voce *chaos: Vnde Ianus detracta aspiratione nominatur, ideo, quod fuerit omnium primus, cui primo supplicabant, velut Parenti, & à quo rerũ omnium factum putabant initium.* A quibus omnib. scriptoribus diuersa traditur ratio cur Iano primitiæ veluti omnium sacrorum offerrentur, quum constet, saltem Romana consuetudine, id semper obseruatum, quod non modo citati autores confirmant, sed & poetæ. M. Martial. l. 8. epigr. 8.

B *Principium des Iane licet velocibus annis,*
Et reuoces vultu secula longa tuo,
Te primum pia turba rogent, te voce salutent,
Purpura te felix, te colat omnis honor.

In tertio versu MS. codex præferebat, *te vota salutent*, vt & in secundo versu legitur:

Et renoues vultu sæcula longa tuo.

Recte, meo iudicio, quia antea dixerat, *principium des licet.*

C Idem lib. 10. epigr. 28. Ad Ianum.

Annorum nitidique sator pulcherrime mundi,
Publica quem primum vota precesque canunt.

Arnobio nuper superius laudato consonat Ouidius lib. 1. Fastor.

——cur, quamuis aliorum numina placem,
Iane tibi primum thura merumque fero?
Vt possis aditum per me, qui limina seruo,
Ad quoscunque voles, inquit, habere deos.

D Vbi suadeo, tyro, notes Fabium Pictorem, *far & vinum* tantũ nominasse, quum poetæ etiã *thuris* faciant mentionẽ Iano oblati, quod vel de suo sæculo dictum existimes, vel licentia poetica confictũ. Certum enim est *Iliacis temporib. thure non supplicatum*, vt loquitur C. Plin. lib. 13. c. 1. Homerus ob id nusquã thuris in operib. suis mentionem vllam habet, quum tamen religiones antiquas & ceremonias diligentissime frequenter & ritus sacrorũ describat, argumento liquido ne propriũ quidem thuri esse apud vetustos Græcos nomen, θυιὸν enim non tam *thus* est, quã *quilibet suffitus*: neq; δενδρολίβανον, vt ab aliis vocatur *à Libano puero in id mutato antiquitatẽ loquitur*, Isidor.

E li. 17. c. 8. & licet sciã B. Brissonium libro eleganti, *de nuptiarũ ritu* multa in hanc rem obseruasse, apponam tamen locum Arnobii è lib. 7. contra gentes: *Percunctamur de thure, vnde aut quo tempore nosse illud, aut scire poteritis, vt merito existimetis aut esse dijs dandum, aut eorum acceptissimũ voluntati: nouella enim propemodum res est, neq; annorũ inexplicabilis series, ex quo eius notitia profluxit in has partes, & delubris meruit interesse diuinis: neq; enim temporib. quemadmodũ creditur & perhibetur heroicis, quidnam esset thus scitum est, scriptorib. vt comprobatur à priscis, quorũ in libris posita nulla eius*

F *mentio reperitur, neq; genitrix & mater superstitionis Hetruria opinionẽ eius nouit aut famã, sacellorum vt indicant ritus, neq; quadringentis annis quibus Albana res viguit, in vsum cuiquã venit, sacra res cum fieret, neque ipse Romulus, aut religionib. artifex in comminiscendis Numa, aut esse sciuit, aut nasci.* Sed ad Ianum reuertor.

Fuit Primus omnium deorum, ideoque peculiari cognomento *pater* dictus est Ianus, quod *venerationem cultumq; notat*, & est *omnib. omnino dijs conuenì-*

A *ens appellatio*, Seru. Honorat. ad li. 2. Georgic. in principio, & *vniuscuiusq; proprium*, idem Seruius ad lib. 3. Æneid. ibi.

Da pater augurium.

Sed & *Ianus* priuato, vt dixi nomine *patris* honoratur. Lactantius Firmianus l. 4. diuinar. Instit. cap. 3. *Itaque & Iupiter à precantibus pater vocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps, quod Lucilius in deorum consilio irridet.*

B *Vt nemo sit nostrum, quin aut pater optumus diuum*
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,
Ianus, Quirinus, pater nomen dicatur ad vnum.

L. Seneca in Apocolocynthosi, seu Apotheosi Claudiana: *Illo dimisso primus interrogatur sententiam Ianus pater, is multa diserte, quod in foro viuat, dixit.* Septimius antiquus poeta apud Terentianum Maurum lib. de Metris, quod fragmentum propter elegantiam adscribam:

C *Iane pater, Iane tuens, diue, biceps, biformis,*
O cate rerum sator, ô principium deorum,
Stridula cui limina, cui cardinei tumultus,
Cui reserata mugiunt aurea claustra mundi.

Iun. Iuuenal. Sat. 6. v. 393.

Respondes his Iane pater.

Virgil. lib. 8. Æneid.

Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem.

T. Liu. 1. decad. lib. 8. *Iane pater, Iupiter, Mars, audite vota.* C. Plin. li. 36. nat. hist. c. 5. *Item Ianus pater in*

D *suo templo dicatus.* Martial. lib. 8. Epigr. 2.

Promisit Pyliam quater senectam,
Addas Iane tuam pater rogamus.

Aut melius in MS.

Addas Iane pater tuam rogamus.

Et lib. 10. Epigr. 28. ad Ianum.

At tu, sancte pater, tanto pro munere gratus,
Ferrea perpetua claustra tuere sera.

Q. Horat. lib. 1. epist. 16.

Iane pater, clare, clare cum dixit Apollo,
Labra mouet.

E In foro habitare dixit Ianum superius Seneca, quod ad statuas ei in foro Romano erectas refert P. Victor in 8. Reg. vrbis. *Iani duo, celebris, inquit Mercatorum locus.* At quippiam diuersum T. Liuius l. 1. in fine 5. decad. *Forum porticibus tabernisque claudendum, tres Ianos faciendos.* Horat. lib. 2. Sat. 3.

——postquam omnis res mea Ianum
Ad medium fracta est.

Helenius Acron interpres vetus. *Iani statuæ tres erant, ad vnam illarum solebant conuenire creditores, & fœneratores, alij ad reddendum, alij ad locandum fœnus.*

F Porphyrion eiusdem etiam poetæ Scholiastes, *omnes ad Ianum stabãt in basilica fœneratores*, vnde discimus non sub dio has Iani statuas omnes in foro stetisse, sed aliquam earum sub tectis, siue in basilica, quum tamen ille in *basilica Iani statuam fuisse dicat, duos Ianos ante basilicam Pauli stetisse, ibique locum fuisse fœneratorum scribit* Acron ad illud Horatii lib. 1. epist. 1.

——hæc Ianus summus ab imo
Perdocet.

Et de his statuis intelligendum censeo M. Ciceronem.

nem Orat. Antoniana 6. *Ianus medius in Antonii clientela sit?* & li. 2. de offic. in fin. *à quibusdam viris optimis ad medium Ianum sedentibus.* Hæc forte est illa Iani statua, quæ *medius Ianus* Ciceroni, *summus* aut *imus* Horatio dicitur, cuius mentio C. Plinio lib. 34. nat. histor. c. 7. in hęc verba: *præterea Ianus Geminus à Numa rege dicatus, qui pacis bellique argumento colitur, digitis ita figuratis, vt trecentorum quinquaginta quinque dierum nota, per significationem anni, temporis, & æui se Deum indicaret.* sed quænã hæc per digitos numerandi ratio? multis quidẽ ea prodita, sed a nullo doctius aut curiosius, quam à Petro Coluio, & Ioanne Sauarone & Andrea Tiraquello. Lilius Gyral. Ferrariens. Dialogo 2. Fab. Quintil. li. 11. c. 3. *alij ergo digitis complicatis numeri, alii constrictis significabantur.* Martian. Capella li. 2. in principio. *in digitos calculumque distribuit.* & li. 7. *digiti vero virginis recusantes, & quadam incomprehensæ scaturiginis mobilitate vermiculati, quæ mox ingressa, septingentos ac decem & septem numeros, complicatis in eos digitis, Iouem salutabunda surrexit.* ille de complicatis inter numerandũ digitis hæc eleganter, de constrictis Sidon. Apollinar. lib. 9. epist. 9. *Chrysippus digitis propter numerorum indicia constrictis, Euclydes propter mensurarum spatia laxatis.* Q. Florens Tertull. Apol. c. 90. *cum digitorum supputatoriis gesticulis assidendum est.* C. Plin. Iun. li. 2. epist. 20. *componit vultum, intendit oculos, mouet labra, agitat digitos, nihil computat.* D. August. de Ciuit. Dei li. 18. c. 53. *omnium vero de hac re calculantium digitos resoluit, & quiescere iubet.* L. Seneca epist. 88. *numerare docet me Arithmetica, auaritiæ accommodare digitos.* quo sensu interpretandi poetæ Ouid. lib. 1. Fast.

Seu quia tot digitos per quos numerare solemus.

M. Plaut. Milite Act. 2. sc. 2.

Ecce autem auortit nixus læua, in femore
Habet manum.
Dextera digitis rationem computat,
Feriens femur.

Sed quo res clarior fiat audiendus L. Apuleius li. 2. Apologiæ: *si triginta annos pro decem dixisses, posses videri pro computationis gestu errasse, quos circulare debueris, digitos aperuisse, quum vero quadraginta, quæ facilius cæteris porrecta palma significantur, ea quadraginta tu dimidio auges, non potes digitorum gestu errasse, nisi forte triginta annorum Pudentillam ratus, binos cuiusque anni consules numerasti.* Nec minus lucis adferet huic difficultati tenebrosæ locus D. Hieron. lib. 1 in Iouinian. in principio. *triginta referuntur ad nuptias, nam & ipsa digitorum coniunctio, quasi molli osculo se complexus ac fœderans, maritum pingit & coniugem, sexaginta vero ad viduas, eo quod in angustia & tribulatione sunt positæ, vnde & superiori digito comprimuntur, quantoque maior est difficultas expertæ quondam voluptatis illecebris abstinere, tanto maius est præmium. Porro centesimus numerus de sinistra transfertur ad dextram, & iisdem quibus digitis, sed nõ eadem manu, quib. in læua nuptæ & viduæ, circulũ faciens virginitatis exprimit coronam.* Expressius tamen de his proditum est à venerabili Beda, quem tam multi transcripserunt, *cum decem millia significare volebant, medio pectori læuam supinam admouebant, digitis ad collum erectis, cum viginti millia, eandem expansam pectori apponebant, cum triginta millia, eandem manu prona, & tamen erecta, pollicem ac cartilaginem medii pectoris affigebant, cum quadraginta millia, eandem in vmbilico erectam supinabant, cum quinquaginta millia, eiusdem pronæ & erectæ pollicem vmbilico applicabant, cum sexaginta millia, eadem prona femur læuum comprehẽdebant, cum septuaginta millia, eandem supinam femori item læuo imponebant, cum octuaginta millia, eandem pronam femori admouebant.* atque hæc quidem ratio magnos numeros exprimendi, minores sic denotantur, eodem Beda authore, *cum dicis vnum, minimũ in læua digitum inflectens in medium palmæ figes, cum duo secundum à minimo flexum ibidem impones, cum tria, tertium similiter inflectes, cum quatuor, eundem minimum leuabis, cum quinque, secũdum à minimo similiter eriges, cum sex, tertium eleuabis, medio in medium palmæ defixo, cum septem, minimum super palmæ radicem, cæteris leuatis impones, cum octo, medium, cum nouem, impudicum è regione compones, cum decem, vnguem indicis in medio pollicis ortu figes, cum viginti, summitatem impudici inter nodos indicis & pollicis arcte figes, cum triginta vngues indicis & pollicis blande coniunges, cum quadraginta, interiora pollicis lateri applicabis. cum quinquaginta, pollicem ad palmum inclinabis.*

Celebre refertur Orontis Artaxerxis regis generi deiecti, & honore spoliati dictum, *principum amicos videri similes computantium digitis*, nam ἀριθμητικῶν δάκτυλοι νῦν μὲν μυριάδας, νῦν δὲ μονάδα τιθέναι δύνανται, *Arithmeticorum digiti, qui modo decem millia, modo vnitatem repræsentant, ita regum* amicos aliquando summo, mox infimo haberi loco. Plutar. in Apophtegmat. ex eo Cæl. Rhodigin. Antiquar. lect. lib. 23. c. 11. & Valerian. Pier. Hieroglyphic. lib. 37. huc facit & illud nescio cuius poetæ.

Vtile sollicitus computat articulis.

In re tam obscura inuolutaque, illud tamen certum indubitatumque, reperitur, vsque ad centum dextra solitos numerare, exinde sinistra. licet Suidas dicat *in Iani statua memoratam in manu dextra notam CCC. in sinistra LXV. fuisse.* Vnde recte Nicarchus vetus poeta in Antholog. lib. 2. cap. 9. Epigr. 5. & Brodæus.

Ἡ φάος ἀθρήσας ἐλάφου πλέον, ἡ χερὶ λαιῇ
γῆρας ἀριθμεῖσθαι δεύτερον ἀρξαμένη.

Quæ sæcla vidit ceruo plura, quæ manu sinistra senium numerare iterum incœpit. D. Iuuenal. Sat. 10. v. 246.

Rex Pylius magno si quicquam credis Homero
Exemplum vitæ fuit à cornice secundæ
Fœlix nimirum, qui tot per sæcula mortem
Distulit, atque suos iam dextra computat annos.

Quid attinet dicere, quod est vulgatissimum, Iani templum pace per vniuersum orbem parta claudi solere, indicto bello rursus aperiri, quod *is Deus, belli pacisque arbiter* haberetur. L. Florus Epitomastes ex lib. 4. Liuii. Seruius Honoratus ad illud libr. 1. Æneid.

Aspera tum positis mitescent secula bellis.

Claudian. de 6. Honorii consul.

——*Perpetuisque immoto cardine claustris*

Ianus bella premens, læta sub imagine pugnæ
Armorum innocuos paci largitur honores.

Idem de summa sub Stilichone fœlicitate lib.2. de eius laudibus.

——Nullus Boreæ metus, omnis & Austri
Ora silet, cecidit Maurus, Germania cessit,
Et Ianum pax alta ligat.

Semel ergo *Numa clausit*, item *Lutatius Catulus* icto fœdere cum Pœnis coss. M. Attilio. T. Manlio. Paulus Orosius l.4. cap.10. L. Flor. histor. Rom. lib.2. cap.3. tertio *ab Augusto*, confectis bellis ciuilibus, narrat Dio Cocceian. lib.51. in actis anni 725. Freculph. Tom.1. Chron. lib.7. c.16. *Ab Oriente in Occidentem, à Septentrione in Meridiem, ac per totum Oceani circulum, cunctis gentibus vna pace compositis, Iani portas tertio Augustus tunc clausit, quas ex eo per duodecim ferme annos, quietissimo semper obseratas otio, ipsa etiam rubigo consignauit: nec prius vnquam nisi sub extrema senectute Augusti pulsatæ Atheniensium seditione, & Draconum commotione patuerunt.* Lege *Dacorum commotione*, quorum illo seculo mota arma, præter historicos Maro lib.2. Georg.

Aut coniurato descendens Dacus ab Istro.

Otto Frisingensis lib.3. cap.3. Chronic. Vell. Patercul. lib.2. histor. cap.38. *Tertio Augusto principe certæ pacis argumentum Ianus Geminus clausus dedit.* C. Sueton. in Augusto cap.22. Benenutius de Rambaldis libro Augustali: *Reliquum solus cum magna pace & tranquillitate orbis, clauso templo Iani egit.* Horat. lib.4. od. vlt.

Ianum Quirini clausit.

Et lib.2. epist.1.

——totum confecta duella per orbem,
Claustraque custodem pacis cohibentia Ianum.

Templum istud duas fores habebat, vti & ipsa *Iani statua biformis*, seu duas habens facies. Blondus lib.1. de Roma triumphante, seu quod per Ianum *mundum* significarent, cuius *duæ præcipue partes, Oriens & Occidens*, siue *quod in bellum proficiscens de reditu, aut reducendo exercitu saluo cogitare debet.* Allusit Valer. Flacc. lib.5. Argonaut.

——Aut sanguinei magna ostia belli.

P. Virgil. lib.7. Æneid.

Sunt geminæ belli portæ.

Statius Papinius lib 5. Thebaid. v.145.

Lunatumque putes agmen descendere, vbi arma
Indulget pater, & sæui mouet ostia belli.

Hic consules Romani inaugurabantur qui ob id dicuntur *annum aperire*. Vlpian. IC. *l.20. ff. de petition. hæred.* Sidon. Apollin. carm.2.

Annum pande nouum consul vetus.

Claudian. lib.2. in Eutrop.

——& insanum gemino proclamat ab axe,
Eunuchumque vetat fastis accedere Ianus.

Ob id laurea noua singulis Calendis Ianuariis pro veteri statuæ ipsius imponebatur. Licet olim id *non in Ianuario*, sed *Calendis Martiis*, solitum, vt liquet ex narratione Aurelii Macrobii lib.1. Saturnal. cap.12. quod *mutare veteribus virides laureas* dixit Iulius Solinus Polyhist. cap.3. Ouid. lib.3. Fastor.

A *Laurea flaminibus, quæ toto perstitit anno*
Tollitur, & frondes sunt in honore nouæ.

D. Auson. in Cæsarib.

Ter dominante Tito cingit noua laurea Ianum.

Sidon. Apollinar. Carm.2. in principio.

——Tuque ô cui laurea Iane
Annua debetur, religa torpore soluto
Quauis fronde comas, subita nec luce pauescas
Principis.

B Idem carm.7. in principio.

——iam necte bifrontes,
Anceps Iane, comas, duplicique accingere lauru.

De Saturno & Rhea Ope matre Deûm, Dea Cybele.

Cap. IV.

C Saturnus dicitur, quod saturetur annis, vel à saturando propter annonæ erogationem, vel à satu, quod stercorationi & agriculturæ præsit, vel παρὰ τὴν σάθην, quo membrum virile significat, propter generationem scil. Ioseph. Scaliger [*In Varronem de ling. Lat.*] scribit, Saturnum Thuscum esse nomen, & Syriaca lingua significare latentem: vnde Latini, vocabulum quasi interpretantes, eum vocarint Latium. Hic cœli & Hecates filius fuisse, ac cursum conuersionemque spaciorum ac temporum contiD nere fingitur: vnde etiam ex se natos comedit, quia consumit ætas temporum spatia, annisque præteritis insaturabiliter expletur. In lib. de Æquiuocis, qui Xenophontem autorem præ se fert, scriptum est, Saturnos dici familiarium Nobilium & Regum, qui vrbes condiderunt senissimos. Igitur non vnicus Saturnus fuit, sed plures. Quod vero ad Saturnum attinet, quem Itali, & post Romani coluerunt; fuit is, vnus ex filiis, aut posteritate Nohæ, quem Berosus passim Sabarium & Sagam appellat. Is Iouis Beli insidiis petitus in Italiam ad Ianum patrem fugit, à E quo humaniter acceptus, & portione aliqua agri donatus est, vt etiam in fragmentis Q. Fab. Pictoris, M. Porcii Catonis, & Dionysio Halicar. dicitur. Cum igitur iustus esset, & religionibus deditus, agriculturam etiam Aborigines doceret, ab iis in Deorum numerum est relatus, & religiosissime cultus. Macrob. id ab ipso Iano factum fuisse dicit. [*Lib. 1. Satur. c.7.*

Iustinus lib.43. ex Trogo Pomp. scribit eum Aboriginum Regem fuisse tantæ iustitiæ, vt neque seruierit sub illo quisquam, neque quicquam priuatæ F rei habuerit, sed omnia communia & indiuisa omnibus fuerint, veluti vnum cunctis patrimonium esset. Ioan. Gorop. Becanos eundem Noham esse multis verbis demonstrat, quē legere potes. Simulachrū Saturni tale fuit: Pingebatur homo senex, canus, prolixa barba, curuus, tristis & pallidus, tecto capite, colore glauco, qui manu dextra falcem tenebat, & in eadem serpentis portabat imaginem, qui caudam propriam dentibus commordebat. Manu sinistra filium paruulū ad os applicabat, & eum deuorare

rare videbatur. Cuius simulachri mythologia, tum ab iis, tum à Macrobio prolixe explicatur. Appellatus etiam Sterculius, siue Sterculinus fuit, de quo post dicemus. In descriptione XIV. reg. Vrbis quam lib. I. inseruimus, trium ædium sacrarũ Saturni mentio fit, duarum ararum, vnius areæ, luci & sacrarij. Primus ædem ei Romæ vouit & extruxit T. Tatius Sabinorum Rex in Capitolio monte, Dionysio, Varrone & Augustino testib.

Saturni & Opis templum Tull. Hostilium eo tempore, quo cum Sabinis bellum gerebat, vouisse, Dionys. lib. 3. testatur. Et Macrob. [*Lib. I. Satur. cap. 8. lib. 1. lib. 6.*] scribit inuenire se Tull. Hostilium cum bis de Albinis triumphasset, de Sabinis tertio, fanum Saturno ex voto consecrasse, & tunc primum Saturnalia Romæ esse instituta. Alia ædes Saturni fuit in Cliuo Capitolino, incertum à quo condita. Liuius scribit, anno CCLVI. A Sempr. Atratino, M. Minutio Coss. templum Saturni dedicatum. Id quod & Dionys. Halicar. testatur his verbis: His Coss. ferunt templum Saturno dedicatum in Cliuo Capitolino, qua è foro ascenditur, & ferias publicas decretas in sacrificio anniuersario. Aram vero, quæ ibi antea fuerat, sacratam ab Hercule, vbi Græco ritu ab illo tradito adolebantur victimæ. Id templum quidam scribunt locatum à T. Largio superioris anni Cos. quidã à Tarquin. Superbo, dedicatum vero ex S. C. à Post. Cominio. Macrob. [*Lib. I. Saturnal. cap. 8.*] ex Varrone notat L. Tarq. Regem eam ædem faciendam locasse, T. vero Largium Dictatorem Saturnalibus dedicasse. Hanc ædem ærarium fecit P. Valer. Poplicola, si Plutarcho in Poplicola credimus. Cuius rei causæ referuntur hæ: quod Saturno regnante nullum fuerit commissum furtum, aut quod sub illo nihil fuerit cuiusquam priuatum. Ideo institutũ vt apud eum locaretur populi pecunia communis, sub quo cunctis fuissent vniuersa communia. Macrob. Plutarch. [*Plutarch. in quæst. Reg. q. 42.*] addit alias duas rationes, quarum prior est, quod Saturnus fructib. & agriculturæ præesse creditus sit. Cum autem ex frugum vbertate & venditione pecuniæ nascatur copia, fecisse ipsum Saturnum pecuniæ authorem, custodemque. Altera est, quod locus ille munitus, conspicuus & ab insidiis tutus fuerit. Ad hanc ædem legati vndecunque Romam missi accedebant, ibique nomina sua Præfectis ærarij dabant, quod eo fiebat, quia Saturnus cum peregrinus fuerit, etiam hospitibus gauderet: vel quod hospites antiquitus munera à Quæstoribus ærarij acceperint: vnde etiam postea sublato sumptu, tamen ærarij præfectos adierint. In hac æde contractuum monumenta, acta quæ susceptis liberis parentes faciebant, & omnium ciuium Roman. nomina in Elephantinis libris descripta adseruabantur. Illud etiam Macrob. [*Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 8.*] annotat, fastigio huius ædis Tritonas cum buccinis superpositos, quo significetur, à Saturni commemoratione ad nostram ætatem historiam elatam, & vocalem esse, cum ante eum muta & obscura, & incognita fuerit, id quod testantur

A caudæ Tritonum humi mersæ & absconditæ. Meminit etiam ædis Saturni, à Munacio Planco extructæ, Suetonius: quæ tamen ex veteribus aliqua fuerit ab ipso refecta, vel prorsus noua, alia à prioribus haud certum est. Saturni vxor Rhea fuit, de qua etiam nonnulla dicemus: reliqua quæ ad Saturni cultum, & ferias in honorem eius institutas pertinent, alibi explicabuntur.

RHEA, OPS, TELLVS.

B Saturno additur Tellus, de qua ita scribit Augustin. [*Lib. 7. de Ciuitate Dei, cap. 23.*] Var. in lib. de Diis Select. tres esse affirmat animæ gradus in omni vniuersaque natura. Vnum qui omnes partes corporis, quæ viuunt transit, & non habent sensum, sed tantum ad viuendum valetudinem. Hanc vim in nostro corpore permanare dicit in ossa, vngues, capillos: sicut in mundo arbores sine sensu aluntur, & crescunt, & modo quodam suo viuunt. Secundum C gradum animæ dicit, in quo sensus est. Hanc vim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium, gradum animæ esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligentia præeminet: hoc, præter hominem, omnes carere mortales: in qua quoniam homines videntur Deo similes, hanc partem animæ mundi dicit Deum, in nobis autem Genium vocari. Sic ergo in anima mundi tres gradus instituens, vnam partem eius lapides esse dicit, ac ligna, & hanc terram, quam videmus, quo non permanat sensus. Aliam vero, quam sensum vocat eius, D vt æthera. Tertiam porro, quam & animam eius nuncupat, quæ scilicet peruenit in astra: eam quoque asserit facere Deos, & per eam quando in terram permanat, Deam Tellurem: quod autem inde permanat in mare, atque Oceanum, Deum esse Neptunum. Hæc ille.

Est igitur Tellus nihil aliud, quam vis, & quidem, vt ibidem Varrone dicitur, fœmina, quæ semina recipit, aut nutrit. Vim autem masculinam, quæ semina producit, Tellumonem dixerunt. Telluris cultum primum instituisse Melisseum Lactant. ex Di- E dymo docet. Huius ædes extructa fuit in area ædium SP. Cassij, qui de regni affectatione suspectus, capite punitus est, testibus Cicerone, Liuio, Dion. Plin. Valer. Maxim. & aliis. Collocatur à P. Victore in V. reg. Vrbis. Quis eam vouerit, atque extruxerit, non additur. De P. quidem Sempronio Sopho sic scribit L. Flor. Domiti hinc Picentes, & caput gentis Asculum Sempronio duce, qui tremente inter prælia campo, Tellurem Deam, promissa æde pla- F cauit. Terræmotus huius etiam Orosius meminit, & Frontinus. [*Lib. I. Epitome, cap. 19.*] Porro hæc Dea, quæ pro Saturni vxore, & sorore habita est, Rhea, Ops, Mater Deûm, atque Mater magna fuit cognominata, & sub iisdem nominibus culta. Rheæ quidem templum, vel ædes extructa fuit nulla. De reliquis vero iuuat adscribere, quæ ex Varrone profert Augustinus, [*Lib. 7. de Ciuitate Dei, cap. 14.*] sic autem is scribit: Deinde adiungit Varro, & dicit

A Tellurem matrem & nominibus pluribus, & cognominibus, quod nominarunt Deos esse existimatos complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem, quod opera fiat melior: Matrem, quod plurima pariat: Magnam quod cibum pariat: Proserpina, quod ex ea proserpant fruges: Vestam, quod vestiatur herbis, sic alias Deas, inquit, non absurde ad hanc reuocant. Hæc ille. Nos de prioribus pauca quædam, quæ legimus exponemus, de Proserpina & Vesta alibi dicturi. Ops, vti iam ex Varrone, [*Lib. 4. de lingua Latina.*] B audiuimus, dicta quod opera fiat melior. Idem sic scribit, Terra Ops, quod hic omne opus ad viuendum, & ideo dicitur Ops mater quod terra nutriat. Hæc enim terris gentes omnes peperit, & resumit denuo. Sic etiam Macrob. terram dicit appellatam Opem, quod eius ope vitæ humanæ alimenta quærantur: vel ab opere, per quod fructus frugesq; nascantur. Et Festus: Opis, inquit, dicta est coniunx Saturni, per quam volunt terram significare, quia omnes opes humano generi terra tribuit: Eius imago fuit, C vt Albricus notat, in cuiusdam matronæ similitudinem depicta, quæ aperta manu dextra opem omnibus dare velle prætendebat: panem vero manu sinistra pauperibus porrigebat: Ædem Opi Romæ primus vouit & extruxit T. Tatius Sabinorum Rex, in regni societatem à Romulo receptus: Varrone, Dionysio & Augustino testibus. Vouit eidem cum Saturno ædem Tul. Hostilius, vt paulo ante in Saturno diximus. Festum eius Opalia, vt infra explicabimus.

Opis Consiuæ etiam Deæ mentio fit apud Varronem, [*Lib. 5. de lingua Latina.*] D quæ nomen habuit à conserendo. Sacrarium eius in regia fuit, ita scribente Varrone: Ope consiua dies ab Dea Ope consiua, cuius in regia sacrariū: quod ideo actum, vt eo, præter virgines Vestales, & Sacerdotalem publicum, introeat nemo. Is cum eat, suffibulū haud habeat. Hanc enim legem eius ædis fuisse, cum quælibet sacræ ædes suas certas leges haberent, Ioseph Scaliger arbitratur. Mater Deûm vnde dicta sit varie traditur. Diod. Siculus scribit, cœlum ex Titæa coniuge suscepisse liberos v. & xl. muliebris sexus duos Reginā & Opem. E Reginam ætate & prudentia præstantiorē, in gratiam Matris fratres omnes educasse, ideo dictā Matrem Deûm, nupsisseque Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam genuerit: qui cum scelere auunculorum interiissent, ipsam in furorem versam cum tympanis, cymbalisque terram suę ditionis peragrasse, moremque eiusmodi mansisse post eius fatum. Idem tum addit etiam aliam fabulam. Menoem vetustissimum Phrygię Regem ex vxore Dindymene F filiam procreasse, quam exponi iusserit in monte Cybello: infantem à feris enutritam euasisse in admirabilem pulchritudinem, inuentamq; à muliere pastoria, educatam pro sua, dictamque à monte in quo esset exposita, Cybelem, multas artes ingenij acumine & inuenisse, & docuisse mortales, videlicet cantum tibiæ, lusus, choreas, cymbalorum, tympanorumque sonitus, artem præterea veterinariam, & infantium morbis lenimenta: quibus quod multi curarentur pueri, idcirco eam Magnam Matrem nominatam esse. Cum vero adoleuisset; amasse eam iuuenem terræ illius nomine Atym, ex eoque grauidam factam, à Menoe patre, quod famam de virtute factisque eius acceperat, reuocatam esse pro virgine, cognitoque flagitio eius Atym & nutrices iussu Regis affectos esse supplicio: Cybelem, amore incensam ex desiderio Atis insaniisse, domoque paterna egressam, solam cum fistula & tympano, sparsis crinibus totam regionem peragrasse dementatam, venisseq; in Nyssam & Dionysium, aliquot annos post eius mortem, cum & difficultate annonæ, & morbo in Phrygia laboraretur, oraculo iussos Phryges Atym & Cybelem venerari: hinc sacra, cæremoniasq; Magnæ matris Deûm ortas esse. Hæc Diodor. Nos Varronem sequemur, qui hanc eandem cum Tellure facit: sic enim August. Eandem, inquit Varro, dicunt Matrem Magnam, quod tympanum habeat, significari esse orbem terrę: quod turres in capite oppida: quod sedes fingantur circa eam, cum omnia moueantur, ipsum non moueri, quod gallos huic Deæ, vt seruirent, fecerūt; significat eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri: quod se apud eum iactant, præcipitur, inquit, quod terram colunt, ne sedeant, semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum iactandorum ac manuum & cuius rei crepitus in colendo agro quid sit, significat quod ferramenta illa erant ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inuentum.

Leonem, inquit, adiungunt: solutum ac mansuetum, vt ostēdant, esse nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, coliq; conueniat. Hæc ex Varrone Augustin Aliam tamen rationem Ouid. ponit de qua alibi. Huiusmodi simulachrum in veteri monumento adhuc conspicitur, quod hic subieci. Porro hæc Dea etiam Mater Idæa appellatur, ab Ida monte Phrygiæ, in quo eam Phrygij plurimum coluerunt. Berecynthia quoq; à Berecyntho Phrygiæ monte est dicta.

Dea Pessinuntia, à Pessinunte Phrygiæ oppido, vnde Romam transuecta & culta est, quod factum est anno v. c. D X. L IIX. P. Cor. Scipione, qui postea Africanus dictus ist, & P. Licinio Crasso Coss. tali de causa. Cum eo anno, vt Liuius scribit, durante bello Punico sæpius lapidibus pluisset, & inspectis libris Sibyllinis carmen inuentum esset: Quandoque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia, vincique posse, si mater Idæa Pessinunte Romam aduecta esset, moti eo carmine Patres, legatos miserunt ad Attalum Asiæ regem qui matrem Deûm petierunt, ab eoque benigne accepti, ac Pessinuntem in Phrygiam deducti, sacrum lapidem, quem Matrem Deûm incolæ nuncupabant, acceperunt, & Romam transtulerunt. Addit Liuius, Senatum oraculo Delphico, vt eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet, monitum, P. Scipionem iuuenem adhuc, necdum Quæstorium, virum optimum iudicasse, eique munus excipiendæ

Deæ

Deæ delegaſſe. Is igitur cum omnibus matronis Oſtiam obuiam ire Deæ iuſſus, Deam de naue accepit, & matronis in vrbem ferendam tradidit. Perlata autem eſt in ædem Victoriæ, quæ eſt in Palatio, pridie Idus Aprileis. Iſque dies feſtus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectiſterniumque & ludi fuere, Megaleſia appellata. Sequenti anno ædem ei propriam in Palatio locarunt M. Liuius, & C. Claudius Cenſores, quam poſt anno DLXII. Cornelio Naſica, M. Acilio Grabrione Coſſ. dedicauit M. Iunius Brutus. Sic enim ſcribit Liuius in illius anni hiſtoria. Per idem fere tempus ædes Matris magnæ Ideæ dedicata eſt. Quam Deam is P. Corn. aduectam ex Aſia P. Corn. Scipione, cui poſtea Africano fuit cognomen, Licinio Coſſ. in Palatium à mari detulerat. Locauerant ædem faciendam M. Liuius, C. Claudius Cenſores, M. Cornelio, T. Sempronio Coſſ. XIII. anno poſtquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus, ludiq; ob dedicationem eius facti, quos primos Scenicos fuiſſe Antias Valerius eſt auctor, Megaleſia appellatos. Hæc Liuius. Ædes illa collocatur à P. Victore in regione Vrbis. Cybele dicta eſt eadem, vel à monte Phrygiæ Cybelo, in quo fuit expoſita, vt Diodorus ſcribit, vel, vt alij, à Cybelo qui primus eius Deæ Sacerdos fuit. Feſtus; Cybele Mater quam dicebant Magnam, ita appellabatur, quod ageret homines in furorem, quod Græci κύβιβον, ſiue (vt alij malunt) κυβυβὸν, dicunt. Cybele vero eadem dicta à loco, qui eſt in Phrygia. Seruius ait, ἀπὸ τῆς κυβεᾶν τὴν κεφαλὴν, id eſt, à capitis rotatione dictam eſſe, quod proprium fuerit eius Deæ Sacerdotum, qui per furorem motu capitis comam rotantes vlulatu futura pronunciabant. Soſides Atticus apud Fulgentium Placiadem Cybelem dici ait, quaſi κῦδος βαλεὸν, id eſt, gloriæ firmitatem. Quæ præterea ad Cybeles hiſtoriam pertinent, ea paulo ante in Matre Deûm ſunt explicata.

AD CAP. IV.

PARALIPOMENA.

De Saturno & Cybele, eiuſque ſacris & cognominibus.

DE primo & antiquiſſimo deorum Saturno omnia vulgata, & Cœli fuiſſe filium, & ſub eo ſæcula aurea, & cum Titanibus pactum iniſſe, victumque in Tartarum coniectum Nonnus Dionyſiac. lib. 24. v. 237. & falcem inueniſſe, & patri virilia ſecuiſſe, & filios ex Rhea vxore ſuſceptos dira voracitate deglubere ſolitum & à filio regno deiectũ, idem Nonnus lib. 21. v. 249. Dionyſiac. Luctat. Placid. ad v. 44. lib. 8. Thebaid. & eiuſdem vim metuentem in Italiam fugiſſe, totiq; genti nomen impoſuiſſe, nulli ignotum eſt, quum paſſim tradiderint Mythologi, Fulgentius, Phornutus, Albricus, Palæfatus & alij, qui non deſcribendi, & præ aliis Apollodorus Athe-

A nienſis Bibliothec. lib. 1. ſub initium: quem & Antipater vetus poeta celebrat lib. 3. Anthologiæ cap. 6. epigr. vlt. & citat Apollonij ſcholiaſtes lib. 3. Argonautic. dum Apollodori authoritate vſus oſtendit: *Veneri ſacram eſſe columbam, quod libidinoſa ſit auis,* apud P. Victorium. var. lect. lib. 3. cap. 14. qui locus in Apollodoro, quem manibus terimus, hodie non extat, vt ſuſpicer non eundem eſſe authorem. adde tres tantummodo libros huius Apollodori ſupereſſe, quum eum libro decimoquarto περὶ θεῶν citet Ma-
B crobius lib. 1. Saturnal. cap. 17. Sed ſatis de Apollodoro, ad Saturnum redeo.

Hunc deum præ aliis vinculis oneratum finxerũt, & à filio per interceptum, catenatum, pœniſque addictum, rationem pete ex Luciano lib. de Aſtrologia apud Chriſtophorum Rufum in Antexegematis. Sylla apud Plutarchum ait, Inſulam quandam eſſe in *Cronio mari*, vbi barbari vinctum à Ioue Saturnum fabulantur. Sic poëtæ intelligendi. Palladas lib. 1. Antholog. c. 69.

C
Εἰ τοὺς ἀνδροφόνους εὐδαίμονας ὄντας ὁρῶμεν,
οὐ πάνυ θαυμάζω, τοῦ Διός ἐστι γέρας.
τὸν γὰρ γεννήσαντα μεμισηκὼς καὶ ἐκεῖνος
Κτεῖνεν ἄν, εἰ ὁ Κρόνος θνητὸς ἐτύγχανεν ὤν.
Ἀντὶ δὲ τοῦ κτεῖναι, σὺν τοῖς Τιτῆσι κολάζει,
δέσμιον ὡς λῃστὴν εἰς τὸ βάραθρον ἐνείς.

Quod homicidas beatos eſſe videmus, non adeo miror: munus enim hoc Iouis eſt. Nam parentem odio habens & ipſe occidiſſet, ſi Saturnus mortalis fuiſſet, ſed pro homicidio ipſum cum Titanibus punit, dum ipſum vinctum tanquã
D *latronem in tartarum mittit.* Hercules furens ille à L. Seneca introducitur in tragœdia eiuſdem nominis Act. 4. ſc. 1.

Dubitatur etiam? vincla Saturno exuam,
Contraq; patris impij regnum impotens
Auum reſoluam.

Papin. Stat. lib. 8. Thebaid. v. 44.

—Habeo iam quaſſa Gigantum
Vincula, & æthereum cupidos exire ſub axem
Titanas, miſerumq; patrem.

E Quem locum ſic expoſuit Ægidius Maſerius in doctis commentariis ad Valerium Flaccum. lib. 3. Argonaut.

—Fundo veluti cum Cæus in imo
Vincla Iouis, fractoq; trahens adamante catenas
Saturnum Tityumq; vocat.

Claudian. lib. 1. de raptu:

Si dictis parere negas, patefacta ciebo
Tartara, Saturni veteres laxabo catenas.

Inde in omnibus fanis Romanorum vincula ſtatuis
F Saturni iniecta erant, quæ feſto ipſius ſoluebantur, in memoriam ſecuritatis & fœlicitatis, quam ſub illo egerunt homines. Lucian. in Saturnal. Arnob. contra gentes lib. 4. *Nunquid parricidij cauſa vinctum Saturnum, & ſuis diebus tanquam vinculorum ponderibus releuari.* Eoq; puto Martialem alluſiſſe lib. 3. epigr. 29.

Has cum gemina compede dedicat catenas
Saturne, tibi Zoile, annulos priores.

Stat. lib. 1. ſyl. vlt.

Saturnus mihi compede exolutus,
Et multo madidus mero December,
Et ridens Iocus, & sales proterui
Adsint.

Nec Saturnus modo vinctus, sed & alij, dicam infra vbi *de tutela vrbis* agam. Sed quia Saturnaliorum facta est mentio, paucula mihi obiter de iis dicenda, licet sciam Iustum Lipsium elegantissimos duos, & exquisitæ lectionis libros eo titulo scripsisse, & ante illum diligentissimum antiquitatis inuestigatorem Macrobium. Sed illi vberem ex omnibus pene probatis scriptoribus messem, ego racemationes & spicilegia tantum colligo.

Ac primum *cessabat Senatus*, neq; conuocari poterant patres, neq; iudicia vlla peragi. Sueton. Augusto cap. 32. & ob id nec causidici in forum ventitabant. Martial. lib. 7. epigr. 27.

Sic fora mirentur, sic te pallatia laudent.
Excolat & geminas plurima palma fores.
Otia dum medius præstat tibi parua December,
Excipe, sed certa quos legis aure, iocos.

Et recte *medius December*, quia 14. *Calend. Ianuarias celebrata Saturnalia.* Aurel. Macrob. lib. Saturnal. cap. 10. in principio. L. Sen. epist. 18. C. Sueton. Calig. c. 6. in MS. autem vltimus versus aliter habetur, sed paruo discrimine.

Exigis & certa quos legis aure Iocos.

Feriæ etiam studiorum, clausæq; scholæ. C. Plin. Iunior lib. 8. epist. 7. *Neq; vt magistro magister, neque vt discipulo discipulus, sic enim scribis, sed vt discipulo magister, nam tu magister, ego cōtra, atq; ideo tu in scholam reuocas, ego Saturnalia extendo, librum misisti.* Martial. lib. 5. epigr. vlt.

Iam tristis nucibus puer relictis,
Clamoso reuocatur à magistro,
Et blando male proditus fritillo,
Arcana modo raptus à popina,
Ædilem rogat vdus aleator,
Saturnalia transiere tota.

Dona passim per vrbem conferebantur, vt sexcentis locis è Martiali & aliis, obseruarunt critici. Et *Saturnalitia, dona Saturnalibus missa*, interpretatur Laurentius de la Barre ad Q. Tertulliani librum, *de fuga in persecutione. Togas* exuebant; *syntheses* induebant. Vide præter alios, interpretes Martialis ad lib. 5. epigr. 80. Plena tunc ludendi comedendiq; cum dominis seruis libertas, vt recoleretur memoria aurei & prisci sæculi, quo *summa inter dominos & seruos æqualitas paritasque* erat. Vt poetæ passim, & præ aliis Albius Tibull. lib. 1. eleg. 3. Freculph. Chronic. Tom. 1. lib. 2. cap. 15. C. Iul. Solin. polyhist. cap. 3. *In Martio matronæ seruis suis cœnas ponebant, sicut Saturnalibus domini, illæ vt honore promptius in obsequium prouocarent, hi quasi gratiam repensarent perfecti laboris.* Et *Verus Augustus vernas in triclinium saturnalibus & diebus festis semper admittebat.* Iul. Capitolin. in vita eius adscribam propter elegantiam fragmentum Accij veteris Tragici ex lib. 1. Annalium, citante Prisciano Cæsariensi lib. 5.

Maxima pars Graiûm Saturno, & maximè Athenæ

A *Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis,*
Quumque diem celebrant, per agros, vrbesque fere omnes,
Exercent epulas læti, famulosq; procurant
Quisq; suos, nostriq; itidem, & mos traditus illinc
Iste, vt cum dominis famuli tum epulentur ibidem.

Primus versus aliter legitur in Macrobij editione Lugdunensi, lib. 1. Saturnal. cap. 7. quod Henric. Stephanus notat:

Maxima pars Graium Saturno, & maximè Athenæ
B *Conficiunt sacra.*

D. Auson. eclogario de mensibus.

Aurea nunc reuocet Saturni festa December,
Nunc tibi cum domino ludere verna licet.

Plura infra lib. 4. cap. 16. ærarium in eius templo publicaque pecunia & tabularia populi Romani, vt docebo infra lib. 7. cap. 31. Illi sacrum aperto fiebat capite, cum alijs dijs tecto. Fulgent. lib. 1. Mytholog. *Velato vero capite ideo fingitur,* (Saturnus) *quod omnes fructus foliorum obnupti tegantur vmbraculo.* Fest.
C Pompeius lib. 17. *Saturnia, Italia, & mons qui nunc est Capitolinus, Saturnius appellabatur, quod in tutela Saturni esse existimantur. Saturnij quoq; dicebantur, qui castrum in imo cliuo Capitolino incolebant, vbi ara dicata ei deo ante bellum Troianum videtur, quia apud eam supplicant apertis capitibus. Nam Italici authore Ænea velant capita, quod is cum rem diuinam faceret, in littore Laurentis agri Veneri matri, ne ab Vlysse cognitus interrumperet sacrificium, caput adoperuit, atq; ita conspectum hostis euitauit.* Et post: *Saturno sacrificium fit*
D *aperto capite.* Idem lib. 10. *lucem facere dicuntur Saturno sacrificantes, id est, capita detegere.* Scio, illud & in Herculis sacrificio factitatum, vt notatum aliis ex Aurelio Macrob. lib. 3. Saturnal. c. 6. sed illud de huius dei cæremoniis debere intelligi, facile est & obuium ex Seruio Honorato argumentum, qui ad lib. 3. Æneid. *Sane sciendum,* inquit, *sacrificantes diis omnibus caput velare consuetos, ob hoc ne se inter religionem vagis aliquid offerret obtutibus, excepto tãtum Saturno, ne numinis imitatio esse videretur, quia Saturno capite velato*
E *incenditur.* Emēdauit doctissimus Meursius Exercit. part. 2. cap. 21. *quia Saturno capite velato ibi cernitur,* & ipse Virgilio loco laudato:

Et positis aris iam vota in littore solues,
Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat & omnia turbet.

PARALIPOMENA.

F ### De Cybeles Sacris, Archigallis, Tympanis, buxo, cymbalis.

De *Cybele, Rhea,* aut *Berecynthia,* seu *magna deorum matre,* omnia vulgata; & quod eius nomine intelligatur *terra,* communis omnium mater, docuerunt abunde naturalis historiæ scriptores.

Hinc & T. Lucret. lib. 2. de Nat. rer.

Muralis

Muraliq; caput summum cinxere corona,
Eximijs munita locis quod sustinet vrbes.

Multa Dionys. Lambinus ibi. Seru. ad vers. 113. libr. 3. Æneid. *Quod autem turritā gestat coronam, ostendit superpositas terræ esse ciuitates, quas insignitas turribus cōstat.* Idem ad lib. 10. Æneid. v. 254. *Ciuitates turritæ, quas terra gerit, vnde cum turrita corona mater Deum pingitur.* Et ipse Virgilius.

Alma parens Idæa deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeraq; vrbes.

Nec plures in re obuia citabo: vnus Claudianus satis erit. Is lib. 1. de Raptu.

Non buxus, non æra sonant, blandiq; leones
Submisere iubas, adytis gauisa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oscula turres.

Et lib. 2. in Eutropium.

Aurea sanctarum decus immortale comarum
Defluxit capiti turris, summoq; volutus
Vertice crinalis violatur puluere murus.
Obstupuere truces omen Corybantes.

Et lib. 3. de laud. Stilich.

——— Huc orgia secum
Transtulit, & Phrygios genitrix turrita leones.

Interim supplendus Fulgentius Mythologicon libr. 3. cuius codici inhæsit hactenus mendum: *Ideo turrita pingitur, quod omnis potentia elatio sit in capite, ideo leonum currui præsidens, quia omnis potentia regno ornata sit.* Qui locus mancus est procul dubio, nec sensus completi; itaq; supplendus ex MS. hoc pacto: *Ideo leonum currui præsidens, quia omnis potētia etiam virtuti dominatur, ideo multiplici veste, quod omnis potentia* D *ornata sit.*

Cybelem eandem etiam esse cum *dea Syria* docuit Philippus Beroaldus in Annotation. in var. author. nominis etymologia Festo lib. 3. traditur sic. *Cybele mater quam dicebant magnam, ita appellabatur, quod ageret homines in furorem, quod Græci κύβιβον dicunt. Cybele vero eadem dicta à loco, qui est in Phrygia.* Malim à luco; nam lucum pineum ei sacrum fuisse, docebo paulo infra. Et pro κύβιβον, malim κύβηλον. At Fulgentius supra *Cybele, quasi κύβος βαλειὸν, firmitas gloriæ.* E Seru. proxime citatus, ἀπὸ τοῦ κυβιστᾷν τὴν κεφαλὴν. *à capitis rotatione, quod proprium est eius sacerdotū.* L. Apu. lib. 8. Milesiar. *Diuq; capite demisso, ceruices lubricis intorquētes motibus, crinesq; pendulos rotantes, in circulum, & nonnunquā suos incursantes musculos, ad postremum ancipiti ferro, quod gerebant, sua quisque brachia dissecant.* Aut vt in MS. melius, *dissipant.* Sidon. Apollinar. Carm. 5.

——— Fortiq; lacerto
Dissicit ancipiti miserabile synciput ense. F

Martian. Capell. lib. 2.

Aurora primo conuenustans habitu,
Surgens fenestras dissicarit lumine.

Sil. Italic lib. 3. Punicor.

Impactum pelagus lacerata viscera terræ
Dissicit.

Paul. Silentiar. lib. 7. Anthol. epigr. 46.

Certe igitur *caput torquere, crinem rotare, totumq; corpus circumagere* solebant *Corybantes*, aut vt loqui- A tur Nonius Marcellus. cap. 4. Iactare, id est, excutere, mouere. Varro Terentius apud Nonium in Castum:

Nam quæ venustas hic adest Gallantibus,
Quæ casta vestis?

Gallantes sunt insani, furiosi, à Gallis matris deûm. Turneb. li. 29. c. 20. Eudæmonib. vel vt in alijs, in Eumenidib.

——— Tibi nunc semiuiri teretem comam
Volantes iactant Galli.

B C. Tacit. libr. 11. Annal. *Ipsa crine fluxo, thyrsum quatiens, iuxtaq; Silius hedera vinctus, gerere cothurnos, iacere caput.* Vlpian. IC. lib. 1. *ad Edictum curulium: Apud Viuianum quæritur, si seruus inter fanaticos non semper caput iactaret, & aliqua præfatus esset, an nihilominus sanus videretur.* Plutarch. lib. 1. Symposiac. c. 6. & Guiliel. Budæus ad legem dictam in annotationib. doctissimis ad Pandectas. Æl. Lamprid. in Heliog. *iactauit autem caput inter præcisos fanaticos.* Claudian. lib. 2. in Ruffinum.

C *Iam regale tumens, & principe celsior ibat,*
Collaq; fæmineo iactabat mollia gestu.

Idem lib. 2. in Eutrop.

Quis melius vibrata puer vertigine molli
Membra rotet.

M. Lucan. lib. 1. v. 565. Pharsaliæ.

——— Cecinere deos, crinemq; rotantes
Sanguineum, populis cecinerunt tristia Galli.

Ærea tympana & buxus in huius sacris locum habebant.

Lib. 3. Æneid.

——— Corybantiaq; æra.

Et Claudianus lib. 1. de raptu supra citatus:

Non buxus non æra sonant.

Sic Sil. Ital. lib. 17.

Circum arguta cauis tinnitibus æra simulq;
Certabant rauco resonantia tympana pulsu,
Semiuiriq; chori.

Ouid. lib. 3. Fastor.

——— Ida sonat tinnitibus æris acuti,
Tutus vt infanti vagiat ore puer.

Et lib. 5. Fastor.

——— Tinnitus æra repulsa dabant.

Vbi æra putem non tympana tantum significari, *ærea*, aut *ferrea*, licet sciam Dactylos Idæos ferrum inuenisse, quod multi prodiderunt. Freculph. Chron. tom. 1. libro 2. capite 10. sed etiam & nolas. Stat. libro 1. Achill.

——— Paulumq; exercita pulsu
Æra tacent.

Auson. Epist. 25. qui locus elegans.

Cymbala dant flictu sonitum, dant pulpita saltu
Icta pedum, tentis reboant caua tympana tergis,
Isiacos agitant Mareotica sistra tumultus,
Nec Dodonæi cessat tinnitus aheni,
In numerum quoties radijs ferientibus icta,
Respondent dociles moderato verbere pelues.

Campanarum igitur seu nolarum vsus in sacris Cybeles, aut matris deûm receptus, vt ex varijs authoribus probat Hadrianus Iunius libr. 3. Animaduersor.

cap.11.erant & in ostijs, ad pulsum ciendum, quo Ia- A nitores euocarentur. Viri docti ad C.Sueton.in Augusto cap.91.*Cum dedicatam in capitolio ædem Tonanti Ioui assiduè frequentaret, somniauit queri Capitolinum Iouem sibi cultores abduci, seseq; respondisse, Tonantē pro Ianitore ei appositum, ideoq; mox tintinabulis fastigium ædis redimiuit;quod ea fere ianuis dependebant.* Præterea apud Græcos vigiles in custodiendis ciuitatum muris, tintinabulis mutabantur, Thucydid.lib.4.ad finē. Illud quoque à doctis animaduersum est, ante triumphantis currum nolam geri solitam: Zonaras Mona- B chus Drungarius Tom. 2. Annal. in Camilli triumpho. pag.32. Cuius rei ea ratio, *ne triumphator superbiret supra quam par esset, sed vt sciret se legibus subditū, & posse vel extremo affici supplicio, aut nolam sortibus appendi solitam gestare;* quod ob id factum, *ne ciuis, aut carnifici, aut damnato occurrens pollueretur.* M. Accius Plautus Pseudolo Act.1.sc.3.

——*Lanios inde arcessam duos cum tintinabulis*
Eadem duo greges virgarum inde vlmearum adegero
Vt hodie ad litationem huic suppetat satias Ioui. C
In malam crucem istic ibit Iupiter lenonius.

Sed ad *Curetas* aut *Corybantes* magnæ matris Sacerdotes redeo, qui & *Idæi Dactyli* dicti. Solin. Polyhist. c.17.& *lares.* Iul. Hygin. Fabular. c.139. his qui præerat, *Archigallus* nominabatur. Flor. Tertullian. lib. de Resurrect. carn. *Et tamen calicem non dico Venerium, in quem mors aliqua ructaret, sed fictricis, vel Archigalli, vel gladiatoris, aut carnificis, spiritu infectum, quæro an minus damnes quam oscula ipsorū?* Vbi quid per *fictricem* intelligat, ego ingenue fateor me hactenus igno- D rasse, itaque puto legendum, *Frictricis.* Nam impudicæ, lamiæ, balneatrices, aut quadrantariæ feminæ, vt est apud Quintilianum, frictu Pruriginem concitabant. Sed nimium in re tam obscæna velitatum. Ita Laurentius de la Barre legit alij *Archithrecis*, vt sit gladiatoris nomen, Guiliel. Canter. Nouar. lection. lib. 4.cap.12. Sed cum gladiatoris mentio à Tertulliano deinceps habeatur, puto priorem lectionem meliorem. Huic in omnes Gallos seu Cybeles Sacerdotes erat summum imperium. Idem Tertullian. Apologet. E cont.gent.cap.24. *Archigallus ille sanctissimus, die 19. Calend. Apriles quo sanguinem impurum lacertos quoq; castrando libabat, pro salute imperatoris Marci iam interempti, solita æque imperia mandauit.* Hic primus Cymbala prælata in illis sacris pulsabat. D. Iuuenal. Sat.9. v.62.

Cymbala pulsantis legatum fiet amici.

Vetus Scholiastes. *Archigalli cymbala percutientes, ac per hoc Gallo, inquit, legetur, id est, legatario donabitur.* Ita intelligo Claudianum lib.1. in Eutrop. F

Vel si sacra placent, habeas pro Marte Cybellen
Rauca Celæneos ad tympana disce furores:
Cymbala ferre licet, pectusq; illidere pinū,
Inguinis & reliquum Phrygijs abscindere cultris.

Cymbala ferre, recte dictum, ad officium Archigalli designandum. M. Varro ὄνῳ λύρας. *Non vidisti simulachrum leonis ad Idam è loco, vbi quondam eum quum vidissent quadrupedem Galli tympanis adeo ferunt mansuetum, vt tractarent manibus.* T. Lucret. lib.2.

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concaua.

Atque inde quoscumque effæminatos, tympana vel cymbala gestare dicebant. M. Plaut. Trucul. sc. Ite.

Mœchum malacum, cincinnatū, vmbraticolam, tympanotribam
Amas? hominem non nauci?

Quod scilicet eneruatissimi mollissimiq; & essent, & haberentur hi Galli, qui Matri magnæ, cum tympanis, operabantur.

Virgilius lib.4. Georg. v.64.

Matris quate cymbala circum.

Aristænet. libr.1. epistol. 10. & τυμπανισμὸς Florenti Christano vertitur, *sonus tympani*, in Lysistrata Aristophanis. pagin. 860. P. Ouid. Epist. Phædræ Hippolyto:

Quaq; sub Idæo tympana colle sonant.

Nec tantum in Cybeles sacris vsus Cymbalorum & tympanorum, sed etiam in Bacchi orgijs. Sidon. Apollinar. Carm. 5. v.496.

——*Rotat enthea thyrsum*
Bassaris, & maculis Erythreæ Nebridos horrens.
Excitat Odrysios ad marcida tympana mystas.

Valer. Flacc. Argonautic. lib.7. de Penthei cæde.

Tympanaq; & mollem subito prior accipit hastam.

Et lib.8. in fine.

——*Qualem Ogygias cum tollit in arces*
Bacchus, & Aonijs illidit tympana truncis.

Secundus vetus poeta in Anthologia lib.4. cap.12. Epigr.63.

τύμπανα καὶ θύρσον Βρομίου Ζηνὸς δὲ κεραυνόν.
Tympana & thyrsum Bacchi, & Iouis fulmen.

Pinus ei dicata, propter *Atym* puerum formosum, sibiq; dilectum, sub illa arbore iacentem. Seruij narratio est fusa libr.9. Æneid. v.116. *vel in eam*⸗*tis fuit mutatus*, vt est in Ouid. lib.10. Metamorphos. vt alios omittam, eleganter descripsit Q. Catullus Epigr.61. vbi formæ elegantiæ præclarum encomium, solemnisq; ritus sacrificiorū describitur. Omnia sunt pulcherrima, sed tollendum tamen inde mendum, sic ergo ipse Atys;

Ego mulier, ego adulescens, ego Ephebus,
Ego puer,
Ego gymnasii fui flos, ego eram decus olei.

Quid? Atys mulier? fortean effæminatorum vsibus applicandus, at non ille in eum deæ amor. Lege igitur:

Ego inuber, ego adulescens.

Inuberes enim *ostreas* A. Gellius, lib. 20. cap.7. *inuberes macraq; essent. Inuberes infantes* Festus Pompeius dixit. Luctat. Placid. ad li. 10. Thebaid. v.146. *Pinus quæ colitur in sacris Matris deūm, sub quo iacuit Atis Matri deum delectus.* Et ipse Statius:

Sic Phryga terrificis genitrix Idæa cruentum
Elicit ex adytis, consumptaq; brachia ferro
Scire vetat, quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosq; rotat crines.

Accius in Bacchis apud Nonium cap.10. n.12.

Latum in Parnasso inter pinos tripudiantem,
In circulis, ludo, atq; tædis fulgere.

Virgi-

Virgilius inducit Cybelem Iouem alloquentem lib.9. Æneid. A

Pinea sylua mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa.

Seru. Maurus ibi. *Pinus in tutela Matris deum est.* & ad v.116. eiusdem libri. *Mater magna instituit, vt quotannis in sacris suis plangeretur, pinumq; arborem sub qua iacuerat, tutelæ suæ adscripsit, & effecit vt cultores sui viriles partes sibi amputarent, qui Archigalli appellātur.* Arnob. lib.5. Cont. gen. *Quid sibi vult illa pinus, quā semper statis diebus in deūm matris intermittitis sanctuario?* B *nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus & infælix adolescentulus intulit, & genitrix diuum in solatium sui vulneris consecrauit?* Et eodem libro ad finem: *Pinus illa solenniter quæ in matris infertur sanctum deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Atys virum demessis genitalibus abstulit? & quam memorant diuam in solatium sui consecrauisse mæroris?* Claud. lib.1. in Eutrop. supra laudatus, & lib.1. De Raptu.

Hic sedes augusta deæ, templiq; colendi
Religiosa silex, quam pinus obumbrat C
Frondibus.

Sed nouam rationem allatam audiamus ex Aurelio Prudentio in Romano Martyre:

An ad Cybelles ibo lucum pineum?
Puer sed obstat Gallus ob libidinem,
Per triste vulnus, perq; sectum dedecus,
Ab impudicæ tutus amplexu deæ.

Per multa matri sacra plorandus spado.

Audiendus & Iul. Firmicus de errore profanar. Relig. *In sacris Phrygiis, quæ matris deūm dicunt, per annos* D *singulos arbor pinea cæditur, & in media arbore simulachrum iuuenis subligatur.* Deniq; & in eius tutela buxum reponunt, quod ex illa arbore fistulæ fierent. Luctat. Placid. lib.8. Thebaid. Stat. v.222. lib.9. Æneid. *biforem dat tibia cantum.* Et de modo Phrygio seu lugubri, alibi dicendi est locus. poëtas tantum aduocabo. Claudian. lib.1. de raptu:

Non buxus, non æra sonant.

P. Virgil. in Ciri. v.166.

Sæpe velut gelidis Ciconum Bistonis in oris, E
Ictaue barbarico Cybeles antistita buxo
Infœlix virgo tota bacchatur in vrbe.

Valer. Flacc. Argonautic. lib.2.

——— *Sacris hinc ignibus Ida*
Vibrat, & horrisonæ respondent Gargara buxo.

Sidon. Apollinar. Carm.9. v.202.

Non hic Dyndyma, nec crepante buxo
Curetas Berecynthiam sonantes.

Papin. Surcul. Stat. lib.2. Thebaid. v.663.

——— *Celenæa committere prælia buxo.* F

Et lib.5. v.94.

——— *Cum sacra vocant, Idæaq; suadet*
Luxus.

Et lib.8. v.221.

——— *Gemina æra sonant, Idæaq; terga,*
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Nec tantum in sacris Berecynthiæ, sed etiam & Bacchi vsus erat *buxeæ fistulæ*, forte quod *immortalitas deorum maiestati conueniret, & hæc arbor cariem nunquam patiatur*; vt ex rerum naturalium scriptoribus proditum est, & in sacris Liberi patris buxum receptam loquitur Statius idem, & Luctatius exponit tibiam ad v.480. lib.9. Thebaid.

Fæmineis experte choris, cum bacchica mugit
Buxus, & insanæ maculant trieterida matres.

Nisi forte placet ratio ab Andrea Alciato eruditissimo IC. Emblem.207. quæ mire amoribus Cybeles quadrat:

Delitijs apta est, teneris & amantibus arbor:
Pallor inest illi, pallet & omnis amans.

Illud autem obliuiscendum non duxi, huius tibiæ inuētores esse Phryges in honorem huius deæ. Iul. Pollux Onomast. libr.4. cap.10. Num.1. & tibiæ quidem materia ponitur ab eodem, κάλαμος, ἢ χαλκὸς ἢ λωτὸς, ἢ πύξος, ἢ κέρας, *arundo, æs, lotus, buxus, cornu.* eodem libro cap.9. Num.6.

Porro quum tam multa de his sacris, & tam varia pleriq; tradiderint, mirum venationem non commemoratam ipsius deæ, & Atyos, quum multis Catullus epigr.62. eam prosequatur. Ego locum ex Iulio Firmico, eleganti mehercule de errore profanarum religionum libro, producam. *Tauribolium vel Criobolium scelerata te sanguinis labe perfundit.* Antea male legebatur: *Tauribolum, vel Oriobolium.* Scio in Suida legi ταυροπόλον Dianam dici, quod *omnia, vt taurus, circuit.* Et eadem *quod prosternat feras*, ταυροβόλος appellata est eodem authore. Hesychius Grammaticus ταυροπόλη, ἡ ἄρτεμις. *Tauripola, Diana.* At non Dianæ hæc cognomina soli cōuenire, sed etiam Magnæ matri, loquūtur duæ inscriptiones vetustæ, quàs à Ioanne à Wonuer subministratas hic apponam.

M. D. M. I. ET. ATTINIS.
L. CORNELIVS. SCIPIO. OREITVS.
V. C. AVGVR. TAVROBOLIVM.
SIVE CRIOBOLIVM. FECIT,
TVSCO, ET AMVLLINO. COSS.

Alterius Inscriptionis hæc sunt verba.

DIs. MAGNIS.
MATRI. DEVM. ET. ATTIDI. SEXTILIVS AGESILAVS.
ÆDISIVS. V. C. CAVSARVM. NON. IGNOBILIS.
AFRICANI. TRIBVNALIS. ORATOR TAVRIBOLIO.
CRIOBOLIOQVE. IN ÆTERNVM. RENATVS.
ARAM. SACRAVIT DD. NN. VALENTE. V.
ET VALENTINIANO. IVNIOR. AVGG. COSS.

Quando illa in vrbem recepta fuerint sacra, Pessinuntemq; missi, qui deam accesserent, quid attinet dicere? cum ex Strabone Amaseno lib. Geograph.10. peti possint, & historicis, T. Liuio 3. Decad. lib.9. C. Sueton. in Tiber. c.2. Sil. Italic. 17. Punicor. in principio. & alijs.

A

Cap. V.

De Ioue.

HISTORIAM Deorum incipi à Ioue, æquum erat ſi communem veterum opinionem, qui eum pro ſummo & principe Deorum habuerunt, ſequi voluiſſem: ſed plus apud me valuit ordinis ratio, quæ parentes filio præponi ſuadebat. Cum igitur de Iano, qui Deus Deorum in Carminibus Saliaribus di- B ctus fuit, tum de Saturno & Rhea, ſiue Ope hactenus dixerim, ſequitur iam Iupiter de quo hoc cap. agemus.

IVPITER ſecundum Agellium, Macrobium, & alios, dicitur quaſi iuuans pater. Cicero ipſe, Iupiter, id eſt, iuuans pater, quem conuerſis caſibus appellamus à iuuando Iouem, à Poëtis Pater diuumque hominumque dicitur. Sunt qui Iouis nomen ab Hebraico יהוה Iehoua ortum eſſe velint, quod à veritate non videtur vſque adeò eſſe alienum. Ioues, in- C quit Cic. tres numerant illi, qui Theologi nominantur: ex quibus primum & ſecundum natos in Arcadia, alterum patre Æthere, ex quo etiam Proſerpinam natam ferunt & Liberum: alterum patre Cœlo, qui genuiſſe Mineruam dicitur, quam principem & inuentricem belli ferunt. Tertium Cretenſem Saturni filium: cuius in illa inſula ſepulchrum oſtenditur. Varro alicubi ſcribit, ſe ex varia lectione Ioues ccc. inueniſſe, qui hinc inde in terrarum orbe fuerint culti. Sed nos de Cretenſi Ioue dicemus, qui Saturni & D Rheæ ſiue Opis filius fuit, de quo, quis fuerit, & quibus de cauſis diuini honores ipſi ſint exhibiti, hæc tradit Diodorus Siculus: De Iouis genere, atque imperio dubitatur: nam quibuſdam placet, poſtquam Saturnus ad Deos tranſijt, ſuſcepiſſe regnum, non vi patrem expuliſſe, iuſteq; & legitimè regno potitum. Alij Saturno volunt in ortu filij reſponſum, fore vt ab Ioue vi regno pelleretur. Quæ res Saturnum impulerit, vt filios ſæpius perimeret. Id ægrè ferens Opis, cum viri animus placari non poſſet, Iouem in E Ida ab ſe editum, clam nutriendum Curetibus, iuxta Idæ montem habitantibus dedit. Hi in antrum ad Nymphas, cõmendata illis infantis cura, detulerunt. Lacte capræ, quæ Amalthea dicta eſt, melleq; educatus eſt. In Idæ antrum, vbi nutritus dicitur, ſacrũ eſt, & circa illud, prata manent intacta. Capræ, quæ eum nutrijt, & alij ſunt honores impenſi; & locus eius eſt Ægiochus vocatus. Adoleſcentiam egreſſus, in Ida, vbi genitus eſt, ciuitatem condidit, cuius poſtmodum deſtructæ etiamnum extant reliquiæ. Exceſſit F hic Deus fortitudine, & cæteris virtutibus omnes: accepto enim poſt Saturnum regno maxima, plurimaq; contulit ad hominum vitam. Primus omnium iuſtitiam docuit mutuo ſeruari inter mortales, omni vi atque iniuria remotis. Lites ac contentiones iudicio auferens, ſingula, quæ ad bene viuendum ac pacem pertinerent, ſumma ope procurauit. Bonos ad virtutem exhortatus eſt: improbos timore coercuit ac pœna: omnẽ penè orbem circumiens, bello impijs ac prædonibus indicto, æquitatem ac leges introduxit. Per id tempus & Higantes ab eo ſublatos aiunt: in Creta quidem Milinũ, in Phrygia Typhonẽ. Ante pugnã quæ cum Gigantib. in Creta habita eſt, Iouem ſacrificaſſe dicunt, Soli, cœlo, ac terræ bouẽ. Quæ ſacra Iouẽ fore ſuperiorẽ portendentia, primũ vires, & ab hoſtib. defectionem, tum finem belli futurũ monſtrârũt. Muſæus quippe ab eis deſciuit, obq; id ei honores tributi: à Dijs autẽ omnes hoſtes cæſi ſunt. Sed & alios quoq; Dijs præſidium belli tuliſſe aduerſus Gigantes conſtat. Macedones quidam circa Pallenã, in campo quem olim à loci cõflagratione Phlegræũ, poſtmodum Cymæum cognominarunt, animauerſum eſſe ab Ioue in Gigantes ob eam cauſam dicunt, quod magnitudine ac robore corporis confiſi, aduerſiq; legib. & multa egerint in homines iniuſta, & propinquas gentes in ſeruitutẽ redegerint, bellumq; his intulerint, qui ob ſingularia in oẽs nationes beneficia Dij ſint exiſtimati. Feruntur ab Ioue non ſolũ impij, nefarijque deleti, ſed etiam Dijs, heroibuſque ac hominibus benemeritis honores impenſi. Propter eius beneficentiam, imperijq; magnitudinem, omnium conſenſu & regnum perpetuum tributum eſt, & habitatio in Olympo. Sacrificia inſuper illi ſuper cæteros ſtatuta. Poſteà verò quam in cœlum delatus eſt, memoria nominis eius animis hominum, in quos beneficia contulit, adeò infixa permanſit, vt omnium, quæ in cœlo fierent, velut imbrium, tonitruum ac fulminum, cæterorumq; eiuſmodi potens exiſtimaretur. Itaq; quod vitæ cauſa hominibus eſſe videretur, cum fructus terræ ad maturitatem perduceret, Iouem dixêre. Patrem verò, tum quia ſingulorum ſuſceperit ſumma cum beneuolentia curam, tum quia tanquam Dux hominibus extiterit rectè viuendi imperator ac Rex, ob imperij amplitudinem: conſultor ac prouidus, propter conſulendi prudentiam appellatus eſt. Hactenus Diodorus: vnde diſcimus, quæ prima origo colendi Iouis fuerit. Simulachrum eius pro diuerſa illi poteſtate attributa, variè fuit effictũ. Pingebatur, vt ait Albricus, in throno eburneo in ſua maieſtatis ſede ſedens: ſceptrum regium in manu ſiniſtra tenens: altera verò fulmina ad inferos mittens, & Gigantes repreſſos fulmine, tenens ſub pedibus, & conculcans. Iuxta eum verò quædam aquila, quæ volans inter pedes ſuos quendam pulcherrimum iuuenem, ſcilicet Ganymedem, raptum portabat, habentem in manu craterem, vt Ioui poculum propinaret. Hæc in genere de Ioue ex traditione Diod. Siculi, cum quo etiam ſentiunt Apollodorus, Seruius Grammaticus & alij. Iam verò etiam de cognominibus, quæ Ioui à Romanis indita, & de templis, quæ in honorem eius conſtructa fuerunt, agamus. Prima appellatio, quæ in Romana hiſtoria occurrit, eſt Iouis indigetis, qua conſecratus fuit Æneas. Cùm enim poſt prælium cum Rutulis & Mezentio geſtum, non amplius appareret, & alij eum ad Deos diſceſſiſſe, alij necatum in flumine apud quod pugnauerant, coniectarent, Latini ſacellum ipſi dicauerunt cum inſcriptione hac: PATRI DEO INDIGETI, QVI NVMICI AMNIS VNDAS TEMPERAT. Diony-

ſius:

sius: qui tamen addit, esse, qui id sacellum Æneam dicasse Anchisæ defuncto ante hoc bellum anno proximo scribant: & esse tumulum non magnum, & circùm dignas spectatu in ordinem digestas arbores. Liuius apertè testatur, Æneam Iouem Indigetem nuncupatum fuisse cum quo Festus & alii. Aliàs indigetes Dii dicti fuerunt ij, qui ex hominibus inter Deos sunt relati, quòd scilicet nullius rei egeant, vel quòd in Diis agerent, qui ex hominib. ad diuinitatem peruenissent. Aliorum deriuationes prudens omitto. Æneæ indigetis etiam Ouidius lib. 14. Metam. & Tibullus lib. 2. meminerunt.

Iovis Inventoris appellatio ab Hercule originem traxit: cum enim Hercules cum bobus Geryonis in agrum Palatinum peruenisset, & ibi boni pabuli nactus copiam, armenta per pascua dimisisset, ipse autem labore fessus procubuisset, somnoq; se dedisset, latro quidam eius loci, Cacus nomine, paucas aliquot, Hercule dormiente, abegit, & in propinquam speluncam, vbi degebat, abdidit, quas auersas vnam post aliam, caudis eò traxerat, vt quærentē indicium falleret, vestigiis in contrariam partem ducentibus. Hercules somno excitus: cum recensuisset numerum, & aliquot boues sensisset deesse, ad speluncam Caci contendit, & Caco deuicto atque ad terram prostrato, boues suas recepit, & eduxit, speluncam etiam diruit: cumque cædem expiasset aqua fluminis, in proximo aram Ioui inuentori posuit, quæ est Romæ prope portam geminam, & ob inuentas boues Deo iuuencum vnum sacrificauit. Hæc sacra, inquit Dionysius, etiam ætate mea Romani Græco ritu faciunt, quemadmodum ab illo instituta sunt. Meminit huius historiæ Ouid. li. Fast. Virg. lib. 8. Æneid. Liuius li. 1. Aræ Iouis inuentoris mentio fit à P. Victore & Onuphrio Panuinio in regione Vrbis XI. quæ dicitur Circus maximus.

Ivpiter Feretrivs à ferendo vel feriendo hostem dictus, à Romulo consecratus est, testibus Liuio, Dionysio, Plutarcho & aliis. Sext. Pompon. Festus: Feretrius Iupiter dictus à ferendo, quod pacem ferre putaretur. De templo Iouis Feretrii, quod Romulus condidit in monte Capitolino, quodque in IIX. Vrbis Regione à P. Victore collocatur, sic scribit Liuius: Romulus duce hostium occiso, Vrbem primo impetu capit, inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id aptè ferculo, gerens in Capitolium ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designauit templo Iouis fines, cognomenque addidit Deo, Iupiter Feretri, inquit, hæc tibi Victor Romulus Rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico sedem opimis spoliis, quæ Regibus, ducibusque hostium cæsis me auctorem sequentes posteri ferent. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Hactenus Liuius. Cum quo Dionys. Romulus, inquit, in Capitolino vertice Ioui

A Feretrio templi spatium designauit, non magnum. Adhuc enim seruatur vetus eius vestigium vix XV. pedum longitudine, quo infert opima de Cæninensium Rege spolia. Tecta huius templi ob vetustatem, & Romanorum negligentiam collapsa, restituit Aug. Cornel. Nepos in vita Attici. Ex hoc templo sumebant Romani sceptrum, per quod iurarent, & lapidem, silicem, quo fœdus, ferirēt. De Ioue Feretrio extat elegia Propertii lectu dignissima q̄ sic concludit:

———Causa Feretri,
B *Omine quod certo dux ferit ante ducem.*
Seu quia victa suis humeris hæc arma ferebant,
Hinc Feretri dicta est ara superba Iouis.

Ivpiter Stator, à sistendo dictus est, eique Romæ templum dicatum hac de causa. Cum Sabini ad vlciscendam iniuriam sibi in raptu filiarum à Romanis illatam, arma aduersum eos mouissent, & quidem arcem Tarpeiam iam cepissent, Romanos etiam in fugam vertissent, Romulus, qui & ipse fugientium turba agebatur, manus ad cœlū attollens,
C fere his verbis Dei opem implorauit, & votum de ædificando ei templo fecit: Iupiter tuis iussus auibus hic in Palatino prima Vrbi fundamenta ieci, arcem iam scelere emptam Sabini habent, inde huc armati superata media valle tendunt. At tu pater Deum hominumque hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hîc ego tibi templum Statori Ioui, quod monimentum sit posteris tua præsenti ope seruatam esse Vrbem, voueo, &c. Hæc ferè Liuius, cui consentit Plutarchus. Et Dionys. scri-
D bit, Iouem Statorem dictum, quod exercitum Romuli fugientem post preces stare fecisset, & vti viribus. Alii à stando nomen eum habere volunt. Seneca contra historiæ fidem, sed tamen non male, Statorem dictum ait, quòd eius beneficio stent omnia. In antiquis nummis conspicitur eius simulachrum, forma nuda, dextra hasta nitens, sinistra fulmen habens. Templum quod ei à Romulo extructum est, situm fuit in Palatii radice, vti Cicero testatur, quanquam sint qui non templum, sed delubrum à Romulo ædi-
E ficatum esse velint in Circo Flamminio. Templum autem hoc à M. Attilio Regulo Consule in bello Samnitico votum, & posteà extructum: qua de re Liuii verba adscribere libet. Inter hæc, inquit, (de prælio cum Samnitibus loquens) Consul manus ad prælium attollens, voce clara, ita vt exaudiretur, templum Ioui Statori vouet, si constitisset à fuga Romana acies, redintegratoque prælio cecidisset, vicissetque legiones Samnitium. Et paulò post: Fabium ait scribere, bellum à Samnitibus in Etruriam translatum, & ad
F Luceriam pugnatum: in qua pugna Iouis Statoris ædes vota sit, vt Romulus antè vouerit: sed fanum tantum, id est, locum templo effatum, iam sacratum fuisse. Cæterum hoc demum anno, vt ædem etiam fieri Senatus iuberet, hic eiusdem voti damnatam Rempubl. in religionem venisse. Hæc ille A. P. Victore delubrum collocatur in regione IX. quæ dicitur Circus Flaminius. Templum in regione X. cui nomen Palatium. Marlianus scribit, quod tempore Neronis hoc templum exustum, nunquam fuerit restitutum.

cutum. Delubrum Iouis Statoris etiam Terentius A Varro, citante Macrobio, in Circo Flaminio fuisse scribit, quod Victruuius prope Porticum Metelli fuisse dicit. Et hoc fortasse à M. Attilio Regulo Coss. votum est. In templo Iouis Statoris Senatus nonnunquam habebatur, & Senatusconsulta fiebant, vti ex Cicerone discimus.

Ivpiter Elicivs ab eliciendo dictus, teste Varrone, & Ouid. qui in 3. Fastor.

Eliciunt cœlo te Iupiter, vnde minores
Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant. B

Aram ei in Auentino extruxit, & dicauit Numa Pompilius Rex II. de quo sic Liuius: Pontificem deinde Numam Martium M. F. ex partibus legit, eique sacra omnia exscripta, exsignataque attribuit. Et post pauca: Quæque prodigia fulminibus, alioue quo viso missa susciperentur, atque curarentur docuit, ad ea elicienda ex mentibus diuinis, Ioui Elicio aram in Auentino dicauit, Deumque consuluit Auguriis, quæ suscipienda essent. Iuuat hîc adscribere fabulam de Numa, quo pacto artem Iouis eliciendi edoctus fuerit, quam Arnobius sic recitat: C Numam, inquit, Regem, cum procurandi fulminis scientiam non haberet, essetque illi cupido noscendi, Ægeriæ monitu castos XII. iuuenes apud aquam celasse cum vinculis, vt cum Faunus & Martius Picus ad id locorum venissent haustum (nam illis aquandi solenne iter huc fuit) inuaderent, constringerent, colligarent. Sed quo res fieri expeditius posset; Regem pocula non parui numeri vino, mulsoque complesse, circaque accessus fontis insidiosam D venturis opposuisse fallaciam: illos de more solito bibendi appetitione correptos ad hospitia nota venisse: sed cum liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, vetustioribus antepOsuisse res nouas, inuasisse auiditer, dulcedine potionis captos: hausisse plus nimio, obdormiuisse, factos graues: tamen bis senos incubuisse sopitis, iniecisse madidatis vincula, expergitosque illos statim perdocuisse Regem, quib. ad terras modis Iupiter possit sacrificiis elici, & accepta Regem scientia, rem in Auentino fe- E cisse diuinam, elexisse ad terras Iouem, ab eoque quæsisse ritum procurationis, Iouem diu cunctatum: Expiabis, dixisse, capite fulgurita. Regem respondisse, Cæpitio? Iouem rursus: Humano. Retulisse Regem. Sed capillo. Deum contra, animali. subiecisse Pompilium, piscis. Tunc ambiguis Iouem propositionibus captum, extulisse hanc vocem: Decepisti me Numa: nam ego humanis capitibus procurari constitueram fulgurita, Numa capillo cæpitio. quoniam me tamen circumuenit astutia, quem voluisti, F habeto morem, & his rebus quas pactus es, procurationem semper suscipies fulguritorum. Hactenus Arnobius. Eadem habet Plutarchus in Numa. Huic Deo cum non rite sacrum fecisset Tul. Hostilius, fulmine ictus cum tota domo conflagrauit. Liuius lib. I.

Ivpiter Capitolinvs, qui & Opt. Max. dictus est, quod velit & possit omnibus prodesse & optimus quidem ante quam maximus: quia maius sit, gratiusque prodesse, quam magnas opes habere, teste Cicerone, qui etiam alibi scribit, Iouem à pop. Rom. propter ben. f. Opt. propter vim Maximum appellatum fuisse. Capitolini nomen habuit à monte Capitolino, in quo templum ei conditum, & cultus diuinus institutus fuit: de quo templo à quo primum extructum sit, quomodo conflagrauerit, & à quibus restauratum sit, audiemus Tacitum. Is vero sic scribit. Vouerat hoc templum Tarq. Priscus Rex bello Sabino, ieceratq; fundamenta spe magis futuræ magnitudinis, quam quo modicæ adhuc populi Rom. res sufficerent. Mox Ser. Tull. sociorum studio, deinde Tarq. Superb. capta Suessa Pometia, hostium spoliis extruxere. Sed gloria operis libertati reseruata. Pulsis Regibus Horatius Puluillus iterum Cos. dedicauit ea magnificentia, quam immensæ postea pop. Rom. opes ornarent potius, quam augerent. Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto CDXV. annorum spacio. L. Scipione, C. Norbano Coss. flagrauerat. Curam Victor Sylla suscepit, neque tamen dedicauit: hoc solum felicitati eius negatum, Lutatii Catuli nomen inter tanta Cæsarum opera, vsque ad Vitellium mansit. Hactenus Tacitus, cum quo facit etiam Plutarchus. Sed & hoc templum vt idem cum Tacito prodit, in Vitellii seditionibus euersum ac dirutum est. Quod iterum à Vespasiano de integro refectum, vna cum ipsius interitu inflammatum, atque incensum est. Tandem à Domitiano quartum restauratum est, columnis eius ex Pentelesio lapide excisis, & ad deaurationem ipsius XII. millibus talentorum impensis. Idem scribit, Tarquinium in fundamenta eius templi, quod primum conditum fuit, XL. millia argenti librarum impendisse. Memorabile est, quod de hoc templo Dionysius, Liuius, Seruius, & alii scribunt cum id à Tarq. Prisco iam votum Superbus ædificare vellet, auguriis Deum voluntatem exploraret, qui mons huic templo esset aptissimus, in omnibus autem Tarpeius esset inuentus, in quo erant multa diuersorum nominum sacella factum esse, vt exinde ad alia templa numina euocarentur sacrificiis, quo posset libere, & sine piaculo templum Iouis ædificare. Cum omnes Dii libenter migrassent, Terminum solum abscedere noluisse, sed illic remansisse, tum de ipso sacrificatum & deprehensum, quod Terminus cum Ioue remanens æternum ibi imperium cum religione significaret. Vnde in Capitolio primam partem tecti patetæ, quæ lapidem ipsum Deum spectet. Sed & Iuuentutem abscedere noluisse, aliqui notant. De magnificentiis eius Dionysius hæc tradit, situm fuisse, & fundatum in alta crepidine, IIX. iugerum ambitu, cc. ferme pedibus patens per latera singula pari propemodum longitudine, atque latitudine, vix XV. pedum differentia, frontem eius Meridiem spectantem, habuisse porticum cum triplici columnarum ordine, in lateribus autem duplici ordine: tresque ædes pares communibus contentas fuisse lateribus, mediam fuisse Iouis, à dextra Mineruæ, à sinistra Iunonis. Et quia Mineruæ numerorum inuentio à veteribus tribuebatur, lex erat scripta, vt qui Maximus Prætor esset, clauum iuxta eiusdem simulachrum pangeret, vnde anno-

annorum numerus cognosceretur. Liuius: In vestigio huius templi erat fictilis Summanus Deus, cuius caput de cœlo tactum decidit in Tyberim. Habebat hoc templum cellam, quam ingredi prophano non concedebatur. In qua cella coronæ aureæ erant duæ: alteram Galli Ioui Optimo Maximo consecrarunt: alteram Carthaginenses, ob partæ victoriæ in Samnites congratulationem Romam miserunt. In sacello vel delubro Iunonis, quod in hoc templo erat, anseres sacri alebantur, & in arca lapidea seruabantur libri Sybillini. In hoc etiam templo erat aurea Victoria vel statua aureæ Victoriæ P. Victor. Ante cellam Mineruæ erant tria signa Deorum Nixiorum, de quibus alibi.

Anno CXLVI. L. Volumnio, App. Claudio Coss. ex bonis fæneratorum in publicum redactis, Cn. & Q. Ogulnii, Ædiles Curules, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Iouis, Iouemq; ipsum in culmine cũ quadrigis posuerunt. Liuius anno ꟾↃLXI. M. Tuccius & P. Iunius Brutus, Ædiles Curules de mulcta damnatorum fœneratorum quadrigas inauratas in Capitolio posuerunt in cella Iouis, supra fastigium ædiculæ, & XII. clypea inaurata, qualia etiam paulo ante ex multatitia pecuariorum pecunia in fastigio ædis Iouis posita fuerunt. Liuius: Iouis simulachri facies diebus festis minio illini solebat. Seruius in 10. Ecloga. & Plinius: qui etiam scribit Turianum à Fregellis Romam fuisse accitum, cui locarit Tarquinius Priscus effigiem Iouis in Capitolio dicandam. Fictilem eam fuisse, & ideo mirari solere. Fictiles etiam in fastigio templi eius quadrigas. Fuit in hoc templo etiam signum Iouis Imperatoris. Ad hoc templum victimas gratulationis causa mactabant. In hoc templo Consules eo die, quo Magistratum inibant, singuli singulos boues immolabant, & ex eo togam sumebant. In hoc templo Imperatores ad bellum ituri vota nuncupabant, & postea reuersi, triumphali pompa, in id deducebantur, Ioui in eo sacrum faciebant, & conuiuium celebrabant. In hoc etiam templo Senatus nonnunquam habebatur. In hoc homines religionis causa incubabant, Plautus in Curculione. Sed quis omnia enumeret?

Præter hoc templum etiam aliæ duæ ædes Iouis in Capitolio fuerunt, votæ à L. Furio Purpureone, vna ab ipso Prætore bello Gallico, altera ab ipso Consule, dedicatæ à Q. Marcio Ralla Duumuiro, anno ab Vrbe condita ꟾↃLXI. Liuius.

LATIALIS IVPITER à Latio dictus fuit, quod eum Latini populi communiter cum Romanis colerent, consecratus à Tarquinio Superbo Rege. Cum enim Turnus Herdonius insidiis Tarquinii neci datus esset, ipse verò Princeps populorum Latinorum declaratus, Volsci etiam atque Hernici in societatem recepti essent, Tarquinius, quemadmodum Dionysius scribit, vt id fœdus sempiternum maneret, proposuit designare commune fanum Romanorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum

A eorum duntaxat, qui in societatem recepti erant, quo ad Mercatum conuenientes quotannis vna epularentur fruerenturque sacris communibus. Gratum id fuit omnibus: locus conuentui præstitutus est in meditullio fermè harum gentium, mons altus Albanis imminens, vbi singulis annis feriæ celebrarentur, & eo temporis spacio, propter loci religionem, legemque de hoc latam, ab omni vi temperarent omnes, sacraque communiter Ioui Latiali facerent, & vacarent epulis, constituto prius quantum quisque
B populus in ea sacra præbere, quantamue portionem recipere debeat, &c. Hæc Dionysius. De feriis Latinis post dicemus.

IVPITER SPONSOR etiam à Tarquinio Superbo consecratus, templumque ei conditum est, quod postea Sp. Posthumius Consul anno CCXXCVIII. dedicauit. Sic enim Dionysius libro 9. in Vrbe ædem Iouis Fidei Sponsoris (siue Lapus vertit, Gelenius, Dii filii, puto non rectè) Sp. Posthumius Consul alter Nonis Iuniis, dedicauit, in luco Bellonæ, loca-
C tam ab vltimo Regum Tarquinio, non tamen ab illo consecratam, sed tum demũ ex S.C. id fecit Posthumius vt testatur eius ædis inscriptio. Hæc ille. Lilius Gyraldus putat eundem hunc esse cum Dio Fidio, de quo alibi. Collocatur hæc ædes à P. Victore in VIII. Vrbis regione.

IVPITER IMPERATOR ab imperando, quod omnibus imperet, dictus: à Prænestinis cultus est, cuius simulachrum T. Quintius Præneste in deditionem accepto, Romam deuectum in Ca-
D pitolium tulit, dedicauitque inter cellam Iouis, & Mineruæ tabula sub eo fixa, quæ esset monumentum rerum gestarum. Tabulæ inscriptio hæc fere erat: Iupiter atque Diui omnes hoc dederunt, vt Titus Quinctius Dictator oppida nouem caperet, &c. Liuius in Historia Anni CCCLXXVI. Onuphrius ædem quoque ei in Capitolio extructam fuisse putat cum fragmenta illa in tabulis Capitolinis A E-CVS, ET T. DEDICAVIT, sic legenda arbitra-
E tur: Ædem Ioui imperatori, qui Præneste Romam actus est in Capitolio: T. Quinctius T. FIL. N. Cincinnatus Imp. dedicauit. Fuit & alibi Iupiter hoc nomine cultus, verum id huc non pertinet, de quo Cicero in 6. Verrina.

IVPITER PISTOR à pinsendo dictus, cuius ara in Capitolio fuit, de quo sic Lactantius: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant, Ioui Pistori ara posita fuit, quod Romanos Deus in quiete monuisset, vt ex omni frumento, quod haberent,
F panem facerent, & in hostium castra iactarent, eoque facto, soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Meminerunt huius historiæ Liuius, Frontinus, & alii. Vide etiam Plutarchum.

IVPITER VICTOR cognominatus quod omnia vincere putaretur. Huic ædem vouit L. Papyrius Cursor bello Samnitico, vt Liuius eodem libro docet. Quintus Fabius bello cum Samnitibus & Gallis, & construxit postea in monte Palatino, teste

teste Liuio, & P. Victore. Huic Deo vouit, si legiones hostium fudisset, pauxillum mulsi priusquam temetum liberet sese facturum, idq; votum Deis cordi fuisse.

Ivpiter Lvcetivs, vt scribit Seruius, lingua Osca dictus à luce, quam præstare hominibus dicitur: ipse est enim nostra lingua Diespiter. Agellius: Lucetius, inquit dictus Iupiter, quòd nos die & luce quasi vita ipsa afficeret, & iuuaret. Festus. Lucetium Iouem appellabant, quòd eum lucis esse causam credebant.

Idem est Diespiter, id est, diei & lucis pater, & Dyovis, vt Seruius & Agellius tradunt. Ædes Dyouis à P. Victore in x. collocatur Vrbis regione, à quo sit extructa, ignoratur.

Veiovis, qui & Veiupiter, & Vedius à Martiano appellatur, vnde dictus sit, Agellius his verbis docet: Eum Deum, qui non iuuandi potestatem, sed vim nocendi haberet (nam Deos quosdam vt prodessent, celebrabāt, quosdam ne obessent, placabant) Veiouem appellarunt, dempta, atque detracta iuuandi facultate. Particula enim ve, priuandi habet hoc loco significationem. Ædes Veiouis inter arcem & Capitolium fuit, in qua etiam simulachrum Dei, sagittas tenens, quæ paratæ sint ad nocendum, huic simulachro astitit figmentum capræ. Ea enim solet ipsi immolari. Addit Agellius putare quosdam hunc Deum esse Apollinem. Martianus Plutonem putat. Caput ei cornutum fuisse scribit Alexander.

Ivpiter Lapis, secundum Festum, dicebatur à lapide silice, quem in sanciendis fœderibus iuraturi tenebant, ea verba dicentes: *Si sciens fallam ita me Diespiter, salua Vrbe, arceque, bonis eiiciat, vt ego hunc lapidem.* Sunt qui Iouem Lapidem dictum esse velint, ab ipso lapide Ioue vocato, qui Saturno oblatus fuisse ab Ope, & ab ea deuoratus fingitur.

Ivpiter Tonans, à tonando dictus est. Hunc Octauius Augustus consecrauit, ædemque ei in Capitolio extruxit, liberatus periculo, cum in expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgor præstrinxisset, seruumque prælucentem examinasset. Suetonius. De hac æde sic Dionysius scribit: Iouis etiam Tonantis templum dedicauit: de qua re duo hæc commemorantur, & in ipso tunc sacrificio tonitrua accidisse, & somnium deinde Augusto tale oblatum. Cum propter nominis ac formæ eius Iouis nouitatem, & quod ab Augusto consecratus esset, maximè autem quòd ascendentes in Capitolium, ad eum primo perueniebant, Iupiter Tonans ab omnibus frequentaretur, & coleretur, imaginatus est in somnis Augustus, Iouem Capitolinum secum expostulare, quòd secundo iam ipse loco haberetur: seque respondisse, excubitorem hunc Tonantem ei Capitolino à se esse positum: ideoque orta die tintinnabulum Ioui Tonanti appendit somnii confirmandi causa. His enim tintinnabulis ianitores nocturni vtuntur, vt si quid visus sit significari possit. Hactenus ille ab Auguribus

A etiam ante hanc consecrationem Iupiter Tonans & fulgens appellabatur, vt testis est Cicero, quia tonitrua & fulgura ipsi tribuebantur. Hinc in veteribus nummis simulacrum semper fingitur, fulmen trisulcū manibus tenens. Fulmina figuræ in antiquis nummis tales reperiuntur.

Ivpiter Vltor dictus, quòd scelerato-rum impia facta vlcisceretur. Huic Agrippa ædem, quam Pantheon appellauit, consecrauit, quæ etiam Pantheon dictum, quasi τῶν πάντων θεῶν, hodie Ma-

B riæ rotundæ, & omnium Sanctorum dicitur. Aliquando Cybelli sacrum fuit, cuius Deæ caput antiqui operis & saxi, cum duobus piscibus muro templi inclusum adhuc cernitur. De eo sic Dionysius & Plinius. Iuuat etiam addere ea, quæ Fabricius in sua Roma de hoc templo retulit. Altum, inquit, est hoc templum pedes cxliv. totidem latum. Contignationes æneis trabibus canalium modo compactæ, pedum xl. vt testatur Baptista Leo. Valuæ ingentes, item trabes ex ære Corinthio, & inauratæ, li-

C thiostrotum varii marmoris, aræ duæ marmoreæ, sex marmoratæ. Interstitia sex columnarum spacio distantia. Testudo templi laqueata vacuis circumquaque spaciis relictis, ne nimio pondere ædificium premeretur. Nulla fenestra penitus inest, nisi in medio foramen sphæricum, æneis inauratisque trabibus fultum, quod lumen præbet, eique in pauimento subiectum ad imbres excipiendos impluuium. Ad foramen illud in tecto quadraginta gradib. plumbeis ascenditur: ad quod tectum antequam perueniatur,

D bini ambitus sunt, ad quorum primum eximo templi per centum quinquaginta gradus est eundum. Marcellinus libro decimosexto, Pantheum, regionem terentem spaciosa celsitudine fornicatam nominat. In tecto nunc sunt plumbeæ laminæ, quæ olim argenteæ fuerunt, quas Constans Imperator, Constantini iunioris filius, detraxit. Gradus ænei ante templum sublati, & saxeis permutati sunt. Ascensum ad templum fuit per gradus duodecim nunc per totidem descenditur: ex quo intelligitur,

E quàm altè sit ex ruinis solum exaggeratum. Parietes nunc latericii sunt, olim marmoribus incrustati fuerunt. Inter omnia igitur Vrbis opera, nullum admirabilius, siue molem, siue artem, siue impensam consideres, nullum etiam ex antiquissimis integrius: nam nec iniectis ignibus Gothi corrumpere, aut frangere potuerunt. Hæc ille. Paulò antè dicit, Hoc templum Bonifacium iii. Pontificem à Phoca Imperatore, qui rem Pontificiam auxit, atque extulit, acceptum beatæ Virgini, & omnibus Sanctis dicasse:

F fuisseque primum dictum Virginem ad Martyres: sicuti nunc à circulari forma, Sancta Maria rotunda. Dionysius. Pantheum quoque perfecit Agrippa: id sic dicitur fortassis, quòd in simulachris Martis & Veneris multas Deūm imagines acciperet: vt verò mihi videtur, inde id nominis habet, quòd forma conuexa fastigiatum, cœli similitudinem ostenderet. Voluit Agrippa in eo Augusti quoque statuam collocare, nomenque operis ei ascribere: neutrum autem eo accipiente, in Pantheo ipso Cæsaris superioris

rioris statuam suam & Augusti in vestibulo posuit. Et Plinius, Agrippæ Pantheam decorauit Diogenes Athenienſis, & Caryatides in columnis templi eius probantur, inter pauca operum ſicut in faſtigio poſita ſigna, ſed propter altitudinem loci minus celebrata. In honore eſt & in templo illo Hercules, ad quem Pœni omnibus annis humana ſacrificauerunt victima, humi ſtans ante aditum porticus agnationes ſitæ.

IVPITER CONSERVATOR à conſeruando dictus, à Domitiano conſecratus eſt, quod ipſum in ſeditione Vetelliana à furore hoſtium conſeruaſſet: de quo ſic Tacitus lib.3. Hiſtor.3. Domitianus prima irruptione apud æditùum occultatus ſolertia liberti lineo amictu turbæ ſacricolarum immixtus, ignaruſque apud Cornelium primum paternum clientem, iuxta velabrum delituit. Ac potiente rerum patre, diſiecto æditui contubernio, modicum ſacellum IOVI CONSERVATORI, aramque poſuit caſuſque ſuos in marmore expreſſit. Mox imperium adeptus, IOVI CVSTODI templum ingens, ſeque in ſinu Dei ſacrauit, &c. huius templi, quod in Capitolio extructum fuit, meminit etiam Suetonius in Domitiano, ca.5. Extant etiam nummi veteres Iouis Conſeruatoris ſimulachrum & nomen continentes, qualis etiam hic eſt Maximiani.

IVPITER SOL, vel Sol HELIAGABALVS, vnde dictus alibi explicabitur.

FAGVTALIS IVPITER à fagu dictus, quæ Ioui ſacra habebatur: inde eius ſacellum Fagutal. Feſtus. Fagutal ſacellum Iouis, in quo fuit fagus arbor, quæ Ioui ſacra habebatur. Meminit eius & Varro, & Plinius lib.16. cap.10. qui etiam addit, non procul ab eo ſacello & lucum fageum eſſe. Collocatur in regione decima, à quo extructum fuerit, incertum.

VIMINEVS IVPITER à viminibus dictus: vnde etiam collis Viminalis. Varro. Viminalis à Ioue Viminio, quod ibi aræ ſunt eius, aut quod ibi vimineta fuerunt. Feſtus: Viminalis porta & collis appellabantur, quod ibi viminum ſylua fuiſſe videtur, vbi eſt & ara Ioui Viminio conſecrata.

ARBITRATORIS IOVIS templum in decima Vrbis regione ponitur à Victore: & appellatur Pentapylon, quaſi quinque portarum.

PRÆDATOR IVPITER à præda appellatus, quod ei à præda aliquid deberetur. Seruius 3. Æneid. Romanis, inquit, moris fuit, vt bella geſturi, de parte prædæ aliquid numinibus pollicerentur, adeo vt Romæ fuerit vnum templum Iouis Prædatoris, non quod prædæ præeſt, ſed quod ei aliquid ex præda deberetur. Locus huius templi, & à quo fuerit conſecratum, ignoratus.

MARIANVS IVPITER à Mario dictus eſt, qui cum cæteris monumentis templum ei condidit. In hoc Senatuſconſultum factum eſt de reuocando Cicerone ab exilio, quod ipſi erat per ſomnium ſignificatum, vt ſcribit Valerius.

POMPEIANVS IVPITER, Coloſſus fuit Iouis, eximiæ magnitudinis, ſic dictus à Theatro Pompeii cuius vicinus fuit. Plin. lib.34. cap.7. Moles, inquit, excogitatas videmus ſtatuarum, quas Coloſſos vocant, turribus ſimiles. Talis in Campo Martio, Iupiter à Claudio Cæſare dicatus, qui ideò vocatur Pompeianus, à vicinitate Theatri.

IOVIS PROPVGNATORIS ædes in Palatio fuit, cuius mentio fit in antiquo Epigrammate.

P. MARCIVS. VERVS.
IMP. COMMODO, VI. ET PETRONIO SEPTIMIANO. COS.

AN. P.R. C. DCCCCXLI. K. DEC.
IN PALATIO. IN. ÆDE. IOVIS.
PROPVGNATORIS.

IN LOCVM. P. VERI.
ATILIVS. CORNELIANVS.
COOPTATVS.

PVGNANTIS IOVIS templum vbi fuerit, & à quo extructum cognitum eſt. Fuerunt & alia cognomina quibus Iupiter fuit à veteribus inſignitus, & cultus: quorum quædam ex Varrone recitantur ab Aurelio Auguſtino lib.7. de Ciuitate Dei, cap.12. Dixerunt, inquit, eum victorem, inuictum, opitulum, impulſorem, ſtatorem, centumpedam, ſupinalem, tigillum, almum, ruminum, & alia, quæ perſequi longum eſt. Hæc omnia cognomina impoſuerunt vni Deo propter cauſas, poteſtateſque diuerſas: non tamen propter tot res, etiam tot Deos eum eſſe coegerunt: quod omnia vinceret, quod à nemine vinceretur, quod opem indigentibus ferret, quod habeat impellendi, ſtatuendi, ſtabiliendi, reſupinandi poteſtatem, quod tanquam tigillus mundum contineret, ac ſuſtineret, quod aleret omnia, quod ruma, id eſt, mamma aleret animalia, &c. ad quem locum videndus etiam Ioan. Ludouicus Viues. Iouis Opitulatoris etiam Feſtus meminit his verbis: Opitulus Iupiter, & Opitulator dictus eſt, quaſi Opis lator. Adulto Ioui in nuptiis ſacrificabatur, de quo poſt. Dapalis Iouis Cato libro de Re ruſtica meminit: fortaſſe ſic dictus fuit, quod ei ſacra dapali epulo fierent. Sed ſatis hæc ſint de Ioue, in cuius hiſtoria prolixior fui, cum ipſe etiam pro Principe, & patre Deum hominumque ſit habitus. Progrediamur nunc ad alias.

AD CAP. V.
PARALIPOMENA.
De Ioue, & varijs eius cognominibus.

DE Ioue poſt tot Mythologos differere ſuperfluum: pauca tamen remota vt puto ſubtexenda, ac primum à cognominibus, in quorum multiplicia vocabula inuehitur Arnob. l.7. *Tot monſtra quot Iouis nomina. Herceus Iupiter dicebatur, cui ara intra*

curiam seu aulam domus alicuius priuatæ structæ erant, A *& quicunque Herceum Iouem habebant, ius ciuitatis etiam habebant,* Suidas in voce ἑρκεῖος ζεύς. *Herceus Iupiter.* Hanc aram religiose admodum coluit Priamus, & ante eam à Pyrrho tandem Troia capta fuit interfectus. Ouid. in Ibim.

Cui nihil Hercæi profuit ara Iouis.

Eurip. in Troadib. Bassus Lollius vetus poeta, Antholog. lib. 1. cap. 70. τῷ φρυγὶ γὰρ βωμῷ τὴν Πριάμου θυσίην.

Phrygiam ad aram Priami victimam. B

Trium oculorum erat hic Iupiter, vt *terna regnandi potestas* significaretur, *in cœlo, aquis, terra* Cæl. Rhodigin. libr. 21. Antiq. lection. cap. 1. L. Scoppa lib. Collectaneor. capit. 9. Meminit & L. Seneca in Agamem. Act. 3. sc. 1.

Sparsum cruore regis Hercæum Iouem.

Incertus poeta, sed elegans, apud Tullium lib. 3. Tusc. quæstion. *Hæc omnia vidi inflammari, Priamo vi vitam euitari, Iouis aram sanguine turpari.* Hic est ille, quem *Durateum* vocant, & quem Stenelus Capanei filius abstulit à Neoptolemo. Pausan. Corinthiac.

Dictus & *Genetæus Iupiter*, à templo ei in monte *Genete* structo. Est enim & montis & fluuii montem alluentis nomen, & portus expeditione Argonautarum celeberrimi, Scholiast. Appollonii Rhodii. Strabo lib. 16. vt appareat portubus etiam Iouem præfectum. Locus est apud Valerium Flaccum varie legendus, lib. 5.

Indigenæ æterni rupem Iouis, hic tibi Mauors
Dant virides post terga manus.

Primus, vt puto, Angelus Politianus restituerat.

Inde Genetæi rupem Iouis, Tibarenum,
Dant virides post terga manus.

Rectissimè proculdubio. Nam Tybareni Chalybes populos attingunt, Pompon. Mela libr. 21. Sigismundus Gelenius, & Hermolaus Barbarus in C. Plinium lib. 6. c. 1. Et Lud. Carrionis MS. præferebat aliam lectionem.

Inde Genetæi rupem Iouis, inde Timanos.

Eundem *Hospitalem* dici vult Scholiastes Apollonii, quod cognomentum Romanis vsitatissimum. Seru. Honorat. ad li. 1. Æneidos v. 735. *Lycaon cum hospites susceptos necaret, à suscepto Ioue, postquam ei epulas humanas apposuit, versus in lupum, ostendit hospitij iura esse non violanda. Græci* τὸν ξένιον δία *appellant, id est, Iouem Hospitalem.* Et penè paria Suidas in voce ξένιος ζεύς, *hospitalis Iupiter*, quod nempe *hospitum curam habeat*, prouideatque ne iis iniuria inferatur. Et ξένιοι θεοί, *hospitales dij.* Iul. Pollux libr. 1. Onomast. cap. 1. num. 23. Plutarch. lib. *de Exilio*, ξενίου δίος πολλαὶ τιμαὶ καὶ μεγάλαι. *Iouis hospitalis multi honores & magni.* Et in Erotico: ξένων καὶ ἱκετῶν ἀδικίας ὁ ξένιος ὑπακούει Κολασὴς ζεύς. *Hospitum & supplicum iniurias hospitalis Iupiter audit vindex.* M. Cicero l. 4. de finib. bonor. & malor. *Iouem cum optimum & maximum dicimus, eumque eundem salutarem, hospitalem, statorem, hoc intelligi volumus, salutem hominum in eius esse tutela.* In MS. tamen est, *Salutarem, Hospitalem, Sospitatorem.* Eustat. in Homerum libr. 9. Odyss. v. 270.

Ζεὺς δ' ἐπιτιμήτωρ ἱκετάων τε ξείνων τε
Ξείνιος ὃς ξείνοισιν ἅμ' αἰδοίοισιν ὀπηδεῖ.

Iupiter vltor est supplicumque hospitumque hospitalis, qui hospitibus simul verecundis opitulatur. Notissimus est ille Virgilii lib. 1. Æneid. ad finem versus.

Iupiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur,
Hunc lætum Tyriisque diem, Troiaque profectis
Esse velis.

Valer. Flacc. lib. 3. Argonautic. in principio:

——— *cur talia passus*
Arma, quid hospitijs cunctas concurrere dextras
Iupiter? vnde tubæ, nocturnaque mouit Erynnis?

SABADIVS Iupiter, vel vt alii SEBADIVS, aut vt nonnullis visum SEBASIVS Ludou. Carrio lib. 2. Emendation. cap. vlt. vide Bacchi sacris *Sebasiis* infra capit. 11. Iul. Firmic. Matern. libr. de errore profan. Religion. *Sebazium colentes Iouem, anguem cum imitantur per sinus ducunt.* Aurel. Macrob. libr. 1. Saturnal. cap. 18. *Item eundem in Thracia haberi Solem* C *atque Liberum accipimus, quem illi Sebadium nuncupantes magnifica religione celebrant.* Meminere vetustæ inscriptiones.

IOVI SEBASIO. Q. NVNNIVS. ALEXANDER. V. S. L. M.

Et altera:

Q. NVNNIVS. ALEXANDER. DONVM. DEDIT. IOVI. SABAZIO.

Isti quidem Iouis cognomen volunt fuisse, at alii contra *Sabi* appellabantur, vt & sacerdotes eiusdem D Suid. in voce Σαβάζιος & Muaseas Patarensis non liberum ipsum, sed filium eius sic vocatum contendit, apud eundem Suidam, consentiente Scholiaste Aristophanis in Lysistratam pag. 861. & eodem Auibus, pag. 583. & in Vespis, pag. 432. M. Tull. l. 2. de legib. *Nouos verò deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes, facetissimus poeta veteris comœdiæ, vexat, vt apud eum Sabazius, & quidam alij dij, peregrini iudicati, è ciuitate eiiciantur.* Quod autem Aristophanem citat, petendum ex iis, quas iam memo- E raui comœdiis. in Vespis in principio.

——— ἀλλ' ὕπνος μ' ἔχει τις ἐκ Σαβαζίου.

Vertit Christianus Florens.

Sopor me incessit ex Sabazio.

Et in auibus.

Καὶ φρυγίλῳ Σαβαζίῳ,
Καὶ στρουθῷ μεγάλῃ
Μητρὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων.

Vertit Andreas Dinus.

Et Phrygilo Sabazio, F
Et passeri magnæ
Matri deorum & hominum.

Idem in Lysistrata.

χ' ὁ τυμπανισμὸς, χ' οἱ πυκνοὶ Σαβάζιοι.

Sonusque tympani, & frequens bacchatio.

Adeundi Diodor. Sicul. lib. 4. Harpocration, Hesychius in Σαβάζιος & alii. Quod autem supra de angue dixerat Firmicus, intelligi potest ex Arnobio lib. 5. in hæc verba; *Ipsa sacra, & ritus imitationis ipsius, quibus Sebadijs nomen est, testimonio esse poterunt veritati, in quibus*

quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis, & eximitur rursus ab inferioribus partibus. Certè mihi persuasum hac sola ratione Iouis esse cognomentum, non autem Bacchi, quod consecrandis serpentes immitterentur. Nam Iouem in anguem mutatum reperio, vt posset Proserpinæ commisceri, quæ à serpentibus custodiebatur. Quod eo lubentius notandum duxi, quod à nullo animaduersum intelligerem. Nonnus Panopolitan. Dionysiacon libr. 6. v. 158.

> Νυμφίος ἱμερόεντι δράκων κυκλούμενος ὁλκῷ
> Εἰς μυχὸν ὀρφναίοιο διέστιχε παρθενεῶνος.

Sponsus desiderabili draco circumactus tractu, inpenetrabile caliginosi pertransiit virginalis loci. Dixerat enim paucis ante interiectis:

> Ἀλλὰ δρακοντείοισιν ἐνυμφεύθης ὑμεναίοις.
> *Sed draconteis sponsa es nuptijs.*

Et lib. 9. v. 325. vt Semelæ concubat, eandem Iupiter formā capit. quod non sum ignarus de aliis quoque diis dici, vt antea annotabam in *Serapide.* & de *Apolline* C. Sueton. in Augusto cap. 94. ex Asclepiade Mendete: *Acciam, cum ad solemne Apollinis sacrum media nocte venisset, posita in templo lectica, dum cæteræ matronæ obdormirent, obdormisse, Draconemque repente irrepsisse ad eam, pauloque post egressum, illamque expergefactam, quasi à concubitu mariti purificasse se, & statim in corpore eius extitisse maculam, velut depicti draconis, nec potuisse vnquam eximi, adeo vt mox publicis balneis perpetuo abstinuerit, Augustum natum mense decimo, & ob hoc Apollinis filium existimatum.* Vt Accia, ab Apolline serpentis formam gerente, grauida facta est, ita Olympias à Ioue eandem figuram gerente, Alexandrum Magnum cōcepit. de vtroque Sidon. Apollinar. Carm. 2. v. 121.

> *Magnus Alexander necnon Augustus, habentur*
> *Concepti serpente Deo, Phœbumque Iouemque*
> *Diuisere sibi, namque horum quæsiit vnus*
> *Cynisia sub syrte patrem, maculis genitricis,*
> *Alter Phœbigenam sese gaudebat haberi.*

De Augusto solus Suetonius, quod sciam inter historicos prodidit, quod & de P. Scipione traditum apud A. Gellium libr. 7. noct. Atticar. capit. 1. at de Alexandro idem A. Gellius libr. 13. cap. 14. *Opinionem ille ingentibus victorijs, & adulantium blandimentis, & rebus supra fidem prosperis imbiberat, genitum esse sese de Ioue ob id puto.* Corynthii, statuā ei Iouis habitu erexerunt Pausan. Corynthiac. & apertius narrat M. Iunianus Iustinus libr. 11. *Namque mater eius* (Alexandri) *Olympias confessa viro suo Philippo fuerat, Alexandrum non ex eo, sed ex serpente ingentis magnitudinis concepisse.* P. Victor. in Galerio Armentario: *Insolenter affirmare ausus est, matrem more Olympiadis Alexandri Magni creatricis, compressam dracone semet concepisse.* Seru. ad v. 321. lib. 7. Æneid. *Multi ad gloriam nominis simulant se minimum filios, vt Romulus ex Marte, Alexander ex Ioue Ammone.* Ælian. lib. 1. var. hist. capit. 25. Ἀλέξανδρος ὁ τοῦ Φιλίππου, εἰ δὲ τῷ δοκεῖ ὁ τοῦ Διός. *Alexander Philippi filius, siue si quis mauult, Iouis.* Idem Sidon. Apollinar. eodem carm. v. 80.

A
> *Quaque Draconigenæ portas non clauserat hosti,*
> *Tum demum Babylon nimis est sibi visa patere.*

Notat eruditus Ioan. Sauaro. & carm. 9. v. 46. idem Sidonius.

> *Non prolem Garamantici tonantis,*
> *Regnis principibusque principantem.*

Vnde *Ammon* siue *Hammon* Iupiter vocatus, *ab arena.* nam Græci ἄμμον *arenam* dicunt. Historicos, quorum nullus penè est, qui nō meminerit, silebo. Iustin. lib. 1. *Ad Hammonis nobilissimum templum expugnandum*
B
exercitū mittit. Æmil. Prob. Lysandro. *Vota suscepisse, quæ Ioui Ammoni solueret.* poetas tantum laudaturus. A. Gell. lib. 3. c. 3. *Ex qua duos hos versus exscripsimus, vt historiam quæreremus Oraculi Arietini, nunc illud est, quod Arietini responsum magnis ludis dicitur.*

> *Peribo si non fecero,*
> *Si faxo, vapulabo.*

Vbi *Arietinum*, Vocabulo à forma Iouis desumpto, *oraculum* est *Hammonis*, quod exploratæ indubitatæque fidei habebatur. Is autem specie arietis cole-
C
batur. Hadrian. Turneb. lib. Aduersar. 3. capit. 3. P. Ouid. lib. 3. de Arte in fine. Lucan. lib. 9. v. 514.

> *Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus vnum*
> *Inculti Garamantes habent, stat corniger illic*
> *Iupiter, vt perhibent, sed non aut fulmina vibrans,*
> *Aut nostro similis, sed tortis cornibus Ammon.*

Syl. Italic. lib. 9. Punicor.

> *Ac patrius flexis per tempora cornibus Ammon.*

Idem forte corrigendus lib. 3. in principio.
D
> *Inter anhelantes Garamantas corniger Ammon.*
> *Fatidico pandit venientia sæcula luco;*
> *Hinc omen cœptis, & causas scire futuras*
> *Ante diem, bellique vices nouisse petebat.*
> *Exin clauigeri veneratus numinis aras*
> *Captiuis onerat donis.*

Critici vexarunt hunc locum, ego puto tamen retinendam priorem hanc lectionem, vult enim Hannibalem, antequam ad Ammonis oraculum Bostar mitteretur, *Herculem*, quem *clauigerum* Deum appel-
E
lat, donis seu prædæ parte oblata honorasse. si tamen de Bostare in Libyam iam profecto, ac non de Hannibale in Hispaniis agente sumendus esset locus, censerem legendū cum Fr. Modio Nouantiquar. lection. epist. 34. ex MS.

> *Exin cornigeri veneratus numinis aram,*
> *Captiuis onerat donis.*

Decimas Apollini in pace, Herculi in bello, dicam infra hoc opere votas.
F
Sed eodem libro ad finem, indubie vitiosa lectio habetur, ita enim scribitur.

> *Lanigeri capitis media inter cornua perstans,*
> *Marmaricis ales populis responsa canebat.*

Vbi *ales* monstri instar est, nam si de columbis Dodonæum oraculum dantibus loqueretur poeta, eleganter diceretur *alitem responsa canere*, quod non sum ignarus à Lactantio Placidio traditum ad v. 105. lib. 3. Thebaid. & aliis passim, nunc quum de Arietino oraculo fiat narratio, censeo rescribas.

Marmaricis aries populis responsa canebat.

Ad cuius imitationem Claudian. li. in Eutrop.

Marmaricus claris violatur cædibus Ammon.

Et de 4. Hon consul.

———tibi corniger Ammon,

Et dudum taciti rupere silentia Delphi.

Et lib. 1. de *laudib. Stilich.* Nasamonibus contermi-num id templum facit.

Et velox Garamas, nec quamuis tristibus Ammon

Responsis, alacrem potuit Nasamona morari.

Scholiast. Pindari ad oden 4. Pythior. & vet. Scholiast. Iuuenalis ad Sat. 6. v. 552. Lactant. seu Luctat. Placid. ad lib. 3. Thebaid. v. 475. ad li. 8. Thebaid. v. 201.

Quin & cornigeri vatis nemus.

Sidon Appollinar. Carm. 5 v. 264.

———doctis balatibus Ammon

Si sanctum sub Syrte gemit.

Erant & histriones in huius tutela; M. Accius Plaut. Amphitr. in prologo.

Nunc profiteatur Iouem facere Histrionem,

Etiam in histriones cum anno in proscœnio hic Iouem inuocarunt.

Sunt & infinita alia, quæ dici possent de Ioue, vt, quod *Hecalus* vocetur, sed docte disseruit Angelus Politianus Miscellaneor. capit. 24. & *Supremus*, quod præoccupatum à Baptista Pio Annotation. posterior. capit. 3. & *Munichius*, quod diligenter ab eodem discussum eiusdem operis capit. 74. *Olympius* Iosephus Castalio, Var. cap. 9.

De Iunone.

Cap. VI.

CVm præcedens caput de Ioue præter opinionem nimium excreuerit, ideo de Iunone seorsum dicam, quam quidem cum Ioue coniuncturus eram, vt puto, cuius & soror & vxor fuisse fertur. Fuit hæc Saturni & opis filia sic dicta, quemadmodum Varro scribit, quod vna cum Ioue iuuat. Cic. li. 2. de Nat. deor. Aer, vt Stoici disputant, interiectus inter mare & cœlum, Iunonis nomine consecratur: quæ est soror & coniunx Iouis, quod ei similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effœminarunt autem eum, Iunoniq; tribuerunt, quod nihil est eo mollius, Sed Iunonem à iuuando credo nominatam. Macrobius etiam in Somnium Scipionis: Iuno, inquit, & soror Iouis & coniux vocatur. Est autem Iuno aer: & dicitur soror, quia iisdem seminibus, quibus cœlum, etiam aer est procreatus: coniunx, quia aer subiectus est cœlo. Libet hîc referre fabulam de Iunone, qua ratione Ioui matrimonio iuncta sit, quam Lilius Gyraldus ex Commentariis in Theocritum affert, est autem hæc: Iupiter cum insidiaretur Iunoni, vt cum ea iaceret, eam conspexit procul à cæteris Diis, mutatus in Cuculum in monte consedit, qui prius Thronax dicebatur. postea ex re Coccyx dictus est. Cuculus ergo Iupiter tempestatem simul commouit: vbi cum sola in monte Iuno esset ea parte qua postea constructa est Teliæ Iunonis ædes, Cuculus Iupiter ob tempestatis horrorem in virginis Iunonis gremium deuolauit, quem Iuno miserata veste contexit. Tum vero Iupiter suam indutus formam, Iunonem est amplexatus. Illa matris metu abnuebat, donec pollicitus connubium obtinuit. Hactenus ille. Iunonis passim apud Scriptores Ethnicos fit mentio, cuius historiam vel fabulam potius integram, vt recitemus, non est necesse.

Tantum de simulacro eius & cognominibus quibus Romæ culta fuit, quædam dicemus. Simulacrũ eius ita figurabatur: Erat fœmina, inquit Albricus, in throno sedens, sceptrum regium tenens in dextra, eius caput nubes tenebant opertum super diadema, quod capite gestabat, cui & Iris sociata erat, quæ ipsam per circuitum cingebat: nunciamque Iunonis Iridem populi appellabant. Ideo iuxta illam Iridem ancillam paratam, ad obsequium Dominæ figurabant. Pauones autem ante pedes eius à dextris & sinistris stabant, auesque Iunonis specialiter vocabantur, &c. Huius varia apud Romanos fuerunt, pro diuersis eius officiis, & muneribus, nomina. Prima quæ occurrit appellatio est, quod dicitur Iuno Curis ab hasta. Nam hastam Curim Sabini appellabant. Cato in Originibus (si quæ leguntur, fragmenta, legitima sunt.) Quirinalis collis, à Iunone Sabinorum dea, quam illi curatim, id est, hastatam Iunonem vocant. Idem tradit Festus. Huic deæ Romæ in omnibus Curiis mensas posuit Titus Tatius Sabinorum Rex, quas suo etiam tempore Romæ fuisse, Dionysius testatur.

Sororia Ivno dicta est à sorore Horatii. Huic in expiationem cædis sororis suæ aram Horatius consecrauit. Festus.

Regina Ivno à Latinis cognominata, quod & coniunx Iouis, deorum atque hominum Regis esset. Hæc à Camillo Dictatore Veiis transuecta, in Auentinum, & celebri die, summo matronarum studio dedicata est. Collocatur à P. Victore in XIII. Vrbis regione. Liuii verba de ea Romam transducta adscribam: Cum iam humanæ opes egestæ à Veiis essent, amoliri tum Deum dona, ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium modo cepere. Namque delecti ex omni exercitu iuuenes, pure lautis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Iuno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admouentes manus, quod in signum more vetusto, nisi certæ gentis Sacerdos attrectare non esset solitus: deinde cum quidam seu spiritu diuino tractus, seu iuuenili ioco, visne Romam ire Iuno? dixisset, annuisse: cæteri Romam conclamarunt: inde fabulæ adiectum est, vocem quoque dicentis, Velle, auditam: motum certe sede sua, parui molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus, leuem ac facilem translatu fuisse, integramque in Auentinum, æternam sedem suam, quo vota Romani Dictatoris vocauerant perlatam, vbi templum ei postea idem, qui vouerat Camillus, dedicauit. Hæc Liuius. Eadem Plutarchus habet, & prolixius quidẽ. Fuit aliud Reginæ Iunonis templum in Capitolio, quod, Liuio teste, à Cn.

à Cn. Flaminio bello aduersus L'gures votũ est. Meminit eius & Cicero in oratione ad Equites, antequam in exilium iret.

CAPROTINA IVNO vnde nomen acceperit, Plutarchus docet in Romulo de Camillo, & Macrobius, cuius hæc sunt verba: Post Vrbem captam, cùm sedatus esset Gallicus motus, res verò publica esset ad tenue deducta, finitimi opportunitatem inuadendi Romani nominis aucupati, præfecerunt sibi Posthumium Liuium Fidenatium Dictatorem. Qui mandatis ad Senatum missis, postulauit, vt si vellent re- B liquias suæ ciuitatis manere, matres familiæ sibi, & virgines dederentur. Cumq; Patres essent in ancipiti deliberatione suspensi, ancilla nomine Tutela seu Philotis, pollicita est, se cum cæteris ancillis sub nomine dominarum ad hostes ituram, habituque matrumfamilias & virginum sumpto, hostibus cum prosequentium lachrymis ad fidem doloris ingestæ sunt. Quæ cùm à Liuio in castris distributæ fuissent, viros plurimo vino prouocauerunt, diem festum apud se esse simulantes. Quibus soporitis, ex arbore C Caprifico, quæ castris erat proxima, signum Romanis dederunt: qui cùm repentina incursione superassent, memor beneficij Senatus, omnes ancillas manu iussit emitti, dotemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant vsæ, gestare concessit, diemque ipsum Nonas Caprotinas nuncupauit, ab illa Caprifico, ex qua signum victoriæ ceperunt, sacrificiumque statuit annua solennitate celebrandũ, cui lac, quod ex caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. Hactenus ille. D

IVNO MONETA à monendo dicta: cùm enim non multò ante Vrbem captam à Gallis terræ motus factus esset, ferunt vocem extitisse è Iunonis templo, quod erat in arce, vt de sue plena fieret procuratio. T. Liuius scribit, L. Furium creatum dictatorem cõtra Aruncos, quod bellum ab repentina populatione cœptum erat, inter ipsam dimicationem ædem Iunoni Monetæ vouisse, cuius voti, cùm damnatus victor fuisset, Senatum ædem faciendam iussisse, locumq; in arce destinatum, quæ area ædium M. Man- E lij Capitolini fuerat, anno postquam ædes vota erat, Monetæ dedicatum fuisse Macrobius Calendis Iunij hoc factum fuisse scribit. Seruabantur in æde Monetæ Iunonis libri lintei, qui dicebantur, in quibus Imperij Romani fata continebantur. Non est verosimile, quod de Iunone Moneta Suidas scribit, cùm Romani pecunia indigerent in bello contra Pyrrhum & Tarentinos, eos Iunonẽ inuocasse: quæ ipsos monuerit, si iustitiæ armis vterentur, pecuniam eis non defuturam, cumq; id Romanis rectè contigisset, Mo- F netam Iunonem veneratos esse, eiusq; rei signum fuisse, quod nomisma, id est, moneta inscripta in eius templo asseruaretur.

IVNO SOSPITA, à Græco σώζω, quod seruare significat, antiquis etiam Sospes appellata est, teste Festo. Hæc in primis Lanuuij colebatur magno cultu, vt docet Liuius. Simulacrum eius fingebatur cum pelle caprina & hasta, & scutulo, & cum calceolis repandis. Cicero. Hanc Iunonem, cuius Lanuuij ædes erat, A Romani etiam colebant: sic enim Liuius: Lanuuinis, inquit, ciuitas data, sacraq; sua reddita, cum eo, vt ædes, lucusq; Sospitæ Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo Romano esset. Quare sæpe apud Liuium & alios legimus, misisse Romanos Lanuuium, qui sacrificio facto Iunonem Sospitam placarent. Posteà verò & Romæ in foro Olitorio eidem ædes fuit extructa à C. Cornelio. Sic enim Liuius libro 32. Consul principio pugnæ ædem vouit Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. Item. lib 34. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: vna Iunonis Sospitæ in foro Olitorio, vota, locataque quadriennio ante à C. Cornelio Cõsule Gallico bello, Censor idem dedicauit. Huic Consules magistratum ineuntes sacrificare solebant. Cicero pro Muræna.

IVNO LVCINA inde nomen habet, quod lucem nascentibus dare crederetur: vnde etiam Lucetia. Varr. de lingua Latina lib. 4. Ideò videtur à Latinis Iuno Lucina dicta, vel quòd terra, vt Physici dicunt, iuuat, & lucet: vel quòd ab luce eius, qua quis conceptus est, vna viuat, donec mensibus actis producit in lucẽ. Facta igitur à iuuando & luce, Iuno Lucina: à quo parientes eam inuocãt. Vnde illud Glycerij apud Terentium:

Iuno Lucina fer opem, serua me obsecro.

Plinius verò eam sic dictam ait, à luco, vbi eius ædes condita fuerit, vbi locus fuerit miræ vetustatis, quam opinionem etiam Ouidius in Fastis recitat. Huius templum in v. regione Vrbis à P. Victore recensetur, vbi & lucus ei dicatus fuit. Ædicula ipsi in v. regione extructa & dedicata fuit, teste eodem. Scribit Dionys. Seruium Tullium Regem ærarium Iunoni Lucinæ instituisse, in quod pro singulis nascentibus parentes, siue cognati certi pretij nummum inferrent.

IVGA IVNO appellata, vel quòd Iuges, vt ait Pompeius. sunt enim eiusdem iugi pares, vnde & coniuges: vel, vti scribit Seruius, propter iugum quod imponebant matrimonio coniungendis. Iugæ Iunonis ara fuit Romæ in vico, qui ideò Iugarius dictus erat, vt Festus ait. Scribunt alij quod ad hanc aram veteri ritu nubentes vinculis iuncti fuerint, in omen futuræ concordiæ.

Fuit & IVNONIS IVLIÆ ædicula in regione v. & templum Iunonis Martialis in regione IIX. Horum verò cognominum mentio extat in nummis C. Vrbij Trebonij Galli Imperatoris.

Præter hæc, quæ hactenus recitauimus, etiam Iunonialia ferunt indita cognomina: Interdica, Domiduca, Vnxia, Cinxia, in nuptijs inuocabatur, de quibus infrà.

Calendaris Iuno vocabatur ab antiquis, quoniam omnes Calendas ipsi attributas existimabant: in primis Laurentes patrijs religionibus suis seruabant, qui & hoc cognomen Calendaris Iunonis cæremonijs addiderunt, & omnibus Calendis huic Deæ supplicabant. Sed & Romæ Pontifex minor in Curia Calabra Iunoni rem sacram faciebat, & Regis vxor, id est, Regina

gina sacrorum, porcam, vel agnam in regia Iunoni A immolabat.

Novella Ivno calabatur à Pontificibus: id est, vocabatur in mensium Calendis. Varro.

Febrvata, vel Febrvalis dicebatur à Februario, quod ipsi eo mense sacra fiebant.

Flvoniam Ivnonem mulieres colebãt, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant. Festus.

Opigenam etiam Ivnonem matronæ colebant, quòd ferre eam opem in partu laborantibus crede- B bant. Idem.

Popvlona, seu Popvlonea Ivno etiam cognominata, quam populus seu plebs precabatur, vt innuit Martianus. Sed de Ivnone hactenus.

Ad Cap. VI.

PARALIPOMENA.

De Iunone.

Vt viris singulis sui *Genij* vitæ præsides, actuumq; arbitri adesse credebantur, ita fœminis *Iunones* semper præsto erant. quomodo Iunius Philargyrius interpretatur illud Virgilij Eclog. 4. in fine.

Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est,

Deus, id est, Genius, seu vitæ præses, cui mensam antiquitus sacrauit, Dea, id est, Iuno, in cuius tutela lecti geniales, puerperia muliebria, & partus iam nati. Quod Angelo Politiano acceptum referre debemus, qui primus, vt D existimo, hunc ritum annotauit Miscellaneor. c. 89. C. Plin. lib. 2. nat. hist. c. 7. *Maior cœlitum populus etiam quam hominum intelligi potest, cum singuli quoq; ex semetipsis totidem deos faciant, Iunones Geniosq; adoptando sibi.* in MS. Codice Iacobi Dalecampij, qui optime non de Plinio modo, sed & de alijs multis authorib. meritus est, legebatur, *adaptando sibi.* In Fuxiensi *adoptantes sibi.* Plaut. in Mercatore.

I hac mecum, vt videas simul tuam
Alcmenam pellicem, Iuno eam. E

L. Sen. Epist. 110. *Ita tamen hoc seponas, volo, vt memineris maiores nostros, qui crediderũt hoc, Stoicos fuisse, singulis enim & Genium & Iunonem dederunt.* Sed quum virorum sint *Genij*, fœminarum *Iunones*, malim legere cum disiunctione, *singulis enim aut Geniũ aut Iunonem dederunt.* Licet & virorum Iunonem fuisse præsidem videri possit ex Iuuenale Sat. 2. v. 98.

Et per Iunonem domini iurante ministro.

At Satyricus de molli effœminatoq; loquitur, ideo rectè quod mulieri conueniebat, ei attribuit. Vet. Scho- F liast. *non per Iouem, sed per Iunonem, ita inquit serui iurant, quomodo solebant ancillæ Neronis, adulantes, per Iunonem tuam.* Albius Tibull. lib. 4.

Natalis Iuno sanctos cape thuris aceruos,
Quos tibi dat tenera docta tenere manu.
Tota tibi est hodie, tibi se lætissima compsit,
Staret vt ante tuos conspicienda focos.

Tertius versus, nisi fallor non caret mendo, itaq; censebam legendum.

Tota tua est hodie.

At disertè in MS.

Lota tibi est hodie.

Et rectè quidem meo iudicio, nam ornatrices seu psecades dicebantur *Speculum Iunoni tenere*, quod illa munditiei & ornatus curam habeat; quare & eius statuæ crines addebant, eosq; curiosa superstitione disponebant. D. August. de Ciuit. Dei lib. 6. ex L. Senecæ libro *de superstitione*, qui intercidit: *Sunt quæ Iunoni & Mineruæ capillos disponant, longe à templo, non tantum simulachro, stantes, digitos mouent, ornãtium modo, sunt quæ speculum teneant.* Idem Epist. 95. *Vetemus lintea & strigiles Ioui ferre, Iunoni speculum tenere.* Prudent. lib. 2. in Symmach. de Victoria.

——— *non pexo crine virago,*
Aut nudo suspensa pede.

Huc refert I. Lipsius illud Tertulliani lib. de Ieiunijs. *Qui in idolis comendis & ornandis, & ad singulas horas salutandis adulantur, curationem facere dicuntur.* Vnde defluxit consuetudo loquendi vulgata, vt mulieres C *Iunonem suam* appellarent C. Petronius Satyrico pag. 19. *Minor est ista, quam ego fui, cum primum virum passa sum, Iunonem meam iratam habeam, si vnquam me meminerim virginem fuisse.* Alb. Tibull. lib. 3. eleg. vlt.

Et si perq; suos fallax iurauit ocellos,
Iunonemq; suam, perq; suam Venerem.

Idem lib. 4. ad finem.

Hæc per sancta tua Iunonis numina iuro,
Quæ sola ante alias est tibi magna deas.

Hæc Vestæ & Cereris soror habita. D. Auson. Eidyllio 4. in Gripho Ternarij.

Vesta, Ceres, Iuno, sexus muliebre, sorores.

Ita Vineti editio habet, ita & Siluius in Veneta repererat, & habet hæc lectio patronos suos, nam *sexus* in neutro genere dicitur: notat Priscianus Cæsariensis lib. 5. Sisenna hist. lib. 4. *Tum in muro virile, ac muliebre sexus populi multitudine omni collocata.* Salust. lib. 2. hist. *At Metellus in vlteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria concurrentium vndiq; virile ac muliebre sexus, per vias & tecta omnium visebantur.* At Mariangelus in Iulium Solinum legit.

Vesta, Ceres, & Iuno, decus muliebre sorores.

Vulgata enim dicendi forma Virgil. Eclog. 4. & alij passim.

Tuq; adeo decus hoc æui.

Et Ecloga 5.

Tu decus omne tuis.

Inualuit tamen Criticorum opinio, vt legeretur.

Vesta, Ceres, & Iuno, secus muliebre, sororum.

Quod Sosipatri Charisij authoritate idem sit *secus* neutri generis ac *sexus*. Iosephus Scaliger lib. 1. Ausoniar. lect. c. 16. citat locũ ex Eidyllio 5. seu Thechnopægnio, sed Elia Vineto indicante.

Nota Caledonijs nuribus muliebre secus stryx.

Licet editiones vulgatæ habeant.

Nota & paruorum cunis muliebre secus strix.

Quæ lectio nihil habet cur placeat, meo iudicio. Et vt *Iupiter Stygius* de Plutone apud poëtas, ita & *Iuno infera*, seu *inferna* pro Proserpina, vsurpatur. *Quia inferius terræ hemisphærium per illam ab antiquis Physicis signifi-*

significatum. Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 21. Inde poëtæ, A
Claudian. lib. 1. de Raptu in principio.

——— *caligantesq; profunda*
Iunonis Thalamos.

Sil. Italic. lib. 13. Punicor.

——— *coniux Iunonis Auernæ.*

Stat. lib. 5. syl. 3.

——— *vmbrarum reges Ætnæaq; Iuno.*

Et lib. 4. Thebaid. v. 524.

Funestorum operum Eumenides, Stygiaeq; seueros
Iunonis thalamos, ac mœsta cubilia cerno. B

Luctat. Placid. *Pythagoras dicit duo esse hemisphæria, quibus proprios deos assignat, & facit superioris regem Iouem, & reginam Iunonem, inferioris Ditem Iouem esse infernum, Proserpinam Iunonem, infernã, & duas Veneres, vnam supernã, & alteram Libitinam, & alios deos binos constituit, Hecaten, sicut & Ditem Iouem, ita & hanc Stygiam Iunonem & Iunonem infernam* interpretatur Proserpinam Seruius ad illud lib. 6. Æneid.

Aureus & folijs, & lento vimine ramus,
Iunoni infernæ dictus sacer. C

Præposita erat & sacris nuptialibus, neque legitimæ celebrari poterant nuptiæ sine illius interuentu, quæ & matronalis reuerentiæ seu maiestatis, & ornatus seu munditiei muliebris præses credebatur. Dicam lib. 5. c. 37. Eam autem nomine illo pro aëre cultam ab Assyrijs & Afris docet Iul. Firm. l. de errore prof. Rel. & anteillum Pausan. Attic. Plutarch. Crasso. & omnibus prior Herod. l. 1. Probus in Eclog. 6. Virgilij Cic. lib. 2. Nat. deor. *aer interiectus inter mare & cælum Iunonis nomine consecratur.* D

Cap. VII.

De Apolline & Diana.

Sequuntur inter Selectos Deos, Apollo, & Diana.

APOLLO à plerisque putatur idem esse qui Sol, E quidam diuersum ab eo faciunt. Cotta apud Ciceronem varios esse Apollines dicit, & ex ijs quatuor recenset. Apollinum, inquit, antiquissimus is, quem paulo antè ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. Alter Corybantis filius, natus in Creta: cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur. Tertius Ioue tertio natus, & Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. Quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quòd ab eo se leges ferunt accepisse. Ex his F quatuor tertium potissimum à Romanis cultum fuisse suspicari licet. Is enim celebratissimus apud eos fuit. Dianæ frater, de quo sic Manilius vel Manlius apud Varronem: Latona parit casto complexu Ioui Deli deos geminos, id est, Apollinem & Dianam: vt interpretatur Varro idem: O sancte Apollo, qui vmbilicum certum terrarum obtines. Vnde nomen Apollo habeat, variant Scriptores. Macrobius aliquot diuersas sententias & cognomina recenset libr. 1. Saturn. cap. 17. Hunc quatuor artibus antiqui præfecerunt. Nam primum Citharœdum, ac Citharœdorum Deum: deinde Medicinæ inuentorem, pòst Iaculatorem & Sagittarium, tum Vatem & vaticinij Deum constituerunt. Fabulam eius prolixè recitare nolo. Pingebatur in specie impuberis iuuenis, modò facie puerili, modo iuuenili, semper imberbis: interdum autem cana diuersitate apparentis: licèt verò tali facie esset formatus. Is super caput portabat tripodem aureum. In dextra verò manu habebat sagittas, arcum & pharetram: in sinistra autem citharam tenebat. Albricus, item Macrobius & alij. Nonnunquam etiam ita figurabatur, vt manu dextra Gratias gestaret: arcum cum sagittis sinistra: qua de re multa habet Macrob. lib. 1. Saturna. c. 17. Religiose hic fuit à Romanis cultus, ac multa est consecutus templa, ædes, aras multaq; cognomina. Dictus est enim Cœlispex, Medicus, Palatinus, Sandaliarius, Sofinus, Thuscanicus, Tortor.

COELISPEX fortasse dictus, quòd ita figuratum sit eius simulacrum, vt cœlum aspexerit.

MEDICVS dictus quòd medicinæ fuerit inuentor. Huic ædem extruxit M. Fuluius Nobilior Censor anno IↃLXXIV. Coss. L. Manlio Acidino. Q. Fuluio Flacco. Liu. lib. 40.

PALATINVS, qui & ACTIACVS & NAVALIS, & PATÆTONIVS, dictus fuit Apollo à templo, quod ipsi in monte Palatino Augustus, Antonio & Cleopatra deuictis, ex marmore (vt Seruius testatur) Lunensi fecit. Templum hoc fuit donis opulentissimum, siquidem Augustus aureas argenteasque statuas sibi positas ei donauit, fuit etiam opere magnificentissimum. Valuæ erant eburneæ, auro picturisque ornatæ, de quibus detracta hostibus spolia suspensa erant. Describit hoc templum elegantissimè Propertius cuius versus aliquot ex castigatione Iosephi Scaligeri adscribam: sunt autem hi:

Tum medium claris surgebat marmore templum,
Et patria Phœbo charius Ortygia.
Auro solis erat supra fastigia currus,
Et valuæ Libyci nobile dentis opus.
Altera deiectos Parnassi vertice Gallos,
Altera mœrebat funera Tantalidos.
Deinde inter matrem Deus ipse, interq; sororem
Pythius in longa carmina veste sonat.
Illic aspicias scopulis hærere sorores,
Et canere antiqui dulcia furta Iouis.
Vt Semele est combustus, vt est deperditus Io:
Deniq; vt à Troia tecta volarit auis, &c.

Fuit hoc templum etiam porticu circumdatum, quæ templi Apollinis Palatina appellata, vti ex eodem Propertio liquet, dicente:

Quæris cur veniam tibi tardior? aurea Phœbi
Porticus à magno Cæsare aperta fuit.
Tota erat in species Pœnis digesta columnis:
Inter quas Danai fœmina turba senis.
Hic equidem Phœbo visus mihi pulchrior ipso
Marmoreus tacita carmen hiare lyra.
Atq; aram circum steterant armenta Myronis,
Quattuor artificis viuida signa boues, &c.

Fuit

Fuit & ibidem Area Apollini Palatino consecrata. A
Hodie ne vestigia quidem illius templi relicta sunt: diruto etiam S. Luciæ sacello, in quod Apollinis illud conuersum fuerat.

SANDALIARIVS APOLLO, simulacrum fuit Apollinis, quod Augustus Cæsar ex strena, quam ipsi Equites Kalendis Ianuarij in Capitolio præbebant, mercatus est, & in vico quondam regionis Quartæ dedicauit, vnde vicus ipse Sandaliarij nomen accepit. Onuphrius Panuinius & Sext. Rufus. Dictus autem est Sandaliarius, vt quidã volunt, à Sandalio, quod simu- B
lacrum istud Sandalijs fuerit ornatũ. Quod ferè probat Theodorus Pulmanus, qui annotat, in antiquis duob. Suetonij exemplaribus, pro eo, quod in excusis est, Apollinem Sandaliarium, fuisse Apollinem Sandaliatum. Est autem Sandalium genus calceamenti, quod Germanicè *pantoffelen* dicimus. Antonius tamen Sabellicus non vicum ab Apolline, sed Apollinẽ à vico Saudaliarium appellatum fuisse vult, quod in eo vico, in quo hæc Apollinis effigies dedicata fuerit, plurimi Sandaliarij opifices habitârint, cum quo et- C
iam facit Leuinus Torrentius.

SOSIANVS, etiam APOLLO simulacrum fuit Apollinis cedrinum è Seleucia Romam aduectum, & in æde eius collocatum. Meminit huius Plinius lib. 13. cap. 5.

TORTORIS quoque APOLLINIS simulachrum fuit Romæ, de quo Suetonius scribit, Apollinem hoc nomine in quadam parte Vrbis cultum fuisse. Antonius Sabellicus putat, eum Tortorem dictum fuisse à vico in quo venalia tortorũ flagella pependerint, vel quẽ tortores incoluerint. Idem probat Leuinus Torren- D
tius.

THVSCANICVS APOLLO Romæ fuit in Bibliotheca templi Augusti, quinquaginta pedum à Pollice, de quo Plin. lib. 34. c. 7. dubium esse dicit ære mirabilior sit, an pulchritudine.

APOLLINEM DIADEMATVM, eius denique colossum, cubitorum triginta centum & quadraginta talentis in eo sumptis, Lucullus ex Apollonia Ponti in Capitolium transtulit. Plinius. Reperiuntur & alia Apollinis cognomina in vetustis monumẽtis & num- E
mis, quæ libens prætereo.

DIANA.

Apollinis soror DIANA fuit, sic dicta, ab Iana, si Macrobio credimus, d litera addita: Iana enim Luna est. Alij à Διὸς appellatam eam volunt: hoc est, à Ioue, quasi Iouiana, Iouis enim est filia. Quidam quasi Deuianam, quoniam venantes per deuia, & syluas deuiare solent captantes feras. Alij Deuianam. Dianas tres Cicero cõnumerat libr. 3. de Natura Deorum: F
Primam Iouis & Proserpinæ filiam, quæ pennatum Cupidinem genuisse dicitur: secundam notiorem ait, quæ Ioue tertio & Latona nata sit: tertiæ patrem Vpin fuisse dicit, matrem Glaucem, quem sæpe Græci Vpin paterno nomine appellant. Ex ijs secunda celebratissima fuit, à Gręcis, & posteà à Romanis culta. Simulacrum eius tale erat: Pingebatur specie fœminæ coma dissoluta, quæ arcum tenebat & sagittam, ceruos quoque cornutos in venatione insequi videbatur, sicuti adhuc in nummis antiquis cernitur.

Primum DIANÆ templum Romæ in Auentino monte extructum fuit à populis Latinis, Seruio Tullio regnante. Cùm enim, vt Dionysius scribit, Cupido Seruium Regem inuasisset ex populis Latinis, quasi vnum corpus constituere, ne à se inuicem dissentientes, mutuis cædibus ruerent, conuocatis Latinorũ optimatibus, suasit eis vt templum cum inuiolabili refugio cõmuni sumptu Romæ construerẽt, quo conuenientes ciuitates, quotannis priuatim simul & publicè sacra facerent, exercerentq; forum rerum venalium certis temporibus: & si qua offensa populis incideret, inter sacra Deorum conciliarentur ex aliorum populorum arbitrio. Hæc & alia multa cõmoda proponens, quæ consequerentur, & communi concilio, omnibus persuasit, qui tum aderant. Collatis deinde oppidatim pecunijs, Dianæ templum ædificauit in Auentino eminentissimo vrbis tumulo, & fœderis leges conscripsit ciuitatibus, ritusq; celebrãdi festi, atq; fori constituit. Et ne vlla iniuria temporum aboleretur, in ærea columna incîdit decreta cõcilii & ciuitates eius conuentus participes. Ea columna permansit vsque ad nostram ætatem in Dianæ tẽplo dedicata, inscripta literarũ characteribus Græcanis. Hactenus Dionysius. Huic templo boum cornua erant affixa, cùm reliquis Dianæ fanis ceruorum cornua affigerẽtur, cuius rei causam hanc recitat Plutarch. esse id monimento antiqui casus. Fuisse quendã in Sabinis, Autronem Coratium, qui vaccam habuerit & magnitudine & forma reliquis præstantẽ, monitumq; à vate quodam ei, qui in Auentino bouem hanc Dianæ immolasset, fata summam potestatem deferre, Vrbemq; ipsius Italiæ totius regno potiturã, Romam se contulisse bouis ibi mactandæ gratia. Seruum autem Regi Seruio clam id vaticinium, Regemque Cornelio Pontifici indicasse. Tum Cornelio Autroni mandasse, vt ante sacrificium aqua Tiberis profluente sese ablueret: sic enim legibus præscriptum esse litaturo: ita hunc lotum abijsse. Interim Seruium occasionem immolandæ vaccæ in honorem Dianæ præcepisse, mactatæque cornua templo affixisse. Hactenus Plutarchus. Eandem fabulam & Liuius recitat.

Fuit ædes DIANÆ in Cœliolo, quæ hodie est templum S. Ioannis Euangelistæ, ante portam Latinam, minimam & nullorum plane ornamentorum. Idem in Subura, vnde nomen DIANÆ Suburanæ.

Ædicula quoque DIANÆ VALERIANÆ in regione Vrbis VI. fuit. Item in vico Patricio ædes Dianæ fuit, quam non intrârunt viri, cùm ab alijs non arcerentur. eius rei hanc causam Plutarchus quæst. 3. affert, fieri id ob sermonem vulgatum. Mulierem enim quandam Deæ ibi cultum exhibentem à quodam vi fuisse compressam, eumq; à canibus discerptum: vnde superstitio nata sit, ne viri eo intrarent.

* *
*

Ad Cap. VII.

PARALIPOMENA.

Apollinis cognomina & Oracula celebria.

Locvs Fulgentij lib. 3. Mythol. cap. 9. vbi agit de Apolline & Marsya, mire corruptus, quem fide MS. codicis restituit Fr. Modius. *Quem Apollo cum non recte iudicasset asininis auribus deprauauit, ille criminis sui notam tonsori tamen ostendit, pracipiens ei, vt si crimen eius calaret, eum participem regni efficere, ille secretum domini sui in terram fodit, & in defosso terra duxit & operuit, in eodem loco calamus natus est.* Legendum, *tonsori tantum ostendit, promittens ei, vt si crimen eius celaret, participem regni efficere, ille in terra fodit, & secretum domini sui in terra dixit, & terra operuit.* Sequitur deinde, *qua cum percutiebatur, dicebat, Mida rex aures asinales habet*, lege *asininas.*

Varijs hic cognominibus compellatus, pro diuersis seu regionibus, seu cultibus, aut populorum ritu. Primum igitur, vt inde ordiar *Deliacus*, à Delo Insula, vbi est natus, dictus est, θεὸν ἤνεσε πρώτη, *Deum celebrauit prima.* Callimach. Hymno in Delum. v. 5. non ergo tantum quod ibi natus sit, vt ex Pindari Scholiaste putant, & sexcentis alijs, sed quod primus à Deliacis Apollini sit exhibitus cultus, primaque sacrificia. Vnde *sex mensibus astiuis Deli dabat responsa.* Seru. ad v. 144. lib. 4. Æneid. vt abunde narrat Plutarchus in Pelopida. Idem etiam & *Genitor.* Diogen. Laert. lib. 8 Βωμὸν προσκυνῆσαι μόνον ἐν Δήλῳ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ γενέτορος, ὅς ἐστιν ὄπισθεν τοῦ Κερατίνου. *Adorasse modo Apollinis Genitoris aram in Delo, qua retro corneam est posita.* De Pythagora Macrob. lib. 3. Saturnal. cap. 6. *Multa de hoc cognomento disquirit Cloatius Verus Ordinatorum lib. 2. Deli ara est Apollinis γενέτορος, in qua nullum animal sacrificatur, quam Pythagoram, velut inuiolatam adorasse produnt.* Meminit & M. Cato lib. *de liberis educandis*, in Fragmentis historicor. pag 14. *Nutrix hac omnia faciebat in verbenis, ac tubis, sine hostia, vt Deli ad Apollinis Genitiui aram.* & allusit Valer. Flacc. Setinus lib. 5. Argonautic.

Cum comes orsa loqui, Phœbi Genitoris ad aram
Ventum, ait.

Ara hæc *cornea*, seu, vt alijs placet, *cornuta* erat, id est, è cornibus cõpacta, Angelus Politian. Miscellaneor. cap. 52. Theodorus Marcilius Rogius eloquentiæ professor ad Epigr. 1. Amphitheatri Martialis. P. Ouid. Epistola 20. Cydippes Acontio.

Miror & innumeris structam de cornibus aram,
Et de qua pariens arbore nixa dea est.

Callimachus Cyrenæus in Hymno Apollinis v. 62. eam depingit.

——ὁ δ' ἔπλεκε βωμὸν Ἀπόλλων.
Δείματο μὲν κεράεσσιν ἐδέθλια, πῆξε δὲ βωμὸν
Ἐκ κεράων, κεραοὺς δὲ πέριξ ὑπεβάλλετο τοίχους.

Id est ad verbum. *ipse vero compingebat aram, Apollo construxit quidem cornibus fundamen a, compegit vero altare ex cornibus, cornua item circum parietes posuit.* Metricis legibus elegantissime inclusit Bonauentura Vulcanius:

——*aram texebat Apollo,*
Cornea sternebat fundamina, cornibus ara
Surgebat, cornu murum quoque duxit in orbem.

Atque ista quidem inter mundi miracula habebatur. Martial. loco citato.

Dissimuletque Deum cornibus ara frequens.

Abunde, vt solet, nec minus curiose, Plutarch. lib. de Solertia Animal. ex veteri poeta quodam.

Δήλῳ δή ποτε τοῖον Ἀπόλλωνος παρὰ ναῷ

Τὸν κερατῖνον βωμὸν εἶδον, ἐν τοῖς ἑπτὰ καλουμένοις θεάμασιν ὑμνούμενον, ὅτι μήτε κόλλης δεόμενος, μήτε τινὸς ἄλλου δεσμοῦ, διὰ μόνων τῶν δεξιῶν συμπέπηγε καὶ συνήρμοσται κεράτων. Vertit Guil. Xylander.

Tale quid in Delo, & Phœbi me cernere templo.

Nempe aram ceratinam siue cornutam (*melius* reddidisset, *corneam*) *qua inter septem mundi miracula celebratur, quod neque glutine vllo, neque alijs vinculis coharens, solis dextris cornibus compacta est.*

Isto quidem apud Græcos cognomento colebatur. At apud Romanos, *Palatinus*, seu *Actius*, siue quia Augustus videri volebat se Apollinis esse filium, vt Suetonius refert cap. 94. siue quod nauali prælio victor, Antonio profligato, ad Actium promontorium fanum ei erexerit, vt narrat Dio Cocceianus in actis Anni 724. lib. 51. in principio. à similitudine autem ludorum ibi exhibitorum, alios Romæ post triumphum dedit, & Apollinem, cuius vt credebatur, beneficio, victoriam fuerat adeptus, templo structo deueneratus est: quod quia in Palatio structum fuit, Apollo Palatinus inde cognominatus. Suetonius in Aug. cap. 29. *Extruxit forum cum ade Martis Vltoris, templum Apollinis in Palatio, adem Tonantis Iouis in Capitolio.* Et cap. 52. *ex quibus aureas Cortinas Apollini Palatino dedicauit.* In hoc templo Bibliotheca Latina & Græca erat, vt ex Suetonio cap. 29. laudato constat. meminere vetusti marmoris fragmenta.

OSSA.

Vibiæ. Svccessæ. Liviæ. Avg. Ser.
ab. argento.

Potorio. item. a. veste. L. Virivs.
Avg. Ser.

Pamphilvs. scriba. lib. et. a. Bibliotheca.

Latina. Apollinis. conivgi. fidelissimæ. et. piissimæ.

B. D. S. M.

Est & alia inscriptio, cuius hæc sunt verba.

SVLPICIÆ THALLVSSÆ.

Antiochvs. Ti. Clavdi. Cæsaris.
bibliotheca. Latina. Apollinis. conivgi. svæ. bene. meritæ.

Istæ quidem inscriptiones meminerunt bibliothecæ Latinæ. Est quoque Græcæ mentio in ista.

DIS. MANIBVS.

C. Ivlivs. Felix. a. bibliotheca.
Græca. Palat.

A Frequenter eam laudant poetæ eius æui. Plin. lib. 34. Nat. histor. cap. 3. in fine. Et lib. 36. cap. 5. Virgil. lib. 6. Æneid. post principium.

Tum Phœbo & Triuiæ solido de marmore templa
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.

Seruius Maurus, *vt solet, miscet historiam; nam hoc templum in Palatio ab Augusto factum est.* D. Iuuenal. Satyr. 7. v. 38.

Musarum & Apollinis æde relicta.

Martial. lib. 12. epigr. 3.

Iure tuo veneranda noui pete limina templi;
Reddita Pieriæ sunt vbi templa choro.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 31. Et lib. 4. eleg. 6.

Musa Palatini referamus Apollinis ædem.

Helenius acron, Porphyrion, alijque Horatij interpretes ad illud lib. 1. Satyr. 9.

——— *sic me seruauit Apollo.*

Et lib. 1. epist. 3.

Priuatas vt quærat opes, & tangere vitet
Scripta Palatinus quæcunque recepit Apollo.

De bibliotheca Græca, Latinaque nulli dubium esse possit; adde & Ouidium lib. 3. Trist. ele. 1.

Quæque viri docto veteres fecere, nouique
Pectore, lecturis inspicienda patent.

Illud certe non æque obuium, aut cuiquam hactenus animaduersum, iuxta illud templum conuenire solitos Iurisconsultos, de litibus ambiguis disceptaturos. Vetus Scholiastes Iuuenalis ad v. 128. Sat. 1. *Aut quia iuxta Apollinis templum Iurisperiti sedebant, & tractabãt, aut quia bibliothecam iuris ciuilis, & liberalium studiorum in templo Apollinis Palatini dedicauit Augustus: nam hic est Apollo, cuius meminit Horatius.* Pseudocornutus ad Sat. 2. A. Persij v. 56. *In porticu Apollinis Palatini fuerunt Danaidum effigies, & contra eas subdio totidem equestres filiorum Ægysthi.* Ob eam certe causam totum *Palatium*, & totus *mons Palatinus* in tutela erat Apollinis. P. Ouid. lib. 3. de Arte.

Quæ nunc sub Phœbo ducibusque palatia fulgent,
Quid nisi araturis pascua bobus erant?

Et eodem libro deinde.

Visite laurifero sacrata palatia Phœbo,
Ille Paretonias mersit in alta rates.

Habuere etiam & barbari suum Apollinem, quem quod ab Hyperboreis, Scythiæ vltra Aquilonem populis, vt exponit Luctatius Placidius ad lib. 5. Thebaidos Statianæ v. 390. religiose coleretur, *Hyperboreum* appellauerunt. Seru. Honorat. ad v. 114. lib. 4. Æneid. *Agathyrsi populi sunt Scythiæ, colentes Apollinem Hyperboreum, cuius elogia, id est, responsa feruntur.* At historici Geographicarumque rerum scriptores fabulosa omniã de hac gente existimãt, Eratosthenes apud Strabonem libro Geograph. 1. qui idem Strabo nusquam illum populum existere docet contra commenta Pitheæ Massiliensis lib. 7. pag. 355. Fest. lib. 8. *Vltra Aquilonis flatum habitantes,* Herodotus *nullos* omnino esse asserit, Possidonius *Alpibus conterminos* locat. Raphael Volaterran. Geographiæ lib. 7. pag. 221. Sunt qui *vltra Scytas Isedonas* esse tradant, quibus conterminos *Arimaspos*, atque his adiacere *Riphæos* montes, quorum iuga incolant *Hyperborei.* Sed omnia esse ficta, qui regiones illas lustrauit, prodidit Adamus Matthæus à Michanu. tamen vsque adeo antiqui fidem adhibuerunt, vt *Abaris Scytha, Senthæ filius, oracula scripserit, quæ Scythica vocabantur, nuptias Hebri fluuij, lustrationes, deorum origines soluta oratione, Apollinis aduentum ad Hyperboreos, versu.* Fertur & oraculum huius celebre, laborantibus peste Græcis, oportere à populo Atheniensi vota fieri pro omnibus. Suidas in voce Ἄβαρις authoritate magni Basilij. Iamblic. lib. de vita Pythagoræ cap. 19. B ἦλθε μὲν Ἄβαρις ἀπὸ ὑπερβορέων ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος. *Venit Abaris ab Hyperboreis sacerdos Apollinis.* Scholiast. Pindari Olymp. ode 3. in principio.

Δᾶμον ὑπερβορέων πείσαις Ἀπόλλωνος θεράποντα.

Populo Hyperboreorum quum persuasisset Apollinis cultori. Meminit & Pythior. ode 10. Ælian. Var hist. lib. 1. cap. 26. Ἀριστοτέλης λέγει ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν τὸν Πυθαγόραν Ἀπόλλωνα ὑπερβόρειον προσαγορεύεσθαι. *Aristoteles* C *dicit à Crotoniatis Pythagoram Apollinem Hyperboreum cognominari.* Qui locus in scriptis Aristotelis non habetur. Claudian. de 6. Hon. consul.

Auget spes Italas, & certius omnia surgunt
Victrici concepta solo, quum pulcher Apollo
Lustrat Hyperboreas Delphis cessantibus aras.

Primus versus corruptus: lege:

——— *& certius omina surgunt.*

Idem lib. 3. de laud. Stilichon.

——— *Hyperboreis dolos prælata pruinis.*

D Multa dona à Græcis ad hos Apollinis cultores mittebantur, Diodor. Sicul. lib. biblioth. 2. apud Desiderium Heraldum lib. ad Iamblichum cap. 7. Animaduersor. Callimach. Hymno in Delum v. 281. *Decimas inquit tibi obtulerunt, qui ad Auroram, Vesperam & meridiem,*

——— καὶ οἳ καθύπερθε Βορείης
οἰκία θινὸς ἔχουσι, πολυχρονιώτατον αἷμα.

Et qui supra Boreæ domicilia littus habent, valde longæuum genus. Sed & illi *per virgines probatissimas primitias frugum Apollini Delio missitabant.* C. Iul. E Solin. Polyhist. cap. 21. Sequitur autem in Claudiano.

At si Phœbus adest, & frenis grypha iugalem
Riphæo tripodas repetens detorsit ab axe.

Gryphes ergo Hyperboreo Apollini dicatos insinuat, vt puto, *propter sagacitatem*, miramq; in prospiciendis futuris prouidentiam, quos collocat L. Apul. lib. 11. Milesiar. in mysterijs Isidis. *Hinc Dracones Indici, inde Gryphes Hyperborei, quos in speciem pinnatæ alitis generat mundus alter.* Seru. ad Eclog. 8. *Gryphes genus* F *ferarum in Hyperboreis nascitur montibus, omni parte leones sunt, alis & facie aquilis similes sunt, equis vehementer infesti, Apollini consecrati.* Mira certe earum ferarum natura, quæ auri aspectu adeo delectentur, vt *homines ne tangere illud quidem excubantes permittant.* Pompon. Mela lib. 3. de situ orbis cap. 1. *Gryphi sæuum, & pertinax ferarum genus, aurum terra penitus egestum mire amant, mireque custodiunt, & sunt infesti attingentibus.* Et lib. 3. cap. 7. paria Iul. Solin. Polyhist. cap. 20. *Cum auro & gemmis affluant, gryphes tenent*

vniuersa

vniuersa alites ferocissima, & vltra omnem rabiem sæuientes, quarum immanitate obsistente, aditus aduenis A
difficilis est, ac rarus, quippe visos discerpunt, veluti genitæ ad plectendam auaritiæ temeritatem. Aurel. Cassiod. lib. 9. epist. 3. *Gryphes aurum iugiter leguntur effodere, atque huius metalli inspectione gaudere.* Claudian. epist. ad Serenam.

Caucaseo crystalla ferunt de vertice lynces,
Gryphes Hyperborei pondera fulua soli.

Fatidicus vates, augur, sortilegus, & cortinipotens idem hic Apollo nominabatur, *quod oraculis præesset:* B
quæ quo magis ambigua, & perplexa, eo laudatiora. Non. cap. 1. num. 45. *Crepera res proprie dicitur dubia, M. Varro in Mysteriis, primum horrida silent oracula, prisca, crepera in nemoribus.* Martian. Capella lib. 1. de Nuptijs. *Ipse pedibus talaria vertit aurea, & nunc in fanis, quibus aut vaticinia obliquis fundebantur ambagibus, aut denuntiata pecudum cæde, fissulatis extorum prosicijs viscera loquebantur.* Vnde & veteribus quibusdam poëtis affectata ex industria obscuritas, & sub imagine ænigmatum proposita veritas. Scholiast. C
Æschyli in Prometheo vincto, οἱ παλαιοὶ τὰ ποιήματα αὐτῶν πρῶτον μὲν δι' αἰνιγμάτων γεγράφασι. *Antiqui poemata sua primum ænigmatis scribebant.* Et Scoliast. Iuuenal. ad Sat. 1. v. 128. *Siue quod Cicero domum Scæuolæ oraculum dixit, siue quod tam deuia Iurisconsultorum responsa sint, quam Apollinis.* Luctat. Placid. ad v. 509. lib. 1. Thebaid. *oraculi fidem latentem* vocat Statius ipse:

Salue prisca fides tripodum, obscurique recessus.

Idem lib. 3. Thebaid. v. 614. D

Expectare queam, dum pallida virgo tremendas
Nuntiet ambages.

Adscribam celebrium aliquot poetarum loca, qui oraculorum ambiguitatem egregie expresserunt. Si prius oraculorum præsidem Apollinem ab ista obscuritate nomen deduxisse id ipsum significans, dixero. λοξίας enim à λοξοῖς, *ab incuruis & obliquis existentibus oraculis,* vt Iodocus Velareus interpres Phornuti, Latine reddidit. Scholiast. Sophoclis. Synæs. lib. de somnijs. Tacit. lib. 2. Annal. *Ferebatur Germanico, vt mos est, per ambages oraculum, maturum exitium cecinisse.* Chrysippus apud Tullium lib. 2. de Diuinat. E
Flexiloqua & obscura vocat oracula. Lucan. libro 1. v. 639.

——Flexa sic omnia Thuscus
Inuoluens, multaque tegens ambage canebat.

Et lib. 5. v. 225.

Terreat ambiguis frustratum sortibus.

Lib. 6. v. 772.

——tripodes vatesque deorum F
Sors obscura tenet.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonautic.

Iam dudum longa Minyas ambage, ducemque
Terrificat.

Et lib. 4.

——Dedit tacitis iterum responsa tenebris.

Sil. Italic. lib. 9. Punicor.

Iamque alter tibi, nec perplexo carmine, coram
Fata cano vates.

L. Seneca in Oedipo Act. 2. sc. 1.

Responsa dubia sorte perplexa latent.

Sequitur deinde ibidem:

Ambage nexa Delphico mos est Deo
Arcana legere.

Legendum ex MS.

Ambage flexa Delphico mos est Deo.

Claudian. lib. 2. in Ruffin.

Has canit ambages, occulto fallitur ille
Omine.

Et lib. de Bello Getico.

O semper tacitas sortes ambage maligna,
Euentuque potens, & noxia vatibus ipsis
Vere sacra fides.

Vnde quia ICti res maxime controuersas sorti committebant, ideo & *oracula sortis* nomine audiunt. Cicer. lib. 1. de diuinat. post principium; *Quæ est autem gens, quæ ciuitas, quæ non aut extis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium, eæ enim fere artis sunt, prædictione non moneatur?* Et post eodem libro; *Cuius generis oracula etiam habenda sunt, non ea quæ æquatis sortibus ducuntur.* Et ibidem post; *Si sors contemnenda non est, si authoritatem habet vetustatis.* Horatius de Arte poëtica, *dicta per carmina sortes,* Helenius Acron. *responsa Apollinis,* interpretatur; & *Oraculi Geryonis sortes.* C. Sueton in Tiber. cap. 14. T. Liuius 1. Decad. lib. 1. *Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit, neque responsa sortium vlli alteri committere ausus.* L. Apul. 5. Milesiar. *Ducite me, & cui Scopulo sors addixit, sistite.* de Apolline Milesio C. Iul. Hygin. Fab. cap. 69. *Adrastus memor sortium suarum, id est, oraculi.* Et cap. 101. *Petit sortem ab Apolline, quod esset remedium.* Ammian. Marcellin. lib. 14. in fine. *Vrnam sortium temperat, accidentium vices alternans.* Virgilius passim, lib. 7. æn. *non patrio ex adyto sortes* Seru. *sortes abusiue pro oraculis.* Alb. Tibullus lib. 1. eleg. 3. eleg. 8. lib. 2. eleg. 5. Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 263.

Si Lyciæ sapiunt sortes.

Et Carm. 9. v. 187. & eruditissimus Sauaro.

Non sortes Lyciasque Caritumque.

Terentian. Maurus lib. de Metris.

Fatidicas sortes docuit deponere Pæan.

Q. Ennius in Annalib.

Vt se edoceret, obsecrans Apollinem,
Quo sese vertant tantæ sortes.

Corrigendus interea ex Ouidio locus lib. 15. Metamorph. Fab. 2.

Palantesque homines passim, ac rationis egentes
Despectare procul trepidosque, obitusq; timentes,
Sic exhortari, sortemque euoluere fati.

Hercules Ciofanius Sulmonensis, qui optime de hoc poëta est meritus, conferens cum viginti tribus codicibus MSS. putauit ex illis esse legendum, forte non male.

Sic exhortari, seriemque euoluere fati.

Ita tamen vt non quælibet *sortes, oracula* essent, nam quædam vaticinia per sortes agebantur, id est talis coniectis in mensam, cuius rei forma huius-

modi præscripta est apud Pindari Scholiasten ad oden 4. Pythior. ἐὰν βάλλοντος μου τόδε ἀναβῇ, ἀποτελεσθήσεται τόδε, εἰ δὲ μὴ, οὐκ ἀποτελεσθήσεται. *Si me iaciente, hoc ceciderit, eueniet, sin minus, non eueniet.* Notauit Ioan. Hartungus Decuriæ ex optimis authoribus 3. cap. 8. num. 4. Deinde certum est quasdam *sortes* esse *Apollineas*; vt loquitur Seruius ad v. 376. lib. 4. Æneid. aleas ab antiquitate *Mercurio dicatas*: erudite, vt solet, probat Adrianus Iunius lib. 2. Animaduers. cap. 4. Denique quum omne oraculum aut in templis, aut in antris edi soleret, sortes etiam in profundum aliquem fontem iactari, diuinandi gratia, notum est. C. Sueton. Tiber. cap. 14. *Cum iuxta Patauium adisset Geryonis oraculum, sorte tracta, qua monebantur, vt de consultationibus in Aponi fontem talos aureos iaceret, euenit vt summum numerum iacti ab eo ostenderent, hodieque sub aqua visuntur hi tali.* Quod Isaacus Casaubonus, vir doctissimus, in Græcorum consuetudine moribusque fuisse ostendit ex Sozomeno lib. 5. histor. Ecclesiast. cap. 19. allato etiam exemplo *Inus fontis*, ex Pausania in Laconic. & allusit Claudianus de 6. Hon. Consul.

——Cumque omnibus vna
Sit natura vadis, similes vt corporis vmbras
Ostendant, hæc sola nouam iactantia sortem,
Humanos properant imitari flumina mores.

Et ob id in fontes, dona quædam, ceu accepti beneficij præmia coniiciebant, percepta sorte discessuri, non minus quam illi qui oracula consulebant, donaria votiua templorum seu tholis, seu parietibus affigebant. C. Plin. lib. 8. epist. 8. *Hunc subter fons exit & exprimitur pluribus venis, sed imparibus, eluctatusque facit gurgitem, qui lato gremio patescit, purus & vitreus, vt numerare iactas stipes, & relucentes calculos possis.* Stipes quidem apparet in fundum iactas, sed & alia donaria iuxta affigebantur. Claudian. in celebratissimo illo de Apono fonte elegidio:

Tunc omnem liquidi vallem mirabere fundi,
Tunc veteres hastæ regia dona micant.

Sed quia oraculorum incidit memoratio, dicam obiter quædam de consensu veterum scriptorum etiam ethnicorum, quia, saluatore humani generis nato, perpetuo illa silentio damnata obticuisse prodiderunt, super qua re & Plutarchus elegantem conscripsit libellum, *siue quod dæmones oraculis præpositi moriantur aut senescant, seu quod ætas illa sapientibus abundabat, quorum responsa instar oraculi esse poterant.* Hæc fere Plutarchus. sed vera censa, *assertoris nostri natiuitas.* Suid. in Augusto. Et *diu ante sua tempora Iouem Ammonem siluisse* Strabo dixit lib. 17. qui sub Tiberio principe vixit. nec impietatis assertor negare id ausus Q. Symmachus lib. 4. cap. 33. *Non vides oracula olim locuta desiisse, nec vllas in antro Cumano literas legi, nec Dodonam loqui frontibus, nec de spiraculis Delphicis vllum carmen audiri?* Et Appius, vt est apud M. Lucanum lib. 5. Pharsaliæ v. 67.

Sollicitat superos, multosque obducta per annos
Delphica fatidici reserat penetralia Phœbi.

Cicer. lib. 2. de Diuinat. & ex eo Arnob. lib. cont. gent. 8. *De Pyrrho Ennius Apollinis Pythij responsa* A *confinxit, cum iam Apollo versus facere desisset, cuius tunc cautum illud & ambiguum defecit oraculum, eum & politiores homines, & minus creduli esse cœperunt: & Demosthenes, quod sciret responsa simulata,* φιλιππίζειν *Pythiam querebatur.* Ioannes Britannicus ad v. 554. Sat. 6. Iuuenalis: & vetus Scholiast. ibidem: *Tanquam sit à Ioue ipso Ammone dictum: Apollo nam indignos homines putat, quibus futura respondeat, nam magis sic intelligitur, quod Alexander damnauit templum Apollinis in Delphis ne sint homines futurorum præscij.* Quod nescio an ab vllo sit scriptum, certe & post Alexandrum B Macedonem præcipuus honor Delphico oraculo habitus, vt appareat illud ab eo non fuisse damnatum neque puto id verum esse de defectu ipse Iuuenalis loco proxime laudato.

Dixerit astrologus, credent à fronte relatum
Ammonis, quoniam Delphis oracula cessant.

Ambitiose, vt pene solet, Papin. Stat. lib. 8. Thebaid. v. 194.

——Mutisque diu plorabere Delphis,
C *Hic Tenedon, Cyrrhamque dies partuque ligatam*
Delon, & intrusi claudet penetralia Branchi,
Nec Clarias hac luce fores, Didymæaque quisquam
Limina, nec Lyciam supplex consultor adibit
Quin & cornigeri vatis nemus, atque Molossi
Quercus anhela Iouis, Troianaq; Thymbra tacebit.

Quæ eo lubentius apposui, quo scirem apud nullum authorem tot oraculis celebria loca simul recenseri. Aurel. Prudent. in Apotheosi.

——Ex quo hominis deus induit artus,
D *Delphica damnatis tacuerunt sortibus antra,*
Non tripodes cortina tegit, non spumat anhelus
Fata Sibyllinis fanaticus edita libris,
Perdidit insanos mendax Dodona vapores,
Nec responsa refert Libycis in syrtibus Ammon.

Diana ad Proserpinam à Dite raptam apud Claudianum lib. 2. de Raptu.

——Mœstoque diu lugebere Cyntho,
Delphica quinetiam fratris delubra tacebunt.

E Idem poetica, vt puto, leuitate, aut adulandi studio, reserata vult fuisse nascente Honorio principe oracula, de 4. eiusdem consulatu.

Quis vatum discursus erat, tibi corniger Ammon,
Et dudum taciti rupere silentia Delphi.

Sandaliarium Apollinem notarunt alij cognominatum, sed aptam, quantum intelligere ex scriptis eorum potui, nemo causam edocuit: nam quod *à vico Sandalario* denominatum contendant, falso id creditum, cum *vicus* potius à *deo* nomen acceperit, eius mentio in lapide antiquo.

F GERMANICO. CÆSARE.
C. FONTEIO. CAPITONE, COS. KAL. IVN.
SEIÆ. FORTVNÆ. AVG. SACR. SEX. FONTEIVS. L. TROPHIMVS. CN. POMPEIVS. CN. L. NICEPHORVS. MAG. VICI. SANDALIARI. REG. IV. ANNI. XVIII. D. D.

Existimo ab effæminato cultu sic dictum Apollinem, quod scilicet *sandalijs calceis muliebribus indutus esset.* Id autem vituperio fœminis cessisse, & molli-

mollitiei argumentum testatur Ælianus lib. 1. var. hist. cap. 17. πῶς δ' οὐ διέρρεον ὑπὸ τρυφῆς αἱ πολλαὶ τῶν γυναικῶν, ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς κεφαλῆς στεφάνην ἐπετίθεντο ὑψηλὴν, τοὺς δὲ πόδας σανδάλοις ὑπεδοῦντο. *Nunquid vero pleræque mulierum luxu defluxere? sublimem capiti imponebant, pedes vero sandaliis induebant.* Lucianus Samosatensis lib. describenda historia, de Hercule iam mancipato, καὶ παιόμενον ὑπὸ τῆς Ὀμφάλης σανδάλῳ, *& vapulantem ab Omphale Sandalio*, Turneb. lib. 92. aduersarior. cap. 8. Mira festiuitate Gnato ille Terentianus Eunucho Act. 5. sc. 7.

TH. Qui minus quam Hercules seruiuit Omphale?
GN. exemplum placet.
Vtinam tibi commitigari videam sandalio caput.

Ælius Donatus, si modo is est, *sandalio, mire calceamento caput verberari.* Eugraphius item vetus Grammaticus; *Omphalen dicitur Hercules amasse vehementer, ita vt indutus muliebri habitu, opera quoque fœminea faceret, & habitum suum amicæ eidem daret.* Et deinde; *Sandalium genus calceamenti est.* Vet. gloss. σανδάλιον, *gallicula.* Sic Rufinus exposuit locum è Iosepho li. 4. Antiquitat. Iudaicar. c. 8. ὑπολύουσα ἡ γυνὴ μὲν ἀδελφοῦ τὰ σάνδαλα, καὶ πτύουσα αὐτοῦ εἰς τὸ πρόσωπον, *soluens mulier fratris gallicuIas, & expuens in faciem.* Aliumque eiusdem scriptoris textum restituit è lib. 5. cap. 11. Fr. Lindenbruchius in obseruationibus suis ad Terentium. quod in aruspicina vsq; adeo obseruatum, vt *de sandaliis somnianti, vxor portendatur.* Achmes Seirem cap. oneiroc. 229. Turpilius Comicus in Lindia apud Nonium cap. 4. num. 293. & recitauit vir acerrimi iudicii Petr. Victorius lib. 14. variar. lection. cap. 15.

Misero mihi mitigabat sandalio caput.

Quod autem vsus eius non tantum Romanis, sed etiam Græcis fuerit, testantur Menander, Cratinus in legibus, & Eupolis in aurea ætate, referente Iulio Polluce lib. 7. Onomast. cap. 22. quibus addendus Cephisodorus in Trophonio.

Σανδάλιά τε τῶν λεπτοσχιδῶν,
Ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταῦτ' ἔπεστιν ἄνθεα.
Sandalia vero tenuiter diuisorum,
Quibus aurei insunt flores.

Neque præterierim Nabathæos alio calceamenti genere non vsos. Strabo Amasenus Geograph. lib. 16.

PARALIPOMENA.

De Diana & venationibus.

DE *Diana* post Apollinem dicendum, siue quod iisdem orti parentibus, quod fabularum præferunt deliramenta. C. Iul. Hygin. Fab. 53. Seru. ad v. 6. lib. 3. Georg. & sexcenti alii, & *prior nata Diana, posterior Apollo,* idem Seru. ad v. 73. lib. 3. Æneid. siue quod vna eadem fierent vtrique Deo sacra, & iuncti colerentur. vnde apud Topographos vrbis Romæ in Reg. 19. *Ponitur arcus Octauii patris Augusti, cum signis Apollinis & Dianæ, ex vno lapide, opus Phidiæ, quadriga & curru. siue denique quod vna educatos celebret vetu-*

A *stas.* Ambitiose, vt alios omittam, describit Claudian. lib. 2. de Latona.

Inualidum dextro portat Titana lacerto,
Nondum luce grauem, nec pubescentibus alte
Cristatum radiis, primo clementior æuo
Pingitur, & tenerum vagitu despuit ignem,
Læua parte soror vitrei libamina potat
Vberis, & paruo signantur tempora cornu.

Eius quam varia nomina, quam multiplex potestas, pete ex Mythologis, Phornuto, Albrico, Palæ-
B phato, Fulgentio, & aliis. Ego quædam interim apponam, & vide infra in tractatibus de *Luna, Hecate, Proserpina, Triuia,* & *Lucina.* Nam idem est cum omnibus illis numen.

Primum *parturientibus erat præposita.* Abdias Babyloniæ primus Episcopus lib. 3. histor. Apostolicæ, si modo is author est libri, qui à Iulio Africano Latinitate donatus eius nomine circumfertur. Ibi ergo in hæc verba scribitur: *Contigit vt mulier Caliopa nomine quæ homicidæ coniuncta, conceptum susceperat illi-*
C *citum, magnis in partu doloribus arctaretur, nec partum proferre posset: hæc ad sororem suam inquit, vade quæso, & inuoca Dianam, deam nostram, vt misereatur mei, ipsa enim habet patrocinium obstetricandi.* Nonnus Panopolita. Dionysiac. lib. 36. v. 59. vbi Iuno Dianam vulneratam alloquitur.

Παρθενικὴ φυγόδεμνε, μογοστόκε, πορθμὸν ἐρώτων
Κεστὸν ἔχειν ὤφελλες ἀοσσητῆρα λοχείης.

Virgo lectos fugiens, labores suscipiens, traiectum amorum Cestum habere debuisses adiutorem partus. Idem
D lib. Dionysiac. 42. v. 412.

Ἀχνυμένην κούρην δὲ μογοστόκον ἔλλαχε Λητὼ
Ἄρτεμιν εἰλείθυιαν, ἀρηγόνα θηλυτεράων.

Dolentem puellam ægre partu editam sortita est Latona, Dianam Ilithyiam, auxiliatricem fœminarum. Quare puerperæ statim doloribus defunctæ, Iunoni quidem sacrificium instruebant, vestimenta Dianæ consecrabant. quæ & λοχία, *lochia, à leuando seu curando partu.* Plut. lib. 3. Symposiac. c. vlt. Scholiast. Callimachi in Hymnũ Iouis, quare & χιτώνη diceba-
E tur, ac si tunicatã appelles. Vetus marmor meminit:

CHITONI. VIRGINI. SACRVM.

Et ipse Callimachus loco laudato. v. 78.

Τευχησέες δ' Ἄρηος, ἐπακτῆρας δὲ χιτώνης
Ἀρτέμιδος.

Milites Martis, venatores vero Chitones Dianæ. Et de sacrificandi ritu post partum. M. Plaut. in Truculento sc. puero isti. Vbi sic Phronesium meretrix.

Eumq; gero ornatum, vt ægra quasi puerperio cubem.
Date mihi huc flactam, atque ignem in aram, vt ve-
F *nerem Lucinam meam.*
Hic apponite atque abite ab oculis, ô Pithacium,
Face vt accumbam, adiutare sic decet puerperam,
Vbi est Astaphium! fer huc verbenam mihi, thus, & bellaria,
Soleas mihi date, pallium in me huc iniice Archilis,
Date aquam manibus.

Venatoribus præposita, Q. Symmach. lib. 9. Epist. 28. C. Plin. Iunior. lib. 1. Epist. 6. vnde *Venatricis* cognomentum illi impositum, vt pulcherrime de-

scripsit Nonnus Dionysiac. lib. 22. v. 50. Vnde quod *venatorum continuus sit motus, neque vnquam vno in loco consistant, circulatores, & errones in eius sunt tutela.* Suidas in voce ἡ περγαία ἄρτεμις, *Pergea Diana.* Artemidor. l. 2. Oneirocrit. cap. 35. Ἄρτεμις ἀγροτέρα καὶ ἐλαφηβόλος, *Diana Agrotera aut agrestis & ceruos persequens.* Minutius Felix in Octauio, *Diana interim est alte succincta venatrix.* Arnob. lib. aduersus gentes 4. *Sunt in sidereis motibus lustra, syluæ sunt nemora, vt venationum præpotens habeatur in expeditionibus Diana.* Ab Orpheo poetarum antiquissimo κυνηγέτις, *canum actrix*, & à Callimacho θηρήτειρα, *ferarum vastatrix aut interfectrix* appellatur. Oppian. Cilix, qui Seueri principis tempore vixit, lib. 2. in limine eius operis, quod cultissimum de venatione scripsit.

Νῦν δ' ἄγε μοι Ζηνὸς θύγατερ καλλίσφυρε Φοίβη
Σῆς ἀπὸ χειρὸς ἀείρε μεγακλέα δῆνεα θήρης.

Nunc age mihi ô Iouis filia pulchris pedibus Diana, quis tua de manu acceperit illustres artes venationis? Ideo omnem lucum dedicarunt ei. Luctat. Placid. lib. 4. Thebaid. v. 425. *Omnis lucus Dianæ est consecratus, sicut quercus Ioui.* Et ipse Statius loco citato.

Nec caret vmbra deo, nemori Latonia cultrix
Additur.

Horat. de Arte poet. in principio:

——*Cum lucus & ara Dianæ.*

Seru. ad v. 117. lib. 6. Æneid. *Solam Proserpinam dicere non potuit propter lucos qui Dianæ sunt.* Q. Catull. in carmine sæculari.

Montium domina vt fores,
Syluarumque virentium,
Saltuumque reconditorum,
Amniumque sonantium,

Paulus Silentiarius insignis poeta in Anthologia lib. 1. cap. 60. Epigr. 5.

Ἡ τάχα τοῦ τριμάκαιρα φιλαργέϊς ὄρνιν ἀοιδὸν
Ἄρτεμις εὐμόλπου λῦσεν ἄνακτι λύρης.

Forte ter beata venatrix auem cantatorem Diana bene sonantis soluit regi lyræ. Vnicum tantum poetam Claudianum producam lib. 2. de raptu.

Nec quæ Parthenium canibus scrutatur odoris
Aspernata choros.

Et de 4. Honorii consul.

——*Tibi sæpe Diana*
Mænalios arcus venatricesque pharetras
Suspendit puerile decus.

Et de consul. Olyb. & Prob.

Illa feros saltus, & desolata relinquens
Mænala, lassato Cretam venatibus arcu.

Est & egregius ritus indicatus ab eruditissimo Ioanne Brodæo in Anthologiam, ex Scholiaste Pindari; *Creditũ ab antiquis Dianam Idibus Augusti venatu abstinere, ideoque nec venari tunc, cessante dea licuisse, sed coronari consuetos canes, facesque accendi spicatas, iuxtaque suspendi quicquid erat venatoriorum instrumentorum.* Notauit etiam Adrianus Turnebus lib. 7. Aduersarior. cap. vlt. Gratianus in Cynegetico suo:

Spicatasque faces sacrum ad nemorale Dianæ
Sistimus, & solito catuli velantur honore,
Ipsaque per flores, medio in discrimine luci,

A *Strauere arma sacris.*

Papin. Surculus lib. 3 syl. 1. v. 54.

Iamque dies aderat, profugis cum regibus aptum
Fumat Aricinum Triuiæ nemus, & face multa
Conscius Hyppoliti splendet lacus, ipsa coronat
Emeritos Diana canes, & spicula tergit,
Et tutas sinit ire feras, omnisque pudicis
Itala terra focis, Hecateias excolit Idus.

Vocabatur etiam *propter venandi studium Dictynna* Plutarch. lib. 3. Symposiac. cap. vlt. & lib. *de solertia animal.* in fine B *à retibus scilicet venatoriis quæ græce δίκτυα nominantur*, inquit Luctatius Placidius ad v. 632. lib. 9. Thebaid. Statianæ. & pars Prædæ captæ ei suspendebatur, vt facete admodum Lucillius poeta, Marcum dicat non prædam, sed canes ipsos suspendisse in Antholog. lib. 2. cap. 28. τοὺς κύνας ἐκρέμασεν, *canes suspendit ipsos.* Q. Symmach. lib. 5. epist. 66. *Honori numinum datur cornua sacrare ceruorum, & apri nos dentes liminibus affigere.* Ergo & Dianæ statuis addita retia, tanquam necessaria venatus instrumenta, C vt & *venabula, lineæ versicolores, canes catenati*, de quibus suo loco dicam ordine sigillatim.

Ac primum de cassibus seu retibus, quid operæ pretium quicquam dicere? Iul. Pollux lib. Onomast. 5. cap. 4. ἄρκυες καὶ δίκτυα, καὶ ἐνόδια. τὸ μὲν λίνον αὐτῶν αἰγύπτιον, ἢ φασιανικὸν ἢ καρχηδόνιον, ἢ σαρδιανὸν εἶναι δεῖ. *Retia, laquei, & casses horum quidem linum Ægyptium, Phasianicum seu Colchicum, Carthaginense, aut Sardium esse oportet.* Subdit deinde omnia quæ plicari possunt, retia seu δίκτυα dici, vel ἕρκη, *septa*, ex autho- D ritate Pherecratis. Virgil. lib. 4. Æneid.

Retia rara plagæ, lato venabula ferro.

L. Seneca in Hippolyto. Act. 1. sc. 1.

——*Alius raras*
Ceruice graui portare plagas.

Et de lino, quod Pollux dixit, transtulit, vt puto, ex Gratio, qui in Cyneg. & magnitudinem retis, & linum, ex quo confici debeant, præscribit.

Et bis vicenos spatium prætendere passus
Rete velim, plenisque decem consurgere nodis,
E *Optima Cyniphiæ, ne quid cunctere, paludes*
Lina dabunt.

Erat & aliquis, qui inter venandum retibus præpositus sedebat, seu verius stabat. C. Plin. lib. 1. epist. 6. *Apros tres, & quidem pulcherrimos cepi. ipse? inquis; ipse, non tamen vt omnino ab inertia mea & quiete discederem, ad retia sedebam, erant in proximo non venabulum aut lanceа, sed stylus, & pugillaris, & Clusor statarius qui ad retia sedet.* Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. 2. *subsessorem* Seneca vocat in Hippolyto in initio F ἀρκυώρων, *retium custodem*, Xenophon lib. de venatione pag. 983. 984 986. Auson. epist. 5. *subsidiisque feræ?* Seruius ad v. 268. lib. 11. Æneid. Paulus I C. lib. 3. sententiar. *Retia apraria, & cætera venationis instrumenta continebuntur.* Et de eorundem confectione est Nemesiani Carthaginensis poetæ luculentissimi præceptum in Cyneg.

Necnon & casses iidem venatibus aptos,
Atque plagas, longoque meantia retia tractu,
Addiscant raris semper contexere nodis.

Aprina

Aprina retia I C. posuit, & *ceruina* Ouid. epist. 4. Phædræ Hippolyto.

Iam mihi prima dea est, cornu præsignis obunco
Delia, iudicium subsequor ipsa tuum.
In nemus ire lubet, pressisque in retia ceruis
Hortari celeres per iuga summa canes.

Erycius poeta in Antholog. lib. 4. cap. 12. epig. 83.

οἵ τε λινοῖς βαίνοιτε πεποιθότες, οἵτε σιδήρῳ,
οἵτε καὶ ἰξευτᾷ λαθροβόλῳ δόνακι.

Quique linis confidentes inceditis, quique ferro, & qui viscatorio aucupatorio calamo.

Venabulum hasta erat oblongior, qua feræ incurrentes excipiebant, Plinius proxime supra citatus. Græci ob id προβόλιον *quod feris obiiciatur*, appellant, notauit Æmilius Portus. Xenoph. lib. de venat. passim. pag. 991. πρὸς δὲ τὸν ἄγριον κεκτῆσθαι κύνας Ἰνδικὰς, Κρητικὰς, Λοκρίδας, λακαίνας, ἄρκυς, ἀκόντια, προβόλια, ποδοστράβας. Vertit Gulielm. Xylander; *At in aprum syluestrem canes comparet Indicas, Creticas, Locrenses, Lacanas, casses, iacula, venabula, tendiculas.* Seru. ad v. 131. lib. 4. Æneid. *Venabula ob hoc dicta, quod sint apta venatui, quasi excipiabula.* Isidor. lib. 18. Etymolog. cap. 7. *Venabula, quasi venatui habilia.* Nonius Marcell. cap. 18. Num. 23. *Venantium telum latissimum à cæteris aciei longissima.* M. Varro ὄνος λύρας.

——*Nempe sues syluaticos*
In montibus sectaris venabulo aut ceruos.

Interpretatus est L. Seneca in Hippolito Act. 1. sc. 1.

Tu graue dextra, læuaque simul
Robur lato dirige ferro.

Sidon. Apollinar. Carm. 7. v. 199.

——*Colluctantique lacerto*
Vasta per aduersas venabula cogere prædas.

M. Lucan. lib. 1. v. 212.

——*Torta leuis si lancea Mauri*
Hæreat, aut latum subeant venabula pectus.

Stat. lib. 2. syl. 5. de Leone.

Non formidato supra venabula saltu
Incitus.

Gratius Cyneget. formam describit.

Ille etiam valido primus venabula dente
Induit, & proni moderatus vulneris iram.

Linea versicolor ad concludendas saltubus feras, vel ad terrendos apros, vulpes, lupos, vrsos, & præcipue ceruos. In ea alternus plumarum contextus, sed vulturis & cygni præcipue laudatur, sed & interdum sandyce fucabatur. Adrian. Turnebus lib. 5. Aduersarior. cap. 5. Cæl. Rhodigin. lib. 16. Antiquar. lect. cap. 11. M. Aurel. Olympius Nemesian. Cynegetico.

Linea quinetiam magnos circundare saltus
Quo possit, volucresque metu concludere prædas,
Duxerit innexas non vna ex alite pinnas.

Et post eodem opere:

Linique vetat conscendere septum.

Colorum diuersitas ex auium diuersarum plumis. Oppian. Cilix lib. 1. Cyneg. v. 156.

Φάσγανα, βουπλῆγάς τε, λαγωοφόνον τε τρίαιναν,
Ἀγκυλίδας σκολοὺς μολιβοσφιγγέας τε κορύνας,

A Σπαρτοῖό τε μήρινθον.

Vertit Conradus Ritershusius Brunsuicensis, vir meo iudicio, variæ doctrinæ, & multiplicis lectionis: *Gladios, securesq; & leporicidam tridentem, vncinos incuruos, plumboque præfixas clauas, è sparto tortam formidinem.* Communior tamen color his lineis purpureus erat, Valer. Pierius lib. 7. Hieroglyph. *Ceruus prætenta penna purpurea pauorem significat.* D. Hieronym. in dialogo Luciferiani & Orthodoxi. *Pauidorum more ceruorum, dum vanos euitatis pinnarum volatus, for-*
B *tissimis retibus implicamini.* Q. Symmach. lib. 1. epist. 53. *Vnde est hæc in epistolis tuis sensuum nouitas, verborũ vetustas,* (malim legere, *verborum venustas,* licet non male *nouitati* opponi possit *vetustas*) *si tantum nodosa retia, vel pinnarum formidines, & sagaces canes, omnemque rem venaticam meliorum oblitus affectas?* Parum apposite Seruius Honoratus ad v. 750. lib. 12. Æneid. *Insidiis, pinnarum scilicet, instrumentum quoddam in fune ad terrendas bestias factum.* Ipse Virgilius loco eodem.

C *Inclusum veluti si quando in flumine nactus*
Ceruum, aut puniceæ septum formidine pinnæ
Venator cursu canis, & latratibus instat.

Et lib. 3. Georgic. v. 374.

Hos non immissis canibus, non cassibus vllis,
Puniceæue agitant pauidos formidine pennæ.

Et quod terriculamentum inferret, Latinis formido dicitur. P. Ouid. lib. 5. Fastor.

——*Pauidos formidine ceruos.*

Et lib. 15. Metamorphos. fab. 43. in fine:

D *Retia cum pedicis, laqueosque, artesque dolosas*
Tollite, nec volucres viscata tollite virga,
Nec formidatis ceruos includite pinnis.

Et lib. 1. de Remedio amoris:

Aut pauidos terre varia formidine ceruos,
Aut cadat aduersa cuspide fossus aper.

L. Sen. in Hippolyto in limine.

Picta rubenti linea pinna,
Vano claudat terrore feras.

E Et licet hi vel purpureum, vel puniceum, vel rubentem colorem fuisse contendant huic formidini, ego multicolorem ostendam ex Oppiano lib. 4. Cyneg. v. 387.

——πολύχροα δείματα θηρῶν.
Versicoloria terriculamenta ferarum.

Et v. 403. eiusdem libri:

Σευόμενοι καὶ δεῖμα πολύχροον.

Agitantes & formidinem varij coloris. L. Apuleius lib. 1. Apolog. ad finem. *Ego ista propterea commemora-*
F *ui, nõ quod pinnarum formidines, & fuliginis maculam, te præsertim iudice, timerẽ.* D. Augustin. lib. 1. de Nupt. & Concupisc. *Et cum verentur infamiam falsam, veram incurrunt, instar ferarum, quæ circundantur pinnis, vt cogantur in retia.* L. Sen. lib. 1. de Clementia cap. 12. *Sic feras lineis & pinnis conclusas contine, easdem à tergo eques telis incessat, tentabunt fugam per ipsa quæ fugerant, proculcabuntque formidinem.* Lib. 2. de ira cap. 12. *Nec mirum est, quum maximos ferarum greges linea pennis distincta contineat, & in insidias agat, ab ipso effectu*

dicta

dicta formido, vanis enim vana terrori sunt. Gratius in his Cygni plumas probat vulturis improbat in Cynegeto.

> *Tantum inter niuei iungantur vellera Cygni.*
> *Et satis armorum hoc, hæ clara luce coruscant,*
> *Terribilis species, à vulture dirus auaro*
> *Turbat odor syluas, meliusque alterna valet res.*

Ferdinandus Pincianus in loco Senecæ proxime laudato, legit, *linea pennis distincta conterreat*, quod melius formidinis nomen exprimit, quam *contineat*, quod in priore erat & vulgata editione, & puto commodius sic posse legi. Vt & in priori loco legendum, *sic feras lineæ & pinnæ clausas continent*, ex MS. codice, non vt antea, vel nullo, vel vacillante sensu legebatur, *feras lineis & pinnis conclusas contine.* Arrian. Dissertationib. Epicteti lib. 2. cap. 1. in principio, λοιπὸν ἡμεῖς τὸ τῶν ἐλάφων πάσχομεν, ὅτε φοβοῦνται φεύγουσαι αἱ ἔλαφοι τὰ πτηνά, ποῦ τρέπονται, καὶ πρὸς τινὰ ἀναχωροῦσιν ὡς ἀσφαλῆ, πρὸς τὰ δίκτυα ἀναπλεξάσονται. Vertit Iacobus Schegkius Tubingensis: *De cætero autem nobis idem accidit, quod ceruis solet, quæ dum exterritæ fugiunt volucrum insectationem, aliquo se vertunt, & in loca quædam irretita laqueis concedunt.* Deniq; Oppianus non in venatu tantum, sed etiam in piscatu vsum formidinis ostendit lib. 4. Halieutic. v. 576. quem locum vide, ὀρόωσι, videntes inquit.

> Σχοίνους κινυμένας, ἀνεμώλια δείματ' ἔχουσι.
> *Funes agitatos, varios metus habentes.*

At frequentior receptiorque in re venatoria vsus, præter citatos, adde M. Lucanum. lib. 5.

> ———*Sic dum pauidos formidine ceruos*
> *Claudat, odoratæ metuentes aera pennæ.*

Et ambitiosius multo D. Auson. Epist. 5. ad Theonem adscribam quædam, quod nusquam melius ritus venantium expresserit, sic ergo.

> *An cum fratre vagos dumeta per auia ceruos*
> *Circundas maculis, & multa indagine pinnæ?*
> *Aut spumantis apri cursum clamoribus vrges,*
> *Subsidisque fero; moneo tamen, vsque recuses*
> *Stringere fulmineo venabula cominus hosti.*

Sed iam ad canes pergo, quos à gentibus nobiles, venatuique inidoneos existimabant. Marcellus Donatus Ponzanus Comes in dilucidationibus suis in Ammianum Marcellinum pag. 863. Adrian. Turneb. lib. 18. cap. 1. Aduersarior. de quibus quid opus post Gratium, Nemesianum, Ouidium lib. 2. Metamorphos. Oppianum, Senecam in Hyppolyto, & alios dicere? Ego tantum vnicum è Claudiano ponam locum è lib. 3. de Laud. Stilich.

> ———*Variæ formis & gente sequuntur,*
> *Ingenioque canes, illæ grauioribus aptæ*
> *Morsibus, hæ pedibus celeres, hæ nare sagaces.*
> *Hirsutæque fremunt Cressæ, tenuesque lacenæ,*
> *Magnaque taurorum fracturæ colla Britannæ.*

De cæteris canum generibus passim scriptores, de Britannis non adeo vulgatum, cuius tamen nobilitatis indicia etiamnum hodie in Anglicis canibus prodigiosæ magnitudinis, mirantur exteri, & laudarunt veteres. Gratius in Cynegetico.

> A *O quanta est merces, & quanta impendia supra?*
> *Si non ad speciem, mentiturosque decores,*
> *Protinus hæc vna est catulis iactura Britannis.*

Sed expressius Aurelius Nemesianus in Cyneg.

> *Sed non Spartanos tantum, tantumue Molossos*
> *Pascendum catulos, diuisa Britannia mittit*
> *Veloces, nostrique orbis venatibus aptos.*

At Anglorum canum nupera hæc gloria, Scotorũ antiquissima, quibus solis, vt puto, id proprium, feres indefessa indagine, donec comprehenderint, B insequi, tanta pertinacia, vt nec clausæ portæ, nec obiecta flumina remorari possint, quod relatum est à Simone Maiolo in laborioso de diebus canicularibus opere. Et *canum Scoticorum pulchritudinem, velocitatem, laboris patientiam, & audaciam* laudat Hecto. Boethius eiusdem gentis luculenti styli historicus lib. 6. pag. 97. Cui ego nolim credi, nisi idem antiquissimi disertissimique Scriptoris Q. Symmachi probari posset lib. 2. epist. 77. *Vt nunc septem Scoticorum canum probauit oblatio, quos prælusionis* C *die ita Roma mirata est, vt ferreis caueis putaret aduectos.* Et sane ante natum assertorem humani generis anno ducentesimo septuagesimo *Dornadilla Magini filius Scotorum rex*, præcepta venandi scriptis commisit, & subditis suis seruanda proposuit, author est Balæus Sudouolca lib. de scriptorib. Britannicis, & ex eo Andreas Tiraquellus in luculento de Nobilitate commentario: & nostro adhuc æuo leges illæ ceu sacræ obseruantur. Geor. Buchananus Rer. Scoticar. lib. 4. Et fuit semper nostratibus venandi summum D studium. Idem Buchan. in Epithalamio Francisci Valesii & Mariæ Stuartæ regum Franciæ & Scotiæ:

> *Illa pharetratis est propria gloria Scotis,*
> *Cingere venatu saltus, superare natando*
> *Flumina, ferre famem.*

Sed quod Claudianus paulo ante, *canes Cressas, lacenas Britannas* dixit, respexit morem antiquum. Nam *vt in curulibus Græcorum stadiis equæ maiori in pretio*, quod, vt inquit Probus Grammaticus ad lib. E 3. Georgic. *vrinam inter currendum emitteret*, ita canes fœminæ maribus præstantiores ad venatum æstimatæ. L. Apul. lib. 8. Milesiar. *Canes venationis indagini generosæ, mandato cubili residentes, inuadere bestias immittuntur, statimq; solertis disciplinæ memores, partitæ totos præcingunt aditus.* Varius de morte apud Aurelium Macrobium lib. 6. cap. 2.

> *Ceu canis vmbrosam lustrans Gortynia vallem,*
> *Si veteris potuit ceruæ comprendere lustra,*
> *Sæuit in absentem, & circum vestigia lustrans,*
> F *Æthera per nitidum tenues sectatur odores.*

Q. Ennius lib. 10. Annal.

> ———*Animusque in pectore latrat,*
> *Sicuti si quando vinclo venatica aheno*
> *Apta solet canis, forte feram si ex nare sagaci*
> *Sensit, voce sua nictatque vlulatque, ibi acutè.*

Vel vt Georg. Merula legit, & vide Festum lib. 12. in Nictare:

> *Veluti si quando vinclis venatica velox*
> *Apta solet, si forte feram ex nare sagaci.*

L.Sen.Hippolyto Act.5.sc.vlt.

Mæstæque domini membra vestigant canes.

T.Lucret.Carus lib.1.de Rer.Nat.

Namque canes vt montiuagæ persæpe ferai
Naribus inueniunt intactas frunde quietes.
Si semel institerunt vestigia nota viai.

Sic enim recte legendum. Virgil.lib.2. Æneid. *ob-
stupui, steteruntq; comæ*, male in vulgatis editionibus,
Si semel institerint. Idem in venatu Græcorum obser-
uatum. Adæus Smyrnæus vetus poeta in Anthologia
lib.1.cap.33.epigr.33.

Μούναις οὐ πι γυναιξὶν ἐπήκοος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς
συνθήρους σώζειν ἄρτεμις οἶδε κύνας.

*Non solis mulieribus benigna, sed & ipsas vna secum
venantes seruare Diana nouit canes.* In catenis istæ ca-
nes semper, nisi in venatu ipso, sic & omnibus Dianæ
statuis, quæ in compitis, vel templis erigebantur,
appositi in catenis canes, ahæna vincula Ennius su-
pra laudatus appellauit, glossæ Græcolatinæ κλοιός,
Boia, eculeum, item κλοιὸν περιτίθημι: *in Boiam do.* Sic
enim Theodorus Marcilius emendauit, cum antea
esset, *in boia*. vide eum ad legg. Xuirales cap.63. Sed
ibi de cane ostiario, siue domestico, quem ostio alli-
gatum alibi dico, at hic de venatorio cane tantum
agendum. Sidon.Apollinar.Carm.7.v.198.

Tensa catenati submittere colla Molossi.

P.Ouid lib.8.Metamorph.

Vincula pars adimunt canibus.

Aurel.Nemesian. Cyneg. de catulis venaticis.

Sed neque conclusos teneas, neque vincula collo
Impatiens circumdederis.

Claudian.lib.1.in Eutrop.

Dum validus seruare gregem, vigilique rapaces
Latratu terrere lupos; cum tardior idem
Iam scabie laceras dimisit sordidus aures,
Soluit, & exuto lucratur vincula collo.

Illi *vincula* appellant, ego *copulam* nominari me-
mini me legere, quod bini vna copula venaturi con-
iungerentur canes: qui ritus etiamnum hodie obser-
uatur; Æmil. Probus in vita Datamis. *Ornauit et-
iam torque, atque armillis aureis, cæteroque regio cul-
tu, ipse agresti duplicique amiculo circumdatus, hirtaque
tunica, gerens, in capite galeam venatoriam, dextra ma-
nu clauam, sinistra copulam, qua vinctum ante se
Thyum agebat, vt si feram bestiam captam duceret.*
Ouid.lib.5.Trist.eleg.9.

Vtque canem pauidæ nactum vestigia ceruæ
Luctantem frustra copula dura tenet.

Sic enim optime legitur, *luctantē*, quasi vi summa à
socio cane diuelli separarique nitentem. At Hercu-
les Ciofanius aliter, sed minus recte legit.

Latrantem frustra copula dura tenet.

Idem Ouid.lib.7.Metamorph.fab.27.

Illa leui velox superabat retia saltu,
Summaque transibat positarum lina plagarum,
Copula detrahitur canibus, quos illa frequentes
Effugit.

Sed quum eo deuentum sit, de venatione non gra-
uabor quædam adferre, non ignarus multa docte ex
variis authoribus vtriusque linguæ, Andream Tira-

A quellum super re ista digessisse in Commentario de
Nobilitate, quem non exscribo. Iul.Poll.in præfat.ad
lib. Onomast. 5. venatum heroicum & regium ap-
pellat studium, καὶ πρὸς εὐσωματίαν ἅμα καὶ εὐψυχίαν
ἀσκεῖ, καὶ ἔστιν εἰρηνικῆς τε καὶ καρτερίας ἅμα καὶ πολεμικῆς τόλ-
μης μελέτημα, πρὸς ἀνδρείαν φέρον, ῥωμαλέον τε εἶναι γυμ-
νάζει, καὶ ποδώκυν, καὶ ἱππικὸν, καὶ ἀγχίνουν, καὶ φιλεργόν. *Et
ad corporis animique bonam constitutionem confert, est-
que tam placidæ fortitudinis, quam militaris audaciæ
specimen, ad virilitatem vtile, & exercitatione reddit
B robustum, celerem, equestrem, solertem, & laboriosum.*
Consule Ioachimum Zehnerum in sacris adagijs M.
Tull.lib.2.de Nat.deor. *Venatione ferarum nos exer-
ceri ad similitudinem bellicæ disciplinæ. Et Pelopidas ru-
dimenta militiæ à venatu auspicatus est*, Plut. in eo. Et
Alexander *dies totos à prandio in eo absumebat.* Et Phi-
lopæmenes *à militia cessans, ei incumbebat.* Eodem
Plutarcho authore, neque minus Aristoteles *iustam
gerendi belli occasionem cum venatorijs exercitijs* con-
iungit, lib.1.Politicor.cap.4.in fine. Et in Republi-
C ca Platonis lib.7. in fine, adolescentibus istiusmodi
studium commendatur, nec minus heroicis tempo-
ribus à venatu laudabantur, Scamander lib. 5. Iliad.
in principio. & Telemachus centum viginti cani-
bus comitatus in concionem procedit libro 4. O-
diss. principio: vt de eius vsu illo sæculo dubitari
non possit. id cur fieret habes apud Horatium lib.1.
epist.18.

——*Opus vtile famæ,*
Vitæque & membris.

D Pari studio Romani, Græci, & Persæ id operis af-
fectarunt. de Romanis certum, nam *magna cogitatio-
nis eruditæ inde sunt incitamenta.* C. Plin.Iun.lib.9.ep.
10. Et inter rei rusticæ commoda, & laudes id recen-
set Horatius Epodon od.2.lib.2. Sat.6. vt non alius
fuerit priscis victus, quam qui quæreretur inde. Virg.
lib.8.Æneid.v.316.

——*Asper victu venatus alebat.*

L.Sen.epist.90.

Tunc laqueis captare feras, & fallere visco
E *Inuentum, & magnos canibus circundare saltus.*

Et de Anthemio Aug. Sidon. Apollinar. Carm.2.
v.145.

Inuentas agitare feras, & fronte latentes
Quærere, deprensas modo claudere cassibus arctis.

De Persis non minus indubitatum, quum extet
apud M. Iunianum Iustinum lib.1. in historia Astya-
gis & Cyri, & Xenophontem lib.1. Pædiæ in limine.
C.Tacit.lib.2. Annal. eadem de Parthis; *Accendebat
dedignantes & ipse diuersus à maiorum institutis, raro
F venatu, segni equorum cura, quoties per vrbes incederet,
lecticæ gestamine.* Qui multa cupis, adi ad Brissonium
de Regio Persar.princ. lib.2. vnicum addam è Clau-
diano locum, quem correxi ex fide MS. mei optimi
lib.1. de Laudib. Stilichonis, qui ad Persas legatus
missus venandi curam prætulerat:

Si quando socijs tecum venatibus ibant,
Quis Stilichone prior ferro penetrare leones
Cominus, aut longe virga transfigere Tigres.

Lege mecum:

——*Longe virgatas figere Tigres.*

Nam *tigres virgatæ* sunt maculis, instar virgarum transuersis, distinctæ, quod emendatum ab eruditissimo Iusto Lipsio animaduerti, lib. 4. Poliorceticon cap.6. Fauet huic lectioni ipse poeta lib.3.de Raptu.

——*Fremit illa marito*
Mobilior Zephyro, totamque virentibus iram
Dispersit maculis.

Idem in præfat.ad lib.2 de Raptu:

Concordes variæ ludunt cum tigride damæ.

Sil.Italic.Punicor.lib.5.

Caucaseam instructus virgato corpore Tigrim.

L.Seneca Hippolyto. Act.1.in choro:

Tum virgatas India tigres
Decolor horret.

Est & alius locus apud eundem deprauatus de 6. Hon.consul.cui medela adferenda:

Nec solis hic cursus equis, assueta quadrigis
Cingunt arua tigres, subitæque aspectus arenæ
Diffundit libycos aliena valle cruores.

Cum sensum videret non constare, coniecit Iosephus Scaliger Isag.2.in M.Manilium, debere legi:

——*Assueta quadrigas*
Cingit raua tigris.

Vt color tigridis designetur, qui rauus est, vnde Horatio dictum lib.3.od.37.

Raua decurrens lupa.

Sed ad Dianam redeo, quæ summa in veneratione & dignatione olim erat, vt solemne Iusiurandum per illam conciperetur, Plautus apud Ioannem Meursium correctus in hanc rem Criticar. Exercitationum parte 1.cap.5.

Insuper O P S.nominabatur, non quidem illa quæ *Saturni uxor*, seu *Rhea* aut *Cybele* audit, sed quæ parturientibus pariter ac venatoribus præerat, dicta fuit ἐλαφηβόλος *ceruipeta*, Plutarchus lib.de solertia animalium. D. Augustin. de Ciuit. dei lib.4.cap.11. *Ipse Lucina quæ à parturientibus inuocetur, ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ, vt vocetur Opis.* Non ergo à perspicacitate visus, qui venatori necessarius, sed ab auxilio, quod hominibus præstat sublatis noxiis bestiis, vel ope puerperis exhibita, id nominis est consequuta. Seru.ad ver.325.lib.6. Æneid. Scholiast. Callimachi ad hymnum 3. Aurel. Macrob. lib.5. Saturnal. cap.22. *Alexander Æ tolus poeta egregius, in eo libro qui scribitur Musæ, refert quanto studio populus Ephesius dedicato Dianæ templo, curauerit præmijs propositis, vt qui tunc erant poetæ ingeniosissimi in deam carmina diuersa componerent. In his versibus, non comes* Dianæ sed ipsa *Diana Opis vocata est.* Subiungit deinde Alexandri carmina quædam. Eadem Seruius ad lib.11. Æneid. *Ops terra est vxor Saturni, quam Græci Rheam vocant, sane & hoc nomen ipsius Dianæ fuit.* Sed Virgilius Comitem tantum non vero ipsam Dianam facit lib.11.Æneid.citato:

Velocem interea superis in sedibus Opim
Vnam ex Virginibus sociis, sacraque caterua
Compellat---n-Latonia.

A Denique *Bubastis* dicta Diana, ab oppido Ægypti nobili, vbi colebatur. Stephan.lib.de vrbib. Nicomachus Gerasinus in Theocriticis, vt sit mirum Iuuenalem Satyra 15.v.8. dixisse.

Illic cæruleos, hic piscem fluminis, illic
Oppida tota canem venerentur, nemo Dianam.

Vbi reponunt, meo iudicio recte:

Illic æluros, hic piscem fluminis.

Mirum, inquam cum constet Dianam ab Ægyptijs *nomine Bubastidis cultam.* Vet. scholiast. Antho-
B log. libro 1. cap. 70. Epigr. 3. & ibidem Nicarchus poeta:

οὕτω βούβαστις καταλύεται, εἰ γὰρ ἑκάστη
τέξεται ὡς αὐτή, τίς θεοῦ ἐστι λόγος;

Vertit Eilhardus Lubinus. *Sic autem Diana euertitur, si enim vna quæque pariet vt hæc, quænam deæ est ratio?* Herodot.lib.2. μάλιστα ἡ ἐν βουβάστι πόλις ἐξεχώσθη, ἐν τῇ καὶ ἱερόν ἐστι βουβάστιος ἀξιαπηγητότατον. *Præcipue in vrbe Bubasti, vbi terra exaggerata, in qua vrbe templum est Bubastis* (sequitur glossema in interpretatione
C Laurentij Vallæ, *quæ nostra lingua Diana dicitur*, glossema, inquam, quia verba illa à codice græco absunt) *omnium maxime memorabile.* Sed clare idem Herodot. in sequentibus pag.171. Αἰγυπτιστὶ δὲ Ἀπόλλων μὲν ὧρος, Δημήτηρ δὲ Ἶσις, Ἄρτεμις δὲ βούβαστις. *Ægyptiace quidem Apollo Horus dicitur, Ceres Isis. Diana Bubastis.* Ouidius tamen lib.9. Metamorphos. fab. vlt. non ipsam *Dianam Bubastim* facit, aut Isidem, sed vnam ex Isidis comitibus:

——*Cum qua latrator Anubis,*
D *Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis.*
Quique premit vocem, digitoque silentia suadet:
Sistraque erant, nunquamque satis quæsitus Osyris,
Plenaque somniferis serpens peregrina venenis.

Et *bubastia* apud Gratium in limine Cynegeticon interpretor sacrificia Ægyptiaca seu Isidi, seu Dianæ offerri solita. Sic enim ille:

Vix operata suo sacra ad Bubastia lino
Velatur sonipes æstiui turba Canopi.

E

CAP. VIII.

De Sole & Luna.

APollini & Dianæ subiecimus Solem & Lunam, qui quamuis iidem sint, quia tamen superstitio Ethnica nonnunquam eos distinxit, ideo etiam nobis seorsim dicendum. Fuerunt Sol & Luna filij Theæ, siue Matris magnæ & Hyperionis, si Diodoro credimus, qui libro 4. Antiquitatum, cap.5. hæc scribit:
F Regina filia Titeæ prior annis, prudentiaque & virtute reliquis præstantior, in gratiam matris fratres omnes educauit, eoque magnam aiunt Matrem appellatam. Postea vero quam pater post obitum ad Deos transiit, communi populorum fratrumque consensu regnum cepit, adhuc virgo, cum nulli antea nupsisset. Postmodum cupiens filios relinquere successores regni, vnum ex fratribus Hyperionem virum sumpsit: ex quo duos peperit liberos, Solem & Lunam. Quorum formam prudentiamque admirantibus

rantibus ſingulis, tradunt fratres prolis inuidia motos, veritoſque, ne quando imperium ad Hyperiona perueniret, ſcelesto facinore excogitato, fratrem communi conſilio obtruncaſſe. Solem adhuc puerum in flumen Eridanum proiectum, ſuffocatum eſſe. Qua re vulgata Luna præter modum fratrem diligens, ex tecto ſe præcipitauit. Matri quærenti iuxta flumen corpus, cum in ſomnium incidiſſet, viſum per ſomnium eſt, à Sole ſe conſolari, rogarique ne lugeret natorum mortem. Nam homicidas meritum eſſe ſupplicium paſſuros: ſe vero ac ſororem quadam Dei prouidentia futuros immortales. Nam ignem cœli ſacrum antea vocatum Solem ab hominibus appellandum fore: quæ vero Mena prius diceba-tur, Lunam. A ſomno experrecta, cum omnibus tum ſomnium, tum infortunium ſuum narraſſet, filios vt Deos coluit, ipſa innupta viuens. Poſtmodum in inſaniam verſa, cymbala, tympanaque quatiens, edito ſonitu, ſparſis crinibus per patriam errabat. Quo aſpectu miſero obſtupebāt homines. Cum vero ſinguli eius dolori miſererentur, quidam corpus ſuſtinerent, maximo imbre coorto, continuoq; fluminum caſu Reginam aiunt diſparuiſſe. Quare admiratus populus, Solis Lunæque nomen ad aſtra tranſtulit, matrem etiam Deam exiſtimauit. Et erecta ara cymbalis ac tympanis, cæteriſque rebus illius geſta imitatus, ſacra illi, & Deorū honores inſtituit. Dictus autem eſt Sol, vel quia ſolus ex omnibus ſideribus ſit tantus: vel quia cum eſt exortus, obſcuratis omnibus ſolus appareat. Luna à Lucēdo nominata eſt, eadem eſt Lucina. Cic. lib. 2. de nat. Deor. Primus Soli & Lunę ædes Romæ conſecrauit T. Tatius Sabinorum Rex, Ter. Varrone, & Dio. Halicarnaſſæo auctoribus. Poſtea etiam aliæ iis ædificatæ commemorantur in deſcriptione XIV. regionum Vrbis, tria Solis templa, ex quibus vnum eſt templum Solis Heliogabali, quod condidit Imper. Antonius Varius Heliogabalus in monte Palatino, eo loco vbi prius fuerat ædes Orci. Colebatur is Heliogabalus in Syria, cuius Sacerdos cum aliquando fuiſſet Antonius, poſtea Imperator factus, Romæ etiam ipſius inſtituit cultum, ita vt omnia omnium aliorum Deorum myſteria, & ſacra etiam ad hunc vnum vellet transferri: qua de re Lampridium loquentem audiamus: Vbi primum, inquit, Antonius ingreſſus eſt Vrbem, Heliogabalum in Palatino monte iuxta ædes Imperatoris conſecrauit, eique templum fecit, ſtudens & Matris typum, & Veſtæ ignem, & Palladium & ancylia, & omnia Romanis veneranda in illud transferre templum: id agens, ne quis Romæ Deus, niſi Heliogabalus coleretur. Dicebat præterea Iudæorum & Samaritanorum religiones, & Chriſtianam deuotionem illuc transferendam, vt omnium culturarum ſecretum Heliogabali ſacerdotium teneret. Hæc ille. Collocatur hoc templum à P. Victore in regione Vrbis X.

Lunæ etiam templa tria, ædicula vna, referuntur. In monte Auentino magnum templum Lunæ fuit. Fuit item templum in Capitolio, & in mōte Palatino templum Lunæ noctilucæ fuis, in quo noctu lumina

A ſolebant accendi. Vnde etiam noctiluca dicitur, teſte Varrone. Tantum de his.

Ad Cap. VIII.

PARALIPOMENA.

De Sole & Luna; Poteſtate, & cognominibus.

D OMnes deos ad *Solem* referri, ſeu *Apollinem*, omnes deas ad *Lunam* notum ex Mythologis, & docuit Aurelius Macrobius lib. 1. Satur. cap. 17. Ego tantum hic docebo *Solem in Oriente ſpecie leonis, nomine Mithræ cultum*; ſi prius dixero Anaxagoram cenſuiſſe *ſolem ignitum eſſe lapidem Peloponneſo maiorem.* Suidas in voce Μύδρος. Luctatius Placidius ad verſum vltimum lib. 1. Thebaidos Statianæ: *Perſæ in ſpelæis ſolem colunt, & hic ſol proprio nomine vocatur Mi-*
C *tra: eſt autem ipſe ſol leonis vultu, cum thiara perſico habitu, & vtriſque manibus bouis cornua comprimens. quæ interpretatio ad Lunam dicitur, quæ indignata ſequi fratrem, occurrit illi, & lucem ei obſcurat, nudauit autem myſteriorum partem, ſol ergo quaſi lunam minorem docens,* (malim, *ducens*) *ideo taurum torquet, mire autem cornua poſuit, vt lunam manifeſtius poſſet exprimere, non animal, quo illa vehi figuratur, ſed quia locus non eſt deorum iſtorum ſecreta, iuxta tenorem internæ Philoſophiæ diſſerere, de figuris tamē, quibus creditur, paucis dicamus.*
D *ſol eſt ineffabilis, quia principale ſignum inculcat, & frenat, leonem ſcilicet, idcirco & ipſe hoc vultu fingitur, vel quod hic deus cæteros ſui numinis & potentiæ impetu excellat, vt inter reliquas feras leo, vel quia ſit rapidum animal: luna vero quia propius tauro adhæret, adducitq;, ideo vacca figurata eſt. Cæterum diuini & regij iſti dij, vt comparentur in orbe, ſic ſunt expertes mortalis figuræ, tā hominis, quam belluæ, non habentes initium, terminum, vel quod interpoletur medium, vt dij minores, & reliqui, vt ſupra, mox turba vagorum ſemideum, id enim ratio*
E *æternitatis expoſtulat.* Hæc ille, docte, & pie, ſed propius ad communem vſum ſenſumq; antea ſcripſerat. *Simulachrum eius fingitur reluctantis tauri cornua retentare, quo ſignificatur lunam ab eo lumen accipere, cum cœperit ab eius radijs ſegregari.* Ipſum audiamus Papinium:

——Seu te roſeum Titana vocari
Gentis Achæmeniæ ritu, ſeu præſtat Oſyrim
Frugiferum, ſeu Perſæi ſub rubibus antri
Indignata ſequi torquentem cornua Mithram.

F Iul. Firmic. de Errore profan. Rellig. *Hunc Mithrā dicunt, ſacra vero eius in ſpeluncis abditis tradunt, vt ſemper obſcuro tenebrarum ſquallore demerſi, gratiam ſplendidi ac ſereni luminis.* D. Hieron. epiſt. ad Lætam. *Gracchus ſpeluncam Mithræ ſubuertit.* Porphyrius Commentario de Nympharum antro. *Primus Zoroaſtes apud Perſas, vt narrat Eubulus, ſpeluncam naturæ factam in Perſia montibus conſecrauit, in honorem rerum omnium authoris, & parentis Mithræ, vt per ſpeluncam ſignificaret mundum à Mithra conditum.* Heſychius

Grammatic. Μίθρας ὁ ἥλιος παρὰ Πέρσαις. *Mithra sol apud Persas.* Strabo Amasen. lib. Geograh. 15. pag. 847. τιμῶσι τὸν ἥλιον ὃν καλοῦσι μίθραν. *Venerantur* (Persæ) *solem, quem appellant Mithram.* Q. Flor. Tertullian. lib. de Baptismo: *Nam & sacris quibusdam per lauacrum initiantur, Isidis alicuius aut Mithræ, ipsos etiam deos lauationibus efferunt, huius sacerdotes milites vocabantur.* Idem lib. de præscript. aduersus hæret. *Tingit & ipse quosdam vtique credentes & fideles suos, expiationem delictorum de lauacro repromittit, & sic initiat Mithræ, signat illic in frontibus milites suos.* Idem lib. de Corona militis in fine, *Quum Mithræ miles in castris, in spelæis tenebrarum initiatur, coronam interposito gladio sibi oblatam quasi mimum martyrij, de hinc capiti suo accommodatam, monetur obuia manu capite depellere, & in humerum transferre, dicens Mithram esse coronam suam, atq; exinde nunquam coronatur, id quod in signum habet ad probationem sui, sicubi tentatus fuerit de sacramento, statimq; creditur Mithræ miles, si deiecerit coronam, si eam in deo suo esse dixerit. Et quia statua leonina effigie erat, iidem mystæ leones etiam vocitabantur.* Idem Tert. lib. 1. aduersus Marcionem. *Sicut aridæ & ardentis naturæ sacramenta leones Mithræ Philosophantur.* Qui plura cupis, consule Lilium Gyraldum Ferrariensem de dijs gentilib. Syntagm. 7. Æl. Lampr. in Commodo. *Sacra Mithrica homicidio vero polluit, cum illic aliquid ad speciem timoris vel dici vel fingi soleat.* Q. Curtius de Gest. Alex. lib. 4. *Mithram sacrumq; & æternum inuocans ignem.* Sic enim optime legitur ex fide MSS. codicum, obseruante Ioanne Bernartio: alij male, *Solem & Martem.* Principium denominationis forte defluxit à *Mithre* quodam qui *Heliopoli* vel in *Solis vrbe* regnauit. C. Plin. lib. Natur. hist. c. 8. cuius tantus deinceps cultus, vt per eum Persarũ reges iurarẽt. Æl. var. hist. lib. 1. c. 33. Artaxerxes obtestatur νὴ τὸν Μίθραν. *per Mithram* Iustus Vulteius, *per Solem*, vertit. Locus est insignis Martiani Capellæ de Nupt. Merc. & Philologiæ, varia solis cognomina complectens, quem idcirco apponam:

Hunc Phœbum perhibent prodentem occulta futuri,
Vel quia dissoluis nocturna admissa Isæum,
Te Serapin Nilus, Memphis veneratur Osyrim,
Dissona sacra Mitram, Ditemq; feruntq; Typhonem,
Atys pulcher item, curui & puer almus aratri,
Ammon & arentis Libyes, ac Biblius Adon,
Sic vario cunctus te nomine conuocat orbis.

Denique vetus & marmor.

PERSIDICIQVE. MITRÆ. ANTISTES. BABILONIE. TEMPLI. & aliud.

DEO. SOLI. INVICTO. MITRÆ. FL. SEPTIMIVS.
ZOSINVS. V. P. SACERDOS, DEI. BRONTONTIS.
ET ÆCATÆ. HOC. SPELÆVM. CONSTITVIT.

PARALIPOMENA DE LVNA.

Veneficiis, nocturna gesta ei adscripta, expiatio fluxus, & deliquium.

Neç quicquam de *Luna*, nisi Romæ fuisse cultam & *Nocti luca* nomine templum in Palatino monte habuisse. Interpretes Q. Horatij ad od. 6. lib. 4 atque aliud in Auentino. P. Victor. in reg. 13. T. Liu. 4. Dec. lib. 10. in principio. P. Ouid. lib. 3. Fastor. in fine.

——*Auentino luna colenda iugo.*

Neque minus apud Græcos solemni religione obseruata, fana ei erigebantur: Et quoties naturali defectu laborabat, toties veneficijs deduci credebant, ideoque & cymbala omnis generis, ne illa veneficarum magicas incantationes audiret, pulsabant. Quanquam scio alios id amoribus, non magicis artibus adscribere. Q. Catull. epigr. 63.

Vt Triuiam quondam per latmia saxa relegans
Dulcis amor gyro detinet aereo.

At reuera ne incantatrices exaudiret magas, cymbala pulsabant, longa est Plutarchi narratio in vita Pauli Æmilii, & in præcept. Connubial. ad finem pag. 145. vet. Scholiast. Iuuenalis ad Sat. 6. v. 44. *Sonitum fieri adsolet quando luna deficit.* Petron. Satyrico pa. 100. *Solent, inquit, hæc fieri, & præcipue in hac ciuitate, in qua mulieres etiam lunam deducunt.* Lutat. Placid. ad v. 106. lib. 1. Thebaidos Statianę: *Pagani magicis artibus credebant lunam posse mutari.* Idem ad v. 687. li. 6. Thebaid. *Sic sibi insana hominũ & stulta persuasio vindicat, quod carminibus lunam cœlo eripiant.* Et deinde, *ad opinionem hominum retulit, quod arbitrentur deficienti lunæ auxiliari, si æra percutiant.*

Atque ita perpetuo poetæ audiendi. Sext. Propert. lib. 1. eleg. 1.

At vos deductæ quibus est fallacia lunæ,
Et labor in magicis sacra piare focis.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 8.

Cantus & è curru lunam deducere tentat,
Et faceret, si non æra repulsa forent.

Melius sic, quam in antiqua editione Vicentina.

Cantus & è curru deducere lumina tentat.

M. Martial. lib. 9. epigr. 30.

Quæ nunc Thessalico lunam deducere rhombo,
Quæ sciet hos, illos, vendere lena thoros.

Et lib. 12. epigr. 57.

Dicet quot æra verberent manus vrbis,
Cum secta Colcho luna vapulat rhombo.

In M.S. Pulmani aliter, & forte rectius concipiebatur:

Cum secta Colcho luna vapulat bombo.

Pet. Apollon. Collatius de Excidio Hierosolymitano lib. 1.

Candida nec magicas artes, inimicaque verba
Passa, nec à radiis, terræ molimine, fratris
Intercepta sui, bissenas Delia noctes
Horruit, & fusca texit caligine vultum.

Et eodem libro post:

——— *Quantum pauidæ succurrere lunæ*
Certantes populi tinnitibus æris acuti
Ingeminant, surdasque deæ nituntur ad aures,
Thessalicum ne carmen eat, detractaque cælo
Suppositas lato terras simul obruat orbe.

M. Manil. Astron. lib. 1. in principio:

Sed prius Eoæ quærunt tua lumina gentes,
Seraque in extremis quatiuntur gentibus æra.

Clau-

Claudian. lib. in Ruff. de bello Getico: A

——*Quo Thessala cantu eripiat lunare iubar.*

Vnde constet Thessalas veneficas ab antiquitate celebrari, vt est apud eundem:

Nec credunt vetito fraudatam sole sororem
Telluris subeunte globo, sed castra sequutas
Barbara, Thessalidas propriis lunare venenis
Incastare iubar.

L. Sen. in Medea Act. 4. sc. 2.

Inque auxilium pretiosa tuum
Dictyma sonent æra Corynthi. B

Idem in Hippolito Act. 2. in Choro:

At nos solliciti lumine turbido,
Tractam Thessalicis carminibus rato
Tinnitus dedimus.

P. Ouid. lib. 7. Metamorphos. fab. 2.

Te quoque luna traho, quamuis Temesæa labores
Æra tuos minuant.

Et lib. 12. fab. 4.

Mater erat Mycale, quam deduxisse canendo C
Sæpe reluctantis constabat cornua lunæ.

D. Iuuenal. Sat. 6. v. 441.

Vna laboranti poterit succurrere lunæ.

Papin. lib. 6. Thebaid. v. 686.

Sic cadit attonitis quoties auellitur astris
Solis opaca soror, procul auxiliantia gentes
Æra crepant, frustraque timent; at Thessala victrix
Ridet anhelantes audito carmine bigas.

Idem corrigendus lib. 1. Thebaid.

——*Qualis per nubila Phœbus* D
Atracia rubet arte color.

Legendum omnino ex fide MS. codicis.

Atracia rubet arte labor.

Nam per artem *Atraciam* Thessalonica incantamenta intelligit. Notissimum quippe infamem maxime fuisse veneficiis Thessaliam, vel ex L. Apuleio lib. 1. Milesiar. Itaque defectum lunæ per colorem rubescentem explicare nō potest commode, quum deliquium illud non *ruborem*, sed verius *pallorem* inducat. Optime ergo per laborem expressit Virgil. lib. 2. E Georgic.

Defectus solis varios, lunæque labores.

Quod ex Stesichori & Pindari sententia diligentissime, vt omnia alia, traditum est à C. Plinio lib. 2. Nat. hist. c. 9. 12. Sidon. Apollinar. Carm. 15. v. 80.

Defectum vt Phœbi, necnon lunæque laborem.

Denique C. Petron. in Satyrico pag. 108.

Quid leuiora loquar? luna descendit imago
Carminibus deducta meis.

Hæc variis impositis nominibus, secundum naturæ suæ conditionem; modo *cornuta*, modo *plena*, modo *minuens* appellabatur: & quod cornuta vocaretur, omnes poetæ passim. Ouid. Ep. 2. Phyll. Demop. F

Cornua cum lunæ pleno semel orbe coissent.

Valer. Flacc. lib. 4.

——*Plenæ referentem cornua Phœbes.*

M. Lucan. lib 5. v. 595.

——*Seu Phœbum videat, seu cornua lunæ.*

Sedul. Scotus lib. 2.

Qui solem radiis, ac lunam cornibus imples.

Plenam autem *lunam* pulchritudinis typum esse volebant, & quemadmodum illa nubibus interiectis nonnihil tegi obumbrariq; solet, ita nimbis seu limbis formosarum frontes vinctas legimus. Petron. Satyr. pag. 97. *Delectata illa risit tam blandum, vt videretur mihi plenum os extra nubem Luna proferre.* Arnobius lib. 2. contra gentes; *Laminas pertunderent auriũ, imminuerunt frontes nimbis, fuligine oculos obumbrarent.* In vulgatis editionibus habetur, *frontes imminuerent Limbis*, sed ita Ioannes Meursius legit parte 1. Criticar. exercitationum. Et est par locus apud Seruium ad illud lib. 2. Æneid.

——*Tritonia respice Pallas*
Incedit limbo effulgens & Gorgone sæua.

Legi potest, *nimbo effulgens.* Licet antiqua lectio non sit reiicienda. *Limbus* enim *tenia* est, seu vinculum fronti tegendæ. Claudian. de consulatu Manlii Thodori:

Continuo frontem limbo velata pudicam.

Scio & vestis extremam oram *limbum* vocari, seu virilis, seu muliebris. de virili Stat. lib. 6. Thebaid. 540.

——*Mæonio circumflua limbo*
Pro meritis Admete chlamys.

De muliebri, idem de Achille fœminæ vestem induente lib. 1. Achilleid.

Et picturato cohibet vestigia limbo

Vnde & *limbolarij* artifices, qui Limbos conficiebant, vt iam obseruatum ex Aulularia Plautina. Trebell. Pollio in Zenobia: *Galeata ad concionem processit cum limbo purpureo.* Et de qualibet veste Ouid. lib. 6. Metamorph. fab. 3.

Vltima pars telæ tenui circundata limbo.

Sed redeo in orbitam, *limbata* ergo *frons*, id est, pulchra, limbo obducta, nimbata, quæ lunam imitatur se exerentem extra nubem, Plaut. in Pœnulo.

Quam magis aspecto, tam magis est nimbata.

Q. Horat. lib. 1 Sat. 8.

Nec prohibere modo, simulac vaga luna decorum
Protulit os.

Claudian. de Serena & Maria filia iam despondenda Honorio principi in Epithalamio eius.

Hæc modo crescenti, plenæ par altera Lunæ.

Corrip. African. lib. 2. Num. 3.

It sacrum comitata latus pulcherrima proles,
Luce sua plenam quæ possit vincere lunam.

Minuens luna, id est, decrescens, nota est fabula, quam prodidit Plutarchus in Symposito sapientum, lunam à matre petiisse *tunicam sibi congruentem*, siue χιτώνιον σύμμετρον, & illã respondisse, καὶ πῶς σύμμετρον, ὑφήνω, νῦν μὲν γὰρ ὁρῶ σε πανσέληνον, αὖθις δὲ μηνοειδῆ, ποτὲ δὲ ἀμφίκυρτον. *Quomodo congruum possim, cum te iam plenam, mox in cornua attenuatam, rursus dimidio orbe videam?* Fulgent. lib. 1. Mythol. de Sole; *Quia occidendo & renascendo semper est iunior, sic vt quod nunquã in sua virtute deficiat, vt luna quæ crescit & minuitur.*

Sedul. lib. 1. sacri operis de Idolorum cultoribus:

Sed Luna quoque vota ferunt, quam crescere cernunt
Et minui, stellisque litant.

Corip. in præfatione sua:

Ardua suspiciens minuentis cornua Lunæ.

Sic enim correxi ex Virgilio & Ouidio, quum antea legeretur, *suscipiens*, hic lib. 9. Æneid.

Suspiciens altam Lunam.

Ille lib. 1. Trist. eleg. 3.

Hanc ego suspiciens, & ab hac Capitolia cernens.

Certe in concipiendis votis oculos manusque in cælum tẽdere ac erigere solebant, tanquam deos voti testes facturi, ac præsertim solem & lunam, notauit Alexander Brassicanus in lib. 2. Saluiani de Iud. & prouid. ex Aristotele lib. de Mundo. Claudian. lib. 2. in Ruffin.

———Tandem indignatus ad astra
Extollit palmas.

Et proprie *Luna decrescens*, dicebatur *minui*, Corip. African. lib. 2. Num. 2.

——Cornua lunæ
Paulatim minui, paulatim crescere iussit.

Hoc illud est, quod *damnum* vocat. Scholiast. Theocriti. Ianus Mellerus in spicilegio. A. Gel. li. 20. cap. 7. *Eam ob causam esse dicunt sacerdotes Ægyptij, cur Pelusiothæ cæpe non edant, quia solum olerum omnium contra lunæ acta* (lege *aucta*) *atque damna, vices minuendi atque augendi habet contrarias.* Iul. Firmic. Matern. Iunior, causarum olim patronus (vt est in præfatione ad lib. 4.) præfat. ad lib. 1. Mathes. *Quid lunæ velox motus, assiduaque luminis vel augmenta, vel damna.* M. Manil. lib. 2. Astron.

Et cum damna tuas imitantur Delia vires.

Sidon. Apollinar. Carm. 15. v. 41.

Quid noctis lucisque vices, quid menstrua lunæ
Incrementa parent, totidem cur damna sequantur?

Cl. Claudian. de 6. Honor. consul.

———Nudataque littora fluctu
Deserit, Oceani lunaribus æmula damnis.

Damna hæc siue decrementa regere cursus maris fluentis, vel refluentis creditum. C. Iul. Solin. Polyhist. cap. 26. *At ij qui siderum sequuntur disciplinam, contendunt meatus istos commoueri lunæ cursibus, adeo vt sic vicissitudines inter maciem aquarum & plenitudinem respiciant ad auctus eius vel defectiones.* Phauorinus Philosophus apud A. Gellium lib. 14. cap. 1. *Æstus Oceani cum lunæ curriculo congruit.* Philosophantium citare placita nihil iam opus. poetæ passim. Lucan. lib. 10. Pharsaliæ v. 216.

———Vt Oceanus lunaribus incrementis
Iussus adest.

Sil. Italic. lib. 2. Punicor.

Cymothoes ea regna vagæ pelagique labores
Luna mouet, luna immissis per cærula bigis
Fertque refertque fretum, sequiturq; reciproca Thetis.

Ioan. Iouian. Pontan. lib. 1. Vranies:

Quod varij maris accessus, varijque recessus
Ostendunt.

Sidon. Apollinar. carm. 22. v. 107.

At cum summotus lunaribus incrementis
Ipse Garumna suos in terga recolligit æstus.

Claudian. paneg. de consul. Theodori.

——Tumidos qua luna recursus
Nutriat Oceani.

A Erat & *luna bellorum præses*, quod inanimaduersum hactenus fuit adeo vt victores arma captiuorũ hostium ei cremarent. T. Liu. 5. Decad. lib. 5. *Cætera omnis generis arma cumulata in ingentem aceruum, precatus Martem, Mineruam, lunamque matrem & cæteros deos, quibus spolia hostium dicare ius fasque est, ipse imperator face subdita succendit deinde circumstantes tribuni militum, pro se quisque ignes coniecerunt.* Sic enim legendum est, non vt Adriano Turnebo lib. Aduersar. 16. c. 20. visum est legere, *Luamq; matrem*, quam

B ille à *luendo*, hoc est, *expiando*, vult dici. Sed retinenda vulgata lectio, quippe multa noctis & lunæ præsidio aggrediebantur exercituum duces. Titus ille Quintius apud Liuium 4. Dec. lib. 2. *Nocte itinera fieri iubet, & pernox erat luna.* Quia vt manifeste victoriæ sol, ita furtiuæ erat dux luna. Neque omittendum, quod eodem authore T. Liuio prodicum 5. Decad. lib. 4. *Sulpitius Gallus tribunus militum secundæ legionis, qui prætor superiori anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis, pronuntiauit nocte proxima, ne*

C *quis id pro portento acciperet, ab hora secunda vsque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse, id quia naturali ordine statis temporibus fiat, & sciri ante, & prædici posse: itaq; quemadmodum solis lunæque certi & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente & exiguo cornu fulgere lunam, non mirarentur: ita ne obscurã quidem, quum condatur vmbra terræ, trahere id in prodigiũ nõ debere. nocte quam pridie nonas septembres insequuta est dies, edita luna cũ defecisset, Rom. militibus Galli prope sapientia diuina videri Macedonas, vt triste prodigium,*

D *occasum regni, pernitiemq; regni portendens monuit: nec aliter vates, clamor, vlulatusq; in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit.* Neque vnquam sine castrorum tumultu lunæ deliquium contigisse est animaduersum. Celebre exemplum apud C. Tacitum lib. 1. Annal. *Noctem minacẽ & in scelus erupturam fors leniuit, nam Luna clariore pæne cælo visa languescere, id miles rationis ignarus, omen præsentium accepit, ac suis laboribus defectionem sideris adsimilans, prospereque cessura quæ peragerent, si fulgor & claritudo deæ*

E *redderetur: igitur tubarũ sono, æris cornuumque concentu strepere, vt splendidior, obscuriorue, lætari, mærere. At postquam obortæ nubes officere visui, conditamq; creditũ tenebris, vt sunt mobiles ad superstitionem perculsæ semel mẽtes, sibi æternũ laborẽ portendi, sua facinora lamentãtur deos auersari.* Ergo & victoriarũ futurarũ certa à Lunæ aspectu ducebantur præsagia, vt defectus eius exitium, clarus fulgor prosperos euentus denotaret.

Quare & noctis lunæque præsidio Troia à Græcis capta. vbi non parua difficultas, meo iudicio oritur.

F Nam Seruius Maurus ad v. 255. lib. 2. Æneid. *Et sciendum septima luna captam esse Troiam, cuius simulachrum apud Argos est, quod relata victoria constitutum est, ab imagine eius, quæ tunc erat diuidua orbis re.....* & P. Maro ipse loco prius laudato.

Iamque Argiua Phalanx instructis nauibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica silentia Lunæ
Littora nota petens.

Vult Virgilius Troiam captam Luna silente, hoc est noua Luna, aut quum exiguus eius esset fulgor. id ip-

id ipsum est quod septimam Lunam appellat Seruius: at C.Petronius in Satyrico pag.45.plena Luna Troiæ halosin contigisse cecinit his verbis:

Iam plena Phœbe candidum extulerat iubar,
Minora ducens astra radianti face,
Cum inter sepultos Priamidas nocte & mero
Danai relaxant claustra, & effundunt viros,
Tentant in armis se duces.

Denique inter prodigia habitum eam deliquium luminis sui passam. C. Petron. & alii de bellis ciuilibus Pompeianis:

——— *Plenos extinxit Cynthia vultus.*

Iul. Obsequens de Prodig. capp. 30.31.92.

De Mercurio & Minerua.

CAPVT. IX.

Mercurium & Mineruam etiam veteres coniunxerunt: non quidem coniugio, sed communitate studiorum, de quibus hoc capite dicemus.

Mercurius à Latinis quasi medicurius, vel medius currens, quod sermo medius inter homines sit, cuius ipse Deus ab antiquis credebatur. Arnob. Festus ait Mercurium à mercibus dictum esse: hunc enim negotiorum omnium Deum veteres existimarunt, Fulgentius, Mercurium dici, quasi Mercium curam. Cicero lib. 3. de Natura Deorum, quinque Mercurios numerat. Vnum qui Cælo patre, & Die matre natus sit, cuius obscœnis excitata natura traditur, quod aspectu Proserpinæ commotus sit. Alterum Valentis & Phoronidis filium, eum qui sub terris habitet, & Trophonius appelletur. Tertium Ioue tertio natum, & Maia: ex quo & Penelopa Pana natū ferunt. Quartum Nilo patre: quem Ægyptij nefas habeant nominare. Quintum, quem colant Pheneatæ, qui Argum dicatur interemisse, ob eamque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges & literas tradidisse: quem Ægyptij Thetin appellent. Lactantius Grammaticus tantum quatuor numerat. Inter hos celebratissimus fuit ille, qui Iouis & Maiæ filius, de quo extat lepidissimus Dialogus Luciani quomodo à prima pueritia, imo infans adhuc in cunis iacens furacissimus fuerit. Multa munia Mercurio tribuerunt, crediderunt eum Deum sermonis, vnde & internuncius Deorum est existimatus. Mercatorum etiam Deus fuit, vt puta, qui pondera, & mensuras, & quæstum ex mercatura facere, Diodoro teste, instituerit. Literas, Musicam, Palæstram & Geometriam inuenisse dicitur, de quo eleganter Galenus Pergamenus in Suasoria (si libellus est legitimus) Mercurium, inquit, vt orationis parentem & artium omnium auctorem, in aliam effigiem, quam Fortunæ effinxerunt, tum Pictores, tum Plastæ. Effingunt enim iuuenem formosum, non tamen fucatum, aut comptum, sed natiua quadam virtutis specie, vultu hilari, acribus oculis, in basi quadrata, quæ stabilitatis & firmitatis figura est, Assignauêre ei in capite & pedibus alas, significare volentes volucrem per aera ferri sermonem: item caduceum, cui duo dracones sint implicati, eo quod Præconis munere fungatur, & pacis auctor habeatur. Statuas Mercuriales appellarunt, quæ in viis extructæ iter facientibus.

CYLLENIVS dictus MERCVRIVS, vel à Cyllene monte Arcadiæ, in quo & nutritus & diuersatus sit: vel quod somnium animantibus conciliet, vt qui potestatem κυλλήδων habeat. Festus ait ideo Cyllenium dictum, quod omnem rem sermo sine manibus conficiat, quibus partibus corporis, qui careant, κύλλους vocari. Huius duæ ædes, totidem ædiculæ, aræ, & templum Romæ fuerunt, vti ex XIV. regionum descriptione apparet.

MALLEVOLI MERCVRII signum, ait Festus, appellabant ideo, quod, in nullius taberna spectabatur.

CAMILLVS dictus fuit ab Hetruscis, quod esset minister Deorum: Camillos enim ministros sacrorum veteres appellabant, vt infra docebimus: Verum de Mercurio non addam plura, de quo vel solo integrum volumen confici posset. Ad Mineruam progrediamur.

DE MINERVA.

DE MINERVA, vnde nomen habeat, plurimæ, eæq; diuersæ veterum scriptorum extant sententiæ, quas hoc loco commemorare volo. Cicero ait Mineruam dictam esse à minuendo, vel minando, quia prudentiæ Dea sit, & belli. Festus etiam, quod bene moneat, Mineruam esse dictam vult. Arnobius quasi Memineruam appellatā esse dicit, quod à quibusdam eadem memoria esse affirmetur. Cicero quinque Mineruas recenset. Minerua prima inquit, quam Apollinis matrem supra diximus. Secunda orta Nilo, quam Ægyptii Saitæ colunt. Tertia illa, quam Ioue generatam supra diximus. Quarta Ioue nata, & Coriphe, Oceani filia, quam Arcades Coryphasiam nominant & quadrigarū inuentricem ferunt. Quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinarum talaria affigunt. Tertia ex his ex cerebro Iouis prognata dicitur, qua de re extat elegantissimus Luciani Dialogus. De Minerua in hunc fere modum scribit Isidorus: Mineruam gentiles multis ingeniis prædicant: hanc enim primā lanificij vsum monstrasse, hanc etiam telam ordisse, & colorasse lanas perhibent: oliuæ quoque dicunt inuentricem, & fabricæ, & multarum artium repertricem, ideoque illi vulgo Opifices supplicant. Sed & hoc poetice fingitur. Non enim Minerua istarum artium princeps est: sed quia sapientia in capite dicitur esse hominis, & Minerua de capite Iouis nata fingitur, hoc est, ingenium: ideo sensus sapientis, qui inuenit omnia in capite est. Ideo & Dea artium Minerua dicitur, quia nihil excellentius est ingenio quo reguntur vniuersa. Effingebatur Minerua vultu virili & truculento, galeam in capite gerens, armis insignibus, oculis toruis & glaucis, cum hasta prælonga & crystallino clypeo, caput Gorgonis inscri-

inſcriptum habente, quomodo ex capite Iouis proſiliiſſe fingitur.

PALLAS eadem dicta eſt, vel à Pallante Gigante occiſo, vt ſcribit Seruius, vel quod in Pallante palude orta eſſet, vt Feſtus, vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν δόρυ, i. à vibranda & concutienda haſta: vel à ſaliendo, & ſaltando in bello, vt Plato ait. Huius ſimulachrum Palladium dicebatur, de quo in Veſta dicam.

MINERVÆ templa & ædes plures Romæ fuerunt: in reg. I. ædes eius fuit: in II. reg. ædicula Mineruæ Captæ, cuius appellationis cauſas aliquot recitat Ouid. vel quod ingenioſa Dea ſit, cũ capitale ingenium ſolers dicamus, vel quod feratur proſiliiſſe ex capite Iouis, vel quod domitis Faliſcis captiua Romam fuerit deducta, vel quod capite puniatur, ſi quis ex eius templo furto quicquam ſubtrahat. Addit Paulus Marſus aliam, Mineruam captam fortaſſe dici poſſe, quod captus locus ex Feſti ſententia ad ſacrificandum legitime conſtitutus videretur.

Templi MINERVÆ MEDICÆ P. Victor meminit, quod fuit in regione V.

Templum MINERVÆ FLAVIANÆ in VI. regione collocatur.

Fuit & à Pompeio Magno delubrum Mineruæ conſecratum, confecto bello annorum 30. de quo Plinius lib. 7. cap. 26. quod fuit magnifice ornatum, in quo etiam fuit breuiarium rerum in Oriente geſtarum à Pompeio Magno.

MINERVÆ, ſiue PALLADIS AVENTINÆ templum in Auentino monte antiquiſſimum fuit, Liuij Andronici Poetæ donariis celebre quibus ipſe ab aliis Poetis & ab Hiſtoricis, quibus fabulas ſcripſerat, honoratus, eadem ad Mineruam ingeniorum præſidem, grata pietate detulerat. De hoc templo Ouid. lib. 6. Faſt. De delubro Mineruæ in Capitolio antea diximus. Mineruam cuſtodem Cicero domi ſuæ priuatim coluit, quam poſtea abiturus in exilium, in Capitoliũ detulit, & conſecrauit. Dio. lib. 38.

CHALCIDICÆ MINERVÆ templum in nona Vrbis regione C. Octauius Auguſtus dedicauit. Dio. lib. 38.

Signum MINERVÆ CATVLLIANÆ à Q. Lutatio Catulo dedicatum eſt; vnde & nomen habet. Plinius.

MINERVIVM MINERVÆ templum dicebatur. Tantum de Minerua.

MERCVRIO & MINERVÆ, quos artium bonarum inuentores & præſides fuiſſe diximus, Muſas iungamus, quamuis ad Apollinis hiſtoriam referri potuiſſent, & debuiſſent etiam.

AD CAP. IX.

PARALIPOMENA.

De Mercurio, & eius Zona, & ſtatuis in Triuiis, cognominibus.

VEtus gloſſographus, ſiue is Cornutus, ſeu quilibet alius in Aulum Perſium commentator ad Satyr. 5. v. 112. *Ipſum deum lucri dicunt, vnde & cum*
A *ſacello pingitur, & à negotiatoribus plurimum colitur.* Feſt. Pomp. lib. II. *Mercurius à mercibus eſt dictus, hunc etenim negotiorum omnium exiſtimabant eſſe deũ.* Adde *& capite canino effingi ſolitum, quod canis ſagaciſſimum ſit animalium.* Iſidor. lib. 8. Etymologiar. cap. vlt. Fulgent. lib. I. Mytholog. *Mercurium dici voluerunt, quaſi mercium curam, pennata talaria, quod negotiantium pedes vbique pergendo quaſi pennati ſint: virgam ſerpentibus nexam, quod mercatoribus det aliquando regnum, vt ſceptrum, & vulnus, vt ſerpentium: galero*
B *cooperto capite pingitur, quod omne negotium ſit ſemper abſconſum.* Vide reliqua. Quæ ille ad Mercatores refert, de Natura Mercurii planetæ exponit Lutatius Placidius ad lib. I. Thebaid. v. 304.

Tanto cultu à mercatoribus obſeruabatur, vt Idus Maias ei dedicarent, quod illis natus haberetur, vel quod tunc ædes illi vota. Poſterius extat apud Feſtum Pompeium lib. II. Maiis Idibus mercatorum dies feſtus erat, quod eo die Mercurij ædes eſſet dedicata. Prius placuit M. Martiali lib. 12. epigr. 68.

C *Maia Mercurium caſtis Idus.*

D. Auſon. Idyllio 25.

Et medias Idus Maij Auguſtique recurſu
Quas ſibi Mercurius quaſque Diana dicat.

Et quod apud Romanos *Saturnalia*, id apud Cretenſes *Mercurialia*. Vigebat enim illa inſula plurimum mercatorum frequentia, vt ex Diogene Laertio notauit Ioan. Brodæus: Eſtque epigramma Nicarchi lib. 2. Antholog. cap. 47. epigr. 35.

Quod autem cum *ſacello* aut *ſacco* eum depinxe-
D rant, interpretor *marſupium è Zona pendulum*, recondendæ pecuniæ. Scholiaſt. Anthol. lib. 7. epigr. 12. *σακκίον, ἀργυροθήκην, μαρσύππιον, ſacellum, pecuniæ repoſitorium, marſupiũ exponit.* Ex Ariſtophane, Antiphane, Apollodoro *ſacculum* reddidit Rudolphus Gualterus apud Iul. Pollucẽ lib. 7. onomaſt. cap. 33. Num. 9. Neq; n. in manu burſa illa, vt imperitiſſimus quidã affirmauit, ſed è cingulo propendens, in qua antiqui pecunias ſuas circumferebant, C. Suet. in Vitellio cap. 16. *Simul dilabentibus cunctis, Zona ſe aureorum plena circumdedit, confugitque in cellulam Ianitoris.* L. Apu. li.
E Mileſiar. 7. *Fugientis comes, & infortunij ſocia, tonſo capillo, in maſculinam faciẽ reformato habitu, pretioſiſſimis moniliũ & auro monetali Zonis refertis incincta.* A. Gell. lib. 15. c. 12. *Cum Roma profectus ſum Zonas, quas plenas argenti extuli, eas ex prouincia inanes retuli.* Vnde liquet, non tãtum mercatores huiuſmodi Zonis vſos, ſed & magiſtratus. Nã Gellius verba C. Gracchi poſuit, qui Sardiniam adminiſtrauerat. Vlpian. IC. *l. 6. ff. de bon. damnator. Nec ſi Zonã circa ſe habuerit, protinus*
F *aliquis ſibi vindicare debebit, ſed veſtem qua is fuerit indutus, aut nummulos in ventrali.* Sic enim lego ex Andrea Alciato lib. I. Parerg. c. 40. niſi ſi cui placet, *laterali*, vt legitur *in l. pen. ff. de legat.* 3. Certe corruptiſſime antea conceptum, in *vetralem*, quod nullum admittit ſenſum. Plaut. in Mercatore ſc. Diuum. *Zonam ſuſtuli.* D. Iuuenalis Satyr. 14. v. 295.

Nocte cadit fractis trabibus, fluctuque premetur
Obrutus, & Zonam, læua morſuque tenebit.

Vet. Scholiaſt. *Zonam, quæ fert ſolidos.* Non minus Græcam

Græcam quam Romanam fuiſſe conſuetudinem, diſcere eſt facile ex carmine Simonidę in Anthol. lib. 7. epigr. 12.

ἔμπορε καὶ φορτηγὲ, τὸ σὸν βαλάντιον οἶδεν
  καὶ πόθεν αἱ ζῶναι, καὶ πόθεν οἱ πίνακες.

Mercator & nauta, tua crumena nouit, & vnde hæ Zonæ, & vnde hæ tabellæ? Ariſtophanes in Theſmophoriazuſis apud Iulium Pollucem lib. 10. cap. 32. Onomaſt.

Σακκίον, ἐν ὅτῳ περ τ' ἀργύριον ταμιεύεται.
Sacculum in quo argentum reponit.

Ego vel *ſaccion*, vel *ſacculum*, vel *marſupium*, vel *ſacellum* ad Zonam refero; occurrit quod Chryſippus ſcripſit: *Megaris quendam auro Zonam refertam efferentem, apud cauponem diuertiſſe veſperi, ab eoque oculis in aurum coniectis, occiſum, quem, cadauere in currum, quo fimum veheret, coniecto, efferre voluerit.* Ælianus referente Suida in voce τιμωρητικ@. At ſciendum non circa lumbos, vt nunc fit, has Zonas geſtari ſolitas, ſed è collo pendulas, quod licet ſciam aliis præoccupatum, docebo tamen ex M. Plauto in Truculento ſc. vlt.

Pecua ad hanc collo in crumena obligata defero.

Et in eadem fabula:

——Homo crumenam ſibi de collo detrahit,
Minas viginti mihi dat, accipio lubens.

Idem in Epidico. ſc. *Feciſti:*

Ipſe in meo collo tuus pater crumenam collocauit.

Et in Aſinar. ſc. *Cur me.*

Hic iſtam colloca crumenam in collo plane.

Communis deus vocatus Mercurius, & cum quis in itinere quippiam inueniſſet, ſolebat præfari; *Communi Mercurio, qui rei inuentæ conſcius eſt, vt qui in viis verſetur*, vt ait Iodocus Velareus interpres Phornuti lib. de nat. deor. Nam cum deorũ alij αἰθέριοι, *aerij*, alij οὐράνιοι, *cœleſtes*, alij θαλάσσιοι, *marini*, alij deniq; χθόνιοι, *terrei*. Solus Mercurius vtramq; veluti naturam cœleſtium, terreſtrium, & aëriorum, habere iudicatus eſt. Q. Horat. lib. 1. od. 10.

Tu pias lætis animas reponis
Sedibus, virgaq; leuem coerces
Aurea turbam, ſuperis deorum
Gratus & imis.

Et cultiſſime Claudian. lib. 1. de Raptu.

Atlantis Tegeæe nepos, commune profundit
Et ſuperis numen, qui fas per limen vtrumq;
Solus habes, geminoq; facis commercia mundo.

Leonidas tamẽ vetus poëta eum inter terreſtres collocat deos Anthol. lib. 3. cap. 6. epigr. 55.

Ἀλλὰ θεὸς ἐχθαίρων αἰδωνέ@, ἑρμεία τε
  Καὶ νυκτὸς, ταύτης ἐκτὸς ἴτ' ἀτραπιτοῦ.

Sed per Plutonem & Mercurium terreſtres,
Et noctem, hanc extra ite ſemitam.

Cultus præcipua veneratione à Germanis antiquis. C. Tacit. lib. 13. Annal. *Victores Hermunduri diuerſam aciem Marti ac Mercurio ſacrauere.* Idem in lib. de Morib. Germanor. *Deorum maxime Mercurium colũt, cui certis diebus, humanis quoque hoſtiis litare fas habent.* Annius Viterbienſis in lib. 5. Beroſi Babylonij, ſi modo eius eſt libellus qui circumfertur, indignus

A quidem, meo iudicio, tanto authore. *Porro Teutanes Germanis Mercurius exſtitit, cui cognomentum ſacrificus ritus indidit: reddebat enim pallentes eos, qui ſibi gratis immolabantur.* Quæ ego non aſſequor, niſi ſubſit aliqua idiomatis à me non intellecti proprietas, aut argutia. Quid enim commune habent Palleus & Tentanes? Certe hactenus viri docti Teutatem vocarunt, inducti teſtimonio M. Lucani lib. 1. v. 443.

Et quibus immitis placatur ſanguine diro
B *Teutates, horrenſq; feris altaribus Heſus.*

Quæ licet de Gallis dicta ab eo ſunt, ad Germanos trahit Andreas Althamerus in Comment. ad Taciti libellum *de Morib. Germanor.* Hulderichus Huttenus in Panegyrico Alberti Moguntinenſis Archiepiſc.

Cernis & Alcidem, iunctoq; Tuiſcona Manno
Et Maia genitum?

Ad Græcos & Romanos redeo, qui in compitis ciuitatum ſtatuas ei erigebant. Herodot. lib. 2. pag.
C 123. τοῦ δὲ ἑρμέω τὰ ἀγάλματα ὀρθὰ ἔχειν τὰ αἰδοῖα ποιεῦντες. *Vt Mercurij ſtatuam facerent porrecto cum veretro.* Xenoph. lib. de Magiſt. equit. ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν ἑρμῶν, κύκλῳ περὶ τὴν ἀγορὰν, καὶ ἱερὰ, καὶ τὰ ἀγάλματα περιελαύνοιεν τιμῶντες τοὺς θεούς. *Incipientes à Mercurialibus ſtatuis, vndique in honorem deorum cum ipſo foro, fanis, ac ſtatuis, circumequitent.* Qualis ea fuerit ſtatua ex Herodoto ſupra citato percipi poteſt, & ex Plutarcho in præceptis Reip. gerendæ in fine: διὸ καὶ τῶν ἑρμῶν τοὺς πρεσβυτέρους, ἄχειρας καὶ ἄποδας, ἐντεταμένους μορίοις
D δημιουργοῦσιν. *Eam ob cauſam etiam Mercurios ſeniores, ſine manibus & pedibus, rigente faſcino fingunt.* Seruius Honorat. ad lib. 8. Æneid. v. 137. *Mercurium cum in monte dormientem inueniſſent, manus ei amputauerunt, vnde & ipſe Cyllenius, & mons dicuntur, namque Græce κυλλὸς, aliqua mutilatos parte corporis dicunt; vnde etiam Hermos vocamus quoſdam ſtimulos in modum ſignorum ſine manibus.* Vide quæ apud eundem notatu digniſſima deinde ſcribuntur. Aurel. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 19. quum
E alij fabuloſam attuliſſent rationem, veram, ex natura Solis deſumptam, adducit, quem eundem cum Sole eſſe contendit, ait ergo: *Pleraque etiam ſimulachra Mercurij ſtatu quadrato figurantur, ſolo capite inſignita, virilibus erectis, quæ figura ſignificat Solem mundi eſſe caput, & rerum ſatorem, omnemque vim eius non in quodam diuerſorum miniſterio membrorum, ſed in ſola mente conſiſtere, cuius ſedes in capite eſt, quatuor latera eadem ratione finguntur, quia & tetrachordum Mercurio attributum creditur, quippe ſignificat*
F *hic numerus vel totidem plagas mundi, vel quatuor vices temporum, quibus annus includitur, vel quod duobus æquinoctiis, duobuſque ſolſtitiis Zodiaci ratio diſtincta eſt.* Heliodor. Emeſenus Phœnix. hiſt. Æthiop. lib. 5. pag. 211. ναοῖς ἢ ἀγάλμασιν ἐπισήμοις, ἑρμαῖς τε καὶ λίθοις ἐπὶ τριόδων. *Templis aut ſtatuis inſignibus, Hermisq; aut lapidibus in triuiis.*

Vocatæ hæ ſtatuæ *Hermæ*, vt patet ex citatis ſcriptoribus, quod quem Latini *Mercurium*, ſermonis & nuntiorum deum, quaſi *Medicurrium*, vocarint,

Græci ab interpretamento seu expositione ἑρμηνεύειν dixerunt. Et vere Athenienses illum ritum Hermas quadrangulari figura facere, aliis Græciæ populis communicarunt. Pausan. Messeniacis. Et apud eosdem Athenienses receptum vt pro Hermis illis seu Mercurij statuis facies Alcibiadis collocaretur. Arnob. lib. 6. cont. gent. *Quis est enim qui ignoret Athenienses illos Hermas Alcibiadis ad corporis similitudinem fabricatos?* Mulier illa adolescentulum amans ab puella de eius pulchritudine sciscitatur, cui ancilla respondet apud Aristænetum lib. 1. epist. 11. τοιούτους ἔδει πλάττεσθαι τοὺς ἑρμᾶς μᾶλλον, ἢ κατὰ Ἀλκιβιάδου μορφήν. *Ad hanc faciem debuere fingi Hermæ, non ad Alcibiadis vultum.* Andreas Alciatus emblem. 98.

Vt Sphæræ Fortuna, cubo sic insidet Hermes,
Artibus hic variis, casibus illa præest.
Aduersus vim Fortunæ est ars facta, sed artis
Cum Fortuna mala est, sæpe requirit opem.

D. Iuuenal. Sat. 8.

Nil nisi Cecropides, truncoq; simillimus Hermæ,
Nullo quippe alio vincis discrimine, quam quod
Illi marmoreum caput est, tua viuit imago.

Romani in triuiis Hermas illos habebant erectos, Athenienses pro foribus domuum suarum. Ælian. var. histor. lib. 2. cap. 41. καὶ τὸν στέφανον λαβών, ὅτε ἐπανήει μετὰ τὸ δεῖπνον τῷ ἑρμῇ, τῷ πρὸ τῶν θυρῶν ἑστῶτι ἐπέθηκεν αὐτόν, κατὰ τὸ ἔθος. *Et coronam sumens cum reuerteretur à cœna, Mercurio imposuit, qui stabat ante fores secundum consuetudinem.* Æmil. Prob. in Alcibiade. *Accidit vt vna nocte omnes Hermæ, qui in oppido erant Athenis, deiicerentur, præter vnum, qui ante ianuam Andocidis erat, Andocidisque Hermes vocatus est.* Videndi Suidas & Thucydidis scholiastes apud Dionysium Lambinum. Et Suidas quidem in dictionibus γλωχῖνας, & ἑρμαῖ. Menecles siue Callistrates in opere de Atheniensibus, sic scribit: *A varia porticu, vsque ad regiam, sunt statuæ quæ Hermæ dicuntur, vnde locus id nomen accepit, quod multæ ibi & à priuatis, & à magistratibus dedicatæ essent, quarum quidam Hipparchæi Hermæ dicebatur, ab Hipparcho Pisistrati filio, fuerunt item Hermæ saxei & in ædium vestibulis, & in fanis.* Idem in ἑρμαῖον. *Primitiæ ad statuas Mercuriales in viis collocabantur, quas viatores ederent, itemq; acerui lapidum Mercurio sacri in viis obscuris.* Fest. Pompeius lib. 3. de huiusmodi statua, vt puto, intellexit, Cyllenius Mercurius dictus est, quod omnem rem sermone sine manibus conficiat, quibus partibus corporis qui carent κυλλοὶ vocant. Ideoq; quadratum eum fingunt, Leonidas Tarentinus lib. 1. Anthol. cap. 3. epigr. vlt.

Καὶ σὺ τετράγλωχιν μηλοσσόε, Μαιάδος, ἑρμᾶ.

Et tu quadrate ouium custos, Maiugena, Mercuri.

Materia harum statuarum, vel *lignum*, vel *marmor*, vt ex Iuuenale supra, vel *lapis*, vt ex Heliodoro: addendus vetus scholiastes eiusdem Iuuenalis ad v. 50. Satyr. 8. *Hermæ, effigies Æneæ aut marmoreæ, sine manibus, quales videmus in Circo, Hermas Athenienses ante ianuas pro religione positos habuere.* Et Plutarch. in Cimone Ἑρμᾶς λιθίνους, *Mercurios lapideos*, appellat. Ex quo disces & bases elogiis clarorum virorum inscriptas; ibi enim duo epigr. iisdem Hermis inscripta leguntur.

A Huic deo & Mineruæ erigebatur ara communis, immo & vtrumque numen in eadem statua, quæ ob id *Hermathena* dicta est, ac si dicas *Mercurio-Mineruam*: hanc in Academia sua villæ Thusculanæ posuit Cicero, vt quum illa omnib. omnino gymnasiis præesset, hic eloquentiæ parens ac moderator doctrinæ esset, qui primus literas mortales docuisset. Notat Turnebus lib. 8. cap. 14. Aduersar. Bellis præerat. vide in reg.

B 9. supra. Ouid. lib. 5. Fastor.

Ensibus exertis bellica læta dea est.

Stat. Papin. lib. 4. syl. 5.

Regina bellorum virago.

Erat & lanificiis præposita. adi ad regionem 5. superius. Ouidium lib. 6. Metamorphoseon fabul. 1. Adde locum insignem Claudiani è libro 1. in Eutropium.

Tu potes alterius studiis hærere Mineruæ,
Tu telas, non tela pati, tu stamina nosse
C *Et solers, operum segnes vrgere puellas,*
Et niueam dominæ pensis inuoluere lanam.

Ouid. lib. 1. de Arte Amandi.

Quid facis Æacide? non sunt tua munera lanæ,
Tu titulos alia Palladis arte pete.

Vbi *tela* instrumenta sunt textorum, notat Iosephus Scaliger ad Albium Tibullum lib. 2. eleg. 1.

Atq; aliqua assidue textrix operata Mineruam
Cantat, & appleso tela sonant latere.

Valer. Flacc. Argonaut. lib. 3.

D *Dat pictas auro, atq; ardentes murice vestes,*
Quas rapuit telis formosa, vocantibus Austris
Hypsipile.

Hæc quidem in plurali, at in singulari alia telæ significatio, nempe lanificium ipsum. M. Manil. lib. 4.

Nunc tenuare leui filo, nunc ducere telas.

Cælius Symposius ænigmate 17. Aranea.

Pallas me docuit extendi nosse laborem,
Nec pepli radios poscunt, nec licia telæ,
Nulla mihi manus est, pedibus tamen omnia fiunt.

E P. Ouid. lib. 4. Metamorph. fab. 1.

Telasq; & calathos, infectaq; pensa reponunt.

Melius codex MS. Masteianus.

Telasq; calathosq;.

Cap. X.

De Marte & Venere.

F Coniunxerunt etiam hos Deos, non quidem quod coniuges essent, sed quod amasij.

Mars dictus, vt Varro scribit, ab eo, quod maribus in bello præest: aut quod à Sabinis acceptus fuerit, ibi Mauors dictus. Mauors vero, vt ait Cicero, quod magna vertat: vel, vt Seruius notat, figurate dicitur, vt induperator, pro imperator, ita Mauors pro eo qui est Mars. De patria eius varia à scriptoribus traduntur, quæ ab Arnobio lib. 4. contra Gen-

tra Gentes recitantur. Volunt aliqui ipsum solius Iunonis filium esse, quæ eum, cum per vireta vagaretur, ex contactu & olfactu florum conceperit. Alij ex Ioue & Enyo natum tradiderunt. Iupiter apud Homerum dicit, Martem ex se & Iunone procreatum esse. Hunc Romani summo cultu venerati sunt, quod existimarent parentem ipsum fuisse Romuli: vnde etiam in nummis quibusdam expressus videtur. Mars accedens ad Rheam Syluiam Romuli matrem concubiturus cum ea, quorum vnum hîc adiecimus. Effingebant eum ardentem, nunc in curru, nunc in equo armatum cum hasta & flagello, interdum gallum ei appingebant ob militum vigilantiam. De cognominibus & templis eius hæc traduntur.

Dictus fuit GRADIVVS à gradiendo, vel progrediendo. Festus sic scribit: Gradiuus Mars appellatus est à gradiendo in bella vltro citroque: siue à vibratione hastæ, quod Græci dicunt κραδαίνειν: vel, vt alij dicunt, quia gramine sit ortus, quod interpretatur, quia corona graminea in re militari maximæ est honorationis. Huius templum elegans & magnum extra Vrbem, prope portam, in via Appia fuit, quod etiam templum Martis extramuranei à P. Victore appellatur. Hoc templum à L. Corn. Sulla Felice restitutum ampliatumque, ac supra C. columnas positum ferunt. Iuxta hoc templum extra portam Capenam erat manalis lapis, quem cum propter nimiam siccitatem in Vrbem deferrent, sequebatur statim pluuia, hinc eum, quod aquas manaret, manalē lapidem dixēre. Festus.

MARS QVIRINVS à Sabinis nuncupatus, à Quiri hasta, quia hic Deus vti existimabatur. Etiam huius templum in I. regione collocatur. Fuit prope portam Capenam, intra Vrbem.

Antiquissimum Martis templum in campo Martio fuit: vnde etiam campus ille nomen habet, de quo alibi.

In circo Flaminio ædes Martis fuit, cuius meminit Corn. Nepos, citante Prisciano: In circo Flaminio, inquit, fuit ædes Martis, architectata ab Hermodoro Salaminio. In Capitolio etiam ædes Martis fuit, à T. Tatio vota & extructa, cuius simulacrum Ioui Capitolino cedere noluisse ab aliquibus proditur.

MARS VLTOR, ab vlciscendo dictus. Huic templum in foro suo maximum & sumptuosissimum cum opere, tum artificio Augustus extruxit, bello Philippico, quod patris sui vlciscendi causa susceperat. Suetonius. Magnificentiam eius multis versibus celebrat Ouidius lib. 5. Fastor. In aditu templi ante Fores ab vtroque latere Martis & Veneris statuæ erant, Ouidius lib. 2. Trist. teste. Ad idem templum Apellis tabulam posuit Augustus, in qua Alexander triumphans. Belli imaginem vinctis ad tergum manibus, quasi captiuam ducit. Nunc in eo templo picta cohors Romana, cuius vexillifer pro signo labrum habet. Idem Augustus non multo post templum Marti secundum Vltori, siue (vt ipse dici voluit) bis Vltori, in Capitolio erexit, in quo suspensa signa sunt, à Parthis reddita. Suetonius in Augusto, Dionys. lib. 54. vbi scribit, factum id fuisse ad similitudinem Iouis Feretrij. Icones horum templorum in nummis conspiciuntur, sicuti in præcedenti figura demonstratur.

Fuit in Vaticano Martis ædes, & Mauortij ædicula, regione IV. Sed de Marte hactenus: cui adiecimus etiam, quia huc pertinent, Bellonam & Victoriam.

BELLONA.

BELLONAM à bello, ante Duellonam, à duello dictam Varro scribit. Ea bellorum Dea fuit, quæ, vt Statius in Theb. canit, Marti in bella eunti, currum & equos pararet, quæque, vt Hyginus refert, acum inuenit: vnde etiam vult, eam ab acu, quæ Græce ἡ βελόνη dicitur, Bellonæ nomen accepisse. Quidam eam Martis vxorem, quidam sororem fuisse scribunt, quidam & sororem & vxorem faciunt. Ædem habuit in IX. Vrbis regione, extat versus portam Carmentalem, in circo Flaminio, intra quam dabatur Senatus legatis exterarum nationum, quos in Vrbem admittere nolebant: Item Ducibus è bello redeuntibus. Ante ædem columella erat, quæ bellica vocabatur, supra quam hastam iaciebant, cum bellum indicebatur, Ouid. o, P. Victore, & Festo auctoribus. Condidisse ædem hanc dicitur App. Claudius Cæcus, bello Thusco confecto, Ouidius lib. 6. Fastor. Sacerdotes huius Deæ dicuntur ab Acrone Bellonarij, qui seipsos cultris feriebant, & proprio sanguine numen placabant, furentesque vaticinabantur. Tertul. in Apol. Lactan. lib. I. Diuin. instit. Alia, ait sacra Virtutis, quam eandem Bellonam vocant, in quibus ipsi Sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificabant. sectis namque humeris, & vtraque manu districtos tenentes gladios currunt, & efferuntur, & insaniunt. Meminit eorum etiam Tibullus, Iuuenalis, Lucanus, Horatius & alij. Fingebatur hæc Dea furens flagello pugnam concire, Lucano in 7. ita canente:

Sanguineum quatiens veluti Bellona flagellum.

VICTORIA.

VICTORIAM à vincendo dictam, nemini obscurum est, quam Phurnutus Pallantis filiam, Lycaonis neptem fuisse, cum Minerua enutritam, & in numerum Deorum relatam ab ipsa, & Victoriam appellatam, docet. A Romanis religiose culta est. Simulacrum eius fuit, vt in antiquis nummis & marmoribus cernere est, virgo alata, volans, coronam vel palmam proferens. Ædes Romæ habuit tres, ædiculas duas, lucum etiam & aream, vt de reliquis taceam.

Antiquissimum VICTORIÆ templum in Auentino fuit, conditum ab Arcadibus, vt Halicarnassæus meminit. Alterum in Palatino fuit, eo loco vbi antea P. Valerij Poplicolæ domus fuit: quod L. Posthumius Ædilis curulis ex mulctatitia pecunia extruendum curauit, in quo matronæ Romanæ simu-

lacrum Martis Deum Pessinunte aduectum, antequam propria ædes consecraretur, intulerunt. Liuius lib.9.

Ædiculam VICTORIÆ virginis Mar. Porcius Cato Cato Consul anno IↃLV. bello Hispaniensi vouit, & biennio post dedicauit. Liuius lib.34.

VICTORIÆ simulacrum aureum CCCXX. pondo ab Hierone Siciliæ rege gratulationis causa Romam missum, & in Capitolini Iouis templum illatum est. Liu. lib.22.

NEMESIS.

Ad Deos militiæ præsides etiam Nemesis pertinet, quæ alio nomine Rhamnusia & Adrastria est appellata. Nemesis dicitur ἀπὸ τῆς ἑκάστῳ διανεμήσεως: id est, à distributione, quæ vnicuique fit. Quænam hæc Dea fuerit, & quomodo à Romanis fuerit culta, tum alij, tum Ammianus & Pomponius Lætus docent. Ammiani verba sunt: Nemesis Dea est, vltrix facinorum impiorum, honorumque præmiatrix: arbitra rerum, regina causarum, quam Theologi veteres fingentes Iustitiæ filiam, ex abdita quadam æternitate tradebant, omnia despectare terrena. Pomponius autem Lætus, Romani, inquit, profecturi ad bellum, Nemesi sacrificabant, & munus gladiatorum edebant: quod non sine ratione factum arbitramur. Virgo & Victrix Nemesis numen fuit, quo qui ex malefactis delinquebant, puniebantur. Vnde Victores Nemesin non frustra inuocabant. Romani enim semper iusta mouêre arma. Cæteræ nationes odio & maleuolentia, liuoreque, quod imperium tantæ Vrbis iustitia augeretur, tela in populum Romanum capiebant. Nemesis, quam plerique existimauêre esse vim Fortunæ, alij filiam iustitiæ, alij vim quandam inter cœlestes discurrentem, prima rerum semina, quæ fatorum & sortium vires temperat, atque emendat, rebus humanis trutinam adhibens, eque cœlo terrena despectans, nocentes punit, bonis præmia largitur: & cum sit velocissima, quia diu non permittit impios præesse, atque grassari, alata fingitur à veteribus: & eius pedibus supponitur rota, cum citissime discurrat. Sed tandem multitudine scelerum indignata, oculos iamdiu à rebus humanis auertit & cum genitrice in remotiore parte cœli, vltra terrarum regiones non reditura, renascentem orbem expectat. Hactenus ille. Effingitur etiam nonnunquã cum fræno, & mensura cubiti, quo significatur, nihil sine mensura & fræno agi oportere. Culta hæc Dea Romæ fuit in Capitolio, teste Plin. lib.11. & 28. vbi etiam templum habuit, si P. Victori credimus.

VENVS.

VENVS, generationis, voluptatisque, & formæ Dea à gentibus credita est: ideoque dicta Venus, quod ad omnes res veniat, vel ꝙ per eam omnia proueniant. Cicero. Varro autem, Poëtæ, inquit, cœlo semen igneum cecidisse dicunt in mare, ac natam è spumis Venerem coniunctione ignis & humoris, quam

A haberet vim significantes Veneris à qua vi natis dicta vita, & illud à Lucilio:

Vis est vita vides, quæ nos facere omnia cogit.

Veneris antiquum fuisse nomen Cincius & Varro testes sunt, qui nec Græcum eius, nec Latinum sub Regibus fuisse, apud Macrobium testantur. Cicero quatuor Veneres commemorat in 3. de Natura Deorum: Venus, inquit, prima Cœlo & Die nata, cuius in Elide delubrum vidimus. Altera spuma procreata, ex qua & Mercurio Cupidinem secundum na-

B tum accepimus. tertia Ioue nata & Dione, quæ nupsit Vulcano: sed ex ea & Marte natus Anteros dicitur. Quarta Syria, Syroque concepta, quæ Astarte vocatur, quam Adonidi nupsisse traditum est. Hactenus Cicero, causa cur Venus è spuma procreata esse fingitur.

Plutarchus in Sympos. lib.5. cap.10. scribit putare se Venerem à Poëtis è mari ortam fingi, fabulamque de ipsa editam fuisse, tanquam è salo nata, vt sub hoc inuolucro salis vim genitalem proponerent.

C Simulacrum eius varium fuit. Interdum effinxerunt eam puellam in concha è mari exeuntem: interdum mulierem manu concham tenentem, rosis floribusque coronatam, pone quam Charites, & vtrinque Cupido, & Anteros. Curru etiam nonnunquam vehebatur, columbis tracto, quod fiebat propter columbæ puritatem & castitatem: alij cygnis vehi currum istum tradunt. Plutarchus in Præceptis connubialibus, Venerem scribit testudinem pede calcantem, Eleis Phidiam effecisse, vt domesticæ custo-

D diæ & silentij mulieribus symbolum esset. Idem in libro de Iside & Osiride, de hac Venere agens ita interpretatur, quod virgines custodia indigeant: nuptas vero doceat domus gubernatio & silentium. Eusebius libro tertio Præpar. Euangel. fabulam eius ita exponit: Venerem, inquit, dicunt generandi vim possidere, seminis & cupiditatis causam, mulieresque ei formam accommodant, propter generationem: pulchram effingunt, quia Phosphorus est, quæ pulcherrima est in cœlo stella. Illi Cupido assistit, pro-

E pter cupiditatem. Vbera, & partes genitales obteguntur, quia seminis & nutritionis hæc membra causa sunt. Nata vero è mari perhibetur, quod elementum humidum calidumque est, & motu crebro spumas ejicit, quæ res est spermatis symbolum. Hanc deam, quemadmodum Martem, religiose coluerunt Romani, à qua originem ducere videri voluerunt, cum finxerunt ex ea & Anchise natum Æneam: qua de causa in nummis quibusdam expresserunt Mercurium deducentem Venerem ab Anchise in

F Ida monte decumbentem, vt cum eo congrediatur. Hinc plurimis cognominibus & templis eam honorârunt.

CLVACINA VENVS, dicta à cluere, quod antiqua lingua pugnare significat. Plin. lib.15. Ei templum vouit & construxit Titus Tatius Rex, in ea fori parte, qua Romani & Sabini armis depositis pacem inierunt, & facto sacrificio sese purgauerunt. Alij confundunt hanc cum Cloacinâ, quæ tamen diuersa est, vt infra post docebimus. Quidam hanc Venerem arma-

tam

tam interpretantur Veneris Cluacinæ templum: ædes, & ædicula recenſentur ab Onuphrio.

MVRTIA VENVS, prius Myrtia, à Myrto Veneri dicata nomen habet. Plin. lib. 15. Quin & ara vetus fuit Veneri Myrteæ, quam nunc Murtiam vocant. Idem habet Plutarchus in Quæſtionibus Romanis, quæſt. 20. Huius ædes fuit in regione XI. teſte P. Victore.

LIBITINÆ VENERIS ærarium Seruius Tullius inſtituit, in quod pro defunctis certi pretii nummi inferrentur Dionyſius lib. 4. In huius templo vendebantur ea, quæ ad funera pertinebant. Cuius rei cauſas requirens Plutarchus dicit, aut eſſe hoc vnum de Numæ Regis ſapienter inſtitutis, quo diſcerent homines, ab his rebus non abhorrere, neque pro piaculis eas ducere: aut voluiſſe veteres hac ipſa re monere caducum eſſe, quod eſſet natum, vna eademque Dea & ortibus, & interitibus præſidente.

Alia ab hac eſt VENVS LIBENTINA, à libendo dicta, cuius meminit Varro, Cicero, & Nonius Marcellus, cui puellæ, quæ exceſſerant annos pueritiæ, pupas ætatis ſuæ inſignia dicare ſolebant, vti ex Perſio diſcimus. Locus vbi huius templum fuerit, ignoratur.

ALMA etiam VENVS dicta eſt, id eſt, ſancta, ſiue pulchra. Feſtus. Huius ædicula fuit in regione XII.

CALVA VENVS ab euentu nomen habet. Sic enim Lactantius lib. 1. capite 20. Vrbe à Gallis occupata, obſeſſi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta feciſſent, ædem Veneri Caluæ conſecrarunt. Meminit huius hiſtoriæ & Vegetius libro 4. In obſidione Capitolii corruptis iugis, ac longa fatigatione tormentis cum neruorum copia defeciſſet, matronæ abſciſſos crines viris obtulere pugnantibus: reparatiſque machinis, aduerſariorum impetum repulerunt. Maluerunt autem pudiciſſimæ fœminæ deformato ad tempus capite libere viuere cum maritis, quam hoſtibus integro.

ERYCINA VENVS cognominata eſt ab Eryce monte Siciliæ, in quo Æneas matri templum conſtruxerat, de quo multi ſcribunt. Poſtea & Romæ Q. Fabius Maximus Dictator ædem ei vouit, cum ex fatalibus, vel Sibyllinis libris edictum eſſet, vt is voueret, cuius maximum imperium in vrbe eſſet. Liuius libro 22. Eam idem creatus Duumuir in Capitolio dedicauit. Liuius lib. 23. Fuit & alia ædes Veneris Erycinæ ad portam Collinam, vota à L. Porcio Lucinio Conſule, bello Liguſtino, & ab eodem Duumuiro dedicata eo anno, quo Aquileia Colonia Latina in agro Gallorum eſt deducta. Liuius lib. 40. Meminit eius Ouid. lib. 2. de remedio amoris:

Eſt prope Collinam templum venerabile portam,
Impoſuit templo nomina Celſus Eryx.

Hoc templum fuiſſe ex nominatiſſimis conſtat ex Appiano lib. 1. Bellorum ciuilium.

VERTICORDIÆ VENERIS ædes extra portam Collinam via Salaria fuit. Hæc ædes facta eſt, cum tres Veſtales vno tempore inceſtum commiſiſſent (quemadmodum Iulius Obſequens ait) vt puellarum animos laſciuos ad caſtitatem verteret. De eodem Valerius Maximus lib. 8. c. 15. Ouidius libro 4. Faſtorum:

Roma pudicitia proauorum tempore lapſa
Cumæam veteres conſuluiſtis anum.
Templa iubet Veneri fieri, quibus ordine factis,
Inde Venus verſo nomina corde tenet.

VENERIS ROMANÆ, vel Veneris & Romæ conſors delubrum fuit in via ſacra, teſtante id contra Symmachum Prudentio:

Ad ſacram reſonare viam mugitibus, ante
Delubrum Romæ: colitur nam ſanguine & ipſa
More Deæ, nomenque loci, ceu numen habetur,
Atque Vrbis, Veneriſque pari ſe culmine tollunt
Templa, ſimul geminis adolentur thura Deabus.

Hoc templum inter ſingularia & admiratione digna loca numerat Marcellinus. De Venere cuſtode hortorum Salluſtianorum, nihil opus eſt dicere.

VICTRIX VENVS à vincendo dicta eſt, cui ædem dedicauit Pompeius altero conſulatu, editis celeberrimis & ſumptuoſiſſimis ludis. Plutarchus in eius vita. Plinius lib. 8. Victricis Veneris imago talis in nummis antiquis cernitur.

VENERIS GENITRICIS templum ante pugnam Pharſalicã vouit, & potitus victoria, in foro ſuo poſuit Caius Iulius Cæſar, quia ab Iulo, Æneæ filio, Veneris nepote, genus ducere videri volebat, eique ſpolia de hoſtibus dedicauit, vt thoracem de margaritis Britannicis. Et in eo ſtatuam poſuit nondum plene ab artifice abſolutam, quia dedicari ædem feſtinabant. In hoc collocauit Octauius Auguſtus ſtatuam æneam Cæſari Diuo cum ſtella crinita ſupra caput ipſius fulgente, quia eiuſmodi poſt mortem eius ſtella viſa eſt. Templi huius meminit Dio lib. 43. Appianus lib. 2. de Bell. ciuil.

IOVIS etiam Vltoris templum prius Veneris & Martis dictum fuiſſe Dio ſcribit.

VENERI CAPITOLINÆ in Caligula & Galba meminit Suetonius.

PLACIDÆ etiam VENERIS ædicula fuit in regione V.

VENERI adduntur CVPIDO, & ADONIS & GRATIÆ, de quibus paucis verbis aliquid monebo.

CVPIDO.

CVPIDINEM, inquit Seruius, Latini vocant, eo quod faciat amorem: interdum etiam, more Græco, Amorem ipſum appellant. Cicero lib. 3. de Natura Deorum, tres Cupidines enumerat, quorum primus, inquit, Mercurio & Diana prima natus dicitur: ſecundus, Mercurio & Venere ſecunda: tertius quidem eſt Anteros, Marte & Venere tertia genitus. Seruius Æneid. 1. ſcribit, Simonidem dicere, Cupidinem ex Venere tantum eſſe progenitum: alios tradere ex Venere & Marte: alios ex Venere & Vulcano: alios Chai, & primæ rerum naturæ filium eum face-

facere. Hic effingebatur puer nudus, alatus, arcum & sagittas gestās: qua de re sic Seruius: Quia turpitudinis est stulta cupiditas, puer pingitur: item, quia imperfect' est in amantib. sermo, sicut in puero. Alatus autem ideo, quia nihil amantibus leuius, nihil mutabilius inuenitur. Sagittas vero idcirco gestare dicitur, vel quia amorem & libidinem sequitur punctura pœnitentiæ & dolor, vel quia ipsæ incertæ, velocesque sunt. Hactenus ille. De imagine Cupidinis eleganter luserunt Propertius libro primo Elegiarum, Marullus, Angerianus, Andreas Alciatus Emblemate centesimo decimotertio, & alii, de quibus vide Claudium Minoem Diuionensem, Commentariis in Alciati Emblemata.

ADONIS.

ADONIS VENERIS minister esse fingitur, teste Seruio, qui ait veteres singulis Diis inferiores potestates ministros addidisse, vt Veneri Adonin, Dianæ Virbium, &c. Hic Adonis Cynaræ Regis Cypriorum, eius natæ Myrrhæ filius fuit. Nomen habet ἀπὸ τοῦ ᾄδειν τοῖς ἀνθρώποις, id est, ab eo quod hominibus canat, secundum Phurnutum. Hyginus scribit in Astronomico Poetico, Venerem cum Proserpina ad iudicium Iouis venisse, cui earum Adonin concederet, eisque Calliopen à Ioue datam iudicem, quæ Musa Orphei mater fuit. Itaque Calliopen iudicasse, vti dimidiam partem anni earum vnaquęque possideret. Venerem autem indignatam, quod non sibi proprium concessisset, obiecisse omnibus, quæ in Thracia essent mulieribus Orpheum, vt sibi quæque appeteret, membraque eius discerperet. Hæc ille. Plura de Adonide non addam Legantur Ouidius in Metam. Hyginus, Fulgentius, & alii.

GRATIÆ.

VENERI GRATIAS etiam addunt, quas Græci Charites appellant. Has quidam Iouis & Eurynomes, vel Eurymedusæ, alii Iunonis, alii Liberi patris & Veneris filias esse tradiderunt, de quibus tantum ea, quæ apud Seruium leguntur, adscribam. Acidalia, inquit, Venus dicitur, vel quia curas iniicit, vel a fonte Acidalio, qui est in Orchomeno Bœotiæ ciuitate, in quo se Gratiæ lauant, quas Veneri constat esse sacratas. Ipsius enim & Liberi filiæ sunt, nec immerito: Gratiæ enim per horum fere numinum munera conciliantur. Ideo autem nudæ sunt quod Gratiæ sine fuco esse debent: ideo connexæ, quia indissolubiles Gratias esse decet. Quod vero vna auersa pingitur, duæ nos respicientes, hæc ratio est: quia profecta à nobis Gratia, duplex solet reuerti. Hactenus Seruius Æneid. 2. Huc refer Emblema Andreæ Alciati 162. de Gratiis, & quæ ad id commentatus est Claudius Minos Diuionensis. Tantum de Venere, & eius comitibus.

AD CAP. X.

PARALIPOMENA

De Venere & Marte, communibus sacris, adulterio.

VENVS Marti concubuit, Sol Vulcano prodidit, ille catenas adamantinas excogitauit, quibus adulteros vinciret, illa in dolorum vindictam, vt videbatur, legitimam, quinque Solis filias amoribus succendit, Pasiphaen, Medeam, Phædram, Circen, & Dircen: nota res est omnibus: sed tamen supplendus insigniter ope MS. codicis, Furius Publius Fulgentius Episcopus lib. 2. Mythol. *Hæc itaque quinque Solis filias, id est, quinque humanos sensus luci ac veritati deditos, quasi solis fœtus hac corruptela fuscat: ob hanc rem etiam huiuscemodi nomina quinque ipsis solis filiabus voluere. Primam Pasiphaen, vt visum, quasi πασιφάνην, quod nos Latine omnibus apparentem dicimus: visus enim reliquos quatuor sensus inspicit, quia & eum qui clamat, videt, & palpando notat, & degustando aspicit, & odorando intendit. secundam Medeam, quasi auditum, hoc est, μηδὲν ἰδέαν, quod nos Latine nullam visionem dicimus............quarta Phædra, quasi odoratus, vel-ut si dicatur φέρων ἡδὺν, quasi afferens suauitatem. Quinta Dirse, saporis iudex, quasi δεινοχρίνη, quod nos Latine acre iudicans dicimus.* Aliquid interiisse, & abesse liquido patet, quod nulla tertiæ solis filiæ fiat mentio, quam prætermitti, aliis enumeratis explicatisque, non decuit. Itaque post illa verba, *visionem dicimus*, subiunge *tertiam Circem, id est, tactum, quasi diceret Græce χειρῶν κριτὴν, quod nos Latine manuum iudicium dicimus.* Addendum insuper quinque has filias exitiali morbo detentas interiisse, Lutatius Placid. ad v. 274. li. 3. Thebaidos Papinianæ. & de hoc adulterio Poetæ P. Ouid. lib. 2. de Arte Amandi, & lib. 4. Metamorphos. fab. 5. lib. 1. Amor. eleg 9.

Mars quoque deprensus fabrilia vincula sensit,
Notior in cœlo fabula nulla fuit.

Sidon. Apollinar. Carm. 11. v. 34.

Quæ pro Lemniacis damnauit furta catenis,

Et carm. 23. v. 287.

Sic Martem simulat, modo in catenas
Missum Lemniacas.

M. Martial. lib. 5. epigr. 7 ad Volcanum.

Parce pater, sic Lemniacis lasciua catenis
Ignoscat coniux, & patienter ames.

Non vt antea legebatur, *& patienter amet.* Cl.

Claudian. lib. 3. de Raptu:

——en audiet noti Cytheræa pudoris
Ostentare suos post Lemnia vincula vultus:

Aurel. Prudent. in Romano martyre.

Deos catenæ colligant adulteros.

Stat. lib. 1. Sil. 2.

Lemnia deprenso repserunt vincula lecto.

Et lib. 3. Thebaid. Venus ad Martem.

Hoc mihi Lemniacæ de te meruere catenæ.

Et lib. 7. Thebaid.

——talem diuina Mulciber arte

Edide-

Ediderat, nondum radijs monstratus adulter
Fœda catenato luerat connubia lecto.

Valer. Flacc. lib. 2. Argonaut.

——meritas postquam Dea coniugis iras
Horruit, & tacita Martem tenuere catena.

Denique & Auson. Idyllio 2. in Cupidine Cruci affixo.

——natique in crimina confert
Dedecus ipsa suum, quod vincula cæca mariti
Deprenso Mauorte tulit.

Et allusit Iuuenalis Sat. 16.

Quam si nos Veneris commendet epistola Marti.

Sed ad Solis filias, quas antea ex Fulgentio nominaui, regredior, quas fœdis pudendisque amoribus correptas, aut miserabili exitu defunctas poetæ passim narrant. & quidē de Medea & Circe, constat eas veneficiis fuisse infames, vt omnia magicorum rituum incantamenta iis assignarint. Furia illa apud Claudian. lib. 1. in Ruffinum.

——Nec me latuere fluentes
Arboribus succi, funestarumque potestas
Herbarum, quicquid lethali germine pollens
Caucasus, aut Scythiæ vernant in gramina rupes,
Quas legit Medea ferox, & Callida Circe.

M. Lucan. lib. 6. Pharsaliæ v. 441.

——& terris hospita Colchis
Legit in Aemonijs, quas non aduexerat herbas.

P. Ouid. lib. 1. eleg. 14.

Nec te cantatæ læserunt pellicis herbæ.

Et lib. 2. de Arte.

Non facient vt viuat amor Medeides herbæ,
Mixtaque cum magicis Colcha venena sonis.

Et lib. 1. de Rem. Amor.

Quid te Phasiacæ iuuerunt gramina terræ,
Cum cuperes patria Colchi manere domo?

Stat. lib. 9. Thebaid. v. 735.

Secretis quæ Colchidas ipsa sub antris
Nocte docet, monstratque feras quærentibus herbas.

Si. Italic. lib. 8. Punicor.

Æetæ prolem anguitiam mala gramina primam
Præmonstrasse ferunt.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Sola tenere malas Medea dicitur herbas,
Sola feras Hecate perdomuisse canes.

Sic enim recte, non vt in MS. Achillis Statii, *malas Medea dicitur artes.* Sext. Propert. lib. 4. eleg. 7.

Sed tibi nunc mandata damus, si forte moueris,
Si te non totum Chlorydos herba tenet.

Ita in editione Iosephi Scaligeri, & vulgatis omnibus. Editio Horatii Tuscanellæ Basiliensis:

Si te non totum Chloridos herba tenet.

Recepta lectio posset defendi ex incerti scriptoris authoritate, quem Censorinum esse putant, certe ante L. Carrionis curas, continuato cum die natali titulo legebatur. Is ergo cap. 10. *Chloridem filiam facit Tiresiæ.* suspicor itaque vt hunc augurandi scientia & diuinationibus clarum, ita istam magicarum scientiarum notitia præstantem: & forte illa eadem est *Chloris*, quæ aliis *Manto* appellatur, quamque L. Seneca in Oedipo patris in sacrificando comitem facit. puto tamen commodius posse legi.

A *Si te non totum Colchidos herba tenet.*

Adducor exemplo C. Pedonis Albinouani in elegia de obitu Mæcenatis, quam qui Ouidio assignant, falluntur.

His te Mæcenas iuuenescere posse dicebat
Hæc vtinam nobis Colchidos herba foret.

Fabulæ data occasio, vt ad Martem & Venerem reuertar, siue *quod indomita quæque ab amore superentur,* siue *quod Martis planetæ cum Venere coniuncti benignissimus sit influxus,* vt Mathematici docent. Vnde com-
B muni templo vtrique Deo data altaria. Claudian. Carmine de Magnete.

Mauors sanguinea qui cuspide verberat vrbes,
Et Venus humanas quæ laxat in otia curas,
Aurati delubra tenent communia templi.

Superest tantum vt currum seu comitatum Martis describamus. Homerus Iliad. lib. 14. δεῖμον, *Terrorem,* φόβον, *Pauorem,* ἔριδα, *contentionem*, ponit Martis comites, talis enim est belli natura. Paulo aliter Virgilius lib. 8. Æneid.

C *——tristesque ex æthere diræ,*
Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.

Idem lib. 12. Æneid.

——circumque atræ Formidinis ora,
Iræque, insidiæque, Dei comitatus, aguntur.

At ambitiosius Papinius lib. 3. Thebaid. v. 425.

——comunt Furor, Iraque cristas,
Fræna ministrat equis Pauor aliger, ac vigil omni
Fama sono, varios rerum succincta tumultus,
Anteuolat currum.

D Lutat. Placid. *Ac si dicat Famam esse Martis aurigam.*

Valer. Flacc. lib. 3. Argonaut.

——Terrorque Pauorque
Martis equi, sic contextis vmbonibus hærent.

Denique Claudian. lib. 1. in Ruffin.

Fer galeam Bellona mihi, nexusque rotarum
Tende Pauor, frænet celeres Formido iugales.

Et lib. 2. de Laudib. Stilichonis.

——currum patris Bellona cruentum
Ditibus exuuijs tendentem ad sidera quercum,
E *Præcedit, lictorque Metus, cum fratre Pauore*
Barbara ferratis innectunt colla catenis,
Formido ingentem vibrat succincta securim.

De Bellona hic dicendum fuerat, illa enim etiam *belli dea, Martis soror*, sed commodius infra de ea sermo instituetur lib. 4. c. 10.

PARALIPOMENA.

De Victoria Dea eiusque statua.

F Victoria non *à vincendo* dicta est, sed *quod victi hostes vincirentur.* M. Varro lib. 4. de ling. Lat. olimque quam nos *Victoriam* vocamus, *Viciam* dicebant. Isidor. Hispalens. libr. 10. in dictione *peruicax.* L. Flor. hist. lib. 3. cap. 1. *Ille quoque* (Iugurtha) *quamuis victus & vinctus vidit vrbē, quam venalē & quandoque perituram, si habuisset emptorem frustra cecinerat.* Paul. Oros. hist. lib. 7. cap. 37. *Sine prælio victum ac vinctum* (Radagaisum Gothorum regem) *sub iugo catenisque despiciant.* C. Iul. Solin. cap. 44. Polyhist.

Vene-

Veneni mali poculo animam expulit, & à Romanis se A *vinculis morte defendit.* Notissimus in Triumphis ritus, duces hostium *in vinculis* vrbe circumlatos, Iosephus belli Iudaici lib.7. c.24. Dicam in tractatu de Triumphis. Alb. Tibull. lib.1. eleg.7.

——nouos pubes Romana triumphos
Vidit, & euinctos brachia capta duces.

Stat. lib.3. syl.2.

Actias Ausonias fugit Cleopatra catenas.

Et recte post *Martem* & *Bellonam* de *Victoria* agi- B mus. Nam *Mars, Bellona, Victoria,* dii communes, *ἄζωνοι*. *Nulli certæ sphæræ allegati.* Seruius Maurus ad v. 118. lib.12. Æneid.

In medioque focos, & dijs communibus aras
Gramineas.

Depingebatur *virginis alatæ habitu, vultu liberali & blando, capite lauro coronato, manu dextera protensa ramulum lauri ostentante, humeris alatis,* vt ex antiquis numismatis apud Goltzium, & alios patet. vnde apud Claudianum de 3. Honorii consulatu, & Hora- C tium lib. 1. Epist. 18. *Velox* appellatur, propter alas, cum quibus pingi solebat. Ennodius Felix Ticinensis Episcopus epigr. 18.

Ecce tenet victrix pennatum dextera numen,
Venit, & ad reditum non habet arma via.

Quod de Victoria dici, explicat epigraphe epigrammati ab ipso authore præfixa, *in missorio, quod habet loricatum iuuenem super equum, tenentem victoriam in manu.* Trimatius vetus poeta, vt citat A. Gellius lib.6. c.6. reprehendebatur ab Hygino, quod lib. 2. Iliados cecinisset. D

Dum dat vincenti præpes Victoria palmam.

Cum tamen celeritatem euentuum in bellis gerendis, leuitatemque & inconstantiam sortis, modo in hanc, modo in illam partem propendentis, nihil melius explicet, quam τὸ *præpes.* vt ex augurali clarum est disciplina, vt ex eo vsurpauit D. Ausonius Eidillio 8.

Hoc mihi præpetibus Victoria nuntiet alis.

Dubia ergo armorum sors, incertaque belli alea per alas Victoriæ significabantur. Ouid. lib.8. Metamorph. Fab. 1. *diuque* E

Inter vtrumque volat dubiis Victoria pennis.

Pet. Apollon. Collat. l.3. de Excid. Hierosol.

Romanæ plausit volitans victoria classi.

Porphyrius pennatos deos enumerat apud Adrianum Turnebum, *μοῦσας σειρῆνας, νίκην, ἶριν, ἔρωτα, καὶ ἑρμῆν*, *Musas, Seirenas, Victoriam, Iridem, Amorem,* & *Mercurium.* lib. 27. Aduersar. cap.5. Latinus Drepanius Pacatus in panegyrico; *Recte profecto germana illa pictorum poetarumque commenta, Victoriam finxere pennatam, quod hominum cum fortuna euntium, non cursus est, sed volatus.* Aurel. Prudent. libr. 2. contra F Symm.

Marmoreo in templo rutilas Victoria pennas
Explicet, & multis surgat formata talentis.

Auson. Epigr. 1. aut verius in præfatione ad epigrammata.

Tu quoque ab aerio præpes Victoria lapsu.

Statuebatur illa in *templis*, in *domibus priuatis*, in *Circo*, in *Senatu*, seu *curia*, vbi habebatur Senatus: deniq; & in *castris*, in templis quidem, simulachris quibusdam suppositis, eorumque exporrectis manibus sustentabatur. M. Tull. lib.3. de Nat. deor. *Idem victoriolas aureas, & pateras, coronasque, quæ simulachrorum porrectis manibus sustinebatur, sine dubitatione tollebat.* In priuatis ciuium porticibus aut Xystis etiam collocabatur. L. Apul. lib. 2. Milesiar. de magnificis Byrrhenæ ædibus: *Atria longe pulcherrima, columnis quadrifariam per singulos angulos stantibus, attollebant statuas Palmaris deæ facies quaq; pēnis explicitis sine gressu pilæ volubilis instabile vestigium plantis roscidis decitantes, nec vt maneant inhærent, & iam volare creduntur.* In Circo etiam Victoriæ simulachrum pompæ præferebatur. P. Ouid. lib.3. Amor. eleg.2.

Prima loco fertur sparsis Victoria pennis,
Huc ades, atque meus fac, dea, vincat amor.

In Senatu semper ara Victoriæ posita erat, vt transferretur ea ara in quamcumque ædem pro ratione loci in quo habitus senatus. Ælius Lamprid. in Seuero; *Pater eadem nocte in somnis vidit, alis se Romanæ Victoriæ, quæ est in senatu, ad cœlum vehi.* Hæc est illa, quam ne tolleret Imperator, Q. Symmachus vrbis præfectus graui & diserta oratione contendit, nec tamen obtinuit. Segebertus Geblacensis in Chron. Ann. Dom. 407. *Radaisus Scytha cum ducentis millib. Gothorum ex Scythia veniens, Italiam inuadit, ex hoc murmur multorum blasphemantium infremit in Christum, Christianitatis tempora culpantes, fœlicitatem gentium attollunt, inter quos præcipue Symmachus orator fuerat, qui etiam scriptis & epistolis suis agebat de Idololatria, & repetenda ara Victoriæ: quorum latrantium ora iniecto eis veritatis osse obstruxerunt, Augustinus libro de Ciuitate Dei, & Orosius historia sua.* D. Prosper Aquitanicus de Promissionibus Dei parte 3. *Symmachus ille mirabili eloquio & scientia præditus, tamen paganus, præconio laudum in consistorio recitato, subtili arte qua valuit, aram Victoriæ in senatum restitui, Christiano, vt nouerat principi intimauit.* Magnus Fælix Ennodius Ticinensis.

Dicendi palmam Victoria tollit amico,
Transit ad Ambrosium, plus valet ira deæ.

Ipse Symmachus in relatione sua: *Quis ita familiaris est barbaris, vt aram Victoriæ non requirat?* Pompeius vetus Epigrammatographus Anthol. lib. 4. ca. 20. epigr. 2.

Ῥώμη παμβασίλεια τεὸν κλέος οὔποτ᾽ ὀλεῖται,
Νίκη γὰρ σε φυγεῖν ἄπτερος οὐ δύναται.

Roma omnium dominatrix, tua gloria nunquam interibit, Victoria enim sine alis te fugere non potest. Erat eadem & in castris obseruata. Claudian. de 6. Hon. consul.

Adfuit ipsa suis talis Victoria templis
Romanæ tutela togæ quæ diuite penna
Patricii reuerenda fouet sacraria cœtus
Castrorumque eadem comes indefessa tuorum.

Et lib.3. de laudib. Stilich.

——quam certa fuere
Gaudia, cum totis exurgens ardua pennis
Ipsa duci sacras victoria panderet ædes.

Et palma viridi gaudens, & amicta tropheis,
Custos imperij virgo.

P. Ouid. lib. 2. Trist.

Sic assueta tuis semper Victoria castris,
Nunc quoque se præstet, notaque signa petat,
Ausoniumque ducem solitis circumuolet alis,
Ponat & in nitida laurea serta coma.

Color illi aut simulachro videtur fuisse purpureus, nam Q. Symmachus proxime supra, *rutilas pennas* dixit, aut candidas, quod vt ille maiestatem, ita & hic pacem, lætitiamq; denotat. Sil. Italic. lib. 15.

——*niueis Victoria concolor alis.*

Neque Romana tantum hæc dea, sed & Græca. Nonnus Panopolitanus Dionysiac. lib. 5. v. 115. de Victoria in nuptiis saltante Cadmi.

Αἰδομένη πτερὰ πάλλε παρὰ πτερύγεσσιν ἐρώτων.
Verecunda pennas vibrauit circa alas Amorum.

Pindar. Pythior. od. 9.

πολλὰ δὲ πρόσθεν πτερὰ δέξατο νίκας.
Multas antea alas accepit Victoriæ.

Byzantini principes eam in atriis etiam suis habebant. Corippus de palatio Iustini Minoris libr. 3. num. 6.

Quatuor in sese nexus curuauerat arcus.
Per dextram læuamque tenens Victoria partem,
Altius erectis pendebat in aere pennis.

Depingebatur tamen olim globo insidens fine alis, quas primus addidit pater Bubali & Athenidis. Scio esse inter antiquos scriptores, qui ad Pergamenum Carystium hoc referant, aliosq; qui ad Aglaophontem pictorem, vt differit Aristophanis Scholiastes in Auibus ad hæc.

Αὐτίκα νίκη πέτεται πτερύγοιν χρυσαῖν.
Statim Victoria volauit aureis alis.

Iam vero alas istas Apuleius supra laudatus, *explicitas pinnas*, vocauit, Ouidius, *sparsas pennas*, vt credibile sit habitu volaturæ depictam. Antipater Sidonius poeta Anthologia lib. 1. c. 54. Epigr. 2.

Cultam illam non iis, quæ dixi, locis, sed etiam fana habuisse probat narratio Dionis lib. 51. pag. 459. Q. Tertullian. Apologet. contra gent. *sed & Victorias adoratis.* Eam pinxit Iphis C. Plin. lib. 35. ca. 11. C. Iul. Cæsar. bellor. ciuil. lib. 3. cap. 20. *Trallibus in templo Victoriæ, vbi Cæsari statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur.* Eadem narrat Valerius Maximus lib. 1. cap. 6. tit. 12. Adde & templorum fastigia Victoriç suffixo simulachro solere insigniri, Iul. Obsequens prodig. c. 73. Denique nudo pede, veste laxa suspendebantur. Aurel. Prudent. l. 2. in Symmach.

Vincendi quæris dominam? sua dextera cuique est,
Et Deus omnipotens, non pexo crine virago,
Nec nudo suspensa pede, strophioque reuincta,
Nec tumidas fluitante sinu vestita papillas.

PARALIPOMENA.

De Gratiis, earum numero & Pictura.

PLacid. Lactant. lib. 2. Thebaid. v. 284. *Nomina Gratiarum sunt tria, Pasithea, Aglaia, Euphrosyne*

A *Iouis & Hermiones filiæ, Veneris famulæ.* L. Seneca lib. 1. de Benef. cap. 3. *Nunc dicam quare tres Gratiæ, & quare sorores sint, & quare manibus implexis, quare ridentes, iuuenes, & virgines, solutæque ac pellucida veste? alij quidem videri volunt vnam esse quæ det beneficium, alteram quæ accipiat, tertiam, quæ reddat, alij tria beneficiorum, promerentium, reddentium, simul & accipientium reddentiumque.* Plut. lib. philosopho cum principibus viris esse disputandum; ἀλλὰ σοφὸς ἦν ὁ ταῖς χάρισι τὰ ὀνόματα θέμενος, Ἀγλαΐην καὶ εὐφροσύνην, καὶ Θάλειαν, τὸ γὰρ
B ἀγαλλόμενον καὶ τὸ χαῖρον ἐν τῷ διδόντι. *Et sapuit, qui Gratiis nomina imposuit, Aglaiæ, Euphrosynes & Thaliæ, maior enim & purior est lætitia in eo qui dat.* Theocrit. Eidyll. 16. Meleager Anthol. lib. 1. c. 27. Epigr. 1.

Τρισσαὶ μὲν χάριτες, τρεῖς δὲ γλυκυπάρθενοι ὧραι.
Tres quidem Charites, tres virginitatis studiosæ horæ.

Paul. Silentiar. in eodem Anthol. lib. 7. Epig. 46.

Μορφὴν τριχθαδίην χαρίτων τριὰς ἀμφιπολεύει.
Formam triplicem Gratiarum trias comitatur.

Martian. Capella lib. 1. de Nuptiis Merc. & Philol.
C in limine.

Comere verniferis florentia limina sertis
Seu consanguineo Gratia trina dedit.

Idem lib. 9. in principio.

Ipsa etiam fulcris rediuicula nectere sueta
Flora decens trina anxia cum Charite.

De numero earum nemo dubitat, quin tres fuerint. D. Ausonius Epigr. 114.

Tres fuerant Charites.

De nominibus tamen aliqua est contentio. Nam Homer. lib. 14. Iliad. v. 269. *Pasithean* in Gratiarum
D numero reponit, vt & Papinius lib. 2. Thebaid.

Non hoc Pasithea blandarum prima sororum.

At Orpheus pro communi stat sententia in Hymno Gratiarum.

Ἀγλαΐη τε, Θάλεια, καὶ Εὐφροσύνη πολύολβε,
χαρμοσύνης γενέτειραι, ἐράσμιαι.

Aglaiaq; Thaliaque, & Euphrosyne diues, gaudii genitrices, amabiles. In Comitatu Veneris, vt dixi, eas ponunt. Furius Publius Fulgent. lib. 2. Mytholog. *Huic etiam tres Charites adijciunt (Veneri) duas ad nos
E conuersas, vnam à nobis auersam, quod omnis gratia simplex eat, duplex redeat, ideo sunt charites, quia omnis gratia nescit subtilem sed ornatum.* Martian. Capell lib. 2. *Præterea trespuellæ vultuque decoreque parili, ac venustate luculētæ, sertis religatæ inuicem manus, rosarumque speculis redimitæ, ad virginem conuenere, quarum vna deosculata Philologiæ frontem, illic vbi pubem ciliorū discriminat glabellæ medietas, alia eius os, tertia pectus apprehendit, videlicet prima, vt lætos oculis afflaret honores, secunda gratiam eius linguæ inspirabat, animo ter-
F tia comitatem: quippe illæ Charites dicebantur, & quicquid apprehenderant, venustabant, quæ quidem virginē postquam lumine repleuere, Musis admixtæ.* Ob id ergo Veneris comites Gratiæ, quod animos inspirarent, corporisq; pulchritudini prodessent augendæ, Aristænet. ep. 10. l. 1. καὶ τοῖς ὄμμασι χάριτες οὐ τρεῖς, καθ' Ἡσίοδον, ἀλλὰ δεκάδων περιχορεύει δεκάς. *Tum oculos eius non trinæ, secundū Hesiodum, sed decies denæ pererrant gratiæ.* Et eiusdem libri epist. 11. εὐμενεστέροις ὄμμασιν ἐκείνην αἱ

χάριτες

χάεντες εἶδον. *Propitijs illam oculis viderunt Gratiæ.* Sidon. Apollinar. Carm. 11. v. 113.

Hic triplex vno comitatur Gratia nexu.

Claudian. in Epithalamio. *Palladij & Celerinæ*, non vt vulgo *Serenæ*. nam Celerina Palladii cos. fuit vxor. Et sic legitur in MS. meo, & ipse Claudianus gentilitium nomen insinuat.

Immensamque trahit Celerini robore lucem.

Is in eo poemate.

Idaliæ iuxta famulæ, triplexque vicissim
Nexa sub ingenti requiescit Gratia quercu.

Alias pete rationes ex Plutarcho lib. de *præceptis connubialibus* in limine. Et Scholiasten consule Aristophanis in *Nubes*, Tzetzen in Pindarum. & ipsum poetam Olympicor. od. 2. od. 14. Pythior. od 5. od. 11. Helenium Acronem ad Horat. lib. 1. od. 4.

Iunctæque nymphis Gratiæ decentes.

Et od 30. ad Venerem.

Feruidus tecum puer, & solutis
Gratiæ Zonis.

Et lib. 3. od. 21.

Te Liber, & si læta aderit Venus,
Segnesque nodum soluere Gratiæ,
Te viuæ producent lucernæ.

Denique lib. 4. od. 7.

Gratia cum Nymphis, geminisque sororibus audet
Ducere nuda choros.

Gratiæ ergo & Nympharum, & Musarum, & Veneris, & omnis venustatis erant comites. Adde & vna cum Suada & Mercurio, vt ex Plutarcho alii notarunt, collocari solitas. sed ad alia properandum.

Cap. XI.

De Libero patre, siue Baccho, & Cerere.

SIcut Ioues, Martes, Apollines, Mercurii, &c. etiam Bacchi plures fecerunt. Philostratus & Diodorus Siculus tres diuerso tempore fuisse affirmant. Cicero quinque numerat, cuius hæc sunt verba: Dionysios, inquit, multos habemus: primum à Ioue & Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium Caprio patre, eumque regem Asiæ præfuisse dicunt, cui Sabazea sunt instituta: quartum Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Nilo natum & Thione: à quo Trieterides constitutæ putantur. Hæc ille. Communis tamen Poetarum opinio est, Bacchum Iouis & Semeles filium fuisse, cum quibus faciunt & Diodorus Siculus, & Eusebius. Diodori verba lib. 5. rerum antiquarum, c. 2. hæc sunt: Cadmum Agenoris tradunt ex Phœnicia ad peruestigandum Europam à Rege ea lege missum, vt aut virginem secum reduceret, aut in Phœniciam non rediret. Cum diutius quæsitam ab se virginem non inueniret, postposita patria in Bœotiam peruenisse. Vbi cum responso oraculi Thebas condidisset, Hermionem postmodum Veneris filiam in vxorem sumpsisse:

A ex qua Semelem, Ino, Autoneom, Agauem, ac Polydorem genuerit. Semelem Iupiter ob pulchritudinem in forma hominis cognouit. Quod illa existimans ab Ioue in sui contemptum agi, rogauit, vt secum, prout cum Iunone assueuerat, coiret. Iupiter Dei maiestate assumpta cum tonitribus ac fulgure ad eam descendit. At illa prægnans, cum neq; fulguris, neque tonitru vim ferre posset, filium aborso igne expirauit. Infantem Iupiter Mercurio dedit, ad antrum Nysæ; quod inter Phœniciam Nilumque est, deferendum, à Nymphisque omni studio curaque educandum. Vnde B ab Ioue Nysaque Dionysium dixerunt: quod etiam Homerus in Hymnis testatur, inquiens: Est Nysa supra montem floridum sylua procul à Phœnicia ferme Ægypto fluente. Nutritum à Nymphis aiunt, vini, vineæque extitisse auctorem. Orbem quoq; ferme obambulantem, multas regiones reddidisse domesticas: ac propterea maximis apud omnes honoribus celebratum. Docuisse eos insuper, quorum regio vites ferre non posset, potum ex hordeo conficere, quem non- C nulli Zithum dicunt, paulum à vini sapore differentem. Exercitum quoque secum non tantum virorum, sed etiam mulierum circumducens, nefarios homines, atque iniquos merita mulctauit pœna. Hæc & plura alia de Baccho Diodorus.

Dicitur Bacchvs, Dionysivs, & Liber pater: nam de aliis appellationibus non agam. Vnde Dionysivs dicatur hic Deus, ex verbis Diodori intelligimus: nimirum Ioue Patre, ἀπὸ τοῦ Διὸς, & Nymphis Nysæis, à quibus fuit educatus.

Bacchvs appellatur ἀπὸ τοῦ βακχεῖν: hoc est, ab in- D composite vociferando: quidam à coronæ genere, quæ Baccha dicebatur, deriuant. Eustathius dici voluit ἀπὸ τοῦ βαχχεῖν, quod significat vlulare, & incondite clamare, vt Bacchæ facere solebant.

Liber pater vocatus est, vel à linguæ licentia, vt plerique putant. Nam vini potu magis liberi mortales fiunt, vel potius quod animum curis liberet, & pellat tristitiam. Vnde Ouid.

Cura fugit, multo diluiturque mero:
E *Tunc veniunt risus, tunc pauper cornua sumit,*
Tunc dolor & curæ, rugaque frontis abit.

Seneca, Liber, inquit, non ob licentiam linguæ dictus est inuentor vini: sed quia liberum seruitio curarum animum asserit, vegetumque, & audaciorem in omnes conatus facit. Sunt qui dicant, quod in liberis ciuitatibus coleretur, eum Liberum esse appellatum.

Simulacrum eius varium fuit: effingebatur nudus, vt vini naturam ostenderet, quæ secreta reuelat: item puer imberbis & lætus, cum corniculis in fronte: nonnunquam senex & caluus. Macrob. lib. 1. Saturnal. F Liberi, inquit, Patris simulacra partim puerili ætate partim iuuenili fingebantur: præterea barbata specie, senili quoque. Coronabatur Pampineis, hedera, & ficulneis frondibus, Pampino quidem, & ficu, ex memoria Nympharum Staphilæ & Sycæ, hedera vero, ex memoria Cissi pueri, qui fuerat in hanc plantam conuersus. Effictus est aliquando in curru pampineo, & triumphans, qui pantheris modo, tigribus, ac lyncibus trahebatur. Silenus pando asello propter astans.

stans Bacchis & Satyris thyrsos & ferulas vibrantibus, cæteroque bacchantium comitatu, tum præeunte, tum subsequente. De Bacchi simulacro elegans extat Dialogismus Andreæ Alciati in Emblematis, quem vide, & qui in eum commentatus est, Claudium Minoem Diuionensem.

Bacchi templum collocatur à P. Victore regione II. de quo ita Georgius Fabricius: Bacchi templum nunc S. Constantiæ, extra portam Viminalem, in via Numentana, circulari & vermiculato opere vsque & aries villosus.

Liberi patris ædicula fuit in regione VI. De Liberi Liberæque æde postea dicam.

Ceres, quæ Saturni & Opis filia, à Poetis, non à Romanis solum, sed à Græcis culta est. Credita fuit Dea frugum, à creando dicta, vel quasi geres, à gerendis frugibus teste Cicerone lib. 3. de Natur. Deorum. Epitheton ei tribuitur, Alma, quia nos alat. Græci Δημήτηρ, quasi γημήτηρ appellant, id est, Terræ matrem, quod cunctarum frugum creatrix sit, & altrix: item Thesmophoron, id est, legum latricem. De ea in hunc modum Diodorus: Ceres, inquit, frumenti, quod forte inter alias herbas nascebatur ignotum cæteris, prima vsum inuenit, docuitque homines nascendi, seruandique & serendi modum. Est autem ab ipsa frumentum ante genitam Proserpinam repertum. Nam post eius à Plutone raptum, frumenta omnia tum in Iouis odium, tum propter dolorem filiæ incendisse ferunt. Sed ea inuenta reconciliatam esse Ioui, & Triptolemo frumenti dedisse semen, mandasseque, vt cum omnibus id donum participans, modum seminandi monstraret. Traditur à nonnullis illam leges quoque dedisse, quibus homines iuste viuere assuescerent: vnde & Legifera dicta est. Et quoniam maximorum bonorum causa humano generi extitisset, ab omnibus, non solum Græcis, sed Barbaris quoque, ad quos frumenti peruenit vsus, honoribus, sacrisque solemnibus, ac celebritate præcipua colitur. Hactenus Diodorus. Cereris igitur filia Proserpina fuit, quæ à proserpendo dicta, nihil aliud est, nisi ipsa terræ fœcunditas, quæ cum aliquando defuisset, posteaque reperta esset, fabulæ de raptu Proserpinæ occasionem dedit, vti August. ex Var. docet. De raptu Proserpinæ extant lib. tres elegantissimi Poetæ Claud.

CERES.

Ceres etiam Libera dicta fuit, quanquam nonnulli Venerem hoc nomine appellatam velint Ludouicus Carrio I.C. Commentar. I. Antiquarum lectionum c. 3. scribit videri sibi, eandem Deam in sacris Pandam nuncupatam fuisse: idque ex Nonio Marcello probare conatur: apud quem sic legendum existimat: Pandere inquit Nonius, Varro existimat ea causa dici, quod qui ope indigerent, & ad asylum Cereris confugissent, panis daretur. Pandere ergo, quasi panem dare: & quod nunquam fanum talibus clauderetur. De vita populi Romani, lib. I. Hanc Deam Ælius putat esse Cererem: sed quod in asylum, qui confugissent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando, pandere quod est aperire. Hactenus Nonius: apud quem Varronis locum manifeste de Panda accipiendum esse Carrio arbitratur. Idem tamen addit alias etiam rationes huius appellationis afferri posse. Arnobius enim libro 4. aduersus Gentes auctorem esse quod Tito Tatio Capitolinum, vt caperet collem, viam pandere atque aperire permissum fuerit, Deam Pandam esse appellatam, vel Panticam. Alios item esse, qui Deam pacis esse, Pandam velint, eo quod pacis tempore vrbium portæ aperiantur: ex quo Glossarium Latinum, Panda εἰρήνης θεός. Hæc Ludouicus Carrio. Idem nomen Pandæ Deæ restituit in versibus Varronis, Satyra Menippæa, qui apud Agellium l. 13. cap. 21. sed corrupti extant: sic enim legendos eos esse censet:

Sed Anna, Perenna, Pandate Lato, Pales,
Nerienes & Minerua, Fortuna, ac Ceres.

In quibus versibus etiam Iosephus Scaliger vocem Pandæ retinet: quamuis reliqua paulo aliter legit. Effingebatur hæc habitu matronali, ornata spicea corona, nonnunquam mœsta cum lampade seu face describitur, interdum manipulum spicarum & papauerum gerens, quemadmodum cernitur in nummis antiquis.

Hæc coli cœpta fuit in Vrbe Palantio, quam Arcades in monte Palantio condiderunt, & in ea Cereris templum, teste Dionysio libro I. addiderunt ei etiam Græcam sacerdotem. Postea vero anno Vrbis conditæ CCLVII. Coss. A. Posthumio T. Virginio, vt idem refert l. 6. ab A. Posthumio Dictatore post victoriam à Volscis hostibus reportatam, de spoliis ædes Cereris locata est. Cum enim, vt Dionysius scribit, initio belli laboraretur victus inopia, & magnus metus esset, ne in totũ deficeret, terra fructus negante, & bello, ne commeatus subueherentur, vetante, libri Sibyllini iussu Dictatoris, inspecti sunt à suis custodibus, & monentibus oraculis, placanda esse hæc numina votum fecit. Posthumius, prius quam exercitum educeret, si imperii sui tempore fœlix prouentus fieret, qualis antea, templa se illis constructurum, & instituturum in singulos annos sacrificia. Exaudierunt Dii, dederuntque magnum prouentum frugum, tum arboreorum, tum terrestrium, & Posthumius voti damnatus templum eis promissum reddidit. Hanc ædem triennio post altero Consulum Sp. Cassius in Vrbe relictus dedicauit. Sita est in fine Circi maximi super ipsos carceres. Fuerunt & aliæ Cereris ædes, quarum meminit P. Victor.

Ad Cap. XI.
PARALIPOMENA.
De Baccho seu Libero patre, cognominibus, statua, & sacris.

Liberi cognomentum *Baccho impositũ, quod vindex & assertor libertatis à ciuitatibus, erecta in foro statua coleretur, is enim liberas fecit Bœotiæ ciuitates, & primus triumphauit.* Vet. Scholiast. Iuuenal. ad Sat. 14. v. 193. Et cũ cordatos libertas faciat, *Bacchũ cordis præsi-*

dem faciebant. Suidas in voce Κυνοφόροι. Vnde cognomen ei *Eleutherii* impositum, Diodor. Sic. li. 4. c. 2. Biblioth. Vide quæ de Marsya, in Reg. 8. superius dixi. Colebatur vna cum Proserpina communi ara, in Hypercritico suo Iul. Cæsar Scaliger annotauit. Et dii Inferi ponuntur, Pluto, Proserpina, Ceres, Core, Iacchus, Serapis, Isis, Anubis, Harpocrates, Hecate subterranea, Erynnies, & dæmones qui iuxta hos sunt, Artemidor. l. 2. c. 35. Oneirocrit. Et quoddam genus sacrorum vtiq; erat commune, quod σαβάζια dici placuit. Oppian. Cilix l. 1. Cyneget.

σὸκ ἐθέλω τελέτῃ σὲ τὰ νῦν ὀρέβακχον ἀείδειν,
ὀ χορὸν ἀονίου παρὰ βένθεσιν ἀσωπιοῖς
λείψομαι, ὡς κέλεαι, τὰ σαβάζια νυκτερὰ φῦλα.

Nolo trietericum te nunc montanum Bacchum canere, nolo choreas Bæotici ad fluenta Asopi, missa faciam, vt iubes Sabasia nocturna sacra. Sic ergo optime legitur, non vt Ioannes Bodinus τὰ σαβάζειν, *venerari*, sic etiam puto cōmunia ista sacra in veteri marmore denotari, vbi Hecate Deo Brontonti coniungitur, quē ego Bacchum puto, ob turbas, quas fulminum instar ebrietas commouet, Blond. Flauius Romæ triumphantis li. 1. *Bacchus & Liber pater & Brontinus quandoq; dictus est.* pag. 13. Verba inscriptionis sunt:

IOVI. SANCTO. BRONTONTI.
ECATÆQ. AVR. POPLIVS.

Et alterius expressiora:

DEO. SOLI. INVICTO. MITHRÆ.
FL. SEPTIMIVS. ZOZIMVS. V. P.
SACERDOS. DEI. BRONTONTIS.
ET. AECATE. HOC. SPELEVM.
CONSTITVIT.

Claudian. lib. 1. de Raptu totum apparatum mysteriorum, id est, sacrificiorum Bacchi, vt exponit Placid. Lactant. ad v. 11. lib. 1. Thebaid. eumque Hecatæ coniungit.

Ecce procul ternis Hecatæ variata figuris
Exoritur, lætusque simul procedit Iacchus,
Crinali florens hedera, quem Parthica velat
Tigris, & auratos in nodum colligit vngues,
Ebria Mæonijs fulcit vestigia thyrsis.

Vltimus versus varie legitur; antiqua lectio, *fulsit*, pessime, Iani Parrhasii codex, *figit*. MS. Delrii & Stepha. Clamerii, *firmat*. Virgil. lib. 3. Æneid.

Trunca manum pinus regit, & vestigia firmat.

Stat. lib. 2. Thebaid. v. 12.

It tamen, & medica firmat vestigia virga.

M. Lucan. lib. 4. v. 42.

Dum labat, & fixo firmat vestigia pilo.

Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 520.

Lubrica præmisso firmas vestigia conto.

Et Carm. 11. v. 46.

Labuntur firmantque pedum vestigia pennis.

Illi *firmare vestigia*, & alii non minus eleganter *figere vestigia*, vsurparunt, & parum interest, nisi quod magis genuina videatur ipsi Claudiano loquendi formula, in consulatu Manlii Theodori ad finem.

Pendula librato figat vestigia saltu.

Et confirmatur aliorum locis, Stat. l. 10. Thebaid. v. 856.

A *Plana velut terra certus vestigia figat.*

Fest. Amien. in descript. orb. ter.

Nunc directa solo tentus vestigia figit.

Sed ad Bacchum redeo, quem licet certum sit esse inter deos consentes, & ab omnibus populis eius cultum receptum, tamen Scythæ non admiserunt Dionysiaca sacra, *quod nefas ducerent Deum colere, qui ad insaniam adigeret.* Herodot. lib. 4. pag. 283. & principium eius cultus ab Indis quib. imperauit primus. Fr. Laziardus hist. vniuersal. Epitoma cap. 16. Albert. Stadensis Chron. pag. 6. Roma eiectus testimonio Q. Florentis Tertulliani probatur, Apolog. c. 6. *Etiam circa ipsos deos vestros, quæ perspecte decreuerant patres vestri, ijdem vos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysterijs, consules senatus authoritate non modo vrbe, sed vniuersa Italia eliminauerunt.* Quæ ille hausit à Cicerone lib. 2. de legibus. *Quid ergo aget Iacchus, Eumolpidæque nostri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo Romano, sed omnibus bonis firmisque populis leges damus.* Iul. Firmic. lib. de Errore profanar. relig. *Nec à salutaribus tuis legib. exorbitat Posthumius consul noster. Nam sicut in libris Annalibus inuenimus, Bacchanaliorum sacra, Ebutio quodam adolescente deferènte detecta sunt.* Vide paulo infra. Neque vero admodum antiquus eius cultus. Nam *Eleuther primus simulachrum Liberi patris constituit, & quemadmodum coli deberet, ostendit*, vt loquitur Iulius Hygin. Fabul. cap. 225. Depingebatur *pectore nudo, muliebri, capite cornuto, vitibusque coronato, tigridi inequitans, manu dextera racemum prætendebat, sinistra poculum.* Albric. lib. de Imaginibus Deor. Phornut. lib. de Natura deor. poculum istud è cornu bouis, Nonn. Dionysiac. libr. 12. versic. 201.

καὶ δέπας ἀγκύλον εἶχε βοὸς κέρας.

Et poculum curuum habuit bouis cornu.

Arnob. lib. 5. ad finem. *Mercurius pinnatus, Argiphontes, Æsculapius baculo, Ceres mammis cum grandibus, aut in Liberi dextera pendens potorius cantharus:* Ille dextræ poculum, Albericus sinistræ attribuit. Et de insignibus sigillatim agamus.

Tigridem ei sacrarunt, quod ferocissima quæque pectora vino domentur. Martial. lib. 8. Epigr. 26. Ouid. libr. 1. Amor. Eleg. 2. Horat. libr. 3. od. 3. Polyen. lib. 1. Stratagemat. Claudian. de 4. Hon. consul.

——irent blandæ sub vincula tigres.

Sil. Italic. lib. 17. Punicor.

Qualis odoratis descendens Liber ab Indis
Egit Pampineos frænata tigride currus.

Thyrsum autem in eius sacrificiis receptum quis nescit? id est, hastam hedera (vnde *Hedereus* dicitur Pausan. Attic.) inuolutam? quam exercitus eius in India ad decipiendos rudes Indorum animos, belloque inidoneos gestauit. Et de cymbalis & tympanis Bacchicis diximus antea, vbi de Cybele agebamus. Nunc de Thyrso, qui & Veneri dicatus, Sidon. Apol. Carm. 9.

Occultos Veneri rotasse thyrsos.

Et Baccho Virgil. libr. 6. Æneid. v. 660. Horat. lib.

lib.2. od.19. C. Tacit. lib. 11. Annal. *Ipsa crine fluxo thyrsum quatiens.* Sidon. Apollinar. vt alios omittam, Carm.5.v.501.

—— rotat enthea thyrsum
Bassaris, & maculis Erythraa Nebridos horrens,
Excitat Odrysios ad marcida tympana mystas.

Et apposite idem Carm.22.v.31.

—— sagittiferas Euan populatus Erythras,
Vite capistratas cogebat ad esseda tigres.
Cantharus, & thyrsus, dextra lauaq; feruntur.

B Sacra eius seu mysteria nocturna erant, & facibus accensis per vrbem discurrebant, crateres vini plenos statuentes, neque quicquid turpitudinis scelerumque vino & nocte suadentibus omittebant. D. Augustin. de Ciuit. Dei lib.18. cap.13. Clemens Alexandrinus in protreptico. Aurel. Prudent. lib.1. in Symmachum.

—— Quod & ebria iam tunc
Ante oculos regis Satyrorum insania fecit,
Et fecisse reor stimulis furialibus actas
Manadas, inflammante mero, in scelus omne rotatas.

C In cistis sacra hæc cōdita erant, & singulis tribus annis exhibebantur magno totius Græciæ concursu. Antonius Delrio multa congessit in illud L. Senec. in Herc. Oetæo Act.2. in choro.

Nos Cadmais orgia ferre
Tecum solita condita cistis,
Cum iam pulso sidere bruma
Tertia solis euocat astas.

D Ineunte vere igitur orgia celebrata noctu, vnde & Bacchus *Nytelius dictus* Pausan. Attic. vel *Nyctelius*, vt aliis visum. Seru. ad v.302. lib.4. Æneid. *Liberi sacra tertio quoq; anno innouabantur, sane sciendum, orgia apud Gracos dici sacra omnia, sicut apud Latinos cerimonia dicuntur, sed iam abusiue sacra Liberi orgia vocātur, vel ἀπὸ τῆς ὀργῆς à furore, vel ἀπὸ τῶν ὀρῶν à montibus, nocturna, quod nocte celebrarentur, vnde ipse sacra Nyctelia dicebātur, qua populus Romanus exclusit causa turpitudinis.* Ipse Virgilius loco laudato:

—— qualis commotis excita sacris
Thyas, vbi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusq; vocat clamore Cytharon.

E Valer Flacc. Argonaut. lib.6. ad finem.

Vt fera Nyctilei paulum per sacra resistunt,
Mox rapuere Deum, iamiam quodcunq; parata
Thyades.

P. Ouid. lib.1. de Arte Amandi.

Nycteliumq; patrem, nocturnaq; sacra precare,
Ne iubeant capiti vina nocere tuo.

F Nescio, quid Iosepho Scaligero in mentem venerit, qui, sensu optimo perturbato, legendum censuit:

Ne subeant capiti vina nociua tuo.

Inter deos vero antiquorum, nullus est, quem tam diuersis nominibus insignierint. Lege cultissimum Archij poëtæ carmen lib.1. Anthrolog. cap.38. Epigr. 11. Auson. Epig.28.

Αἰγύπτιοι μὲν Ὄσιρις ἐγώ, μυστῶν δὲ Φανάκης,
Βάκχος ἐν ζωοῖσιν, ἐν φθιμένοις Ἀϊδωνεὺς
Πυρογενής, δίκερως, τιτανολέτης Διόνυσος,

A Id est; *Ægypti quidem Osiris ego, Mystarum vero Phanaces, Bacchus inter viuos, inter mortuos Ædoneus, Ignigena, Bicornis, Titanicida, Dionysius.* Idem Ausonius Epigr.29. sequenti, & doctissimus Elias Vinetus ibid.

Ogygia me Bacchum vocat,
Osyrim Ægyptus putat,
Mysta Phanacen nominant,
Dionyson Indi existimant,
Romana sacra Liberum.
Arabica gens Adoneum.
Lucanicus Pantheum.

Ælian. Var. Histor. lib.3. cap.41. *Phleonem, Protrygam, Staphylitam, Omphacitam, Bacchum* cognominatum, variisq; aliis vocabulis scribit. Q. Ennius in Athamante. Multa eius cognomina complectitur, citante Fl. Sosipatro Charisio.

His erat in ore Bromius, his Bacchus pater,
Ille Lyaus vitis inuentor sacra,
Tum pariter Euan, Euoe, Euoe, Euius,
Ignotus iuuenum catus, alterna vice
Inibat alacris, Bacchico insultans modo.

Adde P. Ouid. lib.4. Metamorph. Fab.1.

—— Bacchum vocant, Bromiumq;, Lyaumq;,
Ignigenamq;, satumq; iterum, solumq; bimatrem,
Additur his Nyseusq;, indetonsusq; Thyoneus,
Et cum Lenao, genialis consitor vua,
Nyctileusq;, Eleusq; parens, & Iacchus, & Euan,
Et qua praterea per Graias plurima gentes
Nomina Liber habes.

Quibus omnibus cognominibus quantumuis eum compellauerint varij populi, tamen receptius in sacris nomen erat *Euius.* Ennius paulo supra citatus: seu quod *ea vox fuerit Iouis patris in Gigantomachia eū discerptum putantis,* vt Albricus in imaginibus deorū, & Phornutus de Nat. deor. prodiderunt; vel quod *in leonem mutatus, periclitantibus diis, Gigantem laniauerit, & ob id à Ioue collaudatus sit ea voce:* Helenius Acron & Porphyrion antiqui interpretes ad Horat. l.1. od.18. & lib.2. od.19. Lil. Gyrald. Ferrariensis de diis gentilib. Syntagm.8. Papin. lib.1. sil.2. nuptiarum pręsidem facit.

—— tibi Phœbus, & Euan
Et de Manalia volucer Tegeaticus vmbra,
Serta ferunt.

Et lib.5. Thebaid. v.497. & Lutat. Placid. ibid. & lib. 2. Thebaid.

Et iam forte dies noto signata tonantis
Fulmine, pracepti quum te tener Euhye partus
Transmisere patri.

Virgil. lib.7. Æneid. v.389.

Euoe Bacche fremens.

Sidon. Apollinar. Carm.5. v.232.

Atq; Pelethronios Lapythas Semeleius Euan
Miscuit, Æmonias dum flammant orgia matres.

Et carm.22. in principio.

Forte sagittiferas Euan populatus Amyclas.

Vitifer, seu vini inuentor: describit fuse Nonnus Dionysiacon lib.7. v.87. & Abbas Vrspergensis in Chronico quippiam diuersum tradit. *Hoc tempore*

Dionysius, qui & liber pater, vitem dicitur ostendisse hospiti suo in Attica terra. Eadem Freculph. Chro. Tom. 1. lib. 2. c. 11. Fur. Publ. Fulgent. lib. 2. Mytholog. *Liber vero pater dictus est, quia vini passio liberas mentes faciat, Indos vero vicisse, quod hæc gens sit valde vino dedita, duobus scilicet modis, siue quia feruor solis eos faciat potare, siue quia ibi Seraptenum vinum, vel Meroitanū, cuius vini tanta virtus est, quo vix quilibet ebriosus sextarium toto mense bibat.* Ille vult ante Bacchum Indos vini vsum habuisse, ideoq; nec vini eū inuentorem, at eius inuentum esse vites, omnes contendunt. Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 3.

At tu Bacche tener iucundæ consitor vuæ,
Tu quoq; deuotos Bacche relinque lacus.

Et vini quidem genera sigillatim alibi in hoc opere recensebo: nam & *Prannium, Chium, Thasium, Lesbiū, Creticum, Polium, Coum, Rhodium.* Cæl. Rhodig. lib. 13. Lect. Antiq. cap. 11. Aurel. Macrob. lib. 3. cap. vlt. Virgil. lib. 2. Georgic. Athen. lib. 1. capitibus multis. M. Plaut Pœnulo. sc. *iam istuc.* in fine.

Leucadio, Lesbio, Thasio, Coo, non *Thassio,* vt antea. *Vetustate vino edentulo.* Nunc vnicus è Corippo meo locus, quia pene omnia vina Græca complectitur: quem, quia eget correctione, in medium adducam è lib. 3. num. 3.

—— dulcia Bacchi
Munera, quæ Serapta ferax, quæ Gaza crearat
Ascalon, & lætis dederat quæ Græca colonis,
Quæve antiqua Tyros, quæ fertilis Africa mittit,
Quæ Meroe, quæ Memphis habet, quæ candida Cypros,
Quæq; ferunt veteres maturo robore vites,
Quas manibus propriis Ithacus plantauit Vlysses.
Arce sub Ibalia Laertia lumina seruans,
Nondum Troiani vitans discrimina belli,
Quæq; Methymnæis expressit cultor ab vuis,
Pocula.

In primo versu, non *Serapta*, sed Serapta legendum est ex Fulgentio supra, C. Plin. lib. 5. cap. 19. Sidon. Apollinar. Carm. 17.

Quæq; Seraptenо palmite missa bibas.

In versu quarto *Meroe* vinum est Ægyptium, regum epulis adhibitum.

M. Lucan. lib. 10. v. 162.

Nobile sed paucis sexium cui contulit annis
Indomitum Meroe cogens spumare Falernum.

In sexto versu vites ab Vlysse plantatas exprimit, qua de re, & ipse Vlysses, ἐμεγαλογεῖ αὐτὸς πολλὰ εἰδέναι, καὶ τεχνίτης αὐτῶν εἶναι. *Fatetur multa se scire, & quæ sciat manibus exequi.* Ælian. Var. histor. lib. 7. cap. 5. In septimo versu mendum manifestum, cēsueram legendum, *arce sub Oebalia*, sed melius apertiusque sic legi posset.

Arce sub Inachia Laertia limina seruans.

In nono deniq; versu, *quæq; Methymneis*, pessime hactenus, expunge τὸ *que*, & lege, *quæ Methymnæis*. Græcis enim μήθυμνα est. Callimach. Epigr. 20. Q. Horat. lib. 2. Sat. 8. P. Virg. lib 2. Georg.

Quæ Methymneo carpit de palmite Lesbos.

M. Martial, lib. 8. epigr. 51.

Sic Methymnæo gauisus Arione Delphin.

A Sic Italic. lib. 7. Punicor.

Methymna ferax Latiis cessura falernis.

Ex MS. codice legit Fr. Modius Nouantiquar. Lect. epist. 31. & meo iudicio rectius.

—— Methymna ferox lacubus cessura falernis.

Ad Liberum patrem regredior, cuius comites seu ministri *Sileni, Satyri, Bacchæ, Lenæ, Thyiæ, Mimallones, Naides, Tytiri, & Nymphæ.* Ian. Parrhas. ad illud Claudiani lib. 2. de Raptu.

—— Quales referunt Baccho solemnia nymphæ.

B Licet *Mæoniæ* Suidas tantum *Bacchas, Satyros, Panes, & Silenos* in comitatu Liberi ponat, in voce Βάκχαι, *Bacchæ.* Adde & *Bassaridas* dictas fuisse Bacchi ministras. Pseudo Cornutus ad v. 115. Sat. 1. A. Persij. *Bassarides, Bacchæ, quibusdam videtur à genere vestis, qua Liber pater vtitur, demissa ad talos, quam Thraces Bassarin, quidam à vulpibus, quarum pellibus Bacchæ succingebantur, vulpes Thraces Bassares dicunt.* Interpretes ad Horat. lib. 1. od. 18. *candide Bassareu.* Nonnus Panopolitan. lib. 14. Dionysiac. v. 339. Βασσαρίδων φάλαγγες.

C Bassaridum Phalanges. Stat. lib. 2. syl. vlt.

Et tu Bassaridum rotator Euan.

L. Sen. Oedipo Act. 2. in choro.

Te Bassaridum comitata cohors,
Nunc Edoni pede pulsanti
Sola Pangæi, nunc Threicio
Vertice Pindi, nunc Cadmæas
Inter matres, Impia Mænas
Comes Ogygio venit Iaccho.

Secundus versus an sanus sit, ambigo. Causa dubi-

D bitandi, quod in nonnullis editionibus exaratum sit. *Nunc Edonÿ pede pulsanti Pangæa soli.* Sed male Seru. ad v. 365. lib. 12. Æneid. *Edoni, Thracij; nam Edon mons est Thraciæ. Sane sciendum est hoc loco errasse Donatum, qui dicit Edonij legendum, vt Do breuis sit, secundum Lucanum, qui dicit.* (lib. 1. v. 675)

Edonis Ogygio decurrit plena Lyæo.

Namq; certum est systolem fecisse Lucanum, vnde Edoni legendum est, vt hic sit Edonus, huius Edoni, Statius & Virgilium & artem sequutus ait (lib. 10. Thebaid.)

E *Tristius Edonas hiemes, Hebrumq; niualem.*

Idem lib. 5. Thebaid. v. 78.

Dulcius Edonias hiemes, Arctonq; frementem
Excipere.

Corrigendum est.

Dulcius Edonas hiemes.

Simile mendum in vulgatis Claudiani codicibus, licet rectius in MS. meo, & Veneta editione antiquissima legatur lib. 1. de laudib. Stilich.

—— Quoties sub pellibus egit
Edonias hiemes, & tardi flabra Bootæ?

F Lege, *Edonas hiemes.*

Mimallones autem in Liberi patris comitatu, vt antea dixi, Plutarch in Alexandrino in principio. Cornutus in A. Persij Sat. 1. v. 113. *Mimallones dicuntur ministri Liberi patris,* ἀπὸ τῆς μιμήσεως (ab imitatione.) *Calandrus Illyriorum rex in Macedoniam cum exercitu venit. Macedones cum paruum exercitum haberent, plurimas mulieres cothurnis & thyrsis in modū Baccharum ornauerunt, illi credentes exercitum aduentare, discesserunt.*

runt. Ipſe Perſius omnem illorum ſacrorum apparatum deſcribit loco citato.

Torua Mimallonis implerunt cornua bombis,
Et raptum vitulo caput ablatura ſuperbo
Baſſaris, & Mænas lyncem flexura corymbis
Euion ingeminat.

Stat. lib. 4. Thebaid. v. 659.

——— Spolia armentalia portant,
Seminecesq; lupos, ſciſſaſq; Mimallones vrſas.

P. Ouid. lib. 1. de Arte.

Ecce Mimallonides ſparſis per terga capillis,
Ecce leues Satyri praua turba dei.

Et vir multiſciæ eruditionis, latiſſimique iudicij Petr. Patauius ſupremæ Galliarum Curiæ ſenator, cenſet legendum *Mamillones*, non *Mimallones*, apud quem aſſeruatur inſigne antiquitatis monimentum Æneum, *Mimallo*, ſiue vt illi placet, *Mamillo*, vnde & antiqua gallica dictio forte deriuata, *Mamelue*.

Bacchis his tegmen capitis erat *Mitra*. Sext. Propert. lib. 3. eleg. 16.

Candida laxatis onerato colla corymbis,
Cinget Baſſaricas Lydia mitra comas.

Et eodem habitu, quo ipſe Bacchus, induebatur, pellibus ſcilicet Pantherarum, hinnulorum, aliorumq; quorundam animalium, Nonnus Panopolitan. lib. 14. Dionyſiac. v. 356.

Ἄλλη ποικιλόνωτον ἐπὶ στέρνοιο καλύπτρην
Παρδαλίων, ἑτέρη δὲ κατὰ χροὸς, οἷα χιτῶνα
Στικτὸν φιλοσκοπέλων ἐνεδύσατο δέρματα νεβρῶν.

Alia vero varium humerum habens in pectore tegumentum Pantherarum, alia vero ſupra corpus, tanquam tunicam, varias ſcopulos animantium induit pelles hinnulorum. C. Tacit. lib. 15. Annal. *Fœmina pellibus accinctæ aſſultabant, velut ſacrificantes, vel inſanientes Bacchæ.* Feſt. Auien. in deſcript. orb. ter.

Orgia ludentes, & Nebride pectora cinctæ
Deduxere choros.

Sidon. Apollinar. Carm. 5.

——— maculis Erythrea Nebridos horrent.

Et Carm. 11 Idem.

Hinc diſtincta latus maculoſa Nebryde Thyas.

Vnicum ſupereſt de Sileno dicendum, quem concors poëtarum conſenſus Bacchi educatorem facit: vt diſquiſiuit Ant. Delrius. Iulianus Cæſar in Cæſaribus ſuis. Martian. Capella lib. 2. *Silenus alumnus & nutricius Bacchi, ſenex caluus.* Scholiaſtes Nicandri in Alexipharmacis, Silenos vult ἀπὸ τοῦ σιλλαίνειν, à *conuiciari*, eoſque eſſe & *Satyros*. Interpretes P. Virgil. ad illud Eclogæ 6.

Silenum pueri ſomno videre iacentem,
Inflatum heſterno venas, vt ſemper, Iaccho.

Sidon. Apollinar. Carm. 22.

Baſſaridas, Satyros, Panos, Faunoſq; docebat
Ludere Silenus, iam numine plenus alumno.

Q. Horat. in Arte poëtica, & interpretes.

An cuſtos famulusq; Dei Silenus alumni.

L. Seneca Act. 2. in choro, Oedipo:

Te ſenior turpi ſequitur Silenus aſello,
Turgida pampineis redimitus tempora ſertis,

A *Condita laſciui deducunt ...ia myſtæ.*

Certe enim aſello vectabatur Silenus, vt ſignificaretur, in turpiſſimum velut tranſmigrari animal per ebrietatem.

Poëtæ paſſim, & præſertim Ouid. lib. 1. de Arte.

In caput aurito cecidit dilapſus aſello.

Et lib. 3. Metamorph. Fab. 1.

——— Bacchæ Satyriq; ſequuntur,
Quiq; ſenex ferula titubantes ebrius artus
Suſtinet, & pando non fortiter hæret aſello.

B Aurel. Olymp. Nemeſianus:

Tum primus roſeo Silenus cymbia muſto
Plena ſenex auide non æquis viribus hauſit.
Ex illo venas inflatus nectare dulci,
Heſternoq; grauis ſemper ridetur Iaccho.

Nicander Alexipharmac.

ὡς δ᾽ ὁπότ᾽ ἀγελόιοσαν ὑποθλίψαντες ὀπώρην
Σιληνοὶ Κεραοῖο Διονύσοιο τιθηνοί.

Vertit Ioannes Gorræus:

Ac veluti expreſſis Sileni agreſtibus vuis,
C *Cornibus inſignem qui nutriuere Lyæum.*

Hic quidem poetarum omnium eſt vnanimus conſenſus. At quippiam diuerſum traditum eſt à Ioanne Saliſburienſi, ſcriptore graui, erudito, & vt illa ferebant tempora, eloquente, *qui ad Hadrianum Pontificem maximum, pacis inter Henricum Regem Angliæ & Hibernos futurus author miſſus fuit, nec multo poſt pontificatum Carnotenſem obtinuit.* Richardus Stanihurſtus Dublienſis de Reb. Hibernic. lib. 3. pag. 154. quem certum eſt Epigraphe fidem promiſſam non
D impleſſe, nec exoluiſſe, vt omittam mendaciſſimam impudentiam adeo præ ſe tuliſſe, vt tam illi hiſtoriæ ſcribenda, quam boui clitellæ conueniant. Is ergo Sareſberienſis Policratici lib. 1. c. 4. *in ſemiuiri Chironis antro (ſi Græcis per omnia creditur) eſt inſtitutus Achilles Lyræ modis & citharæ, & inde in ſiluas in ſtrage ferarum cædibus & fœdo victui aſſueſcens, reuerentiam naturæ, timoremq; mortis abiecit, quid quod Bacchus eundem habuit nutritorem? nempe qui his ſtudiis aut deſidiis inſiſtunt, ſemiferi ſunt, & abiecta potiore hu-*
E *manitatis parte, ratione morum prodigiis conformantur.* De Baccho, non memini me id legere, edoctum eum à Chirone, & non à Sileno. de Achille certum, dum puer eſſet Chironem audiuiſſe, grandiorē natu Phœnicem, Q. Aurel. Symmach. lib. 3. epiſt. 13. Ælian. lib. 12. var. hiſtor. cap. 25. Ariſtenætus lib. 2. epiſt. 5. Claudian. de 3. Hon. conſul.

——— Non ocyus hauſit Achilles
Semiferi præcepta ſenis, ſeu cuſpidis artem,
Siue lyræ cantus, medicas ceu diſceret herbas.

F Liuius Andronicus apud Feſtum in Ocri.

Haud vt quem Chiro in Pelio docuit Ocri.

Papin. Stat. lib. 2. ſyl. 1. v. 88.

—— Tenero ſic blandus Achilli
Semifer Æmonium vincebat Pelea Chiron,
Nec ſenior Peleus natum comitatus in arma
Troica, ſed charo Phœnix hærebat alumno.

Et de eod. lib. 1. Achilleid. v. 117. Idem Statius.

——— Nam tunc labor vnus inermi
Noſſe ſalutiferas dubiis animantibus herbas,

Aut

Aut monstrare ly-- veteres heroas alumno.

Pindar. Nem. -- r. od. 3. & Scholiastes.

ξανθὸς δ' Ἀχιλλεὺς τὰ μὲν μέ-
νων φιλύρας ἐν δόμοις
παῖς ἐών, ἄθυρε
μεγάλα ἔργα χερσὶ θαμινά.

Flauus autem Achilles commorans in Philyræ ædibus, puer existens lusitabat magna opera manibus crebro.

P. Ouid. lib. 2. Metamorph. fab. 10.

Semifer interea diuinæ stirpis alumno
Lætus erat.

Et lib. 3. de Ponto. eleg. 3.

Præmia nec Chiron ab Achille talia cepit.

Et lib. 1. de Arte.

Phillirides puerum cythara perfecit Achillem,
Atque animos molli contudit arte feros.

Sidon. Apollinar. Carm. 9. v. 132.

Quorum hic Peliaco putatur antro
Venatu, fidibus, palæstra, & herbis,
Sub Saturnigena sene institutus.

Cæsar Germanicus in Phænomenis Arati.

Hic erit ille pius Chiron, tutissimus omnes
Inter nubigenas, & magni doctor Achillis.

Deniq; (vt ad Bacchum redeam) ei tempore tantum pluuio hostiæ immolabantur, Clidemo auctore apud Suidam in voce ὕης. Meminit vetus lapis.

LIBERO. PATRI. SANCTO. SACRVM. S. CELIVS. PRIMITIVVS. ET. PVBLICIA. ANTILLA. VOTO. SVSCEPTO. D. D.

Cur plures illi appositæ nutrices disquirit Plutarchus Symposiac. lib. 3. cap. 9. nam Orpheus in hymno eius, Hippam nutricem memorat, Eustach. Coronidem, Ino Pausan. in Lacon. adi ad Antholog. lib. 2. cap. 20.

PARALIPOMENA.

De Cerere, eius sacris, raptu filiæ, facibus, taciturnitate, frugum inuentione.

IVl. Firmic. Matern. lib. de Errore profanar. religion. *Sequitur hanc sacri* (Liberi patris) *contagionem, & imitatur ordinem funeris, à Cerere Hennensi muliere, mors filiæ consecrata, nam quicquid in Creta pater ob filium fecerat, hoc totum Ceres apud Hennam, amissa filia, impatientia materni doloris instituit.* Narrat dein luculentis verbis historicam rei seriem, quam vide, & lege vbique *Enna*, non *Henna*, & *Ennensis*, vt infra dicam. Lacus prope quem illa à Dite rapta fingitur, illi est *Percus*, Claudiano lib. 2. de Raptu *Pergus* vocatur, & mira vtriusque quadrat descriptio.

Nec procul inde lacus, Pergum dixere Sicani,
Panditur, & nemorum frondoso margine cinctus
Vicinis pallescit aquis.

Et quia omnium instar vnus mihi Claudianus, celebriora in illo opere sigillatim illustrabo; ac primum affectum Cereris in Proserpinam filiam immodicum exprimens, vaccæ illam comparauit lib. 1. de Raptu.

Hanc fouet, hanc sequitur, vitulam non blandius ambit
A *Torua parens.*

Expressum indubie ex Euripide in Hecuba. v. 204. vbi sic Polyxena matrem alloquitur.

Σκύμνον γάρ μ' ὥς τ' οὐρεθρέπταν
Μόσχον δειλαία δειλαίαν
ἐσόψει χειρὸς ἀναρπαστὰν
σᾶς, ἀπὸ λαιμότομόν τ' ἀΐδᾳ
γᾶς ὑποπεμπομέναν σκότον.

Vertit Guil. Canterus. *Catulam enim me veluti aut montipastam vitulam misera miseram videbis manu ab-* B *reptam tua, decollatamq; Plutoni terræ missam sub tenebras.* Eundem materni doloris amorē in orbata matre filiam raptam quærentis illustrat comparatione à Tigride desumpta, lib. 3. de Raptu.

Arduus Hircana quatitur sic matre Niphates,
Cuius Achæmenio regi ludibria natos
Auexit tremebundus eques, furit illa marito
Mobilior Zephyro, totamq; virentibus iram
Dispersis maculis, nimiumq; haustura profundo
Ore virum, vitreæ tardatur imagine formæ.

C Quo loco pulcherrime summi amoris stimulos, furori & truculentiæ Tigridis, abreptos fœtus persequentis coniunxit, talis enim est eius animalis natura. D. Ambros. Hexam. lib. 6. cap. 4. C. Iul. Solin. Polyhist. cap. 21. *Pedum motum nescio velocitas, an peruicacia magis adiuuet, nihil tam longum est, quod non breui penetrent, nihil adeo antecedit, quod non illico assequātur: at maxime potentia earum probatur, cum maternis curis incitantur, cum catulorum insistunt raptoribus: succedant sibi equites licet, & astu quantolibet amoliri prædā* D *velint, nisi in præsidio maria fuerint, frustra est ausum omne.* Quæ ille ex C. Plinio transcripsit, qui lib. 8. nat. hist. c. 18. *Totus eius fœtus ab insidiāte rapitur equo, quā maxime pernici, atq; in recentem subinde transfertur, at vbi vacuum cubile reperit fœta (manibus enim sobolis non est cura) fertur præceps odore vestigans.* Allusere & poëtæ. Ipse Claudian. lib. 1. in Ruffinum.

Aut hircana premens raptorem bellua partus.

M. Martial. lib. 3. epigr. 44.

Non tigris catulis citata raptis.

E Et lib. 8. epigr. 26.

Non tot in Eois timuit Gangeticus aruis
Raptor in Hircano qui fugit albus equo.

Magnus Felix Ennodius Ticinensis lib. 1. carm. 9.

Caspia non aliter cum Tigris fœta Niphatem
Circuit, aut catulos rapiendi format ad vsus,
Ardet in absentes, sæuis mortalia mandit
Membra animis, hominumq; necem petit ore cruento.

Sil. Italic. lib. 12. Punicor.

Haud secus amisso tigris si concita fœtu
F *Emicet, attonitæ paucis lustratur in horis*
Caucasus, & saltu transmittitur alite Ganges:
Donec fulmineo partus vestigia cursu
Colligit, & rabiem prenso c nsumit in hoste.

Petrus Apollon. Collat. de Excid. Hierosolymitan. lib. 3.

Incaluit, quantum lustris Hircana peractis
Dum regit, & raptos tigris circumspicit antro
Audaci furto catulos, furibundaq; cautum
Insequitur raptorem, & peruolat ocyus Euro.

Valer.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 1.

—— Haud aliter saltus vastataq; pernix
Venator cum lustra fugit, dominoq; timentem
Vrget equum, teneras complexus pectore tigres,
Quas astu rapuit pauido dum sæua relictis
Mater in aduerso catulis venatur Amano.

Amorem & affectũ in prolem habes apud Oppianum Cilicem lib. 3. Cyneget. v. 96.

—— φίλην ἀγάσαντο γενέθλην
ξυγλήνοι λύγκες τε, πυρίγληνοί τε λέοντες
παρδάλιες τ' ὀλοαί, καὶ τίγριες ἠνεμόεσσαι.

Caram amant sobolẽ, & perspicaces lynces, & oculis flammãtes leones, pantheræq; exitiosæ, & tigrides rapidæ. Tanta hæc Tigridis velocitas etiam in Cerere expressa est apud poëtam, & inualuit opinio concipere ex vento tigrides. Historicos citare nihil necesse est. Idem Oppian. Cyneg. lib. 1. v. 322.

τίγριες, οἷα θοαί, κραιπνοῦ ζεφύροιο γενέθλη.
Tigrides vt veloces, pernicis Zephyri soboles.

Et lib. 3. Cyneg. v. 354.

αὐτῷ γὰρ θείειν ἰκέλη ζεφύρῳ γενετῆρι.
Ipsi enim cursu similis Zephyro genitori.

Vt bene Claudianus antea dixerit, *marito mobilior Zephyro*. Cælius Symposius Ænigmate 38.

A fluuio dicor, fluuius vel dicitur ex me,
Iunctaq; sum vento, vento velocior ipso,
Et mihi dat ventus natos, nec quæro maritum.

Ad Cererem redeo, quæ cum abesset, per dolum educta extra limen domus filia rapta est à Plutone. At à Iulio Scaligero poëtices libr. 6. cap. 5. reprehenditur. *Ad sollicitandum Proserpinæ fatum in futuras nuptias, iussu Iouis agit in Siciliam Venerem, sane recte, Palladem addit, sane non recte, Dianã vero etiam ridicule. vtramq; virginem, hanc etiam virginitatis vindicem.* Ego cõtrà puto summo id ingenio ab eo factitatum, vt rudes & puellares animi, aliorum virginum comitatu facilius deciperentur, neue dolos Veneris malignæ rapienda persentisceret, clarè Cyane ad Cererem libro 3. de Raptu.

—— Suspectaq; nobis
Ne foret, hinc Phœben comites, hinc Pallada iunxit.

Et habet ab alijs patrocinium. Nam *vlulatum & strepitum aliarum puellarum, dum Proserpina raperetur*, cõmemorat Firmicus loco citato; & D. Ausonius coætaneus Claudiano, Epist. 5.

Qualis floricoma quondam populator in Ætna
Virgineas inter choreas Deoida raptam
Sustulit, emersus stygijs fornacibus, Orcus.

Valer. Flacc. lib. 5. Argonaut.

Aut Sicula sub rupe choros, hinc gressibus hærens
Palladis, hinc claræ Proserpina iuncta Dianæ,
Altior, & nulli comitum cessura, priusquam
Palluit.

Stat. lib. 2. Achilleid. v. 150.

—— Qualis Siculæ sub rupibus Ætnæ
Naiades Ætnæas inter Diana, feroxq;
Pallas, & Elysii lucebat sponsa tyranni.

Et de hoc comitatu existimo intelligendũ Næuium lib. 2. belli Punici apud Priscianum;

Prima incedit Cereris Proserpina puer

A Quippe lib. 2. de Raptu dixit Claudianus:

Quas inter Cereris proles, nunc gloria matris,
Mox dolor, æquali tendit per gramina passu.

Ceres ergo redux Ennam Siciliæ ciuitatem venit vbi filiæ raptus admonita est. Vnde & *Ennæa* dicitur, Lactant. Firmian. libr. 2. Diuinar. Instit. cap. 4. siue Ætnæa, quod cognominis ab *Ætna*, sub qua rapta filia, vt est apud Valerium Flaccum, Statiũ, & Ausonium nuperrime citatos. Claudian. lib. 1. de Raptu.

Ætnææ Cereri proles optata virebat
B *Vnica.*

Hadrianus Turnebus lib. 8. Aduersarior. cap. 12. censuit legendum, & tota pene criticorum caterua post illum:

Ennææ Cereri proles optata virebat
Vnica.

M. Tull. Orat. 4. in C. Verrem: *Cereris numen, sacrorum vetustatem, sacrorum religionem, istius sceleratissimi, atque audacissimi supplicio expiari volebant, omnia se cætera pati ac negligere dicebant, hic dolor erat tantus, vt*
C *Verres, alter Orcus, venisse Ennam, & non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur: Etenim vrbs illa, non vrbs videtur, sed fanum Cereris esse, habitare apud sese Cererem Ennenses arbitrantur, vt mihi non ciues illius ciuitatis, sed omnes Sacerdotes, omnes Accolæ, atq; antistites Cereris esse videantur.* Ennæ tu simulachrum Cereris tollere audebas? Arnob. cont. gent. lib. 5. Consimiliter & in altera fabula: *Ennæa, nemus, & flores quid sunt? quid sumptus ignis ex Ætna, comprehensaq; istæ faces, quid peragratio cum his orbis, quid At-*
D *tica regio, quid Eleusinus pagus, quid Banbonis tugurium atq; hospitium rusticanum?* Hinc ergo & Ceres, & Proserpina *Ennææ* nomine passim appellatæ L. Sen. Herc. Furente Act. 3. sc. 2.

—— Teq; quam tota irrita quæsiuit Ætna mater.

In melioribus editionib. habetur:

Quæsiuit Enna mater.

Sil. Ital. lib. 1. Punicor.

Hic crine effuso, atq; Enneæ numina diuæ,
Acheronta vocat, stygia cum veste Sacerdos.

E Et lib. 13. Punicor.

Cæditur Enneæ casta ceruice iuuenca.

P. Ouid lib. 4. Fastor.

Sic dea nec retinet gemitus, & concita cursu
Fertur, & à campis incipit Enna tuis.

Et eodem libro:

Grata domus Cereri, multas ea possidet vrbes,
In quibus est culto fertilis Enna solo.

Et lib. 5. Metamorphoseos:

Haud procul Æthnæis locus est à mœnibus altus
F *Nomine Pergusæ.*

In MS. codice Herculis Ciofani:

Haud procul Ennæis locus est à mœnibus.

M. Lucan. lib. 6. v. 742.

Eloquar immenso terræ sub pondere, quæ te
Contineant, Ennæa, dapes.

Cõiecturam quidem Turnebi & emendationem hæc promouent. At ego priorem lectionem posse defendi puto: præter authores citatos proximè supra. Stat. lib. 4. Thebaid. v. 124.

Et qui rura domant Epidauria, dexter Iaccho A
Collis, at Ætneæ Cereri negat auia Dyme.

Seruius ad v.39.lib.1.Georgic. Illud Lucani laudatum legit.

Detineant Ætnæa dapes.

Hinc ergo errores suos Ceres exorsa est, & frustra diu filiam quæsiuit, vt inde natum sit prouerbium: *Ceres Proserpinam quærit*, de his, qui incassum laborant. Suid. in voce ἀζησία Et in voce ἀμαῖα τὴν ἀζησίαν μετῆλθεν. *Ceres proserpinam quærit*. Claudian. libr.1. de Raptu. B

Sollicito genitrix errauerit anxia cursu.

Et lib.3. de Raptu. sic Ceres de se.

Impius errantem videat per rura, per vrbes
Iupiter.

Q. Aurel. Prudent. in Romano Martyre.

Cur si deorum nemo rapuit virginem,
Quam nocte quærens mater errat peruigil.

Inuestigata tandem diligenter filia Proserpina, deprehendit Ceres apud Inferos eam agere. Seruius ad v. 39. lib.1. Geor. *Cum raptam à Plutone Proserpinam fi-* C *liam diu Ceres quæsisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit, pro qua re, cùm Iouis implorasset auxilium, ille respondit posse eam reuerti, si nil apud inferos gustauisset, illa autem iam punici mali grana in Elysio gustauerat, quam rem Ascalaphus Stygis filius prodidit, vnde Proserpina ad superos remeare non potuit. Sane Ceres à Ioue meruisse postea dicitur, vt Proserpina sex esset cum matre mensibus, sex cum marito.* Ex hoc raptu sequutũ est beneficium frugum inuentarum: nam antea homines solis vescebantur glandibus. Claudian. lib.1. de D Raptu.

——— *Et glande relicta*
Cesserit inuentis Dodonia quercus aristis.

Et lib.3. de Raptu.

——— *Si frangunt communia pabula glandes.*

Scio multis hoc proditum; sed tamen celebriores authores aduocabo. Macrob. lib.2. in som. Scipion. c.10. A. Gell. lib.5. c.6. L. Apul. lib.11. Milesiar. in principio; *Siue tu Ceres alma frugum parens originalis, quæ repertu lætata filiæ, vetustæ glandis ferino remoto pabulo, miti cõmonstrato cibo, Eleusinam glebam percolis.* Fur. Pub. Ful- E gent. libr.1. Mytholog. in præfatione. *Quidam sunt, qui spreta capitis generositate, Atricinis atque Arcadicis sensibus, glandium quippiam sapiunt.* Vet. scholiast. Iuuenal. ad v.57. sat.13. *Diuitiæ autem in fragis & in glãde taxabantur.* & ad v.184. Sat.14. *Quia ante homines fraga & glandes comedebant.* Arnob. libr.2. cont. gent. *Sit panis ex farre, aut, vt sæcula imitemur antiqua, ex calido cinere glandes.* C. Plin. lib.7. Nat. histor. cap.56. *Inuenit Ceres frumenta cum antea glande vescerentur.* F Et in præfat. ad lib.12. *Primumq; munus homini datum, arbores, syluaq; intelligebantur, hinc primum alimentũ,* Iul. Pollux lib.6. cap.7. βαλανηφάγοι, βαλανηφαγεῖν, *glandiũ comestores, glandes comedere.* Hinc poëtæ Ouid. lib.3 Amor. eleg.9. Virgil. lib.1. Georg. in principio. & Seru. ibid. Tibull. lib.2. eleg.3. Horat. lib.1. Sat.3. Iuuenal. Sat.6. in principio.

Et sæpe horridior glandem ructante marito.

T. Lucret. lib.5.

Glandiferas inter curabant corpora quercus.

Sulpitia poëtria in Satyra sua.

Non aliter quàm cum primo surreximus æuo,
Glandibus, & puræ rursus procumbere lymphæ.

Valer. Flacc. lib.1. Argonaut.

——— *Flaua quercum damnauit arista.*

Fest. Auien. descript. orb. terræ.

Coniugibus natisq; simul cibus aspera glando.

D. Auson. in Monosyll.

Olim communis hominis cibus & pecori glans.

Aurel. Prudent. lib.2. in Symmach.

Ilignis melius saturatur glandibus aluus.

Quod non Romanæ tantum consuetudinis, sed & Græcæ fuit. Nam apud Athenienses in nuptijs puer canistrum præferebat pane plenum, clamabatq; ἔφυγον κακὸν, εὗρον ἄμεινον. *Fugi malum, inueni melius.* Sed & antiquiores Atheniensibus Arcades non alios, quã glandes, cibos habebant; vnde & in notam antiquitatis suæ appellantur βαλανηφάγοι, *glandiuori.* Cæl. Rhodigin. lib.16. Antiquar. lect. cap.3. Iul. Pollux. lib. 1. cap.12. Num. 9. δρῦς, τάχα δ᾽ ἂν εἴη ἀμφίβολος πρὸς τὰ ἔγκαρπα διὰ τοὺς βαλανηφάγους Αρκάδας, καὶ μάλιστα, εἰ πρὸ πυρῶν τοὺς ἀνθρώπους ἔθρεψεν ἡ βάλανος. *Quercus, dubium autem mox erit, an frugifera habetur, propter glandiuoros Arcades, & maximè quod homines ante frumenti vsum, glande pascebantur.* Ælian. var. histor. li.3. cap.39 ὅτι βαλάνους Ἀρκάδες, Ἀργεῖοι δ᾽ ἀπίους, Ἀθηναῖοι δὲ σῦκα, Τιρύνθιοι ἀχράδας δεῖπνον εἶχον. *Arcades glandes, Argiui pyra, Athenienses ficus, Tirynthij syluestria pyra comedebant.* Artemidor. Daldian. libro 2. Oneicrorit. capit. 25. δρῦς ἄνδρας σημαίνει πλουσίους, διὰ τὸ τρόφιμον, ταύτης γὰρ τὸν καρπὸν ἤσθιον οἱ Ἀρκάδες; καὶ ὁ Ἀρχαῖος φησίν.

Ἀρκάδες ἔσσαν βαλανηφάγοι.

Quercus viros significat opulentos, ob alimentum, huius enim fructum comedebant Arcades, & Archæus inquit. Arcades sunt glandiuori. Huc pertinet oraculum illud vetustissimum, quod extat apud Herodotum libr.1. pag.28.

Ἀρκαδίην μ᾽ αἰτεῖς: μέγα μ᾽ αἰτεῖς, οὔτι δώσω,
Πολλοὶ ἐν Ἀρκαδίῃ βαλανηφάγοι ἄνδρες ἔασιν.

Vertit Valla:

Me petis Arcadiam? multum petis, haud tibi tradam.
Multi apud Arcadiam vescentes glandiuori sunt.

Vnde in X viralibus tabulis cautum, vt *glandem in alienum fundum procidentem colligere liceret*, inquit Plinius libr.16. cap.5. Ræuardus ex illo in legg.12. Tabular. cap.26. Ludou. Charondas ad easdem leges capit. 73. Theodor. Marcilius in easdem cap.51. Hinc puto deriuatum, vt *glans* pro *quolibet fructu* vsurpetur. Nam *glandes palmarum* apud Suidam in voce βάλανοι. vbi ait, *selectas quasdam glandes dominorũ fuisse, alias in seruorum vsus expositas, ex ijsq; & vinum factũ.* Et *Cerrus glandifera arbor* apud Moderatũ Columellam libro 8. capit. 17. Et disertè Vlpianus IC. definit glandis nomine omnes fructus intelligi, l. vn. ff. *de verbor. significat.* vt mihi sit mirum, in tanto antiquitatis consensu Homerum siluisse, qui glandibus pinguiores fieri sues libro 13. Odyss. scripsit, de hominibus toto opere silet, quod non fecisset puto, si suo

sæculo

sæculo vllus glandium vsus mortalibus fuisset cognitus. A

Cereris quidem id beneficium, sed Triptolemi opera frugum satio gentibus cognita. is & *Celeus pater* Græcis dictus. Aristoph. Acharnensibus. Act. 1. sc. 2. Martian. Capella libro 2. de Nupt. Merc. & Philolog. *Qui primi mortalibus vsum rerum, maioraq; commoda præstiterunt, vt vitem Dionysius apud Thebas, Osyris apud Ægyptios haustum vini, vsumq; comperiens, frumētum Isis in Ægypto, Triptolemus apud Atticos docuere, eademq; Isis lini vsum, sementemq; monstrauit.* Narrat fuse C. Iulius Hyginus Fabular capit. 147. Et obiter eodem opere cap. 259. *Lyncus rex Siciliæ fuit, qui missum à Cerere Triptolemum, vt hominibus frumentū monstraret, susceptum hospitio, interimere cogitauit.* Et capit. 277. *Ceres fruges serere, boues domare, & alumno suo Triptolemo fruges serere commonstrauit.* Eleganter Freculphus Lexouiensis Chron. Tom. 1. lib. 2. cap. 12. *His temporibus* (Pelopis regis) *Triptolemus, quem Philochorus ait, longa naui ad vrbes accedentem, distribuisse frumenta, & ob id dedisse suspiciones, quod nauis eius serpens pennatus fuerit, siue vt alij fingunt, quod iubente Cerere, anguib. portatus alitibus, indigentibus terris frumenta volando contulerit.* Lege, *Triptolemus*, & est auctor optimus fœde in nominibus proprijs sæpe corruptus. Quòd in annum mundi 3797. rejicit Ado Viennensis Chron. pag. 27. *His temporibus fabulæ fictæ sunt de Triptolemo, quod iubente Cerere serpentium pennis gestatus, indigentibus frumenta volando distribuit.* Dionys. Halicar. li. 1. hist. Rom. pene in limine. Et curiose Hubertus Velleius, & Fr. Laziardus in histor. vniuersal. Epitoma cap. 21. *Triptolemus agriculturā ampliasse, & quadrigas iunxisse dicitur. Ceres etiam, præter instrumenta arandi, mensuras inuenit, cum prius per aceruos triticum numeraretur.* Lutat. Placid. ad v. 658. lib. 4. Thebaid. *Cum Triptolemus beneficio Cereris, fruges per omnes spargeret gentes.* Et ad libr. 12. v. 629. *Ceres à Dite filiam raptam dum quæret, hospitio regis Eleusi fertur fuisse suscepta, cuius filium Triptolemum pro beneficij gratia sustulit nutriendū, cui agriculturam, & inueniendi frumenti artificium Ceres ostendit.* Ipse Stat. præter loca citata lib. 4. syl. 2. B C D E

——— Ætherei fœlix sic orbita fluxit
Triptolemi.

Sidon. Apollinar. Carm. 9. v. 180.

Non cum Triptolemo verendam Eleusin,
Qui primas populis dedere aristas,
Pastis Chaonium per Ilicetum

D. Auson. epist. 22.

Triptolemon olim, siue Meden, quem vocant,
Aut Tullianum Buzigen. F

Nonnus Panopolita. lib. 19. v. 84.

Τριπτόλεμος σπόρον εὗρε φερεσταχύων ἐπὶ δίφρων.
Triptolemus segetem inuenit spiciferis in curribus.

Claudian. lib. 1. de Raptu in limine.

Angues Triptolemi strident, & squammea curuis
Colla leuant attrita iugis.

Quem versum, nescio, cur insana critices prurigine, in deteriorem, & minus numerosum mutare voluerit Scaliger senior hoc modo:

Triptolemi strident angues.

L. Sen. in Hippolyto Act. 3. sc. 1.

Iam quarta Eleusis dona Triptolemi secat.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonaut.

——— Aut cursu sanos frenasse dracones
Triptolemi, ignaras Cereris qui vomere terras
Imbuit.

Martian. Capella lib. 2.

Atys pulcher item, curui & puer almus aratri.

In memoriam accepti huius beneficij decreto totius populi Atheniensis, in honorē Cereris instituta sunt sacra, quæ *Thesmophoria* dicebātur vt infra probabo, & à patre Triptolemi *Eleuso Eleusina*, præter laudatos scriptores, narrat Lactant. Placid. ad v. 383. lib. 2. Thebaid. Statianæ. Strabo lib. 15. Geographiæ. noctu celebrabantur.

Crinagoras lib. 1. Antholog. cap 28. epig. 3.

Δήμητρος μεγάλας νύκτας ἴδῃς ἱερῶν.
Cereris magnas noctes videas sacrorum.

Stat. lib. 7. Thebaid. v. 412.

Et non assuetis pernox vlulauit Eleusis
Mensibus.

Et lib. 12. Thebaid. v. 132.

Noctiuagumq; gregem, quamuis sibi luget, Eleusin
Fleuit, & arcanos errantibus extulit ignes.

Arcani ignes sunt faces, quæ in Thesmophorijs accensæ gestabantur; exemplo Cereris, quæ sub noctem quærendæ filiæ laborem exorsa est. Claudian. lib. 3. de Raptu.

Noctiuago tædas inflammatura labori.

Apollodor. Athenienſ. Bibliothec. lib. 1. Δήμητρα δὲ μετὰ λαμπάδων νυκτός τε καὶ ἡμέρας κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν ζητοῦσα περιῄει. *Ceres accensis facibus, noctesq; & dies vniuersum terrarum orbem lustrauit vestigando.* L. Sen. Herc. Fur. Act. 3. in Choro.

Libra Phœbeos tenet æqua currus,
Turba secretam Cererem frequentat,
Et citi tectis properant relictis
Attici noctem celebrare mystæ.

Ideo & faces adhibitæ. Claudian. li. 1. de Raptu in principio.

——— Templumq; remugit
Cecropidum, sanctasq; faces attollit Eleusis.

Quod vsq; adeo verum est, vt Ceres semper cum face accensa visebatur, seu locata, seu picta. Martian. lib. 2. de Nupt. *In eo Sistra Nilotica, Eleusinaq; lampas, arcusq; Dictynnæ, tympanaq; Cybeleia videbantur.* Et Dianæ Segestanæ simulachrum dextra manu facem præferebat, tanquam materni laboris & sollicitudinis argumētum. M. Tull. 6. Verrina. Aur. Prudent. in Romano martyre.

Facem recincta veste prætendit Ceres.

Lactant. Firmian. lib 1. cap. 21. *Quia facibus ex Ætnæ vertice accensis Proserpinam Ceres quæsisse in Sicilia dicitur, idcirco sacri eius ardentium tædarum iactatione celebrantur.* Cum istis faculis luto & furfure obliti currebant, obseruat Brodæus. Vet. Scholiast. Iuuenal. Sat. 15. v. 141. egregium ritum tradit; nam vnaquæque nō gestabat facē sed currentes sibi mutuo tradebant. *Face arcana dignus sacerdotij, ac per hoc iussus arcana, im-*

na, imbutum sacris dicit pontificem, aut arcana dicit my- A *stica, cum in templo Cereris sibi inuicem facem cursores tradunt.* Quod fiebat hac potissimũ ratione, vnus ab ara facem accensam manu cōprehendebat, & ad certum in templo locum currebat, qui cum peruenisset, alteri successuro & cursuro eandem tradebat, Georgius Alexandrinus ex M. Varrone in Re Rustica notauit antiquè dictum *Tibe trado,* id est, *tibi.* Quod nolim de Cereris sacris tantum intelligi; nam Athenienses *tria festa agebant lampadis, Panatheneis, Vulcanalibus, Prometheis:* & primus quidem lampadis in sacrificijs B vsus Vulcano tribuitur, quod *is ignis vsum primus reperisset,* & mortalibus ostendisset, vt scribit Ister apud Suidam in voce λαμπάδος. Communior tamen est & receptior consuetudo, in Cereris mysterijs faces gestari solere; vnde poëtæ. P. Ouid. epist. 2. Phyllid. ad Demoph.

Et per tædiferæ mystica sacra deæ.

Et lib. 3. Fastor.

Quos cum tædifera nunc habet illa dea.

D. Iuuenal. Sat. 2. v. 90. C

Talia secreta coluerunt orgia tæda
Cecropiam soliti Baptæ lassare Cotyton.

L. Sen. Agamem. Act. 2. in Choro.

Tibi votiuam matres Graiæ
Lampada iactant.

Et in Herc. Furente.

Longas Eleusi tacita iactabo faces.

Et in Hippol. Act. 1. sc. 2.

Iactare tacitis conscias sacris faces.

Scholiastes Apollonij Rhodij citat Bachylidis lyrici D versum hunc:

ἑκάτα δᾳδοφόρε Νυκτὸς μεγαλοκόλπε θύγατερ.
Hecate tædifera noctis magnum habentis sinum filia.

Inde δᾳδουχία, *facis gestatio* solemnis in Thesmophorijs & ἱεροφάνται δᾳδοῦχοι, *doctores sacrorum, faciferi,* in sacris recepta sunt vocabula, Iul. Poll. lib. 1. cap. 1. Onomast. Num. 31. & Callias Cereris Sacerdos δᾳδοῦχος, *tædæ gestator,* appellatur à Plutarcho in Aristide in principio. Et facis istius non in sacrorum annua celebratione E tantum, sed & in omnium Sacerdotum initiationib. testis Heliodor. li. 9. pag. 424. Iuuenal. Sat. 15. pulchrè, vt semper.

——— *Quis enim bonus, & face dignus*
Arcana, qualem Cereris vult esse Sacerdos.

Stat. lib. 4. syl. 8.

Tuq; Actæa Ceres, cursu cui semper anhelo,
Votiuam taciti quassamus lampada mystæ.

Et lib. 2. Thebaid. in fine.

Actæas tibi rite faces, & ab arbore casta,
Nectent purpureas niueo discrimine vittas. F

Vitium autem in editionem Georgij Cedreni irrepsit. Nam in historiar. Compendio pag. 139. à Xylandro, *Daduchus,* pro *Claduchus,* versum est.

In his sacris perpetua taciturnitas obseruabatur; ideo Papinius paulo antea laudatus, *tacitos mystas* dixit. Ad quorum ritum & Cereales ludi instituti, vt expediam infra lib. 5. cap. 14. C. Suetou. in Augusto cap. 93. *Athenis initiatus, cum postea Romæ pro Tribunali de priuilegio Sacerdotum Atticæ Cereris cognosceret, & quædam secretiora proponerentur, dimisso concilio, & corona circumstantium, solus audijt disceptantes.* L. Sen. libr. 7. Nat. quæst. c. 31. *Non semel quædam sacra traduntur, Eleusis seruat, quod ostendat reuisentibus, rerum natura sacra sua non semel tradit, initiatos nos credimus, in vestibulo eius hæremus, illa arcana non promiscue nec omnib. patent, reducta & in interiore sacrario clausa sunt.* Mysteria ob id dicta ἀπὸ τοῦ μύειν, quod est *os claudere,* erãtque duplicia: *parua,* quæ Proserpinæ filiæ, Plut. in Demetrio. Tatian. Orat. cont. gent. *magna,* quæ in honorem ipsius Cereris instituta. Scholiast. Aristophanis in Pluto Act. 4. sc. 2. addit Gerardus, *parua sacra* fuisse veluti προκάθαρσιν, καὶ κατήχησιν, *lustrationem primam & instructionem.* At in magnis sacris qui initiari volebat, moris fuit, vt, quam vestem quis eo tempore gestaret, quo initiaretur, non prius eam exueret, quam longo vsu detrita, gestari amplius non posset: nam tum ferebatur in templũ dicanda illi deo, cuius religionis candidatus esset, qui sacrandam offerebat. Ipse Aristophanes loco laudato.

Μῶν οὖν ἐμυήθης δῆτ᾽ ἐν αὐτῷ τὰ μεγάλα;

Vertit Nicodemus Frischlinus:

Numnam hæc ea vestis est, qua tu magnis sacris
Initiatus es?

Helenius Acron Interpres Horatij ad lib. 3. od. 2. *Sacra Cereris mystica erant, nec vulgari licebat, propter hoc quod consilijs occulte dea vsa est, donec filiam reperiret.* Ipse Horatius.

——— *Quis Cereris sacrum*
Vulgarit arcanum.

Lactant. Firmian. lib. 2. diuinar. Instit. c. 4. *Vnum libet commemorare de Cerere Catanensi vel Ennensi, quarum alterius tanta fuit religio, vt adire tēpli eius secreta penetralia viris nefas esset, alterius antiquitas tanta, vt omnes historiæ loquantur.* Idem alibi lib. 5. rationem reddit; *Ea scilicet à callidis hominibus instituta, vt populus, quid coleret, ignoraret.* D. Auson. epist. 24.

At tu iuratis velut alta silentia sacris
Deuotus teneas, perstas in lege tacendi.

P. Ouid. lib. 1. de Arte:

Tectaq; sint solita mystica sacra fide.

Et lib. 2. de Arte.

Quis Cereris ritus audet vulgare profanis,
Magnaq; Threicia sacra reperta Samo?

Moschus Eidyllio. 3. v. 75. εὔανος δημήτηρ, *bene velata Ceres. Licmæa Ceres* etiam dicta, *à ventilabro,* cum quo depingebatur. Suid. in voce λικμαία.

Eleusina, & *Attica,* & *Actæa,* à locorum nominibus, vt supra dictum est.

Profunda, Ian. Parrhas. epist. 55.

Flaua, à colore frugum iam maturescentium.

Panda, & Pantica, Lud. Carrio in Antiquis lectionibus docuit, quem adi.

Mammosa, quod grandibus & protensis mammis depingeretur. Arnob. lib. 5. cont. gent. & lib. 3. *Auet animus, atq; ardet in Chalcidicis illis magnis, atque in palatijs cœli, deos deasq; conspicere intectis corporibus, atque nudis, ab Iaccho Cererem (Musa vt prædicat Lucretij)* mammo-

mammosam. Locus autem, quem ex Lucretio laudat, lib. 4. de Rer. Nat. extat.

At gemina, & Mammosa Ceres, est ipsa ab Iaccho.

Sic enim emendat Dionys. Lambinus, cum antea legeretur in aliis editionibus, nec sensu, nec lege metri constante:

At lamina & mammo sacer est ipsa ab Iaccho.

Alumna, quod frugum beneficio alantur homines. Ceres autem nihil aliud quam frumentum. Martian. Capella lib. 1. siue, vt alii volunt, quod terra omnes nutriat. Orpheus in hymnis:

B *Γῆ μήτερ πάντων, Δημήτερ πλουτοδότειρα.*

Terra mater omnium, Ceres cuncta subministrans.

Author carminis ad Messalam:

——Communis alumna
Omnibus iniecta tellus cumulauit arena
Sancta Ceres.

Claudian. lib. 2. de Raptu:

Si tu sancta Ceres, & te non Caspia tigris
Edidit, heu fuluas animo transgressa leones.

Legendum est, nam Proserpina loquitur:

——Et me non Caspia tigris
Edidit.

Quam correctionem debeo Flauio coniectaneor. cap. 9. & ille MSS. At ego priorem versum sic legi posse censeo ex MS.

Si tu nota Ceres.

Hoc est, si leuitas indulgentiaque materna mihi hactenus probata fuit, & innotuit. Vel sic melius.

Si tu salua Ceres.

Id est, si mecum non ipsa periisti.

D *Legifera* denique Seru. Honorat. ad libr. 4. Æneid. v. 57. *Leges Ceres dicitur inuenisse, nam & sacra ipsius Thesmophoria, id est, legum latio vocantur, sed hoc ideo fingitur, quia ante inuentum frumentum à Cerere passim homines sine lege vagabantur, quia feritas interrupta est, postquam ex agrorum discretione nata sunt iura: Thesmophoria autem vocantur legumlatio, an quia in æde Cereris in ære incisæ fuerunt leges.* Clemens Alexandrin. in Protrept. Arnob. lib. 5. cont. gent. *Vultis consideremus & illa diuina, quæ Thesmophoria nominantur à Græcis,*

E *quibus gente ab Attica, sancta illa peruigilia consecrata sunt, & pannychismi graues?* Herodot. lib. 2. καὶ τῆς Δήμητρος τελετῆς πέρι, τὰ οἱ Ἕλληνες θεσμοφόρια καλέουσι, καὶ ταύτης μοι πέρι εὔστομα κείσθω, πλὴν ὅσον αὐτῆς ὁσίη ἐστὶ λέγειν. *De Cereris quoque initiatione, quam Græci Thesmophoria vocant, absit vt eloquar nisi quatenus sanctum est, de illa dicere.* Plutarchus lib. aduersus Colotem Δήμητραν θεσμοφόρον, *Cererem legiferam* appellat. Et inter recentiores adi ad Lilium Gyraldum syntag. deor gentil. 14. Wolfgang. Lazium libr. 11. Commentarior. Reip. Rom. cap. 7. Baptist. Pium Annotat.

F posterior. cap. 9. Callimach. in Hymno eius.

ὡς πολίεσσιν ἑαδότα τέθμια δῶκε.

Vt vrbibus placidas leges daret.

Virgil. lib. 4. Æneid.

Legiferæ Cereri.

Caluus, antiquus poeta, de Cerere:

Et leges sanctas docuit, & chara iugauit
Corpora coniugiis, & magnas condidit vrbes.

A

Cap. XII.

De Vulcano & Vesta.

VVLCANVM etiam & VESTAM, vt pote duos ignes, veteres coniunxerunt, de quibus hoc capite nonnihil dicemus. VVLCANVS, vt Seruius docet, quasi Volicanus dictus est, quod per aerem volet. Varro autem eum à maiore ignis vi & violentia nomen hoc accepisse tradit. Quis hic Deus fuerit, non liquido constat: variant enim inter se scriptores veteres. Cicero libro 3. de Natura Deorum, plures à veteribus Vulcanos proditos fuisse affirmat, ex quibus quatuor ipse recenset. Primus, inquit, Cœlo natus, ex quo & Minerua Apollinem, eum cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt. Secundus Nilo natus, Opas, vt Ægyptii appellant, quē custodem esse Ægyptii volunt. Tertius ex tertio Ioue & Iunone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse.

C Quartus Mænalio natus qui tenuit insulas prope Siciliam, quæ Vulcaniæ appellantur. Horum ille, qui Iouis & Iunonis filius fuisse à Cicerone traditur, is fortasse est, qui vsq; adeo cultus ab antiquis est. Hesiodus & Lucianus scribunt, eum à sola Iunone citra virilem congressum editum, admodum fortunatum: claudum etiam ex ruina cum præceps à Ioue datus esset è cœlo, vbi periturus fuisset, nisi à Lemniis pro sua bonitate, dū adhuc in aere ferretur, fuisset susceptus. Hic ignis inuentor fuisse ab Ægyptiis proditur, Diodoro teste, fabrorumque fornacis auctor, quia sine igne nullum metalli genus fundi extendique posset. Isidorus. Eusebius libro de Præparatione Euangelica scribit: Ignis virtutem Volcanum appellatam, & in forma hominis ei simulachrum constitutum, in cuius capite pileus esset cæruleus, cœlestis symbolum volutionis, vbi integer syncerusque ignis invenitur: nam qui è cœlo in terram delapsus est, cum imbecillior fit, materiaque indigeat, claudicans fingitur. Venus ei vxor fuit, quam tamen Cincius Maiam, Piso Maiestam appellatam dicit. Templum Vulcano Romæ vouisse Titum Tatium Varro & Dionysius Halicarnassæus li. 2. scribunt. Plutarchus in Quæstionibus, siue causis Romanis, quæstione 47. prodit, ipsum Romulum Vulcani fanum ædificasse extra Vrbem, & causas eius rei inquirens, dicit fecisse id Romulum, vel quod cum Martis filius existimaretur, propter fabulosam illam Vulcani aduersus Martem, Veneris causa simultatem, Vulcanum in eadem vrbe, eodemque cum Marte domicilio esse noluerit: vel quod in hoc templum illud à Romulo conditum sit, vt ibi vna cum Tatio collega curiam haberet, in qua de rebus arcanis cum Senatu absque interuentoribus quietè possent consultare: vel denique cum Romæ ab incendiis statim à primis temporibus multum periculi esset, colendum quidem Deum igni præfectum: sed extra vrbem locum ei assignandum Romulus statuerit. In hoc templū Romulus cū reliquis spoliis ex Cameria quadriiugum æreum currum deportauit, & statuit, suiq; statuam ex victoria coronatam

locauit. Auctor in vita eius Plutarchus. Augustinus A passim Vulcani meminit, de ciuitate Dei, quod ei templum à Tatio votum sit, & libro 7. cap. 16. ignem mundi leuiorem Vestæ esse, violentiorem Vulcani, vbi Viues ex Phurnuto addit, Vulcanum esse ignem hunc crassum, quo passim vtimur. Ille enim subtilior Iupiter est, & idem Prudentius:

——Ipse ignis nostrum qui seruit ad vsum,
Vulcanus perhibetur, & in virtute suprema
Finditur, ac delubra Deus, & nomine & ore
Assimilatus habet: necnon regnare caminis
Fertur, & Æoliæ summus faber esse, vel Ætnæ.

VESTA.

Vnde Vesta nomen acceperit, inter scriptores non conuenit: Ouidius enim à vi stando deriuat, cum scribit:

Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.

Alii à vestiendo, quod terra variis tum herbis, tum plantis, cæterisque vestiatur. Cicero Vestæ nomen à Græcis esse vult: Ea enim, inquit, est, quæ ab illis ἑστία C dicitur: vis autem eius omnis ad aras & focos pertinet. Libro de Diuinationum generibus ait, Vestæ & ἑστίας nomen nihil significare, neq; Latinorum neque Græcorum lingua, sed vtramque vocem Latinam, & Græcam Hebrææ originis esse, & quidem compositam ex Eschia, quod ignem Dei significat: vnde etiam probat hanc colendi ignis consuetudinem defluxisse à Patribus, & remansisse inter Ethnicos cum tenui vmbra deprauatorum rituum. Fuit Vesta, vt Diod. Siculus & Apollodorus volunt, Saturni D filia: vt verò Q. Fabius Pictor, Iani vxor, cui etiam adstipulatur Berosus ille, de quo tamen eruditi nō sine causa dubitant, qui eam Noæ, qui Ianus dictus est, fuisse vxorem scribunt, cuius proprium nomen cum fuerit Tidea, Aretiam, id est, terram, & Estam, id est, ignem, post mortem eam cognominatam esse, quia fuisset Regina sacrorum & puellas docuisset sempiternum ignem sacrorum inextinctum seruare.

Simulachrum eius varium fuit. Pingebatur non- E nunquam forma mulieris sedentis, & gestantis tympanum, quod terra ventos in se contineat: interdum aliter, vt ostendit hic, quem adieci, nummus. Fuit Vesta diu ante Romam conditam culta in Italia, maximè à Tyrrhenis, teste Myrsilo Lesbio, qui eam Tirrhenorum lingua *Labith Horchiam* appellatam esse, dicit, quam appellationem etiam auctore Herodoto apud Scythas habuit.

Macrobius eam vnam ex Diis Samothracibus, siue Penatibus, vel saltem eorum comitem esse vult. Huic ignis sacer est, & à virginibus, quæ ob hoc Ve- F stales dicuntur, custoditur, de quibus alibi, tandem etiam à Romanis culta fuit. Alii ab Romulo putant ei templum primum conditum fuisse: alii ab Numa, quod libr. 2. vehementer Dionys. probare nititur: qui tamen paulo ante scribit, & cum eo Terentius Varro, Titum Tatium receptum à Romulo in regni societatem tum aliis Diis, tum Vestæ etiam templum condidisse. Onuphrius Panuinius in descriptione XIV. regionum Vrbis meminit templi Vestæ, ædis, & ædicu-

læ, cuius sicut etiam templi meminit Sextus Ruffus, & P. Victor.

Templum VESTÆ extruxit Numa Pompilius, de quo sic Plutarchus: Traditur Numam custodiæ causa perenni igne Vestæ templum circumdedisse: quod rotundum ab eo extructum est, non vt terræ (quasi ea Vesta esset) sed vt vniuersi figuram exprimeret, in cuius medio ignem collatum Pythagoræi censent, eumque Vestam & Vnitatem appellant. Festus. Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius Rex Roma- B norum consecrasse videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eamque pilæ forma esse, vt sui simili templo Dea coleretur. In hac æde præter ignem Vestæ alia quoque sacra asseruata fuisse à quibusdam traditur, qua de re Dionysii & Plutarchi verba adscribam: Dionysius libro 2. ita scribit. Alii tradunt præter ignem occulta quædam sacra in Deæ fano esse deposita, solis æditius cognita, & virginibus: adduntque argumentum non leue ex eius incendio, quod accidit, quando primum Romani cum Pœnis bello conflictabantur, propter Siciliam: tunc enim Virginibus metu diffugientibus, æditüorum vnus L. Cæcilius Metellus vir Consularis, is qui deuictis in Sicilia Carthaginensibus in celebri illo triūpho CXXX. elephantos traduxerat, posthabito publicæ vtilitati priuato periculo irrupit in ardens penetrale, sacraq; à virginibus deserta è flammis eripuit: quamobrem honores maximos à ciuitate grata est promeritus, sicut ex elogio patet, quod adscriptum est eius statuæ in Capitolio. Ex hac confessa re nectunt coniecturas proprias: quidam dicunt hîc seruari partem sacrorū Samothraciæ, quæ quondam ex hac insula Dardanus in Vrbem à se conditam deportauerat: eaque capta Æneas Troia profugus secum attulit in Italiam. Alii Mineruæ Iliensis effigiem esse veram, & notam Æneæ, perito rerum taliū, cū alteram ad huius similitudinem formatam Achiui furto sustulerint: cuius facti crebra mentio reperitur apud poetas, æque ac Historicos. Ego sane à multis accepi, custodiri à virginibus: non solum ignem, sed & sacra quædam vulgo incognita: ea tamen nec ipse scrutari ausim curiosius, nec aliis fas puto. Plutarchus in Camillo: Alii ignem, vt & apud Græcos, in vestibulo templi ardere lustrationis causa censent, reliqua sacra intus abscondi, neq; à quoquam, præter Vestales virgines, conspici ea fas esse. In iis autem arcanis esse Troianum illud Palladium, ab Ænea in Italiam allatum, multorum sermonibus est traditum. Alii fabulam addunt, Dardanum è Samothracia asportatam Palladium, cū Troiam condidisset, in ea vrbe consecrasse: Æneam id, quo tempore Troia capta est, clam sustulisse, ac vsque ad migrationem in Italiam adseruasse. Qui sibi maiorem harum rerum notitiam arrogant, duo dicunt dolia haud ita magna ibi esse reposita: alterum apertum & inane, alterum plenum, & obsignatum: solis autem sacris istis Virginibus licitum ea videre. Alii hos errare putant, eos deceptos, quod tum (scilicet bello Gallico) Vestales pleraque sacra in duo dolia coniecta, terra obruerint sub templum Quirini: cui loco etiam nunc à doliis nomen sit

fit. Hactenus Plutarchus. De Palladio, quia eius mentio facta est, adhuc dicendum videtur, de quo Ioannes Ludouicus Viues ad caput 2. libri 1. Augustini de Ciuitate Dei, hæc collegit: Palladium simulacrum est Palladis, de quo tam varia tradunt rerum scriptores, vt ineptum ducam persequi longius eorum opiniones. Excerpam tamen ex Varrone, Dionysio Halicarnassæo, Ouidio, Plutarcho, & Seruio, quæ mihi verisimiliora videbuntur. Chrysas Pallantis filia, cum Dardano nuberet, pro dote secum attulit Palladium, & magnorum Deorum simulachra. Quibus templa Dardanus in Samothracia construxit: quæ postea sacra in Ilium sunt, nepotum tempore, transuecta, accepto oraculo mansurã Vrbem, quandiu & in ea Palladium illud. Quocirca in intimam arcis partem est reconditum, efficto altero quodam Palladio illi simillimo, quod in publico negligentius asseruabatur. Cumque Pyrrhus ex Heleno vate Priami filio inexpugnabilem esse Troianam vrbem, saluo in ea Palladio cognouisset, idque Principib. Græcorum renunciasset, Vlysses & Diomedes per fraudem primum ingressi, deinde facta in custodes vi, Palladiũ illud imaginarium surripuerunt. Alterum capta iam vrbe Sycas Æneæ tradidit cum magnis Diis, quos Penates Troianos vocant. Æneas in Italiam illa omnia secum aduexit. Hinc ex Alba longa, siue, vt Varro putat, ex Lauinio Romam Palladium translatũ est, statutumq; in æde Vestæ, quæ cum deflagraret, L. Metellus Pontifex Maximus, Palladium medio ex incendio sustulit amissis luminibus. Palladium vulgo conspectum est. Heliogabalo Imperatore incensa æde Vestæ. Herodianus. Fuit alterum Palladium, quod Athenis in arce dicauit Nicias. Hæc Viues. In veteribus nummis & Vestæ templum rotundum, & Æneas patrem Anchisem in humeris portans, atque vna manu Palladiũ ferens, altera filium Iulum, alia sacra gestantem, ducens, cernuntur, quorum duos hic subieci.

PARALIPOMENA
AD CAP. XII.
Vestæ cultus, statuæ, templa, Ignis, Virgines, earum iura & priuilegia.

PEculiare hoc Troianorum numen Sidon. Apollinar. Carm. 9. v. 133.

Thebis Euhion, Ilioque Vestam.

Et in senatu Atheniensium aram habebat, notat Ioan. Brodæus. eamq; pene omnes scriptores, quantum reminiscor, *ignem* interpretantur. Seruius Honoratus, pro *terra* sumit, *quam ignem*, inquit, *habere non est dubium*, ad illud lib. 1. Æneid.

Cana fides & Vesta.

Idem ad v. 283. li. 3 Æneid. *Nam & Vestam ideo Troiani colũt, quia eadem terra, terrigenes autem Athenienses nemo dubitat.* Et hanc depingebãt muliebri forma, tympanum gestantem, quod *terra ventos in se contineat.* Suidas in voce γῆς ἄγαλμα, *terra simulachrum.* Cæl. Rhodigin. libr. 15. cap. 14. scio ab Ouidio dictum lib. 6. Fastor.

A *Effigiem nullam Vesta nec ignis habet.*

Sed & Plutarchus lib. de primo frigido ad finem, Vestam eandem cum terra esse in veteri theologia docet; nec dissentit Isidorus Hispalensis lib. 8. Etymolog. cap. 12.

Inter Penates colebatur, & deos domesticos Romanorum, ideoque & *mater* peculiari nomine dicebatur. M. Cic. Orat. pro domo sua. *Teq; Vesta mater, cuius castissimas sacerdotes ab hominum amentia, furore & scelere defendi.* P. Virgil. lib. 1. Georg. in fine.

B *Dijpatrij, indigetes, & Romule, Vestaq; mater,*
Quæ Thuscum Tiberim, & Romana palatia seruas.

Et rectè, *palatia seruas*, quod in omnibus ædium priuatarum vestibulis apud Romanos Vestæ simulachrum staret, vt Mercurii apud Athenienses, quemadmodũ supra explicui. Eugraphius vetus grammaticus in Andriam Terentii Act. 4. sc. 3. *Romanis omnibus mos est in atrio, hoc est, in vestibulo, habere Vestam (quippe cum inde vestibulum nominarint) cui sacrificium quotidie facerent, illic ei fuerat collocata ara, id circo dictum est.*

C *Ex ara sume hinc verbenas tibi.*

Neque vero huius sacrificii idem ritus, qui in aliorum deorum sacris, (licet sciam molam etiam in illis receptam, Fest. libr. 3. in *casta*) nam *sal rufum tantum* offerebatur, Lil. Gyrald. syntag. deor. gent. 17. quod *in calicibus fictilibus* asseruabatur, Helenius Acron. & Porphyrion veteres Interpretes ad Q. Horat. libr. 1. od. 31. adhibita quælibet aqua, sed tantum ex Numico flumine. Seruius ad illud lib. 7. Æneid.

D ——*Hæc fontis stagna Numici.*

Aut libo, aut farre. Iuuenal. Sat. 6. v. 384.

Cum farre, & vino, Vestam, Ianumque rogabat.

Perpetuus æternusque ignis in templo eius, tanquam imperii certissimũ pignus asseruabatur. Valer. Maxim. lib. 5. cap. 4. tit. 6. *Ignoscite vetustissimi foci, veniamque æterni date ignes, si à vestro sacratissimo templo, ad necessarium, magisque speciosum vrbis locum contextus operis nostri progressus fuerit.* T. Liu. 1. Decad. lib.

E 5. *Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque, quod imperij pignus, custodia eius templi tenetur?* Idem 3. Decad. lib. 6. *Vestæ ædem petitam, & æternos ignes.* Poetæ passim. P. Virgil. lib. 2. Æneid.

——*Manibus vittas, Vestamque potentem*
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Et Seruius ad illud lib. 4. Æneid.

——*Vigilemque sacrauerat ignem.*

Illud notatu dignissimum, ignem hunc non in focis aut altaribus, sed suspensum in vasculis quibus-

F dam fictilibus; vt iam supra admonui proximè. Valer. Maxim. lib. 4. cap. 4. in fine: *Namque per Romuli casam, perque veteris Capitolij humilia tecta, & æternos Vestæ focos, fictilibus etiamnum vasis contentos, iuro.* Seru. ad illud lib. 7. Æneid.

——*Consiliis habitus non futilis author.*

Tantum fiduciæ in hoc igne erat, vt oportuerit cum nunquam extingui, quod si contigisset, non carebat res infaustitatis præsagio, quare inextinctum vocant. P. Ouid. lib. 6. Fastor.

Ignis inextinctus templo celatur in illo.

Vetus marmor:

ANTIQVA. GENEROSE. DOMO.
CVI. REGIA. VESTÆ.
PONTIFICI. FOELIX. SACRATO.
MILITAT. IGNE.

Vide quæ sequuntur in cultissimo Epigrammate apud Onuphrium de Ciuitate Rom. pag. 149. Orpheus in hymnis.

Ἡ' μέσον οἶκον ἔχεις πυρὸς ἀενάοιο μεγίστου.
Quæ mediam domum habes ignis æterni maximi.

Sil. Italic. lib. 1. Punicor.

Et vos virginea lucentes semper in ara
Laomedonteæ Troiana altaria flammæ.

Et lib. 3.

Et Vestæ secreta feramus.

Et lib. 7.

———*Primum Vestæ detersit honorem.*

M. Lucan. lib. 9. v. 995.

Dii cinerum, Phrygias colitis quicunque ruinas,
Æneæque mei, quos nunc Lauinia sedes
Seruat, & Albæ lares, & quorum lucet in aris
Ignis adhuc Phrygius, nullique aspecta virorum
Pallas, in abstruso pignus memorabile templo.

Et nunquam sine portento aut prodigio credebatur extingui, & anxia sollicitudine expiabant, notauit Gaspar Peucerus in Diuinat. extispic. quod contigit ante initia bellorum ciuilium, motaque inter Cæsarem & Pompeium arma. Præter historicos idem Lucanus libr. 1. v. 549. certissimum futurorum argumentum ab eo igne desumptum insinuat.

———*Vestali raptus ab ara*
Ignis, & ostendens confectas flamma Latinas,
Scinditur in partes, geminoque cacumine surgit
Thebanos imitata rogos.

Ouid. lib. 15. Metam. fab. vlt.

———*Facinusque repellite, neue*
Cæde sacerdotis flammas extinguite Vestæ.

Quod vbi contigerat, omnia publica priuataque intermittebantur negotia, eratq; iustitium indictũ, donec procuratio solemnis institueretur, & tamdiu durare imperium quamdiu ignis fuisset inextinctus. Papin. lib. 4. syl. 3.

Donec Troicus ignis, & renatæ
Tarpeius pater intonabit aulæ.

Et virgo cuius in curia id euenisset, à pontifice seuerè plectebatur, nam puto virgines igni fouendo excubuisse alternatim, seu sorte, seu præcepto pontificis ad id officii ductas. Valer. Maxim. lib. 1. ca. 1. tit. 7. *Licinio pontifici maximo, virgo Vestalis, quia quadam nocte parum diligens æterni ignis custos fuisset, digna visa est quæ flagro admoneretur*, malim legere: *admoneretur*. Iul. Obsequens de Prodigiis c. 62. *Vestæ penetralis ignis extinctus, virgo iussu Æmilij pontificis maximi flagro cæsa*. Fest. Pomp. libr. 9. *Ignis Vestæ si quando interstinctus fuisset virgines verberibus afficiebantur à pontifice, quibus mos erat tabulam fælicis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo virgo in ædem ferret.* Vbi scio viros doctos legisse, non *tabulam fælicis materiæ*, sed *clabulam*. Diminutiuum enim id à claua

A esse volunt, B. quippe & V. olim sæpe in se inuicem transibant, & in nonnullis editionibus non *terebrare*, sed *verberare* scriptum extat. Q. Flor. Tertullian. lib. de Pœnitentia. *Quid illum thesaurum ignis æterni æstimamus, cum fumariola quadam eius tales ictus flammarum suscitent?* Atque etiamsi non fuisset extinctus, accendebatur tamen quotannis Calendis Martiis, & renouabatur ignis, quem asseruabant in operto, non autem sub tecto, ostendit Ian. Parrhas. Epist. 57. P. Ouid. lib. 3. Fastor.

B *Adde quod arcana fieri nouus ignis in æde*
Dicitur, & vires flamma refecta capit.

Interim corrigendus è M. Manilio lib. 4. Astronomic. locus insigniter corruptus.

Festinos, Capricorne, foues penetralibus ignes,
Hinc artes, studiumque trahis.

Sic legit Iosephus Scaliger, & exponit ignes festinos à natura elementi, velocissimi motus, ταχυδαπάνους. Sunt qui censuerint legendum:

Feste tuos Capricorne foues.

C Aliis placuit potior hæc lectio:

Vestinos Capricorne foues.

Neque desunt, quibus placuerit:

Festiuos Capricorne foues.

Vt ignes festiui sint festi, seu sacri, sed nulla harum lectionum placet, ideoque suadeo legas.

Vesta tuos, Capricorne, foues penetralibus ignes.

Quam lectionem optimam esse, vel ex iis quæ subiungit ipse Manilius eodem loci liquet:

Hinc artes studiumq; trahit, nam quicquid in vsus
D *Ignis alit, poscitque nouas ad munera flammas,*
Sub te censendum est.

Et eodem libro:

Ast augusta fouet Capricorni sidera Vesta.

Claudian. lib. de Bello Gildonico:

———*Sanctæq; memor Tritonia Vestæ.*

Ad virgines eius descendo, de quibus multa sunt à viris doctis obseruata, istud tamen, quod à C. Plinio lib. 7. epist. 19. à nullo, quod sciam, est animaduersum, nec memini me alibi legisse, post illum notat Cæl.
E Rhodigin. Antiquar. lect. lib. 15. cap. 14. ita igitur ille: *Angit me Fanniæ valetudo, contraxit hanc, dum assidet Iuniæ virgini Vestali, sponte primum, (est enim affinis) deinde etiam ex authoritate pontificum, nam virgines, cum vi morbi atrio Vestæ coguntur excedere, matronarum curæ custodiæque mandantur, quo munere Fannia dum sedulo fungitur, hoc discrimine implicata est, insident febres, tussis increscit*, in aliis libris legitur, *insidens febris tussim iniecit.* quod probabilius duco. Mamertinus in panegyrico Iuliani: *Nulli gratificemini, in neminem sæuiatis, toto in orbe terrarũ nullius virginis fama*
F *violetur, sit lectulus etiam sine incocessis, sed legitimis voluptatibus Vestalium thoris purior*: corrigendum est, *sit lectulus etiam sine concessis, & legitimis voluptatibus, Vestalium thoris purior*, Fr. Modius Nouantiquar. lection. Epist. 25. Iam vero quantus iis exhibitus honor, quãta dignatio nemo ignorat. Nam & *seruitia fugitiua, nondum vrbem egressa, retineri in loco earum precatione credebantur ab ijs*, vt loquitur C. Plinius li. 28. Nat. histor. ca. 2. *Et Claudia Vestalis, cum patrem suum è curru trium-*

triumphantem, violenta Trib. plebis manu detrahi animaduertisset, mira celeritate vtrisque se interponendo, amplissimam potestatem inimicitijs accensam depulit, igitur alterum triumphum pater in Capitolium, alterum filia in ædem Vestæ duxit. Vt verba vsurpem Valerii Maximi lib. 5. c. 4. tit. 7. Scio Suetonium in Tiber. cap. 2. non patrem hunc, sed fratrem Claudiæ facere. Et Iulius Cæsar *per virgines Vestales, Mamercum Æmilium, & Aurelium Cottam propinquos & affines suos, veniam impetrauit.* Sueton. in eo ca. 1. & Aulus Vitellius Aug. *Suasit senatui vt legatos cum virginibus Vestalibus mitterent, pacem, aut certe tempus ad consultandum petituros,* inquit idem Suetonius in vita eius capi. 16. Ergo inde liquet grauissima dissidia earum interuentu cōponi consueuisse. Adde & Vibidiæ Vestalis precibus Messalinam tentasse veniam à Claudio principe marito obtinere, narrante C. Tacito lib. 11. Annal. Huc spectant & illa M. Ciceronis Orat. 2. Agraria. *Si quicquam deliquero, nullæ sunt virgines, quæ me à vobis deprec. ntur.* Testamenta penes eas erant asseruata, de testamento M. Antonii Plutarchus in eo. de testamento Augusti C. Sueton. cap. vlt. Vbi notandum inter eas vnā fuisse authoritate præcipuam, quæ Maxima dicebatur. Idem Sueton. in Cæsare cap. 83. *Testamentum eius aperitur, recitaturque in Antonij domo, quod Idibus Septembribus proximis in Lauicano suo fecerat, demandaueratq; virgini Vestali Maximæ.* Et in Domitiano cap. 8. *Corneliam virginem Maximam* vocat. Sed nemo melius earum prærogatiuas expresserit L. Seneca lib. 6. Controu. 8. *Tibi* (Vestali virgini) *magistratus fasces suos submittunt, tibi consules, prætoresque via cedunt, nunquid exigua mercede virgo es? sacerdos raro iuret, nec vnquā nisi per Vestam suam moriar. nunquid de nuptijs appellata es?*

Sed vt magnus eis honor habitus, ita & deliquētes grauissimis afficiebantur suppliciis; nam *adulter verberibus necabatur*, ex lege quam in Libertatis atrio fixam M. Cato loquitur apud Festum Pompeium li. 14. in voce *probrum Virginis Vestalis.* De virginis pœna, vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat. 4. v. 10. *Hæc virginibus Vestæ pœna fuit decreta, si vitiatæ fuissent, viuæ in parietibus struebantur, aut sub terra obruebantur.* C. Plin. lib. 4. epist. 11. *Fremebat Domitianus, æstuabatq; ingenti inuidia destitutus, nam cum Corneliam Maximillam Vestalem defodere viuam concupisset, vt qui illustrari seculum suum eiusmodi exemplo arbitraretur, pontificis Maximi iure, seu potius immanitate tyranni, licentia domini reliquos pontifices non in regiam, sed in Albanam suam conuocauit:* legendum est omnino: *Nam cum Corneliā Vestalium Maximam defodere viuam concupiss.* Auctor correct. Suet. laudato loco in Domit. ca. 8. supra, tota lugebat ciuitas, vt in clade publica, eratque is dies lugubris, vt ostendit multis Andr. Tiraquellus in Alexandrum Neapolitanum lib. 5. cap. 12. quod vsq; adeo obseruatum, vt in annalibus, pro prodigio Vestalis damnatio notetur, Euseb. Chronic. Olymp. 73. Locus in quem defodiebantur erat prope portam Collinam. T. Liu. 1. Decad. lib. 8. de Minutia Vestali. Fest. li. 17. *in sceleratus campus* Ouid. lib. 6. Fast.

——*Nec viua defodiatur humo.*

Sil. Ital. lib. 13.

Nec par pœna tamen sceleri, sacraria Vestæ
Polluit exuta sibi virginitate sacerdos.

Cum defossa in terram Vestali virgine *panem* & *lac* ponebāt, *ne videretur fame interijsse.* Guilielm. Canterus Nouar. Lection. lib. 7. c. 6. ex scholiaste Sophoclis ostendit. Rationem habes apud Iacobum Durantium Caseliū li. 2. variar. lect. c. 2. ex Clemente Alexandrino Pæd. 3. quod terra, impura huiusmodi, & libidinosa, corpora purgari crederentur, ideoq; in terra occultabantur expianda. Iuuenal. loco proxime citato:

Nemo malus felix, minime corruptor, & idem
Incastus, cum quo nuper vittata iacebat
Sanguine adhuc viuo terram subitura sacerdos.

MS. meus, *cum quo vitiata iacebat.* Sed male, vt infra ostendam. Vt ignis nihil patitur impuri, ita virgines istæ omni corporei contagii labe carere debebant, vsque ad annum ab electione trigesimum, quo tempore licebat nubere; præter scriptores ab aliis obseruatos, Sext. Propert. lib. 4. Eleg. 4.

Et satis vna mali potuit mors esse puellæ,
Quæ voluit flammas fallere Vesta tuos.

Fallere flammas Vestæ, interpretor *impudicam esse*, aut adulteriū admittere, aut ad nuptias conuolare, quod ante trigesimum annum, vt monui, non licebat. Aurel. Prudent. lib. 2. in Q. Symmachum. *Tandem virgineam fastidit virgo senectam.* Et post in eodem opere:

Transfert emeritas ad fulcra iugalia rugas,
Discit & in gelido noua nupta tepescere lecto.

D. Auson. Epist. 7. de triginta ostreis:

Quot numero annorum Vestalis virgo ministrat.

Qui anni sic diuidebantur, vt primis decem sacros ritus diligenter discerent, aliis insequentibus decem ministrarent, deniq; vltimis decem, quæ percepissent, alias docerent. Dionys. Halicarnass. lib. 2. hist. Rom.

Locum in Amphitheatralibus, & scenicis, Circensibusque habuisse ludis ostendam infra lib. 5. ca. 4 Carpentis seu pilentis, vt alias matronas, vectas, certum ex C. Suetonio in Tib. cap. 2. & dicam alibi. Ad ornatum descendo. Vestitus *suffibulum* appellabatur. Fest. Pomp. li. 17. *Suffibulum vestimentum album prætextum, quadrangulum, oblongum quod in capite vestales virgines sacrificantes habebant, idq; fibula cōprehendebatur.*

Vittas capitis ornamenta, vt aliæ matronæ, gestabant vide li. 5. c. 35. infra. D. Ambros. Epist. ad *Valentinianum. Vix septem Vestales capiuntur puellæ, en totus numerus quem infula vittati capitis.*

M. Lucan. lib. 1. Pharsaliæ v. 596.

Vestalemq; chorum ducit vittata sacerdos,
Troianam soli cui fas vidisse Mineruam.

P. Ouid. lib. 3. Fastor.

Decidit ante sacros lanea vitta focos.

Idem lib. 6. Fastor.

Nullaq; dicetur vittas temerasse sacerdos.

Allusere poetæ. Virgil. lib. 2. Æneid.

Virgineas ausi diuæ contingere vittas.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 8.

Vltima virgineis tum flens dedit oscula vittis.

Nec Vestales modo vittatæ, sed & aliæ sacerdotes. C. Tacit. li. 1. Annal. *Sacerdos apud aram Vbiorum creatus, ruperat vittas.* Virgil. lib. 3. Æneid.

Rex Anius, rex idem hominum Phœbiq; sacerdos,
Vittis, & sacra redimitus tempora lauru.

Aurel. Prudent. in Romano Martyre:

Summus sacerdos nempe sub terram scrobe
Acta in profundum consecrandus mergitur,
Mire infulatus, festa vittis nectens tempora.

Denique est hæc vetus Inscriptio:

MANSIONES. PALATINORVM. SALIORVM. A. VETERIBVS. OB. ARMORVM. MAGNATIVM. CVSTODIAM. CONSTITVTAS. LONGANIMITATE. NEGLECTAS. PECVNIA. SVA. REPARAVERVNT. PONTIFICES. VESTÆ. VV. CC. PROMAGISTRO. PROTI. FACILII. LVCILII. PRÆTEXTATI.

De Neptuno.

CAP. XIII.

NEPTVNVM à nubendo dictum putauit Varro. quod nubat, id est, operiat terras quod idem scribit Arnobius. At M. Cicero à nando vocatum existimat. A Græcis dictus Ποσειδῶν quod pedibus terram quatiat, quanquam alii alias huius appellationis rationes afferant, quas hic prætereo.

Fuit NEPTVNVS Saturni & Rheæ filius: qui cum nauigandi artem inuenisset, classem instituisse, eiusq; præfectus à Saturno factus esse dicitur. Quapropter traditum est posteris Neptunum imperasse mari, sacraque ei à nauigantibus facta. Addunt etiam Neptunum imperasse mari, sacraq; ei à nauigantibus facta. Addunt etiam Neptunum equos primum domuisse, artemque equitandi ab illo traditam: ex quo Hippius sit appellatus. Diodorus lib. 6. c. 15. Hic à primo Vrbis excidio à Romanis cultus fuit. Dionysio, Liuio, Plutarcho, aliis minorum gentium auctoribus, cognomine Consi, quod ei fuit inditum à consiliis dandis. Sunt tamen qui Consum diuersum à Neptuno faciãt, videlicet Deum consilii, à quo Romulus consilium de rapiendis Sabinis acceperit. Aurelius Augustinus Consum à consilio dando denominatum ait. Cyprianus, Romulũ dicit Consum Deum fraudis, velut consiliorum Deum coli voluisse. Arnobius in 3. aduersus Gentes lib. Consum dictum putat, quod salutaria & fida consilia nostris suggerat cogitationibus. Cum etiam Dionys. lib. 2. docet, quosdam Neptunum & Cõsum eundem Deum, quosdam diuersos eos fecisse. Verum vtut hæc sint, non anxie laborandum nobis est. Conso, teste Dionysio, ara subterranea fuit constructa iuxta Circum maximum: in qua sacra ipsi fiebant. Consualibus, de quibus agemus suo loco. Ideo autem huius Dei ara subterranea erat, vt significaretur consilia occulta esse oportere, Plutarchus.

EQVESTER NEPTVNVS dictus est Græce Hippius, quia primus equos domuisse, artemq; equitãdi tradisse fertur, quemadmodũ ex Diodoro audiuimus.

REDVCIS NEPTVNI mentio extat in antiquis nummis quorum vnum hic subiecimus.

A Templum NEPTVNI Romæ fuit in regione Vrbis IX. item ædes, cuius meminit P. Victor.

NEPTVNO addunt SALACIAM & VENILIAM. Salaciam quidam putant Neptuni vxorem fuisse, sic dictã à salo, quod salum moueret, teste Varrone. Festus. Salaciam dicebant Deam aquæ, quam putabant salũ ciere, hoc est, mouere, Augustinus ex Varrone li. 7. c. 22. scribit, Veniliam vndam esse, quæ ad litus venit, Salaciam vndam, quæ ad salum redit. Ioseph. Scaliger in appẽdice ad coniectanea in Varronem: Venilia, B inquit, est accessus seu exæstuatio maris: Salacia recessus. Varro, vt citatum reperi, Venilia vnda, quæ ad litus venit: Salacia, quæ ad salum redit. Atq; ita quidem Romani vocabant maris reciproca incrementa, aut decrementa. Sed postquam in Oceanum Germanicum penetrarunt (quod primus Drusus Germanicus fecit) Germanicis nominibus veterum Saxonum ea vocarunt, pro Venilia Malinam, pro Salacia Lidunam dicentes. Atque ita quidem scriptum reperi in veteri libro Bedæ Anglosaxonis. Hæc ipse. Paulo C post addit, Veniliam & Salaciam significare accessus & recessus maris quotidianos: Malinam & Lidunam etiam lunaria Oceani incrementa, & decrementa, &c. Atque tantum de his. Dicendum etiam de aliis marinis Diis, & Nymphis, &c. sed cũ ad Græcam potius historiam pertineant, nos hic ea prætermittemus, Ægeriæ tantum & Iuturnæ, quæ à Romanis cultæ fuerunt, mentionem facientes.

ÆGERIAM nympham Numæ Pompilii Regis vxorem aiunt fuisse. Sic enim de ea Dionys. libr. 2. Fabu-D lantur cõgressum Numam sæpius cum Ægeria nympha, cuius è præceptis hauserit regiam prudentiam. Alii non Nympham, sed vnam Musarum palam ad eã ventitasse perhibent. Addit deinde Dionysius narrationem, quo facto Numa Romanis parum credulis suum cũ Ægeria congressum probarit. Cum, inquit, prisci illi Quirites parum creduli, pro figmentis haberent, quæ audirent de Diis, aiunt noluisse Numam eis manifesto signo facere fidem suæ cum numinibus consuetudinis, Ægeriaque iubente vocasse domum E præcipuos ciuium, ostensaque vili supellectile, atque apparatu, qui non caperet frequens conuiuium, tunc dimissos, inuitasse ad cœnam sub vesperam, quibus ad condictam horam reuersis, ostendisse lectisternia splendida, mensasque refertas multis egregiis poculis, ac mox discumbere iussis epulũ præbuisse instructum omnigenis ferculis, qualia nemo facile pararet quantumuis longo tempore. Romanos vero attonitos, tam vario spectaculo constanter posthac opinatos, Deam quampiam cũ illo familiariter degere. Ha-F ctenus ille. Plura de Ægeria Plutarchus & alii habent.

Huic ædem Romani extruxere, cuius meminit P. Victor. Dicatus ei & lucus fuit, quem, vt ait Liuius, medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua, qui lucus Camœnis sacer erat. Pompeius Festus Ægeriæ lucum iuxta portam Capenam constituit. Ouidius libro Metamorphoseon. 15. Ægeriam inducit in fontem mutari à Diana. De Ægeria, cui sacrificabant prægnantes, suo dicemus loco.

IVTVRNAM Nympham Varro scribit dictam fuisse,

quæ

quæ iuuaret. Itaque multos ægrotos propter id nomen aquam petere è fonte Iuturna solitos. Seruius in Virgilium: Iuturna, inquit, fons est in Italia saluberrimus, iuxta Numicum fluuium, cui nomen à iuuando inditum est. De hoc autem fonte Romam ad omnia sacrificia aqua afferri consueuerat. Tradunt alii, Iuturnam in lacu submersam ei nomen indidisse.

Ædes eius Romæ fuit ad aquam virginem, vt ait P. Victor, in regione Circi Flamminii. Ouidius in Fastis innuit, fuisse illam ædem in campo Martio prope aquam Virginem. Verba eius sunt:

Te quoque lux eadem Turni Soror æde recepit,
Hic vbi Virginea campus obitur aqua.

PORTVMNVS etiam ab his Diis non est segregandus: de quo tamen vno tantum atque altero verbo dicam. Portumnus, siue, vt aliis magis placet, Portunus, aut geminato, Portunnus, Deus marinus erat, portubus præfectus. Festus: Portunnus, qui & Palæmon, à Romanis inter Deos colebatur. Hic alio nomine Melicerta dictus, de quo fabula hæc refertur. Athamas post furorem à Iunone immissum, cum occiso Learcho qui etiam Clearchus dictus, Melicertam alterum filium cum Ino vxore sua persequeretur, & illi se in mare præcipitassent, voluntate numinum in Deos versi sunt. Melicerta in Portunnum, qui Græce Palæmon dicitur, Ino in matrem Matutam, quæ Græce dicitur Leucothea. Historiam prolixe recitat Ouidius in 4. Metamorph. Ædes Portunni Romæ duæ fuerunt, vtraque in XI. Vrbis regione, altera rotunda ad pontem Æmilium, olim sublicium appellatum altera in Apollinem Cœlispicem, & Herculem Oliuarium. Atque hæc tantum de his.

AD CAP. XIII.

PARALIPOMENA.

De Neptuni sortitione.

SOrtitum *Plutonem*, cum fratribus sorti hæreditatē submittere placuisset, nemo ignorat. Et prodidere Diodorus Siculus lib.4. Bibliothec. & Homerus v.190. lib.15. Iliad. Seru. ad v.143. lib.1. Æneid. *Iupiter & Neptunus, & Dis pater, Saturni & Opis filij, cum de mundi positione certamen inissent, placuit vt imperium sorte diuiderent, ita effectum est, vt cælum Iupiter, maria Neptunus, Dis pater inferos sortirentur.* Id ego corrigēdum ducerem, legendumq; *de mundi possessione certamen inissent.* Idem lib.10. Æneid. v.39. *sors rerum, id est, regnum: nam per sortem inter se fratres Iupiter, Neptunus, & Pluton mundi regna diuiserunt.* Vet. Scholiast. Iuuenal. ad v.50. Sat.13. *Cum adhuc nec Iupiter regnum cæleste teneret, nec Neptunus mare, nec Pluton infera cum Proserpina.* Luctat. Placid. ad li.8. Thebaid. v.196. *Claria ciuitas est in qua tres dii, id est, Iupiter, Neptunus, & Pluto, mundum dicuntur fuisse sortiti.* Euhemerus antiquus historicus, qui ex sacris Inscriptionibus & titulis templorum gesta deorum collegit, apud Lactātium lib.1 Diuinar. Instit. cap.11. *Aiunt Ioui cælum obtigisse, Neptuno mare, Inferna Plutoni. Cur non terra po-*
A *tius in sortem tertiam venit?* Sic intellige poetas. Cl. Claudianum lib.1. de Raptu:

Tertia supremæ patior dispendia sortis.

Valer. Flacc. lib.1. Argonaut.

Tuque fretum, diuosque pater sortite biformes.

Sil. Italic. lib.17. Punicor.

———Cuius proles terramque fretumque
Sideraque & manes, regnorum sorte gubernat.

P. Virgil. in Ætna.

———Sors data cælo
B *Prima, sequuta maris, subsedit que infima tellus.*

Alb. Tibull. lib.3. eleg.5.

Parcite pallentes vmbras quicumque tenetis,
Duraq; sortiti tertia regna Dei.

D. Auson. in Mosella:

———Haud ille sinit, cui cura secundæ
Sortis, & æquorei cessit tutela tridentis.

Tellus ad Iouem apud Ouidium lib.2. Metamorph.

———Cur illi tradita sorte
Æquora decrescunt?

C L. Sen. Hercule Octæo:

Et si placerent tertiæ sortis loca
Regnare poteram.

Quod tamen factum negat Callimachus in hymno Iouis. Quod licet fabulosis poetarum inuolucris traditum sit, non caret tamen antiquitatis insigni ratione. Nam *regna olim sorte inter hæredes diuidebantur.* Id Alexandri successores, mortuo eo fecerunt, Plutarch. in Eumene. Et Augustus, Antonius, & Lepidus, *orbis terrarum imperium sorte inter se sunt partiti.* Appian.
D bellor. Ciuil. li.1. quin imo & Apostoli in omnes mundi partes cum Euangelii luce missi, *prouincias sorte elegerunt.* Ruffin. histor. Ecclesiast. lib.10. Id consuetudinis Persicæ fuisse docemur ex Paulo Orosio lib.2.c.8. *Anno ab vrbe condita 245. Darius, Cyro apud Scythas interfecto, post aliquantum interuallum, sorte regnum adeptus est.* Quod idem inter Græcos prodidere Herodot. lib.3. & ex illo Polyænus stratagemat. lib.7. iisq; posterior Ammian. Marcellin. libr.23. Gothos idem factitasse videri posset ex Sidonio Apollinare libr.6.
E Epist.6. *Limes Gothicæ sortis.* Et libr.8. epist.3. *Promota limitem sortis.* lib.9. Epist.5. *Diuersarum sortium iure reuocaremur.* In Italia idem iuris obseruatum. Vell. Patercul. lib.1. cap.1. *Per hæc tempora Lydus & Tyrrhenus fratres cum regnarent in Lydia, sterilitate frugum compulsi, sortiti sunt, vter cum parte multitudinis decederet patria, sors Tyrrhenum contigit.* Eadem Seruius ad lib.2. Æneid. v.161.

———Vbi Lydius arua
Inter opima virum leni fluit agmine Tibris.

F Et ad illud lib.8. Æneid.

———Lydia quondam
Gens bello præclara.

Denique & in Græcia inualuisse testes sunt Eteocles & Polynices, qui regnum Thebarum sortis arbitrio inter se diuiserunt, vt est apud Diodorum Siculum lib.5. cap.6. & Euripides in Phœnissis. Quod voluntate patris factum narrat Iulius Hyginus Fabular. cap.67. L. Sen. Thebaid. Act.2.

Iam regna repetens frater ex pacto venit.

Stat. Papin. lib. 1. Thebaid.

——Iam forte cadebat
Dilatus Polynicis honos.

Et lib. 2. Thebaid.

Quippe animum subit illa dies, qua forte secunda
Fratris, Echionia steterat priuatus in aula.

Et eodem libro postea:

Quæ sors iusta mihi, quæ non indebitus annis
Sceptra dicauit honos, teneo.

Idem in diuidendo Mycenarum regno Atreus & Thyestes admiserunt. L. Sen. Thyeste Act. 1. in choro:

Alternæ scelerum ne redeant vices.

Plura dicam infra lib. 4. ca. 11. vbi de Neptunalibus, siue Neptuni feriis agetur.

CAP. XIV.

De Genio.

SEquitur inter Deos selectos GENIVS, de quo non omnes idem sentiunt. Sextus Pompeius Festus: Genium appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Aufustius, Genius, inquit, est Deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, propter ea Genius meus nominatur, quia me genuit. Sunt qui dicant, duodecim signa cœlestia esse Genios, vniuersaliores scilicet. Nam alioqui suus est cuique loco Genius quem ei faciunt præsidere. quin & vnicuique hominum Genius est. Aurelius Augustinus: Genius est Deus, qui præpositus est, ac vim habet omnium rerum gignendarum. Et paulo post Varronem affirmare dicit, Genium esse vniuscuiusque animum rationalem, & ideo esse singulos singulorum: Geniorum etiam meminit præter alios multos Ammianus Marcellinus, plurimis verbis. Seruius Grammaticus triplices Genios facit, in 1. Georgicorum Virgilii: Genium, inquit, dicebant antiqui, naturalem Deum, vniuscuiusque loci, vel rei, aut hominis. De Genio hominis sic Censorinus. Genius ita nobis assiduus obseruator appositus est, vt ne puncto quidem temporis longius abscedat, sed ab vtero matris acceptos, ad extremum vitæ diem comitetur. Appellatum autem hoc numen Genium ait, siue quod in eius tutela vt quisque natus est viuit: siue quod vt generemur, curet, siue quod vna gignatur nobiscum: siue etiam quod nos genitos suscipiat, siue tueatur. Cæterum veteres vnicuique hominum duos Genios attribuebant, alterum bonum, alterum malum, non aliter atque nos ex sacris literis edocti scimus vnumquemque suum Angelum, insidiatorem. Docet id præter alios Seruius Grammaticus in hoc Virgilii, *Quisque suos patitur Manes*: Cum nascimur, inquit, duos Genios sortimur, vnus est, qui hortatur ad bona, alter, qui deprauat ad mala, nec incongrue dicuntur Genii, quia cum vnusquisque genitus fuerit, ei statim obseruatores deputantur: quibus assistentibus post mortem, aut condemnamur in deteriorem: per quos aut vocationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo Virgilius Manes, Genios dixit, quos cum vita sortimur. Censorius scribit à nonnullis binos Genios in his duntaxat domib. quæ maritæ essent, colendis creditum esse. Alii Genios proprie masculis, Iunones fœminis affirmarunt, qua de re alibi erit dicendi locus.

Simulacrum Genii fuit varium, interdum effingebatur imagine serpentis: interdum puerili, vel iuuenili forma: interdum etiam senis, vt apud Cebetem. Coronobatur verò Platani foliis: vtpote arboris genialis. Albius Tibullus poeta ita eum suis versibus exornat:

Ipse suos adsit Genius visurus honores,
Cui decorent sanctas florea serta comas.
Illius è puro destillent tempora nardo,
Atque satur libo sit, madeatque mero.

In vetustis nonnullis monetis Traiani & Adriani, aliorumque Principum, Genius pateram dextra super aram porrigere, quæ esset sertis ornata: læua verò manu propendulum flagellum, vel simile quiddam tenere videbatur.

GENIO res sacra fiebat mero, ac floribus, cuius rei causam explicant Varro & Censorinus, his ferè verbis: id moris inquiunt, institutique maiores nostri tenuerunt, vt cum die natali munus annale Genio soluerent, Manum à cæde & sanguine abstinerent, ne die, qua ipsi lucem accepissent, aliis demerent. Et addit Censorinus, quod sacro Genio facto, neminem oportuerit ante gustare, quam eum, qui sacrum fecisset.

De geniis plurima habet Plutarchus in eo Commentario, in quo disputat, cur oracula edi desierint, vbi etiam docet alium Genium alio & virtute, & sapientia, in viribus præstitisse.

In descriptione XIV. regionum Vrbis mentio fit ædiculæ Genii Liberorum, & ædiculæ Genii Larium, regione VI. Sacelli Genii Sangi regione VII. A quibus autem condita fuerint, mihi non liquet. Hactenus de Genio diximus, quibus antequam ad alia accedamus, addiiciemus quædam de Penatibus & Laribus, quia vicina numina fuerunt. Ac de Penatibus primum.

PENATES.

PENATES, quasi penites, quod penitissimi Dii sint & proprii Macrobio illorum sententia placet, qui Deos Penates dixerunt, per quos penitus spiramus, p quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Itaq; Penates sunt præsides & custodes Dii. Cicero existimat Penatium nomen à penu dictum esse, quod vocabulum significet omne id, quo homines vescuntur, vel ab eo, quo penitus insidient: ex quo etiam Penetrales à Poetis dicantur. Varia Penatium genera fuerũt, Alii Penates totius generis humani, quales putarunt esse Pallada summum æthera, Iouem medium æthera, & Iunonem infimum: alii Penates cœli, vt Martianus Capella in nuptiis ludit: alii terræ, alii cuiusque ciuitatis: alii cuiusque domus. Sed vt de Penatibus dicam, quos Æneas in Italiam portauit, quorumque templum in octaua Vrbis regione collocatur, quinam illi fuerint inter, auctores non conuenit: alii enim volunt Neptunum & Apollinem

nem eos esse, de quibus legitur, quòd muros Troianos extruxerint: alij Vestam dicunt: alij alios. Dionysius Halicarnassæus refert, se vidisse Romæ in templo obscuro & humili, quod non procul à foro absit, simulacra Deorum Troianorum, cum hac inscriptione, Denates, per quod vocabulum Penates intelligat, quia verisimile sit, veteres antè inuentum P. pro eo literam D. vsurpasse. Fuisse autem duos hastatos iuuenes, habitu sedentium, admodum antiqui operis, & addit similia horum Deorum simulacra, militari habitu, etiam in multis alijs templis cõspici. Ludouicus Viues dicit, putare se Vestam non tam fuisse ex Penatibus, quàm Penatibus additum focum, & duos illos iuuenes, de quibus Dionysius loquitur, putat esse Castorem & Pollucem quos tamen negat Penates Troianorum fuisse, cùm sub ipsum bellum Troianum, rapta iam Helena, primùm vitæ concesserint. Penatibus & Vestæ Dictator, cæterique Magistratus Romani, quo die dignitatem inibant, sacra faciebant.

LARES.

LARES sunt Dij domestici: vnde & pro ædibus ipsis accipiuntur, atque hinc Lar familiaris, qui ab antiquis, teste Plauto, in canis figura efformabatur. Fuerunt Lares Maniæ filij quemadmodum Varro & Macrobius docent. Ouidius in Fastis, Mercurij & Laræ Nymphæ, quæ & Muta dicta est, filios eos facit. Lactantius & Ausonius Larundæ. De Lara verò, siue Larunda, hæc fabula narratur, quòd Nympha hæc Tiberiona fuerit, cui ab Ioue lingua sit abscissa, quòd Iuturnæ cum Ioue concubitum Iunoni indicasset. Quæ cùm postea à Ioue Mercurio tradita esset, vt ad inferos eam deferret, Mercurius intereundum forma puellæ illectus, rem cum ea habuit, vnde nati sunt gemini Lares. Arnobius scribit Lares vicorum atque itinerum Deos esse, ex eo, quòd Græci vicos cognominant Lauras. Nigidius modò tectorum, domuumque custodes, modò Curetas illos, qui occultasse perhibentur æribus Iouis vagitum, indigetes Samothracios. De simulacris ipsorum Plutarchus scribit, Laribus, quos propriè Præstites vocent, canem assistere: ipsosque Lares canina pelle vestiri, eiusque rei hanc ponit causam: cum scilicet custodiæ & curæ domus committantur, conuenire eos alienis terrori, domesticis autem mansuetos, qualis sit natura canum. Addit & alteram causam, quòd Lares à quibusdam putentur esse Genij quidem diri, ac furiarum naturæ affines ad puniendum facti, qui in vitas & familias hominum inspiciant: itaque canum exuuijs eos vestiri, & canem eis assidere, vt puta qui sint callidi ad scrutandum & vlciscendum malorum facinus. Solebant & coronari Lares. De cultu eorum suo dicemus loco.

In IIX. Vrbis regione templum, sacellum, & delubrum Larium fuerunt: fuit item lucus Larium, & sacellum eorundem in Velia regione X. Primus Laribus ædem vouit & extruxit T. Tatius Sabinorum Rex, teste Varrone.

LARIBVS PERMARINIS in campo Martio ædem vouit bello contra Antiochum Regem L. Æmilius Regillus, quæ annis vndecim pòst dedicata fuit, supra cuius ædis valuas tabula cum hoc titulo fixa est: Duello magno Regibus dirimendo * caput * subigẽdis * patrandæ pacis * hæc pugna exeunti L. Æmilio M.F. Regillo Prætori * auspicio, imperio, fœlicitate, ductuq; eius inter Ephesum, Samum, Chiumq; classis Regis Antiochi ante diem XI. Kal. Ian. victa, fusa, contusa, fugataq; est, ibiq; eo die naues longæ cum omnibus socijs captæ XLII. ea pugnata Rex Antiochus, regnumq; eius * rei ergo ædem Laribus permarinis vouit. Eodem exemplo tabula in æde Iouis in Capitolio supra valuas fixa est. Hæc Liuius libr. 40. quæ quidem misere deprauata sunt: quæ Carolus Sigonius ad hunc modum ex parte restituit. Permarinos autem Lares vocauit L. Æmilius, quia in mari sibi adfuerant.

Aram Laribus Præstitibus dicauit Curius, quod præfuissent mœnibus Vrbis, auctore Ouid. lib. 5. Fastor. Sed de his hactenus.

AD CAP. XIV. PARALIPOMENA.

De Genio, eius cultu, sacrificijs, statua.

GEnium virorum esse tutelam, & veluti præsidem supra exposui, vt & mulierum Iunonem, cap. 6. hoc libro. Nunc dicendum non modò hominum, sed & regionum, regnorum, vrbiumq; suos esse Genios. Plutarch. lib. de Oracul. def. τὸ τῶν δαιμόνων γένος ἐν μέσῳ θεῶν καὶ ἀνθρώπων. *Dæmonum genus in medio inter Deos & homines.* Genios exponit, & nuncios inter Deos & homines Plato apud eundem lib. de Iside & Osyride Ian. Parrhas. in Milonianam, Seruius Maurus ad v. 742. lib. 6. Æneid. *Manes* esse vult. Et *Genius* Larus in 6 reg. ponitur à Sexto Rufo. Q. Symmachus in Relatione sua ad AAA. pro restaurando deorum gentilium cultu. *Suus cuiq; mos, suus cuiq; ritus est, varios custodes vrbibus cunctis mens diuina distribuit, vt animæ nascentibus, ita populis fatales Genij diuiduntur. Et obsessis Hierosolymis audita vox est, numen vrbis alio migrare, id est, Genium.* Nicephor. Histor. Ecclesiast. lib. 3. c. 4. Et inter Ethnicos C. Tacit. lib. 5 Historiar. Tertull. lib. de Idololat. Anton. Delr. in Troiadas L. Sen. obseruat. Et huc trahit illud eiusdem poëtæ Act. I. sc. I. Troad.

Superiq; testes sceleris, & quondam sacrum
Regni iacentis.

C. Petron. in Satyr.

Peritura Troia perdidit primum deos.

Sil. Italic. Carm. 7. v. 475.

—— *Fortuna priorem*
Arripuit Genium.

Cl. Claudian. Epist. ad Serenam.

Quid non proficient scribentis voce Serenæ.
Vel Genius regni, vel pietatis amor.

Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum.

Aut fatum aut Genium cuius moderamine regnant. Aufustius vetus scriptor apud Festum Pompeium lib. 7. *Alij Genium esse putarunt vniuscuiusq; loci Deum.* Arnob. lib. 1. cont. gent. *Qui Faunos, qui statuas ciuitatumq; Genios, qui Pausas reuerentur, atq; Bellonas.* Vetus Lapis Viennæ cuius hæc sunt verba:

I. O. M. IVNONI. GENIO. LOCI. HVIVS. Q. CECILIVS. SECVNDVS. LEG. C. SERENI. PROCOS. GALLIAE. TRANSALPINAE.
V. S. L. M.

Et alter lapis.

FORTVNAE. CONSECRATVM. GENIO. QVE. HVIVS. LOCI. HONORATEI. IVN. TIBERINIACI. TRIB. MIL. LEG. X. C. PP. T. CLAVD. VALENTINVS. CORNICVLARIVS. EX. VOTO. AQVIL. ET AEMIL. COSS.

At si quis hic Deus sit? disquiramus, rem totã, Theologiamq; Ethnicam aperiet Isidorus Hispalensis lib. 8. Etymologiar. cap. vltim. *Genium dicunt, quod quasi vim habeat omnium rerum gignendarum, seu à gignendis liberis, vnde & geniales lecti dicebantur à gentibus, qui nouo marito sternebantur.* Censorin. libello elegantissimo de die Natali cap. 3. *Genius est Deus, cuius in tutela, vt quisq; natus est, viuit, siue quod, vt generemur, curat, siue quod vna gignitur nobiscũ, siue etiã, quod nos genitos suscipit ac tuetur, certè à genendo Genius appellatur, eundem esse Genium & Larem multi veteres memoriæ proderunt, in queis etiã Grauius Flaccus, in libro, quem ad Cæsarem de Indigetamentis scriptum reliquit. hunc in nos maximam imo omnem habere potestatem, creditum est. Nonnulli binos Genios in ijs duntaxat domibus, quæ essent maritæ, colendos putauerunt. Euclides Socraticus duplicẽ omnibus omnino nobis Genium dicit appositum, quã rem apud Lucilium in libro Satyrarum nono licet cognoscere.* Et deinde paucis interiectis: *Genius autem ita nobis assiduus obseruator appositus est, vt ne puncto quidem temporis longius abscedat, sed ab vtero matris exceptos ad extremum vitæ diem comitetur.* Fest. lib. 7. *Genium appellabant Deum, qui vim obtineret omnium rerum gerendarum,* Malim legere, ex Censorino supra, *rerum genendarũ, vel rerum gignendarũ.* Sequitur enim infra apud eundẽ Festum; *Genius est deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, & propterea Genius appellatur, quia me genuit.* Et rectissime Nonius Marcel. cap. 2. nu. 392. *Genius generis Deus.* Certè enim veteres *Geno* pro *gigno* efferebant M. Cic. libro 2. de Orat. *Si mihi filius genitur, usq; prius moritur,* in margine erat, *gignitur.* Et lib 2. de Inuentione: *Si mihi filius genitur, pluresue, is mihi hæres esto.* M. Varro Rei Rust. libr. 1. cap. 31. *Id ex pabuli segete viridi sectum, antequam genat siliquas.* T. Lucret. Carus libr. 3. apud Priscianum lib. 10.

Totum posse extra corpus durare, geniq;.

Corrigendus idem lib. 1. in eadem dictione:

Nobis est ratio, solis, lunæq; meatus
Quæ fiant ratione, & quæ vi quæq; genantur,

A Ante malè legebatur, *quæq; gerantur.* Laberius poëta in Imagine:

Genius generis nostri parens.

Sed elegantissima extat apud Ammianum Marcellinum lib. 21. in hæc verba dissertatio. *Post hæc confessus est conuictoribus proximis, quod tanquam secretum desolatus aliquid videre desierit, quod interdum adfuisse sibi squallidius æstimabat, & putabatur Genius quidam tutelæ salutis appositus, eum reliquisse mundo citius digressurũ. Ferunt enim Theologi in lucem editis hominibus cunctis,* B *salua firmitate fatali, huiusmodi quædam velut actus rectura numina sociari, admodum tamen paucissimis visa, quos multiplices auxere virtutes. Idq; & oracula & authores docuerunt præclari, inter quos est etiam Menander Comicus, apud quem hi senarij duo leguntur:*

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ τῷ γενομένῳ
ἅπαντος ἐστὶ μυσταγωγὸς τοῦ βίου.

(Omni homini nascenti Genius totius vitæ mysticus ductor est) itidẽ ex sempiternis Homeri carminibus intelligi datur non Deos cœlestes cum viris fortibus colloquutos, nec C *adfuisse pugnantibus, vel iuuisse, sed familiares Genios cum ijsdem versatos, quorũ adminiculis præcipuis Pythagoras enituisse dicitur, & Socrates.* Et de Socratis Genio, seu Dæmone liber est Plutarchi. Q. Horat. lib. 2. Epist. 2. v. 187.

Scit Genius, natale comes qui temperat astrum,
Naturæ Deus humanæ, mortalis in vnum
Quodq; caput, vultu mutabilis.

Sacrificia illi non minus quàm alijs dijs oblata, & precipuè die natali; libatumq; illi interdum mola salsa. D Calphurn. Sicul. Eclog. 5.

——— *tu cespite viuo*
Pone focum, Geniumq; loci, Faunumq;, Laremq;
Salso farre voca.

Animali hostia; idem Horat. lib. 3. od. 17.

——— *cras Genium mero*
Placabis, & porco bimestri.

Aut Floribus, idem lib. 2. Epist. 1. v. 144.

Tellurem Porco, Syluanum lacte piabant,
Floribus & vino Genium, memorem breuis æui.

E Aut vino solo. A. Persius Sat. 6. in limine.

Funde merum Genio.

Aut thure. Alb. Tibull. lib. 4. de Natali Cherinthi.

Magne Geni, cape thura libens, votisq; faueto,
Si modo cum de me cogitat, ille calet.

In quo versu multiplex est lectio, alij enim legunt, *Mane veni,* alij *mane Geni.* Vt matutinum tempus potior diei pars ei nuncupetur, qui nascentibus lucis exordium præbuit. In secundo versu, legunt, *ille valet,* alij, *ille volet.* tu lector elige. Plaut. in Persa sc. Ioui.

F *Nunc & amico meo prosperabo, & Genio*
Meo multa bona faciam,

Idem corrigendus in Bacchidib. sc. Petulans; vt Dionysius Lambinus admonuit.

Petulans, proteruo, iracundo animo, indomito, incogitato,
Sine modo & modestia sum, sine bono iure, atque honore,
Incredibilis, imposque animi, inamabilis, illepidus viuo,

Male-

Maleuolente ingenio latus.

Legendum est, *Maleuolente Genio natus*: quia natis infantibus custos apponebatur, vt dixi, Genius. Simili mendo laborat P. Terentius Afer Heautontim. Act. 3. sc. 1.

Aut ego profecto ingenio egregiè ad miseriam
Natus sum, aut illud falsum est, quod vulgo audio.

Rescribendum censuerat Ianus Mellerus Palmerius in Spicilegio suo, non male, meo iudicio, imò necessaria correctione:

Aut ego profecto Genio egregio ad miseriam
Natus sum.

Inuenio & mentionem *Genij centuriæ* in antiqua inscriptione, cuius verba apponam ex Wolffgango Lazio lib. 4. Commentarior. Reip. Rom. c. 8.

C. MARCIVS. C. F. SERE. SALVIANVS. HORBA. GENIO. CENTVRIAE. COH. X. PR. ET. MARI. BASSI. IN QVA. MILITAVIT. ANNIS. XIX. VOTO. SVSCEPTO. MISSVS. HONESTA. MISSIONE. PR. NON. IANVAR. Q. FABIO. CAPVLLINO. M. PLAVTO. APRO. COSS. ANIMO. LIBENS. ARAM. SVA. PECVNIA. POSVIT.

Huic Deo & in vrbe votum extructumq; templum, vt habetur, in Dionis Cocceiani narratione libro 50. pagin. 423. ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Γενίου τοῦ δήμου ἱδρύθη. *In templo Genij populi consedit.* Idem libro 47. in limine inter prodigia recenset, *vultures templum Genij P. R. insedisse.* Nec minus in prouincijs erecta fana. Nam & Alexandriæ templum commemorat Ammianus Marcellinus lib. 22.

Inde deriuata est consuetudo *Genium principis obstandi.* L. Apuleius lib. 9. Milesiar. *Contra commilitones, ibi, nec vspiam eum delitescere, adiurantes Genium principis, contendebant.* Quod interpretatur C. Suetonius in Iulio cap. 85. *Interposito per Cæsarem iureiurando.* Eleganter C. Tacit. lib. 1. Annal. ad finem: *Rubrio crimini dabatur violatum periurio nomen Augusti.* Minutius Fœlix in Octauio: *Est eis tutius per Genium Iouis peierare, quàm regis.* Et Claudius neq; crebrius, neq; sanctius sibi iusiurandum instituit, *quàm per Augustum.* Sueton. in eo cap. 11. Q. Flor. Tertullian. Apolog. c. 28. *Citius denique apud vos per omnes deos, quã per vnum geniũ Cæsaris peieratur.* Et in eodem opere cap. 32. *Sed & iuramus sicut non per Genios Cæsarũ, ita per salutem eorum quæ est augustior omnibus Genijs. nescitis Genios dæmonas dici, & inde diminutiua voce dæmonia?* Et pauculis interiectis: *Cæterum dæmonas, id est, Genios adiurare consueuimus, vt illos de hominibus exigamus, non deierare, vt illis honorem diuinitatis conferamus.* Ita intelligendus Vlpi. *li.* 12. *C. de iureiurando, si quis iurauerit in re pecuniaria per Genium principis, dare se non oportere, & peierauerit, fustibus eum esse castigandum.* Alexander Aug. L. 2. C. *de reb. cred.* *Etsi per principis venerationem quodam calore fuerit peieratum, inferri non placet.* Itaq; principis nomen venerationemq; violare censebantur, qui per Genium eius peierarent. Sic accipe M. Lucanum de Pompeio suo lib. 7.

Inq; Deum templis iurabit Roma per vmbras.

Claud. de Bello Gildon.

——— *venerabilis illi,*
Ceu præsens numenq; vocor.

Et de 6. Hon. consul.

——— *iuratur Honorius absens.*

Sed de iureiurandi formulis, authoritate, & ritu dicã infrà hoc opere abundantissimè, Deo duce. Genio huic loci sacra reduces instituebant, eumq; tanquam custodem soli, vt propitius foret. rem multi inter criticos notarunt. Q. Symmach. libr. 5. epist. 72. *Octaua demum die, multa eluctatus itineris difficultate, Larem patrium salutaui.* Scholiast. Apollonij in fine l. 2. Argonautic. Stephan. de vrbib. in βυτρωτὸς. Sic Æneas Italiam salutaturus lib. 7. Æneid.

——— *frondenti tempora myrto*
Implicat, & Geniumq; loci, primamq; deorum
Tellurem, Nymphas, & adhuc ignota precatur
Flumina.

Sil. Italic. lib. 6.

——— *Nymphas, numenq; precamur*
Gurgitis ignoti.

Ouid. lib. 5. Metamorphos. Fab. 1.

Cadmus agit grates, peregrinæq; oscula terræ
Figit, & ignotos montesq; agrosq; salutat.

M. Acc. Plaut. Bacchidib. sc. Herilis.

Herilis patria salue, quam ego biennio
Postquam hinc in Ephesum abij conspicio libens.

Et Cydippe ad Acontium apud Ouid. in Epist.

Protinus egressæ, superis quibus insula curæ,
Flaua salutatis thura merumq; damus.

Hanc siue tutelam, seu regionis numen, seu deniq; Gentium, anguis specie depingebant. Isidor. libr. 12. Origin. cap. 4. angues autem apud veteres pro Genijs locorum erant habiti semper. Et sic describunt poëtæ. Virgil. lib. 5. Æneid. post ambitiosam serpentis descriptionem, subdit deinde:

Incertus Geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet.

Et non minori pompa idem non tentat modo, sed assequitur etiam Statius lib. 5. Thebaid.

Interea campis nemoris sacer horror Achæi
Terrigena erigitur serpens, tractuq; soluto
Immanem sese vehit, ac post terra relinquit.

Et paucis interiectis:

——— *Inachio sanctum dixere Tonanti*
Agricolæ, cui cura loci, & syluestribus aris
Pauper honos.

Sext. Propert lib. 4. Eleg. 8.

Lanuuium annosi vetus est tutela Draconis.

Persius Sat. 1. & interpretes.

Pinge duos angues, pueri, sacer est locus, extra
Meite.

❦

Cap. XV.

De Orco; siue Plutone, & reliquis Diis inferorum, Parcis, & Furijs.

INter Deos selectos, siue præcipuos, & Orcus fuit, quem ab vrgendo dictum volunt: tametsi quidam Græcum potiùs nomen putauêre, à iuramento deductũ, & cum aspiratione scribunt Horcum. Festus. Orcum, quem dicimus, ait Verrius, ab antiquis dictum Vragum, quòd & V, literæ sonum pro O, efferebant, & per C. literæ formã nihilominus G. vsurpabant, sed nihil affert exemplorũ, vt ita esse credamus, nisi quòd is Deus nos maximè vrgeat. Hactenus ille. Orcum, ait Varro apud Augustinũ, terrenam & infimam partem mundi esse putabant. Hic fuit Saturni filius, Iouis & Neptuni frater, alio nomine Pluto nuncupatus à diuitijs.

Plvto nuncupatur à diuitijs, πλοῦτος enim diuitias significat, quas veteres solis terris deputari credebant. Extat elegans distichon, quo comprehenduntur nomina trium illorum fratrum Deorum, Iouis, Neptuni, & Orci, siue Plutonis, & quomodo imperium paternum inter se diuiserint:

Iupiter astra, fretum Neptunus, tartara Pluto,
Regna paterna tenent tres tria, quisq; suum.

Orcvs siue potius Orcvm, genere neutro, dicebatur etiam locus inferorum. Cur autem veteres Plutoni imperium inferorum, & hominum mortuorum tribuerint, docet Diodorus Siculus libr. 6. cùm scribit: Plutonem sepulchrorum, funerum, atque honorum, qui mortuis impenduntur, vsum introduxisse, cùm anteà nulla earum apud homines esset consuetudo. Quæ causa extiterit, vt vitã functis dominari sit existimatus, antiquitate illi huius curæ principiũ tribuente. Cæterum & aliæ huius Dei appellationes erant: dicebatur enim Dis pater, Summanus, Altor, Rusor, & Februus.

Dis appellatus est, vt ait Cicero, quòd terrena vis omnis ac natura ipsi dicata putaretur: nam & omnia in terras recidunt, & ex ijs oriuntur: Alij tamen, vt est apud Fabium Quintilianum, inde Ditem vocatũ volunt, quod minime diues sit. Mortui enim omnibus exuti bonis credebantur.

Idem etiam Svmmanvs erat, quasi summus Manium, cui (vt Plinius scribit) attribuebantur nocturna flumina. Huius simulacrum fictile in fastigio templi Iouis Opt. Max. fuit, quòd cùm cœlo ictum esset, nec vsquã eius caput inueniretur, Haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt: idq; inuentum est eo loco, qui est ab Haruspicibus demonstratum. Cic. de Diuinat.

Altor dictus, quòd ex terra alantur omnia, quæ nata sunt.

Rvsor, quòd rursus cuncta, eôdem reuoluantur.

Febrvvs appellatus est à purgationibus & lustrationibus funerum, de quibus alibi. Ædes Orci in x. Vrbis regione fuit.

Summani sacellum fuit in regione IIX.

Ædes autem in regione XI. quàm vouit Titus Tatius Rex, Varrone teste.

Orci, siue Plutonis vxor Proserpina fuit, Cereris filia, cuius paulo ante in Cereris historia meminimus.

Plvtoni adduntur, Parcæ & Furiæ de quibus vno atq; altero verbo.

Parcas nomen habere volunt κατὰ τὴν ἀντίφρασιν, quòd nemini parcant: & tres numerãt, Clothon, Lachesin, Atropon; quarum Clotho colum teneat, Lachesis fusum, Atropos filum rũpat: vitæ cursum statumq; designantes. Vnde versus ille;

Clotho colum retinet, Lachesis net, & Atropos occat.

Fulgentius; Tria, inquit, ipsi Plutoni destinant fata, quarum prima Clotho, secunda Lachesis, tertia Atropos. Clotho enim Græcè, Euocatio Latinè dicitur: Lachesis verò sors nuncupatur: Atropos quoque sine ordine dicitur: hoc sentire volentes, quod prima sit natiuitatis euocatio: secunda, vitæ sors, quemadmodum quis viuere possit: tertia, mortis conditio, quæ sine lege viuit. Hæc ille. Græci aliter de Parcis scribunt, quæ apud Lilium Gyraldum videri possunt. Hesiodus auctor est, Noctis & Erebi filias esse, propter occultam & abdicatam fatorum vim. Varro apud Agellium lib. 3. c. 17. scribit Antiquos Parcis nomina fecisse à pariẽdo, & à nono atq; decimo mense. Nam parca, inquit, imutata litera vna, à partu nominata: item Nona & Decima, à partus tempestiui tempore. Cesellius autem Vindex in lectionibus suis antiquis: Tria, inquit, nomina Parcarum sunt, Nona, Decima, Morta. Et versum hunc Liuij antiquissimi Poëtæ ponit ex Odyssea:

Quando dies adueniet, quem profata Morta est.

Sed homo minimè malus Cesellius, Mortam quasi nomen accepit, cùm accipere quasi μοίραν deberet. Atq; hæc quidem ille.

Fvriæ, etiam Græcè Erynnies, Plutoni deseruiebant, quibus veteres cõmotæ mentis affectus adumbrabant, propterea que furoris Deas existimabant. Semper verò virgines etiam prouerbio dictæ, quòd cùm malefactorum vltrices sint, facilè corrumpi non possint, quinetiam pœnas de delinquentibus sumunt, Suidas. Erant autem tres Furiæ sorores, Alecto, Tisiphone, & Megæra, quidam & quartam addunt Lyssam, id est, Rabiem. Isidorus de Furijs sic scribit: Aiunt & tres Furias antiqui, fœminas crinitas serpentibus, propter tres effectus, qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum coguntita delinquere, vt nec ad famam, nec ad periculum sui respectum habere permittant. Ira, quæ vindictam cupit. Cvpiditas, quæ desiderat opes. Libido quæ appetit voluptates, quæ ideò Furiæ appellantur, quòd stimulis suis mentem feriant, & quietam esse non sinant. Rectè de Furijs Cicero in I. de Legibus: Agitant & insectantur impios Furiæ, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore cõscientiæ.

ſcientiæ. Atque hæc quidem de Dijs inferorum repetere hoc loco voluimus. Plura qui cupit, legat Lilium Gyraldum Syntagmate 6. hiſtoriæ Deorum Gentilium, & alios.

Capvt XVI.

De Fortuna.

Explicatis Dijs Maiorum gentium, quos & Selectos dicebant, eorum hiſtoria nunc nobis pertexenda eſt, qui ex hominibus inter Deos relati ſunt, quique communi nomine Indigetes dicuntur. De quibus tamen antequam dicere aggrediar, videor mihi non abſurde facturus, ſi de Fortunæ cultu, & templis nonnihil in medium afferam, quæ licet inter Selectos Deos à veteribus non ſit numerata, credita tamen ab iiſdem vel potentiſſima fuit, & pluribus nominibus ornata, id quod Iuuenalis grauiter reprehendit, inquiens.

Nullum numen abeſt, ſi ſit prudentia: ſed te
Nos facimus, Fortuna, Deam, cœloq; locamus.

Et Plinius lib. 2. c. 7. Toto, inquit, mundo & locis omnibus, omnibuſque horis, omniumque vocibus Fortuna ſola inuocatur, & vna nominatur, vna accuſatur, vna agitur rea, vna cogitatur, ſola laudatur, ſola arguitur, & conuicijs colitur, volubilis vero à pleriſque & cæca exiſtimata, vaga, inconſtans, incerta, varia indignorumque fautrix: huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium ſola vtramque paginam facit: adeoque obnoxiæ ſumus ſortis, vt Sors ipſa pro Deo ſit, qua Deus probatur incertus. Hactenus Plinius. Fortunam definiere quidam accidentium rerum ſubitum, ac inopinatum euentum. Verum plurimorum & Oratorum, & Poetarum, & aliorum Scriptorum dicta & teſtimonia de Fortuna coaceruare, nobis propoſitum non eſt, reperiuntur illa alibi. Satis eſt ſcire, potentiſſimum id numen creditum fuiſſe, quemadmodum etiam ſeruus ille Pſeudolus apud Plautum teſtatur:

Centum doctum hominum conſilia hæc deuincit Dea
Fortuna, atque hoc verum eſt, perinde vt quiſque
Fortuna vtitur,
Ita præcellet, atque exinde ſapere eum omnes dicimus.

Iam vero, quod inſtituimus, cognomina Fortunæ recitabimus, & quæ illi templa conſecrata fuerint, quantum ex veterum monumentis cognoſcere poterimus, oſtendemus. Etenim permulta ei, quemadmodum Plutarchus ait, antiqua & ſplendida omnis generis fere honoribus poſita ſunt templa, & permixta partibus, ac locis Romæ potiſſimis.

Primus Romæ Fortunæ templum dedicauit Ancus Martius ſorore Numæ natus, quartus à Romulo Rex. Videturque Fortunam cognomen feciſſe Fortitudini, cui ad obtinendam victoriam Fortuna plurimum confert. Plutarchus Commentario de Fortuna Romanorum. Conſecrauit autem Fortunam virilem, id quod idem auctor lib. eodem docet his verbis: Virilis Fortunæ templum ab Anco Marcio quarto Rege eſt ædificatum, nomenque inde petitum, quod ad Victoriam parandam Fortitudini Fortuna plurimum adfert adiumenti. Meminit huius templi præter alios P. Victor in deſcriptione XVI. Vrbis regione.

Poſt Ancum religioſe Fortunam coluit, & plurima templa ei poſuit Seruius Tullius, qui omnium regum maxime & potentiam auxit populi, & Rempublicam ornauit, ordinemque cenſus, ordinem militiæ inſtituit, primuſque Cenſor & inſpector vitæ ac modeſtiæ ciuium fuit, credituſque eſt vir fuiſſe fortiſſimus ac prudentiſſimus: is ſe ipſum ad Fortunam reiecit, eique regnum ſuum acceptum tulit: ita vt etiam cum eo conſueſcere Fortuna putaretur per feneſtellam in domum eius deſcendens. Is ergo Fortunæ templa poſuit primigeniæ, Obſequentis, Priuatæ, & Viſcoſæ, quarum appellationum rationes paucis annotabimus.

Primigeniæ Fortvnæ templum in Capitolio fuit, Plutarcho teſte, qui in Quæſtionibus Romanis cauſam, cur hoc nomine à Romanis colatur, inquirens, ait ideo, vel potius, quod ipſi Romæ ſui ortus initia ſuggeſſerit, vel quod omnium rerum principium ſit Fortuna, & quod natura ex euentis fortuitis conſtituatur, quando fortuita euenta ordinem inter ſe ſortiuntur. Dio lib. 42. ſcribit, Primigeniam dictam, quod omnia quæ ante oculos, ac poſt ſepoſita ſint, cernat, atque expendat, moneatque debere vnumquemque meminiſſe, à quibus maioribus ortus, qualiſque ipſe ſit.

Fuit & alia Fortunæ primigeniæ ædes, vota à P. Sempronio Conſule cum M. Cornelio Cetego, anno IↃXLIX. bello ſecundo Punico, quem ipſe Cenſor poſtea locauit in colle Quirinali. Q. Marcius Ralla, Duumuir ad id ipſum creatus, dedicauit, anno IↃLV. decem annis poſtquam vota erat. Liuius lib. 26. & 34.

Obseqvens Fortvna dicta eſt, quaſi indigens, vel clemens. Huius ædes fuit in regione octaua.

Privatæ Fortvnæ ſiue propriæ, delubrum in Palatio à Seruio fuit excitatum. Plutarchus.

Pvblica Fortvna, in valle Quirini, quæ inter Eſquilias fuit, & Quirinalem collem culta eſt. Ouidius meminit 4. Faſtor.

Viscosa dicta, quod non eminus captet, & rebus adhibeat. Plutarch. in Quæſtionibus Romanis, & Commentariolo de Fortuna Romanorum. Ædes hæc collocatur à P. Victore in regione Vrbis.

Parva dicta ab eodem Seruio, vel quod initio humilis & obſcurus, matre natus Captiua, Fortunæ beneficio ad regnum Romæ euectus fuerit; vel quod ſignificare voluerit Seruius, animum rebus eſſe aduertendum, nihilque eorum, quæ offeruntur, ob paruitatem eſſe negligendum. Plutarch. in Quæſtionibus Rom. quæ. 47.

Mascvlæ Fortvnæ ædes, quæ prope templum Veneris fuit, cuius meminit Plutarchus Commentariolo de Fortuna Romanorum, dedicata eſt à Seruio.

Barbatæ Fortvnæ ædem in Regia sua Tul- A
lius habuit.

Fuerunt & Fortunæ, Bonæ spei, auerruncæ, blandæ, conuertentis, bene sperantis, & virginis à Seruio Tullio ædes extructæ, & consecratæ. Plutarchus in Quæstionibus Rom. quæst. 74.

Dvbiæ Fortvnæ vicus in Auentino fuit, in regione Vrbis xiii. vt P. Victor tradit.

Plebeiæ Fortvnæ templum etiam à Seruio conditum est, quod is ex plebe ad Imperij gubernationem venerit. Ouid. 6. Fastor. B

Plebs colit hanc: quia qui posuit, de plebe fuisse
Fertur, & ex humili sceptra tulisse loco.

Fortvna Mvliebris, culta, cique templum constitutum est, in memoriam liberatæ Vrbis ab obsidione C. Marcij Coriolani, intercessione Veturiæ, & Volumniæ, quam historiam prolixe describunt Dionysius Halicarnassæus lib. 8. Plutarchus in Coriolano, & alij, qui etiam annotant, Fortunæ huius simulacrum, cum dedicatum esset matronis præsentibus, bis Larinè locutum esse, his verbis: Rite me C
matronæ dedicastis. Valerius Maximus lib. 1. cap. 8. Fortunæ etiam Muliebris simulacrum, quod est via Larina, ad quartum miliarium, eo tempore cum æde sua consecratum, quo Coriolanum ab excidio Vrbis maternæ preces repulerunt, non semel, sed bis locutum constitit, his pene verbis: Rite me matronæ vidistis, riteqve dedicastis. Addit Dionysius, mulieres monitu primæ Sacerdotis hunc morem instituisse, ne simulacrum hoc à nuptis coronaretur, neque à viduis: sed vt solis recens nu- D
ptis, hoc honoris & ministerij tribueretur. Plura apud Dionysium vide.

Eqvestri Fortvnæ ædem Q. Fuluius Flaccus Prætor in Hispania eo die, quo postremum cum Celtiberis pugnauit, vouit: eandem Censor locauit, eoque studio fecit, ne vllum Romæ amplius aut magnificentius templum esset, qua de causa Iunonis Laciniæ ædem in Brutijs ad partem dimidiam detegit, vt ædem suam ornaret tegulis illis, quæ erant marmoreæ. Liuius lib. 41. & 42. Collocatur hæc ædes à P. Vi- E
ctore in regione Vrbis ix. Corn. Tacitus autem lib. 3. Annal. scribit, Tiberio Romæ interpretante, nullum ibi Fortunæ Equestris templum fuisse: quod certe mirum est.

Fors Fortvna quæ à plerisque Fortis Fortuna appellatur, non recte, à Seruio Tullio consecrata est, qui ei primus ædem fecit, extra Vrbem in ripa Tiberis, quam bello Hetrusco, vel auxit, vel restituit Caruilius, multoque post Claudius Tiberius Imperator. Hanc Deam colebant qui sine arte aliqua viue- F
bant. Vide Donatum in Terentij Phormionem, & in eundem Georgium Fabricium, idem huius Romam cap. 9.

Fortvna huiusce diei consecrata à Q. Catulo est, docet Plutarchus in Mario, de bello Cimbrico agens: Vouit Catulus etiam sublatis manibus, se consecraturum Fortunam illius diei. Ad huius Deæ ædem signa feminuda fuisse à Pythagora Samio pictore facta, Plinius lib. 34. cap. 8. scribit; vbi tamen pro Fortuna huiusce diei, perperam legitur, Fortuna huius Deæ, quem errorem obseruarunt, ac notarunt Adrianus Turnebus Aduersariorum lib. 16. c. 12. & Paulus Leopardus Emendationum lib. 1. c. 14. Fortunæ huiusce diei etiam meminit Cicero lib. 2. de legibus.

Fortvnæ Malæ templum, seu (vt Cicero ait) ara consecrata in Esquilijs fuit, de quo apud suspectum sibi scriptorem se legisse, scribit Liuius.

Fortvnæ Seiæ ædem extruxit Nero Imperator, de quo Plinius l. 37. cap. 22. A Nerone principe in Cappadocia repertus est lapis duritia marmoris, candidus atque translucens, etiam qua paruæ fuluæ inciderant venæ ex argumento Phengites appellatus: hic construxerat ædem Fortunæ, quam Seiam appellatione dicebat, à Seruio Rege sacratam aurea domo complexus: quare etiam foribus operris interdiu claritas ibi diurna erat, haud alio, quam specularium modo, tanquam inclusa luce, non transmissa. Vnde cognomen hoc habuerit incertum.

Mammosæ Fortvnæ ædes fuit in capite viæ Nouæ, à qua etiam vicus nomen accepit: dicta vel ab vbertate, vel à forma statuæ.

Fortvnæ redvcis templum à Domitiano factum est. Martialis lib. 8. Ara etiam Fortunæ reduci consecrata Romæ est, ob reditum Augusti. Dio. lib. 54. Atque de Fortuna hæc iam sufficiant.

Ad Cap. XVI.

PARALIPOMENA.

De Fortuna Dea, eius cultu, cognominibus, simulachro.

AB Anco Martio à Romanis cultam Fortunam ex historica constat relatione, quam varie, docet ex infinitis scriptorum locis diligentissime collatis Andreas Tiraquellus in Alexandrum Neapolitanum lib. 1. cap. 13. Lactant. Firmian. lib. 3. diuinar. Inst. cap. 29. *Simulachro Fortunæ cum copia & gubernaculo fingitur, tanquam hæc opes & humanarum rerum regimen obtineat.* Suid. in voce ἀστάθμητος. Francisc. Parer. lib. 1. cap. 22. alas ad inconstantiam notandam appositas habebat. Q. Horat. lib. 3. od. 29.

——si celeres quatit
Pennas, resigno, quæ dedit.

Etiam eius inconstantia, leuitas cæcitasque tempore antiquissimo memorata. Aristot. Problemat. 8. sect. 29. Pacuuius poëta, vt retulit lib. 2. Rhetoricor. ad Herennium seu Cornificius, seu quilibet alius, certe Ciceronis non illud est opus, certe varia eius cognomina complectitur.

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam perhibent philosophi.

Saxoque illam globoso instare prædicant volubili, malim legi, *volubilem.*

Ideo, quo saxum impulerit Fors, cadere eo Fortunam autumant.

Cæcam

Cæcam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese applicet.
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisque sit.
Brutam, quia dignum, atque indignum nequeat internoscere.
Sunt alij autem philosophi, qui contra Fortunam negent.
Esse vllam, sed temeritate omnia autument regi, id magis
Verisimile esse aiunt, quod vsus reapse experiundo edocet:
Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est:
Naufragio res contigit; nempe ergo haud Fortuna obtigit.

M. Manil. Astronom. lib. 4. in limine:

Fortunamue suis inuitam prendere votis,
Aut fugere instantem.

C. Petron. in Satyrico:

Rerum humanarum diuinarumque potestas
Fors.

Auson. Epigr. 133. in Professorib. Carm. 19. Eidyllio 7. & alij sæpe. Mirum mihi, veteres quosdam tantum potentiæ & authoritatis illi attribuisse, vt vnicam rerum humanarum, adeoque etiam actuum nostrorum dominam, non modo arbitram eam fingerent. Res notissima, & mihi dicta ad principium libri 1. in Ruffinum, apud Claudianum, cuius versus correctione egentes apponam:

——— *vacuo qui currere semina motu*
Affirmat, magnumque nouas per inane figuras
Fortuna, non arte regi, qui numina censet
Ambigua, vel nulla putat, vel nescia veri.

Optime MS. meus codex:

——— *qui numina sensu*
Ambiguo, vel nulla putat, vel nescia nostri.

Mirum inquam, illud mihi videtur, quum in perfectissimo illo humani ingenij opere Homerus nusquam eius meminerit, quod a Ioanne Spondano obseruatum video, licet futilibus in diuinum poëtam curis. Sed ante illum iam prodiderat Salisburiensis lib. 3. Policrat cap. 9. *Siquidem hæc* (malim legere *huic*, id est, Deo) *adscribenda sunt omnia, potius quam Fortunæ, quæ aut ab ipso, aut quod magis reor, omnino non est. Ait enim Ethicus* (Valerius Cato)

Noli Fortunam, quæ non est, dicere cæcam.

Homerus quoque in illo celeberrimæ perfectionis opere, dedignatus est nosse Fortunam, adeo quidem vt in nulla parte tanti carminis nominetur; maluit enim soli Deo, F *quem Morphan nominauit, vniuersa regenda committere; quam vt aliquid adscriberet temeritati Fortunæ, quam vtique sic constat memine esse Deam, sicut certum est dici & pingi cæcam. Frustra ergo cæcitas eius arguitur, quæ in rerum natura inueniri non potest.* Locus corruptus est; rescribendum est enim hoc pacto, *maluit enim soli Deo, quem* Μοῖραν (id est, fatum) *nominauit vniuersa regenda committere.* Auctor mihi seu coniecturæ, seu emendationis certissimę Aurel. Macrobius lib. 5. Satur. cap. 16. *Fortunam Homerus nescire maluit,*

A *& soli Deo, quem μοῖραν vocat, omnia regenda committit, adeo vt hoc vocabulum τύχη in nulla parte Homerici voluminis nominetur. Contra Virgilius non solum nouit, & meminit, sed omnipotentiam quoque eidem attribuit, quam & philosophi, qui eam nominant, nihil sua vi posse, sed decreti, siue prouidentiæ ministram esse voluerunt.* Locus, quem ex Virgilio innuit, est lib. 8. Æneid.

Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.

Quod apud Homerum nomen Fortunę non reperiri asserant illi, dissentiunt a Pausania, qui in Arcad. B in hymno Cereris se ait reperisse id nominis, certe hodie non extat, vt prætereeam plerosque non Homero, sed alteri cuidam hymnos adscribere. Sit penes Grammaticos disceptatio.

Vsque adeo tamen potentia adscripta, vt quicquid ductu alicuius Imperatoris gestum esset, id *Fortunæ* daretur. Seru. ad v. 41. lib. 9. Æneid. *Fortunam, belli eum casum*, exponit. Mamertinus Panegyrico Maximiani Aug. *Vestræ Fortunæ, vestræ felicitatis est, Imperator, quod iam milites vestri ad Oceanum peruenere* C *victoria.* Malim legere, *victores.* L. Flor. lib. 4. Histor. c. 6. *Stabat pro partibus inuicta Fortuna & vltoris, & qui vindicabatur.* Q. Horat. lib. 4. od. 14.

Fortuna lustro prospera tertio
Belli secundos reddidit exitus.

Claudian. lib. de Bello Gildon.

Si mihi tempestas Libyam ventique negabunt,
Augusti Fortuna dabit.

Coripp. in Præfat. operis sui:

D ——— *cum milite tuto*
Alternas gentes domini Fortuna necaret.

Hoc ipsum alij *fatum*, nonnulli *auspicia* appellant, vtriusque producam exempla. Q. Curt. Rufus lib. 5. *Nouis initijs & ominibus opus est, auspicium & imperium alij trade.* Ammian. Marc. lib. 16. *Quicquid per omnem terræ ambitum agebatur, fœlicibus auspicijs eius assignantes.* P. Ouid. lib. 1. de Arte amandi.

Auspicijs animisque patris puer arma mouebis,
Et vinces animis, auspicijsque patris.

E Claudian. de 4. Hon. consul.

——— *ciuile secundis*
Conficis auspicijs bellum.

Et lib. de Bello Gildon.

Illius auspicijs immensa per æquora miles,
Non plaustris Arctoue regor.

Fata, inquam, dicuntur pro Fortuna huiusmodi bella administrandi. Idem Claudian. de 3. Honor. consul.

——— *pugnastis vterque*
Tu fatis, genitorque manu.

Sidon. Apollinar. carm. 5.

——— *certatum est iure magistri,*
Augusti fato.

Atque etiam absente duce prospere gesta, eius Fortunæ imputabantur. C. Sueton. in Augusto c. 21. *Domuit autem partim auspicijs suis, Cantabriam, Aquitaniam, Pannoniam.* Ista est, vt puto, Fortuna, quæ in in vetustis marmoribus, SALVTARIS vocatur, vt ex fragmento isto apparet; quod reperi apud Fr. Modium Nouantiquar. lection. Epist. 5.

FORTVNIS. SALVTARIBVS. .... A
ÆSCVLAPIO. HYGIÆ....... Q. VENIDIVS. RVF....... MARIVS. MAXIM....... CALVINIANV....... LEG. LEG. I. M. P...... LEG. AVG..... PR..... PROVINC. CI..... C..... D....

Sed iam celebriora eius cognomenta exequar: ac primum à loco, in quo colebatur, *PRÆneſtina*, vocata. Vet. Scholiaſt. Iuuenal Sat. 14. v. 90. *Apud Præneſte & Fortunæ & Herculis habent ædes: aut certe quod in Capitolio, poſt ædem Dianæ & Iouis, ſecundam de miraculo operis habent gloriam Fortunæ atque Herculis ædes Fortunæ apud Præneſte ædem pulcherrimam ferunt fuiſſe.* B Suet. Domit. cap. 15. *Præneſtina Fortuna ſortem lætam dare aſſueta.* T. Liuius 5. Decad. lib. 2. in principio. Itaque cenſeo Herculem cum Fortuna ſimul cultum, vt fortitudo caſibus fortuitis coniuncta cernatur, Iuuenal. ibidem 20.

——Vincens Fortunæ aut Herculis ædem.

Papin. lib. 1. ſyl. 3. C

Quod ni templa darent alias Tyrinthia ſortes,
Et Præneſtinæ poterant migrare ſorores.

Sil. Italic. lib. 8.

——ſacriſque dicatum
Fortunæ Præneſte iugis.

M. Lucan. lib. 2.

——vidit Fortuna colonos
Præneſtina ſuos cunctos ſimul enſe reciſos.

Regia Fortuna, quæ in interiori principum cubiculo colebatur. C. Tacit. lib. 15. Annal. *Nero præcepit, vt* D *effigies Fortunarum aureæ in ſolio Iouis Capitolini collocarentur.* Iul. Capitolin. in Antonino Pio. *Fortunamque auream, quæ in cubiculis principum poni ſolebat, transferri ad eum iuſſit.* Idem in Antonino Philoſopho. *Signo Æquanimitatis Tribuno dato, Fortunam auream, quæ in cubiculo ſolebat eſſe, ad Marci cubiculum tranſire iuſſit.* Forte eadem eſt cum illa quam *Publicam* lego apud L. Senecam lib. 1. de Ira cap. 11. *Habuit in conſilio Fortunam publicam.*

Oſequens P. Victor in 1. Reg. L. Sen. in Octauia E Act. 2. ſc. 2.

Crede obſequenti parcius, leuis eſt dea.

Hera, ſeu *domina*. Q. Ennius apud Ciceronem lib. 1. de Officijs.

Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Voſne velit an me regnare hera, quidue ferat ſors,
Quorum virtuti belli Fortuna pepercit.

In MS. erat. *quidne ferat Fors.* Plaut. in Mercatore Act. 5. ſc. 2. in limine.

Diuum atque hominum quæ ſpectatrix, atque hera F
Eadem es hominibus.
Spem ſperatam quum hãc obtuliſti mihi, grates ago.

Equeſtris. De qua I. Lipſius in Commentar. ad lib. 3. Annal. C. Taciti.

Redux: quam celebratam reditu ducum exercituumque victorum conſtat ex Claudiano de 6. Hon. conſul.

Aurea Fortunæ reduci ſi templa priores
Ob reditum vouere ducum, non dignius vnquam
Hæc dea, pro meritis, amplas ſibi poſceret ædes.

Fortis. Iul. Obſequens lib. de Prodig. cap. 38. *Romæ intra cellam fortis Fortunæ, de capite ſignum, quod in corona erat, in manus ſponte ſua prolapſum.* P. Ouid. lib. 6. Faſtor.

Quam cito venerunt Fortunæ fortis honores.

Muliebris. D. Auguſt. de Ciuit. Dei lib. 4. c. 19. eius imago ſępius loquuta. Plutarch. l. de Fort. Romanor. Valer. Maxim. lib. 5. c. 2. tit. 2. *Super hoc ædem & aram Fortunæ muliebri in eo loco, quo Coriolanus exoratus fuerat, faciendam curauit.* Fuit ergo huius ædes extra vrbem, non intra vrbis pomærium. Addendum eſt iſtud; *Fortunam hanc muliebrem à bis nuptis non potuiſſe coronari*, vt loquitur Seruius ad illud lib. 4. Æneid.

Huic vni forſan potui ſuccumbere culpæ.

Proſpera, ſeu ſecunda. Ælian. var. Hiſt. lib. 13. c. 43. aliique paſſim. Stobæus ſerm. 105. Cebeti Thebano in Tabula eſt ἀγαθὴ τύχη, id eſt, *bona Fortuna.*

Comitem hanc *Fortunam Fidei* faciebant, Horat. lib. 1. od. 35.

Te ſpes & albo rara Fides colit
Velata panno.

Quod, vt Ouid. loquitur, *cum Fortuna ſtetque cadatque fides.* Siue quod dubij amici Fortunæ fauentioris ſequantur nutum. Suid. in voce ἀγχίστροφοι. Nam *Fides, conſilia, Fortuna, opes ſignat, Fides, vt velit, Fortuna, vt poſſit promiſſa implere, vel Fortuna, de noſtris poſſeſſionibus, Fides, quantum nobis creditur ab inimicis.* Seru. ad lib. 9. Æneid. v. 260. C. Petron. Satyr.

Cum Fortuna manet, vultum ſeruatis amici.
Cum cecidit, turpi vertitis ora fuga.

Corrige mecum; *Cum cedit.* Cedere enim, id eſt, abire, & redire dicitur Fortuna. Viri docti authoritatibus confirmarunt.

CAPVT XVII.

De Diis Indigetibus.

CICERO ſecundo Nomotheſiæ ſuæ lib. leges de religione ferens, tres Deorum claſſes, quibus diuini honores & cultus tribuendi eſſent, facit: primam eorum, qui cœleſtes ſemper ſint habiti: alteram eorum, quos merita in cælũ vocarint: tertiam Diuarum, propter quas detur aſcenſus in cælũ. Hæc enim ſunt ipſius verba: Diuos & eos, qui cæleſtes ſemper habiti ſunt, colunto: & illos, quos in cælum merita vocarint: Herculem, Liberum, Æſculapium, Caſtorem, Pollucem, Quirinum. Aſt illa, propter quæ datur homini aſcenſus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra ſunto. Cum igitur de prima Deorum claſſe hactenus ſatis multa attulerimus, conſequens eſt, vt de altera etiam & tertia claſſe quædã proferamus. Et quidem de alterius claſſis Dijs hoc capite agere propoſitũ nobis eſt, qui dicti ſunt Indigetes, vel quod nullius rei egerent, ſecundum Lucretium, vel quod in Dijs agerent, qui ex hominibus ad diuinitatẽ perueniſſent. Sic Gloſſarium vetus, teſtãte Scaligero: Indigetes ἡμίθεοι κυρῆτες. Alij alias appellationis rationes afferunt, quas hic omitto.

omitto. Festus Indigetes Deos putat esse eos quos indigetari, hoc est, vocari, & nuncupari nefas sit. Sed nos de iis tantum dicemus, qui ex hominibus Dij facti sunt, quales apud Romanos fuerunt, Hercules, Faunus, Carmenta, Euander, Castor, Pollux, Æsculapius, Acca, Laurentia, Quirinus.

DE HERCVLE.

HERCVLEM dictum volunt * Macrobius lib. 1. Saturnalium, cap. 2.

B Plures autem hoc nomine fuerunt. Diodorus Siculus tres numerat, Cicero sex, Terentius Varro quadragintaquatuor fuisse scribit. Ciceronis verba ex 3. libro de Natura Deorum hæc sunt: Plures, inquit, Hercules tradunt nobis ij, qui interiores scrutantur, & reconditas literas. Antiquissimum Ioue natum, sed antiquissimo item Ioue. Nam Ioues quoque plures in priscis Græcorum literis inuenimus. Ex eo igitur & Lysito est is Hercules, quem concertauisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo C natus Ægyptius, quem aiunt Phrygias literas conscripsisse. Tertius est ex Idæis indigenis, cui inferias afferunt. Quartus Iouis est & Asteriæ Latonæ sororis, quem Tyrij maxime colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus ex Alcmena, quem Iupiter tenuit, sed tertius. Hactenus Cicero. De hoc Hercule, quem ille sexto loco commemorat, eiusque natalibus, videatur Plauti Amphytruo, & Hyginus. Meminit eius & Diodorus Siculus libro 5. cap. 2. cuius hæc sunt verba: D Iouem, inquit, ferunt tribus noctibus in vnam redactis, (alij duas tantum ponunt) Alcmenæ operam dedisse, maximumque futuri roboris indicium, tantum temporis in eo puero creando impensum. Quod non amoris cupiditate, prout in aliis mulieribus contigit factum est, sed pueri gignendi gratia. Itaque nolens vi Alcmenam aggredi, neque fidens posse illi coitum, ob eius prudentiam, persuadere, dolo mulierem aggressus est, Amphytrionis forma assumpta. Adueniente partus tempore Iouem Diis E astantibus, prædixisse ferunt, ea die puerum, qui nasceretur, se perfidarum regem facturum. Quibus verbis mota Iuno, Lucinam filiam iussit comprimere Alcmenę partum, Eurystheum ante tempus in lucem educere. Iupiter licet consilio frustratur, quod prædixerat ratum, & Herculis famam claram esse volens, dixisse Iunoni fertur permittere se, Eurystheum, vt prædixerat, Regem esse, Herculemque ei subijci velle: duodecim quoq; certamina ab eo perfici quæ Eu- F rystheus mandasset: quibus comsummatis fieret immortalis. Alcmena post partum Iunonem verita, puerum in loco exposuit, quem nunc ab eo Herculeum campum dicunt. Quo tempore Minerua cum Iunone profecta: cum infantis naturam admiraretur, Iunoni suasit, vt illi mammam præberet. Qua, præter ætatem, violentius sumpta, Iuno dolore mota puerũ abiecit. Minerua illum matri detulit nutriendum. Hactenus Diodorus. Ex quibus verbis intelligitur, quomodo à Ioue procreatus sit. Cum autem tantæ

A virtutis hic Hercules fuerit, ideoque factum, vt omnes viri fortes Hercules dicerentur, & omnia præclara fortissimorum Heroum facinora vni Herculi adscriberentur. De duodecim laboribus Herculis multa habet Diodorus Siculus lib. 5. cap. 2. Hyginus, Seruius, & alii; & noti sunt versus Ausonii, falso hactenus Virgilio adscripti:

Prima Cleonæi tolerata ærumna Leonis.
Proxima Lernæam ferro face contudit hydram.
Mox Erymanthæum vis tertia perculit aprum.
Æripedis quarto tulit aurea cornua cerui.
Stymphalidas pepulit volucres discrimine quinto.
Threiciam sexto spoliauit Amazona balteo.
Septima in Augiæ stabulis impensa laboris.
Octaua expulso numeratur adorea tauro.
In Diomedæis victoria nona quadrigis.
Geryone extincto decimam dat Iberia palmam.
Vndecimum mala Hesperidum distracta triumphum.
Cerberus extremi suprema est meta laboris.

Quorum laborum mythologiam eruditissimo hoc carmine complexus est Andreas Alciatus Emblemate 137.

Roboris inuicti superat facundia laudis,
Dicta Sophistarum, laqueosque resoluit inanes:
Non furor aut rabies virtute potentior vlla est.
Continuum ob cursum sapienti opulentia cedit:
Spernit auaritiam, nec rapto aut fœnore gaudet:
Vincit fœmineos, spoliatque insignibus astus:
Expurgat sordes & cultum mentibus addit.
Illicitos odit coitus, abigitque nocentes:
Barbaries, feritasque dat impia denique pœnam:
Vnius virtus collectos dissipat hostes.
Inuehit in patriam externis bona plurima ab oris:
Docta per ora virûm volat, & non interit vnquã.

Quos versus eleganter & multis verbis explicat Claudius Minos, in suo ad Alciati Emblemata Commentario. Verum nos iis omissis, hoc loco dicemus qua occasione à Romanis cultus fuerit. Id vero Dionysius, Liuius, Plutarchus, Diodorus Siculus, & Aurelius Victor in fragmento illo de Origine gentis Romanæ, quod primus nuper in lucem protulit Antonius Schorus, docent: videlicet eum (fragmentum Aurelij Victoris refert, alio nomine Recarnanum dictum, quod sane apud nullum alium scriptorem hodie legitur) Geryone deuicto, armenta agentem in Italiam venisse, quanquã & Diodorus Siculus ipsum non armenta egisse, sed cum exercitu in Italiam deuenisse scribat, quod etiam est verisimilius, quem vbi Euander adesse didicisset, admonitum à matre Carmenta esse in fatis, vt natus Ioue & Alcmena Hercules immortalis ex mortali, virtutis ergo fieret, diuinis eum dignatum esse honoribus, extructaque ara ei iuuencum mactasse, oraculo prius cum hospite communicato, precatumque eum esse vt libaret. De hac ara maxima Dionysius lib. 1. Ara in qua Hercules obtulit, à Romanis vocatur maxima prope forum boarium, nulla inferior, quoad ciuium venerationem attinet: nam & iusiurandum apud eam, ac conuenta, quæ volunt esse firma peragunt, & decimas facultatũ ex voto sæpe illuc offerunt. Apparatus

tamen eius parum respondet opinioni hominum. De A decimis, quæ Herculi offerebantur, scribit Diodorus Siculus, dixisse Herculem, eos qui sibi, postquam ad Deos translatus esset, decimam bonorum dicarent, vitam felicem victuros. Et addit, euenisse hoc vsque ad sua tempora. Multos enim Romanorũ non solum mediocri censu, sed & qui ditissimi sint habiti: decimas Herculi vouisse, posteaque fortunatiores factos bona sua ad quatuor talentorum millia Herculi sacrasse. De qua re vide etiam Plutarchum in Quæstion. Rom. quæst. 18. Aurelium Victorem, Macro- B bium, Seruium, & alios. Multa huius Diui cognomina fuerunt. Dictus est enim Cubans, Defensor, Magnus, Triumphalis, Syluanus, Victor Musarum, quorum pleraque per se sunt aperta. Herculi Cubantis simulacrum fuit in regione Vrbis XIV.

HERCVLIS DEFENSORIS templum in regione eadem fuit, in quo, vt Iouis propugnatoris milites honesta missione missi, & gladiatores emeriti, arma, clypeosque suspendebant.

HERCVLIS MAGNI ædes fuit in regione IX. C quam L. Cornelius Sulla ex carmine Sibyllino ædificare dicitur P. Victor ædes Herculis Magni custodis Circi Flaminij.

HERCVLIS TRIVMPHALIS simulachrum fuit in foro boario positum, quod iis diebus, quibus Romæ triumphus agebatur, triumphali habitu induebatur.

HERCVLES VICTOR dictus, quod omne genus animalium vicerit. Varro lib. 4. Rerum diuinarum. Eius Romæ ædes duæ fuerunt, vna ad portam D vigeminam, altera in foro boario. Hæc ad aram maximam extructa fuit rotunda, in quam nec serui, nec mulieres admittebantur. Plutar. Aurel. Victor, qui scribit ex Cassio propterea ab Hercule sancitum, ne cui fœminæ fas esset, vesci ex eo, quod aræ maximæ sacratum esset, sed vt ab ea re diuina fœminæ in totum remouerentur, quod Carmentis ab Hercule inuitata ad id sacrum non inuenisset. Hanc ædem nec muscæ nec canes intrabant. Plin. l. 10. c. 29. In hac etiam æde nullum fieri lectisternium Macrobius in E Cornelio Balbo, & Seruius docent.

Alteram autem Herculis Victoris ædem, quæ ad portam Trigeminam fuit, fortasse extruxit Marcus Octauius Herennius, de quo Massurius Albinus lib. I. Memorabilium apud Macrobium: Marcus, inquit, Octauius Herennius prima adolescentia tibicen, postquam arti suæ diffisus est, instituit Mercaturam: & bene re gesta, decimam Herculi profanauit. Postea cum nauigans hoc idem ageret, à prędonibus circumuentus fortissime pugnauit, & victor recessit. F Hunc in somniis Hercules docuit sua opera seruatum, cui Octauius impetrato à Magistratibus loco, ædem sacrauit, & signum: Victoremq; incisis literis appellauit. Dedit ergo epitheton Deo, quo & argumentum veterum victoriarum Herculis, & commemoratio nouæ historiæ, quæ recenti Romano sacro causam dedit, contineretur.

HERCVLI MVSARVM ædem extrúxit. M. Fulnius Nobilior, Censor anno IↃLXVI. triennio post quam de Ætolis triumphauit, in qua Musarum signa, quæ capta Ambracia Romam transtulerat, posuit Liuius l. 38. Plin. l. 35. c. 10. Hanc ædem vetustate collapsam restituit Marcius Philippus vitricus Augusti, Sueton. in Augusto. Cur sic dictus fuerit, Plutarch. docet quæstione 59. videlicet, quod Euandrum literas docuerit. Melius Eumenius Rhetor oratione de Scholis instaurandis ad præsidem Galliæ, cuius hæc sunt verba: Ædem Herculis in Circo Flaminio Fuluius ille Nobilior ex pecunia Censoria fecit, non id modo secutus, quod ipse literis, & summa Poëtæ amicitia duceretur: sed quod in Græcia cum esset Imperator, acceperat Herculem Musagetem esse, id est, comitem ducemq; Musarum: Idemque primus signa nouem, hoc est, omnium Camœnarum, ex Ambraciensi oppido translata, sub tutela fortissimi numinis cõsecrauit: quia mutuis operis & præmiis iuuari ornarique deberent, Musarum quies defensione Herculis: virtus Herculis voce Musarum. Hæc ille. De Musis, quia notissima sunt, quæ de ipsis traduntur, hic dicere supersedebo.

HERCVLEVM MVSAGETEM nouem Musas diuersas habitu repræsentat nummus Q. Pomponij Musæ, quem habet in suis Emblematis v. c. Ioannes Sambucus. Reperiuntur & alia Herculis cognomina in veteribus lapidum inscriptionibus, vt Paciferi, Inuicti, Oliuarij, & alia, quæ petentur ex Thesauro Hubertij Goltzij.

FAVNVS.

Duo fuerunt FAVNI Reges Aboriginum, testibus Manethone Ægyptio, Dionysio Halicarnassæo, & aliis, priscus & iunior: Priscus vixit circa annum mundi 2520 secundum Funccium, regnãte apud Assyrios Amynta. Faunus iunior, anno 2724. regnare cœpit. Hic Pici filius fuit, & ciues suos ritu ferarum viuentes, mitiorem vitam docuit, & primus loca certis numinibus, & ædificia quædam ac lucos sacrauit, à quo & fana sunt dicta, teste Probo, ideoq; cum inter homines esse desiisset, antiquitas eum tanquam Deum coluit. Sic enim Dionysius: Forte tum apud Aborigenes regnum à maioribus acceptum tenebat Faunus, à Marte, vt fuerunt, oriundus, vir fortis ac prudens, à Romanis post, tanquam vnus Indigetum sacris honoratus & carminibus. Plutarchus eum Mercurij filium fuisse dicit, alii vero Picum patrem habuisse volunt, quorum verior est sententia. Virg. eum Faunorum, Satyrorum, & reliquorum agrestiũ numinum patrem facit. Hic Terentius Varro Faunos Deos Latinorum à fando dictos esse scribit, propterea quod in syluestribus locis soliti fuerunt fari, cuius rei exemplum Dionysius, quod in prælio inter Hetruscos & Romanos de restitutione Tarquiniorum, vox è sylua propinqua castris audita fuerit, quæ iusserit Romanos bono animo esse, esse eos victores, & vno plus Hetruscorum in acie cecidisse. Ibidem addit, ad hunc Deum Faunum Romanos solere referre Panicos terrores, spectraque variis formis formidinem mortalib. incutientia. & ab eo dicere edi horrendas voces Dæmoniacas. Porphyrius scribit, Faunum

num æstimatum Deum inferum ac pestilentem. Apud Ciceronem Cotta omnino negat Faunos esse, aut eorum voces vnquam auditas fuisse. Habuit hic Deus Romæ post Romulum templum in mõte Cœlio, circulari forma multis in ambitu columnis adornatum: & ædem in insula Tiberina, quã Domitius Ahenobarbus & cui Scribonius Ædiles, cum multos plurimos ad populi iudicium adduxissent ex eorum qui condemnati fuerunt, multaticia pecunia.

CARMENTA.

CARMENTA, quæ alio nomine Themis, item Nicostrata dicta est, mater fuit Euandri, mulier vatidica. Sic enim de ea Dionys. scribit: Euander Mercurij filius, & Nymphæ cuiusdam Arcadiæ, quam Græci Themin dicunt, plenam numine. Romanarum antiquitatũ scriptores Carmẽtam patria lingua nominant, quod Nymphæ nomen fatidicam significet, deductum à carmine, iuxta Romanam etymologiam. Hanc mulierem affirmant Dæmonis spiritu correptam futura populo præcinere solitam, Hæc ille. Plutarchus, qui etiam scribit, quosdam putare Carmentam esse Parcam, aliam huius appellationis rationem indicat, quod scilicet dicta sit Carmenta, quasi carens mente, ob instinctus diuinos, quibus ad fatiloqua fundẽda carmina fuerit impulsa. Romani religiose eam coluerunt: aram enim ei, vt Dionysius scribit, dedicarunt apud Carmentalem portã sub Capitolio. Eadem templum Romæ habuit in regione IIX. quæ dicitur forum Romanum, quod templum ei matronas dedicasse Plutarchus scribit, tali de causa: Cum vsu vehiculorum, quibus trahendis iumenta iungerentur, Senatus matronis interdixisset, conspirasse eas inter se, neque vterum gerere se, neque parere velle, ac viros hac ratione vlcisci, idq; fecisse, donec mutata sententia, vsus vehiculorum iis rursus concessus fuerit. Exinde cum parerent, fœcundas, & liberorum copia claras, templum Carmentæ posuisse.

EVANDER.

EVANDER Mercurij & Carmentæ filius, eo tempore quo Hercules in Italiam venit, Aboriginum Rex fuit. Liuius tamen eum non Regem fuisse, neq; imperio, sed auctoritate magis Aborigenes, rexisse, auctor est. hunc Aborigenes primum propter excellentem eius eruditionem, & summam sapientiam, vt Deum coluerunt: deinde Romani etiam diuinos ei honores tribuentes, aram condiderunt, & quotannis sacrificia obtulerunt, sicut & aliis heroibus idem fecerunt, vt testatur Dionysius libro primo. Ara autem ei dicata fuit apud Auentinum collem, prope portam Trigeminam.

CASTOR ET POLLVX.

Hi duo fratres fuére, Græcis dicti Dioscuri, id est, Iouis filij, siue pueri. Cicero libro 3. de Natura Deorum: Dioscuri etiam apud Graios multis modis nominantur: primi tres, qui appellantur Anaces A-

A thenis, ex Ioue Rege antiquissimo, & Proserpina nati, Tricopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi Ioue tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur nonnullis Alco & Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Hæc Cicer. de Castore & Polluce Iouis & Ledæ filiis, Helenæ fratrib. varia fabula est: alij enim tradunt Iouem in formam stellæ mutatum Ledam vitiasse, & Castorem atque Pollucem genuisse: deinde Helenam. Alij scribunt, Iouem in cygnum conuersum Ledæ congressum, & nocte eadem

B Tyndarum. ex Ioue Pollucem & Helenam natos, ex Tyndaro Castorem: mortalem hunc, immortales illos. Iuuat adscribere Hygini hac de re verba, quæ habet in Astronomico poëtico, in olore: Iupiter, ait, cum Nemesim flectere non posset, vt secum cubaret, iussit Venerem, aquilam simularet, se in olorem versum insecuturum eam: quo facto ipse fugiens aquilam Venerem, in Nemeseos gremium confugit: quem non auersata, & consopita, ab Ioue compressa est: statutoque tempore ouum peperit, quod

C Mercurius in gremium Ledæ proiecit. ex quo nata Helena. Seruius auctor est, Helenam, & Pollucem de Ioue natos, immortales fuisse. Nam Castorem Tyndari filium fuisse, cuius mortem suo interitu fraterna pietas redemerit: & addit, hoc ideo fingi, quia horum stellæ ita se habeant, vt occidente vna, oriatur altera. Plura de iis passim leguntur.

Ædem siue templum CASTORI & POLLVCI vouit, extruxitque bello Latino A. Posthumius Dictator, anno Vrbis CCLVII. tali de causa, cum in bello

D Latino cum Octauio Mamilio Thusculano, & Tarquiniis Equitibus Romanis, apparuissent duo primæ lanuginis iuuenes, præstantiore statura & forma, quam quæ videri posset mortalium, præcedẽtes Romanum equitatum, hostemq; hastis ferientes cominus, & in fugã cogentes, ac rursum post fusos fugatosq; Latinos, & castra eorum capta, fere iam finito prælio in Romano foro visi essent adolescentes duo militari cultu procerissimi, & pulcherrimi vultu adhuc retinente quam in pugna habuerant speciem, &

E equis sudore madentibus, cumq; de equis descendissent ambo, lauissentque fontana, quæ ad ædem Vestæ profluens, paruam sed profundam facit lacunam, multis eos circumsistentibus, rogantibusque ecquid ab exercitu noui afferant pugnam indicassent, atque victoriam: degressique foro, nusquam comparuissent postea, quamuis valde quæsiti à Præfecto vrbis essent. Senatus certior factus à Posthumio eos in prælio etiam visos esse, verisimili coniectura, credidit Castrorum eas imagines fuisse. Ideoq; templum eis constructum

F in foro Romano, vbi visæ sunt eorũ imagines, vicinusque fons hic sacer dictus. Dionysius lib. 6. Liuius lib. 2.

Hanc ædem vetustate collapsam refecit de manubiis hostium L. Metellus, qui subactis Dalmatis, Dalmaticus est appellatus. Cicero 3. Verrina, & in eandem Asconius, item pro M. Scauro. Quanquam autem hoc templum vtrisque & Castori & Polluci consecratum esset, tamen vulgo plerumque Castoris tantum, aut Castorum templum appellatum fuit. Vnde iocus ille M. Bibuli apud Suetonium, qui cum

C. Cæ-

C. Cæsaris in consulatu collega esset, & cum eo communi impensa venationes ac ludos ederet, omnium autem illarum impensarum & munificentiæ C. Cæsar solus gratiam caperet, dixisse fertur, idem sibi euenisse quod Polluci. Vt enim geminis fratribus ędes in foro constituta, tantum Castoris vocaretur: ita suam Cæsarisque munificentiam vnius Cæsaris dici, Suetonius in Cæsare.

ÆSCVLAPIVS.

Æscvlapios tres fuisse Cicero lib. 3. de Natura Deorum docet. Primum Apollinis filium, quem Arcades colant, quique specillum inuenisse, primusq; vulnus obligauisse dicatur. Secundum, secundi Mercurij fratrem, qui fulmine percussus, Cynosuris humatus sit. Tertium, Arsippi & Arsinoæ filium, qui primus purgationem alui dentisq; euulsionem inuenerit, cuiusque in Arcadia, non longe à Lusio flumine sepulchrum & lucus ostendatur. Æsculapium autem illum nobilem Medicum, Tarquitius de illustribus viris differens, vt est apud Lactant. ait incertis parentibus natum, expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironique traditum, didicisse medicinam, fuisse autẽ Messenium, sed Epidauri habitasse. Hunc Cornel. Celsus propterea in Deorũ numerum receptum esse tradit, quod medicinam adhuc rudem paulo subtilius excoluisset. Qua ratione Romæ coli cœpit multi tradũt. Cum enim Q. Fabio, Maximi filio Gurgite, D. Iunio Bruto Scæua Coss. ingens pestilentia Vrbem & agros infestaret, lib. Sybillini aditi, & quæsitum quinam finis, aut quod remedium eius mali à Diis daretur, inuentumq; in libris, Æsculapiũ ab Epidauro Romam accersendum, quod paulo post factum. Missi enim legati in Epidaurum, & ab incolis benignissime accepti, & in templum Æsculapij perducti, anguem, quẽ Epidauri pro Æsculapio coluerant, sponte ad Romanorum nauem pergentem, Romam vexerunt, ibique templo condito coluerunt. Scribunt hanc historiam Valerius Maximus prolixe. Liuius lib. 10. & Florus Epitome libri 11. Orosius lib. 3. capite 22. Aurelius Victor de viris illustribus: qui liber hactenus falso Cornelio Nepoti, item Plinio secundo adscriptus fuit. Ouidius libro 15. Metamorph. ac alij.

Templum ei Romæ conditum extra Vrbem in insula Tiberina, cuius rationem Plutarchus in Quæstionibus Romanis, probl. 94. reddit, & Festus. In Insula, ait Festus, Æsculapio facta ædes fuit quod ægroti à Medicis aqua maxime sustententur, eiusdem esse tutelæ draconem, quod vigilantissimum sit animal, quæ res ad tuendam valetudinem ægroti maxime apta est. Canes adhibentur eius templo, quod is vberibus canis sit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Laurea coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remediorum. Huic gallinæ immolabantur.

In hoc templo incubabant ægroti valetudinis causa, vnde qui morbo leuatus non erat, apud Plautum, his verbis incusat Deum;

A *Migrare certum est, iam nunc è fano foras,*
Quando Æsculapi ita sentio sententiam.

Vide Hieronymum Mercurialem Variarum lectionum lib. 1. cap. 13.

ACCA LAVRENTIA.

Quæ Acca Lavrentia, siue, vt alii malunt, Tarentia, fuerit, & qua occasione coli cœpta, in tanta veterum scriptorum discrepantia sane B obscurum est. Vix enim duos reperias, qui vno & eodem modo de ea scribant. Plutarchus auctor est, duas fuisse Accas, & vtrasque à Romanis cultas: alteram Accam Laurentiam, quæ Anco Martio regnante, Tarrutio, siue Taruntio nobili ciui nupserit, à quo forte etiam Tarruntia, vel Taruntia, siue Tarratia est cognominata. Plutarcho, qui tamen etiam non ita distincte de iis scripsit, assentitur Varro, si verba eius ita, quemadmodum Ioseph. Scaliger emendauit, legamus. Laurẽtinæ, inquit, feriæ, is dies quem diem C quidam in scribendo Laurentalia appellant, ab Acca Laurentia nominatus: cui Sacerdotes nostri publice parentant festo die: quia altera dicitur ob ditem Taruntium Acca Taruntia. Hos ergo auctores secuti hanc Accam Laurentiam Romuli & Remi nutricem esse dicemus, cui aram & ferias annuas Romulus constituerit, quæ mense Decembri sunt habitæ, sicuti alio loco dicetur. De altera vero Acca Tarrutia, siue Tarruntia, quæ eadem Flora à plurimis putatur, infra agemus.

D

QVIRINVS.

Cvris, inquit Festus, Sabinis est hasta; vnde Romulus Quirinus, qui eam ferebat, est dictus, & Romani à Quirino Quirites dicũtur. Quidam eum dictum putant à Curibus, quæ fuit vrbs opulentissima Sabinorum, cui postremæ sententiæ etiam adstipulatur Varro, nisi quod addit, Quiritium Martem esse quemadmodum & Seruius scribit, Quirinum E Martem esse, qui præsit paci, & intra ciuitatem colatur. Sed nõ inepta est etiam eorum sententia, qui per Quirinum Romulum intelligunt, cui diuinos honores tributos fuisse, & templum conditum, vel solus Flamen Quirinalis, cum alius sit Martialis testis esse potest, ne alias rationes & veterum scriptorum testimonia necesse habeã in mediũ afferre. De apotheosi autem Romuli, siue Quirini eleganter Plutarchus in Romulo, cum populus tumultuaretur, atque vociferaretur à Patribus sublatum è medio fuisse Romu- F lum, eisque extrema quæque minaretur, Iulius Proculus vir inter Patres genere, virtute, auctoritate primus, fidus Romulo in primis, & ex Albanis Colonis necessitudine & familiaritate coniunctus, procedens in forũ, iuratus maximum & sanctissimum iusiurandum, præsentibus ait, Romulum sibi, dũ iter faceret, è regione obuiam se obtulisse, specie ipsa & forma insigni, vt antea nunquam, ornatũ fulgentibus armis, ac se priorem illum ita allocutum: Qua iniuria, ô Rex, & qua mente impulsus, nos iniquis & improbis crimini-

criminibus circumuentos, Vrbem orphanam in luctu & gemitu, in squalore & sordibus reliquisti? At contra regem respondisse: O Procule ita Dijs visum, nos è cœlo demissos, condita Vrbe imperium permaximum, & gloriam habitura, rursus in cœlum reuerti: proinde bono animo sis, ac Romanis nuntia, vti prudentiam & fortitudinem colant: his artibus fore, vt amplissimam inter homines potentiam consequatur. Ego vobis Quirinus facilis, propitiusque ero Deus. His verbis & viri auctoritate, & iureiurando fide adhibita, veluti diuino quodam furore afflatis mentibus, nemo contradicere, nemo aduersari, sed reiecta omni suspicione & calumnia, inuocare Romulum votis, Deumq; appellare. Et paulo post: Quirinum autem Romuli cognomen, martium ac bellicosum quiddam referre existimant: quidam ex eo dictum, quod ciues Quirites appellarentur. Alij tradunt, veteres lanceam Quirim vocare solitos, ac Curetæ Iunonis signum in pilo sublatum. Ad hæc lanceam in Regia positam, Martem vocari: lancea quoque donari consueuisse illos, qui in bellis quam acriter strenueq; pugnantes fortitudinis laudem meruissent: proinde effectum esse, vt Romulus, veluti Martius quidam Deus, ac pugnax, Quirinus diceretur. Illius fanum in tumulo Quirino ab eo nuncupato, constitutum est: & c. id quod etiam Varro testatur l. 4. de lingua Latina. De Proculo, quę Plutarchus narrat, etiam Liuius habet, sed breuius.

Pene prætierijssem de ANNA PERENNA dicere, quæ & ipsa à Romanis culta: cuiusque festum maxima hilaritate celebratum fuit, vti in Kalendario in mense Martio dicemus. Quæ autem fuerit hæc Anna Perrenna, varie traditur. Plerique existimant fuisse sororem Didonis, hoc nomine appellatam: cuius etiam Virgilius meminit, quæ extincta Didone, & Carthagine ab Iarba Getulorum Rege occupata, relicta Africa in Melitam insulam fugerit: inde ob metum fratris: inde ob metũ fratris Pygmalionis, naui conscensa in agrum Laurentũ delata, & ab Ænea hospitio excepta fuerit: ibique in somnijs à Didone monita insidias sibi à Lauinia Æneæ vxore strui, ideo suspectum hospitium fugeret, per fenestram nocte dilapsa ad amnem Numicium venerit, ac in eum se præcipitauerit. Postridie insanis clamoribus per Laurentum agrum diu quæsita, cum præter vestigia ad fluuium vsque nihil appareret, visa fuerit clamantibus ex fluuio respondere.

——Placidi sum Nympha Numici
Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.

Itaque deinde pro Dea coli cœperit: id quod Ouidius prolixe explicat, vbi etiam hoc adijcit esse, qui hanc Annam Perennam Lunam esse putarint, quæ Anna vocaretur, quod annus ex mensibus, quos motu Lunæ metimur, fiat. Alios eam vnam ex Atlantidibus, quæ Ioui vbera præbuerit, putasse: alios Io: quosdam etiam Themin: sic enim scribit:

Sunt quibus hæc Luna est, quia mensibus impleat annũ,
Pars Themin Inachiam, pars putat esse bouem.
Inuenies qui te Nymphen Atlantida dicant,
Teque Ioui primos Anna dedisse cibos.

A Postremo etiam hanc opinionem affert, fuisse Annam vetulam quandam Bouillis oriundam quæ plebi, cum in Auentinum montem secessisset, & iam commeatu destitueretur, placentas quasdam rusticas in montem detulerit. In cuius beneficij memoriam plebs, pace cum Patribus facta, statuerit, vt perenne nomen eius coleretur, ipsaque Anna Perenna nuncuparetur. Quam narrationem sic concludit:

Pace domi facta signum posuere perenne,
Quod sibi defectis illa ferebat opem.

B Macrobius à perennitate annorum Annam Perennam dictam scribit. Huius & Varro in Satyra Menippæa meminit apud Agellium lib. 13. cap. 21. his versibus, quemadmodum eos legendos censet Ludouicus Carrio I.C. Comment. 1. Antiq. lect. cap. 1.

Te, Anna, Perenna, Panda, te Lato, Pales,
Nerienes & Minerua, Fortuna ac Ceres.

De celebritate, quæ in eius memoria peragebatur, in Kalendario. Atque hactenus de ijs diximus, quos merita in cœlum vocarunt. De Tiberino, Pico, & C alijs Latinorum Regibus quos Romulus consecrasse fertur, nihil dicam: sicuti nec de Imperatoribus quicquam agam, qui tamen & ipsi post mortem consecrati, & templis, sacris, ac Sacerdotibus honorati sunt, quod qua ratione factum sit, libro proxime sequenti exponemus.

AD CAP. XVII.

D

PARALIPOMENA.

Dij Indigetes, Aesculapius, eius cultus, fanum, statua. De Inuentione Medicinæ, Medicorum primo vsu.

DE dijs omnibus, qui isto capite describuntur, eruditissime, & copiose Andr. Tiraquell. ad Alexandrum Neapolitanum libr. 4. Genial. dier. cap. 4. E supple locum. P. Fulgentij lib. 3. Mytholog. de Berecynthia. *Ideo & apud Romanos Indigetes. Ergo Berecynthiam* rescribe. *Ideo & apud Romanos Indigetes, quasi nihil indigentes. ergo,* &c. A. Gell. lib. 2. c. 16. ex Apollinari Sulpitio qui hęc dicit ad filium; *Sciebat eum, cum ex hominum vita discessisset, immortalem indigetem futurum, & longo perpetuoque æuo potiturum.* Valer. Maxim. in præfat. *Reliquos deos accepimus, Cæsares dedimus.* Sil. Italic. lib. 9. Punicor.

F

Hinc Vesta, & captæ stimulatus cæde Sagunti
Amphitryoniades, pariter veneranda Cybelle,
Indigetesque dei, Faunusque, Satorque Quirinus:
Alternusque animæ mutato Castore Pollux.

Virgil. lib. 1. Georgic. in fine. M. Lucan. lib. 1. Pharsal. v. 556.

Indigetes fleuisse deos.

Fr. Modius. Nouantiquar. lect. epist. 80. putauit legendum; *Indigenas fleuisse deos.* Ouid. lib. 15. Metamorphos. fab. vlt.

Dÿ precor Æneæ comites, quibus ensis & ignes
Cesserunt, diÿque Indigetes, genitorque Quirine,
Vestaque Cæsareos inter sacrata penates.

Claudian.lib.de Bello Gildon.

Mœrent Indigetes, & si quos Roma recepit,
Aut dedit ipsa deos.

Alb.Tibull.lib.2.eleg.6.

Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici
Vnda deum cælo miserit Indigetem.

In istorum deorum numero & Æsculapium ponunt, quem medicæ artis claritudo æternitate donauit. D.Auson.in præfat. Griphi. *Quem tu, vt Æsculapius, redintegrabis ad vitam.* Socrates infirmus vouit Æsculapio, si conualesceret, gallum. Plato in Phœdone. Cuius cultus origo primum à Scythis, ad alias gentes, vt opinor, dimanauit. Suidas in voce ἅγιον, *sanctum.* *Locus*, inquit Hieronymus Wolfius interpres, *Scythiæ, in quo Æsculapius colitur, sanctum appellatur.* Sed & celebris eius Epidauri cultus instituebatur, res nota, sed illud minus obuium, cruenta hostia ibi placatum, quod ab eodem Suida proditum in voce *Epidauri.* T.Liu.1.Decad.lib.10. *Inuentum in libris, Æsculapium Romam Epidauro accersendum, neque eo anno, quia consules bello occupati erant, quicquam ea de re actum, præterquam quod vnum diem Æsculapio supplicatio habita est.* Et 3.Decad.lib.9. *Nullas dum in Asia habebat socias ciuitates Populus Romanus, tamen memores Æsculapium quoque ex Græcia quondam haud vllo fœdere sociata, valetudinis populi causa, accersitum.* L.Sen.Hippolyto Act.4.sc.1.

——Numen Epidauri dei.

Vnde oraculum apud Ouidium lib.15. Metamorphoseon.fab.50.ipse Apollo consultus:

Quod petis hinc, propiore loco Romane petisses,
Et pete nunc propiore loco, nec Apolline vobis
Qui minuat luctus, opus est, sed Apolline nato.
Ite bonis auibus, prolemque accersite nostram.

Corrigendus C.Petronius in ciuilibus:

Quod porro tu Diue, tuis cunctaris in armis,
Non frangis portas, non muris oppida soluis,
Thesaurosque rapis? nescis tu, Magne, tueri
Romanas acies? Epidauria mœnia quære.

Vltimus versus afflictus est; legendũ quippe suadeo:

Romanas arces, Epidamnia mœnia quære.

Ratione non probabili, sed & clara historici omnes C.Sueton.in Cæsare c.34. *Secundum superum mare Brundusium tetendit, quo consules, Pompeiusq; confugerant, quamprimum transfretaturi.* Viris doctis obseruatum ex Cicerone lib.7.ad Att.Ep.10.& lib.8.Ep.25. Et apertius Ep.2. *Nihil vlla in gente vnquam ab vllo auctore reip. & duce turpius factum est, quam à nostro amico, cuius ego vicẽ doleo, qui vrbem reliquit, id est, patriam, pro qua & in qua mori præclarum fuit.* Romanas arces ergo Pompeius nesciuit tueri, quo nomine male audiit M.Lucan.lib.1.Pharsal.v.513.

——Vrbem populis victisque frequentem
Gentibus, & generis, coeat si turba, capacem
Humani, facilem venturo Cæsare prædam
Ignauæ liquere manus.

Et recte arces, ad magnificentiam notandam ædi-

A ficiorum, quæ illa ætate ad septuaginta cubitorum altitudinem attollebantur, vt iure, *alta Roma*, vocetur passim apud poetas. Et significantius est, *Carthaginis arces*, quam Carthago, & *Pergamea arces*, quam Pergamus; ipse Petron. ibidem.

Omnia, quæ tribui Romanis arcibus, odi.

Claudian.lib.de bello Get.

Securas iam Roma leuat tranquillior arces.

P.Virgil.lib.2.Georgic.

Imbellem auertis Romanis arcibus Indum.

B Et lib.4.Æneid.

Ascanioue pater Romanas inuidet arces.

Lib.10.Æneid.

Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum, atque Alpes immittet apertas.

Fugiens itaque Roma Pompeius Dyrrachium se contulit, quod melioris vocabuli omine sic dicebatur, quum antea Epidamnus fuisset dictum. pessimo ergo omine, infortunatoq; auspicio eo fugit. M.Plau. Mænechm.

Ne mihi damnum in Epidamno duas.

C Palmerius in spicilegio trahit huc illud Albinouani Consolat.ad Liuiam Augustam:

——Et nomina magna locorum.

Romam, Epidauro vt regrediar, Æsculapius, pestis leuandæ gratia, translatus, in Insula Tiberina fanum extra vrbem recepit (C.Sueton.in Claudio c.25. *Ægra & affecta mancipia, Æsculapÿ tædio medendi in insulam exponerent*) quod Æsculapium appellabant. M.Pollio Victruuius præfatione ad li.7. & ex eo aliqui Critic.

D Inuentorem hunc facit Medicæ artis M.Capella li.2.de Nuptÿs. *Comminuendæ frugis, farrisq; fragmenta Pilumno signat Italia, adscribit Asclepio Græcia medicinam.* Q.Tert. Apol.c.23. *Ipse iste Æsculapius, medicinarum demonstrator.* Arnob.lib.1.Cont.gent. *Æsculapium medicaminum repertorem, post pœnas, & supplicia fulminis, custodem nuncupauistis & præsidem sanitatis, valetudinis & salutis?* certe *primus vulnus obligauit.* Cic.lib.3.de Nat.deor. Et tamen patrem habuit Apollinem. Seru.ad v.316.lib.10. Æneid. qui Ouidio scri-

E bente lib.1.Metamorphos.fab.9. Medicinæ inuentionem sibi vindicat:

Inuentum Medicina meum est, opifexque per orbem
Dicor, & herbarum subiecta potentia nobis.

Et Epist.5.Oenone Paridi:

Ipse repertor opis, vaccas pauisse Pheræas
Dicitur.

Idem lib.3.Fastor. ad finem, & lib.3. Trist.eleg.3. Q.Horat. Carmine sæculari, & Helenius Acron.ibi. Aurel.Macrob.lib.1.Satur.c.17. Fab.Quint.lib.3.c.9.

F Diod.Sicul.Biblioth.lib.6. Virg.lib.12. Æneid.v.393. Plato in Symposio vnde Apollinis cognomentum, *Acesius*, Pausan.Eliac. Et *Alexicacus* apud Athenienses, idem Arcad. Denique Q.Sammonicus Serenus cap.1.Rei Medicæ.

Phœbe salutiferum, quod pangimus, assere carmen,
Inuentumque tuum prompto comitare fauore.

Istis Apollinem authorem Medicinæ facere placuit, non Æsculapium, alij inuentam assignant Chironi centauro, saltem eam partem quæ ex herbis est.

Iul. Hygin. Fabular. cap. 274. *Chiron Centaurus Saturni filius, artem Medicinam Chirurgicam ex herbis primus instituit.* vide quæ supra hoc opere de illo dixi. Probus Grammatic. ad lib. 3. Georg. atque hic Æsculapij doctor fingitur. Ouid. lib. 2. Metamor. fab. 9.

Non tulit in cineres labi sua Phœbus eosdem
Semina, sed natum flammis vteroque parentis
Eripuit, geminique tulit Chironis in antrum.

Apollodor. Bibliothec. lib. 3. Ἀπόλλων ἁρπάσας τὸ βρέφος ἐκ τῆς πυρᾶς, πρὸς Χείρωνα τὸν κένταυρον ἤνεγκε, παρ᾽ ᾧ καὶ τὴν ἰατρικὴν, καὶ τὴν κυνηγετικὴν τρεφόμενος ἐδιδάχθη. Vertit Benedictus Ægius: *Apollo rapiens infantem è pyra, ad Chironem Centaurum alendum tulit, à quo etiam Medicinam, & venandi artem perdidicit.* Pindar. Nemeor. od. 3. in principio.

Potest solui hic nodus, authorumque dissensus componi ex loco laudato Hygini. Nam *Medicinam Chirurgicam* Chiron excogitauit primus, Apollo ipse *ocularium*, eius filius Asclepius *Clinicen*. Quare Plutarchus lib. 8. Symposiac. cap. 14. καὶ τοὺς ἰατροὺς Ἀσκληπιὸν ἔχοντας ἴσμεν ἡγεμόνα. *Et medicos habere Æsculapium præsidem scimus.* Incertus poeta lib. Antholog. cap. 39. Epigr. 6.

Παιήων, Χείρων, Ἀσκληπιὸς, Ἱπποκράτης τε,
τοῖς δ᾽ ἔπι Νίκανδρος περιφερέστερον ἔλλαχεν δῖχος.

Id est, ad verbum: *Pæon, Chiron, Æsculapius, Hippocratesque, post hos Nicander clarissimam consequutus est laudem.* Vnde data leuitati poeticæ occasio fingendi Plutonem apud Iouem conquestum peritia Æsculapij Infernos destitui, neque amplius mori homines, aut certe iam mortuos resuscitari ab eo, quo allusit Bassus, vel vt alijs visum, Nicomedes.

καὶ νεκρῶν ἦν σπάνις εἰν ἀΐδῃ.
Et mortuorum erat egestas in inferno.

Pindar. Pythior. od. 3.

Ἀσκληπιὸν
ἥρωα παντοδαπᾶν ἀλκτῆρα νούσων.

Æsculapium heroem omnigenorum propulsatorem morborum. Et cum Hippolytum ad vitam reuocasset, fulmine percussus ab indignante Ioue fatalem rerum seriem ab illo rumpi. Athenagoras in Apologia. Lucian. in concilio deor. D. Augustin. lib. 18. de Ciuit. dei cap. 10. Euseb. Præparat. Euangel. lib. 3. cap. 14. Arnob. li. 4. cont. gent. *Nunquid Cupidinis atq; auaritiæ causa (sicut canit Bœotius Pindarus) Æsculapium fulminis transfixum esse telo.* Cyprian. lib. de Idolor. vanitate. *Æsculapius, vt in deum surgat, fulminatur: Hercules, vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur.* Tarquitius de Illustribus viris; *Incertis parentibus natum expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum, didicisse Medicinam, fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum* scribit, vt refert Lactantius Firmianus lib. 1. Diuinar. Instit. cap. 10. M. Minutius Fælix in Octauio, & Generhardus Elmenhorst in Notis ad eundem auctorem. Varia disquisiui ad illud Claudiani lib. de Bello Gerico, licet alia historia ibi.

Quem senior vates auium clangore repertum
Gramine restituit.

Sed quia de Medicina crebra hic mentio, annotabo paucis primam apud Romanos eius administrationem seruorum tantum fuisse, nō autem ingenuorum, eamq; illo sæculo quæstu exerceri solitā; si prius ostendero Æsculapium ad vitā plerosq; reuocasse, quod & proditū à Xenophōte lib. de vena. in principio. Bocatius in Geneal. deor. li. 2. c. 27. & Hyginus; *Ideo*, ait, *anguem in Æsculapij tutela esse, quod eius beneficio mōstrata herba vitam filio regis restituerit.* P. Ouid. lib. 6. Fastor.

Visus & auxilio est anguis ab angue dato.

Disertus medicus, & elegans poeta, Q. Sammonicus Serenus de Medicina in limine.

Tuque potens artis, reduces qui tradere vitas
Nosti, atque in cælum manes reuocare sepultos,
Qui colis Ægeas, qui Pergama, quiq; Epidaurum,
Huc ades.

Primi ergo medici seruili conditione. L. Seneca lib. 3. de Benef. c. 24. *Imperauit (Domitius) medico, eidemq; seruo sibi venenum daret,* & paucis interpositis, *vixit Domitius, seruatus à Cæsare, prior tamen eum seruus seruauerat, dominum hoc consolatus est, nō tanquam mortiferam, sed tanquam somniferam potionem dedisset.* Eadem narrat Suetonius in Ner. c. 2. *Vt haustū venenum pœnitentia euomuerit, medicumque manumiserit, qui idē sibi prudens ac sciens minus noxium temperasset.* M. Tul. in Orat. pro rege Deiotaro. *Philippum medicū, seruum regium, qui cū legatis missus esset, ab ipso adolescēte esse corruptum.* Fr. Robortellus corrigit C. Suetonij locū è Iulio c. 4. *Mansitque apud eos, non sine summa indignatione diebus quadraginta, cū vno medico & duobus cubicularijs.* Legit ille, *cū vno amico*, quod φίλον, *amicum*, eum appellet Plutarchus in Cæsare, hanc ipsam historiam describens. Sed lectionem vulgatam posse retineri docuit pridem vir multiscius Isaacus Casaubonus ad eum locum. Itaq; æuo Augusti non omnes medici serui, sed quidā etiam in interiori principum cultu, C. Tacit. Annal. lib. 4. *Sumitur in conscientiam Eudemus amicus ac medicus Liuiæ.* L. Sen. lib. 6. de Benefic. c. 16. *Quare medico & præceptori plus quiddam debeo, nec aduersus illos mercede defungor, quia ex medico & præceptore, in amicum transeunt, & nos, non arte, quam vendunt obligant, sed benigna & familiari voluntate.* Et vide plura egregiæ disquisitionis apud eundem.

Quæ licet aliquatenus fatear vera esse, tamen vsitatius erat, medicos in famulitio esse. C. Suet. Calig. c. 8. ex Augusti epistola. *Mitto præterea cum eo ex seruis meis medicum.* Q. Aur. Sym. lib. 2. ep. 18. *Certe Eusebius medicorum potissimus, obsequio tuo à me traditus, & ad leniendas oportunius offensas, iam poterit amara condire, de cuius facetijs duo spondeo, nec affectioni temperamentum, nec tibi defuturū esse solatium.* C. Plin. Iunior lib. 10. Ep. 4. *Proximo anno, domine, grauissima valetudine, vsque ad periculum vitæ vexatus, Iatraliptem assumpsi, cuius sollicitudine, & studio, tuæ tantum indulgentiæ beneficio, referre gratiam parem possum, quare rogo des ei ciuitatem Romanam, est enim peregrinæ conditionis, manumissus à peregrina, vocatur ipse Harpocras, patronam habuit Thermutin Theonis, quæ iampridem defuncta est.* Et eiusdem libri epist. 22. *Ago gratias quod Romanam ciuitatem Harpocrati Iatraliptæ meo sine mora indulsisti, sed cum annos eius & censum, sicut præceperas, ederem,* admo-

admonitus sum à peritioribus, debuisse me ei ante Alexandrinam ciuitatem impetrare, deinde Romanam, quoniam esset Ægyptius, ego autem, quia inter Ægyptios, cæterosue peregrinos nihil interesse credebam, contentus fueram hoc solum scribere tibi, eum scilicet à peregrina manumissum, patronamque eius iampridem decessisse. Claudian. lib. de bello Gildonico.

Noxia pollicitum domino miscere venena
Fabricias regi, nudata fraude, remisit,
Iniusto quem Marte petit, bellumque negauit
Per famuli patrare nefas.

At quis hic famulus? Explicant historici. A. Gell. *regis Pyrrhi amicum* lib. 3. cap. 8. vocat. Valerio Antiati veteri historico *Timochares Ambraciensis* dicitur, Q. Quadrigarius antiquus item historiæ scriptor, *Nicium* nominat. Antiati concors est Valerius Maximus lib. 6. cap. 5. tit. 4. At T. Liuius non amicum, aut familiarem vult fuisse, vt illi, sed medicum 5. Decap. lib. 2. *Non per insidias, & nocturna prælia, aut simulatam fugam, improuisosq; ad incautum hostem reditus, nec vt astu magis, quam vera gloria viderentur bella maiores gessisse, eadem fide indicatum Pyrrho medicum, vitæ eius insidiantem, eadem Phaliscis vinctum traditum præceptorem.* Huc refero illud L. Apuleij lib. 1. Apol. *Falsi, quod leporem marinum fuisse dixerunt, alius enim piscis fuit, quem mihi Themison seruus noster, medicinæ non ignarus, vt ex ipso audisti, vltro attulit ad inspiciundum.* Et alio loco eiusdē operis; *Themison medicus, à quo mulier ad inspiciendum producta est.* Antea legebatur pessime, meo quidē iudicio, *Themis conseruus*, auctor correctionis I. Lipsius in Elect. & firmatur lectio ista ex L. Seneca Epist. 95. *Itaque alia est Hippocratis secta, alia Asclepiadis, alia Themisonis.* Vt coniectura mihi nascatur nobilissimi medici nomen, seruo seu medico domestico attributum. Nam reperio Themisonē quendam medicæ peritia scientiæ vsq; eo elatū, vt cum in comitatu regis Antiochi esset, Macedonia oriundus, quemadmodū *Iupiter* vocari voluerit *Menecrates*, ita ille *Hercules*, Athen. li. 7. dipnosophist. c. 13. Fuit & alter medicus eiusdē nominis tempore Vespasianorū, auctore veteri Scholiaste Iuuenalis ad v. 221. sat. 10.

Quot Themison ægros, Autumno occiderit vno.

Nec tantum id ex historicis liquet & poetis, sed & Iurisconsultis. Scæuola *l. 41. ff. de fideicommiss. libertat. Lucius Titius ita testamento cauit, medicos tibi commendo, illum & illum, in tuo iudicio erit, vt habeas bonos libertos, & medicos, quod si ego libertatem eis dedissem, veritus sum, quod sorori meæ charissimæ fecerunt medici serui eius manumissi ab ea, qui salario expleto reliquerunt eam.* Papinianus *l. 10. ff. de annuis leg. Ideo nec sumptum medicamentorum medicus libertus recte petet, quem vt patronam eiusque familiam curaret, acceptabat.* Iustin. Aug. l. 3. C. Commun. de legat. Et in sacris literis, *Ioseph præcepit seruis suis medicis, aromatis patrem condirent.* Geneseos cap. vlt.

Narrationem de Æsculapio susceptam prosequor. depingebatur senili facie, barba propexa, nodoso in manu baculo. figni eius meminit C. Suetonius in Augusto cap. 59. de barba, M. Tull. lib. 3. de Nat. deor. *Dionysius Æsculapij Epidauri barbam auream demi iussit, neque enim conuenire barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset.* Legendum censeo, *Æsculapij Epidaurij barbam.* Neque enim res Epidauri acta est, sed in Sicilia. Ælian. var. hist. lib. 1. cap. 20. Simile mendum in Valerio Maximo lib. 1. cap. 2. *Idem Epidauri Æsculapio barbam auream demi iussit; quod affirmaret, non conuenire patrem Apollinem imberbem, ipsum vero barbatum conspici*, lege, *Epidaurio Æsculapio.* M. Minutius Fælix in Octauio: *Æsculapius bene barbatus, & si semper adolescentis Apollinis filius.*

Pallium & crepidas Græco more, nempe Græcus deus gerebat, Q. Flor. Tertull lib. de Pallio: *Ipsum hoc pallium morosius ordinatum, & crepidæ græcatæ græcatim Æsculapio adulantur.*

Cum baculo etiam effigies illi posita. Fest. Pompeius lib. 9. *In insula Æsculapio facta ædes fuit, quod ægroti à medicis aqua maxime sustententur, eiusdem esse tutelæ draconem, quod vigilantissimum sit animal, quæ res ad tuendam valetudinem ægroti maxime apta est, canes adhibentur eius templo, quod is vberibus canis sit nutritus, bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis, laurea coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remediorum, huic gallinæ immolabantur.* Sidon. Apollin. lib. 4. Epist. 3. *Tenere non abnuit cum Orpheo plectrum, cum Æsculapio baculum, cum Archimede radium, cum Euphrate horoscopium, cum Perdice circinum, cum Vitruuio perpendiculum.* Et sic puto intelligendum L. Apuleium lib. 1. Milesiar. principio. *Diceres dei medici baculo, quod ramulis semiamputatis nodosum gerit, serpentem generosum lubricis amplexibus inhærere.* Baculus iste in læua manu, dextra barbæ admota, qui fere senum mos solet esse, P. Ouid. li. 15. Metamor. fab. 50.

Cum deus in somnis opifer consistere visus
Ante tuum Romane thorum, sed qualis in æde
Esse solet, baculumq; tenens agreste sinistra,
Cæsariem longa dextra deducere barbæ.

Varia de illo apud Lilium Gyraldum quære egregio de dijs Gentilibus volumine. Et Artemidorum Daldianum lib. 2. Oneirocrit. c. 42. & lib. 5. c. 9. 61. 66.

Ad Cap. XVIII.

De ijs, propter quæ datur ascensus in cœlum.

Ast Olla, inquit Cicero, propter quæ datur ascensus in cœlum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunto. Nec vlla vitiorum sacra solennia obeunto. Et paulo post in huius legis explicatione: Bene vero, quod mens, pietas, virtus, fides, consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publice templa sunt: vt illa qui habeant (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent. Tertia hæc est Deorum, siue Dearum gentilium classis, de quibus hoc capite ordine dicemus, initium à mente capientes.

De Mente.

Mentem propterea consecrarunt veteres, quemadmodum

admodum Varro, Lactantius, Augustinus, & alii tradunt, vt bonam mentem concederet, L. Balbus apud Ciceronem libro 2. de Natura Deorum: Tum autem res ipsa, in qua vis inest maior aliqua, sic appellatur, vt ea ipsa vis nominetur Deus, vt Fides, vt Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proxime à M. Æmilio Scauro: ante autem ab Attilio Calatino erat fides consecrata. Hactenus apud Ciceronem L. Balbus. Liuius lib. 22. T. Otacilium Prætorem (sic enim emendauit Carolus Sigonius, cum antea legeretur Attilius) Menti ædem vouisse scribit. quam postea idem Duumuir ad hoc creatus, dedicauerit, Liuius lib. 23. vbi etiam addit, hanc Mentis ædem & Veneris Erycinæ in Capitolio esse, vno tantum canali discretas. Viues Ciceronem ita intelligendum esse vult, Mentem esse consecratam proxime à M. Æmilio Scauro, cum iam ante fuisset ab Attilio consecrata.

DE VIRTVTE ET HONORE.

VIRTVTEM à viro dici auctor est Cicero, eo quod virum Virtus maxime honestet. Quid sit virtus, plurimorum insignes disputationes ostendunt, quas hoc loco referre non est necesse. Lactantius dicit, virtutem esse perferendorum malorum fortem, ac inuictam patientiam. Hanc Romani religiose coluerunt, eique diuinos honores habuerunt, vt scilicet virtutem daret, teste Aurelio Augustino ex Varrone lib. 4. Capite 20. & alibi. Simulachra Virtutis varia fuerunt, nonnunquam matronali habitu, nonnunquam senili efficta.

Primus Virtuti fanum posuit Scipio Numantius: deinde Marcellus Virtutis & Honoris. Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum, & in vita Marcelli: Marcellus templum Honoris & Virtutis, à se ex manubiis Siciliensibus extructum dedicare cupiens à Pontificibus impeditus quod ij non recte vna æde duos Deos includi dicerent, priori alterum adiicere cœpit, ægre ferens id impedimenti, ac quasi in omen trahens. Idem Valer. Maximus habet libro 1. cap. 1. Liuius lib. 29. Ædem Virtutis eo anno (qui fuit IↃXLIIX. P. Cornel. Scipione Africano, P. Licinio Crasso Diuite Coss.) ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit. XVII. anno postquam à patre eius primo Cõsulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Cicero lib. 2. de Natura Deorum: Vides Virtutis templum, vides Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis ante annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Cæterum Virtutis & Honoris templa ita extructa erant, vt per Virtutis templum ingressus esset ad ædem Honoris, quo ostendebatur non patere aditum ad verum honorem consequendum nisi per virtutem ipsam.

Fuit & alia Romæ Honoris & Virtutis ædes consecrata à C. Mario, deuictis Cimbris: diuersas tamen cellas habebat, cuius meminit præter alios Vitruuius libro 7. & vetus inscriptio, quæ habetur in libro Epigrammatum, C. MARIVS PR. TR. PL. Q. AVGVR. &c. DE MANVBIIS CIMBRICIS, ET TEVTONICIS ÆDEM HONORI, ET VIRTVTI VICTOR VESTE TRIVMPHALI CALCEIS PVNICEIS. Festus, Summissiorem aliis ædem Honoris & Virtutis C. Marius fecit, ne si forte officeret auspiciis publicis, Augures eam demoliri cogerentur. Honoris & Virtutis simulachra in nummis antiquis videntur talia.

DE PIETATE.

PIETATIS vox late patet: proprie quidem conuenit in Deos, quibus omnia debemus: deinde in patriam atque in parentes, quorum charitas proxime accedit ad Deos: tertio loco, erga omnes propinquos, postremo, erga optime meritos, quos diligere vt propinquos, & colere parentum fere loco, æquum est. Cicero lib. 1. de Natura Deorum: Pietas Iustitia est aduersus Deos, & cultus erga maiores, aut sanguine coniunctos. Hanc vt Deos cæteros colebant Romani. Ædem ei consecrauit M. Acilius Glabrio Duumuir in foro Olitorio, eo loco, quo quondam mulier habitauerat, quæ matrẽ suam inclusam carceri mammis suis clam aluerat, ob quod factum impunitas ei concessa fuit. Ita fere Festus, nisi quod pro matre patrem ponit, cum tamen reliqui scriptores, qui huius historiæ meminerunt, omnes matrem carceri inclusam fuisse, non patrem, scribant. Liuius lib. 40. Valerius Maximus lib. 5. cap. 4. Plinius lib. 7. cap. 36. Pietatis exempla infinita quidem toto orbe extitere, sed Romæ vnum, cui comparari cuncta non possint. Humilis in plebe, & ideo ignobilis puerpera, supplicij causa carcere inclusam matrem, cum impetrasset aditum à Ianitore, semper exclusa, ne quid inferret cibi, deprehensa est vberibus suis alens eam: quo miraculo matri salus donata filiæ pietate est, ambæque perpetuis alimentis, & locus ille eidem consecratus est Deæ C. Quintio, M. Attilio Coss. templo Pietatis extructo in illius carceris sede, vbi nunc Marcelli theatrum est. Hactenus Plin.

DE FIDE.

FIDEM etiam diuinis honoribus coluerunt Romani. Ædes eius in Capitolio fuit, vt Plinius libro 35. Naturalis historiæ innuit. Cicero lib. 3. de Offic. Fidem ait vicinam Ioui in Capitolio; & in 2. de Nat. Deor. ab Attilio Calatino consecratam ait. Festus ex Agathocle auctor est, ante ipsum Romulũ ab Ænea in Palatio fidem consecratam. Dionysius Halicarnassæus lib. 2. & Plutarchus tradunt, Numam Pompilium primum publice templum sacrasse Fidei, eiq; assignasse ex ærario victimas, quemadmodum Diis cæteris. Quid in tanta diuersitate Scriptorum sequẽdum sit, difficile est iudicare. Me tamen Plutarchi & Dionysij, quibus etiam accedit Liuius, auctoritas mouet, vt omnino credam à Numa Pompilio primam ipsi ædem consecratam, eandemque vetustate collapsam ab Attilio Calatino refectam, aut nouam extructam esse.

DE SPE.

HVIVS etiam Deæ ædẽ à Calatino consecratam esse Cicero in 2. de Legib. docet. Liuius lib. 21. ædis Spei in foro Olitorio meminit, quam dicit fulmine

ictam esse. Et lib. 24. Q. Fabio filio Coss. & T. Sem- A
pronio. Gracco Coss. eandem scribit incendio esse cõflagratam, quæ paulo post creatis ad idipsum Triumuiris, refecta fuit. Liuius lib. 25. P. Victor Spei nouum templum in VII. Vrbis regione statuit, hoc est, in via lata. Fuit & ad Tiberim Spei ædes extructa à M. Fuluio Censore. Liuius lib. 40. Spei effigies in antiquis nummis talis cernitur: Fœmina est stans, iustitiæ laciniam sinistra manu nonnihil attollens dextra in cubitum elata pateram profert, in qua reposi-
tum inest velut ciborium: id est, vas in floris simili- B
tudine, cum hac inscriptione, SPES P.R. Quidam etiam Spem Deam viridi indutam palla effinxerunt, & sedentem supra dolium cum cornice, quidam etiam Spem cum Nemesi.

SPEI templum demum incensum scribit Dio. lib. 50. ante bellum Actiacum, cum aliis plerisque ædificiis: quod factum quidam crediderunt libertorum opera. C

DE PVDICITIA.

PVDICITIA etiam à Romanis vt Dea culta fuit, eaque duobus nominibus, Patricia, & Plebeia.

PVDICITIÆ PATRICIÆ ædes in foro Boario fuit ad ædem rotundam Herculis, quam non licebat ingredi, nisi iis qui semel nupsissent. Hanc ædem ab Æmilio consecratam aiunt.

PLEBEIÆ PVDICITIÆ ædicula in vico longo
extructa est à Virgine, quæ familia Patricia orta, post D
Plebeio Nupta, à sorore sacris Patriciæ Plebeiæ arcebatur, de qua re notatu digna sunt, quæ scribit Liuius: Insignem, inquit, supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ, quæ in foro Boario fuit ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum & Virginiam Auli filiam Patriciam Plebeio nuptam L. Volumnio Consule matronæ, quod è Patribus nupsisset, sacris arcuerant. Breuis altercatio, inde ex iracundia muliebri in cõtentionem animorum exarsit:
cum se Virginiam & Patriciam & pudicã in Patriciæ E
Pudicitiæ templum ingressam, & vni nuptam ad quẽ virgo deducta sit, nec se viri, honorumve eius, ac rerum gestarum pœnitere vere gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico longo, vbi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci, modico sacello exclusit, aramque ibi posuit, & conuocatis plebeiis matronis, conquesta iniuriam Patriciarum; Hanc ego, aram, inquit, Pudicitiæ Plebeiæ dedico: vosque hortor, vt quod certamen virtutis viros in hac ciuitate tenet, hoc Pudiciæ inter matronas
sit: detisque operam, vt hæc ara, quo illa, si quid po- F
test, à sanctioribus & castioribus coli dicatur. Eodem ferme ritu hæc ara, quo illa antiquior culta est, vt nulla nisi spectatæ Pudicitiæ matrona, & quæ vni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Hactenus Liuius. Hinc Valerius Maximus lib. 2. de Institutis. Quæ vno contentæ matrimonio erant, inquit, corona Pudicitiæ honorabantur. Festus auctor est, existimare quosdam Pudicitiæ simulachrum, quod in foro Boario fuit, Fortunam esse.

DE CONCORDIA.

CONCORDIA DEA dicta, quæ daret concordiam. Huius diuersæ ædes Romæ fuerunt, quarum primam M. Furius Camillus Dictator V. in Capitolio vouit & extruxit, Plutarcho & Ouidio testibus. Plutarchi verba ex interpretatione Xilãdri sunt hæc: Camillus vouit, sedata seditione se templum Concordiæ dedicaturum. Et paulo post: Postridie concione habita scriptum est, vt templum Concordiæ in rei memoriam, ad forum & Comitium spectans ædificaretur, &c. In hoc templo Senaculum erat vbi Magistratus cum Senioribus deliberabant. Erant & multa simulachra, quorum passim meminit Plinius.

Alteram Cn. Flauius Appij Cæci Scriba, Annio Libertino patre genitus, qui dies fastos publicauit æream fecit in Græcostasi, de qua in hunc modum Plinius lib. 33. c. 1. P. Sempronio Longo, L. Sulpitio Coss. Flauius vouit ædem Concordiæ, si populo reconciliasset ordines. Et cum ad id pecunia publica non decerneretur, ex mulctatitia fœneratoribus condemnatis ædiculam æream fecit in Græcostasi, quæ tunc supra comitium erat, inciditque in tabula ærea, eam ædem CCCIV. annis post Capitolinam dedicatam. Meminit huius & Liuius lib. 9.

Tertium vouit L. Manlius Prætor bello Gallico, propter seditionem militarem. Facienda est locata à Duumuiris Cn. Puppio Cæsone, Quintio Flaminio ad hoc creatis à Prætore Vrbis dicata in arce à M. & Cn. Attiliis. Liuius lib. 22. & 23.

Quarta est in foro Romano prope Græcostasim, ædificata à L. Opimio Cos. deletis Gracchanis partibus, vbi etiam est basilica Opimia. Varro. lib. 3. de lingua Latina. Erecta est ea ædes ingenti indignatione populi Romani, ad quam etiam cum construeretur, inscriptum est: Opus Vecordiæ templum Concordiæ facit, veluti Xilander hunc locum vertit: Vecors facinus Concordiæ fanum facit. Plutarchus in C. Graccho. Appianus lib. 1. de Bellis ciuilibus.

Quinta ædes Concordiæ posita est à Liuia Augusta, nisi eadem sit antiquissima, quam fecerat Camillus, reparata à Liuia, quod vetustate laberetur. Suetonius in Tiberio. Ouidius in 1. Fastorum. dedicauit Tiberius Augustus. Dio. lib. 50. De ædibus Concordiæ etiam Augustinus lib. 3. de Ciuitate Dei, cap. 25.

His Diis qui consecrati sunt nominibus virtutum, etiam eos adiiciemus, quibus nomina rerum expetendarum sunt indita. Quoniam, vt inquit Cicero, expectatione rerum bonarum erigitur animus. Tales fuerunt, Pax, Quies, Salus, Felicitas, Libertas. De quibus omnibus pauca tantum verba faciemus, ac de Pace primum.

DE PACE.

PACIS templum Romæ fuit magnificentissimũ, foro proximum, quod Vespasianus à Claudio inchoatum, construxit. Iosephus, Plinius, Suetonius, & Dio. In hoc templo sunt qui tradant, diuum Hieronymum secuti, vasa, & donaria templi Hierosolymitani à Tito Vespasiano reposita fuisse. In hoc templo

omnium rationalium artium Professores conuenire ad disputandum consueuisse, Galenus in Sermone de libris propriis docet. Lilius Gyraldus etiam ægrotos hoc templum frequentare solitos fuisse, ex quodam parum intellecto Galeni loco asserit, quem errorem notauit & reprehendit Hieronymus Mercurialis lib. 1. Variarum lectionum, c. 13. Hoc Pacis templum, quod supra cætera maximum ædificium & pulcherrimum ac opulentissimum fuerat, Commodo imperante, incendio consumptum esse, Herodianus lib. 1. auctor est. Simulachrum Pacis fuit varium: effingebatur nonnunquam cum spicis, interdum cum oliua, & cum lauro coronabatur, quin & cum rosa: nonnunquam solo caduceo significabatur. Fuit & ara Pacis Romæ.

DE QVIETE.

QVIETEM, inquit Aurelius Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, c. 16. appellarunt, quæ faceret quietem. Hæc ædem habebat extra portam Collinam. Publice enim, inquit Augustinus suscipere illam noluerunt. Liuius quoque lib. 4. scribit, fanum Quietis fuisse via Labicana. Viues ad Augustini illum locum supra citatum, scribit, se coniectura ductum existimare, Quietem hanc ad mortuos pertinuisse, cum & Orcus ab Antiquis Quietalis dictus sit.

DE SALVTE.

Et hanc Romani sancte & religiose coluerunt ita vt feriæ etiam antiquis essent, quoties quis Salutem Deam nominasset, teste Macrobio lib. 1. Saturnal. cap. 16.

Ædes Salutis à C. Iunio Bubulco Censore locata fuit, anno Vrbis CDXLVI. vt Liuius lib. 6. & 10. prodit, quam ipse Consul bello Samnitum vouerat, mox idem Dictator eam dedicauit. Hanc ædem à Fabio pictore depictam esse Plinius docet. Ab hac æde vicina nomen habet Porta Salutaris. Sic enim Festus: Salutaris porta Romæ appellata, quod prope ædem Salutis esset. P. Victorius in v. regione eam collocat.

Porro & Salutis augurium apud Romanos celebrabatur, cui⁹ Scriptores veteres sæpius meminerũt: quale autem id fuerit, solus, quod ego sciam, Dio lib. 37. his verbis docet: Annuo, inquit, tunc spacio Romani bellis vacarunt, ita vt longo tempore intermissum auguriũ Salutis repeterent. Est autem quoddam diuinationis genus, quo probatur, cõcedant ne ipsi Dij, vt populo Salute postulent, quasi nefas esset eam prius, quam concedatur petere. Ad id dies destinatur singulis annis, ad quam diem nullus exercitus ad bellum sit profectus, nullus hostis in aciem, aut pugnatum sit. Hanc ob causam in cõtinentibus malis, maximeque intestinis non celebratur: alioquin etiam difficillimum est Romanis, vt eam diem exacte ab his omnibus puram seruent: præterea absurdissimum est, cum ipsi sese mutuo, seditionibus vltro malis infandis affligant, vt siue vincantur, siue adeo vincant, in miseriis sint, ita salutem à Deo velle flagitare. Hactenus ille. Et sic Salutis Augurium explicat Angelus Politianus in Miscellaneis, cap. 13.

DE FELICITATE.

FELICITAS etiam, ait diuus Augustinus, Dea est, ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt. De nomine non opus est, multa verba facere. Simulachrum eius Archesilao Plastæ, quemadmodum Plinius scribit lib. 35. locatum à L. Lucullo HS. LV. cui mors vtriusq; inuidit. In antiquis numismatis talis Felicitatis cernitur effigies: Fœmina in solio sedens, dextra caduceum, sinistra grande cornu copiæ tenens. Ædẽ ei anno ab Vrbe condita IↃCLXVI. L. Lucullus Consul cum M. Cotta locauit. Augustinus. Sed & M. Lepidus Magister equitum templum Felicitati Cæsaris ex Senatusconsulto construxit. Dio. lib. 44.

DE LIBERTATE.

LIBERTAS imprimis à Romanis Dea habita & culta est, vt qui maxime ei studerent, ab eo videlicet tempore, quo in libertatem sese vendicauere libertatis templum P. Victor in Auentino cõstituit, ibidem atrium Libertatis, cuius crebra apud Scriptores mẽtio. Templum Libertatis Liuius ex mulctatitia pecunia cum æreis columnis, & statuis pulcherrimis à patre Tib. Gracchi, & conditum & dedicatum: eius atrium ab Ælio Pæto, & Cornelio Cethego, Censoribus instauratum, & auctum, demum & à Pollione restitutum, Suetonius scribit.

Cicerone in exilium profecto, domũ eius P. Clodius Tribunus plebis Libertati consecrauit. Cicero pro Domo ad Pontifices. Dio quoq; li. 44. auctor est, Romanos in gratiam Iul. Cæsaris publico decreto Libertatis templum construxisse. Atq; de his hactenus. Plurima templa, quæ in Imperatorum Romanorum gratiam extructa & consecrata fuerunt, vt Clementiæ Cæsaris, de quo Plutarchus: Iustitiæ Augusti, de quo Ouidius: Fœcũditatis Pompeiæ de quo Tacitus, & multa alia, de quibus, præter Poetas, & alios veteres Scriptores, Hubertus Goltzius in Thesauro Antiquitatis, & alibi, Adolphus Occa Medicus Augustanus in Numismatibus Romanorum Principum, Æneas Vicus, & alii nos docent, prætermitto. Nam translata ad vnum Imperii potestate, superstitiosa assentatio modum non inuenit.

CAPVT XIX.

De Diis Semonibus, siue minoribus, in quorum tutela homo esset.

DE Diis maioribus, siue Selectis hactenus diximus, tum de Indigetibus, siue iis, quos merita vocarunt in cœlum: postremo de iis, propter quos daretur ascensus in cœlum. Sequitur igitur vt de Semonibus, siue minoribus verba faciamus. Semones autem, vti Fulgentius Placiades in libello Obscurarum vocum tradit, dici voluerunt Deos quos nec cœlo adscriberent, ob meriti paupertatem, sicut sunt Priapus, Hippona, Vertũnus: nec terrenos eos disputare vellẽt pro gratiæ veneratione. Hos Iustus Lipsius lib 2.

lib. 2. Antiquarum lectionum, cap. 18. Semones dici ait, quasi hemihemones, id est, semihomines. Antiqui enim hominem dicebant hemonem. Augustinus lib. 6. de ciuitate Dei, capite 9. auctor est, Varronem commemorasse & enumerasse Deos à conceptione hominis, & exorsum à Iano, eam seriem perduxisse vsque ad decrepiti senis mortem, & Deum ad ipsum hominem pertinentis clausisse ad Næniam Deam, quæ in funeribus senium cantetur. Deinde cœpisse ipsum Deos alios ostendere, qui pertinerent non ad ipsum hominem, sed ad ea, quæ sunt hominis, sicuti est victus, vestitus, & quæcunq; alia, quæ huic vitæ sunt necessaria, ostendisseque in omnibus, quod sit cuiusque munus, & propter quid cuique debeat supplicari. Sed cum libri isti interierint, impossibile nobis est de iis eo ordine, quo Varro dicere, & omnes illos Deos, nemine omisso, recensere: faciamus tamen, vt quantum fieri poterit, eorum, quorum apud Scriptores passim fit mentio, Deorum nomina & officia, vel munera, breuiter enumeremus, accuratiorem descriptionem iis commendantes, qui & ingenio valent, & ocio magis abundant.

Dij, qui nascentibus infantibus præerant.

A IANO incepisse Varronem Augustinus docet, de quo nos ante multa diximus.

OPIS, inquit Augustinus, dicitur, & inuocatur vt opem ferat nascentibus, & excipiat eos sinu terræ.

NASCIO, siue NATIO Dea, quæ nascentibus præesse credebatur. Cicer. lib. 3. de Natura Deorum: Nascio quoque Dea putanda est, cui cum fana circuimus in agro Ardeatino, rē diuinā facere solemus.

VATICANVS Deus dictus, qui in vagitu os aperit, vel qui infantum vagitibus præsidet. Agellius lib. 16. cap. 17. duas diuersas de hoc sententias recitat, quarum prima est, quod præsit agro Vaticano, & nomen habeat à Vaticiniis, quę ipsius vi atque instinctu in agro illo fieri consueuerint. Alteram deinde subiungit, ex Terentij Varronis libris rerum diuinarum, videlicet: Vaticanum Deum nominatum esse, penes quem essent vocis humanæ initia: quoniam pueri simulatque nascantur, eam primam vocem edant, quæ prima sit in Vaticano syllaba, qua de causa etiam vagire dicantur, exprimente verbo sonum vocis recentis. Apud Augustinum lib. 4. capite 8. de Ciuitate Dei, legitur Vagitanus: pro quo tamen in veteribus codicibus Vaticanus inuenitur. Viues annotat.

LEVANA, quæ de terra leuat infantes.

CVNIA, quæ præest cunis, infantesque in cunis decumbentes tuetur: vel quæ cunas infantium administrat. Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 8. 14. & alibi. Lactantius lib. 1. Diuinarum institutionum, capite 20. Cunia à cunis dicta, eo quod infantes in cunis tueatur, & fascinum submoueat.

RVMINA, quæ mammam paruulo immulgeat: quia rumam dixerūt veteres mammam. Augustinus libro 4. cap. 8. Varro, Cato, vel de liberis educandis, apud Nonium. His Semonibus (sic enim emendauit Iustus Lipsius libro. 2. Antiquarum lectionum, capite 18. cum antea legeretur, hisce manibus) lacte fit, non vino. Cuninæ, propter cunas: Ruminæ, propter rumam: id est, prisco vocabulo, mammam, à quo subrumi etiam nunc dicuntur agni.

DIVA POTINA, quæ potionem ministrabat.

DIVA EDVCA, siue EDVSA, quæ escam infantibus præbebat. Augustinus lib. 4. cap. 8. & alibi. Varro, Cato, siue de Liberis educandis, apud Nonium: Cum primore cibo & potione initiarent pueros, sacrificabantur ab edulib. Edusæ, & à potione Potinæ nutrices.

OSSILAGO Dea solidatrix ossium. Arnobius libro 4. Eam quæ durat & solidat infantibus paruis ossa, Ossilago ipsa memoratur.

NVNDINA Dea antiquorum, vt scribit Macrobius lib. 1. Saturnal. c. 16. à nono nascentium die dicta, qui dies lustricus nuncupatur quod scilicet infantes lustrabantur, & nomen eis imponebatur. Is maribus erat nonus, fæminis octauus: cuius maris causas inquirit Plutarchus in quæstionibus Rom. quæst. 102. quem hac de re lege.

STATILINVS & STATANVS, Dei præsides astantes. Lactantius. Alij educationi illos adscribunt eo videlicet tempore, cum standi & consistendi potestatem habere incipiunt.

FABVLINVS Deus dicebatur, qui colebatur cum fari pueri auspicarentur. De his duobus Dijs ita Nonius: Statilinum, & Statanum, & Fabulinum præsides Deos, Varro de liberis educandis puerilitatis affirmat, ab Statano & Statilino, quorum nomina habent scripta Pontifices. Sic cum primo fari incipiebant, sacrificabant diuo Fabulino.

PAVENTIAM Deam antiqui constituerunt vt auerteret ab infantibus pauorem, Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 11.

CARNEA vel potius CARNA Dea, vitalibus humanis præesse putabatur, ab eaque petebatur, vt iecinora, & corda, quæq; sunt intrinsecus viscera, salua conseruaret. Cui templum, pulso Tarquinio, Iunius Brutus in Cœlio monte construxit, Calendisq; Iuniis sacrum Vesti reus fecit. Huic Deæ pulte fabacea, & larido res sacra fieri solebat. Quin & Calendæ ipsæ Iuniæ Fabariæ dicebantur. Macrobius lib. 1. Saturnal. c. 2. D. Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, c. 8. & alibi, Cardeam eam appellat, nisi mēdosi sint codices.

IVVENTVS, siue IVVENTAS, quod Ludouico Viui, & Carolo Sigonio magis placet, inquit Augustinus lib. 4. c. 11. & alibi, Dea est, quæ post prætextam excipit iuuenilis ætatis exordia. Hanc Romani à Seruio Tullio vsque in Capitolio coluerunt: quare cum Tarquinius Priscus templum Ioui Capitolino extruere vellet, & propterea omnium aliorum Deorum, qui in Capitolio colebantur, templa exaugurarent, Terminus & Iuuentas cædere noluerunt, ꝙ Romani in omen traxerunt, fore vt nunquam termini Vrbis mouerētur, nec vnquā iuuenilis vigor deesset. Dionysius Halicarnassæus lib. 3. Augustinus de Ciuitate Dei, lib. 6. cap. 1. Iuuentas Dea cum termino Deo Ioui noluit concedere in Capitolio condēdo. Liuius lib. 5. extremo. Aliam Iuuentutis ædem vouit M. Liuius Consul, quo die Hasdrubalem exercitumq; eius cęcidit, quā idem Censor M. Cornelio, P. Sempronio Coss.

Coss. faciendam locauit C. Licinius Lucullus, Duumuir dedicauit, XVI. annis post, quam vota e-rat. Liuius lib. 36. & qui addit, ludos etiam huius ædis dedicandæ causa factos, & quidem cum maiore religione, quod nouum cum Antiocho bellum tum instaret.

ORBONA Dea colebatur, ne orbos faceret. Arnobius lib. 4. ait, in huius tutela fuisse orbatos liberis parentes. Ara eius Plin. lib. 2. c. 7. teste ad Larium ædem erat. Quamquam vocabulum Orbonæ inde electum erat. Restituit autem Adrianus Iunius lib. 3. Animaduersorum, cap. I.

VOLUPIA Dea, à voluptate dicta est, quod voluptatem hominibus afferret. Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 8. Nihil de ea apud Scriptores veteres inuenitur, nisi quod sacellum habuerit prope portam Romanulam, in via noua. Sic enim Iosephus Scaliger, vbi vulgati habent, naualia. In eo sacello, teste Macrobio, in ara Volupiæ fuit simulachrum, de qua Dea alibi. Sacellum Volupiæ à P. Victore collocatur regione Vrbis X. quæ dicitur Palatium. De simulachro huius Deę Lilius Gyraldus scribit esse, qui Volupiam effingerent in throno, instar reginæ, sed pallidiori aspectu, & quæ virtutes subtus habere videretur: quam tamen opinionem ipse non magnifacit. Meminit & Cicero Volupiæ lib. 2. de Nat. deorum.

LVBENTINA, siue LVBENTIA, à lubendo dicta, teste Varrone, qui & Venerem eam esse significat. Augustinus à libidine eam nomen habere docet.

ANCVLI & ANCVLÆ Dij, Deæque erant ancillarum, ab iisq; colebantur. Appellati sic sunt ab ancillis, quod iis præessent: vel à verbo anculare, quo antiqui vtebantur, pro ministrare. Festus.

Dij Nuptiales.

IN nuptiis etiam peculiares Dij multi adhibebantur & colebãtur, quos iam enumerabimus. Plutarch. in Quæst. Rom. q. 2. auctor est, matrimonium cõtrahentes secundum vulgi opinionem, quinque Deorum ope indiguisse: Iouis perfecti, siue adulti: Iunonis perfectæ, siue adultæ: Veneris, Suadæ, ac Dianæ (ea Lucina est) quam parturientes inuocant. Sed & multi alij adhibebantur, quorum hæc nomina apud Augustinum & alios reperiuntur.

IVGATINVS dicebatur, quod coniuges cõiungeret: hic colebatur cum mas & fœmina iungebantur. Augusti. lib 4. cap. 11. & lib. 6. cap. 9.

DOMIDVCVS Deus colebatur, cum domum ducenda erat, quæ nubebat. Dicebatur etiam Iuno domiduca eandem ob causam.

DOMITIVS celebrabatur: vt esset in domo noua nupta.

MVNTVRNA Dea adhibebatur, vt noua nupta cum viro maneret.

VIRGINENSIS Dea adhibebatur, cum virgini zona solueretur. De his omnibus Augustin. lib. 4. de Ciuitate Dei, & lib. 6. cap. 9.

CINXIA etiam Iuno colebatur, de qua sic Festus.

A Cinxiæ Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptijs, quod initio coniugij solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta.

MVTINVS, qui & Priapus, super cuius immanissimum & turpissimum fascinum sedere noua nupta iubebatur more honestissimo & religiosissimo matronarum. Lactant. lib. I. cap. 20. Augustinus lib. 6. cap. 9.

DEVS PATER SVBIGVS adhibebatur, vt virgo à viro subigeretur.

B DEA MATER PREMA colebatur, vt subacta virgo, ne se commoueret, cum premeretur. Martianus Capella lib. 2. de Nuptijs Mercurij, & Philologiæ. Meminit etiam Iunonis Interducæ, Domiducæ, Vnxiæ, Cinxiæ: quia scilicet nuptarum itinera protegeret, eas in ædes nouorum maritorum duceret, vnctioni postium adesset: de qua re post dicetur in ritibus nuptiarum. Huc pertinet etiam Dea Viriplaca.

VIRIPLACA Dea, à placando nomen habet,
C quod viros placaret, de qua Valerius Maximus lib. 2. cap. I. Quoties, inquit, inter virum & vxorem aliquid iurgij intercesserat, in sacellum Deæ Viriplacæ, quod est in Palatio, veniebat: & ibi inuicem locuti, quæ voluerant, contentione animorum deposita, cõcordes reuertebantur. Dea nomen hoc à placandis viris fertur assecuta; veneranda quidem, & nescio an præcipuis, sed exquisitis sacrificiis colenda: vtpote quotidianæ & domesticæ pacis custos, in pari iugo charitatis, ipsa sui appellatione virorum maiestati debi-
D tum, ac fœminis reddens honorem. Hæc ille. Sacelli eius meminit P. Victor, regione X. Vrbis Romæ, & in eadem Onuphrius Panuinius.

De Diis, Deabusque quæ parturientibus præerant.

MENA Dea fuit, quæ fluoribus menstruis mulierum præesse putabatur. August. lib. 7. Iouis filia hæc Luna credita, quippe Μήνη Luna dicitur. Menam idem Augustinus priuignam Iunonis dixit.

E DE IVNONE FLVONIA, & IVNONE LVCINA, diximus supra.

PERTVNDA etiam parientium Dea erat, & ab iis colebatur.

LATONA, Apollinis & Dianæ mater fuit. Huic ait Ælianus in varia historia, existimatum gallum gallinaceum in amore fuisse, propterea quod ei parienti adfuerit, & quod etiam nunc parientibus adsit, eisque faciles partus efficiat.

EGERIAM Deam mulieres colebant, quod eam
F credebant opitulari partui egerendo. Ita Festus. Egeriæ nymphæ sacrificabant prægnantes, quod eam putabant facile conceptam aluum egerere.

NIXII Dei dicti fuerunt ab enitendo, id est, pariendo. Festus. Nixij Dei tria signa appellantur in Capitolio ante cellam Mineruæ, genibus nixa, velut præsidentes parientium nixibus: quæ signa sunt, qui memoriæ prodiderint Antiocho rege Syriæ superato M. Attilium subtracto populo Romano deportasse, atque ibi posuisse.

Prosa, vel Prorsa, & Postverta, Deæ fuêre apud Romanos celebratæ, quibus & aræ, & sacra fuerunt constituta, ob pariendi discrimina. Prosa enim præesse illis existimabatur, quæ rectum ac legitimum partum ederent: Postuerta vero, ab ægris & infirmis, & cum præposterе partus edebatur. Agellius libro decimo sexto, capite decimo sexto, ex Varrone: Quando infantes contra naturam forte conuersi in pedes sunt, brachiis plerumque diductis retineri solent, ægriusque tunc mulieres enituntur. Huius periculi deprecandi gratia aræ statutæ sunt Romæ duabus Carmentibus: quarum altera Postuerta nominata est, Prosa altera: à recti, peruersique partus & potestate & nomine. A Macrobio tamen Postuerta & Anteuerta, siue Postuorta alia ratione explicantur. Dicit enim veteres eas ideo coluisse, quod ea omnia intelligi oportere existimarent, quæ præterita & futura essent. Qua ex re Comites diuinitatis eas appellauerit, non secus ac consilium & prouidentiam, quibus humana omnia & diuina expendantur & præuideantur.

Mulieri fœtæ, post partum tres Deos custodes adhiberi, commemorat apud Augustinum lib. 6. cap. 9. Varro: ne Syluanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum causa tres homines circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deuerrere scopis: vt his datis culturæ signis, Deus Syluanus prohibeatur intrare: quia, inquit neque arbores cæduntur, atque putantur sine ferro: neque far conficitur sine pilo: neque fruges coaceruantur sine scopis. Ab his autem tribus rebus, tres nuncupati Dij, Intercidona à securis intercisione: Pilunnus à pilo: Deuerra à scopis, quibus Diis custodibus, contra vim Dei Syluani fœta conseruatur.

Ad mulieres etiam proprie pertinet Mater Matuta, quam, vt ait Festus, antiqui ob bonitatem sic appellarunt. Hæc fuit Ino Cadmi filia, quæ & Leucothea Græcis dicebatur. Fabulam eius habet Ouid. in 3. Metamorph. & 6. Fastor. Ædem ei primus posuit Seruius Tullius rex, quam postea refecit Camillus, confecto bello Veientini. Liuius lib. 5. Camillus Dictator satis iam omnibus ad id bellum (Veientinum scilicet) paratis ludos magnos ex Senatusconsulto vouit, Veiis captis se facturum, ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum. Iam ante ab Rege Seru. Tullio refectam, idem Plutarchus in Camillo. Ab huius Deæ templi aditu seruæ prohibebantur. Vnam duntaxat matronæ introducebant, & colaphos genis eius infligebant. Cuius rei causam inquirit Plutarchus in Quæstionibus Rom. quæst. 16. Ab hac Dea nulla mulier suis, sed sororum liberis bona precabantur. Plutarchus quæst. 17. Ideo infanteis eius sororum liberos pro suis in vlnas accipiebant. Plutarchus in Camillo. Liuius lib. 34. meminit in foro Olitorio dedicatæ ædis Iunonis Matutæ. Verum Carolus Sigonius pro Matuta Sospitam legendum, nec Matutæ cognomen Iunoni tributum fuisse, docet.

Bona etiam Dea muliebris Dea fuit, de qua Plu- A tarchus in Cæsare hæc scribit: Colitur Romæ Dea, quam Bonam appellant, vt Græci muliebrem. Hanc Phryges Mydæ Regis matrem fuisse putant. Romani Nympham Dryadem Fauni vxorem, Græci de nutricibus Bacchi vnam: eam, scilicet, quam nominari nefas est: itaque ad hos, cum sacra ei fiunt, vitium palmitibus scenæ tectæ gestantur, & secundum fabulam, Draco sacer apud Deam collocatur. Cum ea sacra peraguntur, virum accedere, aut iisdem in ædibus esse nefas ducitur: ipsæ inter se mulieres B multa cum Orphicis conuenientia obire feruntur. Eorum orgiorum tempus & celebrandi munus cum ad Consulem vel Prætorem deuenit, ipse & omne quod est masculum, ædibus egrediuntur: vxor domum exornat, & pleraque noctu fiunt, iocis adnocturna sacra admixtis, musicaque multa adhibita. Hactenus Plutarchus. Lactantius ex Sext. Clodio refert, Faunam vxorem Fauni fuisse, quæ, quia contra morem decusque regiam clam vini ollam ebibisset, & facta ebria esset, virgis myrteis à viro vsque ad mor- C tem cæsa fuerit: postea cum Regem facti sui pœniteret, & vxoris desiderium ferre non posset, diuinum illi numen delatum esse: idcirco in sacris eius obuolutam vini amphoram poni solitam. Quæ Plutarchus in Quæst. Rom. quęst. 20. paulo aliter narrat. Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 12. multa de Bona Dea habet, quam eandem dicit esse Terram vel Tellurem, & appellari interdum Bonam Deam: interdum Faunam: Opem, Fatuam: Bonam Deam, quod omnium nobis ad victum bonorum causa sit: Faunam, quod D omni vsui animantium faueat: Opem, quod ipsius auxilio vita constet: Fatuam, à fando, quod infantes partu editi non prius vocem edant, quam attigerint terram. Plura de hac apud Macrobium lege. Huius Deę sacra violauit P. Clodius, is qui postea Ciceronem in exilium pepulit, de quo Cicero ipse in Oratione de Aruspicum responsis & alibi. Plutarchus in Cęsare, Cicerone, & alij.

Fuit & Mana Geneta à Romanis culta, quam Plutarchus in Quæst. Rom. q. 52. à manando dictam E fuisse: & ortui atque partui pręesse putat, non aliter atque apud Gręcos Hecate. Huic canem immolari, votoque ab ea peti dicit, ne quis domi natorum bonus fiat.

Dij alij ab hominum actionibus sumpti.

Mvrcia Dea desidiæ existimata est, quæ faceret hominem murcidum, id est, nimis desidiosum. Augustinus lib. 4. cap. 16. & Arnobius. Festus: Murciæ Deę sacellum erat sub monte Auentino, qui antea F Murcus dicebatur. Tertullianus libro de Spectaculis: Murcię quoque idolum fecit. Murciam enim Deam moris esse volunt, cui in illa parte ædem vouêre. Vide Iosephum Scaligerum castigationibus in Festum.

Strenva, quæ impellebat homines, vt strenue quid agerent. Eius sacellum fuit in via sacra. Varro lib. 4. de lingua Latina.

Stimvla Dea, quę vltra modum ad agendum stimularet. Augustinus.

Ageno-

AGENORIAM vocabant, quæ ad agendum excitaret, ab agendo dictam. Augustinus.

AGONIVS etiam Deus dictus, qui præesset rebus agendis.

HORTAM, ab hortando dictam, quod ad honestas actiones exhortaretur, & incitaret, Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 46. ex Antistio Labeone docet: quã tamen ait aliis videri eam esse, quæ post Hora fuerit appellata, Dea agilis, & multis intenta negotiis. Alios etiam dicit: existimare, hoc nomen à Græco ὁρᾶν, quod est, videre, ei tributum esse, quod sit Dea inspiciens res. Ennius & Ouidius memoriæ produnt, eam Quirini, vel Romani vxorem fuisse, quæ alio nomine Hersilia dicta sit. Eius templum semper apertum mansisse Plutarchus scribit, vel quia Dea sit hortans, & incitans ad honestas actiones, vt significetur industriam eam semperq; occupatam nunquam cunctari debere, nũquam inclusam, impeditamve teneri: vel vt significetur nunquã ab ea res humanas negligi debere, cum omnia obseruet, & sollicita sit de omnibus, vel etiam vt omnia videre possit. In qua Vrbis regione templum hoc, sciri non potest. Nonius Marcellus, vbi Ennij versum ex lib. 1. Annal. recitat:

Teq; Quirine pater veneror, Horamq; Quirini.

Iuuentutis Deam fuisse dicit Agellius lib. 13. cap. 21. Quirini vxorem vocat Viues, ad Augustinum lib. 4. cap. 16. eandem cum Dea Stimula fuisse putat.

CATIVS Deus dictus, qui homines catos, id est, acutos faceret. August. lib. 4. cap. 21.

VOLVMNVS Deus, & VOLVMNA Dea, à volendo dicti, quod bona vellent: fuerunt etiam Dij nuptiales, vt bene coniungerentur coniuges.

ADEONA & ABEONA Deæ cultæ fuerunt, quæ adeundi & abeundi facultatem præstarẽt. Augustin. lib. 4. cap. 21 & lib. 7. cap. 3.

VACVNAM ait Varro lib. 1. Rerum diuinarum, Victoriam dictam esse à Sabinis, & ea maxime gaudere eos, qui sapientia vincunt. Alij alia de ea tradunt. Porphyrio Horatij interpres aliquot auctorum sententias recitat, sic scribẽs: Vacuna apud Sabinos plurimũ colitur Dea, quę est sub incerta specie formata, alij quidem Mineruam, alij Dianam putauerũt: nonnulli Cererem esse dixerunt: sed Varro Victoriam. Hæc ille. Quidam volunt, Vacunam Deam creditam fuisse, quæ vacantibus & otiosis præesset. Eius templum Romæ fuit, quemadmodum in 1. Commẽtario Reipublicæ Romanæ, in descriptione XIV. Vrbis regionum, Onuphrius Panuinius docet: locus tamen ignoratur.

VITVLAM Deam Hyllus in libro, quem de Diis composuit, vocari dicit, quæ lætitiæ præesset. Piso ait, Vitulam Victoriam nominari: huius rei argumẽtum hoc profert, quod postridie Nonas Iulias, re bene gesta, cum pridie populus à Thuscis in fugã versus sit: vnde Populi fugia dicuntur, post victoriam certis sacrificiis fiat vitulatio. Quidam nomen eius animaduersum putant, quod potens sit vitæ tolerandæ: ideo huic Deæ pro frugibus fieri sacra dicuntur, quia frugibus vita humana toleratur. Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 2.

PELLONIA, pellendorum hostium potens credebatur. Arnob. & Augustin lib. 4. c. 21.

NVMERIA Dea, quæ numerare docere credebatur, vel ad numeros pertinere. Augustinus lib. 4. cap. 11.

FESSONIA colebatur, vt fessos iuuaret. August. lib. 4. cap. 21.

VIBILIA, quæ ab erroribus viarum liberabat. Arnobius lib. 4.

AVERRVNCVS Deus erat, qui auertere credebatur mala: sic dictus, ab auerruncare, quod auertere veteres dixerunt, quemadmodum verruncare, pro vertere: sic Placcunius; Dij nouerint meliora, atque amentiam auerruncassent. Ab hoc igitur Deo precari solebant, vt pericula auerteret. Varro.

ANGERONA silentij Dea fuit, sic dicta, vt habet Festus, quod angores ac animi sollicitudines propitiata depelleret. In huius Deæ tutela fuisse Romam, à quibusdam proditur. Macrob. Simulacrum Deæ fuit ore obligato atque signato, & in ara Volupiæ collocabatur, propterea quod qui suos dolores, anxietatesque dissimularent, peruenirent patientiæ beneficio ad maximam voluptatem. Sacrificari ei ideo dicit Iul. Modestus, quod popul. Rom. morbo, & angina, qua omne genus animalium consumeretur, præmisso voto, liberatus fuerit. Hæc fere Macrob. Fest. Plin. & alij.

HEREM MARTIAM antiqui acceptã hæreditate colebant, quæ à nomine appellabatur Heredum: & esse vna ex Martis Comitibus putabatur. Festus.

STATÆ matris simulachrum, inquit Festus, in foro colebatur, postquam id collustrauit (Ioseph. Scaliger, Cælius statuæ legendum opinatur) ne lapides igne corrumperentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore, magna pars populi in suos quisque vicos retulerunt eius Deæ cultum.

LAVERNAM Deam Romani fures precabantur, vt instituta sua & consilia furandi ac mentiendi fortunaret. Plautus Cornicularia: Mihi Lauerna in furtis celebrassis manus. Horat. Pulchra Lauerna, Da mihi fallere. Erat autem hæc Dea tantum caput, sine reliquo corpore. Vide Iosephi Scaligeri castigationes in Festum. Huius Deæ lucus erat Romę, de quo Festus. Lauerniones fures antiqui dicebant, quod sub tutela Deæ Lauernæ essent, in cuius luco obscuro, abditoque soliti furta, prædamque inter se luere (id est, diuidere.) Hinc & Lauernalis porta vocata est.

NÆNIA Dea funerum erat. Eius sacellum extra portam Viminalem fuit dedicatum. Alias Nænia, vt ait Nonius, significat ineptum & inconditum carmen, quod adducta mulier, quæ præfica diceretur, iis quibus propinqui non essent, mortuis exhiberetur. Varro lib. 4. de vita pop. Rom. Ibi à muliere, quæ optima voce esset (sic legit Guil. Canterus) per quam laudari, deinde Næniam cantari solitam ad tibias

bias & fides. Festus: Nænia est carmen, quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibiam. Sunt qui eo verbo finem significari putant. Quidam volunt Næniam ideo dici, quod voci similior querimonia flentium sit.

De Libitina, Orco, Plutone, &c. alias diximus. Illud etiam non est silentio prætereundum, veteres singulis partib. humani corporis singulos Deos præfecisse. Caput Ioui deferebant: Neptuno pectus: cinctum Marti: Frontem Genio sacram facit Seruius: vnde inquit, Deum venerantes frontem tangimus. Supercilia in Iunonis tutela fuisse, ait Sextus Pompeius, quod iis protegantur oculi, per quos luce fruimur, quam à Iunone tribui putabant, Lucina inde dicta. Oculos Cupidini Veneris filio, in quibus excubet, ceu Specula quadam, tribuit Philostratus: Mineruæ eos sacros tradit Fulgentius. Aurem Memoriæ consecratam refert Seruius. Locus retro aurem dextram Nemesi attributus fuit, quo referimus, vt Plinij verbis dicam, tacto ore proximum à minimo digitum veniam sermonis à Diis ibi recordantes. Dextra Fidei sacra est: nam in fide porrigitur. Dorsum & posticæ partes Plutoni propriæ adscribuntur ab Artemidoro. Renes & inguina Veneri adiudicantur. Pedes Mercurio. Genua Misericordiæ cõsignauit antiquitas, quod ea supplices attingant, ad hæc manus tendant, hæc vt aras adorent, vt inquit Plin. Tali, plantæve pedum in Thetidis potestate fuerunt. Digiti Mineruæ consecrati, Seruio teste. Vide Lilium Gregorium Gyraldum Syntagmate 1. Deorum gentilium, & Hadrianum Iunium libro 4. Animaduersorum, cap. 12.

Ad Cap. XIX.

PARALIPOMENA.

De Dea Leuana, ritus infantes natos in terram deponendi, & è terra leuandi, deq; pueris Alexandrinis.

Nati infantes in humum abiiciebantur. C. Plin. præfat. ad lib. 7. Nat. histor. *Hominem tantum nudum, & in nuda humo, natali die abijcit* (Natura) *ad vagitus statim, & ploratum.* C. Sueton. August. c. 5. *Hoc quodq; patribus conscriptis allegaret, se esse possessorem, ac velut æditumum soli, quod primum Diuus Augustus, nascens attigisset.* Idem in Nerone cap. 6. *Nero natus est, ante nouem menses quam Tiberius excessit, octauo Calendas Ianuarias, iam tum quidem exoriente sole, pene, vt radiis prius quam terra contingeretur.* Locus suspectus mihi; ideo censeo legendum, *iam tantum quod exoriente sole.* Atque ita in codice MS. Henrici Memmij fuisse, testatur Dionys. Lambinus, qui etiam in Augusto apud eundem authorem c. 98. legit; *De Alexandrina naui, quæ tantum quod appulerat.* Antea legebatur: *de Alexandrina naui, quæ tunc quidem appulerat.* Et in eiusdem vita c. 63. *Tantumq; pueritiam egresso,* lege, A *tantum quod pueritiam egresso.* Valetq; ea loquẽdi formula pro, *iam tum,* aut *modo primum.* Sic frequenter loquitur M. Tull. lib. 7. epist. famil. ep. 23. *quod ex Arpinati veneram, cum mihi à te literæ redditæ sunt.* Et ad Attic. lib. 15. epist. 13. *Hæc cum scriberem, tantum quod existimabam orationem ad te esse perlatam.* Idem 3. Orat. Verrina. *Tantum quod aratoribus Metellus obsides non dedit.* Æmil. Prob. Datame. *Qui tantum quod ad hostes peruenerat.* Sed de diuerticulo in viam.

De nuper nati partus in terram depositione, intellexit Plin. idem lib. 2. c. 65. *Sequitur terra, cui vni rerũ* B *naturæ partium, eximia propter merita, cognomen indidimus maternæ venerationis, sic hominum illa, vt cœlum Dei, quæ nos nascentes excipit, natos alit, semelq; editos sustinet semper.* Obstetricum hoc munus in terra pueros locare nudos. M. Varro lib. 2. de vita populi Romani, apud Marcellum c. 12. *Natus si erat vitalis ac sublatus ab obstetrice, statuebatur in terra, vt auspicaretur rectus esse, coniugalibus, Pilumno & Picumno in ædibus lectus sternebatur;* qui genialis dicebatur.

Non igitur tantum *Leuana* p̃ses nascentium, sed C hi quoq; dij, atque vt ab obstetrice deponebantur in terram, ita à patre terra infantes leuabantur, allusit L. Seneca Consolat. ad Marciam, c. 17. *Consulti de nobis parentes nostri, qui cum conditionem vitæ noscerent, in hanc nos sustulerunt.* Cestius Pius apud eundem lib. 2. Controuers. 9. *Diues sustulit vnum filium, non fuit contentus; quid enim erat diuiti vnus? tres sustulit, poterat vnum in adoptionem dare, abdicauit vnum, alterum, tertium. Iam nihil diuiti superesse putatis? quartum abdicat.* Et de vtroq; ritu passim poëtæ. Ouid. in Ibim.

Qui simul impuræ matris prolapsus ab aluo,
D *Cyniphiam fœdo corpore pressit humum.*

Locus est Claudian. lib. 1. in Ruff.

Est mihi prodigium cunctis immanius hydris,
Acrius Harpyis, refluis incertius vndis
Ruffinus, quem prima meo, de matre cadentem
Suscepi gremio.

In secundo versu reponunt, *flauis incertius vndis.* Sed retineatur recepta lectio, authore Corippo lib. 1. Num. 7.

Et prohibent refluas angustis faucibus vndas.

E Estque magis germana ipsi poetæ de 3. Hono. consul.

Tethyos alternæ refluas calcauit arenas:

Et de tollendi ritu, idem lib. 2. de laudib. Stilich.

Susceptum puerum redimitæ tempora nymphæ
Auri fonte lauant.

Sidon. Apollinar. Carm. 23. v. 204.

Iam primo tenero calentem ab ortu
Excepere sinu nouem sorores,
Et te de genetrice vagientem
F *Texere vitrei vado Hippocrenis.*

Alludit ad ritum quo pueri nati impositi aquis explorabantur, de quo alibi mihi dicendum. Multus est Papinius in hoc ritu, lib. 2. syl. 1. v. 79.

——*Raptum sed protinus aluo*
Sustulit exultans, ac prima lucida voce
Astra salutantem dominus sibi mente dicauit,
Amplexusq; sinu tulit, & genuisse putauit.

Eiusdem

Eiusdem libri syl. vlt.

Natum protinus, atque humum per ipsam
Primo murmure dulce vagientem
Blando Calliope sinu recepit.

Et lib.1. Thebaid. v.60. Oedipus ad Tisiphonem.

Si bene quid merui, si me de matre cadentem
Fouisti gremio, & traiectum vulnere plantas
Firmasti.

Et lib.1. syl.2. in fine:

At renascentem gremio mea blanda recepit
Parthenope.

Denique lib.5. syl. vlt. quem locum adscribam, quod explicatione pariter & manu critica egeat.

Non ego mercatus Pharia de puppe loquaces
Delitias, doctumue sui conuitia Nili
Infantem linguaque simul salibusque proteruum
Dilexi, meus ille, meus, tellure cadentem
Excepi, & vinctum genitali carmine foui,
Poscentemque nouas tremulis vlulatibus auras
Inserui vitæ.

Primum versum explicat Suetonius in Aug. cap. 98. *Qua re admodum exhilaratus, quadragenos aureos comitibus diuisit, iusque iurandum & cautionem exegit à singulis, non alio datam summam, quam in emptionem Alexandrinarum mercium absumpturos. Alexandrinæ merces,* historico, & *loquaces de Pharia puppe delitiæ,* sunt Statio, pueri Ægyptii, dicaces, & ob id conuiuiis gratissimi. C. Petron. in Satyr. pag.23. *Tandem ergo discubuimus pueris Alexandrinis aquam in manum niuatam infundentibus, aliisque insequentibus ad pedes.* M. Fab. Quintilian. lib.1. c.2. de effœminata puerorum suo sæculo educatione: *In lecticis crescunt, si terram attigerint, è manibus vtriusque sustinentium pendent, gaudemus, si quid licentius dixerint, verba ne Alexandrinis quidem permittenda delitiis, risu & osculo excipimus: nec mirum: nos docuimus, ex nobis audiuerunt, nostras amicas, nostros concubinos vident, omne conuiuiũ obscœnis cantibus strepit, pudenda dictu spectantur.* Iul. Capitol. in Vero Aug. *Adduxerat secum & fidicinas, & tibicines, & histriones, scurrasq; mimarios & præstigiatores, & omnia mancipiorũ genera, quorum Syria & Alexandria pascitur voluptate.* M. Martial. li.4. Epigr.42.

Si quis forte mihi possit præstare locanti,
Audi, quem puerum, Flacce locare velim.
Niliacis primum puer hic nascatur in oris,
Nequitias tellus scit dare nulla magis.

Nequitias in re obscœna Martialis dixit, *delitias* Quintilianus, & Papinius proxime supra laudatus; adde eundem lib.2. syl.1. v.70.

Tu modo delitiæ, dulces modo pectore curæ
Non te barbaricæ versauit verna Catastæ,
Nec mixtus Pharijs venalis mercibus infans,
Compositosque sales, meditataque verba locutus
Quæsisti lasciuus herum.

Alludit Claudianus lib.2. de laudib. Stilichon. & dicam abunde infra, quando de conuiuiis agetur.

Non pueri lasciua sonant.

Statii versus repeto: quorum tertium repugnante metri ratione, ex MS. imperiti, indubie manu, exarati fide, nonnulli legunt.

A *Infantem, lingua simium, salibusque proteruum,*

Sed melius, eruditissimus vir, vereque senatoriæ doctrinæ Petrus Petauius, correxit ex MS. primus: quod sciam.

Infantem, lingua Samium, salibusque proteruum.

Firmat ille correctionem suam testimonio Ciceronis, apud quem insigni dicacitate, & conuitiandi licentia Samii audiunt. Quod mihi non lectum. In versu quarto in eodem MS. egregie præfertur.

Aspexi, atque vnctum genitali carmine foui.

B Castigatissime. Nam infantes nuper nati, & adhuc de matre rubentes, vt verba satyrici vsurpem, aqua abluebantur, vnguentis perfundebantur, vt suo loco dicetur. Sed ad institutum de *Leuana* sermonem redeo.

Infans non habebatur legitimus, nisi pater præsens, vel ab eo absente, procurator pro eo, infantem terra leuasset, sinui imposuisset; itaque *tollere* infantem, est, *suum agnoscere, alere* in spem familiæ, & hæredem habere, *non tollere, familia eijcere, abdicare,* aut
C *exponere.* L. Seneca apud Lactantium Firmianum lib. 1. diuinar. Instit. c.16. *Quid ergo est, quare apud poetas salacissimus Iupiter desierit liberos tollere? vtrum sexagenarius factus est, & illi lex Papia fibulam imposuit, an impetrauit ius trium liberorum?* D. Iuuenal. Sat.9. v. 84. aliis in hanc rem citatus.

Tollis enim, & libris actorum spargere gaudes
Argumenta viri, foribus suspende coronam
Iam pater es, dedimus, quod famæ opponere possis,
Iura parentis habes, propter me scriberis hæres,
Legatum omne capis, nec non & dulce caducum.

D Quem locum, quia à paucis intellectum, explicabo. Filium ex vxore sublatum, tuum fecisti, cuius vxoris beneficio ciuis Romani frueris priuilegiis, vt etiam ad caducarum hæreditatum admittaris successionem. gloss. Isidori. *Bona caduca, quibus nemo succedat hæres.* Et alibi in iisdem glossis; *Caducarius, ad quem pertinent, quæ cadunt defuncto aliquo, cui non est, qui succedat.* Q. Symmachus lib.2. Epist.13. *Ego certe vereor, ne improborum situs ad se existimet pertinere quæstum caducum, fiatq; innocentium causa deterior, si*
E *ad eos tantum falsi redeat occasio, qui neque lege, neque pudore cohibentur.* In MS. non *pertinere* quæstum, legitur, sed *peruenire,* rectius, id est, iure deuolui. M. Manil lib.4. Astronomic.

Quæremus lucrum naui, mortemq; sequemur
In prædas, pudeat tanto bona velle caduca.

Audiatur vetus scholiastes. *Iura parentis habes: hæc omnia ad ius ciuile poeta retulit, id est, meo labore habes filios, & scriberis hæres, & non pateris pœnas orbitatis.* I. Lipsius in lib.3. Annalium C. Taciti. & primus de
F lege Papia Poppæa debere intelligi, docuit Ioannes Cuspinianus ad Fastos Aurelii Cassiodori, in consulatu Q. Sulpitii, & C. Pompeii.

Denique de tollendi consuetudine, idem vetus Scholiastes loco citato: *Follis, nutris, & libris actorum propter professionem scilicet .... quia apud ærarium patres natorum deferebantur filiorum, vel nominum notitia diuulgare contestatione publica.* C. Tacit. vita Agricolæ. *Auctus est ibi filia in subsidium simul & solatiũ;*

nam filium ante sublatum breui amisit. Q. Curt. Rufus lib. 9. *Genitos liberos non parentum arbitrio tollunt, aluntque, sed eorum quibus infantium spectandi habitum cura demandata est.* P. Terent. Adelph.

Qui sine hac iurabat se vnum nunquam victurum diem,
Qui in suo gremio positurum puerum dicebat.

Et in Heautontim.

Meministin, me esse grauidam, & magnopere
Interminatam, si puellam parerem,
Nolle me tolli: CHREM. scio quid feceris.
Sustulisti.

Reliqua quæ vel hoc capite, vel superiori continentur, seu quia ante à me explicata sunt, seu quia deinceps dicentur, prætermittenda impræsentiarum duxi.

PARALIPOMENA

De Domiduco Deo, & ritu ex patris domo in mariti transeundi.

DE diis Nuptialibus, vt & de Nuptiis, plenissime differetur lib. 5. cap. 37. infra, interim hic de *Domiduco* solum agam. Erat hic cuius numine putabatur virgo matrona esse, & patriæ potestatis iugo soluto, in mariti ius migrare. Nonius Marcell. c. 2. nu. 431. *Innubere positum pro transire, quod hæ, quæ nubunt ad maritorum transeunt domos.* Quod intelligendum iam consummatis nuptiis, nam sponsalia non faciunt domum mutare sponsam. Modest. IC. l. 32. ff. ad Municipal. *Ea quæ desponsa est, ante contractas nuptias non mutat domum.* Papinian. IC. l. 68. ff. de iure dotiũ: *In domum absentis vxore deducta, nullis in eam interea ex bonis viri sumptibus factis, ad exhibitionem operis promissas vsuras reuersus vir improbe petit.* Vlp. l. 15. ff. de condit. & demonstrat. *Cui fuerit sub hac conditione legatum, si in familia nupsisset, videtur impleta conditio, statim atque ducta est vxor, quamuis nondum in cubiculum mariti venerit.* Et diserte idem Papinianus li. 60. ff. de iur. dot. *Et si minor annis duodecim, vt maior deducta sit, tunc primum petatur, cum maior annis apud eundem esse cœperit.* Tull. Orat. 2. Verr. *Hic est decimus, ad quem iste deduxerat tertiam Isidori Mimi filiam.* Alludunt poetæ Nicodem. Heracleot. Antholog. lib. 6. c. 4. παρθένον ἠγαγόμην. *Virginem duximus.* Cl. Claudian. lib. 2. de Raptu.

Ducitur in thalamum virgo.

M. Lucan. lib. 8. v. 89. Cornelia hæc de se quæritur:

Infœlix coniux, & nulli læta marito,
Bis nocui mundo, me pronuba duxit Erynnis.

Alb. Tibull. lib. 3 eleg. 4.

Vt iuueni primum virgo deducta marito,
Inficitur teneras ore rubente genas.

P. Virgil. lib. 7. Æneid. v. 358.

Exulibusne datur ducenda Lauinia Teucris.

Ouid. lib. 6. Fastor.

Cum primum cupido Venus est deducta marito.

Et Epist. 15. Paridis ad Helenam.

Pene suis manibus ad te deduxit amantem.

A M. Accius Plautus Aulularia *sc. Narraui.*

——si idem faciant cæteri
Opulentiores, pauperiorum filias
Vt indotatas ducant vxores domum,
Et multo fiat ciuitas concordior.

Itaque nocturno tempore, flammeo velatæ sponsæ in domum mariti futuri deducebantur carpento, seu pilento vectæ, comitantibus duobus amicis aut consanguineis, quos *chamapos, parochos,* & *Paranymphos* vocabant, vt suo loco infra fusissime disquiretur.
B

PARALIPOMENA.

De Diis puerperarum, Nixiis, Bona dea, & Hecate.

PVerperas voluerunt in certo quorundam numinum præsidio esse (vide quæ infra de Siluano discutio hoc libro) nam puerperii ipsius Deos, *Nixios* appellabant, à *Nitendo* nempe, quod vel partus in lucem venire niteretur, vel mater dolore defungi. Alludunt poetæ. D. Auson. Eidyllio 12. in fine:
C

Sed nono incumbens signo, cunctantia matrum
Vota leuat, trigono vires sociante sequenti,
At si difficiles trahit Ilithyia.....
Tetragono absoluet dubiarum vincla morarum.

Tertium versum facillimum erit supplere hoc modo.

At si difficiles trahit Ilithyia labores.

D Vel, si hoc displicet, *dolores.*

Ouid. Epist. 4. Phædræ Hippolyto:

O vtinam placitura tibi pulcherrime rerum
In medio nixu viscera rupta forent.

Eidem medela adhibenda lib. 9. Metamorphos. Fab. 5. vbi Alcmenæ Herculem parientis describitur historia.

Dum loquor, horror habet, parsque est meminisse doloris,
Septem ego per noctes, totidem cruciata diebus,
E *Fessa malis, tendensque ad cœlum brachia, magno*
Lucinam ad nexos partus clamore vocabam.

Legendum est, nisi ego fallor, castigatius, apertiusque:

——tendensque ad cœlum brachia, magno,
Lucinam, Nixosque pares clamore vocabam.

Atque huius necessariæ, vt videtur, correctionis auctor est Adrianus Turnebus lib. 7. Aduersarior. c. 8. qui super hac re consulatur.

De *Bona dea* hic quoque obiter aliquid perstringendum: cuius in ædem ventitare viris nefas habitum. M. Tull. Paradoxo 4. *Familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, vt si in opertum Bonæ deæ accepisses, exulares.* In margine legitur, *familiarissimus tuus Cornificius de te.* Arnob. lib. 1. cont. gent. *Fauna fatua Fauni vxor, Bona dea quæ dicitur, sed in vini meliori & laudabiliori potu.* C. Plin. lib. 16. cap. 2. Aurel. Macrob. ex Cornelio Labeone lib. 1. Satur. cap. 12. *Auctor est Cornelius Labeo, huic Maiæ ædem Kalendis Maijs esse dedicatam*
F

A *catam sub nomine Bonæ deæ, & eandem esse Bonam deam & terram, ex ipso ritu occultiori sacrorum doceri posse confirmat: hanc eandem bonam deam, Faunamque, & opem, & Fatuam pontificum libris indigetari: Bonam, quod omnium nobis ad victum bonorum causa est.* Poetæ. D. Iuuenal. Satyr. 6. v. 316.

Nota Bonæ secreta Deæ.

Alb. Tibull. lib. 1. Eleg. 6.

Exibit quam sæpe caue, seu visere dicat
Sacra Bonæ maribus non adeunda Deæ.

Sext. Propert. lib. 4. Eleg. 10.

B *Fœmineæ loca clausa Deæ, fontesque piandos,*
Impune & nullis sacra retecta viris.

Non ergo viri intrare templum poterant eius, vt tutum esset confugium puellis, quæ se ornari extra virilem conspectum volebant. Ouid. lib. 3. de Arte.

Quæ male crinita est, custodem in limine ponat,
Orneturue Bonæ semper in æde Deæ.

Et post eodem opere:

Cum fuget à templis oculos Bona diua virorum?
Præterquam si quos illa venire iubet.

C Ergo & adulteria sæpe in fano illo committebantur, clam adulteris irrumpentibus, quod ab vnico P. Clodio factum, vt omnibus notum. Vet. Scholiast. Iuuenal. ad v. 335. Sat. 6. *de Psaltria, id est, de Clodio dicit, qui templum Bonæ deæ ingressus habitu Psaltriæ adulterium commisit.* Et ad v. 316. *templum vbi intrauit Clodius, & cum vxore pontificis concubuit, ibi non saltat matrona cum tibia, & Clodius psaltriæ habitu ingressus est.* Et grauiter conqueritur M. Tull. Orat. de Arusp. Resp. *Sacrificium violauit, quod fit incredibili*

D *ceremonia, fit ei deæ, cuius ne nomen quidem viros scire fas est, quam iste (Clodius) Bonam dicit, quod in tanto scelere sibi ignouerit.* Et de eodem. *Hominemque eum qui puluinaribus Bonæ deæ stuprum intulerit, eaque sacra, quæ viri oculis ne imprudentes quidem aspici fas est, non solum aspectu virili, sed flagitio stuproque violarit.* Nec modo viri ingressu prohibiti, sed ne deorum quidem picturæ masculæ apertæ in illo templo. Iuuenal. Sat. 6. v. 337.

E *——velari pictura iubetur,*
Quæcunque alterius sexus imitata figuram est.

Vet. Inscript.

ANNIA. P. L. FLORA. EX TESTAMENTO.
BONAI. DEAI. SACRVM. SALVIA. SOROR.
LIBERTA. SVA. PECVNIA. FAC. CVRARVNT.

Et altera.

F ÆLIA. NICE. SACERDOS. BONÆ. DEÆ. SE. BIBA. COMPARAVIT. SIBI. ET. ALVMNÆ. SVÆ.

Et tertia, ex Aldo Manutio in C. Iulii Cæsaris Commentarios, cuius hæc sunt verba.

D. M.
CL. NICE. SACERDOS. BONÆ. DEÆ.

A ET ÆLIÆ. THALVSSÆ. ET ÆLIÆ. SERAPIÆ. ET CL. FORTVNÆ. ET. LVCIAE. FELICITATI. ET VALERIO. MENANDRO. F.

Eius sacrificia vino peracta ebibito, quod tamen non suo nomine, sed lactis appellabatur, puto, quod illa vinum bibens à marito suo interfecta fuerit, vinum hoc in amphora illatum, quod Mellariam dixere. Quo refert Ioannes Britannicus illud D. Iuuenalis Satyr. 9. v. 115.

B *——taceant illi, sed prodere nolunt*
Arcanum, quam subrepti potare falerni,
Pro populo faciens, quantum Laufella bibebat.

Licet vetus Scholiastes ibidem, de virgine Vestali sacrificante intelligi velit, sed facile dissidium est illud componere. Nam & virgines Vestales Bonæ deæ sacrificabant, teste Cicerone Orat. de Aruspic. Respon. *Id sacrificium nemo vir aspicere non horruit, quod fit per virgines Vestales, fit pro populo Romano.* Hostiam

C animalem ei oblatam videri potest ex Iuuenale eodem Sat. 2. v. 84.

Atque Bonam teneræ placant abdomine porcæ,
Et magno cratere deam.

Templum ei in Auentino fuit monte. P. Victor in Reg. 13. & P. Ouid. lib. 5. Fastor.

Templa patres illic oculos exosa viriles
Leniter accliui constituere iugo.

Sequitur de *Hecate*, quæ & in cælo, *Luna*, in inferis, *Proserpina*, in siluis *Diana*, dicitur, venantium

D præses, vti antea exposui. Adde Euripidem in Hecuba, referente Plutarcho lib. de Iside & Osyride.

Ἑκάτης ἄγαλμα φωσφόρου κύων ἔσῃ.

Hecates simulachrum Luciferæ fies canis.

Adde hoc loco, præter ea quæ diximus, canes Hecates appositos statuis, & præsertim hic de *Vertago* agimus: sic enim à veneratoribus appellari solebat, vt præfert lemma Epigrammatis 200. li. 14. apud Mart.

Non sibi sed domino venatur vertagus acer,
Ille sinu leporem qui tibi dente feret.

E At in MS. codice rectius:

Intactum leporem qui tibi dente feret.

Turneb. lib. 18. aduersarior. cap. 1. censuit legendum, *fertrahus*, quasi ferarum venatu interceptarum *tractorem dicas*. Nam F in V. mutari solemne erat, nisi à *tragula* (retis id genus) nomen desumptum credamus, sed apud Gratium in Cyneg.

Petronios (sic fama) canes, volucresque Sicambros,
Et pictam macula vertraham delige falsa.

Canes hi venatorii erant, & ob id latrare eos finxere creduli. Theocrit. Eidyll. 2.

F ——Κύνες ἄμμιν ἀνὰ πτόλιν ὠρύονται
ἁ θεὸς ἐν τριόδοισι.

Canes nobis per vrbē latrant, dea autē adest in Triuijs.

Virgil. lib. 6. Æneid.

Visæque canes vlulare per vrbem
Aduentante dea.

L. Sen. Act. 4. sc. vlt. ad finem Medea.

Vota tenentur, ter Latratus
Audax Hecate dedit

Et cum illa præesset magicis incantaminibus, puto, illud mystice de ea dictum in Pharmaceutria, seu Ecloga 8. apud Virgil.

——& Hylax in limine latrat.

Imo & eius *victima canes*, Sophron in Mimis: *Quod eorum latratus monstrosas visiones, & incantamenta soluit.* Tzetzes in Lycophronem, qui dixit de Hecates sacrificio. Bernardin. Realin. c. 13.

Ἄντρον κυνοσφαγοῦς θεᾶς.

Antrum Caniuoræ deæ.

B Theocritus in Pharmaceutria, & Scholiastes eiusdem apud Ioannem Brodeum Miscellaneor. lib. 1. c. 24.

Eius triplices vultus perstrinxit L. Apuleius lib. 11. Milesiar. in principio: *Seu nocturnis vlulatibus horrenda Proserpina, triformi facie laruales impetus comprimens, terræque claustra cohibens, lucos diuersos inerrans, vario cultu propitiaris.* Varias eius rei rationes pete ex Seruio Honorato ad illum lib. 4. Æneid. quas non C exscribo:

——crines effusa sacerdos
Tercentum tonat ore deos, Herebumque, Chaosque,
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.

L. Sen. in Medea Act. 1. sc. 1.

Tacitisque præbens conscium sacris iubar,
Hecate triformis.

Iul. Hygin. Astronomic. lib. 4. ad finem. Et ex eo in Symmachum lib. 1. Prudent.

Denique cum Luna est, sublustri splendet amictu,
Cum succincta iacit calamos, Latonia Virgo est,
Cum subnixa sedet solio, Plutonia coniunx.

Eosdemque versus repetitos inuenies apud Isidorum Hispalensem libr. 8. Etymologiar. cap. 11. & refer huc vulgatos illos, sed ingeniosissimos versus:

Terret, lustrat, agit, Proserpina, Luna, Diana,
Ima, suprema, feras, sceptro, fulgore, sagitta.

Claudian. lib. 1. de Raptu. in limine:

Ecce procul ternis Hecate variata figuris
Exoritur.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonautic.

Tergeminam tum placat heram, stygiasque supremo
Obsecrat igne domos.

Idem lib. 7. Argonautic.

——vtque sub altas
Peruenere trabes, diuæque triformis in vmbras.

Aurel. Prudent. lib. 1. in Q. Symmachum. Vide locum.

Nunc etiam volucres Caprearum in terga sagittas
Spargere, terque suas eadem variare figuras.

D. Auson. in Gripho Ternarii numeri.

Tergemina est Hecate, tria virginis ora Dianæ.

Lutatius Grammaticus ad v. 456. lib. 4. Thebaid. & ipse Statius lib. 10. Thebaid. v. 362.

Arcana moderatrix Cynthia noctis.
Si te tergeminis perhibent variare figuris
Numen, & in siluis alio descendere cultu.

Malim legi, *alio descendere vultu.* Denique extat vetustissimum epigramma lib. 2. poemation & epigrammaton veterum, & apud Onufrium Panui-A nium in ciuitate sua pag. 194. quod propter elegantiam integrum adscribam.

M. D. M. ID. ET. ATTIDIS. MINOTAVRANI.
ARAM. IIII. ID. MARTI.
GRATIANO. IV. ET. MEROBAVDE. COSS. DEDICAVIT.
ANTIQVA. GENEROSE. DOMO.
CVI. REGIA. VESTÆ.
PONTIFICI. FELIX. SACRATO. MILITAT. IGNE.
IDEM. AVGVR. TRIPLICIS. CVLTOR
VENERANDE. DIANÆ.
PERSIDICI. QVE. MITRÆ. ANTISTES.
BABILONIE. SACRI.
TAVRIBOLI. QVE. SIMVL. MAGNI. DVX. MYSTICE. SACRI.

Non esse tamen semper idem numen *Dianam*, *Proserpinam*, *& Hecaten*, docemur ex Hesiodo in Theogonia, qui diuersas facit deas has: eratque Hecate interdum tantummodo animarum præses. Luctat. Placid. ad v. 481. lib. 4. Thebaid. *Hecate & Mercurius pias animas ducant, nocenter Tisiphone.* Ipse Poeta.

Forte simul gressus, nec simplex manibus esto
In lucem remeare modus, tu separe cœtu
D *Elysios Persæa pios, virgaque potenti*
Nubilus Arcas agat: contra per crimina, &c.

Sic enim optime legendum docuit Ianus Parrhasius in quæsitis suis Epist. 55. cum antea pessime esset.

Elysios Persæpios.

Huic diuites olim singulis mensibus epulas magnificas parabant, quibus pauperes vescerentur. Scholiast. Aristophan. in Pluto. apud Ioann. Hartungum Locor. Memorabil. Decad. 1. Cap. 8. nu. 34. Ipse E Aristophan. Act. 2. sc. 5. ad finem.

Τοὺς μὲν ἔχοντας, καὶ πλουτοῦντας δεῖπνον
Κατὰ μῆνα προσάγειν.

Opulentos, & diuites, quouis mense sibi apponere cœnam. Ad alia pergo.

MVRCIA dea ignauorum, quam frustra confundunt cum *Venere*, quæ sic appellata est à myrto, quam in tutela sua habet. C. Plin. libr. 15. cap. 29. Plutarch. Problem. Rom. cap. 19. Ita tamen censuit Philipp. Beroaldus in Annotationibus. cap. 49. Sabellic. in Annotat. in T. Liuium lib. 1. Verba sunt ipsius historici. *Inde ingenti præda potitus, Romam redijt,* F *tum quoque multis millibus Latinarum in ciuitatem acceptis, quib. vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murtiæ datæ sedes.* Nomen illi desumptum à *Murcis*, id est, *ignauis*, quique pollicibus truncati inhabiles bellis gerendis habebantur. Nam huiusmodi homines *Murci, Murcidi, Murcili, Murcicidi*, vt alii notarunt, appellabantur. Ammian. Marcellin. lib. 15. *Ad militandum omnis ætas aptissima, & paripectoris robore senex*

nex ad procinctum ducitur, & adultus, gelu duratis artubus, & labore assiduo, multa contempturus, & formidanda, ne eorum aliquando quispiam, vt in Italia, munus martium pertimescens, pollicem sibi præcidit, quos ioculariter Murcos appellabant. C. Sueton. Aug. exemplum consuetudinis subministrat c.24. *Equitem Romanum, quod duobus filijs adolescentibus, causa detrectandi sacramenti, pollices amputasset, ipsum bonaq. subiecit hastæ.* Isidor. Hispalensis in glossis. *Murcinarius, mutilus.* A

B Sed vt Venerem esse credamus Murciam hanc deam, seu Murtiam, (Cuius meminit etiam Tertull. lib. de Spectaculis apud Adrianum Turnebum li.22. cap.17. & cap.4. Laudati libri, *Murciam amoris*, inquit Tertull. *deam esse volunt.*) facit L. Apuleius lib.6. Milesiar. *Si quis à fuga retrahere, vel occultam demonstrare poterit fugitiuam regis filiam, Veneris ancillam, nomine Psychen, conueniat retro metas Murtias Mercurium prædicatorem.* Vbi *metas Murtias, desidiæ, ignauiæque* interpretor. Tales enim illorum mores, qui Venerem sequuntur, licet sciam, vitiis suis patrocinantem dixisse P. Ouidium lib.2. de Arte: C

Militiæ species amor est, discedite segnes,
Non sunt hæc timidis arma tuenda viris.
Nox, & hyems, longæque viæ, sæuique dolores,
Mollibus in castris, & labor omnis adest.

Et lib.1. Amor. eleg.9.

Qui non vult fieri desidiosus, amet.

Sed quis ille labor? ipse eodem loci explicat, inconcessos scilicet in alienum thalamum assultus.

Nempe maritorum somnis vtuntur amantes,
Et sua sopitis hostibus arma mouent. D

Redeo ad *Murcos*. Constitutio est in veteri Saxonum lege, in hæc verba cap.13. *Pollex totus abscissus CCCLX. sol. si dimidius. CLXXX. si minimus, si totus, vt supra, si index, CLXXX. & per singula membra tertia pars mulctæ componatur, medius & medicus, vterque sol. CXX. & per membra eorum, vt de cæteris dictum est, pollex pedis medietate pollicis manus componatur, tres articuli medietate compositionis medij & medici, digitorum componantur, minimus articulus, medietate vnius de tribus articulis componatur. Itaque apparet solemne fuisse metu militiæ, digitis amputatis mutilos se facere consueuisse, & ob id secundum varium digitorum in bellis obeundis vsum, (neq. enim is non diuersus est) pœnas detruncantibus se statutas etiam varias, maiores, mincresue.* Est & altera huic similis constitutio, in Antiqua lege Baiuuarior. cap.3. num.11. cuius hic ferme textus. E

1. *Si quis alicuius pollicem absciderit, cum XII. Sol. componat.* F
2. *Et si proximum à pollice, vel minimum absciderit, cum IX. Sol. componat, vnum sic, & alium sic.*
3. *Illos medianos duos digitos, cum X. solid. componat, vnum cum quinque solid. & alium cum V.*
4. *Et si non fuerint abscissi, & est mancus, stat rectus, vt non possit plicare, hoc impedimentum est ad arma baiulare, maior est compositio, quam de abscisso, tertiam partem supra addet, ad XII. adde IIII. fiunt XVI. ad IX. adde tres, fiunt XII. ad V. adde duos, & tremissim, fiunt VII. sol. & tremissis: sic eum debes indicare, & sic componere.*

Pollices ergo sibi abscindebant militiam detrectaturi, vel abscindebantur in pœnam, ne vtilis quispiam esset ferendis armis. Tull. lib.3. de Offic. *Durius Athenienses, qui sciuerunt, vt Ægimetis, quia classe (malim, qui classe) pollebant, pollices præciderentur.* Et certe varios animi motus pollicis diuerso gestu significabant, nam & laudem fauoremque iunctus signabat. C. Plin. lib.28. c.2. Interpretes Q. Horatii ad lib.1. Epist.18.

Consentire suis studijs, qui crediderit te,
Fautor vtroque tuum laudabit pollice ludum.

Et laudandos, amatosque, pollice exerto ostendebant, vt & alios indice extenso, vt alibi dicam. Cl. Claudian. de 6. Hon. consul.

——*gaudet metuens, ac pollice monstrat.*

Contra *pollicem inuertere*, denegati fauoris certissimum symbolum, odii, aduersique animi indicium. *Vet. Scholiast. Iuuenal. ad* Satyr.3. v.37. *pollice verso, id est, fortuna mutata.* Ipse Iuuenalis,

Munera nunc edunt, & verso pollice vulgus
Cum libet, occidunt populariter.

Sic enim melius, quam in editionibus vulgatis.

Quemlibet occidunt populariter.

Q. Aurel. Prudent. lib.2. in Symmach.

Et quoties victor ferrum iugulo inserit, illa
Delitias ait esse suas, pectusque iacentis
Virgo modesta iubet conuerso pollice rumpi.

CAP. XX.

De Diis rusticis.

MARCVS Terentius Varro conscripturus præcepta de rustica innouat XII. Deos Consentes, non eos de quibus supra diximus, qui à Ioue adhibebantur in consilium, sed eos qui præerant agriculturæ. Verba eius sunt hæc: Quoniam, inquit, vt aiunt, Dei facientes adiuuant, prius inuocabo eos: nec vt Homerus, & Ennius, Musas: sed XII. Deos Consentes. Neque tamen vrbanos, quorum imagines ad forum auratæ stant, sex mares, & fœminæ totidem, sed illos XII. Deos, qui maxime agricolarum duces sunt. Primum, qui omnes fructus agriculturæ cœlo & terra continent, Iouem & Tellurem. itaque duo hi parentes magni dicuntur: Iuppiter pater appellatur; Tellus terra mater, Secundo Solem & Lunam, quorum tempora obseruantur, cum quædam seruntur & conduntur. Tertio Cererem & Liberum, quod horum fructus maxime necessarii ad victum. Ab his enim cibus & potio venit è fundo. Quarto, Robigum ac Floram, quibus propitiis, neque rubigo frumenta, neque arbores corrumpit, neque non tempestiue florent. Itaque publice Robigo feriæ, Robigalia, Floræ, ludi Floralia instituti. Item Mineruam & Venerem, quarum vnius procuratio olíueti, alterius hortorum: quo nomine rustica Vinalia instituta. Nec non etiam precor Lympham ac Bonum euentum: quoniam sine aqua omnis arida ac mise-

misera agricultura : sine successu ac bono euentu : frustratio est, non cultura. Hactenus Varro : vnde qui rustici Dii præcipui fuerint, facile intelligimus. De Ioue, Tellure, Sole, Luna, Cerere, Libero, Minerua, Venere, & Nympha, siue Nymphis diximus ante : itaque de reliquis hoc capite agemus, quibus etiam alios huc pertinentes adiiciemus.

PALES.

De Pale Dea quæ dicam, pauca habeo : Seruius ait, eam fuisse Deam pabuli, cui sacrificati sunt pro felici prouentu pabuli, & incolumitate pecorum. Idem scribit alios putare eam Vestam esse, alios Matrem Deum, Festus : Pales dicebatur Dea Pastorum. An templum ei Romæ constructum fuerit, nondum apud quenquam legi : culta tamen ab iis fuit, in eiusque honorem festum, quod Parilia, vel Palilia dicebant, celebratum, vt alio libro ostendam, propterea multa eius mentio est apud Virgilium, Ouidium, Tibullum, Propertium, Varronem, & alios. Notat etiam Seruius Palen à Virgilio genere fœminino dici : ab aliis genere masculino.

FLORA.

Diximus supra duas à Romanis Accas fuisse cultas, alteram Larentiam Romuli & Remi nutricem, alteram vero Tarrutiam. De Larentia ante verba fecimus; de Tarrutia hic agemus. Scribunt Plutarchus in Quæstionibus Romanis, Macrobius libr. 1. Saturnal. cap. 10. Augustinus lib. 6. cap. 7. de Ciuitate Dei, & alii, Anco Martio regnante æditum Herculis per ferias ociantem Deum tesseris prouocasse, ipse vtriusque manum tuente, adiecta conditione, vt victus cœna, scortoque mulctaretur. Victore itaque Hercule, æditum Accam Larentiam, nobilissimum per id tempus scortorum, intra ædem inclusisse cum cœna, eamque postero die distulisse rumorem, quod post concubitum Dei accepisset munus, ne commodum primæ occasionis, cum se domum reciperet offerendæ aspernaretur. Euenisse itaque vt egressa mox templo à Taruntio, siue Tarrutio capto eius pulchritudine compellaretur, cuius voluntatem secuta, sumptaque nuptiis, post obitum viri omnium bonorum eius facta compos, cum decederet, pop. Romanum nuncuparit hæredem. Et ideo ab Anco in Velabro, loco Vrbis celeberrimo, sculpta sit, ac solemne sacrificium eidem constitutum, quo Diis manibus eius per Flaminem sacrificaretur. Addunt quidam, quod à vero non est alienum, ipsam hac conditione populum Romanum hæredem reliquisse, vt sibi quotannis suum natalem celebrarent, editis ludis, quod cum Senatui flagitiosum visum fuisset, ab ipso nomine argumentum sumi placuisse, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam igitur finxisse, quæ floribus præesset, quamque placari oporteret, vt fruges cum arboribus aut vitibus bene prosperèque florescerent. Hæc Lactantius lib. 1. Diuinarum institutionum cap. 20. & addit, eum colorem

A secutum in Fastis Ouidium narrasse, Floram fuisse non ignobilem Nympham, quæ sit Chloris vocitata, eamque Zephyro nuptam, quasi dotis loco id accepisset muneris à marito, vt haberet omnium florum potestatem. De Floralibus, quæ in huius Deæ honorem celebrabantur, post dicemus.

Pomona Dea fuit, quæ vt Varro & Festus aiunt, leuissimo agrorum fructui pomis præerat. Hæc proprium habebat Flaminem, qui dicebatur Flamen Pomonalis.

B Vertumnus, siue, vt alii scribunt Vortumnus. Etiam hunc Deum inter rusticos referre placuit. Sic autem appellabant eum Deum, qui præerat rebus contrahendis, ac vertendis, id est, permutandis : vel ab anno verso nomen habebat : vel ab eo, quod anni vertentis poma percipiat : de quo Propertius lib. 4.

Quid mirare meas tot in vno corpore formas?
Accipe Vertumni signa paterna Dei.
C *Tuscus ego Tuscis orior: nec pœnitet inter*
Prælia Volscinos deseruisse focos.
Nec me turba iuuat, nec templo lætor eburno,
Romanum satis est posse videre forum, &c.

Plura lege apud Propertium. Propterea autem quod hic Deus ad omnes figuras ac formas opportunus erat, credebatur etiam menteis hominum, & cogitationes in rebus emendis ac vendendis, vertere, immutare, ac varie efficere, itaque mobili ingenio & inconstantes homines iratis Vertumnis natos dicebant, vt Horatius Satyra 7. lib. 2. Antonius Fa-
D nensis in lib. 6. Fastorum Ouidii multa de Vertumno habet, & inter alia dicit, esse qui Vertumnum affirment fuisse vetustissimum Thuscorum Regem, qui vinearum & pomiferarum arborum ferendarum tradiderit rationem, cui Thusci illi, qui cum Lucumone in auxilium Romuli venisse dicuntur, Romæ templum ædificarint. Asconius in 3. Verrinam ait, Vertumnum Deum esse rerum inuertendarum, id est, mercaturæ : Huius signum & templum in vico Thusco ad Opis & Cereris aras constituerunt. Festa
E eius, quæ mense Octobri celebrabantur, Vertumnalia appellarunt.

Seia & Segecia, siue Segesta, harum duarum Diuarum ex Varrone meminit Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 8. cum ait : Sata frumenta quamdiu sub terra essent, præpositam voluerunt habere Deam Seiam : cum vero iam super terram essent, & segetem facerent, Deam Segetiam. Quam vero hic Augustinus Seiam gestam appellat, libro 10. capite 2. vbi etiam Soriæ meminit. Verba eius sunt : Seiam à serendo, Segestam à segetibus appel-
F labant, quarum simulacra in Circo videmus. Ex eodem Plinio discimus, à Numa Pompilio eas consecratas esse. Has Deas qui nominasset, eum ferias obseruare solitum, Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 16. docet.

Tutilina, vel Tutelina, à tuendo dicta, frumentis collectis, atque reconditis, vt tuto seruarentur præposita fuit, quemadmodum Aug. lib. 4. de Ciuit. Dei, cap. 8. docet. Hanc Adr. Turnebus arbitra-

tur

tur esse, cuius nomen sub Dio proferri non fas fuerit. Plin. lib. 18. cap. 2. auctore. Macrobius etiam lib. 1. Satur. cap. 16. docet eos, qui eam inuocarent, ferias egisse. Ædicula eius in XIII. Vrbis regione, in monte Auentino fuit, teste P. Victore. Simulacrum eius etiam in Circo fuit, Plinius lib. 18. c. 2. Quidam etiam Tutilinam vocant, cui aram in Auentino dicatam ad populi Romani tutelam, Iosephus Scaliger in Varronem scribit.

TVTANVS & TVTILINA Dii, qui rebus tuendis præerant. Nonius Marcellus. Hanc Varro in periculosis subitisque rebus inuocari dicit, non aliter B atque Herculem malorum depulsorem, Tutilinam inauspicato nominari nefas est. Fuerunt & alii Dij frumentis præpositi, de quibus Augustini verba adscribam: Proserpinam, inquit, præfecerunt frumentis germinantibus geniculis, nodisque culmorum Deum Nodotum: inuolumentis folliculorum Deam Volutinam: cum folliculi patescunt, vt spica exeat, Deam Patelenam: cum segetes nouis aristis æquantur, quia veteres æquare hostire dixerunt, Deam Hostilinam: florentibus frumentis Deam Floram. Lactescentibus Deam Lacturciam (Seruius in 1. Geor. Lactantem C Deum esse ait, qui lac infundat segetibus, & eas faciat lactescere) maturescentibus Deam Matutam: cum runcantur, id est, à terra afferuntur Deam Runcinam. Hactenus Augustinus lib. 4. cap. 8. Idem cap. 21. meminit Deæ Fructeseæ, quæ fructibus præesset: Dei Spiniensis, qui spinas ex agris eradicaret.

ROBIGVS Deus à robigine, siue rubigine dictus, rubiginem à segetibus auertere putabatur, cui etiam festa Robigalia celebrabantur. Eius multa mentio apud Varronem lib. 5. de ling. Lat. & lib. 1. de Rerustica, apud Festum, Augustinum lib. 4. de Ciuitate D Dei, cap. 21. vbi dicitur Robigo, genere fœminino. Viues Robigum quasi Rodigum dici putat, à rodendo. Meminit huius etiam Plinius lib. 18. cap. 17. & 29. De Robigalibus dicemus alibi.

BONVS quoque Euentus ab antiquis cultus est. Huius simulacrum, vt Plin. lib. 35. scribit, ab Euphranore ita factum erat, vt dextera pateram, sinistra spicam ac papauer teneret. Boni euentus meminit Varro in lib. 1. de Re rust. inter colentes diuos agricolarũ, vt modo diximus, Plinius auctor est, Praxitelem eius simulacrum in Capitolio fecisse. Templi Boni Euentus E quædam etiam hodie vestigia Romæ cernuntur, inter Mineruam & S. Eustachium, vt à plerisq; creditur, Lilius Gyraldus.

POPVLONIAM & FVLGOREM coluerunt, Augustinus lib. 6. de Ciuit. Dei, cap. 10. & Seneca in libro de Superstitione, fortasse ideo ne populationes & fulgura fierent.

PILVMNVS & PICVMNVS; de his duobus Seruius in 6. Æneid. Pilumnus & Picumnus fratres fuerunt F Dii: horum Picumnus stercorandorum agrorum inuenit vsum: vnde & Sterquilinus dictus est. Pilumnus vero pilendi, seu pinsendi frumenti: vnde à pistoribus colitur, & ab ipso pilum dictum est. Hactenus Seruius. Nonius Marcellus Pilumnum & Picumnum Deos vocat, præsides auspiciis coniugalibus, citatque A Varronem lib. 2. de Vita populi Romani, cuius hæc sunt verba: Natus si erat vitalis ac sublatus ab obstetrice statuebant in terra, vt auspicaretur rectus, Diisq; coniugalibus, Pilumno & Picumno in ædibus lectus sternebatur.

STERCVLIVS etiam cognomen erat Saturni, qui sic dicebatur, quod ipse primum stercore fœcunditatem agris comparauerit. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 7.

BVBONA Dea, præerat bobus. Augustinus lib. 6. de Ciuitate Dei, cap. 9.

HIPPONA Dea equarum & stabuli fuit. Meminit eius Plutarchus in Parallelis. Apuleius lib. 3. de Asino aureo. Tertullianus in Apologetico. Fulgentius de obscuris vocibus, & alii.

MELLONA mellificationis Dea erat. Idem eodem loco, & Arnobius.

IVGATINVS Deus iugis montium præsidebat.

COLLINA collibus: hæc tamen ab Augustino Collatina dicitur, mendose, vt puto.

VALLONIA, vallibus. Augustinus.

RVSINA Dea à rure nomen habuit, quia ipsi rura commissa fuerunt. Augustinus lib. 4. cap. 8. Hanc Lilius Gyraldus ab aliis Rurinam dici scribit. Huc etiam pertinent Terminus, Pan, Syluanus, & Priapus.

TERMINVS.

TERMINVS Deus, inquit Festus, dictus, quod in eius tutela essent agrorum fines. Hic secundum Varronem à T. Tatio consecratus est, secundum alios à Numa Pompilio. Sic enim Dionys. libr. 2. Vt Romani contenti propriis, aliena non concupiscerent, Numa lege cauit, de terminandis prædiis. Cum enim vnumquemque iussisset agrum suum circumscribere, ac in finibus statuere lapides, hos sacros esse Ioui Terminali voluit, iussitque, vt quotannis stato die res diuina in eo loco in paganorum cœtu fieret, sacrato cum primis nobili festo in honorem Deorum, qui terminis tutelares præsident. Id Romani vocant Terminalia, sicut lapides ipsos terminos, quos nostri variant vna litera, Termonas, quos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege terminali caput eius his Diis deuouit, interfectori ipsius tanquam sacrilegi impunitate promissa, & puritate à scelere. Nec de priuatorum tantum agris hoc ius sanxit, verum etiam de publicis. Hos quoque certis complexus finibus, vt Romanum agrum à vicinarum vrbium agris terminales, Dii discernerent, & priuatum à publico: qui mos ex illo seculo reliquus Romanis religiose seruatur, etiam nostro tempore. Nam Deos putant terminos, eisque sacra faciunt, non hostias cædentes, quod nefas sit cruentari hos lapides, sed liba Cerealia, frugumque afferentes primitias. Hactenus Dionysius. Coluerunt Terminum in Capitolio, vbi cum Tarquinius Superbus templum amplissimum Ioui Optimo Maximo extruere vellet & propterea omnium aliorum Deorum ædes exaugurater, Terminus & Iuuentus ei cedere noluerunt, qua de re Liuius, Dionysius, Ouidius, Augustinus, & multi alii.

Et de hac re intelligendum ænigma apud Agell. lib. 12. cap. 6.

Semel, minusne, an bis minus sit, non sat scio,
An utrumque horum, ut quondam audiui dicier,
Ioui ipsi regi noluit concedere.

Significatur enim Terminus: & sic explicat Angelus Politianus Miscellaneorum cap. 35.

PAN Deus, Mercurii filius, Latine Iunus dictus, nomen accepit, quod πᾶν significat omne, quia sub ipso vniuersa rerum natura colatur, siue mundus. Iunus dictus ab eundo passim cum omnibus animalibus. Simulacrum eius caprina facie effingebatur, rubro colore, hirtis cornibus, pectore sideribus radiante, infima sui parte hispida, & caprino pede: altero pede incuruum, quod eius simulacrum eleganter interpretatur Macrob. lib. 1. Satur. c. 22. & ad rerum naturam transfert. De Pane etiam Silius Italicus lib. 13. Bellorum Punicorum. Antiquissimum hoc fuit & honoratissimum Arcadum numen, qui cum in Italiam venissent, sedibus sub colle acceptis, & exædificatis more patrio domiciliis, omnium Primum Pani Lycæo templum construunt. Themide iubente, in loco, quem Romani Lupercal nominant, cuius meminerunt Liuius, Iustinus, Plutarchus, & multi alii, P. Dionysius lib. 1. Erat tum, vt fertur, spelunca sub tumulo magna, denso querceto contecta, & sub petris profundi fonticuli, solumque rupibus contiguum, nemorosum, & frequentibus ac proceris opacum arboribus. Ibi ara dicata Deo more patrio sacra fecerunt, quæ nostro quoque tempore faciunt Romani mense Februario, post Brumam nihil mutantes ex ritu pristino. Hæc ille. Plura habemus, vbi de Lupercis, & Lupercalibus dicendum erit.

SYLVANVS.

Seruius scribit, Publicam cæremoniarum opinionem hoc habere, Syluanum esse Deum pecorum & agrorum: prudentiores tamen dicere ὑλικὸν θεὸν, hoc est, Deum τῆς ὕλης. Hylen autem esse fæcem omnium elementorum: id est, ignem sordidiorem, & aerem: item aquam & terram sordidiorem, vnde cuncta procreentur quam Græci ὕλην, Latini materiam appellarint, vnde Syluani nomen factum. Et apud Ælianum de Historia animalium, Crathin Sybaritam concubuisse cum capra, & inde natum puerum, qui caprina haberet crura, & humanam faciem, qui fuerit in Deorum numerum relatus, & Syluanus Deus appellatus. Quod Syluanus infestus fuerit puerperis. August. lib. 6. & 15. de Ciuitate Dei docet, & nos paulo ante meminimus.

PRIAPVS.

IMPVRVS & obscœnus hic Deus fuit, de quo, vt multa dicam, pudor meus non sinit, hoc tantum moneo, fuisse ipsum hortorum Deum & custodem, quod ex illo Virgilii Ecloga 7. liquet.

Sinum lactis & hæc te liba Priape quotannis
Expectare sat est, custos es pauperis horti, &c.

Seruius: Priapus fuit de Lampsaco, ciuitate Hellesponti, de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, post in numerum Deorum receptus, meruit præsidem esse hortorum. Dionysii & Veneris filius fuit, cuius fabulam describunt Apollonii interpretes, Stephanus, Suidas, & alii. Fuit etiam Deus nuptialis, dictus Mutinus, de quo supra. Et de Diis rusticis hactenus.

AD CAP. XX.

PARALIPOMENA.

De Diis Rusticis, Flora, Termino, Siluano, Priapo, nuditate Deorum, eorumque statuis.

DII rustici agrorum erant præsides, agriculturamque promouere censebantur. Horum in numero Flora est, Aurel. Olymp. Nemesian. Eclog. 1.

——dat pictas Flora coronas.

Sidon. Apollinar. Carm. 11. v. 115.

Hic spargit calathos, hic flores Flora perennes.

In vrbem recepta ex oraculo Sibyllæ, Anno vrbis conditæ quingentesimo decimo sexto. C. Plin. lib. 18. Nat. histor. cap. 29. exhibitique illi ludi, quibus, ab ipsa, Floralia nomen fuit. Wolffgang. Laz. Comment. Reip. Rom. lib. 10. c. 10. celebrataque illa 4. Calend. Maias, vt alios omittam, D. August. lib. 6. de Ciuit. Dei cap. 7. Optime, vt solet, descripsit vetus Scholiastes Iuuenal. Sat. 6. v. 249. *Florali tuba, qua committuntur ludi Florales, in quibus meretrices nudatis corporibus per varias artes ludendi discurrunt, & armis certant gladiatoriis, atque pugnant, hi ludi à Flora meretrice instituti sunt in honorem Floræ deæ, quæ floribus præest, ludi sunt impudici.* Primum itaque est, ostendere etiam in ludicris Romanis & fœminas armatas produci consueuisse. Puto authorem esse incertum, qui primus id factitarit. Statius libr. 1. sil. vlt.

Hos inter fremitus nouosque luxus
Spectandi leuis effugit voluptas,
Stat sexus rudis insciusque ferri,
Et pugnas capit improbus viriles
Credas ad Tanaim, ferumque Phasin
Thermodonciacas calere turmas.

M. Martial. Amphith. epigr. 6.

Belliger inuictis quod Mars tibi sæuit in armis,
Non satis est Cæsar, sæuit & ipsa Venus.

Iuuenal. Sat. 1. v. 23. inter vitia vrbis corruptæ, & ista enumerat, mulieres venationi circensi adhibitas.

Cum tener vxorem ducat spado, Mæuia Thuscum
Figat aprum, & nuda teneat venabula mamma.

Et Sat. 6. v. 350.

——nisi si quid in illo
Pectore plus agitat, veræque paratur arenæ,
Quem præstare potest mulier galeata pudorem?
Quæ fugit à sexu, vires amat.

Galeatæ ergo, & armis decretoriis accinctæ, certabant eodem quo gladiatores ritu. L. Sen. lib. 7. Nat. quæst. c. vlt. *Deinde cum persona cum diu trita frons est, transitur ad ganeam.* Iuuenal. Sat. 6.

Et

Et quanto galeæ curuetur pondere.

Luctabantur, non modo armis gladiatoriis dimicabant, idem Iuuenalis Sat. 2.

Luctantur paucæ, comedunt colyphia paucæ.

Maximus istius rei vsus sub Domitiano principe. C. Sueton. in eo cap. 4. *Venationes, gladiatoresque, & noctibus ad Lychnuchos, nec virorum modo pugnas, sed & fœminarum.* Qui tamen illud ad eum referunt authorem, grauiter errant, nam & Titus frater ante illum idem in ludis suis fecerat. θηρία γυναῖκες ὀ μήν τοι ἐπιφανεῖς συγκατεφθάσαντο. *Feras mulieres ignobiles confecerunt.* Dio Cocceian. lib. 66. ad finem. Idem denique sub Nerone factitatum, qui vtrumque præcessit in imperio, vt videri possit, frequenter gestum. Sueton. Ner. cap. 11. *Ludis, quos pro æternitate imperij susceptos, appellari Maximos voluit, ex vtroque ordine & sexu, ludicras partes sustinuerunt.* Sed insueta, & veluti præter naturam libido, constitutione Seueri Aug. penitus sublata. Io. Xiphilin. in eo. Neque vero mihi persuadeo Romanos primos fuisse, qui cum viris luctari exercerique fœminas voluerint. Quippe idem Spartanis in vsu positum. Sext. Propert. lib. 3. eleg. 13.

Multa tuæ, Sparte, miramur iura palestræ,
Sed mage virginei munera gymnasii.
Quod non infames exercet corpore laudes,
Inter luctantes nuda puella viros.

At quæ infames laudes? an forte strenue cum viris luctari, quod probrosum mulieri, atq; inde laudem quærere? an potius error subest, & rescribēdum. Yuo Villiomar. lib. 4. c. 1. in Rob. Titium.

Quod non infames exercet corpore ludos.

Nisi forte *laudes corpore exerceri*, cum Tibullo l. 4. dici posse fateamur. Achill. Stat. Neapolitan.

Laudis & assiduo vigeat certamine miles.

Et de ritu illo palæstræ Lacedæmoniæ, Papin. lib. 4. sil. 8.

Qualis maternis Helene iam digna palæstris
Inter Amyclæos reptabat candida fratres.

Sidon. Apollinar. Carm. 9. v. 184.

Vnctas Tyndaridis dicasse luctas.

Martial. lib. 4. Epigr. 55.

—— aut libidinosæ
Ledæas Lacedæmonis palæstras.

P. Ouid. Epist. 15. Paris Helenæ.

More tuæ gentis nitida dum nuda palæstra
Ludis, & es nudis fœmina mixta viris.
Quod rapuit laudo.

Sed redeo ad Floralia: in quibus Ædiles fabas, cicer, aliaque similia in vulgus missilia spargebant. Valer. Maxim. lib. 2 cap. 5. Pseudo Cornut. in A. Persij Sat. 5. v. 175. *Ludis Floralibus omnia semina spargebantur in populum, vt Tellus velut muneribus suis placaretur.* Persius ipse:

—— cicer ingere large
Rixanti populo, nostra vt Floralia possint
Aprici meminisse senes.

Et quia ipsa Flora meretrix fuisset notissima, meretrices apertis nudatisq; pudendis pducebantur, cursuræ, saltaturæ. Martial. lib. 1. Epigr. 3.

A *Festosque ludos, & licentiam vulgi.*

Et eiusdem libri Epigr. 36

Qui Floralia vestit, & stolatum
Permittit meretricibus pudorem?

D. Auson. Eidyll. 25.

Nec non lasciui Floralia læta theatri,
Quæ spectare vo'unt, qui voluisse negant.

Committebantur, seu choreæ, seu lusus isti, fœminarumq; nudarum discursus, sono tubæ. Iuuenal.
B Sat. 6. v. 249.

—— dignissima certe
Florali matrona tuba.

Nec modo in Floralibus scorta producta, sed & in quibuslibet theatralibus ludis, habebis infra lib. 5. cap. 4.

Denique in his non leones, vrsi, elephantes, aut tigrides exhibitæ, aliaque ferocitate aut truculentia nota animalia, sed lepores. Ludouicus Pipræus præceptor meus in Maximiliano suo, diuino
C carmine:

Imbelles lepores Floralis præmia campi.

Martial. lib. 8. Epigr. 67.

Cum modo distulerint rauci vadimonia chartæ,
Et Floralitias lasset arena feras.

Vide Cornelium Vitellium Annotat. cap. 22. Cæl. Rhodigin. lib. 25. c. 30. Antiquar. Lection. Et quod pene omiseram, inter popularia sacra erant Floralia, quæ toto populo exhibebantur. Andrian. Turneb. lib. 30. Aduersarior. cap. 30. ex M. Martiali lib. 10. Epigr. 41.

D *Et populare sacrum bis millia dena tulisset.*

PARALIPOMENA.

De Termino Deo, statua eius, ritu ei sacrificandi. Lapides arboresq; Terminales. Priapus. Siluanus.

INter antiquissimos Romanorum Deos *Terminum* habitum, loquuntur legum Regiarum fragmenta, à viris doctis digesta, & argumento liquido est, nul-
E lum Deum prius illo, ex legum præscripto cultum: vide infra lib. 4. cap. 6. nomen à terminando, finiendove desumptum Græca origine. Xenoph. lib. de Laced. Rep. τῷ τέρματι τοῦ βίου τὴν Κρίσιν προσθεὶς. *Iudicium retulit ad finem vitæ*, pag. 684. Statua illi erecta erat, quadrato lapide, vel stipite dedolato, vncto, coronato. Arnob. cont. gent. lib. 1. *Venerabar (ô cæcitas) nuper simulachra modo ex fornacibus prompta, incudibus deos, & malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veternosis in arboribus tænias, si quando conspexeram lubricatum lapidem, & ex oliui vnguine ordi-*
F *natum, tanquam inesset vis præsens, adulabar, affabar;* rescribe mecum, *irrigatum*, alij legunt *exornatum*, quibusdam placet, *oliui vnguine diuatum*, hoc est, *diuum factum*. Idem Arnob. lib. 8. vt aliquæ præferunt editiones, reuera liber ille non Arnobij est, sed M. Minucij Felicis. *Vt tam luculento die in lapides eum patiaris impingere, effigiatos sane, & vnctos, & coronatos.* Clemens Alexandrin. lib. 7. Stromat. & in

Protrept. Lucian. in Charonte. L. Apul. lib. 1. Florid. *Velenim colliculus sepimine consecratus, vel truncus dolamine effigiatus, vel cespes libamine humigatus, vel lapis vnguine delibutus.* Et lib. 1. Apolog. *Negant se vidisse aut lapidem vnctum, aut ramum coronatum in finibus eius.* Siculus Flacc. lib. de conditionib. agror. *Cum terminos disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram collocabãt, proxime ea loca, quibus fossis factis defixuri eas erant, & vnguento, velaminibusq́; & coronis eos coronabant.* Plura vide apud Pet. Colvium in Apuleij locum laudatum. L. Sen. Hippolyto Act. 2. sc. 1.

—— nullus in campo sacer
Diuisit agros arbiter populis lapis.

D. Iuuenal. Sat. 16.

Improbus aut campum mihi si vicinus ademit,
Aut sacrum effodit, medio de limite saxum.

Aurel. Prudent. lib. 2. in Q. Symmachum.

—— vel lapis illic
Si stetit antiquus, quem cingere sueuerat error
Fasceolis.

T. Lucret. Carus lib. 5.

—— velatum sæpe videri
Vertier ad lapidem, atq́; omnes accedere ad aras.

P. Virgil. lib. 12. Æneid. in fine:

—— saxum circumspicit ingens
Saxum antiquum, ingens, campo qui forte iacebat,
Limes agro positus, litem vt discerneret aruis.

Papin. lib. 5. Thebaid. v. 569.

—— rapit ingenti conamine saxum
Quo discretus ager.

Et *terminales lapides* vocauit Ammianus Marcellin. l. 18. & *arbores terminales* pari sensu lego apud Paulum IC. lib. 5. *Receptar. sentent. tit. 22.* & indiscrete *arbores lapidesue terminales* dixere ICti legg. 1. 3. ff. *de Term. moto.* Ouid. lib. 2. Fastor.

Termine, siue lapis, siue es desertus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoq́; numen habes.

Tibull. lib. 1. Eleg. 1. ex Ouidij imitatione.

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in triuio florida serta lapis.

Frequentius tamen lapis Terminus erat: Idem libro eodem eleg. 3.

Non domus vlla fores habuit, non fixus in agris
Qui regeret certis finibus arma lapis.

Sext. Propert. lib. 1. eleg. 4.

Nullas illa suis contemnet fletibus aras,
Aut quicunq́; sacer qualis vbiq́; lapis.

Deniq́; donec plura inferius dicantur, addendus vnicus est M. Aurelij Olympij Nemesiani ex Eclog. 1. locus.

Sub te ruris amor, sub te reuerentia iusti
Floruit, ambiguos signauit terminus agros.

SILVANVS & ipse inter rusticos deos habitus, & matronali pudicitiæ insidiator D. August. de Ciuit. Dei, lib. 15. c. 22. *Quoniam creberrima fama est, multiq́; se expertos, vel ab iis qui experti sunt, de quorum fide dubitandum nõ est, audisse confirmant, Siluanos & Faunos, quos vulgo Incubos vocant improbos sæpe extitisse mulieribus, & earum appetisse ac peregisse cõcubitum.* Eundem sane esse Siluanum & Incubũ patet ex Glossario vete-

A ri, in quo Πανὸ δαίμων, *Incubus Siluanus.* Et puerperis statim post partum custos adhibebatur, ne Siluanus per noctem ingrederetur, & iacentem vexaret, & vt id significaretur, constituebatur quidam, qui pilo limen feriret, vt disseruit D. August. lib. 6. de Ciuit. Dei cap. 9. & notauit Meursius Criticar. Exercitat. par. 2. cap. 1. Et ante illum Blond. Flau. Rom. Triumph. lib. 1. Et lib. 2. eiusdem operis pag. 44. Hunc inquam inter numina, quæ agrorum præsidebant cultui, cẽsuerunt locum habere. Iul. Obsequens lib. de Prodig. c.

B 8. *Silentio noctis ex silua Arsia, ingens vox audita, quæ Siluani credita est fuisse.* A Siluis itaque nomen sortitus videtur. Horat. lib. 3. od. 29. dumeta Siluani. P. Virgil. lib. 1. Georg.

Et teneram ab radice ferens Siluane cupressum.

Gratius Cynegetic. in limine.

—— Latij cultor qui Faunus amœni,
Mænaliusq́; puer, domitrix Idæa leonum
Mater, & inculto Siluanus termite gaudens.

Itaque suspicor statuam illi positam, manu protensa

C & cupressu armata, cuius sationem primus inuenit. Martian. Capella lib. 5. de Nupt. Merc. & Philolog. in principio.

Tunc primum posita Siluanus forte cupressu
Percitus, ac trepidans dextram tendebat inermem.

Interim corrigẽdus è Lucilio Locus, corruptissimus apud Nonium Marcellum, cap. 2. num. 324. Nam Lucilij verba ibi loci sunt 26. lib. Satyr.

Luporum exauctorem Maluanum, ac fulguritatam arborum.

D Nullo plane sensu, quod vt vidit I. Lipsius, iusserat rescribi, meo iudicio rectissime:

Luporum exactorem Siluanum, ac fulguritarem arborum.

Q. Horat. lib. Epod. od. 2.

Qua muneretur te Priape, & te pater,
Siluane, tutor finium.

Scio alios eandem correctionem recepisse, seu excogitasse, inter quos & Adrianus Turneb. lib. 29. Ad-uersarior. cap. 23. sed alio sensu, vt crederent Silua-

E num eundem esse cum Marte, in cuius tutela est lupus, animal ferum, & truculentum, & certe M. Cato lib. de Re Rustica fauet cap. 38. cui *Mars Siluanus* dicitur: iam vero lupum Marti sacrum, quis dubitet? Et vnico verbo dicam, Grammaticis Siluanus est, πᾶς θεὸς ὑλαῖος, *omnis Deus siluicola.* Sed Siluani mentio in vetustis hisce marmoribus, quorum fragmenta apponam.

SILVANO. SANCTO.
LARVM. PHILEMON.
F P. SCANTI. ELEVTHERI.
D. D.

Alterius hæc sunt verba.

SILVANO. SANCTO. SACRO.
LARVM.
CÆSARIS. N. ET. COLLEGI.
MAGNI. CN. TVRPILIVS TROPHIMVS. VOTO. SVO. SVSCEPTO.
ARAM. DE SVO. D. D.

Extat & tertij lapidis inſcriptio, etiam hic ponenda, vnde iudicium quoddam & coniectura eſſe poſſit, non tantum ſilueſtrem Deum fuiſſe Siluanum, ſed etiam domeſticum, vnum nempe è Larium numero. Sic itaque inſcriptio ſe habet.

SILVANO. SACRVM. SODAL. EIVS. ET. LARVM. DONVM. POSVIT. TI. CLAVDIVS. AVG. LIB. FORTVNATVS. A. CVRA. AMICORVM.

Ad ſacrificia eius venio; cui inter Romanos tantum, quod ſciam, cultus exhibitus fuit, peractaque ſacrificia, à viris tantum ſuſcipiebantur. Vet. Scholiaſt. Iuuenal. ad v. 446. Satyr. 6. *Siluano mulieres non licet ſacrificare.* Hoſtia illi primitus, vt rusticum decebat Deum, lac oblatum erat. Q. Horat. lib. 2. epiſt. 1.

Tellurem Porco, Siluanum lacte piabant.

Aut animali hoſtia, Iuuenal. loco proxime citato.

Cædere Siluano porcum.

PRIAPVS obſcænitatis & ſpurcitiei præſes etiam inter deos ruſticorum, diuino honore cultus, cuius nomine, nihil aliud quam pudenda ſignificabant: adeo vt laſciui *ex pene ſeu Priapo biberent, dictiq; illi drillopotæ.* Vet. Scholiaſt. Iuuenal. Sat. 2. v. 95.

——— *vitreo bibit ille Priapo.*

Nec ruſticum tantum hic numen, ſed & marinum, nauigantibusq; præpoſitus. Leonidas vetus poëta in Antholog. lib. 1. c. 56. epigr. 4.

Τοῦθ' ὁ Πρίηπος ἐγὼν ἐπιτέλλομαι, ὁ λιμενίτης.

Hæc Priapus ego impero, portubus præfectus.

Et Antipater Sidonius.

Λαίφεα δ' εὔυφεα πετάννυτε, τοῦθ' ὁ Πρίηπος
ὑμῖν ἐνορμίταις παῖς ἐνέπω Βρομίου.

Vela bene texta extendite, hæc Priapus vobis in portu conſiſtentibus puer dico Bacchi. Et Marcus Argentarius vetus item Epigrammatographus.

——— τῷ σὺ Πριήπῳ
Πειθόμενος, πάσης ἅπτεο ναυτιλίης.

Hoc tu Priapo credens, omnem tange nauigationem. Et à Satyro Thyillo antiquo poëta appellatur λιμενορμίτης, *Portuum præſes.* Et ab eodem, λιμένων δαίμονι, *portuum dæmoni*, Archias illum πόρου φύλακα, *loci cuſtodem* vocat: & eidem aræ, ſeu littorali Deo, id eſt, Portumno, aut Neptuno, erigi ſolebant. Agathias ſcholaſticus:

——— ἐνορμίταο παρὰ βωμοῖσι Πριήπου.

Portuum præfecti in aris Priapi.

Paulus Silentiarius. πιστὸς νηυσὶ Πρίηπος, *fidelis nauibus Priapus.* Theętætus Scholaſticus, ὁρμοδότῃ Πριήπῳ, *Portuum datori Priapo.*

Sed communior poëtarum ſententia, hortorum reique ruſticæ præſidem faciebat, auctor Priapeior.

Villicus, ærari quondam, nunc cultor agelli,
Hæc tibi perſpectus templa Priape dico.

In aliis editionibus:

Ærari quondam cuſtos, nunc cultor Agelli.

Sed parum intereſſe exiſtimo. Peritus lib. 4. Antholog. cap. 12. Epigr. 88. λαχάνων φύλακα, *olerum cuſtodem efficit.* Lucian. ξηρῶν κληματίδων φύλακα, *aridorum palmitum cuſtodem.* Argentarius; φυλακὴν σύκων ἔχων, *cuſtodiam ficuum habens.* Antiſtius, φυτῶν ῥυάμενος, *frutices ſeruans.*

A Eius ſtatua expreſſa eſt ab Apollonida egregie in hęc verba.

Ἄνθετ' Ἀναξαγόρης με τὸν σὺν ἐπὶ ποσσὶ Πρίηπον,
Ἐν χθονὶ δ' ἀμφοτέρῳ γούνατι κεκλιμένον.

Poſuit Anaxagoras me in erectum pedibus Priapum, in terra vtroque genu inclinantem. Super qua re nihil eſt, quod notari debeat niſi nudum eum, vt & omnes alios Amoris deos depingi ſolitum. Auctor Priapeiorum:

B *Taliacumq; puer dominus florentis agelli*
Impoſuit menſæ, nude Priape, tuæ.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 4.

Quæ tua formoſos cœpit ſolertia, certe
Non tibi barba nitet, non tibi culta coma eſt.
Nudus & hybernæ producis frigora brumæ,
Nudus & æſtiui tempora ſicca canis.

Amor etiam ſeu Cupido nudus depingebatur, Philoſtrat. in Icone eius: & ſimulachrum *Cupidinis nudi* eſt apud C. Plinium lib. 36. cap. 5. Rationes vide apud Alexandrum problemat. cap. 85. Moſchus in Amore fugitiuo, Eidyll. 1.

C Γυμνὸς μὲν τό γε σῶμα, νόος δέ οἱ ἐμπεπύκασται.

Nudum corpus habet, mentem fallacia velat.

Siue ad verbum: *Corpore quidem nudus, at mens illi tecta eſt.* Marullus Tarchaniota in Epigrammatis:

Cur ſine veſte Deus? ſimplex puer odit opertum.

Sext. Propert. lib. 1. eleg. 3.

D *Crede mihi, non vlla tua medicina figuræ eſt,*
Nudus Amor formæ non amat artificem.

Venus itidem ſine vlla veſte depicta. Lucian. lib. cui titulum fecit ἔρωτες, *Amores.* Vide quæ ſuperius dixi Reg. 8. de Venere Anadyomene. Arnobius lib. 6. *Ad libidinem concitat Venus nuda.* Et paucis interiectis: *Venus nuda, & aperta depingitur, ac ſi dicas illam publicare ac diuendere meritorij corporis formam.* L. Apul. lib. 16. Mileſiar. *Qualis Venus, cum virgo fuit, nudo & intecto corpore.*

E M. Martial. lib. 8. Epigr. 1.

Nuda recede Venus.

P. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 14. *Nuda Dione.* Epiſt. Didûs ad Æneam:

——— *quia mater Amorum*
Nuda Cytheriacis edita fertur aquis.

Lib. 3. de arte Amandi.

Nuda Venus madidas exprimit arte comas.

Sidon. Apollinar. Carm. 7.

F *Nuda Venus, fœcunda Pales, pharetrata Diana,*
Iuno grauis, prudens Pallas, turrita Cybelle.

Ratio eſt, *quod crimen celari non poſſit.* Furius Fulgent. lib. 2. Mytholog. *Vel quod effrænata voluptas inanes, & nudos dimittat.* Altercatio Hadriani & Epicteti.

Quare nuda Venus? nudi pinguntur Amores?

Baſſianus Aug nouercam nudam videns, in vxorem duxit. Æl. Spartian. in eo. D Ambroſ. lib. 3. de virginib. *An quicquam eſt tam pronum ad libidines, quam inconditis motibus, ea quæ vel Natura abſcondit, vel diſciplina velauit,*

velauit,

velauit, membrorum operta nudare? Propert. lib. 2. A eleg. 15.

Nam modo nudatis mecum est luctata capillis,
Interdum tunica duxit operta moram.

Cæl. Rhodig. lib. 4. Antiquar. Lect. c. 7. exponit eodem sensu illud eiusdem poëtæ lib. 4. eleg. 9.

Cantabant surdo, nudabant pectora cæco.

Martial. lib. 11. epigr. 105.

At mihi nuda satis nulla puella placet.

D. Auson. Epigr. 38.

Nec bis cincta Diana placet, nec nuda Cythere, B
Illa voluptatis nil habet, hæc nimium.

Et impudica *Mæuia, nuda mamma tenet venabula.* Iuuenal. Sat. 1. v. 24. & Messalina Augusta, *nuda* in fornice *stetit* prostituto corpore intrantibus. Sat. 6. v. 124. & *nudum spumanti labello viderit.* Sat. 9. v. 35. Ouid. lib. 1. Metamorph. Fab. 9.

—— laudat digitosq; manusq;,
Brachiaq; & nudos media plus parte lacertos.

Et est apud eundem conciliandi amoris, seu verius concitandæ libidinis præceptum lib. 3. de Arte: C

Pars humeri tamen ima tui, pars ima lacerti
Nuda sit, à læua conspicienda manu.

Bene itaque Q. Ennius, & Græcorum & Romanorum mores in gymnasiis reprehẽdens, qui nudas fœminas, nudosq; & formosos adolescentes producebant luctaturos, vt retulit M. Tull. lib. 4. Tusculanar. quæstion.

Flagitij principium est, nudare inter ciues corpora.

Quæ omnia notissima sunt, & facile tyroni sexcenta similia obseruare exempla. Et disquisiuit vir eruditissimus, & literarum bono natus Andreas Tiraquellus in Commentariis suis de Legibus Connubialibus, & alij. D

Ad Cap. XXI.

De aliis Diis Miscellaneis.

Restant pauci aliquot Dij qui in prioribus capitibus locum habere non potuerunt, de quibus hoc capite dicemus.

PAVOR ET PALLOR.

Hos Deos Tullus Hostilius III. Romanorum Rex vouit in prælio contra Fidenates, tum cum Albani duce Metio Suffetio, siue, vt multis placet, Fufetio, discessu suo ab exercitu Romano, eos nõ parum turbassent. Ita Liuius lib. 1. Tullus in re trepida XII. vouit Salios, fanaque Pallori ac Pauori. Meminit eorum Aurel. Augustinus sæpe, vt lib. 4. cap. 15. & lib. 6. cap. 10.

CLOACINA.

Alia hæc est à Venere Cluacina, quemadmodum ex veteribus scriptoribus docet Ioannes Viues, quem hic libenter sequor. Dicta est Cloacina à cloaca, quod Romæ in Cloaca magna fuerit effigies eius inuenta, cumque ignoraretur cuius ea esset, ex loco nomen ei inditum, Cloacinaq; appellata fuerit. Lactantius. Apud Augustinum Clacacina legitur, quod tamen Ludouicus Viues in Cloacinam mutandum esse contendit. Est igitur hæc à Tarquinio Prisco consecrata. Tertullianus adyta Cloacinæ ludens, cum dicit, Cloacam intelligit, his verbis in libro de Pallio: sed omnino totum Empedoclem in adyta Cloacinæ detulisset. Vide & Turnebi Commentarios in Varronem de lingua Latina.

AIVS LOCVTIVS.

Hic Deus à loquendo nomen habet, quod locutus fuerit, & præmonuerit Romanos de aduentu Gallorum, de quo ita Liuius libro 5. M. Ceditius de plebe nunciauit Tribunis, se non in noua via, vbi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ vocem noctis silentio, audiuisse, clariorem humana, quæ magistratibus dici iuberet, Gallos aduentare, id vt fit, propter auctoris humilitatem spretum. *Et paulo post:* Camillo expiandæ etiam vocis nocturnæ, quę nuncia cladis ante bellum Gallicum, audita, neglectaq; esset, mentio illata, iussumq; & templum in noua via Aio Locutio fieri. Eandem historiam recitat Cicer. lib. 1. de Diuin. & Plutarch. lib. de Fortuna Rom. & in Camillo. Ædes huius Dei à P. Victore ponitur in 8. Vrbis regione: à Cicerone tamen & M. Terentio Varrone apud Agellium, non ædes; sed ara tantum ei constructa esse scribitur.

RIDICVLVS VEL REDICVLVS.

Redicvlvs etiam Deus à Romanis cultus est, cuius extra portam Capenam fanum constructum accepimus. Nam cum secundo bello Punico Vrbem oppugnaturus Annibal accessisset, à Diis iniecto metu recessit. Festus.

TEMPESTAS.

Tempestatis ædes à M. Marcello extra portam Capenam constructa fuit, cum is liberatus esset à periculo & tempestate, quam passus erat, cum in Corsicam & Sardiniam nauigaret, Ouid. in Fastis.

FEBRIS.

Colebant veteres quosdam Deos, vt prodessent: E quosdam, vt ne obessent, placabant, vt Orbonam, Robigum, Febrim, &c. De Febri Dea ita scribit Val. Maxim. Febrim ad minus nocendum templis colebant, quorum vnum adhuc in Palatio, alterum in arce Marianorum, tertium in summa parte vici Longi, in eaq; remedia, quæ corporibus ægrotorum inuexa fuerant, deferebantur. Meminit ædium huius Deæ aliquoties Cicero.

FVGIA.

F Fugiam existimat Lud. Viues Deam lætitiæ de fugatis hostibus fuisse, ad August. lib. 2. c. 6.

FORNAX.

Fornax dea etiam existimata est, quoniam ante triticum, & eius vsum, far fornacibus torrebatur: vnde est Dea Fornax constituta, cuius meminerunt Festus, Lactant. & Ouid. in Fastis.

CACIA.

Cacia Dea culta Romæ, quæ Caci soror fuit, vt scribit

ſcribit Lactantius, quæ de furto boum Herculi fecit indicium: vnde etiam ſacellum meruit, in quo ei per Virgines Veſtales fiebat res ſacra, vt Seruius ſcribit in 8. Æneidos.

VICEPOTA.

Quæ hæc Dea fuerit, incertum. Apud Liuium libro ſecundo, cum de demolitione ædium Valerij Publicolæ agit, ſic legitur in vulgatis: Delata confeſtim materia infra Veliam, & vbi nunc vicus publicus eſt, domus in infimo cliuo ædificata. Vbi pro *vicus publicus*, Beatus Rhenanus annotat, ſe in vno veteri libro legiſſe, *vbi nunc Vicæpocæ eſt*, quod tamen in *Viriplacæ* mutandum cenſet. Carolus Signonius legit; *Vbi nunc Vicus publicus eſt*, quemadmodum & apud Plutarchum in Publicola vertit Xylander; *Vbi nunc templum eſt, & vicus publicus dicitur*. Iuſtus Lipſius lib. 2. Epiſtolarum quæſtionum, epiſtola 11. legendum apud Liuium arbitratur, *Vbi nunc Vicepotæ eſt templum:* & ſic Plutarchum etiam emendandum. Quæ autem, & qualis ea Dea fuerit, ignorare ſe dicit.

Meminit & MINVCII Dei Feſtus, ſed qualis is fuerit, non exprimit. Hæc enim ſunt ipſius verba: Minucia porta eſt, eò quod proxima eſſet ſacello Minuci. Paulus Feſti abbreuiator: Minucia porta Romæ eſt dicta, ab ara Minuci, quem Deum putabant.

Fuit & VOLTVRNVS Deus, cuius Feſtus his verbis meminit. Volturnalia Volturno Deo ſua ſacra faciebant, cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant.

Floribus tres Deos præficiebant, Forculum, Cardeam, & Limentium: & Forculus quidem foribus dabatur, vt ait Auguſt. libr. 4. de Ciuitate Dei, capit. 8. Cardea Cardini, Limentinus, limini. Cardeam quibus libentius Carnam vocant, quæ (vt canit Ouidius in 6. Faſtorum) ab Iano compreſſa, acceperit cardinum poteſtatem, prius Grane nuncupata, deinde per antiſtichon, Carna.

CAP. XXII.

De Diis peregrinis.

SVPEREST, vt adhuc de Dio Fidio, Iſide, Oſiride, & Serapide dicamus, quos peregrinos Deos appellamus, quòd ab alijs gentibus in Vrbem recepti & culti ſunt. Quanquam eorum plures fuerunt, de quibus tamen antè occaſione ſic oblata, egimus.

SANCTVS, VEL DEVS FIDIVS.

SABINORVM hic Deus fuit, à Reatinis plurimum cultus, vbi etiam editus eſſe putatur: de quo Dionyſius Halicarnaſſæus lib. 2. hæc ſcribit: In agro Reatino, quo tempore Aborigines eum tenebãt, virgo quędã indigena claro genere prognata, choros ducebat in templo Enyalij, quẽ Sabini, ſicut & Romani, Quirinum nominant: verum repentè diuino furore correpta, choream deſeruit, & in ſacrariũ ſe curſu proripuit. Deinde à loci genio compreſſa, vt vulgo viſum eſt, filium edidit, nomine Medium, vel potius Dium Fidium cognomine. Is virilem ætatem ingreſſus, & forma ſupra hominem fuit, & in re militari lõgè præcellentiſſimus eſt habitus. Cumq; captus eſſet condendæ Vrbis cupidine, collecta magna manu ex agris finitimis, breui Cures repleuit habitatoribus, vocatas, quidam putant à genio, cuius dicebatur filius: aut ab haſta, ſicut malunt alij. Cures enim Sabini haſtas nominant. Ita Terentius Varro ſcriptum reliquit. Paulò pòſt Dionyſius refert ex P. Catone, Dium illum Fidiũ, Sabum alio nomine dictum fuiſſe, quem Sabini coluerint.

Ædes Dij Fidij in Vrbe dedicata eſt à Sp. Poſthumio Cõſule, anno vrbis CCXCVIII. nonis Iunijs in loco Bellonæ, locata ab vltimo Regum Tarquinio, non tamen ab illo conſecrata. Dionyſius lib. 9. qui etiam addit, eo demum anno ex S.C. ædem hanc à Poſthumio Conſule dedicatam eſſe, probari eius ædis inſcriptione.

ISIS.

Hanc Diodorus Siculus lib. 1. Rerum antiquarum filiam Saturni & Rheæ Oſiridis ſororem atque vxorem fuiſſe, & eandem cum Cerere eſſe ſcribit. Quæ prima inuenerit triticum & hordeũ, hominibus prius incognita. Leges quoque ſtatuerit, quibus iuſtitia æquè omnibus ſeruaretur, vi, atque iniuria timore pœnæ ſublatis: qua de cauſa à Priſcis Græcis Iſis Legifera appellatur, tanquam prima legum inuentrix. Paulò pòſt ſcribit, hanc Deam à nonnullis Iſidem, ab alijs Cererem, Theſmophoram, Lunam, Iunonem, ab alijs alio nomine appellari. Subijcit etiam inſcriptionẽ columnæ eius, quæ talis eſt: Ego Iſis ſum Ægypti regina, à Mercurio erudita. Quæ ego legibus ſtatui, nullus ſoluet. Ego ſum prima frugum inuentrix. Ego ſum Oſiridis Regis mater. Ego ſum in aſtro Canis refulgens. Mihi Bubaſtia vrbs cõdita eſt, Gaude, gaude Ægypte, quæ me nutriſti. Hæc & plura alia Diodorus Siculus, quæ apud ipſum potius leges. Nõ pauciora, imò plura etiam ſunt apud Plutarchum in bello de Iſide & Oſiride.

Iſidis ædes & ædiculæ Romæ multæ fuerunt, vt videre eſt inſcriptione XIV. Vrbis regionum, quam ab Onuphrio Panuinio mutuati, primo libro inſeruimus.

OSIRIS ET SERAPIS.

OSIRIS etiam Saturni atq; Rheæ filius fuit, Iſidis frater & maritus, rex Ægypti. Hunc & Oſiridem dicunt, & Serapidem, Dionyſium, Plutonem, Ammonem, & Iouem. Nolo hìc prolixè commemorare, quæ plurima à Diodoro Siculo, Plutarcho, & alijs de eo in medium afferũtur, niſi tantum inſcriptionem columnæ eius, quæ apud Diodorum extat talis: Mihi pater Saturnus, Deorum omnium iunior. Sum verò Oſiris rex, qui vniuerſum peragraui orbem, vſque ad deſertos Indorum fines. Ad eos quoque profectus ſum, qui Arcto ſubiacent, vſque ad Iſtri fontes. Et iterum alias quoq; orbis adij, vſque ad mare

Oceanum, partes. Sum Saturni filius antiquior, germen ex pulchro & generoso ortu: cui nō semen genus fuit. Neq; vllus est in orbe, ad quem non accesserim locus, docens omnes ea, quorum inuentor fui. Hæc & alia plura in columna Osiridis scripta fuisse, Diodorus auctor est. A

De Osiride hæc Suidas, quemadmodum ea citata & versa sunt à Ioanne Ludouico Viue, ad cap. 5. libr. 18. Augustini de Ciuitate Dei. Hunc Deum alij Iouē esse dixerunt, alij Nilum, propter modium, quod in capite habet, & cubitum, mensuram aquæ scilicet: alij verò Ioseph. B Sunt qui Apim quendam fuisse dicunt hominem locupletem: & regem in Memphide Ægypti vrbe, qui in difficultate annonæ maxima Alexandrinorū prouentibus eos proprijs aluerit. Ideò mortuo templum est erectū, in quo bos nutriebatur, indicium ferens agricolæ, & notas in colore certas habens: diciturq; & bos ipse Apis de nomine regis illius. Sepulchrum autem huius Apidis, in quo est eius corpus conditum, Alexandriam translatum est, & à Soro atq; Apide composito nominē, vocarunt eum C Sorapin, posteà dictus est Serapis. Hactenus Suidas. Alij alias afferunt, quæ sciens prætereo. Cultus hic Deus postremis temporibus etiam Romæ fuit, pluresq; ei ædes & templa extructa sunt, vt ex P. Victoris, & Onuphrij Panuinij descriptionibus XIV. regionum Vrbis, & ex alijs quoq; Scriptoribus manifestū est. Verùm de Dijs Romanorum, eorumque ædibus, templis, ædiculis, &c. hactenus. De ministris iam eorum dicemus.

AD CAP. DVO VLT.

PARALIPOMENA.

De Isidis Deæ cultu, sacris, fano, sacerdotibus, adulterijs in templis, lineis vestibus.

DE plerisque istis dijs dixi supra hoc opere. & de *Pauore & Pallore*, Regione 5.

De *Rediculo*, fuse disserui Regione 1.

De *Fornace*, Cap. 13. lib. 1.

De *Tempestate* Critici, Turneb. lib. 5. Aduersarior. cap. 22. Q. Horat. Epod. od. 10.

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna Tempestatibus.

Ex D. Augustino, Tertulliano, Firmico Materno, & alijs, quam poëtæ *Hyemem* vocant. Virgil. libro 3. Æneid. F

Nigram Hyemi pecudem.

Et lib. 5. Æneid.

Noctem hyememq; ferens.

Valer. Flacc. Argonaut. lib. 1.

Illicitas tentare vias, hyememq; mereri.

Stat. lib. 3. sil. 2. v. 75.

Indq; hominem surrexit hyems.

Et lib. 6. Thebaid. v. 21.

Seu Thyrrhenam hyemem, seu stagna Ægea lacessant.

Ouid. Epist. 7. Dido ad Æneam.

Quo fugis? obstat hyems, hyemis mihi gratia prosit,
Aspice, vt euersus concitet Eurus aquas.

Quanquam non sum ignarus, occultum latêre sensum; in ijs versibus, vt *hyems* Ouidio, sit idem quod *sidus hybernum*. Virgilio lib. 4. Æneid. v. 309. *Nam maria claudebantur à tertio Eidum Nouembris vsque ad sextam Eidus Martias.* Flauius Vegetius Renatus l. 4. de re militari cap. 39. sed idem inter Græcos Hesiodus prodiderat. Quod nempe illo, vt plerumq; tempore tempestatibus maria infestantur. Ob id Idib. Martijs solemni ritu, littoralibus dijs, sacrificijs peractis, nauigia in mare deducebantur, tanquam cōcessa iam à natura nauigatione. Q. Horat. lib. 1. od. 4. & interpretes ad illum locum.

Soluitur acris hyems, grata vice veris & Fauoni,
Trahuntq; siccas machinæ carinas.

De *Sango*, seu *Sanco*, seu *Sancto*, dictum etiam à me ad Regionem quintam.

De *Iside* pauca subnectam, non ignarus vulgaria esse omnia, quæ de illa tradenda habeam. Extat enim liber Plutarchi, *de Iside & Osyride*. Suidas, & Lucta. Placid. ad libr. 1. vers. 265. Theb. & libro 6. Theb. v. 279. quam optimè descripsit Papinius idem lib. 3. sil. 2. 101.

Ipsa Phoronæis quondam stabulata sub antris,
Nunc regina Phari, numenq; orientis anheli,
Excipe multisono puppem Mareotida sistro.

Idem numen fuisse cum Cerere putant Stephan. lib. D de Vrbib. in βούσιρις Tertullian. *Prima Isis repertas spicas capiti circumtulit.* Tzetzes apud Brodeum, ad Philippi veteris poëtæ epigramma libr. 6. Antholog. cap. 7. Et licet Alexandrini præsertim eam coluerint, vt scripsit Aurelius Macrobius libr. 1. Saturn. cap. 20. tamen à Senatu Romano recepta. Lucan. libro 8.

Nos in templa tua Roma recepimus Isin,
Semideosq; canes.

E Lib. 9. v. 159.

Euoluam busto iam numen gentibus Isin.

Eademque in Italia ei sacrificia instituta, quæ olim in Ægypto, fusissime L. Apuleius lib. vlt. Milesiar. Et in eius mysterijs, nouem noctib. integris secubabant. Ouid. lib. 1. Amor eleg. 8.

Sæpe nega noctem, capitis modò finge dolorem,
Et modò quæ causas præbeat, Isis erit.

Et lib. 3. eleg. 8.

—— *Quid in vacuo secubuisse thoro?*

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 33.

Tristia iam redeunt iterum solemnia nobis,
Cynthia iam noctes est operata decem.
Atq; vtinam Nilo pereat, quæ sacra repente
Misit matronis Inachis Ausonijs!
Quæ dea tam cupidos toties diuisit amantes,
Quæcunq; illa fuit, semper amara fuit.

Conqueritur deinde eam in vrbem receptam:

An tibi non satis est fuscis Ægyptus alumnis,
Cur tibi tam longa Roma petita via est?

Narrat vetus scholiastes Iuuenal. Sat. 6. v. 524. *Iuno indulsit pellici, & reuersa in suam figuram recepta est inter deas: & ipsa est dea Isis, inde etiam sacra de Ægypto.* A
D. Auson. Eidyll. 25.

Natalem Herculeum, vel ratis Isiacæ.

Aliquoties tamen postea, receptis reliquis omnibus gentilibus dijs vrbe exacta ista, Pisone & Gabinio Coss. Q. Tertullian. Apolog. cap. 6. Sed quamdiu Romæ fuit, nulli deorum maiori superstitione, quam ei, litatum. Nam maximus honor eius Sacerdotibus delatus, summaq; dignatio. *M. Volusius ædilis plebis proscriptus assumpto Isiaci habitu, per itinera, viasq; publicas stipem petens, in Bruti castra peruenit.* Valer. Maxim. lib. 7. cap. 3. tit. 8. Et *Domitianus Isiaci habitu velatus, inter sacrificulos vanæ superstitionis latuit.* C. Sueton. cap. 1. hoc ego attribuo reuerentiæ, qua eius mystas prosequebantur Romani. B

Templi eius Romæ meminere Ælius Spartianus in vita Hadriani Aug. Dionysius Halicarnass. lib. hist. Rom. 5. Ælius Lampridius in Seuero: *Isium & Serapium decenter ornauit, additis signis, & Deliacis omnibus, & mysticis.* Iuuenal. Sat. 6. C

A Meroe portabit aquas, quas spargat in æde
Isidis, antiquo quæ proxima surgit ouili.

Quod ille templum prope septa, seu ouile collocat, id est, in 9. Regione, vt & in Topographia vrbis apud Onuphrium Panuinium. in 5. regione ponit P. Victor. mane aperiebatur. Luc. Apul. lib. 11. *Templi matutinas apertiones.* Porphyrius Philosophus Coluio ad eum locum laudatur, quem vide. *In templi huius conspecto,* vt ait Apuleius, siue penetrali, *habitabāt Sacerdotes.* Ruffin. hist. Ecclesiast. lib. 2. cap. 23. veloq; à populo secernebantur. alibi dicam. M. Varro de hoc templo audiendus, ὁ λέγει. D

Non vidisti simulachrum leonis ad Isidem
Eo loco, vbi quondam cum vidissent quadrupedem
Galli.

Certe non longe ab hortis, vt apparet, publicis; nam prostitutæ sæpe eo cōdicebant, vet. scholiast. Iuuenal. ad v. 487. Sat. 6. *Apud templum Isidis lenæ conciliatricis, quia in hortis templorum adulteria committuntur.* At ego non in hortis, sed in ipsis ædibus sacris adulteria istiusmodi commissa probabo. Q. Tertullianus Apologet. cap. 15. *In templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari. Paulinā Saturni vxore in Isidis fano à Mundo violata, specie leonis, qui Anubis putabatur, sacerdotes omnes in cruces acti, templum solo æquatum sub Tiberio Imperatore.* Ioseph. Antiquit. Iudaic. libr. 18. c. 4. Nec de sola id Romanorum verum consuetudine, quin & apud Græcos ea inualuit. Nam *Menalippus & Comete quod coissent in templo Dianæ, vt nefas expiaretur, homines immolati.* Pausan. Achaic. & ex illo Cæl. Rhodigin. lib. 13. Antiquar. lection. cap. 34. poëtæ. P. Ouid. lib 2. Amor. eleg. 2. Et lib. 2. Trist. E F

Quis locus est templis augustior? hac quoq; vitet
In culpam Sequa est ingeniosa suam.

Paucis interpositis idem exponens;

Isidis æde sedens, &c.

Et lib. 4. Metamorph. fab. vlt. in fine.

Hanc pelagi rector templo vitiasse Mineruæ
Fertur.

Et lib. 1. de Arte:

Neu fuge Niliacæ Memphitica sacra iuuencæ,
Multas illa facit, quod fuit illa Ioui.

Et Venus grauiter conqueritur ab Hippomene violatum suum adulterio templum lib. 10. Metamorphos. fab. 11.

Luminis exigui fuerat prope templa recessus,
Speluncæ similis, natiuo pumice tectus,
Relligione sacer prisca, quo multa Sacerdos
Lignea contulerat veterum simulachra deorum,
Hunc init, & vetito temerat sacraria probro.
Sacra retorserunt oculos.

Ioan. Iouian. Pontan. insignis, meo iudicio, poëta. lib. 1. de Amore coniug.

Templa pudicitiam violant.

Iuuenal. Sat. 6. v. 488.

——— *Iamq; expectatur in hortis,*
Aut apud Isiacæ potius sacraria lenæ.

Et Sat. 9. v. 22. licet vetus scholiastes, non de templo, sed de statuis, exponat.

——— *Vt repeto, fanum Isidis, aut Ganymedis.*
Pacis, & aduectæ secreta palatia matris,
Et Cereris, (nam quo non prostat fœmina templo?)
Notior Aufidio mœchus celebrare solebas.

Isiaci, quos supra memoraui, sunt Isidis Sacerdotes: de quibus M. Martial. lib. 10. epigr. 48.

Nunciat octauam Phariæ sua turba iuuencæ.

Ad quorum ritus intelligendos, notandum, *suillis & ouillis carnibus abstinere illos solitos ex religionis præscripto.* Herodot. lib. 2. *Neq; salem cibis adhibebant, ne castitatem violarent.* Plutarch. lib. 5. sympos. c. 10. *Vinum non bibebant, aut certe benedilutum, perparcumq;.* Cæl. Rhodig. libr. 5. cap. 12. *caput radebant,* Æl. Lamprid. in Fescenino Nigro; *Ridemus sacra Isidis ferentem, quibus Commodus adeo deditus fuit, vt & caput raderet, & omnes partes expleret.* Hadrian. Comment. de Coma cap. 2. *Papiraceis tantum calceis vtebantur.* Herodot. lib. 1.

Ferebant & hi ipsius deæ simulachrum subiectis humeris. Æl. Lamprid. in Commodo. *Sacra Isidis coluit, & caput raderet, & Anubim portaret.* L. Apul. lib. 11. Metamorphos. *Erat & bos omni parenti deæ secundum simulachrum, quod residens humeris suis, præferebat vnus è ministerio beato, gressu gestuoso, ferebatur ab alio cista secretorū capax, penitus celans operta magnificæ religionis, gerebat alius fœlici suo gremio summi sui numinis venerandam effigiem.* Cl. Claudian. de 4. Hon. consul. cultissimè.

——— *Sic numina Memphis*
In vulgus proferre solet, penetralibus exit
Effigies, breuis illa quidem, sed plurimus infra
Liniger, imposita suspirans veste Sacerdos
Testatur sudore deum, Nilotica sistris
Ripa sonat, variosq; modos Ægyptia ducit
Tibia, submissis admugit cornibus Apis.

Neq; verò semper à Sacerdotibus effigies Isidis gestabatur, sed & ab asino interdum. L. Apul. lib. 8. Milesiar. *Pedes luteis induti* (Isiaci) *calceis, deam serico contectam*

tectam amiculo mihi (Apuleio iam in asinum verso) *gerendam imponunt, brachiisq; suis humerotenus renudatis, attollentes immanes gladios, ac secures, ouantes exiliunt, incitante tibia cantu lymphaticum tripudium.* Gabrias fab. 6. siue forte Babrias, qui decem libris Æsopi apologos prosequutus est, vt scripsit Suidas. A

ἀμαξις ὄνος παρῆγεν ἀργυροῦν βρέτας
ὅπερ συναντῶν πᾶς τις αὖ ἐπροσκύνει,
τύφῳ δ' ἐπαρθεὶς, μὴ θέλων μένειν ὄνος,
ἤκουσεν, οὐ θεὸς σὺ, τὸν θεὸν δ' ἄγεις.

Id est, *humeris asinus gestabat argenteam effigiem, quam vnusquisq; recurrens adorabat; superbia vero elatus, nolens manere asinus, audiuit, non es tu Deus, sed fers Deum.* B
Versione metrica sic reddidit Gabriel Faernus.

Simulachrum asellus baiulans argenteum,
Cum id transeuntes flexo adorarent genu,
Sui hoc honoris gratia fieri est ratus,
Iamq; insolenti elatus arrogantia,
Nolebat ambulare, donec aspero
Probe dolatus fuste clunes, audijt:
O stulte, non es tu Deus, sed fers Deum.

Andreas Alciat. IC. clariss. Emblem. 7. C

Isidis effigiem tardus gestabat asellus,
Pando verenda dorso habens mysteria.

Claudian. supra laudatus, *linigeros* vocauit *Sacerdotes* Isidis, qui lineis vestibus induebantur, Hadrian. Iun. lib. 4. Animaduersor. cap. 29. Cuius rei rationem puto inde deductam, quod illa lini vsum prima mortales docuisset. Martianus Capella lib. 2. de nupt. Merc. & Philolog. *Qui primi mortalibus vsum rerum, maioraq; commmoda præstiterunt, vt vitem Dionysius apud Thebas, Osyris apud Ægyptios haustum vini, vsumq; cōperiens, frumentum Isis in Ægypto, Triptolemus apud Atticos docuerunt, eademq; Isis lini vsum, sementemq; monstrauit.* C. Sueton. Othone. *Sacra etiā Isidis sæpe in lintea religiosaq; veste propalā celebrasse.* cap. vlt. poëtæ. M. Lucan. lib. 9. v. 159. non Isidem, at alios quoq; Ægyptiorum Deos lino velatos eorumq; Sacerdotes prodidit. D

Et tectum lino spargam per vulgus Osyrim.

At communius est frequentiusque de Iside id proditum. præter Apuleium, qui nimius est in eius deæ sacris, pompaq; describendis Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 3. E

Vt mea votiuas persoluens Delia noctes,
Ante sacras lino tecta fores sedeat.

Non itaque tantum ipsius Isidis mystæ linea induti veste, sed & quæcunque supplicare ei deæ vellent, dispersis promissisq; crinibus, qui ritus clade aliqua afflictarum, aut lugentium consueuit, sequitur in eodem Tibullo.

Bisq; die resoluta comas, tibi dicere laudes, F
Insignis turba debeat in Pharia.

C. Plinius libro 18. capite 1. vestes inde (è lino) Sacerdotibus Ægyptijs gratissimæ. Iuuenal. Sat. 6. versic. 532.

Ergo hic præcipuum, summumq; meretur honorem,
Qui grege linigero circundatus, & grege caluo,
Plangentis populi currit derisor Anubis.

Ouid. lib. 2 Amor. eleg. 2.

Nec tu linigeram fieri quid possit ad Isin
Quæsieris.

Nonnullæ editiones habent, & hic, & libr. 1. de Arte versu supra citato.

Nec tu Niligenam.

Sed male, neq; enim Isis in Ægypto nata, sed in Græcia, Inachi fluuij filia, vt notū, atq; in Ægyptū translata, ob id patronymico vocabulo *Inachis* dicta: Philip. Beroaldus notat. Et lib. 1. Fast. *Inachi lauta.* Florid. Sabin. lib. 3. subcisiuor. c. 1. abundantissime. Ouidius idem lib. 3. de Arte:

Cum sedeat Pharia sistris operata iuuenca,
Quaq; sua comites ire iubentur, eat.

Melius in Codice MS. Herculis Ciofanij:

Cum sedeat Pharia sacris operata iuuenca,
Quaq; sua comites ire vetantur, eat?

Hoc est, cum illa sacra factura templi intima & secreta ingreditur penetralia, quo viri non admittuntur. Idem lib. 1. de Ponto eleg. 1.

Vidi ego linigera numen violasse fatentem
Isidis, Isiaces ante sedere focos.

Et par mendum irrepsit in lib. 1. Metamorphos. fab. 14. sic enim ille:

Nunc dea Niligena colitur celeberrima turba.

Rescribe, vt antea:

Nunc dea linigera colitur celeberrima turba.

M. Martial. lib. 12. Epigr. 29.

Linigeri fugiunt calui, sistrataq; turba,
Inter adorantes cum stetit Hermogenes.

Sistrum concutiebant Sacerdotes ipsius. Præter authores laudatos L. Apul. lib. 2. Milesiar. *Miserere per sidera cœlestia, & arcana Memphitica, & sistra Phariaca.* Et lib. 11. *Sacerdos appropinquat, dextra sistrū præferens,* Rationem habes apud Luctatium paulo ante laudatum, Seruium v. 696. lib. 8. Æneid. *Isis est genius Ægypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra Nili accessus significat, & recessus, per situlā, quam sinistra retinet, ostendit fluentiam omnium lacunarum: Ipsis antē lingua Ægyptiorum est terra.* Baptista Pius Annotatio. Poster. c. 40. Virgil. loco laudato:

——— *Patrio vocat agmina sistro.*

Valer. Flacc. lib. 4. Argonautic.

Aspide cincta comas, & ouanti persona sistro.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 3.

Quid tua nunc Isis mihi Delia? quid mihi prosunt
Illa tua toties sistra repulsa manu?

Melius sic, quam antea:

Illa tua toties æra repulsa manu?

Persius Sat. 5. v. 185.

——— *Cum sistro lusca Sacerdos.*

Pseudo Cornutus ibi; *Sistrum Sacerdotes Isidis portant, lusca autem ideo quod nubiles deformes, cum maritos non inuenerint, ad ministeria deorum se conferāt. forma eius oualis, & manubriata circa oras tintinnabula pendentia habens.* Ouid. fab. vlt. lib. 9. Metam.

——— *Repuitq; sonabile sistrum.*

Adrian. Turneb. lib. 26. Aduersarior. cap. 33. materia illi aurum, argentum, æs. Apul. lib. 11. *Æreis, & argenteis imò vero aureis sistris argutum tinnitum constrepentes.* M. Lucan. lib. 8. v. 833.

Semideosq; canes, & sistra iubentia luctus.

P. Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 8.

Quid

Quid nos sacra iuuant, quid nunc Ægyptia prosunt
Sistra?

Adscribam alterum ex eodem scriptore locum lib. 9. Metam. fab. 12. qui non modo Isidis sacra, sed & Pompam totam plene describit:

Inachis ante thorum pompa comitata sacrorum
Aut stetit, aut visa est, inerant lunaria fronti
Cornua, cum spicis nitido flauentibus auro,
Et regale decus, cum qua latrator Anubis,
Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis,
Quique premit vocem, digitoque silentia suadet,
Sistraque erant, nunquamque satis quæsitus Osyris,
Plenaque somniferis serpens peregrina venenis.

D. Auson. Epist. 25. Paulino.

Isiacos agitant Mareotica sistra tumultus.

Sistri huius vsus in bellis, eo quippe Amazones pro tuba in expeditionibus vtebantur. Isidor. lib. 2. Etymolog. cap. 21. Sext. Propert. lib. 3. eleg. 10.

Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.
Baridos & contis rostra Liburna sequi.

Denique D. Iuuenal. Sat. 13. v. 94.

Decernat quodcumque volet de corpore nostro
Isis, & irato feriat mea lumina sistro.

Vet. scholiast. *feriat lumina, etiam cæcum faciat.* Nam & excæcare putabatur noxios Isis. Lucill. Antholog. lib. 2. cap. 22. epigr. 4.

Ἄν τιν᾽ ἔχεις ἐχθρὸν Διονύσιε, μὴ καταράσῃ
τὴν Ἶσιν τούτῳ, μηδὲ τὸν Αμφικράτην,
Μηδ᾽ εἴ τις τυφλοὺς ποιεῖ, θεόν.

Si quem habes hostem Dionysi, non impereris Isidem huic neque Harpocratem, neque si quis cæcos facit, deum. Sed iam de aliis agamus.

De *Serapide* dixi lib. 1. supra in Reg. 3. Et de eodem pulchra apud Ruffinum lib. 2. hist. Ecclesiast. cap. 23. *De Serapidis origine diuersa fertur opinio, alij Iouem putant, cuius capiti modius superpositus, vel quia cum mensura, modoque cuncta indicet moderari, vel vitam mortalibus frugum largitate præberi. Quidam in honorem nostri Ioseph formatum perhibent simulachrum, ob dimensionem frumenti, qui tempore famis subuenit Ægyptiis.* Aliud Nymphodorus apud Clementem Alexandrinum libr. 1. Stromat. Sed conformia Ruffino sunt, quæ prodit Iulius Firmicus Maternus lib. de Errore profanar. relig. qui tamen fœdissime interpolatus est, & corruptus: *Quomodo esurientibus & ementibus frumenta diuiserat, cupitis superpositus est.* Legendum indubie: *Quo modio esurientibus & ementibus frumenta diuiserat, capiti is superpositus est.* Sequitur deinde in eadem narratione; *huius simulachrum Neogrorum turba custodit*; lege mecum, *Neocororum turba custodit.*

Vide oraculum de potentia Serapidis, relatum ab Aurelio Macrobio lib. 1. Saturnal. cap. 20. & ex eo à Petro Crinito honest. de discipl. lib. 24. c. 16. Est & apud Apollodorum lib. 2. bibliothec. in principio, *Apim tyrannica dominatione regnantem, Telxionis ac Telchinis insidiis proditum, excessisse è vita, & mutato nomine pro Api Serapim vocatum.* De Api vero legendi Iustinus lib. 1. cap. 9. *Cambyses offensus superstitionibus Ægyptiorum, Apis, cæterorumque deorum ædes dirui iubet.* C. Sueton. in Tito cap. 5. Iul. Solin. cap. 36. & alii passim. Ouid. lib. 2. eleg. 13. Amor.

Et comes in pompa corniger Apis eat,

M. Lucan. lib. 9. v. 157.

Et sacer in Magni tumulos mactabitur Apis.

Stat. Papin. lib. 3. syl. 2. v. 107.

——— *Aut quo se gurgite Nili*
Mergat adoratus trepidis pastoribus Apis.

NOBILITATE GENERIS, DOCTRINÆ, ATQVE VIRTVTIS EXIMIA SPE, PRÆCELLENTI

Adolescenti Gebhardo à Meiendorff, Andreæ, viri nobilissimi, & præstantissimi F. S. P. D.

ANTA sunt nobilissimi viri parentis tui in me merita, GEBHARDE nobilissime, vt ea satis prædicare non possim. Referrem vobis libentissimè gratias; sed nec vestra fortuna desiderat remunerandi vicem: nec mea suggerit restituendi facultatem. Quod igitur solum meæ opis est, gratias ago vobis maximas, agamque, dum viuam. Atque vt aliquo modo grati animi significationem vobis ostenderem, volui hunc meum tractatum, ex varÿs & optimis rerum Romanarum Scriptoribus cum ex antiquioribus, tum recentioribus collectum, sub tuo nomine, nobilissime GEBHARDE, apparere. Quod meum studium neq; parenti tuo, viro nobilissimo, displiciturum, nec tibi ingratum futurum esse mihi planè persuadeo: de parente enim tuo, vt pauca dicam, quomodo molestum ei esse hoc potest, quod ego tibi munus literarium tale, quale à mediocri ingenio, exigua doctrina, proficiscitur, offeram, teque publicè compellem, vt vestigiis paternarum virtutum insistas, atque eodem, quo ipse, fauore eruditos, & artium optimarum studiosos complectaris. Verè dicitur, artem non habere hostem, nisi ignorantem: ita è contrario, non habet ars fautorem, nisi eum, qui eiusdem gnarus & peritus sit. Cum igitur parens tuus, vir præstantissimus, in optimarum artium disciplinarum studio fuerit enutritus, omnes etiam earundem cultores veneratur, & amore complectitur. Non commemorabo singula, sed ea tantum, quæ comperta mihi sunt, recitabo. Cum in inferioribus literis, quæ viam ad superiores sternunt, tantum profecisset, vt dignus atque idoneus iudicaretur, qui ad facultatem aliquam certam animum applicaret, Lipsiam missus est, vbi breui in grauissimo Iuris studio tantum profecit, vt publicè coram vniuerso Candidatorum huius facultatis cœtu de materia nõ cuiuis facili, aut leui, summa cum laude disputauerit, quemadmodum editæ propositiones testantur. Propter tantam igitur eruditionem & prudentiam, quam multis vigiliis, ac indefesso studio acquisiuerat, multis viris Principibus, imprimis autẽ Reuerendiss. ac illustriss. Principi Sigismundo Archiepiscopo Magdeburgensi, & Hallensi gratissimus fuit, ab eiusdem Celsitudine in numerum Consiliariorum cooptatus, & ad maximas & grauissimas deliberationes adhibitus. Propter tantam eruditionem & prudentiam adhuc hodie multi vestri ordinis in grauissimis negotiis & controuersiis ad ipsum tanquam ad Oraculum confugiunt, & consilium petunt, sine quo etiam nunquam dimittuntur. Non enim assidua tantum lectione librorum de Iure conscriptorum, magnam assecutus est prudentiam, sed eam auxit sedula & diligenti lectione historiarum, veterum & recentiorum, in quo studio, quemadmodum & Ge graphiæ, profecto excellit: ad hæc adhibuit etiam longam experientiam. Rerum quoque naturalium & medicarum adeò non est expers, vt de multis cum doctiss. viris possit disserere, & de nonnullis grauissimorum in re Medica virorum controuersiis & disputationibus iudicium ferre non contemnendum. Quid de sacrosancta Theologia dicam? In ea enim sic excellit, vt vni huic studio vacasse totum vitæ suæ tempus videatur. Nullus dies abit, quo non aliquid in textu Bibliorum sacrorum legat. Sanctorum virorum scripta ita familiaria sibi fecit, vt sæpe in collationibus non Tomum tantum & librum, sed paginam etiam citare possit. Ex horum lectione cum insignem omnium articulorum fidei cognitionem percepisset, adiecit etiam animum ad considerationem cõtrouersiarũ, quæ auctore malo genio in Ecclesia mouebantur. Illa scripta ab vtraque parte de singulis controuersiis edita, tanta diligentia perlegit, vt de omnibus grauissimam sententiam ferre, & ambigentes, cui parti adhærere debeant, erudire optimè, & ex fundamento possit: quam ob causam multi præstantes viri iudicium eius sæpissime expetierunt, & maximi fecerunt. Sed dies me deficeret, si vellem hic instituere commemorationem virtutum, quæ in eo lucent. Huius igitur tanti viri exemplum, vt semper ob oculos habeas, & omni studio sequaris, te etiam atque etiam hortor. Non desunt tibi paternæ admonitiones, nõ deest præceptor eruditus, ac fidelis, Magister Ionas Nicolai, amicissimus meus, qui propter pietaten, eruditionem, & in te instituendo fidelitatem parentibus tuis est charissimus. Non desunt etiam aliæ commoditates. O beatum igitur te tanti viri filium! Beatum etiam parentem, te, si ipsius exemplum secutus fueris, filio! De quo vt minime dubitem, præclaram mihi spem facit generosa tua indoles, & in parentes pietas, & virtutum amor. Non fallor, haud diu erit, vbi propter animi dotes, & ingenÿ cultum apud eruditos in summo honore, & apud viros Principes in maxima gratia futurus. Sed longius prouehor, quam institueram. Itaque vt redeam vnde digressus sum, mitto ad te in te mei animi testem hunc de Sacerdotiis Romanorum librum, tenuem quidem illum, sed tamen à studiis tuis non alienum. Si enim Iuris fontes es delibaturus, multum iuuabit te antiquitatum Romanarum notitia, quarum vestigia in I C libris sunt frequentissima, id quod vel ex solius Barnabæ Brissonÿ I.C. clariss. libris quatuor Selectarum ex Iure Ciuili antiquitatum, & illis, quos de ritibus nuptiarum, & iure connubii scripsit, facile cognoscitur, vt interdũ de alÿs taceam. Quod si quis præterea ad alios studiosos hinc redibit fructus, est cur læter: sin minus, facultatem, non voluntatem, mihi defuisse putabo. Vale, nobilissime GEBHARDE, & parenti tuo patrono, atque Mæcenati meo, matri etiam, & præceptori Magistro Ionæ Nicolai amiciss. meo, plurimam à me salutem. Ratisbonæ Kal. Intercal. anni à nato Christo 1580.

T. G.

Deditissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER III.

DE SACERDOTIIS.

NVlla vnquam in terris gens fuit tam fera, quæ abſque omni Deorum metu fuerit: ſed omnes naturali luce edocti, eſſe aliquem, qui imperium in vniuerſum mundum haberet, & cuius voluntate & nutu omnia gubernarentur, & fierent, elegerunt ſibi, quem colerent, eiuſque cultus gratia templa, aras, condiderunt, ſacrificia inſtituerunt, eiſque Sacerdotes cærimoniarum & ſacrorum peritos præfecerunt: id quod in omnibus omnium gentium hiſtoriis videre eſt. Præter omnes autem alios populos, præcipue Romani fuerunt in Deorum cultu ſuperſtitioſiſſimi, & religioſiſ. vti hactenus vidimus. Quot enim Deos Deaſque effinxerunt? quot templa, delubra, fana, araſque iis conſtruxerunt? & vt omnia, quæ ad Deorum cultum pertinent, ritè peragerentur, ſuos pleriſque Diis Sacerdotes inſtituerunt: his Pontifices præfecerunt, qui reliquos ſacrorum omnium rationem edocerent, atque ne qua in re peccaretur, viderent: de quibus nobis hoc libro dicendum eſt, vt etiam ea in re horrendæ Ethnicorum tenebræ nobis innoteſcant. Inſiſtemus autem veſtigiis L. Feneſtellæ, ſiue, vt iam malunt nonnulli, Dominici Flocc. Florentini, Pomponii Læti, Onuphrii Panuinii, & aliorum, qui ante nos de iis ſunt cõmentati, initiumque à prima Latinorum religione, vnde Romani ſuam illam hauſerunt, ſumemus.

CAP. I.

De prima Latinorum religione.

HOmines priſcos, agreſtes, aſperos, & more ferarum viuentes, ad mitiorem cultum vitamque Saturnum, & Ianum qui in Latio regnarunt, redegiſſe fama eſt, cum eos agrorum cultum, & politiorem quandam viuendi rationem docuiſſent. Ipſis vero, qui hactenus ſine vlla religione fuerant, primus Deorum cultum, metumq; iniecit Saturni filius, Faunus, qui lucos ſacrauit, templa conſtituit, & ſacrificiorum ius ordinauit. A quo etiam ædes ſacræ fana appellata ſunt. Poſt Faunum, cum Picus, Latinus, Euander & alii, qui in Latio regnauerunt, nouas ſemper cæremonias commenti eſſent, nouiſſimè Dæmonum cultum maximè in Latio auxit Æneas, ſacris Phrygiis in Italiam tranſportatis. Cuius poſtea exemplum ſecuti cæteri Reges, Albani Primum, deinde Romani, multa & ipſi ſacra addidere, vſque ad Numam, qui cum omnia in certum ordinem ſacra direxiſſet: diuini apud Romanos iuris conditor creditus eſt. Qui verò ſingulis illis ſacris præfecti, & qui Sacerdotum ordines, munia, & cerimoniæ fuerint, hoc libro, quantum fieri poterit, ex veterum monumentis oſtendemus.

CAP. II.

De Lupercis, Panos Lycæi, vel Iani, Sacerdotibus.

LVperci, quod Pani Lycæo ſacra facerent, ſic dicti, Sacerdotes omnium vetuſtiſſimi fuerunt ante vrbem conditam ab Euandro Arcade Arcadum rege, ſolemni ex Arcadia tranſlato, in monte Palatino inſtituti, de quibus Dionyſius libr. I. in hunc modum ſcribit: Arcades, inquit, in colle Palatino firmati, cum ædificia alia more patrio exornaſſent, templa quoque conſtruxere, ac primum quidem Pani Lycæo, admonente eos Carmenta (eſt enim apud Arcadas Pan Vetuſtiſſimus, plurimumque in honore habitus) loco congruo inuento, quem Romani Lupercal vocant, Græci Lycæum dicunt. Erat enim antiquitus antrum magnum ſub colle, arbuſto denſo contectum, & fontes ſub petris profundi, adhærenſque rupibus ſaltus, crebris arboribus, & qui idem magnis opacus, vbi ara Deo conſtructa, ſacrificia perficiebant, quæ Romani poſtea menſe Februario peragebant. Et poſt ſcribit quidam auctor, oportuiſſe iuuenes Palantium, qui poſtea Palatinus mons dictus eſt, incolentes, ſacris peractis ex Lupercali circuire vicum curſu nudos ipſos ſuccinctos pudenda pellibus immolatorũ paulo ante animantium. Hanc enim velut purgationem ſiue luſtrationem quan-

dam incolarum patriam habitam fuisse. Meminerunt horum Sacrorum & Sacerdotum Liuius libro 1. Iustinus lib. 43. Varro libro 4. de ling. Lat. Sext. Pompeius, Val. Maximus lib. 7. cap. 1. & alii. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, qu. 68. & in Romulo, inquit: Luperci sunt, qui Lupercalibus per lasciuiam discurrentes, pellibus obuios cædunt. Idem alibi: Iugulant capras, tum duos ex genere adolescentes eo sistunt, quorũ frontes alii cultro sanguine perfuso pingunt, alii statim lanam lacte madentem admouentes abstergunt: oportet etiam abstersos adolescentes ridere. Deinde incisis in corrigias caprarum pellibus, discurrunt in orbem, & si qui obstant, scuticis cædunt. Mulieres adulta ætate, vltro se ad verbera offerunt, ratæ eam rem ad fœcunditatem conducere. Proprium ac suum eius celebritatis est, vt Luperci canem immolent. Meminit huius rei, & Ouidius, vt alibi notamus. Porro duo Lupercorum ordines fuerunt, alii Fabiani, alii Quinctiliani, à præpositis suis Fabio, & Quinctilio sic appellati, quorum Fabiani Romuli, Quinctiliani Remi partium fuerunt, Festo & Ouidio testibus. Quibus deinde tertius ordo, vel sodalitas adiecta est, eorum, qui Iuliani dicti sunt, quod in Cæsaris honorem sint instituti. Suetonius in Iulio. Dio. lib. 44. initio. Adrianus Turnebus Aduersariorũ libr. 7. cap. 3. Meminit eorum etiam Cicero in Philippicis.

Ad Cap. II.

PARALIPOMENA.

Lupercalium ritus, qui Arcades, quis Panis cultus.

De Sacerdotiis Romanorum extat libellus L. Fenestellæ, saltem epigraphe sic præferente, quod non ita se habere, clarum apertumque cuilibet ex eo, quod *L. Fenestellam* citent, Plinius sæpe, Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 10. Fulgentius libr. 3. Mytholog. in principio, & alii innumeri antiqui scriptores. Cum tamen is, quisquis est, indignus certe illo nomine, nouitius sit, & nuperus, longeque iis, à quibus citatur, posterior, & ipse libello isto laudet *A. Gellium noctium Atticarum scriptorem* cap. 5. Sed non ita pridem prodiit hoc opusculum, æternis tenebris, meo iudicio, damnandum, sub nomine cuiusdam Dominici Flocci. Sed ad rem.

Lupercalia explicuerunt, eorumque ritus Interpretes Iuuenalis ad Satyram 2. vet. scholiast. ad v. 142. *Steriles mulieres februantibus lupercis se offerebant, & ferula verberabantur, hoc homine, qui infra tectum .... multi seminis credit cõtractus ob fœcunditatem dandam: palmas ideo dicit, quia aut .... catomus lætabantur, aut quia manibus vapulant cunei per ciuitatem, tunc & in solio; si qui post ipsum descenderit, statim concipit.* Nudi transcurrebant Luperci. Aurel. Prudent. in Romano Martyre.

Quid illa turpis pompa? nempe ignobiles
Vos esse monstrat cum Luperci curritis,
Quem seruulorum non rear vilissimum,
Nudus plateas si per omnes cursitans
Pulset puellas verbere ictas ludicro?

In aliis editionibus, paruo legitur discrimine:

Pulset puellas verbere actas ludicro?

Vt & in C. Petronio. in Ciuilibus: *Quo mens icta iubet*, aut, vt aliis visum, *Quo mens acta iubet.* Idem Prudent. lib. 2. in Symmach. Prudentius.

Inde Lupercales ferulæ, nudique petuntur
Discursus iuuenum.

Virgil. lib. 8. Æneid.

Hinc exultantes Salios, nudosque Lupercos.

Sed cum *pudori consultum* cuperet Augustus princeps, statuit, *ne imberbes inter Lupercos nudi per vrbem cursitarent*, C. Sueton. cap. 31. Et certe non semper nudi, at interdum etiam *pelle caprina accincti*. Vt est apud M. Iunianum Iustinum li. 43, aliquando *& oleo peruncti*, Plutarch. in Antonio. & *subligaculo interdum succincti, quo pudendas corporis partes velarent*, & ob id *cincti*, à cinctu appellabantur. Porphyrion Horatii interpres ad Artem poetic. & Ouid. lib. 5. Fast.

Semicaper coleris cinctutis Faune Lupercis.

Pellibus induebantur itaque, & *pelliceis scuticis* obuias matronas cędebant vt nomine à crepitu deducto *Crepi* fuerint vocati, vt mirum sit, *ferulas* iis à Prudentio supra proxime assignari, nisi forte dicamus, ferulas hasce pellibus etiam & corio tectas: quod & admitti posset. Fest. Pomp. libr. 3. *Crepos Romani lupercos dicebant, à crepitu pellicularum, quem faciunt verberantes: mos enim Romanis in lupercalibus nudos discurrere, & pellibus obuias quasque fœminas ferire.* Iuu. Moderat. Columella lib. 10. Rei Rust.

Cappadocamque premit ferali mense Lupercus.

Germanos vocat M. Cicero in Orat. pro Cælio. *fera quædam sodalitas, & plane pastoritia, atque agrestis germanorum Lupercorum. Iulios* eosdem appellat 2. Philip. eosque plenissime ibi describit. *Fabiani*, à Fabio quodam dicti iidem. quod ab Adriano Turnebo notatum libr. 7. Aduersarior. cap. 3. & post illum à Marcello Donato Ponzano, Commentarior. cap. 76. Sext. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Vellera pellitus setosa mouebat arator,
Vnde licens Fabius sacra Lupercus habet.

Denique & à Quintilio, Quintiliani audiunt ab Ouidio lib. 2. Fastor.

Risit, & indoluit Fabios potuisse, Remumque
Vincere Quintilios non potuisse suos.

Fuere hi sacerdotes *Panis* qui Latinis *Faunus* est Ἀγροτέρων θεὸς *Rusticorum deus*. Apollonius, Smyrnæus, ὀρειβάτης, *per montes ambulans*, Erycius poeta. τερπόμενος δόνακι, *delectatus fistula*. Alcæus, de quo quædam nõ vulgaria subnectam, ac primum *ex adulterio eum susceptũ à Mercurio, matre Penelope*. M. Tull. libr. 3. de Nat. deor. Iul. Hygin. fabular. cap. 224. *Pan Mercurij & Penelopes filius ex mortali factus est immortalis.* Id contigisse Mercurio in hircum mutato, ob quam causam & Pan *hircinis pedibus* effingatur, Simonid. Epigr. 84. lib. 4. Antholog. cap. 12. Thætetus ibidem loci epigr. 85. Auson. Eidill. 3. Mosella v. 174. *Capripedes agitat cum læta proteruia Panes.* Narrat Herodotus lib. 2. Probus Grammaticus ad illud Eclo. 4. Virgilianæ idem docet: *Pan Deus Arcadiæ.*

Aliis

Aliis ex Luciano in Dialogis Deorum, & D. Gregorio Nazianzeno Orat. I. in Iulianum Aug. obseruatum, addendus Nonnus Panopolit. libr. 24. Dionysiac. v. 87.

ὑέα Πηνελόπης κεραλικέα Πᾶνα κομήτην.

Filium Penelopes cornua trahentem Pana comatum.

Quod eo lubentius retuli, vt vulgarem de castitate Penelopes opinionem rescinderem, quam ex fide Homeri notissimæ pudicitiæ, poetæ penè omnes tradiderunt, at contra historicorum veterum nonnulli impudicissimam fuisse, omnibusque sui corporis vulgati copiam fecisse, Duris Samius lib. de Agathocle, & Lysander historiæ vetustissimus scriptor. Tzetzes schol. *domestica turpitudine offensum Vlyssem ad Circen rediisse, & à Telemacho filio necatũ* prodit ad Lycophronis Alexand. cui illa dicitur *βασσάρα πορνίκσα. Baccha, scortans*; aliis placet *Vlyssem, ob admissos procos, cum illa diuortio facto, Lacedæmona concessisse, inde Mantineam, ibique diem extremum clausisse*, quod relatum à Pausania in Arcadic. Et Helen. Acron, *Penelope meretrix fuit, quæ amatores suos pulchritudine sua luxuriosos reddebat.* Ad illud Q. Horatii lib. 1. Epist. 2.

Sponsi Penelopes, nebulones.

Probaturque impudicitia ex eo, *quod à procis munera acceperit*, quod meretricii animi certissimum argumentum, Homer. lib. 18. Odyss. & *mariti sui Vlyssis interfectori nupsit*, ex quo connubio natus Italus Iul. Hygin. fab. capit. 127. Et ob id ipse Vlysses apud Sabinum poetam in responsoriis Epistolis:

Tot iuuenes inter, tot vina liquentia semper,
Hei mihi! quid credam? pignore casta manes?

P. Ouid. lib. 1. de Arte:

Penelopen ipsam, perstes modo, tempore vinces.

Et procorum habito delectu, vt fortiori, valentiorique posset concumbere, arcu tentabat singulos. Auctor incertus Priapeiorum carminum:

Penelope vires iuuenum tentabat in arcu,
Qui latus argueret, corneus arcus erat.
Nemo meo melius neruos tendebat Vlysse.

Et est apud IC. Paulum l. 3. ff. *si pars hæred. petat.* locus diuersitate scripturæ controuersus: *Alioquin tradidere non leues authores quinquies quaternos enixam Penelopen.* Quæ lectio placuit Fr. Accursio, licet in aliis editionibus, *Peloponensem*, legatur, in aliis, *Peloponesiam*, denique in nonnullis, *Proconnesiam*, vt & apud C. Plinium lib. 7. cap. 3. Sed parum refert.

Ad *Panem* redeo, quem constat rusticum deum habitum, vel ex omnibus poetis. De quo intelligi posset locus Prudentii in Romano Martyre:

Quid rusticorum monstra detestor deum?
Faunos, Priapos, fistularum præsides,
Nymphas natantes.

Propterea que *rustica hæc Lupercorum societas, & agrestis* à Cicerone vocatur. Addendum & apes, aluearia que in eius tutela fuisse. Zonas poeta Antholog. lib. 1. c. 60. Epigr.

Ὄφρα μελισσόος Πὰν ἐπικυψέλιος.

Vt apum seruator Pan subaluearius.

Inter *semideos* collocat Placidius ad v. 112. libr. 6. Thebaidos Statianæ. *Herculis & Mercurij socium* facit Philodemus Epigrammatographus Antholog. lib. 4. cap. 12. Epigr. 86. Et *Echus soni inuentorem* celebrant. Alcæus ideo amorem eius captum inducit:

Πᾶνά με τὸν δυσέρωτα, καὶ ἐξ ὑδάτων φύγεν ἠχώ.

Pana me amantem infelicem, & ex aquis fugit Echo.

Arabius Scholiasticus:

——ἀμήμαρτος ἄστατον ἠχώ.

Frustratus instabilem Echo.

Denique *Panis oraculum* apud Pisas fuisse loquitur Luctatius Placidius ad v. 479. lib. 3. Thebaid.

——rusticus accola Pisæ
Pana Lycaonia nocturnum exaudit in vmbra.

Et templi idem meminit lib. 3. ad v. 206.

——Procul vsque lycæos,
Partheniosque super saltus.

Vt *Luperci* ab arcendis ab ouilibus lupis dicebantur, ita & ipse Pan *Lycæus vocatus*, vel à monte eius nominis, vel ab vrbe Lycæa. Ouid lib. 2. Fastor.

Quid vetat Arcadiæ dictos de monte Lupercos?

Et quia venatores montibus plerumque gaudent, Panem venatus præsidem fecere, Zozimus Thasius lib. 6. Antholog. cap. 15. epigr. 11.

Σοὶ τάδε Πὰν θηρευτὰ ἀνηρτήσαντο συναίμοι
δίκλυα, τετραθαδίης δῶρα κυνηγεσίης.

Tibi hæc Pan venator suspenderunt consanguinei retia, trina munera venationis. Iulian. Diocles.

δίκτυά σοι τάδε Πὰν ἀνεθήκαμεν οἶκος ἀδελφῶν.

Retia tibi hæc Pan deposuimus domus fratrum.

Satyrius poeta eodem capite:

θηρευτὴς δολιχὸν τόδε δίκτυον ἄνθετο Δᾶμις,
τῷ Πανί.

Venator longum hoc rete posuit Damis Pani. Sed obuia sunt omnia.

Cap. III.

De Cereris Græcæ Sacerdote.

Sacerdotis Græcæ Cereris sæpe fit in Liuio mentio: sed quænam ea sit, non explicatur: atque haud scio, an ab vllo alio, præterquam à Dionysio lib. 1. eius origo referatur. Is enim de ea in hæc verba scribit: Arcades post occupatum montem Palatinum, sibi à Fauno Aboriginum Rege concessum, tum alia templa ædificarunt, tum vero Cereri ædem extruxerunt, & per fœminas Sacerdotes sacra ei fecerunt abstemia, more Græco: additque deinde suo etiam tempore nihil eorum mutatum esse. Plura de ea reperire non licuit.

Cap. IV.

De Potitiis & Pinariis, Herculis Sacerdotibus.

ANtiquissimum fuit etiam Potitiorum & Pinariorum sacerdotium, ab ipso scilicet Hercule institutum, de quo Alicarnassæus lib. 1. hæc tradit: Postquam condita Herculi ara ab Euandro fuisset, & sacrificium factum, ferunt incolas regionis (Aborigenes) ab Hercule rogatos, vt quando se vltro inter Deos

recepissent, seruarent honores ipsius perpetuos, quotannis iuuencum indomitum mactantes, & ritu Græco peragentes id sacrificiū. Et vt semper libens adesset suis sacris, præfecit illis edoctas prius rituum duas nobiles familias. Hi fuere Potitii atque Pinarii, penes quas gentes multis seculis durauit cura sacrorum, ita vti ille iuxta Græcorum disciplinam instituerat: Potitiis solis extorum dape vescentibus, à quibus arcebantur Pinarii in communi officio semper potiorem partem cedentes collegiis sacerdotii Potitiis, ea fuit tarditatis mulcta & negligentiæ, quod iussi mane præsto esse, adesis demum extis ad cæteram dapem venerint. Nunc tamen illorum posteritas non habet curam horam sacrorum, sed operantur eis seruienti ære publico. Hæc Dionysius. Eadem Liuius lib.1. docet, & Seruius in 8. Æneid. cuius verba cum notatu digna sint, liber adscribere. Is postquam de ara Maxima Herculi constituta verba fecisset, hæc subiungit: Cum Hercules de suo armento ad sua sacrificia boues dedisset, inuenti sunt duo senes, Pinarius & Potitius: quibus qualiter se coli vellet, ostendit, scilicet, vt mane & vesperi ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, cum circa Solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior aduenit, Pinarius postea extis iam redditis. Vnde iratus Hercules, statuit, vt Pinariorum familia tantum ministra esset, epulantibus Potitiis & complentibus sacra. Vnde etiam Pinarii dicti sunt, ἀπὸ τῆς πείνης, id est, à fame. Nam senem illum Pinarium constat alio nomine esse nuncupatum. Hactenus ille. Porro addit Liuius, Potitios, qui ab Euandro edocti antistites sacri eius per multas ætates fuerant, postquam tradidissent seruis publicis solenne familiæ ministerium, ad vnum omnes interiisse, id quod factum est, vti ex eodem auctore constat, anno ab vrbe condita CDLXI. Consulibus M. Valerio Maximo, P. Decio Mure. in Censura Appii Claudii, cui postea Cæci cognomen fuit. Sic enim in illius anni historia scribit: Eodem Appio auctore Potitia gens, cuius ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, seruos publicos ministerii delegandi causa solennia eius sacri docuerat. Traditur inde dictum mirabile, & quod dimouendis statu suo sacris religionem facere posset. Cum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, Puberes ad triginta, omnes intra annum cū stirpe extinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiisse, sed Censorem etiam Appium memori Deum ira post aliquot annos luminibus captum. Hæc Liuius, quæ etiam habet Valerius Maximus lib.1. cap.1.

Ad Capvt. V.

De Regibus.

Reges tam apud Græcos quam apud Romanos Sacerdotes fuisse manifestissimum est. Virgilius enim de Rege Deli Anio ita scribit:

Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbique Sacerdos.

De Romanis autem Liuius lib.1. & Dionysius lib.2. scribunt; Numam, quamuis multa sacerdotia instituisset, ipsum tamen etiam quædam obiisse, ea maxime, quæ postea ad Dialem Flaminem fuerint delata. Eiectis vero Vrbe Regibus, Rex Sacrificulus creatus est, qui regia sacrificia curaret, de quo post dicemus.

Ad Cap. VI.

De Fratribus Arualibus.

Fratres Aruales, vt scribit Varro lib.4. de ling. Lat. dicti sunt, qui sacra publica faciunt, propterea, vt fruges ferant arua, à ferendo, & aruis: Fratres Aruales dicti, quia Fratria dixerunt. Eorum institutionem & originem tradit apud Agell. lib.6. cap.7. Massurius Sabinus in 1. Memorab. Accam Laurentiam Romuli nutricem fuisse dicit: eamque mulierem ex XII. filiis maribus vnum morte amisisse, in cuius locū Romulus Accæ Laurentiæ sese filium dederit, seque & cæteros eius filios Fratres Aruales appellarit. Ex eo tempore Collegium mansisse Fratrum Arualium numero XII. cuius sacerdotii insigne sit spicea corona, & albæ infulæ. Easdem Plinius libro 17. ca.2. tradit: vbi inter alia dicit, spiceam coronam, quæ vitta alba colligaretur, & sacerdotio huic pro religiosissimo insigni data esset, primam apud Romanos fuisse coronam. Honorem quoque hunc non nisi vita finiri, & exules etiam captosque comitari. De iis etiam Fabius Fulgentius in lib.1. de Vocib. antiq. in hunc modum scribit: Acca Laurentia, Romuli nutrix consueuerat, pro agris semel in anno sacrificare XII. filiis suis sacrificium præcedentibus, vnde cum vnus mortuus esset, propter nutricis gratiam Romulus in vicem defuncti se succedere pollicetur: vnde & ritus processit, cum XII. iam deinceps sacrificare, & Aruales dici fratres, sicut Rutilius Geminus in libris Pontificialibus memorat. Hactenus ille. Fratres Aruales de finibus & terminis motis cognouisse. Iac. Cuiacius I.C. lib. 11. Obseruat. cap.5. docet, ex veteribus glossis, in quibus sic scriptū reperiretur: Aruales sodales οἱ περὶ ὅρων διαγινώσκοντες δικασταί. Ideo autē Aruales de terminis motis cognouisse arbitratur, quod termini sancti & inuiolati haberentur, de quibus Iuuenalis:

Improbus aut campum mihi si vicinus ademit,
Aut sacrum effodit medio de limite saxum,
Quod mea cum vetulo coluit plus annua libo.

Seneca in Hippolyto:

———Nullus in campo sacer
Diuisit agros arbiter populus lapis.

Adrianus tamen Turnebus libro Aduers. 21. cap. 1. Non Sacerdotes illos Fratres Aruales de agris & eorū terminis iudicasse, sed iudices, qui de agrorū finibus cognoscerent, mutuatitio nomine, de Fratrum Arualium vocabulo, Aruales Sodales appellatos, scribit. Vtrius sententia sit verior, iudicent eruditi.

Cap. VII.

De LX. publicis Sacerdotibus.

De his LX. publicis Sacerdotibus à Romulo institutis Dionys. libr.2. scribit Romulum post conditam

ditam Vrbem, & multitudinem in Tribus & Curias diuisam, multos addixisse diuino cultui, ita vt in nulla vrbe recens condita ostendi possint tot Sacerdotes & Sacrifici. Nam præter Gentilia sacrificia, inquit, qui publice pro ciuitate sacra tributim, & curiatim facerent, LX. illo regnante designati sunt, vt Ter. Varro in Antiq. auctor est, vir ætate sua doctissimus. Deinde, quod cum alii temere plerumque ac inconsiderate Sacerdotes eligant, quidam licitatoribus proponentes hunc honorem, quidam committentes sortibus, ipse neq; venalia voluit esse sacerdotia, neq; B sorti subdita: sed lege sanxit, vt è singulis Curiis legerentur bini, annum ingressi quinquagesimum, qui virtute ac genere præcellerent cæteros, sensumque sufficientem haberent, & integro essent corpore. His non ad certum tempus, sed in omnem vitam eum honorem concessit, immunibus ob ætatem à militia, & propter priuilegium exemptis ab vrbanis negotiis. Hæc ille. Alibi non memini me quicquā de iis legere.

C

Cap. VIII.

De Auguribus & eorum Collegio.

AVGVRES nomen habent ab auibus, gerendoque, quia per eos auium gestus educuntur, siue ab auium garritu, vnde & augurium. Augurum disciplina vetustissima fuit, à Chaldæis & Græcis vsurpata: maxime autem in Hetruria floruit, vnde ad Latinos & Romanos peruenit. Verum nobis non est pro- D positum eius rei originem hoc loco superstitiose inuestigare: sed contenti erimus, si quæ apud Romanos circa Augures obseruata sunt habere poterimus: Apud eos igitur primi Augures à Romulo instituti sunt, quia & ipsa exercens Augur fuisse constanter asseratur à Dionysio, Liuio, Plutarcho, & aliis. Fuit autem ab eo trium Augurum Collegium institutum, ita vt singuli ex singulis Tribubus legerentur, quorū sacerdotium deinde confirmauit Numa. Is enim, vt Dionysius libr. 2. scribit, cum octo genera Sacerdotū instituisset; & illorum omnium religiones & cæri- E monias octo libris complexus esset, quartū ordinem fecit de cælo signa obseruantium, eaque publica à priuatis discernentium, qui ab vna suæ artis specie Romanis dicti fuerint Augures, Græcis hominibus οἰωνόπολοι, totius diuinatoriæ peritissimi, siue quid è cœlestibus signis, siue terrestribus cōiiciendum esset. Hactenus Dionysius. His tribus Auguribus deinde vnus additus, IV. Augurum Collegium fecit. Putant nonnulli eum à Seru. Tullio VI. Rom. Rege, cum in IV. F Tribus Vrbem diuisisset, additum reliquis esse: non enim traditur. Illud constat anno ab vrbe condita CDLIV. Q. Appuleio Pansa. M. Val. Coruo V. Coss. quatuor Augures fuisse, Patritios omnes, quibus vt V. ex plebe adderentur, & IX. Augurum Collegium fieret, Q. & Cn. Ogulnii Tribuni plebis ad populum tulerunt, & magnis cōtentionibus tandem obtinuerunt, Liuius. Tradit Alex. Neapolitanus lib. 5. Genial. dier. ca. 13. Cautum fuisse tum Senatusconsulto vt non vl-

A tra nouem Collegium excederet, quod quidem apud Liuium non inuenio. Mansit tamen hic numerus vsque ad Dictaturam Sullæ Fellicis, quo tempore, vt ex Liuio Florus epist. lib. 89. tradit. Sulla Augurum Pontificumque Collegium ampliauit, vt essent XV. Augures, totidemq; Pontifices, qui numerus postea mansit. Nam quod Alexander Neapolitanus refert, additis à Sulla XV. Auguribus, ad XXIV. numerum Collegium auctum fuisse, in eo fallitur, adductus haud dubie deprauatis Epitomæ Liuianæ exemplaribus. Totus igitur Augurum cœtus Collegium dicebatur, qui inter eos maior erat, & reliquos ætate anteibat, iisq; præerat, Magister Collegii appellabatur. Et hactenus de Augurum numero: iam qua ratione creati sunt, fortasse Comitiis Curiatis. Postea vero in more fuit, vt ab Augurum Collegio si qui decessissent, alii crearentur, ea ratione, vt in defuncti locum vnus aliquis à duob. nominaretur, & à toto deinde Collegio expeteretur, & cooptaretur, qui postquam ad sacerdotium admissus erat, mox inauguratus, vt mos erat, captatis auguriis in Collegium admittebatur. Et hic mos per multos annos à Romanis obseruatus fuit, donec anno ab Vrbe condita DCLI. C. Mario III. & L. Aurelio Oreste Consulibus, primus Cn. Domitius Ænobardus, Tribunus Plebis, Neronis Imperatoris atauus, Pontificib. offensis, quod alium, quam se, sui patris in locum cooptassent, lege lata, ius Sacerdotum subrogandorum à Collegiis ad populum transtulit, cuius legis meminit Cic. 2. Agraria: vbi tamen dicit, non ad vniuersum populum, sed ad minorem tantum eius partem selectam, Augurum, sicut & aliorum Sacerdotum, creandorum ius translatum esse, vt qui ab ea factus esset, is à Collegio cooptaretur, & Tributis Comitiis renunciaretur: permissum etiam ea lege esse dicit, vt absentes possent petere sacerdotia, quod antea nemini licuit. Ea tamen Domitii lege postea sublata, Sulla Felix rerum potitus, sanxit, vt Sacerdotes iidem à Collegiis crearentur, teste Pædiano in Diuinationis Commentario. Sed quemadmodum legem Domitiam abrogauit Sulla, sic legem Sullæ aliquot annis post T. Attius Labienus Tribunus plebis abrogauit, Domitiamq; restituit, M. Tullio Cicerone, & C. Antonio Coss. anno ab Vrbe condita DCX. Fecit autē hoc auctore C. Cæsare, qui si populus in mandando sacerdotio suffragium ferret, se, qui popularis admodum erat Pontificem Maximum in demortui Metelli Pii locum creatum iri, nō sine causa petebat, quod & factum est. Rursus, lege Labieni abrogata, ius cooptandorum Sacerdotum à populo ad Collegia retulit, post cædem Cæsaris, M. Antonius Consul, eo cōsilio, vt facilius, ac certius M. Æmilius Lepidus, cuius filio filiam suam collocauerat, Pontifex Maximus in Cæsaris locum subrogaretur. Cæterum cum Antonii omnes leges anno sequenti, C. Vibio Pansa, Aul. Hirtio Coss. ex Senatusconsulto abrogatæ essent, vt ex M. Tullii Philippicis, & Dione intelligitur: hæc quoq;, quam de Sacerdotiis tulerat, fracta est, lexque Domitia restituta. Postea sub Augusto abrogata, tertio lege Domitia, Collegiorum primo, deinde Romanorum Principum arbitrio, Pontifices, Augures

& reliqui Sacerdotes cooptari cœpti. Viguit autem Augurum Collegium Romæ vſque ad Theodoſii ſenioris Imperatoris tempora.

Porto Augurum dignitatem non parum declarat, quod cum cæteris fere omnibus Sacerdotibus ſimul ac in iudicium ducti & damnati eſſent, alium ſubſtitui moris fuiſſet, Augures hac lege immunes eſſent. Dum enim viuerent, licet maximorum criminum conuicti eſſent, ſacerdotio tamen potiebantur, neque vnquam priuari poterant: cuius rei Plutarchus in Problematibus Romanis problem. 99. tres rationes affert: vel, quod Romani ſacrorum eorum arcana neminem, qui Augur non eſſet, cognoſcere voluerint: vel quod cum qui Augur eſſet cooptatus, iureiurando adigeretur, Augurum res nemini ſeſe dicturum, priuatum eum poſtea factum, eo ſacramento liberum eſſe voluerint: addit deinde tertiam, quod Auguris vocabulum non honoris, nec magiſtratus, ſed ſcientiæ atque artis cuiuſdam nomen ſit: eamque ob cauſam nemini Augurum vim ac facultatem diuinandi, vel augurandi detrahi poſſe, licet appellatio ei detrahatur. Idem auctor Problemate 73. ſcribit, Augures ſi vlcera haberent, in augurandi cauſa ſedere prohiberi, eiuſq; rei cauſam recitat, ſignum hoc eſſe, nõ oportere eos, qui morſum aliquem, vt vlcus, & perturbationem in animo haberent, res diuinas tractare: ſed tum Deorum mentem hominibus prodere, cum & liquido & integro animo eſſent: vel etiam hanc cauſam eſſe putat, cum neque victimam ſanandi vlceris cauſa, quiſquam adhibeat, nec auibus vlceratis ad auſpicandum vtatur, exiſtimaſſe Romanos ea multo magis in ipſis Auguribus ſeruanda eſſe, vt ad ea, quæ à Diis ſignificarentur, puri & integri accederent: cum vlcus mutilatio quædam & pollutio corporis videatur.

Officium Augurum fuit, ex auibus vaticinia obſeruare, ſignaque rerum futurarum, & à Diis monita contemplari: ſi opportune euolaſſent, aut ſedes idoneas accepiſſent, obnunciare: de prodigiis, ſomniis, auguriis, atque oraculis, & portentis reſponſa dare; tum obſeruationes auſpiciorum, procurationes expiationeſque, vatum libros, portentorum explanationes, & monita Deorum edicere: ſi quid ingruente fato caſurum foret, & quod ſaluis auſpiciis fieret. Quod ve augurium lætum, quod ve peculiare eſſet, quod minas cœleſtes, ingruenteſque calamitates, aut fatale exitium afferret, præmonere, & vaticinari: quæ omnia comprehenduntur lege Augurali, quæ apud Ciceronem libr. 2. de Legib. extat eiuſmodi: Interpretes, inquit, Iouis Optimi Maximi, Publici Augures ſignis & auſpiciis poſtea vidento: diſciplinam tenento: Sacerdotes vineta, virgetaque, & ſalutem populi auguranto, quique agent rem duelli, quique popularе auſpicium, præmonento: oblique obtemperanto: diuorumque iras prouidento, iiſque parento: cælique fulgura regionibus ratis temperanto: Vrbemque, & agros, & templa liberata, & effata habento: quæque augur iniuſta, nefaſta, vitioſa, dira dixerit, irrita, infectaq; ſunto: quique non paruerit, capitale eſto. Et infra: Ipſique auguriis auſpiciiſque

A captandis intereſſe debent, eaque notare, ac inſpicere & referre: & an egregie eſſet litatum, declarare: quibuſque hoſtiis, & quibus ſacris ac ſupplicationibus, & quæ ad puluinaria tetra prodigia procurarentur, aut expiarentur, enunciare, &c. Hactenus Cicero, qui etiam plura de Augurum dignitate & excellentia, ac differentia inter Augures ſui temporis, & priſcos illos annotat.

Ad Cap. VIII. Et IX. Et XI.

B
PARALIPOMENA.

Augurii dignitas, Inuentio, ſpecies, vulturis auſpicium, Omina, ſternutatio, aurium pulſus, occurſus quorundam fugiendus.

QVis primus futura, ex aruſpicina, aut augurio, prædicendi author gentibus extiterit, incertum penitus ex veterum ſcriptis eſt, & inexploratũ, quantumlibet antiquiſſimum eius artis vſum reperiam, nõ modo apud Græcos etiam heroicis temporibus, vt de
C *Melampode* Apollodorus ſcribit lib. 2. bibliothec. Homer. lib. 15. Odyſſ. *Amphiarao* Iul. Hygin. fab. cap. 73. 128. Papin. lib 1. Thebaid. v. 399.

Non docte futuri Amphiarae vides.

Sidon. Apollinar. Carm. 9. v. 194.

Nec quos Amphiaraus, aut Melampus.

Sed & apud Barbaras quaſq; nationes, Ælian. lib. 2. va. hiſt. c. 31. ϗ λέγουσι εἶναι θεοὺς, ϗ προνοεῖν ἡμῶν, ϗ προσημαίνειν τὰ μέλλοντα, ϗ διὰ ὀρνίθων, ϗ διὰ συμβόλων, ϗ διὰ σπλάγχων, ϗ δι᾽ ἄλλων τινῶν μαθημάτων τε ϗ διδαγμάτων.
D *Dicũt eſſe deos, & noſtri curã gerere, præſignificare futura per aues, ſigna, vel omina, viſcera, & alias quaſdam obſeruationes atque doctrinas.* Ex quo liquet etiam apud barbaros quoſque prædictiones haſce in pretio & dignatione fuiſſe, hanc ad Græcos ſcientiam manaſſe tradente *Telegono*, primo eiuſdem inuentore, prodidit Suidas in voce τηλέγονος.

At *Hetruſci* ſe authores prædicabant, & à ſe Romanis conceſſum diuinãdi iſtiuſmodi munus. Claudian. lib. 1. in Eutropium.

E *Fulmineos ſoles Hetruria conſulat ignes,*
Immenſumque nefas fibris exploret aruſpex,
Quæ noua portendant ſuperi?

Repertoremque extitiſſe *Tagem* quendam, diffuſe M. Tull. lib. 2. de Diuinat. Adſcribam elegantem, de certitudine & inuentione huius diſciplinæ, locum, licet hominis ethnici, Ammiani Marcellini lib. 21. *Auguria & auſpicia non volucrũ arbitrio futura neſcientiũ colligũtur (neq; enim hoc vel inſipiens quiſquã diceret) ſed volatus auiũ dirigit deus, roſtrum ſonans, aut præteruolans*
F *pinna, turbido meatu vel leni, futura præmonſtret: amat enim benignitas numinis, ſeu quod merentur homines, ſeu quod tangitur eorũ affectione, his quoq; artib. prodere: quæ impendent: extis itẽ pecudũ attenti fatidicis, in ſpecies cõuerti ſueti innumeras, accidentia ſciunt. Cuius diſciplinæ Tages nomine quidã mõſtrator (vt fabulantur) in Hetruriæ partib. emerſiſſe ſubito viſus è terra.* Ioan. Saresber. manifeſte aruſpicinam cũ auſpicio cõfundit. li 1. Policrat. cap. 12. *Aruſpicium quoq; in extorum inſpectione viget, quã artẽ Tages quidã dicitur inueniſſe.* Martian. Capella

Capella lib. 2. de Nupt. Merc. & Philolog. *Tages sulcis emicuit, & ritum statim gentis, Sypnumq; monstrauit.* Concors in hanc rem Latinorum sentẽtia. M. Lucan. lib 1. v. 635. Pharsal.

Sed venient maiora metu, dij visa secundent,
Et fibris sit nulla fides, sed conditor artis
Finxerit ista Tages.

P. Ouid. lib. 15. fab. 47.

Indigenæ dixere Tagen, qui primus Hetruscam
Edocuit gentem casus aperire futuros.

In eadem fabula legitur:

Fatalem glebam motis aspexit in aruis.

Melius, meo iudicio, in MS.

——— *Medijs aspexit in aruis.*

Huius Tagis præcepto asini caput præsepius affigi solebat ruri, ad arcenda incommoda, ita exponente Ioanne Britannico Sat. 11. v. 97. D. Iuuenal.

——— *Paruis frons ærea lectis*
Vile coronati caput ostendebat aselli.

Iun. Moderat. Columella de re Rustica lib. 10. in hortorum cura:

Hinc caput Arcadici nudum cute fertur aselli.
Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris.

Imo, & quod nulli adhuc animaduersum, Tages hic scriptis auguralem hanc artem mandauit, nam in voce, *Præsegmina,* Furius Fulgentius libello de vocibus antiquis ad Chalcidium citat Tagetem in Aruspicinis, dicentem, *Præsegminibus amputatis.* Et peculiari nomine, disciplinæ Hetruscæ, diuinandi peritia vocantur, quam complexus est Labeo quindecim voluminibus, *quæ Tagetis & Bacheti dis* appellabat, eodem Fulgentio inibi auct. in voce *Labeo.* Sed ad augures venio.

Erant hi summa veneratione, dignitatem ostendit perpetuus, & non nisi cum vita finiendus magistratus adeo vt Q. Fabius Maximus sexaginta tribus annis augur fuerit. C. Plin. lib. 7. cap. 48. quibus & collegiũ celebre in vrbe, & honor amplissimus, eo tamen discrimine, vt quidam *minores,* quidam *maiores* dicerentur, nempe ex *Plebe,* aut patricijs electi, siue, quod idẽ est, quidam *priuati,* quidam *publici,* vt ex vetusto marmore constat.

M. MARCIO. MEMMIO. FVRIO. BALBVTIO.
CAECILIANO. PLACIDO. C. V.
PONTIFICI. MAIORI. AVGVRI. PVBLICO.
P. R. QVIRITIVM. QVINDECIM. VIRO.
SACRIS. FACIVNDIS. CORRECTORI.
VENETIARVM. ET. HYSTRIAE. PRAEFECTO.
ANNONÆ VRBIS. SACRÆ. CVM. IVRE.
GLADII. COMITI. ORDINIS. PRIMI.
COMITI. ORIENTIS. AEGYPTI. ET. MESOPOTAMIAE. IVDICI. SACRARVM.
COGNITIONVM. TERTIO. IVDICI. ITERVM. EX. DELEGATIONIB. SACRIS
PRAEFECTO. PRAETORIO. ET. IVDICI.
TERTIO. CONSVLI. ORDINARIO. PATRONO. PRAESTANTISSIMO. REGIO.
PALATINA. POSVIT.

Atque hi quidem appellabantur *publici augures populi Romani Quiritium,* ad distinctionem *priuatorum* seu *Imperatoriorũ.* Nam & Augusti domesticos habebant augures, hoc est, qui pro sua salure excubarent, & auspicia captarent, & puto eadem libidine viuos imperatores Augures habuisse, qua mortuos flamines. Vetus Inscriptio.

D. M.
CN. IVLI. CN. FILI. DONATI.
PRISCI. EX. EQVO. PVBLICO.
ADIVTORIS. ARVSPICVM. IMPERATORIS. PONTIFICIS.
ALBANI.

Habuerunt porrò augures collegium Romæ, cuius mentio frequentissima apud historicos. Cicero Orat. 2. Philipp. *Quod enim ipse me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius, & Q. Hortensius, neq; enim licebat à pluribus nominari.* Et in veteri lapide, cuius verba apponam:

COLLEGIVM. AVGVRVM. AVCTORE.
IMPERATORE. CÆSARE. DIVI.
TRAIANI. PARTHICI. FILIO. DIVI.
NERVÆ. NEPOTE. TRAIANO. HADRIANO. AVG. PONT. MAX. TRIB.
POT. V. COS. III. PROCOS. TERMINOS. POMOERII. RESTITVENDOS.
CVRAVIT.

Ad species iam Augurij descendo, quas oẽs in quinq; signa distribuunt; *ex cœlo, volucribus, bipedibus, quadrupedibus, diris.* Blondus Flau. lib. 1. Romæ Triumphantis. Andreas Tiraquellus in Alexandrum Neapolitanum lib. 5. c. 19.

Augurium ex fulminibus, quorum procuratio ad bidental, ritusq; notissimi, & dixi ad principium libri 2. in Eutropium Claudiani, M. Lucan. lib. 7. in fine.

Inclusum Thusco veneratur cespite fulmen.

Aut ex ventis ipsis, quod nescio an vlli notatum hactenus, testatur tamen ex ijs captata auguria Luctatius Grammatic. ad v. 665. lib. 3. Thebaid. *Solent augures ventorum flatibus futura cognoscere.* Ipse Statius ibidem:

—— *ventisq; aut alite visa*
Bellorum proferre diem.

Hinc finxere Ventos deorum esse nuncios, & vota hominum precesq; ad eos deferre. Venus illa Ouidiana lib. 10. Metamorphos. fab. 11.

Detulit aura preces ad me non inuida blandas.

Virgil. Eclog. 3.

Partem aliquam venti diuûm referatis ad aures.

Quæ autem vota irrita cadebant, neq; ex animo eueniebant, ea à ventis ad Deos non fuisse perlata credebant,

bant, sed vel dissipata, vel in longinquam regionem A auecta & procul exportata. Et quicquid euenire nolebant, aut auersabantur, ventis differri, dissiparique exorabant, Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 5. & lib. 3. eleg. 4. apud Adrianum Turnebum libr. 1. Aduersar. c. 23. Virgil. lib. 9. Æneid.

Multa patri portanda dabat mandata, sed Euri
Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.

Et lib. 10. Æneid.

——— *Partem succedere voti*
Mente dedit, partem celeres dispersit in auras.

Q. Catull. Epigr. 68. & alij passim:

In vento, & rapida scribere oportet aqua.

Ex auibus verò esse desumpta auguria, auspiciaque, de earum differentijs, speciebus, aut nominibus, nihil hic dicendum, nisi eas deorum ministras, ab ijsdem iussas hominibus mentem suam & voluntatem præsignificare. Ouid. lib. 5. Fast.

——— *Nam diis vt proxima quæque*
Nunc penna veras, nunc datis ore notas.

Græci hoc diuinandi genus ὀρνιθείαν, οἰωνιστικὴν, ὀρνιθοσκοπικὴν, ὀρνιθομαντείαν, vocarunt, si dicas ex auibus C desumpta præsagia, vaticinia ex auibus, aut diuinationem captatam. Gaspar Peucerus Commentario de præcipuis Diuinationum generib. Suidas ex Aristophane.

οὐδείς με θεορεῖ πλὴν ὁ παραπετόμενος ὄρνις.
Nemo me contuetur, nisi præteruolans auis.

Sil. Italic. lib. 4. Punicor.

——— *Ni vano cassa volatu*
Mentitur supero præpes.

Valer. Flac. lib. 1. Argonautic.

Seu plenum certis interroget aera pennis.

Ennius Annalib. de augurante Romulo, vt refertur à Tullio lib. 1. de diuinat.

Et simul ex alto longe pulcherrima præpes
Læta volauit auis.

In alijs est significantius:

Læua volauit auis.

Læuum enim seu sinistrum, & dextrum in augurali E disciplina diligenter obseruabantur, vt omnibus notum. Sidonius Apollinaris Carm. 7.

Si Lyciæ sapiunt sortes, si nostra volatu
Fata loquuntur aues.

Papin. lib. 3. Thebaid. v. 470.

——— *Nam te pernicibus alis*
Addere consilium volucresq; implere futuri.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 28.

Et iam Luna negat toties descendere cœlo,
Nigraq; funestum condidit omen auis.

Nigra auis est inauspicata, augurij infortunatissimi, F L. Apul. lib. 1. Milesiar. *Fuscis auibus Larissam accessi.* Scio aliter in codice Achillis Statij Neapolitani esse:

Nigraq; funestum condidit omen anus.

Quod ferri potest. Nam anus veneficijs & incãtationibus infames celebrat antiquitas. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 8. & dixi alibi in hoc opere.

Romulum obseruato vulturum auspicio vrbem condidisse liquet, vt inde dignitas augurum par censeatur regum honori, & antiquissimum diuinandi ex auibus inspectis auditisq; genus intelligatur. M. Varro apud Censorinum de Die Natali c. 17. colligit ex visis illis vulturibus spatium vrbis duraturæ. M. Lucan. lib. 7. Pharsaliæ:

Vulturis vt primum læuo fundata volatu
Romulus infami compleuit mœnia luco.

Aurel. Prudent. in Romano Martyre:

Antiquitatem Romuli, & Mauortiam
Lupam renarras, primum & omen vulturum.

B Sidon. Apollinar. Carm. 7.

Quid rogo bisseno mihi vulture Thuscus aruspex
Portendit?

Et in eodem Carmine:

Iam prope fata tui bissenas vulturis alas
Complebant, scis Roma tuos, scis ipsa labores.

Claudian. lib. de Bello Getico:

Tunc reputant annos, interceptoq; volatu
Vulturis, incidunt properatis sæcula metis.

Alij quidem auibus obseruatis Romam conditam volunt, sed alias illas ab vulturibus fuisse, quas inter inauspicatas aues numerant, quibus amissio regni Tarquinio significata sit. P. Ouid. lib. 5. Fastor. Sic Remus ad Faustulum:

Qui modo si volucres habuissem regna iubentes,
In populo potui maximus esse meo.

Propert. lib. 4. eleg. 6.

Quam nisi defendes, murorum Romulus augur
Ire Palatinas non bene vidit aues.

Ennius de disceptatione inter fratres, referente Cicerone lib. 1. de Diuinat.

Cedunt ter quatuor de cœlo corpora sancta
Auium, præpetibus sese pulchrisq; locis dant.

Deniq; rationem istius significationis elegantem lege apud Papinium lib. 3. Thebaid. v. 483.

——— *Cui tu Dictææ secundas*
Impuleris manifestus aues, mirum vnde, sed olim
Hic honor alitibus? supera seu conditor aulæ
Sic dedit effusum chaos in noua semina texens,
Seu quia mutatæ, nostroq; ab orgine versis
Corporibus subiere Notos, seu purior axis,
Amotumq; nefas, & rarum insistere terris
Vera docent.

Quæ ab animalibus seu occursantibus, ab auguribus, seu mactatis ab aruspicibus duci consueuerint præsagia, alijs dicta, non repeto. Ad vltimum genus propero, quod in *Diris* quæ vel *omina,* vel *offensiones,* vel *voces incerto auctore emissæ & auditæ,* aut denique *occursus hominum, aliorumve animalium minus auspicatorum.*

Omina pro quolibet auspicio augurioq;. Propert. supra. Tibull. lib. 1. eleg. 3.

Aues dant omina dira. C. Petron. Satyr.

Fortior ominibus mouit Mauortia signa
Cæsar. id est, *augurijs.* Suet. Ner. cap. 46. *Terrebatur euidentibus portentis somniorum, & auspiciorum & ominum.* Iul. Obsequens cap. 86. *Proditum est, Gracchum, die quo perijt, tristia neglexisse omina.* Luctat. ad libr. 6. Thebaid. v 932. *Omina sunt rerum futurarum signa, siue bonarum, siue malarum.*

Tamen

Tamen strictius sumendum nomen. Nam, cum Au- A
sonius in Gripho, dixit:

——— *Omina trina.*

non quamlibet diuinandi formam intellexit, sed eam, quæ παλμὸς, πταρμὸς, *salissatio, sternutatio, & tinnitus auris.* Ioseph. Scalig. lib. 1. Ausonianar. lection. c. 16. de auris pulsu, seu tinnitu, vetus poëta incerti nominis in poëmat. & Epigrammat. vet.

Garrula quid totis resonas mihi noctibus auris?
Nescio quem dicis nunc meminisse mei.
His quid sit quæris? resonant tibi noctibus auris, B
Et resonant totis. Delia te loquitur.

De *sternutamento* fusius agendum, cuius vetustas etiã ab heroicis temporibus repetenda est. Nam *Penelope mala procis ominante, Telemachus sternutat.* Homer. lib. 17. Odyss. in fine. Et *Xenophonti concionanti ad milites fœlix inde auspicium, vt imperator postea fieret,* lib. 6. Et sternutamenta quippiam diuinitatis habere augurabantur, eaq; *in Cereris potestate* esse volebant. Suid. in voce σύμβολον. Sed longè dispari ratione Græci quam Latini illa obseruabant, siquidem hi inter *minima* re- C
ponebant. C. Plin. lib. 2. cap. 7. *Fulgurum monitus, oraculorum præscita, aruspicum prædicta, atq; etiã parua dictu in auguriis, sternutamẽta & offensiones pedũ.* M. Tull. lib. 2. de Diuinat. *Quæ si suscipiamus, & pedis offensio nobis, & corrigiæ abruptio, & sternutamenta erunt obseruanda.* At isti summo cultu, imò superstitione prosequebantur adeo vt *sternutantes genu flexo salutarent,* Athen. lib. 2. dipnosoph. cap. 27. *& bene precarentur.* Ammian.

Οὐδὲ λέγει ζεῦ σῶσον, ἐὰν πταρῇ, οὐ γὰρ ἀκούει D
Τῆς ῥινός, πολὺ γὰρ τῆς ἀκοῆς ἀπέχει.

Vertit Thomas Morus Angliæ sub Henrico 8. Cancellarius.

Quando Iouem inclamas sternutans, quippe nec audis,
Tam procul ab nasus prominet aure tuus.

Petron. Satyr. *Gyton collectione spiritus plenus, ita continuo sternutauit, vt grabatũ concuteret, ad quem motum Encolpus conuersus, saluere Gytona iubet.* L. Apul. lib. 9. Milesiar. *Crebras ei sternutationes commouebat, & quod cum putaret ab ea profectũ, solito sermone salutem ei fue-* E
rat imprecatus. Et Themistocle sternutante in sacrificij solemnitate peragenda, certa victoriæ argumenta capta sunt, captiuiq; immolati. Plutarch. in vita eius. Theocrit. Eidyll. 18.

——— ἀγαθός τις ἐπέπταρεν ἐρχομένῳ τοι
εἰς Σπάρταν.

Bonus tibi quispiam adsternutauit proficiscenti ad Spartam. Ergo itineris euentus denotatus sternutatione, vt de Tiberio legimus, qui *se salutantem grauiter & tristi animo tulit, cum sternutasset.* C. Plin. lib. 28. cap. 2. F
Et in genere, *matutinæ sternutationes infanda ominantur, meridianæ firmi sunt augurij.* Aristot. Problemat. sect. 33. cap. 11. Ioan. Brodæus doctè ad Antholog. libr. 1. cap. 19. Epigr. 5. vbi Macedonij Principis habetur versus.

Ἔπταρον ἄγχι τάφοιο.
Sternutabam prope sepulchrum.

Et deinde sequitur omen:

Ἔπταρον εἰς ἀνέμους.
Sternutabam in ventos. hoc est, *frustra.*

Q. Catull. Epigr. 43.

Hoc vt dixit, Amor, sinistra, vt ante
Dextra, sternuit approbatione.

In Veneta editione Achillis Statij:

Hoc vt dixit, Amor, sinistram, vt ante
Dextram, sternuit approbationem.

Sed ego censuerim legendum:

Hoc vt dixit, Amor, sinistram amanti
Dextra sternuit approbationem.

At quam hoc ineptum, & nullius ponderis, sed friuolæ plenum superstitionis, egregiè Ioan. Saresber. lib. 2. de Nugis Curial. cap. 1. *Quid enim refert ad consequentiam rerum, si quis semel, aut amplius sternutauerit?* Et tamen efficacissimum id in amore, Aristenæt. lib. 2. Epist. 5. ἡδέως μάλα ἔπταρον μεταξὺ γράφουσα, ἆρά γε ὁ νέος οὗτος μὲν μέλημα διεμνημόνευσέ μου. *Sed ecce hæc dum scribo, iucundissime sternutaui; num forte iuuenis, mea cura, meminit mei?* Sext. Aurelian. Propert. libro 2. Eleg. 3.

Num tibi nascenti, primis, mea vita, diebus,
Aridus argutum sternuit omen Amor?

Nunc de *offensionibus* dicendum, quæ inde nascebantur, *si exituro limen insonuisset, pes hæsisset.* C. Plin. lib. 2. cap. 7. Plutarch. in Demetrio, & in Gracchis. Valer. Maxim. libro 1. capite 4. de eodem Graccho. C. Sueton. Ner. cap. 19. *Ipso profectionis die destitit, turbatus simul religione ac periculo. Nam cum circuitis templis in æde Vestæ resedisset, consurgenti ei primum lacinia adhæsit.* Cic. abunde lib. 2. de Diuinat. alij notarunt. Et apud maximum poëtam, certissimum ducitur Troiæ euertendæ argumentum, quod equus lib. 2. Æneid.

——— *quater ipso in limine portæ*
Substitit.

Et Proserpina egrediente, præsagiũ raptus fuit, quod, vt ait Claudian. lib. 2. de Raptu,

——— *ter cardine verso*
Præsaga sonuere fores.

Ouid. epist. 13. Laodamiæ:

Hunc, fateor, volui reuocare, animusq; ferebat,
Substitit auspicij lingua timore mali:
Cum foribus velles ad Troiam exire paternis,
Pes tuus offenso limine signa dedit.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 3.

O quoties ingressus iter, mihi tristia dixi
Offensum in porta signa dedisse pedem.

Restant *vltima omina, voces incerto authore prolatæ sub tempus nocturnum, & occursus.* Et voces quidem perpetuò sinistri augurij: præter Ciceronem lib. 2. de Diuinat. Halicarnassæum lib. 7. in fine, & lib. 8. in fine, Euseb. lib. 3. præparat. Euangel. c. 6. Plutarch. in Themistocle. Et *anno vrbis conditæ sexcẽtesimo decimoseptimo, M. Æmylio, C. Mancino Hostilio Coss. in portu Herculis, cum Mancinus consul conscenderet nauem, petens Numantiam, vox improuiso audita, mane Mancine,* Iul. Obsequens lib. de Prodig. capit. 83. C. Sueton. in Ner. c. 46. *De Mausolæo sponte foribus patefactis exaudita vox est, nomine eum ciens.* P. Ouid. libr. 15. Metamorphos. Fab. vlt.

Mille

Mille locis lachrymauit ebur, cantusq; feruntur A
Auditi sanctis, & verba minantia lucis.

Et Epist. 7. Didûs.

Hinc ego me sensi noto quater ore citari,
Ipse sono tenui dixit, Elisa veni.

M. Lucan. lib. 1. Pharsaliæ.

—— magnaq; per auia voces
Auditæ nemorum.

P. Virgil. lib. 1. Georgic. in fine:

Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens, & simulachra modis pallentia miris B
Visa sub obscurum noctis.

C. Petron. in ciuilibus.

Necnon horrendi nemoris de parte sinistra
Insolitæ voces flammâ sonuere sequenti.

Vltima augurij pars in *occursu* posita, cum nempe negotium aggressuris, iter incœpturis, inauspicata offertur persona. Cuius ritus antiquitatem, ex Luciano demonstrauit apud Græcos inualuisse Brodæus. de Romanis Sueton. in Augusto cap. 83. *Pumilos, atq; distortos, & omnis generis eiusdem, vt ludibria Naturæ, malique ominis abhorrebat.* Simile quippiam de bellorum ciuilium narrat successu L. Florus lib. 4. histor. Rom. c. 7. M. Tull. Orat. in Vatin. *Cum viderint, tanquam auspicium malum detestantur.* Plut. in Bruto. In hoc genere naturali aliquo defectu insignes continebantur. L. Sen. *Sacerdos non integri corporis, quasi mali ominis res vitãda est.* Aut Æthiopes & Mauri, nam occursante sibi Mauro, infaustitatis argumenta duxit Adrianus Aug. adde & Eunuchos occursibus infames habitos, docemur authoritate Claudiani lib. 1. in Eutropium. C D

—— hoc dedecus addidit oris
Luxuriæ Fortuna suæ, cum pallida nudis
Ossibus horrorem dominis præberet imago
Discolor, & macies occursu læderet omnes,
Aut pueris latura metus, aut tædia mensis,
Aut famulis crimen, aut procedentibus omen.

Huc facit & illud Iuuenalis Sat. 3. v. 177.

—— cum personæ pallentis hiatum
In gremio matris formidat rusticus infans. E

Interim de omine, illud est Ouidianum libr. 1. Fastor.

Omina principijs, inquit, inesse solent.

Et corrigendus Lucanus lib. 3. Pharsal. v. 182.

—— fuit hæc mensura timoris
Velle putant, quodcunq; potest, non omnia festa,
Non ficto lætas voces simulare tumultu,
Vix odisse vocat.

Theodorus Pulmandus existimauit legendum esse, nescio an rectè in secundo versu: F

—— non omnia fausta.

Sed indubiè melius, significantiusq;:

—— non omina fausta.

Alludit ad morem reuocandi in vrbem Imperatoris, quem cum victore exercitu reducem faustis acclamationibus recipiebant, fausta illi omina apprecantes.

Et vt finem huic de Auguribus, Aruspicibusque tractatui imponam, obseruo, cum alijs magistratibus posse esse auguratum connexũ. Vetus marmor.

A PRÆFECT. IVVENT. .... equo Publico.
ADIECTO. IN. V. DECVR. ORNATO.
MILITIÆ. PRÆF. COH. AFRICÆ.
FLAMINI. VIRBIALI. AVGVRI. ÆDILI.
AVGVSTALI. Q. Q. IVVENVM.

Et altera inscriptio vetus apud Aldum Manutium Orthographia, pag. 40. cuius hæc sunt verba.

D. M.
B M. ANTONII. ANTII. LVPI PR. PATRICII.
AVGVRIS. QVÆSTORIS. SODALIS. TITII.
TRIB. MIL. LEG. II. Adin. PIÆ. FIDEL.
X. NIR. STL. IVDICAN. PRÆFECT. FER.
Lat. CVIVS. MEMORIÆ. PER. VIM.
C OPPRESSI. IN INTEGRVM. SECVNDVM.
AMPLISSIMI. ORDINIS. CONSVLTVM.
RESTITVTA. EST. SEPVLCHRVM.
AB. EO. COEPTVM.

Magistratus huius summi & honoratissimi dignitas vel ex eo elucet, quod oportuerit primis nascentis Reipublicæ primordijs in Hetruriam mitti duodecim optimatum filios, vt instruerentur auguralis D huius disciplinæ initijs, quæ deinde, totius vitæ tempore exercerent: quod abunde ab alijs animaduersum, hic prætermitto.

Cap. IX.

De Auguriis.

E Posteaquã de Auguribus præcedenti capite, quantum potui, non quantum debui, dixi, libet nunc, ipsorum etiam Auguriorum rationem ostendere, nõ dubitans, quin hæc tractatio præcedens caput mirum in modum sit illustratura, Auguriũ, quasi auigerium, quòd aues gerunt, vt Seruius, vel vti Festus, ab auium garritu dictum, generaliter vocarunt quoduis omen, quod vel subito, & ex improuiso, aut in corporib. nostris perciperetur, aut intra ædes, aut extra domos in itineribus objiceretur, cuiuscunq; esset generis, vel quod ritu aliquo solenni, raroq; prænotatum, cœli F regionibus circumspectis, ex auibus peteretur, moneretq; de ignotis & futuris, quæ ars & disciplina cõiectorum atque interpretum signis pensitatis explanabat. Speciatim autem appellatio vsurpata est de eo genere diuinationum, quod ex cantu, volatuque auium, & tripudijs pullorum futura augurare-tur, ac præsagiret. Nos hoc loco de vtroque significato agemus, initium facientes ab auguriorum diuisionibus. Auguriorum alia erant prospera, quæ ex Augurum disciplina censebantur annuere, ac suffragari

gari deliberatis, & ſpondere ſucceſſus, rebus motis aut de conſilio Senatus incipiendis, vel ſancire decreta de magiſtratibus aut honoribus diſtribuendis. Alia aduerſa, infauſta, & piacularia erant, quæ propoſito aduerſari, vel abrogare aut improbare latas ſententias, & facta decreta de rebus quibuſcunque, vel detrectare ſucceſſus putabantur. Vtrorumq; alia oblatiua dicebantur, quæ non poſcebantur: alia impetratiua, quæ optata veniebant. Oblatiua nihil adferre, & temere emiſſa eſſe, aut ſine ratione, ſua quadam concitatione prorupiſſe putabantur, niſi commotos, & velut perculſos animos ita afficerent, vt ad ſe pertinere aſſentirentur: ſi hoc negarent, nihil ſeſe percipere aut experiri eorum, quæ illa prænunciarent. Augurum diſciplina perſuaſum habebant, & in poteſtate noſtra poſitum affirmabant, auſpicia non perita amplecti, aut recuſare. Impetratiua vero ſuſcitari diuinitus, & raro fallere, ex multorum euentuum notatione & collatione, ac ſeſe ipſa aſſerere, atque explicare obſeruatione, conſtantia, & æqualitate ſua putabant. Hæc igitur ritu ſolenni ab auibus petebantur, vel captabantur, hac, vti accepimus, ratione: Augur capturus auſpicia ex arce cœlo non turbido, nec procelloſo, ſed ſilenti, placido, ſereno, & puro aëre lituum ſine nodo, hoc eſt, baculum à ſummo inflexum in parte, qua robuſtior eſt, manu tenebat. Erat is inſigne augurale, quo cœli regiones deſcribebant, & deſignabant metas, intra quas ſe obſeruaturos ſigna conſtituerant, vt quod dextrum eſſet, quodue ſiniſtrum oculis animoque metiri poſſent. Manu enim hæc ſpacia, quæ templa vocabantur, definire, & notare, ſaluis auſpicijs non licebat. Verba quibus Augures templa definiebant, vel effabantur, extant apud Varronem, ſed miris modis corrupta, quæ vti Ioſeph. Scaliger emendauit, hic adſcribam. Concipitur templum, inquit Varro, [*Lib. 6. de ling. Lat.*] non iiſdem verbis vſquequaque: in arce autem ſic, TEMPLA TESQVAQ. INCITA SVNTO. QVO AD. EGO. CASTE. LINGVA. NVNCVPAVERO. OLLA. VETER. ARBOR. QVISQVIS. EST. QVAM. ME. SENTIO. DIXISSE. TEMPLVM. TECTVMQ. ESTO. IN SINISTRVM. OLLA. VETER. ARBOR. QVICQVID. EST. QVOD. ME. SENTIO. DIXISSE. TEMPLVM. TECTVMQ. ESTO. IN. DEXTERVM. INTEREA. CONCRETIONE. CONSPITIONE. CORTVMIONE. VT EIQ. NECTISSVME. SENSI. Hæc Varro ex emendatione Scaligeri. Captato igitur proſpectu in agros, atque Vrbem, & conuerſa facie in ortum, regiones ab Oriente in Occaſum terminabat, limite decumano, & cardine ex tranſuerſo ſigno metato, quo oculi ferent quam longiſſime. Ex diſtinctis regionibus antica in Ortum vergebat, poſtica à tergo Occaſum, dextera Meridiem, Boream ſiniſtra reſpiciebat. His peractis cæſa victima, longum præfatus carmen, preces effundebat, quibus ſigna illarũ rerum, quas S.P.R. meditabatur, poſcebat: & ne inter precandum forte titubaret, aut hallucinaretur, vel aliquid omitteret, aliquo præeunte repetebat. Vtebantur autem inter precandum his fere verbis: *Iouis pater, ſi mihi eſt auctor, vrbi populoque Romano Quiritum hæc ſane ſarteque eſſe, vti tu nunc mihi bene ſponſis, beneque volueris.*

A precibus conſidebat velato capite, & duplici amictus toga augurali, quæ læna dicta eſt, vel trabea ex purpura & cocco, defixiſque in cœlum oculis, & attente ſolliciteque circumſpectis, ac perluſtratis cardinibus omnibus expectabat, nunquid alicunde oſtenderet ſeſe, & vnde naſceretur ac prodiret: & ſi obiiceretur auis aliqua, huc ne an illuc volaret, an prono, obliquo, ſupinove motu corporis ferretur: quo flecteret, contorqueret, porrigeret, contraheret membra: an hac, vel in illa ſe parte occultaret: à dextra ne, vel ſiniſtra parte canerent oſcines. Viſis auſpicijs ſurgebat è templo. Non autem ſatis erat vnum augurium vidiſſe niſi confirmaretur ex ſimili. Nam ſi diſſimilia eſſent poſteriora, ſoluebantur priora. Quod ſi poſt acceptum augurium ad aquam veniſſet, inclinatus hauriebat exinde manibus, & fuſis precibus vota promittebat, vt viſum perſeueraret auſpicium, quod aquæ interuentu diſrumpi credebatur. Seruius.

Porro Auguriorum genera erant quinque, ex quibus auſpicandis rebus, continuandiſve, aut abrumpendis accommodata præſenſio, prænotioque futurorum euentuum peti putabatur. Eorum primum è cœlo naſcebatur: alterum præbebant aues: tertium pulli: quartum quadrupedes: quintum diræ mouebant. Ex cœlo tonitrua & fulmina auguria dabant in hunc modum. Si aut læuum aut impari numero intonuiſſet, aut ſi ex ortu emiſſa fulmina cœli circumactu in eandem partem redijſſent, quale Syllæ Dictatori oblatum memorant, aut ſi in exortiuas recurriſſent partes: vel ſi excuſſa nubibus à terra reſiliiſſent, & crebris in ſublimi ignibus fulſiſſent: aut ſi fulgura à ſiniſtra, ad dextram emicuiſſent proſperos euentus, & ſummam felicitatem nunciare hæc à Diis putabantur. Non enim tam aduentus ſpectabatur fulminum, quam reditus, ſiue ab ictu reſiliret ignis, ſiue opere confecto, aut igne conſumpto ſpiritus remearet. Serena tempeſtate tonuiſſe, homineſque, aut ædes ſacras de cœlo tactas eſſe, infauſti auſpicij fuiſſe, ſæpe notatum eſt. Si ab Occaſu tonitrua increpitaſſent: aut per Septentrionem in Occaſum tranſcurriſſent: aut multiplicati ictus pati deſiiſſent numero, diros euentus, & calamitates portendebant. Sic Marco Craſſo, caſtra, quæ trans Euphratem metatus fuerat, bis icta fulmine cladem, quam paulo poſt perpeſſus eſt, deſignauêre. Paulo Æmilio ad Amphipolim ſacrificanti, fulmen cœlo eliſum cum ſacra combuſſiſſet, Regni amiſſionem denunciauit.

Diſtinguebantur fulmina & auctoribus, & vſu, ac finibus. [*Plin. lib. 2. cap. 52.*] Romani diurna Ioui, nocturna Summano (quem Plutonem dicebant) [*Plin. lib. 8. c. 2.*] attribuebant: & ea, quæ ſolus Iupiter eiacularetur, læta promittere, quæ habito Deorum concilio, aduerſa minitari putabantur. Cumque quando vel ſolus, vel communicato conſilio Iupiter intonaret, in dubio eſſet: fulgetra adorare, & poppyſmatibus obſtrepere, conſenſum gentium fuiſſe, Plinius notauit.

Ff Porro

Porro fulminum alia bruta erant, vanaque, quæ nulla ratione naturæ: alia Fatidica, quæ ex alto, statisque de causis, & ex suis venire sideribus censebantur. Horum alia Consiliaria vocabantur, quæ negotijs cogitatis: alia auctoritatis, quæ decretis ac susceptis iisdem superuenissent: alia status, quæ nec opinantibus coruscassent. Alia item publica, alia priuata notabantur: publica non supra tricesimum, nisi in deductione oppidorum: priuata non vltra decimum annum, nisi in sponsalibus aut natali die, auspicata portendebant. [*Plin. li.2.c 52.*] Ex iisdem rursus quædam postularia, sacrorum emendationem exigebant: quædam pestifera, mortem intendebant: quædam monitoria, latentia aperiebant fata: quædam auxiliaria erant: quædam hospitalia seu regalia: quædam peremptalia, quæ fata præcedentibus designata fulgetris perimere credebantur. Familiaria prima fiebant, familiam suam cuique adepto, & in totam vitam fatidica habebantur. [*Plin. lib.2.c.54.*] Cumq; in lucos pollutos crebriora, & quati ac vibrari & traiici fulmina Haruspices notassent, ea vt auerterent, reliquias fulminis cum sacrificio sepelire, dispersosque ignes in vnum cogere, & tacita prece terra condere solebant in loco, quem Bidental vocabant. Thusci in sedecim cœlum partes diuisere, prima erat à Septentrionibus ad Æquinoctialem exortum, secunda ad Meridiem, tertia ad æquinoctialem occasum, quarta obtinebat quod reliquum est ab occasu ad Septentriones. Has iterum in quaternas diuiserunt partes, ex quibus octo ab exortu sinistras, totidem è contrario appellauere dextras. Ex his maxime dira, quæ in Septentrionem ab Occasu porrigebantur, omninoque multum referebat, vnde venirent fulmina, & quo ferrentur, atque excurrerent.

Secundo auguriũ præbuisse aues diximus. Auium aliæ erant Oscines, aliæ Præpetes, Oscines, aues dicebantur, quæ ore canentes faciebant auspicium, vt coruus, cornix, noctua: Præpetes, quæ secundo volatu ante eum, qui auspicabatur, volabant, & auspicium faciebant. [*Agel. lib.6.c.6.*] Et hæc quidem aut superiora tenebant, & præpetes vocabantur: aut inferiora, & inferæ dicebantur. Præpetes autem ideo, quia omnes aues priora petunt volantes. Erant etiam aliæ auium differentiæ. Quædam enim dicebantur sinistræ, quæ sinebant aliquid fieri. Quædam funebres, quæ auerso omine impediebant aliquid fieri. [*Seruius in 2. Æneid.*] Et hæ aut arculæ dicebantur, ab arcendo, quod arcerent, vel vetarent: aut cliuiæ, quia difficilia vocabant cliuia: aut remores, à remorando: aut inebræ, & tenebræ, ab inhibendo: quo nomine omne obstaculum intelligebatur: aut alteræ aues, cum alteræ superuenirent, quæ felici auspicio vitium facerent: aut volsgræ: quæ se vellendo malum auspicium faciebant. Superuacaneæ erant, quæ ex somno acumine vocem emittebant. Ex præpetibus erant aquilæ, vultures, buteones, sanqualis, immusculus, & aliæ. Picus autem Martius, Feronius, Parra & in oscinibus, & in Præpetibus habebantur.

Aquilæ si dextra parte aduolarent, siue patulis & porrectis perstreperent alis, omen futuri boni certissimum præbebant, Homero teste, Aristander augurio aquilæ traiicientis in hostes, Alexandrum victorem portendit ante conflictum. Cum Tarquinio Prisco aquila pileum detractũ capiti euexisset in sublime, moxq; reposuisset, regnum ei ominatum ferunt. [*Dionys. lib.3.*] Fœtus aquilarum implumes à vulturibus rostro, pedibusque à pastu abacti, & raptati, concerptique cum ipsis nidis, Tarquinio Superbo exilia portenderunt, ac regni amissionem. Iaculum de satellitum manibus rostro exortum & deiectum in profundum ab aquila, Dionysio Syracusano regnum abrogauit, & diras incussit calamitates.

Duodecim vulturum numerus Romulum condentem Vrbem, de tempore durationis monuit. Sæpe tamen vulturem in ædem Iouis, aut Deorum volasse, prodigij loco habitum est. Vultures, corui, & aquilæ si coiissent, conflictus & cædes indubias denunciabant. Ciconiæ concordiam ferebant. Ex accipitrum genere Circi nuptias, & rem pecuariam fortunabant. Buteones, quos τριόρχεις vocant, à numero testium, & Falcones futuri maximi boni spem certam, si apparuissent, faciebant. Dario conspectu accipitrum, duo paria vulturum vellicantium, spem de Regno Persico iniecit, quo coniuratis supplicio affectis, esset potiturus. Milui diri semper, inauspicatique fuere ominis, sicut & incendiaria auis: Ea quæ sit nec inuenitur, nec traditur: Quidam ita interpretantur, eam incendiariam esse, quæcumq; appareat, carbonem ferens ex aris, vel altaribus, alij Spinturnicem eam vocant: sed & hæc ipsa quæ sit, nescitur. [*Pli. 10. c. 13.*]

Picus Martius & Luscinia, atq; inter ardeolas illa, quam λευκὸν πέπλον vocant, [*Pli. lib. 10. cap. 15.*] si ad Austrum volatu contenderet, aut Septentrionem, prospera feliciaque decernere, & omni periculorum metu soluere existimatum est. Pici Martij præcipue Latio fuerunt in augurijs, à Rege qui nomen huic auis dedit. Cum in capite Prætoris vrbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali reddentis, Picus sedisset ita placide, vt manu prehenderetur: responderunt vates, exitium imperio portendi, si dimitteretur: si exanimaretur: Prætori. Ille autem protinus concerpsit, nec multo post prodigium impleuit.

Hirundinum circumuolitationes decubitusve, aut insessus infausti habiti. Earum conspectus Dario in Scythas cum exercitu proficiscenti interitum: confessus vero in Pyrrhi tabernaculo & naue Antonij funestas vtrique clades attulisse creditum fuit.

Columbam augurium designare felix Homero placuit. Præposteros aut vespertinos gallorum cantus optimi euentus signa aliqui notauere. Gallinarum cantus nunquã exaudiri, nisi quando dirum aliquid immineret. Corui inauspicatæ garrulitatis aues, à dextra, vt cornices à sinistra spes non ambiguas: si ab Ortu occinerent clara voce, præsentem felicitatem significabant. Ab Occasu vel læua, si proclamarent, aut glutirent vocem, velut strangulati, exitium apportabant.

Corui discerptos deuorantes pullos, reliquiasque deferentes in nidum, ante Ciuile bellum inter Syllam & Marium, quo plurimo depugnatum est sanguine,

guine, visi, & crudelitatem, qua in sua illi sæuierunt viscera protendisse iudicati sunt. Eædem aues Alexandro Babylonem ingressuro, & Ciceroni vitaturo insidias ab Antonio structas, garritu, strepitusq; ingrato impendens periculum, & ærumnas extremas minitatæ sunt. Bubo funebris, & maxime abominatus, publicis præcipue auspicijs, noctis monstrum nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu, si in vrbibus, aut omnino in luce viseretur, dirum ostentum præbuit. Cum Sexto Papellio Istro, & Lucio Pedonio Consulibus cellam Capitolij bubo intrasset: eo anno Nonis Martijs Vrbs lustrata est. Idem factum Luc. Cassio, C. Mario Consulibus, bubone viso. Priuatorum si domibus insedisset, non semper feralis compertus, vtpote qui Agrippæ captiuo Iudæorum Regi, regnum promisisse putabatur.

Bubonis vox audita anno vrbis DCXIX. & insequenti exercitus Romani oppressionem ad Numantiam portendisse credita est. Rursus visu non auditus bubo felix omen attulisse, iudicatus est aliquoties.

Noctua si volasset, victoriam nunciare: si sereno cecinisset, turbare aërem: si tempestate occineret, serenare obseruatum est. Hæc cum in hasta Pyrrhi Regis, contra Argos euntis consedisset, fatum illi, & discrimen extremum portendit, & attulit. Ante Pharsalicam pugnam apes aræ insidentes, & in nauibus conspectæ, Dioni & Pompeio Magno, cladem paulo post secutam prænotarunt, idcirco cum in Bruti exercitu examen apum procubuisset, Haruspices castra mutare eum iusserunt, ne in hoc loco damni aliquid, & detrimenti acciperet. Ceterũ etiam auium, & insectorum volatus multiplici discrimine in omina conuersa sunt. Chalcas apud Homerum, ex passerum numero, belli Troiani annos auguratur. De tripudio pullorum post dicam, capite peculiari.

Ex quadrupedibus lupos, vulpes, capras, iuuencas, asinos, arietes, lepores, mustelas, mures, omnia mouisse & auspicia, quæ pedestria dicebantur, compertum est. Lupus si ad dextram commearet pleno ore, prosperæ & magnæ rei argumentum putabatur. Lupos castra introiuisse, & laceratis obuiis intactos abiisse, exercitibus cladem portendisse: si in foro Romano visi essent, & incolumes euasissent, oppressionem vrbis, aut alia designasse pericula animaduersum est. Romanis coloniam in Lybiam ducturis, C. Graccho Tribuno plebis legem rogante, cum lupus metas aggeri definitas subruisset,, & dissipasset, fecit vt à proposito desisterent. Cerua à lupo fugata, cum inter duas acies illæsa euasisset, Romanis victoriam addixit. Adeo inauspicatus luporum in Vrbe conspectus habitus est, vt quotiescunque viserentur, siue oppressi insectantium industria interficerentur, siue euaderent, semper vrbis solenni lustratione expiaretur, qua auerti atque depelli calamitates quas apportassent lupi, credebantur. Examina apum, quacunque se demisissent, polluere, & infortunare locum credita sunt: quare quoties in Vrbe comparuerunt, lustratam Vrbem ex Sibyllinis institutis legimus. Bouem, si loqueretur (quod sæpe compertum est) Vrbem læsi numinis ream peragere, & lustrationem

A Vrbis exigere censuerunt Romani. Agmina etiam locustarum anxia semper ac sollicita procuratione eorum, quæ ad placanda facerent numina, depulerunt. Mulam gemellos peperisse, aut leonem conspectum, aut ab asino laceratum esse leonem, aut mures derosisse aliquid, tristis, dirique fuit ominis, & magni terroris. Suburbana colubris plena, & equi ab illis depasti, præsagierunt Crœso Lydorum regi, fore, vt regnum ab exteris subigeretur.

B Dirarum nomine complector tum ea, quæ in nostris fiunt corporibus, aut iisdem, alioquin accidunt insolite: tum quæ in domibus, agris, itineribus, quocunque modo præter rationem & morem eueniunt, atque obiiciuntur.

Leporem inter ineundum transuerso saltu velut diremisse, aut fœtam vulpem, vel prægnantem canem obuiasse, aut serpentem commeantium iter interrupisse, aut procidisse, aut offendisse pedibus, aut laciniæ adhæsisse, aut subito constitisse, aut expauisse, C vel defecisse viribus absque manifesta causa, aut spectra conspexisse, aut circumfusas, aut scintillantes flammas, aut risus, gemitus, compellationem sui exaudiuisse, & quidquid fuit huiusmodi, infortunata præsagire, & infesta itinera creditum est. [*Plin. lib. 28. cap. 2.*] Mulieres per itinera ambulantes torquere fusos, aut omnino detectos ferre, spei omnium præcipueque frugum aduersabatur. Introire in ædes atrum alienum canem, Anguem per impluuium decidere de tegulis, infaustum erat vtrumque. [*Terentius in* D *Phormione. Plin. lib. 28. c. 2.*]

Mustela conspecta, aut serpens, poculum, salinumve euersum, dispersi cineres, oleum effusum, aut mel, si quid à muribus esset corrosum, quod de sua Platonis politia Cicero annotauit: Si cibus prolaberetur, si incendia nominarentur inter epulas, aut sub mensas aquæ profunderentur, recedente aliquo ab epulis simul verri solum, aut bibente conuiua mensam vel repositorium tolli, aut repente conticescere conuiuium, inauspicatissima erant. Reuocari sternu- E tamento mensas & fercula, inter diras erat. Ita si tigna gemuissent, aut crepassent mensæ, trabesve, dira portendebant.

Vinum effudisse, aut vino vestes inquinasse, bonæ fortunæ signum erat.

Si vibrata salitione insuetum alter oculorum, dexter vel sinister palpitaret: si concuterentur, ac veluti exilirent, aut trepidarent musculi, humeri aut fœmora: si prurire pedes inciperent: si inæquali vibratu cohorrescerent cutis: si tinniret alterutra auris, aut in- F solitum striderent dentes: si sternutationes pari imparive numero crebræ vel raræ fierent: si vagis incertisve motibus huc illuc membra iactarentur: si membra obrigescerent subito, velut stupore affecta, aut titubaret, vel insisteret lingua, mali erant ominis.

Voces etiam vel ex occulto missæ, vel responsi instar redditæ, suspiciones sæpe de varijs mouerunt euentibus in vtramque partem. Sæpe veridicæ exauditæ voces in rebus turbidis, & tanquam monita Deorum acceptæ sunt, qualem ex luco Vestæ extitisse memorant, nõ multo ante captam à Gallis Vrbem,

vt muri & portę reficerentur: futurum enim, nisi pręstitum hoc, atque effectum esset, vt Vrbs caperetur. Latratus canum eiulantium gemitus imitantes, & noctuarum vlulatus, diri semper fuere omnis. Equos hinnitu alacriore, & ferociore fremitu victoriam ominari prælia inituris, etiam nunc militibus persuasum est.

Cum maximas Vrbs clades perpessa esset, & ancipiti contentione agerent patres, an relicto solo patrio, Veios migrarent: vox Centurionis audita, *Hic manebimus optime*, retinuisse in Vrbe ciues, & confirmasse fertur. [*Liuius lib. 2. Extre.*] Hostilio Mancino Consuli Romano, anno Vrbis DCXVII. conscensuro nauem & Numantiam petituro, vox obiecta de improuiso scribitur, *Mane Mancine*: paulo post deuictus ipse, & Numantinis deditus est. Crasso in Parthos ituro, qui Cauneas ficus venales clamabat, omen illud innuit, quo paulo post fortunis expoliatis omnibus, fama, vita, & exercitu amissis, interiit. Neronem paucis diebus ante mortem vox è Mausolco reddita appellauit: Augustum Cæsarem supremo digressu ab Vrbe vox temere emissa monuit, non amplius eum Romæ futurum. Cassio & Bruto prodituris in aciem, Æthiops obuius euentum pugnæ præsignificauit. Quinetiam ab ouibus & piscibus auguria petebant veteres, vti Plinius &, Plutarchus docent. Sed sufficiant ista hoc loco. Plura ex veterum monumentis magna cura & diligentia conquisiuit Alexander Neapolitanus, & eum secutus, Gasparus Peucerus in suis doctissimis Commentarijs, de Diuinationum generibus, quæ videri & consuli possunt.

Capvt X.

De Pullariis & Tripudiis.

PVllarij à pullis dicti sunt, teste Cicerone, qui in 2. de Diuinat. sic scribit: Attulit in cauea pullos, qui ex ea nominatur Pullarius. Hic caueæ pullorum curam agebat, è quorum pastu auguria Augures captare solebant: quæ quoties offa, quæ pullis dabatur, aliquo modo cadebat in solum, tripudia solistima dicebantur. Ita Festus: Puls potissimum dabatur pullis in auspicijs, quia ex ea necesse erat aliquid decidere, quod tripudium faceret, id est, terripauium. Pauire enim ferire est. Captabantur autem auguria ex pullis hoc modo: Quotiescunq; de inchoanda re quapiam, exequendaque, Deorum per pullos sensa, placitaque exploratum ibant (oportebat autem id fieri summo mane, & primo diluculo) imperato de more silentio, pultem illis aut offam proponebant. Quod si cauea non prosilirent, aut serius egressi, vel non attingerent eam, vel alarum planctu dissiparent, vel relicta esca oberrarent, aut occinerent, aut prorsus non vescerentur, vel auolarent penitus, omen præ se ferebant magni terroris, & sollicitudinis, euentusq; tristissimos, & pullarius exitum animo præmetiens, ne quid molirentur, sed vel desisterent ab incœpto, vel

A differrent deliberationes, vel mutarent hoc prorsus, quod præ manibus erat, hortabatur. Quod si pulli mox proruerent cum impetu, certatimque in escam inuolarent, & auide depascerentur, ita vt vescentibus illis aliquid ex ore relaberetur, & terram pauiret, quod tripudium faceret solistimum: inde spe hausta mirifica pullarius, vt constanter fortiterque cœpta negotia vrgerent, iubebat, & successus optatos, ac prospera à Dijs omnia spondebat. Caueæ & pullorum hæc icon in antiquis monumentis cernitur.

B Solebant autem, vt Cic. lib. 2. de Diuinat. ait, in auspicijs apud veteres adhiberi non passim omnes, sed tantum, qui essent periti. Peritos enim oportebat esse eos, qui quid silentium foret, intelligerent. Silentium id in auspicijs dicebatur, quod omni vitio careret. Rogabat hinc Augur, an adhuc silentium esset, respondebat statim pullarius, silentium sibi esse videri. Tum ille, si aues pascerentur, petebat, aut vbi, non, quod ad auspicia pertinet, vtrum pascerentur, necne pulli, quos pullarius attulisset: sed quia, cum

C pascebantur, necesse erat aliquid ex ore decidere, & terram pauire, ex hoc terripauium primo, post terripudium, deinde tripudium est dictum. Cum igitur offa iam ex ore pulli ceciderat, tum auspicanti tripudium solistimum nunciabatur. Extabat decretum Collegij Augurum vetus, auem omnem tripudium facere posse. Hunc augurandi modum Claudius 1. bello Punico & 2. Flaminius derisere. De P. Claudio Valerius Maximus libro 1. cap. 4. sic scribit: P. Claudius bello Punico primo cum prælium nauale com-

D mittere vellet, auspiciaque more maiorum petijsset, & pullarius non exire cauea pullos enunciasset, abijci eos in mare iussit, dicens: Quia esse nolunt, bibant. Et L. Iunius P. Claudij collega, neglectis auspicijs classem tempestate amisit. Quorum ille populi iudicio concidit, damnationisque hic ignominiam voluntaria morte præuenit; cuius meminit etiam Polybius lib. 1. Cicero lib. 1. & secundo de Diuinatione, & lib. secundo de Natura Deorum. De Flaminio vero Liuius libro 22. scribit, quod is, cum tripudio

E auspicaretur pullarius, diemque committendi prælij propterea differret, ex eo quæsiuerit, si ne postea quidam pulli pascerentur, quid faciendum esset, cum ille quiescendum censeret, dixerit ei: Præclara esse auspicia, si esurientibus pullis res geri, saturis autem nihil geri posset: signa itaque conuulserit, atque pugnauerit ad Thrasimenum, & cum XV. Romanorum millibus ab Hannibale cæsus fuerit.

Quod si pullarius, quæ Dij diuulgata voluissent, dissimulasset, aut veteratorie suppressisset, idē cōtra-

F hi nefas credebatur, ac si quæ occulenda & tacita ferenda erant, palam fecisset. Si vero mentitus fuisset, aut omine conficto, aut eo quod ostensum esset subdole & fraudulenter deprauato, & in contrarium detorto, sensum non illi, qui consulebat, fraudi esse, sed in auctoris retorqueri caput censebatur, cuius rei exemplum refertur à Liuio libro decimo, vbi Pullarius mētiri ausus, & tripudium solistimū Consuli Papirio nuncians, paulo post patefacta fraude ab altero Pullario, in initio pugnæ emisso temere pilo ict⁹ cecidit,

& sui

& sui mendacij pœnas dedit. Porro quia de Tripudiis dixi, addendum & hoc est, fuisse etiam Tripudium Soniuium, de quo ita apud Festum legendum docet Iosephus Scaliger: Soniuio significat in carmine Saliari, item in commentario Augurali, sonanti. Soniuium tripudium dicitur, vt ait Pulcher, quod sonet, vt cum pullo excidit puls, quadrupedive aliquid ex ore. Seruius ad illud Virgilij: Tremere omnia visa repente. Hoc augurium, inquit, iuxta auguralem disciplinam dictum est, quod appellatur Tripudium sonium: id est, à sono. Ad quod pertinet, si arbor sponte radicibus cadat, si terra tremat, quod hic Æneæ factum ostendit, antequam voce diuina responsa perciperet. Plinius libro decimoquinto, cap. vigesimosecundo etiam eius meminit his verbis: Quæ causa eas (de nucibus iuglandibus loquitur) nuptiis fecit religiosas, tot modis fœtu munito, quod est verisimilius, quam quia cadendo tripudium soniuium faciant.

Meminit Festus & Tripudij Oscini: Oscinum, inquit, tripudium est, quod oris cantu significat quid portendi, cum cecidit coruus, cornix, noctua, parra, picus. Atque hæc etiam de Pullariis, de auguriis, quæ ex pullis captarentur, & tripudiis. Restant de Aruspicibus, Aruspicina, & Extispicio quædam, de quibus capite sequenti.

Ad Cap. X.

PARALIPOMENA.

De Solistimo tripudio, eius Præfectis. Gallorum gallinaceorum pugnacitas.

Et istud genus diuinandi maximæ authoritatis habitũ, quum pullos cauea inclusos vesci iuberent, non quidem pullarii seu custodes pullorum, sed magistratus ipsi, siue vrbici, siue militares. De his Sueton. Tiber. cap. 2. *Apud Siciliam non pascentibus in auspicando pullis, ac per contemptum religionis mari demersis, vt biberent, quando esse nollent, prælium nauale inijt* (Claudius Pulcher) *superatusque est.* Iul. Obsequens prodig. capit. 83. cum Lanuuij auspicarentur, pulli è cauea in siluam Laurentinam auolarunt, neq; inuenti sunt. Et semper exercitus sequebantur hi pullarij, locum prope signa in mediis castris habebant, intrantibus vallum ad manum læuam, quem augurale appellabant, vt obseruat I. Lipsius ad lib. 2. Annal. C. Taciti, sub principium, vbi frustra alii legendum putant, *nocte cœpta egressus Augustali*, *Augurali* enim placet. Sil. Italic. lib. 5. Punicor.

Tunc ales, priscum populis, de more, Latinis
Auspicium, cum bella parant, mentesque deorum
Explorant super euentu, ceu præscia luctus,
Damnauit vesci, planctuque alimenta refugit.

Et eodem libro paucis interiectis:

—— tunc signa sequentur
Nulla vulsa manu, vesciique interritus ales
Gaudebit.

A De vrbicis magistratibus Aurel. Prudent. in Romano Martyre:

Cum consulatum initis, vt vernæ solent,
Pudet fateri, farre pullos pascitis.

Vtrumque coniunxit C. Plinius lib. 10. cap. 21. *Vt plane digna aliti tantum honoris præbeat,* (C. in MS. *perhibeat*) *Romana purpura, horum sunt tripudia solistima, hi magistratus* (alii magistros) *nostros quotidie regunt, domosque ipsis suas claudunt, aut reserant, hi fasces Romanos impellũt, aut retinent, iubent acies, aut prohibent,*
B *victoriarum omnium toto orbe partarum auspices, hi maxime terrarum imperio imperant.* E pullis itaque Gallis desumpta auguria, quod omnium animalium ij sint pugnacissimi: notat Conradus Rittershusius ex Polybio lib. 6. & Philone Iudæo. Achmes Seirim Oneirocrit. cap. 295. ἐμάχετο μετὰ ἀλεκτρυόνος, *pugnare cum gallo gallinaceo.* Artemidor. lib. 3. cap. 5. ἀλεκτρυόνες δ᾽ οἱ μαχόμενοι, στάσεων, καὶ φιλονεικιῶν μόνον εἰσὶ σημαντικοί. *Galli vero pugnaces, seditionum & contentionum solummodo significatiui sunt.* Id vetustissimum; nam gallinacei
C tonsoris Midæ aduersus Calliæ pennis ac rostro, spectante Socrate, pugnant, Diogen. Laërt. lib. 2. Eratq; Athenis certamen gallorum, cuius author fuit Themistocles, Ælian. Var. Hist. lib. 2. cap. 28. μετὰ τὴν κατὰ τῶν Περσῶν νίκην, Ἀθηναῖοι νόμον ἔθεντο, ἀλεκτρυόνας ἀγωνίζεσθαι δημοσίᾳ ἐν τῷ θεάτρῳ μίας ἡμέρας. *Post relatam de Persis victoriam, Athenienses legem posuerunt, vt galli gallinacei quotannis vno die certamen in theatro inirent.* Id à Themistocle institutum, tum maxime cum Persæ superati fuerunt, vt restaret veluti de deuictis tro-
D phæum. Nam auis ista è Perside primum in alias regiones transmissa est, vt narrat Athenæus l. 14. Dipnosophist. cap. 25. & à Syris diuinum cultum obtinuit. Lucian. l. 16. de Syriæ dea. De eius pugnacitate Oppian. Cilix. Cyneget. lib. 2. v. 189.

οἷον ἀεὶ θούροισιν ἀλεκτρυόνεσσι μαχηταῖς.
Vt semper impetuosis gallinaceis bellatoribus.

Pindar. Olympicor. od. 12.

ἐνδομάχας ἅτ᾽ ἀλέκτωρ.
Domi pugnans velut gallinaceus.

E Phile. de Animal. propriet. cap. 12.

Ἀλεκτρυὼν μὲν τὴν γενικῶν τὴν μάχην
Σφελγᾷ τε καθαρῶς, καὶ σοβεῖ, καὶ τέρπεται.
νικώμενος δὲ μετριάζει σωφρόνως,
καὶ ζῇ σιωπῶν διαμέτρητον χρόνον.

Vertit Georgius Bersmannus:

Victor duello, voce gallinaceus,
Gestuque fastum prodit insolentiæ,
Sed victus idem se gerit remissius,
Latensque paululum tenet silentia.

F Ob id Marti gallum sacrauit antiquitas. Præter Mythologos Aristophanes in Auibus:

Ὄρνις ἀφ᾽ ἡμῶν τοῦ γένους τοῦ Περσικοῦ
Ἄρεος νεοττὸς, ὦ νεοττὲ δέσποτα.

Vertit Andreas Diuus Iustinopolitanus:

Auis à nobis genere Persico
Martis Pullus, ô pulle domine, id est, dominator.

D. Auson. in Gripho Ternarij:

—— ter clara instantis Eoi
Signa canit serus depenso Marte satelles.

 Reuer-

Reuertor ad solistimum tripudium, verba solennia in eo captanda sunt, *damnare*, vt ex superoribus patet, & *addicere*, & damnare quidem in sinistro præsagio, tristiq; euentu, addicere in fortunatis prosperisque auguriis. T. Liu. Decad. 1. lib. 1. *Cum omnium sacellorum inaugurationes admitterent aues, in Termini templo non addixere*, & 3. Decad. lib. 10. *Fabio auspicanti priusquam egrederetur à Tarento, aues semel atq; iterum non addixerunt.* Ouid. lib. 15. Metamorphos. Fab. 50.

——*sertant ita dicere sortes.*

Legendum est omnino:

——*certant addicere sortes.*

CAPVT XI.

De Haruspicibus, Haruspicina, & Extispicio.

HAruspices à victimis in ara aspiciēdis, dici, quia postquam hostia immolata est, inspectis extis futura prædicant: vnde Extispices appellentur, ignotum non est. Cum igitur distincti ab Auguribus sint proprium eis caput attribuimus, quo quid notatu de iis dignum est, tradimus. A Romulo primū sunt instituti, teste Dionysio libro 2. Primum autem Haruspices omnes Hetrusci fuerunt, in quorum patria hęc disciplina maxime viguit. Hinc est illud apud Cicer. lib. 2. de Legibus: Prodigia, portenta ad Hetruscos & Haruspices, si Senatus iussit, deferunto. Et huc spectat, quod Liuius lib. 5. refert: Prodigia interim multa nunciari, quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque, & quia Hostibus Hetruscis, per quos ea procurarent, Haruspices non erant, &c. Postea vero Senatus decreuit, vt Principum filii sex singulis Hetrurię populis in disciplinam traderentur, teste Cicerone libro primo de Diuinatione: id quod & Valerius Maximus lib. 1. capite primo confirmat: qui tamen non sex docet, verum decem Principum filios mitti solitos in Hetruriam, verba eius sunt: Tantum autem studium antiquis, non solum obseruandæ, sed etiam amplificandæ, religionis fuit, vt è florentissima tum & opulentissima ciuitate decem Principum filii Senatusconsulto singulis Hetruriæ populis, percipiendæ sacrorum disciplinæ gratia traderentur. Hæc ille. Quo in loco, quemadmodum & apud Ciceronem, non sex, vel decem, vel duodecim legendum esse censet Henricus Glareanus: vt cum duodecim Hetruriæ populi fuerint, singulis vnus fuerit traditus. Huc lex illa Ciceronis pertinet: Hetruria Principes disciplinam doceto. Fuit igitur Haruspicum officium, victimas in ara inspicere, cōsiderare, & ex iis futura, arte Dæmonum diuinare, qua de re libet nonnulla hic annotare. Considerabant Haruspices, aut hostias ipsas priusquam iugularentur: aut earum postquam dissectæ erant, exta: aut flammam, quæ ex incensis & ardentibus euolabat victimis: aut farinas, vel farinæ materiam, ex quibus liba pinsebantur, & molæ: aut thus quod adolebatur: aut vina & aquas.

Primum in viuis adhuc victimis dum producerentur, aut consisterent ad aras, & tractarentur sacrificantium manibus, obseruabāt indicia, & notas futurorum. Mali omnis erat, si victima ductorem non sponte sequeretur, sed vi trahenda esset: vel si ex ducentium manibus sese proripuisset, si profugisset: vel elapsa ictum fefellisset: vel percussa aut exiliisset altius aut horridius exclamasset, aut non statim, & quidem placide concidisset: vel si semianimis prouoluta in terram, eādem pedibus calcitrasset importunius: vel difficulter expirasset, vel iugulata non copioso diffluxisset sanguine: vel si inter iugulandum B triste aliquid, infaustumve oculis, auribusve occurrisset. Signa hæc offensi & alienati numinis, pœnasq; minitantis esse putabantur. Contra læti ominis indicia, & fauentis Dei testimonia adferebat, cum emissa ad aram sponte accelararet, & sine tumultu ictum perferret, collapsaque placide, sineque deformi strepitu, aut pedum complosione animam exhalaret, & confossa tandem copiosum spirantemq; & cum impetu, stridoreq; prorumpentem effunderet cruorem. Talem læti, & cum gratulatione, acclamationeque C excipiebant: ad alterius conspectum expauescebant, & animis consternebantur, moxq; & trepide suspectas aras adibāt, ritusq; absoluebāt cæteros, & sollicite, qua ratione offensum nomē reconciliarēt, deliberabant. Deinde in dissectis iam victimis, ex signis salubribus, noxiisque, ex habitu, coloreque extorum & fibrarum, defectu aliquarum particularum in præcipuis organis, aut præter naturam adnatis, collectisue ex humorum adfluxu abscessibus, sumebant coniecturas de euentuum conditione, & in quam partem D numen, cui adornabatur sacrificium, inclinatum esset, ac propenderet. Exta autem dicebantur, quod ea Diis prosecrarentur, quæ maxime extarent eminentque, qualia erant iecur, pulmo, lien, cor, præcordia, renes, & lingua, &c. in quibus præcipuum erat iecur. Ab hoc igitur contemplationem extorum inchoabant. Id si grata & natiua purpura ruberet, nullaque esset contaminatum labe: vel si caput iecinoris auctum, duplicatumve, aut geminum iecur reperiretur: vel si extremæ fibræ versus interiora replicatæ, E ac conuolutæ viserentur: hæc eximiæ felicitatis argumenta certissima dare, & magnas accessiones, potentiæ amplificationem, prolationem finium, triumphos, summa dignitatum fastigia designare augurabantur. Constitutis etiam in hepate geminis capitibus vnum hosti, alterum illi, in cuius gratiam instituebatur diuinatio, destinabant alterutrum eorum si vel corrugatum emarcuisset, vel colorem habitumq; suum quouis modo mutasset: ruinam aut inclinationem, aduersaque omnia minitari: si velut inflatum, F atq; distentum intumuisset, & florido enituisset colore, motuque alacri & continuo micasset: victoriam certam spondere, & successus felicissimos illi putabatur, cuius nomine cædebatur. Si vero aut obsitum vlceribus, pustulisve, aut liuore deforme, aut duritie contractum, corrugatumve abscessibus, aut humoribus vitiosis imbutū esset, atq; obstructum: vel in sua non conspiceretur sede, sed aut à præcordiis auulsum subsedisset, aut permutatis sedibus, lienis locū occupasset, illo in dextram regionem translato, aut procidisset

disset

disset in interiora: vel si contabuisset, aut alioquin gracilius iusto, aridiusque appareret: vel si totum defuisset, aut solo caruisset capite: denique si inter coquendum purulenta inquinaretur sanie, aut ad eum exaresceret modum, vt inter exta non emineret, aut colligatum dissolueretur in pultem: hæc piacularia esse, funestaq; adeo persuasum erat, vt secus accidere, atque de his demonstratum erat, nihil posse affirmaretur. Anno Vrbis ɪↄcxxxvɪ. Catoni consuli immolanti exta emarcuerunt, & caput iecinoris euanuit. Caio principi & M. Marcello iecur subito extabuisse annotatum est: quare prælio periisse existimatus est.

A iecinore cor inspiciebant: id si palpitaret, aut exiliret aut flaccesceret, aut minus iusto appareret, aut omni destitueretur pinguedine, aut coiuisset in rugas, aut inter exta omnino non viseretur, exitij, diræque atq; infestæ fortunæ omina præbebat. Nam & Iulio Cæsari, quo die purpurea veste processit, & à coniuratis interfectus est, cor bis in optimis bobus defecit, & Caio Mario Vticæ immolanti. Pertinaci Cæsari, vtriusque visceris, hepatis & cordis defectus in ea, quam ante mortem mactari iussit victima, interitum portendit. Si vero aut solito grandius, aut spissum, glabrumque & humectum, nec flaccidum, nec ex ariditate in plicas rugasque contractum inueniretur, aut si in summa basi largiore pinguedine vestitum foret, aut abriperetur ab aquila: propitios hæc Deos, & cœptis annuentes, flatusq; secundos aspiraturos confirmabant.

Corde explorato, ad fellis, lienis, pulmonum, & membranarum viscera ambientium consideratione se vertebant, si κύστιν χοληδόχον geminam, qualem Augusto exhibitam ferunt, eo die, quo Antonium profligauit ad Actium: aut copiosa bile turgentem, atq; effluentem notassent: acria & felicia prælia expectabant. Si suo loco positum lienem sine pustulis, duritie, corrugatione, sineq; alieno colore cõspexissent, felicia propositæ rei ominabantur. Si contra in dextrum lien vergeret, aut antrorsum propenderet, aut reperet deorsum, aut notas alienas à natura sua haberet: Si exta ex sacrificantium manibus decidissent: Si viscera aut cruore fœdius aspersa, aut liuido fœdata colore, aut maculis variata forẽt: Si peritonæũ ruptũ alicubi hiaret, aut sanguine suffusum esset: si phlyctœnis & ampullis pure aut salsilagine refertis scaterent intestina, aut lacerata esset intus, vel rupta ac diuulsa: Si dracones inter exta serperẽt: Si fœterent viscera aut putrilagium redolerent: fatalium hæc, & iam imminentium malorum indicia erant, quæ pro conditione earum rerum, de quibus victimæ consulebantur, vates interpretabantur. Pulmones bifidi, incisique, moras adferebant rebus, & cunctationes: simplicis & solidi mora rupta continuabant rerum curricula, & exequutionem maturabant. Hinc sacrificiorum alia Muta erant, in quibus nulla inerant signa: alia Arguta, quæ conspicuas, & illustres notas exhibebant: alia Regalia vocabant, quæ vultum fortunæ & felicitatis pollicebãtur. Et tanti faciebant has diuinationes Romani, vt & libris describi rationem

A consulendi, eosq; instar oraculorũ custodiri publice, & in ea disciplina suos exerceri à teneris curarint liberos, nihilq; mouerint, aut cœperint, nisi sacrificiis diligenter perlustratis, & examinatis. Affici enim victimas, notisq; monitricibus euentorum subito seu consignari ab iis numinibus, quæ adessent coram vocata, & ritus spectarent, persuasissimum habebant.

Tertio flammas in sacrificiis considerabant, & ex iis futura diuinabant hac ratione: Si admota flamma victimas statim corriperet, & diffusa repente totas
B occuparet, ac consumeret: Si tranquilla, pura, perspicua & nitida, nullis infecta coloribus alienis, vt nigro, rutilove, aut pallido: nec permixta vel sordibus, vel caligine, fumisve, sineque strepitu, & sine egestione, atque eiaculatione fauillarum turbulenta, & crepitante, recto ductu turbinatæ pyramidis instar attolleretur, & insurgeret: Sique non nisi tota victima depasta, atque exusta moreretur: placide numen hostiam acceptare, ac complecti, annuereque quæ requirebantur, coniiciebant: Si contra multo vix exci-
C tari flatu posset, & cum exarsisset, non coiret, sed finderetur atque in hiatum dehisceret, nec in totam subito spargeretur, ac penetraret victimã, sed viciniora sensim velut serpens, lamberet, atq; vstularet, nec rectum auctum niteretur sursum, sed in vertigines, gyrosque conuolutus, atram secum & densam eueheret caliginem, aut reperet deorsum, aut dilaberetur ad latera aut aliena nasceretur specie: Sique aut ventis disploderetur, aut restingueretur pluuiis, aut insolitum crepitaret, & circumquaque multum eructaret
D ardentium fauillarum: aut si palleret plus nimio, vel nigricaret, aut euanesceret sponte, priusquam tota conflagrasset victima: aut si intactæ aliquæ partes remanerent, & integræ: læsi infestique numinis & sacrificium respuentis omen esse suspicabantur.

Scrutabantur & fumos, quos vertigines facerent, quantumque se attollerent, & quo motu, rectove, an obliquo, vel in orbes contorto, aut complicato, agglomeratione quadam in tortiles spiras: & quo re-
E dolerent nitore, alienoue, an eo, qui ex carnibus vstis effumaret.

Qui & pice, quæ ex tædis colligitur, comminuta in puluerem, & hoc in ignem coniecto, futura diuinabant, hoc modo: Si exardescens inde flamma coiret, nec dispergeretur, fausta: si diuideretur, aut diffiliret, infausta designare credebatur. Si pugnantem, deductum in diuersa, procumbentem in focum, crepitantem, ægris malum, euanescentem iisdem mortem minitari putabatur.

Ex incenso thure diuinabant: Si ignis mox illud
F arreptum, dissolutumq; verteret in fumum, & suffitũ cieret gratum, læta: si refugeret, aut odorem exprimeret inde fœdum & à natura thuris diuersum, abominanda ostendi putabantur. Meminit loci cuiusdã Dion in historia Romana, quem Nymphæũ appellat, in quo hoc modo ex suffito thure præscita de omnibus rebus petita fuerint, præterquam de morte & coniugio. Tandem etiam ex vini consecrati ad libationes, & ex sacræ aquæ, qua abluebantur, & decoquebantur victimæ, coloribus, sapore, motu, strepitu, subitis muta-

mutationibus, argumenta euentuum colligebant, A eorum molas, & libamenta, & præcipue materiam eorum, vt hordeum, far, & inde confectas farinas, quibus victimæ conspergebantur, scrutabantur, & expendebant. Sed quis omnia possit enumerare? Collegit hæc diligenter & erudite tractauit clarissimus vir D. D. Gasparus Peucerus, in suis de generibus Diuinationum Commentariis, ex quibus ea desumpsimus. Extat apud Agel. exemplum perfidiæ Haruspicum Hetruscorum, & eorundem pœna, vnde versus ille scite factus & pueris decantatus sit: Malum consi- B lium consultori pessimum est.

Vnum adhuc, antequam ad aliorum Sacerdotum considerationem accedamus, monendum videtur, quis auctor huius disciplinæ fuerit. Celebrârunt autē Hetrusci vniuersæ huius disciplinæ auctorem, puerum, proscissione terræ exaratum, nomine Tagem, qui vt ex Hetruscorum lib. Cic. commemorat, cum terra araretur, & sulcus altius impressus esset, repente extitit puerili specie, sed senili prudentia, & eum affatus est, qui arabat. Ad huius conspectum cum obstu- C puisset bubulcus, clamoremq; maiorem, cum admiratione edidisset, concursus est factus, totaque breui tempore in eum locum Hetruria conuenit. Tum plura ille locutus multis audientibus qui omnia eius verba exceperunt literisq; mandarunt: omnis autem ratio fuit ea, quæ Haruspicinæ doctrina continebatur. Atque hæc de Auguribus & Haruspicibus hactenus. Progrediemur in instituta Sacerdotum descriptione.

D

Capvt. XII.

De Tribuno Celerum.

De Tribuno Celerum nihil hoc loco dicturus eram, nisi Dion. Halic. lib. 2. monuisset, ipsum etiam quędam sacra peregisse. Hæc enim sunt eius verba: Tertiam sacrorum administrandorum partem Numa Tribuno Celerum tribuit, quem Romulus equitum, quos Celeres vocabant, Præfectum consti- E tuit, quos equites ac pedites Regum stipatores fuisse diximus. Nam & solennia quædam habebant sacrificia. Hactenus Dionysius: præter quæ de sacris Tribuni Celerum nihil inuenio.

Capvt XIII.

De Curionibus XXX. & Curione Maximo.

Cvriones à Curijs dicti sunt: cum enim Romulus F populum Romanum in tres Tribus & triginta Curias distribuisset, singulis Curiis præposuit vnum aliquem virum, quem Curionem dixit, qui sacra pro Curia sua curaret. Hoc sacerdotium Numa Pompilius Rex II. confirmauit: sic enim de eo Dionysius lib. 2. Numa, inquit, omnia quæ ad religionem ac cæremonias pertinent, octo libris iuxta totidem Sacerdotum genera complexus est. Primus sacra triginta Curionum continebat, quorum erat publice pro suis Curialibus rem diuinam facere. Hæc ille. Curiæ autem non tantum erant triginta illæ partes populi, sed sic etiam singularum earum partium ædes dicebantur, in quibus quæque Curia sua sacra publica faceret, feriasq; obseruaret. Ad hæc rite efficienda singulæ Curiæ singulos Sacerdotes habebant, qui Curiones dicebantur. Quia igitur triginta Curiæ, seu partes populi erant, Curiones etiam tot fuisse necesse est. Hi singuli à singulis Curiis eligebantur. Vnus autem, qui reliquis omnibus præsidebat, & Curio maximus dicebatur, cuiusque auctoritate cæteri Curiones regebantur, omnium Curiarum suffragiis, Comitiis Curiatis creabatur, vti alio loco pluribus ostendemus. Sacra, quæ in Curiis fiebant, Curionia dicebatur, & Curionium æs, quod dabatur Curioni ob sacerdotium Curionatus. Festus.

Capvt XIV.

De Sodalibus Titiis, vel Titiensibus.

HOrum Sacerdotum Dionysius & Liuius non meminerunt. M. Terentius Varro l. 4. de ling. Lat. eorum meminit scribens, Sodales Titios dictos esse à Titiis auibus, quas in auguriis certis obseruare sint soliti. Hi sacerdotes quando, & à quo sint instituti, incertum est: cum quia antiquissimi Scriptores id in suis monumentis nō tradiderunt, tum quia Tacitus, qui duobus locis eorum meminit, non vno modo de iisdem scribit: iam enim tradit, eos à Tito Tatio Sabinorum Rege, & à Romulo in Vrbem Romam recepto, mox eos non à Tito Tatio, sed à Romulo post Tatij obitum, in eius honorem institutos fuisse. Verba Cornelij Taciti Historiarum lib. II. sunt hęc: Faces Augustales subdidêre: quod Sacerdotium, vt Romulus Tatio Regi, ita Cæsar Tiberius Iuliæ genti sacrauit. Alibi vero ita scribit. [*Lib. II. Annaliū.*] Idem annus nouas ceremonias accepit, addito Sodalium Augustalium sacerdotio, vt quondam T. Tatius retinendis Sabinorum sacris Sodales Titios instituerat: Hæc Tacitus: quem si sequamur, coniicere possumus, Titios Sodales nō à Titiis auibus, vti Varro vult sed à Tito Tatio ita appellatos esse, quemadmodum etiam Titiensis Tribus. Libet tamen etiam addere, quæ de his Adrianus Turnebus Aduers. l. 21. c. I. tradit Titios inquit, Varro dictos esse ait, Titijs auibus: sed illæ aues cui hodie aucupi notæ sunt. Equidem esse neminem puto, qui eas magis cognoscat, quam spinturnicem, hominibus ignotam, vt censet Plinius. Et post pauca: Vetus Interpres Persij in illum locum, Ingentes trepidare Titos, à titis Titos vocatos ait. Seruius dicit palumbes vulgo appellari tetas. Isidorus, Palumbes, inquit, eo quod sunt factæ pabulo, quas vulgo tetos vocat. An hæ sint Titiæ aues, intelligentioribus & doctioribus iudicandum relinquo. Hæc ille. Eadem habet Commentario in Varronem.

Ad Cap. XIV.

PARALIPOMENA.

De Sodalibus Titiis, aliisque Sacerdotibus.

SAcerdotia omnia ista pene descripsit M. Lucanus lib. 1. Pharsaliæ v. 595. cuius versus adscribam:

Pontifices sacri, quibus est permissa potestas.
Turba minor ritu sequitur succincta Gabino,
Vestalemque chorum ducit vittata sacerdos,
Troianam soli cui fas vidisse Mineruam,
Tum qui fata Deum, secretaq; carmina seruant,
Et lotam paruo reuocant Almone Cybellem,
Et doctus volucres augur seruare sinistras,
Septemuirque epulis festus, Titijque sodales,
Et Salius læto portans ancilia collo,
Attollensque apicem generoso vertice Flamen.

Fratres Aruales omisit, nisi forte de ijs secundum versum intelligamus, quod non puto. De quibus est cap. 6. huius libri supra, & mentio in vetusto marmore ex Aldo Manutio Orthographiæ pag. 25.

L. CÆSONIVS. C. F. QVIRINA. LVCILLVS MACER. RVFINIANVS. COS. FRATER. ARVALIS. PRÆFECTVS. VRBI. ELECTVS. AD COGNOSCENDAS. VICE. CÆSARIS. COGNITIONES. PROCOS. PROV. AFRICÆ. XX. VIROS. EX. SENATVS. CONSVLTO. R. P. CVRANDÆ. CVRATOR. AQVARVM. ET. MINICIÆ. CVRATOR. ALBEI. TIBERIS. ET. CLOARVM. VRBIS. LEGATVS. PROV. AFRICÆ. EODEM. TEMPORE. VICE. PROCONSVLIS. CVRATOR. R. P. SVESSANORVM. PRÆTOR. KANDIDATVS. QVÆSTOR. KANDIDATVS. ELECTVS. IN. FAMILIAM. PATRICIAM. X. VIR. STIL. IVDICANDIS.

Quæ ideo plenissime exscripsi, vt intelligeretur, plerosque ex his magistratibus posse cum honoribus vrbicis coniungi, & cohærere. Adde & sodales Titios plerumque adolescentes fuisse. fragmentum lapidis antiqui.

Q. CÆCILIO. FEROCI. KALATORI. SACERDOTII. TITIALIVM. FLAVIALIVM. STVDIOSO. ELOQVENTIÆ. VIXIT. ANNIS. XV. MENSE. I. DIEBVS. XXIV. FILIO. OPTIMO. AC. REVERENDISSIMO. M. GAVIVS. KARINVS.

Et de septemuiro Epulonum de quibus est cap. 28. huius libri infra. Succurrit hæc vetus inscriptio, qua constet non modo eum honorem ciuibus in vrbe concedi consueuisse, sed & in castris, militantes eundem gerere solitos. Verba ipsius marmoris sunt apud Onufrium in Vrbe Roma. pag. 64.

A CN. DOMITIO. SEX. F. AFRO. TITIO. MARCELLO. CVRINO. LVCANO. COS. PROCOS. PROVINCIÆ. AFRICÆ. LEGATO. EIVSDEM. PROVINCIÆ. T. VI. FRATRIS. SVI. SEPTEMVIRO. EPVLONVM. PRÆTORI. LEGATO. PROVINCIÆ. AFR. IMPERAT. CÆS. AVG. PRÆF. AVXILIORVM. OMNIVM. ADVERSVS. GERMANOS. OMNES. DONATO AB. IMP. VESPASIANO. CÆS.
B ET. T. AVG. F. CORONIS. MVRALI. VALLARI. AVREIS. HASTIS. PVRIS.

Caput XV.

De Flaminibus in genere.

DE Flaminum sacerdotio dicturus, primum in genere, quinam Flamines, & vnde dicti fuerint,
C explicabo: deinde cum præcipua dignitas Flaminis Dialis fuerit, de eo, quæ passim reperiuntur recitabo, ad extremum de alijs Flaminibus verba faciam.

Flamines vnde dicti fuerint, notum satis est, videlicet à Filo, quasi Filamines. Sic enim Terentius Varro libro 4. de ling. Latina: Flamines, quod licio in capite velati erant semper, ac caput cinctum habebant filo, Flamines dicti. Horum singuli cognomina habent ab eo Deo, cui sacra faciunt: sed partim sunt aperta, partim obscura. Sic Seruius Flaminius: In capi-
D te habebant pileum, quod cum per æstus ferre non possent, filo tantum capita religare cœperunt. Nam nudis penitus capitibus incedere nefas erat: vnde à filo, quo vtebantur, Flamines dicti, quasi Filamines. cum quo facit etiam Sex. Pompeius Festus. Plutarch. eos à pileo, Pileamines primo, post Flamines dictos putat. Sunt etiam, qui eos à sacris infulis Flamines dictos existimant, quas in capite gestabant, quæ ab antiquis Flamę dicebantur: siue à flammeo, quod genus est tegminis capitis: mulierū tamen potius, quā
E virorum. At hæc quidem de nomine eorum traduntur, vbi videmus plures inclinare in eam sententiam, quod à filo Flamines nomen acceperint. Et cum toties pilei Flaminum mentio fiat, non videtur alienū ab hoc loco, si descriptio eius quoque addatur, quam habet Iosep. Scaliger in Coniectaneis in Varronem: Totus pileus, inquit, vel potius velamenta, Flammeum dicebatur: vnde Flamines dicti. Porro desinebat in conum, vnde Apex dictus. Summum autem fastigium vocabant Titulum. Addebatur virgula ex fe-
F lici arbore, quę in Flaminibus dicebatur Stroppus, in Flaminicis Inarculum. Totus apex filo laneo velabatur, dicebatur apiculum. Ab hoc putat quasi Flamines dictos Varro. Infra mentum pertinebant amenta, quæ pileum retinebant: eæ dicuntur offendices quod se mutuo offenderent, & conuenirent. Solius tamen Flaminis Dialis, pileum dicebatur Albogalerus: fiebat enim ex hostia alba, Ioui cęsa, quę dicebatur Idulis, de qua alibi. Hactenus Scaliger, quæ omnia veterum Scriptorū testimonijs confirmari possunt. Apex

enim, inquit Festus, Sacerdotum insigne dictus est ab eo, quod comprehendere antiqui vinculo, apere dicebant, vnde aptus is, qui conuenienter alicui iunctus est. Tutulum vocari aiunt Flaminicarum capitis ornamentum, quod fiat vitta purpurea innexa crinibus, & extructum in altitudinem, quidam pileum lanatum, forma tali figuratum, quo Flamines ac Pontifices vtatur eodem nomine vocari aiunt, Struppus est, vt Ateius Philogus existimat, quod Græce στρόφιον vocatur, & quod Sacerdotes pro insigni habent in capite: quidam coronam esse dicunt, aut quod pro corona insigne in caput imponatur, quale sit strophium. Inarculum dicit. virgula erat, ex malo Punico incuruata, quam Regina sacrificans in capite gestabat. Seruius etiam, quemadmodum doct. Scaliger ex schedis Petri Danielis docet, scribit, Arculum esse virgam ex malo Punico incuruatam, quæ fiat quasi corona: Et imam summamque inter se alligari vinculo laneo albo, quam in sacrificiis certis Regina in capite haberet: Flaminica autem Dialis omni sacrificatione vti deberet. Apiculum, filum est quo Flamines velati, apicem regerunt: sic legendum Scaliger docuit, & addit: Pone enim regerebant apicem, ne grauis esset summis æstatis caloribus. Amentis enim, quæ offendices dicebantur, sub mentum adductis religabant, vt cum vellent regererent, & pone pendere permitterent. Offendices Titius ait esse nodos quibus apex retineatur, & remittatur. At Veranius Choriola existimat, quæ sint in locis apicis, quibus apex retineatur & remittatur, quæ ab offendendo dicuntur. Nam quum ad mentum peruentum est, offendit mentum. Albogalerus, à galea nominatus, est enim pileum capitis, quo Diales Flamines, id est, Sacerdotes Iouis vtebantur. Fiebat enim ex hostia alba Ioui cæsa: cui adfigebatur apex virgula oleagina. Huius icon in antiquis monumentis videtur talis. Cæterum quo tempore creati primum Flamines fuerint, de eo inter veteres Scriptores non conuenit, Plutarch. enim eorum primam creationem & institutionem Romulo attribuit: Dionysius vero Romanarum rerum inuestigator acerrimus, & Liuius eandem Numæ adscribunt. Plutarchi in Numa verba sunt hæc: Iouis Martisque Sacerdotibus à Romulo constitutis, tertium ipse Romuli constituit, quem Flaminem Quirinalem nominauit. Liuius lib. 1. Tum Sacerdotibus creandis animum adiecit: quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem Flaminem pertinent. Sed quia in ciuitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes Reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella: ne sacra regiæ vicis desererentur, Flaminem Ioui assiduũ Sacerdotem creauit, insignique eum Veste, & Curuli regia sella adornauit: huic duos Flamines adiecit, Marti vnum, alterum Quirino. Hæc Liuius: quæ eadem confirmauit Dionysius. Maxime igitur consentaneum vero est, Numam Pompilium II. Romanorum Regem, Flamines primum instituisse, tres videlicet numero, Dialem, Martialem, & Quirinalem. Non autem semper hic numerus mansit. Sed processu temporis XII. alii aliis additi sunt, & ita ad XV. numerum Flamines aucti. Erat tamen inter eos differentia: priores enim

A tres, quorum originem ad Numam referri diximus, ex Patriciis creabantur, & maioris dignationis erant, ideoque Flamines maiores dicebantur: reliqui ex plebeiis, & minores appellabantur. Docet id Sext. Pomp. Festus cum scribit: Maiores Flamines appellabantur Patricii generis, minores Plebeii. Inter omnes autem maximæ dignationis erat Flamen Dialis, teste eodem Pompeio his verbis: Maximæ dignationis Flamen Dialis est, inter quindecim Flamines, & cum cæteri discrimina maiestatis suæ habeant minimi habetur B Pomonalis, quod Pomona leuissimo fructui agrorum præsidet, pomis. Priores item tres Flamines ex Patriciis creatos esse docet Cic. in oratione pro domo sua. Quanquam autem XV. Flamines essent, qui nomine conuenirent: collegæ tamen non erant, neque eorum quoddam collegium vocabatur. Siquidem Flamen vnius Dei Sacerdotes erat, habebatque sua quisque sacra, quæ per se quisque procuraret, quæque ad alias nihil omnino attinerent: quod Cic. lib. 2. de Legibus satis indicat, huiusmodi legem recitans: C Diuisque aliis Sacerdotes, omnibus Pontifices, singulis Flamines sunto. Flamines autem (de maioribus potissimum loquor) tametsi non essent Pontifices: ita tamen erant adscripti in Collegium Pontificum, vt si quando de re aliqua apud Pontifices ageretur, ipsi vna Iudices sederent eius rei, de qua ad Collegium Pontificum relatum esset: quod potest ex Oratione Cic. pro domo sua intelligi, quæ cum sit habita apud Pontifices, ad quorum collegium reiectum erat de domo à Clodio consecrata iudicium: in ea tamen D Oratione iudices sedisse Regem sacrorum, & Flamines ostendit.

Creabantur Flamines à populo Comitiis Curiatis, vti ex Lælio Fœlice docet Agell. lib. 15. cap. 27. Creati inaugurabantur à Pontifice Max. quod cum fieret, capti ducebantur à patribus, velut ab hostibus, ideoque Flamines capti dicebantur, eodem Agellio, lib. 1. cap. 12. teste. Eius dicto omnes suberant, id quod ex plurimis veterum scriptorum locis patet: vnico Liuij lib. 37. contentus ero, cum de Qu. Fabio Pictore sic E scribit: priusquam in prouincias Prætores irent, certamen inter P. Licinium Pont. Max. fuit, & Q. Fabium Pictorem Flaminem Quirinalem, quale Patrum memoria inter Q. Metellum & Posth. Albinum fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio Collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus Pont. Max. Prætorem hunc ne in Sardiniam proficisceretur P. Licinius tenuit. Et in Senatu, & ad populum magnis contentionibus certatum est, & imperia inhibita vltro citroque, & pignora capta, & F mulctæ dictæ, & Tribuni appellati, & prouocatum ad populum est. Religio ad extremum vicit, & dicto audiens esse Flamen Pontifici iussus. Hactenus Liuius. Qua de causa Flamini Diali antiquitus nec magistratum petere, nec capere permissum erat. In cuius rei gratiam ei lictore & Regia Sella Curuli vti permissum est. Inde Cornelium Merulam Flaminem Dialem Coss. in locum Cinnæ Vrbe pulsi suffectum, pœnas dedisse violati antiqui iuris quidam crediderunt. In magistratu enim paulo post occisus est. Flaminium

autem Sacerdotium ita perpetuum erat, vt tamen ob certas quasdam causas Flamines etiam sacerdotio priuari possent, dicebanturque Flaminio abire, aliique subrogabantur. Quod si nullis illarum causis coacti fuissent sacerdotium deponere, id dum viuebant, retinere solebant. Sic enim Val. Max. lib. 1. cap. 1. Consimili ratione post P. Cœlius Siculus, M. Corn. Cethegus, C. Clodius propter exta parum curiose admota aris Deorum immortalium, variis temporibus, bellisque diuersis Flaminio abire iussi sunt, coactique etiam. At Sulpitio inter sacrificandum apex è capite prolapsus, eidem sacerdotium abstulit. Sed & aliæ erant causæ eius deponendi sacerdotii, de quibus alibi dicetur. Flaminum vxores Flaminicæ vocabantur, vt tradit Festus, quibus diuortium facere non licebat. Ministri eorum Flaminii dicebantur, & ministræ Flaminiæ. Flaminia ædes, domus Flaminis Dialis, &c. His ita in genere de Flaminibus præmissis, seorsim nunc de singulis dicemus, incipientes à Flamine Diali.

CAPVT XVI.

De Flamine Diali.

FLamen Dialis, inquit Festus, dictus, quod filo assidue veletur, indeque appellatur Flamen: Dialis autem appellatur à Dio, à quo vita dari hominibus putabatur. Terentius Varro à Ioue eum dictum ait, qui sit Diiouis. Constitutus igitur à Numa erat, vt assidue Ioui præsto esset, eique sacra faceret. Plurimæ huius erant cærimoniæ, quas obseruare cogebatur. Agellius lib. 10. cap. decimoquinto, ex libris, qui de Sacerdotibus publicis compositi fuerant, & ex primo Fabii Pictoris libro has recenset: I. Equo Dialem Flaminem vehi, religio est. II. Item Classem procinctam extra pomœrium, id est, exercitum armatum videre: idcirco rarenter Flamen Dialis creatus Consul est, cùm bella consulibus mandabantur. III. Iurare Dialem, fas nunquam est. IV. Annulo vti, nisi pernio, cassoque fas non est. V. Ignem è Flaminia, id est, Flaminis Dialis domo, nisi in sacrum efferri ius nō est. VI. Vinctum, si ædes eius introierit, solui necessum est, & vincula per impluuium in tegulas subduci, atque inde foras in viam dimitti. VII. Nodum in apice, neque in cinctu neque in alia parte vllum habet. VIII. Si quis ad verberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die verberari piaculum est. IX. Capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non detonset. X. Capram & carnem incoctam, & hederam, & fabam, neque tangere Diali mos est, neque nominare. XI. Propaginem è vitibus altius prætentis non succidet. XII. Pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlutos esse oportet, & de eo lecto trinoctium continuum non decubat: neque in eo lecto cubare alium fas est, neque apud eius lecti fulcrum, capsulam esse cum strue atque ferto oportet. XIII. Vnguium Dialis, & capilli segmina subter arborem filiquam (alii felicem legunt) terra operiuntur. XIV. Dialis quotidie festatus est. XV. Ac sine apice, sub dio esse licitum non est, sub tecto, vti libet, & non pridem à Pontificibus constitutum. Addit hoc loco Agellius, Masurium Sabinum scripsisse, & alia quædam ei remissa, gratiamque aliquot cæremoniarum factam esse. XVI. Farinam fermento imbutam attingere ei fas non est. XVII. Tunicam intimam, nisi in locis tectis, non exuit, ne sub cœlo, tanquam sub oculis Iouis, nudus sit. XVIII. Super Flaminem Dialem in conuiuio, nisi Rex sacrificulus, haud quisquam alius accumbit. XIX. Vxorem si amisit, Flaminio decedit. XX. Matrimonium Flaminis, nisi morte dirimi non est ius. XXI. Locum in quo bustum est, nunquam ingreditur. XXII. Mortuum nunquam attingit. Funus tamen exequi religio non est. Hæc Agellius, & paulo post subiicit verba prætoris ex edicto perpetuo de Flamine Diali, & Sacerdote Vestæ hæc: SACERDOTEM VESTALEM, ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IVRISDICTIONE IVRARE NON COGAM. Addit etiam verba ex 2. libro Rerum diuinarum Varronis, quod Flamen Dialis solus album habeat galerum, vel quia maximus sit, vel quia Ioui immolata hostia albato fieri oporteat. Nec poterat Flamen Dialis antiquitus aut magistratum petere, aut capere, ne sacris auocaretur, & multa contra religionem facere cogeretur. Plutarch. in q. 113. Hæ fere fuerunt Flaminis Dialis ceremoniæ, quarum quidem in Script. antiquis testimonia extāt. Plutarch. aliquot earum causas inquirit, in Problemat. vel Quæst. Roman. q. 109. vt quod non liceat Flamini Diali farinam, aut fermentum tāgeret: quia videlicet farina alimentum sit imperfectum, & crudum, neque manserit triticum, id quod fuerat, neque factum sit, quod fieri debebat nimirum panis; sed simul seminis vim amiserit, & vsum cibi non sit assecutum. Eandem ob causam eidem interdictum esse dicit contactu carnis crudæ. Fermentum autem tangere ei non licere ait, quod & ipsum natū sit ex corruptione, & farinam, cui admiscetur, corrumpat, vt languidior fiat, & inefficax. Cur à tactu & nominatione capræ & canis abstinere cogatur, causas has affert: de capra quidem, vel quia esset lasciua, & fœtida, ideoque abominari, vel quod morbo Comitiali animal istud obnoxium esset, ideoque metuerint, contagionem mali ad eos peruenturam, qui tum vescerentur capra, aut eam tāgerent, cum in morbo esset. De cane vero hanc causam affert, quod sit animal pugnax, ideoque asylis, & sacrosanctis prohibetur sacrificiis, in quibus omnis periculi exsors perfugium supplicibus concedatur. [*Quæstione* 110. *Quæstione* 111. *Quæstione* 112.] Cum ergo Iouis quoque Sacerdotem, vtpote viuum sacrumque perfugii simulachrum deceat ad se libere admittere quosuis supplices & deprecantes, nemine arcente, aut terrente, à canibus ipsi abstinendum esse dicit, ne illi petituros hanc veniam terrerent, atque arcerent. Non licere ei hederam tangere dicit, vel quod sit sterilis & inutilis hominibus, imbecillaque, & ea de causa aliis, quibus innitatur, opus habeat, vmbraque & virore suo multis quasi præstigiando imponat: vel quod eam mulieres Bacchicis furoribus deditæ recte ferantur, eamque manibus discerpant, & vorent: ideoque nonnullos existimare, inesse spiritum hederæ, qui de

ſtatu rationis deturbet, mentemque abalienet, exagitetque, & prorſus ebrietatem à nullo ortam vino inducat. Debere autem Iouis Sacerdotem Orgia Bacchi vitare. Quam etiam ob cauſam ſcribit eidem vetitum eſſe tranſire per viam, vbi vitium propagines in ſublimi prætentæ ſint: voluerunt videlicet ſignificare, nefas eſſe eum inebriari, ſed vino moderari, nec ab eo vinci, cum, qui ebrij ſunt, eorum ſuperius capitibus ſit vinum, eaque degrauet & premat. Fabam nec tangere, nec nominare Flamini Diali licebat, quod ea putaretur ad mortuos pertinere, & in flore eius luctus literæ, apparere viderentur, teſtibus Sext. Pompeio Feſto, & Plinio. Cæterum à Numa vſque ad Marij & Sullæ tempora, perpetua & continuata ſerie Flamines Diales ſemper fuerunt, vſque ad L. Cornel. Merulam, qui in ſeditione ciuili L. Cornel. Cinnæ, & Cn. Octauij anno DCLXVI. in magiſtratu occiſus fuit. Poſt quem, cum C. Iul. Cæſar, qui poſtea Dictator fuit, id ſacerdotium conſecutus fuiſſet, non longe poſt à victore Sulla, & Sacerdotio, & vxoris dote mulctatus eſt: ita vt nullus deinceps Flamen inauguratus fuerit, vſq; ad finem Imperij Auguſti Cæſaris. Sub quo anno plus minus C. poſtquam ſacerdotium id vacauerat, Flamen Dialis inauguratus eſt Sext. Corn. Maluginenſis poſt quem perpetuo ordine Flamines Diales multi fuerunt, vſque ad nouiſſima imperij tempora, quibus cum reliquis ſacerdotijs veteris ſuperſtitionis ab Imp. Theodoſio id ſacerdotium omnino ſublatum eſt. Hæc de Flamine Diali. Eius vxor dicebatur Flaminica, quam & ipſam feorſum eaſdem fere ceremonias obſeruare ſolitam, idem Agell. lib. 10. cap. 15. docet: videlicet 1. quod bene nato operiretur. 2. & quod in rica ſurculum de arbore ſiliqua (ſiue felici) haberet: 3. & quod ſcalas, quæ Græce κλίμακες appellantur, aſcendere ei plus tribus gradibus religioſum eſſet. 4. atq; etiam cum it ad Argios, quod neque comederet caput, neque capillum depecteret. Hactenus Agellius. Accedemus nunc ad reliquos Flamines.

CAP. XVII.

De reliquis Flaminibus.

DIximus ante primum à Numa Pompilio tres Flamines inſtitutos fuiſſe, Dialem, Martialem, & Quirinalem poſtea temporis progreſſu pluribus additis ad quindecim numerum eorum excreuiſſe. Cum igitur de Flamine Diali ſatis multa in medium attulerimus, conſequens eſt, vt reliquorum etiam rationem explicemus: quod quidem paucis expediemus, cum multa ad eos pertinentia ante ſint dicta.

MARTIALIS igitur, qui dignitate proximus erat Diali, & maior Flamen, atque ex Patricijs creabatur, Marti qui Romuli pater eſſe putabatur, inſtitutus eſt, eique ſacra fecit, quod clare docet Varro. Sed & QVIRINALIS Flamen maior, & Patricij generis, à Numa in Romuli honorem inſtitutus eſt, quod Romulus Quirinus appellatus, parens & Vrbis conditor fuiſ-

A ſet. Frequens huius Flaminis mentio erat apud Liuium, Varronem, Sext. Pompeium Feſtum, & alios. Reliquorum aliquot Flaminum cognomina docet nos Ter. Varro lib. 4. de lingua Latina, cum ſcribit: Flaminum ſinguli cognomina habent ab eo Deo, cui ſacra faciunt, ſed partim ſunt aperta, partim obſcura. Aperta, vt Martialis Volcanalis: obſcura: Dialis & Furinalis: cum Dialis à Ioue ſit, qui eſt Diiouis: Furinalis, à Furina cuius etiam in Faſteis Furinalies Feriæ B ſunt. Sic Flamen Falacer, à diuo Patre Falacre. Idem alibi: Eundem Pompilium Numam Ennius ait feciſſe Flamines, qui cum omnes ſint à ſingulis Deis cognominati, in quibuſdam apparent etyma: vt cur ſit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus Flaminum cognominibus latent origines: vt qui ſunt in verſibus plerique: Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis, obſcura eſt eorum origo. Volturnus, Palatua, Furina, Flora, Falacer, Pomona, pomorum patrona.

VOLCANALIS igitur Flamen & minor fuit, & ple- C beius, Volcano inſtitutus.

VOLTVRNALIS, Volturno, vel Deo, vel Flumini fuit dicatus, vt ei ſacra faceret.

PALATVALIS, Flamen fuit conſtitutus ad ſacrificandum ei Deæ, in cuius tutela Palatium erat. Sext. Pompeius Feſtus. Eam Deam Varro Palateam vocat.

FVRINALIS, Deæ Furinæ inſtitutus eſt.

FLORALIS, Deæ Floræ, de qua, ſicut & de reliquis Dijs & Deabus, libro præcedenti multa.

FALACER, quemadmodum Varro ſcribit, Diuo Pa- D tri Falacri eſt inſtitutus. Quis autem iſte Deus fuerit, à nemine veterum traditur. Adr. Turnebus comment. in Varronem, ſuſpicatur, Falacrem fortaſſe fuiſſe eum Deum, qui præfuerit falis Circi, quorum meminit Iuuenalis.

Conſulit ante falas, Delphinorumque columnas.

POMONALIS, Pomonæ, Deæ pomorum, inſtitutus eſt: & quemadmodum Sext. Pompeius Feſtus docet, minimi habebatur, quod Pomona leuiſſimo fructui agrorum præſideret, pomis.

E Fuit etiam Flamen Carmentalis, qui Carmentæ Euandri Arcadis matris ſacra curabat, cuius Cicero in Bruto ita mentionem facit: M. Popillius, cum Conſul eſſet, eodemque tempore ſacrificium publicum cum Læna faceret, quod erat Flamen Carmentalis, plebis contra Patres concitatione & ſeditione nunciata, vt erat Læna amictus, ita venit in concionem ſeditionemque, tum auctoritate, tum oratione ſedauit. Et hic quoque Flamen minor, & plebeius fuit, quia Lænas hic, cuius à Cicerone mentio fit, ex F plebe Conſul electus eſt.

Flaminis Virbialis, qui Deo Virbio, id eſt, Hippolyto conſecratus fuit.

Laurentialis, qui Accæ Laurentiæ inſtitutus fuit.

Lauinalis quoque, & Lucularis, nullus veterum Scriptorum, ſed epigrammata tantum quædam, quæ ab Onuphrio Panuinio proponuntur, meminerunt. Hæc itaque XV. illorum Flaminum nomina ſunt, officia autem, vt ſinguli ſuis Dijs ſacra facerent.

Præter hos vero aliorum Flaminum in Scriptoribus & la-

& lapidum epigrammatis vetuſtioribus fit mentio, eorum ſcilicet, qui imperatoribus Auguſtis vita defunctis, & inter Diuos relatis fuerunt inſtituti, iiſq; ſacra peregerunt, quorum quidem tot fuerunt, quot Imperatores à Romanis conſecrati ſunt, quorum omnium nomina & teſtimonia ſumma diligentia collegit Onuphrius, Panuinius, ſecundo ſuo Reipublicæ Romanæ commentario.

Cum autem hic mentio inciderit conſecrationis Imperatorum Romanorum vita defunctorum, operæ pretium me facturum arbitror, ſi quibus cæremoniis ea peracta ſit, paucis hoc loco explicem: id quod capite ſequenti faciam, ex traditione Huberti Goltzij.

Caput XVIII.

De conſecratione Imperatorum vitâ defunctorum apud Romanos.

Romanis mos erat à Cæſare Auguſto primum inſtitutus, deinde à Tiberio inſtauratus, eos conſecrare Impp. qui ſuperſtitibus filiis, vel ſucceſſoribus moriebantur, quique eo erant honore affecti, inter Diuos relati dicebantur. Sic primus omnium Auguſtus Iulium Cæſarem, Tiberius Auguſtum mortuos conſecrauerunt. Cum Imperator vita defunctus conſecrandus erat tota Vrbe primum quaſi eſſe videbatur, feſtæ celebritati promiſcuus: quippe functum vita corpus ritu hominum ſumptuoſo funere ſepeliebant, ceream deinde imaginem defuncto quam ſimillimam fingebant, eamq; in Palatij veſtibulo propoſitam ſupra eburneum lectum maximum, atque ſublime, veſtibus inſtratum aureis, locabant. Et quidem imago illa ad ægroti ſpeciem pallida recumbebat. Circa lectum vero vtrinque magnam partem diei ſedebant, à læua quidem Senatus omnis veſtibus atris amictus, à dextra vero matronæ, quas virorum aut parentum dignitas honeſtabat. Harumque nulla vel aurum geſtans, vel ornata monilibus conſpiciebatur, ſed veſtibus albis exilibus indutæ, mœrentium ſpeciem præbebant. Hæc ita per ſeptem dies continuos faciebant, Medicis ad lectum quotidie accedentibus, inſpectumque veluti ægrum deterius ſe habere ſubinde pronũciantibus. Dein vbi iam viſus eſſet obiiſſe diem, lectum humeris attollebant Equeſtris Senatoriique ordinis nobiliſſimi, ac lectiſſimi iuuenes: perq; viam ſacram in vetus forum deferebant, vbi Magiſtratus Romani deponere Imperium conſueuerant. Extructum autem erat in ipſo Romano foro coloris lapidei tribunal ligneum, ſuper quod ædificium quoddam fabrefactum erat, quod columnæ vndique ſuſtinebant, eratque ebore varie ornatum, & auro: eo allatus fuerat alius lectus conſimilis, cui ſtragulis purpureis, atque auro intextis ornato erant circum capita belluarum terræ, mariſque: in eoq; ſtatuam ceream Principis conſecrandi, vt dixi, ex Palatio allatam, ornatu triumphali collocabant, à qua puer egregia forma, ita vt Imperator dormiret, pennis pauonis muſcas agebat. Eo ita iacente ſuperſtites Imperatores, & Senatus, Senatorumque vxores veſtibus iiſdem induti accedebant pone lectum, dum in forum ipſi deueniſſent, vbi mulieres quidem in porticibus, Senatus vero ſub dio ſedebant. Ab vtraque autem fori parte, gradus quidam erant ad ſcalarum ſimilitudinem extructi, in quibus altera ex parte puerorum chorus erat è Nobiliſſimis, atque Patriciis, altera fœminarum illuſtrium, hymnos in defunctum, pæanaſque canentium, verendo ac lamentabili carmine emodulatos. Quibus ita diſpoſitis, funebris pompa in foro inchoabatur extra Vrbem in campum Martium tendens. Primum anteferebantur ſtatuæ omnium veterum Romanorum illuſtrium, qui vnquam ab ipſo Romulo, vſq; ad eius conſecrationis tẽpus fuiſſent. Deinde Prouinciarum & nationum omnium, quæ Romano imperio ſubiectæ erant, ænea ſimulacra, variis diſtincta ornamentis, vt erat cuiuſque gentis patria conſuetudo. Sequebantur poſt varia genera Ciuium, Lictorum, Scribarum, Præconum, & qui ſunt eiuſdem generis. Sequebantur deinceps ſigna diuerſorum illuſtrium virorũ, quos præclare feciſſe aliquid, aut excogitaſſe, aut in aliquo ſtudio floruiſſe cõſtaret. Veniebant poſtea equites, ac pedites armati, certatores equi, atq; ea quę ad parentandum pertinebant, quæ ab ipſis Principibus & Sacerdotibus, eorum vxoribus, & à clariſſimis Equitibus, ac populis, & à ciuium congregatione miſſa fuerant. Poſtremo ferebatur altare inauratum, ornatumq; ebore, & lapillis Indicis. Quæ poſtquam tranſierunt, Imp. viuus Roſtra aſcendebat, defunctumque Imp. laudabat. Cumque oraret, crebro à Senatoribus adſtantibus exclamabatur, partim laudantibus defunctum, partim lugentibus: ſed oratione habita multo magis id factitabant, ac tandem cum lectum de loco, in quo erat, moueri oporteret omnes ſimul Senatores lamentabantur, ac flebant. Quibus peractis, iterum lectum à tribunali tollebant Pontifices & Magiſtratus, nõ modo qui tũ erant, ſed etiam hi, qui in ſequentem annum deſignati fuerant, eundemq; poſtea tradebant nonnullis Equitibus ferendum. Pars Senatorum lectum anteibat, ex quibus multi dolere ſe ſimulabant, querulas voces emittẽdo, multi canebant flebile carmen ad tibias. Imperatores poſtremi ſequebantur. Ita extra vrbem in Martium campum veniebant. Vbi qua latiſſime campus patet, rogus ſiue ſuggeſtus quidam ſpecie quadrangula, lateribus æquis aſſurgebat, nulla præter quam lignorũ ingentium materia compactus in tabernaculi formã: id quidem interius totum erat aridis fomitibus oppletum: extra autem intextis auro ſtragulis, atque eboreis ſignis, variiſq; exornatum: ſupra vero alterũ minuſculum quidem tabernaculum poſitum erat, ſed forma & ornatu perſimile portis, ianuiſq; patẽtibus. Tertium item, & quartum, ſemper ſuperiore tabernaculo cõtractius, ac deinceps alias donec ad extremũ, quod eſt omnium breuiſſimum, perueniebatur. In ſummo eius currus inauratus, quo mortuus Imperator olim vehebatur, collocatus erat. Poteſt eius ædificij forma comparari turribus his, quæ portubus imminẽtes, noctu igne prælato naues in tutas ſtationes dirigunt. Phari vulgo appellantur. Eius quoq; taberna-

naculi formam adhuc in antiquis numismatibus Sabinæ Augustæ, Ant. Pij, Faustinæ Augustæ, & matris & filiæ, M. Aurelii Antonini, L. Aur. Veri, P. Heluij Pertinacis, L. Septimij Seueri, & Iuliæ Piæ Augustæ consecratorum videntur, quorum duo subieci.

Igitur lecto in secundum tabernaculum, quod primo contractius est, sublato, aromata & suffimenta omnis generis, fructus, herbasque & succos omnes odoratos conquisitos, aceruatim effundebant. Quippe neque gens erat, neque ciuitas, neque qui honore vllo aut dignitate præcelleret, quin certatim pro se quisque suprema illa munera Principis honori deferrent. Vbi vero ingens aromatum, ac eorum, quæ parentandi causa allata fuerant, suffimentorum aceruus magnus aggestus est, ac locus omnis oppletus, Imperator superstes, cæterique Imperatoris mortui propinqui eius statuam osculabantur: quo facto Princeps tribunal conscēdebat: Senatores vero, exceptis Magistratibus, in tabula parata assidebant, vt tuto simul, & commode spectarent, quæ gerebantur. Magistratus & cæteri ex ordine collocabantur, vt cuiusque dignitas postulabat. Tum circa ædificium illud adequitabant Vniuersi Equestris ordinis certa quadam lege, ac recursu, motuque Pirrichio, numeroque in orbem decurrētes: pedites quoque circum ipsum rogum cursus vrbanos & conflictos peragebant. Currus item circumagebantur insessi purpuratis Rectoribus, qui personas ferebant Ducum omnium Romanorum, Principumque illustrium. Quæ vbi celebrata erant, facem capiebat Imperij successor, eamque tabernaculo admouebat, tum Consules primo cæterique omnes Magistratus, & alij ordine vndique ignem subiiciebant, cunctaq; illico fomitibus illis aridis, odoramentisque referta, igni valido corripiebatur. Mox ab extremo minimoq; tabernaculo, tanquam è fastigio quodam, simul cum subiecto igni aquila dimittebatur, quę in cœlum ipsam Principis animam deferre credebatur. Ac iam ex illo, vna cum cæteris Numinib⁹ Imperator defunctus colebatur: vnde etiam in nummis quibusdam videntur aquilæ, vel pauones expressæ defunctos Imperatores, vel Augustas in cælum ferentes.

Hæc autem habentur in Pertinacis & Seueri consecrationibus à Dione & Herodiano descriptis: quib. quo omnia accuratius percipiantur, Augusti quoque consecrationem adiiciam à Dione ita descriptam: Postquam eiusmodi præcepta recitata sunt, funus Augusti ducitur. Erat lectus ex ebore & auro factus, stragulis purpureis auroq; intextis ornatus, subter quem tanquam in feretro corpus eius iacebat occultum. Ante omnia vero statua eius cerea vestitu triumphali videbatur, eaque ex palatio ferebatur ab ijs, qui in sequentem annum Magistratus designati fuerant: deinde ex Curia altera aurea, tertia curru triumphali vehebantur ferebanturque statuæ maiorum ipsius, atque propinquorum: qui è vita discesserant, vno tantum Cæsare excepto: propterea quod iam esset in Deorum numerum relatus: portabantur deinde statuæ ciuium Romanorum omnium, quicunque in Magistratu vnquam ab ipso Romulo ad ea vsq; tempora fuissent. Sed & quædam Cn. Pompeij Magni statua

A ferri visa est. Aderant etiam omnes prouinciæ & nationes pictæ, quæ aut in societatem ab ipso acceptæ, aut deuictæ fuerant. Eadem propemodum ratione mulieres Augustas, quæ consecrabantur, inter Diuas referri solitas crediderim: neq; enim alia mulierum consecrandi ratio tradita est: prima autem omnium Liuia Augusta consecrata est. Porro autem tam Imperatoribus quam eorum vxoribus, vel filijs, aut sororibus consecratis Flamen & Sodales, qui ab eo nomen acciperent, ex S. C. addebantur, templumque in quo B hymnos in eius honorem compositos tenerent, construebatur. Hactenus Goltzius.

Caput XVIII.

PARALIPOMENA.

De Apotheosi Imperatorum Romanorum, quam antiquus hic mos, mutata nomina, erectæ statuæ.

C NOn fuit hæc consuetudo tantum Romanorum, quum prima ea fuerit bene merentibus referendi gratiam species, diuinis ciues post obitū afficere honorib. sed aliorū fi : cōsecrati omnes dii veterum non quidē publice modo, sed & priuatim vnicuiq; id permissum. Pet. Nann lib. 7. Miscellaneor. cap. 16.

Elias Vinetus ad D. Ausonii Epigr. 26.

Nunc ego sum Cynices primus, & ille deus.

Aur. Macrob. lib. 2. in Somnium Scipionis cap 17. *Eius anima in deos relata, quod nunquam deseruit virtutes, semper exercuit.* D Et quidem de Hercule, Libero patre, Castoribus, aliisque diis Consentibus quis post tam multos rem vulgatissimam notare velit? De Alexandro Macedone clarum magis, sed minus notum exemplum est, fuisse vel exinde discamus præter Arrianum Plutarchum & Q. Curtium Ælian. var. hist. lib. 5. cap. 12. ἐκκλησίας οὔσης Ἀθηναίοις παρελθὼν ὁ Δημάδης, ἐψήφισατο θεὸν τὸν Ἀλέξανδρον τρισκαιδέκατον. *Conuocata Athenienſium concione, Demades surgens, decreto iussit, vt Alexāder scriberetur Deus decimus tertius.* E Sed cum indignum Græcis id moribus videretur, mulcta centum talentorum ei irrogata est. Et Anaxarchus cognomento Eudæmonicus κατεγέλα Ἀλεξάνδρου, ἑαυτὸν ἐκθεοῦντος, *ridebat Alexandrum, quod se deum faceret.* Idē Ælianus lib. 9. var. hist. cap. 37. Et Olympias mater ipsius: ὦ τέκνον, εἶπεν, ἀλλὰ σὺ μὲν οὐρανοῦ μεταλαχεῖν βουλόμενος, καὶ τοῦτο σπεύδων, νῦν οὐδὲ τῶν κοινῶν δήπου, καὶ ἴσον πᾶσιν ἀνθρώποις μετέχειν ἔχεις, γῆς τε ἅμα, καὶ ταφῆς. *O fili, inquit, tu vero cum inter cœlites locari volueris, & id perficere summo studio conatus sis, nunc neque illorum* F *quidem quorum omnibus mortalibus æquale & par ius est, particeps fieri potes, terræque simul, & sepulturæ, aut tumuli.* Idem operis eiusdem lib. 13. cap. 30. id autem ab eo non nisi superata Perside, & profligato Dario ipsius Alexandri epistolis denunciatum est Græcis. Nam tunc ἐπέστειλε τοῖς Ἕλλησι θεὸν ἑαυτὸν ψηφίσασθαι, γελοίως γε. *scripsit Græcis, vt se deum facerent, satis equidem stulte: & cum mandata ad singulas Græciæ ciuitates referrentur, quidam metu, quidam commodi & emolumenti specie inuitati, decreuerunt quod ille petebat, humanæ fragilitatis*

gilitatis oblitus, at Lacedemonij: ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος βούλεται θεὸς εἶναι, ἔστω θεός. *Quoniam Alexander vult esse deus, esto deus.* Ælian. var. eiusdem hist. lib. 2. cap. 19. sed tamen decimus tertius inter deos Consentes factus. Pier. Hieroglyph. lib. 43. sed ad Romanos. A

Longum foret, si Antoninos, Traianum, Claudium, Vespasianum, filios eius, Augustum, (D. Auson. Cæsarib.

Addidit Augustum diuis matura senectus.)

Et Cæsarem Dictatorem, inter deos relatos persequi vellem, quod diligentissime Onuphrius, in Fastis B suis, & Goltzius in Numismatis exequuti sunt, & ex Vopisco, Æl. Lampridio, Spartiano collegit Ioan. Kirchmanus lib. 4. de Funerib. Rom. cap. 13. 14. Vnicum hoc sufficiat dixisse, *omnes Imperatores inter deos post mortem referri solitos.* Seruius Honoratus illud lib. 1. Georg. v. 24.

Tuque adeo, quem mox, quæ sint habitura deorum
Consilia, incertum est.

Iuuenal. Sat. 6. v. 115. *riuales diuorum*, Vet. scholiast. C *Ridens, quia imperatores inter deos referuntur.*

Facetum illud est Vespasiani principis, qui *prima morbi accessione, vt inquit, puto deus fio.* C. Sueton. in eo cap. 24. in fine. De Augusto, & Domitiano, vide quæ fuse dixi supra lib. 1. Reg. 8. & quia tam multa de Augusti diuinis honoribus scriptores disseruerunt, quidam imperite ortum eius consuetudinis ad illum retulerunt, sed falsi illi, nam Dictator ante illum consecratus fuit. Sueton. in Iulio cap. 88. *Stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa vndecimam* D *horam, creditumque est animam Cæsaris esse in cælum recepti, & hac de causa, simulachro eius in vertice additur stella.* Aliter aliis proditum: verba Seruii Mauri adscribam: *Apparet sidus in vertice, hoc est, super galeam; nam ex quo tempore per diem stella visa est, dum sacrificaretur Veneri genitrici, & ludi funebres Cæsari exhiberentur per triduum stella apparuit in septentrione, quod sidus Cæsaris putatum est Augusto persuadente: nam ideo Augustus, omnibus statuis, quas ob diuinitatẽ Cæsari statuit, hanc stellam adiecit. Ipse vero Augustus, in honorem* E *patris Augusti, stellam in galea cœpit habere depictam:* Hæc ille ad v. 681. lib. 8. Æneid.

——Geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.

Sil. Italic. lib. 13. Punicor.

—— —— ille deum gens
Stelligerum attollens apicem Troianus Iulo
Cæsar auo, quantas moles, cum sede reclusa
Hac tandem erumpent, terraque marique mouebunt.

Propert. lib. 4. eleg. 6.

Tunc pater Idalio miratus Cæsar ab astro,
Sum deus, & nostri sanguinis ista fides.

Iupiter Ouidianus lib. 15. Metamorphos. fab. vlt. ad Venerem.

Hanc animam interea cæso de corpore raptam
Fac iubar.

Et postea ambitiose apotheosim describit:

Cæsaris eripuit membris, nec in aera solui
Passa recentem animam, cælestibus intulit astris.
Dumque tulit, numen capere, atque ignescere sensit,
Emisitque simul, simul altius euolat illa,
Flammiferumque trahens spatioso limite crinem
Stella micat.

In tertio versu alij legunt non male, vt mihi videtur.

Dumque tulit, lumen capere, atque ignescere sensit.

Ritum plenissime in deos referendi, expressum legere potes apud Herodianum lib. 4. Hist. Rom. quẽ ex illo descripsere multi, Blõdus Flauius Romæ Triumphantis lib. 2. Bernardin. Realin. Annotat. in varia B scriptorum loca cap. 16. Francisc. Robortell. lib. 2. Emendat. cap. 38. *Apotheosin* vocare hanc solemnitatem solemus. Iuuenal. Sat. 6. v. 619 *Descendere iussit in cœlũ.* vet. scholiast. *Ridẽs, pro ad inferos, & apotheosin deridet, deum fecit imperatorem.* M. Tull. lib. 1. ad Atticũ epist. 13. *Videsne consulatum illum nostrum, quem Curio antea* ἀποθέωσιν *vocabat?* Et lib. 12. ad eundem epist. 13. *Insula Arpinas habere potest germanam* ἀποθέωσιν. Et epist. 35. *Fanum fieri volo, neque hoc mihi erui potest* (aut C vt in aliis, *neque hoc mihi suaderi potest*, aut, *neque hoc mihi dissuaderi potest*) *sepulchri similitudinẽ effugere non tam propter pœnam legis studeo, quam vt maxime assequar* ἀποθέωσιν.

Est autem idem *apotheosis*, ac *consecratio*, quam vocem aduocauit idem Cicero lib. 1. ad quintum fratrẽ Epist. 1. *Quoniã in istis vrbibus cum summo imperio & potestate verseris, in quibus tuas virtutes consecratas, & in deorũ numero collocatas vides.* vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat. 11. v. 63. *Æneas qui in Numiciũ fontẽ lapsus, cre-* D *ditur cõsecratus, ideo ait, aquis, flãmis vero Hercules, q in Oeta monte se incendit, nõ tolerant ardorẽ vestis.* C. Plin. Cæcil. Iunior in Panegyrico elegãtissimo: *Dicauit cælo Tiberius Augustum, sed vt maiestatis numẽ induceret, Claudiũ Nero, sed vt irrideret, Vespasianum Titus, Titũ Domitianus, sed ille, vt dei filius, hic frater vt videretur, tu siderib⁹ patrẽ intulisti.* est ergo *apotheosis, quasi dei factio, aut diuinitatis collatio*; veteres glossæ, ἀποθεῶ, *diuino.* Quod proprie *facere* verti potest, aut *deos dare*, vt dixi supra lib. 2. cap. 17. M. Manil lib. 4. Astronomic.

E *Iam facit ipse deos, mittitque ad sidera numen,*
Maius & Augusto crescit sub principe cælum.

L. Sen. Herc. Furente.

——Hæc quæ cælites
Recepit, & quæ fecit, & (fas sit loqui)
Fortasse faciet.

Et in Octauia, si modo illius est, & non alterius peioris poetæ. Act. 2. sc. 2.

Stulte verebor, esse cum faciam deos.

Et in eadem scena:

Pietate nati factus eximia deus.

F Allusit, vt puto, M. Martial. lib. 8. Epigr. 24.

Qui fingit sacros, auro vel marmore vultus,
Non facit ille deos, qui rogat ille facit.

Aliquos ritus apotheoseos, nulli in hunc diem, quod sciam, obseruatos subiiciam; ac primum NOMINA MVTABANTVR inter deos referendis, sic apud priscos Io dicta est Isis, Melicerta Portumnus, Ino, Leucothea apud Græcos, apud Latinos priscos Æneas consecratus legitur, nomenque mutatum. T. Liuius 1. Decad. lib. 1. non longe à principio: *Situs est,*

quæ-

quacunque eum dici ius fasque est, super Numicum flumen; Iouem indigetem appellant. Ea propter Heroum templa transituri, ne in deos receptum heroem alio nomine, quam quod impositum ex apotheosi fuisset, compellantes offenderent, taciti & silentes, indictoq; sibi silentio, precabantur, obseruauit Nonnius Miscellaneor. lib. 4. Ad Romanos descendere quid opus? cum omnes historici loquantur, Romulum post consecrationem *Quirinum* vocitatum. Poetæ. Sil. Italic. lib. 15. A

Ledæos referam fratres, vestrumque Quirinum.

Claudian. lib. de Bello Getico:

——*Delubra Numæ, sanctumque Quirini.*

Sic in MS. meo in aliis hactenus lectum fuit:

——*Delubra Numæ, sedemque Quirini.*

Q. Horat. Epod. od. 16.

Quæque carent ventis & solibus, ossa Quirini
Nefas videre, dissipabit insolens.

P. Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 7. & lib. 2. Fastor.

Proxima lux vacua est, & tertia dicta Quirino,
Qui tenet hoc nomen, Romulus ante fuit.

M. Lucan. lib. 1. Pharsal. v. 196.

——*Rapti secreta Quirini.*

Et lib. 14. Metamorph. fab. 15.

Lustratum genitrix diuino corpus odore.
Vnxit, & ambrosia cum dulci nectare mixta
Contigit os, fecitque deum, quem turba Quirini
Nuncupat indigetem, templisque arisque recepit.

Et eiusdem libri fab. vlt.

——*Priscum pariter cum corpore nomen*
Mutat, Oramque vocat, quæ nunc dea iuncta Quirino est.

Ob id, vt puto, Homerus alia apud deos, alia apud homines nomina, quibusdam imponit, nam Paris illi perpetuo Alexander appellatur, vt lib. 3. Iliad. in limine, & passim, licet Carolus Sigonius, vnam nomen, alteram vero appellationem cognomen esse contendat, libello de Nominib. Rom. cap. 3. Ipse Homer. lib. 14. Iliados v. 291.

χαλκίδα κικλήσκουσι θεοί, ἄνδρες δὲ κύμινδιν.
Chalcidem nominant dij, homines vero Cymindin.

Et lib. 20. Iliad. v. 73.

Ὃν ξάνθον καλέουσι θεοί, ἄνδρες δὲ Σκάμανδρον.
Quem Xanthũ vocãt dij, homines vero Scamãdrum.

P. Ouid. lib. 11. Metam. fab. 10.

Hunc Icelon superi, mortale Phebatora vulgus
Nominat.

Effigies, ei pari splendore, paribusque insignibus, atque dum viuus erat, *erigebatur.* exemplum nobile apud Ælianum var. hist. lib. 12. cap. vlt. quod nuper incredibili Europæ dolore, cruento supra fidem spectaculo, in Henrico Magno efferendo in regia mœsti, attonitiq; vidimus. Nihil magnificẽtiæ itaq; aberat, sed crebra famulãtium turba circunstabat ministratura inter deos referendo, omnia ornamenta, adeoq; etiam coronæ imponebantur. M. Cic. Pro L. Flacco. notauit Pet. Victorius var. lect. lib. 2. cap. 7. dicam infra lib. 5. cap. 39. abunde, vti de Flaminibus, aris, templis, iis erectis consecratisque. Interim locum adde è Corripo Africano lib. 1. de laudib. Iustini. Num. 13.

Ipse videbatur cunctis plangentibus vnus
Effigie gaudere pia, diademate comptus,
Purpureaque in veste iacens requiescere somno.

Deniq; ab hac apotheoseos consuetudine emanauit, vt *diuos deosque* Imperatores appellarent, *numenq;* eis adscriberent. Theodosius & Valentinianus Augg. C. Theod. lib. 15. tit. 4. *Ludis quoque simulachra proposita tantum in animis concurrentium mentisque secretis nostrum numen & laudes vigere demonstrat.* Q. Symmach. lib. 3. epist. 81. *Solemne est diuo nostro Theodosio.* B
Gunther. Ligurini lib. 6.

Hac de responsis diui, pater optime regis
Salua pace tua, tibi rescribenda putamus.

Vetus marmor apud Aldum Manutium in Ortographia sua pag. 292.

IMP. . . . CÆSAR . . . . . . L. DOMITIO.
AVRELIANO. PIO. FELICI. INVICTO.
AVG. PONTIFICI. MAX. GOTHICO. MAX.
C GERMANICO. MAX. TRIB. POT. V.
COS. DESIGNA. III. IMP. III. P. P. PRO.
COS. RESTITVTORI. ORBIS.
INVICTISSIMO. ET. VICTORIOSISSIMO.
PRINCIPI.
FVRIVS. ORFITVS. V. C. PRÆF. VRB.
D DEVOTVS. NVMINI. MAIESTATIQVE.
EIVS.

Et statuæ huic seu effigiei subiiciebant aquilam, quam credi volebant animam in cælos, & ad deorum concessum defunctialis suis efferre. Quare Hectoris raptator Achilles à Lycophrone Aquila appellatur. Ioan. Meursius notat. Artemidor. Oneirocrit. lib. 2. cap. 10. ἔθος γὰρ παλαιὸν ἀποθνήσκοντας τούτους πλάττειν τε καὶ γράφειν ἐπ' αὐτῶν ὀχουμένους, καὶ διὰ τῶν δημιουργημάτων τιμᾶν. *Mos enim vetus est, hos mortuos tum fingere,* E *tum pingere iis* (antea dixerat, ὀχεῖσθαι ἀετῷ, *vehi aquila*) *insidentes, & per huiusmodi opificia colere.*

Caput XIX.

De Virginibus Vestalibus.

VEstales dicebantur hæ, quod Vestæ sacra curarent, & ignem eius custodirent. De quarum prima apud Romanos institutione non admodum inter Scriptores conuenit. Fuisse quidem eas Lauinii, & Albæ ante Romam conditam, dubium non est, F
cum quod Æneas Vestæ sacra vna cum Penatibus Palladio ex Troia in Latiũ tulerit, & cõdito Lauinio, Vestæ ibi ædem sacrauerit, cui deinde Ascanius etiã condita Albalonga, templum in monte Albano extruxit: tum vero quod Rhea Siluia, Romuli mater, à Numitore patruo virgo Vestalis creata fuerit. Vtrum vero Romulus, vt quidam volunt, an qui ei successit, Numa

Numa Pompilius, quod pluribus placet, Vestæ ædem Romæ construxerit, eique Virgines custodes ignis æterni assignauerit, de eo valde discrepant. Dionysius certe, cuius in historia Romana non minima est auctoritas, Numæ id institutum tribuit: & contrarium sentientes grauiter refutat, cuius verba, quæ quidem huc spectant, libet adscribere: Romulus, inquit, nullas virgines Vestæ Sacerdotes instituit, memor fortasse materni dedecoris, quæ inter illius ministeria virginitatem amiserat: haudquaquam idoneus futurus iuxta leges patrias, si quam violasse pudorem deprehendisset, ne sibimet refricaret probrum domesticum. Hæc ille, quem sequuti dicemus à Numa Pompilio Virgines Vestales primum esse creatas, & institutas. Quo vero numero, quod earum officium, quæ dignitas fuerit, de iis porro Dionysium loquentem audiamus. Sic autem is scribit: Quinto loco erant virgines ignis sacri custodes, quas illi à sua Dea Vestales nominant, cui Rex hic primus templum sacrauit, & cultrices virgines. Et paulo post: Virgines autem quæ Deæ sacris operabantur, quatuor erant ab initio, & ius optandi eas penes Reges esse, Numa voluit: postea tamen propter sacrificiorum multitudinem ad senarium numerum auctæ (à L. scilicet Tarquinio Prisco V. Romanorum, vt idem auctor alibi docet) in eo hodieque permanent degentes in Deæ fano, à cuius aditu nemo arcetur interdiu, sed pernoctare intus fas est viro nemini. Has necesse est per triginta annos manere puras à nuptiis, sacrario seruientes, & legitimis cæremoniis, ac primo decennio rationem sacrorum eis oportebat discere, sequenti exercere, postremo docere alias. Post exactum vero annum trigesimum nihil vetabat eas positis coronis, reliquisque insigniis sacerdotij, cui vellent nubere: feceruntque id paucæ aliquot, sed parum læto vitæ exitu, & ominoso apud cæteras, ita vt libenter posthac virgines æuum exigerent in Deæ contubernio, ac tum demum in defunctæ locum alia sublegebatur à Pontificibus. Honores autem eis exhibentur à ciuitate multi & eximij, propter quos nec liberorum, nec nuptiarum tanguntur desiderio. Pœnæ quoque, si qua delinquat, graues sunt propositæ, quas Pontifices ab illis exigunt, flagris cædentes deprehensas in leuiore crimine, stupratas vero miserabili, longeque fœdissimo tradentes supplicio. Viuæ enim funebri pompa efferuntur, amicis ac cognatis cum lacrymis lecticam prosequentibus delatæque ad Collinam portam extra muros, in subterranea cella sepeliuntur, nec monumento dignitatis, nec parentatione, aliisue solennibus defunctorum honoribus. Admissum autem circa sacra piaculum, tum aliis prodigiis deprehenditur, tum maxime, si ignis extinguatur, quod formidolosissimum Romanis habetur, vt perniciem ciuitati minitans, quæcunque tandem causa acciderit & post multam procurationem, alium ignem in templum inferunt. Hactenus Dionysius: Vbi quæ scribit de pœna Vestalium impudicarum, quam quidem à L. Tarquinio Prisco institutam esse volunt. Plenius à Plutarcho explicantur: cum de iis verba faciens in hunc modum scribit:

A Si quid deliquerit, inquit, Vestalis, verbera ei à summo Pontifice infliguntur, aliquando etiam nudæ, linteo prætenso, in obscuro, & vmbroso loco. At quæ virginitatem polluit, viua defoditur iuxta portam Collinam. Est ibi intra vrbem tumulus quidam terreus, in longum porrectus, Aggerem Latini vocant: in eo domus subterranea non magna, in quam ex superiori parte descensus fit, paratur: in eaque lectus constratus, lucerna ardens, paucæque eorum, quæ ad vitam fouendam necessaria sunt, primitiæ repo- B nuntur, vt panis, aqua, lac in vasculo, & oleum, tanquam nefas putent fore, si corpus summis consecratum sacrimoniis fame pereat. Tum illam, quæ supplicio est afficienda, lecticæ impositam extra opertæ, lorisque reuinctam, ita vt ne vox quidem exaudiri possit, per forum vehunt: ei omnes via decedunt taciti, & ingenti cum mœstitia silentes transmittunt, neque est horribilius vllum spectaculum, aut dies, quam vrbs agat tristiorem. Vbi ad locum, quem dixi, lectica peruenit, vincula lictores soluunt: at prin- C ceps sacrorum secreto quædam comprecatus manibus ad Deos sublatis, ante quam necessitati supplicij satis faciat, obuelatam educit, & in scalis deorsum in domum deferentibus constituit, ita ipse cum reliquis Sacerdotibus reuertitur. Postquam damnata descendit, sursum gradus attrahunt, multaque superne terra ingesta domus occulitur, complanaturque. Hactenus Plutarchus.

Sextus Pompeius Festus tradit, Sceleratum campũ appellari proxime portam Collinam, in quo virgines D Vestales, quæ incestum fecerint, viuæ sunt defossæ. Causas autem, propter quas Vestales tali supplicio, nõ alio, afficiantur, idem auctor inquirit, & tradit has: vel, quod mortuos tantum crement, iniustum autem esse eam cremare, quæ sacrum ignem non pie custodierit: vel quod corpus summis consecratum cæremoniis interficere, & manus adferre sacræ mulieri, nefas censeant, ipsamque vltro mori volentes, infra terram demittunt, in extructum ad hoc domicilium. Hæc Plutarchus. Morem eum à Græcis desumptum esse E Guilhelmus Canterus docet. Quod si ignis negligentia earum extinctus esset, nequaquam eum accendere ab alio igni licebat, sed renouabant eum, flammamq; eliciebant à Solis radiis puram & sinceram. Eam ad rem instrumentis vtuntur, quæ σκαφεῖα nominant. Sunt autem excauata in modum turbinis rectanguli: hæc si aduerso soli opponantur, fit vt radij Solares in circumferentiam vndique incidentes, ad centrum omnes concurrant, itaque & aerem tenuem reddant, & materiam (quæ leuissima, siccissimaque instrumen- F tis imponitur) statim inflamment, quia videlicet radij Solares à corpore renitente ita coguntur, & stipantur, vt naturam ignis accipiat. Hactenus Plutarchus. Cum quo etiam Festus: Ignis Vestæ, inquit, si quando interstinctus esset, virgines verberibus afficiebantur à Pontifice, quibus mos erat tabulam facilis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo virgo in ædem ferret. Honores illis redditi fuerunt, vt etiam viuo patre testamentum condere, ac cætera gerere sine curatore possent,

quemadmodum & trium filiorum matres, vt cum fascibus, si prodirent, deducerentur. Et si casu in quemquam incidissent, qui ad lethum ageretur, necari eum non licebat: verum deierare virginem oportebat, se non vltro, sed forte, non autem dedita opera, & de industria obuiam factam. Qui autem occurreret, cum ipso feretro veheretur, moriebatur. Plutarchus. Plinius scribit, Vestales virgines seruos fugitiuos, ne vrbe exirent, precationibus suis retinere, item crinem suum ad Loton arborē Romæ vetustissimam, cognomento capillatam, consecrandum deferre fuisse solitas. Cæterum cuius ætatis, ex qua familia, & quo ritu virgo Vestalis capi solita fuerit, eleganter docet Agellius, cuius verba, quemadmodum a Lud. Carrione restituta sunt, adscribam. Qui, inquit, de Vestali virgine capienda, scripserunt (quorum diligentissime scripsit Labeo Antistius) minorem quam annos VI. maiorem quam annos X. natam negauerunt capi fas esse. Item, quæ non sit patrima & matrima. Item, quæ lingua debili sensuve aurium deminuta, aliave quauis corporis labe insignita sit. Item, quæ ipsa, aut cuius pater emancipatus sit, etiamsi viuo patre in aui potestate sit. Item, cuius parentes alter, ambove seruierint, aut in negotiis sordidis deseruierint. Sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta sit, excusationem mereri aiunt. Item, cuius pater Flamen, aut Augur, aut Quindecimuir sacris faciundis, aut qui Septemuir Epulonum, aut Salius sit. Sponsæ quoque Pontificis, & tibicinis sacrorum filiæ vocatio à sacerdotio isto tribui solet. Præterea Capito Atteius scriptum reliquit: Neque legendam filiam, qui domicilium in Italia non haberet, & excusandam eius, qui liberos treis non haberet. Virgo autem Vestalis, inquit Agellius, simulatque capta, atque in atrium Vestæ deducta, & Pontificibus tradita est, eo statim tempore sine emancipatione, ac sine capitis minutione è patris potestate exit, & ius testamenti faciundi adipiscitur. De more autem, rituque capiundæ virginis, literæ quidem antiquiores non extant: nisi quod fertur, quæ capta prima est, à Numa Rege esse captam. Sed Papiam legem inuenimus, qua cauetur, vt Pontificis Maximi arbitratu virgines è populo viginti legantur: sortitioque in concione ex eo numero fiat, & eius virginis ducta erit, vt eam Pontifex Maximus capiat, eaque Vestæ fiat. Sed ea sortitio ex lege Papia non necessaria nunc videri solet: nam si quis honesto loco natus adeat Pontificem Maximum, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius duntaxat, saluis religionum obseruationibus, ratio haberi potest, gratia Papiæ legis per Senatum fit. Capi autem virgo propterea dici videtur, quia Pontifex Maximus manu prehensa ab eo parente, in cuius potestate est, veluti bello capta abducitur. In lib. I. Fabij Pictoris, quæ verba Pontificem Maximum dicere oporteat, cum virginem capit scriptum est. Ea huiusmodi sunt: SACERDOTEM. VESTALEM. QVÆ. SACRA. FACIAT. QVÆ. IOVS. CIET. SACERDOTEM. VESTALEM. FACERE. PRO. POPVLO. ROMANO. QVIRITIBVSQVE. VTIQVE. OPTVMA. LEGE.

A FIAT. ITA. TE. AMATA. CAPIO. Præterea in Commentariis Labeonis, quæ ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: Virgo Vestalis neq; hæres cuiquam intestato, neq; intestatæ quisquā, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quæritur. Amata inter capiendum à Pontifice maximo appellatur: quoniam quæ prima capta est, hoc fuisse nomine, traditum est. Hactenus Agellius, qui etiam alibi recitat verba Prætoris ex edicto perpetuo de Flamine Diali, & de Sacerdote Vestæ, hæc: SACERDOTEM
B VESTALEM ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IVRISDICTIONE IVRARE NON COGAM. Alebantur Vestales sumptibus publicis. Durauit autem earum sacerdotium vsque ad Theodosij senioris Imperatoris tempora, quo regnante, vna cum aliis Sacerdotiis, nequicquam reclamante Senatu, omnino est sublatum, id quod ex Epistolis Symmachi, & Ambrosij responsionibus manifestum est.

C

CAP. XX.

De Saliis Palatinis. XII.

SExta pars legum ad religionem pertinentium, inquit Dionysius, tractat iura eorum quos Romani vocabant Salios, de quibus nos hoc cap. agemus. Vnde nomen acceperint, dubitatur inter veteres scriptores.
D Plerique enim à saliendo vel saltando eos dictos fuisse scribunt, quod id facere in comitio in sacris quotannis & solerent, & deberent. Quidam tamen eos à Salio quodam, vel Saone sic appellatos volunt, id quod Sextus Pompeius Festus his verbis docet: Salios, inquit, à saliendo & saltando dictos esse, quamuis dubitari non debeat, tamen Polemon ait, Arcada quendam fuisse nomine Salium, quem Æneas à Mantinea in Italiam deduxerit, qui iuuenes Italicos ἐνόπλιον saltationem docuerit. At Critolaus Saonem
E ex Samothrace cum Ænea Deos Penates, qui Lauinium transtulerit, Saliare genus saltandi instituisse, à quo appellatos Salios. Plerique tamen à saltando id nomen deducunt, quos & nos sequimur. Instituti primum sunt, Liuio, Dionysio & Plutarcho testibus, à Numa Pompilio Rege, qui, vt pleraque sacra instituit, & Sacerdotes singulis præfecit, ita etiam Salios XII. ex Patricio elegit, qui Marti sacra in Palatio celebrarent: vnde etiam Palatini sunt appellati. Hi erant, vt Dionysius lib. 2. inquit, saltatores quidam, & laudato-
F res Deorum belli præsidum. Festum autem eorum incidit in panathenæa Græcorum, mensemque Martium, agiturque publice ad dies aliquot, per quos tota Vrbe choreas ducunt vsque in forum & Capitolium aliaque loca, tam priuata, quam publica, æreis balteis succincti super pictas tunicas, & induti astrictas fibulis prætextas, quas vocant trabeas, quæ Romanorum vestis est propria, & honorata cum primis. Gestant etiam capitibus, quos vocant apices, fastigiatos in altum pileos. Græci appellant Cyrbasias. Accinguntur autem

tem

tem singuli gladio, dextera tenentes lanceam, aut vir- A
gam, aut tale quid aliud: sinistra vero ancyle Thraciæ
cæteræ simile. Et paulo post: Gesticulantur militari-
ter ad tibiæ modulos, nunc simul, nunc per vices, inte-
rim canentes pæana quendam patrium. Saltationem
autem armatam, quæ collisis ad scutum gladiis cre-
bros ciet strepitus, si quid credendum est antiquis Scri-
ptoribus, primi Curetes iuuentam tradiderunt poste-
ris, &c. Hactenus ille. Eadem Liuius tradit, sed breuius
Salios, inquit, duodecim Marti Gradiuo legit, tunicę-
que pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pe-
ctori tegmen: cœlestiaq; arma, quæ Ancylia appellan-
tur, ferre, ac per vrbem ire canentes carmina cum tri-
pudiis, solennique saltatu iussit. Cœtus Saliorum di-
cebatur Collegium, quibus qui præerat, & eos quasi
moderabatur, dicebatur Magister Saliorum: item Prę-
sul. Vnde Lucilius:

Præsul vt amptruat inde & volgu' redemptruat olli.

Redamptruare, ait Festus, quemadmodum Ioseph.
Scaliger in lucem edidit, dicitur in Saliorum exulta-
tionibus, cum præsul amptruauit: quod est, motus
edidit, & referuntur inuicem iidem motus. Cæte-
rum carmina, quæ à Saliis fiebant, & canebantur, vel
in Deos facta erant, & dicebantur ab eorum nomini-
bus versus Ianualij, Iunonij, Mineruij: vel in vniuersos
homines componebantur, & appellabantur axamen-
ta, auctore Festo, ab axare, quod est nominare: vel,
vti Scaligero placet, quod in axibus, seu tabulis de-
scribebantur, quemadmodum apud Græcos leges.
Primum Saliare carmen composuisse fertur Numa
Pompilius, quod omnium Latinorum carminum an-
tiquissimum fuisse dicitur, & idcirco obscurissimum,
id quod & Cicero ac alij veteres Scriptores sæpissime
testantur, & multa vocabula ex eo à veteribus Gram-
maticis citata, probant. De Ancylibus, quibus vsi Sa-
lij fuerunt, vel potius quorum custodiæ præpositi
fuerunt, pauca adhuc adiiciam. Festus: Numa Pom-
pilio regnante è cœlo cecidisse fertur ancyle, id est,
scutum breue, quod ideo sic est appellatum, quia ex
vtroque latere erat recisum, vt summum infimumque
eius latius medio pateret, vnaque edita vox, omnium
potentissimā fore ciuitatem, quamdiu ea in mansisset.
Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id
misceretur, ne internosci cœleste posset, probatum
opus est maxime Mamurij: qui præmij loco petiit, vt
suum nomen inter carmina Salij canerent, &c. Vnde
Mamurij Veturij nomen frequenter in cantibus Ro-
mani frequentabant. Vide & Seruium, Plutarch.
Ald. Manutium lib. 2. de Quæsitis per epistol. &
alios.

VIRGINES SALIARES.

Virginum Saliarium solus, quod ego sciam, memi-
nit Sext. Pompeius, his verbis: Saliares Virgines
Cincius ait esse conductitias, quæ ad Salios adhibe-
antur, cum apicibus paludatæ, quas Ælius Stilo scri-
psit sacrificium facere in Regia cum Pontifice,
paludatas cum apicibus, in modum
Saliorum. Hæc ille.

* * *

CAP. XXI.

De Fetialibus, & Patrepatrato.

FEtiales dicti, quod fidei publicę inter populos prę-
erant. Nam per hos fiebat, vt iustum concipere-
tur bellum, & inde desitum, & vt fœdere fides pactis
constitueretur. Ex his mittebant, antequam conci-
peretur, qui res repeterent: & per hos etiam tunc fit
B fœdus. Hactenus Varro. Quando Fetiales primum
Romæ instituti & creati sint, quæque eorum mune-
ra fuerint, perspicue docet Dionysius lib. 2. cuius hæc
sunt verba: Septima legum sacrarum pars dicata e-
rat Collegio Fetialium, quos Græci εἰρηνοδίκας di-
cerent: hi sunt selecti è præstantissimis familiis, fun-
guntur que per omnem vitam eo sacerdotio, primo
Numa huius sacri magistratus auctore, &c. Et paulo
post: Longum autem esset recensere omnia Fetia-
lium officia, sed in summa sunt hæc: Dare operam,
C ne Romani vlli fœderatæ ciuitati iniustum bellum in-
ferant: quod si qua prior contra fœderis conditiones
aliquid commiserit, Legatos agere, & verbis primo
suum ius repetere: quod si dedignetur facere postu-
lata, tum vero bellum indicere. Itidem si qui illatam
sibi contra fœdus quærantur iniuriam, causam eo-
rum cognoscere, & comperto crimine sontes compre-
hensos læsis dedere: iudicare item de Legatorum in-
iuriis, & dare operam, vt seruentur conditiones fœ-
derum: pacem etiam conficere, aut si parum legiti-
D me facta videatur, irritam reddere: præterea si quid
Imperatores contra iusiurandum peccauerint, co-
gnoscere atque expiare. Eadem fere Plutarchus scri-
bit in Numa, sed breuius: Fetiales, inquit, quidam
pacis custodes, & (vt mea fert opinio) ab re ipsa no-
men capientes, controuersias vero sedabant, cum non
permitterent prius militare, quam omnis iudicij spe-
cies abscissa esset. Etenim pacem Græci vocant,
quando verbo, non vi inter se vtentes, controuersias
soluunt. At Romanorum fetiales sæpe ad eos ibant,
E qui iniuriam inferrent, illisque suadebant, vt se bene-
uole & amice gererent: iis autem inimice sese, & pro
voluntate gerentibus, Deos testati, & multa grauia
in eos eorumque patria imprecati, nisi iuste rem ag-
grediantur, sic eis bellum indicebant: Fetialibus vero
prohibentibus, aut minus comprobantibus, neque
militi fas erat, neq; regi Rom. arma mouere: sed ab
his necesse erat initium belli pro iure Princeps acci-
pere, & tum demum communi commodo prospice-
re. Hactenus Plutarchus. Vnus Fetialium diceba-
F tur Paterpatratus. Erat autem is, cui pater & cui fi-
lij erant, & maximus habebatur, teste Plutarcho,
vbi appellationis causa inquirens, has adfert: vel quod
& liberos reuereantur suos, & timeant genitores: vel
quod sint perfecti, vt ipsum nomen sonat. Patratum
enim esse quasi perfectum & absolutum, perfectio-
rem autem esse, qui viuo patre pater esset factus, vel
quod iureiurandi & pacis præsidem oporteat simul
prorsum & retrorsum videre: id vero maxime præ-
stare posse eum, qui & filium habeat, de quo consultet,

& patrem qui cum deliberet. Addit Plutarchus, Fetiales etiam suo tempore priuilegium, auctoritatemque aliquam retinere. Prætores enim corpora, quæ ob formam & florem ætatis custodia opus habuerint pudica, eorum fidei commendasse. De Fetialibus, loquitur lex Ciceronis: Fœderum, pacis, belli, induciarum, Oratores Fetiales iudices duo sunto, bellaq; disceptanto: Obsoleuisse autem hunc morem per Fetiales res repetendi, & bellum indicendi suo tempore, M. Ter. Varro docet; cum ait: Per eos factum esse, vt iustum conciperetur bellum, & inde desitum. Sic enim illud verbum Andr. Turnebus & Ioseph. Scaliger exponunt, & lib. 12. de vita populi ad Nonium sic scribit Varro: Itaque bella & tarde, & nulla licentia suscipiebant, & quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, priusquam indicerent bellum iis, à quibus iniurias factas sciebant, Fetiales legatos repetitum mittebant IV. quos Oratores vocabant. Et lib. 3. Si cuius legati violati essent, qui id fecissent, quamuis Nobiles essent, vt dederentur ciuitati, statuerunt, Fetialesque XX. qui de his rebus cognoscerent, iudicarent, & statuerunt, & constituerunt, &c. De retibus indicendi belli & feriendi fœderis libro de militia dictum.

Ad Cap. XXI.

PARALIPOMENA.

Fetialium origo, hasta Imperij symbolum, hastata Roma ipsa.

De belli indicendi per fetiales ritu, expediam lib. 10. cap. 1. infra. Hic solum pauca obiter de iis perstringam. Ac primum, adhibebātur illi in consilium belli indicendi. T. Liu. 4. Decad. lib. 1. in principio: *Consulti fetiales à cōsule Sulpitio, bellum quod indicerent regi Philippo, vtrum ipsi vtiq; nuntiare deberent, an satis esset in finibus regni, quod proximum præsidium esset, eo nuntiari, fetiales decreuerunt, vtrum eorum fecisset, recte facturum.* Origo eorum antiquissima; nam tempore regum fetialium in historia Romana mentio apud eundem T. Liuium 1. Decad. lib. 1. in rebus Romuli, & clarius in Anco Martio. Imo & apud antiquos Aborigenes eorum vsus, dictiq; σπονδοφόροι, *libaminum latores* Dionys. Halicarnass. lib. 1 Meminit frequentissime Seruius Maurus ad lib. 8. Æneid. Principium. ad illud lib. 9. Æneid.

Principium pugnæ.

Et ad illud lib. 10. Æneid.

——— *Tunc res rapuisse licebit.*

Denique ad illud lib. 12. Æneid. verbena coronabantur.

——— *Verbena tempora vincti.*

Et *capite velato* hostibus bellum indicebant. Iac. Schegkius Premetior. libello epist. 10. Mentio etiam fetialium in antiquo marmore, cuius fragmentum inseram, ex Aldo Manutio in Orthographiæ suæ ratione pag. 352.

A P. CORNELIO. LENTVLO. SCIPIONI.
COS. PRÆF. ÆRARI. LEGATO.
TI. CÆSARIS. AVG. LEG.
LEG. VIII. HISPANICI.
FETIALI.
D. D.

Corrigendus locus è Bucolico carmine Titi Calphurnij Siculi, tersissimi & elegantissimi poëtæ, ita
B ille Ecloga 1. v. 53.

Candida Pax aderat, nec solum candida vultu,
Qualis sæpe fuit, quæ libera Marte profuso,
Quæ domito procul hoste, tamen grassantibus armis
Libera diffudit tacito discordia ferro.

Primus versus desumptus videtur ex Albio Tibullo, apud quem lib. 1. eleg. vlt.

Interea Pax arua colat, Pax candida primum
Duxit araturos sub iuga panda boues.

C. Petron. in Ciuilibus.

C *Pax prima ante alias, niueos pulsata lacertos,*
Abscondit galea victum caput.

Censuerim tamen legendum, in laudato Calphurnij versu hoc modo:

——— *Nec solum candida cultu.*

Auctor lectionis mihi Corippus Africanus lib. 2. Num. 3.

Æquiparans humeris matrem, sic lucida cultu,
Sic niueis formosa genis.

M. Martial. lib. 8. epigram. 64. eodem modo corri-
D gendus:

Hic laurus redimita comas, & candida cultu
Roma, salutauit voce manuq; ducem.

In secundo versu Calphurnij pessime hactenus, *Marte profuso*, nisi forte dicamus, *Matrem diffusum* esse cladem belli in omnes dispersam, sed nugæ: lego ergo:

——— *Libera Marte professo.*

Id est, bello indicto, aperto, aut per fetiales denunciato. In vltimo versu, *diffundere libera discordia*, fateor mihi non intellectum, nisi fides adhibenda sit
E Victori Giselino, qui se in quinque codicibus manu exaratis, apud Aureliū Prudentium reperisse ait *discordium*, pro dissidio, contentione, sed nusquam id mihi lectum, nec auditum. Eodem modo, *discordis*, id est, *discors*, in noua vocis origine reperitur. Pomponius Bononiensis in Satyra citante Prisciano lib. 7. in fine.

Blanda, fallax, impotens, superba, discordis.

Et hanc vocem in Claudiano reponendam admonuit me vir liberatissimus, & de Græcis Latinisq; pariter authoribus optime meritus Franciscus Zizæus
F Xantho. Ita igitur ille de 4. Honor. consul.

Hanc tamen haud quisquam, qui non agnouerit ante
Semet, & incertos animi placauerit æstus,
Inueniet, longis illuc ambagibus itur,
Discordis quod quisque sibi.

Antea nullo sensu legebatur.

Disce, orbis quod quisq; sibi.

Existimo nihilominus commodo sensu posse in eo carmine legi.

Libera

Libera diffudit tacito discrimina ferro. A

Ad fetiales regredior, qui bellum indicturi hastam in fines hostium intorquebant, quod non minus in consuetudine Barbaris quam Romanis fuit, & Græcis. *Nam Alexander in Persidem profecturus, à naui in littus hastam eiaculatus est, terramque primus egressus nauigio, quasi captiuam cepit.* Diodor. Sicul. lib. 7. c. 2. in principio. & Romani Carthaginiensibus bellum indixerunt *missa hasta*, Fest. Pomp. lib. 8. Illi autem bellum illatum propulsarunt, *missis hasta caduceoque.* A. Gell. lib. 10. cap. 27. Alludit ad ritum Ammianus B Marcellinus lib. 19. in limine: *Vbi Grambates hastam infectam sanguine, ritu patrio, nostrique coniecerat more fetialis, armis exercitus concrepans, inuolat in muros.* Fest. Pompeius lib. 2. *Bellona dicebatur dea bellorum, ante cuius templum erat columella, quæ bellica vocabatur, supra quam hastam iaciebant, quum bellum indicebatur.* Meminit P. Victor in 9. Reg. Ouid lib. 6. Fastor.

Prospicit à tergo summum breuis area circum,
Est vbi non paruæ parua columna notæ. C
Hinc solet hasta manu belli prænuntia mitti,
In regem, & gentes, cum placet arma capi.

Poetæ passim. Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 61.

O Latij sopite vigor, tua mœnia ridet
Insidijs cessisse suis, non concutis hastam?

Stat lib. 12. Thebaid. v. 659.

Ite alacres, tantæque, precor, confidite causæ,
Dixit, & emissa præceps iter inchoat hasta.

Virgil. lib. 9. Æneid. in limine. de Turno Ardeam obsidente. D

Sic ait, & iaculum emittens intorsit in auras,
Principium pugnæ.

Hasta hæc sanguine erat infecta, quod de Marco Antonino in Marcomannicum bellum proficiscenti notauit ex Dione Cocceiano, Adrianus Turnebus lib. 25. cap. 18. vt non immerito Bellonam belli præsidem hastatam finxerit Papinius Statius lib. 2. Thebaid. v. 721.

Nec minus ardentes Mauors, hastataque pugnæ
Impulerit Bellona tubas. E

Et lib. 7. Thebaid. v. 72.

——*Regit atra iugales*
Sanguinea Bellona manu longoque fatigat
Cuspide.

Puto, quod *telum bellis maxime idoneum fuerit hasta*, maximique & pretii, & vsus, in qua veluti *vis quædam imperij* tacita continebatur, quare & *deorum statuis hastas addebant.* Seruius ad illud Virgilii libr. 1. Æneid.

——*Hic illius arma,* F
Hic currus fuit.

Et ipsa *dea Roma hastata* depingebatur, locabatur, in vrbe, in Italia, in prouinciis. neque modo florente antiquæ Reip. statu, sed etiam posterioribus decliuis, & iam lapsi imperii temporibus. Claudian. lib. de bello Gildonico, de Roma mæsta:

——*Humeris vix sustinet ægris*
Squallentem clypeum, laxata casside prodit
Canitiem, plenamque trahit rubiginis hastam.

Et lib. 2. de Laudib. Stilichon.

——*Cuspis trabe surgit eburna.*

Et de consul. Olybrii & Probini, de eadem Roma.

Siue petat Parthos, seu cuspide terret Hydaspen.

Sidon. Apollinar. Carm. 2. in eiusdem deæ descriptione:

——*Micat hasta minax.*

Et Carm. 7. in limine.

——*Pendent crines de vertice tecti*
Puluere, non galea, clypeusque impingitur ægris
Gressibus, & pondus, non terror, fertur in hasta.

Cap. XXII.

De Pontificibus & Pontifice Maximo.

VLtima Numæ institutionum, inquit Dion lib. 2. continebat sacra maximi apud Ro. sacerdotii, & cuius potestas est amplissima. Hi ab vno suorum operum, videlicet faciendo ponte sublicio, vocantur Pontifices, summa auctoritate præditi, &c. Quod hic de etymologia nominis Dio. tradit, dictos esse Pontifices à ponte & facere, id confirmat Varro, cum lib. de ling. Lat. sic scribit: Pontifices ego à ponte arbitror dictos. Nam ab iis sublicius est factus primum, & restitutus sæpe, quum ideo sacra & vls & cis Tiberim non mediocri ritu fiant. Idem tamen annotat, Q. Scæuolam Pontificem maximum voluisse, eos à posse & facere hoc nomen habere, quod scilicet facere, id est, offerre, vel sacrificare possint. Hi, quemadmodum Dion lib. 2. scribit, à Numæ temporibus vsque ad annum Vrbis circiter ıɔcL. à collegio Pontificum cooptari soliti fuerunt. Non enim Comitiis à populo creabantur, donec Cn. Domitius, Cn. F. Ahenobarbus Tribunus pleb. Pontificibus offensior, quod alium quam se in locum patris sui Cn. Domitii cooptassent, lege lata, ius Sacerdotum subrogandorum à Collegiis ad populum transtulit, id quod & Cicer. in Rullum, & Tranquil. in Nerone tradunt. Hanc vero legem à L. Sulla dictatore plebi offensiore abrogatam, restituit M. T. Cicerone, M. Antonio Coss. T. Labienus Trib. pleb. teste Dione lib. 37. Postea sub Augusto iterum abrogata lege Domitia, Collegiorum primo, deinde Romanorum Principum arbitrio Pontifices & reliqui Sacerdotes cooptari cœperunt.

Ad numerum Pontificum quod attinet, IV. tantum à Numa instituti traduntur, qui omnes ex Patriciis semper cooptati sunt, vsque ad annum Vrbis CDLIV. quo tempore Q. Appuleio Pansa, & M. Val. Coruo V. Coss. Q. & Cn. Ogulnii Trib. pleb. legem tulerunt, vt numerus Augurum & Pontificum augeretur, & pars eorum ex plebe crearentur. Qua de re Liuius ita scribit. Hoc anno, ne vndique tranquillæ res essent, certamen iniectum est inter Primores ciuitatis, Patricios, Plebeiosque à Tribunis pleb. Q. & Cn. Ogulniis. Qui vndique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, Consulares, triumphalesque plebeios, quorum honoribus nihil præter sacerdotia, quæ non-

dum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, A vt cum iv. Augures iv Pontifices ea tempestate essent placeretque augeri Sacerdotum numerum v. Pontifices, v. Augures de plebe omnes allegerentur. Eam rem iuxta ægre passi Patres, quem cum Consulatum vulgari viderent: simulabant ad Deos id magis, quam ad se pertinere, ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: Id se optare tantum, ne qua in Rempub. clades veniat. Minus autem tetendere, assuetiam tali genere certaminum vinci, & cernebant aduersarios non id quod olim vix sperauerint, affectantes B magnos honores : sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos multiplices Consulatus, Censurasque, & Triumphos, &c. Et paulo post: Vocare Tribus ex templo populus iubebat, apparebat accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus: postera die deterritis Tribunis ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Dec. Mus. P. Sempr. Sophus. C. Marc. Rutilius, M. Liuius Denter, &c. Ita IIX. Pontificum numerus est factus, qui vsque ad L. Sullæ Felicis Di- C ctaturam mansit. Is enim cum aduersæ partis factionibus cæsis, dictator renunciatus fuisset, inter multa quæ aut abrogauit, aut addidit, Pontificum quoque & Augurum Collegium ampliauit, vt essent xv. Pontifices, & xv. Augures. Florus Epit. 89. Ex quo Sullæ facto duplex factus est Pontificum ordo. Primi enim IIX. & ij. deinceps qui in eorum locum cooptati sunt, Pontifices maiores appellati, reliqui vero VII. minores Pontifices dicti sunt, quorum passim & apud veteres Scriptores, & in vetustis Epigram. mentio fit. D Vniuersus Pontificum cœtus Collegium vocabatur, quemadmodum ex Cic. oratione ad pontifices pro Domo, & de Haruspicum responsis, item ex antiquis inscriptionibus liquet.

De Pontificum muneribus & dignitate hæc tradit Dionys. libro 2. Pontifices, inquit, de omnibus causis ad sacra pertinentibus iudicant, tam inter magistratus sacrificos, quam inter priuatos homines: nouasque leges de sacris arbitratu suo condunt, sicubi destituuntur scriptis legibus : & magistratus, penes E quos ceremoniæ sunt, ac sacrificia, sacerdotesque omnes examinant: ministros quoque sacrorum in officio continent, ne quid præter solemnes ritus faciant, à profano etiam & imperito vulgo consuluntur de cultu Deorum, ac geniorum, aliisque religionibus, quod si quem animaduertant præscripta sua contemnere, eum mulctant pro delicti magnitudine. Ipsi nullius potestati sunt obnoxii, nec tenentur ad reddendam rationem vel Senatui, vel Populo. Id genus Sacerdotes, siue sacri Doctores, siue sacrarum legum F consulti, siue sacrorum custodes recte dicendi sunt: ego Hierophantas nostris appellari dixerim. In defuncti locum alius solet subrogari, non populi suffragiis, sed qui Collegio maxime videatur idoneus ex omni numero ; nec nisi inauguratus ad sacerdotium admittitur. Hactenus Dionysius. Qui fere eadem etiam à Cicerone referuntur, cum in oratione pro Domo sua ad Pontifices sic loquitur. Cum multa diuinitus Pontifices à maioribus nostris inuenta, atque instituta sunt, tum nihil præclarius, quam quod vos eosdem & religionibus Deorum immortalium, & summæ Reipublicæ præesse voluerunt, vt amplissimi & clarissimi ciues Rempublicam bene gerendo, Pontifices religionem sapienter administrando, Rempublicam conseruarent. Quod si vllo tempore magna causa in Sacerdotum populi Romani iudicio, ac potestate versata est: hæc profecto tanta est, vt omnis Reipublicæ dignitas, omnium salus, vita, libertas, aræ, foci, Dii penates, bona, fortunæ, domicilia, vestræ sapientiæ, fidei, potestatique commissa & credita videantur. Et paulo post ad Lentulum, vnum ex Pontificibus: Te appello, inquit, Lentule, cui Sacerdotii sunt tensæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæque ludorum. Vosque Pontifices, ad quos Epulones Iouis Optimi Maximi, si quid est prætermissum, aut commissum, afferunt: quorum de sententia illa eadem renouata, atque instaurata celebrantur, &c.

Pontificum Collegium vsque ad Theodosii Senioris Imperatoris tempora Romæ fuit. Quibus, religione Christiana omnia iam obtinente, Imperatoribusque antiquæ superstitioni aduersantibus, vno edicto Sacerdotum omnium reditus fisco applicati sunt. Quare postea plane Pontifices, Augures, & reliqui Sacerdotes fieri desierunt, cum reditibus omnibus mulctati essent. Zosimus. Vnus Pontificum omnium supremus erat, & qui Maximus dicebatur, à Numa institutus, quod vt Dionysius tradit, maximarum rerum, quæ ad sacra & religionem pertinent, iudex esset, & vindex contumaciæ priuatorum & magistratuum, de eius creatione sic scribit libro primo Liuius: Minoribus Pontificibus creatis, Numa Pontificem deinde Maximum Numam Marcium, M.F. ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta, exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque vnde in eos sumptos pecunia erogaretur. Cætera quoq; omnia publica, priuataque sacra Pontificis scitis subiecit, vt esset, quo consultum plebs veniret, ne quid diuini iuris negligendo patrios ritus, peregrinosque addiscendo, turbaretur. Nec cœlestes modo ceremonias, sed iusta quoque funebria, placandosque manes, vt idem Pontifex edoceret, quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur, atque curarentur. Hactenus Liuius. Festus etiam ait, Pontificem Maximum iudicem atque arbitrum rerum diuinarum, atque humanarum esse. Cæterum Pontifex Maximus ex Collegio Pontificum creabatur, non quidem Collegarum cooptatione, vt in cæteris Sacerdotiis mos erat, sed populi tributis comitiis, vt ex omni Liuii historia facile intelligi potest. Multo etiam tempore non nisi ex patribus creabatur, donec postremo omnibus honoribus plebis communicatis, Pontifex quoq; Maximus ex plebe primus creatus est T. Coruncanius. Post quem multi tam Patricii, quam plebeii Pontifices Maximi creati fuerunt, vsq; ad C. Iulium Cæsarem. Quo mortuo in eius locum Pontificatum maximum per vim inuasit Lepidus post cuius mortem ita sacerdotium suscepit Augustus, quod Lepido viuo nunquam quanquam oblatum, recipere sustinuerat, vt Tranquillus tradit.

tradit. Decens autem visum est, eum qui totius imperii possessionem adeptus esset, ipsam quoq; supremam diuinarum rerum auctoritatem, quæ hoc sacerdotio comprehendebatur, habere. Quare post Augustum omnes Romani Principes, qui sub Imperatoris nomine rei Romanæ præfuerunt, Pontificatum maximum vel susceperunt, vel se Pontifices Maximos appellari passi sunt: vt Constantinus, Constantius, Valentinianus, Valens, & Gratianus Augustus: quæ Christianæ religioni addicti, quanquam à Pontificis Maximi munere abhorrerent, id tamen elogiis suis adscriptum non aspernati sunt, vel reiecerunt.

Primus omnium Gratianus Imperator edicto proposito (vt Zosimus docet) se Pontificem Maximum appellari vetuit, atque, ita ea sacerdotii dignitas in Imperatoribus defecit. Seriem Pontificum Maximorum à Numa Marcio, vsque ad Titum Flauium Vespasianum Imperatorem Augustum collegit Onuphrius.

Cap. XXIII.

De Saliis Collinis.

XII.

Salii Palatini, de quibus ante diximus, à Numa instituti sunt. Hos vero Tullus Hostilius Rex ex voto creauit, de quibus Dionysius libro 3. hæc memoriæ prodit: Pugnatum est ad Heretum CVII. ab Vrbe stadio, multis vtrinque cadentibus. Cumque tum quoque diu æquo Marte certaretur, Tullus protensis ad cœlum manibus votum Diis fecit, si eo die Sabinos vinceret, Saturno & Opi se instituturum ferias, quas Romani post comportatas terræ fruges celebrare solent publice: duplicaturumque Saliorum numerum. Hi sunt genere Nobiles, certis temporibus armati saltantes ad tibiæ modulos, & patrios quosdam hymnos concinentes: Et ante cum de Saliis Palatinis loquitur: Agonales, inquit, siue, vt quidam appellare malunt, Collini Salii habent in collino tumulo sacrarium, post Numam instituti à Rege Hostilio, sicut bello Salino vouerat. Meminit horum & Varro lib. 5. de ling. Lat. his verbis in libris Saliorum, quorum cognomen Agonensium, &c. Ex quibus omnibus manifestum est, Salios hos non à Numa, verũ à Tul. Hostilio rege ex voto institutos fuisse, ideoque à prioribus aliquo modo distinctos: & Collinos vel Agonenses dictos fuisse à monte, in quo sacrarium habuerunt. Aliter tamen de iis Seruius Virgilii interpres scribit, qui à Iosepho Scaligero sic citatur: Duo sunt genera Saliorum, vt in Saliaribus carminibus inuenitur Collini & Quirinales à Numa instituti: ab Hostilio vero Pauorii & Pallorii. Addit Scaliger: Quos Quirinales hic vocati sunt, qui aliter Agonenses: Nam & mons Quirinalis dicebatur Agonalis. Quæ præter hæc ad horum munus pertinent, ex Saliorum Palatinorum descriptione repetantur.

Cap. XXIIII.

De Duumuiris, Decemuiris, & Quindecimuiris sacris faciundis.

Sacerdotium hoc à Tarquinio Superbo Rege institutum est. Qua de re Dionysius lib. 4. ex Varronis traditione hæc scribit: Venit ad Tyrannum externa quædam mulier IX. libros Sibyllinorum oraculorum venales offerens: cumque Tarquinius nollet eos tanti emere, quanti illa indicauerat, abiit, & tres exussit ex eo numero: nec multo post reliquos relatos tantidem obtulit: derisaque pro delira, quod tantum pro paucioribus peteret, quantum pro pluribus obtinere non potuerat, rursum discedens reliquorum cremauit dimidium: relatisque tribus, auri quantum antea petiit. Tum rex miratus mulieris consilium, accersiuit Augures: reque denarrata quid faciendum esset, eos consuluit. Illi Auguriis quibusdam edocti, aspernatum eum rem missam diuinitus, & piaculum graue admissum, quod non omnes libros emerit, iusserunt numerari mulieri auri quantum peteret, & reliquum oraculorum redimi. Mulier datis libris diligenter eos seruare monuit, nec posthac vsquam visa est inter homines. Tarquinius Duumuiros creauit ex numero Nobilium, hisque addidit duos ministros publicos, & per hos custodiri libros voluit. Duumuirorum alterum M. Atilium, visum non bona fide rem gerere, & ab vno ministrorum delatum parricidii, in culeum insutum proiecit in mare. Expulsis postea Regibus Sibyllinorum cura deuenit ad populum: is nobilissimos viros custodes eorum creauit, qui per totum vitæ tempus fungerentur eo munere, liberi alioqui ab omnibus militaribus atque ciuilibus muniis, hosque libros publice accipiunt, nec sine his cuiquam licet eos inspicere. Et vt compendio dicam, nullam rem, ne sacra quidem, Romani tam diligenter quam Sibyllina oracula custodiunt. Vtuntur autem eis ex S. C. si quando seditionibus turbatur status Reipublicæ aut in bello insignis aliqua clades accepta est, aut prodigia quæpiam dubia, magnumque aliquid portendentia nunciata sunt, vt plerumque fit. Hi libri manserunt incolumes vsque ad bellum Marsicum, in templi Capitolini cella subterranea, inclusi arcæ lapideæ, asseruati à Decemuiris: post exactam vero III. supra c. & L. Olymp. cremato Capitolio, siue de industria, vt quidam autumant, siue fortuito incendio, cum aliis donariis Iouis, hi quoque igne absumpti sunt: Nam qui nunc extant è multis locis cõporta-

portati sunt, partim allati ex Italicis vrbibus, partim ex Erythris Asiæ, ex S. C. legatis illuc ad transcribendum missis, partim ex aliis vrbibus, etiam à priuatis hominibus descripti, in quibus inueniuntur quædam supposititia. Hactenus Dionysius, quæ etiam habet Agell. lib. 1. cap. 19. Solinus cap. 8. & alii. Lactantius tamen cap. 6. lib. 1. Diuinarum Institutionum, & Seruius non Tarquinio Superbo, sed Prisco id adscribunt: quod temporibus est conformius. Nam (vt Solinus auctor est) fuit hæc Sibylla Romæ Olymp. 1. qua regnauit Tarquinius Priscus. Ad liberos etiam illos quod attinet, scribit Plinius libr. 13. cap. 13. non IX. sed III. tantum ad Tarquinium allatos esse, quorum II. fuerunt cremati, non VI. vnus à Tarquinio emptus. Duumuiri creati sunt vsque ad annum CCCXXCIIX. tum numerus eorum auctus est. Tulerunt enim ad populum Trib. Pleb. C. Licinius, & L. Sextius, vt pro Duumuiris sacris faciundis Decemuiri crearentur, ita vt pars eorum ex plebe, pars ex patribus fieret. Liuius lib. 6. id quod vsque ad L. Sullæ Felicis tempora est obseruatum, inde Quindecimuirorum mentio fit, ita vt verisimile sit L. Sullam, qui & reliquorum aliquot Sacerdotum numerum auxit, Decemviris aliis quinque additis, Quindecim viros instituisse. Post Sullam idem Sacerdotium mansit vsque ad Theodosii tempora, quibus cum cæteris veteris superstitionis sacris abrogatum est. Porro autem ex 4. Cælii ad Cic. epistola colligi potest, populi suffragiis Sacerdotes huius Collegii aliquando creatos, idque per legem Domitiam. Nam quod à Collegis ante eam legem cooptarentur, passim in Liuii historia legitur, vbi de suffectis in demortuorum locum Sacerdotibus loquitur. Munus horum Sacerdotum quod fuerit, ex iis Dionysii, quæ attulimus, verbis satis intelligitur, videlicet libros Sibillinos custodire, cum ex S. C. adeundi essent, adire, & quæ legissent, Senatui renunciare, & ea S. C. decreta procurare, ludos Sæculares celebrare, & postremo omnia peragere, quæ Sibyllinorum carminum iussu facienda erant, id quod præter Dionysium, & Liuium, Suetonius, Tacitus, & alii docent. Libet tamen hoc loco addere Varronis locum de libris Sibyllinis & Sibyllis, qui extat apud Lactantium Firmianum libro primo Diuinarum Institutionum, capite sexto: *Sibyllini libri, inquit, non fuerunt vnius Sibyllæ: sed appellantur vno nomine Sibillini, quod omnes fœminæ vates Sibyllæ sunt à veteribus nuncupatæ, vel ab vnius Delphidis nomine, vel à consiliis deorum denunciandæ.* Σιὸς enim Deos, non Θεὸς, & consilium non βουλὴν, sed βουλὰν appellabant, Æolico genere sermonis, itaque Sibilla dicta est, quasi Θεοβούλη. Cæterum Sibyllæ decem numero fuerunt. Prima fuit de Persis, cuius mentionem fecit Nicanor, quæ res gestas Alexandri Maced. scripsit. Secunda Libyca, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertia Delphica, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de Diuinatione composuit. Quarta Cumæa, in Italia, quam Næuius in libris belli Punici, Piso in

A Annalibus annotat. Quinta Erythræa, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem: eamque Graiis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sexta Samia, de qua scripsit Eratosthenes, in Antiquis Annalibus Samiorum reperisse se scriptum. Septima Cumana, nomine Amalthea, quæ ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur. Ea nouem libros attulit ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos
B postulauit. Rex aspernatus ob pretii magnitudinem, derisit mulieris insaniam. Illa in conspectu Regis tres combussit: ac pro reliquis idem pretium postulauit. Tarquinius multo magis mulierem insanire putauit, quæ denuo tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseueraret, motus est Rex, ac residuos trecentis aureis emit: quorum postea numerus est auctus, Capitolio refecto, quod ex omnibus ciuitatibus & Italicis, & Græcis, & præcipue Erythræis coacti, allatique sunt Romam, cuiuscumque Sibyllæ nomine fuerunt. Octaua Helle-
C spontica, in agro Troiano nata, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium: quam scribit Heraclides Ponticus, Solonis & Cyri fuisse temporibus, Nona Phrygia, quæ vaticinata est Ancyræ. Decima Tyburs, nomine Albunea, quæ Tiburi colitur vt Dea, iuxta ripas Anienis: cuius in gurgite simulacrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra Senatus in Capitolium transtulit. Addit Lactantius: *Harum omnium Sybillarum carmina & feruntur, & habentur, præter-*
D *quam Cumeæ, cuius libri à Romanis occuluntur: nec eos nisi à Quindecimuiris inspici fas est. Et sunt singularum singuli libri: qui, quia Sibyllæ nomine inscribuntur, vnius esse creduntur, suntque confusi, nec discerni, ac suum cuique assignari potest, præter Erythrææ: quæ & nomen suum Carmini verum inseruit: & Erythræam se nominat, vbi prælocuta est*: cum esset orta Babyloniæ, &c. & paulo post de Erythræa plura verba faciens adducit Fenestellam de Quindecimuiris sic scribentem: *Resti-*
E *tuto Capitolio retulisse ad Senatum C. Curionem Consulem, vt legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita Romam deportarent. Itaque missos esse P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium, qui descriptos à priuatis versus circiter mille Romam deportarunt.* Hactenus Lactantius. De Augusto Imperatore scribit Tacitus libro sexto Anna. cum eo tempore multa vana nomine Sibyllarum ferrentur, iussisse, eum conquisita Samo, Erythra,
F Ilio, Africa, & per Italicas colonias carmina intra certum diem ad Præfectum Vrbis adferri, & iudicium, censuramque Quindecimuirorum adhiberi, ne haberi priuatim liceret, quod iam à maioribus erat cautum.

Trium Sibyllarum statuæ Romæ erant iuxta rostra: vna, quam Pacuuius Taurus Ædilis Plebis instituit: duæ, quas M. Messala. Plinius libro 34. capite 5. Solinus eas nominat Cumanam, Delphicam, & Erythræam Heriphylem. Plura de Sibyllis videas apud

apud Ludouicum Viuem ad c.23. lib.18. Aurelii Augustini de ciuitate Dei, & alios.

Ad Cap. XXIIII.

PARALIPOMENA.

Oracula Sybillina, libri fatidici quomodo scripti, quot Sibyllæ, vt consulerentur à XVuiris.

Sacerdotium istud, vt omnia alia sæpissime immutatum est. Nam primitus duo tantum designati erant, quorum curæ, fatalia regni pignora, seu libri Sibyllini committebantur inspiciendi, vt veluti deorum oraculis præmoniti, malo obuiam ire possent ciues, quo ritu, quo exordio, qua dignatione, dicam paulo hic infra: Si prius in omnibus rebus dubiis Sibyllinos libros consuli consueuisse ex historica fide, ostendero. Deinde quamdiu durauerit hæc consuetudo, & quot fuerint Sibyllæ, à quibus gentibus cultæ, clare ostendam.

At primum in omni relatione prodigiorum seu duumuiri, seu decemuiri, seu denique quindecimuiri libros, vt mederi possent, consulebant. T. Liu. frequentissime, & alii, sed præcipue 1. Decad. lib. 1. in Tarquinio superbo. In principio videtur prodigia expiata sentire, decreto tantum & præscripto Augurum, non duumuirorum; Ita enim: *Anguis ex lignea columna elapsus cum ad publica prodigia Hetrusci tantum vates adhiberentur, ob hoc vnum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo, in vnum diem indicta*, 4. Decad. lib. 2. in limine. *Incertum, mas an fœmina esset, natus erat, id aruspices ex Hetruria acciti, fœdum ac turpe prodigium dixere.* 3. Decad. lib. 7. *In prodigium versa ea tempestas, procurarique auspices iusserunt.* 4. Decad. libro decimo principio. eadem M. Lucan. libr. 1. v. 584.

Hæc propter placuit Thuscos, de more vetusto,
Acciri vates.

Vtrumque Claudianus coniunxit libr. 1. in Eutropium in principio:

Pandite Pontifices Cumanæ carmina vatis,
Immensumque nefas fibris explorat aruspex,
Quæ noua portendant superi.

Tamen frequentius prodigia inspectis Sibyllinis oraculis expiabantur. Idem Liuius 4. Decad. lib. 1. in limine. *M. Claudio, M. Liuio coss. deportatus similis prodigij fœtus, nihilominus decemuiros adire libros de portentis iusserunt, decemuiri ex libris res diuinas easdem, quæ proxime secundum id prodigium factæ essent, imperarunt.* 1. Decad. lib. 3. *Libri per duumuiros sacrorum aditi, pericula à conuentu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa vrbis impetus, cædesque inde fierent, inter cætera monitum, vt à seditionibus abstineretur.* 4. Decad. lib. 6. *Eorum prodigiorum causa libros Sibyllinos ex SC. cum decemuiri adijssent, renunciarunt ieiunium instituendum Cereri esse.* Eiusdem Decadis lib. 7. in principio. *Supplicatio fuit, quibus diis, decemuiri ex libris ediderunt, vt fieret, & decemuiri lactentibus nocte rem diuinā fecerunt.* 3. Decad. lib. 2. in limine: *Cum decemuiri libros inspexissent, eorum monitu decretum donum dijs.* 4. Decad. lib. 8. *Supplicatio in triduum pro collegio decemuirorum imperata fuit in omnibus compitis.* Et lib. 10. *Decreuerunt patres, vt coss. quibus vellent dijs, hostijs maioribus sacrificarent, & decemuiri libros adirent, eorum decreto supplicatio circa omnia puluinaria Romæ in vnum diem indicta.*

Libri isti non in chartaceis voluminibus descripti, sed linteis. Q. Symmach. lib. 4. Epist. 34. *Itane de me ludos facis, vt quæ apud te incuriosius loquor, in styli caudice, aut ilice pugillares censeas transferenda, ne facile senecta papyri scripta corrumpat*; (in aliis melius, *ne facilis senectus papyri*) *& Marciorum quidem vatum diuinatio caducis corticibus inculcata est, monitus Cumanos lintea texta sumpserunt: tu etiam sericis voluminibus, Achæmenio more infundi literas meas præcipis.* Claudian. lib. de bello Getico:

Quid meditentur aues? quid cum mortalibus æther
Fulmineo velit igne loqui? quid carmine poscat
Fatidico, custos Romani carbasus æui?

Quæ tamen non ita intelligenda velim, vt soli Sibyllini libri in huiusmodi linteis tabulis, seu lintea tela inductis scriberentur, cum alios etiam sic scriptos reperiam, leges nempe; Constantinus August. tit. 27. lib. 11. C. Theodos. *de alimentis quæ inopes parentes de publico petere debent.* L. 1. ad Ablauium. *Æneis tabulis, vel cerussatis, aut linteis mappis scripta per omnes ciuitates Italiæ proponatur lex, quæ parentū manus à parricidio arceat.* Aut priuatæ epistolæ principum, Fl. Vopisc. in Aureliano, *Inueni nuper in Vlpia Bibliotheca, inter linteos libros epistolam D. Valeriani.* Fœdera etiam publicaq; acta, iisdem in mappis exarabantur. T. Liu. 1. Decad. lib. 4. *Prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer author est, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inuentos.* Et quæcunq; ludicra, Sidon Apollinar. l. 9. Epist. 16.

Præter heroos, ioca multa, multis
Texui pannis elegos.

Accurate, vt solet, totam difficultatem expedit C. Plin. lib. 13. cap. 11. *In palmarum foliis primo scriptitatum, deinde quarundam arborum libris, postea publica monimenta plumbeis voluminibus, mox & priuata linteis confici cœpta, aut cereis.* Quem locum Critici aliter legendum censuerunt, & inter hos Iacobus Dalecampius, & Guillandinus, scilicet hoc pacto, *in maluarum folijs primo scriptitatum*, quę restitutio placet impensius, authore Isidoro Hispalensi lib. 6. Etymologiar. cap. 12. *At vero historiæ maiore modulo scribebantur, & non solum in charta, vel membranis, sed etiam in momentis elephantis,* (lege, *omentis elephantis*) *textilibusque maluarum folijs, atque palmarum.* C. Heluius Cinna vetus poeta.

Hæc tibi Arateis multum inuigilata lucernis
Carmina, queis ignes mouimus ætheros.

Læuis in aridulo malua descripta libello
Prusiaca vexi munera nauicula.

Et de hoc scribendi ritu intelligendus Plautus Bacchid.lib.sc. *Hunc hominem.*

Stilum, ceram, & tabellam, & Linum.

Alio longe sensu dixit Ouidius lib. 6. Metamorphos. Fab. 7.

Stamina barbarica suspendit candida tela,
Purpureasque notas filis intexuit albis.

D. Auson. Epist. 25.

——per licia texta querelas
Edidit, & tacitis mandauit crimina telis.

Ad Sybillas reuertor, quarum antiquissimum constat esse vaticinium, versusque, adeo vt ex Sibyllæ Delphicæ operibus Homerus multa operi suo inseruisse dicatur. Bocchus, & ex eo C. Iul. Soli. Polyhist. c. 8. Et de ea Auson. Epigr. 18. P. Virgil. lib. 6. Æneid. & Seruius ad illud.

——ruunt totidem responsa Sibyllæ.

D. Iuuenal. Sat. 8.

——folium recitare Sibyllæ.

Q. Horat. Carmine sæculari:

Quod Sibyllini monuere versus.

Claudian. lib. 2. in Eutrop. in præfat.

Miror cur alijs qui pandere fata solebas
Ad proprios casus cæca Sibylla taces?

Et de 4. Hon. consul.

——Cumanaque rursus
Intonuit rupes, rapidæ delubra Sibyllæ.

Et lib. de bello Gildonico in principio:

Si mea mansuris meruerunt mœnia nasci
Iupiter, auspicijs, si stant immota Sibyllæ
Carmina.

Et lib. 3. de Laudib. Stilichon.

——Hæc augurijs firmata Sibylla,
Nec sacris animata Numæ.

Extant etiamnum hodie oracula Sibyllina, sed non illa, vt puto, quæ antiquitas tantopere suspexit, vtcunque certe liquet heroicis carminibus illa scripta. Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 5.

Te duce Romanos nunquam frustrata Sibylla est,
Abdita quæ senis fata canit pedibus.

Eorundem oraculorum authoritatem extulit C. Sueton. in Iulio cap. 79. *Quoniam libris fatalibus contineretur Parthos, nisi à rege, vinci non posse.* Durauere hæc oracula in summa religione, multis sæculis, & ab Augusto reddita dignatio. Idem Sueton. in eo c. 31. *Quicquid fatidicorum librorum Græci Latinique generis nullis, vel parum idoneis authoribus vulgo ferebatur, supra duo millia contracta vndique cremauit, ac solos retinuit Sibyllinos, hos quoque delectu habito, condiditque duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi.* At quadringentis plus minus post illum annis, imperante Theodosio seniore, conuersus melior senatus pars ad fidem, cœpit contemnere inania huiusmodi figmenta, & demum sub Honorio principe, Stilicho combussit. Rutil. Numatian. Gall. Itiner. lib. 2. quod scio à multiscio, & immortalitate dignissimo, Cesare Baronio in excellentissimo Chronicorũ Ecclesiasticorum opere obseruatum. Sic itaque ille,

A *Nec tantum Geticis grassatus proditor armis,*
Ante Sibyllinæ fata cremauit Opus.
Odimus Althæam consumpti funere torris,
Nysæum crimen flere putantur aues.
At Stilicho æterni fatalia pignora libri,
Et plenas voluit præcipitare colus.

Dixerat enim paulo antea:

Quo magis est facinus diri Stilichonis acerbum,
Proditor arcani qui fuit imperij.

Iam ad numerum Sibyllarum descendo, quas alii B decem enumerant, genere, patria, parentibus, fama, tempore diuersas, Chronicon Bergomense lib. 7. ex testimonio Varronis; & alii nouem inter quos Suidas. Quatuor constituit Ælianus Var. histor. lib. 12. c. 35. nonnulli vnam tantum. C. Plin. lib. 2. c. 33. adstipulante Aulo Gellio lib. 1. cap. 19. Denique nonnulli tres. Auson. Griph. Ternarii:

Et tres fatidicæ, nomen commune, Sibyllæ.

Cap. XXV.

C
De Rege sacrorum, siue Rege Sacrificulo.

QVa causa hoc Sacerdotium institutum sit, & vnde nomen habeat, eleganter docet Liuius lib. 2. his verbis: Regibus exactis, & parta libertate, rerum deinde diuinarum habita cura, & quia quædam publica sacra per ipsos Reges factitata erant, nec vbi Regum desiderium esset, Regem sacrificulum creant, id Sacerdotium Pontifici subiecere, ne additus nomini honos, aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Et Dionys. lib. 5. sic scribit: Sed quo- D niam multa magna beneficia collata videbantur in Rempublic. à Regibus volentes hoc nomen in vrbe seruari perpetuo, iusserunt vt Pontifices & Augures designarent vnum aliquem è senioribus ad hoc idoneum, qui sacris tantum præesset, immunis à militia, vocareturque Rex sacrificulus, primusque hunc honorem Romæ accepit Manlius Papirius, vir Patricius, quietis amantissimus. Creabatur Rex sacrorum Comitiis Centurianis, quemadmodum apud Agellium lib. 15. cap. 27. refert Lælius Felix, & qui- E dem quamdiu religio mansit, semper ex Patriciis, vt Cicero scribit pro Domo. Huic neque magistratum gerere, nec orationem ad populum habere licebat. Cuius rei causam hanc Plutarch. in Quæstionibus Romanis, quæst. 63. affert, vt scilicet nunquam nisi in sacris seruire, vtque in gratiam Deorum regnum sustinere videretur. Vnde etiam hunc ritum à maioribus traditum esse Plutarchus dicit, vt Rex sacrorum ante Comitium, postquam rem diuinam fecisset fu- F ga sese inde & foro proriperet.

Non licebat Regi sacrorum feriis opus videre, quemadmodum nec Flaminibus, ideo per Præconem denunciabat, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens mulctabatur. Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 16. ad Regem sacrorum virgines Vestales certa die ibant, & dicebant, Vigilasne Rex? vigila. Seruius in 10. Æneid. Mansit autem hoc sacerdotium vsque ad Theodosii senioris tempora, quibus cum reliquis sacris abrogatum est.

Regis

Regis sacrorum vxor appellabatur Regina sacrorum, quæ & ipsa aliquot sacra facere solebat: cuius meminit Plutarch. in 4. Satur.c.15.

Cap. XXVI.

De Sacerdotibus fœminis Bonæ Deæ.

SAcerdotes Bonæ Deæ dictæ fuerunt matronæ illæ, quæ operatæ sunt sacris Faunæ, siue Fatuæ. Cum enim ea tantæ fuisset pudicitiæ, vt nemo illam, dum vixit, præter virum suum, mas viderit, nec nomen eius audierit: Propterea illi mulieres sacrificabant, & Bonam Deam nominabant. Varro de huius Deæ sacris. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 20. scribit, matronas domi suæ sacellum muliebris Deę, quam Bonam vocent, ornantes myrtum non inferre: cum tamen omnibus aliis germinantibus & florentibus studiose ea re vtantur, & causam eius moris hanc fuisse dicit, quod mulieres cum ab aliis rebus puræ, tum maxime re Venerea, sacra ista peragant, quodque non solum maritos, sed omnes in vniuersum mares domo exterminent, cum Deæ sacris operantur ritibus, itaque myrtum vt Veneri sacram abominentur. Hæc sacra P. Clodius Ciceronis ætate polluit: cum enim C. Cæsaris Pontificis Maximi vxorem Mutiam adamaret, muliebri habitu in operto Bonæ Deæ inuentus est, ab Aurelia C. Cæsaris matre, quod non nisi mulieribus ingredi fas erat. Vnde Cicero in P. Clodium acerrime inuectus est, quod ausus fuisset ea sacra, quæ in aperto pro salute populi Romani in Pontificis Maximi ædibus fiebant, sua præsentia polluere. Tantum de his.

Ad Cap. XXVI.

DIxi abunde supra lib.2. huius operis cap.19. quæ adi.

Cap. XXVII.

De Gallo & Archigallo Sacerdotibus Deæ Cybeles.

DE Cybele, quæ eadem est Mater Deum diximus libro superiore. Eius Sacerdotes dicti fuerunt Galli, quorum præses, vel summus Archigallus fuit appellatus. Nomen habent à flumine Phrygiæ Gallo; sic enim Sext. Pompeius Festus: Galli qui vocantur, Matris Magnæ comites dicti sunt, à flumine, cui nomen est Gallo, quia qui ex eo bibissent, in hoc furere incipiant, vt se priuent virilitatis parte, quod etiam Ouidius, Herodianus, & alii testantur: Quanquam alii aliam afferant etymologiam, dictos videlicet eos fuisse à Gallo quodam, qui primus Cybeles Sacerdos fuerit. De Archigallo Gallorum Antistite testimonium dicunt & veterum aliquot marmorum inscriptiones, quales à Lilio Gyraldo Syntagmate 4. historiæ Deorum Gentilium, & ab Onuphrio Panuinio recitantur, & Plinius atque Tertullianus, qui eorum meminerunt, vt de reliquis taceã. Testes sibi præcidebant Samia testa: vt Plin.lib.11.c.49.& lib.35.cap.12. scribit, cuius rei origo hæc fuisse fertur: Cum Dea Cybeles puerum Phrygem formosissimum Aty nomine, suis sacris ea lege præfecisset, vt perpetuo castitatem seruaret, haud lõge post Sangritidem Nympham compressit: quare ab irata Dea in furorem actus, cum Dyndina venisset, manusq; sibi afferre conaretur, miseratione Deæ furore liberatus à se interficiendo abstinuit, virilitatem tamen sibi amputauit, & ideo Cybeles castratos Sacerdotes habere mauult: qua de re extat prolixum carmen Catulli. De his Sacerdotibus in hunc modum scribit Dionys.lib.2. Romæ nulla peregrina sacra sunt recepta publice, vt fit in multis vrbibus: sed etiam si qua oraculorum iussu aliunde introducta sunt, suo more coluntur à ciuibus, abdicatis fabularum miraculis, sicut in matris Idææ sacris fit. Prætores enim quotannis Romano ritu victimas ei cædunt, & ludos faciunt: sacerdotio vero eius funguntur Phryges, vir & mulier, eamque vicatim circumferunt, more suo circulatorio pectora plangentes ad cantum tibiarum, tympanorumque sonitum: ingenuus autem Romanos nemo est Mitriacus, nec oberat ad Phrygios modulos indutus synthesim, neque ex decreto Senatus initiatur magnæ matris Orgiis. Hactenus Dionysius. His Sacerdotibus licebat stipem colligere, cum reliquis id prohibitum esset. Sic enim Cic. lib. 2. de Legibus. Præter Idææ matris famulos, eosque iustis diebus, ne quis stipem cogito. Et paulo post interpretans hanc legem, Stipem, inquit, sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Ideæ matris excepimus. Implet enim superstitione animos. Plura de his Sacerdotibus habebimus libro sequenti, vbi sacra huius Deæ explicabimus.

Ad Cap. XXVII.

DE Cybeles sacris, translatione in vrbem, sacerdotibus ipsius, seu Archigallis dictum est à me lib.2. supra cap.6. huius operis, quæ consule.

Cap. XXVIII.

De Septemuiris Epulonum.

VT fere omnes veterum Sacerdotes, sic Epulones vario numero fuerunt. Quando enim primum instituti sunt tres creati sunt quemadmodum ait Liuius lib.33. qui ita scribit Anno Vrbis DLIII. L. Furio Purpureone M. Cl. Marcello Coss. Romæ eo primũ anno III. Epulones viri facti, C. Licinius Lucullus, T. Romuleius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcus Lecca. His Triumuiris itẽ, vt Pontifici, lege datũ togæ prætextæ habendæ eius. De his Triumuiris Cic.li.3. de Orat. ita scribit: Sed vt Pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tres-viros Epulones esse voluerunt, quum essent ipsi à Numa, vt etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti. A posteriorib. temporib. Septemuiros Epulones fuisse, ex veteribus cum scriptorum, tum lapidum monumentis intelligi potest Antistius

enim Labeo apud Agellium lib. 1. cap. 12. ita scribit: Item cuius pater Flamen, aut Augur, aut Quindecimuir S. F. aut qui Septemuir Epulonum, aut Salius est. Quis autem eum numerum auxerit, vt pro Triumuiris Septemuiri crearentur, nemo tradit. Onuphrius aliquot coniecturis ductus, putat à L. Cornelio Sulla id factum fuisse. Cui interim assentiemur, dum alii certius aliquid in medium proferent. Cæsarem quoque Dictatorem aliis tribus ad Collegium Septemuirorum additis, Decemuiros Epulonum constituisse, auctor est Dio, qui li. 43. extremo, hæc scribit: Cum Cæsar plurimis beneficia deberet, Magistratibus & Sacerdotiis collatis eis satisfecit. Itaque xv. Sacerdotibus vnum Collegio Septenario tres addidit. Notat Hubertus Goltzius, Septemuiris Epulonum à C. Iulio Cæsare tres alios additos esse, ita vt Decemuiri facti sint. De munere horum Sacerdotum Cic. Oratione de Aruspic. respon. ita loquitur: Ludos minus diligenter factos, pollutosque. Quos ludos? Te appello, Lentule, tui sacerdotii sunt teniæ, curricula, præcentus, ludi, libationes, epulæque ludorum publicorum: vosque Pontifices ad quos Epulones Iouis Opt. Max. si quid est prætermissum, aut commissum adferunt, quorum de sententia illa eadem renouata atque instaurata celebrantur. Ludi sunt minus diligenter facti? quanto aut quo scelere polluti? respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio Pontificum, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum, aut scelere esse pollutum. Ex quibus verbis intelligimus, non modo quod esset munus Epulonum, sed etiam fuisse eorum quoddam collegium. Et hi, vt cæteri Sacerdotes, à collegiis subrogabantur ante legem Domitiam, quod ex tota Liuiana historia liquet. Post legem vero Domitiam populi suffragiis is quoque honor mandari cœptus. Tantum de his.

Cap. XXIX.

De Duumuiris ædis locandæ, faciundæ, dedicandæ, & Triumuiris, ædibus Sacris incendio consumptis restituendis, & sacris conquirendis, donisque persequendis.

Hi quidem proprie Sacerdotes non erant, sed tamen verisimile est ex Sacerdotibus eos potissimum creatos fuisse. Duumuirorum frequens mentio est apud Liuium: & præsertim lib. 7. & 22. Nam vbi ædes aliquo casu vota erat, statim qui locarent, facerent, & dedicarent, Duumuiri populi Comitiis tributis lege Papiria renunciabantur, quod ex Agell. lib. 15. c. 17. facile intelligi potest.

De Triumuiris Liuius lib. 25. ita scribit: Comitia deinde à Prætore Vrbano de Senatus sententia, plebisque scito sunt habita, quibus creati sunt Quinqueuiri, Muris, Turribusque reficiendis & Triumuiri bini, vni sacris conquirendis, donisque præsignandis, alteri reficiendis ædibus, Fortunæ & matris Matutæ

A intra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Plura de his addere superuacaneum.

Caput XXX.

De Pontificibus & Sacerdotibus Deorum singulorum.

B Præter eos, de quibus hactenus diximus, inquit Onuphrius lib. 2. de Republ. Rom. multi quoque erant in Vrbe Sacerdotes publici, variis nominibus appellati, & recentioribus temporibus instituti, quorum memoria in vetustis tantum superest Epigrammatibus, ex quibus, quanta potui, diligentia eos colligi atque hac ratione hoc loco in antiquitatis studiosorum gratiam accurate exscripta subiunxi. Hactenus ille. Nos, cum ad propositum nostrum nihil faciant, epigrammata illa, quæ ipse adducit, omisimus.

C

Cap. XXXI.

De Ministris Sacerdotum populi Romani.

Sacerdotiis populi Romani explicatis, de Ministris etiam quædam addenda sunt, id quod nos hoc capite faciemus.

CAMILLI, ET CAMILLÆ.

D Hi à Romulo sunt instituti, de quibus Dionys. lib. 2. scribit: Romulus voluit vxores cum suis maritis fungi sacerdotio, & si qua sacra viros obire vetaret mos patrius, ea relinqui fœminis, in eiusque ministerii partem debitam venire illorum etiam liberos, quod si qui prole carerent, eis licere optare ex quacunque tribu puerum, puellamque, elegantissimos: alterum ministraturum sacris, donec pubesceret: alteram tantisper dum pura esset à nuptiis.

E *FLAMINII, vel FLAMINIÆ.*

De his in hunc modum scribit Festus: Flaminius Camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus & matrimus, qui Flamini Diali ad sacrificia præministrabat. Antiqui enim ministros Camillos dicebant. Flaminia dicebatur sacerdotula, quæ Flaminicæ Diali præministrabat, eaq; patrima & matrima erat, hoc est, patrem & matrem adhuc viuos habebat.

F *ÆDITVVS, vel ÆDITVMVS.*

Agellius libr. 12. capite 6. Varro, inquit, censet æditumum dici oportere, non æditum, quod alterum sit recenti nouitate fictum, alterum antiqua origine incorruptum. Quo respexit etiam Varro lib. 1. de re Rustic. cap. 2. cum scribit: Sementiniis feriis in ædem Telluris veneram, rogatus ab æditumo, vt dicere didicimus à Patribus nostris: vt corrigimur à recentibus vrbanis, ab æditu o. At lib. 6. de ling. Lat.

notat, alios edituum dici malle. Hęc enim sunt ipsius verba. Tueri duo significat, vnum ab aspectu, vt dixi: vnde est illud, Tueor te senex, proh Iupiter? Et Quis pater aut cognatus volet nos contra tueri? Alterum à curando, ac tutela: vt cum dicimus, Bellum tueor, & tueri villam, à quo etiam quidam dicunt, illum qui curat ædeis sacras, Æditumum, non Æditumum. Quod officium huius fuerit, manifestum est. Fuerunt præter hos Scribæ Pontificum à Commentariis Quindecimuirûm, sacris faciundis, Adiutores Haruspicum, & Kalatores, quorum mentio extat in vetustis Epigrammatis. Vide Thesaurum Huberti Golzij.

TIBICINES.

Tibicinum Romanorum frequens apud veteres auctores mentio est: hi tibias concinentes sacris populi Romani interesse solebant. De his scribit M. Varro libro 4. de lingua Latina. Quinquatrus minusculæ dictę Iuniæ Idus ab similitudine maiorum, quod tibicines tum feriati per Vrbem vagantur, & conueniunt ad ædem Mineruæ. Quomodo hi aliquando, quod prohiberentur in æde Iouis vesci, Tibur secesserint, & post Romam inde reducti fuerint, alibi ex Liuio, Valerio Maximo, & Plutarcho docemus.

TVBICINES.

De Tubicinibus sic scribit Sextus Pompeius: Tubicines ij appellantur, qui Sacerdotes viri speciosi publice sacra faciunt, tubarum lustrandarum gratia, &c. Qui enim tubis canebant, Tubicines dicebantur.

POPÆ.

Popæ ministri sacrorum erant, qui hostias & victimas ligabant, & laureati succinctique, atque ad ilia vsque nudi, eas ante aras deductas feriebant. Vnde Suetonius in Caligula: Admota altaribus victima succinctus poparum habitu cultarium mactauit. Et Spartianus in vita Getæ: Percussit hostiam popa.

VICTIMARII.

Et hi Sacerdotum ministri erant, qui victimas ligabant, & cultrum, aquam & molam parabant, & reliqua, quæ sacris erant necessaria, Valerius lib. 1. cap. 1. Libros Petilius Prætor vrbanus ex auctoritate Senatus, per victimarios facto in conspectu populi cremauit. Liuius lib. 40. Libri in comitio igneâ victimariis facto in conspectu populi cremati sunt. P. Victor Romæ castra victimariorum fuisse refert.

PRÆCIÆ.

Præciæ, siue præclamatores dicebantur, quia à Flaminibus præmittebantur, vt denunciarent opificibus, vt manus abstinerent ab opere, ne si vidisset Sacerdos facientem opus, sacra polluerentur. Habuerunt etiam Flamines & virgines Vestales suos lictores, de quibus alias dicetur.

PRÆFICA.

Terentius Varro libro 6. de lingua Latina: Præfica, vt Aurelius scribit, mulier ab luctu, quæ conduceretur, quæ ante domum mortui laudes eius caneret. Hoc factitatum Aristoteles scribit, in libro, qui scribitur νόμιμα βαρβαρικά, quibus testimonium est, quod Fretum est Næuij.

Hæc quidem hercle opinor præfica est:
Nam mortuos collaudat.

Claudius scribit, ea quę præficeretur ancillis quēadmodum lamentarentur, præfica est dicta: vtrumq; ostendit à præfectione, præficam dictam. Plautus in Truculento:

Sine virtute argutum ciuem mihi habeam pro præfica.

Sext. Pompeius: Præficæ dicuntur mulieres ad lamentandum mortuum conductæ, quæ dant cæteris modum plangendi, quasi in hoc ipsum præfectæ. Nonius Marcellus: Præficæ (inquit) dicebantur apud veteres, quæ adhiberi solent funeri mercede conductæ, vt & flerent, & fortia facta laudarent. Lucilius 12. Mercede quæ conductæ flent alieno in funere præficæ multo, & capillos scindunt, & clamant magis.

DESIGNATOR ET VESPA, *seu Vespillo.*

Designatores dicebantur, qui constituendæ funebri pompæ præerāt, vnicuiq; incedendi locum ordinemq; præscribentes: ita Sext. Pompeius.

Vespillones autem cadauerum funæratores erant: ita dicti, quod vespertino tempore mortuos efferre solerent: vnde & funera, à funalibus dici autumat Donatus, quia noctu efferebantur ob sacrorum celebrationem diurnam. Hi Vespæ à Sexto Pompeio appellantur: Vespæ, inquit, dicuntur qui funerandis corporibus officium gerunt, non à minutis illis volucribus, sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa propter inopiam duci nequeunt. Hi etiam vespillones dicuntur. Hactenus de Sacerdotibus, & ministris eorum, ea, quæ veteribus memoriæ pdita sunt, exposuimus, quibus adiiciemus quædam generalia de sacrificiis, si prius vasa, quorum vsus in sacrificiis fuit, explicauerimus, atque ita huic libro finem imponemus.

Ad Cap. XXXI.

PARALIPOMENA.

Qui æditui, tibicines, & eorum collegium.

Ædium sacrarum custodes æditui, vel æditumi appellantur. Adrian. Turneb. lib. 14. Aduersar. c. 12. Græce ἱεροφύλακες nominantur, quā vocem Latinam fecit Scæuola IC. L. 20. ff. de annuis legat. *Attia fideicommissum his verbis reliquit, quisquis mihi hæres erit, fidei eius committo, vti det ex reditu cœnaculi mei, vel horrei, post obitum sacerdoti vel hierophylaco; & libertis, qui in illo templo erunt, denaria decem, die nundinarum, quas*

A *ibi posui.* Errat Alexander Neapolitanus lib.5. Genial. dier. cap.17. qui pro *hierophylaco*, aut *hierophylace*, legi contendit debere *hierosiarchum*. Quæ dictio neq; latinis vsu recepta, neque ab aliquo authore vsurpata. ἱεροφάνται, *sacrarum ceremoniarum doctores*, leguntur apud Iulium Pollucem lib.1.c.1.num.31. Plutarchum in vita Numæ, & Philostratum Lemnium in vita Apollonij Thyanæi lib.4.c.6. Dionys. Halicarnass. li.2. D. Hieronym. de Monogamia ad Geruntiam. Atque hos nonnulli cōfundunt cum *Nomophylacibus*, de quibus Iun. Moderat. Columella lib.12. cap. in fin. B *In bene moratis ciuitatibus semper est obseruatum, quarū primoribus, atq; optimatibus, non satis visum est bonas leges habere, nisi custodes earum diligentissimos ciues creassent, quos Græci νομοφύλακας appellāt.* M. Tull. lib.3. de legib. *Legum custodiam nullā habemus, itaq; hæ leges sunt quas apparitores nostri volunt, à librariis petimus, publicis literis consignatam memoriam publicam nullam habemus; Græci hoc diligentius, apud quos Nomophylaces creantur.*

Ex quo loco liquet coniicere nullum apud Romanos fuisse custodum legum officium, ac ne nomen C quidem. Itaq; tantum in vsu erant istis, qui ędium sacrarum curam gererent C. Suet. Augusto cap. 5. *se esse possessorem, ac velut æditūm soli, quod Diuus Augustus nascens attigisset.* De quo nonnullas apponam inscriptiones, prima ex Onuphrio Panuinio desumpta est in Ciuitate sua pag.551.

SOLI. ÆTERNO.
SACR.
PRO. SAL. P. VALERII. CRISPI.
SEPTENTRION. SACERDOT.
DEI. INVICTI. M. ANTONIVS. M.
F. LIBER. MESOPYLVS.
ÆDITVVS. COLLOCAVIT.

Altera in hæc verba extat:

COSMVS ÆDITVVS MATRIS.
D...... ANTIOCHO. SACERDOTE. ANNIS XII. IVS..... AB. IMP.
AVGVSTO. GRATIS. MANVMISSVS OB..... SVPRA. SVNT.
HS. N. L. DONATIONIS. CAVSA.
MANCIP.

Tertia Romæ visitur, his verbis:

D. M.
AB ASCANTO. AVG. LIB. ÆDITVO. ÆDIS. NEPTVNI. QVÆ.
EST. IN. CIRCO. FLAMINIO.
FLAVIVS. ABASCANTIVS. ET. PALLANS. CÆS. N. SER. ADIVTOR.
A RATIONIBVS. PATRI. PIISSIMO. FEC.

Quartum marmoris vetusti fragmentum extat Romæ in ædibus Atilij Delphinij.

D. M.
T. FLAVIO. AVG. LIB. LIBERALI. ÆDITVO. MARTIS. VLTORIS. CLAVDIA. EXOCHE. CONIVGI. BENEMERENTI. ET. SIBI.
FECIT. VIXIT. ANNIS. LVII.

Deniq; & quintum apponam ex Aldo Manutio Orthographia pag.17. ex Vinea Ioan. Poggij Episcopi Tropien. cuius hæc sunt verba:

DIIS. MANIBVS. SAL. SER. SVLPITIO. AVG. I. ALCIMO. ÆDITVO.
AB. ISEM. PELAGIAM. VIX. AN.
XXXVII.

Sacerdotum seu verius sacrorum ministri erant & Tibicines, de quibus omnia vulgatissima, quasdam tibias *dextras*, quasdam *sinistras*, Ioan. Brod. lib.1. Miscellan. cap.6. *aduncas, eburneas*, Hieron. Magius lib. 1. cap.13. *Dextra vnum foramen, sinistra duo habebant.* Varro apud Seruium ad illud 9. Æneid.

——— *Biforem dat tibia cantum.*

Lucret. lib.2.

Et Phrygio stimulat numero
Caua tibia mentes.

Quosdam modos lugubres, seu Phrygios, quosdam incitatos, quosdam remissos, neq; in Italia aut Romę modo, sed & apud Græcos, vt de Marsyæ & Apollinis certamine dixi ad lib.1. supra in Reg.8. & apud Ægyptios Claudian. de 4. Hon. consul.

——— *variosq; modos Ægyptia ducit*
Tibia.

Multiplicem tibiarum vsum nemo expressit aptius P. D Ouidio lib.4. Fastor.

Temporibus veterum tibicinis vsus auorum
Magnus, & in magno semper honore fuit.
Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,
Cantabat mæstis tibia funeribus.
Quæritur in cœna caua tibia.

Male antea legebatur meo iudicio.

Quæritur in scena caua tibia.

Et de eius in funeribus vsu, dicam infra lib.5. c. 39. in conuiuiis, eodem libro, receptos tibicines ostēdam, & disputat ex Aristotele & aliis Dionys. Lambinus E in Æmilium Probum, in vita Epaminondæ.

Deniq; & ludis solemnioribus, seu commissionib. adhibitos liquet ex M. Varrone apud Nonium in *Ramices. Prius quam in Orchestra Pithaules inflet tibias, domi sua ramices rumpit.* Dixi ad illud Claudiani panegyr. de consulatu Manlij Theodori.

Qui nutu, manibusq; loquax, cui tibia flatu,
Cui plectro pulsanda chelys.

Sed & illud, vt puto, à Palmerio solo, adnotatum est, F amantes ante dominarum suarum fores noctu tibiis canere consueuisse, at in templis nullæ tibiæ, nisi ex buxo, apud Græcos Latinosq; Athen. Dipnosophist. lib.4. c.24. & Lilius Gyrald. syntagm. deor. gentil.17. cum aliæ *ex ceruinis ossibus* compactæ forent. Aristophanes citatus à Suida in voce ὀστίνοις. Vide supra lib. 2. c.4. quæ à me dicta sunt. Addendi hoc loco poëtæ. Claudian. lib.3. de Raptu. vbi Cybele de se ipsa consternata somniis:

Si buxos

Si buxos inflare velim, ferale gemiscunt.
Tympana si quatiam, planctum mihi tympana reddũt.

L. Sen. Agamem. Act. 2. in Choro.

Tibi multifora tibia buxo
Solemne canit.

Papin. Stat. lib. 8. Thebaid.

Et moderata sonum vario spiramine luxus.

Virgil. lib. 9. Æneid.

Tympana vos buxusq; iuuat Berecynthia.

P. Ouid. loco citato. Minerua tibiarum inuentrix loquitur in hæc verba:

Prima terebrata per longa foramina buxo,
Vt daret, effeci, tibi longa sonos.

Et certe in illius tãquam primæ Musices repertricis, tutela erant tibicines & tunc plena iis concessa potestas vagandi, popinas, etiam censore cõtempto, subintrandi. M. Martial. ob id *ebriam* vocauit *tibicinam.* lib. 14. epigr. 64. Fest. Pomp. lib. 11. *Minusculæ quinquadrus appellantur Idus Iunij, quod is dies festus est tibicinum, qui colunt Mineruam, cuius deæ festus est proprie dies quinquatrus, mense Martio.* Et lib. 4. de ling. lat. M. Varro; *Quinquatrus Minusculæ dictæ Iuniæ idus, ob similitudinem maiorum, quod tibicines tum feriati per vrbem vagantur, & conueniunt ad ædem Mineruæ.* Martian. Capella de Merc. & Philolog. lib. 9. *Nam fides apud Delphos per Deliacam citharam demõstraui, tibiæ per Tritonidem nostri comitem, & Marsyam Lydium sonuerunt, calamos Maryandini, & Aones, in laudes inflauere cœlestium, Panduram Ægyptios attentare permisi.* Antonius Delrio legit, *Pandorium*, ex Isidoro Hispalensi lib. 3. Etymolog. Interim tibicinum, qui sacris adhibebantur, meminit Iuuenal. Sat. 6. v. 314.

——— *cum tibia lumbos*
Incitat.

Suid. in ἀγαθῶνι & *Agathonium tibiæ cãtum dissolutum eneruatumq;* appellat. Hæc veteris marmoris fragmẽta meminerunt.

IMP. CÆSARI. M. AVRELIO.
ANTONINO. PIO. FELICI. AVGVSTO.
TIBICINES. ROMANI.
QVI. SACRIS.
PVBLICIS. PRÆST. SVNT.

Alterum in hæc verba concipitur:

DIANÆ. LVCINÆ. INVICTÆ.
CN. POMPEIVS. CN. LIB.
BARBVS. PROCVRAT. TIBICIN.
ROM. VOTO. SVSCEPTO.
L. M.

Collegium eos in vrbe habuisse, ex Tito Liuio & antiquis inscriptionibus, alij obseruarunt, & habetur diserte apud Valerium Maximum lib. 2. cap. 1. tit. pen. Qui plura cupis, adi ad Iulium Solinum Polyhist. c. 11. Scaligerum patrem Poeticorũ lib. 1. c. 20. Cælium Rhodigin. lib. 9. cap. 7. Theophrastum lib. 4. de caus. Plantar. Iul. Pollucem lib. 4. Onomastic. cap. 10. & alios. Demades deniq; referente Isocrate, τοὺς ἀθηναίους εἴκαζεν αὐλοῖς, ὧν εἴ τις ἀφέλοι τὴν γλῶτταν, τὸ λοιπὸν οὐδέν ἐστι, *Athenienses similes dicebat esse tibiis, quod adempta lingua nihil residui rationis haberent.* Ioan. Stob. Serm. 2.

CAPVT XXXII.

De vasis, quorum vsus apud Romanos in Sacrificiis fuit.

VAsa, quibus veteres in sacrificiis vsi sunt, plurima fuerunt, de quibus Lilius Gregorius Gyraldus peculiarem librũ conscripsit: qui tamen ad meas manus nõ peruenit. Nos hoc capite quædam, & quidem præcipua, enumerabimus, eorumq; iconas ex Guilhelmi Brassicani antiquitatibus, Gallica lingua editis, subiicimus. Sunt autem præcipua vasa hæc: Acerræ, Thuribula, Præfericula, Simpula, seu Simpuuia, & quas Cicero in Paradoxis Capedines & Fictiles vrnulas vocat: item Cãdelabra, Pateræ, Disci, Secespitæ, Seuæ, Enclabria, Dolabræ, Ollæ, Aquiminaria, Aspersoria.

Acerra, inquit Festus, ara, quæ ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur. Alij dicunt arculam esse thurariam, scilicet vbi thus reponebant: sic Glossarium vetus, acerra thuraria, λιβανωτρίς.

Thuribulum, vas, quo thura adolentur.

Præfericulum, vas æneum, sine ansa patens summum, velut peluis, quo vtuntur in sacrario Opis Consiuæ.

Sympulum, siue Sympuuium, vas paruum, non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificiis litabatur, vnde & mulieres rebus diuinis deditæ, simpulatrices dicuntur. Varro lib. 4. de lingua Latina, sympulum à sumendo dictum vult Josephus Scaliger diminutiuum esse dicit, à Sympone, quod sit à Græco σίφων, ac significet vasculum cum tenui fistula, vel angusto collo ad pitissandum vinum.

CAPEDVNCVLA, SECVRIS, VRNVLA, Lituus, Patella.

Capis poculi genus, dictum à capiendo. Festus, Varro: Capis & minores Capulæ à capiẽdo, quod ansatæ, vt prehendi possint, id est, capi. Harum figuras in vaseis sacris ligneas, & fictiles antiquas etiam nũc videmus. Idem lib. 1. de Vita pop. Rom. etiamnũ pocula, quæ vocãt Capulas, ac Capides, quod est poculi genus. Has Cic. in Paradoxis Capedines, & Capedunculas, & fictiles vrnulas appellat.

Candelabra, vasa erant, in quibus candelæ figebantur. Varro lib. 4. de ling. Lat. Candelabrum à candela. Ex his enim funiculi ardentes figebãtur. Festus: Candelabrum dictum, quod in eo candelæ figantur.

Pateræ, eo quod pateant, Latine ita dictæ. Hisce etiam nunc in publico conuiuio, antiquitatis retinendæ causa, cum Magistri fiunt, potio circumfertur, & in sacrificando Deis, hoc poculo Magistratus dat Deo vinum. Varro lib. 4. de ling. Lat. Hinc diminutiuum patellæ, vasa picata, parua, sacrificiis faciendis apta.

Secespi-

Secespitam, inquit Festus, alij securim, alij dolabrã æneam, alij cultellum putant. Et mox Secespita cultrum ferreum oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum auro, argentoq; fixo clauis æneis, ære Cyprio, quo Flamines, Flaminicæ virgines, Pontificesq; ad sacrificia vtebantur, dicta autem secespita à secando.

Discus, lanx dicebatur, & magis in quo assæ carnes reponebantur.

Dolabra instrumentum, quo in dolando vtebantur.

Enclabria, siue potius Anclabria, appellabantur vasa ænea quibus Sacerdotes vtebantur. Anclabris mẽsa ministeriis diuinis apta Sext. Pomp. Festus. Dicebantur autem Anclabria & anclabris, ab anculare, quod erat ministrare, siue ab anclare, quod erat haurire.

Aspersorium, quo aquam lustralem aspergebant: dicebatur etiam Aspergillum, & Lustrica.

Aquiminarium, siue Amula, vas lustrale, deportãdæ aquę religionis expiationisq; ergo deputatum. Hæc & alia vasa sacrificiis destinata erant, quibus explicatis, de sacrificiis etiam quædam in genere dicemus: plura sequenti libro explicabuntur.

Cap. XXXIII.

De veterum Sacrificiis.

Sacrificium, inquit Isidorus, est victima, & quæcunque in ara cremantur, seu ponuntur. Victimæ vero, vt idem ait, sunt sacrificia, quæ post victoriam deuictis hostibus immolabantur: sic dictæ, quod vi ictus percussæ caderent, aut quod vinctæ ad aras ducerentur. Erant a. victimæ maiora sacrificia, q̃ hostiæ: plerumq; tamen confunduntur hæ voces. Festus: hostia, inquit, sacrificium quod Laribus immolabant, quod ab illis hostes arceri putabant. Alibi dicit hostia ab antiquo verbo *hostio*, quod *ferio* significat, dictas esse. Ouidius.

Hostibus à victis hostia nomen habet.

Hostiarum multę erant differẽtiæ: alię enim Præcidaneæ, quæ ante solemnia sacrificia pridie mactabantur. Festus: Præcidaneam porcam dicebant, ꝙ immolari ante erant soliti, quam nouam frugem inciderent. Item præcidanea agna vocabatur, quæ ante alias cædebatur.

Succidaneæ dicebantur, si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ cædebantur, quæ quasi prioribus iam cæsis, luendi piaculi gratia subdebantur, & succedebant, ob id succidaneæ nominatæ.

Eximiæ hostiæ erant, teste apud Macrobium lib. 3. Saturnal. cap. 5. Verano in Pontificalib. Quæstionibus, quæ ad sacrificium destinatæ eximebãtur è grege: vel quod eximia specie quasi offerendæ numinibus eligerentur.

Ambegni bos, aut veruex appellabantur, cum ad eorum vtraque latera agni in sacrificium ducebantur. Festus.

Ambigue, vel Ambignæ, oues in sacris dicebãtur, quam circum aliæ hostiæ constituebantur. Varro, Fulgentius Placiades.

Haruiga, vel, vt Ioseph us Scaliger legit, Aringa, dicebatur hostia, cuius adhærentia inspiciebantur exta.

Cauiares hostiæ dicebantur, ait Festus, quod Cauiæ, id est, pars hostiæ, cauda tenus duceretur, & ponebatur in sacrificio pro Collegio pontificum quinto quoque anno.

Prodigiæ hostiæ appellabantur quæ consumebantur.

Bidentes hostiæ quæ fuerint, varie disputatur. Festus, Ambidens, siue bibẽs ouis appellatur, quę superioribus & inferioribus est dentibus, & hoc probat Ioseph. Scaliger, cum in Varronem scribit: Bidentes erant hostiæ, quæ & cornigeræ essent, & duos dentes eminulos haberent.

Amburbales hostiæ, quæ circum terminos vrbis Romæ ducebantur.

Ambaruales hostiæ appellantur, quæ pro aruis à XII. fratribus sacrificabantur, Festus. Et mox: Ambarualis hostia est, quæ rei diuinę causa, circum arua ducitur, ab iis qui pro frugibus faciunt.

Iniuges hostiæ, quæ nunquam domitæ, ac iugo subditæ fuerũt. Trebatius apud Macrob. lib. 3. Satur. cap. 5. duo inprimis hostiarum genera fuisse dicit: alterum, in quo voluntas Dei per exta disquirebatur: alterum, quo sola anima Deo sacrabatur: vnde & animales hostiæ vocabantur.

Cæterum, sacrificia hac ratione peragebantur. Cum Sacerdos victimam ad aram adduxisset, stans manu aram prehendebat, & preces fundebat. Principium precationis à Iano & Vesta fieri oportebat, quæ in omnibus sacris præcipua numina erant, & in votis nuncupandis compellationem primam meruerant: inde, quod per eos aditus ad cæteros patere opinio erat. Et obseruabatur in ea precatione, vt Iupiter pater Optim. Maxim. omnesque Dij cæteri patres aduocarentur. Ne quid vero verborum præteriretur, aut præpostere recitaretur, descripto præire aliquem rursusque alium custodem dari, qui attenderet sedulo: alium qui fauere linguis iuberet & tibicinem canere, ne quid infaustum exaudiretur, oportebat: quod cum diræ obstrepentes nocuissent, aut precatio errasset, repente extis capita adimi, vel corda, geminariue, stante adhuc victima compertum esset. His peractis sacrum ab immolatione Sacerdos inchoabat. Fruges aut molam salsam in caput victimæ deponebat, addito thure masculo. Vocabatur ritus ille immolatio, quasi molæ in caput victimæ collocatio. Deinde vinum aspergebat: sed prius quam id affunderet, scipulo, aut simpuuio ligneo, vel fictili admodum paruo & ipse leuiter delibabat, & astantibus gustandum deferebat, vt pariter libarent. Vocabatur hic ritus Libatio. Quo facto setas inter cornua victimæ

manu

manu euulsas tanquã prima libamina proijciebat in A
ignem, conuersusq; ad ortum, obliquum cultrum à fronte victimæ ad caudam ducebat, tandem victimã Dijs exhibitam & dedicatam iubebat iugulare ministros: qui quod mactarent eas cultrarij & victimarij, à nonnullis Popæ & Agones vocabantur: reliqui partim admotis vasculis emanantem cruorem excipiebant, partim victimam excoriabãt & abluebant, partim ignem accendebant. Vbi perpurgata erat, mox Aruspex, Flamen, aut Sacerdos cultro ferreo viscera rimabatur, attenteque explorabat, an perlitatum fo- B
ret. Non autem manu licebat contrectare viscera, ne qua offensa pollutis sacris intercideret. Inspectis tandem & exquisitis singulis, ex omni viscere & membro ministri partes certas, decisas, farina farris inuolucbant, & in calathis sacrificanti offerebant, Sacerdos aris impositas, forculo incẽso comburebat, quod reddere erat, & litare. Eum ignem ex olea, lauro, aut quercu corticis crassioris, aut cuius caudex cauus fungosusq; esset, accendere, vel numinibus adolere nefas erat: suspecta enim erant ligna illa tanquam di- C
ri & mali ominis. Vbi quod Dijs tributum erat, conflagrasset, ad epulas ipsi, & conuiuia conuertebantur. Inter vescendum Dijs laudes canebant, pedibusque circum aras complodentes ad numeros psallebant, & pulsatis cymbalis choreas agebant. Cuius rei causam Seruius in 5. Virgil. eclog. hanc annotat, voluisse nimirum maiores, nullam corporis partem esse, quæ non sentiret religionem: Cantus autem ad animum, Saltationem ad mobilitatem pertinere corporis. Porrò suæ singulis Dijs victimæ etiam deputatæ erant, D
superis albæ & impares: inferis nigræ & pares mactabantur. Ioui prodigiali thure & mola salsa, Ioui Flamini boue candido litabatur. Neptuno, Apollini, & Marti, tauro, verre & ariete: Heroibus tauro, capro, & ariete: Cereri primum lacte, vino, & fauis, posteà porca: Cybeli itidem porca: Æsculapio capris, & gallinis: Laribus gallo: Soli, & Marti equo: Lunæ tauro: Iunoni agna: Veneri columba: Pani & Mineruæ capra: Dianæ cerua: Libero patri melle, vino, & lacte, interdum capro & hirco: Syluano, porco: E
Fauno, agna vel hœdo, de quibus alibi. Atq; hæc de Sacerdotijs, & in genere sacrificijs hactenus. Dicemus iam de diebus festis.

Ad Cap. XXXIII. Vlt.

PARALIPOMENA.

F

De vocabulis vsitatis, & formulis Sacrorum, Stare, sedere, transferre sacra, circumagere se, malum osculari.

Formulæ supersunt, quæ ex eruditissimo B. Brissonio clarissimo de formulis volumine peti possunt. Ac primũ adorantes deos, *stabant* erecto corpore, ampliorem augustioremque cultum exhibituri. M. Martial. lib. 12. epigr. 78.

Multis dum precibus Iouem salutat,
Stans summos resupinus vsq; in vngues,
Aethon in Capitolio.

Hic quidem mos in communioribus sacris obseruatus alijs animaduersus, at in parentali, seu funebri solemnitate, operantes sacris sedebant. Q. Curt. lib. 8. *Assidebat ei vna ex neptibus, nuper amissum Hephestionem, cui nupserat, lugens.* Seruius Honoratus ad principium lib. 9. Æneid. *Ad augurandi tantum consuetudinem, & sententiam in senatu dicendi trahit.* Sed certum etiam parentantes, & lugubria peragentes officia, *sedere* solitos, vel ex Hebræorum ritu, vt ex sacris literis clarum, D. Matth. c. 27. Atq; ita intelligo poëtas. M. Martialem lib. 2. epigr. 41.

Te mœstæ decet assidere matri,
Lugentiq; virum, piumq; fratrem.

Et lib. 8. epigr. 57.

Tres habuit dentes, pariter quos expuit omnes,
Ad tumulum Picens dum sedet ipse suum.

Papin. Stat. lib. 5. sil. 3. v. 65.

——tepido genitrix super aggere nati
Mœsta sedet.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 7.

Illius ad tumulum fugiam, supplexq; sedebo,
Et mea cum muto fata querar cinere.

P. Virgil. lib. 6. Æneid. in limine.

——luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.

Aurel. Propert. lib. 3. eleg. 15.

Adferet huc vnguenta mihi, sertisq; sepulchrum
Ornabit, custos ad mea busta sedens.

Ab hac consuetudine diminauit, vt sedem pro sepulchro, seu tumulo vsurpemus. Ammian. Marcellin. lib. 22. *Metuens, ne collectis supremis sedes illi, vt reliquis extruerentur.* Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. 8. *Perpetuis sedibus dormienti similior illata est.* Ad quem locum doctissimus Sauaro idipsum obseruauit, ex l. vlt. C. Theodos. *de sepulch. vio.* vbi *sedes Apostolorum*, pro tumulo. & Valentinian. Aug. Nouella *de sepulch.* eodem loquẽdi genere vsus est. Et Paulus IC. l. 40. ff. *de Religios. & sumptib. funer. Si quis eo animo corpus intulerit, quod cogitabat inde alio postea transferre, magisq; temporis gratia deponere, quam quod ibi sepeliret mortuum, & quasi æterna sede dare destinauerat, manebit locus profanus.* In pandectis Florentinis legitur, *æternam sedem dare destinauerat.* Sed parum interest. Vetus marmoris cuiusdam fragmentum:

HANC. SEDEM. SIBI. VIVI. POSVERVNT.

Et aliud in Epigrammatis & poëmatijs veterum lib. 4. cuius hæc sunt verba:

LÆVITÆ. CONIVNX. PETRONIA. FORMA.
PVDORIS.
HIS. MEA. DISCEDENS. SEDIBVS. OSSA.
LOCO.

PARCITE. VOS. LACHRIMIS. DVLCES. A
CVM. CONIVGE. NATAE.
VIVENTEM. QVE. DEO. CREDITE.
FLERE. NEFAS.

Et poëtæ hoc ſenſu. Claudian. de bello Getico. & alij paſſim:

——— delubra Numæ, ſedemq́; Quirini.

Et Virgil. lib. 6. Æneid. B

Sedibus hunc refer ante ſuis, & conde ſepulchro.

Idem eodem libro:

——— quam ſedibus oſſa quierunt.

Porrò *ſedem* hanc *perpetuam* appellauit Sidonius ſupra, è qua ſcilicet oſſa transferri inconſulto ſacrorum rege, aut pontifice, nefas erat, vt infra dicam, non *quod corpora non reſurgant,* vt quibuſdam impiè perſuaſum: ſed vt *diſcrimen ſit inter temporarium ſepulchrum, & æternum.* Diocletiani & Maximiani reſcriptum id firmat. Paul. IC. libro 1. Receptar. ſententiar. C lib. 1. tit. vltim. *Qui corpus perpetuæ ſepulturæ traditum, vel ad tempus alicui loco commendatum nudauerit, & ſolis radijs oſtendit, piaculum committit.* Et l. 4. C. *de ſepuch. viol. qui ſepulchra violant, domos, vt ita dixeris, defunctorum.* Epitaphium Creſtinæ in antiquo lapide:

NE. QVIS. NOS. INQVIETET. EX.
ARCA. MEA. NEQVE. IN. ALIAM.
PONAT. AVT. COMMVTET. D

D. Auſon. in profeſſorib. in fine:

Sedem ſepulchris ſeruet immotus cinis.

M. Varro Pſeudonea, laudante Priſciano Cæſarienſi:

Per æuiternum hominum domum
Tellurem propero gradum.

Quare & ſacra inconſulto pontifice, vti iam proximè ſupra expoſuit, ſine tumulo oſſa efferre, ſeu donaria deorum, ſtatuaſque in alium locum exportare, non E conceſſum. C. Plin. Iunior. lib. 10. epiſt. 73. ad Traianum Aug. *Petentibus quibuſdam, vt ſibi reliquias ſuorum, aut propter iniuriam vetuſtatis, aut propter fluminis incurſum, aliaq́; his ſimilia quæcunque, ſecundum exemplum proconſulum, transferre permitterem, quia ſciebam in vrbe noſtra ex eiuſmodi cauſis collegium pontificum adiri ſolere te domine, maximum pontificem conſulendum putaui, quid obſeruare me velis.* Reſpondet Traianus Plinio Epiſtola ſequenti: *Durum eſt iniungere neceſſitatem prouincialibus pontificum adeundorum, ſi reliquias F ſuorum propter aliquas iuſtas cauſas transferre ex loco in alium locum velint.* Vet. ſcholiaſt. Iuuenal. Sat. 4. v. 61. *Romani Tullo Hoſtilio rege cum deſeruiſſent Albam ſacra ſublata Romam tranſtulerunt, & deos Penates quorum penetrale tam venerabile deprehenſum eſt, vt lapidatio de cælo caderet ſupra . . . . . memorati ponderis propter quod prodigium ex libris Sibyllinis iuſſi pontifices ex S C. Albæ ſacra renouare; tanta enim repente, cum ea vellent transferre, grando cecidit, vt intelligerent ſuis locis ſacra non eſſe mouenda.* Alludunt poëtæ ad hanc ſacrorum translationem. Ouid. lib. 14. Metamorphoſ.

——— ſacra & ſacra altera, patrem
Fert humeris, venerabile onus, Cythereius heros.

Virgil. lib. 2. Æneid. & alibi paſſim:

Sacra ſuoſq́; tibi commendat Troia Penates,
Hos cape fatorum comites.

Quæ translatio propriè deorum peregrinorum erat, qui euocatis ex ciuitatibus obſeſſis inuitabantur à Sacerdote Romano, toto coram exercitu, Romane dedignarentur migrare, habituri auguſtiora templa, amplioraque ſacrificia, magis ſolemnes cultus, vt dicam libro 10. hoc opere infra capit. 18. eleganter Feſtus Pompeius libro 14. *Peregrina ſacra appellantur, quæ aut euocatis dijs in oppugnandis vrbibus, Romam ſunt conlata* (in alijs editionibus habetur, *coacta*, in alijs, *couata,*) *aut quæ ob quaſdam religiones, aut pacem ſunt petita, vt ex Phrygia Matris Magnæ, ex Græcia Cereris, Epidauro Æſculapij, quæ coluntur eorum more, à quibus ſunt accepta.* Seruius Maurus ad illud lib. 8. Ænid.

——— Hanc tanti numinis aram
Vana ſuperſtitio, veterumq́; ignara deorum
Impoſuit.

Cautum fuerat apud Athenienſes, & Romanos, ne quis nouas religiones introduceret, & ideo Socrates damnatus eſt Athenis, & Chaldæi & Iudæi, vrbe expulſi ſunt. Idem ad illud lib. 8. Æneid. in fine:

Omnigenumq́; deûm monſtra.

Monſtra dixit, quia necdum ſub Auguſto Ægyptiaca ſacra Romani receperant, & Varro Alexandrinos Deos Romæ coli indignatur. Sed vide illi aduerſantem Lucanum lib. 2. ſupra huius operis. Et legendus C. Suetonius in Auguſto cap. 93. Denique huc pertinet comminatio illa Caij Caligulæ apud eundem Suetonium in eo cap. 22.

εἰς γαῖαν Δαναῶν περῶ σε.

Ad terram Græcorum transferam te.

Ad alia pergo. Deos ſalutantes, ſiue ſacrificantes, ſiue adorantes totum corpus circumagebant adeo, vt ritum antiquiſſimum ſacrificantium fuiſſe ex eo conjicere liceat, quod piacularis & expiatorij ſacrificij genus *à circumlatione* dictum contendat Seruius ad lib. 6. Æneid. v. 229. T. Liu. 1. Decad. lib. 5. *Conuertentem ſe inter hanc venerationem traditur memoriæ prolapſum cecidiſſe.* C. Plin. lib. 28. cap. 2. *In adorando, dextrã ad oſculum referimus, totum corpus circumagimus, quod in læuum feciſſe Galliæ religioſius credunt.* Sæpiſſime Plutarchus, in Numa, in Camillo, in Marcello, C. Sueton. in Veſpaſiano cap. 7. *Cum ædem Serapidis ſubmotis omnibus ſolus intraſſet, ac propitiato multum Deo ſe conuertiſſet.* Sed expreſſius cultusq; multo idem in Aulo Vitellio cap. 2. *Idem miri in adulando ingenij, primus C. Cæſarem adorari vt Deum inſtituit, cum reuerſus ex Syria non aliter adire auſus eſſet, quàm capite velato, circumuertensq́; ſe, deinde procumbens.* Eadem Dio Cocceian. lib. 59. ad finem. Non de C. Cæſare Dictatore id intelligendum, ſed de Caligula. C. Tacit. libr. 6. Annal. *Exemplum apud poſteros adulatorij dedecoris habitus.*

habitus. Ita audiendus L.Sen. præfat. ad libr.4. Nat. quæst. *Alius adulatione clam vtetur, parce, alius, ex aperto, palam rusticitate simulata, quasi simplicitas sit illa, non ars: Plantus artifex ante Villeium maximus.* M. Anton. Muretus putauit legendum, *Plancus artifex ante Velleium maximus,* vt intelligatur C.Velleius Paterculus, qui sub Tiberio eleganti stylo scriptam historiam M.Vinicio consuli dedicauit, à quo nemo fidem expectet, quum turpissima & probrosa adulatione Pompeianarum partium studia taceat, ducum virtutes celet, contra Cæsareanos etiam immerentes extollat, & supra humanam virtutem gesta quantumuis exigua eleuet. Ioan. Opsopæus, ex Iusto Lipsio, reponit, *Plancus artifex ante Vitellium maximus*, quæ ex dictis paulo ante clara est coniectura. A

Sed ad modum se conuertendi in adorationib. regredior, qui poëtis expressus. P.Ouid.lib.3.Fastor.

Atq; aliquis modo trux, visa iam vertitur ara,
Vinaq; dat tepidis farraq; salsa focis.

Idem lib.5.Fastor.

Cumq; manus purè fontana perluit vnda, C
Vertitur, & nigras accipit ore fabas.

T.Lucret.Carus lib.5.de Rer.Nat.

Nec pietas vlla est, velatum sæpe videri
Vertier ad lapidem, atq; omnes accedere ad aras,
Nec procumbere humi prostratum.

Sex.Aurel.Propert.lib.1.eleg.16.

Ante tuos quoties verti me perfida postes,
Debitaq; occultis vota tuli manibus?

Et lib.3.eleg.7.idem:

Quæ mulier grauida iactat conuitia lingua, D
Et Veneris magnæ voluitur ante pedes.

Corrige ex MS.castigatiusq; mecum lege:

Et Veneris magnæ vortitur ante pedes.

Rationem assignant, quod motus ille exprimat similitudinem vniuersæ huius, quam infra supraq; incolimus, aspicimus, molis, quæ perpetua indefessaq; vertigine, nunquam cessatura, raptatur; & morem quidem apud Colchos illum inualuisse testis Valerius Flaccus Setinus libr.8. Argonautic. in nuptijs Iasonis & Medeæ:

Inde vbi sacrificas cum coniuge venit ad aras
Æsonides, vnaq; adeunt, vnaq; precari
Incipiunt, ignem Pollux, vndamq; iugalem
Prætulit, vt dextrum pariter vertantur in orbem.

Vnde oritur dissidium, in quam circumagētes se partem verterent, quibusdam videtur ad sinistram, quod in augurali scientia, cœli pars dextera, id est, oriens. respectu totius vniuersi, ratione nostri habita, læua nominetur. Ennius lib.6.Annal.apud Tullium lib.1. de Diuinat.

Cum tonuit læuum bene tempestate serena.

Seruius Honoratus Maurus ad illud lib.2.Æneid.Virgilianæ.

Intonuit læuum.

Sed potius crediderim, ad dextram verti se sacrificantes consueuisse. Nam supra proximè Valerius dixerat;

——— *dextrum referantur in orbem.*

Et locuples testimonium ex Plauto in Curculione, citante eruditissimo Ægidio Maserio.

——— *quo me vertam, nescio:*
Si Deos adoras, dextrouersum censeo.

Postquam se vertissent, corpusq; sic circumegissent, manum ad osculum referebant. D. Hieronym. libr.1. in Ruffinum: *Quia enim qui adorant, solent deosculari manum, & capita submittere, & Hebræi iuxta linguæ suæ proprietatem deosculationem pro veneratione ponunt.* L. Apul. libr.4. Milesiar. *Admouentes oribus suis dexteram, priore digito in erectum pollicem residente, vt ipsam prorsus deam Venerem, religiosis adorationibus venerabantur.* Et Apolog. libr.1. *Si fanum aliquod prætereat, nefas habeat aodrandi gratia manum labris admouere.* Minutius Felix in Octauio: *Cæcilius simulachro Serapidis viso, (vt vulgus superstitiosus solet) manum ori admouens, osculum labijs pressit.* Multa plura, & erudita inuenies apud Pet. Pithæum libr.1. subseciuor.cap.7. & alios criticos. *Capita velare* etiam ex locis supra citatis, liquet in more fuisse, sed alibi à me dicetur fusius: vt & *ad orientem spectare, lauare, silentium præstare*; Deniq; de *expiatorio sacro* latius infra disseram.

NOBILITATE GENERIS, ERVDITIONE ATQVE VIRTVTIBVS PRÆSTANTISSIMIS VIRIS, DOMINO FRANCISCO à Domsdorff, & Domino Hermanno Kotzen, Dominis & Mæcenatibus suis colendis.

INgratus planè essem, Nobilissimi viri, Domini atq; Mæcenates colendi, si in his libris nullam vestrorum nominum mentionem facerem. Vt enim taceam de summis vestris, & parentum vestrorum in me, & parentes, imò in totã nostram familiam beneficijs, quibus hanc gratitudinẽ deberi à me iudico: vel istud solum hoc à me requirebat, quòd in itinere Italico hac transeuntes, me amicè atque humaniter compellaueritis, deq; bonis literis suauissimè mecum confabulati fueritis. Itaq; peccarem equidem, nisi illorum, quæ iam tum in manibus habebam, vos quoque participes facerem, simul etiam vos horum librorum, quia Italiam perlustrastis, atq; cùm de aliis, tum de Antiquitate cum multis clarissimis & præstantissimis viris, adeoq; luminibus Italiæ, & literatorum, varios sermones contuleritis, iudices constituerem: deniq; vos rogarem, vt si quid ex Italia vobiscum attulissetis, quo hi libri exornari, atq; illustrari possent, id mecum communicaretis. De quo quidem tu Nobilissime, atq; Generosissime Francisce, vltro spem præclaram mihi fecisti: & hoc ipso etiam testatus es, te meis conatibus fauere, cùm mihi notitiam atq; amicitiam clarissimi Medici, Ioachimi F. Camerarij conciliaueris, qui, vt est vir humanissimus, & ad iuuanda studia aliorum promptissimus, ita me quoq; non parum iuuit in iis, quæ proposueram absoluendis. Huius beneficium tum alia multa, tum Wolffgangi Lazij Commentarios Reipublicæ Romæ, quorũ alioqui nec videndi quidem hic locorum copia mihi fuit, legi. Et cùm superiore æstate ipsum Norībergæ conuenirem, bone Deus, quantam Antiquitatum æreis formis excusarum copiam mihi exhibuit! vt ei meritò multùm deberẽ, & agnoscam & publicè profitear. Facerem etiam, vt promptitudinem animi mei ad referendum gratiam benemeritis, vobis probarem, nisi ea vestra esset humanitas, vt nihil aliud, nisi gratam beneficiorum memoriam à clientibus vestris, inter quos me vnum esse palàm præ me fero, requiratis. Quare pro eo beneficio, ago tibi, Francisce, maximas gratias, maiores Domino Camerario habeo, vobisq; recipio, atq; sanctè polliceor, me ea, quæ hactenus à vobis accepi, & in posterum accepturus sum, beneficia (eò enim impudentiæ prolabor, vt magis de cumulando, quàm de exoluendo ære alieno cogitem) quæ inquam, in posterum accepturus sum, perpetuis laudibus celebraturum, nec concessurũ, vt vllo vnquam tempore eorum memoria ex animo meo effluat. Neq; me pœnitebit præconiũ facere (nostis morem veterem) eaq; quæ à vobis accepero, & didicero, cum studiosis publicè cõmunicare si modò me dignũ eo munere iudicaueritis. Verùm de his aliàs. Ad librũ hunc quod attinet videtis ipsimet, viri Nobilissimi, me vbiq; ferè, quantum fieri potuit, inhæsisse vestigijs Kalendarij: non quòd omnia alia auctorum veterum testimonia postponenda iudicauerim. Nequaquam enim ea sum sententia, vt putem veteres Scriptores, omnes diuersum aliquid à Fastis illis proferentes errare: sed tamen quum mira etiam inter ipsos Scriptores sit discrepantia, arbitratus sum, me minus erroribus implicari posse, si vnico illi Kalendario insisterem. Habetis rationem mei consilii. Quòd si videritis, me nihilominus interdum à scopo aberrare, non mirum id vobis videbitur: cùm etiam veteribus auctoribus, quiq; iis temporibus, quibus hæc omnia in flore fuerunt, vixerunt, de multis non constiterit, quid in literas referrent: cuius rei vel solus Macrobius locuples testis esse potest. Vos igitur, Nobilissimi viri, Domini atque Mæcenates colendĩ, hoc tenue munusculum, indicium meæ in vos obseruantiæ & gratitudinis, hilari fronte à me accipite, & animum meum potius, vobis certè deditissimum, quàm ipsum munus respicite: quodque hactenus fecistis, vobis me porrò commendatum esse, patiamini. Valete, Nobilissimi viri, Domini atque Mæcenates colendi, parentibusque vestris, à me & parentibus meis plurimam salutem dicite. Ratisbonæ, ipsis feriis Natalitiis Saluatoris nostri, inchoantibus annum ab orbe redempto ∞ IↃXXCI. qui vt vobis, vestrisq; omnibus felix, ac fortunatus eueniat, ex animo precor.

T. G.

Deditissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER IIII.

DE ANNO, MENSIBVS, ET DIEBVS.

POSTEAQVAM de Diis, quos Romani coluerunt, tum Deorum ministris, siue Sacerdotibus diximus: requirit propositæ tractationis ordo, vt de sacris etiam eorum, & diebus in eorum honorem feriatis, quædam subiiciamus: qua quidem in re, quantũ fieri aut præstari à nobis potest, sequemur potissimum Kalendarium, siue Fastos Romanos, ex vetustis marmoribus descriptos, & ab aliquot doctissimis viris in publicum editos: à quibus tamen Ouidius in iis, qui adhuc extant, VI. Fastorum libris non raro discrepat, cui nos illorũ auctoritatem semper prætulimus, discrepantiam simul illam annotantes. Cum autem hic de diebus potissimum festis, & eorum ceremoniis agere instituissemus, operæpreciũ nos facturos arbitrati sumus, si paulo altius initium repetentes tractationi huic de festis quædam de anni ratione apud eos obseruata præmitteremus, vt ita vniuersam doctrinam de anno, mensibus & diebus coniunctam in conspectu habere studiosi possent. Æquum preterea erat, vt de partibus in hoc libro dicturi, de diebus videlicet rationem totius nimirum anni, explicaremus. Sed omissa longiore præfatione, rem ipsam aggrediemur, dicturi primum de anni ratione: post Kalendarium Romanum à marmore descriptum sicuti à Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Benedicto Aria Montano editum est, in medium proponeremus: huic subiiciemus explicationem & diuisionem dierum: postremum, secundum ordinem mensium de diebus festis, vt quiq; occurrent, differemus, non neglectis etiam iis, quorum hoc in Kalendario nulla fit mentio. Atque hæc de ordine.

CAP. I.

De triplici anno Romanorum.

TRIPLICI anno Romani diuersis temporibus vsi sunt: primo Romuli: altero Numæ Pompilii: tertio C. Iul. Cæsaris. Primus annus à Romulo ordinatus habuit menses x.
A dies CCCIV. (quanquam alii velint, Romuli annum in XXII. menses distributum, CCCLIV. dies habuisse, nos tamen priorem numerum, quem etiam Varro Romanorum doctissimus probat, retinebimus) Numæ annus in XII. mensibus, CCCLIV. dies habuit. Iulius autem ex diebus CCCLXV. & quadrante annum constituit. De his singulis Macrobium disputantem audiemus, qui libro primo Saturnal. cap. 12. hæc scribit: Romani auctore Romulo annum suum x. mensibus ordinatum habuerunt: qui à Martio incipiebat, & conficiebatur diebus CCCIV. Vt VI. quidem menses,
B id est, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December, tricenum essent dierum, quatuor vero, Martius, Maius, Quinctilis, October, tricenis & singulis expedirentur, qui hodieque septimanas habent Nonas, cæteri quintanas. Septimanas autem habentibus, ab Idibus reuertebantur, Kalendæ ad diem septimum decimum: verum habentibus quintanas, ad decimum octauum remeabat initiũ Kalendarum. Hæc Romuli constitutio. Sed cum hic numerus, vt
C idem Scriptor tradit, neque Solis cursui, neque Lunæ rationibus conueniret, nonnunquam vsu veniebat, vt frigus anni æstiuis mensibus, & contra calor hyemalibus prouenirct. Quod vbi contigisset, tantũ dierum, sine vllo mensis nomine patiebantur assumi, quantum ad id anni tempus adduceret, quo cœli habitus instanti mensi aptus inueniretur. Sed secutus Numa, quantum sub cœlo rudi & sæculo adhuc impolito, solo ingenio magistro comprehendere potuit, vel quia Græcorum obseruatione forsan instructus fuit quinquaginta dies addidit, vt in trecentos quin-
D quaginta quatuor dies, quibus duodecim Lunæ cursus confici credidit, annus extenderetur: atque his quinquaginta diebus à se additis, adiecit alios sex, retractos illis sex mensibus, qui triginta habebant dies, id est, de singulis singulos, factisque sexaginta, & sex dies, in duos nouos menses pari ratione diuisit: ac de duobus priorẽ Ianuarium nuncupauit, primumque anni esse voluit, secundum dicauit Februo Deo, qui lustrationum potens creditur. Paulo vero post in ho-

norem imparis numeri, vnum adiecit diem quem Ia- A nuario dedit, vt tam in anno, quam in mensibus singulis præter vnum Februarium, impar numerus seruaretur. Nam quia duodecim menses, si singuli, aut pari aut impari numero putarentur, consummationem parem facerent: vnus pari numero institutus, vniuersam putationem parem fecit. Ianuarius igitur, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December, vndetricenis censebantur diebus, & quintanas Nonas habebant. Ac post Idus in omnibus septemdecim ad Kalendas computabantur. Martius B vero, Maius, Quintilis, & October, dies tricenos singulos possidebant. Nonæ in his septimanæ erant. Similiterque post Idus decem & septem dies in singulis vsque ad sequentes Kalendas computabantur. Sed solus Februarius viginti & octo retinuit dies, quasi inferis diminutio, & par numerus conueniret.

Cum ergo Romani ex hac distributione Pompilii, ad Lunæ cursum, sicuti Græci, annum propriũ computarent, necessario & intercalarem mensem insti- C tuerunt more Græcorum. Nam & Græci cum animaduerterent temere se trecentis quinquaginta quatuor diebus ordinasse annum, quoniam apparet de solis cursu, qui trecentis sexaginta quinque diebus, & quadrante Zodiacum conficit, deesse anno suo vndecim dies, & quadrantem, intercalares statuta ratione commenti sunt, ita vt octauo quoque anno nonaginta dies, ex quibus tres menses tricenum dierum composuerunt, intercalarent. Id Græci fecerunt, quoniam erat operosum, atque difficile, omni- D bus annis vndecim dies, & quadrantem intercalare. Itaque maluerunt hunc numerum octies multiplicare, & nonaginta dies, qui nascuntur, si quadrans cum diebus vndecim octies componatur, inserere, in tres menses (vt diximus) distribuendos. Hunc ergo ordinem Romanis quoque imitari placuit, sed frustra: quippe fugit eos, diem vnum (sicut supra admonuimus) additum à se ad Græcum numerum, in honorem imparis numeri. Ea re per octennium conuenire numerus, atque ordo non poterat. Sed nondum hoc E errore comperto, per octo annos, nonaginta quasi superfundendos Græcorum exemplo computabant dies: alternisque annis binos & vicenos, alternis ternos, vicenosque intercalares, expensabant intercalationibus quatuor. Sed octauo quoque anno intercalares octo affluebant dies ex singulis, quibus vertentis anni numerum apud Romanos, super Græcum abundasse iam diximus. Hoc quoque errore iam cognito, hæc species emendationis inducta est. Tertio quoque octennio ita intercalandos dispensa- F bant dies, vt non nonaginta, sed sexaginta sex intercalarent, compensatis vigintiquatuor diebus pro illis, qui per totidem annos supra Græcorum numerum creuerant. Omni autem intercalationi mensis Februarius deputatus est, quoniam is vltimus anni erat. Quod etiam ipsum de Græcorum imitatione faciebant. Nam & illi vltimo anni sui mensi superfluos interserebant dies. Verum vna re à Græcis differebant: nam illi confecto vltimo mense, Romani non confecto Februario, sed post vigesimum tertium diem intercalabant, terminalibus scilicet iam peractis. Deinde reliquos Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subiungebant: Credo, veteris religionis suæ more, vt Februarium omnino Martius sequeretur. Sed quum sæpe eueniret, vt nundinæ modo in anni principem diem, modo in Nonas caderent (vtrunque autem perniciosum Reipu. putabatur) remedium, quo hoc auerteretur excogitatum est. Dies ille quo abundare annum diximus, eorum est permissus arbitrio, qui fastis præerant, vt cum vellent, intercalarent: dum modo eum in medio terminaliorum, vel mensis intercalaris ita locarent, vt à suspecto die celebritatem euerterent nundinarum. Et hæc anni ordinatio à Numæ regis regno, ad Iul. Cæsaris Imperium Romæ durauit. Is enim tertius fuit, qui annum ordinauit, quem nos adhuc hodie sequimur. Illam vero constitutionem Macrobius lib. 1. Satur. cap. 14. sic describit. Verum fuit tempus, inquit, cum propter superstitionem intercalatio omnis omissa est, nonnunquam vero per gratiam Sacerdotum, qui cum Publicanis proferri, vel imminui consulto anni dies volebant: modo auctio, modo retractio dierum proueniebat & sub specie obseruationis emergebat maior confusionis occasio. Sed postea C. Cæsar omnem hanc inconstantiam temporum, vagam adhuc & incertam, in ordinem statutæ definitionis coegit, adnitenti sibi M. Fauio Scriba, qui scriptos dies singulos ita ad Dictatorem retulit, vt & ordo eorum inueniri facillime posset, & inuento certus status perseueraret. Ergo C. Cæsar exordium nouæ ordinationis initurus, dies omnes, qui confusionem adhuc poterant facere, consumpsit: eaque re factum est vt annus confusionis vltimus in CDLII. dies protenderetur. Post hoc imitatus Ægyptios, solos diuinarum rerum omnium conscios, ad numerum Solis, qui diebus CCCLXV. & quadrante cursum contendit. Nam sicut Lunaris annus mensis est, quia Luna paulo minus quam mensem in Zodiaci circuitione consumit, ita Solis annus hoc dierum numero colligendus est, quem peragit, dum ad id signum se denuo vertit, ex quo digressus est, vnde annus vertens vocatur, & habetur magnus, cum Lunæ annus breuis putetur. Iulius ergo Cæsar x. dies obseruationi veteri superadiecit, vt annum CCC. & LXV. dies quibus Sol lustrat Zodiacum, efficerent: & ne quadrans deesset, statuit, vt quarto quoque anno, Sacerdotes qui curabant mensibus ac diebus vnum intercalarent diem: eo scilicet mense ac loco, quo etiam apud veteres menses intercalabantur, id est, ante quinque vltimas Februarii mensis dies, idque bissextum censuit nominandum. Dies autem decem, quos ab eo additos diximus, hac ordinatione distribuit: In Ianuarium, Sextilem & Decembrem binos dies inseruit. In Aprilem autem, Iunium, Septembrem & Nouembrem singulos. Sed neque mensi Februario addidit diem, ne Deo infero religio immutaretur: & Martio, Maio, Quintili, Octobri seruauit pristinum statum, quod satis pleno erant numero, id est, dierum singulorum tricenorumque. Ideo & septimanas habent Nonas, sicut Numa

ma constituit, quia nihil in his Iulius mutauit. Sed A Ianuarius, Sextilis, December, quibus Cæsar binos dies addidit, licet tricenos singulos habere post Cæsarem cœperint; quintanas tamen habent Nonas, & ab Idibus illis sequentes Kalendæ in vndeuicesimum reuertuntur: quia Cæsar, quos addidit dies, neq; ante Nonas, neque ante Idus inserere voluit, ne Nonarum aut Iduum religionem, quæ statuto erant die, nouella comperendinatione corrumperet. Sed nec post Idus voluit inserere, ne feriarum quacunq; violaretur indictio. Sed peractis cuiusque mensis feriis, B locū diebus aduenis fecit. Et Ianuario quidem dies, quos dicimus quartum & tertium Kalendas Februarias, dedit: Aprili, tertium Kalendas Maias: Iunio, tertium Kalendas Iulias: Augusto, quartum & tertiū Kalendas Septembris: Septembri tertium Kalendas Octobris: Nouembri, tertium Kalendas Decembris: Decembri vero, quartum & tertium Kalendas Ianuarias. Ita factum est, vt cum omnes hi menses, quibus dies addidit, ante hanc ordinationem habuissent mensis sequentis Kalendas ad septimum decimum C reuertentes, postea ex augmento additorum dierum, hi qui duos acceperunt ad nonumdecimum: qui vero vnum, ad octauum decimum haberent reditum Kalendarum. Feriarum tamen cuiusque mensis ordo seruatus est: nam si cui fere tertius ab Idibus dies festus, aut feriatus fuit, & cum ad sextum decimum dicebatur, etiam post augmentum dierum, eadem religio seruata est, vt tertio ab Idibus die celebraretur: licet ab incremento non iam ad decimum sextum Kalendas, sed ad septimumdecimum, si vnus, ad decimum octauum si duo essent additi, diceretur. Nam D ideo nouos dies circa finem cuiusque mensis inseruit, vbi finem omnium, quæ in mense erant, reperit feriarum, adiectosque omnes à se dies fastos notauit, vt maiorem daret actionibus libertatem, & non solum nullum nefastum, sed nec Comitialem quemquam de adiectis diebus instituit, ne ambitionem Magistratuum augeret adiectio. Sic annum ciuilem Cæsar habitis ad Lunam dimensionibus constitutum, edicto palam posito publicauit.

Et huc vsque error stare potuisset, ni Sacerdotes sibi errorem nouum ex ipsa emendatione fecissent. Nam cum oporteret diem qui ex quadrantibus confit, quarto quoque anno confecto, antequam quintus inciperet, intercalare: illi quarto non peracto, sed incipiente, intercalabant. Hic error sex & triginta annis permansit, quibus annis intercalati sunt dies duodecim, cum debuerint intercalari nouem.

Sed hunc quoque errorem sero deprehensum correxit Augustus, qui annos duodecim sine intercalari die transigi iussit, vt illi tres dies, qui per annos triginta & sex, vitio Sacerdotalis festinationis excreuerant, sequentibus annis duodecim nullo die intercalato deuorarentur. Post hoc vnum diem, secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque incipiente anno, intercalari iussit, & omnem hunc ordinem æreæ tabulæ ad æternam custodiam incisione mandauit. Hactenus Macrobius.

Cum quibus eadem tradunt Censoribus de die Natali, Dio, Suetonius, Plinius, Solinus, Florus. Dissentit aliquo modo Plutarchus, qua de re vide Lil. Gyraldum in libro de Anno, Mensibus, ac Diebus, & Aldū Manutiū libr. primo de Quæsitis per epistolam epistola tertia. Vt autem lucis aliquid his accedat, illam annorum & mensium differentiam breui tabella lectori ob oculos ponemus.

ANNVS ROMVLI DIERVM CCCIV. menses habet decem.

Martivs,	dies habuit	XXXI.
Aprilis,		XXX.
Maivs,		XXXI.
Ivnivs,		XXX.
Qvintilis,		XXXI.
Sextilis,		XXX.
September,		XXX.
October,		XXXI.
November,		XXX.
December.		XXX.

ANNVS NVMAE DIERVM CCCLIV. menses habet duodecim.

Ianvarivs,	dies habuit	XXX.
Febrvarivs,		XXIIX.
Martivs,		XXXI.
Aprilis,		XXIX.
Maivs,		XXXI.
Ivnivs,		XXIX.
Qvintilis,		XXXI.
Sextilis,		XXIX.
September,		XXIX.
October,		XXXI.
November,		XXIX.
December,		XXIX.

ANNVS

ANNVS CÆSARIS DIERVM CCCLXV. MENSES *habet duodecim.*

IANVARIVS,	dies habuit	XXXI.
FEBRVARIVS,		XXIIX.
MARTIVS,		XXXI.
APRILIS,		XXX.
MAIVS,		XXXI.
IVNIVS,		XXX.
QVINTILIS,		XXXI.
SEXTILIS,		XXXI.
SEPTEMBER,		XXX.
OCTOBER,		XXXI.
NOVEMBER,		XXX.
DECEMBER,		XXXI.

CAP. II.

De Kalendario Romano.

COgnitis his, quæ de triplici anni ordinatione apud Romanos passim traduntur, de singulis mensibus & diebus in iis festis agemus: quod ante quam aggrediamur, operæpretium nos facturos arbitramur, si præmittamus Kalendarium Romanum antiquum â marmore, quod est Romæ in ædibus Maffeiorum ad Agrippinam, descriptum, & à Paulo Manutio, ac filio illius Aldo aliquoties editum, cum quo etiam consentit illud, quod in charta patente, curante Benedicto Aria Montano Antuerpiæ excusum est, & illud quod ab Huberto Goltzio in publicum datum est, quod meum studium beneuolus Lector boni consulet.

VETVS KALENDARIVM ROMANVM è marmore descriptum in ædibus Maffeiorum ad Agrippinam, in tabula marmorea superne fracta.

	IANVARIVS.	FEBRVARIVS.
	A.K.IAN.F.	H.K.FEBR.N.
	B.F.	A.N.
	C.C.	B.N.
	D.C.	C.N.
	E.NON.F.	D.NON.
	F.F.	E.N.
	G.C.	F.N.
	H.C.	G.N.
	A. AGON.	H.N.
	B.EN.	A.N.
	C.CAR.NP.	B.N.
	D.C.	C.N.
	E.EID.NP.	D.EID.N.P.
	F.EN. dies vitiosi.ex S.C.	E.N.
A	G.CAR.	F.LVPER.NP.
	H.C.	G.EN.
	A.C.	H.QVIR.NP.
	B.C.	A.C.
	C.C.	B.C.
	D.C.	C.C.
	E.C.	D.FERAL.F.
	F.C.	E.C.
	G.C.	F.TER.NP.
	H.C.	G.REGIF.N.
	A.C.	H.C.
B	B.C.	A.EN.
	C.C.	B.EQ.N.P.
	D.C.	C.C.
	E.F.	
	F.N.	
	G.C.	
	XXXI.	XXIIX.

	MARTIVS.	APRILIS.
	D.K.MAR.NP.	C.K.APR.N.
C	E.F.	D.G.
	F.C.	E.C.
	G.C.	F.C. LVDI Matri Magnæ.
	H.C.	G.NON.LVD.
	A.NP.Hoc die Cæsar. Pont. Max. factus est.	H.NP.LVDI.
	B.NON.F.	A.N.LVDI.
	C.F.	B.N.LVDI.
	D.C.	C.N.LVDI.
	E.C.	D N.LVD.in Circ.
D	F.C.	E.N.
	G.C.	F.N.LVDI.Cereri.
	H.EN.	G.EID.NP.LVDI.
	A.EQ.NP.	H.N.LVDI.
	B.EID.NP.	A.FORD.NP.LVDI.
	C.F.	B.N.
	D.LIB.NP.	C.N.LVDI.
	E.C.	D.N.LVDI.
	F.QVIN.N.	E.CER.N.LVD.in Cir.
		F.N.

G.C.

G.C.
H.C.
A.N.
B.Tvbil.NP.
C.Q.Rex.C.F.
D.C.
E.C.
F. NP. Hoc die Cæsar Alexand.recepit.
G.C.
H.C.
A.C.
B.C.
XXXI.

G.Par.NP.
H.N.
A.Vin.N.P.
B.C.
C.Rob.NP.
D.F.
E.C.
F.NP.Lvdi Flor.
G.C.Lvdi.
H.C.Lvdi.
XXX.

MAIVS	*IVNIVS.*
A.K.Mai.N.	H.K.Ivn.N.
B.F.Comp.	A. F. Mart. Car. Monet.
C.C.	B.C.
D.C.	D.Non.
E.C.	E.N.
F.C.	F.N.
G.Non.N.	G.Menti.in Capit.
H F.	H.Vest.N.Fer.Vestæ.
A.Lem.N.	A.N.
B.C.	B.Matr.N.
C.Lem.N.	C.N.
D. NP. Lvdi. Mart. in Circ.	D.Eid.N.
E.Lem.N.	E.N.
F.C.	F.Q.St.D.F.
G.Eid.NP.	G.C.
H.F.	H.C.
A.C.	A.C.
B.C.	B.C.
C.C.	C.C.
D.C.	D.C.
E.Agon.NP.	E.C.
F.N.	F.C.
G.Tvr.NP.	G.C.
H Q.Rex.C.F.	H.C.
A.C.	A.C.
B.C.	B.C.
C.C.	C.C.
D.C.	D.F.
E.C.	E.C.
F.C.	
G.C.	
XXXI.	XXX.

IVLIVS.	*AVGVSTVS.*
F.K.Ivl.N.	E.K.Avgvst.N.
G.N.	F. C. Fer. hoc die C. Cæſ. Hiſpalin.vic.
H.N.	G.C.
A.NP.	H.C.
B.Poplif.N.	

A C.N.Lvdi Apollin.
D.Non.N.Lvdi.
E.N.Lvdi.
F.N.Lvdi.
G.C.Lvdi.
H.C.Lvdi.
A.NP.Lvdi.
B.C.Lvdi.in Circ.
C.C.Merk.
D.Eid.NP.Merk.
B E.F.Merk.
F.C.Merk.
G.C.Merk.
H.Lvcar.NP.Merk.
A. C. Lvdi Vict. Cæsar.
B.Lvcar.Lvd.
C.C.Lvdi.
D.Nept.Lvdi.
E.N.Lvdi.
C F.Fvrr.NP.Lvdi.
G.C.Lvdi.
H.C.In Circ.
A.C.In.Circ.
B.C.In Circ.
C.In.Circ.
D.C.
XXXI.
D

A.Non.F.
B.F.
C.C.
D.C.
E. NP. Hoc die Cæſar Hiſpalin.vic.
F. C.
G.C.
H.C.
A Eid.NP.
B.F.
C.C.
D.C.
E.Font.NP.
F.C.
G.Vin.F.P.
H.C.
A.Cons.NP.
B.EN.
C.Volc.NP.
D.C.
E.Opic.NP.
F. C.
G.Volt.NP.
H.NP.H.D.ara Victoriæ in Curia dedic.eſt.
A.F.
B.F.
C.C.
XXX.

SEPTEMBER.	*OCTOBER.*
D.K. Sept. N. Hoc die Fer.Nep.	B.K.Oct.N
E.N.	C.F.
F.NP.	D.C.
G.C.Lvdi Romani.	E.C.
H.Non.F.Lvd.	F.C.
A.F.Lvdi.	G.C.
B.C.Lvdi.	H.Non.F.
C.C.Lvdi.	A.F.
D.C.Lvdi.	B.C.
E.C.Lvdi.	C.C.
F.C.Lvdi.	D.Medi.Tr.
G.N.Lvdi.	E.Avgvst.NP.
H.Eid.NP.	F.Font.NP.
A.F.Equor.prob.	G.En.NP.
B.Lvd.Rom.in Circ.	H.Eid.NP.
C.C.In Circ.	A.F.
D.C.In Circ.	B.C.
E.C.In Circ.	C.C.
F.C.In.Circ.	D.Arm.NP.
G.C.Merk.	E.C.
H.C.Merk.	F.C.
A.C.Merk.	G.C.
B.NP.Merk.H.D. Auguſti natalibus	H.C.
	A.C.
	B.C.

(E, F in margin)

Lud. Circ.	C.C.
C.C.	D.C.Lvd.Vict.
D.C.	E.C.Lvdi.
E.C.	F.C.Lvdi.
F.C.	G.C.Lvdi.
G.C.	H.C.Lvdi.
H.F.	
A.C.	
XXX.	XXXI.

NOVEMBER.	*DECEMBER.*
A.K. Novem.N.	G.K.Dec. N.
B.F.	H.
G.F.	A.
D.	B.
E.Non.F.	C.Non.F.
F.F.Lvdi.	D.C.
G.C.Lvdi.	E.C.
H.C.Lvdi.	F.C.
A.C.Lvdi.	G.C.
B.C.Lvdi.	H.C.
C.C.Lvdi.	A.Agon.NP.
D.C.Lvdi.	B.En.
E.Eid.NP. Epul.ind.	C.Eid.NP.
F.F.Equor.prob.	D.F.
G.C.Lvd.pleb.in Cir.	E.Cons.NP.
H.C.in Cir.	F.C.
A.C.In Circ.	G.Feriæ Satvrn.
B.C.Mer.	H.C.
C.C.Merk.	A.Opal.NP.
D.C.Merk.	B.C.
E.C.	C.Div.NP.
F.C.	D.C.
G.C.	E.Lar.NP.
H.C.	F.C.
A.C.	G.C.
B.C.	H.C.
C.C.	A.C.
D.C.	B.C.
E.C.	C.F.
F.C.	D.F.
	E.F.
XXX.	XXXI.

SEQVITVR HVIVS KALENDARII *explanatio.*

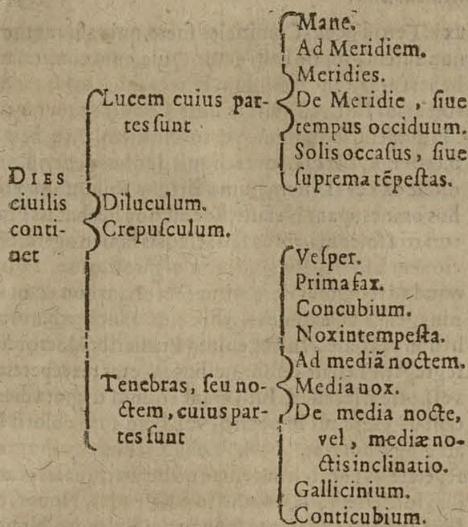
Cap. III.

De discrimine dierum apud Romanos.

De Anno & mensibus diximus; sequuntur Dies, qui minores anni partes sunt. Non autem pro-

A positum nobis est, hoc loco ea adducere, quæ de diebus ab Astronomis dicuntur: vt quod alius sit dies naturalis, alius artificialis. Sed de ciuili tantum agemus, qui est spacium vigintiquatuor horarum. Apud Romanos autem est spacium à media nocte ad proximam mediam. Illi enim à media nocte diem suum incœperunt, quod Terentius Varro testatur quum Athenienses ab occidente Sole, Babylonii ab eodem oriente. Vmbri à meridie diem inciperent. Diei partes primum duæ apud Romanos erant, ante B meridiem & post meridiem. Auctor Censorinus de Die natali, cap. 19. Alii postea eundem in quatuor partes, sicuti & noctem similiter diuiserunt, id quod testatur similitudo illa militaris, cum dicitur, Vigilia prima, item secunda, & tertia, & quarta. Tandem vero plura noctis & diei tempora notata, & propriis discreta nominibus, quæ apud veteres Poetas, vt Censorinus ait, passim scripta inueniuntur. Primum diei tempus dicebatur media nox: alterum mediæ noctis inclinatio, vel de media nocte: tertium, gallicinium C siue galli cantus: quartum, conticinium, quod & galli conticescerent, & homines etiam tum quiescerent: quintum, diluculum, cum incipit dignosci dies: sextum, mane, cum est dies clarus. Dictum autem mane est, aut quod ab inferioribus locis, id est, à manibus exordium lucis emergeret, aut ab omine boni nominis, quod Lanuuini mane pro bono dixerint. Varro ait, Mane dictum à manando, quod tum manaret dies ab oriente: septimum, tempus ante meridianum: octauum meridies, quæ ipsa est medii diei pars. Sunt D qui meridiem dictum putent, quod merus sit dies: id est, purus. Nam meridies est purior diei pars, quia Sol in medio cœlo rutilat, & omnem orbem pari illustrat claritate: nonum, tempus pomeridianum: decimum, Solis occasus, siue suprema tempestas, hoc est, nouissimum diei tempus: vndecimum, vespera; quæ à stella, quæ Græcis ἕσπερος dicitur, nomen habet, quod tum appareat: duodecimum, crepusculum, sic fortasse appellatum, quod res incertæ crepere dicuntur: idque tempus noctis sit, an diei, incertum est: E decimumtertium, prima fax, quod lumina tum accendebantur. Liuius primas tenebras appellat. Horatius. libr. 1. Epist. prima, lumina, decimumquartum, concubia nox, cum itum est cubitum: decimum quintum, intempesta nox: id est, multa nox, quia nihil agi est intempestiuum. Ælius: Intempestiuum est, inquit, cum tempus agendi est nullum, quod alii concubium appellarunt, quod fere omnes tunc cubarent. Alii ab eo quod siletur: silentium noctis dixerunt: decimum sextum, inclinatio ad me-F diam noctem. Hæ partes breuiter hoc typo comprehenduntur.

Dies

Cæterum non omnes dies vnius generis erant, sed quædam earum discrimina & diuersitates. Numa enim, cum annum in duodecim menses distribuisset, eundem etiam in certa dierum genera diuisit, ita vt quidam dies essent Festi, alii Profesti, alii Intercisi. Festi dicebantur, qui Diis dicati erant: Profesti, qui hominibus ad administrandam rem priuatam, publicamque concessi erant, sic dicti, vt Festus ait, quod procul sint à religione numinis diuini. Intercisi, erant Deorum, hominumq; communes; quibusdam enim illorum horis fas erat, quibusdam non fas erat ius dicere. Nam cum hostia cædebatur, fari nefas erat: intercæsa & porrecta, fari licebat: rursus cum adolebatur, non licebat. Ideoque Intercisi vel quomodo veteres pronunciabant, & quomodo etiam in Kalendario notantur, Endotercisi vocabantur, aut quod intercederet fas, aut quod intercisum esset nefas. Festi porro dies, inquit Macrobius libro primo Saturn. capit. 16. diuiduntur in sacrificia, epulas, ludos, ferias. Sic & profesti in Fastos, Comitiales, Comperendinos, Statos, & Præliares. Sacra celebritas est, vel cum sacrificia Diis offeruntur: vel cum dies diuinis epulationibus celebrantur: vel cum ludi in honorem aguntur Deorum: vel cum feriæ aguntur.

Feriarum autem aliæ sunt publicæ, aliæ priuatæ. Publicarum porro genera sunt quatuor: aut enim statiuæ sunt, aut conceptiuæ aut imperatiuæ, aut nundinæ. Et statiuæ quidem feriæ sunt vniuersi populi communes, certis & constitutis diebus, ac mensibus, & in fastis statis obseruationibus annotatæ, in quibus præcipue seruantur Agonalia, Carmentalia, Lupercalia. Conceptiuæ sunt, quæ quotannis à Magistratibus, vel Sacerdotibus concipiuntur in dies vel certos, vel etiam incertos: vt sunt Latinæ, Paganalia, Cementinæ, Compitalia. Imperatiuæ sunt, quas Consules, vel Prætores pro arbitrio potestatis indicant. Nundinæ sunt paganorum, id est, rusticorum, quibus conueniunt negotiis propriis, vel mercibus prouisuri.

A Priuatæ autem feriæ sunt vel propriæ familiarum, vt Claudiæ familia, aut Æmiliæ, aut Iuliæ, aut Corneliæ, & si quas ferias proprias quæque familia ex vsu domesticæ celebrationis obseruat, de quib. loquuntur duodecim tabulæ: Sacra priuata perpetua manento: vel sunt singulorum, vt natalium fulgurumq; susceptiones, aut funerum, atque expiationum. Festus: Priuatæ feriæ vocantur sacrorum propriorum, velut dies natales operationis, denecales. Apud veteres quoq; quicunque nominasset, vt ait Macrobius,
B Semonam, Seiam, Tutilinam, ferias obseruabat: Item Flaminica, quoties tonitrua audiisset, feriata erat, donec Deos placasset.

Cæterum ad ferias publicas quod attinet, indicebantur illæ, & proclamabantur singulis mensibus à Rege sacrorum, & à Prætore. Ab hoc quidem vacationis à forensibus negotiis: ab illo autem sacrorum rite peragendorum gratia. De Rege sacrificulo testis est Varro libro quinto de lingua Latina: Rex cum ferias menstruas Nonis Februariis edicit, hunc diem
C Februatum appellat. Et paulo post: Harum rerum vestigia apparent in sacris Nonalibus in arce: quod tunc ferias primas menstruas, quæ futuræ sint eo mense, Rex prædicit. Ex quibus verbis satis perspicuum est, Regem sacrificulum singulorum mensium ferias proclamasse. Videlicet (vt Arnobius aduersus gentes libro secundo scribit) in hunc modum: Lauatio Deum matris est hodie: Iouis epulum cras est: Æsculapii geritur, celebraturque vindemia: Lectisternium Cereris erit Idibus proximis: Telluris na-
D talis est, &c. Prætorem autem etiam, ferias, quæ Compitalia dicebantur, more maiorum, verbis olim solennibus concepisse, Agellius libr. 10. capit. 24. Macrobius libr. 1. Saturn. cap. 4. auctores sunt.

Postquam enim modo die quinti, modo die quinto veteres dixisse docuissent, ad demonstrandam hanc veterem consuetudinem conferre plurimum, addiderunt hæc solennia verba, quibus more maiorum Compitalia Prætor concipere solet: Die Noni post Kalendas Ianuarias Quiritibus Compitalia e-
E runt. Nec quidem Compitalitias duntaxat, sed etiam ferias omnes conceptiuas, & imperatiuas indicere prætorem consueuisse, ex eodem Macrobio & Suetonio probari potest. Macrobii verba supra sunt recitata. Suetonius in Claudio scribit: Obseruauitque sedulo, vt quoties terra in Vrbe mouisset, ferias aduocata concione Prætor in Vrbe indiceret. Vide hac de re plura apud Iacobum Ræuardum li. 5. Variorum, cap. 19.

Quid porro feriis fieri deberet, docet Cicero li-
F bro 2. de Legibus, his verbis: Feriis iurgia amouento: easque in famulis, operibus patratis, habento: itaque, vt ita cadat in annuis anfractibus, descriptum esto: certasque fruges, certasque baccas sacerdotes publice libanto: hoc certis sacrificiis ac diebus. Itemque alios ad dies vbertatem lactis, fœtusque seruanto: idque ne committi possit, ad eam rem & rationem cursus annuos Sacerdotes finiunto, quæque cuique diuo decoræ gratæque sint hostiæ, prouidento. Et

to. Et paulo post hanc legem explicans, hæc dicit: A Feriarum, festorumq; dierum ratio in liberis requietem habet litium, & iurgiorum: in seruis operum & laborum, quia compositio anni conferre debet & ad perfectionem operum rusticorum, & ad remissionem animorum: per quod tempus, vt sacrificiorum libamenta seruentur fœtusque pecorũ, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est, &c. Hæc Cicero.

De feriis etiam hoc notandum est, quod Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimosexto B habet: Sacerdotes, inquit, affirmabant, ferias pollui, quoties iis indictis, conceptisque opus aliquod fieret. Præterea non licebat Sacrorum Regem, & Flamines videre feriis opus fieri. Atque ideo per Præconem denunciabant, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens mulctabatur. Præter mulctam etiam affirmabant eum, qui talibus diebus imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere: prudentem expiare non posse Scæuola Pontifex asseuerabat. Sed Varro negat eum pollui, qui opus vel ad eos perti- C nens, sacrorum ve causa fecisset, vel aliquid ad vrgentem vitæ vtilitatem respiciens actitasset. Scæuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, id quod prætermissum noceret: quapropter si bos in specus decidisset, eumque paterfamilias, adhibitis operis liberasset, non est visus ferias polluisse: nec ille qui trabem tecti fractam fulciendo ab imminenti vindicauit ruina.

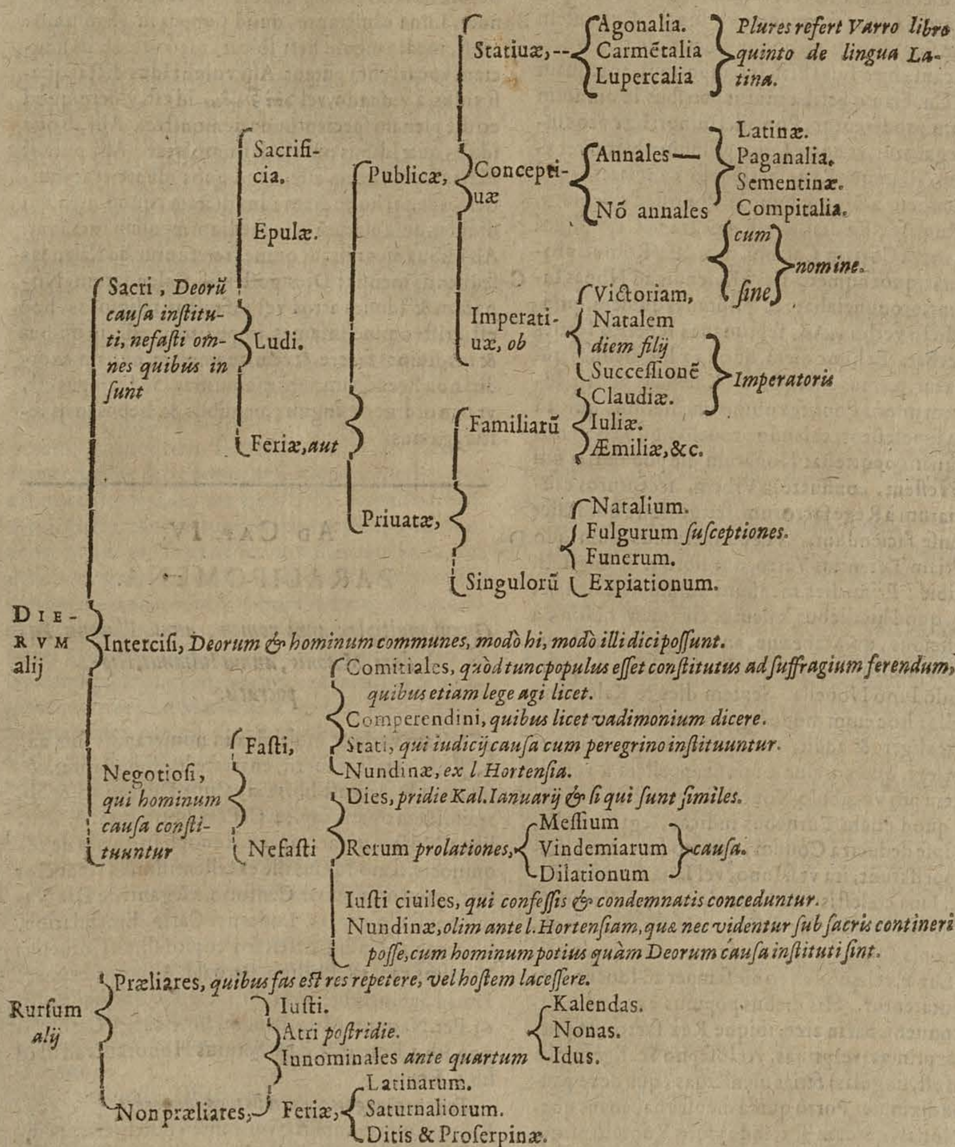
Ad profestos dies venio, quorum alii fuerunt Fasti, alii Comitiales, alii Comperendini, alii Stati. Fasti D sunt, quib. licet fari Prætori tria verba solemnia, Do, Dico, Addico: quibus contrarii sunt Nefasti. His enim non licebat Prætori tria illa verba solennia fari. Comitiales, quibus vadimonium licet dicere. Stati, qui iudicii causa cum peregrino instituuntur. Et quidẽ Fasti dies qui proprie sic appellantur in Kalendario notati omnes sunt litera F. ac sunt numero xxxiix. Non tamen his solum, verum etiam aliis diebus Prætori tria illa solennia verba dicere licebat: Comitialibus scilicet, & illis qui dicuntur Nefasti primo. E Eam ob causam Paulus Manutius tria Fastorum dierum genera facit. Primum genus eorum, de quibus iam diximus, quibus fari semper & licebat, & solebat: atque hi proprie erant Fasti, & toti proprie, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interueniret: nunquam Prætor ius non dicebat, toti, quod fari omnibus horis licebat. Alterum genus eorum, qui & ipsi proprie fasti erant, sed non toti: hoc est, quibus quidem fari licebat, sed non omnibus horis: quales sunt, qui in Kalendario notantur literis his, F En: NP. F. P. Q Rex. C. Q St. D. quæ notę sic explicãtur: En. Endotercisos, vel intercisos denotat, de quib. supra. NP. Nefastos primo: id est, quibus quidem horis matutinis ius dicere non licebat, postmeridianis autem licebat. His contrarii erant F. P. id est, Fasti primo. Iis enim antemeridianis horis iustitiũ erat, post meridiem vero, fari licebat. Q. Rex C. significat: Quãdo Rex Comitiauit, Q. St. D. Quando stercus defertur, de quibus suo loco plura. Hi autem erant omnes lxv. Tertiũ genus Comitiales fuere, qui casu tantum, non autem proprie Fasti erant. Quia, cum comitia nõ haberentur, tunc fari solum Prætor solebat. Hi modo toti erant Fasti, cũ nulla scilicet Comitia haberentur illa quidem, sed minime per totum diem. Atq; hi numero erant cxxciv. qui reliquis duobus generib. additi, ccxxcvii. numerum efficiunt. Reliqui, præter hos omnes, erant Nefasti, hoc est, non licebat iis Prætori tria solennia verba fari: Causas tamen agere, cõcionem habere, & legem promulgare licebat. Porro quod ad rem militarem attinet, ibi etiam non erant vnius generis dies omnes. Alii enim erant Præliares: alii non præliares. Iustos enim à Præliarib. Macrobius segregat. Præliares erant, quibus fas erat res repetere, vel hostem lacessere. Iusti erant cõtinui triginta dies, quibus exercitui imperato, vexillum ruffi coloris in arce positum erat. Non Præliares erant, quibus res repetere, aut hostem lacessere nõ licebat, quales erant dies Iusti, item atri, vt postridie Kalendas, Nonas, & Idus. Innominales, vt ante quartum Kalendas, Nonas & Idus, & Feriæ Latinarum, Saturnaliorum, Diis, ac Proserpinæ.

De diebus atris Verrius Flaccus libro quarto, de Verborum significatione, apud Agellium lib. quinto, capite decimoseptimo cur ii qui sunt postridie kalendas, Nonas, Idus, quos vulgus imperite Nefastos dicat, ita sint appellati, & habiti, his verbis docet: Vrbe, inquit, à Gallis Senonibus recuperata, Lucius Attilius in Senatu verba fecit: Quintum Sulpitium Tribunũ militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postridie Idus fecisse. Tum exercitum populi Romani occidione occisum, & post diem tertium eius diei Vrbem, præter Capitolium, captam esse. Compluresque alii Senatores recordari sese dixerunt, quoties belli gerendi gratia res diuina postridie Kalendas, Non. Idus à Magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio Reipublicæ male gestum esse. Tum Senatus eam rem ad Põtifices reiecit, vt ipsi, quod videretur, statuerent. Pontifices decreuerunt nullũ iis diebus sacrificiũ recte futurum. Ante diem quoq; quartum Kalendas, vel Nonas, vel Idus tanquam Innominalem diem pleriq; vitant. Eius obseruationis an religio vlla sit tradita, quæri solet. Nihil super ea re scriptum inuenimus, nisi quod Claudius Annalium quinto cladem illam pugnæ Cannensis vastissimam, factã dicit ante diem quartum Nonas Sextileis. Hactenus Agellius. Idem habet Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimosexto. De atris diebus etiam multa Plutarchus in Quæstionib. Romanis, quæstione vigesimaquinta. De feriis Latinarum, Saturnaliorum, Ditis ac Proserpinæ ita Macrobius: Nam cũ Latiar, hoc est, Latinarum solenne cõcipitur, item diebus Saturnaliorum: Sed & cum mundus patet, nefas est prælium sumere. Quare nec Latinarum tempore, quo publice quondam induciæ inter Romanũ populum, Latinosq; firmatæ sunt, inchoari bellũ decebat: nec Saturni festo, qui sine vllo tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo, quod sacrum Diti patri, & Proserpinę dicatum est, meliusq; occlusa Pluto-

nis

nis fauce, eundem ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit Mundus cum patet, Deorum terrestriũ atque inferũm quasi ianua patet, propterea non modò prælium cõmitti, verùm etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, vxorem liberũm quærendorum causa ducere religiosum est, &c. Verũ tamen hi dies obseruabantur in inferendo bello, non in excipiendo. Tum enim præliares erant. Atque hæc in genere de dierum discrimine dicta sint, quæ omnia hoc typo comprehenduntur.

* * *

A

Cap. IV.

De Kalendis, Nonis, & Idibus.

Singulos menses Romani ex ordinatione Romuli distribuerunt in partes tres, in Calendas, Nonas, & Idus. Calendas dixerunt primum cuiuscunque mensis diem, à Græco verbo καλῶ, id est, voco: quo etiam prisci Latini frequenter vsi sunt. B Cur autem primum singulorum mensium diem Kalendas vocitarint, caussa hæc fuit: Priscis temporibus, antequam Fasti à Cn. Flauio Scriba inuitis patribus in omnium notitiam proderentur, Pontifici minori hæc prouincia delegabatur, vt nouæ Lunæ primum obseruaret aspectum, visamque Regi sacrificulo nunciaret, atque tum sacrificio à Rege & minore Pontifice celebrato, idem Pontifex Kalata, id est, vocata in Capitolium plebe, iuxta Curiam Calabrã, quæ casæ Romuli proxima erat, quot numero dies à Kalendis ad Nonas superessent, pronunciabat: C & quintanas quidem, quinquies dicto verbo καλῶ, septimanas repetito septies prædicebat. Et hunc diem, quod ex his diebus, qui calarentur, primus esset, placuit Kalendas vocari. Ideò autem minor Pontifex numerum dierum, qui ad Nonas superessent, calando prodebat, quod post nouam lunam oportebat Nonarum die populares, qui in agris essent, confluere in Vrbem, accepturos caussas feriarum à Rege sacrorum, scituros que quid esset eo mense faciendum. D Hæc Macrobius, cum quo facit etiam Terentius Varro, qui libro 5. de ling. Lat. sic scribit: Primi dies mensium nominati Kalendæ, ab eo, quod his diebus kalentur eius mensis Nonæ à Pontificibus, quintaneæne, an septimanæ sint futuræ, in Capitolio, in curia Calabra sic: Dies te quinque Kalo Iuno Nouella. Septem dies te Kalo Iuno Nouella: hoc enim modo legendum esse docet Iosephus Scaliger, & addit, non malè etiam pro Iunone, Ianam legi, quo nomine Luna sit appellata à veteribus, item pro vocabulo Nouella, in vetustioribus E excusis, quod etiam Turnebus indicat, legi Couella, quod ipse deducit à Couum, quomodo veteres cœlum appellarunt, ita vt si Iuno, vel Iana Couella: Iuno, vel Iana cœlestis. Sed hæc ἐν παρέργῳ. Venio ad Nonas, quas quidem sic dictas putãt, quasi nouæ obseruationis initium, quòd in eas occurreret principium Lunæ, vel quòd ab eo die semper ad Idus nouem dies putarentur. His diebus populus ex agris in Vrbem conueniebat in arce, ibique Rex sacrorum prædicebat primas (vel priuas, vti Iosepho Scaligero pla- F cet: id est, singulas) ferias menstruas, qua de re paulò antè diximus. Porrò quidã menses habebant quatuor Nonas, quidam sex, inde vsq; à Romulo primo Rege. Is enim cùm ita menses distribuisset, vt alij essent dierum triginta vnius, alij vnde triginta, tum, vt ex die Nonarum, Idus nono die essent, & inter Idus ac sequentes Kalendas sedecim dies intercederent, in mensibus illis, qui triginta vnum dies habebant inter Kalendas & Nonas interiecit duos illos, quibus mensis augebatur, dies: indè fiebat, vt alius mensis quatuor, alius sex Nonas haberet, quod etiam Cæsar, cùm annum aliter ordinaret, obseruauit, ne stata sacra, quæ à Priscis instituta fuerãt, transferrentur. Restant Idus, quæ in quouis mense sunt octo: dictæ Idus, vocabulo Thusco, apud quos idem dies Itis vocabatur, quod significat Iouis fiduciam. Cum enim Iupiter sit auctor lucis, vnde etiam Lucetius & Diespiter dicitur: huius autem diei lux non cum Solis occasu finiatur, sed splendorem diei & noctis continuet, Luna illustrante, quod semper in plenilunio: idest, medio mense fieri soleat, ideò iure Iouis fiduciam vocari eum putant. Alij volunt Idus dictas quasi vidus, à videndo, vel ἀπὸ τοῦ εἰδεῖν, id est, videre, quòd eo die plenam speciem Luna demonstret. Alij ab oue iduli, quæ Idibus omnibus immolatur. Alij putant Hetruscam vocem esse, apud quos iduare erat diuidere: ideoq; hunc diem idus dictam, quod mensem diuidat, quia plerumq; in medium mensem incidunt. Ab Idibus dies reliqui omnes referuntur ad Kalendas sequentis mensis: Dies postridie Calendarum, Nonarum & Iduum atros vel infaustos religiosos, hoc est, tristi omine infames, impeditosq; esse, in quibus & res diuinas facere, & rem quampiam nouam exordiri non liceat, iam antè monuimus. Sed tempus est, vt iam ordine de singulis mensibus, & diebus in ijs festis agamus.

Ad Cap. IV.

PARALIPOMENA.

Quam multiplex anni nomen, annus Platonis, Eudoxi, Metonis, annus Iulianus, Hippocratis.

Qvam varia & multiplex in numerandis suis annis vetustas fuerit, enarrare hic longũ foret, cõsulantur D. Augustin. lib. 12. de Ciuit. Dei cap. 10. & lib. 15. eiusdem operis cap. 14. C. Plin. libr. 7. c. 48. A. Gell. libr. 3. Noct. Atticar. cap 48. Xenoph. in libello de Æquiuocis, si modo eius ille excellentissimus vir auctor fuit, quod non puto. Censorin. eleganti de Die Natali opusculo cap. 15. Ludouic. Cario. Emendation. lib. 2. cap. 1. & alij Critici, sed copiosissime Cornelius Vitellius cap. 28. Philipp. Beroald. Annotat. cap. 47. Florid. Sabin. subseciuor. lib. 2. c. 2. Ian. Parrhas. Epist. 63. Pet. Nannius Miscellaneor. lib. 5. cap. 7. Carol. Sigon. lib. 1. Emendat. c. 16. Seruius Honoratus ad illud lib. 1. Æneid.

Triginta magnis voluendis mensibus orbes.

Et primi mortalium Ægyptij ante vsum literarum inuentum draconem ore caudam retinentem, ad motus reciprocos astrorum, & vicissitudines exprimendas pro anno effinxerunt. Isidor. Hispalens. libro 5. Ethymolog. cap. 36. & alij. Idem Seruius ad illud libr. 5. Æneid.

——— *adytis cum lubricus anguis ab imis.*

Annum

Annum autem Ioui, menses Iunoni consecrabant. A Plutarch. problemat. Rom. cap. 77. constatque initio vnius tantum mensis spacium annum habuisse, quem quia ad Lunæ cursum metiebantur, *lunarem* appellabant. Ioann. Iouian. Pontan. libro 1. Varaniæ. de Luna.

——— *Orbibus orbes*
Mutat, agens circum, & paruum conuertitur annum.

Alij bimestris spatio annum terminabant, inter quos & Ægyptij. Idem Pontanus eodem loco:

Ægypti primum veteres fecere bimestrem. B

Idem illi Ægyptij interdum in tres menses, aliquando in quatuor annum suum secabant. Plutarch. in Numa Cares & Acarnanes sex mensium spatio annum claudebant. Censorin. lib. de die Natali cap. 19. vt & Hebræi ad lunæ motum annum sex mēsium effecere. Suid. in voce ἐνιαυτὸς, *annus*. Atq; hi quidem pro summo deo Lunam venerabantur, ideo ad eiusdē cursum annos suos circumscribebant: alijs aliter visum, qui cœlestium siderum ducem Solem agnouerunt, eiusq; metientes cursus, annos suos, ad motum illius conformabant. C Seru. ad illud lib. 3. Æneid.

Interea magnum sol circumuertitur annum.

Annum hunc constat Persarum, Græcorum, & Latinorum fuisse, licet aliqua differentia, vt quidam pauciores in eo menses, alij plures constituerent, nam & decem, & duodecim fuisse in eo menses vulgarissimum est, adde & tredecim, ante Romam conditā, hoc est, trecentos septuaginta dies, C. Iul. Solin. Polyhist. cap. 3. Oritur hinc crebra celebriorum scriptorum authoritas, qui pro scientia rerum cœlestium varia, qua D pollebant, ita quoq; varium solis, siderumq; aliorum cursum obseruantes, annos diuersis durationibus circumscribebant, suoq; indito nomine, à se appellitabant. Quare & *annus Hippocratis* legitur in libro de septimestri partu, quem dierum trecentorum & sexaginta fuisse probat Marsilius Cagnatus lib. 4. Obseruation. variar. cap. 14. Sed & *Iulianus annus* à Iulio Dictatore, cuius studio & cura impensius fasti correcti, vt suo loco dicetur, & ex Censorino obseruat Fr. Modius Epist. 14. Interim corrigendus Papinius li. E 1. Achilleid.

——— *& expleto teneri iam fine pudoris*
Virginitas matura thoris, animiq; tumentes,

Censeo rescribendum:

Virginitas matura thoris, anniq; tumentes.

Allusum est enim ad illud P. Virgilij lib. 7. Æneid.

Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.

Claudian. lib. 1. de Raptu.

Iam matura viro plenis adoleuerit annis
Virginitas. F

Et lib. 1. de laudib. Stilichon.

Nubilis interea matura virginis ætas.

Est & *annus Metonicus*, ab authore nomen sortitus. Nam Meto astronomus celebratissimæ famæ, Ælian. var. hist. lib. 13. cap. 12. Plutarch in Nicia, & in Alcibiade, Diodor. Sicul. libr. 12. Bibliothec. complectebatur autem nouemdecim annos vertentes, Suidas in voce ἐνιαυτὸς Μέτωνος, *annus Metonis*. Marcellin. Comes lib. 16. *Spatium anni vertentis, id est, periti mundani motus, & siderum definiunt veteres, inter quos Menon, & Euctæmon, & Hipparchus, & Archimedes excellunt, cum sol perenni rerum sublimium lege, polo percusso signifero, quem Græcus sermo Zodiacum appellat, trecentis sexaginta quinq; diebus & noctibus, ad eundem redierit cardinem*, corrigendum necessario est, *inter quos Meton & Eudæmon, & Hipparchus, & Archimedes excellunt.* Cuius restitutionis auctor est eruditissimus Petrus Pithæus lib. 2. subsecíuor. c. 13. ex M. Victruuio Pollione lib. 9. Architectonic. c. 7. *Quorum inuenta secuti, siderum & occasus, & ortus, tempestatumq; significatus, Eudoxus, Eudæmon, Calistus, Meto.* Ioan. Tzetzes etiam eius meminit, vt & Theon sophista, & Nicetas Acominatus Choniates in Imperio Alexij Ducæ Marzuffi, in annalibus. Et M. Tullius epist. ad Atticum, prouerbialiter, *annum Metonis* vsurpat pro longissimo temporis tractu; vt & D. Ausonius ad Theonem epist. 9.

Quis fuit ille dies? non annus longior ille est,
Attica quem docti collegit cura Metonis,
Desertus, vacuis solusq; exerceor arus,

Antea corruptissime legebatur, in omnibus penè codicibus impressis, ante Eliam Vinetum:

Quis fuit ille dies? non annus longior illo est,
Atticaq; indocti collegit cura Medonis,
Desertus vacuis.

Lego etiam & Eudoxi annum, scribente Strabone Amaseno lib. 14. Geogr. Cæsar de fastis à se corrigendis apud M. Lucanum lib. 10.

Nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus.

Continebat autem iste, ex nostris, seu solaribus annis, octo. Seruius Maurus ad illud lib. 5 Æneid.

Iamq; dies, ni fallor, adest.

Deniq; Platonicus nominatus est quidam annus, ab authore Platone Philosopho, qui efficiebatur, omnibus sideribus in suum orbem recurrentibus, ita vt post omnium omnino stellarum conuersionem factā, ad eundem, vnde regressæ fuerant, locum redeant illæ, hoc est, post spatium duodecim millium ex nostris, annorum, adiectis quingētis quinquaginta quatuor, vel, vt alijs nonnullis visum est, post quindecim annorum nostrorum millia, vel denique, vt quibusdam placuit, exactis è nostris triginta sex millibus annis. M. Tull. in Hortensio. Fest. Pomp. libr. 11. in *Magnum annum*. Poëtæ passim. Sil. Italic. libro 13. Punicor.

Hac animæ cœlum repetunt, ac mille peractis,
Oblitæ Ditem, redeunt in corpora lustris.

Claudian. de Raptu. lib. 1.

——— *certisq; ambagibus æui*
Rursus corporeos animæ mittuntur in artus.

Et lib. 2. in Ruffinum. ad finem:

Quos vbi per varios annos, per mille figuras
Egit lethæo purgatos flumine, tandem
Rursus ad humanæ reuocat primordia formæ.

Hæ quidem nobiliores annorum sunt denominationes. At Romani *annum nouum* vocabant A. Gell. libr. 18. cap. 1. in limine *æstate anni noui*. L. Seneca Apocolocynthosi, seu Satyra Claudiana in principio, *initio anni noui*. sunt qui existiment annum primū alicuius

noui

noui Imperatoris sic dici, quod placuit Adriano Turnebo lib. 23. Aduersario. cap. 8. Alij malunt annum esse nouum principium magistratus initi, siue primũ diem. Q. Symmach. lib. 1. epist. 22. *Abunde gaudeo cũ te consulem nouus annus expectat.* Aurel. Cassiodor. lib. 2. epist. 1. *Fœlix à consule sumat annus auspicium.* l. 1. C. Theodos. *ne publ. lætit.* hoc est, quod dicitur annum à consule aperiri. Sidon. Apollinar. lib. 18. epist. 6. *Consul Asterius anni sui fores votiuum aperuerat.* & Carm. 2. in principio. A

——Et effulgens trabealis mole metalli,
Annum pande nouum, consul vetus. B

Stat. lib. 4. sil. s.

Insignemq́ aperit Germanicus annum.

Claudian. paneg. de 3. Hon. consul.

Tertia Romulei sumant exordia fasces
Terq́ tuas ducat bellatrix pompa curules,
Festior annus eat.

Et de 4. Hon. consul.

Auspicijs iterum sese regalibus annus
Induit, & nota fruitur iactantior aula. C

Et lib. 2. de Laud. Stilich. vbi sic Roma de Stilichone consule designato.

——Quanto me dignius incitat ardor,
Vt præsente fruar, conscendentemq́ tribunal
Prosequar, atq́ anni pandentem claustra salutem.

Nihilominus alijs nuda placet interpretatio, vt annus nouus sit veris initium. D. Auson, in præfat. Consulat.

Iane veni, nouus anne veni.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 1. D

Et quodcunq́ mihi pomum nouus educat annus,
Libatum agricolæ ponitur ante deos.

P. Ouid. lib. 1. Fastor.

Dic age frigoribus quare nouus incipit annus,
Qui melius per ver incipiendus erat?

De die, nocte, varijsq́ earum partibus, ac differentijs seu in vrbe, siue in castris, item deinde de horis, & horologiorum vsu, infra dicendi dabitur locus. Interea apponam & Calendarij alterius descriptionem, longè istâ luculentiorem. E

CALENDARIVM.

MARTIVS, MAIVS, IVLIVS, OCTOBER, nonas 7. idus 15. die habent, Cæteri 5. & 13. Cedren. compendio histor. pag. 139. in quo præter ortum & occasum signorum cœlestium, quæ in sex lib. Fastorum notantur: ludi item & templorum dedicationes Romanorum & Græcorum per seriem integri anni habentur.

IANVARIVS.

A 1 Cal. Ian. Iani & Iunonis, Ioui 5. & Æsculap. in ins. Tiberina Ouid. Gamelia Iunoni hoc mense celebrantur, vnde & mensi nomen.
b 2 4 Dies ater.
c 3 3 Cancer occidit. Tertia mensis Mineruæ sacra cuiusque Paus.
d 4 Pr. Non. Votum pro salute principis. Caius.
e 5 Nonis. Tacitus.
f 6 8 Lyra oritur, tempestatem significat. F
g 7 7 Isidis ἀφίξις, id est, accessus Plut. Octauus cuiusq́ mensis dies Neptuno sacer est apud Athenienſ. Plu.
A 8 6 Sacrificium Iani. Vetus Cal.
b 9 5 Agonalia Ouid. Delphinus oritur
c 10 4 Media hyems.
d 11 3 Carmentalia. Iuturnæ ædes dicata in campo Martio.
e 12 Pri. Id. Compitalia. Gell. & Macro.
f 13 Idus Ioui. Octauius Augustus dictus, & prouinciæ in formam redactæ, Ouid. & tibicines habitu muliebri vrbem lustrabant. Plut.
g 14 19 Cal.
A 15 18 Carmentalia relata, & Porrimæ Postuertæ.
b 16 17 Concordiæ templum à Camillo ex voto positum. Sol in Aquario.
c 17 16
d 18 15
e 19 14
f 20 13
g 21 12
A 22 11
b 23 10 Lyra occidit.
c 24 9 Leonis, qui est in pectore, clara stella occidit.
d 25 8 Sementinæ feriæ. Ouid. Varro. Fest. Macrob. non statæ quidem, sed indictæ Castori & Polluci tem. ad Iuturnæ stagnum dedicatum.
e 26 7
f 27 6
g 28 5
A 29 4 Equiria in campo Mart. Vet. Cal. Paci.
b 30 3
c 31 Prid. Cal. Sacr. Deis penat. Vet. Cal. qui patrij & Vrbani dicuntur.

FEBRVARIVS.

d 1 Cal. Feb. Sospitæ templi dic. Lucaria, ab Asyli luco. Ouid. Fest. Item Ioui acr. de bidente Dianæ sacra fiebant, à ceruis Elaphebolia nuncupata.
Lyra & medius Leo occidunt, Delphinus occidit.
e 2 4
f 3 3
g 4 Prid. No.
A 5 Nonis. Aug. dictus Pater patriæ. Oui. Aquarius oritur. Zephyrus flare incipit.
b 6
c 7 7
d 8 6
e 9 5 Veris initium.
f 10 4
g 11 3 Arctophylax oritur.
A 12 Prid. Id.
b 13 Idus. Fauni festum & Iouis. Fabiorum cædes Coruus, Crater, & Anguis.
c 14 16 C. M. oriuntur. Lupercalia Plut. Ouid. Varr.
d 15 15 Sol in Piscibus. Venti per sex dies vehementius flant.
e 16 14
f 17 13

g 18 12

g 18 12 Quirinaliorum ſtultorum feriæ. Feſtus. Ouid. Varr. Et Fornacalium indictio deæ Fornacali, quæ & Fornax dicta fuit, à quo indicta. Plin. Ouid. & Diis Manib. ſacra feralia Deæ Mutæ.
A 19 11 Chariſtia. Val. Max. Ouid. id eſt, ſacra cognatorum V. Kal.
b 20 10
c 21 9 Terminalia. Ouid. Bedas vero. VIII.
d 22 8 Cal. & regis fugium. V. Cal. Mart. cui conuenit locus biſſexti.
e 23 7
f 24 6 Regis fugium. Ouid. Quidam VI. Cal.
g 25 5 Hirundinum aduentus.
A 26 4
b 27 3 Equiria in campo Mart. Varr. Feſt. & Ouid. Prid. C. Tarquinij ſuperati. Plut.
c 28

MARTIVS.

d 1 K. Mart. Matronarum dies feſtus. Porph.
e 2 6. Seru. Ouid. Matronalia. Iunonis Lucinæ. Martis. Ancyliorum feſtum, nec nubere bonum quouſque condantur. Porph. aliam cauſam adfert. Munychia ſacra Deæ Munychiæ, id eſt, Dianæ.
f 3 5 Alter è piſcibus occidit.
g 4 4
A 5 3 Arctophylax occidit. Vindemiator oritur.
b 6 Prid. Non. Aug. pont. max. ſacro. Veſt. Ouid.
c 7 Nonæ. Pegaſus oritur. Veiouis templum ad duos lucos Aſyli. Ouid.
d 8 3 Corona oritur.
e 9 7
f 10 6
g 11 5
A 12 4
b 13 3 Equiria altera apud Tyberim.
c 14 Prid. Id. aquis increuerit in Cœlio monte. Ouid. Feſt.
d 15 Idus. Annæ Perennæ Patricidium, id eſt, cædes. C. Cæſ. Plin. & Suet.
e 16 17 Cal. A. Scorpius medius occidit. Lyſander Athenis potitus. Plut.
f 17 16 Liberalia, Varro. quo die virilem togam pueri ingenui ſumebant. Ouid. Agonia Varro. Miluius oritur.
g 18 15 Sol in Ariete.
A 19 14 Quinquatria. Mineruæ natalis, & Minerual magiſtris ſoluebatur.
b 20 13 Quinquatria.
c 21 12 Quinque Primus dies ſeculi, quidam VIII. Bedas.
d 22 11 Quinquatr.
e 23 10 Quinquart. Tubiluſtrium ſacrorum tubæ luſtratur. Varro.
f 24 9
g 25 8 Æquinoctium vernum. Hilar. Matris.
A 26 7 Deum feſta. Lamprid. Macrob.
b 27 6 Matris Deum. Ammia. Marc. Herod.

A c 28 5 Megaleſia. Varro.
d 29 4
e 30 3 Iani, Concordiæ: Salutis, Pacis.
f 31 2 Prid. Lunæ. i. Dianæ in Auentino. Ouid.

APRILIS.

g 1 C. April. Scorpius occidit. Veneris ſacrum cum floribus & Myrto. Plut. Ouid. Item Fortunæ virili. Targelia ſacra Apollini & Dianæ. Menſis hic Græcis auſpicatiſſimus.
B A 2 4 Pleiades occidunt.
b 3 3
c 4 Pr. No.
d 5 Nonæ. Megaleſia matri Deum. K. V. Ouid.
e 6 8 Fortunæ publicæ primig. in colle Quir. Ouid. Var. Dianæ natiuit.
f 7 7 Apollinis dies natalis, quæ dies quoq; Socrat. & Platon. ſunt. Laert.
g 8 6 Ludi ob victoriam Cæſ. Libra occidit.
C dies pluuius.
Orion occidit.
A 9 5 Cereal. Ludi. Circen. inſtaurationis dies, Circenſibus additus. Macrob.
b 10 4
c 11 3
d 12 Prid. Id. Magna mater Romam adducta. T. Liui. XXIX.
e 13 Idus. Iouis victori & libertati. Ouid.
f 14 18 C M.
D g 15 17 Fordicidia vel fordicatia, de forda boue. Varro. Ouid.
A 16 16. Aug. Imp. ſalutatus. Hyades occidunt.
b 17 15
c 18 14 Equiria in circo max. & vulpium combuſtio. Ouid.
d 19 13 Sol in Tauro.
e 20 12 Palilia. Romæ natalis. Varro. Ouidius. Feſt. Plut. alij. Falluntur multi. Agonia altera. Ouid. quę & agonalia dicuntur.
E f 21 11
g 22 10 Vinalia priora Ioui & Veneri. Ouidius. Plut. Varr. Plin. Feſt.
A 23 9 Ilij deſtructio.
b 24 8
c 25 7 Medium Veris. Aries occidit. tempe. ſignif.
d 26 6 Canis oritur. Robigalia. Plin. Feſt. Ouid. Varro, alij.
e 27 5 Latinæ feriæ in ſacro monte. Titus Liuius.
Apaturia etiam hoc menſe agebantur, à Venere dicta. Tribus diebus celebrabantur: 1. δορπία, 2. ἀνάρρυσις. 3. κουρεῶτις, vel ἐπίβδα. Simplicius in Phyſicis. Suidas, alij. Quidam Pyanepſione agi dicunt.
F
f 28 4 Floralia. Plin. Cal. V. Ouid.
g 29 3
A 30 Pr. Cal. Veſtæ Palatinæ. Ouid. hoc menſe. vt Plut. in Romulo & probl. Larentalia: & diſtinguit à Laurentalibus, quæ menſe Decembri celebrantur.

MAIVS.

b 1 Cal.Maij. Capella oritur.Laribus præſtit. ara poſita. Ouid. & Bonæ Deæ ſacr. Macrob. Plut. Varr. Lactan. Ouid. alij. & Florales ludi triduo V. Cal. Vmbraculorum feſtum, quæ σκίρα dicuntur, Σκιρὰς.Pallas.
c 2 6 Argeſt.flare incipit.Hyad.oriuntur.
d 3 5 Centaurus oritur.
e 4 4
f 5 3 Lyra oritur.
g 6 Pri.Non.Scorpius medius occidit.
A 7 Nonæ.
b 8 8
c 9 7 Lemuria, quæ noctu agebantur, & triduo.
d 10 6 Ouid. Varr. Porph. malum nubere, & Luminaria.
e 11 5 Lemuria.Vet.Cal.Orion occidit.
f 12 4 Martis vltoris biſultorem ait Ouid. Alij Poſt. Lem.Vet.Cal.
A 14 Pr.Id.Taurus oritur.
b 15 Idus.Argeorum ſimulachra ſcirpea de Ponte.
c 16 17 Calen.Iun.in Tyberim deiiciebantur. Dion. Euſeb.Plut.Ouid.Macr.alij. Et mercatorum dies feſtus. Feſt. Ouid. Mercurium hoc die natum Martialis ait. Ædes dedi T. L. & Fer. Iou. V. Calend.
d 17 16.
f 19 14 Sol in Geminis.
g 20 13
A 21 12 Agonia: ſeu gonalia Ian.Ouid.Varr.Veioui. V.Cal.alij, ſuperioribus diebus Canis oritur.
b 22 11 Vulcani feriæ V.Cal. Vulcanalis flamen rem di.Maiæ faciebat.Macrob.alij Tubiluſtrium Var. Ouid.alij x.Cal.V.Cal.Ouid.alij xiij.
c 23 10
d 24 9 Regis fugium alterum. Vet. Calen. Ouid.alij aliter.
e 25 8 Templum Fortunæ datum. Vet.Calen.Ouid. Aquila oritur.
f 26 7 Arctophylax occidit.
g 27 6 Hyades oriuntur.
A 28 5
b 29 4
c 30 3
d 31 Pr.Cal.

IVNIVS.

e 1 Kalen.Iun.Iunonis Monetæ ædis dedicatio Macrob. Bed. Carnæ deæ in Cælio monte. Marti ſacra extra portam Capenam. Tempeſtati delubrum.Ouid.Fabariæ Cal.Marc.Aquila oritur. Hecatombæ hoc menſe plures, vnde & illi nomen. Anni initium apud Athenien. vel quod ſol Hecatombæus diceretur.
g 3 3
A 4 Prid.Non.Bellonæ ſacr. Hercu. ædes in Cir.
b 5 Nonæ. Templum fidei ſponſoris Iouis. Dion. alij Sacrum Fidio Semipatri. Veter. Calendar. Ouid.

A c 6 8 Veſtæ templum.
d 7 7 Piſcatorij ludi in campo. Mart. Ouid. Fit. Mentis templum dic. Ouid. Vet. Cal. Arctophylax occidit.
e 8 6 Veſtæ. vet.Cal.Ouid.aſini coronantur.
f 9 5 Ara Iouis piſtoris.
g 10 4 Delphin veſperi oritur.Matralia.
A 11 3 Fortis Fort.Concordiæ ædes. Martis Matutæ.V.Cal.Ouid.
b 12 Prid.Id.
B c 13 Idus. Iouis inuicti Minuſculæ quinqua.
d 14 18 Cal.Iutria Miner.Var.Feſt.Cenſorin.
e 15 17 Stercus ex æde Veſt. defertur. Varro. Ouid. Hyades oriuntur.
f 16 16 Zephyrus flat.Orion oritur.
g 17 15 Delphinus totus apparet. Æqui & Volſci à Poſthumo fugati.
A 18 14
b 19 13 Sol in Cancro. Mineruæ in Auentino. Vetus Cal.
C c 20 12 Ophiuchus oritur. Summani ſacrum ad Circum max.Vet.Cal.Ouid.
d 21 11
e 22 10
f 23 9 Flaminius victus à Pœnis.Ouid.
g 24 8 Fortis fortunæ. Vet.Calend.Ouid. Varr. Naues coroneas per Tyberim conuiuia ducebant.
A 25 7
b 26 6 Orionis zona oritur.Solſtitium.
c 27 5 Iouis Statoris & Laris.Ouid.
D d 28 4 Quirini templum in coll.Quir.Ouid.
e 29 3 Vet.Cal.III.Cal.
f 30. Pr.Cal.Herculis & Muſarum. Ouid. Populifugia in Iunio dies. Varro.

IVLIVS.

g 1 Cal.Iul. Hoc die apud Rom.fiebant migrationes ex ædibus in alienas ædes, id quod ex Cicer. Suetonio, & Martiale colligunt doct.
E A 2 6
b 3 5
c 4 4
d 5 3
e 6 Pr. No.Capitol.incenſum tempore Syllæ.
f 7 Nonæ. Romulus non apparuit. Lamp. in Commodo, Plutarch. Caprotina. Iuno Caprotina Ancillarum feſtum. Macrob.Plut.Ouid.Varro.
g 8 8
F A 9 7
b 10 6
c 11 5 Ludi Appollinares. Tit.Liu.V.K.Varr.Liuius alio loco tertio Non.ait.
d 12 4 Iul.Cæſ.natalis vnde menſis. M. Ant. conſule legem ferente Macrobius Fortunæ Pr.
e 13 3
f 14 Id. mulierib.dedic.Dion.Liu.
g 15 Idus.Caſtoris & Poll.Equites Rom.ab æde.
A 16 17.K.A Honoris in equis in Capit.Plin.

b 17

b 17 16.Vet.Kal.Dion.
c 18 15 Alliensis dies atra. Plin. Tacit.
d 19 14 XVII. Cal.Plut.XVI.Cal.in Camillo.
e 20 13
f 21 12 Mundi natalis Solinus ex Ægyptiorum sacer. sententia.
g 22 11
A 23 10
b 24 9
c 25 8 Hoc mense Rutilæ canes caniculæ sacrificabantur. Vide Festum.
d 26 7
e 27 6
f 28 5 Neptunalia etiam hoc mense. Vet. Kalend. & Varro.
g 29 4
A 30 3
b 31 Pr.K.

AVGVSTVS.

c 1 K.Aug.Spei ad forum olitorium V.Kl.Consecratio templi Martis.Dion in historia.Boedromia celebritas hoc mense agebatur, vnde & mensis dictus. Apollo etiam Boëdromius vocatus. Plutar. Pauf.Harpocr.alii Xerxes victus.Plut.
d 2 4 Feriæ quod Cæs.Hisp.citeriorem vicit.
e 3 3 Vet.Kal.
f 4 Pr.No.
g 5 Nonæ. Saluti in colle Quir. V.Kl.& Spei.
A 6 8
b 7 7
c 8 6 Soris indigetis in colle Quir.V.K.
d 9 5
e 10 4 Aræ Opis & Cereris in vico Iugatio Vet. K.
f 11 3
g 12 Pr. Id. Herculi magno custodi in Circo Flam. Vet.Cal.
A 13 Idus, Dianæ sacra. Martial. Currebant in Kl.S. nemus Arcinum. Item natalis Augusti. Porphy. Dies festus seruorum & ancillarum. Plut. & Vertumno in Laureto maiore V.K.
b 14 19
c 15 18
d 16 17
e 17 16 Portunalia ad pontem Æmyl. V.C. & Var. Iano ad thea. Marcelli.V.K.
f 18 15 Consualia.Plut.in Numa. Vel sequen. die Sabinarum raptus.
g 19 14 Augusti mors Dion.hist.Suet.
A 20 13 Vinalia secunda, Plin.
b 21 12 Vinalia rustica.Varro xiv.
c 22 11 Calend.idem & Vet.Calen. Mysteria magna. Plut. & Liber pater ex vrbe in Eleusinem transferebatur.
d 23 10 Vulcanalia in Circo Flam.Vet.Cal.
e 24 9
f 25 8 Opiconsiuæ in Capitolio. Vet. Cal. Varro.
g 26 7
A A 27 6 Vulturnalia. Vet. K. Varr. cuius feriæ mense Octob.Vortumnalia.
b 28 5 Harpocratis festum hoc mense fiebat ab Ægyptijs.Plut.
c 29 4 Vulcanalia.Festus.
d 30 3 Mundus Cereris pater.
e 31 Pr.Cal.Nat.D.Cæs.Germanici.Vet.Cal.

SEPTEMBER.

B f 1 Cal.Septemb.Vulcani tutela Septemb.Vet.Calen. Mæmactes Iupiter, & inde mensis. Harpocr. & alij.
g 2 4 Augusti victoria naualis ex M.Anton.& Cleo.
A 3 3 Dion.
b 4 Pr.Non.
c 5 Nonæ.
d 6 8
e 7 7
f 8 6 Hierosolyma à Tito Vesp.capta.Iosephus.
C g 9 5
A 10 4
b 11 3
c 12 Pr.Id.
d 13 Idus.Prætor Max.clauum pangit.Tit.Liu.
e 14 18 Cal.Oct.& Capitolij dedi. ab Horatio. Plut. T.L.Ioui Vet.Cal.
f 15 17 Ludi. V. Calend. qui Romani & magni, Asc. Præd.
g 16 16 Ludi. v. Calen. Parentatio eorum qui contra
D Persas pugnando occubuerunt.Plut.
A 17 15 Ludi v.Cal.
b 18 14 Ludi.V.Cal.
c 19 13 Thoth.id est, Mercurio Ægyptij sacrificant Plut.
d 20 12 Romuli natalis. Plut.
e 21 11
f 22 10
g 23 9 Natalis Augusti.Dion.Hist. Suet.
A 24 8
E b 25 7 Veneri.Vet.Cal.
c 26 6
d 27 5
e 28 4
f 29 3
g 30 Prid.Calend.Epulum Mineruæ.V.Calend.Meditrinalia hoc mense celebrabantur, & Metina Dea, quo die primum mustum bibebant. Fest. Varro.

F
OCTOBER.

A 1 Oct.Martis tutela Octob.V.Cal.
b 2 6 Pyanepsia hoc mense celebrantur.
c 3 5
d 4 4 Mundus Cereris pater.Fest.
e 5 3
f 6 Pr.No.
g 7 Nonæ.
A 8 8 Panopsia Apollini, imo Pyanepsia.

b 9 8 Eresione plectitur.
c 10 6 Oschophoria, id est, Ramalia celebrabantur. Plut. Suid. Comment. in Nicand.
d 11 5
e 12 4
f 13 3
g 14 Pr.id.
A 15 Id. Mercatores Mercurio. Virgilij natalis.
b 16 17 K. Non. Mart. October equus Marti immolatur. Fest. Plut.
c 17 16
d 18 15
e 19 14
f 20 13
g 21 12
A 22 11 Chalcea Mineruæ solennitas, vt Phanodemus ait Vulcani Hyperides. Harpocr.
b 23 10
c 24 9
d 25 8
e 26 7
f 27 6
g 28 5 Mysteria minora hoc mense agebantur. Plut. Galenus.
A 29 4 Sacrum hoc mense Libero fiebat.
b 30 3 V. Cal. Et Vertumni feriæ. Varr.
c 31 Pr. Cal.

NOVEMBER.

d 1 K. Non. Hoc mense Iouis epulum celebrabatur. Vet. Cal. Anthesteria hoc mense agebantur, quæ & Bacchanalia. Theoph. Suid. Pr. N. Harp.
c 2 4
f 3 3
g 4
A 5 Nonæ
b 6 8
c 7 7 Mundum patere. Fest.
d 8 6
e 9 5 Limna Baccho. Thucyd.
f 10 4 Maria claudantur. Veget. alij. vsque in vj.
g 11 3 Id. Mart.
A 12 Pr. Id. Choes. Suid.
b 13 Idus. Pithœgia.
c 14 18 Cal. D. Chytra. Alij in Lenæone mense constituunt. Commentar. in Hesiod. Harp. Ludi plebei per hos dies. Suet.
d 15 17
e 16 16
f 17 15
g 18 14
A 19 13
b 20 12

A c 21 11
d 22 10
e 23 9
f 24 8 Bruma, quæ & Brumalia, festum Romanorum constant in re rust.
g 25 7
A 26 6
b 27 5 Hic mensis fuit in tutela Dianæ V. Cal. & inferiæ fiebant Gallis defossis & Græcis in foro boario. Plut.
B c 28 4
d 29 3
e 30 Pe. Cal.

DECEMBER.

f 1 K. Dec. Fortunæ muliebris festum, quoniam hoc die bellum sublatum. Postea translatum.
g 2 4
A 3 3 Prid. Non. Quinti. Dionys. Halicarn. in viii.
b 4 Pr. No. Posidonia à certamine Pallad. & Neptuni.
C c 5 Nonæ. Faunalia. Porphy.
d 6 8
e 7 7
f 8 6
g 9 5
A 10 4
b 11 3 Alcionij dies.
c 12 Prid. Id.
d 13 Idus.
D e 14 19. Cal. Ia. Brumalia festum hoc mense & Ambrosia Proclus in Hesiod.
f 15 18
g 16 17
A 17 16 Saturnalia incipiunt, & per tres dies durant. quibus adduntur Sigillaria, quæ septem dies complent. Macrob.
b 18 15
c 19 14 Opalia & Saturnalia. Macr. Var.
d 20 13
E e 21 12 Angeronalia Angeronæ diæ. Macrobius. Herculi & Cereri de mulso. Macrob.
f 22 11 Feriæ laribus dicatæ. Macr. Compitalia Ludi laribus. Plin.
g 23 10 Feriæ Iouis. Larentinalia vel Laurentinalia. Plut. Var. Ouid.
A 24 9 Iuuenalis dies VIII. Saturn. additus.
b 25 8 Suet. vnde & Iuuenales ludi.
c 26 7
F d 27 6
e 28 5
f 29 4
g 30 3 December sacer. Macrob.
A 31 Prid. Cal. Tutela vero Vestæ. V. Cal.

FINIS.

CAPVT

CAPVT V.

De mense Ianuario, & diebus in eo festis.

DIximus supra, Romulum annum suum decem tantum fecisse mensium quorum primus fuerit Martius. Iis vero Numa Pompilius duos alios adiecit, vt duodecim menses essent, Ianuarium scilicet & Februarium. Primum mensem appellauit Ianuarium, à Iano, de quo alibi diximus: quod sicut Ianus Deus est bifrons, & præterita, & futura videt: ita etiam is mensis respiciat & finem transacti anni, & principium futuri.

Cur ab hoc mense annum incœperint Romani, Plutarchus docet, has causas afferens: vel quod NumaPompilius, pacis studiosus, & ciues à re bellica ad agriculturam transducere cupiens, Ianuario principem locum assignauerit, Ianoque magnos honores detulerit, vt qui ciuilis vitæ, & terræ colendæ, quam belli fuisset studiosior, cum Romulus homo bellicosus, & Martis filius Martium cæteris proposuisset: vel quod Numa ad naturæ potius ordinem respiciens, cum post brumam Sol progrediendi fine facto, conuertatur, & ad nos cursum reflectat, ac quasi de nouo cursum suum incipiat, optimum iudicauerit, idem anni, quod Solis, esse principium: cui sententiæ etiam Ouidius accedit, ita canens:

Bruma noui prima est, veterisque nouissima Solis,
Principium capiunt Phœbus & annus idem.

Porro hic mensis in Iunonis tutela erat, quod cum ex aliis, tum ex Calendario veteri rustico manifestum est: atque ex constitutione Numæ Pompilii XXIX. dies habuit, ex ordinatione autem C. Iulii Cæsaris XXXI. Videamus igitur, qui dies in eo fuerint festi, idque præeunte nobis Kalendario Romano, & Ouidio in Fastis.

DE MENSIS IANVARII DIEBVS Festis sic habet Kalendarium.

A. k. IAN. F.

Id est, Kalendæ Ianuarii Fastus, Priores literæ A. B. C. D. E. F. G. H. quarum serie totum continetur Kalendarium, dies nundinarum demonstrant.

Kalendæ omnes in Iunonis tutela erant, teste Ouidio in 1. Fastorum:

Vendicat Ausonias Iunonis cura Kalendas, &c.

Ianuarii autem Kalendæ præter cæteras maxime celebres erant, propter anni initium.

Primum his Kalendis omne genus operis in sua quiq; arte inchoabant, instaurabantque, vt scilicet, cum omina principiis inesse soleant, si primi anni die industrii, & solertes essent, de totius anni diligentia & solertia augurarentur. Ita Ouidius:

Postea mirabar, cur non sine litibus esset
Prima dies: Causam percipe, Ianus ait.
Tempora commisi nascentia rebus agendis.
Totus ab auspicio ne foret annus iners.

A *Quisque suas artes ob idem delibat agendos*
Nec plus quam solitum testificatur opus.

Hoc eodem die, qui designati Consules erant Cõsulatum inibant, & comitati frequenti populi ascendebant in Capitolium, & Ioui Optimo Maximo iniuges iuuencos mactabant, multaque odorem facientia in templis, & pro foribus templi cremabantur. Quod obseruatum fuit ab anno vrbis I Ↄ C I. quo Q. Fuluius Nobilior, & T. Annius Lucius Consules fuerunt. Ab eo enim anno regulariter hic dies solennis

B Consulatu ineundo fuit. Testatur id præter veterum historicorum innumeros locos, Ouid. his versibus.

Cernis odoratis vt luceat ignibus æther,
Et sonet accensis spica cilissa focis.
Flamma nitore suo templorum verberat aurum,
Et tremulum summa spargit in æde iubar.
Vestibus intactis Tarpeias itur in arces,
Et populus festo concolor ipse suo est.
Iamque noui præeunt fasces, noua purpura fulget,
Et noua conspicuum pondera sentit ebur.

C *Colla rudes operum præbent ferienda iuuenci,*
Quos aluit campis herba phalisca suis.

Kalendas Ianuarii amici lætis precationibus faustum sibi inuicem ominabantur, teste præter Plinium & alios, Ouidio:

At cur læta tuis dicuntur verba Kalendis,
Et damus alternis, accipimusque preces?

Item munera sibi inuicem mittebant boni ominis causa, videlicet caricas, coriotides, & mella, vt dulces dies anni à dulcibus rebus auspicarentur: & sti-

D pem, id est, nummum signatum: quæ omnia simul strenas appellarunt: cuius rei origo ad ipsum T. Tatium Regem à Symmacho refertur, quod is verbenas è luco Streniæ Deæ acceperit, significans strenuis viris istas deberi. Strenam, inquit Festus, vocamus, quæ datur die religioso ominis boni gratia, à numero, quo significatur alterum, tertiumque venturum similis commodi, veluti trenam, præposita S. litera, vt in loco, & lite solebant antiqui. Constituta autem per Cn. Octauium Augustum Monarchia, hic mos

E inoleuit, vt equites ac reliquus populus ipsis etiam Imperatoribus strenam Calendis Ianuarii conferrent: qua de re sæpe loquitur Suetonius.

Hoc item die erat festum Iani, cui sacra fiebant ex libo, quod ab eo Ianual antiqui dicebant, auctor est Festus. Item ex mola, quæ farina horna & sale miscebatur: quin etiam thure & mero. Ouidius:

Iane tibi primum thura, merumque fero.

Erat etiam festum dedicationis templorum Æsculapii & Iouis in insula Tyberina, quod Ouidius ex

F ipsis Fastis se didicisse scribit his verbis:

Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis,
Sacrauere Patres hac duo templa die.
Accepit Phœbo, nymphaque Coronide natum,
Insula diuidua quam premit amnis aqua.
Iupiter in parte est, cepit locus vnus vtrumque,
Iunctaque sunt magno templa nepotis auo.

Plurimum autem celebritatis Calendis Ianuariis festo duorum templorum dedicatione accessit. Cum Seruius auctor sit, nihil apud Romanos tam solemne

fuisse, quam diem consecrationis, siue dedicationis. Cæterum Æsculapio de capra res diuina inprimis fiebat: quoniam capra nunquam sine febre esse dicitur, sed & gallus: quidam etiam gallinas scribit ei oblatas fuisse & has quidem rostro nigro, nigrasque pedibus, & digitis imparibus. Si enim luteo essent rostro, vel pedibus, impuræ dicebantur ab Aruspicibus. De Iouis sacris dicemus postea.

Sequitur in Calendario.

B F.

Secundus Ianuarij dies, qui quartus Nonarum vel postridie Kalendas, Latine dicitur, Fastus erat. Idem etiam erat alter, vt paulo ante docuimus.

C. C.

Tertius Ianuarii dies, Latine tertius Nonarum & erat Comitialis.

D. C.

Quartus Ianuarij dies, pridie Nonas. Hic etiam Comitialis erat.

E. NON. F.

Quintus Ianuarij dies, Nonæ Ianuarij erant dies Fastus. De Nonis diximus ante. Hæ in nullius Dei tutela erant. Ouidius: *Nonarum tutela Dea caret.*

F. F.

Sextus, postridie Nonas Ianuarij, vel octauus Iduum, & erat Fastus, item ater.

G. C.

Septimus dies, Latine septimus Iduũ, Comitialis.

H. C.

Octauus, sextus Iduum, Comitialis.

A. AGON.

Nonus dies Latine dicitur quintus Iduum.

Hoc die celebrabantur AGONIA, siue AGONALIA, de quibus Varro libro 5. de lingua Latina: Dies Agonales, per quos Rex in regia arietem immolat, dicti ab agone, eo quod interrogatur à principe ciuitatis, & princeps gregis immolatur: Festus Agonium dies appellabatur, quo Rex hostiam immolabat. Hostium enim agonia vocabant, Agonium etiam putabant Deum dici præsidentem rebus agendis, cuius festa Agonalia dicebantur. Siue, quia agones dicebant montes: Agonia sacrificia, quæ fiebant in monte. Hinc Romæ mons Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonensis. Ouidius libr. 1. Fastorum quinque rationes huius vocabuli affert, quarum prima cum Varronis sententia conuenit, videlicet dicta Agonalia, quod minister sacrorũ, siue victimarius cultrum manu tenens, atque hostiam feriturus rogare soleret, agone? id est, ferione? nec nisi iussus hostiam percuteret: quem morem etiam Seneca lib. 3. Partitionum, explicat. Altera est, quod Agonalia nomen habeant ab agendo, quod pecudes non sponte ad sacrificium veniant, sed agantur, vnde etiam hostia, agonia dicatur. Tertia, quod ab agnis, quasi Agnalia, nomen habeant: quamuis Rex sacrorum arietem immolaret. Quarta quod sic appellentur, à metu hostiarum, quæ viso cultro, quo erant feriendę in aqua, siue in mola, vbi tingebantur, trepidabant: nam ἀγών trepidationem significat. Vltima quod Agonalia nomen habeant à ludis Græcorum, qui Agones dice-

A bantur, cui sentẽtiæ ipse accedit. Versus Ouidii sunt.

Quatuor adde dies, ductis ex ordine Nonis,
Ianus Agonali luce piandus erit.
1. *Numinis esse potest, succinctus causa minister,*
Hostia cælitibus quo feriente cadit.
Qui calido strictos tincturus sanguine cultros
Semper agatne, rogat, nec nisi iussus agit.
2. *Pars quia non veniant pecudes, sed agantur ab actu,*
Nomen Agonalem credit habere diem.
B 3. *Pars putat hoc festum priscis Agonalia dictum,*
Vna nisi vt proprio littera dempta loco.
4. *Aut quia præuisos in aqua timet hostia cultros,*
A pecoris lux est ipsa notata metu.
5. *Fas etiam fieri solitis ætate priorum.*
Nomina de ludis Græca tulisse diem.
Et prius antiquus dicebat Agonia sermo,
Veraque iudicio est vltima causa meo.

Agonalibus autem Rex sacrorum arietem immolabat, Ouidio teste.

C *Vtque ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum*
Numina lanigeræ coniuge debet ouis.

B. EN

Decimus Ianuarii dies, quartus Iduum, Endotercisus, siue Intercisus erat: de quo nomine supra diximus.

C. CAR. NP.

Vndecimo die, tertio Iduum, Carmentalia celebrantur. Et hic dies erat nefastus, primo, quod quomodo intelligendum, paulo ante docuimus.

D CARMENTALIA, inquit Varro, nominantur, quod sacratum, & feriæ Carmentis. Ouidius hoc die ferias esse Carmentæ multis versibus docet, quem vide. Fuit autem Carmenta Euandri mater mulier vatidica, quæ post obitum in Diuarum numerum relata est, conditaque ei ara sub Capitolio ad portam Carmentalem, de qua libro secundo diximus. Ad hanc igitur aram sacra ei hoc die facta sunt. Ouidius.

Proxima prospiciet Tithono aurora relicto,
Arcadiæ sacrum Pontificale Deæ.
E *At vates felix, vt Diis gratissima vixit:*
Possidet hunc Iani sic Dea mense diem.

Eodem etiam die ædes Iuturnæ dicata est in campo Martio, de qua nos supra. Ouidius:

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic vbi virginea campus obitur aqua.

D. C.

Duodecimus dies Ianuarij, pridie Idus Comitiales.

E. EID. NP.

F Decimus tertius Eidus, nefastus, primo Idus omnes Ioui sacræ erant, ideoque ipsi ouis mactabatur, quæ ab hoc dicebatur Idulis. Ouidius:

Idibus alba Ioui, grandior agna cadit.

Festus: Idulis ouis dicebatur, quæ omnibus Idibus Ioui mactabatur. Macrob. etiam libro primo Saturnaliorum, cap. 15. Sunt qui existiment, Idus ab oue Iduli dictas, quam hoc nomine vocant Thusci: & omnibus Idibus ouis immolatur à Flamine. Idibus autem Ianuarii veruecem Ioui mactatum & immolatum esse Ouid. tradit, inquiens:

Idibus

Idibus in magni castus Iouis æde Sacerdos
Seminaris flammis viscera libat ouis.

Hoc eodem die Octauius Imperator Augustus dictus, & Prouinciæ in formam redactæ. Ouidius. Plutarchus auctor est, hoc die tibicines habitu muliebri vrbem lustrasse, quod alii ad Idus Iunij referunt, vbi & nos de eo ritu dicemus.

F. EN.

Decimus quartus dies, qui est XIX. Calendarum Februarij, Endotercisus in Calendario additur, quod fit ex Senatusconsulto vitiosus.

G. CAR.

Decimus quintus, qui dicitur XIIX. Calendar. Februarij.

CARMENTALIA.

Carmentalia hoc die referebantur, vel iterabantur, de quibus non omnes idem sentiunt. Alij enim à Carmenta, quemadmodum priora illa, alii à duabus Carmentis, Porrima scilicet & Postuerta, hæc Carmentalia dicta esse autumant. Qua causa hæ feriæ institutæ, & à matribus, docet in Quæstionibus Romanis, quæstione 56. Memoria, inquit, proditum, matres, cum vsu vehiculorum, quibus iumenta trahendis iungerentur, Senatus ipsi interdixisset, inter se conspirasse, neque vterum gerere se, neque parere velle, ac viros hac ratione vlcisci, idque fecerunt, donec mutata sententia, vsus vehiculorum concessus fuit. Exinde cum parerent, fœcundæ, & liberorum copia claræ, templum Carmentæ posuerunt, eique sacra fecerunt. Eadem etiam Oui. habet, & addit piaculum fuisse Scortea, hoc est, sua morte perempta in his sacris attulisse. Versus sunt hi:

Respiciet Titan actas vbi tertius Idus,
Fient Parrhasiæ sacra relata Deæ.
Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant,
Hæc quoque ab Euandri dicta parente reor.
Mox honor eripitur, matronaque destinat omnis,
Ingratos nulla prole nouare viros.
Neve daret partus, ictu temeraria cœco
Visceribus crescens excutiebat onus.
Corripuisse Patres ausas immitia nuptas,
Ius tamen ereptum restituisse ferunt.
Binaque nunc pariter Tegeæ sacra petenti,
Pro pueris fieri virginibusque iubent.
Scortea non illi fas est inferre sacello,
Ne violent puros exanimata focos.
Si quis amas veteres ritus, assiste precanti.
Nomina percipies non tibi nota prius.
Porrima placatur, Postuertaque, siue sorores,
Siue fugæ Comites Menali diua tuæ.
Altera quod porro fuerat, cecinisse putatur,
Altera venturum post modo quicquid erat.

Hactenus Ouidius. De Porrima, quæ ab aliis Prosa, siue potius Prorsa, siue potius Postuerta diximus alibi.

Post Carmentalia secunda nullæ amplius Ianuarij mensis feriæ in Kalendario annotatæ sunt dies omnes, vsque ad IV. Kalendas Februarij, Comitiales fuisse dicuntur. Cum autem in Ouidio adhuc aliquot celebritatum mentio fiat, malum eas hoc loco silentio præterire.

Die igitur proxime Carmentalia sequenti, qui est XVII. Kalend. Februarij, festum erat dedicationis templi Concordiæ, quod à Camillo appositum est, de quo templo nos supra ex Plutarcho quædam in medium attulimus. Ouidius.

Candida te niueo posuit lux proxima templo,
Qua fert sublimes alta Moneta gradus.
Nunc bene prospicies etiam Concordia turbam,
Nunc te sacratæ constituere manus.
Furius antiquus populi superator Hetrusci
Vouerat, & voti soluerat ante fidem.
Causa quod à Patribus sumptis secesserat armis
Vulgus, & ipsa suas Roma timebat opes.

Subiungit Ouidius, & illud Concordiæ templum à Liuia constructum, dedicatum hoc die esse, de quo nos supra, cum de Dijs ageremus. Concordiæ sacrificium Seneca in Medea his versibus explicat:

——— *& asperi*
Martis sanguineas quæ cohibet manus,
Quæ dat belligeris fœdera gentibus,
Et cornu retinet diuite copiam,
Donetur tenera mitior hostia.

Die XXIV. qui est IX. Calend. Februarij, Sementinæ feriæ celebrabantur. Hæ tamē non statę, verum conceptiuæ erant, vti ante ex Macrobio audiuimus. Ita etiam Ouidius:

Ter quater euolui signantes tempora Fastos,
Nec Sementina est vlla reperta dies.
Tum mihi (sensit enim) lux hæc indicitur, inquit,
Musa, quid à Fastis non stata sacra petis?
Vtque dies incerta sacris, sic tempore certo
Seminibus iactis est vbi fœtus ager:
State coronati plenum ad præsepe iuuenci,
Cum tepido vestrum vere redibit opus.
Rusticus emeritum palo suspendit aratrum,
Omne reformida frigore vulnus humus.
Villice da requiem terræ, semente peracta,
Da requiem terram qui coluere viris.

Varro lib. 5. de lingua Latina: Sementinæ feriæ dies is, quia Pontificibus dictus: appellatus à Semente, quod sationis causa susceptæ. Festus: Sementinæ feriæ fuerunt institutæ, quasi ex iis fruges grandescere possint. His feriis sacra in æde Telluris, Cereri & Telluri fiebant. Varro lib. 1. de re rustica, cap. 2. Orationem ad Terram & Cererem pro felici frugum prouentu habet Ouidius, quem etiam leges.

Die XXVII. qui est VI. Calen. Februarij, festum dedicationis templi Castoris & Pollucis de quo ita Ouidius.

At quæ venturas præcedit sexta Calendas,
Hæc sunt Ledæis templa dicata Deis.
Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum
Circa Iuturnæ composuere lacus.

Dies XXX. qui est III. Calendarum Februarij festum Pacis erat, de quo item Ouidius:

Ipsum nos carmen deduxit Pacis ad aras,
Hæc erit à mensis fine secunda dies, &c. & post,

Thura

Thura Sacerdotes Pacalibus addite flammis,
Æbaque perfusa victima fonte cadat.
Vtque domus, quæ perstet eam cum pace perennet,
Ad pia propensos vota rogate Deos.

Hactenus de mense Ianuario. Lilius Gregorius Gyraldus in suo Calendario Romano XXIX. Ianuarii diem assignat Equiris, idque auctoritate veteris Calendarii, vt ipse ait: de quibus nos postea.

Hoc item mense sacrum Diis Penatibus factum, clarum est ex Calendario veteri rustico, ab Huberto Goltzio edito, cum quo etiam istud Calendarium, quod Georgius Fabricius 2. Antiquitatum libro inseruit, conuenit.

CAPVT VI.

De Februario, & diebus in eo Festis.

HIc mensis à Numa additus est, cum à Romulo fuisset præteritus. Nomen habet à Februo Deo lustrationum, cui à Numa erat dicatus. Lustrari autem eo mense ciuitatem necesse erat, quo statuit, vt iusta Diis manibus soluerentur. Macrobius lib. 1. Saturnaliorum cap. 13. Festus: Februarius mẽsis dictus: quod tum, id est, extremo mẽse anni populus februaretur, id est, lustraretur, vel à Iunone, februata, quam alii februalem, Romani februlim vocant: quod ipsi eo mense sacra fiebant, eiusque sacra erant Lupercalia, quo die mulieres februabantur à Lupercis amiculo Iunonis, id est, pelle caprina, quam ob causam is quoque dies februatus appellabatur. Quæcunque denique purgamenta causa in quibusque sacrificiis adhibentur, februa appellantur. Id vero quod purgatur, dicitur februatum. Hactenus Festus, à quo non dissentiunt Censorinus, Plutarchus, & Ouidius, quorum hic etiam docet, apud priscos hunc mensem fuisse anni vltimũ, & præcessisse Ianuariũ: à Decemuiris autem legum scribẽdarum primũ institutum vt post mensem Ianuarium collocaretur. Versus eius sunt hi:

Sed tamen (antiqui ne nescius ordinis erres)
Primus vt est, Iani mensis & ante fuit.
Qui sequitur Ianum, veteris fuit vltimus anni,
Tu quoque sacrorum Termine finis eras.
Primus enim Iani mensis, quia Ianua prima est,
Qui sacer est imis manibus imus erat.
Postmodo creduntur spatio distantia longo,
Tempora bis quini continuasse viri.

Dies habuit hic mensis ab vltima Numæ constitutione viginti octo, quod Numam eo fecisse Macrobius docet, quod cum in honorem imparis numeri, tam in anno, quam in mensibus singulis imparem numerum esse voluerit, huic tamẽ mensi parem dierum numerum tribuerit, vt vniuersa putatio totius anni impar fieret, quod alioqui factum non fuisset, si etiam huic mensi imparem dierum numerum assignasset, Vel etiam ob hanc causam fecit, quod Deo infero, cui hic mensis sacer erat, diminutio & par numerus conueniret. Quare etiam Iulius Cæsar

A cum annum aliter ordinaret, & aliquot diebus adiectis augeret, nullum huic mensi diem addidit, ne Deo infero religio mutaretur.

Hic item mensis intercalationi destinatus erat, qua de re initio huius libri satis multa diximus, fuitque in tutela Neptuni.

DE DIEBVS MENSIS FEBRVARII festis.

B In Calendario illo Romano, quod supra posuimus, à Calendis huius mensis ad Idus vsq; dies omnes Nefasti esse scribuntur, nec vllum notatur festum. In Ouidio tamen aliquorum fit mentio, de quibus pauca hic dicemus.

Ita Calendarium habet.

H. K. FEB. N. Hoc est, Calendæ Februarii, Nefastus dies.

Calendæ Februarii, sicut & Ianuarii, & sequentium mẽsium omnium in tutela Iunonis erant, quod
C in Ianuario diximus, nec amplius repetemus.

Calendis Februarii festum erat dedicationis templi Iunonis Sospitæ, de quo ita canit Ouidius.

Principio mensis Phrygiæ contermina matri.
Sospita delubris dicitur aucta nouis

De hoc templo diximus libro secundo.

Erat hoc die festum luci Asyli Ouidius:

Tunc quoque vicini lucus celebratur Asyli,
Qua petit æquoreas aduena Tybris aquas.

De Luco Asyli Liuius, Dionysius, & alii multa ha-
D bent.

Eodem die etiam rem diuinam faciebant in æde Vestæ, & æde Iouis Tonantis: atq; in Capitolio mactabant Ioui bidentem. Ouidius:

Ad penetrale Numæ, Capitolinumque Tonantem,
Inque Iouis summi cæditur arce bidens.

Die Februarii V. In quem Nonæ incidebant, Cn. Octauius Augustus Pater Patriæ dictus est, qua de re Suetonius, Dio & alii multi loquuntur. Ouidius:

Dum canimus sacras alterno pectine Nonas.
E *Maximus his factis accumulatur honos, &c.* & post.
Sancte Pater patriæ, tibi plebs, tibi Curia nomen
Hæc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen eques:
Res tamen ante dedit, sero quoque vera tulisti
Nomina, iampridem tu pater orbis eras.

Idibus rursum Iouis Idulis mactabatur, vti in Ianuario notauimus, Februarii Idibus etiam Fauni feriæ erant, de quibus Ouidius:

Idibus agrestis fumant altaria Fauni,
Hic vbi discretas insula rumpit aquas.

F Idem dies ater siue religiosus erat, ob cædem Fabiorum, de qua omnes probe historiæ Romanæ & Ouidius loquuntur.

F. LVPER. N. P. Hoc est, LVPERCALIA, Nefastus primo.

Die XV. Februarii, qui Latine dicitur XV. Calend. Martii, Lupercalia celebrantur.

LVPERCALIA, inquit Varro, dicta, quod in Lupercali Luperci sacra faciunt. Rex cum ferias menstruas Noneis Februareis edicit, hũc diem Februatũ appel-

appellat. Februum Sabini purgamentum, & id in sacreis nostreis verbum. Nam & Lupercalia Februario, vt in antiquitatum libreis demonstraui, &c. Hæc vt scribunt Dionys. Liuius, Plutarchus, & multi alij ab Euandro ex Arcadia in Italiam translata sunt, alij ab ipso Romulo & Remo instituta esse volunt. Et huius posterioris qui sunt sententiæ, non omnes vnam eorum institutorum causam afferunt. Quidam enim in memoriam nutritorum à Lupa Romuli & Remi: quidam propter factam sibi à Numitore auo potestatem condendæ Vrbis in monte Palatino, vbi seruati fuerant, instituta & celebrata primum à Romulo & Remo tradunt. Hanc causam Valerius Maximus libro secundo explicat: illam Plutarchus à Buta quodam afferri dicit. Valerij Maximi verba primum adscribam. Lupercalium, inquit, mos à Romulo & Remo inchoatus est, tunc, cum lætitia exultantes, quod his auus Numitor rex Albanorum, eo loco, vbi educati erant, Vrbem condere permiserat sub monte Palatino, hortatu Faustuli educatoris sui, quem Euander Argiuus consecrauerat, facto sacrificio, cæsisque capris, epularum hilaritate, ac vino largiore prouecti, diuisa pastorali turba, cincti pellibus immolatarum hostiarum, iocantes obuios petiuerunt: cuius hilaritatis memoria anno circuitu feriarum repetitur. Hactenus Valerius. Plutarchus autem de Lupercalibus, eorum institutione, & cærimoniis in Romulo ita scribit: Lupercalia, si ad tempus respiciatur, lustrationis causa instituta videri possunt. Fiunt enim diebus nefastis mensis Februarij, qui ab expiationibus nomen habet, atque illa dies antiquitus Februata nuncupabatur. Lupercalia Græcis Lycæa vocantur, cuius nominis ratione videntur esse peruetusta & ab Arcadibus, qui cum Euandro fuerant, deducta: possunt tamen etiam à lupa, quæ ijs Lycæna est, dicta videri, cũ Luperci cursum suum ab eo loco, quo Romulus expositus fertur, ordiantur. Sed quæ aguntur Lupercalibus, eorum causa coniectu difficilior est. Mactant enim capras: tum duo nobiles adolescentes adducuntur ad eos, quorum alii frontem gladio cruentato contingunt, alii confestim detergunt lana lacte madefacta: adolescentulis istis interim dum deterguntur, ridendum est. Deinde caprarum pellibus in scuticas dissectis, subligaculis præcincti, cætera nudi, discurrunt, ac obuium quemque ijs scuticis cædunt. Mulieres autem iuniores ictus illos nequaquam fugiunt, credentes eos ad pariendi facilitatem & conceptum conducere. Id quoque peculiare festi huius est, quod canis à Lupercis immolatur. Porro Butas quidem Elegiacis versibus causas Romanarum rerum fabulosas perscripsit. Is tradit Romulum cum suis, victo Amulio, lætitia exultantes ad eum locum accurrisse, vbi infanti ipsi lupa vbera præbuisset: itaque & ad imitationem huius cursus Lupercalia agi, & currere nobiles, ac

Percutere oblatos: velut ense cucurrit ab Alba
Armatus quondam Romulus, atque Remus.

Quod autem gladius cruentatus fronti eorum adhibetur, id esse cædis ac periculi signum: sicut detersio, quæ fit lacte, nutritionem indicat. At C. Acilius narrat, pecudes Romuli ante Vrbem conditam amissas fuisse: eum itaque cum suis Fauno votis factis, ad eas quærendas nudos excurrisse, ne sudore molestarentur: ideoq; Lupercos etiam nudos currere. Quod ad canem attinet, si quidem id sacrum lustrationis causa peragitur, haud abs re expiationis causa immolari dicemus. Nam in id genus sacrificiis Græci catulos adhibent, varieque vtuntur iis, quos à catulis periscylacismos nominant. Quod si instituta sunt Lupercalia ad agendas lupæ gratias, pro nutrito & seruato Romulo: haud absurde canis mactatur, animal lupis inimicum: nisi potius ideo plectitur, quod Lupercis circumcurrentibus interturbet. Hæc Plutarchus. De Lupercalibus præter eos, quos dixi, Ouidius multa habet, quæ legere potes, & Ioannes Goropius Becanus lib. 4. Originum, quem inscripsit Cronia, vbi omnium rituum in his sacris obseruatorum causas diligenter inquirit, & explicat.

H. QVIR. N. P. Hoc est, QVIRINALIA, Nefastus primo.

Die Februarij XVII. qui Latine XIII. Kalend. Martij dicitur, Quirinalia erant.

Latine XIII. Kalend. Martij dicitur, Quirinalia erant.

QVIRINALIA, inquit Varro, à Quirino, quod ei Deo feriæ, & eorum hominum qui Fornacalibus diebus non fuerunt feriati. Quirinalia igitur Quirino, id est, Romulo celebrabantur, de cuius ἀποθεώσει supra libro secundo, & de eius Flamine, qui Quirinalis dicebatur, libro tertio diximus. Ouidius:

Proxima lux vacua est, at tertia dicta Quirino,
Qui tenet hoc nomen Romulus ante fuit.

Eodem die etiam feriæ Stultorum erant, vnde & Quirinalia feriæ stultorum dicebantur, ob hanc causam, quod, cum quisq; in sua curia Fornacalibus, quæ indictitiæ feriæ erant, feriaretur, & sacra faceret, stulta populi pars, quæ sua Curia esset, ignorans, rem diuinam Fornacalibus omissam, Quirinalib. faciebat. Ita Festus, quemadmodum restituit Iosephus Scaliger, cum antea hæc essent corruptissima: Quirinalia mense Februario dies, quo Quirini fiunt sacra. Idem stultorum feriæ appellatur, quo quidam, qui suorum Fornacalium sacra Romæ ignorauerant, eo potissimum rem diuinam faciunt. Idem vel potius Paulus Diaconus paulo inferius: Stultorum feriæ appellabantur Quirinalia, quod eo die sacrificabant ij, qui solenni die, aut non potuerunt rem diuinam facere, aut ignorauerunt.

Fornacalia autẽ (nam ea hoc die à Curione maximo indicebantur) festa erant, non stata illa quidem, sed indictiua, quæ fiebant Deæ Fornaci. Festus: Fornacalia feriæ institutæ sunt farris torrendi gratia, quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Idem: Fornacalia sacra erant, cum far in fornaculis torrebant. Plinius lib. 18. cap. 2. auctor est, à Numa Fornacalia esse instituta. Sic enim scribit: Numa instituit Deos fruge colere, & mola salsa supplicare, atque (vt auctor est Hemina) far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id vno modo consecutum,

secutum statuendo, non esse purum ad rem diuinam A nisi tostum. Is & Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æque religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maxime nouerant. De Fornacalibus, & ferijs stultorum Ouidius lib. 2. Fastorum:

Facta Dea est Fornax: læti fornace coloni
Orant, vt fruges temperet illa suas.
Curio legitimis tunc Fornacalia verbis
Maximus indicit, nec sacra stata facit.
Inq; foro multa circumpendente tabella,
Signatur certa Curia quaq; nota. B
Stultaque pars populi, quæ sit sua Curia, nescit:
Sed facit extrema sacra relicta die.

D. FERAL. F. Hoc est, Feralia. Fastus.

Die XXI. qui est IX. Kal. Martij erant Feralia quæ tamen ab Ouidio ad XIII. Kalen. Martij, hoc est, XVII. Februarij diem referuntur.

FERALIA, inquit Varro, ab inferijs & ferendo, quod ferunt tum epulas ad sepulcrum, quibus ius ibi parentare. Festus: Feralia Diis manibus sacrata festa a ferendis epulis, vel à feriendis pecudibus appellata. C Hæc Macrobius lib. primo Saturnaliorum cap. 13. à Numa Pompilio instituta scribit. Ouidius ab Ænea eorum originem deducit, cuius versus, quia notatu digni sunt, & multa de ritibus Feraliorum habent, huc referam. Sic autem scribit:

Est honor & tumulis animas placare paternas,
Paruaque in extructas munera ferre pyras.
Parua petunt manes, pietas pro diuite grata est
Munere, non auidos Styx habet ima Deos.
Tegula porrectis satis est velata coronis, D
Et sparsæ fruges, paruaque mica salis.
Inque mero mollita Ceres, violæ que solutæ:
Hæc habeat media testa relicta via.
Nec maiora veto, sed & his placabilis vmbra est:
Adde preces positis & sua verba focis.
Hunc morem Æneas pietatis idoneus auctor
Attulit in terras iuste Latine tuas.
Ille patris genio solemnia dona ferebat:
Hinc populi ritus edidicere pios.
At quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis E
Bella, parentales deseruere dies.
Non impune fuit: nam dicitur omine ab isto
Roma suburbanis incaluisse rogis.
Vix equidem credo, bustis exisse feruntur,
Et tacite questi tempore noctis aui.
Perque vias vrbis latosque vlulasse per agros
Deformes animas, vulgus inane ferunt.
Postea præteriti tumuli redduntur honores,
Prodigiisque venit, funeribusque modus.

Hoc eodem die religiosum esse nubere, aut Diis F superis sacra facere, docet idem, cum ita pergit:

Dum tamen hæc fiunt, viduæ cessate puellæ,
Exoptat puros pinea tæda dies.
Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurua comas.
Conde tuas Hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer, habent alias mœstæ sepulcra faces.
Dij quoque templorum foribus celentur opertis,
Thure vacent aræ, stentque sine igne foci.
Nunc animæ tenues, & corpora functa sepulcris,
Errant, nunc posito pascitur vmbra cibo.
Nec tamen hæc vltra quam quot de mense supersunt
Luciferi, quot habent carmina nostra pedes.
Hanc qu a iusta ferunt, dixere Feralia lucem,
Vltima placandis manibus illa dies.

Ipsis Feralibus etiam Deæ Mutæ sacrificium fieri, Ouidius docet, quod erat sacrum quoddam magicum ad compescendas detrahentium linguas: cuius rationem Ouidius his versibus explicat:

Ecce anus in mediis residens annosa puellis,
Sacra facit tacite, nec tamen ipsa tacet.
Et digitis tria thura tribus sub limite ponit,
Qua breuis occultum mus sibi fecit iter.
Tum cantata tenet cum plumbo licia fusco,
Et septem nigras versat in ore fabas.
Quodque pice adstrinxit, quod acu traiecit ahena,
Obsutum menta torret in igne caput.
Vina quoq; instillat: vini quodcunq; relictum est,
Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa bibit.
Hostiles linguas, inimicaque vinximus ora,
Dicit discedens, ebriaque exit anus, &c.

Quorum versuum enarrationem petes ab Antonio Fanensi, Paulo Marso, & alijs, qui hos Ouidij libros suis Commentarijs illustrarunt.

Proximo à Feralibus die Charistia ab amicis celebrari, Ouid. scribit his versibus:

Proxima cognati dixere Charistia chari,
Et venit ad socios turba propinqua deos.

Et qui sequuntur.

Meminit etiam eorum mense Februario Kalendarium rusticum. De Charistiis Valerius Maximus libro secundo capite primo. Conuiuium etiam, inquit, solemne maiores instituerunt, idque Charistia appellauerunt, cui præter cognatos & affines nemo interponebatur: vt si qua inter necessarios querela esset orta, apud sacra mensæ, & inter hilaritatem animorum, fautoribus Concordiæ adhibitis tolleretur. Hactenus Valerius: Sic & Ouid.

Illa præcipue mitis adeste die.
Et libate dapes, vt grati pignus amoris
Nutriat intinctos missa patella cibos.
Iam tibi suadebit placidos nox humida somnos,
Larga precaturi sumite vina manu.
Et bene nos, bene tu patriæ Pater optime Cæsar,
Dicite suffuso per sacra verba mero.

Reuertamur ad Kalendarium nostrum in quo die Februarij XXII. sic scriptum extat.

F. TER. NP. Id est, Terminalia, Nefasti primo.

TERMINALIA, inquit Varro, quod is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit Februarius, & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense. Festus: Termino sacrificabant, quod in eius tutela fines agrorum esse putabant: denique Numa Pompilius statuit eum, qui terminum exarasset, & ipsum, & boues sacros esse. Terminalia Numa rex instituit, quemadmodum Dionysius, Plutarchus, Plinius, & alij docent. Dionysius lib. 2. cum multa de Terminis Deis verba fecisset, tandem ita concludit: Nam Deos putant Terminos,

minos, eisque sacra faciunt, non hostias cædentes, quod nefas sit cruentari hos lapides, sed liba Cerealia, frugumque offerentes primitias. Plutarchus causam inquirens, cur Termino, quem Deum censerent, & sacris Terminalibus honorarent, nullum animal immolaretur, ita tandem respondet: An, quia Romulus terminos agro populi nullos posuit, vt liceret progredi, alijsque ademptum adijcere suo, & putare omnem ditionem ad se pertinere, quam (vt Laco ille dicebat) hasta assequi possent? Numa autem Pompilius, homo iustus, ciuilis ac Philosophus, limitibus suum agrum à vicino distinxit, ijsque Terminum nuncupans, inspectorem, atque custodem amicitiæ & pacis existimauit sanguinis purum, nulla inquinatum cæde debere seruari. De sacris etiam Terminalibus ad hunc modum Ouidius:

Nox vbi transierit, solito celebratur honore,
Separat indicio qui Deus arma suo.
Termine, siue lapis, siue es defossus in agro,
Stipes ab antiquis tu quoque nomen habes.
Te duo diuersa Domini de parte coronant,
Binaque serta tibi, binaque dona ferunt.
Ara fit, hic ignem curta fert rustica testa,
Sumptum de tepidis ipsa colona focis?
Ligna senex minuit, concisaque construit arte,
Et solida ramos figere pugnat humo.
Tunc sicco primas irritat cortice flammas,
Stat puer, & manibus lata canistra tenet.
Inde vbi ter fruges medios immisit in ignes,
Porrigit incisos filia parua fauos.
Vina tenent alij, libantur singula flammis,
Spectant, & linguis candida turba fauet.
Spargitur & cæso communis terminus agno,
Nec queritur lactens cum sibi porca datur.
Conueniunt, celebrantque dapes vicinia supplex,
Et cantant laudes Termine sancte tuas.

Sequitur in Kalendario:

G. REGIF. N. Hoc est, REGIFVGIVM. Nefastus. Die Februarij XXIV. qui est VI. Kalendar. Martij erat Regifugium.

REGIFVGIVM, inquit Festus, sacrum dicebant, quo die Rex Tarquinius fugerit è Roma, de quo ita Ouidius:

Nunc mihi dicenda est Regis fuga, traxit ab illa
Sextus ab extremo nomina mense dies.

Meminit etiam Ausonius in Ecloga de ferijs Romanis:

Nec Regifugium pulsis ex vrbe Tyrannis,
Lætum Romanis fas reticere diem.

Historiam illam de fuga vel exilio Romanorum Regum, Tarquiniorum scilicet, quia ea vulgo notissima est, & plerisque scriptoribus veteribus decantata, hoc loco repetere nolo.

B. EQV. N. P. Hoc est: EQVIRIA, Nefastus primo. Die Februarij XXVII. qui est III. Calend. Martij, Equiria erant.

EQVIRIA, inquit Varro, dicta ab equorum cursu. Eo enim die currunt equi in Campo Martio. De ijsdem Festus ita scribit: Equiria ludi, quos Romulus Marti instituit per equorum cursum, qui in Campo Martio exercebantur. Meminit eorum & Ouidius:

Iamque duæ restant noctes de mense secundo,
Marsque citos iunctis curribus vrget equos.
Ex vero positum permansit Equiria nomen,
Quæ Deus in campo perspicit ipse suo.

Pridie Calendas Martij, qui est XXIIX. idem vltimus Februarij, Tarquinios Tyrannos prælio superatos a Romanis esse, nonnulli tradunt. Meminit eius rei Plutarchus in Poplicola. Tantum de mense Februario.

AD CAP. IV.

De Martio, & diebus in eo festis.

ANnum, vt supra diximus, decem mensium fecit Romulus, quorum primus fuit Martius, sic dictus, vel à Marte, quod is Romuli pater crederetur, vel ab illius gentis in re militari alacritate. Varro: Martius à Marte dicitur. Macrobius lib. 2. Saturnaliorum, cap. 12. Romulus primum anni mensem genitori suo dicauit. Ouidius:

A te principium Romano ducimus anno,
Primus de patrio nomine mensis erit.
Vox apta fit, patrioque vocat de nomine mensem,
Dicitur hæc pietas grata fuisse Deo.

Festus: Martius mensis initium anni fuit & in Latio, & post Romam conditam, eo quod gens erat bellicosissima. Cuius rei testimonium est, quod posteriores menses, qui annum finiunt, à numero appellati, vltimum habent Decembrem. Auctor est Ouidius, Martium mensis nomen, etiam ante Romam conditam, Italiæ populos habuisse, licet non omnibus fuerit mensis anni primus. Alij enim tertio, alij quarto, alij sexto, alij decimo loco eum collocarunt. Versus Ouidij sunt:

Quod si forte vacat, peregrinos inspice fastos,
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Phaliscis,
Sextus apud populos Hernica terra tuos.
Inter Aricinos, Albanaque tempora constat,
Factaque Telegoni mœnia celsa manu.
Quintum Laurentes, bis quintum Æquicolus acer
A tribus hunc vnum turba forensis habet.
Et tibi cum proauis miles Peligne Sabinus
Conuenit huic genti quartus vtrique Deus.
Romulus hos omnes vt vinceret, ordine saltem,
Sanguinis auctori tempora prima dedit.

Quod autem hic mensis apud veteres Romanos ex prima Romuli constitutione, primus anni fuerit & ex his, quæ iam adduxi, testimonijs constat, & Macrobius ac Solinus Annam Perennam sacrificatū iuerint, vt annare, perennareque commode liceurit: quod hoc mense mercedes exoluerint magistris, quas cōpletus annus deberi fecisset. Quod Comitia auspicati fuerint: Vectigalia locarint: Quod matronæ seruis cœnas apposuerint, quemadmodum Domini

 mini

mini Saturnalibus: illæ, vt principio anni ad promptum obsequium honore seruos inuitarent hi, quia gratiam perfecti operis exoluerent. Reliquos in Calendis Martijs referemus. Habuit Martius qui in Mineruæ tutela fuit ex Romuli, Numæ, & C. Iulij Cæsaris constitutione dies xxxi. A

DE DIEBVS MENSIS MARTII festis.

D. K. MAR. NP. B

Hoc est, Calendæ Martiæ, vel Martij. Nefastus primo.

Calendæ Martiæ, quod is mensis olim anni primus esset, valde celebres fuerunt. His enim quemadmodum Macrob. lib. I Saturnaliorum cap. 12. & Solinus in Polyhistore, cap. 3. & alij, scribunt, ignem nouum Vestæ aris accendebant, vt incipiente anno, cura denuo seruandi nouati ignis inciperet.

Iisdem Calendis tam in regia, curiisque, atque in Flaminum domibus, quam in facibus Consularibus laureas veteres nouis mutabant: de quibus Ouidius libro 3. Fastorum. C

Neu dubites primæ fuerint quin ante Kalendæ
Martis, ad hæc animum signa referre potes.
Laurea Flaminibus quæ toto perstitit anno,
Tollitur, & frondes sunt in honore nouæ.
Ianua tunc Regis posita viret arbore Phœbi,
Ante tuas itidem Curia prisca fores.
Vesta quoque vt folio niteat velata recenti,
Cedit ab Iliacis laurea cana focis.
Adde, quod arcana fieri nouus ignis in æde
Dicitur, & vires flamma refecta capit. D

Calendis Martij etiam Matronalia erant, quæ à matronis Marti celebrabantur, cuius rei causas Ouidius recenset quinque: quarum prima est, quod mulieres Sabinæ à Romanis raptæ, sua intercessione atrox bellum, quod inter maritos iam motum erat, sedauissent: ideoque constitutum est, vt quotannis eo die Marti sacrificarent. Altera est, vt fauore Martis eam felicitatem consequerentur in filijs, quam videbatur iis Deus Iliæ concessisse, quę à Marte compressa, Romulum summæ felicitatis filium peperit. Tertia quod mẽse Martio terra fœcũda esset, quales matronæ fieri cuperent: Quarta quod Calendis Martijs Iunoni Lucinæ templum datum esset in Esquilijs. Quinta, quod Mars Iunonis, quæ Coniugijs præerat, filius diceretur. Versus Ouidij sunt: E

Inde diem primasque mesas celebrate Kalendas,
Oebalides matres, non leue munus habent.
At quia committi strictis mucronibus ausæ,
Finierant lacrymis Martia bella suis. F
Vel quod erat de me feliciter Ilia mater,
Rite colunt matres sacra, diemque meum.
Quid? quod hyems adoperta gelu tunc denique cedit,
Et pereunt lapsæ sole tepente niues?
Arboribus redeunt detonsæ frigore frondes,
Viuidaque in tenero palmite gemma tumet.
Quæque diu latuit, nunc quæ se tollat in auras,
Fertilis occultas inuenit herba vias.
Nunc fœcundus ager, pecoris nunc hora creandi,
Nunc auis in ramo tecta, laremque parat.
Tempora iure colunt Latiæ fœcunda parentes,
Quarum militiam, votaque partus habet.
Adde, quod excubias vbi Rex Romanus agebat,
Qui nunc Exquilias nomina collis habet,
Illic à nuribus Iunoni templa Latinis,
Hac sunt, si memini, publica facta die.
Quid moror? & variis onero tua pectora causis?
Eminet ante oculos quod petis, ecce, tuos.
Mater amat nuptas, matrum me turba frequentat:
Hæc vos præcipue tam pia causa decet.
Ferte Deæ flores, gaudet florentibus herbis
Hæc Dea, de tenero cingite flore caput.
Dicite, tu nobis lucem Lucina dedisti,
Dicite, tu voto parturientis ades.
Si qua tamen grauida est, resoluto crine precetur,
Vt soluat partus molliter ipsa suos.

Hoc eodem die Saliorum festum incipiebat, qui ancylia circumferebant, & Mamurium canebant. Sic enim Ouidius:

Quis mihi nunc dicet, quare cœlestia Martis
Arma gerant Salij, Mamuriumque canant?

Deinde causam huius rei subiiciens, quomodo videlicet Numa Iouem ad se elicuerit, colloquium cum eo habuerit, signum Imperij Romani petierit, & quid Iupiter responderit, ita tandem scribit:

Dux loquitur, totum iam Sol emouerat orbem,
Et grauis æthereo venit ab axe fragor.
Ter tonuit sine nube Deus, tria fulmina misit,
Credite dicenti mira, sed acta loquar.
A media cœlum regione dehiscere cœpit,
Summisere oculos cum Duce turba suo.
Ecce leui scutum versatum leniter aura
Decidit, à populo clamor ad astra venit.
Tollit humo manus, cæsa prius ille iuuenca,
Quæ dederat nulli colla premenda iugo,
Idque ancyle vocat, quod ab omni parte recisum est,
Quemque notes oculis, angulus omnis abest.
Tunc memor imperij sortem consistere in illo,
Consilium multæ calliditatis init.
Plura iubet fieri simili cælata figura,
Error vt ante oculos insidiantis eat.
Mamurius morum, fabræne exactior artis,
Difficile est vlli dicere, clausit opus.
Cui Numa munificus, facti pete præmia, dixit,
Si mea nota fides, irrita nulla petes.
Iam dederat Saliis à saltu nomina dicta,
Armaque & ad certos verba canenda modos.
Cum sic Mamurius: merces mihi gloria detur,
Nominaque extremo carmine nostra sonent.
Inde sacerdotes operi promissa vetusto,
Præmia persoluunt, Mamuriumque vocant.

Idem etiam Ouidius docet, his diebus, quibus circumferrentur ancylia, priusquam condita rursum esset, ominosum esse nubere, neque etiam licere Flaminicam Dialem sese pectere, atque ornare. Hæc enim sunt ipsius verba.

Nubere si qua voles, quamuis properabitis ambo,
Differ, habent paruæ commoda magna moræ.

Arma

Arma mouent pugnam, pugna est aliena maritis A
Condita cum fuerint, aptius omen erit.
His etiam coniunx capitis discincta Dialis
Lucibus, impexas debet habere comas.

De hoc Saliorum festo, & saltatione, ac circumgestatione ancyliorum, Plutarchus in Numa, vbi de Saliorum institutione & nomine agẽs ad hunc modum scribit: Salii nominantur, non (vt fabulantur nonnulli) à Salio quodam Samothrace, aut Mantinensi, qui saltationem armatam docuerit: sed ipsa potius chorea, quæ saltibus constat, quam per Vrbem circumeuntes ducunt, cum mense Martio peltas gestant, puniceas tunicas induti, mitrisque latis æreis cincti, & galeas æreas ferentes, pugionibusque arma pulsantes. Reliqua tripudii pars pedum officio constabat. Mouebantur enim eleganter, celeriter, atque confertim orbes implicantes, euoluentesque, multumque in eo roboris & agilitatis ostendentes. Et paulo post: At Mamurio mercedis nomine datum aiunt, vt eum Salij inter Pyrrhicam saltationem cantarent, alii Veturium Mamurium eum, qui caneretur, fuisse tradunt, alii veterem memoriam. Hæc Plutarchus, secutus, opinor, Varronem, qui libro 5. de lingua latina ait, Salios, cum cantant Mamurium Veturium, significare veterem memoriam. Festus breuiter huius moris rationem indicat his verbis: Mamurii Veturii nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant hac de causa. Numa regnante, cœlo cecidisse fertur ancyle, id est, scutum breue, quod ideo sic est appellatum, quia ex vtroque latere erat recisum, summum, infimumque eius latius medio pateret, vnaque edita vox, omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu in ea mansisset: Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci cœleste posset, probatum opus est maxime Mamurii, qui præmii loco petiit, vt suum nomen inter carmina Salii canerent. Hactenus Festus. Historiam de ancyli habent scriptores rerum Romanarum plerique, qui sunt consulendi. De Saliorum Saltatione Dionysius etiam Halicarnassæus quædam habet, cuius pauca verba adscribam: Gesticulantur, inquit, Salij militariter ad tibiæ modulos, nunc simul, nunc per vices: interim canentes Pæana quendam Patrium: Saltationem autem armatam, quæ collisis ad scuta gladiis crebros ciet strepitus. Si quid credendum est antiquis scriptoribus, Curetes inuentam tradiderunt posteris, &c. Hactenus ille. Sed de veterum saltationibus alibi dicemus prolixius.

VI. die Martii, qui est pridie Non. Sacrum Vestæ erat eodem die C. Octauius Augustus Imperator Pontificatum maximum inierat, quod & in veteri Calendario notatum est his verbis: HOC DIE CÆSAR PONTIF. MAXIM. EST FACT. De vtroque Ouidius:

Sextus vbi è terra cliuosum scandet Olympum
Phœbus, & alatis æthera carpet equis:
Quisquis ades, castaque colis penetralia Vestæ,
Gratare, Iliacis thuraque pone focis.
Cæsaris innumeris quos maluit ipse mereri,
Accessit titulis Pontificalis honor.
Ignibus æternis æterni numina præsunt
Cæsaris, imperij pignora iuncta vides, &c.

De Vestæ sacris Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro quinto capite duodecimo: Vestæ si quando Vestales virgines sacra libarent, vel rem diuinam facerent, eo cultu, ornatuque, vt erant, & vittatæ peragebant. Album tamen præterea vestimentum quod suffibulum vocabatur, oblongum, & prætextum, & quadrangulum in capite sumebant, fibulaque subnectebant: tum casta mola, & sale tuso, ac in ollam fictilem misso, mox in aquam iniecto, sacra faciebant: calicibusque fictilibus, quas culullos dicebant, Vestæ & Diis libabant. Hæc ille. In veteribus etiam nummis sacra Vestæ expressa videntur, cuiusmodi duas ex Guilhelmi Crassicani antiquitatibus hic subieci.

Nonis Martii, qui est dies eius septimus, Veiouis templum consecratum est ad duos lucos Asyli, de quo ita Ouidius:

Vna nota est Martis Nonis, sacrata quod illis,
Templa putare lucos Veiouis ante duces.

De Veioue supra diximus.

Pridie Id. Martii, qui est dies eius mensis XIV. Equiria altera erant. Sic enim Calendarium habet, A. E Q. NP. Id est, EQVIRIA. Nefastus primo.

De EQVIRIIS, paulo ante diximus. Ouid.

Sex vbi sustulerit, totidem quoque deferet ortus,
Purpuream rapido qui vehit axe diem.
Altera gramineo spectabis Equiria campo,
Quem Tiberis curuis in latus vrget aquis.
Qui tamen eiecta si forte tenebitur vnda,
Cælius accipiet puluerulentus equos.

Significat Ouidius, Equiria hæc in campo Martio iuxta Tiberim fuisse celebrata, nisi Tiberis inundasset. Tum enim in montem Cælium translata, vnde in eo monte locus dictus Campus Martialis, eo quo Equiria solebant fieri, si quando aquæ Tyberis Campum Martium occupassent. Festus.

Idibus Martii Annæ Perennæ festum erat, in quo largioribus poculis indulgebant, & pro cyathorum numero annos mutuo precabantur, de quo festo ita scribit Ouidius:

Idibus est Annæ festum geniale Perennæ,
Non procul à ripis aduena Tibri tuis.
Plebs venit ac virides passim disiecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quisque sua.
Sub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt,
Sunt quibus è ramis frondea facta casa est.
Pars ibi pro rigidis calamo statuere columnis,
Desuper extentas imposuere togas.
Sole tamen, vinoque calent annosque precantur,
Quos sumunt cyathos, ad numerumque bibunt.
Inuenies illic, qui Nestoris ebibat annos,
Quæ sit per calices facta Sibylla suos.
Illic & cantant quicquid didicere theatris,
Et iactant faciles ad sua verba manus.
Et ducunt posito duras cratere Choreas,
Cultaque diffusis saltat amica comis.
Cum redeunt, titubant, & sunt spectacula vulgi,
Et fortunatos obuia turba vocat.

Occurrit, nuper visa est mihi digna relatu
Pompa, senem potum pota trahebat anus.

Causas cur Annæ festum tanta lætitia fuerit celebratum, Ouidius duas refert, quarum vna est, quod ii, qui Annam Perennam apud Æneam exulantem, & post vxoris eius Lauiniæ insidias fugientem quæsiuerant, responso accepto, esse eam Nympham Numici amnis, totum illum diem in agris lætis conuiuiis celebrarint. Altera, quod Anna anus quædam Bouillis oriunda, plebi seditiosæ in montem sacrum digressæ, & penuria laboranti, quotidie liba attulerit, & diuiserit, in cuius rei memoriam plebeii pace cum Patriciis facta, hoc festum solenne instituerint. De priori causa ita scribit Ouid.

Sidonis interea magno clamore per agros
Quæritur, apparent signa notæque pedum.
Ventum erat ad ripas, inerant vestigia ripis,
Sustinuit tacitas conscius amnis aquas.
Ipsa loqui visa est: Placidi sum Nympha Numici;
Amne perenne latens, Anna perenna vocor.
Protinus erratis læti vescuntur in agris,
Et celebrant largo, seque diemque mero.

Alteram causam his explicat versibus:

Hæc quoque, quam referam, nostras peruenit ad aures
Fama, nec à veri dissidet illa fide.
Plebs vetus, & nullis etiam tunc tuta Tribunis
Fugit, & in sacri vertice montis erat.
Iam quoque, quem secum tulerant, defecerat illis
Victus, & humanis vsibus acta Ceres.
Orta suburbanis quædam fuit Anna Bouillis,
Pauper, sed multæ sedulitatis anus.
Illa leui mitra canos incincta capillos,
Fingebat tremula rustica liba manu.
Atque ita per populum fumantia mane solebat
Diuidere: hæc populo copia grata fuit.
Pace domi facta signum posuere perenne,
Quod sibi defectis illa ferebat opem.

Idem etiam subiicit hoc die festo puellas, iocosa quædam & obscæna carmina cantare consueuisse, eam ob causam, quod Anna inter diuos relata, & à Marte precibus sollicitata, vt Mineruæ, cuius amore tenebatur, nuptias sibi conciliaret, eam deluserit, affirmans se inflexisse Mineruæ animum, eamq; paratam esse ad coniugium: in cuius tamen locum ipsamet flammeo, tanquam noua nupta velata ad Martem deducta, & dolus detectus fuit, quam narrationem Ouid. his versibus concludit:

Ludis amatorem chara noua nupta Mineruæ,
Nec res hac Veneri gratior vlla fuit.
Inde ioci veteres obscænaque dicta feruntur,
Et iuuat hanc magno verba dedisse Deo.

Idem dies dictus est Patricidium quod C. Iulius Cæsar Dictator à Coniuratis in Senatu collecto in curia Pompeii, XXIII. vulneribus confossus est, de qua re Suetonius in Cæsare, capite penultimo, Florus Epitoma Liuiana libro 116. Plutarchus, Ouidius, Dio, & alii multi. Est & hoc non abs re meminisse, P. Cornelium Dolabellam Consulem, vt est apud Appianum lib. 2. de bellis ciuilibus, legem tulisse, vt hic

A dies, quo C. Iulii Cæsaris nece libertas Reipub. restituta esset.

XVI Calendarum Aprilis, qui est dies Martii XVII. Liberalia erant, sic in Calendario notata.

D. LIB. NP. Hoc est, Liberalia, Nefastus primo.

LIBERALIA, inquit Festus, Liberi festa, quæ apud Græcos dicuntur Διονύσια. Varro libr. quinto de lingua Latina: Libera ia dicta, quod per totum oppidum eo die sedent Sacerdotes Liberi, hedera coronatæ anus cum libris & foculo pro emptore sacrificantes.
B In libris Saliorum, quorum cognomen Agonensium, forsitan hic dies ideo appellatur potius Agonia. Quem locum explicans Adrianus Turnebus, vir eruditissimus, in iis Commentariis Varronianis, quos post obitũ ipsius hæredes in lucem dederunt, ait, sedere, hic significare feriari, & per foculum ignitabulum intelligi, paruumque focum, quo vsi veteres fuerint, cum rem diuinam extra templa in locis non sacris, aut in quibus ara non erat, facerent. Vnde Cicero pro Domo: C. Attinus bona Q. Metelli consecrauit, fo-
C culo posito in rostris, adhibitoque tibicine. Hæc ille. Quod Varro dicit, in libris Saliorum hunc diem Agonia appellari, idem confirmat etiam Masurius, qui libro 2. Fastorum, vt est apud Macrobium lib. 1. Saturnaliorum, cap. 4. Liberalium diem à Pontificibus Agonium à Martiale appellari scribit. Rituum, qui Liberalibus obseruabantur, causas diligenter explicat Ouid. multis versibus, quos legere potes, nos aliquos tantum adducemus. Sic igitur scribit:

Carminis huius opus causas exponere, quare
D *Vilis anus populos ad sua liba vocet.*
Ante tuos ortus aræ sine honore fuerunt,
Liber & in gelidis herba reperta focis.
Te memorant, Gange, totoq; Oriente subacto,
Primitias magno seposuisse Ioui.
Cinnama tu primus, captiuaque thura dedisti,
Deque triumphato viscera tosta boue.
Nomina ab auctoris ducunt libamina nomen,
Libaque quod sanctis pars datur inde focis.
Liba Deo fiunt, succis quia dulcibus idem
E *Gaudet, & à Baccho mella reperta ferunt.*

Et paulo post.

Melle pater fruitur, liboq; infusa calenti
Iure repertori splendida mella damus.
Fœmina cur præest, non est rationis opertæ,
Fœmineos Thyrso concitat ille choros.
Cur anus hæc faciat, quæris, vinosior ætas
Hæc erit, & grauidæ munera vitis amat.
Cur hedera tincta est? hedera est gratissima Baccho,
F *Hoc quoque cur id sit, dicere nulla mora est.*
Nysiades Nymphas, puerum quærente nouerca,
Hanc frontem cunis opposuisse ferunt.

Eodem etiam Liberalium die, toga libera adolescentibus pueritatem egressis dabatur, cuius rei causas Ouidius commemorat quatuor, de quibus ipsum audire placet. Sic inquit:

Restat, vt inueniam, quare toga libera detur
Luciferis pueris, candide Bacche, tuis.

Siue

Siue quod ipse puer semper, iuuenisque videris,
Et media est ætas inter vtrumque tibi.
Seu quia tu pater es, patres sua pignora natos
Commendant curæ, numinibusque tuis.
Siue quod es liber, vestis quoque libera per te
Sumitur, & vitæ liberioris iter.
Aut quia cum colerent prisci studiosius agros,
Et faceret patrio rure Senator opus.
Et caperet fasces à curuo Consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus.
Rusticus ad ludos populus veniebat in vrbem,
Sed Dis, non studiis ille dabatur honos.
Luce sua ludos vuæ commentor habebat,
Quos cum tædifera nunc habet ille dea.
Ergo vt Tyronum celebrare frequentia posset,
Visa dies dandæ non aliena togæ.

De toga, & aliis vestium generibus d cemus suo loco.

Hoc etiam die & præcedenti ibatur ad Argeos vt Ouid. docet. Argei loca erant in Vrbe, vbi sacra fiebant, à Numa consecrata. Liu. libr. 1. Locaque sacris faciendis, quæ Argeos Pontifices vocant, dedicauit: qualia viginti septem per quatuor primos Vrbis partes dispersa fuisse, ex Varrone discimus, qui lib. 4. de lingua Latina scribit: Reliqua vrbs loca ol m discreta, vt Argeorum sacra in 7. & 20. partes Vrbis sunt disposita. Horum etiam verborum hunc esse sensum Iosephus Scaliger in Coniectaneis docet, Argeorum sacraria 27. diffusa esse per quatuor illas Vrbis parteis, siue tribus vrbanas, in quas Vrbs primum distributa fuit: quod & ex sequentibus pagellis Varronis manifestum fit. Argeos autem, inquit Varro, putant dictos à principibus, qui cum Hercule Argiuo venerunt Romam, & in Saturnia subsederunt, &c. Festus: Argei (quamuis in vulgatis sit Argea) loca Romæ appellantur, quod in his sepulti essent quidam Argiuorum illustres viri. Apud Agellium libro 10 cap. 15. Lex de Flamine Diali extat, vt cum iret ad Argeos, neque caput comeret, neque capillum depecteret. De Argeis, quæ effigies scirpeæ erant, & singulis annis per virgines Vestales in Tiberim iaciebantur, paulo post dicemus.

XIV. Calend. Aprilis, qui est XIX. dies Martii Quinquatria incipiebant & quinque dies continuabantur, quorum sic meminit Calendarium.

F. QVIN. N. Hoc est, Quinquatria Nefastus.

QVINQVATRVS, inquit Varro, hic dies vnus à nominis errore obseruatur, proinde vt sint quinque, dictus ab Tusculaneis. Post diem sextum Eidus similiter vocatur Sextatrus: & post diem septimum Septimatrus: sic hic, quod erat post diem quintum Eidus, similiter vocatur Sextatrus: & post diem septimum Septimatrus, sic hic, quod erat post diem quintum Eidus, Quinquatrus. In quam sententiam Festus ita scribit: Quinquatrus appellari quidam putant à numero dierum, qui fere his celebrantur, qui scilicet errant, tam Hercule, quam qui triduo Saturnalia, & totidem diebus Compitalia. Nam omnibus his singulis diebus fiunt sacra. Forma autem vocabuli eius, exemplo multorum populorum Italicorum enunciata est,

A quod post diem quintum Iduum est is dies festus, vt apud Tusculanos Triatrus, & Sextatrus, & Septimatrus, & Faliscos Decimatrus: Mineruæ autem dicatum eum diem existimant, quod eo die ædis eius in Auentino consecrata est. Hactenus Festus De Quinquatribus ac cæremoniis, quæ illis diebus obseruari solebant, ad hunc modum scribit Ouid.

Vna dies media est, & fiunt sacra Mineruæ,
Nominaque à iunctis quinque diebus habet.
Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
B *Causa, quod est illa nata Minerua die.*
Altera, tresque super strata celebrentur arena,
Ensibus exertis bellica læta Dea est.
Pallida nunc pueri teneræque ornata puellæ,
Qui bene placarit Pallada, doctus erit.
Pallade placata lanam mollire puellæ
Discant, & plenas exonerare colos.
Illa etiam stantes radio percurrere telas
Erudit, & rarum pectine densat opus.
Hanc cole qui maculas læsis de vestibus aufers,
C *Hanc cole, velleribus quisquis ahena paras.*
Ne quisquam inuita faciet bene vincula planta
Pallade, sit Titio doctior ille licet.
Et licet antiquo manibus collatus Epeio
Sit prior, irata Pallade, mancus erit.
Vos quoque Phœbea morbos qui pellitis arte,
Munera de vestris pauca referte Deæ.
Nec vos turba feri sensu fraudata magistri
Spernite, discipulos attrahit illa nouos.
Quique moues cœlum, tabulasque coloribus vris,
D *Quique facis docta mollia saxa manu.*
Mille Dea est operum, certe Dea carminis illa est:
Si mereor, studijs adsit amica meis.

Vltimo Quinquatrium die, qui est dies Martij XXIII. Latine x. Calend. April. dicitur, Tubilustrium erat. Sic enim habet Kalendarium:

B. TVBIL. NP. Hoc est, Tubilustrium, Nefastus primo.

Tubilustrium, inquit Varro, appellatur, quod eo die in atrio Sutorio sacrorum tubæ lustrantur. Festus, E quemadmodum Iosephus Scaliger legendum censet, Tubilustria dies, quibus diebus adscriptum, in atrio Sutorio agna tubę vt lustrentur, ab eis tubis appellant, quod genus lustrationis ex Arcadia, Pallante eo transferente, venisse dicunt: Ouidius:

Summa dies è quinque tuba lustrare canora
Admonet, & forti sacrificare Deæ,

Dies proxime sequens, qui est XXIV. Martii in Kalendario ita notatus est.

C. Q. REX. C. F. Hoc est, Quando Rex Comitia- F uit, fas.

Dies qui sic vocatur. Quando Rex Comitiauit, fas, inquit Varro, dictus ab eo, quod eo die Rex Sacrificulus itat ad Comitium (sic enim Scaligero placet, cum vulgati habeant, dicat) ad quod tempus est nefas, ab eo fas. Itaque post id tempus lege actum sæpe. Festus, siue potius Paulus mutilator eius: Quando Rex Comitiauit, fas in fastis notari solet, & hoc videtur significare, quando Rex Sacrificulus diuinis rebus perfectis in Comitium venit: ex quibus tamen verbis

nihil

nihil certi intelligi poteſt. Vt autem diei huius celebritas, & ritus cognoſcantur, ſciendum eſt Regi ſacrorum neque magiſtratum gerere, neque verba ad populũ habere fas fuiſſe. Propterea in Comitium ire illi non licebat, niſi hoc die, qui notatus eſt in faſtis. Ibat enim in comitium ſacrificij cauſa quo properanter protinus fuga ſe è Comitio eripiebat. Docet hoc Plutarchus in Quæſtion. Romanis, quæſtione 63. his verbis: Cur Regi ſacrorum magiſtratum gerere, aut orationem ad populum habere non licet? An quod antiquitus Reges pleraque & potiſſima ſacra peragebant, inq; immolandis hoſtiis Sacerdotibus aderant, cum vero modum non ſeruarent, ſed ſuperbe, iniqueq; dominarentur, Græci pleriq; iis omnem ademerunt potẽtiam, id tantum relinquentes, vt Diis ſacra facerent, Romani autem Regibus omnino eiectis, ſacrificiis alium præfecerunt, neq; magiſtratum gerere eum, neq; cum populo agere ſinentes, vt nunquam, niſi in ſacris ſeruire, & in gratiam Deorum ſuſtinere regnum viderentur? Sane à maioribus tradito ritu, ante Comitium Rex ſacrorum, poſt quam rem diuinam fecit, fuga ſeſe inde è foro proripuit. Hæc Plutarchus.

Die xxv. Martii, qui eſt IIX. Kalend. Aprilis, Hilaria erant, cuius tamen feſti neque Kalendarium, neq; Ouidius meminerunt. Macrobius autem libro I. cap. 21. de eo ſic ſcribit: Ad IIX. Kalend. Aprilis celebratur exordium lætitiæ, quem diem Hilaria appellant, quo primum tempore Sol diem longiorem nocte protendit. Celebrabantur Hilaria in honorem Matris Deum, quod & ex Macrobio conſtat, & ex Lampridio, qui in Alexandri Seueri vita ita ſcribit: Kalendis Ianuariis & Hilariis Matris Deum, & ludis Apollinaribus, & Iouis epulo, & Saturnalibus, & huiuſmodi feſtis diebus Faſianus, &c. loquitur de temperantia & frugalitate Alexandri. Flauius Vopiſcus in in Aureliano: Hilaribus, quibus omnia feſta & fieri debere ſcimus, & dici. Ad quem locum Ioannes Baptiſta Egnatius annotat: Hilaria Pani Deo, omnium auctori, dicata eſſe, male opinor. Contrarium enim docent hæ, quas adduxi auctoritates, & Turnebus libro 24. Aduerſariorum cap. 45. vbi maximum Dionyſij interpretẽ citat in hæc verba de Hilaribus ſcribentem: ἦσαν τινὲς ἡμέραι τοῖς εἰδωλολάτραις, ἃς ἱλαρίας ἐκάλουν, καὶ αἱ μὲν ἦσαν ἴδιαι καὶ ἱλάριοι, ὡς ὅταν τὶς ἔγημεν, ἢ υἱὸν ἔκτιστο. αἱ δὲ κοιναὶ καὶ δημόσιαι ἱλάρια ἐκαλοῦντο, ὡς ὅταν βασιλεὺς ἀναγορευόμενος τὰς δημοσίας ἱλαρίας παρεῖχε, καὶ οὔτε πένθημα ἐν ταύταις φορεῖν ἐξῆν, ἀλλὰ καὶ θεαὶ καὶ θυσίαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν διετελοῦντο δημόσιαι, καὶ οἱ πενθοῦντες ἐπαύοντο, καὶ ἐν εὐωχίαις ἀπαύστοις διῆγον τὰς ὡρισμένας ἡμέρας ταῖς τοιαύταις ἱλαρίαις. ἦν δὲ ἱλάρια ἑορτὴ ἰδικὴ Ῥωμαίων εἰς τιμὴν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν αὐτῶν, ἀλλὰ δὲ δαιμόνων, ὡς φησὶ Δημόφιλος ἐν τῷ περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις θυσιῶν. Quæ verba ita reddi poſſunt: Habebant aliquot dies idololatræ, ſeu idolorũ cultores, quos nuncupãt Hilarios. Horũ autem dierum alij erant priuati, & Hilarij appellabãtur, veluti ſi quis celebrarit nuptias, aut ſi filius alicui natus fuerit, alii vero erant vulgares & publici, qui Hilaria nominabãtur, vt cũ Rex aliquis publice proclamatus, publicas hilarias ſubditis exhibebat, & his quidem diebus neque lugere licebat, ſed ſpectacula & ſacrificia quotidie perficiebantur publice: quin & iudicia haberi ceſſabant, ludos ſpectabant, & conuiuiis continuis peragebant dies Hilariis deputatos. Erant autem Hilaria feſtum proprium Romanorum in honorem matris Deum: imo vero dæmonum, quemadmodum inquit Demophilus in libro de ſacrificiis antiquorum. Cæterum & Herodianus in Cõmodo, libro I. ſuæ hiſtoriæ, docet hæc feſta principio veris celebrata fuiſſe, maxima populi lætitia, & nobiliſſima pompa, quouis è populo inſignia cuiuſq; dignitatis mentiente atq; ſimulante, libere & impune, vt internoſci magiſtratus à ſimulatore plerumque non poſſet: vbi tamen Hilariorum nomen non habet.

Tres vbi luciferos veniens præmiſerat Eos,
Tempora nocturnis æqua diurna feret.
Inde quater paſtor ſaturos vbi clauſerit hœdos,
Canuerint herbæ rore recente quater:
Ianus adorandus, cum quo concordia mitis,
Et Romana ſalus, araque pacis erit.

Vltimo Martii die Lunæ ſacra fiebant in monte Auentino. Ouid.

Luna regit menſes, huius quoque tempora menſis,
Finit Auentino Luna colenda iugo.

Quidam hos verſus de Diana Auentina accipiunt quos reprehendit Lilius Gyraldus, Lunæ taurus mactabatur, quod cornua haberet ſimilia cornibus tauri.

Pridie Kalendas Aprileis, Mater Deum, magna pompa à Gallis ad Almonem fluuium producebatur, qui non procul ab Vrbe Tiberi miſcetur, ibique ad confluentem duorum amnium abluebatur veteri inſtituto. Nam quo primum die ex Aſia illuc eſt aduecta, à Sacerdote lota eſt, iſque mos poſtea per ſingulos annos eſt ſeruatus, & dies ille dictus, Lauatio Matris Deum. Arnobius: Lauatio Matris Deum eſt hodie. Lucanus in I.

Et lotam paruo reuocant Almone Cybele.

Ouidius lib. 4. Faſtorum.

Et locus, in Tiberim qua lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veſte Sacerdos
Almonis Dominam ſacraque lauit aquis.

Prudentius in Romano.

Nudare plantas ante Carpentum ſcio.
Lapis nigellus euehendus eſſedo.
Quem ad lauacrum præeundo ducitis,
Almonis vſque peruenitis riuulum.
Proceres togatos matris Idææ ſacris,
Muliebris oris clauſus argento ſedet,
Pedes remotis atterentes calceis, &c.

Meminerunt huius lauationis etiam Papinius, Silius Italicus, Martialis, atque alii. Hactenus de Martio, ſequitur Aprilis.

AD CAP. V.

PARALIPOMENA.

De Crepusculo, Calendis, Calendario, Ephemeridibus.

CArptim & sine vllo certo ordine, quædam percurramus. *Crepusculum est tempus illud, quum noctescere incipit.* Errant autem, qui existimant, *crepusculum etiã esse dubiam illam lucem, antequam diescat,* cum apud priscos, & probatos authores, solum illud tempus sub vesperam esse perpetuo reperiatur, *diluculum* vero sub auroram. Inducti illi in errorem versibus Ouid. Epist. 14. Hypermnestræ Lynceo.

Sed tamen experiar, modo facta crepuscula terris,
Vltima pars noctis, primaq; lucis erat.

Sed corruptissime ita legitur, melius enim in MS. codice Achillis Statij Neapolitani, & obseruauit Hercules Ciofanius, non male de ciue suo meritus:

Vltima pars lucis, primaq; noctis erat.

Luctat. Placid. ad v. 340. lib. 1. Thebaidos Papinianę. *Crepusculum dicitur, quod inter finem diei est, & exordium noctis; vnde & decrepiti senes dicuntur, iam prope occasum salutis, & initium mortis, vtrumq; enim tempus ostendit, & diei initium, & extremum noctis, siue crepuscula, quia præcedẽtis solis radij percutiuntur à crepusculo, id est, ab extrema parte noctis.*

Ipse Statius:

Sed nec Puniceo rediturum crastina cœlo
Promisere iubar, nec rarescentibus vmbris
Longa repercusso nituere crepuscula Phœbo.

P. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 4.

Qualia sublucent fugiente crepuscula Phœbo,
Aut vbi nox abiit, nec tamen orta dies.

Et lib. 11. Metamorph.

——— *dubiæq; crepuscula lucis.*

In MS. codice Stephani Pighij erat:

——— *dubiæq; crepuscula noctis.*

M. Martian. Mineus Capella lib. 2. in fine, de Nupt. Mercurij & Philologiæ, aliter videtur sentire:

Quæ tam morosis implicata ductibus
Tenui lucernam palpitare lumine
Coegit instans innitens crepusculum.

Scio viros doctos crepusculum cum diluculo confudisse, quod Græcis λυκόφως & ἄγχαυρον, Festo exponente *primum tempus lucis,* ἀπὸ τοῦ λευκοῦ φωτὸς, ab *alba* seu *albescente luce.* Sed potior Iosephi Scaligeri in obseruationib. suis & castigationibus in Festum, opinio, qui ἀπὸ τῆς λύκης, *à luce,* desumit, ea enim vox antiquitus lucem significabat. Aliis hoc displicet, quum tempus illud sic dictum velint, *quod prima nascente luce lupi exeant ad pastum, maxime idoneo ad venatum tempore.* Scholiast. Apollonij Rhodij, & Ælian. lib. 5. histor. Animal. & in profectione ad venationem Hippolytus apud L. Senecam in Tragœdia eiusdem Act. 1. sc. 1.

Dum lux dubia est, dum signa pedum
Roscida tellus impressa tenet.

Oppian. Cilix. lib. 1. Cyneget. v. 135.

——— κέλομαι δ' ἐπ' ἄεθλον ἱκάνειν
πρώτῃ ὑπ' ἀμφιλύκῃ.
——— *Iubeo vero in certamen descendere*
Primum sub crepusculum, id est, *diluculum.*

Malo tamen distingui illa duo diei tempora, vt antea admonui, idem L. Seneca Troade Act. 2. sc. vlt.

Dum premitur dubius nocte vicina dies.

Idas pastor apud Calfurnium Siculum Bucolico carmine Ecloga 2. in fine.

Carmina poscit Amor, nec fistula cedit Amori,
Sed fugit ecce dies, reuocatq; crepuscula vesper,
Hinc tu Daphni greges, illinc agat Alphesibæus.

Rutil. Numatian. Gallus itinerarij sui lib. 1.

Roscida puniceo fulsere crepuscula cœlo,
Pandimus obliquo lintea flexa sinu.

Adi ad Iulium Pollucem lib. 1. Onomastic. cap. 7. Isidorum Hispalensem lib. 5. Etymologiar. cap. 31. qui dubie; *Crepusculum est dubia lux: nam creperum dubium dicimus, hoc est, inter lucem & tenebras.* Eadem Nonius Marcell. cap. 1. Num. 45. Pacuuius Duloreste.

Non vetet animum ægritudine in re crepera confici.

Accius Phœniss.

Quæ ego cuncta esse fluxa in mea re crepera
Comperi.

Ambitiose D. Paulinus Nolæ episcopus, licet contra Grammaticos, Natali sexto D. Fælicis.

Iamq; rubescebant rumpente crepuscula mane,
Noctis, & extremæ fuga rarescentibus astris,
Luce subobscura, vel subducentibus vmbris,
Cœperat ambiguos rerum reserare colores.

De Calendis nihil est, vt puto, repetendum, quum vulgata sint omnia, tantum aduertendum, receptiorem vsum neotericorum Calendas scribere, cum lapides antiqui, & prisci scriptores Victorinus Afer, Diomedes Grammaticus lib. 2. cap. 1. Terent. Scaurus, & ipse Grammaticus. Seruius Maurus, quorum quidam *Calendas,* alij *Kalendas,* probant dici. Videatur Seruius ad illud lib. 8. Æneid.

——— *Tatioq; seni, Curibusq; seueris.*

Apponam quædam marmoris antiqui fragmenta. Primum est.

A. ATINIO. A. F. PAL. PATERNO.
SCRIB.
ÆDIL. CVR. HON. VSVS. AB. IMP.
EQVO.
PVBL. HONOR. PRÆF. COH. II.
BRACAR.
AVGVSTAN. TRIB. MIL. LEG. X.
FRETENS.
A. DIVO. TRAIANO. IN. EXPEDITION. PAR-
THICA. DONIS. DONAT. PRÆF.
ALÆ.
VII. PHRYG. CVR. KAL. FRABA-
TERNOR.

NOVOR. ATINIA. A. F. FAV-
STINA.
PATRI. OPTIMO. FECIT.

Alterum reperi his verbis conceptum, quod adſcribam, ex hortis Carpenſibus Romæ.

M. AVRELIO. AVG. LIB. ONESI-
MO. CVBICVL.
ET. A. LOCIS. CVBICVL. STA-
TI. M. AVRELIVS. DIONY-
SIVS. PATRONO. PIENTIS-
SIMO.
ET. BENEMERENTI. FEC. OS-
SVA. POSITA.
SVNT. VI. IDVS. NOVEMBR. CRIS-
PINO. ET.
ÆLIANO. COS. ARA. XV. KAL.
IANVAR.

Tertium ibidem loci viſitur, in hæc verba:

SILVANO. SANCTO. L. VALLIVS.
SOLON.
PORTICVM. EX. VOTO. FECIT. DE-
DICAVIT. KAL. APRILIB. PISONE.
ET. BOLANO. COS.

Adi ad lib. 2. ſupra huius operis cap. 8. vbi de Mithra ſeu Sole, tranſcripſi enim ibi veterem lapidem, qui huc facit, adde & iſtum erutum in hortis Colotianis.

FORTVNÆ. AVG. L. LICINIVS. L.
F. PALATINA.
SABINVS. VOT. D. D. XIIII. KAL.
FEBR.
M. IVNIO. SILANO. ET. L. NOR-
BANO. COS.

Denique in domo Epiſcopi Ferratini.

SIGNVM. GENIVM. CENTVRIÆ.
CVM. ÆDICVLA. ET. MARMO-
RIBVS. EXORNATA. ET.
ARAM. SVA. PECVNIA. FECIT. DE-
DICAVIT.
KALEND. MAI. IMP. COMMODO.
III. ET. BVRRO. COS.

Qui plures inſcriptiones ſuper hoc vocabulo cupis, conſule Aldum Manutium in Orthographia ſua, pag. 452. qui quadraginta quatuor veterum lapidum fragmenta collegit; & aliis id ante illum effectum.

Hinc calendarium librum vocabant, in quo accepti expenſique ratio continebatur. Q. Florens Tertullian. lib. de habitu Muliebri in fine. *Graciles auriũ cutes calendarium expendunt.* L. Seneca lib. 1. de benef. cap. 2. *Nemo beneficia in calendario ſcribit, nec auarus exactor ad horam & diem debitorem appellat.* Et lib. 7. cap. 10 *Quid fanus, & calendarium, & vſura, niſi humana cupiditatis extra naturam quaſita nomina?* Et epiſt. 88. *Quia magnus calendarij liber euoluitur.* Scæuol. IC. l. 27. ff. *de inſtruct. vel inſtrum. leg. §. libert. reſpondit verbis, qua proponerentur, contineri, niſi manifeſte contrariã voluntatem coharedes approbant, in eo fundo inſtrumenta calendarij* (in Pandectis Florentinis, *calendaria*) *& nummos reliquit, reſponſum eſt, de nummis quoq;, vt ſupra.* Coripp. African. lib. 2. de laudib. Iuſtini Minoris Auguſti, Num. 10.

Theſauros fidis priuatos ferre miniſtris
Imperat, innumera mox aduenere caterua,
Fortia centenis onerata brachia libris.

Ratio nominis impoſiti hæc erat, quod *Calendis ſingulis collybiſta pecunias fanori exponendas in foro haberent.* Helen. Acron, & alij Interpretes Horatij lib. Epod. od. 2. in fine.

Omnem relegit Idibus pecuniam,
Quarens Calendis ponere.

Sed fuſius de fœnerandi ritu diſſeram, & ſpeciebus vſuræ, legibuſq;, quibus ſeu ſublatum, ſeu permiſſum fænus, infra hoc opere lib. 8. c. 20. Interim calendaria Ephemerides dici lego apud M. Tullium orat. pro Quintio. Sextum Propertium lib. 3. eleg. 22.

Me miſerum, hic aliquis rationem ſcribit auari,
Et ponit duras inter Ephemeridas.

P. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 12.

Inter Ephemeridas melius tabulaſq; iacerent,
In quibus amiſſas fleret auarus opes.

Interim hoc monimenti antiqui fragmẽtum adſcribam, quod Beneuenti extat.

C. OCTAVIO. C. F. PAL. MODESTO.
AVGVR. II.
VIR. I. D. QVÆST. II. PRÆFF. FABR.
ROMÆ.
PRÆF. COH. II. PANNONIOR.
PRÆFF. COH. III.
ITYREOS. TRIB. MIL. LEG. IIII.
SCYTHIC.
CVRAT. REIP. ÆCANOR. ITEM.
HONORATO.
AD. CVRAM. CALENDARI. REIP.
CANVSINOR.
A. DIVO. TRAIANO. PAR-
THICO.
ET. AB. IMP. HADRIANO. AVG.
HIC.
OPVS. QVADRIGÆ. CVM. EFFIGIE.
IMPERATORIS. HADRIANI.
DEDICAVIT.

Nec tantum in priuatis ædibus ciuium, liber ille, calendarium vocabatur, ſed in exercitu, & publicis collegiis, quod ad hunc diem obſeruatum eſt, quod ſciã, quum tamen & Iduaria & calendaria publica repe-riam nominari in veteri lapide, cuius verba exſcribo ex Wolffgango Lazio lib. 2. commentarior. Reip. Rom. cap. vlt.

L. VAL.

L. VAL. L. FIL. GAL. FAVENTINO.
IIVIRALDI.
QVI. ANNONA. FRVMENTARIA.
EMPTA.
PLEBEM. ADIVVIT. ET. OB. ALIA.
MERITA.
EIVS. COLLEGIA. CALENDARIO-
RVM.
ET. IDVARIA. DVO. CIVI. GRATIS-
SIMO. POSVERVNT.

De solemnitate Calendarum Ianuarij mensis, repete quæ à me sunt dicta supra hoc opere lib. 1. Reg. 4. & lib. 2. cap. 3. & res perspicua satis per se vlteriori non eget disquisitione.

Ad Cap. VI.

PARALIPOMENA.

Terminalia fornacalia.

DE diebus atris, fastis, nefastisq; locus erit dicẽdi infra cap. 9. Nam in omnibus pene mensibus illi intercurrunt.

Fornacalia, eorumq; ritus explicatur à Plutarcho, Problemat. Rom. cap. 89. Lactantio Firmiano lib. 1. Diuinar. Institut. cap. 20 P. Ouid. lib. 2. Fast. & lib. 6. Fastor.

Sola prius furnis torrebant farra coloni,
Et Fornacali sunt stata sacra deæ.

Nomen à *Fornace* dea desumptum, siue, vt aliis placet, ab *igne*, qui Græcis φῶς appellatur. Isidor. lib. 19. Etymologiar. cap. 6. Et diu Romani sola pulte victitabant, incognito panis vsu, vt ostendi lib. 1. supra hoc opere, cap. 14. vbi molarum manualium vetustatem, pinsendiq; panis rationem probaui.

Terminalia a Termino deo (de quo D. Augustin. lib. 7. ciuit. Dei, c. 7. Angelus Politian. Miscellaneor. cap. 36. docui lib. 2. cap. 20. supra) hoc mense Februario, magna Rusticorum solemnitate celebrabantur: sed variato pro seculorum ratione cultu, quippe Numa nihil animatum ei immolari volebat deo, vt est apud Plutarchum in vita eius & cap. 14. Problemat. Rom. postea tamen mutata ea fuit sacrificandi ratio, & Termino animata, vt cæteris diis, cæsa hostia: M. Cicero Philip. 12. & alij quæ vel porca. P. Ouid. lib. 2. Fastor.

Nec queritur lactens cum tibi porca datur.
Aut agnus idem eodem loci.
Spargitur & cæso communis Terminus agno.
Q. Horat. lib. Epod. od. 2. & Interpretes ibidem.
Vel agna festis cæsa Terminalibus.

Corrigendus interea Seruij Honorati codex deprauatus ad v. 446. lib. 9. Æneid. *Cum omnes dij libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum deus, descendere noluit, sed illic remansit, tum de hoc ipso sacrificatum est, & deprehensum, quod terminus cum Ioue remanens, æternum vrbi imperium cum religione significaret, vnde in Capitolio prona pars tecti patet, quæ lapidẽ ipsum Termini* (malim *Terminum*; nam è lapide ipse Terminus Hieron. Magius Miscellaneor. lib. 4. c. 7.) *spectat, nam Termino non nisi sub cliuo sacrificabatur*, apertum & pudendum vitium, legendum est omnino, *non nisi sub diuo sacrificabatur*. Notissima quippe res est, ingẽs & patulum fuisse foramen (*sub dio*, vel *diuo* vocat) in templis omnibus Termini.

Denique locus est T. Liuij 5. Decad. lib. 3. de Terminalibus non adeo obuius: *Hoc anno intercalatum est, tertio die post Terminalia, Kalendæ intercalares fuere.* Sed diligenter, & multiscia lectione discutit Marcellus Donatus Ponzenus in Scholiis suis, quæ consule, ex quibus totam intercalandi methodum, formamq; percipere non erit difficile.

Neq; attinet legem Numæ Pompilij vulgatissimã huc transferre; *qui Terminum exarassit, ipse & bos sacer esto.* Andreas Alciatus IC. Emblem. 157. formã Termini seu imaginem expressit eleganter:

Quadratum infoditur firmissima tessera signum,
Stat cirrata super pectore imago tenus.
Et sese nulli profitetur cedere, talis
Terminus est.

Erat etiam hic de Lupercalibus sermo instituendus, sed præoccupaui lib. 3. supra cap. 2.

Capvt VIII.

De mense Aprili, & diebus in eo festis.

EX ordinatione Romuli Regis, Aprilis secundus anni mensis fuit, vti supra ex Macrobio audiuimus, quod alij scriptores cum eo multi testantur. Vnde nomen habeat, de eo inter vetustissimos etiam auctores non conuenit. Alij enim dictum eum volunt, quasi Aphrilem, à spuma, quam Græci vocant ἀφρὸν, vnde orta Venus creditur. Et hanc Romuli asserunt fuisse rationem, vt primum quidem mensem à patre suo Marte, secundum ab Æneæ matre Venere nominaret: vt hi potissimum principia seruarent, à quibus esset Romani nominis origo, vnde in sacris quoque Martem, Patrem, Venerem genitricem vocabant. Alij putant Romulum vel altiore prudentia, vel certi numinis prouidentia, ita primos ordinasse menses, vt cum præcedens Marti esset dicatus, Deo plerunq; hominum necatori, secũdus Veneri dicaretur, quę vim eius, quasi benefica, leniret. Sed Cincius in eo libro, quẽ de fastis reliquit, ait, imperite quosdam opinari, Aprilem mensem antiquos à Venere dixisse: cum nullus dies festus, nullumq; sacrificium insigne, Veneri per hunc mensem à maioribus institutum sit: sed nec in carminibus quidem Saliorum Veneris vlla, vt cæterorum cœlestium laus celebretur. Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomẽ Veneris, ne sub Regib. quidẽ apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum fuisse, & ideo non potuisse mensem à Venere nominari: sed cũ fere ante æquinoctiũ vernum, triste sit cœlum, & nubibus obductum

ſed & mare nauigantibus clauſum, terræ etiam ipſæ aut aqua, aut pruina, aut niuibus contegantur, eaq; omnia verno, id eſt, hoc menſe, aperiantur: arbores quoque, nec minus cætera, quæ continet terra, aperire ſe in germen incipiant: ab his omnibus menſem Aprilem dici merito credendum, quaſi Aperilem, ſicut apud Athenienſes ἀνθεστηριὼν idem mẽſis vocatur, ab eo, quod hoc tempore cuncta floreſcant. Non tamen negat Verrius Flaccus hoc die poſtea conſtitutum, vt matronæ Veneri ſacrum facerent. Hæc fere Macrobius. Varro lib. 4. de lingua Latina: Secundus menſis Aprilis (vt Fuluius Flaccus ſcribit, & Iunius Gracchus) à Venere dictus, quod ea ſit Ἀφροδίτη, cuius nomen ego, antiquis literis, quod nuſquam inueni, magis puto dictum, quod ver omnia aperit, Aprilem. De vtraq; vocis huis etymologia etiam Plutarch. in Numa, & Ouid. multa, vt de aliis taceam, meminere: poſterior tamen ſententia pluribus probatur, Ioannes Goropius Becanus in Croniis opinatur, Aprilem hunc menſem dictum fuiſſe à Cymbo Operil. & per Syncopen Opril. quod inter eos menſes, qui tellurem recludunt, ſit excellentiſſimus. Cæterum hic menſis, qui in Veneris tutela fuit, ex ordinatione Romuli & Iulij Cæſaris dies habuit XXX. ex ordinatione autem Numæ XXIX. ex quibus quinam feſti fuerint, ordine videbimus.

DE DIEBVS MENSIS APRILIS *Feſtis.*

C. K. Apr. N. Kalendæ Aprilis, Nefaſtus.

Præter alia generalia, ſingulis Kalendis obſeruata, de quibus ſupra diximus, Kalendis Aprilis Veneri ſacrum fiebat, cum floribus & myrto, & mulieres ſertis myrteis redimitæ lauabãtur, quod etiam Plutarchus docet, cum in Numa ſcribit, hoc menſe Veneri ſacra fieri, & mulieres myrto coronatas, Kalendis Aprilis lauare: & Ouid. ita canit:

Rite Deum colitis Latiæ matreſq; nuruſq;,
Et vos queis vitta longaq; veſtis abeſt.
Aurea marmoreo redimicula demite collo,
Nunc alij flores, nunc noua danda roſa eſt.
Vos quoq; ſub viridi myrto iubet illa lauari:
Cauſaq; cur iubeat, diſcite, certa ſubeſt.
Littore ſiccabat rorantes rore capillos,
Viderunt Satyri, turba proterua deam,
Senſit, & oppoſita texit ſua corpora myrto,
Tuta fuit facto, voſq; referre iubet.

Hoc die thure ſacrificium fiebat Fortunæ virili à virginibus: cuius cauſam recitat Ouidius hãc, quod virgines viro maturę in eius templum ducerentur, & ibi depoſitis veſtibus, omnia corporis vitia detegerent, ſperantes fore, vt ea Fortunæ beneficio viros laterent. Verſus Ouid. ſunt:

Diſcite nunc, quare fortunæ thura virili
Detis eo, gelida qui locus humet aqua.
Accipit ille locus poſito velamine cunctas,
Et vitium nudi corporis omne videt.
Vt tegat hoc, celetq; viros, Fortuna virilis
Præſtat, & hoc paruo thure rogata facit.

Placabatur & Venus Verticordia, vt animos ab
A illicito amore auerteret. Sic enim Ouid. ſcribit:

Nec pigeat tritum niueo cum lacte papauer
Sumere, & expreſſis mella liquata fauis.
Cum primum cupido Venus eſt deducta marito,
Hoc bibit, ex illo tempore nupta fuit.
Illam ſupplicibus verbis placate ſub illa
Et forma, & mores, & bona fama manet.
Roma pudicitia proauorum tempore lapſa eſt,
Cumæam veteres conſuluiſtis anum.
Templa iubet fieri Veneri, quibus ordine factis,
B *Inde Venus verſo nomine corda tenet.*

De Venere Verticordia ſupra plura attulimus. Pridie Nonas Aprilis, qui eſt IV. Aprilis, dies erant ludi Matris magnæ Deûm, qui dicebantur Megaleſia, ſiue ludi Megalenſes, de quibus Ouidius canit:

Ter ſine perpetuo cœlum verſetur in axe,
Ter iungat Titan, terq; reſoluat equos.
Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu
Flabit, & Idææ feſta parentis erunt.
C *Ibunt ſemimares & inania tympana tundent,*
Æraq; tinnitus ære repulſa dabunt.
Ipſa cedens molli comitum ceruice feretur
Vrbis per medias exululata vias.
Scena ſonant, ludiq; vocant ſpectare Quirites,
Et fora Marte ſuo litigioſa vacent.
Quærere multa libet, ſed me ſonus æris acuti
Terret, & horrendo Lotos adunca ſono.
Da dea, quam ſcite doctas Cybileia neptes
Ridit, & has curæ iuſſit adeſſe meæ.
D *Pandite mandati memores Heliconis alumnæ,*
Gaudeat aſſiduo cur dea Magna ſono.
Sic ego, ſic Erato: menſis Cythereius illi
Ceſſit, quod teneri nomen amoris habet.
Reddita Saturno ſors hæc erat, optime regum
A nato ſceptris excutiere tuis.
Ille ſuam metuens, vt quæq; erat edita prolem
Deuorat, immerſam viſceribuſq; tenet.
Sæpe Rhea queſta eſt, toties fœcunda, nec vnquam
Mater, & indoluit fertilitate ſua.
E *Iuppiter ortus erat pro magno teſte vetuſtas*
Creditur, acceptam parce mouere fidem.
Veſte latens ſaxum cœleſti gutture ſedit,
Sic genitor fatis decipiendus erat.
Ardua iamdudum reſonat tinnitibus Ida,
Tutus vt infanti vagiat ore puer.
Pars manibus clypeos, galeas pars tundit inanes,
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit patrem, priſciq; imitantia facti
Æra deæ comites, raucaq; terga mouent.
F *Cymbala pro galeis, pro ſcutis tympana pulſant,*
Tibia dat Phrygios, vt dedit ante, modos.

Plura de ludis Megalenſibus hoc loco non dicemus, ſed reſeruabimus ad proxime ſequentem librum, cuius priorem partem Ludis proprie conſecrauimus. De Matre Deûm, ſiue Dea Cybele diximus lib. 2.

IIX. Idus, qui eſt VI. dies Aprilis, dies Conſecrationis templi Fortunę publicę in Colle Quirinali, de quo Ouidius:

Poſteræ

Postera cum cœlo motis Pallantias astris
Fulserit, & niueos luna leuarit equos,
Qui dicit, quondam, sacrata est colle Quirini,
Hac fortuna die publica verus erit.

De Fortuna publica diximus alibi.

VI. Id. Aprilis, qui est dies mensis eius XIX. Ludi erant ob victoriam Cæsaris, quorum item Ouidius sic meminit:

Tertia lux (memini) ludis erit hac mihi quidam
Spectanti senior, continuusque loco.
Hac ait, illa dies, Lybicis qua Cæsar in oris
Perfida magnanimi contudit arma Iubæ.

V. Id. Aprilis referuntur ab Ouidio, & Lilio Gyraldo Ludi Cereris. In Kalendario tantum Ludorum fit mentio, & die proximo sequenti Ludorum in Circo. Pridie autem Idus, Ludorum Cereris. Et ipsis Idibus rursum Ludorum. Sic enim habet:

C. N. LVDI. E. N.
D. N. LVDI. IN F. N. CERERI LVDI.
CIRCO. G. EID. NP. LVDI.

De his Ludis omnibus dicemus libro sequenti.

Idibus Aprilis Ioui Victori, & Libertati sacra fieri consueuisse, quod eo die templis honorati essent, Ouidius docet his verbis:

Occupat Aprileis Idus cognomine Victor
Iuppiter, hac illi sunt data templa die.
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Argia libertas cœpit habere sua.

XVII. Kalend. Maii, qui est dies Aprilis XV. Fordicidia erant, teste Ouidio, & Kalendario, quod sic habet: A FORD. NP. LVDI. Hoc est Fordicidia, Nefastus primo, Ludi.

FORDICIDIA, inquit Varro, à fordeis bobus nomen habet. Bosforda, quæ fert in ventre: quod ea die publice immolentur boues prægnantes in curiis complureis. A fordeis cedendeis Fordicidia dicta. Festus Pompeius forticidiis boues fordæ, id est, grauidæ immolabantur, dictæ à fœtu. Idem paulo post, eundem diem Hordicidia etiam dici ait, quod Horda sit prægnans. Ouidius triginta grauidas boues hoc die immolari scribit, pro numero Curiarum, in singulis scilicet singulas: aliquas etiam in templo Iouis Capitolini. Versus Ouidii sunt:

Tertia post Veneris cum lux surrexerit Idus,
Pontifices forda sacra litate boue.
Forda ferens Bos est, fœcundaq; dicta ferendo,
Hinc etiam fœtus nomen habere putant.
Nunc grauidum pecus est, grauida quoq; semine terra,
Telluri plena victima plena datur.
Pars cadit arce Iouis, ter denas curia vaccas.
Accipit, & largo sparsa cruore madet.

Eodem die virgo Vestalis maxima cremabat vitulos, quorum cinis seruabatur in templo Vestæ, vt inde suffimen fieret, quo populus Palilibus purgaretur. Cuius moris meminit Ouidius, cum ita pergit:

Ast vbi visceribus vitulos rapuere ministri,
Sectaque fumosis exta dedere focis:
Igne cremat vitulos quæ natu maxima virgo est,
Luce Palis populos purget vt ille cini.

A Cæterum Fordicidiorum sacrum Numam Regem monitu Fauni instituisse, Ouidius multis versibus docet, quorum hic est sensus: Cum Numa imperante modo siccitas, modo nimiæ pluuiæ sterilitatem facerent, consultum à Numa Faunum, quanam ratione ista sterilitas auerti, & Dii placari possent: qui responderit, placandam Deam tellurem esse duabus hostiis, quas tamen vna iuuenca daret, quod ænigma Nympha Ægeria de boue grauida sit interpretata. Sic enim Ouidius Faunum respondentem inducit.

B *Morte boum tibi Rex Tellus placanda duarum,*
Detque sacris animas vna iuuenca duas.
Excutitur terrore quies, Numa visa resoluit,
Et secum ambages, cæsaque iussa refert.
Expedit errantem nemori gratissima coniux,
Et dixit, grauidæ posceris exta bouis.
Exta bouis grauidæ dantur, fœcundior annus
Prouenit, & fructum terra, pecusque ferunt.

Sequenti die, qui est, XVI. Aprilis Latine XVI. Kalend. Maii dicitur, C Octauius Augustus Imperator salutatus est, testante id ipsum his versibus Ouidio:

Hanc quondam Cytherea diem properantius ire
Iussit, & æthereos præcipitauit equos.
Vt titulum Imperij, quamprimum luce sequenti
Augusto iuueni prospera signa darent.

XIX. die Aprilis Equiria erant in Circo maximo, de quibus ante diximus & Vulpes cum stipulis ardentibus in Circo mittebantur, qui mos originem D suam habuit ab adolescente quodam, filio cuiusdam rustici Carseolani: qui cum maturis frugibus vulpem laqueis implicitam comprehendisset, eam stipula inuoluit, & accenso igni dimisit. Fugiens illa maturas fruges adussit: quare id singulis annis repetitum est, vt vulpes Cereri ob adustas fruges pœnas darent. De vtroque & Equiriorum & vulpium adurendarum more Ouidius:

Tertia post Hyadas cum lux erit orta remotas,
E *Carcere partitos Circus habebit equos.*
Cur igitur missæ iunctis ardentia tædis,
Terga ferant vulpes, causa docenda mihi est.

Et post pauca: causam recensens, quam audierit ab hospite quodam Carseolano ipsum sic loquentem inducit:

Hoc ait in campo (campumque ostendit) habebat
Rus breue cum duro parca colona viro.
Ille suam peragebat humum, siue vsus aratri,
Seu curuæ falcis, siue bidentis erat.
F *Hæc modo verrebat cum raro pectine pratum,*
Nunc matris plumis oua fouenda dabat.
Aut virides maluas, aut fungos colligit albos,
Aut humilem grato calfacit igne focum.
Et tamen assiduis exercet brachia telis,
Aduersusque minas frigoris arma parat.
Filius huius erat primo lasciuus in æuo,
Addideratque annos ad duo lustra duos.
Is capit extremi vulpem in conualle salicti,
Abstulerat multas illa cohortis aues.

Captiuam stipula fœnoque inuoluit, & ignes
Admouet; vrentes effugit illa manus.
Qua fugit, incendit vestitos messibus agros,
Damnosis vires ignibus aura dabat.
Factum abijt, monumenta manent. Nam dicere certam
Nunc quoque lex vulpem Carseolana vetat.
Vtque luat pœnas genus hoc Cerealibus ardet,
Quoque modo segetes perdidit, illa perit.

XIII Kalend. Maij, qui est dies Aprilis XIX. CEREALIA erant.

B CEREALIA à Cerere dicta sunt, in cuius honorem fiebant. Dicebantur hæc etiam Græca sacra, quod, vt Festus inquit, ex Græcia translata essent, quæ ob inuentionem Proserpinæ matronæ colebant. Quæ sacra dum non essent matronæ, quæ facerent, propter cladem Cannensem, & frequentiam lugentium, institutum est, ne amplius centum diebus lugeretur. Hæc Festus. Ex quibus constat, à matronis hæc sacra perfecta fuisse, & quidem ritu Græco, neque à lugentibus. Quare & Liuius scribit libro 22. post C Cannensem cladem luctum adeo totam vrbem oppleuisse, vt sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit: quia nec lugentibus id facere fas esset, nec vlla in illa tempestate matrona expers luctus esset. Itaque, ne ob eandem causam alia quoq; sacra publica aut priuata desererentur, Senatusconsulto dieb. xxx. luctum esse finitum. Et Festus auctor est, minui luctum, cum in Castro Cereris quis sit, id est, cum quis operetur Cereri. Sic enim hoc verbum intelligendum esse docet Iosephus Scaliger in Coniecta- D neis ad Varronem, & castigationib. in Festum, quod alioqui multum negotii fecit doctis viris, in primis Iacobo Ræuardo lib. 1. Variorum, cap. 20. & Theodoro Cantero lib. 2. Variarum lectionum, c. 21. Illud quoq; non est omittendum, huic Cereris sacrificio duas porcas, vnam auream, argenteam alteram fuisse adhibitam: quod ex Capitone Ateio Sex. Pompeius Festus his verbis docet. Porcam auream, & argenteam dici ait Capito Ateius, quæ etsi numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere, alteram E ex auro, alteram ex argento factam adhiberi sacrificio Cereali. De ludis, qui Cereri fiebant, dicemus suo loco.

XI. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis XXI. Parilia, siue Palilia erant, quorum Kalendarium sic meminit: G. PAR. NP. hoc est: Parilia, quæ eadem Palilia dicebantur, Nefastus primo Ouidius XII. Kalend. Maij Palilia celebrata scribit. Verum nos Kalendarium sequimur.

F PALILIA, inquit Varro, dicta à Pale, quod & feriæ ei Deæ fiunt. Festus vero: Pales dicebatur Dea pastorum, cuius festa Palilia dicebantur, vel, vt alii volunt, dicta Parilia, quoniam pro partu pecoris eidem sacra fiebant. Cui sententiæ etiam accedit Dionysius, scribens, quod ineunte vere pro partu quadrupedum agricolæ grati, pastoresque sacra faciant, quodque suo etiam tempore eam diem, si vllum alia Romana ciuitas singulis annis festum celebrarit. Vtrum vero iam ante festus fuerit, an vero à Romu- A lo primum propter Vrbis initia consecratus sit, ipse dubitare se ait. Cæterum quibus ceremoniis celebritas huius diei peracta fuerit, multis versib. Ouidius in Fastis docet. Primum suffimen erat conficiendum, ex vituli fauilla, sanguine equi & fabæ culmine: deinde primo diluculo pastor lustrabat oues, & ouilia, hac ratione: Inspergebat oues aqua & sulphure, herbaque Sabina, & lauro igne succensis, circumcirca ouilia suffibat, quo suffimento pecora piari, morbos depelli, & tabem putabant. Deinde sacrifi- B cabatur Pali Deæ libo ex milio, lacte, & sapa confecto, tum preces ad eam fiebant, sicuti ab Ouidio est annotatum, quid & quomodo ab hac Dea veteres petere sint soliti. Versus Ouidij, quibus & ceremonias Paliliorum, & preces ad Palem Deam exponit, hi sunt:

I, pete virginea populus suffimen ab ara,
Vesta dabit, Vesta munere purus eris.
Sanguis equi suffimen erit, vitulique fauilla,
Tertia res duræ culmen inane fabæ.
Pastor oues saturas ad prima crepuscula lustret,
Vnda prius spargat, virgaque verrat humum.
Frondibus, & fixis decorentur ouilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.
Cærulei fiant puro de sulfure fumi,
Tactaque fumanti sulphure balet ouis.
Vre mares oleas, tædamque, herbasque Sabinas,
Et crepet in mediis laurus adusta focis.
Libaque de milio, milii fiscella sequetur,
Rustica præcipue est hoc dea læta cibo.
Adde dapes in vtramque suas, dapibusque refectis
Syluicolam tepido lacte precare Palem.
Consule, dic, pariter pecori, pecorisque magistris
Effugiat stabulis noxa repulsa meis.
Siue sacra paui, sediue sub arbore sacra,
Pabulaque è bustis inscia carpsit ouis.
Seu nemus intrauit vetitum, nostrisue fugatæ
Sunt oculis Nymphæ semicaperque Deus.
Si mea falx ramo lucum spoliauit opaco,
Vnde data est agræ fiscina frondis oui.
Da veniam culpæ, nec dum degrandinat, obsit,
Agresti Fauno supposuisse pecus.
Nec noceat turbasse lacus, ignoscite Nymphæ,
Mota quod obscuras vngula fecit aquas.
Tu Dea pro nobis fontes, fontanaque placa
Numina, tu sparsos per nemus omne Deos.
Nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianæ,
Nec Faunum, medio cum premit arua die.
Pelle procul morbos, valeant hominesque, gregesque
Et valeant vigiles, prouida turba, canes.
Neue minus multo redigam, quam mane fuerunt,
Neue gemam referens vellera rapta lupo.
Absit iniqua fames, herbæ, frondesque supersint:
Quæque lauent artus, quæque bibantur aquæ.
Vbera plena premam, referat mihi caseus æra,
Dentque viam liquido vimina rara sero.
Sitque salax Aries, conceptaque semina coniux
Reddat, & in stabulis multa sit agna meis.
Lanaque proueniat nullas læsura puellas,
Mollis & ad teneras quaslibet apta manus.

Quæ

Quæ precor eueniant, & nos faciamus ad annum
Pastorum dominagrandia liba Pali:
His dea placanda est, hæc tu conuersus ad ortus
Dic quater, & viuo perlue rore manus.

Peractis sacris pastores aqua spargebantur, cœnæ apparabantur, & vesperi sub noctem ignes à rusticis excitabantur ex stipulis, quos ter transiliebant. Sic enim Ouidius:

Dum licet apposita veluti cratere camella
Lac niueum potes, purpureamque sapam.
Moxque per ardentes stipulæ crepitantis aceruos
Traijcias celeri strenua membra pede.

Et paulo ante:

Certe ego transilij positas ter in ordine flammas.

Cuius moris causas Ouidius inquirens septem recitat: vel quia edax ignis omnia purget, ideoque etiam oues: vel quia duo hæc ignis & humor, sint causa generationis, & ab his duobus omnia oriantur: vel quia per ea viuamus, vnde etiam exulibus aqua & igni interdicebatur, in nuptiis autem eadem adhibebantur: vel quia referre voluerint his ceremoniis Phaetontis incendium, & Deucalionis cataclysmos: vel quia pastoribus saxa saxis percutientibus, vt ignem elicerent, prima flamma perierit, altera stipulis excepta fuerit: vel quia flamma dederit Æneæ innocuum iter: vel quam rationem ipsemet verisimiliorem esse dicit, quia condita Roma, cum pastores iuberentur à Romulo mutare domus, & suos lares in noua tecta transferre, illi veteribus suis casis ignem supposuerint, perque illas flammas & pecus & coloni salierint. Versus Ouidii hi sunt.

Expositus mos est, moris mihi restat origo,
Turba facit dubium, cœptaque nostra tenet.
Omnia purgat edax ignis, vitiumque metallis
Excoquit, idcirco cum duce purgat oues.
An, quia cunctarum contraria semina rerum
Sunt duo, discordes, ignis & vnda Dei.
Iunxerunt elementa patres, apiumque putarunt
Ignibus, & sparsa tingere corpus aqua.
An quod in his vita causa est, hæc perdidit exul,
His noua fit coniux, hæc duo magna petunt.
Vix equidem credo, sunt qui Phaetonta referri
Credant, & nimias Deucalionis aquas.
Pars quoque, cum saxis pastores saxa feribant,
Scintillam subito prosiluisse ferunt.
Prima quidem periit, stipulis excepta secunda est,
Hoc argumentum flamma Palilis habet.
An magis hunc morem pietas Æneia fecit,
Innocuum victo cui dedit ignis iter?
Hoc tamen est vero propius, cum condita Roma est,
Transferri iussos in noua tecta Lares.
Mutantesque domum tectis agrestibus ignem,
Et cessatura supposuisse casa:
Per flammas saliisse pecus, saliisse colonos,
Quod fit natali nunc quoque Roma tuo.

Erat enim hic dies natalis Vrbis, cuius meminerunt omnes ii, qui de Vrbis primordiis aliquid in literas retulerunt, in primis Plutarchus, Plinius & Solinus: vnde obseruatum, ne hoc die hostia mactaretur: quod videlicet eum diem, qui patriæ natalis erat, & quo ipsi sanguinem, id est, vitam, cuius causa efficiens est sanguis, cepissent, à cæde & sanguine purum esse deceret. Neq; illud hoc loco silentio prætereundum est, quod Dio lib. 43. scribit, C. Iulio Cæsari ex bello Hispaniensi Romam reuertenti decretum inter alios honores à Senatu etiam hunc esse, vt Parilibus (quo festo die equorum certamen celebratum fuisse dicit) Diis immortalibus sacra fierent: non eam ob causam, quod is dies natalis Vrbis esset: sed quod nuncius de victoria Cæsaris pridie eius diei sub vesperam allatus fuisset. De Palilibus, & natali Vrbis, vide etiam Tibullum lib. 2. elegia 4. & Propertium elegia 1. libri 4.

Præter hæc vero Palilia, quę vniuersi celebrabant, alia etiam erant, quæ à puerperis obseruabantur, de quibus hæc ex Festi fragmentis & ruderibus Iosephus Scaliger: Parilia sibi obseruanda iudicant priuatim ipsæ quoq; puerperæ domi instratis, vti patiendo ab iis quasi stabiliantur Parilia festa: quæ postea explicans, dicit, fœtas in lectis, quos in atrio sternebant, & aduersos vocabant, dicis causa cubuisse. Ex quibus suspicari quis non incommode posset, Palilia à Pale dicta, quæ rure facta sint à Pastoribus: Parilia autem à pariendo, quæ à grauidis fuerint celebrata, pro feliciori partu.

IX Kalend. Maii Vinalia priora erant, de quibus in hunc modum Kalendarium: A V I N. hoc est, Vinalia.

Vinalia, inquit Varro, à vino. Hic dies Iouis, non Veneris, &c. Festus: Vinalia diem festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. De his varia & diuersa scribunt auctores: Plerique enim tradunt, hæc vinalia, quæ priora dicuntur Ioui, altera Veneri esse celebrata: Iosephus tamen Scaliger Castigationibus in Festum scribit, Vinalia mense Aprili esse Veneris, eique hortos dedicatos: appellarique ea à Plutarcho Veneralia. Vinalia autem mense Sextili esse Iouis: & addit, vtrumq; contra apud scriptores reperiri. Ouidius certe auctor est, Vinalia festum Veneris dici, & tamen etiam Iouis festum esse. Plinius libro 18. cap. 29. Vinalia priora, quæ ante hos dies sunt IX. Kalend. Maii degustandis vinis instituta, nihil ad fructus attinent. Verum ego hanc controuersiam non dirimam. Hoc die meretrices sacrificabant Veneri Erycinæ, quod docet Ouidius his versibus:

Numina vulgares Veneris celebrate puellæ,
Multa professarum quæstibus apta Venus.
Poscite thure dato formam, populiq; fauorem,
Poscite blanditias, dignaq; verba ioco.
Cumque sua dominæ date grata sisymbria myrto:
Textaque composita iuncea vincla rosa.
Templa frequentari Collinæ proxima portæ
Nunc decet à Siculo nomina colle tenet.

Hoc die multum vini effundebatur è templo Veneris: quem morem eiusque causas Plutarchus ita explicat in Quæstionibus Romanis, quæstione 45. Cur Veneralibus multum vini effunditur è templo Veneris? An verum est, quod plurimi narrant, Mezentium

A zentium Etruscorum Imperatorem Æneæ per internuncios pacem ea conditione obtulisse, vt sibi is annuum vinum daret: & abnuente Ænea, suis id vinum promisisse, si prælio victor discessisset: Æneam cognita eius pollicitatione; Diis vinum id consecrasse, partaque victoria, vinum è congestis vuis factum, ante fanum Veneris effudisse. An hoc signo monebant, festos dies sobrie, non per ebrietatem debere agitari? quod Dii magis delectentur nimium merum effundentibus, quam bibentibus. Hactenus Plutarchus. De libatione vini Ioui facta, propter quam Venalia instituta sint, dicam in Augusto. B

De Aprilis xxv. qui Latine vii. Kalend. Maii appellatur, Robigalia erant. Sic enim Kalendarium: C. Rob. NP. hoc est, Robigalia, Nefastus primo.

Robigalia, inquit Varro lib. 5. de linga Latina, dicta à Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. Idem lib. 1. de re Rust. c. 1. Robigalia ait, ferias esse Robigo institutas, & celebrari, ne rubigo frumenta atq; arbores corrumpat. Festus: Robigalia dies festus septimo Kalendas Maias, quo Robigo Deo suo, quem putabant rubiginem auertere, sacrificabant. C Hæc Plinius libro 18. c. 29. à Numa Pompilio instituta esse scribit, cuius verba sunt: Robigalia Numa constituit anno regni sui xi. quæ nunc aguntur a. d. vii. Kalend. Maii, quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat Sole tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio. Sed vera causa est, quod post dies vndeuiginti ab æquinoctio verno, per id quatriduum, varia gentium obseruatione a. d. iv. Kalend. Maii canis occidit, sidus & per se vehemens, & cui præoccidere caniculam necesse sit, D &c. Sacrum autem hoc oue & cane peragebatur, quorum exta cum thure & vino Deo offerebantur, de quo Ouidius ita scribit:

Sex vbi, quæ restant, luces Aprilis habebit,
In medio cursu tempora veris erunt.
Et frustrà pecudem quæres Achamantidos Helles,
Signaque dant imbres exoriturque Canis.
Hac mihi Nomento Romam cum luce redire
Obstitit in media candida turba via.
Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis exta daturus ouis.
Protinus accessit, ritus ne nesciuse ssem,
Edidit hæc Flamen verba Quirine tuus:
Aspera rubigo parcas Cerealibus herbis,
Et tremat in summa lene cacumen humo.
Tu sata sideribus cœli nutrita secundis
Crescere, dum fiant falcibus apta, sinas.
Vis tua non leuis est, quæ tu frumenta notasti,
Mæstus in amissis illa colonus habet.
Nec venti tantum Cereri nocuere, nec imbres,
Nec sic marmoreo pallet adusta gelu.
Quantum si culmos Titan incalfacit vdos:
Tunc locus est iræ Diua timenda tuæ.
Parce, precor, scabrasque manus à messibus aufer,
Neue noce cultis: posse nocere sat est.
Nec teneras segetes, sed durum amplectere ferrum:
Quodque potest alios perdere, perde prius.
Vtilius gladios, & tela nocentia carpes,
Nil opus est illis: ocia mundus agat.
Sarcula nunc, durusque bidens, & vomer aduncus,
Ruris opes niteant: inquinet arma situs.
Conatusque aliquis vagina ducere ferrum,
Astrictum longa sentiat esse mora.
At tu ne viola Cererem: semperque colonus
Absenti possit soluere vota tibi.
Dixerat, à dextra villis mantile solutis,
Cumque meri patera thuris acerra fuit.
Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bidentis,
Turpiaque obscœna vidimus exta canis.
Tum mihi, Cur detur sacris noua victima, quæris?
Quæsieram, causam percipe, Flamen ait:
Est canis (Icarium dicunt) quo sidere moto
Tota sitit tellus, præripiturque seges.
Pro Cane sidereo canis hic imponitur aris,
Et, quare fiat, nil nisi nomen habet.

V. Kalend. Maii, qui est dies Aprilis xxix. Floralia erant: de quibus Kalendarium: F. NP. Lvd. Flor. hoc est, Nefastus primo, Ludi Floralia.

Floralia, inquit Plinius libro 18. c. 29. iv. Calen. Maii instituerunt Romani, anno Vrbis ɔɔxvi. ex oraculo Sibyllæ, vt omnia bene deflorescerent. Hunc diem Varro determinat, Sole tauri partem quartamdecimam obtinente. Ergo si in hoc quatriduum inciderit, plenilunium, fruges, & omnia quæ florebunt, lædi necesse erit. Ouid.

Cum Priami coniunx Tithonia, fratre relicto,
Sustulit immenso ter iubar orbe suum:
Mille venit variis florum Dea nexa coronis,
Scena ioci morem liberioris habet.
Exit & in Maias festum Florale Kalendas, &c.

De Floralibus plura dicemus libro proxime sequenti.

Pridie Kalendas Maii sacrum fiebat Vestæ Palatinæ: de quo Ouid. quamuis obscure:

Aufert Vesta diem, cognati Vesta recepta est
Limine, sic iusti constituere Patres, &c.

Ad Cap. VII.

E

PARALIPOMENA.

Parricidium Idus Martiæ dictæ: & Salii.

Historiam omnes sciunt, cur Idus Martiæ parricidii nomine vocarentur, quod nempe C. Iulius Dictator, postea parens patriæ SCto appellatus interfectus fuerit. Reliquos præterire licet eius rei scriptores; vnicus sufficiet C. Suetonius, qui in Iulio cap. 88. *Curiam in qua occisus est, obstrui placuit, idusque* F *Martias parricidium nominari, ac ne vnquam eo die Senatus ageretur.* Et in eodem cap. 80. *Cunctati an in sacra via, an in aditu theatri adorirentur, postquam Senatus idibus Martiis in Pompeii curiam edictus est, facile tempus & locum prætulerunt.* Et cap. 81. *Immolantem aruspex Spurina monuit, vt caueret periculum, quod non vltra Idus Martias proferretur. Pridie autem easdem idus*

auem

auem regaliolum cum laureo ramulo Pompeianæ curiæ se inserentem, volucres varij generis ex proximo nemore persecutæ, ibidem discerpserunt. Atque in illius rei memoriam, Augustus nominis, familiæque hæres, captiuos bello Perusino eodem die trucidari voluit. Idem Sueton. in Augusto cap. 15. *Scribunt quidam, trecentos ex dedititijs electos vtriusque ordinis, ad aram Diuo Iulio extructam, idibus Martijs, hostiarum more mactatos.* Meminerunt & alii: Valer. Maxim. in lib. 8. cap. 11. tit. 2. *Prædixerat C. Cæsari vt proximos triginta dies quasi fatales caueret, quorum vltimus erat idus Martiæ, & cum forte vterque mane in domum Caluini Domitii ad Officium conuenisset, Cæsar Spurinnæ, ecquid scis idus Martias iam venisse? & is, ecquid scis illas nondum præteriisse?*

Quod illi, & Dio Cocceianus lib. 44. & Ioannes Xiphilinus, & Iulius Obsequens in libello de Prodigiis, & alii, scientiæ Spurinnæ auguris adscribunt. Ipsi Cæsari solus, quod sciam, C. Plinius assignat lib. 18. cap. 26. *Cæsar & Idus Martias ferales sibi annotauit, Scorpionis occasu.* Vt memoria lapsus sit Stephanus Clauerius ad finem lib. 3. Claudiani de laudib. Stilichonis, qui *non Idus, sed Calendas Martias parricidium* hoc facit. Vide P. Ouidium lib. 3. Fastor.

Præteriturus eram gladios in principe fixos,
Cum sic è sanctis Vesta loquuta focis.

Quid autem sit parricidium, quibus legibus vetitum? qua pœna in illud animaduerteretur? dicam abunde infra hoc opere lib. 8. c. 25.

De *Vestæ sacris*, quę incidunt in pridie Nonas Martias, dixi supra hoc opere lib. 2. c. 12.

De *Salijs* quis notissima velit dicere? adi ad Helenium Acronem interpretem vetustum Q. Horatii ad lib. 1. Carm. od. 36. 37. Erasm. Roterodam. in Adagiis. D. Auson. Epist. 13. ad Paulum.

Nam mihi non saliare epulum, non cœna dapalis.

Corigendus Q. Symmachus lib. 1. Epist. 23. *Breuis in manus meas pagina recens à te profecta peruenit, erat quidem illa Atticis salibus respersa, & thymo odorata* (alii legunt, *odora*) *sed parcior, quæ magis fastigium detegeret, quam famem frangeret, quasi ego cœnas dapales, & saliare conuiuium, tum visceratione atque epulum postulauiss m, tu mihi mensas secundas, & scitamenta exiguæ lancis apponeres*: legendum omnino est, *quid: si ego cœnas dapa'es, & saliare conuiuium postulauissem, tu mihi mensas secundas, & scitamenta exiguæ lancis apponeres?* Cultissime Statius in Epicedio patris li. 5. sil. 2. v. 162.

Sub te Dardanius facis explorator opertæ,
Qui Diomedæi celat penetralia furti,
Creuit, & inde sacrum didicit puer, arma probare
Monstrasti Saliis, præsagumque æthera certis
Augurijs: cui Chalcidicum fas voluere carmen,
Lanea cui Phrygij est coma Flaminis, & tua multum
Verbera succincti formidauere Luperci.

M. Annæus Lucan. lib. 1. Pharsaliæ v. 603. & eiusdem operis lib. 9. v. 460. de Saliorum clypeis.

Arma timent gentes, hominumque erepta lacertis
A superis dimissa putant, sic illa profecto
Sacrifico cecidere Numæ, quem lecta iuuentus
Patricia ceruice mouet, spoliauerit Auster,
Aut Boreas, populos ancylia nostra ferentes.

Patricios eos fuisse liquet ex narratione Lucani ista, & historicis omnibus, & *gestamina Patriciorum* tulisse, nisi quod *trabea* eos Dionysius Halicarnasseus voluit vestiri, Liuius *togapicta*, quod obseruatum à Marcell. Donato pag. 142. Et trabeatos describit Aldus Manutius in quæsit. per Epist. 3. Epist. 3. quid discriminis autem inter togam pictam sit, & trabeam, expediam infra hoc opere, in Tractatu de Triumphis. & de Magistratibus. lib. 10. cap. 29. & lib. 7. cap. 9.

Ad Cap. VIII.

PARALIPOMENA.

Fortuna virilis, & Dearum nomina in Masculino concepta.

De Fortunæ nominibus variis, ac potestate, lege quæ à me sunt dicta supra lib. 2. c. 16. addēdum antiquum hoc fragmentum marmoris Prænestini, vnde clarum fiat ei deæ non minus quam aliis, donaria voueri solita, eamque communi veluti ara, cum Apolline, & Ioue collocatam. Verba sunt.

TV. QVÆ. TARPEIO. COLERIS. VICINA. TONANTI.
VOTORVM. VINDEX. SEMPER. FORTVNA. MEORVM.
ACCIPE. QVÆ. PIETAS. PONIT. TIBI. DONA. MERENTI.
EFFIGIEM. NOSTRI. CONSERVATVRA. PARENTIS.

Et aliquot versibus interiectis.

OMNIBVS. HIC. ANNIS. VOTORVM. MORE. SVORVM.
CENTENAS. ADICIT. NVMERO. CRESCENTE. CORONAS.
FORTVNÆ. SIMVLACHRA. COLENS. ET. APOLLINIS. ARAS.
ÆGERIVMQ; IOVEM. QVORVM. CONSENTIT. IN. ILLO.
MAIESTAS.

Hanc *virilem* nominabant & Kalendis Aprilis colebant: Dionysius Halycarnass. lib. 4. & forte eadem est, quæ *Mascula* appellabatur, siue quod viros puellis assignaret, siue quod virili habitu locaretur, & Masculino nomine honoraretur. vnde paulo ante in vetusta Inscriptione.

——*Consentit in illo* (nempe) *Fortuna, Maiestas.*

C. Petronius in bellor. ciuil. descriptione, vbi hæc de se ipsa loquitur Fortuna.

Muneribusque meis irascor, destruet istas
Idem qui posuit molem Deus.

Copiose, vt solet, Lactantius Firmianus lib. 3. diuinar.

Pp

uinar. Institut. cap. 19. *Fortuna est accidentium rerum* A
subitus atque inopinatus euentus: verum Philosophi ne aliquando non errent, in re stulta volunt esse sapientes, qui Fortunæ sexum mutant, eamq; non Deam, sicut vulgus, sed Deum esse dicunt. eundem tamen interdum Fortunam, interdum Naturam vocant. Martialis Coquus lib. 2. epigr. 24.

Si det iniqua tibi tristem Fortuna reatum,
Squallidus hærebo, pallidiorque reo.

Et paucis interiectis sequitur:

Mecum ergo miser es, quod si Deus ore sereno B
Annuerit, felix, Candide, solus eris.

Neque id modo de Fortuna verum, sed & de aliis deabus, quas promiscuo cum diis genere efferebant. De Minerua, Diogen. Laert. lib. 2. in vita Stilponis in principio, quod ex aliis, & præsertim Macrobio, Critici obseruant. Adde Seruii Honorati authoritatem ad v. 632. lib. 2. Æneid. & ad initium libri 1. Georgi. Et de fama P. Statius libr. 10. Thebaid. v. 675.

Vt vero auersæ gressumque habitumque notauit, C
Et subitam à terris in nubila crescere Manto,
Obstupuit, sequimur, diuum quicumque vocasti,
Nec tarde, Paremus, ait.

Turnus ad Iridem lib. 9 Æneid. in principio:

——*sequimur te sancte deorum,*
Quisquis es.

De Nemesi L. Seneca in Hercule Furente Act. 2. sc. 3.

Dominare tumidus, spiritus altos gere,
Sequitur superbos vltor à tergo Deus.

Alb. Tibull. D

Hic iuuenis quondam miseros ludebat amantes
Nescius vltorem post caput esse Deum.

De Cerere, seu Proserpina Cl. Claudian. lib. 1. de Raptu in limine.

——*Claram dispergere culmina lucem*
Aduentum testata Dei.

De Venere P. Virgil. lib. 2. Æneid. loco iam laudato.

Descendo, ac ducente Deo. E

Sic enim Seruius legit, licet in MS. Codice Collegii Autunensis Lutetiæ habeatur:

Descendo, ac ducente dea.

Sed priorem lectionem & Heluius Cinna confirmat.

Pollentemque Deum Venerem.

Græci eodem modo; nam Palladæ li. 2. Antholog. cap. 27. epigr. 1. Κυπρίδος θεὸς dicitur. Dicam fusius ad locum Claudiani citatum.

De Parilibus, seu Palilibus, aut festo vrbis Romæ natali, quæ in hoc mense celebrari solebant, repete ex iis, quæ à me discussa sunt supra, hoc opere lib. 1. cap. 1. F

De Robigo, & Robigalibus, qui in hunc mensem incidunt, dixi supra lib. 1. Reg. 5.

Denique de Flora, Floralibusque, quorum solennitas isto mense celebrata, vide lib. 2. c. 20.

Cap. IX.

De mense Maio, & diebus in eo Festis.

APRILEM mensem sequitur Maius, de quo ita Macrobius lib. 1. Saturnalior. ca. 12. Maium Romulus tertium posuit, de cuius nomine inter auctores lata dissensio est. Nam Fuluius nobilior in Fastis, quos in æde Herculis Musarum posuit, Romulum dicit, postquam populum in maiores, iunioresque diuisit, vt altera pars consilio, altera armis Rempublicam tueretur, in honorem vtriusque partis, hunc Maium, sequentem Iunium mensem vocasse. Sunt qui hunc mensem ad nostros Fastos à Tusculanis transiisse commemorent, apud quos nunc quoque vocatur Deus Maius, qui est Iupiter, à magnitudine, scilicet, ac maiestate dictus. Cincius mensem nominatum putat à Maia, quam Vulcani dixit vxorem, argumentoque vtitur, quod Flamen Vulcanis Kalend. Maiis huic Deæ rem diuinam facit. Sed Piso vxorem Vulcani Maiestatem, non Maiam dicit vocari. Contendunt alii Maiam Mercurii matrem mensi nomen dedisse, hinc maxime probantes, quod hoc mense mercatores omnes Maiæ pariter Mercurioq; sacrificant. Affirmant quidam, quibus Cornelius Labeo consentit, hanc Maiam, cui mense Maio res diuina celebratur, terram esse, hoc adeptum nomen à magnitudine, sicut & Mater magna in sacris vocatur: assertionemque existimationis suæ etiam hinc colligunt, quod sus prægnans ei mactatur, quæ hostia est propria terræ: & Mercurium ideo illi in sacris adiungi dicunt, quia vox nascenti homini terræ contactu datur. Scimus autem Mercurium vocis & sermonis potentem, &c. Hæc & alia Macrobius. Ouidius. lib. 5. Fastorum tres huius appellationis causas reddit, quarum prima est, quod dicta sit à Maiestate Dea Magistratuum: altera, quod à maioribus: tertia, quod à Maia Mercurii matre nomen habeat. Versus eius, quia plures sunt, adscribere nolo. Festus: Maius mensis in compluribus ciuitatibus Latinis ante Vrbem conditam fuisse videtur, qua ex causa vtrum à maioribus, vt Iunius à iunioribus, dictus sit, an à Maia, quod Mercurio Filio eius res diuina Idibus fiat eo mense, an quod ipsi Deæ in multis Latinis ciuitatibus sacrificia fiebant, &c. Idem alio loco: Mæsius lingua Osca, mensis Maius. Osci enim à regione Campaniæ, quæ est Oscos, vocati sunt. Cui si credimus, Maii mensis appellatio vel ante Romam conditam extitit, id quod argumento foret, à Romulo nullam ei propter maiores obtigisse denominationem. Ioannes Goropius Becanus in Croniis mensis huius appellationem deducit à veteri Cymbria voce Mai, siue Mei, quo omnis viror plantarum significetur, quod hoc mense omnia vireant & floreant. Cæterum fuit hic mensis in tutela Apollinis, & semper XXXI. dierum ex Romuli, Numæ, & C. Iulii Cæs. constitutione.

DE DIEBVS MENSIS MAII FESTIS.

Kalendis Maii Laribus Præstitibus aram à Curibus

bus Sabinis consecratam fuisse, & Bonæ Deæ sacra fieri Ouidius docet, de Laribus quidem his verbis:

Præstitibus Maia Laribus videre Kalendæ
Aram constitui, paruaque signa Deum.
Vouerat illa quidem Curius, sed longa vetustas
Destruit, & saxo longa senecta nocet, &c.

De causa appellationis, cur dicti Præstites, scripsimus alio loco.

De æde Bonæ Deæ idem Ouidius:

Interea Diua canenda Bona est,
Est moles natiua loco, res nomina fecit,
Appellant saxum, pars bona montis ea est.
Huic Remus institerat frustra, quo tempore fratri
Regna Palatinæ prima dedistis aues.
Templa patres illis oculos exosa viriles
Leniter accliui constituere iugo.
Dedicat hoc veteris Clausorum nominis heres:
Virgineo nullum corpore passa virum.
Liuia restituit, ne non imitata maritum
Esset, & ex omni parte secuta virum, &c.

Macrobius libro Saturnaliorum 1. cap. 12. scribit, Cornelium Labeonem auctorem esse Maiæ, id est, terræ, ædem Kalendis Maiis dedicatam sub nomine Bonæ Deæ: & postea de sacris eius verba faciens, ait, virgam myrteā in templo eius haberi nefas esse, quod & Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima docet: cum tamen omnibus germinantibus & florentibus ad ea sacra vtantur. Item super caput simulacri Bonæ Deæ extendi vitem, qua maxime eam Pater decipere tentauerit: vinum in templum eius non suo nomine solere inferri, sed vas in quod vinum inditum sit, mellarium nominari, & vinum lac nuncupari: serpentesque in templo eius nec terrentes, nec timentes indifferenter apparere. Viros etiam ab eius sacris arceri. Hæc fere Macrobius. Festus hoc sacrum Damium appellari scribit his verbis: Damium sacrificium, quod fiebat in operto in honorem Bonæ Deæ, dictum à contrarietate, quod minime esset δημόσιον, id est, publicum. Dea quoque ipsa Damia, & sacerdos eius Damiatrix appellabatur. Ad quem locum Iosephus Scaliger annotat, falsum esse, quod Festus scribat ἀντιφραστικῶς dictum Damium, quod minime sit publicum: imo ita dictum, quod pro populo fieret; & Iuuenalis adducit versum:

Pro populo faciens quantum Saufeia bibebat.

Fiebant autem hæc sacra à matronis in æde Pontificis Maximi. Itaque cum in ædibus C. Iulii Cæsaris, qui tum Pontifex Maximus erat, peragerentur, P. Clodius, muliebri vestitu indutus, in iis deprehensus fuit, & ita sacra ea polluit: Qua de re Cicero, Plutarchus, & alij sæpe.

II. die Maii, qui Latine VI. Non. dicitur, Compitalia erant, quorum sic meminit Kalendarium:

B. F. Comp. hoc est, Fastus Compitalia.

Compitalia, inquit Varro, dies attributus Laribus, vt alibi: ideo, vbi viæ competunt, tum in Compitis sacrificatur: quotannis is dies concipitur. Festus: Compitalia festa, quæ in Compitis per-

A agebant. De his sacris apud Macrobium libro 1. Saturnaliorum, cap. 7. Albinus Cæcinna: Qualem nunc permutationem sacrificii Prætextate memorasti, inuenio postea Compitalibus celebratam, cum ludi per Vrbem in Compitis agitabantur, restitui scilicet à Tarquinio Superbo Laribus, ac Maniæ ex responso Appollinis, quo præceptum est, vt pro capitibus supplicaretur. Idque aliquandiu obseruatum, vt pro familiarum sospitate pueri mactarentur Maniæ Deæ, matri larium. Quod sacrificii ge-
B nus, Iunius Brutus Consul pulso Tarquinio aliter constituit, celebrandum. Nam capitibus allii, & papaueris supplicari iussit, vt responso Apollinis satisfieret de nomine capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrificationis. Factumque est, vt effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus, periculum si quod immineret familiis, expiarent. Ludosque ipsos ex viis compitorum, in quibus agitabantur, Compitalia appellitauerunt. Hæc Macrobius, Dionysius Halicarnassæus libro 4. de Compitalibus scribit, ea
C paucis post Saturnalia diebus celebrata fuisse, sacrificiumque ministrantibus seruis peractum. Verba eius sunt hæc: Sacrificis Compitalia sacra facientibus non ingenuos, sed seruos ministrare voluit Tullius, quasi hoc gratius esset Laribus: quod festum nostra quoque ætate Romani agitant, paucis diebus post Saturnalia, cum primis celebre, & sumptuosum, Compitalium appellatione: duratque mos ille priscus in sacris placandi genios per seruorum ministeria, qui temporaria libertate fruuntur per
D eos dies, vt hac humanitate mansuetiores redditi, dominos chariores habeant, & leuius ferant suæ fortunæ inclementiam. Hæc ille. Fuerunt tamen hæc sacra non stata, sed conceptiua, vt initio huius libri docuimus. De Compitalibus etiam Suetonius in Augusto, cap. 31. Compitales Lares ornare bis anno instituit, vernis floribus, & æstiuis, &c.

VII. Id. Maij, qui est dies mensis eiusdem nonus, Lemuria erant. Sic enim Kalendarium: A. Lem. N. hoc est, Lemuria, Nefastus.

E Lemuria dicebantur à Lemuribus, qui re diuina facta his diebus placabantur: de quibus Nonius Marcellus: Lemures laruæ nocturnæ, & terrificationes imaginum & bestiarum. Varro de vita populi Romani, libr. 1. Quibus temporibus in sacris fabam iactant noctu, ac dicunt, se Lemures domo extra ianuam eiicere. Porphyrio interpres Horatii, in 2. epistolam, lib. 2. Lemures, inquit, dictos esse putant, quasi remures, à Remo, cuius occisi vmbram frater
F Romulus cum placare vellet, Lemuria instituit, id est, Parentalia, quæ mense Maio per triduum celebrari solent, ante additum anno mensem Februarium: ob quam rem Maio mense religio est nubere. Hactenus Porphyrio. Et hæc sacra tribus noctibus, non continuis, sed interueniente semper vna nocte celebrabantur, vti in Kalendario notatum est. De iisdem Ouidius:

Hinc vbi sustulerit formosa ter Hesperus ora,
Ter dederint Phœbo sidera victa locum.

Ritus erit veteris nocturna Lemuria ſacri,
Inferias tacitis Manibus illa dabunt.
Annus erat breuior, nec adhuc pia februa norant,
Nec tu dux menſum, Iane, biformis eras.
Iam tamen extincto cineri ſua dona ferebant,
Compoſitique nepos buſta piabat aui.
Menſis erat Maius, maiorum nomine dictus,
Qui partem priſci nunc quoque moris habet.
Nox vbi iam media eſt, ſomnumq; ſilentia præbent,
Et canis, & variæ conticuiſtis aues.
Ille memor ritus veteris, timiduſque Deorum
Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.
Signaque dat digitis medio cum pollice iunctis,
Occurrat tacito ne leuis vmbra ſibi.
Cumque manus puras fontana perluit vnda,
Vertitur, & nigras accipit ore fabas.
Auerſuſque iacit, ſed dum iacit, hæc ego mitto,
His, inquit, redimo meque, meoſque, fabis.
Hæc nouies dicit, nec reſpicit, vmbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente ſequi.
Rurſus aquam tangit, Temeſæaque concrepat æra,
Et rogat, vt tectis exeat vmbra ſuis.
Cum dixit nouies, Manes exite paterni,
Reſpicit, & pure ſacra peracta putat.

Et paulo poſt:

Fana tamen veteres illis clauſere diebus,
Vt nunc ferali tempore operta vides.
Nec viduæ tædis eadem, nec virginis apta
Tempora, quæ nupſit, non diuturna fuit.
Hac quoque de cauſa ſi te prouerbia tangunt,
Menſe malum Maio nubere, vulgus ait.
Sed tamen hæc tria ſunt ſub eodem tempore feſta,
Inter ſe nulla continuata die.

IV. Id. Maii, qui eſt dies menſis eius XII. Ludi Marti fiebant in Circo. Sic enim Kalendarium. D. N.P. LVD. MART. IN CIRC. id eſt, Nefaſtus primo, LVDI MARTI in Circo. De iiſdem Ouid.

Solennes ludos Circi celebrate Quirites,
Non viſa eſt fortem ſcena decere Deum.

Plura de his dicemus libro ſequenti.

Idibus Maij Argeorum ſcirpea ſimulacra, & oſcilla de ponte ſublicio in Tiberim præcipitabātur quo- E tannis. Sic enim Feſtus: Argeos vocabant ſcirpeas effigies, quæ per virgines Veſtales annis ſingulis iaciebantur in Tiberim. Et Varro libro ſexto de lingua Latina: Argei fiunt è ſcirpeis virgulteis, ſimulacra ſunt hominum triginta: ea quotannis à ponte ſublicio à Sacerdotibus publice iaci ſolent in Tiberim. Plutarchus in quæſtionibus Romanis, quęſtione trigeſima ſecunda, cur ſimulacra hominum, quæ Maio menſe de ponte ligneo in flumen abiiciuntur, F Argeos vocant? An quod antiquitus barbari iſta loca incolentes hoc modo interficiebant, ſi quos Græcorum cepiſſent. Hercules autem, cuius virtutem admirabantur, docuit eos more interficiendi peregrinos dimiſſo, ſimulacris eum repræſentare, iiſque iaciundis religione ſeſoluere? Argeos autem, ſiue Argiuos Antiquitas ſimpliciter quoſuis Græcos nominauit. Niſi hoc potius ſentiendum eſt:

Cum Arcadibus Argiui ob viciniam inimici ha- A berentur, Euandrum è Gręcia profugum cum in iſtis conſediſſet Italiæ locis, iſtam odii & inimicitiarum memoriam conſeruaſſe. De hoc more ita Ouidius:

Tum quoque priſcorum virgo ſimulacra virorum
Mittere roboreo ſcirpea ponte ſolet.
Corpora poſt decies ſenos qui credidit annos
Miſſa neci, ſceleris crimine damnat auos.
Fama vetus, tunc cum Saturnia terra vocata eſt,
Talia fatidici dicta fuere ſenis.
Falcifero libata ſeni duo corpora gentes
B *Mittite, quæ Thuſcis excipiantur aquis.*
Donec in hæc venit Tirynthius arua, quotannis
Triſtia Leucadio ſacra peracta Deo.
Illum ſtramineos in aquam miſiſſe Quirites,
Herculis exemplo corpora falſa iaci.
Pars putat, vt ferrent iuuenes ſuffragia ſoli,
Pontibus infirmos præcipitaſſe ſenes.
Tibri, doce verum, tua ripa vetuſtior vrbe eſt,
Principium ritus tu bene noſſe potes.
Tibris arundiferum medio caput extulit alueo,
C *Raucaque dimouit talibus ora ſonis:*
Hæc loca deſertas vidi ſine mœnibus herbas,
Paſcebat paucos vtraque ripa boues.
Et, quem nunc gentes Tiberim noruntq; timentq;,
Tunc etiam pecori deſpiciendus eram.
Arcadis Euandri nomen tibi ſæpe refertur,
Illa meas remis aduena torſit aquas.
Venit & Alcides turba comitatus Achiua,
Albula, ſi memini, tunc mihi nomen erat.
Excipit hoſpitio iuuenem Pallantius Heros,
D *Et tandem Caco debita pœna fuit.*
Victor abit, ſecumque boues Erithræida prædam
Abſtrahit, ac comites longius ire negant.
Magnaque pars horum deſertis manſit in agris,
Montibus his ponunt ſpemque, laremque ſuum.
Sæpe tamen patriæ dulci tanguntur amore,
Atque aliquis moriens hoc breue mandat opus.
Mittite me in Tyberim, Tiberinis vectus vt vndis
Littus ad Inachium puluis inanis eam.
Diſplicet hæredi mandati cura ſepulchri,
Mortuus Auſonia conditur hoſpes humo.
Scirpea pro domino in Tiberim iactatur imago,
Vt repetat Graias per freta longa domos.

Eodem die Mercatorum feſtus erat, quod eo die Mercurii ædes dedicata, vt Liu. anno CCLIX. Atque è Mercurii fonte, ad portam Capenam mercatores aſpergebant ſe laureo termite immerſo, vberioris quæſtus gratia, Ouid.

Templa tibi poſuere Patres ſpectantia Circum
Idibus, ex illo hæc eſt tibi feſta dies.
Te quicunque ſuas profitentur vendere merces,
Thure dato, tribuas vt ſibi lucra, rogant.
Eſt aqua Mercurij portæ vicina Capenæ,
Si iuuat expertis credere, numen habet.
Huc venit incinctus tunica mercator, & vrna
Purus ſuffuſa, quam ferat haurit aquam.
Vda ſit hinc laurus, lauro ſparguntur ab vda
Omnia, quæ dominos ſunt habitura nouos.
Spargit & ipſe ſuos lauro rorante capillos,
Et peragit ſolita fallere voce preces.

Ablue

Ablue præteriti periuria temporis, inquit,
Ablue præterita perfida verba die.
Siue ego te feci testem, falsove citaui
Non audituri numina vana Iouis:
Siue Deum prudens alium, Diuamve fefelli,
Abstulerit celeres improba verba Noti.
Et pereant veniente die periuria nobis,
Nec curent superi, si qua locutus ero.
Da modo lucra mihi, da facto gaudia lucro,
Et face, vt emptori verba dedisse iuuet.
Talia Mercurius poscentes ridet ab alto,
Se memor Ortygias surripuisse boues.

XIII. Kalend. Iunij Agonalia siue Agonia erant, de quibus Kalendarium: E. AGON. N. P. id est, AGONIA, siue AGONALIA, Nefastus primo Ouid.

Ad Ianum redeat, qui quærit Agonia quid sint,
Quæ tamen in Fastis hoc quoq; tempus habent.

De AGONIIS siue Agonalibus diximus supra.

X. Kalend. Iunij, Tubilustria erant, quorum ita meminit Kalendarium: G. TVB. N. P. hoc est, TVBILVSTRIA, Nefastus primo. De his diximus in Martio. Ouid.

Proxima Vulcani lux est, quam Lustria dicunt,
Lustrantur puræ, quas facit ille, tubæ.

Sequenti die, qui est XXIV. Maij, Latine IX. Kal. Iunij dicitur, erat Regifugium alterum, de quo ita Kalendarium: Q. REX. C. F. hoc est, QVANDO REX COMITIAVIT. Fas: quæ verba, quomodo sint intelligenda, & qui ritus, quæve cærimoniæ huius diei fuerint, etiam in Martio docuimus, Ouidius:

Quatuor inde notis locus est, quibus ordine lectis
Vel mos sacrorum, vel fuga Regis inest.

IIX. Kalend. Iunij, qui est XXV. Maij dies erat Consecrationis ædis Fortunæ publicæ, cuius ita meminit Ouidius:

Nec te prætereo populi Fortuna potentis
Publica, cui templum luce sequente datum est.

De Fortuna Publica diximus libro harum antiquitatum secundo, quæ inde repetantur. Atque tantum etiam de mense Maio: sequitur Iunius.

AD CAP. IX.

PARALIPOMENA.

Dierum discrimen, quid atrum, album, Compitalitiæ feriæ, Lares Domestici, viales, vrbani.

DE dierum differentia, variisque nominibus, ex Macrobio, Seruio, Censorino, & aliis passim, plerisque iam præoccupatum; adscribam tamen non inutile Pauli Manutij patris opusculum, deinde ad disquisitionem penitiorem regrediar.

* * *

A

PAVLI MANVTII PATRIS

DE VETERVM DIERVM RATIONE.

SI DVO dierum in genera distribui Annum oporteat, multifariã recte diuideretur, vt sic: Annus constat ex Diebus vel Fastis, vel Nefastis: aut sic ex Diebus vel Fastis, vel Profestis: aut sic, ex Diebus vel Senatoriis, vel non Senatoriis: aut sic: ex Diebus vel Comitialibus, vel non Comitialibus: harum enim quatuor diuisionum, si separatim singulæ considerentur, totum Annum quælibet complectitur. Nos autem, cum de Diebus ea, quæ scitu digna censuimus, quæque ad Romanæ historiæ notitiam valde pertinent, breuiter ostendere instituerimus; ex his diuisionibus vtemur ea, in qua quæ maior pars est, (duas enim partes habent singulæ) ea, cum ea parte, quæ in aliis diuisionibus item maior est, comparata, vberior aliquanto esse cognoscitur: incipiemus igitur à nominatis in prima diuisione, Fastis, & Nefastis: quandoquidem Fasti, quæ duarum primæ diuisionis partium plenior est, plures in Anno sunt, quam quæcumque pars in tribus reliquis diuisionibus latius patet, hoc est, quam vel Profesti, vel non Senatorij, vel non Comitiales: quod si quis opponat, in Kalendario plures notatos esse dies litera C, quam litera F, vnde plures significantur Dies Comitiales, quam Fasti; itaque non recte meà Fastis, vt à pleniore parte, exordiri: sciat, non à me Fastos modo vocari, quos notatos litera F, videmus, sed omnes plane, quibus fari tria verba, Do, Dico, Abdico, Prætori licebat: quorum è numero Comitiales erant, & ij, quos in Kalendario hæ literæ demonstrant, EN. NP. Q. REX. C. Q. S. T. D. F. P. quibus omnibus cum fari liceret; etiam si non id semper fieret; qua de causa notati sunt aliis literis potius, quam F, vt indicetur, præter Fari, aliquid etiam fieri licuisse: non absurde mihi facere videor, si ad Fastos, littera F notatos, qui quidem vere Fasti dici possunt, quod iis aliud prorsus nihil fiebat, quo Prætor à iure dicẽdo impediretur, eos quoque dies aggrego, quibus Fari quidem semper licebat, non tamen, quod liceret, fieri semper solebat: vt omnino tria essent genera, quibus de singulis agetur suo loco; primum Fasti ij quibus fari semper & liceret, & soleret, qui notantur littera F, suntque omnes XXXVIII. hi & proprie erant Fasti, & toti: proprie, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interueniret numquam Prætor ius non dicebat; toti, quod Fari horis omnibus liceret. Alterum genus fuit; Fasti ij qui & ipsi proprie Fasti erant, sed non toti; quod iis quidem omnibus Fari, non tamen horis omnibus liceret. Erant autem hi, EN. NP. F. P. EN. Q. REX C. Q. S T. D. quas literas infra explanabimus: atq; hi erant omnes LXV. Tertium genus Comitiales fuere, casu Fasti, non proprie, quia, cũ Comitia non haberentur,

tunc fari solum Prætor solebat, hi modo toti erant Fasti, cum nulla scilicet Comitia haberentur: modo ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minime per totum diem. Hi CLXXXIV. erant. Nos Fastos omnes vocamus, quibuscumque Fari liceret, siue Fasti proprie, siue non proprie essent, itaque ab his profecti, paulatim progrediemur diuidendo, vt, qui nobis propositus est huius narrationis finis, eo perueniamus. Omnes igitur Dies aut Fasti sunt, aut nefasti: & Fasti, partim Festi, partim Profesti. Festos plerosque, partim Fastos, partim Nefastos fuisse, vt Quirinalia, Lupercalia, Terminalia, ex Kalendario cognoscitur: quibus enim Festis diebus, adscriptum est NP. ij sunt Nefasti simul & Fasti, Nefasti, priore parte, Fasti, posteriore. Dies Feralia adscriptam habet F. qui Festus proprie non fuit, sed gestandæ ad mortuos cœnæ dicatus dies: quod quia non hora stata fiebat, sed vt cuique commodum erat: ideo totus dies potuit esse Fastus: propterea vt opinor, litera F notabatur. Festis porro diebus, non dubito, quin omnibus haberi Senatum licuerit. Cuius rei exempla sunt in Antiquorum libris admodum multa, quamquam solemne hoc non erat vt semper Diebus Festis Senatus haberetur: sed legitimum, vt haberi posset. Solemne autem illud, ac statum, ex more maiorum, vt Kalendis, Nonis, Idibus, haberetur. Itaque in Kalendario neque Kalendis, neque Nonis, neque Idibus litera C, quæ Comitiales dies significabat, per quos haberi Senatus non poterat, neque diebus omnino vllis Festis adhæret. Profesti dies aut Festi erant, aut Nefasti, & omnibus Profestis Nefastis haberi Senatum licebat; Profestis autem Fastis non plane omnibus, sed iis tantum qui Comitiales non essent. Quibus autem Profestis haberi Senatus poterat, iis omnino Agi cum Populo non poterat contra, quibus Profestis haberi Senatum non licebat, iis Agi quidem cum Populo licebat, nec tamē semper agebatur: cum ea res ex eorum voluntate penderet, penes quos populi cogendi potestas esset. Non enim, quod licet, id etiam necesse est. Quod autem dixi, Comitialibus haberi Senatum non licuisse; declarant illa verba, in epistola Ciceronis ad fratrem, quæ tertia est lib. II. Consecuti sunt dies Comitiales, per quos Senatus haberi non poterat. Et illa in S.C. quod Cœlius ad Ciceronem misit Epist. fam. lib. IIX. Vtiq. eius rei causa per dies Comitiales Senatum haberent, S. Q. C. facerent. Quibus verbis, quod extra ordinem a Senatu eo S. C. decretum est, id omnino fieri solitum non esse, dilucide constat. Ita Senatus Fastis quibusdam haberi poterat, quibusdam non poterat: siquidem Comitiales inter Fastos iam retulimus. Nefastis autem haberi omnibus potuisse, iam diximus. Sane, qui me torqueat nodus est, mihi quidem perdifficilis. in epistola ad Atticum lib. I. in qua cum dixisset iam: Nam cum dies venisset rogationi ex S.C. ferendæ, paucis post versibus subiunxit, Senatus vocatur. Quod certe mos maiorum minus ferre videbatur. Nam, si Rogationi ferendæ dies est, certe Comitialis est: quod si Comitialis, haberi Senatum prorsus non licet. Cuius rei testimonio sunt ea quæ paulo ante recitauimus, & ex epistola A ad fratrem verba Ciceronis, & eS. C. nisi si factum, id est, extra ordinem dicamus, vt Pisonis Cōsulis iniquissimis conatibus obuiam iretur: qui cum esset lator rogationis, & eius Rogationis, quam ex S. C. & de religione ferebat, idem tamen erat dissuasor. Comitialium magnus erat numerus: eosque fuisse dies Fastos, quod supra dixi, ita existimo, vt mihi videar affirmare posse. Non enim inani quadam coniectura sed certa in primis, vt puto, ratione commoueor. Video enim in Orationibus Ciceronis, in Pisonem de Prouinciis consu- B laribus, pro Sextio mentionem fieri ea de lege, qua P. Clodius Tribunus pl. sanxit vt omnibus diebus Fastis Agi cum Populo liceret quod sit apertum, Fastis quibusdam non id licuisse, quod vt omnibus liceret, lege Clodia sancitum est, quam tamen legem nō fuisse obseruatam, demonstratum est à nobis in libro de Legib. Romanis.

Nec vero mirari satis possum, cum, Fastos aliquot fuisse Comitiales, pateat, qui venerit in mentem Macrobio, Fastis, dicere, Lege agi licuisse, cum Populo C non licuisse, Comitialibus autem vtrumque licuisse. Quorum alterum vere dictum constat. Comitialibus, inquam, & Lege agi, & cum populo licuisse: quia scilicet Comitiales erant de numero Fastorum: itaque & illud omnium Fastorum commune habebant, vt lege agi posset, & hoc prætetea proprium, vt etiam cum populo posset: Alterum autem de Fastis diebus, quibus ait lege agi licuisse, cum populo non licuisse, in prima parte verum esse video, in secunda qui possit non esse falsum, haud facile reperio. Qui D enim Fastis agi cum populo non licet, cum Comitiales omnes fasti sint, & Comitialibus agi licuisse cum populo, iam ostenderim? dixisset hoc modo, Fastis omnibus lege agi licet, cum populo non omnibus licet: nihil erat. quod reprehenderes. Siquidem, quod docuimus, quibusdam Fastis agi cum populo poterat, quibusdam non poterat: quibus poterat, eos si quis Fastos, aut Fastos Comitiales diceret, non erraret, cum dies fuerit nullus Comitialis, quin idem & Fastus: sed Comitiales potius, quam Fasti, vt à reliquis Fastis E proprio nomine distinguerentur; & Comitiales item potius, quem Fasti Comitiales breuitatis causa, vocabantur. Verum, quia libenter, quantum in me est, Antiquitatem soleo tueri, Macrobium, à quo multa didici, quasi gratiæ referendæ loco, ita conor excusare: vt, cum Fastos nominauit, de iis tantum intellexerit, qui Fasti vulgo dicebantur, non etiam de iis, qui & si Fasti ipsi quoque erant, Comitiales tamen appellabantur. Spectauit igitur non verbi vim, quæ dies omnes, quibus Prætor tria verba fari posset, siue Co- F mitiales essent, siue non, complectitur: sed consuetudinem loquendi, quod Fastos nominabant eos, quibus tantum lege agi posset, cum eos, quibus cum populo posset, Comitiales præcipuo vocabulo mallent appellare. Quæritur hic fortasse: cum Comitiales omnes essent Fasti, iisq; & cum populo, & lege agi posset, cum populo, quia Comitiales; lege, quia Fasti, fieret ne simul vtrumque. Negatur. Nam, etsi licebat vtrumque eodem die, non tamen vtrumque poterat eodem tempore. Cum enim Populus in Forum conuenisset,

nisset, quid iudicibus, aut litigantibus loci relinqueretur, porro, si vacaret locus, qui tamen posset Prætor, aut Iudices, in tanto strepitu, quantus coactæ in vnum locum multitudinis solet esse, eorum, qui causas agerent, orationes attentis auribus, animisq; vt par est, excipere? sedata mente diligenter aliquid considerantibus opus est. Itaque absurdum est credere, potuisse eodem tempore & cum populo agi, & iudiciis operam dari: sicuti Fastis iis, qui Comitiales non erant, eodem quidem die nō tamen eodem tempore, & Lege actum, & Senatum esse habitum inuenio: sic, vt Lege ageretur primum, deinde Senatus haberetur, quod cum ex aliis locis, tum ex III. & XII. epist. lib. II. ad Quintum fratrem intelligitur. Ergo, cum omnes Comitiales essent Fasti, non quia semper Lege ageretur, sed quia semper liceret, si modo cum populo non ageretur, (nec enim vtrumque simul fieri, iam diximus) ita concludemus: Fastos, litera F, in Kalendario notatos iurisdictionem omnes habuisse, Fastis litera C notatis, & ius dici, & agi cum populo eodem die, non eodem tamen tempore potuisse, ideoque Fastos eos quoq; fuisse dico, non ex eo, quod fieret, sed ex eo, quod liceret. Hæc de Fastis: supersunt Nefasti. His omnino neque lege agi, neq; cum populo licebat. Cum enim opponantur Fastis, quorum è numero sunt Comitiales, eo iure, quod omnes Fasti, siue Comitiales, siue non Comitiales, habent, prorsus careant necesse est. Festus etiam sic: Die nefasto apud Prætorem lege agere, religiosum erat. Causas tamen agi, & Concionem haberi, & Legem promulgari licebat, nam neque Causas agi; est Lege agi: neque Concionem haberi, aut Legem promulgari, est cum Populo agi: quæ probare singula, magni negotij nō est. Agitur lege, cum Prætor tria verba fatur, Do, Dico, Abdico: qui est vltimus iudicij dies: cum vero causis audiendis Prætor operam dat, Lege tunc non agitur. Quare Fastos esse necesse non est omnes dies, quibus aut pro reo, aut contra reum dicitur: sed, Fastum eum quidem esse necesse est, quo Prætor, aut cui iudicio præest, cum consilio Iudicū sententiam ferre debet, itaq; in epistol. III. lib. II. ad Quinctum fratrem, Ad III. Idus, inquit, dixi pro Bestia, de Ambitu, apud Pretorē Cn. Domitium. Quem tamen diem (est autem III. Idus Februarij) Fastum nō fuisse kalendarium indicat: notatur enim, vt Nefastus, litera N. nec omnino de octo diebus qui ab Idib. appellātur mense Februario Fastus vllus fuit, vltimo tantum die, hoc est, Idib. ipsis, excepto, qui Nefastus priore, Fastus posteriore parte fuit: notatur n. sic, NP. Conciones licet ad Populum haberētur, non tamen Comitiali tantum die, sed & Fasto, qui Comitialis non esset, & Nefasto pariter haberi poterant. Nolo enim quemquam in eo falli, quia fortasse Agi ad Populum, & Agi cum Populo, idem esse videatur: quę diuersa sunt. Nam agebatur ad Populū, cum ad Populum concionē aliquis habebat, vt Gellius docet lib. XIII. cap. V. Agebatur autem cum Populo, vt ait Festus, cum magistratus ad Consilium aut Comitia, vocabat, quod fieri Comitiali dumtaxat die licebat.

A Concionari autem omnibus ęque diebus licuisse, exempla demonstrant. Itaque, quoties aliquod S. C. erat factum, dimisso Senatu, & S. C. ad populum recitato, magistratus aliquis, aut etiā priuatus Senator, Concione ei à magistratu data, ad Populum verba faciebat. Nec tamē is erat dies Comitialis: nam Comitialibus fieri S. C. aut omnino Senatum haberi non potuisse, demōstratum est. Et Festus hæc aperte distinguit, cum ait: Forum est, in quo iudicia fieri, cum Populo agi, Conciones haberi, soleant. Quo die igitur
B Agi cum Populo, eodem, Agi apud Populū, licebat: quo autem, Agi apud Populum, eodem, Agi cum Populo non semper licebat. Exempla sibi quisq; notet in legendo: quod facillimum est: sunt enim infinita, itaq; puto me facere non inepte, quod iis recitandis quæ passim exstant, conterendum mihi tempus esse non existimem. Illud addēdum vnum videtur: Cum aduocabatur Concio, vt Populus aliquid suffragiis, rogante Magistratu, scisceret; tunc actum esse cum populo non ad populum: cum vero Magistratus, aut
C etiam priuatus aliquis, magistratu ei Concionē dante, ad Populum verba faciebat, non vt suffragia deinde ferrentur, sed vt aliquid exponeretur, tunc non cum Populo, sed ad Populum actum esse. Aliud est igitur, Habere Concionem: aliud, Aduocare Cōcionem. Habere Concionē, est Agere ad populum: Aduocare Concionē, si aduocatur, vt suffragia ferātur, est, Agere cū populo. Ideo scripta sunt hęc apud Macrob. lib. I. Sat. Iul. Cęsar Auspiciorum lib. XVI. negat, Nundinis Cōcionem aduocari posse, id est, cum po-
D pulo agi, ideoq; Nundinis Romanorum haberi Comitia non posse. Addita enim sunt illa verba, id est, Cum populo agi, quia non semper Concione aduocata, cum Populo agebatur, sed interdum ad Populum dumtaxat. Nundinis autem, cum Populo quidē agere, nō licuit, ex quo sequebatur vt Comitia haberi non possent, ad Populum aūt agere, hoc est, concionem habere certe licuit. non enim aduersatur illud, quod à Cicerone scriptum est, lib. IV. ad Atticum: Ante diem X. Kal. Nundinæ: concio biduo nulla.
E Quibus verbis, id quod factum non est: non id, quod non licuit, ostenditur. Nam cum haberi Nundinis Comitia non possent, quod non ex Macrobio tantum, verum etiam ex Plin. lib. XVIII. cap. III. cognoscitur: propterea ne concionandum quidem P. Clodius, Appius, Metellus putauerunt, qui proximis diebus, Comitiorum causa Conciones habuerant. Superest de Lege promulganda. id enim de tribus, quæ proposuimus, erat tertium. Ferendæ Legis, & Promulgandæ non eadem ratio fuit. Ferebatur die
F tantum Comitiali: Promulgabatur etiam non Comitiali, siue Fastus, siue Nefastus esset. itaque C. Cato Tribunus pl. rogationem de abrogando Lentulo imperio, die non Comitiali promulgauit. Cum enim & post IV. Nonas Februarij, & ante VII. Idus eiusdem mensis promulgauerit: quod ex epistola II. libri II. ad fratrem colligitur: Comitiali die promulgare nō potuit, ac ne fasto quidem. Primi enim duodecim Februarij dies Nefasti omnes fuerunt. Haberi

beri autem Senatum per Nefastos omnes, licebat: nec per omnes tamen, sed tãtum, cum res postularet, habebatur eorum Magistratuũ, quibus id iuris erat, arbitratu. Ita Senatus in hoc præstare Populo videbatur: quod agi cum populo per vnum modo dierum genus, hoc est, per Comitiales, quę Fastorum pars erat, haberi autem Senatum per duo genera, hoc est, & per Fastos eos, qui Comitiales non essent, & per Nefastos omnes, licebat. Erant præterea Dies aliquot promiscui: quibus totis lege agi, neq; omnino licebat, sed partim Fasti erant, partim Nefasti. Horũ tria erant genera, alij, prima & postrema diei parte, Nefasti, media Fasti, qui dicebantur intercisi, & in Kalendario his dubus litteris notãtur, EN: quod est, Endotercisi: pro Intercisi. Veteres enim Endo, pro In, vsurpabant. Itaq; dixit Cicero lib. II. de Legib. Quos endo cœlũ merita vocauerint. Et Festus notat, Endoitium, pro Initium. Varro autem lib. III. de re Rust. Endo suam domum. Alij priore parte Nefasti, posteriore Fasti: qui notantur ipsi quoq; duabus literis, NP, sed coniunctis, hoc modo NP: quod valet, Nefastus primo cuiusmodi fuisse dies fere oẽs Festos, inspecto Kalendario, cognoscitur. Nonnulli, priori parte Fasti, posteriore Nefasti: qui notantur sic, F.P. ꝙ Fastus primo, significat. Quo ex genere videmus in Kalendario Vinalia fuisse. Dies eos, qui priore parte aut Fasti erãt, aut Nefasti, de Veteribus, quod meminerim nemo nominat. De Fastis autem media diei parte, h. est, de intercisis, Varro sic lib. V. de ling. Lat. Intercisi dies sunt, per quos mane & vesperi est Nefas medio tempore, inter hostiam cæsam, & exta porrecta fas à quo, quod fas tum intercedit, Intercisi dies, aut quod Intercisum nefas. Patet iam, his literis, quæ sunt in Kalendario, F. N. C. FP. NP. EN, sex dierum genera significari, Fastos, Nefastos, Comitiales, Fastos primo, Nefastos primo, Intercisos. Quod si cui veniat in mẽtem, hac duarum literarũ connexione NP. non significari, quod nos diximus, Nefastus primo, sed potius Nefas Prætori: huius opinionis argumentum primo è coniectura, vel ex ipsa potius, vt ego sentio ratione ductum, deinde etiã Historię veteris infirmat auctoritas: argumentum est hoc. Nemo, cui pauciora sufficiunt, plurib. vtitur. Quid opus erat, vt ij Dies, quibus adscriptum videmus NP, Nefasti esse iudicarentur, duas potius literas, q̃ vnam apponere? cur NP, inquam, non N: præsertim cum Nefasti dies omnes hac vna litera, N, notentur? sicuti & Fasti, eorũ quasi aduersarij, vna litera, F, demonstrantur. Age, dicat aliquis, leue hoc esse, planeq; nugatorium argumentũ. Quod sane mihi videtur contra. Quid Ciceroni respondebitur? mẽdacijne, & falsitatis, quasi testẽ corruptum, aut inscientem, arguemus? nõ ita vt opinor, quisq̃ desipiet. Sunt igitur hæc in Epistola, Risi, Ciceron. verba, lib. II. ad fratrem: Cognosce nunc Idus. Decimus erat Cœlio dies. Domitius ad numerũ iudices nõ habuit. Quibus verbis, cum Idus Februarij, de quibus Cicero loquitur, Fastum ex parte diẽ fuisse, satis constet: quandoquidẽ eo die Prætor Domitius; vt de reo cognosceret, sentẽtiamq; ferret, in Fo-

A rum descendit: sequitur, vt NP, quod Idibus omnium mensium, exceptis Iunijs, in Kalendario adscriptum videmus, Nefastus dies omnino significari nõ possit: Eodem in libro altera est Epistola, quæ sic incipit. Sextius noster absolutus est ad II. Idus Mart. qui dies, si eo die Sextius absolutus est, certe Nefastus plane non fuit. Fuit autem, cum ei sit adiunctum NP. priore quidem parte Nefastus, posteriore autem Fastus: sicuti & Idus Februarij, de quibus proxime diximus, & omnes dies, quibus in Kalendario NP. appositum ani-

B maduertimus. Aggrediamur nunc quãdo & de Dierum ratione, & de literis, eos significantib. satis multa, atq; etiam, vt arbitramur, satis vera dicta; alias, quæ in Kalendario sunt, literas; aut concisas, eoque obscuriores dictiones interpretati.

Dies ergo vel *præliares* erant vel *intercisi*, vel *festi*, *naturales*, vel *ciuiles*. Cornel. Vitell. c. 28. & naturales quidem semper diuersi, pro ratione solis accessus, vel recessus ciuilis duodecim horarum. Hieron. Magius lib. I. Miscell. c. 15. vel *profesti*, vel *fasti*, vel *nefasti*, alij

C *infausti*, siue *atri*, aut inauspicati. Iuuen. sat. I.

——— *Festis seruare diebus.*

Suetonius Augusto cap. 75. Claudio cap. 14. Olim certe æqualiter diei ac nocti horæ duodecim attribuebantur. Ianus Parrhasius quæst. Epist. 63. nomina eorum cur ab Imperatorib mutata orientis disquirit Politianus Miscellaneor. cap. 8. cur à planetis desumpta? Egnatius Racemat. c. 20. Achilles Statius Neapolitan. lib. I. Obseruat. 9. Sunt denique *Iudiciarij*, quos ex C. Tacito notum est *negotiosos* vocari. Iul.

D Capitolin. in M. Antonino. *Festos dies iudiciarios addidit, ita vt ducenti triginta dies anni rebus agendis, litibusq; disceptandis instituerentur; quos ordinarios* vocamus & *statos, & constitutos.* Guilielm. Budæus in Annotat. prioris; in Pandect. Gręcis χρήσιμοι, alij *iudiciales* appellantur. De quibus forte intelligendus est C. Suetonius in Augusto c. 32. *Ne quod maleficium negotiumve impunitate, vel mora elaberetur, triginta amplius dies, qui honorariis ludis occupabantur actui rerum accommodauit.* Actus sunt quælibet forenses actio-

E nes, quas Græci δίκας appellant.

Sed ad rem redeo. Dies nefasti qui sint repetatur ab Ascano Pediano in 3. Actionem in C. Verrem. Plutarcho in Camillo, Prisciano Cæsariensi, lib. 8. cap. 2. ἀποφράδες ἡμέραι, Græcis dicuntur vt notatum à Ioanne Brodæo lib. 3. Miscellaneorum, cap. 17.

Atros dixi nominari. L. Seneca de vita beata, cap. 25. *Ne quis mihi ater esset, prouisum est.*

Virgil. lib. 6. Æneid.

F *Abstulit atra dies.*

P. Ouid. lib. I. de Arte:

Magna superstitio tibi sit natalis amicæ,
Quaq; aliquid dandum est, illa sit atra dies.

Nominis ratio à caloris illius natura desumpta est. Album enim pro fausto, bono, fortunatoque, nigrum, seu atrum pro inauspicato, infaustoque vsurpabant, vt memini viris doctis obseruatum ad A.

Persij

Persij Sat. 2. in principio: Porphyrion ad Q. Horat. A lib. 1. Sat. 4. *niger est, id est, malus.* & ad lib. 2. Epist. 2. *ater & albus, id est, malus & bonus.* Seruius *nigrum* exponit *noxiū.* ad lib. 4. Æneid. v. 514. li. 9. Æneid. *atrumque timorem.* id est, *inauspicatum.* Turneb. libro 22. cap. 7. Vnde à rerum naturalium scriptoribus Cornices, corui, bubones, fusci coloris aues, inter inauspicatas recensentur. C. Plin. lib. 10. c. 12. L. Apul. lib. 2. Milesiar. *Fuscis auibus Larissam accessi, peragrata Thessalia.* Ouid.

——Nigraq; funestum
Condidit omen auis.

Contra album Albio Tibullo lib. 3. eleg. 6.

——Et sint candida fata tua.

L. Sen. Apolocynth. de Nerone:

Candida de niueo subtegmina vellere sumit.

Hinc deorum filios, ipsos deos, aut inter deos relatos, albos efficiebant. Plato lib. 5. de Republica, Plutarch. lib. de discrimine adulatoris & amici. De Deo Q. Horat. lib. 1. od. 2.

Nube candentes humeros amictus
Augur Apollo.

Delato in deorum numerum, Grammaticorum consensus est, nomine Daphnidis Virgiliani Cæsarem intelligi, de quo Ecloga 5.

Candidus insuetum miratur lumen olympi,
Sub pedibusq; videt nubes, & sidera Daphnis.

Seruius, *candidus, id est, Deus.* Statuæ ipsæ candidis induebantur vestimentis. Seuer. Sulpit. Rhetor de vita D. Martini lib. 1. *Quia esset hæc Gallorum rusticis cōsuetudo, simulachra dæmonum candido tecta velamine, misera per agros suos circumferre dementia.* Et curia ipsa cœlestium, seu cœlum lumine multo circumfusum, ornatumq; ob deorum præsentiam, vt de circulo lacteo fabulosæ præferunt ambages. Papin. libr. 1. Thebaid. de deorum concilio.

——Radiant maiore sereno
Culmina, & arcano florentes lumine postes.

Claudian. lib. 1. de Raptu.

——claram dispergere culmina lucem
Aduentum testata Dei.

Contrario sensu mortem nigram, inferos atros faciebant. Apud Ælium Lampridium, in Commodo Augusto, certissimum mortis ipsius omen inde deductū, *quod in vestimentis nigris* (quæ luctui funeribusque & lugubribus solebant dedicari officijs, vt infra probabo, vbi de funere) seu *pullis in ludis præsedisset.* Hesiodo in operibus & diebus, θάνατος μέλας, Mors atra dicitur. Iuuenal. Sat. 1. *nigros* pro *mortuis* ponit.

Per famam & populos, nigros efferre maritos.

Statius lib. 9. Thebaid.

——nigræ præcedunt nubila Mortis.

Et lib. 4. Thebaid. v. 527.

In scopulos Mors atra sedet.

Inferi manesq; nigri, Tibull. lib. 3. eleg. 3. *nigramq; paludem.* Idem Stat. lib. eod. v. 634.

——Ille deos, furiarumq; atra fatigat
Concilia.

Et lib. 6. Thebaid. v. 498.

——non illud ianitor atræ
Impauidus Lethes.

Et quæcunq; aduersa illo colore exprimebantur. Sil. Italic. Punicor. lib. 1.

Perfusæq; atra fumabant cæde ruinæ.

Quo persuasa antiquitas, in capitalibus sententijs ferendis calculos diuersicolores habebat. albis quidē absolutio continebatur, nigris lethale supplicium, quod notissimum ex historia Alcibiadis, scribente B Plutarcho in Apoththegmatis ipsius. Æliano var. hist. lib. 13. cap. 38. adstipulante P. Ouid. lib. 15. Metamorphos. fab. 1.

Mos erat antiquis niueis atrisq; lapillis
His damnare reos, illis absoluere culpa,
Tunc quoq; sic lata est sententia tristis, & omnis
Calculus immitem dimittitur ater in vrnam:
Quæ simul effudit numerandos versa lapillos,
Omnibus à nigro color est mutatus in album.

Quod à Thracibus videtur exordium sumpsisse. C. C Plin. lib. 7. cap. 40. *Calculos pro experimento cuiusq; diei in vrnam conijcit, ac supremo die separatos dinumerat, atque ita de quoq; pronunciat.* Alludunt M. Martial. lib. 12. Epigr. 3.

Et si calculus omnis huc & illuc
Diuersus, bicolorq; digeratur,
Vincet candida turba nigriorem.

Q. Horat. lib. 1. od. 36.

Thressa ne careat pulchra dies nota.

Scio alios legisse aliter, de Cretensibus intelligentes D versum istum, non de Thracibus, sed parum interest. Nam vtriusq; populi eadem consuetudo, vt ferri possit altera lectio: vt placuit Helenio Acroni, & Cornuto ad Sat. 2. Persij:

Cressa ne careat pulchra dies nota.

Albedo victoriam significabat, lætitiamq; quare & currus triumphantis, & vestis, & equi, & pueri ad habenas, & victima ipsa, vt infra dicam, hoc colore sortem suam exhibebant. obiter Seruius ad illud lib. 5. Æneid.

E *Tondentes campum late candore niuali.*

Quod non tantum moris Romani, sed & Atheniensium, apud quos pro victoria sacra faciens, candida veste amiciebatur. Plutarch. in vita Demosthenis. Contra, clade aliqua afflicti, lugubria seu nigra vestimenta induebant. Nam Cornelius Lentulus prætor, à Cicerone accusatus, *vestem purpuream magistratus sui indicem deposuit, funestamq; induit*, quod omnibus reis pene necessarium credebatur, quod qui nō fecisset, multum ei oberat, vt patet exemplo Milonis F relegati, vt narrat Plutarchus in Cicerone.

Quid attinet dicere, *dis superis victimas albas offerri, inferis nigras* consueuisse immolari? De inferorum sacris Plutarch. in Lucullo. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 1. de Valerio Publicola. Donatus Grammaticus: *Omnia nigra inferis mactat,* ad illud lib. 6. Æneid.

——Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum.

Et lib. 5. Æneid.

Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.

Alb. Tibull. lib. 3. eleg. 5. A

Interea nigras pecudes præmittite Diti.

Papin. Stat. lib. 4. Thebaid. v. 442.

Hic senior vates (Stygijs accommoda quippe
Terra sacris, multoq; placent sola pinguia tabo)
Velleris obscuri pecudes, armentaq; sisti
Atra monet.

Quod in sacrificio funebri obseruatũ, in quo quippe dijs Manibus parētabant. Idem Statius in exequijs Archemori lib. 6 Thebaid. v. 264.

Centum ibi nigrantes armenti robora tauros B
Lenta mole trahunt, idem numerusq; colorq;
Matribus.

Et in magicis ritibus idem mos inualuit, vt hostia nigra esset. Virgil. lib. 6. Æneid.

Quatuor hic primum nigrantes terga iuuencos
Constituit.

De deorum cœlestium sacris, etiam vulgatissimum est albas tantummodo hostias ijs placandis adhibitas. Nam *victima pro qualitate numinis dari solebat*, vt loquitur Seruius Maurus ad illud libro 3. C Æneid.

Nigram hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.

Adi ad eundem ad illud lib. 9. Æneid.

——— *Ante aras aurata fronte iuuencum*
Candentem.

D. Iuuenal. Sat. 10.

——— *Duc in Capitolia magnum,*
Cretatumq; bouem.

Forte quod iucundissimus visui sit candor, vnde D & albus asinus dictus Iunius Bassus, homo dicax. Quintilian. libro 6. capit. 3. *Album* autem pro *iucundo* interpretatur Turnebus libro 28. Aduersarior. capit. 35.

Denique pauperes, & rei pullati erant. C. Sueton. in Augusto cap. 40. *Habitum vestitumq; pristinum reducere studuit, ac visa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus, & clamitans, ait.* C. Plin. Iunior libro 7. Epist. 17. *Nam illos quoque sordidos pullatosq; reueremur.* Corrigendus M. Lucan. lib. 2. Pharsaliæ E v. 476.

At te Corfini validis circundata muris
Tecta tenent, pugnax Domiti, tua classica seruat
Oppositus quondam polluto tyro Miloni.

Cur enim Milo pollutus? accusatum sciunt omnes, & forum cohortibus militaribus circumseptum. Legendum est igitur, nisi ego fallor:

Oppositus quondam pullato tyro Miloni.

Titi Calfurnius Siculus Ecloga 7.

——— *Sed mihi sordes,* F
Pullaq; paupertas, & adunco fibula morsu
Obfuerant.

Et eodem loco postea:

Venimus ad sedes, vbi pulla sordida veste
Inter fœmineas spectabat turba cathedras.

Contra diuites, & præsertim senatores, equites, & magistratus, candidis togis vtebantur. Legendus Martialis lib. 8. Epigr. 28. lib. 9. Epigr. 50. Idem Calphurnius ecloga citata:

Aut eques, aut niuei loca densauere Tribuni.

D. Iuuenal. Sat. 10.

——— *Niueosq; ad frena Quirites.*

Non me latet totam ciuitatem candidis vestibus incessisse quoties solemnitatem priuatam, aut festum publicitus indictum peragerent. Porphyrionem lege ad illud Q. Horatij lib. 2. Sat. 2.

Ille repotia, Natales, aliosq; dierum
Festos, albatus celebret.

Imo in ludis amphitheatralibus, aut scenicis, nullo discrimine habito, plebeij iuxta ac patricij canditati spectabant. M. Martial. lib. 4. Epigr. 2.

Spectabat modo solus inter omnes
Nigris munus Horatius lacernis,
Cum plebs, & minor ordo, maximusq;
Sancto cum duce candidus sederet.

Compitalia in hoc mense peragebantur: quorum origo à Tarquinio Prisco rege. C. Plin. lib. 36. cap. 27. cum in foco repente membrum genitale apparuisset, Ocrisia reginæ Tanaquilis serua, & ancilla, ibi sedēs, ex eo grauida facta est, sicq; Seruium Tullum natum aiunt, qui Tarquinio successit, cui postea infanti in regis ædibus dormienti, cum caput ardere videretur, ex hoc creditur Dei Laris filium fuisse, quamobrem primus dijs Laribus compitalia instituit. Licet T. Liuius 1. decad. libr. 1. Seruium Tullum ex vxore Seruij Tulli Corniculi principis, in expugnatione loci illius occisi, captiua facta natum; & libr. 2 captiua Corniculaua natum, patre nullo, matre serua, ingenio & virtute regnum obtinuisse asserat. Huic consentit Valerius Maximus lib 1. cap. 6. Eutropius hist. Rom. libr. 1. L. Sen. lib. 3 Controuers. 9. Sed ipsa Plinij verba adscribamus: *Non præteribo & vnum foci exemplum, Romanis literis clarum, Tarquinio Prisco regnante tradunt repēte in foco eius apparuisse genitale è cinere masculini sexus, eamq; quæ insederat ibi Tanaquilis reginæ ancillam Ocrisiam captiuam consurrexisse grauidã, ita Seruium Tullum natum, qui regno successit; inde & in regia cubandi puero caput arsisse visum, creditumq; Laris familiaris filium, ob id cōpitalia, & ludos primum Laribus instituisse.* Anno igitur vrbis conditæ centesimo quinquagesimo exordium habuere Compitalia, quæ *longo temporum tractu per vicorum magistros curata, & tandē etiam pene abolita, renouauit L. Piso*, vt scripsit Asconius Pædianus in Orationem Ciceronis contra Pisonem: & post illum Augustus, teste Suetonio in eo cap. 31. *Nonnulla etiam ex antiquis ceremonijs paulatim abolita restituit, vt salutis augurium, Diale Flaminium, sacrum lupercale, ludos sæculares, & compitalitios.* Sed sacri ipsius ritum prosequamur.

Meminere scriptores varij, præter eos quos alij nominarunt, adde M. Tullium libr. 7. ad Atticum Epist. 7. *Ego, quoniam 4. Non. Ianuarias Compitalitius dies est, nolo eo die in Albanum venire molestus familiæ, veniam 3. Non. Ian.* in margine adscriptum, *in Albanum venire, ne molestus sim familiæ.* Sed parum interest. Iunius Philargyrius ad v. 381. lib. 2. Georgicon Virgilianorum. *Compita, vt relatio ..... placet, locus ex pluribus partibus in se, vel in easdem partes ex se via, atq; itinere dirigens, siue is cum ara, siue sine ara, siue sub tecto, siue sub*

sub diuo sit, vbi pagani agrestes buccina conuocati, solent A *certa inire concilia, hinc & lares Compitalitij & feriæ cõpitalitiæ.* M. Cato Rei rusticæ cap. 5. *Rem diuinam nisi Compitalibus in compito, aut in foco ne faciat.* Per seruos, non vero ingenuos, hæc sacrificia peracta, alij ne explicaremus, effecerunt, erudite singula discutientes. Horum originem ad Athenienses, vocat Seruius Honoratus, *Thesidæ, inquit, Athenienses, qui primi ludos instituere liberales, Compita autem, vnde ludi compitalitij vocantur.* Ipse Virgilius loco laudato. B

Præmiaq; ingentes pagos, & compita circum
Thesidæ posuere, atq; inter pocula læti
Mollibus in pratis vnctos saliere per vtres.

Huc etiam viri docti trahunt illud eiusdem Virgilij Ecloga 5.

Pocula bina nouo spumantia lacte quotannis,
Craterasq; duos statuam tibi pinguis oliui,
Et multo in primis hilarans conuiuia Baccho,
Ante focum, si frigus erit, si messis, in vmbra.

M. Martial. lib. 3. Epigr. 59. C

Cingunt serenum lactei focum vernæ,
Et larga festos lucet ad Lares silua.

Neque vero stato aliquo, aut præscripto die recurrebant compitalia, vt cæteri dies festi, sed interdum bis terve singulis, vt liquet ex loco C. Suetonij proxime supra laudato, addendus D. Ausonius Eidyllio 25.

Et nunquam certis redeuntia festa diebus,
Cum sua per vicos compita quisq; colit.

Cato proxime supra, aram Larium, cui imponebatur D sacrificium, appellat focum, vt & eiusdem operis cap. 143. *Coronam in focum indat, per eosq; dies Lari familiari pro copia supplicet.* Helenius Aron ad oden 2. Epodon Horatij; *Ara deorum Penatium est focus.* Porphyrion. *Dijs Penatibus sacer est focus.* Quo in sensu passim poëtæ. P. Ouid. lib. 3. Fastor.

Decidit ante sacros lanea vitta focos.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Num feror incastus sedes adijsse deorum,
Sertaq; de sanctis diripuisse focis? E

Accius Plautus Aulularia Act. 2. sc. 5.

Hæc imponentur in focum nostro Lari,
Vt fortunatas faciat gnatæ nuptias.

Seru. ad illud 12. Æneid.

In medijsq; focis.

Sext. Aurel. Propert. lib. 4. eleg. 6. qui versus Iosepho Scaligero frustra ænigma videtur.

Costum molle date, & blandi mihi thuris honores,
Terq; focum circa laneus orbis eat.

Quis enim nescit Ouidium *laneam vittam*, Proper- F tium *laneum orbem* dixisse, quod lana, vt ex Plinio notissimum est, familiare maxime indumentum subministraret, & ob id dijs familiaribus, Laribus, eam maxime conuenire. C. Plin. lib. 21. cap. 3. *Coronæ deorum honos erat, & Larium priuatorum publicorumq;, ac sepulchrorum, ac Manium.* Addo supernumerarios testes ipsum Propertium lib. 3. eleg. 5. ex quo liquet coronam hanc laneam in expiatorijs, & magicis sacris receptissimam.

Et Strygis inuentæ per busta iacentia plumæ,
Cinctaq; funesto lanea vitta viro.

Scio & in pharmaceutria Virgiliana idem positum. Sic enim ille.

Affer aquam, & molli cinge hæc altaria vitta.

Nisi forte ex fide MS. codicis corrigere placet locum illum, hoc pacto, (vt non sit difficile intelligere nihil aliud à poëta designari, quam aram deorum Larium corona ornatam.)

Terq; focum circum laneus orbis eat.

Vt sit Tmesis. circumeat, id est, coronet, einget. vel ipso Propertio authore lib. 3. eleg. 5.

Rusticus hæc aliquis tam turpia prælia quærat,
Cuius non hedera circumiere caput.

Porro Compitalia dicebantur Laribus deuota solemnia, quod in compitis, seu itineribus publicis Lares colerentur, viarum, non tantum familiarum præsides, seu domuum priuatarum. Arnob. libro 3. contra gentes: *Possumus, si videtur, & summatim aliquid de laribus dicere, quos arbitratur vulgus vicorum atq; itinerum Deos esse, ex eo quod Græci nominant λαγέτας.* Ouid. lib. 2. Fastor.

——— *Geminosq; parit, qui compita seruant,*
Et vigilant nostra semper in æde Lares.

Plaut. in Mercatore Act. 5. sc. 2.

Vos Lares viales vt me bene iuuetis.

Et forte ijdem sunt, quos *viales Deos, & penates*, appellat Seruius, ad illud lib. 3. Æneid.

Iasiusq; pater, genus à quo principe nostrum.

Erant namq; alij Lares domestici, vt monui, qui suorum curam sortiti, pacato & quieto numine domum possidebant, vt loquitur Apuleius libro de Deo Socratis. & meminit Suetonius in Caligula cap. 5. Et *familiarem Larem*, ideo vocat Catilina apud Salustiũ, Tertullian. Apologet. cap. 13. Plutarchus problemat. Rom. c. 51. Alij vero vrbani, siue ipsius vrbis custodes. P. Ouid. lib. 5. Fastor.

Stant quoq; pro nobis, & præsunt mœnibus vrbis,
Et sunt præsentes, auxiliumq; ferunt.

M. Lucan. lib. 1. Pharsaliæ, in recensione prodigiorũ, quæ bella ciuilia præcesserunt.

——— *vrbisq; laborem*
Testatos sudore Lares.

M. Martial. lib. 3. Epigr. 31.

Vrbaniq; tenent prædia culta Lares.

Hos putauit Turnebus lib. 29. Aduers. cap. 13. *Hostilios* dici, quod ab vrbe, quam protegebant, hostes submouerent. Festus Põpeius libr. 8. *Hostilijs Laribus immolabant, quod ab his hostes arceri putabãt.* Sext. Propert. lib. 3. eleg. 2.

Hannibalemq; Lares Romana sede fugantes,
Anseris & tutum voce fuisse Iouem.

Sed opportunius erit alibi de larium sacrificijs, origine, superstitione varia disserere. Interim adi ad doctissimum Pithæum, lib. 1. subseciuor. cap. 9. Andream Tiraquellum ad Alexandrum Neapolitanum lib. 6. Genial. dier. cap. 4. & cap. 19. ad alia iam pergo.

***

A

Cap. X.

De mense Iunio, & diebus in eo Festis.

DE hoc mense ita scribit Macrobius libro Saturnaliorum 1.c.12. Iunius Maium sequitur, aut ex parte populi (vt diximus) nominatus, aut (vt Cingius arbitratur) quòd Iunonius apud Latinos antè vocitatus, B diuque apud Aricinos, Prænestinosque hac appellatione in Fastos relatus sit: adeò vt (sicut Nisus in Commentarijs Fastorum dicit) apud maiores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit: sed pòst, detritis quibusdã literis, ex Iunonio Iunius dictus sit. Nam & ædes Iunoni Monetæ Kalend. Iunijs dedicata est. Nonnulli putauerunt Iunium mensem à Iunio Bruto, qui primus Romæ Cõsul factus est, nominatum: quòd hoc mense, id est, Kalendis Iunij, pulso Tarquinio sacrum Carmæ Deæ C in Cœlio monte voti reus fecerit, &c. Hæc Macrob. quibus verbis triplicem huius appellationis rationẽ indicat, vel, quod dictus sit Iunius à iunioribus, sicut Maius à maioribus: vel à Iunone, vel à Iunio Bruto, primo Romanorum Consule. Priores duas causas etiam Ouidius agnoscit. Quòd enim à Iunone dicatur, ipsamet Iuno multis versibus Ouidium docet ita exorsa:

Ne tamen ignores, vulgiq; errore traharis,
Iunius à nostro nomine nomen habet. Et pòst: D
Nec tamen hunc nobis tantummodò præstat honorem
Roma, suburbani dant mihi munus idem.
Inspice quos habeat nemoralis Aricia Fastos,
Et populus Laurens Lauiniumq; meum.
Est illic mensis Iunonius, aspice Tybur,
Et Prænestinæ mœnia sacra Deæ.
Iunonale leges tempus, nec Romulus illas
Condidit, at nostri Roma nepotis erat.

Sic etiam Festus: Iunium mensem dictum putant E à Iunone, ijdem ipsum dicebant Iunonium, & Iunonialem. De altera causa, quam Macrobius priori loco recitat, Ouidius paulò aliter scribit. Inducit enim Heben Herculis vxorem, quæ eadem Iuuentas est, contendentem, à suo nomine hunc mensem appellationem accepisse, idq; duplici ratione: vel propter maritum Herculem, qui benemeritus de ea regione sit, vbi posteà condita est Roma, quod eam Caci latrocinijs expurgârit: vel propter iuuenes, alteram populi partem, quibus ea præsit. Verba Hebes apud Ouidium F sunt:

Quid graue, si titulum mensis Romane dedisti
Herculis vxori, posteritasq; memor?
Hæc quoq; terra aliquid debet mihi nomine magni
Coniugis, huc captas appulit ille boues.
Hic malè defensus flammis, & dote paterna,
Cacus Auentinam sanguine tinxit humum.
Ad propiora vocor, populum digessit ab annis
Romulus, in partes distribuitq; duas.
Hæc dare consilium, pugnare paratior illa est:
Hæc ætas bellum suadeat, illa gerat.
Sic statuit, mensesq; nota secreuit eadem,
Iunius est iuuenum, qui fuit ante senum.

His etiam aliam addit rationem, qua dictum Iunium putat, quasi Vnium siue Iungium, à iunctis Romulo & Tatio Sabinorum Rege. Sic enim apud ipsum:

Hæc vbi narrauit (Concordia) Tatium fortemq; Quirinum,
Binaq; cum populis regna coisse suis.
Et lare communi soceros, generosq; receptos,
His nomen iunctis Iunius, inquit, habet.

Ioannes Goropius Becanus in Cronijs auctor est, Iunium mensem à fauore nominatum, quòd in eo fauorem terræ sentire incipiamus, fructibus iam se ad edendum offerentibus: dici autem Iunium quasi Gunium, à Germanica voce *Zungen*, vel *Gunnen*, quod Latinis fauere significat. Hic mensis, qui in Mercurij tutela erat, ex Romuli & C. Iulij Cæsaris XXX. ex Numæ autem Pompilij constitutione XXX. dierum fuit.

DE DIEBVS MENSIS IVNII FESTIS.

H.K.Iun.N. Hoc est, Kalendæ Iunij, Nefastus. Hic nullius diei festi, aut sacri hoc die peracti, fit mentio in Kalendario.

VI. Nonas Iunias, qui est dies eius mensis secundus, feriæ erant Martis, Carmæ, Monetæ: quarum ita meminit Kalendarium, quod à Paulo Manutio, & Huberto Goltzio in lucem datum est. Illud enim, quod Benedicto Aria curante editum est, de ijs nihil habet.

A. F. Mar. Car. Monet. hoc est, Feriæ Marti, Carmæ, Monetæ. Ab Ouidio & Macrobio hæc sacra ad Kalendas Iunij referuntur.

De Martis sacro, quod Kalendis Iunij in templo extra portam Capenam peractum fuerit, ita Ouidius:

Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extrà
Appositum tectæ porta Capena viæ.

De sacrificio Carmæ Deæ Macrobius libro 1. Satur. capit. 12. cùm monuisset, alios scripsisse, Iunium mensem à Iunio Bruto, primo post exactos Reges Consule, dictum, causam hanc subijcit: quòd scilicet is hoc mense, id est, Kalendis Iunijs, pulso Tarquinio, sacrum Carmæ Deæ in Cœlio monte voti reus fecerit. Hanc, inquit, Deam vitalibus humanis præesse credunt. Ab ea denique petitur, vt iecinora, & corda, quæque sunt intrinsecus viscera, salua conseruet. Et quia cordis beneficio, cuius dissimulatione Brutus habebatur idoneus emendationi plublici status, extitit, hanc Deam, quæ vitalib. præest, templo sacrauit. Cui pulte fabaria, & larido sacrificatur, quod vires maxime his rebus corporis roborentur. Nam & Kalendæ Iuniæ Fabariæ vulgo vocantur: quia hoc mense adultæ fabæ diuinis rebus adhibentur. Hactenus Macrob. Ouid. lib. 6. Fast. cùm multa de hac Dea dixisset, quænam illa fuerit, & quod

& quod eius munus fit, quæ apud Ouidium ipse leges, paulo aliam eius cultus rationem, atque Macrobius annotat, cuius versus hi sunt:

Pinguia cur illis gustentur larda Kalendis,
Mixtaque cum calido sit faba farre, rogas?
Prisca Dea est, aliturque cibis, quibus ante solebat,
Nec petit adscitas luxuriosa dapes.
Piscis adhuc illis populis sine fraude natabat,
Ostreaque in conchis tuta fuere suis.
Nec Latium norat, quam præbet Ionia diues,
Nec quæ Pygmæo sanguine gaudet auis.
Et præter pennas nihil in pauone placebat,
Nec tellus captas miserat ante feras.
Sus erat in pretio, cæsa sue festa colebant,
Terra fabas tantum, duraque farra dabat.
Quæ duo mixta simul sextis quicunque Kalendis
Ederit, huic lædi viscera posse negant, &c.

De consecratione templi Iunonis Monetæ idem Ouidius:

Arce quoque in summa Iunoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo.

Et Macrobius in verbis, quæ paulo ante à nobis citata sunt: nam & ædes Iunoni Monetæ Kalendis Iuniis dedicata est.

Hoc eodem die & Tempestatis delubrum consecratum de quo Ouid.

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur,
Cum pene est Corsis obruta classis aquis.

Pridie Nonas Iunias sacrum fiebat Bellonæ, cur eo die templum consecratum erat, Ouidio teste, cuius hæc sunt verba.

Mane vbi bis fuerit, Phœbusque iterauerit ortus,
Factaque erit posito rore bis vda seges:
Hac sacrata die Thusco Bellona duello
Dicitur, & Latio prospera semper adest.
Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata,
Multum animo vidit, lumine captus erat.
Prospicit à tergo summum breuis area Circum.
Est vbi non parua parua columna nota.
Hinc solet hasta manu belli prænuncia mitti,
In Regem & gentes cum placet arma capi.

Quibus vero cæremoniis Sacerdotes eius sacrum ipsi fecerint, pluribus exposui lib. 2. cum de Bellona agerem, quæ hinc repete.

Eodem die etiam Herculi ædes in Circo posita est: de qua Ouidius.

Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est:
Quod Deus Euboico carmine munus habet.

Nonis Iunii sacrũ fiebat Deo Fidio, de quo Ouidius:

Quærebam Nonas Sancto Fidione referrem,
An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait:
Cuicunque ex istis dederis, ego munus habebo,
Nomina terna fero, sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere iugo.

VII. Id. Iunii Piscatorii ludi peragebantur, quorum sic meminit Ouidius.

Tertia post Nonas remouere Lycaona Phœbe
Fertur, & à tergo non habet Vrsa metum.

A *Tunc ego me memini ludos in gramine campi*
Aspicere, & dici lubrice Tibri tuos.
Festa dies illis, qui lina madentia ducunt,
Quique tegunt paruis æra recurua cibis. &c.

Festus: Piscatorii ludi vocantur, qui quotannis mense Iunio trans Tiberim fieri solent à Prætore vrbano pro Piscatoribus Tiberinis, quorum quæstus non in macellum peruenit, sed fere in aream Volcani, quod id genus pisciculorum viuorum datur ei Deo, pro animis humanis.

B VI. Idus Iunii sacrum fiebat Menti in Capitolio, cui eo die ædes consecrata. Sic enim Kalendarium:

G. Menti In Capitolio.

De æde Mentis, quo tempore, qua causa, & à quibus vota & consecrata sit, lib. secundo ex Liuio docuimus. Ouidius:

Mens quoque numen habet, Mentis delubra videmus
Vota metu belli, perfide Pœne, tui.
Pœne rebellabas, & letho Consulis omnes
C *Attoniti Mauras pertimuere manus.*
Spem metus expulerat: cum Menti vota Senatus
Suscipit, & melior protinus illa venit.
Aspicis instantes mediis sex lucibus Idus
Illa dies, qua sunt vota soluta Deæ.

V. Idus Iunii feriæ erant Vestæ, quarum sic meminit Kalendarium: H. Vest. N. Fer. Vestæ. quod sic interpretantur, Vestalia, Nefastus, Feriæ Vestæ.

Vestalis dies, inquit Varro, vt virgines Vestales Vestæ sacrificent. Sex. Pompeius Festus. Penus vocaD tur locus intimus in æde Vestæ, segetibus septus, qui certis diebus circa Vestalia aperitur. Ii dies religiosi habentur, &c. De sacrificio Vestæ diximus supra. Hoc autem die, cum conuiuia passim ante focos agitarentur, cibi etiam Virginibus Vestalibus à ciuibus mittebantur Deæ Vestæ libandi; & asini floribus coronari, atque è pane veluti monilia quædam gerentes circumducebantur per vrbem: molæ item sertis & floribus ornabantur, & quiescebant quarum cærimoniarum & rituum causas Ouidius diligenter inquirit & E explicat, videlicet, quod olim nullus molarum vsus fuerit, sed farra solummodo in furnis Vestæ, hoc est ignis beneficio torreri consueuerint, indeque mos seruatus fuerit, vt hoc die, & foci & Domina focorũ, quæ Vesta est, à Pistoribus colerentur: & asini, qui scilicet primis temporibus Vestæ beneficio immunes à circumagendis molis essent, cum nullus earum Romæ vsus esset, vacarent, & feriarentur. Cur autem iidem asini floribus coronati panes ex collo dependentes gestare solerent, hanc rationem affert, quia scilice F t asini Sileni clamore Vesta è somnis excitata, insidias & libidinem Priapi effugisset. Sed pręstat Ouidii versus recitare. Sic ergo scribit.

Ante focos olim scamnis considere longis
Mos erat, & mensæ credere adesse Deos.
Nunc quoque cum fiunt antiqua sacra Vacunæ,
Ante Vacunales stantque sedentque focos.
Venit in hos annos aliquid de more vetusto,
Fert missos Vesta pura patella cibos.

Ecce coronatis panis dependet asellis,
Et velant scabras florida serta molas.
Sola prius furnis torrebant farra coloni.
Et fornacali sunt stata sacra Deæ.
Suppositum cineri panem focus ipse parabat,
Strataque erat tepido tegula quassa solo,
Inde focum seruat pistor, dominamque focorum,
Et quæ puniceas versat asella molas.
Præterea, referamne tuum rubicunde Priape
Dedecus? est multi fabula plena ioci.
Turrigera frontem Cybele redimita corona,
Conuocat æternos ad sua festa Deos,
Conuocat & Satyros, & rustica numina Nymphas,
Silenus, quamuis nemo vocarat, adest.
Nec licet & longum est, epulas narrare Deorum,
In multo nox est peruigilata mero.
Dij temere errabant, in opacæ vallibus Idæ
Pars iacet, & molli gramine membra leuat.
Hi ludunt, hos somnus habet, pars brachia nectunt,
Pars viridem celeri ter pede pulsat humum.
Vesta iacet, placidamque capit secura quietem,
Sicut erat positum cespite fulta caput.
At ruber hortorum custos, Nymphasque Deasque
Captat, & errantes fertque refertque pedes.
Aspicit & Vestam, dubium est, Nymphamne putarit,
An scierit Vestam, scisse sed ipse negat.
Spem capit obscœnam furtimque accedere tentat,
Et fert suspensos corde micante gradus.
Forte, senex quo vectus erat Silenus, asellum
Liquerat ad ripas lene sonantis aquæ.
Ibat vt inciperet longi Deus Hellesponti,
Intempestiuo cum rudit ille sono.
Territa voce graui surgit Dea: conuolat omnis
Turba, per infestas effugit ille manus.
Lampsacus hoc animal solita est mactare Priapo,
Hinc asini flammis indicis exta damus.
Quem tu Diua memor de pane monilibus ornas:
Cessat opus, vacuæ conticuere molæ.

Vestalibus matronæ nudis pedibus ad Vestæ templum ibant, cuius moris causam hanc affert Ouidius, quam se à matrona quadam accepisse dicit, quod olim ea parte lacunæ fuissent, ita vt sicco pede templum Vestæ adiri non potuerit: nudis igitur pedibus matronas accessisse, id quod postea, siccatis iam lacunis in memoriam vetustatis obseruarint. Ouidii versus, quia multi sunt, non libet adscribere.

Hoc etiam die, siue, vt aliis placet, præcedenti, Ioui Pistori ara in Capitolio posita est: de qua Ouidius pluribus versibus, quos ab ipso petes. Lactantius: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant, Ioui Pistori ara posita fuit, quod Romanos Duces in quiete monuisset, vt ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarent, eoque facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Vide etiam Plutarchũ, & alios.

Hoc die D. Iunius Brutus vlteriorem Hispaniam subegit, & M. Crassus cum exercitu à Parthis cæsus

A est, de quibus præter Ouidium, epitome Liuii lib. 56. & 106. Appianus in Parthico, Plutarchus in M. Crasso, & Iustinus libr. 41. & 42. In primis Carolus Sigonius in Fastorum Commentariis.

III. Idus Iunii Matralia erant, quorum sic meminit Kalendarium;

B. Matr. N. Hoc est, Matralia, Nefastus.

Matralia matris Matutæ festa, inquit Festus. Quæ fuerit Mater Matuta, libro 2. harum Antiquitatum

B exposuimus. Ritus sacrorum huius Deæ hic erat: aditu templi eius seruæ prohibebantur, vnam duntaxat matronæ introducebant & colaphos genis eius infligebant: quod fieri ex æmulatione huius Deæ aduersus maritum Plutarchus arbitratur. Cum enim suspicata ea esset, maritum amare ancillam, in insaniam prolapsa filium perdidit, vnde hic ritus seruatus, vt ancillæ prorsus ab eius sacro arcerentur. In huius etiam Deæ sacrificio, matronæ sacrorum liberos pro suis in vlnas accipiebant, eisque bona precabantur.

C Denique ea agebant, quæ Bacchi nutricibus, & casui, in quem Ino propter pellicem venit, conuenirent Plutarch. in Camillo, item in Quæstionibus Romanis, quæst. 16. & 17. Libum quo ei sacrũ fiebat, testuatium dicebatur, attestante Varrone, qui libro 4. de lingua Latina sic scribit: Testuatium, quod in testu caldo (vel, vt alii legunt, *teste calda*) coquebatur: vt etiam nunc Matralibus id faciunt matronæ. De huius Deæ sacris ita Ouidius:

D

Ite bonæ matres, vestrum Matralia festum,
Flauaque Thebanæ reddite liba Deæ.
Pontibus & magno iuncta est celeberrima Circo
Area, quæ posito de boue nomen habet.
Hac ibi luce ferunt Matutæ sacra paranti
Sceptriferas Serui templa dedisse manus.
Quæ dea sit, quare famulas à limine templi
Arceat (arcet enim, libaque tosta petit)
Bacche racemiferos hedera redimite capillos,
Si domus illa tua est, dirige vatis opus.

E

Et paulo post.

Hospita Carmentis fidos intrasse Penates
Diceris & longam deposuisse famem.
Liba sua properata manu Tegeæa sacerdos
Traditur, & subito cocta dedisse foco.
Nunc quoque liba iuuant festis Matralibus: illa
Rustica sedulitas gratior arte fuit.

Et rursum.

F

Cur vetet ancillas accedere, quæritis? odit,
Principiumque odij si sinat ipsa, canam.
Vna ministrarum solita est, Cadmea, tuarum
Sæpe sub amplexus coniugis ire tui.
Improbus hanc Athamas furtim dilexit, ab illa
Comperit agricolis semina tosta dari.
Ipsa quidem fecisse negat, sed fama recepit:
Hoc est, cur odio sit tibi serua manus.

Non

Non tamen hanc pro stirpe sua pia mater adoret,
Ipsa parum felix: visa fuisse parens.
Alterius prolem melius mandabitis illi,
Vtilior Baccho quam fuit ipsa suis.

Eodem die P. Rutilius Consul cum L. Iulio Cæsare, anno V. C. 10. CLXIV. in bello Marsico, siue sociali periit, epitoma Liuii LXXIII. Appianus lib. I. Bellorum ciuilium. Erat hoc die etiam festum Fortunæ (Seiæ scilicet, vti Antonius Fanensis arbitratur, de qua nos supra diximus) in cuius templo signum erat B Seruii Tullii regis toga contectum, cuius rei causas Ouidius inquirens, tres recitat, vel quod Seruius à Fortuna amatus sit, ac deinde Deam puduerit homini succubuisse, ideoque velatum voluerit eius simulacrum: vel, quod Seruii morte confusa plebs mœrore, & desiderio amissi Regis; cum imaginem eius intuens, à lacrymis temperare non posset, eam velauerint, vt lacrymis modum adhiberent: vel, quod ipsi Manes Seruii voluerint simulacrum istud tegi, ne aspicere cogeretur sceleratam filiam Tulliam. Idem C simulacrum, orto aliquando incendio, & crematis, consumptisque reliquis omnibus, quæ in eo templo asseruabantur, solum nulla accepta labe permansisse, Ouidius & Dionysius scribunt. De hoc Fortunæ festo, & Seruii in eius Deæ templo simulacro, ita Ouidius:

Lux eadem, Fortuna, tua est, auctorque, locusque
Sed superiniectis quis latet iste togis?
Seruius est, & constat eum, sed causa latendi
Discrepat, & dubium me quoque mentis habet.
Tum Dea furtiuos timide profitetur amores:
Cælestemque homini concubuisse pudet.
Arsit enim magni correpta cupidine Regis
Cæcaque in hoc vno non fuit illa viro.
Nocte domum parua solita est intrare fenestra,
Vnde Fenestellæ nomina porta tenet.
Nunc pudet, & vultus velamine celat amatos,
Oraque sunt multa regia tecta toga.
An magis est verum, post Tulli funera plebem
Confusam placidi morte fuisse Ducis?
Nec modus vllus erat, crescebat imagine luctus,
Donec eum positis occuluere togis.
Tertia causa mihi spatio maiore canenda est:
Nos tamen adductos intus agemus equos.

Et infra de Tullia ingressa templum Fortunæ à parente constructum loquutus, hæc subiicit:

Signum erat in solio residens sub imagine Tulli,
Dicitur hoc oculis opposuisse manum.
Et vox audita est, Vultus abscondite nostros,
Ne natæ videant ora nefanda meæ.
Veste data tegitur: vetat hanc Fortuna moueri,
Et sic è templo est illa locuta suo.
Ore reuelato cum primum luce patebit
Seruius, hæc positi prima pudoris erit.
Parcite matronæ vetitas attingere vestes,
Solemnes satis est voce mouere preces.
Sicque caput semper Romano tectus amictu,
Qui rex Romanæ sextus in vrbe fui.

A *Arserat hoc templum, signo tamen ille pepercit*
Ignis, opem nato Mulciber ipse tulit, &c.

Eodem etiam die Concordiæ ædes à Liuia constructa, & dedicata est, de qua nos libro secundo diximus, Ouidius:

Te quoq; magnifica, Concordia, dedicat æde
Liuia, quam charo præstitit illa viro.
Disce tamen veniens ætas, vbi Liuia nunc est
Porticus, immensæ tecta fuêre domus.
Vrbis opus domus vna fuit, spatiumq; tenebat
Quo breuius muris oppida multa tenent.
Hæc æquata solo est nullo sub crimine regni:
Sed quia luxuria visa nocere sua est.
Sustinuit tantas operum subuertere moles,
Totq; suas hæres perdere Cæsar opes.

Idibus Iunii ædes Ioui inuicto consecrata & dedicata fuit, de qua sic Ouidius:

Idibus inuicto sunt data templa Ioui.

Iisdem erant Minusculæ Quinquatrus, de quibus ita scribit Varro libro quinto de lingua Latin. Quinquatrus Minusculæ dictæ Iuniæ Eidus, ab similitudine maiorum, quod tibicines tum feriati per Vrbem vagantur, & conueniunt ad ædem Mineruæ. Festus: Minusculæ Quinquatrus appellabantur Idus Iuniæ, quod is dies festus erat tibicinum, qui Mineruam colebant. De origine rituum, quia Tibicinibus Quinquatribus hisce minusculis obseruabantur, ita Liuius libro nono. Eiusdem (inquit) anni rem dictu paruam præterirem, nisi ad religionem visa esset pertinere. Tibicines prohibiti à proximis Censoribus erant in æde D Iouis vesci, quod traditum antiquitus erat. Ægre passi Tibur vno agmine abierunt, adeo vt nemo in vrbe esset, qui sacrificiis præcineret. Eius rei religio tenuit Senatum, legatosque Tibur miserunt, vt darent operam, vt hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benignè polliciti, primum accitos eos in Curiam hortati sunt, vt reuerterentur Romam: postquam pelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum cau- E sa inuitant, & vino, cuius auidum genus est, oneratos sopiunt, atque ita in plaustra vinctos coniiciunt, ac Romam deportant, nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis, plenos crapula eos lux oppressit: tunc concursus populi factus, impetratoque vt manerent, datum vt triduum quotannis ornati (vestibus scilicet floridis, & muliebribus, & capite personis tecto, quod Valerius & alii tradunt) cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis licentia, per Vrbem vagentur, restitutumque in æde vescendi iis, qui sacris præcinerent. F Hæc Liuius. Eadem Valerius Maximus libro secundo, capite quinto. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 55. & Ouidius libro sexto Fastorum, paulò aliter hæc narrans. Quinetiam Plutarchus hunc ritum Idibus Ianuariis obseruatum fuisse scribit; non rectè opinor. Versus Ouidii sunt:

Et iam quinquatrus iubeor narrare minores,
Nunc ades, ô cœptis flaua Minerua meis:
Cur vagus incedit tota tibicen in Vrbe?
Quid sibi persona, quid toga longa, volunt?

Sit

Sic ego, sic posita Tritonia cuspide dixit:
(Possem vtinam docta verba referre Deæ)
Temporibus veterum tibicinis vsus auorum
Magnus, & in magno semper honore fuit.
Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,
Cantabat mœstis tibia funeribus.
Dulcis erat mercede labor, tempusque secutum est,
Quod subito gratæ frangeret artis opes.
Adde quod Ædilis, pompa qui funeris irent,
Artifices solos iusserat esse decem.
Exilio mutant vrbem, Tyburque recedunt,
(Exilium quodam tempore Tybur erat.)
Quæritur in scena caua tibia: quæritur aris,
Ducit supremos nænia nulla choros.
Seruierat quidam quantolibet ordine dignus
Tybure, sed longo tempore liber erat.
Rure dapes parat ille suo, turbamque canoram
Conuocat, ad festas conuenit illa dapes.
Nox erat, & vinis oculique, animique natabant,
Cum præcomposito nuncius ore venit:
Atque ita, Quid cessas conuiuas soluere? dixit,
Auctor vindictæ iam venit ecce suæ.
Nec mora conuiuæ valido titubantia vino
Membra mouent, dubij stantque, labantq; pedes.
At dominus: Discedite, ait: plaustroque morantes
Sustulit, in plaustro scirpea lata fuit.
Alliciunt somnos tempus, motusque, merumque,
Potaque se Tybur turba redire putat.
Iamque per Exquilias Romanam intrauerat vrbem,
Et mane in medio plaustra fuere foro.
Callidus vt posset specie numeroque Senatum
Fallere personis imperat ora tegi.
Admiscetque alios, & vt hunc tibicina cœtum
Augeat, in longis vestibus esse iubet.
Sic reduces bene posse tegi ne forte notentur
Contra collegæ iussa redire sui.
Res placuit, cultuque nouo licet Idibus vti,
Et canere ad veteres verba iocosa modos.

XVII. Kalendas Iulias, siue Sextiles, qui est dies mensis Iunii xv. in Kalendario notatus est. Q.St.D.F. hoc est, Quando stercus delatum fas.

Dies qui vocatur sic: Quando stercus delatum fas (inquit Varro lib. 5. de lingua Latina) ab eo appellatus, quod eo die ex æde Vestæ stercus euerritur, & per Capitolinum cliuum in locum defertur certum. Festus quemadmodum Iosephus Scaliger restituit: Quando stercus delatum fas eodem modo in Fastis notatur dies, qui talis est, vt ædes Vestæ purgetur, stercusque in cliuum Capitolinum deferatur, cum id factum sit, tum est Prætori fas. Idem in voce Stercus: Stercus ex æde Vestæ xvii. Kalendas Iulias defertur in angiportum medium fere cliui Capitolini, qui locus clauditur porta stercoraria. Tantæ sanctitatis maiores nostri esse adiudicauerunt. Ouidius.

Tertia lux veniet, qua tu Dodona Thyene
Stabis Agenorea fronte videnda bouis.
Hæc est illa dies, qua tu purgamina Vesta
Tibri per Etruscas in mare mittis aquas.

A XIV. Kal. Iulias, siue Sextiles Palladi in Auentino sacrum fiebat, de quo Ouidius:

Iam sex, & totidem luces de mense supersunt,
Huic vnum numero tu tamen adde diem.
Sol abit è Geminis, & Cancri signa rubescunt,
Cœpit Auentina Pallas in arce coli.

Sequenti die, qui est xiii. Kalendas, Summano templum positum fuit: de quo idem Ouidius:

Iam tua Laomedon oritur nurus, ortaque noctem
B *Pellit, & è pratis cana pruina fugit.*
Reddita, quisquis is est Summano templa feruntur,
Tunc cum Romanis Pyrrhe timendus eras.

IX. Kal. Iulias, Dies ater erat, quod Ouidius his versibus notat.

Non ego te, quamuis properabis vincere Cæsar,
Si vetat auspicium, signa mouere velim.
Sunt tibi Flaminius, Thrasymenaque littora testes,
Per volucres æquos multa monere Deos.
Tempora si veteris quæris temeraria damni,
C *Quartus ab extremo mense pis ille dies.*

Historiam illam, quam Ouidius indicat, lege apud Liuium lib. 22. Val. Maximum libr. 1. cap. 6. de Prodigiis, & Plutarchum in Fabio.

IIX. Kalend. Iulias Syphax à Masinissa superatus: itẽ Hasdrubal ductu M. Liuii Consulis, & opera Claudii Neronis collegæ cæsus est: de quib. vide Liuium, Plutarchum, Polybium, & Caroli Sigonii Commentarios Fastorum. Ouidius.

Postera lux melior, superat Masinissa Syphacem,
D *Et cecidit telis Hasdrubal ipse suis.*

Eodem die festum erat Fortis Fortunæ: de quo sic Varra lib. 5. de lingua Latina: Dies fortis Fortunæ appellatus à Seruio Tullio Rege, quod is fanum Fortis Fortunæ, secundum Tiberim, extra vrbem, dedicauit Iunio mense. Donatus in Phormionem Terentii, hanc ædem trans Tiberim fuisse scribit, quo & pedibus iri per pontes & per fluuium lintribus vehi poterat. Colebant Fortem Fortunam, & hunc diem festum agebant ii qui arte aliqua viuebant: vnde Columella
E ad Olitores:

Et celebres Fortis Fortunæ dicite laudes.

Naues item coronatæ per Tiberim conuiuia agitabant, Ouidius:

Quam cito venerunt Fortunæ Fortis honores
Post septem luces Iunius actus erit.
Ite, Deam læti Fortem celebrate Quirites,
In Tiberis ripa munera regis habet.
Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,
Nec pudeat potos inde redire domum:
F *Ferte coronatæ iuuenum conuiuia lintres,*
Multaque per medias vina bibantur aquas.
Plebs colit hanc, quia qui posuit, de plebe fuisse
Fertur, & ex humili sceptra tulisse loco.
Conuenit & seruis, serua quia Tullius ortus,
Constituit dubiæ templa propinqua Deæ.

V. Kal. Iulii templum dedicatum Laribus, ad quod habitabant puellæ, quæ coronas texere consueuerant. Ouidius:

Lucifero subeunte, Lares delubra tulerunt,
Hic vbi fit docta multa corona manu.

Eodem etiam die Iouis Statoris templum cõditum, de quo Ouidius:

Templum idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora iugi.

IV. Kalend. Iulii templum in colle Quirinali dedicatum est. Ouidius:

Tot restant de mense dies: quot nomina Parcis,
Cum data sunt trabeæ templa, Quirine, tua.

Pridie Kalendas Iulias templum Herculi & Musis est consecratum, de quo idem Ouidius:

Tempus Iuleis cras est natale Kalendis,
Pierides cœptis addite summa meis.
Dicite Pierides, quis vos addixerit isti,
Cui dedit inuitas victa nouerca manus.
Sic ego: sic Clio, clari monimenta Philippi
Aspicis, vnde trahit Martia casta genus.

Plura de hoc Herculis & Musarum templo, sicuti etiam de templo Quirini, Iouis Statoris Larium, Fortis Fortunæ, & aliorum, diximus lib. secundo, quæ hic repetantur. Atque de mense Iunio hactenus.

AD CAP. X.

PARALIPOMENA.

Bellonæ sacra, mos eius sacerdotes initiandi, & qui Bellonarij.

IN Iunio Bellona placabatur à sacerdotibus suis, quos Bellonarios vocatos discimus ex Tertulliano, Arnobio, & aliis Criticis obseruantibus. Hanc autem inter deos communes collocat Seruius ad v. 118. libr. 12. Æneid. *Dij communes sunt vt alij dicunt, Mars, Bellona, Victoria, quia hi in bello vtrique parti fauere possunt, dij communes sunt qui ἀζωνοι dicuntur, id est qui cœli certas non habent partes, sed generaliter à cunctis coluntur.* Contrarium illi numen erat *Pausus*, obseruat Turnebus libr. 15. aduersar. cap. 21. quod *quies* & otium, cui ille præest, *bello aduersetur.* Arnob. libr. 1. *Qui Faunos, qui Fatuas, ciuitatumque Genios, qui Pausos reuerentur atque Bellonas.* Dicam latius de eius templo in tractatu de Triumphis. Grammatici vel sororem Martis eam faciunt, Luctat. Placid. ad v. 155. lib. 5. Thebaid. Statianæ, *Enyo, Bellona, Martis soror.* vel aurigam, Virgil. libr. 8. Æneid. v. 703. Stat. libr. 7. v. 71.

———Regit atra iugales
Sanguinea Bellona manu.

Vel denique vxorem, quam suspicor *Nerienem* vocari apud A. Gellium lib. 13. Noct. Atticar. capit. 21. quod nomen indubie à *violentia & fortitudine*, cuius plurimus in bellis vsus, desumitur. M. Plaut. in Truculento.

Mars peregre adueniens salutat Nerienem
Vxorem suam.

A Q. Ennius lib. 1. Annal.

Nerienem Mauortis.

Supple, vxor, phrasi Græca, vt libr. 3. Æneid. simili sensu à Virgilio dictum.

Hectoris Andromache Pyrrhin connubia seruas?

Licinius Imbrex vetus Comicus, in Neæra.

Nolo ego Neæram te vocent, sed Nerienem,
Cum quidem Marti es in connubium data.

Eius etiam mentio apud M. Varronem in Satyra Menippæa cui titulus σκιομαχία.

B *Theanua, & Peranna, Franda, Celato, Pales*
Nerienes, Minerua, Fortuna, ac Ceres.

Par illi in expeditionibus, atque ipsi Marti, potestas. Papin. lib. 2. Thebaid. in fine.

Nec magis ardentes Mauors, hastataque pugnæ
Impulerit Bellona tubas.

Et lib. 4. eiusdem operis in limine.

Prima manu rutilam de vertice Larissæo
Ostendit Bellona facem.

Depingebatur coma sparsa, armata face, vt apparet ex C Silio Italico lib. 5. Punicor.

Ipsa facem quatiens, ac Flaman sanguine multo
Sparsa comam, medias acies Bellona pererrat.

Aut falcem manu prætendebat. Claudian. lib. 2. in Eutrop.

———Quid dudum inflare moraris
Tartaream Bellona tubam? quid stringere falcem
Qua populos à stirpe metis?

Altera manu clypeum gerebat. Idem de 4. Honorii consulatu.

D *Iam trabeam Bellona gerit, parmamque remouit,*
Et galeam.

Mira imitandi ratio eius mystas. Q. Tertullian. Apolog. cap. 9. *Hodie isthic Bellonæ sacratus sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus, suis datur signatis.* In impressis sic legitur, teste Iacobo Pamelio, at melior mihi videtur lectio illa ex MS. *in parmulam exceptus:* est enim verisimile, *parmam* adhibitam initiandis bellorum deæ sacerdotibus. Scio & aliter ab aliis hunc locum conceptum, *sacratus sanguis de femore* E *proscisso in palmulam exceptus, & suis datus, signat.* Rectius, meo iudicio, & significantius. Minutius Felix in Octauio: *Bellona seruum suum haustu cruoris humani imbuit.*

Mansit & hic mos in omnibus eius deæ solennitatibus. Lactantius Firmian. libr. 1. cap. 21. *Eandem Bellonam vocant, in quibus ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant, sectis namq; humeris, & vtraque manu, districtos gladios exerentes, currunt, efferuntur, insaniunt.* malim legere, *efferantur, insaniunt.* Efferari enim est feræ in modum debacchari. L. Apul. libr. 8. F Milesiar. *infandis inguinib. efferantur.* Vetus scholiast. Iuuenal. ad Sat. 6. v. 105. *Sergiolum nomine ex gladiatore adamauit, qui & ludor dictus est, quia sit diu demoratus in ludo, qui, vt requiem gladiaturæ haberet, Bellonarium se fecerat, quo mos est in talibus sacris lacertos suos secare.* Immutata postea hæc consuetudo, & simulata tantummodo sectio membrorum, aut detruncatio retenta, vera abolita, colligo ex Ælio Lampridio in Commodo. *Bellonæ seruientes vere exsecare brachium*

præcepit, studio crudelitatis. Passim poetæ. M. Martial. lib. 12. epigr. 57.

Nec turba cessat entheata Bellonæ.

Aurel. Prudent. in Romano martyre.

Votiuus & cum membra detruncat dolor.
Cultrum in lacertis operit fanaticus.

Alb. Tibull. libr. 1. eleg. 6. eleganter & ambitiose sacra describit:

(Hæc vbi Bellonæ motu est agitata, nec acrem)
Flammam, non amens verbera torta timet.
Ipsa bipenne suos cædit violenta lacertos,
Sanguineque effuso spargit inulta deam.
Statque latus præfixa veru, stat saucia pectus.

In MS. Codice Achillis Statii legitur tertius versus non male.

Ipsa bipenne suos cædit violata lacertos.

M. Annæus Lucan. lib. 1. v. 565.

——— *Quos sectis Bellona lacertis*
Sæua mouet.

Allusit L. Seneca Agamem. Act. 1. in choro.

——— *Sequitur tristis*
Sanguinolenta Bellona manu.

Q. Horat. lib. 2. Sat. 3.

Hunc circumtonuit gaudens Bellona cruentis.

Vaticinabantur hi Bellonarii stragem populorum, aut euersiones vrbium, & vbi semel concepto furore transcurrere cœpissent, iisque maxima fides habebatur. D. Iuuenal. Sat. 4. v. 124.

Sed, vt fanaticus, œstro
Percussus, Bellona, tuo, diuinat.

Quintus Calaber Paralipomenon lib. 8. v. 285.

λύθρῳ πεπαλαγμένη ὤμοις.
Sanie polluta humeros.

Cap. XI.

De mense Iulio, & festis in eo diebus.

IN explicatione Fastorum hactenus fuimus prolixiores, cum multa nobis eo pertinentia suppeditauerit Ouidius in suis Fastorum libris, cuius auxilio iam destituti, erimus multis partibus breuiores, cum præter vetus Kalendarium, nihil quo iuuari possimus, habeamus. Quod igitur ad hunc, qui sequitur, mensem attinet, & qui in ordine septimus est, dictus is à primis temporibus fuit Quintilis, eo quod quintus esset à Martio, quem Romulus anni principium fecerat: quod nomen etiam tum, cum iam Numa Pompilius reliquis decem mensibus à Romulo institutis, duos alios, Ianuarium videlicet, & Februarium addidisset, & Ianuarius primus anni mensis esset, retinuit. Postremis temporibus idem mensis Iulius appellatus fuit à C. Iulio Cæsare, qui eo mense natus ferebatur. Quæ omnia Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 12. sic explicat. Sequitur Iulius, qui cum secundum Romuli ordinationem Martio anni tenente principiũ, Quintilis à numero vocaretur: nihilominus tamen etiam post præpositos à Numa Ianuarium, ac Februarium,

A retinuit nomen, cum non videretur iam quintus esse, sed septimus. Sed postea in honorem Iulii Cæsaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio M. filio Cos. Iulius appellatus est: quod hoc mense ad IV. Idus Quintilis, Iulius procreatus sit. Hæc Macrobius. Dio quoque Historiarum libr. 44. cum honores Cæsari à Senatu decretos commemorat, addit & hoc, quod mensem, in quem Cæsaris natalis competebat. Iulium cognominauerint. Idem Suetonius in ipsius vita, cap. 76. Plutarchus in Numa, & Censorinus de Die natali, tradunt. Festus: Iulium mensem appel-
B larunt, quod eo mense dicitur Iulius natus. Factum hoc esse anno ab Vrbe condita ɔɔCCIX. C. Cæsare V. Cos. cum M. Antonio. Sigonius ex eorum temporum historiis ostendit Hic mensis, qui in tutela Iouis erat, semper XXXI. dierum fuit, vti ex iis, quæ initio huius libri diximus, constat.

DE DIEBVS MENSIS IVLII FESTIS.

C Kalendis Iuliis, siue Quintilibus nullum festum in Kalendario notatum est. Illud tamen de iis notatu videtur esse dignum, quod eo die migrationes ex ædibus apud veteres fieri consueuerint, qui dies primus conductionum erat, vti ex Cic. libr. 2. Epist. 3. ad Q. Fratr. Suetonio in Tiberio, & Martiali cognoscitur, qua de re multa ex Iurisconsultis quoque congessit, & explicauit Antonius Augustinus libr. 4. Emendat. atque opin. capit. 14. quem lege: item Beroaldi Comment. in Suetonii Tiberium,
D cap. 35.

III. Nonas Poplifugia fuerunt, quorum sic meminit Kalendarium: B. POPLIF. N. hoc est, Poplifugium, Nefastus.

Dies Poplifugia, inquit Varro libr. 5. de lingua Latina, videtur nominatus, quod eo die repente tumultu fugerit populus. Non multo enim post hic dies, quam decessus Gallorum ex Vrbe: & qui tum sub Vrbe populi, vt Ficulneates, ac Fidenates & finitimi alii, contra nos coniurarunt. Aliquot huius
E diei vestigia fugæ in sacris apparent, de quibus rebus Antiquitatum libri plura referunt. Macrobius libr. 3. Saturnal. capit. 2. de Vitula Dea, quænam ea sit, locutus, hæc subiicit: Piso ait Vitulam, Victoriam nominari. Cuius rei hoc argumentum profert, quod postridie Nonas Iulias, re bene gesta, cum pridie populus à Thuscis in fugam versus sit (vnde Populifugia dicitur) post victoriam certis sacrificiis fiat vitulatio. Plutarchus in Romulo scribit, eum diem, quo Romulus fato concesserit, consternatum
F repentina Regis morte populum, Fugam plebis appellari, ac Nonas Caprotinas, siue Capratinas. eoque die Romanos ex Vrbe ad Capræ paludem exeuntes sacrificare. Ad quod sacrum dum exirent, eos multa vsitatorum nominum inclamare, veluti Marci, ac Caii, imitantes eam, quæ tum acciderat, fugam, ac mutuam inuocationem cum timore ac tumultu factam. Quod etiam Dionys. lib. 2. tradit.

Pridie Nonas Qintiles ludi Appollinares celebran-

lebrantur, sic enim Kalendarium: C.N.LVDI APOLLIN. hoc est, Nefastus, Ludi Appollinares. De his sicut & de reliquis, qui sequuntur, dicemus libro sequenti.

Nonis Quintilibus item Ludi celebrantur, testante id Kalendario, quod sic habet: D. NON. N. L. LVDI. hoc est Nonæ, Nefastus, Ludi. Hæ Nonæ dicebantur Nonæ Caprotinæ, de quibus ita scribit Var. lib. 5. de ling. Lat. Nonæ Caprotinæ quod eo die in Latio Iunoni Caprotinæ mulieres sacrificant, & sub caprifico faciunt, & è caprifico adhibent virgam. Ob hoc toga prætexta data eis Macrobius libr. 1. Saturnal. capit. 11. Nonis Iuliis diem festum esse ancillarum, tam vulgo notum est, vt nec origo, nec causa celebritatis ignota sit. Iunoni enim Caprotinæ die illo liberæ pariter, ancillæque sacrificant sub arbore caprifico, in memoriam Benignæ virtutis, quæ ancillarum animis pro conseruatione publicæ dignitatis apparuit, &c. Et postea, cum recitasset historiam de memorabili isto ancillarum Romanarum facto, quam nos libr. 20. cum de Iunone Caprotina ageremus, ex Macrobio citauimus, hæc subiungit: Memor beneficii Senatus, omnes ancillas manu iussit emitti: dotemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant vsæ, gestare concessit diemque ipsum Nonas Caprotinas nuncupauit, ab illa caprifico, ex qua signum victoriæ ceperunt: sacrificiumque statuit annua solennitate celebrandum, cui lac, quod ex caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. Plutarchus in Romulo & Camillo duas diuersas opiniones, cur hæ Nonæ Caprotinæ appellatæ & institutæ sint, recenset, quarum vna est, quod hoc die Romulus apud Capreæ paludem, concione habita repente tempestate orta, disparuerit: altera eadem est cum ista, quam modo ex Macrobio recitauimus. Inter alia hæc scribit: Romani facto in hostes inopinantes impetu, victoria potiti diem eum in rei memoriam festum celebrant: & à Caprifico Nonæ Caprotinæ vocantur. Epulum autem præbent mulieribus extra Vrbem, sub vmbraculis ex ficuum frontibus contextis: seruæque circumeuntes ludunt, deinde inuicem se plagis, ac lapidum ictibus impetunt, quasi tum quoque Romanis in prælio adfuerint, pugnantibusque opem tulerint. Idem in Camillo: In memoriam facinoris istius, ancillarum solenne illud festum agitur. Primo enim confertim exeuntes, multa communium ac tritorum apud Romanos nominum, vt sunt, Caii, Marci, Lucii, & alia id genus inclamant: imitantes eam, quæ tum mutua inter properandum fuit, inuocatio. Deinde ancillæ eleganti habitu circumeunt, locisque obuios impetunt: est & pugna inter ipsas, quo indicatur, tum quoque ipsas contra Latinos suis auxilio fuisse. Cum epulantur, sedent sub vmbraculis ex ficulneis frondibus contextis: & diem Nonas Caprotinas nuncupant: nimirum à Caprifico, à qua facem illam ardentem sustulerat. Hæc Plutarchus.

Sequentibus diebus quinque ludi fuerunt celebrati, de quibus libro sequenti agemus.

IV. Idus Quintileis C. Iul. Cæsaris natalis fuit, vti initio huius capitis meminimus.

III. Idus Quintileis Ludi Circenses edebantur, de quibus postea.

Pridie Idus Quintileis ita notatur in Kalendario: C.C. MERK. hoc est, Comitialis Merkatus. sic enim plerique interpretantur. Hubertus Goltzius in suo vberrimo Antiquitatis thesauro monet, considerandum esse, an non legendum sit Merkurialia, ita vt intelligatur Mercurii festum, sicut Saturnalia Saturni, Vulcanalia Vulcani festum appellantur. Durabant autem hi siue Merkatus, siue hæc Merkurialia vsque ad XIV. Kalend. Sextileis.

Eodem die ædes Fortunæ Muliebris dedicata est, de qua præter alios Scriptores vide 2. Antiquitatum librum.

Eidibus Quintilibus transuectio erat Equitũ Rom. ab æde Honoris in Capitolium, de quo Val. Maximus. Liuius lib. 9 extremo: Ab eodem (Q Fabio) institutum dicitur, vt equites Idibus Quintilibus transueherentur. Ad quem locum annotat Sigonius, Liuium videri id significare, de quo Plutarchus in Pompeio: ad sedentes in foro Censores, vnumquemque equitem equum suum adduxisse, & de stipendiis legitimis confectis interrogatos, rationem iis reddidisse. Verum videtur errare. Non. n. instituit Q. Fabius equites trabeatos Idibus Iulii censeri, sed transuehi, sic nimirum: vt equites Rom. Idib. Quintilis ab æde Honoris, equis insidentes, & olea coronati in Capitolium transirent. Ita enim Liuium & Valerium expresse interpretatus est Aurelius Victor (quem libri de Viris illustribus auctorem Andreas Schottus prodidit) vbi de Q. Fabio Rulliano ad hunc modum legitur: Hic primus instituit, vt Equites Rom. Idibus Quintilibus ab æde Honoris, equis insidentes in Capitolium transirent. Ex quo loco satis perspicuum est, non censionem Equitum instituisse Fabium, sed Equitum transuectionem quandam, quæ singulis Idibus Quintilibus ordinis totius equestris recognoscendi, probandique gratia fieri videtur consueuisse. Meminit huius ritus etiam Plinius libro 15. capit. his verbis: Oleæ honorem Romana maiestas magnum præbuit turmas Equitum Idibus Iuliis ex ea coronando. Atque de hac Equitum transuectione loquitur Suetonius, cum ita de Augusto scribit: Augustus Equitum turmas frequenter recognouit, post longam intercapedinem reducto more transuectionis: sed neque detrahi quemquam in transuehendo ab accusatore passus est, quod fieri solebat, &c. Ad hanc transuectionem etiam Vlpianus respexisse videtur, negans eum, qui equo publico in Capitolium (sic enim legendum, non, in causa publica, vt vulgati libri habent) transuehitur, in ius vocari posse, capit. 2. de in ius voc. Cuius loci, sicut etiam superiorum Liuii aliquot, & aliorum explicationem debemus clariss. I.C. Iac. Ræuardo, quem lib. 1. Variorum, cap. 15. de hac re legere poteris: ex quo etiam hæc fere omnia descripsimus. Dionys. Halicarn. libr. 6. paulo aliter de hoc ritu scribit, videlicet, institutum eum

esse in honorem Castoris & Pollucis, & in memoriam victoriæ, quam Romani ex bello cum Latinis populis quod gestum fuit A. v. CCCLVII. A. Posthumio, T. Virginio Coss. anno XIV. liberæ Reipublicæ reportarint, quamque Castor & Pollux equestri habitu, & equis vecti Romæ annunciarint. Hæc enim sunt eius verba: Eius mirificæ apparitionis numinum in Vrbe multa extant monumenta: in foro templum Castorum publice constructum, vbi visæ sunt eorum imagines, vicinusque fons his sacer dictus, & vsque ad nostra tempora creditus: tum sacrificium splendidum, quod quotannis populus Rom. per primarios equestris ordinis Idibus Quintilibus peragit, qua die victoria hæc illi contigit. Præter omnia vero post sacrificium transuectio eorum, qui equos habent ex publico: qui per Tribus & Centurias distincti, ordine in equis vehuntur omnes, quasi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabeas, initio pompæ facto ab æde Martis, quæ extra Vrbem sita est, & pertranseuntes cum cæteras Vrbis partes, tum forum, ædemque Castorum, nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quicquid donorum militarium acceperunt à ducibus: egregium sane spectaculum, dignumque imperii magnitudine. Hactenus Dionysius.

XVII. Kalendas Sextileis, dies atra Alliensis dicta: qui dies atri sint, & cur sic appellati, supra ostendimus. Hic autem dies peculiariter Alliensis vocatus, quod eo die Tribuni militum legiones ad Alliam fluuium educentes à Gallis pugna victi sint, & Vrbem amiserint. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 25. & in Camillo. Liuius libro 5. Macrobius libro 1. Saturnal. cap. 16. Cicero epistola 5. libri 9. ad Atticum: Maiores nostri funestiorem diem esse voluerunt Alliensis pugnæ, quam Vrbis captæ, quod hoc malum ex illo. Eodem die trecenti Fabii ad Cremeram in Hetruria cæsi feruntur. Auctor Plutarchus.

XIV. Kal. Sextileis Lucaria erant, de quibus in Kalendarium: H. LVCAR. NP. MERCATVS: hoc est, LVCARIA, Nefastus primo, MERCATVS.

LVCARIA festa, inquit Sext. Pompeius, in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit: pro eo, quod victi à Gallis fugientes è prælio, ibi se occultauerunt. Varro libr. 5. de lingua Latina: Lucaria item à luce, quod propter lucem amissam is cultus institutus. Sic hunc locum restituit Iosephus Scaliger, cum antea legeretur: Lucere item à luce, &c. Festus igitur à luco. Varro autem ab luce, hoc est, libertate amissa, Lucaria deducit.

XIII. Kalendas Sextileis LVDI VICTORIÆ CÆSARIS, quorum meminit Suetonius in Augusto, cap. 10. Dio. lib. 45.

XII. Kalend. Sextileis Lucaria repetebantur, teste Kalendario, quod sic habet: B. LVCAR. LVDI. Hunc diem Solinus capite 35. ex sententia Sacerdotum Ægyptiorum facit mundi natalem. Sed variæ sunt de eo veterum & recentiorum sententiæ, ac disputationes, de quibus videre potes Lilium Gyraldum libro de Anno, Mensibus, ac Diebus. Hadrianum Iunium Animaduersorum lib. 3. c. 8. & alios multos.

X. Kalendas Sextileis Neptunalia erant, de quibus ita kalendarium: D. NEPT. LVDI. hoc est, NEPTVNALIA, LVDI. De Ludis dicemus suo loco.

NEPTVNALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Neptuno: eius enim Dei feriæ.

IIX. Kalend. Sextileis Furrinalia erant, quorum ita kalendarium meminit: F. FVRR. NP. LVDI. hoc est, FVRRINALIA. Nefastus primo LVDI.

FVRRINALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Furina, quod ei Deæ feriæ publicæ dies is, cuius Deæ honos apud antiquos. Nam ei sacra instituta annua, & Flamen attributus: nunc vix nomen notum paucis. Festus: Furnalia, siue Furrinalia, sacra Furinæ quam Deam dicebant.

Sequentibus diebus LVDI IN CIRCO fuerunt editi, de quibus suo loco.

Quod Festus notat rutilas canes, id est, non procul à rubro colore, immolari, vt ait Atteius Capito, canario sacrificio pro frugibus, deprecandæ sæuitiæ causa sideris Caniculæ, id videtur etiam ad hunc mensem referendum, licet dies ignoretur.

CAP. XI.

PARALIPOMENA.

De Neptuno obiter pauca, & Neptunales Ludi, seu feriæ.

LICET omnia sint obuia, adscribam tamen insignem locum Ammiani Marcellini libr. 17. ideoque Neptunum humentis substantiæ *Ennosigæon, & Sisichthona poetæ veteres & Theologi nuncupauerunt.* Vide Fr. Lindeborgium, ni me fallit memoria, ad illũ locum, & Cælium Rhodig. lib. 30. c. 27. ἔννοσις sanè, à σείω, *quatio*, est *concussio*, γαῖα, *terra*, vnde ἐννοσίγαιος quasi terræ conquassator, appellatus. interpretes Iuuenalis ad Sat. 10. v. 182.

Ipsum compedibus qui vinxerat Ennosigæum.

Allusit P. Virgilius lib. 2. Æneid.

Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit.

Homer. lib. 13. Iliad. v. 59.

γαιήοχος ἐννοσίγαιος.
Terram continens, terram quassans.

Quare non immerito commune illi cum Terra templum erat, vt ex Musæo apud Pausaniam notauit Marcellus Donatus in Dilucidationibus suis. Et ob id etiam quoties terra tremuisset, supplicationes decernebantur, feriæ indicebantur, de quibus paulo post dicam, iustitium fiebat, dum sacra peragerentur, incerto, neque nominato vlli numini, quia cum certum esset terræ aliam, aliam maris potestatem esse, & tamen in terræ motibus multum virium causarumq; aquam habere, nomen dii placandi silebant,

bant, ne vnum pro alio nominantes, falsa religione populum deuincirent. Ælian. var. hist. lib. 6. cap. 76. Plato in Philebo. Clemens Alexandrin. libro 5. Stromat. Æschylus in Agamemnone, A. Gell. li. 2. cap. 28. & cum Lycophron eundem faciat *Neptunum & Tritonem*, puto rectè huc trahi posse versus Actij, seu Attij, seu Accij antiqui poëtæ, apud M. Tullium lib. 2. de Nat. deor. A

Aut forte Triton fuscina euertens specus,
Subter radices penitus vndanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad cœlum vomit. B

In MS. codice melius.

Aut forte Triton fuscina euerrens specus.

Simile enim est illud Claudiani lib. 1. de Raptu Proserpinæ.

Putrida multiuagis populatur flatibus antra.

Falsam autem fabulam de equo ab illo producto, in contentione cum Minerua inita, de nomine Athenis imponendo, contra Seruiũ ad principium lib. 1. Georgicon, ostendit Baptista Egnatius Racemationum cap. 8. & Palladem quidem oliuam, Neptunum vero non equum, sed fontem seu scaturiginem produxisse, quod confirmat Ouidius libro 6. Fab. 1. Metamorph. C

Stare Deum pelagi, longoq; ferire tridente
Aspera saxa facit, medioq; è vulnere saxi
Exiliisse fretum, quo pignore vindicet vrbem.

Scio alios legisse aliter, & de equo intellexisse, *Ferum.*

Grauis est lapsus Placidij Luctatij ad lib. 12. Thebaid. v. 633. *Acropolim dicit arcem Thebarum, de qua Neptuno & Mineruæ dicitur fuisse certamen, percussa Neptuno terra equum dedit, indicium belli, Mineruæ verò oliuam, pacis insigne.* Certè quod ille de arce Thebarum scribit, concors antiquitatis consensus tradidit de vrbe Athenis Theætetus libr. 4. Antholog. cap. 12. Epigr. 85. D

ἄλλοις ἀκροπόλεις
Alijs summæ arces.

Videatur Ioan. Brodæus ibid. Statium ipsum audiamus loco laudato. E

Celauit Geticos ripis Ilissos amores,
Ipse quoq; in pugnas vacuatur collis, vbi ingens
Lis superum, dubiis donec noua surgeret arbor
Rupibus, & longa refugum mare frangeret vmbra.

De Neptunalibus ludis, qui hoc mense celebrari solebant, Q. Flor. Tertullian. lib. de spectacul. capite 6. *Cui superstitionis vtriusq; generis ludi notarentur, Megalenses, & Apollinares, item Cereales, & Neptunales, & Latiares, & Florales, in commune celebrantur.* Extat mentio in vetusto marmore, cuius fragmentum apponam. F

FLAVIÆ. Q. F. SALVTI. CONIVGI.
CHARISSIMÆ.
L. PVBLICIVS. ITALICVS. DEC.
ORN. SIBI.
POSVIT. QVAM. IPSE. EXTRVXIT.
DIE.
NEPTVNALIORVM. PARENTIBVS.
SPOR.....
BINI. DIVIDERENTVR. ET. DECVR.
XXVIII. SIVE.
.... CENTENI. QVINQVAGENI.
V. SOLITI.
ARCAM. PVBLICIORVM. FLAVIANI.
ET. ITALICI.
FILIORVM. ET. ARCAM. IN. QVA.
POSITA.
EST. FLAVIA. SALVTARIS. VXOR.
EIVS. ROSIS.
DIE XV. SACRIFICENT.

Cap. XII.

De mense Augusto, & festis in eo diebus.

Sicut præcedens mensis Quintilis, ita hic Sextilis dictus est, quòd sextus à Martio anni principe esset. Posteà Augusto imperante, in ipsius honorẽ Augustus est appellatus: qua de re ita scribit Macrobius Saturnal. lib. 1. c. 12. Augustus deinde est, qui Sextilis anteà vocabatur, donec honori Augusti daretur, ex Senatusconsulto, cuius verba subieci: Cùm Imperator Cæsar Augustus mense Sextili primum Consulatum inierit, & triumphos tres in Vrbem intulerit, & ex Ianiculo legiones deductæ, secutæque sint eius auspicia, ac fidem, Ægyptus hoc mense in potestatem populi Romani redacta sit, finisque hoc mense bellis ciuilibus impositus sit, atque ob has causas hic mensis huic Imperio felicissimus sit, ac fuerit, placere Senatui, vt hic mensis Augustus appelletur. Item Plebiscitum factum ob eandem rem, Sext. Pacubio Tribuno plebem rogante. Hactenus Macrobius. Idem ferè Dio ferè Dio libro 55. tradit, his verbis: Mensem Sextilem Augustum nominauit: quod nomen cùm alij Septembri, quo mense natus esset Augustus, indere vellent, ipse Sextilem prætulit, quòd eo mense primùm Consul factus, ac eo multis magnis prælijs victoria potitus esset. Et Suetonius in Augusto, capit. 31. Annum, inquit à diuo Iulio ordinatum, sed posteà negligentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit: in cuius ordinationem Sextilem mensem è suo nomine nuncupauit, magis quàm Septembrem, quo erat natus: quia hoc sibi & primus Consulatus, & insignes victoriæ obtigissent. Cæterùm hic mensis, qui in cæteris tutela erat, ex ordinatione Romuli & Iulij xxx. ex Numæ autem constitutione xxix. dierum fuit, vt initio huius libri docuimus.

DE DIEBVS MENSIS AVGVSTI FESTIS.

Kalendis Augusti nullæ feriæ in illo Kalendario, quod initio huius libri posuimus, notatæ sunt. Legi-

mus tamen apud Dionem lib. 60. Kalendis Augusti equestria certamina fuisse exhibita, quòd eo die Martis ædes consecrata esset.

IV. Non. Augusti erant feriæ, quòd Cæsar Hispaniam citeriorem vicisset. Harum ita meminit Kalendarium: Fer. Quod hoc die C. Cæsar. Hisp. cit. vicit, quemadmodum etiam in altero illo Kalēdario, quòd beneficio Benedicti Ariæ Montani in lucem datum est, scriptum fuisse, fragmentum istud ostendit, CII. vicit. Priora enim desiderantur. Hæc verò quæ prius ex Kalendario integro adscripsi verba, sic legenda sunt: Feriæ quod hoc die C. Cæsar Hispaniam citeriorem vicit. De hac verò victoria & ferijs in memoriam eius celebratis Dio lib. 43. Id postremum bellum ab eo confectum est, hancque vltimam victoriam reportauit, &c. Nihilominus tamen apertè triplexque pompa Romæ de victoria Hispaniensi habita est, feriæque insuper quinquaginta dierum actæ. De eadem victoria Suetonius in Iulio Cæsare, capite 36. & alibi Plutarchus in eius vita. Hirtius libro de Bello Hispaniensi, Velleius libro 2. Inprimis Car. Sigonius in Fastorum Commentarijs, ad annum IↃCCIIX

V. Idus Augusti ita notatus in Kalendario est: Hoc die Cæsar Hispali. vic. id est, Hoc die Cæsar Hispalim vicit. Meminit & huius victoriæ Dio libro 43. item Suetonius in Cæsare, & Hirtius libro de Bello Hispaniensi.

IV. Idus Aras Opis & Cereris in vico Iugario consecratas esse, Liuius, Gregorius, Gyraldus ex veteri, vt ipse ait, Kalendario notat.

Pridie Idus Herculi magno Custodi in circo Flaminio sacra facta esse, idem Lilius Gyraldus annotat, ex veteri Kalendario.

Idibus Augusti Dianæ sacra fiebant, quod testatur Martialis Epigr. 68. libri 12.

Maia Mercurium creastis Idus,
Augustis redit Idibus Diana.

Et Ausonius Eidyllio de ferijs Romanis:

Et medias Idus Maij, Augustiq; recursu,
Quas sibi Mercurius, quasq; Diana dicat.

Has ferias intelligit Propertius cùm lib. 2. eleg. 33. sic scribit:

——— Sed tibi me credere turba vetat.
Cùm videt accensis deuotam currere tædis
In nemus, & Triuiæ lumina ferre Deæ.

Mulieres enim voti damnatæ, & compotes ab Vrbe ardentes faces in Aricinum nemus, vbi religiosissimè colebatur Diana, ferebant illius Deæ ferijs, vt Ouidius in Fastis scribit.

Sæpe potens voti frontem redimita coronis
Fœmina lucentes portat ab vrbe faces.

Et venatores (nam venationibus Diana præest) sæpenumero faces spicatas accensas eò ferebant, & canes suos morbo, aut scabie affectos infulis velatos Deæ sistebant, omneq; instrumentū venatorium ante eam collocabant. Gratius de Venatione.

Spicatasq; faces sacrum ad nemorale Dianæ
Sistimus, & solito catuli venantur honore:
Ipsaq; per flores medio in discrimine luci
Strauere arma sacris, & pace vacantia festa.

Sed & Diana, quæ venari, ferasq; agitare, & sagittis conficere antiquorū opinione censebatur, illis ipsis ferijs suis, quæ Idibus Augusti celebrabantur, emeritos canes, quietosq; à venatione, & immunes habere credebatur, ipsaq; etiam feriari, Statius Papinius 3. Syluarum.

——————— Ipsa coronat
Emeritos Diana canes, & spicula tergit,
Et tutas sinit ire feras.

Collegit hæc Adrianus Turnebus Aduersar. libr. 7. c. 26. ex quo ea descripsi.

Eodem die festum erat seruorum & seruarum, de quo ita scribit Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 100. Cur Idibus Sextilis, qui nunc Augustus dicitur, feriæ sunt vtriusq; sexus seruis: mulieres autem tum maximè lauare & purgare capita student? An hoc seruis datum, quòd ea die Seruius Rex natus è captiua fuit ancilla? lotio autē capitis ab ancillis feriarum causa cœpta, etiam ad liberas peruasit? Hactenus ille.

XVI. Kalend. Septembris Portumnalia erant, de quibus ita Kalendarium: E. Port. NP. hoc est, Portunalia, Nefastus primò.

Portunalia, inquit Varro, lib. 5. de lingua Latina, dicta à Portumno, cui eo die ædes in portu Tiberino facta, & feriæ institutæ. Adrianus Turnebus addit: Rem diuinam fieri consueuisse, ad pontem Æmilium vbi eius ædes fuerit. Plura quæ de Portumnalibus afferā, non habeo. De Portumno vide quæ scripsimus lib. 2. cap. 13.

XIV. Kal. Septembris Vinalia erant, quorum Kalēdarium sic meminit: G. Vin. F. P. hoc est, Vinalia, Fastus primò.

Vinalia duplicia erant, alia Veneri, alia Ioui celebrantur, quæ tamen scriptores veteres mirum in modum confundunt: modò enim ea quæ Veneri sacra erant, & ob id Veneralia à Plutarcho dicuntur, mense Aprili: altera mense Augusto celebrata tradunt: modò contrarium scribunt, vt incertus sis, quid potissimùm sequaris. Ioseph. Scaliger Castigationibus suis ad Festum inclinat in hāc sententiam, quòd Vinalia Veneris, siue Vinalia priora mense Aprili: altera Vinalia, quæ Iouis erant, & rustica Vinalia appellabantur, Augusto mense fuerint celebrata: quem & nos secuti antè sumus, & adhuc sequemur: quamuis, vt ipse fatetur, contrarium apud scriptores reperiatur. Sic enim Varro lib. 5. de lingua Latina: Vinalia Rustica dicuntur ante diem duodecimū Kalendas Septembris: quòd tum Veneri dedicata ædis, & horti eius tutelæ assignantur, ac tum sunt feriati olitores. Paulus Festi mutilator: Rustica Vinalia quartodecimo Kalendas Septembris celebrabantur, quo die primum vinū in Vrbem deferebant. Festus: Rustica Vinalia appellantur mense Augusto, quartodecimo Kalendas Septembris, Iouis dies festus, quia Latini bellū gerentes aduersus Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedicauerunt. Eodem autem die Veneri templa sunt consecrata: alterum ad Circum maximum: alterū in luco Libitinensi, quia in ipsius Deæ tutela sunt

horti. Quod idem ferè in voce Roſcij ſcripſit, quæ A verba à Ioſepho Scaligero ſic ſunt reſtituta: Ruſtica Vinalia menſe Auguſto Veneri dicata ſunt quòd eodem die ædis ei conſecrata ſit: iumenta quoq;, olitores & omnes horti in eius tutela ſunt, &c. Contra tamen, & in ſuperioribus quos citauimus, locis ſcripſit, & in voce Vinalia: Vinalia, inquit, diem feſtum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. Huius verò libationis vini, quæ Ioui fiebat, ita meminit idem alibi: Calpar vinum nouum, quod ex dolio demitur ſacrificij cauſa, antè quàm guſtetur. Ioui enim priùs B ſua vina libabant, quæ vocabant Vinalia. Id autẽ fiebat, inquit Ioſephus Scaliger in Coniectaneis, ne reliquum, quod in apothecis illis, vnde calpar promeretur, remaneret, ſacrum eſſe inciperet, & omninò ex vſibus eriperetur humanis: ſed calpari libato, religione ſolueretur. Itaq; cum Calpar libabãt Inferium vocabant, quòd ſolum inferretur, his verbis: Macte hocce vino inferio eſto. Et hoc præcipuè dicebatur de vino diffuſo, & doliari. Nam alioqui de eodem muſto libabant, ſed id Sacrima vocabatur, poſteaquam C polluerant eas confectiones, quæ vocabant Suffimẽta, ex faba milioq; molito, multo ſparſo: quæ Dijs eo tempore dabantur, quo vuæ calcatæ paulo premebãtur, &c. Hactenus Ioſephus Scaliger. Ex quibus cognoſcere licet cauſam ſuperſtitionis illius, cur vinum nouum tangere nefas eſſet, antequam Vinalia Kalarentur.

XII. Kalend. Septembris Conſualia erant: ſic Kalẽdarium: A. Conſ. NP. quod interpretantur Conſualia, Nefaſtus primò. D

Conſualia, inquit Varro libro 5. de ling. Latina, dicta à Conſo, quòd tum feriæ publicæ ei Deo, & in circo ad aram eius ab Sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ. Feſtus: Conſualia ludi dicebantur, quos in honorem Conſi faciebant: quem Deum conſilij putabant. Liuius libro 1. ab Vrbe condita auctor eſt, Conſualia ludos eſſe Neptuni Equeſtris. De his ita Plutarchus in Romulo: Romulus ſparſerat rumorem, reperiſſe ſe aram cuiuſdam Dei ſub terra occultatam. Dei nomen Conſus fuit, ſiue quòd in conſultando iuuaret, ſicut Latinis eſt cõſilium, & conſul: ſiue is Neptunus equeſtris eſt: nam E ara Conſi in Circo maiori reliquo tempore latens, Circenſibus ludis apparet: ſiue, quod alij aſſerunt, abdito conſilio, arcanoque haud inconuenienter ſubterranea Deo ei ara tribuitur: Ea ergo ara prolata, ſacrificium eius nomine ſplendidum & ludos, & ſpectaculum publicum edidit, conuocatis ad hoc finitimis, &c. Et paulò pòſt: Raptæ autem ſunt virgines xv. Kalend. Septemb. quo die Conſualia. Vbi nume- F ro erratum puto, cùm Kalendarium XII. Cal. Septemb. feſtum illud collocet. Conſualibus equos, aſinosq; coronabant & ociari ſinebant: vel quia feriæ iſtæ Conſo, qui equeſter Neptunus eſt, agebantur: aſinus autem cum equo conſors eſt, iuxtaq; fruitur vacatione laboris: vel quia tum commoda nauigandi maris tempeſtas exhibita, iumentis qualemcunque quietem præbebat. Plutarch. Quæſt. Rom. qu. 48. Feſtus quoque ſcriptum reliquit: Mulis celebrari ludos in Circo maximo Cõſualibus conſueuiſſe, quia id genus quadrupedum primum putatur currui vehiculoque adiungi.

XI. Kalend. Septembr. dies intercifus erat, quod teſtatur Kalendarium his notis B. En. hoc eſt, Endotercisus, Endotercisi, vel intercisi dies qui ſint, ſuprà eſt à nobis explicatum.

X. Kal. Septemb. Volcanalia erant, teſtante idipſum Kalendario, quod ſic habet: C. Volc. NP. hoc eſt, Volcanalia, Nefaſtus primò.

Volcania, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Volcano, quod ei tum feriæ, & quod eo die populus pro ſe in ignẽ animalia mittit. Ad Vulcanalia reſpexit Plinius lib. 18. cap. 13. de ſatione napi ſcripſit. Serere nudum volunt, precantem ſibi & vicinis ſerere ſe: ſatus vtriq; generi iuſtus, inter deorum numinum dies feſtos, Neptuni atq; Vulcani. Huius etiam feſti Columella lib. 11. cap. 3. de raphani ſatione docens meminit.

IX. Kal. Septemb. Feriæ Lunæ erant in Græcoſtaſi, quemadmodum habet fragmentum Kalendarij marmoreum effoſſum Romæ ſub colle hortulorum, & ab Huberto Goltzio Theſauro Antiquitatis inſertum. Hoc etiam die mundus patêre dicebatur, qua de re in Octobri agemus.

IIX. Kalend. Septemb. Opiconſiua erant: ſic enim Kalendarium: E. Opic. NP. hoc eſt, Opiconſiua, Nefaſtus primò.

Opiconſiua dies à Dea Opiconſiua, cuius in Regia ſacrariũ, quod ideò actum, vt eò præter virgines Veſtales, & Sacerdotem publicum, introeat nemo. Is cùm eat, ſubſibulum habeat, &c. Varro lib. 5. de ling. Lat.

VI. Kal. Septemb. Volturnalia erant, de quibus ita habet Kalendarium: C. Volt. NP. hoc eſt, Volturnalia, Nefaſtus primò.

Volturnalia, inquit Feſtus, Volturno Deo ſacra erant, cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant. Diximus de Volturno libro 2. vbi de Dijs diſputauimus.

V. Kalendas Septembris ita notatus eſt: Hoc die ara Victoriæ in curia dedicata eſt. De Victoria in Curia Iulia conſecrata Dio lib. 51. cùm triumphum Auguſti de Ægypto expoſuiſſet, ſic ſcribit: Cæſar (Auguſtus ſcilicet) his omnibus triumphis in Vrbem inuectus, &c. Mineruæ templum, & quod Chalcidicum vocatur, tum Curiam Iuliam in honorem patris ſui factam dedicauit, in eaq; imaginem Victoriæ poſuit, quæ hodiè quoq; extat, Tarento olim Romam vecta, ac à Cæſare tum in Curia poſita, & ſpolijs Ægyptijs decorata: quo Cæſar nimirum oſtendebat imperium ſe ex victoria eſſe adeptum. Aræ Victoriæ in Curia meminit Herodianus lib. 7.

In Kalendario Ruſtico, quod Hubertus Goltzius Romæ ad palatium nouum Farneſianum, in campo Floræ, ex marmore quadrato exſcripſit, & in ſuum Antiquitatis Theſaurum retulit: item in illo Kalendario, quod Georgius Fabricius libr. 2. Antiq. habet, deſcripto, vt ipſe ait, ex duobus veteribus lapidibus, quorum alterum in domo Vallarum, quæ in circo Flaminio:

minio: alterum in hortulo Angeli Colotij in campo A Martio, fit mentio sacrorum Spei, Salutis, & Dianæ: quo verò die ea facta sint, non additur. Lilius tamen Gyraldus Kalendis Augusti Spei ad forum Olitoriū: Nonis, Saluti in colle Quirinali, iterum Spei: v. I. Idus Soli Indigeti in colle Quirinali: pridie Idus, Herculi magno custodi in Circo Flaminio: xvi. Kalend. Septemb. Iano ad theatrum Marcelli sacra fuisse tradit, idq; ex auctoritate, vt ipse scribit, veteris Kalendarij: cuius rei fides sit penes auctorem. Et de mense Augusto hactenus. B

CAP. XIII.

De mense Septembri, & diebus in eo Festis.

September sequitur, qui mensis appellationē hanc accepit, quòd septimus esset à Martio, quemadmodum Varro lib. 5. de lingua Latina, testatur, vbi scri- C bit menses reliquos à Iunio ad Decembrem vsque à numero dictos. Quidam volunt Septembrem Romanis quasi septimum imbrem: non tantùm, quòd à Martio septimus numeretur: verùm etiam ob imbriū frequentiam, & aëris turbationem, quæ sub initium autumni accidere plerumq; solet, dictum esse, haud aliter, ac reliqui menses, ad finem vsq; anni suas appellationes antiquitus nacti sint. Hunc mensem Senatus in Tiberij Augusti honorē Tiberium appellari voluit: quòd tamen ne fieret, ipsemet intercessit Sue- D tonius in Tiberio, c. 26. Dio lib. 7. hoc de mense Nouembri tradit, quia scilicet Tiberius xvi. Kalend. Decembris natus fuerit. Eundem mensem Domitianus Imperator, Germanici cognomine assumpto, Germanicum à se transnominauit, Suetonius in eius vita, c. 13. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 12. Mensis September principalem sibi retinet appellationem ex Germanici appellatione. Iulius Capitolinus in vita Antonini Pij refert, Senatū decreuisse hunc mensem Antoninum, sequentem Faustinum appellari, verùm id E Antoninum respuisse. Commodus autem Imperator, cùm omnia mensium nomina transmutasset, iisque pro vetustis appellationib. nouas de suis cognominibus imposuisset, hunc mensem Herculem vocauit, Ælius Lampridius in eius vita. Herodianus lib. 1. vbi tamen nouas illas mensium appellationes nō addidit. Tandem Tacitus Imperator Septembrem mēsem Tacitū appellari iussit: idcirco, quòd eo in mense & natus, & factus esset Imperator, Flauius Vopiscus in eius vita. Cæterùm hic mensis, qui in Volca- F ni tutela fuisse existimatus est, ex Romuli & Cæsaris ordinatione xxx. ex Numæ autem cōstitutione xxix. dierum fuit.

DE DIEBVS MENSIS SEPTEMBRIS FESTIS.

In hoc mense breuiores erimus, cùm Ludi, qui potissimam eius partem occupant, sequenti capite à nobis sint explicandi.

IV. Nonas Septembris memorabilis est, propter naualem victoriam Augusti de M. Antonio & Cleopatra Regina Ægypti, teste Dione lib. 51. qui eam victoriam prolixè describit lib. 5. extremo. Atque vt idem auctor est lib. 51. ab hoc die Cæsaris Monarchia cœpit, anno ab Vrbe condita IↃCCXXVI. Qua de re vide prolixè differentem Dionem loco indicato, Xiphilinum in Epitome, Suetonium, Eutropium, & alios. Inprimis Carolum Sigonium in Commentarijs Fastorum.

Pridie Non. Septembr. & octo sequentibus Ludi Romani erant, vt habet kalendarium, de quibus nos libro sequenti agemus.

VI. Idus Septembris Hierosolymæ à T. Vespasiano captæ sunt, quod Iosephus tradit.

Idibus Septembris vetustis temporibus Prętor maximus clauum pangebat, de quo more Liuij verba ex lib. 7. adscribā: Lex, inquit, vetusta est priscis literis, verbisq; scripta, vt qui Prætor maximus sit, Idibus Septembris clauum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis Optimi maximi, ea parte, qua Mineruæ templum est: eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notā numeri annorum fuisse ferunt, eoque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerua inuentus sit. Vulsinijs quoq; clauos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etruscæ Deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius Consul ex lege templū Iouis Optimi maximi dedicauit, anno post Reges exactos. A Consulibus posteà ad Dictatores, quia maius imperium, solemne claui figendi translatum est, &c. Hæc Liuius.

Eodem die templum Iouis Capitolini dedicatum est, à M. Horatio Consule, quod docet Plutarchus in Poplicola, his verbis: Idibus Septembris (quæ dies incidit in plenilunium mensis eius, quem Metagęt-montem Græci vocant) dedicationis causa, cùm frequentes in Capitolium omnes conuenissent: Horatius facto silentio, peractis pro more omnibus, fores tangens verba dedicationis solennia dixit, &c. Vide de hac dedicatione etiā Liuium lib. 2. qui tamen diem non annotat.

Postridie Idus Septembris, vel xiix. Kalend. Octobris dies erat Equorum probandorum. Sic enim Kalendariū habet: A.F. Equor. proband. hoc est, Fastus, Equorum probandorum. De hac celebritate quid dicam, non habeo, cùm eius nec Varro, nec Festus vllo verbo meminerint. Valerius quidem Maximus probationis equorum mentionem facit lib. 2. c. 1. his verbis: Equestris ordinis iuuentus omnibus annis bis Vrbem spectaculo sui sub magnis auctoribus celebrabat, die Lupercalium, & equitum probatione. Sed ipse sese statim explicat, quòd eam equitum trabeatorū transuectionem in Capitolium intelligat, quæ Idibus Iúlijs fuerit celebrata, de qua nos in Iulio mense ex Iacobi Ræuardi libris Variorum plura diximus. Qualis igitur hæc equorum probandorū consuetudo fuerit, cuius in hoc & sequenti mense extat mentio, quęrendum videtur.

XVII. Kalend. Octobreis, & sequentibus aliquot

Ludi Romani in circo erant, vt habet Kalendarium: de quibus ludis nos sequenti libro differemus.

XII. Kalend. Octobris, & sequentibus tribus diebus Merkatus, siue Merkurialia erant, de quibus etiam in Iulio.

IX. Kal. Octo. natalis Augusti erat: sic enim Kalendarium: NP. Merk. H.D. Augustinata. hoc est, Nefastus primo, Merkatus, siue Merkurialia, hoc die Augusti natalis. Kalendario astipulatur Suetonius in Augusto, cap. 5. Natus est, inquit, Augustus, M. Tul. Cicerone, & Antonio Coss. IX. Kalend. Octo. paulo ante Solis exortum, regione Palatij, ad capita bubula, & Dio lib. 55. Augustum mense Septembri natum dicit. De celebratione autem natalis eius idem Dio. lib. 54. in Historia anni IↃCXXXIII. Ædiles natalibus Augusti priuatim ludos equestres, & venationem ediderunt. Et in Historia anni IↃCXI. lib. eodem: Natalem Augusti diem Iulius Antonij F. Prætor equestri certamine, & venatione celebrauit, & ex S.C. epulum Augusto & Senatoribus in Capitolio dedit Suetonius in Augusto, cap. 57. Equites Romani natalem Augusti sponte atque consensu biduo semper celebrarunt.

V. Cal. Octob. Veneris Genetricis feriæ erant, sicut testatur fragmentum aliud Fastorum effossum Romę sub colle hortulorum, in quo sic legitur: Veneri genitrici in foro Cæsaris. De Venere Genetrice diximus lib. 2.

Hoc mense Epulum Mineruæ fuisse Kalendarium Rusticum, cuius ante quoque mentionem fecimus, habet: quo autem die, incertum. De Epulo dicemus in Nouembri.

Cap. XIV.

De mense Octobri, & diebus in eo Festis.

HIc mensis October dictus à numero, quod octauus esset à Martio. Hunc Domitianus è suo nomine Domitianum appellauit, quod eo natus esset. Sic enim Suetonius in eius vita, cap. 13. Septembrem mensem, & Octobrem ex appellationibus suis Germanicum Domitianumque transnominauit, quod altero suscepisset Imperium, altero natus esset, Macrob. lib. 1. Satur. cap. 12. Octobrem vero suo nomine Domitianus inuaserat. Sed vbi infaustum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit eradi, menses quoque vsurpatione tyrannicæ appellationis exuti sunt. Cautio postea Principum cæterorum diri ominis infausta vitantium, mensibus à Septembri vsq; ad Decembrem prisca nomina reseruauit. Plutarchus etiam in Numa: Septembrem & Octobrem Domitianus suis cognomentis insigniuit: sed non diu ita vocati sunt, statimque post cædem eius pristina nomina recuperarunt. Hunc eundem mensem decreto Senatus Faustinum dictum, in honorem Faustinæ vxoris M. Antonini Imp. & à Commodo Inuictum, iam ante ex Iulio Capitolino, & Ælio Lampridio diximus. Cæterum hic mensis, qui in Martis tutela fuit, semper triginta vnius dierum fuit.

DE DIEBVS MENSIS OCTOBRIS FESTIS.

III. Non. Octobr. mundus patere dicebatur, qua de re ita Fest. Mundus, vt ait Capito Ateius in lib. 6. Pontificali, ter in anno patere solet, diebus his: postridie Volcanalia, & ante diem 3. Non. Octob. & ante diem 6. Id. Nouembr. Qui quid ita dicatur, sic refert Cato. in Comment. Iur. ciuil. Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est. Forma enim eius est, vt ex ijs, qui intrauere, cognoscere potui, assimilis illi. Eius inferiorem partem, veluti consecratam Dijs manibus, clausam omni tempore, nisi ijs diebus qui suprascripti sunt, maiores censuerunt, quos dies etiam religiosos iudicauerunt, ea de causa, quod quo tempore ea, quæ occultæ & abditæ religionis Deorum manium essent, veluti in lucē quandam adducerentur, & patefierent: nihil eo tempore in Repub. geri voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoste manus conferebant: non exercitus scribebatur: non Comitia habebantur; non aliud quicquam in Rep. nisi quod vltima necessitas admonebat, administrabatur. Macrob. Satur. lib. 1. cap. 19. Nec Latinarum tempore, quo publice quondam induciæ inter Rom. pop. Latinosque firmatæ sunt, inchoari bellum decebat, nec Saturni festo, qui sine vllo tumultu bellico creditur imperasse: nec parente mundo: quod sacrum Diti Patri & Proserpinæ dicatum est, meliusque occlusa Plutonis fauce, eundum ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit: Mundus cum patet, Deorum terrestrium atque inferum quasi ianua patet propterea non modo prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, liberum quærendorum causa ducere, religiosum est, &c.

V. Id. Octob. Meditrinalia erant, quorum sic meminit Kalendarium. D. Meditr. hoc est, Meditrinalia. Meditrinalia, ait Varro lib. 5. de ling. Lat. dies dictus à medendo, quod, vt Flaccus Flamen Martialis dicebat, hoc die solitum vinum nouum & vetus libari & degustari medicamenti causa. Quod facere solent etiam nunc multi, cum dicunt: Nouum vetus vinum bibo: nouo veteri morbo medeor. Fest. Meditrinalia dicta hac de causa. Mos erat Latinis populis, quo die quis primum gustaret mustum, diceret ominis gratia: Vetus nouum vinum bibo: veteri nouo morbo medeor. A quibus verbis etiam Meditrinæ Deæ nomen cœptum, eiusque sacra Meditrinalia dicta sunt.

IV. Idus Octobr. Augustalia erant, teste Kalendario, quod sic habet: E. August. NP. hoc est, Augustalia, Nefastus primo.

Augustalia dicebatur dies reditus Augusti Romam, rebus in Sicilia, Græcia, Asia, Syria & Parthia compositis. De quo sic Dio lib. 54. in historia anni IↃCCXXXV. Ob reditum Augusti ac propter ea, quæ absens egisset, multa ac varia in honorem eius decreta sunt, quorum ille nihil accepit, nisi quod Fortunæ

reduci aram consecrari, diemque sui reditus inter ferias referri, & Augustalia dici passus est. His ferijs ludi etiam peragebantur, qui dicebantur Ludi Augustales, quorum Dio sæpe meminit, vt libro 56. extremo: Eo, inquit, tempore plebs tumultuata est, cum Augustalibus quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis ante turbatum fuit, quam ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu, precibus impetrarunt, vt liceret sibi maiores aliquanto, quam legibus permitteretur, sumptus facere, &c. Et alibi Cornelius Tacit. Annalium lib. 1. Tribuni plebei petiuere, vt proprio sumptu ederent ludos, qui de nomine Augusti Fastis additi Augustales vocarentur: sed decreta pecunia ex ærario, vtque per Circum triumphali veste vterentur. Curru vehi haud permissum, mox celebratio annua ad Prætorem translata, cui inter ciues & peregrinos iurisdictio euenisset. Horum ludorum etiam meminit. Plin. lib. 7. Historiæ naturalis, cap. 43.

III. Idus Octobris Fontinalia erant, de quibus ita Kalendarium: F. Font. NP. hoc est, Fontinalia, Nefastus primo.

Fontinalia, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à fonte, quod is dies feriæ eius: ab eo autem tum, & in fontes coronas iaciunt, & puteos coronant. Festus: Fontinalia fontium sacra, vnde & Romæ fontinalis porta. Iosephus Scaliger Conіectaneis in Varronem de lingua Latina notat, Fontinalia esse sacra, & feriæ eius fontis, cuius delubrum fuerit iuxta portam Capenam: vnde & ipsa Fontinalis dicta sit.

Idibus Octobris, October equus Marti immolabatur, de quo ritu Festus in hunc modum scribit: October equus appellatur, qui in campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum victricum dexterior, de cuius capite non leuis contentio solebat esse inter Suburanenses (vel, Suburanos) & Sacrauienses, vt hi in regiæ pariete, illi ad turrim Mamiliam id figerent, eiusdemque cauda tanta celeritate perfertur in Regiam, vt ex eo sanguis distillet in focum, participandæ rei diuinę gratia quem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacrari dicunt, non vt vulgus putat, quia velut supplicium de eo sumatur, quod Romani Ilio sunt oriundi & Troiani ita in effigie equi sint capti. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 97. vbi tamen Idibus Decembribus hoc factum fuisse tradit, cum quæsiuisset, cur Idib. Decembris exhibitis equestribus ludis, dexter equus Victor Marti sacer immolaretur, & caudam aliquis amputatam faceret ad locum, cui Regis nomen, aramque cruentaret, de capite alij à sacra via, alij à suburra descendentes depugnaret? ita respondet, id fieri, aut quod equo Troiam captam putantes, equum plectant: vt pote qui sint Troum splendida proles, natis mixta Latinum: aut quia animosa sit bestia & bello apta, atque Martialis equus. Dijs vero ea potissimum immolari, quæ eis accepta sint & conuenientia. Victorem autem equum mactari, quia Deo victoria sit accepta ferenda: aut rectius hoc dici, opus illius Dei statariam esse pugnam, victoriamque stando suos ordines qui seruant, de fugientibus reputate: itaq; puniri celeritatem, vt fugæ commeatum, monerique isto argumento ciues, fugientibus nullam esse salutis fiduciam. Hactenus Plutarchus.

XIV. Kal. Nouembris Armilustrium erat, te stante idipsum Kalendario, quod sic habet: D. Armilustrium, Nefastus primo.

Armilustrium, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, ab eo, quod in armilustrio armati sacra faciunt: nisi locus potius dictus ab heis. Sed quod de his prius id ab luendo, aut lustro, id est, quod circumibant ludentes ancylibus armati. Paulus Festi abbreuiator: Armilustrium festum erat apud Romanos, quo res diuinas armati faciebant: ac dum sacrificarent, tubis canebant. Ad quem locum Iosephus Scaliger annotat, existimare se Centuriatis Comitijs exercitum armatum lustrari solitum, sumpto more ex vetustissimo instituto Atheniensium, apud quos οἱ περίαρχοι Comitium lustrarint. Addit etiam, non esse credibile tubis in eo sacro canere solitos, sed classico.

V. Kalendas Nouembris, & sequentibus diebus quinque Ludi Victoriæ fiebant. Sic enim Kalendarium: C. Lud. Vic. hoc est, Ludi Victoriæ. Hi ludi à P. Cornelio Sulla instituti fuerunt bello ciuili. Asconius in Verrinam 2. Velleius lib. 2. Fœlicitatem diei, quo Samnitium, Telesinique pulsus est exercitus Sulla perpetua ludorum Circensium honorauit memoria, quibus sine nomine Sullanæ victoriæ celebrantur.

Hoc mense Libero etiam sacrum fieri consueuisse, ex Kalendario Rustico, cuius iam aliquoties meminimus, constat.

Initio autem huius Vortumnalia erant, quemadmodum ex Varrone liquet, qui ea ante Meditrinalia, & alia huius mensis festa collocat, diem autem certum non notat. Vortumnalia, inquit, à Vortumno, cuius feriæ Octobri mense.

Cap. XV.

De mense Nouembri, & festis in eo diebus.

Sicut præcedentes menses, ita etiam Nouember nomen habet, quod nonus esset à Martio, quemadmodum ex ijs Varronis, Plutarchi, & Macrobij verbis, quæ capite præcedenti recitauimus, manifestum est, nec vnquam appellationem suam mutauit, assumpto alio nomine, nisi sub Imp. Commodo, quo tempore Exuperatorius mensis dictus est, qui antea Nouember fuit. Testatur hoc Ælius Lamprid. in vita eius, his verbis: Menses quoque, inquit, in honorem eius pro Augusto Commodum, pro Septembri Herculem, pro Octobri Inuictum, pro Nouembri Exuperatorium, pro Decembri Amazonium ex signo ipsius adulatores vocabant. Amazonius autem vocatus ex amore concubinæ suę Martiæ quam pictam in Amazone diligebat: propter quam & ipse Amazonico habitu in arenam Romana procedere voluit.

Suidas XII. menses à Commodo scribit ita nuncupatos: Amazonium, Commodum, Augustum, Herculeum Romanum, Exuperatorium inuictum, Pium, Felicem, & Fortunatum, tum Lucium, Ælium, & Aurelium, ex quibus verbis facilius intelligimus verba Lampridij quæ sunt in vita Commodi: Nominatus, inquit Commodus inter Cæsares IV. Iduum Octobr. quas Herculeas postea nominauit, Pudente & Pollione Coss. Appellatus Germanicus Idib. Herculeis, Maximo & Orphito Coss. Assumptus est in omnia Collegia Sacerdotalia, Sacerdos XIII. Kalen. Inuictas, Pisone & Iuliano Coss. Profectus in Germaniam XIII. Kalend. Ælias (vt postea nominauit) iisdem Coss. Togam virilem accepit, cum Patre appellatus Imperator, V. Kalend. Exuperatorias, Pollione II. & Apro. Coss. triumphauit X. Kalen. Ianuar. iisdem Coss. Iterum profectus III. Non. Commodias Orphito II. & Rufo Coss. Datus in perpetuum ab exercitu & Senatu in domo Palatina Commodiana conseruandus, XI. Kalend. Romanas, Præsente II. Coss. Tertio meditans de profectione, à Senatu & populo retentus est. Vota pro eo facta sunt Nonis Pijs, Fusciano II. Coss. Hactenus illa. Cæterum hic mensis qui in tutela Dianæ fuit, ex ordinatione Romuli & Cæsaris XXX. ex Numæ constitutione XXIX. dierum fuit.

DE DIEBVS MENSIS NOVEMBRIS FESTIS.

VII. Idus Nouembr. Mundum patere docuimus capite præcedenti, vnde hic repetantur, quæ ibi attulimus.

IX. Idus Nouembris, & sequentibus diebus sex Ludi erant, testante idipsum Kalendario. Sed de iis & aliis ludis dicemus libro sequenti.

III. Idus Nouembreis, Maria Claudi, habet Vegetius, & alij.

Idibus Nouembris Epulum indictum. Kalendarium: E. Eid. NP. Epul. indicit. hoc est, Eidus, Nefastus primo, Epulum indictum.

Epulum hoc loco conuiuium significat, quod Ioui, aut alijs Dijs apparabatur, alio nomine Lectisternium, vti opinor, dictum. Moris enim erat apud Rom. vt nonnunquam placandæ alicuius Dei iræ causa, conuiuium in templo illius exhiberetur, Dijsque tanquam epulaturis aut cubituris lecti sternerentur. Meminit Epuli Iouis Valer. Max. lib. 2. cap. I. Iouis epulo, inquit, ipse in lectulum, Iuno & Minerua in sellas ad cœnam inuitantur. Huic vero epulo indicendo Triumuiri, vel Septemuiri Epulonum præerant, quod testatur Sex. Pompeius his verbis: Epulonos dicebant antiqui, quos nunc Epulones dicimus. Datum autem est his nomen, quod Epulas indicendi Ioui, cæterisq; Dijs potestatem haberent. Ibidem Cicer. in Orat. de Harusp. respons. testatur. Epuli Iouis mentio fit à Liuio multis locis, ab Ælio Lampridio, in Alexandro, & alijs.

Postridie Idus Nouembris dies erat Equorum probandorum, teste Kalendario, de quo diximus quædam capite proxime præcedenti.

A XVII. Kal. Decembreis, & duobus sequentibus, Ludi Plebei erant in Circo, vti Kalendarium docet, de quibus Ludis libro sequenti agemus.

XIV. Kal. Decemb. & sequentibus duobus diebus Merkatus siue Mercurialia erant teste Kalendario, de quibus alibi diximus. Hoc mense etiam Brumalia celebrata fuisse, Lil. Greg. Gyral. in suo Kalendario ex Constantino de re rustica annotat. Fuerunt autem Brumalia Dionysij, siue Bacchi, qui etiam Bromius, B siue Brumus dictus est: festum à Græcis Ambrosia appellatur, quod præter alios explicat Cæl. Rhodig. lib. 28. Antiq. lect. c. 25 Idem lib. 27. cap. 24. scribit, veteres Romanos probrosum censuisse alienis vesci cibis: quare attulisse singulos, quod essent, aut biberent, quo non dicerentur ἀλλοτριοφάγοι. Hinc tollendæ ignominiæ causa Romulum, quod cum fratre ab Laurentia fuerit educatus, Brumalia instituisse, quibus conuiuio excipere solitus sit Senatum, cum necessarium diceret à Rege suo ali Senatū hyeme nullis C obstrepentibus bellis. Hactenus Rhodiginus; Kalendarium tamen Rusticum dicit mense Octobri sacrum Libero factum fuisse, sicut capite præcedenti meminimus. Eodem mense Græcis & Gallis in foro Boario defossis sacra arcana fieri consueuisse, Plutarch. in Marcello auctor est. Tantum de Nouembri.

CAPVT XVI.

D

De mense Decembri, & diebus in eo Festis.

HIc mensis December dictus, quod decimus esset à Martio. Ab adulatoribus Commodi Imp. Amazonius est appellatus, vt modo ex Ælio Lampridio audiuimus: quam tamen appellationem non diu retinuit. Fuit in tutela Vestæ. Ex ordinatione Romuli dies habuit XXX. ex Numæ constitutione XXIX. ex E Iul. Cæsaris ordinatione XXXI.

DE DIEBVS MENSIS DECEMBRIS FESTIS.

Kalendis Decembris peractum fuit primum sacrum Fortunæ muliebris, quod tamen inde translatum est in II. Nonas Quintiles. Docet hoc Dionys. Halicarnassæus lib. 8. cuius verba adscribam: Valeria, inquit, quę prima Sacerdos eius Deæ ex Senatuscon- F sulto creata fuerat, quod mulieribus legationis ad Marcum Coriolanum auctor fuisset, & matri eius persuasisset, vt profectioni interesse vellet, ea pręeunte primum sacrificium mulieres peregerunt pro populo in ara recens in fano facta, priusquam absolueretur templum, aut Deæ simulacrum, Kalendis Decembribus, anni secuti proxime: nam ea die bellum finitum fuit. Anno deinde post primum sacrificium altero ædes, quæ publice locata fuerat, dedicata est pridie Nonas Quintileis à Cōsule Proculo Virginio. HęcDionysius, & alia plura, quę ipse apud eum leges.

Nonis Decembribus Fauni festum erat, quod dicebatur Faunalia, Acrone & Porphyrione auctoribus, & in syluis ac pratis celebrabatur. Fiebat autem Fauno ea die res sacra hœdo & vino, quod testatur Horat. lib. 3. Carm. oda 18. vbi & reliqua eius diei solennia explicat. Versus eius sunt hi:

Si tener pleno cadit hœdus anno:
Larga nec desunt Veneris sodali
Vina crateræ: vetus ara multo
Fumat odore.
Ludit herboso pecus omne campo,
Cum tibi Nonæ redeunt Decembres:
Festus in pratis vacat otioso
Cum boue pagus.
Inter audaceis lupus errat agnos:
Spargit agresteis tibi sylua frondes.
Gaudet inuisam pepulisse fossor
Ter pede terram.

III. Idus Decembreis Agonalia erant, teste Kalendario: quod sic habet: A. Agonalia N P. hoc est, Agonalia, Nefastus primo. De Agonalibus diximus in Ianuario.

XIIX. Kalendis Ianuarij Consualia erant, vt Kalendarium habet, de quibus in mense Augusto diximus.

XVI. Kalendis Ianuarij Saturnalia erant, de quibus ita Kalendarium: G. Sat. Feriæ Saturnal. hoc est, Saturnalia, Feriæ Saturni.

Saturnalia, inquit Varro lib. 5. de lingua Latina, dicta à Saturno, quod eo die feriæ eius, vt post tertium diem Opalia, Opis. Sext. Pompeius Festus: Saturno dies festus celebratur mense Decembri, quod eo ædis est dedicata: & is culturæ agrorum præsidere videtur: quod etiam falx est ei insigne, &c. Fuerunt autem Saturnalia multo ante Romam conditam in Italia, quinetiam in Græcia celebrata, de quorum origine Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 7. tres diuersas veterum Scriptorum sententias recenset: quarum prima est, quod Saturnalia à Iano, quem Saturnus cum alia, tum agriculturam docuerat, post eius obitum fuerint instituta. Altera quod à Comitibus Herculis ab ipso in Italia relictis, quia Saturni nomine ac religione tuti à latronum incursionibus fuerant, sacra hæc ipsi instituta sint, vt ad maiorem reuerentiam ipsa indicti festi obseruatio agrestes vicinorum animos vocaret. Tertia est, quod à Pelasgis in Delum insulam delatis, ex Apollinis oraculo ara Saturno erecta, & festum, quo sacra ipsi fierent, Saturnalia nominata sint. Addit ibidem Pelasgos primum Saturnum victimis humanis placasse, ab Hercule postea monitos, vt faustis sacrificijs infausta mutarent, accensis luminibus eundem coluisse, inde morem per Saturnalia missitandis cereis cœpisse. Saturnalibus crebra conuiuia agitabant, & mittebant sibi inuicem tum alia munera, quæ Saturnalitia dicebantur, tum etiam cereos, vel eam ob causam, quod Saturnum luminibus accensis colerent, vel vt significarent, hoc Principe ab incomi & tenebrosa vita, quasi ad lucem, & bonarum artium scientiam editos non esse. Cum autem multi occasione Saturnaliorum per auaritiam à clientibus ambitiose munera exigerent, idque onus tenuiores grauaret. Publicius Trib. pleb. tulit: vt non nisi cerei ditioribus missitarentur. Ipsi etiam domini seruos suos conuiuijs liberalibus & opiparis accipiebant, iisque ministrabant. Macrobio & Athenæo lib. 14. testibus. Quinetiam bellum Saturnalibus sumere nefas habebatur. Et pœnas à nocente ijsdem diebus exigere, piaculare erat. Macrob. Saturno res diuina fiebat capite retecto, cum alijs Diuis, excepto Honore, velato capite sacrificarent, cuius moris Plutarch. in Quæst. Rom. quæst. 11. rationes inquirens ait id vel propterea fieri, quod velare caput institutum sit Æneæ: Saturni autem sacrificium multo sit vetustius: vel quod capita operiant coram cœlestibus Dijs: Saturnus autem inter inferos, terrestresque Deos numeretur: vel quia veritati, cuius Patrem Romani Saturnum esse censeant, nihil opertum sit, nihil occultum. Cæterum primum Saturn. A. D. XIV. Kalend. Ianuarias celebrabantur, atque vno die absoluebantur. Postquam vero C. Cæsar in anni emendatione huic mensi duos dies addidit, XVI. Kalend. Ianuarij cœpta sunt celebrari. Ea re factum est, vt cum vulgus ignoret certum Saturnaliorum diem, nonnullique a C. Cæsare inserto die, & alij vetere more celebrarent, plures dies Saturnalia numerabantur. Quod Augustus Imp. confirmauit, cum in legibus iudiciarijs triduo ferias eas seruari iussit. Quanquam & apud veteres vel VII. dies Saturnalia peragi consueuisse, Nonius & Mummius, vel triduum tantum celebrata fuisse Mallius tradant. Alij tamen contrarium prodiderunt, qua de re prolixe disserentem Macrob. lib. 1. Saturn. c. 10. Ioan. Goropius Becanus lib. 4. orig. Antuerp. quem Cronia inscripsit, affirmat, Saturnalia primum à Noha tempore diluuij in Arca celebrata fuisse mense diluuij decimo, eo die, quo primum iuga montium ex aquis apparere cœperint: ac deinde singulis annis, eum diem festum fuisse: quem de hac re prolixe disputantem, qui volet, legere poterit.

XIV. Kalendas Ianuarij Opalia erant, Kalendario teste, quod sic habet: A. Opal. NP. Hoc est Opalia, Nefastus primo.

Opalia, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, die tertio post Saturnalia, feriæ Opis. Sex. Pompeius: Opalia dies festi, quibus supplicatur Opi, appellantur. Macrob. lib. 1. Saturnaliorum, cap. 10. cum pluribus de Saturnalibus disputasset, ita tandem concludit: Ex his ergo omnibus colligi potest, & vna die Saturnalia fuisse, & non nisi XIV. Kalendas Ianuarias celebrata, quo solo die apud ædem Saturni conuiuio soluto, Saturnalia clamitabantur, qui dies nunc Opalibus inter Saturnalia deputatur, cũ primum Saturno pariter, & Opi fuerit adscriptus. Hanc autem Deam Opem Saturni coniugem crediderunt, & ideo hoc mense Saturnalia, itemq; Opalia celebrari, quod Saturnus, eiusq; vxor tam frugum, quam fructuum repertores esse credãtur. Itaq; omni iam fœtu agrorum coacto, ab hominibus hos Deos coli, quasi vitæ cultioris auctores, quos etiam nonnullis cœlum & terram esse persuasum est, Saturnumque à satu dictum,

cuius

cuius causa de cœlo est: & terram Opem, cuius ope humanæ vitæ alimenta quæruntur: vel ab opere, per quod fructus, frugesque nascuntur. Huic Deæ sedentes vota concipiunt, terramq; de industria tangunt, demonstrantes ipsam matrem terram esse mortalibus appetendam. Philochorus Saturno & Opi primum in Attica statuisse aram Cecropem dicit, eosq; Deos pro Ioue terraque coluisse, instituisseque, vt patres familiarum, & frugibus & fructibus iam coactis, passim cum seruis vescerentur, cum quibus patientiam laboris in colendo rure tolerauerant, delectari enim Deum honore seruorum contemplatu laboris. Hinc est, quod ex instituto peregrino huic Deo sacrum aperto capite facimus, &c. Hactenus Macrobius, ex quibus abunde quod Opalia fuerint, cognosci potest.

XIII. Kalendas Ianuarii Sigillariorum festum incipiebat. Cum enim Saturnalia primum vno tantum die, videlicet XIV. Kalend. Ianuarii peragerentur: deinde vero triduum iis tribueretur, à XVI. vsque ad XIV. Kalendas eiusdem mensis, adiecta tandem est Sigillariorum celebritas, quæ discursum illum publicum, & lætitiam religionis in septem dies extendit: auctor Macrobius lib. I. Saturnaliorum, capite 10. De origine vero Sigillariorum idem libro eodem, capite 11. ex Epicado hæc scribit: Epicadus, inquit, refert, Herculem occiso Geryone, cum victor per Italiam armenta duxisset, ponte, qui nunc sublicius dicitur, ad tempus instructo, hominum simulacra pro numero sociorum, quos casu peregrinationis amiserat, in fluuium demisisse: vt aqua secunda in mare deuecta, pro corporibus defunctorum veluti patriis sedibus redderentur: & inde vsum talia simulacra fingendi inter sacra mansisse. Sed mihi, inquit, huius rei illa origo verior existimatur, quam paulo ante memini retulisse, quod Pelasgis postquam felicior interpretatio capita non viuentium, sed fictilia, φωτὸς æstimatione non solum hominem, sed etiam lumē significare docuisset, cœperint Saturno cereos potius accendere & in sacellum Ditis aræ Saturni cohærens oscilla quædam pro suis capitibus ferre. Ex illo traditum, vt cerei Saturnalibus missitarentur, & sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur, quæ homines pro se, atque suis piacula pro Dite Saturno facerent. Ideo Saturnalibus talis comitiorum celebritas cœpta, septem occupat dies, qui tantum feriati fuerunt, non festi omnes. Hæc Macrobius.

XII. Kalend. Ianuarii Diualia erant, quorum sic meminit Kalendarium: C. Diu. NP. Hoc est Diualia, Nefastus primo.

Diualia feriæ erant Diuæ Angeronæ, alio nomine dicta Angeronalia. Varro lib. 5. de lingua Latina. Angeronalia ab Angerona, cui sacrificium fit eo die, ac cuius eæ feriæ publicæ. Sic enim hunc locum restituit Iosephus Scaliger in Coniectaneis. Sextus Pompeius: Angeronæ Deæ sacra à Romanis instituta sunt, cum angina omne genus animalium consumeretur, cuius festa Angeronalia dicebantur. Macrob. lib. I. Saturnaliorum cap. 10. Duodecimo Kalendas Ianuarii feriæ sunt Diuæ Angeroniæ, cui Pontifices in sacello Volupiæ sacrum faciunt, quam Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quod angores ac animorum sollicitudines propiciata depellat. Iulius Modestus ideo sacrificari huic Deæ dicit, quod populus Romanus morbo, qui angine dicitur, prēmino voto liberatus.

Eodem die Herculi & Cereri mulso libari, & sue prægnante sacrificari consueuisse, Macrobius libro 3. Saturnaliorum, cap. 11. docet.

VI. Kalendas Ianuarii ferias esse Laribus dedicatas, quibus ædem bello Antiochiæ Æmilius Regilius Prætor in Campo Martio curandam voluerit, Macrobius libro I. Saturnaliorum, cap. 10. habet.

X. Kalendas Ianuarii Larentinalia erant, de quibus ita Kalendarium: E. Lar. NP. Hoc est, Larentinalia, Nefastus primo. Quidam interpretantur Laralia, vt sit festum Larium, sed cum illa die præcedēti fuerint celebrata, vti ex Macrobio audiuimus, hìc cum Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Petro Thuisconio Larentinalia intelligo, de quibus ita Varro libro quinto de lingua Latina, ex emendatione Iosephi Scaligeri: Laurentię is dies, quem quidam in scribendo Laurentalia appellant, ab Acca Laurentia nominatus, cui Sacerdotes nostri publice parentant festo die: quia altera dicitur ob ditē Taruntium Acca Taruntia. Hoc sacrificium fit in Velabro, qua in nouam vitam exitur, vt aiunt quidam, ad sepulchrum Accæ: vt quod prope faciunt Diis manibus eius ibi Sacerdotes vel vt quod vbi prope faciunt diis Manibus Aruales Sacerdotes. Sic enim legendum esse coniicit Iosephus Scaliger, & constat ex Agellio libro 6. cap. 7. Sacerdotes, siue fratres Aruales Accæ, seu Caiæ Tattariæ rem diuinam facere solitos. Sex. Pompeius: Larentalia coniugis Faustuli, inuentoris Remi, & Romuli Larentiæ festa. Macrobius libro I. Saturnaliorum, cap. 10. Decimo Kalendas Ianuarii feriunt Iouis, quæ appellantur Larentinalia. Et paulo post: Solemne sacrificium eidem constitutum, quo Diis manibus eius per Flaminem sacrificaretur, Iouique feriæ consecratæ, quia existimarunt antiqui, animas à Ioue dari & rursus post mortem eidem reddi, &c. Quæ vero præcedunt in Macrobio verba, ea ad alteram Accam, siue Caiam Tarrutiam pertinent, de qua nos libro 2. harum Antiquitatum, in Flora diximus, cuius feriæ mense Aprili fuerunt, Floralia, nisi fallor, appellata. Valde autem hæc à veteribus scriptoribus confunduntur, quod & Iosephus Scaliger in Coniectaneis monuit. Vide & Plutarchum in Romulo, & Quæstionibus Romanis.

IX. Kalendas Ianuarias, Iuuenales ludi erant, de quibus sequenti libro agemus.

Hoc etiam mense festum illud, quod Septimontium dicitur, fuit: quo die, incertum, Varro post Laurentialia eius mentionem facit. Sex. Pompeius Septimontium illum diem appellari scribit, qui in Fastis Agnalia dicitur. Terentii Varronis verba lib. 5. de lingua Latina hæc sunt: Dies Septimontium nominatus, ab heis septem montibus, in queis sita Vrbs est. Feriæ non populi, sed montanorum modo. Sex. Pompeius: Septimontium dies festus appellatur

mense Decembri, qui dicitur in Fastis Agonalia, quod in septem montibus fiunt sacra, Palatio, Velia, Fagutali, Subura, Cermalo, Cœlio, Oppio, & Cispio. Sacrificium, quod fiebat Romæ in monte Palatino Palatuar dicebatur, &c. Varronis sententiam verisimiliorem facit Tertullianus, cum scribit in libro de Idololatria. Etiam Streniæ captandæ, & Septimontium, & brumæ, & Caræ cognationis honoraria exigenda omnia. Ex quibus apparet, nō solum Decembri mense fuisse, quia is est brumæ mensis: sed etiam circa finem eius mēsis fuisse, quia proximum sit strenæ exigendæ, quod fiebat Kalendis Ianuarij. Vide Iosephum Scaligerum Castigationibus ad Festum, Plutarch. in Quæstionibus Romanis, quæst. 69. has ferias institutas esse ait, propter adiectum septimum Romæ collem, quo facta sit septicollis. Eoq; die vsu vehiculorum, quæ iumentis traherentur, & antiquos abstinuisse, & suo etiamnum tempore antiquitatis studiosos abstinere: cuius moris rationes plures affert, inter quas & hæ sunt: Aut quod Romani, cum Vrbe condenda magnum opus peregissent, iamque vlterius incrementum Vrbis nullum animo conciperent, quietem cum sibi, tum iumentis, quorum opera fuissent vsi per istas ferias parauerint: aut quod iidē, cum vellent omnes festiuitates ciuium præsentia ornari, eam vero imprimis quæ ob contractas in vnam multas Vrbis partes instituta erat, ciuibus vsu vehiculorum iumentariorum ista die interdixerint, ne Vrbe, cui dies agebatur festus, exirent. Hæc Plutarchus. Atque de mense Decembri hactenus.

Caput XVII.

De diebus Festis, non stato aut certo tempore celebratis.

Diximus hactenus, quantum in tam obscurata antiquitatis memoria fieri à nobis potuit, de feriis statiuis, idque præeunte nobis Kalend. Romano, ex antiquo marmore descripto: superest, vt de conceptiuis etiam, Imperatiuis, nudinis, & aliis quibusdam, quædam in medium afferamus, quod hoc capite faciemus, atque tum finem huic libro imponemus. Conceptiuæ sunt, ait Macrob. lib. I. Saturnaliorum, cap. 16. quæ quotannis à Magistratibus vel Sacerdotibus concipiuntur, in dies vel certos, vel etiam incertos: vt sunt Latinæ, Paganalia, Sementinæ, Compitalia. Quanquam Latinas ferias non conceptiuas, sed statiuas fecisse videtur Liuius lib. 25. qua de re vide Commentarios Pauli Manutij in epistolam 4. lib. 2. ad Q. Fratrem.

Latinæ Feriæ, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. dies conceptiuus, dictus a Latineis populeis, quibus ex Albano monte ex sacreis carnem petere fuit ius cum Romaneis: à quibus Latineis Latinæ dictæ. De origine feriarum Latinarum Dionys. Halicarnass. lib. 4. in historia Tarquinij Superbi, VII. Romanorum Regis, cum deuictis Hetruscis, & fœdere inter Latinos

A populos auctore Tarquinio Superbio Rege icto, multa verba fecisset, sic scribit: vt sempiternum maneret id fœdus, Tarquinius ꝓposuit designare commune fanum Romanorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum, duntaxat in societatem receptorum, quod ad mercatum conuenientes, quotannis vna epularentur, fruerenturque sacris communibus. Gratum id fuit omnibus: locus conuentui præstitutus est in meditullio fere harum gentium, mons altus Albanis imminens, vbi singulis annis feriæ cele-
B brarentur & eo temporis spatio propter loci religionem, legemq; de hoc latam, ab omni vi temperarent omnes: sacraque communiter Ioui Latiali facerent, & vacarent epulis, constituto prius, quantum quisq; populus in ea sacra præbere, quantamve portionem recipere debeat. Earum feriarum, atque sacrificij participes fuerunt tribus minus 50. populi, quas nostra quoq; ætate Romani agitant, Latinas vocatas: conferuntque in eas populi sacrorum participes, quidam agnos, quidam caseos, quidam lactis certum
C modum, quidā liba lactaria. Victima est taurus vnus communis omnium, de cuius visceribus cuique populo sua certa portio tribuitur. Sacrificatur autem pro omnib. & Romani præsunt sacrificio. Hactenus Dionys. Ex quibus ipsis verbis satis superque, quæ ratio Latinarum feriarum fuerit, intelligi potest. Pertinet & hoc ad Latinarum feriarum rationem, quod Consules non ante exire paludati in Prouincias consueuerint quam sacras Latinas indixissent, atq; iis in monte Albano cum Latinarum ciuitatum
D Magistratibus operam dedissent. Liu. multis locis, & Dio lib. 46. vbi etiā annotat, male cessisse ijs, qui ante ferias Latinas Vrbe profecti fuissent. Quod si in eo sacro nō omnes Latini carnem accepissent, sed aliquid diatum, præteritum ve fuisset, aut neglectæ cerimoniæ, intermissumve solemne esset, tanquam non rite exhibitum foret, denuo instaurari Latinas oportebat: cuius moris exempla apud Liuium lib. 32. 37. 41. & alibi multa extant. Indicto Latiari, hoc est, solenni festo Latinarum, nefas esse prælium sumere, quod eo
E tempore quondam publice induciæ inter Rom. populum, Latinosque firmatæ essent, Macrob. lib. I. Saturnal. c. 16. habet. Cum autem Consules Romani huic sacrificio hisq; feriis operam darent, moris erat, vt interim alius aliquis ex Patriciorum numero Vrbi præficeretur, qui Præfectus vrbis Latinarum causa dicebatur: de quo ait Agellius lib. 15. c. 8. quæsitum fuisse, an ius Senatus conuocandi, consulendiq; haberet. Anno V.C. IↃCXCVI. Q. Ogulnium Dictatorem cum M. Lætorio Planciano Magistro equitum, feria-
F rum Latinarum constituendarum causa creatum fuisse, ex Fastis Capitolinis patet. Atq; his feriis vnum diem dicauit Tarquinius Superbus. Exactis autem regibus alter additus est: post fœdus cum Latinis à SP. Cassio Consule ictum, tertius: anno demum Vrbis trecentesimo nonagesimo sexto, composita, quæ diu ciuitatem turbauerat, de plebeio Consulatu seditione, quartus. Dion. lib. 6. extremo, in historia anni CCLX. Supplicationes Senatus decreuit ob plebis in gratiam reditum, & feriis Latinis dierum tertium addi-

addidit, cum prius duo tantum fuerint, primus consecratus à rege Tarquinio, quo tempore deuicit Hetruriam: alter à populo additus, quando Regibus pulsis libertatem adeptus est: tunc vero tertius accessit post reconciliatam plebem Patribus. Earum feriarum & sacrificiorum, certaminumque curam Senatus commisit Ædilib. ornatis prius Prætexta & sella eburnea regiis insignibus. Plutarch. in Camillo: Ad Latinarum feriarum triduum eodem edicto quartus adiectus est. Eadem fere Liu. lib. 6. extremo. Alexander ab Alexandro Genialium dierum lib. 4. c. 7. vbi multa de Latinis feriis habet, etiam hoc addit, Latinarum tempore solemne ludicrum in Capitolio fieri, quadrigasque concito cursu decertare, victoremque certaminis in palmam victoriæ absinthium bibere solitum fuisse. Vnde vero hoc habeat, mihi non liquet.

Paganalia, siue Paganicæ feriæ, agriculturæ causa susceptæ sunt, vt haberet in agreis omnis pagnus: vnde Paganicæ dictæ sunt. Varro lib. 5. de ling. Latina. Harum feriarum auctor est Seruius Tullius Rex. Is enim, quemadmodum Dio Halicarn. lib. 4. tradit, postquam tribus alias rusticas instituisset, & has in suos pagos distribuisset, vt rusticanæ multitudinis facilius iniri posset numerus: per singulos pagos aras iussit dedicari Diis tutelaribus, quotannisq; ibi conuentum fieri, & sacrificium, festum hoc cumprimis religiosum constituens, vocatum Paganalia, simulq; eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque seruantur, conscripsit. Ad id sacrificium, eumque conuentum omnes paganos iussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud impuberes, quibus connumeratis per sacrorum præsides, apparebat hominum numerus per sexus ac ætates distinctus. Hæc Halicar. Ouid. lib. 1. Fast.

Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum, Tellusque, Ceresque,
Farre suo grauidæ, visceribusque suis, &c.

Saganalia mense Ianuario, & quidem post Sementinas peracta fuisse significat. Cum enim de Sementinis dixisset, hæc subiicit.

Villice da requiem terræ semente peracta,
Da requiem terram qui coluere viris.

Iosephus Scaliger Coniectaneis in Varronem notat, in Paganalibus potionem: quæ Deæ Cereri, vel quæ eadem esse videtur, Pali in Camella proposita sit, burranicam dictam esse: & eo refert illos Ouidij versus lib. 4. Fast.

Dum licet, apposita velut in Cratere Camella
Lac niueum potes, purpureamque sapam.

Hæc potio, inquit, burranica dicebatur, à colore burro, quem mulsum lacte dilutum facit Festus: Burranica potio appellatur lacte commistum sapa, à rufo colore, quem burrum vocant. Camella autem ea est, quam Pollux σκάμιλλον vocat. Idem Scaliger eodem loco addit, Cererem in Paganalibus sacris vocatam fuisse Empandam, de qua intelligendus sit Varro lib. 1. de vita populi Rom. cuius hæc apud No-

A nium leguntur verba: Hanc Deam Ælius putat esse Cererem. Sed quod in asylum qui confugerent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, hoc est, aperire. Ergo, inquit Scaliger, intelligit Empandam Deam Paganorum. Porro, Varro videtur Paganicas à Paganalibus distinguere, quod Paganalia essent priuatæ feriæ alicuius pagi, Paganicæ vero omnium. De quo tamen discrimine Ouidius atque alij nihil habent.

De feriis Sementinis, secuti Ouidium, diximus in
B Ianuario: de Compitalibus in Maio.

Conceptiuarum Varro genera duo facit, alias enim annales esse dicit, quæ non quidem in certos dies & menses, sed tamen quotannis: alias non annales, quę neque certis diebus, neq; mensibus, neq; quotannis conciperentur. Sic enim libro 5. de ling. Latina. Præterea feriæ conceptiuæ, quæ non sunt annales, vt hæ, quæ dicuntur sine proprio vocabulo, aut cum perspicuo, vt Nouendialis. Et hæ forsasse sunt, quæ à Macrobio Imperatiuæ dicuntur, quales fuerunt feriæ
C Nouēdiales, de quibus etiam quædam dicenda sunt.

Nouendiale sacrum dupliciter à Romanis actum fuit, vno modo, cum defunctis parentabant, seque lustrabant, vt alibi dicemus, id enim huc nō pertinet: altero, cum prodigium aliquod accidisset, quod nouendiali sacro expiare solebant. Hoc autem sacrum nouem continuos dies fieri, vnde & nomen habet, & vel à Pontifice Maxim. vel à Prætore vrbano, ex Senatus decreto indici solebat. Paulus Festi abbreuiator: Nouendiales feriæ à numero dierum sunt dictæ.
D Festi verba mutila sunt, quæ tamen ex iis, quæ à Liuio libr. 1. scribuntur, intelligi atque suppleri facile possunt, ideoque Liuij locum adscribam. Deuictis, inquit, Sabinis, cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nunciatum Regi, Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse: quod cum credi vix posset, missis ad visendum prodigium, in conspectu haud aliter, quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audiri vo-
E cem ingentem ex summi cacuminis luco, vt patrio ritu sacra Albani facerent, quæ velut Diis quoque simul cum Patria relictis obliuioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (vt fit) obirati cultum reliquerant Deum, Romanis quoque ab eodem prodigio nouendiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu Haruspicum monitu. Mansit certe solemne, vt quandocunque idem prodigium nunciaretur, feriæ per nouem dies agerentur. Hæc
F Liuius, qui & alibi passim huius sacri, harumque feriarum meminit. Quod autem in Festi fragmentis inter alia, hæc verba leguntur, quæ missa crate, &c. arbitratur Scaliger significari nouendiale sacrum illis factum, quos Tarquinius sub crate necauisset.

Quarti generis feriarum publicarum sunt Nundinæ, quas paganorum, id est, rusticorum fuisse, quibus cōuenerint negotiis propriis, vel mercibus prouisuri, Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 16. scribit Sext. Pompeius:

peius: Nundinas feriarum diem esse voluerunt antiqui, vt rustici conuenirent mercandi, vendendique causa, eumq; nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores. Vtrum tamen hæ feriæ fuerint, an non disputatum à veteribus scriptoribus esse Macrob. docet. Alios enim negare scribit, Nundinas ferias esse, vt Titum, Iulium. Modestum & Trebatium: alios contra ferias eas esse affirmare, vt Iulium Cæsarem, & Cornelium Labeonem. Causam autem huius varietatis apud Granium Licinianum lib. 2. inueniri scribit. Is ait (verba sunt Liciniani apud Macrobium) Nundinas Iouis ferias esse, si quidem Flaminica omnibus Nundinis in regia Ioui arietem soleat immolare. Sed lege Hortēsia effectum, vt fastæ essent, vti rustici, qui nundinandi causa in Vrbem veniebant, lites componerent. Nefasto enim die Prætori fari non licebat. Ergo qui ferias dicunt, à mendacio vindicantur patrocinio vetustatis: qui contra sentiunt, æstimatu ætatis, quæ legem secuta est, vera depromunt, &c. De origine etiam Nundinarum variæ fuerunt veterum opiniones, quas Macrob. eodem loco his verbis recenset. Nundinarum, inquit, originem quidam Romulo assignant, quem communicato regno cum T. Tatio, sacrificiis & sodalitatibus institutis, Nundinas quoque adiecisse commemorant, sicut Tuditanus affirmat. Sed Cassius Ser. Tullium fecisse Nundinas dicit, vt in Vrbem ex agris conuenirent, vrbanas rusticasque res ordinaturi. Geminius ait, diem nundinarum exactis iam regibus cœpisse celebrari: quia plerique de plebe, repetita Seruij Tullij memoria, parentarent ei nundinis. Cui rei etiam Varro consentit. Rutilius scribit, Romanos instituisse Nundinas, vt octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die, intermisso rure, ad mercatum, legesque accipiendas Romam venirent, & vt scita, atque consulta frequentiore populo referrentur, quæ trinundino die proposita, à singulis atque vniuersis facile noscebantur: vnde etiam mos tractus, vt leges trinundino die promulgarentur. Ea re etiam Candidatis vsus fuit in Comitium Nundinis venire, & in colle consistere, vnde coram possent ab vniuersis videri. Sed hæc omnia negligentius haberi cœpta, & post abolita, postquam in trinundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse cœperunt. Hactenus Macrob. Plutarch. in Quæst. Rom. quæst. 42. Nundinas Saturno consecratas fuisse scribit. Sed hæc de Nundinis hoc loco sufficiant.

Non sunt etiam hic silentio prætereunda Bacchanalia, Ambaruualia sacra, Solitaurilia, &c. quæ cum explicauero, tum de Priuatis feriis pauca dicam, atque sic tandem hunc librum concludam.

Bacchanalia dicebantur Bacchi festa, inquit Sext. Pompeius. De quorum solemnitate & licentia multa tradunt, quæ huc referre non placet, illa tantum adscribam, quæ de iis Flauius Blondus Foroliuiensis lib. 2. de Roma triumphante, quemadmodum ea citat Ludouicus Carrio I C. Scholiis in 2. librum Argonauticon Valerij Flacci habet: Bacchanalia, inquit, Libero Patri Baccho dicata, temporis longitudine per Autumnum Saturnalib. paria, maiore luxu celebrata sunt. Nudi enim viri cum nudatis omnia membra mulieribus, matronis, viduis & virginib. ad sacra conueniebant, quæ nonnisi nocturna erant, caput omnes pariter, femoraliaq; pampinis, & vuarum racemis cincti, alios item vuarum racemos in manu tenebant, & tumultuario inuicem commixti cœtu in sublime saltantes, variaque gesticulatione, brachia, ceruicem, caputque mouentes, carmen inconditum Baccho cantabant, nec prius erat saltationis modus, quam defatigati, & toto corpore vacillantes partim resupinarentur proximioribus inhærentes, partim in pauimentum fanatici, amentesque procumberent, vt recte sensit Marcus Varro, talia nisi ab amentibus fieri non potuisse. Hæc Blondus. Quomodo hæc sacra in Italiam quoque & ipsam vrbem Romam irrepserint, quæque eorum fuerit turpitudo, videre est apud Liu. lib. 39. vbi etiam hoc Senatusconsultum, quomodo abolita Bacchanalia Romæ, & per totam Italiam fuerint, recitat. In reliquum, inquit, Senatusconsulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romæ, neue in Italia essent, si quis tale sacrum solemne, & necessarium duceret, nec sine religione, & piaculo se id omittere posse, apud Prætorem vrbanum profiteretur: Prætor Senatum consuleret. Si ei permissum esset, cum in Senatu centum, non minus, essent, ita id sacrum fieret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, ne qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset, &c. Illud etiam eodem libro prodit primum, quotannis tribus diebus aliquos his sacris initiatos fuisse, postea vero eo rem deductam, vt singulis mensibus quinque dies initiationi tribuerentur. De turpidine sacrorum, quæ Baccho fierent in Italia, quædam etiam Augustinus lib. 7. c. 21. de Ciuitate Dei, ex Varrone adducit, quæ legere potes.

Ambaruale sacrificium, ait Seruius, dicitur, quod arua ambiat victima. Hæc victima siue hostia Ambarualis dicebatur. Sext. Pompeius; Ambaruales hostiæ appellabantur, quæ pro aruis à XII. fratribus sacrificabantur. Idem: Ambarualis hostia est, quæ rei diuinæ causa circum arua ducitur, ab iis, qui pro frugib. faciunt. Quæ verba etiam à Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 5. citantur, qui etiam hæc addit: Huius sacrificii mentionem Virgil. in Bucolicis habet, vbi de apotheosi Daphnidis loquitur:

Hæc tibi semper erunt: & cum solemnia vota
Reddemus Nymphis, & cum lustrabimus agros.

Vbi lustrare significat circuire. Hinc enim videlicet & nomen hostiæ acquisitum est ab ambiendis aruis. Hæc ille. Cæterum hoc sacrum ita peragebatur. Victimas, suem scilicet, ouem, & taurum vnde Suouetaurilia id sacrificiū appellatur, maturis frugib. ter circum arua ducebant, omnesque post clamantes sequebantur: ex quibus vnus querna corona ornatus, cum solenni saltatione composito carmine Cereri decantabant laudes: ac postquam vino, & lacte libassent, antequam fruges meterent, porcam Cereri immolabant. Discimus hoc ex Virgilio lib. 1. Georgicorum, vbi sic scribit;

Cuncta

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho;
Terque nouas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus & socij comitentur ouantes
Et Cererem clamore vocent in tecta: neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, & carmina dicat, &c.

Ambarualia etiam Tibullus lib.2.elegia 1.videtur describere, sic incipiens.

Quisquis adest, faueat: fruges lustramus, & agros,
Ritus vt à prisco traditus extat auo.
Bacche veni, dulcisque tuis è cornibus vua
Pendeat, & spicis tempora cinge Ceres, &c.

Cætera ex ipso Tibullo pete. Neque vero hoc sacrificium à rusticis tantum fiebat, sed & à Romanis fines agri Romani lustrantibus, qui inter quintum & sextum lapidem, vt auctor est Strabo lib.5. erant, quod sacrum Ambarualia, vt inquit, vocabant, quod, opinor circum agri Romani terminos sacrum fieret. Adrianus Turnebus lib.18. Aduersariorum cap.17. Atque huic sacro Fratres Aruales præerant, qui ad hoc creati erant, vt terminos agri Romani Suouetaurilibus circumferrent. Vide Iosephum Scaligerum Castigationibus in Festum, ad vocem, Amtermini.

Sed & Patresfamilias vnusquisque in agro suo, fines fundi Suouetaurilibus lustrabat, quam lustrationem ita describit Cato cap.141. de re Rustica: Agrum lustrare sic oportet, Imperans Suouetaurilia circumagi cum diuis volentibus, quodque bene eueniat, mando tibi Mani, vt illa Suouetaurilia, fundum, agrum, terramque meam, quota ex parte, siue circumagi siue circumferenda censeas, vti cures lustrare: Ianum, Iouemque vino præfamino, sic dicit: Mars Pater te precor, quæsoque, vti sies, volens, propitius mihi, domo, familiæque nostræ, quo ius rei erga agrum, terram, fundumque meum Suouetaurilia circumagi iussi, vti tu morbos visos, inuisosque viduitatem, vastitudinemque, calamitates, intemperiasque prohibessis, defendas, auerruncesque, vtique tu fruges, frumenta, vineta, virgultaque grandine, beneque euenire sinas. Pastores, pecuaque salua seruassis, diuisque bonam salutem, valetudinemque mihi, domo familiæque nostræ. Harumce rerum ergo, fundi terræ, agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergo, sicuti dixi, macte hisce Suouetaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater eiusdem rei ergo, macte hisca Suouetaurilibus latentibus esto. Item cultro facito struem, & ferrum vti adsiet. Inde obmoueto, vbi porcum immolabis, agnum, vitulumque sic oportet. Eiusque rei ergo macte hisce Suouetaurilibus immolandis esto, nominare vetat Martem, neque agnum vitulumque. Si minus in omnes litabit, sic verba concipito: Mars Pater, si quid tibi in illisce Suouetaurilibus piaculo. Si vno, duobusque dubitaueris, sic verba concipito: Mars Pater, quod tibi illuc porco neque satisfactum est, te hoc porco piaculo. Hæc Cato.

Porca, quæ Cereri ante messem mactari solebat,

A dicebatur Præcidanea porca, quod Sext. Pompeius docet his verbis: Præcidanea agna vocabatur, quæ ante alias cædebatur. Item porca, quæ Cereri mactabatur, ab eo, qui mortuo iusta non fecisset, id est, glebam, non obiecisset: quod mos erat eis facere, priusquam nouas fruges præciderent. Sacrificij huius porcæ præcidaneæ formulam hanc habet Cato cap. 134. de re Rustica: Priusquam messem facies, porcam præcidaneam, porcam fœminam, priusquam hasce fruges condantur, far, triticum, hordeum, fabam,
B semen rapicium, thure, vino, Iano, Ioui, Iunoni præfato. Priusquam porcam fœminam, immolabis Iano struem commoueto sic: Iane Pater, te hac strue commouenda bonas preces precor, vti sies volens propitius mihi, liberisque meis, domo, familiæque meæ mactus hoc fercto. Ferctum Ioui moueto, & mactato, sic: Iupiter te hoc ferto obmouendo bonas preces precor, vti sies volens propitius mihi, liberisque meis, domo familiæque meæ mactus hoc ferto.
C Postea Iano vinum dato sic: Iane Pater, vti te strue commouendo bonas preces bene precatus sum, eiusdem rei ergo macte vino inferio esto. Postea Ioui sic: Iupiter Macte ferto est, macte vino inferio esto. Postea porcam præcidaneam immolato. Vbi exta proiecta erunt, ita Iano struem commoueto, mactoque item vti prius obmoueras. Ioui item ferctum obmoueto mactoque vt prius feceras. Item Iano vinum dato, & Ioui vinum dato, ita vti prius datum fuit ob struem obmouendam, & ferctum libandum, postea
D Cereri exta & vinum dato. Hactenus Cato: apud quem tamen Mactus perpetuo legendum. Locus ille ex libro Arnobij contra Gentes 7. significare videtur, vbi sic scribit: Operæpretium est verba ipsa depromere, quibus cum vinum datur, vti ac supplicare consuetudo est, Mactus hoc vino inferio esto. Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaque ratione profertur: ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum
E incipiat, & ex vsibus excipiatur humanis.

Erant & Amburbia sacra, quæ fiebant, cum Vrbs & pomœrium lustrabatur, vt apud Lucanum lib.1.

Mox iubet & totam pauidis à ciuibus vrbem
Ambiri, & festo purgantes mœnia lustro
Longa per extremas pomœria cingere fines.
Pontifices sacri quibus est permissa potestas.

Hinc Amburbiales hostiæ dicebantur, quæ circum terminos vrbis Romæ ducebantur, Festus. Huius sacri meminit Vopiscus in Aureliano Canta-
F ta, inquit, carmina, amburbium celebratum, ambarualia promissa, &c. Obseruauit hæc Turnebus Aduersariorum libro 18. capit. 17. Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum ad vocem Amtermini, Amburbia ab Ambarualibus non distinguit, sed eadem esse scribit.

Quoniam autem de lustrationibus dixi, non alienum ab hoc loco erit, si etiam de lustratione quinquennali, quæ à Censoribus quinto quoque anno perfecto censu, peragebatur, quædam afferam. De hoc itaque more Dionysius Halicarnassæus lib.4.in

historia Seruij Tullij Regis qui auctor huius instituti fuit, ita scribit: Perfecto censu à Tullio Rege, omnes ciues iussi sunt armati adesse in campo Martio, ibi instructos in sua quemque Centuria equites, pedites, velites, lustrauit Rex Solitaurilibus. Hostiæ, taurus, aries, & hircus ter circumductæ circum exercitum Marti mactatæ sunt. Hoc modo etiam nostra ætate post Censum Romani lustrantur à Magistratu sanctissimo, quod lustrum sua voce nominant. Eadem etiam Liu. l. 1. Censu perfecto, inquit, quem maturauerat metu legis de incensis latæ, cum A vinculorum minis, mortisque edixit, vt omnes ciues Romani, equites, peditesque in suis quisque Centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem Suouetaurilibus lustrauit, idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Dicebatur autem hoc sacrum Suouetaurilia, quia sus, ouis, vel aries, & taurus, ornati vittis & tæniis, atque ad aram ducti, quam icona etiam Gulielmus Brassicanus in suum de antiqua Romanorum religione librum retulit. Dicuntur etiam Solitaurilia de quibus Sex. Pompeius. Solitaurilia hostiarum trium diuersi generis immolationem significant, tauri, arietis, verris, quod omnes hi solidi, integrique sint corporis. Contrarij verueces, maialesque, quia solum Osce totum, & solidum, significat, vnde tela quædam soliferrea vocantur tota ferrea, & homo bonarum artium solers, & quæ nulla parte laxata, cauaque sunt, solida nominantur, atque harum hostiarum omnium inuiolati sunt tauri, quæ pars scilicet cæditur in castratione. Sunt quidam, qui putent, ex tribus hostijs præcipue nomen inclusum cum solido tauri, quod amplissima sit earum, quidam dixerunt omnium trium vocabula confusa, suis, ouis, tauri, adeffecisse id quod vno modo appellarentur vniuersæ, &c. Sed de his satis.

Illud etiam non omiserim, moris fuisse apud Romanos, vt quotannis certo die solenni in pompa gestaretur canis in crucem actus, & anser splendide admodum in lectica, & veste stragula pretiosa sedens; ob eam causam, quod hi in obsidione Capitolij, Gallis irruptionem in arcem tentantibus, Romanos clangore & strepitu excitassent, canibus interim somno indulgentibus. Meminit huius solemnitatis Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum.

Et Sext. Pompeius meminit lapidis manalis, quo nomine appellatam fuisse dicit petram quandam, quæ fuerit extra portam Capenam, iuxta ædem Martis, quam, cum propter nimiam siccitatem in vrbem protraxissent, insequuta statim pluuia fuerit: vnde etiam, quod aquas manaret, manalis lapis dictus sit. De eodem Varro lib. 2. de vita populi Romani, apud Nonium Marcellum: Manalis lapis appellatur in Pontificalibus sacris, qui tunc mouetur, cum pluuiæ exoptantur. Sic enim Varronis locum restituit Iosephus Scaliger, Castigationibus in Pompeium Festum.

De Supplicationibus lib. 10. cap. penultimo dicemus. De lectisternijs paulo ante quædam memorauimus.

Sunt præterea feriæ propriæ familiarum, inquit Macrobius, vt Claudiæ familiæ, vel Æmiliæ, seu Iuliæ, siue Corneliæ: & si quas ferias proprias quæq; familia ex vsu domesticæ celebritatis obseruat. Sunt singulorum, vt natalium, fulgurumque susceptiones, Item funerum, atq; expiationum. Apud veteres quoque, qui nominasset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutilinam, ferias obseruabat. Item Flaminica, quoties tonitrua audisset, feriata erat, donec placasset Deos. De ferijs familiarum proprijs, siue sacris priuatis fuit lex in 12. Tabulis, his concepta verbis: Sacra priuata perpetua manento: ad quam legem quædam de sacris priuatis notabimus: plura habet Francisc. Hotomanus in Tripertita 12. Tabul. commentatione. Ferijs natalitijs sacrificabant Genio, quemadmodum ex Tibullo lib. 2. elegia 2. discimus, vbi etiam alia, quæ ijs diebus peragi solerent, commemorantur. Fœminæ Iunoni, quæ ipsarum natalis Dea erat, sacra faciebant. De Funeribus, sacrisque eo pertinentibus dicemus suo loco. Atque hæc habuimus, quæ de Romanorum sacris in medium afferremus: quibus coronidis loco, adijciemus, Ausonij Burdigalensis epigrammata quædam de diebus, mensibus, & quatuor anni partibus, quod ea ab hac tractatione non videantur esse aliena.

AVSONII BVRDIGALENSIS VIri consularis, de Nominibus septem dierum.

EDYLLIVM XV.

Nomina, quæ septem vertentibus apta diebus
Annus habet, totidem errantes fecere planetæ,
Quos indefessa voluens vertigine mundus,
Signorum obliqua iubet in statione vagari.
Primum, supremumque diem radiatus habet Sol.
Proxima fraterna succedit Luna corona.
Tertius assequitur Titania lumina Mauors.
Mercurius quarti sibi vindicat astra diei.
Inlustrant quintam Iouis aurea sydera zonam.
Sexta salutigerum sequitur Venus alma parentem.
Cuncta supergrediens Saturni septima lux est.
Octaua instaurat reuolubilis orbita Solem.

DE MENSIBVS ET QVATVOR anni temporibus.

EDYLLIVM XVI.

Æternos menses, & tempora quatuor anni.
Quattuor ista tibi subiecta monosticha dicent.
Martius, Aprilis, Maius sunt tempora Veris,
Iulius, Augustus, necnon & Iunius Æstas,
Septembri, Octobri, Autumnus, totoque Nouembri,
Brumales, Ianus, Februarius, atque December.

DE

A

DE MENSIBVS MOnosticha.

EDYLLIVM XVII.

Primus Romanas ordiris Iane Kalendas.
Februa vicino mense Numa instituit.
Martius antiqui primordia protulit anni,
Fœtiferum Aprilem vindicat alma Venus.
Maiorum dictus patrum de nomine Maius,
B *Iunius ætatis proximus est titulo.*
Nomine Cæsareo Quintilem Iulius auget,
Augustus nomen Cæsareum sequitur.
Autumnum Pomona tuum September opimat,
Triticeo October fœnore ditat agros.
Sydera præcipitat, pelago intempesta Nouember,
Tu genialem Hyemem feste December agis.

DE MENSIBVS ALIA Monosticha.

C

EDYLLIVM XVIII.

Dira patet Iani Romanis ianua bellis.
Vota Deo Diti Februa mensis habet.
Incipe Mars anni felicia fata reduci:
Tunc Aries Veneri lutea serta legit.
Dulcia, Maia, tuis lucent examina Nonis:
Arte poli Geminos Iunius ecce locat.
D *Iulius ardenti diuertit lumina Solis*
Aëre, flammigero cuncta Leone calent.
Poma legit virgo maturi mitia Solis,
Fundit & October vina Falerna lacus.
Aret tota soli species visura Nepai:
Inde December amat te genialis hyems.

DE MENSIBVS Disticha.

E

EDYLLIVM XIX.

Iane noue, primo qui das tua nomina mensi,
Iane bifrons, spectans tempora bina simul,
Post, superum cultus, vicino Februa mense,
Dat Numa cognatis Manibus inferias.
Martius & generis Romani præsul, & anni,
Prima dabat Latijs tempora Consulibus.
Æneadum genitrix vicino nomen Aprili
Dat Venus, est Marti namque Aphrodita comes.
F *Maia Dea, an maior, Mai te fecerit ætas*
Ambigo, sed mensi est auctor vterque bonus.
Iunius hunc sequitur duplici celebrandus honore,
Seu nomen Iuno, siue iuuenta dedit.
Inde Dionæo præfulgens Iulius astro,
Ætatis mediæ tempora certa tenet.
Augustus sequitur, cognatum à Cæsare nomen,
Ordine sic anni proximus, vt generis.
Nectuntur post hos numerumque ex ordine signant,
September Bacchi munere præla rigans:
Et qui sementis per tempora, fœnore lætus
October, cupidi spem fouet agricolæ:
Quique salo mergens solemnia signa Nouember
Præcipitat, cœlo mox reditura suo.
Concludens numerum genialia festa December
Finit: vt à bruma mox nouus annus eat.

DE MENSIBVS TEtrasticha.

EDYLLIVM XX.

IANVARIVS.

Hic Iani mensis sacer est en aspice, vt aris
Thura micent: fumant vt pia thura Lares.
Annorum seclique caput, natalis honorum,
Purpureos fastus qui numerat proceres.

FEBRVARIVS.

At quem cæruleus nodo constringit amictus,
Quique paludicolam prendere gaudet auem,
Dædala quem iactu pluuio circumuenit Iris,
Romuleo ritu Februa mensis habet.

MARTIVS.

Cinctum pelle Lupæ promptum est cognoscere mensem,
Mars olli nomen, Mars dedit exuuias.
Tempus Ver, hœdus petulans, & garrula hirundo
Indicat, & sinus lactis, & herba virens.

APRILIS.

Contecta myrto Venerem veneratur Aprilis
Lumen iuris habet, quo nitet alma Ceres.
Cereus è dextra flammas diffundit odoras,
Balsama nec desunt: quis redolet Paphie.

MAIVS.

Cunctas veris opes, & picta rosaria gemmis
Lanigeri in calathis, aspice, Maius habet.
Mensis Atlantigenæ dictus cognomine Maia,
Quem merito multum diligit Vranie.

IVNIVS.

Nudus membra, dehinc solares respicit horas
Iunius; ac Phœbum flectere monstrat iter.
Idem maturas Cereris designat aristas
Floralesque fugas, lilia fusa docent.

IVLIVS.

Ecce coloratos ostentat Iulius arcus,
Crines cui rutilos spicea serta ligant.
Morus sanguineos præbet grauidata racemos:
Quæ medio Cancri sydere læta viret.

AVGVSTVS.

Fontanos latices, & lucida pocula vitro
Cerno, vt demerso torridus ore bibat.
Æterno regni signatus nomine mensis,
Latona genitam quo perhibent Hecaten.

SEPTEMBER.

Surgentes acinos varios, & præsecat vuas
September, sub quo mitia poma iacent.
Captiuam filo gaudens religasse lacertam,
Quæ suspensa manu nobile ludit opus.

OCTOBER.

Dat prensum leporem, cumque ipso palmite fœtus,
October, pinguis dat tibi ruris aues.
Iam bromios spumare lacus, & musta sonare
Apparet vino vas calet ecce nouo.

NOVEMBER.

Carbaseo surgens post hunc indutus amictu
Mensis ab antiquis sacra deamque colit:
A quo vix auidus sistro compescitur anser,
Deuotusque satis vbera fert humeris.

DECEMBER.

Annua sulcata coniecta & semina terræ
Pascit hyems, pluuio de Ioue cuncta madent.
Aurea nunc reuocet Saturni festa December,
Nunc tibi cum Domino ludere verna licet.

QVOTENI DIES SINT MENSIUM SINGULORUM.

EDYLLIVM XXI.

Implent tricenas per singula menstrua luces
Iunius, Aprilisque, & cum Septembre, Nouember.
Vnum ter denis cumulatius adde diebus
Per septem menses, Iani, Martisque Kalendis,
Et quas Maius agit, quas Iulius, Augustusque
Et quas October, positusque in fine December.
Vnus erit tantum duo de triginta dierum:
Quæ Numa præposito voluit succedere Iano,
Sic ter centenis decies accedere senos
Quadrantemque, & quinq; dies sibi computat annus.

DE TRIBVS MENSTRVIS MENSIUM.

EDYLLIVM XXII.

Bis senas anno reparat Lucina Kalendas:
Et totidem medias dat currere Iupiter Idus:
Nonarumque diem faciunt infra octo secundi.
Hæc sunt Romano tantum tria nomina mensi.
Cætera per numeros sunt cognomenta dierum.

A

Quot mense quotæ Nonæ, vel Idus sint.

At Nonas modo quarta aperit, modo sexta refert lux.
Sexta refert Maij, Octobris, Martisque recursu.
Et qui solstitio sua tempora Iulius infert.
Cætera pars mensium quartis est prædita Nonis:
Omnes vero Idus octaua luce recurrunt.

B

Quotæ Kalendæ sint mensium singulorum.

Post Idus, quas quisque suas habet ordine mensis,
Diuersæ numero redeunt variante Kalendæ.
Dum rursumque, iterumque . . . vocantur,
Vt tandem oblati procedant temporis ortu.
Ter senis, vnoque die genialia festa
Porrigit, vt Ianum arcessat noua bruma morantem.
Hoc numero mensisque Numæ, redit, autumnique
C *Principium referens Bacchi, September alumnus,*
Iulius & Maius positusque in fine December,
Octoberque die reuocatur tardius vno.
Inde dies redeunt minus vno, quatuor vltra,
Quos numero adijciam, Sextilis, Iunius, atque
Aprilis post quos penultima meta Nouember.
Ter quinis, vnoque die, Iunonie Mauors.
Vt redeas, referasque exordia prima, cieris.
Hoc numero, ad plenum, vertens reparabitur annus.

D

DE FERIIS ROMANIS.

EDYLLIVM XXV.

Nunc & Apollineos Tiberina per ostia ludos,
Et Megalesiaca matris operta loquar.
Vulcanique dies autumni exordia primi:
Quinquatrusque Deæ Pallados expediam.
Et medias Idus, Maij, Augustique recursu,
Quas sibi Mercurius, quasque Diana dicat.
E *Matronæ, quæ sacra colant pro laude virorum,*
Mauortis primi quum rediere dies.
Festa Caprotinis memorabo celebria Nonis:
Quum stola matronis dempta teget famulas.
Quattuor illa etiam discretis partibus anni
Solstitia, & luces nocte, dieque pares.
Nec Regifugium pulsis ex vrbe tyrannis,
Lætum Romanis fas reticere diem.
Vis ne Opis ante sacrum vel Saturnalia dicam?
Festaque seruorum, quum famulantur heri?
F *Et nunquam certis redeuntia festa diebus,*
Compita per vicos quum sua quisque colit?
Aut duplicem cultum, quem Neptunalia dicunt,
Et quem de Conso consilijsque vocant?
Festa hæc nauigijs, aut quæ celebrata quadrigis,
Iungunt Romanos, finitimosque duces,
Adijciam cultus, peregrinaque sacra Deorum,
Natalem Herculeum, vel ratis Isiacæ,
Nec non lasciui Floralia læta theatri,
Quæ spectare volunt, qui voluisse negant.

A *Nunc etiam veteres celebrantur Equiria ludi,*
Prima hac Romanus nomina Circus habet.
Et Dionysiacos Latio cognomine ludos
Roma colit: Liber quæ sibi vota dicat.
Ædiles plebeij etiam, Ædilesque Curules,
Sacra, Sigillorum nomine dicta colunt.
Et gladiatores funebria prælia notum
Decertasse foro: nunc sibi harena suos
Vindicat extremo qui iam sub fine Decembris,
Falcigerum placant sanguine cœligenam.

B

AD CAP. XII. XIII. XIV. XV. XVI. XVII.

PARALIPOMENA.

Actiaca victoria Augusti, clauus Annalis fixus, Saturnaliorum libertas, origo, & diuersitas,
C
Lararia mensium nomina ac Officia propria.

QVæ sex hisce capitibus habentur, non habent quicquam difficultatis, tum quia ex Calendario a me ante apposito, abunde cognosci poterunt, tum etiam quod alibi exponentur. percurram tamen raptim.

Victoriæ feriæ in Augustum incidunt, de qua abunde dixi lib.2. supra hoc opere cap.10.

D In Septembri Augustus princeps M. Antonium Ægyptiis & orientalibus copiis ferocem ad Actium debellauit nauali acie. Præter historicos, quos non exscribo, L. Sen. lib.1. de Clement. cap.11. *Post mare Actiacum Romano cruore infectum.* Et in aduersis eiusdem principis, C.Plin. lib.7. nat. histor. cap.45. *Iam in nauali fuga, vrgente hostium manu preces Proculeio mortis admota, cura Perusina contentionis, sollicitudo Martis Actiaci.* Locus videtur castigatione egere. Nam quorsum *Proculeio preces admouisset moris?* Certe etsi constet Proculeium inter amicissimos ei fuisse,
E ex Plutarcho in Antonio, censeo tamen legendum, *preces pro periculo mortis admota.* Poetas tantum adscribam. M.Manilium. lib.1.

Perque patris pater Augustus vestigia vicit,
Necdum finis erat, restabant Actia bella
Dotali commissa acie, repetitaque rerum
Prælia.

Sext. Propertium lib. 2. eleg.1.

Actiaque in Sacra currere rostra via.

Et lib.4. eleg.6.

Vicit Roma fide Phœbi, dat fœmina pœnas,
F *Sceptra per Ionias fracta vehuntur aquas.*

Sidon. Apollinar. Carm.5. v.462.

Nec sic Leucadio classis Mareotica portu
Actiacas abscondit aquas, in bella mariti
Dum venit à Phario dotalis turba Canopo.

Et Carm.7. v.94.

——— *vidit te frangere Leucas*
Trux Auguste, Pharon, dum classicus Actia miles
Stagna quatit, profugisque bibax Antonius armis
Incestam vacuat patrio Ptolemaida regno.

M. Manil. lib.5. Astronomic. in initio.

Actiacesque sinus inter suspensus vterque
Orbis, & in ponto cæli fortuna natabit.

P. Virgil. lib.8. Æneid. ad finem.

——— *classes æratas Actia bella*
Cernere erat.

M. Lucan. lib.1. v.42.

——— *Et quas premit aspera classes Leucas.*

Et lib.7. in fine.

Et Mutina, & Leucas, puros fecere Philippos.

Fortuna rerum futurarum præsagia, apud C. Petronium in bello ciuili.

Et Lybia cerno, & tua Nile gementia claustra,
Actiacosque sinus, & Apollinis arma timentes.

Corrige interim C. Tacitum lib.15. Annal. in limine, *certamen ad exemplum Atticæ religionis decretum.* lege cum I. Lipsio, *ad exemplum Actiacæ regionis.* authoribus Suetonio in Augusto cap.18. *Vrbem Nicopolim apud Actium condidit, ludosque illic quinquennales constituit.* Mamertin. in Paneg. *vrbs Nicopolis, quam D. Augustus monimentum Actiacæ victoriæ instar trophæi erexerat.* Dio lib.51. fuse narrat, & meminit idem Suetonius in Tiber. cap.6.

Claui figendi solemnitas & Septembri mense reperitur celebrata. Sext. Pompeius lib.3. *Clauus annalis appellabatur, qui figebatur in parietibus sacrarum ædium, per annos singulos, vt per eos numerus colligeretur annorum.* Casellius Durantius lib.1. var. lect. cap.5. discussit primus hunc ritum, & obscurissimis tenebris facem prætulit. Petron. in Satyrico pag.109.

At paries circa palea satiatus inani,
Fortuitoque luto: clauus numerabat agrestis,
Et viridi iunco gracilis pendebat arundo.

Duorum versuum primorum dictiones sedem suã videntur mutasse, itaque indubie sic legendum.

At paries circa palea satiatus agresti,
Fortuitoque luto, clauus numerabat & annos.

Rectissima, nisi ego fallor, loci restitutio, nam pro *inani* legi oportet *& annos*, alioqui nullus sensus. Sed ad alia pergendum.

In Decembri peragebantur magna libertate *Saturnalia*, vt fusissime discussi lib.2. huius operis supra cap.4. Iuuenal. Sat.7. v.96.

——— *tunc vtile multis*
Pallere, & vinum toto nescire Decembri.
Inuitat genialis hyems, curasque resoluit.

Adde hic tantum, de muneribus missis locum Festi Pompeij lib.3. *Cereos Saturnalibus muneri dabant humiliores potentioribus, quia candelis pauperes, locupletes cereis vtebantur.* M. Martial. lib.10. epigr.87.

Absit cereus aridi clientis,
Et vani triplices, breuesque mappæ
Expectent gelidi iocos Decembris.

Et *Saturnalicia dona* ista vocabantur Tertullian. lib. de fuga in persecut. in fine. *pacem mandauit à militibus per Saturnalitia redimendam.* Quod ex eodem hoc loco, non tamen citato, primus ostendit Angelus Politian. Miscellaneor. cap.21.

Adi ad viros doctos in Suetonium in Augusto cap.

 71. in

71.in Claudio cap.5.in Calig.cap.17.T.Liu.1.Decad. lib.2.in principio.Q.Horat.lib.2. Sat. 7. & Helenius Acron ibidem libertatem ostendit.

——age, libertate Decembri,
Quando ita maiores voluerunt, vtere.

Quod celebratissimum quidem apud Romanos. non tamen eius consuetudinis illi authores, sed Athenienses, quibus id in lege ante illos positum vt serui cum dominis, pari honore epularentur, dixi in hoc opere alibi, sed & Cretenses festa agebant, quæ *Hermæa* dicebantur in quibus domini ministrarent seruis mense accumbentibus. Caristius in historicis Commentariis apud Athenæum lib.14.cap.17. Babylonij festum etiam habebãt, cui nomen *Saceas*, quod diebus quinque integris protendebatur, in quo serui imperabant dominis suis, & è seruitio vnus stolam regiam induebat. Ctesias historicus antiquissimus lib.2. Annalium Persicorum, & Berosus lib. 1. rerum Babylonicarum. Simile omnino ius in festo, quod *Peloria* appellabant Thessali, Baro Sinopæus in oratione de Thessalia, & Ammonia, referente Athenæo loco laudato, vt certissime constet non tantum Romanos celebrare Saturnalia consueuisse, sed & alias gentes. Cur autem hoc mense potissimum, rationes disquirit, ex principiis astrologiæ Cælius Rhodiginus lib.15.cap.23.

Lararia deniq; in Decembri peragi solebant: hoc est festum deorum Larium, (nam & Lararium pro loco in quo lares asseruabantur, vsurpatur, Æl. Lamprid. in Alexandro Seuero) de quibus paulo ante hoc libro dictum est à me, cap.9. Adde & Ægyptios etiam Lares habuisse Aurel. Macrobius lib.1. Saturnal. c.19.

Principium certe cultus illorum inde profluxit, quod parentes, vel liberos, vel affines, aut amicos domi defoderent, & sepelirent, quare credula plebs animas defunctorum cultu quodam domestico primum, ac deinde publico, tanquam auxiliaturos deos deuenerabatur. Q. Flor. Tertullian. lib. de resurrectione carnis: *Scilicet quod apud maiores olim homines in domibus suis sepeliebantur.* Isidor. Hispalensis lib.15. Etymologiar. cap. 11. *Sepulchrum à sepulto dictum, prius autem quisque in domo sua sepeliebatur, postea vetitum est legibus, ne fætore ipsa corpora viuentium contacta inficerentur.* Seruius Honoratus ad illud lib. 5. Æneid.

Praterea si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit.

Et expressius ad illud lib.6. Ænei.

Sedibus hunc refer ante suis.

Apud maiores, inquit, omnes in domibus sepeliebantur, vnde ortum est, vt Lares colerẽtur in domibus. Hinc quoque deriuatum est, vt pro sepulchro domum vsurparent scriptores. M. Valer. Probus libello *de Notis.* D.M. *domus mortuorum* l.4.C. de sepulc. viol. *Qui sepulchra violant, domos vt ita dixeris, defunctorum.* Antiquum marmoris fragmentum.

PERPETVAS. SINE. FINE. DOMOS.
MORS. INCOLIT. ATRA.
ÆTERNOSQVE. LEVIS. POSSIDET.
VMBRA. LARES.

A Vnde & *familiæ pater* Lar Plauto in Prologo Aululariæ dicitur: & dictum abunde supra. & quod domui præsideret, præstitem deum appellarunt. Ouid. lib.5. Fastor.

Præstitibus Maiæ Laribus venere Calendæ.

Illis diis pueritiam egressi, sumpta virili toga, bullas, quas nobilitatis & infantiæ argumentum gestauerant, suspendendas ponebant. Porphyrion vetus Grammaticus ad illud Q. Horatij lib. 1. Sat. 5.

——donasset iamne catenam
B *Ex voto Laribus.*

A. Persius Sat.5.

Bullaque succinctis Laribus donata pependit.

Milites post exacta legitima stipendia, arma sua iisdem consecrabant. Ouid. lib.4. Trist. eleg.7.

Miles vt emeritis non est satis vtilis armis,
Ponit ad antiquos quæ tulit arma Lares.

Deniq; & quicquid charum videbatur, ornamentum Laribus futurum dicebant. T. Liu.4. Dec. lib.4. *Penuarius Laribus suspendit molles pilas, reticula, stro-*C *phia.* Imitatus ille indubie est illud M. Varronis in Sesqui Vlysse apud Nonium.

Suspendit Laribus marinas, molles pilas,
Reticula, ac strophia.

Quæ capite 17. sequuntur, in commodiorem locum sunt reiicienda. Et quidem de *Nouendiali* in tractatu de Funeribus vberior erit dicendi occasio. de *Bacchanalibus*, in Tractatu de Conuiuio de *Ambaruali & lustratione* alibi.

De Compitalibus addendus locus Næuij in Tu-D nicularia apud Festum in *penis.*

Theodotum compellas, qui aras compitalibus
Sedens, in cella circuntectas tegetibus
Lares ludentes peni pinxit bubulo.

Denique de Mensibus, diebusq; Romani anni addendum & epigramma Incerti scriptoris in Anthologia lib.1. cap.91. & eodem vltimo.

Μὴν ὑπάτων πρῶτος, ὁ δὲ δεύτερος αὔλακας τέμνει.
ὁ τρίτος Αὐσονίων γενεὴν ἐπὶ μῶλον ἐγείρει,
τέτρατος ἀγγέλλει ῥοδοδάκτυλον εἴαρος ὥρην
E εἰμὶ ῥόδων γενέτης, καὶ ἐγὼ κρίνα λευκὰ κομίζω
οὗτος ἀμαλλοδέτης, τὰ δ' ἐμὰ πτερὰ Νεῖλον ἐγείρει,
οὗτος ἄερς ἀφύλλῳ πεφιλημένος ἔπλετο Βάκχῳ.
τεύχω δ' οἶνον ἐγὼ μελιηδέα χάρμα βροτοῖσι.
δαῖτα φέρω χαρίεσσαν ἐς οὔνομα φωτὸς ἑκάστου
φορμίζειν δεδάηκα, καὶ ὑπνώοντας ἐγείρειν.

Id est ad verbum: *Mensis consulum primus, secundus sulcum secat, tertius Ausonium genus ad pugnam excitat, quartus annunciat roseam veris horam. Sum rosarũ genitor, & ego lilia candida porto: hic ligat manipulos, &* F *mea ala Nilum excitant Hic generoso amicus est Baccho. Paro vinum ego, dulce gaudium hominibus. Conuiuium fero gratiosum ad nomen hominis cuiusque Cythara cantare nouit, & dormientes excitare.*

Sed qui plura de mensium, dierum annorumque rationibus, & diuersitate cupis, adi ad librum non ineruditum Ioannis Lalamantij Hæduorum Medici, in quo Ægyptij, Persici, Arabici, Hebræi, Macedonici, Attici, & Romani anni exquisite, & curiose peruestigatur ratio.

DO-

DOCTISSIMIS ATQVE HVMANISSIMIS VIRIS D. D. GODEFRIDO, ET HENRICO, REVERENDI AC CLARISSIMI viri D. D. Tilemani Heſshuſij filiis, Artium Liberalium Magiſtris, Amicis, ac Fratribus ſuis colendis.

AMICITIAM eam, quæ inter parentes noſtros eſt, Doctiſſimi atque humaniſſimi viri, amici ac fratres colendi, decet nos liberos quoque colere, conſeruare, & quantum in nobis eſt, augere: ſiquidem augeri poteſt id, quod omnino cumulatum eſſe videtur. Cui meo animo teſtando, hunc librum ad vos mitto indicem, & amicitiæ noſtræ, & mei erga vos amoris. Conſcripſi autem in eo, quæ lectio variorum auctorum mihi ſuppeditauit, de veteribus Romanorum ludis, non quidem omnia: quî enim hoc poſſem? Cum & impedita ea ſint, & à veteribus etiam non diligenter tradita, ſed aliqua ſaltem, eaque non omnino protrita & vulgaria: quæ, ſi & vitam mihi Deus prorogauerit, & otium ab aliis ſtudiis & vocationis operibus ſuppetierit, quantum potero, illuſtrabo. Præclaram etiam in enodanda & eruenda ludorum veterum ratione operam poſuit Wolfgangus Lazius in aureis illis Reipublicæ Romanæ Commentariis, ex quorum lectione plurimum me profeciſſe non nego. Sed multa adhuc ipſis deeſſe, neminem, qui rem attentius conſiderauerit, puto eſſe dubitaturum: quæ tamen ſupplebunt Onuphrij Panuinij de Ludis libri, ſiue editi illi ſint, ſiue adhuc alicubi lateant: nondum enim, quamuis ſtudioſiſſime à me quæſitos, poſtquam ab Hieronymo Mercuriali eorum mentionem fieri intellexiſſem, videre licuit. Adieci tractationi de Ludis, etiam quædam de menſis, ſiue Conuiuiis veterum, de re Veſtiaria, de nuptiis & Funeribus, quorum omnium cognitio ſtudioſis adoleſcentibus, quibus ſolis iſta ſcribo, ad veteres ſcriptores intelligendos, haudquaquam erit inutilis: certe eos delectabit. Quæ ego omnia ſimul ad vos mitto, & per vos, cum ſtudioſa iuuentute communico. Vos iſta ſic accipietis, vt ab amico optimo, vobiſque deditiſſimo profecta. Et me cum vobis commendatum habebitis, tum Reuerendo etiam Parenti veſtro, quem ipſe quoque tamdiu parentis loco habeo, atque colo, diligenter commendabitis. Concludam epiſtolam verſibus Paulini:

Ego vos per omne quod datum mortalibus,
  Et deſtinatum ſeculum eſt,
Claudente donec continebor corpore,
  Diſcernor orbe quolibet.
Nec corde longos, nec remotos lumine
  Tenebo fibris inſitos:
Videbo corde, mente complectar pia
  Vbique præſentes mihi:
Et cum ſolutus corporali carcere,
  Terraque provolauero:
Quo me locarit axe communis pater,
  Illic quoque vos animo geram.
Neque finis idem qui meo me corpore
  Et amore laxabit veſtro.

Valete viri humaniſſimi, amici clariſſimi, ac ſaluete. Ratiſbonæ Idibus Aprilis, anni ab Orbe redempto ∞ IC. XXC.

V. H.

Studioſiſſ.

IOANNES ROSINVS.

ANTI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER V.

DE LVDIS, MENSIS, SIVE CONVIVIIS, VESTIBVS, *Nuptiis, & Funeribus.*

Xplicatis iis, quæ de Diis Romano- A rum, Sacerdotibus, & sacris, atque festis diebus fuerunt obseruatione digna, de ludis iam agemus, qui quidem etiã ad celebritates & dies festos pertinent. Nos vero proprium iis librum tribuimus, duabus de causis: quarum prior hæc est, ne liber præcedens nimium excresceret: altera, quod placuerit nobis Varronem Romanorum doctissimũ hac in re sequi, qui & ipse, quemadmodum ex Aurelio Augustino discimus, seorsim de ludis scripsit di- B uerso tractatu ab eo, qui de feriis fuit, & quidem ita vt primo loco de Scenicis, postea de Circẽsibus egerit. Addimus his quædam de conuiuiis, vestimentis, nuptijs, & funeribus, cum quia pleraq; ad religionem etiam pertinent, tum quia alium locum conuenientiorem de iis dicendi non habebamus: neque etiam placebat singulis illis materiis singulos libros consecrare. Hæc enim, vt iam sæpius monui, tantum introductionem quandam in Antiquitatem, non plenam eius explicationem esse voluimus. Scripsit de C Ludis Romanorum diligentissime Onuphrius Panuinius Veronensis, qui & singularem de ludis Sæcularibus librum edidit, verum isti mihi visi non sunt. Multa de iis habet Iulius Cæsar Scaliger in primo Poetices libro. Et de Gymnicis ludis plurima tradit in suis de arte Gymnastica libris Hieronymus Mercurialis Medicus Patauinus: ex quibus multa in hanc nostram explicationem transtulimus. De mensis & conuiuiis veterum eleganter Iustus Lipsius, vir clarissimus, cui me aliquando operam dedisse, haud pœ- D nitet, in tertio Antiquarum lectionum libro. Quædam etiam eo pertinentia habet Hieronymus Mercurialis in arte Gymnastica, & variis lectionibus: Franciscus Robortellus lib. de vita, & victu populi Romani: Aldus Manutius Pauli F. in libris de quæsitis per epistolam, & alij. Nam Francisci Polleti Commentarius de mensis veterum, quod ego sciam, lucem nondum aspexit. De re vestiaria scripsit Lazarus Bayfius, quem librum mihi legere contigit beneficio clarissimi Iurisconsulti Ioan. Thomæ Freigij, Rectoris Gymnasij Altorfiani, cuius opera & consilio non semel in his antiquitatum libris vsus sum. Multa etiam de vestibus habent Aldus Manutius, Carolus Sigon. & Iustus Lipsius in eo, quem iamprimum in lucem dedit, Electorum libro. De nuptijs & earum ritibus multa habent Carolus Sigon. lib. 1. de Antiquo iure ciuium Rom. atque Andreas Tiraquellus I.C. in legibus Cõnubialibus: & singularem ea de re librum scripsit Barnabas Brissonius I.C. clarissimus. De Sepulcralibus extat commentarius Lilij Georgij Gyraldi. Scripsit de iisdem & Onuphrius Panuinius, vt audio: & iam in manibus librum de Funeribus, item alterum de re Vestiaria habet Iust. Lipsius, quos expectamus breui. Plurima etiam de iis rebus, de quibus hoc libro agimus, extant in Alexandri Neapolitani Genialibus diebus, Cælij Rhodigini Antiquis lectionibus, Wolfgangi Lazij Commentariis Reipublicæ Romanæ, & aliorum etiam scriptis: quę ego propterea hoc loco commemorare volui vt beneuolus lector sciret, quorum vestigia secuti essemus, & vnde etiam ipse pleniorem harum rerum explicationem petere posset. Sed tempus est vt ludorum explicationem aggrediamur.

CAPVT I.

De Ludis Romanorum, quinam ij sint, & quis eorum primus apud Romanos Auctor.

DE ludis dicturi, ipsum vocabulum primum considerabimus. Tertull. libr. singulari de spectaculis ex veteribus auctoribus scribit, Ludos à Lydis dictos esse, qui ex Asia Transuenæ, duce Tyrrheno cum fratri suo regni contentione cederet, in Etruria consederint, ibique inter cæteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoq; religionis nomine instituerint. Vnde Romani accersitos artifices mutuati

fuerint,

fuerint, & tempus, & enunciationem, vt ludi à Lydis vocarentur. Varro ludos & ludo, vel lusu appellatos scribit. Cæterum vocabuli ludi variæ sunt significationes. Alias enim significat factum aliquod iocosum, vnde Grammatici distingunt inter iocum & ludum, vt illud sit in verbis, hoc in rebus vel factis: alias locum exercitationis significat, vnde ludum gladiatorium, ludum matutinum, apud veteres legimus. Hoc loco ita ludos accipimus, vt sint publicæ celebritates, quæ vel placandæ Deum iræ, vel pro salute populi, vel gratiæ populi demerendæ causa sunt editæ. Finis eorum erat tum religio quædam, qua antiqui opinabantur, sese Diis rem gratam illis ludis tanquam promissam facturos: tum populi voluptas, cui & Reges, & Resp. & Imperatores maxime studebant quo homines voluptate demulsi, in officio continerentur. Primus apud Roman. ludos instruit Romulus Rex, Consualibus celebratis: de quibus omnium veterum scriptorum historiæ loquuntur. Hunc secuti alij sunt, tum Reges, tum Consules & Prætores, postremum Imperatores, vti postea videbimus.

THOMÆ DEMSTERI IC.

AD LIBRI QVINTI CAPVT I.

PARALIPOMENA.

Ludi priuati enumerati, explicati, latrunculi, Tali, Tesseræ, fritillus, pila, harpastum, halteres, Petaurus, par, impar, trochus.

MIror eos, qui de *ludis Romanis* scriptis prodiderunt, priuatos hosce, quos iã tractabo, omisisse, cum constet eos celebratissimos & apud Græcos, & Latinos, & in celeberrimo vsu fuisse. Incipiam à *Latrunculis*, ad alios deinde ludos perrecturus. Si prius vt *iocum in verbis*, ita *Ludum in facto* positum dixero, vt obseruat Laurent. Valla lib. 4. elegantiar. cap. 16. sic M. Tull. lib. 1. offic. *Ludo & ioco vti licet*, & opponitur ludus serio. Q. Horat. lib. 1. Sat. 1.

—— amoto quæramus seria Ludo.

Latrunculos seu belli cuiusdam simulachrum & imaginem existimabant, vnde *Pyrrhus Epirota strategematum peritissimus, primus, quemadmodum ea disciplina traderetur per calculos ostendit in tabula.* Donatus Grammaticus in P. Terentij Eunuchi Act. 4. sc. 7. ad illud:

Idem hoc iam Pyrrhus factitauit.

Suffragatur & Ammianus Marcellinus lib. 24. in limine. licet sciam L. Senecam lib. 2. de Ira cap. 14. id Chiloni sapiẽti attribuisse. Et Ioannem Sarisberiensem Policratici lib. 1. cap. 5. Attalo Asiatico, *vt ea ratione doceret motum exercitus.* Alludunt authores.

A Sidon. Apollinar. lib. 1. Epist. 2. *putes illum & in calculis arma tractare.* Hieronym. Vidas in Scacchio ludo in principio.

Ludimus effigiem belli, simulataq; veris
Prælia, buxo acies fictas, & ludicra regna.
Vt gemini inter se reges albusq; nigerq;
Pro laude oppositi certent bicoloribus armis.

M. Manil. lib. 4. Astronomic.

Sunt quibus & simulachra placent, & ludus in armis.

Claudian. de 6. Hon. consul.

B *———num Lemnius author*
Addidit hinnitum ferro, simulachraq; bellis
Viua dedit?

Et post in eodem loco:

Hic & belligeros exercuit area lusus.
Armatos hic sæpe choros.

Latrunculorum nomen huic ludo impositum, q; latrones olim ἀπὸ τοῦ λατρεύειν, *à seruiendo* appellarint, quo nomine comprehendebantur omnes promiscue seu conductitij milites, seu principum stipatores,

C quanquam M. Varro lib. 6. de ling. lat. *quasi laterones* dictos contendat, *quod principibus ad latera semper essent, vel quod ad insidias laterent*, vel denique, *quod latus ferro armatum haberent.* Ac primum quidem hoc nomen militibus communicari solitum, argumento est M. Plautus in Milite glorioso Act. 1. sc. 1.

Nam rex Seleucus me opere orauit maximo,
Vt sibi latrones cogerem & conscriberem.

Et eadem fabula, sc. *voluptas.*

Nam ego hodie ad Seleucum regem misi parasitum
D *meum,*
Vt latrones, quos conduxi, hinc ad Seleucum duceret.

Et in Cornicularia, quæ fabula hodie periit.

Qui regi latrocinatus decem annos Demetrio.

Videatur Hesychius in voce λάτρον. & Pet. Victorius var. lection. lib. 16. cap. 17.

De calculis hisce lusoriis, quod latrunculi vocarentur, prçterquam quod L. Seneca Epist. 117. in fine, *tabulam latruncularium* appellet, passim scriptores. C. Plin lib. 9. cap. 54. *Mutianus & latrunculis lusisse cera fictis simios prodidit.* P. Ouid. lib. 2. de Arte, ex quo

E loco liquet non cereos tantum fuisse calculos, sed & vitreos, ita enim ille:

Siue latrocinij sub imagine calculus ibit,
Fac pereat vitreo miles ab hoste tuus.

Et lib. 3. eiusdem operis.

Cautaq; non stulte latronum prælia ludat,
Vnus cum gemino calculus hoste perit.
Bellatorq; suo prensus sine compare bellet,
Æmulus, inceptum sæpe recurrat opus.

M. Martial. lib. 14. Epigr. 20.

F *Insidiosorum si ludis bella latronum,*
Gemmeus iste tibi miles, & hostis erit.

Sed redeo ad inuẽtorem huius exercitationis, quem facit communior consensus, neq; Pyrrhum, neque Chilonem, neque Attalum, vt supra laudatis authoribus placuit, sed Palamedem Nauplij filium, qui in obsidione Troiana, vt milites in officio contineret, illud ludicræ dimicationis genus excogitauit. Pausanias locupletissimus est testis in Corinthiac. &

& rursus in Phocic. adstipulantibus Philostrato Lemnio in Heroicis, De Gregorio Nazianzeno Inuectiua 1. Suida in voce ταβλά. vt Aurelius Cassiodorus *Palamediacos calculos* iure indigitet, lib. 8. Epist. 31. Atque hanc quidem tabulam Palamedis donarij loco deorum fanis dedicatam, summa apud posteros dignatione fuisse reperio apud Seruium Maurum lib. 2. Æneid. ad illud.

Belidæ nomen Palamedis.

Sidon. Apollinar. disertissime Carm. 23.

Tanquam Naupliades repertor artis,
Gaudebas hilarem ciere rixam.

Sed locum pulcherrimum ex Sophocle in *Palamede*, adscribam, qui huc maxime quadrat.

οὐ λιμὸν οὗτος τόνδ᾽ ἄπωσε, σὺν θεῷ,
εἰπεῖν, χρόνου τε διατριβὰς σοφωτάτας
εἰ δ᾽ ἔξε φλοίσβου μετὰ κόπην καθημένοις
πέσσους, κύβους τε τερπνὸν ἀργίας ἄκος.

Metricis legibus constrictos hos versus ita reddidit Hadrianus Iunius.

Nam ille (dicam enim) procul famem, deo
Iuuante abegit, ociumq; fallere
Docuit sedentes littore in sicco, mare
Vbi murmurat, ludo reperto tesseræ,
Vitæ iucundo desidis solatio.

Frequentissimus eius vsus apud priscos, creberrima apud scriptores mentio, aduocabo L. Senecam, qui vnus plus lucis afferet, quam omnes alij. itaque Epistola superius proxime laudata. *Nemo qui ad incendium domus suæ currit, tabulam latruncularium perspicit, vt sciat quomodo alligatus exeat calculus*, egregie *alligatus*. Erat enim quiddam instar dimicationis, & alterius coloris calculi alteros ad vltimam seu extimam tabulæ lineam agebant, deinde victoriæ in eo summa erat positus, si implexum obsessumq; calculũ lusor eduxisset. pro otioso exercitamento posuit idẽ lib. de Breuit. vitæ cap. 13. *Persequi singulos longum est, quorum aut latrunculi, aut pila, aut excoquendi in sole corporis cura, consumpsere vitam.* Nihilominus gloriosum viris etiam in republica eminentibus superiores in hoc ludendi genere extitisse, probrosum & ignominiæ proximum superari. Idem de Tranquill. animi cap. 14. *Verisimile non est, quæ vir ille dixerit, quæ fecerit, quam in tranquillo fuerit; ludebat latrunculis, cum centurio agmen periturorũ trahens, & illum citari iubet, vocatus numerauit calculos, & sodali suo, vide, inquit, ne post mortem meam mentiaris te vicisse, tum annuens centurioni, testis, inquit eris, vno me antecedere.* Fl. Vopisc. in Proculo: *Nam cum in quodam conuiuio ad latrunculos luderetur, atq; ipse decies imperator exisset, quidam non ignobilis scurra, aue, inquit Auguste, allataq; lana purpurea, humeris eius iunxit, eumq; adorauit.* Malim legere, *allataq; lana purpurea, humeros eius vinxit.* Videtur enim exprimere formulam creandi Imperatoris Byzantinis obseruatam. Nam inter alia principatus ornamenta, & inaugurationis symbola, purpurea chlamyde humeros vestiebant. Corrip. de laudib. Iustini Aug. lib. 2. num. 4.

Cæsareos humeros ardenti murice texit,
Circumfusa chlamys, rutiloque ornata metallo,
Principis exerta vincebat lumina dextra,
Aurea iuncturas morsu præstrinxit adunco
Fibula, & à summis gemmæ nituere catenis.

Sed ad latrunculos reuertor. Nonnulli existimant, alium & diuersum esse ludum ab eo, quem hodie in Europa frequentissime vsurpamus, in tabula lusoria sexaginta quatuor areolis distincta, nouem lineis ex vnaquaque parte se mutuo intersecãtibus, in quibus duo scrupi nomen regum præferunt, duo alij reginarum, quatuor equitum, quatuor satellitum, quatuor Centurionum, seu elephantorum turrigerorum, sexdecim denique minores peditum, vt elegantissime descripsit Hieronym. Vidas Cremonensis libello cui titulus, *Scacchia ludus* Sed falsam eorum esse opinionem palam est, cum etiamnum hodie latrones illi colore dispares sedecim, totidem concolores, latronum, militum, regum nomina habeant (Fl. Vopiscus supra, *Imperatoris* appellationem in hoc ludo dixit) & turmis instructi, hostili quadam imagine procedãt, & simulata acie congrediantur, & statione vnicuiq; calculo præscripta, hostem appetant, sibi, quantum licet, caueant. Sed nemo melius inter priscos expressit incerto authore, poëmatio ad Pisonem, quem falso, vt alibi ostendi, vel Ouidio, vel Lucano hactenus adscripserunt. Ita ille.

Te si forte iuuat, studiorum pondere fessum
Non languere tamen, lususq; mouere per artem,
Callidiore modo tabula variatur aperta
Calculus, & vitreo peraguntur milite bella,
Vt niueus nigros, sic & niger alliget albos,
Sed tibi quis non terga dedit? quis te duce cessit
Calculus, aut quis non periturus perdidit hostem?
Mille modis acies tua dimicat, ille petentem
Dum fugit, ipse rapit, longo venit ille recessu,
Qui stetit in speculis, hic se committere rixæ
Audet, & in prædam venientem decipit hostem.
Ancipites subit ille moras, similisq; ligato
Obligat ipse duos, hic ad maiora mouetur,
Vt citus, & fracta prorumpat in agmina mandra,
Clausaq; deiecto populetur mœnia vallo.
Interea sectis, quamuis acerrima surgant
Prælia militibus, plena tamen ipse phalange,
Aut etiam pauco spoliata milite vincis,
Et tibi captiua resonat manus vtraq; turba.

Recreationem à studiis seriis voluit antiquitas esse latrunculorum ludos, licet contrarium experiantur, quicumque eo se exercent, & Iacobus potentissimus Britannorum Monarcha in REGIO suo MVNERE penitus eius vsum filio interdicit, quod attentius multo implicetur eo animus, quam studiis etiam acrioribus. Denique in tabula hunc, de quo iam loquuti sumus, latrunculorum congressum, præter authores citatos, innuere videtur D. Iuuenalis Sat. 11. v. 132.

—— *Adeo nulla vncia nobis*
Est eboris, nec tessellæ, nec calculus, ex hac
Materia.

Sequuntur TALI, & TESSERÆ, Ludi non minus in conuiuiis recepti, quam latrunculi Iul. Capitolin. in Ælio Vero: *Post conuiuium lusum est tesseris* vsq;

A *vsq; ad lucem*. Inter quæ hoc discriminis est, quod tali sex angulos habeant, tesseræ tantum quatuor. Quamquam Hadrian. Iunius lib. 2. Animaduersario. cap. 4. diuersos hos ludos efficere conetur. Varia disquirit Philipp. Beroaldus in Annotat. cap. 22. & cap. 27. Græci ob id eas κύβους, Latini *quaterniones* appellant has *seniones*, vt infra dicam. Aurel. Macrob. lib. 2. in Somn. Scipion. cap. 2. M. Varro apud A. Gellium lib. 1. cap. 20. Senile hoc, vt plerumque exercitamentum. M. Tull. lib. de Senect. *Nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras*. Idem meminit
B lib. 2. de Diuinat. *Quid est enim sors? idem propemodum quod micare, quod talos iacere, quod tesseras, quibus in rebus casus & temeritas, non ratio & consilium valet*. T. Liu. 1. Decad. lib. 4. *Leuant quidam regis facinus in prospero tesserarum iactu*. Erant autem tali *eburnei* aut è *ligustro*, C. Plin. lib. 16. cap. 18. De eburneis vero Ouid. lib. 2. de Arte.

Seu ludet, numerosq; manu iactabit eburnos,
Tu male iactato, tu bene iacta dato.
Seu iacies talos, victam ne pœna sequatur.

Apud Martialem lib. 14. epigr. 14. lemma est, *Tali borei.*

Cum steterit nullus vultu tibi talus eodem,
Munera me dices magna dedisse tibi.

C Idem lib. 13. epigr. 1.

Senio non nostrum cum cane quassat ebur.

Et quod de quaternione, & senione dixi, est apud eundem libro eodem epigr. 17.

Hic mihi bisseno numeratur tessera puncto,
Calculus hic gemino discolor hoste perit.

D Et epigr. 15. ibidem loci, cuius lemma, *Tessera.*

Non sum talorum numero par tessera, dum sit
Maior, quam talis alea sæpe mihi.

Itaque maior iactus, nempe *senio*, nam & senio pro talis etiam ipsis, non modo pro iactu, prosperrimus, meminit Suetonius Augusto cap. 71. *Talis enim iactatis, vt quisq; canem aut senionem miserat, in singulos talos singulos denarios in medium conferebat, quos tollebat vniuersos, qui Venerem iecerat.* Docuerunt viri docti
E ad illud A. Persij Sat. 1.

——— *Quid dexter senio ferret.*

Hunc nomine *Midæ* appellatum reperio, ex fragmento vetusti cuiusdam scriptoris, laudante Suida omniscio.

Μίδας ὁ ἐν κύβοισιν εὐβουλώτατος.
Midas in tesseris consultor optimus.

Contra *Canis* iactus erat infortunatissimus, Theodor. Marcil. ad illud eiusdem Persij Sat. 3.

Scire erat in voto damnosa Canicula quantum
F *Raderet.*

P. Ouid. loco citato proxime.

Damnosi facito stent tibi sæpe Canes.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 9.

Me quoque per talos Venerem quærente secundos,
Semper damnosi subsiliere Canes.

Vnde liquet & Venerem conuiuiorum dominam seu *Papullam* designasse, diserte Q. Horat. lib. 2. od. 7.

——— *Quem Venus arbitrum*
Dicet bibendi.

A Alij duo iactus vocati *Vulturius, Hercules Basilicus*, de vtroque M. Plaut. Curcul. Act. 2. sc. 3.

Tace parumper, iacit Vulturios quatuor.

Et post eodem loco.

——— *Iacto Basilicum,*
Propino magnum poculum, ille ebibit.

In vsu hic ludus apud Græcos. Nam Homerus lib. 1. Odyss. in templo Mineruæ procos ludentes talis inducit, & consuetum in templis ludere obseruat Fr. Luisin. parerg. lib. 3. cap. 21. ex authoritate Iu-
B lij Pollucis, loco proxime à me citando. Antiquus Poëta:

ἀεὶ γὰρ εὖ πίπτουσιν οἱ Διὸς κύβοι.
Semper cadunt feliciter Iouis cubi.

Euripides in Mirmidonibus, ex quo & eundem versum transcripsit Aristophanes, & in *Ranas* suas transtulit.

βέβληκ' Ἀχιλλεὺς δύο κύβω, καὶ τέτταρα.
Iacit Achilles duos cubos (vniones) & quatuor.

C Dicebatur autem hic ludus ἀστράγαλος aut Ionibus ἀστραγάλη. Eustathius authoritate Lexici Rhetorici ad lib. 23. Iliad. & ἀστραγαλίζειν, *talis ludere*, nam ἀστρίας Callimachus ἀστρίχον. Aristophanes *talos* appellat laudante Iulio Polluce lib. 9. Onomast. c. 7. Sophoclis versus huc quadrat.

καὶ πεσσὰ πεντέγραμμα, καὶ κύβων βολαί.
Tesseræ quinq; lineis notatæ, & talorum iactus.

Artemidor. lib. 3. Oneirocrit. cap. 1. κυβεύειν, pro *talis ludere* vsurpauit, sed generale ille nomen posuit, alij
D speciale, & Latini suum fecerunt. Nam *astragalizontes* lego apud C. Plinium, id est, *talis ludentes*, lib. 34. c. 8. *Polycletus Sicyonius ex ære fecit duos pueros, item talis nudos ludentes, qui vocantur astragalizontes*. Perturbatus est, & inuolutus nimium sensus; censeo legendũ ex fide codicis MS. *fecit duos pueros nudos, talis ludentes, qui vocantur astragalizontes*. Sed hoc discrimine, quod apud latinos, senes tãtum luderent tesseris, cubis, talis, aut astragalis, apud Græcos etiam pueri, vt de Cupidine & Ganymede proditũ Apollonio Rho-
E dio lib. 3. Argonaut. in hæc verba:

ἀμφ' ἀστραγάλοισι δὲ τώγε
χρυσέοις, ἅτε κοῦροι ὁμήθεες, ἑψιόωντο.
Vt pueri æquales ex auro ludere talis
Sunt deprensi ambo.

Huc pertinet & versus Leonidæ Epigrammatarij in Anthologia lib. 3. cap. 6. epigr. 19.

Τί στυγασόμεσθά σε Πεισίστρατε, Χῖον ὁρῶντες
Γλυπτὸν ὑπὲρ τύμβου κείμενον ἀστράγαλον.

F Id est, ad verbum Interprete Eilhardo Lubino: quid querimus ex te Pisistrate, cũ Chium videamus, insculptum tumulo iacentem talum? vnde datus adagio locus, *pueros astragalis, viros iureiurando fallẽdos*. Philip. Beroald. loco proxime anterius laudato. Hesychius Grammaticus, & alij: Et propter facti nouitatem quod talis pueri instar luderet Heraclius Ephesius, *Astragalizon* cognominatus legitur apud Diogenem Laertium in vita ipsius.

Sed ad talos Romanorum regredior, quos qui iacie-

bant, scorta sibi auxiliatura inuocabant M. Plautus in Asinaria Act.5.sc.2.

AR. Iace pater talos, vt porro nos iaciamus, DE. maxume.
Te Phileni mihi, atque vxori mortem, hoc Venereum est
Pueri plaudite, & mihi ob iactum cantharo mulsum date.

Et in Captiuis Act.1.sc.1.in principio.

At ego aio recte, nam in conuiuio sibi
Amator talos cum iacit, scortum inuocat,
Estne inuocatum.

Iaciebant porro hosce talos, in fritillum, id est, fimũ, pyrgum, turriculam, orcam, vel pixidem corneam, sunt enim omnia hæc vocabula eiusdem significationis: significantissime vetus scholiastes Iuuenalis Sat.14.v.5. *fritillus, Pixis cornea, qui fimus dicitur Græce, fritinnire aues dicuntur, id est, strepere. Apud antiquos in cornu mittebant tesseras, mouentesq; fundebant, aut fritiluum, aut pyrgum dixit.* Omnia mihi suspecta, & puto non vnius esse operæ, vt nec multa alia quæ in hoc authore, in quo quamuis egregia reperiam, sunt tamẽ, & frustra quędam repetita, & sibi pugnantia nonnulla, & alia friuola, non puto esse genuina, sed ab alterius, & recentioris calamo. *Pyrgum*, vsurpata Græca dictione, & in ciuitatem Latinam transmissa vocarunt. Sidon. Apollinar. lib.3. Epist.3. *Omitto quod hic primum tibi pila, pyrgus, accipiter, canis, equus, arcus, ludo fuere.* Et lib.5. idem Epist.17. *Mox bipertitis (erat enim ætas acclamationibus efflagitata) profertur his pila, his tabula. Sphæræ primus ego signifer fui, quæ mihi, vt nosti, non minus libro comes habetur: altera ex parte, frater meus Dominicus, homo gratiæ summæ, summi leporis, tesseras ceperat, quatiebatq;, quo veluti classico, aleatores ad pyrgum vocabat.* Et cultissime idem lib. 8. Epist.12. *Hic te ædificatus culcitris thorus, hic tabula calculis strata bicoloribus, hic tessera frequens eboratis resultatura pyrgorum gradibus expectat.* Cornea erat hæc pixis, vt antea probaui, gradus habebat, vt apparet ex isto loco, & D. Ausonio.

Fundunt excelsi per caua buxa gradus.

Esse autem idem fritillum atq; pyrgum docet Helenius Acron ad illud Horatij lib.2. Sat.7.

Mitteret in pyrgum talos.

Vocem Romanam posuit M. Martialis lib.14. Epigr. cuius lemma est, *turricula*, in quo docet euitandæ fraudis, tollendiq; doli ratione huiusmodi turriculam inuentam, quod & hodie fieri etiam in aula videmus.

Quærit compositos manus improba mittere talos,
Si per me misit, nil nisi vota facit.

Orcam vocarunt A. Persius Sat.3.

—— angustæ collo non fallier orcæ,

Pomponius Bononiensis consularis, & poëta.

Ecce dum orcam contemplor, taxillos perdidi.

Effusi itaque ex angusto orcæ collo in tabulam, ingentem concitabant strepitum. Sidon. Apollinar. lib. 2. Epist 9. *Inter aleatoriarum vocum competitiones, frequens crepantium fritillorum, tesserarumq; strepitus audiebatur.* L. Sen. Apocolocyn. Claudiana; *Tum Æacus*

A *iubet illum ludere alea, percusso fritillo, & iam cœperat, fugientes tesseras semper quærere, & nihil proficere.*

Nam quoties missurus erat, resonante fritillo,
Vtraq; subducto fugiebat tessera fundo.

Et in eodem opere:

Qui concusso magna parastis
Lucra fritillo.

Sidon. idem Carm.23.

Hic promens teretes pilas, trochosq;,
Hic talos crepitantibus fritillis.

B D. Iuuenal. Sat.14. in limine:

—— Paruoq; eadem mouet arma fritillo.

M. Martial. lib.4. epigr.14.

Dum blanda vagus alea December
Incertis sonat hinc & hinc fritillis.

Et lib.5. epigr. vltimo.

Et blando male proditus fritillo.

Et lib.13. epigr.1.

Hæc mihi charta, nuces, hæc est mihi charta fritillus,
Alea nec damnum, nec facit ista lucrum.

C Post fritillum locus dicendi de ALEA, quod genus exercitij adeo crebrum receptumque fuit, vt inter edicta prætoria illud cautum apud Vlpianum sit, *in eum iudicium non dari, qui aleæ ludendæ causa vim intulerit.* l.1. ff. de aleatorib. Et *antiquam rem* alearum vsum vocat Iustinianus Augustus l. vlt. C. *de aleator. & aleæ lusu.*

Antiquitatem hanc optime descripsit Ioannes Saresberiensis Policrat. lib.1. cap.5. *Alea exciso regno Asiæ, inter manubias euersæ vrbis, non sub vna tantum specie,* D *migrauit ad Græcos: hinc tessera, calculus, tabula, senio, vrio,* (malim *vnio*) *dardana pugna* (latrunculos intelligit, excogitatos à Palamede in obsidione Troiæ, vt supra innui) *tricolus, monarcha, orbiculi, taliorchus, vulpes, quorum artem vtilius est dediscere, quã docere; quis enim non erubescat, si sortis suæ gratiam non virtuti debeat, sed taxillis? quis fritilli cautelam suæ prudentiæ non doleat anteferri? nonne satis improbata est cuiusq; artis exercitatio qua quanto quisque doctior, tanto nequior: mendaciorum omnium & periuriorum mater alea, & ex aliena concupiscentia sua prodigit.*

E Iuuenal. Sat.14. in initio.

Si damnosa senem iuuat alea.

Aleam pro quolibet ludo, in quo fortuna & casus dominantur, accipiunt, adeoq; etiam pro tesseris & talis. L. Sen. in Claudiana apotheosi.

Cumq; recollectos auderet mittere talos
Lusuro similis semper, semperq; petenti
Decepere fidem refugi, digitosq; per ipsos
Fallax assiduo dilabitur alea furto.

F Atque ea quidem inuentum *dæmonis Theuth*, vt scribit Plato in Phædro. & *Furto*, & *Latrocinio* comparatur ab Aristotele lib.4. Ethicor. ad Nicomach. cap.1. Certe Romanis legibus penitus interdicta erat, dato ædilibus negotio, animaduertendi in aleatores, qui in disciplinam ciuium publicam peccarent. Martial. lib.5. Epigr.85.

Arcana modo raptus è popina,
Ædilem rogat vdus aleator.

Vetitum aleæ lusum nisi Saturnalibus, iudicio est locus Horatii lib.3.od.24.fuisse.

——Nescit equo rudis
Hærere ingenuus puer,
Venarique timet ludere doctior
Seu Græco iubeas trocho,
Seu malis vetita legibus alea.

Lusere tamen ea viri principes. M. Cato, & Artaxerxes, Plutarch. in eorum vita. Augustus, Sueton. cap. 71. Eutrop. & P. Victor. Claudius Cæsar, Sueton. cap. 33. Domitianus Aug. Idem cap. 21. & Verus princeps, Iul. Capitol. in eo. denique & Theodoricus Gothorum rex, *qui lucrum inter domesticos partiebatur, vt gratiam promereretur.* Sidon. Apollin. lib. 1. Epist. 2. Et quia casus in aleæ certamine multum pollet, quæcunque incertis casibus subiacent, *aleæ* commissa solent dicere. Hinc D. Paulus ad Ephes. 4. κυβεία τ̃ ἀνθρώπων, *alea hominum,* pro discrimine, & periculo, quod hominibus imminet. M. Varro Rei Rust. lib. 1. c. 1. *Vbi salubritas non est, cultura non aliud est atque alea domini, vitæ ac rei familiaris.* Et Socratis illud graue dictum apud Ioan. Stobæum, Ser. 121. πεττείᾳ τινὶ ἔοικεν ὁ βίος, *aleæ ludo similis est vita.* Nicephor. Gregoras hist. Rom. lib. 4. καὶ μετὰ πολλὰς τὰς τ̃ πολέμου στροφὰς, καὶ τοὺς τῆς τύχης κύβους. *Et post multas belli vicissitudines, ac varios Fortunæ calculos, seu aleam.* Eademque loquendi formula vtitur lib. 7. pag. 114. Notissima est vox C. Cæsaris referente C. Suetonio in eo c. 33. *Eatur inquit, quo deorum ostenta, inimicorum iniquitas vocat, iacta est alea.* Allusum à poetis. M. Lucano lib. 6. Pharsaliæ v. 9.

Funestam mundo votis petit omnibus horam,
In casum quæ cuncta ferat, placet alea fati
Alterutrum mersura caput.

Eiusdem libri v. 604.

Non humilis labor est, dignum est, quod quærere cures,
Vel tibi, quo tanti præponderet alea fati.

Claudiano lib. 1. de laudib. Stilich. in fine.

——Sed non vni certamina pugnæ
Credidimus, totis nec constitit alea castris
Nutatura semel.

C. Petronio in apparatu bellorum Ciuilium.

Iudice fortuna cadat alea, sumite bellum,
Et tentate manus.

Ad alia pergo, ac primum de *Pila* sermo instituendus, quæ digna visa est, de qua medici & philosophi dissererent, Galenus in libro de ea re conscripto, Cælius Aurelianus Tardar. passion. lib. 1. c. 4. lib. 3. c. 6. & lib. 4. c. 7. Hieron. Mercurialis Medicus Patauinus in lib. artis gymnasticæ, tanquam re exercendo corpori maxime idonea. Ea in duplici differentia, *paganica* vna, Martial. lib. 7. epigr. 31.

Non pila, non follis, non te paganica thermis
Præparat, aut nudi stipitis ictus hebes.

Et apud eundem lib. 14. epigr. 45. lemma est, *pila paganica.*

Hæc quæ difficilis turget paganica pluma,
Folle minus laxa est, & minus arcta pila.

Puto illi nomen inditum à pagis, seu villis, in qui-

A bus, vt apparet, aut primus, aut certe frequentior eius vsus: altera vero pilæ nominatio à figura desumebatur; nam *trigonalis* propter angulos tres appellatur. Idem Martialis Epigr. sequenti.

Si me nobilibus scis expulsare lacertis,
Sum tua, si nescis, rustice, redde pilam.

Hæc non senum, aut ætate prouectorum erat, quibus non firmum latus, aut annis exhaustæ vires, sed iuuenum esse consueuit. M. Tull. lib. de Senect. antea in hoc tractatu à me laudatus, addendus M. Varro in Sera parete apud Nonium; *Purgatum scito, quo-*
B *niam videbis Romæ in foro ante lanienas, pueros pila expulsim ludere.* Formulariter ergo, vt apparet, dicebatur, *expellere pilam.* Vide Pollucem paulo infra citatum. Sidonius Apollinaris, qui de rebus præposteris à quibusdam actis lib. 1. Epist. 8. *Muri cadunt, aquæ stant, turres fluunt, naues sedent, ægri deambulant, medici iacent, sitiunt viui, natant sepulti, algent balnea, domicilia conflagrant, vigilant fures, dormiunt potestates, fœnerantur clerici, Syri psallunt, negotiatores militant, ne-*
C *gotiantur milites, student pilæ senes, aleæ iuuenes, armis eunuchi, literis fœderati.* Idem vellicat senem quendam li. 5. epist. 17. sed notat eruditissimus Sauaro.

Ausus & ipse manu iuuenum tentare laborem.
Sphæristarum turmalibus constanter immiscuit. Huc refero & fragmentum Epistolæ D. Augusti principis apud C. Suetonium c. 71. *Inter cœnam lusimus, & quidem γεροντικῶς, heri, & hodie:* & deinde, *forumque aleatorium calefecimus.* Q. Aurel. Symmach. lib. 5. epist. 64. *Distinguenda est lectio iuuenum, non alueolo, aut pila, aut trocho Attico, vel Græcis palæstris, sed alacri fati-*
D *gatione, & innocentiæ audaciæ gaudiis.* Et Trimalcio ille Petronianus in Satyrico pag. 20. vellicatur, quod præter consuetudinem pila se exercuerit. *Videmus senem caluum tunica vestitum russea inter pueros capillatos ludentem pila, nec tam pueri nos, quamquam erat operæpretium, ad spectaculum duxerant, quam ipse paterfamiliæ, qui soleatus pila prasina exercebatur.* Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. 9. *Dabat ætas & dignitas primi inuitatoris prærogatiuam, licet à delitijs in delitias rapiebamur, vix quodcumque vestibulum intratum est, ecce*
E *sphæristarum contristantium paria inter rotatiles catastropharum gyros duplicabantur.* Sphæristæ enim sunt, qui sphæras vel pilas agunt, nam *sphæra* est *pila. l. 16. ff. mandati.* C. Plin. lib. 2. Epist. 17. lib. 5. epist. 6. & *sphæromachia* pro agone aut certamine ipso L. Sen. Epist. 80. in limine; *Omnes molestos ad sphæromachiam auocauit.* I. Lips. ibi Stat. in præfat. ad lib. 4. Syluar. *Sphæromachias spectamus, & pilaris lusio admittitur.* Adi ad eundem lib. 5. epist. 17. solemnem eius vsum collige ex Iulio Polluce lib. 9. Onomast. cap. 7. σφαίρᾳ παίζειν, σφαῖραν ῥίπτειν, βάλλειν, ἀφιέναι, πέμπειν, ὑποπέμ-
F *πειν, ἀντιπέμπειν, ludere pila, pilam iacere, mittere, emittere, dimittere, contramittere, in aduersum iacere, expellere. Pilarum lusores sub geminis nascuntur, tanta velocitate,* inquit Iulius Firmicus Maternus lib. 8. Matheseon cap. 8. *vt aues superare videantur.* M. Manil. lib. 5. Astronomic.

Septima pars leporem tollit, quo sidere natis
Vix alas Natura negat, volucresque meatus,

Tantus erit per membra vigor referentia ventos.
Ille pilam celeri fugientem prendere planta,
Et pedibus penſare manus.

Sext.Propert. lib.3.eleg.13.

Cum pila veloces fallit per brachia iactus.

Q.Horat.lib.1.Sat.5.

Namque pila lippis inimicum, & ludere crudis.

Et lib.2.Sat.2.

——*Vel ſi Romana fatigat*
Militia aſſuetum græcari, ſeu pila velox.

Et in arte poetica:

Ludere qui neſcit, campeſtribus abſtinet armis,
Indoctuſque pilæ, diſciue trochiue quieſcat.

C.Lucil.lib.26.Satyrar.apud Nonium.

——*Cum ſtudio in*
Gymnaſio duplici corpus ſiccaſſem pila.

M.Martial.lib.7 epigr.31.

Non pila, non follis.

P.Ouid lib.3. de Arte.

Hos ignaua iocos tribuit natura puellis,
Materia ludunt vberiore viri.
Sunt illis celereſque pilæ, iaculumque, trochique
Armaque, & in gyros ire coactus equus.

Et lib.3.Triſt.eleg.12.

Luſus equo nunc eſt, leuibus nunc luditur armis,
Nunc pila, nunc celeri vertitur orbe trochus.

M. Martial. iterum lib.12.epigr.84.

Captabit tepidum dextra læuaque trigonem,
Imputet exceptas vt tibi ſæpe pilas.

Et lib.10.epigr.86.

Sed qui primus erat luſor, dum floruit ætas,
Nunc, poſtquam deſit ludere, prima pila eſt.

Laudatiſſimum certe hoc genus exercitamenti ſemper habitum, viris conuenientiſſimum, vtroque etiam iure receptum, Canonico quidem, vt diſerte patet ex C.*clerici, de vit. & honeſt. clericor.* & Iure ciuili paſſim. Vlpian. l.11. ff. ad leg. Aquil. *Si cum pila quidam luderent, vehementius quis pila percuſſa in tonſoris manus eam deiecerit, & ſic ſerui, quem tonſor habebat, gula ſit præciſa, adiecto cultello (malim, adacto cultello) in quocunque eorum culpa ſit, eum lege Aquilia Mela ſcribit teneri.* Apparet hinc receptum legibus pilæ vſum, ſublatum vetitumque abuſum, vt eſt apud Alfenum IC. lib. 2. Digeſtorum: *Cum pila plures luderent, quidam ex his ſeruulum, cum pilam percipere conaretur, impulit, ſeruus cecidit, & crus fregit. Quærebatur an dominus ſeruuli, lege Aquilia cum eo, cuius impulſu ceciderat, agere poteſt, reſpondi non poſſe, cum caſu magis quam culpa videretur factum.* Quidam viri docti, & illud Pauli IC. huc referunt l.2. ff. de aleatorib. *Senatuſconſultum vetuit in pecuniam ludere, præterquam ſi quis certet haſta, vel pila iacienda, vel currendo, ſaliendo, luctando, pugnando, quod virtutis cauſa fiat.* At in pandectis Florentinis, & editione Plantiniana legitur, *pilo iaciendo*, non *pila*, vt ſit militare exercitium, quæ lectio accommodatiſſima eſt huic loco, & probabitur infra hoc opere, in Tractatu de *Militia Romana* lib.10.

Nihil igitur mirum, ſi communi gentium recepto luſu viri eminentiſſimi delectati ſint. Et Philoſophi quidem, Architas Tarentinus, qui pila etiam cum ſeruis ſuis ludere ſolebat. Athen.lib.12. Dipnoſophiſt. cap. 6. & Socrates cum pueris Valer. Maxim. lib.8.cap.8. Ælian. Var. Hiſtor. lib.12. cap.15. Lycon Troadenſis, qui & ab aliis Glycon dictus. Diogen. Laert. lib.5. in vita ipſius, viri literati, ipſe Sidonius Apollinaris de ſe id fatetur lib.2. ep.2. & de Scæuola IC. ſcriptum reliquit Valerius Maximus loco proxime laudato tit.2. *Scæuola autem eorum quietæ remiſſionis certiſſimus teſtis, optime pila luſiſſe dicitur.* Denique & viri principes, Auguſtus Cæſar. C. Sueton.cap.83. M. Antoninus Philoſophus, Iul. Capitolin. in eo. Domitianus Aug. indignus qui cum iis conferatur, C. Suet.cap.21. & inter Græcos, Alexander Macedo, Plutarch. in vita ipſius. & Athenienſes Ariſtonicum Caryſtium, qui cum Alexandro pila ludere erat ſolitus, ciuitate ſua donarunt, ſtatuamque ei tanquam optime de republica merito, erexerunt, Athen. libr. 1. cap.13. meminit eiuſdem Suidas in voce ὀρχησις.

Pentathlum ſeu quinquertium, celebre apud Græcos etiam exercitium olim. Iul. Pollux lib.3.cap.30. πένταθλος, ὁ πέντε ἀγωνιζόμενος, *pentathlus quinque certamina generibus decertans, & ludiones pentathli*, C. Plin. lib.34.ca. 8. quinque autem illa certamina ſunt iactus diſci, ſaltus, iaculatio, curſus, lucta. Feſt. Pomp. lib. 14. vltima quatuor militibus inter exercitia conueniebant, ideoque commodius in lib. 10. huius operis exponentur, de diſco pauca ſubnectam. Alludere videtur Q. Horatius ad Quinquertium iſtud lib.1.eod.8.

——*Cur oliuum*
Sanguine viperino
Cautius vitat, neque iam liuida geſtat armis
Brachia, ſæpe diſco
Sæpe trans finem iaculo nobilis expedito?

Simonides lib.1. Antholog.c.1.Epigr.vlt.

Ἴσθμια καὶ Πυθοῖ Διοφῶν ὁ Φίλωνος ἐνίκα,
Ἅλμα, ποδωκείην, δίσκον, ἄκοντα, πάλην.
Iſthmia & Pythia Diophon Philonis filius vicit,
Saltu, curſu, diſco, iaculo, lucta.

Artemidor. lib.1. Oneirocritic. cap 59. Philoſtrat. Icone Arrichionis, Tzetzes Moſchopulus, Scholiaſt. Sophoclis in Electra, & ſcholiaſtes Pindari in oden. 1. Iſthmior. viam oſtendit, & veluti facem prætulit primus, quod ſciam, Hermolaus Barbarus, in obſeruationibus ſuis Plinianis, qui pancratium & pentathlum idem eſſe exiſtimauit; & ex illo Guilielm. Budæus in Annotationibus prioribus ad pandectas, *ad l. qua actione ff. ad leg. Aquil.* Plaut. Bacchidib. ſc. *nunc experiar.*

Ibi curſu, luctando, haſta, diſco, pugillatu, pila,
Saliendo ſeſe exercebant magis, quam ſcorto aut ſuauiis.
Ibi ſuam ætatem extendebant.

Diſcus itaque in gloſſographo Græco βαρὺς λίθος, *grauis lapis*. Euſtathius in lib.2. Iliad. adeo vt Lycophron in latebroſo ſuo poemate δίσκου μεγίστου, *diſci maximi*, dixerit pro quouis lapide. Homerus apud Ioannem Brodæum lib.2. Miſcellaneor. c.26. Pindar. Olymp. od.10.

μῆκος

μᾶκος δ' Ἐνικεὺς ἔδικε πέτρῳ,
χέρα κυκλώσαις ὑπὲρ ἁπάντων.
Longe Eniceus iaculatus eſt ſaxo, id eſt, *ſaxeo diſco,*
Manum circumrotans ſupra omnes.

Et Iſthmicor. od.1.

οἷά τε χερσὶν ἀκοντίζοντες, αἰχμαῖς
ϗ λιθίνοις ὁπότε δισκοίσιεν.

Qualiter manibus iaculantes, cum iacularentur iaculis, & ſaxeis diſcis.

Claudian. lib.2. de Raptu.

——*Te diſci perculit error.*

Statius lib.7. Thebaid. v.21.

Hicne tuus Gradiue furor, ſonat orbe recuſſo
Diſcus, & Oebalij coeunt in prælia cæſtus.

Optime expreſſit iſtud ludendi genus P. Ouid. lib.10. Metamorphoſ. Fab.5.

Corpora veſte leuant, & ſucco pinguis oliuæ
Splendeſcunt, latique ineunt certamina diſci,
Quem prius aereas libratum Phœbus in auras
Miſit, & oppoſitas diſiecit pondere nubes,
Decidit in ſolidam longo poſt tempore terram
Pondus, & exhibuit iunctam cum viribus artem.

Nudi ergo, oleoque peruncti, vt omnes alii athletæ in altum orbem hunc ſaxeum contorquebant. Sext. Propert. lib.3. Eleg.13.

Miſſile nunc diſci pondus in orbe rotat.

Q. Horat. lib.2. Sat.2.

Seu te diſcus agit, pete cedentem aera diſco.

Et in arte poetica v.380.

Indoctuſque pilæ, diſciue, trochiue.

Amento è crinibus factus diſcus hic in altum torquebatur. Cl. Claudian. lib.2. in Eutrop.

Quis melius vibrata puer vertigine molli
Membra rotet, vertat quis marmora crine ſupino?

Licet alii non de diſco, ſed de puerili quodam exercitamento, intelligi verſum hunc velint, quo illi pedibus in altum ſublatis, caput in terram dimittebant, & legunt ex fide MSS. codicum.

——*Verrai quis marmora crine ſupino.*

Moris deinde erat, vt locus cadentis diſci, fixa ſignaretur ſagitta, vt loquar cum Placidio Luctatio Grammatico ad v.703. lib.6. Thebaidos Statianæ.

——*Fixa ſignatur terra ſagitta.*

Vt diſcus in ſublime, ita in terram rotabatur *Harpaſtum* incredibili volubilitate, Martial. lib.4. Epigram.19.

Siue harpaſta manu pulueru lenta rapis.

Et lib.7. epigr.31.

Vara nec iniecto ceromate brachia tendis,
Non harpaſta vagus pulueru lenta rapis.

Vt alii athletæ, ita harpaſto ludentes, ſubligaria induebant. Idem eiuſdem libri epigr.66.

Harpaſto quoque ſubligata ludit.

Denique & lib.14. epigr.48.

Hæc rapit Antæi velox in puluere draucus,
Grandia qui vano colla labore facit.

Quod de *Ceromate* dictum eſt, intelligi debet, de vnguento gymnaſtico, non in harpaſti modo exercitatione vſurpato, ſed in omnibus aliis. L. Sen. lib. de breuit. vit. cap.12. *Qui in ceromate, (nam proh facinus,*

A *ne Romanis quidem vitijs laboramus) ſpectator puerorum rixantium ſedet.* C. Plin. lib.35. c.13. *Plura de hac parte non ſum dicturus, non hercules magis, quam de terræ vſu in ceromatis, quibus exercendo iuuentus noſtra corpora, vires animorum perdidit.* Poetæ. D. Iuuenal. Sat.6. v.248.

Endromidas Tyrias, & fœmineum ceroma
Quis neſcit?

M. Martial. lib.4. epigr.4.

Quod ceromata face de Sabina.

B Eiuſdem libri epigr.19.

Seu luteum ceromateris.

Libri 5. epigr.66.

Et caſtigatum Libycæ ceroma palæſtræ.

Halteres ſequuntur, de quibus Adrianus Turnebus. Cæl. Rhodigin. lib.14. c.3. definit eos *eſſe athletarum libramenta, circulos oblongiore figura, non prorſus in ambitum circumductos, nam qua pars manibus prenſatur, anſulas habet, intra quas digiti, vt intra clypeorum lora immittuntur.* Hæc pene ille, ex Pauſania Eliac. C priorib. ad fin. M. Martial. lib.7. epig.66.

Et flaueſcit aphe, grauiſque draucos
Halteres facili rotat lacerto,
Et putri lutulenta de palæſtra
Vncti verbere vapulat magiſtri.

In tertio verſu peſſime antea legebatur, in editionibus vulgatis.

Alterno facili rotat lacerto.

Neque melius illi legunt, quibus hæc lectio probatur.

Alternans facili rotat lacerto.

D De halteribus indignabunde idem M. Martial. lib.14. epigr.49.

Quid pereunt ſtulto fortes haltere lacerti?
Exercet melius vinea foſſa viros.

Iam de *Petauro*, qui circulus erat, quem intactum certantes tranſuolabant, & ab eo petauriſtæ appellabantur vel petauriſtarii. Iul. Firmic. Matern. lib.8. c.15. *Ephelmator, oriſcopalarius, petauriſtarius, aut certe innata curſus agilitate conſpicuus.* Nonius Marcellus Cap.1. n.277. *Petauriſtæ à veteribus dicebantur, qui ſal-*E *tibus vel ſcenis leuioribus mouerentur, & hæc proprietas à græca nominatione deſcendit* ἀπὸ τοῦ πετάζ (id eſt, *à volare*) Varro Epiſt. ad Cæſarem: *Conuocat Ptolemæum cinædon, Laconicon petauriſten, Diona αὐλοποιόν.* Idem de vita populi Romani lib.2. *Nec minus alio in genere ſunt ludi velitis Galli Germani petauriſtæ.* Prior locus miræ deprauationis. Nam quid, *ſcenis leuioribus moueri*, ſignificet, ego non legi. Fortean igitur operæpretium erit legere, *ſceuis leuioribus*, vt intelligantur, ludiones ſcæui, de quibus F alibi. Adrianus Turnebus lib.29. cap.19. Aduerſar. reſtituit, in *leuioribus ſchemis*, nam ſchema ſchemæ etiam apud probatos authores vſurpatur, C. Sueton. in Tiberio cap.43. *Cubicula plurifariam diſpoſita tabellis ac ſigillis laſciuiſſimarum picturarum ac figurarum adornauit, libriſque Elephantidis inſtruxit, ne cui in opera edenda exemplar imperatæ ſchemæ deeſſet.* Antea nullo ſenſu lectum extabat, *exemplar impetratæ ſcæuæ.* Sequitur deinde, in eodem Varronis apud Nonium lo-

co, *cinædon*, *Laconicon*, sed rescribendum omnino A
censeo, *Cinædologon Nicona*. Sunt autem cinædologi
carmina quædam, vt apparet, lasciua, quę à Magodis
aut Lysiodis cani solent, specie virili, aut muliebri
habitu indutis illis, qui hæc carmina canerent, quo
poematii genere Sotades Maronites floruit, vt con-
stat authoritate Carystii Pergameni, recitante Athe-
næo lib.14. dipnosophist.c.7.

Ad Petaurum regredior, quem *tabellam* interpre-
tantur, *cui domesticæ aues indormire solent*, ἐγκαθεύδειν
reddidit Iul. Pollux lib. 10. Onomastic.cap.34. Æli- B
us Stilo causam nominis adfert, *quod in aere volare
videantur petauristæ*. Fest. Pomp. lib.14. C. Lucil. in
Satyris.

Sicuti mechanici cum alto exilierepetauro.

M. Manil. Astronomic.lib.5.

Ad numeros etiam ille ciet cognata per artem
Corpora, quæ valido saliunt excussa petauro,
Alternosque cient motus, elatus & ille
Nunc iacet, atque huius casu suspenditur ille.

Iosephus Scaliger: *Rota in sublimi posita à duobus* C
*versabatur, alter superne, alter inferne nitebatur, ita fie-
bat, vt alternis deiecti, nunc penderent, nunc erecti sede-
rent. per eandem rotam etiam corpora contento saltu sub-
iecta traijciebant.* Recte itaque, *elatus & ille*, pessime
antea, & nullo sensu:

——*Delatus & ille.*

D. Iuuenal. Sat.14.v.267.

An magis oblectant animum iactata petauro
Corpora, quique solent rectum descendere funem.

M. Martial. lib.11.epigr.22.

Quam rota transmisso toties impacta petauro. D

Et lib.2. Epigr.86.

Quod si per graciles vias petauri
Inuitum iubeas subire Ladam.

Fuit hic Ladas, vt obiter illud etiam expediatur,
cursor notissimæ celeritatis, *qui ita supra cauum pul-
uerem cursitauit, vt arenis pendentibus nulla indicia re-
linqueret vestigiorum*, vt loquitur C. Iul. Solinus Po-
lyhist. cap. 6. Author Rhetoricorum ad C. Heren-
nium lib. 4. in principio: *Ipse intra carcerem stet, &
narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis cur-* E
sitarit. Celebre de eodem testimonium est, & elogi-
um apud Pausaniam in Corinthiacis, atque iterum
in Laconicis. Meminere præterea poetæ. ipse Mar-
tial.lib.10.epigr.100.

Habeas licebit alterum pedem Ladæ,
Inepte, frustra crure ligneo curres.

Q. Catull.epigr.53.

Non si Ladas, pennipesque Perseus.

D. Iuuenal. Sat.13.v.96. F

Ne dubitet Ladas.

Atque hi quidem Ludi viriles erant. Reperio & a-
lios pueriles. Nam pueruli nucibus ludebant, & ob
id in nuptialium rituum celebritate obseruatum, vt
intrante cubiculum mariti vxore, iactis nucib. pue-
ri strepitum excitarent, vt dicam in Tractatu de Nu-
ptiis infra hoc opere, Q. Catull. Epithalamio Iuliæ
& Manlii.

Neu nuces pueris neget
Desertum domini audiens
Concubinus amorem,
Da nuces pueris iners
Concubine, satis diu
Lusisti nucibus.

In aliis editionibus, & præsertim Achillis Statii, a-
lia lectio est, aptior meo iudicio.

Defectam dominam audiens
Concubinus amore.

Martial.lib.5.epigr.vlt.

Iam tristis nucibus puer relictis
Clamoso reuocatur à magistro.

Et libr.14. epigr.1.

Lude, inquis, nucibus, perdere nolo nuces.

Eiusdem libri epigr.18. cui lemma est, *Nuces.*

Alea parua nuces, & non damnosa videtur,
Sæpe tamen pueris abstulit illa nates.

A. Persius Sat.1.

——*Nucibus facimus quæcunque relictis.*

Q. Horat.lib.2.

——*Postquam te talos, Aule, nucesque*
Ferre sinu laxo, donare, & ludere vidi.

Ludebant nucibus diuinantes par esset numerus
nucum manibus comprehensarum, an impar? & pro-
ut coniecisset, ita victor aut superatus erat. Ita capio
in C. Suetonio c.71. verba Diui Augusti principis in
Epistola ad filiam: *Misi tibi denarios ducentos quin-
quaginta, quos singulis conuiuis dederam, si vellent inter
se inter cænam, vel talis, vel par impar ludere.* Q. Horat.
loco proxime supra laudato.

Ludere par impar, equitare in arundine longa.

P. Ouid. in eleganti de *Nuce* elegia, seu quilibet
alius eius carminis author.

Est etiam par sit numerus, qui dicat, an impar,
Et diuinatus auferat augur opes.

Vltimo loco de *Trocho*, puerili item ludicro, seu
exercitamento, paucis agam. Helenius Acron ad il-
lud Q. Horatii in Arte.

Indoctusue pilæ, disciue, trochiue.

Sext. Propert. lib.3.eleg.13.

Increpat & versi clauis adunca trochi.

Alb. Tibull.lib.1.eleg.5.

Namque agor, vt per plana citus sola verbere turbo
Quem celer assueta versat ab arte puer.

Martial.lib.14.epigr.168.

Inducenda rota est, das nobis vtile munus,
Iste trochus pueris, at mihi cantus erit.

P. Virgil.lib.7.Æneid.

Seu quondam torto volitans sub verbere turbo.

E buxo præsertim probabatur. Idem eodem li-
bro:

Impubesque manus mirata volubile buxum.

A. Persius Sat. 3.

——*Buxum torquere flagello.*

Possem & de aliis ludis hic dicere, sed satis sit de
celebrioribus quædam delibasse. Erat & *follis* in pre-
tio. Martial. lib.14. epigr. 45. 47. lib. 4. epigram. 19.
lib.7.epigr.31. lib.12. epigr. 84. Forte hic ille est lu-
dus, qui *phenis* seu globulus in sole ab adolescentibus
maxime exercebatur. Clemens Alexandrinus lib.3.
pæda-

pædagog. cap. 10. vbi ſcholiaſtes ait, ludum fuiſſe, quum è ludentibus pueris ſphæram tenens, alii oſtendebat, ad alium mittebat, forte à φενακίζειν, *decipere.* Eſt & *commadiaulion* ſiue curſus inciſus, apud Iuſtin. & *catampon*, ex Feſto Alciat. lib. 1. prætermiſſ. & *ecperuſa*, Ælian. libello de ordinanda acie.

Cap. II.

De Ludorum diuiſione.

QVid ludi fuerint, diximus, ſequitur vt de diuiſionibus & generibus etiam eorum, quædam annotemus. Et primum quidem in vniuerſum duo fuerunt ludorum apud Romanos genera. Alii enim Circenſes fuerunt, alii vero Scenici. Docet hoc Cicero, qui cum lib. 2. de legibus hanc legem recitaſſet: Ludis publicis, quod ſine curriculo, & ſine certatione corporum fiat, popularem lætitiam in cantu, & fidibus, & tibiis moderanto: eamque cum Diuum honore iungunto: eam deinde ſic explicat: Iam ludi publici, quoniam ſunt cauea, circoque diuiſi, ſint corporum certationes, curſu, pugillatione, luctatione, curriculiſque equorum vſq; ad certam victoriam circo conſtitutæ: cauea, cantu, voce, ac fidibus, & tibiis: dummodo ea moderata ſint, vt lege præſcribitur. Circenſes dicebantur, quod exhiberentur in circuitu enſibus poſitis. Olim enim in littore fluminis agebantur, in altero latere, poſitis gladijs, vt ab vtraque parte eſſet, ignauiæ præſens periculum. Seruius in 3. Georgicorum, & 8. Æneidos Virgilij. Alij à circumeundo ſic dictos putant, alii à Circo, in quo exhibebantur, de quo poſt. Scenici vocati ſunt alteri, quod in ſcena, hoc eſt, in vmbra agerentur, & hi ingeniorum acumine, atque actionis agilitate, ſeu arte conſtabant. Dicemus de vtriſque, ſi prius qui ludos exhibuerint, & vbi exhibiti fuerint expoſuerimus.

Capvt III.

Qui ludos exhibuerint.

QVemadmodum non vna, & eadem ſemper fuit Reipub. forma, ſed ea ſæpius mutata eſt, ita non vnus & idem Magiſtratus ludos ſemper exhibuit: quin etiam diuerſi ludi à diuerſis ſunt exhibiti Magiſtratibus, vel aliis perſonis. Principio Reges ludos edi curauerunt, quod vel ex eo clarum eſt, quod Liuius, Dionyſius, Plutarchus, & alii (non enim omnes auctores recenſere libet) de Romulo ſcribunt, eum Conſualia, vel ludos Neptuno Equeſtri ſacros exhibuiſſe. Quamuis autem de reliquis Regibus nihil certi in ſcriptoribus vetuſtiſſimis, præterquam apud Tertullianum extet, quo minus tamen de iis dubitetur, faciunt iidem ſcriptores, qui cum nonnullis aliis memoriæ produnt, Tarquinium Priſcum certum locum celebrandis locis extruxiſſe, & ludos exhibuiſſe, vt iam dicetur. Poſt eiectos Roma Reges, Conſulum fuit id munus, quemadmodum de Sæcularibus ſcribunt Valerius Maximus, Cenſorinus, & alii. Creatis autem Ædilibus, eorum id muneris fuit, ita quidem, vt Ædiles plebeii ludos plebeios curarent, & Ædiles curules, qui potiſſimũ ob hoc ipſum creati primum ſunt, magnos exhiberent, cuius rei teſtimonia plurima in hiſtoria Liuij & aliorum extant. Sed & ad Prætoris Vrbani officiũ pertinuit, ſignum dare mittẽdis quadrigis: Quocirca ipſo nonnunquam bellis occupato, atque abſente, dictus Dictator fuit, qui in Prætoris locum ludorum tempore ſignum mittendis quadrigis daret. Quod autem ad ludos funebres attinet, eos illi curarunt, & exhibuerunt, qui proximum defunctorum, in quorum honorem ludi celebrantur, hæredes fuerunt. Nonnunquam tamen & hi ab Ædilibus curati fuerunt, id quod ex omni Romana hiſtoria intelligitur. Exceptis igitur ludis funebribus, reliquos vel Reges exhibuerint, vt Circenſes, vel Conſules & Prætores, vt eoſdem, item Sæculares & Apollinares: vel Ædiles plebeii, vt Plebeios, vel Aediles Curules, vt magnos Megalenſes, &c. Tandem omni Reipublicæ poteſtate in vnum translata, Imperatores etiam hoc munus ſibi ſumpſerunt, quod ex Suetonio & ſequentibus hiſtoricis cognoſcitur.

Cap. IV.

De loco, vbi Ludi ſint exhibiti. De Circo Maximo, Circis, Theatris, & Amphitheatro.

LVdi primum in Inſula Tiberina exhibiti ſunt, nullo ad id certo conſtituto loco, ſed ab altera parte Tiberis pro meta erat, ab altera enſes ponebantur, teſte Seruio Virgilii interprete. Primus omnium Tarquinius Priſcus V. Romanorum Rex, Circum maximum extruxit. Sic enim Liu. li. 1. Tum primum Circo, qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt: loca diuiſa Patribus, equitibuſque, vbi ſpectacula ſibi quiſque facerent, Fori appellati, ſpectauere, furcis duodenos, ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes. Hæc Liu. Dionyſ. tamen libro 3. non rude tantum ædificium ipſum extruxiſſe, ſed eleganſtiſſime etiam exornaſſe ſcribit: cuius hæc ſunt ex verſione Sigiſmundi Gelenii: Idem Tarquinius Priſcus in Circo maximo inter Palatinum & Auentinum montes ſito, primus circumquaque operta tecto fecit ſedilia. Nam antea ſtantes ſpectare ſolebant furcis tabulata ſuſtinentibus. Locos ſpectaculorum in triginta curias diſtribuit, vt Curialium quiſque ſuo loco ſpectaturus ſederet: quod opus & ipſum procedente tempore annumerandum erat, inter ſpectacula totius vrbis pulcherrima. Longitudo enim eius eſt trium ſtadiorum cum dimidio, latitudo quatuor iugerum, à duobus maioribus lateribus, & vno minore, cingitur Euripo, qui aquas recipiat, decempedali profunditate ſimul, & latitudine. Poſt Euripum extructæ ſunt triporticus, imæ habent lapidea

pidea paulum scandentia (sicut in theatris) sedilia, super duplici contignatione sunt lignea, duas maiores porticus, tertia minor coniungit transuersim lunata specie apposita, vt ex tribus vna conficiatur, amphitheatralis 8. stadiorum amplitudine c. pass. centum quinquaginta millia hominum. Reliquum è minorib. latus, quod subdiale est, habet fornicatos carceres, vnde equi emittuntur, omnes vno clauso repagulo, externe ambit. Circum simplex contecta porticus, habens officinas & superne cellas, per quas spectatores intrant, & ascendunt per officinas singulas, vt nulla confusio exoriatur inter tot hominum millia, tum venientia, tum discedentia. Hactenus Dionysius. Dictus igitur est Circus, quod in circuitu spectaculis ædificatis ludi ibi fierent, & quod illi circum metas ferretur pompa, & equi currerent. Alii à Circe venefica, Solis filia: nomen habere volunt, quod annotat Tertullian. libro singulari de spectaculis, vbi & hæc de ornamentis Circi affert: Singula, inquit, ornamenta Circi, singula templa sunt, oua honori Castorum adscribunt, qui illos ouo editos credendo de Cygno Ioue non erubescunt. Delphinos Neptuno vouent columnas sessias à sementationibus, messias à messibus, tutilinas à tutelis fructuum sustinent, ante has tres aræ, trinis Diis parent, magnis potentibus, valentibus. Eosdem Samothracas existimant. Obelisci enormitas, vt Hermateles affirmat, Soli prostituta: scriptura eius, vnde & census, de Ægypto superstitio est. Frigebat Dæmonum consilium, sine sua Matre magna, ea itaque illic præsidet Euripo. Consus apud metas, sub terra delitescit. Murtias quoque idolum fecit. Murciam enim Deam amoris volunt, cui in illa parte ędem vouere. Hæc Tertull. Idem paulo ante: Circus Soli principaliter consecratur: cuius ædes medio spatio, & effigies de fastigio ædis emicat, quod non putauerint, sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Quæ de ouis & Delphinis Tertullian. dicit, sic sunt intelligenda, quod fuerint opera rotunda, specie ouorum, quædã etiam animantium vt Delphinorum formis expressis, quæ conuersionem & flexionem cursus ostenderent ab gripp a posita, cum propter similitudinem metarum, quarum multæ in Circo erant, aurigantes, sæpe non sine magno periculo errarent. Obeliscorum, quorum etiam mentionem facit Tertull. descriptio extat apud Ammianum Marcellinum lib. 17. cuius pauca quædam huc afferam: Obeliscus, inquit, est asperrimus lapis in figuram metæ cuiusdam sensim ad proceritatem consurgens excelsam, vtque radium imitetur, gracilescens paulisper, specie quadrata in verticem productus angustum, manu leuigatus artificis, formarum autem innumeras notas, hieroglyphicas appellatas, quas ei vndique videmus incisas, initialis sapientiæ vetus insigniuit auctoritas. Volucrum enim, ferarumque etiam alieni mundi genera multa sculpentes, ad æui quoque sequentis ætates Imperatorum vulgatius perueniente memoria, promissa vel soluta Regum vota monstrabant. Non enim, vt nunc, literarum numerus præstitutus, & facilis exprimit, quicquid humana mens concipere potest, ita prisci quoque scriptitarunt Ægyptij: sed singulæ literæ, singulis nominibus seruiebant, & verbis nonnunquam significabant integros sensus, &c. Paulo post recitat inscriptionem obelisci in Circo maximo ex Hermapionis libro, quæ inde peti potest. Hunc obeliscum, qui in Circo maximo constitutus ab Octauio Augusto est, excisum à Rege Semneserteo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit, centum viginti quinque pedum fuisse, & dodrantis, præter basim: Plinius lib. 36. cap. 9. auctor est, vbi & de Obeliscis aliis qui Romam translati fuerint, mentionem facit. Cæterum carceres primum ex topho, lignoque fuerunt, quos marmoreis permutauit Claudius Imperator. Metas insigniores inaurari voluit Claudius: solum minio & Chrysocolla sterni Caligula, auri atque argenti scobe conspergi mandauit Heliogabalus, dolens quod non posset etiam electri: id ex Suetonio & Lampridio notum est. In Circo, ne quis non sederet molliter, non solum Magistratibus & honoratioribus tormentum, quod leuconium & gnaphalium: sed & multitudini substernebatur, quod e concisis arundinibus factum, nomine proprio Circense dictum est, vt Suetonius & Martialis indicant. Ne quis porro, importune sedendo alteri molestus foret, sedilia cancellis erant separata. In Circo ornamenti causa cum Deorum imagines gypseæ, tum detracta hostibus spolia suspendebantur. Per Circum nuces & fractum cicer clamando solebant serui circumferre: item in cortinis aquam portare, quam esurienti sitientique plebi venderent. Quæ omnia ex Ouidio, Horatio, & Plauto discuntur. Sub Circo in cellis, antrisue subterraneis habitant, quæ corpore facerent quæstum mulieres, vt ex Iuuenale colligitur. Ad eundem res furto ablatæ vendebantur, quod in Horatium, cum Circum fallacem annotauit Helenius Acro.

Præter hunc Circum, qui maximus appellatus est, etiam alii progressu temporis sunt extructi. P. enim Victor in libello de regionibus vrbis, octo, vel nouem fuisse dicit. Meminit enim Circi Flaminij, de quo etiam Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 66. & Martialis in Apophoretis, & epigram. libro 12. In quo Circo vitri officina fuit, in qua pocula fierent, punctis coloratis, quasi gemmis insignata, & crystallinis similia: quæ vt precio gemmatis æquanda non erant, ita vsu reperiantur firmiora, quod aquis calidis, vt veræ gemmæ, non vitiarentur aut fluerent. Collocatur hic Circus regione vrbis IX In I. regione Circus Antonini Caracallæ cum obelisco fuit. In V. Circus Aureliani cum obelisco. In VI. regione duo memorantur, alter prope portam Collinam, alter Circus Florę, siue Floralium. Regione X. Circus Alexandri Imperatoris. Regione XI. præter Circum maximum, Circus intimus, antiquiore nomine Circus ad murum dictus. Erat & Circus Domitiæ, & Circus Vaticanus, quorum memoria adhuc apud P. Victorem & alios extat, quorundam etiam vestigia & rudera hodie cernuntur. De Theatris iam dicemus.

Vt Circenses ludi in Circo, ita Scenici in Theatro peragebantur. Nomen habet Theatrum à θεᾶσθαι quod est spectare. Est autem locus, in quo Deorum immor-

immortalium diebus festis ludos spectabant, sedentes cum coniugibus & liberis. A

Apud Romanos Theatrum diu nullum fuit: olim enim, vti Iul. Cæsar Scaliger docet, in diem ad locum indictum conuenientes, qui specimen firmitatis, aut dexteritatis, aut pernicitatis edituri essent, in medio datis nominibus, profitebantur. Circumfusa turba cum iudicibus ad spectandum, mox alia item affluente commode spectare non poterant: quod alii aliis obiectu corporum conspectum adimebant: idcirco aggestis cespitibus editiorem locum sibi puluillis actis faciebant. B Eam ob causam medius locus depressior fuit, ac propterea Cauea dictus. Igitur per initia stantes spectabant, postea subsellia sibi quisque afferebat. Primi Theatrum faciendum locarunt M. Valerius Messala, atque C. Cassius Longinus, Censores, anno IↃXCIX. verum auctore P. Scipione Nasica omnem apparatum operis eorum subiectum hastæ venire placuit. Atq; etiam Senatusconsulto cautum est, ne quis in Vrbe propriusue passus C mille subsellia posuisse, sedensue ludos spectare vellet, vt scilicet remissioni animorum iũcta standi virilitas, propria Romanæ gentis vota esset. Valerius Maximus libro secundo, capite quarto. Meminit & Velleius libro secundo, & Liuius libro 48. Deleta Corintho L. Mummius ludis, quos in triumpho fecit, Theatrum erexit, sed temporarium. In primis autem celebratur M. Scauri Theatrum, de quo hæc scribit Plinius lib. 36. cap. 15. M. Scaurus fecit in Ædilitate sua opus maximum omnium, quæ vnquam D fuere humana manu facta, non temporaria mora, verum etiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex altitudine trecentarum sexaginta columnarum, in ea ciuitate, quæ sex hymettias non tulerat, sine probro ciuis amplissimi. Ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro: inaudito etiam postea genere luxuriæ. Summæ tabulis inauratis columnæ, vt diximus, imæ duodequadragenum pedum. Signa ærea inter columnas fuerunt tria millia numero. Cauea ipsa cepit hominum XXC. millia, cum Pompeij Amphitheatro totiens multiplicata Vrbe, tantoque maiore populo sufficiat large XL. E millia sedere. Sed & reliquus apparatus tantus Attalica veste, tabulis pictis, cæteroque choragio fuit, vt in Tusculanam villã reportatis, quæ superfluebant, quotidiani vsus deliciis, incensa villa ab iratis seruis, concremaretur ad sestertia. Hæc Plinius. Idem paulo post de Theatris Curionis: Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno. Cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito inter sese auersis, ne inuicem obstreperent scenæ, & repente circumactis, vt contra starent: postremo iam die de- F scendentibus tabulis, & cornibus inter se coeuntibus, faciebat Amphitheatrum & gladiatorium spectaculum edebat, ipsum magis autoratum populum Romanum circumferens, &c. Primum mensurum Theatrum C. Pompeius Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, auctore Cornelio Tacito libro 14. ad exemplum illius, quod Mitylenis viderat bello Mithridatico. De hoc Pompeii Theatro Tertul. lib. singulari de Spectaculis: Pompeius Magnus solo Theatro suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriæ suæ Censoriam animaduersionem, Veneris ędem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non Theatrum, sed Veneris templum nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita damnatum & damnandum opus templi titulo prætexuit, & disciplinam superstitione illusit. Hactenus Tertul. Erat autem Theatrum in modum hemicycli, cuius ab vtroq; cornu scenæ erant cum singulis aris, quarum vna Bacchi, altera eius Dei erat, in cuius honorem ludi fiebant.

Amphitheatra vero circulari integra forma construebantur, aut ouali, & oblonga, in quibus gladiatorii ludi, & conclusarum ferarum venationes exhibebantur. Eius area dicebatur cauea, & arena, quod arena spargeretur, vt certantes sine offensione caderent, quod ex Suetonio liquet.

Theatri partes sunt Scena, Orchestra, Prosceniũ, & Pulpitum. Scena frons est Theatri, & ea pars, quæ ab vno eius cornu ad alterum cum coopertura ducebatur: ea aut versatilis erat, scilicet, cum machinis, quibusdam subito vertebatur, & aliam picturæ faciẽ ostendebat: aut ductilis, cum tractis tabulatis hac atq; illac, species picturæ interior nudabatur, vt annotauit Seruius lib. 3. Georg. Proprie vero scena vocabatur arborum in se cubantium concamerata condensatio, vt subterpositos ab aeris iniuria posset tegere. Nam priscis temporibus ante vsum Theatrorum sub frondib. & vmbraculis agebant. Quare scena dicta est, inquit Cassiodorus, ab vmbra luci densissima, vbi à Pastorib. inchoante vere diuersis sonis carmina cantabantur. Placidus Grammaticus scenam dicit esse Cameram hinc inde compositam, quæ vmbræ loco in Theatro erat, in quo ludi agebantur. Scenæ autem longitudo ad Orchestræ diametron duplex fieri debet, vt docet Vitruuius lib. 5. c. 7.

Proscenium locus erat ante scenam porrectus, in quo erat Pulpitum, agentium & loquentium locus. In pulpitum enim actores prodibant, quod quidem vt Vitruuius sentit, erat latius Latinis, quam Græcis. Eius autem altitudo Romanis erat non plus pedum quinque. At scena erat altior pulpito, pulpitum altius proscenio & orchestra. Ibi gesticulatione, cantu, & saltatione, artifices personis in scena abditis populum retinebant.

Orchestra apud Romanos locus erat, in quo Senatores considebant spectaturi: apud Græcos saltationes in eo peragebantur. Sedilium ordines Cunei à figura dicebantur. Cum enim excurrerent ab angusto spatio ad ambitum extimum, strictiores erant necessario, quo propius accederent ad caueam, &c. Atque de Theatris etiam, eorumque partibus hactenus. Cæterum vt de spectandi ratione adhuc pauca moneam, auctor est Valerius Maximus, & cum eo alii, per quingentos & quinquaginta octo annos Senatum populo mistum spectaculo ludorum interfuisse. Sed eum morem Attilium Serranum, & L. Scribonium Ædiles, ludos Matri Deum facien-

tes, superioris Africani sententiam secutos, discretis Senatus & populi locis, soluisse: quæ quidem res auerterit vulgi animum, & fauorem Scipionis magnopere quassauerit. Lata deinde Lex Roscia est. Metello & C. Martio Coss. anno vrbis conditæ ↃↃCXXCV. quæ Equitem quoque à Plebe distinxit: sic tamen, vt qui ex Equite vel vitio, vel fortuna decoxissent, ab aliis separarentur, ac remotiore loco considerent. Meminere eius legis Horatius, Iuuenalis, ac sæpe Cicero, præsertim Philippica 2. qui natos hinc, se Consule, L. Roscii Othonis (nam is legem sanxerat) odio tumultus non solum compescit, verum etiam effecit, vt errorem suum Plebs agnosceret, neque se notari sedis discrimine iniquo animo ferret. Auctor in eius vita Plutarchus, & Plin. lib. 7. cap. 30. Verum lex Roscia nihil nisi de XIV. ordinibus sanxit. Secutus autem Augustus, primum eam sic moderatus est, vt cum plerique Equites attrito bellis ciuilib. patrimonio, metu pœnæ theatralis sedere in XIV. non auderent, ea non teneri statueret, quibus ipsis, parentibusque Equester census, vnquam fuisset. Neque hoc solum, verum etiam in vniuersum, quoties quid spectandum publice ederetur, primum subselliorũ ordinem Senatorib. relinqui voluit: militẽ præterea secreuit à populo, ac maritis è plebe proprios ordines: Prætextatis quoque suum cuneum attribuit. Qua de re plura lege apud Leuinum Torrentium Commentariis in Suetonii Neronem. Scribit Valer. Max. Religionem ludorum crescentibus opib. secutam esse lautitiam. Eius instinctu C. Catulum Campanam imitatum luxuriam, primum spectantium concessum velorum vmbraculis texisse. Cn. Pompeium ante omnes, aquæ per semitas discursu, æstiuum minuisse feruorem, Cl. Pulchrũ scenam varietate colorum adumbrauisse, vacuis ante pictura tabulis extentam: quam totam argento Caius Antonius, auro Petreius, ebore Quintus Catulus prętexuerit. Versatilem fecisse Lucullos. Argentatis choragiis P. Lentulum Spintrem adornauisse. Translatum ante à Phœniceis indutum tunicis M. Scaurum exquisito genere vestis cultum induxisse. Hactenus Valer. Quamuis autem theatra, Circi, & alia eiusmodi loca singulares quæque, ac proprios ludos haberent, & exercitationes cuiq; loco accommodatas: tamen eadem spe omnib. in locis peracta sine discrimine fuerunt. De quo vide Georgii Fabricii Romam, c. 12. Ex quo etiam multa huc transcripsimus. Theatra in libello Onuphrii Panuinii de XIV. regionib. Vrbis memorantur quatuor, Baldi, Marcelli, lapideum, & Pompeii. Amphitheatra tria, Amphitheatrum magnum, Castrense, & Tauri Statilii. Pertinet ad locum etiam Odeum, Stadium, & Xystus. Odeum Græco nomine dictum ᾠδεῖον, publicum ædificium erat, in quo citharœdi & tibicines à musico, & reliqui actores scenici ab histrione exercebantur, antequam in Theatrum prodirent. Talia ædificia in Vrbe fuere quinque. Stadium locus erat cursoribus destinatus, extructus à Domitiano, Suetonio teste. Xystus Græca appellatione locus dictus, in quo sub tecto hyemis tempore versabantur athletæ. Sed de locis Spectaculorum siue ludorum hactenus.

AD CAP. IV.

PARALIPOMENA.

Circi ornamenta varia, & amphitheatri, nec Romæ tantum Circus, sed & alibi, cui sacer, forma ludorum commissio, & sortitio, siue vrna, Theatri loca distincta.

NOn modo prisca Roma circos habuit, sed & noua Roma, siue Constantin. vt ex titulo elegantis opusculi liquet, quod dedit Onuf. Panuin. quis formã, situm, & obeliscos Byzantini Circi describit cap. 27. Paul. Diacon. lib. 16. *Venit Constantinopolim, & ingressus est hippodromum.* Ammian. Marcel. libr. 14. histor. *Ingressus* (Gallus Imperator) *Constantinopolim, tanquã de rebus prosperis, & securis, editis equestribus ludis, capiti Coracis aurigæ imposuit coronam, vt victoris.* Idem eiusdem historiæ lib. 22. Num. 4. *Mamertino ludos edente Circenses, manumittendis ex more inductis, per admissionum proximum* (malim legere, *admissionalium proximum*) *ipse lege agi dixerat.* Est epigramma Cinagoræ poetæ, *de columna Iustiniani regis in hippodromo.* Antholog. lib. 4. c. 4. quod non de Romano hippodromo, sed tantum de Circo Constantinopolitano intelligendum sciunt vel leuissime historica lectione tincti. Corrip. lib. 1. Num. 18.

——Tunc munere solis adempto,
Principibus delatus honos nomenque Latinis,
Et iucunda nouæ Circensia munera Romæ.

Sed & Mediolanensem Circum celebratum reperio apud D. Ausonium in Vrbibus.

Amplificata loci species, populiq; voluptas,
Circus, & inclusi moles cuneata theatri.

Nomen illi deriuatum nonnulli Grammaticorum à *Circe* venefica contendunt, quæ prima omnium in honorem Solis (vt iam proxime infra expediam) patris sui hoc ludicrum excogitauit, Isidor. Hispal. libr. 18. Etymolog. c. 28. alii à *circuitu*, quod rotundus esset, Aurel. Cassiod lib. 3. epist. 51. Sunt & qui omnem ambitum seu gyrum velint circi nomine appellari. Non. Marcel. Cap. 1. Num. 74. Peritiores censent ideo circum vocitatum, *quod circum metas ferretur pompa*, hoc est, deorum imagines, vt est apud P. Ouidium lib. 3. Amor. eleg. 2 & dicam infra.

Prima loco fertur sparsis Victoria pennis,
Huc ades, & meus hic fac dea vincat amor.
Plaudite Neptuno, &c.

Denique, *quod circum spectaculis ædificaretur*, dictum vult M. Varro libr. 4. de ling. lat. & alludit Cl. Claudian. de 6. Honor. consulatu 42.

——Cum regia Circi
Connexum gradibus veneratur purpura vulgus.

Et de hac ædium adiectione, siue circi maximi ornamento, capiendum censeo locum T. Liuii Decad. 4. lib. 9. *Ludis Romanis eo anno, quos P. Cethegus, A. Posthumius Albinus faciebãt, malus in circo instabilis in*

signum

signum Pollentiæ procedit, atq; id deiecit. In cuius loci explicatione caligat Henricus Glareanus, sed frustra, cum in circo positas deorum statuas, vti iam antea probatum, & principum præterea virorum satis constet, T. Liu. 4. Decad. lib. 9. laudato: *Signa multa in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, posita, tempestatis fœda vi deiecta.* De virorum nobilium statuis, quod Circensib. præferrentur, nulli dubium esse potest, cum C. Suetonius diserte habeat hæc verba in Tito cap. 2. *Quorum omnium mox memor, statuam ei auream in palatio posuit, & aliorum ex ebore equestrem, quæ Circensi pompa, hodie quoq; præfertur, dedicauit, prosecutusq; est.* C. Tacit. lib. 2. Annal. *Honores (vt quis amore in Germanicum aut ingenio validus) reperti, decretiq; sunt, vt nomen eius saliari carmine caneretur, sedes curules sacerdotum Augustalium locis, superq; eas querceæ coronæ statuerentur, ludos Circenses eburna effigies præiret.* Atque hæc quidem in circensibus prælatas deorum & magnatium effigies satis superq; ostendunt, sed tamen locum Liuij laudatum non exponunt. Placet ergo sententia Marcelli Donati, qui & imagines prouinciarum vrbiumque in circo stetisse coniectatur. Erit igitur *signum Pollentiæ*, ciuitatis Pollentiæ in Picenis statua, Circensibus prælata. Vrbis autem illius meminit Ptolomæus lib. 3. cap. 1. & C. Plinius vasa testacea, & lanam Pollentinam celebrat lib. 8. cap. 48. & lib. 35. cap. 12. & priori loco, *lanam velleris cani* memorat, contra Sil. Italic. in Catalogo Italiæ lib. 8.

—— *Fusciq; ferax Pollentia villi.*

Nobilitata etiam hæc vrbs clade seu Romanorum, proditione Stilichonis vtriusq; militiæ magistri sub Honorio Aug. accepta, seu Gothorum strage, victo profligatoq; Alarico rege, Paul. Oros. lib. 7. histor. c. 37. *Taceo de Alarico rege cum Gothis suis sæpe victo, sæpe concluso, semperq; dimisso, taceo de infœlicibus illis apud Pollentiam gestis, cum barbaro & pagano duci, hoc est Sauli, belli summa commissa est.* Et certe proditionem Stilichonis vulgo creditam sic Claudianus sub nomine Alarici de 6. Hon. consul. taxat.

Heu quibus insidiis, qua me circumdedit arte
Fatalis semper Stilicho: dum parcere fingit,
Rettulit hostiles animos, bellumq; remenso
Eualuit transferre Pado.

Et paucis interiectis:

Mars grauior sub pace latet, capiorq; vicissim
Fraudibus ipse meis.

Et apertius CL. Rutil. Numantianus Gallus lib. 2. Itinerarij sui.

——— *Geticis grassatus proditor armis.*

Et paulo post:

Quo magis est facinus diri Stilichonis acerbum
Proditor arcani qui fuit imperij.

Sed crimen illud ab eo remouent Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum.

——— *Inhumata cadauera late,*
Quæ Pollentinos texerunt ossibus agros.

Et impensius Claudianus, cui vnicus scopus imperij principisq; conseruatorem ac prouidum tutorem describere, lib. de bello Getico ad finem.

A *O celebranda mihi cunctis Pollentia seclis.*
O meritum nomen fœlicibus apta triumphis
Virtutis fatale solum.

Idem in 6. Hon. consul.

—— *Nec plus Pollentia rebus*
Contulit Ausoniis.

Et eodem opere paulo ante:

Iam Pollentini tenuatus funere campi,
Direptis opibus, Latio discedere iussus
Hostis.

B Et post Alaricus ipse iam victus, & fugiens:

—— *Nec me Pollentia tantum,*
Nec captæ cruciastis opi.

Ad Circum regredior: qui Soli sacer habebatur. Corip. African. lib. 1. num. 17.

Solis honore noui grati spectacula circi
Antiqui sanxere patres.

Nihilominus ludi, non Soli, vt circus ipse, sed Cereri sacri erant. Corn. Tacit. lib. 15. Annal. *Circensium ludorum die, qui Cereri celebratur.* Et deinde eodem lib.
C *Vtq; Circensium Cerealium ludicrum pluribus equorum cursibus celebraretur.* Qui dies pridie Id. Apriles notatur in Calendario veteri Romano, his verbis: LVDI CERERI, & biduo ante in eodem Calendario LVDI IN CIRCO. Quod lib. 42. & lib. 47. notauit Dio Cocceianus; & ex illo Angelus Politianus Miscellan. cap. 85.

Sic poëtæ. D. Iuuenal. Sat. 14. v. 269.

—— *Ergo omnia Floræ*
Et Cereris licet, & Cybeles aulæa relinquas.

D P. Ouid. lib. 4. Fastor.

Circus erit pompa celeber, numeroq; deorum,
Primaq; ventosis palma petetur equis.
Hic Cereris ludi non est opus indice causa.

Circi forma oblongiorem ferebat circulum, ita enim Corripus loco citato:

Ipse ingens circus, pleni seu circulus anni
Clauditur in teretem longis anfractibus orbem,
Complectens geminas æquo discrimine metas,
Et spatium medium, qua se via tendit, arenæ.

E Neque omnino dissimilis Amphitheatri forma erat, vt quæ ouum appelletur à Tito Calphurnio Siculo Ecloga 7. vt annotauit Turneb. lib. 7. cap. 6.

Et medium geminis se molibus alligat ouum.

In hisce ludis siue Amphitheatralibus, siue Circensib. certaturi dicebãtur *committi*, Stat. lib. 6. Theb. v. 374.

—— *Quisnam iste duos fidissima Phœbo*
Nomina commisit deus in discrimina reges?

A. Gell. lib. 5. cap. 9. *Nam cum in sacro certamine sortitio inter ipsos & aduersarios non bona fide fieret, & sortem*
F *nominis falsam subiici animaduertisset.* Fiebatque hæc commissio, nominib. certantium in vrnam iniectis, atq; inde à prætore eductis. Donat. ad lib. 5. Æneid. *Non idem labor in singulis locis in circo, & inde sors adhibetur, ne sit in ordinatione contentio, aut humanum iudicium gratia cuiuspiam transducatur.* Q. Symm. lib. 10. Epist. 22. *Malo fremitum Martiæ vallis exponere, atque illam quadrigarum distributionem, in qua sibi cum fortunatior videtur, cui electionem mox vrna tribuebat, par vel potior erat, quem sors fecerat extremum.* Qui locus

neſcio cur à Fr. Iureto tentetur, qui legit, *cui euectionem mox vrna tribuiſſet.* Nam vrna electione primum, ſecundum, atque ita deinceps, locum tribuebat. A
Claudian. de 6. Hon. conſul.

—— Campus ſolemnis, & vrna
Luditur in morem.

Sidon. Apollinar. Carm. 23. v. 315.

Et te iam vrna petit, cietq; raucæ
Acclamatio ſibilans coronæ.

Virgil. lib. 5. Æneid.

Tum loca ſorte legunt. B

In quibus ſuis exercitamẽtis *commiſſionum* nomen vſurpabatur, translata à ludis ſignificatione, C. Sueton. Calig. cap. 53. *Vt Senecam tum maxime placentem, commiſſiones meras componere, & arenam eſſe ſine calce diceret.* Idem in Auguſto c. 89. *Admonebatq; pratores, ne paterentur nomen ſuum commiſſionibus obſoleſieri.* Et idem, in libello de Illuſt. Grammat. *Verrius Flaccus, libertinus, docendi genere maxime inclaruit, namq; ad exercitanda diſcentium ingenia, æquales inter ſe committere ſolebat.* C

D. Iuuenal. Sat. 1. v. 164.

Securus licet Æneam Rutulumq; ferocem
Committas.

Et Sat. 6. v. 434.

Committit vates ac comparat.

M. Martial. lib. 7 epigr. 23.

Cum Iuuenale meo quæ me committere tentas,
Quid non audebis perfida lingua loqui?

Sext. Aurel. Propert. lib. 2. eleg. 3.

Et ſua cum antiqua committit ſcripta Corinnæ. D

Amphitheatrum Latinis *viſorium*, quod commodiſſime populus ad ludicra cõuocatus, inde ſpectare poſſet, Aurel. Caſſiodior. lib. 4. epiſt. vlt. & diſtinguit à Theatro Macer. I C. l. 3. ff. *de oper. public.* & diſerte Caſſiodorus loco laudato, & lib. 3. epiſt. 51. *Amphitheatrum rotundum eſt, theatrum vero ex medio amphitheatro eſt, ſemicirculi figuram habens.* Vt verba vſurpem Iſidori Hiſpalenſ. lib. 18. c. 52. eademq; antea dixerat lib. 15. c. 2. Non vnũ in vrbe erat amphitheatrũ, ſed multiplex, tãta populum ſpectaculorũ libido cęperat, vt tria theatra tribus diuerſis vrbis partib. erecta forent. L. Seneca lib. 1. de Clementia cap 6. *Cogitate in hac ciuitate, in qua turba per latiſſima itinera ſine intermiſſione deflẽs eliditur, quoties aliquid obſtitit, quod curſum eius velut torrentis rapidi moraretur, in qua tribus eodem tempore theatris viæ poſtulantur.* Locum afflictum ſanare cupit I. Lipſius, legitque, *in qua tribus eodem tempore theatris mimi poſtulantur.* Sed violenta nimis, & longius, quam par eſſet, petita correctio. E

Malim interpretari, *vias tribus theatris poſtulari,* vt ſit liber ad ſpectacula eũdi populo aditus, ne turba progredientibus obſtet. Nam in publicis laſciuientis vrbis delitiis liber ad theatra acceſſus habetur. Iul. Pollux lib. 9 Onomaſt cap. 5. F

προσαριθμητέον τοῖς δημοσίοις θέατρον. *Adnumerandum eſt publicis theatrum.* Sic capiendus locus P. Ouidij lib. 3. de Arte Amandi.

Quid faciet cuſtos, cum ſint tot in vrbe theatra?
Cum ſpectet iunctos illa libenter equos.

Numerum vero theatrorum expreſſit libro eodem paulo ante:

Viſite thuricremas vaccæ Memphitidis aras,
Viſite conſpicuis terna theatra locis.

Idem lib. 3. Triſt. eleg. 12.

Scena viget, ſtudiisq; fauor diſtantibus ardet,
Cumq; tribus reſonant terna theatra foris.

Fuere autem hæc tria theatra *Iulij Cæſaris Dictatoris*, C. Sueton. in eo cap. 44. *Tauri Statilij*, idem in Caligul. cap. 18. & nobiliſſimum illud opus Pompeij Magni, ſic enim C. Tacit. lib. 14. Annal. *Quippe erant, qui Cn. quoque Pompeium incuſatum à ſenioribus ferrent, quod manſuram theatri ſedem poſuiſſet, nam antea ſubitariis gradibus, & ſcena ad tempus ſtructa, ludos edi ſolitos, vel ſi vetuſtiora repetantur, ſtantem populum ſpectauiſſe.* C. Plin. lib. 36. cap. 15. *Cauea ipſa cepit hominum octuaginta millia, cum Pompeij amphitheatri toties multiplicata vrbe, tantoque maiore populo, ſufficiat large ad quadraginta millia.* Plinius amphitheatrum a Pompeio ſtructum contendit, Tacitus theatrum tantum, manifeſta pugnantia, ſed plures certioreſque ſcriptores pro Tacito ſtant. Ammianus Marcellinus lib. 16. C. Sueton. in Neron. cap. 46. *A ſimulachris gentium ad Pompeij theatrum dedicatarum circuiri.* Et in Tiberio cap. 47. *Auguſti templum, reſtitutionemque Pompeiani theatri, imperfecta poſt tot annos reliquit.* Et in Claudio cap. 21. *Ludos dedicationis Pompeiani theatri, quod ambuſtum reſtituerat, è tribunali poſito in orcheſtram commiſit.* Et cap. 11. in eodem Claudio: *Tiberio arcum marmoreum iuxta Pompeij theatrum.*

Q. Flor. Tertullian. lib. de ſpectacul. cap. 10. *Pompeius Magnus ſolo theatro ſuo minor, cum illam arcem omnium turpitudinem extruxiſſet, veritus quandoq; memoriæ ſuæ cenſoriam animaduerſionem, Veneris ædem ſuperpoſuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, ſed Veneris templum nuncupauit.* Diſerte ille theatrum, non amphitheatrum facit, vt Tacitus ante illum, & cõcors Plutarchus iis in vita Cn. Pompeij, & Dio Cocceianus lib. 39. Et poëtæ pene omnes theatrum cum Tacito, Tertullianoq; appellant, M. Lucan. lib. 7. Pharſal. principio.

Nam Pompeiani viſus ſibi ſede theatri
Innumeram effigiem Romanæ cernere plebis,
Attolliq; ſuum lætis ad ſidera nomen
Vocibus, & plauſu cuneos certare ſonantes.

Et lib. 1. v. 132. de Pompeio.

—— totus popularibus auris
Impelli, plauſuq; ſui gaudere theatri.

Et Martial. lib. 6. epigr. 9.

In Pompeiano dormis Lenine theatro.

Et lib. 14. epigr. 29.

In Pompeiano tectus ſpectabo theatro,
Nam ventus populo vela negare ſolet.

Et eiuſdem libri epigr. 166.

De Pompeiano ſæpe eſt electa theatro,
Quæ duxit ſiluas, detinuitq; feras.

Cl. Claudian. lib. 2. de Laudib. Stilichonis.

Pompeiana dabunt quantos proscenia plausus
Ad cœlum.

Errant viri licet docti, qui cum Porticu Pompeiana confuderunt theatrum istud, & loca celebrium scriptorum de spatiosa illa porticu, quæ ante curiam ipsius erat, ad theatrum transtulerunt, quos constat ex Sexto Rufo prope Circum Flaminium fuisse, hoc est, in 9. vrbis regione, P. Victor meminit M. Pollio Victruuius lib. 5. Architect. cap. 9. in limine: *Post scenam porticus sunt constituendæ, vti cum imbres repentini ludos interpellauerint, habeat populus, quo se recipiat ex theatro, coragiaque lexamentum habeant, ad chorum parandum, vti sunt porticus Pompeianæ.* C. Plin. lib. 35. cap. 9. *Huius tabula est in porticu Pompeij, quæ ante curiam eius fuerat.* Sext. Propertius de porticu hac sumendus, non vero de theatro lib. 4. eleg. 9.

Tu neque Pompeia spatiabere cultus in vmbra,
Nec cum lasciuum sternet arena forum.
Colla caue inflectas ad summum obliqua theatrum.

P. Ouidius lib. 1. de Arte, illum, vt solet, imitatus est:

Tu modo Pompeia lentus spatiare sub vmbra.

Et lib. 3. de Arte.

At licet, & prodest Pompeias ire per vmbras.

Martial. lib. 2. epigr. 14.

Inde petit centum pendentia tecta columnis,
Illinc Pompeij dona, nemusq; duplex.

Lib. 5. epigr. 10.

Sic veterem ingrati Pompeij quærimus vmbram.

Lib. 11. epigr. 1. de Porticib. celebrioribus vrbis:

Turbam non habet otiosiorem
Pompeius, nec Agenoris puella,
Vel primæ dominus leuis carinæ.

Et eodem libro epigr. 48.

Cur nec Pompeia lentus spatiatur in vmbra?

Vmbram Pompeianam Pompeij porticum vocant laudati poëtæ, quia in confinio & vicinia porticuum arbores erant, siue nemora voluptati publicæ dedicata. Q. Horat. lib. 2. od. 15. Martial. Amphitheatro epigr. 2.

—— diffusus vbi porticus explicat vmbras.

Vel, si de theatro intelligi hæc velimus, verum erit de velis, quibus inualescente luxu spectacula & theatra integebantur. C. Plin. lib. 19. cap. 1. ad finem. *Postea in theatris tantum vmbram fecere (vela) quod primus omnium inuenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret, carbasina deinde vela primus in theatrum duxisse traditur Lentulus Spinter Apollinaribus ludis.*

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Nec sinuosa cauo pendebant vela theatro.

Ex illo P. Ouid. lib. 1. de Arte.

Tunc neq; marmoreo pendebant vela theatro.

Vsus & vtilitas horum velorum ad arcendas intemperantioris aëris iniurias, vt populus salubrius consisteret, neque à pluuia, neque à sole infestatus. Locus idoneus Suetonij in Calig. 26. *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo sole velis, emitti quemquam vetabat.*

M. Martial. epigr. 39.

A *Et rapiant madidi vela negata Noti.*

Et lib. 11. epigr. 22.

Et Pompeiano vela negata Noto.

Sed cultissime lib. 12. epigr. 29.

Quamuis non modico caleant spectacula sole,
Vela reducuntur, cum venit Hermogenes.

Vetus Scholiastes Iuuenalis ad v. 122. Sat. 4.

—— pueros inde ad velaria raptos.

T. Lucret. Carus de Rerum Natura lib. 4. colorem expressit:

B *Et vulgo faciunt id lutea russaq; vela,*
Et ferrugina, cum magnis intenta theatris
Per malos volgata, trabeisq; trementia flutant.
Namq; ibi consensu caueat subter, & omnem
Scenai speciem, patrum, matrumq;, deorumq;
Inficiunt, coguntq; suo fluitare colore.
Et quanto circum mage sunt inclusa theatri
Mœnia, tam magis hæc intus persusa lepore
Omnia conrident.

Tertius versus mira diuersitate concipitur in MSS. C Nam in quibusdam, *trementia circum* legitur, in aliis, *trementia fluctus*, nullo sensu, denique aliis placuit legere, *trementia pendent*, sed rectius ex coniectura Turnebi & Lambini *trementia flutant*, pro *fluitant*.

CAPVT V.

Quinam fuerint ludi Circenses.

D DIximus per quos, & vbi ludi exhiberentur, iam ad ipsos ludos reuertemur, atque cum in duo genera eos distribuerimus, in Circenses & Scenicos, de Circensibus priore loco dicemus.

Vnde cognomen hi ludi habeant, capite secundo docuimus. Quidam eosdem etiam Gymnicos appellant, à Gymnicis ludis, siue exercitationibus, quæ in iis exhibebantur. Hos quidem appellatos dicunt à nuditate, quod ludentes corpora nudarent, E aut saltem vestes exuerent, quo expeditiores & agiliores ad certamina ludicra essent. Alij ab exercitatione corporis. Namque exercitio & habitu corporis constabant: quemadmodum etiam Galenus Gymnasticam definit artem, siue scientiam potentiæ omnium exercitationum. De primariis horum formis, quæ in Circensibus exhibebantur, meminit Virgil. lib. 5. Æneid. Homerus penult. Iliad. Prima erat pugna cum pugnis, cæstibus, gladiis, fustibus, hastis, pilis, similibusque armis certabatur. F Huc spectat & gladiatura, cum gladiatores variis modis dimicabant, interim pro gloria, interim pro vita: idque spectante populo: vt iuuentus cædium, sanguinis, & vulnerum aspectu, assuescere in bello minus ista timeret. Huc quoq; refertur pugna & certamen cum bestiis: qualia multa describit Martialis. Vtrumque horum omnino infame fuit ingenuis & fere per seruos agebatur. Item lucta, quum alter alterum in terram prosternere, tum vi, tum agilitate corporis nitebatur. Altera species est cursus, quam

quam peragebant currendo certa stadia in campo, A
perueniebantq; ad metam destinatam. Tertia erat saltatio in æquo campo, aut inferne ad locum superiorem, & contra, aut cum in equos currusve insiliebant, nō tantum nudi, sed etiam armati & cataphracti. Quarta iaculatio discorum, sagittarum, pilarum, telorum, omniumq; armorum, cuiuscunq; generis, quæ longe proiiciuntur: & hi ludi erant fere pedestrium. Quinta species est decursio equestris, qua exhibebatur species pugnę equestris, qualem describit Virgil. in 5. Æneid. Sexta est aurigatio, id est, cer- B
tamen bigarum, aut quadrigarum, cuius formam & schema videas apud Philandrum in annotationibus suis in Victruuium. Septima est Naumachia, id est, nauale certamen, quum in mari, fluuio, stagno, lacu, forma naualis pugnæ repræsentabatur. De plerisque his speciebus multa erudite collegit Hieron. Mercurialis medicus Patauin. in 2. & 3. lib. artis Gymnasticæ, ex quo ij, qui pleniorem huius rei explicationem desiderant, petere ea possunt. Nos hoc loco tantum, de cæstibus, discis, & aurigationum factionib. quæ- C
dam adiiciemus, de pompa ludorū post dicturi. Cæstus, vti Ald. Manutius describit lib. 2. de quæsitis per epistolam, epist. 8. erant lora ex multiplici crudo tergore bouis agrestis, quemadmodum ait Homerus, manibus & lacertis inducta, ferreis plumbeisve clauis, aut squamis clauatis, cōuoluta ad similitudinem arietini cornus, cuiusmodi adhuc in antiquis nummis cernuntur, & nuper beneficio Pyrrhi Ligorij antiquitatis peritissimi aliquot cæstuum iconas in publicum dedit Hier. Mercurial. apud quem eas videbis D
lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 9. Multa de cæstibus habet Ald. Manutius eo, quem indicaui loco. Discus fuit lamina quædam trium vel quatuor digitorum crassitudine, longior paulo plus pede, alias lapidea, alias ferrea, quinetiam ænea nonnunquam, ne, dum ex alto rueret, frangeretur, plana quasi lentis speciem referens, quam in aërem proijciebant, manu ad pectus adducta, atque extrorsum & deorsum reducta, rotationis instar in aërem eiaculabantur: de quo, & eius forma vide etiam, si libet, Hieron. Mercurialem E
lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 12. Factiones aurigantium, qui ludis Circensibus palmam quærebant, fuerunt quatuor, quæ à coloribus viridis, cærulei, coccini, albique panni, quo donabantur, nomina acceperunt, Prasinæ, Venetæ, Rusatæ, Albatæ, de quibus ita Tertullianus: Ab initio duo soli fuerunt colores, albus & rufeus. Albus hyemi ob niues candidas: rufeus æstati, ob solis ruborem voti erant. Sed postea tam voluptate, quam superstitione prouecta, rufeum alij Marti, alij album Zephyris consecrauerunt: Pra- F
sinū vero terræ Matri, vel autumno. Hactenus Tertull. Domitianus duas aurati, purpureiq; panni, ad quatuor pristinas addidit, teste Suetonio. Harum factionum ad reprehensionem vsque studiosi fuerunt Principes nōnulli, vt Caligula Prasinæ, Vitellius Venetæ: tum agitatores ipsos habuerunt in pretio, vt Caligula Incitatū, Nero Prasinum, Domitianus Passerinum, & Tigrim; Nerua Scorpū: quorum victorias prædicatione extollit Martialis. Meminit Boculi cuiusdam Asconius. Meminerunt M. Aurelij Dioclis, & C. Apuleij Dioclis, & C. Pompeii Eusceni & Fusci vetera epigrammata. Martialis tres factiones coniungit:

Si Veneto, Prasinove faues, qui coccina sumis,
Ne fias ista transfuga veste, vide.

De Prasina separatim Iuuenal. Satyr. 11.

Totam hodie Romam Circus capit, & fragor aurem
Percutit, euentum viridis quo colligo panni.

Iustiniani temporibus ex Prasinæ & Venetæ factionum conceptione est tanta Byzantij seditio exorta, vt quadraginta fere hominum millia sint trucidata: quod ex Zonara monacho transcripsit Cuspinianus. Post illam cladem factionum nomina sunt abolita. Magistratus is qui his ludis præerat, videlicet Prętor, aut Dictator, ob hoc ipsum creatus, mappa aurigis signum cursus dabat. Exhibebantur autem olim (vti Varro dicit in libris de rebus populi Romani) xxv. missi, sed vigesimus quintus dicebatur ærarius, eo quod de collatione populi exhibebatur, quæ desiit esse, postquam conferendæ pecuniæ est consuetudo sublata. Seruius in 3. Georgic. Domitianus Centum missus: sed quinis tantum spatiis exhibuit. Suet. in eius vita.

AD CAP. V.

PARALIPOMENA.

Circenses, Circus valli vicinus, Pompa ludicra, studia, factiones, quadrigæ, colorum diuersitas, equi, Clamor, principes salutati, victores præconio honorati.

CIrcensium venationem diligentissime pertractarunt Iulius Bulengerus in libro ea de re edito, & Theodorus Marcilius in Commentario ad Amphitheatrum Martialis, qui adeantur; & eruditissimus, neque iis inferior, Ioan. Sauaro ad Sidonij sui carmen 23. Ego tamen nonnulla obiter delibabo, vel leuiter aliis dicta, vel omissa.

Ac primum Circus Maximus valli propinquus, vnde ab obiecta valle sonus reddebatur, Echo voces acceptas referente, C. Plin. lib. 2. cap. 44. & lib. 36. cap. 15. Horat. lib. 1. od. 12. & od. 20. Cl. Claudian. de 6. Honorij consul.

Consensuq; caua sublatus in æthera vallis
Plebis adoratæ reboat fragor, vnaq; totis
Intonat Augustum septenis arcibus Echo.

Cæsar Bulengerus in Theatro suo lib. 1. cap. 51. putauit hunc locum aliter legendum, interpungendumque, hoc scilicet pacto.

Consensu Caueæ sublatus in æthera clamor,
Plebis adoratæ reboat fragor.

Sed corrupta & vitiosa, indubie, hæc lectio, omnibus manuscriptis, excusisq; codicibus cōtraria, quippe natura vallis optime per τὸ *caua* exprimitur. M Lucan. lib. 4.

—*Caua*

——— *Caua regni vires in valle retentat.*

Deinde & mens poëtæ alia, qui Circenses describit, in circo autem illo æuo nullæ caueæ, sed tantum in amphitheatro, vt est apud Aurelium Cassiodorũ lib. 4. Epist. 51. Similis apud eundem Claudianum est locus lib. 2. de laudib. Stilichonis.

——— *quoties vallis tibi Martia ducet*
Nomen, Auentino, Pallantæoq; recessu.

Denique vallem fuisse Circo huic proximam, de Circensibus Q. Symmach. libro 10. Epist. 22. *Malo fremitum Martiæ vallis exponere:* docet P. Ouid. libro 2. Fastor.

Quaq; iacent valles, Maxime Circe, tua.

Pompa vocabatur totus ille apparatus, ludicro certamini præmissus, & vt Pompam triumphalem, & nuptialem dicebant, ita & Circensem. Symmach. loco laudato: *Cum expectari munera principum soleant, nunc accita venerunt, prætereo illum diem, quo elephantos regios per conferta agmina equorum nobilium pompa præcessit.* Q. Flor. Tertullian. lib. de spectacul. c. 7. *Viderit ambitio, siue frugalitas eius, quo Deum offẽdit, qualiscunq; Pompa Circi, & si pauca simulachra circumferat, in vno idololatria est.* In pompa deorum imagines, & nobiles matronæ, carpentis suis vectæ, & clarorum virorum circumferebantur statuæ. vt dixi superiori capite, de imaginibus deorum productis in pompam circensium, Sueton. in Augusto c. 16. *Exclamauit, etiã inuito Neptuno victoriam se adepturũ, ac die Circensium proximo, solenni pompæ simulachrum Dei detraxit.* De nobilibus matronis idem Sueton. in Claudio cap. 11. *Auiæ Liuiæ diuinos honores, & Circensi pompa currum elephantorum, Augusto similem decernendum curauit. parentibus inferias publicas, & hoc amplius, patri Circenses annuos natali die, matri carpentum, quo per circũ duceretur, & cognomen Augustæ ab auia recusatum.* De optimatium statuis idem in Tito cap. 2. *Statuam equestrem ex ebore, quæ circensi pompa hodie quoq; præfertur, dedicauit.* Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 2.

Sed iam pompa venit linguis animisq; fauete,
Tempus adest plausus, aurea pompa venit.

Et lib. 1. de Arte amandi.

At cum pompa frequens certantibus ibit ephæbis,
Tu Veneri dominæ plaude fauente manu.

Pompa procedente, fauor, studia, & sponsiones vniuscuiusq; ostendebantur, quorum quidam huic, alteri alij fauebant factioni, erant autem quatuor factiones, coloribus distinctæ, vt iam infra expediam. vet. scholiast. Iuuenal. Sat. 11. v. 199. *Iuuenibus spectacula concede, qui propter certamina sponsiones ponunt, & delectat eos iuxta puellas spectare, quia antiquitus solebãt mulieres cum viris omnibus interesse spectaculis indifferenter.* Tertullian. libro de Spectacul. cap. 16. *Aspice populum ad id spectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuosum, iam cæcum, iam sponsionibus concitatum.* Sponsiones autẽ istæ deposita pecunia de victoria alicuius aurigæ, fiebant. Adrian. Turneb. lib. 8. c. 4. & lib. 18. c. 33. Aduersarior.

P. Ouid. lib. 1. de Arte.

—— *Tangitq; manu, poscitq; libellum,*
Et quærit, posito pignore, vincat vter.

A Martial. lib. 11. Epigr. 1.

Sed cum sponsio, fabulæq; lassæ,
De Scorpo fuerint, vel incitato.

Macrob. lib. 3. cap. 17. *Nec moratus sponsione contendit.* Sed & annulis depositis certabant. Vlpian. *l. 17. ff. de præscript. verb. Si inhonesta sponsionis causa erit, annuli duntaxat repetitio erit.*

Partes dicebantur factiones, Coripp. libro 1. Num. 8.

Partes vtræq; reclamant.

B Et lib. 1. num. 17.

Studia in contraria partes.

Lib. 4. Num. 1.

Tum partes munire suas.

Sidon. Appollinar. Car. 23.

Pars aduersa micat.

Vitellius *factioni Venetæ ita erat addictus, vt ei semper faueret.* Sueton. in eo c. 14. Caligula Aug. *Ita addictus erat prasinæ factioni & deditus, vt cænaret in stabulo assidue, & maneret;* vt idem Suetonius in eo cap. 55. Eadem narrat Dio. Nero princeps *equorũ studio vel præcipue ab ineunte ætate flagrauit, plurimusq; illi sermo, quanquam vetaretur de Circensibus erat, & quondam tractum Prasinum agitatorem inter condiscipulos quærẽs, obiurgante magistro, de Hectore se loqui mentitus est.* Sueton. capit. 22. Caracalla: *Cum populus aurigam, cui ipse fauebat, cauillatus esset, exercitum immisit, & pœnas exegit.* Herodian. lib. 4. Verus Cæsar *amauit aurigas, Prasino fauens.* Iul. Capitol. in eo. Luctatius Placidius Grammaticus ad v. 423. libri 1. Thebaid. Statianæ; *Fauor populi dissidentis instigat ephæbos, & expressit fauẽtium studia.* C. Plin. Iunior lib. 9. Epist. 6. *Fauent panno, pannum amant, & si in ipso cursu medioq; certamine, hic color illuc, ille huc transferatur, studium fauorq; transibit.* Sic accipiendi sunt poëtæ. Sil. Italic. lib. 16. Punicor.

Hic studio furit acris equi, furit ille magistri.

Virgil. lib. 5. Æneid.

——— *studiisq; fauentum*
Consonat omne nemus.

E Anticheti aurigæ monimentum ex vetusto quodam marmore.

FAVISTI. RIVO. FORSITAN. IPSE.
MIHI.

Et aliud sepulchrum, in veteri Inscriptione, Fusci itidem aurigæ.

FACTIONIS. VENETAE. FVSCO. SACRAVIMVS, ARAM.
DE. NOSTRO. CERTE. STVDIOSI. AC. BENE. AMANTES.

Corrippus Africanus lib. 1. Num. 17. de laudib. Iustini Augusti.

Et fecere duas studia in contraria partes.

Male ante legebatur.

—— *duas stadia in contraria partes.*

Idem lib.2.Num.8.

——— *studiorum gaudia surgunt.*

Eiusdem libri Num.9.

——— *studiorum iurgia cessent.*

Ouid.lib.3.Amor.eleg.2.

Fauimus ignauo.

Et lib.1.de Arte.

Nec mora, quisquis erit, cui fauet illa, faue.

Ad *factiones* pergo, quæ desumebantur à colorum diuersitate, quæq; in initio tantum quatuor erāt, postea tamen & *pannus purpureus* à Domitiano additus. Sueton.in eo c.7. De quibus nihil amplius addā, præter inscriptionum quarundam fragmenta, non parum necessaria.

Primum est.

M. AVRELIO. LIBERO. PATRI. ET MAGISTRO. ET. SOCIO. DOMINO. ET. AGITATORI. FACTIONIS. PRASINÆ. AVRELIVS. CÆCILIVS. PLANETA. PROTOGENES. OB. III. PALMAR. HOC. DONVM. VOVIT. D. D.

Alterum extat apud Onufrium, in hæc verba.

C. APVLEIVS. DIOCLES. AGITATOR.
FACTIONIS.
RVSSATÆ. NATIONE. HISPANVS.
LVSITANVS.
ANNORVM. XXXVII. MENS. VII. D.
XXIV. PRIMVM.
AGITAVIT. IN. FACTIONE. ALB.
ACILIO. AVIOLA. ET. CORELLIO.
PANSA. COSS. PRIMVM.
VICIT. IN. FACTIONE. EADEM. M.
ACILIO.
GLABRIONE. C. BELLICIO. TORQVATO.
COS. PRIMVM. AGITAVIT. IN. FACTIONE.
PRASINA. TORQVATO. ASPRENATE. II.
ET. ANNIO. LIBONE. COS.

Tertium sic habet.

C. APVLEIO. DIOCLI. AGITATORI.
PRIMO.
FACTIONIS. RVSSATÆ. NATIONE.
HISPANO.
FORTVNÆ. PRIMOGENIÆ.
D. D.

Quartum in hæc verba extat.

A CL. AVRELIO. POLYPHEMO. DOMINO. ET. AGITATORI. FACTIONIS. RVSSATÆ. TOGENI. CÆSAREO. SVI. TEMPORIS. PRIMO. ET. SOLO. FACTIONARIO. OB. GLORIAM.

Liquet ergo ex superioribus hisce marmorum antiquorum inscriptionibus, numerum victoriarum, quas retulissent, consuetas inscribi tumulorum cippis, aut statuarum elogijs, vna cum factionis mentione, in qua circissari contigisset, deinde & factionem aurigas mutare potuisse, tertio, & genus, gentemque exprimi, vnde quis natus esset, quarto, & dignitatem quandam inter agitatores fuisse: adde & factionis medicum in inscriptione reperiri.

DIIS. MANIBVS. M. ANTONIO. M. F.
ANIENSI.
MATRINIO. EVOK. AVG. VIXIT.
ANN. XXXIIX.
MEDICVS. FACTIONIS. RVSSATAE.
FRATRI.
SANCTISSIMO. FEC.

Erant insuper in factionibus singulis, quos procuratores appellabant, patet ex veteri lapide.

Q. RAPIDIO. Q. F. LEMSEPVLLIO.
PROCVRATORI.
DROMI. FACTIONIS. VENETAE.
Q. RAPIDIVS..
XENODOTVS. ET. RAPIDIA. IVVENTINA.
PAR. FECERE.

Et de medico factionis altera hæc in marmore vetusto mentio est.

M. VIPSANIO. FVLLONI. TENTORI.
AVRIGATORI. M. VIPSANIO. MIGNIONI. VIATORI. M. VIPSANIO.
QVARTIN. SVCCONDATORI.
M. VIPSANIVS. MEDICVS. FACT. VENETAE.
OLL. IV. D. D.

De coloribus M. Aurel. Cassiodor. libro 3. variar. Epist.51. *Colores autem in vicem temporum quadrifaria diuisione funduntur, prasinus virenti verno, venetus nubila hiemi, roseus æstati flammeæ, albus pruinoso autumno dicatus est, vt quasi per duodecim signa digrediens, annus integer signaretur, sic factum, vt Naturæ ministeriæ* (legere malim, *mysteria*) *spectaculorum composita imaginatione luderentur.* Tertullian.lib.de Spectacul. c.9. *Talibus authoribus quadrigæ productæ, merito, & aurigis, coloribus idololatriam vestierunt, & ab initio duo soli fuerunt, albus, & russeus, albus hyemi, ob niues candidas, russeus*

russeus æstati, ob solis ruborem voti erant: sed postea tam A
voluptate, quam superstitione prouecta, russeum alij Mar-
ti, alij album Zephyris consecrauerunt, Prasinum vero
terræ matri, vel verno, Venetum cœlo & mari, vel au-
tumno. Isidor. Hispalens. libr. 17. Etymologiar. c. 41.
Gentiles colores equorum iunxerũt, roseos soli, id est igni,
albos aeri, prasinos terræ, venetos mari assimilantes: item
roseos æstati currere voluerunt, quod ignei coloris fuit,
& cuncta tunc flauescant, albos hyemi, quod sit glacia-
lis, & frigoribus vniuersa canescant, veri prasinos, vi-
ridi colore, quia tunc pampinus densatur. Item roseos B
Marti, à quo Romani exoriũtur, & quia vexilla Roma-
norum cocco decorentur, siue quod Mars gaudeat sangui-
ne, albos Zephyris, & serenis tempestatibus, prasinos flori
& terræ, venetos aquæ vel aeri, quia cæruleo sunt colore,
luteos, id est, croceos igni & soli, purpureos Iridi sacraue-
runt, quem arcum dicimus. Describunt & poëtæ. Co-
ripp. lib. 1. nu. 17.

Aurigas totidem, totidem posuere colores,
Vt sunt æstiuis brumalia frigora flammis,
Nam viridis vernis campus seu concolor herbis, C
Pinguis oliua comis, luxu nemus omne virescit,
Æstatis roseas rubra sic veste refulget,
Vt nonnulla rubent ardenti poma colore,
Autumni ventus ferrugine diues & ostro,
Maturas vuas, maturas signat oliuas,
Æquiparans candore niues, hyemisq; pruinas,
Albicolor socia viridi coniungitur vua.

Christodorus Thebanus Copita vetus Epigramma-
tographus in Anthologia:

Χρώμασι καὶ πέπλοις συμμετέβαλλε τύχας. D
Coloribus & pannis commutauit fortunam.

Martial. lib 10. Epigr. 48.

De Prasino conuiua meus, Venetoq; loquatur,
Nec facient quenquam pocula nostra reum.

Et lib. 11. Epigr. 34. & lib. 14. Epigr. 131.

Si veneto Prasinove faues, qui coccina sumis?
Ne fias ista transfuga sorte vide.

Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 2.

Ecce patent iterum reserato carcere postes,
Et volat admissis discolor agmen equis. E

Sidon. Apollinar. Carm. 23. v. 321.

——— micant colores,
Albus, vel venetus, virens, rubensq;,
Vestra insignia continent ministri.

Meminit D. Chrysostomus in libello de Circo, & Pro-
copius libr. 1. de bello Persico, vet. scholiast. Iuuenal.
ad Sat. 11. v 196. *viridis panni, id est, prasini.* C. Iul. So-
lin. Polyhistor. c. 47. *Quidam equi cantibus tibiarum,*
quidam saltationibus, quidam facibus accensis, quidam
colorum varietate ad cursum prouocantur. F

Quadrigis certabatur, quia vt Lunæ biga, ita soli
quadriga consecrabatur. Fulgent. libr. 2. Mytholog.
cap. 11. Flor. Tertull. laudato sæpe libro de Spectacul.
c. 9. Itaque iure merito in circo, qui soli erat sacer,
quadrigis inibant certamen. Seru. Honorat. ad illud
lib. 3. Georg.

Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.

Sext. Aurel. Propert. lib. 3. eleg. 8.

Sunt quibus Elea concurrrit palma quadriga.

Metellus Tegersensis in Quirinalib.

Circulatores, pugiles, palæstræ,
Curruum certamen, agon, palæstra.

Vetus Epigrammatarius incerti nominis lib. 3. Epigr.
& poëmat. veter.

Hoc rudis aurigæ requiescunt membra sepulchro,
Nec tamen ignari flectere lora manu.
Iam qui quadriiugos auderem scandere currus,
Et tamen à bijugis non remouerer equis.

Locus insigniter corruptus est in Circensium apud
Claudianum de 6. Hon consul. descriptione.

Nec solis hic cursus equis, assueta quadrigis
Cingunt arua tigres, subitaq; aspectus arena
Diffundit Lybicos aliena valle cruores.

Corrige cum Iosepho Scaligero in M. Manilium:

Nec solis hic cursus equis, assueta quadrigas
Cingit raua tigris.

Tigrides quadrigis iunctas discimus ex Ælio Lã-
pridio in Heliogabalo, & rauam à colore, optimo sen-
su dictam quis inficari possit? similiter Q. Horat. lib.
3. od. 37. & dixi fusius ad illum locum Claudiani, quæ
hic non repeto.

Raua decurrens lupa.

Sed de primo quadrigarum authore, non leuis est
controuersia ob scriptorum dissensum: sunt qui eam
gloriam Erichthonio dent, qui quartus Atheniensiũ
rex fuit. Nam Cecropi successit Cranaus, Amphy-
ction Cranaum vi regno deiecit, & habuit successo-
rem Erichthonium, quem Vulcano & Minerua geni-
tum fingunt, vel verius in terram effuso à Vulcano
semine. Euripid. Ione. Iulianus princeps in Antho-
logia.

Μήτηρ νόσφι τέκων. νυμφίε νόσφι γάμων.
Mater sine liberis, sponse sine nuptiis.

Educatus clam à Minerua in cista, pedes habuit ser-
pentinos, Iul. Hygin. in poëtic. Astronom. in *Auriga.*
deinde *ad pedum deformitatem velandam, primus qua-*
drigam inuenit. vt loquitur C. Plinius libr. 7. Nat. hi-
stor. capit. 56. & ex eo Isidor. libr. 18. capit. 34. vt non
male possit lacuna suppleri Corippi libro 1. Num.
18.

Cecropidem referam primas iunxisse quadrigas,
Et currus armasse nouos.

Aut si ad educationem respiciamus, non male sic legi
poterit.

Anguipedem referam primas iunxisse quadrigas,
Et currus armasse nouos.

Tertullianus libro & capite citatis, *Trochilum apud*
Arginos in honorem Iunonis, Romulum in honorem Mar-
tis, seu Quirini, quadrigam excogitasse contendit. sic e-
nim recte legitur, ex Theonis sophistæ verbis, quæ
Iacobus Pamelius adducit, vt recte Paulus Leopar-
dus libr. 1. Emendation. capit. 15. non vt antea depra-
uatissime, *Arogilus* aut quod Gaguæo & Gelenio pla-
cuit, *Acropilus*, nam Trochilum vsum quadrigarum
adinuenisse scribit Eusebius in Chronicis. Frecul-
phus Episcopus Lexouiensis concors Tom. 1. Chro-
nicor. lib. 2. c. 6. *Trochilus dicitur primus iunxisse qua-*
drigam.

Ado Viennensis Chronici sui ætate 3. pagin. 24. *hac*

ætate (sub principium regni Atheniensium) primus A *Procidus quadrigam iunxit*; nisi forte mendum est.

Fr. Laziardus historiæ vniuersalis Epitoma c.21. *Triptolemus agriculturam hoc etiam tempore ampliasse, & quadrigas iunxisse dicitur.*

Sunt & qui ad Erichthonium non inuentionem quadrigæ simpliciter trahant, sed tantum apud Græcos. Freculph. libro citato cap. 9. *Atheniensibus Erichthonius imperabat, qui primus quadrigam iunxit in Græcia.* P. Virgilius fauet ei sententiæ libro 3. Georgic. B

Primus Erichthonius currus, & quatuor ausus
Iungere equos, rapidisq; rotis insistere victor.

Deniq; qui ad Oenomaum retulerint, sunt scriptores non spernendi. Inter quos Ioan. Sauaro Lacunam Corippi loco laudato sic supplet.

Oenomaum referam primas iunxisse quadrigas,
Et currus armasse nouos.

Confirmat è tripli loco Sidonij sui. Carm. 2.

——— *reparatis Pisa quadrigis*
Suscitat Oenomaum, natæ quem fraude cadentem C
Cerea destituit resolutis axibus obex.

Et Carm. 23. v. 391.

Quantum auriga suos solebat ille
Reptans Oenomaum tremente Pisa.

Luctacius Placidius consulatur ad v. 275. libr. 1. Thebaidos Statianæ.

——— *illic Mauortius axis*
Oenomai.

Et ad v. 243. lib. 4. Thebaid.

——— *& fractis durat ab vsq;*
Axibus Oenomai. D

Et ad v. 285. lib. 6. Thebaid.

Parte alia victor curru, Neptunia tendit,
Lora Pelops.

Lib. 7. Thebaid. v. 416.

——— *sano decurrere campo*
Oenomaum sua Pisa refert.

Idem Stat. lib. 1. silu. 2.

Hanc propter tutum Pisæa lege trementem
Currere, & Oenomai fremitus audire sequentis. E

Claudian. libello elegantissimo de laudib. Serenæ.

——— *nam prouidus obice regis*
Prodidit Oenomai deceptus Myrtilus axem.

Narrat fabulam, vt alios omittam scholiastes Pindari ad oden 1. Olympicor. πέδασον ἔγχος Οἰνομάου χάλκεον. Impedi hastam Oenomai æream. Et perstrinxit ode 19. eiusdem operis. Sed tamen vt ingenue fatear, non legi vllum authorem, qui Oenomaum quadrigas primũ excogitasse scriberet, celebrem fuisse aurigandi peritia omnes loquuntur. F

Et quoniam Circenses Romani quædam veluti effigies ludorum Græcorum, & præsertim olympicorum, erant, ideo vt in his, ita in istis equorum celeritas probata. C. Plin. Iunior. lib. 9. Epist. 6. *Quo magis miror tot millia virorũ, tam pueriliter identidem cupere, currentes equos, insistentes curribus homines videre, si tamen aut velocitate equorum, aut hominum arte traherentur, esset ratio nonnulla.* Periti autem illi è Sicilia, aut Cappadocia, Iul. Capitol. in Gordianis. *Equos Siculos centum, Cappadoces centum permittentibus Imperatoribus factionibus diuisit.* De Siculis seu Agrigentinis Plinius lib. 8. c. 42. & alij, sed expressius Seruius Maurus ad illud lib. 3. Æneid.

Arduus inde Acragas ostentat maxima longe
Culmina, magnanimum quõdam generator equorum.

De Cappadocibus C. Iul. Solin. Polyhist. c. 47. *Terra illa* (Cappadocia) *ante alias altrix equorum & prouentui equino accommodatissima est.* Isti equi ex Agrigentinis, cum in Capadocia omnes interiissent reparati sunt, ex oraculi Delphici præscripto, vt refert Baptista Pius Annotationib. posteriorib. c. 39. Et videtur alludere L. Apuleius lib. 8. Milesior. licet de asino, non de equo diuendendo loquatur: *Is, nimio præstinandi studio, præconem rogat, cuiatis essem? at ille Cappadocum me, & satis forticulum denunciat.* Quem locum aptius Petrus Colvius, de equo, quam Philippus Beroaldus de seruo interpretatur. Et legit aliter I. Lipsius: *At ille Cappadocum me satu*, id est, gente, *& forticulum denunciat.* Et præsertim nobiles velocitate equi, qui in pascuis ad Argæum fluuium enutriti. Claudian. lib. 2. in Ruffinum, statim in limine.

——— *iam pascua fumant*
Cappadocum, volucrumq; parens Argæus equorum.

Idem de Laudib. Serenæ vxoris Stilichonis:

——— *delectus equorum*
Quos Phrygiæ matres, Argæaq; gramina pasta,
Semine Cappadocum sacris præsepibus arcent.

Idem in Epigrammate de phaleris equi regij.

Siue illum Armenijs aluerunt gramina campis,
Turbidus Argæa seu niue lauit Halys.

Et de circensibus equorum cursibus, passim poëtæ. M. Lucan. lib. 1. Pharsal. v. 296.

——— *quantum clamore iuuatur*
Elæus sonipes, quamuis iam carcere clauso
Immineat foribus, pedibusq; repagula laxet.

P. Ouid. lib. 2. Trist.

Acer, & ad palmæ per se cursurus honores,
Si tamen horteris, fortius ibit equus.

Sil. Italic. de Olympicis Græcorum curulibus lib. 15. Punicor.

Sic vbi prosiluit Pisæo carcere præceps
Ante suos it victor equus.

Et de Circensi Romano ludicro lib. 16. Punicor. idem scriptor:

——— *cursus proponit equorum,*
Fluctuat æquoreo fremitu, rabieq; fauentum
Carceribus nondum reserati mobile vulgus.
Atq; fores oculis, & limina seruat equorum.
Iamq; vbi prolato sonuere repagula signo
Et toto prima emicuit vix vngula cornu,
Tollitur in cælum furiali turbine clamor,
Pronięq; ac similes hortantibus ore sequuntur
Quisq; suos, magnaq; volantibus ijdem
Voce loquuntur equis.

In quibus eligendis notandum est genus suetum obseruari. Martial. lib. 3. epig. 63. Lipsio eo trahente.

Hirpini veteres qui bene nouit auos.

Stat. lib. 2. silu.

——— *Romulei qualis per iugera circi*

Cum pulcher visu, titulis generosus auitis,
Expectatur equus, cuius de stemmate longo
Felix emeritos habet admissura parentes.

Vetus lapis.

AQVILO. N. AQVILONIS. HIRPIN. VICIT. CXXX. SECVND.

Vide Lipsium Cent. 3. Epist. 26.

P. Ouidius lib. 3. Amor. eleg. 2.

Maxima iam vacuo præco spectacula circo
Quadriiuges æquo carcere misit equos.
Cui faueas video, vincet cuicunque fauebis,
Quod cupias ipsi scire videntur equi.

Primus versus aliter in nonnullis editionibus concipitur, & forte non male:

Maxima iam vacuo prætor spectacula circo.

Nam prætor præerat circensibus, in eisque committebat cursuros, vt hoc opere supra libr. 1. Reg. 13. dixi. Et firmat D. Iuuenalis Sat. 10. v. 35. vetus scholiastes eiusdem ad v. 193. Sat. 11. *Quoniam circensibus illis, quos prætores edunt, vnus est missus, qui ordinarius dicitur, ideo præda caballorum, quia hordeum pro illo die aurigæ tollunt equorũ, aut ideo præda dixit, quoniam multi equi frangebantur iisdem Circensibus.* Ipse Satyricus.

Præda caballorum prætor sedet.

Ita legit vetus scholiastes, licet in aliis pene omnibus editionibus legatur.

Prædo caballorum prætor sedet.

Ad tentatum Ouidii locum redeo, quem si priori lectione firmandum censeamus, intelligenda est tuba, cuius sono committebantur Circenses vt nouissimum est, & alii præoccuparunt. P. Virgil. libr. 5. Æneid.

Inde vbi clara dedit sonitum tuba finibus omnes,
Haud mora, prosiliere suis.

Sil. Italic. loco proxime supra laudato.

——— vbi prolato sonuere repagula signo.

Simili phrasi Coripp. lib. 2. Num. 8.

Inde dato populi fecere silentia signo.

Papin. Stat. lib. 6. Thebaid.

Iam placidæ dant signa tubæ.

Et eodem libro v. 406. & Luctatius Placidius ad eundem locum.

Insonuit contra Tyrrhenum murmur, & omnes
Exiliere loco.

Sidon. Apollinar. Carm. 23. v. 339.

Tandem murmure buccinæ strepentis,
Suspensas tubicen vocans quadrigas,
Effundit celeres in arua currus.

Retractandus & locus è C. Cæsaris Commentariis de bello ciuili lib. 2. capit. 7. *Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amissis equis ad suos refugerunt.* Sed quomodo ad suos redire potuerunt, si equi fuerant amissi? Certe ergo legendum est, *admissis equis ad suos refugerunt.* Sunt autem equi admissi, qui velocissime aguntur, & admotis calcaribus incitantur. Egregie alludit Ouidius libr. 1. de Arte.

A *Hic modus, hæc nostro signabitur area curru,*
Hæc erit admissa meta terenda rota.

Et lib. 2. Amor. eleg. 11.

Hæc mihi quamprimum cælo nitidissimus alto
Lucifer admisso tempora portet equo.

Equos istos è carceribus, sono tubæ, prætoris arbitratu emissos, vt cuique sponsio, aut votum hortamine, sublatisque in altum vocibus prosequebantur. Vnde & *circus clamosus* appellari consueuit. D. Auson. in Epitaphio equi admirabilis.

B *Phosphore clamosi spatiosa per æquora circi*
Septenas solitus victor obire vias.
Improperanter agens primos à carcere cursus,
Fortis prægressis vt poteretis equis.

Potest & lectio recipi Eliæ Vineti, confirmata satis ex iis quæ à me supra dicta sunt.

Phosphore clamosi pannosa per æquora Circi.

L. Sen. Epist. 83. *Ecce Circensium obstrepit clamor, subita aliqua & vniuersa voce feriuntur aures meæ, nec cogitationem meam excutiunt, nec interrumpunt quidem, fremitum patientissime fero, multæ voces, & in vnum confusæ pro fluctu mihi sunt, aut, vento siluam verberante, & cæteris sine intellectu sonantibus.* Quæ pene ad verbum ex illo mutuatus est Corippus loco citato. C

Cunctaque clamosi tacuere sedilia Circi,
Mollior vt ventis quoties venit aura remotis,
Fluctiuagum pelagus quod tempestate mouetur,
Mansuetis planatur equis.

Dixerat antea de confusis popularis multitudinis applausibus, aut immodicis clamoribus.

D *Exaltata putes placidis bene flantibus Euris*
Ludere conifera frondosa cacumina siluæ,
Et flexis mutare comis, lentoque vicissim
Vertice fœcundos, huc, illuc flectere ramos.

M. Martial. lib. 10. Epigr. 53.

Ille ego sum Scorpus, clamosi gloria circi,
Plausus Roma, tui, deliciæque breues.

D. Iuuenal. Sat. 10. v. 144.

Securum iubeant clamoso insistere circo.

Clamores isti à sponsionibus, vt monui, vel à plausu, qui caua manu fiebat, vt ex Corippo, & aliis Bulengerus lib. 1. Theat. cap. 51. obseruat, adde Tacitum lib. 16. in limine. *plebs personabat certis modis, plausuque composito.* C. Suetonius in Vitellio cap. 11. & interpretes: vt non immerito de priscis ludis dictum sit ab Ouidio lib. 1. de Arte. E

——— Plausus tunc arte carebat.

Denique quod intrantibus principibus bene precarentur, immodicis, & supra quam dici possit, elatis clamoribus. cuius precationis formula à Curopalate, siue Georgio Codino in offic. aulæ Constantinopolit. desumenda est. πολυχρόνιον ποιήσει ὁ θεὸς τὴν ἁγίαν βασιλείαν σου εἰς πολλὰ ἔτη. *Diuturnum faciet deus sanctum imperium tuum in multos annos.* Et post: πολυχρόνιον ποιήσει ὁ θεὸς τὴν θεοπρόβλητον καὶ θεοφρούρητον κραταιὰν, καὶ ἁγίαν βασιλείαν σου εἰς πολλὰ ἔτη. *Diuturnum faciet deus acceptum deo, & à deo custoditum, firmum, sanctum imperium tuum in multa sæcula.* In Canone Græci officii principium troparii bene apprecantium legitur: πολυχρόνιον, ac si dicas, *multi temporis perpetuitatem.* F

tatem. Et in Conſtantinopolitana eccleſia finiebatur A officium eadem formula, Curopalates eodem libro pag. 95. ſed & ſtante republica acclamationibus delectati principes. C. Sueton. in Domitiano cap. 13. *Acclamari etiam in amphitheatro epulari die libenter audit, domino & dominæ fæliciter.* Alludunt alii ſcriptores ad fauſta illa vota. Sinetas ille Perſa, referente Æliano lib. 1. var. hiſt. cap. 32. βασιλεῦ, φησὶν, Ἀρταξέρξη, δι' αἰῶνος βασιλεύοις. *O rex inquit, Artaxerxe regnes in æternum.* Abrocamas Delphidi apud Ariſtenætum lib. 2. epiſt. 21. ἀλλ' ὦ Δελφίδιον ἐμόν τε περισπούδαστον ἀγαθὸν, ζώοις ἐπὶ μήκιστον εὖ ζώοις. *Sed ô Delphidium, meumque præoptatum bonum, viuas longum, bene viuas.* B T. Calphurnius Siculus Eclog. 4. v. 242.

Cæſar ades, ſeu quis ſuperum ſub imagine falſa,
Mortalique lates, etenim hunc deprecor orbem,
Hos precor æternus populos rege, ſit tibi cæli
Vilis amor.

Secundus verſus mutilus eſt, & mancus, quem ſic poſſe reſtitui puto, & legi.

Cæſar ades, ſeu quis ſuperum ſub imagine falſa C
Mortalique lates, æternum hunc te precor orbem
Hos precor æternus populos rege.

Q. Horat. lib. 1. od. 2.

Serus in cælum redeas, diuque
Lætus interſis populo Quirini.

Stat. Papin. lib. 1. Thebaid. in ipſo limine. de Domitiano Auguſto.

Quem noua maturi ſubeuntem exorſa parentis
Æternum ſibi Roma cupit.

Corippus African. de Laudib. Iuſtini Auguſti libr. 2. D Num. 6.

Iuſtino vitam tercentum vocibus optant,
Auguſtæ totidem Sophiæ plebs tota reclamat,
Mille canunt laudes, vocum diſcrimina mille,
Iuſtinum, Sophiamque pares duo lumina mundi
Eſſe pares, regnare pares in ſæcula, dicunt.
Felices annos, dominis fælicibus orant.
Inſonuit vox illa diu, tandemque quieuit.

Et eiuſdem libri Num. 8.

Ingens lætitiæ ſonuit fragor, aurea plebes E
Tempora principibus centenis vocibus optant.
Iuſtino vitam partes vtraque reclamant,
Auguſtæ Sophiæ votis quampluribus orant.

Atque vt principes in theatrum aut circum venientes populus læto clamore excipiebat, ita populum Imperatores ſalutabant, & fœdiſſimo adulationis genere ei ſe ſubmittebant. quod neſcio an ab vllo ante Neronem factitatum, is certe, vt ſcriptum à C. Tacito lib. 16. Annal. in principio. *Flexus genu, cætum illum manu veneratus, iudicum ſententias opperiebatur ficto pauore.* Quod à Suetonio in Claudio 12. proditum, F *ſpectacula edentes voce ac manu veneratus eſt,* ad magiſtratus, qui ludorum commiſſionibus præerant, non ad plebem ſpectat, ideoque male eo ab aliquibus trahitur, cultiſſime Claudian. de 6. Honorii conſulatu, venerationem hanc plebi ab Imperatore exhibitam expoſuit.

O quantum populo ſecreti numinis addit
Imperij præſens ſpecies, quantamque rependit
Maieſtas alterna vicem, cum regia circi
Connexum gradibus veneratur purpura vulgus.

Corippus loco proxime ſupra nominato.

Vtque ſalutato tetigit ſubſellia vulgo,
Auratum ſcandens ſolium.

Victores coronabantur. Adi ad volumen multiſciæ eruditionis Stephani Paſchaſii regii ad Heluetios legati, *de coronis.* Petr. Faber Sauiorian. lib. 2. Agoniſtic. cap. 27. inter præconis officia & illud reponitur, ἀνακηρύξαι ἀγωνιστὴν, *pronuntiare, aut proclamare certatorem, ſeu athletam.* Iul. Pollux lib. 4. Onomaſt. cap. 12. locus de Nicodoro pugile eſt non omnino inelegans apud Ælianum var. hiſt. li. 2. cap. 23. μακρῷ τούτου ἄμεινον πολιτευσάμενος τῇ πατρίδι τῶν κηρυγμάτων τῶν ἐν τοῖς σταδίοις. *Longe vtiliorem in eo patriæ ſe præſtans, quam cum victor in ſtadijs proclamaretur.* Eumenius Rhetor in orat. pro ſcholis: *Fortiſſimi viri in ſacris certaminibus, ſummo labore atque etiam vitæ periculo, ſolam vocem præconis, & coronæ teſtimonium petunt.* Idque ſola præconum voce; *nam antiqui tubas non habebant.* inquit vetus ſcholiaſtes Iuuenalis ad v. 111. Sat. 13. ſcio & poſterioribus ſæculis adhibitas denuntiandis declarandiſque victoribus tubas. Iſacius Tzetzes in Lycophronem. Et poetæ Latini, Græcique. Statius libr. 6. Thebaid. v. 556.

——*ſequitur Siryonius Alcon*
Et bis in Iſthmiaca victor clamatus arena
Phædimus.

P. Virgil. lib. 5. Æneid.

Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat.

Callimachus in fragmentis, quæ extant, Epigr. 12.

Ἄλλων μὲν κήρυκες ἐπὶ βραχὺν οὔνομα καιρὸν,
φθέγξονται, κείνου δ' Ἑλλὰς ἀεὶ σοφίαν.

Vertit Bonauentura Vulcanius:

Namque alios præco exiguos laudabit in annos,
Illius ingenium Græcia perpetuo.

Pindarus ſæpiſſime. Olympicor. od. 5.

——τὶν δὲ κῦδος
ἁβρὸν νικήσας ἀνέθηκε, καὶ
ὃν πατέρ' Ἄκρων' ἐκάρυξε.

Tibi vero decus pulchrum victor dicauit, & ſuum patrem Acronem præconis voce pronuntiauit. Qui locus appoſitiſſimus eſt; nam non modo ipſi victores citabantur ſono tubæ, ſed & patria, genus parenteſque publice dicebantur, hoc illud eſt, quod C. Plinio dictum, *victores ſacrorũ agonum patriam ſuam coronare.* Idem Pindar. Olymp. od. 8. ἐξενέπε, κρατέων πάλα. *Præconis voce promulgauit, cum vinceret lucta.* Idem eiuſdẽ operis od. 13. ἁδύγλωσσος βοὰ κάρυκος, *dulcilinguis vox præconis,* victores renũtiauit. Deniq; Pithior. od. 1.

——Πυθιάδος
δ' ἐν δρόμῳ κᾶρυξ ἀνέειπέ νιν ἀγ-
γέλλων Ἱέρωνος ὑπὲρ
καλλινίκου, ἅρμασι.

Pythiadis in curriculo præco proclamauit ipſam, nuntium adferens ſuper egregij victoris curribus. Ariſtophanes in Pluto Act. 2. ſc. 5.

ἵνα τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας ἀεὶ δι' ἔτους πέμπτου
ξυναγείρεις,

Ανακήρυττον τῶν ἀθλητῶν τοὺς νικῶντας,
στεφανῶσαι,
κοτίνου στέφανῳ.

Vertit Latine Nicodemus Friſchlinus non inele-ganter.

Omnes illuc Græcos acciret, victores oleaſtro
Præconis voce coronari voluit.

Cap. VI.

Quinam fuerint ludi Scenici.

Alterum ludorum genus eorum eſt, qui dicuntur Scenici, à Græco σκηνὴ, quod vmbram ſignificat: nam in vmbra fiebant, & ingenii arte exercitabantur. Hos originem à Græcis traxiſſe, ex Ariſtotelis Poetica, Polydoro, Virgilio, Lud. Viue, & aliis intelligitur. Qua autem ratione, & quibus de cauſis Romæ inſtituti fuerint, eleganter docet Liuius in hiſt. A.V.C. cccxxcix. his verbis: Et hoc, inquit, & in ſequenti anno, C. Sulpitio Potito, C. Licinio Stolone Coſſ. peſtilentia fuit, eo nihil dignum memoria actum, niſi quod pacis Deum expoſcendæ cauſa tertio tum poſt conditam Vrbem lectiſternium fuit, & cum vis morbi nec humanis conſiliis, nec ope diuina leuaretur, victis ſuperſtitione animis, ludi quoque Scenici, noua res bellicoſo populo (nam Circi modo ſpectaculum fuerat) inter alia cœleſtis iræ placamina inſtituti dicuntur. Cæterum parua quoque, vt ferme principia omnia, & ea ipſa res peregrina fuit. Sine carmine vllo, ſine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos ſaltantes, haud indecoros motus more Thuſco dabant. Imitari deinde eos iuuentus ſimul inconditis inter ſe iocularia fundentes verſibus cœpere: nec abſoni à voce motus erant, accepta itaque res, ſæpiuſq; vſurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia Hiſter Thuſco verbo Ludio vocabatur, nomen Hiſtrionibus inditum: qui non, ſicut ante, Feſcennino ſimilem verſum, compoſitum temere, ac rudem alternis iaciebant, ſed impletas modis Satyras, deſcripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Liuius poſt aliquot annos, qui ab Satyris auſus eſt primus argumẽto Fabulam ſerere, idem ſcilicet id quod omnes tum erant, ſuorum carminum actor dicitur, cum ſæpius reuocatus vocem obtudiſſet, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem cum ſtatuiſſet, canticum egiſſe aliquanto magis vigente motu: quia nihil vocis vſus impediebat, inde ad manum cãtari hiſtrionibus cœptum, diuerbiaque tantum ipſorum voci relicta. Poſtquam lege hac fabularum, ab riſu, ac ſoluto ioco res auocabatur, & ludus in artem paulatim verterat, iuuentus, hiſtrionibus fabellarum actu relicto, ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta verſibus iactare cœpit: quæ inde Exodia poſtea appellata, conſertaque fabellis potiſſimum Attellanis ſunt, quod genus ludorum ab Oſcis acceptum tenuit iuuentus, nec ab hiſtrionibus pollui paſſa eſt, eo inſtitutum manet, vt actores Attellanarum nec tribu moueantur, & ſtipendia tanquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda viſa eſt, vt apparet, quam ab ſano initio res in hanc, vix opulentis regnis tolerabilem inſaniam venerit. Hæc Liuius libro ſeptimo, quæ eadem etiam Valer. Maximus libr. 2. capit. 4. habet: ex quibus dicimus, quam tenue initium Scenicorum ludorum fuerit, quod ſcilicet primum ludiones ex Etruria acciti ſine carmine ad tibicinis modos ſaltarint, poſt, verſus, ſed inconditi, & motus à voce non abſoni acceſſerint, tandẽ arte omnia fuerint perpolita. Quomodo Aurel. Auguſtinus Scenicas fabulas & actiones exagitet, vide libr. eius 1. de Ciuit. Dei, cap. 32. libr. 2. cap. 8. & alibi. Recenſentur autem ludorum Scenicorum ſpecies iſtæ, Tragœdia, Comœdia, Satyra & Mimus. De prioribus duabus ſpecibus in ſequentibus plura dicam: hic de Satyra tantum & Mimo quædam mouebo.

Satyra, inquit Diomedes lib. 3. Grammat. eſt fabula, in qua Tragici Poetæ non Reges, aut Heroas, ſed Satyros induxerunt, ludendi cauſa iocandique, ſimul vt ſpectator inter res tragicas ſeriaſque, Satyrorum quoque iocis & luſibus delectaretur, quod & Horatius oſtendit, cum in arte Poetica ſic ſcribit:

Carmine qui Tragico vilem certauit ob hircum,
Mox etiam agreſtes Satyros nudauit, & aſper
Incolumi grauitate iocum tentauit: eo quod
Illecebris erat, & grata nouitate morandus
Spectator, functuſque ſacris, & potus, & exlex.

Ad quem locum hæc notat in eius Poematis Commentario Ald. Manutius Pauli F. Satyri, quibus à principio locus in Tragœdia non fuit, admiſceri cœpti ſunt, non vt Tragœdiæ pars eſſent, verum vt intercinentes locorum illecebris & dictorum acumine ſpectatorem detinerent, ex quo deinde argutũ poëma hexametro verſu confectum, Satyræ nomen accepit: quale extat Horatii, Iuuenalis, Perſii. Nam Lucilii Satyræ deſiderantur. Nudos autem in tragœdias Satyros induxit Horatius, qui ſaltarent, & acuta dicta dicerent. Nam dicacitatem, aut facetias per ſe Tragœdia non habet, quippe cui ſit riſus inimicus, vt ait Demetrius Phalereus: & in qua nihil, niſi miſerabile ac terrificum, oſtendatur, vt Ariſtoteles dixit in lib. de Arte Poet. Idem reiectos à Sophocle primum Satyros, vt aliquando ſuam grauitatem Tragœdia reciperet, in eodem libro docet. Receptos autem poſtea Satyros à Latinis in Tragœdias vix opinor: ſed in Comœdias primum inductos à Liuio Andronico, deinde à iuuentute remotos eſſe, & in Attellanas fabellas aliquanto poſt demigraſſe, videtur Liuius indicare lib. 7. Hactenus Manutius. Dicta eſt Satyra ſiue à Satyris, quod ſimiliter in hoc carmine ridiculæ res, pudendæque dicuntur, quæ velut à Satyris proferuntur, & fiunt: ſiue à ſatyra lance, quæ referta variis multiſq; primitiis, ſacris Cereris inferebatur, & à copia & ſaturitate rei ſatyra vocabatur, cuius generis lancium, & Virgil. Georg. meminit, cum hoc modo dicit:

Lancibus & pandis fumantia reddimus exta, &c.
——Lancesque & liba feremus.

Siue à quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum, Satyram Varro vocitat. Est autem hoc positum in 2. libr. Plaut. quæstion. Satyra est, vbi passa & polenta, & nuclei pinei ex mulso conspersi. Ad hæc alii addunt & de malo punico grana: alii autem dictum putant à lege Satyra, quæ vno rogatu multa simul comprehendat, quod scilicet & Satyra, carmina multa simul, & poemata comprehenduntur. Plura de Satyra vide apud Lilium Gregorium Gyraldum Dialogo 6. Historiæ Poetarum, & Iulium Cæsarem Scaligerum libr. 1. Poetices cap. 12.

Mimus, teste eodem Diomede, est sermonis cuiuslibet motus sine reuerentia, vel factorum cum lasciuia imitatio. Dictus est Mimus, quasi solus imitetur: & cum alia poemata idem faciant, ipse quasi priuilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Donatus Mimum dictum ait à diuturna imitatione vilium rerum, & leuium personarum. Vnde etiam Pantomimi, omnium rerum imitatores, & Archimimi, præcipui, seu mimorum principes appellantur. De Mimo ita scribit Iul. Cæs. Scaliger libr. 1. Poet. capit. 10. Mimus, inquit, est poema quoduis genus actionis imitans, ita vt ridiculum faciat, ab imitatione nomen habet. Solebant Mimi introduci inter actus, qui omnia gesticulatione imitarentur. Hi cum inter actus apponi soliti essent, ex ea tracti, atque asserta libertate, iustum se sibi poema fecere. Hoc in lusu, cum postea quædam impensius populo placuissent, ausi sunt seorsum suis auspiciis, quam commouerant, expectationem sustinere, atque in eo laudem quærere, & artificis præterea nomen vendicare. Hos Latini Mimos vocant, ex Publio & Laberio, qui eo in genere excelluere: & Planipedes ob eam causam quod Cothurno Tragici: Socco autem Comœdi pedes induebant: ipsi autem nudis pedibus agebant. Erat mimorum argumentum apud Lacedæmonios varium, ac ridiculum veluti imitatio furantium poma quædam. In alio Medici peregrini Actores appellabantur δεικηλισταὶ, quod verbum sonat figulos & imitatores. Cæterum Mimi non erant personati, sed fuligine obliti, & agninis amicti pellibus, quæ Pescia dicta legibus in Carmine Saliari. Ibant autem cum canistris & herbis, serpyllo, mantha, violis, hedera, corollis: saltabantque in numerum, atque in honorem Bacchi, cuius more victores hedera coronabantur. Inde procurrentes, obuium quemque subsannabant. Manuum quoque tegumenta gerebant ex floribus confecta, & tunicas albo ad medium distinctas, à cinctura, quam cogebat velum Tarentinum, ad talos demissas. Silentio per ostium ingressi, vbi ad Orchestræ medium euaserant, conuertebant se ad theatrum, & loquebantur. Hæc Scaliger. Quædam etiam de Mimis habet Lil. Greg. Gyraldus Diologo 6. Historiæ Poetarum, quem vide.

A

Ad Caput VI.

PARALIPOMENA.

Mimarii vrbani, Copreæ, & parasiti, exodiiratio habita in Scenicis, Pantomimi.

B Scurras adhibitos in scenam notius est, quam vt dici debeat: neque tamen præteriero in duplici genere scurras fuisse. quidam domestici, seu mensarum obsessores, quos parasitos vocant, alii vrbani, seu in scenica admissi ludicra, & ob verborum lasciuiam, gestuumque turpitudinem populo charissimi: & de primis illis C. Plin. Iunior. libr. 9. Epist. 17. *Querreris tibi tædio fuisse quamuis lautissimam cœnam, quia scurræ, cinædi, moriones mensis inerrabant.* Et de iisdem locum insigniter corruptum è C. Suetonio in Tiberio cap. 61. viri eruditi restituerunt. Ait itaque ille: C *Annalibus suis vir consularis inseruit, frequenti quondam conuiuio, cui & ipse affuerit, interrogatum eum subito, & clare, à quodam nano astante mensæ inter capreas, cur Paconius maiestatis reus tamdiu viueret?* Quid sibi vult, *stare inter capreas* in Imperatorio conuiuio? Monstri hoc simile, recte Leuinus Torrentius, *à quodam nano astante mensæ inter copreas.* Nam dictionē illam Græci vsus ostendit Dio Cocceianus libr. 50. & libr. 73. non multum à principio: καὶ ἕτερον δέ τι τοιόνδε ἐπὶ τῇ τοῦ Κομμόδου διαβολῇ ὁμοίως ἔπραξε. D κοπρείας τινὰς καὶ γελωτοποιοὺς, αἴσχιστα μὲν τὰ εἴδη, αἰσχίω δὲ τὰ ὀνόματα, καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα ἔχοντας ἐνέκλυσε.

Vertit Guil. Xylander. *Contra autem in contumeliam Commodi id fecit, nam cum aliquot adulatores & scurras, quibus facies quidem deformes, sed nomina & instituta vitæ multo erant turpissima, proscripsit.* κοπρείας *adulatores* vertendum putauit, quod in conuiuiis maximus eorum vsus, vt infra paulo expediam, γελωτοποιοὺς *scurras*, mimos, aut eos qui gesticulatione ridicula risum mouerent, accipere oportet. E Isidorus Hispalensis in glossis. *scurrula, qui incopriat.* Est & alter non minus deprauatus locus in Codice eiusdem Suetonii in Claudio cap. 8. *Et quoties post cibum obdormisceret, (quod ei fere accidebat) olearum ac palmularum ossibus incessebatur, interdum ferula, flagroue, velut per ludum excitabatur à tropeis, solebant & manibus stertentis socci induci.* Vidit difficilem, intricatumque locum Adrianus Turnebus lib. 22. Aduersar. cap. 32. censuitque legendum *per ludum excitabatur à copreis.* Sed qui F essent coprei non explicauit, at Iosephus Scaliger in Fest. libr. 17. in voce *scurræ*, erudite, vt sæpe, nodum expediuit. Inuenio tamen in criticis, quibus insolens, & pene incredibile videatur, in conuiuium virorum principum, fœdissimos illos, impudicos, & vt Turnebi vtar verbo, *stercorarios* admitti. Itaque vulgatam retinent lectionem, *à tropeis excitabatur.* Quod scurræ qui Claudium percusserant, statim ne deprehenderentur, se verterent, ioculari motu, τρέπω enim est *verto.* Alii contendunt Lupercos intelligendos, qui

crepi

crepi dicebantur, vt hoc opere à me supra est exposi- A
tum, horum enim solemnis consuetudo obuios ferulis pelle contectis verberare, quidni & ea licentia, in excitando vsi sint Claudio principe? ergo & restituendum eum locum censent, *à crepis excitabatur.* Quod miror placuisse Turnebo lib. 27. c. 19. cum ante aliam è MSS. eruisset lectionem, & probasset. Antonius Sabellicus & Philippus Beroaldus de Caprearum insulæ ciuibus, quorum temporibus Tiberii nota fœditas insolentiaque, existimant Historicum loquutum, itaque visum est iis legi debere, *à Capreis excitabatur.* B
Sed quis est, qui capreas pro capreensibus vsurpare velit, sine certa scriptoris alicuius antiqui authoritate? Denique Marcellus Donatus Ponzanus dilucidat. pag. 639. vltimus, non pœnitendam sententiam attulit, se suspicari ludi genus denotari, quod astragalis exercebatur, nam iactantes aspiciebant scrobem, in quam iactati calculi seu globuli excipiebantur, idque corpore non semel obuerso, & in lexico Græco *τρόπα* redditur, *obuersio, ludi genus.* De his scurris vetus glossographus *scurram* exponit *δεχιστὴν, & scurrari, δεχίζειν.* D. Iuuenal. Sat. 4. v. 31. C

Purpureus magni ructaret scurra palati.

Q. Horat. lib. 1. Sat. 8.

Pentalabo scurræ, Nomentanoque nepoti.

C. Lucilius Satyricus, antea corruptus, sic forte poterit non incommode legi. Apud Festum *in scurra.*

——Cornelius Publius noster
Scipiades dicto, penitusque interuenit ipsi
Molli, & delitijs luci, effigie, atque cinædo,
Et sectatori assiduo, quo rectius dicas, D
Ibat forte domum, sequimur multi, atque frequentes.

Scurræ isti & parasiti dicti. Vetus scholiastes Iuuenalis ad v. 4. Sat. 5. *Parasiti Cæsaris fuerunt, Apicius Gabba sub Tiberio Scurra nobilis fuit.* D. Ausonius Epist. 13. Paulo.

Hæc non per vulgum mihi cognita, perque popinas,
Aut parasitorum collegia Plautinorum.

Desiderari vult explicationem istius versus, in operibus Plauti, quæ hodie extant, Elias Vinetus: At ego Plautinos parasitos puto intelligi, quoscunque E
ille in Comœdias suas inducit, neque opus est vllam fabulam denotari specialem, per *collegia parasitorum*: satis est modo frequenter parasiti ab eo nominentur. Nihil autem apud eum crebrius eorum commemoratione. Menechm. sc. *sportulam.*

——Parasitus octo hominum munus facile fungitur.

Et in Persa. sc. *veterem.*

Quin parasitando pauerint ventres suos.
Quasi mures semper edere alienum cibum.

Denique in Captiuis sc. *iuuentus.* elegantissima est F
aptissimaque descriptio parasiti.

Quasi cum caletur, cochleæ in occulto latent,
Suo sibi succo viuunt, ros si non cadit,
Item parasiti rebus prolatis latent,
In occulto miseri, victitant succo suo.
Dum ruri rurant homines, quos liguriant.

Sed quando de scurris, copreis, & parasitis dicendum, nolim prætermitti & deorum parasitos esse, qui assiduo in templis epularentur. Meminit D. Augustinus lib. 6. de Ciuit. Dei cap. 7. *Epulones etiam deos, parasitos Iouis ad eius mensam qui constituerunt, quid aliud quam mimica sacra esse voluerunt?* M. Martial. lib. 9. Epigr. 29.

Vos me laurigeri parasitum dicite Phœbi.
Roma sui famulum dum sciat esse Iouis.

Vetus marmor.

L. ACILIO. L. FILIO. POMCVTICLÆ.
NOBILI. ARCHIMIMO. COMMVNI. MVNERE. ADLECTO. DIVRNO. PARASITO.
APOL. TRAGICO. COMICO.

Redeo ad *Mimos vrbanos.* Satis enim de domesticis dictum. vetus Scholiastes Iuuenal. Sat. 13. v. 109. *Audacia creditur innocens, vt Mimum vrbani scurræ agere, ac irrisione audaciæ videatur. Talis est enim mimus, vbi seruus fugitiuus dominum suum trahit.* Illis vnica erat cura risum populo commouisse, exclamationibus ridiculis, & gestibus indecoris, id est, vultu distorto, dictique ob id *sanniones.* Cornutus, seu verius Pseudocornutus ad Sat. 1. Persii. v. 72. *Tria genera sannarum, aut manu significare ciconiam, aut opposito* (malim *apposito*, id est, iuxta posito) *temporibus pollice auriculas asininas, aut linguam sitientis canis. sanna autem dicitur os distortum cum vultu, quod facimus, cum alios deridemus, inde sanniones dicti, qui non rectum vultum habeant.* M. Tull. libr. 2. de Oratore. *Quid porro tam ridiculum, quam sannio est? qui ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso.* Nonius Marcelli. Cap. 1. Num. 302. *Sanniones dicuntur à sannijs, qui sunt in dictis fatui, & in motibus, & in scænis, quos μωρὺς vocant Græci.* Iuuenal. Sat. 6. v. 302.

——Qua sorbeat aera sanna.

Et *gelasiani* dicti, ab effectu. Sidon. Apollinar. Carm. 23. v. 302.

Quid dicam citharistrias choraules,
Mimos, schænobatas, gelasianos?

Apollon. Collat. Excidii Hierosolymit. lib. 1.

Laruatosque inter gestu contendere mimos.

Iul. Capitol. in Ælio Vero. *Adduxerat secum & tibicines, & fidicines, & histriones, & Mimarios scurras, & præstigiatores, & omnia mancipiorum genera, quorum Syria & Alexandria pascitur voluptate, prorsus vt videretur bellum non Parthicum sed histrionicum confecisse.* Addendus Ioannes Saresberiensis lib. 1. Policrat. cap. 8. *Desidiam prorogant histriones, ex occupatis etenim mentibus surrepunt tædia, seseque non sustinerent, si non alicuius voluptatis solatio mulcerentur, admissa sunt ergo spectacula, & infinita, tirocinia vanitatis, quibus qui omnino otiari non possunt, pernitiosius occupentur. Hinc mimi, salij, vel saliares, balatrones, Æmiliani, gladiatores, palæstritæ, gignadij, præstigiatores, malefici quoque multi, & tota ioculatorum scæna procedit.* Qui sint *gignadij* in scena, & mimicis salibus, non memini à me lectum. C. Tacit. lib. 16. Annal. *Et plebs quidem vrbis, histrionum quoque gestus iuuare solita.* D. Auson. Epigr. 83. ex Lucillio lib. 2. Antholog.

Decepta infælix casus se miscuit arti,
Histrio, saltauit qui Capanea, ruit.
Idem qui Nioben saltauit saxeus.

Dicuntur iidem & pantomimi: nam cum ex Histria histriones Romam fuissent aduecti, Pylades ex Asia venit, primusque nomen pantomimi vsurpauit, Lucianus, & ante illum C. Sueton. in Augusto capit. 45. Isidorus Hispal. lib. 18. Etymolog. cap. 48. *Histriones sunt qui muliebri indumento gestus fæminarum impudicarum exprimebant, ij autem saltando etiam historias & res gestas demonstrabant, sic dicti, quod ab Histria hoc genus sit adductum.* Eadem Festus libr. 6. in *histriones* in consulatum T. Sulpitii & C. Licinii Stolonis id reiicit Ioannes Cuspinianus in Fastos Cassiodori pag. 159. Suidas in voce Ἀθηνόδωρος notat libera & stante republica nullum pantomimorum nomen nedum officium fuisse, quod mirum, nisi dicamus rem antiquam, vocabulum nouum sub Augusto accepisse.

De pantomimis vetus scholiastes Iuuenal. ad v. 178. Sat. 3. *Orchestra, spatium in quo saltat pantomimus.* Et ad v. 47. Sat. 7. *Spatium in theatro dicit, quod pantomimo saltanti vacat.* Æl. Lamprid. in Alexandro. *Nanos & nanas, moriones, & vocales exoletos, & omnia acroamata, & pantomimos populo donauit.* Aurel. Cassiodor. lib. 4. Epist. vlt. *Hic sunt additæ horcistarum loquacissimæ manus, linguosi digiti, clamosum silentium, expositio tacita.* Et paucis interiectis: *Pantomimo igitur, cui à multifaria imitatione nomen est, cum primum in scenam plausibus inuitatus aduenerit, assistunt consoni chori diuersis organis eruditi, tum illa sensuum manus, oculis canorum carmen exponit, & per signa composita, quasi quibusdam literis edocet intuentis aspectum, in illa leguntur apices rerum, & non scribendo docet, quod scriptura declarauit, idem corpus Herculem designat, & Venerem, fæminam præsentat, & marem, regem facit, & militem, senem reddit, & iuuenem, in vno credo esse multos vana imitatione discretos.* Saluian. Massiliensis de Gubernat. dei lib. 6. *Longum est nunc dicere de omnibus, amphitheatris, odeis, lusorijs pompis, athletis, petaminarijs, pantomimis, cæterisque portentis, quæ piget dicere de solis circorum ac theatrorum impuritatibus loquor.* Petaminariorum meminit & Iulius Firmicus Maternus lib. 8. Matheseos cap. 15. *Petaminarius, ephelmator, orciscopalarius.* Q. Tertullian. lib. de Spectacul. cap. 17. *Pantomimus à pueritia patitur in corpore, vt artifex esse possit.* Arnob. lib. 4. aduersus gentes: *Quid pantomimi vestri, quid histriones, quid illa Mimorum atque exoleti generis multitudo?* Vetus inscriptio.

M. AVR. AVG. LIB. ACILIO. SEPTENTRIONI. PANTOMIMO. SVI. TEMPORIS. PRIMO. SACERDOTI. SYNHODI. APOLLINIS. PARASITO.

Ex iis, quæ iam dicta sunt à me, non erit operosum poetas intelligere, qui de hac gesticulatione loquuntur, & vel nutus, vel gestus, vel digitos loquaces de mimica hac omnium personarum effictione, accipere oportet. Cl. Claudian. de consul. Manlii Theodori ad finem:

A *Nec molles egeant nostri dulcedine ludi.*
Qui lætus risum salibus mouisse facetus,
Qui nutu manibusque loquax.

Sidon. Apollinar. Car. 23.

Clausis faucibus, & loquente gestu.

Terentian. Maurus de Metris, seu verius C. Petronius illicitatus.

At Arbiter disertus,
Tinctus colore noctis,
Manu puer loquaci.

B Incertus author, sed elegans mehercule lib. 4. Epigrammatum & poemation veterum, lemma est PANTOMIMVS.

Mascula fæmineo deriuans pectora sexu,
Atque aptans lentum sexum ad vtrumque latus,
Ingressus scenam populum saltator adorat,
Solerti pendet prodere verba manu.
Nam cum grata chorus diffundit cantica dulcis,
Quæ resonat cantor, motibus ipse probat.
Pugnat, ludit, amat, bacchatur, vertitur, adstat,
Illustrat verum, cuncta decore replet.
Tot linguæ, quot membra viro, mirabilis est ars,
Quæ facit articulos voce silente loqui.

C Recte quidem loqui articulos dixit, quia non modo totius corporis circumacti gestu, nutibusque oblectabant pantomimi, sed præsertim digitis. Aurel. Cassiodor. libr. 1. epist. 10. *Hanc partem Musicæ disciplinæ mutam nominauere maiores scilicet quæ ore clauso manibus loquitur, & quibusdam gesticulationibus facit intelligi, quod vix narrante lingua, aut scripturæ textu posset agnosci.* Isidor. lib. 1. cap. 25. *Sunt quædam & digitorum notæ, sunt & oculorum, quibus secum taciti proculque loquuntur, sic mos est militaris, vt quoties consentiat exercitus, quia voce non potest, manu promittat.* L. Sen. epist. 95. *Non est pantomimi de arte saltandi quærere.* Et lib. 7. Nat. quæst. cap. vlt. *In pulpito pantomimorum, viri & fæminæ tripudiant.* Ergo & saltibus sicuti histriones, & voce, quemadmodum vrbani scurræ, seu Mimi, pantomimi scenam occupabant: licet non semper iidem sint scurræ seu histriones & pantomimi; nam histriones in scena, Sueton. in Domit. cap. 7. pantomimi etiam alibi. Plin. paneg. *Populus ille scenici imperatoris spectator & applausor, nunc in pantomimis quoque aduersatur, & damnat effæminatas artes.* Vlpian. IC. l. 43. §. vlt. *Si ponas agitatorem postea factum pantomimum* ff. de Act. empt. Iulian. l. 27. *Si libertus artem pantomimi exerceat verum est debere eum non solum ipsi patrono, sed etiam amicorii ludis gratuitam operam præstare. ff. de oper. libert.* Ergo non omnes pantomimi seruilis conditionis, quum etiam libertis eam artem exercere permittant leges. Et certe maximus iis honor deferebatur, idem Seneca Epist. 47. *Ostendam nobilissimos iuuenes mancipia pantomimorum.* Et viri senatorii eorum ædes studiose adibant, donec lege cautum, referente C. Tacito lib. 1. Annal. *Ne domos pantomimorum senator introiret.* Corrigendus idem ille L. Seneca Epist. 121. *Mirari solemus scenæ peritos, quod in omnem significationem rerum & affectuum parata illorum est manus, & verborum velocitatem gestus assequitur.* Turnebus lib. 26. c. 20. in vetusto codice repe-

(D, E, F: section letters printed in the gutter beside the left column)

repererat *fatiant*, & quia nullus erat sensus, existimauit rescribendum, *saltationis peritos*. Sed nihil refert, hæc ne, an vulgata lectio retineatur, nam *peritum* esse *scænæ*, quid aliud est, quam mimicam aut histrioniam exercere? elegans adumbratio est apud M. Manilium lib. 5. Astronomic.

Alternis tamen aptus erit nunc voce poetis,
Nunc saturo gestu, referetque affatibus ora,
Et sua dicendo faciet, solusque per omnes
Ibit personas, & turbam reddet in vno.
Aut magnos heroas aget, scenisque togatas.
Omnes fortunæ vultus per membra reducet,
Æquabitq; choros gestu, cogetque videre
Præsentem Troiam, Priamumque ante ora cadentem
Quodq; aget, id credes stupefactus imagine veri.

P. Ouid. Epist. Helenæ Paridi.

Ah quoties digitis, quoties ego tecta notaui
Signa supercilio pene loquente dari?

Et lib. 1. Amor. eleg. 4.

Me specta, nutusque meos, vultumq; loquacem.

Et lib. 2. Amor. eleg. 5.

Sermonem agnoui, quod non videatur, egentem,
Verbaque pro certis visa valere notis.

Rectius multo in antiquo codice.

Sermonem agnoui, quid non videatur amanti?
Verbaque pro certis iussa valere notis.

Dixerat proxime ante, referens gestus scenicos ad conuiuia priuata.

Non oculi tacuere tui, conscriptaque vino
Mensa, nec in digitis littera nulla fuit.

Lib. 3. eleg. 10. Amor.

Quid iuuenum tacitos inter conuiuia nutus,
Verbaque compositis dissimulata notis?

Lib. 1. de Arte amandi.

Multa supercilio, multa loquare notis.

Q. Ennius in Annalibus, vt vult Isidor. libr. 1. Etymolog. cap. 25.

Datatim dat sese, & communem facit,
Alium tenet, alij adnutat, alibi manus
Est occupata, alij peruellit pedem,
Alij dat digito literas.

Licet Festus libr. 1. in *adnictat*, Næuio in *Tarentilla* adscribat. Dixi plura ad illud Claudiani libr. 2. in Eutropium, quæ hic nihil opus repetere.

Quis magis enodes laterum detorqueat artus,
Quis voci digitos, oculos quis moribus aptet.

Dictique sales, quod perstringerentur oblique nonnulli ciues, dicam ad cap. 9. huius libri infra.

Cap. VII.

De Tragœdia.

Tragœdia à plerisque putatur antiquior Comœdia: verum Iul. Cæs. Scalig. Comœdiam antiquiorem fuisse, & ex hac ortam Tragœdiam demonstrat: non tamen negat Tragœdiam prius excultam, quam Comœdiam esse. Vnde nomen Tragœdiæ sit,
A inter Grammaticos non conuenit. Diomedes libr. 3. Tragœdia, inquit, vt quidā volunt, dicitur à τράγος, & ᾠδὴ, quoniam olim actoribus Tragicis τράγος, i. hircus, præmium cantus proponebatur, qui Liberalibus, die Festo, Libero patri ob hoc ipsum immolabatur, quia (vt ait Varro) depascunt vitem. Et Horatius in arte poetica.

Carmine qui tragico vilem certauit ob hircum.

Alii putant à fœce, quam Græcorum quidam τρύγα appellant, Tragœdiam nominatam, permutatione
B literarum in aduersum: quoniam olim nondum personis à Thespide repertis, tales fabulas peruncti fœcib. ora agitabant, vt rursum est Horatius testis, ita scribens:

Ignotum Tragicæ genus inuenisse Camœnæ
Dicitur, & plaustris vexisse poemata Thespis,
Quæ canerent, agerentque peruncti fœcibus ora.

Ex quibus versibus intelligimus, hunc Thespin primum pensiles scenas in plaustris circumegisse, addidisseque nudis oribus fæcem pro persona. Alii à vi-
C no arbitrantur, propterea quod olim vinum dictitabatur τρὺξ à quo τρύγητος hodie quoque vindemia est: quia Liberalibus apud Atticos , die festo Liberi patris, vinum cantoribus pro corollario dabatur, cuius rei testis est Lucilius in 12. Hactenus Diomedes. Alii etiam alias quasdam etymologias adferunt, quas hic omitto. Non tamen repudianda videtur Isaaci veteris Commentatoris Græci coniectura, quæ etiam Aldo Manutio Pauli F. placet. Is enim Tragœdiam primum τραχῳδίαν dictam putat, quasi
D τραχὺν ᾠδὴν, quod esset aspera cantilena, quę res asperas, difficiles complecteretur: postea vero vsum hoc nomen, vt multa alia, corrupisse, & pro τραχῳδία, τραγῳδίαν dixisse.

Est autem Tragœdia heroicæ fortunæ in aduersis comprehensio: vel narratio & actio repræsentans negotia grauia, & res magnas, & euentus atroces, collata in personas ad hæc negotia idoneas, heroum & regum, imago vitæ honoratæ, & potentiæ, atque principatus in terris. Iul. Cæsar Scaliger defi-
E nit hoc modo: Tragœdia est imitatio per actiones illustris fortunæ, exitu infelici, oratione graui metrica. Huius species à loco duæ sunt, Græca & Latina, quæ fuit prætextata, qualis erat Nero Senecæ. Ab argumentorum vero generibus diuersæ sunt: nam Callias Atheniensis, qui maior natu quam Stratis fuit, Tragœdiam fecit, quam Grammaticam nominauit: propterea quod è literis & sonum ducebat, & argumentum. Nam chorus nihil aliud quam saltatio fuit, ex nominibus, & sonis, & temporibus, & rythmis elementorum. Alias species continet Satyros mistos He-
F roibus, ita vt etiam seueris hilariora misceantur, eiusmodi Polyphemus extat in Euripide. Menedemus Philosophus hoc in genere poematis primas tribuit Sophocli, & Achæo. De Tragœdiæ vtilitate notanda Timoclis Comici verba, qui ait, apud Tragœdiam totius vitæ & conditionis esse exempla, atque documenta. Nam si pauper es, inquit, inopiam ferre disces à Telepho: si filii ante diem pereunt, à Niobe: si furor arripuit, furorem sedare disces ab Alcmæo-

ne: ſi oculis captus, à Phinæo cœcitatem, vt à Phi-
loctete claudicatem: ſic ab aliis alia æquo animo fer-
re diſces: omnia enim maiora, quam quibus patitur,
infortunia, qui aliis accidiſſe cōtemplatur, ſuas ipſius
calamitates æquius, faciliuſque ferre conſueuit. Eſt
etiam apud Athenæum legere, quæ documenta ex
Tragœdia habere poſſimus, lib. 7. & nonnihil apud
Ariſtotelem in Poetica. Verum de Tragœdia paulo
poſt plura dicemus.

Cap. VIII.

De Comœdia, & eius atque Tragœdiæ differentia, de Cothurno, item & ſocco.

SEquitur inter Scenicorum ludorum ſpecies Co-
mœdia, quam quidem reliquis antiquiorem fuiſſe
Iul. Cæſ. Scaliger ſentit. Dicta eſt Comœdia, quem-
admodum ſcribit Diomedes ἀπὸ τῶν κώμων. Κῶμαι e-
nim appellantur pagi. i. conuenticula ruſticorum.
Nam iuuentus (vt ait Varro) Attica circum vicos ire
ſolita fuit, & quæſtus ſui cauſa hoc genus carminis
pronunciabat: aut certe à vicis. Nam poſteaquam ex
agris Athenas commigratum eſt, & hi ludi conſtituti
ſunt, ſicut Romæ Compitalitii, ad canendum prodi-
bant, & ab vrbana κώμη & ᾠδὴ Comœdia dicta eſt:
vel ἀπὸ τῶν κωμωδρίων, i. viculis, quod ea humilium
domuum fortunæ comprehendatur, non vt in Tra-
gœdia publicarum, regiarumque, vel ἀπὸ τοῦ κώμου,
i. commeſſatione, quod olim in huiuſmodi fabulis a-
mantium iuuenum κῶμοι agebantur. Hæc Diome-
des. Alii eam dictam volunt ἐπεὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐκώμα-
ζον, quod in viis laſciuirent, & petulanter luderent.
Iul. Cæſar Scal. lib. 1. Poet. vbi multa & rara de Co-
mœdia & Tragœdia in medium affert. Comœdiam
dictam eſſe ait παρὰ τὴν ᾠδὴν καὶ τοὺς κώμους quod iuuen-
tus opera ſua abſoluta, & largiori cibo refecta, vacui
temporis otio, atque licentia noctis abuſa, ſecum im-
periorum, vel heri, vel patroni, vel parentum per pa-
gos (nondum enim in vrbes conuenerant) diſcurre-
ret. Qui mos cum ipſo nomine ſimul ad Romanos
deductus eſt. Inde luſus, quos vicatim exercerēt, apte
Comediam dixere: quoniam non paſcuis, aut in ar-
uis, aut ad tumulos, aut ad aras canerent. Quemad-
modum vero in cæteris quoque ita vſu venit, vt tem-
pus artium ſit, & lima, & lex, politioribus deinde ſecu-
lis in artem redacta, certiſque limitibus præſcripta
eſt, itemque conſtituta loca & tempora, in quibus a-
geretur. A Græcis ad Romanos tranſiit.

Eſt igitur Comœdia priuatæ ciuiliſque fortunæ,
ſine periculo vitæ comprehenſio. Donatus: Comœ-
dia eſt fabula, diuerſa inſtituta continens affectuum
ciuilium, ac priuatorum, qua diſcitur, quid ſit in vita
vtile, quid contra euitandum. Cicero Comœdiam
eſſe ait imitationem vitæ, ſpeculum conſuetudinis,
imaginem veritatis. Iul. Cæſ. Scaliger ſic definit Co-
mœdiam, quod ſit poema dramaticum, negotioſum,

A exitu lætum, ſtylo populari. Cæterum Comœdiæ du-
plex affertur differentia, altera ſumpta à tempori-
bus, altera ab argumentis. Differentia à temporibus
ſumpta hæc eſt, quod alia ſit Comœdia vetus, alia
media, alia noua. Vetus dicitur ea, quæ primum in
vſu fuit, eo videlicet tempore, quo ſummum impe-
rium penes populum fuit. Idcirco licuit illius ſecu-
li Poetis riſum aucupari ex quocunque genere ioco-
rum, ſiue ii ſale, ſiue acerbitate aſperſi eſſent. Non
enim æquo ſolum, ſed etiam libenti animo audie-
B bat populus, quæ in iudicium iniquitates, Præto-
rum mala, vel facinora, vel euenta, prauorum ciuium
corruptos mores dicta iacerentur. Id tum impune
fuit maledicis Poetis, quaſi malæ famæ metu de-
territi, componerent animos auios à virtutibus,
atque appellerent ad frugem bonam. Graſſabatur
ergo ea licentia in omnes ordines, ætates, ſexus,
conditiones impune: idque non in tranſcurſu tan-
tum, ſed integro fabularum tractu, ac primario ſtu-
dio. Quod in Ranis, & in Nubibus conſtat Ari-
C ſtophanis. Vexatio autem illa, tametſi ſparſim, at-
que vt ſeſe res daret, exercebatur: ipſi tamen choro
potiſſimum eſt attributa. Habuit autem hæc quo-
que vetus, ætates duas. Quippe ſub Sannyrione, cu-
ius nomen primum inter Comicos celebratur, incon-
ditæ partes, ac perſonarum introductiones, neque
lex erat earum numero poſita. Primum ferunt Cra-
tinum & partes diſtinxiſſe, & actus diſpoſuiſſe, &
ad tres tantum perſonas numerum adſtrinxiſſe, ne-
que ab eo tam exacte hanc operam poſitam, quam
D ſtudioſe ſuſceperat: perfectam poſtea ab Ariſtopha-
ne. Atticis deinde populi opibus, reductaque illius
inſana licentia & inconſtantia ad tyrannicam pau-
corum libidinem, continuit Poetas metus poten-
tiorum in officio benedicendi. Quocirca ſublatus
chorus fuit: cuius illæ videbantur eſſe præcipue par-
tes, vt potiſſimum, quos liberet, læderet. Quare cum
cætera nihil mutata eſſent, manſit ſpecies quidem
prior, parte tantum deſiderata: Vnde mediæ nomen
ortum eſt non tunc quidem, ſed poſteaquam nouæ
E Comœdiæ appellatio fuit inſtituta: inter quam &
veterem illam, quæ intercederet, μέση fuit nomina-
ta. Interceſſit autem & tempore & forma: quando
neque huius neque illius faciem repræſentaret: tem-
pore quoque poſterior fuit ſuperiore, & poſtrema
prior. Quippe noua ſub Alexandro florere cœpit,
cuius ætas Oligarchiam ſubſecuta eſt. Chori autem
loco παραβάσεις quædam fiebant, in quibus aliorum
Poetarum dicta, ſcriptaque ſine maleficii crimine,
aut pœnæ ſuſpicione irridebantur. Differt autem à ve-
F teri noua multis modis: potiſſimum vero compoſi-
tione. Aſtrictior enim certis legibus tam ad argumen-
ta, quam ad dictionem. Non enim ridicula dra-
mata in noua, vt ex qualibet materia riſum captet.
Quinq; partitionibus ſecta tibicinem interſerit. Vo-
cabula noua nō fabricat ad riſum, aut ad cauillum. Et
populari ſermoni de medio ſumpta propior noua
fuit apud Græcos. Neq; excurrit noua ad alios verſus,
ſolis iambicis, aut trochaicis contenta. In veteri mul-
tas carminum ſpecies videmus. Ortam tamen ex
anti-

antiqua nouam, satis apparet ex ijs, quæ veteres memoriæ prodidere. A Aiunt enim Aristophanem scripsisse fabulam Cocalum, cuius filum fuerit amussis, regula Menandro, atq; Philomeni ad nouam Comœdiam comminiscendam. Hoc vnum genus Latini quanquam amplexi, atq; imitati sunt: tamen secundum ætates Comœdiæ modos quoque à temporibus notauere: quæ eis differentias non à specie, sed à stylo constituerent. Itaque veteres fabulas Liuij Andronici dicimus, Pacuuij medias, Terentij nouas, quia hic postremo seculo, ille prisco, Pacuuius me- B dia natus esset. Andronicus enim primus dedit fabulam, quam Græcorum more docuit histriones, ita vt esset in Scena ipse, atque eos castigaret. Nec abstinuit tamen noua Romanorum à censura, atque animaduersione vitiorum, vt sæpe est apud Plautum. Romanus ausus est emollire opicam seueritatem, ac nomina simul cum moribus inferre in scenam è Latio, & deducere in festos ludos. Vnde orta fuere genera fabularum, ab ornatu vestitu ve quem gererent, nominata. Nam quemadmodum Græcas Palliatas, à C gentis veste, ita à Romana toga, Togatæ dictæ sunt. Latinarum igitur species hæ: Nobiliores, quæ à personis primarijs, Prætextatæ appellabantur. Erat enim prætexta Magistratuum toga, cui purpura prætexebatur. C. Melissus, qui fuit ab Augusto præfectus Bibliothecæ in porticu Octauiæ, edidit nouum genus togatarum, quas Trabeatas appellauit: quemadmodum legimus in lib. de Clar. Gramm. Minus nobiles,* in quibus Senatores priuati cum togis introducebantur. Vltimum genus capiebat humilem fortunam, po- D pularium negotium cum tunicis tantùm, quæ tamen haudquaquã tunicatæ eadẽ ratione, sed ab habitaculis nomen adeptæ sunt. Igitur Tabernariæ, quòd cum tabernis scenæ disponebantur. Fuit autem ab his diuersum genus Atellanæ, ab Atella Oscorum oppido, natura omniũ maximè & iocosa & dicaci. Quare cùm facetias suas in theatra municipij intulissẽt, id gratiæ sunt assequuti, vti in vrbem quoque transferrentur. Nihil enim præter visum aucupabantur, etiam in ipsa verborum acerbitate. Cuiusmodi fuit in E versu illo, quem recitat Suetonius in Tiberio, cui olido, hirsutoque senioris obscœnitas esset exprobrata. Versus fuit:

Hircum vetulum capris naturam ligurire.

Quibus verbis fortasse subest stimulus, Vt capras nominaret: quòd ille in Insula Capreis agebat. Romani igitur inter inter serias Reipubl. tractationes ad animorum refectionem, minimè turpe putarunt in vicinorum abire mores. Adeò verò placuerunt, vt tametsi omnia obscœna erant, persona, res, oratio: ta- F men occœptæ sint sententiæ dicaces à ciuibus agi per ioca versibus inconditis iactata. Quod genus poëmatis, quia ei deerat multum ad iustam Atellanæ magnitudinem, tanquam pars toti conueniens, insertum fuit postea in Atellanas, atque ex eo facta exodia, quæ causa fuit, vt ij, qui agerent Atellanas, neq; histrionum numero adscriberentur, neque tribu amouerentur. Ab argumentis etiam possimus agnoscere differentias: sunt enim amatoriæ totæ, vt Andria: Calumniatoriæ, vt Nubes, Ranæ: Ciuilis fortunæ & morum, vt Thesaurus, Captiui, Aulularia: Euenta, vt Phasma, Arcturus: Fallaciosæ, vt Miles, Pseudolus. Alia quoq; ratione distinguuntur. alias enim turbulentas & negotiosas agnoscimus, qualis Adelphi: has motorias dixere. Alias sedatiores, quas statarias idcirco vocant, quòd in ijs non ita discurritur. Talis est Hecyra & Asinaria. Aliæ hilares & conuiuiales sunt. Cuiusmodi Bacchides. Hæc de Comœdiæ speciebus & differentijs Iulius Cæsar Scaliger. Iam verò etiam quid inter Comœdiam & Tragœdiam intersit, videamus: differunt autem quinque modis potissimum. Primò, materia, hoc est, rebus ipsis: nam in Comœdia amores fere & virginum raptus: in Tragœdia luctus, exilia, cædes introducuntur. In Comœdia sunt sales & risus: in Tragœdia perturbationes. Secundò, differunt personis: nam in Tragœdia sunt Heroes, Reges, Principes, &c. In Comœdia priuati homines, & mediocris tantùm fortunæ. Tertiò, dictione, siue stylo: nam in Comœdia verba sunt nõ tam atrocia, aut significantia, vt in Tragœdia in qua affectus atrociores regnant quos afferunt res grandes: in Comœdia autem mitiores affectus sunt. Quartò, exitu: nam in Comædia exitus sunt iucundi & læti: in Tragœdia tristes & funesti, & fortunarum miserabilis commutatio. Illorum exemplum est in Odyssea, horum in Iliade Homeri. Quintò, differunt propria nota in theatro: nam Comœdia socco vtebantur: Tragœdia vero cothurno. Erat autem Cothurnus calceamentum quadrangulum, quod vtriuis pedi æque accõmodari poterat, adeò crassum, vt eius accessione Heroum magnitudinem æquatam prodat. Heroas enim omnes mira fuisse proceritate legimus. Soccus verò erat calceamentum humile, populo commune, à Thracibus acceptum. Quales porrò ordines & differentiæ personarum in Tragœdia, quales in Comœdia fuerint: qui item gestus & vestitus singularum, docet Iulius Cæsar Scaliger libro 1. Poët. capit. 13. 14. & 15. vnde desumi possunt. Quædam etiam habet Lilius Gregorius Gyraldus Dialogo 6. Historiæ Poëtarum.

AD CAP. VII. & VIII.

PARALIPOMENA.

Tragicorum primus quis? ornatus sceptrum & cothurnus, Comicorum soccus.

TRagœdiæ (quæ Græcè δρᾶμα, Latinè *fabula*, censetur, Donat. in prolog. Adelphor.) primum munus fuit, deorum laudes simplici choro canere, quod quis primus instituerit, incertum omnino est, & inexploratum, quippe Donatus ad Homerum eius carminis genus trahit, tanquam ad inuentorem, *qui omnis poeticæ largissimus fons, tragicis carminibus exempla præbuit, & velut quadam suorum operum lege præscripsit,*

Iliadem instar Tragœdiæ, & Odyssea ad imaginem comœdiæ fecisse monstratur. Plato vetustissimum Atheniensium inuentum esse asseuerat in *Minoe*. De cuius progressu hæc à Diogene Laertio notatu dignissima habentur lib. 3. in vita ipsius Platonis. ὥσπερ δὲ τὸ παλαιὸν ἐν τῇ τραγῳδίᾳ πρότερον μὲν μόνος ὁ χορὸς διεδραμάτιζεν, ὕστερον δὲ Θέσπις ἕνα ὑποκριτὴν ἐξεῦρεν ὑπὲρ τοῦ διαναπαύεσθαι τὸν χορὸν, καὶ δεύτερον Αἰσχύλος, τὸν δὲ τρίτον Σοφοκλῆς, καὶ συνεπλήρωσαν τὴν τραγῳδίαν. *Nam vt olim Tragœdiam prius quidem chorus solus agebat, postmodum verò Thespis vnũ inuenit histrionem, vt chorus interdum requiesceret, secundum vero postea Æschylus adiecit, & tertium Sophocles, atq; in hunc modum Tragœdia consummata est.* M. Fab. Quintilian. lib. 10. cap. 1. Æschylum repertorem Tragœdiæ esse contendit. Incertus tamen poëta in Anthologia lib. 1. c. 57. Epigram. 22. εὗρεν *inuenit*, inquit:

εὐτέρπη τραγικοῖο χοροῦ πολυηχέα φωνήν.

Euterpe tragici chori multisonam vocem.

Denique Q. Horat. in Arte poëtica, & eius interpretes, diuersum quiddam ab istis sentit.

Ignotum tragicæ genus inuenisse camenæ
Dicitur, & plaustris vexisse poemata Thespis,
Quæ canerent, agerentq; peruncti facibus ora.

Quæ de nitidiori cultiorique ornatu intelligi debere docet Iulius Cæs. Scaliger poëtic. lib. 1. c. 6. Aristoteles, in libr. de poëtica, & ex eo Critici, quos non exscribo. Adi ad Suidam in voce τετραλογία, ac si dicas *quadriloquium*. Nam Tragici initio non simplici aliquo carmine, sed quadruplici certabant fabula, singulis annis quatuor, Dionysijs, Lenæis, Panathenaicis, & Chytris.

Ornatus tragicorum actorum fortunæ eorum respondebant, qui in scenam inducebantur, erant quippe illi principes, reges, exercituum duces, clade aliqua insigni affecti, aut pristina dignitate deiecti, ob id Tragœdiam ipsam coronatam depingebant, & sceptro manũ ornabant; quod miror à nullo animaduersum. P. Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 1.

Venit & ingenti violenta Tragœdia passu,
Fronte comæ torua, palla iacebat humi.
Læua manus sceptrum latè regale tenebat,
Lydius apta pedum vincla cothurnus erat.

Et ibidem loci ipse Ouidius ad Elegiam & Tragœdiam.

Altera me sceptro decoras, altoq; cothurno,
Iam nunc contracto magnus in orbe sonor.

Et lib. 2 Amor. eleg. 18.

Sceptra tamen sumpsi, curaq; Tragœdia nostra
Creuit, & huic operi quamlibet aptus eram.
Risit Amor, pallamq; meam, pictosq; cothurnos,
Sceptraq; priuata tam cito sumpta manu.

Cl. Claudian. de consul. Manlij Theodori ad finem.

——— *Alte graditur maiore cothurno.*

M. Manil. lib. 5. Astronomic.

Quinetiam tragico præstabit verba cothurno.

Atq; vt grandiores essent, regumque similes magis actores, alte subleuatos calceos, id est, *cothurnos* induebantur. C. Plin. lib. 37. c. 2. de Sophocle: *Quod quidem miror in tanta grauitate cothurni.* Fallitur tamen Isi-

A dorus lib. 19. c. 34. qui putat solis Tragœdijs conuenire cothurnos, nam & puellarum erant, quas grandiores videri volebant, & viatorũ, vt à luto defenderentur, & venatorum, vt infra hoc opere dicetur. Frequentior tamen vsus voluit tragicorum esse gestamina. Ennodius Ticinensis præfat. 8. lib. 1. Carm.

Nec mea grandisono flammentur corda cothurno.

Terentian. Maurus lib. de Metris.

Et qui cothurnis regios actus leuant.

Q. Horat. lib. 1 Sat. 5.

B *Non illi larua, aut tragicis opus esse cothurnis.*

Sidon. Apollinar. lib. 8. Epist. 11.

Soccos ferre caue, nec vt solebat,
Laxo pes natet altus in cothurno.

Vt hos alte eleuati, & subærati decebant calcei quo melius exprimerent heroum non gestus modo, sed corporis habitum, ita Comicos, pedestris sermo, humiles calcei ornabant. L. Apuleius lib. 3. Floridor. *Ioca non infra soccum, seria non vsq; ad cothurnum.* Lepide de villis suis C. Plin. Iunior. lib. 9. Epist. 7. *Itaq; il-*
C *lam Tragœdiam, hanc appellare comœdiam soleo: illam, quod quasi cothurnis, hanc, quod quasi socculis sustinetur.* Et ob hoc comici planipedes dici possunt, quod si cum tragicis conferantur, videantur plano pede agere, & *excalceati* à L. Seneca Epist. 8. comœdi vocitantur. Ioan. Brodæus lib. 2. Miscellaneor. c. 18. Claudian. lib. proxime citato.

Cui plectro pulsanda chelys, qui pulpita socco
Personat.

D. Auson. Edyll. 4.

D ——— *Percurris pulpita socco.*

Terentian. Maurus loco iam laudato.

Sed qui pedestres fabulas socco premunt.

Vtrumq; scribendi genus coniungunt, soccum & cothurnum, id est, Tragœdiam, & Comœdiam, authores antiqui, idem Claudian. lib. 1. in Eutrop.

Quæ socci superent risus, luctusq; cothurni.

Auson. etiam Eidyllio citato.

Soccos, aulæaq; regum.

M. Martial. lib. 8. Epigram. 3.

E *An iuuat ad tragicos soccum transferre cothurnos.*

Horat. de Arte poëtica.

Hunc socci cœpere pedem, grandesq; cothurni.

CAP. IX.

De partibus Comœdiæ, & Tragœdiæ.

F His in genere hactenus de Comœdia & Tragœdia expositis, partes etiã earum videamus. Partes Comœdiæ aliæ legitimæ, vel primariæ sunt, aliæ accessoriæ, aliæ attinẽtes, quas Philosophi circũstantes nominãt. Primariæ partes sunt quatuor, Protasis, Epistasis, Catastasis, Catastrophe: has enim numerat Iulius Cæsar Scaliger, cùm cæteri plerique omnes Catastasin omittant. Protasis est, in qua proponitur & narratur summa rei, sine declaratione exitus: ita enim argutior est, animum semper auditoris suspensum

ſum habens ad expectationem. Epitaſis, in qua turbæ aut excitantur, aut intenduntur. Cataſtaſis eſt vigor ac ſtatus fabulæ, in qua res miſcetur in ea fortunæ tempeſtate, in quam ſubducta eſt. Cataſtrophe eſt conuerſio negotij exagitati in tranquillitatem nō expectatam. Harum partium communes portiones maiores Actus dicuntur, verum non penitus, neque ſemper. Actus enim quintus interdū non eſt pars Cataſtrophes, ſed æqualis ei, ſimulq; cum ea ſortitur & initium & finē. Eodem modo & Protaſis non ſemper in primo: in ſecundo enim actu eſt apud Plautum in Milite glorioſo. Eſt autem actus pars actionis, ſiue actæ fabulæ, cùm videlicet omnibus perſonis ſcena deſeritur: & interim chorus aut tibicen populum delectat, quod cùm videmus, finitum eſſe actum agnoſcimus. Debet autem omnis fabula non plures neq; minores quinq; actibus continere, vt præcipit Horatius in Arte Poëtica:

Neve minor quinto, neu ſit productior actu
Fabula, quæ poſci vult, & ſpectata reponi.

Actuum minores partes ſunt Scenæ, quæ ſunt mutationes rerum & perſonarum in actibus. Et quia plures vno actu in Scenam reduci poſſunt, ideò non habent ſinguli actus definitas Scenas. De Scenis hoc præcipitur, ne plures perſonæ in Scenam recipiantur, quàm tres, iuxta Horatij verſum:

——— *Nec quarta loqui perſona laboret.*

Nam etſi tertia perſona, pauciſſima tamen loquitur, & ferè aliorum dicta ex inſidijs ſuſcipit, & occultè reſpondet. Atque eædem partes ſunt etiam Tragœdiæ.

Acceſſoriæ partes ſunt, Argumentum, Prologus, Chorus, & Mimus. Argumentum, ſiue περιοχὴ ſummam totius fabulæ breuiter recitat. Et hæc noua res eſt, neq; neceſſaria, niſi ijs in fabulis quarum Prologus aliquid agit, neque in Protaſi continetur. Prologus, prænarratio quædā eſt, in qua Poëta rem ſuam agit. Hic autem non eſt vniuſmodi. Alius enim argumentum narrat, aut Poëtæ conſilia in Fabulis, & hic dicitur ὑποθετικός. Alius commendat populo fabulam, vel Poëtam, Græcè συστατικός. Alius eſt ἀναφορικός, quo aut refelluntur obiectiones aduerſariorum, vt in Andria, aut etiam regeruntur crimina, aut populo gratiæ referuntur. Et hic Prologus in reliqua Comœdia nullum locum habebat, nec ad reliquam fabulam pertinebat. Nouum & rarum eſt, quod Plautus Mercurium in Amphitruone fecit agere prologū: qui tamen magnam deinde fabulæ partem expedit. Chorus pars eſt inter actū & actum: vel, pars eſt poſt actum introducta cum concentu. Dicebatur autem Chorus multitudo canentium & ſaltantium cum tibicine: primùm quidem circa aras Deum, Virgilius lib. 6. Æneidos.

Illa chorum ſimulans, Euanteis Orgia circum
Ducebat Phrygias.

Quo in loco Seruius ait, Chorum eſſe multitudinem in ſacra collectam. Et in Georg.

Omnis quam chorus, & ſocij comitantur ouantes.

Chorus, inquit, proprie eſt coæuorum cantus, atque ſaltatio. Solebant enim aras Liberi patris, Deorumq; cæterorum gyrare canentes, atq; ſaltantes. Et primum ex choro ſubducta eſt vna perſona, quæ reſpondens alternis ipſi choro, ampliauit rem Muſicam. Deinde altera, tum tertia, poſtmodum quarta, tandem plures perſonæ. Nam in choris numerus perſonarum non eſt præfinitus. Omnes enim in voce quaſi confuſa loquentes, concentum in vnam perſonam formabāt. Conſtabat chorus tam viris, quàm mulieribus, vt ex Troade Senecæ apparet. Tamen id obſeruari ſolitum erat, vt ſi mas laudandus eſſet, viris: ſi fœmina, fœminis chorus conſtaret. Præterea, quicquid canebatur, ad argumentum fabulæ, maximè ad actum ipſum, quem diſtinguebat, oportebat pertinere, auctore Horatio.

Actoris partes (inquit) *chorus officiumq; virile:*
Defendat, neu quid medios intercinat actus,
Quod non propoſito conducat, & hæreat aptè.

Cæterùm diſtinguebantur Græcis actus Choro in Orcheſtram aſcendente. Latinis verò, qui Choro carebant mimis, perſoniſq; de proſcenio in Scenam redeuntibus. Plurima de Choris habet Iulius Cæſar Scaliger lib. I. Poëtices, c. II. quæ cum ad Græcos potiſſimum pertineant, hic prætermiſimus. De mimis etiam ante diximus.

Attinentes, ſiue Circumſtantes partes ſunt, titulus, modi, cantus, ſaltatio, apparatus. Titulus eſt inſcriptio nominis, non à tutando, vt ait Varro, ſed παρὰ τὸ τίειν. Honor enim & titulus idem. Nomen dico tam auctoris, quam fabulæ. Quod non pronunciabatur tantùm ab eo, qui modos faciebat, ſed etiā proponebatur in proſcenio. Aiunt quidam, ſi fuiſſet vetus Græca fabula auctoris noui opera edita Latinè, fabulæ nomen præponi ſolitum. Sin eſſet aliter, autoris nomini fabulæ nomen poſtponi, quo attentior eſſet populus ad audientiam ex vetere opinione. Argumentum autem ipſum ſub titulo etiam proponi ſolitum, deſcriptum grandibus literis, arbitratus Scaliger, atq; inde illud quoq; argumenti genus excogitarunt, ex cuius verſuum capitibus Fabulæ nomen legeretur.

Modi ſunt, quos Ariſtoteles μελοποιΐαν nominat: hoc eſt, modulatio, menſura, aut harmonia cantus, cum affectibus Comœdiæ congruens, quæ auctori indicabat, quam vocem in agendo ſequi deberet, humilemne, an elatam: iratamne, an triſtem. Aliâs, vt volunt, Græcè νόμος dicebatur, quòd ſtatam intendendi cantus rationem, ſeu legem tranſcendere non liceret, ſicuti iam quoque ſecundum menſuram, aut tactum cantus gubernatur. De ſaltatione & apparatu capite ſequenti agemus. Et hæ quidem partes Comœdiæ.

Tragœdia neque hoc argumentum habebat, neq; prologum ſeparatum, ſed in perſona aliqua ad fabulam pertinente. Habet autem Tragœdia chorum, quem nunquam amiſit, & loco Mimi Satyram. Cantum quoq; communem cum Comœdia partem habet, & Titulum, cum ſaltatione & apparatu.

* * *

An

Ad Cap. IX.

PARALIPOMENA.

Quam varij ſcenicorum ludorum cantus, iſodium, embolum, exodium, ſales, dicterium.

DE partibus legitimis ſiue comœdiarũ, ſeu Tragœdiarum, ſupra quã par eſſet, verboſius Grammatici. Tantum hoc loco reuocandum lectori in mẽtem, à Ioſepho Scaligero antea obſeruatum, præcipuã in actibus iſtis cantorum rationem habitam, nam vel in initio canebant. εἴσοδος hoc eſt, *introitus*, dictus hic cantus Iulio Polluci lib. 14. Onomaſtic. cap. 15. vel in medio, vt chorus requieſceret, & cantiones has ἔμβολα appellabant, quaſi *inſerta*. Nam embolum axem rotis immiſſum ſignificat, quo tota curtus coagmentatio firmatur, ita intermedio illo cantu ſpectantium, audientiumq; animi reficiuntur, & ad audienda, quæ inſequuntur, parantur. Vnde *embolaria mulier* apud C. Plinium. deniq; in fine dramatis ἐξόδια canebantur. Feſtus lib. 5. exponit *exitum*. C. Sueton. in Domitiano c. 10. *Occidit & Heluidium filium, quod quaſi ſcenico ex odio, ſub perſona Paridis & Oenones, diuortiũ ſuum cum vxore tractaſſet.* Eſtq; cuiuslibet rei quaſi finis. Varro, ταφῇ μενίππου.

——— Quod cœperas modo in via
Narrare, vt ad exodium adducas,

Apud eundem in Hecatombe, *in exodium vitæ*. Iul. Firmic. Maternus lib. 6. Matheſeos: *Cum effæminati corporis mollitie cinædos efficient, & qui veterum fabularum in ſcænis, ſæpe ſaltantes imitentur exitus.* Vetus ſcholiaſtes D. Iuuenal. ad v. 175 Sat. 3. *Exodiarius apud veteres in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret, vt quicquid lachrymarum atq; triſtitiæ coegiſſent ex tragicis affectibus, huius ſpectaculi riſus detergeret.* Huius & Lucilius meminit.

Principio exitus dignus, exodiumq́; ſequetur.

Ipſe Iuuenal. ibid. loci.

—— Tandemq́; redit ad pulpita notum
Exodium,

Et Sat. 6, v. 71.

Vrbicus exodio riſum mouet Atellanæ
Geſtibus Autonoes.

In principio conciliandis auribus, reuocandis animis & tædio liberandis audiebatur exodium, ſed procedente tempore, *in vitium libertas excidit*, vt verba Horatij vſurpem. Vtriusq; exempla paſſim, prioris quidem apud Caſſiodorum lib. 4. Epiſt. vlt. *Mimus etiam, qui nunc tantummodo deriſui habetur, tanta Philiſtionis cautela repertus eſt, vt eius actus poneretur in literis, quatenus mundum curis edacibus æſtuantem, lætiſſimis ſententijs temperaret.* In margine erat, *lætiſſimis ſententijs repararet.* Efficaciori, vt puto, ſenſu. Interim hic eſt ille Philiſtio, qui Imperante Tiberio clariſſimus in vrbe fuit, ex Euſebio in Chronic. meminere alij ſcriptores. D. Hieronym. Apolog. contra Rufin. *Quaſi mimum Philiſtionis, & Lentuli, ac Marulliſtropham eleganti ſermone confictam.* Ammian. Marcellin. libr. 30. *Et iudices patiuntur interdum doctos ex Philiſtionis & Æſopi cauillationibus, quam ex Ariſtidis illius iuſti, & Catonis diſciplina productos.* Martial. lib. 2. Epigr. 41.

Mimos ridiculi Philiſtionis,
Et conuiuia nequiora vita.

Ad exodium redeo, quod in amaram carpendi conſuetudinem ex laudabili & iucundo officio abijt. T. Liu. 1. Decad. libr. 7. *Ridicula intexta verſibus, quæ iuuentus inter ſe more antiquo iactare cœpit, eaq́; conſerta ſunt fabulis potiſſimum Attellanis.* Et de hoc ritu intelligendus Cicero in Paradoxis: *Hiſtrio ſi paulo ſe moueat extra numerum, aut verſus pronunciatus eſt vna ſyllaba longior, aut breuior, exſibilatur.* Verſus ille eſt *dicterium*. Furius Bibaculus apud Macrobium lib. 2. Saturnal. cap. 1. *Iocus in oratione non extat, mihi ex libro Furij Bibaculi notus eſt, & inter alia eius dicteria celebratur, iocos hoc genus veteres, noſtri dicteria dicebant.* M. Varronis verſus, corrupti in codice Nonij cap. 2. ſic legantur.

Quam mobile, neq; orthopallica attulit pſalteria,
Quibus ſonant in Græcia dicteria,
Qui fabularum collocant exordia.

Dicteria hæc ſeu ioci, quos petulantes mimi ingerebant, ſales exponi poſſunt. Claudian. libro toties iam laudato.

Qui lætis riſum ſalibus mouiſſe facetus.

Martial. lib. 10. Epigr. 9.

Et multo ſale, nec tamen proteruo.

Horat. lib. 2. Epiſt. 2.

Carmine tu gaudes, hic delectatur Iambis,
Ille Bionæis ſermonibus, & ſale nigro.

M. Manilius lib. 5. Aſtronomic.

——— ——— petulantia corda
Et ſale mordaci dulces quærentia riſus.

L. Seneca in Epigrammatis.

Quare tolle iocos, non eſt iocus, eſſe malignum,
Nunquam ſunt grati, qui nocuere ſales.

Cantores iſti in duplici vſu, vel vt ad pſalterium viros præcipuæ authoritatis lacerarent, Iul. Paulus IC. lib. 5. Recept. ſententiar. tit. 4. *Pſalterium, quod vulgo dicitur canticum, in alterius infamiam compoſitum, & publicè recitatũ, tam in eos, qui cantauerint, quam in eos, qui compoſuerint, extra ordinem vindicatur*: Vel vt cætum dimitterent. Horat. in Arte poëtica:

Si plauſoris eges aulæa mouentis, & vſq;
Seſſuri, donec cantor, vos plaudite, dicat.

Cap. X.

De ornatu Scenæ, atque ſaltationibus.

QVID Scena fuerit, & vnde appellata, diximus capite huius libri 4. Caſſiodorus ſcribit, Scenam appellari eam theatri portionem, quæ inter duo protendatur cornua: quanquam prius non ferè aliud ſcena erat, quam veluti tentorium ab ruſticis

ruſticis inumbrationis cauſa excitari ſolitum. Hæ cum primum è ramis ac frontibus conſtituerentur, cum racemis & corymbis: ac poſtea caſæ cum cellis: poſtremum magnifice ornatæ ſunt. Fuerunt autem tria Scenarum genera, Tragicum, Comicum & Satyricum. Tragica Scena conformabatur columnis, & faſtigiis, ſignîſque, ac regalibus inſtruebatur rebus. Præterea etiam palatia, regiæ, & turres in ea excitabantur. Comica priuatorum ædificiorum ſpeciem habebat, & mœnianorum. Satyrica ornabatur arboribus, ſpeluncis, montibus, viridarijs, & rebus agreſtibus alijs in topiarij operis ſpeciem. Varius deinde ornatus acceſſit, quemadmodum cap. 4. ex Val. Max. audiuimus. Plura de Scenis, earumque ornatu videas apud Vitruuium & alios. De Saltationibus iam etiam aliquid dicendum.

Saltationis rationem non fuiſſe veteribus vulgarem, aut contemptibilem, argumento eſſe multa poſſunt: id vero in primis, cærimonias nullas, aut ſpectacula paulo antiquiora fuiſſe, quibus non adhiberetur ſaltatio. Eſt autem Saltatio nihil aliud quam facultas quædam motibus ac geſtibus corporis, artificio quodam, numero, & ratione factis imitandi hominum mores, affectus & actiones. Quomodo autem hæc per numeroſos motus efficeretur imitatio, vnus omnium clariſſime poſt Ariſtotelem expreſſit Plutarch. qui in 9. Conuiual. quæſt. probl. 15. ſaltationem tres partes habuiſſe ſcripſit, lationem, figuram, & indicationem: eo, quia tota ipſa ex moribus & habitudinibus, & quietibus conſtaret, perinde ac harmonia ex tonis, atque interuallis. Lationem dicit ipſe, nil aliud fuiſſe, quam motionem affectus alicuius vel actionis, vel potentiæ repræſentatiuam: figuram vero fuiſſe habitudinem, diſpoſitionemque, in quam motio, ſiue latio terminabatur: nempe quando ſaltatores quieſcentes ſecundum Apollinis, vel Panis, vel alicuius Bacchæ figuram diſpoſiti in corporis ſimilibus formis graphice aliquantulum perſiſtebant: indicationem autem fuiſſe non proprie imitationem, ſed alicuius rei, nempe terræ, cœli, vicinorum numeroſis, atque ordinarijs motibus factam declarationem. Quemadmodum namque Poëtæ dum imitantur, alias nominibus fictis, alias translatis vtuntur: dum vero indicant, propria nomina vſurpant: ſimiliter ſaltatores imitantes, figuris & habitudinibus, declarantes autem res ipſas, prædictis indicationibus vtuntur. Porro vetuſtiſſima ſaltatio ſine cantu fuit: deinde cantus eſt additus: poſtremo etiam adiuncta inſtrumenta. Saltationis autem differentiæ ſummæ ſunt duæ, ſtataria & motoria, pro argumentis fabularum, non quod non vtraque moueatur, ſed quod hæc magis. A quibus ſpecies illæ deductæ ſunt contentæ, remiſſæ, ſeriæ, molles, ridiculę. Alia vero nomina vel à regionibus ἰωνικὸν vel ab inuentoribus πυῤῥίχη, vel ab argumẽto ſubiecto, Achilles: vel à corporis partibus τραχηλισμὸς, vel à modo motionis μηδοποδισμὸς, vel ab imitatione γέρανος, vel ab inſtrumentis πινακίδες, vel ab habitu, ἐνόπλιον, γυμνικὴ, cũ thyrſo, calatho, haſta, aratro, abaco, olla, &c. Summa autem genera ab vſu & loco ſumpta ſunt duo, vulgare, quod coniugijs ac ſacrificijs adhibebatur: & Theatrale. Huius ſpecies tres ſunt, pro modo, numero & genere fabularum. Vna in Tragœdia, quam vocant ἐμμελείαν, ea grauis eſt, & compoſita, quemadmodum vox ipſa quoque declarat, Altera eſt Comœdia, ſolutiore licentia κόρδαξ dicta. Tertia laſciua, inconſtans, in Satyris appellata, σίκκινις, cuius etiam meminit Euripides. Et hæ ſpecies rurſus in alias ſubdiuiduntur, ſicuti etiam extra Theatrum multæ ac varię ſaltationum ſpecies fuerunt, quarum nomina apud Homerum, Platonem, Xenophontem, Ariſtotelem, Strabonem, Plutarchum Galenum, Pollucem, & Lucianum reperies, deſcriptiones non item. Saltantes porro impellebant corpus, aut trahebant: idque ſurſum, vel deorſum, vel ſiniſtrorſum: à quibus poſtea motibus componebatur ſimplex ambulatio, flexus, procurſus, ſaltus, diuaricatio, claudicatio, ingeniculatio, elatio, iactatio pedum, permutatio: quibus tota ſaltatio perficiebatur. Sed plura de ſaltatione hic non dicam. Plurima de ea lectu digniſſima & iucundiſſima collegerunt præter Athenæum & alios Cœl. Rhodiginus lib. 5. Antiq. lect. cap. 3. & 4. Iul. Cæſ. Scaliger lib. 1. Poet. cap. 18. & Hieronym. Mercurialis Medicus Patauinus, lib. 2. Artis gymnaſticæ, cap. 3. 4. 6. & 7. & alibi. Reſtat vt de Tibijs dicamus.

Cap. XI.

De Tibijs, & earum differentijs.

Tibia, vt Grammatici volunt, dicta quod antiquitus ex tibijs gruum fieri conſueuiſſet: quamuis etiam alia earum materia fuerit. Ouid. enim libro 6. Faſt. & Seneca in Agamemnone tibias è buxo: Plinius autem primum ex arundine omnes, deinde ſacrificas è buxo; ludicras è loto, & oſſibus aſininis, argentoque factas eſſe, lib. 16. cap. 36. perſpicue demonſtrat. Quem locum Ald. Manutius ita intelligit, quod tibiæ ſacrificiorum cauſa è buxo ſemper fuerint: ad ludicras autem res primum ex arundine, deinde è loto, & oſſibus aſininis, & argento. Tibiarum multus vſus apud veteres fuit, de quibus multi multa. Nos hoc loco de ijs tantum dicemus, quæ ad actiones fabularum adhibebantur. Et hæ quidem non vnius ac eiuſdem erant generis. Primum enim alia vetus, alia noua fuit, quod oſtendit Horatius in Arte poetica, his verſibus.

Tibia non vt nunc, orichalco vincta, tubæque
Æmula, ſed tenuis, ſimplexque foramine pauco
Adſpirare, & adeſſe choris erat vtilis, atque
Nondum ſpiſſa nimis complere ſedilia flatu:
Quo ſane populus numerabilis, vtpote paruus,
Et frugi, caſtuſque, verecunduſque coibat.

Quibus verbis docet, veterem tibiam rebus quatuor ab ea, quæ poſtea inducta eſt, fuiſſe diſtinctam, videlicet quod orichalco vincta non fuerit, quod tenuis, quod ſimplex, quod paucis foraminibus.

Referuntur deinde aliæ differentiæ : fuerunt enim pares, impares, dextræ, ſiniſtræ, Phrygiæ, Sarranæ. Quæ pares, aut impares tibiæ fuerint inter eruditos non conuenit. Alij enim exiſtimant, ab æquidiſtantibus, aut inæqualibus foraminibus, vel interuallis ita dictas eſſe: alij inter quos etiam eſt doctiſs. Scaliger, pares tibias dictas volunt, cum duę eiuſdem magnitudinis & toni modularentur: impares autem, cũ vnica tantum caneret, & cantus ille μονῴδιον ſeu μονάυλιον diceretur. Verba Scaligeri 1. Poet. lib. cap. 20. hæc ſunt: Monaulos eſt ſingularis tibia : ſingulares autem dictæ ſunt impares , geminæ pares, &c. Ad dextras & ſiniſtras quod attinet , magis adhuc variant ſententiæ. Iulij Cæſ. Scaligeri lib. & cap. indicato hæc verba ſunt : Internodium radici proximum excidebant ad læuam tibiam, quod ſubeſſet cacumini, ad dextram : quo læuarum ſonum grauem agnoſcas, dextrarum acutum. Sic apud veteres ſcriptum eſt, vt Latini aiunt, ſiniſtras acutiores, aptaſque rebus ludicris : item Sarranas, quibus aiunt foramina fuiſſe æqualia, veluti ſpondacijs. Non igitur conſtant ſibi. Spondaciæ enim rerum grauium affines fuere. Hac de cauſa Phrygijs foramina erãt inæqualia, ſicuti dactylis, quæ ludicris adhibebantur. Dextras apud Romanos funebribus dicatas quia eſſent graues, cum tamen in funebribus barbari acutiſſimis vterentur. Dextras autem & ſiniſtras appellarunt ab lateribus, vnde inflarentur, &c. Hæc Scaliger. P. autem Victorius Variar. lect. lib. 38 cap. 22. de ijſdem prolixe agens, inter alia vtitur his verbis : Vocabantur tibiæ dextræ, quæ dextra parte oris manuque itidem dextra tenebantur , eodemque pacto ſiniſtræ quæ contraria parte oris, & manus: dextris vero ſiniſtriſque dicebatur is, vti tibicen, qui ſimul ambas inflaret. Nam hoc etiam fieri ſolitum aliquando intelligitur ex antiquis monumentis, vt veterum Rom. nummis & lapidibus, in quibus inſtitutum hoc inciſum foret, vt fabula etiam, niſi fallor, acta dextris & ſiniſtris : in qua partim tibiarum, dextris, partim autem ſiniſtris vſi forent: quarum contrarium tibiarum ſonus ſibi in cantu reſponderet. Hæc Victorius. Cum Scaligero fere conſentit Ald. Manutius Pauli F. cuius verba facere non poſſum, quin hic adſcribam. Sic autem is lib. 3. de Quæſitis per epiſtolam , epiſt. 4. Dextræ tibiæ erant, quæ dextra hiſtriones ſpectabant, ſiniſtra ſcilicet ſpectatores. Siniſtræ contra, quę ſiniſtra hiſtriones, dextra ſpectatores. Opinor autem ſiniſtras grauem ſonum reddidiſſe, dextras acutum. Siniſtræ enim ex ea arundinis parte fiebãt, quæ proxima terræ naſcitur, quæ cum craſſior ſit, & foramen latius habeat, quam quæ lõginquior à radice eſt, grauiorem ſonum reddat neceſſe eſt : dextræ autem ex ſuperiore arundinis parte fiebant. Teſtis Plin. lib. 16. in extremo cap. 36. his verbis: Sed tum ex ſua quamque tantum arundine congruere perſuaſum erat, & eam, quę radicem anteceſſerat, leuæ tibiæ conuenire, quæ cacumen, dextræ. Hinc legas: Acta eſt tibijs vtrimque conſtitutis. Vbi autem legitur , Paribus dextris & ſiniſtris, Sarranas ſignificat dextrorſum ſiniſtrorſumque poſitas, quæ pares vocabantur, quod foraminis cauerna, vt ait Seruius, par erat : ideoque ſonum parem reddebant, vt Phrygiæ impares, quod cauernam imparem habebant , ex quo ſonum reddebant imparem : acutum ſcilicet partim, & partim grauem. Ex quo Seruius interpretans illud Virgilij libro 9.

O vere Phrygiæ (neque enim Phryges) ite per alta
Dindyma, vbi aſſuetis biforem dat tibia cantum.

Explanat biformem, diſſonum, imparem & diſſimilem, iuxta Phrygiarum tibiarum naturam , quæ hoc à Sarranis diſtabant, quod vt ait Seruius, cauernam foraminis imparem habebant, vt Phrygię diſtabant, quod dextræ vnicum foramen habebant, vt ſonitu vniformi ſonarent: ſiniſtræ vero duo, quorum vnum grauem , alterum acutum ſonum reddebant. Quod vero dextræ tibiæ acutum, ſiniſtræ grauem ſonum reddiderint, præter Plinij, Varronis quoque teſtimonium extat, de Re ruſt. lib. 1. cap. 2. quo loco ait: Tibias dextras & ſiniſtras, cum vno eodemque tempore ſonarent, vt hiſtrionum vocem ſequerentur, alteram incentiuam, alteram ſuccentiuam fuiſſe : vbi per incentiuam, dextram, per ſuccentiuam ſiniſtram intelligit. Idem paulo poſt: Si Sarranæ pares ſunt, & Phrygiæ impares ob foraminis æqualitatem, inæqualitatemque, quod ait Seruius, manifeſto patet Sarranas tam dextras quam ſiniſtras eſſe poſſe: quales in Andria Terentij fuiſſe exiſtimo, ideoque in inſcriptione legitur, Tibijs paribus , dextris & ſiniſtris, id eſt, Sarranis. Et in Adelphis, vbi legitur, Tibijs Sarranis eaſdem opinor fuiſſe cum paribus dextris & ſiniſtris. Et in Phormione, Tibijs imparibus, explano, Tibijs Phrygijs dextris & ſiniſtris. Hanc opinionem meam id confirmat, quod nunquam reperi Phrygias aut Sarranas nominatas vna cum paribus aut imparibus quod indicio eſt: Paribus, ad indicandas Sarranas, & Imparibus, ad Phrygias ſatis fuiſſe. Illud etiam animaduerti, Sarranas Phrygiaſque in vna, eademque comœdia nunquam ſonuiſſe, ſed vel has, vel illas: ideoque legitur, Paribus aut imparibus: nec vnquam vna, Paribus & imparibus. Opinor etiam, vbi legitur, Dextris & ſiniſtris, intelligendum eſſe non vnam tantum, ſed plures tibias à dextris ſonuiſſe tantum ex altera parte, quomodo legitur in ſcriptione, Tibijs duabus dextris : itaque eſt inſcriptis libris, & recte. Quo loco dubitaui interdum, deeſſe Paribus vel imparibus: vt oſtenderet Phrygiæne an Sarranæ eſſent, quod in alijs dixerat ſed poſtea, cum neque Paribus neque imparibus ibi ſcriptum ſit, intelligi debere exiſtimaui, pares potius quam impares fuiſſe: Sarranas ſcilicet potius, quam Phrygias: cum æqualis ſonus grauior ſit, qui Sarranæus erat, ideoque conuenientior, & Romanorum auribus iucundior. Quod autem dextræ tibiæ ſint pares, id patet ex Heautontimorumeni inſcriptione , vbi eſt, Acta primũ tibijs imparibus, deinde duabus dextris. dextræ non eædem ſunt cum imparibus, ſequitur pares eſſe. Pares autem eaſdem fuiſſe cum Sarranis, iam diximus. Impares igitur Phrygiæ ſunt, à ſiniſtraque ſonabant. Ex quo patet, Sarranas modo vtrinque

ſonuiſſe,

sonuisse, tuncque dicebant, Tibijs paribus dextris, & sinistris, vt in Andriæ inscriptione: modo dextra tantum, vt in Heautontimorumeno, vbi ait; Deinde duabus dextris; cum dixisset iam, Acta primum tibijs imparibus. In Eunucho quoque sonuerunt tantum à dextra: dicit enim, Tibijs duabus dextris. Vbi vero neque dextræ, neque sinistræ nominantur, vt in Phormionis Hecyræque inscriptionibus, credendum est, ab vno tantum latere sonuisse: à sinistro scilicet, in Phormione, cum dicat, Tibijs paribus. B Testimonio enim inscriptionis Heautontimorumeno iam demonstrauimus impares, Phrygias scilicet, sonuisse tantum à parte sinistra, Sarranas vero sonuisse opinor modo à dextra solum, vt in Eunucho & Heautontimorumeno: tuncque in Comœdiæ inscriptione id aperte significabatur, & dicebatur, Tibijs dextris: modo à dextra & sinistra, vt in Andria, vbi tanquam de re, quæ interdum variaret, Dextris & sinistris dicitur. Hæc Aldus Manutius, ex quibus opinor satis intelligitur, quænam ratio & differentia tibiarum apud veteres in fabulis fuerit. C Plura alia de aliis tibiarum generibus præter Cœlium Rhodiginum colligit Iulius Cæsar Scaliger Poetices lib. 1. cap. 20. Sed de Scenicis ludis hactenus.

Capvt XII.

Alia ludorum diuisio.

D HActenus eam ludorum diuisionem explicauimus, quæ à forma sumpta est: qua nimirum alij sunt Circenses, alij Scenici: iam alteram adiiciemus, quæ sumitur à fine. Alij enim sacri erant, alij funebres, quomodo ab initio diuisos fuisse, Tertullianus libro singulari de Spectaculis scribit. His deinde accesserunt votiui & ij, qui exercitationis causa fiebant, ita vt quadrifariam ludos partiri possimus, alios sacros appellare, alios votiuos, alios funebres, alios ludicros. E Sacri dicebantur, qui in Deorum honorem fiebant, quales erant ludi Megalenses, Cereales, Florales, Martiales, Apollinares, Capitolini, Romani, Plebeij, Consuales, Compitalitij, Sæculares. Hi enim singulis suis Dijs celebrabantur, de quorum aliquibus, à quibus instituti sint, ita scribit Tertullianus: Cum promiscue ludi Liberalia vocarentur, honorem Liberi Patris manifeste sonabant. Libero enim à rusticis primo fiebant ob beneficium, quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vini. F Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant. Eundem enim & Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit, quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, Deo, vt volunt, consilij: eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit, &c. & paulo post: Dehinc idem Romulus Ioui Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos, & Capitolinos, Piso tradidit. Post hunc Numa Pompilius Marti & Robigini fecit. Nam & Robiginis Deam finxerunt: dehinc Tul. Hostilius: dehinc Ancus Martius, & cæteri quoque per ordinem. Hæc Tertullianus. Quin etiam singulas ludorum species singulis Dijs consecratas fuisse tum alij docent, tum Saluianus Massiliensis Presbyter lib. 6. de Gubernatione Dei; his verbis: Colitur namque, inquit, & honoratur Minerua in Gymnasijs, Venus in Theatris. Neptunus in Circis, Mars in Arenis, Mercurius in Palæstris: & ideo pro qualitate auctorum, cultus est superstitionum. Votiui dicebantur, qui ex voto vel pro victorijs, vel pro bona valetudine edebantur. Funebres, qui in honorem defunctorum exhibebantur. Exercitationis causa fiebant Troiani, Castrenses, &c. Cæterum, quod ad tres superiores species attinet, illorum alij erant stati, alij non stati. Et primum quidem ludi omnes conceptiui, siue indictiui erant, non annales, aut annui, hoc est, non in annos singulos: deinde quidam facti sunt annales, tum stati soli Apollinares. In Kalendario Romano fere omnes ludi, qui in Deorum honorem peragebantur, vt stati notantur. tum igitur non stati fuerunt funebres & votiui. Sed hæc singula prolixiorem aliquanto requirunt explicationem, quam hic subiiciemus, sumpto initio ab iis, qui in Deorum honorem celebrati fuerunt.

Cap. XII.

De ludis Megalensibus.

QVinam Megalenses ludi fuerint, non inter omnes conuenit. Scriptor vitæ Terentii, siue is Ælius Donatus, siue alius est, Megalenses magnis Diis consecratos esse, quos Græci μεγαλησίους appellant, & hunc sequuntur tum alii multi, tum etiam Antonius Goueanus I.C. qui etiam, vt hanc sententiam defendere possit, Megalensia, à Megalensibus distinguit. Sed recte refutatur à M. Antonio Mureto. Non enim Megalenses ludi illi sunt appellati, qui in honorem magnorũ Deorum celebrabantur, sed qui Magnæ Deorum Matri fiebant, & primum quidem dicti Megalensia postea, vt fit, detrita litera n, Megalesia. Sic enim Terentius Varro, quemadmodum Iosephus Scaliger legendum existimat: Megalesia dicta à Græcis, quod ex libris Sibyllinis accersita ab Attalo Rege Pergami, Pesinunte, vbi Megalesion templum eius Deę, vnde aduecta Romam. Et Festus: Megalesia ludos Matris Magnæ appellabant. Quin etiam Liuius ipse, vt de aliis taceam, idem confirmat. Hæc enim sunt eius verba lib. vigesimo nono. In ædem victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Apriles: isque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit: lectisternium, & ludi fuere, Megalesia appellata. Item libro trigesimo quarto. Megalesia, ludos scenicos. C. Attilius Serranus, L. Scribonius Libo Ædiles Curules primi fecerunt. Quo ex loco etiam illud constat, Ædiles Curules hos ludos edidisse, quod etiam ex Cicerone libro quinto Actionis 2. in Verrem, & libro secundo de Le-

A Legibus manifestum est, vbi inter alia sic scribit: Sunto Ædiles Curatores Vrbis, annonæ, ludorumque solemnium. Idem ex Asconio Pædiano Commentario in Corneliam Ciceronis, & Dione lib.39. liquet. Fiebant autem hi ludi in Palatio, quod docet Cicero Oratione de Harusp. respon. his verbis: Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum, in ipso conspectu Matris Magnæ Megalensibus fieri, celebrarique voluerunt. Hos ludos per sex dies, à pridie Nonas April. v. ad Idus fuisse, fasti veteres demonstrant. Nam etsi B Deam perlatam esse pridie Idus Aprilis in ædem Victoriæ Palatinæ, eumque diem festum fuisse cum lectisternio & ludis, qui Megalesia vocati sunt, Liuius dicat: postea tamen eos ludos in pridie Nonas reiectos esse, non est à vero alienum, cum præsertim etiam Ælij Spartiani testimonium accedat, qui cũ IIX. Idus Aprilis ipsis Megalensibus interemptum Caracallam narret, satis indicat, Megalensium primum diem pridie Idus Aprilis non fuisse, nisi si quis mendosum esse Liuij locum, & pro pridie Idus, legendum C pridie Nonas arbitretur: ne diffidentibus antiquis opinione dubia fluctuemus. Vide Paulum Manutium Commentarijs in 2. epistolam. lib.2. ad familiares. De his ludis Herodianus lib.1. Veris initio, solennique die pompam Matri Deum Romani celebrant. In ea, quæ apud quemq; sunt diuitiarum præcipua supellexque pleraq; Imperatoria, materię aut artis spectandæ, præferri ante Deam solent. Passimq; omnibus ludendi licẽtia permissa, sic vt personas induant, quas cuique libitum, nullamque non Magistratuum D quoq; imaginem, prout cuiusq; studium, repræsentent, sic vt non temere à falsis vera dignoscas. De turpitudine sacrorum Matris Magnæ Aurelius Augustinus lib.2. de Ciuitate Dei, cap.5. & lib.6. cap.26. Plurima de Megalensibus Ouidius lib.4. Fastorum, ex quo aliquot versus citauimus in Kalendario, reliquos ab ipso pete. Simul etiam repete ea, quæ lib.2. de Dea Cybele, & lib.3. de Gallis Sacerdotibus Deæ Cybeles, & Archigallo diximus. Alexander ab Alexandro libro 6. Genialium dierum, cap.19. cum de E Megalensium institutione dixisset, hæc subiungit: Ante Deæ simulacrum ludere, matronasque spectatæ pudicitiæ in his psallere, memoriæ datum est. Quibus diebus Romanæ consuetudinis erat, conuiuia, & sodalitates inuicem agere, & comessari, victu tamen frugali & modesto: nec die tantum, sed noctu appellari. Namque hi ludi præcipue casti, magno fauore spectantium conspicui erant, ad quod seruos adire non licebat: illosque Prætores & Magistratus purpurati in toga & prætexta, atque in ornatu maximo F celebrarunt: quare purpura Megalensis in vulgi prouerbium venit. Quibus diebus stipem cogere, Ideæ Matris famulos, eosque iustis diebus, ne quis præterea stipem cogito, &c. Hactenus Alexander. Quorum quædam etiam à Iul. Cæsare Scaligero lib.1. Poetices, c.29. afferuntur. Quod ad conuiuia attinet, quæ his ludis mutuo agebant, recitatur ab Agellio lib.2. cap.24. Senatusconsultum C. Fannio, M. Val. Messalla Coss. factum quo iubentur Principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est, mutua inter se conuiuia agitarent, iurare apud Consules verbis conceptis, non amplius in singulas cœnas sumptus esse facturos, quam centenos, vicenosque, æris, præter olus, & far & vinum, neque vino alienigena sed patrio vsuros, neque argenti in conuiuio plus pondo, quam libras centũ illaturos. Quidam hos ludos eosdem cum Romanis esse putant, quos tamen turpiter labi Paulus Manutius docet, cum Romani à Tarquinio Prisco rege, Megalenses in Republica post multos annos instituti sunt: & Romani mense Septembri, Megalenses Aprili darentur: Romani in honorem Iouis, Iunonis & Mineruæ, Megalenses Matri Magnæ Deum. Romani primum Circenses, deinde etiam Scenici fuerint: Megalenses Scenici tantum.

Capvt XIV.

De ludis Cerealibus.

Cereales ludi dicebantur, qui in honorem Cereris celebrabantur, ducto more à Græcis ex Eleusine, de quibus sacris multa habet Arnobius. In his ludis repræsentabatur à matronis luctus Cereris, ob raptam Proserpinam, & eius peregrinatio cum face quæritantis filiam. Pompa producebatur cum Deorum signis, & ouo. Hi ludi, inquit Alexander ab Alexandro Genialium dierum lib.6. cap.19. à solis matronis fiebant annis singulis. Romanique in toga candida spectare ludos, mulieresque in veste alba pariter sacrum facere solebant: in quo id fuit obseruatum, vt tunc Dijs gratum esse censerent, si à lætis, nec funere pollutis celebraretur: vtque in sacris Cereris ante noctem epuletur nemo, atque à vino in primis, & Venere abstineant. Vtq; quinto quoq; anno ex Sibyllinis carminibus prodigiorum causa ieiunium fiat, inter quæ præcipuum fuit, vt sacris initiatos calda abluerent primum, quod castitati prodesse ducerent. Hæc ille, quorum quædam etiam Iulius Cæsar Scaliger habet lib.1. Poetices, c.32. Et inter alia causam refert, cur Cerealibus ante noctem epulari nefas esset: quia videlicet, prodente idem Callimacho, Cererem extrema affectam fame, ac nihilo secius pertinacius ieiunium perpetuantem, solus vesper flexerit, persuaseritq; vt cibum caperent. Addit & hoc, cum thensa procederet, si auriga equi lorum læua manu apprehendisset pro pollutis cærimonias istas habitas fuisse. Cum autem hoc sacrum, & hi ludi, à lugentibus peragi non possent, ideo bello Punico secundo, post cladem Cannensem, quia tum ingentibus omnibus matronis intermissum erat, Senatus finiri luctum triginta diebus iussit. Liuius lib.35. vnde Festus scribit, minui luctum, cum in Casto sit Cereris, de quo in Kalendario. Fiebant hi ludi, quemadmodum Kalendarium habet, à pridie Idus Aprilis per dies octo in Circo, proximo post Circenses die, quod & Ouidius testatur lib.4. Fast. his versibus:

Circus erit pompa celeber, numeroque Deorum,
Primaque ventosis palma petetur equis.
Hinc Cereris ludi non est opus indice causa,
Sponte Dea munus, promeritumque patet, &c.

Id quod causam erroris præbuit Angelo Politiano, vt opinatus fuerit, Cereales eosdem cum Circēsibus capite Miscellaneorum 85. quem errorem notauit Ioan. Ludouicus Viues, & post eum alij. Exhibebantur Cerealibus certamina equestria, vt Dio. li. 47. cum scripsisset, Ædiles plebis Cereri loco ludorum equestrium, gladiatores exhibuisse, adiicit malum id omen fuisse, quod statum Reipublicæ popularem euersum iri significauerit. Iisdem Cerealibus etiam missilia, hoc est, nuces, cicer, & alia dabantur, & spargebantur in vulgus ab iis qui ludos exhibebāt, ad plausum & populi fauorem captandum. Simius Capito apud Festum, quemadmodum eum locum restituit Iosephus Scaliger. Præerant his ludis Ædiles, quod vel ex Numis aliquot antiquis constat, in quibus sic legitur: C. Memmius C. F. Quirinus, Memmius Æd. Cerealia primus fecit. Vide Caroli Sigonij scholia in 30. librum Liuij. Cicero lib. 5. actionis 2. in C. Verrem: Nunc sum designatus Ædilis: habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum cæremonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, &c. Nonnunquam tamen alij etiam Magistratus eos curabant. Nam Liuius lib. 30. scribit, Dictatorem & Magistrum equitum ludos Cereales ex Senatusconsulto fecisse. Sed de his ludis vide plura apud Ouidium, & in Kalendario.

CAPVT XV.

De ludis Floralibus.

FLorales ludi in honorem Floræ, de qua diximus lib. 2. celebrabantur. Hos Romani instituerunt IV. Kalend. Maij anno Vrbis IↃXVI. ex oraculis Sibillæ, vt omnia bene deflorescerent. Plinius libro 18. cap. 29. vbi etiam addit, si in quatriduum illum quod intersit inter Robigalia & Floralia plenilunium incideret, fruges, & omnia, quæ floreant, lædi necesse esse. Ouidius lib. 5. Fastorum L. Posthumio Albino, M. Popilio Lænate Coss. quod fuit anno ab vrbe condita IↃXXC. Floralia instituta esse, his verbis docet:

Conuenere patres, & si bene floreat annus,
Numinibus nostris annua festa vouent.
Annuimus votis, Consul cum Consule ludos
Posthumio Lænas persoluere mihi.

Et cum Floralia primum mense Aprili celebrarentur, postea in Maium translata sunt, quod Ouidius his versibus ostendit.

Mater ades florum ludis celebranda iocosis:
Distuleram partes mense priore tuas.
Incipis Aprili, transis in tempora Maij,
Alter te fugiens, cum venit alter, habet.

His ludis fœminas, quæ vulgato corpore quæstum faciebant, denudari, & pudendis obscœnisque inuelatis, per luxum & lasciuiam currere, & impudicos iocos agere, moris erat: quibus etiam Ædiles cicer, fabas, & alia missilia plebi spargere, leporesque & capreas, aliaque mitia animalia ludis admittere consueuerant. Hos in vico Patricio, aut proximo celebrabant, noctuque accensis facibus, cum multa obscœnitate verborum per Vrbem currebant, & ad tubę sonitum conueniebant. Hæc Alexander ab Alexandro lib. 6. Genialium dierum, cap. 8. Lactantius etiam lib. 1. Diuinarum institutionum: Celebrantur illi ludi cum omni lasciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc minorum funguntur officio: & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur. Quare apud Valerium Maximum legimus lib. 2. cap. 5. Cum ludis Floralibus, quos Messius Ædilis faciebat, M. Portio Catone spectante, populus vt Mimæ nudarentur, postulare erubuisset, Catonem, cognito illo ex amico suo Fauonio, è theatro discessisse, ne præsentia sua spectaculi consuetudinem impediret, populumq; eum abeuntem ingenti plausu prosecutum, priscum morem iocorum in Scenam reuocasse: confessum se plus maiestatis vni tribuere, quam vniuersos sibi vindicare. Introducebantur hisce ludis etiam funambuli, elephantes, vti ex Suetonio in Galba, & ex Flauij Vopisci Carino apparet. Dio lib. 58. scribit, L. Seianum Prætorem Floralibus ad ridendum Tiberium, qui caluus erat, omnia caluorum ministerio ad noctem vsque peregisse, lumen quoque discedentibus à theatro per puerorum rasis capitibus quinque millia præbuisse. De his ludis Ouid. lib. 5. fast. cum de ipsa Dea multa dixisset, tandem ad ludorum illorum explicationem conuersus ita scribit:

Quærere conabar, quare lasciuia maior
His foret in ludis, liberiorque iocus:
Sed mihi succurit numen non esse seuerum,
Aptaque deliciis munera ferre Deam.
Tempora sutilibus cinguntur tota coronis,
Et latet iniecta splendida mensa rosa.
Ebrius incinctis Philyra conuiua capillis
Saltat, & imprudens vertitur arte meri.
Ebrius ad durum formosæ limen amicæ
Cantat, habent vncta mollia serta comæ.
Nulla coronata peraguntur seria fronte,
Nec liquida vinctis flore bibuntur aqua.
Donec eras mistus nullis Acheloe racemus,
Gratia sumendæ non erat vlla rosæ.
Bacchus amat flores, Baccho placuisse coronam
Ex Ariadnæo sidere nosse potes.
Scena leuis decet hanc, non est, mihi credite, non est
Illa cothurnatas inter habenda Deas.
Turba quidem cur hos celebres meretricia ludos,
Non ex difficili cognita causa fuit.
Non est de tetricis, non est de magna professis,
Vult sua plebeio sacra patere choro.
Et monet ætatis specie, dum floreat, vti:

Contemnunt spinam cum cecidere rosæ.
Cur tamen, vt dantur vestes Cerealibus albæ,
Sic est hæc cultu versicolore decens?
An quia maturis albescit messis aristis?
Et color, & species floribus omnis inest?
Annuit, & motis flores cecidere capillis,
Decidere in mensas, vt rosa missa solet.
Lumina restabant, quorum me causa latebat,
Cum sic errores abstulit illa meos.
Vel quia purpureis collucent floribus agri,
Lumina sunt nostros visa decere dies.
Vel quia nec flos est hebeti, nec flamma colore,
Atque oculos in se splendor vterque trahit.
Vel quia deliciis nocturna licentia nostris
Conuenit, à vero tertia causa venit.
Est breue præterea, de quo mihi quærere restat,
Si liceat, dixi: dixit & illa, licet.
Cur tibi pro Libycis clauduntur rete leænis
Imbelles capreæ, sollicitusque lepus?
Non sibi, respondit, syluas cessisse, sed hortos,
Aruaque pugnaci non adeunda feræ.
Omnia finierat, tenues secessit in auras,
Mansit odor, posses scire fuisse Deam.

Caput XVI.

De ludis Martialibus.

MArtiales ludi erant, qui in honorem Martis peragebantur, 4. Idus Maij in Circo, quod testatur Kalendarium. Horum ludorum sic meminit Dio libri 56. Hæ tum leges ab Augusto latæ sunt, ludique extraordinarij ab histrionibus & equitibus acti, Martisque ludi in foro Augusti (quia circum Tiberis stagno occupauerat (cum equorum decursu quodam, & venatione celebrati. Hi iterum facti ludi sunt, & in Circo iis Germanicus ducentos leones occidit, &c. Celebrabantur etiam ludi Martis Kalendis Augusti, teste eodem Dione li. 60. Quæ, inquit, equestria certamina Kalendis Augusti exhibentur, instituta sunt propterea, quod ea die Martis ædes consecrata fuit. De ludis Martis etiam Suetonius in Claudio, cap. 4. Collocutus sum Tiberio, vt mandasti mea Liuia, quid Nepoti tuo Tiberio, faciendum esset ludis Martialibus. Et paulo infra: In præsentia, tamen quibus de rebus Consulis, curare eum ludis Martialibus triclinium sacerdotum, non displicet nobis. &c.

Caput XVII.

De ludis Apollinaribus.

APollinares ludi in Apollinis honorem celebrabantur, de quorum origine & institutione Liuius libro vigesimo quinto hæc prodit, inuentum fuisse carmen Marci vatis perplexo scripturæ genere

A conceptum: hoc videlicet, Hostem Romani si ex agro pellere vultis, vomicamque quæ gentium venit longe, Apollini vouendos censeo ludos: qui quotannis comiter Apollini: cum populus dederit ex publico partem, priuati vti conferant pro se quisque. His ludis faciendis præerit prætoris, qui ius populo, plebique dabit summum Decemuiri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si recte facitis, gaudebitis semper, fietq; res vestra melior. Nam is Diuus extinguit perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide.

B Ad id carmen expiandum (ita enim Car. Sigonius legit, id est, procurandum) idem vnum sumpserunt: postero S. C. factum est, vt Decemuiri libros de ludis Apollinis, reque diuina facienda inspicerent. Ea cum inspecta, relataque ad Senatum essent, censuerunt Patres Apollini ludos, vouendos faciendosque: & quando ludi facti essent, XII. millia æris Prætori ad rem diuinam & duas hostias maiores dandas. Alterum S. C. factum est, vt Decemuiri sacrum Græco ritu facerent, hisce hostiis, Apollini boue aurato, &

C capris duabus albis auratis: Latonæ, boue fœmina aurata. Ludos Prętor in Circo maximo cum facturus esset, edixit, vt populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis ergo, vt plerique rentur, votorum, factosque populus coronatus spectauit, matronæ supplicauere, vulgo apertis ianuis in propatulo epulati sunt, celeberque dies omni ceremoniarum genere fuit. Hactenus Liu. Eadem Macrob. lib. 1. Satur. ca. 17. vbi & hoc

D adiicit; Cum ludi primo Romæ Apollini celebrarentur, ex vaticinio Marci vatis carmineque Sybillino, repentino hostis aduentu plebem ad arma excitatã, hosti occurrisse, eoque tempore nubem sagittarum in aduersarios visam ferri, & hostem fugasse, & victores Romanos ad spectacula Dei sospitalis reduxisse. Sex. Pom. Festus Apollinares ludos, hoc est, in laudem Apollinis, populus laureatus spectabat, stipe data pro cuiusque copia. In his ludis Parasitos Apollinis, qui ita appellabantur, quod ridiculi essent,

E quemadmodum Ioseph. Scaliger li. 2. Auson. lect. ca. 19. explicat in scena dicere consueuisse: Salua res est, cum saltat senex. Pomp. Festus docet eiusque moris hãc causam ex Verrio Flacco affert, his verbis. Quod P. Sulpitio, Cn. Fluuio. Coss. M. Calpurnio Pisone Prætore Vrbis, faciente ludos cum Romani subito ad arma exissent, nunciato aduentu hostium, victoresque in theatrum rediissent solitum, ne intermissa religione adferrent, instaurandique essent, inuentus

F ibi sit C. Pomponius libertinus, minus magno natu, qui ad tibicinem saltaret. Qua de causa gaudio non interruptæ religionis edita voce, postea quoque celebrata sit. Seruius in 3. Æneid. paulo aliter de eo more scribit, cuius hæc sunt verba: Cum inquit iracundia Martis Deum Romani laborarent, neç eam de sacrificiis, nec ludis placare possent, quidam senex statutis ludis Circensibus saltauit, quę sola fuit causa placationis, vnde & natum prouerbium est. Omnia secunda, saltat senex. Cum autem hi ludi primum nõ stati essent, sed in annum à Prætore vouerentur, dieque

que fierent incerta, vt ex Liuio lib. 26. & 27. intelligitur: anno deinde IↃXLV. M. Marcellio V. T. Quinctio Crispino Coss. lege ad populum lata constitutum est, vt deinceps in perpetuum & in statam diem vouerentur: qua de re ita Liuius lib. 27. Ludi Apollinares Q. Fuluio, Ap. Claudio Coss. à P. Corn. Sulla, Prætore vrbano primum facti erant, inde omnes deinceps Prætores vrbani fecerant: sed in annum vnum vouebant, dieque incertam faciebant. Eo anno pestilentia grauis incidit in Vrbem, agrosque, quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales euasit. Eius pestilentiæ causa & supplicatum per Compita, tota Vrbe est, & P. Licinus Varus, Prætor vrbanus, legem ferre ad populum iussus, vt hi ludi in perpetuum in statam diem vouerentur. Itaque ipse primus ita vouit fecitque ante diem tertium Nonas Quinctiles, is dies deinde solemnis seruatus. Hactenus ille. In Kalendario tamen Romano referuntur ad pridie Nonas Quinctiles. Atque cum his ludis Prætores ex veteri instituto præessent: tamen apud Dionem lib. 43. legimus, anno Vrbis IↃCCIX. alterum ex Ædilibus Curulibus sumptibus C. Cæsaris ludos Apollinares fecisse.

CAPVT XVIII.

De ludis Capitolinis.

Capitolini ludi dicti fuerunt, quod in honorem Iouis Capitolini pro seruato Capitolio ab hostibus Gallis Senonibus instituti essent, & celebrarentur. Ostendit hoc Liuius lib. 5. vbi cum de Camillo scripsisset, quomodo quæ ad Deos immortales pertinerent, ad Senatum retulisset, inter alia eum hæc quoque retulisse, Senatusque consultum fecisse dicit, vt ludi Capitolini fierent, quod Iupiter Opt. Max. suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius Dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Et paulo post: Camillus verba ad populum faciens, eique oratione suadens, ne deserta Roma Veios commigrarent, inter cætera sic loquitur: Aio Locutio templum propter cœlestem vocem exauditam in Noua via iussimus fieri: Capitolinos ludos solennes aliis addidimus, collegiumque ad id nouum auctore Senatu condidimus. Hæc Liu. His ludis præconis voce Sardianos venales proclamari, & senem quendam ludibrii gratia produci solitum, bullam collo appensam gerentem puerilem, Plutarch. habet in Quæst. Rom. q. 53. Eiusque moris causam inquirens, ait, id eam fortasse ob causam fieri, quod cum Veientes Etruscorum populus per longum tempus Romulo bello restitissent, Romulus hanc vltimam vrbem ceperit, multosque captiuos sub hasta vendiderit vna cum ipsorum Rege, futilitatem eius & stultitiam deridens. Cum enim Etrusci à Lydis originem trahant, & Lydorum primaria vrbs sit Sardes, idcirco,

A inquit, Veientes Sardianorum nomine proclamant, & in hunc vsque idem ludicri gratia morem iustum conseruant. Quod idem fere etiam Festus docet, cuius locum ea de re, quemadmodum à Iosepho Scaligero restitutus est, huc adscribam: Sardi venales, inquit, hoc est, alius alio nequior: ex hoc natum prouerbium videtur, quod ludis Capitolinis, qui fiunt à vicanis prætextatis, auctio Veientum fieri solet: in qua nouissimus is, qui omnium deterrimus, producitur à præcone in medium senex cum toga prætexta,
B bullaque aurea, quo cultu Reges soliti sunt esse Etruscorum, qui Sardi appellantur: quia Etrusca gens orta est Sardibus ex Lydia, &c. Vicanos Festus, vt idem Scaliger docet, magistros vicorum, qui etiam si Magistratus non erant, ludos tamen faciebant prætexati.

Præter hos vero Capitolinos ludos etiam alii erant, qui singulis quinque annis celebrabantur, instituti à Domitiano Imperatore, qui alio nomine Agones Ca-
C pitolini appellantur, de quibus ea huc referam, quæ diligenter, vt solet, omnia collegit Iosephus Scaliger lib. 1. Auson. lect. cap. 10. vbi sic scribit: Agones Capitolini primum à Domitiano instituti sunt die XXII. eius, & Sergii Cornelii Dolabellæ Consulatu, exemplo ludorum Olympicorum. In iis agonibus omne genus artifices certabant. Nam & Citharœdi Iuuenalis.

An Capitolinam speraret Pollio quercum.
O cui Tarpeias licuit contingere quercus.

Item & Poetæ Martialis:
D Et Histriones, vt patet ex hac inscriptione.

L. SVRREDI L. F. CLV.
FELICIS.
PROCVRATORI. AB.
SCÆN. THEAT. IMP.
CÆSAR. DOMITIAN.
PRINCIPI
CORONATO. CONTRA
OMNES. SCÆNICOS.

Vides eodem principe, qui hos ludos instituerat,
E histrionem coronatum. Illud, contra omnes Scænicos, manifesto significat certamen & contentionem. In eo agone, Statius post incredibilem totius vrbis expectationem tandem Thebaidem suam recitauit, sed non placuit, & contra eum alii coronati fuerunt. Id quod ipse non vno loco in Syluis conqueritur, sed in primis in epicedio patris. Vnde locus Iuuenalis Grammaticis non bene perpensus explicatur:

——*Sed cum fregit subsellia versu,*
Esurit, intactam Paridi nisi vendat Agauen.

Nam satyrice dicit, eum fregisse subsellia versu,
F quod, vt Comici loquuntur, recitans non stetit, sed excidit, hoc est, non placuit. Cuius rei vel ipsum Statium testem producere possumus, qui in Syluis hæc innuit non vno loco, vt iam dixi. Caue sis confundas agonem Albanum cum hoc Capitolino. Vterque enim institutus à Domitiano. Sed nobilior Capitolinus: adeo, vt Romæ non per lustra, antea, vt magnum annum, vt vocabant, sed per Capitolinos agonas supputarent. Quod à Domitiani insti-

ſtitutione vſque ad tempora ſua obtinuiſſe Cenſorinus ſcribit. Cæterum ſemper agon ipſe manſit Romæ: vt in eo Poetæ, Rhetores, aliarumque profeſſionum homines coronarentur ab ipſo Imperatore. Neque puto aliunde Poetarum laureatorum morem manaſſe. Nam & ipſi antiquitus ab ipſis Cæſaribus Germanis coronabantur, magnoque in precio habiti ſemper apud Italos & Germanos, qui id honoris virtute ingenii conſecuti eſſent. Sed in veteribus agonib. Capitolinis, qui vicerant, corona & ramo lemniſcatis, aut torque inuolutis donabantur. Nam qui ſecundi erant, eorum coronæ, & palmæ ſine lemniſcis erant. Id vel ex ipſo Auſonio cognoſcas licet:

Et quæ iamdudum tibi palma poetica pollet,
Lemniſco ornata eſt, quo mea palma caret.

Sed melius Sidonius, quanquam non de agone Capitolino loquitur:

Hic mox præcipit æquus Imperator
Palmis ſerica, torquibus coronas
Coniungi, & meritum remunerari.

Nam coronis torques, & palmis ſerica, hoc eſt, ſericatos lemniſcos coniungi vides, quanquam, vt dixi, de aliis ludis, aliaque re loquitur. Vides tamen amplificata præmia pro ratione meritorum. Hactenus Scaliger.

CAPVT XIX.

De Ludis Romanis.

QVi Romani ludi fuerint, docet Aſconius Pædianus in actionem I. in Verrem his verbis: Romani ludi ſub Regibus inſtituti ſunt, magnique appellati, quod magnis impenſis dati ſunt: tunc enim primum ludis impenſa ſunt ducenta millia nummum. Alii ideo magnos ludos dictos putant, quod Conſo, Conſiliorum ſecretorum Deo, id eſt, Neptuno Larium Regi, & rerum conditarum, & Diis magnis, id eſt, Laribus vrbis Romæ, dati ſunt: quibus aiunt raptas Sabinas eſſe, vt videatur propter hoc dicere Virgilius: Magnis Circenſibus actis. Nam & magni & Circenſes iidem ſunt, &c. Quod Aſconius ſcribit ideo magnos hos ludos dictos eſſe, quod Conſo, id eſt, Conſiliorum ſecretorum Deo, id eſt, Neptuno, &c. dati ſint, neſcio quam verum ſit, cum Liuius illos ludos Conſualia appellatos libro I. ſcribat: cui etiam Varro libro quarto de lingua Latina, Tertullianus libro ſingulari de ſpectaculis, & Sextus Aurelius Victor aſſentiuntur: quod etiam monuit Titus à Popma notis in Aſconium. De Romanis vero ludis lib. I. Liuius in hiſtoria Tarquinii Priſci V. Romanorum Regis ita ſcribit: Bellum primum cum Latinis geſſit, & oppidum Appiolas vi cepit: prædaque inde maiore, quam quanta belli fama fuerat, refecta ludos opulentius, inſtructiuſque quam priores Reges, fecit. Tum primum Circo, qui nunc Maximus dicitur, deſignatus locus eſt, loca diuiſa Patribus, equitibuſque, vbi ſpectacula ſibi quiſque facerent, Fori appellati. Spectauere furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſti-

A nentibus pedes. Ludicrum fuit, equi, pugileſque ex Etruria maxime acciti, ſolennes deinde annui manſere ludi, Romani Magnique varie appellati. Atque hi ludi primum à Regibus quemadmodum ex Liuii verbis manifeſtum eſt, edebantur, tum à Conſulibus, vti veriſimile eſt, cum ii in Regum loco ſucceſſerint, inde ab ædilibus Plebeiis, tandem à Curulibus, poſtquam ii creati fuerunt, in honorem trium magnorum Deorum, Iouis, Iunonis, & Mineruæ, quod vel ex vno Cicerone ſatis conſtat, qui libro quinto actionis 2. in B Verrem hæc dicit: Nunc deſignatus Ædilis habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos ſanctiſſimos, maxima cum cærimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, mihi Floram matrem populo plebique Romanæ ludorum celebritate placandam, mihi ludos antiquiſſimos, qui primi Romani appellati ſunt, maxima cum dignitate ac relig one Ioui, Iunoni, Mineruæque eſſe faciendos. Hi vero ludi primum Circenſes erant, quod ex verbis Liuii paulo ante C à nobis citati manifeſtum eſt: deinde vero etiam fuerunt Scenici, vt idem Liuius docet tum alibi, tum libro trigeſimo primo, vbi ſic ſcribit: Ludi Romani Scenici eo anno magnifice, apparateque facti ab Ædilibus Curulibus, L. Valerio Flacco, & L. Quinctio Flaminio biduum inſtaurati ſunt. Cæterum cum hi ludi primum vno die, poſtea biduo, & item triduo peragerentur, tandem plures dies iis ſunt tributi. Faſti quidem veteres nouem continuos dies, à pridie Nonas Septembris, vſque ad pridie Idus celebratos eos D fuiſſe docent: poſt quos biduo interiecto, alios ludos Romanos in Circo per quinque dies habitos, iidem teſtantur. Hos tamen Paulus Manutius Commentariis in actionem primam Verrinam, inſtitutos eſſe arbitratur poſt illud tempus, quo Verres eſt à Cicerone accuſatus.

CAPVT XX.

E

De ludis Plebeiis, Compitalitiis, Auguſtalibus, & Palatinis.

LVdi Plebeii, ſcribit Aſconius Pædianus in actionem I. Ciceronis, in Verrem, ſunt quos exactis Regibus pro libertate plebis poſt fecerunt Romani, aut pro reconciliatione plebis poſt ſeceſſionem in montem Auentinum. Alii eos poſt primam plebis in ſacrum montem ſeceſſionem primum editos ſcribunt. Hos Ædiles plebis edebant vti ex Liuio non vno F loco intelligitur. Fiebant autem in Circo a. d. XVII. Kalendas Nouembris per triduum, vt teſtantur veteres Faſti. Atque in his ludis obſeruabatur, vt quoties inſtaurarentur, ab Ædilibus ludorum cauſa epulum daretur. Errant qui hos eoſdem cum Romanis fuiſſe opinantur. Sed de his hoc loco non ero prolixior. Reſtant de ludis, qui in Deorum honorem acti ſunt, Conſuales & Compitalitii.

De ludis Conſualibus, cum in Kalendario diximus, non neceſſe eſt ea hîc repeti.

De

De ludis Compitalitijs hæc Iulius Cæsar Scaliger libro 1. Poetices, capite 28. scribit: Ante vrbem designatam à vicorum compitis, in quibus agitabant agrestes, ludi & facti & dicti Compitalitij: intermissi deinde ad Seruium vsque Regem, ac per vicorum Magistros instaurati, quemadmodum à L. Pisone iterum curatum est, vt per eosdem magistros, qui tum Præfecti nominati sunt, restituerentur. Tandem sublatis Collegijs ipsi pariter aboliti sunt. Meminit Compitalitiorum ludorum etiam Suetonius in Augusto capit. 31. De Compitalibus in Kalendario quoque diximus.

Ad hos ludos, qui in Deorum honorem celebrarentur, Augustales quoque & Palatinos referre non incommode possumus, cum etiam Augustus, in cuius honorem acti illi sunt, post excessum ex vita pro Deo fuerit habitus. De ijs vero Dio libro quinquagesimo sexto extremo, vbi de honoribus Augusto decretis loquitur, inter alia hæc habet: Decretũ, porro est, inquit ne qua eius imago vllo in funere ferretur, vt natalitijs eius ludis Consules, quemadmodum Martis fieri solitum, præmia certaminum proponerent, Augustalia Tribuni plebis tanquam sacri celebrarent. Iique omnia reliqua eo, quo consueuerant fieri, more peregerunt veste triumphali ludis Circensibus vsi: currum tamen non conscenderunt. Præter hæc in Palatio Liuia peculiares ludos in honorem Augusti fecit, qui ipsi quoque secundo loco ab Imperatoribus exhibentur. Et paulo post: Eo tempore plebs tumultuata est, cum Augustalibus quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis ante turbarum fuit, quam ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu precibus impetrarunt, vt liceret sibi maiores aliquanto, quam legibus permitterentur, sumptus facere. Palatinorum ludorum etiam Suetonius meminit in Caligula, capite 56.

Cap. XXI.

De ludis Sæcularibus.

Celeberrimi apud Romanos ludi erant Sæculares, sic dicti quod post centum annos fierent, quia Sæculum in centum annos extendi existimabat, de quorum origine Valerius Maximus libro 2. cap. 4. multa habet quæ legere potes. Angelus Politianus Miscellaneorum cap. 58. ex Zosimo & alijs hęc de ludis Sæcularibus affert: Quum bellum inter se Romani, Albanique gererent, & vtraque in procinctu iam staret acies, extitit repente quidam monstrosa specie, pelle amictus furua, vociferans Iubere Ditem Patrem, Deamque Proserpinam fieri sacrum sibi prius quam prælium committeretur. Quo perterrefacti viso Romani protinus aram sub terra ædificarunt, & statim sacrificio facto pedum viginti aggere contexerunt, vt esset omnibus, præterquam Ro-

A manis ipsis ignorabilis: Sed enim euenit, vt Valesus Valesius, vnde nomen & origo Valeriæ familiæ, clarissimus in gente Sabina, & locuples, homo rusticæ vitæ aram hanc, quam diximus, ita diuinitus inuenerit. Erat ei nemus ante villam proceris maxime arboribus, quæ statim fulmine ictæ conflagrarunt. Nec multo post, filij duo & filia correpti pestilentiæ morbo ad desperationem vsque Medicorum laborabant. Cum sese igitur Laribus familiaribus aduoluens pater,
B pro liberorum salute suum, matrisque puerorum capita deuoueret, vox è nemore, quod tactum de cœlo, statim audita, saluos fore eos spondens, si Tiberi ad Tarentum peruecti, calfactam Ditis & Proserpinæ foco de fluuio ipso biberent aquam. Quoniam vero longissime abesse Tarentum, scilicet in extrema Iapygia nec proxime eam vrbem reperiri Tiberim vllum fluuium sciebat, spem sibi deterrimam fingebat, etiam inde territus, quod inferarum potissimum vox illa potestatum meminisset. Sed im-
C positos nihilo secius in lintrem filios Hostiam pergens, mox ad campi Martij regionem deuexit: ibi recreare sitientes, & æstu febrique laborantes, desiderans, qua placidissime amnis labitur, exponit in ripa ægrotos, ac dum tumultuariam sibi tegeticulam concinnat, extincto igniculo, admonetur à gubernatore petendum potius Tarentum (nam ita locus in proximo vocabatur) etenim fumum esse illic aspicere. Tum vero lætior audito Tarenti nomine Valesius, Deos adorans, & salutem sibi liberorum
D iamiam propemodum bona fide spondens, agi prorsum iubet, & illuc maxime nauigium appelli. Quo cum peruenisset, haurit aquam festinato de flumine, fretusque omine tenacius arrepto, fumigans ibidem solum flatu solicitat in flammam, calefactamque mox aquam porrigit in calice pueris. Succedit autem potui somnus. Vident in quiete illi spongia sibi à nescio quo detergeri morbum, tum præcipi, vt Diti patri, & Proserpinæ, furuæ ibidem mactarentur hostiæ, trinoctiumque perpetuum choris & carmi-
E nibus concelebraretur. Surgunt igitur recuperata valetudine, visumque illud patri renunciant. Is homo locuples defodi iaciundis alte fundamentis humum iubet. Inuenta igitur sic ara est ea, quam diximus, cum titulo Ditis & Proserpinæ. Mactat ille (quod erat iussus) furuas continuo victimas, & trinoctium sacris frequentat: tot enim numero filios media de morte receperat: ex eoque Manius Valerius Tarentinus appellatus, quod à Dijs Manibus in Tarento liberum suorum valetudinem impetrauisset: Ad hunc igitur modum quidam tradiderunt.
F At enim M. Varro libro de Scenicis originibus 1. Cum multa, inquit, portenta fierent, & murus ac turris, quæ sunt inter portam Collinam: & Exquilinam de cœlo tacta essent, & ideo libros Sibyllinos Quindecimuiri adijssent, renunciauerunt, vti Diti patri & Proserpinæ ludi Tarentini in campo Martio fierent, tribus noctibus, & hostiæ furuæ immolarentur. Hactenus de origine. Sæculares autem, non quia fierent anno vel centesimo denique, vel etiam centesimo decimoque nuncupati, quod

vtrumque ſicut aſſertores habet, ita ſe ipſo penitus coarguitur: ſed ob id magis credi poteſt, quod plerunque ſemel hominis ætate fierent, vt multa alia, quæ rara ſunt: poſt ſeculum euenire loquentium conſuetudo vſurpat. Tarentini autem à loco ipſo, qui Tarentus ob id vocatur, aut quod ara ibi Ditis patris (quemadmodum ſupra diximus) in terra occultaretur, aut quod ripam Tiberis fluuius eo loco terreret, ex quo etiam Rumon dictus à veteribus, & in ſacris Serra nominatus, quod ruminaret: hoc eſt, exederet, & ſecaret ripas: Vnde ait Maro.

Stringentem ripas, & pinguia culta ſecantem.

Cæterum de temporum interuallis, quibus iſti ludi referrentur, fides in ambiguo eſt. Siquidem in carmine Seculari Horatius vnde nos decies per annos fieri declarat, quod & Commentarij Quindecimuirorum, & diui Auguſti edicta & ipſius denique Sibyllæ, quod adhuc extat, oraculum confirmauerint. Contra vero Centeſimum redire poſt annum, tam Valerius Antias, quam Titus Liuius & item M. Varro teſtari perhibentur. Quod enim legimus apud Herodianum trium ſpacio ætatum ſolitos inſtaurari, vereor vt emendata ſit ibi lectio, noſtramque ob id è Græco interpretationem cum venia legendam cenſeo. Nec autem (ſi tempora dinumeres) aut quanta interualla retro fuerint, aut quanta eſſe debeant, omnino colligas. Inſtituti autem primi Seculares ludi poſt exactos Reges à P. Valerio Poplicola, qui primus Conſul fuit, exiſtimantur. Etenim laborantibus peſtilentia ciuibus, apud hanc ipſam quam diximus, aram, publice nuncupatis votis, atrum bouem Diti pro maribus, concolorem pro fœminis, iuuencam Proſerpinæ mactauit, ludoſque & lectiſternia trinoctio fecit, & aram terra ſicut ante fuerat, exaggerata occuluit, inſcriptam titulo iſto: P. Valerius Poplicola frumentarium Campum Diti & Proſerpinæ conſecrauit & ludos Diti & Proſerpinæ Romanorum ſalutis ergo fecit. Secundo & quinquageſimo poſt Romam conditam factos anno admonitu Sibyllinorum carminum, tradit Græce Zoſimus, miſſis occupata morbo ciuitate lectis ad hoc viris, qui libros conſulerent: ex quorum reſponſo, denuo regeſta humo apud aram hanc ipſam: in extremo campi Martij de more ſacra & ludi perſoluti, reſtitutaque Romanis iterum eſt incolumitas. Conſulem vero ſcriptor hic vnum duntaxat, exemplario fortaſſe mendo. M. Publium Quintium nominauit, cum Cenſorinus M. Valerium & Spurium Verginium Conſules prodat. Idemque tertios, & item quartos Conſulum temporibus, quos & nominatim citat authoritatibus Antiatis Valerij, Titi Liuij Varronis, Piſonis, Agellij, & Heminæ comprobat factos, etiamque Commentarios Qindecimuirum ſacris faciundis in teſtimonium adſciſcit. At enim quoniam lubricus in proprijs nominibus, & item in numerorum notis librariorum lapſis, vitiata iſta (ni fallor) in Cenſorini Com-

A mentario reperies. Cæterum diuus Auguſtus abolitos eos paulatim (ſicuti quidam putant) atque intermiſſos inſtaurauit, magno (vt Liuius ait) apparatu, L. Cenſorino, & M. Manlio Puellio Conſulibus, Ateio autem Capitone circumitum, ſpatiumque ſubijciente, ritum vero ſacrorum libris indicantibus Sybillinis. Porro ſextos, Claudius ſe Conſule IV. & L. Vitellio quaſi anticipatos ab Auguſto, nec legitimo tempori reſeruatos: quamuis ipſe in hiſtorijs ſuis prodidiſſe memoretur, intermiſſos eos, Au-
B guſtum multo poſt diligentiſſime annorum ratione ſubducta, in ordinem redegiſſe. Quare vox etiam irriſa præconis traditur, inuitantis more ſolennia ad ludos, quos nec ſpectauiſſet quiſquam, nec ſpectaturus eſſet, cum ſupereſſent adhuc, qui ſpectauerant, & quidam hiſtrionum producti olim, tum quoque producerentur. Etenim Stephanionem, qui primus togatis ſaltare inſtituit, vtriuſque Secularibus ludis, Auguſti videlicet & Claudij, ſaltaſſe accepimus, qui LXXXIII. non amplius annos in-
C terfuere, quamuis & poſtea ille diu vixerit. Septimos Domitianus, ſe XIV. & L. Minutio Ruffo Conſulibus, computata ratione temporum ad annum, non quo Claudius proxime, ſed quo olim Auguſtus ediderat. Denique in numiſmatis varijs apud Laurentium noſtrum Medicem ſtelographiam quoque iſtam vidimus: Lud. Sæc. Fec. Cos. XIV. Hæc Politianus. Et paulo poſt: Centeſimo decimoque poſt Domitiani ludos anno, inſtaurauit & eos Imperator ille Septimus Seuerus, cuius etiam nunc Ro-
D mæ pulcherrimus ſpectatur triumphalis arcus, cum filijs Antonino & Geta, Chilone & Vibone Conſulibus. Quos ludos & vidiſſe ſe memorat Herodianus, & Dion ætate ſua factos memoriæ prodidit. Poſt Seuerum negat inſtauratos Zoſimus: quoniam hic annorum centum & decem pene receptus autoritate ambitus in Conſulatum Conſtantini Chriſtiani Principis tertium, & Licinij, quem dum bello ipſe vicit, incurriſſet. Nos tamen apud Euſebium in Chronicis & Eutropium in Hiſtoriarum libro 9. le-
E gimus Philippo imperante (quanquam primus fuiſſe Chriſtianus Imperator creditur) milleſimum annum Romanæ Vrbis ingenti ludorum apparatu, & ſpectaculorum fuiſſe celebratum, beſtiaſque in Circo innumerabiles interfectas, & ludos in Campo Martio theatrales tribus diebus ac noctibus populo peruigilante concelebratos: quibus ludis ſæcularibus etiam dicitur Philippus iunior is qui nunquam riſiſſe creditur, patrem Philippum ſeniorem petulantius cachinnantem vultu auerſo notauiſſe.
F Reſtat vti de ritu carptim paucula perſtringamus. Inſtantibus itaque ludis tota Italia præcones miſſitabantur conuocatum ad ludos, qui nec ſpectati, nec ſpectandi iterum forent. Tum ætatis tempore, paucis antequam ſpectacula edebantur, diebus, Quindecimuiri ſacris faciundis in Capitolio, & Palatino templo pro ſuggeſtu conſidentes, piamina diuidebant populo, quæ erant tæda, ſulphur, & bitumen. Nec tamen ad ea ſeruis quoq; accipienda ius vllum.

Coibat

Coibat autem populus, cum in quæ supra retulimus loca, tum præterea in Dianæ templum, quod erat in Auentino, & cui triticum, faba hordeumque dari mos. Tum ad instar Cereris initiorum peruigilia fiebant. Vbi vero iam aduenit festus dies, triduum, trinoctiumque sacris intenti, in ripa ipsa maxime Tiberis agitabant. Sacrificia vero, Ioui, Iunoni, Apollini, Latonæ, Dianæ, prætereaque Parcis, & quas vocant Ilithyas, tum Cereri, & Diti, & Proserpinæ suscipiebantur. Igitur secunda primæ noctis hora Princeps ipse tribus aris ad ripam fluminis extructis, totidem agnos, & vna Quindecimviri immolabant, & sanguine imbutis aris, cæsa victimarum corpora concremabant. Constructa autem scena in theatri morem, lumina & ignes accendi, & hymni concini, ad hunc vsum tunc maxime compositi, & item spectacula edi solenniter solita, data celebrantibus hac mercede tritico, faba, hordeo, quæ supra inter vniuersum populum diuidi ostendimus. Mane vero Capitolium ascendere, sacra ibi de more agitare, tum in theatrum conuenire ad ludos in honorem Apollinis & Dianæ faciundos, consueuerunt. Sequenti die nobiles matronas, qua hora præcipitur ab oraculo, conuenire in Capitolium supplicare Deo, frequentare lectisternia, canere hymnos ex ritu, mos habebat. Tertio denique die in templo Apollinis Palatini, ter noueni pueri prætextati, totidemq; virgines, patrimi omnes matrimique Græca, Romanaque voce carmina, & pæanas concinebant, quibus imperium suum, & incolumitatem populi Dijs immortalibus commendabant. Quod si quis fortasse quæsierit, quod genus tunc aut ludorum fieret, aut sacrificiorum, sciat & ludos celebrari omnibus theatris, atque omne genus, & sacrificia templis omnibus consueuisse noctu pariter, atque interdiu. Nam de Scenicis & Circensibus minime dubitatur, cum Domitiani ludis histriones interfuisse meminerimus prætereaque Circensium die, quo facilius centum missus peragerentur, singulos à septenis spacijs ad quinta legerimus correptos. Illud vtique in Augusto memorabile, qui ludis istis iuuenes vtriusque sexus, prohibuit vllum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maiore natu propinquorum. His, prout in mentem desubito venerunt, expositis, iam nec ille vatis Ausonij versiculus ambiguus relinquetur.

Trina Tarentino celebrata trinoctia ludo.

Nec obscura apud Horatium ratio extiterit, cur Parcas, Ilithyan, Dianamque ex Auentino cur & puerorum vota, & Quindecimuiros memorauerit, & item Sibyllinos versus, qui nunc quoque apud eundem Zosimum vetustissimis quidem codicibus citra vlla fastigia inueniuntur quos sic Latine reddimus:

Ast vbi iam humanæ longissima tempora vitæ
Orbis agens annos referet, centumque, decemque,
Sis Romane memor (licet alta obliuia tentent)
Sis memor, vt qua se nimium Tiberina coarctat
Ripa, feras Dijs in campo solennia sacra,
Cum nox atra premit terras, tectusque latet Sol,
Agna, caprigenumque pecus genitalibus Parcis
Hostia furua vtraque cadant, tum numina placa
Læta puerperijs (quod fas fuat) Ilithyias.
Terra suem ferat, & scropham sibi fertilis atram.
Sed Iouis ante aram candenti corpore tauros
Luce feri: nam lux superis gratissima diuis.
Iunonis templum nitida ceruice iuuenca
Imbuat, atque itidem Phœbus placetur Apollo,
Quem vocitant etiam Solem, Latoa propago.
Pæanas pueri que canant, pueræque Latinorum
In templo. Sed enim pueri pueræque seorsum
Concelebrando choros, verum hæc sit patrima proles,
Matrimaque, at nuptæ genibus Iunonis ad aram
Oranto inuisæ, diuamque in vota vocanto.
Februæ quin etiam vir quisq; & fœmina: quanquam
Fœmina præcipue, accipito, de hinc ædibus omnes,
Primitias vitæ placidis placamina diuis
(Quæ fas est) & cælitibus portando beatis.
Ante domi tamen illa memor tibi habeto reposta,
Quæ dare mox vsu liceat poscente virisque,
Fœmineoque gregi: tum digna sedilia Diuis,
Perque dies iuxta & noctes multesima turba
Complento, & lepidis miscento seria ludis.
Quæ tibi si stabili sint omnia condita mente,
Cuncta tuo Italiæ tellus, cunctique Latini
Subdent colla iugo & victoris sceptra timebunt.

Plura de ludis Sæcularibus legas tum apud alios: tum in libro singulari, quem de ijs scripsit Onuphrius Panuinius: cuius tamen inspiciendi copia mihi hactenus fieri non potuit.

Cum ludis Sæcularibus multi cõfundunt Taurios sed falluntur: sunt enim omnino diuersi. Paulus Diaconus Festi abbreuiator: Taurij appellabantur ludi in honorem Deorum inferiorum facti. Instituti autem videntur hac de causa: Regnante Superbo Tarquinio, cum magna incidisset pestilentia in mulieres grauidas, quæ fuerat facta ex carne diuendita populo taurorum, ob hoc Dijs inferis instituti ludi, & Taurij vocati sunt. Sextus Pompeius, vti à Iosepho Scaligero editus est: Taurij ludi in Circo Flaminio fiebant, qui instituti Dijs inferis ex hac causa sunt: Tarquinio regnante, cum grauis pestilentia in mulieres grauidas incidisset, fœtus infecti sunt ex carnis putore taurorũ immolatorum. Ob id Taurij ludi & appellati sunt, & fiunt in Circo Flaminio, ne intra muros euocentur Dij manes. Contra eos ludos Varro ait vocari, quod discipulus prudens à doctore inter * * * solitus sit impelli, atque vsque eo cogi docere, quoad consisteret, & virtute talorum constaret pedum firmitas. Hactenus Festus. Addit autem Scaliger: Quod ludi Taurij in Circo Flaminio fierent, qui fuit extra portam Carmentalem, testis est Varro lib. 4. de Latino sermone. Reliqua quæ ex opinione Varronis afferuntur, quin ita scripserit Festus, negari non potest. Apud nullum autem veterem Scriptorem id temere inuenias. Apparet tamen Varronem ludos Taurios ab eo dictos sensisse, quod in corio Tauri etiam id genus ludi fieret à Ludi magistris eo die, quo ludi Circenses, qui dicti sunt Taurij, in Circo Flaminio fierent, aut ꝙ scutica taurica discipulus

pulus impelleretur: idque explendum fuisse in ea lacuna, in qua causa nominis desiderari videtur. Hæc Scaliger. Atque tantum de præcipuis ludis ijs, qui in honorem Deorum agebantur, à quibus non sunt separandi Votiui: nam & ipsi cultus diuini gratia celebrabantur. Itaque iam de ijs dicemus.

Cap. XXII.

De Ludis Votiuis.

Votiui ludi erant, qui à Magistratibus ad bellum ituris vouebantur, post res feliciter gestas, & victoriam partam exhibendi. Atque hi introducebantur, aut Sibyllinis versibus, aut Augurum præceptionibus, aut promissis Imperatorum, vel ante bellum, vel confecto bello, atque hostibus deuictis. Tales erant illi, quos magnos cognominarunt, quod in honorem Iouis, quem principem Deorum putabant, fierent: quorum multa mentio est tum apud Liuium, vt lib. 22. in historia anni IϽXXXVI. vbi scribit, auctore Q. Fabio Maximo Dictatore placandæ Deum iræ: & victoriæ de Carthaginensibus impetrandæ gratia, ex libris Sibyllinis votos fuisse ludos magnos, æris CCCXXXIII. millibus: præterea bubus Ioui CCC. multis alijs Diuis bubus albis, atque cæteris hostijs, &c. Quomodo autem hi vouerentur, ex eodem Liuio cognoscitur, apud quem lib. 39. sic legimus: Certa deinde sorte Senatusconsultum factum est, quod populus Romanus eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse, quique sub imperio eius essent, vt eius rei causa supplicationem imperarent Consules: vtique M. Acilius Consul ludos magnos Ioui voueret, & dona ad omnia puluinaria. Id votum in hæc verba, præeunte Publ. Licinio Pontifice Maximo Consul nuncupauit. Si duellum quod cum Antiocho Rege sumi populus iussit, id ex sententia Senatus populique Romani confectum erit, tum tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet, donaque ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantam Senatus decreuerit. Quisquis Magistratus eos ludos, quando, vbique faxit, hi ludi recte facti, donaque data sunt, &c. Vouebantur nonnunquam in quinquennium, cuius exempla sunt apud Liuium multa libro vigesimo septimo scribit Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere Dictatorem iussit, quos M. Æmilius Prætor Vrbis C. Flaminio, Cn. Seruilio Consulibus fecerat, & in quinquennium vouerat. Tum Dictator & ludos fecit, & in sequens lustrum vouit, Idem libro trigesimo: Vt placatis Dijs omnia inciperent, agerentque decretum à Senatu, vt quos ludos M. Claudio Marcello, T. Quinctio Consulibus, T. Manlius Dictator, quasque hostias maiores vouerat, si per quinquennium illud Respublica eodem statu fuisset: eos Consules priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in Circo per quatriduum

A facti: hostiæque, quibus votæ erant Dijs cæsæ. Hactenus Titus Liuius.

Pertinent huc etiam Ludi Victoriæ, Ludi Quinquennales, Decennales, Vicennales, de quibus breuiter quædam dicemus.

Ludi Victoriæ à L. Cornelio Sulla instituti fuerunt, bello ciuili, Asconio & Velleio Paterculo testibus, cuius verba in Kalendario citauimus. Celebrabantur mense Octobri per dies quinque.

Fuerunt etiam alij Victoriæ ludi in memoriam vi-
B ctoriarum C. Cæsaris, Augusti, &c. peracti, de quibus in Kalendario diximus.

Quinquennales ludi instituti sunt ab Augusto post deuictum Antonium, & partam victoriam apud Actium Promontorium: vnde etiam Actiaci ludi nonnunquam appellantur, testis Suetonius in Augusto, cap. 18. his verbis: Quoque Actiacæ victoriæ memoria celebratior in posterum esset, vrbem Nicopolim apud Actium condidit: ludosque illic Quinquennales constituit: & ampliato vetere Apollinis
C templo, locum castrorum, quibus fuerat vsus, exornatum naualibus spolijs, Neptuno ac Marti consecrauit. Dio lib. 51. Eadem die Cæsar Apollini, qui apud Actium colitur, triremem, quadriremem, ac alia nauium genera, vsque ad deciremem ex captis nauibus consecrauit, templum maius extruxit, ludos Musicos & Gymnicos, & certamen equestre cum sacro Quinquennali constituit, Actios illos ludos dicens, vrbemque eo loco, vbi castra habuerat, efficit, &c. De quibus ludis etiam Strabo lib. 7. loquitur.
D Neque vero hi ludi Nicopoli tantum, sed & Romæ fuerunt celebrati: sic enim Dio libro 53. initio: Ludos propter Actiacam victoriam decretos cum Agrippa exhibuit, & in ijs equestre certamen per pueros & viros Patricios peregit: ijque deinceps ad nostram vsque ætatem ludi quinto quoque anno facti sunt, eorumque curatio quatuor Sacerdotum collegijs per ordinem incumbit, Pontificibus: nimirum, Auguribus, Septemuiris, & Quindecimuiris. Gymnici quoque ludi, stadio in campo Martio ex-
E tructo ligneo, acti sunt: & munus gladiatorium depugnantibus captiuis exhibitum. Idem lib. 54. Tum Quinquennales etiam ludi propter principium Augusti ab Agrippa: nam is quoque à collegio Quindecimuirorum, quibus per ordinem horum ludorum curatio incumbebat, cooptatus & inauguratus fuerat, inaugurati sunt, &c. Iidem ludi etiam hinc inde in Prouincijs, Neapoli, item & Iudæa Cæsareæ ab Herode instituti & celebrati sunt, teste Egesippo & alijs. Quin etiam reliquis post Octauium Augustum
F Imperatoribus & viuis & defunctis, ludi Quinquennales celebrati sunt, quemadmodum ex Ælio Spartiano, & cæteris minorum gentium Historicis cognoscere licet: vnde etiam Flaminum Quinquennalium origo, de quibus veteres inscriptiones testantur. Quinquennale quoque certamen Romæ instituit Nero, teste Suetonio ipsius vita, cap. 12.

Decennales idem ludi à Cn. Octauio Augusto sunt instituti, prætextu quodam ad Imperatoris titulum, monarchiæque potestatem retinendam sine inuidia.

inuidia. Solebat enim decimo anno, constituto in hoc ingenti spectaculo, ludorumque apparatu, Imperium populo resignare: quod tamen illico, quasi rogaretur, recepit. Atque hinc ortum est, vt posteriores etiam Imperatores, quoties decimum imperij annum attigissent, festum celebrarent, & ludos cum maximo apparatu ederent. Dio lib. 53. Augusto, cum primum decennium exiuisset, aliud quinquennium, atque eo circumacto rursum aliud quinquennium post decennium, ab eo finitio, aliud item decretum est, ita, vt continuatis decenniis per totam vitam summam Imperij obtinuerit. Quam ob causam posteriores quoque imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium iis Imperium deferatur: tamen singulis decenniis festum pro eius renouatione agunt, quod hodie etiam fit. Hæc Dio. Ita Eusebius scribit in historia Ecclesiastica, Constantinum Magnum decennalia celebrasse. Et Trebellius Pollio de Gallieno Imperatore: Interfectis sane militib. apud Byzantium, Gallienus quasi magnum aliquid gessisset Romam cursu rapido conuolauit: conuocatisque Patribus, decennia celebrauit nouo genere ludorum, noua specie pomparum, exquisito genere voluptatum. Iam primum inter togatos Patres, & equestrem ordinem, albatos milites & omni populo præeunte, seruis etiam prope omnium, & mulieribus cum cereis facibus, & lampadibus præcedentibus Capitolium petiit. Processerunt etiam altrinsecus centeni albi boues, cornibus auro iugatis, & dorsalibus sericis discoloribus præfulgentes. Agnæ candentes ab vtraque parte cc. præcesserunt, & x. elephanti, qui tunc erant Romæ, mille cc. gladiatores pompaliter ornati. Cum auratis vestibus matronarum mansuetæ feræ diuersi generis cc. ornatu quam maximo affectæ. Carpenta cum mimis, & omni genere histrionum: pugiles sacculis, non veritate pugilantes. Cyclopea etiam luserunt omnes apenarij ita vt miranda quædam, & stupenda monstraret. Omnes viæ ludis, strepituque & plausibus personabant. Ipse medius cum picta toga, & tunica palmata inter patres, vt diximus, omnibus Sacerdotibus prætextatis, Capitolium petiit. Hastæ auratæ altrinsecus quingenæ, vexilla centena, & præterea, quæ collegiorum erant, dracones & signa templorum, omniumque legionum ibant. Ibant præterea gentes simulatæ, vt Gothi, Sarmatæ, Franci, Persæ: ita vt non minus quam ducenti singulis globis ducerentur. Hæc Trebellius.

Vicennalia, siue Vicennales, ludi erant, qui xx. quoque imperij anno exhibebantur, quorum etiam Eusebius lib. 3. de vita Constantini Magni, & alij meminerunt.

Præter eos, de quibus hactenus diximus, etiam ludi Triumphales fuerunt, qui post insignes victorias celebrabantur. Natalitii qui in natalibus magnorum virorum edebantur, vt a. d. IV. Idus Iulias, C. Iulij Cæsaris natalitii ludi erant. A. d. IX. Kalend. Ianuarii Titi Cæsaris IV Kalendas Decembris Neruæ. A. d. IV. Kalend. Nouemb. Hadriani. Kalend. Aprilibus Antonini. A. d. III. Idus Aprilis Ælii Veri. A. d. XVIII. Kalend. Decembris Septimiani. A. d. XIII. Kalend. Ianuarii Gordiani. A. d. IV. Kalend. Februarii Constantini Magni, & Iunioris, de quibus Ælius Spartianus, Lampridius, Capitolinus & alii sæpe sic loquuntur.

Iuuenales ludi fuerunt à Nerone primum instituti cum barbam deponeret. Hi cum priuati primum essent, mox passim in eos data nomina à pluribus. Non nobilitas cuiquam, non ætas, haud acti honores impedimento fuere, quin histrionis artem exercerent, vsque ad gestus, modosque haud viriles: quibus Æliam Catulam filiam nobilissimam, atque ditissimam, natam annos xxc. saltasse, ex Dione scribit Xiphilinus. Dicti igitur Iuuenales, quod in eis veluti reiuuenescerent: vt à quibus auspicatus Nero, tandem etiam in Theatro caneret: per domos enim tantum, atque hortos Iuuenales agebantur. Tacitus lib. 15. Suet. in Nerone, cap. 11. & 22. Atque hoc est, quod eleganter scribit Plinius lib. 37. cap. 2. Peculiari theatro Neronem in hortis primum cantasse, & Pompeiano prælusisse. Vide Leuinum Torrentium Commentariis in Suetonium.

Fuerunt & alii ludi Iuuentutis, quos Salinator Senensi prælio vouit, fortasse pro Salute iuuentutis. De quibus Cicero in Bruto C. Cornelio, Q. Minutio Consulibus, ludis Iuuentutis, quas Salinator Senensis prælio vouerat, Liuius docuit fabulam.

Miscelli ludi, quorum apud Suetonium mentio extat, qui fuerint, dubium videri solet. Læuinus Torrentius Commentariis in Suetonii Caligulam, capit. 20. hæc scribit: Varro libro 3. de re Rustica columbarum quoddam genus miscellum vocat, quæ neque agrestes, neque domesticæ sint. Atque idem libro 1. cap. 54. quemadmodum & Cato de re Rustica, capite 6. miscellas appellat vites, quæ omni agro conueniunt. Quare miscellos quoque Ludos vocari existimo, qui ad nullum certum genus ludorum Scenicorum, siue argumentum, siue scenæ instrumenta, & apparatum spectes, referri possint. Wolfgangus Lazius libro 11. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, capite 15. scribit Miscellaneos ludos fuisse ex variis multiformibusque ludicris commixtos. Sed hæc de his quoque sufficiant. Iam, antequam de funebribus, & reliquis ludis, qui exercitationis gratia fiebant, verba faciamus, Pompa ludorum videtur nobis esse explicanda. Hæc enim potissimum ad eos ludos, de quibus hactenus diximus, pertinebat. Faciemus autem hoc capite sequenti, idque verbis Dionysij Halicarnassæi.

CAPVT XXIII.

De Ludorum Pompa.

QVæ pompa ludorum fuerit apud veteres, eleganter explicat Dionysius Halicarnassæus lib. 7. Itaque ipsum met de ea, & quidem Latine beneficio Sigismundi Gelenii, loquentem audiemus. Sic

 autem

autem ſcribit: Pompa ludorum, ſacraque habebant ſe hoc modo. Priuſquam ſpectaculum committeretur, viri poteſtate ac dignitate præeminentes, pompam ducebant Diis à Capitolio per forum in Circum maximum, in qua primi erant eorum filii pubertati proximi, qui iam per ætatem intereſſe poſſent, equis inuecti, quorum patres erant Romani equites, cæteri pedites in pedeſtrem accenſenti militiam, diſtincti per alas, & Centurias, claſſiumque ordines, ac ſi ludum literarium peterent, vt appareret hoſpitibus futura iuuentus vrbana quam eſſet egregia forma, & numero hos ſequebantur, quadrigarij, bigarij, ſingulariumque equorum agitatores: poſt quos athletæ grauiorum, leuiorumque certaminum, nudi cætera, pudenda tantum tecti ſubligaribus campeſtribus: qui mos Romæ manet noſtro quoque tempore: ſicut olim fuit in Græcia, in qua nunc antiquatus eſt, orto à Lacedæmoniis initio. Athletas ſequebantur ſaltatorum chori diuiſi trifariam, primo virorum, deinceps imberbium, poſtremo puerorum: poſt quos tibicines inflantes antiqui moris breues tibias, quarum & nunc vſus eſt, citharistæque plectentes lyras ſeptem fidium eburneas, & quæ vocantur, barbita, quibus iam vti Græcia deſiit, apud Romanos vero adhibentur omnibus antiquis cæremoniis. Saltatorum habitus erant tunicę puniceæ baltheis æreis aſtrictæ, gladiis dependentibus, geſtabantque breuiores mediocribus lanceas: viri vero etiam æreas galeas criſtis pinnatis inſignes; quemque chorum præcedebat vnus vir, qui præibat cæteris ſaltationis formulas, vnus item militares ac concitatos præcinens modulos rhythmis plerumq; proceleuſmaticis id genus exercitij apud Græcos olim cum primis erat celebre, armata ſaltatio, quæ vocatur Pyrrhica: ſiue id Mineruæ inuentum eſt, quæ poſt deletos Titanas, in lætitia victoriali fertur prima ſaltaſſe armata, choreaſque duxiſſe: ſiue prius etiam inſtitutum à Curetibus, dum infantem Iouem mulcerent armorum ſonitu, concinniſque geſticulationibus, vt habent fabulæ. Poſt armatos ſaltatores in Pompa incedebant Satyri, ſicinnem referente Græcanicam: habitus horum Silenos repræſentantium erant hirſutæ tunicæ, quas quidam appellant ſcorteas amiculaque conſerta ex omni florum genere: alius item Satyrorum, ex hircinis tergoribus campeſtria, ſetæque horrentes in vertice, aliaque his ſimilia: hi ſerias illas ſaltationes ridicule imitabantur, deprauantes per ludibrium, quibus luſibus ſatyricis, ſalibuſque iam inde à priſcis ſæculis delectatos Romanos apparet è triumphis etiam. Permittitur enim victores deducentibus, iambos & dicteria iacere in Imperatores clariſſimos, quemadmodum Athenis ſolebant pompam in plauſtris ducentes ſcommatibus obuios impetere: nunc autem extemporalibus vtuntur verſiculis, quin & in illuſtrium virorum funebribus pompis inter alios feretrum præcedebant ſaltatores Satyrici, maxime in diuitum. Luſus autem ſatyricos, nec Ligurum, nec Vmbrorum, nec aliorum Barbarorum Italiam habitantium fuiſſe inuentum, ſi docere voluero, vereor ne moleſtus videar, laborans in euidente re demon-

A ſtranda. Poſt hos choros tranſibat agmen citharistarum, ac tibicinum: poſt quos alij geſtantes acerras argenteas, aureaſque tam ſacras, quam publicas, ſuffitumque facientes. Extremum agmen claudebant ſimulacrorum baiuli, habentium, quales apud Græcos finguntur effigies, eundemque habitum, eadem inſignia, muneraque, quorum inuentores & donatores traduntur, nec ſolum Iouis, Iunonis, Mineruæ, Neptuni, aliorumque, quos Græci inter 12. numerant, ſed antiquiorum etiam, quorum 12. illi ſunt

B progenies, Saturni, Themidis, Latonæ, Parcarum, Memoriæ, adhæc Proſerpinæ, Lucinæ, Nympharum, Muſarum, Horarum, Gratiarum, Liberi, ſemideorumque, quorum animæ poſt mortem inter cœlites relatæ pari cum his honore coluntur, Herculis, Æſculapij, Caſtorum, Helenæ, Panis, & aliorum innumerorum. Peracta pompa confeſtim ſacrificabant Conſules, ſacerdotes quibus fas erat, & victimarij, idque more noſtratium. Lotis enim manibus, & luſtratis aqua pura victimis, molaque con-

C ſperſis earum capitibus, votiſque nuncupatis tum miniſtros eas mactare iubebant, quorum alij ſtantem etiam tum hoſtiam veſte feriebant in tempora, alij cadentem cultris excipiebant, ac mox derepto tergore concidebant membratim, delibataſque ex ſingulis extis, aliisq; mẽbris primitias farre obuolutas in caniſtris offerebant ſacrificantibus, qui aris impoſitas ſuccendebant, & vinum affundebant inſuper. Poſt hæc certamina ſpectabantur. Primus erat quadrigarum, bigarum, ſingulariumque equorum

D curſus, ſicut olim in Olympia, & nunc quoque. In his equeſtribus certaminibus duo quædam priſcorum inſtituta ſeruantur à Romanis, hoc quoque ſeculo: alterum trigariorum, quod defecit in Græcia vſitatum horum temporibus, vt Homerus teſtatur deſcribens eorum prælia: quo duobus equis bigarum in morem iunctis, adiungebatur tertius funalis loramentis adnexus quem inde παρήορον Græci vocabant, alterum, quod apud paucos aliquot Græciæ populos durat ex antiquitate reliquum, vectorum

E curſus. Finito enim equorum certamine, viri, qui prius cum aurigis eodem curru vehebantur, quos Poetæ parabatas, Athenienſes approbatas nominant, deſilientes in pedes curſu certant in ſtadio. Poſt equorum curſum athletæ inducebantur, curſores, luctatores, pugiles. Hæc enim tria genera certaminum apud priſcos Græcos erant, vt Homerus indicat in Patrocli funere. Cæterum medio inter certamina tempore bene de Republica meriti coronabantur, voceque præconis celebrabantur, ex more Græco-

F rum laudatiſſimo, ſicut Athenis per Liberalia factitatum eſt: & oſtendebantur ſpectatoribus relata ex hoſte ſpolia.

Hactenus Dionyſius.

Ad Caput X.

PARALIPOMENA.

Tapetes, Babylonica, aliaque scenæ, & actorum ornamenta, pegmata, pegmates, Crocus in pegmatis, & scena, orchestra in qua saltabatur, aliaque loca in spectaculis.

IN tragico theatro palatia regum erigebantur, sed illa tapetibus pensilibus obducta, partim vt scena magnificentius ornaretur, partim vt regiarum ædium species vera exhiberetur, quæ etiam heroicis temporibus tapetibus insterni solebant, cuius rei apud Homerum passim exempla, & ex illo Critici disscusserūt. Ausonius Edyllio 4. supra adductus, *aulæaque regum*, pro tragico ornatu scenæ dixit. Ad hunc ritum alludunt authores. Heliodor. Emesenus lib. 5. hist. Æthiop. ἐξεφόρουν τραπέζας, κρατῆρας, τάπητας, παραπετάσματα, Σιδωνίων ἔργα, καὶ Τυρίων χειρῶν, τ' ἄλλα οἷς δεῖπνον ὑπηρετεῖται. *Efferebant mensas, pocula, tapetes, aulæa, Sidoniorum opera & Tyriarum manuum & alia quorum in instruendo conuiuio vsus est.* Primus vsus vt pedibus substernerentur; vnde *tapeta, quasi tapedia* dicuntur, Isidor. lib. 19. cap. 26. postea & lecticis cubitoriis insternebantur. Iul. Pollux lib. 6. cap. 1. *de symposio*, *ampitapetia*, & *tapetia* in ornatu conuiuantium reponit; hæc vtrinque villosa, ista ab vna tantum parte. Q. Curt. lib. 7. *Quum post aulæam, quæ lectos obduceret, staret rex.* Hyperides in Patroclo apud Iulium Pollucem lib. 4. cap. 19. cuius hæc sunt.

> οἱ δὲ ἐννέα ἄρχοντες εἱστιῶντο ἐν τῇ στοᾷ
> περιφραξάμενοι τι μέρος τῆς αὐλαίας.
> *Nouem principes conuiuabantur in Stoa,*
> *Circumsepti alterutram partem aulæis.*

P. Virgil. lib. 1. Æn.

> —— *Aulæis iam se regina superbis*
> *Aurea composuit sponda.*

Virgil. lib. 9. Æneid.

> —— *Qui forte tapetibus altis*
> *Extructus, toto proflabat pectore somnum.*

M. Varro in Hercule Socratico.

> *In omnibus rebus bonis quotidianis*
> *Cubo Sardinianis tapetibus.*

Stat. Papin. lib. 5. Thebaid. v. 207.

> *Euictum ramis, altaque in mole tapetum*
> *Efflantem somno crescentia vina.*

Et in quocunque lautioris conuiuij apparatu, parietes totos integebant, de Adrasti magnificis epulis, quibus Polynicem & Tydeum accepit, idem Statius lib. 1. Thebaid. v. 518.

> —— *Pars ostro tenues, auroque sonantes*
> *Emunire thoros, altosq; inferre tapetas,*
> *Pars teretes læuare manu, ac disponere mensas.*

Ad eum sensum Bacchylides Lyricus apud Athenæum l. 11. Dipnosoph. c. 1. οἱ βοῶν πάρεστι σώματ' οὔτε χρυσὸς, οὔτε πορφύρεοι τάπητες, ἀλλὰ θυμὸς εὐμενὴς, μοῦσά τε γλυκεῖα. *Non adsunt boum corpora, neque aurum, neque purpurei tapetes, sed animus beneuolus, Musaq; dulcis.* Corrip. ad spectacula scenica eos adhibitos insinuat Byzantij; ita enim de Circensibus lib. 2. Num. 8. Iustinus, inquit, Augustus.

> *Auratum scandens solium, sedemque paternam,*
> *Constructam plumis, pulchrisque tapetibus altam.*

Et lib. 4. num. 2. ad domesticos mores reduxit.

> *Hanc prius, in media quam sol procederet aula,*
> *Auratis gradibus sacrisque tapetibus altam*
> *Conscendit.*

B Et quia in Assyria præcipuus honor, primaque fere peristromatum huiusmodi inuentio, fit idcirco vt Babylonica vocentur. C. Plin. lib. 8. c. 48. *Colores diuersos picturæ intexere Babylon maxime celebrauit, & nomen imposuit.* Et post ibidem loci. *Metellus Scipio triclinaria Babylonica sestertium octingentis millibus venisse iam tunc, posuit in Capitonis criminibus, quæ Neroni principi quadragies sestertio nuper stetere.* M. Acc. Plaut. in Sticho sc. *quisnam obsecro.*

> *Tum Babylonica peristromata, consutaque tapetia*
> *Aduexit minimum bonæ rei.*

C M. Martial. lib. 8. epigr. 29.

> *Non ego prætulerim Babylonica picta superbe*
> *Texta, Semiramia quæ variantur acu.*

Melius quam in antiquo codice.

> *Non ego prætulerim Babylonis picta superbæ*
> *Texta.*

T. Lucret. Carus lib. 4. de rerum Natura:

> *Somno deuincti credunt extollere vestem*
> *Totius humorem siccatum vt corpore fundant,*
> D *Tunc Babylonica magnifico splendore rigantur.*

His intexebantur effigies diuersicolores, Glossarium vetus, πολύμιτος, id est, *vestis filis versicoloribus contexta*, siue Babylonicum. Plinius loco citato; *Aurum intexere in eadem Asia inuenit Attalus rex.* Idemque in vestibus obseruatū docebitur infra hoc opere, vbi de *Toga picta* agetur. Effigies istæ quæ acu intexebantur, animalia referebant horrendæ cuiusdam & prodigiosæ naturæ, interdum & veteres historias adumbrabant heroes ipsos in iis depictos, docuit Æ-
E gidius Maserius ad lib. 1. Valerij Flacci.

> —— *Acclinisque tapetis*
> *In mediis vacuo condit caput Hippasus auro.*

Male antea, & corrupte.

> —— *Accliuisque tapetis.*

Quo refero locum illum Claudiani è libro primo in Eutropium, à nemine intellectum hactenus, nedum explicatum. Ita enim ille.

> —— *Videbo*
> *Iam cocleis homines iunctos, & quicquid inane*
> F *Nutrit, Iudaicis quæ pingitur India velis.*

Sensus est, si vsque adeo incredibilia fingere licet, & vilissimum mancipium Eutropium ad fastigium consulatus euectum credimus, facile mihi persuadebo viuere, & in rerum natura esse ea animalia, quæ in peristromatis suis, animi oblectandi gratia intexunt, tanquam in India nata, siue in longinquis maxime gentibus, & veluti à cognitione nostra semotis. Ita censuit vir in Græcis Latinisque literatissimus Nicolaus Seuinus, qui in publico docendi munere mihi non

non ita pridem deceſſor. Huiuſmodi autem ignotas belluas Picturæ Babylonicorum intexti ſolitas, aut veſtium aliarum, author eſt L. Apuleius lib. 11. Mileſiar. *Ex humeris dependebat pone tergum, talorum tenus, pretioſa chlamyda, quaqua tamen viſeres colore vario circumnotatis inſignita animalibus, hinc dracones indici, inde Gryphes Hyperborei.* Docet nomen ipſum; nam ζωωτὰ, quaſi *belluata* dicas, appellantur, à belluis intextis. M. Plaut. Pſeudolo ſc. *exite.*

Vt ne periſtromata quidẽ æque picta ſint Campanica,
Neque Alexandrina belluata conchyliata tapetia.

Et recte *Iudaicis velis*, id eſt, periſtromatis, *pingitur.* Nam textura illa vere pictura dici poteſt. P. Virgil. lib. 9. Æneid.

Armaque crateraſque ſimul, pulchroſque tapetas.

In MS. Nicolai Etychræi IC. legebatur.

Armaque, crateraſque ſimul, pictoſque tapetas.

Vela, peritiſſime, ſic enim appellabantur tapetes priuatarum domuum. Vlpian. IC. *l. 12. ff. de inſtitu. leg. Voluptatis gratia ſunt ſpecularia & vela*, Sidon. Apollinar. lib. 1. epiſt. 2. Theodorici regis *limina incluſa velis, excluſa cancellis.* Et dum principes viri aut optimates clientes ſuos admittere volebant, ad conſueta ſalutãdi munia obeunda, velo dimoto ille prodibat, aut hi ſubibant. Æl. Lamprid in Seuero: *Salutaretur quaſi vnus de ſenatoribus patente velo, admiſſionalibus remotis, aut ſolis iјs, qui miniſtri ad fores fuerant, cum antea ſalutare principem non liceret, quod eos videre non poterat.* Corrip. Afric. lib. 3. num. 6.

Mira pauimento ſtratiſque tapetibus ampla
Planities, longoque ſedilia compta tenore
Clara ſuperpoſitis ornabant atria velis.
Vela tegunt poſtes.

Et eiuſdem libri num. 7.

Verum vt contracto patuerunt intima velo
Oſtia, & aurati micuerunt atria tecti.

D. Iuuen. Sat. 9. citatus ſuppreſſo nomine à Ioanne Saresberienſi lib. 3. Policratici cap. 12.

Vela tegunt rimas, iunge oſtia.

Et de nuptiali ſolemnitate Idem Sat. 6.

—— Pendentia linquit
Vela domus, & adhuc virides in limine ramos.

Ad alia ſcenæ ornamenta iam pergo. Extruebant & *pegma*, (à πήγνυμι, *compingo.*) id eſt, machinam quãdam ludicram, è ſtrue diuerſorum lignorum compactam, tanta altitudine vt ad tertium quartumque nidum ſeu contignationem, ſine ſtationem fabrica exurgeret. Interpres Dionis in Adriano. *ſurgentia ſpectacula, & pegmata efferre* dixit. coniiciunt nonnulli automata & pegmata idem eſſe. Philander in M. Vitruuij lib. 9. cap. 7. ſed falſo, vt infra. eam gladiatores aſcendebant, & immiſſa deinde flamma totam machinam conſumebant, vt illi per incendium euadere atque eniti cogerentur. Ioſeph. de bello Iudaico lib. 7. cap. 1. meminit Fl. Vopiſcus in Carino: *Exhibuit pegma etiam, cuius flammis ſcæna conflagrauit, quam Diocletianus poſtea magnificentiorem reddidit.* M. Tull. ad Atticum lib. 4. epiſt. 8. *Nihil venuſtius quam illa tua pegmata.* C. Sueton. in Claudio cap. 34. *Si aut αὐτόματον vel pegma, vel tale quid aliud parum ceſſiſſet.* L. Seneca epiſt. 88. *His annumeres licet machinatores, qui pegmata ex ſe ſurgentia excogitant, & tabulata tacita in ſublime creſcẽtia, & alias ex inopinato varietates, aut dehiſcentibus, quæ cohærebant, aut quæ diſtabant, ſua ſponte cohærentibus, aut his quæ eminebant, paulatim in ſe reſidentibus.* Auro addito ditabatur hæc moles, ſiue bracteis. Plin. li. 33. c. 3. *L. Murena, & Caius princeps in circo pegma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quatuor.* Mart. lib. 8. epi. 33.

Hæc fuerat nuper nebula tibi pegma perunctum,
Pallida quam rubri diluit vnda croci.

Succenſa deinde ſtrue, liberabant ſe per medios ignes, populo oblectamentum allaturi petauriſtæ. De incendio cultiſſime Cl. Claudian. de Conſul. Manlii Theodori.

Mobile ponderibus deſcendat pegma reductis,
Inque chori ſpeciem ſurgentes ardua flammas
Scena rotet, varios effingat Mulciber orbes,
Per tabulas impune vagus, pictæque citato
Ludant igne trabes, & non permiſſa vagari
Fida per innocuas errent incendia turres.

De ſaltu petauriſtarum per flammas accenſo pegmate, M. Manil. lib. 5. Aſtronomic.

Membraque per flãmas, orbeſq; emiſſa flagrantes
Delphinumque ſuo per inane imitantia motu,
Et viduata volant pennis, & in aere ludunt.

Totam fabricam non male deſcripſit Aurel. Prudentius in Romano Martyre.

Tabulis ſuperne ſtrata texunt pulpita,
Rimoſa rari pegmatis compagibus,
Scindunt ſubinde vel terebrant aream,
Crebroque lignum perforant acumine
Pateat minutis vt frequentius hiatibus.

D. Iuuenal. Sat. 4. v. 122.

———— Pugnas Cilicis laudabit, & ictus
Et pegma, & pueros inde ad velaria raptos.

Neque modo in Circo aut amphitheatro pegmata iſta erecta, ſed & in publicis viis. Martial. Spectaculor. Epigr. 2.

Et creſcunt media pegmata celſa via.

Et in priuatis ædibus: non quidem in inſanos laſciuientium conuiuiorum luxus; nam in tricliniis illa, aut cænaculis, cum pegmata hæc in domorum eſſent atriis, vt puto, ſuſtinendis maiorum imaginibus, aut gentilitio ſtemmate. Turnebus lib. 8. Aduerſar. cap. 9. *Ornamenta valuarum foribus ſuffixa* intelligit. Vlpian. IC. l. 12. ff. de Inſtrum leg. *Specularia quoque affixa magis domus eſſe puto, quam partem: nam in emptione domus, & ſpecularia & pegmata cedere, ſiue in ædificio ſunt poſita, ſiue ad tempus detracta.* D. Auſon. Ep. 25.

Certis inurens ianuarum limina,
Et atriorum pegmata.

Pegmates à pegmatum ſtructionibus, ſeu à Ludis, quos edebant, nomen acceperunt, quo vocabulo nõ minus artifices ipſi quam gladiatores continentur; hi quidem Ariſtoteli lib. de Mundo μηχανότεχνοι appellantur, vertit Apuleius, *machinarum fabricatores*, & pegma ipſum eſt *confixilis machina* ei lib. 5. Mileſiar. Petr. Coluius ibidem. Iſti memorantur à C. Suetonio in Calig. cap. 26. ſed corrupto: *Rabidis feris viliſſi-*

vilissimos senio confectos, gladiatores quoq; pegmares, patres familiarum notos, sed insignes debilitate aliqua corporis subijciebat, lege *gladiatores quoq; pegmates.* Denique & Croco, non modo bracteis aureis argenteisq; decorabatur pegma. Mart. proxime supra allatus, & inter multa alia Crocus in theatralibus admissus. Æl. Spart. Hadr. *In honorem Traiani balsama & crocum per gradus theatri fluere iussit.* Vino admiscebatur vt sic dilutum facilius in spectatores spargi posset. C. Plin. lib. 21. cap. 6. *Sed vino mire congruit, præcipue dulci, tritum ad theatra replenda.* Theophrastus lib. *de odoribus* à Iacobo Dalecampio citatus videatur: *Cum stomacho L. Seneca Epist. 90. sapientiorem putas qui inuenit, quemadmodum in immensam altitudinem crocum latentibus fistulis exprimat, qui Euripos aquarum subito impetu exsiccat, aut replet.* Ibid. lib. 2. Nat. quæstion. cap. 9. *aqua autem sine spiritu, quemadmodum posset intendi? nunquid dubitas, quin sparsio illa quæ ex fundamentis mediæ arenæ crescens, in summam altitudinem amphitheatri peruenit, cum intẽtione aquæ fiat?* Alludit & L. Apul. lib. 10. Asini. *De summo montis cacumine, per quandam latentem fistulam, in excelsum prorumpit vnda croco diluta, sparsioque defluens, pascentes circa capellas, odoro perluit imbre.* Sed actum ago, dum retexo ea quæ à tot viris doctis obseruata in hoc ipsum, I. Lipsius lib. de Amphith. cap. 16. Theodor. Marcilius ad Martialis spectacula, epigr. 1. I. Brodæus lib. 5. Miscellaneor. cap. 6. P. Coluius ad laudatum Apuleij locum, & alij consulantur. Poëtę eadem. P. Ouid. lib. 1. de Arte amandi:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Sext. Aurel. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Pulpita solennes non oluere crocos.

M. Martial. libro laudato, & epigrammate:

Et Cilices nimbis hic maduere suis.

Et lib. 5. epigr. 26.

Hoc rogo non melius, quam rubro pulpita nimbo
Spargere, & effuso permaduisse croco.

Et lib. 9. epigr. 39.

Lubrica Corycio quamuis sint pulpita nimbo.

T. Lucret. lib. 2. de Nat. rer. vt & alij prius citati, causam huius ritus ad odoris fragrantięque suauitatem refert.

Neu simili penetrare potes primordia forma,
In nares hominum cum tetra cadauera torrent,
Et cum scena croco Cilici perfusa recens est,
Araq; Panchæos exhalat propter odores.

Saltabatur in scena, vt supra à me expositum, vbi de *histrionibus* & *Mimis* actum: sed discrimen est inter saltationem mimicam, & gladiatoriam, quæ & Pyrrhica appellata, vt aliis iam præoccupatum. Neque minus est dissidium de loco in quo saltabant quidam *in scena*, alij *in orchestra*, nam à gesticulatorio saltu vocitatum volunt, ὀρχέομαι enim est *salio.* Isidor. lib. 18. Origin. cap. 44. *Orchestra pulpitus erat scenæ, vbi saltator agere posset, aut duo inter se disputare, ibi enim poetæ, comœdi, & Tragœdi ad certamen descendebant, iisque canentibus, alij gestus edebant.* Concors huic vetus Scholiastes D. Iuuenalis Sat. 3. v. 178. *Orchestra spatium in quo saltat pantomimus, vel qui in*

A *orchestra procedit, aut spectatur.* Idem ad v. 47. Sat. 7. *Orchestra, spatium in theatro dicit, ... qui pantomimo saltanti vacat.* Nec ab hac sententia videtur recedere M. Varro citatus à Nonio cap. 2. num. 743. in *Triodite*, siue *Trihodite*, siue *Trifodite*, siue *Trifolio*, vel denique *Trifilio.* Sic enim variant scripturæ, sed parum refert.

Priusquam in Orchestra Pithaules inflet tibias,
Domi suæ ramices rumpit.

B Contra alij non pãtomimorum saltibus orchestram dedicatam, sed senatorum volunt subselliis. M. Pollio Victruuius lib. 5. Architect. c. 6. *Ex his trigonis cuius latus fuerit proximum scenæ, ea regione qua percipit curuaturam circinationis, ibi finiatur scenæ frons, & ab eo loco per centrum parallelos linea ducatur, quæ disiungat proscenij pulpitum, & orchestræ regionem: ita latius factũ fuerit pulpitum quam Græcorum, quod omnes artifices in scenam dent operam. In orchestra autem senatorum sunt sedibus loca designata, & eius pulpiti altitudo, sitne plus* C *pedum quinq;, vti qui in orchestra sederint, spectare possint omnium agentium gestus.* C. Sueton. Cæsare c. 76. *Prænomen imperatoris, cognomen patris patriæ, statuam inter reges, suggestum in orchestra.* Et in Augusto cap. 35. *Seruauit senatoribus etiam excusantibus insigne vestis, & spectandi in orchestra, publiceq; epulandi ius.* Idem Nerone cap. 12. *Deinde in orchestram senatumq; descendit.*

Iuuenal. Sat. 3.

Æquales habitus illic, similemq; videbis
D *Orchestram & populum*, id est, optimates & plebẽ.

Et Sat. 7. v. 47.

Quæq; reportandis posita est orchestra cathedris.

Vt senatoribus, ita & aliis in spectaculis huiusmodi discreta separataq; loca: licet in principio promiscue spectarit cum plebe Senatus, nullo habito discrimine, iuuandæ concordiæ, fouendæq; libertatis gratia, quod vsq; ad annum vrbis conditę quingentesimum octauum durasse ostendi supra lib. 1. c. 15. hoc opere: quod repete inde. Nunc de aliorum sedibus agam, si E addidero vnum è Valerio Maximo locum lib. 4. c. 5. tit. 1. *A condita vrbe vsq; ad Africanum & Tiberium longum coss. promiscuus senatui & populo spectandorum ludorum locus erat.* Suetonius videtur contradicere in Claudio cap. 21. qui locus consulatur.

Ac primum senes in *Buleutico* sedebant, iuuenes ex *Ephebico* spectabant. Cæl. Rhodigin. lib. 8. variar. lect. cap. 8. Iul. Poll. lib. 4. Onomast. cap. 19. ἐκαλεῖτο δὲ τι τῆς βουλευτικὸν μέρος τοῦ θεάτρου, καὶ ἐφηβικόν. *Dicebatur etiam pars quadam theatri Buleuticum, & ephebicum.* F Non est sane dubium, quin Rhodiginus ex eo hæc mutuatus sit, vt multa alia, quæ suppresso nomine in exquisitissimas suas lectiones inseruit.

Virginibus Vestalibus suus è reliquorum spectantium cætu discretus erat locus. Sueton. Augusto cap. 44. *Solis virginibus Vestalibus locum in theatro separatim, & contra prætoris tribunal dedit.* C. Tacit. lib. 4. Annal. *Augusta sedes inter Vestalium consideret.*

Imperatores aut consules Epodio. Æl. Spartian. in Seuero: *De Circensium, cum tres Victoriæ, more so-*

 lito,

lito, essent locatæ gypseæ cum palmis, media quæ ipsius nomine adscriptum orbem palmis tenebat, vento icta de podio stans decidit. M. Vitru. lib. 5. c. 7. *Scenæ longitudo ad orchestræ diametron duplex fieri debet: podij altitudo à libramento pulpiti cum corona & lysi duodecima orchestræ diametri.* Sueton. Nerone cap. 12. *Nam perraro præsidere, cæterum accubans primum paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueuerat.* C. Plin. lib. 37. c. 3. tanta copia inuecta, vt retia arcendis feris *podium protegentia succinis notarentur.*

Sidon. Apollinar. carm. 23. v. 368.

Totas ad podium ferent habenas
Curru prætereatur intus acto.

Metellus antiquus poëta, in Quirinalibus:

Terna lux & nox podium tenebat.

Iuuenal. 2. ad finem.

Et Catuli, Pauliq; minoribus, & Fabij, &
Omnibus ad podium spectantibus.

Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmach.

At quoniam podij meliori in parte sedentes
Spectant æratam faciem.

Corippus Africanus sedem hanc principũ intellexit lib. 2. num. 8. de Circenses celebrante Iust. Aug.

Intentos oculos ad sedem vulgus herilem
Extulit adsurgens.

Et post de eodem Circum ingresso.

Auratum scandens solium, sedemq; paternam.

Vbi *herilis sedes* barbare satis pro *imperatorio podio* vsurpantur, vt ab eodem lib. 4. Num. vlt.

Adstabat Narses, sedemq; ornabat herilem.

Deniq; equites discretis à senatu & plebe ordinibus spectare consueuerant, in quatuordecim illis subselliis; idque *lege*, vt videtur, *theatrali*, cuius primus author (secundum nonnullorum opinionem, licet ante illos id ipsum lege fuerat à L. Roscio præcautum) Iulius Cæsar, aut Augustus; nam Iuliã appellat C. Plin. lib. 33. c. 2. *Hac de causa constitutum, ne cui id ius esset, nisi cui ingenuo ipsi patri auoq; paterno sestertia quadringenta census fuisset, ex lege Iulia theatrali, in quatuordecim ordinibus ius sedendi.* Sed postea eãdem legem renouatam reperio, siue verius retentam sub Nerone; sic enim C. Petronius in Satyrico pag. 95. *Arena aliquas accendit, aut perfusus puluere multo, aut histrio ostentatione scenæ traductus, ex hac nota domina est mea, vsq; ab orchestra* (Senatorum subselliis) *quatuordecim* (equitum sedilia) *transilit, & in extrema plebe quærit, quod diligat.* vet. Scholiast. Iuuen. ad v. 324. Sat. 14 *Bis septem ordinibus, id est, gradibus equitum Romanorum.* Primus, inquam, huius distinctionis author est L. Roscius Otho. L. Flor. Epitomastes in T. Liuij lib. 99. *L. Roscius Tribunus plebis legem tulit, vt equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur.* Tribunus ille dicitur, Plutarch. in Cicer. Μᾶρκος Ὄθων στρατηγῶν vertitur ab Hermanno Cruserio. *M. Otho prætor* sed male. M. Tull. Orat. pro Murena. *L. Otho vir fortis, meus necessarius equestri ordini restituit nõ solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaq; hæc lex, quæ ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoq; iucundi-*

A *tatis est restitutus.* Sed quorsum *restitutus fructus iucũditatis?* suspicor sane alium ante illum eadem hæc lege sanxisse; nam cur diceret Cicero dignitatem cum voluntate Roscium equitib. restituisse, si antea nulla fuerit dignitas? atq; vt id facilius credam, inducor loco C. Velleij Paterculi lib. 2. histor. c. 32. *Cotta iudicandi munus quod Caius Gracchus, receptum senatui, ad equites, Sulla ab illis ad senatum transtulerant, æqualiter inter vtrumq; ordinem partitus est, & Otho Roscius lege sua equitibus in theatro loca restituit.* Sed locum suspe-

B ctum habet Albert. Burerius, & Ald. Manutius, cui lectionem sincerã debemus ex Puteani codice; antea n. pessime legebatur, *Horoscius lege sua in theatro equitibus loca restituit.* Deniq; I. Lipsius Iac. Schegkius reponendum censuerunt, *equitibus in theatro loca instituit.* Atque is consensus scriptorum pene vniformis est, à Roscio hanc legem primitus promulgatam. C. Plin. lib. 7. c. 30. *Te suadente, Roscio, (theatralis author est legis) ignouerunt, notatasq; se discrimine sedis, æquo animo tulerunt.* Tulit autem eam L. Otho Anno vrbis

C conditę 686. vt obseruatum est ab Antonio Augustino. Horat. Epod. od. 4.

Sedilibusq; magnus in primis eques
Othone contempto sedet.

Et lib. 1. epist. 1.

Roscia, dic sodes, melior lex, an puerorum
Nænia.

Allusit M. Martialis lib. 2. epig. 29.

Rufe vides illum subsellia prima terentem,
Cuius & hinc lucet sardonychata manus.

D Iucundius lib. 5. epigr. 28.

Ingenium, studiumq; tibi, moresq;, genusq;
Sunt equitis, fateor, cætera plebis habes.
Bis septena tibi non sunt subsellia tanti,
Vt sedeas viso pallidus Oceano.

D. Iuuenal. Sat. 14. in fine.

Ergo aliquid nostris de moribus, effice summam
Bis septem ordinibus, quam lex dignatur Othonis.

Itaque equites, quibus præscriptus census lege Roscia deerat, non habebant ius in quatuordecim gra-

E dibus sedendi. M. Tull. Philip. 2. *Illud tamen audaciæ suæ, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus quamuis quis fortunæ vitio non suo decoxisset.* Erant autẽ hi quatuordecim gradus orchestræ continui, vt ordo equester, qui secundum in ciuitate locum obtinebant, senatoribus proxime succederet. D. Auson. ludo Sapiẽtum. in Cleobulo. 16.

Interpretare tu qui orchestræ proximus.
Gradibus propinquis in quatuordecim sedes.

F Dicuntur & absolute *quatuordecim* sine vlla adiectione. L. Seneca lib. 3. de Benefic. cap. 9. *Beneficium vocas, dedisse potentis populi ciuitatem, in quatuordecim gradus deduxisse, & defendisse capitis reum.* Ioannes Opsopæus, τὸ *gradus* glossema puta, ideoque expungendum. Idem Seneca epist. 44. *At mehercule multis quatuordecim sunt clausi.* Macrob. lib. 2. cap. 3. *Cum Laberius in fine ludorum annulo aureo honoratus à Cæsare, è vestigio in quatuordecim ad spectandum transiit, violato ordine, & cum detrectatus est eques Romanus, &*

cum

cum mimus remissus, ait Cicero prætereunti. C. Sue- A ton. in Augusto cap. 40. *Cum autem plerique equitum attrito bellis ciuilibus patrimonio, spectare ludos è quatuordecim non auderent, metu pœnæ theatralis, pronunciauit, non teneri ea quibus ipsis parentibusve equester census vnquam fuisset.* Addendus Petronij proxime supra citati locus. Fr. Modius Nouantiquar. lection. epist. 29.

Quod vt verum esse concedam, interdum nihilominus addebatur vel gradus, vel ordines, vel subsellia, vel scamna, vel quippiam simile. patet ex autho- B ritatibus antea à me allatis, & præterea ex Suetonio in Augusto cap. 14. *Cum spectaculo ludorum gregarium militem in quatuordecim ordinibus sedentem excitari per apparitorem iussisset, rumore ab obtrectatoribus dilato, quasi eundem mox discruciatum necasset minimum abfuit, quin periret concursu & indignatione turbæ militaris.* Corrigendus est idem scriptor, fœdissima labe aspersus in Iulio. cap. 39. *Ludis Decimus Laberius eques Romanus mimum suum egit, donatusq; est quingentis sestertiis & annulo aureo, sessum in quatuordecim scena so- C lium per orchestram transiit.* Primum nescio in quem sensum sufficiat *solium*, itaq; commodissime legi poterit: *Sessum in quatuordecim scamna per orchestram transiit.* Vetus scholiastes Iuuenal. ad v. 3. Sat. 5. *Quare per ludos, ... qui ibi primus quatuordecim ordinibus sedit, hæc à populo in eum dicta sunt:*

Aliud scriptum habet Sarmentus, aliud populus voluerat.
Digna dignis: sic Sarmentus crassas habeat compedes.

Neque prætermiserim quatuordecim istos gradus, D equestria, dictos, Petronius in Satyrico: *Viderint matronæ, quæ flagellorum vestigia osculantur, ego, etiamsi ancilla sum, nunquam tamen nisi in equestribus sedeo.* L. Seneca lib. 7. de Benefic. cap. 12. *Deinde pluribus modis communia sunt, equestria omnium equitum Romanorum sunt, in illis tamen locus meus fit proprius, quem occupaui.*

Denique ne hæc de sedilibus equestris ordinis lex Roscia interiret, effecit Domitianus, qui eam veluti fugitiuam retraxit, & nouo edicto sanxit, E quod miror tacuisse historicos.

M. Martial. lib. 5. epigr. 8.

Edictum domini, deiq; nostri,
Quo subsellia certiora fiant,
Et puros eques ordines recepit,
Laudabat modo Phasis in theatro.

De *Cauea, arena, oppido, cathedris muliebribus*, partim nota sunt omnia, nec vllis egent operis, partim infra expediam, vbi de patronarũ ornatu differetur, & repeti ex Criticis passim non difficulter possunt, quæ- F que inde sumenda non exscribo.

De ludis hisce sequentibus vsque ad caput 24. huius libri, dixi supra lib. 2. vbi de diis sigillatim actum est, quibus isti voti erant ludi & ab aliis nullo negotio peti possunt, ideoque ad alia pergendum.

***

Cap. XXIV.

De Ludis Funebribus, & Gladiatoriis.

Diximus de iis Ludis, qui in Deorum honorem fierent, itemque de votiuis: sequitur iam, vt de Funebribus etiam quædam afferamus. Funebrium origo longe est vetustissima, quippe Æneas ad Pallantis, Achilles ante eum ad Patrocli rogum mactauit inferias cum ludis, vnde etiam gladiatorum mos, sine dubio, est ortus. Nam quum primum captos ex hostibus iugularent, vitantes fœdi spectaculi crudelitatem, captiuos inter se commiserunt: vt penes eosdem esset, & facinus, & supplicium. Quibusque sors, & virtus dedisset, superessent: alij placarent manes puris manibus parentantium. A Græcis hic mos ad Romanos propagatus est, à quibus hi ludi munera dicebantur. Sic Tertullianus libro singulari de spectaculis, capite de munere: Munus, inquit, dictum est ab officio: quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperauerunt. Nam olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captiuos, vel malo ingenio seruos mercati in exequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos parauerant armis, quibus tunc, & qualiter poterant eruditos, tantum vt occidi discerent: mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant: ita mortem homicidiis consolabantur. Hæc muneris origo. Sed paulatim prouecti ad tantam gratiam ad quantam & crudelitatem. Qui ferarum voluptati satis non fiebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Hactenus Tertullianus. Primus Romanorum Iunius Brutus, dicitur in defuncti patris honorem dedisse Romæ gladiatores. Alij Appium Claudium, & M. Fuluium Consules, an id verum sit dubium est. Tunc enim primum fuere sontes obiecti feris in arena, tanta immanitate, vt ab eo horrore matronæ publico edicto summotæ sint. Dabantur & à publicis magistratibus & à priuatis personis, & cum certaminibus, & cum fabulis. In patrij funeris apparatu arenam inspersisse tradunt C. Cæsarem, cum Ædilis esset: qui postea dictator fuit. Claudius princeps ex arbitrariis status fecit ludos funebres, quos Ædiles ederent: ex pecunia publica de Quæstoribus, quos Gladiatorios appellauit. Verum postea illorum pertæsus, immanitatem sustulit. Priuatis tamen consuetudinis mansit ius. Cæterum cum ea profusione ad inopiam multi redacti essent: iam antea sub Tiberio S. C. factum fuerat, vt nemini id liceret qui minus quadringentis millibus in censu haberet. Nam & emptis opus erat, & educatis: productis quoque in arenam alij cadebant, alij petente populo manu mittebantur. Gladiatorum quoq; magistri non sine magno precio, qui docerent eos cõducebantur, hos Lanistas appellabant. Tandem à Theodorico Gothorum rege, vniuersus

vſus ſublatus. Quidam enim immanius, quam vitam dare hominibus, vt eam ipſi mutuis cædibus ab ſeſe auferant? Nefas erat cum gemitu vulnus accipere: iuſſos ferrum iugulo non accipere, ſanguinem ſuum eodem quo hoſtilem, animo inſpectare. Propoſita paria Laniſta indicabat quanti: iugulatorum precia non accipiebat. Cum haſtis ac rudibus prodibat. Erat Rudis baculus gladiatorius, quo prima pugnę rudimenta meditabantur, vnde & nomen. Ea manumiſſi propter fortitudinem ſimul cum libertate donabantur: propterea quod ſine cruore deinceps eſſent acturi vitam. Certaminis initio, poſtquam inter ſe rudibus batuiſſent, ferro nudi transfigebant. Feſſis aut victis alia manus ſubſtituebatur. Vnde Martialis: Hermes ſuppoſititius ſibi ipſi, cum indefeſſus eſſet, atque inuictus ſibi ipſe ſuccedebat. Ludibrium infelicitatis humanæ Nero, cccc. Senatores, Ioc. Equites ad eam operam exhibuit. Alterum orbis monſtrum Domitianus etiam fœminarum pugnas noctu edidit. Qui funebres curarent ludos, Deſignatores dictos autumant. Apud Horatium pro eo, qui præeſt funeri interpretantur: Hæc de ludis funebribus Iulius Cæſar Scaliger lib. I. Poëtices, capite trigeſimoquinto. Quædam etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus, libro tertio Genialium dierum, capite ſeptimo. Horum ludorum ſæpe fit mentio à Liuio, Suetonio, Tacito, Dione, & aliis.

AD CAP. XXIV.

PARALIPOMENA.

Deſultores in funebribus ludis, gladiatores, laniſtæ, rudiarii, auctorati, inſpecti tyrones, aut ſerui antequam emerentur.

FVnera in duplici differentia, vt infra hoc loco dicam; nam vel *translatitia*, vel *vera*, hoc eſt quum quis peregre, aut apud hoſtes obierat, cadaueri domum relato poſtea ſolēnia & exequialia officia peragebantur, quæ quod corpus transferretur, *translatitia* nominabant; & ſi domi aliquis obiiſſet, quod illi ducebatur funus, vel *indictiuum* erat, vel *cenſorium*, vel deniq; *ſimpludiarium*, quod nullis aliis peragebatur ſolemnitatibus, niſi ludis. Feſt. Pomp. lib. 17. *Simpludiaria funera ſunt, quibus adhibebātur D.T. ludi corbitoresq;, quidam ea dixerunt eſſe, quibus neutrum genus intereſſet ludorum, nam indictiua ſunt, quibus adhibebātur non ludi modo, ſed etiam deſultores, quæ ſunt ampliſſima.* Adſcribam Ioſephi Scaligeri verba, etiamſi alios non ſit mei moris exſcribere: *Simpludiaria, dicta quaſi ſimpliludaria, quia ſimpli ludij adhiberētur, hoc eſt, ſaltatores vel cernuatores de quibus ſupra diximus, quos cernuatores hic Verrius vel Feſtus vocat corbitores, more ſcribēdi antiquitus imperitis librariis vſitato, qui B. cum V. & contra commutabant; coruitores enim ſine dubio dicendum erat, qui enim geſtus cernuantium, vt modo ſurſum, modo deorſum ſpectent, is coruorum eſt, & cornicum, ac monedularum, quæ vbi pedibus aliquem locū inſiſtunt, modo ἀνανεύουσι, modo ἐπινεύουσι, hinc elegantiſſime de mulieribus cibo ſe ingurgitantibus ad menſam Plautus Caſina dixit. ſc. ancilla.*

Ego noui iſtas eſtrices, coruitant, vbi
Comeſſe poſſunt.

Quanquam ſcio Turnebum mutaſſe, ſed fruſtra: has notas D.T. duntaxat ſignificare, ſupra in Senacula admonuimus: cauſa igitur non eſt, cur doctis viris hic de mendo ſuſpectus locus eſſe debeat. Simpludiariis ergo ſimpli ludij duntaxat adhibebantur, qui & coruitores, ſeu cernui, vt eſt apud Seruium (lib. 10. Æneid. v. 894.) *dicuntur, indictiuis, & ludij & deſultores, ac etiam ludorū quædam genera. Cicero de legib. 2. funus vt indicatur ſi quid ludorum, funeriſq; dominus vtatur accenſo, atque lictoribus.* Hæc ille. Cæterum locus Plauti eleganter poſſet legi cum Turnebo, lib. 16. Aduerſar. c. 3. & Dionyſ. Lambino, nempe hoc pacto:

Noui ego illas eſtrices, corbitam cibi
Comeſſe poſſent.

Nam inſignem edacitatem exprimit per *corbitam cibi*. Eſt quippe corbita A. Gellio lib. 10. cap. 25. *nauigij genus, tardum & graue*, vt exponit Nonius. Itaque comeſſe poſſunt corbitam cibi, id eſt, nauem onerariam, maximamque comedendo exhaurire poſſunt, tanta iis gula eſt. Sed ad deſultores regredior.

Horum, vt puto, primus vſus à barbaris gentibus, quibus in bellis equorum mutatio probata, vt vno equo feſſo, aut ſudante in alterum tranſire poſſent, nempe ſiccum & validum, ſcio à Marcello Donato Ponzano hoc obſeruatum in Dilucidationibus ſuis pag. 229. tales effingunt Scythas Ammian. Marcellinus lib. 22. & Ælian. lib. *de aciebus inſtruendis*. & Indos Herodotus lib. 7. Numidas Strabo Amaſenus lib. 17. & ante illum T. Liu. 3. Decad. lib. 3. *Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed quibus deſultorum in morem binos trahentibus equis, inter acerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo tranſultare moris erat.* Hoc quidem de Inſtitutione prima.

Vſus in curulibus illis & Circenſibus ſtadiis gloſſ. vet. μεταβάτης, *deſultor*. Nam vt quadrigæ quatuor equorum curſum ſignificabāt, ita deſultores vno tantummodo equo vtebantur. T. Liu. 5. Decad. lib. 4. *Semel quadrigis, ſemel deſultorio miſſo.* Artemidor. lib. 1. Oneiroc. cap. 58. ἵππον κέλητα ἐλαύνειν, *equum deſultorium agitare*; celerem equum pro ſingulari optime reddidit interpres deſultorium, C. Plin. lib. 34. cap. 5. *Equeſtres vtique ſtatuam Romanam celebrationem habent, orto ſine dubio à Græcis exemplo, ſed illi celetas tantum dicabant in ſacris victores, poſtea vero & qui bigis vel quadrigis viciſſent, vnde & in noſtris currus in his qui triumphauiſſent.* Idem *celetizontas pueros* dixit eiuſdem libri cap. 8. Pindarus omnibus pene paginis. Ariſtophanes in Pace. Et vetus eiuſdem ſcholiaſtes.

τρίτη δὲ μετὰ ταῦθ᾽ ἱπποδρομίαν ἄξετε
ἵνα δὴ δὲ κέλης κέλητα παρακελητιεῖ.

Vertit

Vertit Q. Septimius Christianus.

Dic vacandum tertia Circensibus,
Vbi singulator singulatorem premet.

Idem in Concionatoribus vsurpat κελητίζεις, Andreas Diuus Iustinopolitanus reddit, *equo veheris*.

Officium descripsit elegantissime C. Iul. Hyginus lib. de fabulis cap. 80. *Vnde etiam Romani seruant institutum cum desultorem mittunt, vnus duos equos habet, pileum in capite, ex equo in equum transilit.* Mentio & apud Vlpianum L. 20. ff. de præscript. verb. *Si tibi equos venales experiendos dedero, vt si in triduo displicuissent, redderes, tuque desultor in his cucurreris, & viceris, deinde emere nolueris, an sit aduersus te ex vendito actio? quærere solet Labeo, & putare se præscriptis verbis agendum.* Nec omnino male Isidorus Hispal. lib. 18. c. 39. *Desultor, cum ad finem cursus venisset, desiliebat, & ex equo in equum transiliebat.* C. Sueton. in Cæsare c. 29. *Quadrigas, bigasque & equos desultorios agitauerunt nobilissimi iuuenes.* M. Varro Rei Rust. lib. 2. c. 7. *Peritus belli alios elegit, atque alit, ac docet, aliter quadrigarius ac desultor.* Cicero orat. pro L. Murena: *Qui nescio quo pacto mihi videtur candidatus prætorius in consularem, quasi desultorius in quadrigarium curriculum incurrere.* Sic facile erit poetas intelligere. M. Manilium lib. 5. Astronomic.

Nec non alterno desultor sidere dorso
Quadrupedum, & stabiles poterit defigere plantas,
Per quos vadit equos, ludet per terga volantum,
Aut solo vectatur equo, nunc arma mouebit,
Nunc licet in longo, per cursus, præmia circo,
Quicquid de tali studio formatur, habebit.

Sext. Aurel. Propert. lib. 4. eleg. 2.

Est etiam aurigæ species Vertumnus, & eius
Traiicit alterno qui leue pondus equo.

P. Ouidius lib. 1. Amor. eleg. 3. corrigendus.

Non mihi mille placent, non sum desertor amoris,
Tu mihi, si qua fides, cura perennis eris.

Legendum est aptius, vt nonnullis videtur.

Non mihi mille placent, non sum desultor amoris
Tu mihi, si qua fides, cura perennis eris.

Admonuit me ex MS. ita legendum esse, vir omniscius Petrus Petauius Senator Parisiensis, & coniecturæ soli innixus idem ante illum docuerat, Ludouic. Carrio lib. 2. Emendation. & obseruation. ca. 10. Sed nihil temere mutari opus, comparat enim amorem Ouidius sæpe militiæ, lib. 1. Amor. eleg. 9. & lib. 2. de Arte.

Militiæ species amor est, discedite segnes,
Non sunt hæc timidis signa tuenda viris.

Et sæpe translationibus à bellica re desumptis vtitur. Lib. 2. Amor. eleg. 9. ad Cupidinem.

——Miles nunquam tua signa reliqui.

Et lib. 3. Amor. eleg. vlt.

Culte puer, puerique parens mihi tempore longo
Aurea de campo vellite signa meo.

Gladiatores præterea in his ludis dimicabant, quos ob id bustuarios dictos putant. C. Sueton. Tiberio cap. 7. *Munus gladiatorium in memoriam patris, & alterum in aui sui Drusi dedit, diuersis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in amphitheatro;* M. Varro apud D. Augustinum lib. 8. de Ciuit. Dei cap. 26. Ælian. Spartian. in Hadriano: *Socrui suæ ludos gladiatorios impendit.* Iul. Capitolin. in Antonino philosopho. *Marcus & Verus imperatores Antonino pio patri munus gladiatorium exhibuerunt.* Quin imo & C. Curio *funebri patris memoriæ duo theatra struxit*; vt verbis vtar Plinii lib. 36. cap. 15. Sed omnium disertissime Q. Florens Tertullianus lib. de Spectacul. cap. 6. *Inter quos etiam priuatorum memoriis legatariæ hæreditates parentant, id quoque secundum institutionis antiquitatem, nam & à primordio ludi bifariam censebantur, sacri & funebres, id est, diis nationum, & mortuis, sed de idololatria nihil differt, sub quo nomine & titulo dum ad eosdem Spiritus perueniat, quibus renuntiamus, licet mortuis, licet diis suis faciant. Communis igitur origo ludorum vtriusque generis, communis causa, communes & tituli, vt de communibus causis, proinde communes habeant apparatus, necesse est.* T. Liu. 3. Decad. lib. 8. *Scipio Carthaginem, ad vota soluenda diis, munusque gladiatorium (quod morti patris patruique parauerat) edendum rediit, gladiatorum spectaculum fuit, non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est.* Antiquitatem & solemnem primitus institutionem huius consuetudinis habemus apud Valerium Maximum libr. 2. cap. 1. *Gladiatorium munus primum Romæ datum est in foro Boario, Appio Claudio, Quinto Fuluio consulibus, dederant Marcus & Decimus filii Bruti, funebri memoria patris cineres honorando.* Sed de hac re quis non disseruit inter Criticos, aut quis non digladiatus est? Legantur Elias Vinetus & Iosephus Scaliger in Ausonium, I. Lipsius in libr. de Amphitheatro. Pet. Faber Semestr. libr. 1. Andr. Alciat. lib. 1. Parerg. cap. 22. Auson. in Gripho Ternarii.

Tres primas Thracum pugnas, tribus ordine bellis,
Iuniadæ patris inferias misere sepulchro.

Qui hosce alerent gladiatores, & qui priuatis sumptibus publicam populi lasciuientis voluptatem explerent, erant in vrbe, quos *lanistas* vocabant. Vet. scholiast. Iuuenal. Sat. 2. v. 143. *Qui toga, qua vtebantur senatores deposita, tanquam infames tunica vtebantur. Hinc lanistæ, vel dissoluti dicuntur.* C. Sueton. in Iulio cap. 26. *Tyrones neque in ludo, neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos, ac etiam per senatores armorum peritos erudiebat.* Æl. Spartian. in Hadriano: *Puerum aut ancillã lanistæ aut lenoni vendi vetuit.* Iul. Capitol. in Antonino Philosopho: *Nullus lanista, nullus scenicus, nullus arenarius.* Ammian. Marcellin. in rebus Constantii & Iuliani libr. 19. ad finem: *Exequutor & administer sæpe dicendus ille notarius missus est Paulus, qui peritus artium cruentarum, vt lanista ex commerciis Libitinæ, vel ludi* (optime sic legitur, id est, vel in arenam funebri productus pompa, vel domi tyrones erudiens, male antea, *vel ludii*) *ipse quoque ex equuleo vel carnifice, quæstũ fructumq; captabat.* L. Sen. lib. 10. Controu. 4. *Crudelem rem facit lanista, nec tamen damnatur reipublicæ læsæ.* Vetus glossarium Philoxeni græcolatinum, ἐπιστάτης μονομάχων, *doctorem pugnantium*, quasi dicas, *lanista*, iterum idem λυδοτρόφος μονομαχοτρόφος, qui alit gladiatores, qui ludum

dum habet, qui arenæ præparat, atque instruit D. Iuuenal. Sat. 11. in principio.

Scripturus leges, & regia verba lanistæ.

Et Sat. 3. v. 158.

Hic plaudit nitidi præconis filius, inter
Pinnirapi cultos iuuenes, iuuenesque lanistæ.

Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum, de Vestalibus ludos illos spectantibus.

——Sed & illa verendis
Vittarum insignis phaleris, fruiturque lanistis.

M. Martial. lib. 11. epigr. 67.

Et fraudatores, & lanista, miror,
Quare non habeas, Vacerra, nummos.

Vetus marmoris antiqui fragmentum meminit.

P. POETELLIVS. P. L. SYRVS LANISTA. AD. AR. FORIN. AR. ROM. DD. VIXIT. ANN. XLIIX. H. S. F.

Emebant hi seruos è catasta, quos omni crudelitatis genere exercebant, & priuatim instituebant, vt possent, iis qui munera gladiatoria exhibebant, edoctos artem gladiatoriam elocare, Q. Flor. Tertullian. lib. de Idololatria cap. 11. *Sic & homicidii interdictio ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia arceri.* In qua licitatione illud non est prætermittendum, summam lanistas curam adhibuisse, ne manca aut mutila haberent corpora adolescentes, quos in ludo suo edocturi essent, ideoque & medicum in emptione adhibebant, qui vitium, si quod lateret, detegeret, quod in omnibus mancipiis etiam obseruatum liquet, dum emerentur L. Sen. epist. 80. in fine. *Detrahis vestimenta venalibus, ne qua vitia corporis lateant, hominem inuolutum æstimas? mangones, quicquid est, quod displiceat, lenocinio aliquo abscondunt, itaque ementibus ornamenta ipsa suspecta sunt, siue crus alligatum, siue brachium adspiceres, nudari iuberes, & ipsum tibi corpus ostendi.* Idem lib. 1. Controuer. 2. vbi P. Viuetii Rhetoris, seu verius declamatoris antiqui hæc verba habentur. *Nuda in littore stetit ad fastidium emptoris omnes partes corporis & inspectæ & contrectatæ sunt. Vultis actionis exitum audire? vendit pirata, emit leno, excipitur nihil.* Suspectus mihi locus, ideoque suadere rescribendum: *Vultis auctionis exitum audire?* Certus enim & liquidus est sensus auctionis nomen conuenientissimum esse licitationi, actionis non item. Pseudocornutus in Sat. 6. Persij v. 77. *Apud antiquos venales gladiatores in catasta ponebantur, vt in eis possent omnia membra inspici.* Ritus eius vestigia in Caii Suetonii Caligula c. 36. *Non temere vlla illustriore fœmina abstinuit, quas plerumque cum maritis ad cœnam vocatis, prǽterque pedes suos transeuntes, diligenter ac lente, mercantium more considerabat, etiam faciem manu alleuans, si quæ pudore submitterent.* Ex eodem in Augusto c. 69. id probari potest epistolæ M. Antonii fragmento quodam: *Dimissam Scriboniam, quia liberius dissoluet nimiam potentiam pellicis, & conditiones quæsitas per amicos, qui matres familias, & adultas ætate virgines denudarent, atque perspicerent, tanquam Tho-*

A *ranio mangone vendente.* Q. Symmach. lib. 2. epist. 78. *Quoniam seruorum per limitem facilis inuentio, & pretium tolerabile esse solet, quam maxime deprecor, vt per homines strenuos viginti iuuenes prædicto negotio* (curulibus ludis) *congruentes iubeas comparari, in quam rem solidos ad te misi libita æstimatione hominum, quorum non forma, sed ætas & sanitas eligenda est.* Cl. Claudian. in Eutrop. lib. 1.

Si pelagi fluctus, Libyæ si discis arenas,
Eutropij numerabis heros, quot iura, quot ille
B *Mutauit tabulas, vel quanta vocabula vertit.*
Nudatus quoties medicum dum consulit emptor,
Ne qua per occultum lateat iactura dolorem:
Omnes pœnituit pretij, venumque redibat
Dum vendi potuit.

Pessime interpunctus, & ob id deprauatus locus, leuissima opera suo nitori restitui potest, si sic legamus, & distinguamus, facili sensu, vt ex antea dictis patet.

Mutauit tabulas, vel quanta vocabula vertit
C *Nudatus, quoties medicum dum consulit emptor,*
Ne qua per occultum lateat iactura dolorem.

M. Martial. lib. 6. Epigr. 82.

Quidam me modo, Rufe diligenter
Inspectum, velut emptor, aut lanista,
Cum vultu, digitoque subnotasset.

Grex iste tyronum à lanistis sic emptorum in scenicas voluptates, *familia* dicebatur, & lanistæ ipsi seu gladiatores, *patresfamilias.* Iul. Cæsar lib. 3. bell. ciuil. c. 5. *Ille ignominia & dolore permotus, palam, se proficisci*
D *ad Cæsarem simulauit clam nuntijs ad Milonem missis, qui Clodio interfecto eius nomine fuerat damnatus, atq; eo in Italiam euocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi coniunxit.* L. Sen. lib. 6. de Benef. c. 12. *Lanista familiam suam summa cũ cura administrat.* Sæpissime Suet. in Iulio c. 10. *Adiecit insuper Cæsar etiam gladiatoriũ munus, sed aliquanto paucioribus, quam destinauerat, partibus, nam cum multiplici vndique familia comparata, inimicos exterruisset, cautum fuit de numero gladiatorum, quo ne maiorẽ cuiq;*
E *habere Romæ liceret.* Et in Augusto c. 42. *Venalitias, & lanistarum familias vrbe expulisset.* Et in Caligula c. 26. *Vilissimos senio confectos, gladiatores quoq; pegmates, patresfamiliarum notos, sed insignes aliqua debilitate corporis, rabidis feris subijciebat.* Deniq; idem in Domitiano cap. 10. pro lanista, *patremfamilias* vsurpauit, vide locum. Sed illud minime omittendum duco, vnumquemq; ex his gladiatoribus in arenam productis, insigni aliqua nota conspicuum esse consueuisse. vet. Scholiast. D. Iuuenal. ad Sat. 3. v. 158. *Pinnis pauonum*
F *ornari solent gladiatores, si quando ad pompam descendunt: pinnirapes autem dicit lanistas, ex habitu gladiatorum, quia post mortem retiarij, pinnam, id est, manicam rapit, vt ostendat populo se vicisse, aut ideo pinnirapes, quia pinnas in galeis habebant, vt Lucilius lib. 3.*

Cum septem incolumis pinnis redit, ac recipit se.

Qui versus mutilus, apud Donatum, proculdubio, licet amplior auctiorque proferatur in Phormionem Terentianam, Act. 1. sc. 3.

Ille

Ille alter abundans, cum septem in locum Hispanus.

In MS. Donati codice erat, *cum septem in locum his pinnis*, æque corrupto sensu. Legendum est ergo.

——Ille alter abundans
Cum septem incolumis pinnis redit, ac recipit se.

Gladiatores vero post multas operas arenæ elocatas, rude donabantur, tanquam iam dimittendi à tam operoso & periculoso discrimine, indeq; *rudiarij* appellati. C. Sueton. in Tiberio c. 7. *Rudiarijs quoque quibusdam reuocatis, aut consummati gladiatores.* Plin. lib. 8. cap. 7. *Principibus Claudio & Neroni in consummatione gladiatorum.* Quem locum Iac. Dalecampius, *de consummato gladiatorio munere, siue gladiatorij spectaculi*, exponit Cæl. Rhodig. lib. 11. cap. 11. gladiatores emeritos, consummatos, & rude iam donatos, longa desuetudine digladiandi arenæ inidoneos. Q. Florens Tertullian. lib. de Spectacul. cap. 21. *Et qui insigniori cuique homicidæ leonem poscit, idem gladiatori atroci petat rudem, & pileum præmium conferat.* Æl. Lamprid. in Commodo. *Rudibus in arena inter cubicularios gladiatores depugnauit.* In aliis editionibus legitur, *inter cubiculares gladiatores.* Sed nihil refert. M. Cicero Philipp. 2. *Tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti.* Allusit idem lib. de opt. gen. orat. *Quasi rudibus eius eludit oratio, à me nobilissimum gladiatorum par inducitur.* Erudite, vt sæpe solet, vetus Scholiastes D. Iuuenalis ad v. 105. Satyr. 6. *Vt requiem gladiaturæ haberet, Bellonarium se fecerat.* Et ad versum sequentem idem, *Requiem sperare, rudem, vt solent in amphitheatro accipere gladiatores.* C. Sueton. in Claudio cap. 21. *Cum essedario, pro quo quatuor filij deprecabantur, magno omnium fauore indulsisset rudem, tabulam illico misit, admonens populum, quantopere liberos suscipere deberet.* Et in Calig. cap 32. *Mirmillonem è ludo rudibus secum batuentem, & sponte prostratum confodit ferrea sica, ac more victorum cum palma discurrit.* Ex quibus locis perspicuum est, baculum fuisse rudem, quo velitantes, & veluti præludentes in ludo gladiatores, se exercerent, quo constantius & peritius veras pugnas obirent, erant grauioris multo ponderis rudes, quam ea arma, quibus pugnabatur: adeo vt Xiphilinus in M. Antonino prohibeat ne in arena acutis gladiis, sed tantum obtusis pugnaretur. Lucilius apud Tullium lib. 3. de Orat.

——Quamuis bonus ipse
Samnis in ludo, ac rudibus cuiuis satis asper.

Incertus author dialogi de Oratoribus: *Nec aduersarij ferro, nec rudibus dimicantes.* L. Sen. lib. 5. Controuers. 24. *Gladiatores grauioribus armis discunt, quam pugnant.* Idem epist. 117. *Quam stultum est, cum signum pugnæ acceperis, ventilare? remoue ista lusoria arma, decretorijs opus est.* Male antea legebatur, *luxuriæ arma.* Et puto primus ex MS. codice lectionem veram restituit Ferdinandus Pincianus. Alludit M. Martialis lib. 5. epigr. 32.

Cornibus hic summis pendet, vagus ille per armos
Currit, & in toto ventilat arma boue.

Expressius P. Ouid. lib. 3. de Arte.

Ponite iam gladios hebetes, pugnetur acutis,
A *Nec dubito telis quin petat ipse meis.*

Imperatores rudem hanc, petente populo, gladiatori concedebant, liquet ex Suetonii loco in Claudio proxime supra laudato. Poetæ. Idem Martial. lib. 3. epigr. 36.

Hoc merui Fabiane toga, tritaque, meaque,
Vt nondum credas me meruisse rudem.

D. Iuuenal. Sat. 7. 172.

Ergo sibi dabit ipse rudem.

B Q. Horat. lib. 1. epist. 1.

Spectatum satis, & donatum iam rude quæris
Mæcenas, iterum antiquo me includere ludo.

P. Ouid. lib. 2. Amor. eleg. 9. non modo arenariis illis aut amphitheatralib. gladiatoribus, concessam rudem, sed & militibus.

Fessus in acceptos miles deducitur agros
Tutaque, sed posito poscitur ense rudis.

Et lib. 4. Trist. eleg. 8.

Sic igitur tarda vires minuente senecta,
C *Me quoque donari iam rude tempus erat.*

Contra, qui se vilibus arenæ locabant, seu pecunia accepta seipsos veluti distrahi patiebantur, venalem sanguinem insanæ populi voluptati impensuri, *auctorati* dicebantur, & pretium, *auctoramentum.* Sueton. in Tiberio cap. 7. *Auctoramento centenum millium.* M. Cicero lib. 1. de offic. *Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ non quorum artes emuntur: est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis.* C. Vell. Patercul. lib. 2. *In ea* D *iugulati ciuis reipublicæ constitueretur auctoramentum.* Et in eodem libro: *Auctoramento funebri ad conseruatoris quondam reipublicæ, tantique consulis necem irritandam.* Q. Fab. Quintilian. declamat. 20. *Nec difficilem tamen sub illo auctoramento habuisset missionem, sed noluit gladiator viuere.* Vetus scholiastes D. Iuuenal. Sat. 11. v. 8. *Regia verba, superba, & delicata, id est, se auctoraturus, aut hæc scripturus, quæ iuris & consuetudinis scribi ab ijsdem, qui accepto pretio se in ludo distrahebant.* L. Apuleius frequentissime illa loquen- E di formula vtitur. lib. 2. Milesior. *Hic auctoratus ad custodiam mariti sui fidenter accessit.* Et eiusdem operis libr. 9. *Execrando metallo pudicitiam corporis sui protinus auctorata est.* Et lib. 1. Apolog. *Ob mercedem, & auctoramenta impudentiæ, deprehensa haberi.* C. Plin. lib. 14. cap. 1. *Vt vindemiator auctoratus rogum ac tumulum accipiat.* Lib. 35. cap. 15. *Gladiatorum spectacula (C. Curio) edebat ipsum magis auctoratum populum Romanum circunferens.* L. Seneca in Apocolocynthosi. *Eum dedi laruis, & proximo munere inter no-* F *uos auctoratos ferulis vapulare placet.* Idem epist. 37. *Eadē honestissimi illius & turpissimi huius auctoramenti verba sunt, vri virgis ferroq; necari.* Obseruatum ab aliis criticis. Idem Seneca Epist. 7. *Quid miraris, si vri, vulnerari, occidi, alligari iuuat? aliquando etiam libet.* Ad omnem ergo tormentorū ferendorum patientiā se componebant, qui auctoramento proposito in ludum se dabant. pulchre C. Petronius in Satyrico: *In verba Eumolpi sacramentū iurauimus, vri, vinciri, verberari, ferroq; necari, & quicquid aliud Eumolpus iussisset, tanquam legitimi gladiatores domino, corpora animosque*

que religiosissime addicimus. De quo ritu intelligi volunt. Horat. lib.2. Sat.7. A

Quid refert uri, virgis, ferroque necari?
Auctoratus eas.

Restituendus & Claudiani locus paneg. de consul. Manlii Theodori. de ludis consularibus, seu ab eo consule editis.

Quorum compositam puer augmentatus in artem
Emicet, & vinctus plantæ vel curribus hærens
Pendula librato figat vestigia saltu.

Sed quid, *puer augmentatus* in scenicis spectaculis fit, ego difficillimum inquisitu reor; B correxit ergo vir eruditissimus Leuinus Torrentius.

Quorum compositam puer auctoratus in artem
Emicet.

CAP. XXV.

De iis ludis, qui exercitationis causa fiebant, Troianis scilicet, & Castrensibus. C

TRoiani ludi, siue Troiæ ludus, ludicrumque (omnibus enim his nominibus appellabatur) ab Ascanio Æneæ filio primum omnium in Italiam venerunt, celebrabanturque in Circo à pueris maioribus & minoribus, turmatim congredientibus: quibus qui præsidebat, Princeps iuuentutis vocabatur, atque ex numero filiorum primi nominis Senatorum, Augustorumue eligebatur. Suetonius in C.Iul. D Cæsare, cap.39. Troiam lusit turma duplex maiorum, minorumque puerorum. Idem in Augusto, c. 43. Sed & Troiæ ludum edidit frequentissime, magnorum, minorumque puerorum delectu, prisci, decorique moris existimans claræ stirpis indolem sic enotescere. In hoc ludicro C. Nonium Aspernatem lapsu debilitatum, aureo torque donauit, passusque est ipsum posterosque Torquati ferre cognomina. Idem in Tiberio: Præsedit & Actiacis ludis, & Tro- E ianis Circensibus ductor turmæ puerorum maiorum. Dio lib.43. de ludis Cæsaris scribentis: Etiam Troiani antiquo more Patriciorum filii luserunt: iuuenesque, qui dignitate æquales erant, curribus certauerunt. Eorundem etiam lib.48. & 51. atq; alibi meminit. De horum ludorum origine & cæremoniis Virgilius lib.5. Æneid.

At pater Æneas nondum certamine misso,
Custodem ad sese, comitemque impubis Iuli
Epytidem vocat, & fidam sic fatur ad aurem:
Vade, age, & Ascanio, si iam puerile paratum F
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat auo turmas, & sese ostendat in armis.
Dic, ait, ipse omnem lato decedere Circo
Infusum populum, & campos iubet esse patentes,
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis, quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit, Troiæque iuuentus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona:
Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro;
Pars leues humero pharetras, it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores: pueri bisseni quemque secuti,
Agmine partito fulgent, paribusque magistris
Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus, &c.

Et paulo post, cum nomina præstantium auctorum recensuisset, hæc subiicit.

Postquam omnem læti consessum, oculosque suorum
Lustrauere in equis, signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis soluere choris, rursusque vocati
Conuertere vias, infestaque tela tulere
Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus
Aduersis spaciis, alternosque orbibus orbes
Impediunt, pugnæque cient simulacra sub armis.
Et nunc terga fugæ nudant, nunc spicula vertunt
Infensi: factæ pariter nunc pace feruntur.

Inde autem horum ludorum consuetudinem ad Romanos venisse, idem Virgilius his versibus docet:

Hunc morem cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
Retulit, & priscos docuit celebrare Latinos.
Quo puer ipse modo, secum post Troia pubes
Albani docuere suos, hinc maxima porro
Accepit Roma, & patrium seruauit honorem:
Troia nunc pueri Troianum dicitur agmen.

Vide de his ludis Wolffgangum Lazium Commentariorum Reipubl. Rom. lib.10. c.2.

Erant & Castrenses ludi, quibus milites in Castris & exercebantur, & delectabantur: quorum meminit Suetonius in Tiberio, c.72. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, Castrensibus ludis, non solum interfuit, sed etiam missum in arenam aprum iaculis desuper petiit. Ad quem locum Læuinus Torrentius hæc annotat: Castrenses ludos, vt puto, eos appellat, qui militibus illic in statione manentibus Castrensi more edebantur. Sed de variis Romanorum ludis hæc sufficiant, de quibus, si cui vacat, legendus præter eos, quos passim indicaui, Wolffgangi Lazii lib. 10. Comment. Reipub. Roman. qui totus de ludis agit. Nos iis, quæ visa fuerunt scitu iucunda & vtilia esse, hic breuiter expositis, ad alia nunc accedemus, de quibus initio huius libri spem Lectori fecimus.

AD CAP. XXV.

PARALIPOMENA.

Pyrrhica decursio, Saltatio, campi doctor, monitor, magister, flagellum ad coercendum tyronem.

Nemo commodius ludos hos castrenses explicare po-

re poterit, quam si Claudiani locus è 6. Hon. consul. proferatur, qui sic se habet.

Hic & belligeros exercuit area lusus,
Armatos hic sæpe choros, certaque vagandi
Textas lege fugas, inconfusosque recursus,
Et pulchras errorum artes, iucundaque Martis
Cernimus.

In area igitur decurrebatur, vt dixi supra hoc opere lib. 1. Reg. 1. Variis ambagibus areæ huic inerrabant, egregiique, & cum arte mutatis ordinibus, ad eundem locum, è quo digressi fuerant, reuertebantur. L. Apul. allusit ad campestria isthæc exercitia lib. 10. Milesiar. *Puelli puellæque virenti florentes ætatula, forma conspicui, veste nitidi, gressu gestuosi, Græcanicam saltantes pyrrhicam, dispositis ordinationibus, decoros ambitus inerrabant, nunc in orbe rotarum flexuoso, nunc in obliquam seriem connexi, & in quadratum patorem cuneati, & in cateruæ dissidium separati.* Sed audiendus idem Claudianus loco proxime citato:

Vna omnis submissa phalanx, tantæque salutant
Te dominum galeæ, partitis inde cateruis
In varios docto discurritur ordine gyros,
Quos neque semiferi Gortynia tecta iuuenci,
Flumina nec crebro vincant Mæandria flexu
Discreto reuoluta gradu, torquentur in orbes
Agmina, perpetuisque immoto cardine claustris
Ianus bella premens, læta sub imagine pugnæ:
Armorum innocuos paci largitur honores.

Pyrrhicam solent hanc decursionem vocare (à Pyrrho Neoptolemo sic dictam, Plin. lib. 7. cap. 56. licet paulo infra, alii diuersum sentiant.) quæ obseruatis numeris, concentuque musico adhibito à tironibus sæpius, interdum & ipsis militibus veteranis exerceretur. verba sunt antiquissimi grammatici Marij Plotii apud Iacobum Cuiacium lib. 13. obseruationum. cap. 10. *Pyrrhichius pes à pyrrhica lusus genere nomen accepit, quia hoc sono milites vsi sub armis, per ludum cient simulachra pugnæ, ipsa tamen pyrrhica dicta est à Pyrrho Cydoneo, quia primus Cretenses sub armis saltare ad huius pedis sonum instituit. Alij à Pyrrho Achillis filio, quem primum in tumulo patris sui honoris gratia armatum saltauisse dicunt. Aristoteles autem ait Achillem huius lusus inuentorem fuisse. Quibusdam placet ab ardore, id est velocitate sui nomen accepisse hunc pedem; cognatus enim sensus velocitatis & ardoris est: vnde instant ardentes Tyrij, id est, festinantes, & ardet abire fuga, id est, festinat.* Quod de Pyrrho Cydonio scribit, est ex Nicolao vetustissimo authore, lib. *de moribus gentium*, referente I. Stobæo serm. 42. οἱ δὲ Κρητῶν παῖδες ἀγελάζονται κοινῇ μετ' ἀλλήλων σκληραγωγούμενοι, καὶ θήρας, καὶ δρόμους τε ἀνάντες ἀνυπόδετοι κατανύοντες, καὶ τὴν ἐνόπλιον πυῤῥίχην ἐκπονοῦντες ἥντινα πρῶτος εὗρε Πύῤῥιχος κυδωνιάτης Κρὴς τὸ γένος. Vertit Conradus Gesnerus; *Cretensium pueri simul congregantur, educanturque duriter, venationes & cursus accliues pedibus nudis conficiunt, & pyrrhicam in armis saltant, quam primus inuenit Pyrrhicus quidam Cydoniates, Cretensis genere.* Quare suspicor vel in codice Stobæi mendum subesse, vel in textu Marii Plotii: itaque si huius posterioris locum legamus, facile erit conciliare vtrumque: *Pyrrhica ipsa dicta est tamen à Pyrrhico Cydoneo.* Licet Strabo lib. 10. & Iul. Solinus cap. 16. Pyrrhicum eum constanter vocent. Porro Cydones populi in Creta. Luctat. ad v. 595. lib. 6. Thebaid. Statii. Strabo Amasian. lib. 10. & Cosmographi pene omnes consentiunt. Sammonic. Serenus lib. de Medicina cap. 25.

Vel quæ poma Cydon Cretæis misit ab oris
Cocta lines.

In alio codice, paruo discrimine:

Cocta teres.

Celebres non modo saltatione pyrrhica, sed & sagittandi peritia. Poetæ passim. P. Ouid. lib. 8. Metamorphos. fab. 1.

Armaque, equosque, habitusque, Cydoniasque pharetras.

Interpretes Q. Horatii lib. 4. od. 9.

Primusque Teucer tela Cydoneo
Direxit arcu.

D. Auson. Epist. 21.

Iambe, Parthis & Cydonum spiculis,
Iambe, pennis alitum velocior.

Papin. Stat. lib. 4. Thebaid. v. 269.

Terga Cydonea Corythos arundine pulsat.

Et lib. 6. Thebaid. v. 597.

——Credas è plebe Cydonum
Parthorumque fuga totidem exiluisse sagittas.

Idem lib. 7. Thebaid. v. 339.

——Cydoneas anteibunt gesa sagittas.

Claudian. poematio de histrice.

——Quicquid procul appetit hostem
Hinc reor inuentum, morem hinc traxisse Cydonas
Bellandi, Parthosque retro didicisse ferire.

Et in Panegyrico de 4. Hon. consul.

Scis quo more Cydon, qua spicula dirigat arte
Armenius.

Sed redeo in orbitam. Pyrrhica hac saltatione exercebantur non modo tirones, & milites, vt dixi, sed nobilissimi quique adolescentes, & principes interdum ipsi. C. Sueton. in Nerone cap. 12. *Exhibuit pyrrhicas quasdam è numero ephebeorum, quibus post editam operam diplomata ciuitatis Romanæ obtulit.* Ex quo loco liquet & ignobiles, seruilisque etiam conditionis homines pyrrhicam lusisse: adde & vilissima bestiariorum capita, ex Vlpiano IC. l. 8. ff. de pœnis: *Quicunque in ludum venatorium fuerint damnati, videndum est an serui pœna afficiantur, solent enim iuniores hac pœna adfici, vtrũ ergo serui pœnæ isti afficiantur, an retineant libertatem, videndum est, & magis est, vt hi quoque serui efficiantur, hoc enim distat à cæteris, quod instituuntur venatores, aut purricharij, aut in aliam quam voluptatem gesticulandi, vel aliter se mouendi gratia.* Rescriberem libenter, quod instituuntur *venatores, aut pyrrhicharij*, quamquam antiqua scribendi consuetudine, *purrum* & *burrum* dicebant, *pro byrro* & *pyrro*. Vide scriptores de *Troia* ludicro.

Præcipuus in pyrricha vsus gladii, quare Iul. Polluci lib. 4. cap. 14. ἐνόπλιοι ὀρχήσεις, πυῤῥίχη καὶ τελεσίας, *saltationes armatæ, pyrrhica & Telesias* dicuntur. Latini *bellicrepam* fecere nomen Fest. Pomp. lib. 2. *Bellicrepam*

crepam saltationem dicebant, quando cum armis saltabant, quod à Romulo institutum est, ne simile pateretur, quod fecerat ipse, cum à ludis Sabinorum virgines rapuit. Adhibebant & musicum concentum, sed fistulis. Ammian. Marcellin. lib. 16. in rebus Iuliani parabatę: *Cum exercere prælu dia artis, castrensis philosophus cogeretur, vt princeps, artemque modulatius incedendi per pyrrhicham concinentibus disceret fistulis.* Idem lib. 18. de Sabiniano: *Militari pyrrhichio sonantibus modulis pro histrionicis gestibus in silentio summo delectabatur.* Claudian. ibidem loci.

Mutatos edunt pariter tunc pectora motus
In latus illisis clypeis, aut rursus in altum
Vibratis, graue parma sonat, mucronis acutum
Murmur, & vmbonum pulsu modulante resultans
Ferreus alterno concentus clauditur ense.

Præerat his exercitiis aliquis summæ authoritatis, qui non modo hortari poterat, sed & coercendo impellere tirones, Iul. Capitolin. in Maximino, ex Epistola Alexandri Aug. *Veteres milites tibi, Maximine mi carissime, non credidi, quod veritus sum ne vitia eorum sub aliis inolescentia emendare non posses, habes tirones ad tuos mores, ad tuam virtutem, ad tuum laborem, eos fac militiam addiscere, vt mihi multos Maximinos optabiles reip. efficias.* Hic *campi doctor* dictus, & in veteribus glossis ὁπλοδιδάκτης *campi doctor*, redditur. vet. Scholiast. Iuuenialis Sat. 6. v. 260. *monstratos à campi doctore.* Idem ad v. 155. Sat. 5. *à sene magistro, campi doctore, Capella.* Ammian. Marcellin. lib. 15. *Marinus ex campi doctore, eo tempore vacans, author perniciosi sermonis, & alioquin naturæ feruentis, in taberna relictus,* Nisi forte legi placet, vt hactenus excusum fuit, *Marinus ex campiductore*: quod ferri potest, est enim campiductor, idem qui castrorum præfectus, cui scilicet incumberet, loca in castris designare, idoneam castrametationibus stationem eligere. Fl. Renat. Veget. lib. 1. de Militia Rom. cap. 13. *Illo exercitii genere, quod armaturam vocant, & à campidoctoribus traditur, imbuendus est tyro.* Vide locum.

Magistri etiam appellabantur. vetus scholiastes Iuuenalis proxime supra citatus, & ad v. 87. Satyr. 11. *Dux magister exercitus.* C. Plin. in panegyrico Traiani postquam exercitationibus nostris, non veteranorum aliquis, cui decus *muralis, aut cinica, sed graculus magister assistit.* Claudianus proxime supra citatus, quem locum pessime I. Lipsius (pace tanti viri liceat dixisse) de venatore Circensi, seu bestiario exponendum censet. Nam & locus ipse sequela sua probat, de castrensibus tyronum aut prætorianorum exercitiis intelligi debere, & ego in commentariis meis inserui, quæ abunde genuinum sensum vindicent poetæ elegantissimo.

——*Insonuit cum verbere signa magister.*

Et P. Virgil. lib. 8. Æneid.

——*Sub te tolerare magistro*
Militiam, & graue Martis opus.

Iidem sunt & *custodes.* Isidorus lib. 9. cap. 3. *Tyrones dicti, qui antequam sacramento probati sint, milites non sunt: Romanæ autem militiæ mos fuit, puberes primo exerceri armis, nam decimo sexto anno tirones militabant,*

A *quo etiam solo sub custodibus agebant.* Quæ ille ex Seruio Honorato, vt solet, transcripsit, ad illud lib. 7. Æneid.

Ante vrbem pueri, & primæuo flore iuuentus
Exercentur equis.

Et ipse Virgilius allusit lib. 5. Æneid.

Custodem ad sese, comitemque impubis Iuli,
Æpytidem vocat.

Denique & *monitores* eadem omnino significatione. Q. Tertullian. Apolog. cap. 30. *Illuc suspicientes*
B *Christiani manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus.* Quod nomen non tantum in tirocinio valet, sed in heroibus, aliisque adolescentibus, qui artibus certis imbuendi admonitione rectoris alicuius indigerent. Latin. Pacat. Drepan. in paneg. *Tibris quondam hospitis monitor Æneæ, mox Romuli conseruator expositi.* Symmach. lib. 3. Epist. 13. *Nullam certe Nestor tertiæ ætatis suæ militiæ vacationem poposcit, nec Achilli excusauit ætatis suæ frigus Phœnix mo-*
C *nitor.* Parthenius Erotico. cap. 6. ἕως ὅτε τροφεὺς αὐτῆς πρεσβύτης ἀναπυνθανόμενος, καὶ ἐπιγνοὺς τὸ πάθος, τῇ μὲν θαῤῥεῖν παρεκελεύσατο. *Donec nutritor eius senex* (siue monitor) *eam percunctatus, & cognito dolore bene sperare iussisset.* Eligebatur autem in hos vsus, vt plerumque, qui grauitate, morumque sanctitate, non modo præceptis, feruentem, & in vitia præcipitem iuuentutem regere posset. L. Apul. Milesiar. lib 10. *Magnam domus cladem ratus indigere consilio pleniore, ad quendam compertæ grauitatis senem educatorem protinus refert.* Valer. Flaccus Setinas Argonautic. li-
D bror.

——*Fessum Phylace quem miserat æuo,*
Non iam operum in partem, monitus sed tradat vt acres.

Statius Paprnius lib. 5. in Epicedio patris.

Hinc tibi vota patrum credi, generosaque pubes
Te monitore regi.

Monitor iste tyronum Romanorum, siue magister exercitiorum, in sequius officia obeuntes animaduertebat, eosque pro facti negligentia castigabat,
E non voce modo, sed & verbere. Claudianus supra; *Insonuit cum verbere signa magister.* Idque tractum à græca consuetudine, Ælianus videtur insinuare lib. 2. var. histor. cap. 6. Ἱππόμαχος ὁ γυμναστὴς ἐπεὶ παλαίσματι ὁ ἀθλητής, ὁ ὑπ' αὐτῷ γυμναζόμενος ἐπάλαισεν, εἶτα ὁ πᾶς ὄχλος ὁ περιεστὼς ἐξεβόησε, καθίκετο αὐτοῦ τῇ ῥάβδῳ. id est, *Hippomachus pugillandi magister, cum athleta quidam ex eius discipulis specimen exhiberet artis, & circumstans multitudo vniuersa plausum tolleret, percussit eum virga.* At quem hoc loco ille pugillatus do-
F ctorem facit, immemor, vt puto, sui, eundem canendi magistrum ait fuisse, eandemque rem ijsdem verbis narrat, lib. 14. eiusdem operis cap. 8. nisi forte & pugil. Hippomachus, & cantor esse potuerit: quod non est multum à vero alienum. Neque refert quod coercitionem hanc non armorum alicui præfecto adscripserit, sed pugili, nam quippiam simile in vtriusque disciplina perdocenda, certe nomen *doctoris* vtrique commune. Valer. Max. lib. 2. cap. 1. tit. 14.

Nullius

Nullius ante se imperatoris exemplum sequutus, ex ludo A *C. Aurelij Scauri doctoribus gladiatorum accersitis, vitandi atque inferendi ictus subtilitatem legibus ingenerauit, virtutemque arti, & rursus artem virtuti immiscuit.* Ecce P. Rutilius consul voluit tyrones à doctoribus lanistis artis militaris peritiam edoceri. Sed quodnam istud coercitionis genus? Claudianus *verber*, Ælianus *virgam* vocauit, seu bacillum, flagellum Iuuenalis Sat. 5. ad finem, versu toties, & à tam multis Criticis tentato, agitato, tortoque, sed potior B indubie lectio, quam admittit vetus Scholiastes, & Yuo Villiomar. in Rob. Titium lib. 7. c. 3. Vide quæ de amentis dicam infra.

Qui tegitur parma & galea, metuensque flagelli
Discit ab hirsuto iaculum torquere Capella.

Nisi dicamus & verber, & virgam, & flagellum, tesseræ instar fuisse, non vero plectendo tyroni dicatam, quod ferri potest, vel ex P. Virgilio libr. 5. Æneid.

——Signum clamore paratis C
Æpytides longe dedit, insonuitque flagello.

Sed expeditius est; vt ad pœnæ vsum flagellum istud pertrahamus. Q. Horat. lib. 1. Sat. 2. in principio.

Nomina sectatur modo sumpta veste virili
Sub patribus duris tyronum.

Decursio vel pyrrhicha est, vel certe pyrrhichæ admodum affinis, non quidem funebris illa, de qua alibi à me tractabitur, sed castrensis, quæque parando grauioribus conflictibus militi instituta foret, & D in campestribus exercitiis militum habetur. Iul. Capitolin. in Maximino: *Accepta igitur legione, statim eam exercere cœpit, quinta quaque die iubebat milites decurrere, in se simulachra bellorum agere, gladios, loricas, scuta, galeas, tunicas, & omnia arma illorum quotidie circumspicere.* Quinta die ergo decurrebatur, crebrum sane hoc, & mira obseruatum constantia. Sed quantum currebant spatij? diuersum, vt puto, illud, pro imperantis voluntate, interdum minus, interdum magis. Minus apud T. Liuium 3. Decad. lib. 6. E *Primo die legiones in armis, quatuor millium spatio decurrerunt.* Magis apud C. Suetonium in Galba cap. 6. *Ipse maxime insignis, quod campestrem decursionem scuto moderatus, etiam ad essedum imperatoris per viginti passuum millia cucurrit.* Vtilitas huius præcepti apud Flauium Vegetium multiplex lib. 1. cap. 9. *Ad cursum assuefaciendi sunt milites, vt maiore impetu in hostē procurrant, vt loca opportuna celeriter occupent, vt ad explorandum alacriter pergant, vt fugientium terga facilius comprehendant.* Meminerunt huius decursionis, F & vsus, Florens Tertullianus lib. ad Martyres cap. 3. *In pace, labore & incommodis, bellum pati iam discunt, in armis ambulando, campum decurrendo, fossam moliendo, testudinem desudando.* L. Seneca Epist. 16. *Miles in media pace decurrit sine vllo hoste, vallum iacit, & superuacuo labore lassatur, vt sufficere necessario possit.* Ianus Gruterus obseruauit, & ante illum I. Lipsius in Militia sua lib. 5. Erat aliquis qui decurrentibus tironibus seu militibus præiret, nescio an centurio, an vero magister, aut campi doctor. C. Sueton. in Nerone c. 7. *Indicta decursione prætorianis, scutum sua manu prætulit.* Antiquum hoc, & à bello Punico secundo in vsu. De P. Scipione Sil. Ital. lib. 8.

——Sæpe alite planta
Ilia perfossum, & campi per aperta volantem
Ipse pedes præuertit equum.

Ad eum ritum opinor Homerum allusisse lib. 3. Iliad. principio.

——μάλα δ᾽ ὦκα διέπρησσον πεδίοιο.
Valde celeriter transcurrerunt campum.

Et retentum etiam decliui Republica. Claudian. de 3. Hon. consulatu.

——Ascensu vincere montes,
Planitiem cursu, valles & concaua saltu.

Et de 4. Hon. consul. licet alii diuersam probent lectionem.

——Fluuios tu protere cursu
Horrentes glacie.

Et de 6. Hon. consulatu.

In varios docto discurritur ordine gyros.

Huic & saltus addebatur. C. Salusti. in fragmentis historiæ de Pompeio: *Cum alacribus saltu certare.* Fl. Vegetius lib. 1. cap. 9. iam laudato. *Ad saltum etiam exercendus est miles, quo vel fossæ transiliantur, vel impediens aliqua altitudo superetur, vt cum eiusmodi difficultates venerint, possit sine labore transire.* Silius Italic. loco iam proxime supra citato de P. Scipione.

Ipse inter medios ventura ingentia laudis
Signa dabat, vibrare sudem, transmittere saltu
Murales fossas.

De lucta, iaculatione, natatione, equitatione, quæ inter tyronum exercitamenta, commodius vt spero, in Tractatu de militia expedietur.

CAPVT XXVI.

De mensis & Conuiuiis Romanorum. Quoties Romani singulis diebus cibum caperent.

A Ludis ad mensas & conuiuia veterum accedemus, & videbimus, quem morem in iis Romani obseruauerint. Nam & huius moris cognitio non caret maxima vtilitate, cum suauitate coniuncta. Veteres in more habuerunt, quater in die cibum sumere. Prima erat matutina ientatio, quam Prandiculum prisci appellauerunt, mox Prandium: tum Cœna: postremo Comessatio. Nam Merendam, quæ à cibo meridiano nomen sumpsit, cum Prandio eandem apud veteres fuisse, monet Festus: quanquam eam post prandium, & post meridiem collocat Nonius. Sed hæc facile habita ratione temporum controuersia dirimitur, vt priscis temporibus Merenda pro Prandio fuerit, Prandii nomine & vsu nondum inducto: deinde vero, vt luxus & nequitia serpit, cum à Merenda ad Cœnam, id est, à meridie ad vesperam, vnde vespernam Cœnam dixere, ieiunitas nimium longa videretur, prandii vsus in Merendæ locum & horam succesle-

cesserit. Merenda vero post eam horam, vnde nomen sumpserat, id est, post Meridiem, producta sit, qui hodieque mos retinetur. Inde non quater modo, sed quinquies quotidie cibum capi solitum esse constabit. Quod tamen non ita intelligendum est, quasi omnes sine discrimine toties comederint, verum de pueris, qui famem non ferunt, & opificibus, seruis, viatoribus, quorum vires labore fractas, atque imminutas refici & augeri cibo necesse erat, item de senibus, qui valetudinis causa aliquid cibi ante cœnam sumebant, verum est. Reliqui homines liberaliter educati, semel tantum, aut plurimum bis comedebant, id quod ex pluribus veteribus Scriptoribus probant Hieronymus Mercurialis Variar. lect. lib. 4. cap. 17. in arte Gymnastica, lib. 1. cap. 11. & Aldus Manutius Pauli filius, libr. 1. de quæsitis per epistolam, epistola 4. & alii.

Ad Cap. XXVI.

PARALIPOMENA.

Mensarum quæ materia, quæ forma, quis ornatus?

NOn aliunde aptius, quam à mensis incipietur de conuiuijs sermo. Erant autem illæ ex vluis palustribus, vt & lecticæ, adeoque etiam lecti ipsi. C. Plin. lib. 18. cap. 3. *Quies somnusque in stramentis erat.* Frequentiores sunt poetæ in priscæ huius frugalitatis adumbratione. Alb. Tibul. lib. 2. eleg. 6.

Ac sibi quisque dapes & festas extruet alte
Cespitibus mensas, cespitibusque thoros.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonaut.

——*viridique thorus de fronde, dapesque.*

L. Sen. Hercule furente Act. 1. in Choro.

Cespes Tyrio mollior ostro
Solet impauidos ducere somnos.

D. Iuuenal. Sat. 6. in principio.

Siluestrem montana thorum cum sterneret vxor
Frondibus, & culmo, vicinarumq; ferarum
Pellibus.

P. Ouid passim, lib. v. Fastor.

Tunc dabat exiguum fluminis vlua thorum.

Et eodem libro paulo post:

Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem.

Et lib. 3. Amor. eleg. 9.

Sed glandem quercus oracula prima ferebant,
Hæc cibus, & teneri cespitis herba thorus.

Idem lib. 2. de Arte.

Silua domus fuerat, cibus herba, cubilia frondes.

T. Lucret. Carus de Rerum Natura lib. 5.

Sed nemora, atque cauos montes, siluasque colebant,
Et frutices inter condebant squallida membra.

Sequitur deinde paucis interiectis.

Circum se folijs, & frondibus inuoluentes.

Postea ex acere conficiebantur. C. Plin. lib. 33. cap. 11. ex L. Fenestella: *Ait ante se paulo triclinia lignea, rotunda, solida, nec multo maiora, quam mensas fuisse, se quidem puero, quadrata, aut compacta, aut acere operta,*

A *aut citro fuisse.* M. Martial. lib. 14. epigr. 90. cuius lemma est, *mensa acerna.*

Non sum crispa quidem, nec siluæ filia Mauræ,
Sed norunt lautas & mea ligna dapes.

Et Virgil. libr. 8. Æneid. de frugalitate Latini regis.

Præcipuumque thoro, & villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque inuitat acerno.

Lapsis deinde moribus, & inualescente luxuria, lecti, abaci, monopodia, mensæ, triclinia, primum
B ærati, deinde & argentei, mox & laminis aureis obduci cœperunt, quæ morum pernicies, disciplinæque publicæ pestis ac iactura, à Cn. Manlio victa Asia in vrbem commigrauit. T. Liu. 4. Decad. lib. 9 in limine. Sed & citreæ mensæ vsque adeo in pretio fuerunt, vt argenti aurique æstimationem ea arbor æquauerit. C. Plin. lib. 13. cap. 15. *Confines ei Mauri, quibus plurima arbor cedri, & mensarum insania, quas fœminæ viris contra margaritas regerunt.* In meliori MS. non *cedri arbor*, sed *citri arbor* est. Aptius indu-
C bie, tum quia in MSS. epigraphe capitis habet *de Atlantis arboribus, & mensis citreis*; tum quod locum hunc Tertullianus transcribens, posteriorem lectionem firmet. Sic igitur ille lib. de Pallio cap. 5. *Nullis vitiis adulor, nullis veternis parco, adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus nummum, orbem citri emit, qua bis tantum Asinius Gallus, pro mensa eiusdem Mauritania numerat. hem, quantis facultatibus æstimauere ligneas maculas.* Deprauatum eum locum restituit Calcagninus libr. 12. & post illum Iac. Pamelius, quo etiam & illud eiusdem Ter-
D tulliani trahit lib. de Anima: *Quod mensis Ciceronianis infertur.* De eadem re vtrumque scriptorem sentire probant verba Plinii sequentia: *Extat hodie M. Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo æuo empta HS. vndecim, memoratur & Asinij Pollij HS. vndecim venundata.* Sic enim locum istum censuit debere legi Guilielm. Budæus lib. 3. *de Asse.* addit Iacob. Cuiacius lib. 2. obseruat. cap. 5. citrum esse frugiferam, cedram vero, δένδρον ἄκαρπον, vt loquitur Suidas, *arborem fructus expertem.* Denique super-
E numerarius testis est ipse Plinius lib. 5. cap. 1. *Et quidem minus miror incomperta quædam esse equestris ordinis viris, iam vero & senatorij, nil demirantibus quam luxuriam, cuius efficacissima vis sentitur atque maxima, cum ebori citroque siluæ exquirantur.* Vetus Scholiastes Iuuenal. ad v. 138. Sat. 1. *Mensis citreis, quas antiquitus magno in pretio habebant, aut de ebore.* Cicero ipse 6. Verrina: *Maximam & pulcherrimam mensam, citream à Q. Lutadio Diodoro omnibus scientibus ab-*
F *stulisti.* Paulus IC. l. 21. ff. de Action. empt. *Veluti si mensas quasi citreas emat, quæ non sunt.* Hermol. Barbar. Corollarior. in Dioscorid. lib. 1. cap. 17. Q. Horatius libr. 2. od. 18. videtur ad luxum huiusmodi allusisse.

Non ebur, neque aureum
Mea renidet in domo lacunar.
Non trabes Hymettiæ
Premunt columnas vltima recisas
Africa.

C. Petron. Satyrico in descript. bellorum ciuilium.

——— *ecce Afris eruta terris*
Citrea mensa, greges seruorum, ostrumq; renidens
Ponitur, ac maculis imitatur vilibus aurum.

Maculas has non ad purpureos tapetes, seu vt ille loquitur, ostrum renidens refero, sed ad citreas mensas, quæ quo maioribus conspiciendæ maculis, eo cariores. Plin. loco proxime supra laudato: *Mensis præcipua dos in vena crispis, vel in cortice variis, illud oblongo euenit discursu, ideoque tigrinæ appellantur, hoc intorto, & ideo tales pantherinæ vocantur: sunt & vndatim crispæ, maiore gratia, si pauonum caudæ oculos imitentur.* Et aliquot lineis interiectis: *Postea murænæ nigro transcurrens limite variisque corticum punctis apprehensus papauerum modo, & in totum atro propior color, maculæque discolores.* L. Sen. lib. de Tranquill. animi, cap. 1. *Placet minister incultus, ac rudis vernula, argentum graue, rustici patris, sine vllo opere, & nomine artificis, & mensa non varietate macularum conspicua, nec per multas elegantium dominorum successiones populo nota, sed in vsum posita, quæ nullius conuiuæ oculos nec voluptate moretur, nec accendat inuidia.* Idem lib. 7. de Benefic. cap. 9. *Video isthic mensas, & æstimatum lignum senatoris censu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos arboris torsit infælicitas.* Sed quis ille senatorius census? antea à Tertulliano, & Plinio citatis, HS. vndecim, hoc est, viginti quinque millia aureorum Philippæorum, vt correctione egeat Petronius, vbi supra.

Citrea mensa, greges seruorum, ostrumq; renidens
Ponitur, ac maculis imitatur vilibus aurum.
Quæ sensum turbant, hostile ac mobile lignum
Turba sepulta mero circumuenit.

Relege, & interpunge hoc pacto.

——— *Maculis imitatur vilibus aurum*
Quod censum trahat, hoc sterile, at male mobile lignum
Turba sepulta mero circumuenit.

Martial. lib. 14. epigr. 89.

Accipe felices, Atlantica munera, siluas,
Aurea qui dederit dona, minora dabit.

Eiusdem libri epigr. 138.

Nobilius villosa tegant tibi lintea citrum,
Orbibus in nostris circulus esse potest.

M. Lucan. lib. 9. v. 425.

——— *tantum Maurusiæ genti*
Robora diuitiæ, quarum non nouerat vsum
Sed citri contenta comis viuebat, & vmbra.
In nemus ignotum nostrum venere secures,
Extremoq; epulas, mensasq; petiuimus orbe.

A. Persius Sat. 1.

——— *Non quicquid deniq; lectis*
Scribitur in citreis.

M. Varro in gerontodidascalo apud Nonium Marcellum.

In quibus Libyssa citrus fasciis cingit fores.

Fulcra harum eburnea erant, laminis putaminum testudineorum minutim sectis obducta, coopertaq;. Idem Plin. lib. 9. cap. 11. *Testudinum putamina seca-*

A *re in laminas, lectosq;, & repositoria his vestire, Caruilius Pollio instituit, prodigi, & sagacis ad luxuriæ instrumenta ingenij.* Philo Iudæus de Romanorum suo æuo insana luxuria, fuit autem legatus ad Tiberium principem à popularibus suis, citante I. Lipsio, τρίκλινα καὶ περίκλινα χελώνης ἢ ἐλέφαντος, κατεσκευασμένας, καὶ τιμαλφεστέρας ὕλης, ὧν τὰ πλεῖστα λιθοκόλλητα, id est, *Tricliniares lecti & stibadia, testudine aut ebore adornata, & meliori etiam materia, atque ea pleraque gemmata.* Clemens Alexandrinus: χελώναις πεποικιλμένας κοίτας, *testudine variegatos lectos* dixit; &, puto, ligno insere-
B batur secta testudo, vt ex vtroque veluti vnum corpus affabre fieret. Lucian. in Asino. Κλίνη ἦν μεγάλη ἀπὸ χελώνης ἰνδικῆς, *lectica magna ex testudine Indica*, grauis est querela L. Senecæ lib. 7. de Benef. cap. 9. *Video elaboratam scrupulosa distinctione testudinem, & fœdissimorum, pigerrimorumque animalium testas, ingentibus pretiis emptas, in quibus ipsa, quæ placet varietas, & subditis medicamentis, in similitudinem veri coloratur.* Sunt quibus locus iste vitij suspectus sit,
C & censent rescribendum, *sublitus medicamentis.* Sed priore lectione retenta, sensus constat, ideoque nihil temere immutandum. Egregie, vt solet C. Plin. lib. 16. cap. 43. *Excogitatæ sunt & ligni bracteæ, nec satis, cœpere tingi animalium cornua, dentes secari, lignumque ebore distingui, mox operiri. Placuit deinde materiam & in mari quæri. Testudo in hoc secta, nuperque portentosis ingeniis Neronis principatu inuentum, vt pigmentis perderet se, plurisque veniret, imitata lignum.*

D M. Martial. lib. 12. epigr. 67.

Gemmantes prima fulgent testudine lecti,
Et Maurusiaci pondera rara citri.

Et lib. 9. epigr. 60.

Et testudineum mensus quater hexaclinon
Ingemuit citro non satis esse suo.

Probata in hos vsus testudo, longe aduecta, & è diuersissimis petita regionibus. L. Apul. lib. 10. Milesiar. *Lectus Indica testudine perlucidus, plumbea congerie tumidus, veste serica floridus.* Corrige audacter, &
E mecum lege: *Plumea congerie tumidus.* Plumaciorum enim in delicatiorum sedilibus notissimus vsus, & alibi ostendam.

Vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat. 11. v. 94. vt *lectum testudineum haberet. Lectos enim antiqui testudine Oceani ornabant.* Ipse Iuuenal. loco citato:

Qualis in Oceani fluctu testudo nataret.
Clarum Troiugenis factura ac nobile fulcrum,
Sed nudo latere, & paruis frons ærea lectis
Vili coronati caput ostendebat aselli,
Ad quod lasciui ludebant ruris alumni.

F In secundo versu suspicor mendum esse, & fortasse non male legetur.

Clarum Troiugenis factura, ac mobile fulcrum.

M. Lucan. lib. 10. v. 122.

Et suffixa manu foribus testudinis Indæ
Terga sedent.

Nam quot missus epularum inferebantur, tot mensæ mutabantur, & cum cibis, onustæ mensæ illatæ, cum iisdemque deno sublatæ. Ex Athenæo & Macrobio

Critici animaduerterunt. Seruius ad finem lib. 1. Æneid. *Apud Romanos etiam cœna edita, ſublatiſque menſis primis, ſilentium fieri ſolebat.*
Ipſe Virgil & alij paſſim:

Poſtquam exempta fames epulis, menſaq; remotæ.

Et cœnaturis menſæ apponi dicebantur. Plaut. Aſinar. ſc. *agedum.*

Pueri menſam apponite.

Homer. Iliad. vlt. v. 476.

ἔτι καὶ παρέκειτο τράπεζα, *tunc enim appoſita erat menſa.*

Et poſt conuiuium remoueri. Plautus idem in Amphitru. ſc. *ſatin?*

Te dormitare aiebas, menſa ablata eſt, cubitum hinc abijmus.

Petron. Satyr. pag. 47. *Simul oblitus officij, menſam, quam humanitate poſuiſſem, contumelia ollerem.* Adi ad Athenæum lib. 1.

Eburneas fuiſſe menſas, tum ex authorum locis antea à me citatis intelligi poteſt, & præterea ex L. Apul. lib. 2. Mileſiar. in conuiuio Byrrhenæ: *Opipares cibi, & ebore nitentes lecti, aureis veſtibus intecti, ampli calices, uariæ quidem gratiæ, ſed pretioſitatis vnius.* Baſil. Magnus oratione ad diuites, ἐλεφάντιναι στιβάδες, καὶ ἐλεφάντιναι δίφροι, *eburnea ſtibadia, vel repoſitoria, eburneæ menſæ, aut abaci,* l. 12. ff. *de Inſtruct. & inſtrum. leg.* citat Petrus Coluius. M. Terentius Varro in Quinquatribus: *Cum eborato lecto, ac purpurei operis thoro cubare video ægrotum.*

Plato poëta Comicus vetuſtiſſimus, citãte Athenæo lib. 2. dipnoſophiſt. cap. 6.

Κἆτ' ἐν κλίναις ἐλεφαντόποσι καὶ στρώμασι πορφυροβάπτοις
Κἀν φοινικίσι σαρδιανικαῖσι κοσμησάμενος κατάκεινται.

In lectis deinde eburneis fultis pedibus, ſtragulis
Tinctis purpura, oſtro Sardiniano, dormituri cubant.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 13.

Nec mihi tunc fulcro ſternatur lectus eburno,
Nec ſit in Attalico mors mea nixa thoro.

M. Accius Plaut. in Sticho ſc. *quiſnam.*

D I. *Lanam, purpuramq; multam,* G E. *qui ventrem veſtiam.*
D I. *Lectos eburatos, auratos,* GE. *accubabo regie.*

Q. Catullus Epithalamio Iuliæ & Mallij, epigr. 59.

O cubile, quod ô nimis
Candido pede lectuli
Quæ tibi veniunt bona
Gaudeas.

Non deſunt tamen, qui non de eburneo fulcro intelligi verſum illum velint, ſed de argenteo pede. Auro enim argentoque obduci lecticas, tam tricliniares, quam cubitorias, oſtenditur ex iis, quæ ante à me citata ſunt, Papinian. IC. l. 9. ff. de ſupell. leg. *Supellectilis menſas eſſe cuiuſcunq; materiæ, ſcilicet vel argenteas, vel argento incluſas, placet: nam & argenteos lectos, & argentea candelabra ſupellectili cedere, poſterior ætas recepit.*
Martial. lib. 8. epigr. 33.

An magis aſtuti deraſa eſt vngue miniſtri
Bractea, de fulcro quod reor eſſe tuo.

Et lib. 9. epigr. 23.

A *Et crepet in noſtris aurea lamna thoris.*

Satis de materia, ſupereſt de forma deinceps dicere. Primum igitur quadratas fuiſſe menſas certiſſimum. C. Plin. lib. 33. cap. 11. Feſt. Pomp. lib. 5. *Eſcariæ menſæ quadratæ vocantur, in quibus homines epulantur.* M. Terentius Varro lib. 4. de ling. latin. *Menſam eſcariam Cibillam appellabant, ea erat quadrata, vt etiam nunc in caſtris, à cibo cibilla dicta eſt, poſtea rotunda facta.* Nullum itaq; dubium eſt, quin hæc primitus menſarum fuerit forma. Alludunt poëtæ. P.
B Virgilius lib. 7. Æneid.

—— Patulis nec parcere quadris.

D. Iuuenal. Sat. 5. in principio.

Vt bona ſumma putes aliena viuere quadra.

Poſtea rotundæ factæ ſunt. Varro proxime ſupra & ibidem: *Menſa viuaria rotunda nominabatur cilibantum, vt etiamnum in caſtris, id videtur declinatũ à Græco, ἀπὸ τοῦ κύλικος, altera viuaria menſa, erat lapidea, quadrata, oblonga, vna columella, vocabatur cartibulũ.* Gloſſæ antiquæ Hiſpalenſis Iſidori. *caſtipulum, men-*
C *ſa quadrata.* Sed neſcio an ad conuiuia, aut epulas? Varro enim in ſequentibus: *Hæc in ædibus ad compluuium apud multos me puero ponebatur, & in ea, & cum ea ænea vaſa, & agerendo, gertibulum, vnde cartibulum poſt dictum.* Apparet certe hinc ornamẽto verius eam fuiſſe, quam vſui, niſi contradiceret Etymologicum magnum. αἱ τῶν παλαιῶν τράπεζαι τετράγωναι ἦσαν. *Antiquorum menſæ quatuor laterum erant.* Rationem adfert Myrlianus apud Atheneum lib. 11. dipnoſophiſt. cap. 13. *Quod figura circularis abſolutiſſima eſſet, ac per-*
D *fectiſſima maximeq; ad perpetuam cœli omnia cõtinentis, conuerſionem accommodatiſſima.* Ob id non modo circulares menſas faciebant, ſed & tripodes diis conſecratos, & placentas ipſas eadem circularis formæ ſimilitudine, quas, quia lunas inſperſas habebant, aut alia ſidera impreſſa, lunas appellabant. M. Lucan. lib. 10. Pharſaliæ v. 142.

Dentibus hic niueis, ſectoſq; Atlantide ſilua
Impoſuere orbes.

Virgil. libro laudato.

E *Et violare manu, maliſq; audacibus orbem*
Fatalis cruſti.

Martial. lib. 9. epigr. 23.

Vt Mauri Libycis centum ſtent dentibus orbes.

Papin. Stat. lib. 1. Thebaid. v. 518.

Pars teretes leuare manu, ac diſponere menſas.

D. Iuuenal. Sat. 11. v. 122.

———putere videntur
Vnguenta, atq; roſæ, latos niſi ſuſtinet orbes
Grande ebur, & magno ſublimis pardus hiatu,
F *Dentibus ex illis, quos mittit porta Syenes,*
Et Mauri celeres.

Atque hanc quidem formam ſuſpicor Græcis pariter, ac Latinis fuiſſe communem, Romanæ vero menſæ referebant figuram ſigmatis Græci, quod idem cum C. Latino, ſeu dimidiatæ lunæ effigie præoccuparunt iam Critici, Muretus, Lipſius, Sauaro, Brodæus. Iul. Poll. lib. 6. Onomaſt. cap. 1. ἀσκάντης, στιβάδες, ἡμικύκλια, κλιντήρια, χαμεύνια, χαμεύνη. *Scamna, thori, ſemicirculi, recubitoria, humiſtrata.* In MS. probatior

batior lectio est, ἀσκάνται, σιβάδες. Interim corrige Varronem: *Me puero ponebatur, & tina, & cum ea vasa, tina* enim vel *tinea* vasa sunt vinaria. Nonium vide cap.19. num.7. & dicam infra. Cæl.Rhodigin. libro 12. cap.18. Antiquar.lection.pro *diata* interpretatur, sed non vt oportuit. Quamquam & in eadem mente viri docti. Petr. Rauennas Serm.29. *Discumbebat Deus, plus in Matthæi mente, quam sigmate.* Idem serm.83. *Et soli discipuli alio sigmate, choro vno, toto otio, delitiis securi epulabantur.* Idem serm. 93. *Deniq; dum Pharisæus veste clarus primus in sigmate.* Sidon. Apollinar. lib.2. Epist.2. *Ita vt ministeriorum se non impediente famulatu, tot posset recipere sellas, quot sigma capit personas.*

D.Paulin. lib.1.de vita S.Martini.

Hos inter medius qua sigma flectitur orbe
Presbyter accubuit.

Martial.lib.10 epigr.48.

Stella, Nepos, Cani, Cerealis, Flacce, venitis:
Septem sigma capit, sex sumus, adde Lupum.

Et lib.14. epigr.87.

Accipe lunata scriptum testudine signum,
Octo capit, veniat quisquis amicus erit.

Iam pridem ab aliis correctum.

Accipe lunatum scriptum testudine sigma.

Sidon. Apollinar. Carm.17.

Non tibi gemmatis ponentur prandia mensis,
Assyrius murex nec tibi sigma dabit.

Idem Carm.22. ad finem.

Mos erat hic dominis hibernum sigma locare.

Ad extrema huius cornua honoratiores cõuiuæ collocabantur. Gregorius Turonensis, obseruante Sauarone, lib.1. de Miraculis, c.80. *Discumbentibus autem ad conuiuium, vir ille cum presbytero dextræ partis cornu occupat, catholicum ad sinistrum statuens.* Sidon. Apollinar. lib.1. epist.11. *Primus iacebat cornu sinistro consul ordinarius Seuerinus.* Iuuencus Hispanus lib.3. sacrorum carminum.

Sic vos quisq; vocat, cœnæ conuiuia ponat,
Cornibus in summis deuitet ponere membra,
Quisq; sapit, veniat forsan si nobilis alter,
Turpiter eximio cogetur cedere cornu.

Ornabantur autem sigmata hæc seu mensæ eodem tapetum apparatu, quo superius scenas theatrorum instructas ostendi, scilicet initio pellibus ferarum, deinde & byssino peristromate, quare Latinus ille Virgilianus Æneam hospitem *villosa pelle leonis accepit.* Et vxor rustica apud Iuuenal. Sat.6. in limine *thorum sternit frondibus & culmis, vicinarumq; ferarum pellibus.* Longe alius tamen ornatus luxuriante republica. Sed pergo.

Capvt XXVII.

Quid Ientaculum, Prandium, Merenda, Cœna, Comessatio fuerint.

Ex his igitur, quæ præcedenti capite dicta sunt, facile intelligitur, quid ientaculum, prandium, merenda, cœnam, comessationẽ veteres appellarint,

A Ientaculum cibus erat matutinus, qui sumi solebat antequam homines operas aggrederentur. Quanquam notat Festus, Prandium & ientaculum veteribus idem fuisse. Nomen habet ientaculum, à ieiunio, quod ieiuni eo vterentur, vnde etiam ientare, pro ientaculo vti, vel ientaculum sumere significat. Ientaculum prius dicebatur Silatum auctore Festo, cuius hæc sunt verba: Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus, appellabant, quia ieiuni vinum sibi conditum ante meridiem absorbebant.
B Plutarch. in Symposiacis, lib.8. quæst.6. ait: Priscos, cum & laboribus dediti, & temperantes essent, mane panem edisse, mero intinctum, aliud nihil, vnde etiam ientaculum vel prandium (hæc enim antiquitus pro iisdem accipiebant) ἀκράτισμα dixerint, quod ἄκρατον sit merum.

Prandium antiquitus idem erat cum ientaculo, postea vero distinctum, ita vt ientaculum sumeretur aliquanto ante prandium. Dicebatur prandium, quemadmodum Plutarch. in Symposiacis docet,
C παρ' ἔνδιον quod meridie sumeretur: ἔνδιον enim significare ait meridianum tempus παρὰ τοῦ ἐνδεῖσθαι, quod significat, deesse, indigere, vt videantur voluisse matutinum cibum, & nutrimentum, quo vterentur, priusquam indigerent. Erant igitur prandia vt plurimum breuissima, & parcissima. Sumptuosiora autem, & liberaliora, vel Festis diebus vsurpari solebant, vel nuptialia erant, vel ambitionis & largitionis, vel luxuriæ causa instituebantur. His causis exceptis & similibus, parce admodum prandebant, cœnabant largius. Ita Plutarch. in Symposiacis lib.8.
D quæst.6. scribit. Priscos Romanos moderate prandere seorsim, cum amicis vero cœnare consueuisse, ideoq; cœnam, quasi κοινὴν, id est, communem ipsis appellatam esse.

Merendam, Festus ait, antiquos dixisse pro prandio, quod scilicet medio die caperetur. Nonius Marcellus auctor est, Merendam dici cibum, qui post meridiem daretur. Iosephus Scaliger notis in Varronem de re Rustica, docet, Merendam dictam esse, quæ iis, qui mererent ære, hoc est,
E mercenariis, data fuerit, adducens fragmentum Calpurnij.

——*Seræ cum venerit hora merendæ.*

Cœnam, quam nunc dicimus, vespernam, veteres appellabant: quam autem prandium vocamus, illi cœnam appellabant, ait Festus. Isidorus lib.20. cap.2. Cœnam ait vocari à communione vescentium: κοινὸν quippe Græci commune dicunt, vnde & communicantes, quod communiter, id est, pariter conue-
F niant. Apud veteres enim solitum erat, in propatulo vesci, & communiter epulari, ne singularitas luxuriã gigneret. Hæc ille. Hora Cœnæ apud Romanos erat hora diei nona.

Vltima erat comissatio (sic enim scribendum esse, non comessatio, docent, Aldus Manutius iunior in Orthographiæ ratione, Leonardus Malæspina, & alij) de qua sic Festus: Comissatio à vicis quos Græci κώμας dicunt, appellabatur. In his enim habitabant,

bitabant, priusquam oppida conderentur, quibus in locis alij alios conuictus causa inuitabant. Alij à comedendo vel comessando deriuant. Contra Dionysius Lambinus Commentariis in Horatium, mutuatos esse ait Latinos hoc verbum à Græcis, vt alia pleraque, apud quos κωμάζειν fit ebriorum aut intemperantium more se gerere, lasciuire, scortatum ire, &c. Vnde etiam Fuluius Vrsinus comassari dicendum existimat. Priorem tamen sententiam comessationem, à comedendo nomen habere, Læuinus Torrentius in Suetonij Vitellio defendit. Hoc quidem certissimum est, comessationes antiquis probatas non fuisse. Verum nos reliquis omnibus prætermissis, de Cœnis tantum, ad quas veteres conuiuas vocabant, pauca quædam in medium afferemus, & primum quomodo Romani cibum cœperint, ostendemus.

AD CAP. XXVII. PARALIPOMENA.

An prandia in vsu habuerint Romani, an tantum cœnas? & meridiari.

EX frugali antiquorum victu, nata dissertatio, semel ne in die cibum sumpserint, an sæpius? hoc est, an pranderent sub meridiem, vt nunc fit, an vero in vesperum distulerint, vt cænitarent. Ratio difficultatis præcipua ex Seruij Honorati verbis in lib. 4. Æneid. *In vsu*, inquit, *non erant prandia.* Quod & alij non parui nominis Grammatici post eum transcripserunt, Isidor. lib. 2. Etymologiar. cap. 20. *Est autem cœna vespertinus cibus, quam vespertinam antiqui dicebant. in vsu enim non erant prandia.* Saluian. Massiliens. de Prouident. & Iudicio Dei, lib. 1. *Nunquid parcam illam tunc agrestemque vitam cum gemitu & dolore tolerabant, cum viles, & rusticos cibos, ante ipsos, quibus coxerant, focos sumerent, eosque ipsos capere nisi ad vesperam liceret?* Horum suffragatur sententiæ Aurelius Cassiodorus in Psalm. 14. *Maiores nostri tabernas domos appellauerunt pauperum, & quod ibi habitabant, & cænabant, sicut antiquis mos erat, semel cibum sumere, ex duobus nominibus vnum traditur factum esse vocabulum, scilicet tabernaculum.* Manlius Seuerinus Boethius lib. 2. consolat. Philosop. metro 5.

Felix nimium prior ætas,
Contenta fidelibus aruis,
Nec inerti perdita luxu,
Facili quæ sera solebat
Ieiunia soluere glande.

Altera est sententia eorum qui putant prandia cœnasque nullo discrimine vt nunc, ita olim etiam vsurpasse Romanos, horum veluti dux est non tam veritatis studio, quam Seruij odio ductus Philippus Beroaldus in Annotationib. suis in Seruium, §. 24. eum insequutus est Ianus Parrhasius in Episto-

A stolicis quæstionib. epist. 57. Ioannes Bodinus post illum lib. 1. Oppiani de venat. Philander in M. Vitruuij Pollionis Architectonicem lib. 6. cap. 5. & alij plerique inter Criticos: & certe videtur fauere Cicero 3. Verr. *In Asiam vero postquam venit, quid ego aduentus istius prandia, cœnas, equos, muneraq; commemorem?* Valer. Maxim. lib. 2. cap. 1. *Fuit etiam illa simplicitas antiquorum in cibo capiendo humanitatis simul, & continentiæ certissimus index, nam maxime viris prandere & cœnitare in propatulo, verecundiæ non erat, nec*
B *sane vllas epulas habebant, quas ciuium oculis subiicere erubescerent.* Aurel. Macrob. lib. 2. Saturnal. cap. 13. *Leges de cœnis, & sumptibus ad populum ferebantur, & imperari cæpit, vt patentibus ianuis pransitaretur & cœnitaretur, sic oculis ciuium testibus factis luxuriæ modus fieret.*

Q. Horat. lib. 4. Sat. 4.

—— Qui nigris prandia moris
Finiet.

Et eiusdem lib. Sat. 3.

C *Luscinias soliti impenso prandere coemptas.*

A. Persius Sat. 1.

His mane edictum, post prandia Callirhoen do.

Quin imo & apud Græcos bis in die epulari receptũ, indeq; nata sunt duo vocabula rebus iis peraccommoda, ἄριστον quasi αὔριον, *prandium à mane.* δεῖπνον, ὅτι τῶν πόνων διαναπαύει, cœna, *quod à laboribus requiem præberet.* Iul. Poll. lib. 6. Onom. cap. 1. vno eodemque tempore & cœnas & prandia fuisse in vsu Romæ, docemur ex pulcherrimo Plutarchi testimonio,
D lib. 8 Symposiac. cap. 6. τὸ μὲν γὰρ δεῖπνον φασὶ κοῖνα διὰ τὴν κοινωνίαν καλεῖσθαι, καθ' ἑαυτοὺς γὰρ ἀρίστων ἐπιεικῶς οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, συνδειπνοῦντες τοῖς φίλοις. vertit Guilielm. Xylander. *Est enim deipnon cœna, quasi communionem voces, quia seorsim solebant prandere antiqui Romani, cœnare cum amicis.* hæc licet veritatem habere in se videantur, certum tamen est, multos Seruio consentire. Pomponius Sabinus, *antiqui non prandebant, vti in vita Gallieni traditur.* L. Sen. epist. 122. *quotidie sobrius prodis, sic cænas, tanquam ephemeridem pa-*
E *tri approbaturus.*

Vt in tanto probatorum authorum conflictu, aliquid certi statuamus, puto prandia, non omnium omnino ciuium fuisse, sed lautiorum tantum, qui & ipsi sine vlla ferculorũ pompa, aut splendido apparatu accumbebant mensæ priuatæ pransuri, ad magnificas & exquisitas epulas amicis in cœnam condicecant. Celsus Medicus lib. 1. cap. 3. *Hyeme, si prandet aliquis, vtilius est exiguum aliquid, & ipsum siccum, sine carne, sine potione sumere, æstate vero, & potione, & cibo*
F *corpus latius eget, ideo prandere quoq; commodum est.* Quod vsq; adeo verum est, vt apud eundem Cornelium Celsum lib. 4. quippiam sit instar præcepti. *Tamen facilius fert adolescens, quam puer, & vno cibo, quam prandio quoq; assuetus.* Quod, vt puto, indicauit L. Seneca Epist. 83. ex Celso, vt pleraq; alia transcribens, fuit enim ille ante æuum Senecæ in pretio, citaturq; tanquam rei medicæ peritus, à Plinio, aliquoties: *Panis deinde siccus & sine mensa prandium post, quod non sunt lauandæ manus.*

Posset

Possset & dissidium componi facile, si eandem rem A significatam cænæ prandijq; nomine dicamus. Festus Pompeius lib. 3. *Cœna apud antiquos dicebatur, quod nunc est prandium, vespertina, quam nunc cœnam appellamus.* Idem libr. 17. *Scensas Sabini cœnas dicebant, quæ autem nunc prandia sunt cœnas habebant, & pro cœnis vespernas appellabant.* Est apud eundem alter locus lib. 14. mutilatus, vel verius à Paulo corruptus, vt plerique alij. *Prandium ex Græco ...... est dictum, nam meridianum cibum cœnam vocabant.* Quam lacunam varie viri eruditi conati sunt supplere. Iosephus Scaliger B in Castigationibus suis in eundem Grammaticum, authore Plutarcho, *ex Græco πράνην est dictum.* Gulielm. Cauterus Nouar. lection. lib. 4. cap. 28. fatetur se non potuisse reperire, quidnam verbi huic lacunæ explendæ conueniret, nisi forte ex eodem Plutarcho, loco proxime supra laudato, aliquid elici posset. τὸ δὲ ἄριστον ἐκλήθη πρόενδιον ἀπὸ τῆς ὥρας, ἔνδιον γὰρ τὸ δειλινὸν, καὶ τὴν μετ᾽ ἄριστον ἀνάπαυσιν ἐνδιάζειν, ἢ πρωϊνήν τινα σημαίνοντες ἐδωδὴν ἢ τροφὴν, ἣ χρῶνται πρὶν ἐνδεεῖς γενέσθαι. *Prandium autem ariston dicunt ab hora παρ᾽* C *ἔνδιον, nam endion significat meridianum tempus, & meridiari endiazein, aut cibum matutinum voluerunt notare, & nutrimentum, quo vterentur, priusquam indigerent, nempe πρὸ τοῦ ἐνδείας.* A tempore igitur liquidissimũ est ex illo prandium dici, vel ab effectu quietis, quiescebant enim sumpto cibo meridiano, vt esset veluti alter dies, inter prandium & vesperam. Plin. Iunior. libr. 3. Epistol. 5. *Dormiebatq; minimum, mox quasi alio die studebat, in cœnæ tẽpus.* Exquisitissima locutione, *quasi alio die,* vsus est, nam somnus interie- D ctus inter prandium & cœnam, videtur alium quendam diem facere L. Seneca Epist. 84. *hodiernus dies solidus est, totus inter stratum lectionemq;, breuissimo somno vtor, & quasi interiungo.* eandemque formulam vsurpauit lib. de Tranquill. vitæ cap. 1. *quidam medio die interiunxerunt, & in pomeridianas horas aliquid leuioris operæ distulerunt.* frustra sunt, quibus placuit legi, *breuissimo somno vtor, & quasi interuigilo.* Interiungere enim diem idem omnino est, atq; Horatio lib. 1. od. 1. E

——— Partem solido demere de die.

M. Martial. lib. 3. Epigr. 67.

Exarsitq; dies, & hora lassos
Interiungit equos meridiana.

Itaque & meridiandi hic mos prisca republica, ab imperatoribus retentus, & ad declines translati principatus lapsus transmissus: multa eruditus Sauaro. C. Sueton. Augusto capit. 78. *post cibum meridianum, ita vt vestitus, calceatusq; erat retectis pedibus paulisper conquiescebat, opposita ad oculos, manu,* idem Caligula F capit. 38. *ac ne paululum quidem moræ patiens, super quadraginta reos ex diuersis criminibus vna sententia cõdemnauit gloriatusq; est expergefactæ somno Cæsoniæ quãtum egisset, dum ea meridiaret.* diu autem post illos eadem obseruata consuetudo, nam & Traianus meridiare solitus, Plinius in panegyrico, quem ei dixit, & Alboinus Longobardorum rex, Paul. Diacon. in histor. Longobard. libr. 2. capit. 28. & Romanis meridiantibus vrbs ab Alarico Gothorum rege capta, intrataque, Gregor. Turonensis libro 10. capite 2. eademque iam prodiderat Procopius Cæsariensis libr. 3. Id in lecto fiebat, siue lucubratorio, siue tricliniari, ego fateor mihi incompertum. M. Varro in quinquatribus laudante Nonio Mararcello capit. 2. Num. 131.

Quam in testudineo lecto, culcitra palmea,
In die dormire.

Vestigium in sacris literis. lib. 2. Regum cap. 11. *Dauid surgit è strato suo post meridiem, & deambulat in solario.* & in Iobo cap. 24. *inter aceruos eorum meridiati sunt, qui calcatis torcularibus sitiunt.* licet Nicolaus a Lyra, Interpres ordinarius deliret, qui exponit, *post meridiẽ,* id est *vespertino tempore.* P. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 5.

Æstus erat, mediamq; dies exergerat horam,
Apposui dubio membra leuanda thoro.

Q. Catull. Epigr. 30.

Meæ deliciæ, mei lepores,
Iupe, ad te veniam meridiatum.

Paucis deinde interectis, ostendit, quid sit meridiare.

Nam pransus iaceo, & satur, supinus.

In alijs editionibus non male.

Nam pransus iaceo, & satur supinus.

Salernitæ scolæ doctores id nihilominus vetant, & diem interiungere insalubre esse clamãt, turbidumq; nescio quid inde oriri dictitant.

——— Somnum fuge meridianum.

Itaque quo liberius amicos tractarent, non interueniente negotiorum de die serie, cœnas instruebant: inde tam frequens cœnarum, prandiorum nulla, aut certe rara mentio, in descriptione apparatus alicuius magnifici. Q. Horat. lib. 2. od. 14.

Absumentet hæres cecuba dignior
Seruata centum clauibus, & mero
Tinget pauimentum superbo
Pontificum potiore cænis.

D. Auson. Epist 13.

Ostrea nobilium cænis, sumptuq; nepotum
Cognita.

M. Martialis omnibus paginis. lib. 5. Epigr. 51.

Cæno domi quoties, nisi te Charopine vocaui,
Protinus ingentes sunt inimicitiæ.

Inde scriptorum, de nepotibus dissolutis, querela, in noctem eos conuiuia extendere, imo interdum & à sole in alterum solem. M. Tull. Orat. 2. in Catil. *quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor in antelucanis expromitur.* T. Liu. 3. Decad. libro. 3. *cœperunt* (Pœni duce suo Hannibale iam tertium victore, & Capuæ agente) *epulari de die, & conuiuia non ex more Punico, aut militari disciplina esse.* Æl. Lamprid. in Commodo. *Et cum potaret in lucem, helluareturque.* Quare & laus aliqua Domitiano apud C. Suetonium capit. 21. *Conuiuabatur frequenter ac large, sed pene raptim, certe non vltra solis occasum.* Lepide Martial. lib. 1. Epigr. 29.

Hesterno fætere mero qui credit Acerram,
Fallitur, in lucem semper Acerra bibit.

M. Plau. Asinaria Act. 4. sc. *sequere.* A

——— atpol quin dixti rectius,
Tu ergo fac vt illi turbas, lites concias,
Cum suo sibi gnato vna ad amicam de die
Potare, illam expilare iam.

Horat. lib. 2. od. 7.

Cum quo morantem sæpe diem mero
Fregi.

Q. Catull. Epigr. 45.

Vos conuiuia lauta, sumptuose
De die facitis, mei sodales B
Quærunt in triuijs vocationes.

Sic igitur incœptæ epulæ in sequentis diei mane protrahebantur. Sext. Aurelius Propert. libro 4. Eleg. 6.

Sic noctem patera, sic ducam carmine, donec
Injiciat radios in mea vina dies.

Ob id Virgilianus ille Turnus lib. 9. Æneid. milites suos ad corpora curanda dimittit.

—— melior quoniam pars acta diei est. C

Quod ita definit Vlpianus l. 2. ff. de verbor. signific. *Cuiusq; diei maior pars est horarum septem, primarum diei, non supremarum,* id est, *à prima ad octauam, non à quinta ad duodecimam,* vt exponit Augustinus lib. 4. cap. 13.

Idque accensis lampadibus, seu Lychnis, vt supra à me plene ostensum. Adde Curium Fortunatianum Consultum libro 3. artis Rhetoricæ Scholicæ, *vt pro Cælio. Aliud fori lumen est, aliud Lychnorum, quum potuisset etiam structius dicere, aliud lucernarum.* Quare & *Lychnobios* appellat istiusmodi profusos homines L. Seneca Epistol. 122. *Crebro dicentibus illum & lychnobium diceris.* Et ibidem sub Epistolæ principium elegantissimè, vt solet, insanam hanc conuiuandi consuetudinem taxat: *Sunt quidam in eadem vrbe Antipodes, qui vt M. Cato ait, nec orientem vnquã solem viderunt, nec occidentem.* Et paucis interiectis; *Licet in vino, vnguentoq; tenebras suas exigant, licet epulis, & in multa quidẽ fercula distinctis, totum peruersa vigilia tempus diducãt, non conuiuantur, sed iusta sibi faciunt.* Et si forte è conuiuio redirent noctu, præcedebant faces, aut funalia. Silius Italicus lib. 6. Punicor. D E

Exuuias Marti, donumq; Duillius alto
Ante omnes mersa Pœnorum classe dicabat.
Cui nocturnus honos, funalia clara, sacerq;
Post epulas tibicen adest, castosq; penates
Insignis læti repetebat murmure cantus.

Retulere eandem historiam Liuius, Valerius Maximus, Plinius, & alij, quos facile est consulere, & mihi ad alia properanti quæ vrgent, transscribere illos, inani opera non vacat. D. Iuuenal. Sat. 4. vers. 13. F

Luxuriam imperij veterem, noctesq; Neronis
Iam medias, aliamque famem.

Cap. XXVIII.

Quomodo Romani cibum cœperint, atque de accumbendi, & discumbendi ratione.

MAiores nostri, inquit Seruius, sedentes epulabantur, quem morem habuerunt à Laconibus, & Cretensibus, vt Varro docet in libris de vita populi Romani, in quibus dixit, quid à quaq; traxerit gente. Et Isidorus libr. 20. cap. 11. Apud veteres, inquit, non erat vsus accumbendi, vnde & considere dicebãtur: postea, vt Varro ait de vita populi Romani, viri discumbere cœperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus. Hæc ille, cum quo cõsentit Valerius Maximus, lib. 2. cap. 1. vbi tamen notat posterioribus temporibus mulieres etiam cõtra morem maiorum cum viris accumbere cœpisse. Manauit autem hic mos accumbendi ad Romanos, vt verisimile est, post Asiam deuictam, Græciamque cognitam ab ipsis Græcis, quod innuere Horatius videtur, cùm scribit:

Græcia victa suum victorem cepit, &c.

Quomodo accubuerint veteres, pauci rectè norunt, & est sanè res in tanta vetustate obscurissima. Iustus Lipsius, Hieronymus Mercurialis, & Dionysius Lambinus, præ reliquis omnibus, absit verbis inuidia, eum morem diligentissime exposuerunt, à quibus ea, quæ huc conferre aliquid poterunt, mutuatus adscribam: plura ab illis ipsis petantur. Sic autem Iustus Lipsius lib. 3. Antiquarum lectionum. Accumbendi modũ, qua ex libris, qua ex monumẽtis, hunc ferè fuisse collegimus. In cœnaculo mensa collocabatur rotunda, humilis: inferiorum quidem hominum tripes & ex simplici ligno: lautiorum citrea, aut acerna, aut lamina argentea intecta: quem pes eburnus fabrefactus, puta in modum Pardi, aut Leonis, sustinebat. Circum mensam tres, vt plurimum, lecti erant, ex quo Triclinij nomen. Vel duo etiam quod Plautus Biclinium: posterior ætas à Vespasianorum imperio, Sigma vocare cœpit. Quod cùm esset in formam hemicycli, aut lunatæ testudinis extructum, vocari placuit nomine literæ Græcæ: quia, vt ex marmoribus liquet, illa ætas sigma literã, vt mediam lunam scribebat C. Sigma autem duobus lectis tantum constitisse, colligo ex numero conuiuarum apud Martialem, Lampridium, & alios. Ij porrò lecti insternebantur aulæis, purpura, aut alia veste stragula, pro copia, & inopia conuiuatoris. Id sub horam cœnæ fiebat. Priusquam autem accumberent, lauabantur, atque togas mutabant vestibus, quas à re Cœnatoria dixerunt. Tum etiam soleas pedibus demebant, ne lectum conspurcarent. Cæterùm aut terni, aut quaterni vnum occupabant. Horatius.

Sæpe tribus lectis cœnare quaternos.

Si

Si plures, sordidum id, & minimè lautum habebatur. Ita fiebat, vt ex vna communi mensa vix essent, vt supra XII. vescerentur. A quo numero illa Augusti famosa Cœna apud Suetonium δωδεκάθεος dicta. Apud Macrobium tamen in Cœnæ Pontificiæ descriptione in duobus triclinijs decem modò conuiuæ nominantur: vt pateat in magnifico aliquo epulo vix binos lectum vnum occupasse. Iam verò modus accubitus hic erat. Accumbebant reclinata supera parte corporis in cubitum sinistrum, infera in longum porrecta ac iacente: capite leuiter erecto, dorso à puluillis modicè suffulto, quòd si plures vno lecto decumberent, primus decumbebat ad caput lecti, cuius pedes porrigebantur ponè dorsum secundi: secundus verò occiput obuertebat ad vmbilicum primi, puluillo interiecto, pedes iacebant ad tergum tertij, & sic deinceps tertius sic quartus. Iam qui primus, & ad caput lecti decumbebat, Summus dicebatur: qui ad pedes, Imus: qui inter istos Medius. Atque si tres conuiuæ in vno lecto, medius dignissimus: proximus honore, summus: si quatuor, mediū censeri arbitror, proximum à summo: si duo tantum, dignissimus, summus fuit. Hæc ferè Iustus Lipsius vir clarissimus, cum quibus etiam ea conueniunt, quæ scribit Dionysius Lambinus in Satyram 4. libro 2. Horatij, postrema scilicet eorum commentatiorum editione: & Hieronymus Mercurialis lib. I. artis Gymnasticæ, capit. II. qui etiam addunt, discumbentes, quā diu vescerentur & potarent, eo corporis situ mansisse: vbi verò cibum capere desiissent: vel intermisissent, tum dorsi spinam quæ anteà erat inflexa, & ad epulandum composita, reposuisse, & caput in ceruical reclinasse, nonnunquam etiam sedentium instar erexisse. Atque hæc quidem in priuatis conuiuijs ad hunc modum plerumque obseruabantur. In publicis autem epulis, & cœnis nuptialibus, cùm magna hominum multitudo conueniret, numerus discumbentium obseruari non poterat, sed plures ternis aut quaternis in vno lecto accumbebant, id quod præter Plutarchum docet lapis vetustissimus, qui habebatur Patauij in ædibus Rhamnusianis, in quo triclinium vetus conspicitur: quem, cùm de multis huc pertinentibus nos moneat, ex Hieronymi Mercurialis arte Gymnastica lectoris studiosi oculis subijcere volui, & petatur inde, vel ex Petri Caicconi libro non inelegantí de Triclinio Romano pag. 51.

Intereà suspensa graues aulæa ruinas
In patinam fecere, trahentia pulueris atri,
Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.

Quem morem hodie Principes & Monarchas seruare compertum est: apud quos, mensas sub quibusdam veluti tentorijs sericeis parari sæpe videmus. Alterum est, quod in varijs nostris lectionibus docuimus, nimirum priscis illis temporibus priusquam coronæ ex floribus, herbis, & auro in vsum venirent. Cænaturos, cum ad dolores capitis ex cibo & potu auerruncandos, tum ad ebrietatem compescendam, laneis & lineis vinculis tempora, & frontem vincire solitos, quod minimè puto absque ratione fuisse excogitatum cùm venæ, arteriæ, cæterique capitis meatus quo magis coacti, atque astricti sunt, eo minus vapores à vino, & cibis sursum elatos, simulque molestias varias inducentes, recipiant. Tertium est id, quod luculentissimè Athenæus tractauit, apud quem scriptum & probatum inuenitur, priscos illos primùm cornibus boum potasse, indeque κεράσαι, id est, temperare vinum aqua. ἀπὸ τῶν κεράτων, id est, à cornibus, vocatum esse: tum cornua illa non solum auro & argento ornata, verum etiam argentea, & aurea esse facta, illisque continua sibi ipsis mutuò propinare consueuisse. Appicti etiam sunt duo pueri, quorum alter mensæ ministrabat, & conuiuis frigidā, & calidam præbebat, quem cunctos, ne ab ipso malè tractarentur, reueritos esse, & ab eo mordendo abstinuisse, verisimile fit. Extat apud Agellium libro 13. capit. 11. fragmentum quoddam Varronis ex Satyris Menippæis: quod cùm de numero conuiuarū, & alijs ad conuiuia veterum pertinentibus multa habeat notatu digna, visum fuit ijs, quæ de accumbendi discumbendi ratione diximus adijcere. Sic autem Agellius: Lepidissimus liber est M. Varronis ex Satyris Menippæis, qui inscribitur: Nescis, quid vesper serus vehat: in quo disserit de apto conuiuarum numero, deque conuiuij habitu, cultuque. Dicit autem, conuiuarum numerum incipere oportere à Gratiarum numero, & progredi ad Musarum, id est, proficisci à tribus, & consistere in nouem: vt cùm paucissimi cōuiuæ sunt, non pauciores sint, quam tres: cùm plurimi, non plures, quàm nouem. Nam multos, inquit, esse non conuenit, quòd turba plerumque est turbulenta, vt Romæ quidem constat, sed & Athenis. Nusquam autem plures curabant. Ipsum deinde conuiuium constat, inquit, ex rebus quatuor, & tum denique omnibus suis numeris absolutum est, si belli homunculi collecti sunt, si lectus locus, si tempus lectum, si apparatus non neglectus. Nec loquaces autem, inquit, conuiuas, nec mutos legere oportet: quia eloquentia in foro, & apud subsellia: silentium verò non in conuiuio, sed in cubiculo esse debet. Sermones igitur id temporis habendos censet, non super rebus anxijs, aut tortuosis, sed iucundos, atque inuitabiles, & cum quadam illecebra & voluptate vtiles, ex quibus ingenium nostrum venustius fiat & amœnius. Quod profectò, inquit, eueniet, si de ingenuis rebus ad communem vitæ vsum pertinentibus confabulemur, de quibus in foro, atque in negotijs agentes loqui non est ocium. Dominum autem, inquit, conuiuij esse oportet non tam lautum, quàm sine sordibus. Et in conuiuio legi non omnia debent, sed ea potissimum, quæ simul sint βιωφελῆ & delectent, &c. Hactenus ex Varrone Agellius, de quibus etiam nonnulla Plutarchus in Symposiacis & Macrobius in Saturnalibus.

AD CAP. XXVI.

PARALIPOMENA.

Accumbere vxores in maritorum gremijs, Triclinium sternere, accubitorium, cellarij, rationales, cœnaculum, postibus affixa ornamenta.

IN lecticis epulabantur, hinc *accumbendi* in conuiuijs vocabulum inualuit, vt & *discumbendi*. A Gell. lib.3.c.19. *Apud cœnam Fauorini Philosophi cum discubitum fuerat, cœptusq; apponi cibus, seruus assistens mensæ, legere inceptabat.* M. Cicero. ad Atticum lib.4. Epistol.1. *Discubuimus omnes præter illam.* Res obuia est, nec explicanda. Sed hoc cum discrimine, vt Helenij Acronis vetusti Grammatici verba vsurpem, in odem 27. lib.1. Q. Horatij (licet sciam omnisciū Tiraquellum iam antea id annotasse) *accumbere deorum est.* Virgil. lib.1. Æneid.

——*Tu das epulis accumbere diuum.*

Discumbere hominum est.

Virgil. eodem libro:

Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, stratoq; super discumbitur ostro.

Et paulo post.

——*Thoris iussi discumbere pictis.*

Recumbere ferarum est. Hincq; illud lib.8. Æneidos de Cerbero.

——*Te ianitor orci*
Ossa super recubans antro semesa cruento.

Quod non vsque adeo verum est, vt non hæc nomina interdum confundantur, & promiscua significatione apud probatos authores reperiātur posita: quare & de hominibus *accumbere* teste Cicerone, in C. Verrem actione 3. *Tum ille negauit moris esse Græcorum, vt in conuiuio virorum accumberent mulieres.* Et discumbere eadem notione idem 7. Verrina. *Muliebria quotidie conuiuia essent, vir accumberet nemo præter ipsum.* T. Liu. 3 Decad. lib.8. *Cœnatumq; simul apud regem est, eodem etiam lecto Scipio atq; Hasdrubal (quia ita cordi regi) accubuerunt.* C. Petron. in Satyrico pagin. 28. *Non erubui eum, qui supra me accumbebat, hoc ipsum interrogare,* idem valet, *accubare.* Moderatus Columella lib.11. cap.1. *Nec nisi sacris diebus accubās cœnet.* Sedul. presbyter operis sui eruditissimi præfatione.

Paschales quicunq; dapes conuiua requiris,
Dignatus nostris accubitare thoris.

Ouid. lib.1. Amor. eleg.4.

——*vt accumbas, clam mihi tange pedem.*

Plaut. Amphytru. Act.2. sc.2.

ALC. *Cœna apposita est, cœnauisti mecum, ego accubui simul.*

AMP. *In eodem lecto?* ALC. *in eodem.* SOS. *hei non placet conuiuium.*

Atque vt accumbere his locis de hominibus effertur, ita & recumbere de iisdem. C. Plin. Iunior li- A bro 4. Epist.22. *Cœnabat Nerua cum paucis, Veiento proximus, atq; etiam in sinu recumbebat.* Martial. li.2. Epigram.19.

Debet Aricino conuiua recumbere cliuo.

Et lib.7. Epigr.77.

Sportula nulla datur, gratis conuiua recumbis.

Nec modo viri, sed & fœminæ eadem accumbendi ratione vsæ, gremijs maritorum suorum inhærebant. Cicero ad Atticum libr.5. Epist.1. *Sed prandimus* B *in Arcano, nosti hunc fundum, quo vt venimus, humanissime Quinctus, Pomponia, inquit, tu inuita mulieres, ego viros arciuero,* Valer. lib.2. cap.1. *Fœminæ cum viris cubantibus sedentes cœnitabant, quæ consuetudo ex hominum conuictu ad diuina penetrauit.* Quod intelligendum de Romanis tantum matronis, nam probrosum id Græcis semper habitum. M. idem Cicero Accusatione in C. Verrem 1. *Postea quam satis calere res Rubrio visa est quæso, inquit, Philodame, cur ad nos intra filiam tuam non vocari iubes? homo, qui & summa grauitate, & iam id ætatis, & parens esset, obstupuit hominis* C *improbi dicto. Instare Rubrius, tū ille, vt aliquid responderet, negauit moris esse Græcorum, vt in conuiuio virorum accumberent mulieres, hic tum alius ex alia parte, enimuero ferendum hoc non est, vocetur mulier, & simul seruis suis Rubrius, vt ianuam clauderent, & ipsi ad fores assisterent, imperat, quod vbi ille intellexit, id agi, atque id parari, vt filiæ suæ vis adferretur, seruos suos ad se vocat, his imperat, vt seipsum negligant, filiam defendant.* Id autem pro tempore à Philodamo confictum D non fuisse, docent nobilissimi oratoris Isæi verba, qui fons Demosthenicæ facundiæ à veteribus appellatus fuit, vt habetur apud M. Antonium Muretum variar. lection. libr.7. capit.2. vbi loci locus scribitur quem vide. Cæterum cur ille facultatis Demosthenicæ fontem appellet, causa est, quod sua ætate, vixit autem sub Traiano, omnibus oratoribus palmam præripuerit. C. Plinius Iunior lib.2. Epist.3. *Magna Isæum fama præcesserat, maior inuentus est, summa est facultas, copia, vbertas.* Vetus scholiast. Iuuenal. ad v.72. E Sat.3. *Isæus Romæ orator omnibus eloquentior.* Ipse Iuuenal.

Ingenium velox, audacia perdita, sermo
Largus, & Isæo torrentior.

Sed ad rem: diuersum hunc apud Romanos ác Græcos, de mulieribus in conuiuium deducendis, ritum expressit Æmylius Probus, siue Cornelius Nepos in præfat. ad libr. de vita Excellent. Imperator. *Contra ea pleraq; nostris moribus sunt decora, quæ apud illos turpia putantur, quem enim Romanorū pudet vxo-* F *rem ducere in conuiuium? aut cuius materfamilias non primū tenet ædium locum: atq; in celebritate versatur? quod multo fit aliter in Græcia: nam neq; in conuiuium adhibetur, nisi propinquorum, neq; sedet, nisi in interiore parte ædium, quæ gynaconitis appellatur: quo nemo accedit nisi propinqua cognatione coniunctus.* Neque ego sane vsque adeo Græcorum factum improbem, nam quæ & virorum cœtibus interesse, & symposia, solemnitatesq; conuiuales sectari audet, parum abest, quin quidlibet pati sit parata, quæq; iocandi liberta-

tem

tem patienter audire poterit, non grauate pudoris A matronalis, virginalis castitatis iacturam incurrere dubitabit. Vnde lux P. Terentio Eunucho Act. 4. sc. 1.

——Heus, inquit, puer Pamphilam
Accerse, vt delectet hic nos, illa exlamat, minime gentium.
In conuiuium illam?

Certe vxores suas Romani gremiis impositas, & veluti in se reclinatas habere solebant. Cic. 2. Catilinaria: *in conuiuio accubantes, complexi mulieres impudicas.* B

L. Apul. lib. 6. Milesior. de nuptiali illa solemnitate: *Accumbebat summum thorum maritus, Psychem gremio suo complexus.* Hinc mollitiem Sulpitii Galli insectans P. Scipio Africanus scribente A. Gellio libr. 7. cap. 12. *Qui in conuiuijs adolescentulus, cum amatore, cum chirodota tunica inferior accubuerat.* Hoc est, demissiori & humiliori loco, vt videretur ad pedes quadammodo sedere. Idem ille Apuleius libr. 1. Milesiar. *Eumque accubantem exiguo admodum grabatulo, & commodum cænare incipientem inuenio, assidebat pedes vxor,* C *& mensa vacua posita.* Male, & cõtra antiquitatis notitiam Philippus Beroaldus legit, *assidebat penes vxor.* Nam in sinu mariti sedens vxor, videtur ad pedes esse. C. Sueton. in Calig. cap. 25. *Liuiam Horestillam C. Pisoni nubentem, cum ad officium & ipse venisset, ad se deduci imperauit, intraque paucos dies repudiatam biennio post relegauit, quod repetisse prioris mariti medio tempore vsum videbatur, alij tradunt adhibitum cænæ nuptiali, mandasse ad Pisonem contra accumbentem, noli vxorem meam premere, statimq; è conuiuio abduxisse eam secum.* D Idem ille, flagitiosissima bellua contra receptam epulandi consuetudinem, *sorores pleno conuiuio singulas* (verba sunt Suetonii capite præcedenti) *infra se vicissim collocabat, vxore supra cubante.* Præpostere id actum. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 4.

Nec premat ille suis finito tua colla lacertis,
Mite nec in rigido pectore pone caput.

Idem lib. 2. Amor. eleg. 18.

Sæpe mea dixi, tandem discede, puella,
In gremio sedit protinus illa meo. E

Et lib. 3. Amor. eleg. 2. eundem sedendi ritum in Circensibus spectaculis innuit ad amicam.

En reuocant, at ne turbet toga mota capillos,
In nostros abdas te licet vsque sinus.

D. Iuuenal. Sat. 2.

Signatæ tabulæ, dictum feliciter, ingens
Cœna, sed in gremio iacuit noua nupta mariti.

Ad Græcorum mores traxit Ouidius Epist. 15. Paridis Helenæ, nisi forte, vt solent poetæ, Romanos ritus Græcis accommodauit, ita enim de Menelao Helenæ marito. F

Hostibus eueniant conuiuia talia nostris,
Experior posito qualia sæpe mero.
Pœnitet hospitij, cum me spectante, lacertos
Imponit colli rusticus ille tuo.
Rumpor, & inuideo, (quid nunc tamen omnia narrem?)
Membra superiecta cum tua veste fouet.

A Conuiuis ad locum progredior. A lecticarum in quibus decumbentes vescebantur, numero, tricliniũ appellabant. Idque varium pro anni tempestate, aliud quippe æstiuum, aliud hyemale. M. Victru. Pollio lib. 7. cap. 4. *Triclinijs hibernis non est vtilis hæc compositio.* De qua re liber extat Petri Ciacconi Toletani, & appendix Fuluii Vrsini.

Seruius Maurus ad v. 701. lib. 1. Æneid. *Antiqui stibadia non habebant, sed stratis tribus lectis epulabantur. vnde & triclinium sterni dicitur. sic Cicero, sterni triclinia & in foro iubebat. vnde apparet errare eos, qui dicunt triclinium esse basilicam ipsam, vel cænationem.* Scio Philippum Beroaldum Seruium in hoc etiam reprehendisse, quam opportune, ipse viderit. vet. Scholiast. Iuuenalis Sat. 5. v. 17. *Apud veteres accubitorum vsus non erat sed in lectulis manducabant discumbentes, tres autem lectuli erant, in quibus discumbebant, vnde hodie triclinia appellantur.* Accubitorium autem, vel vt alii Grammatici loquuntur, *à cibo vocatum, quasi ad cubitum epularum,* inquit Isidorus lib. 20. cap. 1. posterioribus sæculis inter Græcos vsurpata ea dictio, nam in lexico Meursii ἀκούβιτον ex Ælio Lampridio in Commodo, & Suida obseruatum est, nec nõ ex Paulo Diacono in rebus Leonis, & in Leone Constantini filio, qui consulatur. At enim vt vetus triclinii nomen, quod à Iuuenale loco citato describitur.

Tertia cum vacuo cessaret culcitra lecto,

Ita etiam lapso translatoque Byzantium imperio retentum. Curopalates lib. de offic. Aulæ Constantinopol. pag. 128. ἐπεὶ δὲ ὁ βασιλεὺς πεντάκις τοῦ ἔτους τρώγει ἐν τῷ τρικλινίῳ, πάντων παρισταμένων ἀρχόντων. *Cum autem Imperator quinquies quotannis cibum in triclinio sumat, astantibus omnibus principibus.* Et in eodem libello pag. 180. μετὰ τοῦτο τοίνυν ἀνέρχεται, ἐπὶ τὸ τρίκλινον τὸ λεγόμενον θωμαΐτην, πρὸς τὴν αὐγουστεῶνα ἀφορῶντα. *Postea igitur ascendit triclinium, quod appellatur Thomaites, quod spectat australe versus.* Hoc illud est triclinium, quod cum quibusdam D. Chrysostomi in sacram scripturam commentariis cõflagrauit tempore Irenes & Constantini filii. Quod autem paulo ante Seruius dixit, sterni triclinia, ad apparatum conuiuii accommodari debet. P. Terent. Heautont. Act. 2. sc. 4.

Et lectulos iube sterni nobis, & parari cætera:
Ego iam transacta re conuertam me domum cum obsonio.

C. Claudian. lib. de bello Gildonico.

Splendet tartareo furialis mensa paratu
Cæde madens, atrox gladijs.

Stat. Papin. lib. 1 Thebaid. v. 516.

Certatim accelerant, vario strepit icta tumultu
Regia, pars ostro tenues, auroque sonantes
Emunire thoros, altosque inferre tapetes,
Pars teretes leuare manu ac disponere mensas.

Sil. Italic. lib. 10. de Hannibale à Capuanis recepto, & ingenti luxuriæ apparatu.

Instituunt de more epulas, festamque per vrbem
Regifice extructis celebrant conuiuia mensis.
Ipse deum cultu, & sacro dignatus honore

Præcipuus, multoque procul ſplendentibus oſtro
Excipitur ſublime thoris.

Cartilius IC. apud Vlpianum l.5.ff. Commodati: *Si me petiſſes, vt triclinium tibi ſternerem, & argentum ac miniſterium præberem, & fecero, deinde ſequenti die petiſſes, vt idem facerem, & cum commode argentum domi referre non poſſem, tibi hoc reliquero, & perierit, qua actione agi poſſet, & cuius eſſet periculum?* Labeo IC. l.20. ff. de opt. leg. *Apud Aufidium libro primo reſcriptum eſt, cum ita legatum eſt, veſtimenta, quæ volet, tricliniaria, ſumito, ſibique habeto*: Veſtimenta tricliniaria appello, quę ornando inſtruendoque triclinio ſunt idonea, qualia ſunt tapetes, aulæa, aliaque huius generis, quæ ex iis quæ ſupra à me dicta ſunt, repetantur: & vide noſtræ ætatis Criticos.

Cellam puto vel triclinio contiguam vel triclinii partem aliquam. Æl. Donat. in Adelph. Act.4. ſc.2. *Cella & cellarium, à reponendis celandiſque rebus eſculentis, & poculentis, dicitur.* Vetus Inſcriptio.

DATES. L. PISONIS. CELLARIVS. Iſidor. lib.15. Etymolog. cap.3. *Triclinium eſt cœnaculum, à tribus lectulis diſcumbentium dictum, apud veteres enim in loco vbi conuiuij apparatus exponebatur, tres lectuli inſtrati erant, in quib. diſcũbentes epulabãtur, κλίνη enim græce lectus vel accubitus dicitur, ex quo confectum eſt, vt triclinium diceretur: cella dicta quod nos occultet, & celet.* Eadem Feſtus Pompeius lib.3. C. Petron. in Satyrico pag. 49. videtur cellam exiſtimare dictam in diuerſoriis, hoſpitiiſque peregrinantium, vti & triclinium domuum priuatarum. *Vos me hercule ne cellæ mercedem daretis, fugere nocte in publicum voluiſtis.* Et paucis interiect s: *& de cella proripuit.* Licet non ſim ignarus cellam pro penu vſurpari. gloſſæ veteres, *κελλάριον, penu.* in iiſdem *κελλάριος penuarius,* hoc eſt, cellæ præpoſitus. *l.12. C. de diuerſ. offic. l.24. ff. de manum. teſt. l.12. ff. de Inſtructo.* exponitur vis nominis à IC. l.41. q. de leg.1. *Cellarij locus celandis rebus, & fugitiuus in cellam ſe recepiſſe* dicitur. *l 17 ff. de ædill. edicto.* quare & *cellaria* pro annonis populi publicis, Sulpitius Seuerus hiſtor. Sacræ libr.2. l. vlt. C. Theodoſ. de offic. omn. iudic. & inualeſcente barbarie *cellarienſis* pro cellæ præfecto dici cœpit. *l. pen. C. Theodoſ. de indulg. debit.* Martial. lib.11. epig.32.

Hinc cellarius experitur artes,
Vt condat vario vafer ſapore
In ruta ſolium Capelliana.

M. Accius Plaut. Pſeudolo. ſc. *hi loci.*

———*Condus promus ſum procurator peni.*

Et poſt ibidem:

———*qui res rationeſq; heri*
Ballionis curo, argentum accepto, expenſo, & cui debet dato.

Iſtos ego ſuſpicor & rationales appellatos. C. Petron. pag.22. Satyrici. *Iam ad triclinium veneramus, in cuius parte prima* (cælla) *procurator rationes accipiebat.* In principio quidem hi ſingulorum erant ciuium & principum. *Per rationalium curam quondam principum priuatam gubernaſſe fertur ſubſtantiam.* Aurel. Caſſiodor. libr. 6. Epiſt. 8. ex quibus duplex vſus apparet; nam vel priuatum Imperatoris cenſum adminiſtrabant, vel publicum prouinciarum prouentum, Conſtantinus Aug. ſcribit *Callepio rationali trium prouinciarum l.5. C. Theodoſ. de petit. & vltro datis, delator. & rationes Belgicæ procurare* dictum à C. Plinio lib.7. cap.16. Æl. Lamprid. in Alexandro: *Rectores prouincijs dare, vel præpoſitos facere, vel procuratores, id eſt, rationales ordinare* ὑπεύθυνοι iſti, quaſi *reddendis rationibus obnoxij* dicuntur, vt loquar cum Imperatore *l.4. C. de cleric. & Epiſcop.* horum inſtitutio prima à Conſtantino Cæſare, qui in vniuerſum *negotijs fiſcalibus eos præeſſe* voluit, ſeu criminis illa, ſiue rei pecuniariæ, vt ex Mortiano IC. diſcimus *l. 8. C. ad leg. Iul. Maieſtat.* & Iul. Capitolinus in Maximino. D. Auſon. meminit in parentalibus Carm.24.

Scrinia præfecti meritus, rationibus inde
Præpoſitus Libycis.

Atque iſti quidem prouinciis præerant; de priuatarum Imperatorum facultatum rationalibus. Coripp. de laudib. Iuſtini Minoris lib.1. Num.

Mente placens domini, ſacris rationibus aptus.

Et licet *rationalis* non niſi corrupta lingua Latina reperiatur, res tamen vetuſtiſſimo vſu fuit comprobata. Ex antiquo marmore Inſcriptionem apponam.

D. M.
ABASCANTO. AVG. LIB. AEDITVO.
AEDIS. NEPTVNI. QVI. EST. IN CIRCO.
FLAMINIO. FLAVIVS. ABASCANTIVS.
ET. PALLAS. COS. N. SER. ADIVTOR.
A. RATIONIBVS. PATRI. PIIS. SIMO. FEC.

Altera eſt apud Manutium in Orthographia pag.683. in hortis Carpens.

STRVCTVRA. CVM. MVNITVRA.
SARCOPHAGI. VETVRILICIS. P. P.
SVIS. IMPENSIS. FECIT. FELIX. AVG.
LIB. ADIVTOR. A. RAT. QVI. SORTITVS. EST. IN. CONTVBERNIO.
SVO. ARRIAM. QVAE. FVIT. VXOR.
EIVSDEM. VET. FELICIS. LOCVS.
CONCESSVS. A. T. AELIO. ASCLEPIODOTO.

Origo, vt puto, paulo antiquior eſt, quam putat Martianus ſupra proxime à me citatus, nam Auguſtus princeps depoſiturus Imperii adminiſtrationem *reddidit rationarium* vt ait Suetonius in eo cap. 26. & ſtante republica, ſumptus annui ſiue cenſus ciuitatis, in foro poſita haſta exigebantur à conſule. Ouid. lib.4. de Ponto. eleg.5.

Aut populi centum poſitam componet ad haſtam,
Et minui magnæ non ſinet vrbis opes.

Denique priuatorum rationales rei domeſticæ curam

A curam agebant; male Ioannes Saresberiensis Policrat. sui libr. 3. capit. 12. cum *secretarijs* confundit, est enim toto cælo diuersum vtriusque officium. rectius cum *dispensatore* confuderis. Suet. in Galba. capit. 12. *Dispensatori breuiarium rationum adferenti paropsidem leguminis pro sedulitate ac diligentia porrexisse.* Petron. pag. 22. C. POMPEIO. TRIMALCIONI. VIVIRO. AVGVSTALI. CINNAMVS. DISPENSATOR. Et pagina sequenti: *Dispensatoremq; imprecario aureos numerantem deprecati sumus.* Isidorus in gloss. *arcarius, dispensator.* B Singulis noctibus isti domino seu patrifamilias totius diei expensas offerebant considerandas. Vetus scholiastes D. Iuuenal. ad v. 482. Sat. 6. *Ratiocinium diurnum accipit in transuersa charta scriptum.* Ipse Satyricus.

Longi relegit transuersa diurni.

Vt igitur constaret rationes esse redditas, antequam cubitum iret dominus, rationibus à seruo sibi oblatis subscribebat computatis diligenter C singulis & expunctis. L. Apul. libr. 2. Apolog. *Neget eam rationibus villicorum, opilionum, & equisonum solertissime subscripsisse.* Quod vsque adeo religiose obseruatum, vt seruus, qui à rationibus domino fuisset, testamento ab eodem moriente manumissus, potuerit ab hærede in seruitute retineri, nisi subscriptione probatas rationes ostendere potuisset. Scæuola IC. *l.* 40. *ff. de statulib.* *Quasitum est an si rationes, quas egit per multos annos, sine subscriptione testatoris haredi reddere paratus sit liber ex* D *testamento fiat, cum propter grauem valetudinem testator non potuerit rationibus subscribere, testamento tamen subscripserit, respondit si ex fide ratio redderetur, reliquaque inferantur, liberum fore.* Idem l. 41. ff. de fideicommiss. libertatibus. *Post mortem testatoris tutores Cupito exactionem commiserunt, isque nummos redactos expensauit eisdem tutoribus, deinde filius impubes decessit, cui mater heres extitit, & tutorem tutela iudicio filio condemnatum habuit, Cupitus ad libertatem proclamat eo tempore, quo si viueret Martia-* E *nus, annos sedecim habiturus esset, offerens rationes vnius anni in diem mortis testatoris, quod catera subscripta fuerunt: quasitum est, an eas quoque rationes, quas tutores periculo suo egerunt, Cupitus reddere compelli debeat, respondit eum de quo quaritur, conditioni rationis reddenda ita videri paruisse, si omne ex eo quod gessit, & recte desiderari possit reddiderit.*

Cœnaculum pars ædium superior, in qua epulari cõsuetum. Donat. in Terent. Adelph. Act. 3. sc. 3. *Veteres, ganeum meretricum tabernam esse dixerunt,* ἀπὸ τῆς F χοᾶς, τοῦτ' ἐστὶ γῆς, *quod ipsa sit in terra, non vt cœnaculum, superius.* Glossarium vetus, *cœnaculum, superius.* Cuius significationis originem aperit M. Terentius Varro libr. 4. de ling. Lat. *Vbi cubabant, cubiculum, vbi cœnabant, cœnaculum, vocitabant.* Et paucis interpositis; *Vt etiam nunc Lanuuij apud ædem, postea quam in superiori parte cœnitare ceperunt, superioris domus vniuersa, cœnacula dicta.* Frustra Isidor. lib. 15. cap. 3. *à communione vescendi* nominis etymologiam deducit. Et sunt in illo scriptore vt multa bona, ita nonnulla quæ reiicias. Strabo Walafridus lib. de reb. Ecclesiast. cap. 7. *Potest enim fieri, vt ædes ad edendum in eis sicut cœnacula, ad cœnandum primo sint facta, & postea longo vsu in aliud verterentur.* Quem locum debeo eruditissimo Barnabæ Brissonio. M. Pollio Victruuius libr. 2. Archit. capit. 8. *In ea maiestate vrbis in infinita ciuium frequentia, innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cum recipere non posset area plana tantam multitudinem ad habitandum in* B *vrbe, ad auxilium altitudinis ædificiorum res ipsa coegit deuenire, itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus cementitijs, & altitudines extructa contignationibus crebris coaxata, & cœnaculorum summas vtilitates perficiunt, & despectationes.* Vbi ego fateor non intelligere me quid sit, *altitudines coaxata*, velim ergo legi *coartata*, aut, *coacta*. Q. Flor. Tertullian. libro aduersus Valentinianos cap. 7. *Primus omnium Ennius poeta Romanus, cœnacula maxima cœli simpliciter pronunciauit, elati situs nomine, vel quia Iouem epulan-* C *tem illic legerat apud Homerum, etiam creatori nostro Enniana cœnacula in ædicularum disposita sunt forma alijs atque alijs pergulis superstructis, & vnicuique deo per totidem scalas distributis, quot hæreses fuerint.* D. Lucas Actor. Apostol. cap. 20. ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου, *cecidit è tertio cœnaculo.* Sic enim vetus bibliorum Interpres reddidit, M. Martial. lib. 1. epigr. 109.

At mea Vipsanas spectant cœnacula laurus.

Q. Horat. lib. 1. Epist. 1.

———*ride, mutat cœnacula, lectos,*
D *Balnea, tonsores.*

D. Iuuenal. Sat. 10. in limine.

———*Lateranorum obsidet ædes*
Tota cohors, rarus venit in cœnacula miles.

Vetus Marmor.

HVIVS. MONIMENTI. IVS. QVA. MACERIA. CLVSVM. EST. CVM. TABERNA. ET. COENACVLO. HERED. NON. SEQVETVR. NEQVE. INTRA. MACERIAM. HVMARI. E QVENQVAM. LICET.

Scalis admotis ascendebatur. T. Liu. 4. Decad. lib. 9. *Cœnaculum super ædes datum ferentibus in publicum scalis obseratis.* Fest. Pomp. lib. 3. *Cœnacula dicuntur, ad quæ scalis ascenditur.* L. Apul. libr. 9. Milesiar. *Meq; per scalas complicitis pedibus in superius cœnaculum attracto.* Sidon Apollinar. Car. 22. v. 207.

F *Alta volubilibus patet hinc cœnatio valuis.*

Et deinde paucis interiectis.

Vndosa inueniunt nantes cœnacula pisces.
Comminus erigitur vel prima, vel extima turris.

M. Martial. lib. 1. epig. 119. de incommodo habitationis suæ.

Longum est, si velit ad pyrum venire,
Et scalis habito tribus, sed altis,
Quod quæris, propius petas licebit.

Idem

Idem lib. 7. epig. 19.

Hæc per ducentas cum domum tulit scalas,
Seq; obserata clausit anxius cella,
Gulosus ille postero die vendit.

D. Iuuenal. Sat. 7. v. 118.

——*Rumpe miser tensum iecur, vt tibi lasso*
Figantur virides, scalarum gloria palmæ.

Vetus scholiastes: *Scalæ, stationum scilicet, adinstar gladiatoriæ victoriæ, scolas, armariola aduocatorum: vel vt quidem, caseæ & stationes, Cicero in Corneliana, conrepsit, inquit, in scalas. Armaria enim aduocatorum apud veteres scalas habebant.* Quæ non esse vnius scriptoris certum est, vti nec multa alia, quæ in hoc opusculo, sed vel ab indocto, librariolo, *additæ ei argutiæ*, vt cum Cicerone 1. de leg. loquar, vel à sciolo insertæ. Nam *scalas* cum interpretetur *stationes*, rectè facit, significans parta apud iudices causa clientem consueuisse patroni sui foribus coronam imponere, vt alibi in hoc opere dixi. quæ de aduocatorum armariis sequuntur, nugæ meræ. Incertus author carminis ad Pisonem, siue Ouidius sit, siue Lucanus. quod mihi non persuasum, alius enim ab vtroque sit, oportet, & humilioris fortunæ.

——*Licet exercere togatæ*
Munera militiæ, licet & sine sanguinis haustu
Mitia legitimo sub iudice bella mouere,
Hinc quoque seruati continget gloria ciuis,
Altaque victrices intexent limina palmæ.

Ad triclinium regredior, quod ornabatur trophæis gentilitiis, vt atrium imaginibus, bibliothecæ statuis. Petron. Satyrico pag. 22. *Et quod præcipue miratus sum, in postibus triclinij fasces erant cum securibus fixi, quorum imam partem quasi embolum nauis æneum finiebat.* In principio certe arma ista spoliaque hostibus adempta, non priuatorum ædibus adornandis suffigebantur, sed deorum fanis. Valer. lib. 7. ca. 6. tit. 2. *Opera M. Iunij dictatoris remp. administrantis, spolia hostium affixa templis, deorum numini consecrata, instrumenta militiæ futura conuellerentur.* C. Plin. lib. 35. ca. 2. *Alia foris & circa limina animorum ingentium imagines erant affixis hostium spolijs, quæ nec emptori refringere liceret, triumphabantque etiam dominis mutatis ipsæ domus.* Itaque etiam empta domo, manebant tamen hæc ornamenta, neque nouo possessori fas erat illa refigere. M. Cato in oratione de spoliis apud Festum Pompeium libr. 16. in *resignare.* ne figerentur nisi de ho........ lacunam supplet Seruius Maurus ad v. 244. libr. 4. Æneid. *Ne spolio figerentur, nisi de hoste capta, sed tū vbi ij dimissi sunt, reuertantur resignatis vectigalibus.* Et de vtroque hoc ritu siue domibus priuatis, siue deorum templis affigendis manubiis capiendi sunt passim poetæ. Sil. Italic. lib. 1. Punicor.

In foribus sacris, primoque in limine templi
Captiui currus, belli decus, armaque rapta
Bellantum ducibus, sæuæque in Marte secures,
Perfossi clypei, & seruantia tela cruorem
Claustraque portarum pendent.

Et lib. 10. eiusdem operis.

——*ite, ocyus, arma*
Diripite, ô pubes, templis, vos atria raptim
Nudate, & clypeos in bella refigite captos.

A. Persius Sat. 6. v. 45.

——*ac iam postibus arma.*

Valer. Flacc. lib. 1. Argonaut. in fine.

——*si quando pectore ductor*
Vulnera nota gerens, galeis præfixa, rotisque,
Cui domus.

Albinouanus, in Consolat. ad Liuiam de morte Drusi Neronis, siue quilibet alius author.

Mæsta domus plangore sonat, cui figere lætus
Parta sua dominus vouerat arma manu.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 1.

Te bellare decet terra, Messalla, marique
Vt domus hostiles præferat exuuias.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 8.

Vel tibi Medorum pugnaces ire per hostes,
Atque onerare tuam fixa per arma domum.

Censerem legendum, meliori, vt mihi videtur, sensu. *Atque ornare tuam fixa per arma domum.* Simili enim dictione vsus Lucanus Pharsal. libr. 6. v. 259. *Non tu bellorum spoliis ornare Tonantis*
Templa potes, non tu lætis vlulare triumphis,
Infelix.

Q. Horat. lib. 4. od. 15. eam consuetudinem Parthorū fuisse vult.

Et signa nostro restituit Ioui
Direpta Parthorum superbis
Postibus.

Stat. Papin. lib. 1. Achilleid. ad Græcos, more poetico, consuetudinem Romanam traduxit. v. 424.

Nulla immunis humus, velluntur postibus altis
Arma olim dimissa patrum.

Idem lib. 3. Thebaid. v. 581.

Tantus in attonitos cecidit deus, arma paternis
Postibus, & fixos superum ad penetralia currus
Vellere amor.

Et lib. 12. Thebaid. v. 701.

Pax inuenta perit, patriis modo fixa reuellunt
Arma deis, clypeisque obducunt pectora fractis.

Denique Ouidius libr. 3. Trist. eleg. 1. non modo in more positum docet, priuatis, sed & principum ædibus, sic enim de palatio.

Singula dum miror, video fulgentibus armis
Conspicuos postes tectaque digna deo.

Id ipsum prisca republica inualuit. Claudian. de 4. Honorii consul.

Lustrata lictore casa, fascesque salignis
Postibus affixi, collecta consule messes,
Et sulcata diu trabeato rura colono.

Sic igitur triclinia sua, cœnationesque ornabant vt maiorum virtute parta suspenderent trophæa, quo incitamento ea essent, ne maiorum gloriam desererent, & contemnerent posteri. Erant insuper & libri adeo superfluo apparatu, & pompa nil profutura, vt verius bibliothecæ videri possent, quam cænacula. Qui mos inde defluxit, quod in conuiuiis aliquid semper legere aut recitare clientes, famulique consueuerant. L. Seneca lib. de Tranquill. animi cap. 9. *Sicut plerisq; ignaris etiam seruiliū literarum, libri non studiorum*

diorum instrumenta, sed cænationum ornamenta sunt. A Paulo post: *Apud desidiosissimos ergo videbis quicquid orationum historiarumque est, & tecto tenus extructa loculamenta, iam enim inter balnearia & thermas, bibliotheca quoque, vt necessarium domus ornamentum expolitur.* Lepidissimum est epigramma 50. apud Martialem lib. 3. de tricliniari hac recitatione, quod vide; & Criticos, qui infinitis locis id probarunt.

Cap. XXIX. B

De partibus Cœnæ.

Explicata accumbendi, ac discumbendi ratione mensam nunc instruemus. Qua in re eundem sequemur Iustum Lipsium, qui hanc materiam erudite, & eleganter explicauit lib. tertio Antiquarum lectionum. Sic enim scribit: Cœnam antiqui in tres partes tribuerunt, siue placet dicere missus: Primum missum C ante cœnam siue gustationem, siue gustum dixerunt: secundum, in quo præcipui & lautissimi cibi, proprie cœnam: tertium, in quo bellaria mensam pomorum, siue mensas secundas. De Antecœna testis est Macrobius: de gustatione Petronius Arbiter: de gustu, Martialis. Eadem cœnæ pars prandium ab Horatio dicta est, his versibus:

Æstates peraget qui nigris prandia moris
Ille salubres finiet, &c.

Hoc enim dicere ibi Carius voluit, initio cœnæ D ponenda mora esse, quod Galenus & Medici probant: non autem nihil sumendum præter mora, Vocarunt Antecœnam etiam Promulsidem, ideo videlicet, quod daretur ante mulsum. Nam antiqui in conuiuiis non temere primam sitim, nisi mulso sedabant. Quod ipsum principio cœnæ, vel confectum apponi moris fuit, vel eius loco separatum vinum, & mel, vt conuiua quisque pro arbitrio id temperans, mulsum sibi conficeret. Hanc sequitur Cœna, cuius quod præcipuum ferculum erat, caput Cœnæ dicebatur. Cæterum moris erat, vt est apud Athenæum domino E conuiuii simul ac decubuisset, schedam dari, quæ descripta ordine obsonia omnia haberet, vt iam tum sciri posset, quid primum, quid postremum coquus missurus esset. Extat apud Macrobium libro tertio Saturnal. cap. 13. descriptio Cœnæ Metelli Pontificis, vnde quis veterum luxus fuerit, facile intelligitur. Sic enim Macrobius, postquam ordine enumerasset eos, qui accubuissent, pergit: Cœna hæc fuit: Ante cœnam echinos, ostreas crudas, quantum vellent, pelorydas, F spondylos, turdum, asparagos, subtus gallinam altilem, patinam ostrearum peloridum, balanos nigros, balanos albos. Iterum sphondylos, glycomaridas, vrticas, ficedulas, lumbos, capragines, aprugnos, altilia ex farina inuoluta, murices & purpuras. In cœna, sumina, sinciput aprugnum, patinam piscium, patinam suminis, anates querquedulas elixas, lepores, altilia assa, amylum, panes Picentes. Hactenus Macrobius. Cœnæ initium fuisse veteribus lactucam, oua, & lucanicos, vel ex Varrone & Cicerone epistolis ad Papirium Pætum manifestum. Verum de plurimis veterum eduliis Macrobius lib. 3. cap. 13. 15. & sequentibus multa habet, quemadmodum etiam Plutarch. Plin. & ex recentioribus Cælius Rhodiginus antiquarum lectionum libr. 27. & 28. & alibi, atque Hieronymus Mercurialis in variis lectionibus.

Secundæ mensæ dicebantur mensæ pomorum, cum scilicet apponerentur bellaria, quo vocabulo omne genus secundæ mensæ significari, puta nuces, pira, poma, ficus, oleas, vuas, & alia, de quibus, eorumque generibus multa habet Macrobius libro Saturnaliorum 3. cap. 18. 19. & 20. docet Varro in Satyra Menippæa apud Agellium. Cæterum cum in tantum luxuria cresceret apud Romanos, & eamodum non inueniret, legum animaduersione opus fuit. Hinc igitur orræ leges sumptuariæ, de quibus nos libro 8. dicemus. Est & hoc silentio nequaquam prætereundum, moris apud antiquos fuisse in conuiuiis ante triclinia saltare & canere, qua de re videndus Macrobius lib. 3. Saturnaliorum, cap. 14. Cœlius Rhodiginus lib. 27. cap. 26. & alii passim. Veteres foris cœnitare, nec mensam omnino tollere, sed semper aliquid super ea relinquere consueuisse, Macrob. Plutarch. in Quæst. Rom. & Symposiacis, & alii tradunt.

Ad Cap. XXIX.

PARALIPOMENA.

Luxus, partes cœnæ illatæ, diribitores, Carpi, Tapulla, sortitio in conuiuiis, symphonia post mensas, hydraulæ, thymelici, principes eo studio delectati, pueri loquaces, puellæ lubricis motibus introductæ.

Quæ deinceps sequuntur, intelligenda sunt, non de prisca illa frugalique Roma, quæ sæpius pulte, quam pane victitabat, vt Valerii verba vsurpem libr. 2. capit. 1. sed de luxuriante & deliciis perdita, neque etiam de iis temporibus, quibus duo tantummodo missus erant, vnus *carnium*, siue *epularum*, alter *pomorum*, ficuum, aliarumque similium rerum, vt Seruio Mauro proditum ad libr. 1. Æneidos eo versu.

Postquam exempta fames epulis, mensæque remotæ.

Et ad illud lib. 8. Æneid.

Instaurant epulas, & mensa grata secundæ
Dona ferunt.

Sed de immodico, & fidem omnem excedente luxu, qui post Asiam domitam in vrbem inuectus, vsque ad lapsam reip. maiestatem inualuit, vsque adeo vt ingeniosi in gulam & helluationem principes, in id vnicum incubuerint studium, vt nouum aliquod conuiuandi,

uandi, deliriarumque genus excogitarent. vnde nonnulli apros integros conuiuantibus apponebant. vetus scholiastes D. Iuuenal. ad v. 140. Sat. 1. *Apud antiquos munificentia videbatur apparatior, si in conuiuio aper integer fuisset exhibitus.* Alii non contenti naturalibus cibis, in vna paropside, varias rerum species confundere gaudebant, ferculum quippe Ælii Veri Augusti, scribente Ælio Spartiano, erat *tetrapharmacum*, vel *pentapharmacum* scilicet *sumen, fasianus, pauo, crustulana, apruna.* Nec deerant, qui tot in mensa stationes facerent, quot literæ essent, vt ea ratione infinitus lancium numerus esset. quod commentum Getæ Seueri principis filii. Idem Spartian. in eo. *Habebat etiam & istam consuetudinem, vt cõuiuia, & maxime prandia, per singulas literas iuberet disponi, scientibus seruis*, C. Iuuenal. Sat. 7. v. 148. *qui fercula docte cõponit) velut in quo erat anas, anser, apruna, item, pullus, perdix, pauus, porcellus, piscis, perna, & quæ in eam literam genera edulium caderent, & item, fasianus, farta, ficus, & talia.* Quo trahit illud Iuuenalis Sat. 11. sub principium, Ioannes Britannicus.

Interea gustus elementa per omnia quærunt,
Nunquam animo pretiis obstantibus.

Sed quam bene, viderit lector. Nam id à Geta inuentum primum atque excogitatum vult historicus; ille in tempora Domitiani reiicit. Ego putem Satyricum, de cibis ex omnibus naturæ elementis conquisitis, paratisque intelligendum, scilicet aqua, terra, mari. M. Lucan. lib. 10. Pharsaliæ. v. 156.

Infudere epulas auro, quod terra, quod aer,
Quod pelagus, Nilusque dedit, quod luxus inani
Ambitione furens, toto quæsiuit in orbe,
Non mandante fame, multas volucresque, ferasque
Ægypti posuere deos.

Ouid. lib. 8. fab. 11. Metamorphos.

Nec mora, quod pontus, quod terra, quod educat aer,
Poscit, & appositis queritur ieiunia mensis.

Et alius nescio quis poeta:

Et quæsitorum terra pelagoque ciborum
Ambitiosa fames.

Denique reperio qui in vicinia paratos cibos fastidirent, è longinquo aduectos impense probarent. C. Sueton. in Vitellio cap. 13. *Famosissima super cæteras fuit ei cœna data aduentitia à fratre, in qua duo millia piscium lectissimorum, septem auium, apposita traduntur: hanc quoque exuperauit ipse dedicatione patinæ, quam ob immensam magnitudinem clypeum Mineruæ* ἀιγίδα πολιέχȢ *dictitabat, in hac scarorum iecinora, fasianorum, & pauonum cerebella, linguas phœnicopterum, murenarum lactes Carpathio vsque fretoque Hispaniæ,* F *per nauarchos, ac triremes petitarum commiscuit.* An non perdita Apicii lasciuia? qui *Traiano apud Parthos agenti, multorumque dierum itinere à mari distanti, ostrea recentia, solerter asseruata, misit.* Suid. in voce ὄστρεα. Latin. Pacatus in panegyrico Theodosio dicto: *Horum gulæ angustus erat noster orbis, namque appositas dapes non sapore, sed sumptu, illis demum cibis acquiescebant, quos extremus oriens, aut positus extra Ro-*

A *manum Colchus imperium, aut famosa naufragiis maria misissent, quos inuitæ quodammodo reluctantique naturæ hominum pericla rapuissent: vt taceam infami sæpe delectu scriptos in prouinciis aucupes, ductasque sub signis venatorũ cohortes militasse conuiuiis.* Locus Librarii inscitia mutilatus: addito aliquo vocabulo restitui potest, & suppleri; *Appositas dapes non sapore, sed sumptu æstimabãt*, vel *probabãt* vel *indicabant*. Duplex huius insanientis gulæ ratio, vel quia difficile, inuenire cibos eiusmodi, vel quia vilescebat, quod obuium & expeditum foret, & animus errore lentus iniuriam diligens, vt cum Arbitro loquar, pretio immodico gau-

B deret. L. Sen. consolat ad Heluiam cap. 9. *Vltra Phasin capi volunt, quod ambitiosam instruat culinam, nec piget à Parthis, à quibus nondum pœnas repetiimus, aues petere. Vndique conuehunt, omnia, nota fastidienti gulæ, quod dissolutus delitiis stomachus vix admittat, ab vltimo portatur Oceano, vomũt, vt edant, edunt, vt vomant, & epulas, quas toto orbe conquirunt, nec concoquere dignantur.* Deinde paucis interpositis: *O miserabiles, quorum palatum nisi ad pretiosos cibos non excitatur, pretiosos autem non eximius sapor, aut aliqua faucium*

C *dulcedo, sed raritas, & difficultas parandi facit.* Tum totam de vesania suæ ætatis querelam clausurus: *Passim iacent alimenta, quæ rerum Natura omnibus locis disposuit, sed hæc velut cæci transeunt, & omnes regiones peruagantur, maria traiiciunt, cum famem exiguo possint sedare, magno irritant.* simile cultissimum illud Petronii epigramma. Satyrici pag. 46.

Ales Phasiacis petita Colchis
Atque Afræ volucres placent palato,
D *Quod non sunt faciles, at albus anser*
Et pictis anas enouata pennis
Plebeium sapit, vltimis ab oris
Attractus scarus, atque arata Syrtis
Si quid naufragio dedit, probatur
Mullus iam grauis est, amica vincit
Vxorem, rosa cinnamum veretur:
Quicquid quæritur, optimum videtur.

Adi ad Ælium Lampridium in Heliogabalo. Varro
E in Eumenidibus apud Nonium, capit. 15. Num. 6.

Patella esurienti posita, prouocat
Neapolitanas piscinas.

M. Manil. lib. 4. Astronomic.

——*In luxum iam ventri longius itur*
Quam modo militia, Numidarum pascimur oris,
Phasidos & damnis.

Locum elegantia incomparabili Claudiani adscribam, lib. 2. in Eutropium.

F *Ad sua tecta vocat iuuenes, venere proterui,*
Lasciuique senes, quibus est insignis edendi
Gloria, corruptasque dapes variasse decorum;
Qui ventrem inuitant pretio, traduntque palato
Sidereas Iunonis aues, & si qua loquendi
Gnara, coloratis viridis defertur ab Indis
Quæsitus trans regna cibus, quorumque profundam
Ingluuiem, non Ægæus, non alta Propontis,
Non mare longinquis Mæotida piscibus explent.

Quod

Quod autem *insignem edendi gloriam* in vituperio posuit, non caret egregio Antiquitatis sensu. Nam *edaces* olim *asinos* appellabant, vt abiectissimi animalis nomen indignissimis hominibus imponeretur. Quare Erysichthon ille voracitatis portentosæ κανθὼν dicitur Æliano libr. 1. var. histor. capit. 27. Iustus Vulteius Interpres, reddit, *asinus*. Et ante illum Lil. Gyral. de poet. histor. dialogo 9. Hinc prouerbium apud Aristotelem lib. 3. Moralium. ὄνος πεινῶν ῥοπάλου ἀμελεῖ. *Asinus famelicus fustem contemnit*. Deducunt quidem istud ex verbis Philosophi: ἐπεὶ οὕτω γε καὶ οἱ ὄνοι ἀνδρεῖοι ἂν εἶεν πεινῶντες, τυπτόμενοι γὰρ οὐκ ἀφίστανται τῆς νομῆς. *Nam & isto pacto, & asini cum esuriunt, essent fortes, quod licet verberentur, non discedunt tamen à pabulo*. Homer. lib. 11. Iliad. v. 558.

ὄνος παρ' ἄρουραν ἰὼν ἐβιήσατο παῖδας
νωθής, ᾧ δὴ πολλὰ περὶ ῥόπαλ' ἀμφὶς ἐάγη,
Κείρει τ' εἰσελθὼν βαθὺ λήιον, οἱ δέ τε παῖδες
Τύπτουσιν ῥοπάλοισι, βίη δέ τε νηπίη αὐτῶν,
σπουδῇ τ' ἐξήλασσαν, ἐπεί τ' ἐκορέσσατο φορβῆς.

Asinus in terram profectus vim intulit pueris
Piger, circa quem iam multi fustes fracti sunt,
Depascitque ingressus aliam segetem, pueri autem
Verberant baculis, vis autem infirma ipsorum est,
Vixq; expulerunt, postquam satur est pabulo.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 3.

Dignior obliquo funem qui torqueat Oeno,
Æternumque tuam pascat, aselle, famem.

Scio aliam istius loci adferri explicationem, nec improbabilem, quam pete ex Plutarcho lib. de Tranquillit. animi ad finem, Aristotele libr. 9. histor. Animal. cap. 18. Plinio lib. 35. cap. 11. Politiano Miscellaneor. cap. 81. Turnebo lib. 8. cap. 1. & aliis, quos non exscribo.

Erysichthonem hunc, (quem ab enormi edacitate extulit Agathias Scholiasticus, lib. 2. Anthol. cap. 31. Palæfat. lib. de fabulos. narrationib. cap. 24. de Metra) Hellanicus, referente Athenæo libr. 10. cap. 1. vocat βορᾶς αἴθωνα, *voracitatis athonem*. Sic enim legit Desiderius Erasmus Chiliad. 4. Cent. 4. adag. 39. Quam lectionem admisit etiam Hadrianus Iunius Cent. 7. adagio 75. Licet idem alibi recedat ab ea sententia, putetque legendum, αἴθωνα *mergum*, αἴθυια quippe communiter significat mergum, Tzetzes in Lycophronem. Eius autem auis notissima est gulositas. Iul. Pollux libr. 6. cap. 8. ἀκόρεστος, *qui satiari nequit*. Expressit egregius id poeta Oppianus Cilix Halieutic. lib. 2. v. 206.

——— οὐ γὰρ ἐδωδῆς
ἤκορον, ἠέ τι μέτρον ἐπίσταθε ἀλλ' ἀτέλεστον
λύσσαν ἀεὶ βούβρως ἴν' ἀναιδεῖ γαστέρι φυλάσσει,
οὐδέ ποτ' ἂν λήξειεν ἐδητύος ἐγγὺς ἐούσης.

Neque enim cibi aut saturitatem, aut vllum modum nouit, sed inexpletam rabiem semper voracem impudenti ventri seruat, neque vnquam desiuerit esca præsente.

Ad immensas illas conuiuiorum impensas reuertor. L. Sen. libr. 4. Nat. quæstion. cap. vlt. *Stomachus* A *ille solutus, & æstu suo languidus, quærit aliquid quo erigatur*. Idem lib. de Prouid. cap. 3. *Felicior esset, si in ventrem suum longinqui littoris pisces, & peregrina aucupia congereret? si conchylius superi atque inferi maris, pigritiam stomachi nauseantis erigeret?* C. Petron. in bellorum Ciuil. descrip.

Ingeniosa gula est, Libyco scarus æquore mersus
Ad mensam viuus perducitur, inde Lucrinis
Eruta littoribus vendunt conchylia cænas,
Vt renouent per damna famem, iam Phasidos vnda
Orbata est auibus, mutoque in littore tantum
Solæ desertis aspirant frondibus auræ.

Ferculum recepto vocabulo vocabantur epulæ illatæ: Græci ἐπιτραπεζώματα huiusmodi fercula mensæ imposita vocabant. Plato in Menelao apud Athenæum libr. 4. cap. 23. Idem ille L. Sen. libr. de breuit. vitæ cap. 25. *In alienum imponar ferculum, exornaturus victoris superbi ac feri pompam*. Sueton. Cæsare: *Inter pompæ fercula*. D. Ambros. lib. 1. de officiis: *Quasi quædam fercula pomparum*. Poetæ. Sen. Tragœdus Hercule Oetæo Act. 1. in Choro.

Nec captiua dabit brachia vinculis,
Nec pompæ veniet nobile ferculum.

Iuuenalis Sat. 1. v. 94.

——— *Quis fercula septem*
Secreto cænauit auus?

Epulæ in conuiuium illatæ seu fercula hæc diuidebantur in æquales partes, vt vnicuique conuiuæ ex æquo portio tribueretur, quam illi vel seruo donare, vel domum suam mittere poterant. Sueton. in Galba cap. 2. Homer. libr. 16. Odyss. apud Fuluium Vrsinum. Plaut. in Persa Sc. *veterem*.

Nunc huc introibo, visum hesternas reliquias
Quieuerint recte, necne?

Et in Curculione idem Sc. *beatus*.

Et quidem reliqui in ventre cellæ vni locum,
Vbi reliquiarum reliquias reconderem.

Curtius ille eques Romanus adhibitus in cænam ab Augusto, vt scripsit Macrobius libr. 2. Saturnal. cap. 4. *Rogauit num macrum turdum mittere liceret? & cum respondisset princeps, quid ni liceret? statim per fenestram misit*. Martialis libr. 7. epigr. 19 eleganter in guloso Sanctra eum expressit ritum. Et lib. 3. epig. 23.

Omnia cum retro pueris obsonia tradas,
Cur non mensa tibi ponitur à pedibus?

Referre itaque moris erat domum, ad vxores suas, has partes, Petron. pag. 49. *Dum hæc fabula inter amantes luditur, diuersitor cum parte cænulæ interuenit*. Alciphron festiue de mulieris dolo apud Aristænetum lib. 1. epist. 5. ὅμως ἂν ταύτην λάθρα, καὶ βραχέα τῶν ὄψων ἐπιδώσῃς αὐτὸν ἐξαπατήσω καὶ τὸν νοῦν αὐτοῦ κατ' ἐμοῦ διενοχλοῦντα λογισμὸν, ἑτέρως παρατρέψω. *Si tamen vestem illam, & pauculas è conuiuio partes clanculum ad me miseris, ludos faciam hominem, animumque eius sequiora de me agitantem, alio auertam*. Et deinde lena cum veste remissa, in Epistola eadem; μετάλαβε δὲ καὶ σὺ τῶν παρατεθέντων ἡμῖν. *Sume & tu de his, quæ apposita nobis*. Interdum

dum & partes hæ à seruis, aliquando à Tapulla seu conuiuii magistro, vt iam paulo infra sum dicturus, distribuebantur, nonnunquam denique & à coquis. Claudian. lib. 2. in Eutrop.

Quas figat verubus partes, quæ frustra calenti
Mandet aquæ.

Communius tamen erat, vt edocti famuli inspectantibus conuiuis diuiderent. L. Sen. Epist. 47. *Cum ad cœnandum discubuimus, alius sputa detergit, alius reliquias temulentorum* (analecta) *subditus colligit, alius pretiosas aues scindit, pectus & clunes, ceteris ductibus circunferens eruditam manum, in frusta excutit.* Mendum suspicor subesse, itaque lege; *Certis ductibus circumferens eruditam manum.* Nam certi ductus, sunt artificiosi. Isti serui appellabantur *structores, scissores, diribitores, & chironomantæ*, vt patebit ex locis à me proxime citandis, & viri docti obseruarunt ad Petronium: & Ioannes Sauaro ad Sidonium suum libr. 4. Epist. 7. *Ac si inter Apicios epulones, & Byzantinos chironomantes hucusque ructauerit.* Iul. Capitolin. in Vero. *Donatos etiam structores, & lances singulas.* Petronius in Trimalcionis conuiuio Satyrici sui pag. 27. *Repositorium enim rotundum, duodecim habebat signa in orbe disposita, superque proprium conuenientemque materiæ structor imposuerat cibum.* Ioan. Saresberiensis Policratici lib. 1. cap. 4. *Ad hæc carnificium eorum artem exigit, & artem facit, suum habet opificem.* Citat deinde Iuuenalem, infra adducendum τραπεζοποιὸς Athenæo lib. 4. cap. 23. *mensarum structor* memoratur, & à Iuba in similitudinibus τραπεζονόμος, *mensarum adornator*, idem censetur esse, Philemon in Irrepente. Videatur Clemens Alexandrinus lib 3. Pædagog. l. 4. vetus Scholiast. Iuuenal. Sat. 5. v. 121. chironomonta, *manus ducentem, & artificio incidentem omnia.* Ipse poeta.

Structorem interea, ne qua indignatio desit
Saltantem spectes, & chironomonta volanti
Cultello, donec peragat dictata magistri
Omnia, nec minimo sane discrimine refert
Quo gestu lepores, & quo gallina secetur.

Martial. lib. 10. epigr. 48.

Et quæ non egeant ferro structoris Ofellæ,
Et faba fabrorum prototomique rudes.

Quem versum exposuit Cornarius in Commentar. in Galen. de Composit. medicamentor.

Tractum illud nomen à scænica consuetudine, nam Græcis dicuntur & χειρονόμοι quasi *manibus omnia effingerent.* Certum sane est præcipuam iis artem in manuum artificioso motu, licet & pedum, totiusque corporis adminiculo ad omnia exprimenda vterentur, id fiebat ita, vt repræsentarent notam quandam ac nobilem, in quod scriptum esset canticum à poeta, ita enim Latini proprie, quod Græcis ὑπόρχημα: eam personam primum veste ipsa referebant, vt in Velleio lib. 2. *Plancus cum cæruleatus, & nudus, caputque redimitus arundine, & caudam trahens, genibus innixus, Glaucum saltasset in conuiuio.* Scilicet vestitu efficto in numen maris, deinde saltantes ad numerum, manibus, pedibus, eorumque ac totius corporis contractione aut extensione, singulos versus, singula verba cantici referebant. Macrobii ea de re caput integrum, dignissimum lectu, vbi de Bathylli & Pyladis altercatione, adi ad lib. 2. Saturnal. cap. 7. hæc supra me discussa, adde Artemidorum lib. 1. cap. 78. & Leontius scholiasticus epigr. 1. cap. 15. lib. 4. Anthologia. & Antipater eodem capite epigr. 8. Iuuenal. Sat. 6.

Chironomon Ledam molli saltante Bathyllo.

Hæc pene Iosias Mercerus ad Aristænetum libr. 1. Epist. 26. qui frustra partum legitimum exponit.

Idem & *Carpus* siue *carptor.* Petron. pag. 28. *Ingerebat nihilominus Trimalcio, lentissima voce, carpe. Ego suspicatus ad aliquam vrbanitatem pertinere vocem toties iteratam, non erubui eum qui supra me accubuerat, hoc ipsum interrogare. At ille, qui sæpe eiusmodi ludos spectauerat, vides, inquit, illum qui obsonium carpit, Carpus vocatur. Itaque quotiescunque dicit, carpe, eodem verbo & vocat, & imperat.* Vet. scholiast. Iuuenal. Sat. 9. v. 110. *Carptores, infertores, qui illata carpunt.* Dixerat enim Iuuenalis.

Finxerunt pariter librarius, archimagiri,
Carptores.

Ouid. lib. 2. de Arte Amandi, inter alia præcepta.

Carpe cibos digitis, est quidam gestus edendi,
Ora nec immunda perlue tota manu.

Magistrum obsonii appellat idem Seneca libr. de vita beata cap. 17. *Quare ars est apud te ministrare, nec temere & vt libet, collocatur argentum, sed perite seruitur, & est aliquis scindendi obsonii magister.* Quem locum mire vexant Critici, Muretus, *seruatur*, MS. *seruitur*, Ciacconus *seriatur.* Lipsius, *struitur*, vel ex eodem Seneca probabili coniectura, lib. de breuit. vitæ cap. 12. *Quam sollicite argentum ordinetur.*

Diribitores audiunt apud L. Apuleium libr. 2. Milesiar. *Quicquid fieri non potest, ibi est, diribitores plusculi, splendide amicti, fercula copiosa.* Vide cætera quæ in lautissimo conuiuii Byrrhenæ apparatu ibi habentur.

Carpebatur autem cibus ad musicos concentus, quippe quoties noua fercula inferebantur, toties hydraulica insonabant instrumenta, notatum à Iusto Lipsio libr. 2. Saturnal. capit. 2. & ex Luciano in Epistoliis Saturnalitiis liquet, locum posuit Colvius elegantiæ ac limati iudicii Criticus, suis in Apuleium Notis. adde Petronium in eodem Conuiuio Trimalcionis pag. 28. *Processit statim scissor, & ad symphoniam ita gesticulatus lacerauit obsonium, vt putares Darium hydraule cantante pugnare.* Insanus mehercule, & superuacaneus luxus, & nescio an à Petronio cōfictum, vt Neronem vitiis suis, & heluationibus inuisum redderet apud posteros.

Partes sic dissectæ distribuebantur sorte, ne iniuria alicui fieret conuiuæ quare in his omnibus.

Mercurij sors, pars illa carnium in conuiuio vocabatur, quæ prima illi deo consecrata seponebatur. Iul. Pollux libr. 6. capit. 9. §. 5. testimonium luculentissimum est apud Plutarchum in Catone Vticense, qui, *& si prima carnium diuisarum pars eius sorte*

non

non fuisset, amicis, vt eam tamen caperet, hortantibus A *habere se illam inuita Venere dicebat.* Neq; modo epulæ à diribitoribus sorte distribuebantur, sed magister conuiuantium sic eligebatur. Idem ille Plutarchus in Apophthegmat. Laconic. *Cum Agesilaus rex sorte factus fuisset, à pincerna rogatus, quantum vini vnicuique daret? si parum est, inquit, vini, omnib. æqualiter, si abunde, quantum vnicuiq; libet.* C. Tacit. lib. 13. Annal. *Festis Saturno diebus inter alia æqualium ludicra, regnum lusu sortientium.* Vide quæ supra ho c libr. c. 2. dixi, *de aleis.* Horat. lib. 1. od. 4. B

——— Quo simul mearis,
Nec regna vini sortiere talis.

Et lib. 2. od. 7.

Obliuioso læuia Massico
Ciboria exple, funde capacibus
Vnguenta de conchis. quis vdo
Deproperare apio coronas
Curatve myrto? quem Venus arbitrum
Dicet bibendi?

Qui sic fuissent electi magistri vocabantur Plato libro 1. & 2. legum, scribente A. Gellio libro 15. capit. 2. C *Non vt ille nebulo opinabatur, ebrietatem istam turpissimam, quæ labefacere & minuere hominum mentes solet, laudauit, sed hanc largiorem paulo, iucundioremq; vini inuitationem, quæ fieret sub quibusdam quasi arbitris & magistris conuiuiorum sobrijs non improbauit.* Itaq; penes eos erat cura epulandi modum constituere, cyathos ebibendos præscribere, vnde *Symposiarchus* appellatur à Plutarcho libr. 1. Sympofiac. capit. 4. aut οἰνόπτης, Eupolides, referente Athenæo lib. 10. aut *modiperator*, D Nonius Marcellus cap. 2. Num. 565. interpretatur, quasi *modum imperantem.* M. Varro rerum humanarum libr. 20. *In conuiuijs, qui sunt instituti putandi modiperatores magistri.* Corruptus indubie locus; restitui potest, facili correctione. *In conuiuijs qui sunt instituti potandi modiperatores magistri.* Recte *potandi magistri*, quia potum pincerna nulli cōuiuæ subministrabat, nisi ex præscripto magistri conuiuij siue symposiarchi, vt liquet ex dicto Agesilai regis apud Plutarchum paulo ante adductum. E

Tupullam etiam voluerunt dici, quod scilicet *tapulo* seu mensæ præsideret. Veteres enim tapulum, vt templum, templum, simpulum, simplum, & sexcenta dicebant huiusmodi. Fest. Pompeius libro 18. *Tapullam legem conuiualem ficto nomine conscripsit iocoso carmine Valerius Valentinus, cuius meminit Lucilius hoc modo.*

Tapullam rident legem contere opimi.

Locum eum Ioannes Meursius Criticarum exercitationū parte secunda c. 2. aliter censuit legendū, nempe, *tapuliam legem conuiualem:* deinde versum Lucilij transscribere voluerunt nonnulli. F

Tapullam rident legem conceræ opimi.

Aut alij paruo discrimine.

Tapullam rident legem congeræ opimi.

Interim dum structores suis fungebantur muneribus, organa, tibiæ, variaque alia insonabant instrumenta, præcipua tamen memorantur *hydraulica*, Petronius supra hic citatus, *cantante hydraule Darium pugnare.* Mentio apud C. Suetonium in Nerone cap. 41. *Ac ne tunc quidem aut senatu, aut populo coram appellato, quosdam è primoribus vrbis demum euocauit, transactaq; raptim consultatione, reliquam diei partem, per organa hydraulica, noui & ignoti generis circumduxit.* Frequentissimus hyraulicorum horum vsus in conuiuijs. Quare laus illa non vulgaris Theodorici Gothorum regis, quod, dum epularetur, *organa hydraulica non sonarent:* vt loquitur Sidonius Apollin. libro 1. Epistol. 2. Ammianus Marcellinus luxum taxauit libr. 14. *Pro Philosopho cantor, & in locum oratoris artium doctor ludicrarum accitur, & Bibliothecis sepulchrorum ritu, clausis in perpetuum, organa fabricantur hydraulica, & lyræ ad speciem carpentorum ingentes, tibiæq; & histrionici gestus instrumenta non leuia.* Aqua impellente edi hunc concentum & nominis ipsius Etymologia, ratio Physica, & scriptorum testimonia confirmare possunt. Aurel. Cassiodor. libr. 1. Epistol. 45. *Facit aquas ex imo surgentes præcipites cadere, ignem ponderibus currere, organa extraneis vocibus insonare, & peregrinis flatibus calamos complet, vt musica possint arte cantare.* Idem lib. 3. Epist. 53. *Huic tamen mechanicus omnino adiungendus est, vt vndas quas iste reperit, ille leuet, & arte subire faciat, quod ascendere non præualet per naturam.* Isidor. lib. 8. cap. vltim. *Ipsas autem dicunt & Musas, quas & nymphas, nec immerito, nam aquæ motus musicen efficit.* Seruius Honoratus ad lib. 7. Æneid. in limine eo versu.

Neptunus ventis impleuit vela secundis.

Physice, inquit, *loquutus est, motu enim aquæ větus creatur, vt videmus in bombis organorum.* Achill. Stat. de Clitophontis & Leucippes amoribus allusit, lib. 2. ἢν δ' ἀκοῦσαι θέλης τοῦ ὕδατος λαλοῦντος μικρὸν ἀνάμεινον ἐκπετάσας τὰ ὦτα γὰρ ὀλίγος ἄνεμος εἰς τὰς δίνας ἐμπέσῃ, τὸ μὲν ὕδωρ ὡς χορδὴ κρούεται, τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ ὕδατος πλῆκτρον γίνεται, τὸ ῥεῦμα δὲ ὡς κιθάρα λαλεῖ. *Si vero paulo attentius auscultes, aquam resonantem audias, vbi enim vel modicus ventus vortices impulerit, aqua fidis in morem sonum edit, plectri siquidem ventus, cithara vero aquæ vsum præstat.* Pulchre certe, & Philosophicis conformiter institutis: atque vtinam ab impurissima illa spurcitie, limatissimus scriptor abstinuisset, aut eius in castitate sermonis, quem imitari volebat, Heliodori, aliqua saltem ex parte expressisset puritatem, neminem eo sæculo illi ego præferrem: sed apage immundas illas fœditates, ad quas videtur ex industria incubuisse. Eandem istius rei rationem habes, lector, in poëmate de Ætna, siue Virgilij sit, siue Cornelij Seueri, aut cuiuslibet alterius scriptoris:

Nam veluti resonante diu Tritone canoro
Pellit opes collectus aquæ, victusq; mouere
Spiritus, & longas enugit buccina voces,
Quæ tenuem impellens animam, subremigat vndam.

Martian. Capella de nuptijs Mercurij & Philologiæ libr 2. non multum à principio: *Ecce autem ante fores quidam dulcis sonus multifidis suauitatibus suscitatur, quem Musarum conuenientium chorus impendens nuptialibus Sacramentis modulationis doctæ tinnitibus conci-*

concinebat, nam nec tibiarum mela, nec ex fidibus sonus, nec hydraularum harmonica deerat plenitudo. Sed in blandum collata cantum, ac modificato fine compactum voci virginum complementi spatium ratum fecere silentium: at tunc ille omnis chorus canoris vocib. dulciq; modulatu prauertit omnes organicas suauitates, & cum sacra numeris cantilena hac dicta funduntur. Carus & Carinus Augg. l. 4 C. de excusationib. muner. lib. 10. *Hydraula munerū ciuilium immunitatem sibi iure cōcessam approbare minime possunt.* Hydraulæ sunt eo loci, artifices hydraulicorum, aut qui ijs vtuntur. Sed vilia omnia præ aureis Cl. Claudiani mei versibus, quibus ne Musæ ipsæ suauiores reddiderint, aut effinxerint, vt mihi non tam mirandum hydraulicorum organorum artificium, aut stupendum videatur, quam illi admiratione digni, quo magis dolendum inhæsisse mendum. Sunt autem in Consulatu Manlij Theodori ad finem.

Et qui magna leui detrudens murmura tactu
Innumeras voces segetis moderatur ahena,
Intonat erranti digito, penitusq; trabali
Vecte, laborantes in carmina concitat vndas.

Rectissime in MS. meo codice.

Innumeras voces segetis moderator ahena
Intonat erranti digito, pedibusq; trabali
Vecte, laborantes in carmina concitat vndas.

Nam pulsabantur, vt apparet, isthæc organa pedum manuumq; agili ministerio. Et artificium quidem abunde persequutus est M. Victruuius lib. 10. De Inuentore controuersia est. Musices certe hanc partem, vt reliquas, Euterpen inuenisse vult Martianus Capella lib. 9. sic enim: *Pastoralibus fistulis vel cantus auium, vel arborum crepitus, vel susurros fluminum imitantibus non negaui. Spaltas, chordacistas, sambucos, hydraulas, per totum orbem ad commodum humana vtilitatis inueni.* Sed hæc ille, vt multa alia in eo opere non inelegāti poëtica licentia confinxit. Magis ad historicam veritatem Q. Flor. Tertullian. lib. de Anima. *portentosissimum Archimedis inuentū* vocat. Sed Victruuius paulo secius lib. 9. Architectonic. cap. vlt. *Ergo Ctesibius, cum animaduertisset, ex tactu cœli, & expressionibus spiritus, vocesq; nasci, his principijs vsus hydraulicas machinas primus instituit.* Hoc ipsum docuit Alcides apud Athenæum libr. 4. c. 24. additq; Ctesibium & Alexandrinum & tonsorem fuisse: quibus nisi credendum sit, tertius accedat testis C. Plinius lib. 7. c. 37. ad quem locum multa erudite Dalecampius: quem non exscribo.

Ad Musicam conuiualem redeo. M. Cato in originibus suis, & ex illo Cicero libr. 4. Tusculanar. quæst. *Grauissimus author in Originibus dixit Cato, morem apud maiores hunc epularum fuisse, vt deinceps qui accubarent, canerent ad tibias, clarorum virorum laudes, atque virtutes.* Eademque repetuntur in Bruto. Arnob. lib. 4. *Scribuntur dij vestri in triclinijs cœlestibus, atque in Chalcidicis aureis canitare potare, & ad vltimum fidibus, & vocum modulatione mulceri.* Clemēs Alexandrin. lib. 2. Pædag. c. 4. Lucian. in Chrysolone. Quintilian. lib. 1. Institut. Oratoriarum capit. 14. *Veterum quoque Romanorum epulis, fides ac tibias adhibere mos erat.* Id ergo fiebat in principio nascentis reipublicæ, imo & temporibus heroicis, *in hortamen virtutis*, vt loquar cum Cælio Rhodigin. lib. 7. Antiquar. lect. c. 1. quod recte an secus factū, ex Platone & Xenophonte disquirit Antonius Muretus variar. lection. lib. 6. cap. 15. Certe abusum eius moris perstrinxit L. Sen. lib. de Vita beata c. 11. *Aspice Nomentanum, ac Apicium, terrarum & maris (vt isti vocant) bona conquirētes, & semper mensam recognoscentes, omnium gentium animalia. Vides hos eosdem è lectis suis spectantes popinam suam, aures vocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum oblectantes.* Cumq; in initio tantum virtus quæreretur, cœpere omnia luxu occupante, iam victa Asia, delitias ex musico illo concentu ambire. T. Liu. 3. Decad. lib. 9. *Tunc psaltria, sambucistriaq;, & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis.* Ammian. Marcell. lib. 30. *Cumq; apponerentur exquisita cupedia, & ædes ampla neruorum articulato perflatiliq; sonitu resultarent.* Sil. Italic. lib. 6. Punicor.

Cui nocturnus honos funalia clara, sacerq;
Post epulas tibicen adest.

Eique pene coæuus, certe paulo ante Horat. libr. 3. od. 2.

Tuq; testudo resonare septem
Callida neruis
Diuitum mensis, & amica templis.

Et diu ante ea secula, in conuiuio Didonis Virgil. lib. 1. Æneid. in fine.

——— *cithara crinitus Ioppas*
Personat aurata, docuit qua maximus Atlas.

Sed & prisco heroum æuo id receptum, nam apud Homerum Demodocus in Phæacum conuiuio cantat Græcorum è Troia reditum. Vide libr. 8. Odyss. v. 498.

——— ὁ δὲ ὁρμηθεὶς θεῦ ἤρχετο, φαῖνε δ' ἀοιδήν.
Ille concitatus à Deo cœpit, approbauitq; cantionem.

Atq; etiam ante expeditionem Troianam, id factitatum. Nam in Argonautica profectione Valerius Flaccus Balbus lib. 1.

Vinaq; & æquoreos inter cum coniuge diuos
Æacides, pulsatq; chelyn post pocula Chiron.

Et lib. 3. Argonaut. idem.

Hinc Halin, hinc rigido transcurrens demetit ense
Prothin, & insignem cithara, cantuq; fluenti
Dorcea, qui dulci festis assistere mensis
Pectine, Bistonia magnum post ausus alumnum.

At enim ne solos aduocem poëtas, Philippus Macedo *inter cænandum reprehendit cantorem, at ille, ne tantum mali tibi ò rex eueniat, vt ista melius me scias.* Plutarch. in lib. de discrimine adulatoris & amici, & in apophthegm. & libr. 1. de fortuna Alexandri. duplex itaque musica hæc, vna vocis, altera instrumentorum: dictique artifices thymelici male: nonnulli eorum significationem coarctant vt ad eos tantum referant, qui *epithalamicos cantus ad musica instrumenta canunt.* Balsamon ad Can. 46. & can. 130. Concilij Carthag. maxime cum in orchestra præcipuum ab ijs munus exerceatur. Budæus in Annotat. ad Pandectas prioribus obseruat. Artemidor. lib. 2. cap. 42.

42. Ἀφροδίτη ἡ μὲν πάνδημος ἀγύρταις, καὶ καπήλοις, καὶ ζυγοστάταις, καὶ θυμελικοῖς, καὶ σκηνικοῖς πᾶσι ἀγαθή. *Venus popularis, circulatoribus, cauponibus & libripendis, & thymelicis, & scenicis omnibus bona.* Ratio nominis inde, quod θυμέλη *pulpitum* sit, Isidor. lib. 16. c. 47. licet sint qui à famosissima illa mima Thymele putant eos nominatos, cuius meminit Iuuenalis Sat. 1. & vetus eiusdem scholiastes. A

—— Et à trepido Thymele submissa Latino.

Et Sat. 6. idem. v. 66.

Attendit Thymele, Thymele tunc rustica discit. B

Martial. lib. 1. Epigr. 5.

Quà Thymelem spectas, derisoremq; Latinum
Illa fronte precor carmina nostra legas.

Sed potior Isidori sententia; nam in pulpitis, Lyristæ, choraules, tibicines, organarij, alijque artifices siue scenarum siue domesticarum oblectationum, sedere consueuerant, atque inde audiri. Vitru. libro 5. Architect. cap. 8. & est mentio *l. 10. ff. de pollicitat. & l. 5. C. Theodos. de scenicis, & l. 21. de pistoribus, Codice eodem.* C

Atque isti quidem laude digni olim censebantur, legitimasq; artes exercentes. Iul. Firmicus Maternus lib. 4. Matheseon capit. 15. *Dabit artes honestas, & mundas, facit enim aurifices, inauratores, bractearios, argentarios, musicos, organarios, pictores.* Vlpian. IC. *l. 4. ff. de his qui not. infamia. Neq; Thumelici, neq; exustici, neque agitatores, nec qui aquam equis spargunt, cæteraq; eorum ministeria, qui certaminib. sacris deseruiunt, ignominiosi habeantur.* Corrige textum luculentum, *Thymelici, neq; Xystici.* Quamuis & *polupusus*, pro *polyposus*, dicant ICti, & *Sulla* pro *Sylla*, Græca consuetudo, Lucan. l. 1. v. 581. D

—— Tristia Sullani cecinere oracula vates.

Petron. Satyrico.

—— Sullanus bibit ensis.

Vetus lapis.

L. CORNELIO. L. F. SVLLÆ FELICI. DICTATORI. E

Iam vero Xysticos quis dubitat legi debere? Suet. Augusto cap. 45. Nihilominus tamen Sempronia male ob id audit, & veluti infamis habetur, scribente Macrobio libro 5. Saturnal. capit. 4. quod ille ex Salustij Catilinaria hausit. *Sempronia multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat: hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis fortunata fuit, literis Græcis, & Latinis docta, psallere & saltare elegantius, quam necesse esset probæ.* Ex istis facilimum erit restituere locum Fulgentij Carthaginensis Episcopi, vel vt alijs visum, Fabij Planciadis lib. 1. Mythologic. *Sola est, quæ modum imponat furentibus, licet Petroniana subit Albutia, hac etenim alludente, & Plautinæ Satyræ dominatus obdormit, & Sulpicillæ Ausonianæ loquacitas deperit, Salustianæq; symphoniæ, quamuis præsens sit Cantilena, melos raucescet.* Sic in editionibus vulgatis nullo, mehercule, sensu hactenus lectum. Sic igitur nitori suo locus reddatur; *Licet Petroniana subit* F

Albutia, hac enim alludente, & Plautini Saureæ dominatus obdormit, & Sulpicillæ Ausonianæ loquacitas deperit, Salustianæq; Semproniæ, quàuis præsens sit Catilina, melos raucescet. Posteriora verba Salustiana historia satis clara sunt, at vero priora vel ex eo fidem merentur, quod in confesso apud omnes sit, nullas vnquam Satyras Plautum scripsisse, Saureæ nomen apud eum reperiri certissimum, Fest. lib. 13. in verbo *optio.* Et ipse Comicus in Asinaria.

Quæ me, quæ vxorem, quæ tu Sauream seruum potes
Circumduce, aufer.

Antistenes audiens Ismeniam esse tibicinem optimum; *At nequam est, ait, non enim si probus esset, tibicen esset.* Plutarch. in Pericle in principio. Iuuenalis inter abiectissimæ plebis viliorem fæcem eos reponit Sat. 3.

Quondam hi cornicines, & municipalis arenæ
Perpetui comites, notæq; per oppida buccæ.

Martial. lib. 5. Epigr. 57.

Artes discere vult pecuniosas?
Fac discat citharœdus aut choraules.

M. Terent. Varro in Eudæmonibus.

Contra cum psaltria, & cum Flora lurcare obstrepis.

Organarij, choraules, tibicines, Lyristæ, tympanistriæ, hydraulæ, chordacistæ, in pulpitis canere solebant, at alij erant exquisitæ dicacitatis vernæ, qui conuiuas non modo suaui vocis symphonia, sed & petulantibus dicterijs seu oblectarent, seu incesserent, atque illi plerumque ex Ægypto petiti, vt dictum abunde supra hoc opere libr. 8. cap. 31. Et quia ijdem illi erant, cum administris, operæ pretium erit, qua veste induti, quomodo compti, quaque ratione famularentur, discutere. Atque id vt facilius planiusque percipiatur, adscribam locum è Philone Iudæo lib. de vita Contemplatiua, quem in Latinum sic vertit Petrus Ciacconus: *Sed fortassis, probabit aliquis morem hunc conuiuiorum iam vulgo receptum apud Græcos, atque barbaros, à Romanis inuentum, non tam ad hilaritatem, quam ad ostentationem, deliciarum, & opulentiæ. Triclinia lectos habebant eburneos aut testudineos, aut pretiosioris materiæ, gemmatos plerosq; stratos auro intexta purpura, vel alijs floridis colorib. varijs oculos allicientibus, poculorum etiam vim magnam, digestorũ per suas species, præsto sunt enim scyphi, calices, phialæ, thericlea, toreumata clarorũ artificum, ministrantibus formosis mancipiis, non tam ad præsens ministerium quæsitis, quam ad exhilarandos aspectu conuiuarum oculos. Ex iis minores pueri pincernas agunt, grãdiores aquã adferunt loti, & nitidi, fucatiq;, ac cincinnati, alunt enim capillitium, vel omnino intonsi, vel à fronte tantum præfectis in orbem crinibus, tenuissimas, candidasq; præcinctis tunicas, anteriori parte ad genua demissas, posteriore ad poplites, vtrinq; mollibus tæniis astricti commissuras tunicæ, propendentibus ad latera finibus, sic ornati adstant, nutus obseruando, quid quisque postulet: adsunt & alij adolescentes prima lanugine malas vestiti, qui paulo ante amatorum fuerant delitiæ fuerant, curiose edocti grauioris momenti ministeria: mera ostentatio magnæ opulentiæ, vt conuiuæ splendore stupefacti, facile intelligant, à quanto viro, quàmq; magnifico sint ad men-* sam

ſam communem adhibiti,cum tamen totum hoc negotium vera æſtimatione aliud nihil ſit, quam ſtolidus luxus hominis abutentis fortunæ beneficio,ſicut teſtari poſſunt,quibus cōperta ſunt talia. Huc accedunt variæ bellariorum, obſoniorum, condimentorumq; ſpecies,elaborata à piſtoribus,& cupediarijs,quorū eſt cura non tantum guſtui ſatisfacere,verum etiam oculos exhilarare munditijs: ſic fit,vt etiam ſeptem,vel plures menſæ inferantur, plenæ omnium quæ terra, mare, amnes, aerq; ferunt ſelectis ſuauiſſimis carnib. terreſtrium, aquaticorū, & volucrum, paratura ſimul ac conditura variantibus. Ac ne quid prætermitatur naturæ munerum,tandem apponuntur poma nucesq; dapſiliter, ſeruatis alijs eiuſdem generis ad comeſſationes, quas ineant. Deinde aliæ patinæ efferuntur vacuatæ à cōuiuis voracibus,more fulicarum, explentibus ſe in tantū, vt oſſa etiam arrodant, aliæ cum fœde diſcerptis ſemeſisq; reliquijs. vbi vero vſq; ad fauces expleti,nihil poſſunt amplius,edendo laſſati,appetitu eſuriunt,oculos paſcendo carnium optimarum copia, nidorum vero exhalātem attrahentes naribus. Poſtremo his quoq; ſenſibus ſaturatis, faciunt mentionem de abitu egregie collaudatæ conuiuatoris magnificentiæ.

Ab effectu iſti *ſymphoniaci* pueri appellabantur. Cicero Act.6.in C. Verrem. *Iſte, quaſi præda ſibi aduecta,non prædonibus captis: ſi qui ſenes aut deformes erant, eos in hoſtium numero ducit,qui aliquid formæ,ætatis,artificijq; habebant. Abducit omnes,nonnullos ſcribis ſuis, filio, cohortiq; diſtribuit. ſymphoniacos ſex cuidam amico ſuo Romam mittit muneri.* Locus appoſitus, vnde conſtet non vnum aut alterum ſymphoniacum, aut cantorem in magnatum conuiuijs fuiſſe, ſed ingentem,& pene prodigioſum numerum. L. Sen. Epiſtol. 84. *De choro dico, quem veteres Philoſophi nouerant, in comeſſationibus noſtris plus cantorum eſt, quam in theatris olim ſpectatorum fuit, cum omnes vias ordo canentium impleuit, & cauea æneatoribus cincta eſt, & ex pulpito omne genus tibiarum organorumq; conſonuit, fit concentus, ex diſſonis.* Quem locum fruſtra Epiſtolicarum quæſtionum libro 3. Epiſtol. 9. Iuſtus Lipſius voluit aliter legi, & eum ſequuti Opſopæus, Gruterus, & alij Critici, transſcribentes; *In commiſſionibus noſtris plus cantorum eſt.* male, inquam, & perperam conati illi; nam Senecæ mens tot iam in conuiuijs nepotum, opulentiorumque ciuium audiri cantores; quot olim in theatro publico, cum tota ciuitas aderat, ſiue tantam eſſe vnius ciuis magnificentiam, quanta olim totius vrbis maieſtas fuerat.

Neque vero ſemper hi ſymphoniaci domeſtici erant, ſed vt gladiatores alebantur à mangonibus, collataque mercede in priuatas ciuium aulas, publicaque principum palatia itabant. C. Plinius li.7. c.12. *Toranus M. Antonio iam Triumuiro, eximios forma pueros, alterum in Aſia genitum, alterum trans Alpes, vt geminos vendidit, tanta vnitas erat. Poſtquam deinde ſermone puerorum detecta fraude, à furente increpitus Antonio eſt inter alia magnitudinem pretij conquerente, nam ducentis mercatus erat ſeſtertijs, reſpondit verſutus ingenij mãgo, ob id ipſum ſe tanti vendidiſſe, quoniam non eſſet mira ſimilitudo in vllis eodem vtero editis; diuerſarum quidem gentiū natales, tam concordi figura reperiri, ſuper omnem eſſe taxationem.* In MS. Foxienſi Toloſæ, ſed paruo diſcrimine legitur. *Taranius mango Antonio iam triumuiro.* Quem ille Toranium, alij *Thoranium* appellant. C. Sueton. in Auguſto capit. 69. *Ætate adultas virgines denudarent, atq; perſpicerent, tanquam Thorannio mangone vendente.* Non deſunt, qui ſcribant *Toranium* vocitari Aurel. Macrob. 2. Saturnal. cap. *Delectatus erat inter cœnam ſymphoniacis Toranij Flacci mangonis, atq; eos frumento donauerat, cum in alia acroamata fuiſſet liberalis; eoſdemque poſtea Toranius æque inter cœnam quærenti Cæſari ſic excuſauit: ad molas ſunt.* Adſcribendus & locus de ijſdem è Iulij Solini Polyhiſt. cap. 5. *Denique cum Antonio triumuiro Thoranius quidam eximios forma pueros, velut geminos, trecentis ſeſtertijs vendidiſſet, quorum alterum de tranſalpina Gallia, alterum ex Aſia compararerat, adeoq; vna res viderentur, niſi ſolus ſermo fidem panderet.* Nemo eſt qui non peruideat mendum ſubeſſe, quid enim illud eſt? *vna res viderentur.* In MS. meo codice, qui raras aut nullas capitum diſcretiones aut Epigraphas habet, legitur, *adeoq; vt vna res viderentur.* Ex ea lectione locus poteſt coniecturæ eſſe non omnino improbandæ, *adeoque vt vterini viderentur.* Sed hoc Iſacio Pontano erudititiſſimo viro debeo. Et recte; nam Plinus paulo ante ſupra: *Eodem vtero editis.* Vterinos autem fratres *agnationis ius non habere, ſed cognationis tantum titulo connexos eſſe,* vt Imperator *l.21.C. de excuſ. tut.* Et vterinum πρὸς μήτρος ἀδέλφον, *ex matre fratrem* interpretatur Dio libr. 58. & ὁμομήτριον, quaſi *ex eadē matre* dicas Appian. Alexandrin. Syriac. fine.

Male itaq; audierunt, qui immodicum hunc conuiuandi luxum exercebant. A. Gell. lib. 1. cap. 11. *Fiſtulatores, fidicines, tibicines laſciuientium deliciæ conuiuiorum.* Ælius Lamprid. in Vero: *Adduxerat ſecum & fidicines, & tibicines, & hiſtriones, & omnia mancipiorū genera, quorum Syria & Alexandria paſcitur voluptate.* D. Hieronym. Epiſt. ad Furiam: *Fidicinas & pſaltrias, & huiuſmodi chorum diaboli, quaſi mortifera ſirenarum carmina proturba ex ædibus tuis.* Contra laudari impenſius illi, qui è modeſtis ſuis conuiuijs eiecerant huiuſmodi portenta, quo nomine commendatur Theodoſius ille ſenior, qui *non ſolum alijs, ſed & ſibi has voluptates interdixit.* Aurel. Victor. in eo, & Paulus Diacon. lib. hiſt. Roman 13. & Traianus Auguſtus; *Non peregrinæ ſuperſtitionis myſteria,* inquit Plinius Iunior in panegyrico quem ei dixit, *aut obſcœna petulantia menſis principis oberrat, ſed benigna inuitatio, & liberales ioci.* Claudian. in laudibus Stilichonis lib. 2.

——— nullo cytharæ conuiuia cantu
Non pueri laſciua ſonant.

Nec modo pueri procaciores hiſce adhibiti officijs, ſed & puellæ. Aurel. Macrob. lib. 2. Saturnal. capit. 1. ex Prætextato: *Quia ſub illorum ſupercilio non defuit, qui pſaltriam intromitti peteret, vt puella ex induſtria ſupra naturā mollior, canora dulcedine, & ſaltationis lubrico exerceret illecebris Philoſophātes.* Vet. Scholiaſt. Iuuenal. ad v. 162. Sat. 11. *Speras forſitan quod incipiant*

cipiant saltare delicatæ ac pulchræ puellæ Syriæ, quoniam de Syris & Afris Gadis condita est. Nunc inquit expectas apud pantomimas, aut Lyristrias de Gadibus, quod lasciuiant. Liquidum est, & meridiana luce clarius, non esse hæc vnius scriptoris: vtcunque tamen certe constat duplicem earum fuisse vsum, vel vt ad lyram suaui modulatione vocis compositæ, conuiuas oblectarent, vel vt lubricis indecorisque motibus Venerem concitarent. Eos autem non Syrias puellas puto fuisse, sed Hispanas, contra quam placuit veteri scholiastæ. Sunt quippe Gades insula prope Bæticam, dirimens Africam ab Europa 120. millibus passuum, celebratissima propter Herculis columnas, vt passim omnes Geographi. Sed Iuuenalem loco citato audiamus.

Forsitan expectas, vt Gaditana canora
Incipiat prurire choro plausuque probatæ
Ad terram tremulo descendunt clune puellæ,
Irritamentum Veneris languentis, & acres
Diuitis vrticæ.

M. Martialis frequentissime, vnde colligere liceat sui æui vitium ab illo taxatum lib. 3. epig. 62.

Cantica qui Nili, qui Gaditana susurrat.

Exactissime. Nam pueri illi dicaces Ægyptij, supra à me dictum. Petron. Satyric. *Discubuimus Alexandrinis pueris aquam niuatam in manus infundentibus.* Puellæ autem Gaditanæ. Idem lib. 5. epig. 79.

Nec de Gadibus improbis puellæ
Vibrabunt sine fine prurientes
Lasciuos agili tremore lumbos.

Et lib. 6. Epig. 71.

Edere lasciuos ad Bætica crumata gestus,
Et Gaditanis ludere docta modis.

Lib. 14 epigr. 203. cuius lemma est, *puella Gaditana.*

Tam tremulum crissat, tam blandum prurit.

Papin. lib. 1. sil. vlt. etiam earum in theatris vsum ostendit.

Hic agnoscitur omne quod theatris
Aut forma placet, aut probatur arte,
Hoc plaudunt grege Lydiæ tumentes
Illic cymbala, tinnulaque Gades,

Denique vt de Musica inceptum finiam tractatum diuersus ritus Græcorum à Latinis obseruandus est. nam hi deteriorem, si ea caruisset, virum principem existimabant, isti, si eius studio se dedisset, infamem reputabant. Æmyl. Probus in Epaminonda: *Scimus Musicen moribus nostris abesse à principis persona, saltare etiam in vitijs poni, quæ omnia apud Græcos & grata, & laude digna ducuntur.* Et de Romanis principibus certum, antiquitus magnatum liberos *fidibus didicisse.* Tull. de Senect. & Titus Imperator *musicæ non erat ignarus,* Sueton cap. 2. & Adrian. princeps. *Psallendi canendique peritus.* P. Victor. in eo. quæ ego intelligo de priuato oblectamento, nam eam publice profiteri, ignominiosum: inde enim tam sæpe omnium scriptorum testimonijs laceratur Nero, quod in scenam prodierit, cytharam tenuerit, cum comœdis tragœdisue cecinerit, & de corona victoriaque cum ijs contenderit. Historicos non adduco, quorum nullus id tacuit. Iulianus Augustus in maligno illo opusculo, quo Cæsares omnes perstrinxit. ἐπισέρχεται λέγοντι τῷ Σειληνῷ Νέρων μετὰ τῆς κιθάρας καὶ τῆς δάφνης. *Hæc dicenti Sileno superuenit Nero citharam gestans & lauro redimitus.* Claudianus lib. 2. in Eutrop.

—— exquirite retro
Crimina, continui lectis annalibus æui.
Prisca recensitis euoluite sæcula fastis
Quid senis infandi Capreæ, quid scena Neronis:
Tale ferunt?

Sidon. Appollinar. Carm. 5. v. 321. de eadem indignitate.

Post Capreas Tiberi, post turpia nomina Caij,
Censuram Claudi, citharam thalamosq; Neronis:
Post speculi immanis pompam, quo se ille videbat
Hinc turpis, quod pulcher Otho, post quina Vetelli
Millia famosi ventris damnata barathro.
In titulis princeps lectus.

Quina millia ille, de prodigioso illo Vitellij conuiuio, at C. Suet. in eo. cap. 13. *Duo millia lectissimorum piscium septem auium apposita*: licet in eo dissensus inter historicum & poetam sit, tamen vterque numerus portentosus. Sed ad rem regredior institutam.

Tanti duxerunt Musices præceptis imbui, vt Cimon, quod eam ignorauerit, vituperatus non mediocriter fuerit, Stesimbrotus Thasius apud Plutarchum in vita Cimonis. & Epaminondas ille idem, *cithara canere, ad chordarum sonum, à Dionysio edoctus est*; vt loquitur in eo Æmilius Probus. quid dicam Achillem apud Homerum erudite Patroclum citharizare, quod didicerat ille à Chirone Centauro, vt supra in hoc opere dixi. Sidon. Apollinar. Carm. 9.

Venatu, fidibus, palæstra, & herbis,
Sub Saturnigena sene institutus.

Claudian. de 3. Honorij consulatu, ad quem locum plura.

Siue lyræ cantus, medicas seu disceret herbas.

In MS. meo paulo aliter.

——Medicas seu disceret artes.

Videturque effictum ad illud Maronis libro 12. Æneidos.

—— Mutas agitare inglorius artes.

Et præsente matre ipse Achilles fides pulsat. Stat. Papinius lib. 1. Achilleid. v. 166.

Nunc libare dapes, Bacchæaq; munera Chiron
Orat, & attonitam vario oblectamine mulcens
Elicit extremo chelyn, & solantia curas
Fila mouet, leuiterque expertas pollice chordas
Dat puero. canit ille libens immania laudum
Semina, qui tumidæ superarit iussa nouercæ
Amphytryoniades, &c.

Et eodem æuo Paris lyram callentissime pulsabat. Ælian. var. histor. lib. 9. cap. 38. προσελθὼν τὴν λύραν ἐδείκνυεν Ἀλεξάνδρῳ. *Accedens lyram ostendit Alexandri.* Vide locum & confer cum Plutarcho in vita Alexandri, vnde desumptus, vtrobique enim narratur Alexandrum Ilium venisse, & curiosum singula lustrasse, atq; inter alia, cum lyram Paridis ei ostendissent. *Maioris,* inquit, *facerem, si lyram Achillis ostenderetis,*

potius enim mihi foret gratiusque virorum fortium laudibus cantandis idoneum videre instrumentum, quam eam lyram, quæ accinebat fæminis captandis demulcendisque tantum idonea carmina. Hadr. Iunius in Adagijs suis c. 546. Q. Horat. lib. 1. od. 15. apposite ad dictum Alexandri.

Nequicquam Veneris præsidio ferox
Pectes cæsariem, grataq; fæminis
Imbelli cithara carmina diuides.

Homer. lib. 3. Iliad. v. 54. Hector frater eum pusillanimem effæminatumque accusans.

οὐκ ἄν τοι χραίσμη κίθαρις, τά τε δῶρ' Ἀφροδίτης
Ἥ τε κόμη, τό τε εἶδος.
Non tibi profuerit cithara, & dona Veneris,
Et coma, & forma.

In alijs legitur κίδαρις, *cidaris*, vt sit muliebre capitis gestamen, quo mollities ei exprobratur. Virg. lib. 9. Æneid.

——Et habent redimicula mitræ.

Et lib. 4. Æneid. dicam infra.

Mæonia mentum mitra, crinemque madentem
Subnixus.

MS. meus egregie.

Mæonia mentum myrrha.

Vt odores effæminatos taxet, aut vnguentis perungendi corpora rationem viris probrosam esse ostendat.

Cap. XXX.

De poculis, & eorum generibus.

A Cibis ad potum nos nunc conuertemus, & videbimus, quis in eo veterum mos fuerit. Hieronymus Mercurialis Medicus doctissimus lib. 1. Variarum lectionum cap. 22. Varijs, inquit, mensuris antiquos potasse, non me latet: sed ex eis tres potissimum obseruare soleo, Sextantem, Deuncem, & Trientem, quarum duas rarius, tertiam, frequentius, & à pluribus, in quotidiano victu vsurpatam puto. Sextante, temperatos, ac valetudinarios, Deunce intemperatos, & bibaces potasse, valde verosimile est. Nam Suetonius auctor est, Augustum Cæsarem, sextante bibisse, eumque sexies tantum in conuiuijs publicis ori admouisse. Martialis item de seipso, & Cinna:

Sextantem poto, tu potas Cinna deuncem,
Et quereris quod non Cinna bibamus idem.

Item de lusco bibone, ad Aulum.

Potor nobilis, Aule, lumine vno
Luscus Phryx erat, alteroque lippus.
Huic dicit medicus, Bibas caueto:
Vinum si biberis, nihil videbis:
Ridens Phryx oculo, Valebis, inquit,
Misceri sibi protinus deunces,
Sed crebros iubet. Exitum requiris?
Vinum Phryx, oculus bibit venenum.

Ex quibus in eam facile venire coniecturam pos-
A sumus, Deuncem, siue vnciarum vndecim calicem ebriosorum potius, & intemperatorum hominum mensuram extitisse. Cæterum quod in communi omnium fere vsu esset crater quinque paulo, plus minusve vnciarum appellatus Triens, ideo mihi pro comperto habendum videtur, quoniam Poetæ, qui omnibus alijs auctoribus, melius veterum, in edendo præsertim, & bibendo, mores expresserunt, cum de huiuscemodi potus mensuris, vasisq; loquuntur, fere semper trientes nominant. Propert. lib.
B
Cum fuerit multis exacta trientibus hora.

Pers. Sat. 3.

Sed tremor inter vina subit, calidumque trientem.

Martialis vero, quem cæteris copiosius de hisce rebus lusisse apparet, lib. 1.

Crebros ergo bibas licet trientes.

Et lib. 4.

Sed nec post primum legat hæc, summumne trientem,
Sed sua cum medius prælia Bacchus amat.

Et alibi sępe. Vnde conijcere quiuis potest, calices
C quotidianos, & à cunctis fere pro potu vsitatos, trientes fuisse, quæ erat quarta sextarij pars. Ex quo etiam ad credendum inducor, sextarium forsan eam fuisse potus mensuram, quam in Cœna quotidie sumebant, quamque in quatuor partes, siue in trientes quatuor prouidebant. Quanquam non ignoro, interdum nullam esse in bibendo seruatam mensuræ rationem: quemadmodum inuitat Martialis Caium Proculum lib. 11.

Quincunces, & sex cyathos, bessemque bibamus,
D *Caius vt fiat Iulius & Proculus.*

Et quemadmodum in conuiuijs publicis factitatum, rationi consentaneum est: in quibus refert Alexander Trallianus libro Problem. 1. institutum esse, vt contrarijs poculis vterentur, in principio scilicet minutis, in fine vero amplioribus. Vt enim epularum gratia, in quibus frequentius bibere decebat, veteres crebrius potarent, à paruis calicibus inchoabant, & in capaciores desinebant, quippe cum parua implere satis, vbi potare liberalissime liberet, nequirent.
E Quod si ab amplioribus incœpissent, ocyus repleri necesse erat, & subinde minus potare. Siquidem natura à largo protinus haustu accepto veluti expleta, copiam omnem subsequentem contemnit: ex aduerso, si paruis poculis assueta paulatim ampliora exhibeantur, facile copiam quamcunque sustinet. Hactenus Mercurialis. Veteres cornibus potare solitos, paulo ante ex eodem Mercuriali audiuimus. Varias poculorum appellationes, & varia eorum genera reperias apud Nonium Marcellum capite de ge-
F neribus vasorum & poculorum, & apud Cælium Rhodiginum lib. 27. cap. 27. & alios. Quod veteres & frigidam & calidam potarint, quod vina sæpius aqua temperarint, eoque nonnunquam niue, aut in puteo, aut alia ratione refrigerarint, pluribus explicat Hieronymus Mercurialis lib. 1. Variarum lectionum, cap. 8. & 18. Plutarch. in Symposiacis. De calida aqua siue calda etiam Iustus Lipsius libro Electorum, cap. 4.

Iam & hoc notandum, in conuiuijs moris fuisse,

vt talis,

vt talis, astragalisve sorte missis Symposiarcha, quem A alij Regē, alij Magistrum conuiuij, Varro Modimperatorem appellat, duceretur: nonnunquam etiam sola corollæ impositione diceretur, qui conuiuij præses Conuiuiales leges præfigeret, de quo, qualis eligi, & qualem is sese præbere debeat, pluribus docet Plutarchus lib. I. Symposiacon, quæstione quarta. Magisteriorum huiusmodi, quæ & regna vini dicuntur, sæpissime à veteribus scriptoribus fit mentio. Cato apud Ciceronem de Senectute: Me vero & Magisteria delectant à maioribus instituta, & is ser- B mo qui more maiorum à summo adhibetur in poculo, &c. Legum vero conuiuialium meminit Cicero in Verrem, vbi inquit: Iste enim Prætor seuerus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus, quæ in poculis ponebantur, obtemperabat.

Cæterum in omni conuiuio, cum paulo hilarius inuitare sese vellent, hunc solemnem morem obseruabant, vt à summo biberent ad imum: hoc est, ab eo conuiua, qui summus accumbebat, vsq; ad imum. C Solemne & hoc erat, vt Diuo alicui libarent, hoc est, ex patera leuiter vini aliquid defunderent, vel in mensam, vel in terram, vel in alium quemque locum pro re nata: vtque in Dominæ aut amicæ honorem cyathum ebiberent, eamq; palam nominarent, quod qua verborum forma fecerint, ex Plauti Sticho intelligimus, vbi Sangarinus ita loquitur:

Bene vos, bene nos, bene nostrum etiam Stephanium.

Ita enim loquebantur concise, pro eo quod esset, Bene vos viuere precor, bene valere. Quin & il- D lud vsurpabant, vt in honorem amici, aut amicæ tot cyathos biberent, quot literæ in eo nomine essent. Martialis:

Næuia sex cyathis, septem Iustina bibatur.

Et lib. 9.

Nunc mihi dic, quis erit, cui, te Calatisse, Deorum,
Sex iubeo cyathos fundere? Cæsar erit.
Sutilis aptetur decies rosa crinibus, vt sit
Qui posuit sacræ nobile gentis opus.
Nunc bis quina mihi da suauia, fiat vt illud E
Victor ab Odrysio quod Deus orbe tulit.

Cyathorum, rosarum, basiorum numerus respondet his tribus nominibus, Cæsar, Domitianus, Dalmaticus. De sermonibus, qui in conuiuijs agitari solebant, Plutarchus, in Symposiacis, Macrobius in Saturnalibus, Varro in Satyris Menippæis apud Agellium, & alij. Atque hæc de conuiuijs & eorum ritibus hactenus. Qui plura volet, legat eos, quos paulo ante dixi, auctores, Cælium Rhodiginum, Hieronymum, Mercurialem, & in primis Iusti Lipsij, viri cla- F rissimi, tertium Antiquarum lectionum librum, ex quo pleraque descripsi, multa etiam omisi, quæ diligens lector ex illo ipso Lipsij libro petet, ad cuius etiam, sicut & aliorum viri illius doctissimi scriptorum, lectionum studiosos sedulo hortor.

AD CAP. XXX.

PARALIPOMENA.

Poculorum materia, forma, species, aqua niuata, lex potandi, locus honoratior, vinum vetustum, gypsatum, vomitus, vnguenta, corona, genij boni potio.

PRimum omnium pocula ex terra illa Samia fictilia erant. Neque in pauperiorum tantum ædibus, sed & in opulentiorum conuiuijs, adeoque etiam deorum immortalium fanis ac sacrificijs solemnibus, & statuæ ipsæ deorum. Val. lib. 4. cap. 3. tit. 9. *Cui consulatum gerenti, cum Ætolorum gens omnis vsus vasa argentea, magno pondere, exquisita arte fabricata, per legatos misisset, qui superiori tempore gratulandi causa ad eum profecti retulerant, fictilia se in eius mensa vasa vidisse, monitus ne continentiæ quasi paupertati succurrendum putaret, cum suis sarcinis abire iussit.* Quod ille de priuata cæna Tuberonis, & alij ad publicū epulum, quo ciuitatem totam in Capitolium conuocatum exceperat, referunt. L. Sen. Epist. 95. in fine: *Tuberonis ligneos lectulos, & cum in publicum sternerentur, hædinaque pro stragulis pelles, & ante ipsius Iouis cellam, proposita conuiuis vasa fictilia, quid aliud est, quam paupertatem in Capitolio consecrare:* Et deinde paucis interiectis: *Omnium illorum aurum argentumque fractū est, & millies conflatum, at omnibus seculis Tuberonis fictilia durabunt.* Idem Epist. 90. *Tubero paupertatem & se dignam & Capitolio iudicauit, cū fictilibus in publica cæna vsus ostendit debere his hominem esse contentum, quibus dij etiamnum vterentur.* Corrigendus forte idem li. I. Benefic. c. 6. *Sicut in victimis quidem, licet opimæ sint, multoque auro præfulgeant, deorū non est honos, sed in pia ac recta voluntate venerātium, itaq; boni etiam farre ac fictili religiosi sunt, mali rursus non effugiunt impietatem quamuis aras multo sanguine cruentauerint.* Fernandus Pincianus in nullo MSStorū repertū prodidit *fictili*, sed in quibusdam *ficiola*, in alijs *ficilla*, denique in Facundi & Primitiui exemplaribus, *fitilla*, itaque leuissima opera inserto vnico elemento legendum censuit, *fritilla*, vt sit pultis cuiusdam genus in sacrificio receptissimæ. M. Antonius Muretus lib. 12. variar. lection. cap. I. *fitillam* retinet, eadem significatione. ex Arnobio lib. 7. *Quid fritilla, quid frumen, quid afria, quid gratilla, catumeum, conspolium, cubula?* Plin. lib. 17. cap. 8. *Hodie sacra prisca, atque natalium pulte fitilla conficiuntur.* Iosephus Scaliger Pinciani sequitur sententiam, contenditque legendum *fritilla*, à *frit* eius etymologiam deriuans, quod placuisse video & I. Lipsio, qui ad vasa ipsa, quibus sacrificia offerebantur, non autem ad pultem refert, vt alij: testem habet Festum Pompeium lib. II. *Muries est, quemadmodum Veranius docet, ea quæ fit ex sale sordido, in pila pinsato, & in ollam fritilem contecto, ibique operto gypsatoque, & in furno percocto.* Olla ea fritilis discrete

appellatur, vt appareat non sacrificij partem aliquam aut libum denotari, sed vas sacris aptum. Nam Paulus perperam, vt multa alia, in eo authore, Festum transcribens: *Muries dicebatur sal in pila tunsum, & in ollam fictilem coniectum, & in furno percoctum*, Deniq; Fr. Modius Nouantiquar. lection. Epist. 29. vt ab alijs quippiam diuersum adferat, *farre ac friuolis.* Sunt enim vt loquar cum Festo lib. 6. *friuola proprie vasa fictilia quassa.* Vlpian. IC. l. 11. ff. de pignorat. act. *Non enim credibile est hoc conuenisse, vt ad vniuersum pensionem insulæ, friuola mea tenebuntur.* Præoccupauit doctissimus Guil. Budæus in Annotationibus suis in hanc legem. Iuuenal. Sat. 3. v. 199.

——iam poscit aquam, iam friuola transfert
Vcalegon.

Et Sat. 5. v. 59.

Et te ne teneam, Romanorum omnia regum
Friuola.

Sed de diuerticulo in viam. Hæc quidem fictilia, viris optimatibus sola in vsu, vt de Tuberone iam, quod Græci moris. Antiphanes in Mystide. apud Iulium Pollucem lib. 10. cap. 19. ἐξ ὀξυβαφίων κεραμέων ἐπίνομεν. *Ex acetabulis fictilibus bibebamus.* Et in templis vt supra quoque expositum. Q. Flor. Tertullian. Apologetic. cap. 25. *Frugi religio & pauperes ritus & nulla capitolia certantia cælo, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & nidor ex illis.* M. Tull. Paradoxo. 1. *Quid autem Numa Pompilius? minusue gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles vrnas fuisse, quam delicatas aliorum patinas arbitramur.* C. Plin. lib. 35. cap. 12. *In sacris quidem etiam inter has opes hodie non murrhinis crystallinisue, sed fictilibus prolibatur simpuuijs.* Vtrumque vtriusque authoris locum legunt diuersa ratione; nam in Cicerone, *Deliacas aliorum patinas*, melius. in Plinio Lazarus Baifius non *sympuuijs* sed *sympullis* vult legi: Ego tamen nihil mutandum censeo. Nam vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat. 6. v. 340. *Sympuuium vas sacrificijs aptum, in quo pontifices solebant lauare. Sympuuium autem, quia omnes sacerdotes simul bibebant, inde simpuuiatrix illa dicitur, quæ porrigit poculum istud.* Glossarium Isidori, *candes, vasa fictilia.* Satyricus ipse loco laudato.

Et quis tunc hominum contemptor numinis, aut quis
Simpuuium ridere Numæ, nigrumque catinum,
Et Vaticano fragiles de monte patellas
Ausus erat?

Deorum etiam templa fictiles habebant parietes. Plin. lib. 36. c. 2. *Non ergo in tam malo exemplo moribus cauere vtilius fuerat, quam tacere tantas moles in priuatam domum trahi præter fictilia deorum fastigia?* Ipsorumq; numinum simulachra testacea erant, seu fictilia. L. Seneca consolat. ad Heluiam c. 10. *Tunc per fictiles deas religiose iurabatur.* Sext. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Fictilibus creuere dijs hæc aurea templa,
Non fuit approbrio facta sine arte casa.
Tarpeiusque pater nuda de rupe tonabat.

D. Iuuenal. Sat. 11. v. 115.

Hanc rebus Latijs curam præstare solebat
Fictilis, & nullo violatus Iupiter auro.

A Atque vt non tam aliam supellectilem, quam pocula fictilia fuisse constet, docet Albius Tibullus lib. 1. eleg. 1.

Fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis
Pocula, de facili composuitque luto.

M. Martial. lib. 14. epig. 88.

Aretina nimis ne spernas vasa monemus,
Lautus erat Thuscis Porsena fictilibus.

A. Auson. Epig. 8.

Fama est fictilibus cænasse Agathoclea regem,
Atque abacum Samio sæpe onerasse luto.

B Recte *Samio luto.* Nam è Samo insula in vrbem allata hæc fictilia Plin. li. 35. c. 11. vel ex Hispania. Martial. lib. 4. epigr. 46. Iuuenal. Sat. 5.

Pugna Saguntina feruet commissa lagena.

Secundo reperio pocula ex fago facta in vsu apud priscos. Idque heroicis temporibus receptum, vt saltem si non ex fago, at ex ligno fierent, allato Homeri versu ex libro 9. Odysseas iampridem docuit Fuluius Vrsinus in Appendice ad Triclinium. Meminere poetæ frequenter, antiquorum frugalitatem extollentes. C P. Ouid.

——Fabricataque fago
Pocula.

Idem lib. 3. Fastor.

Terra rubens crater, pocula fagus erat.

Virgil. Eclog. 3.

Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam
Fagina, cælatum diuini opus Alcidamantis.

L. Sen. Tragædus in Hercule Oetæo. Act. 2. D choro.

Pectora pauper secura gerit,
Tenet è patula pocula fago,
Sed non trepida tenet illa manu.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 10.

Diuitis hoc vitium est auri, nec bella fuerunt,
Faginus adstabat cum scyphus ante dapes.

Oleaginea pocula apud IC. *l. 30. ff. de leg. 3. Qui pocula quatuor oleaginea habebat, ita legauit, pocula oleaginea paria duo.* Et hederacea. Plin. lib. 16. cap. 35. E *Hedera mira proditur natura, ad experienda vina, si vas fiat ex ligno eius, vina transfluere, ac remanere aquam, si aqua fuerit mista.* Græci κισσύβιον istud poculum vocant, Macrobius lib. 5. Satur. cap. 21. Euripides, in Andromeda, his verbis.

ὁ μὲν γάλακτος κίσσινον φέρων σκύφον.
Cum lacte hederaceum ferens scyphum.

Licet locum mendi suspectũ habeant Critici, οἴνου γάλακτος. Petrus Victorius variar. lection. lib. 16. c. 23. aut simpliciter ex ligno erant pocula, *scalæque* vocaF bantur. Isidor. lib. 20. cap. 5. *Calices, & calathi, & scalæ poculorum genera, antea ex ligno facta, unde & vocata: Græci enim omne lignum cala dicebant.* Paulus Varnefridus Diaconus de gest. Longobardor. lib. 1. c. 27. *Ad bibendum ex eo poculo, quod genus poculi apud eos scala dicitur, lingua vero Latina patera vocatur.* Liquet hinc posterioribus etiam sæculis lignea barbaros habuisse pocula. Sed pergo. Erant & è cornib. bouinis pocula efficta. Vestigia certissima eius ritus in antiqua Inscriptione, cuius formã varij inseruere operibus suis.

D. Am-

D. Ambrof.lib.de Elia & Ieiunio cap.17. *Per cornu etiam fluentia in fauces hominũ vina decurrunt, & si quis respirauerit, commissum flagitium, soluta acies, loco motus habetur.* Athenæus lib.11. Dipnosophist. *Priscos fama est, atque homines cornibus olim bibisse boum, liquet hoc ex eo, quod adhuc dum aquæ vinum permiscent, κεράσαι dicunt, & vas in quo vinum miscetur, craterem appellant, ἀπὸ τοῦ κέρατος, quasi κερατῆρα, quoniam in cornua potio fundatur; manet etiam nunc cornuum ad hunc vsum fabrica; quidam eiusmodi pocula Rhyta vocant, poetarũ quoq; multi antiquos bibentes cornibus inducũt.* Xenophon lib. 6. Expedit. Cyri Minoris in limine. Κατακείμενοι δὲ ἐν σιβάσιν ἐδείπνουν, καὶ ἔπινον ἐκ κερατίνων ποτηρίων. *Quum in grabatos inter cœnandum discumberent, ac biberent è poculis cornu factis.* Idẽ operis eiusdẽ lib.7. in conuiuio Seuthis. καὶ κατὰ τὸν θρᾴκικον νόμον κέρατα οἴνου προὔπινον. *Ac secundum Thracicam legem, cornua vini sibi propinabant.* προὔπινον. Xylander vertit *propinabant*, Paulus Leopardus lib. 6. Emendation. cap.3. *præbiberunt*, Iacobus Dalecampius apud Athenæum *portenderunt*. Minus rectè. Philoxenes Citherius in opere quod *cœnam* inscripsit, Lycurgus rhetor in oratione contra Demadem, & Theopompus, in secunda Philippica videantur apud eundem Athenæum. Alluserunt & poetæ ad hunc ritum. Pindar.

ἐξ ἀργυρέων κεράτων πίνοντες ἐπλάζοντο.
Ex argenteis cornibus bibentes lasciuierunt.

Hermippus in vnguentis.

ἐκ δὲ τοῦ κέρατος ἂν μοι δὶς πιεῖν ἅπαξ μόνον.
Verum è cornu rursum semel tantum, quod bibam.

Æschylus in Perrhoebis: ἀργυρηλάτοις κέρασι, *argento ductili factis cornibus.* Sophocles in Pandora: πίοντι χρύσεον κέρας. *Cum ebiberit aureum cornu.* Etymologici magni author in voce κεραννὺς. Quem locum indicauit amicissimus ac doctissimus vir Nicolaus Seuinus, vti & formam ex Diuo Ambrosio loco supra laudato: *Epulis diuidenti assistunt pueri coma nitentes, ex gente barbarica ad hos vsus electi, per singularum distincti ætatum vices, cornu in medio vini plenum, non epularis, sed præliaris instrumentum buccinæ, primo minoribus poculis, veluti velitari pugna præluditur, vt tragœdiarũ actorum primo sensim vocem excitant, donec vino aperiant iter, vbi res calere cæpit, poscunt maioribus poculis, vbi consummatæ fuerunt epulæ putes iam esse surgẽdum, tunc de integro potum instaurant suum, ac ne immoderatum hoc arbitreris, mẽsura proponitur, certatur sub iudice, sub lege decernitur, agonothetes illic furor est, hic si quis calicem conuertat, vrgetur ad potum.* Forma itaq; buccinam oblongam referebat, siue quod idem est, naturalem cornuum bouinorum speciem. Ratio est, quod Bacchum cornutum effinxerint, *quod homines nimio vino truces fiant,* vt loquitur Festus lib. 3. in voce *cornua.* Ergo vel quia Bacchus cornibus taurinis depingebatur, & appellabatur ταυροκέρας, pocula è cornibus bouinis in vsu erant, vel à poculorum corneorum vsu id ei cognominis impositum. Scholiast. Nicandri in Alexipharmac. οἱ παλαιοὶ κέρασιν ἐχρῶντο ἐν τῇ πόσει ἀντὶ τῶν ποτηρίων. *Antiqui cornibus vtebantur in conuiuio pro poculis.* Subiungit deinde rationem quam supra adduxi. Certe Bacchum cornutum sciũt

A pueruli Grammaticorum. Vnicus Ouidius sufficiet, Epist.21. Sappho Phaoni.

Sume fidem & pharetram, fies manifestus Apollo,
Accedant capiti cornua, Bacchus eris.

Et lib.2. de Arte.

Purpureus Bacchi cornua pressit Amor.

Lib.3. Fastor.

Mitte caput, pater, huc, placataq; cornua vertas.

Et sane Bacchum primum eiusmodi poculo vsum putant. Nonnus Panopolitanus Dionysiac. lib. 12. v.
B 200.

καὶ δέπας ἀγκύλον εἶχε βοὸς κέρας.
Et poculum curuum habuit bouis cornu.

Vestigium illius ritus apud Homerum lib. 8. Iliad. v.169.

οἶνόν τ' ἐγκεράσαισα πιεῖν.
Vnumque cornu miscens ad bibendum.

Indi talibus poculis vsi, liquet ex grauissimo, antiquissimoque historico Ctesia, excerpsit Photius patriarcha in Bibliotheca illa sua dignissima. itaq; Cte-
C sias Annalibus Indicis pag. 686. *Asinos siluestres habet India,* κέρας ἔχουσιν ἐν τῷ μετώπῳ. *Cornu habent in media fronte.* Et deinde. κατασκευάζουσι γὰρ ἐκ πώματα, *Conficiunt ex his pocula.*

Quarto *vitrum* poculorum materia. L. Apul. lib.2. Mileſiar. *Ampli calices variæ quidem gratiæ, sed pretiositatis vnius, hic vitrum fabre sigillatum, ibi crystallum impunctum, argentum alibi clarum, & aurum fulgurãs, & succinum mire cauatum in lapides, vt bibas, & quicquid fieri non potest, ibi est,* Aristoph.

D ἔπινο μὲν ἐξ ὑαλίνων ἐκπωμάτων.
Biberat hic quidem è vitreis poculis.

In delitiis olim non spernendis. Martial. lib. 1. epigr.38. *Basse bibis vitro,* &c.

Et nepotibus præsertim in vsu. Iuuenal. Sat.2. v.95.

——*Vitreo bibit ille priapo.*

Nihilominus Gallienus Aug. *Aspernabatur vitrea pocula, aureis semper bibebat.* Iul. Capitolin. in illo. Neque vero vitrum istud tale erat, quale hodie frangi leuissimo casu solet, sed quod flecti plicarique pote-
E rat. C. Plin. lib.36. cap. 26. *Ferunt Tiberio, principe, excogitato vitri temperamento vt flexibile esset, totam officinam ac artifices eius abolitam, ne æris, argenti, auri metallis pretia detraherentur, eaq; fama crebrior diu quam certior fuit.* Fuisse artificem tam ingeniosæ artis à Tiberio enectum, quod coram eo poculum vitreum pauimento allisum, ἄθραυστον, illæsum intactumq; ostendisset. Cæl. Rhodigin. lib.20. cap.30. Antiquar. lection. Ianus Douza in Commentario suo in Petronium docent. Et ante illum Petrus Crinitus lib. 23. cap. 4.
F Honestæ Disciplinæ. Sed quia super ea re parum certæ rationis compertum, non grauabor locum integrum ex Ioanne Saresberiensi Policrat. lib. 4. cap. 5. eo lubẽtius exscribere, quo ex Petronio adducit rem memoratu dignissimam, quæ apud illum scriptorem hodie nõ reperitur: *Apud Petronium Trimalcio refert, fabrum fuisse, qui vitrea vasa faceret, tenacitatis tantæ, vt non magis quam aurea aut argẽtea frangerentur. cum ergo phialam huiusmodi de vitro purissimo, & solo, vt putabat, dignam Cæsare fabricasset, cũ munere suo Cæsa-*

rem adiẽs admissus est, laudata est species muneris, commendata manus artificis, acceptata est deuotio donantis, faber vero vt admirationem intuentium verteret in stuporem, & sibi plenius gratiam conciliaret Imperatoris petitam de manu Cæsaris Phialam recepit eamque validius proiecit in pauimẽtum toto impetu, vt nec solidissima & cõnstantissima æris materia maneret illæsa. Cæsar autem ad hæc non magis obstupuit, quam expauit. at ille de terra sustulit phialam, quæ quidem non erat fracta, sed collisa, ac si æris substantia vitri speciem induisset, deinde martiolum (legendum omnino est, *malleolum*) *de sinu proferens, vitrum correxit aptissime, & tanquam collisum vas æneum crebris ictibus reparauit: quo facto se cælum Iouis tenere arbitratus est, eo quod familiaritatem Cæsaris, & admirationem omnium se promeruisse credebat: sed secus accidit, quæsiuit enim Cæsar, an alius sciret hanc condituram vitrorum? quod cum negaret, eum decollari præcepit, dicens quia si hoc artificium innotesceret, aurum & argentum vilescerent, quasi lutum.* Quod vnde ille deprompserit, incertum mihi; neque enim alibi me legere memini.

Mentio apud C. Tacitum lib.15. Annal. vitrei poculi Vatinij cuiusdam sutoris, *quod quatuor rostris portendebatur, instar nasorum.* Et de huiusmodi calice intelligendus est D. Iuuenalis Sat. 5. v. 47. licet vetus scholiastes de naso oblongo perperam interpretetur.

Tu Beneuentani sutoris nomen habentem
Siccabis calicem nasorum quatuor.

Expressit M. Martial. lib. 14. epigr. 96.

Vilia sutoris calices monimenta Vatini
Accipe, sed nasus longior ille fuit.

Hæc sulfure permutabantur fracta. Idem Martial. lib. 1. epi. 42.

Qui pallentia sulfurata fractis Permutat vitreis.

Iuuenal. Sat. 5.

——— *Rupto poscentem sulfura vitro.*

Statius lib. 1. sil. vlt.

Hic plebs scenica, quique comminutis
Permutat vitreis gregale sulfur.

Quinto *crystallus* in poculis aliaque suppellectile laudabatur. L. Apuleius proxime supra citatus. Sidon. Apollinar. lib. 2. Epist. 13. *Inque crystallis calerent vnguenta glacialibus.* C. Plin. præfat. ad librum 33. *Murrhina & cristallina ex eadem terra effodimus, quibus pretium faceret ipsa fragilitas. hoc argumentum opũ, hæc vera luxuriæ gloria existimata est, habere quod possit statim perire totum.* L. Sen. lib. 3. de Ira cap. 40. *Fregerat vnus ex seruis eius crystallinum, rapi eum Vedius iussit, nec vulgari periturum morte.* Paucis deinde interiectis: *Motus est nouitate crudelitatis Cæsar, & illum quidem mitti, & crystallina omnia coram se frangi iussit.* Iuuenal. Sat. 6. 154.

Grandia tolluntur crystallina.

Alcimus Auitus lib. 3.

Feruebat priscum crystallo algente falernum.

Martial. lib. 3. epigr. 82.

Opimianum morionibus nectar
Cristallinisque murrhinisque propinas.

A Lib. 9. epigr. 60.

Et turbata breui questus cristallina vitro
Murrhina signauit, seposuitque decem.

Prodigiosi ista erant pretii, quæque aurum, gemmasque superarent. Idem Martial. lib. 1. epigr. 54.

Sic Aretinæ violant crystallina testæ.

Et quia eo deuentum est, non erit à re proposita alienum, de natura crystalli quædã proposuisse. Quidam mineralibus adscribunt; Andreas Theuetus lib. 5. Cosmograph. cap. 8. C. Iul. Solin. Polyhist. cap. 20.
B *Putant glaciem coire, & in crystallum corporari, sed frustra, dat Europa, dat & Asia, sed pretiosissimum Scythia.* Vi frigoris non fieri crystallum Solino videtur, quod tamen placuit Plinio lib. 37. cap. 2. *Contraria huic causa, crystallum facit, gelu vehementiore concreto, non alibi certe reperitur, quam vbi maxime hibernæ niues rigent glaciemque esse certum est.* Fauet huic sententiæ Aristoteles apud A. Gellium lib. 19. cap. 5. & Seneca lib. 3. Natural. quæstion. cap. 25. Stat. lib. 1. sil. 2.

Raraque longæuis niuibus crystalla gelari.

C Corrip. lib. 3. Num. 7.

Nec potuit fragilis crystalli forma nocere
Præ solido stringente gelu.

Claudian. in Epigrammatis:

Possedit glacies naturæ signa prioris,
Quæ fit parte lapis frigora parte negat.
Solers lusit hiems, imperfectoque rigore
Nobilior, mitis gemma tumescit aquis.

In MS. deinde ornatissimi viri Stephani Clauerij disiuncta sunt Epigrammatia sequentia, quæ continua imperiti librarij manus fecit. Itaque
D coacta nix vrgente frigore in tantam duriciem coalescit, vt crystallum producat, qui ob id lapis, vel *silex prodigiosa* Claudiano appelletur. Priscian. Cæsariensis in Periegesi Dionysij.

Illius fluuij rigidas prope frigore ripas
Inuenies lapidem Crystalli.

Argumento est glacie induratam niuem crystallum fieri, quod in frigidissimis semper regionibus, &
E pene solis iis, maximam eius vim reperiri sit proditum, vt ad Tanai fluminis ripas, Theophrastus lib. de lapidibus, & Orpheus in hymnis. at in sola India nunquam nascitur. Garcias ab Horto lib. 1. cap. 47. Fest. Auien. in descript. orbis.

Hic venæ dites niueum gignunt crystallum.

Ambitiose Sidon. Apollinar. Carm. 11. v. 94.

Cui dederant crystalla iugum, quæ frigore primo
Orbis adhuc teneri, glacies vbi Caucason vrgens
Strinxit hyperboreis Tanaitica crusta pruinis,
F *Naturam sumens gemmæ, quia perdidit vndæ.*

Heluius Cinna poeta.

Atque imitata niues ludens legitur crystallus.

Sexto, *Murrhina* vasa, & præcipue pocula adhibita luxuriosis nepotum conuiuiis. Martialis supra. Vetus scholiast. Iuuenalis ad v. 154. Sat. 6. *pocula tincta, facta de murrha.* Æl. Lamprid. Heliogabalo. *In murrhinis & onychinis minxit.* Iul. Capitolin. in M. Antonino. *Vendiditque aurea pocula, & murrhina, & crystallina.* Eademque in eo habet lib. 8. Eutropius historicus.

A storicus. Et Paulus IC. dubitat l. 3. §. vlt. ff. de suppellectilis nomine enuntiari *propter eximium vsum & pretium*. L. Seneca Epist. 119. *Illa hoc vnum iubet, sitim extingui, vtrum sit aureum poculum, an crystallinum, an murrhinum, an Tiburtinus calix, an manus concaua, nihil refert.* Idem Epist. 123. *Omnes iam mulos habent, qui crystallina, & murrhina, & cælata magnorum artificum manu, portent.* Dignationem & immodicam æstimationem colligere licet ex eodem scriptore lib. 7. de Benef. cap. 9. *Vide illic crystallina, quorum accendit*

B *fragilitas pretium, omnium enim rerū voluptas apud imperitos, ipso quo fugari debet, periculo crescit video murrhina pocula. parum scilicet luxuria magno furit, nisi quod vomant, capacibus gemmis inter se propinarent.* Ortum ac principium describit Plinius lib. 37. cap. 2. *Eadem victoria primum in Orbem murrhina induxit, primusque Pompeius sex pocula ex eo triumpho Ioui Capitolino dedicauit, quæ protinus ad hominū vsum transiere, abacis etiam escariisque vasis inde expetitis: excrescitque indies eius rei luxus, murrhino octoginta sestertiis empto,*

C *capaci plane ad sextarios tres calice potauit ex eo ante hos annos consularis ob amorem abroso eius margine.* Frequens apud Martialem mentio. lib 3. epigr. 26.

Aurea solus habes, myrrhina solus habes.

Lib. 11. epig. 71.

Argentum, mensas, myrrhina, rura, domum.

Lib. 13. epigr. 110.

Surrentina bibis, nec myrrhina, picta, nec aurum
Sume, dabunt calices hæc tibi vina suos.

Obseruatum in his, vt calenti vino conuenirent.

D idem Martial. lib. 14. epigr. 113.

Septimo *electrina pocula* magnatibus in pretio. Apuleius supra. Trebellius Pollio: *Quietus Tyrannus electridem pateram, quæ in medio vultum Alexandri haberet, & in circuitu omnem historiam cōtineret, signis breuibus & minutulis, pontifici propinauit.* Lamprid. in Alexandro. *Helene dicitur Mineruæ Lindiæ calicem ex electro consecrasse.* Varius certe eius seu gemmæ seu lapidis vsus. Nam & ex eo annuli fiebāt. Artemidor. lib. 1. cap. 5. & nummi, vt à doctissimo, summique iudicij viro, Sauarone obseruatum est, & rusticarum

E fœminarum monilia. Isidor. lib. 16. Etymologiar. cap. 8. & vasa quælibet, Neratius IC. ex Proculo ad Paulum. *l. 32. ff. de auro & arg. leg.* & vites. Sidon. Apollinar. Carmine 24. in fine.

Quis pomaria prisca regis Indi
Hic nunc comparet, aureasque vites
Electro viridante pampinatas.

Et ædificiorum columnæ. Claudian. lib. 1. de raptu Proserpinæ.

F *Atria cingit ebur, trabibus solidatur ahenis*
Culmen, & in celsas surgunt electra columnas.

Et pocula, vt omittam ea quæ proxime supra sunt dicta, Iuuenal. Sat. 5. v. 38. licet Vetus scholiastes legat, *Beliadum.*

——— *ipse capaces*
Heliadum crustas, & inæquales Beryllos.
Virro tenet phialas, tibi non committitur aurum.

Q. Seren. Sammonic. lib. de Medicina cap. 72.

Produnt electri variantia pocula virus.

In aliis editionibus, & in MS. habetur, sed paruo discrimine.

Produnt electri rotantia pocula virus.

Sed quid proprie esset electrum, vbi terrarum nasceretur? non leuis est inter antiquos contentio. Ac primum poetæ omnes ex succo populi arboris expresso generari contendunt, Æschylus, Philopænus, Nicander, Euripides, ac Satyrius, referente C. Plinio lib. 37. cap. 2. Virgil. in Ceiri.

Coralio fragili, ac electro lachrymoso.

P. Ouid. lib. 2. Metamorph. fab. 3.

Inde fluunt lachrymæ, styllataque sole rigescunt
De ramis electra nouis.

Claudian. de 3. Hon. consul.

Et Phaetontæas solitæ deflere ruinas
Roscida frondosæ reuocant electra sorores.

Hanc opinionem falsam esse & fabulæ proximam probat Plinius supra citatus, & Lucianus, tota Italia lustrata, obitaque Eridani ripa, comperit non modo ibi non gigni electrum, sed nec populum vllam esse, è cuius cortice illud distillaret, & ad Icones Philostrati notat doctissimus Viginerius. Alij censent metalli esse genus, & ad argentum accedere. Q. Flor. Tertullian. libro aduersus Hermogenem cap. 25. *Nam & testam, licet ex argilla confectam, non iam argillam vocabo, sed testam, & electrum, licet ex auro & argento fœderatum, nec argentum tamen, nec aurum appellabo, sed electrum.* Idem lib. aduersus Praxean. cap. 27. *Vt electrum ex auro & argento, & incipit nec aurum esse, id est spiritus, nec argentum, id est, dum alterum altero mutatur, & tertium quid efficitur.* Plin. lib. 33. cap. 4. *Omni auro inest argentum, vbicumque quinta portio argenti est, electrum vocatur, fit & cura electrum argento addito, quid si quintam portionem excessit, incudibus non resistit.* Ecce duplicem ille electri conditionem videtur significare, vna est naturalis, altera artificio inducta. Imo triplicem docet Seruius ad v. 402. lib. 8. Æneid. *Tria sunt electri genera, vnū in arboribus, quod succinum dicitur, aliud quod naturaliter inuenitur, tertium quod fit de tribus partibus auri & vna argēti.* Qui plura cupis, lege Gulielmum Pantinum in Commentationibus suis in Plinium. Isti vt arte factum aliquod contendūt electrum, ita eorum sententiam sequutus est Vlpianus *l. 4. ff. de leg. 1.* dum ait, *auri appellatione electrum non contineri.* Est tamen & alia eius species. D. Ambros. Hexamer. lib. 2. cap. 15. *Quid autem tibi referam, quod electrum lachryma virgulti sit, & in tantam materiæ soliditatem lachryma durescat: nec leuibus id asseritur testimoniis, quando folia & minutissimæ surculorū portiones, aut exigua quædam animantium genera in electro sæpe reperiantur, quæ videtur, cum adhuc gutta esset mollior, recepisse, & solidam tenuisse.*

De loco dubitatur. Nam in diuersis mundi tractibus nasci certum est. In littore Britannici maris inuentum scripsit disertissimus historicus Hector Boethius in rerum Scoticarum Annalibus. in mari Gothico, Finnonico, Liuonicoque prouenire docuit Cornelius Scribonius Gryphæus in Epitome sua ex Olai Magni historia, lib. 12. cap. 8. in Hispania, Strabo Amasian. lib. 3. Communior nihilominus opinio

est ad

est ad Padum nasci. Pausan. Eliac. Priorib. Priscian. Cæsariensis Periegesi.

Hic electra legunt aluis fluitantia Celtæ
Succina quæ memorant mellis vinique colore
Quæ paleas rapiunt tractu, frondesque caducas.

Quos ille Celtas vocat, Itali sunt, Eridani accolæ. Nam & Dionysius ipse κελτῶν παῖδες, *Celtarum pubes* dixerat, quia Rubico antiquissimæ Galliæ limes erat ab Italia. Vibius Sequester lib. de fluminibus, Lucan. lib. 1. Pharsal. v. 213. & alii passim. Quintus Calaber Homericorum Paralipomenon lib. 5. v. 625. *filiæ*, inquit, *Solis lugentes ad Eridani amnem*, solem patrem mouerunt. Atque hic

Ἤλεκτρον ἐποίησε μέγα κτέαρ ἀνθρώποισι.
Electrũ fecit magnã rem & pretiosam hominibus.

Octauo, *argentea pocula* inuecto luxu in pretio, sed magno nepotum à continentioribus ciuibus discrimine, isti enim purum, simplex, nullisque emblematis cælatum argentum habere gaudebant, illi totos census profundere in mirabiles sculpturas. C. Pli. Iunior lib. 3. Epist. 1. *Apponitur cœna non minus nitida, quam frugi, in argento puro & antiquo. sunt in vsu & Corinthia, quibus delectatur, nec tamen afficitur.* Non sine stomacho auunculus ipsius Plinius senior lib. 33. Nat. histor. cap. 12. *Et quid hæc attinet colligere, cum capuli militum contempto ebore, aut etiam fastidito, cælentur argento: vaginæ batillis, balthei laminis crepitent. Iam vero pædagogia ad transitũ virilitatis custodiantur argento, fœminæ lauentur, & nisi argentea solia fastidiant, eademque materia & cibis & probris seruiat.* Mentio in Antiquis marmoribus.

ANTHVS. AD. ARGENTVM.
POT. L. CÆSARIS.

Aliud vero sic habet.

VIBIÆ. SVCCESSÆ. LIVIÆ.
AVG. SER. AB. ARGENTO.
POTORIO.

Tertium in hæc verba.

PARTHENIVS. CÆSARIS. N.
AB. ARGENTO. POTORIO.

Quartum fragmentum huiusmodi est.

TI. CLAVD. AVG. LIB.
GRATIO. LIVIÆ. AVG. SER.
N. A. POTIONE. ET.
ARGENTO.

Inde iocose apud Athenæum *magnum poculum puteus argenteus* dicitur. lib. 11. Dipnosoph. vt clarum sit inde etiam Græcis in vsu fuisse. Mela IC. apud Vlpianum. l. 7. ff. de in rẽ verso. *Illud verũ non est, quod Mela scribit, si seruo meo argentum dederis, vt pocula tibi faceret ex quolibet argento, mox factis poculis seruus decesserit, esse tibi aduersum me de in rem verso actionem quoniam possum pocula vindicare.* P. Virgil. lib. 1. Æneid.

Ingens argentum mensis cælataque in auro
Fortia facta patrum.

D. Iuuenal. Sat. 1. v. 76.

Argentum vetus, & stãtem extra pocula caprum.

Idem Sat. 9. v. 141.

Pignoribus positis argenti vascula puri,
Sed quæ Fabricius censor notet.

A Vetus sch. *Fabricius censor collegam suum notauit in senatu, quia supra decem libras argenti, vnam Phialam inuenit: antea enim non licebat senatorem plus habere.* Idem Iuuenalis Sat. 10. in principio.

Pauca licet portes argenti vascula puri.

Martial. lib. 8. Epigr. 6. de Eucto sene nimium pocula argentea ostentante.

Argenti furiosa sui dum stemmata narrat
Garrulus, & verbis mucida vina facit.

Corrigendum censuit Iustus Lipsius in Epistolicis suis quæstionibus.

B *Argenti fumosa sui dum stemmata narrat*
Garrulus.

De cælatura poculorum argenteorum, quam *emblematum opus* vocat vetus scholiastes Iuuenalis ad v. 76. Sat. 1. Locus est egregius Pauli IC. l. 13. ff. de condict. furtiua: *Ex argento surrepto pocula facta condici posse Fulcinius ait, ergo in condictione poculorum, etiam cælaturæ æstimatio fiet, quæ impensa furis facta est.* Vlpian. IC. l. 19. ff. de auro arg. leg. *Si escarium argentum le-*

C *gatum sit, id solum debebitur, quod ad epulandum in ministerio habuit, id est, ad esum, & potum.* Quem locum frustra retractant, & pro, *id est*, reponere tẽtant, *item:* sensus enim optimus constat, si ministerio epulandi præparata vasa, siue ad esum & potum dicamus. quam luxuriam publicæ disciplinæ obfuturam damnat L. Seneca lib. de Tranquillit. animi cap. 1. *Placet argentum graue, rustici patris, sine vllo opere ac nomine artificis.* Idem in Consulat. ad Heluiam cap. 11. *Si desiderat aureis fulgentem vasis suppellectilem, & antiquis*

D *nominibus artificum argentum nobile, æs paucorum insania pretiosum.* Quænam ea cælatorum nomina? Certe enim Plinius lib. 33. cap. 12. *Mirum in auro cælando inclaruisse neminem, argento multos, maxime tamen laudatus est Mentor.* Martial. lib. 8. Epigr. 51. lemma est, *de Phiala Rufi.*

Quis labor in Phiala? docti Myos, anne Myronis?
Mentoris hæc manus est? an Polyclete tua?
Liuescit nulla caligine fusca.

Emblemata ista nobilium artificum, siue cælaturæ, proprio nomine *formæ* appellabantur. Sext. Pro-

E pert. lib. 3. eleg. 8.

Argumenta magis sunt Mentoris addita formæ,
Et Myos exiguum flectit acanthus iter.

Et lib. 4. eleg. 2.

At tibi Mamuri formæ cælator ahenæ,
Tellus artifices ne terat Osca manus.

Nono *aurea supellex* recepta, & præcipue pocula. M. Tul. Act. in C. Verrem 4. *Exponit multum argẽtum, non pauca etiam pocula ex auro, quæ vt mos est regibus,*

F *& maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis.* Cn. ille. Pompeius in triumpho suo vt scribit Plinius lib. 37. cap. 2. *Transtulit vasa ex auro, & gemmis, abacorum nouem.* Corrip. lib. 3. Num. 1. *vasa aurea mille.* Abunde de hac suppellectilis materia disseruere post Plinium Critici Scæuolæ IC. l. 36. ff. de auro arg. leg. *Seia dulcissimæ poculum aureum, quod elegerit, fidei heredum committo, vt darent. quæro cum in hereditate non sint nisi truellæ, scyphi, modioli, phialæ, an Seia de his speciebus eligere possit, respondit, cum omnia potui*

parata

parata pocula, dicuntur, posse eam ex his eligere. Cælabantur & aurea pocula, licet non tanto tamque elaborato artificio, quemadmodum argentea, nam Plinius *cælatura auri nullum artificem inclaruisse*, supra à me citatus dixerat.

Virgilius etiam supra:

Cælataque in auro
Fortia facta patrum.

Eodem libro:

——ille impiger hausit
Spumantem pateram, & pleno se proluit auro.

Isidor. lib. 20. cap. 4. *In vasculis tria quæruntur, quæ placeant, manus artificis, pondus argenti, splēdor metalli.* Dictum ab eo superius, ne argētea tantū putes pocula denotari. *Cælata vasa, argentea, vel aurea sunt, quæ signis eminentioribus intus extraue expressa, à cælo vocata, quod est genus ferramenti, quod cilionē vulgo vocant.* Sil. Italic. lib. 10.

——non vna ministri
Turba gregis, posuisse dapes his addita cura,
His adolere focos, his ordine pocula ferre,
Nec non & certis struitur, aspera mensa,
Pondere cælati fulgent antiquitus auri.

Insculpebantur itaque gentilitia familiæ stemmata: Pulchre Statius Papinius lib. 1. Thebaid. v. 540.

——postquam ordine mensæ
Victa fames, signis perfectam, auroque nitentem
Iasides pateram famulos ex more poposcit,
Qua Danaus libare dijs, seniorque Phoroneus
Assueti, tenet hæc operum cælata figuras.
Aureus anguicomam præfecto Gorgona collo
Ales habet, &c.

Decimo, inserebantur auro gemmæ, indeque *gemmata pocula.* Luctatius Placidius ad v. 150. lib. 1. Thebaid. *Nondum eis luxuria sua ferat pocula habere gemmata.* Hieron. Epist. ad Macharium. *Beatioresne tibi videntur, qui purpura fulgent, qui gemma bibunt, toga fulciuntur, palmataque pinguntur.* D. Cyprian. lib. 2. Epist. 2. *Suspiret ille in conuiuio, bibat licet gemma.* L. Apul. lib. 2. Milesiar. *Pueri calamistrati, pulchre indusiati, gemmas formatas in pocula vini vetusti frequenter offerre.* Plinius acerrimus insanientis luxuriæ hostis, in præfatione ad lib. 33. *Nec hoc fuit satis, turba gemmarum potamus, & smaragdis teximus calices, ac temulentiæ causa tenere Indiam iuuat, & aurum iam accessio est.* Iacobus Cuiacius Obseruat. lib. 10. cap. 8. notauit. Vlpian. l. 19. ff. de auro arg. legat. *Perueniamus & ad gemmas inclusas auro argentoque, & ait Sabinus auro argentoue cedere, ei enim cedit, cuius maior est species, quod recte expressum: semper enim cum quærimus quid cui cedat, quid cuius rei ordinandæ causa adhibetur, vt accessio cedat principali.* Contrarius omnino sensus loco Pliniano, nam Iurisconsultus vult gemmas accessionem tantum auri esse, Plinius aurum gemmarum accessionem, quæ tanto numero sunt, vt maiorem poculi partem facere videantur. Paulus IC. lib. 3. ad Sabinum. *Si vt habiliter gemmæ geri possint inclusæ auro fuerint, tum aurum gemmis dicimus cedere.* Quæ perperam vir doctus de poculis gemmatis interpretatus est, cum de annulis videatur sensisse, in quorum Pala

A gemmæ inclusę. vetus Scholiastes Iuuenalis ad v. 42. Sat. 5. *Venia danda est, si custodiaris, cum acceperis Phialam, quoniam gemmæ pretiosæ in poculo sunt, & calices gemmati.* L. Sen. lib. de Prouidentia cap. 3. *Quanto magis huic inuidendum est, quam illis, quibus gemma ministratur.* Et lib. 7. de Benefic. cap. 9. *Capacibus gemmis inter se propinarent.* Sext. Propert. lib. 3. eleg. 4.

Non tamen inuiso pectus mihi carpitur auro,
Nec bibit è gemma diuite nostra sitis.

Iuuenal. Sat. 10. in limine.

B *——sed nulla aconita bibuntur*
Fictilibus, tunc illa time, cum pocula sumes
Gemmata, & lato Setinum ardebit in auro.

In immodico Cleopatræ luxu, quo Cæsarem excepit M. Lucanus lib. 10. Pharsal. v. 158.

Non mandante fame, multas volucresque, ferasq;,
Ægypti posuere deos, manibusque ministrat
Niliacas crystallus aquas, gemmæque capaces
Excepere manum.

C Virgil. lib. 2. Georgic.

Hic petit excidijs vrbes, miserosque penates
Vt gemma bibat, & Sarrano dormiat ostro.

D. Paulinus de vita D. Martini lib. 4.

Pocula funduntur gemmis, gemmisque bibuntur.

P. Ouid. lib. 8. Metamorphos.

In gemma posuere merum.

Martial. lib. 11. epigr. 12.

Tolle puer calices, tepidique toreumata Nili,
Et mihi secura pocula trade manu.
D *Trita patrum labris, & tonso pura ministro,*
Antiquus mensis restituatur honos.
Te potare decet gemma.

D. Auson. Epigr. 8.

Fercula gemmatis cum poneret horrida vasis.
Et misceret opes, pauperiemque simul.

Statius lib. 1. Thebaid.

——nec cura mero committere gemmas.

Corrigendus è codice Corippi Africani locus lib. 3. Num. 3. qui insignis ad cælaturam huiusmodi vasorum exprimendam.

E *Aurea purpureis apponunt fercula mensis*
Pondere gemmarum plus grauia, pictus vbique
Iustinianus erat, dominis pictura placebat,
Gaudebantque sui genitoris imagine visa.

Restitue corruptum locum leui mutatione.

Aurea purpureis apponunt fercula mensis
Pondere gemmarum prægrandia.

Sequitur deinde cælatura.

Ipse triumphorum per singula vasa suorum
F *Barbarico historiam fieri mandauerat auro.*

A Græcis χρυσένδετα *Chrysendeta* appellantur. *Gemmas auro insertas* interpretatur Adrianus Turnebus lib. 14. Aduersarior. cap. 3. mendosus codex est. Isidori lib. 20. Etymologiar. cap. 4. *Crisendita, vasa deaurata.* Castiga, & rescribe, *Chrysendeta, vasa deaurata.* Vbi vel inscitiam, vel ignorantiam accusare liceat, neq; enim Chrysendeta deaurata sunt vasa, sed auro solido facta, admixtisque gemmis decorata: vsus vel in poculis, vt iam expositum: vel in paropsidibus, aliaque suppellectile. Martial. lib. 2. Epigr. 43.

Innumeri tibi flaua tegunt Chrysendeta mulli.

Lib.6.epigr.vlt.

Ponuntur semper Chrysendeta Calpetiano.

Lib.11.epigr.30.

Accipe vina, domum, pueros, Chrysendeta, mensas.

Denique lib.14.epigr.97.

Grandia ne viola paruo Chrysendeta mullo.

Vltimo *ossa capitis humani* barbaris quibusdam & feris gentibus pro poculis erant. Quod in more positum Scythis antiquis in Geographia sua Strabo Amasianus lib.7. Herod. lib.4. pag.277. αὐτὰς δὲ τὰς κεφαλὰς οὔτοι πάντων, ἀλλὰ τῶν ἐχθίστων ποιοῦσι τάδε, ἀποπρίσας ἕκαστος πᾶν τὸ ἔνερθεν τῶν ὀφρύων ἐκκαθαίρει, καὶ ἢν μὲν ᾖ πένης, ὁ δ' ἔξωθεν ὠμοβοέην μούνην περιτείνας, οὕτω χρᾶται, ἢν δὲ πλούσιος, τὴν μὲν ὠμοβοέην περιτείνει, ἔσωθεν δὲ περιχρυσώσας, οὕτω χρᾶται ποτηρίῳ. *Non tamen de omnium, sed de inimicissimorum capitibus hoc faciunt, vt quisq; illud, quod est infra supercilia, recisum prorsus excutiat, & crudo tantum bouis corio, si pauper sit, si diues non modo exterius inducat bouino corio, verumetiam interius inauret, & sic vterque pro poculo vtatur.* Sed ab Ægydio Maserio video id animaduersum in Commentarijs suis ad Valerij Flacci librum quintum Argonauticon. Antonius Bonfinius Rer. Vngari.1.Dec. lib.1.pag.20. *Eorum caluariis pocula fingere.* & de Scordiscis, Ammian. Marcellin. lib.27. *Scordisci, longe nunc ab ijsdem prouincijs disparati, saui quondam & truces, vt antiquitas docet, hostiis captiuorum Bellona litantes & Marti, humanumque sanguinem in ossibus capitum humanorum bibentes auidius.* De Auaribus, Hunis, Gepidisq;, Paulus Varnefridus Longobardi filius, quem alij Paulum Diaconum, nonnulli Paulum Monachum solent vocare lib.1.de Gest. Longobardor. cap.27 *In eo prælio Alboin Cunimundum occidit, caputque illius sublatum, ad bibendum ex eo poculum fecit.* De quibusdam ad septentrionem colentibus populis C.Plinius lib.7.cap.2. *Priores Anthropophagos, quos ad septentrionem esse diximus, decem dierum itinere supra Borysthenem amnem ossibus humanorum capitum bibere cutibusque cum capillo, pro mantilibus ante pectora vti.* Quod de Essedonibus retulit Iulius Solinus Polyhistor. cap.19. *Essedonum mos est parentum funera cantibus prosequi, & proximorum corrogatis cætibus cadauera ipsa dentibus laniare, pecudumque carnibus mista dapes facere, capitum etiam ossa auro incincta, in poculorum tradere ministerium.* Reperi etiam qui ad priscos Gallos, seu Celtas eandem traherent diritatem, Sil. Ital. libro 13.

At Celtæ vacui capitis circundare gaudent
Ossa, nefas, auro, & mensis ea pocula seruant.

Satis iam superq;, vt puto de poculorum materia disserui. Sequitur forma, quæ diuersissima, quædam enim panda, quædam angusta, alia oblonga, nonnulla in nauigij speciem efficta vt infra dicetur. Erant & pocula, quæ duos haberent fundos, quale est Nestoreum apud Homerum, & Athenæum, vt Desiderius Heraldus annotauit. M. Martial. lib.8. Epigr.6.

Hi duo longæuo censetur Nestore fundi,
Pollice de Pylio trita columba nitet.

Nec deerant, quæ tympanum referrent, parua & caua, sine fundo, & auribus, quæ mollia erant & parum viris conuenientia, vt locus sit datus Demostheni conuicium faciendi Midiæ, quod eis parũ castrensibus biberet, Dorotheo authore, referente Athenæo lib.11. iisque soli Cybelles sacerdotes vtebantur, & quia Græci κλέμμυδα vocant formam operimenti testudinis, *clemmateres* etiam dicebantur. Plin. lib.33. c.11. *Mox additum argentum in angulis, lineasque per commissuras, tympana vero se iuuene appellata stateras, & lances, quas antiqui magidas appellauerant.* Plau.

——ipsum etiam
Pauxillum argenti leuibus tensum tympanis
Limari, commutari qua semper credit, quia
Semel factum est.

Frustra est Cælins Rhodiginus lib.8.c.15. qui μάγιδας *mensas* exponit, *quæ ponuntur, tolluntur que*, cum diserte Plinius vasa potoria velit esse, eademque quæ tympana Varro lib.4. de ling. lat. *A magnitudine* desumit etymon, sed Græcæ tamen esse originis liquet, cũ extet apud Iulium Pollucem inter dictiones Græcas relatum lib.6. Onomastic.c.10. & rursus lib.6.c.5. mentio & apud Paulum IC.l.36.ff.de condict. indeb. *Seruus cuiusdam insciente domino magidem commodauit, is cui commodauerat, pignori eam posuit, & fugit.* Ex Polluce eadem, quæ Rhod. censet Budæus in Annot. ad pandect. prioribus & post eum Andreas Alc. lib.8. parerg.c.16. nisi forte credendum sit alijs criticis, qui legunt, *insciente domino capidem commodauit.* Quod & ferri potest, nam capides vasa escaria sunt.

Tertio poculorum quædam ansulis carebant, alia ansas habebant, nonnulla aurita tantum vna erant parte. Iul. Poll. lib.6. Onomastic.c.18. ἀμφίθετον δὲ φιάλην, ὡς ὅμηρος, καὶ χρύσεον ἀμφωτον ἀπὸ τῶν σχημάτων τὸ δὲ μόνωτον, κοτυλίσκος ὠνομάζετο. *Phialam vero ancipitem, & aureum poculum vtrinq; ansatum, Homerus à forma appellat, sed vnicam ansam habens, cotyliscus nominabatur.* Philemon, vt retulit Athenæus lib.11. dixit, *Cissibium esse poculum vna parte tantum auritum.* De quo supra, hoc capite, à me dictum est. Aurel. Macrob. lib.5. Saturnalior. c.21. *Patera, vt & ipsum nomen indicio est, planum ac patens est, carchesium vero procerum, & circa mediam partem compressum, ansatum mediocriter, ansis à summo ad infimum pertinẽtibus.* Locus, nisi ego fallor, corruptus. Nam quomodo id mediocriter ansatum esse potuit, si à summo ad infimum pertingant ansæ? Ego vero si quid iudicio meo tribuendum esset, perpensis Calixeni Rhodij verbis eodem Athenæi libro cap.7. suspicor è Græco ἱκανῶς ἐπίμηκες Macrobium ista transtulisse, & ideo compressum quidem circa meditullium, sed protuberans fuisse leuiter istud poculum, quod ille significantissime Latina expressit dictione, *ancatum mediocriter*, vt *ancatum* sit desumptum ab *ancus*. Fest. Pompeius libro 1. *Ancus appellatur, qui aduncum habet brachium, vt exporrigi non possit.* Glossarium *ancus*, λορδός. Ingratus sane essem, nisi eruditissimo Isacio Pontano hanc acceptam referrem coniecturam. De ansis iisdem locum proferam è M. Cicerone Act.4. in Verrem: *Exponit non pauca pocula ex auro, quæ vt mos est regibus, & maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis.*

mus.erat autem vas vinarium, ex vna gemma prægrandi, trulla excauata, manubrio aureo. Ansularum harũ vsus, vt apparet, erat, vt qui propinaret, aut porrigeret, vnam earum manu teneret, alteram vero cui tradebatur poculum, arriperet. de Sileno illo ebrioso P. Virgil. Ecloga 6.

Serta procul tantum capiti delapsa iacebant,
Et grauis atrita pendebat cantharus ansa.

Ouid. Epist. 15. vbi Paris Helenæ pulchritudinem extollit.

Dum stupeo visis, (nam pocula forte tenebam)
Tortilis à digitis excidit ansa meis.

Hæc sunt vasa quæ *calices pteroti* nũcupantur à Plinio lib. 36. cap. 26. quasi *pinnatos* aut *alatos* dicas, quod ansæ vtrinque protensæ alarum speciem referrent. Verba ipsa apponam. *Sed quid refert, Neronis principatu reperta vitri arte, quæ modicos calices duos, quos appellabant pterotos. H S. sex millibus venderet.* Nisi forte assentiendum sit iis, qui legere maluerunt, *quos appellabant apyrotos*, quasi scyphi sint frigidæ aquæ capaces, nõ vero calidæ. Nam delicatiores calidam solebant bibere, Martial. lib. 6. epigr. 35. durioris victus homines, quique à luxu remotiores essent, frigidam, Plin. Iunior. lib. 6. epist. 16. *Iacens aliquantulum frigidam gustauerat.* C. Tacit. lib. 13. Annal. *Innoxia adhuc, & præcalida potio.* M. Varro lib. 4. de ling. Lat. calix à caldo, quod in eo *calida puls apponebatur, & caldum in eo bibebant.* L. Apul. li. 2. Milesiar. *Commodum cubueram, & ecce Fotis mea iam domina cubitum reddita, iacta proximat rosa serta, & rosa soluta in sinu tuberante, ac me pressim deosculato, & corollis reuincto, & flore prosperso, arripit poculum, ac desuper aqua calida iniecta, porrigit, bibam, idque modicum, priusquam totum exsorberem, clementer inuadit.* Sed omnia vulgata. Consule Fuluium in Appendice pag. 170. I. Lipsius Hieron. Mercurialis. Gulielm. Stuckius lib. 3. Antiquitat. conuiual. cap. 6. & alij. Iuuenal. Sat. 5. v. 63. videantur.

Quando vocatus adest gelidæ, calidæque minister.

Martial. lib. 8. epigr. 67. & alibi sæpissime.

Caldam poscis aquam, sed nondum frigida venit:

Et li. 14. epigr. 196. lemma est, *calda & frigida aqua.*

Hac tibi quæ fuerint caldarum nomina dicunt,
Ipsa suas melius charta natabit aquas.

Hæc de forma. Iam de speciebus tractandum, quas libro iam sæpe citato Athenæus exequitur, Iul. Poll. lib. 6. cap. 16. Nonius Marcellus cap. 19. Isidor. lib. 20. cap. 5. & Iurisconsultus l. 36. ff. de aur. & arg. leg. *trullas, scyphos, modiolos, phialas* enumerat. Macrob. libro & capite proxime citatis *carchesia, cymbia, canthatos, scyphos*, alij *pateras, crateras, emistes, Bacchia, calathos, calices, & ampullas.*

Trullam quidem siue, vt alij appellant, *truellam*, volunt esse *scyphum profundiorem, & oblongiorem.* Andreas Alciatus lib. 7. parerg. cap. 3. vetus Interpres Iuuenalis ad Sat. 3. v. 108. *calicem aureum* exponit *trullam.* Et erudite, vt multa alia, Alexander Neapolitanus lib. 3. Genial. dier. cap. 10. locum illum Iuuenalis pertractat. & exquisitissimæ diligentiæ pleraque apud Andream Tiraquellum reperies. Helenius Acron, *trulla, deformis calix, & rusticanus.* ad Horatium lib. 2. Sat. 3. M. Cato de Re Rustica cap. 10. *Villicum habere oportet vrnam quinquagenariam vnam, trullas tres.* Idem c. 13. in torcularium vsui opus sunt; *Trullæ æneæ tres, amphoræ olearia duæ.* Et post eodem capite; *Vrceos vrnales fictiles duos, trullas ligneas duas.* C. Plin lib. 34. cap. 2. *Sunt ergo vasa tantum Corinthia, quæ isti elegantiores nunc æs sculpendo transferunt modo in lucernas modo in trullas, modo munditiarum respectu.* Et sunt in illo scriptore pleraque, quæ manum criticam requirant, quod miror, in tanta eruditorum turba. Locus non omnino sanus. Corrige igitur fide ex MS. *Modo in lucernas, modo in trullas nullo munditiarum respectu.* Vult enim munditiis contemptis Corinthia vilissimis vsibus applicata, dum ex iis fiunt trullæ, hoc est, lasanum, in quod onus ventris deponitur, aut vas, quo è culina in latrinam aquam effundunt, aut cæmentariorum instrumentum, quo dealbati tectorio, aut delutati muniuntur, & complanantur, nam omnia illa significata habet trulla. Meminere poetæ. Martial. lib. 9. epigr. 98.

Clinicus Herodes trullam subduxerat ægro,
Deprensus dixit, stulte quid ergo bibis?

Sic puto abunde diuersam in Plinio lectionem firmatam. Quod & poculum potorium fuerit, nulli dubium esse potest. M. Accius Plautus Amphytruone Act. 4. sc. 4.

Interea dum illi certant, in popinam diuertendum est mihi.
Lances detergam omnes, omnesque trullas
Hauriam.

Horat. loco proxime supra laudato.

Qui Veientanum festis potare diebus
Campana solitus trulla, vappamq; profestis.

Phialam enumerant inter vasa potoria, non modo Græcarum rerum scriptores, Iulius Pollux li. 6. Onomastic. cap. 16. & alii, sed & Latini passim eam vocem tanquam suam vsurpant. Martial. lib. 8. epig. 33. & li. 3. epig. 41. Iuuenal. Sat. 5. *Virro tenet phialas.* Corrigendus eiusdem scholiastes ad v. 27. Sat. 10. *Inaurata, inquit, fiola, cum vinum coloratum acceperis.* Rescribe, *aurata, inquit, phiala.* Athenæus libr. 2. dipnosophist. cap. 6. in fine, & libr. 11. cap. 16. χρύσις, *aurea phiala.* Ex auro itaque phialæ, liquet ex Æliano var. histor. lib. 1. capit. 32. εἰς χρυσῆν φιάλην ἐδέξαντο ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὸ ὕδωρ. *In auream phialam de manibus eius exceperunt aquam.* Erant tamen & ex argento. Idem eodem libro cap. 22. φιάλαι δύο ἀργυραῖ. *Phialæ duæ argenteæ.* Heliodor. lib. 2. Æthiopicon. καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀπέχει τῆς φιάλης ἄκρατον τὸ ὕδωρ, τοῦτο καὶ σπένδω μὲν ἔλεγε θεοῖς ἐγχωρίοις τε καὶ Ἑλληνίοις, καὶ αὐτῷ γε Ἀπόλλωνι Πυθίῳ, καὶ προσέτι Θεαγένει καὶ Χαρικλείᾳ. *Hæc locutus effundebat ex phiala meram aquam, & libo, dicebat, dijs huius regionis, & Græcis, & ipsi Apollini Pythio, ac insuper Theageni & Charicleæ.* Vnde apparet pateram fuisse, qua in sacrificiis vterentur, vt non tantum in conuiuiis eius sit vsus. Christophorus poeta Thebanus Copita, in Antholog. lib. 5. epigr. 29.

——ἦν μὲν ἀείρων
δεξιτερῇ φιάλην ἐπιλοίβων.

Et attollebat quidem dextera phialam libatoriam.

Pindarus etiam mensis epulantium appositam docet Olympicor. ad 7. in principio.

> Φιάλαν ὡς εἴ τις ἀ-
> φνειᾶς ἀπὸ χειρὸς ἑλὼν
> ἔνδον ἀμπέλȣ καχλάοιζ-
> σαν δρόσῳ δωρήσεται.
> νεανίᾳ γαμβρῷ προπίνων.

Phialam vt si quis è diuite manu sumptam, intus rore vuæ bullientem, donet iuueni genero præbibens. Adi ad eundem si plura cupis, Pythior od. 4. & Isthmior. od. & alibi sæpe.

Cymbium à forma nauis, quam referebat, nomen accepit. M. Terent. Varro lib. 1. de vita populi Romani: *Item erant vasa vinaria, sini, cymbia, aquilinæ pateræ, gutti, septarij, simpuuium.* Simaristus *exiguum & cauum poculum* interpretatur, Dorotheus, *altū*, quodque *auribus careat*. Ptolomeus Aristonici filius, *gibbosum*. Dionysius Samius cum Cyssibio confundit: Didymus *ob longum angustum*; Eratosthenes, cymbiam *simile cyatho* expressit. Meminere præter Grammaticos & poetæ, Alexis in Equite, Ephippus in Ephebis, Anaxandrides in Rusticis, & alij apud Athenæum libro laudato. Virgil. lib. 3. Æneid.

> *Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,*
> *Sanguinis & sacri pateras.*

Et lib. 5. Æneid.

> *Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.*

Martial. lib. 8. Epig. 6.

> *Ficta Saguntino cymbia mala luto.*

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 7.

> *Cum furibunda mero mensam propellis, & in me*
> *Proijcis in sana cymbia plena manu.*

Scyphus Græcorum etiam in vsu, Iul. Pollux lib. 6. cap. 2. 16. à Latinis vsurpata dictio. M. Tull. Act. 6. in C. Verrem. *Hinc illa Verrea nata sunt, hinc in conuiuium Sextum Conuiuium protrahi iussit, in quem scyphum de manu iacere conatus est.* Sueton. Tranquill. Nerone. c. 47. *Duos scyphos gratissimi vsus, quos Homericos à cælatura carminum Homeri vocabat, solo illisit.* Quem locum eo lubentius produxi, quo sciebam à Plinio calices vocari, quos hic scyphos appellauit. Sic enim eandem historiam narrans ille lib. 37. c. 2. *Nero amissarum rerum nuncio accepto duos calices crystallinos in suprema ira fregit illisos, hæc fuit ratio sæculū suum punientis, ne quis alius ex his biberet.* Sed parum interest, neque enim magna inter vtriusq; poculi formam differentia, & materia communis, scilicet aurum, argentum, gemmæ. Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 10.

> *Diuitis hoc vitium est auri, nec bella fuerunt,*
> *Faginus astabat cum scyphus ante dapes.*

Q. Horat. lib. 1. od. 27.

> *Natis in vsum lætitiæ scyphis*
> *Pugnare Thracum est.*

Epodon idem od. 9.

> *Capaciores adfer huc puer scyphos,*
> *Et Chia vina, aut Lesbia.*

M. Plautus in Asinaria.

> *Scyphos quos vtendos dedi Philodamo, retulitne?*

Meminit Homerus lib. 14. Odyss. v. 112.

> ϗ οἱ πλησάμενος δῶκε σκύφος ἔπινεν.
> *Et ei impletum dedit scyphum, quo bibebat.*

Herculaneos scyphos præ alijs laudatos inuenio ab inuentore Hercule. Macrob. lib. 5. Saturnal. cap. 21. *Scyphus Herculis poculum est, ita vt Liberi patris cantharus. Herculem vero fictores veteres non sine causa cum poculo fecerunt, & nonnumquam casabundum & ebrium: non solum quod is heros bibax fuisse perhibetur, sed etiam quod antiqua historia est Herculem poculo, tanquam nauigio, ventis immensa maria transiisse.* Vide quæ ille ex omnibus deinde probatis scriptoribus ad notitiam huius scyphi narrat. Bæotiis in præcipuo fuisse vsu, discimus ex Athenæi lib. 11. 12. quod tutelare eius vrbis regionisq; numen esset Hercules: mentio & apud Plutarchum in Alexandro in fine. ὄυτε σκύφον Ηρακλέους ἐκπιών, *Non exhausit Herculis scyphum.* Q. Curt. li. 10. *Iisdem fere diebus conuiuium apud Thessalum Medium institutum est, ad quod rex cum sodalibus vocatus venit, ibi nondum epoto Herculis scypho, repente velut telo confixus ingemuit.* L. Sen. Epist. 83. *Alexandrum, cuius modo feci mentionem, tot itinera, tot prælia, tot hiemes, per quas victa itinerum locorumque difficultate, transierat, tot flumina ex ignoto cadentia, tot maria tutum dimiserunt, intemperantia bibendi, atq; ille Herculaneus & fatalis scyphus condidit.* Scribitur à Niceta Choniate, Camaterum logothetam, edacem admodum bibacemque fuisse, superasse illos, in quorum manibus amphoræ, vt calices versabantur, ϗ τὸν σκύφον ἔχον ἀεὶ ἐπιδείπνιον τὸν Ηράκλειον, *Et habebant semper post cœnam illum scyphum Herculaneum.* Reperiuntur etiam scribente M. Tullio Actione sexta in Verrem; *Duo pocula Herculea manu Mentoris summo artificio facta.* Atque vt tandem expediam, *legitur in libris antiquis Herculem magnum poculum ligneum attulisse, quo vtebatur in sacris, quod ne carie consumeretur, pice oblitum conseruabatur.* Seruius Honoratus ad lib. 8. Æneid. de sacrificio Herculi oblato.

> *Et sacer impleuit dextram scyphus.*

D. Iuuenal. Sat. 12. v. 45.

> *——vrnæ cratera capacem,*
> *Et dignum sitiente Pholo.*

Pholum enim hunc *vnum de Centauris* fuisse, & Herculem peregrinantem excepisse hospitio, narrant fabulæ M. Lucan. lib. 6. (vt omittam Stesichorum)

> *Hospes & Alcidæ magni Pholo.*

Ciborium etiam inter vasa potoria reponit Hesychius grammaticus. κιβώριον, Αιγύπτιον ὄνομα ἐπὶ ποτηρίȣ. *Ciborium Ægyptium nomen de poculo.* Huius forma delineatur à Porphyrione vetusto Q. Horatij interprete, ad lib. 2. od. 7. *Ciborium est poculi genus in modum foliorum colocasiorum factum.* Paulus Varnefridus de Gest. Longobard. lib. 3. cap. 35. *De quo auro ipse rex postmodum ciborium solidum, miræ magnitudinis, & magni ponderis fecit, multisque illud pretiosissimis gemmis decoratum, ad sepulchrum domini Hierosolymā transmittere voluit, sed cum minime potuisset, idem supra corpus Beati Marcelli martyris, q in ciuitate Cauallono sepultū est, vbi sedes regni illius erat, poni fecit, & est ibi, vsq; in præsentem diem,*

diem, nec est vsquam vllum opus ex auro effectum, quod A
ei valeat cõparari. Horat. loco proxime supra laudato.

Obliuioso læuia Massico
Ciboria exple.

De Aqua iam agendum incumbit, quam vel frigi-
dam, vel tepidam fuisse iam à me ostensum: Sed &
interdum pro aqua glacies in frusta dissecta, aut nix
concreta frigore, vino diluendo adhibebatur, arden-
tissimis æstatis caloribus. C. Plin. lib. 19. cap. 4. *Hi ni-*
ues, illi glaciem potant, pœnasque montium in volupta-
tem gulæ vertunt, seruatur algor æstibus, excogitatur- B
que, vt alienis mensibus nix algeat. In MS. codice ap-
posite magis, *seruatur Ligur æstibus.* quod niuem hãc,
aut glaciem ex Alpibus vicinis Liguriæ Romam
transferrent. Idem lib. 31. cap. 3. *Niuem quidem glaci-*
emque subtilissimum elementi eius videri miror, apposito
grandinum argumento, è quibus pestilentissimum potum
esse conuenit, nec vero pauci inter ipsos, è contrario ex gelu
ac niuibus, insaluberrimos potus prædicant, quoniam ex-
actum sit inde, quod tenuissimum fuerat. In aliis etiam C
melius, meo iudicio, quoniam *exsuctum sit inde.* Pli-
nius Iunior nepos ipsius lib. 1. Epist. 15. *Promittis ad*
cœnam, nec venis, dicitur ius, ad assem impendium red-
des, nec id modicum: paratæ erant lactucæ singulæ, cochleæ
ternæ, oua bina, alica cum mulso & niue, nam hanc quo-
que computabis, imo hanc imprimis quæ perit in ferculo.
Nec quisquam, vt puto cultius hoc ipsum expressit
Latino Pacato Drepanio. in panegyrico, quem Theo-
dosio Augusto optimum dixit. *Nam delicati illi ac flu-*
entes, ac quales sæpe tulit respublica, parum se lautos pu- D
tabant, nisi luxuria vertisset annnum, nisi hibernæ po-
culis rosæ innatassent, nisi æstiuam in gemmis capacibus
glaciem falerna fregissent. Macrob. lib. 7. Saturnal. cap.
12. *Nosse aueo, cur aqua, quæ obsita globis nubium perdu-*
citur ad niualem rigorem non minus in potu noxia est,
quam ex ipsa niue aqua resoluta, scimus enim quot quã-
taque noxæ epoto niuis humore nascantur. Hęc Auienus,
subiungit vero Disarius; *Aqua ex niue resoluta etiam-*
si igne calefiat, æque noxia est, ac si epota sit frigida, ergo nõ
solo rigore niualis aqua perniciosa est, sed ob aliã causam. E
Suspectus tamen mendi locus est; itaque rescriben-
dum censerem; *Aqua, quæ obsita est globis niuium mi-*
nus in potu noxia est. Nam *globi nubium*, vix Latinus
admittit sermo oratorius, licet poeticum sit. Q. Sam-
monic. Seren. lib. de Medicina cap. 4.

Desinet interea glomerati farrea nubes,
Cessabitque grauis crebræ porriginis imber.

Et *non* debere expungi docuit literatissimus Anto-
nius Muretus lib. 9. variar. lection. cap. 9. Meminere
& alij scriptores niuatam hanc aquam in summis de-
litiis fuisse, licet maxima sanitatis iactura. A. Gell. F
lib. 19. cap. 5. ex authoritate Aristotelis: *Is nos aquam*
multam ex diluta niue bibentes, coercebat, seueriusque
increpabat. Frequentior tamen est L. Seneca in expro-
bratione delicatioris istius bibendi consuetudinis,
quam omnes alii scriptores. Loca quędam huc trans-
scribam. Epist. 78. *O infælicem agrum, quare? quia non*
vino niuem diluit, quia non rigorem potionis suæ renouat
fracta insuper glacie. Epist. 96. *Quid tu illam æstiuam*
niuem, nõ putas callum iecinoribus obducere? lib. 4. Nat.
quæstion. *Multo magis nobis dici à te pertineat, quare*
emendæ non sint niues, cum luxuria iubes me litigare. Et
lib. de Prouident. cap. 3. *Quibus exoletus omnia perpeti*
doctus, suspensam auro niuem diluit. Denique & lib. 2.
de Ira. cap. 25. *Perpetietur hic famem, & æstiuæ expedi-*
tionis sitim qui puero male diluenti niuem, irascitur. Ad-
di poterunt poetæ, qui eandem luxuriæ intemperan-
tiam non minus quam oratores, vel expresserunt, vel
insectati sunt. C. Lucilius apud Ciceronem lib. 2. de
finibus bonor. & malor.

Cui nil dempsit nix, & sacculus abstulerit nil.

M. Accius Plautus Curculione sc. *date viam.*

PH. Viden, vt expalluit? datin' isti sellã, vt assidat cito.
Et aqualem cum aqua? properatin' ocyus? CV. animo
male est.
PH. Vin' aquam? CV. si frustulenta est, da obsecro her-
cle, obsorbeam.

Martialis omnibus paginis, vt appareat æuo illo
maxime eum ritum viguisse. lib. 5. epigr. 65.

Sextantes Calliste duos infunde falerni,
Et super æstiuas, Alcime, funde niues.

Et lib. 9. epig. 23.

Nec labris nisi magna meis crystalla terantur,
Et faciant nigras nostra falerna niues.

Idem lib. 12. epig. 17.

Ebria Setino fit sæpe, & sæpe falerno,
Nec nisi post niueam cæcuba potat aquam.

Et lib. 6. epigr. 86. vetitum vsum à medicis ostendit.

Setinum, dominæque niues, densique trientes,
Quando ego vos, medico non prohibente, bibam?

Denique lib. 14. epigr. 117.

Non potare niuem, sed aquam potare rigentem,
De niue commenta est ingeniosa sitis.

Melius in editione Plantiniana, sic interpungitur.

Non potare niuem, sed aqua potare rigentem
De niue, commenta est ingeniosa sitis.

Nec in potu modo, sed ad manus etiam abluendas
Petronius: *Discubuimus Alexandrinis pueris aquam*
niuatam in manus infundentibus. Vinum ætate æsti-
mabant, & quo diutius fuisset asseruatum, eo maio-
ris habitum. L. Apul. lib. 2. Milesiar. *Commodum me-*
ridies accesserat, & mittit mihi Byrrhena xeniola, por-
cum opimum, & quinque gallinulas, & vini cadum in
ætate pretiosi. L. Sen. lib. 4. Natural. quæstion. cap. vlt.
Nos vero quæramus potius quomodo fiant niues, quam
quomodo seruentur, quoniam non contenti vina fundere
veterana, & per sapores ætatesque disponere inuenimus
quomodo stiparemus, niuem vt ea æstatem euinceret &
contra anni feruorem defenderetur loci frigore. Et lib. de
vita beata cap. 17. *Quare cultius tibi rus est, quam natu-*
ralis vsus desiderat, cur non ad præscriptum tuum cœnas?
cur tibi nitidior suppellex est? cur apud te vinũ ætate tua
vetustius bibitur? Pomponius IC. l. 3. ff. si certum peti-
tur: *Cum quid mutuum dederimus, etsi non cauimus,*
vt æque bonum nobis redderetur, non licet debitori dete-
riorem rem, quæ ex eodem genere sit, reddere, veluti vinũ
nouum pro vetere. Scæuola etiam IC. l. 37. ff. de leg. 3.
Cum hoc elogio fideicommissum reliquit, Mæuio liberto
meo de me nihil merito, dari volo lagynos vini vetusti

centum quinquaginta. Sic legitur Charondæ seu verius Plantini editione, nec male, nam antiquitus *lagunam*, non vero lagænam dicebant, vt in appendice obseruauit, Fuluius Vrsinus, pag. 178. ex Athenæi lib. 7. & 11. in aliis probatiori vsu receptiorique legitur, *laganas vini vetusti centum.* Sed parum refert. Meminit etiam & Anastasius Aug. l. 16. *C. de erogat. milit. ann. lib.* 12. & poetæ passim. Quosdam adscribam. Q. Catul. Epig. 24.

Minister veluti puer falerni
Ingere mi calices amariores
Vt lex Posthumiæ iubet magistræ
Ebriosa acina ebriosioris.

Ita legitur hic locus apud A. Gellium lib. 7. cap. 20. licet Sabellicus, *auariores calices*, contendat legendum, Hermolaus Barbarus, *meraciores*, vt videre facile est apud Ioannem Brodæum lib. 1. Miscellaneor. cap. 3. Sed potior Gellij lectio, quam confirmat Seneca Epist. 64. *In vino nimis veteri ipsa nes amaritudo delectat.* Alcimus Auitus lib. 3.

Feruebat priscum crystallo algente falernum.

P. Ouid. lib. 2. de Arte.

Qui properant, noua musta bibant, mihi fundat auitum,
Consulibus priscis condita testa merum.

Et lib. 5. Fastor.

Quæque puer quondam primis diffuderat annis,
Promit fumoso condita vina cado.

Stat. Papin. lib. 4. sil. 6.

Iam moriente die rapuit me cœna benigni
Vindicis, hæc imos animi perlapsa recessus
Inconsumpta manet, neque enim ludibria ventris
Hausimus, aut epulas diuerso à sole petitas,
Vinaque perpetuis æuo certantia fastis.

Martial. lib. 3. epigr. 61.

Centenis quod emis pueros, & sæpe ducentis
Quod sub rege Numa condita vina bibis.

Idem iocose, vt solet lib. 7. epigr. 78.

Potaui modo consulare vinum,
Quæris quam vetus, atque liberale?
Ipso consule conditum, sed ipse
Qui ponebat, & erat, Seuere consul.

M. Plaut. Aulular. sc. *nimium.*

——— at ego iussero
Cadum vnum vini veteris à me afferrier.

Alb. Tibull. lib. 3. eleg. 2.

Et primum annoso spargant collecta lyæo

M. Annæus Lucanus lib. 4. Pharsaliæ v. 381.

Nobilis ignoto diffusus consule Bacchus.

Et lib. 10. v. 164. etiam Ægyptiis vetustum vinum in pretio fuisse videtur subindicare, nisi forte de aliis loquens gentibus vsurpare voluerit consuetudinem Romanam. Sic enim de Cleopatræ conuiuio.

——— merum, sed non Mareotidos vua
Nobile, sed paucis senium cui contulit annis
Indomitum Meroe cogens spumare falernum.

Modus vinum istiusmodi condendi in doliis, erat vt pice diligenter oblinerent, in loco statuerent, quo posset fumus pertingere. Marcell. de Medicam. *Operculo superposito, & clauso, vel gipsato diligēter de argilla.*

A Porphyrion ad oden 30. li. 1. Horatij. *Dicit hoc vinum per semetipsum inueteratum, leuisse ergo se gipso vtique vult intelligi.* Ipse poeta.

——— Græca quod ego ipse testa
Conditum leui.

Vnde Iunius Moderatus Columilla lib. 1. Rei Rust. cap. 6. *Vinum celerius fumo maturescit.* Etiam notatum Brodæo lib. 1. cap. 13. quod *insaluberrimum* existimauit Plinius lib. 23. cap. 1. *si fumo sit inueteratum.* Q. Horat. lib. 3. od. 8.

B *Hic dies anno redeunte festus*
Corticem astrictum, pice dimouebit
Amphoræ fumum bibere institutæ
Consule Tullo.

Stat. lib. 4. sil. 8.

Albanoque cadum sordentem promere fumo.

Tibullus lib. 2. eleg. 1.

Non mihi fumosos veteris proferre falernos
Consulis, & Chio soluite vincla cado.

Martial. lib. 13. epigr. 122.

C *Cum tua centenos expugnet sportula ciues,*
Fumea Massilia ponere vina potes.

Primus author picandi reponendique hac ratione vini fuit L. Opimius consul, vnde & Opimianum nomen accepit. C. Plin. lib. 14. cap. 4. *Anno hoc fuit omniū generum bonitas L. Opimio consule, cum Caius Gracchus seditionibus plebem agitans interemptus, ea cœli temperies fulsit, quam cocturam vocant, solis opere, natali vrbis 634. durantque adhuc vina ducentis fere annis iam in speciem redacta mellis asperi, etenim hæc natura vinis in*
D *vetustate est, nec potari per se queunt, si non peruincat aqua, vsque in amaritudinem carie indomita.* Et eiusdem libri cap. 14. *Apothecas fu isse, & diffundi vina solita anno 633. vrbis apparet in consulatu Opimiani vini argumento, intelligente suum bonum Italia.* Britannicus non ineruditus Grammaticus ad Iuuen. Sat. 5.

Ipse capillato diffusum consule potat.

Martial. lib. 1. epigr. 27.

Testa sed antiqui felix siccatur Opimi,
Egerit & nigros Massica cœlla cados.

E Notabantur autem cadi inscripto nomine & authoris & consulis. Vet. scholiast. Iuuenal. ad v. 34. Sat. 5. *Vinum de montibus Albanis, ita vetus, vt non possit ex superscriptione antiquitate deleta, cognosci quanti sit temporis.* C. Petron Satyric. pag. 26. *Statim allatæ sunt amphoræ vitreæ diligenter gypsatæ, quarum in ceruicibus pittacia erant affixa, cum hoc titulo.* FALERNVM. OPIMIANVM. ANNORVM. CENTVM. *Dum titulos perlegimus, complosit manus Trimalcio, & heu, inquit, ergo diutius viuit? verum est vinum Opi-*
F *mianum præsto.* Helenius Acron. ad Horat. lib. 1. Satyra 10. *Nota, ideo quod aut vina notantur in laganis, aut consules.* Ipse Horatius ibidem loci.

——— Rhodio quod Pitholoenti
Contigit, at sermo lingua concinnus vtraque
Suauior, vt Chio nota sit commista falerni est.

Iuuenal. loco proxime supra à me etiam laudato.

Cras bibit Albanis aliquid de montibus, aut de
Setinis, cuius patriam titulumque senectus
Deleuit multa veteris fuligine testæ.

Elegan-

Elegantissime, vt semper solet M. Plautus in Pœnulo, sc. *satis spectatum.*

Ibi tu videas literatas fictiles epistolas
Pice signatas, nomina insunt cubitum longis literis
Ita vinariorum habemus nostræ delectum domi.

Vt & nix seu niuata aqua percolari & sacco transmitti solebat, quo defæcatior esset, ita & vinum istiusmodi vetus percolabant. Hoc illud est, quod σακκίζειν & σακχελίζειν appellant Græci, quasi *sacco liquare.* C. Plin. lib. 19. cap. 4. inueterari vina, saccisque *castrari.* In MS. longe melius, *saccisque castigari*, hoc est, egestis noxiis humorib. aut fæce impuriori purgari, vt mitiora, leuiora, & liquidiora fierent. Pomponius IC. l. 21. ff. de auro & arg. leg. *In argento potario vtrum id duntaxat sit, in quo bibit possit, aut etiam illud quod ad præparationem bibendi comparatum sit, veluti colum niuarium, & vrceoli, dubitari potest.* Sic enim in editionibus melioribus concipitur, & Antonius Nebrissensis confirmat, vt & Andreas Alciatus lib. 8. parerg. cap. 4. alij legunt, *veluti colum vinarium*, alij ridicule, & nullo censu *columnarium.* Chares Mitylenæus historicus, Strattis poeta in Psychastis, & Lysippus in Bacchis, & Protagorides lib. 2. Comicarum historiarum, & Diphicus in Mnematio apud Athenæum lib. 3. dipnosophist. cap. 21. C. Lucilius apud Ciceronem lib. 2. finib.

Cui nil dempsit nix, & sacculus abstulerit nil.

Martial. lib. 14. epigr. 103. cuius lemma est, *colum niuarium.*

Setinos moneo nostra niue frange trientes,
Pauperiore mero tingere lina potes.

Epigrammatis subsequentis lemma est, *saccus niuarius.*

Attenuare niues norunt & lintea nostra,
Frigidior colo non salit vnda tuo.

Et lib. 12. epigr. 61.

Natali pallere suo ne calda Sabelle
Desinet, & liquidum potet Alauda merum,
Turbida sollicito transmittere Cæcuba sacco,
Atque inter mensas ire redire suas.

T. Lucret. Carus de Rerum natura lib. 2.

Et quamuis subito per colum vina videmus
Perfluere, at contra tardum cunctatur oliuum.

Horat. lib. 2. Sat. 4. v. 55.

Massica si cælo supponas vina sereno,
Nocturna, si quid crassi est, tenuabitur aura
Et decedet odor neruis inimicus, at illa
Integrum perdunt lino vitiata saporem,
Surrentina vafer qui miscet fæce falerna
Vina columbino limum bene colligit ouo.

Dulce hoc vinum percolatum hac ratione reddebant, admixto melle. ob id puto Proculus IC. l. 16. ff. de Tritico, vino, & oleo leg. mulsum inter potus dulces reponit. *Cui dulcia legata essent si nihil aliud testamento significetur, omnia hæc esse legata, mulsum, passum, defructum, & similes potiones.* Et Caius l. 7. ff. de acquir. rer. domin. *mulsum ex vino & melle* constare. scripsit. Macrob. lib. 7. cap. 12. *Mulsum quod pbet temperies, miscendum esse nouo Hymettio, & vetulo falerno.* L. Apul. lib. 10. Milesiar. *Lautum diligenter ecce illum*

A *aureum cantharum, mulso & multo contempera.* Corrigendus fortean locus, leuique manu sanitas restituenda: *Cantharum mulso & musto contempera.* Sed aliis ante id ipsum video placuisse. C. Plin. lib. 22. cap. 24. *Semper mulsum ex veteri vino vtilissimum, facillimeque cum melle concorporatur, quod in dulci nunquam euenit, ex austero factum non implet stomachum, neque ex decocto melle minusque inflat.* M. Varro περὶ τροφῆς. *Quare Heraclides Ponticus plus sapit, qui præcepit vt comburerent, quam Democritus, qui, vt in melle seruarent: quem si vulgus secutus esset peream, si centũ denarijs calicem mulsi emere possimus.* Martial. lib. 13. epigr. 108.

Attica nectareum turbatis mella falernum
Misceri decet hoc à Ganymede merum.

Conuiuantibus leges propositæ, sed præsertim de bibendi ratione, Festus lib. 16. *tapullam* appellat *legem.* Catullus epig. 24. *legem Posthumiam.* D. Auson. in Gripho Ternarij *mysticam legem.* eam sic expressit Cicero Actione 3. in Verrem. *Vos omnes Verres certiores facit, quid opus esset, mature veniunt, discumbitur, fit sermo inter eos, & inuitatio, vt Græco more biberetur, hospes hortatur, poscunt maioribus poculis, celebratur omnium sermone lætitiaque conuiuium eratque lex data, vt aut biberent, aut discederent.* Et in eundem amarius: *Iste enim prætor seuerus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus quæ in poculis ponebantur, parebat.* Legem hanc apparet à Græcis petitam, quos constat omnes ea ætate, qua florebãt, bibacitate populos superasse. Idem Cicero lib. 5. Thusculanar. quæstion. *Mihi quidem in vita seruanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conuiuijs obtinetur, aut bibat, inquit, aut abeat, & recte, aut enim fruatur cum illis voluptate potandi, aut ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat. sic iniurias fortunæ, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas.* Vnde illa cantio conuiualis apud eos sæpissime inter pocula solebat repeti, πέντε πίνε, τρεῖς πίνε, ἅμα τέτταρα, *bibe quinque, bibe tres, bibe quatuor*, scilicet cyathos. Sed quæ legis illius capita, quod præscriptum fuit? Varias referam sententias. Anacharsis apud Laertium lib. 1. θαυμάζειν φησὶ, πῶς Ἕλληνες ἀρχόμενοι μὲν, ἐν μικροῖς πίνουσι, πλησθέντες δὲ ἐν μεγάλοις. *Mirari se dixit cur Græci initio conuiuij paruis poculis vterentur, vbi vero saturati essent, maioribus.* Asconius Pedian. in loci ex 3. Verrina supra citati expositione; *Græco more bibere, est cum cyathis mero plenis saltare, & primo deos, deinde amicos suos nominantes, toties merum bibere, quoties deum & charos nominatim vocant.* Nec multum ab his dissimilia prodita ab Helenio Acrone doctissimo Grammatico ad Horatij oden 19. lib. 3. *Hoc modo veteres festiuitatem conuiuiorum celebrare consueuerant, vt singulos vini cyathos, sub singulorum deorum aut charissimorum hominum nomine in poculis apponi iuberet.* Scio alios lege hac æqualitatem tantum conuiuantium introductam censuisse, sed quænam hæc æqualitas esset, ab iis non fuit expositum, nisi forte ad distributionem æqualem trahamus. Nam carnes eduliaq; alia diuidebantur ex æquo, etiam vel heroicis temporibus. Home. lib. Iliad. 24. v. 633.

Aut fortassis *de summo bibere*, vt obseruauit Adrian⁹ Turne-

Turnebus lib.6. Aduersar.cap.21.& poetæ passim M. Plautus in Asinaria Act. 5.sc.2.

Da puero ab summo.

Idem in Menæchm. Act.1.sc.1.

Standum est in lecto, si quid de summo petas.

Et in Sticho sc. agite.

Vbi illic biberit, vel seruato meum modum,
Vel tu dato,
Nolo ego nos de summo bibere, nulli
Referimus postea.
Namque ædepol quamuis de subito vel cadus
Verti potest.

Neque desunt qui mensalem istam legem, cum cibariis aut sumptuariis confundere velint, sed male. In iis enim publica censoris authoritas, in hæc priuatæ familiæ cura, & consuetudo, illæ de omnibus omnino ciborum epularumque generibus latæ, ista compotationi tantum prospiciebat, vt indubitatum sit penitus aliam esse legem, quam scribunt, *συμποσίαρχον, dominum conuiuij*, aut *βασιλέα*, regem, statuisse, ab ea, quæ totius ciuitatis moribus componendis figeretur, communis numerum cyathorum definiebat. C. Petron. Satyrico pag. 111. *Collocauit illa ignem cassis arundinibus collectum, ingestisque super plurimis lignis cæpit excusare moram, quod amica se non dimisisset nisi tribus potionibus è lege siccatis.* Et recte *siccatis*. Nam lege cautum, ne quid in fundo potus restaret, Virgil.lib.1.Æneid.in fine:

——— *improbus hausit*
Spumantem pateram.

Iuuenal.Sat.5.v.47.

Siccabat calicem nasorum quatuor. Petronius idem pag.45. *Instat Eumolpus, & cum puer illi potionem dedisset, malo te, inquit, quam balneum totum, siccatoque auide poculo, negat sibi vnquam acidius fuisse.* M. Martial.lib.6.epig.89.

Spoletina data est, sed quam siccauerat ipse
Nec fuerat soli tanta lagena satis.

Sed iam loca proferantur, quibus vel deos, vel amicos chariores, vel principes inter bibendum inuocatos palam fiat, vt tot scyphi exhaurirentur, quot in nomine eorum elementa essent. Respexit ad hunc morem Statius lib.1.sil.5.

Iunge puer cyathos, atque enumerare labora.

P. Ouid.lib.3.Fastor.

Sole tamen vinoque calent: annosque precantur
Quot sumunt cyathos, ad numerumque bibunt,
Inuenies illic, qui Nestoris ebibat annos,
Quæ sit per calices facta Sibylla suos.

Q. Horat. lib.3.od.19.

Da lunæ propere nouæ,
Da noctis mediæ, da puer auguris
Murenæ, tribus aut nouem
Miscentur cyathis pocula commodis,
Qui Musas amat impares,
Ternos ter cyathos attonitus petet.

Lib.4.od.5.ad Augustum.

Te mensis adhibet deum
Te multa prece, te prosequitur mero
Defuso pateris.

A Multus est in hoc ritu Martialis. Adscribam tantum quædam loca.

Lib.1.epig.72.

Næuia sex cyathis, septem Iustina bibatur,
Quinque Lycas, Lyde quatuor, Ida tribus.
Omnis ab infuso numeretur amica falerno.

Et lib.8.epig.51.

Det numerum cyathis Instantis litera Rufi,
Auctor enim tanti muneris ille fuit.

Et lib.9.epig.95.

B *Addere quid cessas puer immortale falernum,*
Quadrantem duplica de seniore cado.
Nunc mihi dic, quis erit, cui te Calatisse, deorum
Sex iubeo cyathos fundere? Cæsar erit.
Sutilis aptetur decies rosa crinibus, vt sit,
Qui posuit sacræ nobile gentis opus.
Nunc bis quina mihi da basia, fiat vt illud
Nomen, ab Othrysio qui deus orbe venit.

Domitianum intelligit, in cuius honorem decies bibiturum se profitetur, quod tot in ipsius nomine C sint literæ, eum autem Othrysium orbem, id est, Daciam superasse notissimum. Et de eodem intelligendum epigramma 170.lib.14. eiusdem poetæ.

Hæc illi sine sorte datur, cui nomina Rhenus
Vera dedit, decies adde falerna puer.

Quo fiebat, vt turpissimæ helluationi studerent, vsque ad vomitum, frequentissima L. Senecæ, in illo vitio reprehendendo indignatio. Epist 83. *Quæ gloria est, capere multum? cum penes te palma fuerit, & propinationes tuas strati somno ac vomitantes recusauerint,* D *cum superstes toti conuiuio fueris, cum omnes viceris virtute magnifica, & nemo tam vini capax fuerit, vinceris à dolio.* Idem epist. 95. eandem turpitudinem in fæminis reprehendit. *Non mutata fæminarum natura, sed victa est, nam cum virorum licētiam æquauerint, corporum quoque virilium vitia æquauerunt, non minus peruigilant, non minus potant, & oleo & mero viros prouocāt: æque inuitis ingesta visceribus per os reddūt, & vinū omne vomitu remetiuntur: æque niuem rodunt, solatium stomachi æstuātis.* Et lib. de Prouidentia cap.3. *Hi quic-* E *quid biberint vomitu remetiuntur tristes, & bilem suam regustantes.* Nam ante cænam ad vomitum biberant, quo stomachum erigerent. lib.7. de Benef.cap.9. *Parum scilicet magno luxuria furit, nisi quod vomant capacibus inter gemmis propinarent.* Hoc illud est quod ieiunos vomitores appellat Epist. 88. Et apertius Epist.122. *Isti non videntur tibi contra naturā viuere, qui ieiuni bibunt, qui vinum recipiunt inanibus venis, & ad cibum ebrij transeunt? atqui frequens hoc adolescentium* F *vitiū est, qui vires excolunt, in ipso pene balnei limine inter nudos bibunt, imo potant.* Vet. Scholiast. Iuuenal. ad v.431.Sat.6. *Post vomitū bibit.* & deinde. *bibendo vomit, & vomēdo denuo bibit.* Nouatianus in Epistola de cibis Iudaicis: *Nec desunt q cum sibi Christiani vocem induerint, exemplū præbeant intemperantiæ & magisteria, quorū vsq; eo vitia venerūt, vt & ieiuni matutino tēpore bibant, nō putantes Christianum esse potare post cibū, nisi in vacuas adhuc & inanes venas infusa statim post somnū vina descēderint. videas ergo tales nouo genere adhuc ieiunos, & iam ebrios nō ad popinam currentes, sed popinam secum*

ſecum circumferentes,quorum quiſquis ſalutat non oſculum dat,ſed propinat. Non minus amarulenter alij inſanum eum ritum perſtrinxerũt,qui & à Plutarcho non obſcure ſua ætate notatur lib. 8. Sympoſiac. quæſt. 9. in fine. οὐδὲ γὰρ ὕδωρ οἱ παλαιοὶ πρὶν ἐντραγεῖν ἔπινον, οἱ δὲ νῦν ἄσιτοι προμεθυσθέντες, ἅπτονται τῆς τροφῆς διαβρόχῳ τῷ σώματι καὶ ζέοντι, λεπτὰ καὶ τομὰ, καὶ ὀξέα προσφέροντες ὑπέκκαυμα ὀρέξεως, εἶτα οὕτως ἐμφορούμενοι τῶν ἄλλων. Id eſt: *Antiqui enim ne aquam biberent quidem antequam ediſſent, ante cibum captum vino oppleti, humectato,& feruente corpore cibum aggrediuntur, tenuia & acuta, vique incidendi prædita, ad appetitum excitandum ingerentes, ac deinde aliis veſcentes.* Incepiſſe videtur & inualuiſſe conſuetudo ſub æuo Pompeij Magni, quo ſæculo Aſclepiades medicus vixit. Sed iam præoccupauit I. Lipſius. C. Plin. lib. 26. c. 3. de Aſclepiade illo nobilitato medẽdi peritia. *Damnauit merito & vomitiones,tunc ſupra modum frequentes.* Aurel. Cornel. Celſus de re medica lib. 1. cap. 3. *Solet etiam prodeſſe poſt varium cibum, frequentesq; dilutas potiones vomitus,& poſtero die longa quies, deinde modica exercitatio.* Hæc ille de vtilitate vomitus, ſi forte ingruat morbus, vt noxia bilis egeratur: Cæterum Aſclepiades libro de ſanitate tuenda, *eiecit vomitum:* vt verba Celſi eodem loco vſurpem, qui addit: *Itaque iſtud luxuriæ cauſa fieri non oportere confiteor, interdum valetudinis cauſa recte fieri, experimentis credo.* Idem lib. 2. eiuſdem operis cap. 13. *Vomitus, vt in ſecunda quoque valetudine ſæpe neceſſarius bilioſis eſt, ſic etiam in his morbis, quos bilis concitauit.* Iam poëtas adſcribam. Iuuenalem Sat. 6.

—— tandem illa venit rubicundula, totum
Oenophorum ſitiens, plena quod tenditur vrna
Admotum pedibus, de quo ſextarius alter
Ducitur ante cibum, rabidam facturus orexin
Dum redit, & loto terram ferit inteſtino,
Marmoribus riui properant, aut lata falerno
Peluis olet, nam ſic, tanquam alta in dolia longus
Deciderit ſerpens, vomit, & bibit, ergo maritus
Nauſeat, atq; oculis bilem ſubſtringit opertis.

Martial. lib. 7. epigr. 66.

Nec cænat prius, aut recumbit ante
Quam ſeptem vomuit meros deunces.

Sic in melioribus legitur, vt deunces meri ſint vinum minime dilutum, M. Antonius Muretus aliam probat lectionem. Sed parum intereſt.

Quam ſeptem vomuit meri deunces.

Idem lib. 6. epigr. 89.

Ille fide ſumma teſtæ, data vina remenſus
Reddidit Oenophori pondera plena ſui.

Alluſit ſeruulus ille Plautinus in Curculione Act. 1. ſc. 1.

—— num tu Venerem vomere vis?

Atque hanc quidem turpiſſimam fœdiſſimamq; impuritatem Romanorum, tenacius quædam gentes, q̃ virtutes eorũ eximias, imitatæ ſunt. Nam generaliter omnes Septentrionales populi, inquit Cornelius Graphæus in Epitome ſua ex Olao Magno lib. 13. cap. 4. *Religioſum ducunt ſtando pro reuerentia numinum ac principum bibere, & quaſi in agone per ſudo-*

A *rem contendere, quis vno, vel altero, vel multiplicato hauſtu amphoram vacuet capitolinam.* Et de Lithuanis Matthias à Michou de Sarmatia Europea lib. 2. cap. 3. *Medone & ſpiſſo, & tenui, & vario modo cocto abundant, & illo reficiuntur, & inebriantur.* Paucis poſtea interiectis ſubiungit: *Potentes cum conuiuari cœperint, ſedent à meridie in medium noctis, continuo cibo & potu ſeſe opplendo, & à menſa quoties natura propellit, aſſurgendo & egerendo iterum atq; iterum vorant vſq; ad vomitum & amiſſionem diſcretionis & ſenſus, tuncq; inguinis & capitis quæ ſint diſcrimina, neſciunt: eſtque illa*
B *conſuetudo pernicioſa in Lithuania & Moſchouia, magis vero & abſque rubore in Tartaria.* Lepida eſt inter Italum & Germanum altercatio, (ne plura opus ſit dixiſſe) ille nimiam hanc bibendi conſuetudinem, tanquam probroſam obiiciebat, iſte inconceſſam Venerem exprobrabat, tanto pernicioſiorem ebrietate, quãto leges ſeueriores in eam latæ. Sed elegans epigramma apponam.

Vt nos vina iuuant, ſic vos Venus improba vexat,
C *Propoſita eſt Veneri Iulia, nulla mero.*

Iam in orbitam redeo. LOCVS honoratior quis fuerit in conuiuiis aliiſve congreſſibus? controuerſum, & ob id paucis expediendum. Sunt qui elatiorem putent, ſunt & qui medium exiſtiment. C. Saluſt. in Romana hiſtoria: *Diſcubuere Sertorius inferior, in medio ſuper eum T. Fabius Hiſpanienſis ſenator ex proſcriptis, in ſummo Antonius, quia autem erat conuiuium Sertorij, ipſi locus inferior, ſenatori honoratior datus.* Sic in antiquis Seruij Honorati editioni-
D bus concipiebatur. At copioſior multo locus in ſchedis Petri Danielis: *Igitur diſcubuere, Sertorius inferior in medio, ſuper eum Tuſcus Fabius Hiſpanienſis ſenator ex proſcriptis, in ſummo Antonius, & infra ſcriba Sertorij Verſius, & alter ſcriba: Mæcenas in imo medius inter Tarquinium & Perpennam.* In bello Iugurth. *Sed Hiempſal qui minimus ex illis erat, natura ferox, antea etiam ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, deſpiciens, dextra Adherbalem adſedit, medius eſt tribus ne Iugurtha foret, quod & apud Numidas ho-*
E *nori ducitur.* C. Sueton. in Claudio cap. 23. *De maiore negocio acturus in curia medius inter cõſulum ſellas Tribunitio ſubſellio ſedebat.* Non modo itaque in conuiuiis is mos obſeruatus, ſed & in ſenatu, & quocumque alio loco: nam Hadrianus Imperator, *ſeruo inter duos ſenatores ambulanti, colaphum iuſſit impingi.* Ælius Spartianus in vita ipſius. Sigiſmeres regius iuuenis narrante Sidonio Apollinare lib. 4. epiſt. 20. *Pedes & ipſe medius inceſſit, flammeus cocco, rutilus auro, lacteus ſerico.* Quod ne ad profanos ritus tantum-
F modo reuocemus, ſaluator humani generis apud D. Lucam Euangelij ſui cap. 2. *Inuentus eſt ſedens in medio doctorum.* Et in Danielis Prophetæ cap. 13. *Veni & ſede in medio noſtrum, & indica nobis, quia dedit honorem ſenectutis. Et Diaconus in medio Presbyterorum ſedere non poteſt,* ex Concilio Nicæno cap. *peruenit* 93. diſtinct. *Nam Imperator in Concilio medius ſedet.* Concil. Conſtantinop. 6. Act. 1. M. Minucius Felix in Octauio: *Et cum dicto eius aſſedimus, ita, vt me ex tribus medium lateris ambitione protegerent, nec*

hoc obsequij, aut ordinis, aut honoris, quippe cum amicitia pares semper aut inueniat, aut faciat, sed vt arbiter, & vtriusq; proximus aures darem, & disceptantes duos medius segregarem. Poëtæ etiam hoc confirmant. M. Lucan. lib. 1. de Cæsare.

Et celsus medio conspectus in agmine Cæsar.

Rite in medio agmine. Nam ducum ea statio, vt facilius in omnes exercitus partes imperium demandare possent, & ab omnibus audiri. Virgil. lib. 9. Æneid. in limine.

——— medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens.

At ipsum in conuiuiis factum præter ea quæ antea attulimus, Virgil. idem lib. 1 Æneid. in fine.

——— aulæis tum se regina superbis
Aurea composuit sponda, mediamq; locauit.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 2. de Iasoni exhibitis epulis.

Iam medio Æsonides, iam se regina locauit.
Post alij proceres.

Et lib. 4. idem.

Instituere thoros, mediisq; tapetibus ipsum
Accipiunt.

Silius Italicus ad deorum honores idipsum traduxit lib. 3. Punicor.

Tunc ô nate deum, diuosq; dature, beatas
Imperio terras patrio rege, tarda senectam
Hospitia excipiant cœli, solioq; Quirinus
Concedet, mediumq; parens, fraterq; locabunt.

Paria de Ioue Virgil. lib. 10. Æneid. non multum à principio.

——— Cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.

Denique vt vno verbo expediam in omnibus omnino cætibus honoratiorem in medio collocabant. de Ænæa suo idem lib. 5. diuini operis.

——— Magna medius comitante caterua.

Et paulo post ibidem loci.

——— quo se multis cum millibus heros
Concessu medium tulit.

Et lib. 6. de Musæo.

Musæum ante omnes medium.

Lib. 7. de Latino rege.

——— solio medius consedit auito.

Et de eodem lib. 11. v. 236.

——— sedet in mediis & maximus æuo.

P. Ouid. lib. 5. Fastor. in limine.

Et medius iuuenum non indignantibus ipsis
Ibat.

Sidon. Apollinar. Carm. 22. v. 76.

Ibant Pimpliades pariter, mediumq; noueno
Circumsistentes vmbrabant syrmate currum.

Vnguentis delibuti crinesq; peruncti, & coronati sedebant epulantes: sed præsertim nardo, rosa, vnguento se cingebant, vt infinitis antiquorum scriptorum locis probat Athenæus cap. 14. & quatuor sequentibus lib. 15. Dipnosophist. Clemens Alexandr. lib. 2. Pædagog. c. 8. Plutarch. lib. 3. Symposiac. quæst. 1. & alij quos non exscribo. Catull. epigr. 13. de cœna sua ad Fabullum.

Vnguentum dabo, quod meæ puellæ

A *Donarunt Veneres Cupidinesq;.*

Addebatur & minium. C. Plin. lib. 33. cap. 7. *Hac religione etiam nunc addi in vnguenta cœnæ triumphalis, & à censoribus imprimis Iouem miniandum locari.* Adeoq; frequens vsus vnguentorum & coronarum, vt nullū describatur, sine illorum mentione cōuiuium: & pene semper solent coniungi. Nam vnguentorum oblectatio quæsita in vino, in capitibus vnguendis, de vino factitio cui vnguentum admixtum idem.

B Q. Catull. epigr. 64.

Quam iucunda mihi munera libet onyx.
Vester onyx, casto colitis quæ iura cubili.

Horat. lib. 4. od. 12.

——— Nardo vina merebere.
Nardi paruus onyx eliciet cadum.

Multa erudite Theodor. Marcil. ad leg. Xuirales cap. 96. Fest. Pompeius lib. 11. in voce *murrata, duodecim tabulis, cauetur, ne murrata potio mortuo indatur.* A. Gell. lib. 10. c. 23. *Bibere solitas loream, passum, murinam,*
C *& quæ id genus optant, potu dulcia.* Recte itaq; *murina*, & *murinum vinum* apud Plinium, lib. 14. cap. 13. idem ac *murrata potio.* Fabius Dossennus antiquus Poëta, quem alij Dorsenum vocant:

Mittebam vinum pulchrum, murrhinam.

Alij rescribunt sic:

Mittebam vinum, pultem, murrhinam.

Confirmantque ex D. Augustino lib. 6. Confession. cap. 2. *Itaque cum ad memorias Sanctorum, sicut in Africa solebat, pultes, & panes, & merum attulisset.* Sequitur paucis interpositis.
D *Quia illa parentalia superstitioni gentilium essent simillima.* Et ex sequenti versu ibidem apud Plinium loci.

Panem, & polentam, vinum, murrhinam.

Capita etiam inuncta loquitur M. Cicero in Orat. pro Roscio Amerino de Chrysogono Syllæ liberto. *Ipse vero quemadmodum composito & delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterua togatorum, videtis iudices.* Græcæ id enim consuetudinis fuisse argumento est locus Archestrati apud Athenæum
E lib. 2. qui sui similes hortatur, *vt semper habeant caput floribus omnis generis, quas terra ferat redimitū, & vnguentis liquidis ac suauibus comam delibutam.*

L. Sen. Thyeste Act. 5. in choro.

Quis me prohibet flore recenti
Vincire comam? prohibet, prohibet.
Verna capiti fluxe rosa,
Pingui madidus crinis amomo
Inter subitos stetit horrores.

Antonius Delrio alios, vt solet, transcribens citat
F Statium:

——— Nec pingui crinem deducere amomo.

Et Ouidium:

Spissaq; de nitidis tergit amoma comis.

Et Sidonium Apollinar.

Indus odorifero crinem madefactus amomo.

Anacreon pene vbique.

ἐμὲ μᾶλλον ὡς ἐπιζῶ
Μύρισον, ῥόδοις δὲ κρᾶτα
Πύκασον.

Vertit Henricus Stephanus:

Potius manente vita
Roseas meo corollas
Capiti ferasq; odores.

M.Lucan.lib.10.Pharsal.v.164.

Accipiunt sertas nardo florente coronas
Et nunquam fugiente rosa, multumq; madenti
Infudere comæ, quod nondum euanuit aura
Cinnamon, externa nec perdidit aera terra
Aduectumq; recens vicinæ messis amomum.

Alb.Tibull.lib.2.eleg.2.

Illius puro distillent tempora nardo.

Sext.Propert.lib.3.eleg.9.

Sit mensæ ratio, noxq; inter pocula currat,
Et crocino nares murrheus vnguat onyx.

Catul.epigr.10.

Respondi id quod erat, mihi nec ipsi
Nec prætoribus esse, nec cohorti,
Cur quisquam caput vnctius referret.

Ob id, vt dixi, vnguentum cum coronis iungunt, Sen.lib.2.de Ira cap.33. *Ad cœnam inuitauit eum eo die, vnguentum & coronas misit.* Poëtæ pene omnes. Cl.Claudian.lib.de bello Gildonico.

Vt vino calefacta Venus tunc sæuior ardet,
Luxuries, mixtis redolent vnguenta coronis
Crinitos inter famulos, pubemq; canoram.

Et deinde post eodem libro.

Vmbratus dux ipse rosis, & marcidus ibat
Vnguentis, crudusq; cibo, titubansq; Lyæo,
Confectus senio, stupris, morbisq; solutus.

Q.Horat.multis in locis.lib.1.od.5.in limine.

Quis multa gracilis te puer in rosa
Perfusum liquidis vrget odoribus.

Lib.7.od.7.

Cum quo morantem sæpe diem mero
Fregi, coronatus nitentes
Malabathro Syrio capillos,

Lib.3.od.14.

I pete vnguentum puer & coronas,
Et Cadum Marsi memorem duelli.

Et lib.1.Epist.14.

Quem tenues docuere togæ, nitidiq; capilli.

T.Lucret.Carus de Rer.Nat.lib.4.

Eximia veste, & victu conuiuia, ludi,
Pocula crebra, vnguenta, coronæ, serta parantur
Nequicquam.

Neque primis tantum reipublicæ nascentis temporibus vnguentorum in conuiuiis sumptuosioribus vsus, sed & florente, imo & iam pæne senescente. Pomponius IC.l.21.ff.de auro & arg.leg. *Vnguentis legatis, non tantum ea legata videntur, quibus vngimur voluptatis causa, sed & valetudinis, qualia sunt commagena, glaucina, crina, rosa, mura, colum, nardum purum, hoc quidem etiam, quo elegantiores sint & mundiores vnguntur fœminæ.* Qui locus non caret difficultate; itaque pro, *crina*, quidam reponunt fortassis non male, *crinina.* Nam κρίνον lilium significat, ex quo vnguentum fit crininum. Sequitur deinde, *rosa*, pro quo legi volunt, *rhodina*, nam vt è rosa coronæ conuiuales, ita & vnguentum pretij eximij: postea *mura*,

A rescribunt, è *myrrha.* Recte meo iudicio. Denique *colum*, indubie corrupta dictione inter vnguenta reponitur, pro quo in editione Florentina melius, *costum.* Nam inter odorata à Theophrasto libro de odoribus censetur. Plin.lib.12.cap.12. *De folio nardi plura dici par est, vt principali in vnguentis.*

Sext.Propert.lib.4.eleg.6.& alij.

Costum molle date, & blandi mihi thuris honores.

Sunt itaq; vnguenta vel ad necessitatem aut valetudinem, vt supra hoc opere à me dictũ, vbi de balneis, aut ad voluptatem, hoc est, vinum miscẽdum, inungendos, aut coronas, atq; ita capio mentem Vlpiani l.25.ff.eo. *Vnguenta quibus valetudinis causa vngimur, mundo non cõtinentur.* Addatur locus è M.Accij Plauti Curculione sc. *flos veteris vini.*

B

Nam omnium vnguentûm odor præ tuo nausea est,
Tu mihi stacte, tu cinnamomum, tu rosa,
Tu crocum, & cassia es, tu bdellium.

Tertius versus diuerse concipitur.

Tu crocum, & cassia es, tu petalium.

C Est quippe petalium è nardo prestantissima vnguentum, Dioscorid.lib.1.cap.81. Latini foliatum appellant. Yuo Villiomarus, siue verius Ioseph.Scaliger in Robertum Titium Locor.Controuersor.lib.4.c.28.

Martial.lib.11.epigr.28.

At mea me libram foliati poscit amica,
Aut virides gemmas, sardonychasq; pares.

Et lib.14.epigr.110.

Hac licet in gemma, quæ seruat nomina Cosmi,
Luxuriose bibas, si foliata sitis.

D Denique de coronis hisce epularibus meminere passim, de quarum varia materia & vsu, & pretio, nemo tam eleganter scripsit, ac Artemidor.lib.1.cap.79. Seruius ad illud lib.7.Æneid.

—— frondenti tempora ramo
Implicat.
Diebus festis ita epulantur.

Plin.lib.21.cap.3. *Sutiles coronas saliorum sacris inuenimus solemnes & canis.* Idem Martial. qui, vt coquum decebat, totus est in patinis, lib.5.epig.65.

E *Lassenturq; rosis tempora sutilibus.*

Denuo Idem lib.11.epig.9.

Quod Cosmi redolent alabastra focíq; deorum,
Quod modo diuitibus lapsa corona comis.

Ouid.lib.9.Metamorphos.Fab.3.in fine.

——— quam si conuiua iaceret
Inter plena meri redimitus pocula sertis.

Et lib.5.Fastor.

Tempora sutilibus pinguntur tecta coronis
Et latet iniecta splendida mensa rosa.
Ebrius incinctis phylira conuiua capillis.

F Virgil.Ecloga 6.

Serta procul tantum capiti dilapsa iacebant.

Iuuenal.Sat.5.v.36.

Quale coronati Thrasea Heluidiusq; bibebant.

Claudian.lib.2.de raptu.in epulo Plutonis nuptiali.

Grata coronati peragunt conuiuia manes.

M.Plaut.in Pseud.act.5.sc.2.post principium.

Quid te ego video? Pseud. cum corona ebrium
Pseudolum tuum.

 Et in

Et in Amphytr. Act.3.sc.4.

Capiam mihi coronam in caput, assimilabo
Me esse ebrium.

Superest vltimo de poculorum discrimine, seu verius *consecratione* disserere. Constat enim quædam adhibita mensæ & fercula quæ non gustarentur, & pocula illata, è quibus non biberetur. Nam Mercurio partes carnis, vt dixi, consecrabantur. De poculis iam hoc loco videndum. L. Apul. lib. 4. Floridor. *Sapientis viri super mensam celebre dictum est, prima, inquit, cratera ad sitim pertinet, secunda ad hilaritatem, tertia ad voluptatem, quarta ad insaniam.* Hæc quidem de vsu ille ex Asclepiade Medico, & dedicatione poculorum Francisci Luisini verba ponam è cap. 7. lib. 1. parerg.

Non ego te mensis & diis accepta secundis
Transieram Rhodia, & tumidis Bumaste racemis.

Virgilij versus sunt lib. 2. Georgicorũ, vbi Bumastum & Rhodiam vuam interpretantur omnes acceptam in mensis secundis, & dijs, id est, in sacrificiis deorum. Ego ab his maxime dissentio, nam Virgilius vinum ex his quidem vuis suauissimum esse in secundis mensis innuit & diis secundis, in quorum honorem veteres in secunda mensa propinabant, solebant autem veteres in cõuiuiis pocula sumere, cum aliquem deorum nominassent, quemadmodum est apud Athenæum libro secundo & vndecimo dipnosophistarum, cuius verba prætermittemus. Citat deinde Pindarum in Olympiacis: falso, nam in Isthmic. od. 6. locus ab eo laudatus reperitur.

——εἴη δὲ τρίτον
σωτῆρι πορσαίνοντες Ὀλυμπίῳ.
Contingat autem tertium
Seruatori propinantes Olympio.

Subdit deinde Luisinus: *Vbi interpres ritum fuisse testatur antiquis, vt in conuiuiis primum poculum in Iouis Olympij laudem sumerent, alterum in heroum, tertium in Iouis seruatoris, idq; & Sophoclis & Æschyli versibus comprobat. Quis igitur nostro hoc in Virgilium sensus lepidior ac politior excogitari potest?* Hæc ille; quibus addi possunt non pauca scriptorum neque obscura testimonia. Nam *Ioui seruatori structam ædem* Corinthi, scribente Pausania in Corinthicis, discimus. Et *aliam in Epidauriorum finibus* ex eodem erectam constat, in Laconicis, & Athenis. Scholiast. Aristophanis ad locum infra paulo citandum. Iul. Pollux lib. 6. cap. 16. ὥσπερ καὶ διὸς σωτῆρος κρατὴρ ἱερὸς ἦν. *Sicut & Iouis seruatoris crater quoq; sacer est.* Meminit & Athenæus lib. 15. cap. 20. ἀγαθοῦ δαίμονος, καὶ διὸς σωτῆρος, *Boni genij, & Iouis seruatoris.* Quod nomen etiamsi Ioui datũ appareat ex istis locis, tamen quibuslibet diis etiam conueniebat, penes quos tutela & salus hominum esse credebatur, quippe præsto aderant hominibus, graui aliquo periculo laborantibus, aut in angustia deprehensis. Ælian. var. histor. lib. 1. cap. 30. διόσκουροι, σωτῆρες, ἀγαθοὶ παραστάται. *Dioscuri, seruatores, boni, opitulantes.* Dioscurorum nomine intelligi volunt Castorem & Pollucem, Eriphus apud Athenæum lib. 4. c. 3. Tzetzes ad Lycophronem, Iul. Poll. lib. 7. cap. 2. *Parastatas* siue opitulantes deos quoslibet dictos docuerunt alij. Nam παραστάτης, non modo de Deo, sed

A de quocunq; effertur *qui alicui assistit*, vertente Rhodolpho Gualtero in Polluce lib. 1. cap. 10. & παραστῆναι, est, *in iudicio alicui adesse*. Idem ille Pollux lib. 8. Onomastic. cap. 6. licet dictionis Latinæ sono extulerit Cælius Rhodiginus lib. 13. c. 15. Et circumloquuntur poëtæ. Q. Sammonic. Seren. lib. de Medicina in limine.

Phœbe salutiferum, quod pangimus assere carmen
Inuentumq; tuum prompto comitare fauore.

Ouid. lib. 1. Metamorph.

B ——*opiferq; per orbem*
Dicor.

Coripp. lib. 1. Num. 1.

Et fer opem quæso.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 3.

Nunc dea, nunc succurre mihi.

Sed satis de loco Æliani. Vltimum certe poculum Mercurij erat, Homer. lib. 7. Odyss. v. 137.

σπένδοντες δεπάεσσιν ἐϋσκόπῳ Ἀργειφόντῃ
ᾧ πυμάτῳ σπένδεσκον.
C *Libantes poculis speculatori Mercurio*
Cui vltimo libabant.

Heliodor. lib. 2. Æthiop. histor. σωτῆρα σε καὶ θεοῖς ἰσοστάσιον ἡγήσομαι. *Seruatorem te meum ac diis æqualem ducam.* Idem lib. 9. Nilum appellat σωτῆρα τῆς Αἰγύπτου. *seruatorem Ægypti.* Et paulo post eodem: θεοὶ σωτῆρες ἀνεβόησαν. *Dij seruatores exclamarunt.* Omnium quidem hæc appellatio, sed præ omnibus aliis, vt dixi, Iouis, Aristophanes in Pluto.

τὸν οὖν Δία τὸν σωτῆρα καινῶς μοι δοκῶ
D χαίρειν ἐάσας.

Interpretatur Nicodemus Frischlinus.

Mihi itaq; visum, sospitatorem vt Iouem
Valere sinam.

Diphilus in Sapphone.

μεστὴν διὸς σωτῆρος ἀγαθοῦ δαίμονος.
Plenam Iouis seruatoris, optimi genij.

Æschyl. Epigonis.

εἶτα τρίτον διὸς τοῦ σωτῆρος εὐκταίαν λίβα.
Deinde tertio loco Iouis seruatoris optabilem stillam.

E Sophocl. Nauplio.

Ζεῦ παυσίλυπε τε καὶ διὸς σωτηρίου
Σπονδὴ τρίτου κρατῆρος.

Vertit Desiderius Erasmus.

Curarum ademptor Iupiterq; & tertij
Libatio scyphi sospitatoris Iouis.

Ad Virgilij locum tentatum redeo, qui, vt potest, ita vt exposuit Luisinus, sumi, tamen de bellariis, vel in priuatorum conuiuiis, vel in sacrificiis nõ incommode intelligetur, quem vt nodum mihi insolubi-
F lem obiecit quidam, dum professionem in Regia Nemausensium academia, disputationi commissam, magno licet concursu, obtinui, reiectisque aliis, solus, quod inter plures diuidere volebant quidam ardeliones, summo cum honore consequebar, senatu fauentissimo vnico Barnerio in tot egregiis viris, & omni literarum genere eminentibus, contradicente, maximo consensu Consulum, Ciuiumque aliorum, exceptis quibusdam, quos si mererẽtur nominarem, nunc quia indigni sunt tanto honore, cum suo li-

uore,

uore, imo & malignitate callida intermori patiar, A
potius quam nominibus compellatos viuere meo beneficio velim. Sed de bellariis aut secundis mensis debere intelligi locum ostendunt, Horat. lib. 2. Sat. 2.

——tum pensilis vua secundas
Et nux ornabat mensas cum duplice ficu.

Martial. lib. 5. epigr. 120.

Mensæ munera si voles secundæ,
Marcentes tibi porrigentur vuæ.

Hoc illud est poculum, quod vltimum circumferebatur cum imagine mortis, vt discessuri conuiuæ caducæ sortis, & humanæ fragilitatis admonerentur, cui absynthium immixtum ne dulcedo nimium seduxisse videretur, aut tantum voluptati studuisse, neglecta naturalis necessitatis regula. Alludere mihi videtur Corippus de laudibus Iustini Minoris lib. 3. Num. 4. B

Postquam diuinæ sumpsere nouissima cœnæ
Pocula, & excelsæ siluerunt gaudia mensæ.

Denique boni Genii poculum aut idem erat cum poculo Iouis sospitatoris, aut certe vna cum eo inferebatur, Athenæus & Pollux supra à me citati. Eoq; semper finiebatur cæna Eustath. ad libr. 17. Odyss. Scholiast. Aristophan. in Equit. Christophor. Vega lib. 2. de Arte Medica Sect. 4. disputat accurate, num naturæ conueniens sit cibos vltimo ann. potum sumi. L. Sen. Thyeste Act. 5. sc. 1. C

Ne parce potu, restat etiam nunc cruor
Tot hostiarum, veteris hunc Bacchi color
Abscondit, hoc hæc mensa claudatur scypho.

Is bonus deus dicitur Valerio Maximo li. 1. cap. 2. in narratione sacrilegij Dionysii, quod pene ad verbum transcripsit ex Cicerone lib. 3. Nat. deor. in fine: *Iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri, in quibus, quod more veteris Græciæ inscriptum erat bonorum deorum, vti se eorum bonitate velle dicebat.* Quod de Genio intelligendum persuadet Ælianus libr. 1. var. hist. c. 20. τὴν παρακειμένην ἀργυρᾶν τῷ Ἀπόλλωνι τράπεζαν κελεύσας ἀφελεῖν, ἀγαθοῦ δαίμονος τῷ θεῷ διδόντος πρόποσιν. *Mensam etiam argenteam, astantem Apollini, iussit auferri, super quam bonus genius deo propinabat.* recensuit ex iis Cælius Rhodiginus lib. 28. cap. 6. At de bono Genio alibi supra dixi abunde. Adde Hieroclem in aurea Pythagoræ carmina, & duas Inscriptiones apud Cantharopolim erutas, vt extant in Inscript. German. Bartholomæi Amantii & Petri Apiani Mathematici pag. 461. D E

IN. H.D.D. IOV.
ET. IVNONI. RE-
GENIO. LOCI.
ET. DD. OMNIB. F
P. SEDVLIVS.
IVLIANVS. MIL. AVG. ANTONIANÆ. B.F. COS.
PRO. SAL. SVA. ET. SVOR.
SIAT. ITERAT. POSVIT. IMP.
DIVI. ANTONINI. AVG.

Alterius fragmenti verba sunt.

INE. DD. IOVI.
ET. IVNONI. REG.
ET. GENIO. LOCI.
ET. GERIONIS. SR.
VERVS. MIL. LEG.
XXII. ANTONIAN.
BI. COS. PRO. SVA.
ET. SVO. DIV.
ANTON.

De panis generibus, mantilibus, quod nempe vnusquisque accubiturus secum illa ferret, nudamque mensam iis ipsi conuiuæ integerent, ex Martiali lib. 12. epigr. 29. quod quoties fercula inferrentur, toties manus ablueret, quod in fine conuiuii discedentes se inuicem salutarent ex Dione Cocceiano in rebus Commodi, voce ζήσαις, id est, *prosit*. Et L. Apuleio lib. 10. Milesiar. *Grandissimum illum calicem vno haustoperhausi, & clamor exurgit consona voce cunctorum, salute me prosequentium.* Aliis iam Criticis præoccupatum. Neq; minus cognitum puerulos illos pincernas, siue tricliniares seruos ad pedes dominorum stare solitos. Petron. pag. 16. *Atque alij circapedes discumbentium sparsi iacebant.* L. Seneca lib. 3. de Benef. cap. 27. Sext. Aurel. Propert. lib. 4. eleg. 9. C. Sueton. in Calig. c. 26. Martial. lib. 3. epigr. 80. lib. 7. epigr. 19. lib. 12. epig. 89. & M. Tul. Act. 3. in C. Verrem: *Seruos artifices pupilli cum haberet domi circapedes, ante homines formosos & literatos esse dicebat, se emisse.* Et in puluinis reclinatos cibum sumpsisse, quis nescit? M. Varro de ling. Lat. lib. 8. *Quis facit mappas tricliniares inter se non similes?*

Martial. lib. 3. epigr. 80.

Cubitisque trudit, hinc & illinc conuiuas,
Effultus ostro, sericisque puluinu.

Verum hæc quum sint omnibus notissima, mihi ad alia properandum.

De vestibus Romanorum in genere.

CAP. XXXI.

NOn sunt in his Antiquitatum libris vestimentorum genera prætermittenda. Nam quantum eorum cognitio ad veram multorum veterum scriptorum sententiam intelligendam faciat non opus est explicatione. Sunt autem vestimenta, vt Vlpianus docet, aut virilia, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria, eaque vel induendi, vel præcingendi, vel amiciendi, vel insternendi, vel iniiciendi, vel accubādi causa parata sunt. Virilia sunt, quæ ipsius patrisfamilias causa parata sunt, togæ & tunicæ, palliola, vestimenta stragula, amphitapa, & saga, & reliqua similia. Puerilia sunt quæ ad nullum alium vsum pertinent, nisi ad puerilem, veluti togæ, prætextæ alicubi, & chlamydes, pallia, quæ filiis nostris comparamus. Muliebria sunt, quæ matrisfamilias causa parata sunt, quib. vir non facile vti potest, sine vituperatione, veluti stolę, palliæ, tunicæ, capitia,

tia, zonæ, mitræ, quæ magis capitis tegendi, quam ornandi causa comparata sint plagulæ penulæ. Communia sunt, quibus promiscue vtitur mulier cum viro, veluti si eiusmodi penula, palliumue est, & reliqua eiusmodi, quibus sine reprehensione, vel vir, vel vxor vtatur. Familiaria sunt, quæ ad familiam vestiendam parata sunt: sicut saga, tunicæ, penulæ, lintea, vestimenta stragula, & cætera similia. Hactenus Vlpianus. Dicemus de singulis, & primum de virilibus.

Quid toga & tunicę fuerint, cum prolixior earum tractatio sit peculiaria illis capita tribuemus.

Palliolum, diminutiuum à pallio vestimentum laneum erat. Pallium autem vestis Græcorum propria vt toga Romanorum.

Vestimenta stragula dicebantur, quæ instituebantur. Varro lib. 4. de ling. Lat. Quicquid insternebant, à sternendo, stragulum appellabant.

Amphitapæ vestes dicuntur vtrinque habentes villos. Lucil. lib. 1.

Psila, atque amphitapæ villis ingentibus molles.

Hæ substernebantur dormientibus. Lucil. lib. 6.

Pluma atque amphitape, & si aliud quid deliciarum.

Varro Manio: Alterum bene acceptum dormire super amphitapa bene molli.

Sagum, vestimentum militare erat, quod armis superinduebatur. Strabo & alii Gallicam vocem esse testantur.

Chlamys, ab Vlpiano inter vestimenta puerilia refertur, alias est vestis militaris.

Penula, vestis est, quam supra tunicam accipimus. Pomponius Panucceatis: Penulam in caput induce, te ne noscat Varro Virgula diuina: Non quærenda est homini, qui habet virtutem, penula imbri. Hac vtebantur veteres arcendis pluuiis, Lampridius in Alexandro. Quin etiam veteres abusiue Penulam dixerunt, omne quicquid tegeret. Penularum multus vsus apud Romanos temporibus Augusti & post. Tum enim spreta, toga penulis fere, ac lacernis, aut solis tunicis, iisque coloris pulli, vtebantur: nonnulli tamen delicatiores coloris amethystini aut coccinei, de quo vide Iusti Lipsij Electorum librum c. 13.

Lacerna, vestis militaris erat. Propertius:

Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.

Verum & hæc per bella ciuilia in vrbem irrupit, & frequenter vsurpata, & gestata est, non à vulgo tantum, verum etiam à Senatoribus: qua de re videndus Iustus Lipsius.

Paludamentum, ait Nonius, est vestis, quæ nunc Chlamys dicitur. Salustius histor. lib. 3. Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta astari, & delectę cohortes intelligi cœpere. Festus omnia militaria ornamenta paludamenta dici ait. Varro lib. de ling. Lat. Paludata à Paludamentis: sunt insignia & ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit Imperator, ac lictores mutant vestem & signa incinuerunt, Paludatus dicitur proficisci: quæ, propterea quod conspiciuntur, qui ea habent, ac fiunt palam, paludamenta dicta. Proprie

A tamen Paludamentum Imperatorum erat, non solum purpura, sed cocco etiam, auroque distincta, vt Isidorus scripsit. Liuius paludamentum pro veste militari, etiam eius, qui non esset Imperator, posuit in historia Horatii lib. 1. Imperatoris Paludati icona ex veteribus monumentis Lazarus Baysius publice donauit, quam & nos hic subiecimus.

Apud Nonium Marcellum & hæc vestium nomina leguntur.

B Abolla, vestis militaris erat. Varro Cosmoterine: περὶ φθορᾶς κόσμου: Toga tracta est, & abolla data est ad turbam, vbi fera militia in munera velli, vt præstarem.

Tunicam rallam, tunicam spissam.

Ricinium, omne vestimentum quadratum. Ij, qui XII. interpretati sunt, esse dixerunt, virilem togam prætextam clauo purpureo, Festus. Varro libro 4. de ling. Lat. Antiquissimi amictui Ricinium, id quod eo vtebantur duplici, ab eo, quod dimidiam

C partem retrorsum iaciebant, ab reiiciendo Ricinium dictum.

Læna, vestimentum militare, quod supra omnia vestimenta sumitur. Vsurpabitur etiam in sacrificiis. Varro lib. 4. de ling. Lat. Læna: quod de lana multa. Duarum enim togarum instar, vt antiquissimum mulierum, ricinium, sic hoc duplex virorum: Festus Læna vestimenti genus habitus duplicis.

Subucula, erat interior virorum vestis, quæ proxime autem attingebat, à subtus dicta, vt vult Varro

D lib. 4. de ling. Lat. Idem lib. 1. de vita populi Romani apud Nonium: Postquam, inquit, binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare, Subuculam, & indusium, siue (vt alii scribunt) intusium, &c.

Cæsicium, linteolum dicitur purum & candidum à cædendo, quod ita ad candorem perueniat, vel quod oras circumcisas habeat. Plautus Epidico: Linteolum Cæsicum.

Patagium, aurea chlamys, quæ preciosis vestibus immitti solet.

E Supparum, est linteum femorale, vsque ad talos pendens, dictum, quod subtus appareat.

Carbasus, pallium, quo fluuii amiciuntur, vel opulentiæ causa, vt sericum, aut lino tenui. Hæc & quædam alia vestium nomina apud Nonium Marcellum leguntur, & explicantur, quæ hic paucis repetere voluimus: additur etiam vocabula vestium muliebrium, si prius de Toga, Tunica, & Trabea dixerimus.

F

Ad Cap. XXXI.

PARALIPOMENA.

Primæ vestes diuersarum gentium, è pellibus ijs tentoria tecta, lacerna, fibulæ, byrrus, vestis serica, holoserica, pellucidæ, herbidæ.

Heroes pellibus indutos, copiose supra in hoc opere dixi, & ad lib. 1. Claudiani de Raptu in limine.

mine. ſcholiaſt. Apollonii Rhodii. σύνηθες τοῖς ἥρωσι τὸ δερματοφορεῖν. *Solenne heroibus, pelles geſtare.* Nunc Romanis priſcis etiam id obſeruatum oſtendam, præcipue militantibus, quorum tentoria pellibus integebantur. Valer. lib. 2. c. 2. *Decreuerunt, vt ex ijs, qui equo meruerunt, peditum numero militarent, qui pedites fuerant, in funditorum auxilia tranſcriberentur, neue quis eorum intra caſtra tenderet, neue locum extra aſſignatum vallo aut foſſa cingeret, neue tentorium ex pellibus haberet.* Antiquum ſane hoc, nec tamen ab vrbe condita ſemper vſurpatum. Nam *in Veiorum obſidione* (verba ſunt T. Liuij 1. Decad. lib. 5.) *primum ſub pellibus hyemare cœperunt.* Hoc eſt, anno 327. ab vrbe condita, vt annotauit Ioannes Camers. L. Flor. lib. 1. cap. 12. *Veientum quanta res fuerit indicat decennis obſidio; tunc primum hyematum ſub pellibus, taxata ſtipendio hyberna.* Quæ ille, vt multa alia exſcripſit è Liuio, vt non male in codice MS. hic titulus ſit: *L. Annæi Flori Epitoma de hiſtoria Titi Liuii, argumentum feliciter incipit.* Ita Ioſephi Chaſſanæi, at in vulgatiſſima, ſed antiquiſſima editione, epigraphe talis legitur: *Incipit Lucii Annæi Flori Epitoma de Tito Liuio qui hiſtoriam R. ab vrbe condita ſcripſit.* Retenta diu ea conſuetudo. Cæſar lib. 3. de bello Gallico in fine. *Eiuſmodi tempeſtates ſunt conſequutæ, vti opus neceſſario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent.* Idem libr. 3. Bello Ciuil. cap. 4. *Reliquarum legionum aduentum expectare, & ſub pellibus hyemare conſtituit.* Et poſt illam ætatem idem inualuit mos, ſcilicet ſub Nerone. Cornel. Tacit. lib. 13. Annal. *Retentus omnis exercitus ſub pellibus, quamuis hyeme ſæua, adeo vt obducta glacie niſi effoſſa humus, tentorijs locum non præberet.* Et poſt Neronem ſub Theodoſio Hiſpano diſciplinæ militaris obſeruantiſſimo. Lat. Pacat. Drepan. in panægyrico, quem ei dixit: *Summatim tuum illud attingant cum patre diuino caſtrenſe collegium, hyemes actas ſub pellibus, æſtates inter bella ſudatas.* Eadem de Stilichone Claudianus lib. 1. de Laudib. ipſius.

——quoties ſub pellibus egit
Ædonas hyemes:

Factitatum idipſum à Græcis, à quibus Romani, vt pleraque alia mutuati ſunt. Q. Curt. lib. 7. *Sæpe pellibus tabernaculi alleuatis, vt conſpiceret hoſtium ignes.* Addendi Ammian. Marcellin. lib. 9. *Sub pellibuſque exercitu diffuſo, per Iſtri fluminis margines barbaros obſeruabat.* Flauius Vopiſcus in Aureliano: *Pelles ad tabernacula & tentoria parata.* Arrian. libr. 1. de Geſt. Alexand. *Tentoria militum erant ex pellibus leui materia repleta.* Et lib. 3. *Iubet tentoriis pelles detrahi, eaſque minutis ac leuibus feſtucis repletas conſui,* ſiue quod antiquorum pelles indumentum, ſeu quod facilius ſic ab aeris iniuria defendi poſſent. Etſane in pelliceis ſtragulis cubabant duces & Imperatores exercituum. Cornelius Nepos, ſiue verius Æmylius Probus in Ageſilao: *Quod ei vſu venit cum annorum octoginta ſubſidio Thaco in Ægyptum iuiſſet, & in acta cum ſuis accubuiſſet ſine vllo tecto, ſtratumq; haberet tale, vt terra tecta eſſet ſtramentis, neq; vt amplius quam pellis*

A *eſſet iniecta, eodemq; comites omnes accubuiſſent, veſtitu humili atque obſoleto, vt eorum ornatus non modo regem in his neminem ſignificaret, ſed hominis non beatiſſimi ſuſpicionem præberet.* Lecti itaq; inſternebantur pellib. M. Tull. Orat. pro L. Murena. *Tubero ille homo eruditiſſimus & Stoicus, in funere Scipionis Africani, cum epulum populo Romano nomine Q. Maximi daret, ſtrauit pelliculis hædinis lectulos punicanos, & expoſuit vaſa Samia.* Ælian. lib. 13. var. hiſt. cap. 1. ἦν δὲ ἄρα τῇ Ἀταλάντῃ στρωμνὴ μὲν αἱ δοραὶ τῶν τεθηραμένων, τροφὴ δὲ τὰ τούτων κρέα, ποτὸν τε τὸ ὕδωρ. *Stratis autem lectoque vteba-*
B *tur ferinis pellibus, cibo earundem carnibus, & aqua.* Eugeria poetria nobilis.

Sericeum tegmen gemmantia tecta Laconum
Pellibus hircinis æquiparanda loquar.

D. Iuuenal. Sat. 6. in principio 5.

Silueſtrem montana thorum cum ſterneret vxor
Frondibus, & culmis, vicinarumque ferarum
Pellibus.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 12.

Atque hinuli pellis totos operibat amantes
C *Altaque natiuo creuerat herba thoro.*

Ex iiſdem, vt admonebam, veſtitus primus hominum fiebat, hinc inter veſtimenta pelliceas reponunt Vlpian. *l. 25. ff. de auro arg. leg.* Paulus *lib. 3. ſententiar. tit. 6.* & appoſite T. Lucretius lib. 5.

Tunc igitur pelles nunc aurum & purpura curis
Exercent hominum vitam belloque fatigant.

Et eodem libro.

Necdum res igni ſcibant tractare neque vti
Pellibus, & ſpolijs corpus veſtire ferarum.

D Rurſuſque eodem libro.

Inde caſas poſtquam, ac pelles, ignemq; paratur:
Et mulier coniuncta viro conceſſit in vnum.

Nec Romanorum modo, ſed & aliarum gentium. Hunnorum, Ammian. lib. 3. *Indumentis operiuntur linteis, vel ex pellibus ſilueſtrium murium conſarcinatis.* Iornandes lib. de Reb. Getic. cap. 5. *Hungari hinc noti ſunt, quia ab ipſis pellium murinarum venit commercium, quos tantorum virorum formidauit audacia.* Legendus præ aliis Ælianus de Hiſtor. Animal. lib.
E 17. cap. 17. Scytharum. Iuſtinus libr. 2. cap. 2. *Lanæ ijs vſus ac veſtium ignotus, & quamquam continuis frigoribus vtantur, pellibus tamen ferinis ac murinis vtuntur.* Theophilus Cangiſer putauit, non male, meo iudicio, reſcribendum; *Pellibus tantum ferinis at murinis vtuntur.* Vbi meras agit nugas Victorinus Strigelius: aut Sarmatarum, Vlpian. lege citata: *Argumento ſunt etiam nationes quædam, veluti Sarmatarum, quæ pellibus teguntur.* At quarum belluarum hæ pelles eſſe conſueuerint, diſcimus ex L. Seneca Epiſt. 90. *Frigus intolerabile eſt corpori nudo. Quid ergo? nun-*
F *quid non pelles ferarum & aliorum animalium, à frigore ſatis abundeq; defendere queunt? non corticibus arborum pleræque gentes tegunt corpora? non auium pluma in vſum veſtis conferuntur? non hodieq; magna Scytharum pars tergis vulpium induitur ac murium? quæ tactu mollia, & impenetrabilia ventis ſunt.* De Germanis C. Tacit. li. de eorum morib. *Gerunt & ferarum pelles, proximi ripæ negligentius, vlteriores exquiſitius.* Iſid. in gloſſ.

maſtruca,

mastruca, vestis Germanica ex pelliculis ferarum. Et Lappones Bothniensesque *pretiosis vestiuntur pellibus non modo ornatus causa, sed & necessitatis.* Olaus Magnus lib. 4. hist. cap. 4. de Getis notius est, quam vt dici debeat. Certe enim Gothi, quos certum est Getas dictos, sic induebantur. Sidon Apollinar. in Concione: *Si necessitas arripiendæ legationis incubuit non illic semel pro hac ciuitate stetit ante pellitos reges, vel ante principes purpuratos.* Et lib. 1. Epist. 2. *Pellitorum turba satellitum,* hoc est, Gothorum, eruditissimus Sauaro. Maximus Taurinensis Homilia 2. de Auaritia: *Vnde barbaro auri gemmarumque monilia? vnde pellito serica vestimenta?* Quod vel de Getis illis antiquis intelligendum, vt Ouidius passim in libris Tristium, & de Ponto:

Pellitos inter agenda Getas.

Et lib. 3. Trist. eleg. 10.

Pellibus & laxis arcent mala frigora bracchis.

Licet alii legant:

Pellibus hirsutis arcent mala frigora braccis.

Aut in aliis:

Pellibus & sutis arcent mala frigora braccis.

Vel de Gothis, D. Hieronymus Epitaphio Nepotiani: *Pellitorum turba populorum.* Poetæ illius ætatis. Aurel. Prudent. lib. 2. contra Symmachum.

Tentauit Geticus nuper delere tyrannus
Italiam patrio veniens iuratus ab Istro
Has arces æquare solo, tecta aurea flammis
Soluere mastrucis proceres vestire togatos.

Et eodem libro.

——Non armis, veste, comisque
Ignotus, passim capta vagus errat in vrbe.

Prosper Aquitanicus de Prouidentia.

Quod si forte lupos, lyncasque, vrsosque creatos
Displicet, ad Scythiæ proceres, regesque Getarum
Respice, queis ostro contempto & vellere Serum,
Eximius decor est tergis horrere ferarum.

Iosephus Castalio notat ad Rutilium Numatianum lib. 2. Itinerarii.

Ipsa satellitibus pellitis Roma patebat
Et captiua prius, quam caperetur, erat.

Claudian. lib. de bello Getico.

Crinigeri sedere patres, pellita Getarum
Curia.

Idem de 4. Honorii consulatu.

Castra cruore natant, moritur pellita iuuentus
Pars morbo, pars ense perit.

Et lib. 2. in Ruffin.

Ipse inter medios, ne qua de parte relinquat
Barbariem, reuocat fuluas in pectore pelles,
Frenaque, & immanes pharetras, arcusque sonoros
Assimilat, mentemque palam testatur amictus.
Nec pudet Ausonios currus, & iura regentem
Sumere deformes ritus, vestemque Getarum.
Insignemque habitum Latij mutare, togæque
Captiuæ mærent pellito iudice leges.

Licet sciam quintum versum eleganter de officio præfecti prætorio intelligendum, tamen MS. meus antiquissima editio Veneta, & Gulielmus Fornerius, præferunt.

A *Nec pudet Ausonias curas, & iura regentem*
Sumere deformes ritus, vestemque Getarum.

Sidon Apollinar. Carm. 7.

Expetis in media pelliti principis aula.

Et Romanos ipsos pellitos in initio, vrbe iam condita fuisse loquitur Propertius lib. 4. eleg. 1.

Curia prætexto quæ nunc nitet alta senatu
Pellitos habuit, rustica corda patres.

Pelles istę pro qualitate nobilitateue personarum, ita viliores pretiosioresue erant. Adrian. Turneb. B lib. 15. cap. vlt. & Ianus Gruterus obseruant. Helenius Acron ad Horatii lib. 1. Satyr. 5. *Latum clauum purpuram dicit, quæ in pectore extenditur senatorum, Græci τον κηλοβιῶνα vocant, vsum eius hodie retinent principes, iniicientes vesti à ceruice ad pectus indumentum ex purpura, vel pellibus pretiosis muris pontici, vel aliis, dum regio habitu prodeunt in publicum.* Ecce, quod nemo prodidit, quantum scio, senatores ætate Acronis vsos pellibus in vestitu, locus iste indicat, C Eginhartus in vita Caroli Magni: *Ex pellibus lutrinis, vel murinis, thorace confecto, humeros ac pectus hieme muniebat.* Sed multis hoc post Horatium sæculis, neque de Romano principe, sed de Gallo: Certe omnes Septentrionis incolæ pœne, sed potissimum Germani, atque Sarmatæ, siluestrium murium pellibus ad ornamentum induuntur, vt & in Germania ipsi vidimus, & quotidie in celeberrimo Venetiarum emporio videre est, quem luxum taxat Helmoldus Chron. Slauor. libr. 1. cap. 1. *Pellibus abun-* D *dant peregrinis quarum odor latiferum nostro orbi superbiæ venenum propinauit, & illi quidem, vt stercora hæc habent, ad nostram credo damnationem, qui ad martunam vestem anhelamus, quasi ad summam beatitudinem, itaque pro laneis indumentis, quos nos appellamus faldones, illi afferunt tam pretiosos martures.* Sed posterioribus sæculis etiam Romani illi Cardinales huiusmodi fœdissimis pellibus deformabantur. adscribam locum elegantem B. Petri Damiani. Ostiensis, qui vt ait Honorius Augustodunensis abbas lib. de luminaribus ad finem; *Ex monacho & heremita episcopus.* E Et vt Bertoldus vult; *Piæ memoriæ cardinalis,* aut *valde religiosus*, vt verbis vtar Leonis Marsicani Casinensis; quod eo lubentius retuli, quod desiderium optimi scriptoris Baronius ostendit. Is itaque lib. 2. Epist 2. pag. 118. *Cum domestici murices nostris aspectibus sordeant, transmarinorum pelles, quia magno pretio coemuntur, oblectant, ouium itaque & agnorum exuuiæ despiciuntur, Ermelini, Gebelini, martores exquiruntur, & vulpes.* Deinde aliquot lineis interpositis; *Ecce non reclinatur in vulpeculis Christus, dormit sub vulpinis pellibus Christianus: respuit animalia redemptoris mundi vocabulo decorata, illud suum deputat* F *ornamentum, quod figuras innuit reproborum.* De Moscouitis Olaus Magnus hist. gent. septentr. lib. 11. cap. 11. *Merces eorum sunt pelles pretiosæ, & omnigenæ sortis apud eos in pretio. videlicet, mardurinæ, & Varolinæ.* Marullus Tarchaniota in Epigrammatis.

Puella mure delicatior Scytha
Foliiue serici comis.

Birrus etiam antiquorum indumentum, Sulpitius

cius Seuerus in vita D. Martini, apud Ioannem Meursium in lexico suo lib. 3 *Hæc charis viduis atque familiaribus mandat tributa virginibus, illa vt rigentem birrum, hæc vt fluentem texat lacernam.* Vet. scholiast. Iuuen. ad v. 283. Satyr. 3. *Coccina lana, purpura, qua diuites olim vtebantur, Virgil. Tyrioque ardebat murice lana* (lib. 4. Æneid.) *aut antiqui amphimallum lanam appellabant, ... quod Græci coccum, latini teres birrum vocarunt.* Frustra vir doctus corrigere tentat, *Latini veteres byrrum vocarunt.* Nam τὸ teres formam illius vestimenti optime exprimere mihi videtur. Isidor. lib. 19. Etymologiar. cap. 24. *Birrus à Græco vocabulum trahit, illi enim birrum, bibrum dicunt.* Corrigendum, *illi enim* βίῤῥος *dicunt,* nam bibrum librarii culpa videtur irrepsisse. Possidonius de passione Cypriani: *Et cum peruenisset in locum, qui dicitur Sextus, quarto ab vrbe miliario, exspoliauit se birrho, & tradidit carnificibus.* Fl. Vopisc. in Carini vita ad finem: *Inscriptum est adhuc in choraule pallio hianthino, quo ille velut spolio nobilitatis exultat, Messalæ nomen & vxoris, iam quid lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate pellucidas, micantes purpura, plumandi difficultate pernobiles, donati sunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri canusini, Africanæ in scænа opes non prius visæ.* Mentio præterea & apud Martianum Capellam de Nupt. Philolog. & Mercurii lib. 4. *Vniuocum est, quando duarum aut plurium rerum idem nomen est, & definitio, vt vestis, nam & birrus & tunica nomen vestis habent, & definitionem possunt accipere.* Vilissimum certe erat hoc vestimenti genus, vt apparet ex epigrammate hoc Claudiani, cuius epigraphe, *de birro & Castoreo.*

Nominis vmbra manet veteris, nam dicere byrrhum,
Si Castor niteat, Castoreum nequeo.
Sex emptus solidis, quid sit iam scire potestis,
Si mihi nulla fides, credite vel pretio.

D. Auson. præfatione sua ad edyllium septimum.

At nos illepidum, rudem libellum,
Burrhas, quisquilias, ineptiasque
Credemus gremio tuo fouendum?

Vbi *burras* pro *birras* antiquo more scribendi dixit, nam & *Sulla* pro *Silla,* & sexcenta alia efferebant. Egeria poetria in collectaneis Epigram. & poemat. lib. 4.

Nobilis horribili iungatur purpura birrho,
Nectatur plumbo lucida gemma graui.

Hoc quia villosum, vt apud Isidorum in glossis, *birrum villosum.* Græci, *amphimalum,* vetus scholiastes Iuuenalis supra ad Satyram tertiam, siue ἀμφίμαλλον aut certe ἀμφίβαλον vocarunt, Chronicum Lauris Hamense.

Et sunt immensis induti calceamentis,
Amphibalis longis vtentes & spatiosis.

Lacernam esse putant oblongiorem, qua etiam caput posset obuolui: licet glossarium Philoxeni simpliciter βίῤῥος, *birrus,* habet, & Suidas non lacernam, sed togam contendat fuisse. Sic enim in codice ipsius, βίῤῥον, ἱμάτιον ῥωμαικόν. *birrum, toga Romana.* Frequentius tamen apud bonos authores pro lacerna vsurpatur. Abdias Babylonius histor. Apostol. lib. 7. *Lacernam birram in salutis pretium obtulit.* Anonymus scriptor, sed non inelegans, in vita D. Cypriani: *Post hanc vero sententiam turba fratrum dicebat, & nos cum ipso decollemur, propter hoc tumultus fratrum exortus est & ita idem Cyprianus in agro Sixti perductus est, & ibi se lacerna birra exspoliauit, & genu in terram flexit, & in orationem se domino prostrauit, & cum se Dalmatica expoliasset, & diaconibus tradidisset, ad lineam stetit, & capit spiculatorem sustinere.* Quem locum ideo longiorem exscripsi, quod in suppliciis *ad lineam stare,* non viderim obseruatum adhuc ab vllo, & puto extimas theatri funesti partes, populo submouendo defixas in terram sudes intelligi debere. deinde quid sit *Dalmatica* non memini legere me. Interim Artemidori Daldiani è lib. 2. Oneirocrit. cap. 3. locus proferatur. χλαμὺς δὲ ἣν ἔνιοι μανδύην, οἱ δὲ ἐφεστρίδα, οἱ δὲ βήρελον καλοῦσι, θλίψιν καὶ στενοχωρίαν, καὶ τοῖς δικαζομένοις κατὰ δίκην μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα. *Chlamys quam aliqui mandyan, alij ephestridem alij berion appellant, tribulationem, & angustias, & litigantibus damnationem significat propterea, quod corpus circumamplectatur.* Rescribendum fortassis: οἱ δὲ βίῤῥιον καλοῦσι, *alii birrium vocarunt.* Vetustatem eius vestimenti inuentionemque Gallis assignarunt, inter quos est vetus Scholiast. Iuuenalis ad v. 144. Sat. 8. *Santonico cucullo, id est, birro Gallico, nam apud Santonas oppidum Galliæ conficiuntur.* Et ipse Iuuenalis.

———*Quam si nocturnus adulter*
Tempora Santonico velas adaperta cucullo.

Pseudocornutus, seu quilibet alius A. Persii Interpres, ad v. 68. Sat. I. *Scis birrum attritum comiti condonare.* Dixerat enim Persius.

Scis comitem horridulum trita donare lacerna.

Sequitur deinde de lacerna. *Lacerna, pallium fimbriatum, quo olim soli milites velabantur, penula, pallium cum fimbriis longis.* Quod ex eo Isidorus desumpsit lib. 19. cap. 24. qui totidem verbis idipsum expressit, additque: *Vnde & in distinguenda castrensi vrbanaque turba, hos togatos, illos vero lacernatos vocabant.* P. Ouid. lib. 2. Fastor.

Mittenda est domino, iamiam properate puellæ,
Quamprimum nostra facta lacerna manu.

Superinduebantur togis lacernæ. C. Sueton. in Augusto cap. 40. in fine, negotium ædilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro, circoue, nisi positis lacernis togatum consistere Iuuenal. Sat. 9. v. 29. *Munimenta togæ* lacernas vocat, & scholiastes, *pingues, vt ostendat grossas, ac per hoc pluuiales, quæ muniant à pluuia, non quæ ornent.* Mart. lib. 14. epigr. 137. & viris doctis notatum.

Amphitheatrales nos commendamur ad vsus,
Cum tegit algentes nostra lacerna togas.

Præcipuus itaque earum vsus in spectaculis Amphitheatralibus, Q. Florens Septimius Tertullian. Apologet. cap. 6. *Video theatra, nec singula satis esse, nec nuda, nam ne vel hieme voluptas impudica frigeret, primi Lacedæmonii penulam ludis excogitauerunt.* Ita eleganter Iacobus Pamelius restituit, cum antea le-

gereretur, *penulam nudis excogitauerunt.* Recte quidem, nam penula Tertulliano idem ac lacerna, Beatus Rhenanus. Suetonius in Claudio cap. 6. licet sciam initium ritus à viatoribus venisse, vt à pluuia facilius defenderentur, C. Plin. lib. 19. cap. 25. *Nubilo occasu pluuiosam hiemem denunciat, statimque augent lacernarum pretia.* Certe facile erat eas exuere, Castritius Rhetor ad senatores quosdam discipulos suos quos festo die tunicis & lacernis indutos viderat, *Maluissem,* inquit, *vos togatos videre.* A. Gell. lib. 13. cap. 5. M. Tull. 2. Philipp. *Cum gallicis & lacerna cucurristi.* Apud eundem eod. lib. cap. 20. Idem Martialis lib. 4. epigr. 2.

Spectabat modo solus inter omnes
Nigris munus Horatius lacernis.
Cum plebs, & minor ordo, maximusque
Sancto cum duce candidus sederet,
Toto nix cecidit repente cælo,
Albis spectat Horatius lacernis.

C. Lucilius libr. 3. Satyrar. citante Flauio Sosipatro Charisio libr. 2. & Nonio Marcello cap. 3. Num. 94.

Romanis ludis forus olim ornatus lacernis.

Pessime in codicibus vulgatis.

Romanis ludis forus olim ornatus lucernis.

Nisi forte de igne Imperatoribus prælato intelligi placeret, quem constat in lucernis gestari solitum: quippe vt in priuatorum domibus lychni, vel lychnuchi, ita in Circo aut amphiteatro lucernæ, de lychnis supra hoc opere aliquoties, adde Magni Felicis Ennodii locum è lib. 2. Epist. 7. *Nos ad scholam gymnasiis sequestrati, arentis ingenij guttis, quadam Oceani fluenta prouocamus, quasi lychnis contra solis radios pugnaturi.* Ante editionē Iacobi Sirmondi, vitiose legebatur; *Quasi lignis contra solis radios pugnaturi.* Apologia pro Synodo: *Nescitis, stolidi, solem facibus non iuuari, nec ad præsidium diurnæ lucis lychnos accendi?* De Circo Curopalates lib. de offic. Aulæ Constantinopolit. pag. 87. *Τοῦ δὲ λαμπαδαρίου κάτωθεν τοῦ μεγάλου δομεστίκου, τὸ διβάμπουλον μεθ' ἡμέρινης λαμπάδος φέροντος, ἧς δὴ λαμπάδος τὰ μὲν ἄκρα εἰσὶ διὰ κινναβάρεως βεβαμμένα. Lampadario vero secundum Magnum domesticum ferente diuini cultus ampullam, cum accensa lampade, cuius lampadis ora extima tincta sunt colore cinnabari.* Coripp. lib. 2. Num. 8.

Iamque operit nouus astra dies, prænuntius ante
Signa dedit cursor, posita, de more, lucerna.

Erant lacernæ purpurei coloris, non minus quam prætextæ ipsæ magistratuum. Martial. libr. 8. epigram. 10.

Emit lacernas millibus decem Bassus
Tyrias, coloris optimi.

Eiusdem libri epigram. 28. & libr. 2. epigrammate 29.

Quaque Tyron toties epotauere lacernæ
Et toga non tactas vincere iussa niues.

Neque vero semper coccineæ erant, sed interdum & candidæ, vt ostendit D. Iuuenal. Sat. 1. v. 27.

——Tyrias humero reuocante lacernas.

Idem lib. 14. epigr. 133. lemma est, *lacerna.*

A *Non est lana mihi mendax, non vtor aheno*
Si placeant Tyriæ, me mea tinxit ouis.

Fibulis substringebantur. Ammian. Marcel. libr. 14. *Sudant sub ponderibus lacernarum, quas in colli exerta singulis ipsis adnectant.* Corrigendum necessaria restitutione, *fibulis ipsis adnectant.* Nam aliter sensus non constat. Luctatius Placidius ad v. 658. libr. 7. Thebaidos Papinianæ: *Ad luxuriam retulit pulchritudinem fibulæ, erat enim foraminibus multis exornata, quas vulgo interrasas appellant.* Sunt itaque fibulæ or-
B biculi quidam teretes quibus vestimenta connectebantur, & Vlpianus IC. *l. 25. ff. de auro & arg. leg.* non tam *in vestibus quam ornatu,* eas ponit. Caligis imponebantur, vet. scholiast. Iuuenal. ad v. 73. Sat. 6. *Nam omnes pueri vocales fibulas in naturis habent, ne coeant.* Et ad v. 377. eiusdem Satyræ, *fibulam dicit circellos, quos tragædi, siue comædi in penem habent, vt coitum non faciant, ne vocem perdant.* Philostratus Lemnius in Imaginib. Cupidinem puerum, delicatum depingit, & ob id fibulatum. Martial. lib. 7. epigr. 81.

C *——penem tam grandis fibula vestit.*

libr. 14. epigr. 215.

——Comædis & cytharædis
Fibula quid præstat? Aut etiam in chlamidibus, & penulis. Extat Constitutio Leonis Augusti: *Fibulis in clamydibus his quoque vtantur* (priuati) *quæ sola auro & arte pretiosa sunt.* Nec ciuium tantum in vrbe agentium fibulæ gestamen, sed & militum. Fl. Vopisc. in Aureliano Aug. *Concessit militibus fibularum aurearum vsum.* Præsertim tamen fæminarum mun-
D do adnumerabantur, & puto illud iis fuisse principium. C. Plin. lib. 33. cap. 1. *Fabricam etiam deum fibulas, & alia muliebris cultus, sicut inaures in principio factitauisse, sine mentione annulorum.* Materia iis aurum argentumue vel qualibet alia metalla inaurata, aut bracteis obducta. Trebell. Pollio in Claudio Valerianus princeps Zosimo Syriæ procuratori præcepit, vt *Claudio extra dona daret fibulas argenteas inauratas duas, & fibulam auream.* Plinius libro proxime laudato cap. 3. *Sed in militia quoque in tantum ad-*
E *oleuit hæc luxuria, vt M. Bruti in Philippicis Epistolæ reperiantur frementes, fibulas tribunitias ex auro geri.* In virtutis hæ præmium, & benefactorum gloriam tribuebantur, vel tribunis, vt ex his Epistolę Bruti verbis colligere facile est, vel puerulis, quos ad virtutem erigere & incitare volebant. T. Liuius 1. Decad. lib. 7. *Puerum annulo aureo tunica laticlauia, Hispano sagulo, & aurea fibula, ornatum donat.* Poetæ meminere Latini.

Corippus lib. 2. Num. 4.

F *Aurea iuncturas morsu præstrinxit adunco*
Fibula, & auratis gemmæ nituere catenis.

P. Ouid. lib. 8. Metamorphos.

Rasilis huic summam mordebat fibula vestem.

Virgil. lib. 4. Æneid. de Didone venatum profectura.

Aurea purpuream subnectit fibula vestem.

Et lib. 5. Æneid. de donis & ornatu in agone illo funebri certantium; vt appareat & gemmis ornari consueuisse.

——lato

——*lato quem circumplectitur auro*
Baltheus, & tereti subnectit fibula gemma.

Et lib. 7. Æneid. in fine de Camilla.

——*vt fibula crinem*
Auro internectat.

Stat. lib. 6. Thebaid.

Emicat, & torto chlamydem diffibulat auro.

Et lib. 7. Thebaid. cultissime.

Carbaseique sinus, & fibula rasilis auro
Tænariam fulua mordebat Iaspide vestem.

Et poetæ Græci. Nilus Scholasticus, libr. 4. Antholog. cap. 12. epigram. 111. ad Dianam venatricem.

Πόρπη τε χρυσοῖο τετυγμένη, ἠδὲ πρὸς ἄκρην
Ἰγνύην φοῖνιξ πέπλος ἑλισσόμενος.
Et fibula auro facta, & ad summum
Poplitem ruber peplus tractus.

Homerus in Hymno Veneris primo, v. 164. si modo id opus ipsius censendum est.

Κόσμον μέν οἱ πρῶτον ἀπὸ χροὸς εἷλε φαεινὸν,
πόρπας τε, γναμπτάς θ' ἕλικας, καλύκας τε καὶ ὅρμους.
Ornamentum quidem illi primum à corpore abstulit lucidum,
Fibulasque, flexibiles helicasque, calycasque & monilia.

Idem Iliad. 18. v. 401.

τῇσι παρ' εἰνάετες χάλκευον δαίδαλα πολλὰ
πόρπας τε, γναμπτάς θ' ἕλικας.
Apud istas per nouennium fabricaui artificiosa multa,
Fibulasque flexibilesque helicas.

Delicatiores inualescente luxuria byssinis vestiebantur, & præsertim fœminæ, M. Varro apud Nonium cap. 14. Num. 6. *Aliam cerneres cum stola holoserica.* quas ille *holosericas* vocat, id est, Penitus sericas, alii bombicinas, aut *olobericas*, vt Adrian. Turneb. libr. 1. Aduersar. cap. 13. alii denique *olouericas*, inter quas Cuiacius, sed parum interest. Nam in V. sæpissime B. solebant commutare. & sic controuersam videbis epigraphen tituli 9. lib. 11. Codicis Iustinianei. Communior tamen receptiorque lectio sic concipitur: *De vestibus holoueris, & auratis, & de tinctione sacri muricis.* Aliter alii legunt. Vide Andream Alciatum. Cumque immodicus & fidem excedens circa vestitum hunc nasceretur luxus & viri fæminis similes molliori cultu viderentur, Theodosij Aug. constitutio furorem his verbis coercuit: *Temperent vniuersi, cuiuscunque sint sexus, dignitatis, artis, professionis, & generis, ab huiusmodi speciei possessione, quæ soli principi, eiusque domui dedicatur, nec pallia quis tunicasque domi sericas contexat aut faciat, quæ tincta conchylio, nullius alterius permistione contexta sint, proferantur ex ædibus, tradanturque tunicæ aut pallia ex omni parte texturæ cruore infecta conchylij, nulla stamina subtexantur tincta conchylio, nec eiusdem infectionis arguto pectine solidanda fila decurrant, reddenda ærario holouera vestimenta virilia protinus efferantur, nec est, vt quisquam de abiurato pretio conqueratur, quia sufficit calcatæ legis impunitas.* Quæ habentur *l. 4. Cod.* loco proxime supra laudato. Lucas penna imitatum Imperatorem versum Virgilii lib. 1. Georgic. docet.

Arguto coniux percurrit pectine telas.

Quod autem *de pretio* sequitur, ad historiam pertinet. Nam ideo vsum huiusmodi vestimenti negauit Aurelianus Cæsar vxori suæ, ne immodico, & nihil profuturo sumptu patrimonium attenuaret suum. verba Flauii Vopisci in vita ipsius apponam. *Aurelianum vestem holosericam neque ipsum habuisse in vestimento suo, neque alteri vtendam dedisse, & cum ab eo vxor sua peteret, vt vnico pallio blateo serico vteretur, illum respondisse, absit vt auro fila pensentur.* Zonaras certe Tomo Annal. 3. βήρους vocat istiusmodi vestes, vt & Balsamo Canone 12. Concilii Gangrensis. Vsum viris ademit, & vt rem probrosam iudicauit Tacitus Aug. Fl. Vopisc. in eo. & Gordianus id lege lata interdixit. Iulius Capitolinus in vita ipsius eleganter, vt omnia alia. C. Tacitus lib. 2. Annal. dixit, *decreto cautum à Q. Hatterio viro consulari*, sub Tiberio principe, *ne viros vestis fœdaret.* Sed id antea ab Augusto ipso interdictum fuerat, Ioan. Xiphilin. in Traiano: neque quicquam turpius homini ingenuo iudicatum. Vnde inter exprobrationes, D. Hierony. lib. 2. aduersus Iouinianum: *Nunc lineis & sericis vestibus, & Atrebatum, ac Laodiceæ indumentis ornatus incedis.* Cultissime Claudian. lib. 2. in Eutropium.

Vestis odoratæ studium, laus maxima risum
Per varios mouisse sales, minimeque viriles
Munditiæ, compti vultus, onerique vel ipsa
Serica.

Neque florente tantum republica id vetitum à principibus, quos enumeraui, sed & translato Byzantium imperio, extat Constitutio Ioannis Ducæ lib. 1. Iur. Orient. tit. *de vestitu*, in hæc verba: *Ne quis subditorum vtatur vestibus Assyriis, Babylonicis, Italicis, variisque artificiis confectis, sericis, nisi is, quisquis esset, cum omni familia in ordinem cogi, ac notari ignominia vellet, vtque his contenti sint, cautum, quas Romanæ, scilicet Constantinopolitanæ, prouinciæ, & manus præberent.* Neque minus hoc contagium repressum, ne latius serperet, legibus aliorum populorum. Antiquissima sane Scotorum lex erat, ne peregrinis vestimentis vterentur, neue alia haberent etiam proceres gestamina, quam quæ parabilia essent, & è lana patria conficerentur: Indignum quippe iis visum est in ea degere regione quæ ne ad vestitum quidem necessaria subministrare posset, quoties illud & quando cautum disces, lector, ex erudito & insigni opere de legibus Scoticis Ioannis Skinæi, amicissimi mihi consanguinei, & in supremo Scotiæ senatu actuarii ac Senatoris: cuius frugalitatis vestigia etiam mea memoria abhinc viginti plus minus annis supererant. Idem pari sollicitudine institutum apud Gallos, imperante Carolo 9. anno dominicæ incarnationis 1565. Pet. Gregorius Syntagmat. Iur. vniu. libr. 9. cap. 19. in Germaniis idipsum edicto Caroli quinti præcautum, comitiis Augustæ Vindelicorum habitis, Anno reparatæ salutis 1548. vt clarum est ex Politica eius-

dem principis constitutione, patria lingua edita, & in Latinum versa à Iustino Goblero, Art. 9. 10. 11. longum foret, si gentium in hac reprimenda luxuria consensum demonstrare vlterius cuperem, satis præstitero, si à barbaris primum vsum ad Romanos promanasse, incredibili disciplinæ ciuicæ iactura affirmauero, authore Dione Cocceiano lib. 43. adeundi Iulius Pollux lib. 7. cap. 17. Indis & Ægyptiis inuentionem primam assignat, Procopius libr. 1. belli Persici, Clemens Alexandrinus Pædagog. libr. 2. cap. 10. duratque is luxus non apud cultiores tantum populos, aut in Europa, sed & aliis, Calachutensib. scilicet, Aloisius Cadamustus Nauigationis suæ cap. 58. cuius verba, Archangelo Madrignano Interprete hæc sunt: *Veste vtuntur cotonina, quoniam eo panno abundant plurimum, vtuntur & pannis sericeis, & inprimis illustriores, at alij alijs vtuntur vestibus, prout patitur illorum census & opulentia, at nobilium virorum mulieres, etiam supra cincturam carnes velant telis subtilioribus, egregiæ vero fœminæ ad pubem tantum corpora tegunt.* Et de Nigritis in Nauigatione sua Christophorus Columbus cap. 110. Sic enim ille eodem Archangelo interprete: *Bombyce scatet regio, quippe quæ suapte natura gignitur, colente nemine, eo subligacula conficiunt, quibus occulunt inguina.*

Sunt qui sericam vestem cum bombycina confundant, sequuti Isidorum lib. 19. cap. 27. & Hieronymum Cardanum lib. 9. de subtilitate, sed quam apposite, viderint, cum distinguant Iurisconsulti. Vlpian. l. 23 ff. de auro arg. leg. *Vestis an vestimenta legentur, nihil refert, vestimentorum sunt omnia linea, laneaque, vel serica, vel bombycina, quæ induendi, præcingendi, amiciendi, substernendi, iniiciendi, incubandiue causa parata sunt.* Concors Vlpiano Paulus IC. lib. 3. Receptar. sententiar. tit. 6. vel vt alii numerant tit. 7. *Veste legata ea cedunt, quæ ex lana linoq; texta sunt, item serica & bombycina, quæ tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi, iniiciendique causa parata sunt, pelles quoque indutoriæ continebuntur.* Placet istis bombycina ex verme, serica ex foliis tenuibus depecti, vt duo magna Galliarum lumina, Andreas Tiraquellus in legibus suis Connubialibus, & Barnabas Brissonius in Lexico suo obseruarunt. Et *vestem* quidem *sericam* vt appellat Vlpianus *l. 37. ff. de Euictionibus.* è ramis arborum fieri docuerunt vnanimi consensu historici. Ammian. lib. 23. cap. 11. *Cæli apud Seres iucunda temperies, salubrisque, aeris facies munda, leuiumque ventorum commodissimus flatus, & abunde siluæ sublucidæ, à quibus arborum fœtus, aquarum aspergininibus crebris, velut quædam vellera mollientes, ex lanugine & liquore mixtam subtilitatem tenerrimam pectunt.* Geruas. Tilleberiensis Otior. Imperial. lib. 2. cap. 11. C. Iul. Solin. Polyhist. cap. 53. *Aquarum aspergine inundatis frondibus vellera arborum adminiculo depectunt liquoris, & lanuginis teneram subtilitatem humore donant ad obsequium. Hoc est illud sericum, in vsum publicum damno seueritatis admissum & quo ostentare potius corpora, quam vestire, primo fœminis, nunc etiam viris persuasit luxuriæ libido.* Poetæ. Virgilius libro primo Georgicor. & Seruius ibidem loci.

Vellera quæ folijs depectunt tenuia Seres.

Sil. Italic. lib. 6. Punicor. sub initium.

——primo Phaetonte retecti
Seres lanigeris repetebant vellera lucis.

Et lib. 17. eiusdem operis.

——monstrum admirabile Seres
Lanigeros cinere Ausonio canescere lucos.

L. Seneca Thyeste Act. 2. in Choro.

Et quocunque loco iacent
Seres vellere nobiles.

Et in Hyppolyto Act. 2 sc. 1.

Remouete famulæ purpura, atque auro illitas
Vestes, procul sit muricis Tyrii rubor.
Quæ fila ramis vltimi Seres legunt.

Idemque rursus in Hercule Oetæo.

Quæ Phœbæis subditus Euris
Legit Eois Ser arboribus.

Claudian. paneg. de Consulatu Oblybrii & Probini.

Iam parat auratas trabeas, currusque micantes
Stamine, quod molli tondent de stipite Seres,
Frondea lanigeræ carpentes vellera siluæ.

Et de 3. Hon. consul. in fine.

Indus ebur, ramos Pauchaia, vellera Seres.

Fest. Auien. in orbis terræ descriptione.

Et rigor in neruis venit obuius, inde cruenti
Sunt Thochari, Frurique truces, & inhospita Seres
Arua habitant, gregibus permixti ouiumque boumque
Vellera per siluas Seres nemoralia carpunt.

Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 40.

——tum quæque suos prouincia fructus
Exposuit, fert Indus ebur, Chaldæus amomum,
Assyrius gemmas, Ser vellera, thura Sabæus.

D. Auson. Epigr. 25.

Hos ille Serum veste contexi iubet.

De verme vero, cuius siue natura, siue industria byssus aut bombycinæ vestes comparatæ, D. Basilius Magnus Hexaemer. homilia 8. citatus Brissonio, quem locum Latina ciuitate donauit D. Ambrosius eiusdem epigraphes operis lib. 5. cap. 23. *Et quia de volatilibus dicimus, non putamus alienum ea complecti, quæ de verme Indico tradit historia, vel eorum relatio, qui videre potuerunt, fertur hic corniger vermis conuertiprimum in speciem caulis, atque in eam mutari naturam, inde processu quodam fieri bombylius, & nec eam formam figuramque custodit, sed laxis & latioribus foliis videtur pennas assumere, ex his mollia illa Seres depectunt vellera,* (Virgilii supra laudati imitatio manifesta) *quæ ad vsus sibi proprios diuites vindicarunt:* qui nam hi diuites? principes, vt puto, ipsi, Constitutione Constantini paulo ante allata. Claudianus Honorii principis apparatum describens, panegyrico de 4. eius consulatu.

——tribuere colorem
Phœnices, Seres subtegmina, pondus Hydaspes.

Nec omiserim quod in rebus Friderici prodidit Otto Frisingensis lib. 1. cap. 33. *Rogerius Siculus Corintho, Thebis, Athenis expugnatis, opifices qui sericos pannos*

pannos texere solebant, ob imperatoris ignominiam captiuos deduxit, quos in Palermo Siciliæ Metropoli collocans, artem illam edocere suos præcepit.

Vermem hunc inter naturæ miranda enumerari iure posse existimo, nec quicquam in rebus creatis, quod resurrectionem magis confirmet, adi ad Simonem Maiolum in Diebus Canicularibus & Plinium lib.11.cap.23. Q. Tertullian.lib.de Pallio cap. 3. *Prorsus haud latet bombicem, (vermiculi genus est) quæ per aerem aliquando araneorum more scopis idoneus se distendit, de hinc deuorat, mox æque reddere, proinde si necaueris, animata iam stamine aluo, tãtam igitur paraturam materiarum ingenia quoq; vestificina prosecuta, primum tegendo homini, qua necessitas præcessit, dehinc ordinando, imo & inflando, qua ambitio successit, varias indumentorum formas promulgauere.* Quem locum Gagnæus aliter, atque Turnebus frustra legi voluerunt. Isidor.lib.19.cap.22. *Bombycina vestis à bombyce vermiculo, qui longissima ex se fila generat, quorum textura bombycinum dicitur, conficiturque in insula Coo.* Vetus Scholiastes Iuuenalis ad v.260.Sat. 6. *pannum bombycinum* interpretatur *sericum.* Ipse Iuuenalis.

Hæc sunt quæ tenui sudant in cyclade, quarum
Delitias, & panniculus bombycinus ornat.

Sext. Propert.lib.2.eleg.3.

Nec si qua Arabio lucet bombyce puella.

M. Martial.lib.8.epigr.33.

Tam leue nec bombyx pendulus vrget opus.

Eiusdem libri epigr.68.

Fœmineum lucet sic per bombycina corpus.

Et lib.11.epigr.50.

Nec furtiua lucri fieri bombycina possunt.

Erat purpuræ genus, quam blateam appellat Imperator, *l.1. C. quæ res vendi non poss.* Aurel. Cassiodor. lib.1. Epist.2. *Cum blatta, quam nostro cubiculo dare singulis annis consueuisti, venire festina.* Glossa Diaconi; *Blatta, genus purpureum vermis.* Æl. Lamprid. in Heliog. parauerat igitur funes, *blatta, & serico, & cocco intortos.* Simile in portentosi Neronis rebus refert Eutropius Breuiarij sui lib. 7. *Insusitatæ luxuriæ sumptuumque, vt qui exemplo Cai Caligulæ, calidis & frigidis se lauaret vnguentis, retibus aureis piscaretur, quæ blatteis funibus extraheret.* In MS. meo codice diserte scribitur *blattinis.* Sed parum interest, quod tamen obseruatione dignum censuit Elias Vinetus. *Pallium blattosericum* dixit Fl. Vopiscus in Aureliano: & *blatteam tunicam,* Gregorius Turonensis lib. 1. histor.cap.38. & *blatta serica l.vlt.Cod.Theodos. de murileg.* Honorius & Arcadius Augg. *l. 10. C. Iustinianeo de Murileg. & gynæciar. Lotas imposterum serico blattæ, & metaxæ huiusmodi species inferre præcipimus, viginti librarum auri condemnatione proposita iis qui scrinium canonum tractant.* Antonius Contius putauit legendum *sericobaptæ:* & non *metaxæ,* sed *metexæ* alij rectius iudicarunt. Frustra, cum Zonaras Annal. tom. 3. μετάξης nomen vsurpet, & Moschopulus Cuiacio citatus, & C. Lucilius apud Festum. Est certe metaxa non quodcumque sericum, sed rude tantum, nec adhuc in fila sua deductum, vt & blat-

A ta eadem illa metaxa sed purpureo colore tincta. *l. 1. C. quæ res ven. non poss. Purpura, quæ blatta, vel oxiblatta, vel ianthina dicitur.* Hinc *blattiarij,* qui sericas tingunt vestes, *l. 2. C. Theodos. de excus. artific.* & *blattifer,* qui sericis vestibus purpura tinctis induitur. Sidon. Apollinar. lib.9. Epist. vlt.

Blattifer vel quam tribuit senatus.

Idem lib. eodem Epist.13.

Rutilum toreuma bysso,
Rutilasq; ferre blattas.

B Et Carm.5.v.48.

Attis mel, Phœnix palmas, Lacedæmon oliuum,
Pontus Castorea, blattam Tyrus, æra Corinthus.

Erãt & *pellucidæ vestes* in maximo precio perditis iam morib. in quas doctiusne an amarius inuehatur Seneca, vix queas iudicare, aliqua adscribam loca. Lib. 7. de Benefic.cap.9. *Video sericas vestes, si vestes vocandæ sunt, in quibus nihil est quo defendi aut corpus, aut deniq; pudor possit, quibus sumptis mulier parum liquido nudam se non esse iurabit. hæc ingenti summa ab*
C *ignotis etiam ad commercium gentibus accersuntur, vt matronæ nostræ ne adulteris quidem plus sui in cubiculo, quam in publico ostendant.* Idem Epist.90. *Quid si contigisset illi videre nostri temporis telas, quibus vestis nihil celatura conficitur, in qua non dico nullum corpori auxilium, sed nullum pudori est.* In consulat. ad Heluiam: *Nunquam tibi placuit vestis, quæ nihil amplius quam nudam componeret.* Mira est librorum dissentientium varietas. In quibusdam: *Vestis quæ amplius*
D *nudaret, quam componeret.* In aliis: *Vestis quæ nihil aliud quam vt nudaret, componeretur.* In aliis: *Vestis quæ nihil aliud nudaret, quam componeretur.* Sed certissima meo iudicio, lectio est: *Vestis quæ nihil aliud nudaret, cum poneretur,* hoc est, quæ induta nullas corporis partes reuelaret, aut detegeret. Dio Cocceian. Histor.lib.46. λεπτὰ χλανίδια, *tenues lanæ.* Non multum absimilia Seneca Rhetor. lib. 2. Controuers. 7. *Vt adultera tenui veste conspicua sit.* Et lib.4. Controuers.7. *non loricam clypeum ve sumpsit, sed tenuem ac pel-*
E *lucidam vestem.* Aloyl. Cadamustus, Martialis, D. Hieronymus, Ammianus Marcellinus, C. Solinus supra citati videantur. Sed multa egregia P. Faber Saniorianus lib.1. Semestr.cap.6. M. Tull.lib.2.de Diuinat. *Deos enim ipsos iocandi causa induxit Epicurus pellucidos ac perflabiles.* D. Hieronym. iterum lib. in Heluidium: *Ingrediuntur expolitæ libidinis victimæ, & tenuitate vestium nudæ impudicis oculis ingeruntur.* Clemens Alexandrin. lib.2. Pædagog. c.10. χλανίσι δὲ διαφανέσι περιπεπεμμένοι, καὶ μαστίχην τρώγοντες, καὶ ὄζοντες μύρου. *Subtili-*
F *bus autem & tenuibus vestibus induti mastichen rodentes, & vnguentum olentes.* Quod in effœminati animi argumento ponebant. Poetæ. Aurel. Prudentius Hamartig.

——— *Fluitantes sumere amictus*
Gaudent.

M. Lucan. lib. 1. Pharsal.

——— *cultusq; decoros*
Vix nuribus rapuere mares.

Q. Horat. lib.1. Satyr.2.

 Altera

Altera nil obstat, Cois tibi pœne videre est
Vt nudam.

Vetus scholiastes Iuuenalis ad Satyr.2.v.79. *Multitia, vestes molli intextas substamine, quibus solent vti puellæ.* Ipse Satyricus ibidem loci.

—— Quæro an doceat multicia testem,
Acer, & indomitus, libertatisq; magister
Cretice perluces.

Cultissime Lucan. lib. 10. v. 140. de Cleopatræ immodico & luxurioso apparatu, vt appareat non solum Romanis eas vestes in vsu, sed & aliis gentibus fuisse.

Candida sidonio perlucent pectora filo,
Quod Nilotis acus compressum pectine Serum
Soluit, & extenso laxauit stamina velo.

Pellucidas istiusmodi vestes *rhallas* appellarunt, sed melius alij *rallas à raritate* dixerunt. Nonius Marcell. 14. Num. 14. M. Acc. Plaut. Epidico Act. 2. sc.2.

Tunicam rallam, tunicam spissam.

Ralla igitur tunica est pellucida, spissa est densioris materiæ, quæ totum corpus obtegeret, & à frigoris iniuria tueretur. *Grauem* suspicor vocari à Trebellio Pollione in Triginta tyrannis, in Celso: *Discumbere milites iussit, hyeme cum sagis grauibus, æstate pellucidis: spissatam* suspicantur nonnulli eandem esse. L. Senecæ lib.1. de Benefic. cap. 3. & *crassam* Fabio Quintiliano lib.12. cap.10. *Crassa toga sit, non serica, intonsum caput.* Est etiam vestis vitrea, quam cum pellucida aut tenui confundunt. Non. cap. 6. Num. 4. *Vitreum pertenue & perlucidum quicquid est, veterum authoritate dici potest.* M. Varro in Modio apud eundem cap. 14. in limine: *Quam istorum quorundam vitrea togæ ostentant tunicæ clauos.* P. Virgil. lib. 4. Georgic.

At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit, eam circum Milesia vellera nymphæ
Siccabant, hyali saturo fucata colore.

Hyali autem color vitreus est, vt vocis etymologia satis indicat, isque Italis *Giallo*, aut vt aliis visum est, *gialdo*, appellatur, Nicolaus Erythræus in libris de origine linguæ vernaculæ, & in libro de coloribus. Claudian. de Consul. Olybrij & Probini.

——percurrens vitreas sub gurgite telas.

Inde *Circe vitrea* censetur nuncupata, quod meretricio ornaretur indumento, vel quod maris esset accola, Adrian. Turneb. lib. 8. cap. 15. Horat. lib. 1. od. 17.

Dices laborantes in vno
Penelopen vitreamq; Circen.

Denique ex Isidoro, superius citato, docuimus Coas vestes easdem esse cum tenuibus aut translucentibus, confirmaturque auctoritate C. Solini Polyhist. cap.13. ex M. Varrone. *Salamis, Sunium, Cos, Ceos subtilioris vestis amicula, arte lanificæ scientiæ prima in ornatum fœminarum dedit.* Eademque C. Plinius lib. 11. cap. 22. *Rursusque texere inuenit in Ceo mulier Pamphila Latoi filia.* In MS. *in Cô* legitur, & certe fauet Aristoteles lib. 5. histor. Animal.

A qui ἐν κῷ παμφίλη πρώτη λατώυ θυγάτηρ. Eadem certe verba vsurpant Latini scriptores, nisi quod pro *Co* reposuerunt *Coo*. Ioan. Brodæus lib.2. Miscellaneor. c. 22. eademq; reperitur diuersitas in poëtis, Sexto Propertio lib.1. eleg.2.

Quid iuuat ornato procedere vitta capillo,
Aut tenues Coa veste mouere sinus?

In aliis editionibus.

Aut tenues Cæa veste mouere sinus.

Idem lib. 4. eleg.2.

B *Indue me Cois, fiam non dura puella.*

Ouid. lib.3. de Arte Amandi.

Siue erit in Cois, Coa decere puta.

Alb. Tibull. lib.1. eleg.3.

Illa gerat vestes tenues, quas fœmina Coa
Texuit, auratas disposuitq; vias.

Q. Horat. lib. 4. od.13.

Nec Coæ referent iam tibi purpuræ
Nec clari lapides tempora.

Reperio etiam & vestes *herbidas* à colore indubie sic
C appellatas. D. Cyprian. lib. de discipl. & hab. virg. *Neque enim deus coccineas aut purpureas oues fecit, aut herbarum succis, id est, virides, seu earinas, & conchyliis tingere, & colorare lanas docuit.* Q. Tertullian. lib. de habitu muliebri ad finem: *Non placet deo quod non ipse produxit, nisi si non potuit purpureas & earinas oues nasci iubere, si potuit ergo iam noluit, quod deus noluit, vtique non licet fingi.* Vbi Rhenanus: *Gorziensis codex habet, arinas, nec refert, vtrumq; Græcis vernum significat, quod tu hic pro viridi interpretare.* Ambo vocabula coniun-
D cta habes in lepidissimo epigrammate de luscinia, quę cicadam corripuerat, quod incerto authore legitur in Anthologia lib.1. cap.60. epigr.12.

τὸν λάλον ἁ λαλόεσσα, τὸν εὔπτερον ἁ πτερόεσσα,
τὸν ξένον ἁ ξεῖνα, τὸν ἠρινὸν ἠερινά.

Vocalem vocalis, alatam alata,
Hospitem hospes, vernam verna.

Hoc pariter sensu intelligendum puto illud Titi Lucretij lib.4.

——teriturq; Thalassina vestis
E *Assiduè, & Veneris sudorem exercita potat.*

Erunt ergo *Earinæ oues, aut arinæ* viridis coloris lanæ, è quibus verno tempori conuenientissimæ vestes fiebant, vt in Anglia etiamnum hodie videmus, nam vbi hiems frigora sua remisit, & lætiori facie terra aperitur, Rex, totusque procerum ordo, aulicorumque officiorum turba, venatum proficiscitur concolor anni tempestati, neque minus: quam saltus ipsi, aut campi, virescit aula. Eius ritus vestigia non pauca in antiquitate. L. Apuleus lib. 11. Meta-
F morphos. *Namque in ipso ædis sacræ meditullio, ante deæ simulachrum constitutum tribunal ligneum, iussus superstiti, byssina quidem, sed floride depicta veste conspicuus.* Martian. Capella de Nupt. Mercurij & Philologię lib.1. *Calceos autem Smaragdineæ fluctu viriditatis herbosos vestigiis eius tellus annexuit.* Et eodem libro aliquot paginis interiectis; *Eius coniux grandæua, corpulentaque mater, quamuis fœcunda, circumfusaque partubus, tamen floridam discoloremque vestem herbidæ palla contexuerat, in qua totus gemmarum metallorumque*

que census, atque omnium prouentus, frugesque satio- A
num, larga admodum vbertate ferebantur. Vestes istas Græca in consuetudine fuisse, testatur abunde Constitutio Syracusanorum, quæ floridas vestes penitus prohibebat, Phylarchus lib. 24. historiarum: neque minus ex lege Atheniensium, qua scorta iubebantur, *ἀνθινὰ φορεῖν, vestes floreas ferre,* vt ex Suida clarum in voce ἑταιρῶν. Atque hic vestitus non caruit suspicione mollitiei. Nam eo indutus est Liber pater, vt extat apud Diodorum Siculum lib. 5. Bibliothec. Quod tamen non semper inualuisse certum esse B
coniicio, tum quod Timæus apud Athenæum reges Persarum sic indutos dicat, & confirment Eustathius ad Homeri lib. 16. & Strabo lib. 15. Geograph. tum etiam quod floridam hanc vestem eandem esse cum tunica picta Romanorum nonnulli crediderunt, Dionysius Halicarnass. apud Hadrianum Iunium lib. 1. Animaduers. cap. 13. Artemidor. Daldian. lib. 2. Oneirocrit. cap. 3. *ποικίλη καὶ ἀνθηρὰ ἐσθής, Varigata vestis & picta.* Et pene sic fluuij ornabantur. D. Auson. Edyll. 3. siue Mosella v. 270. C

Cæruleos nunc Rhene sinus, hyaloq; virentem
Pande peplum.

Et delicatiores Romæ plerumq; eo indumento velabantur. Papin. lib. 2. silu. 1. v. 132.

Cum tibi, quas vestes? quæ non gestamina mitis
Festinabat herus? breuibus constringere læuis
Pectora, & angustatelas arctare lacerna:
Enormes non ille sinus, sed semper ad annos
Texta legens, modo puniceo velabat amictu
Nunc herbas imitante sinu, nunc dulce rubenti D
Murice, nunc viuis digitos accendere gemmis
Gaudebat.

M. Martial. lib. 5. epigr. 24.

Herbarum fueras indutus, Basse, colores,
Iura theatralis dum siluere loci.

Claudian. de Consul. Olybrij & Probini ad finem.

Prima tibi procedat hyems, non frigore torpens,
Non canas vestita niues, non aspera ventis,
Sed tepido calefacta Noto, ver inde serenum
Protinus, & liquidi clementior aura Fauoni E
Pratis te croceis pingat, te messibus æstas
Induat, autumnusq; madentibus imbuat vuis.

Fœda labes eiusdem tersissimo carmini eximenda est lib. 2. in Ruffinum.

Illic Armeniæ vibratis crinibus alæ
Feruida collecta facili velamina modo.

Opera MS. codicis restituit Stephanus Clauerius, optime, meo quidem iudicio.

Herbida collecta facili velamina nodo.

Erycius antiquus poëta in Antholog. lib. 4. cap. 12. F
epigr. 94.

Ἀλλὰ καταπρήϋνε τὸν ἐξῳδηκότα φαλλὸν
τόνδε, καὶ ἀνθηρῇ κρύψον ὑπὸ χλαμύδι.
Sed mitiga ligneum tumidam mutonem
Hunc, & florida absconde sub chlamyde.

***

Caput XXXII.

De Toga, & eius multiplici differentia.

Toga antiquitus propria Romanorum, pacis tempore, vestis, à tegendo corpore, vt Varro docet, appellata, amictus exterior fuit: de qua quid passim apud scriptores veteres reperiatur, hic exponemus. Primum autem de materia & forma eius dicemus, post varia genera explicaturi. Ad materiam, quod attinet, lanea ea fuit, id quod Martialis multis locis ostendit, & Varro, cum scribit: Toga læna, quod de lana multa, duarum enim togarum instar. Forma semicirculari primum fuit, vti perspicue docent Dionysius Halycarnassæus, Quinctilianus, & Isidorus: quanquam alicubi quadratam fuisse Athenæus significare videatur, vbi sic scribit: Romani in Asia, vt vim Mithridatis effugerent, ad templa confugerunt, & quadratis vestimentis abiectis pallia sumpserunt. Id vero de togis intelligendum esse, quod iis abiectis pallia Romani sumpserint, docet Cicero, qui eiusdem historiæ meminit oratione pro Posthumo. Sed potior est superiorum auctoritas præsertim cum Dionysius expresse dicat, togas non fuisse amictũ quadratum. Hæc enim sunt ipsius verba, de Tarquinio Prisco loquentis: Amictum ipsius fuisse togam pictam purpuream, qualia fuerint Lydorum, atque Persarum regum gestamina, nisi quod non quadrata, vt illa, sed figura semicirculi. Hoc genus Romani togam, Græci τήβεννον appellant, &c. Hactenus ille. Tunicæ porro superiniectam testimonio præter alios est Agellius, cũ scribit, antiquitus sine tunicis, sola toga amictos fuisse: & Asconius in Scaurianam: Cato Prætor iudiciũ, quia æstate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus. In forum quoq; sic descenderat, iusq; dicebat, idque repetierat ex vetere consuetudine, secundum quam & Romuli ætatis statuæ in Capitolio, & in Rostris Camilli fuerunt, togatæ sine tunicis. Adde etiam Plutarchum, qui scribit, Tiberiũ Gracchum fugientem togam demisisse, atq; in tunica cecidisse. Apertã fuisse cognoscitur ex Valerio, de Nasica loquente lib. 3. Læuam manum apertæ togæ circumdedit: & ex eo, quod toga dicebantur amiciri, ipsaque amictus, & amiculum vocabatur: vnde idem lib. 2. Iussit eum toga lacinis abscissis amictum, discinctaque tunica indutum nudis pedibus adesse: & Agellius lib. 11. Obtentu togæ tanquam se amiciens. Aldus Manutius Pauli filius eam nõ apertam, sed à summo ad imum integrã, nulla scissura, nullis manicis fuisse, & brachia si emittenda forent, reiecta in tergum ima toga expedita fuisse, probare contendit. Per annum tamen, sumpta virili toga, modestiæ caussa, togam in humerum reiici non consueuisse, ibidem ex Cicerone monet, qui in oratione pro Cœlio sic scribit: Nobis quidem olim annus erat vnus ad cohibendum brachium toga constitutus.

Cingeretur, necne toga, de eo controuertitur inter viros huius ætatis doctissimos. Carolus Sigonius

cingi eam consueuisse asseuerat, & triplicem fuisse A cincturam scribit laxiorem, astrictiorem, & cinctum Gabinum. Laxiorem ait fuisse, quæ togæ lacinia traheretur, de qua Macrobius lib. 2. Cæsar ita toga præcingebatur, vt trahendo laciniam, velut mollis incederet, vt Sulla tanquam prouidus dixerit Pompeio: Caue tibi illum puerum male præcinctum Astrictiorem, qua sinus togæ in anteriore parte conficeretur, vnde alte præcincti, pro expeditis, dicti sint. Quibus contrarium scribit Aldus Manutius, & locum Macrobij, quem Sigonius adduxit, de men- B do suspectum ait, cum Suetonius eadem de re loquens, tunica, non toga male cinctum Cęsarem fuisse dicat, Verba Suetonij sunt: Cultum enim notabilem ferunt. Vsum enim lato clauo ad manus fimbriato, nec vt vnquam aliter, quam vt super eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura: vnde emanasse Sullæ dictum, Optimates sæpius admonentis, vt male præcinctum puerum cauerent. Hæc Suetonius, cuius in auctoritatem, vt, qui de genere vestiũ, teste Seruio, librum scripserit, Macrobio autefe- C rendam esse, Manutius existimat, & discinctam togam, maiorem habuisse dignitatem, ideoque nemini vitio datam fuisse, ex Quinctiliano probat. Sinum autem togæ, cuius idem Suetonius de cęde Iulij Cęsaris verba faciens, meminit, extremam partem togæ fuisse, nec alios sinus veteres in vsu habitasse: eos vero sinus, qui apud Quinct. Tertul. Apuleium, Statiũ, & alios leguntur, nouum inuentum posteriorũ temporum fuisse, his verbis Quinctiliani confirmauit: Veteribus nulli sinus, posterioribus perquam breues, D &c. Per veteres, Ciceronis ætatem intelligens. De nouis autem posteriorum temporum finibus scribit Manutius, eos non attextos, sed assutos, vel appẽsos in toga fuisse: quorum alter superior à dextro latere ad sinistrum humerum, tãquam balteus oblique duci, alter inferior ab vmbilico demitti, sic, ne infra imã togam deflueret: ab Oratore autem in dextrum humerum; quemadmodum ille superior in sinistrum, reiici consueuisse, quod Quinctiliani verba declarãt. Hæc fere Aldus Manutius. Quin etiam sinus togæ E gremium fuit, vnde illud Liuij de Fabio Legato in Senatu Carthaginis: Sinu ex toga facto Sinu effuso: quod dixit Florus: Excusso togæ gremio.

De Cinctu Gabino sic Isidorus: Cinctus Gabinus dicitur, cum ita imponitur toga, vt togæ lacinia quæ post reiicitur, attrahatur ad pectus, ita, vt ex vtroque latere pendeat, vt Sacerdotes pingebantur. Item Seruius exponens versum illum Virgilij:

Ipse Quirinali trabea, cinctuq; Gabino, F
Insignis reserat stridentia limina Consul.

Inquit: Gabinus cinctus est: toga sic tergum reiecta, vt vna eius lacinia, à tergo reuocata hominem cingat. Hoc autem vestimenti genere vtebatur Consul bella indicturus, ideo, quia cum Gabij Campaniæ ciuitatis sacris operaretur, bellum subito venit, tum ciues accincti togis suis ab agris ad bella profecti sunt, & adepti victoriam, vnde hic est ortus mos.

Togæ mensura nõ eadem omnibus, sed, vt inquit vetus Horatij interpres Porphyrio, pro opibus varia fuit. Quibus enim domestica res angustior, iis togę paruæ: quibus ampla, maiores. Hinc illud Horatij epistola 19. lib. 1.

Arcta decem comitem sanum toga.

Et Epistola 20.

Exiguaq; toga simulet textore Catonem.

Iusta vero togæ mensura sex vlnarum fuit. Horatius epistola 4.

Vides ne sacram metiente vitam.
Cum bister vlnarum toga, &c.

Quo loco subiungit Porphyrio, hanc esse iustam togę mensuram, intelligendum. Nec discrepant Quinctiliani verba: Pars, inquit, togæ prior mediis cruribus terminatur, posterior eadem proportione. Longiorem tamen stante Republica togam fuisse video, ad calceos videlicet de quo sic Quinctilianus: Togam veteres ad calceos vsque demittebant, vt Græci Pallium, idque vt fiat, qui de gestu scripserunt, Plotius, Nigidiusque præcipiunt. Et Cicero de toga prætexta Quinctij Tribuni plebis loquens in Cluentiana: Facite, vt non solum mores eius, & arrogantiam, sed etiam vultum, atq; amictum, atq; illam vsque ad talos demissam purpuram recordemini. Idem ostendit vetus illa lex, quæ Romulo adscribitur: Quisquis demissam ad talos togam in vrbe habeto: de quo nos alibi dicemus. Togæ componendæ quæ cura fuerit, quod artificium, vt rugæ, tuliæ, tabulata, vmbones fingerentur, indicat in libro de Pallio Tertul. De colore togæ dicemus tum, quum, quæ fuerit toga pura, explicabimus.

Vsus autem togæ proprius Romanorum fuit, vt Græcorum Pallium. Itaque Togati pro Romanis dicti, vt Palliati pro Græcis. Et fabulæ togatæ fuerunt, in quibus Romani inducebantur: vt palliatæ, in quibus Græci. Et Galli, atque Hispani, teste Strabone, Togati vocati, qui victum, cultumque Romanorum adsciuerunt. Quare Suetonius: Augustus, inquit, inter varia munuscula togas insuper, & pallia distribuit, lege proposita, vt Romani Græco, Græci Romano habitu vterentur. Cicero pro Rabirio, obiectum dixit Rabirio, quod Alexandrię palliatus fuisset. Et Scipioni obiectũ, inquit Liuius, quod cum pallio, crepidisq; inambulasset in Gymnasio. Cicero etiam obiecit Verri, quod steterit soleatus Prætor cum pallio purpureo, muliercula nixus in littore. Et in Antonium dixit de iudice Græco Romæ iudicante: Iudex modo palliatus, modo togatus.

Eadem toga pacis fuit insigne, vt sagum belli, vnde togati satis oppositi. Etenim in tumultu priuati togas magistratus prætextas ponebant, & saga militaria sumebant, vt idem ostendit eodem in loco. Quanquam etiã in castris vsum togæ fuisse, ex multis Liuij & Plutarchi locis appareat, ex quibus tamen Aldus Manutius colligit, non omnes milites, sed Centuriones tantum, & equites: ac quidem in castrorum ocio, non autem in acie toga vsos fuisse, qua de re vide ipsum prolixe disserentem lib. 2. de Quæsitis per epistolam, epist. 1.

Hone-

Honeſtiores fœminæ toga non vtebantur, ſed eius A vice ſtola. Quæ tamen obſcuri loci eſſent, item ancillæ, & mulieres impudicæ togam ferebant, vnde apud Poetas ſæpe togatæ mulieres matronis opponuntur, quippe eo nomine meretrices notabantur. Exulibus Romanis, quibus aqua & igni eſſet interdictum, vti toga non licuiſſe docet, Plin. lib. epiſtol. 4.

Cæterum mutata Republica, & imperio labente, toga, quæ olim neceſſaria ciuibus erat, apud paucos, & nonniſi honeſtiores, remanſit. Vulgus, ſpreta B ea, abiit ad Penulas, Lacernas, aut Tunicas ſolas: eaſque coloris pulli. Cœpit id ſtatim ſub Auguſto, de quo Suetonii verba ſunt cap. 40. Etiam habitum, veſtitumq; priſtinum reducere ſtatuit: ac viſa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus, & clamitans: En, ait:

Romanos rerum dominos, gentemque togatam.

Negotium Ædilibus dedit, ne quem poſthac paterentur in foro, circove, niſi poſitis lacernis, togatum conſiſtere. Poſt Auguſtum, vt libertatis, ſic toga C magis, magiſque exoleuit. Hadriani quidem temporibus, vix in Senatoribus & Equitibus ius ſuum tenuit, adiuta Principis edicto, de quo Spartianus in Hadriano: Senatores & Equites Romanos ſemper in publico togatos eſſe iuſſit, niſi ſi à cœna reuerterentur. Appianus, qui eodem fere tempore vixit, memoriæ prodit, in ſolis propemodum Senatoribus reliquum togæ vſum tum fuiſſe, de quibus vide pluribus agentem Iuſtum Lipſium libro primo Electorum, cap. 13. & Aldum Manutium, Pauli F. loco D quem ſuprà indicaui. Atq; his in vniuerſum de toga cognitis, nunc de generibus eius agamus. Fuerunt autem hæc: Prætexta, Candida, Pura, Pulla, Sordida, Picta, Purpurea, Palmata.

Toga Prætexta dicitur à prætexendo, quia ei purpura, vt ait Macrobius, prætexta erat: hoc eſt, quia purpuram in ora habebat, vnde etiam Græci ſcriptores περιπόρφυρον vocant, id eſt, circumquaque purpuram habentem. Hac vtebantur pueri vſque ad annum decimum ſeptimum, qui annus tyrocinij dice- E batur. Cuius moris cauſas plures Macrobius libro Saturnaliorum primo, capite ſexto indicat. Scribit enim, primis Reipublicæ Romanæ temporibus puerilem ætatem prætextam non vſurpaſſe, ſed poſtea Tarquiniū Demarati exulis Corinthij filium, Priſcū, quum de Sabinis triumphum ageret, filium ſuum, annos quatuordecim natum, quòd hoſtem in eo bello manu percuſſiſſet, & pro concione laudaſſe, & bulla aurea, prætextaque donaſſe, eumque adhuc puerum vltra annos fortem præmijs virilitatis & honoris in- F ſigniuiſſe. Inde deductum morem, vt prætexta, & bulla in vſum puerorum nobilium vſurparentur, ad omen & vota concilianda virtutis, ei ſimilis, cui primis in annis munera iſta ceſſiſſent. Alias deinde aliorum ſententias ſubijcit, videlicet Tarquinium Priſcum cùm ingenuorum puerorum cultum inter præcipua duceret, inſtituiſſe, vt Patricij bulla aurea cum toga, cui purpura prætexitur, vterentur, illi ſcilicet, quorum patres Curulem geſſiſſent magiſtratum: cæteris autem, vt prætexta tantùm vterentur indulſiſſe, ſed vſque ad eos, quorum parentes equo ſtipendia iuſta meruiſſent: Aut quod rerum antiquarum peritiſſimi tradunt, Romulum, cùm ad conſolandum raptas ſpopondiſſet, ſe eius infanti, quæ prima ſibi ciuem Romanum eſſet enixa, illuſtre munus daturum. Hoſtum Hoſtilium Herſyliæ filium, quòd ea prima ex omnibus Sabinis mulieribus raptis partum edidiſſet, bulla aurea, ac prætexta inſignibus honoraſſe: Aut Togam prætextam pueris datam, vt ex purpuræ rubore, ingenuitatis pudore regerentur. Aut, quam Verrij Flacci ſententiam eſſe ait, togæ prætextæ vſum primum ei puero cōceſſum, qui, cum Circenſium die de cœnaculo pompam ludorū ſupernè deſpexiſſet, & patri retuliſſet, quo ordine ſecreta ſacrorum in arca Piſenti compoſita vidiſſet: ea re oraculi, quo nunciatum erat, populum Romanum propterea à peſtilentia laborare, quod Dij deſpicerentur, ſententiam aperuiſſet. Sed hæc apud Macrobium latiùs.

Neque vero pueri tantum, ijque ingenui, verum etiam puellæ ingenuæ, libertinorum filij, magiſtratus omnes non modo Romæ, ſed in Colonijs etiam & municipijs: magiſtri vicorum & collegiorum: Sacerdotes, Senatores ludorum Romanorum diebus: & mulieres nonis Caprotinis toga vtebantur. De quibus omnibus teſtimonia ex ſcriptorib. antiquis plurima collegit Aldus Manutius, Pauli F. libro ſecundo de Quæſitis per Epiſtolam, Epiſtola prima, ex quibus nos vno atque altero contenti erimus. De pueris ante teſtimonia audiuimus. De puellis ingenuis prætextatis Cicero in Verrem: Eripies pupillæ togam prætextam. Et Propertius lib. 4.

Mox vbi iam facibus ceſſit Prætexta maritis,
Vinxit & acceptas altera vitta comas.

Ex quo etiam intelligitur, ſicut pueri, donec virilem ſumerent, prætexta vtebantur: ita puellas, donec nuberent, eadem vſas fuiſſe, quod etiā docet Feſtus his verbis: Nubentibus depoſitis prætextis, à multitudine puerorum obſcœna clamabantur.

Cur libertinorum filijs conceſſa Prætexta ſit, exponit Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 6. videlicet, quòd, cùm bello ſecundo Punico ad lectiſternium ex ſtipe collata faciendum, libertinæ quoque pecuniam ſubminiſtraſſent, & aucta obſecratio eſſet, pueris ingenuis, itemq; libertinis carmen pronunciantibus: cōceſſum fuerit, vt libertinorum quoq; filij qui ex iuſta duntaxat matrefamilias nati fuiſſent, togam prætextam & lorum in collo pro bullæ decore geſtarent.

De prætexta Magiſtratuum & Sacerdotum multa extant teſtimonia apud Ciceronem, Plutarchum, Polybium, Macrobium, & alios. Valerius Tribunus plebis apud Liuium lib. 34. Purpura viri vtemur, prætextati in Magiſtratibus, in Sacerdotijs: liberi noſtri prætextis purpura togis vtentur: Magiſtratibus in Colonijs, municipijsq;, hic Romæ infimo genere magiſtris vicorum togæ prætextæ habendæ ius permittemus: nec id vt viui ſolum habeant tantum inſigne,

ſed etiã vt cum eo crementur: fœminis duntaxat vſu A purpuræ interdicemus, &c. Quare etiam apud Valerium lib. 9. c. 12. legimus, quod Prætores aliquem capitis damnaturi, prætextam prius depoſuerint, eam fortaſſe ob cauſam, quia triſtem ſententiam in veſte lætitiam indicante, ferri non deceret. De Magiſtris collegiorum Aſconius Pœdianus in orationem in Piſonem: De Senatoribus ludorum diebus prætextam gerentibus, Cicero 2. Philippica: De mulieribus prætextatis Nonis Caprotinis Varro lib. 5. de lingua Latina teſtes ſunt. B

A Prætexta, Prætextati dicti ſunt, & qui in ætate eſſent prætextata, id eſt, puerili, & qui in Magiſtratu. Quomodo Papyrij à Prætexta cognomen conſecuti ſint, eleganter docet Agellius, & ex eodem Macrobius.

Candida toga dicebatur, qua induebantur ij, qui honores petere volebant: eaque ſignum erat petitionis. Macrobius libro 1. Saturnalior. cap. 16. Mos fuit petitoribus, vt ſumpta candida toga nundinis in C Comitium venirent, & in colle conſiderent, vnde coram poſſent ab vniuerſis videri. Hinc candidati vocati. Erat autem candida, vt inquit Iſidorus, cui intendendæ albedinis cauſa cretam addiderant. Eſt enim plus candidum, quàm album. Albus color natiuus lanæ eſt, candidus proprie ſplendens ille, & qui eſt ab arte. Ideò Polybius aliquot locis λαμπρὰν dicere maluit Petitorum togam, quàm λευκὴν, & Latinè commode eam dicemus ſplendentem. Hinc Liuius libro 4. Placet tollendæ ambitionis cauſa, Tri- D bunos legem promulgare, ne cui album in veſtimentum addere petitionis cauſa liceret. Vide Iuſtum Lipſium lib. 1. Electorum, c. 13. & alibi.

Toga pura fuit communis toga hominum priuatorum. Eadem virilis eſt appellata, & libera & recta: nonnunquam ſimpliciter toga dicta, nullo epitheto addito. Ac pura quidem dicta, quod albi coloris, nulla admiſta purpura eſſet. Albam fuiſſe, oſtendit Pollux. τήβεννον λευκὴν, & ὁλόλευκον, appellans: item Martialis, Papinius, & Agellius, quorum & item alio- E rum teſtimonia, vide apud Aldum Manutium, & Iuſtum Lipſium, qui accuratè de colore togæ ſcripſerunt. Quod nullam purpuram admiſtam haberet, ἀπόρφυρος, id eſt, expers purpuræ, à Plutarcho in Bruto dicitur. Virilis appellata, quia pueris virilem ætatem ingredientibus dabatur, in exitu ſcilicet anni XV. ſicuti data eſt M. Ciceronis filio: qui tamen mos Imperatorum ætate manſiſſe non videtur. Nam Caligula togam puram anno XIX. M. Aurelius XV. accepit, auctoribus Suetonio & Capitolino. Qui F eam ſumebant, tyrones appellabantur. Plinius lib. 8. capit. 48. Tanaquil prima texuit rectam tunicam, qua ſimul cum toga pura tyrones induuntur, nouæque nuptæ. Liberam vocant, quia pueris toga pura initium quoddam libertatis erat, cum antea cuſtodirentur à Pædagogis. Rectæ nomen ex Feſto cognoſcimus, cuius hæc ſunt verba: Rectæ appellantur veſtimenta virilia, quæ patres liberis ſuis conficienda curant ominis cauſa, ita appellata, quòd à ſtantibus, & in altitudinem texuntur. Et alio loco; Regillis, tunicis albis, & reticulis luteis, vtriuſque tectis, tectis ſurſum verſum à ſtantibus, pridie nuptiarum diem, virgines indutæ cubitum ibant, ominis cauſa: vt etiam in togis virilibus dandis obſeruari ſolet. Locus, in quo ſumebatur Capitolini Iouis, vt opinor, templum fuit: aut certe, poſt eam domi ſumptam, ſtatim in Capitolium ad Iouis ædem ibatur, quod Valerius Maximus lib. 5. cap. 4. declarat his verbis: Hanc pietatem æmulatus M. Cotta, eo ipſo die, quo togam ſumpſit virilem, protinus vt è Capitolio deſcendit, Cn. Carbonem, à quo pater eius damnatus fuerat, poſtulauit. Plura vide apud Aldum Manutium, à quo hæc ſumpſi.

Toga Pulla atri coloris fuit, quam induebant luctus cauſa. Et ab illo veſtis colore atrati dicebantur. De hac toga Cicero loquitur in Vatinium: Qua mente feciſti, vt in epulo Q. Arrij cum toga pulla procumberes? Item: Quis in funere familiari cœnauit atratus, cum ipſe epuli dominus Q. Arrius Albatus eſſet, &c. Atque hoc ſtante Republica ita obſeruatum, vt pulla veſte nonniſi in luctu vterentur. Sub Imperatoribus autem, cum iam exoleuiſſet vſus togæ, exoleuit etiam ſimul vſus coloris albi, & tum pullæ fuerunt plebeiæ veſtes omnes. Hinc pulla paupertas Calpurnio dicta:

Vidiſſem propius mea numina, ſed mihi ſordes
Obſtiterant. ———
O vtinam nobis ruſtica veſtis ineſſet,
Pullaq; paupertas, & adunco fibula morſu.

Hinc Pullati Suetonio in Auguſto, cap. 44. Sanxit ne quis pullatorum media cauea ſederet. Hinc diſcrimen natum inter ciues, ignotum ſæculo priori. vt alij Candidati dicerentur, Pullati alij. Candidati non ij, qui peterent (vt olim) ſed honeſtioris ordinis ciues: Pullati, infima plebs, ſiue vulgus, à colore ſcilicet veſtium, quibus vtrique vtebantur. Et in hac ſignificatione iſta vocabula à Plinio in Epiſtolis, Quinctiliano & alijs vſurpantur. Pullati iſti à Seneca libr. 2. de beata vita etiam colorati appellãtur, quemadmodum locum illum reſtituit, & explicauit Iuſtus Lipſius: ſicut Candidati Pexati, ab eo dicuntur, quod pexis, hoc eſt, candidis & recentibus togis vterentur. Ita enim iſtud vocabulum accipiendum intelligitur ex Perſio, qui ſcribit:

——— *Pexuſq; togaq; recenti.*

Pexis autem togis opponuntur tritæ, quæ à Feſto decores, ſiue, vt Lipſio placet, decutes appellantur, quod ſint ſine flocco, & quaſi ſine cute.

Sordida toga à pulla differebat & colore & vſu. Non enim erat atri coloris, vt Sigonius & alij perperam tradiderunt, ſed alba: verumtamen erat ſordidior & obſoleta, ac longo vſu detrita. Deinde nullus eius vſus fuit in luctu: ſed erat fere vulgi veſtis, quod ob id etiam ſordidum interdum dicitur, quia ſordida veſte vteretur. Qui vero erant ditiores & elegantiores, ij ſemper niuea toga veſtiti erant, quæ ſi inter-

interdum sordes aliquas traxisset, erant Romæ ful- A
lones, qui eas maculas ac sordes toga eluebant, & addito sulphure ac creta, iterum eam candefaciebant. Testis huius rei Plin lib.35.c.15. & 17. Hinc tam creber vsus fullonum apud veteres. Vulgus vero, vtiam dixi, toga sordida vtebatur. Per dies autem, vel priuatim, vel publice lætos, togas recentes sumebant, & vsu nondum sorditas, aut obsoletas, quæ à Prudentio contra Symmachum:

Candida toga, & niueus pietatis amictus.

Ab Ouidio vestis intacta, à Persio recens toga nomi- B
natur: vnde est, quod per ludos apud Martialē & alios, Candidati leguntur: inde, quod ad Plautum Aulularia scribitur:

Qui vestitu, & creta se occultant, & sedent quasi frugi.

In homines scilicet tenuiores, quibus cum copia mutandæ togæ non esset, tamē vt nitidi, & melioris fortunæ apparerent, sub dies ludorum togulam suam incretabant. Viri autem illustres ac nobiles, cum semper niuea toga vterentur, si rei essent facti, per dies C
iudicij sumebant togam sordidam, posita niuea, vt miserabiliores essent in veste plebeia. Itaq; rei in sordibus esse dicuntur, aut sordidati. Neq; vero ij solū, qui rei facti erant, verum etiam cognati eorum, & affines sordidam togam sumebant: quod cum facerēt, vestem mutare dicebātur. Liuius li.6. Tribuni plebis diem Manlio dicunt. Conuersa plebs est, vtiq; postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo nō modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem, aut affines, quod ad eam diem nunquam vsu venisset, vt D
in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Hæc Liuius. Verum de hoc more lib.9. qui de iudicijs est, plura dicemus.

De Trabea, quæ etiam inter Togarum genera videtur referenda, dicemus paulo post, capite singulari.

Toga Picta, vestis Etrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, à triumphantibus geri solita, quam vt ait Florus, subactis duodecim Thusciæ populis Tarquinius Priscus Romam transtulit. id quod etiā Dio- E
nysius confirmat, Macrobius, Plinius, id non Prisco, sed Tullo Hostilio tribuunt. Hæc purpurea fuit, vt Dionysius ostendit. Picta vocabatur, quòd in ea figuræ ita fingerentur, vt ea specie ad picturæ similitudinem accederet. Duos historiæ memorant, quorū virtuti tributum sit, vt picta toga, quanquam priuati, vterentur, Paulum Æmilium, qui de vltimo Macedoniæ Rege Perseo triumphauit, de quo Aurelius Victor, libro de viris illustribus: & Pompeium, de quo Velleius lib.2. & Dio lib.37. scribunt. F

Togam palmatam, inquit Manutius à palmis pictis sic appellarunt: cuius tamen non multa apud scriptores veteres mentio extat, plures meminerunt tunicæ palmatæ.

Toga purpurea differebat à picta à prætexta: à picta, quia pura erat: à prætexta, quia hæc erat alba cum limbo purpureo circumducto: purpurea verò limbum non habebat. Et Liuius lib.31. separatim eas nominat. Dona, inquit, ampla data, quæ ferrent Regi vasa aurea, argenteaque togataque purpurea, & palmata tunica, cum eburneo scipione, & toga prætexta. Togarum etiam alia genera, vndulatam, sericulatam, Phrygianam, Scutulatam nominant. Plinius, Martialis, Iuuenalis, deductis nominibus à vario genere picturæ. Sed de Toga, & multiplici eius differētia hactenus, quæ maximam partem ex Caroli Sigonij lib.3. de iudicijs: Aldi Manutij libr.2. de Quæsitis per Epistolam, & Iusti Lipsij Electis exscripsimus, vnde tu, beneuole lector, prolixiorem & pleniorem harū rerum explicationem petes. Leges Wolffgangi Lazij lib. 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, c.3. in quo de toga disserit: & Lazari Baysij I.C. clarissimi de re vestiaria librum, c.9. & 10. vbi etiam habet Senatoris Romani togati icona, ex antiquis marmoribus desumptam, quam & nos his Commentarijs inserere voluimus.

Ad Cap. XXXII.
PARALIPOMENA.

Toga meretricum gestamen, & Byzantinorum, τήβεννος, forensis, virilis, Libera, militaris, lugubris, tyrones in forum deducti, cadaueribus superimposita, domestica, cinctus eius.

IN dubitatum est, omnium ordinum Romæ, omnis sexus, ætatisq; gestamen fuisse togā, si Seruio Honorato fides adhibenda sit ad lib.1. Æneid. v.286. Laberius Mimus in Epheso citante Macrobio lib. 6. Saturnal. c.5.

——— *Licentiam ac libidinem vt*
Tollam togatæ stirpis.

Deinde infra.

Idcirco ope nostra dilatatum est
Dominium togatæ gentis.

Nonius c.14. ex M. Varrone libr.1. de vita populi Romani; *Ante enim fuit commune vestimentum toga, & diurnum, & nocturnum, & muliebre, & virile.* Quod autem & diurnum & nocturnum vocet, ex Martiali petitum videtur lib.11. Epigr.57.

Et teges, & cimex, & nudi sponda grabati,
Et breuis, atq; eadem nocte dieq; toga.

Istud tamen non vsque adeo innotuit matronas honestiores stolis sine institis vestiri solitas, meretrices vero, aut proiecti pudoris fœminas, togis indutas. Quo sensu capio illud Q. Florentis Tertulliani Apolog. cap. 6. *Infelicissima libidinum victima à matronis cultu distinguūtur.* Et indignationis pleno spiritu, ibidem: *Video & inter matronas atq; prostibula nullum de habitu discrimen relictum.* Quod libro de Pallio cap.4. fusissime exequitur. Interpres Iuuenalis ad illud Sat.2.

Damnetur si vis etiam Calphurnia, talem
Non sumat damnata togam.

Ascon. Pædian. in 3. Verrinam, ad hæc verba; *Eripies tu igitur puellæ togam prætextam?* Breuiter, vt solet; *Toga communis est habitus, fuit & marium, & fœminarum,*

narum, sed prætextæ honestiorum, toga viliorum, quod etiam circa mulieres seruabatur. Is Atheniensium ritus. Suid. in voce νόμ⊙ *lex.* Pet. Faber. Semestr. libr. 1. cap. 15. Adrian. Turnebus libr 16. Aduersar. cap. 19. Porphyrio vetus Interpres ad illud Q. Horatij lib. 1. Sat. 2.

> *——— quid inter*
> *Est, in matrona, ancilla, peccesue togata.*

Alb. Tibull. lib. 4.

> *Sit tibi cura togæ potior, pressumq; quasillo*
> *Scortum, quam Serui filia Sulpitia.*

Martialis sæpissime. lib. 2. Epigr. 39. lemma est, *de muneribus mœchæ.*

> *Coccina formosæ donas & Ianthina mœchæ,*
> *Vis dare quæ meruit munera? mitte togam.*

Et lib. 6. Epigr. 64.

> *Sed patris ad speculum tonsi, matrisq; togatæ*
> *Filius.*

Lib. 10. Epigr. 52.

> *Thelim viderat in toga spadonem,*
> *Damnatam Numa dixit esse mœcham.*

Erat & quoddam togæ genus, quod *tebennum* appellarunt, de cuius forma, origine, colore, pretioque, dubitant non sæculi modo nostri scriptores, sed & inter antiquos nonnulli: Dionysius Halicarnass. libro 3. qui fatetur se ignorare, cur id nominis impositum. A Ioanne Meursio obseruatum est in Curis Criticis parte 2. cap. 31. Narratio autem pene huiusmodi est: *Tebennus nomen habet ab Arcade Tebenno, qui primus eam chlamydem induit, cum Ionium sinũ ingressus esset, & ab illius loci incolis susceptus, à quo edocti indigenæ eodem modo vestierunt, & vestem Tebenniam vocarunt, postea nomine corrupto Tebennus dicta est.* Ita Interprete Hieronymo Wolfio Suidas in voce τήβεννος. Paulo aliter Artemidor. libr. 2. Oneirocritic. c. 3. τὰ δ' αὐτὰ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐσθὴς, ἣν νῦν τίβενον καλοῦσιν, ἀπὸ Τιμένου τοῦ Ἀρκάδος, ὃς πρῶτος τὴν ἑαυτοῦ χλαμύδα τοῦτον περιεβάλλετο τὸν τρόπον, εἰς πλεύσας κατὰ τὸν Ἰόνικον κόλπον, καὶ ὑποδεχθεὶς ὑπὸ τῶν ταύτῃ κατοικούντων, ἀφ' οὗ μαθόντες καὶ οἱ ἐγχώριοι τὸν αὐτὸν ἐσκεύασαντο τρόπον, καὶ ἐκάλουν τὴν ἐσθῆτα τιμένιον ἐπώνυμον τιμῶντες τοῦ εὑρόντος ὕστερον δὲ τῷ χρόνῳ παραφθαρὲν τὸ ὄνομα, τίβενος ἐκλήθη. *Eadem significat & vestis Romana, toga videlicet, quam nunc Tibenum vocant, à Timeno Arcade, qui primus suam chlamydem circumdedit, cum per sinum Ionium nauigasset, & ab his, qui illic habitant, susceptus esset, à quo indigenæ edocti eodem modo præparauerunt, & vestitum Timenium vocauerunt, cognominem Timenio inuentori, verum posterioribus temporibus corrupto nomine Tibenus appellatus est.* Vbi pro τίβενον, & τίβενος, legendum omnino existimo τήβεννον, & τήβεννος; Hesychius Grammaticus, τήβεννος εἶδος περιβολαίου παρὰ Ῥωμαίοις. *Tebennus species vestitus apud Romanos.* Halicarnass. loco proxime supra laudato. Ῥωμαῖοι μὲν τόγας, ἕλληνες δὲ τήβεννον καλοῦσι. *Romani certe togas, Græci quidem tebennum appellarunt.* Et lib. 2. τηβέννας ἐμπεπορπημένοι περιπορφύρους φοινικοπαρύφους, ἃς καλοῦσι τραβέας. *Togisq; induti purpura prætextis, & fibula adstrictis, quas trabeas vocant.* Ita vertunt in editione Friderici Sylburgij. Est ergo quædam tebennus ὁλοπόρφυρος, *tota è purpura cõtexta toga*, quæ regum erat gestamen, est & περιπόρφυρος, *circumsuta tantũ purpura*, quæ equestri ordini conueniebat, idem Halicarnassæus lib. 6. pag. 351. Eunapius Sardianus de vitis Philosoph. in Iuliano ad finẽ: καὶ τὴν περιπόρφυρον ἀναστείων ἐσθῆτα, τήβεννον αὐτὴν Ῥωμαῖοι καλοῦσι. Vertit Hadrianus Iunius; *& purpuream togam, (Romani trabeam vocant) excutiens.* Certum est ex his trabeam peregrinæ esse originis, nec Romanorum in principio proprium, vt nec tebennum.

Togam optime describit. Q. Tertull. libr. de Pallio cap. 5. *Adeo nec artifice necesse est, qui pridie rugas ab exordio formet & inde diducat in tilias, totumq; contracti vmbonis figmentum custodibus forcipibus assignet, de hinc diluculo, tunica prius cingulo correpta, quam præstabat moderatiorem texuisse, recognito rursus vmbone, & si quid exorbitauit reformato, partem quidem de læuo promittat, ambitum vero eius ex quo sinus nascitur iam deficientibus tabulis retrahat à scapulis, & exclusa dextera in læuam adhuc congerat cum alio pari tabulato in tergo deuoto, atq; ita hominem sarcina vestiat.* Apparet hinc togam *enormes sinus* habuisse, vt loquar cum Statio lib. 2. silua 1. v. 132. Fl. Sosipat. Caris. lib. 1. citat Furium Bibaculum.

> *Duplici toga inuolutus.*

Videatur Quintilianus infra citandus, vbi de cinctu agetur. Cornutus Satyrici Persij interpres, siue quilibet alius ad Sat. 5. v. 14. *Toga est purum pallium, forma rotunda & fusiore, atq; inundante sinu & sub dextro veniens, & super humerum sinistrum ponitur, cuius similitudinem in operimentis simulachrorum, vel picturarum aspicimus, easq; statuas togatas vocamus; toga vero Romani in pace vtebantur, in bello paludamentis, mensura togæ iustæ senas vlnas habebat.* Horatius eadem de mẽsura eius Epodon od. 4. *cum bis ter vlnarum toga.* Vetus scholiastes Iuuenalis ad Sat. 2. v. 143. senatorum gestamen tantum esse vult, cum ex ijs, quæ dicta sunt, constet & singulorum esse vestitum, & quorumlibet magistratuum, Marcianus IC. *l. 32. ff. de iure fisci. Si accepto vsu togæ Romanæ, vt ciues Romani peregerint.* Aurel. Prudent. de Romano Martyre.

> *Fasces, secures, sella, prætexta, toga,*
> *Lictor, tribunal, & trecenta insignia,*
> *Quibus tumetis, moxq; detumescitis.*

Nec id Romæ modo antiquæ, sed & nouæ Romæ, siue Byzantij factitatum. Corippus African. de laudib. Iustini lib. 4. Num. 3.

> *Incessit lætus præclara in veste senatus,*
> *Pars trabeis, pars compta togis, vt cuiq; probatus*
> *Ordo locum, cultumq; dabat.*

Claudian. lib. de Bello Gildonico, vbi sic conqueritur Roma.

> *Cum subito par Roma mihi diuisaq; cœpit*
> *Æquales aurora togas.*

Et quamuis omnium ordinum sit gestamen toga, tamen aduocatorum præcipue censebatur. Vetus glossarium: *Togatos dicimus eosdem, quos aduocatos & patronos causarum, qui in forensibus negotijs præmunientes, litigatoribus suum præbent patrocinium, quorum patrocinia substãtiuo nomine dicuntur honoraria.* Et sic fere loquuntur

quuntur scriptores posterioris æui, Aurel. Cassiodor. lib. 6. Epist. 4. in fine: *Admonitionum igitur ordine decurso, per indictionem illam habitu te togatæ dignitatis ornamus, vt indutus veste Romulea iura debeas affectare Romana.* Vbi loci *togata dignitas* est aduocatio, vt iam à viris doctis est præoccupatum, potestque confirmari authoritate L. Apuleii lib. 10. Milesiar. *Forenses rabulæ, & pragmatici, vilissima capita forensia, vulturijq; togati.* Clarissime Aurel. Symmachus lib. 5. Epist. 39. *Epictetus togæ forensis honore priuatus est, plurimis præferendus, qui firmo patrocinio proteguntur.* Idemque rursus libr. 9. Epist. 30. *Tu modo benignam mentem literis meis applica, & qui togæ amicus es, cuius laude supra alios splenduisti, & honesto ordini notam detrahe, & homini, pars mea, rogatus ignosce.* Sed quænam hæc nota? silentii indictio; nam aduocatis delinquentibus solemnis ea pæna, Vlpian. l. 9. ff. de pœn. *Moris est aduocationibus quoque præsides interdicere, & nonnunquam ad tempus, vel annis metiuntur, vel etiam tempore quo prouinciam regunt, necnon ita quoque interdici potest alicui, ne certis personis adsit: potest & ita interdici cui ne apud tribunal præsidis postulet, & tamen apud legatum vel procuratorem non prohibetur agere.* Antoninus Aug. l. 1. C. de postulan. *Cum à præfecto Ægypti causas agere perpetuum prohibitus non appellaueris, placitis obtempera.* Elegantissimus in id locus extat apud C. Plinium libr. 5. Epist. 14. *Assenserunt omnes præter Flauium Aprum, is interdicendum ei aduocationibus in quinquennium censuit.*

Sed redeo ad togam forensem; Sidon. Apollinar. lib. 2. Epist. 13. *Epistolam tuam nobis Marcellinus togatus exhibuit, homoperitus.* Male ante sagacissimi doctissimique Ioannis Sauaronis editionem legebatur; *Marcellinus rogatus exhibuit.* Idem libr. 3. Epist. 7. *Tu retices, vel bibliothecarum medius, vel togarum, & à me officium paupertini sermonis expectas.* Denique togatos idem pro aduocatis dixit, lib. 6. Epist. 3 *Negotium huic testamentarium est, latent eum propriarum merita chartarum, togatorum illic perorantum peritiam consulere perrexit, pro victoria computaturus si se intellexerit iure superari.* D. Cyprian. lib. 2. Epist. 2. ad Donatum: *Sæuit inuicem discordantium rabies, & inter togas pace iuxta forum litibus mugit insanum.* D. Ambros. Epist. 24. *Mouebat hoc vtriusq; partis togatos*: id est, causidicos. Anianus interpretatur *togam aduocationem*, Nouella Valentiniani de confirmand. his quæ administrant. vel publ. offic. *Curiales*, inquit, *ad togam præparare.* Non. Marcell. cap. 1. Num. 3. *Toga est vestimentum, quo in foro amicimur.* Honorius & Theodosius Augg. Proculo l. 15. lib. 6. tit. 2. Cod. Theodos. *Vel qui è schola agentium in rebus expletis stipendijs ad principatum ducenæ peruenerunt, togati prætorianæ atque etiam vrbicariæ præfecturæ*, hoc est, diuersorum iudiciorum aduocati. Elegans est epitaphium incisum marmori in D. Pauli basilica, Petilii Processii, sedis prætorianæ togati, qui obiit Probo Iuniore consule, hoc est, anno reparatæ salutis 513. Sed verba ipsa apponantur.

Post mortem si viuit amor, si gratia prisca
Durat in arcanum mentis adacta bonum.
Quamuis luctificum fratris tamen accipe carmen
Ne mala sit tumulis extera lingua tuis.
Te Natura parens omni depinxerat arte,
Moribus, ingenio, corpore, mente, fide.
Purus amicitiæ cultor, seruator honesti,
Eloquio miseros, vel pietate fouens.
Hinc est quod toto semper te flebimus æuo,
Quod fuerit iuueni vis tibi multa senis.
Te genitrix, fratresq; simul, te compare luctu
Perpetuis lachrymis plangit amata domus.

HIC. REQVIESCIT. IN. PACE.
B. M.
PETILIVS. PROCESSIVS. V. S. TOGATVS. INL. P. P. QVI VIXIT.
PL. M. ANN. XXXVIII. DEP.
E.
SVB. DIE. KAL. IVL. PROBO. IVN. V. C. COS.

Meminere & alii poetæ veteres. D. Auson. in Ephemeride ad finem.

Habitum forensem da, puer,
Dicendum amicis est Aue,
Valeq;, quod sit, mutuum,

Habitum autem *forensem*, exponunt, *togam*, Ælias Vinetus, Lazarus Baifius, & Gulielm. Budæus. Auctor carminis ad Pisonem.

——licet exercere togatæ
Munera militiæ, licet & sine pulueris haustu
Mitia legitimo sub iudice bella mereri.

Ouid. lib. 1. de Remedio Amoris.

Sunt fora, sunt lites, sunt quos tuearis, amici,
Vade per vrbanæ splendida castra togæ.

Claudian. lib. 2. in Ruff.

Insignemque habitum Latij mutare, togæque,
Mærent captiuæ pellito iudice leges.

Sic intelligendi Arcadius & Honorius principes *l.* 3. *C. de aduocat. diuersor. iudicior. Ne quis ex corpore togatorum, minime curialibus nexibus illigatus, prouinciales suscipiat functiones.* Et Theodosius Aug. *l. 6. C. eod. Nulla togatis inspectio, nulla peræquatio ingeratur.* Et Leo Imperator censet eodem titulo l. 11. *Filios togatorum, qui vel causas agunt, vel futuris temporibus actitauerint cæteris supernumerariis anteferri.* Denique Gratianus princeps *l. 3. C. de sportul. Illustribus vel spectabilibus, vel clarissimis, vel togatis fori cuiuscumque præfecturæ.* Vt certissimum sit togas præcipue aduocatis concessas, sub tempora labentis iam Imperii.

Sequitur *Libera toga*, quam induebant ingenui adolescentes, deposito puerilis ætatis gestamine. A. Gell. lib. 8. cap. 4. *Cum iam adolescentuli Romæ prætextam & puerilem togam mutassemus magistrosque tunc nobismet ipsis exploratiores quæreremus, in Sandaliario forte apud librarios fuimus.* Liberam hanc togam appellarunt, quod omnis honesta libertas, quæ aliorum esset ciuium, iis concederetur qui eam induissent, inde & dies ille, mutatæ vestis *Liberia* in Fastis appellatur, soletque incidere in 16. Calend. April. vt ex Macrobio, Plutarcho, & aliis iam abunde obseruatum

est. Horat. lib. 1. od. 36. Hermanus Figulus animaduertit.

Nulli plura tamen diuidit oscula,
Quam dulci Lamiæ, memor
Actæ non alio rege puertiæ,
Mutatæ que simul togæ.

Cultissime Ouidius lib. 3. Fastor. causas reddit, cur Liberalia potissimum eligerentur.

Restat vt inueniam, quare toga libera detur
Luciferis pueris, candide Bacche, tuis.
Siue quod ipse puer semper, iuuenisque videris,
Et media est ætas inter vtrumque tibi.
Seu quia tu pater es, patres, sua pignora, natos
Commendant curæ, numinibusque tuis.
Siue quod es Liber, vestis quoque libera per te
Sumitur, & vitæ liberioris iter.

Allusit idem lib. 4. de Tristib. eleg. 10.

Interea tacito passu labentibus annis
Liberior fratri sumpta mihique toga est.

Hæc coloris candidi erat, ob id & *pura* dicebatur, M. Tull. lib. 9. Epist. 4. ad Atticum: *Vtar tuo consilio, neque me in Arpinum hoc tempore abdam, & si, Ciceroni meo, togam puram dum dare Arpini vellem, hanc eram ipsam excusationem relicturus ad Cæsarem.* Eiusdem libro Epist. 20. *Volo Ciceroni meo togam puram dare.* Et Epist. 22. *Ego meo Ciceroni, Roma caremus, Arpini potissimum togam puram dedi, idque municipibus nostris fuit gratum.* Libr. 5. ad eundem Atticum Epist. 20. *Ego cum Laodiceam venero, Quinto sororis tuæ filio togam puram iubeor dare, cui moderabor diligentius.* C. Plin. libr. 8. c. 48. inuentionem attribuit Tanaquilli: *Ea prima texuit rectam tunicam, quales cum toga pura tironi induuntur, & nouæ nuptæ.* Poetæ alluserunt. M. Lucan. libro 7. Pharsal. in limine.

——— pura venerabilis æque
Quam currus ornante toga.

Q. Catull. epigr. 66.

Tempore quo primum vestis mihi tradita pura est,
Iucundum cum ætas florida ver ageret.
Multa satis lusi.

A. Persius Sat. 5. v. 30.

Permisit sparsisse oculos iam candidus vmbo.

Vmbonem hunc videtur togæ partem facere Cornutus ad istum locum, friuolum illud, & à ratione longe alienum: melius Cœlius Rhodiginus libr. 14. Antiquar. Lection. cap. 16. *Vmbo à Persio vocatur toga, quod sit vmbonis instar contra reprehensiones præceptorum.* Hanc etiam *virilem* appellare solent, quod non nisi à viris induatur, qui iam scilicet, pueritiæ annos egressi firmioris ætatis licentiam affectant. Cic. Philippic. 2. *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti.* Ita in vulgatis editionibus, at in aliis: *Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti.* Rectius meo iudicio. Nam impudicitiā vult Antonio exprobrare, quod optime fiet, si muliebrem eum togam induisse dicatur, nam meretrices, & prostibula togis induebantur, vt est supra hoc capite à me probatum, quod si togam virilem in stolam mu-

A liebrem eum commutasse diceret, minus probrosum foret, nam honestæ matronæ stolatæ erant, vt infra hoc libro expedietur.

De anno sumendæ virilis togæ præscripto, cōtrouersum est, nonnulli *annum ætatis decimum quintum* attigisse oportere aiunt, vt puerile indumentū exueretur, virilis toga sumeretur, Iulio Capitolino authore in Antonino Philosopho. alii in annum decimum sextum reiiciunt. C. Sueton. Augusto capit. 8. *Quadrimus patrem amisit, duodecimum annum agens auiam Iuliam defunctam pro concione laudauit, quadriennio post virili toga sumpta, militaribus donis triumpho*
B *Cæsaris Africano donatus est.* Nero, *quo capessendæ reip. habilis videretur, vix pubescens, maturatam togam virilem induit.* C. Tacit. libr. 12. Annal. Iurisconsulti certe virilem ætatem ab anno tantum decimo septimo desumunt, itaque & togam Liberam tunc sumendam contendunt: At cumis non ante annum vigesimum viros se profitebantur, neque vestem virilem induebant. Dio. Halicarnass. libr. 7. pag. 424.

Ritus solennis erat, vt in sumenda ea toga denā-
C rium in ædem Iuuentutis deferrent. L. Piso historicus apud Halicarnassæum eundem libr. 4. pag. 220. verba eius Gelenio vertente hæc sunt: *Tradit L. Piso Annalium primo, voluisse eum & vrbanæ multitudinis scire numerum, tum nascentium, tum morientium, tum eorum* τῶν ἰς ἀνδρας ἐγγεγραφομένων, *qui virilem togam sumerent, statuisseque quanti pretii nummos pro singulis inferre deberent cognati, in ærarium Ilithyiæ pro nascētibus, in Veneris ærarium, in luco situm, quam Libitinam appellant, pro defunctis, in Iuuentutis,* τῆς Νεότητος, *pro*
D *virilem togam sumentibus, vnde poterat nosse annis singulis, quantus esset in vniuersum numerus ciuium, tum quam multi ex his essent per ætatem idonei militiæ.* Quæ consuetudo, quantum hactenus legi, à nullo alio obseruata fuit. Est & alter ritus apud Festum Pompeium libr. 16. in voce Regillis, quem cupiam expositum. *Regillis tunicis albis, & reticulis luteis vtrisque........ ctis fusum versum astantibus pridie nuptiarum diem, virginis indutæ cubitum ibant ominis causa, vt etiam in*
E *togis virilibus dandis obseruari solet.* Nisi forte auxilio possit esse illud Suetonii in Augusto cap. 94. *Sumenti virilem togam, tunica lati claui resuta ex vtraque parte ad pedes decidit.* Quæ leguntur apud Dionem Cocceianum libr. 45. princ. χίτων περιεῤῥήγη, male *toga palmata* à Xylandro vertitur, *tunica* enim *laticlauia* verti debuit. Porro induebant tyrones virili toga diis præsentibus, hoc est ante altaria, Sext. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Mox vbi bulla rudi demissa est aurea collo,
Matris & ante deos libera sumpta toga est.

F Tirones appellauit Plinius paulo ante citatus, adolescentes forensibus studiis sumpta hac veste præparatos, vt & Quintilianus libr. 12. Institution. oratoriar. cap. 6. *Nec rursus differendum est tirocinium in senectutem.* Itaque tyrocinium istud non est militare, sed forense, nam à patribus suis naturalibus vel adoptiuis in forum deducebantur eo die quo togam virilem induissent, vel singulis, vel priuatis senatoribus

com-

commentabantur, comitante toto clientum numero. Quare vt insolens in Claudio principe notatur, quod non in forum, vt solemnis mos erat, togæ virilis sumptæ die, sed in Capitolium fuisset deductus. Sueton. in eo cap. 2. *Ob hanc eandem valetudinem & gladiatorio munere, quod simul cum fratre memoriæ patris edebat, palliolatus nouo more præsedit, & togæ virilis die, circa mediam noctem sine solemni officio in Capitolium latus est.* Idem in Aug. capit. 26. *Consulatum decimum tertium biennio post vltro petiit, vt Caium & Lucium filios, amplissimo præditus magistratu, suo quemque tyrocinio deduceret in forum.* Pessime antea legebatur, *amplissimo præditos magistratu*: neque enim tyrones illi vllum gerebant magistratum, sed ipse Augustus, amplissimo præditus erat magistratu, hoc est consulatu. Et in Tiber. cap. 15. *Deducto in forum filio Druso.* In Calig. cap. 10. *Vndeuigesimo ætatis anno accitus Capreas à Tiberio, vno atque eodem die togam sumpsit, barbamque posuit, sine vllo honore, qualis contigerat tyrocinio fratrum eius.* In Nerone cap. 7. *Deductus in forum tiro, populo congiarium, militi donatiuum proposuit.* Adeundus & Plutarchus in Bruto, qui eandem hanc consuetudinem expressit. Offerebant itaque sumpta iam toga congiarium, vt ex verbis Suetonii in Nerone constat. C. Tacitus confirmat id ipsum libr. 3. Annal. *Quo die forum ingressus* (Nero) *congiarium plebi, militi donatiuum propositum.* Tum deinde in Capitolium deducebatur idē ille tyro à foro. Valer. Maxim. lib 5. cap. 4. tit. 4. *Hanc pietatem æmulatus M. Cotta, eo ipso die, quo togam sumpsit virilem, protinus vt è Capitolio descendit, C. Carbonem, à quo pater eius damnatus fuerat, postulauit, protractumque reum iudicio afflixit.* Leuinus Torrentius ad illud Q. Horatii libr. 1. Sat. 2.

Nomina sectatur modo sumpta veste virili
Sub patribus duris tyronum.

Commendabant patres tyrones istos, filios suos, fidei senatorum: cuius rei clara sunt argumenta apud Titum Liuium 5. Decad. lib. 5. ad finem: *Filium postremo Nicomedem senatui commendauit.* Q. Symmach. lib. 2. epist. 42. *Commendaueram tibi dudum Macedonii viri clarissimi filium, quum foro tuo nomen dedisset, credo eam rem pro studio meo inueni accommodasse: sed quia parentibus nihil satis est, & efficacior quibusdam videtur petitionis iteratio, rogatus denuo postulatum retexo, non vt nouam causidico beneuolentiam præstes, sed vt iam tributam digneris augere.* Elegans formula cōmendationis istiusmodi apud C. Suetonium in Augusto capit. 56. *Nunquam filios suos populo commendauit, vt non adiiceret, si merebuntur.* Pulchre Claudian. de 6. Hon. consul.

——te cum prælarga vocauit
Ditandas ad dona tribus, fulgentia tecum
Collecti trabeatus adit delubra senatus,
Romano puerum gaudens offerre fauori.

Militaris toga illa, vt arbitror, appellabatur, qua in castris induebantur milites, quod antiquissima republica factitatum censeo. Nam florente vrbe, sagatos notissimum est, id est, milites, togatis, id est, vrbicis ciuibus oppositos, quare & togam pro pace passim vsurpant scriptores; quod nunquam fecissent promiscuo togæ vsu in castra recepto: prioribus id nihilominus inualuisse temporibus, coniicere licet ex Festo Pompeio lib. 5. *Endoprocinctu significat autem, cum ex castris in prælium exitum est, procinctos, quasi præcinctos atq; expeditos, nam apud antiquos togis in cinctu pugnasse dicuntur.* Vestigia quædam huius ritus reuocata ab Antonio Philosopho apud Iulium Capitolinum in eius vita ad finem: *Reuertens ad Italiam nauigio, grauissimam tempestatem passus est, per Brundusium veniens in Italiam, togam & ipse sumsit, & milites togatos esse iussit.* Sequitur deinde, dignissimū obseruatione; *Nec vnquam sagati milites sub eo fuerunt.* Claudian. de 4. Hon. consul. in limine.

Lictori cedunt aquilæ, ridetq; togatus
Miles, & in mediis effulget curia castris.

Toga lugubris, siue, vt alii appellant, *pulla*, supra memorata est à me hoc opere lib. 4. cap. 9. & fusius infra expedietur vbi de funeribus. Hoc tantum hic obseruandum duco, cadauera ea obuolui consueta. L. Apul. lib. 1. Floridor. *Nam illic quoque videret hominem præsidere, hominem depugnare, togam quoque parari & voto & funeri, item pallio cadauera operiri, & Philosophos amiciri.* Qui locus appositissime & de virili toga, & de lugubri intelligendus est, ita P. Coluius allata Pauli IC. authoritate *l. 19. ff. de in rem verso. Filius familias emit togam, mortuo deinde eo, pater ignorans & putans suam esse, dedicauit eam in funus eius.* Dedicare autem in funus, nihil aliud est, quam cadauer ea obuoluere. Lucian. libr. de Luctu. Artemidorus & Plutarchus adduct. ad id probandum à Lipsio lib. 1. Elector. vetus Scholiast. Iuuenalis ad v. 172. Sat. 3. *Togam sumit, vt ei supra lectum mittant, dum mortuus effertur.* Ipse Satyricus:

Pars magna Italiæ est, si verum admittimus, in quo
Nemo togam sumit, nisi mortuus.

Martial. lib. 9. epigr. 58.

Nil est tritius Hedyli lacernis,
Non ansæ veteres Corinthiorum,
Non pallens toga mortui tribulis.

Illud quoque hoc loco non duxerim omittendum, quasdam vestes seu togas *domesticas* fuisse, alias vero *forenses*, vt iam monui. M. Tull. libr. 2. de Finib. bonor. & malor. *Quod si vultum tibi, si incessum fingeres, quo grauior viderere, non esses tui similis, verba tu fingas, & ea dicas, quæ non sentias, aut etiam, vt vestitum, sic sententiam quoque habeas, aliā domesticam, aliam forensem, vt in frōte ostentatio sit, intus veritas occultetur.* Ammian. Marcellin. li. 31. in principio. *Nec alia iis domestica vestis est, alia forensis, sed semel obsoleti coloris tunica collo inserta, non ante deponitur, aut mutatur quam diuturna carie in pannulos defluxerit defrustata.* Lepide Romanos ritus Hunnis barbaris adaptauit. ita Fr. Lindenbrogius hunc locum legendum docuit, antea male, *in pannulos defluxerit defrustrata.* Causa probatæ huius lectionis ex Glossario veteri, in quo, *concisus, frustratus.* Idem Ammianus libr. 20. *defrustandæ Mesopotamiæ opitulari.* Sido. Apollinar. libr. 9. Epist. 9. *Quæsitum volumen inuenio, produco, lectito,* excer-

excerpo, maxima ex magnis capita defrustans. Defrustare itaque est, veluti *per frusta effundere*, vt loquitur idem Apollinaris lib. 1. Epist. vlt. atque ita L. Florus supplendus, legendusque lib. 2. ca. 2. in fine: *Et tamen cum Punicæ prædæ omnibus promontorijs, insulisque frustarentur, ac fluitarent, populus Romanus triumphauit.* Sed ad vestem domesticam redeo, qua scilicet domi vtebantur, Sueton. Aug. cap. 73. *Veste non temere alia, quam domestica vsus est, ab vxore, & sorore, filiaque & neptibus confecta.* Quæ licet vulgata sit lectio, & ab Isaaco Casaubono probata, potest tamen non incommode & aliter legi: *Veste non temere alia domestica vsus est, quam ab vxore, & sorore, & filia neptibusque confecta:* Authore vel ipso Suetonio, cuius in Vitellio cap. 8. hæc sunt verba: *Vixdum mense transacto, neque diei, neque temporis habita ratione ac iam vespere subito à militibus è cubiculo raptus, ita vt erat in veste domestica, imperator est consalutatus.* Accedat & L. Senecæ testimonium lib. de Tranquil. animi ca. 1. *Placet vestis domestica, & vilis, nec seruanda, nec sumenda sollicite.* In hac numerabantur & cœnatoriæ siue accubitoriæ, quas *syntheses* nuncupabant, de qua erudite, vt solet, Iustus Lipsius in Saturnalibus, & Martialis passim, sed præcipue lib. 14. epigr. 135. cuius lemma est *cœnatoria.*

Non fora sunt nobis, nec sunt vadimonia nota,
His opus est, pictis accubuisse thoris.

Ad huius vestis differentiam, alter appellatur *forensis.* Iun. Moderat. Columella lib. 12. de Re Rust. cap. 4. *Quales sunt arculæ, in quibus vestimenta forensia conduntur.* Idem Suetonius in Calig. c. 17. *Posteriore epulo forensia insuper viris, pueris ac fœminis fascias purpuræ ac conchylij distribuit.* Vide Interpretes ibidem loci.

Cingereturne semper hæc toga, necne, disces ex Festo lib. 5. in voce *endo procinctu*, & ex Pseudo Cornuto ad Sat. 5. A. Persii v. 31. supra citatis, sed maxime ex Quintiliani pulcherrimo loco Oratoriar. Institut. lib. 11. cap. 3. *Ipsam togam rotundam esse, & apte cæsam velim, aliter enim multis modis fiet enormis, pars eius prior medijs cruribus apte terminabitur, posterior eadem portione altius quam cinctura: sinus decentissimus, si aliquanto supra imam togam fuerit, nunquam certe sit inferior: ille qui sub humero dextro ad sinistrum oblique ducitur, velut baltheus, nec strangulet, nec fluat: pars togæ quæ postea imponitur, sit inferior, nam & ita sedet melius, & continetur: subducen la etiam pars aliqua tunicæ, ne ad lacertum in actu redeat, tum sinus inijciendus humero, cuius extremam oram reiecisse non dedecet: operiri autem humerum cum toto iugulo non oportet, alioqui amictus fiet augustus, & dignitatem, quæ est in latitudine pectoris perdet.* Plura dicentur lib. 7. cap. 9. huius operis, vbi de veste consulari, eiusque cinctura agetur. Et iam ad alia pergendum.

Cap. XXXIII.

De Tunica.

Togæ vero suppositæ tunicæ plures fuerunt, sed quæ togam proxime attigit, ea proprio nomine Tunica dicta est. Hæc angustior & breuior, quam toga fuit, ac primum sine manicis, deinde manicata, ac cinctura constricta est. De modo Tunicæ Quinctilianus libro 11. Cui lati claui ius non erit, ita cingatur, vt tunicæ priorib. oris infra genua paululum, posterioribus ad medios poplites vsque perueniant. Nam infra mulierum est, supra Centurionum. Hinc talares tunicæ, id est, vsque ad talos demissæ, semper probro obiectæ sunt. De manicis Agellius libro 7. cap. 12. Tunicis vti virum prolixis vltra brachia, & vsque in primores manus ac prope in digitos, Romæ atque in omni Latio indecorum fuit. Eas tunicas Græco vocabulo nostri χειροδότας, appellauerunt, fœminisque solis vestem longe lateque diffusam decere existimauerunt: ad vlnas cruraque aduersus oculos protegenda. Viri autem Romani primo quidem sine tunicis toga sola amicti fuerunt: postea substrictas & breues tunicas citra humerum desinentes habebant, quod genus Græci dicunt ἐξωμίδας. Hac antiquitate inductus P. Africanus Pauli filius P. Sulpitio Gallo homini delicato inter pleraque alia, quæ obiectabat, id quoque probro dedit, quod tunicis vteretur manus totas operientibus. Qui cum chirodota tunica inferior accubuerit. Item Cicero in Catilinam: Quos pexo capillo nitidos aut imberbes, aut barbatos videtis manicatis, & talaribus tunicis velis amictos, non togis, &c. Color tunicæ liberorum hominum albus fuit, quod constat ex Vopisco Aureliano, cuius hæc sunt verba: Sciendum tamen congiaria illum ter dedisse, donasse etiam populo Romano tunicas albas manicatas ex diuersis Prouinciis. Iuuenalis quoque tunicas albas appellat hoc versu:

Sufficiunt tunicæ summis Ædilibus albæ.

Et Cicero Verri obiicit, quod in officina sedere solitus sit cum pallio, & tunica pulla. Vide Iustum Lipsium libro Electorum 1. cap. 13. Aldus Manutius purpureum tunicarum colorem defendit libr. 2. de Quæsitis per epistolam epistola 2. Scribit porro Plutarchus, Catonem maiorem per hyemem tunica exomide sumpta per æstatem nudum opus in agro perfecisse, &c. Iuuenes tunicatos in campo se exercuisse scriptum est apud Ciceronem in Cluentiana. Plebeculam vero Romanam tunicatam incessisse significauit Horatius, cum popellum eum tunicatum vocauit. Cum ergo ciues omnes Romani tunica vterētur, factum est, vt tunica ordines distinxerint. Nam Senatores & Equites tunicam clauatam induerunt, plebs rectam, & sine clauis. Clauata tunica fuit, quæ clauos purpureos intextos, vel potius insutos, quod Aldus Manutius probat, habuit, aut latos, aut angustos. Fuerunt autem claui, quasi flores panno intexti vnde Martialis dixit:

——*lato mapalia clauo.*

Festus, clauata vestimenta scribit fuisse clauis intertexta. Varro in octauo de lingua Latina addit: Si quis tunicam in vsu ita consuit, vt altera plagula sit angustis clauis, altera latis, vtraque pars in suo genere caret analogia. Plin. libr. 9. Toga prætexta & latiore clauo

clauo è Regibus primum vſum Etruſcis deuictis, A Tullum Hoſtilium ſatis conſtat. Silius:

Sacrificum lato veſtem diſtinguere clauo.

Varro Modio, teſte Nonio:

Iſtorum vitreæ togæ oſtentant tunica clauos,

Cæterum tunica latos clauos purpureos intertextos habens, quæ & latus clauus, & tunica lati claui dicta eſt, propria fuit Senatorum, atque ampliſſimi ordinis inſigne. Indicat hoc Suetonius loquens de Augusto: Sumenti virilem togam tunica lati claui reſuta B ex vtraque parte ad pedes decidit. Fuerunt, qui interpretarentur, non aliud ſignificare, quam quod is ordo, cuius inſigne id eſſet, quandoque ei ſubiiceretur. Idem: Liberis Senatorum, quo celerius Reipublicæ aſſueſcerent, protinus à virili toga latum clauum induere, & curiæ intereſſe permiſit. Et de Tiberio Senatori latum clauum ademit. Et de Caio: Latum clauum, quanquam initio affirmaſſet, non lecturum Senatorem, niſi ciuis Romani abnepotem, etiam libertini filio tradidit, &c. Vt autem latus clauus fuit C Senatorum, ſic anguſtus clauus Equitum Romanorum. Oſtendit Velleius Paterculus de Mecœnate ſcribens, qui Equeſtri dignitate contentus erat, Mecœnas non minus Agrippa Cæſari charus, ſed minus honoratus; quippe vixit anguſto clauo pene cõtentus. Lampridius item in Alexandro: Tum ſatis eſſe conſtituit, vt Equites Romani à Senatoribus claui qualitate diſcernerentur. Hæc de Tunica Carolus Sigonius lib. 3. de iudiciis. Et ab hac clauorum differentia, diſcrimen etiam inter Tribunos militum fuit, D vt alii dicerentur anguſti clauii, qui ſcilicet vtebantur anguſto clauo: alii laticlauii, qui latum clauum vſurpabant, quorum hi maioris, illi minoris dignitatis erant. Qua de re Suetonius in Auguſto, Nerone, Othone, Domitiano & in eundem Læuinus Torrentius. Adrianus Turnebus Aduerſariorum lib. 3. ca. 21. & lib. 12. cap. 6. Item lib. 17. cap. 11. Aldus Manutius lib. 2. de Quæſitis per epiſtolam, epiſtola 2. ſcribit, latos clauos omnium fuiſſe, qui vel patre Senatore, vel Equite nati eſſent: non quidem à primis annis per o- E mnem ætatem, ſed ab an. XVII. quo etiam virilis toga ſumebatur ad annum ætatis Senatoriæ: quo anno curiam ingredientibus remanſerit eiuſdem tunicæ ius, addito præterea omni reliquo iure, quo Senatorius ordo præcipue fruebatur: ſin autem Senatoriam dignitatem non aſſequerentur: vel quia nollent, ocioſam aut tranquillam vitam honoribus anteponentes: vel quia non poſſent, gratia deſtituti: lato clauo depoſito anguſtum ſumpſerint: ad quam ſententiam probandam Ouidii, & Suetonii teſtimonia adducit, quæ apud ipſum leges. F

Palmatam tunicam idem Manutius fuiſſe arbitratur: quam triumphantes toga picta ſuperimpoſita, tanquam inſigne victoriæ, geſtarint.

Sicut autem tunica exterior illa veſtis dicebatur quæ togæ ſupponebatur, ita Subucula interior tunica, quæ proxime cutem attingebat. Tantum de tunica, de qua præter eos, quos citaui, ſcriptores, etiam Lazarus Bayfius libro de re veſtiar. a, cap. 12. Wolfgangus Lazius lib. 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, cap. 4.

CAP. XXXIV.

De Trabea.

ADhuc de Trabea nobis agendum eſt, antequam ad muliebria veſtimenta accedamus, vbi tamen nos paucis expediemus. Sueton. in lib. de veſtimentis, auctore Seruio in libr. 7. Virgilii, tria Trabearum genera fuiſſe oſtendit: vnum è ſola purpura, Diis cõſecratum, alterum è purpura non ſine albo, quo Reges vſi fuerint. tertium Augurale è purpura & cocco. De primo genere nõ eſt opus, vt multa verba faciam. Secundi generis trabeæ fuerunt præ reliquis in maximo apud Romanos vſu. Non enim Reges tantum, verum etiam pulſis Regibus Conſules: item Equites, cum trabeati idibus Quinctilibus tranſueherentur, eas vſurparunt. Et Conſulum quidem Trabea videtur Aldo Manutio, poſt Reges, fuiſſe militaris habitus, quo Conſules in bello vſi fuerunt: quod ſibi in mentem veniſſe ait, illum Liuii locum lib. 32. conſideranti: Conſul, cum Corcyræ hybernaſſet, vere primo in continente trabeatus ad hoſtem ducere pergit, &c. Eamq; ob cauſſam etiã Equeſtres turmas bellicã ſpeciem repræſentantes, Idibus Quinctilibus trabea veſtitos trãſiectos eſſe dicit. Meminit huius trabeæ Cõſularis Auſonius in gratiarũ actione, pro Cõſulatu, his verbis: In procinctu, & tum maxime dimicaturus, Palmatæ veſtis meæ ornamenta diſponi feliciter, & bono omine: namque iſte habitus, vt in pace Conſulis eſt, ſic in victoria triumphantis. Parum eſt, ſi qualis ad me trabea mittatur, interrogas: te coram promi iubes. Hæc Auſonius. Quibus ex verbis primum illud conſtat, triumphalem Romanis trabeam fuiſſe, quod alibi Reipublicæ temporibus inuſitatum fuit: Prætexta enim tunc & Conſules, & reliqui Magiſtratus vtebantur: poſtremo, trabeam & palmatam veſtem, & togam pictam eandem facit, qua de re vide Ald. Manutium libr. 2. de Quæſitis per epiſtolam, epiſt. 1. & Eliam Vinetum, Commentariis in Antonium. Quin etiam trabeam auro pictam facit Auſonius, quo nec Suetonius vbi de tribus trabearum generibus agit, nec quiſquam alius veterum ſcriptorum veteris & liberæ Reipubl. meminit. Vnde apparet Gratiano imperante, & trabeatos Conſules fuiſſe, qui prætextati antea fuerãt, & trabeam fuiſſe pictam, contra veterem conſuetudinem. De tertio trabearum genere Dionyſius loquitur lib. 3. vbi de Saliorum veſtitu, vel trabeis ſcribens, eas περιπορφύρους vocat, id eſt, purpura prætextas; puniceo colore alternis intertexto. De Trabea præter Aldum Manutium, Eliam Vinetum, Lazarum Bayfium, & alios, Wolfgangus Lazius lib. 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, cap. 5.

Cap. XXXV.

De fœminarum veſtibus.

EXplicatis iis veſtimentis, quibus viri & pueri proprie vſi apud Romanos fuerunt, ſequitur, vt de mulieribus etiam pauca ſubiiciamus. Muliebria cum Vlpiano appello, quæ matrisfamilias cauſa parata ſunt, quibus vir non facile vti poteſt ſine vituperatione, veluti Stolæ, Pallia, Tunicæ, Capitia, Zonæ, Mitræ, quæ magis capitis tegendi, quam ornandi cauſa comparata ſunt, Plagulæ, Penulæ.

Stolam, inquit Nonius Marcellus tractatu de genere veſtimentorum, veteres non honeſtam veſtem ſolum, ſed etiam omnem quæ corpus regeret, appellarunt: quibus verbis docet, Stolam non mulierum veſtem propriam, ſed iis cum viris communem eſſe, cui rei probandæ teſtimonia Ennii & Varronis adducit. Vlpianus tamen Stolam pro muliebri tantum veſte vſurpat, quæ demiſſa erat ad imos vſque pedes, & cuius extremam partē inſtita aſſuta, quæ erat faſciola quædam ſiue limbus, ambibat. Dicta autem videtur Stola ἀπὸ τοῦ στέλλομαι, quod, *induo*, ſignificat. Hac matronæ Romanæ vtebantur, non aliter atque viri tunica. Sic enim eas virorum & mulierum veſtes confert Terentius Varro libr. 7. de ling. Lat. cum ſcribit. In veſtitu quum diſſimilima ſic virilis toga tunicæ, mulieris ſtola pallio, tamen inæqualitatem hanc ſequimur nihilominus, &c. Quibus verbis togam & tunicam viro tribuit, pallium & ſtolam mulieri. Stolatæ mulieris icona talem ex vetuſtis monumentis ſuo libro de re veſtiaria inſeruit Laz. Bayſius, quam & nos hic adiiciemus.

Pallium virorum & puerorum erat, erat & mulierum: hoc tamen ab illo altero, quod viri & pueri vſurpabant, erat diuerſum. Dicebatur pallium, quia palam geſtabatur, & tunicæ ſiue ſtolæ circundabatur, aut tunicæ operimentum erat, id quod ex Varronis verbis, quæ modo recitauimus, liquet. Hæc etiam Palla dicta fuit, vt Varro lib. 4. de ling. Lat. docet, quod foris ac palam eſſet: Nonius: Palla eſt honeſtæ mulieris veſtimentum, hoc eſt, tunicæ pallium. Vide de his veſtimentorum generibus differentem Aldum Manutium Pauli filium libro 2. de Quæſitis per epiſtolam, epiſtola 2. ſub finem.

Tunicæ non tantum virorum, ſed & fœminarum erant, quod ex Varrone cognoſcimus, qui eas fœminis tribuit. Idem lib. 9. de ling. Lat. Muliebrem tunicam eam dicimus quæ de eo genere eſt, quo indutu mulieres vt vterentur eſt inſtitutum. Ita autem dicebatur exterior fœminarum tunica: induſium interior, quæque carni hærebat. Sic enim Varro libr. 4. de ling. Lat. cum de capitio locutus eſſet, ſubiungit: Alterius generis item duo: vnum, quod foris, ac palam, à quo palla: alterum, quod intus, à quo induſium. Nonius: Induſium eſt veſtimentum, quod corpori intra plurimas veſtes adhæret, tanquam induſium.

A Apud eundem Varro libr. 1. de vita pop. Rom. Poſtquam binas tunicas habere cœperunt, inſtituerunt vocare ſubuculam & induſium. Ex quo apparet ſubuculam interiorem virorum tunicam, induſium mulierum fuiſſe. Poſterioribus tamen temporibus ſubucula quoque fœminarum fuit, quæ etiam Supparus dicta. Ita enim Feſtus: Supparus veſtimentum puellarum lingum femorale vſque ad talos pendens dictum, quod ſubtus appareat. Et ita quatuor muliebres veſtes fuerunt induſium, intra tunicas omnes,

B ſupparum, ſtola, & palla. Vide Aldum Manutium loco paulo ante citato.

Capitia capitum tegmina, inquit Nonius, vbi adducit locum Varronis libro 4. de Vita popul. Rom. Neque id ab orbita matrumfamilias inſtituti, quod eæ pectore ac lacertis erant apertis, nec capitia habebant. Ex quo tamen loco capitia non capitis, ſed pectoris tegumentum fuiſſe intelligitur, quod etiam idem Varro libro 4. de ling. Latin. ſignificat, cum ſcribit: Capitium ab eo, quod capit pe-

C ctus, id eſt, vt antiqui dicebant, indutu comprehendit. Atque ſic capitium intelligendum, Adriano Turnebo, & doctiſſimo Scaligero placet. Erant & ad vinciendum pectus ſtrophia & faſciæ, de quibus Terentius, de puellis loquens, quas matres ſtudent eſſe:

> *Demiſſis humeris, vincto pectore, vt graciles ſient,*
> *Si qua eſt habitior paulo, pugilem eſſe aiunt, deducunt cibum,* &c.

D

Nam faſcijs illis humerorum caſtigabant ſuperfluum, & quaſi luxuriantem habitum, eoſque æquos reddebant, cum contra in pugilibus ſint toroſi. ſtrophio tumorem papillarum cohibebant, Nonius Strophium eſt faſcia breuis, quæ virginalem tumorem cohibet papillarum. Turpilius Philopatro: Me miſeram quid agam, inter vias epiſtola excidit mihi, infelix inter tuniculam, ac ſtrophium collocaram. Vide Ioſeph. Scaligerum Coniectaneis in Varronem de

E lingua Latina.

Zonæ, quæ à Iuriſconſulto etiam inter muliebria veſtimenta numerantur erant, quibus ſeſe mulieres cingebant, ſic dictæ à Græco verbo ζωννύω, quod eſt, cingo. Hæ alio nomine appellantur cingula, de quibus Varro lib. 4. de ling. Lat. Cinctus, & cingulum à cingendo, alterum mulieribus attributum. Feſtus: Cingulo noua nupta præcingebatur, quod vir in lecto ſoluebat.

Mitræ, capitis ornamenta erant, mulieribus pro-

F pria, quemadmodum Seruius in 9. lib. Æneidos in illum verſum Virgilij.

> *Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ.*

Scribit: Pilea, inquit, ſunt virorum, mitræ fœminarum, quas Calanticas appellant.

Calantica, inquit Nonius, eſt tegmem muliebre, quod capiti innectitur. Marcus Tullius in Clodium: Tunc, cum vincirentur pedes faſcijs, cum calanticam capiti accommodares? Cælius Rhodiginus

ginus lib.6. Antiq. lect. cap. 10. ex Euripide & Herodoto docet, mitram esse genus fasciæ, siue tæniæ, quo caput obligetur, & subijcit esse quosdam, qui sic finiant, ex fascibus horariisq; concinnatas corollas dici mitras, eamq; appellationem inclinari à μίτος, quod filum est: atq; etiam eo nomine dici zonam, de qua paulò antè. A

Plagulæ diminutiuum à plaga, de qua ita Nonius: Plagæ grande linteum tegmen, quod nunc torale, vel lectariam sindonem dicimus, quarum diminutiuum est plagulæ. B

De Penula paulò antè diximus, quæ virorum & mulierum communis fuit: hic tamen I. C. inter muliebria simpliciter ponit. Ælius Lampridius in vita Alexandri Seueri: Penulis (inquit) vt frigoris causa senes intra vrbem vterentur, permisit: cùm id vestimenti genus semper itinerarium, aut pluuiæ fuisset. Matronas tamen intra vrbem penulis vti vetuit, in itinere permisit. Hactenus de ijs muliebrium vestium nominib. diximus, quorum Vlpianus meminit: quibus etiam ea adijciemus, quæ C apud Nonium Marcellum, & alios extant, quanquàm nonnullorum iam antè mentionem fecerimus.

Reticulum, tegmen capitis muliebre. Varro Sequiulystæ: Suspendit Laribus marinas molleis pilas, reticula, ac strophia, Cic. in 7. Verrina: Ipse autem coronam habebat vnam in capite, alteram in collo: reticulumq; ad nares sibi opponebat, tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ, &c. Ex quo loco intelligis, reticulum dici fasciam laneam, vel lineam D ad formam retis factam, quam faciei admouerent, ne agnoscerentur: vel vt naribus suaues odores admouerentur. Sed cùm ad ornatum mulierum spectat; tum est id, quòd capillos continet. Hinc Varro libr. 4. de ling. Latina, scribit à reti dictum esse, quòd capillum contineret, & Reticulum à raritudine.

Vittæ dicebantur capitis ornamenta muliebria, quibus mulieres capillos colligabant, vt satis ostendit illud Ouidij in 1. Metam. E

Vitta coercebat positos sine lege capillos.

Et lib. 2.

Vitta coercebat neglectos alba capillos.

Erantque olim propriæ honestarum matronarum, virginum, & Vestalium, quæ etiam dicebantur tæniæ.

Ricæ & Riculæ, vt Festus scribit, vocantur parua ricinia, & palliola ad vsum capitis facta. Grauius autem esse ait muliebre cingulum capitis, pro quo vitta F Flaminica vtebatur. Agellius lib. 10. cap. 15. vbi de Flaminica loquitur: Et quod in rica surculum de arbore felici habet. Sic enim hunc locum Iosephus Scaliger restituit.

Flammeus, inquit Nonius, vestis vel tegmen, quo capita matronæ tegunt. Hoc autem amiciebantur nubentes ominis boni causa, propterea quòd eo assiduè vtebatur Flaminica, id est, Flaminis vxor, cui non licebat facere diuortium. In C. fœminæ, 30. q. 5. scribitur fœminas, cùm maritantur, ideò flammeo fve-lari, vt se nouerint semper maritis suis subditas esse. Hinc Flammearij dicti opifices huiusmodi vestium apud Plautum in Aulularia: A

Flammearij, Violarij, Corinarij.

Encombomata & Parnacides, inquit idem Nonius, genera erant vestium pullarum. Varro, Cato de Liberis educandis: Vt puellæ habeant potiùs in vestitu chlamydas, encombomata, ac Parnacidas, quàm togas: Pollux ἐγκόμβωμα vocat albam tuniculam. Plura de muliebribus vestimentis non addam, quæ B si quis desiderauerit, petet ea ex Andreæ Tiraquelli IC. clarissimi Præceptis siue Legibus connubialibus, præcepto, aut lege 3. vbi summa diligentia plurima ornamentorum muliebrium, instrumentorum repositoriorum, aliarumque rerum ad eam rem pertinentium collegit, & ordine Alphabetico disposuit. De ornamentis etiam muliebribus lectu non indigna habet Iacobus Ræuardus, libro 1. Variorum, capit. 4. C

AD CAP. XXXV.

PARALIPOMENA.

Muliebres vestes, & ornamenta, acus ornatrix, & textrix, calamistrum, crinium flexura, vitta, Instita, fascia, Aegis, monile, tunica, palla, mitra.

MAtronas suas non ornatu suo carere, non vestibus proprijs sinebant, itaque pauca obiter perstringentur. Ab acu incipiam, quam Festus lib. 1. definit, *qua sarcinatrix vel ornatrix vtitur.* gloss. Isidori, *casona, acus, qua mulier scalpit caput.* L. Apuleius libr. 8. Milesiar. *crinalem* appellat, quod scilicet crinibus ornandis inseruiret, vel discernendis, diuidendisque, quare & discriminalis est vocata à Diuo Hieronymo lib. 2. in Ruffin. & in cap. 3. Isai. *Habent mulieres acus suas, quibus ornatorum crinium compago tenetur, ne laxius fluant, & in sparsos dissipentur capillos.* Vlpian. IC. *l. 25. ff. de auro & arg. leg. Ornamentorum hæc, vitta, mitra, semimitra, calantica, acus, cum margarita, quam mulieres habere solent.* Duplex itaq; acus huius muliebris vsus, vel enim componendis crinibus subseruiebat, vel picturæ seu vernis texturæ vestium, quas commendabant, si matronarum manibus factæ fuissent. Et de prima significatione intelligendi scriptores: Martial. lib. 14. Epigr. 24.

Tenuia ne madidos violent bombycina crines,
Figat acus tortas, sustineatq; comas.

P. Ouid. lib. 1. de Arte.

——— *Minoida Theseus*
Abstulit, à nulla tempora comptus acu.

 Et

Et lib.1.Amor eleg.14.

Ante meos oculos sæpe est ornata, nec vnquam
Brachia direpta saucia fecit acu.

D.Iuuenal.Sat.2.v.94.

Ipse supercilium madida fuligine tectum
Obliqua producit acu.

Cl.Claudian.Epithal.de Nupt.Hon.& Mariæ.

Cæsariem tum forte Venus subnixa corusco
Fingebat solio, dextra, læuaque sorores
Stabant Idaliæ, largos hæc nectaris imbres
Irrigat, hæc morsu numerosi dentis eburno
Multifidum discrimen erat, sed tertia retro
Dat varios nexus, & certo diuidit orbes
Ordine.

Et post eodem libro.

Ipsa caput distinguit acu.

In secundo significatu C.Plin.lib.8.capit.48. *Pictas vestes iam apud Homerum fuisse, vnde triumphales natæ: acu facere id Phryges inuenerunt, ideoque Phrygiones appellati sunt.* Inuentio itaque in Phrygia, vsus in Assyria, & præsertim Babylone, Plinius ibidem loci, C paulo post; *Colores diuersos picturæ intexere Babylon maxime celebrauit.* Plutarchus in M. Catonis vita scribit ei hæreditario iure obuenisse, βαβυλώνιον περίβλημα, *Babylonicis coloribus variegatam vestem*; iussisse autem eum vt statim ea venderetur. Vide quæ supra hoc libro dicta à me sunt. Adde Lucretium de Rer. Nat. lib.4.

Labitur interea res & Babylonia fiunt.

Sic legit Iacobus Dalecampius, aliter in vulgatis habetur editionibus.

D *Labitur interea res, & vadimonia fiunt.*

M.Lucan.lib.10.v.142.

Quod Niloticus acus compressum pectine Serum
Soluit, & extenso laxauit stamina filo.

Martial.lib.10.Epigr.6.

Quando eques, & picti tunica Nilotide Mauri
Ibitis.

Locus non inelegans est apud Nonium ex Titinnio in Barbato.

Phrygio fui primo, beneq; id opus
Sciui, reliqui acus aciasq; hero
Atque heræ nostræ.

Valer.Flacc.lib.2.Argonautic.

Illic seruati genitoris conscia sacra
Pressit acu.

Eiusdem operis lib.6.

Nec leuior comitatur Aron, horrentia cuius
Discolor arma super, squallentesque ære lacertos,
Barbarica chlamys arcet acu, tremefactaque vento
Implet equum.

Acum hanc *discerniculum* appellarunt, quod capillos discerneret, M.Varro libr.4.de ling. Lat. C.Lucilius lib.30.Satyrarum.

Emplocamo digitis, discerniculumque capillo.

Nec dirimebat modo, aut discernebat capillum, sed in cirros contorquebat hæc acus, Isidorus Hispalensis in glossis, *acus, calamistratorium*; quo mundiores essent fœminæ, pulchrioresque ingenui pueri, aut ipsæ deorum effigies, quare & acus magnæ matris

A dicitur, vel qua sacerdotes eam adornabant, vel qua ipsa, dum viueret, intexendo vteretur. Seruius Honoratus ad v.187.lib.7.Æneid. *Septem fuerunt paria, quæ imperium Romanum tenent, acus matris deum, quadriga fictilis, Veientorum cineres, Orestis sceptrum, Priamiue, Ilione, Palladium, ancilia.* Et puto sic intelligendum P.Ouidium lib.1.Amor.eleg.14.

Non acus abrupit, non vallum pectinis illos,
Ornatrix toto corpore semper erat.

Idem est *calamistrum*, sic appellatum, *quod calefa-*
B *ctum in ignito cinere capillos ornet*, si fides sit adhibenda Grammaticis. Vnde apud M. Ciceronem in orat. post reditum: *Frons calamistri notata vestigijs*, & ibidem, *calamistratus saltator.* Et apud Plautum alterum linguæ Latinæ parentem Asinaria Sc. *cur me calamistrate cinæde.* Cicero idem pro Sextio, *calamistratæ comæ.* D. Hieronymo in Epist. ad Demetriadem pro virginit. seruand. *calamistratus* dicitur *puer*. Inde etiam & *cirrati* Aulo Persio Sat.1.v.43.& Phædro Tiberii Augusti liberto dicuntur fab.36.illi qui ad luxuriam compositi sunt, Interpretes D.Iuuenalis ad v. 164. Sat.13.

Madido torquentem cornua cirro. Iul.Poll.lib.10.ca. 28. γυναικείων σκευῶν κτένιον, ξάνιον. *Muliebrium instrumentorum sunt pecten, calamistrum.* Sic enim vertit Rudolphus Gualterus. Ianus Gulielmus libr.3. verisimilium cap.16. locum Martialis tentauit non infæliciter. Is est lib.2.epigr.36.

Pectere te nolim, sed nec turbare capillos,
Splendida sit nolo, sordida nolo cutis.

Ex MS. rescribit.

Flectere te nolo, sed nec turbare capillos.

Non modo liber scriptus fauet, sed ipse poeta libr.3. sequenti Epigr.72.

Bellus homo flexos qui digerit ordine crines,
Balsama qui semper, cinnama semper olet.

Cincinnati itaque & calamistrati capilli Martiali non placent, vt nemo impexi & horridi, pexi & compositi, quod inter illa duo tanquam medium est, non displicent, siue, quod idem valet nimius cultus displicet, moderatus placet. Inmoderatum cultum facit
E calamistrum, laudabilem, pecten. Petron. Satyr. pag. 95. *Quo enim spectant flexæ pectine comæ?* L. Apul. libr. 2. Milesiar. crinis pectinis arguti dente discriminatus. Ouid. elegantissime expressit lib.1.Fastor.

Naiades, effusis aliæ sine pectinis vsu,
Pars aderant positis arte manuque comis.

Pulchra sunt quæ Claudius Musaubertius, siue Theodorus Marcilius in Commonitoriis suis in Laurentii Ramiresii hyponeumata inseruit. *Pectere capil-*
F *los & turbare, opposita res hoc epigrammate. solent autem turbati capilli non flexis sed pexis opponi, etenim pexos capillos intelligi voluere non nude simpliciterque pectine perstrictos, sed pectine compositos ad elegantiam, & venustatem, vt patet Fabij capit. 3. libr. 11. vbi opponuntur comis turbatis compositæ, id est, pexæ.* Tum deinde paucis interiectis: *Ad summum triplex capillorum genus, flexi ad pectinē, siue pexi, flexi calamistris, & turbati. primū genus elegantiæ, alterū mollitiei, tertiū sine elegantia & venustate.* Corrigendus & locus Arnobii libr.2.

contra

contra gentes : *Nec in formas erubescerent masculorum* A *calamistris vibrare cæsariem.* Rescribunt quidem, *nec in formis,* alij, *nec ijs formis.* Deniq; nonnullis visum legi, *nec in formis.* Adeo varia Criticorum & mens & manus! Seruius ad v.98.lib.12. Æneid. *Vibratos calido ferro, crispatos calamistro. Nam calamistrũ est acus maior, quæ calefacta & adhibita intorquet capillos, vnde etiam Cicero calamistratam comã appellat frequẽter, quæ etiam vituperationi est.* Philoxeni glossæ, *calamistrare,* παραγκιστρὸν καὶ εἰς τὸ οὖλον συντιθέναι τὴν κόμην. *Vncinare, & crispare comam.* Lucian. in Amorib. σιδηρᾶ πυρὸς ὄργανα B ἀμφλέγα φλογὶ χλιανθέντα βίᾳ τὴν ἑλίκων οὐλότητα διαπλέκοντα. *Ferrea instrumẽta, quibus ignis leni & hebeti flamma tepefactis, crispatur coma in cirros.* Porphyrion ad v.97. Sat.2. lib.1. Q. Horatij: *Ciniflones & cinerarij in eadem significatione apud veteres dicebãtur, ab officio calamistrorum in cinere calefaciendorum, quibus matronæ capillos crispabant, cuius rei & Virgilius meminit* (libro 12. Æneid.)

——— fœdare in puluere crines
Vibratos calido ferro, myrrhaq; madentes. C

Paria pene Helenius Acron. *Ciniflones & cinerarij eadem significatione apud veteres habentur, ab officio calamistrorum, id est, verùm in cinere calefaciendorum, quibus matronæ capillos crispabant, cuius rei & Virgilius meminit dicens.*

Vibratos calido ferro.

Dicti autem ciniflones ab eo, quod in cinerem flant ad ferrum calefaciendum, quos cinerarios appellant. Fuit itaq; hoc viris probrosum. Martial. lib.10. Epigr.65.

Tu flexa nitidus coma vagaris, D
Hispanis ego contumax capillis.

Neque tantum id in more positum Romanis, sed & Germanis, Iuuenalis proxime supra laudatus, L. Sen. libro 3. de Ira capit.26. *Rufus crinis, & in nodum coactus, apud Germanos vtrumque decet.* Idem Epistol. vlt. *Quid capillum ingenti diligentia comis? cum illum vel effuderis more Parthorum, vel modo Germanorum vinxeris, velut Scythæ solent, sparseris, in quolibet æquo densior iactabitur iuba.* Necessaria correctio est, *vel nodo Germanorum vinxeris.* Idem Martial. Spectaculor. E Epigr.3.

Crinibus in nodum tortis venere Sicambri,
Atq; aliter tortis crinibus Æthiopes.

Aliter, rectè, hoc est, non arte, aut industria, sed natura, idem poëta lib.6. Epigr.39. Galen. libr.2. de Temperamentis sect.14. Onesicritus poëta laudatus à Strabone Amasiano lib.15. Geograph. Aristotel. libr.5. de Generat. Animal. c.3. hoc quidem non datum vituperio, vti nec *crines pectere:* modo id non ad luxum, F & effœminationẽ. Ælius Spartian. in Hadriano. *Statura fuit procerus, forma comptus, flexo ad pectinem capillo.* Quanquam & interdum mollitiei argumentum inde desumptum, quod quis se pexum ostentasset, de Catilinæ socijs M. Tull Orat.2. in illum: *Hi sunt, quos pexo capillo nitidos videtis.* Et talem inducit Cupidinem Moschus insignis poëta Bucolicus. Phocylides referente Iunio libr.2. Animaduersor. c.8. Horat. lib.2. od.15. de Paride.

Nequicquam Veneris præsidio ferox
Pectes cæsariem.

Quod diebus festis fieri assolebat. A. Persius Sat.1.

——— pexusq;, togaq; recenti,
Et natalitia tandem cum sardonyche albus.

Alb. Tibull. lib.2. eleg.5.

Sed nitidus pulcherq; veni, nunc indue vestem
Sepositam, longas nunc bene pecte comas.

Id non acu tantum, seu discerniculo, aut calamistro tantum, sed pectine peragi solitum vetus Scholiast. Iuuenal. ad v.150. Sat.11. *Diducti pectine capilli,* Ipse Satyricus.

Idem habitus cunctis, tonsi, rectiq; capilli,
Atq; hodie tantum propter conuiuia pexi.

Sed quia de crinibus agimus, pauca obiter perstringam: atque illud ante alia, ijs adornandis aurum cõsueuisse addi. P. Ouid. Epistol. 20. Cydippe Acontio.

Quos idem solitos postquam reuocauit ad ortus,
Comuntur nostræ matre iubente comæ.
Ipsa dedit gemmas digitis, & crinibus aurum.
Et vestes humeris induit ipsa meos.

Idem Epist.21. Sappho Phaoni.

Ecce iacent collo positi sine lege capilli,
Nec premit articulos lucida gemma meos.
Veste tegor vili, nullum est in crinibus aurum,
Non Arabum noster rore capillus olet.

Valer. Flacc. lib.1.

——— tereti crinem subnectitur auro.

Auro gemmæ accedebant non mulierum modo crinibus ornandis, sed & virorum. Huc traho illud Luitprandi in legatione ad Nicephorum Phocam pagin.85. *Nemo ibi auro, nemo gemmis ornatus erat.* Hic est ille Luitprandus, qui legationem obijt anno 968. vel aliquo sequenti, certe ante obitum Othonis Magni, qui incidit in annum 972. vt Sigebertus Gemblacensis est author. Cl. Claudian. de 6. Hon. consul.

Ac velut officijs trepidantibus ora puellæ
Spe propiore thori mater solertior ornat
Adueniente proco, vestesq; & cingula comit,
Sæpe manu, viridiq; angustat Iaspide pectus,
Substringitq; comam gemmis, & colla monili
Circuit, & bacis onerat candentibus aures.

Locum expressit Aurelius Prudẽtius lib.2. in Q. Symmachum non longe à principio.

Vincendi quæris dominam? sua dextera cuiq; est,
Et Deus omnipotens, non pexo crine virago,
Nec nudo suspensa pede, strophioq; reuincta,
Nec tumidas fluitante sinu vestita papillas.

Rescripsit ex MS. codice Ioan. Sichardus.

——— non flexo crine virago,
Nec nudo suspensa pede.

M. Lucan. lib.10. Pharsaliæ.

——— colloq; comisq;
Diuitias Cleopatra gerit, cultuq; laborat.

M. Manil. lib.4. Astronomic.

Perq; caput ducti lapides, per colla, per armos.

D. Gregor. Nazianzen. Elegia illa cultissimæ eruditionis, *aduersus mulieres ambitiosius se adornantes.*

Μὴ κεφαλαῖς πυργοῦτε νόθοις πλοκάμοισι γυναῖκες, A
θρύπτουσαι μαλακοὺς εὐχένας ἐκ σκοπέλων.
μηδὲ θεοῦ μορφαῖς ἐπαλείφατε χρώμασιν αἰχροῖ,
ὥστε προσωπεῖα, κοὐχὶ πρόσωπα φέρειν.
οὐδὲ γὰρ ἀσκεπέα κεφαλὴν θέμις ἀνδρὶ γυναῖκα
φαίνειν, ἢ χρυσῷ σφιγξαμένων πλοκάμων.

Latinis metris inclusit Federicus Morellus, professor literarum Græcarum, Galliarum decus.

Crinibus adscitis capiti fastigia vestro
Ne addite, quo petris mollia colla sient.
Neve Dei formas pictura inducite fœda, B
Vt iam non facies, larua sed ora notet.
Fœmineum caput illicitum est nudare, virorum
In cœtu, seu auro cæsarie implicita.

Atque vt hęc in vituperio posita, quemadmodum exposui, quod muliebrem cultum spectare, verius quã virilem curam viderentur. Vet. Scholiast. Iuuenal. ad vers. 478. Satyr. 6. *eos dicit, qui ornamentis præsunt, non tamen & ornatrices.* Et ad v. 488. eiusdem *Satyræ:*

Componit crines dominæ. C

Vnde liquet fœminis fuisse in vsu ornatrices quasdã puellas, quæ capita adornarent, crines disponerent. Iulianus Augustus in Cæsaribus suis non longe à fine. Sil. Italic. lib. 7. Punicor.

Ast alius niuea comebat fronte capillos
Purpureos.

Claudian. Epithal. Hon. & Mariæ supra citatus, & lib. de laud. Serenæ.

Vile putas donum solitam consurgere gemmis,
Et rubro radiare mari, si floribus ornes
Reginæ regina comas.

Ancillæ porro ornandis crinibus præfectæ, *psecades* appellabantur. Vetus Scholiast. Iuuenal. ad vers. 489. Sat. 6. *ψεκάζειν Græcè dicunt, quando minutum, siue rarum pluit, ornatrices igitur componentes rarum aut paruum aquæ solent mittere, ac velut ψεκάζειν. Ergo nominis etymologiam ab arte sumpsit.* vocem illam apud Artemidorum Daldianum reperio libr. 2. Oneirocritic. c. 8. ψεκάδες καὶ πάχναι γεωργοῖς μὲν σφόδρα ἀγαθαί. *Minutæ pluuiæ guttæ, & pruinæ, agricolis quidem valde bonæ.* E Et iam doctissimus Nicolaus Rigaltius obseruauit. Iul. Pollux lib. 10. Onomast. c. 5. ῥαίνειν, καὶ διαρραίνειν, καὶ καταρραίνειν, καὶ ψεκάζειν, καὶ ῥανίζειν, ἔστιν εἰπεῖν. Vertit Rud. Gualterus; *Rigare, & irrigare, & perrigare, humectare, & aspergere, dicere licebit.* Antimachum *psecadem* appellarunt, vt recitat Suidas in voce τεύθιδες. Vertit Hieronym. Wolffius, *rorem*, sed pauci intelligunt. Ego puto, mollitiem in eo denotari, vt quod muliebribus se addixerit ministerijs, & capillos matronarum instar ancillæ composuerit, irrorauerit, digesserit. F Aristophan. in Acharnensibus non multum à fine.

Ἀντίμαχον τὸν Ψεκάδος
τὸν ξυγγραφῆ, τῶν μελέων, τὸν ποιητὴν
ὡς μὲν ἁπλῷ λόγῳ, κακῶς
ἐξολέσειεν Ζεύς.

Vertit Nicodemus Frischlinus:

Antimachum illum psecadis
Versificatorem, hominem vsque ineptum
Vt breuiter dicam, male
Iuppiter ille perdat.

Suidam lapsum memoria existimo. Neque enim illum *psecadem*, sed *psecadis poetam* vocat, hoc est, vilis alicuius ancillulæ ornatricis amorem carminibus aucupantem, seu quod idem est, seruilibus additum amoribus irridet simul & deuouet. Consule Scholiastem veterem, & Eustathium apud Bisetum. Discreta igitur ancillarum officia, quædam disponebant tantum crines, & in orbes digerebant. Iuuenal. Sat. 6. v. 488.

Disponit crinem laceratis ipsa capillis.

Ouid. lib. 2. Amor. eleg. 8.

Comendis in mille modis perfecta capillis,
Et non ancillas inter habenda Nape.

Claudian. lib. 1. in Eutrop.

Pectebat dominæ crines.

Martial. lib. 2. Epigr. 66.

Vnus de toto peccauerat orbe comarum
Annulus, incerta non bene fixus acu.
Hoc facinus Lalage, speculo, quo viderat, vlta est,
Et cecidit sectis icta Plecusa comis.
Desine iam Lalage tristes ornare capillos,
Tangat & insanum nulla puella caput.

Aliæ crines dispositos aquis aspergebant. Claudian. Epitalam Hon. & Mar.

——— largos hæc nectaris imbres
Irrigat.

Iuuenalis loco proxime citato:

Nuda humero psecas infelix, nudisque mamillis D
Altior hic quare cincinnus? taurea punit
Continuo flexi crimen facinusque capilli.
Quid psecas admisit? quænam est hic culpa puellæ,
Si tibi displicuit nasus tuus? altera læuum
Extendit, pectitque comas, & voluit in orbem.
Est in consilio materna, admotaque lanis
Emerita quæ cessat acu.

Crinibus hisce seu pexis seu flexis, ornamenti gratia, vittæ addebantur: easque quidem in multiplici vsu fuisse, neque muliebri mundo adnumeratas solum, docuere Critici. Ac primum Sacerdotes erant vittati, & poëtæ, & ad vltimum supplicium ducendi, & templa ipsa, aræque; deorũ, victimæ, & naues è portu exituræ, aut post longam nauigationem regressuræ, faces nuptiales, ludorum præmia, arboresque; ipsæ certis quibusdã dijs consecratæ: vt diligenter & erudite obseruat Ioannes Bernartius ad lib. 5. Thebaidos Statianæ; adde & diademata priscorum regum nihil aliud, quam vittas discolores fuisse, vt ad Claudianum exposui, & alibi, vt puto, in hoc opere. Certe matronarum hoc proprie gestamen. Aristo. IConsult. apud Vlpianum *l. 25. ff. de aur. argen. legat. Vittæ margaritarum, & fibulæ, ornamentorum magis sunt, quam vestiũ.* Martian. Capella libr. 1. de Nupt. Mercurij & Philolog. *Iuno quoque expurgatioris auri vena splendente addiderat crinibus sociale vinculum*; Interpretor vinculum crinalem vittam. Sic enim Stat. lib. 1. sil. 2. vers. 242.

——— dat Iuno verenda

Vincu-

Vincula, & insigni geminat concordia dextra.

Discretæ ijs matronæ a meretricibus, Q. Flor. Tertullian. lib. de fœminar. cultu: *Quid minus habent infœlicissimæ illæ publicarum libidinum victimæ, quas si quæ leges à matronis & matronalibus decoramentis coercebant, iam certe sæculi improbitas honestissimis quibusq; fœminis vsq; ad errorem dignoscendi exæquauit.* Sext. Propert.

Mox vbi iam facibus cessit prætexta maritis,
Vinxit, & acceptas altera vitta comas.

M. Plaut. Milite sc. *cohibite.*

——— vt ad te eam iam deducas domum.
Vtiq; eam sic adornatam adducas matronarum modo
Capite compto, crines, vittasq; habeat, assimiletq; se
Tuam esse vxorem, ita præcipiendum est.

P. Virgil. lib. 7. Æneid.

——— matres vbicunq; Latinæ
Soluite crinales vittas, capite origa mecum.

Ouidius sæpissime, libr. 1. de Arte, nomine vittarum matronalem dignitatem significat.

Este procul vittæ tenues, insigne pudoris
Cuiq; tegit medios instita longa pedes.

Et lib. 1. de Remedio Amoris.

Thais in arte mea est, lasciuia libera nostra est,
Nil mihi cum vitta, Thais in arte mea est.

Lib. 3. Fastor. de Siluia.

Decidit ante sacros lanea vitta focos.

Et lib. 4. Fastor.

Et vos queis vittæ longaq; vestis adest.

Lib. 1. Metamorphos. fab. 9.

Vitta coercebat positos sine lege capillos.

Albius Tibullus lib. 1. eleg. 6.

Sit modo casta doce, quamuis non vitta ligatos
Impediat crines, nec stola longa pedes.

Neq; modo matronarum illæ, sed & virginum nondum nuptarum. Valer. Flacc. lib. 8. Argonauticon.

Vltima virgineis tum flens dedit oscula vittis.

Vt vitta honestarum matronarum ornamentum, ita quoque & *stola*, siue *instita*, nec modo apud Latinos sed & alios populos, nam στολὴ Σεμιράμιδος, *stola Semiramidis* apud Diodorum Siculum lib. 1. Bibliothec. pagin. 67. & deæ. Vnde *stolata Diana apud* M. Tullium Act. 6. in C. Verrem. Vlpian. *l. 23. ff. de aur. arg. legat. Vestimenta muliebria sunt, quæ matrisfamiliæ causa sunt comparata, quibus vir non facile vti potest sine vituperatione, veluti stolæ, pallia, tunicæ, capitia, Zonæ, mitræ, quæ magis capitis tegendi causa, quam ornandi sunt comparata.* Valerius Maximus libro 6. capit. 1. in limine, *matronalem*, appellat *stolam*, quod nempe sine molitiei aut infamiæ nota, fœminarum indumenta, viri non possent vsurpare: atque id quidem Flauius Iosephus in vituperio posuit Caligulæ Imperatoris, quod *stolam* gestaret, libro 19. Antiquitat. Iudaicar. capit. 1. L. Sen. lib. de vita beata capit. 13. *Hoc tale est, quale vir fortis stola indutus.* Quod Romanorum ex more intelligi debet. Nam reges aliarum gentium stola vestiebantur, & præsertim Persæ, Herodot. libro 7. Arrian. de Gest. Alexand. libr. 4. Plutarchum in vita Alexandri huiusmodi regum Persicorum vestem στολὴν βαρβαρικὴν, *stolam barbaricam*, Zonaras Annal. Tom. 1. Μηδικὴν στολὴν, *Medicam stolam.* Denique Ælianus libro 1. var. histor. cap. 32. & cum eo Athenæus libro 12. Dipnosophist. περσικὴν στολὴν, *Persicam stolam* dixerunt. Sed à viris quoque gestari maluit Lazarus Baifius libello de Re vestiaria & in sacris literis, *Ioseph honoris causa stola byssina à Pharaone vestitur.* Geneseos capit. 41. auro gemmisque consueuisse adornari depingique eam, fuisseque *talarem*, docet Procopius libr. 1. de Bello Persico, & fusissime eruditissimus Brissonius li. 1. de Regio Persarum principatu pagin. 46. 37. 48. Superinduebatur armaturis regum, vt conijcio. Quippe στολάδα, *armaturæ* genus vult esse Suidas, & Xenophon lib. 6. Pædiæ χιτὼν στολιδωτὸς, *tunica striata*, plicas fortassis habens, quæ armis superinduebatur, Ioann. Lunclauius, in Appendice Xenophontea. Plicas vertit Gualterus Iulij Pollucis lib. 7. capit. 13. Quid quod libr. 3. Expedit. Cyri. pagin. 307. στολάδες Xenophon idem pro *stolis* vertente Guilielmo Xylandro vsurpantur, qui pro στολάδες censuit στολίδες reponendum. Sed parum interest. Pollux libro 1. capit. 10. ἔστι δέ τις καὶ στολὴ ἀντὶ θώρακος. *Est & stola quædam thoracis loco.* Dionys. Halicarnass. libr. 6. pagin. 351. πολεμικὰς στολὰς, *militares stolas* ob id nuncupat. Constat ex istis plicatas & corrugatas has stolas fuisse, ideoque *striatas* appellari; sunt enim *striæ* prominentiæ columnarum. Victruu. lib. 4. cap. 4. vt ego interpretor, cæsis in plicasque cõformatis columnis. Vnde *striata pictura* eadem notione dicuntur in sacris literis libro 3. Reg. capit. 7. glossarium vetus ξύστρωτος, *striata* L. Apul. libr. 10. Milesiar. *Simili tristitie striatam gerens frontem.* Et libro 11. *Serpens striato tumore sublimis.* Et lib. 1. Apologiæ, *striatam conchulam*, vt & Plaut. in Rudente sc. *Omnibus modis.*

Echinos, lepades, ostreas, balanos captamus, conchas,
Marinam vrticam, musculos, plagusias, striatas.

Corrigendus idem Apuleius lib. 2. Floridor. tunicam picturis *variegatam deorsus ad pedes deiectus ipsos, Græcanico cingulo, chlamyda velat vtrumq; brachiū adusq; articulos palmarum, cætera decoris instrumentis dependent.* Rescribe cum acutissimo Colui o: *Cætera decoris strijs dependent.* M. Varro lib. 1. de re rust. *Quæ aratrum vomere lacunam aut striam facit, sulcus vocatur.* Itaq; mulieres stolis indutæ. Luct. Placid. ad v 657. li. 7. Thebaid. Papinianæ: *Instita fasciola est, quæ imam vestem suo pingit ornatu.* Ipse poëta.

Candida pampineo subnectitur instita pilo.

C. Plin. lib. 33. cap. 3. non multum a principio. *Etiamne pedibus induitur? atq; inter stolam plebemque hunc medium fœminarum equestrem ordinem facit.* Formam eius habemus apud Helenium Acronem ad Sat. 2. libro 1. Q. Horatij: *Matronæ stola vtuntur demissa, vsque ad imos pedes, cuius imam partem ambit instita subsuta.* Pariaq; pene Porphyrion: *Matronas significat, hæ enim stola vtuntur ad imos pedes demissa.* Idemq; tota interpretum caterua, cum Christophoro Landino ex ijs transcripsit. Q. Flor. Tertullian. libr. de Pallio c. 1. *Quod neq; trans crura prodige, nec intra genua in-*

ucre-

uerecundæ, nec brachijs parcæ, nec manibus arctæ, sed nec cingulo sinus diuidente, expedita atq; quadrata instita tunicæ. Horat. loco citato.

——— qui noluit tetigisse, nisi illas
Quarum subsuta talos tegat instita veste.

Alij poëtæ passim. P. Ouid. locis supra proxime citatis, & lib. 1. de Arte.

Quas stola contingit, vittaq; sumpta vetat.

Et lib. 3. de Ponto eleg. 3.

Scripsimus hæc illis, quarum non vitta pudicos
Contingit crines, nec stola longa pedes.

Ex quo & illud mutuatus Albius Tibullus libro 1. eleg. 6.

Sit modo casta doce quamuis non vitta ligatos
Impediat crines, nec stola longa pedes.

Papin. lib. 1. Sil. 2. v. 235.

Omnis plebeio teritur prætexta tumultu,
Hic eques, hic iuuenum quæstus, stola mixta laborat
Felices vtrosq; vocant.

M. Martial. lib. 1. Epigr. 36.

Quis Floralia vestit, & stolatum
Permittet meretricibus pudorem.

Sequitur *Fascia*, non modo in vestitu, sed & in ornatu numerata. Martian. Capella lib. 2. de Nupt. *At cingulum, quo pectus annecteret, sibi prudens mater exoluit, & ne Philologia ipsius Phronesis careret ornatibus, eius pectori, quo verius comeretur, apponit.* Antiquitas vel ex sacra pagina probari potest. Nam D. Hieremiæ cap. 2. legitur, licet Castalio, non *fascias*, sed *lemniscos* verterit, & D. Isaiæ capit. 3. exponitur ab Aquila, *cingulum*. Minus recte. Nam cingulum ilia, lateraue succingebat, at fascia, vel crura, vt infra expediam, vel papillas, vel denique pedes, vnde & *pedules* Alciato libro 1. prætermissorum dicuntur, & Nebrissensi in Lexico. M. Tull. in Clodium: *Cum vincirentur pedes tui fascijs, cur capiti tuo calanticam accommodares?* Memoratum hoc à viris doctis, Ponzano Marcello Dilucidationum suarum pagin. 981. M. Cato apud Nonium.

Mihi puero modicum fuit vna tunica,
Sine fascijs calceamentum, equus sine ephippio
Balneum non quotidianum.

C. Plin. libr. 8. capit. 57. *Arrosis Carboni Imperatori apud Dlusium fascijs, quibus in calceatu vtebatur.* Crura ijs obligari solita discere obuium est, ex Valerio libro 6. cap. 2. ait, *Pompeium fascia candida crus obligatū habuisse*, & Fauonium sapientiæ professione clarum dixisse; *Parum refert qua corporis parte diadema gestet.* Quintilian. lib. 11. c. 3. *Fascias quibus crura vestiuntur.* Quibus locis conuincitur & virile gestamen fascias fuisse: addatur Ælius Lampridius in vita Alexandri Seueri: *Fascijs semper vsus est.* Multa lege apud Isaacum Casaubonum ad Suetonij Augustum cap. 82. Ita exponendus L. Senecæ locus in Hippolyto Act. 1. in Choro.

Et dedit legem rudibus capillis,
Crura distincto religauit auro.

Adscribam & locum è legatione Luitprandi, primo Diaconi, vt ipse narrat, deinde Episcopi Cremonensis, eo quidem lubentius, quo eum manu medica egere certum sit. Sic itaque pag. 102. *Ductus itaque in periuolium satis magnum, montosum, fructuosum, minime amænum, cum pileatus equitarem, meq; Coroplates à longe prospiceret, filio celeriter directo, mihi mandauit, fas non esse quempiam, vbi Imperator esset, pileatum, sed teristratum incedere, Cui mulieres, inquam, nostræ tiaratæ & teristratæ, pileati equitant viri: nec decet vos compellere patrium me hic mutare morem, cum vestros, nos adeuntes, patrium morem tenere sinamus: manicati enim, fasciati, fibulati, criniti, talari tunica induti, penes nos equitant, incedunt, mensæ assident.* Quis hic Coroplates, cui demandatum comitatus regij erat negotium? Censuerim rescribendum; *meq; Curopalates à longe prospiceret.* Ratio correctionis, quod idem olim *maioris domus*, ac *Curopalatis* officium esset, vt annotaui ad lib. 1. huius operis supra, adde eundem pagin. 116. eadem macula aspersum: *Papam vestrum Imperiales accipere literas, indignū esse dijudicauimus: mittit autem illi Coroplates, Imperatoris frater, non per suos pauperes nuncios, sed per te Epistolam, satis dignam.* Rescribendum omnino: *Curopalates Imperatoris frater.* Sed redeo in orbitam.

Licet viri & in calceis, & in capite, & in cruribus ferrent fascias, tamen muliebre proprie id gestamen, vt ex sacris literis apparet locis proxime citatis: *Nunquid obliuiscetur virgo ornamenti sui, & sponsa fasciæ pectoralis?* Et apud alium Prophetam loco etiam laudato, *pro fascia pectorali silicium.* L. Apul. libr. 2. Milesiar. *Ipsa linea tunica mundule amicta, & russea fasciola prænitente altiuscule sub ipsas papillas succinctula.* Quo graciliores apparerent virgines, istis igitur succingebantur, ita capio Claudianum libro 1. in Eutrop.

Stat tamen, atq; alias succingit lana ministras.

Et de 6. Hon. consulatu.

——— viridiq; angustat Iaspide pectus.

Apoll. Collatius Excidij Hierosolymitani lib. 1.

——— Non fascis pectus
Aurea virgineum vinxit.

P. Terentius in Eunucho Act. 3, Sc. 3.

Haud similis virgo est virginum nostrarum, quas matres student
Demissis humeris esse, vincto pectore, vt graciles sient

P. Ouid. lib. 1. de Remedio Amoris.

——— omne papillæ
Pectus habent tumidæ, fascia nulla tegat.

Lib. 3. de Arte.

Augustum circa fascia pectus eat.

Et post eodem libro.

Conscia eum possit scriptas portare tabellas,
Quas tegat in tepido fascia lata sinu.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 10.

Mollis & hirsutum cœpit mihi fascia pectus.

Martialis lib. 14. Epigrammate 134. lemma est, *fascia pectoralis.*

Fascia crescentes dominæ compesce papillas
Vt sit quod capiat nostra tegatq; manus.

Græcis στρόφιον appellatur, vt ex Iulio Polluce obseruarunt. Turpilius in Philopatre: *Me miseram, quod*

inter

inter vias epiſtola excidit mihi, infalix inter tuniculam & ſtrophium collocatam. Q. Catuli. in Argonautic.

Nec tereti ſtrophio lactantes vincta papillas.

Vſus & ea voce Virgilius in Copa, ſeu quilibet alius author.

Et grauidum roſeo necte caput ſtrophio.

Iam dicendum de *Ægyde*, quæ pectori velut ornamentum neceſſarium imponebatur. Philippides Comicus apud Iulium Pollucem lib. 5. cap. 16. Onomaſt. περὶ δὲ τοῖς στέρνοις, αἰγίδας, μασχαλιστῆρας. Vertit Gualterus non omnino bene: *Circa pectora vero habent ſcutulas, axillares.* Nam quanquam certum ſit ſcutum Palladis fuiſſe ægidem, tamen Pollux non ſcutum, ſed pectorale intelligi voluit. Seruius Honoratus: *Ornamentum pectorale habens in medio Gorgonis caput.* Ad lib. 2. Æneid.

Iam ſummas arces Tritonia reſpice Pallas
Inſedit, nimbo effulgens & Gorgone ſæua.

Aliæ editiones non male meo iudicio:

——limbo effulgens & Gorgone ſæua.

Excogitatum huiuſmodi velamentum tegendis naturæ deformitatibus, quo amantium pellecti oculi, in certam perniciem iuuenes deducerent.

Elegantiſſime P. Ouidius lib. 1. de Remedio amoris.

Proderit & ſubito, cum ſe non finxerit vlli
Ad dominam celeres mane tuliſſe gradus.
Auferimur cultu, gemmis auroque teguntur
Omnia, pars minima eſt ipſa puella ſui.
Sæpe, vt ſit quod ames, inter tam multa requiras,
Decipit hac oculos ægide diues Amor.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 2.

Aut cum Dulichias Pallas ſpatiatur ad aras
Gorgonis anguiferæ pectus operta comis.

Videtur mihi & alluſiſſe Martialis lib. 7. epigr. 1.

Accipe belligeræ crudum thoraca Mineruæ,
Ipſa Meduſææ quem timet ira deæ.
Dum vacat hæc Cæſar, poterit lorica vocari,
Pectore dum ſacro ſederit, ægis erit.

Tunica inter communia veſtimenta reponitur, non quidem quod à principio vtriuſque fuerit ſexus geſtamen, ſed quod viri in libidinem præcipites, etiam muliebres ferre veſtes non erubuerunt. Atque ita capio Saluiani Maſſilienſis è lib. 7. de Prouid. & Iudic. Dei locum: *Quis credere aut audire etiam poſſit, conuertiſſe in muliebrem tolerantiam viros, non vſum ſuum tantum, atque naturam, ſed etiam vultum, inceſſum, habitum.* Et paucis poſtea interiectis; *Cum muliebrem habitum viri ſumerent, & magis muliebrem gradum fingerent.* M. Fab. Quintilian. lib. 5. c. 9. *Fractum inceſſum, veſtem muliebrem dixerit, mollis & parum viri ſigna.* Idem lib. 11. c. 1. *Vt monilibus ac margaritis, ac veſte longa, quæ ſunt ornamenta fœminarũ, deformentur viri.* Grauis eſt de luxu ſui temporis ad Senatum Tiberij Auguſti querela, in qua *communitas veſtis* vel præcipuas obtinet partes, C. Tacit. lib. 3. Annal. graphice & grauiter, vt ſemper ſolet L. Seneca Epiſt. 123. *Non videntur tibi contra naturam viuere, qui commutat cum fœminis veſtem?* Criticis reſcribi placuit; *qui communicant cum fœminis veſtem:* vt nempe Coæ bombycinæque intelligantur, vtrique ſexui in vſu frequentiſſimo poſitæ, & ſupra à me expoſitũ. quod placuit Iuſto Lipſio & diſcipulis eius Iano Grutero, & Fr. Iureto: licet viri magni retineant vulgatam lectionem, Pet. Faber, Saniorianus lib. 1. Semeſtr. c. 15. & Langlæus lib. 1. Ocij Semeſtris c. 5. neq; puto quippiam immutandum, quum libri conſentiant, & conſenſus conſtet. M. Accius Plautus hac mente capiendus Mænechmis. ſc. *potui.*

Me. *Neque hercle ego vxorem habeo, neque Erotio*
Dedi, nec pallam ſurripui. Pe. *ſatin ſanus es?*
Occiſa eſt res hæc, non ego te indutum foras
Exire vidi palla? Me. *væ capiti tuo:*
Omnes cinædos eſſe cenſes, quia tu es.
Tune me indutum fuiſſe pallam prædicas?
Pe. *Ego hercle vero.*

Contra hanc inſaniam elegans eſt ſermo Clementis Alexandrini lib. 3. Pædag. c. 3. Nec Romanæ tantum fuiſſe conſuetudinis, diſcimus ex Valerio lib. 2. cap. 1. *Lycij in luctu muliebrem veſtem ſumebant, vt citius ſtolidum mærorem deponerent.* Viris probroſum tunicas geſtare. A. Gell. lib. 7. cap. 12. *Tunicis vti virum prolixis vltra brachia, & vſque in primores manus, ac prope digitos, Romæ atque in omni Latio indecorum fuit. Eas tunicas Græco vocabulo noſtri χειροδυτοὺς appellauerunt, fœminiſque ſolis veſtem longe lateque diffuſam indecorum exiſtimauerunt ad vlnas, curaque aduerſus oculos protegenda. viri autem Romani primo quidem ſine tunicis, toga ſola amicti fuerunt.* Claudit deinde caput Ennij authoritate, qui *Carthaginenſium iuuentutem tunicatam non ſine probro videtur dixiſſe. Chiridatas* ergo has veſtes, vel *chirodatas* à manicis appellarunt. Scio Grammaticos *Chiridatas* recepiſſe, & præſertim Suidam, Iuliumque Pollucem lib. 2. Onom. c. 4. χειριδωτοὶ χιτῶνες, *manicatæ tunicæ*, Et lib. 7. cap. 8. χειριδωτὸς χιτὼν ἦν κατὰ τοὺς ὤμους ἐναπτόμενος. *Manticata tunica fuit, ſecundum humeros appenſa.* Iul. Capitolinus corrigendus in vita Pertinacis apud Baptiſtam Pium Annotation. Poſterior. c. 58. *Penulaſq; lacernas, & Chirodatas Dalmatarum, & cirratas militares, & Bardiacos cucullos.* Reſcribendum, *Chiridatas Dalmatarum.* Eademque macula expungenda è codice Gellij loco ſuperius allato. Sunt autem Chiridatæ Dalmatarum, vt puto, veſtes auro intertexto pretioſæ, quarũ & apud Ælium Lampridium in Commodo legitur mentio: *Dalmaticatus in publicum proceſſit, atque ita ſignum emittendis quadrigis dedit.* Et in decretis Canonicis Diſtinctione 23. *Concedimus te & Archidiaconum tuum Dalmaticarum vſu decorandos eſſe.* Nomen inditum fortean quod in Dalmatia aurifodinæ eſſent, vt notiſſimum eſt, & iam ab alijs eſt obſeruatum. Stat. lib. 1. Sil. 2. v. 158. addendus eſt ijs, quos alij annotarunt.

Pendent innumeris faſtigia nixa columnis
Robora Dalmatico lucent ſatiata metallo.

Et lib. 4. ſil. 7.

Quando te Dulci Latio remittent
Dalmatæ montes, vbi Dite viſo
Pallidus foſſor redit, erutoque
Concolor auro eſt?

Nnn Chiri

Chiridatæ memorantur à Næuio antiquissimo poeta Comico in *Pedio*, apud Nonium quatuor locis.

Mollicinam, crocotam, chirodotam, rallam.

In alijs non minus erudite, nisi quod *chirodotam* non *chiridotam* habetur.

Mollicinam, crocutam, chiridotam, ricam.

Atque has gestasse vestes non carebat mollitiei argumento. Ideoque recte L. Seneca Epist. 33. *Quia mirum est aliquid dici fortiter à viro mollitiem professo, ita enim plerique iudicant. apud me vero Epicurus est & fortis, licet manuleatus sit*, hoc est, licet effœminatorum vestitu ornatus. Simile & illud eiusdem scriptoris lib. de vita beata cap. 13. *Hoc est, quale vir fortis, stola indutus.* M. Cicero siue Portius Latro declamator Orat. 2. in Catilin. *Quos manicatis & talaribus tunicis, velis amictos, non togis videtis.* Vtrumque in vituperio positum, & manicatas habuisse tunicas, & talares, seu ad talos demissas, talis quippe habitus mulierum, vt supra de Instita disserui. vet. scholiast. Iuuenal. ad v. 143. Sat. 2. *Infames tunica vtebantur.* Et de talari manicataque intelligi debet. Porphyrio vetus interpres ad Horat. lib. 1. Sat. 2. *Porro autem tunicis* demissis ambulare, eorum est, qui se molles ac delicatos *haberi velint*. Ipse poeta.

Malthinus tunicis demissis ambulat.

Virgil. libro 9. Æneid. in exprobratione Numani Remuli.

Et tunicæ manicas.

M. Actius Plautus Pseudolo Sc. *dulcia.*

——*Manuleatam tunicam*
Habere hominem ad decet.

Valer. Flacc. lib. 6. Argonautic.

Insignis manicis, insignis acinace dextra.

Pulcherrima est mollissimi hominis & orgijs tantum obscænis dediti descriptio apud Statium Papinium. lib. 7. Thebaid. v. 650.

Quis tibi Bacchaos Eunæe relinquere cultus,
Quis lucos, vetitus quibus emansisse sacerdos
Suasit? & assuetum Bromio mutare furorem?
Quem terrere queas? clypei penetrabile textum
Pallentes hedera, Nyseaq; serta coronant:
Candida pampineo subnectitur instita pilo,
Crine latent humeri, crescunt lanugine malæ,
Et rubet imbellis Tyrio subtegmine thorax,
Brachiaq; in manicis, & picta vincula plantæ,
Carbaseiq; sinus.

Non fuit inquam, ignominiosum tunicam quamcunque gestasse, sed manicatam tantum; nam plebecula illa vilior tunicis solebat indui. Cornel. Tacitus, seu Quinctilianus, aut quicumque alter author Dialogi de Oratorum defectu. *Vulgus imperitum, & tunicatus populus transeuntes nomine vocat.* Pierius Valerian. lib. 40. Hieroglyphicor. Hele. Acron. ad Epist. 7. lib. 1. Horatij. *Tunicatum dicimus popellum, id est, vili vestimento indutum, sicut & senatum togatum.* Versumque hunc Horatij scio vsurpatum à D. Hieronymo in Epistolis.

Vilia vendentem tunicato scruta popello.

Est & tunica rusticorum non modo plebeiorum, amictus, vt in Codice Theodosiano extat L. 1. quo

A habitu vti intra vrbem oporteat. Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. vlt. *tunicata quiete*, & *tunicatorum otia* idem dixit lib. 5. epist. 7. Martial. lib. 10. epigr. 51.

——*O soles, ô tunicata quies.*

Certe & principes ipsi tunica posterioribus temporibus induebantur. Corrippus lib. 2. Num. 4.

——*Tunicaque pios inducitur artus.*

Indubitatum tamen est muliebrem fuisse vestitum. Idem ille Martialis lib. 11. epigr. 100. passim Ouidius lib. 1. Amor. eleg. 5.

B *Ecce Corinna venit, tunica velata recincta.*

Et post ibidem loci.

Diripui tunicam, nec tantum rara nocebat,
Pugnabat tunica se tamen illa tegi.

Lib. 3. eiusdem operis eleg. 6.

At qualem vidi, qualem tetigique puellam,
Sic etiam tunica tangitur illa sua.

Et lib. 3. de Arte.

Adstiterit tunicata, moues incendia, clama.

C Sed vt auro insignitas tunicas, coccoque clauatas fuisse constat Oneirocrit. cap. 220. Achmes ὀυσιον ἔχει ὡσεὶ βούλλας ἐρυθράς. *Vsium rubras quasdam quasi bullas habet.* Ita & plumbo signabantur. Luitprand. in legatione pag. 115. *Multo plura ac pretiosiora pallia emi, quæ neque scrutata, nec à Græcis visa, nec plumbo sunt signata.* Quod de pallio pallaque dici potest, aut etiam tunica; nam pallium & tunica promiscue peregrinantium aut iter conficientium habitus.

Pallium quoque *pallaque* in vestitu censebantur,

D non autem in ornatu, viro fæminæque promiscuo vsu permissæ, Vlpianus I. C. *l. 25. ff. de auro arg. lega.* De qua re, quia omnia vulgata sunt, nihil aliud est dicendum.

Stat. lib. 1. Thebaid.

Riget horrida tergo.

Palla. de Alecto. T. Liu. 3. Decad. lib. 7. in limine.

Iuuenal. Sat. 10. v. 262.

Scissaque Polyxena palla. Seruius ad illud lib. 1. Æneid.

E *Ferre iubet pallam.*

Et lib. 11. Æneid.

Pro longa tegmine palla.

Ouid. lib. 11. Metamorph.

Verrit humum Tyrio saturata murice palla.

Alb. Tibull. lib. 4. in laude Sulpiciæ.

Vrit seu Tyria voluit procedere palla.

Et lib. 3. eleg. 4. de Apolline.

Ima videbatur talis illudere palla.

C. Lucil. Satyrar. lib. 15.

F ——*Sat visuri alieni*
Sunt homines, spiram, pallam, redimicula promit.

Martial. lib. 11. epigr. 105.

Fascia te, tunicæque tegunt obscuraque palla,
At mihi nulla satis nuda puella placet.

In MS. aliter.

Fascia te, tunicæque, obscuraque pallia celant.

Recte *celant*, opponitur, *nudæ.*

Mitra & fœminarum ornatui annumerari solet. Isidorus Hispalensis in glossis: *calestra, genus mitræ.* Locus quin sit corruptus, non dubito. Nam ei voci

nec

nec Latina nec Græca origo affingi poteſt. Corrigen- A dus igitur, *caliptra, genus mitræ*. Feſt. Pompeius lib. 3. *Caliptra genus veſtimenti quo caput operiebant*. καλύπτω, enim eſt idem ac *velo, tego, operio*, vnde κάλυμμα eſt, *velum*, & καλυπτήρια, ſignificat *tegumentum*, καλυπτήρ, *imbrex*, καλυπτηριάζω, *imbrico*. Lege Godefredum IC. doctiſſimum ad titulum *ff. de donationib. ante nupt.* Ariſtænetus lib. 1. Epiſt. 19. ἐκπλήττομαι νὴ τῶν θεῶν, πῶς ἀθρόως, (in alijs editionibus ἀτρέως) ἅπαντα μεταβέβληκεν ἡ γυνὴ καὶ πάρεστιν θαυμάζειν ἐκείνης βλέμμα προσηνὲς, μέτριον ἦθος, μειδίαμα σεμνόν, κόμην ἀφελῶς πεπλοκισμένην, B καλύπτραν ἐπ' αὐτῆς εὖ μάλα σεμνήν, βραχυλογίαν ἐν ἡρεμαίᾳ φωνῇ. *Stupeo per deos, qui mulier omnia ſimul mutarit: videas nunc ei demiſſum vultum, geſtum moderatum, ſeuerum riſum, capillum ſine arte implicitum, decentem deſuper mitram, breuem ac ſubmiſſum ſermonem.* Achill. Tat. de Amorib. Clitophontis ac Leucipes lib. 3. pag. 83. ὡς μὴ ῥαδίως τὰ σπλάγχνα διαπίπτοι, καὶ ἐνσκευάσαντες μίτραις τὸ καὶ ζώσμασιν ἐνδεδυμένην τὴν σκευὴν ταύτην ἐπικρύψωμεν. *Hunc in modum adornata puella, ſtolaque ſuperimpoſita mitris deinde ac vittis ad-* C *ditis, apparatum iſtum occultabimus.* Ariſtænetus certe mulieri, Tatius, puellæ, adſignat mitram, recteque Seruius Honoratus ad lib. 9. Æneid. v. 616. *Pilea virorum proprie ſunt, mitræ fœminarum, quas calanticas dicunt.* Optatus Mileuitan. lib. 2. contra Donatiſt. *Compreſſam ab eo puellam, cui mitram ipſe impoſuerat, à qua paulo ante pater vocabatur, nefarie inceſtare minime dubitauit.* Bourdinus Scholia. ad Ariſtoph. θεσμοφοριάζ. μίτρα διάδημα ἢ ζώνη, ταῦτα δὲ εἴδη ἐσθήτων ἐστὶν ἁρμόττοντα ταῖς γυναιξὶν οὐ τοῖς ἀνδράσιν. *Mitra, diadema aut zona, aut* D *ſpecies veſtium apta fœminis non vero viris.* Ipſe poeta: ἵνα μὴ κροκωτοῖς καὶ μίτραις γέρων ἀνήρ. *Vt ne cum Crocutis & mitris ſenex vir.* Viris itaque probroſum, eas ferre. Ouid. Epiſt. 9 Deianira Herculi.

Auſus es hirſutos mitra redimire capillos,
Aptior Herculeæ populus alba comæ.

Virgilius lib. 4. Æneid. Hiarbas obiicit Æneæ inter alia & veſtitum effœminatum.

Mæonia mentum mitra crinemque madentem
Subnixus. E

Euripides in Hecuba, in Choro.

ἐγὼ δὲ πλόκαμον ἀναδέτοις
μίτραισιν ἐρρυθμιζόμην.
Ego capillum redimiculis
Mitriſque compoſui.

Effœminatorum dixi fuiſſe geſtamina mitras, imo & meretricum. Seruius ad locum vltimo citatum: *Mitra Lydia, nam vtebantur & Phryges & Lydij mitra, hoc eſt, incuruo pileo, de quo pendebat etiam baccharum tegimen* (reſcribe mecum, *buccarum tegimen*) *Sane qui-* F *bus effœminatio crimini dabatur, etiam mitra eis adſcribebatur, multa enim lectio mitras meretricum eſſe docet. Ergo ex habitus qualitate mutuatur inuidiam, nam non iam effœminatum, velut meretricem appellat, ſed etiam meretricem vocare.* Et ad lib. 9. Æneid. loco proxime indicato: *Alij mitras meretricum eſſe voluerunt, quod hic eſt tanquã effœminatis obiectũ.* Iuuenalis Sat. 3. v. 66.

——*Picta lupa barbara mitra.*

Ob id, vt exiſtimo, molliſſimum habitum Baccho, Bacchantibus, & poetis qui in Bacchi erant tutela, mitras dedit antiquitas, *vt cohiberentur vini vapores, ne caput peterent.* Euſeb. Cæſarienſ. lib. 2. præparat. Euang. c. 2. Propert. lib. 4. eleg. 2. L. Seneca Tragœdus in Oedipo act. 2. in Choro.

Te caput Tyria cohibere mitra,
Hederaque mollem baccifera
Religare frontem.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 2. quem locum, quia elegantiſſime ſacra Liberi deſcribit, apponam.

Serta patri, iuueniſque comam veſteſque Lyæi
Induit, & medium curru locat, æraque circum,
Timpanaque, & plenas tacita formidine ciſtas.
Ipſa ſinus, hederiſque ligat famularibus artus:
Pampineamque quatit ventoſis ictibus haſtam:
Reſpiciens teneat virides velatus habenas
Vtque pater, niuea tumeant vt cornua mitra,
Et ſacer vt Bacchum referat ſcyphus.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 16.

Candida laxatis onerato colla Corimbis,
Cinget Baſſaricas Lydia mitra comas.

Stat. lib. 1. ſil. 2. v. 251.

Nunc opus Aonidum comites, tripodumq; miniſtri
Diuerſis certare modis, eat Enthea vittis
Atque hederis redimita cohors.

Corruptum eſſe hunc locum, nulli dubium eſſe poteſt: Correxit Ioannes Bernartius, & Martinus Delrio, vterque bene; ille enim:

——*eat Enthea vittis*
Atque hederis redimita cohors.

Iſte vero:

——*Eat enthea mitris*
Atque hederis redimita cohors.

Meminere authores varij. Erat enim triplex, virginalis, militaris & capitis redimiculum de militari, Heſychius in voce μίτρα. Didym. in Iliad. 4. Homeri, Etymologici author, Suidas, Parthenius Erot. 9. in vltima ſignificatione, Suid. in ἀναστέμμη, Palæfatus, Callimachus in hymno de Delo, Sophocles in Oedipo Tyranno. ſecunda ſignificatio extat apud Iſidor. libro 19. cap. 51. Origenem ad Leuit. cap. 8. Bedam lib. 2. Expoſit. in Eſdram cap. 14 notauit Io. Meurſius parte 2. Criticar. Exercitat. c. 14. Ouid. lib 14. Metam.

——*Picta redimitus tempora mitra*
Innixus baculo poſitis per tempora canis,
Aſſimilauit anum.

Lydi omnes & Phryges ex Seruio ſupra laudato, mitrati fuerunt. Adde & Arabes eodem vſos capitis geſtamine, C. Solin. Polyhiſtor. cap 36. forma eius huiuſmodi, niſi fallor, erat, vt propenderent vittæ quædam, ſeu teniæ buccas velaturæ, ſupra notatum, Iul. Pollux lib. 4. c. 18. πάρα, καλύπτρα, παρακαλύπτρα, μίτρα. *Tiara, vitta, redimiculum, mitra.* Et lib. 7. c. 22. idem *mitras*, & *anademata*, coniunxit. Dionyſius Lambinus ad lib. 4. de Rer. Nat. T. Lucretij Cari.

Et bene parta patrum fiunt anademata mitræ.

Verſicolores eſſe diſcimus ex C. Plinio lib. 35. cap. 9. Dionyſ. Halicarnaſſ. lib. 2. pag. 129. χιτῶνας ποικίλους χαλκέαις μήτραις κατεζωσμένοι. *Tunicas verſicolores æreis balteis cincti.* Vbi forte legendum μίτραις, nam ex

Scholiaste Aristophanis supra adducto, cingulum militare, vel balteum mitra significat. Sub mento redimiculum solere substringi, argumento locus est Claudiani lib.2. Eutrop.

——Mitra redeunte capillos
Strinxerat.

Quid autem discriminis sit inter mitram, & tiaram primus, quod sciam, admonuit Brissonius lib.1. de Persar. principatu pag. 24. Nam Maximus Tyrius Serm.10. *mitrophorum* a *tiarophoro* discernit, & Herodotus lib.7. *tiaram* Persas gestasse scribit, Cisseos vero pileos, seu *mitras*, differentia hæc à forma, vt puto, petenda est: nam tiara formata erat in modum dimidiatæ lunæ, vti iam infra dicetur, mitra non item. Designaturque hoc discrimen non admodum obscure à Luitprando in legatione sua: *Mulieres nostræ tiaratæ & teristratæ, viri equitant pileati.* Vtrumque certe regum Persicorum tegmen, appellarique solent *citaris*, *vel cidaris.* Licet Theophrastus libro de Regno Cypriorum distinguat apud Suidam in voce τιάρα. Claudian. paneg. de 4. Honorij Aug. consulatu.

Si tibi Parthorum solium fortuna dedisset,
Clare puer, terrisque procul venerandus Eois
Barbarus Arsacio consurgeret ore tiaras
Sufficeret sublime genus.

Quod hic de Parthis, in 6. Honorij consulatu de Persis dicit: neque enim Arsacidę magis pro Parthis, quam Persis accipiuntur. Scholiast. Aristophanis ad Acharn. Act.1. Sc.2. τιάραι δὲ εἰσὶ περικεφαλαῖαι περσικαὶ ταῶνος πτερὰ ἔχουσαι. *Tiaræ sunt capitum velamenta aut vincula persica, pauoninas pennas habentes.* Vt existimem galeas bellicas, non habitum pacificum denotari, illæ enim plumis ornabantur, vt dicam lib.10. infra. Sic itaque Claudianus.

Te linguis variæ gentes, missique rogatum
Fœdera Persarum proceres, cum patre sedentem
Hac quondam videre domo, positaque tiara
Submisere genu.

Sidon. Apollinar. lib.8. Epist.3. *Atque inter satrapas regum tiaratorum myrrhatos, pumicatos, malabatratos.* Fortassis non male legi poterit; *Inter satrapas regum tiaratorum mitratos.* D. Hieronym. in Danielem c.5. *Tiara est genus pileoli, quo Persarum Chaldæarumque gens vtitur.* Vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat.6. v.514. *Tiara sacerdotis habitu, tiara nam galea sacerdotis est quæ per malas veniens, mento subligatur, tiara est Phrygium quod dicunt.* Non esse eiusdem scriptoris clarum est, posteriora verba è Seruio sunt lib.7 Æneid. *Tiara est pyleum Phrygium.* Vt censeam adiecto eo vocabulo supplendum scholiastem. Allusit L. Seneca Tragœdus Thyeste Act.4. sc.1.

——Hoc Phrygius loco
Fixus tiaras Pelopis.

Isidor. gloss. *frigium, mitra.* Luctat. Placid. ad v.294. lib.8. Thebaid. Statianæ: *Tiara dicitur pileum, quod in capite gerit sacerdos Martis.* Ipse tamen Papinius, vt Claudianus, regibus Parthorum adscribit.

Sicut Achemenius solium gentesque paternas
Excepit, si forte puer, cui viuere patrem

A *Tutius, incertæ formidine gaudia librat.*
An fidi proceres, an pugnet vulgus habenis,
Cui latus Europæ, cui Caspia limina mandet
Sumere tunc arcus, ipsumque onerare videtur
Patris equum. visusque sibi nec sceptra capaci
Sustentare manu, nec adhuc implere tiaram.

Nec minus Suetonius in Nerone cap.13. *Deinde precanti, tiara deducta, imposuit diadema.* Carebat autem sacerdotalis tiara acumine, quod regum habebat. D. Hieronym. in Epistolis, Et ad Fabiolam, Eu-
B chetius lib.2. c.10. regum fuit, de Priamo Virgil. libro iam laudato:

Sceptrumque, sacerque tiaras.

Et reginarum. Heliodor. de Arsace, principe vxore Oroondatis, Æthiop. hist. lib.7. pag.338. ὅρμων δὲ πολυτελείᾳ καὶ τιάρας ἀξιώματι μεγαλαυχουμένην, καὶ παντοίᾳ κομμωτικῇ πρὸς τὸ ἁβρότερον ἐξηνθισμένην, δορυφόρων ἐμπαρεστώτων. *Monilium pretio & tiaræ dignitate superbientem, ac delicate delibutam, ac fucatam, satellitibus.* Et
C paucis deinde interiectis: καὶ ἅμα καὶ τῆς κεφαλῆς τὴν τιάραν ἀφεῖλε, πολλὰ τῶν παρόντων κωλυόντων. *Simul & de capite tiaram deposuit, multum ijs qui aderant prohibentibus.* Sed quomodo differret ab aliorũ tiara, regium hoc gestamen, nusquam melius discemus, quam ex Philarcho historiar. lib.11. referente Suida loco iam laudato: *Tiara ornatus capitis, quam soli reges rectam ferebant apud Persas, duces autem inclinatam. Demaratus autem Lacedæmonius, qui cum Xerxe Athenas venit ob successum aliquem lætiorem, rege ei permittente peteret*
D *quod vellet, petijt, in recta tiara Sardes inuehi.* Manifeste id contra veritatem historicam. Nam non *ad lætiorem successum*, qui nullus fuit, sed ob salubre consilium ei præstitum, ne vellet bellum in Græcos iam destinatum, exequi: vt narrat L. Seneca copiosissime lib.6. Benef. c.31. qui vbi totum belli apparatum ornatissime expressit, tandem concludit: *Itaque Xerxes pudore quam damno miserior, Demarato gratias egit, quod solus sibi verum dixisset, & permisit petere quod vellet, petit ille, vt Sardis maximam Asiæ ciuitatem cur-*
E *ru vectus intraret, rectam capite tiaram gerens: id solis datum regibus. Dignus fuerat præmio antequam peteret: sed quam miserabilis gens, in qua nemo fuit, qui verum diceret regi, nisi qui non dicebat sibi?* In buccas propendebat. Iustin. lib.1. *Brachia ac crura velamentis, caput tiara tegit* (Semiramis) *& ne nouo habitu aliquid occultare videretur, eodem ornatu & populum vestiri iubet.* D. Iuuenalis Sat.6. v.413.

——Phrygia vestitur bucca tiara.

Color illi purpureus. P. Ouid. lib.11. Metamorpho-
F seon, Fab.5.

Ille quidem celare cupit, turpique pudore
Tempora purpureis tentat velare tiaris.

Gemmis & margaritis distinguebatur, vt regalis opulentiæ ostentatio fieret. Valer. Flac. lib.6. Argonautic.

Ad viridem gemmis, & Eoa stamine silua
Subligat extrema patriam ceruice tiaram.

Intelligendus hac mente Plautus in Persa Sc. *nunquid.*

——Euge,

——— *Euge, euge, exornatus basilice*
Tiara ornatum lepide condecorat tuum.

Dimidiatæ lunæ effigiem similabat Sidon. Apollinar. Carm. 2. v. 51.

Interea te Susa tremunt, ac supplice vultu
Flectit Achemenius lunatam Persa tiaram.

Idem Carm. 23. v. 251.

Vt fastu posito tumentis aulæ,
Qui supra satrapas sedet tyrannus,
Ructans semideum propinquitates,
Lunatam tibi flecteret tiaram.

Caput XXXVI.

De Calceis.

Restat in hoc de vestibus veterum tractatu, vt de calceis etiam quædam afferamus: quod cum fecerimus, ad alia progrediemur. Calceamentorum genera duo fuerunt, calceus & solea. Calceus totum pedem texit, solea plantam tantum: pars enim superior habenis deuincta fuit. Sed & calceorum & solearum multa genera. Cæterum calceus adstrinxit magis pedem, quam solea: vnde illud Pauli Æmylij, de quo Plutarchus: Nonne hic calceus pulcher est? at nescis qua ex parte pedem meum torqueat. Cicer. de Rhetoricis: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum venire oportebat. Hunc proprium togæ tormentum Tertullianus in libro de Pallio vocat. Idem auctor est, calceos quosdam mulleolos, quosdam puros fuisse: Impuro, inquit, cruri purum aut mulleolum inducit calceum: vbi per mulleolos lunulatos, per puros, eos qui ex puro corio, siue lunulis facti erant, quinque perones appellantur, intellexisse videtur. Lunulati calcei Senatorum, & nobilitate præstantium virorum erant, quos Isidorus Romulum reperisse ait, assuta luna. Luna vero non syderis in eis formam, sed notam centenarij numeri significasse, eos dicit, quod initio Patricij centum fuerint. Plutarchus Quæst. Rom. q. 79. quærens, cur, qui nobilitate generis aliis præstare videantur, lunulas in calceis gestarint? multas eius moris rationes affert. An, inquit, signum hoc est habitationis supra Lunam, quæ fertur, & quod post mortem rursus animæ Lunam sub pedibus habebunt? An hoc prisci habuerunt eximium, qui erant Arcades cum Euandro, & ante Lunam nati dicebantur? Aut, vt multa alia, hoc quoque institutum erat, vt rebus secundis elati, ac superbientes, mutationis fortunæ in alteram partem admonerentur? Exemplo videlicet Lunæ, quæ primum recens existit è caligine: fulgore dehinc subinde faciem splendide augescit illustrans: & cum pulcherrima renidet orbe pleno, rursus exuit lumen suum, & ad nihilum redit. Aut obedientiæ sic assuescere dicebant, Lunæ exemplo, præstantiori parere non recusantes? & quemadmodum illa secundas obit partes, Phœbei semper radiis intenta nitoris, vt canit Parmenides: ita ipsi quoque contenti esse secundo loco, Magistratibusque obtemperare, ab iisque potentiæ, & honorum fructu aliquo impertiri. Hactenus Plutarchus. Zonaras: Patricij, inquit, gestabant in vrbe calceos vrbanos forma litteræ rho, vt à centum Senatoribus trahere originem viderentur, aut quod prima esset litera Romanorum. Idcirco etiam Patricij calcei dicuntur in illa veteri inscriptione: ÆDEM HONORI ET VIRTVTI FECIT, VESTE TRIVMPHALI, CALCEIS PATRICIEIS. De mulleis, vel mulleolis Festus: Mulleos, inquit, genus calceorum aiunt esse, quibus Reges Albanorum primi, deinde Patricij vsi sunt. M. Cato originum lib. 7. Qui Magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos allucinatos, aut lunatos (quemadmodum Antonio Augustino, & Iacob. Ræuardo placet) cæteri perones. Item Titinius in Setina: Iam cum mulleis te ostendisti, quos tibiatim calceos. Ita legit Iosephus Scaliger, tibiatim exponit, ad mediam tibiam. Addit etiam talia fuisse omnia calceamentorum genera, qualia Turcarum hodie, medio crure tenus. Catonis autem fragmentum, ne hoc omittam, idem Scaliger sic legit: Qui Magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos, alij vncinatos, cæteri Romani perones sumpserint: qua ratione tria calceorum genera facit, mulleos de quibus iam diximus Hos veteres, Festo auctore à mullando, id est, suendo mulleos appellatos putarunt, Adr. Turnebus Aduersar. lib. 10. cap. 2. rubro mulli colore, mulleos dictos arbitratur, quod scilicet fuerint purpurei. Perones siue puri calcei, ex puro corio, sine lunulis facti erant, quibus per niues, imbres, & glaciem veteres etiam vsos esse Iuuenalis his versibus auctor est Satyra 14.

Nil vetitum fecisse volet, quem non pudet alto
Per glaciem perone tegi. ———

Sed de his plura, Iac. Ræuardus lib. 1. Varior. cap. 8. Calceos albi coloris fuisse, nonnullos etiam, videlicet Imperatorum, & aliorum delicatiorum hominum, coccineos Iustus Lipsius Electorum libro 1. c. 13. probat, id quod de virorum calceis intelligendum est. Fœminas enim luteis, aut albis calceis vsas fuisse, idem Lipsius eodem capite ostendit: in quam sententiam adducit Flauij Vopisci in Aureliano locum: calceos mulleos, & cereos, & galbos, & hederarios viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. De calceis luteis videndus præter Lipsium Adr. Turnebus Aduers. lib. 28. c. 21. Quin etiam eos lapillis quibusdam, gemmisque pretiosis exornatos nonnunquam fuisse, Iac. Ræuardus loco supra indicato ostendit. De soleis sic Agellius libro 13. cap. 20. Omnia id genus, quib. plantarum calces tantum infimæ teguntur, cætera prope nuda, & teretibus habenis iuncta sunt soleas dixerunt, nonnunquam voce Græca crepidulas. Gallicas autem opinor esse verbum nouum, non diu ante ætatem M. Ciceronis vsurpari cœptum. Itaque ab eo ipso positum in 2. Antonianarum: Cum Gallicis, inquit, & lacerna accurristi. Idem Cic. in Verrem: Stetit soleatus Prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicaque talari muliercula nixus in litore, &c. Sed de vestimentis Romano-

manorum hactenus. Sequuntur nuptiarum ritus, quos capite sequenti explicabimus.

AD CAPVT XXXVI.

PARALIPOMENA.

Calceati dentes, mundi, sordidi, eos purgare, vt & vngues, excalceati antiqui, seu nudipedes, calcei sacerdotum, principum, Tzancæ, senatorum, matronarum, meretricum, militum, seruorum, variæ deinde species, lignei, ferrei, herbidi, papyracei.

CAlceatos vsurpant *dentes*, pro expeditis, vt existimo, & ad conuiuium præparatis, quod olim nudipedes incederent, siue, vt maiorem tolerantiam rei bellicæ præ se ferrent, siue, vt duriori victu virtutem sectarentur, ergo vt ducis magni excalceati, ita & dentes calceati, excalceatique. Sic enim Parasitus Plautinus in Captiuis, sc. *aduorte*.

Nunquam istoc vinces me Hegio, ne postules
Cum calceatis dentibus veniam tamen.

Dentes eo loci calceati sunt fortes, & ad res durissimas manducandas idonei, dixerat enim senex.

Non meus scruposam victus commeat viam.

Idem in Epidico sc. *non oris.*

Os sublitum esset, itaque me calceatis dentibus
Meus derideret filius merutissimo.

In MS. codice viderat Meursius:

——— *Itaque me alcatis dentibus.*

Communiter tamen, & in omnibus editionibus hodie legitur:

Os sublitum esset: itaque me albis dentibus.

Quæ lectio ferri potest, vt albi dentes sint delicatiorum, nitidi, rubigine, sordibusque liberati. Certissimum enim in dentibus expurgandis magnam curam veteres consueuisse collocare, adeo vt si proprij essent vitiati, alios eburneos emerent. Martialis omnibus pene paginis lib. 5. epigr. 44.

Thais habet nigros, niueos Lecania dentes,
Quæ ratio est? emptos hæc habet, illa suos.

Libri 12. epigr.

Dentibus, atque comis, nec te pudet, vteris emptis,
Quid facies oculo Lælia? non emitur.

Melius aliæ editiones.

Quid facies, oculus, Lælia non emitur.

Sensus elegantissimus est, crines adscititios potes emere, dentes eburneos loculo circumferre, at malam deterioris faciei formam, aut oculum comparare non potest. Inde illud apud Ouidium præceptum lib. 1. de Arte.

Linguaque nec rigeat, careant rubigine dentes.

Et sordidi dentes, quos plenos putant dici à Plauto in Curculione sc. *date.* in vituperio.

Os amarum habeo, dentes plenos, fauces lippiunt fame.

A Idem ille Martial. culpat Maximinam lib. 2. epigr. 41.

Et tres sunt tibi, Maximina, dentes,
Sed plane piceique, buxeique.

Et lib. 5. epigr. 29.

Rubiginosis cuncta dentibus rodit.

Q. Horat. lib. 1. Epist. 18.

Asperitas agrestis, & inconcinna, grauisque
Quæ se commendat tonsa cute, dentibus atris.

C. Petron. in Satyrico descriptione bellorum Ciuilium.

Stabant ærati scabra rubigine dentes.

Itaque fricabantur lauabanturque quotidie. C. Plin. lib. 8. Epist. 18. *Ac ne in lectulo quidem, nisi ab alijs mouebatur, quin etiam (fœdum, miserandumque dictu) dentes lauandos fricãdosq; præbebat.* Fricari autem idem est *leuari*, quod fieri solitum, vel spæna argentea. C. Petron. Satyrici pag. 25. *Vt deinde spina argentea dentes perfodit:* vel lentisco. Martial. lib. 3. epigr. 82.

Stat exoletus, suggeritque ructanti
Pinnas rubentes, cuspidesque lentisci.

Et lib. 14. Epig. 22. epigraphe est, *dentiscalpium.*

Lentiscum melius, sed si tibi frondea cuspis
Defuerit, dentes penna leuare potest.

Et vt nitidiores fierent, quotidie vrina, aut rebus aliis putidissimis eos leuigare moris erat. L. Apul. lib. 1. Apologiæ suæ, ex Catullo.

——— *Sua sibi vrina*
Dentem atque russam pumicare gingiuam
Misi, vt petisti, munditias dentium,
Nitelis oris ex Arabicis frugibus.
Tenuem, candificum, nobilem puluisculum,
Complanatorem tumidulæ gingiuulæ,
Conuerritorem pridianæ reliquiæ,
Ne qua visatur tetra labes sordium,
Restrictis forte si labellis riserit.

Ratio è medicinæ fontibus petenda est, nam dentium dolori medetur lentiscus, vt & alia multa quæ enumerat Q. Sammonicus Serenus lib. de Medicina cap. 15.

Sæpe chelidoniæ succo vel lacte capellæ
Sanescunt dentes, aut tauri felle iuuantur,
Aut acini latices clauso voluuntur in ore:
Manditur apta rubis gingiuis, & bona labris
Lentiscus, mirtusque emendant oris odorem,
Quod vero assumpsit nomen de dente fricando
Ceruino ex cornu cinis est, aut vngula porcæ
Torrida, vel cinis ex ouis, sed non sine vino
Muricis aut tosti, vel bulbi extincta fauilla.

Denique Q. Horat. lib. 2. od. 8.

Dente si nigro fieres, vel vno
Turpior vngui.

Et lib. 4. od. 13.

——— *Refugit te, quia luridi*
Dentes, te quia rugæ
Turpant, & capitis niues.

Recte vnguium nitelam cum dentium cura coniunxit, quia par vtriusque habita ratio. Ouidius loco proxime supra laudato.

——— *Et sint sine sordibus vngues.*

Quid?

Quid? quod eundem tonsorem habebant & capilli & vngues communem. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 2. *Cuius* (Catonis Vticensis) *filia minime muliebris animi, Bruti viri sui consilium, quod de interficiendo Cæsare cœperat, ea nocte, quam dies teterrimi facinoris sequutus est, cognouisset, egresso cubiculum Bruto, cultellum tonsorium quasi vnguium resecandorum causa poposcit, eoque velut forte elapso se vulnerauit, clamore deinde reuocatus in cubiculum Brutus obiurgare eam cœpit, quod tonsoris prœripuisset officium.* Paulus Silentiarius in Anthologia lib. 7. Epigr. 37.

——— ἢ τινὶ χεῖρας

φαιδρύνεις, ὀνύχων ἀμφιτεμὼν ἀκίδα.

Aut cui manus expurgas, vnguium circumcidens extremitates. Corrigendus Martialis, cuius lib. 3. hoc est epigramma 73.

Psilodro faciemque lauas, & dropace caluam,
Nunquid tonsorem Gargiliane times?
Quid faciem tingis? nam certe non potes illos
Resina, veneto nec resecare luto.

Mendum manifestum, rescribendumque in tertio versu optimo sensu.

Quid facient vngues? nam certe non potes illos
Resina, &c.

Sed ad calceos venio. Initio nascentis reipublicæ non modo serui, sed & senatores ipsi nudis incedebant pedibus. Vet. scholiast. Iuuenal. ad v. 111. Sat. 1. *Ostendit plus honoris videri in calceis quam in persona, illo enim tempore necdum senatores nigris calceis vtebantur, sed nudis pedibus, vel puluerulentis, vel braccis, vel pedules nouos in braccis, quos pedornis dicunt, vt peregrinis.* Locus corruptus mutilusque, censeo rescribas, *pedules nouos in bracchis, quos pedortes dicunt.* Est enim ποδόρτιον *vestis ad talos demissa* ex Achmete in Oneirocrit. cap. 217. notat Meursius. Et certe ἀνυποδοσία *nudatio pedis* paupertatis indicium non leue erat. Q. Tertull. lib. de Pallio ad finem: *Nihil dicimus proprium togæ tormentum, immundissimam pedum tutelam verũ & falsam, quam enim expediat in algore & ardore rigere nudipedem, quam in calceo vncipedem.* Martian. Capella lib. 6. de Nuptiis. *Plerumque tamen adhæsit, arrisitque pauperibus, magisque illis, quos aut pedibus nudis, aut intonso crine hispidos, aut sordenti conspexit pallio semitectos.* Quod fecisse clari Imperatores magnique duces leguntur, non ob paupertatem, sed vt patientis animi, tolerantiæque bellicæ argumenta suis militibus præberent, talis Phocio fuit, *qui nudis pedibus ruri & in castris incedebat, nisi atrocior hiems fuisset, hinc iocantes milites nullum certius sæuientis frigoris putabant argumentum, quam Phocionem calceatum videre.* Plutarchus in vita ipsius. de P. Scipione, & Germanico. C. Tacit. lib. 2. Annal. *Sine milite incedere pedibus intectis, & pari cum Græcis amictu, primi Scipionis æmulatione, quem eadem fecisse apud Siciliam, quamuis flagrãte adhuc Pænorum bello accepimus.* Quadrat huc institutum Lacedæmoniorum, apud quos Iuuenes calceis omnes carebãt, *quod expeditiores essent,* Plutarch. in vita Lycurgi. Summis ducibus adiũgatur summus Philosophus Socrates, cui cum Alcibiades grandem illam aream ad construendam domum largiretur, di-

A xit, καὶ εἰ ὑποδημάτων ἔδει, *si calceamentis egerem,* corium dares, vt calceos mihi ipse conficerẽ, atqui ridiculus essem si acciperem. Pamphila in 7. Commentarior. Diogenes Laert. lib. 2. pag. 107. ex Aristophane.

βρενθύῃ τ' ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ τὼ ὀφθαλμὼ παραβάλλεις
Κ' ἀνυπόδητος, κακὰ πόλλ' ἀνέχει, κἀν ἡμῖν σεμνοπροσωπεῖς.

Elatus fastu vias terit, oculisque innuit,
Et discalceatus mala multa tolerat, &
Inter nos vultu grauitatem præ se fert.

B Catonem Vticensem sunt qui affirment idem factitasse grauissimi authores, licet neget Helenius Acron, cuius fides non est mihi tanti, vt præponderet authoritati Plutarchi, qui in eius vita discalceatum sæpe consueuisse incedere affirmat, aut Horatij lib. 1. epist. 19.

Quod si quis vultu toruo ferus, ac pede nudo
Exiguæque togæ simulet textore Catonem,
Virtutemue repræsentet moresque Catonis.

P. Terent. Phormione Act. 1. sc. 2.

C *Nihil aderat adiumenti ad pulchritudinem,*
Capillus passus, nudus pedes, ipsa horrida.

Quod consuetudinis Iudæorum, apud quos, qui nuptias recusabant, nudis pedibus incedere cogebantur, puto, vt carentia prolis plecteretur, D. Cyprian. lib. 2. in Iudæos. Iuuenalis Sat. 6. 159.

Obseruant vbi festa mero pede sabbata reges,
Et vetus indulget senibus clementia porcis.

Omitto nudipedalia festum fuisse apud gentiles, Græcos, Romanos, Barbaros, in quo nudis pedibus
D oportebat omnes incedere, sed ab aliis id obseruatum. Q. Tertullian. Apologetici cap. 40. *Denique cum ab imbribus æstiua hiberna suspendunt, & annus in cura est, quidam quotidie pasti, statimque pransuri, balneis, & cauponis, & lupanaribus operati, Aquilicia Ioui immolatis, nudipedalia populo denunciatis, cœlum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, auersi ab ipso deo & cœlo.* Institutio, vt videtur, nudipedalium fuit, vt aquarũ cælestium defluxum, terra arescente, impetrare possent, proprium tamen id Iu-
E daici populi festum, describit Flauius Iosephus lib. 2. Bell. Iudaic. sed pergo.

Sacri calcei erant, quibus soli sacerdotes rem diuinam facturi vtebantur. describit Seruius Honoratus ad lib. 4 Æneid. v. 516. *Et bene ipsa, quia supra de sacerdote erat locuta, vnum exuta pedem, quia id agitur, vt & ista soluatur, & implicetur Æneas: solent enim & resolutoria sacrificia ab haruspicibus fieri, & Iunonis Lucinæ sacra nõ licet accedere, nisi solutis nodis, in veste recincta,*
F *quia in sacris nihil licet esse præligatũ, præcipue eius, quæ amore vult solui. sane flaminicæ nõ licebat neque calceos, neq; soleas morticinas habere, morticinæ autẽ dicũtur quæ de pecudibus sua sponte mortuis fiebant.* Allusit ad eũ ritũ Martianus Capella li. 2. *Et ne Philologia ipsius Phronesis careret ornatibus, eius pectori, quo verius comeretur, cingulã apponit, calceos præterea ex papyro textili subligauit, ne quid eius membra pollueret morticinium.* Vnde in ceremoniis Flaminum & Flaminicarum relatum & illud est, à Fabio Pictore referẽte A. Gellio lib. 10. cap. 15. *Mortuum nunquam attingit.* Appian. Alexandrinus memi-

meminit lib. 5. Bellor. Ciuil. cuius hæc sunt verba in Latinum versa: *Exutus nempe curis omnibus, & imperij obsequiis, stolam quadratam Græcorum more, pro patria & domestica induit, calceamenta candida, qualia Atheniensium sacerdotes, & Alexandrinorum, quos Phæcasios vocant, deferre consueuerant, sibi assumpsit.* Eratosthenes in Mercurio.

πέλμα ποτ' ἐξέπλεσκεν ἐλαφρῦ φαικασίοιο.

Soleam olim suebat tenuis Phæcasii.

De istis etiam Herodianus histor. lib. 5. in Heliogabali luxu, Politiano interprete: *Exta porro victimarum, atque aromata intra lances aureas capitibus imposita, gestabant non quidem famuli aliqui, aut humiles personæ, sed præfecti exercitibus, & quicumque maximas dignitates obtinebant, induti tunicas talares & manuleatas, vnamque in medio purpuram ferentes, sed & linteis calceamentis vtebantur, quemadmodum vates in ijs regionibus consueuerunt.*

Principum siue Imperatorum Romanorum calceamenta erant cultu, pretio, coloreque ab aliorum distincta. *Campagos* appellatos constat. Iul. Capitol. in Maximino Iuniore; *Calceamentum eius, id est campagum regium, quidam posuerunt.* Trebell. Pollio in Gallien. *Caligas gemmatas annexuit, cum campagos reticulos appellaret.* Idem valent Zancæ, siue Tzancæ, vt ex Codice Theodosiano notatum reperies à Iacobo Cuiacio lib. 21. Obseruation. cap. 18. Curopalates siue Georg. Codinus lib. de Offic. Aul. Constantinopolit. pag. 55. ϗ ἕτερον εἶδος ὑποδημάτων, ἃ καλοῦνται τζαγγία, ἔχοντα ἐκ πλαγίων κατὰ τὰς κνήμας ϗ ἐπὶ τῶν ταρσῶν, ἀετοὺς διὰ λίθων ϗ μαργάρων, ἅπινα ϗ φορεῖ ὁ βασιλεὺς εἴς τε τοὺς περιπάτους, ϗ τὰς προσκυνήσεις. *Et alterum calceamentorum genus, quæ dicuntur Tzaggia, habentia ad latus secundum suras, & in tarsis, aquilas ex lapillis & margaritis, quæ fert etiam imperator ad ambulationes & adorationes.* Græca hæc dictio est, & ab Arabibus petita, nã apud illos *Tzagatha*, & Turcos, idem est ac *quieti dare, collocare commode*, vt à Francisco Iunio video discussum, quare *Tzaggæ*, non vero *Tzengæ* appellari debent, vt male legitur in eodem Curopalate pag. 169. τὴν τοῦ βασιλέως τζάγκαν φέροντα. *Imperatoris ferentem Tzancam.* Quod autem de Aquilis hic dicit, intelligendum puto de Aquilarum effigie gemmis vel auro intexta aut assuta calceis, talis enim calceorum ornatus illo sæculo erat. Nicephor. Gregor. lib. 4. de Michaelis Palæologi socero. *Cæsar cum Despote socero Sebastocrator appellatur, soceri vero illustre discrimen in cæruleis calceis aquilæ intertextæ constituebant.* Tarsi nomine superiorem Imperatorij calcei partem significauit, cum aquilæ illæ, vt iam monui, apponebantur, assuebanturue. Idem Curopalat. ἔχοντα ἀετοὺς μαργαριταρένους ἐκ πλαγίων τε ϗ ἐπὶ τῶν ταρσῶν, ἤτοι ἐπάνω τῶν ὑποδημάτων μουζακιῶν. *Habẽtes aquilas ornatas margaritis, ad latera, & in tarsis, id est, super calceos pictura tos de Musæo.* Quod autem soli Imperatores eo possent vti calceo, certum, tum ex Iure canonico, vt alii præoccupatum: tum ex loco pulcherrimo, in inauguratione Iustini iunioris, quem integrum adscribam è Corripo lib. 2. Num. 4.

Purpureo suræ resonant fulgente cothurno,
Cruraque puniceis induxit regia vinclis
Parthica Campano dederant quæ tergora fuco
Qui solet edomitos victor calcare tyrannos
Romanus princeps, & barbara colla domare:
Sanguineis prælata rosis, laudata rubore,
Lectaque pro sacris tactu mollissima plantis:
Augustis solis hoc cultu competit vti,
Sub quorũ est pedibus regum cruor. Omne profecto
Mysterium certa rerum ratione probatur.

Hæc de translato iam Byzantium imperio intelligenda: at antea varia calceorum ornamenta, pro diuersa principum libidine, aut moderatione, Carinus Augustus *non gemmis adsutis calceis, sed fibulis gemmeis* vtebatur. Flauius Vopisc. in eo. Idem non minori luxu factitatum ab Heliogabalo. Æl. Lamprid. *Habuit in calceamentis gemmas, & quidem sculptas, quod risum omnibus mouit, quasi possent sculpturæ nobilium artificum videri in gemmis, quæ pedibus adhærebant.* Et de iisdem illis gemmis loquitur idem author in vita Alexandri Seueri in limine: *Gemmas in calceamentis & vestibus tulit, quibus vsus fuerat Heliogabalus.* Diocletianus Cæsar *ornamenta gemmarum vestibus calceamentisque indidit: nam prius imperij insigne in clamyde purpurea tantum erat.* Vt verba vsurpem Eutropij histor. lib. 10. quod vt rem insolentem miro consensu scriptores Ecclesiastici prodiderunt. Euseb. Cæsariens. in Chronico, vertente D. Hieronymo: *Primus Diocletianus adorari se, vt deum iussit, & gemmas vestibus, calceamentisque inseri, cum ante eum omnes Imperatores in modum iudicum salutarẽtur, & chlamydem tantum purpuream à priuato habitu plus haberent.* Aurel. Cassiodor. in Chronico suo cõsulari Fausto & Gallo Coss. *Primus Diocletianus se vt deum adorari iussit:* deinde eadem quæ D. Hieronymus subiungit. Nescio quæ ad eum locum deblaterat Cuspinianus pag. 482. Laziardus eadem pene ad verbum narrat histor. vniuersal. Epitome cap. 72. *Hic vt deum se adorari mandauit: primus vestibus & calceamentis gemmas inseri iussit, cum autẽ omnes Imperatores in modum iudicum incederent, & solam clamydem purpuream vltra commune habitũ haberent.* Ado Viẽnensis Chronic. ætate 6. pag. 136. *Hic Diocletianus primus vestibus calceamentisq; inseri iussit, dum sola purpura, retro principes vterentur.* Martianus Polonus Archiepiscopus Consentinus Chronic. lib. 4. pag. 181. eadem penitus verba habet, Denique Fr. Iacobus Philippus Bergomensis Supplementi Chronicor. lib. 8. pag. 162. alios sequutus iisdemq; verbis narrauit. Tam mali exempli res visa est, vt consensu vnanimi omniũ scriptorum ꝓdi meruerit. Sed ad alia pergo. *Soccos muliebriter ornatos* gestabat Caligula. C. Plin. lib. 9. c. 35. Demetrius Antigoni filius *aureos calceos*. Plutarch. in eo.

Principum calceamenta Aquilis distinguebantur, vt dixi, *Senatorij* lunæ dimidiatæ effigie. vetus Scholiast. Iuuenal. ad v. 192. Sat. 7. *Patricius senator est, lunula nam adsuta calceis discernuntur patricij à nouitiis.* Causas ex Plutarcho Problem. Romanor. cap. 76. alii discusserunt, & ex Isidoro lib. 19. cap. 34. quæ non exscribo. Adde, id forte factum, vt imperii incrementũ, decrementumq; lunæ simile intelligeretur: vel quod anti-

antiquitatem generis sui, nulla alia re melius possent ostendere, quam si ad Arcades genus suum referrent, qui priores erant luna ipsa. Seruius Maurus ad v.342. lib.2. Georgic. *Arcades Proselenos se esse asserunt, quod & Cicero in Fundaniana commemorat.* Locus fabulæ datus, *quod post diluuium genus humanum ab iis propagatum putaretur*, vt vnanimi consensu prodiderunt Blondus de Roma Triumphante lib.9. Cælius Rhodiginus lib.20. Antiquar. Lection. cap.7. Ioannes Pierius lib.44. Hieroglyphic. Atque ita esse volunt Seruius ad illud lib.8. Æneid.

——Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iouem.

Stat. lib.4. Thebaid.

Arcades hinc veteres, astris lunaq; priores,
Agmina fida satis.

P. Ouid. lib.2. Fastor.

Orta prior luna, de se si creditur ipsi,
A magno tellus Arcade nomen habet.

Et lib.2. eiusdem operis.

——Luna gens erat illa prior.

Calceos hos gestasse summę nobilitatis argumentum, quare Herodotus Sophista, *fratri suo insolentius nobilitatem suam iactanti, certe in talis, inquit, nobilitatem tuam habes*, author est Philostratus in eo. Alluserunt & poetæ. Statius lib.5. sil.2.

——Genitum si curia sensit.
Primaque patricia clausit vestigia luna.

Martial. lib.1. epigr.50. de vestitu ciuis alicuius patricij.

Lunata nusquam pellis, & nusquam toga.
Olidæue vestes murice.

Et lib.2. epigr.29.

Non extrema sedet lunata lingula planta,
Coccina non læsum cingit aluta pedem.

Iuuenal. Sat.7.

——Et nobilis, & generosus
Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Andreas Alciatus Emblemate 136.

Calceus Arcadio suberat cui lunula ritu,
Gestatur patribus mullea Romulidis.

Et de istis extat fragmentum lapidis antiqui, qui Arimini est.

C. MARIVS. COS. VII. TRIB. PLEB. Q. AVG. TRIBVNVS. MIL. EXTRA. SORTEM. BELLVM. CVM. IVGVRTHA. REGE. NVMIDIÆ. GESSIT. EVM. CÆPIT. TRIVMPHANS. IN. SECVNDO. CONSVLATV. ANTE. CVRRVM. SVVM. DVCI. IVSSIT. TERTIVM. COS. ABSENS. CREATVS. EST. IV. COS. TEVTONORVM. DELEVIT. EXERCITVM. V. COS. CIMBROS. FVDIT. EX. ILLIS. ET. TEVTONIS. ITERVM. TRIVMPHANS. REMP. TVRBATAM. SEDITIONIBVS. TRIB. PLEB. ET. PRÆTOR. V. QVI. ARMATI. CAPITOLIVM. OCCVPAVERANT. VI. COS. VINDICAVIT. POST. LXX. ANNVM. PATRIA. PER. ARMA. CIVILIA. PVLSVS. ARMIS. RESTITVTVS. EST. VII. COS. FACTVS. EST. DE

A MANVBIIS. CIMBRIS. ET. TEVTONICIS. ÆDEM. HONORI. ET. VIRTVTI. VICTOR. FECIT. VESTE. TRIVMPHALI. CALCEIS. PATRICIIS.

Matronarum calceamenta ab ijs, quæ enumeraui, differebant. licet sciam Ælianum lib.7. var. histor. cap.11. aliter scripsisse. Ῥωμαίων αἱ πολλαὶ γυναῖκες καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτὰ φορεῖν τοῖς ἀνδράσιν εἰθισμέναι εἰσιν. *Ex Romanorum fœminis multæ eosdem cum viris calceos gestare*
B *consueuerunt.* Contra tamen M. Tullius lib.1. de Orat. *Vt si mihi calceos Sicyonios attulisses, non vterer, quamuis essent habiles & apti ad pedem, quia non essent viriles.* Hesychius. Συκυώνια, γυναικεῖα ὑποδήματα. *Sycyonia, calceamenta muliebria.* Iul. Pollux lib.7. cap.22. εἶδος ὄντα γυναικείων ὑποδημάτων, ῥᾴδια δὲ ποικίλον, καὶ πολυέλικτον ὑπόδημα. *Species muliebrium calceamentorum, calceus varius, & conuolubilis*, Fl. Vopisc. in Aureliano Augusto ad finem: *Calceos mulleos & cereos, & albos, & hederaceos, viris omnibus tulit, mulieribus reliquit.*
C Optime descripsit L. Apuleius lib.7. Metamorphos. *Sumpta veste muliebri florida, in sinus floccidos abundante, mitellaque, textili contexto capite, calceis fœmininis, albis illis & tenuibus indutus, & in sequiorem sexum insertus, atque absconditus.* Ab Inuentoribus tantæ mollitiei Sicyonijs, (cognomentum id fuit regis) nomen calceis muliebribus impositum, P. Virg. in Ceiri v.169.

Cognita nec teneris pedibus Sicyonia seruans,
Nec niueo retinens baccata monilia collo.

D C. Lucilius Satyricus apud Festum Pompeium lib.16.

Et pedibus læua Sicyonia demit honesta.

T. Lucret. Carus lib 4.

Vnguento & pulchra in pedibus Sicyonia rident.

Recte calceos vnguentis iunxit, nam Græci, quibus istorum calceorum inuentum debetur, pedes perungere frequentissime solebant, Meursius ostendit, vt puto, primus, Criticar. Exercitat. parte 2. c.16. & ad Lycophronem pag.230. Discrimen inter viriles
E igitur calceos quos enumeraui, quod Imperatorum purpurei essent, mulierum, albi, virorum nigri. Iuuenal. Sat.7. supra hoc capite laudatus. Q. Horatius lib. 7. Sat.6.

——Nigris medium impedijt crus
Pellibus, & latum dimisit pectore clauum.

Helenius Acron: *Altiores sunt calcei senatorum.* negligenter sane, & haud scio an vere, nam vt infra dicetur, altiores erant calcei muliebres, non autem senatorij, malo de ansulis quibus constringebantur
F intelligere Satyricum, quam de altitudine ipsorum calceorum, quippe ille *impedijt crus*, scilicet ansis extensis in crura. Melius Christophorus Landinus; *Apud antiquos non nisi nobiles nigris calceis vtebantur.* Facile est intelligere Martialem lib.7. epigr.32.

Sordidior cano cum sit toga, calceus autem
Candidior prima, sit tibi, Cinna niue.
Deiectos quid, inepte, pedes perfundis amictu,
Collige Cinna togam, calceus ecce perit.

Vituperat Cinnam, vel quia sordidus erat, luto que

toque albos ferebat calceos, vel quia cum fœminis communes gerebat, hoc eſt, albos, vt præcipit Ouidius puellis, quæ amare aut amari cupiunt, libro 3. de Arte.

Pes malus in niuea ſemper celetur aluta,
Arida nec vinclis crura reſolue tuis.

At neſcio cur ille vincula vel anſas fœmininis calceamentis attribuit, cum alij nullis vinculis ea adſtricta fuiſſe contendant, M. Manil. libro quinto, Aſtronomic.

Fœminea veſtes, nec nexa tegmine plantæ,
Et ſpecies, fictique placent ad mollia greſſus.

Certe tamen in omnibus omnis ſexus calceis anſas fuiſſe ſuſpicor, Achill. Tatius de Amorib. Clitoph. & Leucipp. lib. 1. *Corollæ ijs in capite erant, crines per humeros effuſi, pedes vinculis exuti, crura veſtibus zonaque genu tenus ſuccinctis nudata.* Ita enim Latine verba ipſius ſonant vet. ſcholiaſt Iuuenal. ad v. 20. Sat. 7. *Calciarij cum feſtinant & anſas caligarum prætereunt nonnullas.* Feſt. Pompeius lib. 1. *Amenta quibus vinciuntur ſolearum lora.* Petron. Satyrici pag. 110. *Atque alius tunicam meam lacerat, alius vincula calciamentorum reſoluit ac trahit.* Plinius obſeruatus Douzæ lib. 9 cap. 35. Terentius in Heautontimor. *detrahere ſoccos*, Plautus in Epidico, *ſoccos adimere pedibus.* Et in captiuis: *compedes adimere.* Ex quibus illud mutuatus eſt P. Ouidius, vt notauit Hercules Ciofanius lib. 3. Metamorphoſ.

Vincla duæ pedibus demunt.

Idem ſæpe alibi. lib. 2. Faſtor.

Fregerat armillas non illa ad brachia factas,
Scindebant magni vincula parua pedes.

Et lib. 3. Faſtor.

Nec quiſquam inuita faciet bene vincula planta
Pallade.

Et lib. 5. Faſtor.

Ille memor veteris ritus, timidusque deorum
Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.

Virgil. lib. 8. Æneid.

Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis.

Alb. Tibull. lib. 1. Eleg. 6.

Vinclaque de niueo detrahet ipſe pede.

Eiuſdem libri eleg. 8.

Anſaque compreſſos alligat arcta pedes.

Vnde in ſacris expiatorijs, vt notiſſimum eſt, calciamenta ſolutis vinculis & anſis pedibus detrahebantur. Virgil. lib. 4. Æneid. de Dione ſacris magicis operante.

Vnum exuta pedem vinclis.

Valer. Flacc. lib. 3. Argonautic.

Ducit & ad fluuios, & vincula ſoluere monſtrat
Prima pedum, glaucaſque comis prætexere frontes
Imperat.

Sidon. Apollinar. Carm. 2. v. 402.

——Retinacula bina cothurnis
Quæ ſtringant crepidas.

Protendebantur certæ anſulæ à pede per tibiam, atque crus obligabant. Idem Sidon. eodem carmine:

——Et concurrentibus anſis
Vinclorum pandas texunt per crura catenas.

A Et lib. 8. Epiſt. 11.

——Atque vinculorum
Concurrentibus anſulis reflexæ
Ad crus per cameram catena ſurgat.

Marc. Manilius lib. 5.

Perque caput ducti lapides, per colla manuſque
Et pedibus niueis fulſerunt aurea vincla.

Corripus locus proxime ſupra à me laudato.

Cruraque puniceus induxit regia vinclis.

Nec Græca in hoc conſuetudo à Romana eſt alia, B ſiquidem & Homerus ligata calceamenta fuiſſe innuit, Odyſſ. lib. 2. in principio, obſeruante Hieronymo Magio lib. 3. cap. 3. apud quem & multo plura vide huc ſpectantia. Ad crura ſiue ad ſuras protenſas haſce anſas, præter loca iam citata, probat Liuius Andronicus poeta vetus apud Terentianum Maurum lib. de Metror. generib.

Et iam purpureo ſuras include cothurno,
Preſſaque iam grauida crepitent tibi terga pharetra.

C Ex quo imitatus Virgilius Ecloga 7. dixit.

Purpureo ſtabis ſuras euincta cothurno.

Et lib. 1. Æneid.

Purpureoque alte ſuras vincire cothurno.

Meretricij calcei erant ab his, quos iam enumeraui, diuerſi colore rubri Theodorus Marcilius ad illud Perſij Sat. 5. & alij viri docti.

——Solea puer obiurgabere rubra.

Seruiles ſiue, vt melius dicam, ſeruorum calciamenta non minus differebant ab alijs, nam ætates, D ſexus, dignitates, & officia omnia veſtitu, & præſertim calceis diſtinguebantur. C. Plin. lib. 35. cap. 18. in fine: *Tantumque non cum laureatis faſcibus remitti illo, vnde cretatis pedibus aduenissent.* Nota igitur cretacea impreſſa, pedes ſeruorum ſignabantur. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 7.

Deſpice gypſati nomen inane pedis.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 3.

Nota loquar, regnum ipſe tenet, quem ſæpe coegit
Barbara gypſatos ferre cataſta pedes.

E D. Iuuenal. Sat. 1.

Nuper in hanc vrbem pedibus qui venerat albis.

Serui in cataſta venales ſic notati exponebantur. Martial. lib. 9. epigr. 30.

Heu quæ lingua ſilet? non illam mille cataſtæ
Vincebant.

In eo loco variæ ſtationes, pro ætate, forma, aut pretio mancipiorum vænalium. idem lib. eodem epigr. 60.

Inſpexit molles pueros, oculiſque comedit,
F *Non hos, quos primæ proſtituere caſæ,*
Sed quos arcanæ ſeruant tabulata cataſtæ,
Et quos non populus, nec mea turba videt.

Sequuntur *militares* calcei. de quibus ſpero futurum, vt abunde dicatur lib. 10. huius operis. vet. ſcholiaſt. Iuuenalis ad v. 14. Sat. vlt. *Darupſis militibus calceamenta dixit.* Corrigendum cenſuit Pet. Pithæus; *Pro ipſis militibus calceamenta dixit.* Ipſe Satyricus.

Bardaicus iudex datur hæc punire volenti
Calceus, & grandes magna ad ſubſellia ſuræ

Legi-

Legibus antiquis castrorum.

Æl. Lamprid. in Alexandro, *milites calceatos* appellat. Estque præceptum salutare militibus impositum, Epistola Aureliani apud Flauium Vopiscum in vita ipsius; *Militis arma tersa, ferramenta samiata, calciamenta fortia sint.* Habebant isti calcei clauos, quibus in terram defixis, in eodem vestigio staret miles, nec ad fugam esset idoneus. Iosephus lib. 7. belli Iudaici cap. 3. cuius verba sic versa sonant: *Calceos habent creberrimis atque acutis clauis, vt cæteri solent milites, fixos, dum strato saxeis crustis solo occurreret, labitur, magnoque cum sono armorum se deiectus solo in tergum fugientes reduxit.* Eandemque narrans historiam Egesippus Excid. Hierosolymit. lib. 5. cap. 30. *Hic Iulianus, qui tergo immineret hostium, dum alios perimit & claustro coercet, ipsa alacritate incautior, confixum clauis calciamentum gerens, vsu militarium virorum, non considerans polito lapide solum stratum, quod cauendum foret, sed quasi in campo præliaretur, securus labitur, & ingentem strage sua sonitum dedit.* Inde & *calciarium* pro donatiuo, militibus collato in emẽdos calciamentorum clauos accipiunt IC. vnde & *calciatum coercere* dixit Paulus *l. 3. ff. de Offic. præfect. vigil. l. 21. ff. de alim. & cib. leg. Dariis & cibariis relictis, neque habitationẽ, neque vestiarium, neque calciarium deberi palam.* Vlpian. l. 8. de transactionibus. *De calceario quoque arbitrio prætoris transigendum est.* Suetonius ab hac mente intelligendus in Vespasiano cap. 8. *Classiarios vero, qui ab Hostia & Puteolis Romam pedibus per vicos commeant, petentes constitui sibi aliquid calciarii nomine, quasi parum esset sine responso abegisse, iussit post hæc excalciatos cursitare.* Id ipsum à C. Tacito lib. 3. Historiar. *clauatum* fuisse dictum obseruauit eruditissimus Leuinus Torrentius.

Sunt præterea & calcei *venatorii*, altiores scilicet, quo à luti iniuria defenderentur, quos alii cum cothurnis confundunt, sed parum refert.

Comicorum ac Tragicorum calciamenta hoc ipso libro cap. 8. explicata vide; Iam vero ad materiam, vnde calcei fiebant, pergam, quæ quam multiplex fuerit, breuibus ostendetur, deinde ad species quasdam celebriores, ac notiores promouebitur oratio.

Primum *è corio crudo bubuli* conficiebantur calcei, vt omittam delicatius illud corii genus, quam alutam, supra citatus Iuuenalis, & alii appellant, Xenophon Socraticus Anabaseos lib. 3. *Cum defecissent veteres calcei, habebant ex recentibus coriis bubulis carbatinas confectas.* Ita latina donauit ciuitate verba diserti scriptoris Angelus Politianus. Iul. Pollux lib. 7. cap. 22. καρβατίνη μὲν, ἀγροικῶν ὑπόδημα, κλῆθον ὑπὸ καρῶν. *Carbatina vero, rusticorum calceus, à Caribus dictum.* Q. Catull. Epigr. 97.

Ista tamen lingua, si vsus veniat tibi, possis
Culos, & crepidas lingere carbatinas.

In editione Achillis Statii Lusitani, legitur, *trepidas cercolipas*, nullo sensu, alii contendunt scribi oportere, *cercopythas*, denique nonnulli, *coprotinas*. Sed prior vulgatiorque lectio melior est, quippe Aristoteles lib. 2. de Anima, prodidit, *mulos carbatinis cal-*

A *ciari solere, ne itinere longiori fathiscant.* Et Lucianus in Pseudomante, *oratores è Paphlagonia carbatinis indui*, author est.

Secundo *ex aluta coccinea* seu versicolore, aut cocco infecta & calcei confici soliti. Martial. libro 2. epigr. 29.

Coccinea aut læsum cingit aluta pedem.

Tertio *ex pelle hœdina.* Epiphanius, Athenæus, & Pollux, citante Paulo Leopardo lib. 2. Emendation. cap. 2. vocatique istiusmodi calcei, à nonnullis *hædo-*
B *nes*, à quibusdam, *vdones* ab aliis, *odones*, denique sunt qui *ædones* appellant, vt inter viros non ineruditos controuersum est Fr. Accursium, & Lazarũ Baifium. Et de his intelligendus est Martialis lib. 14. epigr. 140. epigraphe est, *vdones cilicii*, in aliis editionibus scio aliter legi.

Non hos lana dedit, sed olentis barba mariti,
Cyniphio poterit planta latere sinu.

Et illud eiusdem poetæ festiuissimum lib. 12. epigr. 45.

C *Hœdina tibi pelle contegenti*
Nudæ tempora verticemq; caluæ,
Festiue tibi, Phœbe, dixit ille
Qui dixit caput esse calceatum.

Quarto, *ex subere*, sed eius, vt puto vsus tantum ad subleuandos calceos, altioresque reddendos, nam & Augustus, vt historici prodiderunt, altè subleuatis calciamentis vsus est, quod in vniuersum de Persis accepimus, qui altum & duplum gerunt calceum, & ei interdum aliquid subiiciunt, quo altiores vi-
D deantur, exigua enim apud eos esse statura, in vituperio positum, itaque eam subueniendi naturæ defectui excogitarunt rationem, fuse Strabo lib. 15. eosque proprie fœminarum esse gestamina, Xenophon innuit in lib. de tuenda re familiari, siue in Oeconomico, vbi de vxore Ischomachi. Et ex eodem, vti & ex Alexi Comico apud Athenæum lib. 13. liquet non minus Græcarum, quam Romanarum mulierum eum fuisse morem, Clemens Alexandri. lib. 3. pædag. C. Plin. lib. 16. cap. 18. *Vsus eius* (suberis) *in anchoralibus*
E *maxime nauium, piscantiumque tragulis, & cadorum obturamentis, præterea in hiberno fœminarum calceatu.* Sed pergendum.

Quinto, *ex ferro.* ferreum enim calceum Empedocli Agrigentino attribuit Alexander ab Alexandro lib. 5. Genial. dier. cap. 18. quod controuersum tamen est.

Sexto, *ex ære*, talis enim fuit Empedocli eidem calceatus, Philostrat. in Helladicis, Fauorinus & Neanthis apud Diogenem Laertium lib. 8. quibus adsti-
F pulatur Ælianus var. histor. lib. 12. cap. 32.

Septimo, *ex ligno.* C. Petron. Satyrici pag. 49. *Alius furca de carnario rapta, statum præliantis componit, anus præcipue lippa sordidissimo linteo præcincta, soleis imparibus ligneis imposita canem ingentis magnitudinis catena trahit.* Auctor Rhetorices ad Herennium; *Pedibus soleæ ligneæ inductæ sunt.* Viri docti obseruarunt *gallicula* hosce calceos proprie nominari. gloss. vet. σανδάλιον, gallicula, gloss. Isidori: *Gallicæ calces militum.*

Octauo, *ex corticibus arborum*, quod Indis omni-

bus solemne fuit, Philostrat. de vita Apollonij lib.2. [A] cap.9.

Nono, *ex papyro.* quod familiare Ægyptijs, & præsertim sacerdotibus, Herodot. lib.1. mentio & apud Martianum Capellam libr.2. de Nupt. non multum à principio: *Calceos præterea ex papyro textili subligauit.*

Decimo, *ex argento.* Paulus Venetus lib.2. de Regionibus Orientalib. cap.14.

Denique aurum, gemmæ, & quicquid pretiosum erat, calceis apponebatur, patet enim ex ijs quæ iam [B] præmisi, tum ex loco eleganti libr.1. Martiani Capellæ: *Calceos autem smaragdineæ fluctu viriditati herbosos vestigijs eius tellus annexuit*, Aliquot deinde paginis interiectis; *Calcei vero similes ex pyropo, quem iuxta lunam leui quodam teneroque vultu ex fraterna fulgorem lampade resumebat.*

Species autem notissimæ sunt Sicyonij, socci, Soleæ cothurni, crepidæ, sandalia, de quibus vltimis consulendi sunt Lucianus lib. de scribenda historia, Donatus, & Eugraphius ad P. Terentij Eunuchum [C] Act.5.sc.8. Ælianus var. histor. lib.1. cap.18. Achmes Seirim Oneirocrit. cap.229. Strabo Amasianus lib.16. Geogr. Turpilius in Lindia, inter priscos scriptores; si Criticos cupis, legantur P. Victorius lib.14. variar. Lection. cap.15. Adrian. Turnebus lib.10. cap.38. Et lib.29. cap.8.

CAP. XXXVII. [D]

De Nuptijs, & earum ritibus.

QVæ hic in medium afferemus, debemus clarissimis viris Andreæ Tiraquello I C. Carolo Sigonio, & Barnabæ Brissonio I C. qui tanta industriæ laude ritus eos inquisiuerunt, & explicarunt, vt nihil istorum monumentis addi posse videatur. Quod eo commemoro, ne cornicum oculos configere velle videar, cum de ijs materijs, de quibus [E] tantorum virorum monumenta extant, hic disserere instituerim. Quæcunque etenim apud illos ipsos auctores obseruatione & notatu digna legi, quæque huic meo instituto conuenire putaui, huc transtuli tantum eam ob causam, vt & illi, qui librorum talium copia destituuntur, habeant quæ de nuptijs veterum scire possent: reliquos vero, quibus libri isti suppetunt, moneo, atque hortor, vt his relictis illos libros diligenter euoluant, cuius quidem lectionis eos minime pœnitebit. Vt autem via & ordine hæc [F] procedat tractatio, primum de sponsalibus dicemus: deinde de personis inter quas more maiorum nuptiæ fieri potuerint: tum de tempore, quo nuptiæ apud antiquos celebrari consueuerunt: postremum de ijs nuptiarum ritibus quibus capite sequenti pauca quædam de Diuortio, Repudio, & nuncij remissione adijciemus. Ac de sponsalibus primum. Sponsalia à sponsionibus, vel spondendo nomen habent, sicut etiam sponsi, sponsæque appellatio inde ducta est, quod veteres stipulari & spondere vxores solerent. Vlpiano ac Florentino testibus. Quamuis aliter sentiat Verrius Flaccus, qui, vt est apud Pompeium Festum, sponsorum & sponsarum nomen inde tractum existimabat, quod σπονδὰ interpositis rebus diuinis facerent. Sed nobis potior sit auctoritas Vlpiani & Florentini, præsertim cum ipsorum sententiam etiam confirment veteres sponsaliorum ritus. Fuit enim in more priscis temporibus, vt qui vxorem ducturus, ab eo, vnde ducenda erat, eam in matrimonium datum iri, stipularetur: idque qui nuptum daturus erat, sponderet: qui contractus stipulationum, sponsionumque, dicebatur sponsalia. Hoc Seruium Sulpitium in libro de Dotibus, Neratium Priscum in libro de Nuptijs tradidisse, Agellius scriptum lib.4. cap.4. reliquit. Huius moris vestigia apud Plautum non pauca extant, quorum vno atq; altero hic contenti erimus. Sic enim in Aulularia Megadorum ab Euclione filiam stipulantem facit:

M. Qui nunc etiam mihi despondes filiam? E. illis legibus,
Cum illa dote, quam tibi dixi. M. Sponden' ergo? E. Spondeo, &c.

In Trinummo quoque, Lysiteles à Charmide ita stipulatur:

Sponden' ergo tuam gnatam vxorem mihi? CH. *Spondeo, & mille auri*
Philippum dotis. Et paulo post:
Isthac lege filiam tuam sponden' mihi vxorē dari?
CH. *Spondeo.* CA. *Et ego spondeo idem hoc*, &c.

Respexit ad hunc morem Arnobius lib.4. aduersus Gentes, fabulosa Gentilium Deorum coniugia ridens. Eiusdemq; meminit Seruius in 10. lib. Æneid. Nec vero à filiæ duntaxat patre nuptum datū iri: sed à patre viri ductum iri sponsio interponebatur, si modo Donato credimus, qui Terentij verba ex prima Andriæ Scena ad eam rem exponit, quæ ita habent:

Hac fama impulsus Chremes
Vltro ad me venit, vnicam gnatam suam
Cum dote summa, filio vxorem vt daret.
Placuit: despondi: hic nuptijs dictus est dies.

Cæterum ad constituenda sponsalia nudus consensus sufficiebat: nec quicquam intererat, vtrum testatio interponeretur, an aliquis sine scriptura sponderet. Denique & absenti absens per epistolam, vel internuncium recte despondebatur. *l. sufficit. l. in sponsalibus.* In tabulas tamen vt plurimum sponsalitiæ conuentiones referebantur: ex quo illud Iuuenalis Satyra 16.

Si tibi legitimis pactam, iunctamque tabellis
Non es amaturus. ———

Et Tertullianus in libro de virginibus velandis: Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsaliorum, & nuptiarum, &c. Quæ tabulæ signatorijs eorum, qui interfuerant, annulis obsignabantur: vnde Iuuenalis de nuptijs contrahendis agens:

———*veniet*, ait, *cum signatoribus Auspex.*

Apuleius Apolog.2. Habes, Æmiliane, causam totam, cur tabulæ nuptiales inter me & Pudentillā non in oppido sint, sed in villa vrbana consignatæ, &c. In argu-

argumentum etiam contractorum sponsaliorum sponsæ à sponso arrhæ dabantur: quemadmodum ex Paulo lib. 2. Sentent. & ex Gratiani, ac Valentiniani, aliorumque Imperatorum constitutionibus intelligitur. Quin & annulus sponsæ pignoris loco mittebatur, quem pronubum Tertullianus in libro de cultu fœminarum vocat. Isidorus Hispalensis libro 20. Etymol. Fœminæ, ait, non vsæ sunt annulis, nisi quos virgini sponsus miserat: neque amplius, quam binos aureos in digitis habere solebant. Idem lib. 2. de Diuinis officiis, cap. 15. Quod in primis, ait, nuptiis, annulus à sponso sponsæ datur, fit nimirum vel propter mutuæ dilectionis signum, vel propter id magis, vt eodem pignore eorum corda iungantur. Vnde & quarto annulus digito inseritur: ideo, quia in eo vena quædam, vt fertur, sanguinis ad cor vsque perueniat. Quam eandem rationem Agel. lib. 10. cap. 10. & Macrob. lib. 7. cap. 13. ex Appione & Ateio Capitone reddunt, cur apud Romanos communi assensu receptum esset, annulum in digito, qui minimo vicinus est, quem & medicinalem vocant, atq; adeo manu precipue sinistra, gestare. Quem morem etiam Iuuenalis versus Satyra 6. indicant:

Conuentum tamen & pactum, sponsalia nostra
Tempestate paras, iamque à tonsore magistro
Pectoris, & digito pignus fortasse dedisti.

Ferreum vero annulum, eumq; sine gemma sponsæ mitti ætate sua consueuisse Plin. libro 33. Natur. histor. cap. 1. auctor est. Porro à qua ætate sponsalia olim cōtrahi potuerint ex Modestino *lib. 4. Differentiarum l. in sponsalibus. ff. de ritu nuptiarum*, liquet, cuius hæc verba sunt: In sponsalibus contrahendis ætas contrahentium definita non est, vt in matrimoniis: Quapropter à primordio ætatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab vtraque persona intelligitur id est, si nō sint minoris, quam septem annorum. Quę verba certam nominatim sponsalibus contrahendis præscriptam ætatem non fuisse significant. Quod autem, quantum ad præmia legis Iuliæ & Papiæ attinet, ea demum sponsalia probari, admittique Augustus constituit, quibus biennio post iustæ, ac legitimæ nuptię accedere possent, vt proinde minores natu 10. annorum virgines frustra sponsæ haberentur: ideo factum est, quod sponsaliorum obtentu, quæ ad exitum & effectum breui perduci per sponsarum immaturam ætatem non poterant, legi fraudes fieri animaduertisset: vt Dio lib. 54. Zonaras & Suetonius docet. Quod quidem prohibitum non fuit, cum illa quæ septem tantum annos habebat, sponsalia contrahere: sed illud constitutum, ne statim illorum sponsaliorum nomine commodi, lucríve quid percipi posset.

Iam videndum inter quas personas more maiorum nuptiæ fieri potuerint. Ad quam quæstionem vt respondeam, primum hoc sciendum, Romanum non nisi Romanam ducere potuisse, quod & Iustinianus in Instit. indicat. Romanos hic intelligimus non eos tantum, qui in vrbe Roma domicilium habuerunt, & vixerunt: sed eos etiam, qui iure ciuitatis donati, rogatione aliqua hoc ius impetrarunt, vt ipsis Ro-

A manas ducere: & viciffim filias suas Romanis nuptum dare liceret, quod non est obscurum. Sic enim Strabo refert, Romanos & Albanos summa inter se sacrorum connubiorum, & sermonis necessitudine fuisse deuinctos: & Dionys. lib. 6. multas Romanas mulieres apud Latinos & Latinas apud Romanos fuisse: & Liuius lib. 38. de Campanis auctor est, quod primum habuerint ius connubij cum Romanis, & post defectionem, cum iterum victi à Romanis essent, M. Val. Messala, & C. Liuio Salinatore Coss. à Senatu pe-
B tierint, vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret, & si qui prius duxissent, vt haberent, eas & ante eam diem nati, vt iusti sibi liberi heredesque essent, idq; impetrarint. Quod etiam ciuibus Romanis cum municipibus Latinis ius connubij fuerit, testis est Cic. in Philip. vbi de Antonio verba, faciens, meminit L. Philippum & C. Marcellum Aricinas vxores habuisse: Aricinos autem municipes fuisse manifestum est. In ipsa tamen Vrbe discrimen aliquod connubiorum, inter Patricios & Plebeios fuisse, ne videlicet
C Patriciis cum Plebeiis Romæ connubium esset, tum lex XII. Tab. quæ à Dionysio lib. 11. recitatur: tum oratio C. Canulei, Trib. pleb. testatur, qui apud Liuium lib. 4. initio ita concionatur: Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non Decemuiri tulerunt, paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis? an esse vlla maior, aut insignior contumelia potest, quam partem ciuitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam exilium intra eadem mœ-
D nia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, immisceamur, cauent: ne societur sanguis cauent, &c. Peruicerunt autem Tribuni plebis, licet magnis cōtentionibus, anno V.C. CCCIX. teste Liuio lib. 4. vt connubia inter Patricios & Plebeios communia essent. Quod etiam nec ingenuus libertinam, nec libertinus ingenuam ducere potuerit vxorem ex lege Papia Popæa, quæ hoc primum concessit, apparet: quam legem, sicut & totam hanc quæstionem luculentissime explicauit elegantiss. I. C. Barn. Brissonius *lib. singu-*
E *lari de Iure connub.* quem leges.

Sequitur quæstio tertia de tempore celebrandis nuptiis idoneo. Sponsalibus factis consequens erat nuptiis diem dici: nec vero temere, & è re nata, ac quolibet, prout incidisset, die nubebant: sed in ea re nō leuem mensium, temporū, ac dierum delectū habebant. Nonarum certe Kalendarum posteros omnes dies à nuptiis habitos alienos, Sext. Pom. Festus scribit. Mensis item Maius, quemadmodum Plutar-
F chus in Quæst. Rom. q. 86. testatur, nuptiis infaustus & inauspicatus existimabatur. Ex quo illud olim vulgi sermone tritum prouerbium: Mense Maio nubunt malæ. Ouid. lib. 5. Fastor. quemadmodum etiam in Kalendario retulimus:

Nec viduæ tædis eadem, nec virginis apta
Tempora, quæ nupsit, nec diuturna fuit.
Hac quoque de causa, si te prouerbia tangunt,
Mense malas Maio nubere vulgus ait.

Dies etiam alios, qui nuptiis contrahendis vitabantur, Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. recenset, cuius

hæc ſunt verba: Ne hoc prætermiſerim, ait, quod nuptiis copulandis Kalendas, Nonas, & Idus religioſas, id eſt, deuitandas cenſuerunt. Hi enim dies præter Nonas feriati ſunt. Feriis autem vim cuique fieri piaculare eſt. Ideo tunc vitantur nuptiæ, in quibus fieri vis virginibus videtur. Sed Verrium Flaccum, iuris Pontificij peritiſſimum, dicere ſolitum refert Varro, quia feriis tergere veteres foſſas liceret, nouas facere ius non eſſet, ideo magis viduis quam virginibus idoneas eſſe ferias ad nubendum. Subiiciet aliquis: Cur ergo nonis, ſi feriatus dies non eſt, prohibetur celebritas nuptiarum? Huius quoque rei in apertō cauſa eſt. Nam primus nuptiarum dies verecundiæ datur: poſtridie autem nuptam in domo viri dominium incipere oportet adipiſci, & rem diuinam facere. Omnes autem poſtriduani dies, ſeu poſt Kalendas, ſeu poſt Nonas, Iduſve ex æquo atri ſunt. Ideo & Nonas inhabiles nuptiis eſſe dixerunt, ne nupta aut poſtero die auſpicaretur libertatem vxoriam, aut atro immolaret, quo nefas eſt ſacra celebrari. Idem etiam auctor cap. 16. eiuſdem libri ex Varrone: Mundus, ait, cum patet, Deorum triſtium atque inferorum quaſi ianua patet. Propterea non modo prælium committi, verum etiam delectum rei militaris cauſa habere, ac militem proficiſci, nauem proficiſci, nauem ſoluere, vxorem liberum quærendorum cauſa ducere, religioſum eſt, &c. Hæc Macrobius. Parentalibus quoque, quæ menſe Februario celebrabantur, coniugium, propter infauſtos & ominoſos eiuſmodi dies, vitandum eſſe Ouidius lib. 2. Faſtorum præcipit his verſibus.

Poſt ea præteriti tumulis redduntur honores,
Prodigiiſque venit, funeribuſque modus.
Dum tamen hæc fient, viduæ ceſſate puellæ,
Expectet puros pinea tæda dies.
Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas haſta recurua comas.
Conde tuas Hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer, habent alias mœſta ſepulcra faces.

Pomponij tamen nuptias pridie Idus Februarij celebratas Cic. lib. 2. Epiſt. ad Q. fratrem, epiſt. 11. indicat. Sed & Saliorum diebus feſtis abſtinendum nuptiis. idem Ouidius lib. 2. Faſtorum præcipit his verſibus.

Nubere, ait, *ſi qua voles, quamuis properabitis ambo,*
Differ, habent paruæ commoda magna moræ.

Contra, cõiugio aptiſſimum eſſe id tempus, quod Idus Iunias ſequitur, oſtendit, libr. 6. quo loco filiæ diuturnam ſalutem precatus, ita concludit:

Hanc ego cum vellem genero dare, tempora tædis
Apta requirebam, quæque cauenda forent.
Tunc mihi poſt ſacras monſtratur Iunius Idus
Vtilis & nuptis, vtilis eſſe viris.
Primaque pars huius thalamis aliena reperta eſt:
Nam mihi ſic coniunx ſancta Dialis ait.

Atque ad hunc ſuperſtitioſum dierum nuptialium delectum referenda ſunt verba Ciceronis libro 2. Epiſtol. ad Q. fratrem: De noſtra Tullia tui mehercule amantiſſima, ſpero cum Craſſipede nos confeciſſe. Dies erant duo, qui poſt Latinas habentur religioſi. Cæterum confectum eſt, &c. Tantum de tempore nuptiis celebrandis idoneo & commodo. Porro, vt ad ritus tandem aliquando deueniamus, vxorum duo genera fuiſſe Cic. in Topicis docet: vnum quod proprie vxor dicebatur, alterum quod materfamilias. Verba eius hæc ſunt: Si ita Fabiæ pecunia legata eſt à viro, ſi ea in manum viri non conuenerat, nihil debetur. Genus eſt enim vxor, eius duæ formæ: vna matrumfamilias, earum, quæ in manum conuenerunt: altera, earum, quæ tantummodo vxores habentur, &c. Quem ad locum hæc annotat Boetius: Tribus modis, inquit, vxor habebatur, vſu, farre, coemptione, ſed confarreatio ſolis Pontificibus conueniebat. Quæ autem in manum per coemptionem venerant, hæ matresfamilias vocabantur: quæ vſu vel farre, minime. Hæc Boetius, quæ tamen vera non eſſe oſtendit Cicero in Oratione pro Flacco, vbi ſic ſcribit: In manum conuenerat. Nunc audio: ſed quæro vtrum vſu, an coemptione? Vſu non potuit: nihil enim poteſt de tutela legitima, ſine omnium tutorum auctoritate, diminui. Coemptione? Omnibus ergo auctoribus, &c. Nam vſu etiam, nedum coemptione vxores in manum conueniſſe ſignificat. Iacobus Ræuardus libro 4. Variorum, cap. 16. ita Ciceronis locum in Topicis interpretatur, vt dicat Ciceronem per duas vxorum formas intelligere vxorem iuſtam & iniuſtam, vti Iuriſconſulti loquuntur. Iuſtam eſſe ait, quæ in manum viri conuenerit, vſu, farre, aut coemptione, quam Cicero matremfamilias appellat: iniuſtam, quam ſola conſuetudo vxorem fecerit, & cum qua ius eſſe connubij leges non patiantur.

Cæterum vt ad tres illos modos, quibus vxores iuſtæ habebantur, reuertar, vſu fieri matrimonium dicebatur, cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum viro ita conſueſcebat, vt cum iuſto marito, adeo, vt ſi vſus ille intra annum non interrumperetur, pro vſu capta iam haberetur: qua de re nonnihil ſcriptum fuiſſe in duodecim Tabulis, ſatis locus hic Agellij indicat. Quintum Mutium Iuriſconſultum dicere ſolitum legi, non eſſe vſurpatam mulierem, quæ cum Kalend. Ianuariis apud virum cauſa matrimonij eſſe cæpiſſet, ante diem IV. Kalend. Ianuarias ſequentes vſurpatum iſſet. Non poſſe impleri trinoctium, quod abeſſe à viro vſurpandi cauſa ex duodecim Tabulis, deberet, quoniam tertiæ noctis poſterioris ſex horæ alterius anni eſſent, qui inciperet ex Kalend. Ex his enim verbis apparet, vt aliarum rerum, ſic etiam vxorum vſucapionem fuiſſe, & ſi vxor per annum integrum nullo interrupto vſu apud virum fuiſſet, in manum mariti veniſſe, & ex tutorum poteſtate exiſſe: vſum vero, ſi per tres noctes ab eo abfuiſſet, interruptum fuiſſe. Hoc enim veteres vſurpari dixerunt. Atque hanc legitimi matrimonii rationẽ antiquiſſimam fuiſſe, & a raptu illo Sabinarum initium ſumpſiſſe, Iacobus Ræuardus Iuriſconſultus clariſſimus, & quemadmodum Iuſtus Lipſius eum appellat, Belgici Papinianus, arbitratur: qui raptus, quia feliciter Romulo ſucceſſerat, ideo inſtitutum ab eodem rege fuiſſe putat, vt non vero, ſed ſimulato quodam raptu om-

nis

nis legitimi connubij ritus perageretur. Quo quidem A tempore (verba hæc sunt Iacobi Ræuardi in Commentariis XII. Tabularum, capite 21.) ea fuisse videtur matrimonij contrahendi ratio, vt vsu quisque virginem ex gremio matris, aut ex proxima necessitudine vi simulata raptam, non aliter suam faceret, quam Romana pubes Sabinas olim virgines suas vsu fecerit. Idque omnino mihi visus est voluisse Festus, cum ita scriberet: Rapi simulatur virgo ex gremio matris, aut si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad virum trahitur, quod videlicet ea res felici- B ter Romulo cessit. Rapiundæ autem vi simulata virginis, quinam olim ritus fuerit, eleganter Apuleius exposuit libro 4. de Asino aureo his verbis: Tunc me gremio suo mater infelix tolerans, mundo nuptiali decenter ornabat, mellitisque suauiis crebriter ingestis iam spe futura liberorum votis anxiis propagabat, cum inruptionis subitæ gladiatorum impetus ad belli faciem sæuiens, nudis & incertis mucronibus coruscans, non cædi, non rapinæ manus, afferunt, sed denso, conglobatoque cuneo cubiculum C nostrum inuadunt protinus, nec vllo de familiaribus nostris repugnante, ac ne tantillum quidem resistente, me miseram, exanimem, sæuo pauore trepidam, de medio matris gremio rapuêre. Et id quidem illud esse omnino videtur, quod hunc in modum in libro de Spectaculis Tertullianus scribit: Dehinc Equiria Marti Romulus dixit: quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, Deo vt volunt, consiliis: eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia ex- D cogitauit. Probum plane consilium, & nunc quoque apud ipsos Romanos iustum & licitum, ne dixerim penes Deum, &c. Hactenus ex Festo, Apuleio, & Tertulliano Ræuardus, qui etiam affirmat hunc simulatum raptum nulli alij connubij contrahendi modo quam ei qui vsu fiebat, conuenire.

De Confarreatione loquitur Dionysius in Romulo, sacras nuptias scribens Farracia esse dicta, quod eodem farre coniuges vescerentur, quo etiam victimas respergerent. Itaque Vlpianus titulo IX. Institu- E tionum: Farre, inquit, conuenitur in manum certis verbis & testibus decem præsentibus, & solenni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur. Et Plin. lib. 18. capite 2. In sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, nouæque nuptæ farreum præferebant. Et Tacitus libro tertio Annalium, confarreandi consuetudinem aut omissam, aut inter paucos retentam fuisse. Hinc diffarreatio apud Festum dissolutio matrimonii dicitur confarreatione F contracti. Quod autem Boetius scribit confarreationem solis Pontificibus conuenisse, id sic interpretatur Ræuardus, eam per solos Pontifices peractam fuisse.

Coemptio, ait Boetius, certis solennitatibus peragebatur: & sese in coemendo inuicem interrogabant: vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat: An vir sibi paterfamilias esse vellet? Ille respondebat, velle: itaque mulier in viri conueniebat manum, & vocabantur hæ nuptiæ per coemptionem, & erat mulier materfamilias viro loco filiæ. Hæc Boetius: quæ etiam totidem verbis refert Seru. in 4. Æneid. & Georgic. Coemptionem porro imaginariis venditionibus peractam, vt & adoptionem, credibile est: in eaque facienda nummos aliquot dicis causa interuenisse. Id enim in aliis quoq; legitimis actibus obseruabatur, in quibus specie tenus Mancipationum solennia repræsentanda erant. Ad hanc contrahendi matrimonii rationem pertinet, quod ex Varrone Nonius Marcellus refert his verbis: Veteri Romanorum lege nubentes mulieres asses tres ad virum venientes ferre solebant: atque vnum quidem, quem in manu tenebant, tanquam emendi causa, marito dare: alium, quem in pede habebant in foco Larium familiarium ponere: tertium in sacciperione, cum condidissent, compito vicinali donare quemadmodum Iustus Lipsius lib. 5. antiquarum lectionum, cap. 22. emendauit, aut (quod Palmerio in Spicilegiis placet) rezonare, hoc est, soluta zona promere. Huius autem modi meminit etiam Cicero pro Muræna: Putarunt, inquit, Iurisconsulti, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari, & in I. de Oratore: Mirandum non est, qui quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere. Ex hoc ergo fiebat, vt mulier in manu, mancipioque mariti esset, suaque illi hæres fieret. Vir autem non in manu, id est, potestate vxoris erat, sed quod coemptus erat, id ei sui hæredis ius tribuebat: qua de re plurib. erudite disputat Barnabas Brissonius lib. singulari de ritu nuptiarum, Iacobus Ræuardus & alii. Ac de vxorum quidem generibus ac differentiis satis. Iam reliquos nuptiarum ritus explicabimus.

Primum ergo nuptiæ non nisi captatis prius auguriis fiebant. Iisque faciendis Auspices olim interponebantur, vt Val. Max. lib. 2. cap. 1. vbi antiqua instituta persequitur, tradit his verbis: Apud Antiquos non solum publice, sed etiam priuatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto: quo ex more nuptiis etiamnum Auspices interponuntur: qui quamuis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia vsurpantur. Vnde notum illud Tullij pro Cluentio: Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium. Et auspiciorum nuptialium mentio est apud eundem in primo de Diuinat. siue noua nupta senis crinibus ornari solebat: siue quod is ornatus vetustissimus esset, seu quod eo virgines Vestales ornabantur, quarum castitatem viris suis nubentes spondebant, quemadmodum Sex. Pompeius tradit.

Cælibari præterea hasta, quæ in corpore gladiatoris abiecti, occisiq; stetisset, nubentis caput, eodẽ actore, comebatur: vt quemadmodum illa fuerat coniuncta cum corpore gladiatoris, sic ipsa cũ viro esset: vel quia matronæ in Iunonis Curitis tutela essent, quæ ita à

ferenda

ferenda hasta (quæ Saliorum lingua Curis dicitur) appellabatur: vel vt viros fortes genituram ominaretur: vel quod nuptiali iure imperio viri subiiciebatur nubens, quia hasta summa armorum & imperij est. Plutarchus etiam in Romulo docet, esse qui affirment, propterea nuptæ comam cuspide hastilis discriminari, vt signum sit, primas nuptias bello & pugna contractas. Et in Quæstionibus Romanis, quæstione 87. etiam alias quasdam huius moris rationes affert. Verba eius sunt hæc: Cur nuptarum comam discriminant hastæ cuspide? Aut monentur nuptæ, quia bellicosis iungantur maritis, debere ipsas ornatu vti simplici, & à luxu ac mollitie alieno: quemadmodum Lycurgus fores & fastigia ædium iubens serra & securi, nullo alio adhibito instrumẽto, fabricari, omnem luxum superuacaneamq; operam præcidit. Aut per ambages innuitur solo ferro coniugium discissum iri. Aut quia pleraque ad nuptias pertinentia ad Iunonem referuntur. Iunoni autem sacra habetur hasta, & pleræque eius statuæ hasta nituntur, ipsaque dicitur Dea Quiris. Hasta enim antiquis Quiris nominabatur, &c. Huius item moris meminit Ouidius lib.2. Fastorum his versibus.

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurua comas.

Corona inde redimiri nouæ nuptę consueuerant, Tertullianus in libro de Corona militis, Catullus in carmine de nuptiis Iuliæ & Manlij.

Cinge tempora floribus suaue olentis amarici.

Recta item tunica induebantur, qualem prima Caia Cæcilia texuit, Plinius li.8.cap.48. Quod quidẽ ex felici textricis coniugio in vsum venisse non est dubium, cuius memoriam boni ominis causa in nuptialibus ritibus nouas nuptas vsurpare cõstat. Cingulo insuper nupta cingebatur, quod vir in lecto soluebat. Factum id ex lana ouis, Sex. Pompeius scribit, vt sicut illa in glomis sublata, coniuncta inter se est: sic vir suus secum vinctus, cinctusque esset. Catullus in Nuptiis Iuliæ & Manlij, & alij, Arnobius lib.3. aduersus Gentes. Coronam item ex verbenis à se lectis compositam noua nupta, Sexto Pompeio teste, sub amiculo ferebat. Eandem & soccos luteos gestasse Catullus suspicandum relinquit. Velo autem obnubi solebat, cum ad virum deduceretur. Tertullianus libro de Virginibus velandis. At quin etiam velatæ ad virum ducuntur. Vnde nuptiarum nomen ductum est. Nubere enim & obnubere priscis velare & operire significabat, vt Festus Pompeius non vno loco, Nonius Marcellus & alij complures notant. Caper in libro de Orthographia. Vir ducit, mulier nubit, quia pallio obnubit caput suum genasque. Velum autem id, quo nuptæ caput operiebatur, Flammeum vocabatur: quo boni ominis gratia eas velari solitas, Sex. Pompeius tradit, idcirco, quod eo assidue Flaminica vteretur, cui diuortium facere non licebat. Flammeum autem hoc erat luteum, vt Plinius lib.21. cap.8. his verbis docet: Lutei, inquit, video honorem antiquissimum in nuptialibus flammeis totum fœminis concessum, & fortassis ideo non numerari inter Principales, hoc est, communes maribus ac fœminis. quoniam societas principatum dedit. Vnde Lucanus lib.2. de bello Pharsalico:

Non timidum nuptæ leuiter tectura pudorem
Lutea demissos velarunt flammea vultus.

Quomodo etiam raperentur nubentes ex gremio matris aut proximæ necessariæ, paulo ante ostendimus. Quo respiciens Catullus sic scripsit in Epithalamio Iuliæ & Manlij.

Qui rapis teneram ad virum virginem.

Hoc modo aromata noua nupta in viri domum, tanquam coniugij mansionem, ac domicilium traducebatur: quem morẽ eleganter explicauit, & multis Iurisconsultorum atque aliorum auctorum testimoniis probauit Barnabas Brisonius, libr. 1. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap.18. Vnde vxorem ducere, quasi domum ducere, Latini dicunt, quemadmodum ex compluribus Plauti locis patet. Deducebantur autem vespere à prætextatis pueris patrimis tribus, quorum vnus facem præferebat ex spina alba, reliqui duo tenebant ducentem.

Faces autem adhibebantur vel in honorẽ Cereris, vti Festus tradit: vel quod non nisi vbi contenebrasset, in mariti domum sponsa deduceretur, quod Seruius ex Varrone, & Plutarchus docent. Idem Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 2. scribit, quinque tantum faces, siue cereos in nuptiis, non plures, nec pauciores accendi consueuisse: eiusque moris causas inquirens, ait id propterea fieri, vel, quæ Varronis opinio sit, quod ab Ædilibus, qui plurib. quam Prætores qui trinis tantum facibus vtebantur, ignem sponsi accenderent: vel quod hic numerus impar reliquis præstantior atque perfectior crederetur, & ad nuptias magis quadrare videretur: vel potius quod cum mulieres ad quinque plerumq; pariant, veteres tot faces, procreationis signa accenderint: vel denique quod matrimonium contrahentes quinque Deorum ope indigere putarent, Iouis perfecti, siue adulti, Iunonis perfectæ, siue adultæ, Veneris Suadelæ, ac Dianæ, siue Lucinæ, quam parturientes inuocant, &c. Hæ faces sæpe à Poetis tædæ, vel faces iugales, faces legitimæ, tædæ geniales, & festæ appellantur. Nubentem à pueris patrimis & matrimis duobus manu deductã colus compta cum fuso & stamine comitabatur. Cuius moris meminit Plinius libro 8. cap. 48. his verbis: Lanam cum colo, & fuso Tanaquil. quæ eadem Cæcilia vocata est, in templo Sangi durasse, prodente se, auctor est M. Varro, factamque ab eo togam regiam vndulatam in æde Fortunæ, qua Seruius Tullius fuerat vsus. Inde factum, vt nubentes virgines comitaretur colus compta, cum fuso & stamine. Plutarchus etiam in Quæstionibus Romanis, quæstione 31. testis est, nouam nuptam secum importare in domum mariti colum & fusum. Præter hæc vtensilia mulieris, & quæ in vsu acministerio eius erant, per puerum impuberem in vase operto gestari consueuerant. Puer Camillus, vas ipsum Cumerum proprio nomine vocabatur. De puero Varro lib.6. de lingua Latina: Igitur dicitur in nuptiis Camillus (siue Casmillus) qui cumerum fert, in quo quid sit in ministerio, pleri-

que

que extrinſecus neſciunt. De vaſe Sextus Pompeius: Cumerum vocabant antiqui vas quoddam, quod opertum in nuptiis ferebant, in quo erant nubentis vtenſilia. Item Cumerum vas nuptiale, à ſimilitudine cumerarum, quæ fiunt palmeæ, vel ſparteæ ad vſum popularem, ſic appellatum. Hoc igitur comitatu nubentes ad mariti ædes accedebant. Ædium porro fores floribus & frondibus ornari conſueuerant, vnde Catullus in Carmine de nuptiis Pelei:

Veſtibulum vt molli velatum fronde vireret.

Pro foribus autem interrogatæ nubentes, quænam eſſent, Caias ſe eſſe reſpondebant. Teſtis eſt præter alios auctor epitomes libri 10. Valerij Maximi, qui ſic ſcribit: Cæterum Caia, vſu ſuper omnes celebrata eſt. Fertur enim Caiam Cæciliam Tarquinij Priſci Regis vxorem optimam lanificam fuiſſe, & ideo inſtitutum eſſe, vt nouæ nuptæ ante ianuam mariti interrogatæ, quænam vocaretur, Caiam ſe eſſe dicerent. Plutarchus in Quæſtionibus Romanis, quæſtione 30. teſtis eſt, ſponſam introducentes iubere eam dicere, Vbi te Caius, ego Caia. Quorum verborum plerique hunc ſenſum eſſe exiſtimarint, Vbi tu Dominus, & paterfamilias, ego Domina & materfamilias. Poſtes vero ianuæ lana tangi à nubentibus, adipeque vngi, & oblini conſueuerant, vnde vxores quaſi vnxores dictæ. Seruius in 4. Æneidos: Moris fuit, vt nubentes puellæ ſimul ac veniſſent ad limen mariti, poſtes, antequam ingrederentur, ornarent laneis vittis, & oleo vngerent: & ideo vxores dictæ quaſi vnxores. Eadem Donatus in Hecyram Terentij. Plinius libro 29. capit. 2. Idem libro 28. capite 9. nouas nuptas adipe lupino poſtes inungere ſolitas, ne quid mali medicamenti inferretur, ſcribit. Peracta vnctione, noua nupta limen ianuæ tranſilibat, eoque modo in ædes inducebatur. Religioni quippe habebant: ſi in tranſgrediendo mulier limen contigiſſet. Plutarchus etiam in Quæſtionibus Romanis, quæſtione 29. docet, ſponſæ non licuiſſe tranſcendere limen domus, ſed eam ſublatam tranſportari à Pronubis conſueuiſſe, eiuſque moris rationes aliquot affert: vel quod in prima raptione mulieres non vltro intrauerint domos, ſed illatæ ſint: vel quod videri velint, non volentes, ſed vi coactæ eo ingredi, vbi ſint virginitatem amiſſuræ: vel quod hoc ſignum ſit, exire etiam eas, domumve relinquere non debere, niſi vi eiiciantur, ſicut vi introductæ ſint. Varro autem apud Seruium in 8. Virgilij Eclogam opinatus eſt, ideo ſponſas limen non tetigiſſe, vt ne à ſacrilegio inchoarent, ſi depoſituræ virginitatem, calcarent rem Veſtæ, id eſt, numini caſtiſſimo conſecratam. Iam ingredienti nuptæ claues dabantur, ad ſignificandam, quemadmodum Sext. Pompeius explicat, partus facilitatem: vel, quod veriſimilius eſt, vt ſignificaretur, ei rerum omnium domeſticarum, quæ clauibus concludi ſolent, curam ac cuſtodiam, totam denique domum, ac rei familiaris adminiſtrationem, diſpenſationemq; permitti. Statuebatur quoque noua nupta, quemadmodum à Sext. Pompeio traditur, in pelle lanata, vel propter morem vetuſtum, quo antiquitus homines pellibus erant induti, vel quo teſtaretur ſe lanificij officium viro præſtituram. Sed & aqua & igni mariti vxores accipiebant, vnde Sex. Pompeius: Aqua & igni interdici ſolet damnatis, quæ accipiunt nouæ nuptæ: videlicet quia hæ duæ res maxime vitam continent. Et iterum aqua aſpergebatur noua nupta, ſiue vt pura, caſtaque ad virum veniret, ſiue vt ignem & aquam cum viro communicaret. Varro lib. 4. de lingua Latina: Igitur cauſa naſcendi duplex aqua & ignis: ideo ea in nuptiis in limine adhibentur, quod coniungit. Hinc & mas ignis, quod ibi ſemen, aqua fœmina, quod fœtus ab eius humore, & eorum coniunctione ſumit Venus. Idem apud Seruium in 4. Æneidos: Aqua & igni mariti vxores accipiebant. Vnde & hodie faces prælucent, & aqua petita de puro fonte per puerum feliciſſimum, vel puellam, quæ intereſt nuptiis, de qua ſolebant nubentibus pedes lauare. Huius moris etiam Plutarchus in quæſtionibus Romanis, quæſt. 1. meminit, eiuſq; quatuor rationes in medium affert, quarum prima & tertia cum Varronis ac Sext. Pompeij ſententia conueniunt: altera eſt, quod hac cæremonia ſignificetur, debere eam, quæ nubit, puritatem, & caſtimoniam conſeruare. Ignis enim, inquit, luſtrat, aqua purgat. Vltima eſt, quod ſignficet alterum ab altero deſeri non debere, ſed eos in ſocietate qualiſcunque fortunæ perſiſtere, etiam in rebus ferentib. vt præter ignem & aquam nihil boni vna frui detur. Adhibebantur porro his cæremoniis ſingulis, quemadmodum Aurelius Auguſtinus ex Varrone docet, ſinguli Dij, vt cum mas & fœmina coniungerentur, Deus iugatinus: cum nupta domum duceretur, Domiducus, vt in domo eſſet Domitius: vt cum viro maneret, Manturna: cum poſtes vngeret, Iuno Vnxia. Martianus Capella, etiam Iunonis Domiducæ, Interducæ, & Vnxiæ meminit.

Acceptæ hoc modo ſponſæ, & comitibus eius in cœna dabatur à nouo marito, quæ veteribus ſcriptoribus cœna nuptialis, à Claudiano epulæ geniales appellantur: in quam cœnam aliquanto maiores ſumptus quam in alia conuiuia facere legibus Licinia & Iulia permittebatur. Tibiam etiam in nuptialibus feſtiuitatibus interueniſſe, non pauci Planti, Terentij & aliorum ſcriptorum loci declarant. Præterea Thalaſſionem in nuptiis Romani non ſecus atque Græci Hymenæum inclamare conſueuerunt, quam acclamationem ex eo inoleuiſſe Liuius lib. 1. auctor eſt, quod in Sabinarum raptu, virgo vna longe ante alias ſpecie & pulchritudine inſignis à globo cuiuſdam Thalaſſij rapta fuerit: multiſque ſciſcitantibus, cuinam eam ferrent deducendam, ne quis violaret, Thalaſſio eam ferri clamitatũ. Qua de cauſa vocem hanc nuptialem factam & ad poſteros inde manaſſe, Plutarchus quoq; in Romulo & Quæſtionibus Romanis, quæſtione 31. cenſet. Nonnullis tamen ad lanificium vocis huius originem, cauſamq; referendam eſſe videtur. Qua in ſen-

tentia Varronem fuisse, Sextus Pompeius testatur Thalassionem, inquiens, Varro ait, signum esse lanificii. Thalassionem enim vocabant quasillum, qui alio modo appellatur calathus: vas vtique lanificiis aptum. Constat autem lanificiis priscas matronas valde deditas fuisse, præcipuamque his curam & operam impendisse. In fœdere etiam inter Romanos & Sabinos percusso, lex hæc, atque conditio dicta est, vt volentes nuptæ apud viros, quibus coniunctæ erant manerent, omnium operum ac munerum vacationem, præterquam lanificii, habituræ, vt est à Plutarcho in Romulo, memoriæ proditum. Nuces à nouis maritis iaci, & pueris spargi consueuisse indicat Catullus in carmine de nuptiis Iuliæ & Manlii, & Virgilius Ecloga IX. *Sparge marite nuces:* ——— cuius moris rationem Varro apud Seruium hanc esse putat, vt Iouis omine matrimonium celebraretur: vt noua nupta matrona esset, sicut Iuno. Nam nuces in tutela erant Iouis, vnde & iuglandes vocatæ, quasi Iouis glandes. Illud vulgare fuisse idem Varro tradit, idcirco sparsas nuces, vt à rapientibus pueris fieret strepitus, nec puellæ vox virginitatem deponentis possit audiri. Aliis placuit, ea id gratia factum, vt se puerilibus omnibus ludis renunciare, & iuuenilia cuncta ludicra relinquere maritus, eo indicio testaretur. At Plinius lib. 15. cap. 22. duas alias recitat, vel, quod cadendo tripudium sonumve facerent: vel quia gemino protectæ essent operimento, vt ita significarent fœtum multis modis munitum. Nubentibus prætextis depositis, à multitudine puerorum, qui ad eam celebritatem frequentes conueniebant, obscœna clamabantur, versusque mollicie, ac lasciuia diffluentes maxima, nec vlli reprehensioni obnoxia licentia occinebatur: quos versus Fescenninos vocabant, siue quod ex vrbe Fescennia allati essent, siue quod Fascinium arcere putarentur. Et huius etiam moris apud veteres scriptores testimonia extant. Interea vero lectus nuptialis componebatur. Eum autem proprio nomine Genialem, quasi generalem, appellatum Seruius in 6. Æneidos ostendit: Geniales, scribens, eos proprie esse lectos, qui puellis nubentibus sternuntur, dictosque ita à venerandis liberis. Toga vero sterni lectos, & maritorum genios aduocari consueuisse, Arnobius lib. 3. aduersus Gentes, mores vetustate obliteratos recensens, testis est. Et hinc fortasse sacri genium lecti Iuuenalis Satyra 6. dixit. Noua nupta in cubiculum deducti, vt ait Festus, prætextati eius, qui prælux dicebatur, fax rapi erat solita ab vtriusque amicis, ne aut vxor eam sub lecto viri ea nocte poneret, aut vir in sepulcro comburendam curaret, quo vtroque mors propinqua alterutrius captari putabatur. Aliam causam reddit Seruius, nondum editus, quemadmodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum annotat: Quæ, inquit, Seruius, solent præire nubentes puellas, corneæ sane faces, quæ quasi diutissime luceant, quas rapiunt tanquam vitæ præsidia. Namque his qui sunt potiti, diutius feruntur vixisse. In cubiculum inferebantur simulacra Deorum, vt ope

A illorum sine vlla difficultate virginitas auferretur. Hi erant Virginensis Dea, vt virgini zona solueretur. Subiugus Deus, vt viro subiiceretur. Dea Prema, vt subacta ne se commoueret, & comprimeretur: & Dea Pertunda, quæ concuteret & penetraret. Item Venus, & Priapus. Iubebatur autem noua nupta super ingentem fascinum, id est, membrum Priapi, sedere: qui erat in loco altiori, quem indicat Lucanus, inquiens: *Tornus stat*, id est, stratum pendulum & erectum, in quod ascendebatur gradibus ebore ornatis.
B Hoc autem fiebat propterea, vt illorum pudicitiam prior Deus delibasse videretur. Docet ex Varrone, Aurelius Augustinus libro 6. de Ciuitate Dei, cap. 9. & libro 7. cap. 24. Lactantius libro primo. Post hæc noua nupta lectum viri adibat, in quo eam collocabant pronubæ, quod significat Catullus his versibus:

Iam cubile adeat viri
Vos vnis senibus bonæ
C *Cognitæ bene fœminæ*
Collocate puellam.

Ad huiusmodi enim officium spectatæ pudicitiæ mulieres, & quæ vni duntaxat viro nupsissent, adhibebantur, quo matrimonii perpetuitatem, quemadmodum Sext. Pompeius auctor est, auspicarentur. Inde Cingulum virgineum maritus sponsæ soluebat, teste eodem Pompeio. Erat hoc cingulum Herculaneo nodo vinctum, quod vir soluebat ominis gratia, vt sic ille felix esset in suscipiendis liberis, vt
D fuit Hercules, qui septuaginta liberos reliquit. Idem alio loco: Cinxiæ Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod initio coniugii solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta. Vnde Catullus:

Quod zonam soluit diu ligatam.
Item.
Tibi virgineos zonula soluunt sinus.

Hoc pacto, quæ sponsa fuerat, fiebat vxor. Postridie
E nuptiarum apud nouum maritum rursum cœnabatur, & quasi instaurabatur, redintegrabaturque potatio, eum diem Repotia, Sexto Pompeio teste, appellabant. Nouæ autem nuptæ munera à cognatis & propinquis mittebantur, eaque sunt Nuptialia dona apud Iurisconsultos. At apud Ciceronem pro Cluentio & Apuleium lib. 6. de Asino aureo, nuptialia dona ea accipienda sunt, quæ ante contractas nuptias mulieri à viro offerebantur. Postridie item nuptiarum, noua nupta libertatem auspicans vxoriam in domo viri
F rem diuinam faciebat, vt est à Macrobio lib. 1. Saturnaliorum cap. 15. proditum. Atque hactenus de nuptiarum ritibus, quorum plerique colligi possunt ex nuptiis Marciæ, & Catonis apud Lucanum lib. 2. belli Pharsalici.

***

Ad

Ad Cap. XXXVII.

PARALIPOMENA.

Nuptiarum origo, causæ, ritus, auspices, dos, tabulæ, petere, respondere, sacrum nuptiale, epulum, sortitio, Ignis & aqua, in manum conuenire, flammeum, Zona soluta, faces, hymenæus, claues traditæ.

Aequalitas, *quæ ciues ad concordiam maxime hortatur*, firmissimumque habetur ordinandæ ciuitatis vinculum, nusquam melius inducitur, quam legitimo nuptiarum contractu, P. Cermenatus Raps od. de Recta regnor. ac rerumpublicar. administra. cap. 38. hanc quidem æqualitatem videas etiam apud barbaras & immanes omnino gentes obseruari: nam & rex Calechut matrimonia nuptiasque apud suos edicit, & ipse vxori ductæ non prius concumbit quam dignior sacerdotum cum ea cubuerit, & deflorauerit, vt ostendat non tam voluptatis q̃ retinendæ consuetudinis ciuicæ causa ad nuptias se consolare, Ludouic. Roman. patric. Nauigation. Ægypti, Æthiopiæ, vtriusque Arabiæ, Persidis, Syriæ, Indiæ lib. 5. cap. 4. quin imo qui Respublicas ordinarunt, nuptias introduxerunt, vnanimi consensu, Lycurgus apud Spartanos, Xenophon lib. de Republ. Lacedæmonior. in principio. Et Plato lib. 6. de legibus monet, *primas in republica bene constituta leges de matrimonio esse debere.* Quod ea vis non homini modo, sed & belluis insita sit, *sui simile procreare*, Aristotel. lib. 8. Ethicor. cap. 12. quare Iustinianus August. lib. 1. Institut. Imperial. tit. 10. *coniunctionem* siue *copulam* naturæ iuris, nuptias seu *ritus solennes*, iuris gentium esse voluit: neque attinet diuersos gentium aut populorum mores recensere: nam Galli arbitrium electionis ipsi puellæ permittebant, procis ad conuiuium inuitatis, signumque electi mariti erat, *aquam manibus dedisse*, Iun. Iustinus lib. 43. In Lituania fœminæ multos iuuenes alunt, *quos matrimoniorum adiutores* vocant, palamq; eos secum cubitum ducunt, Baptista Fulgosius Genuensis, siue Baptistinus Fregosus, (vt voluit Raphael Volaterranus) lib. 2. dictor. factor. memorabil. cap. 1. quem Latina ciuitate donatum debemus Camillo Gilino. Disputant hanc quæstionem eleganter Fr. Patricius Reipublicæ suæ lib. 4. tit. 3. Melchior Iunius Politicar. quæst. parte secunda. Sed quam diuersi ritus sint, diiudicandum relinquo lectori sedulo, ne mihi magnopere sit necesse, vel ea quæ Olaus habet, aut potius eius Epitomastes Corn. Scribonius Graphæus lib. 14. cap. 5. transcribere. Nec illud sollicite hic adnotandum duco, quod cum legislatores prisci in omnibus rebus parcimoniam laudassent, suisque ciuibus commendassent, tamen in cœna nuptiali permiserint conuentum amicorum cum apparatu indici, siue: vt vult Hecatæus Abderita, *quo testibus multis inter liberos & ciues matrimonium contractum significarent.* Siue etiam, vt author est Theo, *quod huiusmodi conuiuia non amicorum tantum essent, sed & affinium, & cognatorum*, quos æquum fuerat, societate iam inita eo conuocari. Plutarchus lib. 4. Sympofiac. cap. 3. Theognis quem vnicum miratur Isocrates.

οὐδὲν κύρν᾽ ἀγαθῆς γλυκερώτερόν ἐστι γυναικός.
Nihil Cyrne bona suauius est vxore.

Apollonides & ipse poëta vetus.

οὐ χρυσὸς, οὐ τυραννὶς, οὐ πλούτου χλιδὴ
τοσοῦτον εἶχε διαφόρους τὰς ἡδονὰς,
ὡς ἀνδρὸς ἐσθλοῦ καὶ γυναικὸς εὐσεβοῦς
γνώμη δικαία καὶ φρονοῦσα τὸ δέον.
Non aurum, non regnum, non diuitiarum luxus,
Voluptates tam eximias prabet,
Quam boni mariti, & vxoris piæ
Voluntas iusta, & legitime facta.

Hippothoon poëta quoque antiquus.

Ἄριστον ἀνδρὶ κτῆμα, συμπαθὴς γυνή.
Bona viri possessio est vxor beneuola.

Duplex igitur nuptiarum contrahendarum causa, vel vt liberi legitimo concubitu, proprioque sanguine generentur, qui hæredes familiæ esse possint, quare & qui impotentes naturaliter erant, aut frigidi, quique alia qualibet occulta causa, liberos suscipere ex vxoribus suis non poterant, eas aliis vtendas tradebant, ex eoque coitu natos in spem familiarum suarum educabant, quod de Sarracenis extat apud Cælium Rhodiginum lib. 15. Antiquar. lectio. c. 17. Et iam idem ante illum prodiderat Ammianus Marcellinus lib. 14. *Vita est illis semper in fuga, vxoresque mercenariæ conductæ ad tempus ex pacto.* Id ipsum licet belluinum penitus scio in vsu Spartanis fuisse, Plutarch. in Lycurgo: & apud Romanos: nam Strabo lib. 11. testatur Catonem Vticensem, vxorem suam, ex qua liberos suscipere non poterat, Hortensio concessisse. Altera non minus potens causa est, vt societas indiuidua, mutuusque ciuium amor nuptiali hac concordia firmaretur: vsque adeo, vt cum vxores maritos extinctos vidissent, probrosum iis superesse ducerent: Itaque Wendi, qui Sclauorum, seu Thuringorum genus erant, vxores eidem rogo cum maritis inferebant, Vunefridus Anglus in Epist. ad Edoardum regem: quod familiare Catharis Indiæ genti, Diodor. Sicul. lib. 17. Et de Thracibus C. Iul. Solinus idipsum tradidit Polhist. cap. 16. Et de Indis, Ælian. var. histor. lib. 7. cap. 17. Et de Gallis, Pomponius Mela libro 3. cap. 2. Sext. Propert. lib. 3. eleg. 7. Hierocles lib. de Nuptiis rectissime, *ἅπαν μὲν γὰρ ἡμῶν τὸ γένος ἔφυ πρὸς κοινωνίαν, πρώτη δὲ καὶ στοιχειωδεστάτη τῶν κοινωνιῶν, ἡ κατὰ τὸν γάμον, οὔτε γὰρ πόλεις ἦσαν μὴ ὄντων οἴκων. Vniuersum enim genus nostrum ad societatem natum est, prima autem & præcipua societas est, quæ per nuptias initur, nam ciuitates sine familiis esse non possunt.* Quis vero nescit periculosissimum nascenti vrbi motum incendium discussisse Sabinas virgines, inde maritos, hinc patres ad pacem cogentes? aut quis ignorare potest calamitosum in Rempublicã Roma-

nam ortum bellum, & pene ad internecionem partium, inter Cæsarem & Pompeium dimicatum, extincta Iulia, filia Cæsaris, quæ Pompeio denupserat, quod illa, quamdiu vixerat, impedierat, quod præter historicos exequutus est, M. Annęus Lucanus Pharsal. lib. 1. v. 114.

——— nam pignora iuncti
Sanguinis, & diro ferales omine tædas
Abstulit ad manes, parcarum Iulia sæua
Intercepta manu, quod sibi fata dedisset
Maiores in luce moras, tu sola furentem
Inde virum poteras, atq; hinc retinere parentem
Excussoq; manus inuitas iungere ferro,
Vt soceros generis mediæ iunxere Sabinæ.
Morte tua discussa fides, bellumq; mouere
Permissum ducibus.

Sed quia hæc omnia de quarumlibet gentium nuptiis dici possent, & mihi de Romanis tantummodo sermo instituitur, paucula de eorum ritibus subiungam, non ignarus multa sparsim à viris doctis prodita, & à Criticis in hanc rem edita. Adi ad librum singularem Barnabæ Brissonij, Andream Tiraquellum de legg. connubialib. Petr. Gregorium Syntagma. iur. vniuer. lib. 9. pene toto. Thomam Treuisanum Venetum, Thadæum Pisonem Soaccium, Tractatu de Sponsalibus, Matrimonio, & eorum priuilegiis.

Primum non quodlibet tempus aptum habebatur nuptiali celebritati, sed plenilunium tantum, non vero desinens luna, aut incipiens, siue cum *in damno* erat, aut *incremento*, vt loquitur S. Valerianus Sermone de Disciplina: quo tempore & Græci *nundinas* suas celebrabant, frequentabantq; publicos consessus, vt constat ex Scholiaste Thucydidis lib. 1. non multum à fine: vbi de fuga Periclis, & querela Megarensium. Nuptias autem tunc potissimum curabant, siue, *quod inde boni ominis non nihil ex plena lunæ facie auspicarentur*, siue, *vt frequenti iam & aduenis referta ciuitate, in conspectu amplæ multitudinis positæ, celebriores, nobilioresq; haberentur nuptiæ.* Menander, Anaxandridesq; Comici, Pindarus, Hephæstion, Demetrius Phaleræus, laudati à Bernardo Martino variar. Lect. lib. 1. cap. 14. eam consuetudinem abunde probant. Addendi Pindarus in Isthmiis, & Euripides in Iphigenia in Aulide, vbi Agamemnon rogatus ab vxore Clitemnestra, quando filiæ suæ vellet celebrari nuptias, respondit his verbis:

ὅταν σελήνης εὐτυχὴς ἔλθοι κύκλος.

Quando lunæ fortunatæ venerit circulus.

Qum dies dicta fuerit pactis dotalibus scribendis, auspices noctu & sub auroram, auguriis operam dabant. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 1. antiquitatum narrat, sed ante illum M. Cicero libro 1. de Diuinat. *Quod in nuptiarum auspiciis declarant, qui re omissa, nomen tenent.* Et in Orat. pro Aulo Cluentio; *Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus.* Frequētissima eius ritus mentio, C. Tacit. lib. 11. de Nuptiis Silij & Messalinæ: *Prædicta die adhibitis qui obsignarent, velut suscipiendorum liberorum caussa conuenisse, atque illam audisse auspicum verba, subisse, sacrificasse*

A *apud deos, discubitum inter conuiuas, oscula, amplexus, noctem deniq; actam licentia coniugali.* Idem lib. 15 Annal. de Nuptiis Neronis principis, & Pythagoræ: *Paucos post dies vni ex illo contaminatorum grege, cui nomen Pythagoræ fuit, in modum solemnium coniugiorum denupsit, inditum Imperatori flammeum misit auspices duos.* C. Sueton. in Claudio c. 26. *Quam, cum comperisset super cætera flagitia, atq; dedecora, C. Silio etiam nupsisse, dote inter auspices consignata, supplicio affecit.* Q. Symmach. lib. 4. Epist. 14. *Cum filios nostros iugali fœdere sociare vellemus, primū super hoc magnificentiā tuam meditatio nostra consuluit, vt cœpti fœlicis auspiciū à parente publico sumeretur:* Idem lib. 6. Epist. 3. *Sororem Poppæam olim viro maturam, te auspice in manum optat accipere.* Seruius ad lib. 1. Æneid. & ad lib. 6. aliis obseruatus. Vetus scholiast. Iuuen. ad v. 336. Sat. 10. *Auspices solebant nuptiis interesse.* Inscriptio vetus, cuius verba apponam, quod & coemptio, & faces nuptiales, & deductio domum contineantur.

C COS. AVG. PVB. CLAVDIO. QVÆS. AER. ANTONINAM. VOLVNIAM. VIRGINEM. VOLENT. AVSPIC. A. PARENTIBVS. SVIS. COEMIT. ET. IIII. FAC. IN. DOM. DVX.

Ita poëtæ intelligendi. Cl. Claudian. lib. 1. in Ruffinum.

——— hac auspice tædæ
Oedipodem matri, natæ iunxere Thyestem.

Et in Epigrammatis, de laude Serenæ.

D *Atq; vtinam sub luce tui contingeret oris*
Coniugis in castris, vel solio generi.
Optatum celebrare diem, me iungeret auspex
Purpura me, sancto cingeret aula choro.

Et lib. 2. in Ruffinum.

——— dilecta hic pignora certe,
Hic domus, hic proprium tædis genialibus omen.

Idem lib. 2. de Raptu in fine.

——— tangensq; cubile
Omina perpetua genitalia federe sancit.

E Alibi in hoc opere, docui corrigendum.

Omina perpetuo genitalia fœdere sancit.

L. Apul. lib. 1. Milesiar. *Vix effatum me statim familiares omen nefarium execrati raptus cuiusque modi telis prosequuntur.* Ante legebatur, *omnes nefarium execrati.* Et in libro de Deo Socratis; *Qum præterea si omnia obseruitaret.* Corrige & lege *si omina obseruitaret.* Ita Iosias Mercerus ad Aristænetum libro 1. Epist. 3. in nuptiis his vero *optimum augurium ab accipitre circo,* Plin. lib. 10. cap. 8. *Eique præsident Pilumnus &*
F *Picumnus dij.* M. Varro, referente Nonio cap. 12. Martian. Capella lib. 1. de Nupt. Merc. & Philolog. in limine.

Connubium diuum componens Calliopæa
Carminis auspicio te probat annuere.

Et eodem libro in fine.

Iungantur paribus nam decet auspiciis,
Et nostris cumulent astra nepotibus.

Prior versus veteri consuetudine scribendi librariorum imperitorum, sic poterit legi.

Iungan-

Iungantur paribus nam decet auspiciis.
M. Plaut. Casina in fine prologi.
Vltro ibit nuptum, non manebit auspices.
L. Sen. Tragœdus.
Per ego auspicatos regij thalami rogos.
Idem Medea act. 1. in choro.
Et tu qui facibus legitimus ades,
Noctem discutiens auspice dextera.
Troade act. 4. sc. 1.
Quicunque hymen funestus, illætabilis
Lamenta, cædes, sanguinem, gemitus habens
Est auspice Helena dignus.
P. Virgil. lib. 4. Æneid. de Nuptiis Didonis & Æneæ præsumptis.
Diis equidem auspicibus reor, & Iunone secunda
Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Et lib. 1. Æneid.
——primisque iugarat
Ominibus.
Claudian. Epithal. Hon.
Omina non audet genitrix tam magna fateri.
M. Lucan. lib. 2. Pharsal. de Martiæ & Catonis nuptiis.
Iunguntur taciti, contentique auspice Bruto.

Inter auspices hos nubentium dos consignabatur. Tacit. supra lib. 11. Annal. quædam obiter discussit ex Iurisconsultis P. August. Morlanalentinus in Emporio Iuris pag. 82. sed Grammaticos audio M. Varronem lib. 4. de ling. Lat. *Dos est pecunia nuptiarum causa data.* Neque tamen omnis dos pecuniarum nomine continetur, quamquam Aristænet. libr. 1. Epist. 6. καὶ αὐτίκα χρημάτων εἰς προῖκα τῆς σῆς δεήσῃ πατρί. *Et breui paratis nummis in dotem tuam opus erit patri.* Helen. Acron ad Horat. lib. 3. od. 24. aliquanto expressius: *Dos est donum puellarum nubentium.* Egregie definit Vlpianus *l. 3. ff. de Iur. dotium. Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quæ consistere non possunt, neque enim dos sine matrimonio esse potest, vbicumque igitur matrimonij nomen non est, nec dos est.* Quibus verbis officium, munus, atque ipsam veluti dotis conferendæ originem indicauit, vt & cum matrimonio sit, & sine eo illa esse non possit, hoc est, *vt onera matrimonij qui sustinet, dotem percipiat.* Scæuola IC. apud Paulum *l. 46. ff. famil. ercisc.* consentanea sunt, quæ scripsit Papinianus *l. 16. ff. de Castr. pecul. Dos matrimonio cohærens, oneribus eius, ac liberis communibus, qui sunt in aui familia, confertur.* Itaque si nulla matrimonii onera fuissent, id est, nulli liberi communes, dos diuortio facto, ad vxorem redibat, vti infra dicetur, vel ea mortua sine prole, ad eum, vnde profecta fuerat, vt difficillimum sit diiudicare. quis proprie dominus dotis dici possit. Non me latet sæpissime ad maritum eam delatam. Pseudocornutus ad v. 14. Sat. 2. Auli Persii. *Nerius morte coniugum locupletatus, fœnerator est factus notissimus, dos enim à ciue Romano data, non patrio dicta nomine, si repudium non interuenerit, post mortem vxoris ad maritum pertinet.* Lepidissimum est M. Martial. epigramma 43. lib. 10.

Septima iam Phileros tibi conditur vxor in agro,
Nulli plus Phileros, quam tibi reddit ager.
A. Persius ibidem loci.
——Nerio iam tertia ducitur vxor.

Et si forte in adulterio maritus vxorem deprehendisset, dote eam poterat multare. Helen. Acron. ad Sat. 2. lib. 1. Q. Horatii in fine: *Antea adulteræ dotem tantum perdebant.* Ipse Satyricus.
Ianua frangatur, latret canis, vndique magno
Pulsa domus strepitu resonet, vel pallida lecto
Desiliat mulier, miseram se conscia clamet,
Cruribus hæc metuat, doti deprensa.

Varia autem & multiplex fuit, aut enim *profectitia* dicitur, quæ à parente, vel patre profecta est, aut *aduentitia*, quæ à quouis alio, vel ex mulieris ipsius data est, est denique *receptitia*, quam is, qui dat, in mortem mulieris à marito stipulatur, quod IC. acutissimi obseruarunt, Barnabas Brissonius, & P. Cornelius Brederodius, & alii, quos, quia facile est adire, non exscribo.

Dotem autem vel *dare*, vel *dicere*, vel *promittere* dicunt authores, vt est in *l. 3. C. Theodos. de incest. nupt. Dos si qua forte solemniter aut data, aut dicta, aut promissa fuerit.* Caius Institutionib. de Obligationibus tit. 7. *Vt si mulier sine sponso vxor futura, siue iam marito dotem dicat.* Sidon. Apollinar. lib. 1. Epist. 11. *Vt familiæ superiori, per filiam quamquam honestissimam, iungeretur, contra rigorem ciuici moris, splendidam (vt ferunt) dotem Chremes noster Pamphilo suo dixerat.* C. Plinius Iunior lib. 2. Epist. 4. *In dotem centum millia contulerim, præter eam summam quam pater tuus quasi demum dixit.* Sauaroni hoc obseruatum debetur. P. Victor in vita Neronis: *Conuocato senatu, dote dicta, cunctis festa de more frequentantibus, nuberet.* M. Martial lib. 12. Epigr. 42.
Dos etiam dicta est.

Sed de dotis summa non est inter magnos viros leuis quæstio, nam Iustus Lipsius ad Taciti Annal. 2. Iacobus Cuiacius ad Nouellam 22. Claudius Musambertius, id est, Theodorus Marcilius in Commonitoriis, contendunt summam dotis præstitutæ consueuisse esse *decies*, Alii Critici, Laurentius Ramiresius, ad Martialem in hypomnematis, Iosias Mercerus ad Aristænetum, contra nituntur, dotis dictæ nullam certam summam fuisse, sed ætatem, familiam, conditionem, natalia inspici debere. Ego tamen senatoriam, vt plerumque, dotem, puto potuisse præfiniri, cur enim potius census, quam dos, certus foret? & tamen quin census certissimus esset, nullus est, qui inficias ibit, hæc quæ fuerit? omnino non est exploratum, frequentius *decies*. Vetus scholiast. Iuuenal. ad v. 335. sat. 10. *Centena dabuntur, dos scilicet secundum morem.* L. Sen. Consolat. ad Heluiam cap. 12. *Beatiores ue istos putas, quorum pantomimæ decies sestertio nubunt, quam Scipionem, eius liberi à senatu, tutore suo, graue æs in dotem acceperunt?* Hotomanus eruditissime multa in disputat. de aureo Iustinianeo. Papinianus IC. *l. 6. ff. de vsur. & fructib. De fisco ideo numerari decies centena nomine dotis iussit*, hoc est, decies centena sestertiorum nummum, vt expo-

nit Antonius Auguſtinus lib. 2. Emendat. cap. 6. Ita poetæ.
Martial. lib. 2. Epigr. 65.

Centena decies quæ tibi dedit dotis.

Et lib. 11. Epigr. 24.

Nubere Sila mihi nulla non lege parata eſt,
Sed Silam nulla ducere lege volo.
Cum tamen inſtaret, decies mihi dotis in auro
Sponſa dabis, dixi, quid minus eſſe poteſt?

D. Iuuenal. loco proxime citato.

——dudum ſedet illa parata
Flammeolo, Tyriuſque palam genialis in hortis
Sternitur, & ritu decies centena dabuntur
Antiquo, veniet cum ſignatoribus auſpex.

Dote dicta ſignabantur pacta dotalia, ſiue tabulæ M. Fab. Quintilian. lib. 5. c. 11. *Nihil obſtat, quo minus iuſtum matrimonium ſit mente coeuntium, etiam ſi tabulæ ſignatæ non fuerint.* Iſidor. lib. 9. c. 8. *Ante vſum tabularum matrimonij cautiones quibus inuicem emittebant.* Idipſum & à IC. admittitur, *l. Seia ff. de donat. int. vir. & vxor.* D. Iuuenal. Sat. 2.

Signatæ tabulæ, dictum feliciter.

Recte *feliciter.* Talis enim erat exclamatio fauſtior, qua bona quæque ominabantur: & auſpiciorum contractus initi euentum. Sueton. Domitiano cap. 13. *domino & dominæ feliciter.* Doſitheus magiſter lib. 3. de Sententiis & Epiſtolis Adriani Imperatoris alluſit: ἄλλα ϗ εὐτύχως τέκνοις σοῖς καταλείπης ϗ ὑπόδειγμα φιλοπονῶν σȣ. *Sed & feliciter liberis tuis relinquas & exemplum ſtudiorum tuorum.* In MS. antea fuerat ἐντύχων, ſed correxit Melior Hamenueltus Goldaſtus. Fallitur interim vir doctus, qui putat vocem eam in nuptiis fuiſſe ſolemnem, quum de ſponſalibus tantum intelligi debeat. Vet. gloſ. πςοικῷα, *dotalia inſtrumenta.* Harmenopul. lib. 1. tit. 18. *documenta* vocantur, Nouell. 119. c. 3. Gunther. lib. 4.

——totaque cateruа
Acclamante viro fauſtum feliciter omen.

Tabulę non prius ſignabantur, quàm ſolemnis ſtipulatio fuiſſet interpoſita, ex Plauto alii ritum obſeruarunt in Curcul. Act. 5. ſc. 2. in fine & in Aulular. ſc. *præſagibat.* Q. Symmach. lib. 9. Epiſt. 7. *Petitoris ambitum, teſtis fidem in me recepi.* Iſid. *lib.* 10. Etymolog. *Procax idem quod petax proprie, nam procari eſt petere, vnde & nuptiarum petitores proci dicuntur.* Idem repetit libr. 9. cap. 8. *Proci nuptiarum petitores, à procando, id eſt, petendo dicti.* Sidonius Apollinaris libr. 2. Epiſt. 4. *Licet in coniugium petierit.* Idem libr. 4. Epiſt. 20. *Vtpote ſponſum ſeu petitorem.* Rurſuſque libr. 7. Epiſt. 2. *Adoleſcens ſolus, tenuis, peregrinus, puellam non inferiorem natalibus, vxorem petit, impetrat, conſcribuntur tabulæ nuptiales* Nonius Marcellus cap. 5. Num. 69. *Virgo prius quam petatur, ſperata dicitur.* Sic Imperatores etiam ſolent loqui, *l. vn. C. Theodoſ. ſi quis eam cuius tutor fuerit, corruperit, l. 1. C. Theod. de Nuptiis,* Seruius Sulpitius in libro de dotibus: *Qui vxorem ducturus erat, ab eo, vnde ducenda erat, ſtipulabatur eam in matrimonium ductum iri, qui daturus erat itidem ſpondebat, is contractus ſtipulationum ſponſionumque dicebatur ſponſalia, tunc quæ promiſſa erat*

A *ſponſa appellabatur, qui ſpoponderat ducturum ſponſus.* Seru. ad illud lib. 10. Æneid.

——gremijs abducere pactas.

Poetæ ſic intelligendi. P. Virgil. in limine libr. 7. Æneid.

Multi illam toto è Latio: magnaq; petebat
Auſonia.

Q. Catull. Epigr. 68.

Nulli ſe dicit mulier mea nubere malle
Quam mihi, non ſi ſe Iuppiter ipſe petat.

B P. Ouid. lib. 1. Metamorphoſeon fab. 9. de Daphnide puella.

Multi illam petiere, illa auerſata petentes,
Impatiens, experſque viri nemora auia luſtrat.

Claudian. lib. 1. de Raptu.

Poſce Iouem, dabitur coniux.

Reſpondebatur deinde dandam, quæ petebatur in vxorem, puellam, & teſtatio interponebatur, parum refert, *ſcriptione, an ſine ſcripto,* vt loquar cum Iu-
C reconſulto *l. 7. ff. de ſponſalib.* In hac reſponſione ille *Caius*, illa *Caia* vocabatur. Rationes pete à Plutarcho problematum Romanorum, cap. 29. M. Fab. Quintilianus libr. 1. Inſtitut. Orator. cap. 7. *Nam & Caius C. litera notatur, quæ inuerſa) mulierem ſignificat, quia tam Caias eſſe vocitatas quam Caios, etiam ex nuptialibus ſacris apparet.* Fuit enim vxor bona & frugi Caia Cæcilia, quam & *Tanaquillem* ſolent appellare, ideo boni ominis gratia, quod fortunatiſſimum fuiſſet matrimonium eius, Tarquinii Priſci regis, nomen eius in nuptiali contractu vſurpatum.
D vide eundem Quintilianum lib. 5. cap. 10. Auctorem de vir. Illuſtrib. & *pro bona qualibet vxore* capitur D. Hieronym. in Iouinian. Vetus Scholiaſt. Iuuenal. ad Sat. 6. v. 564. *Tanaquillæ modo pro qualibet vxore poſuit nomen, hæc autem Tanaquille fuit Tarquinij Priſci vxor, ſoceri Seruilij Tullij, quæ dicitur mathematicam artem optime ſciſſe.* Corrige locum, *Tarquinij Priſci vxor, ſoceri Seruij Tullij.* Conſtat enim Seruium Tullium ſextum regem fuiſſe, & ſuaſu Tanaquillis regno admotum, quod mathematicas artes dicat
E ſciſſe, neſcio an non *magicas* ſit reſcribendum.
Sidon. Apollinar. lib. 5. Epiſt. 7.

Temperat Lucumonem Tanaquil ſua, id eſt, Chilpericum vxor.

Egregie Iuuenalis loco laudato.

Conſulit Ictericæ lento de funere matris,
Ante tamen de te Tanquil tua.

Quod autem proxime citatus Quintilianus docuit nomina ea in *ſacris nuptialibus* recepta, pertinet, vel ad auſpicia, de quibus iam dictum eſt, vel ad ſacrum quod conſtat celebrari ſolitum dum ſponſalia fierent, aut tabulæ ſcriberentur.

F ꝺ Virgil. libr. 3. Æneid. & ad eum locum Seruius Hon.

Connubijs aruiſque nouis operata Iuuentus.

Perfecit ſacrificia propter connubia & nouas ſedes, quia apud veteres neque vxor duci, neque ager arari, ſine ſacrificijs poterat. De huiuſmodi ſolemni ſacro eſt locus Valerii Flacci lib. 8. Argonautic. de Nuptiis Iaſonis & Medeæ.

Inde

Inde vbi sacrificas cum coniuge venit ad aras
Æsonides.

L. Sen. Octauia Act. 4. sc. 1.

—— vidit attonitus tuam
Formam senatus, thura cum superis dares
Sacrasq; grato spargeres aras mero,
Velata summum flammeo tenui caput,
Et ipse lateri iunctus, atque hærens tuo
Sublimis inter ciuium læta omina
Incessit, habitu, atque ore lætitiam gerens
Princeps superbo.

Quem locum ideo adscripsi, quia multos nuptiarum sanciendarum ritus complectitur, nam & sacrificium sponsalium describitur, & rica, siue velamen nubentis, & acclamationes illæ, hoc est, εὐτύχως *fæliciter, prospere*, vti supra obseruatum. In MS. meo, quo vtor beneficio clarissimi eruditissimique viri D. Ioannis Goualtii SS. Theologiæ doctoris Sorbonici, ac Grassinæi gymnasiarchæ, non male penultimus versus legitur.

Sublimis inter ciuium læta agmina.

Vt frequens comitatus intelligi possit, quod idem in MS. suo iam Delrio viderat.

Denique tota hæc sponsaliorum solemnitas epulo egregie instructo finiebatur. Scio alios notasse, sed non ideo omittam. Q. Flor. Tertullian. libr. de Cult. Fæminar. *Præterea vt conuiuijs multis ac molestiis supersederent, quæ ferme ex more nouis maritis obeunda sunt.* L. Apul. lib. 6. Milesiar. *Nec mora, cum cæna nuptialis affluens exhiberetur, accumbebat.* C. Sueton. in Calig. c. 25. *Alij tradunt adhibitum cænæ nuptiali, mandasse ad Pisonem contra accumbentem, noli premere vxorem meam.* Idem in Aug. cap. 53. *Dies cuiusque solemnes frequentare desiit, quam grandior iam natu, & in turba quondam sponsaliorum die vexatus.* Huic itaque conuiuio amici quiq; & familiares, ipsiq; principes adhibebantur, vt Augusti, & Caligulæ exemplo patet. D. Auson. Epist. 13. de ostreis.

Sed festos quia sæpe dies partim ipse meorum
Excolui, inque vicem conuiua vocatus adiui,
Natalis si forte fuit solemnis amico,
Coniugioque dapes ac festa repotia patrum
Audiui, meminiq; bono laudare frequenter.

Proprio nomine hoc conuiuium *repotia* vocabatur. Pacuuius in Ilione apud Festum lib. 16. & ex eo Paulus: *Repotia, postridie nuptias apud nouum maritum cænatur, quia quasi reficitur potatio.* Ita capio L. Apuleium lib. 2. Apolog. *Ad nuptiales sportulas conuolarent.* Nam honestioribus cœna dabatur postridie nuptiarum, vilioribus sportula, Coluius & Iuretus iam præoccuparunt. Q. Symmach. lib. 4. Epist. 4. Et lib. 9. Epist. 96. *Non eadem tamen facilitate purgabis, quod filij nostri Mineruij nuptias aliorum potius relatu, quam literis tuis comperi? an veritus es, ne à te numisma cusum desiderarem? potui iacturam sportulæ facere.* Locus elegantissimus, quo docemur non conuiuium modo exhibitum, sed & pecuniam vultibus mariti aut vxoris, aut vtriusq; signatam dari iis consueuisse, qui ad epulas has nuptiales condixissent, quod nescio an ex alio cuiusquam scriptoris loco probari

A possit, videndi Helenius Achon & Porphyrion ad Horat. lib. 2. Sat. 2.

Ille repotia, natales, aliosque dierum
Festos albatus celebret.

Quid repotia ab iis cœnis, quas Codex Canonum ἀγάπας appellat Canon. 70. discrepent, politissimæ lectionis vir Christophorus Iustellus IC. docuit. Agapis enim extra nuptias amici adhibiti, repotia sine nuptiis nunquam erant. Iam vero triplex nuptiarum esse genus, notius est, quam quod notissimum, ex Seruio ad libr. 1. Georgic. v. 31. & ad libr. 4.
B Æneid. v. 214. Boethius Seuerinus ad Ciceronis Topica, per coemptionem, vsum, & confarreationem fiebant nuptiæ. Adde & per sortitionem apud M. Plautum in Casina: *Cui titulus Græcus clerumini, id est, sortientes* erat. Et in eiusdem fabulæ prologo, Chalinus seruus & Olympio villicus *sortiuntur, vtrius futura sit vxor,* L. Apul. lib. 9. Milesiar. *Pessimam sortitus coniugem.* Iul. Firmic. Matern. Matheseos libr. 3. cap. 8. Num. 7. *Sed hi mulieres stupratas sortiuntur vxores,*
C *& frequenter infamium virorum curam, tuitionemque suscipiunt.* Idem libr. 5. cap. 1. in horoscopo Sagittarii in fine. *Facile ducet vxorem, eruntque ei grati coniugales affectus, stupro tamen vel adulterio cognitam coniugem sortietur.* Ita in Iure Canonico dicitur *C. vna 26. distinct. Sortiri vxoris coniunctionem.* Aurel. Cassiod. lib. 8. Epist. 9. *Iunctus Amalo genero, nobilissima tibi facta consortia.* Diocletian. & Maximian. Augg. *l. 18. C. de inofficios. testament. Cum te pietatis religionem non violasse, sed mariti coniugium quod fueras sortita, distrahere noluisse dicas.* Theodosius etiam *l. 2. C. quan-*
D *do & quibus causis libr. 10. Vel si intra id tempus, alienum ab eadem curia sortiatur maritum, penitusque nupta non fuerit.* Valentinianus eadem loquendi formula etiam vsus *l. 9. C. de Incolis, & vbi quis domic. eodem libro 10. Sin autem minoris ordinis virum postea sortita fuerint, priori dignitate priuata, posterioris mariti sequentur conditionem.* Vlpia. *l. 20. ff. de man. vind. Matrimonij causa manumittere si qui velit, & is sit, qui non indigne huiusmodi conditionis vxorem sortiturus sit, erit ei concedendum.* Paulus & ipse IC. *l. 8. ff. de Senatori-*
E *bus. Clarissimarum fœminarum nomine senatorum filiæ, nisi quæ viros clarissimos sortitæ sunt, non habentur.* Adde & historicum sic loquutum C. Suetonium in Tiber. cap. 35. in fine: *Alium & quæstura remouit, quod vxorem sortitione ductam pridie, postridie repudiasset.*

P. Ouid. Epist. 16. Helena Paridi.

Sed siue, quam tribuit sortem fortuna tueri,
Nec spolium nostri turpe pudoris habe.

L. Sen. Octauia. Act. 2. si tamen is author est, & nō alter humilioris spiritus, quod facile admiserim.

F *Sortita fratris more Iunonis thoros.*

Deducebatur deinde per vim abrepta è gremio matris, in domum mariti, vide quæ de Domiduco deo à me sunt dicta lib. 2. cap. 29. Res notissima est. Synodus Bauarica sub Tassilone Bauariæ duce æuo Caroli Magni cap. 2. *De eo, quod sanctimoniales, quæ in seruitio Dei sunt, ita constituit vt nullus ausus sit in coniugiū, & matrimoniū ducere, aut si quis ausus fuerit*

rit

rit contra decreta canonum, ita componat sicut canones decreuerunt. Martian. Capella lib. 2. *Interducam, Domiducam, Vnxiam, Cinthiam,* (malim legere *Cinxiam*) *mortales puellæ debent in nuptias conuocare, vt earum & itinera protegas, & in optatas domos ducas, & cum postes vngent, faustum omen affigas, & cingulum ponentes in thalamis non relinquas.* Correctio necessaria: plura si lector cupis, adi ad locum iam indicatum. A

Proximum est vt de igne & aqua, quos solemnes in nuptiis fuisse sciunt omnes, agatur. Fest. Pompeius lib. 1. *Aqua dicitur à qua iuuamur, aqua & ignis interdici solet, quam accipiunt nuptæ, videlicet quia hæ duæ res humanam vitam maxime continent.* Eadem Plutarchus Romanor. problemat. cap. 1. idem Festus lib. 6. *Facem in nuptijs in honorem Cereris præferebant, aquaque aspergebatur noua nupta, siue vt casta puraque ad virum veniret, siue vt ignem & aquam cum viro communicaret.* Scæuola IC. *l. 66. ff. de donation int. vir. & vxor. accipere coniugem aqua & igni,* dixit, hoc est, domum suam, sponsam iam exinde sibi futuram ducere, noratum à Iacobo Cuiacio Obseruation. lib. 11. cap. 2. Cæl. Lactant. Firmian. lib. 2. cap. 10. *Duo illa principalia* (aqua & ignis) *inueniuntur, quæ diuersam & contrariam habent potestatem, calor & humor, quæ mirabiliter Deus ad sustentanda & gignenda omnia excogitauit.* Et aliquot lineis interiectis: *Alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi fæmininum, alterum actiuum, alterum patibile, ideoque à veteribus institutum est, vt sacramento ignis & aquæ nuptiarum fœdera sanciantur, quod fœtus animantium calore & humore corporentur, atque animentur ad vitam, cum enim constet omne animal ex anima & corpore, materia corporis in humore est, animæ vero in calore.* Hinc apud M. Varronem *Veneris comites* sunt *aqua & ignis,* vt citauit Adrian. Turneb. lib. 20. Aduersarior. c. 26. eundemque Varronem adi lib. 4. Æneid. de nuptiarum præsagio inter Æneam & Didonem.

——fulsere ignes, & conscius æther.

Forte & Connubii huc illud Claudiani quadrat, de Nuptiis Plutonis & Proserpinæ libr. 2. de Raptu & discussit P. Nannius lib. 7. c. 14.

——ni Iupiter æthere summo
Pacificas rubri torsisset fulminis alas
Confessus generum, nimbis Hymenæus hiulcis
Intonat, & testes firmant connubia flammæ.

Nænius poeta apud Nonium Marcellum in voce *puriter.*

Sequere me puriter volo facias,
Aqua atque igni volo hunc accipere.

Stat. Papin. lib. 1. sil. 2. princ. de Violantillæ & Stellæ nuptiis.

——procul ecce canoro
Demigrant Helicone deæ, quatiuntque nouena
Lampade solemnem thalamis coeuntibus ignem,
Et de Pierijs vocalem fontibus vndam.

Nuptiæ Iasonis & Medeæ celebrantur à Valerio Flacco lib. 8. Argonautic.

Inde vbi sacrificas cum coniuge venit ad aras
Æsonides, vnaque adeunt, vnaque precari
Incipiunt, ignem Pollux, vndamque iugalem
Prætulit, vt dextrum pariter vertantur in orbem.

Causas easdem, quas apud Plutarchum & Lactantium habes enumerat Ouidius lib. 4. Fastor. quem vide locum.

His noua fit coniux, &c.

Et Epist. 14. Hypermnestra Lynceo.

Ducimur Inachides sub magni tecta Pelasgi,
Et socer armatas accipit ipse nurus.
Vndique collucent præcinctæ lampades auro
Dantur in inuitos impia thura focos.

Lampades, vel quia nubentibus faces prælatæ vt infra hic paulo dicetur, vel quod ignem solemnitatibus nuptialibus adhibitum per lampades exprimit, talis enim erat ille, qui Imperatoribus præferebatur, alibi in hoc opere exposui, vel denique quod nocturnis conuiuiis adhiberentur lampades. De nuptiali hoc ritu, idem ille Ouid. libr. 2. de Arte Amandi.

Ista viri captent, si iam captanda probabunt,
Quos faciunt iustos ignis & vnda viros.

In MS. legitur paruo discrimine, nec quicquam interest.

Ista viri captent, si iam captanda putabunt.

In primo limine aquam exhibebant, cui titionem integebant. M. Varro apud Turnebum lib. 29. cap. 27. *Contra à nouo marito cum item à foco in titione ex fœlici arbore, & in aquali aqua allata esset.* Inde effectum putem, vt cum in calore generandi potentiam ponerent, in frigore mortem collocarent, nam & ζωὴ *vita,* à ζέω *ferueo,* Helenius Acron ad lib. 2. Sat. 1. Q. Horatii.

Frigore te feriat.

Luctat. Placid. ad illud Statii lib. 1. Thebaid.

Custodem Phariæ somno letoque iuuencæ
Extinguas.

Et Donat. ad illud Terentii in Adelph.

Seni animam primum extinguerem.

Virgil. lib. 4. Æneid. de moriente ex vulnere Didone.

Discessit calor.

Lib. 12. Æneid.

——soluuntur frigore membra.

Stat. lib. 8. Thebaid.

Ingentesque animas extremo frigore labi
Sensit.

Et lib. 3. silua 3.

——animæque supremum
Frigus amat.

Graues ob id ducum querelæ, quod naufragio perirent, ac si non corpus tantum, sed & ipsa anima periret. Synesius Epist. 3. ex Homero, & ipse Homerus libr. 5. Odyss. Curt. libr. 3. de Cyduo amne, in quo dum nataret Alexander, pene fuit extinctus. Stat. lib. 7. Thebaid.

——Fluuione pudet, pater optime merges
Hanc animam?

Erat non minus solemne in nuptiis, *in manum conuenire.* Id enim proprie dicitur *matrimonium,* quum in manum conuenerant, seseque mutuo emerant

merant nubentes, quo facto ius sibi mutuo succedendi impetrabant. Seruius ad lib. 7. Æneid. *De iure traxit non vt generum, sed vt hæredem diceret, nam per coemptionem facto matrimonio sibi inuicem succedebant.* Locus est M. Varronis lib. 1. de vita populi Romani egregius: *Nubentes ex veteri lege Romana asses tres ad maritum venientes solebant ferre, atque vnum quem in manu tenebant, tanquam emendi causa marito dare, alium quem in pede habebant, in foco Larium familiarium ponere, tertium in sacciperone, quem in compito vicinali certo tempore solebant resignare.* Sophocles apud Ioannem Stobæum Serm. 66. vbi obiter obseruatum velim *assem* in loco Varronis esse idem ac *sestertium nummum*, Theodor. Marcilius ad leges XII rales cap. 14. Statius lib. 4. silu. vlt. (vt omittam L. Senecam Epist. 65.)

Emptum plus minus esse Caiano.

Arnob. lib. 4. contra gentes: *Vxores dij habent atque in coniugalia fœdera veniunt, conditionibus antea quæsitis, vsu, farre, coemptione.* M. Cicero in Topicis: *Si ita Fabiæ pecunia legata sit à viro, si ea vxor materfamilias esset, si ea in manum viri non conuenerat, nihil debetur, genus est vxor, eius duæ formæ, vna matrumfamilias, eæ sunt quæ in manum conuenerunt, altera earum, quæ tantummodo vxores habentur.* Et ad eum locum Boetius Seuerinus. Quintilian. lib. 5. cap. 4. *At si quis, cum legatum sit ei quæ viri materfamilias esset, neget deberi ei, quæ in manum non conuenerit.* Et forte Papinianus IC. corrigendus foret *l. 15. ff. de ritu nuptiar. Vxorem quondam priuigni coniungi matrimonio vitrici non oportet, nec in matrimonium conuenire nouercam eius, qui priuignæ maritus fuit.* Manus hæc Treboniani fuit, scripserat Papinianus, *nec in manum conuenire nouercam eius.* Par mendum in eodem IC. *l. 121. Mulier ab eo in cuius matrimonium conueniebat*, rescribe, *in cuius manum conueniebat*. Fr. Accursius, vt solet moris illius ignarus, interpretatur, *reconciliabatur.* Sed quia alia species exoleuit, nihil censuit mutandum Andreas Alciatus lib. 7. Parerg. cap. 11. sic tamen constanter boni authores loquuntur. Vlpian. tit. 9. Regular. Iur. *Farre conuenitur in manum, certis verbis.* Et tit. 23. *Agnasci suum hæredem in manum conueniendo.* A. Gell. lib. 18. cap. 7. L. Apul. lib. 6. Milesiar. *Hic rite Psyche conuenit in manum Cupidinis.* Idem lib. 8. *Dum herilis puella in manum Lepolemi conuenerat.* Et rursus eodem illo libro: *Modone in Thrasylli manum sacrilegam conuenias.* Donatus in Andriam P. Terentii, Act. 1. sc. 5.

Hanc mihi in manum dat.

Confirmatæ sunt legitimæ per in manum coemptionem. Paria sunt, quæ reperies apud Seruium ad illud lib. 11. Æneid.

Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optauere nurum.

Matresfamilias sunt, quæ in matrimonium conueniebant per coemptionem. Rescribendum est omnino: *Quæ in manum conueniebant. Iustos viros* post hanc coemptionem appellauit Ouidius supra; *iustam vxorem* Vlpian. *l. 13. ff. ad leg. Iul. de adul.* D. Gregor. Nazianz. in Carmine de laude Virginitatis.

ὤνια ἐστὶ δάμαρτι πόσις, καὶ τό γε χερείων
πολλάκις οὐδ' ἀγαθός, καὶ ὤνιος εὔνις ἀκοίτη
πολλάκι καὶ ζυγερή.

Venalis est vxori maritus, & hoc quod est deterius, sæpenumero neque bonus, venalis vxor marito, sæpe & odiosa. Apud Euripidem Medea in Tragædia illa celeberrima sui nominis sic conqueritur.

ἃς πρῶτα μὲν δεῖ χρημάτων ὑπερβολῇ
πόσιν πρίασθαι, δεσπότην δὲ σώματος
λαβεῖν.

Quas primum oportet diuitiarum excessu
Maritum emere, dominumque corporis
Accipere.

Sequitur *flammeum*, hoc est capitis tegumentum Fest. lib. 6. & lib. 13. Isidorus lib. 9. Etymologiar. cap. 8. *quod tegeretur caput, nuptiæ dictæ.* Tacitus & alii supra hoc ipso capite laudati, Sueton. Ner. cap. 28. *Cum dote, & flammeo per solemne nuptiarum celeberrimo officio.* Sulpitius Seuerus lib. 2. Sacr. histor. *Inditum Imperatori flammeum, dos & genialis thorus, & faces nuptiales, cuncta denique vel in fœminis, non sine verecundia conspiciuntur, spectata.* Manifestaria Taciti imitatio. L. Apul. lib. 4. Milesiar. *Puella nuptura detergit lachrymas ipsa suo flammeo.* Causa certe huiusmodi velamenti erat, ne à quoquam prius, quam à marito videretur noua nupta, siue pudicitia, (vt cum L. Floro lib. 4. c. 2. loquar) pollueretur aspectu. Idem Apuleius lib. 2. Apolog. *Venit igitur ad eum noua nupta, secura, intrepida, pudore despoliato, flore exoleto, flammeo obsito.* Vetus Scholiast. Iuuenal. ad v. 225. Sat. 6. *Flammea, genus amicti, quo se cooperiunt mulieres die nuptiarum: est enim sanguineum, propter ruborem custodiendum.* Poetas sic intellige. Claudianum non vno in loco. lib. 2. de Raptu.

Et sparsos religant crines, & vultibus addunt
Flammea, sollicitum præuelatura pudorem.

Et de laudib. Stillichonis lib. 1.

——*indepium matris regina gerebat*
Obsequium, grauibus subnectens flammea gemmis.

Et in Fescennino apud nuptias Honorii & Mariæ.

Iam produnt lachrymas flammea simplices.

Denique in Epithalamio Honorii & Mariæ in fine.

Flammea virgineis accommodat ipsa capillis.

Martianus Mineus Capella lib. 9. de Nupt. Merc. & Philol.

Flammea virgineum quæ obnubere sueta pudorem
Regina de me pronuba.

D. Iuuenal. loco proxime supra laudato.

Segmenta, & longos habitus, & flammea sumunt.

Et Sat. 10. de Messallinæ cum Silio sponsalibus.

——*sedet illa parato*
Flammeolo.

M. Martial. lib. 11. epigr. 79.

Flammea texuntur sponsæ, iam virgo parata est,
Tondebit pueros iam noua nupta tuos.

Lib. 12. epigr. 42.

Præluxere faces, velarunt flammea vultus,
Nec tua defuerint verba Thalasse tibi.

Q. Catull. Epithalamio Iul. & Mallij.

Flammeum video videre.

Ouid. lib. 2. Fastor.

Anna tegens vultus, vt noua nupta suos.

Stat. lib. 2. Thebaid. v. 340.

——Necdum post flammea toti
Intepuere thori.

Dicitur & alio nomine *rica*, Cæsar Germanicus in Phænomenis Arati. vbi de Virgine.

——tristesque genas abscondita rica.

Color illi luteus. C. Plin. lib. 21. cap. 8. *Lutei video honorem in nuptialibus flammeis, totum fœminis concessum.* Citat deinde Verrium Flaccum, qui *flammeum nuptæ amiculum vocabat, non quidem à flammæ colore* nomine deriuato, *sed quia flaminica, cui diuortium facere non licebat, eo perpetuo vtebatur, eodem modo tegebatur & nupta, vt perpetuo cum viro maneret.* Hoc quidem veteri & probato Grammatico visum ita est, at alii à *lutea herba*, quam Latini *glastum*, Græci *Isatidem* appellant, eum colorem desumptum contendunt. Ausonius de Mensibus. M. Lucan. libr. 2. Pharsal.

Tunc Aries Veneri lutea serta gerit,
Lutea demissos velarunt flammea vultus.

Nec modo flammea lutea erant, sed & alia quoque vestimenta nuptiis dedicata. L. Apul. lib. 9. Milesiar. *Cingulo subligati, pedes luteis induti calceis.* Q. Catull. loco iam laudato.

Luteum cape soccum.

Estque luteus color flauo in omnibus similis, vtrumque enim, si tamen vlla est differentia nuptiarum solemnitati dicatum esse voluerunt. Adrianus Turnebus libro 29. cap. 32. Albius Tibull. libr. 1. Eleg. 10.

Flauaque coniugio vincula portet Amor.

Et meretricium crinem flauum fuisse disco ex veteri Scholiaste Iuuenal. v. 120. Sat. 6. *Crine supposititio rotundo muliebri capitis tegumento, in modum galeæ facto, quo vtebantur meretrices, flauo, nam nigro matronæ vtebantur.* Adrianum Iunium Commentario de Coma cap. 1. consule, & Andream Alciatum libr. 2. Parerg. cap. 1. Adde poetas. Virgilium de Didone lib. 4. Æneid. in fine.

Nondum illi flauum Proserpina vertice crinem
Abstulerit.

De Messalina Iuuenal. ibidem loci.

Et nigrum flauo crinem abscondente galero.

Catull. in Argonautico, de Ariadne prostratæ pudicitiæ.

Nec flauo retinens subtilem vertice mitram.

Q. Horat. lib. 1. od. 5. de Pyrrha meretricula.

Cui flauam religas comam?

Paulus Silentiarius lib. 7. Antholog. Epigr. 46.

Ἀσκεπές ἐστι κάρηνον, ἐγὼ ξανθίσματι χαίτης
ἔκχυτον ἐκ στέρνων ἐξεσόβησα νόον.

Apertum est caput, ego flauedine Cæsariei
Effusilem ex pectoribus expuli mentem.

Ob id crines adscititii & adulterini, qui meretri-

A cibus in pretio, è Germania petebantur. Clare Ouidius lib. 1. Amor. eleg. 14.

Iam tibi captiuos mittet Germania crines,
Culpa triumphatæ munere gentis eris.

Martial. lib. 5. epigr. 69.

Arctoa de gente comam tibi Lesbia misi,
Vt scires quanto sit tua flaua magis.

D. Auson. Epist. 5.

Sic certe flauus crines, niueusque lacertos.

B Et tales plerumque sunt Germanorum, aliorumq; qui ad Septentrionem vergunt, populorum comæ. M. Lucan. lib. 10. Pharsaliæ. v. 130.

——tam flauos gerit altera crines,
Vt nullas Cæsar Rheni se dicat in aruis
Tam rutilas vidisse comas.

Fest. Anien. in orbis Terræ descript.

Flauaque cæsariem Germania porrigit ora.

Ausonius item in Bissula sua.

——Germana maneret
Vt facies, oculos cærula, flaua comas

C *Zonam* inter ornamenta muliebria reponit Vlpianus *l. 25. ff. de aur. & arg. leg.* Vide quæ supra de *mitra* hoc opere à me discussa sunt, D. Augustin. lib. 4. de Ciuit. Dei cap. 11. ex Varrone. Idem M. Varro in Geronto didascalo: *Confluit mulierum tota Roma, quæ noctu fieri initia solita, etiam nunc pinea fax indicat.* Festus Pompeius lib. 3. *Cingulo noua nupta præcingebatur, quod vir in lecto soluebat, factum ex lana ouis, vt sicut illa in glomos sublata coniuncta inter se sit, sic vir suus secum cinctus, vinctusq; esset, hunc Herculaneo nodo vinctum vir soluit ominis gratia, vt sic ipse fœlix sit, in suscipiendis liberis, vt fuit Hercules, qui septuaginta liberos reliquit.* Quod maritus hanc Zonam solueret, Iuno, quæ matrimoniorum solemnitati præerat, *cinxia* appellabatur. Idem Festus paulo infra eodem libro: *Cinxiæ Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptijs, quod initio coniugii solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta.* P. Ouid. Epist. 2. Phyllis Demophoonti.

D

E *Cui mea virginitas auibus libata sinistris,*
Castaque fallaci Zona recincta manu.

Q. Catull. epigr. 2. de Atalantæ & Hippomanes matrimonio.

Tam gratum mihi, quam ferunt puellæ,
Pernici aureolum fuisse malum,
Quod Zonam soluit diu ligatam.

Et Epigr. 65. ad Ianuam impudicæ.

Ne quærendum aliunde foret neruosius illud,
Quod possit Zonam soluere virgineam.

F Antiquitatem ritus probant ex Musæo, vbi de Hero & Leandro.

ὡς ἡ μὲν ταῦτ' εἶπεν, ὁ δ' αὐτίκα λύσατο μίτρην.
καὶ θεσμῶν ἐπέβησαν ἀρισονόου κυθερείης.

Sic illa hæc dixit, ille vero statim soluit Zonam.
Et leges inierunt beneuolæ Veneris.

Theocrit. Eidyll. 20. de Ioue & Europa ab eo rapta, iamque deuirginanda:

λῦσε δὲ οἱ μίτρην,
Soluit vero Zonam.

Homer. in Hymno Veneris, vbi illa Anchisæ nubit. A

λῦσε δέ οἱ ζώνην.

Soluit vero Zonam.

Et lib. 11. Odysseas idem.

λῦσεν παρθενικὴν ζώνην.

Soluit virgineam Zonam.

Faces pręferebantur, quia nunquam nisi noctu nubebant puellæ, neque domum mariti deducebantur, quamdiu quicquam lucis diurnæ supererat, Valer. libr. 1. cap. 5. C. Tacit. lib. 11. *Interdiu in viro nubente* B *spectata, quæ etiam in fœmina nox operit.* Catull. Epithal.

Vesper adest, iuuenes consurgite.

Claud. lib. 2. de Rapt.

Iam suus inferno processerat Hesperus orbi,
Ducitur in thalamum virgo.

Supra vide pag. 468. Ideoque tædas ardentes gestabant pueri patrimi & matrimi, ex Festo & aliis obseruatum est à Criticis. Sidon. Apollinar. lib. 5. epist. 8. *seu nuptiales thalamorum faces: lucernæ splendor in somnis visus, nuptias præsagit.* Artemidor. libr. 2. cap. 9. C Oneirocrit. L. Apul. lib. 3. Floridor. *Ad funebrem facem prius quam ad nuptialem venisse.* Hoc ipsum Sextus Propertius ante illum dixerat lib. 4. eleg. 1.

Insignes inter vtramque facem.

Martialis supra citatus. M. Plaut. Casina Act. 1. sc. 1. L. Seneca Octauia Act. 2. sc. 2. Cicero pro Cluentio Auito, *faces nuptiales* vocat. Catullus in Argonauticis, *tædas iugales,* Valerius Flaccus lib. 2. *faces iugales,* Lucanus lib. 2. *faces legitimas,* Statius lib. 2. fil. vlt. *tædas geniales.* notat Brissonius. Sil. Italic. lib. 2. D Punicor. de Euridamante, qui nuptias Penelopes ambiebat.

Ast Ithacus vero ficta pro morte loquacem
Affecit letho, versæque ad funera tædæ.

Et eodem libro paulo post.

Sic thalami fugit omnis amor, dulcesque marito
Effluxere thori, & subiere obliuia tædæ.

Idem lib. 3. eiusdem operis.

Consortem thalami, paruumque sub vbere natum
Virgineis iuuenem tædis, primoque hymenæo
Imbuerat coniux.

Et lib. 8. Idem.

Deceptus tædæ regnis se imponit Hiarbas.

Denique lib. vltimo.

Hasdrubalis proles, thalamis quam cæpit vt altis
Ceu face succensus prima, tædaque iugali
Vertit opes gener ad Pœnos.

P. Ouid. lib. 1. Metamorphos. Fab. 9. & Fab. 10. in fine, & lib. 2. Fastor.

Conde tuas Hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer, habent alias mæsta sepulchra faces.

Seruius consulatur ad illud Eclog. 8.

Mopse nouas incide faces, tibi ducitur vxor.

Et ad illud lib. 4. Æneid.

——Nec coniugis vnquam
Prætendit tædas.

Q. Horat. lib. 3. od. 11.

Vna de multis face nuptiali
Digna.

Stat. lib. 2. Thebaid. v. 260.

Præmissasque faces, festum nubentibus omen
Obruit.

Claudian. sæpissime, aliquot adscribam loca. Vide supra, vbi de auspiciis hoc capite. de 4. Hon. consulatu in fine.

Cum tibi prodiderit festas nox pronuba tædas.

Lib. 1. de laudib. Stilichonis.

——Roseisque euincta coronis
Certantes Asiæ tædas Europa leuaret.

Lib. de laudibus Serenæ.

——Alio tibi numine tædas
Accendit Romana salus.

Et in Fescennino.

Martem felix tæda releget.

In Epithalamio Honorii & Mariæ.

Tu festas Hymenæe faces, tu Gratia flores
Elige.

Eiusdem opusculi sub finem.

Aurea sic videat similes Thermantia tædas.

Et lib. 3. de Raptu.

Non tales gestare tibi Proserpina tædas
Sperabam.

Apud Romanos pueri quinque præferebant faces, vt iam dixi. Plutarch. Problemat. Rom. cap. 20. apud Græcos, mater ipsa sponsæ. Euripid. in Phœnis. & præoccupatum ab aliis, ne primus obseruarem, ex quo liquet & ritum Græcanicum fuisse, quod probant Zosimus histor. lib. 2. Apollonius Rhodius Argonautic. lib. 4. & eius ibidem loci Scholiastes, Iano Douza obseruante, Achill. Tatius de Amorib. Clitophont. & Leucipp. libr. 1. pag. 13. & pag. 20. lib. 2. pagin. 35. Heliodor. libr. 2. pag. 62. & pag. 112. lib. 4. pag. 198. lib. 5. pag. 278. Et possem verba ipsa apponere, nisi importuna typographi sedulitas vrgeret nimum, publicoque intentum muneri alio vel inuitum seduceret.

Materia illi *pinus.* M. Varro supra citatus in Geronto didascalo, & lib. 2. de vita populi Romani: *Cum* E *à noua nupta ignis in face afferretur, de foco eius sumptus, cum fax ex pinu ablata esset, vt eam puer ingenuus afferret.* Poetæ. Virgil. in Ciri.

Pronuba nec castos accendit pinus odores.

Ouid. lib. 2. Fastor.

Exoptat puros pinea tæda deos.

Vel ex *spina alba,* Massurius Sabinus apud C. Plinium li. 16. c. 18. Fest. li. 14. in voce *patrimi.* Q. Catull. in Epithalamio Mallii.

Spineam quate tædam.

F Licet editio Achillis Statii Neapolitani habeat diserte.

Pineam quate tædam.

De Hymenæo & clauibus traditis, alibi commodius expedietur, vti & de iugo, quod subibant, & dextræ coniunctione.

Quomodo Connubia dissoluerentur, & de Diuortio ac Repudio.

CAPVT XXXVIII.

Diximus quomodo connubia contrahi, & qui ritus in nuptiarum celebritate obseruari solerent: requirit propositæ materiæ ordo, vt etiam quomodo eadem dissoluerentur, explicemus. Qua in re idoneum auctorem sequemur Iacobum Ræuardum, qui in XII. Tabularum commentariis cap. 19. docet, tribus modis connubia dissolui consueuisse, vsurpatione, diffarreatione, & remancipatione. Quæ enim vsu vxor erat, antequam esset vsu capta, si trinoctiũ à viro vsurpandi causa abfuisset, lege XII. Tabularum vsurpata dicebatur. Vsurpatio vsucapionis interruptionem significat, non vi quidem, & proprietate verbi, sed per consequentiam. Si enim id quod possideo, necdum tamen vsucepi, ab aliquo solemniter vsurpetur, siue apprehendatur: is, si eius rei dominus est, possessionem meam sua vsurpatione interrumpit. Quia igitur mulieres in potestate aut mariti, aut parentum vel tutorum erant perpetua, idcirco vsu vxor nondum vsucapta, ante annum à marito, discedens, vsurpabatur: hoc est, à parentibus, aut, si illi non essent à tutoribus solenni quadam ratione apprehendebatur, & mariti potestate liberabatur, si ab eo trinoctium abfuisset. Atq; ita videtur intelligendum esse, quod ex Q. Mutio de vxore, quæ per trinoctium à viro abfuerat, lege XII. Tabularum vsurpata, Agellius li. 3. c. 2. & Macrob. lib. 1. c. 3. tradiderunt.

Confarreatione matrimonium contractum, diffarreatione dissolui solitum, Festus obseruauit, qui diffarreationem genus fuisse ait sacrificii, quo inter virum & mulierem fiebat dissolutio; idcirco sic appellatam, quia fiebat farreo libo adhibito. Et ita, quæ farreo libo, hoc est, confarreatione, facta erat in manus conuentio, eadem farreo, libo, id est, diffarreatione, dirimebatur.

Et quia nihil tam naturale est, quam vnumquodque eo modo dissolui, quo ligatum est: ideo etiam non vsus vsurpatione tantum, non confarreatio diffarreatione duntaxat, sed & coemptio dissolui remancipatione solet. Testis est enim idem Festus, remancipatam Gallum Ælium eam definiuisse, quæ mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerat. In coemptione autem quandam quasi in manus traditionem interuenire solitam, testatur expresse Symmachus, hunc in modum de Fuluio quodam scribẽs lib. 2. epist. Sororem Pompeiam olim viro maturam, te auspice in manus optat accipere, nec genere minor, & re fortassis vberior. Huc spectat quoq; Terentii illud in Andria:

> *Hanc mihi in manum dat, mors continuo ipsum occupat.*

Igitur, quæ coemptione in contrahendo matrimonio mulier mariti in manum tradebatur, eadem illa in dissoluendo remancipabatur, hoc est, manu ab eo reddebatur, in cuius manum conuenerat. Cæte-

A rum illa coniugum separatio vel matrimonii dissolutio, Diuortium dicebatur, de quo Romulus legem tulerat. Sic enim scribit Plutarch. Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemens est illa, qua mulieri maritum relinquendi potestas adimitur: viro autem eiicere vxorẽ conceditur, si veneficio circa prolem vsa fuisset, aut alienam pro sua subsedisset, aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiasset coniugem, eius mariti bona partim vxori cederent, partim Cereri sacra forent: & qui vxorem B dimisisset, is Dijs manibus rem sacram faceret. Hactenus Plutarch. Itaq; postea quoq; in XII. Tabulis Diuortium esse permissum, ex eo licet suspicari, quod inquit Cicero, in Philippicis de Anton. Frugi factus est mimam illam suam suas sibi res habere dixit ex XII. Tabulis, claues ademit, exegit. Et Caius ad leg. Iul. de adult. Si ex lege repudium missum non sit, & idcirco mulier adhuc nupta videatur, tamen si quis eam vxorem duxerit, adulter non erit. Quod autẽ inquit de repudio ex lege misso, significat, cum alia C multa, tum maxime diuersas repudii ac diuortii formulas, atq; solemnem ipsam matrimonii renunciationem. Inter repudium autem, & diuortium illud interfuisse Paulo & Modestino placuit, quod repudium sponsę remitteretur, diuortium cum vxore fieret. Itaq; repudii formula fuit: CONDITIONE TVA NON VTOR, Diuortii: RES TVAS TIBI HABETO, Vel RES TVAS TIBI AGITO: quod & Cicero loco citato significauit, & Caius c. 1. de diuort. tradidit. Renunciatio autem matrimonij eiusmodi fuit, vt vir vxori, aut vxor marito, vel præsenti, vel absenti nuncium D remitteret. Quanquam autem diuortium lege concessum erat, nemo tamen ante annum LXX. diuortiũ cum vxore fecisse perhibetur. Qui autem primus fecit, is S. Caruilius Ruga fuit. M. Pomponio, C. Papirio, vel, vt aliis placet, M Attilio, P. Valer. Coss. vxori nuncium noua de causa remisit, nempe quod eam sterilẽ esse diceret: seq; quærendorum liberorũ causa vxorem habere eiurasset, vt in Dionysij, Agellii, Valerii Maximi Commentariis præscriptum videmus. A quo tempore vt inquit Agellius, rei vxoriæ cautio- E nes Romæ necessariæ sunt visæ, cum ante nullæ fuissent. Inde autem illa certe fluxerunt, quod soluto hoc modo matrimonio dotem reddi voluerunt, nisi quid causæ incideret, cur retinenda esset. Siquidem scriptum est apud Paulum de dotibus: Si diuortium sine culpa mulieris fiat, dotem integram repeti: si contra, in singulos liberos sextam partem dotis à marito vsque ad mediam eius partem duntaxat retineri. Quod vetus institutum fuisse apparet ex verbis Ciceronis, quæ sunt in Topicis: Si viri culpa factum est F diuortium, pro libertis manere nihil oportet. Post Caruilianũ autem diuortiũ vulgo ita dimitti vxores cœperunt, vt etiã sine magna admodum causa ab iis discesserint. Paulus quidẽ Æmilius cum Papyriã dimitteret, mirantibus amicis, & causam quærentibus (erat enim non tam pulchra, quam fœcunda) nullam certam attulit: sed se tamen ab ea lęsum significauit. Pudicitiæ vero virum magnam repudiandæ vxori attulisse causam, C. Cæsaris, qui postea Dictator

tor fuit, exemplo confirmari potest, qui Pompeiæ nuncium remisit, quam Clodius adamabat, cum diceret, Cæsaris vxorem non modo peccato, sed peccati etiam suspicione vacare oportere. Erat autem suspicione ei P. Clodius stuprum intulisset, qui muliebri veste, domi Cæsaris, tum Pontificis Maximi, cū sacra Bonæ Deæ pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu eductus, &c. Hæc fere collegit Carolus Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 9. Quædam etiam eadem de re notabimus in XII. Tabulis. Et inter alia legis Iuliæ de adulteriis capita, hoc quoque fuit: Diuortia septem ciuibus Romanis puberibus testibus adhibitis libertum eius, qui diuortium faciet, posthac faciunto. Aliter facta pro infectis habentor: de quo Barnabas Brissonius lib. singulari ad legem Iuliam de adulteriis. De duobus vxorum delictis, lib. 7. capit. 5. vbi leges Regiæ recensendæ erunt, quædam afferemus. Vnum adhuc hoc loco monebo, atque ita hunc de nuptiis, & matrimoniis tractatum concludam. Agellius lib. 18. cap. 6. duo fuisse vxorum genera tradit: Matronam, & matremfamilias: Matronam dictam scribit proprie, quæ in matrimonium cum viro cōuenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiamsi sibi liberi nondum nati forent: dictamq; ita esse matris nomine, non adepto, sed cum spe, & omine mox adipiscendi: vnde & ipsum quoq; matrimonium dicitur. Matrem autem familias appellatam esse eam solam quæ in mariti manu, mancipioq;, aut eius, in cuius maritus manu, mancipioq; esset, quoniam non matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, & in sui hæredis locum venisset. Festus autem, matremfamilias, inquit, non ante dictam, quam vir eius paterfamilias dictus esset, nec posse hoc nomine plures in vna familia, præter vnam appellari: sed nec viduam hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Cum autem vxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, vt sine eo auctore nec testari, nec contrahere possit. Iacobus Ræuardus lib. 4. Variorum, cap. 12. triplicem vsum vocis Materfamilias, diuersis tamen temporibus, fuisse docet, primum Matremfamilias appellatam dicit, quæ sæpius peperisset, id ex Nonio & Festo probat. Deinde Ciceronis tempore, omnes fœminas, quæ in manum conuenissent, matresfamilias appellatas ait, etiam antequam peperissent, etiamsi in parentum essent potestate. Vnde illa coëmptionis antiqua formula: VIS MIHI ESSE MATERFAMILIAS? Denique Iurisconsultos scribit non speciei amplius, sed generis loco matrisfamilias vocabulo vsos esse. Illo enim genere quodam non in manus solum conuentiones, aut natales, sed honestatem etiam facere definiuisset, adeo quidem, vt viduas, libertasq; patronorum concubinas, puellas quæ sui iuris essent, & omnes notæ auctoritatis fœminas etiam matresfamilias appellarint. Idem libro eod. cap. 17. docet, & aliquod veterum scriptorum testimoniis confirmat, moris apud antiquos fuisse, vt sine comite materfamilias, aut matrona non prodiret in publicum, & id-

A circo non leuem iniuriam eisdem fieri ab iis, qui comites earum abducerent. Sed de matrimoniis, & reliquis eo pertinentibus hæc hactenus.

Ad Cap. XXXVIII. PARALIPOMENA.

Diuortij formulæ disquisitæ, tabulæ dotales ruptæ, nunciatum, dos reddita, claues ademptæ.

B Qvia *nuptias concubitus non facit*, vt cum I C. loquar, sed *consensus*, ideo quibus vel morosior, quam par erat vxor fuerat, vel sterilis, poterant ab ea diuertere, aliamq; ducere, duæ scilicet nuptiarum legitimæ causæ erant, *societas & concordia*, hanc tollebat *morositas, propagandi generis cupido,* siue multitudo liberorum, quæ per *sterilitatem* negabatur, quę Græcis ἀπεκνία significanti vocabulo exprimitur. Interueniente itaque vel alterutra ex his causis, vel vtraque, *amici rogabātur, vellent cōcilio interesse.* Valer. Maxim. lib. 2. cap. 4. L. Antonius senatu motus, à M. Valerio Maximo, & C. Iunio Bubulco censoribus, *quod vxorem virginem ductam repudiasset, nullo amicorum consilio.*

C Nec modo consummatis nuptiis, sed & in sponsalibus ipsis repudium valuit, *l. 2. ff. de diuort.* gloss. vet. *diuortium*, διαζύγιον. Quinctilianus declamat. 1. *Iniusti repudij est actio.* Inter repudium & diuortium hoc D interest, *quod futurum matrimonium repudiamus, at à futuro matrimonio non possit dici nos diuertere. l. 191. ff. de verbor signif.*

Probatis sic in priuato amicorum concessu rationibus, *Iusiurandum præstabāt censoribus legitimas fuisse diuortij causas,* quas obtendebant. A. Gell. lib. 17. c. 21. Et certe primum repudium ob sterilitatem contigit, anno vrbis sexcētesimo, aut circiter, vt à Stephano Pighio supputatum est: aliæ postea accesserunt causæ; nam C. Sulpitius Gallus cum vxore diuortium E fecit, quod eam *foris capite nudo conuersatam* compérisset, & Q. Antistius Vetus diuortium etiam remisit vxori, quod *cum libertina quadam vulgari secreto fuisset collocuta.* Sed & Sempronius Sophus, quod vxor *ludos spectasset se ignorante,* vt confirmant Plutarchus in Comparatione Romuli & Thesei, & in Problematis Romanis, Valer. Maxim. lib. 3. c. 6. sed ad ritus sigillatim discutiendos veniēdum, siquidem hic actus in ridicus erat nō minus quam nuptiæ, suasq; habebat solemnitates, citra quas non posset constare: At F prius dicendū est inuecto semel pernitioso exemplo omnia pessum data, neq; vllum modū diuortiorum habitum, donec Augustus præfixisset, Dio Cocceian. lib. 54. C. Sueton. in Augusto cap. 34. Fuit autem hæc *lex Iulia de maritandis ordinibus*, si fides sit adhibenda Vlpiano IC. *l. viro, §. cum mulier. ff. de solut. matrimon.*

Vt nuptiæ firmabantur scriptis tabulis, ita fractis dissoluebantur; vnumquodque enim eodem modo frangitur, seu dissoluitur, quo factum fuerat, aut contra-

contractum. Vet. Scholiast. Iuuenal. ad v. 75. Sat. 9. *Dotales tabulas frangentem, & repudium volentem tibi dare, & signantem tabulas, siue vt alteri nubat, siue vt alium faceret hæredem.* C. Tacit. lib. 11. Annal. *Frueretur imo iis, & redderet vxorem rumperetq; tabulas nuptiales, an dissidium tuum nosti? nam matrimonium Silij vidit, populus, senatus & miles.* D. Iuuenal. loco laudato:

—— Fugientem sæpe puellam
Amplexu rapui, tabulas quoq; fregerat, & iam
Signabat: tota vix hoc ego nocte redemi,
Te plorante toris.

Cum vxorem autem quis repudiare vellet, vel præsens eam exturbabat ædibus, vel per nuntium absenti libellum mittebat, quo legitimæ causæ continebantur. Isidor. lib. 10. Etymologiar. cap. 8. *Repudium est, quod sub testimonium testium vel præsenti, vel absenti mittitur, diuortium est, quotiescumq; dissoluto matrimonio, alter eorum alteras nuptias sequitur, diuortium autem dictum est à flexu viarum, hoc est, via in diuersa tendens, fribolum est, cum eo animo separantur, vt rursus ad se inuicem reuertantur; nam fribolum est quasi quassæ mentis & effluxæ, nec stabilis.* Quod de testibus ait, habetur *l. 9. ff. de diuort.* Suntq; numero septem, puberes, ciuesq; Romani, vti in signandis tabulis dotalib. esse debebant. Iustin. Martyr in Apologia pro Christian. Libellus hic mittebatur vel per aliquem è libertis, vel per procuratorem, de hoc vltimo, Caius IC. *l. 2. §. fin.* & Vlpian. *l. 4. ff. eod.* C. Sueton. in Tiberio. c. 11. *Comperit deinde Iuliani vxorem ob libidines, atq; adulteria damnatam, repudiumque ei suo nomine ex authoritate Augusti remissum, & quanquam lætus nuntio, tamen officij duxit, quantum in se esset, exorare filiæ patrem frequentibus literis, vt vel vtcumq; meritæ quicquid vnquam dono dedisset, concedere.* Nec mariti modo mittebant hunc libellum, sed & patres, impudicitia offensi, vt ex loco apparet, ac multo vehementius crudeliusq; Caligula, qui, vt est apud Suetonium in vita eius cap. 36. *Quibusdam, absentium maritorum nomine, repudium ipse misit, iussitq; in acta referri.* Vt puerperia in acta publica, siue Censorum commentarios referebantur, vti supra, vbi de toga libera egi, ex Halicarnassæo probaui, ita & repudia: dicitur etiam *& repudium dicere, l. 57. ff. de donat. int. vir. & vxor. & repudiũ mittere*, scilicet absenti, P. Terent. Phormione Act. 5. sc. 8. & *renuntiare.* Idem in eadem fabula Act. 4. sc. 4. & *scribere.* Q. Flor. Tertullian. Apologet. *Per omnes sexcentos nulla repudium domus scripsit.*

De liberto D. Iuuenal. Sat. 6. v. 145.

Collige sarcinulas, dixit libertus, & exi.

Exeunti reddebatur, quicquid in domum mariti secum attulerat. Suetonius paulo ante laudatus. L. Apul. lib. 5. Milesiar. *Confestim thoro meo diuorte, tibiq; res tuas habeto.* M. Cicero Antoniana 2. *Frugi factus est, ruinam illam suam res suas sibi habere iussit.* P. Ouid. lib. 2. de Remed. Amor. & Iodoc. Badius Ascensius notat.

Tutius est, aptumq; magis discedere pace,
Quam petere à thalamis litigiosa fora.
Munera quæ dederis, habeat sibi lite iubeto,
Esse solent magno damna minora bono.

A M. Plaut. Amphytr. Act. 3. sc. 2.

Valeas, tibi habeas res tuas, reddas meas.

Martial. lib. 10. Epigr. 41.

Mense nouo Maij veterem Proculeia maritum
Deseris, atq; iubes res sibi habere suas.

Titinnius poëta in *Gemina*, apud Nonium in voce, *facessat.*

Atque vt aliquis vestrorum Geminæ
Vt res suas procuret, ædibus facessat.

Vt claues intranti domum mariti tradebantur, post
B conclamatum Hymenæum, Paulus Diacon. ex Eutropio lib. 1. Fest. Pomp. lib. 3. in voce *clauim.* Turpil. in *Pedio.*

Age tu Hymenæum iam crepa.

Tanquam dominij in familiam, & fidei maritos vxorum argumentum, Artemidor. lib. 3. cap. 53. ita diuertenti claues adimebantur vltimo, D. Ambros. Epist. 65. *Mulier offensa claues remisit, domum reuertit.* Et in legib. Xuiralib. *Res suas sibi habeto, claues adimito, foras exigito.* Theodor. Marcil. cap. 26. significabat
C quippe clauium ademptio, *rerum mariti possessio* amissa Papinian. I C. *l. clauibus, ff. de contrahen. empt.* adi ad Gregorium Tholosatem lib. 9. Syntagmat. Iur. vniuers. cap. 5.

Capvt XXXIX.

De Funeribus & Sepulchris.

D

Cvm propositum mihi sit in his libris plerosque veterum Romanorum ritus & mores, quorum cognitio ad faciliorem antiquorum monumentorum intellectum facere aliquid videatur, explicare, non possum sine reprehensione funebres cęremonias prætermittere: quia in iis non minus, quam in cæteris, de quibus & hactenus diximus, & in sequentib. libris dicturi sumus multa sunt, quæ plurimis veterũ scriptorum locis magnam lucem afferunt. Quare
E huc, quæcunq; ad funera spectant congeram, secutus in eo, tum alios clarissimos atq; doctissimos viros, qui multa huc pertinentia obseruarunt, & à tenebris eruerunt, tum Lilium Gregorium Gyraldum, cuius liber de vario sepeliendi ritu extat ad Carolum Miltizium scriptus.

Romani igitur (hinc enim placet incipere) vbi animã ægrotus exhalare cœpisset, qui proximiores erant, si domi moriebatur, spiritum eius ore excipiebant, morientisque oculos claudebant, rursusque in
F rogo patefaciebant: quod Quiritum magno ritu sacrum fuisse, Plinius lib. 11. cap. 37. scribit, ita more condito, vt neque ab homine supremum eos spectari fas sit, & cœlo nõ ostendi nefas. Lege tamen Mæuia cautum fuit, vt auctor est Varro apud Nonium Marcellum, ne filij parentibus luci claro oculos sugillarent: minus enim licebat, vt filij parentum oculos in obitu sugillarent: quo loco Nonius sugillare pro occludere exponit. Scribit Plutarchus, eos vulgo infelices vocari, quorũ oculos propter absentiam

tiam non potuerint obtegere. Prius illud ex Virgilio manifestum est, apud quem lib. 4. Æneid. Anna Didonis soror ita loquitur: A

—— extremus si quis super halitus errat,
Ore legam, &c.

Quæ verba Tiberius Donatus sic explicat: Obseruare volo exeuntem spiritum, & addit: ideo hoc dixit Virgilius, quia hunc charissimi colligere se posse arbitrabantur: licet teneri non possit Cicero Verrina 17. vt extremum filiorum spiritum excipere liceret, &c.

B Posthæc defuncti corpus per interualla conclamabatur, atque à propinquis & affinibus calida aqua abluebatur & vnguentis vngebatur. Virgil. lib. eod.

—— date vulnera lymphis
Abluam, &c.

Ad quem locum Seruius, Lauare, inquit, cadauera proximis concedebatur. Idem Virg. lib. 6. Æneid.

Per calidos latices, & ahena vndantia flammis
Expediunt, corpusq; lauant frigentis, & vngunt, &c. C

Ennius:

Tarquini corpus bona fœmina lauit & vnxit.

Seruius ex Plinio hanc causam affert, quod mortui & calida aqua abluantur, & per interualla conclamentur, quia soleat plerumque vitalis spiritus exclusus putari, & homines fallere: refert etiam, quendam suppositum puræ adhibitis ignibus erectum esse, nec potuisse liberari: vnde, inquit, & seruabantur cadauera septem diebus, & cadauera abluebantur aqua, & post vltimam conclamationem comburebantur, vnde traxit Terentius: *Desinite, iam conclamatum est.* Hæc Seruius. Qui autem cadauera vngerent, Pollinctores dicebantur. Nonius Marcellus: Pollinctores sunt, qui mortuos curant. Ablutum vnctumque corpus, candida vel alba induebant veste, vt Iuuenalis Satyra 3. Apuleius lib. 1. Floridorum, & Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 26. docent, apud quem candidam vel albam vestem togam intelligi Iustus Lipsius monet. Nam, inquit, cadauera in honestissima veste efferri mos erat: quæ in vulgo ciuium, & in tacito funere toga vulgata fuit, in Magistratibus toga prætexta, in Censoribus purpurea tota Polyb. lib. 6. Liuius lib. 34. Purpurea viri vtemur: Prętextati in Magistratibus, in Sacerdotiis, nec id vt viui solum habeamus insigne, sed etiam, vt cum eo crememur mortui, &c. Inde in vestibulo ædium collocabatur ad ianuam ipsam. Id proprio verbo dicebatur Collocatio. Glossæ Priscæ Conlocatio, εἶδος νεκρῶ. Suetonius in Augusto, cap. 100. Corpus Decuriones municipiorum, & Coloniarum à Nola bouillas vsque deportarunt, noctibus, propter anni tempus cū interdiu in basilica cuiusq; oppidi, vel ædium sacrarum maxima reponeretur. A bouillis Equester ordo suscepit, vbiq; intulit, atq; in vestibulo domus collocauit, &c. Illustris locus, & clarum vestigium huius moris. Corpus enim ablutum, vnctū, coronatum ad ianuam deponebant: donec post legitimos dies efferatur ad bustum. Meminit huis moris Lucianus περὶ πένθους, & Dio de Liuiæ excessu, ex quo etiam Ioseph. Scaliger colligit, eam collocationem à filiis, aut certe hæredibus solitam fieri. In hoc ritu collocandi, cæremonia quædam adiuncta fuit, & cautio. Seruabant enim, vt corpus mortui foras spectaret, & facie, pedibusque esset in publicum versis: fortasse eo situ abitionem illam postremam significantes: Hinc Persius:

—— tandemq; beatulus alto
Compositus lecto, crassisq; lutatus amomis,
In portam rigidos calces extendit, &c.

Interim Cupressi, vt ait Sext. Pompeius, mortuorum domibus apponebantur ideo, quia huius generis arbor excisa non renascitur: sicut & mortuo nihil iam est sperandum: quam ob causam in tutela Ditis patris esse putabatur. Seruius Petri Danielis, quemadmodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Sext. Pompeium citat: Romani moris fuit propter cęrimonias sacrorum, quibus populus Romanus obstrictus erat, vt potissimum Cupressus, quæ excisa renasci non solet, in vestibulo mortui poneretur, ne quis imprudens funestam domum, rem diuinam facturus, introëat, & quasi attaminatus suscepta peragere non possit. Plin. lib. 16. cap. 33. Cupressus Diti sacra ideo & funebri signo ad domos posita. Addit autem Iosephus Scaliger, nouum hunc morem fuisse, neq; tam vetustum, quam putet Seruius, idq; vel ex eo apparere, quod peregrina fuerit arbor, seroque Romam aduecta, non multum ante Catonis ætatem. Diuitum etiam tantum, non omnium ædibus præponi solitam testimonio Lucani confirmat, apud quem est:

Et non plebeios luctus testata cupressus.

Cuius rei causam nullam aliam putat, quā raritatem arboris, quod initio pauci in agris, aut intra vrbanas villas eam arborem instituerunt.

Apparabantur tum ea, quæ ad funera requirebantur. Docet autem Plutarch. in Quæstionib. Roman. quæst. 23. quæ ad funera pertinerent, in templo Libitinæ, quæ eadem cum Venere sit, vendi fuisse solita: eiusq; moris duas rationes affert, quarum prima est, quod putat institutum hoc sic esse à Numa Pompilio Rege, vt discerent Romani ab his rebus non abhorrere, neque eas pro piaculis ducere: altera, vt monerentur hoc ritu, caducum esse, quod esset natum cum vna, eademque Dea & ortui & interitui præsideret. Hæc Plutarchus. Vnde Libitinarij dicti, qui funera curabant, & pyram, si cremandus defunctus foret, lignis aliisque rebus pro hominis conditione struebant.

Vbi ita septem dies in ædibus cadauer seruatum fuisset, die octauo, ne fraudarentur solenni honore supremi dies, & vt homines ad honestandas exequias conuenirent euocabatur populus ad funus per præconem his verbis: EXEQVIAS L. TITIO, L. FILIO QVIBVS EST COMMODVM IRE IAM TEMPVS EST, OLLIS EX ÆDIBVS EFFERETVR. Hinc etiam indictum funus, auctore Festo, appellatur, ad quod per præconem euocabantur. Postquam populus conuenisset, lecto constrato purpura, aut linteis splendentib. & in eo defuncti corpore collocato, post

vltimam

vltimam conclamationem, tibicine præcedente, qui A nœniam funebrem, quæ laudes defuncti, & facta recensebat, cum pudorem, integritatem, & fidem non saltabundus, sed stans Phrygio modulo caneret, funus (siue funeris pompam) præcedebat. Non autem omnes eodem modo efferebantur. Qui enim ditiores erant, ij lectis efferebantur, vnde de L. Cornelio proditum est, quod sex millia lectorum in funere habuerit. At tenuis fortunæ homines capulis siue feretris, vt Seruius notat. Idem etiã in 5. Æneid. scribit, moris fuisse, vt maioris ætatis funera ad tubam proferrentur: minoris vero ad tibias, Vnde Statius de Archemoro: B

Tibia enim teneros solitum deducere manes.

Agellius lib. 20. cap. 2. hos tibicines proprio nomine siticines dictos esse docet, & adducit testimonium Capitonis Ateij, in cuius Coniectaneis scriptum sit, Siticines appellatos, qui apud sitos canere solita essent, hoc est, vita functos, & sepultos: eosque habuisse proprium genus tubæ, qua canerent, à cæterorum tubicinum proprietate differens, quos C Sicinistas vulgus dicit. Idem etiam eodem loco auctor est Siticines, siue Sicinistas illos olim ludibundos, siue saltabundos: suo vero tempore stantes næniam canere solitos. Fuit etiam lege XII. Tabularum cautum, ne plures quam decem tibicines funeribus adhiberentur: neque plures lecti inferrentur, de quibus infra lib. 8. dicemus. Deferendi vero feretrum propinquioribus virilis sexus dabatur munus. Seruius, itaque filij, interdum parentes & fratres sorores elatas funere deferebant: nonnunquã serui liber- D tate donati plerunq; Senatorij, Prætorij, & Consulares, quiq; amplissimis honorib. functi erant, Imperatorum & Consularium virorum feretrum detulere. Quare Pauli Æmilij, qui de Macedonia triũphauit, legati Macedonum & Sullæ Dictatoris feretrum Senatores, & sacræ virgines extulerunt, & Metello filij tres Consulares, duo triumphales, vnus Censoribus, & alter Prætor, lectum subiere.

Si vero defunctus tenuioris fortunæ fuisset, à Vespis, siue Vespilonibus portabatur, qui Sext. Pompeio E auctore, sic dicebantur, quod vespertino tempore eos efferrent, qui funebri pompa duci propter inopiam nequibant. Dum efferebatur, insignia honorum, quos gessisset, vt fasces, secures, lictores, armaque, & dona militaria, coronasque omnis generis, quas in vita meruisset, vexilla atque vrbium dona, & legionum, spoliaque hostium, ac munera, quæ quis daturus erat, expressosque cera vultus & decora maiorum totiusque familiæ longo ordine simulacra, in oblongis perticis, siue hastis præferebant ab vltima F origine, quanto cum poterant apparatu. Polybius singula illa simulacra, singulis curribus vecta fuisse lib. 6. affirmare videtur, cuius integrum locum paulo inferius adscribemus. Præterea si ab eo serui manumissi, & libertate donati fuerant, illi præcipue, qui fide insignes à domino cogniti forent, herilem miserantes, pleni lacrymarum elatum corpus præcedebant pileati, aut alba lana capitib. velatis: qui quanto plures erant, tanto plus nominis, laudisq; dedere, quod familiam totam decedens dominus tantis munerib. cumulasset, ac libertatis pretio affecisset. Nonnunquam illos qui rasis capitibus triumphantis currum fuerant prosecuti, eiusdẽ defuncti corpus pileatos in pompa funeris præcessisse, inuenimus, vt Q. Terentium Culeonem & alios. Atq; hi feretrum, siue lectum, quo defuncti cadauer portabatur, præcedebant. Sequebantur liberi, propinqui, affines, atque alij amici lugentium habitu, capillo demisso, in veste pulla. Ac filij quidem velatis, filiæ nudis capitibus, passisq; crinibus incedebant, cuius moris causas Plutarch. in Quæstionib. Romanis, quæst. 14. has affert: An, inquit, quia filiis venerãdi sunt parentes tanquã Dij, filiabus autem lugendi, vt mortui, lex vtriq; parti suum decoro conueniens assignauit officium? An, quia luctui maxime congruit, quod est alienũ à consuetudine? Solent autem fere mulieres tectis, mares nudis capitibus in publicum progredi, &c. Idem quæst. 26. mulieres in luctu albas gessisse vestes, albasque vittas prodit; idq; eas facere scribit, aut exemplo magorum, qui aduersus Plutonem, & tenebras lucido & illustri amictu se muniant: an quod sic amictos esse velint necessarios, quemadmodum defuncti sint, quorum cadauera albis inuoluebant tegminibus: id est, togis puris, quod Iusto Lipsio placet? an quod existiment luctũ maxime decere vilia & simplicia: quæ autem colore infecta sunt, ea partim luxum, partim superuacanearum rerum studium arguere: solum album syncerum esse, mixturæque expers, purum & tinctura non imitabile, ac proinde optime conuenire iis qui sepeliuntur? Hæc Plutarch. Adhibebantur etiam preficæ, quas Sext. Pompeius ait, mulieres fuisse, ad lamentandum mortuum conductas, quæque darent cæteris modum plangendi: vnde etiam nomen habeant, quasi quæ huic rei sint præfectæ. Propinquos atq; affines, alij, qui funeris deducendi causa confluxerant, sequebantur. Ferebatur autem defunctus, si illustris ac splendidi generis, meritisq; in Rempubl. insignis fuisset, primum in forum, ibique oratio funebris recitabatur: de quo more insignis extat apud Polyb. lib. 6. locus, quem hic integrum adscribam. Siquando, inquit, apud Romanos quispiam ex illustribus viris ex hac vita discesserit, elato funere portatur cum reliqua pompa ad rostra sic dicta, in forum: & nunc stans conspicuus, nunc obuolutus, idq; raro, vniuersa plebe circumstante rostra ascendit, siquidẽ filius adultus supersit, ac præsens existat: sin vero, alius quisquam ex ipsius genere ac demortui virtutes, & quæ in vita præclare gessit, deprædicat. Et hinc accedit, vt multi admoneantur, & quæ gesta sunt, inspiciant: fiantq; non illi modo, qui operum illius fuere consortes, sed & exteri vsq; adeo cõpatientes, vt casus eiusmodi nõ solum illis, qui periclitantur, proprius, sed & populo videatur esse communis. Et paulo post, cum de imaginib. dixisset, quas in vestibulo ędiũ ponere & colere consueuissent Romani, hæc subiungit: Vbi autem præclarus aliquis ex domesticis vltimũ diem obiuit, instituunt funeris elationem & circumfusi, qui simillimi magnitudine, ac reliqua statura videntur, vestitum vsurpent: si vel

Consul,

Consul, vel Imperator fuerit purpura circumdatum, A si Censor, purpureum: si triumphum egit, vel tale, quid perfecit, auro contextum, legitur isti curru sic incedunt: Fasces vero, & secures, ac reliqua Principatibus consueta, secundum dignitatem cuiusque præcedunt, qua dum in viuis esset, in Republ. eminuit. Vbi ad rostra veniunt, cuncti ex ordine sellis elephantinis sedent, quo spectaculo haud facile poterit quicquam spectari pulchrius iuueni, gloriæ & honestatis cupido. Etenim eorum virorum, qui virtutis gratia glorificantur, videre imagines, easque B omnes veluti viuas, quem non excitaret? quodnam aliud pulchrius spectaculum? Præterea qui de iam sepeliendo mortuo concionatur, etiam de aliis disserere incipit, idque primum de maiore natu ex his, qui præsentes sunt, recensens, quid quisque illorum consecutus sit ac gesserit? vnde fit, vt frequenter bonorum virorum præconia virtute acquisita, renouentur, ac celebritas eorum, qui honesti aliquid gesserunt, immortalis, & gloria illorum, qui patriæ benefecerunt, multis innotescat, ad posteros propagetur. Et C quod maximum est, iuuentus ad hoc prouocatur, vt nihil non pro Reipub. commoditate ferendum subeat, quo celebritatem, quæ bonos viros comitatur, consequatur. Hactenus Polybius, ex Vvolfgangi Musculi versione. Primus apud Romanos funebri oratione collegam suum Iunium Brutum laudauit P. Valerius Publicola Consul anno primo post Reges exactos, quam orationem tam acceptam tamque charam populo fuisse Plutarchus scribit, vt inde tractum sit, vt omnes boni ac magni viri, cum fato D concessissent, ab optimis laudarentur. Qui honor posterioribus temporibus etiam illustribus iuuenibus, & claris mulieribus, quemadmodum cum ex aliis tum ex Plutarcho, Suetonio, & Dione manifestum est, fuit concessus. His sic peractis, funus procedebat, donec ad locum veniretur, vbi mortuus vel sepeliendus, vel cremandus erat. Cæterum memoriæ prodit Seruius in 5. lib. Æneid. apud maiores moris fuisse, vt qui mortuus esset, domum suam referretur, & in illa sepeliretur. Vnde est apud Virgi- E lium:

Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulchro:

Postea vero lege XII. Tabularum cautum, ne hominem mortuum in Vrbe sepelirent, neve vrerent. Quam legem explicabimus suo loco. Verumtamen etiam post latas XII. Tabulas fuerunt quidam in ipsa Vrbe sepulti: quos legibus solutos, virtutis causa id consecutos fuisse, Cicero existimat, vt Valerio Publicolæ, & P. Posthumio Tuberto contigit, de quibus Cicero lib. 2. de Legib. C. quoque Fabricius iuxta F Veliam in foro sepulchrum habuit, de quo Plutarchus C. Poplicius sub Capitolio, de quo eodem loco lapis Tiburtinus. Claudia familia sub eodem Capitolio, de qua Suetonius. Seruius Sulpitius in campo Esquilino, de quo in Philippicis Cicero. Quin etiam Imperatores & virgines Vestales, quia legibus non tenebantur, in Vrbe sepulchra habebant. Reliqui aut priuatim in agris suis condebantur: aut in viis extra portas tumulos habebant. Locum autem sepulchro designabant, vel Augures, vel Pontifices. Qui vero cremandus erat (hoc enim cuique liberum erat) postquam ad pyram delatus fuisset, digitus ei incidebatur, ad quem seruatum iusta fierent, reliquo corpore combusto: quod factum, teste Festo, membrum abscindi mortuo dicebatur, quanquam ne id semper liceret, XII. Tabularum legibus cautum fuerit: in quibus sic scriptum erat. Homini mortuo, ne ossa legito quo post funus facias: extra quā, si militię, aut peregre mortuus sit, &c. Tum cadauer curatum ad pyrā efferebatur. Pyram autem in modum arę lignis cōstruere solebāt, eique intexebant laricem, piceam taxum, & alias arbores: circa eam constituebāt cupressos, quod Seruius ex Varrone factū fuisse dicit, propter grauem vstrinæ odorem, ne eo offenderetur populi circumstantis corona: quæ tandiu stabat respondens fletibus præficæ, id est planctum principi, quandiu consumpto cadauere, & collectis cineribus, dicebāt nouissimum verbum, Illicet, quod ire licet significat. Moris autem erat, vt pyram, siue rogum (quem ne ascia polirent, XII. Tabulæ vetabant) & cadauer liquoribus quibusdam preciosis perfunderent, & aurum multaque alia preciosa, vestes, arma, atque alia, quæ defuncto in vita chara fuerant, iniicerent, quod, ne fieret amplius XII. Tabulæ sanxerunt, in quibus sic fuisse scriptum proditur: Vti ne sumptuosi respersio fieret: ne ve mutata potio mortuo inderetur. Item: Ne plures tribus riciniis, cum mortuo vrerentur, aut conderentur. Item: Ne aurum adderetur: ast quo tauros dentes vincti essent, id cum illo sepelire, & vrere, se fraude esset.

Postea quam cadauer rogo impositum erat, is qui defuncto necessitudine maiore iunctus erat, auersus, rogo ardentem facem inferebat. Scribit Seruius moris etiam fuisse, vt ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captiuorum, vel gladiatorum, easque inferias fuisse appellatas, alio loco dicit his verbis: Inferiæ sunt sacra mortuorum, quæ inferis soluuntur: Sane mos erat in sepulcris virorum fortium captiuos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulcra dimicare, qui à bustis Bustiarii dicti sunt. Sin captiuorum, aut gladiatorum copia non esset, laniantes genas suum effundebant cruorem, vt rogis illa imago restitueretur, vel, quemadmodum Varro loquitur, vt sanguine ostenso inferis satisfiet: quod tamen etiam lege XII. Tabularum fuit interdictum: quæ talis erat: Mulieres genas ne radunto, ne ve lassum funeris ergo habento: de qua lege, sicut & de reliquis. quarum paulo ante mentionem fecimus, plura dicemus li. 8. Mox vbi vstulatum cadauer erat, rogus bustum dicebatur, cineresque & ossa cado, siue vrna, colligebātur, amicis & cognatis, & aliis circumstantibus, qui à sacerdote ter aqua pura aspergebantur, & ita expiabantur, siue lustrabantur. His perfectis Præfica nouissimum verbum illud alta voce pronunciabat, ILICET, quod est, ire licet. Quo dicto, qui comitati funus erant domum abituri, extremū vale alta voce pronunciabant, hoc modo, Vale, Vale, Vale, nos te ordine, quo natura permiserit, sequemur, Varro Logistorio, scribit, Ideo mortuis

Salue & Vale dici : non quod valere aut salui esse possint, sed quod ab his recedamus, eos nunquam visuri. Tum cineres & ossa sepulcro inferebantur, ante quod ara constituta erat, quam acerram Festus appellatam scribit, in qua odores incēdebant. Hos ritus fere omnes eleganter executus est Virgilius lib. 6. de Funere Miseni scribens his versibus:

Nec minus interea Misenum in littore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tadis, & robore secto
Ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
Intexunt latera, & ferales ante cupressos
Constituunt, decorantq; super fulgentibus armis,
Pars calidos latices, & ahena vndantia flammis
Expediunt, corpusq; lauant frigentis, & vngunt.
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasq; super vestes, velamina nota,
Coniiciunt, pars ingenti subiere feretro
Triste ministerium, & subiectam more parentum
Auersi tenuere facem, congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateras oliuo.
Postquam collapsi cineres, & flamma quieuit:
Relliquias vino, & bibulam lauere fauillam
Ossaq; lecta cado texit Chorineus aheno,
Idem ter socios pura circumtulit vnda,
Spargens rore leui, & ramo felicis oliuæ:
Lustrauitq; viros, dixitq; nouissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaq; arma viro, remumq;, tubamque
Monte sub aerio: qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per secula nomen.

De vrnis, loculis, & sepulcrorum ornamentis multa diligenter collegit Georgius Fabricius Chemnicensis in sua Roma, cap. 21. quę hic non pigebit repetere. De loculis siue vrnis ita scribit : Faciendorum loculorum, & vrnarum condendarum, nō admodū diuersa fuit ratio, cum in Vrbe, tum in reliqua Italia, atque etiam in Græcia. Marlianus scribit, antra concamerata fossionibus esse aperta, in campo Esquilino quædam vnius testudinis, quædam duplicis concamerationis, ita vt ex superiore in inferiorem descenderetur, Pauimenta interdum tessallata, interdum vermiculata: in parietibus circumcirca loculos extitisse: singulos cum binis vrnis. Alia quoque fuisse antra plurium parietum, modico interuallo distantium, in quibus totidem vrnas fuisse contiguas, & exiguo post spatio rursus alias, hisque alias impositas : has pauperum, alias diuitum fuisse opinatur. Nos in agro viæ Appiæ in profundum sub terram fornicem descendimus, plenam loculorum inter se dispositorum: ex ruina autem partium vere cognosci ordo loculorum non potuit. Inter Puteolos & Atellam, ad vtraque viæ silicibus stratæ latera plurima sepulcrorum lustrauimus monumenta : quorum ædificia partim quadrata sunt, partim rotunda. Inter cætera pulcherrimum est, quod arcum cellæ nominăt. Parietes eius tetragoni, cum laqueari vermiculato : in cuius medio Centauri imago puerum vehentis. Loculi vltra sexaginta, medii ampli, fortasse patronorum: laterales contracti, libertorum, libertarumque. In

A loculis vrnæ singulæ pluresve dispositæ fuerunt, clausæ exterius tabellis marmoreis, inquibus nomina dispositorum, de more fuerunt adscripta. Testatur Ciriacus Anconitanus (cuius scriptas quasdam chartas euoluimus) se Patris in Achaia in ædem S. Andreæ antrum subterraneum ex integro solidoque lapide vidisse, miro artificio fabricatum, in quod per gradus sedecim descensus fuerit, quodque sub vna testudine tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim, in quibus singulis binæ aut ternæ funera-
B les fuerint locatæ, ex quibus testimoniis non multo diuersam Græcorum & Romanorum, vt diximus, vrnas coniungendi rationem, fuisse est perspicuum. De sepulcrorum autem ornamentis hæc affert : In sepulcris, quæ hinc inde per Vrbem in multis locis ocurrunt, varia rerum simulacra sunt exsculpta. Ludorum Curulium quale est ante SS. Cosmam & Damianum, in foro Romano, & in S. Ioanne Laterano, in quo etiam nocentes obiiciuntur bestiis, vt in aliis quodam ante S. Mariam in via lata. Equestrium
C certaminum, vt in S. Maria in ara cœli, montis Capitolini. Pugnarum, vt in S. Gregorio, montis Cælii Venationum, vt in S. Laurentio in Lucina, campi Martii. Triumphorum, vt ante S. Laurentium in Panisperna montis Viminalis. & Triumphi Veneri in S. Ioanne Laterano. Sacrificiorum, vt in S. Mariæ Strada, inter Octauii porticum & Capitolium : & in S. Laurentio extra Esquilinam. Deorum ludentium, vt Apollinis canentis, & Narcissi iaculantis discum, in domo Augustini Maphæi: Satyrorum puellæ dor-
D mienti insultantium, in horto S. Marci: Amorum equitantium, in domo Columnensium : Deorum marinorum in piscium caudas desinentium, & vehentium in eis Nymphas tribus in locis: in S. Ioanne Paulo in Cælio, in hortis S. Sabinæ montis Auentini : ante S. Thomam in regione Harenulæ. Plutonis Proserpinam rapientis, in S. Syluestro, prope arcum Domitiani : & ante S. Mariam Cosme lim, prope Velabrum. Ventorū quatuor simulacra in sepulcro domus Cæsiæ : laborum Herculis, in domo Sabel-
E lorum, supra Marcelli theatrum. Seruilium suppliciorum in quibus alii pede vtroque suspenduntur, aliis cultro secatur collum, aliis brachium saxo impositum alio saxo frangitur, in S. Maria in ara cœli, & ante ædem S. Stephani de Cacabo, in regione Pineæ. In quibusdam sepulcris exsculpta sunt ædificia, partim ianuis apertis, quibus dicunt animæ æternitatem significari, cuiusmodi est in Palatio Capitolina Triumuirum : partim clausis, qua interitus eius vna cum corpore notatur: tale in domo ciuis cuiusdam regio-
F nis Transtiberinæ cernitur è regione pontis Fabricii. Hæc è multis retulisse satis sit, quæ non ita accipi volo, quasi vnius tantum rei effigies expressa sit : sed alia multa quæ oratione depingi in hac breuitate nequeunt, spectaculi gratia sunt addita, quod vt intelligatur, duobus exemplis declarabo. In sepulcro Sacrificantiū in S. Maria de Strada, mulier in bigis, quæ à rhinocerotibus trahuntur, vehitur : ipsis animalibus duo iuuenes insident, & animalia à Faunis naso ducuntur præcedit. Thuscus fidicē, & viri nudi ac muli-

erculæ,

erculæ, donec ad aram perueniatur, cui fidicen canēs astat, & inter cætera ludicra Faunus cornibus cum hirco concurrit. Item in altero apud S. Syluestrum: Pluto quadrigis vectus, raptam Proserpinam amplexu tenet, exanimi similem: supra quam volitat alatus Cupido, currum præcedit Mercurius alato pileo & caduceo. In altera parte Ceres bigis inuehitur tractis à serpentibus, pinea tæda, quam sinistra gestat inuestigans amissam filiam. Inter hæc, ab vtraque parte comites Proserpinæ flores collectos gestant, veste vltra pubem sublata. A lateribus Hercules est, leonis exuuio indutus, dextro tenens clauam: sinistra anum quandam inuadens, cui verbera minitatur. Hactenus Fabricius.

Peractis ad sepulcrum iustis, conuiuia domi apparabantur, ad quæ amici atque cognati conuocabantur. Senibus enim cœna funebris exhiberi solebat, quod Silicernium dicebatur, de quo in XII. Tabularum explicatione dicemus. Sed & populo interdum epulum à defuncti hæredibus dabatur, aut cruda caro distribuebatur, quod Visceratio dicebatur. Denicales inde feriæ celebrabantur, cū hominis mortui causa familia purgabatur. Erant etiam Exuerræ, purgatio quædam domus, ex qua mortuus ad sepulturam ferebatur, quæ fiebat per euerriatorem, certo genere scoparum adhibito, ab extra verrendo dicta: Sextus Pompeius Festus, vbi & hæc habet euerriatorem vocatum, quem accepta iure hæreditate, iusta facere defuncto oportuerit: quæ si non fecisset, aut quid in ea re turbasset, suo capite luerit. Edebantur etiam nonnunquam in honorem defunctorum ludi, quos funebres appellabant, de quibus iam ante diximus. Inde discrimen illud funerum ortum, vt alia dicerentur Indictiua, alia Simpludearia. Indictiua erant, quibus adhibebantur non ludi modò sed etiam desultores, eaq; erant amplissima: Simpludearia autē, quibus adhibebantur duntaxat ludi, corbitoresque. Quidam ea dixerunt esse, quibus neutrum genus interesset ludorum, Sext. Pompeius Festus. Iosephus Scaliger ad eum locum annotat: Simpludiaria dicta, quasi simpliludaria, quia simpli ludij adhiberētur: hoc est, saltatores, vel cernuatores siue coruitores, quos Festus corbitores appellat. Inditiuis autē & ludios, & desultores, ac etiam ludorum quædam genera adhibita fuisse. Vide eundem Scaligerum lib. I. Ausoniarum lectionum, c. 28. Cæterum cum nonnulli essent, qui suorum vel propinquorum, vel amicorum minus desiderium ferre possent, tertium, septimum, nonum, & quidam vicesimum, trigesimum, & quadragesimum, non sine quadam numerorum religione, dies defunctorum manibus, & memoriæ statuebant: vnde parentationes, feralia, nouendialia, decennalia, vicenalia, tricennalia, &c. originem traxerunt, quæ omnia tum lacte, & vino, tum sertis & floribus, tum alijs rebus ab antiquis celebrantur. Quanquam decennaliū, vicennalium, &c. etiam alius vsus fuerit, de quibus paulo ante diximus.

Vnum adhuc superest, vt quamdiu apud veteres lugeri mortui solerent, explicemus. Constat autem ex veterum monumentis, tum ex Plutarcho, & Ouidio in Fastis, menses decem (tot enim Romuli annus habebat) viros ab vxoribus viduis lugeri consueuisse: ita quidem vt ante legitimum tempus luctus, nubere nemini possent, nisi id peculiariter à Magistratu, aut Principe impetrassent. Quod si nubendi potestatem non impetrassent, & tamen nuberent, infames à Prætore fiebant, & multabantur. Minuebatur tamen nōnunquam luctus aut publice aut priuatim. Publice populo luctus minuebatur ædis dedicatione, cum à Censoribus lustrum condebatur, cum votum publicè susceptum soluebatur: priuatis autem, cum liberi nascerentur, cum honos in familiam veniret, cum pater & liberi, aut vir, aut frater ab hoste captus domum rediret, cùm puella desponsaretur, cùm propiore quis cognatione, quàm is, qui lugeretur, natus esset, cùm casto Cereris constitissent. Sext. Pompeius Festus. Qua de re pluribus eruditè disputat Iacobus Rævardus lib. I. Variorum, c. 20. vbi etiam discrimen facit inter lugere & elugere: atq; lugere dicit esse lugubri habitu incedere: elugere, legitimū tempus à nuptijs, & alijs, quæ prohibita ipsis erant, abstinere. De legitimo luctus tempore etiam disserit Iacob. Cuiacius lib. 6. Obseruationum, c. 32. Tantum etiam de Funeribus, & quæ ad ea spectant. De quib. præter Lilium Gyraldum, Alexander ab Alexandro Neapolitanus lib. 3. Genialium dierum, c. 2. & 7. & Cælius Rhodiginus lib. 17. Antiquarum lectionum, capitibus 19. 20. 21. & alij.

AD CAP. VLT.

PARALIPOMENA.

Sepultura naturali lege inducta, varii gentium ritus, terræ gleba inhumato cadaueri iniecta à transeuntibus, & in os immissa, Pyramides pro tumulis, aues pascere pœna summa, bubo, stryx, cornix, incendiaria, funebres, vultur cadauera sequitur, sepulchra in vijs, in montibus, locus à pontifice aßignatus, cadauera melle condita, cera, cedria.

NE multa de funeribus dicerem, viri docti præoccuparunt, I. Lipsius ad li. 4. Annal. ad Alexandr. Neapolitan. lib. 3. cap. 7. Andreas Tiraquellus, præcipueq; Ioannes Kirchmannus Lubecensis quatuor libris, solemnitates funerum Romanorū hincinde ex omnigenis scriptoribus antea dispersas, in vnum corpus redactas complexus est. Vide quæ supra in hoc opere de Apotheosi, & de Tibijs, ad quas efferebantur, à me sunt dicta lib. 3. cap. 31. Certe nulla gens adeo barbara, aut ab humanitatis vsu aliena quæ sepelire cadauera non probauerit; est enim *sepultura iuris naturæ*. D. Chrysostom. libr. *περὶ ἔθους, de moribus*. Hinc egregia illa nec minus amara interrogatio Vibuleni apud C. Tacitum libr. I. Annal. *Responde Blæse vbi cadauer abieceris, ne hostes quidem sepulturā inuident.* Hannibal, licet iuratus nomini Romano hostis, tamē Flaminij interfecti corpus, vt sepulturæ mandaret,

ret, queri iussit. T. Liu. 3. Decad. li. 2. eandem humanitatem L. Cornelius consul Hannoni præstitit. Valer. Maxim. li. 5. cap. 1. & cum seruus iure gentium *nullam habeat communionem* cum liberis hominibus, *locus* tamen *in quo sepultus est, sacer debet haberi*, Aristo apud Vlpianum *l. 2. ff. de relig. & sumpt. funer.* Quinctilian. Declamat. 5. *Hinc ille venit effectus, quod ignotis cadaueribus humum congerimus.* Valeat Stoicorum rigida & ab humanitate remota secta quæ parum interesse asserebant, *supra terram, an infra putrescerent.* Quibusque illud semper in ore: *Cœlo tegitur qui non habet vrnam. Sentienti*, dicebat alter, *onus est terra, non sentienti superuacaneum.* Deniq; non placet illud: *Non defunctorum causa, sed viuorum inuenta est sepultura, vt corpora & visu, & odore fœda submouerentur.* L. Sen. in lib. de Remed. fortuitor. si tamen eius ille author. Sepulturæ carentiam apud Virgilium *malum* omnes sciunt appellari lib. 6. Æneid.

Eripe me his inuicte malis, & tu mihi terram
Inijce.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonautic. in fine.

——Quem fida manus, quem chare suorum
Diripiat, laceretq; senem, nec membra sepulchro
Contegat.

Lege Stobæum Serm. 122. rectissime Ariminus Vetus poëta.

Humano generi posuit natura creatrix
Hanc legem, vt tumuli membra sepulta tegant.

Sed quam varij sepeliendi ritus sint, alijs dictum, de Chijs, Tauris, Sindis, Colchis, Phrygibus, Panebis, Nicolaus antiquus scriptor, libr. de Morib. gent. de Persis, & Ægyptijs, Herodot. lib. 3. de Tartaris, Paul. Venetus lib. 1. de Regionib. Orientalib. cap. 54. de Iapponibus, Olaus Magnus li. 4. c. 7. sed cultissime Silius Italic. lib. 13. Punicor.

Daq; vago primum portas Acherontis adire,
Haud vlla ante tuam, quanquam non parua fatigent
Curarum prior extiterit, namq; ista per omnes
Discrimen seruat populos, variatq; iacentum
Exequias, tumuli & cinerum sententia discors.
Tellure, vt perhibent, is mos antiquus Ibera,
Exanima obscœnus consumit corpora vultur.
Regia cum lucem posuerunt membra probatum est,
Hircanis adhibere canes, Ægyptia tellus
Claudit odorato post funus stantia saxa
Corpora, & à mensis exanguem haud separat vmbrã:
Exhausto instituit Pontus vacuare cerebro
Ora virum, & longum myrrhata reponit in æuum:
Quid qui reclusa nudos Garamantes arena
Infodiunt? quid qui sæuo sepelire profundo
Exanimes mandant Lybicis Nasamones in oris?
At Celtæ vacui capitis circundare gaudent
Ossa (nefas) auro, & mensis ea pocula seruant.
Cecropidæ ob patriam Mauortis sorte peremptos
Decreuere simul communibus vrere flammis.
At gente in Scythica suffixa cadauera truncis
Lenta dies sepelit, putri liquentia tabo.

[illegible] hæc quidem dira immanium populorum fera- [illegible]barics erat, melius aliquanto Romani, qui cadauera terræ, seu primæ parenti, vnde ortum traxerant, reddebant, & abunde quieti animarum, quæ quandiu insepulta erant corpora, errare credebantur, si terra cooperuisset defunctos. Fl. Veget. libr. 4. Rei Militar. cap. 44. *Alij ferro interimuntur, alij ardere coguntur in fluctibus, inter tanta tamen mortium genera, qui acerrimus casus est, absumenda piscibus, insepulta sunt corpora.* D. Synesius in Epist. Helen. Acron. ad Horat. lib. 1. od. 28. *In sacris hoc genus sepulturæ tradebatur, vt etsi non obrueretur, manu plena ter iacta terra cadaueri pro sepultura esset.* Lex ea fuit Græcorum, Ælian. lib. 5. var. histor. c. 14. νόμος καὶ ἦν ἀττικὸς ὃς ἂν ἀτάφῳ περιτύχῃ σώματι ἀνθρώπου, πάντως ἐπιβάλλειν γῆν αὐτῷ. *Lex etiam inter Atticos scripta fuit, si quis in insepultum cadauer hominis incidat saltem ei terram inijciat.* L. Sen. rursus mihi compellandus libr. 5. de Benefic. c. 20. *At si terram ignoto mortuo inieci, nullum habeo huius officij debitorem, in publicum humanus.* Idem lib. 8. Controuers. 4. *Quid est miserius in vita, quã velle mori? quid in morte, quam sepeliri non posse? omnibus Natura sepulturam dedit, naufragos idem qui expulit fluctus, sepelit.* Hoc ipsum *terræ iniectionem*, siue, vt alij volunt, *humationem* appellant. Valer. lib. 5. cap. 3. tit. vlt. *Phocion non tantum in eculeo ab Atheniensibus impositus est, sed certe post obitum, nullam Atticæ regionis, quæ ossibus inijceretur, glebam inuenit.* Eleganter C. Petron. Satyr. pag. 76. *Si nihil aliud, certe diutius, inquit, iuncta mors nos feret, vel si voluerit misericors ad idem littus expellere, aut præteriens aliquis tralatitia humanitate lapidabit, aut, quod vltimum est, iratis etiam fluctibus, imprudens arena componet.*

Seruius ad illud lib. 6. Æneid.

Inops, inhumataq; turba.

Lactant. Firmian. lib. 6. cap. 12. *Quin etiam non defuerunt, qui superuacaneam facerent sepulturam, nihilq; esse dicerent mali, iacere inhumatum, atq; abiectum.* Quinctilian. declamat. 5. *Hinc & ille venit affectus, quod ignotis cadaueribus humum congerimus.* Idem declamat. 6. *Nobis vero genuit* (rerum Natura) *non solum miserationem, sed etiam religionem, inde ignotis quoq; corporibus transeuntium viatorum collatitia sepultura, inde iniecta alienis humus.* Ea mente capiendi sunt poëtæ Latini. Claudian. lib. 1. in Ruffin. in fine.

——— nec vili moriens condetur arena.

Lib. de bello Gildonico.

Occidit iuuenes, inhumataq; corpora vulgo
Dispulit, & tumulo cognatas arcuit vmbras
Naturamq; simul, fratremq; hominemq; cruentus
Exuit, & tenuem cæsis inuidit arenam.

Et eodem libro paulo post.

Te pater vltorem, te nudi puluere manes,
Te pietas polluta rogat.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 6.

Et mater non iusta piæ dare debita terræ,
Nec pote cognatos inter humare rogos.

Q. Catull. in Argonauticis.

——— potius germanum amittere creui,
Quam tibi fallaci supremo in tempore deesse
Pro quo dilaceranda feris dabor, alitibusq;

Prædã.

Præda, nec iniecta tumulabor mortua terra. A

Q. Ennius in Ctesiphonte, citante Macrobio libr. 6. Saturnal. c. 2. & notat Scriuerius.

Neq; terram inijcere, neq; cruenta
Conuestire mihi corpora licuit,
Neq; miseræ lauare lachrymæ salsum sanguinem.

Virgil. lib. 6. Æneid.

——— *Tu mihi terram*
Inijce.

Q. Horat. loco proxime supra à me laudato.

Quanquam festinas, non est mora longa, licebit B
Iniecto ter puluere curras.

Stat. lib. 12. Thebaid. v. 96. Creon omnem humanitatem exuens.

——— *Longos vtinam addere sensus*
Corporibus, cœloq; animas, Ereboq; nocentes
Pellere fas, ipsumq; feras, ipsum vnca volucrum
Ora sequi, atq; artus regum monstrare nefandos,
Hei mihi quod positos humus alma, diesq; resoluit.

Poëtas Græcos adde, Moschionem, siue, vt alij vocāt, Menandrum. C

ἐάσατ' ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς,
ὅθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο
ἐνταῦθ' ἀπελθεῖν, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν.

Sinite iam terra operiri mortuos,
Et vnumquodq;, vnde in corpus venit
Illuc redire, spiritum quidem ad æthera,
Corpus vero in terram.

Allusit vetus lapis lib. 3. Epigrammat. & poëmat. Pithæanorum. D

Vita subit cælum, corpus tellure tenetur,
Omnia sic repetant iura locosq; suos.

Et Maximianus, falso hactenus Cornelij Galli nomine circumlatus Eleg. 1.

Ortus cuncta suos repetunt, matremq; requirunt.

Zanus Epigrammatographus lib. 3. Antholog. cap. 22. Epigr. 59.

ψυχρὰν σοῦ κεφαλῆς ἐπαμήσομαι αἰγιαλῖτιν
θῖνα κατὰ κρυεροῦ χευάμενος νέκυος.

Frigidam tui capitis accumulabo littoralem E
Arenam ad miserabile effundens cadauer.

Antipater Thessalonicensis vetus item poëta, Anthologiæ eodem libro c. 23. Epigr. 20.

Αὐσονίη με Λίβυσσαν ἔχει κόνις, ἄγχι δὲ Ῥώμης
Κεῖμαι παρθενικὴ τῇδε παρὰ ψαμάθῳ.

Ausonius me Libycam habet puluis, prope Romam
Iaceo virgo hac in arena.

Lycophron in Cassandra. F

ἑνὸς δὲ λώβης, ἀντὶ μυρίων τέκνων
Ἑλλὰς στενάζει παῖδας; τοὺς κενοὺς τάφους
οὐκ ὀστοθήκαις, χοιράδων δ' ἐφειμένους
οὐκ ὑστάτην κεύθοντας ἐκ πυρὸς τέφρην
κρωσσοῖς παρχυθεῖσαν, ὡς φθιτῶν θέμις
ἀλλ' οὔνομ' οἰκτρόν, καὶ κενηρίων γραφάς.

Vertit ad verbum pene Guilielmus Canterus: *Vnius autem ob peccatum, infinitorum liberorum Græcia gemet omnis honoraria sepulchra, non vrnis, sed scopulis insidentia, nec extremum tegentia ex igne cinerem, hydrijs conditum, vt mortalium mos est, sed nomen miserandum, & cenotaphiorum inscriptiones.* Metricis legibus Iosephus Scaliger inclusit optime. A

Vnius ob noxam orba mille liberum.
Tumulos inanes conqueretur Græcia
Non in sepulchris, sed maris fundo sitos,
Rogi supremum non tegentes puluerem,
Vrnis latentem, vt iusto denicalia,
Sed triste nomen, atq; cespitum notas.

Glebula hæc terræ non modo cadaueri imponebatur abiecto, sed & ipsi ori. M. Tull. lib. 2. de legib. *Priusquam in os iniecta gleba est, locus ille, vbi concrematum est corpus, nihil habet religionis.* Macula extergenda è loco Festi lib. 14. *Præcidanea agna vocabatur, quæ ante alias cædebatur, item porca quæ Cereri mactabatur ab eo, qui mortuo iusta non fecisset, id est glebam non obiecisset, quod mos erat eis facere prius, quam nouas fruges gustarent.* Rescribe omnino; *id est, glebam in os iecisset.* quod confirmari posse videtur ex Horatio proxime supra. B

At tu nauta vagæ ne parce malignus arenæ,
Ossibus, & capiti inhumato
Particulam dare. C

Adscribam ad hæc veluti Collatiuum, egregium locum Claudiani è lib. 2. in Ruffin.

——— *ne quis nimium sublata secundis*
Colla gerat, triuijs calcandus spargitur ecce,
Qui sibi Pyramides, qui non cedentia templis
Ornatura suos extruxit culmina manes,
Et qui Sidonio velari credidit ostro
Nudus pascit aues, iacet en qui possidet orbem D
Exiguæ telluris inops, & puluere raro
Per partes tegitur nusquam, totiesq; sepultus.

Singula discutiam: vnicus enim mihi videtur inter Latinos poëtas antiquitatem mysticā, reconditamq; doctrinam, fluentissimis dulcissimisq; versibus inseruisse. Primum Pyramides pro tumulo sperabat Ruffinus, prima quippe pyramidum extructio ad sepeliendos principes excogitata primitus, præter historicos. Poëtæ. Stat. lib. 5. sil. 3.

Atq; vtinam, fortuna, dares mihi Manibus aras, E
Par templis opus, aeriamq; educere molem
Cyclopum scopulos vltra, atq; audacia saxa
Pyramidum, & magno tumulum prætexere luco.
Illic & Siculi superassem dona sepulchri,
Et Nemees lucum, & Pelopis solemnia trunci.

M. Lucanus lib. 9. Pharsaliæ v. 155.

Tanta fuit merces inhumatos condere manes,
Sanguine semiuiri Magnum satiare tyranni.
Non ego Pellæas arces, aditisq; retectum
Corpus Alexandri pigra mareotide mergam? F
Non mihi Pyramidum tumulis auulsus Amasis,
Atq; alij reges, Nilo torrente natant?

Idem lib. 8. v. 695.

Tum sibi sacrato Macedo seruetur in antro,
Et regum cineres extructo monte quiescant,
Cum Ptolomæorum manes, seriemq; pudendam
Pyramides claudant, indignaq; Mausolæa,
Littora Pompeium feriunt, truncusq; vadosis
Huc illuc iactatur aquis.

Magm. Ennodius Felix Ticinensis Episcopus Epigr. A
135. cuius lemma est, *de sepulchro Maioriani Imperatoris.*

Cum perstat grauior, bustum fortuna petitum
Contulit exuuijs, Maioriane, tuis.
Nunc indignis Pyramidum, Sors, prospice moles,
Vilia principibus linque sepulcra pijs.

Sequitur in Claudiano, *Sidonio velari credidit ostro.* Quia antiquitus purpureis tapetibus cadauera operiebantur. Quamquam non sum ignarus vilissima, pauperrimaque sepultura veteres condi solitos, nempe in fontes aut puteos abijci. M. Varro lib. 4. de ling. B
Lat. & Fest. lib. 14. in voce *puticuli*, Antiphilus lib. 1. Antholog. & iam Clarus Siluius obseruauit in libro Singulari in leges pagin. 547. Verum heroicis temporibus longe opulentius cum cadaueribus actum, purpureo enim velamine integebantur. Stat. libr. 5. sil. 1. v. 225.

Hic te Sidonio velatum molliter ostro
Eximius coniux, (neq; enim fumantia busta,
Ardoremq; rogi potuit perferre) beato C
Composuit Priscilla thoro.

Valer. Flac. lib. 3. Argonautic.

Funereæ quæ cuiq; manus, quæ cura suorum,
Quæ fortuna fuit, medio rex agmine longe
Eminet, hunc crebris quatiens singultibus ora
Alleuat Æsonides, celsoq; reponit in ostro,
Dat pictas auro, atq; ardenti murice vestes.

Denique *nudus pascit aues.* Quia prima infelicitas carere sepulchro, secunda ab auibus discerptum, aut D
pastum fuisse. Aurel. Cassiodor. lib. 1. Epist. 19. *Inhumatam quoq; reuerentiam eius funeris abiecerunt, legum districtione resecetis, quatenus qui exemplis prouocantur pessimis, pœnis arceantur aspectis, proh dolor! pietas in auibus inuenitur, quæ ab humana conditione deseritur, vultur ipse, cui vita est cadauer alienum, tantæ magnitudinis corpus, nec exiguis alitibus probatur infestus, sed magis accipitrem vitam plumigerum auium prosequentem, alis cedit, ore dilaniat, totoq; suo pondere periclitantibus nititur subuenire.* Valer. li. 1. c. 6. tit. 11. *Tam multa signa* E
hostilibus inter cœpta manibus, tantum Romanæ militiæ decus barbarorum obtritum equitatu, optimæ indolis filij cruore paternæ respersi oculi, corpus imperatoris inter promiscuas cadauerum strues, auium ferarumq; laniatibus obiectum. Mentio & apud Homerum libr. 22. Iliad. v. 355. Augustus apud Suetonium c 13. *Cuidam sepulturam petenti, respondit iam illam in volucrum esse potestate.* Varie legunt viri docti eum locũ. Leuinus Torrentius, *in potestatem volucrum esse.* Cic. pro lege Manilia. *Cum vestros portus in prædonum fuisse potestatem* F
sciatis. Terent. in Andria. *In ignem posita est.* L. Sen. li. 1. de Ira. *Cum se in possessionem posuerunt.* Adrian. lib. 24. Aduersarior. c. 15. *Iam istam volucrum potestatem fore.* Sed nõ multum interest. L Apul. lib 5. Milesiar. *Perinde, vt merebatur, laceratis visceribus suis, alitibus, bestiisq; obuium ferens pabulum interijt.* Catull. in Argonautic. supra laudatus. P. Virgil. lib. 9. v. 486. Æneid.

Heu miserande puer, canibus data præda Latinis
Alitibusq; iaces.

Et lib. 10. Æneid. v. 559. & citat Pierius Valerian. li. 18. Hieroglyphic.

——— *Non te optima mater*
Condet humi, patriove onerabit membra sepulchro,
Alitibus liquere feris, aut gurgite mersum
Vnda feret, piscesq; impasti vulnera lambent.

Sil. Italic. lib. 13.

Hic diræ volucres, pastusq; cadauere vultur,
Hic multus bubo.

Iuuenal. Sat. 10.

Non vnquam attigerant maiora cadauera corui.

Et Sat. 14. v. 77. *vultur*
Ad fœtus properat, partemq; cadaueris offert.

Lucan. lib. 4. v. 801.

——— *Libycas en nobile corpus*
Pascit aues.

Et lib. 8. v. 507. Idem.

Nec soceri tantum arma fugit, fugit arma senatus,
Cuius Thessalicas saturat pars magna volucres.

Eiusdem libri v. 764. Codrus ad cadauer Pompeij.

——— *ne ponti bellua quicquam*
Ne fera, ne volucris, ne saui Cæsaris ira
Audat, exiguam, quantum potes, accipe flammam
Romana succense manu.

L. Sen. Tragœd. Thyeste. Act. 5. sc. 3.

Vtrumve sæuis pabulum alitibus iacent?

Et in Thebaid. Ac. 1. sc. 1.

Et in alta nemora pabulum misit feris
Auidis, auibusq;.

Claudian. de 6 Hon. consul. vbi cæsus à Stilichone Alaricus.

——— *multisq; suorum*
Diras pauit aues.

Aues diræ sunt, *quæ laceratione corporum aluntur,* vt loquitur Seneca lib. 4. de Benefic. cap. 20. Vultures autem designari certum est, Silius loco proxime supra laudato. Agathias Scholasticus Antholog. lib. 2. c. 31. Epigr. 7.

ὄρνεον ἠσθίομεν κεκλημένοι ἄθλιον ἄνδρες,
ἄλλων ὀρνίθων βρώματα γιγνόμενοι.

Auem comedimus inuitati miseram viri,
Aliarum auium cibus euadimus.

Ennius apud Seruium lib. 6. Æneid.

Vulturus in siluis miserum mandebat homonem.

In alijs editionibus legitur, sed paruo discrimine.

Vulturis in siluis miserum mandebat homonem.

Quare & hæredipetæ vultures dicti. L. Seneca ille idẽ Epistol. 95. *Vultur est, cadauer expectat.* Nam *vltra mare* vultures *vt cadauera præsentiscunt,* ita huiusmodi homines opibus defunctorum inhiant. Isidor. li. 12. c. 7. Cicero in Pisonem, *Prouinciæ vulturius.* Catull. Epigr. 66.

Suscitat & cano vulturium capite.

Martial. lib. 6. Epigr. 62.

Cuius vulturis hoc erit cadauer?

Lepidissime, vt solet, & festiuissime Plautus in Trinummo.

Tum autem sunt alij qui te vulturium vocant,
Hostesne an ciues comedas, parui pendere.

Et

Et quia eo deuenimus, aues funebres habebantur A præter vulturẽ, bubo, stryx, cornix, incendiaria auis, quæ vel inauspicatæ censebantur, vel certæ mortis aduenturæ nuntiæ. ob id *diræ aues* dicuntur Statio lib. 3. Thebaid. v. 520. vbi locus insignis fœda interpunctione corruptus.

Non comes obscurus tripodum non fulminis ardes,
Vector ades, flauaq́; sonans auis vnca Mineruæ:
Non venit augurijs melior quam vultur, & acres
Desuper accipitres insultauere rapinis.

Licet certum sit vulturis augurio Romam conditam, B tamen manifestum est eam inter inominatas aues poni solere, quare censeo legendum in tertio versu:

Nec venit augurio melior: sed vultur.

Bubo, siue vt alij volunt, *bia*, Cæl. Rhodigin. libr. 17. c. 19. nomen habet *à sono, quem edit*. M. Varro lib. 4. de ling. Lat. C. Plin. lib. 10. cap. 12. *Aues inauspicatæ, bubo, coruus, cornix*. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 12. & lib. 6. Metamorph. Fab. 7. & lib. 5. Fab. 8. & libr. 5. Fab. vlt. *cubiculo Commodi* Imperatoris *insidens bubo, mortem ei significauit*. Æl. Lamprid. in eo. L. Sen. in Hercule Fu- C rente Act. 3. sc. 2. M. Lucan. lib. 5. Pharsaliæ.

Et læta iurantur aues bubone sinistro.

Silius Italic. supra, & in prodigijs Cannensem stragem præcedentibus lib. 8. Punicor.

Obseditq́; frequens castrorum culmina bubo.

Claudian. lib. 2. in Eutrop.

——— *infestoq́; iubet bubone moueri*
Agmina, Mygdonias mox impletura volucres.

Est tamen obseruandum, non semper funebrem esse D auem eam, nam *tacita bonum, canens malum* denunciat. Seruius ad lib. 4. Æneid. L. Apul. lib. 3. Milesiar. Iul. Obsequens in egregio & necessario de prodigijs opere. Capit. 85. 86. 90. 92. Ouidius libr. 9. Metamorph.

——— *ter omen*
Funereus bubo lethali carmine fecit.

Virgil. loco citato.

Solaq́; culminibus ferali carmine bubo E
Visa queri.

Stat. libr. 3. Thebaid. citato superius loco, & vbertim fabulam narrat Luctatius Placidius.

——— *Feralia bubo*
Damna canens.

Strygen *in maledictis* posuerunt inquit Plinius lib. 11. c. 39. id nominis sortita est, *quod horrendum stridere nocte solet*, vt cum Ouidio loquar libr. 6. Fastor. Seneca Tragœdus & Isidorus locis proxime laudatis, Porphyrion ad Horatium Epod. od. 5. *Stryx nocturna est, mali ominis*. Lucan. lib. 6. F

Quod trepidus bubo, quod stryx nocturna queratur.

Statius vbi supra.

Nocturnaq́; gemunt stryges.

In veneficijs ob id maximè petebatur. Horat. ibidem.

Plumamq́; nocturnæ strygis.

Sext. Propert. lib. 3. el. g. 5.

Illum turgentis ranæ portenta rubetæ,
Et lecta exsectis vnguibus ossa trahunt,
Et strygis inuentæ per busta iacentia plumæ,
Cinctaq́; funesto lanea vitta viro.

Et lib. 4. eleg. 5.

Consuluitq́; Stryges nostro de sanguine.

Ouid. lib. 7. Metamorphos. Fab. 2. in Medeæ incantationibus.

Et strygis infames ipsis cum carnibus alas
Addidit.

Cornix vocatur ecloga 1. à Virgilio *sinistra*. Et præsertim funebre auspicium ab ea captatur *fœtus tempore*, id est, *post solstitium: quod ex duabus vna extincta, altera perpetuò vidua permaneat*. Plinius lib. 10. c. 12. Ælian. de Animalib. lib. 3. Horat. lib. 3. od. 27. Andreas Alciatus IC. Emblemate 73.

Te corui comedunt, te deuorat improba cornix
Quæ nihil humanæ commoditatis habent.

Incendiaria auis quænam fuerit incertum est, certe ea nunquam videbatur, vt statim post *vrbs non lustraretur*. C. Plin. lib. 10. c. 13. *pyralem* appellat Cælius Rhodigin. lib. 14. c. 8. ἀπὸ τοῦ πυρὸς videlicet ducto nomine *ab igne*. Recte Seruius: *De busto sudem ad tectum si detulisset incendium portendebat, si cuius ædes insedisset, & vocem misisset, significabat mortem*. Iosephus Scaliger in Annotationibus in Festum *ambustean* putat dici, quod circa busta volitet, & in ijs plerumq; delitescat. Glossarium vetus, ambustandus, εἶδος ὀρνέου, *genus auis*. Legendum est indubie *ambustaneus*. Sunt & nonnulli qui Spinturnicem esse hanc velint. Santræ authoritate Fest. Pomp. libr. 17. *Spinturnix est auis genus, turpis figuræ, occursatrix artificum, perdita spinturnix, ea Græcè dicitur* σπινθύρας. Ab euentu itaq; nomen illi inditum. σπινθὴρ enim *ignis* est *structura*. Ad sepulchra redeo.

Vt olim in puteis pauperiores insepulti abijciebãtur, vti paulò ante ostendi, diuites olim in domibus suis, admonui in Tractatu de Laribus hoc opere supra, communis Romanorum sepultura in *vijs publicis* erat, vt ex epitaphijs apparet, quæ semper viatores alloquuntur, & habetur diserte apud ICtos. l. *mortuorum*, & l. *prætor*, *ff. de sepulch. violato*. Vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat. 1. v. vlt. *Viæ in quibus nobiles sepeliebantur*. Ipse Satyricus: *Flaminia tegitur ciuis atq; Latina*. Et Sat. 5. v. 55. *Cliuosæ monimenta Latinæ*. L. Sen. Epist. 91. in fine: *Non est quod nos tumulis metiaris, & his monimentis, quæ viam disparia prætexunt, æquat omnes ciuis, impares nascimur, pares morimur*. Idem in Apocolocynth. seu Satyra Claudiana. *Appiæ viæ curator est, qua scis & Diuum Augustũ, & Tiberiũ Cæsarem ad Deos isse*. Beatus Rhenanus annotauit. Pleni sunt oẽs historicorum, & poëtarum paginæ: quis enim ignorare pôt, vetitum fuisse legibus Romanis Græcisque, intra vrbis pomœria quemquam humare, aut sepelire, nisi legislatores, quibus is videbatur debitus honor, vt qui ciues legibus à se latis in salubri concordia continuissent viui in medio eorundem mortui requiescerent: Alij autem, quibus ambitio & fama petebatur etiam post fragilem caduci huius corpusculi vsum depositum, in vijs publicis sepulchra sua erigi volebãt, vt titulos, quibus inscripti fuerant, possent omnes, qui transirent, perlegere; titulis hisce, siue

Inscri-

Inscriptionibus gesta, familia, ætas, vitæ conditio, A mortisq; causa continebantur. vnicum addam ab eruditissimo Meursio annotatum. Principes aut in montibus, aut ad montium radices sepeliebantur. Isidor. lib.15. Etymologiar. c. 11. *Apud maiores enim potentes aut sub montibus, aut in montibus sepeliebantur, inde tractum est, vt super cadauera aut pyramides fierent, aut ingentes columnæ collocarentur.* Priora illa mutuatus est à Seruio ad lib.11. Æneid. Aurelius lib. de Orig. gent. Rom. *Post illum regnauit Auentinus Siluius, isq; finitimis bellum inferentibus, in dimicando circumuentus ab* B *hostibus prostratus est, ac sepultus circa radices montis, cui ex se nomen dedit.* M. Lucan. lib.8.

Et regum cineres extructo monte quiescant.

Stat. lib.5. sil.3.

Exere semirutos subito depuluere vultus
Parthenope, crinemq; afflato monte, sepulti
Pone super cineres, & magni funus alumni.

P. Virgil. lib.6. Æneid.

At pius Æneas ingenti mole sepulchrum
Imponit, suaq; arma viro, remumq; tubamq; C
Monte sub aereo, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur æternumq; tenet per secula nomen.

Et lib.11. Æneid.

——— *fuit ingens monte sub alto*
Regis Decenni terrendo ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaq; Ilice tectum.

Et à Pontificibus locus sepulchris assignabatur, nisi forte hæreditaria ea fuissent, & tunc non erat operæpretium Pontificem interuenire, nam idem patrifamilias in illud ius erat, atque in reliquam hæreditatem. C. Sueton. in Domitiano cap. 17. *Cadauer eius populari sandapila per vespillones exportatum, Phyllis nutrix in suburbano suo, Latina via, loco à pontifice dato, funerauit.* Sic legitur ille locus apud Wolffgangũ Lazium Reip. Rom. lib.3. c.11. At in editionibus vulgatis verba illa, *loco à pontifice dato,* desiderantur, neq; puto gemina esse Suetonio, sed vel glossema Lazij, vel in textum irrepsisse è margine. At solitos pontifices loca idonea designare & consecrare, apparet ex Strabone Amasiano lib. 5. Geograph. Aurelio Prudentio in Romano Martyre, & vide apud Lazium loco nominato vetus Lapis.

P. ACTILIO. RVFFO. ET. ACTILIÆ. BERONI. CÆ. VX. VIXER. ANN. XXIV. SED. PVBLI. MENS. X. ANTE. NATVS. EST. ET. EADEM. HORA. FVNGOR. ESV. AMBO. MORTVI. SVNT. ILLE. ACV. F ISTA. LANIFICIO. VITAM. AGEBANT. NEC. EX. EORVM. BONIS. PLVS. INVENTVM. EST. QVAM. QVOD. SVFFICERET. AD. EMENDAM. PYRAM. ET. PICEM. QVIBVS. CORPORA. CREMARENTVR. ET. PRÆFICA. CONDVCTA. ET. VRNA. EMPTA. ATQVE. INDVLGENTIA. PONTIFICVM. LOCVS. DATVS. EST.

Altera Inscriptio est Romæ, cuius verba sunt.

D. M.

FLAVIÆ. VRBICÆ. FILIÆ. SVÆ. CHARISSIMÆ. FECIT. T. FLAVIVS. VICTOR. ET. MANICA. VRBICA. PARENTES. VIXIT. ANN. VII. MENSIB. VI. LOCVS. DATVS. EST. A PONTIF. MANILIO. FORTVNATO. PATRONO.

Quod si aliquis peregre obijsset, cadauer melle perungebant, ne corrumperetur, donec domum referri posset. C. Plinius lib.22. cap.24. *Mellis quidem ipsius natura talis est, vt putrescere corpora non sinat, iucundo sapore, atq; non aspero, alia quam salis natura.* Quod in consuetudine fuisse Græcis discimus ex historia Agesipolis Lacedæmonicorum regis, febri mortuus apud Xenophontem Histor. Græcar. lib.5. pagin. 564. ἐκεῖνος μὲν ἐν μέλιτι τεθεὶς, καὶ κομισθεὶς οἴκαδε τῆς βασιλικῆς ταφῆς. *Melle oblitus domum deportatur, ac regiam sepulturam consequitur.* Huc pertinet mystica antiquorum significatio; nam *viuentium symbolum fel* solebat esse, *mortuorum* quidem *mel.* Cæl. Rhodigin. libr.28. D cap.27. Antiquar. lection. Stat. Papin. libro 3. sil.2. v.108.

Duc & ad Æmathios manes, vbi belliger vrbis
Conditor, Hyblæo perfusus nectare durat.

Corripus African. de laudib. Iustini Minoris libr.3. Num. 1.

Thura Babæa crepant, fragrantia mella locatis
Infundunt pateris, & odoro balsama succo.
Centum aliæ species, vnguentaq; mira feruntur,
Tempus in æternum sacrum seruantia corpus
E *Supremum patri talem celebrabat honorem*
Augusto melior Iustinus Cæsare princeps.

Meminit ritus Diogenes Laertius libr.3. de dict. Philos. obseruauitq; ex eo eruditissimus senex P. Victorius lib.19. variar. lection. c.1. M. Varro in *Crono* περὶ τρυφῆς apud Nonium c.3. Num.261.

Quare Heraclides Ponticus plus sapit
Qui præcepit vt comburerent, quam Democritus,
Qui vt in melle seruarent, quam si vulgus
Sequutus esset, peream si centum denarijs
Calicem mulsi emere possimus.

Nec modo melle, sed & *cera* cadauera oblinere receptum. M. Tull. lib.1. Tusculanar. quæstion. ad finem: *Condiunt Ægyptij mortuos, & eos domi seruant. Persæ etiam cera circumlitos condiunt, vt quam maxime permaneant diuturna corpora: Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi à feris sint antea laniata: In Hircania plebs publicos alit canes, optimates domesticos, nobile autem genus canum illud scimus esse, sed pro sua quisq; facultate parat, à quibus lanietur.* Eadem illa, & plura

iam

iam antea ex Silio dixi hoc capite. Sed locum suspicor ceræ tantum relictum ad perungenda defunctorum corpora, quando mel nō suppetebat Cornel. Nepos, aut verius Æmilius Probus in Agesilao. in fine: *in morbū implicitus decessit, ibi eum amici, quo Spartā facilius perferre possent, quod mel nō haberent, cera circumfuderunt, atq; in domum retulerunt.* eandem historiam narrans Diodorus Siculus lib.15. καὶ τοῦ σώματος ἐν μέλιτι κομισθέντος εἰς τὴν Σπάρτην. *Corpus in melle deportatum Spartam.* Controuersum inter duos clarissimos historicos, vtrum cera, an melle Agesilai demortui cadauer domum fuerit relatum: probabilior est Æmylij sententia, quod habeat Plutarchum assentientem. Sic n. ille in vita Agesilai. οἱ παρόντες κηρὸν ἐπιτήξαντες τῷ νεκρῷ μέλιτος οὐ παρόντος, ἀπῆγον Σπαρτιάται εἰς Λακεδαίμονα. *Cera cadaueri illiquefacta, quia mel non suppetebat, Lacedæmonem retulerunt Spartiatæ.* Ita intellige Silium Italicum lib.13. Punicor.

Dum vanos ritus curat, & solemnia vulgi
Exequitur, cessat flammis imponere corpus,
Vt portet tumulis per longum membra paternis:
Quod te per nostri Martis precor æmula facta,
Arce, quæ patrios artus medicina seruant,
Daq; vagi portas quamprimum Acherontis adire.

Locus corruptus est. Fortean legendus hoc modo primus versus:

Dum varios ritus, curam, & solemnia vulgi
Exequitur.

Adde tertiam rationem conseruandorum cadauerum, ea peruncta quippe cedria, non vero melle, neque cera, Plin. lib.16. cap.11. *Primus sudor aquæ fluit canali, hoc in Syria cedrium vocatur, cui tanta vis est, vt in Ægypto corpora hominum defunctorum: eo perfusa seruentur.* Eadem pene habet idem scriptor libr.24. cap.5. *Cedri succus, ex ea quomodo fieret diximus, magni ad lumina vsus, ni capiti* (melius quam *capitis*) *dolorem inferret, defuncta corpora incorrupta æuis seruat, viuentia corrumpit, mira differentia, cum vitā auferat spirantibus, defunctisq; pro vita sit.* Et Iunius Moderatus Collumella Rei Rust. libr. 6. c.32. notat Georgius Alexandrinus.

Sic peruncta & delibuta cedria, melle, ceraue cadauera ornabantur, coronabanturque, eodem modo ac si adhuc viuerent, imo & mensis adhibebantur, quod in aula Gallica nuper bellicossimi clementissimique principis funestate incredibili, calamitosoq; Europæ toti, exitu, vidimus fieri. & Consuetudinis Ægyptiorum fuisse, vt simulachrum defuncti induerēt iisdem ornamentis, quibus viuens vtebatur, sepulchroq; vitreo inferrent, clarum est ex Herodoto lib.3. Græcos idipsum probasse, habetur apud Ciceronem Orat. pro L. Flacco, quid contineretur plebiscitis Smyrnæorū, quæ fecerant in Castricium mortuū, breui ostendens; *Primum,* inquit, *vt in oppidum introferretur, quod alijs non conceditur, deinde vt ferrent Ephæbi, postremo, vt imponeretur aurea corona mortuo.* Adstipulatur & Aristophanes in Concionantibus apud P. Victorium lib. 2. var. Lection. cap.7. de Turcis idem lego, scribente Philippo Lonicero histor. Turcicæ Tom. I. parte 2. c.19. *Ablutum cadauer duobus linteis funeralibus, itidem è Xilino textis abstergunt & exsiccant, siccatum cadauer aqua rosacea addito thimiamate aspergunt, vestibusq; quas habuit preciosissimis induunt, capiti quoque virgam adaptant, cui pileum floribus exornatum imponunt: sic exornatum cadauer quidam ex Sacerdotibus in templa deferunt.* Id apud Macedones inualuisse, testis esse potest Ælian. lib. 12. var. hist. capit. vlt. de Byzantijs principibus. Corippus lib. I. Num.13.

Sic suprema suæ seruans insignia vitæ
Iustinianus erat, non mutans morte colorem
Sed solito candore nitens, quia vicerat orbem
Mors veneranda viri, signis monstrauit apertis.
Ipse videbatur cunctis plangentibus vnus
Effigie gaudere pia, diademate comptus,
Purpureaq; in veste iacens requiescere somno.

Silius Italic. lib. laudato, de Ægyptijs.

Claudit odorato post funus stantia busto
Corpora, & à mensis exanguem haud cœperat vmbram.

Reliqua ad funebrem apparatum spectantia, suo ordine libro singulari à me expedientur.

AMPLISSIMIS VIRIS PRVDENTIA, ERVDITIONE ET VIRTVTIBVS PRÆSTANTISSIMIS, DOMINO CAmerario, & toti Senatui inclytæ Reipublicæ Ratisbonensis, Dominis suis reuerenter colendis.

S. D.

VLTA sunt pij Magistratus officia, Viri amplissimi, Domini reuerenter colendi: sed nescio, an non multo maximum & præstantissimum sit, curare, vt bonæ literæ floreant & conseruentur. Cùm enim Spiritus sanctus per Prophetam Esaiam pios Magistratus appellet nutritios Ecclesiæ: certe hoc etiam vult, vt Scholarum cura tangantur, quippe quæ seminarium sunt Ecclesiæ: imo non Ecclesiæ tantum, verum etiam Politiæ. Et profectò si res rectè perpendatur, dici non potest, quantum de toto genere humano, & de omni posteritate mereantur ij, qui Scholas instituunt, institutas liberaliter fouent & conseruant, quod vel ex superioris ætatis historia luce meridiana clarius est, vbi omnes bonæ artes spretæ & sine honore iacuerunt, tantaq; barbaries fuit, vt non sine stupore de ea cogitare possimus.

Neq; vero sacræ tantum literæ hoc munus magistratui adscribunt, verum etiam Ethnici ex lumine naturæ perspexerunt eidem conseruationem Scholarum competere, Vnde inter alia plurima numina Græci coluerunt etiam Herculem μουσαγέτην, Romani Herculem Musarum, ob nullam aliam causam, quam vt ostenderent Musas & Herculem mutuis operis & præmijs iuuari, ornariq; debere Musarum quietem defensione Herculis: Virtutem Herculis voce Musarum, vti præclarè docet Eumenius Rhetor in oratione, quam habuit ad Præfectum Antiochenum de Scholis instituendis. Laudanda igitur est vestra pietas, Viri amplissimi, quod inter alias molestias & curas, quæ Reip. causa vobis incumbunt, Scholæ etiam, eiusq; alumnorum curam non abijcitis, verum fouetis, & vt porro foueatis, & omni studio conseruetis, maximopere per vos rogo & obtestor. Cum autem & mihi partem aliquam muneris in ea vestra Schola commendaueritis, succisiuis illis horis, quædam ad classicorum scriptorum sententiam intelligendã non inutilia notaui: quæ cum viris doctis vsq; adeo probarentur, vt me ad eorum editionem hortarentur, æquissimum fore putaui, si vestræ Amplitudini, sub quarum vmbra hactenus viuo, alterum Antiquitatum Romanarum Cõmentarium publice inscriberem, meæq; in Vest. Ampl. gratitudinis specimen ederem, reuerenter atq; humillime petens, vt V. A. hoc meum licet exiguum munus beneuolo animo accipere, sibiq; me, meaq; studia etiam porro commendata habere dignetur. Valete, Viri amplissimi, & saluete. Ex ludo vestro ad IV. Id. Ianuar. Anno CIↃ. IC. XXC.

V. A.

Deditissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER VI.

DE COMITIIS.

ABSOLVIMVS priorem institutæ scriptionis partem, quæ de Vrbe, Populo, & Religione fuit. (A) Iam posteriorem, quæ de Politica gubernatione agit, aggredimur: in qua primùm omnium de Comitijs dicendum esse arbitramur, cùm eorum cognitio ad reliquorum librorum tractationem summopere requiratur, & omnia ferè, de quibus in sequentibus disputabitur, Comitijs populi peracta sint. Magistratus enim ijsdē à populo creatos fuisse, quis ignorat? Cui obscurum esse potest, leges omnes non aliter, quàm Comitijs populi latas esse? (B) Sic iudicia etiam quædam, ea scilicet, quæ populi propria fuerunt, itemque multa ad rem militarem pertinentia, Comitijs sunt peracta. Facile igitur perspicitur summè necessarium esse, vt antequàm ad illorum explicationem accedatur, horum ratio perspecta sit. Scripserunt quidem de Comitijs apud veteres, M. Terentius Varro, & alij: nostra verò ætate eruditione multa præditi, & excellentes viri non pauci: inter quos sunt Alexander Neapolitanus, Onuphrius, Panuinius, Ioachimus Perionius, Carolus Sigonius, & alij, vt de Blondo & Budæo taceam. (C) Inter omnes autem Nicolaus Grucchius, vir doctissimus, ante annos aliquot, tres libros eruditione multiplici refertos, de Comitijs Romanorum in publicum edidit, quem ego præ reliquis secutus sum: ordine tamen nonnihil mutato. Quippe cùm mihi visum fuerit, temporis etiam rationem aliquo modo obseruandam esse, de curiatis Comitijs primùm agēdum putaui, de quibus ipse vltimo loco disputat. Sed nec illud dissimulare possum, quod de quibusdam (D) huc pertinentibus Carolo Sigonio non bene cum Grucchio conueniat. Consului igitur diligenter illa etiam scripta, quæ ab vtroque de rebus huius materiæ controuersis sunt edita. Et cùm Sigonij sententia mihi probabilior, pluribus etiam & firmioribus rationibus niti videatur, secutus eam sum. Nequaquam autem ita meum iudicium interponere volui, vt lectoribus horum librorum omnem de illa controuersia vlteriorem inquisitionem adimerem, imò hortor eosdem, vt diligenter ea scripta legant & iudiciū ipsimet de ijs faciant. Quam etiam ob causam semper vtriusq; sententiam simul lectori proposui: & tamen quæ ex ijs mihi verisimilior visa fuerit, reticere nolui. De his igitur, studiose lector, monendus mihi initio eras. Sequitur, vt vnde Comitia dicta, quid, & quotuplicia fuerint, videamus.

CAP. I.

Vnde dicantur Comitia, quid, & quotuplicia ea sint, & quid Comitia calata.

COmita (à coëundo, vel comeundo vt veteres locuti sunt, quòd populus coire his & vnum in locum conuenire soleret, dicta) fuerunt conuentus populi, ad ferendum de aliqua re suffragium. Agellius libro 15. capite 27. ex Lælio Felice recitat discrimen inter Concilia & Comitia, cùm ait: Eum qui non vniuersum populum, sed partem aliquam adesse iubeat, non Comitia, sed Concilium edicere debere. Vnde intelligitur Comitia dicta fuisse, quando vniuersus populus conueniret: Concilia autem, quando non vniuersus populus, sed pars tantùm aliqua eius congregata esset, quæ tamen differentia anxie auctoribus non est obseruata: imò sæpius reperitur alterum vocabulum pro altero positum. Indicare igitur hoc loco, non explicare pluribus eam volui.

Neq; verò omnes populi conuentus comitia dicta fuerunt, sed ij tantùm, qui ferendorum de aliqua re suffragiorum causa haberentur. Quando verò ludorum, vel census gratia, vniuersus populus, vti sæpe fiebat, conueniret comitia non fuerunt.

Genera Comitorum, eorum scilicet, quæ proprie A sic dicta sunt, fuisse tria, Curiata, Centuriata, & Tributa inter omnes conuenit. Quod Agellius lib. 15. capite 27. ex Lælio Felice refert, de Comitijs calatis: ea propriũ & peculiare genus non efficiunt. Fuerunt enim primùm omnia comitia calata dicta (quod idem etiã innuere videtur, inquiens, calatorum alia fuisse curiata, alia centuriata) à Græco verbo καλέω, quod voco significat: vnde vetustas rudis calare dixit, Latina forma, pro vocare: sed postea cùm in vsu hoc verbum esse desiisset, retentum est nomen calatorum B comitiorum in his tantùm, quæ pro collegio Pontificum habebantur, vel testamentorum condendorũ causa fiebant: idq; religionis cuiusdam & antiquitatis ratione. De priori causa loquitur Lælius Felix apud Agellium lib. 15. c. 27. inquiens, calata Comitia esse, quæ pro collegio Pontificum aut Regis sacrorum, aut Flaminum inaugurandorũ causa haberentur. De posteriori aũt Theophilus Insti. lib. 2. sic scribit: Duo erant apud veteres testamentorũ genera vnum, quod Calatis Comitijs fiebat, & dicebatur: alterum, quod C in procinctu. Testamentũ calatis Comitijs, tempore pacis fiebat bis in anno, hoc modo: Præco vniuersam circumibat ciuitatem, populum conuocans: ac tum qui testamentũ condere volebat, in concione populi, ipso teste populo, testamentum scribebat. Ex quo etiam dictum est Calatis Comitijs: nam calare est vocare: Comitia verò populi congregatio. Quoniam igitur vocati congregabantur, appellatum est testamentum calatis Comitijs. Hæc ille.

Cap. II.

Quid sint Comitia Curiata, & quid Curiæ.

DE Curiatis Comitijs, quòd ea omnium prima sint, primo etiam loco dicendum esse arbitror. E Fuerunt ergo Curiata Comitia, in quibus populus curiatim suffragium dicebat: hoc est, in quibus populi per curias diuisi sententia rogabatur, vt quod plures curiæ statuissent, id iussum populi esse diceretur. Lælius Felix apud Agellium lib. 15. cap. 27. vbi discrimen inter Curiata, Centuriata, & Tributa Comitia recenset, dicit, cùm ex generibus omnium suffragium feratur, Curiata Comitia esse. Quod vt melius intelligatur, de curijs, vnde hæc Comitia nomen traxerunt, verba facienda sunt. F

Curiam à cura dictã, testis est apud Nonium Varro libro 2. de vita pop. Roman. Tres autem sunt significationes vocis curiæ, quarum in historia Romana fit mentio. Prima est, quòd curiæ sunt triginta illæ partes, in quas populum Romulus distribuit, altera, quod significant sacras illas ædes, quas singulæ harum tringinta partium habuerunt, & in quibus sacra sua peregerunt. Quas primum quidem à Romulo in monte Palatino conditas, Veteresq; appellatas: postea vero nimium aucto populo, nouas prope compitum Fabricii ædificatas fuisse Festus docet. Tetio sunt etiam Curiæ dictæ ædes illæ, in quibus Senatus est habitus. De secunda & tertia significatione Varro lib. 4. de ling. Lat. sic scribit: Curiæ duorum generum sunt: nam & vbi curarent Sacerdotes res diuinas, vt curiæ veteres: & vbi Senatus humanas, vt curia Hostilia, quam primus ædificauit Hostilius Rex. Festus vero, Curia, inquit, locus est, vbi tantum ratio sacrorum gerebatur. Curiæ etiam nominantur, in quibus vniuscuiusque partis populi Romani quid geritur: quales sunt eæ, in quas Romulus populum distribuit, numero triginta, vt in sua quisque curia sacra publica faceret, feriasque obseruaret, hisque curiis singulis nomina Curium (aut Curensium, siue Curicensium) virginum imposita esse dicuntur, quas virgines quondam Romani de Sabinis rapuerũt. Hæc ille. De prima significatione Pomponius I. C. *ff. titulo. 2. l. 2. de Origine iuris*, scribit, & Halicar. lib. 2. qui etiam originem curiarum, id est, triginta populi Romani partium sic refert: In tres partes, inquit, diuisa vniuersa multitudine, Romulus singulis præclarum aliquem virum Ducem præposuit: deinde vnamquamque. Rursum in decem partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit: has Curias, illas Tribus vocari voluit, sicut vocantur & hodie. Et paulo post: Sacra sua Romulus cuique curiæ partitus est, assignatis in singulas Diis & Dæmonibus, quos perpetuo colerent: sumptusque in hæc attribuit ex ærario publico: quæ quoties D celebrarentur, aderant curiæ suis vicibus, epulumq; diebus festis præbebantur Curialibus (id est, ijs qui erant eiusdem curiæ) in aula cuique curiæ propria. Hactenus Dionysius. De numero igitur & prima origine curiarũ, quod triginta tantum fuerint, a Romulo primo Romanorum Rege institutæ, quodque is numerus perpetuo fuerit retentus, præter Asconium Pædianum Commentario in Ciceronis Verrinas, qui curias cum Tribubus confundit, & easdem ad trigintaquinque numerum auctas fuisse affirmat, plerique consentiunt. In eo autem discrepant Scriptores, vnde nomina curiæ acceperint. Liuius enim & Festus auctores sunt, virginum Sabinarum à Romanis raptarum nomina curiis indita esse. Verba Liuij libr. 1. Decade 1 sunt hæc. Ex bello tam tristi læta repente pax chariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum in curias triginta diuideret nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis, virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Hæc ille. Varro tamen Plutarch. & Diony. & alii eos mendacii arguunt, & contrarium afferunt. Plutarch verba in Romulo adscribam: Singulæ, inquit, Tribus decem continuerunt curias. Eas quidem perhibent à Sabinis mulieribus nomen traxisse: sed hoc mendacium esse deprehenditur. nam multis earum à locis nomina imposita sunt. Et Dionys. lib. 2. vbi de honoribus Sabinis mulieribus habitis differit, inter alia ait: Sunt qui

qui

qui scribant eas donis multis, magnisque remuneratas a Regibus, & triginta, quas diximus, curias accepisse illarum nomina, quod totidem in legatione fuerint. Sed Terent. Varro hac parte dissentit à reliquis, asserens iam pridem curijs nomina imposuisse Romulum cum primum distribueret multitudinem, partim à Ducibus, partim à veteribus patrijs. A

Cæterùm de triginta curiarum nominibus præter octo, nulla sunt reliqua. Foriensis, Raptæ, Vellensis, Velitiæ, meminit Festus his verbis. Nouæ curiæ proximè compitum Fabricij ædificatæ sunt, quòd parum B amplæ erant veteres à Romulo factæ, vbi is populum & sacra in partes triginta distribuerat, vt in ijs sacra curarent: quæ quando ex veteribus in nouas euocarentur, quatuor curiarum per religiones euocari non potuerunt. Itaque Foriensis, Raptæ, Vallensis, Velitiæ, res diuinæ fiunt in veteribus curijs, &c. Idem etiam Tifatæ meminit & Tatiæ, Tifata, inquit. Ilicera: Romæ autem Tifata curia: Tifata etiam locus iuxta Capuam. Et post pauca: Titiensis Tribus à prænomine Tatij Regis appellata videtur. Titia quoque C curia ab eodem Rege est dicta, &c. Calabra curia, ex Varrone libr. 4. de ling. Latina, nota est, qui ait, Calabram curiam dictam esse, vbi tantùm sacrorum ratio sit gesta. De Faucia, vel, vt quidam malunt, Saucia, loquitur Liuius lib. 9. Dictator, inquit, Papyrius, C. Iunium Bubulcum Magistrum Equitum dixit, atque ei legem Curiatam de imperio ferenti, triste omen, diem diffidit, quod Fauciæ (vel Sauciæ) Curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus captæ vrbis, & Caudinæ pacis, quod vtroque anno eiusdem D curiæ fuerat principium, &c. Hoc quoq; addere visum est, curias Romæ fuisse populi tales quasdam partes quales sunt nostro tempore in vrbib. quibusdam parœciæ. Vt enim nostræ parœciæ habent destinatas quasdam ædes & domos, in certa quadam vrbis parte sitas, quæ communia sacra ipsam ædem cõmunem, & sacrorum communem ministrum, id est, parœcum habent: ita curiæ erant incolarũ vrbis partes, non modo loco, sed etiam sacris sibi peculiaribus distinctæ, quibus qui præerant, Curiones vocabãtur. E Et licet primum curiæ Tribuum partes essent: tamen posterioribus temporibus, crescente Tribuum numero, eadem ratio obseruata non est. Hinc igitur intelligi potest, quænam Curiata Comitia fuerint: quorũ, sicuti etiam curiarũ, Romulum auctorem fuisse certum est.

CAP. III. F

De quibus causis actum sit Comitijs Curiatis.

DE origine Curiatorum Comitiorum dictum est: iam etiam causæ, propter quas ea habita fuerint, aperiendæ sunt. Primum quidem, quando nondum Centuriata, nec Tributa fuerũt, omnia quæ ad Rempublicam pertinuerunt, Curiatis Comitijs peracta sunt. Reges & alij Magistratus ijs creati, leges omnes, quæ ad illud vsque tempus latæ sunt, & quæ ad iudicia peracta Curiata fuerunt, ita vt omnia, quæ populi suffragijs fierent, nonnisi Comitijs Curiatis fierent.

De Regibus quidem, quod ijs Comitiarijs Curiatis creata sint, res est manifesta. Testantur id Liuius lib 1. & Dionysius lib. 2. & alijs multis locis. De Numa Dionysius perspicuè indicat, eum Curiatis Comitijs Regem declaratum esse. Eadem de Seruio Tullio refert ne dicam de alijs: omnes enim Reges, excepto Tarquinio Superbo legitimis Comitijs sunt creati. De Tribuno Celerum elici potest ex Dionysij lib. 1. vbi de eius prima creatione scribunt. Addo quod Dionysius libro 4. vbi de Centuriatis Comitijs à Seruio Tullio institutis, verba facit: Clarè, inquit, iam olim penes populum fuisse trium horum arbitrium creandi Magistratus, tam domi, quàm militiæ, leges abrogandi, vel confirmandi: bellum pacemve decernere: & quoties de ijs rebus disceptatũ sit, curiatim collecta suffragia. Ac de Romulo Dionysius libro 2. loquens: Plebi, inquit, tria hæc commisit, Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, vt Senatus quoque in ijs accedat auctoritas. Perspicuum ex his est, non tantùm Magistratus, vt Reges & Tribunos Celerum (quo etiam referri debent Quæstores: nam & ipsos sub Regibus fuisse testis est Tacitus Annal. lib. 11.) Curiatis Comitijs creatos: sed leges etiam ijsdem latas esse: eas scilicet, quas Reges tulerunt. Quinetiam iudicia ijs Comitijs sub Regibus exercitata fuisse, confirmat iudicium Horatij sub Tullo Hostilio. vbi Curiarum suffragijs vel calculis Horatius absolutus est, testibus Dionysio lib. 3. & Liuio lib. 1. Præter hoc autem Iudicium nullum aliud, quod Comitijs Curiatis peractum sit, reperitur, quod etiam Carolus Sigonius vir doctissimus libr. 3. de Iudicijs Roman. c. 4. affirmat.

Post eiectos Roma Reges, cùm plebs per successionem impetrasset à Patribus, vt liceret sibi Tribunos, Ædilesq; Plebeios creare, etiam illi Curiatis Comitijs vsq; ad legem Voleronis latam creati leguntur. Vbi vero Curiatis non tantùm Centuriata, sed & Tributa accesserunt: cum omnia ferè, quæ antè Curiatis fiebant, post Tributis & Centuriatis peragerentur: & maximè postquam lex Voleronis lata est, de creandis plebeijs Magistratibus Comitijs Tributis, qui ante Curiatis creati fuerant. Post quæ tempora duabus potissimum rationibus Curiata Comitia haberi cœperunt: vna fuit legum ferendarum, altera vero Sacerdotum quorundam creandorum.

Leges Curiatæ fuerunt sex. Prima de confirmatione quorundam Magistratuum, qui iam ante alijs Comitijs designati erant: quod tamen non diu obseruatum est, vti posteà dicetur. Altera de imperio (hoc est, rei militaris administrandæ facultate) Magistratibus, vt puta, Dictatoribus, Consulibus, Proconsulibus, Prætoribus, Proprætoribus, ac Proquæstoribus, qui cum iure Pretorio in Prouincias mittebantur dando: Cicero 2. Philippica & Liuius. Imperium

enim, vt clarissime ostendit Carolus Sigonius in A posteriore cum Grucchio disputatione, & libro 2. de Antiquo iure prouinciarum capite 4. & sequentibus: item libro primo de Antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 21. duplex fuit, ciuile & militare. Ciuile quod in auspicio & iudicio consistebat, (& plerumque potestas dicitur, non imperium) Magistratibus ijs comitijs dabatur, quibus creabantur, vel in Magistratu inerat. Militare vero imperium(quod erat sacramento adigendi milites, exercitum habendi, bellumque gerendi ius) non habebant, nisi pecu- B liari lege ea de re ad populum curiatis comitijs lata, impetrassent. Quamquam hoc non erat omnino necessarium, cum etiam ex Senatusconsulto peculiari, item iure Prouinciæ imperium illud habere possent, vt pluribus docet Carolus Sigonius. Hoc igitur alterum genus legis curiatæ fuit.

Tertia lex curiata fuit, qua Camillus ab exilio reuocatus est, vt tradit Liuius libro quinto.

Quarta erat, qua adoptiones fiebant, de qua Cicero pro domo, Tacitus libro. 17. & Agellius lib. 5. C cap. 19.

Quinta, quæ testamentis confirmandis ferri solebat, de qua idem Agellius libro 15. cap. 27. Sexta lex curiata fuit, qua sacrorum detestationes fiebant : id est, omnes consecrationes, quas publice in concione populi fieri oporteret. Agellius lib. 15. cap. 27. Altera porro causa habendorum curiatorum comitiorum posterioribus temporibus, fuit ad creandos sacerdotes quosdam. Hi autem erant Flamines, & Curio maximus, cuius, vt tradit Sext. Pompeius, au- D ctoritate, curiæ omnes, curionesque regebantur, vti ex Dionys. lib. 2. & Lælio Felice apud Agel. libro 15. cap. 27. intelligitur. Reliqui autem curiones non comitijs, sed à suis quisque curijs eligebantur, vt alibi dicetur. Hæ igitur causæ fuerunt, de quibus curiatis comitijs actum est, quemadmodum ex veteribus scriptoribus cognoscitur.

CAP. IV. E

Quas personas comitiis curiatis interesse oportuerit.

DVplices considerandæ sunt personæ & quæ potestatem habuerint conuocandi, ac habendi comitia curiata, & quæ suffragium ijs tulerint. Potestatem conuocandi & habendi curiata comitia habuerunt primum Reges, penes quos summa F rerum omnium potestas fuit, vt in sequenti de Magistratibus libro demonstrabitur. Exempla & testimonia de ea re multa adducere ineptum esset. Mutata autem veteri Reipub. forma, & in Regis locum Consulibus creatis, etiam hæc ratio mutata, & ius vocandi populum ad comitia curiata, vel alias personas translatum est. Tum enim Magistratibus quibusdam Patricijs, Consulibus, Prætoribus, Dictatoribus, & Interregibus : Pontificibus etiam id ius fuisse, Romanæ historiæ scriptores testantur. Ac Patricios quidem Magistratus solos id iuris habuisse ex Liuio lib. 6. intelligi potest, vbi dicit, curiata comitia auspicato & Patribus auctoribus haberi. De Consulibus autem, Prætoribus, & Dictatoribus, quod id ius habuerint, non est dubium. Cum enim legem de Imperio eorum ferri Curiatis comitiis oporteret, eosdem etiam vocare potuisse populum ad ea comitia, quis est qui dubitet? vt interim alia argumenta, quibus idem probari posset, præteream. De Interregibus item manifesta res est, cum Dionys. lib. 2. & Liuius lib. 1. testentur. Romulo, item Numa Regibus extinctis, Interreges aliquandiu Rempubl. gubernasse, ac tandem communi consilio vnum comitia curiata, creando nouo Regi in defuncti locum edixisse. Quia autem & Flaminum inaugurandorum causa curiata comitia haberi solerent, vt capite præcedenti dictum est, idque ad Pontificum officium pertineret: eosdem etiam populum ad illa comitia vocandi potestatem habuisse, perspicuum est. Et hæc quidem de ijs personis, quæ ius conuocandi populum ad curiata comitia habuerunt. De ijs nunc agendum, qui suffragium tulerunt. Fuerunt autem qui suffragium his comitiis tulerunt, ciues Romani, & quidem ij tantum, qui in Curias descripti erant. Atqui non omnes ciues in Curias descripti fuerunt: sed ij tantum, qui in vrbe habitarunt: Qui vero extra vrbem Romanam domicilia habuerunt, in Curias descripti non sunt. Quod igitur discrimen inter eos fuerit nō videtur ab hoc loco alienum, paucis explicare. Omnes ciues qui in vrbe domiciliū haberent, in Tribus & Curias describebantur. Postquam vero crescente Republ. multis vicinis populis deuictis ius ciuitatis communicaretur, describebantur illi quidem in Tribus, & ciues Romani erant. Quandiu aūt extra vrbem viuerēt, in Curias non referebantur, sed sua sacra patria retinebant. Qui autem ex coloniis, vel municipiis, vel etiam prouinciis, Romam migrabant, ij, cum in Curias describerentur, patria sua sacra relinquere cogebantur, & ea recipere, quæ eius Curiæ, in quam describebantur, propria essent. Illi ergo, quibus in vrbe domicilium erat, ius suffragij Comitiis Curiatis habebant. Reliqui non item. Cuius rei explicationem prolixiorem si quis desiderat, legat Nic. Grucchium libro 3. de Comitiis, cap. 3. Onuph. Panuinium libro 2. Cōment. Reipub. Roman. & Carol. Sigonium lib. 1. de Iure ciuium Rom. cap. 5. Meminit Grucchius, & eum secutus Onuphr. Panuinius, ac Paulus quoque Manutius lib. de Legibus. & Oratione 2. in Rullum, Ciceronis tempore triginta tantum lictores curiarum, non ipsas curias nonnunquam suffragium Comitiis Curiatis ferre solitos. Quam opinionem multis argumentis refutat Car. Sigonius in posteriore cum Grucchio disputatione, & lib. 3. de Iure prouinc. cap. 1. & ostendit liquido id elici ex Ciceronis verbis non posse, quæ sic habent : Sint igitur Decemuiri neque veris Comitiis, hoc est, populi suffragiis, neque illis ad speciem, atque ad vsurpationem vetustatis per triginta lictores auspiciorum causa adumbratis, constituti &c.

Hoc

Hoc enim ait Ciceronem significare vel, Rullum A Decemuiros suos eiusmodi Comitiis Curiatis constituere voluisse, vt ad ea non modo non omnes curias adhiberet, quæ ille vera Comitia appellat: sed nec lictores quidem curiarum in speciem aduocaret auspiciorum causa, iisque triginta lictoribus vera Comitia Curiata adumbraret, quasi omnes curiæ adfuissent. Quod vero talia Comitia vnquam in vsu fuerint, Ciceronem nequaquam docere affirmat. Solebant quidem Comitiis Curiatis singulis curiis singuli lict. adesse, non autem suffragiorum, sed officii B causa. Verum de horum verborũ intellectu plura scribit Sigonius, in posteriore cum Grucchio disputatione, & libro 3. de antiquo iure prouinciarum, capite. 1.

Cap. V.

De loco Curiatorum Comitiorum, de Comitio & Rostris.

Cvriata Comitia non fere poterant auspicato fieri, nisi intra pomœrium, idque in foro, adeoque in Comitio, quod multis scriptorum locis demonstrari potest. Varro lib. 4. de ling. Lat. dicit, Comitium inde primum nomen habuisse, quod Comitiis Curiatis populus illuc conueniret. Fuit igitur Comitium foro coniunctum, imo pars fori à Palatii D porta incipiens, & finiens ad templum D. Mariæ Nouæ, vt Marlianus Epitome Topographiæ antiquæ vrbis, lib. 3. cap. 15. & 20. docet, qui etiam scribit, S. P. Q. R. aliquid quod ex vsu Reipub. esset, decreturos, eo coiisse. Quod vero addit Consules, Tribunos, aliosque Magistratus ibidem creatos, in multum errat. Non enim Consules in comitio, sed in campo Martio creati sunt, vt paulo post ostendetur. Sicuti etiam de Tribunis, quod non omnes, neque semper in comitio, sed vt plurimum in campo E Martio, nonnunquam in Capitolio creati fuerint, docebitur. Hoc vero etiam notandum, quod ibidem tradit, comitium multis annis tecto caruisse, & propterea sæpe comitia indicta, ob tempestatem ingruentem peragi non potuisse sed fuisse dissoluta. Longo autem tempore post, vbi Hannibal in Italiam venerit, tectum impositum fuisse, idque postea à Cæsare restauratum. Plurimæ statuæ in hac fori parte fuerunt, item Rostra, quæ L. Furio Camillo. C. F Mænio Coss. ex Rostris nauium Antiatium condita fuerunt: sic enim Liu. lib. 8. *Naues Antiatium partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.* Horum sæpe in Liuio, Cicerone, & alijs fit mentio. Ferebantur in Rostris leges, agebantur causæ, & conciones habebantur. Erant autem duplicia, noua & vetera. Noua quæ ad Palatii radices: & vetera, quæ apud curiam in comitio, de quibus hoc loco. Illud etiam memorabile de Rostris est: quod Antonius occisi Ciceronis caput præcisum & ad se allatum inter duas manus in Rostris poni curauerat vbi ille Consul, vbi sæpe Consularis, vbi eo ipso anno aduersus Antonium, quanta nulla vnquam humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. Testantur hoc Liuius, Plutarch. in vita Ciceronis. Dio. libro 47. & alij. De loco tamen comitiorum curiatorum etiam hoc notandum, legem curiatam, qui reuocatus Camillus ab exilio fuit, vrbe à Gallis capta, Veiis, non in comitio latam esse, teste Liuio lib. 5.

Cap. VI.

De tempore Curiatorum Comitiorum.

De tempore curiatorum comitiorum equidem nihil habeo dicere, nisi quod comitialibus diebus, de quibus alio libro multa dicuntur, ea sint C habita. Non enim certo aliquo tempore curiatis comitijs populum conuenisse, ac de re aliqua suffragium tulisse, legitur: sed quandoq; necessitas Reipublicæ id requirebat, tum conueniebant. Non tamen omnibus diebus sine discrimine, sed tantum comitialibus, vt modo dictum est. Superest vt modum horum comitiorum explicemus.

Cap. VII.

De modo Comitiorum Curiatorum.

In explicatione modi comitiorum curiatorum, primum videbimus, quid ante illa fieri oporteret vt iusta essent: deinde, quo ordine ipsa comitia peragerentur: tum etiam quædam particularia, quæ in singulis obseruari solerent, addemus. Quod igitur ad ea quæ ante tempus comitiorum initorum fiebant, attinet, notanda hæc veniunt: primum edicebantur hæc comitia ab aliquo eorum Magistratuum, quibus id ius fuisse paulo ante diximus: conuocabatur deinde populus per triginta lictores. Habebantur etiam auspicato, ita vt obnunciationi parendum esset, si de cœlo seruatũ esset. Quod vt intelligatur, quædã de auspicijs repetenda sunt. Tria fuerunt auspiciorũ genera: auium inspectio: de cœlo obseruatio: & tripudij animaduersio: Obseruatio de cœlo ad omnia comitia adhibebatur, & sic etiam ad curiata. Auium inspectio ad curiata & centuriata tantũ. Eam ob causam propter obseruationem de cœlo etiam Augures tres oportebat his comitijs adesse, qui lationi legis in auspicio essent. Tripudium rerum gerendarum erat proprium. Sed de Augurijs vel auspicijs alio loco dictum est prolixius. Hoc tantum addere visum fuit, quod antè præterij, & in hunc locum reseruaui cum legatur & de Magistratibus ipsis Patricijs, & Auguribus, quod auspicati fuerunt, vtrum similia eorum auspi-

auſpicia, an vero diuerſa fuerint, Et, ſi diuerſa fuerunt quodnam inter ea ſit diſcrimen. Hoc vbi explicauero, tum ad ea, quæ comitijs curiatis obſeruata fuerunt, pertexenda reuertar. Tractat hanc quæſt. eruditiſſimus Ald. Manut. Pauli F. li. 3. Quæſitis per epiſt. ep. 9. prolixe, ex quo capita tantum præcipua hic afferam, ſtudioſum lectorem ſi pleniorē eius explicationem volet, eo remittens. Quod igitur ad propoſitū attinet, multis modis diuerſæ fuerunt Augurū & Magiſtratuum auſpicia, pręcipua eorum diſcrimina Ald. Man. recitat ſex.

Primum Augures auſpicabantur, vt ex ſignis quibuſdam, vel probarent aliquid, vel vetarent: quod Cicero pluribus locis alijs, tum maxime lib. 2. de Legib. oſtendit. Magiſtratus vero cæteris quidem in rebus, teſte eodem Cicer. li. 2. de Diuin. ſigna obſeruabant, ex quibus aut prohiberent, aut probarent: comitijs autem, vel ſi nulla inſtructi ſcientia eſſent, nulla ſignorum obſeruatione, ſolo auſpicio vetabant, ſiue aliquid contrarium vidiſſent, ſiue non vidiſſent. Itaque in Oratione pro Domo ſua: Negant, inquit, Augures fas eſſe agi cum populo, cum de cœlo ſeruatur. Ipſa igitur actio, nō ea quæ agentes vidiſſent, impediendi vim habebat.

Alterum diſcrimen hoc eſt, Augures nunciationem ſolam habebant, ſine ſpectione: Magiſtratus vtramque, quod oſtendit Cic. in 2. Philip. iiſdem pene verbis: Nos, inquit (de Auguribus loquitur, quia & ipſe Augur erat) nunciationem ſolum habemus, Conſules, & reliqui Magiſtratus etiam ſpectionem. Spectionem autem habere, idem eſt, quod ſeruare de cœlo, vel auſpicari: nunciare vero, vel obnunciare, eſt, viſa vel audita auſpicia indicare.

Tertia differentia eſt, quod Augures neceſſario adhibebantur: non enim Magiſtratuum Comitia, neque legem haberi poterant, niſi Augures adeſſent, & probaſſent, teſte Cic. lib. 3. de Legib. & ad Attic. lib. 4. epiſt. vlt. vbi ait, Augures tres in ferenda lege Curiata adeſſe oportere: Magiſtratus autem ſeruare de cœlo nulla res cogebat. Sed vbi Comitiis impedimento eſſe cupiebant, tunc de cœlo ſeruabant. Hoc tamen non eſt prætereundum, nemini Magiſtratuum licuiſſe Comitiis, Magiſtratuum creandorum cauſa inſtitutis, de cœlo ſeruare, & ita ea Comitia impedire.

Quarta differentia eſt, Augures non obnunciabant futuris tātum Comitiis, verum etiam inſtitutis, aut iam habitis, quod docet Cicero lib. 2. de Legibus cum inquit: Quid maius eſt, quam poſſe à ſummis imperiis & ſummis poteſtatibus Comitia tollere, conſilia, vel inſtituta dimittere, vel habita reſcindere? quid grauius, quam rem ſuſceptam dirimi, vnus ſi Augur, alio die, dixerit? quid magnificentius, quam poſſe decernere, vt magiſtratu ſe abdicent Conſules? quid religioſius, quam cum populo, cum plebe agendi ius aut non dare? Hæc Cicero. Magiſtratus autem obnunciare ſolebant, priuſquam Comitia haberentur, quod perſpicuum eſt ex 2. Philippica, vbi dicit Cicero: Quiſquamne

A diuinare poteſt, quid vitii in auſpiciis futurum ſit, niſi qui de cœlo ſeruare conſtituit? quod neque licet Comitijs per leges, & ſi quis ſeruauerit, non habitis Comitiis, ſed priuſquam habeantur, debet nunciare. Idem intelligitur ex epiſtolis ad Atticum epiſt. 3. lib. 4.

Quintum diſcrimen eſt: Augures obnunciabant, cum auſpicati eſſent: erant enim auſpicia priora obnunciatione: Magiſtratibus autem ſemper impedientibus, obſeruatio ſignorum neceſſaria non erat.
B Ita enim obnunciabant, quaſi aduerſa ſigna ſemper eſſent. Propterea liberum illis fuit, non modo poſt auſpicium, ſed ante etiam obnunciare, quaſi diuinarent, vti aliquid in auſpiciis futurum. Cic. Philippica 2. & pro Seſtio, & Dio. lib. 39.

Sextum & vltimum diſcrimen eſt, tres Augures interdum, vt in ferenda lege curiata, teſte Cicerone ad Attic. lib. 4. epiſt. vlt. quandoque vnus, quemadmodum in comitiis Magiſtratuum, vt idem Cicero lib. 2. de Legibus docet, auſpicio vtebantur. Magi-
C ſtratus autem vel vnus, qui de cœlo ſeruaret, impedire legum Comitia poterat, quod probatione non eget. Hæc de diſcrimine inter auſpicia Magiſtratuum & Augurum. Reuertamur ad comitia. Poſtquam curiæ conueniſſent, & Magiſtratus illi, qui comitia inſtituerant, per Augures auſpicati eſſent, necquicquam impedimento eſſet, quominus ea peragerentur: tum rogatio, de qua curiæ ſuffragium laturæ erant, publice recitabatur: quæ vbi recitata erat, præſes comitiorum curias in ſuffragium
D mittebat, his verbis: Si ita vobis videtur, Quirites, diſcedite in curias, & ſuffragium inite: quod perſpicitur ex Dionyſio Halicarnaſſæo lib. 4. Si vero rogatio non videbatur futura è re populi, Tribuni plebis intercedebant, vtentes ſolenni verbo Veto, vel, Vetamus. Quod cum fieret non licebat curiis ſuffragium ferre, ſed comitia vel diſſoluebantur, vel in alium diem proferebantur. Nemine autem Tribunorum intercedente, diſcedebat populus in curias, & de rogatione conſultabat. Poſt ſingulæ curiæ,
E vna poſt alteram ſorte vocatæ, exibant, & ſuffragium ferebant. Et ea quidem, quæ prima exierat, Principium dicebatur, Quod autem plures ex triginta curiis iuſſerant, id ratum habebatur. Atque ſi primo vocatæ conſentirent, ſtatim atque ſedecim ex illis ſuffragium dixerant, finis fiebat comitiis. Quia tum certum eſſet, à pluribus curiis id iuſſum eſſe. quod ſedecim curiæ iuſſiſſent, Sin diſſentirent, eo vſq; vocabantur, dum ſedecim curiæ conſenſiſſent.

Obſeruabatur & hoc, vt curia primo ad ferendum ſuffragium ſorte vocata, eſſet boni ominis. Si contrarium accideret comitia in alium diem proferebantur. Quod intelligitur ex Liuio li. 9. cum ſcribit L. Papyrium Dictatorem auſpicia poſtero die repetiiſſe, quia ipſe comitia de imperio priori die habente, prima exiiſſet curia Saucia, quæ mali ominis erat, duabus ſcilicet inſignis cladibus, captæ vrbis, & Caudinæ pacis, quod vtroque anno eiuſdem curiæ fuerat Principium, &c. Tandem quod pluribus curiis viſum eſſet, id ad Patres referebatur vt ab eis confir-

confirmaretur. Quem tamen morem non ſemper fuiſſe retentum, ſed poſterioribus temporibus mutatum, ita vt Patrum ſententiam curiæ confirmauerint, docet Dionyſius libro 2. his verbis: Populus ferebat ſuffragium non vniuerſus confuſe, ſed per curias vocatus: quodque pluribus viſum eſſet curijs, id ad Patres referebatur: nunc vero mos mutatus eſt. Neque enim Patres de iuſſis populi poſt iudicant, ſed contra ſententiam Patrum confirmat deinde populus, &c.

Poſtulat hic locus vt de ſuffragijs etiam aliquid dicatur, quomodo ea lata à curijs ſint, per tabellas, an viua voce. Qua de re, hoc ex antiquorum ſcriptis cognoſcitur initio fuiſſe & in his, & in alijs Comitijs ſemper vſitata ſuffragia vocalia, vſque ad legem illam tabellariam à Gabinio Tribuno plebis latam, Coſſ. Cn. Calpurnio Piſone, M. Popilio Lænare, Anno ab Vrbe condita DCXIV. qua cautum erat, vt comitijs, quibus Magiſtratus crearentur populus non voce, ſed tabella ſuffragium ferret. Et quod id lib. eſſet, ne quis inſp. tab. ne rogaret ne appellaret. Ita ab omni parte liberum iudicium ſuum in Magiſtratibus creandis populus habebat. Secutæ hanc legem ſunt & aliæ, vt Caſſia, Papyria, & Cælia, quibus cautum, vt non ſolum in creandis Magiſtratibus, ſed etiam in iudicijs populi, in legibus iubendis & vetandis, item in iudicio perduellionis tabulæ vſurparentur, vt in libro de Legibus & iudicijs explicabitur. Atque hæc in genere de modo Comitiorum curiatorum dicta ſint. Præter quæ tamen etiam ſpecialia quædam digna ſunt conſideratione.

In Comitijs legum ferendarum præter ea, quæ dicta ſint, nihil fere fuit obſeruatum, niſi quod eas oportuerit trinundino, ante proponi, quam Comitia haberentur.

Quod autem ad Comitia curiata de confirmatione Magiſtratuum iam deſignatorum attinet, ſciendum eſt, primis temporibus, Comitiorum & Magiſtratuum confirmandorum ius penes Senatum fuiſſe, vti paulo ante ex Dionyſio oſtendimus. Quod ius Senatui ademptum populus deinde ad ſe rapuit, ac bina de Magiſtratibus Patricijs Comitia haberi voluit: vna, quibus crearentur, & illa vel centuriata, vel curiata fuerunt, altera, quibus confirmarentur, quæ etiam centuriata aut curiata fuerunt. Centuriata lex ferebatur pro confirmatione Cenſorum iam deſignatorum: Curiata autem pro reliquorum Magiſtratuum Patriciorum confirmatione. Solebat autem in prioribus comitijs quæ Magiſtratibus deſignandis haberentur populus ita rogari: Quos vultis Conſules fieri? Poſterioribus, quibus de confirmatione Conſulum, vel aliorum Patriciorum Magiſtratuum lex Curiata ferebatur, ita rogabatur: Vultis, iubetiſne, vt M. Cicero, C. Antonius quos conſules populus deſignauit, conſulatum habeant? Confirmabantur igitur Magiſtratus deſignati lege ad populum lata, non autem deſignabantur lege laga. Nam rogatio illa, qua ad populum ferebatur, vt Magiſtratus crearent vel deſignarent, lex non dicebatur. Docet hoc de binis Magiſtratuum comitijs Cicero, cuius Oratione 2. contra Rullum hæc ſunt verba: Maiores de omnibus Magiſtratibus bis vos iudicare voluerunt. Nam cum centuriata lex Cenſoribus ferebatur, cum curiata cæteris Patricijs Magiſtratibus, tum iterum de iiſdem iudicabatur. Et mox addit cauſam: Vt eſſet reprehendendi poteſtas, ſi populum beneficij ſui pœniteret. Quorum ſententiam hanc eſſe docet Carolus Sigonius libro 3. de antiquo iure Prouinciarum capite 2. De omnibus Magiſtratibus, inquit, maiores bis vos iudicare voluerunt. Nam cum Centuriata lex Cenſoribus iam deſignatis ferebatur, cum Curiata item cæteris Patricijs Magiſtratibus pariter iam deſignatis ferebatur, eo tempore ſecundum iudicium faciebat, populus vt poſſet reprehendere, ſi beneficij ſui prioribus Comitijs delati, pœniteret. Primum enim Comitijs Centuriatis Cenſores deſignabant, deinde eiſdem legem centuriatam ferebant. Item Centuriatis Comitijs Conſules deſignabant, deinde eis legem Curiatam ferebant. Non erat autem idem deſignare Magiſtratum, & legem ei Centuriatam, aut Curiatam iam deſignato ferre. Prioribus igitur Comitijs deſignabantur Magiſtratus, poſterioribus lege confirmabantur, &c. Hæc ille. Qui tamen mos de binis huiuſmodi Comitijs non ſemper obſeruatus, ſed mutatus poſterioribus temporibus eſt, & in eorum locum ſucceſſerunt bina Comitia Prærogatiuæ, & iure vocatarum, vti paulo poſt dicetur: quod tum fuiſſe factum ſuſpicari licet, cum numerus tribuum triginta quinque eſt expletus.

Alia ab hac lege Curiata de confirmatione Magiſtratuum deſignatorum, eſt illa de imperio eorundem, quæ Magiſtratibus vt puta Conſulibus, & alijs in prouinciam, & ad bellum cum imperio militari profecturis, ferebatur, ac poſtremis etiam temporibus obſeruabatur: Et ſine qua Magiſtratibus rem militarem attingere non licebat, vt Cicero loquitur. Quanquam legamus nonnunquam Senatuſconſulto, vel Plebiſcito idem ius Magiſtratibus tributum fuiſſe ſicuti etiam iure prouinciæ, ijs, qui in Prouincias mittebantur, rem militarem attingere licebat. Quod tamen ſi ſine curiata lege facerent proprijs ſumptibus in Prouincias ire cogebantur: ſi vero legem curiatam accepiſſent, tum ex ærario viaticum, id eſt, ſumptus in mulos, vehicula, & tabernacula & cætera huiuſmodi inſtrumenta eis ſuppeditabantur. Regulariter autem, Magiſtratibus vrbanis, & Prouincialibus, ſi extra vrbem bellum eſſet gerendum, imperium militare lege curiata tribuebatur: in Vrbe vero ſeditionis alicuius reſtringendæ cauſa, quam ad rem exercitu opus erat, militare imperium Magiſtratibus dabatur ſummo illo Senatuſconſulto: Videant Conſules, ne quid Reſpublica detrimenti capiat, id quod Salluſtius docet. Et hæc quidem omnia prolixe & diligenter explicat Carolus Sigonius in poſteriori cum Grucchio diſputatione, & lib. 3. de iure Prouinciarum, cap. 5. & ſequentibus, de quibus etiam nobis alio loco pluribus erit agendum.

Sequitur vt de lege curiata arrogationum dicam.

In ijs itaque comitijs præter superiora illa generalia etiam hæc obseruabantur. Non tantum latorem legis, eosque, inter quos arrogatio fiebat, & curias suffragium ferentes, sed Pontifices etiam adesse oportebat, qui de causis, & omni iure arrogandi cognoscerent, in quo certum quoddam erat iuramentum, à Quinto Mutio Pontifice Maximo conceptum, quod hi iurare debebant, inter quos fiebat arrogatio. Considerabatur ætas eius, qui arrogare volebat an liberis postea gignendis idonea esset: bonaque eius, qui arrogabatur, ne illa insidiose appetita essent. Rogari solebat is, qui arrogabatur, auctorne fieret vt in alterius potestatem illo modo transiret. Postea quam vero vtrique interrogationibus iurati respondissent, & Pontifices causas arrogationis probarent, necne, publice professi essent: tum populus à Magistratu rogabatur, vti legem iuberent. Cuius formulam recitat Agellius libro 5. cap. 19. his verbis: Arrogatio, inquit dicta est, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. Eius rogationis verba hæc sunt: Velitis, iubeatis, vti L. Valerius L. Titio tam iure, legeque filius sibi siet, quam si ex eo patre, matreque familias eius natus esset: vtique ei vitæ, necisque in eum potestas sit, vti patriendo filio est. Hoc ita vt dixi, ita vos Quirites rogo, &c. Hac. Agel.

In comitijs curiatis Flaminis Dialis, hoc proprie obseruatum fuisse scribit Tacitus lib. 4. Annalium, vt tres Patricij, confarreatis nati parentibus, nominarentur ex quibus deinde vnus legeretur. An vero hoc etiam in reliquorum Flaminum creatione obseruatum fuerit dubitari potest. Nihil enim de ijs antiquiores scriptores tradunt. Atque hæc de comitijs curiatis dicta sint, sequuntur centuriata.

Cap. VIII.

De Centuriatis Comitijs, quid ea sint: quidq; classes & centuriæ.

SICVT curiata comitia à curijs, ita centuriata à centurijs dicta sunt. Ad quorum rationem intelligendam refert primum scire quid centuriæ fuerint, & à quo sint institutæ: quod vbi cognitum fuerit, non difficulter etiam centuriatorum comitiorum natura intelligi poterit. Fuit autem, vt rem aggrediar, centuriarum autor & institutor Seruius Tullius, consentientibus Liuio, Dionysio, Floro, Eutropio, & multis alijs, ex quibus Dionysij lib. 4. verba adscribere libet, qui omnium diligentissime, & clarissime centuriarum institutionem tradit. Seruius, inquit, iussit censeri bona omnium ciuium cum iureiurando bonæ fidei, adscriptis ætatis annis, & parentum nominibus, atque adeo liberorum etiam, atque coniugum: adhæc quam quisque regionem vrbis, quem ve pagum incoleret: ei qui non censeretur, pœna proposita, vt bonis in fiscum redactis, cæsus virgis, sub hasta veniret: diuque lex ea Romanis seruata est. Peracto censu, cum ex scripto & ipsorum numerum, & opes eorum cognouisset, commentus est institutum longe prudentissimum & Reipublicæ saluberrimum, vt res docuit. Id fuit tale: Vnam selectam ex omni numero partem, cuius maximus census erat, nec minor centum minis, in octuaginta centurias digestam, arma habere imperauit, clypeum, arginum, loricam ex ære, galeamque & ocreas, tela, hastam, & gladium. Ex his quadraginta centurias fecit iuniorum, qui foris bella gererent: totidem seniorum, qui manerent ad vrbis custodiam. Hæc prima classis fuit. Eius iuuentus primum semper locum tenebat in acie. Secundæ classis census erat intra decem millia drachmarum vsque ad minas septuaginta. Ex his conscriptæ viginti centuriæ: arma gestare iussi eadem: nisi quod loricæ ademptæ, & scuta data pro clypeis. Hic quoque nati super quadragesimum quintum annum à militari ætate diuisi. Centuriæ decem iuniorum, qui ad bella emitterentur: totidem seniorum ad seruanda mœnia. Huic classi secundus locus dabatur in acie. Tertiæ census, vt ad septies mille & quingentas drachmas non perueniebat: ita quinquaginta minas excedebat. His non solum loricæ ademptæ, sicut proximis, sed & ocreæ: eundem numerum centuariam explentibus, diuisarum æque in denas, ætatis discrimine locum in acie tuebantur post secundam classem proximum. Ex reliquis rursus cum detraxisset, qui minus quinque millibus drachmarum in bonis possiderent, vsque ad viginti minas, quartam classem fecit: æque viginti constantem centurijs, decem vigentium cum maxime: totidem maturitatem iam egressorum, quemadmodum & priores distinxerat. Arma his imperata, scuta, hastæ, & gladii: locus assignatus in postrema acie. In quintam classem reiecti sunt, quorum facultates censerentur inter vigintiquinque minas, & duodecim cum dimidia, triginta erant centuriæ, pro ætatis ratione diuisæ pariter, quindecim seniorum, iuuenum totidem. His imperatum, vt cum fundis & iaculis militarent extra ordines. Iussæ etiam armatos sequi quatuor inermes centuriæ, duę ad armorum, & machinarum fabricam, totidem cornicinum, tubicinum, quique aliis instrumentis signa canerent. Opifices in secunda classe censebantur, adscripta senioribus vna eiusdem ætatis centuria: altera iuniorum stipendia faciebat cum iuuenibus. Tubicines & cornicines quartæ classis pars erant, pari ætatis discrimine. Centuriones deinde præfecti, vt quisque erat virtutis spectatissimæ, qui centurias imperatis peragendis assuefacerent. Hi ordines fuere tam legionariorum, quam leuis armaturæ peditum. Cæterum equitum delectum habuit ex opulentissimis nobilium illorum octodecim centurias primis illis legionariorum octuaginta centuriis attribuit cum suis præfectis viris illustrissimis. Reliquos ciues quorum census minor fuit duodecim minis cum dimidia, sed numero non cedebant quinque classibus, aut superabant etiam, in vnum ordinem congestos immunes fecit à tributis simul, & militi-

militibus. Sex classes Romani vocant, &c. Hæ classes A continebant CXCIII. centurias. Prima XCIIX. annumeratis equitibus: secunda XXII. cum opificibus: tertia XX. quarta XXII. cum cornicinibus & tubicinibus: quinta XXX. vltima pro vna censebatur egenorum centuria. Hactenus Dionysius. Ex quibus perspicuum est, quid centuriæ fuerint, & quomodo à Seruio introductæ, & quod quinque tantum classes census faciendi causa sint institutæ: sextæ nulla fere habita ratione.

Quanquam autem initio classes & Centuriæ cum B tribubus & curiis nihil habuerint commune, vt manifesto ex Liuio & Dionysio constat: tamen procedente tempore institutum est: vt classes centuriæque quodammodo tribuum essent partes. Quod factum fuisse post expletum trigintaquinque tribuum numerum, ex Liuio colligit. Sigonius lib. I. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 4.

Erant igitur Centuriata Comitia, quibus populus per classium centurias diuisus suffragium ferebat, ita vt suffragia colligerentur centuriatim, & quod plu- C res centuriæ iussissent, id ratum haberetur, &c. Vt autem centuriarum, ita etiam Centuriatorum, Comitiorum auctor fuit Seruius Tullius, teste eodem Dionysio & Liuio: quod postea, vbi de modo Centuriatorum Comitiorum dicendum erit, pluribus demonstrabitur.

Cap. IX. D

De causis Comitiorum Centuriatorum.

Dionysius libro quarto, vbi de institutione Comitiorum Centuriatorum agit inter alia dicit, Seruium Tullium regem, tria Comitiis illis peregisse, vt puta, Magistratus creasse, leges tulisse, & bellum indixisse. Hoc institutum etiam post assertam in libertatem Rempublicam mansisse intelligitur, ex antiquarum rerum scriptoribus. Tunc enim E eodem modo Magistratus Centuriatis Comitiis creati, leges latæ, & quod superioribus illis accessit, iudicia peracta sunt. Nec mutatum de his causis quicquam est, donec libera fuit Respublica. Explicandæ igitur nonnihil, & pluribus demonstrandæ hæ causæ sunt. Dicam de singulis, & primum quidem de Magistratibus. Eorum quosdam centuriatim collectis suffragiis à populo creatos esse, maiores scilicet, & quidem ordinarios, docet ex Messala Agellius libro 15. capite 14. his verbis: Maiores Ma- F gistratus Comitiis Centuriatis fiunt. Erant autem Magistratus maiores, vt idem eodem loco dicit, & nos etiam alibi annotamus, quorum maiora erant auspicia, id est, quorum auspicia magis rata erant quam aliorum. Ordinarii vero, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in Vrbe obeundum à populo creabantur. Tales erant Consules, Prætores atque Censores.

De Consulibus, quod ii Centuriatis Comitiis creati sint, est manifesta. Liuius lib. I. vbi de primis Consulibus agit, sic scribit: Duo Consules inde Comitiis Centuriatis à Præfecto vrbis ex Commentariis Seruii Tullii creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus, &c. Quod idem confirmat Dionysius libro 5. inquiens, Sp. Lucretium interregem à Bruto dictum, iussisse omnes ciues Romanos cum armis in campo Martio adesse: & postquam eo ventum esset, duos viros nominasse habituros potestatem regiam, Brutum, & Collatinum: hisque populum eum honorem ratum fecisse, collectis centuriatim suffragiis. De Consulibus igitur certa res est. Prætores vero etiam Centuriatis Comitiis creatos fuisse, testis est apud Agellium lib. 13. cap. 14. Messala, qui eos inter maiores Magistratus numerat & Consulum collegas facit. Idem ostendit Liuius lib. 7. initio, quando de Tribunis plebis loquitur, eos non passos esse tantum, quod pro vno Consule plebeio, tres Patricios Magistratus Curulibus sellis prætextatos tanquam Consules sedentes, nobilitas sibi sumpsisset: Prætorum quidem etiam iura reddentem, & collegam Consulibus, atq; iisdem auspiciis creatum, &c. Hic dicit Liuius, Prætorem, iisdem auspiciis, id est, Comitiis, quibus Consules, creari. Creantur autem Consules Centuriatis ergo & Prætores. Clarita tamen sunt quam affert Cicero oratione pro lege Manilia, de seipso loquens: Nam, inquit, cum propter dilationem Comitiorum, ter Prætor primus centuriis cunctis renunciatus sum. Hæc ille, &c.

De Censoribus, quod Centuriatis Comitiis fuerint creati, liquet ex eodem Agellio, quum scribit: Patriciorum auspicia in duas esse potestates diuisa. Maxima esse Consulum, Prætorum, Censorum, &c. Hi itaque Magistratus Centuriatis Comitiis creabantur. Dictatorum, Magistrorum Equitum, & Interregum, qui quidem etiam maiores Magistratus erant, sed extraordinarii, alia fuit ratio, quam alibi prolixe explicauimus.

Præter hos autem, de quibus diximus, Proconsules etiam interdum, item Reges Sacrorum Centuriatis Comitiis creari solebant. De Proconsulibus auctor est Liuius libro 26. de P. Cornelio Scipione Proconsule loquens: Et Romæ, inquit, Senatui populoque post receptam Capuam, non Italiæ iam maior, quam Hispaniæ cura erat, & exercitum augeri, & Imperatorem mitti placebat, nec tamen quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, vbi duo summi Imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset, cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, vt populus Proconsuli creando in Hispaniam Comitia haberet, diemque Comitiis Consules edixerunt. Primo expectauerunt, vt qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ vt destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque Imperatorum amissorum Mœsta itaque ciuitas, prope inops consilii, Comitiorum die tamen in campum descendit: atque in Magistratus versi, circumspectant ora Principum alio-

rum alios intuentium: fremuntque adeo perditas res, desperatumque de Republica esse, vt nemo audeat in Hispaniam imperium accipere: cum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat filius, vigintiquatuor ferme annos natus, professus se petere, in superiore, vnde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Iussi deinde inire suffragium, ad vnum omnes, non modo Centuriæ, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania, iusserunt. Hactenus Liuius. Ex quibus intelligitur eum Centuriatis Comitijs creatum esse. Verum hæc ratio extraordinaria fuit. Ideo non semper vsitata. Nescio an vllum aliud exemplum, excepto hoc, inueniri apud auctores possit. De ordinaria autem constituendarum Prouinciarum ratione dicemus suo loco. De Rege sacrorum fateor, nullum vllius auctoris veteris testimonium perspicuum proferre posse: Nicolaus Grucchius tamen id probare nititur, cuius rationes videri & perpendi possunt.

Non sunt silentio prætereundi Tribuni militares Consulari potestate. & Decemuiri legibus scribendis. Nam & hi comitijs centuriatis creati fuerunt. Cum enim sint maiores Magistratus, & propterea maiora auspicia habuerint: quis dubitabit, eos etiam maioribus, id est, centuriatis comitijs creatos fuisse? Quod autem apud Agellium nulla eorum inter cæteros maiores Magistratus mentio fiat, causa est, quod eorum Magistratus non fuerit diuturnus, sed breui tempore è Republica sublatus. Constat certe ex Liuio, Dionysio, & alijs, eos à populo per centurias diuiso lectos fuisse. Et hæc quidem de prima causa dicta sufficiant. Accedamus ad alteram, quam diximus fuisse legum ferendarum. Hæc vero non ita sunt intelligenda, quasi omnes leges his Comitijs latas esse dicamus. Sunt enim aliæ Curiatis, aliæ Centuriatis, aliæ Tributis perlatæ, de quibus singulis suis locis. Hic de Centuriatis tantum dicendum. Quę enim leges Centuriatis Comitijs ferebantur, Centuriatæ: sicut illæ, quæ Curiatis, Curiatæ dicebantur. Fuerunt autem illæ fere leges quæ à Magistratibus maioribus auctoritate Senatus, ac de re quapiam maioris momenti rogabantur, Centuriatis Comitijs latæ. Quas quidem proprie leges dici, testis est Iustinianus in Institutionibus, vbi ius ciuile in sex species diuidens, legem definit esse id, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante (veluti Consule) constituere. Eas itaque Centuriatis Comitiis latas fuisse, ne multis scriptorum testimoniis (quæ tamen in promptu sunt) recitandis sim longior, vnico Liuii libro 8. contentus ero, qui scribit à Dictatore P. Philone legem latam, vt earum legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent: quod argumento esse potest, eas leges, quæ ad distinctionem plebiscitorum sic appellarentur, quales erant, quæ à Magistratibus maioribus ferebantur, Comitiis Centuriatis ferri solitos. Sic leges Valerii Publicolæ latæ de prouocatione, Centuriatæ fuerunt, vt est apud Valerium Maximum libro 4. cap. 1. Et lex alia Valerii, & Horatii Coss. Cuius meminit Liuius lib. 3. Item lex de reuocatione Ciceronis ab exilio, teste ipso Cicerone in Oratione post reditum in Senatu, & lib. 1. epistolarum ad familiares, epistola 2. ad Lentulum, quibus quod iisdem Comitiis latæ sint, testimonium dicit Liuius lib. 3. Neque excluduntur hic leges ad populum à maioribus Magistratibus latæ de bellis hostibus indicendis. Eas enim his quoque Comitiis latas, testis non obscurus est Liuius de bello Macedonico, & de bello cum Perseo, & alibi, vt taceam de Dionysio. Singulas autem hasce leges hic enumerare, non est necesse.

Tertia Comitiorum Centuriatorum causa est iudiciorum exercendorum: non quidem omnium, sed vnius tantum, videlicet, Perduellionis. De quo licet alibi etiam dicendum sit, his tamen pauca quædam annotabimus.

Caius ff. de verborum significat. dicit. Quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant: cum quo sentit Terentius Varro libro 6. de lingua Latina. Hinc factum est, vt reus perduellionis diceretur, qui se quoquo modo in Rempublicam hostili esse animo declarasset: quasi diceres reum hostilitatis. Festus affirmat perduellem dici eum, qui pertinaciter bellum retineat. Sed prior sententia melior esse videtur. Distingui quidam volunt inter crimen perduellionis, & crimen maiestatis, ita vt crimen maiestatis sit, duces hostium pecunia liberare, aut priuatum hominem domi suæ hostium duces seruare incolumes: Perduellionis vero, ciuem Romanum contra ius libertatis in crucem tollere, aut securi percutere, aut in latumias conicere. Verum id discrimen non vsque adeo obseruatur, sed vtraque pro vno plerunque habentur. De quibus alibi plura erunt dicenda. Illud hoc loco demonstrandum, quod de perduellione Comitiis Centuriatis indicatum sit. Id vero docet Valerius Maximus libro sexto capite 5. inquiens: M. Pompilium Trib. pleb. Tiberio Graccho & C. Claudio Censoribus, cum ob nimis seuere gestam censuram maiorem partem ciuitatis exasperassent, diem perduellionis ad populū dixisse: quo in iudicio primæ classis permultæ centuriæ Claudium aperte damnarint, &c. Clarum hoc etiam est ex Liuio lib. 6. de iudicio M. Manlii Capitolini loquente. Et Cicero pro Sestio, & alibi docet, legibus duodecim Tabularum sancitum esse, ne de capite ciuis nisi Comitiis Centuriatis rogaretur. Hinc Sigonius libro 3. de iudiciis Rom. cap. 5. affirmat post instituta Tributa Comitia de mulcta Tributis: de capite vero cuius Centuriatis Comitiis actum esse. Et hæc de causis horum Comitiorum. Sequitur de Personis.

CAP.

CAPUT X.

De Personis, quarum interuentu Comitia Centuriata peracta sunt.

TRiplices hic personæ considerandæ sunt, aliæ videlicet, quæ ius habuerunt Comitia Centuriata conuocandi, aliæ quæ suffragium in iis tulerunt: aliæ quas prætor priores his Comitiis adesse oportuit. Ius igitur horum Comitiorum habendorum fuit penes Magistratus maiores tantum, & quidem penes Consules, Prætores, Censores, Dictatores, Interreges, Tribunos militum Consulari potestate, & Decemuiros legibus scribendis.

Magistratuum creandorum Comitia habuerunt soli Consules, Dictatores, Interreges, Tribuni militum Conf. potestate, & Decemuiri legibus scribendis. Legum autem Consules, Dictatores, Prætores, & Censores. Iudiciorum item Consules, Dictatores, & Prætores. Id vero probandum est.

Quod Consules habuerint ius Comitiorum Centuriatorum, creandorum Magistratuum, nulla fere probatione eget: probabimus tamen, idque ordine. Habuerunt primum Comitia Consulum creandorum. Quotiescunque enim noui Consules in sequentem annum creandi essent, tum illi qui præsentis anni Consulatum gerebant, Comitia de Consulibus in sequentem annum legendis habebant. Testatur id, vt de reliquis taceam, Liuius sexcentis locis. Quod si tempus Comitiorum Centuriatorum instaret, & Consules, vel bellis impediti Romam redire non possent, vel abdicassent, vel aliud quid impedimenti ipsis obiectum esset, ex Senatusconsulto Dictatorem Comitiorum causa creabant: is postea Comitia habebat. Quod testatur præter alios, Liuius multis locis, & hinc toties in Festis Consularibus Sigonij & Onuphrij legitur Dictatorem Comitiorum habendorum dictum esse. Vbi vero vel contentione Ordinum, aut Magistratuum, vel Candidatorum ambitu, vel alia ratione, perfici ante anni exitum Comitia nouis Magistratib. creandis non potuissent, tum Patricios conuenire oportebat ad prodendum ex suo numero Interregem, qui dies quinque imperaret, à quo alius deinde creabatur, eodemque modo alij atque alij singulis quinque diebus creabantur, donec vnus ex eis Comitia Consulibus creandis haberet. Confirmat hoc etiam Liuius lib. 10. Eo anno (nec traditur causa) Interregnum initum. Interreges fuere Claudius, dein P. Sulpitius, is Comitia Consularia habuit, &c. alibi sæpe.

Comitia Prætoribus creandis, & item Censoribus soli Consules habuerant. Neque enim Prætores, ac Censores à Prætoribus, & Censoribus, sed tantum à Consulibus creari potuerunt. De Prætoribus præter Liuium, qui ostendit sæpenumero in sua Historia, Consules Prætoria comitia (ita enim dicebantur, quę Prætorum creandorum causa habebātur, sicut etiam Consularia, quæ de consulibus, & censoria, quæ de

A censoribus, item Tribunitia, Ædilitia, Quæstoria, quæ de Tribunis militaribus, vel plebeiis, Ædilibus plebis, & Quæstoribus) Prætoria, inquam, comitia habuisse testis locuples est Cicero lib. 9. epistolarum ad Atticum, epistola 11. ad quem sic scribit: Nos autem in libris habemus, non modo consules à Prætoribus, sed ne Prætores quidem creari ius esse. Idque factum esse nusquam. Consules eo non esse ius, quod maius imperium à minore rogari non sit ius. Prætores autem cum ita rogentur, vt collegæ cōsulum sint,

B quorum est maius imperium, &c. Idem etiam confirmant, M. Messala, &c. Tuditanus apud Agellium lib. 13. cap. 14. quorum verba sunt hæc: Prætor (inquit Messala) etsi collega Consulis est, neque Prætorem neque consulem iure rogare potest: vt quidem nos à superioribus accepimus, & ante hæc tempora seruatum est, & vt in commentario 13. C. Tuditani patet: quia imperium minus Prætor Maius habet consul: & à minore imperio maius, aut maioris collega (sic enim legendum est: cum in vulgatis sit, aut à maiore

C collega) rogari iure non potest.

De censoribus porro, quod eorum etiam comitia consules habuerint, perspicuum est ex Liuio, lib. 24. qui sic scribit: Decretumque omnium primum, vt consules sortirentur, comparentve inter se, vter censoribus creandis comitia haberet. & paulo post. Q. Fabius consul Comitia Censoribus creandis habuit. Item Liuius libro 27. Per eos dies & Censoribus creandis Q. Fuluius Cos. Comitia habuit. &c. Non dissentit à Liuio Cicero libro 4. ad Atticum, epistola 2,

D in cuius epistola hæc sunt: Ego, inquit me à Pompeio legari ita passus sum, vt nulla re impedirer, quin, si vellem mihi esset integrum, aut si Comitia Censorum proximi Consules haberent, petere possem. Perspicuum ex his, Censorum etiam comitia à Consulibus habita.

De Tribunis militaribus Consulari potestate, & Decemuiris legibus scribendis nunc dicendum, qui & ipsi Comitia Magistratuum creandorum habuerunt. Ac de Tribunis militaribus testis est Liuius

E multis locis præcipue vero lib. 4. Tribuni, inquit, militum mentione nulla Comitiorum Consularium habita (credo ob iram Dictatoris creati) Tribunorum militum comitia edixerunt.

Iidem etiam consularia comitia habuerunt, vt ex eodem Liuij libro, & ex 5. eiusdem, item ex Fastis Sigonij apparet.

Tribunorum vero militum Comitia non ab ipsis tantum Tribunis, sed sæpe à consulibus, nonnunquam etiam ab interregibus habita sunt, vt ex Liuio

F liquet.

Decemuirorum prima Comitia Consules habuerunt: altera vero Decemuiri, testibus Liuio, Dionysio, & aliis.

Sed hic quæritur, cum duo Consules, plures Interreges, tres, interdum plures Tribuni militares, decem Decemuiri essent, quisnam eorum Comitia Magistratuum creandorum habuerit? Respondebo de singulis. Primum quod ad Consules attinet, illi inter sese comparabant, vel sortiebantur, cui sorte id

munus offerebatur, is Comitia peragebat. Docet hoc Liuius libro 35. his verbis: Consulibus ambobus Italia prouincia decreta est, ita vt inter se compararent, sortirenturve, vter Comitiis eius anni præesset. Item: Eodem fere tempore duorum Consulum literæ allatæ sunt, L. Cornelij de prælio ad Mutinam cum Bonis facto, & Q. Minutij à Pisis, Comitia suæ sortis esse. Cæterum adeo suspensa omnia, &c. Quod si is, cui sors tulerat, vt Comitia haberet, adesse non poterat tum id alteri demandabatur: si tamen vellet. Testis est eodem loco Liuius. Sic enim de Q. Minutio scribit eum ad senatum literas dedisse, Comitia suæ sortis esse, cæterum adeo suspensa omnia, &c. Et paulo post: Si ita videretur patribus mitterent ad collegam, vt is ad Comitia Romam rediret. Si id facere grauaretur, quod non suæ sortis id negotium esset, se facturum, quod Senatus censuisset. Item Liu. libr. 39. Iam Consularium Comitiorum appetebat tempus: Quibus quia M. Æmilius huius sortis ea cura erat, occurrere non poterat, C. Flaminius Romam venit, &c. Plura testimonia, præsertim in re tam manifesta, adducere nolo.

De Interregibus respondeo cum Asconio Pædiano, qui in Oratione pro Milone scribit, non fuisse moris, vt ab eo, qui primus Interrex proditus erat, Comitia haberentur. Verissimum sane hoc est. Nusquam enim apud Liuium legitur à primo Interrege Comitia habita: sed interdum à secundo, vt libro nono. Item decimo: Interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpitius, is Comitia Consularia habuit. Interdum à tertio, vt lib. 5. duobus locis. Interdum à pluribus, vt ad vndecimum etiam Interregem aliquando peruentum sit, Liu. lib. 7. De Tribunis militaribus idem quod de Cõsulibus diximus, suspicor licet expressum veteris alicuius scriptoris testimonium non habeam.

De Decemuiris nihil attinet dicere, cum vna tantum aliorum Decemuirorum creandorum Comitia ipsi habuerint. Liuius libro 3. quidem affirmat, reliquos nouem Decemuiros Ap. Claudio, quod is minimus natu inter eos esset, munus habendorum Comitiorum communi consensu iniunxisse. Et hæc quidem de Magistratuum Comitiis. Pergamus ad reliqua.

Legum Comitia dixi habuisse Consules, Dictatores, Decemuiros, Prætores. De consulibus res manifesta est. Omnes enim leges Consulares, quæ passim reperiuntur apud auctores, satis ostendunt, legibus ferendis Consules Comitia centuriata habuisse. Neque de Dictatoribus vlla est dubitatio. Confirmant id lex Hortensia, Æmilia & Cornelia, quæ omnes à Dictatoribus latæ, aliis tamen, quam Centuriatis comitiis, ferri non potuerunt. De Decemuiris testimonium dicunt duodecim Tabularum leges ab iis centuriatis Comitiis latæ, vt est apud Liuium, & Dionys. Prætores quoque comitia centuriata legum habuisse testatur Liuius libro 45. scribit, Prætorem M. Iuuentium legem tulisse de bello Rhodiis indicendo. Confirmat id ipsum & hoc, quod si in Vrbe consules non essent, Prætorum ac præsertim Vrbani summum imperium erat. Ex quo sequitur, si legum Comitia habenda essent, Prætorum id fuisse munus.

De iudiciis etiam dicendum. Illorum igitur Comitia habuerunt Consules, quod patet ex iudicio Coriolani apud Liuium lib. 2. Ea enim Consules habuisse Comitia, ibi diserte dicitur. Habuerunt eadem etiam Dictatores: quod probatur ex iudicio Sp. Melij, quod exercuit L. Quinctilius Dictator, qui ad id exercendum potissimum dictus erat. Liuius lib. 4.

De Prætoribus, quod Comitia iudiciorum habuerint, dubitari nullo modo potest. Scribit enim Liuius lib. 43. Tribunos plebis à Prætoribus diem Comitiis Centuriatis petiisse, ad exercendum iudicium. Verba eius sunt hæc: Tribuni plebis Sempronius & Rutilius, postquam se perduellionis iudicare reis pronunciauerunt, diem Comitiis à Prætore Vrbano petierunt. De Censoribus nusquam extat, quod vel Magistratuum, vel legum, vel iudiciorum Comitia habuerint. Quod autem leges Censoriæ, apud scriptores reperiuntur, id non de legibus Comitiis Centuriatis latis: sed de eorum subscriptionibus, vt Cicero pro Cluentio, Actione 7. in Verrem, aut locationibus à Censoribus factis, vt idem alicubi appellat, intelligendum est. Habuerunt tamen ius populi vocandi in campum Martium lustri condendi causa, teste Liuio: de quo alias.

Hactenus igitur de iis personis, quæ ius vocandi populum ad Comitia Centuriata habuerũt, egimus: postulat locus, vt de iis etiam, quæ suffragium tulerunt, dicamus. Tulerunt autem suffragium ciues, qui in Centurias descripti erant, quique ius suffragij habebant, non tantum qui in vrbe Roma, sed etiam, qui extra Vrbem in Italia habitabant, ciuitate tamen cum iure suffragij donati erant. Non enim omnes Itali pari iure ciuitatem adipiscebantur: sed alij cum iure suffragij, alij sine iure suffragij, quod pluribus declarabitur libro de militia: Qui igitur ciuitate cum iure suffragij donati erant, etiamsi in Vrbe non habitabant, ius suffragij habebant.

Neque tamen omnes etiam ciues, qui in Vrbe habitabant, ius suffragij Comitiis Centuriatis habebant. Qui enim à Censoribus ignominiæ causa notabantur, si plebeij essent, in Ceritum tabulas referebantur, id est, adimebatur iis ius suffragij, & referebantur in tabulas eorum ciuium, qui eo iure carerent: fiebant etiam ærarij, id est, non erant amplius in albo centuriæ suæ: scilicet ad hoc, vt ciues essent, sed tantummodo, vt pro capite suo tributi nomine æra penderent.

Quod vero etiam ij ciues, qui domicilium in Vrbe non habebãt, si ciuitatis plenum ius cum iure suffragij adepti essent, centuriatis Comitiis suffragium tulerint, testis est inter alios Cicero pro domo, & post Reditum ad Quirites quando de Comitiis Centuriatis reuocationis suæ ab exilio causa habitis agens, sic scribit: Nullus in eorum reditus motus municipiorum, & coloniarum factus: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta reuocauit. Et alibi pro Sestio: Nullum erat Italiæ municipium, nulla colonia, nulla præfectura, nulla Romæ societas, nullum collegium, aut

aut concilium, aut omnino aliquod commune consilium, quod tum non honorificentissime de mea salute decreuisset, &c. Quibus ex locis intelligitur, municipes etiam colonos, & eos, qui in præfecturis habitabant, si modo id ius haberent, suffragium his Comitiis tulisse. Aliquos autem municipes, colonos, & præfecturas aliquas id ius non habuisse, ostendetur in lib. de militia Rom. vbi de eorum omnium origine, & iure differendum erit. Et hæ quidem personæ habueruntius suffragij. Præter eas autem de quibus diximus, etiam quasdam alias personas his Comitiis interesse oportuit, quarum tantum nomina hic recitabo. Causæ enim propter quas adfuerint, & quid eorum officium, alibi explicabitur. Fuerunt autem illi, in Comitiis quidem Magistratuum, candidati: in genere autem in omnibus, Diribitores, rogatores, custodes, & Præcones, quod in sequentibus probandum erit. Itaque hic huius capitis finis esto.

Capvt XI.

De loco Centuriarum, Comitiorum, & quid campus Martius.

Centuriata comitia in loco inaugurato haberi oportebat, non tamen intra Pomœrium, sed extra, quod docet Agellius lib. 15. cap. 27. cum inquit: Centuriata Comitia nisi imperato exercitu haberi non poterant, idque præsidij causa quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus. Exercitum autem extra Vrbem imperari oportebat, intra Vrbem imperari ius non erat: quod confirmat etiam apud Liuium lib. 39. Sp. Posthumius Consul his verbis: Maiores vestri, ne vos quidem, nisi cum aut vexillo in arce posito Comitiorum causa exercitus edictus esset, aut plebi concilium Tribuni edixissent, aut aliquis ex Magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt. Manifestum hinc est, non intra, sed extra Vrbem, & quidem edicto exercitu Comitia Centuriata haberi potuisse. Locus autem Centuriatis destinatus erat campus Martius, quem Cicero dicit Consularibus auspiciis consecratum: quia imperij Consularibus auspiciis omnia fere peragebantur, quæ publice in eo campo fieri solebant. Pauca itaque de eo hic sunt adiicienda.

Fuit campus Martius qui alibi etiam Tiberinus dicitur, locus extra vrbem Romam prope portam Flumentanam: Martius dictus, eo quod Marti sacer vel dicatus esset. Scribit Agellius lib. 6. c. 7. eum à Caia Tarratia, virgine Vestali populo Romano donatum, propter quem amplissimos honores populus ipsi habuerit. Sunt tamen qui cum ab Acca Laurentia, scorto nobili: non à Caia Tarratia, testamento populo Romano condonatum, affirment. Eum fortasse Romulus Marti sacrum fecit. Non enim traditur. Seruij enim Tullij, Regis VI. tempore, iam tum Marti sacer fuit, in eoque primum lustrum conditũ,

A & Comitia Centuriata habita, testante Dionysio lib. 4. Postea à Tarquinio Superbo, VII. & vltimo Romanorum Rege in proprios vsus conuersus, post euictos Reges, à Bruto, & collega rursus ad pristinam conditionem redactus est. Qua de re libet adscribere verba Dionysii, lib. 5. quæ sunt: Iunius Brutus, & P. Valerius bona Tyrannorum populo diripienda dederunt, agrum quem illi priuatim possederant, inopibus ex plebe diuiserunt, vno tantum campo excepto, qui situs est Vrbem inter, & fluuium. Is iam ante
B Marti sacer erat, pratum equis & iuuentuti in armis exercendæ accommodatum. Id Tarquinius contempta religione suis oppleuerat segetibus, sicut satis apparet ex decreto Consulum, de eius frugibus. Cum enim omnia Tyrannorum bona agenda, ferendaque permisissent populo, quicquid frumenti erat in eius campi areis, vel in stipula, vel tritum iam, non permiserunt auehi, religione vetante, iusseruntque totum effundi in Tiberim. Et nunc quoque eius facti manet monumentum, bene magna Insula, sacra Æ-
C sculapio, cincta flumine, consecrata (vt fertur) è frumenti aceruis putrescentibus & paulatim aliis, quæ temere fert flumen, eodem inuectis, fit auctior. Hæc Dionysius. Paulo ante dicit, moris fuisse in campo Martio, Reges & Magistratus creari. Bartholomæus Marlianus Epitoma antiquæ Romæ Topographiæ lib. 6. cap. 12. vbi de campo Martio verba facit: inter alia refert, in hoc campo, præter natiuam loci, pratorumque amœnitatem, ornamenta etiam, & statuas illustrium virorum erectas, & ex Capitolio, cum ille
D locus nimis augustus esse cœpisset, propter ornamentorum quæ quotidie inferrentur, multitudinem, plurima in campum Martium translata esse. Strabo lib. 5. etiam eleganter campum Martium his verbis describit: Maximam, inquit, horum (scilicet deorum) partem campus Martius habet, præter natiuam locorum amœnitatem, artis & solertiæ exornationes admittens. Campi enim admirabilis magnitudo, & Curules pariter cursus, & alia equestria certamina expedita suppeditat: nec minus, tam multis pilam,
E trochum, palæstram exercitatione tractantibus, aliaque incumbentia simul opera. Quid perennes solo herbas, coronatosque vsque ad fluminis alueum colles? Scenicarum ostentatio picturarum eius generis spectacula præstant, vt difficile & inuitus abscedas. Hæc ille. Varia itaque ludicra in hoc campo exercebantur, quod præter Strabonem & Horatius docet. Tumultu exorto delectus in eo habebatur, clari viri mortui cremabantur, & hic campus fere schola erat
F militiæ Romanæ, vbi iuuentus Romana ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo grauiorum, exerceretur, caput petendo, lateribus insidiando, poplite succidendo, insiliendo, resiliendo, punctim potius, quam cæsim feriendo, & interim tamen assidue sese protegendo, item iaculando. Pars ibi Tyronum pilis, lapidibus, sagittis, manu, funda, arcu iaculãdis exercebatur. Tum vero saltu fossæ latitudinem, aut valli altitudinem superare: præcipue autem cursu locũ occupare, fugientẽ assequi consuescebat. Erant etiam equi lignei in campo, vt insilire, desili-

desilire, dextra, læua, inermis, armatus, districto etiam gladio futurus eques addisceret, veros etiam equos domaret, & futuris præliis adsuefaceret, &c. Neque prætereundum est, quod Pomponius Lætus in suis antiquitatib. Rom. annotat, fuisse in campo Martio insigne horologium, quod habuerit septem gradus circum, & lineas distinctas metallo inaurato: solum etiam campi, eo loco, vbi horologium istud fuerit, lapide amplo quadrato stratum fuisse, & habuisse lineas easdem, & in angulis quatuor ventos, cum inscriptione, vt Boreas spirat, ex opere Misino. Meminit eius etiam Plin. lib. 36. cap. 10. & addit, ab Augusto Imperatore illud horologium conditum fuisse. In hoc igitur campo Centuriata Comitia regulariter, & semper habita fuerunt. Nisi quod illa, quibus de Manlio Capitolino iudicatum est, Comitia ex campo Martio in Lucum Petilinum translata sunt, eam ob causam, vt à conspectu Capitolij, oculi populi auerterentur, quo liberius de conseruatore eius iudicare posset, vt scribit Liuius lib. 6. Sequitur de tempore.

Caput XII.

De tempore Comitiorum Centuriatorum.

NVlla Comitia nisi diebus Comitialibus haberi poterant. Ergo nec Centuriata. Qui autem Comitiales dies fuerint, non opus esse arbitror hic pluribus explicari, cum in priori harum Antiquitatum commentario, vbi omnium dierum ratio & discrimina à Romanis obseruata, diligenter inquisita, & tradita sunt, de Comitialibus etiam non pauca sint annotata: nec patitur horum librorum ratio, vt eadem sæpius repetantur. Hoc tamen hic monendum videtur, cum in singulis mensibus quidam Comitiales dies fuerint: quo anni tempore Magistratuum Comitia haberi consueuerint. De iudiciorum enim, & legum Comitiis nihil certi dici potest.

Non semper idem tempus obseruatum fuit Magistratibus creandis. Liuius libro 3. scribit, L. Ebutium & P. Seruilium Kalen. Sextil. vt tunc principium anni actum sit. Consulatum iniuisse. Eo igitur tempore mense Iunio vel, Quinctili Comitia eorum habita fuerunt certi quidem nihil traditur. Paulo post, cum de Decemuiris loquitur, ita scribit: Idus tum Maiæ solemnes erant ineundis Magistratibus. Mense igitur Martio, vel Aprili, tum eorum Comitia habita fuisse suspicari licet. Tempore autem belli Punici secundi, Consules Idibus Martiis Consulatum inibant, vt passim in historia T. Liuij legitur. Idq; ita obseruatum fuit vsque ad annum Vrbis DCI. Illo igitur tempore Comitia haberi solebant, Ianuario & Februario mense, dimissis scilicet in hyberna exercitibus. Anno autem Vrbis DCI. Q. Fuluius Nobilior, & T. Annius Luscus Consules, primi Kalend. Ianuariis Magistratum inierunt, post quod tempus idem deinde à sequentibus Consulibus factum est. At eo tempore ordinaria Magistratuum creatio fuit, ad finem mensis Iulij, & principium Augusti, vt ex Ciceronis oratione secunda in Verrem, Epistolis ad Atticum, & epistola Cælij ad Ciceronem, constat. Quod si vltra ducerentur Comitia, id eueniebat propter intercessiones, aut obnunciationes, per quas differrentur.

Porro autem consularia Comitia ante Prætoria haberi solebant interdum quidem eodem die, vt ex Liuij libro 10. constat, interdum postero die, nonnunquam tertio, aut alio quodam post die, vti ex eodem Liuio intelligi potest.

Censoribus creandis Comitia initio paulo post initum à Consulibus Magistratum, priusquam in prouincias proficiscerentur, ætate Ciceronis ad finem mensis Iunij, vt constat ex Epistolis ad Appium, collatis cum iis, quæ ad Atticum lib. 6. scripta sunt, ex quibus colligi potest, Appium Censorem factum, eo quo dixi tempore, idque quinto quoque anno fiebat, vt ex historia cognoscitur. Hoc tamen differebant Censorum Comitia à Consularibus, & Prætoriis, quod Censores statim designati Magistratū inibant. Vnde legimus apud Liuium lib. 40. Censores designatos statim in Capitolium deductos, ad capienda Magistratus insignia, iurandumque in leges. Consules vero, Prætoresque, nisi interregno aut in locum demortui creati essent, non statim designati inibant Magistratum, sed ab eo tempore, quo designati erant ad illud, quo Magistratum inibant, quod posterioribus temporibus fere quinque mensium spacium erat, priuati manebant. Quæritis, quid per id tempus actum sit? respondeo, inquirebatur per competitores aut alios de ambitu indesignatos, de quo alibi dicendum erit. His ita explicatis, modum comitiorum trademus.

Caput XIII.

De modo Centuriatorum Comitiorum, & primum quidem de iis, quæ ante Comitia fieri solebant.

QVod ad modum horum Comitiorum attinet, tria nobis consideranda veniunt: primum, quid vt iusta haberentur Centuriata Comitia, fieri ante ipsa soleret: deinde quis modus in ipsis Comitiis seruaretur: postremo quid post dicta suffragia fieri oporteret. Hoc capite de iis, quæ ante Comitia obseruari solebant dicemus, de reliquis in seq. cap. acturi.

Primum omnium ex auctoritate Senatus hæc Comitia fieri oportebat. Hoc enim discrimen inter Cēturiata, Curiata, ac Tributa Comitia præter alia fuisse Dionys. lib. 9. scribit, quod Tributis non opus esset Senatus auctoritate, in reliquis vel maxime necesse esset, eam accedere. Ac primis quidē temporibus, post habita Comitia Patres auctores fiebant, hoc est, ea, quæ populus suis suffragiis iussisset, confirmabāt.

Postea

postea vero id ius Senatui ademptum est, & institutum, (A) vt ante, quam Comitia haberentur, in incertum Comitiorum euentum, Patres auctores fierent. Testatur hoc Liuius lib.8. pluribus locis, & Cicero pro Plancio. Testatur etiam lex P. Philonis Dictatoris, qua cauebatur, vt legum, quæ Comitijs Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent. Et Appianus lib.1. bellorum ciuilium scribit, à L. Cornelio Sylla legem latam, vt nihil referretur ad populum, quod ante à Senatu decretum, confirmatumque non esset, atque addit, veteri id lege (B) cautum fuisse. Requirebatur itaque in Comitijs Centuriatis primum, vt Patres auctores fierent, hoc est, vt iuberent aliquem Comitia illa edicere. Iubebant autem id plerunque Senatusconsulto, quemadmodum ex Liuio constat. Quod si Patres auctores non fierent, hoc est, non probarent causas Comitiorum, tum intermittebantur, vel differebantur, donec Senatus auctoritas accederet.

Postquam Patres auctores facti essent, hoc est, postquam probassent Comitia vel magistratuum (C) creandorum, vel legum ferendarum, vel iudiciorum exercendorum haberi, tum edictum præmitti necesse erat, vt ad quam diem conuenire populus deberet, multo ante intelligeret. Vnde fit, vt in omnibus historijs tam sæpe reperiantur Consules Comitia edixisse. Id vero edictum in tabella scriptum publice proponi solebat, quod ex Agellij lib.13. cap.14. apparet, qui sic scribit: In edicto illo Consulum, quo edicunt, quis dies Comitijs Centuriatis futurus sit, scribitur ex veteri forma perpetua: Ne quis Magistratus (D) minor de cœlo seruasse velit. Ex quibus verbis apparet, in eo edicto plura capita fuisse scripta, atque illud proponendum publice fuisse, vt populo notum esset. Quoniam autem Comitijs etiam adesse ex agris homines oportebat, qui in Vrbem fere, nisi nundinis, hoc est, nono quoque die, non veniebant, propterea edictum illud per plures dies publice extare necesse erat, vt populo vniuerso notum esset. Solebatque plerumque in Comitijs Centuriatis trinundinum interiici, inter edictum illud, & diem Comi- (E) tiorum, non tantum in legum & iudiciorum, sed Magistratuum quoque Comitijs, si nihil accidisset, quod impedimento esset, ne legitimo tempore Comitia haberentur: quemadmodum fiebat, si per Interreges Comitia haberentur, aut necessitas aliqua posceret, Comitia maturari. Quando enim Interreges Comitia habituri erant, tum certe tantum tempus inter edictum, & diem Comitiorum interiici non poterat. Erat enim Interregis Imperium, quinque tantum dierum, poterat autem secundus Inter- (F) rex Comitia habere, vt paulo ante ostendimus. Sic etiam superioribus temporibus, quibus Consules bellis vrgentibus in Vrbe esse non poterant, sæpe accidebat, vt in exitu annus prope esset, nec dum tamen subrogati essent Magistratus. Eo igitur tempore interdum reperimus propter necessitatem subrogandorum Magistratuum, paucis post edictum diebus, habita fuisse Comitia. Vnde T. Liuius lib.24. scribit Q. Fabium, in eum quem primum Comitialem diem habuerit, Comitia edixisse, quibus verbis satis ostendit, post edictum non fuisse interiectum trinundinum. Neque enim tot dies continui, quod sunt in trinundino, esse poterant, quin aliqui ex ijs essent Comitiales. At temporibus ætati Ciceronis proximis Consules totum fere annum sui Consulatus agebant in Vrbe, nec ad exercitus, aut in Prouincias, nisi ad finem anni proficiscebantur. Vnde fiebat, vt legitimo tempore Comitia Magistratuum edicerentur: & nisi ad diem edicto præstitutum haberentur, id eo accidebat quod dies diffinderetur vel auspicijs, vel Magistratuum intercessionibus.

Quod si vero Consules abessent, tum edictum illud Comitiorum ex itinere præmittebant, vt trinundino ante proponerentur, vel Prætori scribebant, vt is eorum nomine Comitia indiceret, teste Liuio lib. 22. Atque hæc quidem in genere, de omnibus Comitijs Centuriatis legitimis & regularibus intelligenda sunt. Præter ea autem, Comitia legum, & iudiciorum peculiaria etiam quædam habebant, quæ etiam consideranda sunt.

Ante Comitia legum hic modus seruandus erat, vt primum legislator concionem haberet, in qua populo necessitatem & vtilitatem legis proponendæ ostenderet, deinde etiam recitaret, ac publice proponeret, vt populo potestas fieret, eam cognoscendi otiose: & vt inde liceret librarijs discribere, si qui vellent legem apud se habere. Cognosci hoc ex Dionysii lib.10. potest, qui sic scribit: Tribuni plebis aduocata concione pollicebantur plebi se legem laturos de ijs rebus, quas postulabat. Quam orationem postquam plebs collaudauit, sublata omni mora, legem, quam paratam habebant, recitarent. Ac proposita ea lege, datum est trinundini spacium, quo fieret potestas legis improbandæ omnibus, qui vellent, &c. Hæc ille. Quæ etiam de legibus Decemuiralibus, scribit Liuius libro 3. Post hanc legis propositionem, trinundino promulganda erat, id est, tribus nundinarum diebus aduocata concione recitanda, & de singulis capitibus populus docendus: rogandus etiam vt legem accipere vellet, vtque prodita die, qua Comitia haberentur legis ferendæ, ad illam diem frequens adesset: inter quos, qui primus populo vt legem accipere suadebat (solebant enim sibi latores virum aliquem præcipuum auctoritate præditum conciliare, & adiungere, qui legem populo suaderet) is auctor legis appellari solebat. Post hunc auctorem alij etiam nonnunquam priuati data à Magistratibus concione, eam suadebant. Dabatur etiam potestas dissuadendi legem quicunque vellet. Et ex Ciceronis oratione post reditum in Senatu, colligitur, rogatores legum primo nundinarum die, post recitatam & explicatam legem, populo gratias egisse, quod aduenisset, & simul rogasse, vt pari studio conuenirent reliquis diebus, cum lex eadem rursus ad populum referenda esset: solitum etiam fuisse populum significationem dare acclamationibus, legem sibi acceptam esse, aut non esse, antequam dies suffragij veniret.

Quemadmodum autem in legum, sic etiam in iudicio-

iudiciorum Comitijs obſeruabatur, vt trinundino accuſatio promulgaretur. Docet hoc Cicero in oratione pro Domo ſua inquiens: Moderata populi iudicia ſunt à maioribus conſtituta: primum, vt ne pœna capitis cum pecunia coniungatur: deinde, ne niſi prædicta die quis accuſetur: vt ter ante Magiſtratus accuſet, intermiſſa die, quam multam irroget: aut iudicet: quarta ſic accuſatio trinundinum prodita die, qua iudicium futurum ſit. Hæc ille. Tribus autem nundinarum diebus ante Comitia accuſatio repetebatur ad populum. Atque hæc quidem ante diem Comitiorum obſeruabantur.

Cap. XIV.

De ijs quæ in ipſis Comitijs, & poſtea obſeruari ſolebant.

DIximus præcedenti capite, quid vt iuſta eſſent, ante Comitiorum diem fieri oportuerit: conſiderabimus nunc, quæ ipſo Comitiorum die, adeoque ipſis Comitijs obſeruari ſolerent. Primum, nulla Comitia Centuriata iure fieri poterant, niſi captatis ante auſpicijs. Pertinebant autem ad hæc Comitia duo auſpiciorū genera, obſeruatio de cœlo, & auium inſpectio. Ei igitur qui Comitia habiturus erat, parendum erat obnunciationi. Si enim quis obnunciaret, ſe de cœlo ſeruaſſe, tum Comitia peragi non poterant. Non autē omnes Magiſtratus, maiores ſcilicet, & minores, maioribus obnunciare poterant, ſed maiores tantum, iįque qui erant Conſulum collegæ, Conſules, & Prætores. Ideoque in omnibus Centuriatorum Comitiorum edictis, inter alia hoc caput erat: Ne quis minor Magiſtratus de cœlo ſeruaſſe vellet, quod paulo ante ex Agellij lib. 13 cap. 14 recitauimus.

Deinde etiam is, qui Comitia habiturus erat, priuſquam in campum veniret, in arce aut alio quodam ſed intra pomerium, loco auſpicabatur, adhibito augure, qui ſibi in auſpicio eſſet: qui ſi aduerſa auſpicia nunciaſſet, Comitia eo die peragi non poterant. Poſterioribus tamen temporibus, vt ex Dionyſij lib. 2. & Ciceronis lib. 2. de Legibus, & lib. 2. de Diuinatione cognoſci poteſt, neglecta auguriali diſciplina, Magiſtratus, qui Comitia habiturus erat, augurem non tam conſulere Deos iubebat, quam bona eſſe auſpicia pronunciare. Itaq; ex voce auguris verius, quam ex vllo ſigno ex auibus, aut ex cœlo ſumpto, auſpicabantur.

Sed & Candidatos ante Comitia auſpicatos fuiſſe, docet Dionyſius Halicarnaſſæus lib. 2. his verbis: Qui Magiſtratus accepturi ſunt, prima luce, loco aperto expoſiti Dijs ſupplicant tum ex Auguribus publicis, qui adſunt, nonnulli nunciant illis fulgur ſiniſtrum, quod omnino non factum ſit. Illi Augurium ex voce accipientes abeunt, Magiſtratum accepturi: alij quidem ſatis eſſe exiſtimantes, nulla ſibi aduerſa auſpicia fuiſſe, alij vero etiam repugnantibus Dijs. Hactenus ille. Præter auſpicia erant etiam ſacra quædam

A legitima, quæ Magiſtratu ante Comitia fieri oporteret, quemadmodum idem Dionyſius lib. 7. & 10. docet. Illa vero ſacra, immolationes hoſtiarum erant, quibus in omnibus actionibus publicis vti ſolebant.

Captatis itaque auſpicijs, & ſacris peractis, primis quidem temporibus, Magiſtratus Comitia habiturus vrbem egrediebatur, atque tabernaculum capiebat: eum ſequebantur omnes ciues armati ſub ſignis, in ſuis quique Centurijs, vt multis docet Dionyſius. Poſterioribus vero temporibus non omnes ciues armati in campum conueniebant, ſed tamen præſidij B cauſa, vt ait Agellius, paucorum hominum exercitus imperabatur, atque in Ianiculum introducebatur, & erigebatur vexillum, donec peracta eſſent Comitia. Quem morem, eiuſque cauſas Dio lib. 37. indicat his verbis: Cum antiquitus multi hoſtes circum Romam habitarent, veriti Romani, ne, dum ipſi Comitia Centuriata agerent, hoſtes per inſidias Vrbem aggrederentur, Ianiculumque occuparent: ſtatuerunt non omnes ire in ſuffragia, ſed vt ſemper aliqui ar- C mati per ſucceſſionem eum locum cuſtodirent. In Ianiculo igitur, quamdiu concio durabat, cuſtodiæ agebantur. Cum autem ſoluenda iam erat concio, ſignum à Ianiculo remouebatur, cuſtodeſque diſcedebant. Non autem licebat cuſtodijs ab arce ea remotis, quicquam amplius ſtatuere: Is autem mos: ſolis Centuriatis Comitijs obſeruabatur, cum extra Vrbem omnes in armis adeſſe res poſtulabat, & id hodieque religionis cauſa fieri ſolet. Hactenus ille. Hoc etiam ſemper obſeruatum fuit, vt Conſul Comitio- D rum die, quaſi ad vſurpationem vetuſtatis extra pomerium tabernaculum haberet: velut Dux exercitus. In quo capiendo vitium committebatur, ſi prius quam pomerium tranſgrederetur, auſpicia aut non conſuluiſſet, aut aduerſa apparuiſſent. Tantumque tribuebatur his auſpicijs tabernaculi capiendi, vt ſi hic peccatum eſſet tota actio vitioſa, & inauſpicata cenſeretur. Scribit Plutarchus in Marcello idcirco ſolitos Magiſtratus capere tabernaculum, vt in eo ſederent, pro captandis auſpicijs. Quod ſi nondum ra- E tis auſpicijs, aliqua eos cauſa in Vrbem retraheret, primum tabernaculum relinquere oportebat, & alterum capere, ex quo denuo captabantur auſpicia. Huiuſmodi autem auſpicia prima luce captari ſolebant, quemadmodum intelligi poteſt ex Dionyſio, Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 3. & Agell. lib. 3. cap. 5. Porro & hoc ad auſpiciorum rationem pertinebat: ſi cœptis Comitijs, tonitru ſuperueniſſet, tum ea dirimebantur. Item, ſi ipſis Comitijs morbo Herculeo correpto, quiſquam repente concidiſſet, diſſoluenda erant F Comitia, nec iuſta eo die haberi poterant: vnde etiam illi morbo nomen eſt Comitialis, vt Serenus docet his verſibus.

Et ſubiti ſpecies morbi, cui nomen ab illo,
Quod fieri nobis ſuffragia iuſta recuſat:
Sæpe etenim membris acri languore caducis,
Concilium populi labes horrenda diremit.

Et hæc quidem de auſpicijs horum Comitiorum.

Cum igitur Senatus auctoritate, edicto ante propoſito, & re per multos dies ante promulgata, ſacris factis,

factis, auspiciis addicentibus, nullaque obnunciatione interiecta, Centuriata Comitia maior Magistratus habere vellent, nihil omiserat eorum, quæ ad legitimum modum Comitiorum ante ipsa quidem Comitia requirebantur. Videamus reliqua.

Populus Romanus, cui quidem ius erat suffragii, ad diem edicti conueniebat in campo Martio, atque ibi, priusquam in Centurias distribueretur, habebat Magistratus concionem ad populum, qua rogabatur, vt id, quod ageretur, iubere, aut vetare vellet. Ac si Magistratuum quidem essent Comitia, solebat is, qui habebat Comitia, rogare populum, vt ex iis Candidatis, quorum haberi rationem oporteret, quosq; tum omnes nominatim appellabat, crearet populus quos vellet, Consules, Prætores, Censoresve. Neque vero cum voce quidem suffragium ferebatur, necessitas ea ratione populo imponebatur, vt non posset alios, quam Candidatos facere: sed libera suffragia relinquebantur, vt ex omnibus ciuibus crearet, quos vellet, si modo ii essent, quorum ratio legibus haberi posset. Quin etiam legibus solutos sæpe reperimus multos, vt creari possent, vel ante legitimam ætatem vel absentes, vel decennio nondum interposito inter eundem Magistratum. Et multos qui non peterent, creatos inuenimus. Verum ista euenire non solebant, nisi ea tempora essent, in quibus magna virtus alicuius Reipublicæ necessaria videbatur: quæ in petentibus tanta non erat populo cognita. Ordinarium autem, ac legitimum erat, vt ex Candidatis crearetur Magistratus. Post leges tabellarias, hi modo creari poterant, quorum rationem haberi debere, ante iudicatum esset, vt in tabellis nomen eorum scriberetur.

Quod de Magistratibus dixi, idem debet in Comitiis Regis sacrorum intelligi.

Huiusmodi autem conciones, non solum ante, quam populus in suffragium mitteretur, sed interruptis etiam interdum Comitiis, ad emendanda populi suffragia habitas fuisse, testimonio est Liuius lib. 3. de L. Quinctio scribens, cum C. Claudius Consul haberet Comitia, Consularia, & se refici Consulē videret, L. Quinctius eius collega interrupit Comitia, orationemque ad populum habuit, cuius exitus fuit, vt communiter ab ambobus Consulibus ediceretur, ne quis L. Quinctium Consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non obseruaturos: simile exemplum recitat Liuius lib. 14. etiam de Q. Fabio Maximo.

Sin legum Comitia essent, antequam populus in suffragium mitteretur: primum lex recitabatur à Præcone, subiiciente Scriba: tum oratione docebatur populus, denique rogabatur, vt eam legem acciperet & suffragiis suis iubere vellet, testibus Asconio, in argumento orationis pro C. Cornelio, Appiano lib. 1. bellorum ciuil. & Plutarcho in Catone Vticensi. Ex quibus etiam auctoribus intelligi potest, obseruatum fuisse, vt post trinundini promulgationem, die Comitiorum rursus recitaretur lex, haberenturque orationes, suadendi & dissuadendi causa.

At si iudicii causa Comitia haberentur, idem fiebat, quod in legibus ferendis. Iudicium enim populi lege lata fiebat: quæ si acciperetur à populo, condemnatus erat reus: sin antiquaretur, absoluebatur.

Erat autem omnium actionum cum populo commune principium: VELITIS IVBEATIS QVIRITES; quemadmodum ex Cicerone, & Liuio intelligi potest. Ex qua dicendi formula nomen ortum est rogationis, omnibus actionibus cum populo commune.

His peractis, iubebat Magistratus populum in suas Centurias discedere, ad suffragium ferendum: idque populus faciebat: nisi hic obnunciatum esset, aut ab aliquo Magistratu intercessum.

Intercedebant inter se Consules, Prætores, & Tribuni, vnde in legibus Ciceronis scribitur: Par, maiorve potestas plus valeto. Qua lege significatur, parendum esse intercessioni paris aut maioris potestatis.

De suffragiis iam dicendum, quo ordine centuriæ ea tulerint. Non enim omnibus temporibus eadem obseruata ratio. De primis temporibus Dionysius lib. 4. in historia Ser. Tullii Regis sic scribit: Quando Tullius Magistratus creare, aut de lege cognoscere, aut bellum inferre volebat, pro Curiatis Centuriata indicebat Comitia. Primæ ad suffragia vocabantur maximi census Centuriæ, XIIX. equitum, XXC. peditum. Hæ, quia tribus Centuriis plures erant, quam reliquæ, si consentirent, vincebant, & definiebatur sententia. Sin minus, XXII. Centuriæ secundæ classis inibant suffragia. Quod si ne tum quidem conueniret calculi, tertia classis vocabatur, ac deinceps quarta: idq; tamdiu fiebat, donec nonaginta septem Centuriarum consentirent suffragia. Id, si ne post quintam quidem vocationem contingeret, centū nonaginta duabus Centuriis pari vtrinque numero diuisis in duas sententias, tum demum vocabatur vltima inopum Centuria, immunis à tributis, atq; militia, & vtricunq; parti accederet, eam reddebat potiorem altera quod perrarum erat, & pene impossibile. Plerumque enim prima vocatione absoluebantur Comitia, raro ad quartam perueniebatur: quinta & sexta erant superuacaneæ, &c. Hæc eo loco docet Dionysius. Sequentibus autem temporibus, & quidem libera ciuitate, mutata illa ratio fuit. Non enim centuriæ Equitum primam sententiam ferebant, sed omnes Centuriæ in sortem coniiciebantur, & quæ prima educebatur, prima suffragium dicebat, & prærogatiua appellabatur: deinde reliquæ vocabantur, quę dicebantur Iureuocatæ. Post expletas vero tribus trigintaquinque cum Centuriæ ac classes, Tribum partes essent, vti ex Liuio Sigonius & Grucchus colligunt, tum primum vniuersus populus in Tribus trigintaquinque distribuebatur, & duplex sortitio fiebat, prima inter Tribus. quæ primum sorte exibat, Prærogatiua tribus dicebatur: altera sortitio fiebat inter Cēturias Prærogatiuæ tribus: quæque primū exibat, Centuria Prærogatiua dicebatur, ac prima suffragium ferebat, post quam primæ classis Centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad suffragium ferendum vocabantur, quæ Iureuocatæ appellabantur: atq; plerunque, imo semper Prærogatiuæ sententiam (tantum eius omen erat) sequebatur. Et hæc est causa, cur in Cen-

turiatis Comitijs non tantum Prærogatiuæ Centuriæ, verum etiam Tribus mentio fiat.

Sed neque hoc prætereundum est, cum primis liberæ Reipublicæ temporibus, bina de Magistratibus maioribus Comitia haberentur, Centuria & Curiata, quemadmodum supra ex Sigonio docuimus, obsoletis postea Curiatis Comitijs factum est, vt Prærogatiuæ & Iureuocatorum suffragia pro binis Comitijs haberentur. Docet hoc Asconius in 2. Verrinam, cum sic scribit: Prærogatiuæ tribus sunt, quæ primæ suffragium ferũt ante iure vocatas. Mos enim fuerat, quo facilius in Comitijs concordia populi firmaretur, bina omnino de ijsdem Candidatis Comitia fieri, quorum tribus Prærogatiuæ dicebantur, quod primo rogarentur, quos vellent Consules fieri: secunda Iureuocatæ, quod in ijs sequente populo, vt sæpe contingit, Prærogatiuam voluntatem, iure omnia complerentur: Hactenus Asconius. Ad suffragia redeo. Ante leges tabellarias latas populus voce suffragium ferebat: at postea cœpit tabella suffragium ferre. Ac voce quidem cum dicebatur suffragium, erant in singulis centurijs rogatores, qui singulorum rogabant sentẽtias, quas palam singuli proferebant. In quam autem partem plures eiusdẽ Centuriæ homines inclinassent, eius totius Centuriæ sententia censebatur: quam deinde rogator per Præconem nunciari iubebat. Quod si Magistratuum Comitia essent, rogabantur singuli, quem vellent Magistratum esse, & tum nominatim singuli appellabant, quem vellent Magistratum creari. Idem in Comitijs Regis sacrorum fiebat. Sin legum Comitia essent, cum populus legem accipere vellet, solebat vti his verbis solemnibus, ac velut cõceptis, VTI ROGAS: quibus significabat, se velle hoc ita fieri, quemadmodum legis rogator fieri vellet. Cum vero legem accipere nollet, vtebatur solemni verbo, ANTIQVO: quo significabat se, quod rogaretur, antiquare: hoc est, ne omnino fieret vetare.

Iisdem vocibus etiam vtebantur in Comitijs iudiciorum. Nam & ea per legem his Comitijs exercebantur: quam si populus antiquasset, absolutus erat reus: sin vero iussisset tum erat damnatus. Postquam autem tabella populo data est, oportuit eam munere vocis fungi. Ac in Comitijs quidem Magistratuum oportuit tabellis nomina Candidatorum inscribi, vt daretur ijs per tabellam Magistratus, sicuti prius voce creabantur. Tot autem tabellæ vnicuique de populo dabantur, quod essent Candidati, quorum rationem haberi oportere iudicatum esset. Et breuitatis causa in tabellis non integra Candidatorum nomina scribebantur, sed primæ tantum literæ nominis cuiusque, id quod ex Ciceronis Oratione pro Domo intelligitur.

In Comitijs legum duæ dabantur tabellæ, vna in qua scriptum erat, VTI ROGAS, duobus tantum primis elementis, V. R. Altera in qua scriptum erat, ANTIQVO, vna etiam litera A. In Comitijs iudiciorum eædem tabulæ dabantur, vna notata litera A. quæ significat ANTIQVO, altera notata literis V. R. id est, VTI ROGAS.

A Illæ autem tabellæ non domo afferebantur à populo, sed erant, qui eas ministrarent populo suffragium inituro, quos Diribitores appellabant, idque hoc ordine fiebat.

Sortitione inter Tribus & Centurias de prærogatiua facta, Magistratus in Tribunali, quod erat in campo Martio, sedens, per præconem, vocabat Prærogatiuam centuriam ad suffragium. Centuria igitur illa de eo loco in quo consistebat, discedebat in septum quoddam prope tribunal, quod alio nomine B etiam Ouile dicebatur, & erat locus in Campo Martio cancellis conclusus, in quo erant, qui suffragium dicebant, & quo alijs interim ingredi non licebat. In illud igitur Ouile, seu septum Centuria discessura ibat per pontes, qui erant angustæ viæ, per quas populus in Ouile discedebat. In pontis initio stabant Diribitores, qui tabellas singulis ministrabant. Ingredientibus in Ouile Rogatores cistam proponebant, in quam coniicerent eam, quam vellent, tabulam. Postquam autem totius Centuriæ tabellæ col- C lectæ erant, tum educendis suffragijs adhibebantur Custodes. Eorum munus erat describere suffragia, vt ea Centuriæ sententia renunciaretur, in quam plures inclinasse conspiceretur. Hoc autem erat describere suffragia, tot puncta in tabella notare, quot tabellæ similes reperirentur: vt inito tandem numero, ea Centuriæ sententia renunciaretur, quæ plures habere, similes tabellas ex numero punctorum perspiceretur. In legibus quidem ferendis, si plures reperirentur tabellæ, in quibus scriptum esset, V. R. pauci- D ores in quibus scriptum esset, A. ab ea Centuria legem iuberi renunciabatur. Contra vero legem Centuriam non accipere pronunciabatur, si plures scriptum habent, A. At si forte pares numero tabellæ in vtramque partem reperirentur, eius Centuriæ nulla renunciabatur sententia, nisi lex esset, quæ de perduellione ferretur. In fauorem enim reorum absoluisse censebatur Centuria quæ non condemnarat. Itaque si pares essent reliquæ Centuriæ accipientium legem, & vetantium, hac accessione ad vetantes Centurias, E legem antiquabat: adeo, vt reus absolueretur. Quod præter alios Dionysius lib. 7. testatur, cum scribit, lege cautum fuisse, vt æqualitate suffragiorum reus absolutus iudicaretur.

In Magistratuum vero creatione numerus iubatur tabellarum, quæ idem nomen continerent. Cuius enim Candidati nomen plures tabellæ comperiebantur continere, is ab ea Centuria Consul, Pretor, Censorve factus renunciabatur. Sin paria suffragia tulisse omnes Candidati reperirentur, nullus renuncia- F batur, expectandaque erant reliquarum centuriarum suffragia.

Quod de Magistratuum Comitijs Centuriatis dixi, idem de Comitijs Regis sacrorum intelligi debet. Hic enim pro Candidatis erant, duo, tresve, quos inaugurasset Pontifex Maximus, vt ex ijs postea populus suffragijs suis crearet, quem vellet esse Regem sacrorum, vti ex Liuij libro 40. colligitur.

Postquam Prærogatiuæ Centuriæ suffragium renunciatum esset, tum ea ex Ouili discedebat, & prima

Equitum

Equitum Centuria, post singulæ Centuriæ primæ A classis ordine ad suffragium ferendum vocabantur, eo modo, quo de Prærogatiua diximus. Vbi omnes primæ classis Centuriæ suffragium tulissent, tum ea iterum numerabatur. Et in legum quidem Comitiis, si illæ omnes cum Prærogatiua consensissent, aut legem iussissent, aut vetuissent, lex præferebatur, neque opus erat reliquarum classium Centurias ad suffragium vocare, cum prima classis reliquas omnes numero Centuriarum vinceret. Si vero non omnes primæ classis centuriæ cũ Prærogatiua consentirent, B sed aliquæ tantum, & quidem maior pars: tum secundæ classis Centuriæ ordine introuocabantur, donec appareret, tot iã Centurias vel iussisse, vel antiquasse legem, vt numero reliquas omnes vincerent. Idem etiam in Magistratuum Comitiis obseruabatur, hac ratione: Si primæ classis Centuriæ cum Prærogatiua de vno aliquo Candidato consensissent, reliquorum autem Cãdidatorum suffragia paria essent, vnus ille, qui omnium suffragia habebat, Consul, siue Prætor, siue Censor, renunciabatur: de reliquis Candidatis C secundæ classis Centuriæ interdum etiã tertiæ, quartæ, quintæ, &c. vocabantur, donec aliquis, vel aliqui, reliquos numero suffragiorum vincerent, & sic prius renunciatis collegæ addi possent. Quod si nec reliquæ Centuriæ inter se conuenirent, sed paria de singulis Candidatis suffragia manerent, quod interdum factum fuisse legimus: tum denumeratis omnibus suffragiis, vnus tantum Consul, qui renunciatus erat, sequenti die de subrogandis sibi, vel Prætoribus, vel collegiis Comitia habebat. Quod etiam fiebat, si D vno Consule, item vno, vel pluribus Prætoribus renunciatis, antequam ex reliquo Candidatorum numero, alter quoque Consul, vel alii Prætores renunciati essent, aliquid de cœlo accidisset, cuius interuentu Comitia dirimebantur. Tum etiam ille Consul vel Prætores illi iam renunciati, non quidem reddebantur vitiosi: sed tamen collegæ illorum, eo die creari non poterant, verum postero die.

Diuersum erat in Comitiis Censorum, in quibus, si creato vno Censore tempestas Comitia dirimeret, E tum etiam is, qui creatus iam Censor erat, vitiosus censebatur.

Erat & hæc vna dirimendorum Comitiorum ratio, si quis Magistratus maior vexillum illud, seu signum militare, quod principio Comitiorum in Ianiculo erigebatur, inde detraheret, & exercitum abduceret. Tum enim nihil amplius decerni poterat, sed concio soluebatur, vt habet Dio. lib. 37. Restant ea, quæ post dicta suffragia fieri solebant.

In legum Comitiis Magistratus post dinumerata F suffragia legem aut acceptam aut antiquatam pronunciabat, populumq; dimittebat. In Magistratuum vero Comitiis solebat is, qui Comitia habebat, priusquam populum dimitteret, eos renunciare, quos iam sæpe à Præconibus pronunciatos populus creasset, adiecta solenni precatione, id quod ex Cic. Oratione pro Muræna constat, qui etiam solennia quasi verba precationis recitat: Quæ precatus sum, inquit, à Diis immortalibus, Iudices more institutoque maiorum, illo die, quo auspicato à Comitiis Centuriatis L. Murænam Consulem renunciaui, vt ea res mihi Magistratuique meo: populo plebeique Romanæ bene, ac feliciter eueniret, &c. Illud quoq; ex eodẽ Cic. confirmare possumus, eos, qui consules designati essent, domum de campo deduci solitos, à magna multitudine populi, ac præsertim propinquorum & necessariorum. Verba Ciceronis Orat. 2. in Verrem, sunt hæc: Nam vt Hortensius Consul designatus reducebatur è Campo cum maxima frequentia & multitudine. Et post: Propinquis, necessariisque eius, qui tum aderant, verbum nullum facit. Atque de Comitiis Centuriatis hactenus: dicemus nunc de Tributis.

CAPVT XV.

Quid sint Tributa Comitia, & quid, quosque Tribus.

TRibuta Comitia fuerunt, vt docet apud Agellium Messala lib. 15. cap. 27. cum ex regionibus & locis, hoc est per Tribus suffragium ferebatur. Quod vt intelligatur, de Tribubus vnde hæc Comitia nomen acceperunt, quædam dicenda sunt. Triplici modo vocabulum Tribus vsurpatur, aut pro loco, aut hominibus, aut pro iure. Quando pro loco ponitur, tum partem quandam vrbis Romæ significat: quãdo vero pro hominibus, tum partem quandam ciuitatis Romanæ, vel ciuium, notat: pro iure acceptum, ius alicuius partis vrbis, vel ciuitatis designat. Erant igitur Tribus populi Rom. partes distinctæ locis in Vrbe diuersis, & regionibus vndique circum Vrbem per Italiam dispersis, sic appellatę, quemadmodum Asconius Pædianus in Actionem 3. in Verrem, & alii docent, aut à tributo dando, aut quia primo tres tãtum fuerunt, vnde etiam Tribuni dicti. Earum primus auctor fuit Romulus: qua de re Dionysii lib. 2. verba omissis reliquorum scriptorum testimoniis, adscribam: In tres, inquit, partes, diuisa vniuersa multitudine, singulis præclarum aliquem virum, ducem præposuit: deinde vnamquamque rursum in decem partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit. Has curias illas Tribus vocare voluit, sicut vocantur & hodie. Hæc ille. Quem quidem sequuntur plerique alii Romanarum rerum scriptores, excepto Varrone, Plutarcho, & Liuio lib. 1. quorum hic eas tres populi partes non Tribus, sed Equitum centurias vocat (alibi tamen etiam Tribus eas appellat) & primum Tribuum auctorem Seruium Tullium facit: illi vero Romulum quidem Tribuum, sicut & curiarum auctorem faciunt, sed post Sabinum confectum bellum: cum Dionysius contra Romulum ante omne bellum à se gestum populum in Tribus & curias distribuisse scribat: quorum tamen diuersas sententias ita conciliare facile possumus, si dicamus, Romulum quidem initio statim, ante Sabinorum bellum populũ in tres partes, seu Tribus descripsisse, secundum Dionysium, quas partes Liuius non Tri-

bus, sed Centurias Equitum dicat: non quod Tribus illas fuisse neget, sed quod ex singulis illis Tribubus centum Equites, siue singulæ Equitum centuriæ ab eodem sint descriptæ: eisq; tribus partibus, secundũ Plutarchi, Varronis, & aliorum sententiam, post cōfectum tandem Sabinum bellum, & Tit. Tatium in vrbem & regni societatem receptum, nomina ea quæ iam habemus, esse imposita. Fuerunt autem earum Tribuum nomina hæc: Ramnensis, Titiensis, & Luceres. Ramnensis dicta fuit à Romulo, primo Vrbis conditore: Titiensis à Tito Tatio Sabinorum Rege, qui à Romulo prælio victus ab eodem in vrbem Romam & Imperij societatem receptus fuit: Luceres vel à Lucumone, vel à Lucretino, vt quidam volunt, vel à luco Asylij, in quem multi fuga delati, ciuitateque donati fuerunt, quæ posterior sententia Plutarchi in Romulo, & Pædiani in Actionem 2. in Verrem, verisimilior esse videtur. Ramnenses igitur fuerunt, qui cum Romulo primo Vrbem condiderunt, pastores scilicet Albani, & aliquot Græcanici generis, qui ante Vrbem conditam ea loca tenuerunt: atque hi omnes habitarunt Palatium & Cælium montes. Tatienses fuerunt Sabini, & quotquot ab ea regione vel cum T. Tatio, vel postea venerunt, hi coluerunt Capitolium, & Quirinalem: cæteri aduentitij, vt Etrusci, Ardeates, Latini, & perfugæ omnes, qui ad Asylum confugerant, Luceres dicti sunt, & tenuere loca inter Palatium & Capitolium plana, atque Circum Forum. Permanseruntque hæ Tribus vsque ad Tarquinij Prisci tempora. Nam cum sub Tullo Hostilio Albani victi in Ramnensium Tribum adscripti, cæterique omnes populi, qui sub Regibus Romam ad habitandum venerant, præter Sabinos, Lucerum Tribui inclusi fuissent, Vrbeque multum aucta, hæ tres Tribus non sufficerent, L. Tarquinus Priscus numerum Tribuum augere, & de se aliis amicis nominare volens, cum ne id faceret, ab Augure Nauio prohiberetur, veteres illas sub iisdem, quibus inauguratæ à Romulo erant, nominibus duplicauit, primosq; & secundos Tatienses, Ramnenses, & Luceres constituit: quod, vt alia omittam, ex Sex. Pompeio manifestum est, cum scribit: Sex Vestæ Sacerdotes constitutæ erant, vt populus pro sua quaque parte haberet ministram sacrorum. Quia ciuitas Romana in sex erat distributa partes, in primos, secundosque Tatienses, Ramnenses, & Luceres. Eodem autem modo centurias etiam Equitum Tarquinium duplicasse, tradunt Dionysius & Liuius.

Tarquinio Prisco insidiis filiorum Anci Martij viuis sublato, Seruius Tullius VI. Rom. Rex, aliam Tribuum diuisionem instituit, de qua quidem nonnihil discrepant inter se scriptores veteres. Dionysius lib. 4. sic scribit: Cæterum Tullius postquam septem colles, vno muro complexus Vrbem in quatuor partes diuisit, à collibus cognominatas, Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam, & quatuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, suosq; cuique Tribules adscripsit, diuisa habituros munia, nec mutaturos domicilium: ita, vt in quaq; seorsim delectus militum, & collationes Tributorum fierent, nec iam iuxta illas generales Tribus, vt antea, sed iuxta has quatuor, per locos à se digestas, vel locales, ordinabat militiam, Tribunis in singulos præpositis, &c. Hactenus ille. Quæ quidem confirmantur etiam à Liuio, qui tamen nomina Tribuum non addit. Quod vero sequitur in Dionysio: Diuisit & vniuersum agrũ, vt Fabius auctor est, in partes viginti sex, quas ipse Trib. nominat, ita vt triginta fiant, vrbanis quatuor ad has additis. Cato certe eas tot fuisse dicit, iam tũ regnante Tullio. Ego libentius accesserim Venonio, qui triginta & vnam Tribus numerat, tacito agri partium numero, &c. repugnat cum iis, quæ in historia anni CCLIIX. à Liuio dicuntur, tum primum viginti & vnam (sic enim legendum esse Sigonius in Scholiis Liuianis monet, nō quemadmodum vulgati libri habent, triginta & vnam) Tribus factas. Carolus Sigonius lib. 3. de Antiq. iur. ciu. Rom. cap. 3. ita hæc explicat, vt dicat Ser. Tullium aucta mirum in modum aduentitia multitudine, quam in tertiam Tribum Lucerum scilicet Romulus coniecerat. aucta etiam Vrbe, quã ampliorem fecerat, inclusis pomerio duobus collibus, Viminali & Esquilino, totam vrbanam multitudinem in quatuor partes, secundùm loca habitationum, distribuisse, quas à tributo Tribus appellarit, neglectis illis tribus Tribubus generalibus à Romulo institutis, iisque nomina à locis vbi habitarunt, indidisse Suburanam, Palatinam, Esquilinam, & Collinam, easque vrbanas Tribus nominasse. Postea eundem vniuersam rusticam multitudinem in quindecim Tribus diuisisse, quarum nomina fuerint Romulia, Læmonia, Pupinia, Galeria, Pollia, Voltinia, Æmilia, Cornelia, Fabia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, & illa, quæ post dicta est Claudia. Imposuisse autē Seruium illis omnibus nomina à locis, vt testatur Varro: verũ vindicata post in libertatem ciuitate, multas earum veteri relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina asciuisse: hũc numerum ad annum vsq; CCLIIX. mansisse, quo anno additis duab. ad XIX. viginti & vna tribus factas. Atq; has duas tribus, quæ prioribus XIX. fuerunt additæ, quarumque nomina à Liuio non sunt expressa, fuisse putat Crustuminam, siue Clustuminam, & Veientinam. Dionysius certe de iudicio C. Martij Coriolani, quod incidit in annum Vrbis CLXII. verba faciens, viginti & vnam Tribus tum fuisse scribit. Sigonium sequitur Onuphrius lib. 2. Commentariorũ Reip. Rom. nisi quod XXI. à Seruio institutas, quam postea anno CCCLIIX. completas fuisse affirmare malit. Quę Alex. Neapolitanus lib. 1. Genial. dier. cap. 17. & Ioach. Petronius lib. 2 de Magistr. Rom. & Græc. de Tribubus scripserunt, valde impedita & cõfusa sunt. Dederunt autem iis errandi causam deprauati Liuianæ historię codices: sed ad Tribus reuertamur. Hactenus igitur XXI. fuerunt. Anno vero CCCLXVI. ex nouis ciuibus quatuor Tribus additæ, Stellatina, Tromentina (in vulgatis exemplaribus mendose habetur Pomatina, apud Florum Prometina) Sabbatina, Arniensis, XXV. numerũ expleuere. Sic enim potius apud Liuium lib. 6. legendum, quam XXXV. vt vulgati libri habent. Rursus anno CCCXCV. teste eodem Liuio lib. 7. duæ Tribus

Tribus additæ Pomptina & Publilia: anno postea A CCCCXXI. à Censoribus Publ. Philone & Sp. Posthumio duæ trib. propter nouos ciues cẽsendos additæ, Mætia & Scaptia. Duæ etiam Tribus, Vfentina, ac Falerina, anno CCCCXXXV. & anno CCCCLIV. à Censoribus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Auerrione rursus duæ Tribus, Aniensis & Tarentina. Tandem anno DXII. duæ Tribus additæ, Velina, & Quirina XXXV. numerum expleuerunt: qui numerus integer vsque ad extrema Reipublicæ tempora penetrauit. Florus Epitoma libri 19. Hæ Tribus omnes diuisæ B fuerunt in vrbanas & rusticas. Fuit autem hoc inter eas discrimen, vt primis quidem temporibus, vrbanis Tribubus ij, qui vrbem, rusticis autem ij qui rus haberent, comprehenderentur. Quod ex verbis Dionysij, quæ supra recitata sunt, manifestum est. Inde enim cognoscitur, tempore Seruij Tullij vrbanas Tribus fuisse eorum, qui vrbem: rusticas illorum qui rura, & quidem colendi causa haberent: ita, vt Tribus nihil aliud, quam pars aliqua vrbis vel agri Romani esset, eaque habitationem sequeretur, & muta- C ta habitatione, mutaretur, quique in agris, iidem in aliqua Tribu essent: siquidem tot fere rusticæ Tribus, quot agri partes numerentur. Et hæc quidem prima ratio fuit Tribuum, quæ tamen postea mutata est. Posterioribus enim temporibus hoc discrimen inter vrbanas & rusticas Tribus fuit, vt rusticæ vrbanis longe præferrentur, & ita optimus & præstantissimus quisque in rusticis Tribubus, relictis vrbanis, censeri vellet: ac tum Tribus non vrbis, sed ciuitatis partes haberentur. Cuius mutationis causas duas fuisse Si- D gonius refert: vitæ nimirum rusticæ commendationem, & Censoriam potestatem vel notationem. De priori scribit Varro lib. 2. de Re rustica, initio: Viri magni maiores nostri non sine causa præponebant rusticos Romanos vrbanis. Vt ruri enim, qui in villa viuũt, ignauiores, quam qui in agro versantur, in aliquo opere faciundo: sic qui in oppido sederent, quam qui rura colerent, desidiosiores putabant. Et Plin. lib. 18. cap. 3. cõmendans vitam rusticam: Iam distinctio, inquit, honosque ciuitatis ipsius, non aliunde erat. E Rusticæ Tribus laudatissimæ eorum, qui rura habebent: Vrbanæ vero in quas trãsferri ignominiæ esset, desidiæ, probro. Itaque quatuor solæ a partibus vrbis in quies habitabant, Suburana, Palatina, Collina, Esquilina. Nundinis vrbem reuisitabant, & ideo comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Hæc ille. Ex quibus etiam altera causa, videlicet Censoria potestas, vel notatio intelligi potest, de qua etiam Liuius lib. 8. scribit: Ap. Claudius Censor F humilibus per omnes Tribus diuisis, forum & campum corrupit. Et ex eo tẽpore in duas partes discessit ciuitas, aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius Censores facti. Et Fabius simul concordiæ causa, simul ne humillimorum in manu essent Comitia, omnem forensem turbam excretam in quatuor Tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit. Hæc Liuius, vt alia omittã. Factum est anno ab V.C. CDXLIX. Coss. P. Sulpitio Auerrione, P. Sempronio Sopho. Atque hæc in genere de Tribuum origine, numero & discrimine dicta sint. Iam quod restat, ordine de singulis pauca subiiciam: vnde nomen acceperint, & vbi earum fiat mentio. Ac primum de quatuor vrbanis.

Tribus I. Suburana.

Hæc prima inter vrbanas recensetur, à Varr. lib. 4. de ling. Lat. Dionys. libro 4. Liui. lib. 1. Plin. ac aliis. Dicta autem est Suburana, teste Varrone, quod sub muro terreo Carinarum esset, vel, quemadmodum idem ex Iunio affert, ab eo, quod fuerit sub antiqua vrbe. Cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus vocatur. Sed ego, inquit, à pago potius Sucusano dictam puto Sucusam. Nũc scribitur tertia litera B, non C. Pagus Sucusanus, quod succurrit Carineis. Sex. Pompeius sic de ea scribit: Suburam Verrius alio libro à pago Sucusano dictam ait. Hoc vero maxime probat eorum auctoritate, qui aiunt, ita appellatam & regionem vrbis, & Tribum à statiuo pręsidio, quod solitum sit succurrere Esquilijs infestantibus eam partem vrbis Gabinis, indicioque esse, quod adhuc ea Tribus per C. literam, & non per B, scribatur. Hæc Cœlium montem, & circum adiacentia loca complectebatur. Paul. Manutius in Scholiis in 8. lib. epist. Cic. ad familiareis, existimat de ea Ciceronem locutum fuisse in Orat. 2. Agraria, vbi tamen in vulgatis legatur Ogriculana, in libris autem quinque antiquis: ab vsuranam, pro quo ipse legendum putat Suburana.

Tribus II. Esquilina.

Tribus Esquilina dicta est ab Esquiliis. Esquiliæ autẽ, vt Varro li. 4. de lingua Lat. testis est, secundum quosdam ab excubiis regiis, secundum alios, quod excultæ à Rege Tullio essent, sic dictæ sunt: sed de iis supra, vbi de monte Esquilino sermo fuit, plura attulimus. Meminerunt huius Tribus iidem, qui Suburanæ, Dionysius, Liuius, Varro, Plinius & Festus.

Tribus III. Collina.

Collina Tribus dicta est, vt scribit Varro lib. 4. de ling. Lat. à collibus, Quirinali, & Viminali, in quibus sita erat. Meminit eius præter superiores etiam Iosephus lib. 14. c. 17. his verbis. L. Coponius, L. F. Collina.

Tribus IV. Palatina.

Denominata hæc Tribus est, secundum Varronem lib. 4. de ling. Lat. à Palatino monte, quem cum Foro & Capitolio obtinebat. Meminerunt eius omnes ij, qui superiorum, & præter eos Cicero Orat. 4. in Verrem: C. Claudius, C. F. Palatina, & ad eum locum Asconius: alibi ait, L. Claudium Palatina. Reperitur eius mentio etiam in plurimis antiquis marmoribus, in quibus hisce fere literis notatur. PAL. PALAT. PALATIN. PALATINA, & PALATEINA. Inscriptiones illas qui cognoscere voluerit, videat Onuphr. Panuinium 2. Comment. de Republ. Rom. qui singularum Tribuum testimonia ex inscriptionibus adduxit. Atque hæ sunt IV. Tribus vrbanæ, sequuntur rusticæ.

Tribus

Tribus V. Romilia.

Sequuntur rusticæ Tribus: Inter quas primum locum obtinet Romilia, quæ sic dicta est, quod sub Roma sit, teste Varrone. Sext. Pompeius sic eius meminit: Romilia Tribus dicta, quod ex eo agro censebatur, quem Romulus ex Veientibus ceperat. Ex quo loco Onuphr. lib. 2. Comm. Reipubl. Rom. colligit hanc Tribum eam agri Romani partem obtinuisse, quæ in Tusca prope vrbis mœnia inchoans, secundum flumen, vsque ad maris ostia trans Tiberim extendebatur. Meminit eius etiam Cic. Orat. 2. Agrariæ: item 2. in Verrem: Fortem virum ex eadem familia, Q. Verrem, Romilia. Ad quem locum annotat Asconius: Romilia nomen est Tribus, ablatiui casus, vt sit ex Romilia.

Tribus VI. Lemonia.

Sex. Pomp. Festus Lemonia Tribus à pago Lemonio appellata est, qui est à porta Capena, via Latina. Cic. eius meminit Phil. 9. Ser. Sulpitius Q. F. Lemonia Rufus: & in Orat. Pro Planco: Quid cum Lemonia?

Tribus VII. Pupinia.

Tribus Pupinia. scribit Sext. Pompeius, dicta ab agro Pupinio, qui in Latio cis Tiberim ad mare vergens, haud longe ab Vrbe erat, vt videre est apud Liuium lib. 26. Meminerunt eius Cælius epist. ad Ciceronem: C. Lucretius C. F. Pup. Iur. & Cic. ad Q. Fratr. Cn. Nerius Pupinia. Valerius etiam Maximus lib. 4. cap. 4. his verbis: Illi etiam prædiuites, qui ab aratro accersebantur, vt Consules fierent, voluptatis causa sterile, atq; æstuosissimum Pupinæ solum versabant. Et paulo post: Atilius Consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem iugerum in Pupinia habebat, mortuum esse.

Tribus VIII. Galeria.

Vnde Galeria dicta sit, ex veteribus scriptoribus non liquet. Carolus Sigonius lib. 1. de Antiquo iure ciuium Rom. cap. 3. opinatur, eam etiam à loco aliquo nobis iam incognito, hoc nominis accepisse, quemadmodum reliquæ Tribus omnes à Seruio institutæ. Sigonium sequitur Onuphrius lib. 2. Comm. Reip. Rom. qui etiam addit, posse videri eam à flumine Thusciæ Galeso, cuius Virgilius meminit, Galesam post Galeriam dictam. Memoria eius extat apud Liuium lib. 27. Galeria iuniorum, quæ forte prærogatiua erat, Q. Fuluium, & Q. Fabium Coss. dixerat. Plinius lib. 7. cap. 48. M. Mucium, M. F. Galeria, Felicem commemorat.

Tribus IX. Pollia.

Etiam hanc Tribum à loco aliquo, cuius nomen & memoria interciderit, nomen accepisse Sigonius & Onuphrius putant. Meminit eius Liu. lib. 8. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem in Tusculanos latam. Et libro 39. Cum ad Tribum Polliam ventum est, in qua M. Liuij nomen erat, & Præco A cunctaretur citare ipsum Censorem, Cita, inquit Nero, M. Liuium. Meminit vtriusque rei, & Tribus Polliæ etiam Val. Maximus lib. 2. cap. 4. & lib. 9. cap. 10.

Tribus X. Voltinia.

Hæc Tribus, quemadmodum præcedentes, à loco nobis modo incognito, secundum Sigonium & Onuphrium, nomen habet. Mentionem eius facit Cicero Oratione pro Plancio, cum ait: Quas Tribus edidisti? Terentinam credo, aut Voltiniam. Et paulo B post: Voltinia Tribus ab hoc corrupta. Terentinam habuerat venalem, quid diceret apud Voltinienses, aut tribules suos iudices? Et alibi: Plures te testes habere de Voltinia, quam quot in ea Tribu puncta tuleris.

Tribus XI. Claudia.

Diximus ante ex Varrone, Tribus à Seruio Tullio Rege institutas omnes à locis nomina habuisse: cui rei etiam testimonium præbent illæ Tribus, de quibus hactenus egimus. Vindicata vero in libertatem C ciuitate, multæ earum vetere relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina adsciuerunt. Atque hinc fit, vt plurimum antiquæ appellationes ignorentur, noua tantum à familiis ipsi indita nomina apud scriptores reperiantur. Id quod de Tribu Claudia, & aliis, quæ sequuntur, sentiendum est. Fuit enim vetus Tribus à Seruio Tullio instituta, in quam cum Actius Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum clientibus suis Regillo D profugus, & ciuitate donatus, scriptus esset, Tribui illi, de sua appellatione nomen dedit, testibus Liuio lib. 2. & Halicarnassæo lib. 5. Meminerunt etiam huius Tribus Virgil. 7. Æneid. & Pædianus ad Orationem Ciceronis pro Scauro.

Tribus XII. Æmilia.

Claudiæ exemplum multæ aliæ Tribus secutæ, antiquis nominibus, quæ à locis acceperant, dimissis, nobilissimarum gentium, quæ in singulas sese tran- E stulerant, nomina acceperant, vt Æmilia, Cornelia, Fabia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, & Veturia. Quod tum fuisse factum verisimile est cum forensi turba, in vrbanas Tribus coniectas, viles eæ haberi inciperent, & illustres familiæ in rusticas nomina darent, seque in eas transferendas curarent, in quibus agros suos haberent. Primum autem in vrbanas Tribus illustriores familias relatas fuisse, ex Liuio, Dionysio, & aliis manifestum est. Æmilia igitur Tribus à familia vel gente potius Æmilia, quam celeberrimam F Romæ fuisse tum ex omnibus rerum Romanarum scriptoribus tum ex generosi viri Richardi Streinij Baronis Austrij libro de Familiis & Gentibus Romanorum cognoscitur, nomen hoc sortita est. Meminerunt eius Liuius libro 38. Rogatio perlata est, vt Æmilia Tribu Formiani ac Fundani, in Cornelij Arpinates ferrent: & Cicero in epist. ad Atticum.

Tribus XIII. Cornelia.

Fuit & hæc antiqua Tribus à Seruio Tullio instituta, quæ

ta, quæ veteri nomine dimisso, Cornelia postea appellata fuit, à gente Cornelia omnium nobilissima atque amplissima, quemadmodum legenti veterum scripta, & Richardi Streinij de Gentibus & Familiis Romanorum librum, clarum fit. Meminit eius Liuius eodem loco, vbi Æmiliæ.

Tribus XIIII. *Fabia.*

Nomen obtinuit hæc Tribus à clarissima gẽte Fabia, quæ in eam relata fuit. Mentio eius extat apud Suetonium in Augusto: Fabianis & Scaptiensibus Tribulibus suis die Comitiorum singula millia numûm à se diuidebat. Item apud Horatium:

Hic multum in Fabia valet, ille Velina.

Tribus XV. *Horatia.*

Quod nomen antiquitus huic tribui fuerit, in tanto veterum auctorum defectu sciri non potest: dicta postea fuit Horatia, à nobili & clara gente Horatia. Quanquam autem nullum veteris scriptoris de hac Tribu testimonium extet: quia tamen in antiquis lapidum inscriptionibus eius mentio fit, Carolus Sigonius & Onuphrius coniectura ducti, eam inter primas illas à Seruio institutas retulerunt. Paulus Manutius eam nouies in lapidibus nominari scribit.

Tribus XVI. *Menenia.*

Hanc Tribum Meneniam potius, quam Mentinã (vti apud Iosephum fortasse corrupte legitur) dictam fuisse Paulus Manutius & Onuphrius volunt, accedente præsertim inscriptione apud Feltriam, in qua expresse scriptum est: C. FIRMIO. C. F. MENEN. RVFINO, &c. Integram illam inscriptionem habet Onuphrius. Habet autem nomen hoc à gente Menenia, quæ primis Reipublicæ temporibus Romæ floruit, testantibus id Liuio, Dionysio, Cassiodoro, & Richardi Streinij de Familiis & Gentib. Romanorum libro. Mentio huius tribus extat apud Flauium Iosephum Antiquitatum lib. 13. L. Manlius L. F. Menenia: vbi tamen (quemadmodum ante monui) in vulgatis exemplaribus legitur Mentina. Meminit eius etiam Cic. lib. 13. epist. ad familiares, epist. 9. ad M. Brutum. P. Rupilius C. F. Men.

Tribus XVII. *Papiria.*

A Gente Papiria, cuius Liuius, Dionysius, ac alij, & inter recentiores Richardus Streinius meminerũt, hæc Tribus nomẽ accepit. Sic enim Sext. Pompeius: Papiria Tribus à Papirio vocata. De ea Liuius lib. 8. Memoriaq; eius irę Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad Patrum ætatem constat, nec quenquam ferme ex Pollia Tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

Tribus XVIII. *Sergia.*

Appellationem hæc tribus obtinuit à gente Sergia, de qua Richardus Streinius. Meminit eius Q. Asconius Pedianus, ad Orationem Ciceronis pro Cornelio: Sergio & Quirina damnauerunt. Et Frontinus lib. 2. de Aquæductibus: Tribus Sergia principium fuit.

Tribus XIX. *Veturia.*

Veturia Tribus à gente Veturia, quæ prius Vetusia dicta fuit, relicto veteri nomine, hanc appellationem accepit. Meminit eius Liuius lib. 26. his verbis: Fuluius Romam Comitiorum causa accersitus, cum Comitia Consulibus rogandis haberet, Prærogatiua Veturia iuniorum declarauit Tit. Manlium Torquatum, & Tit. Octacilium, &c. Quo loco etiam Veturiæ Seniorum meminit. Atque hæ sunt nouemdecim illæ Tribus, in quas populum Romanum Seruium Tullium Regem diuisisse, Carolus Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Roman. cap. 3. scribit, quatuor vrbanæ, quindecim rusticæ. Considerabimus reliquas.

Tribus XX. *Crustumina.*

Liuius libro 2. in Historia anni CCLIIX. scribit eo anno Romæ viginti & vnam Tribus factas esse, quod etiam Florus in Epitome testatur, inquiens: Numerus Tribuum ampliatus est, vt essent viginti vna (sic enim legendum) esse ea quæ in sequentibus libris de Tribubus scribuntur, coarguunt, cum in vulgatis Liuij & Flori exemplaribus sit triginta vna. Quæ vero nomina earum fuerint, non addunt. Carolus Sigonius coniectura ductus, putat esse Crustuminam & Veientinam, quem nos sequimur. Onuphrio placet has duas addendas esse superioribus, & dicendum viginti & vnam ab ipso Seruio factas, nec hoc anno numerum Tribuum ampliatum, cum nullam eius rei mentionem Dionysius faciat. Quod autem ad Crustuminam Tribum, quæ etiam Clustumina in antiquis lapidum inscriptionibus appellatur, dicta ea est à Thuscorum vrbe Clustumina, alias Crustumina, testante Pompeio Festo: meminit eius præter Festum Liuius lib. 42. in oratione Sp. Ligustini, Trib. plebis ad populũ. Sp. Ligustinus, Trib. Crustuminæ, ex Sabinis sum oriundus. Quirites. Et Cicero oratione pro Planco, item pro Balbo: In Tribum Crustuminam peruenit L. Cornelius Balbus, Legis de ambitu præmio.

Tribus XXI. *Veientina.*

Hanc, vt diximus, cum Crustumina anno CCLIIX. tribuum numero adscriptam esse, placet Sigonio. Dicta est Veientina, à Veiis, vel ab agri Veientini parte: Meminit eius Cicero pro Planco: Quid Plancio cum Lemonia? quid cum Veientina?

Tribus XXII. *Stellatina.*

Liuius libro 6. in historia anni CCCLXIV. Eo anno in ciuitatem accepti qui Veientium Capenatumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis nouis ciuibus adsignatus, ac paulo post in historia anni CCCLXVI. Tribus quatuor ex nouis ciuibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis, eæque vigintiquinque Tribuum numerum expleuere: quod idem etiam habet Florus in Epitome. Stellatina nomen à Stellate agro Thuscorum accepit. Sic enim Festus in fragmentis, quemadmodum legendum docet Antonius Augustinus Episcopus Ilerdensis: Stellatina tribus,

non à Stellate campo eo, qui in Campania est, sed eo, qui est . . . miliario à porta Capena, ex quo Thusci eum campum ita appellauerunt. Quæ posteriora Onuphrius lib. 2. Commentarior. de Repub. Rom. sic legit: Sed eo, qui in Etruria, regione Capena, qua Thusci profecti, eum Stellatem campum appellarunt.

Tribus XXIII. *Tromentina.*

Tromentina tribus à campo Tromẽto dicta. Sext. Pompeius: Is campus in Thuscia fuit, ex quo, cum aliquot Romam perfugissent, & ciuitate donati, inque quatuor tribus coniecti, agri populi Romani partem obtinuissent, vim earum T. omentinæ nomen posuerunt. Meminit eius Liuius libro 6. vbi Stellatinæ.

Tribus XXIV. *Sabatina.*

Etiam huius Liuius libro 6. meminit, quod anno CCCLXVI. cum præcedentibus duabus, & sequente Arniensi fuerit reliquis addita. Dicta est Sabatina, teste Pompeio, à lacu Sabate, quem Onuphrius lib. 2. Commentar. de Repub. Rom. dicit fuisse in Thuscia, & nostra ætate appellari Anguillariam.

Tribus XXV. *Arniensis.*

Arniensis, quam alij in Narniensem transformarunt, dicta est ab Arno, Thusciæ amne, vt volunt Sigonius & Onuphrius. Meminit eius Liuius lib. 6. item 29. C. Claudius Nero Censor, ex tribu Arniensi, Valerius lib. 2. cap. 4. Cicero oratione in Rullum: à Suburana vsque in Arniensem, id est, vt Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Roman. cap. 3. interpretatur, à prima tribu, ad vltimam. Habuerunt enim Tribum Arniensem pro vltima, nõ quod vltimo loco, vel nouissime fuerit addita, & triginta quinque tribuum numerum expleuerit, sed quod fuerit ab vrbe Roma omnium remotissima.

Tribus XXVI. *Pomptina.*

Hæc Tribus cum Popilla, in quas tum ii ciues, qui agrum Pomptinum sortiti erant, tum alij noui ciues, qui in dies ciuitate donabantur coniecti sunt, anno CCCXCV. addita est. Dicta autem est Pomptina, ab agro Pomptino, de quo multa Liuius libro 7. Sextus Pompeius Festus Pontinam hanc tribum appellat, & ab vrbe Pontia sic dictam scribit, quæ vrbs fuit in Volscis prope Terracinas. Quanquam Carolus Sigonius apud Festum legat Pomptinam tribum dictam esse à Pometia vrbe. Meminit huius tribus præter Festum & Liuium lib. 7. Cicero epist. ad Atticum: Tribus habet Pomptinam, Velinam & Mæciam, & Cælius ad Ciceronem lib. 8. epist. ad famil. L. Vilius, L. F. Pom. Annalis: vbi per Pom. tribus Pomptina intelligenda est.

Tribus XXVII. *Popillia.*

Tribus hæc varie scribitur, Popillia, Poplilisia, Poblilia, & Publilia. Vnde nomen acceperit, dubitatur. Apud Festum quidem, vbi de ea loquitur, sic legendum docet Iosephus Scaliger: Popillia vna triginta quinque Tribuum, tot enim fuerunt, dicta à Popilliæ felici nomine. A quo & Tribus Pinaria, à

A sororis eius nomine. Et addit Scaliger: Non dubium est, Festum ita scripsisse. Nam qui manifestius quam à Popillia fœmina dictum esse Tribum, cuius nomen auspicatissimum habebatur, ac bonæ scænæ, vt tunc loquebantur? Paulus Diaconus scribit: Popillia Tribus, à progenitrice traxit nomen. Carolus Sigonius dubitat, à locone, an à viro dicatur. Onuphrius mauult à loco aliquo qui forte in Volscis prope Pontinam fuerit, hoc nomen accepisse. Sed siue à loco, siue à familia, siue à Popillia fœmina hoc nomen habuit, Tribus certe fuit, cuius præter Liuium lib. 7. &
B Festum meminit Valer. Maxim. lib. 9. c. 10. his verbis: Quam ob causam Popillia Tribus, in qua plurimum postea in ciuitatem recepti potuerunt, neminem vnquam Candidatum Polliæ Tribus fecit Magistratum.

Tribus XXVIII. *Macia.*

Liuius lib. 8. in historia anni CDXXI8. eodem anno (scilicet à Cornelio II. & Cn. Domitio Coss.) censusactus, nouique ciues (Lanuuini, Arcini, Nomen-
C tani, Pedani, qui paulo ante ciuitate donati fuerant) censi, Tribus propter eos additæ, Mæcia, & Scaptia. Censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Posthumius. Dicta est Męcia, vt docet Festus, à quodam castro, Mæcio scilicet, quæ non procul à Lanuuio fuit, teste Liuio lib. 6. Meminerunt etiam huius Tribus, Cicero ad Atticum, & pro Plancio, Liuius lib. 29. & Valerius lib. 2. c. 4.

Tribus XXIX. *Scaptia.*

D Nomen accepit hæc Tribus, vti Festus habet, ab vrbe Scaptia, quam Plinius cum aliis in Latio numerat. Meminit eius Suetonius Tranquillus in Augusto: Fabianis & Scaptiensibus tribulibus suis die Comitiorum singula millia nummûm à se diuidebat.

Tribus XXX. *Vfentina.*

Vfentina Tribus, quæ & Oufentina, crescente ob nouos ciues, qui indies in Vrbem recipiebantur, frequentia, cum Falerina anno CDXXXV. addita est, Li-
E uio teste, à Censoribus L. Papirio Crasso, & C. Mænio. De ea sic scribit Festus: Oufentinæ Tribus initio causa fuit nomen fluminis Oufens, quod est in agro Priuernate, inter mare & Tetracinam. Lucretius.

Priuerno Oufentina venit, fluuioq; Oufente.

Postea deinde à Censoribus alij quoque diuersarum ciuitatum eidem Tribui sunt adscripti. Hactenus Festus.

Tribus XXXI. *Falerina.*

F Falerina Tribus, quę eodem anno, quo Oufentina adiecta reliquis est, ab agro Falerno in Campania, quemadmodum Sigonius & Onuphrius coniiciunt: nam ea parte etiam Oufentina fuit, nomen accepit. Meminit eius præter Liuium, Iosephus lib. 13. cap. 16. Antiquitatum his verbis: C. Sempronius C. F. Falerina.

Tribus XXXII. *Aniensis.*

Ob eam, ob quam superiores, causam, anno Vrbis CDLV. M. Fuluio, T. Manlio Coss. vti Liuius lib. 10. docet,

docet, condito lustro à Censoribus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Sauerrione, Tribus additæ duæ, Aniensis ac Tarentina. Ex his Aniensis ab Aniene amne, qui in Sabinis fuit, dicta est. Meminit eius Cælius epistola ad Ciceronem lib. 8. epistolar. ad familiares, L. Atteius, L. F. An. Capito. & Cicero pro Plancio.

Tribus XXXIII. *Terentina.*

Huius Tribus, quæ cum Aniensi addita, & à Taranto, qui locus in campo Martio erat, nomen vti putatur, accepit, meminit Cicero oratione pro Plancio: Quas Tribus edidisti: Terentinam, credo? Et paulo post: Prioribus Comitiis Aniensem à Politio, Terentinam à Plancio tibi esse concessam. item, Altinas præfectura, ex qua Cn. Plancius fuit, ex tribu Terentina. Meminit etiam Cælius epistola ad Ciceronem lib. 8. epistolarum ad familiares. M. Oppius M. F. Terentina.

Tribus XXXIV. *Velina.*

Hæc Tribus cum Quirina anno DXII. Coss. A. Manlio II. & Q. Lutatio, à Censoribus C. Aurelio Cotta, & N. Fabio Buteone addita trigintaquinque Tribuum numerum expleuit. Nomen habet à lacu Velino, qui in Sabinis fuit, non à Velia vrbe Lucaniæ. Meminit eius Cicero epist. ad Atticum: Tribus habet Pomptinam, Velinam, & Mæciam. Ac in Bruto: T. Annius Velina. Meminerunt eiusdem etiam Horatius lib. 1. epist. 6. & Persius Satyra 5.

Tribus XXXV. *Quirina.*

De Quirina Tribu sic scribit Sext. Pompeius Festus: Quirina tribus à Curensib. Sabinis videtur appellationem traxisse. Fit eius mentio à Cicerone, oratione pro Quinctio: L. Albius Sext. F. Quirina, & ab Asconio in orationem pro Cælio: Duæ solæ Tribus, Sergia & Quirina damnauerunt. Cælius quoque ad Ciceronem: C. Septimij. T. F. Quirina, & Iosephus antiquitat. lib. 14. c. 17. Papyrij Quirina, meminerunt.

Atque hæ sunt trigintaquinque Tribus, in quas populus Romanus tum vrbanus, tum rusticus, distributus fuit, & ex quibus aliquam necesse fuit, cuiuscunque esset ordinis, ciuis Romanus obtineret: qui numerus ad extrema vsq; Reipublicæ illius tempora permansit, quemadmodum ex Cicerone, & aliis scriptoribus antiquis cognoscere licet. Nam quod Onuphrius ex Velleio Paterculo, & Appiano refert, tempore belli Marsici, quod incidit in annum Vrbis conditæ CDLXV. cum Tuscis, Vmbris, Gallis & reliquis Cispadanis populis lege Iulia ciuitas data esset, octo vel decem nouas Tribus à Censoribus P. Licinio Crasso, & L. Iulio Cæsare additas fuisse, in quas noui ciues coniicerentur, ipsemet fatetur, vltra annos quatuor eas non mansisse, sed nouis illis ciuibus in veteres XXXV. Tribus à Censoribus L. Marcio Philippo, & M. Perperna, auctore L. Cinna Consule distributis, XXXV. Tribuum numerum fuisse restitutum.

Quod vero præter ea, quæ recensuimus, multa alia Tribuum nomina, maxime in antiquis lapidum & marmorum inscriptionibus, reperiuntur, videlicet Papia, Ocriculana, Camilla, & alia, Caro. Sigonius vir doctissimus. Onuphrius Panuinius, & ante eos, Georgius Fabricius in Roma, cap. 6. putant, nomina ea esse XXXV. Tribuum: sed multas earum duobus fuisse fortasse aliquando nominibus insignitas, altero quod loci esset, altero quod familiæ, easque ab alijs hoc ab alijs illo fuisse appellatas, quemadmodum etiam tres ex veteribus illis postea fuerint ab Augusto Vespasiano & Traiano Iulia, Flauia, & Vlpia vocitatæ. Atque de Tribubus, vnde Comitia Tributa nomen habent, hactenus prolixius pene, quam satis erat. Reuertamur ad Comitia.

Cap. XX.

De caussis Tributorum Comitiorum.

Caussæ habendorum Comitiorum tributorum generales fuerunt quatuor: prima ad creandos minores Magistratus: altera ad sacerdotes collegiorum cooptandos: tertia, ad leges ferendas: quarta ad iudicium exercendum: de quibus singulis ordine dicemus.

Magistratus, qui his Comitijs creabantur, partim erant Prouinciales, partim vrbani: & hi partim ordinarij, partim extraordinarij. De vrbanis primum. Ordinarij Magistratus, qui his Comitijs creabantur, erant omnes minores Magistratus, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in Vrbe obeundum, à populo creabantur. Tribuni plebis, Ædiles plebis, Ædiles Curules, Triumuiri capitales, Triumuiri nocturni, Triumuiri auro, argento, ære, flando feriundo Tribuni militum. De Tribunis, & Ædilibus plebis, certum est, eos, cum primum Curiatis Comitiis crearentur, vt demonstratum paulo ante est, post legem à Volerone Trib. pleb. latam, vt videlicet plebeij Magistratus Tributis Comitis fierent, semper iis creatos esse, testibus Liuio lib. 2. & Dionysio lib. 9. qui etiam addit, eam (Voleronis) legem perlatam esse, ac propterea ex eo tempore Tribunorum & Ædilium plebis Comitia ad suam vsque ætatem, Tributa vt essent, obseruatum. Clarissima hæc sunt, neq; vllũ dubitationi locum relinquunt, vt nõ sit necesse, plura adducere testimonia. Ædiles autẽ Curules iisdem Comitijs creatos fuisse, ex Agellio lib. 6. c. 9. constat, apud quem hæc verba sunt citata ex tertio Annali L. Pisonis: Cn. Flauius patre libertino natus scriptum faciebat. Isque eo tempore Ædili Curuli apparebat, quo tempore Ædiles subrogabantur. Eumq; primæ Tribus Ædilem Curulem renunciauerũt. At Ædilis, qui Comitia habebat, negat accipere. Idem etiam li. 9. extremo habet, Cn. Flauium à factione forensi, quã Ap. Claudius Censor in omnes Tribus diuiserat, Ædilem Curulem factum.

De Quæstionibus præter Liuium lib. 4. testis est Cicero lib. 7. ad familiares, epistola 30. ad M. Curium his verbis: In campo certe non fuisti, cum hora

ſecunda Comitiis Quęſtoriis inſtitutis, ſella Q. Maximi, quem illi Conſulem eſſe dicebant, poſita eſſet, quo mortuo nunciato, ſella ſublata eſt. Ille autem, qui Comitiis Tributis eſſet auſpicatus, centuriata habuit, &c. Appellat enim hoc loco Cicero Quæſtoria Comitia ea quæ Quæſtoribus creandis habebantur, & paulo poſt addit, ea Tributa fuiſſe de Triumuiris capitalibus, teſtis eſt Cicero oratione pro Cluentio, de Q. Manilio loquens, vbi dicit eum ſuffragiis populi ad id munus perueniſſe: quod certe neque Centuriatis, neque Curiatis Comitiis fieri potuit, quemadmodum ex ſuperioribus conſtat. Tributis ergo eum factum eſſe Triumuirum capitalem, neceſſario ſequitur. Idem etiam ſentiendum de Triumuiris nocturnis, de quibus Liuius lib. 9. extremo. Tribunos porro militum Tributis Comitiis creatos fuiſſe, obſcurum non eſt: non tamen omnes. Cum enim duo eorum genera fuerint, vt ſcribunt Liuius lib. 7. & Aſconius, Rufuli ſcilicet & comitiati, Rufuli in exercitu ab Imperatoribus vel Ducibus belli, Comitiati Romæ Comitiis creabantur: cuius rei initiũ teſte Liuio loco modo indicato, fuit anno ab V. C. CCCXCIII. Coſſ. Q. Seruilio II. L. Genutio II. Atque hi Magiſtratus omnes ordinarij fuerunt. Videamus nunc extraordinarios.

Magiſtratus minores extraordinarij, qui tributis Comitiis crearentur, fuerunt Pręfecti Annonæ, teſte Liuio lib. 4. vbi dicit, eum à plebe creatum. Duumuiri nauales, de quibus Liuius lib. 9. inquit: Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, vtraque ad rem militarem pertinentia: vnum, vt Tribuni militum ſenideni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea perquam paucis ſuffragio populi relictis locis, Dictatorum & Conſulum ferme fuerant beneficia: alterum, vt Duumuiros claſſis ornandæ reficiendæque cauſa idem populus iuberet.

De Quæſtoribus ſiue Quæſitoribus parricidij teſtes ſunt leges, Manilia apud Salluſtium, & Varia apud Aſconium, quibus decernebantur de certis quibuſdam criminibus quæſtiones, ad quas exercendas ipſi legumlatores ſimul populum rogabant, vt Quęſitores deſignaret. Ne dicam, quod ſæpe legimus, Tribunis plebis Comitia habẽtibus, Quęſitores creatos fuiſſe: quæ certe Comitia non Centuriata, ſed Tributa eſſe oportuit.

Pertinent huc & Duumuiri ædium ſacrarum locandarum ædificandarum, conſecrandarum, vel reſtituendarum: quos populus ex lege Papiria deſignare ſolebat, de quibus Cicero pro Domo ſua, & ſæpiſſime Liuius. Triumuiri reficiendis ſacris, de quibus Liuius. Quinqueuiri turribus, muriſq; reficiendis, Liuius lib. 25. Triumuiri & Quinqueuiri menſarij, Liuius lib. 6. & 23. Triumuiri donis perſequendis, Liuius lib. 25. Item omnes Curatores ſiue Magiſtratus extraordinarij, id eſt, qui non vt ordinarij annuã poteſtatem continuatam habebant, ſed tamdiu in ea erant, dum curationem cui præfecti erant, abſoluiſſent, Comitiis Tributis creabantur. Triumuiri quoque vel quotquot creari placuit, ad colonias

A ducendas, ad redigendos colonos in ſuas quemque colonias, aut agros diuidendos, de quibus frequentiſſima eſt in omni hiſtoria mentio: curatores item viarum extra Vrbem, de quibus Cicero & Triumuiri iuuenibus ad militiam conquirendis, de quibus Liu. lib. 23. Comitijs Tributis creabantur. Et de his omnibus Meſſala Augur, apud Agel. lib. 13. c. 14. dicit: Minoribus Magiſtratib. creandis Tributis Comitijs Magiſtratus, ſed iuſtius Curiata datur lege. Quibus verbis ſignificat Meſſala, minores Magiſtratus Co-

B mitijs Tributis creari, cum prius & quidem iuſtius, Curiatis creati eſſent.

Prouinciales Magiſtratus, qui his Comitijs creabantur, fuerunt Proconſules, Proprætores, & Proquæſtores. Proconſules enim, quanquam ordinarie ex Senatus decreto Prouincias obtinerẽt: ſæpe tamẽ etiam præter Senatus voluntatẽ, populi iuſſu in Prouincias miſſos fuiſſe legimus, præſertim ſi extra ordinem Prouinciæ iis mandarentur. Id quod etiam de Proprætoribus & Proquæſtorib. ſentiendum eſt,

C de quibus hoc loco non dicemus plura, ſed in librum de Magiſtratibus reſeruabimus.

Alteram cauſam Tributorum Comitiorum fuiſſe diximus ſacerdotum creandorum: non tamen omnium. Quidam enim à collegijs ſuis cooptabantur, vt Salij, Luperci, Fratres aruales, Sacerdotes Galli, & Sodales Titij: Veſtales à Pontifice Maximo, Rex ſacrorum Centuriatis, Flamines & Curio maximus Curiatis, ſolus Pontifex maximus ante legem Domitiam, Tributis Comitijs creabatur, vt ex Liuio

D intelligi poteſt. Poſt legem vero Domitiam, qua Sacerdotum ſubrogandorum ius à collegijs ad populum translatum eſt, etiam Põtifices, Augures, Feciales, Septemuiri Epulonum, & Quindecimuiri ſacris faciundis his Comitijs creari cœpti. Cuius rei teſtimonia ſi quis requirat, is Nicolai Gruchij librum 2. de Comitijs Romanorũ legat, vbi ea omnia diligentiſſime multis ſcriptorum locis in medium adductis, probat. Accedamus ad reliqua.

Tertiam cauſam dixi eſſe legum ferendarum, id,

E quod nemini, niſi in lectione hiſtoriarum plane non verſato, ignotum eſſe poteſt. Teſtator hoc ipſum nomen plebiſcitorum, quæ videlicet plebs, plebeio Magiſtratu rogante, conſtituebat. Omnia igitur plebiſcita, omnes rogationes, quibus de pace ad populum ferebatur (bellum enim lege Centuriata indici ſolebat, vt ante diximus) & quibus ſuperioribus temporibus aliquis legibus ſoluebatur, quacunque id ratione fieret, item, quibus per populum triumphus decernebatur, publicæ quæſtiones conſti-

F tuebantur, aut ciuitas aliquibus dabatur Comitijs Tributis ferebantur. Non opus eſt ſingula prolixe probare, de duabus tantum aliquid addam, videlicet de rogationibus, de pace & ſoluendo legibus. Quod de pace ad populum Tributis Comitijs latum ſit, docet Liu. lib. 30. vbi ſcribit, M. Attilium, & Q. Minutium Trib. pleb. ad populum tuliſſe, vellent, iuberentne Senatum decernere, vt cum Carthaginenſibus pax fieret, & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitum deportare iuberent. Et alibi

Liuius lib. 24. Q. Martium Regem & Catinium Labeonem Trib. pleb. ad plebem tulisse, vellent, iuberentne cum Rege Philippo pacem esse. Quæ rogatio in Capitolio ad plebem lata est. Omnesque v. & xxx. Tribus vti rogatæ iusserunt.

Quod ad illas rogationes attinet, quibus aliquis legibus solueretur, id superioribus temporibus obseruatum fuit. Ætate enim Ciceronis Senatum eam sibi autoritatem arripuisse, eaque lege Cornelia rursus priuatum fuisse, habet Asconius argumento Orationis pro C. Cornelio: C. Cornelius, inquit, legem promulgauit, qua auctoritatem Senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solueretur, quod antiquo quoque iure erat cautum. Idque in omnibus Senatusconsultis, quibus aliquem legibus solui placebat, adijci erat solitum, vt de ea re ad populum ferretur. Sed paulatim ferri erat desitum, reliq; in eam consuetudinem venerat, vt postremo ne adijceretur quidem in Senatusconsultis de rogatione ad populum ferenda. Hactenus Asconius.

Restat vt etiam de quarta Triburorum Comitiorum causa, de iudiciis videlicet, dicamus. Hic igitur ea iudicia intelligenda sunt, quæ mulctæ alicui indicendæ causa exercebantur. Nam iudicia capitis Centuriatis Comitiis fiebant. Testis de his iudiciis est Liuius multis locis libro 4. scribit, M. Posthumio, & T. Quinctio Tribunis plebis diem dictam, quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset. Et paulo post subiicit: Mœstæ ciuitati ab re male gesta, & iratæ ducibus, M. Posthumius reus obiectus, decem millibus æris grauis damnatur. T. Quintium collegam eius omnes Tribus absoluerunt. Plura testimonia apud eundem sunt lib. 25. lib. 34. li. 43. & alijs. Et hæc de causis Triburorum Comitiorum.

Cap. XVII.

De personis, quarum interuentu Comitia Tributa peragebantur.

TRiplices personæ etiam hic sunt considerandæ: primum quibus ius fuerit Comitia Tributa habere: deinde illæ propter quas illa Comitia fuerint habita, tum quæ tulerint suffragia.

Tribunorum & Ædilium plebis Comitia habuerunt Tribuni, & ij quidem, quibus id forte eueniebat: quod docet Liuius lib. 3. qui de Comitiis Tribunitijs verba faciens, dicit: Forte quadam vtili ad tempus, vt Comitijs præesset, potissimum M. Duillio (qui vnus ex collegio Tribunorum erat) forte euenit, viro prudenti, &c. Sortiebantur igitur Tribuni, cui Comitia habenda essent, vel communi consensu alicui id munus iniungebant: cuius exemplum legimus apud eundem Liuium libro tertio. Nec plura testimonia de Tribunitijs Comitijs, quod Tribunis habere ea licuerit, vt de re manifesta, adferam.

De Ædilitijs Comitiis, quod id munus etiam ad solos Tribunos plebis pertinuerit, perspicue docet Dionysius libr. 6. scribens, Tribunos plebis, postquam impetrassent à Patribus potestatem creandi Ædiles, quasi administros confestim eos creasse. Quod autem apud Liuium libr. 3. legitur, Tribunos post eiectos Decemuiros à Pontifice Maximo creatos fuisse, id semel tantum, atque extraordinarie factum est, cum nulli tum essent Tribuni plebis, propter Decemuirorum imperium, in quo instituendo cessarant omnes alii Magistratus, nec possent ipsi ab Interrege Patricio Magistratu creari. Tribunorum itaque, Ædiliumque plebis Comitia ordinarie habebantur à Tribunis. Reliquos ordinarios Magistratus minores Consules creabant, aut Dictatores, si quando Comitiorum habendorum causa creabantur, aut Tribuni militum Consulari potestate.

De Consulibus, quod habuerint Comitia Tributa Quæstorum creandorum, testatur Cicero libr. 7. epist. ad famil. ad Curium, & oratione in Vatinium. Sic & Ædilium Curulium Comitia habebant, quemadmodum testatur idem oratione pro Plancio, & ad Atticum libr. 4. Quod idem etiam de Tribunis militum Consulari potestate sentiendum. Illi enim Quæstoria Comitia habuerunt, vti ex Liuio cognoscitur. Idem scribit libr. 6. Primos Ædiles Curules à Dictatore creatos fuisse: Comitia etiam Tribunorum militum in castris, ad Consulum munus pertinuerunt.

Quod ad extraordinarios Magistratus attinet, eos creandi Consulibus, Prætoribus, & Tribunis plebis ius fuit, vti ex omni historia patet. Non igitur singula pluribus sunt probanda.

Sacerdotum Comitia Tributa Consules habere oportuisse ex Ciceronis epistola ad Brutum colligi potest; vbi ait, mortuis Hircio & Pansa Consulibus, Comitia Sacerdotum necessario differenda esse, donec res ad Interregnum rediisset, vt Consules auspicato ab Interrege subrogarentur. Atqui tum & Prætores, & Trib. pleb. erant Romæ: quibus si ius fuisset, ea Comitia habendi, Sacerdotum Comitia non fuissent eo vsque differenda, dum Consules subrogati essent. Hoc tamen post legem Domitiam obseruatum fuit. Nam ante eam legem Comitia Tributa, quæ Pontifici maximo creando habebantur, ab vno quodam Pontifice haberi solebant, id quod ex Liuio libr. 25. initio intelligitur. Scribit enim, Comitia Pontifici maximo creando habuisse M. Cornelium Cethegum Pontificem.

Legum, iudiciorumque Comitia Tributa habere ijs Magistratib. licebat, quibus ius erat cum populo agendi, Consulibus scilicet, Prætoribus, & Tribunis plebis: de quibus sæpe legimus in historiis, quod rogationes ad populum tulerint: quemadmodum ætate Ciceronis rogatio de religione à P. Clodio polluta à M. Pisone consule lata est. Lex Aurelia de tribus ordinibus Iudicum ab Aurelio Cotta prætore: leges Gabinia, Manilia, Varinia, à Tribunis plebis latæ sunt. Hæ igitur personæ omnes, ius habendi Comitia Tributa habuerunt. Sequuntur illæ, quæ ius suffragii habuerunt.

Omnibus ciuibus Romanis, quibus data erat ci- A uitas cum iure suffragij, licebat Comitiis Tributis suam dicere sententiam. Simul enim cum pleno iure ciuitatis Tribum accipiebant, in qua suffragium ferrent. Docet id Liuius lib. 38. inquiens: De Formianis Fundanisque municipibus, & Arpinatibus C. Valerius Tappo Tribunus plebis promulgauit, vtijs suffragij latio (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Et apud Agellium libro 15. cap. 27. Lælius Felix scribit, Tributa Comitia esse cum ex locis & regionibus suffragium feratur. Quibus B ex verbis manifestum fit, non eos solum ciues Rom. qui in Vrbe ipsa habitarent, & Tribubus siue locis distincti essent, suffragij ius habuisse: sed eos etiam, qui non in Vrbe, sed extra eam, in Italia habitarent, atque etiam Tribubus, siue regionibus, ipsam Vrbem circumiacentibus distincti essent, postquam ciuitate cum suffragij iure donati essent, siue municipes, siue coloni essent. In quibus autem Tribubus quæuis colonia, vel præfectura, vel fœderata ciuitas post ciuitatem impetratam suffragium tulerit, inuen- C tum difficillimum, nec ita scitu necessarium esse arbitror. Carolus Sig. libr. 3. de antiquo iure Italiæ, cap. 3. paucas annotat, quas ipse inuenerit. Verba eius libet adscribere: Mihi inquit, ne hanc quidem inuestigandæ antiquitatis partem negligenti contigit, vt veterum lapidum titulos perlegens, atque obseruans, paucarum tantum quarundam certas Tribus inuenerim. Mutinæ quidem, patriæ meæ, Polliam, Veronæ Publiliam, Sutrij Velinam, Ceretis & Tudertis Clustuminam, Florentiæ Scaptiam, Atestis Romiliam, Bri- D xiæ Fabiam, Vicentiæ Meneniam, Clusij Arniensem, Tergestis Pupiniam, Alterij Publiliam, Artetij Pomptinam. Nam Atinam in Terentina suffragium inisse, docet Cicero in Planciana. Hactenus Sigonius.

Notandum vero & hoc est, licet interdum eiusmodi coloniæ, præfecturæ, aut fœderatæ ciuitates ius suffragii non haberent: quosdam tamen ciues ex iis illud ius adipisci potuisse, idque variis modis: vel per legem, cuius exemplum habemus apud Liuium lib. 41. E Lex, inquit, sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent dabat vt ciues Rom. fierent qui in Latinis coloniis Magistratum gessissent, vel etiam hac ratione, qua per legem Seruiliam Latinis ius erat ciuitatem assequendi in locum eius, quem accusando damnassent repetundarum. De hac ratione Cicero pro Balbo.

Præter has personas oportebat etiam adesse Comitiis Tributis Magistratuum Candidatos, eosque F in Tribunitiis quidem & Ædilitiis Comitiis omnes plebeios. Nulli enim Patricio is Magistratus patebat, vt habet Liuius lib. 4. Quapropter factum est, vt posterioribus temporibus quidam Patricii, quo possent ad eum Magistratum peruenire, sese plebeiis adoptandos dederint, quemadmodum de Clodio legimus. Id etiam obseruatum est, vt ex singulis classibus par numerus Candidatorum esset. Ideoque ab anno trigesimo sexto post primos tribunos plebis, semper ex singulis classibus binos creatos fuisse, testatur Liuius lib. 3. Idem alibi dicit, cautum etiam fuisse Tribunorum Ædiliumque pleb. personis, vt eos Magistratus gerere iis non liceret, quorum pater, qui sella curuli sedisset, viueret.

Candidati Quæsturæ tam patricii, quam plebeii esse poterant, hoc tantum in iis prouidendum erat post legem annalem, vt ætatem haberent lege definitam, & vt emeritis decem annuis stipendiis, nullo infami iudicio à petitione deiicerentur: Candidatis Tribunatus militaris videndum erat, si Equites essent, vt decem stipendia, si pedites, vt lex vel minimum quinque haberent.

Quod autem ad Candidatos Magistratuum extraordinariorum attinet, de iis quidem certi nihil tradi potest, nisi quod Cicero adfert, lege Licinia & Ebutia cautum fuisse, ne is, qui ad populum rogationem de aliqua potestate, aut curatione tulisset, semetipsum, aut collegas suos aut cognatos aut affines crearet.

Porro etiam in Sacerdotum Comitiis Candidatos adesse oportebat. De quibus sciendum, quod dimidia ex parte patricii, ex altera plebeii esse debuerint, quodque absentium, vel etiam non petentium ratio haberi potuerit. Non autem duos ex eadem gente in eodem collegio sacerdotes esse potuisse, legibus cautum fuisse scribit Dio. Neque etiam legibus definitam fuisse ætatem petendi sacerdotia, sicuti erat in petendis Magistratibus, colligi potest ex Suetonio, qui affirmat, Cæsarem septimo & decimo ætatis anno factum fuisse Flaminem Dialem. Et Cicero ad M. Brutum scribit, se velle, vt filius suus Cicero iunior in Pontificum collegium coopteretur, quo tamen tempore ille admodum adolescens fuit. Non tamen verisimile est, eos ante, quam togam virilem acciperent, ad Sacerdotia peruenire potuisse.

De Candidatis Pontificatus Maximi notandum, eos nonnisi ex Pontificum collegio esse potuisse, quod pluribus probat Grucchius. Atque hæc quidem de Candidatis. In Comitiis iudiciorum præter eos, qui Comitia haberent, & eos qui suffragium ferrent, adesse etiam oportuisse accusatores, & reos cum Aduocatis, Patronis & sordidatis, cuique manifestum est.

De Diribitoribus, custodibus, rogatoribus & præconibus, quorum munus fuit etiam Centuriatis Comitiis interesse, supra dictum est, & post plura erunt annotanda. Considerabimus nunc horum Comitiorum locum.

Cap. XVIII.

De loco Tributorum Comitiorum.

Tributis Comitiis vocandis non erat vnus destinatus locus, quemadmodum Curiatis & Centuriatis. Quia religio non erat, extrane, an intra pomerium haberentur. Hinc reperimus, interdum in campo Martio, interdum in Comitio, nonnunquam in Capitolio, aliquando in pratis Flaminiis, seu Circo Flami-

Flaminio, Tributa Comitia habita. Quæ singula videntur probanda.

De campo quidem Martio, quod in eo comitia Tributa Magiſtratuum creandorum habita ſint, multa extant veterum teſtimonia. De Tribunitijs Comitijs teſtatur Cicero epiſt.1. lib.1. epiſtolarum ad Atticum: In campo comitijs Tribunitijs a. d. XVI. Kalend. Sextil. &c. & alibi. De Quæſtoris epiſt.30. libr.7. ad famil. ad Curium ſcribit: In campo certe non fuiſti cum Quæſtorijs Comitijs inſtitutis, &c. Mox enim epiſt.3. lib.4. ad Attic. ſubiungit, ea Tributa fuiſſe. De Ædilitijs idem teſtis eſt ex epiſtolis ad Atticum. Plerumq; igitur hi Magiſtratus in campo Martio creabantur.

Legum autem Comitia & iudiciorum in Comitio haberi ſolebant. Teſtis eſt Cicero pro Rabirio Poſthumo, vbi Equites Romanos ita alloquitur. Si iam vobis nunciaretur, in Senatu ſententias dici, vt his legibus teneremini, concurrendum ad Curiam putaretis: ſi lex ferretur, conuocaretis ad Roſtra. Fuiſſe autem roſtra in Comitio ſupra demonſtrauimus. Quodque Comitia Tributa iudiciorum exercendorum in Comitio haberi conſueuerint ex Agellii li.1. c.1. diſcimus.

Cæterum etiam in Capitolio Tributa Comitia Magiſtratuum creandorum, legum ferendarum, & iudiciorum exercendorum, nonnunquam habita fuerunt. Sic enim Trib. Gracchus, vt eſt apud Plutarchum in Gracchis: & Appianum lib. 1. bellorum ciuilium, in Capitolio Tributis Comitijs creari iterum Tribunus plebis voluit: ſuntque iidem teſtes, Triumuiros agrarios ex lege Tib. Gracchi in Capitolio creatos.

Leges in Capitolio etiam latas, ſcribunt Plutar. in Gracchis, & Liuius lib.45. de lege Agraria, & rogatione de Triumpho L. Pauli vbi eas in Capitolio à Graccho perlatas aſſerunt. Et paulo poſt, de Opimio refert Plutar. quod de abrogandis C. Gracchi legibus Comitia in Capitolium edixerit.

Iudiciorum etiam Tributa Comitia in Capitolio habita fuiſſe, præter alios oſtendit Liu. lib.25. vbi de Comitiis quibus de mulcta M. Poſthumio Publicano irrogata populus iudicabat, in Capitolio ea habita eſſe ſcribit.

De circo Flaminio iam dicendum. In eo igitur comitia Tributa haberi ſolita, ex hoc probari poteſt, quod Liuius lib.3. ſcribit poſt eiectos Decemuiros Q. Furium Pontificem Max. in pratis Flaminiis, ſeu circo Flaminio Tributis comitiis Tribunos plebis creaſſe. Idem alibi docet Liuius lib.27. rogationem eam, quam tulerat Bibulus Trib. plebis de abrogando Marcello imperio, in circo Flaminio antiquatam fuiſſe, quod & Plutarchus in Marcello confirmat. Fuit autem circus Flaminius, vt id obiter addam, locus in ipſa vrbe, ſic dictus, quod circum Flaminium campum ædificatus eſſet, vel à Conſule Flaminio, qui ad Thraſimenum lacum occiſus eſt, in quo ludi Apollinares, Equeſtreſque celebrabantur: in quem etiam Senatus ſæpe conſultandi gratia ex Capitolio deſcendens, conuenire ſolebat. De quo videndus Bartholomæus Marlianus lib.6. cap.3. in antiquæ vrbis Topographia, & Georgius Fabricius cap.12. in ſua Roma.

CAP. XIX.

De tempore Tributorum Comitiorum.

DE tempore horum Comitiorum idem iudicandum, quod de prioribus diximus, non potuiſſe ea niſi diebus Comitialibus haberi: hac tamen addita exceptione, niſi quis nominatim, vt aliis etiam diebus cum populo agere ſibi liceret, legem tuliſſet, id quod P. Clodium in Tribunatu feciſſe, docet Cicero oratione pro Seſtio, vbi ſcribit, eum inter alias leges etiam hanc tuliſſe, vt omnibus faſtis diebus ſibi legem ferre liceret. Comitialibus igitur tantum diebus ordinarie Tributa Comitia habebantur. Quo vero anni tempore, id ſciri nullo modo de omnibus poſſe arbitror. Nam legum, iudiciorumque & extraordinariorum Magiſtratuum Comitia certum tempus habere non poterant, quandoquidem pro publica neceſſitate ac voluntate Magiſtratuum variis anni temporibus haberentur. Sacerdotum Comitia, cum erat in demortui locum ſufficiendus alius, habebantur: alias non, niſi aut noui inſtituerentur, aut numerus in collegiis augeretur.

Ordinarii vero Magiſtratus fere ad finem menſis Iulii, & principium Auguſti creabantur. Ac Tribunorum quidem, Ædiliumque plebis Comitia prima erant, tum Conſularia, & Prætoria, de quibus ſupra diximus, mox Ædilium Curulium, poſt Quæſtorum, & tandem Tribunorum militum.

Quod autem Tribunorum, Ædiliumque plebis Comitia priora fuerint, quam Conſulum & Prætorum, intelligi poteſt ex epiſtola Ciceronis 1. lib.1. ad Atticum, vbi ſic ſcribit: In campo Comitiis Tribunitiis a. d. XVI. Kalendis Sextilis, &c. & paulo poſt mentionem facit Candidatorum Conſularium illius anni: quibus verbis ſatis indicat, nondum fuiſſe Conſules creatos. At idem Oratione 2. in Verrem, & in eam Aſconius oſtendunt, Prætoria, Ædilitiaq; Comitia poſt Conſularia fuiſſe, ſicut & Cælius ad Ciceronem ſcribens indicat. Tribunos Ædileſque plebis iam creatos, cum adhuc ſua Comitia, quibus fieri Ædilis Curulis volebat, non eſſent habita: vbi oſtendit Kalend. Sextil. iam creatos fuiſſe Tribunos Pleb. Coſſ. & Prætores cum adhuc Ædiles Curules creati non eſſent.

Eodem tempore, & Tribunos militum creari ſolitos, docet Cicero Oratione 2. in Verrem poſt Ædiles tamen plebis, ſicuti etiam Quæſtores, vt diſerte affirmat Dio libr.39. Hoc igitur ordine & tempore creari Magiſtratus ſolebant, niſi aut obnunciationibus, aut interceſſionib. differrentur Comitia. Notandum etiã eſt, quod ſicuti alia Comitia, ita & Tributa

buta ante primam diei horam haberi non potuerint, idq; legibus prohibitum fuisse, Dio docet lib. 39.

Cap. XX.

De modo Tributorum Comitiorum.

INdicebantur primum hæc Comitia ab aliquo Magistratu, qui ea habiturus erat, idque vt plurimum trinundino antequam haberetur: quod ostendit Liuius, quando in sua historia sæpissime dicit, indicta fuisse Comitia à Tribunis, Consulibus, aut aliis. Vnico testimonio contentus ero, quod scribit libro quarto: Cum Tribunorum plebis creandorum Comitia indicta essent, &c.

Legibus etiam, quas Tribuni plebis, aliique Magistratus, Tributis Comitiis ferebant, omnia accommodari, quæ de Centuriatis diximus poterant, quod scilicet trinundino ante promulgandæ, suadendæ & dissuadendæ atque explicandæ essent. Et hoc primum de modo eorum Comitiorum notandum est. Deinde illud obseruandum, non auspicato habita fuisse ea, id quod præter Liuium & alios, Dionysius libr. 9. vbi discrimen ponit inter Tributa & Curiata Comitia, aperte docet. Verba eius hæc sunt: Curiatis comitijs de re quapiam in Senatu prius tractata suffragia curiatim colligebantur, idque auspicato: alias, nisi aues addicerent, ea Comitia habebantur pro irritis. Tributa vero inconsulto Senatu, nullis auspicibus adhibitis, vna die peragebantur à tribulibus. Hæc ille. Quæ tamen non de omnibus auspiciis intelligenda sunt. Cum enim tria essent auspiciorum genera vt supra ex Sigonio retuli, auium inspectio, de cœlo obseruatio, & tripudij animaduersio & auium inspectio ad Comitia Curiata, & Centuriata: tripudij animaduersio ad res gerendas: obseruatio de cœlo ad omnia Comitia adhiberetur: sequitur hoc tantum auspicium in iis obseruandum esse ne haberentur, quo die seruatum esset de cœlo: id quod etiam Cicero in Vatinium innuere videtur cum scribit: Inde à Romulo decretum fuisse ab Auguribus Ioue fulgente cum populo agi nefas esset. Parendum igitur etiam in his Comitiis obnunciationi fuit, nisi interdum ad legem aliquam ferendam, quam omnino vellet Senatus pro temporis necessitate, perferri, vt nulla ratione impediretur, lator illius his legibus solueretur: sicuti de M. Aufidio Lurcone Tribuno plebis legimus apud Ciceronem. Et Clodius initio sui Tribunatus legem tulisse fertur, ne obnunciationi sibi parendum esset. Ita autē hæc Comitia inauspicato habebantur quod non captarentur auspicia, non adhiberentur Augures, Pullariiue, quemadmodum in Magistratibus maioribus fieri solebat. Sic Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 7. explicans, quid esset, quod Plebeij Magistratus carerent auspicijs, scribit: Cum plebeij carere auspicijs dicuntur, auium volantium, aut canentium obseruatione in Comitijs, tripudio in rebus gerendis carere dicuntur,

A quæ soli Patricij tenuerunt. Hæc ille. Et sic etiam intelligendum, quod interdum legitur, Tribunos, aut Ædiles plebis, aut alios Magistratus minores vitio creatos fuisse, videlicet eo die, quo creati essent, fulgurasse aut tonuisse. Ideoque contra commune Augurum decretum cum populo aut plebe actum esse, quo die seruatum esset de cœlo. Non igitur oportebat Patres horum Comitiorum auctores fieri, nec auspicia adhibebantur, nec sacra ante fiebant, quod Centuriatis Comitijs factum fuisse, diximus. B Ad ipsa vero Comitia quod attinet, quando populus conuenerat, tum concio habebatur à Magistratu eo, qui Comitia illa habebat: qua concione de Magistratibus aut sacerdotibus creandis, vel de legibus ferendis, verba ad populum faciebat. Hac peracta, populus in suas quisque Tribus discedebat, tum sortitiones fiebant à Magistratu quæ diuersi erant generis. Vna erat, ac prima omnium ad sortiendum, in qua Tribu Latini suffragium ferrent. Sic enim Liuius lib. 25. Testibus datis, Tribuni populum C summouerunt: sitellaque allata est, vt sortirentur, vbi Latini suffragium ferrent. Quod quomodo intelligendum sit, pluribus docent, Nicolaus Grucchius, li. 2. de Comitiis, cap. 4. & Carolus Sigonius, li. 1. de antiquo iure Italiæ, cap. 4. quorum fere hæc est summa: Fœdere cum Latinis icto, Sp. Cassio II. & Posthumio Cominio II. Coss. anno Vrbis conditæ CCLXI. datam eis fuisse potestatem ferendi suffragii, si quando tempore Comitiorum Romæ essent, quod quidem in legum & iudiciorum tantum Comitiis factum fuisse, Sigonio placet. Quia vero in nullam D Tribum adscripti essent Latini, ante legem Iuliam, qua eis vniuersis ciuitas data est, iccirco sortiendum erat, in qua Tribu suffragium ferre deberent. Post legem autem Iuliam latam, qua Latini omnes ciuitate donati sunt, hac sortitione opus amplius non fuit. De fœdere quidem cum Latinis facto scribunt Cicero & Dionysius li. 8. quorum hic Sp. Cassium sic loquentem introducit: Latinos cognatos Romanorum, sed eosdem imperii, gloriæque æmulos in amicitiam atque ciuitatem recepi (siue æquo iure E ciuitatis donaui) vt iam Romam patriam existimarent, non aduersariam. Et paulo post: Sp. Cassius accersebat ad suffragia ex Latinis & Hernicis quotquot poterat. Illi frequentes conueniebant, breuique repleta est vrbs hospitibus. Hoc cognito Virginius voce præconis edixit per compita vt omnes, quibus in Vrbe non esset domicilium, excederent, præfinito ad id non magno temporis spatio. Cassius vero iussit contrarium proclamari, vt quotquot haberent ciuitatis ius, manerent, donec perferretur F lex. Quibus ex verbis intelligitur, qua ratione Latini ius ferendi suffragii acceperint, quod scilicet id precarium potius Magistratuum beneficium, quam optimum ius fuerit, ideoque nonnunquam Consule, vel Tribuno plebis intercedente, ii qui suffragiorum causa in Vrbem venissent, ante Comitia exire fuerint iussi: id quod etiam ex Plutarcho in Gracchis manifestum est, vbi scribit, socios Latinos à C. Fannio Consule Vrbe exire iussos, ne tum Romæ essent,

quando

quando legibus Gracchi ferendis, Tribus in suffragium vocarentur. Hinc Cicero pro Sestio: Nihil acerbius Socios Latinos ferre solitos esse dicit, quam id, quod perraro accidit, ex Vrbe exire à Consulibus iuberi. Hæc igitur prima sortitio erat. Altera fiebat inter Tribus, quo scilicet ordine quæque earum suffragium ferret. Ad quam sortem peragendam, omnium Tribuum nomina in cistellam quandam coniiciebantur, tum vt quæque prior exierat, ita prior suffragium ferebat, quemadmodum ex historia Tib. Gracchi apud Appianum lib. 1. Bellorum ciuilium, intelligi potest. In Sacerdotum vero creatione, quia septemdecim tantum Tribus suffragium ferre ex lege poterant, iccirco sortiendæ tantum erant hæ Tribus septemdecim, quæ erant suffragium laturæ: hac quidem, vt verisimile est, & ex Cicerone colligitur, ratione, vt coniectis in cistam trigintaquinque Tribubus, septemdecim, quæ primum educerentur, suffragium ferrent, reliquæ suffragio excluderentur. In omnibus autem Comitiis Tributis, quæ Tribus prima sorte exibat, prærogatiua dicebatur. Hoc tamen diuersum erat à Comitiis Centuriatis, quod in his, sortitione prærogatiuæ centuriæ facta, reliqua Comitia absque sorte, pro censu, ordine, atque ætate peragebantur. At Comitiis Tributis sorte vtendum erat ad finem vsque Comitiorum.

Sortiente Magistratu, prout quæque primum exierat, à præcone ad suffragium ferendum vocabatur. Quæ vero tribus vocabatur, de eo loco, vbi consistebat (erant enim etiam ante suffragium Tribus diuisæ locis, & singulæ seorsim stabant, id quod tum ex aliis tum ex Dionysii lib. 7. perspicuum est) discedebat per pontes in septum, vel ouile, de quo supra diximus. In pontis initio stabant Diribitores qui tabellas populo ministrarent. Consistebat & in ponte Magistratus ille, qui Comitia habebat, isque cistam deferebat, colligendis per Tribus suffragiis, atque rogatoris munere fungebatur. Non enim aliis his Comitiis erant rogatores, quod in Centuriatis fiebat, quam ipsi Magistratus, qui Comitia habebant, id quod ex auctore Rhetoricorum ad Herennium lib. 1. Cicerone 1. de natura Deorum, Asconio in Cornelianam, & Suetonio in Cæsare apparet. Aderant autem custodes, qui animaduerterent, ne quid fraudis, vel in diripiendis, vel in colligendis suffragiis committeretur, quique suffragiorum numerum pro Candidatis inirent. Hi custodes erant, vel candidatorum amici, qui amicitiæ causa, vel etiam Magistratus, qui pro Magistratu suo Comitiis se interponebant, atque hoc munere fungebantur. Cæterum quod ad suffragia attinet, colligebantur ea viritim, ita vt omnes, qui ex eadem Tribu essent, rogarentur. Postquam aut tota Tribus suffragium dixerat, sententiæ numerabantur, atque describebantur, hoc est, tot puncta in tabella notabantur, quot tabellæ similes reperirentur: atque in quam plures consensisse videbantur, ea tribus sententia renunciabatur.

Quod Liuius libro quadragesimo scribit, de Censoribus M. Æmilio Lepido, & M. Fuluio Nobiliore,

A mutasse eos suffragia, regionatimque generibus hominum, causisque, quæstibus tribus descripsisse, ex eo colligit Nicolaus Grucchius lib. 2. de Comitiis, capite quarto, cum primum confuse homines vnius Tribus suffragium ferre cōsueuissent, at mutatum ab istis quos dixi, Censoribus esse, & constitutum, vt non amplius confuse, sed quadam distinctione, & quibusdam gradibus, vnius Tribus ordines, & genera sententias dicerent, ita quidem vt seorsim ferrent suffragium Patricii, seorsim Plebeii, seorsim in-
B genui, seorsim libertini (sic enim genera interpretatur) tum, vt causis etiam distincti suffragium ferrent, hoc modo, vt seorsim ferrent Senatores, tum publicani, scribæ, Tribuni ærarii, atque agricolæ. Hos enim causis, id est, negotiis distinctos fuisse, Liuium affirmare vult, quod negotia inter sese gererent diuersa. Tandem, vt seorsim etiam suffragium ferri distincti homines quæstibus, id est, qui artes exercebant inter ciues receptas, & inter se di-
C uersas, vtputa, lictores, Præcones, fabri, tibicines, argentarii, nummularii, aliique. Sellurias enim, siue mannarias artes exercere ciuibus Romanis non licebat, quemadmodum Dionysius li. 2. & 9. testatur. Atque hac quidem distinctione, quæ Ciceronis etiam tempore obseruari solebat, ratio habebatur aliqua dignitatis nobiliorum hominum, ne in cætera turba promiscue suffragium ferrent: quod autem ad suffragiorum vim attinebat, nihil mutabatur, nec erat eorum maior auctoritas, quam prius. Si quidem ea tandem tribus sententia renunciabatur, in quam
D plures cuiusque generis inclinassent, ac numeri, non dignitatis suffragantium hac in re habebatur ratio. Quæ omnia prolixe explicat, & adductis veterum scriptorum testimoniis confirmat Grucchius. Atque hæc in genere de Tributorum Comitiorum modo dicta sint. Nunc etiam specialia quædam de singulis sunt subiicienda. Primum de Magistratuum Comitiis.

In his tot dabantur tabellæ, quot erant Candidati, quorum nomen receptum esset. Et quoniam tri-
E ginta quinque tantum Tribus erant, oportebat enim decem & octo Tribus ferre, quemque Candidatum, vt à maiore parte populi creatus diceretur. Vt autem quisque prior eum numerum Tribuum tulerat, ita prior renunciabatur: cumque tot creati erant, quot ex lege in eo Magistratu esse oportebat, tum finis fiebat Comitiis. Veluti Æditiliis Comitiis, quia duo tantum creandi erant, statim, vbi ex omni Candidatorum numero duo ab octodecim Tribubus facti Æditles erant, finis fiebat vocandarum Tribuum. Ac si consensissent in eo illæ octodecim Tribus quæ primæ sorte exierant ad suffragium fe-
F rendum, reliquæ Tribus non vocabantur, sin variassent octodecim illæ Tribus, quia alios Candidatos aliæ Tribus fecissent, eo vsque vocandæ erant Tribus dum legitima suffragia duo confecissent, hoc est donec duo ab octodecim Tribubus creati Æditles essent. Quod idem etiam de tribus plebis decem, viginti Quæstoribus, vigintiquatuor Tribunis militaribus, & aliis quotquot creandi essent ordina-

riis, extraordinarijsque Magistratibus intelligendum est.

Verum in Tribunorum plebis renunciatione, primis quidem temporibus, id proprium erat, vt si euenisset, ex numero Candidatorum decem non confecisse legitima suffragia, tum ab ijs, qui legitima suffragia confecerant, cooptabantur, absque suffragio populi, quot erant necessarij ad perficiendum numerum decem Tribunorum. Docet hoc Liuius lib. 3. de Comitijs M. Duillii in hunc modum scribens: M. Duillius Comitia habuit. Et quinque Tribunis plebis creatis, cum præludijs aperte petentium nouem Tribunorum, alij Candidati Tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde Comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ numero nusquam præfinito Tribunis, modo vt relinquerentur, sanciret: & ab ijs, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo erat: Si Tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem Tribunos plebis fecerint, hi tum, quos sibi collegas cooptassent, ita illi illegitimi eadem lege Tribuni plebei sint, vt illi, quos hodie Tribunos plebei feceritis. Verum ea ratio lege à L. Trebonio Tribuno plebis lata anno proximo, postquam hæc, quæ de M. Duillio diximus, gesta erant, mutata est, vt idem Liuius libro 3. paulo post scribit: L. Trebonius Tribunus plebis rogationem tulit, vt qui plebem Romanam Tribunos plebis rogaret, is vsque eo rogaret, dum decem Tribunos plebis faceret.

Hac lege cooptationem sublatam esse, manifestum est. Si itaque post eam legem accidisset, Tribunos plebis ad numerum legitimum factos non esse, reuocandæ erant Tribus ad suffragium eo vsque dum decem Tribuni plebis creati essent. Appianus libr. primo bellorum ciuilium etiam scribit, C. Gracchum, secundum Tribunatum obtinuisse legem quandam, qua cautum sit, vt si quis ex Candidatis legitima suffragia non confecisset tum liberum esset plebi, quem vellet Tribunum plebis nominare. Erat enim legitima suffragia conficere, octodecim Tribuum suffragia ferre, sed tamen eum numerum tribuum conficere, vt tandem plures tulisse iudicaretur, quam alius. Si itaque tum duo, vel tres Candidati parem numerum suffragiorum haberent; nec alter alterum numero suffragiorum excederet, reuocandæ erant Tribus, quæ ex illis Candidatis, qui Tribus non expleuerant, vnum aliquem Tribunum, vel quotquot adhuc necessarij erant, crearent. In Æditiliis Comitiis hoc non obseruabatur. In iis enim, si aliquando accidisset, pares suffragijs Candidatos esse, non reuocabantur Tribus, sed sorte decernebatur, cui cederet Magistratus, quod ex Cicerone Plancio intelligitur. In Quæstoriis Comitiis idem factitari solitum, verisimile est, quod in Tribunitiis, vt reuocarentur potius Tribus, quam vt sorti res committeretur. In Tribunorum militarium Comitijs si ad legitimum numerum non peruenerant, qui creati erant, Consulis hac in re iudicio stabatur. Erat enim is Magistratus quem Consul creare posset.

In legum Comitiis Tributis, idem modus omnino, qui Centuriatis seruabatur.

Quod vero attinet ad Comitia iudiciorum, Cicero pro Domo eam docet fuisse rationem, vt nemo nisi prædicta die accusaretur: tum vt Magistratus ter reum ante accusaret, quam mulctam irrogaret: ea vero interrogata, trinundino prodenda erat dies, qua ad populum mulcta certandum esset: quæ dies cum aduenisset, quarta accusatio fiebat à Magistratu. Tum atratus reus, siue, vt Cicero ait, sordidatus, barba, & capillo promisso (hic enim reorum habitus esse solebat) à magno amicorum item atratorum comitatu in fora deducebatur. Magistratus interim in rostris sedebat, reus sub rostris stabat, populus ante rostra in Comitio erat. Præco igitur, cum Magistratus iusserat, ex rostris reum citabat. Qui, si vellet pro se dicere in rostra ascendebat, vt inde orationem haberet ad populum. Sin per alium se vellet defendere, is item iussu Magistratus in rostra ascendebat, reumque defendebat. Quod si orationibus tempus vsque eo consumeretur, vt non satis videretur restare temporis: quo ante noctem peragi Comitia possent, dies producebatur, hoc est, in alium Comitialem diem differebatur populi iudicium. Qui dies cum venisset, idem quod priori die peragebatur: nisi quod spacium fere dicendi Magistratus constituebant. Cum dicendi finem vtrinque fecissent, populus in suffragium mittebatur. In quo non eædem dabantur tabellæ, quæ Iudicibus, Condemnandi, Absoluendi, & Ampliandi: sed quales in legibus ferendis, vti rogas, & antiquo. Lege enim lata mulcta dicebatur: quæ lex, si à populo acciperetur, tantæ pecuniæ damnatus erat reus, quanta erat mulcta, quam dixerat Magistratus: sin populus antiquaret, absoluebatur. Neque vero ex eo, qua supra rostra, Comitiumque appellauimus, in iudicio populi describendo, existimandum est, eo tantum in loco Comitia de mulcta haberi. Nam aliis quoque in locis haberi docuimus ante: sed quia eo in loco sæpius id vsu veniebat, propterea eum locum potissimum accepimus: sed quia eo in loco sæpius id vsu veniebat, propterea eum locum potissimum accepimus: sed ita, vt de aliis locis idem vellemus, quod de hoc, intelligi. Ad modum etiam horum Comitiorum pertinet, quod Cicero scribit pro domo sua: Si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciumque sublatum esse. Ex hoc enim loco apparet, in reorum fauorem proprie institutas fuisse has duas rationes effugiendi iudicii: quarum vna erat in auspiciis, quæ si diem iudicii diffunderent, totum iudicium sublatum erat benigna scilicet voluntatis Deorum interpretatione, quasi nollent omnino de hoc reo damnando cum populo agi, quando bona auspicia non dedissent. Altera causa etiam in excusatione legitima: quæ si die iudicii obtendi poterat, tota causa (inquit Cicero) tollebatur: ita vt reus non posset hoc nomine causam dicere, nisi

nisi reuocato de integro toto iudicio, perinde, ac si nihil priore actum esset. Erant autem excusationes legitimæ, morbus: quomodo excusatum dicit fuisse P. Africanum T. Liuius: exilium voluntarium, quomodo Cæso Quinctius excusatus est, teste eodem Liuio lib. 3. Item funeris familiaris procuratio, aliæque huius generis, quæ ex iure ciuili colligi possunt.

Quod attinet ad sacerdotum comitia, in his id iam diximus proprium fuisse, quod septemdecim tantum Tribuum suffragio staretur, earum quibus id sorte obtigisset. Itaque propter incertum sortis beneficium omnes Tribus conueniebant, vt nulla se exclusam conqueri posset: sed in sortem tantum id reijcere poterant, quæ in suffragium vocatæ non erant. Statim ergo vt vnus competitorum nouem Tribus tulerat, sacerdos renunciabatur. Aut si ita variassent Tribus, vt nullus competitorum nouem ferret Tribus, tum qui plures tulerat, reliquos superabat. Sin suffragijs pares essent, tum reuocari Tribus oportuisse existimari licet, nisi potius hac in re collegij iudicio staretur, vt is sacerdos esset, quem potissimum cooptassent. Cæterum ex Cicerone secunda Philippica, & in Bruto discimus ijs, qui petitionem sacerdotij profiteri volebant, nominationem fuisse necessariam, hoc est, non potuisse quemquam petitionem sacerdotij profiteri, nisi sibi vnum aliquem, aut plurimum duos, nam plures lex non concedebat, ex collegio conciliasset, à quo, vel à quibus, in concione nominaretur. Oportebat autem eum, qui nominaret aliquem, iuratum id facere, hoc est, publice iurare, dignum esse eum, quem nominaret, eo sacerdotio, de quo ageretur. Quod iuramentum forsasse eo fuit institutum, ne quem suffragijs suis populus indignum sacerdotio crearet. Denique inauguratos oportebat esse omnes, cuiuscunque sacerdotij Candidatos. Ita autem dicebantur inaugurati, si adhibitis ad Deos consulendos Auguribus, pronunciarentur Dijs adfungendum sacerdotium. Atque ante legem quidem Domitiam omnino cooptabatur in collegium, qui inauguratus erat. At post legem Domitiam omnes competitores inauguratos esse oportebat, sed is solus cooptabatur, quem populus creasset, quod pluribus probat Nicolaus Grucchius lib. 2. de comitiis, c. 4. & ita fere populus iudicium sacerdotum confirmabat. Qua ratione factum, vt apud Latinos auctores totum hoc creandorum sacerdotum negotium verbo inaugurandi contineatur: ita vt inauguratum fuisse aliquem sacerdotem dicant, cum factum fuisse sacerdotem dicere volunt.

Post dicta suffragia, in Magistratuum creatione, eadem fere quæ post Centuriata, fiebant. Postquam enim à præcone & à Magistratu renunciati erant, quos populus crearat, domum à frequenti amicorum comitatu deducebantur.

Post legum Comitia, id modo restabat, vt publicarentur, id quod æneis tabulis per fora, & templa fixis fieri solebat, teste Cornelio Tacito libr. 11. Annalium.

In iudiciorum Comitiis, si damnatus erat reus, illico prædes dare, soluendæ multæ cogebatur: alioqui A in vincula duci iubebatur à Magistratu, quod ex historia L. Scipionis Asiatici, apud Liuium lib. 38. & A. gellium lib. 7. c. 19. intelligi potest.

Atque hæc quidem de Comitiis hactenus. Sequitur de Magistratibus.

AD LIBRVM SEXTVM.

B PARALIPOMENA.

Causa, locus Comitiorum, campus Martius, septa, suffragia per puncta ferebantur, in iisdem sortitio.

VRbis Romæ regimen triplex censetur, aut ciuile quod in magistratibus vrbicis, aut militare, quod in exercituum Imperatoribus, legionum præfectis, castrorumque præpositis, aut denique sacrum, quod C in sacerdotibus spectatur, ideoque vnicuique sua erant comitia, de quibus eleganti volumine Cruquius, qui mihi non ad manum. Andreas Tiraquellus in Alexandrum Neapolitanum libr. 4. Genial. dier. cap. 3. Petr. Gregor. Syntagmat. Iur. vniuersi lib. 27. cap. 15. Marcell. Donat. Ponzan. In Elucidationibus pag. 139. & rursus pag. 969. Carol. Sigon. Emendation. libr. 1. cap. 12. Nannius Miscellaneor. libr. 10. cap. 6. Wolfgangus Lazius in Republ. & alii. Interdum vero *non vniuersum populum, sed partem adesse magistratus iubebat*, atque is conuentus, *non co-* D *mitia habita, sed concilia edicta* proprie vocari poterat. A. Gell. libr. 15. cap. 27. immutata hæc ratio sub Augustis. C. Tacit. lib. 1. Annal. *De comitiis consularibus, quænam primum illo principe, ac deinceps fuere, vix quicquam affirmare ausim, adeo diuersa, non modo apud authores, sed in ipsius orationibus reperiuntur.* Et de Comitiali morbo, quem ἐπιληψίαν aut ἱερὰν νόσον, *epilepsiam, sacrum morbum*, aut ἡρακλειον *Herculeum*, aut *caducum* appellarunt, aut denique *lunaticum*, ex Cornelio Celso libr. 3. cap. 24. C. Plinio libr. 20. cap. 17. E Galeno libr. 6. de Morbis vulgar. Aretæo lib. 1. cap. 13. Aristotele Problemat. Sect. 30. disquisiuit eleganter Barnab. Brissonius, ex Q. Sammonico Sereno libello de Medicina c. 58. Ioan. Rosinus etiam annotauit idipsum, cuius maior in hoc libro diligentia, quam in aliis, licet infelix successus.

Locus in principio comitiorum in ipsa vrbe erat, vnde nomen inditum *comitio*. Qui locus *à Palatij porta incipiens, qua forum terminabat, quasi Titi fornicem contingebat*. Verba sunt Lucii Fauni de Antiquitati- F bus vrbis Romæ, lib. 2. cap. 10. subdit deinde: *Constat tamen diu fori ipsius partem fuisse comitium, quamobrem Plinius de ficu mentionem faciens, quæ hoc loco erat in foro, atque in comitio fuisse scribit, tametsi tantum vna esset ficus.* Locus autem, quem è Plinio indicat, habetur lib. 15. cap. 18. adde Ciceronem lib. 4. ad Attic. Epist. 3. Sueton. in Cæsare cap. 10. quem locum adscribam quia sanus non est: *Ædilis præter forum aut comitium basilicasque, etiam Capitolium ornauit porticibus ad*

tempus extructis, in quibus abundante rerum copia, pars apparatus exponeretur: Legendum censerem, *in quibus par apparatus exponeretur.* Bartholomæus Marlian. lib. Topograph. vrb. Romæ c.15. nomen inde deductum videtur, vel *quod litium causa eo coirent*, vt loquar cum M. Varrone lib. 4. de ling. Lat. *aut quod in eum locum ad fœdus ineundum Romulus & Tatius reges coïssent.* Idem Marlian. eiusdem libri cap. 19. Publius Victor, Sextus Rufus, Onufrius Panuinius, aliique vrbis descriptores in 8. Regione ponunt, nempe in ipso foro. Alludere videtur M. Plautus in Curculione sc. *beatus.*

CV. *Adolescens ob rempublicam hoc intus mihi*
Quod insigne habeo, quæso ne me incomities.
LY. *Licetne inforare, si incomitiare non licet?*
CV. *Non inforabis me quidem: non mihi placet*
Tuum profecto neque forum, nec comitium.

Pars fori itaque Comitium, indubitatum est ex authoribus antea citatis, & vidit Theodorus Marcilius in leg. Xvirales ad cap. 8. Comitii vero pars erat
C locus quidam, quem populi Romani *Secretarium* appellarunt, quem magis miror ab Onufrio in 4. vrbis Regione positum quam ab aliis omnibus eius mentionem prætermissam: quam licet repetere ex vetusto marmore.

SALVIS. D.D. N.N. HONORIO. ET. THEODOSIO. VICTORIOSISSIMIS. PRINCIPIBVS. SECRETARIVM. AMPLISSIMI. SENATVS. QVOD.
D VIR. ILLVSTRIS. FLAVIVS. ANNIVS. INSTITVERAT. ET. FATALIS. IGNIS. ABSVMSIT. FLAVIVS. ANNIVS. EVGARIVS. EPIPHANIVS. VE. PRÆF. VRB. VICE. SACRA. IVD. REPARAVIT. ET. AD. PRISTINAM. FACIEM. REDVXIT.

Postea tamen crescente indies, & augente ciuium
E conuenarumque multitudine, mutatus comitiorum est locus, & ne fori angustia ampla ciuitas conuocata posset coarctari, prouisum, translataque extra vrbem in campum Martium comitia. quo viri eruditi trahunt illud Q. Florentis Tertulliani lib. de Spectacul. cap. 5. *Consus consilio, Mars duellio, Lares comitio potentes.* Vt comitium sit campus ille Comitijs habendis destinatus, nam vt Pamelius eleganter obseruat, Lares ædem in Campo Martio habebant. D. Auson. in Gratiar. Actione. *Consul ergo, Impera-*
F *tor Auguste, munere tuo, non passus septa, neque campum, neque suffragia, non puncta, neque loculos.* Plutarch. in Lucullo ad finem: ἐβιάζετο θάπτειν ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως. *Contendit sepelire in Campo Martis.* Scio Guilielmum Xylandrum vertisse *in Comitio*, sed parum interest. Nam comitium eo sæculo in campo Martio. Fl. Renat. Veget. Rei militar. lib. 1. ca. 10. *Campum Martium Tybridi vicinum elegerunt.* Godescalco Steuuechio ibidem notatum est ex Marliano in Topogr. vrb. li. 6. cap. 19. vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat. 2.

A v. 132. *Hic ager Tarquinij Superbi fuit, & pro illius fuga, Marti consecratus, dictus est Martius Campus.* Ipse Iuuen.

——vade ergo, & cede seueri
Iugeribus campi.

Q. Horat. lib. 1. od. 8. de adolescente exercitia illa solita exoso.

—— cur apricum
Oderit campum, metuens pulueris.

B Eiusdem libri ode sequenti.

——nunc & campus, & area.

Et lib. 1. Epist. 7.

Et ludis, & post decisa negotia, campo
Scitari lubet ex ipso.

Lib. 2. Satyr. 6.

——noster ludos spectauerat vna,
Luserat in campo fortunæ filius omnes.

Claudian. lib. 1. in Eutrop.

Per te, perque tuos, obtestor, Roma, triumphos,
C *Nesciat hoc Tibris, nunquam poscentibus olim*
Qui dare dentatis annis, Fabijsque solebas,
Martius Eunuchi repetat suffragia campus.

Et de 6. Hon. consul. in principio.

Mars augusta sui renouat suffragia campi.

C. Petron. Satyrico, in bellorum ciuilium illa eleganti descriptione.

Nec minor in campo furor est, emptique Quirites
Ad prædam strepitumque lucri suffragia vertunt.

M. Lucan. lib. 1. Pharsal.

D *——lætalisque ambitus vrbi*
Annua venali referens certamina campo.

Sil. Italic. lib. 8. Punicor.

——malum exitiale fouebat
Ambitus, & Graio funestior æquore campus.

Erat in hoc campo prope fluuium locus exercendis militibus, qui *area* vocabatur, alibi à me fuse expositum: & alter cui includebatur populus, donec de creandis magistratibus suffragia tulissent, cui nomen esse voluerunt, *septa*, aut *ouilia*. Apposite ad-
E modum, vt semper solet Seruius Honoratus ad Eclogam 1. Virgilianam. *Septa proprie sunt loca in campo Martio inclusa tabulatis, in quibus stans populus Romanus suffragia ferre consueuerat, sed quoniam hæc septa similia sunt ouilibus, duo hæc inuicem pro se ponuntur.* L. Seneca lib. 2. de Ira cap. 7. *Cum videris forum multitudine refertum, & septa concursu omnis frequentiæ plena, & illum Circum, in quo maximã sui partem populus ostendit.* C. Plin. lib. 16. cap. 4. *Trabs fuit in porticibus septorum à M. Agrippa relicta.* Qui locus insignis est, & ostendit porticibus circumiectis ea ornata fuisse loca. Meminit Idem lib. 36. cap. 5. *Nec minor quæstio est, in septis Pana & Olympum, Chironemque cum Achille, qui fecerint.* Hic etiam ludi exhiberi solebant. C. Sueton. Calig. cap. 18. *Munera gladiatoria partim in Amphitheatro Tauri, partim in septis aliquot edidit.* Ratio expressis, & conceptis verbis est apud eundem in eodem Imperatore cap. 21. quod *amphiteatrum* esset ædificatum *prope septa.* Confirmatque idem in Claudio c. 21. *Anniuersarium in castris prætorianis siue venatione apparatuq., iustũ & legitimum in septis munus* gladiato-

diatorium exhibuit. Et apparet sub Augustis raro solemnes ludos alibi quam in septis exhibitos. Nam idem ille Suetonius in Nerone cap. 12. *Gymnico, quod in septis dabat, inter buthysia apparatum, barbam primus posuit.* Lege Strabonem lib. 5. Geograph. ad finem. Locus etiam deambulationibus destinatus, vt qui vicino Tibride, apricus esset, & salubriori inuitaret cœlo, accedente præsertim tantarum rerum opulentia. Disco ex Statio Papinio lib. 4. sil. 6. Principio.

Forte remittentem curas, Phœboq; leuatum
Pectora, cum patulis tererem vagus otia septis
Iam moriente die, rapuit me cœna benigni
Vindicis.

Martial. lib. 9. Epigr. 60.

In septis Mamurra diu, multumq; vagatus,
Hic vbi Roma suas aurea vexat opes.
Inspexit molles pueros.

M. Lucan. sæpe meminit, lib. 1. Pharsaliæ.

——— *Et miseræ maculauit ouilia Romæ.*

Et lib. 7. Pharsal. v. 305.

Et caput hoc positum rostris, effusaq; membra,
Septorumq; nefas, & clausi prælia campi,
Cum duce Syllano gerimus ciuilia bella.

D. Iuuenal. Sat. 6.

A Meroe portabit aquas, quas spargat in æde
Isidis, antiquo quæ proxima surgit ouili.

P. Ouid. lib. 1. Fastor.

Est quoq; quo populum fas est includere septis.

Iam ad suffragia descendo, quæ etiam *insanus permissa* indignatur Seneca lib. 2. de Ira cap. 35. & *per puncta* conferebantur, coacta in septa multitudine, & in tribus, atque deinde in centurias distributa. Notatum scio ab eruditissimo viro Ioanne Sauarone. Sidon. Apollinar. lib. 1. Epist. 9. *Cui si examinis quoque tui puncta tribuantur.* Idem lib. 3. Epist. 14. *Quia gloriæ punctum, quod dictioni negares, das amicitiæ.* Et lib. 8. Idem Epist. 6. *Lator ad puncta censoris omnium voce celebrati.* Rursus idem lib. 9. Epist. 11. *Tetricis puncta Censoribus tardius procacitas recitatoris, quam trepidatio excudit.* Eiusdem libri Epist. 16. *Nihil palam sane loquitur, pauetq; publica puncta.* Helen. Acron ad Horatij Artem poëticam. M. Cicero frequenter, in Orat. pro Plancio: *An vna fieri potuerunt, si vna tribus non tulissent, at nonnullas punctis pæne totidem.* Et Orat. pro

A L. Muræna. *Recordor quantum hæ quæstiones in senatu habitæ punctorum nobis serui detraxerint.* Ascon. Pædian. in Orat. pro Scauro. *Et in eo pauca puncta inter absolutionem & condemnationem interessent.* Deniq; idem in Diuinatione illa sua diuina. Imo *lege Cassia tabellaria*, cuius author fuit L. Cassius, cautum legimus, *ne voce suffragia ferrentur, sed tabellis.* Authores sunt ipse Tul. lib. 3. de legib. & Asconius in Cornelianam, vt Verrutium & Hottomannum omittam, allusérunt poëtæ. Horat. in Arte.

B *Omne tulit punctum, qui miscuit vtile dulci.*

Epigrammatarius ille antiquus anonymus, Epigr. & poëmat. veter. lib. 2. in Sempronium Rufum Prætorium.

Ciconiarum Rufus ille conditor,
Ipse est duobus elegantior Plancis,
Suffragiorum puncta non tulit septem.
Ciconiarum populus vltus est mortem.

Sidon. Apollinar. Carm. 2.

Te punctus scripsere tribus.

C Et Carm. 7. Idem.

Concurrunt ad puncta tribus.

In hisce suffragiis sortitioni locus. Martia. Cat. lib. 1. allusit: *Ad intra consistorium regis quædam fœmina, quæ Adrastia dicebatur, vrnam cælitem, superamq; sortem irreuolubilis raptus celeritate torquebat.* Claudiani pulcher est locus de 6. Hon. consul. in limine.

——— *Neque enim campus solemnis, & vrna*
Luditur in morem, species nec dissona cætu,
Nec simulata nitet peregrini iuris imago.

D Et lib. 2. de laudibus Stilichon. de eiusdem consulatu.

Talibus inuitat donis, dextraq; regendum
Diua simul porrexit ebur, solemnibus vrnam
Commouet auspiciis, auibusq; incepta secundat.

M. Lucan. lib. 5. v. 302.

——— *Nam quo melius Pharsalicus annus*
Consule notus eat, fingit solemnia campus,
Et non admissæ dirimit suffragia plebis
Decantatq; tribus, & vana versat in vrna.

E *Nec cœlum seruare licet.*

Quibus omnibus mutatum à Cæsare Comitiorum ordinem describit. Sed ad alia pergendum.

***

REVERENDIS VIRIS, PIETATE ET ERVDITIONE PRÆSTANTIBVS D. MAGISTRO BARTHOLOMÆO, ET THEODORICO, & bonæ indolis ac ſpei adoleſcentibus, Petro Chriſtophoro & Abrahamo Roſinis, Parenti, Patruo, ac Fratribus ſuis clariſſimis, S. D.

Emper mihi curæ fuit, Reuerende Domine parens, ac patrue, cum ſacroſancto Theologiæ ſtudio, cui me ab ineunte pueritia mea mancipaui, etiam aliarum humaniorum literarum, in primis hiſtoriæ & antiquitatis ſcientiam coniungere. Videbam enim ſummos viros idem feciſſe, & ea ratione aliis quibus dediti erant, ſtudiis non parum dignitatis addidiſſe. Audiebam præceptores noſtros, identidem nos ad id cohortari, & ſuo exemplo nobis præire, atque viam monſtrare, qua ſequi tuto poſſemus, Intellige- bam etiam hoc ſtudium non carere ampliſſima vtilitate. Accedebat hoc iudicium tuum, reuerende pater, quod, vti debui, nunquam non magnifeci, qui ſic ſentiebas, me non poſſe illos primæ iuuentutis annos melius col- locare, quam ſi præter alia, quibus deditus eſſem, ſtudia, aliquid temporis tribuerem lectioni & cognitioni hiſtoriarum & antiquitatis, requirente præſertim idipſum eo, in quo verſarer, vitæ ſtatu. Valuerunt hæc apud me tantum, vt quic- quid ocij eſſet à grauioribus ſtudiis & operibus vocationis, id totum huic rei tribuerem. Nec vero legebam tantum ea, quæ à grauiſſimis ſcriptoribus prodita erant: verum etiam, quæ morem aliquem antiquum continebant, enotabam. Quæ cum tuæ reuerentiæ, & poſt aliis amicis, ac præceptoribus etiam meis oſtenderem, placebant vobis ita, vt me cohortaremini, ſic pergerem, & plura colligerem, fore ea, ſi aliquando in publicum darentur, non inutilia ſtudiis diſcentium. Obtempe- rans igitur præceptis veſtris, feci quod potui: quid præſtiterim, iudicent alij. Cum autem ea in lucem edenda eſſent, non poſſe me inſignem impietatis & ingratitudinis notam effugere iudicaui, ſi non & tui rationem haberem, & aliquid ha- rum primitiarum tuo nomini publice inſcriberem, quas, etiamſi abſque vlla nuncupatione mea recte vindicare poſſes, vt cuius ſumptu, cura & diligentia à prima pueritia liberaliter educatus, & in celebribus aliquot ſcholis, quantum tempora iſta ſtudiis noſtris iniquiora tulerunt, inſtitutus ſum, & à quo præcipuo auctore, hoc quicquid eſt, laboris, in me recepi: volui tamen etiam publicæ hoc meæ in te obſeruantiæ & pietatis monumentum extare, id quod tibi non impro- batum iri ſpero. Coniunxi tecum Reuerendum fratrem tuum, Patruum colendum, & fratres meos chariſſimos, tum vt & illis beneuolentiam & fraternum meum amorem oſtenderem: tum vero vt minores ætate fratres cohortarer, da- rent operam, ne præclaram diſcendi occaſionem negligerent, ſed Spartam, quam nacti ſunt, ornarent, inſiſterent veſti- giis tuis, Parens dilecte, & fratrum, Magiſtri Bartholomæi, Ioachimi, cuius immatura mors nobis omnibus propter ſum- mam expectationem, quam de ipſius præclaro ingenio conceperamus, acerbiſſima fuit, & etiam meis. Nolo enim cuiquam malo exemplo ad ignauiam ſectandam auctor eſſe. Quod ſi fecerint, & Deo gratum facient, & tuam ſenectutem oblecta- bunt, & nos fratres ad omnia ſtudia & officia ipſis præſtanda reddent promptiſſimos, & ſuis etiam rebus ac ſaluti maxime conſulent. Valete in Domino, Parens optime, Patrue reuerende, & fratres chariſſimi, meumq; hoc qualecunq; id eſt, ſtu- dium, boni conſulite. Ratiſponæ Idibus Ianuariis, anni à nato Chriſto, 1580.

IOANNES ROSINVS
ISSENNACENSIS.

ANTIQVI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER VII.

DE MAGISTRATIBVS.

DEruenimus ad Magiſtratuum deſcriptionem, quorum ordines, munia, dignitates, & priuilegia ſunt nobis hoc libro explicanda. Digna profectò res, in cuius indagatione & cõſideratione non parum operæ ponatur. Polyb.lib.6. inter rerum Romanarum ſcriptores non poſtremus, ſi modo omnes eius libri ad nos perueniſſent, maxime pulcherrimam huius populi politiam miratur, & omnibus aliarum gentium Rebuſpublicis, Lacedæmoniorum in primis anteponere nõ veretur. Vtinam autem nos tantam in hac tractatione diligentiam adhibere poſſemus, quantam rei dignitas requirit. Sed difficultatem maximam parit, ſæpius Magiſtratuum variata ratio, & veterum monumẽtorum, in quibus hæc perſpicue tractata ſunt, amiſſio. Fuerunt quidem, & ante hoc ſæculum, & noſtra etiam memoria plurimi, qui in harum rerum cõſideratione maximos labores exantlarunt, quiq; ea, quæ ſummo ſtudio & labore inuenerunt, aliis liberaliter cõmunicarunt. Inter quos, vt aliquorum tantum nomina recitem, fuerunt Flauius Blondus Foroliuiẽſis, qui in libris de Roma triumphãte plurima obſeruatione digniſſima expoſuit: Pomponius item Lætus, Alexand.ab Alexãdro Neapolitanus, & Dominicus Floccus Florentinus, qui ſcriptor librorum de Magiſtratibus & Sacerdotiis Romanorum, qui ſub nomine Feneſtellæ circumferuntur, iam à plurimis proditur. Et hi quidem ante hæc tempora vixerunt. Noſtra autem memoria Wolfgangus Lazius Hiſtoricus Cæſareus, ſuis illis aureis Reipublicæ Romanæ Commentariis, & Onuphrius Panuinius Veronenſis Faſtorum commentarijs, tanta diligentia in hac ſcriptione verſati ſunt, vt veteres illos longo interuallo poſt ſe reliquiſſe dici iure poſſint. Quædam etiam hinc inde ſparſa, in optimis de antiquo iure ciuium Romanorum, Italiæ Prouinciarum de iudiciis, & alibi habet doctiſſimus Sigonius, Vlricus Zaſius in ſcholiis ad legem 2. FF. Pomponij de origine iuris, & Lexicon illud iuris ciuilis, quod primum à Pardulpho Pratęo delineatum,
A nouiſſime auctum, ex officina Martini Lechleri Francofurti prodiit. Horum igitur doctiſſimorum virorũ exemplum quid vetat me quoq; ſequi, & aliquam operam in harum pulcherrimarum rerũ conſideratione ponere: præſertim cũ inſtitutus ordo id requirat: & illi libri, qui diligentiſſime de hac materia ſcripti extant, non cuiuis ſint obuij. De Feneſtellæ enim vel potius Dominici Flocci Florentini, & Pomponij Lęti libris, qui iam omnium manibus teruntur, doctiſſimorum virorũ iudicia nemini ſunt ignota. Editus
B etiam non ita pridẽ eſt libellus de Magiſtratib. ideoq; Reipublicæ Romanæ ſtatu Lauſannæ: qui, ſi libere licet quod ſentio dicere, haudquaq̃ perfectus eſt, & plurimis in locis à grauiſſimis ſcriptoribus diſſentit. Quod vero ad hunc meum tractatũ attinet, affirmare poſſum, me, quęcunq; ex illis quos nominaui, clariſſimorum virorum ſcriptis tum ex veteribus ſcriptis rerum Romanarum hiſtoricis, & ex publicis etiam clariſſimi viri Ioãnis Roſæ, piæ memoriæ, præceptoris quondam mei lectionib. didicerim, fideliter hic in
C vnum contuliſſe, & cum omnibus harum rerum ſtudioſis candide communicaſſe. Sed de mea fide, candore, & ſtudio aliis iudicium permittens deſcriptionem Magiſtratuum ordiar: ſi prius de Politia, & eius ſpeciebus quædam generalia præmiſero.

CAP. I.

De generibus Politiarum.

D VOcabulum Politiæ, vt Plutarchus in libr. de tribus Reipublicæ generib. annotat, tria pręcipue ſignificat. Primum, cõmunicationem iuris, quod in aliqua eſt Republica: ſic dicimus, impertiri alicui Politiam: *Einen in ſeine Stadt nehmen, einem das Statrecht mittheilen.* 2. Politia etiam dicitur hominis ciuilis, qui Rempublicam adminiſtrat, vitę ratio: ſic Biantis politiam in laude ponimus, ac Hyperboli & Cleonis, vituperamus. 3. Significat ordinem & conſtitutionem ciuitatis: ad quam diriguntur actiones.

Iuxta

Iuxta hanc tertiam significationem, Politia est legitima ordinatio Reipublicæ secundum quam alii præsunt, alii parent: sicut Aristoteles lib.3. Polit. cap.4. definit: Est descriptio, seu ordo ciuitatis & Magistratuum, cum aliorum, tum præcipuæ summi gubernatoris. Eius tres à plerisque recentur species, Regnum, siue Monarchia, Aristocratia, & Democratia: quarum tamen singulis contrariæ sunt oppositæ: Monarchiæ Tyrannis: Aristocratiæ Oligarchia: Democratiæ, Ochlocratia. Hinc fit, vt ab aliquibus non tres, sed connumeratis vilioribus, sex Politiæ species recenseantur, tres rectæ, & tres vitiosæ: cuius sententiæ est etiam Polyb. lib.6. qui de Politiarum speciebus & reuolutionibus erudite & eleganter disputans, inter alia sic scribit: Quapropter sex sunt Politiarum dicenda genera: quorum tria decantata sunt omnibus: tria reliqua istis sunt cognata: Monarchia scilicet, Olicharchia, & Ochlocratia, &c. Monarchia siue Regnum, est Imperium ad communem vtilitatem spectans. Notandum hoc loco est, licet iuxta naturam vocabuli, omnia Imperia, vbi vnus aliquis cæteris imperat, & supremam potestatem habet, Monarchiæ appellari possint, quemadmodum nostro seculo regnum Turcicum, Persicum, Moscouiticum, Tartaricum, Gallicum, Danicum, Sueuicum, &c. item Principatus, Ducatus, & Electoratus: quo etiam referuntur Episcopatus & Comitatus, &c. In iis enim singulis vnus aliquis præ reliquis potestate eminens suæ ditionis incolis imperat, qui Monarcha dici recte potest: tamen iam vsus obtinuit, vt quatuor tantum summa in mundo imperia, quæ à Deo per Prophetam Danielem prædicta sunt, Monarchiæ nomine censeantur: Assyrium, Persicum, Macedonicum, & Romanum. Polybius lib. 6. distinguit inter Monarchiam & Regnum, ita vt Monarcha dicatur, si quis robore corporis & animi viribus præstans, sibi ipsi Imperium & Principatum alicuius populi sumat & obtineat, sine voluntario consensu populi: Regnum vero voluntario subditorum consensu Imperium & Principatus vni alicui conceditur. Quo in loco etiam docet, quomodo Regnum ex Monarchia oriatur, atque hæc illo sit prior, quæ harum rerum studiosus ipse poterit legere. Opponitur primo huic Politiæ generi Tyrannis, quæ est aberratio Monarchiæ, & Imperium ad vtilitatem vnius spectans. Aristot. lib.3. Polit. Qui huiusmodi imperium tenet, Tyrannus dicitur, ducto nomine, vt quibusdam placet, à Tyrrhenis, quod hi latrociniis quondam insignes fuerint: vel à Græcis, à quibus, quicunq; in ciuitate, quæ libera soleret esse dominabatur, Tyrannus appellatur, non Rex. Trogus Pompeius auctor est, Reges olim, quos ad maiestatis fastigium, non ambitio popularis, non vis, sed spectata inter bonos moderatio proueheret, quique æquo iure omnia administrarent, ob fortitudinem Tyrannos esse dictos: cæterum, cum vrbes & regna oppressa, vi magis, quam legibus gubernarentur, ita quod libido, non quod æquum dictaret pro lege ratum haberetur, Tyranni nomen verti cœpisse, eum notasse, qui nullam legibus & iuri reuerentiam haberet, sed pro suo libitu omnia ageret, & in immeri-

A tos crudelissime contra ius, fasque sæuiret. Altera Politiæ species est Aristocratia, quæ est Imperium paucorum ad communem vtilitatem spectans. Ac dicitur Aristocratia, vel quia optimi imperant (Latinis Optimatum Imperium) vel quia ad optimum publicum imperantes spectant: [*Aristoteles lib.3. Politic. Polybius libro 6.*] Polybius Aristocratiam definit, cum Respublica secundum electionem iustissimis ac prudentissimis viris æqualiter administratur. Quando hæc degenerat, fit Oligarchia, quæ est Imperium ad
B vtilitatem paucorum, scilicet diuitum, spectans. Tertia species est Democratia, quæ definitur Imperiũ populi, communem vtilitatem spectans. Hæc cum degenerat, fit Ochlocratia, cum vulgus auctoritatem suam confert ad augendam potentiam tenuiorem ciuium contra optimates. Politiæ in genere contraria est Anarchia, in qua nemo præest aliis, nec quisquam alteri, tanquam legitimo Magistratui obtemperat, sed quilibet facit, quod sibi rectum videtur, aut lubet.

C Hæc politiæ genera omnia Respublica Romana experta est. Monarchia fuit sub Regibus, & quãdo Dictatores summam in Republica potestatem obtinuerunt, postremum etiam sub Imperatorib. Augusto & aliis. Hæc in Tyrannidem versa est Tarquinio Superbo Romæ regnante, Dictatore Sulla, & imperantibus Tiberio, Nerone, Caligula, & aliis. Liberata à Tyrannide Regum Repub. & Consulibus, mox etiam Tribunis militaribus, Consulari potestate, & Decemuiris, legibus scribendis, creatis, Aristocratia fuit: quæ ta-
D men aliquot ante secessionem plebis in montem sacrũ annis, tertio Decemuirorum anno: & sub Triumuirorum Reipub. cõstituendæ imperio, in Oligarchiam degenerauit. Tribunis autem plebis in Rempublicam inductis, quamdiu quidem illi intra metas sese continuerunt, Democratia fuit: quando vero contra Patricios & maiores Magistratus tumultuati sunt, & seditiones excitarunt, vti tum sæpe alias, tum paulo ante Decemuirorum creationem, & Gracchorum Tribunatu factum, Ochlocratia effecta fuit. Ab anno vero Vr-
E bis CCCLXXVI. impeditis per totum quinquennium, vt Liuius [*lib.6. Decad.1. Sextus Rufus, Cassiodorus, & Eutropius. Polyb. lib.6. Ioan. Bodinus in Methodo historica, cap.6.*] vel quadriennium, vt alij malunt, Magistratuum Curulium Comitiis, & à Trib. pleb. Repub. administrata, fuit Anarchia quemadmodum etiam à Diodoro Siculo illius temporis Status expresse nominatur.

Scribit Polybius suo tempore Reipubl. Romanæ
F formam non simplicem, sed mixtam & compositam fuisse, ex Monarchia, Aristocratia, & Democratia, ita vt in Consulum potestate Monarchia siue Regnum: in Senatus auctoritate Aristocratia, in populi maiestate Democratia apparuerit: quam sententiam ex veteribus quidem Dionys. & Cicero, ex recentioribus autem Carolus Sigonius, Paulus Manutius, Nicolaus Grucchius, & alii sequuntur. Sed Ioannes Bodinus contra multis rationibus probare nititur, toto illo liberæ Reipub. præcipue Polybii, & post Cic.

Diony-

Dionysij tempore, Democratiam Politiæ formam viguisse: in cuius viri sententiam, me quoq; grauissimis adductum argumentis pedibus ire non diffiteor. His ita præmissis, Magistratibus Populi Romani à diuisione eorum initium facientes, quanta fieri poterit diligentia, ordine explicabimus.

Cap. II.

Magistratuum Romanorum diuisio.

Magistratuum Romanorum non vna fuit ratio: alij enim in ipsa Vrbe fuerunt, siue vrbani. alij extra Vrbem, seu prouinciales: rursus vrbanorum Magistratuum alij fuerunt maiores, alij minores. Vtrorumque alij fuêre ordinarij, alij extraordinarij.

Magistratus maiores ordinarij fuerunt: Rex, Præfectus, vel Trib. Celerum, Consules, Censores, Prætores, Imperatores, Cæsares Augusti donati Tribunitia potestate, nobilissimi Cæsares, vel Principes iuuentutis, Præfectus vrbis.

Magistratus maiores extra ordinem fuerunt: Præfectus vrbis absente ordinario Magistratu, Interrex, Dictator, Magister Equitum, Decemuiri legibus scribendis, Consulari potestate, Tribuni militum Consulari potestate, Triumuiri Reipublicæ constituendæ.

Magistratus minores ordinarij, Quæstores vrbani, vel ærarij, Trib. plebis, Ædiles plebis, Ædiles curules, Ædiles cereales, Curatores omnium tribuum, Triumuiri capitales, Triumuiri nocturni, Triumuiri valetudinis, Triumuiri monetales, A.A.A.F.F. Quatuoruiri viarum curandarum, quinqueuiri cis, & vls Tiberim, Decemuiri litibus iudicandis. Centumuiri litibus iudicandis, Præfecti ærarij, Curatores operum publicorum, Curatores aluei Tiberis, & cloacarum, Curatores viarum singularũ extra vrbem, Præfectus Prætorio, Præfectus frumenti populo diuidendi, Præfectus vigilum, Curatores regionum. Denunciatores regionum, Magistri vicorum 14. regionum Vrbis, Aduocatus fisci.

Magistratus minores extra ordinẽ, Duumuiri perduellionis, Quæstores parricidij, vel rerum capitaliũ, Præfectus annonæ, Quinqueuiri mensarij, Triumuiri mensarij, Duumuiri nauales, Triumuiri, qui conquirerent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent, Quinqueuiri turribus, murisq; reficiendis, Triumuiri legendi Senatus, Triumuiri recognoscendi turmas Equitum Romanorum.

Magistratus populi Romani extra Vrbem, vel prouinciales, Proconsules, Proprætores, Legati Proconsulum, Legati Proprætorum, Quæstores Prouinciales, Proquæstores, Præfectus Ægypti, Præfecti Præfecturarum, Consulares quatuor, qui per Italiam ius dicerent, Iuridici Italiæ, Triumuiri, vel Quinqueuiri, vel Septemuiri, vel Decemuiri coloniæ deducendæ, Quinqueuiri, vel Septemuiri, vel viginti uiri, agris dandis, attribuendis, Quinqueuiri, vel quindecimuiri agrorum metiendorum, diuidendorumque, Triumuiri, vel Quinqueuiri ad inspiciendos fines, litesq; dirimendas.

Ministri Magistratuum populi Romani, Scribæ, Accensi, vel Adcensi, Præcones, Lictores, Viatores, Carnifices. Hos omnes, quantum quidem fieri poterit, ordine explicabimus.

Cap. III.

Qui sint Magistratus maiores, & ordinarij, & de Rege.

Maiores Magistratus dicuntur, quorum maiora sunt auspicia, quique Comitijs Centuriatis creantur, vel qui imperium, potestatemque habent: hoc est, qui nõ obedientes & noxios ciues mulcta, & vinculis coërcendi ius habent. *Agel. lib. 13. cap. 11. Cicero libr. 3. de legibus.* Ordinarij autem, qui singulis annis id munus suum ordinarium in Vrbe obeundum à populo creantur: vel qui ordine legibus instituto solemni more creantur, & perpetuo vsurpantur. Inter ordinarios igitur Magistratus principem locum tenet Rex, de quo primum nobis agendum. Respublica Romana, primum à Regibus gubernata fuit, consentientibus omnibus, qui eius populi historiam scripserunt. In eorum vero creatione hic mos, Dionysio lib. 4. teste, fuit obseruatus. Defuncto Rege aliquo Senatus à populo accipiebat potestatem constituendæ, ad quam placeret formam, Reipub. Senatus Interreges creabat. Illi virum eligebant optimum, nullo ciuium sociorum, aut exterorum discrimine, quem Regem constituerent: in quem, si Senatus, populique consentirent suffragia, & addicerent auspicia, assumebat is imperium, quod si horum trium aliquid deesset, alter nominabatur, & post hunc tertius, nisi secundus ille probaretur Deorum hominumque iudicijs, *Dionys. lib. 2. Liu. lib. 1. Plutarch. in vita Romuli.* Et hac quidem ratione omnes Reges post Romulum, imperium adepti sunt, præter Seruium Tullium, & Tarquinium Superbum, qui non legitime ad regnũ peruenerunt. Romulus autem, cum nullus adhuc Senatus esset, à populo communi consensu Rex declaratus fuit: cui tamen populi declarationi obtemperare prius noluit, quam Devs auspicio certo comprobaret illam electionem: ac deinde hunc morem instituit, ne quis nisi auspicato, regnum assumeret, magistratumve iniret, vt scribit Dionysius lib. 2. qui etiam addit, obseruatum hoc apud Romanos esse longo tempore, non solum sub Regibus, verum etiam sublata Monarchia, in Consulum, Prætorum, cæterorumque Magistratuum Comitijs. Potestas atque officia Regis fuerunt, primum, vt sacra curaret, atque sacrificia, perque eum gereretur, quicquid ad placandos Deos attinet. Alterum, vt legum ac morum

patriorum haberet custodiam, & iuris siue naturalis, A siue quod scripta & pacta continet: vtque de iniurijs grauissimas causas ipse decerneret, leuiores permitteret Senatores: prouidendo interim, ne quid peccaretur in iudicijs: vtque Senatum cogeret, populum in concionem conuocaret, primus sententiam diceret, quod pluribus placuisset ratum haberet. Hæc Regi munia Romulus attribuit, & præterea summum in bello imperium. Dionys. *lib.* 2. Liu. *lib.* 1. *dec.* 1. & alij. Insignibus autem quibusdam, vt præ cæteris internosci, & à reliquo populo discerni possent, Romulus, & B post eum alij Reges vsi fuerunt, qualia sunt hæc: Incedebant ornati purpura, & toga purpurea, dantes populo iura, & exercentes iudicia sedebāt in sella Curuli conspicua: habebant circa se lectos iuuenes trecentos, eosque robustissimos, ad custodiam sui corporis, qui eo, quod regi quotidie præsto essent, à celeritate officij Celeres sunt nuncupati: quidam tamen à tribuno, vel Præfecto suo, cui hoc nomen fuerit, vel à Celere quodam Romuli comite, qui Remum interfecerat, Celeres eos dictos affirmant. Præter C Celeres habebant duodecim alios ministros, succinctis vestibus & expeditos ad plectendos facinorosos; quos lictores vocant, qui ipsis Curuli sella vectis, præferrent fasciculos virgarum, intra quas obligata securis erat, sic vt ferrum in summo fasce extaret. Cuius rei causas Plutarch. in Problem. probl. 82. ostendit, inquiens: vel indicium id fuisse, iram Magistratus non debere esse in procliui, & solutam: vel propterea sic institutū, vt solutio fascium, quæ paulatim fit, moram aliquā iræ inijceret, & cunctationem: fecisseque nonnunquam, vt sententia de supplicio exi- D gendo mutaretur. Virgas vero & secures simul ipsis prælatas, vt eum vitiorum alia sanabilia sint, alia insanabilia, virgis corrigerentur, quæ emendari possint, securibus amputarentur immedicabilia. Numerum autem lictorum Romulus sumpsit, vel à numero auium, quæ augurio ipsi regnum portenderant, vel ab Hetruscis finitimis, quod ij ex duodecim populis (tot enim primorum vrbes in Hetruria fuisse ab auctoribus proditum est) communiter creato Regi, E singuli populi lictores dederint. Tarquinius Priscus v. Romanorum rex vsus etiam fuit toga picta purpurea, sella eburnea. Gestauit coronam auream, sceptrumque eburneum in summitate habens Aquilam, permissu scilicet Senatus, populiq; Romani, cum donatus ijs esset ab Hetruscis, quæ ornamēta etiam posteriores Reges retinuerunt, testibus Dionysio, lib. 3. Liuio, lib. 9. Plutarcho, in Romulo. Floro, Eutropio, libr. 1. & alijs. Imperium penes Reges fuit annos CCXLIII. Sext. Ruffus, Messala, Liuius, Eutropius, F Orosius, & alij: Dionysius Halicarnassæus lib. 4. titul. 2. vnum annum adijcit, alij pauciores numerant, cuius diuersitatis causam Sigonius Commentarijs suis in Fastos erudite monstrauit.

* *
*

Cap. IV.

De Præfecto, vel Tribuno Celerum.

Tribunus, siue Præfectus Celerum, vt scribit Pōponius, *titul.* 2. *ff. de orig. Iuris.* fuit qui Equitibus præerat, & veluti secundum locum à Regibus obtinebat, quo in numero fuit Iunius Brutus, qui auctor extitit Regis eijciendi. Et paulo post ait, Magistros equitum ita Dictatoribus esse iunctos, vt Regibus Tribuni Celerum. Fuerunt autem Celeres trecenti robustissimi, & ex nobilissimis familijs delecti iuuenes, commendati suffragijs curiarum, & deni per singulas Curias delecti, qui circa Regem essent, ipsum hastati per vrbem assectarentur, & iussi ministeria exequerentur, in militia antesignani, & protectores, qui primi pugnam inirent, & postremi se reciperent: Equites quidem vti campus esset ad equestre certamen accommodus, pedites vero in aspero loco, & equis inuio. Appellati fuerunt Celeres vel à celeritate ministerij, iuxta rationem vocabuli Romani, vel à duce suo, cui nomen id fuisse, vel à Celere quodam Romuli comite, qui eum in pugna contra Remum strenuè adiuuerit, Remumq; occiderit, Plutarchus in Romulo. Hi trecenti iuuenes, in tres centurias distincti, singulæ suum Præfectum habebant, qui Centurio dicebatur: qui vero his omnibus, necnon & Centurionibus, præerat, Præfectus, siue Tribunus Celerum nuncupabatur. Plutarchus in Numa scribit Numam Pompilium secundum regem, Celerum custodiam deposuisse: quod si ita est, sequentibus Regibus, eorum rursus institutum fuisse, eredendum est, cum etiam in reliquorum Regum vitis Celerum mentio fiat. Nos Germani appellare possumus Celeres, *die herscharer*: Tribunum vel præfectum Celerum, *der herscharer hauptman.*

Cap. V.

De Senatoribus, eorum numero, & lectione: item, qui sunt Patricij maiorum, qui minorum gentium: qui Patres Conscripti: quis Princeps senatus, & qui Senatores pedarij.

Dicendum iam de Consulibus esset: cum autem augustum Regum, & aliorum etiam Magistratuum consilium fuerit Senatus, & ex eo plerique, de quibus ordine dicetur, Magistratus creati, operæ precium videtur, vt prius de Senatoribus pauca annotentur, & quinam Candidati fuerint explicetur, quo facto ad scriptionem Magistratuum reuertemur.

Senatores à Romulo primum institutos esse, Liuius, lib. 1. Dionys. li. 1. Plut. in Romulo. alijq; auctores tradunt, eosq; qui tum generis amplitudine, tum prudentia, tum etiam instituto vitæ clariores essent,

electos hac quidem ratione: primum ipſe Romulus A
ex omnibus vnum principium declarauit, cui rerum
vrbanarum regimen committeret, quoties ipſe foras
exercitum duceret, deinde iuſſit Tribum vnamquam-
que tres viros ſeligere, qui per ætatem maxime ſape-
rent, & genere præcellerent: poſt hos IX. manda-
uit ſingulis curijs, vt è Patricijs ternos eligerent, ma-
xime idoneos, adiectiſque ad illos IX. quos Tribus
legerant, his nonaginta, & omnibus præfecto duce,
quem ipſe ſecreuerat, centenarium expleuit Senato-
rum numerum: vel quia eum numerum ſatis eſſe pu- B
taret, vel quia C. tantum ex illa multitudine creari Pa-
tres poſſent. Hoc Conſiſtorium ſiue Concilium Se-
natum appellauit, de quo poſtea, ipſos autem, qui e-
lecti eſſent Senatores & Patres. Senatores quidem,
vel propter ætatem eorum, vel propter virtutem, quia
priſci viros ætate & virtute præſtantes ſenum appel-
latione honorarunt. Patres autem, vel quod hi ſo-
lũ, qui legitimi patres eſſent, creari, vel quod illi pa-
tres ſuos oſtendere poſſent, quod non multis conti-
git, ex primis illis aduenis: vel à patrocinio hoc no- C
minis acceperunt, vel etiam, quod primores & po-
tentes illos oporteret paterno officio & indulgentia
humiliorum cauſam, in fidem ſuam curamq; ſuſcipe-
re, quodq; cæteri edocerentur, vt tutiorem ſibi vi-
tam in eorum præſidio viuendam ſtatuerent, neque
quibus virtute cederent, eorum honore augerentur,
ſed beneuolo & amico animo in eos forent, patresq;
illos honoris gratia & appellarent, & eſſe opinarentur.
Dionyſ. Liu. Plutarch. Feſtus ait, eos patres dictos
fuiſſe, quo agrorum partes attribuerint tenuioribus, D
ac ſi liberis proprijs. Hæc de primis Senatoribus,
quorum centum fuerunt. Auctus autem hic numerus
non multo poſt fuit, cõfecto bello Sabino. Cum enim
Sabinorum, Etruſcorum, & aliorum in dies ad Aſy-
lum cõfugientium aduentu vrbs valde creuiſſet, eoſ-
que Romulus in ciuitatem æquo iure ſuſcepiſſet, at-
que in Lucerum, Tatienſiumque Tribus conieciſ-
ſet: placuit Romulo, & Tatio, quem ipſe paulo ante
victum, in ſocietatem regni Romani adſciuerat, vt
Patriciorum duplicato numero, Senatorum quoque E
numerus augeretur. Ex illuſtrioribus igitur familijs
viros centum Curiarum ſuffragijs deligentes, in Patres
cooptarunt, & veteribus Senatoribus adſcripſerunt:
atque hac ratione Senatorum numerum ad ducentos
auxerunt. Dionyſ. lib. 2. Neque vero hic numerus
retentus diu fuit. Tarquinius enim Priſcus, mox vt
principatum accepit, ad conciliandum ſibi plebis fa-
uorem ſelectos ex omni plebeiorum numero viros
centum ſpectatæ vel fortitudinis, vel prudentiæ, in
Patriciorum primo allectos ordinem, Patrum etiam F
adſcripſit numero: ac tum primum Roma trecentos
habuit, qui ducenti ante fuerant, Dionyſ. libr. 3. Hic
numerus poſtea aliquandiu manſit. Nam quod legi-
tur de L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola, quod
præcipuos ex plebe allegerint in Patriciorum ordi-
nem, & ex his Senatum à Tarquinio Superbo cædi-
bus & expulſionibus imminutũ, ſuppleuerint, ij nu-
merum veterem non auxerunt, ſed tantum diminu-
tum ſuppleuerunt. Longo tempore poſt, à C. Grac-
cho Trib. pleb. allectis ex Equeſtri ordine trecentis,
ſexcenti Senatores legi primum facti ſunt, teſtibus
Plutarch. in Græc. & Floro. epit. lib. 60. qui tamen ſex-
centos Equites Senatoribus additos fuiſſe ſcribit. Ve-
rum hæc lex aut à populo antiquata, aut non ita
multo poſt abrogata eſſe videtur, cum eadem à M.
Druſo Trib. pl. ſit relata, vt eſt apud Appianum *lib. 1.
bellor. ciuil.* Sed & illa lex, vna cum cæteris Liuianis
Philippo Conſule referente, vno S C. ſublata fuit. Fa-
cta etiam lectio Senatus eſt, teſte ibidem Appiano
L. Corn. Sulla, Quincto Pompeio Rufo Coſ. Ita enim
ſcribit, eos Conſules in Senatum, tum maxime pro-
pter infrequentiam contemnendum, trecentos ex o-
ptimatibus legiſſe: quam tamen lectionem non à
Conſulibus, ſed à Cenſoribus qui tum fuerunt, L. Iul.
Cæſ. & P. Licinio Craſſo factam fuiſſe, opinatur Si-
gonius. [*lib. 2. de antiquo iure ciuium Rom. capit. 2.
Dionyſ. lib. 43. & 52. extremo. Sueton. in Auguſto, c. 35.
idem Dio. libro 54. Sigon. libr. 2. de antiqu. iure ciuium
Roman. capit. 2.*] Idem etiam Appianus memoriæ
prodidit, ipſum Sullam Dictatorem Senatum exhau-
ſtum trecentis Principi equeſtris ordinis lectis, dato
Tribubus de ſingulis ſuffragio, ſuppleuiſſe. Quan-
quam autem certus Sullani Senatus numerus afferri
non poteſt: tamen ſupra quadringentos fuiſſe Epiſto-
la quadam C. ad Attic. elici poſſe videtur, vbi ſic ſcri-
bit: Homines ad XV. Curioni nullum S.C. facienti aſ-
ſenſerunt: facile ex altera parte, CD. affuerũt. Hæc ille.
Auctum inde ad nonagenos à Cæſ. Dictatores Se-
natum, & poſt necem eius, à Triumuiris Reip. conſti-
tuendæ indigniſſima etiam turba repletum, & Dionis
& omnium prope loquuntur hiſtoriæ. Vnde eſt & il-
lud Suetonij: Auguſtum Senatorum affluentẽ nume-
rũ deformi, & incondita turba (erant enim ſuper mil-
le, & quidam indigniſſimi, & poſt necem Cæſaris per
gratiam & præmium allecti, quos Orcinos vulgus vo-
cabat) ad modũ & ſplendorẽ priſtinum redegiſſe. Hæc
de numero Senatorum, quantum quidem ex antiquis
auctoribus ſciri poteſt, quæ omnia diligenter tractat
Carolus Sigonius, ex quo fere ad verbũ hæc deſcripſi.
Cæterum legi ſolebant Senatores à Regib. Conſuli-
bus, & Cenſoribus, alijs tamen atque alijs temporib.
vt ex his, quæ dicta ſunt, & ex Dionyſio, Liuio & Fe-
ſto, aliiſq; manifeſtum eſt. in iis vero legẽdis generis,
ordinis, cenſus, ætatis & Magiſtratus habita fuit ra-
tio. Generis quidẽ, vt ex ijs familijs legerentur, quib.
Senatus patebat. Patuit autem primum Patriciis, poſt
etiã plebeiis. De Patricijs nullũ eſt dubiũ, de plebeiis,
quando illi primum in Senatum allecti fuerint, valde
diſcrepant auctores, Zonaras à Tarquinio Priſco pri-
mum factum fuiſſe ſcribit, Feſtus à L. Iunio Bruto, &
P. Valerio Poplicola primis Conſulibus. Eos tamen
antequam in Senatum allegerentur, Patricios factos
fuiſſe, Dionyſius lib. 5. aperte tradit: ex quo etiam
colligitur poſt annum A. V. C. CCLX. & ante annũ CCCXX.
vti ex Liuio patet, plebi Senatum communicatum fu-
iſſe Sigonius coniectura ductus putat, Decemui-
rum Conſularium tempore id inſtitutum fuiſſe, ex
quibus aliquot ex plebe fuerũt, quos in Senatum pro-
pter Magiſtratus ipſius amplitudinem aſcitos eſſe, at-

que eorum exemplo post alios etiam adscriptos, præ- A sertim vero postquam plebeij, de Tribunatu militari, quæ erat par Consulatui potestas, capiendo peruicerint. Ordinis ea ratio fuit, vt cum in Senatum legendi essent, maxime ex Equestri ordine, qui proximus dignitate erat, legeretur quod ostendunt Liuius *lib.2.* & 43. & alij.

Censum autem in legendo Senatu spectatum, declarat Seneca [*declamat.lib.2.14.pro lege*] inquiens: Senatorum gradum census ascendere facit. An vero hoc antiquum fuerit institutum, in dubium reuocare vi- B detur Plinius cum ait: posterius laxitas mundi, & rerum amplitudo damno fuit, postquam Senator censu legi cœptus, pessum iêre vitæ pretia, &c. Laudatur autem Census in Senatore, ne splendor amplissimi ordinis rei familiaris angustijs obscuretur. Cæterum ante Augustum, censum Senatorium sestertium 800. millia fuisse: eumq; ab Augusto ampliatum docent Suetonius & Dio. Neque solum, si Senatorium censum non haberet, Senator legi non poterat: sed si posteaquam lectus esset, censum labefactasset, ordinem amittebat. Cic. Epist. ad Q. Valerium. C

Quin etiam ætatem in legendo Senatore certam esse obseruatam, ex eo suspicari possumus, quod scribit Agellius, [*lib.14 c.8.*] Præfectum vrbis ea ætate factum, quæ non esset Senatoria, & ex Cic. oration. pro lege Manilia de Pompeio. Quæ tamen hæc ætas esset, dubium videtur. Sigonius [*Agellius lib. 14. c. 8. l. 2. de antiqu. iure ciuium Romanorum cap. 2. Cic. lib. 3. de Legib.*] ex Valerio Max. & Cicerone Philipp. probat, Senatoriam prope eandem fuisse cum Quæstoria. D Quæsturæ autem capiundæ annus fuit vicesimus, vt post demonstrabitur. Rationem huius suæ sententiæ Sigon. affert etiam hanc, quod illi maxime in Senatum legi consueuerint, qui Magistratus cœpissent: Quæsturam vero primum vrbanum fuisse Magistratum extra controuersiam est. Hinc etiam intelligi potest, Senatorem legi ex ordine, nisi qui Magistratum gessisset, non fuisse solitum. Quare congruenter Cicero sanxit in legibus suis, è Magistratibus Senatum esse oportere. Probat idem in o- E ratione post reditum in Senatu. Est tamen illud animaduertendum, quanquam hæc omnia in aliquo constarent: non tamen idcirco necessario Senatorem eum fuisse. Opus enim fuit lectione Censoris, vsque adeo, vt ne qui Magistratus quidem gessissent, nisi à Censoribus lecti essent, Senatores esse possent. Valerius. Neque vero legendi solum Senatoribus arbitrium fuit Censorium, sed etiam prætereundi & mouendi, ita vt, quem in recitando Senatu nominassent, is lectus in Senatum, quem præterijssent, F idem Senatu motus putaretur. Atque hæc legendi Senatus ordinaria fuit ratio, vt & à Censoribus, & eo, quo dictum est, modo legeretur. Appij Claudij Cæci Censoris qui libertinorum filios legit, & Fabij Buteonis Dictatoris Senatus legendi caussa dicti, lectiones fuerunt extraordinariæ, sicuti & Gracchi, atque Drusi, Tribunorum pleb. Sullæ dictatoris, Cæsaris Dictatoris, Triumuirum Reip. constituendæ, & Augusti Cæsaris.

Insigne Senatorum fuit tunica lati claui, qua ab Equitibus sunt separati, Plinius, [*lib.33. cap 2.*] Suetonius *in August. & Tiberio.* Quæstus omnis in Senatore indecorus fuit, teste lege Q. Clodij Tribu. pleb. de qua Liuius, *lib. 12.* & Cicero 7. *Verrina.* Denique in petendis honoribus fuerunt occupati, vnde multa ornamenta domi forisque pepererunt, Cicero pro Cluentio, & pro Posthumo. Finem capiti imponam, si prius dixero, qui Patricij minorum, qui maiorum gentium, quiq; Patres conscripti fuerunt: qui Princeps Senatus, & qui pedarij Senatores. Patricios maiorum gentium dictos fuisse ducentos illos Senatores à Romulo primum lectos, eorumque progeniem, dubium non est. Eos vero, qui à Tarquinio Prisco, v. Romanorum rege ex plebeijs in Patriciorum primum ordinem allecti, deinde Patrum numero adscripti fuerunt, Patricios minorum gentium appellatos, testis est Liuius. Allectos autem in Senatum à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis Consulibus post pulsos Vrbe Reges, Patres Conscriptos vocitatos, Liuius *libr.2.* & Plutarchus *in Poplicola* docent, cumque his Cornelius Tacitus, 11 *lib. annal.* cuius hæc sunt verba: Iisdem diebus in numerum Patriciorũ asciuit Cæsar vetustissimũ quemque è Senatu, aut quibus clari parentes fuerant. Paucis iam reliquis familiarum quas Romulus maiorum gentium, L. Tarquinius minorum, Brutus Conscriptorum appellauerant. Sic enim legendum hunc locum monuerunt Ludouicus Viues, Guillelmus Canterus, & nouissime Iustus Lipsius. Alij aliter sentiunt, quorum opiniones hic recenseri non est necesse. Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectione Senatus, quæ per Censores peracto censu fiebat, primo loco recitabatur. *Agel. 3. c.3. cap.18.* Qui honor fere nemini, nisi Cõsulari, & Censorio tribuebatur: & qui semel principatum hunc acceperat, is, dum viuebat, locum illum etiam apud alios Censores retinebat, nec nisi eo mortuo alius Princeps Senatus declarabatur. Pedarij Senatores qui sint docet Agellius, ex Varronis Satyra Menippæa, quod videlicet Equites quidam Pedarij Senatores appellati sint, qui nondum à Censoribus in Senatum lecti, & ita Senatores quidem proprie non fuerint, honoribus tamen populi vsi sint, & propterea in Senatum venerint, & sententiæ ius habuerint: & quia in postremis scripti essent, sententias non rogati fuerint, sed in eas, quas principes dixissent, discesserint. Vbi etiam diuersas ab hac sententias aliorum recitat, vt, quòd quidam opinati sint, Pedarios Senatores appellatos esse, qui sententiam in Senatu non verbis dixerint, sed in alienã sententiam pedibus iuerint: quidam autem, inter quos C. Bassus, eos Pedarios dictos fuisse, qui cum Curulem Magistratum non gessissent, pedibus in curiam itauerint, non Curuli sella vecti fuerint, sicut illi, qui Curulem Magistratum gesserant. Quorum omnium sententias improbat: priorem quidem quod inde sequeretur, si quando Senatusconsultum per discessionem fieret, omnes Senatores esse Pedarios: quia tum vniuersi sententiam pedibus ferant: posteriorem vero ex Varrone, qui scribit etiam Curulibus Magistratibus

tibus functos, si nondum à Censoribus in Senatum lecti essent, Senatores non esse. Festus scribit, Pedarium Senatorem appellatum fuisse qui tacitus transeundo ad eum, cuius sententiam probet, qui sentiat, indicet. Hactenus de Senatoribus. Reliquum est, vt de Senatu quoque, eius potestate, & Senatusconsultis quædam addantur, quod capitibus duobus proxime sequentibus fiet.

AD CAP. V. PARALIPOMENA.

Allecti & conscripti senatores, patriciatus dignitas, omnia Senatus authoritate gerebantur, eius elogia, eos lædere maiestatis imminutæ crimen, omnes in senatusconsultis, maior non melior pars probata.

NOn vnus omnium senatorum honor, non vna dignitas colligitur, nam nonnulli *adlecti* appellabantur, alij *conscripti* C. Tacit lib. 11. Annal. *Iisdem diebus in numerum patriciorum adsciuit Cæsar vetustissimum quenque è Senatu, aut quibus clari parentes fuerant, paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & L. Iunius Brutus minorum gentium appellauerant, exhaustis etiam, quas Dictator Cæsar lege Cassia, & princeps Augustus lege Senia sublegere.* Locum produxit vir doctus antea, sed dum *allectos* interpretatur *ad ius ciuitatis* pertinere, assentire non possum, quippe vilior plebis & indiscretæ multitudinis fæx, *allectorum* nomine veniret, cum constet Senatorum eam esse proprie appellationem; hoc sensu Suet. in Aug. cap. 2. *ea gens à Tarquinio Prisco rege inter Romanas gentes allecta in senatum, mox à Seruio Tullio in Patricias transducta, procedente tempore ad plebem se contulit, ac rursus magna vi per D. Iuliũ in patriciatum rediit.* Vulgata hæc est lectio, probataque mirifice Leuino Torrentio, & sic eam explicat, vt velit historicus, gentem Octauiam, quæ Veliterna esset, primo à Tarquinio Romam traductam, ac proinde Romanam factam fuisse, à Seruio Tullio autem etiam patriciam, cumq; postea ad plebem transiisset, à Diuo Iulio redactam iterum inter patricias. Sic nimirum etiam gens Claudia, post Romam recens cõditam eo ex Sabinis commigrans, mox Romana facta est, sed anno demum sexto post exactos reges, in patricias cooptata, vt auctor est Liuius. At viri egregij, Philippus Beroaldus, Antonius Coccius Sabellicus, neuter male de hoc scriptore meritus, eosque sequuti Adrianus Turneb. lib. 24. Aduersarior. cap. 15. P. Pithæus lib. 2. subsecivor. cap. 7. legunt; *Inter minores gentes allecta in senatum.* Nec multum dissentit Isaacus Casaubon. quem vide. De discrimine hoc Senatorij ordinis capiendus idem Suetonius in Othone, cap. 1. *Namque & senatus honore rarissimo, statua in palatio posita, prosecutus est eum, & Claudius allectũ inter patricios collaudans, amplissimis verbis, hæc quoq; adiecit.* Est & alter locus subindicatus paulo ante, quẽ apponerẽ, ex eodem in Tiberio cap. 1. *Inde Romam recens conditã, cum magna clientũ manu commigrauit, authore Tito Tatio consorte Romuli, vel quod magis constat, Appio Claudio, gentis principe, post reges exactos sexto fere anno, à patribus in patricios cooptata.* Vitiosam lectionem contendunt, rescribuntque, *Ata Claudio gentis principe.* Atæ enim cognomento Romano dicebantur illi, quibus pedes tumore vitiati. Atque ita Iacobus Bononiensis ex MS. codice qui testem lectionis suæ facit Martialem lib. 4. Epig. 19.

Plumea seu laxi partiris pondera follis,
Siue leuem cursu vincere quæris Atham.

Editio Hadriani Iunii habet; *Vincere quæris Acham.* Hermolaus Barbarus suis in Plinium Castigationibus lib. 7. cap. 20. putauit esse legendum.

Siue leuem cursu vincere quæris Atham.

Sed parum refert. Vet. Scholast. Iuuenal. ad v. 192. Sat. 7. *Patricius senator est, lunula nam adsuta calceis discernuntur nouitii à patriciis.* Corippus sæpe, lib. 4. Num. 2.

Inde Senatorum sacro recitantur ab albo
Nomina, conscripti patres, qua voce citati
Accedunt hilares.

Et eiusdem libri Num. 5.

Ante pedes domini, faciunt qui iussa clientes
Astabant læti, vultuque & veste nitebant
Romani populi patres sine semine facti.

Qui ex conscriptis hisce patribus ortum traxerant, *Patricij* vocabantur, qui honor primum legitimus erat, & dignitate vniuscuiusque siue generi conueniens, at temporibus Constantini principis cœpit patriciatus culmen concedi ijs, quos dignos censuissent Imperatores, vt ex Zosimi relatione clarum est, cœptumque patricius appellari πατὴρ βασιλέως, *pater imperatoris*, vt Luitprandus exponit, & *patres principis*, vt vertitur ab eo qui Nicephorum Callistum Latina ciuitate donauit libro 13. cap. 1. Suidas, πατρίκιος πατὴρ τοῦ κοινοῦ, *patricius pater reipublicæ.* Eundem consule Suidam in *Antiocho Præposito.* Georg. Cedren. in Basilio Macedone, Procopium lib. 1. de bello Vandal. Aurel Cassiodor. li. 6. form. 2. *Mox vt datus fuerit* (patriciatus) *in vitæ tempus reliquum homini fit coæuus, ornatus indiuidui cingulum fidele, quod nescit ante deserere, quam de mundo contingat exire.* Iustinian. Aug. lib. 1. Institution. tit. 12. §. *Quis patiatur imperatoriam celsitudinem non valere eum quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?* Idem l. 5. C. de Consul. *Ne videantur, qui à nobis loco patris honorantur, alieno iuri esse subiecti.* Neque vero Pithæo assentior, qui ex Zosimo lib. 2. vult patriciatus honorem institutum, ille enim tantum arbitrariam hanc prærogatiuam designat ab eo excogitatam, diu enim antea nomen fuerat. C. Sueton. præter loca proxime superius adducta, etiam rebus Titi cap. 6. *Neque ex eo destitit participem atque etiam tutorem Imperii agere.* Tutorem Imperij agere quid aliud est, quam patriciatus dignitatem adipisci, & fortassis ab hac mente accipiendus erit Q. Symmachus lib. 2. Epist. 35. *parentes etiam patriæ.* Nisi forte de ipsis Cæsaribus intelligendum quis existimet, non vero de patricijs, quos parentes patriæ etiã vocabant. Tam gloriosũ autem habebatur eã appellationem

tionem vsurpasse, vt cum nomine Regio coniungerent, Chron. Lauris Hamense M S. productũ à Meursio: *Otto, dei gratia, rex Francorum ac Longobardorum, ac patricius Romanorum.* Sigebert. Gemblacens. in Chronico Anno 999. *In Italia Crescens patriciatu Romanorum arrepto, contra Othonem imperatorem rebellat.* Et deinde sequenti Anno: *Otho Imperator Romæ, Crescentem patricium bello aggreditur.* Paul. Vanefrid. lib. 2. de Gest. Longobardor. cap. 3. *Hic Narses prius quidem chartularius fuit, deinde propter virtutum merita patriciatus honorem promeruit.* Ex his facile erit corrigere locum Adonis Viennensis Chronici sui ætate 6. pag. 174 *Iustinus Minor annis vndecim, Narcissus patricius Totilam Gothorum regẽ in Italia superauit & occidit, hic deinde minis territus Sophiæ Augustæ, Iustini vxoris, Longobardos à Pannoniis inuitauit, eosque in Italiam introduxit.* Quis hic sub Iustino Minore Narcissus? sub Claudio principe libertum illius nominis potentissimum fuisse constat, & ad amplissimas dignitates eiusdem principis, seu stultitia omnia tolerantis, siue benignitate, omnia suis concedentis, euectum: sed multis id ante Iustinum sæculis. Rescribendum est ergo, *Narses patricius regem Gothorum Totilam.* Nam præter Varnefridum proxime superius allatum, idipsum narrant P. Victor in Iustino Paul. Diacon. in supplemento ad Eutropium libr. 16. in rebus Iustiniani. pag. 459. qui & *exarchum Italiæ* fuisse præterea scribit. Agathias Scholasticus lib. 1. histor. Otto Frising. Chronic. lib. 5. cap. 5. *Itaque cum Narses patricius, deletis barbaris Italiam in pristinum statum reduxisset, Romani, vt assolet felicitati eius inuidentes.* Freculph. Tom. 2. Chronicor. lib. 5. cap. 23. *Contra quem Iustinus Imperator Narsetem patritium direxit, qui in Italiam veniens, viriliter ac fortiter dimicans contra Gothos, Totilam eorum regem occidit, gentemque Gothorum cædibus prostrauit.* Vetus marmor apud Onuphrium Panuinium, cuius hæc sunt verba.

IMPERANTE. DN. PIISSIMO. AC TRIVMPHALI. IVSTINIANO PP. AVG. ANNO. XXXVIII. NARSES VIR. GLORIOSISSIMVS. EX. PRAEPOSITO. SACRI. PALATII. EXCONSVL. ATQVE. PATRICIVS. POST. VICTORIAM. GOTHICAM. IPSIS. ET. EORVM. REGIBVS. CELERITATE. MIRABILI. CONFLICTV. PVBLICO. SVPERATIS. ATQVE. PROSTRATIS. LIBERTATE. VRBIS. ROMAE. AC. TOTIVS. ITALIAE. RESTITVTA. PONTEM. VIAE. SALARIAE. VSQVE. AD. AQVAM. A. NEFANDISSIMO. TOTILA. TYRANNO. DESTRVCTVM. PVRGATO. FLVMINIS. ALVEO. IN. MELIOREM. STATVM. QVAM. QVONDAM. FVERAT. REFORMAVIT.

In altera pontis parte hi versus leguntur.

QVAM. BENE. CVRBATI. DIRECTA. EST. SEMITA. PONTIS.
ATQVE. INTERRVPTVM. CONTINVATVR. ITER.
CALCAMVS. RAPIDAS. SVBIECTI. GVRGITIS. VNDAS.
ET. LIBET. IRATAE. CERNERE. MVRMVR. AQVAE.
ITE. IGITVR. FACILES. PER. GAVDIA. VESTRA. QVIRITES.
ET. NARSIN. RESONANS. PLAVSVS. VBIQVE. CANAT.
QVI. POTVIT. RIGIDAS. GOTHORVM. FLECTERE. MENTES.
HIC. DOCVIT. DVRVM. FLVMINA. FERRE. IVGVM.

Sed ad patricios redeo. Satis quippe clarum est apud Adonem *Narsen* non *Narcissum*, qui illo tempore nullus, intelligendum. D. Iuuenal. Sat. 10.

———tutor haberi
Principis, angusta Caprearum in rupe latentis.

Claudian. de 6. Hon. consul. pro toto senatu patricios posuit.

Adfuit ipsa suis talis Victoria castris
Romanæ tutela togæ, quæ diuite penna
Patricij reuerenda fouet sacraria cætus.

Et Clarius eius dignitatis officium expressit lib. 2. in Eutrop.

———Præsidium legum genitorque vocatur
Principis, & famulum dignatur curia patrem.

Coripp. lib. 2. Num. 8.

His ætas dispar, sed par votum atque voluntas,
Ambo patricij dilecti principis ambo.

Et lib. 4. Num. 5.

Patricius senio fulgens Calinicus honore,
Qui pater Imperij meruit iam factus haberi.

Inscriptio vetus in hæc verba apud VVolfgangum Lazium lib. Rei. Rom. cap. 9.

HIC. IACET. ELIVS. CONSTANTIVS. VIR. CONSVLARIS. COMES. ET. MAGISTER. VTRIVSQVE. MILITIAE. ATQVE. PATRICIVS. SECVNDO. CONSVL. ORDINARIVS.

Prima Senatus authoritas in eo erat posita, vt quicquid agendum incumberet, eius decretis sanctissimis ageretur. Salustius Crispus monet Liuiam Augustam apud C. Tacitum libro 1. Annal. *Ne Tiberius potentiam*

tentiam dominandi resolueret cuncta ad senatum vocando. Dignissimi scriptoris Ioannis Saresberiensis locum grauissimum apponam, cuius nomen varie concipitur, nam *Salesberiensis Carnutum in Celtica Pontifex,* vocatur à Ioanne Picardio in Guilielmum Neubrigensem lib. 2. c. 25. ab Israele Spanchio in Nomenclatura sua pag. 6. *Ioannis Zarispariensis*, & ab eodem pag. 710. *Ioan. Sarispariensis*, sed parũ recte. Is ergo li. 5. Policrat. c. 9. *Cordis locum, authore Plutarcho, senatus obtinet: senatus vero, sicut maioribus placuit officij nomen est, & habet ætatis notam:* (imitatus est illud Ouidianũ, *nomen & ætatis mite senatus habet.*) *si quidem sic dicitur à senectute. Eum vero Athenienses Areopagum dicebant eo quod in illis totius populi virtus consisteret, & cum ab illis præclara plurima inuenta sint, nihil salubrius, nihil gloriosius, institutũ est, quam senatus. quid enim nobilius est cætu senum, qui emeriti à vulgarib. officiis ad consilij & regiminis officium transeunt, & in marcido corpore exprimunt mentis vires, eo sapientiæ magis apti negotijs, quo in exercitijs corporis minus possunt. Eorum vtique tantus honor extitit apud Græcos, vt duces Reipub. nusquam procederent, nihil egregium ageretur, quod senes instituti non inducerent, aut approbarẽt. Et quod magis est, initio vrbis conditæ, nomina eorum aureis literis scripta sunt.* (Hoc vnde ille desumpsit, aut quis post eum ipsum prodiderit, non memini legere) *ipsiq; patres conscripti appellati, qui alios sapientia, ætate, & affectu paterno præcedebant, penes istos consiliorum erat authoritas, & omnium publice gerendorum.* C. Sueton. in Tiberio cap. 30. *Quinetiam speciem quandã libertatis induxit conseruatis magistratibus ac senatui, & maiestate pristina, & authoritate, potestateque, neque tam paruum quicquam, neque tam magnũ, publici priuatique negotii fuit, de quo non ad patres conscriptos referretur,* Neque attinet vel historicos alios, vel poetas aduocare. M. Lucan. lib. 1. v. 480.

———inuisaque belli
Consulibus fugiens mandat decreta Senatus.

Et lib. 5. Pharsaliæ statim in ipso limine, vbi sic Lentulus,

Cunctaque iussuri primum hoc decernite patres,
Quod regnis populisque liquet nos esse Senatum.

Claudian. libr. 1. de laudibus Stilichonis ad finem.

Hoc quoque non paruum fas est cum laude relinqui,
Quod non ante fretis exercitus adstitit vltor,
Ordine quam prisco censeret bella Senatus.
Neglectum Stilicho tot iam per sæcula morem
Rettulit, vt ducibus mandarent prælia patres
Decretoque toga fœlix legionibus iret
Tessera, Romuleas leges rediisse fatemur,
Cum procerum iussis famulantia cernimus arma.

Idem de 6. Hon. consul.

———agnoscunt proceres, habituq; Gabino
Principis, & ducibus circumstipata togatis
Iure paludata iam curia militat aula.

Hæc quidem de obsequio Senatus in Augustum, antea quantum princeps Senatui deferret, exposuerat.

Hic est ille puer, qui nunc ad rostra Quirites
Euocat, & solio fultus genitoris eburno
Gestarum patribus causas ex ordine rerum,
Euentusque refert, veterumque exempla secutus,
Digerit Imperii sub iudice facta Senatu.

Denique Idem lib. 3. de laudibus Stilichonis, de Roma.

Ipsa iubet signis, bellaturoque togatus
Imperat, & spectant Aquilæ decreta Senatus.

Coripp. lib. 2. Num. 7. vbi multa egregia ad officium Senatus spectantia Iustinus disserit, vide locum.

Et iuris seruate modos, disponite plebes,
Vt decet Imperii veros disponere patres,
Vtque pedes proprios, & membra minora fouete.

Varias Romani Senatus laudes contexuit vir doctissimus Fr. Iuretus. Q. Symmach. lib. 1. Epist. 46. *Pars melior humani generis Senatus.* Petron. in Satyrico. *Senatus recti boniqne præceptor.* Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum, *mundi lumina.* Epictetus ab Adriano interrogatus, quid censeret esse Senatũ? vt habetur in quæstionibus illis, quæ excusæ sunt cum Notitiæ Imperii Romani, *ornamentum*, respondit, *vrbis, splendor ciuium.* Et legati Pyrrhi Epirotæ interrogati quid de Romanis sentirent? responderunt, *vrbem sibi templum visam, senatum regum consessum.* retulit L. Florus lib. 1. cap. 18. apud quem male antea legebatur, *Senatum regnum.* Nam Plutarchus eodem Pyrrho *βασιλέων πολλῶν συνέδριον*, *multorum regnum conciliabulum* interpretatus est. Ammian. lib. 14. scribit; *Vbique Senatorum reuerendam cum authoritate canitiem, sed tamen cætus illius magificum splendorem læsum fuisse leuitate paucorum incondita, vbi nati essent non reputantium, sed ad lasciuiam labentium.* Idem lib. 16. *Cumque vrbi appropinquaret* (Constantius) *Senatus officia, reuerendasque patriciæ stirpis effigies ore sereno contemplatus, non vt Cineas ille Pyrrhi legatus, in vnum coactam multitudinem regum, sed asylum mundi totius adesse æstimabat.* M. Tull. Orat. de Aruspic. respons. *Senatus princeps salutis, publicæque mentis.* Probi Cæsaris dictum est apud Fl. Vopiscum in vita ipsius: *Romanos senatores mundi principes esse, tales fuisse, & tales semper futuros.* Aurel. Cassiodor. lib. 1. Epist. 13. *Quicquid humani generis floris est, decet curiam habere, quia sicut arx decus est vrbium, ita illa ornamentum sit cæterorum ordinum.* Et lib. 6. formul. 4. *Senatus mira opinione gloriosus, mundi lumine.* Quintilianus declamat. 329. appellat *sanctissimum ordinem.* Virgil. lib. 6. Æneid. *sanctumque senatum.* & repetit idem Maiorianus Augustus Nouella 3. de titulo Imperij sui. Et in Xuiralibus scitis senatus iubetur *omni vitio carere*, vt relatum est à Cicerone lib. 3. de legib. Nazarius paneg. Constantini: *Sensisti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum esse reginam, cum ex omnibus prouincijs optimates viros curiæ tuæ pignoraueris, vt senatus dignitas non nomine quam re esset illustrior.* Eleganter l. 74. Cod. Theodos. de decurion. *Qui vitijs, anteactæque vitæ opprobrio laborant, amplissimo ordine indigni iudicantur, quia famosis dignitatum portæ non patent.* Quod quomodo sit intelligendum, repete ex C. Tacito lib. 11. Annal. & Dione Cocceiano libro 52. in fine. Et Cassiodoro lib. 1. Epist. 41. quos vide, sed nullus melius laudauit Silio Italico Punicor. lib. 1. ad finem.

Conci-

Concilium vocat Augustum, castaque beatos
Paupertate patres, & nomina parta triumphis:
Consul, & æquantem superos virtute Senatum
Facta animosa viros, & recti sacra cupido
Attollunt, hirtæque comæ, neglectaque mensa,
Dexteraque à curuis capulo non segnis aratris,
Exiguo faciles & opum non indiga corda.

Et cum Rempublicam corpus effecissent, Imperatorum esse caput volebant, Senatores pectus, Plutarchus paulo supra laudatus Saresberiensi, Corippus loco proxime citato.

Vos estis pectus, vos brachia verticis huius,
Quorum consilijs, quorumque laboribus vsa
Publica res domuit gentes, & regna subegit.

Quia vt vitæ principium, secundum Platonicos à capite in alias humani corporis partes dimanare credebatur, ita sapientiæ & prudentiæ sedes in pectore. Macrob. libro 1. Saturnal. cap. 6. Horat. libro 1. Epistol. 4. Plaut. in Milite Act. 3. sc. 1. Et in Epidico Act. 2. sc. 2. & puto, alibi hoc in opere à me id dictum. Quamobrem male de senatu loqui imminutæ maiestatis crimen, Arnobius libro 4. sub finem, & Saluian. Massiliensis lib. 6. *Sunt enim senatores quædam principis pars.* l. 5. C. ad leg. Iul. Maiestat. princeps ipse *in ordine senatorio numeratur,* L. 1. *Cod. Theodos. de exhibend. & transf. reis,* quodque magis mirum, senator quilibet, *qui dignitatem suam non defendebat, imminuti magistratus, velut maiestatis reus erat.* Vt verba vsurpem Asconii Pædian. in 3. in C. Verrem Actionem: Itaque nec probrosum Imperatoribus ipsis in ordinis senatorij albo inscribi. Claudian. de 4. consul. Hon.

——— numeroso consule consul
Cingeris, & socios gaudes admittere patres.

Superest tantum de SCto iam facto qua ratione confirmaretur. Id autem fiebat, si omnes inclamassent, geminassentque hanc vocem OMNES. Quæ dictio vnanimem consensum exprimebat, neque quemquam esse, qui reluctaretur. Fl. Vopisc. in Tacito August. *Habita concione à Metio Nicomacho senatore, clamatum clare, omnes, omnes.* Idem in Probo: *Cum Manilius Statianus in Probi laudē excurrisset, sic clausit: decerno igitur patres conscripti votis omnibus concinentibus, nomen Cæsareum, nomen Augustum, addo Probo consulare Imperium, patris patriæ reuerentiam post hæc acclamatum, omnes, omnes.* Iul. Capitolin. in Maximo & Balbino *Æquum est, iustū est, sententiæ Sabini omnes sumus.* Et paucis interiectis: *Gordianū Cæsarem omnes rogamus.* Æl. Lampridius in Commodo Augustus: *Proroga, proroga, omnes censemus vnco trahendum.* Trebell. Pollio in Claudio, *Claudi dux fortissime, habeas virtutibus tuis, deuotioni tuæ, Claudio statuam omnes dicamus. Claudium consulem omnes cupimus.* C. Plin. Iunior. in incomparabili panegyrico, quem Traiano dixit: *Vnus solusque censebat, quod sequerentur omnes, & omnes improbarent.* Existimarem tamen apud Trebellium Pollionem in Valeriano in principio locum esse corruptum: *Quæ cum essent sæpius dicta, addiderunt omnes.* Legi cuperem, *addiderunt omen. Atque ita discessum est.* omnibus enim rebus agendis adhi-

A bebant formulam auguralem ἀγαθῇ τύχῃ *bona fortuna.* Donat. in P. Terentij Phormionem Act. 1. sc. 2. Ioan. Xiphilin. in Nerua. T. Liu. 1. Decad. lib. 1. M. Cicero pro L. Murena, C. Sueton. in Augusto cap. 58. in Calig. cap. 15. in Nerone cap. 37. Aul. Pers.

Hoc bene sit.

Ennius apud Seruium lib. 6. Æneid.

Emicuit, dum ferre moror, cinis ipse, bonum sit.

Senatusconsulta fiebant, vt non sanioris, sed maioris partis probaretur consensus, neque quam prudentes,
B sed quam multi idem censuissent, intererat. Hoc est, quod *numerari sententias non ponderari* dixit Plinius Nepos lib. 2. Epist. 12. diserte Q. Symmachus lib. 4. Epist. 27. *Lex curiæ est, vt maioris Partis numeri antistet authoritas.* Quare senator quilibet poterat consulem, vel quemcunque alium magistratum, qui Senatum habebat, admonere, vt ante quam Senatusconsultum proferretur, Senatum numeraret, alioquin senatusconsulto intercedebat. Fest. Pomp. libro 12. *Numera senatum quiuis senator ait consuli, quum impe-*
C *dimento vult esse, quo minus faciat senatusconsultum, postulatque, vt aut res quæ adferuntur, diuidantur, aut singuli consulantur, aut si tot non sint senatores, quo numero liceat præscribi senatusconsultum.* Respexit huc Cicero lib. 5. Epistol. ad Atticum: *Consule aut numera.* Et Cælius lib. 8. Epistolar. Familiar. ad eundem Ciceronem; *Cum posset rem impedire, si vt numeraretur, postularet, tacuit.* Apud Dionysium Halicarnassæum libro 16. Hist. Lucius Cornelius ab Appio postulat *διαριθμεῖν τὰς γνώμας, numerari sentētias.* M. Fab. Quin-
D tilian. Declamat. 365. *De vi septem iudicent, quod maior pars iudicum statuerit, reus patiatur, duo ignominiam statuerunt, duo exilium, tres mortem, petitur ad mortem.* Hæc quidem epigraphe controuersiæ: sequitur deinde: *Ego existimo maiorem partem esse, in qua plures idem sentiunt, eandem pœnam pronuntiant, in eadem verba iurant.* Ne qua autem ambiguitas suboriatur, disertis verbis explicat, quinam sit ille maior numerus. *Partem intelligimus eidem numero applicatam, quemadmodum sententia coniunctam.* Sed quis L. Senecæ aurea
E verba prætermiserit, huc spectantia? lib. de vita beata cap. 2. *Cum de vita beata agitur, non est, quod mihi illud discessionum more respondeas, hæc pars maior esse videtur, ideo enim peior est, non tam bene cum rebus humanis agitur, vt meliora plurib. placeant.* Apposite, & cum iudicio alium eiusdem Senecæ locum annotauit I. Lipsius: *Quid præstat Philosophia? vt malis tibi placere, quā populo vt existimes iudicia, non vt numeres.* Imperitia librariorum multitudo antea legerat, *illud dissensionum more respondeas.* Primus Rudolphus genuinam lectionem
F animaduertit, & ex eo Erasmus Roterodamus. Egregie decreta Lateranensis Concilij apud Guilielmum Neubrigensem de Reb. Anglic. lib. 3. cap. 3. *Ex hoc tamen nullū Canonicis Institutionibus, & alijs Ecclesijs præiudicium generetur, in quib. maioris & sanioris partis debet sententia præualere: quia quod in eis dubium venerit, superioris iudicio poterit definiri, in Romana vero Curia & Ecclesia, speciale euenit aliquid atque constituitur, quia non potest ad superiorem recursus haberi.* Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum in fine.

Serue-

Seruemus leges patrias, infirma minoris
Vox cedat numeri.

Frequentissimus cogebatur Senatus Kalendis Ianuarijs. Sidon. Apollinar. lib. 8. Epist. 6. & ad eum locum ex multis diuersisque scriptoribus eruditissimus Sauaro. Cessabat autem duobus tantum toto anno mensibus, *Nouembri & Decembri*, Sueton. in Augusto cap. 32. 35. alijs vero omnibus mensibus, habebatur bis, *Kalendis & Eidibus*, exceptis, *eidibus Martijs*, quæ *parricidium* appellabantur, quod in illis cõtigisset Cæsarem interfici, alibi hoc in opere est à me obseruatum. Quid sit Senatu moueri, non est difficile intelligere ex Ioanne Zonara To. 2. Dione Cocceiano lib. 56. Valerio Maximo lib. 2. cap. 4. tit. 25. Authore Incerto libri de vir. illustrib. cap. 72. Asconio Pædiano in Argumentum Orat. in Catilin. & alijs. Denique non nisi in loco sacro senatum fas erat conuocari. Herodian. libro 7. histor. Roman. Seruius ad lib. 7. Æneid. v. 153. Guntherus allusit libro 1. Ligurini.

Ergo vbi tanta patres audire negotia, dignum
Insedere locum, diuerso magna fauore
Pondera librantes.

Claudian. de 6. Hon. consul.

——Fulgentia tecum
Collecti trabeatus adit delubra Senatus.

Et cum summum esset crimen, senatorem non petito & concesso commeatu à Curia abesse, vt ex C. Tacito in Accusatione Thraseæ Pæti, & Bareæ Sorani lib. 16. Annal. colligitur, ita *vltra annum sexagesimum non poterat cogi Senator, vt in Senatum veniret.* L. Seneca lib. de Breuit. vitæ c. vlt. licet alij tempus vacationis legitimum præfiniant sexagesimũ quintum.

Cap. VI.

De Senatu, & eius potestate, item per quos more maiorum, quo loco, & quo tempore Senatus habitus fuerit.

Totum illud Senatorum collegium, siue concilium, Senatus dictus est, cuius quæ fuerit potestas, paucis indicat Dionysius lib. 2. inquiens, Senatui dignitatem ac potestatem eam addidit Romulus, vt de ijs de quibus à Rege ad ipsum relatum esset decernat, & ferat calculum, ita, vt semper plurium obtineat sententia, & ita Senatus erat potestas in negociis ad Rempubl. pertinentibus, & alio loco scribit, libro 6. legem semper ab Vrbe condita fuisse Romæ vt Respublica omnis in potestate Senatus esset, præter Magistratuum creationem, legum lationem, & belli pacisve arbitrium. Polybius vero libro 6. pluribus eam Senatus potestatem exponit, cuius verba sunt hæc: Senatus primam ærarij potestatem habet. Etenim in ipsius arbitrio sunt & reditus & sumptus, Neque enim Quæstoribus ne ad particulares quidem vsus, integrum est aliquid expendere, sine ipsorum decreto, nisi in Consules tantum: vniuersa-

A lis vero, ac maximus quisque sumptus, quales plerumque Quæstores in sarta tecta, ad publicum pertinentia, singulis quinquennijs facere solent, in Senatus est potestate, & per hunc indultum est, quicquid conceditur Censoribus. Consimiliter & quæcunque flagitia per Italiam commissa, publicam animaduersionem requirunt, vt puta proditionis, coniurationis, veneficij, cædis dolo perpetratæ, horum puniendorum cura Senatum concernit. Præterea, si quis priuatus, vel ciuitas quæpiam ex Italicis, vel
B conciliatione aliqua vel æstimatione, vel auxilio, aut custodia opus habet, horum omnium procurationem habet Senatus. Denique si legatio quædam aliquo mittenda sit extra Italiam, quæ vel conciliet quosdam, vel adhortetur, siue omnino imperet aliquid, aut accipiat, vel bellum denunciet, de his prouidet Senatus. Consimiliter cum legati Romam veniunt, quomodo tractandi sint quilibet, quidque respondendum, cuncta hæc perficiuntur per Senatum. Hactenus Polybius. Quæ omnia etiam confirman-
C tur à Cicer. oratione in Vatinium testem, & pro Domo sua, exceptis ijs, quæ de iudicijs à Polybio dicuntur: quæ tamen sic intelligenda sunt, quod Iudices ex Senatu lectos fuisse dicere velit. Eo enim tempore, quo Polybius hæc scripsit, nondum communicata fuerunt iudicia ordini Equestri, vt alibi ostendetur, alioqui maxime obscurus hic locus esset. Non minima etiam Senatus potestas fuit, quod in Comitijs maioribus, & legibus ferendis, necessaria fuit & cognitio & auctoritas eius. Liuius libro 1. & 8. &
D Appian. libro 1. de bellis ciuilibus, & Dio. libro 11. & maxime commendant Senatus dignitatem ea, quæ à Plutarcho scripta sunt in Pyrrho, de Cynea, quod cum à Pyrrho Romam legatus missus esset, & inde reuersus, à Pyrrho interrogaretur, quomodo placuisset sibi Senatus Romanus: responderit, sibi Senatum illum visum fuisse consessum Regum. Sed reliqua etiam videantur.

Per quos autem Senatus more maiorum haberi & consuli consueuerit, exponit Agellius ex Varrone,
E dicens: Senatum haberi solitum à Dictatore, Consulibus, Prætoribus, Tribunis pleb. Interrege, & Præfecto vrbis, neque alij præter hos, ius fuisse facere Senatusconsultum. Quoties autem vsu venisset, vt omnes isti Magistratus eodem tempore Romæ essent, tum quo supra ordine scripti fuerunt, qui eorum prior alijs esset, ei potissimum Senatus consulendi ius fuisse. Extraordinario autem Iure Tribunos quoque militares Consulari potestate, item Decemuiros legum scribendarum, Triumuiros etiam Reip.
F constituendæ, ius consulendi Senatum habuisse. Idem tradit, de Præfecto vrbis Latinarum causa dubitatum fuisse, vtrum ius id habuerit, sensisse tamen & Capitonem, & Tuberonem, contra Mutium, Præfectum vrbis Latinarum causa, & Tri. ple. quanquam hi ante Atinium Plebiscitum Senatores non essent, Senatum tamen habere potuisse. Docet etiam Senatum nisi in loco per Augures constituto, quod templum appellaretur, haberi non licuisse, quodque Senatusconsultum alijs locis factum esset, iustum non

fuisse, & propterea in Curia Hostilia & Pompeia, & postea in Iulia, cum profana ea loca essent, templa fuisse per Augures constituta, vt in ijs Senatusconsulta, more maiorum, iusta fieri possent. Loca autem ea Senacula dicta fuisse, habet Festus inquiens: Senacula Romæ tria fuisse, in quibus Senatus haberi solitus sit, memoriæ prodidit Nicostratus in lib. qui inscribitur, de Senatu habendo. Vnum, vbi nunc est ædes Concordiæ inter Capitolium & forum, in quo solebant Magistratus, vt dicit Titinius, cũ senioribus deliberare. Alterum ad portam Capenam. Tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in Vrbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Hæc Festus. Sed tamen etiam Magistratibus iis qui ad Vrbem esse dicebantur, datum in Bellonæ templo Senatum fuisse, ex Liuio [*lib. 38. & 49.*] cognoscitur. Memorabile est quod Plinius [*lib. 8. c. 45.*] scribit, cũ esset nunciatum, bouem loquutum (quod frequens in priscorum prodigijs fuisse ait) Senatum sub dio haberi fuisse solitum.

Cæterum, vt de tempore etiam habendi Senatus aliquid dicatur, sciendum est, Senatum alium fuisse legitimum, alium indictum. Legitimus dicebatur, qui vel lege, vel more certis semper diebus habebatur, Kalend. Non. Idib. Suet. ait: [*in Augusto cap. 35.*] Sanxisse Augustum, ne plusquam bis in mense legitimus Senatus haberetur, scilicet Kal. & Idibus. Neue Septembri, Octobris mense vllos adesse alios necesse esset, quã sorte ductos. Indictus autẽ dicebatur, qui reliquis diebus mẽsis, qui modo Comitiales nõ erant Magistratuum vocatu cogebatur, Iul. Capitolinus [*in Gordiano.*] Comitialibus autem diebus iccirco Senatus non indicebatur, ne Senatores à suffragio ferendo auocarentur. Præterea Agellius [*lib. 14. cap. 1.*] docet, Senatusconsultum nec ante exortum, nec post occasum Solem factum, ratũ fuisse: Opus etiam Censorium fecisse existimatos, per quos eo tempore Senatusconsultum factum esset, quod confirmat his verbis Seneca: [*lib. 1. de tranquill. vitæ*] Maiores nostri inquit nouam relationem post horam decimam in Senatu fieri vetabant. Quin & totum mensem Febr. legationibus exterarum gentium audiendis attributum fuisse, ex Ciceronis epistola ad Lentulum, ad Q. Fratrem, & alijs locis multis constat.

CAP. VII.

Quomodo sententiæ in Senatu & rogatæ, & dictæ fuerint. Item de Senatusconsultis.

SEnatusconsulta duobus modis fieri solita, Agellius libr. 14. cap. 7. ex Varrone docet, aut per discessionem, si consentiretur, aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas. Singulos autem debere Consuli gradatim, incipique à Consulari gradu: ex quo gradu semper quidem regulariter primum rogari solitum, qui Princeps in Senatu lectus esset. In Senatusconsulto vero per discessionem faciendo, moris fuit, vt is Magistratus, qui de aliqua re ad Senatum retulerat, diceret: Qui hoc censetis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem: quibus verbis præibat ominis causa, ne diceret: Qui non censetis. Festus, Hircius, Suetonius, Plinius Iunior, Agellius, Cicero, & alij. Quod si singulorum sententiæ exquirendæ essent, tum hoc ordine procedebatur. In more erat, vt post Comitia Consularia, Consules designati primi sententias rogarentur & eorum is prior qui priore loco declaratus esset: ante Comitia vero is qui à censoribus Princeps Senatus lectus erat: ij deinde, quos Consulibus videbatur: ita tamen, vt ne Prætorium Consulari, Ædilium Prætorio, Tribunitium Ædilitio anteferret, quemadmodum ex Sallustio, Agellio, & Cicerone quinta Philippica cognoscitur. Memorabile autem est quod Suetonius scribit in Iulio Cæsare, consuetudinem obtinuisse, vt quem ordinem rogandarum sententiarum Consul Kalen. Ianuarias tenuisset, eundem toto anno vsurparet, quem tamen morem à Cæsare non obseruatum fuisse ibidem annotat.

Cum rogatus Senator dicere sententiam vellet, assurgebat, stansque dicebat, & non modo de ea re, de qua relatum fuisset, verum etiam quacunque de re volebat, & quandiu volebat dicendi potestatem habebat. Agellius lib. 4. cap. 10. Tacit. lib. 3. & 13. Annalium, & Plutarch. in Catone. Forma autem sententiæ dicendæ, quemadmodum ex Phili. oration. apparet, fere hæc erat: Quod verba facta sunt de literis: &c. de ea re ita censeo. Neque vero prætereundum illud est, quod Pedianus in Milonianam docet, cum aliquis in dicenda sententia duas, pluresve res complexus esset, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum à quouis sedente, vt diuideret, id est, vt de rebus singulis referretur, de quo more multa etiam Plinius lib. 8. Epist. ad Aristonem, & Cicero lib. 1. epistolarum ad Lentulum habent.

Cæterum qui numerus Senatorum ad Senatusconsultum faciendum necessarius fuerit, non videtur alienum ab hoc loco inquirere. Quis numerus Senatorum inde ab Vrbe condita ad Augusti tempora Romæ fuerit, capite ab hoc tertio annotatum est. Quia vero non omnes Senatores semper adfuerunt, ideo certus numerus eorum constitutus, qui necessario præsens esset ad Senatusconsultum faciendum. Is autem diuersus fuit, pro diuersis Reip. temporibus. Liuius [*lib. 39.*] vbi de Bacchanalibus loquitur, innuere videtur, Senatusconsultũ fieri posse, si centum, non minus Senatores in Senatu essent. Pedianus autem de re non ita magni momenti loquens, in Corneliana scribit, lege Cornelia cautum fuisse, ne quis in Senatu solueretur legibus, nisi ducenti adfuissent. Posterioribus temporibus 400. adfuisse oportere, docet Dio, [*lib. 54.*] de Augusto scribens: Cum videret Senatum non semper frequentem conuenire, decreuit, vt eius consulta etiam à paucioribus, quam à quadringentis fierent. Prius enim non aliter, quam eo numero constante, rata esse poterant. Hactenus

ille.

ille. Qui igitur Senator non aderat, is legitima excusatione agebat, aut in culpa erat, tum mulcta ei indicebatur, quæ dum solueretur, pignus ab eo capiebatur. Hinc Agellius de Varrone [*lib.14.cap.7.*] scribit, quod in Isagogico suo de Senatu habendo, item in Epistolis etiam de pignore capiendo disseruit, deque mulcta dicenda Senatori, qui cum in Senatum venire deberet, non adesset. Meminit huius moris etiam Cicero, [*lib.3.de legibus,*] apud quem est cædere vel concidere pignora, pro ita capi, vt auctione distraherentur, & consumerentur. Sed pergamus ad reliqua. Discessione facta, siue sententijs singulorum exquisitis, præscribebatur Senatusconsultum. In eo autem scribendo moris erat, vt ea res, de qua rogatæ sententiæ fuerant, summatim exponeretur. Exempli gratia: Quod M. Marcellus Consul verba fecit de Prouincijs D.E.R.I.C. quæ verba sic interpretatur Valerius Probus: De ea re ita censuerunt. Quod verba facta sunt de Philosophis & Rhetoribus, D.E.R.I.C. Quod M. Pomponius Senatum consuluit, &c. Quod si quid Consulibus Senatus mandaret, addi solebat: Si eis Consulibus videatur. Donatus in Terentium. Cuius rei exemplum est in Ciceronis Philippicis: Vtique C. Pansa, A. Hircius Coss. alter, ambove, si eis videatur, Quæstoribus vrbanis imperent. Quanquam ex eodem appatet, eam interdum formulam prætermissam. Quoniam autem Senatusconsultis intercedere Tribuni plebis poterant, propterea moris erat, vt illa clausula adderetur: Si quis huic Senatusconsulto intercesserit, Senatui placere, auctoritatem præscribi, & de ea re ad Senatum, populumque referri. Ac si quis intercessisset, addebatur: Huic Senatusconsulto intercesserunt C. Cœlius, C. Pansa Tribuni plebis. Et tum quidem non Senatusconsultum, sed auctoritas præscripta dicebatur, Dio [*lib.5.*] Quod si forte vsu veniret, vt non tam multi, quam opus erat, conuenirent, Senatus quidem habebatur, decretumque præscribebatur, non tamen quasi ratum effectum habebat: sed erat authoritas, vti Senatus sententia nota ac testata esset. Tale enim quiddam vis huius verbi declarat, quod vno verbo Græce exprimi non potest. Idem etiam obseruatum est, si quando in loco aliquo non legitimo, aut die non idoneo, aut non legitimo edicto, sed ambitiose Senatus coactus esset, aut nonnulli Tribuni plebis intercessissent. Tum enim Senatusconsultum fieri non poterat, quid tamen placuisset, testari reliqui volebant. Hæc Dio, quibus consentanea scribit Cicero Epistolis ad Lentulum.

Notari quoque eum nominatim oportuisse in cuius sententiam Senatusconsultum factum esset, colligitur ex epist. Cic. ad Atticum Scripto Senatusconsulto, eorum omnium nomina qui affuissent, adscribi solebant, quod notum est ex Epistola Cœlij ad Ciceronem, & ex ipso Cicer. Fieri autem id ad Consulis pedes solitũ fuisse, Lampridius [*in Heliogabalo*] subindicare videtur. Ex ijs quæ hactenus dicta sunt, intelligi etiam potest, quæ impedimento fuerint, quo minus Senatusconsultum fieri potuerit, vt puta, id est, si legitimus Senatorum numerus non adesset: quo tempore cuiuis Senatori dicere Consuli licebat numera Senatum. II. Cum dies tolleretur: hoc est, cum quis ad vsque Solis occasum orationem produceret, quo tempore Senatusconsultum fieri non poterat. III. Cum quis Tribunorum plebis moram interponeret, hoc est, tempus sibi ad deliberandum postularet. IV. Cum quis intercederet. Nam vt scribit Agellius lib.14. cap.7. intercedendi, ne Senatusconsultum fieret, ius fuit ijs, qui eadem potestate, qua ij qui Senatusconsultum facere vellent, maioreve essent. Memorabile autem est, quod Valerius lib.2.c.2. scribit, vetustis temporibus ius non fuisse Tribunis plebis curiam intrare: ante valuas autem, positis subsellijs, decreta Patrum examinasse, vt si qua ex ijs improbassent, rata esse non finerent. Itaque veteribus Senatusconsultis, T. literam subscribi solitam, qua nota significabatur, illa Tribunos plebis quoque censuisse. Liuius lib.3. etiam auctor est, anno A.V.C. CCCIV. institutum à Valerio, & Horatio Coss. fuisse, vt Senatusconsulta in ædem Cereris ad Ædiles plebis deferrentur, quæ ante arbitrio Consulum supprimebantur, vitiabanturque. Postea tamen ad ærarium ea delata fuisse, & Cicero 5. Philippic. Suetonius in Augusto, & Tacitus libro 3. Annalium testantur. Hæc de Senatu, ex quo, vt ait Dionysius Sacerdotes & Magistratus creati sunt. Ij vero, qui Magistratum aliquem petebant, Candidati dicebantur, de quibus capite sequenti.

Cap. VIII.

De Candidatis.

Candidati dicebantur, qui Magistratum aliquem petebant: id nominis adepti à toga candida, quam gestabant, qui se Magistratum petere professi essent. Professio autem ista fiebat ad populum, ea ratione, vt quis impetrata ab aliquo Magistratu concione, vel per se, vel per amicos, oratione declararet, velle se Magistratum populi beneficio obtinere. Nemini autem prohibitum erat profiteri in candida toga petitionem, quia populo in candida veste supplicare, cuiuis liberum erat, qui se à populo obtinere posse sperabat. Sed tamen non semper habebatur ratio eorum, qui professi essent. In quo Magistratuum ac Senatus cognitio locum habebat. Ne enim populus Magistratum alicui mandaret indigno, aut contra leges, publice intererat considerari Candidatorum causas à Magistratibus & consilio publico: quæ deinde ad populum allegatæ, efficiebant, vt eorum tantum qui digni essent, rationem Comitijs habere vellet. Ac sæpe etiam, contra populi studia manifesta, Magistratus iudicio aut Senatus decreto excludebantur suffragiis populi nonnulli Candidati. Oportebat enim eos ante Comitiorum diem, sua nomina etiam profiteri apud Magistratum illũ, qui Comitia habiturus erat. Tum si digni iudicasentur, quibus pars aliqua gubernationis Reipublicę

A populo committeretur, nomina eorum à Magistratibus recipiebantur, sin minus, non recipiebantur, neque tum populus, etiamsi maxime vellet, creare eos poterat. Professio porro, quæ integrum annum, ante Comitia nonnunquam incipi solebat, posita erat, vt apud Ciceronem de petitione Consulatus, Q. Cicero prolixe disputat, in amicorum, & populi voluntate concilianda. Amicorum nomen latius in hoc genere patuit, quam in reliquæ vitæ consuetudine. Nam & propinqui & necessarij, & omnino, qui aliquid voluntatis ostenderunt, inter amicos habiti B sunt. Hi omnes conciliandi erant. Studia enim eorum plurimum ad petitionem valebant. Qui vero aliquid voluntatis ostenderunt, ij ferme, aut salutatores, aut deductores, aut sectatores fuerunt. Salutatores prima diei hora domum petitoris veniebant, atque salute dicta, inde discedebant. Deductores præterea tantisper expectabant, dum illum domo exeuntem in forum deducerent, atque hi etiam obseruare eum dicebantur, Sectatores assidui cum eo omnibus horis erant, eiusque latera stipabant. Hic C Petitorum mos erat, vt summo mane domi inambularent, ac sui copiam salutatoribus facerent. Popularis ratio, siue voluntatis populi conciliatio, quatuor habebat partes: nomenclationem, blanditiam, assiduitatem, & benignitatem. Nomenclatio eam habuit vim vt Petitor suo quemque ciuem nomine appellaret. Fuit ergo illud in primis Petitori elaborandum, vt singulos ciues nosset, eorumque nomina teneret. Si quidem qui aut non tenet, aut oblitus est nomen alterius, is parum eius rationem videtur du- D cere. Sed quoniam in tanto populo, & tantis vitæ occupationibus fieri non poterat, vt æque omnes cogniti essent: hinc ministrum instituerunt, qui Petitori nomina omnia ciuium, vt quisque occurrebat, suggereret, eumque nomenclatorem vocarunt. Cicero pro Muræna monitorem, Festus fartorem appellat, quod clam veluti infarciret in aures Candidati nomina salutandorum ciuium. Altera pars popularis rationis est blanditia. Est autem blande appellare, non proprio nomine, sed honestiore salutare, vt pa- E trem, aut fratrem, aut patronum. Ad assiduitatem pertinebat ambire, prensare, ac rogare. Ambire erat circuire. Ambibant autem Petitores non solum Romæ & in foro, sed etiam in Conciliabulis Italiæ, in quibus ciues multi negotiandi causa versari solebãt. Prensare erat rogandi causa singulorum dexteram prehendere. Rogare erat precibus petere, ac beneficium reposcere. Atque in hoc quidem munere supplicationis, vel admonitionis, aut ipsi versabantur, aut alios claros viros adhibebant, qui vices suas su- F stinerent, qui suffragatores dicti sunt. Ij cum virtute Petitorum populo commemorabant, tum beneficia accepta exponebant. Attulit etiam aliquid ad hanc rationem Toga candida, qua sumpta Petitores nundinis veniebant in Comitium & in colle cõsidebant, vnde coram possent ab vniuersis videri. Narrat etiam Plutarchus in Coriolano, Petitores cum in campum descenderunt, tunicam deposuisse, siue, quemadmodum idem inquit in Problematibus, Problemate 49. ne in sinu pecuniam gestare possent, qua suffragia emerent: siue vt cicatrices aduerso pectore acceptas commodius possent ostēdere omnibus qui occurrerent: aut quemadmodum prensationibus & supplicationibus, sic etiam habitu & mutatione corporis se deprimerent. Benignitas posita in conciliando populo, congiarijs dandis, prandijsque præbendis, gladiatoribus exhibendis, locis parandis, & pecunijs diuidendis, quibus muneribus dandis multi patrimonia consumpsisse leguntur. Fuerunt etiam qui locis tribulibus suis, cum gladiatores darentur, in foro commodandis, gratiam eorum quæsierunt. Quinetiam postremis temporibus consuetudo obtinuit, vt præsenti pecunia populi suffragia emerentur, ad eamque rem ministri adhiberentur, interpretes, sequestres, & diuisores. Interpretes, teste Asconio, erant, per quos pactio inducebatur. Sequestres apud quos pecunia deponebatur: Diuisores, qui singulis nummos distribuebant. Hæc omnia Cicero, de petitione Consulatus, & alibi, Asconius, Plutarchus & alij.

CAP. IX.

De Consulibus.

SVpremum inter reliquos Reipublicæ Romanæ Magistratus ordinarios locum, rerumque imperium, post Reges, Consules obtinebant: de quorum institutione, dignitate, & potestate, hic nobis dicendum est. Postquam Regum imperium per L. Iunij Bruti, & sociorum ipsius Tarquinij Collatini, Spurij Lucretij, atque Valerij, qui Poplicola postea dictus est, operam, Roma excussit, re cum Patribus, vniuersoque populo deliberata, visum fuit commodissimum fore, vt deinceps, suprema potestas duobus committeretur, idque ad anni solummodo spacium: quos tum quidem Prætores (cum nondum Prætorium nomen peculiarem haberet Magistratum à Consulibus distinctum) quod summæ rerum præessent, vel quod populo præirent, aliquot annis interpositis, Iudices à iudicando: ac tandem Consules, à consulendo, vel quod alios consulerent, vel quod ab alijs consulerentur, appellatos esse, ex Sexto Pompeio, Iustiniani Imperatoris Nouellis, [24. & 25.] Cicerone [*lib. 3. de legib.*] & Varrone discitur. [*Varro libro 4. de ling. Lat. & lib. 2. de vita populi Roman. apud Nonium. Vide etiam Antonium Contium lib. 2. lectionum subsecivarum iuris ciuilis cap. 19.*] Græci eos ὑπάτους appellare maluerunt, quam συμβούλους, siue πρόβουλους à potestatis præcellentia. Hi creabantur Comitijs Centuriatis, vt præcedenti libro ostensum est. Legitimus annus eius Magistratus capiendi fuit quadragesimus tertius ætatis. Nemini enim Consulatus regulariter contingebat, nisi ad minimum annos ætatis XLIII. expleuisset, & prudentia atque virtute singulari conspicuus, gradatim per Quæsturam, Ædilitatem, ac Præturam antea gestam, sibi aditum fecisset ad petitionem huius

muneris: Ideo prorsus peculiare, & extraordinarium quiddam fuit, quando honoris & præmij causa aliquis ante legitimum tempus factus est Consul, quod Marco Valerio Coruino, Tito Flaminio, Scipioni, & Pompeio contigit. Nec licebat absentem aliquem Consulem creari. Qui Candidatos se profitebantur, eos oportebat esse præsentes. Inter Consulatum etiam, & Præturam ad minimum intercedebat spatium biennij: sicuti & tantundem temporis inter Ædilitatem, & Præturam interponebatur. Nec fas erat denuo anno sequente Consulem fieri, qui anno proximo hac dignitate fuerat perfunctus. Quanquam in persona Marij, propter molem ex bello Cymbrico imminentis periculi hoc non fuit obseruatum. Et hæc quidem ad hunc modum se habuerunt, dum Respublica fuit sui iuris. Nam de eo tempore, quo cœpit Cæsaris imperium, hic non loquimur: Raro quoque hæc dignitas bis, aut ter in vnum quempiam collata est. Quanquam in quosdam toties collata fuisse legitur. Rarius vero quater, aut quinquies. Vnius Marij hoc est proprium, quod septies Consulatum gessit. Initio etiam hæc dignitas nonnisi in Patricios conferebatur: quæ postea cum Plebeiis quoq; communicari cœpit, anno ab V.C. CCCXCVII. Anno autẽ DXXCI. eo res deducta legitur (cum id multis annis ante, lege Licinia fuisset obtentum) vt tum primum nouo quodam prorsus exemplo ambo Consules Plebeij eligerentur. Sed tamen nihilominus plerumque euenit, vt iungerentur Patricius & Plebeius.

Insignia Consulum fuerunt, sella Curulis regia, & eburnea, in qua ius dicebatur, trabea seu purpurea prætexta, lictores præferentes ipsis fasces. Fuit & hoc maximæ dignitatis, quod hic Magistratus esset ἐπώνυμος, hoc est, quo annorum solebant differentiæ notari: non aliter, quam apud nos Christianos annorum series à natiuitate Saluatoris nostri sumitur.

Cæterum quæ potestas Consulũ fuerit, tum multi alij, tum vero Polybius libro 6. exacte describit, cuius hæc sunt ex versione Wolfgangi Musculi: Consules, inquit, antequam exercitus educantur, Romæ præsentes omnium publicarum actionum potestate funguntur. His reliqui principes cuncti subiiciuntur, & obediunt, præter Tribunos plebis. Et in Senatum illi legationes ducunt, & vrgentia consilia proferunt, ac totum edictorum (siue Senatusconsultorum) negotium ipsi exequuntur. Denique quicquid per plebem, quod publica negotia concernat, perficiendum est, huius cura pertinet ad ipsos. Illorum est conuocare concionem, illorum proferre edicta (siue Senatusconsulta) illorum ea, quæ à pluribus decreta sunt, dispensare. Denique & bellicus apparatus ad eos pertinet, ac vniuersæ, quæ sub cœlo est, œconomiæ, prope Imperatoriam, ac regiam habent potestatem. Licet enim ipsis constituere millenarios Iudices (siue Tribunos militum) qui videntur imperare belli sociis, conscribere exercitus, ac seligere socios ac necessarios. Et præterea in ipsorum potestate est, quemlibet ex subditis vbilibet commorantibus, punire. Et id quoque potestatis habent, vt sumptus ex æratio publico, quantum ipsis videtur, faciant, Quæstore

A ipsos ad hoc consequente, & imperata cunctanter faciente. Hactenus Polybius. Quæ omnia etiam ab aliis scriptoribus confirmantur, & à Cicerone libro 3. de Legibus paucis comprehenduntur, cum inter alias leges hanc quoque recitat: Regio imperio duo sunto, iique præeundo, iudicando, consulendo. Prætores, Iudices, Consules appellantor: militiæ summum ius habento: nemini parento: ollis salus populi suprema lex esto. Eum Magistratum, nisi interuenerint decem anni, ne quis capito. Æuitatem annali lege seruanto, &c.

B Restricta tamen plurimum est Consularis potestas, quod ad Senatus auctoritatem fuit alligata, & quod mature est constituta prouocatio à Consulibus ad plebem lege Valeria. Qui consulatum gesserant, Consulares appellabantur, sicut, qui Præturam, Prætorii: qui Ædilitatem, Ædilitii: qui Quæsturam, Quæstorii. Et erat eximii honoris symbolum, dici Consularem, hoc est, agnosci pro eo, qui dignus fuisset habitus, cui se legitimis suffragiis Respublica Ro-
C mana, maximæ partis orbis terrarum domina, aliquando commisisset. Ex illis electi sunt, Dictatores, Magistri equitum, & Censores.

Non est hoc loco silentio prætereundum, quod de Consulibus Honorariis Dio lib. 43. scribit, quos anno A. V. C. DCCIX. primum creatos fuisse docet. Eius verba sunt hæc: Consulatum, inquit, Cæsar continuo, ante etiam, quam Vrbem intraret, accepit. Non autem toto anno gessit, sed postquam in Vrbem venit, eo se abdicauit, Consulesque fecit Q. Fabium, ac
D C. Trebonium: Fabioq; extrema Magistratus sui die mortuo, statim in residuas horas C. Caninium substituit. Hac in re dupliciter præuaricatum est à Cæsare contra instituta maiorum, quod Consulatus non toto anno, neque omni reliquo anni tempore gestus est, sed ipse viuus, ac neque legibus patriæ, neque edicto quodam iussus, eo se abdicauit, aliumq; subrogauit. Deinde quod is Caninius simul & Cõsul creatus est, & gessit Magistratum, & deposuit, quod Cicero cauillatus, tanta fortitudine ac cura Consulem
E eum in suo Magistratu vsum dixit, vt ne breuissimum quidem in eo somnum admiserit. Verum ab eo cœptum est, vt perpauci toto anno Consulatum gererent, sed alii pauciores, alii plures menses, diesque prout casus tulisset, eo Magistratu fungerentur. Ac nostro quidem tempore, nemo, neque ad integrum annum, neque amplius duobus mensibus fere cum Collega aliquo Consul est: in cæteris ab antiquo more nihil discrepamus. Annorum autem numerus his, qui initio eius Consules fuerunt, adscribitur, &c.
F Auctum vero fuisse hoc institutum à Triumuiris R. P. C. L. Marcio C. Caluisio Coss. vt ipsi gratiæ causa multos in eundem annum Consules designarent, qui in paucos menses aut etiam dies Magistratũ gererent idem scriptor tradit alio loco his verbis: Consules electi sunt, non, vt moris erat, duo qui annũ eum Magistratum gererent, sed ipsis Comitiis tum primum plures designati simul sunt. Equitem iam ante quoque, nonnulli aliis in Consulatu substituti fuerant, neq; mortuis, neq; per ignominiam, aut alias eo de-

positis. Verum hi tamen ipsi ex arbitrio eorum, quibus Consulatus in totum annum mandatus fuerat, constituit: tum vero annuus Consul nullus est creatus, sed alij ad alias partes temporis eius designati, quorum primi nomen Consulum per totum annum gerebant, vt nunc quoque fit: reliquos ij, qui Romæ, aut in Italia erant, sui quemque Magistratus tempore Consulem nominabant, reliqui aut omnes istos, aut plerosque ignorabant, iccircoque eos Consules minores appellabant. Hæc ille. Hinc Suetonius de Domitiano, cap. 2. In sex Consulatibus nonnisi vnum ordinarium gessit. Quem locum Adrianus Turnebus Aduersariorum libr. 5. cap. 10. explicans scribit, Ordinarium Consulem dici, ex cuius nomine anni supputatio ordinaretur, id est, cuius nomen in literis, & instrumentis, & in fastis scriberetur, qui denique Kalen. Ianuar. honorem iniret. Nam, inquit ætate Imperatorum annus in multos diuidebatur Consules: sed soli, qui anni initio inibant honorem ordinarij censebantur, honoratioresque erant. Sic & Seneca: Consulem me fecit, sed non ordinarium. Atque tantum de Consulibus.

Capvt X.

De Censoribus.

Anno cccx. primi Censores constituti sunt, quod Consules negotiorum mole impediti, vacare censendis ciuibus non poterant, ideoque totos annos septemdecim nullus fuerat habitus census. [*Varr. li. 4. de lingua Latina. Festus.*] Partem igitur hãc consularis muneris, & alia quædam officia iudicarunt Patres transferẽda esse in peculiarem Magistratum, cui hinc censuræ nomen est impositum, quod ad eorum censionem, id est, arbitrium, censeretur populus, vel quod quisque rem suam tanti æstimare solitus sit, quantum illi censuissent. Liuius libro 4. scribit: Censores eos dictos, quod censui præessent. Fuit hic vnus de Magistratibus maioribus, & Romanæ Reipublicæ propter disciplinæ custodiam, cuius seuera cura Censoribus inter cætera, sine prouocatione commissa fuit, admodum salutaris. Ipsorum officium erat describere facultates cuiusque ciuis, obseruare singulorum hominum, etiam eorum, qui Senatorii, aut Equestris erant ordinis, mores & vitam: & notare ignominia ciuem quemcumque: Senatorem loco mouere, & Equiti adimere equum, & annulum, si quid in vita eius deprehenderet honestati contrarium, tollere quoque omnia, quæ probitati morum pestem, & perniciem illatura videbantur, vnde Magistri morum solebant nominari. Si quis etiam, ait Agellius libro 4. cap. 12. agrum suum passus fuerat sordescere, eumque indiligenter curabat, ac neque arauerat, neque purgauerat, siue quis arborem suam vineamque habuerat derelictui, non is sine pœna fuit: sed erat opus censorium, Censoresque ærarium faciebant. Item si quis Eques Romanus equũ
A haberet gracilentum, aut parum nitidum visus erat, impolitiæ, id est, incuriæ notabatur. Plinius libr. 34. cap. 6. scribit, statuas circa forum omnes, quæ non essent populi aut Senatus sententia positæ, per Censores Scipionem & Popilium sublatas fuisse, ne scilicet quis temere sibi honores, & eorum insignia vendicaret. Et alibi Plinius libro 33. cap. 4. docet quomodo lege Censoria de numero metallicorum hominũ, ne nimis multi ad aurifodinas adhiberentur, fuerit constitutum. Apud eundem li. 35. cap. 17. legitur et-
B iam, Fullonibus modum in pingendis vestibus à Cẽsoribus fuisse præfinitum. Porro, vt constaret quinam è Senatu, aut ordine Equestri reiicerentur, visitatum erat, peracto censu recitare omnium Senatorum, qui tali ordine digni haberentur, postea & Equitum nomina: vbi, qui in recitatione præteriti erant, sua dignitate exuti intelligebantur. In Senatorum catalogo eximius honos erat primo loco recitari. Quod ideo notandum est, quia talis vocabatur ob eam dignitatem Princeps Senatus de quo supra. Ea-
C dem ratione princeps Equestris ordinis dicebatur is, quem Censores primo loco scripserant in Equitum tabulis, siue catalogo. Hoc tamen etiam obseruandum, quod licet quis à Censoribus esset notatus, non tamen propterea fuerit vt infamis per omnem vitam à reditu ad honores exclusus. Eum enim vel successores, vel Iudices, recognita & iudicata (si quidem Censores plerumque fama solummodo laborantem etiamsi causam non dixisset, ab officio remouebant) vel populus iis suum locum reddens, aut nouum ho-
D noris gradum decernens, poterat restituere. Et habent Valerius libro 2. capite 9 ac Cicero pro Cluentio duo exempla virorum, qui per Censores è Senatu eiecti, postmodum ipsi ad Censoriam dignitatem peruenerunt, vbi multa de Cẽsoriæ animaduersionis correctione afferunt. Et Valerius grauiter ait in illis duobus, qui ita notati fuerant, ignominiam virtutem acuisse: Rubore enim eius excitatos omnibus viribus incubuisse, vt digni ciuibus viderentur, quibus dari potius, quam obiici censura deberet. Sed & alia ad
E Censorum munus pertinebant, vt puta, addere tribus, tueri vrbis templa, vias, pontes, aquarum ductus, & alia quædam publica ædificia: elocare item vectigalia, & fundos publicanis, quod in conspectu populi Romani fieri oportebat, vt ex Cicerone, oratione 1. in Rullum patet. Precia quoque Sacrificiorum procurare, & alere sacros anseres, lustrum condere. Habuerunt etiam potestatem leges condendi, aut abrogandi, & cognoscendi de certis causis, vt de matrimonialibus: Equitibus quoque emeritis voca-
F tionem dederunt: quorum omnium probationem qui desiderat, legat Liuium, Plutarchum, Valerium, Agellium, Plinium, & alios. Cicero 3. de Legibus paucis verbis hæc omnia complectitur, quando de Censorum munere eiusmodi legem proponit: Censores populi æuitates, soboles, familias, pecuniasque censento. Vrbis templa, vias, aquas ærarium, vectigalia tuentor: populique partes in tribus distribuunto: exin pecunias, æuitates, ordines partiuntor: Equitum peditumque prolem describunto: cælibes esse

esse prohibento: mores populi regunto: probum in Senatu ne relinquunto: bini sunto: Magistratum quinquennium habento: reliqui Magistratus annui sunto: eaque potestas semper esto, &c. A

Fuit autem obseruatum, vt ad hoc munus non eligerentur, nisi duo viri, virtute & auctoritate insignes, & vt plurimum Consulares: nec post Martium Censorium vlli licuit bis hanc dignitatem capere. Cum etiam Censor moreretur, id pro infaustissimo habebatur omine: propterea quod eo anno, quo Roma à Gallis occupata est, mors Censoris calamitatem eam præcesserat. B Ideoque post occupatam à Gallis vrbem tanta religione obitus Censoris accipiebatur, vt confestim Collegam quoque Magistratu illo abire oporteret, nec quisquam in demortui locum sufficeretur. Liu. lib. 4. 5. 6. 9. Plutarchus in vitis.

Creabantur autem quinto quoque anno, Liuius lib. 4. & 9. Et quanquam primis posterioribus temporibus integro quinquennio, quod spacium lustrum dicebatur, Magistratum retinerent: tamen anno Vrbis CCCXIX. C Mamercinus Dictator eam potestatem annuam, & semestrem fecit.

Communicatus fuit hic Magistratus, qui initio solis Patriciis fuit delatus, cum plebe, anno Vrbis CDII. Liuius libro 7.

Cæterum cum ingratum sit licentiam quærentibus, rigidiore disciplinæ custodia contineri: icciteo accidit, vt aliquando, & vt verisimile est, post annum Vrbis DCLXVII. intermitteretur Censura, quæ tamen anno DCXXCIII. est restituta. D Clodium quoq; Tribunum inter cæteros perniciosos conatus censuram tantum non sustulisse, cum legem tulisset, ne quem Censores Senatu mouerent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud Tribunos accusatus, & illorum quoque sententia damnatus esset, ex Dione lib. 38. & 40. & Cicerone in Pisonem, & pro Sestio intelligitur. Sed anno CC ∞ I. Metellus Scipio, Pompeij in Consulatu collega, eam denuo integram reddidit Reipublicæ: quæ postea vsque ad Decij Imperatoris tempora retenta est, vsurpantibus sibi hunc honorem ipsis Imperatoribus non tamen omnibus. E Et scribit Dio lib. 54. de iis, qui postremi de personis priuatis Censores fuerunt, sub Augusto Cæsare, tribunal ipsorum, cum prima Magistratus die conscenderent, corruisse, & confractum esse, omine non obscuro, quod deinceps eorum similes Censuram non essent gesturi. Apud Halicarnassæum lib. 1. etiam mentio fit commentariorum, quos Censores in sua familia reliquerint, vbi scribit: Sicut apparet, cum ex aliis multis, tum ex Censoris commentariis, quos à Patribus filij per manus accipiunt, & ipsis posteris pari cura tradunt, haud secus quam sacra paterna, & gentilitia. F Hi per viros illustres seruantur in familiis Censoris. Hactenus ille.

Capvt XI.

De Prætoribus.

Consules primum Prætores appellatos fuisse, à præeundo, ante dictum est, testantibus id Festo, Iustiniano Imperatore, & Varrone lib. 4. de ling. Latina, qui inquit, Prætorem dictum eum, qui præiret iure & exercitu. Dixisse enim Consules primis temporibus ius, ex plurimis Liuij, Dionys. & aliorum locis est manifestum. Post autem, vt scribit Pomponius *ff. tit. 2. de origine iuris. l* 2. anno A.V.C. CCCXXCVI. cum Consules auocarentur à bellis finitimis, neque esset, qui in ciuitate ius reddere posset, factum est, vt Prætor quoque crearetur, qui ius in Vrbe diceret: quod idem etiam Liuius lib. 6. testatur. De hoc Cicer. lib. 3. de Legibus: Iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicari've iubeat, Prætor esto: is iuris ciuilis custos esto: huic potestati parento. Post aliquot vero annos non sufficiente eo Prætore, quod multa turba peregrinorum, ad ius petendum in Vrbem veniret: creatus est & alius Prætor. Ita Prætores duo facti: vnus qui ciuibus, alter qui peregrinis ius diceret. Vnde ille Vrbanus, hic peregrinus vocatus. Quod factum post DXII. annum fuisse Liuius epitoma lib. 19. ostendit. Hi Comitiis Centuriatis creati, à populo iurisdictionem, sed incertam, accipiebant. Vbi vero designati erant, ex Senatusconsulto duas iurisdictiones, vrbanã, & peregrinã sortiebantur, quamq; sorte adepti erant, eam exercebant. Itaque licet apud Liuium legere, quotannis iurisdictiones in sortem coniectas, easque Prætores designatos sortiri iussos. Factum tamen aliquando est, vt ambas iurisdictiones vnus Prætor ex Senatusconsulto sortitus sit, easque exercuerit: idque non antiquis solum temporibus, quorum testis est Liuius, sed etiam vltimis. Cæterum Prætores, priusquam ius dicerent, vt cuique notum esset, quemadmodum anno suo, ius dicturi essent, in albo edictum constituebant, atque proponebant (quod ab edicendo, id est, ante denunciando, ac prædicendo sic dictum est) quasi tanto ante populo denunciaret, quæ esset in iure dicendo obseruaturus. Hoc autem inito Magistratu, habita concione, & iuratus in leges faciebat, teste Cicerone libro 2. de Finibus Iuris dicundi munus tribus hisce continebatur verbis, *Do, Dico, Addico*, de quibus libro de Iudiciis. Insignia Prætorum, quibus vtebantur fuerunt: prætexta, sella Curulis, hasta, & ministri, scribæ scilicet accensi & lictores. Prætexta fuit toga purpura prætexta, quam Kalendis Ianuariis, in Capitolio, votis solemnibus nuncupatis, vna cum cæteris insignibus acceperunt, quod eis commune cum Consulib. fuit. Sella Curulis fuit sella eburnea, qua in publico & priuato loco sedendi causa vtebantur. Propria autẽ Prætorum insignia duo fuere, hasta, & gladius: illa ad iurisdictionem, hic ad quæstionem significãdam. Cyprianus epistolarum libro 2. Seneca de breuitate vitæ. Lictoribus duobus Prætor vrbanus vsus est, teste Censorino de Die natali. Polybius tamen & Plu-

& Plutarchus eidem sex lictores datos tradunt. A Vsus scribarum fuit, vt in tabulas actiones referrent: Accensorum, vt citarent, & horam esse tertiam, aut meridiem admonerent: Lictorum, vt coercerent, aut summouerent. Cæterum licet hi duo Prætores, vrbanus, & peregrinus, parem potestatem habuerint, ideoque alter alterius decreto intercedere potuerit, teste Asconio in 3. Verrinam, si quis eos appellaret: dignitas tamen vrbani maior fuit, quam ob causam Prætor vrbanus maior, peregrinus minor appellatus fuit. Hotomanus tres fere differentias inter Præturam vrbanam, & peregrinam fuisse tradit: B Primam, quod soli ciues Rom. agere apud vrbanum potuerint, peregrini non item. Alteram, quod apud vrbanum lege ageretur, apud peregrinum autem nequaquam. Tertiam, quod Prætor vrbanus edictum in albo proponeret, quibus de rebus ius anno suo dicturus esset: cum alter nusquam legatur proposuisse, sed (vt idem opinatur) ex Vrbano edicto ius diceret. Et hæc quidem de duobus Prætoribus, qui primum soli creati fuerunt, & iudiciis priuatis præfuerunt. Publi- C cis enim iudiciis primis temporibus ante constitutas quæstiones perpetuas solebant illi præesse, quos populus creasset, Quæsitores (Pomponius Quæstores Parricidii appellat) vt quodque crimen publica animaduersione dignum inciderat: aut vero ab aliquo Magistratu ad populum vocabaturis, quo cum iudicio publico agendum esse videbatur. At post constitutas quæstiones perpetuas (quod Cicero in Bruto factum esse ait Censorino & Manilio Coss. qui est annus Vrbis DCV.) ad Sullæ vsque tempora sex Præ- D tores creati fuerunt, quorum duo vrbanus, & peregrinus, de priuatis causis egerunt: reliqui quatuor iudicia publica exercuerunt, ea nimirum, de quibus non videbatur extra ordinem quærendum esse: vnus de repetundis, alter de ambitu, tertius de maiestate, quartus de peculatu. Nam propterea quęstiones perpetuæ dicebantur, tum quod lege erat præscripta quædam forma perpetua iudicii de his rebus exercendi, vt noua semper lege non opus esset: tum vero, quod annuam prouinciam in his quæstionibus exer- E cendis illi Prætores peragerent: non, quemadmodũ ante fieri solebat, vt, cum ita casus tulisset, vt quærendum videretur, tum primum crearetur, qui quęreret, statimq; hoc absoluto iudicio potestatem de eadem re quærendi non haberet. L. vero Cornelius Sulla Dictator, cum videret non satis esse aucto perpetuarum quæstionum numero, vt quatuor modo Prætores publicis iudiciis præessent, adiecit alios quatuor, vt vult Pomponius: atque ita decem Prætores cœperunt Romæ esse, quorum duo vrbanus & peregri- F nus, priuatis potissimum iudiciis præerant: reliqui octo quæstionibus publicis. Erant autem, si Pomponium *ff. tit. 2. de origine iuris l. 2.* sequamur, illi octo Prætores, quos ex Ciceronis oratione pro Cluentio colligere fere possumus duo qui inter Sicarios ius dicerent: vnus qui de repetundis quæreret, alius qui de peculatu: alius qui de ambitu, alius, qui de falso: alius qui de maiestate, alius qui de vi. Quidam tamen volunt, quatuor quidem Prætores à Sulla Felice prioribus additos, verum ex iis tantum duos retentos, atque ita Sullæ tempore octo Prætores creatos fuisse, quibus duo Prætores Cereales à Cæsare Dictatore addit, testibus Tranquillo, Dione & Pomponio: ab Augusto item duo, testibus iisdem & Tacito, & à Claudio Imperatore duo, qui de fideicommisso ius dicerent: quorum tamen vnum detraxerit Titus, in cuius locum restituerit Nerua, qui inter fiscum & priuatos ius diceret, & postremum adiectus Prætor tutelaris à Marco imperatore, vt habet Iulius Capitolinus, quindecim Prætorum numerum effecerint.

Caput XII.

De Imperatoribus, Cæsaribus, Augustis, donatis Tribunitia potestate.

POstquam Respublica Romana, eiectis Regibus, per annos CDXLVII. vt habet Sex. Rufus, & alii, à Consulibus, Decemuiris legibus scribendis, & Tribunis militum Consularibus fuisset gubernata, secuta alia est eius mutatio, & summa potestas, quæ hactenus penes populum fuerat, in vnum translata, atque ita popularis Reipublicæ status in Monarchiam conuersus est, hac quidem ratione. Cum C. Iulius Cæsar deuictis Pompeii in Hispania filiis, & reliquiis ciuilis belli confectis, Romam reuersus esset: Senatus, qui magna ex parte Pompeium secutus fuerat, metuens ne ipse victoria elatus, crudele quid in se statueret, nouos quosdam, ac singulares honores decreuit, inter quos fuerunt hi vel præcipui: vt pater Patriæ diceretur Consul in decennium (quem tamen honorem post aspernatus est) Dictator in perpetuum esset, Sacrosanctus haberetur: Quinctilis mensis ab eius nomine Iulius appellaretur: Vt Comitia Tributa in sua haberet potestate: In acta sua Magistratus ineuntes iurarent: & vt Imperator appellaretur. Quæ omnia post necem Iulii in Octauio, postquam Triumuiratum deposuisset, sunt confirmata, & alia insuper addita. Nam & ipse Imperator est dictus. Quam quidem appellationem Suetonius in Tiberio scribit, Prænomen fuisse, quo primum Iulius Cæsar, deinde filii eius, ac nepotes Senatusconsulto sint affecti. Intelligi autem Imperatoris vocabulo non eum voluerunt, qui re bene gesta id nominis, vel militari studio, vel Senatus auctoritate consequutus, sed qui potentiam & auctoritatem in Republica summam adeptus esset: quo factum, vt quotquot post Octauium summum ius in Republica obtinuerunt, Imperatores appellarentur. Quanquam etiam prior huius tituli vsus non penitus abolitus, sed tum in aliis, tum in ipsis Principibus fuerit retentus, & obseruatus, cum scilicet, rebus in bellis præclare gestis, pro victoriarum numero Imperatores II. III. IV. V. nuncuparentur. Quemadmodum de Octauio legimus, quod XX. (id est, vicesimum) Imperator propter res præclare gestas, & toties reportatam ex bellis victoriam,

riuam, fuerit appellatus. Iidem etiam Augusti dicti sunt, quo nomine primum Octauium appellatum fuisse Dio libro 53. Suetonius in Augusto, & alij tradunt. Cum enim Senatus & populus Romanus eum singulari aliquo nomine ornare vellent, & alij censerent, Romulum eum appellari oportere, quia & ipse conditor Vrbis esset, quo quidem nomine, Octauium valde delectatum fuisse scribitur: ne tamen ea occasione in suspicionem regni incideret, præualuit ipsa Munatij Planci sententia, vt Augustus potius vocaretur, non tantum nouo, sed etiam ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa, & in quibus augurato quid consecratur, & omnia quæ maximo honore digna sunt, Augusta dicuntur. Censorinus a.d. XVI. Kalend. Febr. alij Idibus Ianuarijs id factum fuisse scribunt, Cn. Octauio VII. M. Vispanio Agrippa Coss.

Præter hæc, quæ commemorauimus, Tribunitia etiam potestate Imperatores donabantur, Pontifices Maximi creabantur, & Patres Patriæ appellabantur. De quibus omnibus & de potestate, quæ his ipsis appellationibus ad eos deferebatur, eleganter & prolixe scribit Dio, cuius verba, cum ad intelligendam Imperatorum potestatem maxime faciant, omnino adscribenda esse putaui. Sic autem Dio lib. 53. Imperatores omnia, quæ in populari forma Reipublicæ multum valuerant, Senatu, populoque, volentibus, ea cum ipsis nominibus in se recipiunt, excepta Dictatura. Consules enim fiunt sæpenumero, & quoties extra pomerium sunt. Proconsules dicuntur, nomenque Imperatoris nō modo, si qui aliquam victoriam retulerint, sed & alias reliqui omnes ad significandam plenam suam, & perfectam potentiam, semper gerunt, loco nominis Regij & Dictatoris: quæ semel è Republica sublata, vt non imponunt sibi ita eorum vim ac rem ipsam Imperatorio titulo confirmant. Horum nominum ratione exercitus scribendi, pecuniam conficiendi, peregrinis atque vrbanis rebus perpetua & in omnia valente potestate, imperandi, atque etiam intra pomerium Equites, Senatoresque necandi, aliaque omnia quæ Consulibus, aliisque cum pleno Imperio Magistratibus facere licet, agendi ius habent. Ex Censoria autem appellatione in vitam & mores inquirendi, census agendi, in Equestrem ac Senatorium ordinē adscribendi, aliosque ex ijs remouendi pro suo arbitrio licentiam consequuntur. Quod autem omnibus Sacerdotijs inaugurati sunt, ac plerosque in ea collegia adsciscunt, semper vnus eorum (siquidem duo, vel tres nonnunquam simul Imperatores sunt) summum Pontificatum gerit: eo fit, vt omnes religiones, & sacrificia in sua habeant manu. At Tribunitia potestas, quam præclarissimus quisque Imperator habuit, efficit, vt intercedere ijs, quæ ab alijs contra ipsorum placitum mouentur, possint, ac sacrosancti sint, ita vt si vel minimo sermone se ab aliquo læsos existiment, indicta eum causa, tanquam qui se piaculo obstrinxerit, necare queant. Gerere quidem Tribunatum plebis nefas ducunt Imperatores, cum vtique ipsi Patricij sint, omnem vero Tribunitiam potestatem, quanta vnquam maxima fuit, accipiunt: & quia quotannis eam cum Tribunis plebis eius anni renouant, annorum Imperij ipsorum hinc summa concipi solet. Hæc igitur singula, cum legibus fuerint stabilita in ea Reipublicæ institutione, qua penes populum est summa rerum, Imperatores cum ipsis nominibus sibi sumunt vt nihil sibi à subditis non datum habere videantur. Aliud porro quoddam ius habent, nulli vnquam Romano aperte & in omnibus rebus concessum. Legibus enim soluti sunt Imperatores: quo ipso solo, & ea quæ retulimus, ac reliqua etiam omnia agendi, licentia eis datur. Ad hunc itaque modum, ratione eorum nominum, quæ in populari ciuitatis statu vsurpantur, omnem totius Reipublicæ potestatem accipiunt, ac regem etiam, nisi quod inuidiam nominis vitant. Nam Cæsaris, & Augusti vocabula, nihil eis quidem ea potentiæ adijciunt peculiaris, sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat. Patris autem nomen, tametsi aliquod ius in subditos tribuit, quale est parentum in liberos: tamen initio non in hunc finem eis impositum est, sed honoris gratia, vtque admonitioni esset ipsis, vt subditos liberorum loco, hique rursus ipsos veluti parentes suos charos haberent. Hæ sunt appellationes istæ, quibus Imperatores secundum leges, ac instituta nostri etiam temporis vtuntur: nostra vero ætate omnia eis hæc tribuuntur, Censorio excepto: ac olim singulæ ex legibus decretæ eis sunt. Hactenus Dio. Breuius Zonaras Annalium Tomo 2. Omnis autem, inquit, potestas, quę Consulum, Tribunorum plebis, Censorum, cæterorum denique omnium olim fuerat in Imperatores est translata: atque illud etiam eis datum, vt legibus soluti essent, nec vllo præscripto tenerentur. Ex quibus intelligitur, quanta Imperatores potestate præditi fuerint: quæ quidem potestas, vt & hoc addam, ipsis quando iam ab exercitu Imperatores proclamati & consalutati (id enim plerumq; primum fieri solitum legimus) & à Senatu comprobati fuerant, lege Regia, quæ quod sublato vetere Comitiorū more, à Senatu ferebatur, nonnunquam etiam Senatusconsultum dicitur, tributa fuit, teste præter alios Cornelio Tacito lib. 12. Annalium, qui de Nerone sic scribit: Illatusque castris Nero, & congruentia tempori præfatus, promisso donatiuo, ad exemplum paternæ largitionis, Imperator consalutatur. Sententiam militum secuta Patrum consulta. Et de Vespasiano: At Romæ Senatus cuncta Principibus solita, Vespasiano decernit, &c. Qualis autem ea lex fuerit ex fragmento legis de Vespasiani Imperio, quod ærea tabula incisum, adhuc hodie in Laterani Basilica asseruari dicitur, & ad quam legem Cornelius Tacitus ijs verbis, quæ de Vespasiano paulo ante citauimus, respexisse videtur, aliquo modo intelligi potest: quod, vt gratiam aliquam ab harum rerum studiosis ineam, libet hic adscribere, ac tum hunc de Imperatoris potestate tractatum concludere. Fragmentum vero illud est huiusmodi.

FOEDVS CVM QVIBVS VOLET, FACERE LICEAT, ITA VTI LICVIT DIVO AVG.

AVG. TI. IVLIO. CÆSARI AVG. TIBE- A
RIOQVE CLAVDIO CÆSARI AVGVST.
GERMANICO. VTIQVE ET SENATVM
HABERE, RELATIONEM FACERE, RE-
MITTERE, SENATVSCONSVLTA PER
RELATIONEM, DISCESSIONEMQVE
FACERE LICEAT, ITA VTI LICVIT D.
AVG. TIB. IVL. CÆSARI TIB. CLAVDIO
CÆSARI AVG. GERMANICO. VTIQVE
CVM EX VOLVNTATE, AVCTORITA-
TEVE, IVSSV, MANDATOVE EIVS, B
PRÆSENTEVE EO SENATVS HABEBI-
TVR, OMNIVM RERVM IVS PERINDE
HABEATVR, SERVETVR, AC SINE LE-
GE SENATVS EDICTVS ESSET, HABE-
RETVRVE VTIQVE, QVOS MAGISTRA-
TVM, POTESTATEM, IMPERIVM, CV-
RATIONEMVE CVIVS REI PETENTES
SENATVI, POPVLOQVE ROMANO COM-
MENDAVERIT, QVIBVSVE SVFFRA-
GATIONEM SVAM DEDERIT, PROMI- C
SERIT, EORVM COMITIIS QVIBVSQVE
EXTRA ORDINEM RATIO HABEATVR,
VTIQVE EI FINES POMERII PROFER-
RE, CVM EX REPVBLICA CENSEBIT
ESSE, LICEAT. ITA VTI LICVIT TI.
CLAVDIO CÆSARI AVG. GERMANICO.
VTIQVE QVÆCVNQVE EX VSV REIPV-
BLICÆ, MAIESTATE DIVINARVM, HV-
MANARVM, PVBLICARVM, PRIVATA-
RVMQVE RERVM ESSE CENSEBIT, EI D
AGERE, FACERE IVS POTESTASQVE
SIT. ITA VTI DIVO AVG. TIBERIOQVE
IVLIO CÆSARI, AVG. TIBERIOQVE
CLAVDIO CÆSARI AVG. GERMANICO
FVIT. VTIQVE QVIBVS LEGIBVS PLE-
BISQVE SCITIS SCRIPTVM FVIT, NE
DIVVS AVG. TIBERIVSVE IVLIVS CÆ-
SARE AVG. TIBERIVSVE CLAVDIVS
CÆSAR AVGVST. GERMANICVS TE-
NERENTVR IIS LEGIBVS, PLEBISQ. E
SCITIS IMP. CÆSAR VESPASIANVS SO-
LVTVS SIT. QVÆQVE EX QVAQVE
LEGE, ROGATIONE DIVVM AVG. TI-
BERIVMVE IVLIVM CÆSAREM AVG.
TIBERIVMVE CLAVDIVM CÆSAREM,
AVG. GERMANICVM FACERE OPOR-
TVIT: EA OMNIA IMP. CÆSARE VES-
PASIANO AVG. FACERE LICEAT. VTI-
QVE QVÆ ANTE HANC LEGEM RO-
GATAM ACTA, GESTA, DECRETA, IM- F
PERATA AB IMP. CÆSARE VESPASIA-
NO AVG. IVSSV. MANDATVVE EIVS
A QVOQVE SVNT: EA PERINDE IV-
STA, RATAQ. SINT, AC SI POPVLI,
PLEBISVE IVSSV ACTA ESSENT. Sanctio.
SI QVIS HVIVSCE LEGIS ERGO AD-
VERSVS LEGES, ROGATIONES, PLE-
BISVE SCITA, SENATVSVE CONSVL-
TA FECIT, FECERIT, SIVE, QVOD EVM
EX LEGE, ROGATIONE, PLEBISVE
SCITO, S. VE. C. FACERE OPORTEBIT
NON FECERIT, HVIVS LEGIS ERGO,
ID EI NE FRAVDI ESTO, NEVE
QVID OB EAM REM POPVLO DARE
DEBETO, NEVE DE EA RE CVI
ACTIO, NEVE IVDICATIO ESTO,
NEVE QVIS DE EA RE APVD SE
AGI SINITO.

[*Vide Marium Salamonium lib. 6. de Principatu. & Antonium Vaccam à capite ſilicis volumine* I. *expoſitionum locorum obſcuriorum & paratitlorum in Pandectas. ad tit. 4. libr.* I. *Quod principi ad tit. 4. lib.* I. *Quod principi placuit, &c. Georgius Fabricius Antiquitatum libro* I. *ſcribit, videri hanc alteram tabulæ partem eſſe, priore amiſſa.*]

Cap. XIII.

De Principibus iuuentutis, Cæſaribus, & nobiliſſimis Cæſaribus.

NOn erant hi proprie Magiſtratus, ſed tamen
ad capiendos Magiſtratus deſignabantur: ideo-
que nolui eos hoc in loco ſilentio præterire. Conſue-
uerant Imperatores ex filiis, vel nepotibus, vel aliis
ſanguine iunctis, vnum atque alterum, quorum præ-
claram indolem conſpexerant, creare, ad quos Im-
D perium transferri volebant: eoſq; primum Principes
iuuentutis, poſt extincta fere Cæſarum familia, Cæ-
ſares, tandem nobiliſſimos Cæſares appellabant. Pri-
mus huius inſtituti fuit auctor Octauius Auguſtus,
de quo ſic Cornel. Tacitus lib. I. Annal. Auguſtus
ſubſidia dominationi Claudium Marcellum ſororis
filium, admodum adoleſcentem, Pontificatu & Cu-
ruli Ædilitate: M. Agrippam ignobilem loco, bonum
militia, & victoriæ ſocium, geminatis Conſulatibus
extulit: mox defuncto Marcello, generũ ſumpſit Ti-
E berium Neronem, & Claudium Druſum priuignos
Imperatorijs nominibus auxit integra etiã dum do-
mo ſua. Nã genitos Agrippa Caium ac Luciũ in fami-
liam Cæſarum induxerat: nec dũ poſita puerili præ-
texta, Principes iuuentutis appellari: deſtinare Con-
ſules ſpecie recuſantis flagrantiſſime cupiuerat. Hæc
Tacitus. Ex quib. hoc intelligitur, Octauium Augu-
ſtum primum auctorem eſſe huius inſtituti quod de-
inde reliqui Impp. retinuerunt, vt quẽ vellent ſucceſ-
ſorem habere adoptarent, Principem iuuentutis nun-
F cuparent, ac deinde variis honoribus, Conſulatibus,
Pontificatu: Tribunitia etiam poteſtate, & aliis or-
narent. Sic Nero Princeps iuuentutis à Claudio di-
ctus eſt. Etextant in Huberti Goltzii Auguſto nu-
miſmata aliquot cum his inſcriptionibus, C. L. Cæſa-
res, Auguſti. F. Coſſ. deſig. princ. iuuent. *item*, C. Cęſar
Auguſti F. Pont. Coſſ. deſ. Princ. iuuent. *item*. L. Cæſar
Auguſti. F. Augur. Coſſ. des. princ. iuuent. &c. vt ta-
ceam de lapidum inſcriptionibus quas & Hubertus
Goltzius & Onuph. Panuinius adducunt. Aliquanto

poſt,

post, translato imperio à Cæsarum familia ad alios, ij qui ab Imperatoribus adoptati, & successores destinati erant, non amplius Principes iuuentutis, sed Cæsares tantum appellabantur, nouo prorsus more, cum ex Cæsarum familia non essent, atque ita posterioribus temporibus Cæsarum appellatio non familiæ, sed dignitatis fuit. Docet hoc Ælius Spartianus in Ælio Vero, his verbis, Ælius Verus ab Adriano adoptatus, nihil habet in sua vita memorabile, nisi quod tantum Cæsar est appellatus, non testamento, vt antea solebat, neque eo modo, quo Traianus est adoptatus: sed eo prope genere, quo nostris temporibus à vestra clementia (de Diocletiano loquitur) Maximianus, atque Constantius Cæsares dicti sunt, quasi quidam Principum filij viri & destinati Augustæ Maiestatis hæredes, &c. Idem Orosius libro 7. capite 25. confirmat, eodem modo de Diocletiano scribens, quod Maximianum Cæsarem legerit, & post eundem ex Cæsare Augustum fecerit, atq; in eius locum Constantium & Maximianum Galerium Cæsares legerit. Non addam plura testimonia, quorum plena est illorum temporum historia. Retinuerunt autem hoc nomen etiam tum, cum ad Imperatoriæ Maiestatis fastigium peruenerunt. Nouissime Cæsares nobilissimi appellati sunt, vti ex Fastis Onuphr. Panuinij & imaginibus Impp. quas ex antiquis numismatibus Iac. de Strada Mantuanus Fastis illis adiecit, liquido cognosci, vt de alijs taceam, potest. Fuerunt ergo tum Principes iuuentutis, Cæsares & nobilissimi Cæsares, iidem, qui hodie Reges Romanorum.

Cap. XIV.

De Præfecto Vrbis.

Præfectus Vrbis, de quo hoc capite agendum, Magistratus est ordinarius, primum ab Octauio Augusto, consilio Mecœnatis institutus, testibus Suetonio in Augusto, Dio. lib. 52. & alijs. Occasio eius creandi, dignitas & munia facile intelligi possunt ex Oratione Mecœnatis ad Augustum, qua suadet, imo hortatur eum, vt solus Imperium retineat: & simul rationem constituendæ Reipubl. monstrat, vbi inter alia dicit, Præfectum Vrbis ex primarijs viris quendam creandum esse, qui omnes Magistratus, quos geri ante hunc conueniret, gessisset: non vt per absentiam Magistratuum Rempublicam administraret: sed vt cum reliquis in rebus Vrbi præesset, tum causas quoque eas, quibus prouocatio competeret, capitalesque etiam omnes, paucis exceptis, in Vrbe ad extra eam, vsque ad XXCI. millia passuum diiudicet, &c. Huius igitur sapientissimi viri consilium Augustus secutus, vbi Reipublicæ curam & gubernationem omnem in se recepit, Præfectum Vrbis instituit, quem etiam sequentes Imperatores retinuerunt. Plurima eius officia Vlpianus ff. de officio Præfecti Vrbis, ex epistola Diui Seueri Augusti, ad Fabium Cilionem Præfecti Vrbis recenset, quorum hæc fere sunt præcipua, vt seruorum de dominis querelas, vicissimque horum in illos criminationes audiret: Vt patronis de libertis ingratis querentibus ius diceret: Vt de tutorum, curatorumve criminibus cognosceret: Vt numulariorum, argentariorumq; fraudes coerceret: Vt carnis curam gereret: Vt quietem in populo procuraret, illicitaque Collegia coerceret: Vt spectaculorum disciplinæ præesset. Denique quicquid non modo intra Vrbem, verum etiam intra centesimum ab Vrbe lapidem commissum esset, animaduerteret: sic, vt & Vrbe, & Italia interdicendi potestatem haberet, itemque in Insulam deportandi. Hæc pluribus Vlpianus explicat. Primus Præfectus Vrbis hac potestate ab Octauio Augusto creatus est. Cilnius Mecœnas Equestris ordinis, eum secutus Messala Coruinus, tum Taurus Statilius, dein. L. Piso, vt est apud Tacitum lib. 6. Annalium. Cæterum constituto hoc nouo & ordinario Magistratu, non plane abolitus est, vetus ille, quando Præfectus Vrbis Latinarum causa creabatur: sed retentus etiam Augusti, & aliquot sequentium Imperatorum temporibus est, vti ex Tacito ibidem constat. De eo igitur capite sequenti agemus. Sequuntur Magistratus extra ordinem.

Cap. XV.

De Præfecto absente ordinario Magistratu.

Qui extraordinarii Magistratus fuerint, ex superioribus intelligi potest, videlicet, qui non singulis annis creati fuerunt, nec annuam habuerunt potestatem, sed qui tum demum, cum necessarius ipsorum videbatur vsus, à populo electi fuerunt, & quando curationem illam, qui præfecti erant, absoluissent, Magistratu abierunt. Inter eos primus & antiquissimus est Præfectus Vrbis. Alius vero est hic à superiore: cuius institutio prima refertur ad Cn. Octauium Augustum: hic enim Magistratus ante Augustum in Republica fuit, & extraordinarius quidem, sicut ille ordinarius. Prima mentio huius Præfecti Vrbis fit apud Liuium, cum ait, Lucretium à Lucio Tarquinio Superbo Rege contra Ardeates profecto, Præfectum Vrbis institutum fuisse, ac imperium in vrbe, Rege absente, habuisse. Tacitus libr. 6. Annalium primam eorum originem ad Romulum refert, & demonstrat sub Regibus semper visitatum fuisse, Præfectos Vrbis creari: cuius verba quia notatu digna sunt, & ea tradunt, quæ ab aliis scriptoribus sunt omissa, adscribam: Antea, inquit, profectis domo Regibus, ac mox Magistratibus, ne Vrbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui ius redderet, ac subditis moderaretur, feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium, & ab Tarquinio Superbo Spuriū Lucretium impositos: dein Consules mandabant, duratque simulacrum, quoties ob ferias Latinas præficitur, qui Consulare munus vsurpet. Hæc Tacitus. Constat igitur Præfectos Vrbis sub regibus quoties

illi ad bellum profecti, ab Vrbe abessent, creari soli- A tos, quod & Dionysius libro secũdo indicat, quando de Romulo & prima Senatus lectione hæc scribit: Ex omnibus, vnum præcipuum ipse declarauit, cui rerum vrbanarum regimen committeret, quoties ipse foras duceret exercitum, &c. Eiectis autem Regibus etiam à Consulibus, ante institutam Præturam, quotiescunque ipsis ad bellum proficiscendum erat, Præfecti Vrbis declarabantur, & domi relinquebantur, qui absentibus Consulibus, munus Consulare in Vrbe obirent, & ius dicerent. Hi vero non vt reliqui B Magistratus Comitijs, siue Curiatis, siue Centuriatis, siue Tributis creabantur, sed à Regibus & Consulibus eligebantur, quod ex Taciti & Dionysij iam citatis locis perspicuum est: habebantq; absentibus Consulibus, vel legibus ferendis, vel iudicio exercendo ius Centuriatis Comitijs cum populo agendi. At post introductum Præturæ Magistratum, desiit Præfectus Vrbis fieri, nisi quod Latinarum causa profectis Vrbe Consulibus, relinquendus domi erat Præfectus, idque religionis causa potius, quam quod C eo Magistratu magnopere opus esset. Et quoniam ferijs agi cum populo non licebat, idcirco planum est, huic Præfecto vrbis, cui nonnisi tempore Latinarum (de quibus alio libro diximus) imperium erat, ius non fuisse agendi cum populo tametsi vocandi Senatus (si quid interim accidisset, cur extra ordinem vocandus videretur:) ius habebat, vt ex Agellio libro decimoquarto, capite vltimo discimus. Reliquo vero anni tempore, quanquam abessent Consules, nullus locus reliquus erat huic Magistratui, sed summa po- D testas erat penes Prætorem vrbanum, vt ex Cicerone lib. 10. Epist. ad familiares, discitur.

Hotomanus tria Præfectorum Vrbis genera facit, vnum eorum, qui sub Regibus, & primis Consulum temporibus extraordinarij Magistratus fuerunt: aliud eorum, qui posterioribus temporibus, libera tamen adhuc ciuitate, eius Magistratus procurationem habuerunt, & Præfecti Vrbis Latinarum causa dicti sunt, tertium genus eorum, qui Imperatorum temporibus ordinarij Magistratus fuerunt. Nos E priora duo genera hic coniunximus.

Cap. XVI.

De Interrege.

INterregnum, ait Festus, appellatur spacium temporis, quousque in loco Regis mortui alius ordi- F netur. Is autem qui præerat cum Regia potestate & insignibus, Interrex dicebatur. Origo Interregum antiquissima est. Nam Romulo (de cuius obitu variæ diuersorum sunt sententiæ, quas hoc loco recensere non est necesse) defuncto, vt tradit Dionysius lib. 2. antequam nouus crearetur Rex, integrum annum Interregum fuit. Sequenti, inquit, anno post Romuli scilicet obitum nemo Romæ regnauit, ad nouum Interregum Magistratum delata administratione Reipublicæ, in modum hunc: Ducenti Patres conscripti, ex quibus Senatus Rege Romulo constitutus erat, distributi in decurias, Decemuiris sorte committebant Vrbis Imperium. Hi non simul, sed vnus post alium quinis diebus lictores habebant, cæteraque insignia regia, quæ ceu per manus tradebantur, à primo deinceps vsque ad vltimum tum quinqueduanus ille Magistratus migrabat ad sequentem decuriam, & inde rursum ad aliam, &c. Hęc Dionysius, quæ & Liuius lib. 1. tradit, sed paulo aliter. Obseruatumque hoc fuit sub Regum imperio, vt quoties Rex vita defunctus esset, priusquam nouus eligeretur, Interreges vicem Regis obirent. Mansit postea hæc appellatio etiam sub Consulum imperio. Cum enim ordinarij Magistratus abessent, & Comitiis interesse non possent, siue vitio creati abdicassent, neque placeret Dictatorẽ dici, tum res ad Interregnum veniebat. Atque hi etiam Interreges, qui sub Consulibus erant eodem modo quinqueduanum habebant Magistratum, vt illi superiores Morem hunc fuisse obseruatum etiam tempore Ciceronis, lib. 7. ad familiares, apparet ex epistola ad Trebatium, vbi sic scribit: Nisi ante Roma profectus esses, nunc eam certe relinqueres. Quis enim tot Interregnis Iureconsultum desiderat, &c. Interreges autem non nisi à Patriciis eligebantur, vel prodebantur (hoc enim verbum proprie de iis vsurpabatur) vt ex plurimis Liuii, Ciceronis, & aliorum locis cognoscitur. Mutata vero veteri Reipublicæ forma, & summa rerum ad vnum delata, Interreges creari desierunt.

Cap. XVII.

De Dictatore.

ANno Vrbis conditæ CCLV. Coss. T. Largio (vel Lartio) Flauo, Q. Clœlio Siculo, cum omnes Latini populi, auctore Octauio Manilio, conspiratione facta, bellum Romanis mouerent: Senatui autem in tantis angustiis & periculis constituto, etiam à domesticis in apparando bello, & militum delectibus, nonnihil difficultatis obiiceretur, non omnibus pari alacritate dantibus nomina. Nam egeni, præsertim ære alieno pressi, quorum ingens erat numerus, citati non parebant, nihil sibi cum Patriciis esse dictitantes, nisi Senatusconsulto remitterentur debita: immo non deerant, qui deserturos se Vrbem dicerent, seq; inuicem hortabantur ad non immorandũ in Vrbe, in qua nullius bonæ rei sint participes. Ad hunc modum constitutis rebus, & ad seditionem spectantibus, cum etiam in Senatu plurimum discrepantes sententiæ audirentur: aliis, quorum princeps M. Valerius erat, æquum esse censentibus, inopibus debita remitti, & hac ratione paruo dispẽdio ciuium beneuolentiam redimi, magnopere vtilem futuram, tam priuatim, quam publice: aliis autem, inter quos Ap. Claudius Sabinus primus erat, diuersum sentientibus, & obnixe contendentibus plebi seditiosæ

nihil

nihil quicquam concedendum esse: aliis mediam viā quærentibus, vbi nihil proficeretur, nec seditio tolleretur, facta in Senatu mentio est eiusmodi Magistratus, cui aliquanto plus auctoritatis & potestatis esset, quam Consulibus, quibus multum dignitatis & potentiæ, lege Valeria ademptum erat. His in Senatu disceptatis, Senatusconsultum tandem de creando Dictatore, vt refert Dionys. lib. 5. factum tale est: T. Largium, vel Lartium, & Cælium Coss. & si quis alius Magistratus sit in Republ. potestatem deponere. Vnum autem virum à Senatu electum, approbatumque suffragiis populi, habere semestrem potestatem rerū omnium ampliorem, quam sit Consulum. Hoc S.C. ad plebem perlato, & ab ea probato, T. Largius, vel Lartius, primus Dictator à collega Cælio dictus est. Liuius tamen, Eutropius & Eusebius triennio ante, anno scilicet CCLII. ab v. c. primū Dictatorem creatum scribunt, quos sequitur in Fastis suis Hubertus Goltzius. Appellatus autem est Dictator, teste Varrone lib. 4. de ling. Lat. vel quod à Consule diceretur, vel quod eius dicto omnes audientes essent: quod idem Liuius lib. 2. & Plutarchus docent, & Dionysius, qui etiam hoc addit, cauisse Senatum, ne inuidiosum & molestum nomen imponerent, Magistratui gubernaturo ciuitatem liberam tū subditorum causa, ne offenderentur odiosis vocabulis: tum ipsorum, qui id imperium assumunt, respectu, ne imprudētes vel efferantur, odiosis vocabulis: tum ipsorum, qui id imperium assumunt, respectu, ne imprudentes vel efferantur plus æquo ab aliis, vel ipsi eos tractent insolentius, sicut in tanta potestate fieri solet. Alio nomine Magister populi dictus est, sicut is, quem ipse postea Dictator asciuit, quiq; proximam à Dictatore potestatem habebat Magister equitum vocatus est, testibus Varrone, Cicerone, Sex. Pomp. Festo & Seneca. Et primum seditionis quidem sedādæ, & rei gerendæ causa hic Magistratus est institutus: vnde in posterum obseruatum fuit, vt quoties aut belli externi, aut seditionis domesticæ vis quædam maior Reip. immineret, cui auertendæ, maiore seueritate & potentia, quam Consulari opus esset, crearetur Dictator. Hinc toties in Fastis scriptum reperitur: Dictator rei gerendæ, item seditionis sedandæ causa creatus, &c. Postea vero, etiam propter alia quædam ardua negotia, Dictator dictus inuenitur, vt claui figendi causa, in pestilentia aut seditione, de quo more Liuius lib. 7. hæc scribit: C. Genutio, L. Æmilio Mamerco II. Coss. cum piaculorum magis cōquisitio animos, quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clauo ab Dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus Senatus, Dictatorem claui figendi causa dici iussit: dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium Magistrum Equitum dixit: Lex vetusta est, priscis literis, verbisque scripta, vt qui Prætor maximus sit idibus Septembribus clauum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis Opt. Max. ea parte, qua Mineruæ templum est. Eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoq; Mineruæ templo dicatā legem quia nu-

A merus Mineruæ inuentum sit. Volsiniis quoq; clauos indices numeri annorum fixos in tēplo Nurtiæ Hetruscæ Deæ comparere, diligens talium monimentorum auctor Cintius affirmat. M. Horatius Consul ex lege templum Iouis Opt. Max. dedicauit, anno post Reges exactos. A Consulibus postea ad Dictatores, quia maius Imperium erat, solenni claui figendi trāslatum est. Intermisso deinde more digna etiam per se visa est res, propter quam Dictator crearetur. Hæc ille III. Comitiorum habendorum causa, Dictator B creabatur, maiori Magistratu absente. IV. Latinarum feriarum causa, qui signum daret mittendis quadrigis. VI. Senatus legendi causa: quod bello Punico II. propter solitudinem curiæ institutum fuit. Quorum omnium exempla in Fastis Capitolinis, Sigonij, Onuphrij Panuinij, Huberti Goltzij, & aliorum repeRiuntur. Conferebatur autem Dictatura alicui viri Consulari, spectatæ virtutis, non à populo, aut per suffragia, nec à Senatu (quanquam is interdum nominaret quem vellet Dictatorem dici) sed à Consu- C le, viua voce (nonnunquam etiam per literas, sed rarius) sic vt cessantibus interim cæteris Magistratibus omnibus, præter Tribunatū plebis (qui tamen eo anno, qui primus Dictator creabatur, nullus fuit) summa ei permitteretur, atq; plena potestas belli ac pacis aliorumque omnium negotiorum, eaque prorsus libera, & absque omni prouocatione, & sic etiam ius animaduertendi pro sua sententia in cuiuscumq; ciuis Romani caput, indicta causa, & inconsulto populo, mandandi, edicendi, præscribendi, creandi in D semestre Magistratus, prout ipsi videbatur esse ex commodo Reipublicæ. Et hoc intelligit Festus, cum scribit: Optima lex **** in magistro populi faciendo, qui vulgo Dictator appellabatur, quam plenissimum posset ius esse significabatur.

Sed tamen non perpetua, nec etiam diuturna, sed regulariter semestris fuit hæc potestas, quanquam aliquando in magnis periculis, ad annum nonnullis fuit continuata, vt Camillo, quando iterum fuit Dictator, & bis L. Papirio Cursori, & Q. Fabio Maxi- E mo. Hinc illa Ciceronis lex: Ast quādo duellum grauius discordiæve ciuium crescunt, vnus ne amplius sex mēses, nisi Senatus creuerit, idem iuris, quod duo Consules teneto, iisque aue sinistra dictus populi magister esto, &c. Sic enim legit Lambinus: paulo aliter Guilielmus Canterus lib. 2. Nouarum lectionum, cap. 4. eodem tamen sensu. Quin etiam de pluribus legitur, quod ante legimorum tempus, decimoquarto, vel quinto die postquam Dictaturam adepti F fuerant, eandem deposuerunt. Nec licebat Dictatori equum, nisi ituro ad bellum conscendere, aut vllos sumptus facere ex ærario, sine Senatusconsulto, vel populi iussu, alioqui omnes fasces, vt plus terroris haberet, & maiorem parendi necessitatem hominibus incuteret vsurpabat: quare Polybius lib. 3. præter alia discrimen hoc inter Consulem & Dictatorem fuisse scribit, quod Consulem duodecim secures præcesserint, Dictatorem vero vigintiquatuor.

Est & hoc de Dictatoribus obseruatione dignissimum, quod Dionysius lib. 5. refert, vbi tradit Sp. Largium

gium (vel Lartium) Dictatorem primum sopito bello Latino Dictaturam designatis prius Consulibus, deposuisse, nemine ciuium à se occiso, nec pulso in exilium, nec mulctato grauius, ibi enim hæc addit: Id exemplum omnes postea Dictatores secuti sunt, vsq; ad ætatem ab hac nostra tertiam. Nusquam enim in omni historia proditum reperimus, aliquem in hoc Magistratu se gessisse immodeste, vel inciuiliter, quamuis sæpe Respublica solemnibus Magistratibus abrogatis, omnia vnius potestati permiserit: qui si in externis tantum bellis Dictaturam adepti, bene patriam defendissent, nil corrupti magnitudine imperij, minus mirum esset. Nunc inter multas magnas seditiones ciuium, vel regnum, tyrannidemve affectātibus quibusdam ciuibus, vel imminentibus innumeris aliis calamitatibus ad prohibendas eas potestate accepta, omnes ad vnum sine reprehensione vsi, primum illum Dictatorem æmulati sunt, vt vulgo crederetur vnicum id esse cuiusuis insanabilis mali remedium: & extremam hanc salutis spem reliquam, cæteris deficientibus. Sed Patrum ætate quadraginta annis elapsis à Dictatura Tati Largij, odiosa res visa est omnium mortalium iudicio, quando Lucius Cornelius Sylla primus & solus acerbe crudeliterque vsus est ea, vt tum primum sentirent Romani, quod superioribus temporibus ignorauerant, Dictaturam esse tyrannidem. Nam & Senatum ex qualibuscunq; constituit, & Tribunitiam potestatem fecit quam minimam, & vrbes desolauit integras, & regna aliis abstulit, aliaque multa superbe gessit, de quibus longum esset dicere. Ciuium quoq; preter eos: qui præliis absumpti sunt, deditiorum interfecit non minus quatuor millia, & his excruciatos prius aliquot. Hactenus Dionysius. Post Caij autem Iulij Cæsaris, qui postremus Dictator, & quidem perpetuus, contra leges patrias fuit, Dictatura penitus è Republ. est sublata.

Capvt XVIII.

De Magistro Equitum.

Qvam primum Dictator ita, vti dictum est, creatus esset eligebat sibi ipse Magistrum Equitum, virum aliquem, vt plurimum Consularem, aut si ita postularet necessitas, alioqui virum industrium, qui Magister Equitum nominabatur, quod ei potestas in Equites committebatur: sicuti de Dictatore iam memorauimus, eum Magistrum populi vocitatum, quod penes ipsum summa in populū Romanum potestas fuerit. Sed ad dignitatem & potestatem Magistrorum Equitum quod attinet, tradit Pomponius Iurisconsultus, fere eandem eos habuisse, quam Regum Temporibus Celerum, & post, imperio vniuerso in vnius manu posito, Præfecti Prætorio. Subiecti certe fuerunt Dictatorum imperio, & sine ipsorum mandato & permissu nihil moliri ausi sunt. Vnde legimus de Q. Fabio & M. Minucio Magistris equitū, cum absentibus Dictatoribus, & ab ipsis prohibiti,

A prælium cum hostibus commisissent quod in grauissimum vitæ discrimen venerint: & nisi populi precibus liberati, & salute donati fuissent, capitis supplicium subire fuerint coacti, vt Liuius, Plutarchus, Eutropius, & alij testantur. De Magistro Equitum quidam etiam Ciceronis legem intelligunt, quam cum in vulgatis exemplaribus sic cōcepta, sit, Æquitatem quicunque regat, habeto pari iure cum eo, quicunque erit iuris disceptator: sic legendam putat Guillelmus Canterus lib. 2. Nouellarum lectionum, cap.
B 4. Equitatum quicunque regat, habeto pari iure, vel parius, cum eo, quicunque erit iuris disceptator: voluntque Ciceronem parem Magistri Equitum potestatem facere imperio Prætorio. Nonnunquam, sed raro Dictatores siue Magistri Equitum creati sunt. Peculiare hoc fuit, quod M. Minutio tempore secundi Punici belli æqua potestas, cum Dictatore commissa est, quod tamen ante nunquam factum fuisse testantur Plutarchus in Fabio, & Polybius, Liuius, Florus, Eutropius, & alij.

C

Capvt XIX.

De Decemuiris legibus scribendis Consulari potestate.

Occasionem creandorum Decemuirorum primam dedit C. Terentius, vt Dionysius eum no-
D minat, vel, vt Liuius, C. Terentius Arsa Tribunus plebis. Is enim anno ab Vrbe condita CCXCI. Consulibus L. Lucretio Tricipitino, & T. Veturio Gemino, legem se promulgaturum, professus erat de Quinqueuiris legum de Consulari imperio scribendarum causa creandis. Sed resistentibus acriter primum patribus & Præfecto Vrbis Q. Fabio, deinde etiam Cōsulibus, perlata ea non est. In sequenti autem anno P. Volumnio, & Seruio Sulpitio Camerino Consulibus legem Terentillam à toto collegio relatā, Liuius lib.
E 3. docet, quibus tamen nonnihil diuersa scribit Dionys. lib. 10. Is enim non relatam Terentij legem hoc anno fuisse, sed collegium Tribunorum ad populum tulisse, de Decemuiris legum scribendarum creandis, ex quorum præscripto omnia tam priuatim, quā publice gererentur, auctor est. Causa autem rogationis Tribunorum hæc erat: Nondum, inquit Dionys. erat apud Romanos ius æquū omnib. ciuibus nec omnes ex æquo ordine admittebantur ad tractandam Rempublicam, nec ius scriptum extabat: sed quandiu re-
F gnatum est in Vrbe, Regum arbitrio lites dirimebantur, quod tum erat pro legibus. Trāslato deinde à Regibus, ad annuos Magistratus imperio, inter cætera officia regia, iuris quoq; reddendi munus ad eos deuenit. Id ius maxima ex parte constabat virorum potestate preditorum præiudiciis, minima pars eius habebatur in libris Pontificum, quarum legum scientia penes solos erat Patricios, quod hi soli huiusmodi libros versarent. Reliquum vulgus negotiatorum & agricolarum, quod nōnisi mercatus gratia in Vrbem

statis

ſtatis diebus conueniebat, prorſus imperium erat rarum talium. Capita rogationis Tribunorum fuerunt hæc: Decemuiros legitimis Comitiis à populo eligi, ætate, prudentia, dignitate præſtantiſſimos, & qui bonæ ſuæ famę rationem habeant maximam. Eos viros leges de negotiis tam priuatis, quam publicis ꝓmulgare quibus legib. ſua iura preſcribantur tam priuatis ciuibus, quam annuis Magiſtratibus. Certatum deinde aliquot annos inter Patricios & plebem de huius legis ꝓmulgatione, donec tandẽ anno CCXCIX. Coſſ. Sp. Tarpeio, A. Æternio cum Tribuni plebis lenius cum Patribus agerent, & eos rogarent, vt finem certaminum facerent, ſi plebeiæ leges diſplicerent, vt illi communiter legumlatores & ex plebe, & ex Patrib. qui vtriſq; vtilia ferrent, quæque æquandæ libertatis eſſent, ſinerent creari, ſuadente T. Romulio, qui prioris anni Cõſul fuerat, Senatuſconſultum factum eſt, vt legati mitterentur ad Græcas vrbes, qui ſunt in Italia, alij Athenas, qui peterent à Græcis leges optimas, & inſtituto ſuo conuenientiſſimas. Quibus reuerſis, referendum ad Senatum de legiſlatoribus eligendi & quodnam eorum futurum ſit imperium, quamve diuturnum, deque cæteris rebus ad id negotium pertinentib. Miſſi itaque legati ad Græcas vrbes ſunt Sp. Poſthumius, Ser. Sulpitius, A. Manlius, triremeſque eis aſſignatæ & ornatæ ſunt, ex ærario, pro maieſtate Rom. imperij. Quibus anno tertio reuerſis Tribuni plebis vrſerunt, vt legumlatores crearentur. Poſt aliquot igitur contentiones Tribunorum & Conſulum, Senatuſconſultum in deſignatorum Cõſulum ſubſequentis anni ſententiam factum eſt, eligendos Decemuiros è Senatus primoribus: eorum annuum eſſe imperium ex eo die, quo creati fuerint, cum ea poteſtate, quam modo Conſules, olim Reges habuiſſent: interim ceſſare omnes Magiſtratus alios, donec iuxta leges creati fuerint: Decemuiros vero priuatis iura reddere, & Rempublicam conſtituere. Hoc Senatuſconſulto à Tribunis ad populum relato, Ap. Claudius, & T. Genutius, qui in ſequentem annũ Conſules deſignati erant, Magiſtratum eiurarunt, & Tribunorum Ædilium, Quæſtorum Magiſtratibus, aliiſque, ad tempus antiquatis, Comitiis Centuriatis Decemuiri creati ſunt, de quorum imperio Dionyſius libro octauo hæc tradit: Sequenti anno (qui fuit ab Vrbe condita CCCII.) Decemuiri aſſumptis ciuitatis gubernaculis, aggreſſi ſunt Rempublicam cõſtituere: penes vnum faſces erant, & reliqua Conſularis poteſtatis inſignia. Is Senatum conuocabat, decreta confirmabat, cæteraque agebat, pro imperio. Reliqui (quibus ſinguli accenſi apparebant, teſte Liuio libro tertio) ad minuendam poteſtatis inuidiam non multum à priuatis differebant habitu. Deinde alius in poteſtatem ſuccedebat, ſeruatis vicibus, idq; ad certos dies, donec elaberetur tẽpus annuum. Omnes autem à mane pro tribunali cognoſcebant cauſas priuatas & publicas. (Liuius decimo quoque die id à ſingulis factũ fuiſſe docet, tum quæ ad ſubditos pertinerent, & ſocios.) Et lites controuerſas dirimebant de ſingulis diſceptantes, ſumma æquitate, atq; iuſtitia: viſumque eſt ciuitati optimum eius anni Decemuirale imperium. Sed maxime laudabatur cura plebeiorum hominum, & præſentaneum contra omnem vim atq; iniuriam auxilium. Iactabaturque à multis non fore opus ciuitati aliis Magiſtratibus, cum vnus ad obeunda omnia munia mira prudentia ſufficiat. Et mox: Hi Decemuiri leges cõſcriptas tum ex Græcorum iure, tum è patriis conſuetudinibus propoſuerunt in decem tabulis cognoſcendas cuilibet, ferẽtes admoneri ſe à priuatis hominibus, & hoc agentes, vt leges placerent omnibus: diuq; conſultauerunt cum proceribus reuocantes ad exactiſſimum examen ſingulas. Vbi vero viſæ ſunt bene habere, primum Senatu coacto, nemine contradicente, Senatuſconſultum de iis fecerunt: deinde Centuriatis Comitiis in præſentia Pontificum, Augurum, aliorumque Sacerdotum a re diuina exorſi, calculos dederunt Centuriis: tum plebiſcito quoque confirmatas, & in æreas columnas inciſas, vna ſerie propoſuerunt in loco fori maxime conſpicuo, &c. Hactenus Dionyſ. Finito annuo eorum imperio, cum videretur aliquid deeſſe iis legibus (quemadmodum idem auctor, & cum eo Liuius, Plutarchus, & alij teſtãtur,) annitentibus etiam nonnullis ex Patribus, vt ea ratione Tribunitia poteſtas abrogaretur, conſenſu Senatus & plebis etiam in ſequentem annum Decemuiri creati ſunt, pars quidem eorum ex prioribus refecti, pars in aliorum loca ſubrogati, vt id quod x. tabulis deeſſet, ſupplerent, & legum iam latarum obſeruationem à volentibus exigerent. Cum vero hi ſtatim initio ſuæ adminiſtrationis clandeſtinum fœdus inter ſeſe iureiurando ferirent, ne ex collegio vlla in re alteri aduerſaretur ſed quod vni eorum placuiſſet, idem probaretur omnibus: neve Comitia haberent, perpetuoque retinerent imperium: neue quemquam alium ad id admitterent ipſiq; pari honore, pari poteſtate eſſent, Senatuſconſultis, Plebiſque ſcitis nonniſi raro, idque neceſſario vterentur, maximam partem rerum pro imperio, multa tyrannice agerent, cumque primo honoris die poſt peracta ſacra ſolennia ſinguli cum ſingulis inſigniis regiis prodirent, prælatis cuique duodecim faſcibus & ſecuribus, quod antea antiquatum fuerat, accedente etiam cæde Siccij, & iudicio Virginiæ, Decemuiri damnati, & hæc poteſtas in vniuerſum ſublata eſt, tertio anno poſtquam primum in Rempub. fuiſſet introducta.

CAPVT XX.

De Tribunis militum Conſulari poteſtate.

VT plurimorum aliorũ Magiſtratuum ita etiam huius, de quo agendum eſt, auctores fuerunt Tribuni plebis. Dicuntur Tribuni militum, vel Tribuni militares Conſulari poteſtate, ad differentiam eorum, qui caſtrenſes Magiſtratus erant. Cauſam autem iis creãdis dederũt Tribuni plebis, qui, vt referũt Liuius libro 4. initio, & Dionyſius lib. II. cũ multa alia priuilegia Patribus & Patriciis ante extorſiſſent, tandem

dem etiam hoc ad populum tulerunt, vt alterum Cō- A sulem ex plebe fieri liceret. Rogarunt hoc Tribuni plebis, & grauissime vrserunt anno ab Vrbe condita cccIIX. Coss. M. Genutio, & C. Curtio. Cum autem Patricij Tribunis sese grauissime opponerent, nihil tamen efficere possent, Tribunis nihil de suo feruore remittentibus, tandem suasu C. Claudij, viri Consularis, ne Consulatus cum plebe communicaretur, Senatusconsultum factum est, vt in locum Consulum alij Magistratus, vel præfecti, pars ex plebe, & pars ex Patribus crearentur, Consularem potestatem haben- B tes, quorum imperium cum finitum esset, Senatus plebsque conuenirent, & cognoscerent, vtrum Consules, an Præfectos mallent imperium suscipere: & quod omnibus suffragium ferentibus videretur, firmum esset. Quod Senatusconsultum cum Tribuni plebis summis laudibus extulissent, plebsq; accepisset in annum sequentem, qui fuit ab Vrbe condita cccIX. Tribuni militum tres, & quidem omnes Patricij, A. Sempronius Atratinus. T. Clœlius Siculus, L. Attilius Longus creati sunt. Plebs eo primum con- C tenta fuit, quod sui ratio in Comitiis habita fuisset. Sed iidem paulo post, cum vitio facti essent, abdicarunt, inque eorum locum Consules sunt creati. Post aliquot annos rursus Tribuni creati, & primum quidem tres, mox quatuor, & tandem sex. Nec plures creatos fuisse vnquam Sigonius Comment. in Fastis demonstrat, licet diuersum reperiatur apud Liuium lib. 5. initio, qui vno in loco dicit octo creatos fuisse: quem tamen locum corruptum esse credibile est, cum apud nullum alium auctorem eius rei mentio D extet. Idemque in Fastis etiam Onuphrij Panuinij, & Huberti Goltzij tātum sex eo anno, quo Liuius octo fuisse dicit, ponuntur. Fueruntque hi Tribuni nonnunquam omnes Patricij, nonnunquam ex Patribus & plebe simul creati. Post annum cccxcvI. nulli amplius Tribuni militum reperiuntur: vt non sit dissimile vero, eos qui anno cccxcvI. creati fuerunt, vltra hos fuisse. Ita hic Magistratus post annum LXXVII. quam in Rempublicam introductus esset, frequentari desiit. De potestate & insigniis eorum, quia iis- E dem, quibus Consules vsi fuerunt, quod ex verbis illis, Consulari potestate intelligitur, non opus est vt hic à me multa afferantur.

Capvt XXI.

De Triumuiris Reipublicæ constituendæ.

F Triumuirorum Reipublicæ constituendæ Magistratus (si modo Magistratus dicendus est) vt contra leges fuit institutus, ita etiam non fuit diuturnus. Initium eorum incidit in annum ab Vrbe condita IↃCCX. Causæ propter quas ij in Rempublicam inducti fuerint, hæ ab auctoribus Dione libro 46. Appiano libro 3. & 4. Bellorum ciuilium, Suetonio in Augusto, Plutarcho in M. Bruto & Antonio, & aliis recensentur. Cum C. Iulius Cæsar in Senatu viginti tribus vulneribus esset confossus, C. Cæsar Octauianus, qui à C. Iulio adoptatus, & in Cæsarum familiam translatus erat, anno IↃCCX. Consul cum Q. Pedio, Hircio & Pansa ad Mutinam occisis suffectus in toto suo Consulatu nihil aliud moliebatur, quā vt patris Iulij Cæsaris interfectores vlcisceretur. Q. igitur Pedium collegam legem ferre iussit de quæstione habenda in eos, quorum ille opera occisus esset, postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius & D. Brutus, absentes damnati sunt. M. autem Antonij opes C. Asinius Pollio, qui Hispaniæ, & L. Munatius Plancus, qui Galliæ præerant, cum suis exercitibus adiuncti auxerant, & D. Brutus, cui Senatus, vt persequeretur M. Antonium mandauerat, relictus à legionibus suis profugerat, & tandem iussu Antonij, in cuius potestatem venerat, à Capeno Sequano, ad Aquileiam interemptus erat. Cæsar igitur cum M. Brutum, qui Macedoniam, & C. Cassium, qui Syriam ex Senatusconsulto obtinebant, nullo pacto armis vlcisci posset, cum M. Antonio, & M. Lepido, pace facta, postquam Consul creatus esset vtrumque ex Gallia in Italiam accersiuit. Congressi omnes in agro Bononiensi, vt Dio libro 46. vel Mutinensi, vt Appianus libro 4. Bell. ciuil. initio docet, consultationes summas de ordinanda & corrigenda Republica habuerunt, & tandem ita inter eos cōuenit. vt publice quidem ipsi tres constituendis, administrandisq; rebus præficerentur, idque non in perpetuum, sed in quinquennium: ita vt omnia ex animi sui sentētia etsi neq; ad Senatum, neque ad populum de his retulissent, agere, Magistratus aliosque honores, quibus ipsi vellent, tribuere possent: priuatim autem, ne viderentur omnes prouincias sibi ipsis arrogare velle, Cæsari Africa, vtraque Sardinia & Sicilia: Lepido Hispania omnis, ac Gallia Narbonensis: Antonio reliqua omnis Gallia, quæ cis & trans Alpes iacet, tribuerunt: vt inimicos suos proscriberent, ac cæderent: Lepidus in locum D. Bruti Consul fieret, Romanamq; & totam Italiam in custodia haberet: Antonius vero & Cæsar Brutum & Cassium bello persequerentur. Atque his consultationibus perfectis, cum confestim omnes Romam venissent, singuli interiectis diebus Vrbem ingressi, quæ decreuerant executi sunt. Fusi quoque inimici, plurimi Equites, cxxx. Senatores proscripti sunt: inter quos fuerunt L. Paulus, frater M. Lepidi, L. Cæsar, auunculus Antonij, & qui Cæsarem suis sententiis ornauerat, M. Cicero: cuius occisi à Popillio legionario milite, cum haberet annos LXIII. caput cum manu dextra in rostris positum est. Inierūt Triumuiratum v. Kal. Decem. anno ab v. c. IↃCCX. Cum autem quinquennium hunc Magistratum gessissent, teste Dione, semetipsos in alterum quinquennium renunciauerūt: quod factum esse anno IↃCCXVI. Carolus Sigonius scribit. Sed non multo post dissidiis ortis inter Octauiū & Lepidum, Octauius fugato Sex. Pompeio, Lepidum bello persequutus est, eiq; victo Triumuiratus honorem abrogauit, supplicem tamē factum vita donauit. Postea etiam Antonio bellum intulit, eoq; victo, cum ipse solus rerū potitus esset, Triumuiratu abiit. Hunc finē habuit Triumuiratus, qui

qui non vltra annos x. in Republica Romana fuit. Sequuntur Magistratus minores ordinarii.

Capvt XXII.

De Quæstoribus vrbanis duobus, vel Quæstoribus ærarij.

QVæstores, inquit Varro lib. 4. de ling. Lat. à quærendo dicti sunt, qui conquirerent publicas pecunias & maleficia, quæ Triumuiri Capitales nunc conquirunt ab eis postea, qui quæstionum iudicia exercent: Quæstores dicti. Tria eorum fuerunt distincta genera. Alii enim Quæstores vrbani, vel ærarii: alii Quæstores parricidii, vel rerum capitalium: alii Quæstores Prouinciales fuerunt. Sed nobis de Quæstoribus ærarii, vel vrbanis hoc loco dicendum est: De eorum autem prima institutione dubitatur. Vlpian. quidem ff. lib. 1. titul. 13. de Quæstoribus, sic scribit: Origo Quæstoribus creandis antiquissima est, & pene ante omnes Magistratus. Iunius Gracchanus lib. 7. de potestatibus refert, etiam ipsum Romulũ, & Numam Pompilium bonos Quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent. Sed sicuti dubium est, an Romulo & Numa Pompilio regnantib. Quæstor fuerit: ita Tullo Hostilio Rege Quæstores fuisse certum est: & sane crebrior apud veteres opinio est, Tull. Hostilium primum in Rempubl. eos induxisse. Et à genere quærendi, Quæstores initio dictos, Iunius, & Trebatius, & Fenestella scribunt. Hæc Vlpianus. A quibus tamen nonnihil discrepant ea, quæ Cornel. Tacitus scribit in Annalibus. Plutarchus in Poplicola, eorum primam institutionem ad P. Valerium Poplicolam refert, inquiens: P. Valerium cum Saturni ædem ærarium constituisset, populo concessisse, vt Quæstores duos creare posset: creatosque primos esse P. Veturium, & M. Minucium, & pecuniam multam coactam, &c. Hæc ille. Erat autem Quæstura primus Magistratus vrbanus, qui petebatur, postquam quis x. annua stipendia fecisset, non ante annum ætatis xxvii. Sed vigesimo tamen septimo & sequentibus peti poterat. Ac primum quidem ex Patriciis, Comitiis Curiatis, vt ex Liuio lib. 31. & Plutarcho manifestũ est, creabantur: postea vero cum duobus prioribus alii duo adiicerentur: qui Consules in bellum euntes sequerentur, eisq; ad ministeria belli præsto essent, de quibus post dicam: à plebe obtentum est, vt pars ex Patriciis, pars ex plebe Comitiis Tributis crearentur, quorum posterius ex epistola etiam Cic. ad Curium, cuius initium: Ego vero te iam nec hortor, &c. intelligitur: vbi Cic. lib. 7. ad Famil. epist. 30. scribit: In campo certe non fuisti, cum Comitiis Quæstoriis institutis, &c. subiungit enim: Ille autem Comitiis Tributis auspicatus esset, Centuriata habuit, &c.

Officia Quæstoris vrbani fuerunt varia, ex quibus hæc fere sunt præcipua: Curam gerere ærarii, & vectigalium populi Rom. pecuniam publice, vel priuatim erogare, vel in ærarium condere, atque in tabulas

A accepti & expensi referre: cum exercitus scribi, & in campum legiones duci oporteret, signa militaria ex ærario depromere, atque ad Consules in expeditionem ituros mittere: legatis ex vltimis oris terrarum Romam profectis, publicum hospitium curare, & munera sæpe commeatus, large & hospitaliter, & vestimenta publico nomine exhibere, ac ne quid ipsis eorumque comitibus deesset, prospicere. Ægrotantium legatorum peregrinorum curam suscipere, mortuisq; funus è publico facere. Apud Quæstores vrbanos, B Imperatores ab expeditione redeuntes, ac triumphum petentes, iurare cogebantur, vere fuisse scriptum ad Senatum de hostium occisorum, & ciuium amissorum numero, alioqui triumphus ei negabatur. Ad eorum etiam munus pertinebat, prædam ex hostibus captam vendere, pecuniamque inde redactam in ærarium referre: tandem translata etiam ad eos est cura asseruandorum Senatusconsultorum, cum antea Tribunorum plebis, & Ædilium id munus fuisset: Plutarchus, Liuius, Valer. Maximus lib. 2. cap. 8. Dio, Agellius C lib. 13. cap. 13. & alij. Sed nullum imperium habebant hi Quæstores, non vocationem, nec prehensionem, non sella Curuli, vt plerique Magistratus, neque lictoribus aut viatoribus vtebantur, & apud Prætorem poterant à priuato in ius vocari. Conuocandæ tamen concionis habebant, vt Dionysius Halicarnass. lib. 8. docet. Post constitutam autem Romæ Monarchiam, Quæstura sepe abrogata, & rursum instituta fuit, vt ex Suetonio & Tacito discimus. Sub Imperatoribus Augustis cœpit aliud genus Quæstorum, qui dicebantur D Quæstores Candidati: eorum officiũ erat libros, hoc est, epistolas, siue orationes Principis in Senatu legere. Vlpianus Ælius, Lampridius, Dio & Tacitus. De his vide etiam Barnabam Brissonium lib. 1. Antiquitatum, capite 17.

Cap. XXIII.

E *De Tribunis plebis decem.*

MVlta in Republica Romana dedit turbas nimia fœneratorum in egenos & obæratos crudelitas, quod manifestum est omnibus iis, qui diligenter Romanas Historias legunt, vt non necesse sit multa de ea re hoc loco verba facere. Illud tantum iam ostendam, eandem crudelitatem etiam causam fuisse creandorum Tribunorum plebis. Cum enim, vt docent Dionysius libro 6. Liuius lib. 2. & alii, F Romani post eiectos Reges continuis bellis vexarentur per multos annos, plurimi, quibus tenuis res erat, cogebantur, tum propter continuas illas expeditiones, tum propter tributa, aliaque onera, nomina facere: reuersi autem ex bellis domum, cum soluendo non essent, à creditoribus vincti in seruitium ducebantur, vbi misere ab iisdem tractabantur. His miseriis mota plebs aliquoties petebat, se illis subleuari: minabatur etiam, nisi leuationem, vel remissionem debitorum impetraret, non daturam nomina ad expedi-

tionem, quod primum anno ab Vrbe condita CCLV. Coss. Tito Lartio Flauo, & Q. Clœlio Siculo factum esse habet Dionysius. Delinita tamen Patrum pollicitationibus plebs, sæpe de suo feruore remittebat, & impetrata faciebat. Cum autem Patres, secum ipsi diffidentes, nullis egenorum querelis mouerentur, vt ipsorum curam habuissent, res tandem ad seditionem venit, ita vt cum anno Vrbis cōditę CCLIX. Coss. A. Virginio Tricosto Cælimontano, T. Vetusio, vel Veturio, Gemino Cicurino, bellum cum Volscis & Æquis esset, plebs auctore Siccio & ex castris, & ex Vrbe in montem vrbi vicinum, qui postea sacer dictus fuit, secesserit, & non prius inde reuocari potuerit, quā Patres per legatos plebi debitorū leuationem, & nexorum solutionē obtulissent, eiq; insuper Tribunatum plebis, cuius cōstituendi tunc primum facta est mentio: item Æd iles plebis permittentes: quo facto sublata est discordia, & plebs in Vrbem rediit: creatique primum Tribuni plebis quinque anno ab Vrbe condita CCLX. Sp. Cassio Viscellino II. Aul. Posthumio Aurunco II. Coss. qui Tribuni dicti fuerunt, vt docet Varro lib. 4. de ling. Lat. quod primi ex Tribunis militum creati fuerunt. Eorum nomina, vti recenset Dionys. lib. 6. fuerunt hæc: L. Iunius Brutus, C. Sicinius Bellutus, C. & P. Lucinij, & Sp. Icilius Ruga: refertq; Dionysius, eos Comitiis Curiatis à plebe creatos, A. D. 4. Id. Decemb. potestatem Tribunitiam accepisse. Duplicatus deinde hic numerus fuit, & pro quinque decem creati, cum magno Optimatium dispendio, anno ab Vrbe cōdito CCXCVII. Coss. M. Valerio. Sp. Virginio. Primi autem Tribuni plebis his conditionibus creati sunt: Cum in illa plebis cum Patribus transactione plebeij metuerent, ne soluto cœtu, vel promissis non staretur, vel aliqui comprehensi raperentur ad supplicium, securitatis suæ causa potestatem illā postularunt, & adepti sunt, vt ipsi è suo corpore contra Patriciorum potentiam ac vim, creare peculiarem Magistratum possent, à quo auxilij latio aduersus Consules esset, vtque hic Magistratus sacrosanctus esset, hoc est, talis, quem vel vi, vel verbis violare capitale esset, & scelus inexpiabile: vt ita magis ad impediendum, quam ad agendum initio Tribuni fuerint creati, hoc fine, vt si quid vel de publico negotio, vel de priuato animaduerterent à Patribus agi, quod fraudi posset esse plebi, interponerent suam auctoritatem, & illud auerterent, non autem ipsi alia & noua molirentur, sicut sæpe fecerunt. Ideo in Halicarnassæo aliquoties ipsis obijcitur, quod non sint memores, quas metas ea potestas habeat. Nam in veteri iure non habuerunt Tribuni potestatem vocandi: qua de re legi potest. Agell. lib. 13. cap. 12. & Cicer. 2. in Rullum, & lib. 3. de Legib. dicit, Tribunum plebis maioris præsidem libertatis, custodemq; esse voluerunt, & alibi de Tribunis verba faciens, inter alia comparat eos cum Ephoris, quod & Val. Maximus lib. 4. c. 1. facit. De potestate autem Tribunorum hæc inuenimus: Quod quemuis potuerint tueri, contra vim intentatam à superiore, & quod licuerit illis quibusuis decretis, quæ improbabant, intercedere: licuerit etiam

A ipsis quemcunque vellent, arreptum in concionem producere, & cogerent quibus de rebus esset interrogatus, de iis respondere: hac tanta potentia & immunitate, tanquam telo quodam acerrimo armati, si qui natura inquieti, aut alias Patribus iniqui essent, valde abusi sunt sua potestate, & paulatim latius progrediendo, & multo plus sibi iuris vendicando, quā initio fuerat concessum, multum labefactarunt auctoritatem Consulum & Senatus, & auctores crebri fuerunt maximorum tumultuum, & malorum, vt nō
B raro pestis & pernicies Reipublicæ nominentur. Et ferme semper, quoties aliquid affulsit quietis Reipublicæ, illud turbarum vbique opponendo se importune Senatui, & res mouendo nouas & rixarum subministrando materiam perpetuam: quanquam ipsa Tribunorū constitutio, si intra limites suos mansisset, & iuste fuisset administrata, fuisset saluti Reipublicæ, & frænum Patrum, ne discederēt ab officio, sicut & Dionysius eam habet pro saluberrima, & quę multum ad insolentiam Patrum reprimendam po-
C tuerit: Ibidem tamen addit, id eatenus se iudicare, quatenus illa potestas cadat in bonos & prudentes viros, quia improbis & stolidis non raro fuerit ad pessimos conatus occasio. Sed & hoc de Tribunis memorabile est, quod si vnus cæterorum rogationibus refragaretur, impedire poterat omnia. Vnde & Claudius apud Halicarnassæum sperat fore, vt ipsa Tribunitia vis à se ipsa destruatur, si scilicet aucto Tribunorum numero incidant inter ipsos dissensiones. Gestārunt Tribuni plebis purpuram, vt affirmat
D Cicero pro Cluentio, quanquam contrarium affert Plutarchus Problem. 81. Domusque Tribunitia non fuit clausa, sed noctu & interdiu semper tanquā portus quidā & perfugium iis, quibus opitulandū esset, patuit. Nec licuit Tribuno integrum diem ab Vrbe abesse, nisi in Latinis ferijs, Halicarnass. lib. 8. Agel. li. 3. c. 2. & Macrobius lib. 4. Saturnaliorum, cap. 3. Potestas etiam Tribunorum terminata fuit mœnibus, nec extra Vrbem quicquam valuit, vt docent Halicarnas. & Liuius lib. 3. Cæterum quod Sulla Dictator
E totam hanc potestatē aboleuerit, quæ tamen à Pompeio restituta sit, videmus in Plutarcho, in Pompeio & Cicerone lib. 3. de Legibus, ne plures nunc producam. Sub Constantino autem Imperatore in vniuersum Tribunatus cessauit.

CAPVT XXIV.

De Ædilibus plebis duobus.

F QVod hactenus in hisce libris religiose obseruaui, vt singula munia Reipublicæ quæ aliqua ex parte distincta fuerūt, etsi in nomine similitudo quędam esse videretur, distincte etiā traderem, atq; explicarem: idem mihi & hoc loco faciendum puto, vbi de Ædilium officiis disserendum erit. Cum enim tres ordines eorum fuerint, alij Plebeij, alij Curules, alij Cereales: qui, licet vnum nomen habeant, quoad officia autem multum à se inuicem differant: de

A iis singulis singulatim dicere institui, & primum quidem de Ædilibus plebis. Ædilis dictus est teste Varrone lib. 4. de ling. Lat. qui ædes sacras & priuatas curaret. Ædiles autem plebis dicti sunt, quod ex plebe crearentur, & plebis proprij Magistratus essent. Duo igitur Ædiles plebis primum creati sunt anno ab v. c. CCLX. Sp. Cassio Vicellino II. A. Posthumio Aurunco II. Consulibus, eodem anno, primi Tribuni plebis. Cum enim, vt Dionys. lib. 6. testatur, inita inter Patres & plebem concordia, plebs, quæ in montem sacrum secesserat, in Vrbem rediisset, & impetrasset à B Senatu, vt liceret sibi quotannis è suo corpore creare Tribunos plebis, de quibus iam dictum est: petierunt etiam sibi à Senatu permitti, vt quotannis duos è plebe crearent subministraturos Tribunis, quicquid opus esset, & lites nonnullas, eorum permissu, diiudicaturos, ædiumque sacrarum, locorum publicorum, atque annonæ curam habituros. Quo per Senatum cōcesso, creauerunt, quos tum ministros & socios Tribunorum, ac Iudices appellabant. Nunc vero ab officiorum C vno Ædiles vocant, potestatem habentes alterius Magistratus ministrā, vt antea. Curant aūt multas magnas res, suntq; maxima ex parte Græcorum Agoranomis similes, &c. Hactenus Dionys. Primi Ædiles plebis creati fuerunt Comitiis Curiatis, idq; obseruatum vsque ad legem Voleronis latam. Post illam vero legem Tributis Comitiis creari eos solitos, cōsentiunt scriptores fere omnes.

Officia Ædilium plebis fuerunt, vti ex Dionysio audiuimus, & alii etiam scriptores confirmant, Tribunis D plebis ministrare, & de leuibus quibusdam causis, & litibus ipsorum permissu iudicare: iis, qui plus quam lege definitum erat, agri possiderent, diem dicere: matronas probri accusare, fœneratores coercēre, popinas, & ganeata obsonia inhibere, in facta dictaq; inciuilia, atque improba animaduertere, atque mulctam indicere: vt ædificia publica priuataq; fierent, vt cloacæ publicæ, aquæductus, & cætera ædificia, lauta, munda, integra, & expedita asseruarentur, curare: iniqua pondera corrigere, mensuras minores frangere, E & mulctare, de aleæ lusibus cognoscere, cōuehere frumentum, & oleum: ne vrbs penuria annonæ, aut caritate laboraret: vtque cōmeatus, quæq; bello vsui forent, in castra deferrētur, ipsorum muneris erat: Plebiscita vt in æde Cereris asseruarētur, ad ipsorum curam spectabat. Quare Pomponius Iurisconsultus ff. titulo de Origine iuris, scribit, eos ob hanc causam potissimum creatos fuisse. Postea etiam Senatusconsultorum cura, ne pro Consulum arbitrio supprimerentur, ipsis est demandata, quæ tamen ad extremum Quæstoribus vrbanis, vt in ærarium reponerētur, sunt com- F missa. Id tantum etiam honoris culmen Ædilitatis est prouecta, vt aliquando Vrbe peste laborante, maiestas Consularis, quemadmodum Liuius lib. 3. habet, ad Ædiles plebis deciderit. Hanc vero eorum potestatem à Claudio & Nerone Imperatoribus Augustis, plurimum accisam fuisse, Cornelius Tacitus, & Suetonius produnt.

Cap. XXV.

De Ædilibus Curulibus duobus, & Ædilibus Cerealibus duobus.

ALii erant Ædiles, qui Curules appellabantur, à sella curuli, qua vti solebant. Plutarchus in Mario, eos Maiores Ædiles appellat. Creabantur autem ex Patriciis, non ex Plebeiis. Querentibus autem de ea iniuria Tribunis plebis, conuenit inter eosdem & Senatum, vt alternis annis ex plebe fierēt: postea promiscuum fuit. Eorum origo, vt Liuius lib. 6. extremo habet, hæc fuit: Cum concordia inter Plebem & Patres inita, Senatus ludos in eius honorem decreuisset, & Ædiles plebis se eos facturos recusassent, conclamarunt Patricii iuuenes, se id honoris Deûm immortalium causa libenter acturos, vt Ædiles fierent. Quibus cum ab vniuersis gratiæ actæ essent, factum Senatusconsultum, vt duos viros Ædiles ex Patribus Dictator populum rogaret. Primi igitur Ædiles Curules creati sunt anno Vrbis conditæ CCCXXCVI. Cn. Quintius Capitolinus, & P. Corn. Scipio, L. Sextio, L. Æmilio Mamerco Consulibus. Liuius lib. 7. initio. Horum munus fuit ludos sacros & solennes instituere, ac procurare. Sacrarum ædium, & priuatarum curam gerere. Quod tum ex iis, quæ dicta sunt, tum ex Ciceronis verbis Actione 7. in Verrem intelligitur. Sic enim scribit: Nunc sum designatus Ædilis, habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum cura & cæremonia Cereri, Libero, Liberæq; faciendos: mihi Floram matrem populo, plebiq; Romanæ ludorum celebritate placandā: mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maxima cum dignitate, ac religione Ioui, Iunoni, Mineruæq; esse faciundos. Mihi sacrarū ædiū procurationem, mihi totam vrbem tuendam esse commissam. Ob earum rerum laborem & sollicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in Senatu sentētiæ dicendæ, locum, togam prætextam, sellam Curulem, ius imaginis ad memoriam posteritatemq; prodendam. Hæc Cicero. Ex quibus etiam, quæ insignia honorum Ædilibus concessa fuerint, cognoscitur. Cęterum illos ludos quisq; Ædilis sua impensa & sumptibus pro modo patrimonii, ac dignitatis suæ celebrandos procurabat, vt ex alio Ciceronis loco, lib. 2. Officiorum patet, vt etiam doceret, vitandam esse suspicionem auaritiæ. Multi enim, vt ludorum sumptum vitarent, Ædilitatem non petebant. Mamerco, inquit, homini, ditissimo prætermisso Ædilitatis, Consulatus repulsam attulit: & addit, Murænam, qui Ædilis non fuerat, propterea ludos in Prætura fecisse, vt à se suspicionem auaritiæ remoueret, & sibi populi Romani beneuolentiam, ac studium conciliaret. Est & hoc obseruatione dignum, quod Lucius Ioannes Scopa in Collectaneis annotat, legem Romę latam fuisse, ne quis Romanorum quid scriberet, nisi prius ad Ædiles Curules accessisset, & scribendi veniam impetrasset, cum illi

prius ſcriptoris vires perpendiſſent, & ſecundum ingenij capacitatem, ac doctrinam, componendi poteſtatem dediſſent. Quod de fabulis Scenicis intelligẽdum eſſe, ex omnibus fere Terentij Comediarum inſcriptionibus colligi poteſt. Eas enim Ædiles emebant, & vt publice agerentur, curabant.

Erat etiam Ædilium Curulium officium, curare, vt Templa, Theatra, Stadia, Fora, Porticus, Curię, & Baſilicæ, atque Mœnia, magnificis operibus reficerentur, & ornarentur. Sed non contenti his muneribus, etiam annonæ, aliarumque rerum curationem & cognitionem ſibi vindicarunt, & multa cum Ædilibus plebeijs communia habuerunt. Omnium autem maxime ad eos pertinebat, cauſas & lites redhibitionum, id eſt, in quibus agebatur de rei corruptæ vitio, quam quis aut vendidiſſet, aut commutaſſet, dirimere: ideoque vbi Kalendis Ianuarijs Magiſtratum inierant, non aliter atq; Prætoris edictum promouebant, in quo quemadmodum de ſingulis controuerſijs ius dicturi eſſent, populum præponebant. Vnde apud Iuriſconſult. peculiaris titulus eſt de Ædilitio edicto. Annus quo hic Magiſtratus peti ſolebat, erat, vt colligunt Paul. Manutius, & alij, XXXVII. Atque hæc de Ædilibus Curulibus.

De Ædilibus Cerealibus pauca, quæ admoneam, habeo. Cereales dicti, quod Cereri, hoc eſt, frumento præſint. Et primum à Caio Iulio Cæſare inſtituti, & ex Patricijs creati ſunt, anno ab Vrbe condita DCCIX. Teſtis eſt Suetonius Tranquillus, cum in Iulio ſcribit: Prætorum, Ædilium, Quæſtorum, minorum etiam Magiſtratuum numerum ampliauit. Et Dio lib. 43. qui paulo clarius idipſum docet, ſic ſcribens: Eodem anno primo ſex Ædiles ſunt conſtituti, duo Patricij, qui Cereris Ædiles vocarentur, quatuor Plebeij. Iſq; mos ad noſtram vſq; ætatem exinde perductus eſt, &c. Hæc ille, quæ etiam confirmat, Pomponius Iuriſconſult. ff. de origine iuris.

Cap. XXVI.

De Curatoribus omnium Tribuum.

Curatores Tribuum erant, qui Tribuum commoda procurarent, perinde atque in vicis vicorum Magiſtri. Eorum Terentius Varro lib. 5. de lingua Latina meminit, in recitatione verborum, quæ dicit Cenſor præconi, conditurus luſtrum: Omnes Quirites, pedites, armatos, priuatoſque, Curatores omnium Tribuum, ſiue quis pro ſe, ſiue altero dari rationem volet, voca Iulicium huc ad me, &c. Apud alios ſcriptores non facile eſt eorum mentionem inuenire.

Capvt XXVII.

De Triumuiris Capitalibus.

Triumuiri Capitales, qui & Treſuiri, ſeu Treuiri Capitales, eo quod tres viri ſimul ad munus illud obeundum crearentur, ſunt dicti, fuerunt, quemadmodum ſcribit Pomponius, ff. de Origine iuris, qui carceris cuſtodiam haberent, vt cum animaduerti oporteret, id interuentu fieret. Horum ſæpe fit mentio apud Liuium, Ciceronem, Plautum, & alios. Creati ſunt primum, vt Onuphrio Panuinio, & Huberto Golzio in Faſtis placet, ab Vrbe Condita anno CDLXV. Eorum non tantum erat, vti ex Pomponio audiuimus, carceris cuſtodiam habere, ſed etiam latomiarum. Ad columnam item Mæuiam, vt Cicero docet, de eorum ſcelere cognoſcebat, qui cum ciues Romani non eſſent, in vrbe habitarent: ac de vilibus, & abiectæ tantum conditionis hominibus, vt de furibus & ſeruis nequam, ius dicebant, teſte Aſconio in Diuinationem. Primis autem temporibus, etiam de aliis maleficiis cognouiſſe eos, nõdum conſtitutis quæſtionibus publicis, colligitur ex Plauto in Aſinaria, & Varrone libro 4. de lingua Latina, qui de Quæſtoribus agens ſcribit quæſtores à quærendo, qui conquirerent publicas pecunias, & maleficia, quæ Triumuiri Capitales nunc conquirunt. Quod autem addit Pomponius animaduerſum in delinquentes, ac ſceleroſos, ipſorum interuentu fuiſſe, intelligendum ſic eſt, non quod ipſi Triumuiri quenquam ſupplicio affecerint, ſed vſi ad eam rem ſint opera lictorum, quorum octo ſub ſe habebant: vnde apud Plautum in Amphitruone Soſia:

Quid faciam nunc, ſi Treſuiri me in carcerem compegerint?
Inde cras è promptuaria cella depromar ad flagrum.
Nec cauſam liceat dicere mihi, neq; in hero quicquam auxilij ſiet?
Nec quicquam ſit, quin me omnes eſſe dignum deputent.
Ita quaſi incudem me miſerum homines octo validi cædent, &c.

Hic enim per octo homines, octo lictores intelligunt, miniſtrantes Triumuiris. Quod vero etiam ſacramenta exegerint Triumuiri Capitales, atque in diuinos vſus, & ad tuenda ſacra ciuitatis eam pecuniam contulerint, conſtat ex lege Lucij Papirij Tribuni plebis, apud Feſtum quam quomodo legendam putant Lucas Fruterius, & Ioſephus Scaliger, huc ſcribam: Queicunque prætor poſthac factus erit, quei inter ceiueis ious dicet, Treſuiros Capitaleis populum rogato, iiſque Treſuiri Capitaleis, queicunq; poſthac facti erunt, ſacramẽta exigunto, iudicantoque, eodem iure ſumpto, vtei ex legibus, Plebeque ſciteis exigere, iudicare eſſe oportet. Addit enim Feſtus, ſacramenti nomine id æs dici cœptum eſſe, quod & propter ærarij inopiam, & ſacrorum publicorum multitudinem conſumeretur in rebus diuinis. Creabantur porro Comitijs Tributis Capitales Triumuiri, vt alibi eſt oſtenſum. Vide etiam de hac lege & Triumuiris Capitalibus Iacobum Ræuardum libro ſecundo Variorum, capite 18.

Cap. XXVIII.

De Triumuiris nocturnis, Triumuiris valetudinis, & Triumuiris monetalibus.

QVando Triumuiri nocturni creati fuerint, certum non est, hoc constat, antiquum eum Magistratum esse. Meminit eius Liuius libro nono, vbi de C. Flauio Scriba, quomodo Ædilis Curulis factus sit, agens, inter alia dicit, eum prius Tribunatum gessisse, & duos Triumuiratus, nocturnum alterum, alterum coloniæ deducendæ, &c. Meminit eius & Tacitus libro 5. Annalium, his verbis: Triumuiri nocturni, quod ad incendium in sacra via ortum tarde venerant, à Tribuno plebis die dicta damnati sunt. Quod eorum officium fuerit, Paulus Iurisconsultus ff. libro primo tit. 44. Apud vetustiores, inquit, incendiis arcendis Triumuiri præerant, qui ab eo, quod excubias agebant, etiam nocturni dicti sunt. Interueniebant nonnunquam, & Ædiles, & Tribuni plebis. Erat autem familia publica, circa portas & muros disposita, vnde & si opus esset, vocabatur. Fuerunt & priuatæ familiæ, quæ incendia, vel mercede, vel gratia extinguerent: deinde Diuus Augustus maluit per se huic rei consuli instituto Præfecto vigilum cum cohortibus. Hæc ille.

Triumuiri valetudinis.

De his cum nihil quicquam in veteribus scriptoribus inueniam, nec satis sciam, an Magistratus fuerint, quia tamen ab Onuphrio Panuinio in Magistratuum numerum referuntur, nolui eos prætermittere, & cum mihi quinam illi fuerint, cognitum non sit, Onuphrii verba libro 2. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, adscribere libet, quæ hæc sunt: Huius, inquit, Magistratus nulla apud veteres auctores, quod sciam, mentio est. In antiquo vero argenteo nummo sic scriptum est, M. Acilius III. VIR VALE. TV. Hi nostra ætate pestis causa creari solent, atque Domini sanitatis vocantur, quibus temporibus de morbo suspectis, magna potestas concedi solet. Nummi autem verba sic ego interpretor. M. Acilius III. VIR. valetudinis tuendæ. Hæc Onuphrius.

Triumuiri monetales.

De Triumuiris monetalibus Pomponius Iurisconsultus ff tit. 2. de Origine iuris, sic scribit: Constituti sunt eodem tempore & Quatuoruiri, qui curam viarum agerent, & Triumuiri monetales, æris, argenti, auriflatores, &c. Præfuerunt cudendæ monetæ: dicti fuerunt Triumuiri monetales, & Triumuiri A. A. A. F. F. quod est Auro, Argento, Ære, flando, feriendo. De ijs etiam intelligendus locus apud Ciceronem in epist. ad Trebatium Iurisconsultum, vbi sic scribit: Treuiros vites censeo, audio capitales esse, mallem auro, argento, ære essent. Triumuiros enim Treuiros dici, & Tresuiros solitos, non est obscurum, & sic hunc locum interpretantur, Bembus in epistola ad Paulum Manut. & alii. Quamuis etiam hoc verum sit: intelligi simul per Treuiros populos illos in confinibus Germaniæ, quorum metropolis fuit Treuirum, vrbs adhuc celebris propter Archiepiscopum Treuirensem.

Cap. XXIX.

De Quatuoruiris viarum curandarum, & Quinqueuiris cis & vls Tiberim.

MAxima priscis temporibus Senatus diligentia fuit in faciendis sarciendisque viis, tam intra, quam extra Vrbem. Earum autem curandarum munus primum Censoribus à Senatu commissum fuit, vnde supra, cum de Censorum officio diceremus, addidimus, hoc eorum munus fuisse tueri vias, &c. post vero cum Censores aliis rebus pro officio occupati, huic muneri sollicite vacare nequirent, ex Senatusconsulto Magistratus alius speciatim ob eam causam creatus est. Ii Quatuoruiri viarum curandarum vocabantur, quod viis vel muniendis, vel sternendis præessent. Eorum non multa mentio est in scriptoribus, quos habemus: in antiquis autem Epigrammatis plurima Pomponius IC. & Dominicus Floccus Florentinus sic de iis scribunt: Constituti sunt & Quatuoruiri, qui curam viarum agerent. Vide etiam de his Barnabam Brissonium libr. 4. Antiquitatum, cap. 12.

Quinqueuiri cis & vls Tiberim.

Non fuerunt hi Magistratus, sed Magistratuum vicarii, de quibus Pomponius I C. & eum sequutus Dominicus Floccus, sic scribunt: Et quia Magistratibus vespertinis temporibus in publicum esse inconueniens erat, Quinqueuiri cõstituti sunt cis Tiberim, & vls Tiberim, qui possent pro Magistratibus fungi. Est horum memoria obscura, nisi quod præter Pomponium & Floccum Liuius etiam alicubi eorum meminit. Cæterum vt & hoc addatur, veteres vsi sunt particula vls, pro quo nos dicimus vltra, teste Festo.

Cap. XXX.

De Decemuiris stlitibus iudicandis, & Centumuiris litibus iudicandis.

DEcemuiri stlitibus iudicandis Magistratus fuerunt, vt docet Pomp. *ff. tit. 2. de Orig. iur.* Cum esset, inquit, necessarius Magistratus, qui hastæ præesset, Decemuiri stlitibus iudicandis constituti sunt. Hic Magistratus, post Quæsturam cœptus est, vt colligitur ex Suetonio in Augusto, & ex antiqua inscriptione. SCÆVA QVÆSTOR. DECEMVIR. STLITIBVS IVDICANDIS TRI. PL. &c. Adhibuerunt autem hi Decemuiri hastam Prætoriam, atque ea posita iudicarunt, & ea iudicia exercuerunt, quæ Centumuiralia dicta sunt, de quibus plura libro de iudiciis. Quod ad vocabulum stlitibus, attinet, significat illud idem quod super lites, testantibus Quintiliano & Festo. Centumuiri autem Magistratus non erant, sed Iudices, de quibus sic scribit Festus. Centumuiralia iudicia à Centumuiris sunt dicta, nam

cta: nam cum essent Romæ xxx. & v. Tribus, quæ & curiæ dictæ sunt, terni ex singulis Tribubus sunt electi ad iudicandum, qui Centumuiri appellati sunt: & licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen quo facilius nominarentur. Centumuiri sunt dicti. De quibus controuersiis illi iudicarint, docet Cicero lib. 1. de Orat. his verbis. Iactare se in causis Centumuiralib. in quibus vsucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumq; rerum innumerabilium iura versentur, &c. Posterioribus autem temporibus multum creuit eorum iurisdictio, vt in Fab. Quint. lib. 4. c. 1. & lib. 5. c. 2. li. 11. c. 4. videre licet, atq; eorum numerus auctus ad cxxc. manēte tamen semper nomine Centumuirorum, vt testatur Plin. Iun. lib. 6. epistolarum, epist. 33. ad Rom. Diuidebantur porro Centumuiri in quatuor consilia, vt alio libro ostendetur.

Cap. XXXI.

De Præfectis Ærarij.

Sequuntur alii Magistratus ab Octauio Augusto instituti, inter quos non postremum locum obtinent Præfecti ærarij, de quibus hoc capite dicam. Origo eorum creandorum hæc fuit: Cum ad Vrbis præsidium, & tuendos Imperii fines plurimæ legiones alendæ essent, nec Augusto suppeterent totsumptus, consulit Senatum de reditu quodam perpetuo constituendo, vnde citra vllius iniuriam stipendia ac premia militibus sufficerent. Quia vero nullus reditus excogitari poterat quem omnes probarent, quin imo omnes eum quæri indignarentur, Augustus ipse certum ac proprium ærarium constituit, quod militare appellauit, atq; in illud pecuniam pro se & Tiberio intulit, promisitq; se quotannis id facturum. Quem secuti aliquot Reges & populi, idem sunt polliciti. Post vero, cum neque ipsius pecunia, neque ea quæ à Regibus & populis mittebatur, satis locupletari ærarium, nec alia ratio inueniri posset, constituit, vt pars hæreditatum ac legatorum vicesima eo referretur, exceptis iis, quæ proximis cognatis aut pauperibus relinquebantur. Huius igitur ærarii administrationem tribus Prætoriis, sorte lectis, ad triennium mandauit, qui binis lictoribus, aliisque ministris, quos conueniebat, vterentur, vt Dio li. 55. scribit: Quod & Suetonius in Augusto, c. 49. confirmat his verbis: Quicquid vbiq; militum esset ad certam stipendiorum, præmiorumq; formulam adstrinxit: definitis pro gradu cuiusque, & temporib. militiæ, & commodis missionum: ne aut ætate, aut inopia post missionem sollicitari ad res nouas possent: vtque perpetuo, ac sine difficultate sumptus, ad tuendos eos, prosequendosque suppeteret, ærarium militare cum vectigalibus nouis constituit. Hæc ille. Postremis autem temporibus eosdem Præfectos à Principe eligi, & sine electoribus creari solitos, docet Dio lib. 55.

Ad Cap. XXXI.

PARALIPOMENA.

Quid ærarium? vbi asseruaretur? Cur in Saturni fano, sanctius ærarium, dotatæ indepuellæ, ponderata non numerata pecunia, thesaurus, materia pecuniæ, adulterini nummi.

Isidorus Hispaniensis lib. 16. Etymologiar. cap. 17. *Antiquissimi nondum auro argentoque inuento, ære vtebantur, nam prius ærea pecunia in vsu hominum fuit, post argentea, deinde aurea subsecuta, sed ab ea qua cæpit, nomen retinuit, vnde & ærarium dictum, quia prius tantum æs in vsu fuit, & ipsum solum recondebatur.* Mutati sæpius ei præpositi, nam olim *Tribuni* præerant. Fest. Pomp. lib. 1. postea *quæstores.*

Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 128.

——*Fuit ille quod olim*
Quæstor consulibus, tractabat publica iure
Æra suo.

Sub Imperatoribus noui Magistratus instituti, in quorum cura pecunia publica esset, nam *à Quæstoribus ad Prætores*, ab his sub Augusto *ad Senatores*, C. Plin. lib. 9. Epist. 1. denique sub Claudio Cæsare ab illis præfectis *ad Quæstores* denuo munus illud deuolutum. dixi ad illud Claudiani in consulatu Manlii Theodori.

Abductoque hominum cumulent æraria censu.

Et lib. 2. de laudib. Stilichon.

——*non indecores æraria lassant*
Expensæ.

Id moris & apud Persas, publicam pecuniam magnatibus asseruandam committere Eruditissimus Brissonius iam præoccupauit. Q. Curtius lib. 5. *Tiridatem pecuniæ*, quæ ex vna Satrapia cogeretur, *custodem* memorat, & Begophanem arcis Babylonicæ, & *regiæ pecuniæ* eiusdem prouinciæ *custodem*. Eodem libro Darii Persarum regis ad constructionem templi Hierosolymitani extat apud Iosephum lib. 11. Antiquitat. Iudaicar. c. 4. ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γαζοφυλακίου, *ex regio ærario*. Est & edictum Artaxerxis ad omnes, qui thesauris suis, trans flumen præpositi erant, vt quicquid ab iis Esdras sacerdos, scriba legis dei cæli, postulasset, illico præstaretur. Esdræ cap. 7. Strabo libr. 15. vbi de *Susa*, & Arrianus lib. 3. de *Pasagardis*. Erat & *Gaza* celebre thesauris regiis reponendis oppidum, vnde eo nomine opulentiam significarunt, Curt. lib. 3. quam vrbem *in Palæstina* reponit Pompon. Mela lib. 1. cap. 11. quare Suidas γάζαν θησαυρὸν, *Gazam thesaurum* interpretatur: & pæne eadem Hesychius Grammaticus, recte Seruius ad lib. 1. Æneid. *Gazam, Persarum lingua censum, diuitias.* Huiusmodi *custodes* aut *ærario regio præpositi* vocantur γαζοφύλακες, Diodor. Sicul. lib. 17. *custodem regiæ pecuniæ* vertit Æmylius Probus, siue mauis Cornelius Nepos in Datame, vetus Interpres Biblior. Esther cap. 3. *Arcarium gazæ* transtulit, quam immensa, quamque prodigio-

ſa eius ſumma, liquet videre ex variis ſcriptoribus A
adductis ab eodem Briſſonio loco laudato. Artemidor. lib. 4. Oneirocrit. cap. 33. ἀργυρίου βασιλικοῦ ἐγένετο προεστώτης. *Pecuniæ regiæ factus eſt præfectus.* Aſſeruabatur plerumque hæc pecunia in templis, quod loca ea ſacra & inuiolata cenſerent, ideoque tutiſſimo præſidio in fanis Deorum deponebantur. Abbas Vrſpergenſis ſui Chronici pag. 41. *Audita templi Hieroſolymitani opulentia, quam Pompeius intactam reliquerat, in Palæſtinam diuertit, Hieroſolymam adit, templum peruadit, opes diripit.* Et quis neſcit ærarium olim totius B
Græciæ in Delo Inſula fuiſſe? & templum Delphici Apollinis, propter opes in eo depoſitas à Brenno Gallorum duce petitum? vt narrat præter alios Iuſtinus lib. 24. Hegeſippus Excidii Hieroſolymitani lib. 1. cap. 17. *Denique Pompeius curarum iſtiuſmodi declinans ſuperflua, dum triumpho potitus ambiret ambuſta, ſequentibus ſeſe ſuorum plurimis, vidit tabernaculum, ſecundum quod ſoli principi ſacerdotum ſolenni acceſſu patebat, atque intus aſpexit lucernam, & menſam, & thymiamata, & tabulas teſtamenti, & ſuper eas Cherubin, multitudinem aromatum diſperſam, & ſacræ* C
pecuniæ talenta duo millia, in quibus cum plurimum auri eſſet, integer tamen ab omni cupiditate vel ipſa, vel ſi qua ſacrorum vaſorum inuenta ſunt, intacta conſeruari præcepit. Ea, vt teſtimonio, ratione inducti Romani, in æde Saturni ærarium ſuum eſſe voluerunt. Pſeudocornutus ad v. 59. Sat. 2 A. Perſii. *Æs in æde Saturni condebatur, nondum argento auroque ſignato, vnde ærarium nomen accepit, fuit autem aſſis libralis, & dipondius, quod hodie in vſu remanſit, & ſolebat penſari potius, quam numerari, vnde & diſpenſatores dicti proro-* D
gatores. Rationem habes apud Minutium Fælicem in Octauio, qui dialogus falſo à quibuſdam pro octauo Arnobii libro habebatur, & à Q. Florente Tertulliano Apologet. aduerſ. gent. cap. 10. *Si quæras rerum argumenta, nuſquam inuenio fideliora, quam apud ipſam Italiam, in qua Saturnus poſt multas expeditiones, poſtque Attica hoſpitia conſedit, exceptus à Iano, vel Iane, vt Salij volunt, Mons quem incoluerat, Saturnius dictus, ciuitas quam depalauerat, Saturnia vſque nunc eſt, tota denique Italia poſt Oenotriam, Saturnia cognomina-* E
batur; ab ipſo primum tabulæ, & imagine ſignatus nummus, & inde ærario præſidet. Primus templum illud iis vſibus addixit Valerius Publicola Macrobius libro 1. Saturnal. cap. 6. vel quia reuerentia ſacri loci, vt iam admonui, & habetur apud Apollonium Collatium Excidii Hieroſolymitani lib. 4. de templo Salomonis,

——*nam parcere ſacro*
Ille loco, ſeptemque vrbis monimenta manere
Vna cupit.

Vel quia tutiſſimus erat ille mons, & prouida Na- F
turæ manu, aduerſus iniurias hoſtium, ſituque munitus erat. Plutarch. in Rom. Problemat. cap. 42. C. Iul. Solin. Polyhiſt ca. 2. tu vel hiſtoricam Tertulliani, vel ſacram Collatii, vel politicam rationem Plutarchi, lector proba. Atque ita Lucanus intelligendus lib. 3. Pharſal.

——*pugnaxque Metellus*
Vt videt ingenti Saturnia templa reuelli,
Mole rapit greſſus.

Et paucis deinde interiectis.

Non niſi per noſtrum vobis percuſſa patebant
Templa latus, nullaſque feres, niſi ſanguine ſacro
Sparſas raptor opes.

Pulcherrime *ſanguine ſacro*, nam magiſtratus ſacroſancti erant, neque ſine maieſtatis imminutæ crimine violari poterant. Sequitur poſtea poſt aliquot verſus in Lucano.

Protinus abducta patuerunt templa Metello.
Iam rupes Tarpeia ſonat, magnoq; recluſas
Teſtatur ſtridore fores.

Porro *duplex ærarium L. vn. C. de quæſt. & magiſt. off.* vnum quod *vulgare* ſuſpicor poſſe appellari, quod communis reipublicæ cenſus, & ordinaria tributa in eo reconderentur, in exteriori ſcilicet fano, alterum *ſacrum L. fin. C. de palat. ſacr. largit. libr. 2.* ad vltimos reipublicæ laborantis caſus *aurum viceſimarium* celans, idque in penitiori ædis ſacræ receſſu aſſeruabatur, tutiori nempe & munitiori loco, hoc ipſum *ſanctius ærarium* appellarunt. Philippus Rubenius li. 2. lectiſſimorum Electorum, cuius vnica pagina, meo iudicio, potior videtur, quam iuge quorundam volumen. T. Liu. 3. Decad. lib. 7. *Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant conſulibus, aurum viceſimariũ, quod in ſanctiori ærario ad vltimos caſus ſeruaretur, promi placuit.* M. Tull. lib. 7. ad Atticum Epiſtol. 20. *Attulit mandata ad conſules, vt Romam venirent, pecuniam de ſanctiore ærario proferrent.* Idem Act. 3. in C. Verr. *Primum mihi literas publicas, quas in ærario ſanctiore condita habebant, proferunt.* Quo loco oſtenditur non tantum opes reip. recondi illic ſolere, ſed & tabulas publicas, vt ab aliis eſt obſeruatum. Meminit Cæſar lib. 1. belli Ciuil. *Lentulus aperto ſanctiore ærario ex vrbe profugit.* Viceſimarium iſtud *aurum* quibuſdam placuit appellari *Cimeliarchium*, inter hos Cælius Rhodigin. lib. 4. Antiq. lect. c. 9. κειμήλιον enim *theſaurus* eſt.

Initio bellorum ciuilium Pompeianorum conſules cum ſummo dedecore vrbe excedentes, ſanctius hoc ærarium clauſerunt. Cicero eodem libr. 7. ad Atticum Epiſt. 12. *Neque enim rerum prolatio, nec ſenatus, magiſtratuumq; diſceſſus, nec ærarium clauſum tardabit.* Et poſt illum Dio Cocceian. lib. 41. quod ridiculum viſum nonnullis, vt claues auferrent conſules, aurum & ærarium Cæſari relinquerent, quaſi is pecuniis parceret, qui legibus non pepercisset, qui vexillis iam ſublatis hoſtem ſe Senatus, libertatis priſtinæ oppreſſorem profeſſus fuiſſet. Et reuera Cæſari in vrbem ventitanti nihil prius viſum agi dignũ, quam rapere, quicquid opulentiæ congeſtum fuerat, Appian. Alexandrin. Bellor. Ciuil. lib. 2. pag. 453. ἀψαύστων ἐκίνει χρημάτων. *Intactas ad id temporis pecunias abſtulit.* L. Florus lib. 4. cap. 2. *Nec Pompeius ab* [illegible] *Italia, quam Senatus ab vrbe fugatur prior, quam* [illegible] *pæne vacuam metu Cæſar ingreſſus conſulem ſe ipſe* [illegible] *facit, ærarium quoque ſanctum, quia tardius aperieb*[illegible]*ant Tribuni, iuſſit effringi, cenſumque & patrimo*[illegible]*nium populi Romani antea rapuit, quam Imperium* [illegible]. Notauit eum locum apud

pud Lucanum lib. 3. iam citato, eleganter expressum Ioannes Camers, sed verba poetæ apponam.

——tum conditus imo
Eruitur templo multis intactus ab annis
Romani census populi, quem Punica bella,
Quem dederat Perses, quem victi præda Philippi,
Quos tibi, Roma, fuga Pyrrhus trepidante reliquit,
Quo te Fabricius regi non vendidit auro,
Quicquid parcorum mores seruastis auorum,
Quod dites Asiæ populi misere tributum,
Victoriæque dedit Minoia Creta Metello
Pauperiorque fuit tum primum Cæsare Roma.

Quantum autem inde sustulerit pecuniarum, poeta non potuit exprimere articulatim, satis habuit dixisse, totum Romani populi censum per vim raptum, at historici numerum retulerunt, & summam. Freculph. Lexouiens. Tom. 1. Chronicor. lib. 7. cap. 8. *Cæsar Romam venit, negatamque sibi ex ærario pecuniam fractis foribus inuasit, protulitque ex eo auri pondo quatuor millia centum triginta & sex, argenti pondo prope nongenta millia.* Quæ omnia ad verbum ex Paulo Orosio transcripsit li. 6. c. 15. nisi quod Orosius exiguo admodum discrimine in Numero variet, nam pro *centum triginta & sex* habet, ille *centum triginta & quinque.* Cui consentit Abbas Vrspergensis Chronici sui pag. 42. Ado Viennensis Chron. ætate 5. pag. 97. in summa auri cum Orosio concors est, at *argẽti pondo octingenta* solummodo ponit *pondo.* Martin. Polon. de Imperio Romanor. li. 2. c. 17 contentus fuit dixisse, *Cæsar negata sibi ex ærario pecunia, fractis foribus ærarium spoliauit.* Ioan. Zonar. Annal. 2. Tomo pag. 127. μὴ φαινομένων δὲ τῶν κλειδῶν, ἐκκόπτειν ἐκέλευεν. *Cum claues non reperirentur, securibus aperiri ærarium iussit.* Aliter narrat C. Plinius lib. 33. cap. 3. *C. Cæsar introitu primo vrbis in ciuili bello suo, ex ærario protulit laterum aureorum vigintisex millia, & in numerato pondo trecenta, nec fuit aliis temporibus Respublica locupletior.* Obiter idem li. 19. cap. 3. *Cæsarem vero Dictatorem initio belli ciuilis inter aurum argentumque protulisse ex ærario laserpitii pondo cẽtum vndecim.* Prioris loci diuersissimam lectionem vide apud Iacob. Dalecampium.

Atenim Plinius & authores alii antea citati, neque per aureos, aut sestertios, aut talenta, aut quamlibet aliam pecuniæ summam numerant; sed *per põdo,* quia antiquitus *pecunia solebat pensari potius, quam numerari,* vt Pseudocornutus ad v. 59. Sat. 2. A. Persii supra citatus diserte. Fr. Hottomannus lib. 4. Antiquitat. Romanar. Priscian. Cæsariensis Grammatic. lib. 6. neque aliter militibus diuisa stipendia, quam ad stateram, M. Varro lib. 4. de ling. Lat. *Stipendium quoque à stipe dictum, quod æs quoque stipem dicebant, nam quod asses libræ pondo erant, qui acceperant maiorem numerum, nõ in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant.* Obseruat Godescalcus Steuuechius ad Vegetium lib.

G 2. cap. .. 9. Fest. Pomp. lib. 14. *Pendere pœnas, soluere significat, eo qu... ære graui vterentur Romani, penso eo, non numerato, deb... ...itum soluebant.* Seruius Honoratus ad lib. 6. Æneid. v. 20. *Pendere pœnas, soluere, tractum à pecuniaria damnatione.* ... Nota est historia Brenni, qui li-

A bertatem Romanis obsessis vendidit *mille auri pondo,* Plut. in Camillo. L. Florus idem narrat li. 1. hist. Rom. ca. 31. *Mille pondo auri recessum suum venditantes, idque ipsum per insolentiam, cum ad iniqua pondera addito adhuc gladio, superbe victis increparent.* Sulpitia poetria in Satyra illa sua de temporibus Domitiani.

—trutina Galli fugere relicta.

Sil. Italic. lib. 1. Punicor.

Hic galeæ Senonum, pensatique improbus auri
Arbiter ensis inest.

B Et lib. 4. eiusdem operis.

Pensantes aurum Celtas vmbone ferebat.

Et ad eum ritum, licet suo sæculo desitum, allusisse videtur Martialis lib. 7. Epigr. 52.

Quanto commodius nullo mihi ferre labore
Argenti potuit pondera quinque puer?

Quare in emptionibus illis familiarum imaginariis, quamquam res oboleuerat, *libripendis* tamen nomen retentum. Theodor. Marcil. ad leges Xuirales exactissime cap. 14. Horatius respexit lib. 2. Epist. 2.

—quod quis libra mercatus, & ære est.

C Vnde frequentissima in solutionibus pecuniariis, *lancis* mentio.

Iuuenal. Sat. 6. v. 205.

——nec illud,
Quod prima pro nocte datur, cum lance beata
Dacicus, & scripto radiat Germanicus auro.

Vetus scholiastes *solidos ita signatos* exponit, *qui pro virginitate deposita nouæ nuptæ donantur.* Huiusmodi pecuniam Græcis celebratam, vsuque frequentissimo receptam θεώρητρον appellat Harmenopulus lib. 4.

D tit. 7. alii ἀνακαλυπτήριον aut ὀπτήριον, Callimach. in Hymno Dianæ, dictionarium Græcobarbar. ἀθρήματα. At versum Iuuenalis suspicor parum esse sanũ, quid enim est *scriptum aurum?* In MS. codice legebatur, *sculpto radiat auro.* Pro quo rescribendum censerem.

Dacicus, & scutilo radiat Germanicus auro.

Scutilum enim idem est, ac si variegatam araneæ telam dicas. Vnde *rete* à Plinio lib 11. cap. 24. & obseruat Adrian. Turneb. lib. 2. c. 24 *scutilatum* dicitur.

E Ipse Iuuenalis huius correctionis author Sat. 2. v. 97.

Cærulea indutus scutilata, aut galbana rasa.

Clare idem Plin. lib. 8. cap. 48. *Quam sola ars scutulato textu commendat in Lusitania. Scutulatum textum* accipiunt Critici pro *virgato, cancellatim & reticulatim macularum adinstar distincto.* Voce desumta à similitudine lauri, Iosepho Scaligero ita videtur, alii τὰ πλινθία appellant: hinc & Diodorus Siculus Gallos scripsit *saga* gestare, πλινθίοις πολυανθέσι καὶ πυχνοῖς διειλημμένα, ῥαβδωτά, *reticulatim distincta, virgata* siue *scutulata.* Neque displicet à forma sic di-

F ctum hoc vestis genus, est enim *scutula* βρόχος *recte* quadratum & oblongum. Iul. Pollux lib. 5. Onomast. cap. 4. Martial. lib. 11. Epigr. 32. firmat egregie correctionem allatam.

Sic implet gabatas, paropsidasque,
Et leues scutulas, cauasque lances
Hoc lautum vocat.

Ecce vt Iuuenalis scutulum aurum lanci coniunxit,

xit, ita & Epigrammatographus. Claudian. lib. 1. in Eutropium, de magistratibus prouincialibus ab eo venundatis.

——propriæ solatia sortis
Communes vult esse notas, & venditus ipse
Vendere cuncta cupit, certantum sæpe duorum
Diuersum suspendit onus, cum pondere iudex
Vergit, & in geminas nutat prouincia lances.

Coripp. lib. 2. de laudib. Iustini Minoris Augusti Num. vlt.

Hinc chartas flammis subigunt, hinc pondere fusos
Exæquant solidos, & lancem pollice pulsant.

Locus hic ex professo esse posset agendi de numismatis, & re nummaria veterum, nisi inter Antiquos Orismius Lexouiensis Episcopus, & Caroli sexti Gallorum regis præceptor, curioso id ipsum volumine, & inter recentiores Guillelm. Budæus libris de Asse, Alexander Sardus, Bilibaldus Birckheymerus, Henricus Buntingus, Henricus Mameranus de prisca Moneta, Ioachim. Camerarius de Numism. Græc. & Lat. Stanislaus Gisepius, Matth. Hostus histor. rei nummariæ veteris & alii, sed præcipuus Fr. Hottomannus præoccupassent. Tantum paucula obiter præstringam. Ac primum de *Materia nummorum* dicendum, quæ *triplex* ex Pomponio IC. colligitur l. 2. §. deinde ff. de orig. Iur. *æs, argentum, aurum.* Cicero lib. 3. de legib. *Minores magistratus æs, argentum, aurum signanto.* Trebell. Pollio in Victoria Tyranna: *Cusi sunt eius nummi ærei, aurei, & argentei.* Hoc tamen discrimine, quod initio omnes omnino pecuniæ, ex ære, ex auro argentoue nulli nummi cusi, Isidorus, & alii Grammatici, supra hoc ipso capite à me producti. Neque enim ante victoriam Pyrrhi argentum signatum in vsu Romæ, neq; aurum in pecunia cognitum ante Carthaginem & Corinthum superatas. Fr. Patricius lib. 3. de Republica tit. 9. P. Ouid. lib. 1. Fastor.

Æra dabant olim, melius nunc omen in auro est,
Priscaque concessit victa moneta nouæ.

Adeo vt nec plumbeos, nec stanneos, nec ferreos nummos priscos illos habuisse legamus; quanquam *plumbei* pro vilissimis, & quasi nullius pretii rebus *nummi* vsurpentur apud Plautum in Trinummo sc. *huic ego.*

——Eine aurum crederem.
Cui si capitis reus siet nummum nunquam plumbeum?

Et in Casina sc. *omnibus.*

Cui homini hodie Peculi nummus non est, nisi plumbeus.

Et in Mustelar. sc. *illi bucede.*

Tace sis faber qui cudere soles plumbeos
Nummos.

M. Martial. lib. 1. Epigr. 100.

Constemus tibi plumbea selibra.

Et lib. 10. Epigram. 74.

Centum merebor plumbeos die toto.

Vultibus Imperatorum signati nummi, non modo florente iam Republica, sed etiam nascente, neq; modo id in more Romanis positum, verum & Græcis. Aristoteles lib. 6. Politicor. nummi appellat χα-

A ρακτῆρας, Latini vertunt *titulos, figuras,* hoc est, vultus Imperatorum, qui cudi huiusmodi monetam iubebant, nomen, inscriptionem, notam aliquam Victoriæ alicuius, aut casus alterius indicem addebant, vt ex thesauro Numismatum Goltzii coniicere liquet. ratio elegans apud Aurelium Cassiodorum libr. 6. Epist. 7. *Vt imago principum subiectos videretur pascere per commercium.* Apud eundem Theodoricus rex lib. 7. Epist. 32. *Monetæ debet integritas quæri, vbi & vul-*
B *tus noster imprimitur, & generalis vtilitas quæritur.* Artemidor. Daldian. lib. 4. Oneirocrit. cap. 33. ὁ Στρατόνικος ᾤετο τὸν βασιλέα λακτίζειν, προελθὼν, εὗρε χρυσοῦν νόμισμα, ὃ ἔτυχε πατήσας, οὐδὲν γὰρ διέφερεν ἢ τὸν βασιλέα ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ λακτίζειν ἢ πατεῖν. *Stratonicus putabat se regem calcitrare, & progressus inuenit aureum numisma, quod calcauerat, nihil enim differebat, siue regem, siue ipsius imaginem calcitrare aut calcare.* Georgius Cedrenus in Nicephoro Phoca. Iul. Paul. Receptar. sententiar. lib. 5. tit. 25. §. 1. *Lege Cornelia testa-*
C *mentaria tenetur, qui nummos aureos, argenteos adulterauerit, lauerit, conflauerit, raserit, corruperit, vitiauerit, vultuque Principum signatam monetam, præter adulterinam, reprobauerit.* Incertus author lib. de Reb. bellic. *Sed potentia regalis pro licentia speciem suam tantum in auro argentoque signauit, quæ pro reuerentia figuræ, nullis vsibus proficiens, ad honorem regium sacrata permansit, æris autem materia, quæ copia vilior erat, ad dona militaria, & populorum commercia signabatur.* Itaque Imperatorum Romanorum vultus in nummis,
D quibus quælibet gentes vtebantur eorum ditioni subiectæ, quare vt insolens quiddam nec vsitatum notatur à Procopio libr. 3. de bello Gothico, *quod Franci, non vt alij populi, Romani Imperatoris imagine, sed sua impressa nummos signent.* Nota est quæstio illa euangelica, de numismate Tiberii Augusti effigie impressa signato. Corippus Grammatic. de laudibus Iustini lib. 4. Num. 2.

Hinc vetus argentum formas speciesque nouatum
In varias, sculptum titulis, pressumque figuris,
E *Excelsis portant humeris, magnisque laborant*
Ponderibus, cistæque graues funduntur in vnum,
Vtraq; materies in magnos surgit aceruos.

Id frequenter in auguratione nouorum principum, vt ex loco isto Corippi clarum est, vt ex Ammiano Marcellino lib. histor. 26. *Aureos scilicet nummos in vultum noui Principis, aliaque ad illecebras aptantes.* Præcipua hoc agendi ratio vt fauorem militarem captarent, nouo hoc largitionis genere, nam pecuniam sua effigie signatam in vulgus spargebant,
F vel singulis militibus diuidebant. Curopalates lib. de off. aulæ Constantinop. pag. 202. ἵσταται δὲ πλησίον αὐτοῦ ὁ τοῦ βασιλικοῦ βεστιαρίου ἄρχων, καὶ ἔχει ἐντὸς τοῦ ἱματίου αὐτοῦ νομίσματα χρυσᾶ κεχυμένα πολλὰ, ὧν καὶ δραττόμενος ὁ βασιλεὺς σκορπίζει εἰς τοὺς παρεστῶτας ἄρχοντάς τε καὶ ἀρχοντόπουλα. *Stat autem prope illum princeps vestiarii imperatorii, in pallio suo habens nomismata fusa multa, quæ manipulatim etiam sumens Imperator, dispergit in circumstantes tum principes, tum principum pueros.* de Inaugurando iam principe Ruffino Claudian. lib. 2. in illum.

Prosilijt stratis, densaque capacia turba A
Atria regifico iussit splendere paratu
Exceptura dapes, & quod post vota daretur,
Inscribi propriis aurum fatale figuris.

Duo ergo requisita, vt valeret numisma, proba materia, & vultus Imperatoris ei impressus. reproba numismata *cybdela* appellata. Cæl. Rhodigin. libr. 10. Antiquar. lection. cap. 2. & *adulteratores* huiusmodi, siue *monetarios* vocant παραχαράκτας. Baptista Egnat. Annotationib. falso *monetarios* exponit *vestium textores*, cui Suidas contradicit μονητάριοι οἱ περὶ τὸ νόμισμα τεχνῖται, *monetarij circa numisma operantes.* B Et scio à Turnebo notatum lib. 18. Aduersarior. cap. 17. Fl. Vopisc. in Aureliano. Valentinian. & Valens AA. l. 1. C. de veter. numismat. potest. *Solidos veterum principum veneratione formatos, ita tradi ac suscipi ab ementibus & distrahentibus iubemus, vt nihil omnino refragationis oriatur, modo vt debiti ponderis sint, & speciei probæ.* Quare adulterinam formasse & excudisse pecuniam, imminutæ maiestatis censebatur, non tam ob suppositum nummum, quam quod dignitatem C vultus Imperatorij fœdasse iudicari possent. Constitutio extat Gratiani & Theodosii Augustorum in hæc verba l. 3. C. eod. *Vniuersos authoritas tua proposito edicto commoneat, obryzatum omnium solidorum vniforme pretium postulare, capitali scilicet supplicio puniendo, qui vel iussa nostræ maiestatis auaritiæ cæcitate contempserit, vel æternales vultus, dum fraudibus studet, duxerit violare.* reprobos appellat *nummos* Vlpianus IC. *l. 24. §. qui reprobos ff. depignorat. action. & illius pecuniæ vsus interdicitur, à quo vultus Imperatorius abest,* vt habetur apud Scæuolam IC. *l. 102. ff. de solut.* D qua in lege, *ærosa pecunia* illa est, quæ *multum æris* admixtum sibi habet, licet eruditissimo Andreæ Alciato placuerit locum esse corruptum, itaque dispunctorum lib. 2. cap. 25. ἔρανον legit, hoc est, *mercedem vel collationem pecuniæ tributi nomine indictam.* Sed prior lectio potior, nam ærata pecunia plerumque suppositi tio signo adulterina erat. A. Pers. Sat. 5.

——& veri speciem dignoscere calles,
Ne qua subærato mendosum tinniat auro. E

Falsa moneta vetita legibus Romanis, nam *peculatus* id crimen vocatur. Isidor. Hispalens. lib. 5. Etymologiar. cap. 26. *Peculatus iudicium in eos datur, qui fraudem ærario faciunt, pecuniamque publicam interuertunt, non autem sic iudicatur furtum publicæ rei, sicut priuatæ.* Licet Verrio Flacco, & Paulo Diacono in schedis aliud videatur, vt & M. Varroni libro 4. de ling. Lat. Festus Pomp. lib. 14. *Peculatus furtum publicum dici cœptus est à pecore, quia ab eo initium eius fraudis esse cæpit, siquidem ante æs aut argentum signatum ob* F *delicta pœna grauissima erat duarum ouium & triginta boum, ea lege sanxerunt T. Menenius Lanatus, & Sestius Capitolinus consules, quæ pecudes, postquam ære signato vti cœpit populus Romanus, Tarpeia lege cautum est, vt bos centussibus, ouis decussibus æstimaretur.* Quem locum Festi non esse, Antonius Augustinus, vir summi iudicii existimat, vtcunque inter Grammaticos de verbis conueniat, certe de re ipsa certum ex l. 1. ff. ad leg. Iul. Peculat. *Cauetur lege Iulia peculatus ne quis in aurum, argentum, æs publicum quid indat, neue immisceat.* Expressius multo l. 9. ff. ad leg. Cornel. de fals. *Lege Cornelia cauetur, vt qui in aurum vitij quid addiderit, qui argenteos nummos adulterinos conflauerit, falsi crimine teneri, eadem pœna afficitur etiam is, qui cum prohibere tale quid posset, non prohibuit, eadem lege exprimitur, ne quis nummos stanneos, plumbeos, emere, vendere, dolo malo vellet.* Cicero lib. 3. de offic. *Si sapiens adulterinos nummos acceperit, imprudens pro bonis.* Et quænam adulterina moneta dici possit & debeat, habetur l. 6. ff. ad leg. Iul. peculat. *Qui cum in moneta publica operarentur, extrinsecus sibi signant pecuniam forma publica, vel signatam furantur, hi non videntur adulterinam monetam exercuisse, sed furtum publicæ monetæ fecisse, quod ad peculatus crimen accedit.* Denique vide titulum 24. lib. Codicis 9. *de falsa moneta.* Et Harmenopulum lib. 6. promptuar. tit. 13. Paulum IC. supra proximo à me loco hoc capite laudatum. ex illo, *pœnam* patet constitutam monetæ adulteratoribus *manus amputationem*, ex isto, quam multiplex sit illud crimen, & quam variæ eius species, ostenditur. Quod & Constantini Imperatoris edicto, siue constitutione præcautum, vt extat in C. Theodosiano lib. 9. tit. 23. licet sciam *Perennium* morte ob id multatum. Herodian. lib. 6.

Nec Romanis tantum id legibus interdictum, sed & Græca consuetudine. Diocles, & Eubulides antiqui scriptores idipsum loquuntur, citati à Diogene Laertio lib. 5. Διογένης, Ἱκεσίου τραπεζίτου, Σινωπεύς, φησὶ δημοσίαν αὐτοῦ τὴν τράπεζαν ἔχοντος τοῦ πατρὸς, καὶ παραχαράξαντος, τὸ νόμισμα, φυγεῖν. *Diogenes Icesii mensarij filius, Sinopeus fuit, fugisse illum, quum pater eius publicè mensam haberet, ac pecuniam adulteraret, loquitur.* Ipse autem Cynicus in Podalo, παραχαράξαι dixit τὸ νόμισμα. Vertit vir doctus, *falso signare monetam.* Refertur à Demosthene insigne statutum Solonis, *non minus seuere à iudicibus summis esse plectendum qui leges corrupisset, & adulterinas induxisset, quam qui numismata adulterasset.* in Orat. Contra Timocharem. Idem in Orat. in Leptinem in fine. Persicis quoque moribus vetitum. Nam *Aryandes Ægypti Prætor, Darium, qui ex purissimo auro monetam cuderat imitatus, & ipse ex purissimo argento fecit, cuius rei insimulatus, & morte affectus est.* Herodotus libro 4. quin imo apud Ægyptios hæc erat constituta solemnis pœna, *vt si qui vel cuderent, vel circumciderent monetam adulterinam, vel signa, vel pondera immutarent, aut falsis literis inscriberent, dextræ abscissione multarentur.* Diodor. Sicul. lib. 1. cap. 6. *Apud Suecos, falsarij huiusmodi appensis & circumiectis nummis adulterinis in cruces agebantur.* Olaus lib. 6. Cap. 13. naturalis ratio id vult: nam per pecuniam vitæ commercia habemus, Plato lib. 5. de legib. Aristot. lib. 1. Politic. cap. 6. ob id Carolus Magnus, quo diligentius moneta cuderetur, in palatio officinam esse voluit. Ioan. Bodin. libr. 6. cap. 13. neque aliud sonant barbarorum populorum placita, Synodus Bauarica pag. 147. *De prudentia & Constantia Missorum nostrorum, de falsis monetarijs requirendum est.* Carolus Magnus Capitularij Appendice 2. ad lib. 4. cap. 12. Iam obser-

obseruauit Marcellus Donatus Ponzan. Dilucidationum suarum pagin. 1045. lex est Longobardorum à Lotario rege lata, lib. de legibus prim. Longobardicis l.2. *Si quis aurum sine iussione regis figurauerit, aut monetam confinxerit, manus ei incidatur.* leg. Wisigothorum tit. 5. *Si seruus circumcidisset, vel adulterasset solidos, ei dextera manus amputabatur, si ingenuus, diues, mediam bonorum partem fisco deberet, si sine bonis, in seruitutem regi daretur ei, cui elegerit rex.* Atque hoc frequentissimum etiam vel temporibus D. Hieronymi, qui scribit in vita D. Antonii Eremitæ; *Falsæ monetæ authores, ne ipso strepitu deprehenderentur, ad eum vsum in eremus antra sibi parasse, & furtiuæ falsæque monetæ officinas.* Sed redeo ad ærarium.

Ex illo nobilium ciuium filiæ, qui optime de republica meruissent, dotem suam recipiebant. Ammian. Marcellin. lib. histor. 14. *Dotatur ex ærario filia Scipionis, cum nobilitas florem adultæ virginis, diuturnam absentiam pauperis erubesceret patris.* Id contingebat, si parentes nihil reliquissent, vnde dos daretur: L. Apul. Apologiæ lib. 1. *Quod si modo iudices ista de causa sederent, C. Fabricius, Cn. Scipio, Manius Curius, quorum filiæ ob paupertatem, de publico dotibus donatæ, ad maritos ierunt, portantes gloriam domesticam, pecuniam publicam.* L. Seneca lib. 1. quæst. Natural. vlt. *An tu existimas ex auro nitidum habuisse Scipionis filias speculum, cum illis dos fuisset æs graue? ô paupertas fælix, quæ tanto titulo locum fecit, non fecisset illis Senatus dotem, si habuissent, at quisquis ille fuit, cui soceri loco senatus fuit, intellexit se accepisse dotem, quam fas non esset reddere.* Duplex hic memoriæ Senecæ lapsus, primum in nomine, nam non fuit is Scipio Africanus, vt ipsi videtur, loco iam proxime citando, cum ille duas filias elocasset suas, vnam P. Scipioni Nasicæ, alteram Tiberio Graccho, vt narrat T. Liu. 3. Decad. lib. 8. neque duæ fuerunt pauperis illius Scipionis filiæ, ex ærario dotandæ, sed vnica tantum, vt iam iam probabitur, cum tamen ipse idem Seneca constantissime, & duas fuisse filias, & Scipionis quidem Africani illas, contendat. in Consolat. ad Heluiam Matrem cap. 12. *Scipionis filiæ ex ærario dotem acceperunt, quia nihil illis reliquerat pater, æquum erat mehercule populum Romanum tributum Scipioni semel pendere, quam à Carthagine semper exigeret: ô puellarum fælices viros, quibus populus Romanus loco soceri fuit, beatiore sue istos putas, quorum pantomimæ decies sestertio nubunt, quam Scipionem, cuius liberi à Senatu tutore suo, in dotem æs graue acceperunt.* Facile erit summum & clarissimum authorem admonere, memoria eum lapsum esse, si duos ei historicos opponam, quorum vnus antiquior, alter posterior, nempe Valerius Maximus, & Ioannes Zonaras, quorum iste libr. 4. cap. 4. tit. 9. hic vero Annal. Tom. 2. pag. 83. non Africanum hunc minorem fuisse, sed Cn. Scipionem, quod & antea citatus confirmauit Apuleius: sed vtriusque verba apponam. Ita Valerius: *Cum secundo Punico bello Cn. Scipio senatui scripsisset ex Hispania, petens vt sibi successor mitteretur, quia filiam virginem adultæ iam ætatis haberet, neque ei sine se dos expediri pos-*

A *set, Senatus, ne respublica bono duce careret, patris sui partes desumpsit, consilioque vxoris ac propinquorum constituta dote, summam eius, ex ærario erogaret, ac puellam nuptui dedit: dotis modus quadraginta millia æris fuit, qua non solum humanitas patrum conscriptorum, sed etiam habitus veterum patrimoniorum cognosci potest.* Zonaras hunc in modum. ὅθεν ἡ γερουσία περιποιουμένη τοῦ Γναΐου, ἵν᾽ ἀπελθὼν οἴκαδε προῖκα τῇ θυγατρὶ ἐρανίσῃ, ὡραίᾳ οὔσῃ ἀνδρὸς, ἐψηφίσατο ἐκ τοῦ δημοσίου προῖκα δοθῆναι αὐτῇ.
B *Itaque Cneio veniam domum eundi petenti, vt filiæ nubili dotem colligeret, senatus dotem ex publico decreuit.* Hæc pars non maior modo, sed & melior. Ad alia pergo.

Reperio etiam *ærarij priuati* mentionem, apud Cornelium Nepotem in vita T. Pomponij Attici. *Excogitatum est à quibusdam, vt priuatum ærarium Cæsaris interfectoribus ab equitibus Romanis constitueretur, id facile effici posse arbitrati sunt, si & principes illius ordinis pecunias contulissent. Itaque appellatus est à C.*
C *Flauio Bruti familiari Atticus, vt eius rei princeps esse vellet. At ille qui officia præstanda amicis sine factione existimaret, semperque se à talibus consiliis remouisset, respondit, si quid Brutus de suis facultatibus vti voluisset, vsurum quantum ea paterentur, neque tamen cum quoquam ea de re collocuturum, neque coiturum.* Neque vero existimo vllibi reperiri alibi, quod hic à Nepote traditur, nisi quod simile quippiam à L. Floro refertur lib. 2. cap. 6. de Senatu, qui deficiente pecunia publica, opes suas velut ex ærario ad Reip. subsidium
D contulit.

In ærarium publicum pecuniæ ex repetundis inferebantur, C. Plin. lib. 2. Epist. 11. *Cornutus Tertullus consul designatus, vir egregius, & pro veritate firmissimus, censuit septingenta millia, quæ acceperat Marius, ærario inferenda, Mario vrbe Italiaque interdicendum.*

Præterea & *pecuniæ viduarum & pupillorum*, quo tutius asseruarentur in ærarium deferri solebant, T. Liuius 3. Decad. lib. 3. & L. Valerius Tribunus ple-
E bis, in legis Oppię dissuasione apud eundem Liuium 5. Decadis lib. 3. & video obseruatum à Godescalco Steuuechio ad Vegetium lib. 5. cap. 3.

Omnes opes publicæ in vnum locum congestæ, & depositæ, *ærario* nomen dederunt, at *thesaurum* priuatorum *pecunias* vocarunt, ita *depositas*, vt neque *memoria extet*, neque *dominum habeant*, vt est in *l. 1. ff. de acquir. rer. domin.* siue, vt definit M. Aurel. Cassiodor. lib. 6. Epist. 8. *Thesaurus est depositiua pecunia, quæ longa temporis vetustate competentes dominos amisit.* Sed
F notissima sunt omnia, & qui plura cupis, consule Petrum Gregorium Tolosatem Syntagmat. Iur. vniuer. lib. 3. cap. 11. vbi obiter notari velim veteres, & *thensaurum* vsurpasse, pro *thesauro* vt & *formonsus* in vsu, pro *formosus*. Vet. scholiast. Iuuenal ad v. 199 Sat. 13. *Glaucum dicit genere Spartanum, qui creditum fidei suæ thensaurum à Milesio quodam, & repetentibus hanc pecuniam hæredibus, filiis eiusdem Milesii, reddere dubitauit.*

Notatū est à viris doctis, Petro Pithæo, & Fr. Lindembrogio, ex Pandectis Florentinis multis in locis.

Æl. Donat. in Terent. *Thesaurum Latini veteres secundum Græcos proferebant.* Atque ita in P. Terentio legendum ex fide MS. codicis in prologo Eunuchi.

Idem Menandri phasma nunc nuper dedit
Atque à thensauro scripsit, causam dicere
Prius, vnde petitur aurum, quare sit suum,
Quam ille qui petit, vnde is sit thensaurus sibi.

Deponebatur pecunia varie, aliquando in tumulis maiorum, qui sacrorum in numero habebantur, neque sine piaculo violari. Fest. lib. 17. in voce *sacrum*, & in voce *religiosus* lib. 16. vnde Andromache illa apud L. Senecam Tragædum in Troadib. Act. 3. scen. 1.

Est tumulus ingens coniugis cari sacer
Verendus hosti, mole quem immensa parens
Opibusque magnis struxit in luctus suos
Rex non auarus.

Et eadem scena paucis interiectis.

——fuerat hoc prorsus nefas
Danais inausum, templa violastis, deos
Etiam fauentes, busta transierat furor.

In his igitur tumulis repositi thesauri, Donatus in locum proxime laudatum: *Adolescens, qui rem familiarem patris prodegerat, vsque ad nequitiam, seruum mittit ad patris monimentum, quod senex sibi viuus magnis opibus apparauerat, vt id aperiret, illaturus epulas, quas pater post annum decimum sibi cauerat inferri, sed eum agrum, in quo monimentum erat, senex quidam auarus ab adolescente emerat, seruus ad aperiendum monimentum auxilio vsus senis, thesaurum cum epistola ibidem reperit, senex thesaurum, tanquam à se per tumulum hostilem illic defossum, retinet, & sibi vindicat, adolescens iudice capit.* Id in more positum fuisse discimus ex nobili illa Cyri Persarum regis historia, quam Arrianus lib. 6. descripsit, & Q. Curt. lib. 10. *Forte sepulchrum Cyri Alexander iussit aperiri, in quo erat conditum eius corpus, cui dare volebat inferias, auro, argentoque repletum esse crediderat, quippe ita fama Persæ vulgauerant.* Insigne extat edictum Theodorici Gothorum regis, quod consule apud Cassiodorum lib. 4. Epist. 34. *Moderata iussione decernimus, vt ad eum locum, in quo latere plurima talenta suggeruntur, sub publica testificatione conuenias, & si aurum, vt dicitur, vel argentum fuerit tua indagatione detectum, compendio publico fideliter vindicabis, ita tamen vt abstineatis manus à cineribus mortuorum, quia nolumus lucra quæri, quæ per funesta possunt scelera reperiri: ædificia tegant cineres, columnæ vel marmora ornent sepulchra, talenta non teneant, qui viuendi commercia reliquerunt; aurum enim sepulchris iuste detrahitur, vbi dominus non habetur, imo culpæ genus est, inutiliter abdita relinquere mortuorum, vnde se vita potest sustentare viuentium, non est enim cupiditas eripere, quæ nullus se dominus ingemiscat amisisse.* Et in sacris literis Hyrcanus & Herodes è monimento Dauidis, *talenta tria millia, ornatum ex auro, & thesaurum multum.* Iosephus Antiquitat. Iudaicar. libr. 16. cap. 11. hic autem thesaurus in sepulchris inuentus, cuius esset domini? controuersum video: tu lector consule Philostratum Lemnium de vita Apollonii Thyanæi lib. 2. & eundem in vita Attici ad Neruam Imperatorem, cuius operis fragmenta apud Photium Patriarcham in Bibliotheca extant, Zonaram in vita Neruæ Annal. Tom. 2. Calistratum, IC. *l. 3. §. 10. ff. de Iure fisci*, Tryphonianum IC. *l. 63. §. 1. ff. de acquir. & omitt. poss.* denique *l. 2. C. Theodos. de Thesaur.* M. Manil. lib. 5. Astronomic.

——sub terris scrutari cæca metalla
Depositas & opes.

Aut in templis reconditæ pecuniæ, vt initio huius Tractatus dicebam. Et de populo sancto notius est, quam quod notissimum, decretum enim à Iosue, cap. 6. *Vt quicquid auri esset, aut argenti, domino consecraretur*, dum Herico obsideretur, & *thesaurus* memoratur *domus domini* in sacris literis lib. 4. Reg. cap. 12. & *thesauri diuini* leguntur *præfecti* lib. 1. Paralipom. cap. 9. in eo thesauro, non modo vestes sacræ, aut pecunia, sed & spolia hostibus erepta, vt patet *de lanceis & sagittis aureis quas à rege Sophone captas* Dauid gazophylacio *consecrauit.* Narrat Ioseph. libr. 8. Antiquit. Iudaic. cap. 10. Id vel maxime Romani moris. Vlpian. apud Iacobum Ræuardum varior. lib. 1. cap. 15. *Rem pecuniamque signatam in æde deponere.* Paulus IC. *Sed constat vt ante litem contestatam præses iubeat in æde sacra pecuniam deponi.* M. Cicero lib. 5. Epistolar. familiar. *Nam de Luceio est ita actum vt authore Cneio Pompeio ista pecunia in fano poneretur.* Et ibidem loci paucis interpositis: *Illud me non aduertisse moleste ferrem, vt adscriberem te in fano pecuniam, meo iussu deposuisse.* Idem lib. 15. ad Attic. *Quum ex reliquis, quæ Nonis April. fecit, abundarem, cogor mutuari, quodque ex istis fructuosis rebus receptum est, id ego ad illud fanum sepositum putabam.* M. Varro libr. 4. de ling. Lat. *Ea pecunia quæ in iudicium venit in litibus à sacro sacramentum, qui petebat, & qui inficiabantur, de aliis rebus vterque quingentos asses apud pontificem deponebant.* Eadem itaq; res *in æde sacra in fano, apud Pontificem deponere.* Vide quæ hoc opere exposui de donariis templorum votiuis. Cæsar lib. 1. bell. Ciuil. *Pecuniæ municipijs imperantur, à fanis tolluntur, omnia diuina humanaque iura permiscentur.* Herodot. Dio. Chrysost. Æmil. Probus in Aristide, Herodian. citati in hoc à Dionysio Lambino legantur, nam neq; moris mihi, neq; otii quicquam, vt transcribam. Plaut. Bacchidib. sc. *ibo in Piræum.*

Nos ibi apud Theotinum omne aurum deposuimus,
Qui illic sacerdos est in Dianæ Ephesiæ.

Et ibidem loci paucis interpositis.

Quin ipsa in æde Dianæ conditum est, ibi
Demum publicitus seruant.

Iam vero ad quos inuentus thesaurus spectat, ad dominum soli, Inuentorem ipsum, an verius ad fiscum Imperatorium? controuersum à IC. qui videantur.

* *
*

A

Cap. XXXII.

De curatoribus operum publicorum, Curatoribus alvei Tiberis, & cloacarum, & curatoribus viarum singularum, extra Vrbem.

B HOrum ſicut & ſequentium, nulla mentio eſt, niſi in lapidibus & apud Suetonium, qui in Auguſto cap. 37. ſic ſcribit: Quoque plures partem adminiſtrandæ Reipublicæ caperent, noua officia excogitauit, curam operum publicorum, viarum & aquarum aluei Tiberis, frumenti populo diuidendi, præfecturam vrbis, Triumuiratum legendi Senatus, & alterum recognoſcendi turmas equitum, quotieſcunque opus eſſet. Hæc Suetonius.

C *Curatores aluei Tiberis, & cloacarum.*

Officium horum fuit curare ne quid detrimenti cloacæ caperent, & vt purgarentur, & aquam transmittere poſſent. Cloacam, vt id obiter adiiciam, primus cœpit fodere Tarquinius Priſcus, qui montibus ſubfoſſis ac vrbe penſili fornicibus ſuſpenſa receptaculum omnium vrbis ſordium cloacam fecit, inque tres ductus diuiſit, maxima cloaca ea dicta eſt, foſſæ deinde ſunt aliæ, vt plures eſſent. Sed poſt Vrbem à Gallis captam & incenſam, dum ſibi D quiſque domicilium reædificare, qua parte primum potuit, feſtinat: vicorum nulla, vt ante fuit ratio obſeruata, neque ciuitas, vt prius, in certas regiones diuiſa, neque cloacæ, quæ olim per publicum ducebantur, animaduerſæ, vbi eſſent, poſtea priuata ſubintrarunt tecta: vnde factum, vt quæque domus hodie ſuam fere habeat cloacam. Earum cura primum penes Cenſores fuit, vt alibi eſt dictum, poſtea publici earum curatores ab Auguſto ſunt inſtituti. Plura de cloacis habent Dionyſius lib. 3. Plin. E lib. 36 cap. 15. Bartholomæus Marlianus lib. 3. cap. 18. Liu. lib. 1. & alij.

Curatores viarum ſingularum extra Vrbem.

Quatuoruiros viarum curandarum creatos fuiſſe paulo ante eſt dictum. Creſcente vero viarum numero, quum hi non ſufficerent, ſingulis vel duabus, aut tribus, pluribuſve vijs reſtituendis, ſarciendiſque, prout temporis neceſſitas exigebat, F ſinguli ciues præpoſiti fuerunt, qui Curatores earum viarum appellabantur. Quorum Magiſtratus cum prius incertus eſſet, nec niſi ad tempus crearetur, tandem eum ordinarium fecit Cæſar Auguſtus, vt docet Suetonius in Auguſto cap. 27. Meminit eorum Cicero ad Atticum, Plinius Iunior, & Plutarchus in Gracchis, & Tacitus. De vijs multa habent Georgius Fabricius, & Onuphrius Panuinius.

***

Ad Cap. XXXII.

PARALIPOMENA.

De retandis fluminibus, prima nauigandi ratio, naues vitiles, myoparones, lembi, lenunculi, caudicariæ.

FLuminum aluei egeſtis ruderibus, quæ vadoſa poſſent facere, purgari ſolebant, ne tandem aliquando collectis interque ſe colliſis ſaxis innauigabilia eſſent. Quod, quia à multis obſeruatum video, ad eos te, lector, remitto, aliquot tamen inſcriptionum veterum fragmenta apponam, primum eſt.

C. CALPETANVS. RANTIVS. QVIRINALIS. VAL. CESTIVS. CVRATOR. RIPARVM. ET. ALVEI. TIBERIS.
TERMINAVIT.

Secundum in hæc verba.

TI. LIVIVS. FEROX. CVRATOR. ALVEI. ET. RIPARVM. TIBERIS. ET. CLOACARVM. VRBIS. TERMINAVIT. RIPAM. R. P. PROXIMO. CIPPO. P. CCCLXXXI. S.

Tertium ſic ſe habet.

C. VIBIVS. C. F. RVFVS. SEX. SOTIDIVS. SEX. F. STRABO. LIBVSCID. C. CALPETANVS. C. F. STATIVS. RVFVS. M. CLAVDIVS. M. F. MARCELLVS. L. VISELLIVS. C. F. VARRO. CVRATOR. RIPARVM. ET. ALVEI. TIBERIS. EX. S. C. TERMINAVIT.

Atque hęc quidem ex Onuphrio in ciuitate Romana pag. 326. licet ſecundum aliter in Lipſij, & Iani Gruteri inſcriptionibus legatur. Adde & hæc ex vetuſtis lapidibus deſumpta, primum Romæ extat.

EX. AVTHORITATE. IMPERATORIS. CÆSARIS. DIVI. NERVÆ. FILII. NERVÆ. TRAIANI. AVG. GERMANIC. PONTIFICIS. MAXI. TRIBVNIS. POTEST. V. COS. IIII. P. P. TI. IVLIVS. FEROX. CVRATOR. ALVEI. ET. RIPARVM. TIBERIS. ET. CLOACARVM. VRBIS. TERMINAVIT. RIPAM. R. R. PROXIMO. CIPPO. P. CLXXXI. S.

Alterum eſt ibidem loci ad ædes Ruſticorum.

EX. AVCTORITATE. IMP. CÆSARIS.

DIVI. TRAIANI. PARTHICI. NER-
VÆ.NEPOTIS.TRAIANI.HADRIAN.
AVG.PONTIF.MAX.TRIB.POTEST.
V.COS.L.MESSIVS.RVSTICVS.CV-
RATOR.ALVEI.ET.RIPARVM.TI-
BERIS.ET.CLOACARVM.VRBIS.R.
R.RESTITVIT.SECVNDVM.PRÆ-
CEDENTEM. TERMINATIONEM.
PROXIME. CIPP.PED.C.XV.S.

Denique tertium ſuppeditat Paul. Manutius in Orthographia pag.108. quod deſcripſi.

.........M.F.CLAVDIO.PRISCO.....
ICINIO. ITALICO. LEG.AVG. PR.
PR.PROV. CAPADOCIÆ. LEG. PR.
PR.PROV.BRITANNIÆ.LEG.AVG.
PR. PR. PROV. MÆSIÆ. SVPER.
CVRATO. ALVEI. TIBERIS. ET.
CLOACARVM. VRBIS. C. &c.

Et quoniam mentio nauigationis incidit, non erit alienum de prima nauigandi origine, nauigiorumque inuentione diſſerere. Præter ea, quæ ſatis frigide congeſſit in libris ſuis *de rerum Inuentoribus* Polydorus Virgilius, (vt omittam Prometheum in Æſchyli celebri illa Tragædia gloriari naues à ſe inuentas, cuius verſus vide apud M. Antonium Muretum lib. 1. cap.11. & de naui longa, conſenſus eſt authorum, Iaſonem eius eſſe inuentorem. Scholiaſt. Ariſtophan. Equitibus. Scholiaſt. Demoſthenis Vlpianus in Orat. In Leptinem. & Scholiaſt. Thucydid. Etymologici author in voce ἐρέτης. Heſychius in voce ἐρῳώ. Denique & Euſtathius in lib.1. Iliad.) dicendum hic, non Iano, non Herculi, vt eſt in fabuloſis poëtarum narrationibus, non Æginetis, Phœnicibus, aut Tyriis, ac ne Iaſoni quidem, vt video hiſtoricis quibuſdam placuiſſe, deberi nauium excogitatum vſum, ſed Britannis, eaſque naues conſtat omnino ſutiles fuiſſe, & è vitibus contextas. C. Plin. lib. 4. cap.16. *Ad eam Britannos vitilibus nauigiis corio circumſutis nauigare.* Et lib.7.c.56. *Naue primus in Græciam ex Ægypto Danaus aduenit, ante ratibus nauigabatur inuentis in mari rubro inter inſulas ab Erythra rege: reperiuntur qui Myſos & Troianos priores excogitaſſe in Helleſponto putent, cum tranſirent aduerſus Thracas, etiam nunc in Britannico Oceano vitiles corio circumſuto fiunt, in Nilo ex papyro, & ſcirpo, & arundine.* In M S. Foxienſi habetur, *in Britannico Oceano vtiles,* vt & in priori loco, *vilibus nauigiis corio circumſuto nauigare,* quod ferri poſſet, maxime cum in Britannia noſtra ne nomen quidem vitis auditum, multo minus arboris illius ad nauigia facienda vſus receptus, ſed recepta lectio placuit Hadriano Turnebo lib.28. Aduerſarior. cap.45. puto ergo non è vite, ſed è vimine facta nauigia. Iſidorus in gloſſis, *carabus, parua ſcapha, ex vimine & corio.* Idem lib.19.c.1. *Myoparo, quaſi minimus paro, idem quod carabus: eſt enim ſcapha parua, ex vimine facta, quæ prætexta crudo corio, genus nauigij*

A *præbet, quas habent Germanorum pyratæ in Oceani littoribus.* Et de Britannis, quibus Plinius vitiles naues tribuit, loquens Solinus, vimineas aſſignat Polyhiſt. cap.25. *Nauigant in vimineis alueis, quos circundant ambitione tergorum bubulorum.* Alueos autem pro nauibus ſumi docuit Philip. Bereald. in ſuis in Seruium Annotationib. §. 12. de ſutilibus huiuſmodi nauiculis intelligendi poëtæ.

Feſt. Auien. in Ora maritima.

Non carinas hi quippe pinu texere,
B *Fecere morem, non abiete vt vſus eſt,*
Curuant faſelo, ſed rei ad miraculum,
Nauigia iunctis ſemper aptant pellibus,
Corioq́; vaſtum ſæpe percurrunt ſalum.

Virgil. lib. 6. Æneid. de Charonte Æneam traducente.

——*gemuit ſub pondere cymba*
Sutilis, & multam accepit rimoſa paludem.

Sidon. Apollinar. Carm.7.v.374.

Quin & Aremoricus piratam Saxona tractus
C *Sperabat, cui pelle ſalum ſulcare Berinnum*
Ludus, & aſſuto Glaucum mare findere lembo.

Pulchre M. Lucan. lib.1. Pharſaliæ v. 131. morem illum perſtrinxit.

Vtq́; habuit ripas Sicoris, camposq́; reliquit,
Primum cana ſalix madefacto vimine paruam
Texitur in puppim, cæſoq́; induta iuuenco
Vectoris patiens, tumidum ſupereminet amnem:
Sic Venetus ſtagnante Pado, fuſoq́; Britannus
Nauigat Oceano, ſic cum tenet omnia Nilus
D *Conſeritur bibula Memphitis cymba papyro.*

Aliam ſpeciem nauium expreſſit Iulius Solin. Polyhiſtor. cap.60. *Bubulis vtribus contabulatas rates ſuperponunt, vectatiq́; hoc ratis genere, venenatis ſagittis prætereuntes petunt.* Contextas viminibus iſtiuſmodi naues authores ſupra laudati *myoparones,* & *lembos* appellarunt. Achill. Tatius de Amorib. Clitophontis & Leucippes lib. 3. pag. 82. vbi σκαφῶν λῃστρικῶν, doctus vir vertit, *myoparonum latrocinantium.* Valer. Maxim. lib. 2. cap. 3. *Myoparonum pyratica roſtra.*
E Paulus Oroſ. lib.6. cap. 2. *Mithridates cum quaſſata iam naue mergeretur, in myoparonem Seleuci ipſo adiuuante pyrata tranſiliuit.* Diuus Hieronymus in vita D. Hylarionis. Nonius cap.13. num. 6. *Myoparo eſt nauicula pyratarum.* Aliquando diligentius Feſt. Pom. lib.11. *Myoparo genus nauigij ex duobus diſſimilibus formatum: nam & midion, & paron per ſe ſunt.* Idem infra lib.15. *Parones, nauium genus, ad cuius ſimilitudinem myoparones vocantur.* Priorem locum Gothofredus tentauit, *nam & myſion, & paron:* Scaliger
F multo melius, *nam & Myon & Paron.* μυῶνες quippe ab anguſtia dicuntur hæ naues, & ab Inſula *Paro, parones.* Siſenna hiſtoriar. lib. 4. naueſque triginta, totidem *myoparones.* L. Sen. lib. 1. Controuerſ. 2. *Incuiſti in pyrata myoparone.* M. Tull. lib. 3. de Republic. *Nam quum quæreretur ex eo, quo ſcelere impulſus mare haberet infeſtum vno myoparone, eodem inquit, quo tu orbem terræ.* C. Saluſt. hiſt. lib.3. *Et forte in nauigando cohors vna grandi phaſela vecta, à cæteris deerrauit, marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumuenta.*

uenta. Sidon. Apollinar. lib. 8. Epist. 6. *Littoribus Oceani inerrare pandos myoparones, quorum quot remiges videris, totidem putes te cernere archypyratas.*

Lembus etiam in nauigiis iis prædonum, forte idem cum *myoparone*. Sidonius Apollinaris paulo antea citatus Car. 7. Q. Curt. lib. *Pharnabasus cum Apollonida & Athenagora vincti traduntur, duodecim triremes cum suo milite ac remige, præter eas triginta naues, & pyratici lembi.* Heliodor. lib. 1. histor. Æthiop. ἐπὶ λιμένα κατῆλθον, καὶ λέμβος ἄρτι κατεφέρετο. *Id est, descendi ad portum, & lembus prope appellebat*, Seruius Maur. ad v. 201. lib. 1. Georgic. *genus nauigij*, interpretatur, *admodum breue.* Poetæ. Claudian. de Consul. Manlij Theodori.

Lasciui subito confligunt æquore lembi
Stagnaq; remigibus spumant inuersa canoris.

Turpilius in Lemniis.

——*Lembi redeuntes domum*
Duo ad nos certam accelerarunt ratem.

Accius in Deiphobo.

Eo autem, nocte extrema, retia vt proueherem,
Et statuerem, forte aliquanto quam solitus
Lembo sum progressus.

Plaut. Mercatore sc. *ex summo.*

——*Lembo aduehitur tuus pater pauxillulo.*

Eandem nauem, à celeritate cursus, qui in prædatione necessarius, puto *dromonem* vocatam: nam Fulgentius δρομάδην *lembum vertit.* Quæ vox eo significatu non est obseruata ab antiquis scriptoribus, qui Cassiodorum præcesserunt, quamquam inter Græcos meminere plerique. Ethicus Hister histor. lib. 5. Procopius lib. 3. de bello Gothico, Isidorus Hispalensis lib. 19. cap. 1. Græcam originem ἀπὸ τοῦ δρόμου *à cursu* desumit Iul. Pollux lib. 1. Onomastic. cap. 9. δρομάδες ὁλκάδες, *naues cursoriæ*, vertente erudito Rudolpho Gualtero. obseruauit Guilielm. Fornerius, fallitur Ioan. Picardus, qui nullam eius mentionem apud vllum extare scriptorem asseruit, nisi Cassiodorum. is itaq; lib. 5. variar. Epist. 16. *Cum nostrum igitur animum frequens cura pulsaret naues Italiam non habere, vbi tanta lignorum copia suffragatur, vt aliis quoque prouinciis expetita transmittat, Deo nobis inspirante decreuimus, mille interim dromones fabricandos assumere, qui & frumenta publice possint conuehere, & aduersis nauibus, si opus fuerit, obuiare.* Eiusdem libri Epistola sequenti; *Dudum igitur magnitudini vestræ ex Italiæ littoribus officia iussimus præparare nautarum, vt dromones, quos industria fabricare valuisset, manus remigum prouisa susciperet.* Paucis deide interpositis, pucherrime explicat earum nauium officium: *Nunc prædictis rebus armamenta procura, vela præcipue, alas nauium facientia, lignum volatile*, (melius meo iudicio, quam *linum volatile*) *spiritus currentium carinarum, prænuncia mercium, auxilia quieta nautarum, quorum beneficio conficiunt otiosi, quod à celerrimis auibus vix probatur impleri.* Vsi sunt posterioris æui authores Actuarij Aquicinctiui scriptor. qui Sigiberti Gemblacensis Chronicum continuauit, ad Annum 1191. *Inuenit nauem paganorum permaximam, quam dromonem dicunt.* Guil-

A lielm. Neubrigens. histor. Angl. lib. 2. cap. 16. *Aduehebatur pontifex ex triremi ingressurus dromonem, sed conspectis circa dromonem piratis mox remis retortis in Magalonensem se portũ recepit: at ij qui erant in dromone, tam viriliter restitere pyratis, vt confusos nec illæsos abigerent.* Hinc qui dromonibus propositi erant, *dromonarij* in eiusdem Cassiodori lib. 2. Epist. 31. cuius epigraphe sic habet: *Dromonariis Theodoricus.* Et sub finem Epistolæ eleganti circumloquutione idipsum describit: *Quando cursus vester non atteritur,*
B *qui per vias liquidas expeditur, non enim vobis nimio labore claudicare contingit, qui nauibus ambulatis, vehiculum vestrum non sentit iniuriam, nec defectum patitur, quod vnda potius currente portatur.* Hæc ille.

Reperio & aliud nauigij genus, quod *lenunculum* vocant, siue vt verius dicam, *lemnunculum, à Lemno* Insula, vti etiam præmonui *parones* cymbas, à *Paro* appellatas. Ammian. Marcellin. lib. 14. *Nam sole orto magnitudine angusti gurgitis & profundi à transitu arcebantur, & dum piscatorios quærunt lenunculos, vel*
C *iuuare temere contextis ratibus parant.* Idem lib. 16. *Lenunculo se commisisse piscantis.* Glossarium vetus, *lenunculus*, πίθυλος, σκαφίδιον. Salust. *Primo indicit forte super noctem in lenunculo piscantis.* C. Tacit. lib. 14. Annal. *Nando deinde occursu lemnunculorum Lucrinum in lacum vectam villæ suæ inferunt.* C. Cæsar Commentarior. lib. 2. de bello ciuili cap. 8. *Itaq; perterritus omnibus sibi quisque consulebat, at qui in classe erant, proficisci properabant, horum fuga nauium amerriarum magistros incitabat, pauci lenunculi ad officium*
D *Imperiumque conueniebant.* Prætereo ea quæ apud Nonium Marcellum Grammaticum & alios: huic nauigio qui præerant, *lenunculary vocati*, Lapis Romanus.

PATRONO. CORPORIS. LENVNCVLARIORVM. AVXILIARIORVM.
OSTIENSIVM.

Et inscriptiò ista in alio lapide.

ORDO. CORPORATORVM. LENVNCVLARIORVM. TABVLARIORVM.
E AVXILIARES. OSTIENSES.

Naues quidem istæ in mari, at in Tiberi *caudicariæ*, solebant appellari. L. Sen. lib. de breuit. vit. c. 13. *Hoc quoq; quærentibus remittamus quis Romanis primus persuasit nauem conscendere? Claudius hic fuit, Caudex ob hoc ipsum appellatus, quia plurium tabularum contextus, Caudex apud antiquos vocabatur, vnde publicæ tabulæ codices dicuntur, & naues, nunc quoq; quæ per Tiberim ex antiqua consuetudine commeatus subuehunt, cau-*
F *dicariæ vocantur.* Quæ de Claudio ait ille, petita sunt ab authore anonymo virorum illustrium, *Appius Claudius Caudex cæci frater fuit, primo ad explorandos hostes piscatoria naue fretum traiecit.* Et ex C. Suetonio in Tiber. cap. 2. & de nauibus, dicam infra, hoc opere Cap. 38. D. Auson. Mosella.

Nauita caudiceo fluitans super æquora lembo.

CAP.

Cap. XXXIII.

De Præfecto Prætorio.

VEteres, inquit Asconius Pędianus, omnem Magistratum, cui pareret exercitus, Prætorem appellauerunt: vnde & Prætorium tabernaculum eius dicitur, & in castris porta Prætoria, & hodie quoque Præfectus Prætorio. Præfectus igitur Prætorio dicitur, qui militibus iis præerat, quos Imperatores in sui custodiam allegerant. Fluxit autem hoc institutum primum ab Octauio Augusto, vt ex Suetonio & Dione cognoscitur, deinde à Tiberio Cæsare stabilitum est. Et primum quidem ex Equitibus tantum Romanis Prætorio legebatur: postea vero, cum ex Præfectis quoque Imperatores creati cœpti sunt, quorum primus fuit Macrinus, tum non Senatoribus modo, sed Consularibus etiam ea dignitas patuit. Durauitque hic Magistratus ad Imperium vsque Constantini, quo tempore cum Prætoriani pro Maxentio contra Cōstantinum stetissent, post victū & occisum Tyrannum, castro Prætorio diruto, cohortes Prætorianæ exauctoratæ sunt, atque ita Præfectorum Prætorio dignitas est sublata: in quorum locum, quum ipse Imperator nouam quandam orbis Romani diuisionem commētus esset, vt eum in quatuor præcipuas partes, siue diœceses diuideret, quatuor quoque Præfectos Prætorio Galliarum, alter Præfectus Prætorio Italiæ, tertius Præfectus Prætorio Illyrici, quartus Præfectus Prætorio Orientis, dicebatur, de quibus alij. Sed vt ad præfectum Prætorio, qui in Vrbe cohortibus prætoriis præerat, reuertar, maxima eius dignitas & potestas fuit, vti tum ex aliis, tum ex Aurelio I.C. intelligitur, qui sic scribit: Breuiter commemorare necesse est, vnde cōstituendi Præfectorum Prætorio officium origo emanârit. Ad vicem Magistri equitum Præfectos Prætorio antiquitus institutos esse, à quibusdam scriptoribus traditum est. Nam cum apud veteres dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur, & Magistros equitum sibi eligerent, qui associati principali curæ, militiæ causam secundam post eos potestatem gererent, Regimentis Reipub. ad Imperatores perpetuo translatis, ad similitudinem Magistrorū equitum Præfecti Prætorio, à Principibus electi sunt, dataque est eis plenior licentia, ad disciplinæ publicæ emendationem. His cunabulis Præfectorum autoritas initiata, in tantum meruit augeri, vt appellari à Præfectis Prætorio non possit. Nam cum ante quęsitum fuisset, an liceret à Præfectis Prætorio appellari, & iure liceret, & extarent exempla eorum, qui prouocauerant: postea publice sententia principali electa, appellādi facultas interdicta est. Credidit enim Princeps eos qui ob singularem industriam explorata eorum fide, & grauitate ad huius officij magnitudinem adhibentur, non aliter iudicaturos esse pro sapientia ac luce dignitatis suæ, quam ipse foret iudicaturus. Subnixi etiam sunt alio priuilegio. Præfecti

A Prætorio, ne à sententiis eorum minore ętate ab aliis Magistratibus, nisi ab ipsis Præfectis Prætorio restitui possint. Hactenus ille. Plura de Præfectis Prætoriis, vide apud Wolfgangum Lazium Commētariorum Reip. Romanæ lib. 1. & 2.

Notandum & hoc est, quamprimum Præfectus Prętorio lectus esset, dari ei ab Imperatore cingulum cum gladio solitum, vnde memorabilis illa Traiani vox literis mandata est, qui cum Præfectum suum cingulo donaret, ita dixisse fertur: Atque è Republica imperauero, pro me: sin secus, in me vtere. Plinius Iunior in Panegyrico, & alij.

Cap. XXXIV.

De Præfecto frumenti diuidendi, & Præfecto vigilum.

C ETIAM hic Magistratus nouus est, institutus ab Augusto, vt ex Suetonio in Augusto cap. 27. apparet, vbi dicit, Augustum multa noua officia excogitasse, & inter ea etiam curam frumenti populo diuidendi. Cum enim lege Gracchi esset obtentum, vt frumentum populo diuideretur, & quidem senis æris trientibus in singulos modios veniret, Publij autem Clodij rogatione effectum esset, vt gratis frumentum populo daretur: Octauius Augustus, vbi Imperium est adeptus, summopere curauit, vt illud institutum obseruaretur, vt ea liberalitate populus beneuolentior sibi redderetur: ideoque frequenter populo frumentum distribuit, cui distributioni qui præerat, Præfectus frumenti populo diuidendi est appellatus. De frumenti diuisione sic Suetonius in Augusto, cap. 40. Ac ne plebs frumentationum causa frequentius à negotiis auocaretur, ter in annum quaternum mēsium tesseras dare destinauit: sed desideranti consuetudinem veterem concessit rursus, vt sui quisq; mensis acciperet. Et paulo post: Frumentum quoque in annonæ difficultatibus sæpe leuissimo, interdum nullo pretio viritim admensus est, tesserasq; nummarias duplicauit. Hæc ille. Et sic Dio. lib. 54. quoq; refert, cum vehemens Romæ fames esset, ab Augusto viros Consulares frumento & pani Præfectos fuisse, qui certā singulis summā venderent, &c. Cæterum cum in loco Suetonij à nobis citato mentio fiat tesserarum frumētariarum, sciendum est, fuisse eas signa, quæ qui exhiberēt, frumentum proportione Romæ à principe accipiebant. Adrian. Turneb. Aduersarior. lib. 19. cap. 26. existimat, fuisse frustilla lignea quadrata, certa insignita & notata forma, quæ data sit iis, quibus ius fuerit petendi frumenti publici, ideoque à Græco τέσσαρα dictas putat, quanquam & rotunda etiam fuerint, cum à Dione σφαίρια dicantur, id est, globuli & pilulæ. Sed hæc præter rem.

Præfectus Vigilum.

Etiam præfectus vigilum ab Augusto institutus est, teste ib. Suetonio in Augusto cap. 30. Dione lib. 55. & aliis.

& alijs. Nam cùm septem cohortes opportunis locis A
constituisset, vt binas regiones vrbis vnaquæque cohors tribueretur: præposuit eis Tribunos, & super omnes spectabilem virum, qui præfectus vigilum appellaretur. Is cognoscebat de incendiarijs, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus: nisi si qua tam atrox, tamque famosa persona esset, vt præfecto vrbi remitteretur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium, aut fustibus castigabat eos, qui negligentius ignem habuissent, aut seuera interlocutione comminatus, fustiũ castigationem remit- B
tebat. Idem per totam noctem vigilare debebat, & coerrare calciatus, cum hamis & dolabris, & curare omnes inquilinos admonẽdos, ne negligentia aliqua incendij casus oriatur. Præterea vt aquã vnusquisq; inquilinus in cœnaculo habeat. Hæc Paulus ff. titulo de officio Præfecti vigilum. Quæ cõfirmat etiam Dio lib. 55. his verbis: Cùm eo tempore multa in Vrbe essent vastata, libertinos septẽ locis ad ea curanda instituit, equitem eis præfecit, quos etsi haud diu id officium gerere, pati statuerat: tamen reipsa expertus, C
vtilissimum ac maxime necessarium esse eorum munus, perdurare iussit: suntq; nostra ætate etiam nocturni hi custodes, non ex libertinis tantùm, sed ex alijs militibus, murosq; in Vrbe tenent, & mercedem publicè accipiunt. Eadem Suetonius tradit, sed breuius.

Cap. XXXV. D

De Curatoribus regionum, Denunciatoribus regionum, & Magistris vicorum, Vrbis regionum 14.

CVm Vrbem in quatuordecim regiones Augustus diuisisset, per singulas eas duos Curatores, & duos Denunciatores creauit. Curatorum munus erat procurare apud principem commoda regionum, de- E
corem & elegantiam viarum & vicorum Vrbis, ne à priuatis nouis ædificijs interrumperentur, prouidere, & alia eiusmodi facere. Denunciatorum verò officium erat, quicquid regioni tam publicè, quam priuatim accideret, denunciare. Magistri verò vicorum, qui & Vicomagistri appellati sunt, quatuor per singulos vicos creabantur, vt illos tuerentur, de quibus quod prætextati soliti fuerint ludos Compitalitios facere in DEORVM Larium honorem, scribit Asconius in Pisonianam. Eorum omnium mentio fit F
sæpissimè in Sexti Rufi, & P. Victoris libris XIV. Vrbis regionibus. Et Suetonius in Augusto capit. 30. scribit: Spacium Vrbis in regiones, vicosq; diuisit instituitque, vt illas annui Magistratus sortito tuerentur: hos Magistri è plebe cuiusq; viciniæ electi. Magistratus enim annuos regionum Curatores, & Denunciatores intelligit: magistros autem è plebe Magistros vicorum, vel Vicomagistros.

Cap. XXXVI.

De Aduocato Fisci.

FIsci, fiscinæ, & fiscellæ, ait Asconius in 1. Verrinam, spartea sunt vtensilia ad maioris summæ pecunias capiendas, vnde quia maior summa est pecuniæ publicæ, quam priuatæ, vt pro censu priuato loculos & arcam, sacellos dicimus, sic pro publico thesauro ærarij dicitur Fiscus. Hæc ille. Propriè autem Fiscus Principis erat, vt ærarium populi. Qui huic Fisco patrocinabatur, Fisci patronus vel aduocatus dicebatur, isque à Marco Antonino Philosopho primus institutus est teste Iulio Capitolino in ipsius vita. Sequuntur Magistratus minores extra ordinem.

Ad Cap. XXXVI.

PARALIPOMENA.

Quid fiscus Imperatorius, in exercitu, ventri in Repub. similis, & Lieni.

VT populi vniuersi, stante republica, census *ærarium* erat, ita translatis iam rebus ad monarchicum dominandi ritum, summaq; Imperij in Cæsares transfusa, *fiscus* dicebatur pecuniæ publicis vsibus deputatæ, asseruandæ locus. Hesychius & Suidas δημόσιον ταμεῖον reddunt, D. Augustin. in Psalm. 146. vertit *saccum publicum*. Sueton. in August. capit. vlt. *Quantum pecuniæ in ærario, & fiscis*. C. Tacit. libro 5. *Bona sciam ablata ærario, vt in fiscum cogerentur*. L. Sen. lib. 7. de Benefic. cap. 6. *Cæsar omnia habet, fiscus eius priuata tantum ac sua, & vniuersa in Imperio eius sunt ac patrimonia propria.* Ascon. Pædian. in Diuinat. Verrin. ostendit nomen inde deriuatum quod cophinis & sportellis sparteis antiquitus pecuniæ asseruarentur. Æl. Spartian. Hadriano: *Damnatorum bona in fiscum priuatum redigi vetuit, omni summa in ærario publico recepta.* C. Plin. Iunior in panegyrico illo luculento quẽ Traiano dixit: *Non eadem seueritate fiscum, qua ærarium cohibes, imo tanto maiore, quanto plus tibi licere de tuo, quã de publico credis.* Q. Symmachus lib. 10. Epist. 54. *Fiscus bonorum principum, non Sacerdotum damnis, sed hostium spolijs augeatur.* Idem scriptor corrigendus est lib. 1. Epist. 64. *Fando acceperas rebellione barbarica, quot auri, argenti, priuati aut publici sacri aut profani, Mauritaniæ fuit direptione hostium lancinatum, euenit ea tempestate, vt etiam fidei depositum belli iure raperetur, quod à summatibus ciuitatis, quos fuga reliquos fecerat, ius ærarij reposcebat.* Ex MS. codice legebat, non omnino inepte, Schoppius, *vt etiam fisci depositum belli iure raperetur.* De fisco Iuuenalis Sat. 4. de Imperatoris Domitiani truculentia.

Quicquid conspicuum, pulchrumq́; ex æquore toto A
Res fisci est, vbicunq; natat.

De Ærario Claudian. in Consulatu Manlij Theodori.

Abductoq́; hominum cumulent æraria censu.

Confunduntur tamen interdum, Claudian. idem de 4. Hon. consul. ad Augustum.

Non tua priuatis crescunt æraria damnis.

Boni certe principes vel eo nomine impensius laudabantur, quod prouincijs bello, aut aliqua calamitate attritis ciuitatibus consueuerint subuenire, remittendo tributa, onerumq; fiscalium indulgentia concessa, quod dignum encomio visum est, in Constantino Augusto, qui Æduæ ciuitati grauissime afflictæ remisit quod è quinquennio reliquum fuerat. Eumenius Rhetor in luculenta illa de Restaurand. Schol. Oratione: *Quinq; annorum nobis reliqua remisisti, ô lustrum omnibus lustris fœlicius.* Et Theodoricus Rex, *prouinciæ Alpium Cottiarum, quod per illam exercitus transierat, tertiæ indictionis tributa laxauit.* Aurel. Cassiodor. libr. 4. Epist. 36. Alebantur interdum è fisco pauperes, & posteriorum Imperatorum, maxime Christianorum temporibus, conuocatis generalibus Concilijs, Episcopis eo profecturis viaticum suppeditabant. Seuer. Sulpit. histor. sacr. lib. 2. *Ita missis per Illyricum, Italiam, Africam, Hispanias, Galliasq́; magistris officialibus, acciti numeratiue quadringenti, & aliquanto amplius Occidentales Episcopi, Ariminum conuenere, quibus omnibus annonas & cellaria dare Imperator præceperat, sed id nostris, id est Aquitanis, Gallis, ac Britannis indecens visum, repudiatis fiscalibus, proprijs viuere maluerunt, tres tantū ex Britannia, inopia proprij publico vsi sunt, cum oblatā à cæteris collationem respuissent, sanctius putantes fiscum grauare, quam singulos.* Corrippus African. lib. 2. Num. 7.

Omnibus sufficiunt sacrati commoda fisci,
Ex quibus est commune bonum, commune leuamen;
Tutetur fiscus iustorum nemine læso:
Quæ sua sunt capiat, quæ sunt priuata, relinquat.

Sequitur deinde eodem numero.

Nec patimur quemquam sacratum lædere fiscum, E
Nec lædi quemquam sinimus sub nomine fisci.

Sed & eodem libro Num. 10.

Cum vestrum est, quod mundus habet, scis summe regentum
Publica quid vestro prosint commercia fisco.

Erat & fiscus in exercitu, alendo indubie militi, lapis Mathelicus in Italia, apud Wolfgangum Lazium li. 6. Reip. Roman. c. 1.

C. ARRIO. C. F. COR. CLEMENTI. MIL. IX. COH. PRAE. EQVITI. COH. EIVSDEM. DONIS. DONATO. AB. IMPERATORE. TRAIANO. TORQVIBVS. ARMILLIS. PHALERIS. OB. BELLVM. DACICVM. SINGVLARI. PRAEFECTOR. PR. TESSERARIO. OPTIONI. FISCI. CVRATORI. CORNICVL. TRIB. EVOCATO. AVG. COH. I. VIGIL. STATINORVM. COH. XIV. VRB. COH. VII. PR. TERCENARIO.

Cum respublica, vt antea monui, corpus habertur, fiscum lienem esse voluerunt, præsertim sub auaris principibus. Traianus Augustus dicebat, *fiscum lieni esse similem, quod eo crescente, artus reliqui tabescerent*, vt verba Aurelij Victoris vsurpem in Iuliano. Iohann. Corasius Miscellaneor. Iur. ciuil. libro 6. cap. 19. recte ille apud Paulum Diaconum histor. Miscellæ libr. 11. *Quidam improbas exactiones detestans, dicebat fiscum esse lienem, quod eo crescente reliqui artus tabescerent.* Crescere autem fiscus credebatur Imperatorius, *ex addictione bonorum proscriptorum.* Cassiodor. libro 4. Epist. 32. Andreas Alciatus Emblem. 146. & Claudius Minos.

Humani quod splen est corporis, in populi re
Hoc Cæsar fiscum dixerit esse suum.
Fisco aucto, reliqui tabescunt corporis artus,
Fisco aucto, arguitur ciuica pauperies.

Ventrem esse eleganter exequitur Corippus libr. 2. Num. 7.

Quod fisci est, nullus rapiat, cognoscite fiscum
Ventris habere locum, per quem omnia membra cibantur.
Venter alit corpus, fuerit si venter inanis,
Omnia deficiunt, tenuantur robore membra,
Et contracta rigent arentibus ossa medullis.

Qui plura cupis de fisco, consule Marcellum Donatum Ponzanum dilucidationum suarum pag. 130. & sequentibus, Brederodium & Brissonium in Repertorio Iuris, & in lexico, & alios passim.

Cap. XXXVII.

De Duumuiris perduellionis, & Quæstoribus parricidij, vel rerum capitalium.

Qvi Magistratus minores, item qui extraordinarij fuerint, dictum est ante. Inter minores autem Magistratus extraordinarios primi sunt Duumuiri perduellionis, siue Capitales, quorum origo est antiquissima, vt puta, qui à Tullo Hostilio III. Romanorum Rege primum creati sunt. Cum enim Horatius parta de Curiatijs victoria vrbem Romam triumphans ingressus, sororem sibi obuiam & vnum de Curiatijs lamentantem interfecisset, posteaquam à quibusdam reus factus, neque absolui iuste, nec honeste damnari à Rege posset: Rex Duumuiros creauit, qui de perduellione certarent. Verba Liuij libr. 1. sunt hæc: Rex ne ipse tam tristis, ingratique ad vulgus iudicij, ac secundum iudicium, supplicij auctor

auctor esset, Concilio populi aduocato, Duumuiros A inquit, qui Horatium perduellionem iudicent, secundum legem, facio. Lex horrendi criminis erat, Duumuiri perduellionem iudicent, si à Duumuiris prouocârit, prouocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium. Hæc Liuius. Fuit etiam post Reges eiectos hic mos aliquandiu retentus, vt in iudicio perduellionis Duumuiri crearentur, qui perduellionem iudicarent, vti ex Liuio constat, donec tandem vetustate obsoletus, B prorsus intermissus fuerit, quem tamē à Labieno Tribuno plebis postremis temporibus, in Rempublicam relatum, Cicero grauissimè queritur. Meminit eorum præter Liuium libr. 1. & 6. & Ciceronem pro Rabirio, Plutarchus quoque, Suetonius & Dio. libro 37. De Perduellione & Perduellibus alibi dicetur.

Quæstores Parricidij, vel rerum capitalium.

Quæstores Patricidij, vel rerum capitalium, qui & Quæsitores dicti, fuerunt qui iudicia quæstionum C exercerent. Eorum Magistratus non fuit ordinarius, sed extraordinarius. Cùm enim Consules de capite ciuis Romani, iniussu populi ius dicere non possent, iccirco, quoties vsus postulabat, ex Senatusconsulto, vel Dictator vel Consulum alter, amboue, vel Prætorum aliquis de crimine publico quærere iubebatur: qui iussus erat, is Quæsitor dicebatur. Docet hoc Pomponius Iurisconsultus ff. titulo de origine iuris his verbis: Quia de capite ciuis Romani iniussu populi non erat lege permissum Consulibus ius dicere, D propterea Quæstores constituebantur à populo, qui capitalibus rebus præessent. Hi appellabantur Quæstores Parricidij, quorum etiam meminit lex duodecim Tabularum. Hactenus Pomponius. Quæ etiam confirmat Festus sic scribens, Patricidij Quæstores (sic enim legendum esse monet Iosephus Scaliger, non Parricidij) appellabantur, qui solebāt creari causa rerum capitalium quærendarum. Nam Parricida non vtiq; is, qui parentem occidisset, dicebatur, sed quemcunq; hominem. Id autem fuisse indicat lex Nu- E mæ Pompilij Regis, his composita verbis: Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, Parricida esto, &c.

Hoc autem modo publicæ quæstiones tractatæ sunt vsq; ad annum v. c. DCIV. quo constitutæ sunt quæstiones publicæ de ambitu, maiestate, peculatu, repetundis & singulis sui Prætores Præfecti, atque tum, si de aliquo horum criminum esset quærendum, non nouo Quæsitore, qui extra ordinem quæreret, opus erat, sed Prætor ille, qui ei quæstioni præesset, F adibatur, isque, vt antè, cum consilio de eo crimine cognoscebat, dicebaturque tum ipse Prætor quærere, & quæstionem ac iudicium exercere, quæstioni præesse, & Quæsitor esse, vti ex multis Ciceronis locis intelligitur. Sed de his plura dicentur libro de Iudicijs.

***

Cap. XXXVIII.

De Præfecto annonæ.

Præfectus annonæ extraordinarius Magistratus fuit. Eius munus erat, vt videret, ne plebs annonæ inopia & caritate laboraret, vtque panis copia redundaret, pondereq; iusto, ac mundicia debita panis veniret. Itaque si quid ad annonam pertinens commissum erat, ipse cognoscebat. Mentio eius fit à Liuio libr. 4. & alibi sæpe, item à Pomponio ff. titulo de origine iuris, & Martiano *ff. li 13. de accusat.* Eundem Magistratum gessit Cn. Pomponius magnus eo anno quo Cicero reuocatus est ab exilio, vt constat ex oratione eius pro domo.

Ad Cap. XXXVIII.

PARALIPOMENA.

Annus pro annona, Africa, Aegyptus, Gallia frumentationem vrbi suppeditabant, per Tiberim inuecta, panis distribuebatur, seditio ob famem, frumentum dimensum, gratuitum.

Annus pro *annona* apud vetustos scriptores. Q. Tertullianum Apologet. cap. 40. *Deniq; cum imbribus æstiua hyberna suspenduat, & annus in cura est.* Sed & alij passim, sic Sigismundus Gelenius censuit legendum illud C. Plinij lib. 16. c. 16. *Cedri, & Iuniperus, & Ilex, annuæ fere habentur: nouus fructus in ijs Autumno pendet.* Sic in vulgatis editionibus, at ille transscribit ex MS. *Citreæ, & iuniperus, & Ilex anniferæ habentur, nonusq; fructus in his cum annotino pendet.* Vt anniferæ dicantur arbores, quæ annonā, seu annum, id est, fruges ferant. Nam & fruges de arboribus dici, Liuij locus docet apud Theodorum Marcilium in leg. 12. Tabular. capit. 60. *Dulcedine frugum maximeq; vini.* Gloffar. vet. *frugis, καρπός.* Sed de hac annonæ significatione poëtæ Claudian. libr. de bello Gildonico.

Pensabam Pharium Getulis messibus annum.

M. Lucan. Pharsal. lib. 3. v. 70.

Effusis magnum Libye tulit imbribus annum.

Stat. lib. 3. sil. 2. v. 22.

—— *Dicarchæis Pharium grauis intulit annum.*

Annona ista in vrbe penes Ædiles erat, quorum curæ commissum, ne populus fame premeretur Tiraquell. in Alexand. Neapolitan. libro 4. Genial. dier. capite 4. Illata in vrbem per præfectos diuidebatur. Rosin. supra hoc libro capit. 34. qui ob id *annonæ præfecti* vocantur. Sed vnde conueheretur in vrbem, controuersum. Itaque initio fundatæ Reipublicæ, horrea populi Romani dicebantur Sicilia, & Sardinia, licet pars huius ad septentrionem vergens sit sterili-

 tate

tate non modo damnata, sed & morbis contagio aë- A ris infestatus, Martial, lib.4.Epigr.60. tamen Australis eius regio frugifera, Lucanus loco proxime citato eleganter describit.

Curio Sicanias transcedere iussus in vrbes,
Qua mare tellurem subitis aut obruit vndis,
Aut scidit, aut medias fecit sibi littora terras,
Vis illic ingens pelagi, semperq; laborant
Æquora, ne rupti repetant confinia montes,
Belláq; Sardoas etiam sparguntur in oras.
Vtraq; frugiferis est insula nobilis armis,
Nec plus Hesperiam longinquis messibus vlla,
Nec Romana magis complerent horrea terra,
Vbere vix gleba superat, cessantibus Austris
Cum medium nubes Borea cogente sub axem
Effusis magnum Libye tulit imbribus annum.

At postea aucta republica, prolatoq; imperio sub cõsulibus ex Africa, domita iam Carthagine, sub primis Imperatoribus ex Ægypto, quam in prouinciæ formam redegit Augustus, deniq; decliui iam principatu, aut potius diuiso, è Gallia frumenta in vrbem C ad annonam populi, conuehebantur. recte Æl. Lamprid. in Commodo. *Imperata vtriq; prouinciæ,* (Africæ & Ægypto) *tributa frumentaria, vt si Alexandrina cessasset, classis Africana subsidio esset.* C. Plin. Iun. in panegyrico: *Discat Ægyptus, credatq; experimento, non alimenta se nobis, sed tributa præstare.* Æl. Spartian. in Fescenino Nigro. *Ne Africam occuparet, & fame populum Romanum perurgeret, & videbatur id facere posse per Libyam Ægyptumq; vicinas Africæ.* C. Tacit. lib. Annal. *Nec nunc infœcunditate laboratur, sed Africam* D *potius & Ægyptum exercemus, nauibusq; & casibus populi Romani vita permissa est.* Nescio an non legi debeat, *nauibusq; & classibus populi Romani vita permissa:* vt significet frumentationẽ vel singulas naues aduexisse, vel multas simul. Auson. in vrbib. de Burdegala.

——— *toto tibi nauigat orbe cataplus.*

Certe Alexandrinæ frumentationes nobilitatæ etiam à Græcis, Bacchylides in fragment. citante Athenæo lib.11. Dipnosophist. πυροφόροι δὲ κατ' αἰγλήεντα νῆες ἄγουσιν ἀπ' Αἰγύπτου μέγιστον πλοῦτον, ὡς πίνοντος ὁρμαίνει κέαρ. E *Et tritico onustæ naues splendidas ab Ægypto deferunt diuitias amplissimas, vt bibentis cor imaginatur.* Alibi in hoc opere de naue ista Alexandrina, quædam obiter docui. Vide viros doctos ad cap. 97. Suetonij in Augusto M. Varro de annona ex Africa aduecta. lib.2. de Re Rust. *Frumentum locamus, qui nobis aduehat; quo saturi fiamus ex Africa, & Sardinia.* Atq; ita de fertilitate Africæ intelligendi poëtæ, vt & de tributo ab eadem Romanis præstito. Aurel. Prudent. lib. F 2. in Symmachum.

Respice num Libyci desistat ruris arator
Frumentis onerare rates.

M. Martial. lib.6. Epigr. 86.

Possideat Libycas messes, Hermumq; Tagumq;
Et potet gelidam qui mihi laudat aquam.

Pentadius antiquus scriptor.

Et quicquid Libyco secatur aruo,
Non vni positum tenere calla.

Sidon Apollinar. Carm.2. v.46.

Ægypti frumenta dedi.

L. Sen. in Thyeste in choro Act.2.

Non quicquid Libycis terit
Feruens area messibus.

Vterque imitatus est Horatium libr. 1. od. 1. sic enim ille.

Quicquid de Libycis verritur areis.

Rutilius Claudius Numatianus Gallus Itinerarij sui lib.1. ad Romam.

B ——— *tibi Nilus inundet*
Altricemq; suam fertilis orbis alat.

E qua prouincia quæcunq; nauigia temporibus Augusti in Italiam commeabãt, Capreas insulam transitura velo solo contentæ erant, exceptis Alexandrinis, quibus permissum & suppara addere, datus, vt puto, is honor ignobili insulæ tunc primum. Papinius iam citatus proxime superius.

Prima salutauit Capreas, & margine flexo
Sparsit Tyrrhenæ Mare. tica vina Mineruæ.

De vtriusq; prouinciæ fertilitate hæc accipienda sunt poëtarum loca. Sidonij Apollinar. Carm.7.

——— *coxit quod torridus Auster,*
Niliacum Libycumq; solum.

Claudian. lib. de Bello Gildon.

Tot mihi pro meritis Libyam Nilumq; dedere
Vt dominam plebem, bellatoremque senatum
Classibus æstiuis alerent, geminoque vicissim
Littore, diuersi complerent horrea venti.
Stabat certa salus, Memphis si forte negasset
Pensabam Pharium Getulis messibus annum:
Frugiferas certare rates, lateque videbam
Punica Niliacis concurrere carbasa velis.

Et lib. 3. de laudib. Stilichonis.

——— *quod Pœnus arator*
Intulerit, madidus quantum transmiserit Auster.

Et lib. de laudib. Serenæ.

——— *Phariæ segetes, & punica messis*
Castorum deuota cibo.

Posteriori seculo, vt iam dixi, etiam annonam à Gallia petitam docuit idem Claudianus libro 1. in Eutrop.

Quæ suscepta fames? quantum discriminis vrbi?
Ni tua vel soceri nunquam non prouida cura
Australem Arctois pensasset frugibus annum.

Paucul is interiectis versibus ibidem loci sequitur de Hispania.

Teutonicus vomer, Pyrenaiq; iuuenci
Sudauere mihi, segetes mirantur Iberas
Horrea, nec Libyæ senserunt damna rebellis,
Iam transalpina contenti messe Quirites.

Id prius Honorij æuo factitatum. Idem lib. 2. de laudibus Stilichon.

——— *quibus Africa per te*
Et prius auditas Rhodanus iam donat aristas.
Vt mihi vel Massila Ceres, vel Gallica prosit
Fertilitas, messesque ferat nunc humidus Auster,
Nunc Aquilo, cunctis ditescant horrea ventis.

Nauibus aut classibus aduectum frumentum ex Sicilia, Sardinia, Africa, Ægypto, aut Gallia, vt iam dictum

dictum est, imponebatur caudicariis nauigijs, vt per A Tiberim in vrbem inferretur, supra hoc libro cap.32. dictum est. Martian. Capella lib. 6. de Nupt. Merc. & Philolog. *Ad ostia Tiberina naues onerariæ adpellant.* Q. Symmach. lib. 10. Epist. 22. *Mittetis etiam regiam classem, quæ annonarijs copijs augeat deuotæ plebis alimoniam, hanc ergo in Tiberinis ostijs mixtus populo Senatus excipiet. venerabuntur tanquam sacras puppes, quæ felicia onera Aegyptiæ frugis inuexerunt.* Sidon. Appollinar. lib. 1. Epist. 10. *Sane hunc ipsum è vestigio ad portum mittere paro, quia comperi naues quinque Brundusio pro- B fectas cum speciebus tritici, ac mellis, ostia Tiberina contigisse.* Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum.

——— *& ad ostia Tibris*
Mittere triticeos in pastum plebis aceruos.

Claudian. loco proxime supra citato.

Inuectæ Rhodani Tiberina per ostia classes
Cyniphijsque ferax Araris successit aristis.

Naues illæ maiores *annonariæ* vocabantur, minores hæ scaphæ, *caudicariæ*. Salust. lib. 4. historiar, *contendit ad flumen Eufratem, & quanquam ad id naues cau- C dicariæ, occulte per hiemem fabricatæ.* Fest. Pomp. lib. 3. *Caudicariæ naues ex tabulis crassioribus factæ.* & qui istiusmodi nauigijs præerant, *codicarij* siue *caudicarij*. dicebantur *l, 9. Cod. Theodos. de suariis, & l. 1, Cod. eod. de Canone frumenti* vrbis Romæ. Lapis antiquus apud Smetium Inscription. pag. 70.

MENSORES. PORTVNENSES. QVIBVS. VETVS. FVIT. CVM. CAVDICARIIS. DIVTVRNVMQVE. CER- D TAMEN.

Mensores isti aduectam annonam in horrea publica intulerunt, quæ quamplurima in vrbe fuisse, ex libro primo huius operis liquet, in quo descriptio vrbis ex Onufrio, Victoreque habetur. Erant autem horrea vel *pensilia* in editiore villæ parte, Iun. Columella lib. 1. de Re Rust. cap. 6. aut *subterranea*, Cassiodor. libro 12. Epist. 12. Columellæ consentit M. Pollio Vitruuius qui *horrea sublimia* vocat Architectonic. lib. E 6. cap. 7. Plinius cum Cassiodoro stat, apud quem *horrea defossa* reperio dici libro 18. capit. 38. Addendum & *ex tabulis ligneis mobilia* fuisse, vt verbis vtar Scæuolæ I C. *l. 60. ff. de Acquir. rer. domin.* Itaque nisi ex horreis publicis distribueretur frumentum, laborabat ciuitas fame. Crudele illud censetur Caligulæ factum apud C. Suetonium cap. 26. qui *nonnunquam horreis præclusis famem populo indixit.* In aliis editionibus, & in MS. legitur, *horreis præclusis famem induxit.* Vtraque lectio recta. Sabinus Grammaticus ad F illud P. Virgilij lib. 1. Georgic.

———*si ruperit horrea messis.*

Alb. Tibull. lib. 4. in heroico ad Messalam opere.

Horrea fœcundis indeficientia mensis.

Aurel. Prudent. lib. 5. in Symmachum.

———*Romana nec horrea rumpat.*

Inde annona efferebatur, & populo diuidebatur, vel *per præfectum frumenti diuidendi*, vt supra hoc libro cap. 34. & probat vetus Inscriptio.

POST. MIMESIVS. C. F. SARDVS. TRIS. MIL. Q. AED. P L. PR. LEGATVS. TI. CAESARIS. AVG. PROCOS. PRAEF. FRVMENTI. DANDI. EX. S. C.

Ista quidem apud Meursium est Criticar. Curar. parte 2. altera apud Manutium Orthograph. pagin. 8.

QVI. LARGAE. CERERIS. MESSES. FRVCTVSQVE. RENATOS. DIGERIT. IN. PRETIVM.

Ergo & *diuidere* dicebantur isti *annonam* & *dare*, & præterea *regere*. Lapis vetus eiusdem operis paginæ 306. insertus, quem transcribam.

RAGONIO. CELSO. VINCENTIO. V. C. A. PRIMO. AETATIS. INTROITV. IN. ACTV. PVBLICO. FIDELI. EXERCITATIONE. VERSATO. CVIVS. PRIMAE VITAE. OFFICIO. SEDIS. VRBANAE. ADVOCATIONI. EXERCITO. FIDEM. IVNXIT. INGENIO. PRVDENTIA. MISCVIT. LIBERTATEM. ITA. VT. NEMO. DE. EIVS. INDVSTRIA. NISI. ILLE. CONTRA. QVEM. SVSCEPERAT. FORMIDARET. CVIVS. ACCESSVS. AETATIS. AMPLISSIMI. HONORIS. ET. QVI SOLET. SENIORIBVS. PROVENIRE. ORNAMENTA. PROMERVIT. NAM. REXIT. ANNONARIAM. POTESTATEM. VRBIS. AETERNAE. EA. AEQVITATE. VT. INTER. OMNES. QVI. AD. EVM. ANIMO. LITIGANTIS. INTRASSENT. PARENTEM. SE. PLERVMQVE. MAGIS. QVAM. IVDICEM. PRAEBVISSET. HINC ETIAM. FACTVM. EST. VT. MENSORES. NOS. VOTI. COMPOTES. ABIREMVS.

Neque semper annona erat frumentum, sed interdum arctiore in penuria panis diuidebatur, Iulianus Cæsar in Misopogone, cuius verba pag. 38. Martinio Morentino ita Latine sonant: *Neque vero ciuitas tantum, sed etiam plebs ex agris vndique confluit ad panem,* cuius

cuius vnius magna est & copia, & vtilitas coemendum. A Aliquot deinde lineis interiectis: *At ciuitas pane quidem abundabat, præterea nihil aliud habebat.* Valentinianus Augustus: *Comperimus nonnullos venditis ædibus panes earum penes se retinere.* Valens princeps: *Gradilis panis in alium gradum translatio inhibetur.* Eleganter idem alio loco: *Titulus figendus est æneus, in quem & panis modus, & præcipientis nomen debeat incidi.* Tituli 17. lib. 14. Codicis Theodosiani epigraphe istiusmodi est, *de annonis ciuicis, & pane gradili.* Iustinianus l. 31. C. de iure dotium: *Si quis in dotem* B *vel prædia, vel certum reditum, vel ædes, vel panes ciuiles spoponderit, vel promiserit, si ex tempore matrimonii biennium transactum sit, illico redituum, vel pensionum necnon panis ciuilis quæstum sancimus eum præstare.* Constitutione 88. epigraphe est, περὶ ἀναβλήσεως χορηγίας ἄρτων. *De suspensione administrationis panum.* Vide ipsam constitutionem. Historici meminerunt, Fl. Vopiscus in Aureliano Aug. Epistolam citat Valeriani ad Seionium Albinum præfectum vrbi: *Decernes panes militares mundos sedecim, panes militares castrenses quadraginta.* C Panes mundi sunt puriores, aut è polline confecti, castrenses sunt, vt cum Horatio loquar, *secundi* aut è *siliquis.* Sic enim ille lib. 2. Epist 1.

——*viuit siliquis & pane secundo.*

Aurel. Cassiodor. lib. 6. Epist. 18. *Nam si querela panis, vt assolet, concitetur, tu promissor vbertatis seditiones ciuicas momentanea satisfactione dissoluis.* Ita intelligendi poëtæ. Pomponius in *prostibulo.* Apud Nonium cap. 1. Num. 63.

Continuo ad te centuriatim current D
Qui panem petent.

D. Iuuenal. Sat. 10. v. 82.

——*duas tantum res anxius optat*
Panem, & Circenses.

In editione Pithæi ita legitur, in quibusdam alijs, *Pana, & Circenses:* aut, *Pannum & Circenses.* Quæ omnes tres lectiones possunt defendi, Prudent. libro 2. in Symmachum non multum à fine.

Posthinc ad populum conuerte oculos: quis in vrbe est,
Qui Iouis infectam sanie non despuit aram? E
Omnis qui celsa scandit cœnacula vulgus.
Quique terit silicem variis discursibus atram,
Et quem panis alit gradibus dispensus ab altis,
Aut Vaticano tumulum sub monte frequentat.

In Gisleni editione primus versus legitur aliter, sed parum refert.

——*ad populum conuerte oculos, quota pars est.*

Vetus marmor apud Onufrium Ciuitate Roma pagin. 65.

P. ALIO. P. F. PAPIR. MARCELLO. CENT. FRVM. SVB. PRINCIPE. PEREGRINORVM. HASTATO. ET. PRINCIPI. ET. PRIMIPILO. LEG. VII GEM. PIAE. FELICIS. ADIECTO. AD. MVNERA. PRAEF. LEGG. VII. CLAVD. ET. PRIMAE. ADIVTRICIS. V. F. FLAMINI. LVCVLARI. LAVRENT. LAVINAL. PATRONO. ET. DECVRIONI. COLONIAE. APVLESIVM. PATRONO. CIVITATIS. FORO. FLAM. FVLGINIAE. ITEMQVE. IGVVINORVM. SPLENDIDISSIMVS. ORDO. FORO. FLAM. CVIVS. DEDICAT. DECVRIONIBVS. ET. LIBERIS. EORVM. PANEM. ET. VINVM. SS. XXX. N. ITEM. MVNICIPIBVS. SS. IIII. N. DEDIT.

Quod si annona defecisset, (hoc est, *si arctior incidisset,* vt verbis vtar Suetonij in Tiberio cap. 8. aut *arctissima* fuisset, vt idem ait in Galba cap. 7. eademque vtitur voce Hermogenianus IC. *l. 53. ff. de Iudicijs*) vt nec in horreis publicis frumentū, nec gradibus panis superesset, sæpe oriebantur seditiones, & ab indignante famelicaque plebe, petiti illi, quibus id negotij demandatum. Paulus Diacon. Epitomes Eutropianæ additamento lib. 10. *Vsque adeo autem mitis fuit, vt cum ob inopiæ frumentariæ suspicionem, lapidibus à populo Romano perstringeretur, maluerit ratione exposita placare, quam vlcisci seditionem.* Asconius Pædian. in Milonianam. Et Cicero ipse in eadem Oratione. Q. Symmachus lib. 2. Epist. 6. *Frequens sermo est tenui victu in turbas plebem moueri. nec vlla spes datur præsentibus angustijs copiam posse succedere, annus vbique ad famem proximus.* Et lib. 4. Epist. 18. *Interea laborantum fame murmur est, strepit ciuitas.* Eiusdem libri Epist. 54. *Sed quod mihi insusurras frugis Africanæ tenues commeatus?* Vide locum. Signanter Iosephus Iudaicar. Antiquitat. lib. 15. cap. 12. Cuius verba sic Latine sonant Sigismundo Gelenio interprete: *Siccitas diuturna obtinuit vt maxima sterilitas esset, frugumque inopia, ad hæc accedebat populare in regem odium, quod fere soleat calamitatum culpa in eos reijci penes quos est regimen reipublicæ.* M. Lucan. lib. 2. pharsal.

——*irarum causas, & summa fauoris*
Annona momenta trahi, namque asserit vrbes
Sola fames, emiturque metus, cum segne potentes
Vulgus alunt.

Claudian. lib. 1. de laudibus Stilichon.

——*duplices disponere classes,*
Quæ fruges, quæ bella ferant, aulæque tumultum
Et Romæ lenire famem.

Rebellasse eo solo nomine populum sæpissime historici loquuntur. Marcellinus Comes in Chronico. *Honorio 8. & Theodosio Iuniore 3. coss. apud Constantinopolim magna exarsit seditio, penuria rei annonariæ ingruente.* F Idemque in eodem opere: *Antiocho & Basso coss. cum ad horrea publica processum celebraret Theodosius Imperator, tritici in plebem ingruente penuria, ab Orientis populo lapidibus impetitus est.* Fuit itaque sæuientis, & in rabiem actæ ob famam plebeculæ is mos, vt magistratus, quorum incuria arctior incidisset annona, lapidib. peterent. Paulus Diaconus supra proxime laudatus, & P. Victor in Antonino Pio in fine. *Cū ob inopiæ frumentariæ suspicionem lapidibus peteretur.* Quod Romæ frequentissimum, Ammian. Marcellin. lib. 26. C.

lib. 26. C. Sueton. in Claudio cap. 16. *Arctiore autem* A *annona ob assiduas sterilitates, detentus quondam medio foro à turba conuicijsque simul ac fragminibus panis ita infestatus, vt ægre, ac nisi postico, euadere in palatium valuerit, nihil non ex eo cogitauit ad inuehendos etiam in tempore hiberno commeatus.* Eandem autem narrat historiam Paulus Orosius lib. 7. cap. 6. *Veruntamen sequenti anno tanta fames Romæ fuit, vt medio foro Imperator correptus à populo, Comitijs & fragminibus panis turpissime infestatus, ægre per Pseudotyrum in palatium refugiens, furorem excitatæ plebis euaserit.* Vti pecuniam B superius dixi ad stateram pendi, non numerari consuetam olim, ita frumentum plebi diuidendum, tessera frumentaria data, vt multis probauit vir eruditissimus Ioannes Bernartius, ad li. 10. Thebaidos Statianæ, non mensura, sed pondere dabatur, nam in legibus Xuiralibus *vincto farris libra in singulos dies datur.* Vt ad illas cap. 18. Theodorus Marcilius docet, & Iacobus Cuiacius lib. 11. cap. 22. Obseruation. Q. Horat. lib. 1. Sat. 5.

——cui satis vna C
Farris libra foret.

Ideoque si defecisset annona, Imperatores lenitate sua solebant subuenire, & commeatuum in vrbem subuehendorum curam alicui permittere, Symmach. lib. 10. Epist. 31. quod tunc gratuitum, & sine pretio, imo interdum & sine mensura conferebant, ad aucupandum popularis gratiæ fauorem, quum alias neque gratuito, neque sine certa dimensione concederetur, vti antea in vetustis marmoribus, inscriptionibus à me allatis patet, vbi *mensores frumenti* nominan- D tur. de nouo hoc, & blanditiarum pleno ritu C. Tacit. lib. 15. Annal. *Pretiumque frumenti minutum, vsque ad ternos nummos.* minutum scilicet pretium, ad captandos indiscretæ multitudinis animos, de recepto enim more antea dixerat, *frumenti pretio nihil additum est,* Et deinde in fine eiusdem libri: *Addiditque militibus sine pretio frumentum, quo antea ex modo annonæ vtebantur.* C. Sueton. apertius in Iulio cap. 26. *Frumentorũ quoties copia esset, etiam sine modo mensuraq; præbuit ac singula interdũ mancipia, ac prædia viritim dedit.* Re- E cte quidem *viritim.* Nam promptior conciliandi animos ratio per distributionem huiusmodi, quam si in vniuersam multitudinem quippiam fuisset collatum. In eodem Iulio idem Suetonius cap. 38. *Populo præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, tricenos quoque nummos, quos pollicitus publice erat, viritim diuisit, & hoc amplius, centenos pro mora.* Egregie in Nerone cap. 10. *Prætorianis cohortibus frumentum menstruumq; gratuitum.* Menstruum vero, quia interdum & in dies singulos diribitores alimenta præstabant ciuibus. C. F Petron. in Satyrico: *Hodie post diaria asellum non sumo.* Allusum à Claudiano libro de bello Gildonico.

Pascimur arbitrio Mauri, nec debita reddi,
Sed sua concedi iactat, gaudetque diurnos
Vt famulæ præbere cibos, vitamq; famemq;
Librat barbarico fastu, vulgiq; superbit
Fletibus, & tantæ suspendit vota ruinæ.
Romuleas vendit segetes.

Quomodo deinde variatus hic ritus in rebus Getæ & Caracallæ legendus est Herodianus, Suetonij Interpres ad Aug. capit. 42. Petrus Gregor. Tholosas in Syntagmate iuris vniuersi, & alij.

Cap. XXXIX.

De Quinqueuiris Mensariis, & Triumuiris Mensariis.

Qvinqueuiri mensarij à dispensatione pecuniæ dicti, vt tradit Liuius libro 7. creati sunt, eodem teste, anno A. V. C. CDI. Coss. Valerio Poplicola, C. Marcio Rutilio, ex plebe. Causa eorum creandorum fuit, fœneratorum improbitas, & æris alieni plebis Romanæ magnitudo, cui quidem rei cum Principes plebis succurrere sæpenumero tentassent, sed nihil proficere potuissent, hoc anno, scribit Liuius, inclinatis semel in concordiam animis, noui Consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere vnanimos videbatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt. Quinqueuiris creatis, quos mensores à dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti autem æquitate, curaque sunt, vt per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuêre C. Duellius, P. Decius, Mus, M. Papirius, Q. Publius & T. Æmilius, qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti vtrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam iactura sustinuerunt. Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissoluit, vt populo prius caueretur aut æstimatio æquis rerum præcijs liberauit, vt non modo sine iniuria, sed etiam sine querimonijs partis vtriusque exhausta vis ingens æris alieni fit. Hæc Liuius libro 23. Idem alibi tradit, anno DXXXVII. tempore II. belli Punici Triumuiros mensarios creatos fuisse. Verba eius sunt: Et Romæ quoque propter penuriam argenti, Triumuiri mensarij, rogatione Minutij Tribuni plebis facti, L. Æmilius, qui Consul Censorque fuerat, & M. Attilius Regulus, qui bis Consul fuerat, & L. Scribonius Libo, qui tum Tribunus plebis erat, &c. Creabantur hi Comitijs Tributis.

Cap. XL.

De Duumuiris naualibus, Triumuiris, qui conquirerent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent, ac de Quinqueuiris turribus, murisque conficiendis.

Dvumuiri hi sic dicti sunt, quod duo viri simul idem munus obirent, non fuerunt ordinarij Magistratus, sed extraordinarij. Eorum prima mentio fit à Liuio lib. 10. in historia anni A. V. C. DXLII. Coss. C. Iu-

C. Iunio Bubulco III. & Q. Aemilio Barbula II. quo A tempore acerrimum populo Romano bellum cum Samnitibus erat, vbi scribit, rogante M. Decio Tribuno plebis, Duumuiros nauales classis ornandæ, reficiendæque causa populum iussisse. Quod eorum officium fuerit, non est difficile videre. Reficere scilicet, & ornare classem, vtque naualibus socijs impleatur, commeatuque instruatur, curare. Creati hi Magistratus, quemadmodum ex Liuio lib. 40. & lib. 41. intelligitur, & postea sunt, bello contra Ligures, item bello Illyrico, qui tuendam xx. nauibus, mari superiore Anconam velut cardinem haberent, vti Liuius docet: ex quo etiam intelligitur, non certum ac definitum tempus Magistratum hunc habuisse, quod in alijs Magistratibus fuit obseruatum: quippe hi, quorum posteriore loco ex Liuio mentionem feci, biennium illum Magistratum tenuerunt: vnde extraordinarium eum fuisse liquido aparet. B

Triumuiri, qui conquirerent iuuencos ad arma ferenda, militesque facerent.

Hi creati sunt, secundi belli Punici tempore, anno A. V. C. DXLI. Q. Fuluio Flacco III. & Appio Claudio Pulchro Coss. Causam eorum creandorum Liuius lib. 25. tradit. Consules, inquit, cum ægre delectum conficerent, quod inopia iuniorum non facile in vtrumque, vt & nouæ vrbanæ legiones & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat: Senatus absistere eos incœpto vetuit, & Triumuiros binos creari iussit: alteros qui citra, alteros, qui vltra quinquagesimum lapidem in plateis, forisque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent, & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent; Tribuni plebis, si ijs videretur, ad populum ferrent, vt qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem & viginti annorum, aut maiores milites facti essent. Ex hoc Senatusconsulto creati Triumuiri bini, conquisitionem ingenuorum per agros habuerũt. Hæc Liuius: præter quæ nihil de ijs reperio. C D

Quinqueuiri turribus, murisque, reficiendis.

Meminit & horum Liuius lib. 25. eo loco, vbi præcedentium: Comitia deinde, inquit, a Prætore vrbano de Senatus sententia plebisque scito sunt habita, quibus creati sunt Quinqueuiri turribus, murisque reficiendis. &c. Quod Liuius dicit, Comitijs eos creatos fuisse, Tributa intelligit, officia eorum titulus indicat. E

Cap. XLI.

De Triumuiris legendi Senatus, Triumuiris recognoscendi turmas Equitum Romanorum.

De his, quod ab Octauio Augusto instituti fuerint, Suetonius in Augusto cap. 37. scribit, cuius hæc sunt verba: Quoque plures partem administrandæ Reipublicæ caperent, noua officia excogitauit, curam operum publicorum, viarum & aquarum aluei Tiberis, frumenti populo diuidendi, Præfecturam vrbis, Triumuiratum legendi Senatus, & alterum recognoscendi turmas Equitum, quotiescunque opus esset. Hæc ille. Vnde etiam manifestum est, extraordinarios eos Magistratus fuisse. Sequuntur Magistratus Prouinciales. F

Cap. XLII.

De Proconsulibus.

Hactenus de ijs Magistratibus, qui in ipsa Vrbe potestatem habuerunt, quantum quidem ex veterum monumentis cognosci potuit, medіocri diligentia diximus: restat vt Prouincialium explicationem subiungamus. Dicuntur Prouinciales, quod non in Vrbe, sed extra eam, in Prouincijs scilicet, potestatem habuerint, & exercuerint. Quid autem prouinciæ, quotuplices, & quomodo constitutæ fuerint, libro de Militia explicandum erit. Nos hoc capite de Proconsulibus dicemus, vbi primum consideranda venit ipsa appellatio. Plurimum enim de ea discrepant viri huius nostri sæculi doctissimi quomodo ea scribenda, & pronuncianda sit: Quidam volunt esse duo distincta vocabula, alterum præpositionem, alterum nomen, atque in singulari numero in omnibus casibus de Proconsule, in plurali, Proconsulibus: alij contra contendunt esse vnum nomen compositum, & inflecti regulariter, Proconsul, Proconsulis, Proconsuli, &c. sicuti, Pronepos, Pronepotis, Pronepoti, &c. dicimus. Cuius sententiæ est Aldus Manutius iunior in Orthographia. Vide etiam Paulum Manutium Commentarijs in primam epistolam Cic. ad Lentulum. Qui priorem sententiam amplectuntur, pro se adducunt Augustini & Ciceronis auctoritatẽ. Augustini hæc est: Ab E litera vocali, nullum Latinum nisi iuncta præpositione masculinum inuenitur, vt Proconsule, Proprætore. Ergo iuncta præpositione fiunt Latina, vt dixi, pro Prætore, pro Quæstore. Nam veteres nominatiuo casu Proconsul dicebant, attendentes, nullum nomen apud Latinos virilis generis in E exire. Hæc ille. Apud Ciceronem autem extat testimonium, vbi L. Philippus dicit, se Cn. Pompeium pro consule, non pro Consulibus ad bellum Mithridaticum mittere: & alibi apud eundem Gellius Proconsule vocatur. Ad quas auctoritates quid respondeat Aldus Manutius, videri potest. Legimus quidem etiam in Ciceronis epistolis ad Familiareis, quas Dionysius Lambinus emendauit, sæpe M. T. C. P. Lentulo PRO CONSVLE. Sed de vocabulo non est tanti: rem ipsam videamus.

Proconsules quatuor modis dictos fuisse inuenimus. Primum eos, quibus vltra legitimum, & annuum tempus Magistratus prorogatus fuit: deinde eos, qui ex priuatis in prouincias, vel ad gerendum bellum missi sunt: tum eos, qui ex Magistratu in prouincias sunt profecti: postremum qui constituta Monarchia à

chia à Senatu in prouincias eas, quæ populi fuerunt, missi sunt.

Ad primam huius vocis significationem quod attinet, primus eiusmodi Proconsul fuit Q. Publilius Philo, vt in Tabulis Capitolinis extat, & in Liuio lib.8. cuius in historia Belli Palæpolitani hæc sunt: Itaque cum & Comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris auocari à spe capiendæ indies vrbis, haud è Republica esset, actum cum Tribunis est, ad populum ferrent, vt cum Publilius Philo Consulatu abijsset, Proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset, &c. Vnde constat, Proconsules primo fuisse eos, quibus post Consulatum Magistratus prorogatus esset.

Alio modo Proconsules dicti, qui ex priuatis, nullo ante gesto Magistratu vrbano, ad bellum mittebantur, qualis fuit P. Cornelius Scipio, de quo Liuius lib.26. Et hos quidem vere Magistratus fuisse, aut dici potuisse, Sigonius negat. Nec etiam alius ante hunc Scipionem in Romana historia reperitur, priuato, quique antea nullum in Vrbe Magistratum gessisset, Proconsulatus hoc modo fuerit concessus, id quod etiam Carolus Sigonius in posteriori cum Gruchio disputatione fatetur.

Tertio modo, Proconsules dicti fuerunt, qui proximo post Consulatum in Vrbe gestum anno, in prouincias Consulares profecti sunt, easque pro Consulibus gubernarent. Fuit enim constitutum leges C. Sempronij Gracchi, atque postea vsque ad Augusti imperium obseruatum, vt antequam noui Consules atque Prætores designarentur, Prouinciæ duæ Consulares & sex vel octo, vel plures Prætoriæ, prout numerus Prætorum postulabat, à Senatu futuris Consulibus, & prætoribus decernerentur, quas illi designati sortirentur, vel inter se compararent, ita vt finito annuo Magistratu vrbano in eas proficiscerentur: Consules quidem in Consulares, vnde Proconsules, Prætores autem in Prætorias, vnde Proprætores appellabantur, vti ex multis scriptorum veterum locis manifestum est. Atq; hæc tum ordinaria prouinciarum administratio fuit. Quod si qui non proximo anno à Consulatu in Vrbe gesto, quemadmodum sæpe fiebat in quinto, vel sexto, vel alio post Consulatum anno in Prouincias proficiscerentur: si etiam Prætores non proximo à gesta in vrbe Prætura, sed aliquanto post in prouincias proficiscerentur, tum priuati in Prouincias ire dicebantur, ab ordinarijs vero Proconsulibus, aut Proprætoribus nihil discrepabant. Antequam autem ad quartum ordinem Proconsulum accedamus, quædam de his qui ex Consulatu in prouincias sunt profecti, eorum creatione, vel electione, potestate, imperio, & alijs huc pertinentibus dicenda nobis sunt.

Ad creationem igitur eorum quod attinet, non eligebantur à populo, vel plebe Centuriatis, aut Tributis Comitijs, vti de Q. Publilio Philone, & P. Scipione legimus: sed quando Comitijs Centuriatis, Consules in annum sequentem designati erant, tum alter Consulum qui Magistratum gerebat, ad Senatum de Prouincijs referebat, quæ futuræ Consulares,

A quæ Prætoriæ essent. Quod vbi constitutum esset, tum illæ, quæ Consulares erant, Consulibus designatis decernebantur, vt eas vel sortirentur, vel inter se compararent, vtram quisque ex Consulatu obtineret. Quo facto, Consulatus sui tempore quem Romæ gerebant, legem ad populum per curias congregatum ferebant de imperio militari, sine qua lege bellum gerere non poterant, tum Prouinciæ Senatusconsulto ornabantur. Pertinebant autem ad ornamenta illa, latitudo prouinciæ, magnitudo exerci-
B tus, stipendium in milites, viaticum in legatos, & cohortem, comitatus & cætera generis eiusdem: quæ quidem, quoniam non omnibus eadem amplitudine, numeroque concessa sunt, propterea, cum ea decernebat Senatus, tum prouincias, aut præsides ipsos Prouinciarum ornare dicebatur. Ad viaticum pertinebat annulus aureus, qui, teste Zonara, Magistratibus peregre proficiscentibus de publico dabatur, item vestes, vasa, vehicula, muli, tabernacula, & reliqua eius generis, quæ instrumenta locata fuisse, indi-
C cio est P. Ventidius, qui, vt Agellius lib.15. cap.4. scribit, victum quæsiuit comparandis mulis, & vehicula Magistratibus, qui sortiti Prouincias forent, præbenda publice conduxit. Itaque etiam Alex. Seuer. vt tradit Capitolinus, exemplo vete.um, argento & necessariis Magistratus, quos in prouinciam mittebat, instruebat, ita vt Præsides prouinciarum acciperent argenti pondo vicena, phialas senas, mulos binos, equos binos, vestes forenses binas, domesticas singulas, aureos centenos, Cocos singulos. Quanquam ex
D verbis Appij apud Ciceronem lib. 1. ad familiares conijci possit, extremis Reipublicæ temporibus eos, qui legem Curiatam non habuissent, rem militarem quidem attingere potuisse, viatico autem publico fraudatos fuisse, atque ita suo sumptu in prouincias iuisse.

Comitatus complectebatur adiutores, ministros, comitesque eorum omnes, quos cum vsus ratioque prouinciæ, tum dignitas ipsa Magistratuum ac Reipublicæ postulauit. Fuerunt autem legati, Tribuni
E militum, Centuriones, Præfecti, Decuriones, aliique militarium operum, rationumque adiutores, atque ministri. Præterea vero Scribæ, Accensi, Præcones, lictores, interpretes, tabellarii, Aruspices, Cubicularij, medici, & qui quotidianæ vitæ prope socii fuerunt, quæ cohors Prætoria, & quasi Prætoria dicta est. Inter quos referendi contubernales quoque sunt, qui erant adolescentes, rei militaris percipiendæ, & prouinciæ cognoscendæ gratia Magistratus in prouinciam sequuti. Ideoque familiariter cum ijs vixerunt,
F neque ab eorum lateribus discesserunt, teste Cicerone. Atque hac quidem ratione Proconsules prouincias obtinebant, atque ornabantur. Quomodo autem in eas sint profecti, & quod ipsorum munus atq; officium in prouinciæ administratione fuerit, iam explicabimus.

Vbi prouinciam Senatusconsulto atque in ea Imperium Proconsules obtinuerant, tum vero extremo Consulatus anno, aut sua sponte, aut Senatusconsulto Paludati exibant. Verum antequam id facerent, in

Capitolium venientes, ibi solemnia pro Republica vota nuncupabant, atq; inde Paludamento, lictoribus duodecim, cum totidem securibus ac fascibus, insignibusq; cæteris imperij assumptis, recta ad portam Vrbis ibant, ad quam veteri instituto salutati, inde aut continuo, amicis officij causa aliquanto viæ spatio prosequentibus, ac bene ominantibus in Prouinciam iter ingrediebantur: aut si quid negotij in Vrbe haberet, ad Vrbem per aliquot dies, aut mẽses manebant, quod cũ imperio in Vrbe esse non possent. Hoc tamen etiam sciendũ, vt Senatusconsulto exire Consules iussi sunt, sic, ne irent, Tribunorũ plebis edicto aut Dirarum obnunciatione prohiberi potuisse: Itaque M. Crassus cum P. Atteio primũ edicenti, deinde obnuncianti non paruisset, ipse post, ac filius cum Parthis dimicãs iustas dedisse pœnas existimatus est.

Verum vbi iter in prouinciam iam erant ingressi, moris fuit, vt Proconsules eos, quibus succedebant, de aduentu suo facerent certiores: scilicet, vt cum ijs congredientes, de statu cognoscere prouinciæ possent: quo vero die in prouinciam accedebant, eodem prouincialis muneris initium capiebant. Erat autem id in duas partes distributum, in potestatem & imperium. Potestas fuit facultas cognoscendi, imperium exercitui imperandi, bellumque gerendi: quorum alterum pacis, alterũ belli temporibus congruit. Æstatem fere rei militari, hyemem Prætoriæ cognitioni, quę in iurisdictione potissimum est versata, dicebant. Iurisdictionem autem, (de imperio enim militari alibi dicam) ita instituebant, vt aut intra Prætorium, & in cubiculo querelas prouincialium audirent, ministrante atq; admittẽte cubiculario. Quæq; ibi transigebantur, ea fere per diplomata annulo obsignata perficiebantur: aut in Basilica, atq; in Tribunali, scribis, Accensis, Præconibus & lictoribus apparentibus, ius dicerent. Hoc vt commode facere possent, institutum erat, vt Proconsul, posteaquam in prouinciam venerat, in aliquam ciuitatem, vel in plures ex ijs, in quibus conuentus agi solebat, conuentum siue forum in certam diem edicto indiceret, eoq; Prouinciales homines euocaret, atque ita aut vno in oppido plures conuentus, aut in singulis singulos ageret, atq; omnes percurreret. Ius vero reddebat, & iudicium dabat vel ex legibus, quas aut Imperator ab initio ex decem Legatorum sententia prouinciæ dederat, aut postea è re nata Consules, aut Tribuni plebis tulerant, quo etiam Senatusconsulta pertinent: vel ex edictis quæ ipsi in prouincia, ingressi singulis de rebus diligenter scripta proposuerant: quæ si ex Vrbanis aut Prouincialibus edictis sumpsissent, translatitia: sin minus noua dicebantur. Tota autem Iudiciorum forma eadem erat in Prouincijs, quę erat Romæ: vnde ex libro de Iudicijs intelligi facile poterit. Et priuatarum quidem causarum cognitionem nonnunquam Vicarijs quibusdã, puta Legatis suis Quæstoribus vel alijs, delegabant. Publicarum autẽ causarum siue quæstionum exercitationẽ mandare alijs non poterãt, nisi forte lege, quę de quęstione illa scripta esset, nominatim cautum esset, vt is, cui exercitatio eius quęstionis obtigisset, posset eam alij mãdare.

Præter iurisdictionem habebant etiam curationem, quæ consistebat in cæteris rebus curandis, atq; prouinciæ imperandis, vt in re frumentaria, tributaria, vectigali, & Viaria: quæ omnia per edicta sua administrabant. Frumentum aliud vendebant, aliud emebant, aliud in cellam suam æstimabant, aliud imperabant, aliud honoris causa accipiebant; quod frumentũ honorarium, sicut etiam vinum; quod honoris causa accipiebant, vinum honorarium dicebatur. Extra ordinem autem interdum vectigalia noua instituebant, ac tributa imperabant, verum non sine crimine. Sæpe etiam naues, nautas, militesq; prouinciæ ciuitatibus ex fœdere imperasse eos, sumptum autem ex ordine nauarcho à sua quaque ciuitate suppeditatum fuisse, Cicero alicubi docet: Sed tamen, vt Præsides multi, libidine atq; auaritia obcœcati, noua vectigalia, ac noua tributa prouincijs imposuerunt, aliaque ad perniciem earum plurima imperarunt: sic nonnulli tanta caritate, atque abstinentia fuerunt, vt non solum publica vectigalia sustulerint, sed etiam prætorium ipsum vectigalij, in quo præcipue Cicero gloriatur, remiserint, neque vlli alij rei, quam commodis, ornamentisq; sociorum studuerint. Vnde honores summos ab ipsa prouincia retulerunt, legationes Romam honoris sui causa missas, statuas, fana, dies festos, cuiusmodi se affici ornamentis ipse in Cilicia Cicero prohibuit.

Cæterum, quomodo etiam de prouincia decesserint Proconsules aperiendum est: qua de re hæc à veteribus scriptoribus traduntur. Annuo prouincialis Imperij munere terminato, Proconsul successorem, si mature venturus erat, in prouincia expectabat, atque ei aduenienti obuiam prodibat, ac præsenti præsens prouinciam, atque exercitum tradebat, deinde intra triginta dies (tot enim lex Cornelia Syllę dedit) decedebat: verum interea nihil in prouincia, quod ad administrationem attineret, attingebat. Quod si decessor ante successoris aduentum decessisset, tum vero aliquem, qui prouinciæ præesset, vt quæstorem, aut legatum cum imperio est relinquere coactus. Constituto successore, aut imperij Vicario, Romam decedebat, si ante quod C. Iulius Cæsar in primo Consulatu sanciuit, rationes pecuniæ confectas apud duas prouincię ciuitates reliquisset: quibus rebus peractis è prouincia decessit, ac Romam venit, & nisi triumphum petere in animo habuisset, lictoribus dimissis, & paludamento deposito, Vrbem priuatus ingressus est. Sin autem de triumpho postulando cogitaret, aliquandiu ad Vrbem manebat, & lictores fascesq; laureatos quamdiu triumphasset, habebat, ac Senatu in ædem Bellonæ euocato, res à se gestas exponebat, ac triumphum petebat. Vbi vero, siue triumphans, siue priuatus Vrbem introijsset, tum alio die rationes referre ad ærarium cogebatur, nec multo post Centuriones, cæterosque prouincialis curæ socios ad ærarium in beneficiis, si liberet, deferebat. Ac ante legem quidem Iuliam liberior referendi ratio fuit. Lege autem Iulia cautum est, vt rationes, quas in prouincia apud duas ciuitates reliquissent, eas statim, atque Vrbem inijssent, ad ærarium totidem verbis referrent,

atque

atque triginta diebus, quibus rationem retulissent, comites in beneficijs deferrent: quod tamē non Proconsulum proprium, sed Quæstorum commune fuit, quemadmodum ex Ciceronis scriptis intelligitur.

Verum quemadmodum Proconsulibus, qui se optime gessissent, magni & in prouincia, & in Vrbe honores habebantur: sic cōtra, si quid deliquissent, atq; à legibus recessissent, multis iudiciorum laqueis irretiti sunt. In primis autem tribus obnoxij legibus ac quæstionibus fuerunt, peculatus, maiestatis, & petundarum. Peculatus, si prędam aut pecuniam publicam auertissent, quo iudicio etiam Quæstores, Legati, & Scribæ eorum obstricti fuerunt: Maiestatis, si aut exercitū aut prouinciam hosti prodidissent, aut vltro exercitum è prouincia eduxissent, aut bellum sine S. C. intulissent: Repetundarum, si se in socios, aut auare, aut superbe, aut libidinose, aut crudeliter, aut iniuste gessissent. Quæ & maxime socialis fuit, & prouinciarum salutem continuit, quo iudicio postulati plurimi, damnati multi, nonnulli etiam absoluti sunt: de quibus alio libro disputabimus. Atque hæc quidem de ijs Proconsulibus, qui libera adhuc Republica prouincias gubernarunt, dicta sint: restat vt de his qui constituta Monarchia prouincijs præfuerunt, quædam addam.

Octauius Augustus, cum Senatus ac populi Romani voluntate compelleretur, vt solus Rempub. regeret, prouinciarum administrationem aliam à priori instituit. Alias enim sibi reseruauit, eas scilicet, quæ potentiores erant, & plus periculi ostendebant: ac vel hostes accolas habebāt, vel nouos per se ipsæ aliquos motus turbare poterant. Quæ autem infirmiores, & pacatiores erant, populo attribuit, vt in eas, quos vellent, mitterent, eosque qui ipsis præessent, Proconsules appellauit: de quorum potestate quid Dio lib. 53. scribat audiamus: Annuas, inquit Dio, eorum Pręfecturas Augustus esse iussit, nisi quis multitudinis liberorum, aut nuptiarum ratione priuilegium haberet, vtque de communi Senatus consilio mitterentur, neque gladio accincti, neque militari habitu vtentes. Proconsules autem eos dici voluit, non modo duos istos Cōsulares, sed reliquos etiam Prætorios, aut qui Prætoriorum loco haberentur: vtque lictores vtrique tot, quot in vrbe permissum est legibus habere, adessent, vt imperij insignia statim atque extra pomœrium essent, adsumerent, & vsque ad reditum in Vrbem ea seruarent. Et post: Senatus autem, & eorum quidem Consularibus Africam atq; Asiam concessit, & Prætorijs reliquas prouincias adscripsit. Vtrisque autem ex æquo interdixit, ne ante quintum annum à gesto in vrbe Magistratu prouincias sortirentur: ita fiebat, vt etsi eorum numerus, quam prouinciarum erat maior, tamen ad omnes tandem imperium perueniret. Post Cæsaris autem Octauiani tempora, cum nonnulli eorum male gessissent Magistratum suum, Imperatori istæ quoque prouinciæ adiectæ sunt, ac sic his etiam ipsis quodammodo is prouincias assignabat. Cæterum & Legatos, seu assessores quosdam sibi adsciscebant, quorum consilio in administratione prouinciæ vterentur, vnicum qui-

A dem Prætorius, ex sui, aut inferioris ordinis hominibus, tres autem Consularis, ex eiusdem dignitatis viris accipiebat, eos, qui ipsi Imperatori probarentur. Erat etiam hoc generaliter de omnium prouinciarum potestate constitutum, ne quem delectum militum agerent: ne pecuniam, præter eam quæ constituta erat, exigerent, Senatus, Imperatorisve iniussu: cum successor missus esset, is vt statim ex prouincia abiret, ac ne in redeundo domum tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reuerteretur. Hæc
B Dio. Plura de ijs traduntur à Iurisconsultis, titulo de Proconsulis officio, qui proprie huc pertinet.

Cap. XLIII.

De Prætoribus prouincialibus, & Proprætoribus.

INitio prouincijs præfecti sunt Prætores, vt & ius
C prouincialibus dicerent, & si res cogeret, bellum administrarent. Itaq; Prætorum numerus ob id creuit, quia prouinciarum numerus creuit. Cum enim duo Romæ Prætores essent, vnus, qui inter ciues, alter, qui inter peregrinos ius diceret, ac prouinciæ duę Sicilia atq; Sardinia essent institutę, visum est faciendum, vt Prætores alij in eas duo adiicerentur. Inde duabus ad Imperium adiunctis Hispanijs, totidē alij accesserūt, qui quaterni quaternas in singulos annos prouincias gubernarent. Quoniam autem in ipsis
D prouincijs sæpe tumultus ac bella grauiora excitabantur, quæ bella iam inde ab initio geri per Consules erant solita, hinc etiam prouincię Consulibus ordine sunt commissæ. Et sic duo potissimum ordinarij fuerunt prouinciarum Rectores: Prętores qui in Prętura, & Consules, qui grauiore vrgente bello, in Consulatu prouincijs prefuerunt. Prætores igitur prouinciales, sicut & reliqui, creati sunt Comitijs Centuriatis, quibus, vbi erant designati, decretæ à Senatu prouinciæ, quas sortirentur. Insignia fuerunt eadem, quę
E Prætorum Vrbanorum, lictores videlicet sex, totidem fasces, atq; secures, vnde ab Appiano ἑξαπέλεκεις, id est, sex securium appellantur. Tempus ordinarium quo Prouincias tenuerunt, fuit annuum. Si vero prorogato post Præturam imperio in prouincijs remansissent, Proprætores sunt appellati. Atque hoc quidem vltra annum Vrbis DC. sic est obseruatum. Postea vero, cum L. Calpurnius Piso Tribunus plebis, L. Marcio Censorino, M. Manilio Coss. anno ipso DCIV. teste in Bruto Cicerone, primus de quæstione per-
F petua repetundarum tulisset, id est, vt ex Prætoribus iis, qui prouincias sortiri soliti erant, vnus Prouinciæ loco, quæstionem repetundarum sortiretur, eique per annum in Vrbe præesset: & cum idem postea etiam in aliis quæstionibus ac Prætoribus, alii alia lege sanxissent, initium introductum est, vt Prætores, qui quotannis adhuc seni tantum creabantur, iurisdictiones duas, quæstiones quatuor, aut plures ex legibus, quę de quaq; quęstione latæ erant, in sortem conijcerent, easque per annum in vrbe exercerent:

extremo autem anno, ex Senatusconsulto prouincias in posterum sortirentur, & inde Proprætores appellari cœpti sunt.

Cæterum ad ipsam appellationem quod attinet, vtrum Proprætor, an Proprætore dicendum sit, ea hic repetantur, quæ de Proconsulibus monuimus. Non autem vno modo Proprætores dicti sunt. Primum enim Prætores prouinciales, qui imperio prorogato in prouincijs vltra legitimum tempus manserunt, Proprætores sunt appellati: tum etiam illi, qui ex priuatis ad bellum gerendum, non autem ad gubernandam prouinciam, missi sunt, vt C. Octauius. Et hi proprie Magistratus non fuerunt. Tertio Proprætores dicti, qui Prætura in Vrbe gesta, sub finem anni in prouincias profecti, eis præfuerunt: hi ordinarij Magistratus prouinciales fuerunt: quorum imperium & potestas eadem fuit, quę Proconsulum, nisi quod sex tãtum lictoribus, totidem fascibus, & securibus vsi fuerunt, & quod prouincias minores obtinuerunt. Cætera, quæ capite proxime præcedenti, de Proconsulum in prouincias profectione, & comitatu diximus, item de imperio, iurisdictione, curatione & decessione, illa omnia etiam ad Proprætores pertinent. Quarto Proprętores etiam dicti sunt illi, quos C. Octauius Augustus, & post eum reliqui Imperatores in eas prouincias, quas sibi reseruabant, miserunt. Et hi maiorẽ, quam Proconsules, qui prouincijs populi præficiebantur, habebant potestatem: de quibus Dio lib. 53. in hunc modum scribit, de Augusto verba faciens: Qui neque Consulares, neque Prætorij erant, ipse (Augustus scilicet) delegit, ac legatos suos & Proprætores nominauit. Nam cum hæc omnia diu admodum in priori Reipublicæ forma floruissent, Prætores, inquam, & Consules: Prætoris nomine, vt bellis maxime ab antiquis temporibus conueniens, à se delectos insigniuit, Proprætores eos nuncupans: Consulum appellatione reliquos, vt paci propinquiores affecit, Proconsules dicens. Hæc nomina in Italia Cæsar reseruauit: qui extra Italiam imperarent, quasi eorum locum tenentes, Præfectos appellauit. A se porro designatis, præter nomen Proprætorum hoc etiam tribuit, vt plus quam annum essent cum imperio, quatenus videlicet ipse statuisset, vt militarem habitum gestarent, gladiumque, & ius capite plectendi militis haberent. Omnes autem Proprætores, ac qui non sunt proconsulibus, sex vtuntur lictoribus, nomenque inde apud Græcos habent ἑξαπελέκεις. Vtrinque autem imperij insignia statim, atque venerint in prouinciam ipsis destinatam, accipiunt, perfunctique eo statim deponunt. Hæc ille. Qui etiam paulo post addit, Proprætores, cum vrbanis legionibus, pluribus instructis Præfectis in prouincias à Cæsare missos, additosque eis curatores, qui publicos reditus colligerent, & certas impensas facerent. Quin etiam de ipsis constitutũ ait, ne quem delectum militum agerent, ne pecuniam præter eam, quæ constituta erat, exigerent, Imperatoris iniussu, cui successor missus esset, is statim ex prouincia abiret, ac ne in redeundo tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reuerteretur. Plura de his Proprætoribus habentur in Pandectis titulo de officio Præsidis, quæ inde petantur.

Cap. XLIV.

De Legatis Proconsulum, & Proprætorum.

INter Comites Proconsulum & Proprætorum primum locum obtinuerunt Legati, de quibus hoc capite agemus, reliquos ad alium, & commodiorem locum differentes. Legati, inquit Varro lib. 4. de lingua Latina dicuntur, qui lecti publice, quorum opera consilioq; vteretur peregre Magistratus, quive nuncij Senatus, aut populi essent. Quibus ex verbis intelligeretur, duplices fuisse apud Romanos Legatos: alios, qui Præsidibus, Proconsulibus scilicet, & Proprætoribus operam quacunque ratione nauarunt. Sunt autem & aliæ Legati significationes, verum de ea tantum dicemus, cuius priori loco Varro meminit. Illi igitur Legati, qui Proconsules, Proprætoresque in prouincias euntes comitabantur, aut à Senatu ijs dabantur, aut permissu Senatus ab ipsis Præsidibus adsciscebãtur, aut lege aliqua extra ordinem deligebantur, Cicerone teste. Numerus Legatorum prouinciarum Rectoribus assignatorum, qui minimus, fuit trium. Nec vero dubium est, quin in eo sit habita ratio Prætorij gradus & Consularis, & prouinciæ, & belli, ipsius denique hominis. Vnde legimus, nonnullis Legatorum numerum auctum esse. Obseruatum & hoc est, vt Legatos libenter sibi quisque legaret, qui rei militaris periti essent, quique ipsi prouincijs alias cum imperio præfuissent. Itaq; Consulares Consulibus, Prætorij Prætoribus Legatos se poscentibus adiunxerunt, & frater fratrem, filius patrem sibi legauit. Cæterum, quod ad munus ipsorum attinet, Vicarij quidam erant Proconsulum, ad molem rerum prouincialium sustinendam, vnde etiam ipsi lictoribus ac fascibus vtebantur. Ad iurisdictionem autem quod attinet, priuatarum tantum causarum cognitionem habebant, in quibus nõ sua, sed mandata vtebantur auctoritate: & si quid occurreret, quod maiorem diligentiam expostularet, id ad Proconsulem remittebant. Publicarum autem quæstionum cognitio & exercitatio ijs à Procoss. mandari non poterat, nisi in lege istius quæstionis nominatim scriptum esset. Ius nullum habebant animaduertendi in caput cuiusquam, nec atrociter verberandi. Id enim Proconsulis erat. Si tamen contigisset, Proconsulem abesse à prouincia, tum Legatis committebantur, quæ animaduersionem postulabant. Sed & hoc notandum, si Proconsules aut Proprætores ante successoris aduentum, de prouincia decederent, eos Legatos vel Quæstores interim prouincijs præfecisse, qui & ipsi tum Proconsules aut Proprætores appellabantur.

De Legatis decem, quorum consilio & ope Duces exercituum vtebantur, in prouincijs constituendis, alio loco dicam. Illud hoc loco, antequam ad alia progrediar, admonendũ videtur, quod de legatione

libera interdum legitur, moris fuisse, vt Senatores A Romani, quibus priuata negotia in prouinciis erant veluti hæreditates, aut legata persequendi, vel nomina exigendi, honorario titulo liberæ legationis à Senatu donarêtur, vt ita sub Legatorum personis commendabiliores controuersias haberent, atque fauorabiliores. Qui etiam voti soluendi, & periculi vitandi causa eas legationes sæpe impetrabant, & lictores à Prouincialibus Magistratibus cæterorumque Legatorum insignia accipiebant. Cicero autem lib. 3. de Legibus, in suo Consulatu omnino extinguere & tol- B lere eiusmodi legationes voluit, vnde etiam inter alias suas leges hæc ponit: Rei suæ ergo ne quis Legatus esto. Sed intercessit Liuius Tribunus plebis, &c. Et hæc de Legatis.

CAPVT XLV.

De Quæstoribus Prouincialibus & Proquæstoribus. C

QVæstorum tria genera fuisse supra diximus: Alij enim Quæstores ærarij, vel vrbani: alij Quæstores parricidij, vel rerum capitalium erant: alij Quæstores Prouinciales, de quibus hoc capite dicemus, eo ordine, vt primum, qui Quæstores Prouinciales fuerint, quomodo creati sint, & Prouincias obtinuerint, tum quam potestatem habuerint, ostendamus. D Quæstores Prouinciales erant, qui vna cum Proconsulibus, aut Proprætoribus in Prouincias exibant. In singulas enim prouincias singuli Quæstores mittebantur, præterquam in Siciliam: quæ cum duplex fuisset, Prouincia vetus & noua duos etiam habuit Quæstores, vnum qui Lilybæi, alterum qui Syracusis curabat. Legebantur autem eodem modo, quo Prætores Prouinciales. Nam cum legitimus Quæstorum numerus in annum populi suffragiis esset creatus, iubebat Senatus vt prouincias in sortem coniicerent: E Prouinciæ vero duæ erant vrbanæ eorum, qui ærario populi Romani præessent: reliquæ fere prouinciales, eorum, qui cum Consulibus, aut cum Prætoribus in prouincias irent. Quemadmodum autem Præsides non semper prouincias ex Senatusconsulto, & sorte sed aliquando lege obtinuerunt: sic etiam Quæstores non semper ex S. C. eas sortiti, sed aut S. C. aut lege aliqua extra ordinem nominatim adepti sunt, cuius rei exempla non pauca apud Liuium & Ciceronem extant.

F Ministris Quæstores vsi sunt, Scribis & lictoribus: Scribis ad conficiendas tabulas publicas, Lictoribus ad maiestatem Magistratus tuendam. Nec vero semper Quæstor cum suo Præside in prouinciam proficiscebatur: verum sæpe, aut multo ante, aut multo post eum in prouinciam veniebat: vnde fiebat, vt nô idem semper Quæstorij muneris ineundi dies fuerit, qui Prætorij: quod vbi euenit, simul illud etiam contingere potuit, vt duos Quæstores Præses vnus eodem anno habuerit, Cicerone teste.

Potestas horum erat, publicam pecuniam, quam ex ærario, à Tribunis ærarij accipiebant, quæque attributa pecunia dicebatur: curare, & inde stipendia, & viaticum Legatis, cohorti Prætoriæ, & exercitui suppeditare: tum etiam vectigalem pecuniam ex re frumentaria, & ex portoriis, cæterisque, quæ Publicani exercent, vectigalibus exigere, & Romam in ærarium referre. Nonnunquam etiam Proprætores Quæstoribus iurisdictionem, imperiumque suum mandarunt, & totius rei frumentariæ administrationem commiserunt. Quod si Quæstores à Proprætoribus vel Proconsulibus, ante successorum aduêtum de prouincia decedentibus, prouinciæ præponerentur, tum & ipsi Proconsulis aut Proprætoris nomen ferebant, prout huius, vel illius vices sustinebant. Si vero Quæstores nô expectato successore de prouincia decederent, non erat eorum suæ prouinciæ aliquem præficere: sed eius, penes quem summum erat prouinciæ imperium, Proconsulis aut Proprætoris.

Cæterum quanta intercesserit necessitudo Quæstori cum Præside suo, docet Cicero cum sæpe alias, tum vero in Diuinatione in Verrem his verbis: Sic à maioribus accepimus, Prætorem Quæstori suo parentis loco esse oportere, nullam neque iustiorem neq; grauiorem causam necessitudinis posse reperiri, quam coniunctionem sortis, quam prouinciæ, quam officij, quam publici muneris societatem. Idem alibi dicit, maiores hanc Quæsturæ coniunctionem liberorum necessitudini proximam esse voluisse. Inter vrbanos, & prouinciales Quæstores hanc differentiam notat Hotomanus, primum quod illi neque lictores, neque viatores habuerint, cum neque vocationem, neque prehensionem haberent: hi vero & lictores, & togam prætextam habuerint. Deinde quod vrbani ius non dixerint: prouinciales autem iure dicundo conuentus circumiuerit, vt scribit Suetonius, & quæcunque commissa populo Romano essent, exquisiuerint, deq; iis iudices ac recuperatores dederint, quemadmodum videmus in Diuinatione, Q. Cæcilium Verris Quæstorem in Agonidem iudicium dedisse.

Porro ad Proquæstores quod attinet, nam & de his me dicturum aliquid promisi, sic appellati sunt ii, qui mortuo Quæstore præsidi ipsi Quæstoris loco esse cœperunt, item qui, Quæstore, non expectato successore, decedente prouinciæ ipsius interea præfecti sunt. Hi vero prouinciam suam non à Senatu, aut populo, vti Quæstores, verum ab ipso Proprætore, vel Proconsule, acceperunt, ideoque inferiori gradu fuerunt. Legimus etiam præsentibus nônunquam Quæstoribus, tamen etiam Proquæstores fuisse, sed raro.

CAPVT XLVI.

De Præfecto Ægypti, Præfectis Præfecturarum, Consularibus quatuor, qui per Italiam ius dicerent, & Iuridicis Italiæ.

PRÆFECTI vocabulum late patet. Nam & in re militari magnus eius vsus est, & in hoc de Prouin-

A cialibus Magistratibus loco varie vsurpatur. Scribit enim Dio, Octauium Augustum, eos omnes, quos Prouinciis extra Italiam sitis præposuisset, Præfectos appellasse. Verum cum eorum eadem quæ Proprætorum in Cæsaris Prouincias missorum ratio fuerit, nihil de iis hic dicam, sed tantum de Præfecto Ægypti, pauca monebo. Præfectus Ægypti, qui & Augustalis dictus est, ab Augusto primum fuit institutus, & Ægypto, quam Antonio & Cleopatra victis in prouinciæ formam redegerat, præpositus. Diuersus fuit à reliquarum prouinciarum Rectoribus, quod non B Senatorij, vt illi, sed Equestris ordinis fuerit, Senatoribus enim eam prouinciam Augustus committere, vt Dio lib. 51. docet, noluit, veritus, ne si violentiores Senatores Præsides nacta esset, occasionem rerum nouandarum afferret. Quin etiam, vt idem ait, proficiscendi in Ægyptum potestatem, nisi ipse nominatim alicui permisisset, omnibus ademit. Primus, qui ei præfuit sub Præfecti nomine Cornelius Gallus fuit, à quo deinceps omnes, qui eam prouinciam adC ministrarūt, Præfecti sunt appellati. Meminit eorum Vlpianus ff. titulo de Præfecto Augustali, his verbis: Præfectus Ægypti non prius deponit Præfecturam, & imperium, quod ad similitudinem Proconsulis lege facta sub Augusto ei datum est, quam Alexandriam ingressus sit successor eius, licet in prouinciam venerit, & ita in mandatis eius continetur, &c. Reliqua fere omnia cum Proconsulibus, vel Proprætoribus communia habuit.

Præfecti Præfecturarum dicebanturii, qui PræD fecturis præerant, & in iis ius dicebant: proprie quidem prouinciales Magistratus non erant, Præfecturę enim, vti Festus docet, in Italia appellabat illas vrbes, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Respublica: neq; tamen Magistratus suos habebant, in quas legibus Præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. Quarum genera duo fuere: alterum, in quas solebant ire Præfecti, populi suffragio creati: alterum, in quas Prætor vrbanus quotannis Præfectos mittebat. Sed de PræE fecturis, alio loco plura dicemus.

Consulares quatuor, qui per Italiam ius dicerēt ab Imperatore Adriano instituti sunt. Cum enim is Italiam in quatuor regiones distribuisset, in singulas Præfectos misit, potestate fere Procōsulari, qui, quod prius Romæ Consulatū gessissent, Consulares dicti. Ælius Spartianus in Adriano: Quatuor Consulares per omnem Italiam iudices constituit. Iulius Capitolinus de M. Antonio Pio: Ab Adriano inter quatuor Consulares, quibus Italia committebatur, eleF ctus est ad eam partem Italiæ regendam, in qua plurimum possidebat. Ex quibus cōstat Consulares hos tantum iudicium habuisse, hoc est, iudicandis Italorum controuersiis occupatos fuisse, rem vero militarem non attigisse. Neque diu post Adrianum hæc ordinatio mansit, id quod testatur Appianus libro 1. de bellis ciuilibus, cū in historia belli Marsici sic scribit: Apparet, tunc quoque regiones Italiæ distributas fuisse Proconsulibus, quem morem imitatus Adrianus Imperator, renouauit post ætates aliquot, non diu duraturū post eius obitum. Hæc ille. In horum Consularium locum Iuridicos Italiæ præposuit M. Anton. Philos. testante Iul. Capit. his verbis: Datis Iuridicis Italiæ consuluit, ad id exemplum, quo Adrian. Consulares viros reddere iura præceperat. Plura de iis non memini me legere.

Caput XLVII.

De Triumuiris, Quinqueuiris, Septemuiris, ac Decemuiris, Coloniæ deducendæ. De Quinqueuiris, Septemuiris, Vigintiuiris, agris dandis, attribuendis. De Quinqueuiris, Quindecimuiris agrorum metiendorum.

De Coloniis, earum diuisione, iure, & deductione libro vltimo dicendum nobis erit, ideoq; hic breuiores erimus. Appianus libro primo bellorum ciuilium scribit, morem Romanis fuisse, nunc hos, nunc illos Italiæ populos subiugando parte agri mulctare, in eumque colonias deducere: aut in iam ante condita oppida nouos colonos sui generis adscribere. Hæ Coloniæ tanquam præsidia partis bello prouinciis imponebantur: in quibus quantum erat culti agri Coloniis diuidebatur, aut vēdebatur, elocabaturve: quod vero incultum supererat, vt fere bellum sequi solet vastitas, quia sub sortem mittere nō vacabat, per præconem inuitatis assignabant, quibuscunque liberet colere, excepta sibi tributi nomine in singulos annos ex arbustis prouentus parte quinta, frugum vero decima. Quin & gregibus vectigal indictum erat, tam minoris, quam maioris pecoris: ita prospiciebatur frequentiæ generis Italici, quod laboris patientissimum est habitum, ne carerent auxiliis domesticis. Hactenus Appianus, ex quibus intelligere licet, qua occasione Coloniæ fuerint deduci cœptæ. Cum igitur aut lege aliqua à plebe scitum, aut Senatusconsulto decretum esset, Coloniam aliquam deduci, & numerus colonorum scriptus esset, creabantur Comitiis Tributis, vt libro superiore ostendimus, modo per Cōsulem, modo per Prætorem vrbanū, Curatores, qui Coloniam deducerent, interdum tres, interdum quinque, septem, decem, viginti etiam, qui inde Triumuiri, vel Quinqueuiri, vel Septemuiri, vel Decemuiri, vel Vigintiuiri Coloniæ deducendæ, aut agris dandis, attribuēdisve appellabantur. Hi postquam creati erant, Colonos, qui vel sua sponte nomina dederant, vel sorte exierant, agros lege definitos, atq; in Coloniam sub vexillo, quasi exercitum aliquem deducebant. Dux autem deductionis aliquis è Curatoribus agrariis erat. Appianus, Plutarchus, Cicero. Signa cohortiū, in antiquis nummis, quibus Coloniæ alicuius deductio significatur, impressa adhuc etiam cernere possumus. Vbi vero colonos in agris, quo deducendi erant, collocarant, tum aratro vrbem, & agrum circumscribebant, testibus Varrone, Dionysio, Plutarcho, & Cicerone, ac aliis: nummis etiā antiquis in quibus aratro deductio

Coloniæ

Coloniæ demonstrabatur, quales in Fastis, Iulio, & A
Augusto Huberti Goltzij multi cernuntur, in quibus etiam hi, quorum primus repræsentat nobis vexillum, aquilam, & signum cohortis, secundus item vexillum, aquilam, aratrum, decempedam, siue perticam agri mensoriam, tertius sacerdotem agentem iugum boum, & sulcum aratro ducentem, vrbe, agroque, quomodo dixi, circumscripto: tum vero agri diuisionem, ac suæ cuiq; partis assignationem sunt aggressi, vnde agros coloniarum diuisos, & assignatos dici notauit Frontinus. Quod munus difficillimum, B
ac molestæ sæpe plenissimum videtur fuisse, propter odium colonorum in quod illi facile poterant assignationis eius causa incurrere. Atq; hæc omnia fiebant auspicato: qua de causa Curatoribus illis pullarius dabatur, qui cum ipsis proficisceretur. Tantum de illis. Sequuntur ministri Magistratuum Romanorum.

Caput XLVIII. C

De Scribis, Apparitoribus, Accensis, Interpretibus, Præconibus, Lictoribus, Pratoribus, Viatoribus, & Carnificibus.

A Magistratuum explicatione ad ministros transibimus. Fuerunt autem ministri Magistratuum Scribæ, Apparitores, Accensi, Interpretes, Præcones, Lictores, Carnifices.

Scribæ, vti Festus docet, fuerunt librarij, qui ra- D
tiones publicas scribebant in tabulis. Apparuerunt autem singulis Magistratibus eo nomine, vt rationes publicas in tabulas referrent, & leges, actaque omnia perscriberent: vnde dixit Cicero in 5. Verrina Scribarum ordinem esse honestum, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque Magistratuum committatur. Leges quodammodo in manibus Scribas habuisse, & Magistratibus ius suggessisse, ostendit idem, cum in tertio de Legib. extremo scribit: Animaduerto quosque in Magistratibus ignoratione iu- E
ris sui tantum sapere, quantum apparitores velint, quod ipsum de Scribis esse dictum docet Plutarchus, vbi Scribarum arrogantiam à M. Catone minore fractam, ac repressam esse narrat, in hæc verba: Cato cum Quæsturam iniisset, ministros, & Scribas coercuit, qui publicas tabulas, legesq; tractantes, cum adolescentes nacti essent, quibus Magistratibus apparerent, quod ij propter inscientiam magistris egerēt, potestate non cedebant, sed ipsi erant Magistratus. Eos vero Cato Apparitorum loco, vt erant, tracta- F
uit, cum alios fraudis, alios inscientiæ insimularet: cumq; illi auxilio collegarum Catonis vti resisterēt, Cato primum eorum damnatum de fraudata hæreditate ab ærario expulit, alterum vero de inertia postulauit: qui cum gratia Catuli Censoris fultus euasisset, eo nunquam vsus est Cato. Addo illud, Scribas fere à Quæstoribus mercedem apparitionis accipere solitos, id quod ex fragmento veteris huius tabulæ intelligitur:

Q. VRB. QVEI ÆRARIVM PROVINCIAM OBTINENT EAM MERCEDEM DEFERTO QVÆSTORQVE QVEI ÆRARIVM PROVINCIAM.

OBTINEBIT EAM PECVNIAM EI SCRIBÆ SCRIBEISQ. HÆREDIVE. EIVS SOLVITO IDQVE EI SINE FRAVDE SVA FACERE LICETO QVOD. SINE MALO PECVLATV FIAT OLLEISQVE HOMINIBVS EAM PECVNIAM CAPERE LICETO.

Omnium autem, vt scribit Festus, minimæ dignitatis fuit Scriba naualis, quod periculis quoque eius ministerium esset obiectum. Cum ergo multi essent Scribæ in ciuitate, factum est, vt in decurias multas sint translati, Quæstoriorum, Ædilitiorum, Prætoriorum, prout à Quæstoribus, Ædilibus, Prætoribus essent lecti. Nam hoc ius eorū Magistratuum fuisse, non obscure innuit Cicero pro Cluentio cum scribit: Nuper hominem tenuem Scribam Ædilitium D. Matrinium cum defendissem, apud M. Iunium, Q. Publicium Prætores, & M. Prætorium, C. Flaminium Ædiles Curules: persuasi, vt Scribam iurati legerent eum, quem iidem isti Cēsores ærarium reliquissent. Et Liuius lib. 40. Q. Petilius Prætor vrbanus eos libros à L. Petilio Scriba sumpsit, & erat familiaris vsus, quod Scribam eum Quæstor Q. Petilius in decuriam legeret. Sed tamen aliquot etiam decurias pretio emptas fuisse apparet, ex Oratione quinta in Verrem. Non admodum autem grauem, atq; honestum fuisse Romæ scribarum ordinem, duæ res indicio sunt: vna, quod Æmilius Probus in Eumene Scribarum munus multo apud Græcos honorificentius fuisse, quā apud Romanos, prodit: nam apud Romanos reuera, sicut essent, mercenarios habitos apud Græcos, neminem nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissum. Altera, quod Piso apud Agelliū lib. 6. c. 9. de Cn. Flauio Scriba ita scribit: Cn. Flauius, patre libertino natus scriptum faciebat: isq; in eo tempore Ædili Curuli apparebat, quo tempore Ædiles subrogantur, eumq; primæ tribus Ædilem Curulē renunciauerūt, atq; Ædilis, qui Comitia habebat, negat accipere neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum Ædilem fieri. Cn. Flauius dicitur tabulas posuisse, scriptum sese abdicasse, isque Ædilis Curulis factus est. Non tamen aditum omnino Scribis ad maiores honores fuisse interclusum, Cicereij, qui Scipionis Africani maioris Scriba fuerat, exemplum ostendit, qui auctore Valerio, cum in campum Africani filium Candidatum Prætoriis Comitiis deduxisset, seque omnibus centuriis Scipioni anteferri vidisset, è templo descendit. Quin etiam Cicero quendam memorat, qui cum in Sullæ Dictatura Scriba fuisset, postin Cæsaris, Prætor vrbanus fuit.

Apparitores Magistratuum dicebantur, qui Magistratuum imperio præsto erant, vt Scribæ, Accēsi, Interpretes, Præcones, Viatores, Lictores, Serui publici, Carnifices. Hæc autem munera libertis fere suis Magistratus quisq; more maiorum mandauit. Quod cū ex aliis multis locis colligitur, tū maxime ex Oratione

tione Senatoris cuiusdam apud Tacitum lib. 13. Annalium, de libertinorum ordine ita differentis: Hinc plerumq; tribus, decurias, ministeria Magistratibus, & Sacerdotibus, cohortes etiam in Vrbe conscriptas, & plurimis Equitum plerisque Senatoribus non aliunde originem trahi. Quibus verbis satis planum facit, libertinis tribus & decurias, credo Scribarum & Præconum, & Viatorum, aliquando esse repletas, ex libertinis ministros Magistratibus & Sacerdotibus datos eosdem esse aliquando in cohortes ad bellum descriptos, atque inde plurimos Equites, multos Senatores Originem deduxisse. A B

Scribas autem ex hoc numero eximimus: non quod non Apparitorum numero fuerint, sed quod eorum ordinem ex ingenuis potius, quam ex libertinis constitisse animaduertimus. Siquidem & antiquus ille Scriba Pontificum Cn. Flauius, non libertinus fuit, sed libertini filius, & Cicereius Scriba Scipionis, Prætor legi non potuisset, nisi ingenuus fuisset. Neque enim stante Republica Magistratus vlli libertinorum ordini paruerunt. Cicero tamen M. Tullio liberto suo Scriba vsus est. C

Accensos, hoc loco intelligimus Magistratuum ministros, qui accirent. Sic enim Varro libro 4. de lingua Latina, Consul loquitur ad exercitum: Impero, qua conuenire ad Comitia Centuriata. Quare hic Accenso, illic Præconi dicit, hæc est causa. In aliquot rebus idem vt Præco, Accensus acciebat, à quo Accensus quoque dictus. Accensum solitum ciere Bœotica ostendit, quam Comœdiam Ælij esse dicunt, hoc versu. D

Vbi primum Accensus clamarit meridiem, &c.

Liuius de Decemuiris Consularibus: Penes Præfectum iuris duodecim fasces erant, Collegiis nouem singuli Accensi apparebant. Et Cicero in epistola illa nobili ad fratrem: His rebus nuper C. Octauius iucundissimus fuit, apud quem primus Lictor quieuit, tacuit Accensus, quoties quisq; voluit, dixit, & quam voluit diu. Quo in loco cum de Accenso, Tacuit, dixit, significat, Accensi officium fuisse nō solum vt acciret ad Prætorem, qui ius poscerent: sed etiam, vt molestis interpellatoribus silentium imponeret. Libertis autem hoc muneris datum esse, idem ille in eadem ostendit: Accensus sit, inquit, eo etiam numero, quo eum maiores nostri esse voluerunt, qui hoc non in beneficij loco, sed in laboris, aut muneris non temere nisi libertis suis deferebant, quibus illi quidem non multo secus, ac serui imperabant: vnde ad Appium cum scribit, Pausaniam, Lentuli libertum, Accensum suum vocat. E

Interpretes fuerunt, quos inter exteras gentes, ad externorum populorum orationem interpretandam adhibuerunt: quos ex apparitorum & libertinorum numero fuisse, Ciceronis verba, quæ sequuntur, ostendunt: Primum ad Thermum, inquit, se pro Coss. in Sicilia, in longa apparitione singularem, & prope incredibilem Interpretis sui Marcilij fidem cognouisse. Deinde in Corneliana: C. Publicium Menandrū, libertinum hominem apud maiores Legatos in Græciam proficiscentes, Interpretē secū habere voluisse. F

Præconum in ciuitate vsus fuit varius, ac multiplex: in auctionibus, vt ad hastam starent, & precia oblata nunciarent: in concionibus, vt audientiam facerent: in Comitiis Magistratuum, vt tribus ad suffragia ineunda citarent, & eos, qui designati erant, renunciarent in legibus ferendis, vt subiiciente Scriba leges populo recitarent: in iudiciis & quæstionibus, vt iudices, reos, & accusatores, & testes citarent: quod vnicuiq; planum esse potest, qui nō cursim, sed attēte antiquorum scripta perlegerit. Liberos autem fuisse Præcones, exemplo sit Sex. ille Næuius, de quo Cicero pro Quinctio. Hi à Consulibus ex ciuibus Romanis legebantur, eorumq; multæ erant decuriæ.

Lictores dicuntur, ait Festus, quod fasces virgarū ligatos ferunt, hi parentes Magistratibus, delinquentibus plagas ingerunt. Vsi sunt Lictoribus Consules, Prætores, Interreges, & Dictatores, & si qui alii Magistratus non potestatem solum habuerunt, sed etiam imperium. Viatoribus ii, quorum potestas potius quam imperium extitit. Eorum munus erat, vt populum summouerent, sontes Virgis cæderent, & securi ferirent, quæ ex Liuio multis locis eliciuntur, qui eos etiam alicubi aditus summotores vocat. Hos in plebe Romana fuisse, idem ostendit, apud quem aliquis ex plebe queritur, quatuor & viginti Lictores apparere Consulibus, & eos ipsos plebis homines: Punico autem bello confecto, qui Magistratibus in prouincia apparerent, eos fere Bruttios fuisse, vnde Bruttianos dictos, tradit Agellius. Plurima de Lictoribus collegit obseruatione dignissima Iustus Lipsius libro singulari Electorum. cap. 23.

Viatores appellantur, inquit Festus, qui Magistratibus apparent eo, quia initio omnium tribuum cum agri in propinquo erant vrbis, atque assidue homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in via, quam vrbe: quod ex agris plerumque homines vocabantur à Magistratibus, & frequens eorum erat ab agris ad vrbem via: cum quo etiam Columella & Cicero, cuius hæc sunt verba: E via ad Senatum accersebantur Curius, & cæteri senes, ex quo, qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Hi alij erant à Lictoribus, si antiquam vtrorumq; originem respiciamus. Valgius tamen eosdem fere Viatores cum Lictoribus existimauit, vt est apud Agellium. Lictorē enim dicit à ligando appellatum esse, quod cum Magistratus populi Romani virgis quempiam verberari iussissent crura eius, & manus ligari, vincirique à Viatore solita sint, isque qui ex collegio Viatorum officium ligandi haberet, Lictor sit appellatus, vtiturq; ad eam rem testimonio M. Tullij. Viatoribus vtebantur Consules vocandi & nunciandi causa. Eorumque, sicut etiam Præconum, decuriæ erant, quæ à Consulibus legebantur, & mercede afficiebantur, vti testis est antiqua tabula, quam habet Carolus Sigonius, ex cuius etiam doctissimis de antiquo iure ciuium Romanorum commentariis hæc de ministris Magistratuum omnia transcripsimus.

Erant etiam Serui publici, quorum ministerio Magistratus fere omnes vtebantur, de quibus passim loquuntur historiæ. Eos alios fuisse à Lictoribus ostendit ve-

dit vetus Senatusconsultum, quod ponitur à Frontino libro de aquæ ductibus: Placere Senatui, eos, qui aquis publicis præessent, cum eius rei causa extra vrbem essent, Lictores binos & Seruos publicos ternos, Architectos singulos, & Scribas, & Librarios Accensos Præconesque totidem habere, quot habent ij per quos frumentum plebi datur. Sed de his quoque videndus Iustus Lipsius in lib. singulari Electorũ, c. 22.

Vnus fuit CARNIFEX, qui non modo ciuis non fuit, sed ne domicilium quidem in Vrbe habuit, si teste M. Tullio stamus in Rabiriana illa de perduellione ita loquente: *Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in eius concione Carnifex consisteret, quem non modo foro, sed etiam cœlo hoc, ac spiritu Censoriæ leges, ac Vrbis domicilio carere voluerunt.* Est autem Carnifex fere is, per quem in crucem egerunt, vt Lictor, per quem securi percusserunt. Hæc habuimus, quæ de Magistratibus, eorumque Ministris diceremus. Sequuntur Leges.

Ad Caput Vltimum PARALIPOMENA.

Notæ pro litteris, notarij ijdem qui scribæ, actuarij, exceptores, in vrbe, in exercitu, apud reges, dignitas, viatores, prisci magistratus in agris morabantur, pauperrimi erant, colles & siluas prouincias sortiebantur, Cursores, eorumque officia.

ANtiquitus *notæ* idem ac *literæ*: quanquam sciam literas à notis solere distingui, nam ante Mecænatem notarum nullus vsus ad Epistolas scribendas, vt in Rebus Augusti lib. 49. relatum est à Dione Cocceiano. Paulus IC. *l. 6. §. fin. ff. de bon. possess. Notas non esse literas Pedius ad edictum scribit.* L. Sen. Epist. 90. *Quid loquar verborum notas, quibus, quamuis citata excipitur oratio & celeritatem linguæ manus sequitur? vilissimorum mancipiorum ista commenta sunt.* Extant libri de NOTIS M. Valerij Probi Grammatici vetustissimi, Item Magnonis coætanei Caroli Magni & Pauli Diaconi, ferturque Cicero nescio quid de notarum differentia scripsisse. Inualuitque vsus, vt pro prænominibus adderentur. Diomedes lib. 1. c. 12. *Item alia nomina & prænomina; aut singulis literis notantur, aut binis, aut ternis.* Priscian. Cæsariens. lib. 2. c. 7. *Ex illo consuetudo venit, vt nemo Romanus sit absq; prænomine, & notatur, vel singulis literis, vel binis, vel ternis.* Verum alia fuit notarum ratio cum non pro nomine aut prænomine vnam literam ponerent, sed pro vna litera aliam substituerent; & de ijs Sueton. Cæsare. c. 56. *In quibus si qua occultius perferenda erant per notas scripsit, id est sic structo literarũ ordine, vt nullum verbum effici posset.* Adi ad locum. Idem de ijsdem in Aug. c. 88. *Quoties autem per notam scribit, b. pro à c. pro, b. ac deinceps eadem ratione sequentes literas ponit, pro x. autem duplex aa.* Corrigendus fortassis idem c. 64.

A *Nepotes & literas & natare docuit.* Legendum censerem, *notare docuit.* Neque enim verisimile est Augustum iam grandiori ætate, aut natasse, aut eos natare docuisse. Est quippe *notare* idem ac scribere. C. Plin. lib. 1. Epist. 6. *Erant in proximo non venabulum, aut lancea, sed stilus, & pugillares, meditabar aliquid, enotabamque, vt si manus vacuas, plenas tamẽ ceras referrem.* Iul. Firmicus Mater. Mathem. li. 3. c. 8. Nu. 7. *Facit etiam aut calculi, aut musicæ, aut notarum, aut difficilium literarũ Inuentores.* Poetæ illo sensu. Q. Hor. li. 4. od. 8.

B *Non incisa notis marmora publicis*
Per quæ spiritus, & vita redit bonis
Post mortem ducibus.

P. Ouid. lib. 3. de Arte.

Cum possit solea chartas afferre ligatas,
Et blandas vincto sub pede ferre notas.

Et Epist. 4. Phædra Hippolyto.

His arcana notis terra pelagoque feruntur,
Inspicit acceptas hostis ab hoste notas.

Quæ itaque de notarijs, eadem & de scribis dici
C possunt, & de Actuarijs, ac de tribus illis producam testimonia. Ac primum permissum erat actuarijs pacisci & negotiari cum militibus, ipsisque ante tempus erogationis pecuniam, speciesve annonarias mutuo dare, sed pro singulis solidis tremissem tantum, id est, tertiam solidi partem accipiebant, non in annos, sed pro omni tempore dilatæ solutionis; neq; poterant actuarij vlla machinatione, pro temporis prolixitate, vnius tremissis quantitatem excedere: quod si quæstio hac de causa inter militem & actua-
D rium oriebatur, debebat pecuniam erogator apud principia deponere, & ibi lis decidebatur. Hæc fere Anastasius Aug. *l. 16. C. de erogat. milit. annonæ lib. 12.* Meminit etiam Arcadius princeps *l. 9. C. eod. & Grat. l. 5. C. eod.* Martianus Cæsar; *Aut curialis, aut quicunq; apparitor, vel optio, vel actuarius, vel quilibet publici debiti exactor, siue compulsor, possessorum vel curatorum habuerit cautionem. l. 3. C. de apoch. public. lib. 10.* obseruauit Godescalcus Steuuechius ad Fl. Vegetij lib. 2. cap. 19. vetus lapis.

IMP. CÆSARI. M. AVREL. ANTONINO.
E PIO. FELICI. AVG. PARTHICO. MAX.
BRITAN. MAX. GERMANICO. MAX.
PONTIFICI. MAX. TRIB. POTEST. XVIII.
COS. IV. IMP. III. PP. PROC. EQVITES.
IN. HIS. ACTVARIVS. LEG. VII. GEM.
AVT. P. FEL. DEVOTI. NVMINI. MAIESTATIQVE. EIVS.

De Notario, præter ea quæ dicta sunt, addendi authores. Q. Fabius lib. 7. Instit. Oratoriar. cap. 1. Æl. Lam-
F prid. in Diadumeno ad finem: *Et quantum Lollius Vrbicus in historia sui temporis dicit, istæ literæ per notarium proditæ illi puero multum apud milites obfuisse dicuntur.* Lollio Vrbico historico notarius ille est, qui priuata scripta alicuius digerit, quique alicui veluti amanuensis est. consentit Vlpian. IC. *l. 1. ff. de extraordinar. cognit. Ludi quoque literarij magistris, licet non sint professores, tamen vsurpatum est, vt his quoq; ius dicatur, nam & librarijs, & notarijs, & calculatoribus, siue tabularijs, sed cæterarum artium opificibus, siue*

artificibus, quæ sunt extra literas, vel notas posita nequaquam extra ordinem ius dicere præses debebit. Plinius Iunior lib. 3. Epist. 5. *In itinere, quasi solutus cæteris curis, huic vni vacabat, ad latus notarius cum libro & pugillaribus.* Et lib. 9. Epist. 36. *Cogito si quid in manibus, cogito ad verbum scribenti emendantique similis, nunc pauciora, nunc plura, vt vel difficillime, vel facile componi teneriue potuerunt, notarium voco, & die admisso, quæ formaueram, dicto, abit, rursusque reuocatur, rursusque remittitur.* L. Seneca in Apocolocynthosi Claudiana: *Multa diserte dixit in senatu deorum, quæ notarius persequi non potuit.* Eadem voce in Epistolis sæpe vtitur, vt inde pateat, non priuatis tantum in ædibus, sed & publico Senatorum consessu, actuarios seu scribas, seu notarios fuisse. M. Varro apud Seruium ad lib. 6. Æneid. *In folijs palmæ interdum notis, interdum sermonibus scribebat.* Trithemius Abbas lib. de Polygraphia. Aurel. Prudent. lib. περὶ στεφ. de Cassiano.

Magister literarum sederat,
Verba notis breuibus comprehendere cuncta paratus,
Raptimque punctis dicta præpetibus sequi.

M. Manilius lib. 4. Astronomic. eleganti periphrasi adumbrauit.

Hic & scriptor erit felix, cui litera verbum est,
Quique notis linguam superet, cursumque loquëtis,
Excipiet longas noua per compendia voces.

Martialis libro 14. epigr. 208. epigraphe est, *notarius.*

Currant verba licet, manus est velocius illis,
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.

D. Ausonius Epig. 136. *ad notarium velocissime excipientem.*

Puer notarum præpetum.

Et aliquot interiectis versibus multis munus illud exequitur.

Quis ista iam dixit tibi
Quæ cogitabam dicere?
Quæ furta corde in intimo
Exercet ales dextera?
Quis ordo rerum tam nouus
Veniat in aures vt tuas
Quod lingua nondum absoluerit?
Doctrina non hæc præstitit,
Nec vlla tam velox manus,
Celeripedis compendij.
Natura munus hoc tibi
Deusque donum tradidit.
Quæ loquerer, vt scires prius,
Idemque velles, quod volo.

Scribis eosdem dici notissimum ex T. Liuio I. Decad. lib. 2. in rebus ab Scæuola gestis, & eiusdem Decadis lib. 4. quod notatum est à Iulio Barbarano Officinæ Promptuario Tom. I. tit. 24. quorum officium omnes sciunt, in regum comitatu olim, Ammian. Marcellin. lib. 30. *Cæsarium antehac eius domesticum, postea notarium principis, per cruentam quæstionem interrogat.* Atque etiam nunc hodie, I. Dikensonus speculi Tragici pag. 127. aut in accusationibus & Iudicijs, nam & Latinis *scribere*, Græcis γράφειν idem atq; accusare. Petr. Nannius lib. 9. Miscellaneor. c. 4. I. Brodæus lib. 10. cap. 23. Iul. Pollux lib. 8. Onomast. c. 9. § 21. ἐπιγραφέων, *notariorum* officiorum describitur, siue *scribarum*, qui totius ciuitatis censum, priuatorumque singulorum debita digerebant. de quibus lapis antiquus.

L. TARQVITIO. L. F. POM. ETRVSCO. SVLPICIANO. SCRIBÆ. QVÆSTORIO. EX. TESTAMENTO. DE. HS. XX.

Alterius marmoris fragmentum, à Wolfgango Lazio petitum Commentarior. Reip. Roman. lib. 5. cap. 17. ad finem.

D. M.
M. ATINIO. ÆL. F. PAL. PATERNO. SCRIBÆ. ÆDILI. CVRVLI. HON. VSVS. AB. IMP. EQVO. PVBL. HONOR. PRÆF. COH. II. BRACHAR. AVGVSTAN. TRIB. MIL. LEG. X. PRÆTENSIS. A. DIVO. TRAIANO. IN. EXPEDITIONE. PARTHICA. DONIS. DONAT. PRÆF. ALÆ. VII. PHRIG. CVR. KAL. FABRATERVOR. NOVOR. ATINIA. A. F. FAVSTINA. PATRI. OPTIMO.

Erant itaque scribæ regij, quæstorij, ædilitij, & præterea pontificum, & militares. nec Romæ modo, sed & Byzantij. Curopalat. lib. de offic. Aulæ Constantinopolit. pag. 233. νοτάριοι, dicuntur: qui *ad Metropolitam Philippopolitanum honoratissimum scribunt, & totius Thraciæ præsulem.* M. Varro lib. 4. de ling. Lat. *scribæ publici pontificum.* Vetus Inscriptio apud Onuphrium.

AGRIÆ. TRIPHOSÆ. VESTIFICÆ. LIVIVS. THEONA. AB. EPISTVLIS. GRÆC. SCRIBA. A. LIBRIS. PONTIFICALIBVS. CONIVGI. SANCTISSIMÆ. B.D.S.M.

De *scribis militaribus*, quos *notarios* appellant, plerique in Criticis prodidere. Fl. Vegetius lib. 2. de Re milit. cap. 19. epigraphe est: *Præter corporis robur, notarium quoque & computandi artem in tironibus eligendam.* Et deinde eodem in capite sequitur: *Sed in quibusdam notarum peritia, computandi calculandique vsus exigitur.* Rationem subiungit: *Totius enim legionis ratio siue militarium numerorum, siue pecuniæ, quotidie adscribitur actis, maiore prope cum diligentia quam res annonaria vel ciuilis, politicis libris adnotatur.* Quem locum longiorem apposui, quod sanus mihi non videretur, quinam sunt libri politici? legit Iacobus Cuiacius lib. 4. Obseruation. cap. 27. *poliptycis libris adnotatur.* Et quia in plerisque editionibus *libris* abest, legitur rectissime, *poliptycis adnotatur.* Cassiodor. lib. 5. variar. Epist. 14. ea voce vtitur, *vt omnibus à te sollicita & æquabili indagatione compertis poliptyci iubeantur adscribi.* Idemque scriptor alio in loco: *Dehinc non polypticis publicis, vt moris est, sed arbitrio compulsorum suggeruntur prouincialium subiacere fortunæ.* Aliquoties reperitur eadem dictio & in Codice Theodosiano

siano *l.2. de discuss. l.13. de iud. deb.* sed quid poliptyci significent, viri magni dissentiunt. Alciat. parerg. lib. 3. *chirographa* & *apochas* interpretatur, Cuiacius loco iam laudato, *rationes siue ἀποσημειωμένα publica.* Vide rationes ab eo allatas. Ad notarios regredior.

Coniuncta solebat plerumque esse dignitas notarij militaris cum tribunitia potestate, aut primiceriatu. Idem Cassiodor. lib. 6. Epist. 16. *Notarium te nostrum esse censemus, vt ordine decurso militiæ, ad primiceriatus peruenias fæliciter summitatem. honor qui efficit senatorem, cui patrum aula reseratur, non iniuria, nam qui nostris curis militat assidua lucubratione, iuste videtur & curiam libertatis intrare.* Ammian. Marcellin. lib. hist. 29. *Bassianus procerum genere natus, notarius militans inter primos, quasi prænoscere altiora conatus, licet ipse de qualitate partus vxoris consuluisse firmaret, ambitioso necessitudinum studio, quibus tegebatur, morte ereptus, patrimonio opimo exutus est.* Adeoque notarij & Tribuni solebant coniungi. Cassiodor. li. 11. Epist. 20. *Inter Tribunos & notarios, ad odorandos aspectus properet principales.* Marmoris antiqui fragmentum, Romæ in domo Pomponij Læti.

CL. CLAVDIAN. V. C. CL. CLAVDIANO. V.C. TRIBVNO. ET. NOTARIO. INTER. CETERAS. INGENTES. ARTES. PRÆGLORIOSISSIMO. POETARVM. LICET. AD. MEMORIAM. SEMPITERNAM. CARMINA. AB. EODEM. SCRIPTA. SVFFICIANT. AD. EVM. TESTIMONII. GRATIA. OB. IVDICII. SVI. FIDEM. DD. NN. ARCADIVS. ET. HONORIVS. FELICISSIMI. AC. DOCTISSIMI. IMPERATORES. SENATV. PETENTE. STATVAM. IN. FORO. DIVI. TRAIANI. ERIGI. COLLOCARIQVE. IVSSERVNT.

Denique notarij sunt ijdem, quos *exceptores* appellant. Notitia vtriusque Imperij frequentissime, & cultissimus Guidus Pancirolius. Iul. Firmic. Matern. lib. 3. Mathes. cap. 6. Num. 7. *Malitiosos facit, maleuolos pessimosque in omnibus actibus, sed aut aduocatos, aut Iurisperitos, seu scribas, vel exceptores, aut hortorum præpositos, aut aquarum distributores.* Vlpian. *l. 19. §. vlt. ff. loc. conduct. Cum quidam exceptor operas suas locasset, deinde eum qui conduxit, decessisset.* Notatum est a Fr. Lindenbrogio ad lib. 14. Ammiani Marcellini: *Adsistebant hinc inde notarij.* D. Augustin. Epist. 152. D. Gregor. in Prolog. 40. Homil. de diuers. lect. Euang. *Quia sicut à me diuersis temporibus dictata sunt, ita quoque sunt ab exceptoribus codicibus affixa.* Collatio Carthaginensis sub Honorio inter Catholicos & Donatistas habita: *Excipientibus Hilario & Prætexto exceptoribus D.N.V.C. & spectabilis proconsulis, Fabio exceptore D.N.V.C. & spectabilis vicarij, & Romulo V.C. legato AK. excipientibus quoque Ianuario & Vitale notarijs Ecclesiæ Donatistarum.* Sed satis superque de his dictum, ad alia pergo.

Viatores censentur *qui à villis ad Senatum patres* A *accersebant.* C. Plin. lib. 18. cap. 3. Iun. Moderat. Columella in præfat. lib. 1. de Re Rust. *Illis temporibus proceres ciuitatis in villis morabantur.* M. Tull. in Vatinium: *Miserisue viatorem, qui M. Bibulum vi domo extraheret.* Fuit hic quantum coniicio in comitatu Tribuni plebis. T. Liu. 1. Decad. lib. 2. *Ardens igitur ira Tribunus viatorem mittit ad Consulem, Consul lictorem ad Tribunum.* sed & prætores & Consules suos habebant etiam viatores: ostendit hæc inscriptio, quæ B Romæ visitur in campo Martio.

T. STABERIO. SECVNDO. COACTORI. ARGENTARIO. VIATOR. CONSVLARIS. ET. PRETORIVS. SIBI. ET. CLAVDIÆ. STRATONICÆ. VXORI.

Quare cum C. Cæsar. bellor. Ciuil. lib. 3. capit. 3. cuiusdam *Straberij* meminerit, putarem reponendum *Staberium*, docet alter lapis Romanus in foro C Boario.

T. STABERIVS. EPIGONVS. VIATOR. CONSVLARIS. SIBI. ET. SVIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM.

Sed quod antiquorum diuitiæ opulentiaque in agricultura esset, ad Claudianum meum frequenter admonui. Plin. libro 18. cap. 2. *Terra manibus Imperatorum coli gaudet, laureato vomere, & triumphali* D *oratore.* Arellius Fuscus apud L. Senecam. lib. 2. Controuers. 1. *Hæc cæteros patres nostros, quos apud aratra ipsa mirantes decora sua circumstetere lictores.* Et Sylius Bassus apud eundem lib. 1. Controuers. 6. *Quid tibi videntur illi ab aratro citati, qui paupertate sua beatam fecere rempublicam?* quibusque summa fælicitas visa est, *campum stiua* (verba sunt Sidonij Apollinaris lib. 1. Epist. 6.) *strepente proscindere.* Pacat. Drepan. Lat. in paneg. Theodosio dicto. *Depositis in gremio Capitolini* E *Iouis laureis triumphales viri rusticabantur.* Vnde Posidonius apud L. Senecam Epist. 90. *Agriculturam ait esse sapientum inuentum.* & *bonus agricola sapienti confertur.* Idem lib. 2. de Clementia cap. vlt. in fine. & fusissime M. Cicero in Orat. pro Roscio Amerino, & lib. 1. de Offic. laudes agriculturæ narrat, & ex multis bonis authoribus Andreas Tiraquell. in Tractatu illo exquisitissimo de Nobilitate. Sed talem fuisse crescentis reipublicæ Romanæ statum loquuntur poetæ. M. Lucan. lib. 10.

F *Sordidus Hetruscis abductis consul aratris.*

Sil. Italic. lib. 1. Punicor. de Senatu Romano.

——hirtæque comæ, neglectaque mensa.
Dexteraq; à curuis capulo non segnis aratris.

P. Ouid. lib. 1. Fastor.

Pascebatq; suas ipse senator oues.

Et post, eod. lib.

Iura dabat populis, posito modo prætor aratro.

Idemque rursum lib. 3. Fastor.

Et caperet fasces à curuo consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus.

Sidon. Apollinar. Car. 5. vbi sic Romam alloquitur.

——sic quondam consule curuo
Vertebas terram.

Et in eodem Carmine. v. 300.

——humili dum iuncta camino
Victoris fumum biberet palmata bubulci.

Et Carm. 7. Idem v. 383.

Vile triumphalis portaret purpura semen.

Claudian. lib. de bello Gildonico.

Sufficerent Hetrusca mihi, Campanaque culta,
Et Quinti Curijque seges, patriæque ruenti
Rustica s, & proprias ferret dictator aristas.

Et de 4. Honorij consul.

Lustratæ lictore casæ, fascesque salignis
Postibus affixi, collectæ consule messes,
Et sulcata diu trabeato rura colono.

Et paneg. de Consul Manlij Theodori.

Attamen inuitam blande vestigat, & vltro
Ambit honor, docuit toties à rupe profectus
Lictor, & in medijs consul quæsitus aratris.

Atque hi quidem initio vrbis mores erant, at deinde paulatim aucta maiestate populi Romani, agricolam fuisse, probrosum, & res dedecoris plena, cum quot senatores essent, totidem reges, saltem comitatu suo, viderentur, retenta tamen aliqua vetustæ frugalitatis vmbra, & quantumuis opulentissimis magistratibus, prouinciæ tamen agrestes, & agricolis conuenientes assignatæ. Petr. Crinit. lib. 4. de honesta disciplina cap. 5. *Cautum fuit apud Romanos, vti consules quidem ipsi curam collium atque siluarum haberent, vt hac ratione materies non deesset, qua videlicet nauigia publica possent à præfectis fabrum confici, sicuti & seruatum adhuc in Veneta republica, vti præfectos habeant, quibus hæc siluarum cura sit demandata, vt quotannis sata illa & arbores ex decreto publico excindantur, ne materies non copiosa constituendis nauigijs suggeratur.* Idemque scriptum est à Cælio Rhodigino lib. Antiquar. Lection. 26. c. 5. & ab Alexandro Neapolitano lib. 3 Genial. dier. c. 3. Iul. Cæsar Scaliger Poetices li. 1. c. 4. *Quantum senatus depressit consules ad humilitatem siluarum, tantum Virgilius suis versibus extollit siluas ad consulatus fastigium.* Author omnibus his Criticis C. Suetonius in Iulio c. 19. *Eandem ob causam opera optimatibus data est, vt prouinciæ futuris consulibus minimi negotij, id est, siluæ collesque decernerentur.* Restituunt viri magni Adrian. Turneb. lib. 3. cap. 9. Aduersarior. Læuinus Torrentius, & Ioan. Brodæus lib. 1. Miscellaneor. c. 39. leguntque, *id est, siluæ callesq; decernerentur.* Est enim *callis, iter pecudum* (verba sunt Isidori lib. 15. c. 16.) *inter montes angustum, & tritum, à callo pecudum vocatum, siue callo pecudum perduratum.* M. Terentius Varro lib 2. de Re Rust. c. 10. *Neq; senes neque pueri callium difficultatem ac montium arduitatem atq; asperitatem facile ferunt, quod patiendum illis, qui greges sequuntur, præsertim armentitios ac caprinos, quibus rupes ac siluæ ad pabulandum cordi.* Idem Suetonius c. 24. in Claudio: *Detractaque Hostiensi ac Gallica prouincia, curam ærarij Saturni reddidit quæstoribus, quam vtiq; medio tempore prætores aut prætura functi sustinuerant.* Existimant rescribendum *detractaque Hostiensi ac callium prouincia.* Sed vulgatam lectionem Isaacus Casaubonus retinendum contendit ex Dione Cocceiano lib. 5. ταμίας ἔντε τῇ παραλίᾳ τῇ πρὸς τῇ πόλει καὶ ἐν ἑτέροις τισὶ τῆς ἰταλίας χωρίοις ἄρχειν ἐποίησε. *Quæstores præfecit oræ maritimæ ad vrbem* (hęc est prouincia Ostiensis) *& quibusdam alijs Italiæ locis.* Alia hæc Italiæ loca sunt *Gallia Cisalpina*, nempe inter montes Alpes & fluuium Rubiconem interiecta, quam *quæstoriam fuisse prouinciam* certum est, ex Festo Rufo in Breuiario suo. Virgil. Ecloga 4.

Si canimus siluas, siluæ sunt consule dignæ.

Sed ad Magistratuum Romanorum pauperiem reuertor. Exempla *Coruncani, Fabricij, Curij* profert Latin. Pacatus loco proxime supra laudato, & aliorum Saluianus Massiliensis lib. de Prouident. & gubernat. Dei 1. *Nisi forte antiquis illis priscis virtutis viris, Fabijs, Fabricijs Cincinnatis, graue fuisse existimamus, quod pauperes erant, qui diuites esse nolebant.* Paucis deinde interiectis: *Non despiciebant tunc, puto, pauperes cultus, cum vestem hirtam ac breuem sumerent, cum ab aratro accerserentur ad fasces, & illustrandi habitu consulari illis fortasse ipsis quas assumpturi erant imperialibus togis madidum sudore puluerem detergerent. Itaque tunc illi pauperes magistratus opulentam rempublicam habebant. Nunc autem diues potestas pauperem facit esse rempublicam.* De Curio qui *triumphatis Samnitibus, & Pyrrho, reliquum æui in re rustica peregit.* M. Tul. lib. de Senect. Valer. Maxim. lib. 4. cap. 3. tit. 6. & lib. 8. c. 14. de *Catone.* & præterea *Regulo* Q. Symmachus lib. 7. Epist. 15. *Adde te Rusticanum numero, & paulisper Catones atque Attilios æmulare, quos vomeris stiua ad consulares misit secures.* De Quinto Cincinnato quem constat *dictatorem creatū, dum trans Tiberim coleret agrum, & fossam foderet.* Vt Liuij vtar verbis lib. 3. Decad. 1. eademque addiderat post illum Dionysius Halicarnassæus lib. 10. Cicero lib. 2. de finib. bonor. & malor. in limine: *Cincinnatum maiores ab aratro vocarunt, vt consul fieret.* Consulem tantum ille eum facit, quod mirū mihi cum Dictatorem fuisse omnes consentiant. L. Seneca lib. de breuit. vitæ c. 17. *Dictaturam properat euadere, ab ipso aratro reuocatur.* Idipsum de Camillo, & Serrano proditum à Sidonio Apollinare lib. 8. Epist. 8. *Quid Serranorum æmulus & Camillorum, cum regas stiuam, dissimulas optare palmatam?* De ijs pene omnibus passim poetæ. M. Manilius lib. 4. Astronomicon.

Serranos Curiosq; tulit, fascesque per arua
Detulit, éque suo Dictator venit aratro.

De Cincinnato & Curio Claudian. supra de bello Gildonico, & de vltimo. Idem lib. 1. in Ruffin.

Et rasa pugnaces Curios angusta tenebat.

Et de 4. Hon. consul.

Pauper erat Curius, reges cum vinceret armis.

Sil. Italic. lib. 13. Punicor.

Nunc auro Curium non vnquam cernit amicum.

De primo A. Persius Sat. 1.

——sulcoque terens dentalia Quinti,
Cum trepida ante boues dictatorem induit vxor.

De Serrano controuersia est, num tantum consul fuerit, an & etiam dictator. nam Claudianus ille idem modo consulem facit lib. 1. in Ruffin.

Sudabatque graui consul Serranus aratro.
Modo Dictatorem. idem de 4. Honoratij consulatu.
Sordida Serranus flexit dictator aratra.

Vt viatores priscis Romanis in vsu, ita nomine mutato Byzantini habuerunt *cursores.* non quidem illos qui in aciem hostilem excurrebant, impetumq; faciebant, vt notat Adrianus Turneb. lib. 24. cap. 16. sed qui ad principum ministeria idonei essent. Curopal. lib. de offic. Aul. Constantinopolit. pag. 57. πρωτοστράτωρ ἐστὶ καὶ δεφένσωρ τῶν κουρσευόντων, τούτων γὰρ μήτε τάξιν ἐχόντων, μήτε φλάμουλον ἴδιον. *Protostrator est etiam defensor cursorum, horum quidem neque ordinem habentium, neque flammeolum suum.* Legitur melius in Fr. Iunij schedis πρωτοστάτωρ, nam *Protostator* ille censeri poterit, qui in officialium numero primus stat. Cursores certe antiquissimos fuisse docemur è Tito Liuio 4. Dec. lib. 1. *hemerodromos vocant, ingens vno die spatium emetientes.* Sed isti in triplici omnino genere, aut enim currebant *pedites,* aut *equites,* aut *animantes, muli* videlicet, *equi, iumenta,* vt disseruit eruditissime fusissimeque I. Lipsius Cent. 3. Epist. 59. quem non exscribo. Horum vsus & à Persis receptus, dictiq; *Astanda,* & *Angari,* qui sibi inuicem succederent. Suidas in *Astandæ.* Xenoph. lib. 8. Pæd. horum nonnulli *nocturni,* alij *diurni, accensis facibus per vices, ex omnib. regni sublimibus locis, in vno die Imperatori significabant, quod erat scito opus,* Verba sunt Apuleij apud Ioannem Brodæum lib. 6. Miscellaneo. cap. 6. vbi tamen malim legi, *quod erat cito opus.* Imago accensarū facium in Anglia etiamnum hodie, altissimis enim palis (*BeKyns* illi vocant) lumina imponunt, si quando turbarum metus, quo veluti edicto, omnes ad arma concurrunt, pro aris & focis dimicaturi. Æschylus, Cleomedesque cursorum meminerunt, & præsertim eorum, qui equis vecti publicis, & celeriter sub-

A inde mutatis nunciabant, diciturque id genus ministerij hodie *la poste,* Gallis: *cursuale ministerium* Theodorico regi lib. 5. Epist. 5. apud Cassiodorum appellabatur. Æl. Spartian. in Vero. *Iam illa leuiora, quod cursoribus suis exemplo Cupidinum frequenter alas addidit, eosq; ventorum nominibus sæpe vocitauit, Boream alium, alium Notum, & item Aquilonem, aut Circium, cæterisque nominibus appellans, & indefesse, atque inhumaniter faciens cursitare.* Paulus IC. *l.* 99. *ff. de leg.* 3. *Si alij verna, alij cursores legati sunt, si quidem & verna &*
B *cursores sint, cursoribus cedent, semper enim species generi derogat.* Addendum & è cursoribus, quos seruos fuisse palam est, quosdam appellari solitos *dolichodromos, diaulodromos, epitodromos, hemerodromos, stadiodromos.* Q. Tertullian. lib. de fuga in Persecutione, in fine: *Cum in matricibus beneficiariorum, & curiosorum, inter tabernarios, & lanios, & fures Balnearum Christiani continentur.* Legi posset fortasse, *Beneficiariorum & cursorum.* Sic eruditissimus Pamelius censuit, licet sciam & *curiosos* in comitatu Præsidum haberi, qui
C haberi, qui admissa per prouinciam renuntiarent. *Et sub magistro Officiorum erat curiosus cursus publici præsentalis vnus, & per omnes prouincias.* Verba sunt Notitiæ vtriusque Imperij, pag. 46. 130. & Guidus Pancirolius est titulus in Codice Theodosiano tit. 10. lib. 12. & in Codice Iustinianæo ti. 21. lib. 12. Cuiacius ibidem Corrip. lib. 3. Num. 5.

——— *iamque ordine certo*
Turba Decanorum, cursorum.

Erant vt iam proxime admonui, in seruorum nu-
D mero cursores C. Petron. Satyrici pag. 21. *faleratus cursoribus.* Martial. lib. 3. Epigr. 47. quod forte omnes magistratus eligerentur, hic fuerat dicendum, sed commodius alibi id expedietur.

REVERENDIS VIRIS, PIETATE ET ERVDITIONE PRÆSTANTIBVS DOMINIS, ESAIÆ KRVGERO, M. Dauidi Schillingo, & Ahrahamo Tetelbachio, Ecclesiarum Ministris, Affinibus suis colendis S. D.

EGARE nolo, teneri me maximo studio cognoscendę antiquitatis, cum omnis, tum vero Romanę. Non tamen ita huic inhęrendum esse iudico, vt omnia alia studia interim negligantur. Habent hęc suum modum & suas metas. Allectus sum autem ad Antiquitatis tantum amorem à Pręceptore meo viro immortalitate dignissimo M. Ioanne Rosa, pię memorię, quem vos nouistis fuisse & sacrosanctę Theologię, & Philosophię moralis & historiarum ac Antiquitatis Romanę studiosissimum. Nec ipse solum his studiis vacabat diligentissime, verum etiam discipulis suis auctor erat, vt antiquitatem & historias colerent, profuturas ad omne aliud studiorum genus, cui sese singuli essent consecraturi. Eaque de causa, vt ostenderet, qua ratione in illis versari deberemus, publice nobis in illustri Academia Ienensi pręlegebat, Caroli Sigonij viri doctissimi & antiquitatis instauratoris omnium, quos Italia habet, pręstantissimi, Fastos & Triumphos. Quas explicationes sine dubio edidisset, nisi mors ipsum nobis abripuisset. Quo factum est, vt absoluere quod cœperat, non potuerit. Imo carendum etiam nobis est pręclaro Onomastico, quod meditabatur scribere de iis viris, quorum mentio passim in Cicerone, Plinio, Liuio, historicis aliis, Gręcis & Latinis extat. Verum inuidit nobis hoc donum fortuna. Ab eo itaque tempore quo ipsum docentem audiui, tantus ardor cognoscendi antiquitatem & legendi historias, me occupauit, vt longo tempore, pene nihil aliud, nisi de ea re, cogitârim. Auxit ardorem istum meum Iustus Lipsius, vir clarissimus, cuius libri variarum & antiquarum lectionum, Epistolicarum quęstionum, & emendatus Tacitus, mirum quantum me, vt in cœpto persisterem, incitârint. Feci igitur hoc, neque sine consilio Parentis nostri charissimi, & in proprium vsum multa, quę notatu digna erant, collegi: quę cum eidem Parenti nostro, & amicis aliis ita placerent, vt edenda illa esse censerent, passus sane id sum, si forte aliqua inde ad discentes vtilitas proficisci possit. Cum autem plurimorum sanguine, & affinitate, & beneuolencia iunctorum mihi amicorum mentionem in iis fecerim, neque vestra desiderari nomina volui: quippe qui amabili affinitatis vinculo mihi iuncti, me à multis annis omni beneuolentia & officiorum genere estis prosecuti. Neque dubito, iucundam vobis harum rerum lectionem esse futuram. Vt enim de hoc tantum libro, in quo leges Romanorum recensentur, dicam, multa inuenietis, quę sacrum etiam Codicem nonnunquam vobis declarabunt.

Cum sanctus Paulus Gentium Apostolus à Philippensib. captiuus teneretur, & virgis cęsus esset, dixisse legitur, se ciuem esse Romanum, quem indemnatum & indicta causa virgis cędi non fas sit, & subiicitur audito hoc, Magistratum eius loci sibi valde timuisse. Idem postea Hierosolymis factum esse repetitur. Quid vero hoc est, Apostolum Paulum ciuem Romanum esse, cum tamen fuerit Tarsensis, Tarso Cilicię vrbe oriundus?

Docent hę antiquitates, non tantum eos ciues Romanos esse, qui in vrbe Romę domicilia haberent: sed eos etiam, qui, siue in municipiis, siue in Coloniis, siue in prouinciis habitarent, iure ciuitatis Romanę essent donati. Ciliciam autem prouinciam Romanorum fuisse, quam M. Tullius Cicero, insignis ille Orator pro Consule rexerit, notissimum est.

Iamque ciues Romani eo, quo dixi modo, hoc priuilegio erant ornati, vt non liceret in eos animaduertere virgis, quod cautum erat legibus Porcia, & Semproniis, quę in huius libri parte altera cap. 2. recitantur.

Et prętere a est illud non minus iucundum, quam vtile, conferre has leges cum legibus diuinis, & videre in quibus conueniant, in quibus non. Conueniunt autem dubio procul quamplurimę, id quod ostendit vetus Iurisconsultus Licinius Rufinus in eo libro, in quo leges diuinas cum legibus populi Romani contulit. Et quod Basilius grauis Doctor Ecclesię de Philosophicis & Ethnicis Gręcorum auctorum disputationibus scripsit, legendas eas esse, quia vel eadem essent cum iis pręceptis, quę in sacris literis continentur, vel ab iis discreparent: si essent eędem, prodesse eas propter consensum: sin discreparent, conferre tamen aliquid ad confirmationem potioris. Idem etiam de legibus iudicandum est. Sed non addam plura: vos viri Reuerendi, affines colendi, rogo, vt meum hoc qualecunque consilium boni consulere, meque porro fauore vestro prosequi dignemini. Ratisponę Idibus Februarij, anno à nato Christo ∞ IↃ. XX. C.

V. R.

Studiosissimus Ioannes Rosinus.

ANTI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER VIII.

DE LEGIBVS.

ANTA eſt dignitas, tanta vtilitas, tanta denique neceſſitas legum, vt ſine illis Reſpublica nulla conſtitui, nec conſiſtere poſſit: ſed mera ſit barbaries, vti omnium temporum & gentium hiſtoriæ ſatis ſuperque declarant. Quid enim Spartæ laudabile geſtum fuit, quam vitam ibi homines egerunt, antequam Lycurgus leges ferret, & cuique ordini ciuium ſua officia præſcriberet, quidque à quoque requirerent, doceret? Quam eleganter Solon Rempublicam Athenienſiũ inſtituit, leges ferendo, quemcunque ordinem certis quaſi cancellis circumſcribendo: immo vero, Deus ipſe, cum populum Iudaicum ſibi præ omnibus aliis gentibus eligeret, certas ipſi leges præſcripſit, iuxta quas Deum colerent, & vitam ſuam agerent. Quem morem omnibus hominibus communem, Romani quoque obſeruarunt. Quamprimum enim Vrbem Romulus condidit, certas propoſuit & tulit ſuis ciuibus leges, quæ poſtea augeſcente in immenſum multitudine, neceſſitate nonnunquam requirente, interdum hominum libidine impellente, mirum in modum ſunt multiplicatæ, id quod veteres ſcriptores non ſemel grauiſſime queruntur. Quare cum propoſuerim mihi in hiſce commentariis Rempubl. Romanam deſcribere, & quantum fieri poteſt illuſtrare, leges omittendæ non fuerunt. Nulla enim Reipublicæ pars eſt, quæ in iis non attingatur.

Collegerunt patrum ætate quaſdam leges Pomponius Lætus, Conradus Celtes, Aymarus Riuallius, eoſque ſecuti noſtro tempore Vdalricus Zaſius Brigantinus, ad cuius legum catalogum annotationes adiecit Ludouicus Caranda Pariſienſis, Paulus Manutius, Franciſcus Hotomanus, Pandulphus Prateus, quorum omnium labores ſummam laudem merentur, & propterea lectione & cognitione ſunt digniſſimi. Non tamen me à ſimili conatu deterruerunt, quin eorum veſtigiis inſiſtens, idem tentarem: præſertim, cum vel maxime in his rebus valeat tritũ illud *Dies diem docet*, ſemperq; poſterior dies aliquid inuenit, quod prior ignorauit. Quare non improbaturos ſpero antiquarum literarum amãtes hoc meum ſtudium, quod ipſorum commodis & vtilitati conſulere cupiens, ea quæ multis plurimorum libris de Romanorum moribus & inſtitutis tradita ſunt, vno quaſi faſce comprehenderim: id quod in hoc de legibus libro, ſi non præſtiti, certe tamen volui. Omnes enim leges, quæ apud illos, quos modo nominaui, ſcriptores, reperiuntur, in hunc librum conieci. Nec eas ſolum, verum etiam alias, quæ ab illis ignoratæ, aliorum nonnullorum recentium ſcriptorum cura & induſtria inuentæ ſunt, addidi, vt quiuis, qui hunc noſtrum catalogum cum aliorum indicibus vel commentariis conferre volet, videbit.

Cæterum antequam ipſas leges recitẽ, non puto rẽ ingratã lectoribus me facturum, quædã ſi generalia de legibus, & more rogandi eas apud Romanos obſeruato, repetã: id quod ſequentibus tribus capitibus breuiſſime facere conabor, à vocabulorum aliquot, quæ huc pertinent, explicatione initio ſumpto.

AD librum octauum

PARALIPOMENA.

Leges neceſſariæ, legiſlator parere ſibi debet, Iuri innituntur, eas diuerſis populis qui primi tulerint, & an mutandæ ſæpius, legum ſenium, iuuentus.

NVlla reſpublica ſine certo legum præſcripto ſtare, multo minus florere poteſt, nam *lex* dicitur nõ immerito, *Reipublicæ anima*. Liborius à Bodeſtain lib. 1. Iuriſprudentiæ Politicæ, ſiue Arcanarum diſquiſitionum cap. 13. ideoq; vel præcipua fuit ſtatum ſolidum fundaturis ratio, vt à legum latione exordia deſumerent: vt quicunq; reges eſſent, iidem & leges ferrent, & legibus à ſe latis ſeipſos obſtringerent, habenturque legiſlatores veluti à Deo ipſo miſſi. Corip. lib. 4. Num. vlt.

Legiſla-

Legislatores statuit Deus ipse per orbem.

Neque vllus eorum repertus est, qui non edictum se ab aliquo Deo fingeret leges quas populo traditurus esset, tum quo sua fidem liberaret, cum quo maius pondus possent præscripta ipsius habere, altiusq; in singulorum mentes descendere, pie & Christiane Manuel Paleologus Augustus in præceptis illis vere aureis Educationis Regiæ ad Ioannem Filium, tit. 51. εἴη δ' ἂν καὶ βασιλεὺς ἀγαθὸς, καὶ νομοθέτης χρηστὸς καὶ κριτὴς ὤσ ἄριστος ἄρχοντα, καὶ νομοθέτην, καὶ Κριτὴν ἑαυτοῦ ποιούμενος, καὶ ὡς ἐνομιμούμενος τὸν Αἰώνιον αὐτοκράτορα, τὸν αὐτῷ τὸ σκῆπτρον ἐγχειρίσαντα. *Sed idem quoque bonus rex erit, & legislator vtilis, & præstantissimus iudex, si principem, & legislatorem, & iudicem sibi ipse constituet, proque viribus imitabitur æternum illum Imperatorem, qui sceptrũ ei dedit in manus.* Pulchre & apposite D. Synæsius Epist. 2. ἀφοβία μεγίστη, τὸ φοβεῖσθαι τοὺς νόμους. *Securitas maxima, timere leges.* Ammian. Marcell. lib. 14. *Ideo vrbs venerabilis post superbas efferatarum gentium ceruices oppressas, latasq; leges fundamenta libertatis, & retinacula sempiterna, velut frugi parẽs, & diues, & prudẽs, Cæsaribus tãquam liberis suis regẽda patrimonij sui iura permisit.* Antiquus poeta Incerti nominis in fragmẽt.

Iuri seruitium defer, sic liber haberis.

Itaque non nisi primarij authoritate viri, aut principes ipsi leges poterant conscribere, neque facile ab aliis sibi eas imponi vulgus patiebatur, Q. Symmach. lib. 10. Epist. 33. *Imperator parens est legum.* Receptumque omnium pene gentium temporumq; memoria, vt ad legum latarum obseruantiam inuitarentur inferioris sortis homines, exemplo potentum, qui primi eas custodire cogebantur, & præsertim illi ipsi, qui eas tulissent. T. Liu. 3. Decad. lib. 8. *Si quid iniungere inferiori velis, prius in te, ac tuos recipias, necesse est, si ipse ius statueris, quo facilius omnes obedientes habeas,* Valer. Maxim. lib. 8. cap. 6. tit. 3. *Stolo cum sanxisset, ne quis amplius quam quingenta agri iugera possideret, ipse mille comparauit, dissimulandiq; criminis gratia, dimidiam partem filio emancipauit, quam ob causam à M. Popilio Leuate accusatus, primus sua lege cecidit, ac docuit, nihil aliud præcipi debere, nisi quod prius quisque sibi imperauit.* D. Augustin. libro de vera religione capit. 31. *Lex etiam ipsa sit, secundum quam iudicat omnia, & de qua iudicare nullus potest.* Hincmar. Rhemensis Archiepiscopus Epist. 6. cap. 10. Aureis vere literis consignandum illud Theodosij & Valentis edictum, *l. 4. C. de legib. & constitutionib. Princip. Digna vox est maiestate regnantis, legibus alligatum se principem profiteri, adeo de authoritate iuris nostra pendet authoritas, & reuera maius est imperio, submittere legibus principatum, & oraculo præsentis dicti, quod nobis licere non patimur, alijs indicamus.* Quod vsq; adeo verum censetur esse, vt *pactum ciuitati præstitum, princeps non valeat rescindere.* Sic enim loquuntur Iurisconsulti. Pariaq; reperire est apud Paulum IC. lib. 4. Receptar. sententiar. ti. 5. *Testamentum, in quo Imperator scriptus est hæres, inofficiosum argui potest. eum enim qui leges facit, pari maiestate legibus obtemperare conuenit.* Aurel. Cassiodor. li. 5. Epist. 18. *Volumus enim hoc exemplum à nostris prædiis inchoare, vt nulli grauis sit iussio, quæ constringit &*

A *principem.* Et quanquam *princeps sit solutus legibus*, vt loquitur Vlpianus *lib. 31. ff. de legib.* (pulchra sunt illa Antiochi, apud Plutarchum in Apophthegmat. & Tiberij Cæsaris, referente Nicepho. Callisto lib. 1. histor. Ecclesiast. cap. 17. *Si quid contrarium legibus per epistolam iussero, nolite parere, sed me ignoratione lapsum creditote.* Neq; absimilia habet Xiphilinus in M. Antonino Philosop. D. Ambros. Epist. 32. *Cum leges præscripsisti alijs, præscripsisti & tibi, leges enim Imperator fert, quas primus ipse custodiat.* Apud Ægyptios non minus
B reges, quam priuati legibus tenebantur. Diodor. Sicul. lib. 2. Salomonius lib. 1. de Principatu. Vida lib. 2. de Reip. dignit. *Magistratus, gubernatores, regesque obediunt quoque ipsi legibus, id est, rectæ rationi.* De Ptolomæo rege Aristeas Historicus, & accurate Osorius li. 5. de Reg. Institut. *Est eiusdem leges dare, & defendere,* inquiebat Carolus Magnus. Ægydius Carrocetus li. de dictis Memorabibus. (licet Augustus monarchiæ iacens fundamẽta, Imperatorẽ esse supra leges voluerit, vt ex narratione Dionis Cocceiani lib. 53. ꝓbauit L. Charondas IC.) tamen præclarum est illud regis Theodahadi apud eundẽ Cassiodorũ lib. 10. Epist. 16. *Cum possumus omnia, sola nobis licere credimus laudãda.* Quod à Guilielmo Fornerio notatũ video. At ꝙ Vlpianus superius de principũ potestate differuerat, exprimitur ab Henrico Stephano metricis legibus, Asmate 33. Musæ monitricis, & eam reiicit sententiam.

At Vlpiani id, inquiunt, sententia
Euincere potest, ipse quod nobis negas.
D *Princeps, ait ille, legibus solutus est,*
Leges ad omnes ista verba qui refert,
Is Vlpiani vel sciens, vel insciens
Detorquet alio verba, dum causæ suæ
Seruire vult hæc. &c.

At quis genuinus sit legis antea productæ sensus, quæque vera Vlpiani mens, eruditissime explicatum est à G. Barclaio ciue & cognato meo, nuper professorum Andegauensium Decano, In laudato contra Monarchomachos opere lib. 3. cap. 15. neq; facile admittẽdum, quod asseruit Georgius Buchananus, cætera laude dignissimus, in Dialogo *de Iure regni apud Scotos*, leges inuentas, ad coercendos reges, & in ordinem à subditis cogendos, nam non est in illos legum vlla *vis compulsiua*, sed *directa* tãtummodo, quatenus ipsi legibus à se scriptis vltro obligant, non quod cogantur, aut cogi ab vllo possint, aut debeant, sed quod ab eorum exemplo dependere popularis soleat multitudo. Vnde præceptum salubre Pyttaci Sapientis apud D. Ausonium in ludo de Septem sapientib.

Pareto legi, quisque legem sanxeris.

F Iacob. Sanazarius ad Federicum Regem in Epigr. ex Ouidio lib. 6. Fastor.

Publica nimirum tunc res sibi constat, & æquum
Imperium, cum rex quod monet ipse facit.

Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 554.

——— *sic agmina voce*
Erigis, exemploque leuas, primusque labores
Aggrederis, quoscumque iubes, tum cætera paret
Turba libens, seruit propriis cum legibus auctor.

Claudian. de 4. Hon. consul.

In com-

In commune iubes si quid, censesq; tenendum,
Primus iussa subi, tuus obseruantior æqui
Fit populus, nec ferre negat cum viderit ipsum
Auctorem parere sibi, componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, vt vita regentis,
Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

Posteriorum verborum sententia adeo certa est, vt nusquam aliter cōtigisse prodant historici omnium sæculorum, scriptoresq; alij. Aur. Cassiodor. lib. 3. E-
B pist. 12. *Facilius est errare naturam, quam dissimilem sui princeps possit formare rempublicam.* Ex Aristide celebratum est illud obseruante Iano Gutero, *Coryphæo saltator, gubernatori nauta, oratori auditor, principi populus paret.* Isocrat. ad Nicoclem. γινώσκων ὅτι τὸ τῆς πόλεως ὅλης ἦθος ὁμοιοῦται τοῖς ἄρχουσι. *Nec ignores totius ciuitatis mores ad exemplum magistratuum conformari.* Epistola Antigoni Macedonum Regis ad Zenonem Citticum prodente Diogene Laertio lib. 7. pag. 439. οἷος γὰρ ἂν ὁ ἡγούμενος ᾖ, τοιούτους εἰκὸς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γίνεσθαι
C καὶ τοὺς ὑποτεταγμένους. *Nam cuiusmodi fuerit dux, tales plerumq; fieri subditos necesse est.* Quod in legibus ferendis id multum momenti obtineat, docet vel vnica Ciceronis exclamatio lib. 3. de Legib. *Quæcunq; mutatio morum in principibus extiterit, eãdem in populo secutam.* Id contingere videri posset, quod *princeps sit caput, subditi membra,* vt loquitur Lactãtius lib. 6. Diuinar. Institut. cap. 9. vel *ille anima, illi corpus.* Maxim. Tyrius Serm. 41. eleganter Iustinus Martyr quæst. 138. *Vt homo corpore constat, & anima, ita regnum ex rege, & iis qui reguntur, & vti vitia ab anima in corpus deriuan-
D tur, ita & à rege in populum.* Exempla qui volet, repetat ex Hegesandro & Satyro, antiquissimis scriptoribus apud Athenæum lib. 6. Ptolomæus rex *luxuriæ se tradiderat, regisq; mores* (verba vsurpo Iustini li. 30.) *tota secuta regia* de *Vitellio* C. Tacit. lib. 2. histor. de *Pleminio* T. Liu. Dec. 4. lib. 9. de *Antiocho* Valer. Maxim. lib. 9. cap. 1. de *Valentiniano* Ammian. Marcellin. lib. 30. de *Theodosio* Pacat. Latin. in panegyr. de *M. Antonino Philosopho* Herodian. lib. 1. de *Catone Vti-
E censi* Plutarchus in eo. quanquam non par semper totius ciuitatis ac principis consensus, facilius enim populus regem in deteriora pronum sequitur, quam virtutis tramitem capessentem. D. Gregorius Nazianzen. in Apologetico ob fugam in Pontum. D. Chrysostomus Orat. 6. ad popul. Antiochen. C. Salust. in Iugurthina: *Flagitiosissima facere facinora, secuti morem Imperatoris sui.* Arrian. in Dissertationibus Epicteti lib. 3. cap. 4. Et ante omnes istos, quos produxi Plato lib. 4. de legib. cuius verba sic Latine so-
F nant: *Nullo labore, sed exemplo opus tyranno, vt ciuitatis mores mutet.* Certe *rege Ioa à cura religionis desciscente, totus desciuit.* Flau. Ioseph. lib. 9. Antiquitat. Iudaicar. cap. 8. & *exemplo regum immodicus luxus in Persidem primum inuectus.* Xenoph. Cyropæd. lib. 8. hæc etiam Gruterus notat. Poëtæ eodem sensu. L. Sen. Thyeste Act. 2. sc. 1.

Rex velit honesta, nemo non eadem volet.

Sophocles in Philoctete v. 284.

διδασκάλων λόγοισι γίγνονται κακοί.

A *Regentum exemplis fiunt mali.*

M. Martial. lib. 9. Epigr. 81.

Nemo suos, hæc est aulæ natura potentis,
Sed domini mores Cæsareanus habet.

Claudian. lib. 1. de Laudib. Stilichonis.

Scilicet in vulgus manant exempla regentum,
Vtq; ducum lituos, sic mores castra sequuntur.

Leges *in naturalis iuris æquitate fundabant*, quare nisi naturæ inniterentur, non censebantur legitimæ, vt verbosissime probauit Cicero lib. 1. de legib. & sæpissime *iura & leges* coniungunt. Q. Symmach. lib. 2. Epist. 87. *Vox iuris ac legum est, bonæ fidei contractum non posse rescindi.* Freculph. Lexouiens. Tom. 1. lib. 2. c. 17. *Iisdem temporibus Minos leges ac iura constituit.* Q. Aurel. Cassiodor. lib. 8. Epist. 13. *Vos leges dicetis, dum nos iura condimus.* In MSS. melioris notæ codicibus diserte habetur: *vox legum diceris*, rectissime: nam quæstores, quorum formulæ ibi describuntur, *vox* Imperatorum dicebantur. Claudian. de Consulatu Manlij Theodori.

——— nec dignius vnquam
Maiestas meminit sese Romana loquutam.

Sed & alij *leges iuraq;* simul extulerunt poëtæ. D. Iuuenal. Sat. 8. v. 54.

——— Iuris nodos, ac legum ænigmata soluit.

Corippus Africanus in panegyrico Anastasij quæstoris.

——— Principis auspicio leges ac iura gubernans.

Et lib. 1. de laudib. Iustini Minoris Augusti Num. 1.

Compositor morum, iuris legumq; sacerdos.

Q. Horat. lib. 1. sat. 1.

Agricolam laudat iuris legumq; peritus.

M. Accius Plautus in Epidico sc. *caue præterbibas* in fine.

Atque me minoris facio præ illo, qui omnium
Legum atq; iurium fictor, conditor cluet.

Et iam de iis agamus, qui salutari suo adminiculo, populis, sine certa lege viuentibus, subuenerunt, legesque stabiles fixerunt mansurasq; quædam delibaturi ex Fr. Patricio in præfat. ad lib. 1. de Repub. *Multi Græcorum de ciuili societate scripserunt, & in primis Pythagoras Samius, à quo Crotoniatæ, omnesq; fere Italiæ populi præcepta Reipublicæ acceperunt, summa laude extulerunt duos Pythagoræ discipulos veteres, Zaleucum, qui leges Locrensium scripsit, & Charondam, cuius institutis vsi sunt Cappadoces, fuerunt etiam Pythagorici Parmenides & Zenon, qui Eleam Lucaniæ vrbem communem patriam ciuilibus præceptis optime instituerunt. Tarentini quoq; Pythagorica præcepta tenuerunt, & Architam egregium ciuem quasi præceptorem popularis disciplinæ diutius obseruauerunt. Hippasus Lacon patriam rempublicam scripsit quinq; voluminib. Eudoxus Cnidius ciuibus suis leges, & ciuilia præcepta tradidit, sicut & Protagoras, Abderites Tyriis, Phaleas Carthaginēsibus, Ephorus Cretensibus, Hippodamus Milesius de optimo Reip. statu etiam scripsit, sic & Heraclitus Ephesius, Æschines etiam Milesius inter scriptores habitus est. Zeno Citticus Stoicorum princeps de ciuili societate libros edidit, eius auditor Chrysippus ea licentia de Rep. scripsit, qua pleraq; alia, nam & matrum & filiarū congressus permisit, & alia multa, quæ*

sermonem reformidant. Subiungit deinde de Platone,
Aristotele, Cicerone aliisq; legislatoribus, ad quorum
veluti æmulationem ad imitationem suũ componit
studium. At sigillatim videamus. Sed ante omnia
perpendenda est legum diuisio, nam aut *humanæ*,
aut *diuinæ*, aut denique *Naturales*. Iouinian. Pontanus
lib.1.de Obedientib.naturalib. *à brutis homines
discernuntur*. A.Gell.lib.6.cap.14. Eduard.Veston.de
trip.hom.offic.lib.3. pag.375. Suntq; illæ omnibus aliis
antiquiores, non in tabulis scriptæ, sed mentibus
impressæ, multumque quibuslibet aliis efficaciores.
Tertullian.lib. aduers.Iudæos in limine. Easque ex
Iustiniano Aug. νόμους ἀγράφους, *leges non scriptas*, dixit
Lilius Gyraldus in progymnasm.aduers.lit.pag.432.
humanæ *vnum populum hominemve ab alio distinguũt*,
diuinæ *ad cœlestem conditionem fragilem hominum &
caducam erigunt sortem*. Iul.Barbaran.officinæ Promptuario
Tom.3.pag.158.de vltimis loqui non potuerunt
illi, quibus nondum diuinæ bonitatis sese aperuerat
facies, at de primis duobus legum generibus
sumenda sunt, quæcunq; ab illis prodita. De quibus
videatur I.Simancha Pacensis Collectaneor. de Republica
toto lib.4. causas cur ferrentur, recenset Cicero
Orat.in Vatinium, *vt ciues suos incolumes conseruarent*.
Aut, vt idem ait lib.2.de legib. *ad salutem ciuium,
ciuitatumq; incolumitatem, vitamq; hominum &
quietam, & beatam*. Aut, vt Aristides orat.Platonic.1.
*vt nihil damni à se inuicem paterentur ciues, nec mali &
audaces, probis potiores essent*. Ita n. Latine sonant verba.
L.Sen.lib.4. Benef.c.12. *Legem dicimus esse iusti, iniustiq;
regulam*. Aphthon. Sophista pene ad finem progymnasm.
quibus consonant Horatiana lib.1.Sat.3.

Iura inuenta metu iniusti, fateare necesse est,
Tempora si fastosque voles euoluere mundi:
Nec Natura potest iusto secernere iniquum,
Diuidit vt bona diuersis fugienda petendis.

Ouid.lib.3.Fastor.

Inde datæ leges, ne fortior omnia posset,
Cœptaq; sunt pure tradita sacra coli.

Ad legislatores regredior: fabulosa poetarum inuolucra
ad Cererem legum inuentionem, referunt, quare
& eam *legiferam* appellarunt. vt relatum à Seruio
Honorato ad v.56.lib.4 Æneid. videantur Critici de
Thesmophoriis.lib.2.huius operis supra expositum
est. Nec minus fabulosum, Saturnum Italos legibus
à se latis formasse. P.Virgil.lib.8.Æneid.

Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legesq; dedit, Latiumq; vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

Bacchum postea legislatorem fecere, Arrianus lib.8.
de Gest.Alexandri, & Diodor. Siculus lib.3. bibliothec.c.10.
hic vt Indos à se belli iure superatos mansuetiori
legum cultu imbuit, ita *Corinthios Phidon*,
Aristotel.lib.2. Politicor. cap.4. Milesios Hippodamus,
eiusdem libri cap.6. *Ænotrios Italus*, Idem lib.7.
Politic. c.10. *Lesbios Macarius, Cyrenaici Iouis filius*.
Diodor.Sicul.lib.6.cap.16. *Mantinenses Nicodorus pugil*,
vt narrat Ælianus lib.2. var. histor. cap.23. *Rheginos
Charondas*, Heraclides lib. de Politijs. Legi-

A mus etiam *Caadem*, vel vt alij appellant *Caladem* Atheniensibus
iura constituisse. Pausan. lib.1. qui de
Atticis. Locros Epizephyrios Zaleucus institutis
ciuilibus informauit, Ioan.Stobæus Serm.43. Ζάλευκος
ὁ τῶν Λοκρῶν νομοθέτης. *Zaleucus Locrensium Legislator*.
Hierocles oratione, *quales in patriam esse debeamus*.
Cuius verba Latino idiomate donata hæc sunt:
*Cæterum ego Zaleucum Locrensium legislatorem probo,
quod sanciuit, vt quisquis legem nouam introducturus esset,
circumposito ceruici laqueo id facere deberet, vt au-*
B *thor eius mox suffocaretur, nisi eximiam vtilitatem nouæ
legis ad antiquum reipublicæ statum declararet comparatæ*.
Ephorus apud Strabonem Amasianum Geographiæ
lib.6.M.Tull.lib.2.de legib. *Id mihi credo faciendum,
vt priusquam ipsam legem recitem, de eius laude dicam,
quod idem & Zaleucum & Charondã fecisse video:
cum quidem illi non studij & delectationis, sed reipublicæ
causa leges ciuitatibus suis scripserunt*. Et deinde apud
eundem Tullium Timæus negat vllum vnquã fuisse
aut extitisse Zaleucum, quod tamẽ & Theophrastus,
C & concors Locrensium consensus asseuerat. Aristot.
lib.2.Politic.c.10. *Is vinum ægrotis prohibuit, iniussu
medici, pœna capitis indita*, vt verba Raphaelis Volaterrani
vsurpem Commentarior. Vrbanor.lib.20. extatq;
constitutio in varia Æliani historia lib.2. cap.37. leges
eius *saluberrimas vtilissimasq;* appellat Valerius
lib.6.cap.5.tit.penult. nisi quod ibi *Zeleucus* pro *Zaleucus*
scribitur, sed facile est illud vnius elementi
deliquium corrigere. Marcianus Heracleota in Periegesi,
seu orbis descriptione v.314. de Epizephyriis
D loquitur.

τούτους δὲ πρώτους φασὶ χειρογράφους νόμους
γεγραφέναι, οὓς Ζάλευκος ὑποθέσθαι δοκεῖ.

Vertit Federic. Morellus Regius literarum Græcarum
professor, vir optime non de isto modo, sed & de
tota re literaria meritus.

Hos legibus primum exaratis asserunt
Vsos, Zaleucus quas tulisse dicitur.

Zamolxis etiam *Thrax*, præclaram nauauit operam in
legibus præscribendis *Getis*, qui è Scytharum sunt ge-
E nere, & deinde ob insigne beneficium in deorum numerum
est relatus, numenq; habitus, quod primus
inter gentes *diuinum cultum religionemq; sanxisset*. Idem
Volaterran.lib.8. Comment.pag.242. Suidas in
voce *Ochus*. Hic est ille, quem *Saturni nomine* colunt
Getę, Mnasea historico authore. At contra aliorum
sententiam Hellanicus *Græcum* fuisse scribit,
non Thracem, cui contradicit lib.4. Herodotus, qui
illum & *Scytham* & *Pythagoræ seruum* cõtendit. Quod
placuisse video Phauorino cultissimo Philosopho,
F cuius hæc sunt apud Stobæum Serm.6. relata verba
Ζάμολξις οἰκέτης ἦν Πυθαγόρου, καὶ προσεκύνησαν αὐτὸν ὅποτε.
*Zamolxis famulus erat Pythagoræ, & ab illius temporis
hominib. adorabatur*. Meminere huius, legumq; ab eo
latarum Strab.lib.7. Diodor. Sicul.lib.2.cap.5.
Charondas, vt quibusdam placet, *Carthaginensibus* leges
præfixit, Alexander Neapolitanus lib 6. Genial.
dier.cap.10. vt aliis potius probatur, *Thuriis*, aut vt
nonnulli legunt, *Tyriis*, Valer.Maximus lib.6.c.5. tit.
vlt. Diodor. Sicul.lib.12. Certe cum cum Zaleuco

legis-

legislatore coniunxit Cicero supra iam proxime laudatus, lib. 2. de legib. & Diogen. Laert. lib. 8. in Pythagora, pag. 577.

Minoem Cretensium regem inter legislatores reposuerunt præter alios Diodorus Sicul. lib. 6. cap. 15. Freculp. proxime supra citatus. Aristot. lib. 7. Politic. cap. 10. Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 9.

Optauit Minos similes sibi legifer annos.

Quid refert vel *Epirotarum* legislatorem *Arymbam*, vt prodidit Iustinus lib. 17. aut *Tharcitam*, vt video placuisse Plutarcho in vita Pyrrhi in initio, referre, aut *Androdamantē Chacidensium*, aut *Philolaum Thebanorum*, vt testatur Aristoteles lib. 2. Polit. cap. 10. aut *Mercurium* cognomento *Trismegistum Ægyptiorum*, Cicero lib. 3. de Nat. deor. Lactant. Firmian. lib. 1. cap. 6. aut *Boccorum*, siue *Bocorum*, vel denique *Bocchoridem eorundem*, vt scriptum reliquerunt Eusebius Cæsariensis in Chronico, & Aristol. lib. 7. Politic. cap. 10. aut *Zoroastrem Bactrianorum*. C. Plinius lib. 7. cap. 16. Et lib. 30. cap. 1. Albert. Stadensis Chronici sui pag. 4. & Coccius Sabellicus Ennead. 1. lib. 5. Iustin. lib. 1. ex Trogo Pompeio. aut *Spartanorum Lycurgum, vt notissimum est*, Isidor. lib. 5. Etymol. cap. 1. aut *Foroneum Græcorum*. Vide hic infra de Lycurgo. Aut *Atheniensium Draconem*, qui res minimas capitali puniuit supplicio, ideoque leges suas sanguine, non atramento scripsit, vnde lepidum Politiani Epigramma:

Inuentum Actæi dicuntur iura Draconis:
Nil mirum est, certe nil nisi virus habent.

Sed gradum ad Romanos legislatores faciamus.

Iisdem Atheniensibus salutares admodum, ciuitatique profuturas leges constituit Solon, Plutarch. in eo. Suidas in voce Σόλων summaque illa cura *de iure testandi*. Antonius Guibertus Costanus quæstion. Iur. lib. 1. cap. 6. num. 4. quarum eximiam præstantiam, vt & ipsius moderationem debitis laudibus extollit Manuel Palæologus Imperator Orat. 1. περὶ ἀγαθοῦ ἄρχοντος, de bono principe pag. 139. à quo plerique & reges Romani, & Xuiri hauserunt, quos in Græciam missos, vt ab optimis legib. informato populo, cōgrua statui Romano mutuarent fundamenta, loquitur Pomponius IC. *l. 2. ff. de orig. iur.* Ammia. Marcellin. lib. 22. fi. historiar. *Et Solon adiutus sententiis Ægypti sacerdotum, latis iusto moderamine legibus, Romano quoq; iuri maximum addidit firmamentum.* De quibus legibus præsertim id sit intelligendum, explicat diserte Cicero lib. 2. de legib. *In duodecim tabulis de minuendo sumptu lamētationeq; funeris translata fere sunt de Solonis legibus.* De illo & de Dracone meminit, legesq; ab vtroque latas inter se confert A. Gellius lib. 11. cap. 18. Neque tantum Xuirales leges à Solonis legibus mutuatæ, sed & sumptuariæ temporibus Dictaturæ Syllanæ. Ammian. Marcellin. lib. 16. *Primum itaq; factuq; difficillimum, temperantiam ipsi sibi indixit atq; retinuit, tanquam adstrictus sumptuariis legibus viueret, quas ex rhetris Lycurgi & axonibus, Romā translatas, diuq; obseruatas, & senescentes paulatim reparauit Sylla Dictator.* Sic recte Fr. Lindembrogius legit, antea pessime, *ex rhetris Lycurgi, id est, axonibus.*

A Sunt enim *rhetræ* Lycurgi leges, vt & *axones* Solonis, Etymologici magni author, Scholiast. Apollonij Rhodij in lib. 4. Argonautic. themate 24. Suidas ἄξονες οὕτως ἐκάλεσαν Ἀθηναῖοι τοὺς Σόλωνος νόμους, διὰ τὸ ἐγγραφῆναι αὐτοὺς ἐν ξυλίνοις ἄξοσι. Vertit Hieron. Wolfius: *axes* (malim *axones* interpretari cum Ammiano) *dixerunt Athenienses Solonis leges, quod inscriptæ essent ligneis tabulis.* De Lycurgi legib. Dionys. Halicarnass. lib. 2. pag. 113. Claudian. de 4. Hon. consul.

Firmatur senium iuris, priscamq; resumunt
B *Canitiem leges, emendanturq; vetusta,*
Acceduntq; nouæ, talem sensere Solonem
Res Pandioniæ, sic armipotens Lacedæmon
Despexit muros rigido munita Lycurgo.

Vltimo Reges primum, mox Consules, deinde Tribuni, post hos decemuiri, eosq; alij magistratus insecuti, pro temporum ratione, negotiorumq; mole, varias tulerunt leges, vt infra sigillatim differetur, ita vt semper posteriores prioribus derogarent: vnde non immerito quæsitum est, deberentne leges abro-
C gari, immutarique? nam leges seu præsentes, siue iis abrogatis futuras, ad sui obseruantiam ciues cogere, nulli dubium est, S. Valerianus Serm. de bono disciplinæ: *Iustis legibus seruiat, & non solum præsentibus, sed etiam futuris manum porrigat.* Vel sensus alius esse potest, vt legibus antiquis stantib. subueniatur iis, qui iam viuunt, egentq; legum adminiculo, vel non natis prospiciatur, futurisque aut nascituris caueatur: nam *à iustitia*, quam habent leges in Republica perdurantes, *iudex* dicitur. M. Varro lib. 4. de ling. Lat.
D Gratian. 33. quæst. 2. cap. 1. & Gregorius 9. *cap. 10. forus extr. de verbor. significat.* Alexander ab Imola in *l. 1. ff. de Iurisdict. omnium iudic.* Quod autem Valerian. dixit: *manum porrigat*, formulari vsus est voce. Q. Symmach. lib. 2. Epist. 79. *Ergo accurrenti religiosam manum porrige.* Idemq; sæpe alias, sed maxime lib. 3. Epist. 67. *Porrige igitur, oro te, adiutricem manum legitima præmia ex more cupienti.* Aurel. Cassiodor. lib. 4. Epist. 26. *Necesse fuit ciuica vastatione deiectis porrigere dextram salutarem.* Sic poëtæ. Magn. Fel. Ennod.
E Ticinensis Carm. lib. 1. num. 7.

Porrige dextram
Nominis almi.

Licentius in Carmine eleganti ad Augustinum.

Nec mirum, iacet omnis enim cura legendi,
Te non dante manum, & consurgere sola veretur.

Coripp. lib. 1. num. 1.

——— *Sanctam mihi porrige dextram.*

Guntherus Ligurini lib. 1.

Porrectaq; manu, magno sub fasce labantem,
F *Oppressumq; metu, siquidem potes, erige vatem.*

Et illis omnibus antiquior P. Ouidius lib. 4. de Ponto eleg. 5.

Ad te mansuetas porriget ille manus.

Idemque loquendi modus & apud Græcos inualuit. Pindar. Pythior. od. 4.

πρὸς δ᾽ ἕταροι καρτερὸν ἄνδρας
ὤρεγον χεῖρας.
Socij autem forti viro amicas
Porrigebant dexteras.

Sed reuertor ad propositam quæstionem, quam discutit Melchior Iunius Politic. quæst. parte 3. quæst. 89. ac quod lex & possit, & debeat mutari, ratio ipsa probat. *Nam ab hominum voluntate dependet, quæ anceps & dubia, deinde etiam mores antiqui sæpe mutantur, tum negotiorum diuersitas, temporum, & locorum, mutationes interdum flagitant: postremo leges inter se pugnant nonnunquam, aut sunt plures de eadem re scriptæ, non raro etiam ridiculæ, & stultæ.* Quæ omnia conuincunt aliquando necessariam esse legum abrogationem, nouarumque inductionem, & lationem, vti probatum videbis apud Aristotelem lib. 2. Polit. c. 6. Platonem lib. 6. de Legib. Casum Oxoniensem in locum Aristotelis laudatum: Æschinem in Ctesiphontem, Iustinianum Aug. Constit. 13. T. Liuium 4. Decad. lib. 4.

Pernitiosam tamen esse legum mutationem censuere in antiquis pleriq;, freti hisce rationibus, quod lex nihil aliud sit, quam *mens æterna Dei*, qui Hierocli Philosopho in aurea Pythagoræ carmina θεὸς θεῶν, *deus deorum*, appellatur, & θεὸς ὕπατος, *deus summus*, & κοσμοποιὸς, *mundi factor*, & ἀριστοτέχνης, *optimus artifex*. Porphyrius lib. 3. de Abstinent. carn. & cum mens illa æterna semper se eodem modo habeat, sequitur legem debere esse immutabilem. Aut certe si à diuina lege ad humanam transgrediamur, *illa causam à principe, robur à consuetudine sortitur, vtriusq; contemptum adfert crebra legum mutatio.* Prudent. in Rom. Martyre.

—— vel quod hostem publicum
Pati necesse est, solue pœnam sanguine,
Spreuisse leges, respuisse principem.

Deinde mutatis legibus *manat pernitiosa consuetudo non obtemperandi magistratibus.* Verba sunt Ioachimi Perionij vertentis Aristotelem loco proxime laudato. Tertio experientia docet, *tutius eos degere, qui ijsdem legibus etiam malis vtantur constanter, eodem modo rempublicam capessunt, quam qui mutationibus gaudent.* Thucydid. lib. 3 Accedit, *quod negotiis præsentibus melius & rectius olim prouisum, & quod sæpe mutatur, nonnunquam in deterius labitur.* C. Tacit. lib. 14. Annal. quod quam exitiale censuerunt Locrenses, discere possumus ex Oratione Demosthenis in Timocratem. Et pessime Thuriorum reipublicæ consultum per eandem legum mutationem scribit Diodor. Siculus lib. 12.

Hinc deriuatum existimo, vt *senium* legum, aut *iuuentutem* vsurparint authores, quod multis ab eruditissimo Fr. Iureto obseruatum video. Constantinus Aug. *l. 23. C. Theodos. de Appellat. iubet consenescere legem, quæ vetabat à præfecti vrbis sententia prouocare.* A. Gell. lib. 20. cap. 1. *Passus est enim leges istas de tam immodico supplicii, situ aquæ seni: emori.* M. Tull. Orat. 3. in Catilinam: *Legum interitum, ac bellum ciuile ac domesticum, & totum vrbis atq; imperij occasum appropinquare dixerunt.* Ammian. Marcellin. lib. 16. *Senescentes* (sumptuarias leges) *paulatim reparauit Sylla Dictator.* Arnob. lib. 7. aduersus gentes: *Responsum deinde ab aruspicibus editum, res sæuas tristissimasq; portendi ab incendiis, cædibus, à legum interitu, & à iuris occasu.* Q.

A Symmach. lib. 2. epist. 13. *Ergo quia dominorum cōditio restricta est, priuatis cupiditatib. iuris occurrat medicina: frigent iamdiu apud homines criminosa vetera decreta, quorum vigor cum latoribus suis occidit.* Sic rectissime legitur, in aliis editionib. erat, *quorum vigor cum latoribus suis excidit.* Minus efficaciter, eadē enim quę de hominibus pathemata, de legibus etiam dici solent, vt *canescere, ægrotare, viuere, mori, vulnerari*, quęq; alia incōmoda humana corpora assiliunt. Idem Symmachus lib. 9. Epist. 105. *Vtinam leges æque mecū valerent,*
B *quarum sanitas ab ipsis plerumq; corrumpitur, quibus curanda mandatur.* Valerij Maximi locus insigni macula deformatus, vna cum legum sanitate, integritati suæ est restituendus. lib. 6. c. 5. tit. vlt. *Ex longinquo rure, gladio accinctus, domum repetens subito indicta concione, sicut erat, in eam processit, ab eoq; qui proximus sibi cōstiterat, solutæ à se legis monitus, idem ego illā, inquit, sanciam, ac protinus ferro, quod habebat, districto incubuit.* Posset videri sententia absoluta, nam cōtrarietas cōsistit inter *soluere* legem, ac *sancire*, non tamen satis
C facit; aliæ editiones, Plantini, Gryphijque, *ego illam sanciam*: sed optime Giphanius & commodissime ex MS. codice suo: *Ego illam, inquit, curabo, qui sauciaui.* Titi Liuij verba huc congruunt 4. Decad. lib. 4. *Si quas tempora aliqua desiderarunt leges mortales, vt ita dicam, & temporibus ipsis video mutabiles esse.* Claudian. de 4. Hon. consul.

Firmatur senium iuris, priscamq; resumunt
Canitiem leges.

Ille canitiem & senium legibus assignat, vitam dat
D Claud. Rutilius Numantianus Itinerarij sui lib. 1.

Porrige victuras Romana in sæcula leges,
Solaq; fatales non vereare colus.

Eodem pacto & *minas* legum scriptores vsurpant, quasi humanis affectibus moueri possent, & *terreres* Theodosius *Nouella 3. de Iudæis.* Iul. Firmic. Matern. lib. de errore profanar. religion. *minaci persequi edicto.* L. Senec. Epist. 95. *quid aliud sunt, quam minis mixta præcepta?* Ammian. Marcellin. lib. 30. in fine. *interdictis minacibus subiectorum ceruices inclinare.*
E P. Ouid. lib. 1. Metamorphos. fab. 1. de legibus nondum latis.

—— non verba minantia fixo
Ære ligabantur.

Aurel. Prudent. Romano Martyre.

Laqueo minacis implicatus Iuliæ.

Insuper Imperator l. 31. C. ad leg. Iul. de adult. *insurgere leges, & armari iura gladio vltore dixit.* Marius Victor Orator Massiliensis lib. 2. Comment. in Genesin. vbi de primi hominis lapsu.

F *—— tibi crimina plectent,*
Arma leges testis gladiis, & vindice ferro.

Ita vulgata præfert editio, sed melius in MS. codice Diui Benigni Diuionensis.

Armatæ leges gladiis, & vindice ferro.

Prudent. lib. 2. In Symmachum.

—— falluntur publica iura,
Lex armata sedet.

Et *duritiam* legum inflectis Theodos. Symmach. lib. 10. Epist. 47. & lex *res surda* (T. Liu. 1. Decad. lib. 2.) & inex-

& inexorabilis leges *iratæ*. M. Fab. Quintilian. declamat. 366. hanc legum *iram* interpretatur D. Ambrosius in Psal. 37. *seueritatem*. At qui plura de legibus in genere desideras, consule præter citatos hoc capite, Manutium, Fr. Balduinum, Fr. Hottomannum Antonium Contium, Carolum Sigonium, qui *de lege Curiata magistratuum, & imperatorum, ac de eorum iure*, scripsit, Fr. Ballerium, *quod rex sit subditus legibus*, talis enim est epigraphe operis, Thomam Freigium de quæstionib. Politic. Iacobum Typotium, Adrianum Turnebum, Antonium Goueanum, Ludouicum Viuem, Petrum Ramum, qui in libros Ciceronis de legibus scripserunt, & Nicephorum Blemidam, qui Manuscriptus extat in Bibliotheca Vaticana Romæ, nec prodijt, denique Michaelem Psellum in eadem bibliotheca manuscriptum, qui totam *de legibus* materiam duobus libris complexus est. Wolfgangum Lazium in opere de Republica Romana.

CAP. I.

Quid Lex sit, & quotuplex.

VOcabulum iuris, & legis sæpe pro synonymis vsurpantur. Est tamen quædam inter ea differentia. Iuris enim nomen generale est, & ad non scripta etiam pertinet: Legis autem est speciale, & ad ius scriptum tantum refertur. Dicemus de vtroque, & primum quidem de iure.

Ius pluribus modis dicitur. I. Significat id, quod semper bonum & æquum est: vt ius naturale immutabile. 2. Quod omnibus, aut pluribus in quaq; ciuitate vtile est: vt est ius ciuile. III. Prætorum edicta dicuntur ius honorarium. IV. Prætoris, & cuiuslibet Iudicis sententia ius vocatur, etiam cum ius reddens inique decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod Prætor ita fecit, sed ad illud, quod Prætorem facere conuenit, vnde formula illa loquendi, ius dicere. V. Ius dicitur locus, vbi Magistratus vel alius Iudex consistit iuris dicundi, aut iudicandi gratia, etiam si domi, aut in itinere, siue de plano hoc fiat. VI. Ius pro necessitudine dicimus, veluti est, ius cognationis vel affinitatis.

Legis vero vox non tam late patet. Aut enim eandem cum iure, quod ad duo prima significata attinet, vim habet, aut formam contractus, siue pactiones & conditiones notat, vnde illud vsitatum: Ea lege & conditione. Sed nos reliquis omissis, propius ad institutum nostrum accedemus.

Lex siue ius (hæc enim synonyma esse diximus) triplex est, diuinum, naturale, & humanum. De iure diuino, seu lege diuina, quænam ea sit, & quomodo diuidatur, in moralem, cerimonialem, ac forensem, docent ex sacra scriptura Theologi in suis methodicis libris.

Ius naturæ, de quo hic etiam nos loquimur, quod tamen est quasi fundamentum humani, est, quod natura omnia animalia docuit. Ab Aristotele libro 5. Ethic. ad Nicomach. sic definitur: Naturæ ius est, quod vbique locorum & gentium retinet vim suam, neque opinione ratum aut irritum est Cicero lib. I. de Legib. Ius vel lex naturæ est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea, quæ facienda sunt, prohibetq; contraria. Definitio Philippi, quam in explicatione libri 5. Ethicorum Aristotelis affert, videtur esse clarior, cum dicit: Legem naturæ & illam ipsam notitiam principiorum practicorum, & conclusionum, quæ ex illis necessaria consequentia ducuntur, diuinitus insitam mentibus humanis, non solum de morib. ciuilibus, sed primum de agnitione Dei, & obedientia Deo debita, postea de moribus ciuilibus, qui referendi sunt ad hunc finem, vt Deus celebretur. Hoc ius in scriptoribus Ethnicis non semel ius gentium dicitur. Quanquam in Institutionib. iuris ciuilis ius naturæ & ius gentium distinguantur, cum vniuersum ius priuatum, id videlicet, quod ad singulorum hominum vtilitatem pertinet, tripertitum esse docetur, collectum aut ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Videtur autem hoc interesse inter naturæ & gentium ius, quod ius naturale commune sit omnibus hominibus cum brutis animalibus: ius gentium autem non etiam brutis animalibus, sed tantum hominibus commune. Sic enim Iacobus Cuiacius in Notis ad Institutiones hunc locum explicans. Quæ bruta, ait, faciunt incitatione naturali, ea si homines ratione faciant, iure Naturali faciunt. Quæ bruta ait faciunt incitatione naturali, ea si homines ratione faciant iure naturali faciunt. Quæ bruta non faciunt, ea si omnes homines ratione faciant, iure gentium faciunt, quod & ipsum ius naturale dicitur, & bonum, & æquum, & naturalis æquitas, & naturalis ratio, & lex naturalis, & natura. Quæ autem non omnes, sed quædam hominum congregata in vnum locum multitudo, vtilitatis publicæ causa facit, ea vero fiunt iure ciuili. Hactenus ille.

Lex siue ius humanum, quod idem & positiuum, & ciuile, & scriptum dicitur, est commune præceptum, virorum prudentum commune cōsultum, delictorum, quæ sponte vel ignorantia contrahuntur, coërcitio: communis Reipublicæ sponsio. Et differt à naturali, quod hoc loquatur de genere, illud de specie. 2. quod hoc habeat demonstrationes: illud valeat & propter rationem probabilem, Decalogo congruentem, & propter auctoritatem, quam Deus Magistratui attribuit: quem iussit addere in hac ciuili vita cum explicationes, tum adminicula diuinarum legum. 3. quod ius naturæ vbiq; idem sit, ius positiuum non vbiq; idem. Potest & hoc addi, legem naturæ esse æternam, leges positiuas mutabiles.

Non scriptum ius est, quod vsus approbauit, si quidem diuturni mores, consensu vtentium comprobati, legem imitantur. Quanquam & illud ius, quod ex auctoritate Prudentum constitutum est, ius ciuile, non scriptum fuisse, Iacobus Ræuardus velit, quem legere potes libro singulari de Prudentum auctoritate, capit. 14. ex quo nos etiam paulo infra quædam repetemus.

Porro iuris ciuilis scripti (de hac enim hic proprie agimus) species recēsentur à Iustiniano li. I. tit. 2. sex:

Lex, Plebiscitum, Senatusconsultum, Principum placita, Magistratuum edicta, & Responsa Prudentium.

Lex est, definitore Iustiniano, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante (veluti Consule) constituebat. Atteius Capito apud Agellium lib.10.c.22. his verbis legem definiuit: Lex, inquit, est generale iussum populi, aut plebis, rogante Magistratu: quę definitio à priori dissentit, quod scilicet est generalior, & ad plebiscita etiam pertinet.

Plebiscitum est, quod plebs plebeio Magistratu interrogante (velut Tribuno) constituebat: Plebs autem à populo eo differt, quo species à genere. Nam appellatione populi, vniuersi ciues significantur, connumeratis etiam Patricijs, & Senatoribus, plebis autem appellatione sine Patriciis & Senatoribus, cæteri ciues significantur. Hinc à Capitone Plebiscitum definitur, lex quam plebs, non populus accipit. Verum de discrimine inter plebem & populum, libro primo satis multa diximus.

Senatusconsultum est, quod Senatus iubet, atque constituit. Nam cum auctus esset populus Romanus in eum modū, vt difficile esset in vnum eum conuocari legis sanciendæ causa, æquum visum est, Senatum vice populi consuli. Sed & de his alio loco diximus.

Principum placita sunt, quæcunq; Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decreuit, vel edicto præcepit, eaq; etiam sunt leges, legisq; vigorem habent. Populus enim lege Regia, quæ de eius imperio fertur, ei, & in eum omne imperium suum, & potestatem concedit.

Prætorum quoq; edicta non modicam obtinent iuris authoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est, Magistratus auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant & Ædiles Curules edictum de quibusdam causis, quod & ipsum iuris honorarii portio est.

Responsa prudentum sunt sententię, & opiniones eorum, quibus permissum erat, de iure respondere. Nam antiquitus constitutum erat, vt essent, qui iura publice interpretarentur: quibus à Cæsare ius respondendi datum est, qui Iurisconsulti appellabantur, quorum omnium sententiæ & opiniones eam auctoritatem tenebant, vt iudici recedere à responsis eorum non liceret, vti est constitutum. Hæ sex iuris species à Iustiniano recensentur: nos vero hac in parte tantum de illis dicemus, quæ proprie leges dicuntur, vt sunt leges & plebiscita, quæ quidem communi nomine rogationes appellantur, quia per Magistratus à populo vel plebe rogentur: quod qua ratione factum sit, & supra diximus, lib.6. de Comitiis, & sequenti etiam capite, verbis clarissimi viri Pauli Manutii libro de Legibus repetemus.

CAP. II.

De ratione rogandarum legum apud Romanos.

LEges apud Romanos & Magistratibus tantum, non tamen omnibus, latæ vel rogatæ sunt. Et quia duo Magistratuum genera fuerunt, alii enim maiores, alii minores dicti, leges à Magistratibus maioribus sex tantum, Prætore scilicet, Consule, Dictatore, Interrege, Decemuiris, & Tribunis militum, vt de Regibus, & Triumuiris R. P. C. taceam: à minore vno, Tribuno plebis, rogatæ fuerunt. Præter hos nulli alii legis rogandæ potestas fuit.

Circa rogationem autem legis hæc obseruabantur. Legem laturus Magistratus, scribebat eam domi, & cum peritis consultabat: ne quid contra populi rem, aut voluntatem sanciret, ne forte pugnantia capita simul ferret: neue quid, quod vetus aliqua lex, si ferretur, inane, infirmumque iuberet esse: ne curationem, potestatem, commodumue aliquod ipse sibi sua lege, aut collegis, cognatis, affinibus mandaret: quod leges duæ, Licinia, & Æbutia, fieri vetuerunt. Etiam illud in scribenda lege cauebatur, ne pluribus de rebus, quæ non eiusdem generis viderentur, vna rogatione ferretur: quod fieri lex Cæcilia, & Didia, & Cicero lib.3. de Legibus prohibuerunt. Addebatur illa exceptio, vt si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum: item, si quid contra alias leges eius legis ergo latum esset, vt ei, qui eam legem rogasset, impune esset, quod fuisset tralatitium, hoc est, scribi solitum in omnibus legibus, tradit Cicero lib.3. epistolar. ad Atticum.

Scripta lege, legislator bene de Republica sentiens, ante, quam eam promulgaret, referebat ad Senatum, vt quo plus ponderis, maioremque vim lex haberet, de Senatus eam sententia ferret: Popularis vero, ac seditiosus Magistratus non modo prætermissa Senatus auctoritate, sed interdum etiam contra Senatus auctoritatem legem rogabat.

Promulgabatur deinde Lex, id est, in publico ponebatur (est enim, vt ait Festus, Promulgari, quasi prouulgari) vt inspiceret, qui vellet, inspectam consideraret: non solum vt intercedi posset ante, quam ferretur: verum etiam, vt aliquanto ante statuere cuiuis liceret, vtrum, cum ferretur, antiquanda suffragiis, an accipienda lex esset. Item vt quiuis monere legislatorem posset, vel de corrigenda, vel omnino de non ferenda lege. Spatium autem promulgationis, quacunque de re ferretur lex, erat trinundinum, id est, per trinas nundinas, vel dies viginti septem. Cum enim nundinarum causa ex agris in Vrbem ciues conuenirent, per trinundinum leges, vt à rustica plebe ter legi, cognosciq; possent, patere voluerunt.

Post tertias nundinas (nam ipso nundinarum die ferre legem non licebat, teste Macrobio libro Saturnaliorum primo, capite decimosexto) Magistratus in eum locum, vbi legem laturus erat, siue in forum, siue in campum Martium populum conuocabat. Ibi cum legem Præco, subiiciente Scriba, recitasset: tum primum quidem is, qui legem promulgarat, populo suadebat, vt rogationem acciperet. Sed post eum alii, non priuati modo, quibus ab aliquo Magistratu concio dabatur (nam alioqui concionandi potestas priuatis non erat) verum etiam quandoque Magistratus, pro suo quisque censu ex Rostris,

A si in foro, ex suggestu, aut alio editiore loco, si in campo Martio Comitia haberentur, vel suadebant, vel dissuadebant. Cum suaserant, dissuaserantue legem, tum præsentibus Sacerdotibus, vt Dionysius scribit, & diuina exponentibus, sitella, vel vrna deferebatur: in quam, siue tribuum, si Tributis Comitijs lex ferretur, siue Centuriarum, si Centuriatis, nomina coniiciebantur: deinde, sortibus æquatis, hoc est, ita agitata sitella, ne qua sors subsultaret, atque existeret, sed pariter omnes æquatæ iacerent, sortitio fiebat, quæque prima vel Tribus, vel Centuria, quæ B secunda, quæ tertia de sitella exiisset eundem, quem sors dederat, in suffragio ferendo locum, atque ordinem obtinebat. Hæc dum agerentur, si quis Tribunus plebis legi vellet intercedere, locus erat.

Nunquam enim ante suasionem, dissuasionemque intercessio locum habuit. Tribuni itaque plebis, quorum proprie intercedendi ius erat, edita voce illa VETO, de qua mentionem facit Liuius lib. 6. intercedebant.

Præter hanc Tribunorum plebis intercessionem, C etiam aliæ tres causæ referuntur, quæ, quo minus promulgata, lex perferri posset, impedimento fuerunt: prima, cum is, qui promulgarat, vel amicorum precibus adductus, vel Senatus auctoritate commotus, vel ipse sua sponte consilium mutabat. Altera, cum neque intercedente Tribuno, neque eo, qui promulgauerat, consilium mutante, Comitiales dies, id est, eos, quibus agi cum populo licebat, Consul eximebat, vel supplicationibus decernendis, vel feriis indicendis, non solum iis, quæ Latinæ dicebantur, quas indicere soli Consules poterant, sed etiam iis, D quæ Imperatiuæ, quas non modo Consulibus, verum etiam Prætoribus ipsorum arbitratu licebat imperare. Tertia causa, auspicia erant, quorum duo fuerunt genera: vnum, quo Magistratus tantum vtebantur, quæ Spectio dicebatur, vel de cœlo obseruatio: alterum genus ad Augures pertinebat, cum ex auium signis, id est, volatu, cantu (tripudii enim animaduersio huc non pertinuit) auspicium faciebant. Nam si quid aduersi vidissent, aut audiuissent, id nunciantes, Comitia impediebant, teste Cicerone lib. 2. de E Legib. Illo autē priore genere, vel si aduersi nihil esset, ipsa tamen per se spectio rem impediebat, quod à Dione lib. 36. traditum est. Obnunciatio autem, quæ Augurum erat, duarum rerum obseruatione fiebat, vel cum de cœlo fulsisset, aut tonasset: vel cum aues aduersa portenderent, qua de re alibi plura.

Sortitione Tribuum, aut Centuriarum facta, dicebat is, qui legem ferebat: Si vobis videtur, discedite Quirites. Significat autem verbum discedere, hoc in loco, vti annotat Asconius Pædianus, non quod in F communi consuetudine est, de eo loco vbi lex fertur, discedere: sed vt in suam quisque Tribum discedat, in qua est suffragium laturus. Cum igitur de concione iussi discedere, in suam quisque Tribum, aut Centuriam abiisset, priuati quidam homines, qui de lege laborarent, ipsi, ne quid fallaciæ committeretur, aut tabulas distribuerunt, aut distribuentibus præfuerunt, idque diribere, proprio vocabulo dicebatur, quod muneris fere obiri, curarique ab iis solebat, qui neque ætate graues, neq; gestis honoribus insignes admodum essent. Id tamen sibi à senibus, & à dignitate præstantibus præcipue contigisse: gloriose commemorat Cicero in Pisonem.

Diribebantur, vel distribuebantur cuique duæ tabulæ, quarum vna his duabus literis erat signata. V. R. id est, vti rogas: eamque legem accipiebat, vti Magistratus rogauerat. Altera notata erat litera A. quæ valebat, Antiquo, hoc est, nihil nouari volo, antiqua probo, &, vti explanat Festus, in morem pristinum reduco. Appositi etiam erant in quaque Tribu, aut Centuria, pontes, si Tributa Comitia essent, pro numero Tribuum triginta quinque, si Centuriata, CXCIII. (tot enim erant Centuriæ) vt per suum singulæ pontem suffragium ferrent. Alioqui negotium longi temporis, nec sine perturbatione aliqua fuisset, si ponte vnico Tribus omnes, aut Centuriæ transire cogerentur.

Pontes autem dicti, quod extructæ ad tempus mensæ satis angustæ, præsertim post legem Mariam, pontium similitudinem haberent. Pontibus impositæ erant duæ cistæ oblongæ, vna in capite pontis, altera in fine, iisque custodiendis certi homines, in Comitiis præerant, qui, Plinio libro 33. cap. 2. teste, Nongenti sunt appellati. Per pontes eos transibant ad lationem suffragii, tabellis acceptis in prima pontis parte, quas in extrema redderent. Primo loco ea tribus, eaue Centuria, quæ omnium Tribuum, aut Centuriarum nominibus in sortem coniectis, prima de sitella forte exierat, suffragium ferebat: eaque prærogatiua dicebatur, quod prima rogaretur à Magistratu, qui Comitia habebat.

Et is quem Magistratus legem ferens, in prima Tribu, vel Centuria, primam sententiam rogabat, ducebatur primus. Deligebat autem quem & dignitate præstare, & rogationi suæ præter cæteros fauere iudicabat: & erat quodammodo legis ornamentum, cum is eam sciscebat primus, cuius in ciuitate non leuis esset auctoritas.

Cum ab eo, quem Magistratus ipse primum delegisset, deinceps ab aliis eiusdem Tribus aut Centuriæ perlata suffragia erant: tum, suffragiis in vtramq; sententiam dinumeratis, & eorum numero punctis notato, eius Tribus, aut Centuriæ voluntas cognoscebatur, eaq; à Præcone renunciabatur. Et eadem in reliquis Tribubus, aut Centuriis ratione seruata, ex maiore Tribuum, aut Centuriarum numero, antiquabatur, vel sciscitabatur lex. Hoc autem, Dirimere suffragia, & Diremptio suffragiorum dicebatur.

Diremptis igitur suffragiis, vel de antiquata lege, vel de accepta cognoscebatur. Ac de antiquata, id est, suffragiis improbata lege nihil est dicendum. Scitam autem, atque acceptam, omnes ciues iureiurando confirmabant. Post iusiurandum, in æs, siue in æneas tabulas lex incidebatur, interdum etiam in columnas. Illæ tabulæ interdum in publico proponebantur, vt oculis ciuium paterent: interdum vero ad ærarium deferebantur, & ibi conditæ asseruabantur. Atque hæc sunt, quæ in praeferenda lege

apud

apud Romanos obseruabantur, quæ omnia multis auctorum testimoniis probare non difficulter possem: sed quia ab alijs, præcipue à Paulo Manutio, præstitutum est, eo studiosos remitto, cum multa etiam passim à nobis lib. de Comitijs confirmentur.

Cap. III.

De Loco & tempore, quibus leges latæ sint: quibus de causis latæ, & quæ earum sit potestas.

Locus ferendarum legum, quemadmodum ex superiori de Comitijs libro liquet, varius fuit. Sicut enim aliæ Centuriatis, aliæ Tributis, aliæ Curiatis Comitijs latæ fuerunt, Comitia autem illa diuersis in locis habita sunt: ita etiam leges diuersis in locis latæ fuerunt. Illæ quidem, quæ Centuriatis Comitijs rogatæ sunt, vt plurimum in campo Martio: quæ autem Tributis, & Curiatis, in Foro, atque Comitio. Sed præter hæc nonnunquam etiam latæ reperiuntur apud scriptores vetustos in Pratis Flaminijs, quæ postea Circus Flaminius sunt appellata: interdum in luco Petelino, quandoque in Capitolio. Quæ omnia ex Liuio, Cicerone, & alijs auctoribus satis constant, & supra sunt à nobis plenius explicata. Hic vero quæritur, locone sacro, an profano latæ leges sint, Ad quam quæstionem, etsi ante est responsum, tamen hic repetere non pigebit, loco sacro potius, quam profano latas videri. Primum enim in Rostris, qui locus erat auguratus, templumque dicebatur, Cicerone & Liuio testibus, sæpe à Magistratibus ferebantur. Et P. Claudium leges suas in æde Castoris tulisse, scribit non vno in loco Cicero, vt iam alia argumenta & rationes omittam. Vnde conijcere licet, Magistratus legem in templo populum suffragia de lege circa templum tulisse. Illæ vero leges, quæ in campo Martio, vel alibi, vt ad lacum Regillum, quod apud Liuium legimus, ferebantur licet non in templo, at in loco inaugurato ferebantur, id quod vel ex vno Liuii loco libro 3. cognosci potest, vbi sic scribit: Tribuni vbi impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis quod & Augures iussos, adesse ad lacum Regillum, fama exierat, locumque inaugurari, vbi auspicato cum populo agi posset, vt quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id Comitiis ibi abrogaretur. Hæc Liuius.

Et leges quidem, quæ in foro ferebantur Tributis Comitiis à minoribus Magistratibus, quæ in campo Martio, Centuriatis Comitiis à Magistratibus maioribus ferebantur: inter quas hoc erat discriminis, vt quæ Centuriatis Comitiis ferebantur, aut è Senatusconsulto, aut Patribus auctoribus ferrentur, maxime post Q. Publilii Philonis Dictaturam, qui tulerat, vt legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante latum suffragium Patres auctores fierent, cum id antea à Numa vsque Pompilio consuetudine magis, quam lege ea de re lata obseruatum fuisset. Quæ vero Comitijs Tributis ferebantur, eæ Senatusconsulto, aut Patrum auctoritate necesse non habebant, præsertim post legem Hortensiam: qua cauebatur, vt eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur. Quanquam leges multæ Tributis etiam Comitiis ex Senatusconsulto latæ sint. Porro differebat aliquantulum ferri legem ex Senatusconsulto, & Patribus auctoribus. Nam quæ ex Senatusconsulto ferebantur, eæ à Senatu vniuerso, vel maiore saltem Senatus parte probabantur, & secunda Senatus voluntate ferebantur: quæ vero Patribus auctoribus, illæ aduersa nonnunquam Senatus voluntate ferebantur. Probabant enim inuiti lege Publilia coacti. Itaque honorificentius habebatur id, quod è Senatusconsulto, quam quod Patribus auctoribus Comitiis Centuriatis latum esset.

De tempore, quo leges latæ sint, etiam supra diximus, quæ hic paucis repetemus. Considerandi autem sunt dies & horæ. Non omnibus diebus licebat legem ferre, sed cum alij essent fasti, alii nefasti, fastis tantum id licebat: neque tamen his omnibus, sed tantum Comitialibus, nisi de cœlo seruatum esset. Quod si Comitialibus de cœlo seruaretur, etiam iis legem ferre non licebat. Publius autem Clodius Tribunus plebis, Ciceronis, ac bonarum partium inimicus, vt armaret immoderata licentia Tribunitiam potestatem, dierum discrimen & auspiciorum imperium sustulit. Neque enim tantum, vt omnibus plane fastis ferri lex posset, verum etiam, ne quis per eos dies, quibus cum populo liceret agi, de cœlo seruaret, rogationem tulit, idque postea seruatum esse, ex Cicerone videmur posse colligere. Horæ vero, quibus agi cum populo posset, omnes erant intra ortum Solis, & occasum, reliquis non licebat.

Ad causas legum quod attinet, variæ illæ fuerunt, vti in ipsa legum recitatione conspicitur, vna tamen vel præcipua fuit, quod à malis & corruptis moribus, illæ manarint. Absque his enim non opus fuisse legibus. Itaq; vt esset bene viuendi norma, legem inuentam esse, manifeste cognoscitur.

Legum potestas hæc fuit, vt eo, quod erat legibus sancitum, omnes Quirites tenerentur, vtque vigerent vsque dum alia lege abrogarentur, nec paruo spatio terminarentur, aut annuæ tantum essent, vti Prætorum edicta. Abrogari tamen omnes licebat præter Sacratas. Cautum autem erat XII. Tabulis, vt quod postremum populus iussisset, ius ratumque esset. Quin etiam à Senatu nonnunquam leges, quæ non videbantur esse ex Republica, sublatæ sunt. Erant autem quatuor omnino genera, quibus per Senatum more maiorum statueretur aliquid de legibus: vnum eiusmodi, placere legem abrogari, vt Q. Cæcilio, M. Iunio Coss. quæ leges rem militarem impedirent, vt abrogarentur. Atque hoc genere non abrogabat legem Senatus (nam abrogare proprie populus dicebatur) sed vt abrogaretur, statuebat. Vt tamen eiusmodi abrogatio caueretur, in sanctione legum adscribi solebat, ne per Saturam abrogari, derogariue liceret. Dicebatur autẽ Satura, lex multis aliis conferta legibus, ita vt in ea fraus subesse, quæ populum

lum falleret, facile posset: aut in simplici lege, si de A abrogando, derogandoue populus rogaretur, non difficile erat, id, quod rogabatur, intelligere. Alterum genus erat, si quæ lex lata esse diceretur, non ea videri populum teneri iudicaretur. Hoc fiebat, si Augures contra auspicia latas eas esse, monuissent.

Tertium erat de legum derogationibus, quo de genere sæpe Senatusconsulta facta sunt. Quartum si Senatus hostem aliquem iudicasset. Tum enim simul etiam, vt eius leges, quę quidem aduersus Rempublicam essent, tollerentur, iudicasse, non est à vero alienum. His addi potest & hoc, cum verbo quidem neq; à Senatu, neq; à populo, tacito autem omnium consensu, & per desuetudinem leges abrogarentur, id quod & Iulianus Iurisconsultus notauit. Et hęc de potestate etiam & vi legum pauca quidem, sed quæ pluribus explicantur & confirmantur à Paulo Manutio, & alijs. B

Postremo aliquæ loquendi formulæ, quæ de legibus vsurpatæ fuerunt, notandæ sunt quæ ab Vlpiano C tit. 1. Institutionum his verbis explicantur: Lex, inquit, aut rogatur, id est, fertur: aut abrogatur, id est, prior lex tollitur: aut derogatur, id est, pars primæ tollitur: aut subrogatur, id est, adijcitur aliquid primæ legi: aut abrogatur, id est: mutatur aliquid ex prima lege. Hactenus ille. Sed tempus est, vt ipsam legum recitationem aggrediamur, quod faciemus, si prius de origine & processu iuris Romani dixerimus, id quod paucis expediemus.

D

Caput IV.

De origine & processu iuris Romani.

ORiginem & processum iuris Romani expositurus Pomponius Iurisconsultus, incipit à legibus Regiis, quibus sublatis, ait successisse duodecim tabulas, ex quibus ius ciuile fluxerit, subsecutas postea leges alias, Plebiscita, Senatusconsulta, Prætorum edicta, & Principum placita, de quibus omnibus ordine ipsum differentem audiemus. Sic vero is E scribit: Initio ciuitatis nostræ populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit: omniaque manu Regis gubernantur: Postea aucta ad aliquem modum ciuitate, ipsum Romulum traditur populi in triginta partes diuisisse: quas partes Curias appellauit, propterea quod tunc Reipublicæ curas per sententias partium earum expediebat. Et ita leges quasdam & ipse Curiatas ad populum tulit: tulerunt & sequentes Reges, quæ omnes conscriptæ extant in libro Sexti Papirij, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corinthij filius ex principalibus F viris. Is liber appellatur Ius ciuile Papirianum: non quia Papirius de suo quicquam ibi adiecit: sed quod leges sine ordine latas in vnum composuit. De hoc iure Papiriano librum scripsit singularem Granius Flaccus Liciniatus, in quo Romuli, Numæ Pompilij, aliorumque Regum leges exposuit.

Ius Papirianum subsecutæ sunt duodecim tabulæ. Exactis enim Regibus, lege Tribunitia in vsu esse ius Papirianum desijt, & omnes Regiæ leges exoleuerunt, iterumque cœpit populus Romanus incerto magis iure, & consuetudine aliquam per latam legem: idque prope viginti annis passus est. Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, & ciuitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas (siue æreas, quod plures tradunt) perscriptas pro Rostris composuerunt, vt possent leges apertius percipi: datumque est eis ius eo anno in ciuitate summum, vt leges & corrigerent si opus esset, & interpretarentur: neque prouocatio ab ijs, sicut à reliquis Magistratibus, fieret. Qui ipsi animaduerterunt aliquid deesse istis primis legibus: Ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adiecerunt, & ita ex accidentia (vel accidenti) appellatæ sunt leges duodecim tabularum: quarum ferendarum auctorem fuisse Decemuiris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia, quidam retulerunt.

His legibus latis, necessaria fori disputatio fuit. Interpretatio enim earum legum Prudentum requirebat auctoritatem: & quod eorum auctoritate erat inductum, id omne commune appellabatur Ius ciuile: quod quidem Ius ciuile ita diuisum fuit, vt partim ex legis constaret actionibus, partim ex interpretatione legum Decemuiralium, partim denique ex nouo iure, loco appendicis duodecim tabulis adiecto.

Legis actiones nihil aliud erant: quam ritus siue formulæ omnium, quibus ius suum veteres persequebantur, actionum directarum, à prudentibus perscriptæ. Sic enim Pomponius Iurisconsultus: Deinde (ex iis duodecim tabularum scilicet) legibus eodem tempore fere actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent. Quas actiones, ne populus prout vellet institueret, certas, solemnesque esse voluerunt. Quibus verbis nihil aliud videtur voluisse Pomponius, quam id omne, quod lege duodecim tabularum continebatur, Prudentes iuris certis quibusdam formulis, ac ritu solemni in vsum forensem induxisse, siue certas formulas composuisse, quibus lege agi posset. Eas formulas obtinendæ atq; augendæ potentiæ suæ causa in Pontificum penetralibus reconditas habebant, donec tandem Cneus Flauius Scriba illas ab Appio Claudio ad formam redactas euulgauit, fastosque pene toto foro exposuit, vt quando & quomodo lege agi posset, sciretur. Hic liber, inquit Pomponius, qui actiones continet, appellatur Ius ciuile Flauianum: sicut ille (Papirii scilicet, qui leges regias continebat) ius ciuile Papirianum. Augescente ciuitate, quia deerant quædam genera agendi, non post multum temporis spacium Sextus Ælius alias actiones composuit, & librum populo dedit, qui appellatur ius Ælianum. Hactenus Pomponius.

Auctor est pro Muræna Cicero, cognita iam, & promulgata à Cn. Flauio dierum ratione, veritos Iurisconsultos, ne sine sua opera lege posset agi, notas quasdam composuisse, vt omnibus in rebus ipsi inte-

 teres-

tereſſent. Idque eam videtur habere ſententiam, vt euulgatis faſtis & legis actionibus, omnes, quæ à Iuriſconſultis deinceps componebantur formulæ, notis, hoc eſt, literis ſingulis, aut binis integrũ aliquod verbum deſignantibus, hac intentione exprimerentur, vt ſi forte rurſus euulgarentur, à populo non poſſent intelligi: & per conſequens, earum interpretatio ſemper à Iuriſconſultis petenda neceſſario foret. Quam formularum notis deſcribendarum rationem antiquiſſimam Romæ ad Conſtantini vſque tempora ſeruatam fuiſſe, colligi poſſe videtur ex iſto reſcripto Conſtantini: Iuris formulæ, aucupatione ſyllabarum inſidiantes cunctorum actibus, radicitus amputentur, titul. 1. C. de Form. & Impetrat. act. ſublat. Quibus verbis Conſtantinus nequaquam omnes Iuris formulas radicitus amputari voluit, ſed hoc, ne illæ formulæ (actus legitimos nominat) notis amplius deſcriberentur, verum ita literis perſcriberentur, vt à quouis ſine aliqua ſyllabarum aucupatione recte legerentur. In iis autem, quæ notis deſcribebantur, huiuſmodi ſyllabarum aucupationes frequentes fuiſſe, teſtis eſſe poterit Marcus Cicero, ſic ad Atticum ſcribens libro decimo tertio: Et quod ad te de decem legatis ſcripſi, parum intellexi: credo, quia διὰ σημείων ſcripſeram. Et ob id haud dubie Iuriſconſulti aucupes ſyllabarum ab eodem libro primo de Oratore dicuntur, quia ſcilicet in notarum, quibus formulæ deſcriptæ erant, interpretatione, ob varias, incertaſque vnius literæ, aut ſyllabæ ſignificationes ipſi etiam Leguleij interdum hallucinabantur.

Alterum, ex quo conſtituiſſe Ius ciuile diximus, fuit legum Decemuiralium interpretatio. Cum enim leges duodecim tabularum aliquot, obſcuriores eſſent, nec omnes circumſtantiæ definitæ: conſueuerunt eas Iuriſconſulti ſuis interpretationibus illuſtrare, quod qua ratione factum ſit, aliquot exemplis oſtendit clariſſimus Iuriſconſultus Iacobus Ræuardus libro ſingulari, quem de Prudentum auctoritate ſcripſit.

Tertium, ex quo Ius ciuile conſtabat, fuit ius nouum, Iuriſconſultorum, ſiue Prudentum auctoritate aut reſponſis, & fori diſputatione conſtitutum, atque appendicis loco duodecim tabulis adiectum. Cum enim Iuriſconſultorum hæc apud Romanos ſeruaretur differentia, vt alii Iuris eſſent ſtudioſi, ſiue Candidati, alii Anteceſſores, ſiue Sophiſtæ, alii denique Iuriſconſulti ſiue Iuris auctores: Studioſi aſſidebant, titul. vnic. de off. aſſeſ. Candidatorum opera Principes in recitandis potiſſimum orationib. vti ſolebant, titul. vnic. de Off. Quæſt. Et qui ius publice interpretabantur, hi Anteceſſores erant, ſiue Sophiſtæ. Iuriſconſulti autem populo Principali auctoritate de iure reſpondebant, indeque auctores iuris, ſiue ſimpliciter, auctores dicebantur: ſiquidem populo de iure dubitanti, reſponſis ſuis certi alicuius iuris auctores fiebant.

Teſtatur Pomponius, ante Auguſti tempora, qui ſtudiorum ſuorum fiduciam habebant, eis de iure liberum fuiſſe populo reſpondere, eoſque Iudicibus

A à quibus conſulebantur, aut certam ſcripſiſſe iuris definitionem, aut ſine ſcripto, quid eis videretur, teſtari ſolitos, primumque Diuum Auguſtum, quo maior iuris auctoritas haberetur, conſtituiſſe, vt ex eius auctoritate reſponderetur, ſignataque Iudicibus reſponſa darentur, & publice reſpondendi ius à Principibus neceſſario peteretur, titulo ſecundo §. 25. de origine Iuris. Id quod eam habere videtur ſententiam, vt Iuriſconſulti ius reſpondendi Principis beneficio nacti, non à populo ſolum, ſed ab ipſis etiam
B iam Iudicibus conſulerentur: & à populo quidem conſulti certam pronunciarent Iuris definitionem: à Iudicibus vero non quicquam pronunciarent, ſed libello, quidnam de iure ſentirent, complecterentur, eumque libellum ſignatum ne poſſet à litigatoribus legi, offerrent Iudicibus. Quin etiam Iuſtinianus expreſſe ſcripſit, tantam olim fuiſſe Iuriſconſultorum auctoritatem, vt Iudicibus eos conſulentibus, à reſponſis eorum recedere non liceret. §. reſponſa Inſtit. de iure naturali, gentium & ciuili, nimirum iis tem-
C poribus, quibus ex auctoritate Principis huiuſmodi reſponſa dabantur. Tunc enim ea, quantum ex Pomponio Iuriſconſulto colligimus, iuris habere vigorem primum cœperunt. Illud etiam obſeruari ſolebat, vt quoties grauis aliqua, & perplexa Iuris incideret quæſtio, fori quædam inſtitueretur diſputatio, Iuriſconſultis ſimul in aliquem locum congregatis, cuiuſmodi diſputationum fori meminerunt Iuriſconſulti ſæpe, & Marcus Cicero libro primo ad Quintum fratrem, atque in Topicis ad Tre-
D batium. Quod igitur in huiuſmodi fori diſputatione cõmuni Iuriſconſultorum cõſenſu definitum, & decretum erat, id quoque ius ciuile communi nomine dicebatur, & ius non ſcriptum. Cicero decreta Iuriſconſultorum appellat, cum pro Muræna ſic ſcribit: Deinde veſtra reſponſa atque decreta & euertuntur ſæpe dicendo, & ſine defenſione Oratoris firma eſſe non poſſunt. Per reſponſa enim ſingulorum intelligit Cicero Iuriſconſultorum definitiones, per decreta vero certas fori diſputationes communi diſ-
E putantium ſuffragio receptas ſententias.

Tum enim decernere dicebantur Iuriſconſulti, cum de iure dubio certam & communi cõſenſu probatam proferrent definitionem. Idem ius ſine ſcripto ex ſola Prudentium auctoritate conſtans ius receptum, & recepta ſententia, & regula Iuris dicebatur, quas poſtea quidam Iuriſconſulti collegerunt, & in libros retulerunt, quales ſunt quinque libri receptarum ſententiarum Iulii Pauli ad filium: & libri regularum Iuris in ſcriptis Iuriſconſultorum. Tan-
F tum de iure ciuili quod ex duodecim tabulis fluxit: quæ omnia erudite & eleganter explicabat Iacobus Reuardus libro ſingulari de auctoritate Prudentum, cap. 14. & 15.

Cæterum, vt eo redeam, vnde digreſſus ſum, ſcribit Pomponius, cum eſſet in ciuitate lex duodecim tabularum, & Ius ciuile, eſſent & legis actiones: euenit vt plebs in diſcordiam cum Patribus perueniret, & ſecederet, ſibique iura conſtitueret: quæ iura Plebiſcita vocantur. Mox cum reuocata eſt plebs, quia

multæ discordiæ nascebantur de his Plebiscitis, pro A legibus placuit & ea obseruari, lege Hortensia: & ita factum est, vt inter Plebiscita & legem, species constituendi interessent, potestas autem eadem esset.

Deinde quia difficile plebs conuenire cœpit, populus multo difficilius in tanta turba hominum, necessitas ipsa curam Reipublicæ ad Senatum deduxit. Ita cœpit Senatus se interponere, & quicquid constituisset, obseruabatur: idque ius appellabatur Senatusconsultum.

Eodem tempore Magistratus iura reddebant, & B vt scirent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus esset, seque præmuniret: edicta proponebant, quæ edicta Prætorum Ius honorarium constituerunt. Honorarium dicitur, quod ab honore Prætoris venerat.

Nouissime, sicut ad pauciores Iuris constituendi via transisse, ipsis rebus dictantibus videbatur: per partes euenit, vt necesse esset, Reipublicæ per vnum consuli, nam Senatus non perinde omnes prouincias probe gerere poterat. Igitur constituto Principe, da- C tum est ei Ius, vt quod constituisset, ratum esset. Ita in ciuitate nostra aut iure, id est, lege constituitur: aut est proprium ius ciuile, quod sine scripto in sola Prudentum interpretatione consistit: aut sunt legis actiones, quæ formam agendi continent: aut Plebiscitum, quod sine auctoritate Patrum est constitutum: aut est Magistratuum edictum, vnde Ius honorarium nascitur: aut Senatusconsultum, quod solum Senatu constituente inducitur sine lege: aut est Principalis constitutio, id est, vt quod ipse Princeps constituit, pro lege seruetur. Hactenus Pomponius, ex quibus ori- D ginem & processum iuris Romani intelligi posse puto. Quibus explicatis, ad ipsam iam legum enumerationem accedemus.

Cap. V.

De Iure Papiriano, siue legibus Regijs.

INitium catalogi legum Romanarum faciemus à le- E gibus Regijs, quibus primum vsos fuisse Romanos iam diximus: quasque Sextus Papirius collegit, vnde etiam nomen inuenerunt, vt ius illud, quo leges Regiæ continebantur, ius Papirianum diceretur. Franciscus Balduinus Iurisconsultus celeberrimus in eo, quem ad leges Romuli scripsit, libro, octodecim recenset ipsius leges, quas se in tabula antiquissima inuenisse scribit, & ex quibus multas etiam Paulus Ma- F nutius in legum libello commemorat. Verum tamen eruditis viris illæ non probantur. Cuiacius certe non dubitat affirmare, confictas ipsas esse. Ego, ne quid desideretur, primum quæ ipsi recitant capita, si qui forte legere volent, repetam: deinde eas leges commemorabo, quæ certis veterum scriptorum testimoniis nituntur, ita vt de iis dubitari non possit.

HÆC IGITVR CAPITA EX ANtiquissima Tabula descripsisse se Balduinus affirmat.

1 *Ne quid inaugurato faciunto.*
2 *Patres sacra, Magistratusque soli peragunto ineuntoque, iusque dicunto.*
3 *Sacrorum omnium potestas sub Regibus esto. Sacra Patres custodiunto.*
4 *Plebeij agros colunto.*
5 *Populus Magistratus creanto, leges sciscunto, bella decernunto.*
6 *Deorum fabulas ne credunto.*
7 *Deos peregrinos præter Faunum ne colunto.*
8 *Nocturnas in templo vigilias ne habento.*
9 *Ne quis præsentibus fœminis obscœna verba facito.*
10 *Quisque demissam ad talos togam in Vrbe habeto, neue egreditor.*
11 *Parricidas omnes capite puniunto.*
12 *Ne quis, nisi per portas Vrbem ingreditor. Mœnia sacrosancta sunto.*
13 *Mulier viro legitime coniuncta, fortunarum & sacrorum socia illi esto: vtque domus ille dominus, ita hæc domina.*
14 *Filia vti Patri, ita defuncto viro hæres esto.*
15 *Adulterij conuictam vir, & cognati, vti volent, necanto.*
16 *Si vinum biberit, domi vt adulteram puniunto.*
17 *Parentum liberos omne ius esto relegandi, vendendi, & occidendi*
18 *Monstrosos partus sine fraude cadunto.*

Hæc Balduinus & Paulus Manutius habent. Addit aliquas & Pandulphus Prateus Iurisconsultus, in veteri Iurisprudentia his videlicet.

19 *Virum vxor ne deserito. Vxorem si in veneficio natorum, adulterioue deprehẽsa clamue marito fuerit, repudiandi ius esto. Qui præter has causas repudiarit, rerum suarum pars vxori dator, pars Cereri sacra esto.*
20 *Deprehensi in homicidio statim puniuntor.*
21 *Plebeij, quem sibi ex Patriciis patronum volent, deligunto.*
22 *Iudicis fraus ne adhibetor.*
23 *Maximarum iniuriarum iudicium penes Reges esto: minorum penes Senatores.*
24 *Annus mensis decimus esto.*

Harum vero plerarumque legum coniecturas sumpserunt, quicunque eas primum collegerunt, ex aliquibus Dionysii Halicarnassei, Plutarchi, Ciceronis, & aliorum scriptorum locis quos hoc loco adscribemus, non quod velimus Balduini, & aliquot aliorum sententiam confirmare, aut etiam refutare (id enim commendemus aliis eruditione, & iudicio præstantioribus) sed vt ex iis, quænam Politiæ à Romulo institutæ ratio fuerit, cognoscatur. Videbunt tamen etiam lectores, quasdam ex his, quas ex Balduino recitauimus, leges verissime latas, licet ipsa earum verba, quæ fuerunt sine omni dubitatione antiquissima afferre in medium non possimus.

Primi igitur capitis coniectura sumpta est ex Ciceronis libro 1. de diuinatione, & Dionysij lib. 2. At Romulus confirmatus in regno diuinitus, aduocata concione & indicatis auspicijs, Rex declaratur consensu omnium, & morem instituit in posterum, ne quis, nisi auspicato regnum assumeret, Magistratumue inter, &c.

De secundo etiam & quarto capitibus ita Dionysius: Romulus porro postquam discreuit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid vtrisque faciendum: vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderent; secum Rempublicam administrarent: res vrbanas obirent: Plebeij vero ab his negotijs immunes, quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam, agros colerent, pecora alerent, exercerent quæstuosa opificia.

De tertia lege idem Dionysius Halicarnassæus: Honores & potestates ita distribuit. Regi quidem eximia munia fuerunt hæc, primum vt sacra curaret, atque sacrificia, per eumque gereretur, quicquid ad placandos Deos attinet. Deinde vt legum, ac morum patriorum haberet custodiam, & Iuris siue naturalis, siue quod scripta, & pacta continet, vtque de iniurijs grauissimas causas ipse decerneret, leuiores permitteret Senatoribus, prouidendo interim, ne quid peccetur in iudiciis, vtque Senatum cogeret, populum in concionem conuocaret, primus sententiam diceret, quod pluribus placuisse, ratum haberet. Hæc Regi attribuit munia, & præterea summũ in bello imperium. Senatui vero dignitatem, ac potestatem eam addidit, vt is, de quibus à Rege ad ipsum referatur, de his decernat, & ferat calculum, ita vt semper obtineat plurium sententia.

De quinta lege idem Dionysius Halicarnassæus sic scribit: Plebi autem tria hæc commisit. Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, vt Senatus quoque in his accedat auctoritas.

Sexta, septima, & octaua lex ex eodem Dionysio Halicarnassæo desumptæ sunt, apud quem sic legimus: Fabulas à maioribus de Diis traditas, probra eorum continentes, ac crimina, turpes censuit, & inutiles, ac ne probis quidem viris dignas, nedum Dijs superis: repudiatisque his omnibus, ad bene, ac præclare de immortalibus sentiendum, loquendumque ciues suos induxit, nihil his affingi passus beatæ illi naturæ parum consentaneum. Neque enim Cælius exsectus à suis liberis apud Romanos traditur, neque Saturnus proprios natos deuorans, metuensue, ne appetatur ipsorum insidijs: non Iupiter Saturnum patrem regno deiectum includens carceri Tartari, ac ne bella quidem & vulnera, aut vincula Deorum, seruitutesque apud heros homines. Nullum eorum festum atratum, aut lugubre agitur, non planctus habet ob raptos Deos, ac lamenta mulierum: qualia sacra Græci faciunt raptam Proserpinam, casusque Bacchi referentia, & id genus alia.

Ac ne quidem corruptis his temporibus videas apud eos arreptos numine, aut furorem Corybanti-

A cum, non Bacchanalia, cœtusue clancularios, aut occulta mysteria, non virorum promiscue, cum fœminis peruigilia, non his similia prodigia: sed omnia religiose fiunt, ac dicuntur, quæ ad Deos attinent, præter morem Græcum, atque Barbararum gentium. Hæc & plura alia Dionysius Halicarnassæus. Cicero etiam in secundo de Legibus libro inter alias, quæ de religione loquuntur, leges etiam has recenset: Separatim nemo habessit Deos: neue nouos, sed nec aduenas, nisi publice adscitos, priuatim colunto. Item: Nocturna mulierum sacrificia ne sunto, præter olla, quæ B pro populo rite fient. Neue quem initiando, nisi, vt assolet, Cereri Græco sacro. An vero ex Romuli legibus eas desumpserit, non addit.

Nonæ & decimæ legis coniectura ex Plutarcho sumpta est, is enim in Romulo scribit, mulieribus Sabinis raptis multos honores esse tributos: cuius generis & hi fuerint, vt via eis decederetur, ne eis præsentibus obscœnum quidquam diceretur, vt qui nudum se ab iis videre passus fuisset criminis capitalis reus haC beretur.

De vndecima lege etiam Plutarchus ita scribit: Id etiam singularis fuit consilii, quod quum nullum contra eos, qui patrem suum occidissent, ius priuatim polluisset, omne homicidium parricidii, vel paricidii vocabulo notauit: quod hoc scelestum, illud ne existere quidem posse, iudicaret.

De duodecima Pomponius Iurisconsultus: Si quis violarit muros, capite puniatur: sicuti si quis transcendet scalis admotis, vel alia qualibet ratione. Nam D ciues Romanos alio, quam per portas egredi non licet: quum illud hostile & abominandum sit. Nam & frater Romuli Remus occisus traditur ob id, quod muros transcendere voluerit. Hæc ille. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima septima: Cur omnem murum sacrum intaminatumque habent, portas non item? An vera est Varronis sententia? muros propterea sacros existimandos, vt pro iis propugnare alacrius ciues, mortemque etiam oppetere sustineant. (Et videtur Romulus quoque fratrem propterea interfecisse, quod sacrum locum, & E inaccessum transilire aggressus transcendendum, profanumque reddidisset.)

Portæ autem sacræ esse non poterant, quum per eas, & alia necessaria, cadauera etiam afferrentur. Itaque Vrbem, qui de nouo condebant, aratro, cui bouem marem & fœminam subiunxissent, locum, quantum erat murus occupaturus, designabant: portarumque dimensi spatio, vomere exempto, aratrum earum locis intactis transferebant, quod omnem terram aratam sacram, & inuiolabilem censeF rent futuram.

Decimætertiæ & decimæquartæ testimonium extat apud Dionysium Halicarnassæum, cuius hæc sunt verba: Romulus vnica constitutione redegit vxores ad decentem modestiam. Ea fuit talis, mulierem nuptam, quæ iuxta sacratas leges conuenisset cum viro, ei participem esse possessionum, ac sacrorum omnium. Nominabant autem prisci Romani sacras nuptias vocabulo suo farracia: quia coniuges vescerentur

rentur eodem farre. Et paulo post: ita hæc lex mulieres nuptas, non habentes quo se vertat alio, cogebat vnius mariti se attemperare moribus: viros item sic habere mulieres, vt rem necessariam, nulloq; diuellendam tempore. Vxor enim pudica & marito semper obsequens, æque ac ille domus erat domina, in eius defuncti bona succedebat hæres, sicut parentis filia, ex asse quidem, si liberis carens, ac intestatus decederet: quod si prolem haberet, ex æquo cum liberis.

Decimæquintæ & decimæsextæ sic meminit Dionys. Halicarnassæus. Si autem aliquid peccasset mulier, pœnam luebat ex mariti læsi arbitrio. De huiusmodi criminibus cognati cum ipso cognoscebant, in quibus erat violata pudicitia, & quod apud Græcos videretur leuissimum, si deprehensa esset vinum bibisse mulier. Nam vtrumq; damnauit Romulus, vt erratorum muliebrium maximum ratus è stupro nasci insolentiam, stuprum è vinolentia: longoq; tempore crimen vtrumq; apud Romanos iram merebatur implacabilem, comprobantibus legis æquitatem tot sæculis. Hæc Dionysius.

Agellius quoq; lib. 10. c. 23. quum multa de vsu vini mulieribus interdicto scripsisset, adducit Marci Catonis orationem de Dote, in qua id quoq; scriptũ fuerit: In adulterio vxores deprehensas ius fuisse maritis necare. Et ex eadem Catonis oratione hæc subiungit: Vir, inquit, cum diuortium fecit, mulieri iudex pro Censore est. Imperium quod videtur, habet. Si quid peruerse tetreq; factum est à muliere, mulctatur: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.

De iure autem occidendi ita scriptum est: In adulterio vxorem tuam si deprehẽdisses, sine iudicio impune necares: illa te (adultera res) digito non auderet contingere, neque ius est. Iacobus Cuiacius Iurisconsultus clarissimus lib. Obseruationum 6. cap. 25. hanc legem, vt falsam, deprehendit, & docet vt mulctentur vxores adulterij conuictæ, non autem necentur à maritis concessum à Romulo, cum apud Dionysium Halycarnassæum legatur, ζημιοῦν, quod sit mulctam infligere, non mortem: & Agellius quoque mulctare & condemnare, non autem necare, habeat: sed tamen contra Iacobum Cuiacium sentit Ioan. Bodinus in Methodo historica, cap. 4. quem legere potes. Moris illius quo vsus vini mulieribus interdictus erat, etiam Valerius Maximus meminit lib. 2. cap. 1. Vini vsus, inquit, olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur: quia proximus à Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consueuit. Et Plinius lib. 14. cap. 13. Non licebat vinum fœminis Romæ bibere. Inuenimus inter exempla, Egnatij Micennij vxorem, quod vinum bibisset è dolio interfectam fuisse à marito, eumque cædis à Romulo absolutum. Fabius Pictor in Annalibus suis scripsit: Matronam, quod loculos in quibus erant claues vinariæ cellæ resignauisset, à suis inedia mori coactam. Cato ideo propinquos fœminis osculum dare instituit, vt scirent, an temetum olerent. Hoc tum nomen vino erat, vnde & temulentia appellata. Cneius Domitius Iudex pronunciauit, mulierem videri plus vini bibisse, quam valetudinis causa, viro insciente, ac dote mulctauit, &c. Ex quibus tamen omnibus non probatur Romulum lege cauisse, vt vxores, quæ vinum bibissent, morte mulctarentur.

Decimæseptimæ testimonium extat clarissimum apud Dionysium Halicarnassæum lib. 2. vbi sic scribit: Romanorum Legislator, omnem, vt ita dicam, potestatem patri dedit in filium, idq; toto vitæ tempore, siue in carcerem eum mittere, siue flagris cædere, siue vinctum ablegare ad rustica opera, siue necare libeat, etiam si filius tractet rempublicam, etiamsi Magistratus gerat maximos, etiamsi liberalitatis laudem publice sit promeritus. Certe iuxta hanc legem viri illustres pro Rostris, fauente plebe concionantes in Senatus inuidiam, fruentesque auris popularibus, detracti è suggesto per parentes abducti sunt, pœnas daturi ex ipsorum sententia: quos, dum per Forum ducerentur, nemo adstantium eripere poterat, non Consul, non Tribunus, nõ ipsa turba, cui tum adulabatur, licet omnem potestatem sua minorem existimans. Taceo nunc quod viri fortes necati sint à patribus, nimio virtutis ardore prouecti ad patrandum aliquid, præter ipsorum mandatum: sicut de Manlio Torquato, alijsq; multis traditur, de quibus suo dicemus tempore. Nec contentus hanc potestatem parentibus dedisse Legislator Romanus, permisit etiam vendere filium, nil deterritus crudelitatis specie, quod res grauior videri posset, quam pro affectu domestico, quodq; maxime quis miretur in hac dissoluta disciplina Græcorum educatus, quasi durum & tyrannicum. Hoc quoque patri concessit, licere illi terna filij venditione pecuniam quærere, maiorem largitus potestatem patri in filium, quam hero in mancipium. Seruus enim semel venditus, deinde libertatem adeptus, in posterum sui iuris est: filius vero à patre venditus si liber fieret, rursum sub patris potestatem redigebatur: iterum quoq; venundatus & liberatus, seruus vt ante patris reddebatur. Post tertiam demum venditionem eximebatur è patris potestate. Hanc legem primi illi Reges obseruabant, incertum scriptamne, ac sine scripto proditam, habentes pro omnium firmissima.

De lege decimaoctaua Dionys. Halicarnassæus ita scribit: Romulus primum necessitatem colonis imposuit educandi, quicquid esset masculum, & è filiabus primogenitas: nullam autem prolem necari permisit minorem triennio, nisi quid mutilum, aut alioqui prodigiosum in ipso partu esset editum: Tales n. fœtus exponi à parentibus non vetuit, sed indicatos prius quinque viris vicinis proximis, si illis quoque exponendos esse visum fuerit. Contra hanc legem committentiũ, præter alias multas, etiam dimidium bonorum addixit ærario.

Decimanona descripta est ex Plutarchi Romulo, vbi hæc legimus: Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemens est illa, qua mulieri maritũ relinquendi potestas adimitur: viro autem eiicere v-

xorem conceditur, si veneficio circa prolem vsa fuisset, aut alienam pro sua subdidisset (sic enim vertit Guillelmus Xylander) aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiasset coniugem mariti bona partim vxori cederent, partim Cereri sacra forent: & qui vxorem dimisisset, is Dijs Manibus rem sacram faceret.

Vigesima eadem est cum vndecima, de qua diximus.

De vigesimaprima Dion. Halicarnassæus: Commendauit Romulus Patriciis plebeios optione cuiq; vulgo data, vt, quem vellet patronum sibi legeret. Et Plutarchus: Romulos reliquos potentiores à vulgo deiunxit, Patronos eos appellans, vulgus aũt Clientes: eaq; re mirificam beneuolentiam mutuo excitauit, & eam iura inuicem magni ponderis consecuta sunt, &c. Meminit eius etiam Liuius.

De vigesima secunda & vigesima tertia diximus, ad tertium caput, vbi inter alia Dionysij Halicarnassæi verba, & hæc citauimus: Statuit Romulus, vt de iniuriis grauissimas causas ipse decerneret, leuiores permitteret Senatui, prouidendo interim, ne quid peccetur in iudicijs.

De vigesima quarta, quod Romulus annum fecerit mensium decem, cum multi alij, tum Macrobius lib. I. Saturnaliorum, cap. 12. scribunt. Atque hactenus de illis capitibus quæ à Francisco Balduino, Paulo Manutio, Pandulpho Prateo recitantur. Videbimus iam illas, quarum certiora apud scriptores veteres extant testimonia, & quæ iisdem fere, quibus cõceptæ fuerunt, verbis citantur.

Romuli Regis leges.

Vnius tantum legis Romuli fit mentio in Festo, quę tamen an Romulo adscribenda sit, dubitari posse videtur, quum Festus dicat (quemadmodũ quidem eum locum Iosephus Scaliger emendauit) in legibus Regis Romuli & Tatij, & Seruij Tullij eam extare: Est autem hæc:

SEI PARENTEM PVER VERBERIT, AST OLOE PLORASSINT. PVER DIVEIS PARENTVM SACER ESTO. SEI NVRVS, SACRA DIVEIS PARENTVM ESTO.

Addit Festus, plorassint in hac lege significare clamarint, siue inclamarint.

Verberit.) Pro verberet: sicut vindicit, pro vindicet.

Oloe.) Pro illi.

Sacer esto.) Quid sit sacrum, vel sacram alicui Diuo esse: in XII. Tabulis explicabimus.

Numæ Pompilij leges.

Ex legibus Numæ Pompilij hæc fragmenta reperiuntur:

SEI HOMINEM FVLMIN IOBIS (siue, vt Iusto Lipsio placet, FVLMINIS nominandi casu) OCCISIT. EM SVPRA GENVA NEI TOLLITO. HOMO SEI FVLMINE OCCISVS ESIT, EI IVSTA NVLLA FIERI OPORTETO.

A Sic eam Iosephus Scaliger emendauit. Extat apud Festum in voce Occisum, vbi notat occisum à necato distingui à quibusdam, quod alterum à cædendo, atque ictu fiat, alterum sine ictu. Sententiam huius legis habet Plinius lib. 2. cap. 54. in Catholicis fulgurũ, vbi scribit, hominem ita exanimatum cremari fas nõ esse, condi autem terra eo in loco, vbi fulmine percussus erat, religione tradi.

Lex Numæ de Parricidis.

B SI QVIS HOMINEM LIBERVM DOLO SCIENS MORTI DVIT, PARRICIDA ESTO. SEI IM IMPRVDENS SE DOLO MALO OCCISIT, PRO CAPITE OCCISEI, ET NATEIS EIVS IN CONCIONE ARIETEM SVBICITO.

Extat huius legis fragmentum ap d Festum, in voce Parici Quæstores, quod tamen altera parte auxit Iosephus Scaliger ex schedijs Seruianis.

C *Si quis hominem liberum.*) Ex hac lege probat Festus, antiquitus Parricidam dictum fuisse, non eum, qui parentem occidisset, sed qui qualemcunque hominem.

Duit.) Pro det, antique.

Parricida esto.) Iosephus Scaliger notat, hanc clausulam in omni re capitali positum fuisse, & significare idem, quod, capital esto, de qua loquendi forma in XII. Tabulis dicemus.

Im.) Pro eum.

Se dolo malo.) Id est, sine dolo malo.

D *Sei im imprudens se dolo malo.*) Hanc partem concinnauit Iosephus Scaliger ex schediis Seruianis, in quibus ait, huius legis mentionem ita fieri: Vt si quis imprudens hominem occidisset, pro capite occisi, & natis eius in concione arietem offerret.

Arietem subicito.) Subici aries dicitur, inquit Festus, quem quis agit, vt pro se cædatur, vt ait in eod. lib. Antistius, quod sit, vt ait Cincius lib. de officio Iurisconsulti, exemplo Atheniensium, apud quos

E expiandi gratia aries inigitur, qui scelus admisit pœnæ pendendæ loco.

Lex Numæ de Pellice.

PELLEX ARAM IVNONIS NE TANGITO. SI TANGET, IVNONI CRINIBVS DEMISSIS AGNVM FOEMINAM CÆDITO.

Pellicem, ait Festus, antiquis proprie dictam esse eam, quæ vxorem habenti nupserit. Cui generi mulierum pœna constituta sit hæc, quam recitauimus,

F Numæ lege. Iacobus Ræuardus libro singulari de Auctoritate Prudentum scribit, ex toto iure Papiriano huius vnius legis reliquias extare in libris Iurisconsultorum apud Paulum, vbi sic scriptum sit: Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit, Pellicem nunc vulgo vocari, quę cum eo cui vxor sit, corpus misceat. Et hanc legem sic interpretatur, Pellex aram Iunonis ne tangito (vel, quemadmodum Ræuardo placet, & veteres loquebantur, tangito) id est: Pellex nullo viro vxorem habenti nubito: si nupserit, crini-

crinibus demissis, quod tristitiæ signum erat, Iunoni agnum fœminam cædito, siue mactato.

Lex Numæ de Opimis spoliis.

QVO VIS AVSPICIO CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIVNTVR. IOVEI FERETRIO BOVEM CÆDITO. QVEI CEPIT, ÆRIS DVCENTA DARIER OPORTETO.
SECVNDA SPOLIA IN MARTIS ARAM IN CAMPO, SOLITA AVRILIA VTRA VOLVERIT, CÆDITO.
TERTIA SPOLIA IANO QVIRINO AGNVM MAREM CÆDITO CENTVM QVEI CEPERIT ET ÆRE DATO.

Hanc legem repetemus libro de Militia.

Lex Numæ de Polluctu.

PISCEIS QVEI SQVAMOSEI NON SVNT, NEI POLLVCETO. SQVAMOSOS OMNEIS PRÆTER SCARVM POLLVCETO.

Sic hanc legem Iosephus Scaliger restituit ex Cassio Hæmina, cuius hæc sunt apud Plinium verba lib. 32. capite secundo. Numa constituit, vt pisces, qui squamosi nō essent, ni pollucerent, parsimonia commentus, vti conuiuia publica & priuata, cœnæq; ad puluinaria facilius compararentur: ni, qui ad polluctum emerent, precio minus parcerent eaq; præmercarentur. Significat autem pollucere, de piscibus libamenta Diis offerre. Festus: Pollucere merces Diis, quas liceat, sunt far, Polenta, vinum, panis fermentatus, ficus passa, suilla, bubula, agnina, casei, ouilla, alica, sesama, & oleum, pisces, quibus est squama, præter scarum. Herculi autem omnia esculenta, & poculenta. Hæc Festus.

Lex Numæ de Vino.

VINO ROGVM NE RESPERGITO.

Extat hæc lex apud Plinium lib. 14. cap. 12. vbi sic scribit: Romulum lacte nō vino libasse, indicio sunt sacra ab eo instituta, quæ hodie custodiunt morem. Numæ Regis Posthumia lex est: Vino rogum ne respergito. Quod sanxisse illum propter inopiam rei nemo dubitet. Ex eadem lege, ex imputata vite libari vina Diis, nefas statuit, ratione excogitata, vt putare cogerentur, alias aratore, & pigri circa arbusti pericula. Hæc Plinius. Aliter eam accipit, & interpretatur Iustus Lipsius lib. 3. Antiquitatum lectionum, quem consule.

Lex Numæ de Iudiciis.

SEI QVID HORVM FVAT VNVM IVDICEI ARBITROVE. REOVE, DIES DIFFVNSVS ESTO.

Testis huius legis est Festus, in voce Reus apud quem sic legimus: Reus nunc dicitur qui causam dicit: & item qui quid promisit, spoponditve, vt debet. At Gallus Ælius lib. 2. Significationum verborum, quæ ad ius pertinent, ait: Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, siue is egit, siue cum eo actū est. Et paulo post: At Capito Atteius in eadem quidem opinione est: sed exemplo adiuuat interpretationem. Numa in secunda tabula, secunda lege, in qua scriptum est: Si quid horum fuit, &c. Meminit huius legis Iacobus Cuiacius Obseruationum lib. 3. cap. 40. eamque nos interpretabimur in XII. Tabulis.

Lex Numæ de Terminis.

QVEI TERMINOM EXARASSIT, IPSVS, ET BOVIS SACREI SVNTO.

Et hoc caput extat apud Festum, cuius hæc sunt verba: Termino sacrificabant, quod in eius tutela fines agrorum esse putabant. Denique Numa Pompilius statuit, eum qui terminum exarasset, & ipsum, & boues sacros esse. Meminit eius & Dionysius Halicarnassæus his verbis: Terminos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege Terminali caput eius Diis Terminalibus deuouit Numa, interfectori ipsius tanquam sacrilegi impunitate promissa, & puritate à scelere, &c.

Memoratur & hæc ex Numæ legibus apud Dionysium & Plutarchum: Si pater filio concesserit vxorem deducere, futuram sacrorum ac bonorum iuxta leges participem, patri posthac nullum ius esto vendendi filium, &c.

Neque prætermittenda est lex Regia, de mortuo non inferendo, quæ à Martiano refertur lege secunda, ff. de mort. infer. Ne mulier quæ prægnans mortua esset, humaretur, antequam partus eius excideretur. Qui contra faceret, spem animantis cum grauida peremisse videretur, &c. Verum à quo lata hæc lex sit, non additur: nec adhuc inter eruditiores conuenit. Hotomanus putat, partem eam fuisse alicuius legis Romuli, aut Numæ Pompilij, de qua Marcian. in superioribus disputarit.

Legum Seruij Tullij de Contractibus meminit Dionys. lib. 4. & 5. sed nullam ex iis recitat.

Cæterum vt finem dicendi hic faciam, nullā enim præter has, Regiam legem me inuenisse memini: illud non possum silentio præterire, fuisse pleraſq; Regum Romanorum leges, præsertim illas, quarum æquitas manifesta fuit in XII. Tabulas relatas: id quod præter Dionys. Halicarnassæum, etiam Iacobus Cuiacius, & Iosephus Scaliger viri clarissimi testantur, quorum verba non pigebit hoc loco adscribere. Sic igitur Iacobus Cuiacius, libro Obseruationum & Emendationum tertio, capite quadragesimo: Constat inquit, ex Halicarnassæi libro secundo & decimo, ex Legibus Regiis, & ex moribus populi Romani multas Decemuiros in leges XII. Tabulas trāstulisse, hoc censente populo. Quamobrem existimo & illas Numæ leges de eo qui sciens hominem liberum morti duit: & de pœna Pellicis, & de homine fulmine occiso, & de termino exarato, ab eodē Sext. Pompeio Festo relatas, XII. Tabulis adscribendas esse. Iosephus autem Scaliger Castigationib. in Festum, ad vocem,

Nuptias,

Nuptias, post alia quæ confirmandæ huius sententiæ A causa in medium attulerat, ita concludit: Ex his non dubium est, leges Regias in XII. Tabulas à Decemuiris coniectas fuisse: & prima, secunda, tertia Tabula leges Regias contineri. Quin leges Regias de patria potestate in quartam Tabulam relatas, auctor Dionysius, &c. Hæc Scaliger. Atque de legibus Regiis, siue iure Papiriano hactenus.

Cap. VI.

Leges duodecim Tabularum cum breui commentatione.

A Legibus Regiis ad XII. Tabulas venimus: illæ enim præcipuum Romanæ Iurisprudentiæ caput fuerunt, vti paulo post, adductis aliquot clarissimorum virorum testimoniis, probabimus. Qua occasione scriptæ illæ tabulæ fuerint, diligenter à nobis est C indicatum libro septimo harum Antiquitatum, capite decimonono, in quo de Decemuiris disputauimus. Propositæ autem sunt primum, & à populo comprobatæ, decem tantum Tabulæ, anno ab Vrbe condita CCCII. Sequenti anno cum adhuc leges quædam deesse viderentur ad Iuris perfectionem, additæ sunt ab iisdem Decemuiris adhuc II. quæ prioribus X. additæ, XII. numerum effecerunt. De quarum excellentia & præstantia multa dici possent: sed cum mihi propositum sit breuitati studere hortor studiosos Lectores, D vt illarum præconia apud Liuium, Dionysium, & alios ipsi legant. Cicero certe, cuius testimonium apud nos plurimum valere debet, lib. I. de Oratore, sub persona Crassi mirum in modum eas prædicat, & supra omnes fere Bibliothecas omnium Philosophorum extollit, verba eius sunt hæc: Plurima (inquit Crassus) est in XII. Tabulis antiquitatis effigies, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur, & actionum genera quædam, maiorum consuetudinem, vitamque declarant: siue quis ciuilem scientiam contempletur, quam E Scæuola non putat Oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc descriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus, ac partibus XII. Tabubulis contineri videbitis: siue quem ista præpotens & gloriosa Philosophia delectat (dicam audacius) hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui iure ciuili & legibus continentur. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: Bibliothecas mehercule omnium Philosophorum vnus mihi videtur XII. Tabularum libellus, si quis legum fontes, & capita viderit, & au- F ctoritatis pondere, & vtilitatis vbertate superare. Egregia profecto commendatio harum pulcherrimarũ legum: de quibus etiam idem lib. 2. de Legibus scribit, quod se puero moris fuerit, vt iuniores illas didicerint, tanquam carmen necessarium. Quod magis dolendum est, tantum thesaurum iam amissum, & nihil nisi fragmenta quædam superesse, hinc inde in variis Scriptoribus dispersa. In quibus tamen colligendis, emendandis, & illustrandis, multi viri doctissimi suam operam posuerunt: alii quidem aliis felicius. Primus, vt opinor, in illis colligendis operam suam communi vtilitati collocauit Aymarus Riuallius Allobrox, easque lib. 2. Historiæ iuris ciuilis est interpretatus: Hunc secuti Oldendorpius Germanus, & Franciscus Balduinus: quorum hic prolixe earum sententiam ostendit, & quomodo Ius fere totum ciuile inde fluxerit, conferendo cum illis Pandectarum leges declarauit: ille vero breuiter eas explicauit. Neque vero post hos nemo amplius ausus fuit eidem operi manum admouere. Sed B vt nostra ætas ferax est doctorum virorum, ita etiam plures in his legibus emendandis quia plurimæ deprauatæ fuerunt: & explicandis, quia plurimæ deprauatæ fuerunt: & explicandis, quia obscure elaborarunt. Inter eos fuerunt Franciscus Hotomanus, Iacob. Cuiacius, Iacobus Ræuard. Pandulphus Prateius, Adrianus Turnebus, Iosephus Scaliger, & Iustus Lipsius, à quo iustos Commentarios in has leges, sicut & à Ludouico Carrione, expectamus. Omittam alios, qui de legibus his scripserunt. Cum enim tanta dignitas earum sit, & XII. Tabulæ fons sint totius Iuris ciuilis, nequaquam arbitrati sunt summi illi viri, se operam, quam in istis declarandis ponant, ludere: præsertim cum etiam multi veteres Iurisconsulti, Sextus Ælius, Seruius Sulpitius, Labeo & Caius eas suis Commentariis illustrare non dubitarint quorum omnium tamen vix nomina sunt reliqua: scripta autem cum maxima omnium studiosorum iactura interciderunt. Sed mittam iam prolixiores querelas. Quantum ad hunc meum tractatum attinet, sciat beneuolus Lector, hæc XII. Tabularum fragmenta, & reliquias, collecta esse ex Ciceronis, Dionys. Halicarnassæi, Liuii, Agellii, Sext. Pompeii, Festi, Macrobii, Plinii, &c. libris, & ex Pandectis. In quibus explicandis primum earum sententiam paraphrasticôs ipsis verbis legis, sicubi propter obscuritatem necesse erat, subieci: deinde si qua occurrebant verba antiqua, obsoleta, & à nostro vsu remota, explicaui. Iustos Commentarios scribere mihi propositum non fuit: si qui eos desiderant, illi adeant Oldendorpii, Balduini, Ræuardi, Hotomani, clarissimorum Iureconsultorum, &, si aliquando edentur, Iusti Lipsii, vel Ludou. Carrionis scripta.

Cæterum vt de ordine etiam quoddam addam, quod quæque lex, & in qua tabula scripta fuerit, nos scire non possumus: cum autem Ausonius earum tripertitam diuisionem fuisse scribat, ita vt prima pars ad sacra pertineat, altera ius publicum, tertia ius priuatum comprehendat: ergo quoque eundem ordinem, quem ante aliquot annos Franciscus Hotomanus, & hunc sequutus Ioan. Crispinus obseruarunt, sequar. Ac primum de legibus, quæ ius sacrum tractant agam.

Prima pars legum XII. Tabularum, de Iure sacro.

Ex iis XII. Tabularum fragmentis, quæ temporum iniuria reliqua nobis fecit, pauca admodum de sacris loquuntur: quinimo vnicum tantum de sacris priuatis agit, cætera omnia de funeribus & sepulcris. Nam quæ Aymarus Riuallius Allobrox, & Ioannes Oldendorpius Iurisconsulti, ex Ciceronis de Legibus libris

libris recitant ex XII. Tabulis fuisse, conuinci nullo modo potest. Nam ne verbo quidem Cicero meminit, fuisse ea capita in XII. Tabulis perscripta, cum alioqui, quoties vnam, aut plures ex XII mutuatur, id haudquaquam dissimulet, vti postea videbimus. Quod cum ita sit, nos omissis reliquis incertis, ab ea incipiemus, quæ de sacris priuatis agit, atque ita concipitur.

I. Sacra priuata perpetuo manento.

Huius legis extat testimonium apud Ciceronem in Oratione pro Muræna, vbi sic loquitur: Nam cum per multa præclare legibus essent constituta, ea Iurisconsultorum ingenij pleraque corrupta, ac deprauata sunt. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. Idem lib. 2. de Legibus cum hanc legem posuisset: Sacra priuata perpetua manento. De sacris, inquit, hæc vna sit sententia, vt conseruentur, & deinceps familijs prodantur: & vt in lege posui, perpetua sint sacra. Et mox: Priuata sacra ita Pontificio iure constituta ait, vt ad quem pecunia, ad eundem etiam sacrorum obligatio perueniret. Omnino enim diligentissime esse animaduersum, ne priuata sacra interirent, sed familiis deinceps proderentur. Sententia igitur legis hæc est, vt quæ sacra gens aliqua, siue illa Patricia, siue plebeia sit, asciuisset, ea deinceps ab iis, qui eiusdem stirpis futuri essent, colerentur, & conseruarentur. Vnde etiam illud institutum constat, vt & mulieres in virorum, & adoptati in in parentum, & hæredes in defunctorum sacra transirent: qua de re prolixe Hotomanus.

Sacra priuata. Sacrorum enim alia publica, alia priuata fuerunt. Publica (ait Festus) dicebantur, quæ publico sumptu pro populo fiunt: quæque pro montibus, Pagis, curiis, sacellis. At priuata, quæ pro singulis hominibus, familijs gentibusque fiunt. Idem alibi: Quod priuatæ suæ religionis causa Deo dedicarunt, id Pontifices Romani non existimant sacrum. At si qua priuata sacra suscepta sunt, quæ instituto Pontificum stato die, aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari, tanquam sacrificium. Ille locus, vbi illa sacra facienda sunt, vix videtur sacer esse. De ijsdem sacris Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. Sunt præterea feriæ propriæ familiarũ, vt Claudiæ familiæ, vt Æmiliæ, siue Iuliæ, siue Corneliæ: & si quas ferias proprias quæque familia ex vsu domesticæ celebritatis obseruat, sunt singulorum, vt natalium, fulgurumque susceptiones: item funerum atque expiationum. Hactenus ille. Sacra autem hæc propria eorum Deorum erant, quos Penates, itemque Lares nominabant. Et quia gentis alicuius propria certis ritibus & cæremonijs colebantur, Gentilia dicebantur, quorum etiam meminit Cic. in Oratione de Arusp. respon. &c.

Subiicit huic legi Hotomanus & alteram de intercalatione, sed de qua tantum coniecturas, non autem certa testimonia habet. Ita vero eam concipit: vt Februarius mensis, qui Numæ instituto postremus erat, deinceps secundus esset: vtque eo mense post Terminalia annis alternis eorum dierum, qui ad annuam Solis rationem deessent, intercalatio fieret. Nos eam non interpretabimur. Sequuntur leges de sumptibus funerum, & iure sepulchrorum.

II. Hominem mortuum in Vrbe ne sepelito, neve vrito.

Quæ sequuntur leges, de funeribus & sepulturis agunt: hæc autem quæ iam recitata est lex, exrat totidem verbis apud Ciceronem lib. 2. de Legibus, vbi sic scribit: Hominem mortuum (inquit lex in XII.) in Vrbe ne sepelito, neve vrito. Deinde eam sic explicat: In Vrbe sepeliri lex vetat: sic decretum est à Pontificum collegio, non esse ius in publico loco fieri sepulcrum. Statuit enim collegium, locum publicum non potuisse priuata religione obligari. Seruius tamen in lib. 5. Æneid. memoriæ prodidit, apud maiores fortasse ante XII. Tabulas moris fuisse, vt qui mortuus esset, domum suam referretur. Vnde est apud Virgilium,

Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulcro.

Notandum vero & hoc est, quemadmodum ante, sic etiam post latas XII. Tabulas, fuisse quosdam in ipsa Vrbe sepultos, quos tamen legibus solutos virtutis causa id consecutos fuisse, Cicero existimat. Quin etiam Imperatores, & virgines Vestales, quia legibus non tenebantur, in Vrbe habebant sepulcra. Sed & Virgines Vestæ nocentes, licet viuæ, tamen intra Vrbem, in campo scelerato obruebantur.

Neve vrito) Credo (inquit Cicero) vel propter ignis periculum.

III. Hoc plus ne facito.

Hæc verba superioris alicuius legis, quæ funerum & sumptuum modum præfiniebat, appendix sunt: quasi in eam sententiam scripta lex esset, vt quum finem illis rebus præscripsisset, tum hoc quasi sanctionis loco adscriberet. Puto autem hæc verba ad eam legem pertinuisse, quam Cicero libro secundo de legibus scribit extenuatum fuisse sumptum tribus riciniis, & claueis purpureis, & decem tibicinibus. Cuius legis sententia hæc est: ne plus quam tres vestes cum mortuo aut conderentur, aut vrerentur: id quod etiam apud Athenienses, teste Plutarcho, Solonis lege cautum erat: nec plures decem tibicinibus ad funerum pompam adhiberentur. Recinium enim, vel Ricinium, ait Festus, omne vestimentum quadratum ij, qui duodecim interpretati sunt, esse dixerunt Verrius togam, qua mulieres vtebantur prætextam clauo purpureo. In more autem apud veteres erat, vestimenta quædam cum mortuis condere vel vrere: quod præter alios docet Virgilius Æneid. lib. 6. in Miseno:

Purpureasque super vestes velamina nota
Iniiciunt.———

Et Suetonius in Cæsare: Scenici artifices vestem, quam ex instrumento triumphorum ad præsentem vsum induerant, detractam sibi, atque discissam iniecere flammæ. Nonnulli eruditi viri, Iacobus Ræuardus, Adrianus Turnebus, Iunius in Nomenclatore, & alij per Ricinia, intelligunt vestes lugubres, quibus mulieres in funeribus vterentur: sed diuersum do-

cet Iustus Lipsius epistolicarum quæstionum libro A 4. epist. 7.

Et decem tibicinibus.) etiam Ouidius lib. 6. Fastorum docet decem tibicines ad funera adhibitos fuisse. Seruius in 5. Æneid. scribit, antiquæ consuetudinis fuisse, vt maioris ętatis funera ad tubam proferrentur, minoris vero ad tibias. Et Agellius libro 20. cap. 2. auctor est, Siticines olim eos proprie appellatos, qui apud sitos canere soliti essent: hoc est, vita functos, & sepultos. Eosque habuisse proprium genus tubæ, qua canerent, à cæterorum tibicinum proprietate differ- B rens, quos Siticinistas vulgus dicit. Sapienter ergo modum funeris lex præscribit.

IV. Rogum asciane polito.

Solebant Romani nimio quodam fastu, nimioque sumptu exornare sepulchra: id hæc lex prohibet, & iubet è rudibus, & impolitis lignis pyram confici. Iacobus Ræuardus istud caput, quod modo recitauimus, HOC PLVS NE FACITO, cum hoc coniungit sic legens: NE FACITO ROGVM ASCIA, NE POLITO. Priores autem duas voces, *Hoc plus*, non Decemuirorum, sed C Ciceronis esse, sicque intelligendas esse: Ea quæ hactenus Cicero ex XII. Tabulis de funeribus recitauerit, omnia à Solone desumpta esse: legem autem XII. Tabularum plus constituisse eo, quod in Solonis legibus continetur, videlicet, Ne quis faceret rogum ascia, nec poliret, & c.

Rogum.) Rogus significat struem lignorum, factam ad cremanda cadauera, sic dictus à rogando, quod in eo manes rogari solerent.

Ascia.) Ascia fabrorum materiariorum dolabra est, D quibus ad aspera ligna polienda vtuntur, ab abscindendo dicta: *ein dun beill*, *breite axt*, *oder zimmeraxt.*

Sumptus igitur superuacuos & inutiles à funeribus lex remouet.

V. Mulieres genas ne radunto: neve lessum funeris ergo habento.

Et hæc lex à Solone desumpta est quem Plutarchus scribit prohibuisse, in funeribus corpus laniare, lamentationemque meditatam edere Seruius in illud E Æneidos XII. *Et roseas laniata genas*, sic scribit: Moris fuerat, vt ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captiuorum, vel gladiatorum: quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, vt rogis illa imago restitueretur. Tamen sciendum, cautum lege XII. Tabularum, ne mulieres carperent faciem his verbis: Mulier faciem ne carpito. Hæc Seruius. Vbi tamen verba legis mendose recitantur. Non enim faciem sed genas: nec carpito, sed radito, vel radunto, numero plurium, in F legibus fuisse scriptum docent Plinius & Festus: quorum hic ita ait: Radere g...... lege XII. id est, vnguibus: vbi Interpretari Festus voluisse videtur, quid sit radere genas: videlicet vnguib. eas cruentare, & scindere. Plinius autem lib. 11. cap. 37. Malæ homini tantum, quas prisci genas vocabant, duodecim Tabularum interdicto, radi è fœminis eas. Sic enim legit Iustus Lipsius in Quæstionibus Epistolicis. Quanquam autem vetitum id esset lege duodecim Tabularum: tamen factum fuisse etiam Varronis temporibus, docet ex Seruianis schedis Iosephus Scaliger in suis ad Festum castigationibus, vbi eum sic scribentem adducit Seruius in schedis: Varro dicit mulieres in exequiis & luctu ideo solitas ora lacerare, vt sanguine ostenso inferis satisfaciant. Male hanc legem accepit Adrianus Iunius, qui in Commentario suo de Coma, capite secundo scribit, XII. Tabularum interdicto cautum fuisse, ne mulieres genas raderent, vt ne diutino radendi vsu succrescentibus pilis à natura non datis, sub ementito virilis oris honore fallerent.

Neve lessum funeris ergo habento.) Cicero lib. 2. de Legibus auctor est, veteres XII. Tabularum interpretes, Sex. Ælium, L. Acilium, non satis se intelligere dixisse, quid esset lessus: sed L. quidem Acilium suspicari, vestimenti genus aliquod funebris fuisse. Ælium autem, lessum quasi lugubrem eiulationem dictam esse, vt vox ipsa significet: quam Ælij sententiam se probare & veram esse iudicare, Cicero addit: cum idem Solonis etiam lex vetet. Respexit ad hanc legem idem etiam in Tusculanis quæstionibus, cum sic scribit: Sed hoc quidē in dolore maxime est prouidendū, ne quid abiecte, ne quid timide, ne quid ignaue, ne quid seruiliter, muliebriterve faciamus. Imprimisque refutetur, ac reiiciatur Philoctetis ille clamor. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro: eiulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, quem XII. Tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Hactenus ille. Monet Iustus Lipsius in Quæstionibus Epistolicis, veteres losum, & lausum lesum, ac lessum, vna & eadem significatione dixisse.

Plato autem lib. 12. de Legibus: Fleri (inquit) mortuum iubere aut vetare. absurdum est: plangere vero, & voces ac lamenta extra ædes mittere, vetandum.

VI. Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus fiat: extra quam si militia aut peregre mortuus sit.

Extat apud Ciceronem lib. 2. de legibus: Legis sententia hæc est, vt posteaquam crematum corpus esset, ossa è Cineribus legantur, statimque loco proximo in terram condantur, ne si alium in locum sepeliendi causa deportarentur, luctus duplicaretur & sumptus.

Excipitur autem hac lege, si quis aut militia aut peregre sit mortuus, vbi scilicet funus ei fieri non licuerit: tum enim neque luctus, neque sumptus augetur. Itaque & in Pandectis is sumptus funeris probatur, cum peregre mortuus in suum transfertur.

Aliter tamen eam interpretatur, & verius quidem, Iacobus Ræuardus, [*l. & si. 14. § impensa. & l. Diui fratres 39. ff. de relig. & sumpt fun.*] cum ita scribit: Multum interesse puto inter ossa homini mortuo legere, & inter ossa homini mortuo legere. Nam ossa hominis, quæ dispersa sunt & non cohærent, cum simul colleguntur, tunc hominis ossa legi dicuntur. Seneca libro 2. de Ira: Dignus fuit, cui permitteret à conuiuio ad ossa filij legenda discedere. Sed homini mortuo leguntur ossa, cum eius cadaueri aliqua ossa adimuntur. Eoque sensu viuis ossa legere dixit idem

Seneca

Seneca libro de consolatione. Legere siquidem pro adimere, & auferre veteres dixisse non est obscurum, si consideremus eum dicendum esse sacrilegum, qui adimit, qui aufert res Deo rite consecratas. Pertinet autem lex ad hunc morem fortasse, de quo Festus scribit, membrum abscindi mortuo solitum dici, cum digitus eius decidebatur, ad quod seruatum iusta fierent, reliquo corpore combusto, id quod hac lege Decemuiri prohibuerunt, nisi quis aut peregre, aut in bello mortuus esset. Tum enim permiserunt ei ossa legi, quo post funus fiat, hoc est, membrum aliquod adimi, ad quod senatum iusta Romæ fierent, reliquo corpore apud peregrinos combusto. Hæc fere Ræuardus.

VII. Vti seruilis vnctura, omnisque circumpotatio tollatur.

Solebant olim cadauera, siue corpora mortuorum vngi odoribus & vnguentis, vnde Ennius:

Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit.

Et Virgilius libro 6. Æneidos:

Pars calidos latices, & ahena vndantia flammis
Expediunt, corpusque lauant frigentis, & vngunt.

Atque ff. *l. funeris. 37. de religios. & sumptibus funerum,* eorum sumptuum ratio probatur, qui vnguento pro mortui corpore comparato facti sunt. Sed in seruorum corporibus id fieri lex vetat, quæ sumpta est ex legibus Solonis. Sic etiam non omnis circumpotatio, sed seruilis tantum sublata est. Nam liberi homines, quo minus coronari parentantes, cum supra tumulum dapes posuissent, circumpotare potuerint nulla lege mihi prohibitum fuisse videtur. Ita Iacobus Ræuardus.

Omnisq; circumpotatio.) Circumpotatio, alio nomine silicernium, Græcè περίδειπνον dicitur.

Ita Varro Meleagris, quemadmodum Iacobus Cuiacius apud Nonium legit: Funus exequiati laute, siue (quod Iano Palmerio placet) cùm lausu ad sepulchrum antiquo more silicernium confecimus, id est, περίδειπνον, quo pransi discedentes dicimus alius alij Vale. Significat autem silicernium conuiuium funebre, quod apud veteres exhiberi senibus solebat: dictum, quod cum silentio edentes cernerentur, vel propter defuncti memoriam, vel quod cogitarent, se mox illum secuturos, quapropter abeuntes è conuiuio, veluti se amplius non visuri, mutuo se salutabãt. Alij aliter hoc vocabulum interpretantur, de quo vide Festum, Fulgentium, Placiadem, Donatum in Terentij Adelphos, & Sipontinum in Martialem statim initio.

VIII. Vti ne sumptuosi respersio fieret: neve murrhata potio mortuo inderetur: neve longa corona: neve acerra adhiberentur.

Intelligitur ex his verbis, moris fuisse apud veteres, vt cadauer, rogusve, liquoribus quibusdam preciosis perfunderetur: quod ne fiat amplius, hac lege prohibetur.

Murrhata potio.) Festus scribit, Murrhata potione vsos antiquos fuisse, eiusq; rei indicium esse, quòd etiam Ædiles per supplicationes Dijs addant ad puluinaria, & quod duodecim tabulis caueatur, ne mortuo indatur. docente id Varrone lib. I. Antiquitatum. Qualis vero ea potio fuerit, de eo valde dubitant auctores, Hieronymus Mercurialis, Medicus Patauinus celeberrimus, in varijs lectionibus, de murrhina, quæ eadem est murrhata potio, disputans, Cuiaci, Iulij Cæsaris Scaligeri, & Adriani Iunij multum discrepantes opiniones primum recitat, & refutat: deinde quid ipse sentiat, afferens dicit se existimare, murrhinam fuisse artificialem quandam potionem, quæ veterum tempestate vulgatissima fuerit, à posteris autem intermissa, vt vix eius remanserit nomen: quod vel à similitudine, vel à mixtione, vel ab aliqua alia re fortasse capta sit. Hæc Mercurialis. Prohibet igitur lex, ne eiusmodi potio mortuo conficiatur, & ita magni sumptus in eum fiant.

Neve longa corona.) Longæ coronæ dicuntur ad differentiam rotundarum, qualibus busta, sepulcra, sellas curules, theatra, & currus triumphales exornari consueuisse, ex Huberti Goltzij C. Iulio Cæsare, Fastis & Augusto: Guilhelmi Brassicani antiquitatibus. & Æneæ Vici Parmensis nummis discimus.

Neve acerra adhiberentur.) Festus scribit acerram aram esse, quæ ante mortuum poni soleat, in qua odores incendantur. Addit autem alios dicere, arculam esse, thurarium scilicet, vbi thus reponatur. Hotomannus de aris potius accipiendum putat, vt vetet lex, aras, quæ proxime sepulcra fierent, cum thure incensisque odoribus obiri.

IX. Qui coronam parit ipse pecuniave eius, virtutis ergo arduitor, ipsique mortuo, parentibusque eius, dum intus positus erit, forisque feretur, sine fraude imposita esto.

Legis sententia (ait Hotomannus) videtur esse hæc vt qui in ludis certaminibusq; publicis coronam adeptus sit (quæ quidem præmium victoribus honoris causa propositæ erant) ei monimentum istud, quasi in signe suæ virtutis, relinqueretur.

Et est hæc lex quasi exceptio quædam præcedentis, qua cum prohibetur, adhiberi ad funera longas coronas, ne imponantur cadaueribus: hic excipiuntur illæ coronæ, quas quis vel ipse, vel per seruos, equosve suos virtutis ergo in publicis ludis, certaminibusque sibi peperisset, atque adeptus esset. Has enim addi, & in funeribus ipsis demortuis Dominis imponi, lex concedit.

Pecunia.) Pecuniæ nomine lex non equos tantum, sed & seruos comprehendit.

Arduitor.) Sic emendat Iustus Lipsius libro 4. Epistolicarum Quæstionum, epistola 27. cum in vulgatis sit, arguitur. Dicit autem arduitor, positum antique, pro adduitor, à verbo arduo, vel adduo, pro quo nos hodie addo dicimus. Ræuardus legit arguitor: vt sit sensus, corona illa sit argumento & indicio virtutis suæ. Hoc autem volunt illa verba, vt coronæ, quæ partæ ab equis vel seruis essent, Domino æque ac si per se ipse certando eas peperisset, honorem illum conciliarent. Recitat hanc legem Plinius libro 21. capite 3.

X. Vti plura funera ne vni fierent: neve lecti plures inferrentur.

Adminuendos sumptus, & mortuis, & viuis inutiles, sine dubio lex pertinet: nam, vt Seruius tradit, apud maiores gloriosum fuerat, quam plurimis lectis efferri. Ac tenuis quidem fortunæ homines capulis, siue pheretris efferebantur: potentiores autem lectis. Itaque Sulla sex millia lectorum habuisse dicitur.

XI. Neve aurum addito: ast quoi duro dentes vincti erunt: im cum illo sepelire & vrere, se fraude esto.

Vetat lex sepulchris aurum inijci, cum apud antiquos consuetudo ferret, vt in rogum vna cum mortuo preciosa multa inijcerentur: id quod ex plerisque Virgilij locis, & Seruij in eum commentarijs intelligitur. Testatur autem Plutarchus & alij, Romanos in rebus ad sacra & religionem pertinentibus, quales Diuorum Manium fuerunt, mirabiliter anxios, & ad summam superstitionem adductos fuisse. Additur deinde exceptio, si tamen quis dentes, qui sibi excidissent, aut euulsi essēt, auro incrustasset, licere eos cum mortuo cremari, vel sepeliri, sine fraude: hoc est, non peccari ea re contra leges.

Ast quoi auro dentes vincti erunt.) Id est, cuius dentes, qui illi aliquando vel exciderunt, vel euulsi sunt, auro erunt incrustati.

Quoi(Pro cui, antique.

Im cum illo sepelire, &c.) Id est, licere per legem, eum dentem, vel eos dentes cum mortuo vri, vel condi. Im pro eum, se, pro sine, antiquè, reste Festo.

XII. Regum bustumve nouum ne propius ædes alienas LX. pedes inuito domino adijcito: neve forum sepulcri, bustumve, vsucapito.

Sententia legis plana est. Pyra, inquit Seruius, est lignorum congeries. Rogus, cùm ardere cœperit, dicitur. Bustum verò iam exustum vocatur, quasi bene vstum. Bustum tamen pro sepulcro, in quo humatus quis est, à lege vsurpari, vt hoc argumēto est: primùm, quòd cùm de loci interuallo caueat, aliud esse Rogum demonstret, aliud Bustum, siue τύμβον. Atq; vt in Rogis incendiū lex verebatur (quod Tullius annotauit) sic in Bustis terrum cadauerum odorem, & aëris pestilentiam cauere oportuit.

Neve forum.) Hoc capite lex cauet ne forum sepulcri, bustum ve vsucapi liceat.

Forum.) Festus, antiquos id forū appellasse tradit, quod nunc vestibulum sepulcri dici solet. Ac de vestibulo quidem, ambituq; sepulchrorum legis ratio perspicua est: vt scilicet potestas esset hæredibus iusta quotannis ad sepulcrum facere.

Cicero Philipp. 9. Maiores, inquit, nostri statuas multis decreuerunt, sepulcra paucis. Sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate: sepulchrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moueri, neque deleri potest. Atq; hactenus de legibus, quæ ad sacra pertinent quantum quidem reliquum est, diximus: in quibus ferè omnes, præsertim eæ, quæ de sepulchris & funeribus loquuntur, extant in 2. Ciceronis de Legibus libro. Sequuntur nunc leges de Iure publico.

SECVNDA PARS LEGVM XII. Tabularum de Iure publico.

I. Priuilegia ne irroganto.

Extat hæc lex apud Ciceronem libr. 3. de Legibus. Cuius sententia est, ne de priuis, hoc est, singulis hominibus leges ferrentur, cùm æquitatis ratio postulet, vt omnes homines summi cum infimis, pari iure teneantur: & iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur.

Plerique harum legum interpretes ita hoc caput intelligunt, quasi non omnino priuilegia prohibeantur, sed ita, vt non nisi Comitijs Centuriatis ferantur. Quibus contradicit Iacobus Cuiacus, & docet, Priuilegia esse duplicia, alia quæ de vna tantùm persona concipiantur in omnia tempora, alia quæ ad plures personas eiusdem conditionis, vel ad vniuersos ciues pertineant: de his priuilegijs legem hanc nihil dicere, nec eas prohibere: illa verò omnino tollere: nec verba, nisi per maximum Comitiatum huc, sed ad sequens tantum caput referenda esse: quod ex Cicerone etiam intelligitur, vbi hanc legem interpretatur. Sic enim inquit: Tum legem præclarissimæ de XII. Tabulis translatæ duæ: quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo Comitiatu, vetat, nondum cognitis seditiosis Tribunis plebis, ne cogitatis quidem. Admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. In priuos homines leges ferri noluerunt, id est enim priuilegium, quo quid est iniustius? Cum legis hæc vis sit, scitum esse, & iussum in omnes, &c. Hactenus Cicero. Quæ enim sequuntur verba, ea sequens caput explicant. Vide Cuiacium libro Obseruationum 15. capite 8. Nec multo aliter Ræuardus eam interpretatur. Iosephus tamen Scaliger Castigationibus in Festum scribit, verba Ciceronis: Ferri de singulis, nisi Centuriatis Comitijs noluerunt, esse interpretationem legis huius, Priuilegia ne irroganto, pag. 133. quod non placet. Vide etiam Agellium libro 10. capite 20.

Priuilegia.) Priuus adiectiuum est, significans singulum: pro quo tamen Ciceronem pro Domo, & lib. 3. de Legibus mendosè legitur priuatus. Est autē priuilegium ius singulare & incertæ personæ, vel causæ gratiam, fauorem ve: & lex de vno homine lata, Isidorus.

Irroganto.) Irrogare propriè significat legibus infligere, vt irrogare pœnam, &c. hoc loco videtur positum pro simplici, rogare, vel pro introducere.

II. De capite ciuis, nisi per maximum Comitiatum, ne ferunto.

Reipublicæ interest, inquit Vlpianus, vt delicta puniantur. Hoc animaduertentes Romani, etiam ipsi sua iudicia grauissimè constituerunt, & alia quidem, videlicet leuiora Magistratibus mandarunt: grauio-

grauiori autem, vbi de capite ciuis actum fuit, popu- A lus sibi reseruauit, illamque populi potestatem Decemuiri hac lege confirmarunt, vt de capite ciuis, nisi Centuriatis Comitijs, non rogaretur, vel ad populum referretur. Sic etiam scribit Pomponius non potuisse Consules iniussu populi de capite ciuis Romani sententiam ferrre. Ideoq; secures Consulibus aliquando ademptæ ea lege & conditione à Largio Dictatore restitutæ dicuntur, ne ijs in caput ciuis Romani iniussu populi animaduerterent. Posterioribus tamen temporibus, constitutis quæstionibus publi- B cis non ipse populus de omnibus criminibus capitalibus iudicauit, sed Quæsitores Parricidij, vel Prætores publicarum quæstionum delegit, ijsq; iudicia illa commisit.

Per Maximum Comitiatum.) Id est, per Centuriata Comitia, in quibus populus descriptus Censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibeat in suffragium consilij, quam fuse in Tribus conuocatus.

Habetur hæc lex apud Ciceronem li. 3. de Legibus, & oratione pro Sestio. C

III. Iussus populi & suffragia sunto. Quodcunq; postremum populus iussit, id ius, ratumq; esto.

Extat hæc lex, qua Comitia populi, & suffragia cōfirmantur, apud Liuium li. 7. vbi sic scribit: In secundo Interregno orta contentio est, quòd duo Patricij Cōsules creabantur, intercedentibusq; Tribunis, Interrex Fabius aiebat, in XII. Tabulis legē esse, vt quodcunq; postremum populus iussisset, id ius, ratumque esset: Iussum populi, & suffragia esse. Meminit eiusdem Liuius lib. 9. atq; Cicero pro Balbo, & libr. 2. de D Inuentione.

Suffragia sunto.) Suffragium est vox illa quæ dabatur in Comitijs, & in tabellis describebatur, qua vnusquisq; suam declarabat voluntatem de aliquo Magistratu creando, aut reo damnando. Initio autē voce, & palam ferebantur, vt nunc quoque fit, donec ferrentur tabellariæ leges, quæ suffragia tabellis describi voluerunt. Aliquando tamen suffragium pro auxilio accipitur. Sed hic de priori significatione agimus. E

Quodcunq; postremum populus iusserit.) Cum Senatus, aut populus Romanus multa iusserit, quæ simul seruari non possunt, quoniam ex diametro inuicem pugnant: tunc postremum pro iure seruandum est, vt sicubi leges sint scriptæ quæ nullo modo cōciliari possunt, semper vltimam sequi debemus. Nam postrema grauissima sunt. Vnde Modestinus, αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν.

Respexit ad hanc legem author Rhetoricorum ad Herennium, libro 2. quum eam defensionem te- F nuem contendit, qua ostenditur, id factum esse, quod ea lex sanciat: cui legi abrogatum, vel derogatum sit: id quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum.

IV. Vt si iudex, arbiterve iure datus, pecuniam ob rem iudicandam accepisset, capite pœnas lueret.

Descripta est hæc lex ex cap. 1. libr. 20. Agellij, qua statuitur pœna in iudicum arbitrorumve perfidiam, quam omnibus ætatibus odio hominibus fuisse ostēdit etiam exemplum illud Cambysis regis Persarum. Testatur autem Phauorinus apud Agellium, populo Romano hanc pœnam nimis duram esse visam: qui postea passus sit legem huius generis de tam immodico supplicio, situ atq; senio emori: ideoq; factum, vt posterioribus temporibus eiusmodi iudices iniusti ex lege repetundarum extra ordinem puniti, & plerique, vel exilio mulctati sint, vel etiam diutius, prout admiserint, teste Modestino. De arbitris dicetur paulo post.

V. Vt qui falsum testimonium dixisset, è saxo Tarpeio deijceretur.

Habetur & hoc caput apud Agellium lib. 20. cap. 1. & conuenit cum octauo legis diuinæ præcepto. Videtur autem sumptum ab Atheniensibus, apud quos in Areopago grauissimum fuisse iudicium ψευδομαρτυριῶν, apparet ex Demosthene, qui scribit, eos non modo in testes falsi testimonij reos, sed & in eum, qui eos subornauerat, produxeratq;, iudicium dedisse, & grauissimè animaduertisse. Cuius rei causa fuit, quod in Græcia valde multi essent ad falsum testimonium dicendum sine vlla religione, tanquam ad ludicrum aliquod, parati. Probat hoc Cicero in Oratione pro Flacco. Cæterum, quod ad ipsa verba legis attinet, clara & perspicua ea sunt, nec multa explicatione indigent.

E saxo Tarpeio deijceretur.) Saxum Tarpeium miræ altitudinis erat, à quo lex vult deijci eum, qui falsum dixisset testimonium. Causa tam atrocis pœnæ fuit, vt acerbitas vlciscendi maleficij, bene atq; cautè viuendi disciplina esset. Posterioribus temporib. aliquando in iudicum arbitrio fuit positum, qualis pœna falso testi irroganda esset: aliquando legis Corneliæ pœna ei fuit irrogata: deportatio videlicet & omniū bonorum publicatio. Testatur hoc postremum Martianus IC. qui scribit, [*l. 1. ff ad l. Corn. de sicar.*] eum qui falsum testimoniū dolo malo dixisset, quod quis rei capitalis damnaretur: ea lege teneri, cuius pœna est Insulæ deportatio, & omnium bonorum ademptio.

VI. Ne quis hominem indemnatum occideret: hominisve occidendi causa cum telo esset.

Priorem legis partem ex Saluiano Massiliensi Episcopo primus obseruauit Iacobus Cuiacius IC. celeberrimus, apud quem sic legerat: Interfici indemnatum quemcunq; hominem etiam XII. Tabularum decreta vetuerunt. Atq; ad hanc legem respexisse eidem Augustinus videtur, quando sic scribit: Vos appello leges, iudicesq; Romani, nempe post patrata facinora, nec quemquam scelestum indemnatū impune voluistis occidi. Sumptum fortasse est ex Lycurgi legibus, quæ auctore Valerio de indemnatis supplicium sumi vetabant.

Legis autem æquitas in promptu est: ne si quemuis sceleris manifestum occidi, sine iudicio liceret, fenestra hominibus audacibus ac facinorosis ad cædes pro libidine faciendis aperiretur.

Posterior pars ex Cicerone petita est, qui in Miloniana ita rationatur: Cum lex vetat, esse cum telo hominis occidendi causa: eandem tacite permittere, esse cum

cum telo defendendi sui causa. Locus enim est ex cõtrarijs: cuius hoc summum præceptum est, vt contrariorum contraria sit consequentia.

VII. Ne quis in vrbe cœtus nocturnos agitaret.

Ex declamatione Portij Latronis in Catilinã apud Sallustium.

Clandestinas coitiones lex vetat, quippe quæ facinorosis hominibus facultatem aliquid contra Rempublicam audendi præbeant, quemadmodum Menander scribit:

Τὴν νύκτα τῶν πολλῶν κακῶν ἀρχηγὸν.

Itaq; intempestam noctem veteres appellabant, vt Varro scribit, quia tempus agendi nullum erat. Inde etiam altera illa lex in has tabulas relata: Sol occasus suprema tempestas esto: vt mox dicetur.

VIII. Vt si quis hostem concitasset, ciuemve hosti tradidisset, capite pœnas lueret.

Recitat hanc legem Martianus in l. 3. ff. ad leg. Iuliam maiest. Lex duodecim Tabularum (inquit) iubet eum, qui hostes concitauerit, quive ciuem hostibus tradiderit, capite puniri.

Pleriq; interpretum hanc legem de crimine maiestatis intelligunt.

Est enim Maiestatis crimen illud, quod aduersus populum Romanum, aut securitatem eius committitur: id est, in quo læditur aut dignitas aut securitas eius. Cicero in Rhetoricis dicit, Maiestatem minuere, esse de dignitate aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Franciscus Balduinus in huius capitis explicatione scribit, tribus modis Maiestatem populi minui. 1. Si quis iniussu populi, vel principis bellum gereret, delectum haberet, exercitumve compararet: cum populi esset, ex Romuli lege hostibus bellum decernere, indicereve: idq; dicit, hoc loco significari per verba hostem concitare. 2. Si quis exercitum populi Romani hostibus traderet. 3. Si quis imbellis cederet, hostemve arcere nollet, aut in castra concederet, aut exercitum desereret, aut ad hostes profugeret. Ex quibus omnibus sententiam huius legis planam esse & intelligi posse, arbitror. Hotomannus dubitat quomodo illa verba Hostem concitaret, intelligere debeat: vtrum de ijs accipienda sint, qui extra ordinem in hostem pugnent, quod capite sancitum fuisse manifestum est: an vero de ijs qui hostes ex amicis populi Romani faciant. Lector iudicet.

IX. Vt qui ædes alienas aceruumq; frumenti iuxta ædes positum, dolo malo combussisset: vinctus, verberatus igne necaretur: at si casu id fecisset, noxam sarciret, Prætorisve arbitratu castigaretur.

Huius extat testimonium apud Caium in l. qui ædes. 9. ff. de incend. ruin. quam ex Caij libro ad leges XII. Tabular. quarto descriptam esse, inscriptio declarat. In quam sententiam illud est Callistrati, in l. capitalium. 38. §. 10. ff. de pœnis. Incendiarios capite puniri, qui ob inimicitiam, vel prædæ causa, intra oppidum incenderunt: & plerumq; viuos exuri: qui vero casam aut villam, aliquanto leuius. At fortuita in-

A cendia, si cum vitari possent, per negligentiam eorũ, apud quos orta sunt, damno vicini fuerunt, ciuiliter exerceri: vt qui iactura affectus est, damnum reciperet. Similiter Paulus lib. 5. Sententiarum, c. 4. Incendiarij, inquit, qui consulto incendium inferunt, summo supplicio afficiũtur. Quod si per incuriam eorum ignis euaserit, duplici compendio damnum eiusmodi sarciri placuit.

X. Qui fruges excantassit.

Extat huius legis & apud Senecam libr. 4. naturalium quæstionũ, & apud Plinium lib. 28. ca. 2. & alibi.
B Senecæ verba sunt hæc: Apud nos, inquit, in XII. Tabulis cauetur, ne quis alienos fructus excantassit. Rudis adhuc antiquitas credebat, & attrahi imbres cãtibus, & repelli: quorum nihil posse fieri, tam palam est, vt huius causa nullius Philosophi schola introeunda sit. Hæc Seneca. Cui tamen contradicit Plin. lib. 28. c. 2. & lib. 30. cap. 1. & alibi, probans multis exemplis, maximam vim habere incantationes, id quod etiam quotidiana experientia testatur. Non addam
C plura ad huius legis explicationẽ: hoc multum dico, quòd ab alijs sic recitetur: Qui fruges excantassit: & qui malum carmen incantassit, coërcetor. Liu. Decadis 4. lib. 9. cum de Bacchanalibus loquitur, testis est, olim Romæ ex Senatusconsulto conquisitos fuisse omnes veneficiorum & vaticiniorum libros, vt comburerentur.

XI. Neve alienam segetem pellexeris.

Extat apud Augustinum libr. 8. de ciuitate Dei, & Seruium in octauam Virgilij Eclogam.

D Augustinus lib. de ciuitate Dei 8. illud etiã, inquit, quod alio loco de his artibus dicit.

Atq; satas alio vidi traducere messes.

Eo quod hæc pestifera, scelerataq; doctrina fructus alieni in alias terras transferri prohibentur: nonne in XII. Tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus, Cicero commemorat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? Item Apuleius in Apologia: Magia ista, quantum ego audio, res est legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim Ta-
E bulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

Hæc vero certis conceptisque verborum formulis, ac potius susurris, vel hominibus pernicies, vel ægris calamitas inferebatur. Cuius eiusdem generis illæ Diræ fuerunt, de quibus Cicer. in 1. de Diuinat. & Plutarchus in Crassi vita commemorant: vnde intelligitur, arcanas quasdam & vetustas execrationes fuisse, quarum ea vis foret, vt cui semel obnun-
F ciarentur, is nunquam exitium, perniciemque vitaret.

XII. Sanatibus idem, quod forctibus ius esto.

Extat hoc caput apud Festum, Sanates, ait Festus, dicti sunt qui supra, infraq; Romam habitauerunt quod nomen his fuit, quia, cum defecissent à Romanis, breui post redierunt in amicitiam, quasi sana mente. Itaque XII. Tabulis cautum est, vt idem iuris esset sanatibus, quod forctibus, id est, bonis, & qui nunquam defecerant à pop. Romano. Legis æquitas manifesta est, vt ij scilicet, qui benignita-

tem populi Romani experti essent, constantes deinceps in fide, atque ipsius Maiestate comiter tuenda, permanerent: tum vt reliqui hoc tanquàm inuitamento ad populi Romani societatem, atque amicitiam allicerentur. Hanc tamen legem posteà Æbutia lege abrogatam fuisse, testis est Agellius libro 16. capit. 10. A

TERTIA PARS LEGVM XII. Tabularum: de Iure priuato. B

De patria potestate.

I. Vti qui ex patre, matreq; familias eius nasceretur, in patrisfamilias sui manu, potestate, mancipioq; esset: haberetq; paterfamilias ius in eum vitæ, ac necis, terq; filium venum dandi potestatem.

C At si ter filium pater venum duit, filius à patre liber esto. Vtiq; filia, cæteriq; liberi vna mancipatione liberarentur. Iustinianus scribit: Ius potestatis, quod in liberos habemus, proprium esse ciuiũ Romanorũ: Nullos n. alios esse homines, qui talem in liberos potestatẽ habeant. Nam (vt Dionysius testatur) gentes aliæ omnes modum patriæ potestati aliquem statuerunt: at Romani in omne vitæ filiorum tempus eam produxerunt: etiamsi Rempublicam gererent, Magistratusve summos obirent.

D *Qui ex patre, matreque familias.*) Sic accipienda sunt hæc verba, quasi dictum esset: Qui ex iusta vxore. Nam (vt Iustinianus ait) in potestate nostra sunt ij demum liberi, quos ex iustis nuptijs procreauimus.

Manu, potestate, mancipio.) Tria hæc coniunctim coaceruata sunt, vt summum illud, & infinitum ius patriæ potestatis intelligeremus. Vnde illud de C. Flaminio apud Ciceronẽ in 2. de Inuentione, qui cum Tribunus plebis esset, & ex Rostris concionem ad populum haberet, vi à patre de eo templo deductus est. E

Haberetq; paterfamilias ius in eum vitæ.) Huic tamẽ legi Imperatores Romani, atq; Iurisconsulti detraxerunt, eamq; ad naturalem æquitatem reduxerunt, vt ex plurimis Pandectarũ, Codicis, & Nouellarum constitutionum locis apparet.

Terq; filium venum dandi.) Huius partis testem habemus Dionysium Halicarnassæum lib. 2. qui etiam illud adscribit. Maiorem hac lege patribus in filios, quã heris in seruos potestatem permissam esse. Seruum n. semel venditum, si à nouo domino manumittatur, sui iuris effici: at filium non prius suæ potestatis fieri quam ter à patre suo venditus, ter à suis dominis manumissus fuerit. F

At si ter filium pater.) Auctorem hæc pars legis habet Vlpianum, cuius verba ca. Institutionum 10. hæc sunt: Liberi parentũ potestate liberantur emancipatione: id est, si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter mãcipatus, ter manumissus, sui iuris fit. Id enim lex XII. Tabularum iubet his verbis: Si pater filium ter, &c.

Venum duit.) Alij legunt, venum dauit: Turnebus, venum dabit: Iosephus Scaliger, Venum duit, ab antiquo verbo duo, duis, pro quo nos vtimur do, & subijcit, venum dauit, malè, imò barbare & inepte dici.

Quod ait lex, filia verò, &c. Existimat Hotomanus, testimonium certum non extare. Nam quod Vlpianus capit. 10. sic scribit: Cæteri liberi, præter filium, tam masculi, quàm fœminæ, vna mancipatione, manumissioneque sui iuris fiunt, &c. nominatim legi XII. Tabularum non adscribit, vt nec in l. 8. D. de iniu. rup. irr. test. Vtcunque sit, capitis huius sententiam Caius quoq; libro primo Institutionum confirmans, inquit: Fœminæ, vel nepotes masculi ex filio, vna mancipatione de patris vel aui exeunt potestate, & sui iuris efficiuntur.

De testamentis, ac tutoribus.

II. Paterfamilias vti legassit super pecunia, tutelave suæ rei, ita ius esto.

His verbis legis XII. Tabularũ, vti legassit, ius esto: ait Iurisconsultus, amplissima potestas tributa est testatoribus, vt etiamsi Prætorem, aut Consulem, qui cum summo imperio est, suis liberis tutorem instituant, eos ad hoc onus suscipiendum obligent.

Paterfamilias.) Si hoc intelligendum est, solis patribus familias testandi ius fuisse, filijs familias, ne patribus quidem auctoribus, nõ fuisse, quippe qui suum nihil haberent.

Vti legassit.) Pro eo est, quasi dixisset, vti statuerit, siue decreuerit. Legandi verbum à lege fictum est, vt legare nihil aliud sit, quàm statuere, decernere, & (vt vulgus loquitur) disponere: siue de hæreditate, siue de legatis, & donationibus in testamento.

Super pecunia.) Hoc verbo non modo pecunia numerata, verum etiam res omnes, tam soli, quàm mobiles, & tam corpora, quàm iura continentur.

Tutelave suæ rei.) Mirum videri potest, quasi rei, id est, patrimonio tutela detur. Tutela moribus potiùs ac disciplinæ pupillorum, quàm fortunis & patrimonio comparata est. Sed forte adiectum est propter superius verbum pecunia, quasi lex hoc capite de testatorum patrimonio & fortunis sanxisset. Quod ait, ita ius esto: per hanc legem ius patriæ potestatis, etiã post patris mortem, & vsq; ad pubertatem liberorum extenditur.

III. Parentibus tutorum liberis in potestate dandorum testamento ius esto.

Huius legis caput habet Caius libro 4. ad leges XII. Tabularum, l. 1. ff. de testament. tutel. vbi ait: Lege XII. Tabularum permissum esse parentibus, liberis suis, siue masculini, siue fœminini sexus (si modo in potestate sunt) tutores testamento dare. Nam secundùm

cundum naturam sit verisimile, neminem diligentius de bonis tutoribus cogitaturum quam parentes ipsos. Ideoque lex permittit ac suadet, vt parentes in testamentis suis dent liberis impuberibus tutores: ne post mortem illorum, incerta sit eius rei solicitudo. Addit autem Caius, scire nos in primis hic debere, etiam posthumis filiis posse tutores testamento dari. Et sic Suetonius scribit, Iulium Cæsarem testamentum facientem plures ex ijs, qui eum postea occiderunt, nominasse tutores filii, si quis sibi nasceretur. Rationem autem cur posthumis dari tutor possit, hanc recitat Iustinianus, quod ii in compluribus alijs causis pro iam natis habeantur.

IV. Vt si pater familias intestato moreretur, agnatorum, gentiliumque in ipsius pupillis, eorumque potestas esset.

Huius capitis testes sunt Iustinianus, Vlpianus & alij. Legitimæ tutelæ, inquit Vlpianus, lege XII. Tabularum agnatis delatæ sunt, & consanguineis: id est, his, qui ad legitimam hæreditatem admitti possunt: vt qui sperarent, hanc successionem iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur.

Si paterfamilias intestato moreretur) Hæc verba, intestato moreretur, inquit Iustinianus, non hanc habent significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare: sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. Quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, viuo testatore decesserit.

Agnatorum gentiliumq.) Caius hæc sic interpretatur: vt si plures agnati sint, proximus familiam adipiscatur: & si eodem gradu plures sint omnes simul tutelam adipiscantur. Sunt autem agnati, cognati, per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi à patre cognati, veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius, nepos've ex eo: item patruus & patrui filius, nepos've ex eo. At qui per fœminini sexus personas cognatione iunguntur, agnati non sunt, sed alias naturali iure cognati: differunt autem agnati etiam à gentilibus hoc modo, quod agnati dicuntur, qui ex eadem familia nascuntur, & idem cognomen habent: gentiles, qui eodem ex genere nascuntur, & simili nomine appellantur. Annotat Iustinianus in Institutionibus, ex hac lege etiam libertorum & libertarum tutelam ad patronos liberosque eorum pertinere.

V. Si furiosus existat, agnatorum, gentiliumque in eo, pecuniaque eius potestas esto.

Ex Cicerone descripta est lib. 2. de Inuentione. & libro 3. Tusculanarum quæstionum: item ex Iustiniani Institutionibus lib 1. titulo 23. Cic. lib. 3. Tusculanarum quæstionum scribit eum qui errore mentis affectus sit, vetari XII. Tabulis rerum suarum esse dominum. Itaque non esse scriptum, Si insanus, sed si furiosus esse incipit. Nam stultitiam, inquit, censuerunt, id est, inconstantiam sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum. Furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia cœcitatem. Sed & apud Vlpianum cap. Institutionum 12. ita scriptum

A est: Lex XII. Tabularum furiosum in curationem iubet esse agnatorum. Quapropter furiosos à dementibus Iurisconsulti passim distingunt.

Existat) Verbum existat, Cicero sic interpretatur, id est, esse incipit: quasi iubeat lex statim propinquos officio fungi.

Agnatorum gentiliumque) Vt cui erunt agnati, ad eos tutela deferatur, cui gentiles, eodem modo. Vnde peruulgatum inter veteres prouerbium, vt quum aliquem errore mentis affectum significarent, eum B dicerent ad agnatos & gentiles deducendum esse.

VI. Vt qui prodigus existeret, ei Prætor, causa cognita, bonis suis interdiceret, inque ipsius pecunia, agnatorum gentiliumque potestas esset.

Huic capiti testimonium præbet Vlpianus in l. I. ff. de curat. fur. vbi sic scribit: lege XII. Tabularum prodigo interdicitur bonorum suorum administratio. Et item capit. Institutionum 12. Iustinianus Institutionum libr. 1. titulo 23. Notatione autem digna C est ea formula, qua Paulus lib. Sentent. 5. scribit, Prætores hac in re vti solitos fuisse. Illa vero est hæc: Quando tu bona patria, auitaque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis: ob eam rem tibi ea re, commercioque interdico. Desumpta videtur hæc lex ab Atheniensibus, apud quos, vti annotat Balduinus, ex lege Solonis, infamia notabatur is, qui patrimonium decoxisset, atque adeo lege omnium Græcorum arcebatur foro, & concionibus, sicuti apparet ex oratione Æschinis contra Timar- D chum: Ipsi etiam Areopagitæ prodigum interpretantur viuentem, quem Asotum vocant, vtpote, quem sibi ipse relictum, vix salus ipsa seruare posset, non aliter, quam criminis alicuius reum, & in ius vocabant, & puniebant. Athenæus libro quarto.

Et prætor) Per Prætorem Consul intelligitur, qui antiquitus etiam Prætor à præeundo, vel præessendo dictus fuit, vti ex Cicerone liquet. Tempore autem Decemuirorum Prætores, qui diuersum à Consulatu habuerunt Magistratum, nondum fuerunt creati.

E *VII. Mulieres orbæ innuptæ, in fratris agnatiue proximi tutela sunto.*

Huius legis testis est partim Cicero, partim Vlpianus. Mulieres omnes, inquit Cicero pro Muræna, propter infirmitatem consilij, maiores in tutorum potestate esse voluerunt. Hi inuenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur. Vlpianus autem cap. Institutionum 11. postquam dixit, Legitimos tutores esse qui ex lege aliqua descendunt, per eminentiam autem Legitimos dici, qui ex lege XII. F Tabularum introducuntur, nimirum agnatos, & patronos, statim sic infert. Fœminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit: vnde hanc legem XII. Tabularum illâ Claudiâ abrogatam fuisse intelligitur.

Orbæ innuptæ) Quia filiæ familias in patrum suorum potestate sunt, nuptæ autem in virorum manu: orbæ innuptæ in fratrum tutela. Quod M. Cato de lege Oppia disserens apud Liuium Decadis 4. lib. 4. ostendit: Maiores, inquit, nostri nullam, ne priuatam

quidem

quidem rem agere fœminas sine actore voluerunt in manu esse parentum, fratrum, virorum. Et Valerius aliquanto post: Nunquam saluis suis exuitur seruitus muliebris. (Suos appellat, quorum in manu sunt, patrem, fratrem, maritum.

De suspectis Tutoribus.

VIII. Vt si quis doli mali, culpave in tutela gerenda suspectus videretur: cum cuius apud Pratorem suspecti arguere, ius esset: vtque doli damnatus, infamis fieret.

Testimonium huius legis extat apud Vlpianum, Iustinianum, & Cicerorem lib. 3. Officiorum.

Vlpianus, Iustinianusq; aiunt, suspecti crimen ex lege XII. Tabularum descendere. Et Cicero lib. 3. Officiorum scribit, dolum in tutela fuisse vindicatum lege XII. Tabularum. Dolum autem malum Gallus Aquilius apud Ciceronem definit, quum aliud agitur, aliud simulatur. Quam definitionem etiam Seruius Sulpitius probat. Tribonianus vero sic describit: Dolus malus est omnis calliditas, fallacia, machinatio ad circumueniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibita.

Culpave.) Culpa est læsio, per imprudentiam alteri illata, quæ alioquin humanitus euitari potuisset. Donatus dicit, culpam eius esse, qui nesciens aliquem læserit.

Suspectus videretur.) Suspectus tutor quis censeri debeat, definit Iustinianus ex responso Iuliani, Instit. de suspectis tutoribus: Suspectus est (ait) qui non ex fide tutelam gerit, licet soluendo sit. Et infra: Suspectum etiam eum putamus, qui moribus talis est, vt suspectus sit. Enimuero tutor, vel curator, quamuis pauper est, fidelis tamen & diligens, remouendus non est, quasi suspectus. Idem dicit Vlpianus in l. suspectum, ff. de suspectis tutoribus.

Eum cuius.) Hanc ob causam Iustinianus ait, hoc suspecti tutoris iudicium quasi publicum esse, cum eius accusatio omnibus pateat.

IX. Vt qui per tutelam pupillum fraudasse eiusque rem furatus esse conuinceretur, infamia notatus duplionis pœnam subiret.

Extat huius capitis testimonium apud Tryphonem in *l. tres tutores 55. ff. de adm. tut.* & apud Ciceronem in oratione pro Cæcinna, & pro Roscio Comœdo. Superior lex de suspectis tantum tutoribus egit: hæc vero de ijs, qui manifeste furti essent conuicti.

Infamia notatus.) Hoc iudicio damnatum infamem fuisse, Cicero testis est, vbi tutelæ iudicium turpe appellat libro primo de Oratore: & pro Cæcinna ait, turpe iudicium dari aduersus eum qui per tutelam fraudasset aliquem. Idem etiam in oratione pro Comœdo inter iudicia summæ existimationis tutelę iudicium enumerat.

Duplionis pœnam subiret.) Vlpianus in *l. 1. §. 2. ff. de tut. & rat. dist.* Considerandum est in hac actione, vtrum precium rei tantum duplicetur, an etiam, quod pupilli intersit. Et magis esse arbitror, in hac actione, quod interest, non venire: sed rei tantum æstimationem. Item l. 2. Hæc actio licet in duplum sit, in simplo rei persecutionem continet non tota dupli pœna est. Duplionis autem vocabulo vsi sunt veteres, pro duplo, eoque significarunt duplicem vel pecuniæ vel capitis mulctam.

X. Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.

Hęc lex sumpta est ex Seruij commentarijs in Virgilium, lib. 6. Æneid. pag. 1081. vbi versum illum interpretans.

——aut fraus innexa clienti:

Ex lege, inquit, XII. Tabularum venit, in quibus scriptum est, Patronus, si clienti, &c. Si enim clientes quasi colentes sunt, patroni quasi patres: tantundem est, clientem, quantum filium fallere. Hæc Seruius.

Patronatus autem & clientelarum iura supra libro primo descripsimus. Agel. lib. 20. cap. 1. & lib. 5. cap. 13. scribit, antiquis populi Romani moribus comparatum fuisse, vt clientem in fidem receptum, chariorem haberent quam propinquos: eumque etiam aduersus hos tuerentur: quin & licuisse patronis testimonium pro cliente aduersus cognatos dicere, aduersus clientem non licuisse.

Sacer esto.) Sacer homo est, quem populus iudicauit ob maleficium, quemque non fas est immolari, sed qui eum occidit, parricidij non damnatur: Festus. Et paulo infra: Quiuis homo malus atque improbus sacer appellari solet.

De legatis, & hæredibus.

XI. Vti quisque legassit suæ rei, ita ius esto.

Agit hæc lex, cuius testimonium extat apud Pomponium in *l. verbis 120. ff. de verborum signific.* de legatis, quod patrifamilias liceat legare bona sua, prout sibi placeat. Sic enim eam interpretatur: Verbis, inquit, legis duodecim Tabularum his: vti quisque legassit suæ rei, ita ius esto: latissima potestas tributa videtur, & hæredis instituendi, & legata & libertates dandi, tutelas quoque constituendi. Vnde liquet, eam ad manumissiones etiam pertinere, vt quotquot è suis quisque seruis liberos relinquere vellet, posset. Ab alijs sic hæc lex recitatur: Paterfamilias, vt legassit super familia, pecuniaque sua, ita ius esto. Vbi appellatione familiæ bona patrisfamilias, & in his seruos, seruasque significari, tradit Vlpianus. Pecuniæ quoque vocabulo non modo pecunia numerata, verum etiam res omnes, tam soli, quam mobiles, & tam corpora, quam iura continentur.

Legassit.) Hoc loco dicitur de hæreditate, siue de legatis & donationibus in testamento.

Suæ rei.) Significatur hoc verbo, de re sua quemq; testari oportere. Nam etiam in legatis alienæ rei, quam suam testator putauit, legatum nullum est.

Ita ius esto.) Summum testamentorum ius esse ostendit, quemadmodum Cicero scribit Philip. 11. In publicis actis nihil esse lege grauius: in priuatis firmissimum esse testamentum. Porro Testamenti ordo, vt annotat Alexander ab Alexandro, libro 1. Genialium dierum, capite 1. apud veteres erat hic, vt primo capite hæredis fieret institutio, siue vnus, siue

plures essent, qui in vniuersum bona ex defuncti voluntate caperent. (A) Sequenti capite, & in ima cera, secundi hæredes, legata, & reliqua testatoris voluntas & dispositio ponuntur: siue aliquos onere grauare, aut si quibus dari, fierique oportere, testator pro sua voluntate arbitratus esset: qui non hæredes, sed legatarij sunt dicti. Hæc ille.

XII. Vt cum paterfamilias super familia sua legaret, nexum faceret, perque æs & libram familiam mancipar et: ac præter libripendem ciues Romanos puberes ne minus quinque adhiberet.

(B) Huius capitis argumentum suppeditat primum Agellius lib. 15. cap. 13. cum ait in XII. Tabulis eo loco, vbi de testamentis agitur, libripendis mentionem fieri. Deinde Vlpianus cap. Institutionum 20. reliqua explicat.

Testamentorum apud Romanos genera fuerunt tria: vnum, quod calatis Comitijs: alterum, quod in procinctu: tertium, quod per æs & libram appellatum est. De hoc tertio testamenti genere hæc lex loquitur. Dicebatur autem testamentum per æs & libram, (C) cum Paterfamilias ei, quem vellet successorem relinquere, familiam suam, & vniuersum ius patrisfamilias mancipio venderet, & simul heredes nuncuparet. Vlpianus ait, in testamento quod per æs & libram fit, duas res agi, familiæ mancipationẽ, & nuncupationem testamenti. Id quod & Plutarchus libro de sera Numinis animaduersione, innuere videtur de Romanis inquiens, vbi testamenta condunt, alij scribuntur hæredes, alij venduntur bona, idque absurdum videri ait. Fiebat vero mancipatio familiæ, quæ (D) imaginaria venditio erat, in hunc modum: Quinque aderant testes, & libripens, ciues Romani & puberes: atque iis præsentibus, is qui successor defuncti erat futurus, patrimonium morituri emebat, verba quædam dicens solemnia, & imaginarij precij nomine nummum æneum domino dabat.

Verba solemnia erant hæc: Huius ego familiam, quę mihi empta est hoc ære, æneaque libra, Iure Quiritium, meam esse aio. Deinde ære percutiens libram, id æs dabat ei, à quo hæreditatem expectabat, quasi (E) loco precij. Appellabaturque is, qui emebat, familiæ emptor. Porro venditor nihil emptori tradebat, sed hæredem cum tali modo constituebat, scilicet vt post mortem venditoris posset iure hæreditatem adire. Vbi emancipatio ea facta erat, tum ordinabat vẽditor, quid post mortem suam fieri vellet: dicebat enim familiæ emptori, siue successori: Huic volo dari fundum, illi domum, alij centum solidos. Atque hæc testamenti nuncupatio dicitur, de qua etiam Vlpianus titulo Institutionum 20. scribit, quod sic (F) fieri consueuerit: Nuncupatur, inquit testamentum in hunc modum: Tabulas testamenti testator tenens, ita dicit: Hæc vti his tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor. Itaque vos Quirites testimonium præbitote.

Nexum faceret.) Id est, manciparet. Festus: Nexum est, vt ait Gallus Ælius, quodcunq; per æs & libram geritur, idque necti dicitur: quo in genere sunt hæc: testamenti factio, nexi datio, & nexi liberatio, &c.

Perque æs & libram familiam manciparet.) Qua ratione hoc factum sit, iam ostensum est.

Præter libripendem.) Libripens fuit is, qui in mancipationibus libram siue stateram tenebat, à libra & pendendo, siue ponderando dictus, quasi ponderator. Veteres enim primum ære graui non signato vsi sunt: neque in emptione & venditione precium numerarunt, sed appenderunt.

Cæterum & illud hoc loco notandum, ex hac lege tractum esse, quod postea legislatores omnes voluerunt, septem testibus præsentibus testamenta scribi. Erant enim in hac imaginaria venditione septem, videlicet, quinque ciues Romani, libripens, & emptor.

XIII. Cum nexum faciet, mancipiumque, vti lingua nuncupassit, ita ius esto.

Extant hæ reliquiæ apud Festum, & Ciceronem in 1. de Oratore, vbi Antonius ita Crassum alloquitur: Lapides mehercle flere coegisses, vt totum illud, vti lingua nuncupassit, non XII. Tabulis, sed in magistri carmine scriptum videretur. Festus eam sic interpretatur, id est, ita vti nominarit, locutusve erit, ita ius esto.

Cum nexum faciet, mancipiumque.) Id est, cum paterfamilias per æs & libram familiam vendet. Loquitur enim lex de mancipatione, de qua etiam prior egit, & iubet, vt quod testator hæredem nuncupans, de suis bonis decreuerit, id ius ratumque sit. Quidam etiam ad alios contractus eam referunt.

XIV. Qui se seirit testarier, libripensve fuerit, nisi testimonium feriatur, improbus, intestabilisque esto.

Extat apud Agellium libro 15. ca. 13. sed valde corruptum. Hæc lex varie à diuersis recitatur. Apud Agellium sic legitur: Qui si erit testator: libripensve fuerit, in testimonium feriatur, improbus intestabilisque esto. Sed vbi priora verba nullam fere significationem habere possunt: ego sic recitaui partim ex correctione Iacobi Cuiacij, partim aliorum. Videtur autem loqui de testibus ad testamẽta adhibitis, quales quinque ciues Romanos puberes cum libripende adhiberi lex duodecima vult, si ij rogati nolint testimonium perhiberi, ac fateri testamentum ita conditum fuisse; seq; testes à conditore eius adhibitos fuisse, quali propter eiusmodi inficiationem pœna vel mulcta sint afficiendi. Atq; sic etiam in ciuili iure traditum est, vt quum ab initio testamenti tabulæ aperiendæ sunt, Prætor pro suo officio cogat signatores conuenire, & sigilla sua recognoscere, vel negare se signasse: quoniam publice expedit, suprema hominum iudicia exitum habere. Sed in genere de omnibus testibus accipi potest, qui in aliquo negotio, vel contractu vocari se in testes passi sunt, si de perhibito testimonio rogati, illud dicere, eiusque approbare fidem non velint, vt improbi intestabilesque sint.

Qui se seirit testarier.) Id est, qui se in testem vocari passus fuerit. Sic corrigit doctissimus vir Iacobus Cuiacius adiutus à vetusto codice. Adrianus Turnebus legit, Qui si erit testatus. Vt testatus idem significet, quod antestatus, de quo postea.

Nite-

Ni testimonium faciatur.) Apud Agellium est, in testimonium feriatur. Cuiacius legit, Si in testimoniũ feriatur, id est, si cogatur, & pulsetur, vt testimonium dicat. Adrianus Turnebus: Ni testimonium fateatur, vel ferat. Potest autem esse feriatur, vna litera mutata. Veteres enim fariari pro fari, vsi sunt, teste Diomede, qui eiusmodi morem antiquis fuisse dicit vt in dictionibus quibusdam sermonem ex abundanti adderent, nihilque adiecta syllaba dictionibus conferret. Quomodo aggrediri, pro aggredi, item moriri, pro mori, dixerunt.

Improbus, intestabilisque esto.) Intestabilis proprie dicitur, cui testimonij dicendi ius non est: sicuti contra testabilis dicitur, cui ius hoc datum est. Postea autem intestabiles etiam in patiendi significatione dicti sunt, quibus testimonium non dicitur. Hinc Caius ait: Cum lege quis intestabilis iubetur esse, eo pertinet, ne eius testimonium recipiatur, & eo amplius, vt quidam putant, neve ipsi dicatur testimonium.

XV. *Vtique filij, filiæque familias bonorum sui, suæque hæredes essent.*

Testimonium huius capitis extat apud Iustinianum Instit. lib. 2. tit. 19.

Sequuntur nunc leges aliquot de hæredibus, quo ordine illi sibi inuicem succedere debeant. Hæc autem quam recitaui lex, vult vt primum locum inter hæredes habeant filiæque familias.

Sui suæque hæredes essent.) Tria hæredum genera à Iurisconsultis traduntur. Aut enim sunt necessarij: aut sui & necessarij: aut extranei. Necessarius hæres institutus: ideoque sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber & necessarius hæres fit.

Sui autem & necessarij hæredes sunt, veluti filius, filia, nepos, neptisve ex filia, & deinceps cæteri liberi, qui in potestate morientis modo fuerunt. Atque hi quidem sui hæredes ideo appellantur, quia domestici hæredes sunt, & viuo quoque patre quodammodo domini existimantur: vnde etiamsi quis intestatus moriatur, prima causa est in successione liberorum. Necessarij vero ideo dicuntur, quia omnino, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quam ex testamento, ex lege XII. Tabularum hæredes fiunt. Cæteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei hæredes appellantur. Ex his quæ legis sententia sit, manifestum est. A quibusdam ita recitatur: Intestatorum hæreditates primo suorum hæredum, velint nolintve sunto.

XVI. *Vt si qua mulier post viri mortem in decem proximis mensibus pareret: qui quæve ex ea nascerentur, suus, suave in viri familia hæres esset.*

Prioris partis testimonium extat apud Agellium libr. 3. cap. 16. Altera legis pars, (inquit Hotomanus) ex coniectura quidem, sed tamen cum aliqua Iurisconsultorum veterum auctoritate addita est. Vlpiani quidem in l. 3. §. 4. ff. de suis & legit. Item Iuliani in l. 6. & l. 7. eodem. Loquitur hæc lex postumis, quem illi gradum inter hæredes habere debeant, & quinam veri posthumi iudicandi. Vt enim sobolem illam posthumam ex nuptiis vere natam & mariti esse constaret, neve aut proles aliqua notha facile supponi posset, aut impudicis mulieribus liberum esset, sua semper adulteria tegere, obtẽtu matrimonij: ideo Decemuiri scripserunt atq; definierunt, in decem mensibus hominem gigni, vt, qui post decimum mensem à parentis morte nascerentur, pro veris posthumis non haberentur, nec inter hæredes numerarentur.

In decem proximis mensibus.) De tempore partus humani varie disputant Physici. Plinius lib. 7. cap. 5. quidem negat certo definiri & sciri tempus eiusmodi partus posse tamen & antiquiores & recentiores scriptores experientia edocti tradiderunt, septimo, nono, & decimo, nonnunquam etiam octauo mense hominem gigni, & in lucem edi, summumque esse hominem gignendi finem decem menses, non inceptos, sed exactos. Et ex hac lege fluxisse videtur formula illa Aquiliana instituendi posthumi hæredis: Si quis mihi nepos post mortem meam in decem mensibus proximis natus erit, &c.

Cum qua conuenit etiam Varronis testamentum: Si quis mihi filius, vnus pluresve in decem mensibus gignuntur, ij si erunt ὄνοι λύρας, exhæredes sunto. Reliqua legis verba ante exposita sunt.

XVII. *Si paterfamilias intestato moritur, cui suus nec extabit hæres, agnatus proximus familiam habeto.*

Extat apud Vlpianum capite Institutionum 26. Priorem huius legis partem Paulus interpretatur in l. si quis. 9. ff. de lib. & posth. Verba sunt perspicua.

Si intestato moritur.] Hæc verba ad id tempus referuntur, quo testamentum destituitur, non quo moritur: quippe cum tunc demum certum esse incipiat intestatorem intestato esse mortuum. Dicitur autem intestatus quatuor modis: testamento non facto, non iure facto, rupto, irritove facto, & ab hærede destituto. id est, cum hæres scriptus hæreditatem repudiauit.

Cui suus extabit hæres.] De suis hæredibus, quinam sint, ante dictum est.

Familiam habeto.] Familiæ appellatio varie accipitur, videlicet: vel de rebus, vel de personis. De rebus, vt in hac lege, vbi significat hæreditatem defuncti. De personis quando intelligitur, tum rursum quinq; modis accipitur, vt docent Vlpianus & Alciatus, quos huc non libet referre.

XVIII. *Intestato liberto mortuo, primum sui succedunto: si hi non fuerint, Patronus.*

Testimonium huius legis extat apud Iustinianum, Institutionum lib. 3. tit. 8. & apud Vlpianum capite Institutionum 29.

Olim (inquit Iustinianus) licebat liberto Patronum suum impune testamento præterire. Nam ita demum lex XII. Tabularum ad hæreditatem liberti vocabat Patronum, si intestatus mortuus esset libertus, hærede nullo relicto.

De libertis, quinam illi sint, libro I. harum antiquitatum abunde dictum est.

Primum sui succedunto.] In hac lege per suos hæredes intelligũtur liberti filij, vel liberti naturales, filius adopti-

adoptiuus, vxor, &c. vti ex Vlpiano, & Iustiniano cognoscitur.

Si hi non fuerint, patronus.) De Patronis etiam multa libro primo dicta sunt. Hęc tamen lex de ijs non est intelligenda: cum Patronus hic significet eum, qui ex seruitute seruum suum manumisisset. Cæterum totum hoc caput diligenter ab Vlpiano, & Iustiniano explicatur, vnde, quæ hic desunt, peti possunt.

XIX. *Vti cæterarum rerum, si hæredes partem quisque suam habere mallent, familiæ erciscundæ arbitrum sumerent, cui totius rei ius, arbitriumque permitterent.*

Habetur hoc caput apud Caium. *l.1.ff. famil. ercisc.* & apud Vlpianum libro 4. eodem. Quandoquidem communio rerum solet discordiam parere, optima ratione lex introduxit actionem, quam familiæ erciscundæ appellarunt Iurisconsulti. Caius loco citato ita inquit: Hæc actio (scilicet familiæ erciscundæ) proficiscitur ex lege XII. Tabularum. Namque cohæredibus volentibus à communione discedere, necessarium videbatur aliquam actionem constitui, qua inter eos res hæreditariæ distribuerentur. Inde etiam Papinianus commendat fratres, qui à lite propter communionem hæreditatem suborta, per diuisionem vltro discessissent.

Familiæ erciscundæ.) Familiæ appellatione hoc loco res hæreditariæ accipiendæ sunt.

Erciscundæ.) Ercisci veteres dicebant, pro partiri, ac diuidere, vnde illud Festi: Erctum citum (quod significat hæreditatem diuisam) fit inter consortes. Erctum (id est, hæreditas) à coercendo dictum, vnde & erciscundæ, & ercisci. Citum autem (id est, diuisa) vocatum est à ciendo. Est autem, idem ciere, & ciscere, pro diuidere. Vnde forte quis non aberret, si dixerit, erciscundæ, compositum ab er, vel creditate: Sic enim veteres scribebant, sine aspiratione: & à ciscundæ, id est, diuidundæ, vel diuidendæ.

Arbitrum sumerent, cui totius rei ius, &c.) Arbiter (vt Festus docet) dicitur Iudex, quod totius rei habeat arbitrium, & facultatem. Est autem hoc loco Arbiter, Iudex compromissarius, id est, ciuis Romanus, ex compromisso a litigatoribus sumptus, cui Prætor disceptandæ arbitrio suo controuersiæ potestatem dedit. Quod ad hanc legem attinet, significat Cicero lib. 1. de Oratore certa & solennia fuisse verba, quibus arbiter, partibus diuisis, alterum ab alterius parte arceret. Summa huc pertinet, vt Arbiter familiæ erciscundæ additus, primum singulas res, si commode fieri possit, singulis adiudicet: si non possit, & vnius pars præponderet: tunc eum alteri in pecuniam certam condemnet. Quod si vnus aliquis solus fructus percepit, remque hæreditariam corrupit, aut consumpsit: tum eum in certam quoque pecuniam alteri condemnet.

XX. *Inter hæredes, pro hæreditarijs portionibus, obligationes hæreditariæ diuisæ sunto.*

Testimonia huius legis extant plurima in iure ciuili, quæ prolixe hoc loco commemorare nolo. Sententiam tantum breuiter indicabo, quæ videtur esse

A hæc: Vt obligationes testatoris diuisæ sint inter hæredes, pro portionibus hæreditarijs. Exemplo fiet res clarior: Si testator votum aliquod fecit, aut centum alicui debet, tum solutio illius voti, vel pecuniæ debet fieri non per vnum hæredem, sed diuidi per hęredes, ita vt omnes hæredes conferant ad illius solutionem, pro portionibus hæreditarijs. Et sic creditores demortui debitoris possunt agere, non contra vnum hæredem, sed contra omnes. Idem etiam intelligendum est de testatoribus creditoribus. Si quis eis B debeat aliquam pecuniæ summam, nec ante obitum testatoris solutio fiat: tum hæredes eius omnes, non vnus tantum, contra debitorem actionem habent.

Pro hæreditarijs portionibus.) id est, pro partibus hæreditatis, quas quisque hæredum ex hæreditate, vel bonis testatoris accepit.

Obligationes hæreditariæ.) Id est, illæ obligationes, quæ à testatore ad hæredes veniunt. Obligatio (vt Iustinianus lib. 3. Instit. tit. 14. definit) est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius soluendæ C rei, secundum nostræ ciuitatis iura. Diuiduntur autem oligationes in naturales, ciuiles, & mixtas. Naturales dicuntur, quæ cum reuera contractæ sint, à iure tamen Quiritium non approbantur, veluti, si seruus ciui Romano pecuniam crediderit: iure quidem naturæ, quæ parem omnium hominum conditionem esse voluit, obligatio nata est: sed prætor de ea ius non dicit. Ciuiles sunt, quæ vel nunquam reuera contractæ essent, facto tamen aliquo, sed ad iuris ciuilis rationem non accommodato, dissolutæ D sunt. Mixtæ dicuntur, quæ cum reuera & æquissime contractæ sunt, tunc etiam à iure ciuili comprobatæ, & confirmatæ: cuiusmodi sunt, ex mutuo, commodato, deposito, empto, conducto, & cęteris similibus. De hoc tertio genere præcipue loquitur. Alias obligationum diuisiones omitto: de quibus Iurisconsultorum scripta videantur: & nos etiam libro sequenti quædam dicemus.

XXI. *Vt quæ mulier, cum iuris esset, annum vnum apud virum matrimonij causa fuisset, ea mulier,* E *ni trinoctium vsurpatum isset, pro vsucapta haberetur.*

Sic hanc legem, cuius testimonia apud Agellium libro tertio, cap. 2. & apud Macrobium lib. 1. Saturn. cap. 3. extant, recitat Franciscus Hotomanus IC.

Docuimus libro harum Antiquitatum V. ex Seuerino Boetio, Topic. Cic. interprete, tribus modis veteres Rom. vxores habuisse: vsu, farre, seu confarreatione, & coemptione. Vsu fieri matrimonium dicebatur (vt id breuiter repetamus) cũ tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum F viro ita consuescebat, vt cum iusto marito: adeo vt si vsus ille intra annum non interrumperetur, pro vsucapta iam haberetur. De hoc modo lex hæc loquitur

Ni trinoctium vsurpatum isset.) Vsurpare hic, & vsucapere, verba inter se contrarie relata sunt. Nam vsurpatio, est vsucapionis interruptio. Iubet igitur lex, vt quæ mulier annum vnum matrimonij causa apud virũ fuisset, ea mulier anno exacto, in eius viri manu esset: i. quasi vsucapta: sicuti res mobiles anno

vsuca-

vsucapiuntur. Quemadmodum autem iure ciuili rerum vsucapiones infringuntur, si dominus eas vsurparit: veluti si surculum in fundo defregerit (quod ex libro 3. Cic. de Oratione intelligitur) eodem modo lex mulieri potestatem facit possessionem illam viri interrumpendi: nimirum si ante anni finem tres ab eo noctes abfuerit. Has autem vxores, quæ matresfamilias non erant, Matronas proprie, & restricte appellari solitas verisimile est: præsertim cum Agellius lib. 18. cap. 6. scribat, Matronam dictam esse proprie, quæ in matrimonium cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret.

XXII. Ne connubium Patribus cum Plebe esset.

Dionysius lib. 10. extremo scribit, Decemuiros hanc legẽ in duas postremas Tabulas retulisse: eamq; idcirco adiectam fuisse, ne Patres cum Plebe reconciliati, communi studio Decemuirorum, qui retinere Magistratum perpetuum volebant, obsisterent. Abrogatam autem eam, septimo post anno à Canuleio Tribuno plebis fuisse, Liuius libro 4. memoriæ prodit: vbi simul, quæ cuiuscunque partis argumenta fuerint, exponit. Perlata enim à Canuleio tandem lex fuit, vt deinceps Patribus cum Plebe connubij ius esset.

XXIII. Vt si è coniugibus alter alteri nuncium mitteret, eumque res suas sibi habere iuberet, diuortium esset.

Et hanc legem, cuius testimonium extat apud Ciceronem Philipp. 2. & apud Caium in l. pen. ff. ad leg. Iul. de adult. sic recitat Franciscus Hotomanus.

Cicero Philipp. 2. sic inquit: Frugi factus est mimam illam suam suas res sibi habere iussit: ex XII. Tabulis, claues ademit, foras exegit, &c. Constat Romuli instituto tam sanctam habitam fuisse matrimoniorum cõiunctionem, vt diuortium Romæ nullum per annos IOXX. fuerit id quod à Dionysio, Plutarcho, Valerio, & Agellio memoriæ proditum est. Primum enim M. Pomponio, C. Papirio, vel (vt alij scribunt) M. Atilio, P. Valerio Coss. Sp. Caruilius Ruga vxori nuncium remisit, quod eam sterilem diceret, seque liberorum quærendorum causa vxorem capere iurasset. Et Tertullianus in Apologetico ait: Per annos ferme sexcentos ab Vrbe condita, nulla repudium domus sensit. Plutarchus autem in Numa mentionem facit, morem apud Romanos fuisse, vt marito, qui satis liberorũ haberet, ius esset vxorem suam alteri viro, liberorum ex ea quærendorum causa, cõcedere, atque in matrimonium elocare. Quinetiam Strabo lib. 11. scribit, Catonem Hortensio vxorem suam Martiam liberorum quærendorũ causa in certũ tempus concessisse. Vbi etiam adscribit, fecisse hoc illum secundum antiquum Romanorum morem. Et Plutarchus in Catone Vticensi nominatim addit, contracta Philippi patris voluntate sponsalia fuisse.

De in ius vocando.

XXIV. Si in ius vocato morbus, æuitasve vitium escit: qui in ius vocassit, iumentum dato: si volet arceram ne sternito.

Extat apud Agellium lib. 20. cap. 1. sed valde corruptum: quod sic, vti nos scripsimus, emendauit Iacobus Ræuardus.

Vult hæc lex, vt in ius vocato pauperrimo homini, vel inopi, qui aut pedibus forte æger esset, aut quo alio casu ingredi nequiret, plostrum daretur, ne causatio ægri corporis perpetuam daret fidem detrectantibus, iurisque actiones declinantibus, vocationem.

Morbus.) Non de graui & periculoso morbo intelligenda est lex: de eo enim sequens loquitur: verum de leui quadam imbecillitate, quæ rebus agendis nõ obstet. Id quod etiam Cæcilius apud Agellium probat, inquiens. Morbus in lege ista non febriculosus, neque nimium grauis: sed vitium aliquod imbecillitatis atque inualentiæ demonstratur: non periculum vitæ ostenditur.

Æuitas.) Æuitas senium significat, cum scilicet iam prouectiores homines sunt, & quasi capulares, vt inquit Plautus.

Iumentum dato.) Iumentum hoc loco non significat, vti alias, simplex iumentum, equum, vel mulam, ad equitandi vsum concessam: sed vectabulum, quod à iunctis pecoribus traheretur. Veteres enim iumentum à iungendo dixerunt.

Si volet arceram, ne sternito.) Decemuiri postulanti arceram reo sterni vetuerunt non quod eam delicate sternere actor, si voluisset, prohiberetur: verum quod eam reo sine arcera in ius sequi recusanti, inuitus actor sternere non cogeretur. Vocabatur autem arcera, plostrum tectum vndique, & munitum, quasi arca quædam magna, vestimentis instrata, qua nimis ægri aut senes portari cubantes solebant.

XXV. Si Iudex, vel alter ex litigatoribus morbo sontico impediatur, dies iudicij diffeisus.

Extat hoc legis caput apud Vlpianum libr. 2. Pandect. & testimonium habet apud Agellium lib. 20. cap. 1. item apud Festum.

Sententia legis plana est: hæc scilicet, Vt si Iudex, vel alter ex litigatoribus graui morbo corriperetur, atque sic impediretur, vt in iudico apparere, vel ei præesse non posset, actio illa in alium diem differretur.

Morbo sontico.) Sextus Cæcilius apud Agellium lib. 20. ca. 1. dicit Decemuiros morbum sonticum appellasse morbum vehementiorem, vim grauiter nocendi habentem. Et apud Festum Ælius Stilo ait, Morbum sonticum in XII. Tabulis significare certum, cum ista causa, quem nonnulli putent esse, qui noceat, quod sontes significat nocentes.

Dies iudicij diffeisus esto.) Dies iudicij ita diffindi solet ex hac lege XII. Tabularum, vt, si morbo sontico actor, vel reus impeditus esset, morbum in iure allegari per amicum curaret: tunc Prætor excusatione cognita, in diffindendo die hac formula vtebatur: Hic dies diffisus esto. Ergo vocatus in ius, nisi ob morbum opus esset iumento, aut nisi ob morbum sonticum dies iudicij diffisus esset, statim in ius sequi actorem cogebatur: eique non sequenti, præsentibus antestatis actor iudicium denunciabat: de quo in sequenti lege.

XXVI. Si in ius vocet, atque eat.

Si vis vocationi fuat, anteſtaminor: ni it, aurem capito anteſtati.

Si caluitur, pedemve ſtruit, manum endoiacito.

Prior pars extat partim apud Ciceronem, partim apud Porphyrionem interpretem Horatij, ſed mirum in modum corrupta: poſteriorem Feſtus habet in voce Struere.

Sententia legis videtur eſſe hæc: Vt ciuis Romanus in ius vocatus, illico nulla mora interpoſita vocantem ſequatur. Qui, ſi ſequi nolit, adeo, vt vi cogi oporteat, actor præſentes aliquot ciues anteſtetur: id eſt, in teſtes vocet: quod ſi adhuc ſequi nolit, aurem anteſtati capiat. Si fugiat reus, actor ei manum iniiciat, atque in ius rapiat.

Si in ius vocet.) Ita Cic. lib. 2. de leg. A paruis enim, Quinte, didicimus, ſi in ius vocet, atque eat, & eiuſmodi alias leges nominare, &c. Vetuſte autem dixit lex, Atque, pro ſtatim, vt Seruius in illud Virgilij annotauit: *Atque illum in præceps prono rupit alueus amni.* itemque Agellius lib. 10. cap. vlt.

Si vis vocationi fuat.) Sic legitur apud Porphyrionem, quam lectionem rectam eſſe Iuſtus Lipſius libro 4. Epiſtolicarum quæſtionum, epiſt. 27. affirmat, eumq; ſecutus ſum. Alij aliter emendant. Lambinus quidem ſic: Si vis vocationi fuat, aut ſi te in ius vocantem non ſequatur, anteſtatus em capito, ſeu, in ius em rapito. Turnebus vero: Si in ius vocat ni it, anteſtatus manum iniicito, anteſtati capito. Aliter Carolus Sigonius: Si in ius vocet, atque eat en capito anteſtari, &c. Eſt autem ſenſus horum verborum: Si aduerſarium in ius vocaueris, & is vi reſtiterit, vt vim adhiberi neceſſe ſit, anteſtaminor, &c.

Fuat.) Sic veteres dixerunt, pro fiat, teſte Nonio Marcello, & Iulio Sabino in Virgilium.

Anteſtaminor.) Id eſt, teſtes aliquot aduocato.

Aurem capito anteſtati.) Mos enim erat in anteſtatione, vt memoriæ cauſa actor auriculam imam tangeret anteſtati, cum hoc verbo: Memẽto. Hinc Plin. lib. 11. cap. 45. Eſt in aure ima memoriæ locus, quem tangentes anteſtantur. Et huc alluſit Virgil. inquiẽs: *Cynthius aurem Vellit, & admonuit.* Addit etiam Lipſius, apud Laurinos lapillum eſſe, in quo ſit caput ſculptum, & manus aurem atterens, cum verbo Græco *μνημόνευε*. Horatij & Plauti verſus, ex quibus hic mos elici quoque poteſt, non adſcribam. Alij tamen aliter vocabulum anteſtati exponunt: penes doctos iudicium eſto.

Si caluitur.) Id eſt, Si fruſtratur. Nonius.

Pedemve ſtruit.) Hoc eſt, Si retrouerſum it, aut fugit, aut gradum auget, vel minuit, ſi remoratur. Feſtus. Sic etiam gloſſariũ vetus: Struere pedem, *φεύγειν*.

Manum endoiacito.) Antique, pro manum iniicito.

XXVII. Si ſtatus dies ſit cum hoſte, venito.

Extat apud Cic. lib. 1. Offic. Sententia legis hęc eſt: Is qui iudicio ſiſti promiſerit aduerſario, ſecundum ſuam, vel fideiuſſorum promiſſionem, ſiſtat ad diem ſtatutum.

Si ſtatus dies. Senatus dies vocatur, qui iudicij cauſa eſt conſtitutus.

A *Cum hoſte.*) Id eſt, cum aduerſario, vel peregrino. Hoſtis apud antiquos peregrinus dicebatur, & qui nunc hoſtis, perduellis. Feſtus. Sic & Cicero libro primo Officiorum: Equidem illud etiam, inquit, animaduerto, quod qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis vocaretur lenitate verbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud maiores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Hactenus Cicero. Appellatus eſt autem hoſtis, ab hoſtio, quod eſt æquo: quoniam peregrini ſuis, vt nos noſtris, vtentes legibus, pares nobis videntur. Et quia in conflictu ex æqua cauſa pugnam adire ſolent, ideo concinna eſt translatio ad litigatores, qui pari iure de eadem contendunt cauſa, vt victoriam conſequantur: ideoque victos & victores nuncupamus.

De Iudiciis.

XXVIII. Rem vbei pagunt, oranto: nei pagunt ante meridiem in foro, aut in Comitio cauſam conicciunto: poſt meridiem, præſente ambobus, leitem addicito: Sol occaſus, ſuprema tempeſtas eſto.

Sic hanc legem reſtituit Ioſephus Scaliger in Caſtigationibus Sexti Pompeij Feſti. Prior verſus extat in 2. libro Rhetoricorum ad Herennium: reliqua habet Agellius libro 17. capite 2.

Legis ſententia hæc eſt: Vt litigantes, ſi de re controuerſa paciſcerentur, vel litem inter ſe componerent, orarent: id eſt, oratione id peragerent: quod ſi non paciſcerentur, tum ante meridiem in Foro, aut in Comitio (in illis enim locis ius dicebatur) cauſam coniicerent: id eſt, breuiter narrarent, non integra & prolixa oratione exponerent: eo facto, Prætor poſt meridiem litem, id eſt, rem controuerſam, ei, qui cauſam obtinuiſſet, addiceret, ambobus præſentibus. Vtriuſque enim litigatoris præſentiam lex in lite addicenda deſiderat: qua de cauſa inſtitutum fuit, vt abſente altero, alter a Prætore edictum peteret, quo abſens intra dies decem adeſſe iuberetur: ni veniret, item alterum edictum, item tertium: quibus propoſitis, tunc peremptorium proponebatur, quo aduerſario facultas omnis tergiuerſandi præcidebatur: quippe cum in hoc denũcietur, fore vt etiam abſente aduerſario res cognoſcatur, ac iudicetur. alibi dicetur. Additur deinde: Sol occaſus ſuprema tempeſtas eſto, quo ſignificatur, poſt Solis occaſum nullum oportere à Prætore ius dici: quod ſi diceret, irritum id eſſe.

Rem vbi pagunt.) Pago, pagis, pagere, pepegi, pactum, ſignificat idem quod paciſci, ſiue pactione componere.

Quid Forum, quid Comitium ſit, alibi prolixe eſt explicatum.

Coniciunto.) Ioſephus Scaliger ſcribit, Coniciunto vnico more antiquo. Veteres enim ſic ſcripſiſſe, abicio, adicio, conicio, pro quib. dicimus abiicio, adiicio, teſtatur Aldus Manutius in ſua Orthographiæ ratione. Eſt autem Conijcere breuiter rem narrare.

Poſt meridiem.) Meridies, inquit Cenſorinus lib. de Die natali, cap. 19. quod eſt mediæ diei nomen. Idem libro eodem, & Plin. libro 7. cap. 60. argumentatur, hora-

horarum nomen trecentis annis Romæ ignoratum fuisse, cum in XII. Tabulis ortus tantum & occasus nominentur.

Præsente ambobus.) Est ἀρχαϊσμὸς, pro præsentibus ambobus, quidā legunt: Præsenti litē addicito, si ambo p̄sentes sunt, quos Iosephus Scaliger reprehendit.

Litem addicito.) Hic lis, res est, de qua controuersia est, quæ addicitur alteri, præsente tamen aduersario. Quidam malunt legere, litem adiicito, vt eodem die coniectioni lis adiiciatur.

Solo occasus.) Antique occasus hoc loco vsurpatur, pro, Sol quando occidit: vel Solis occasus, vt quidam perperam legunt.

Suprema tempestas esto.) Id est, diei nouissimum tempus. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 3. Aliter tamen interpretatur hanc legem Iacobus Rævardus lib. 4. Variorum, cap. 1. de quo iudicent docti. Vide etiam Adrianum Turnebum Aduers. libr. 29. cap. 15. & Franciscum Hotomanum in Commentariis ad XII. Tabularum fragmenta.

XXIX. *Si qui in iure manum conserunt, vtreique superstitibus præsentibus, vindicias sumunto.*

Diu torsit me hæc lex, cum nullius interpretationem, quæ mihi satisfaceret, videre potuerim. Ego quid de ea sentiam, candide in medium proferam. Lectori tamen liberum relinquens iudicium, vt vel aliam quamuis interpretationem sequatur, vel ipse aliam excogitet. Videtur ergo hæc legis esse sententia: Si qui in iure manum conserunt, id est, si qui de domo vel agro, vel alia quadam re contendunt, & super ea re festucas inter se, quasi hastas, dicis causa committunt, Vtreiq; superstitibus præsentibus, vindicias sumunto, id est, vtrique litigatores præsentibus testibus festucas illas, inter se committant, & manus conserant. Hoc mihi quidem videtur, sed tamen non omnino satisfacit. Subiiciam autem rationes interpretationis.

Si qui in iure manum conserunt.) Hoc ita interpretatus sum, Si qui de domo, agro, vel alia aliqua re contendunt, & festucas inter se, quasi hastas, dicis causa super alia re vel in loco præsenti committunt. Quod ex Agel. colligi potest, is enim sic scibit: Qua de re discept. in re præsenti, siue ager, siue aliud quid est, in ea re solennibus verbis vindicia, id est, consertio manus in re, atque in loco præsenti apud Prætorem ex XII. Tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: Si qui in iure manum conserunt. Sed postquam Prætores propagatis Italiæ finibus datis iurisdictionibus occupati, proficisci, vindiciarum dicendarum causa longinquas in res grauabantur: institutum est contra XII. Tabulas tacito consensu, vt litigantes, non in iure apud Prætorem manus consereret, sed ex iure manu consertum vocarent, id est, alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret, atque profecti simul in agrum de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, vti vnam glebam ad Prætorem deferrent, & in ea gleba, tanquam in toto agro vindicarent. Hæc Agellius, quemadmodum legit Sigonius. Nam vulgatus textus paulo aliter habet. Ex quibus hoc liquet, consertionem illam ma-

A nuum factam fuisse in re, atque loco, de quo disceptaretur, præsenti, & quidem apud Prætorem, id est, præsente Prætore. quo nomine tum Consules etiam dicti sunt, cum nondum peculiaris Prætorum Magistratus esset, vt ex Cicerone cognoscitur. Addit Agellius, postquam Prætores propagatis Italiæ finibus, datis iurisdictionibus occupati, proficisci vindiciarum dicendarum causa longinquas in res grauabantur, &c. Vnde etiam satis patet, consertionem manuum in re atque loco, de quo disceptaretur, præ-

B senti factam esse, & Prætorem etiam adiudicandæ possessionis causa (quod Agellius hic dicit, vindiciarum dicendarum causa) ei cui illa deberetur in ea res, de quibus controuersia esset, proficisci oportuisse. Nec obstat quo minus hæc interpretatio vera sit, quod lex dicit: Si qui in Iure manum conserunt. Ius enim, vt Lexicographi tradunt, nōnunquam dicitur locus, vbi Magistratus, vel alius Iudex consistit iurisdicundi, aut iudicandi gratia, etiam domi, aut in itinere, siue de plano hoc agat, &c. Ideoque etiam hic

C ius pro loco, vel re controuersa, vbi Prætorem adesse, & victori possessionem eius adiudicare oporteret, intelligi potest: Manus autem conserere, vt vult Hotomanus, dicebantur vi vindiciis, qui vim moribus faciebant, festucas inter se, quasi hastas, dicis causa committentes.

Superstitibus præsentibus.) Vult lex vt præter Prætorem etiam testes illi manuum consertioni intersint. Superstites enim testes præsentes dicebantur, inquit Festus.

D *Vindicias sumunto.*) Id est, illa manuum consertio, ab vtrisque litigatoribus fiat, testibus præsentibus, vel aliter litigatorum alterius manum corripiat, aut manum cum eo conserat, eo modo, vti iam dictum est, non tantum Prætore, sed etiam aliis testibus præsentibus. Sic enim Agellius vindiciā exponit consertionem manus, in re atque loco præsenti. Et Adrian. Turnebus in hac lege, vindiciam significare manus conceptionem, vel conseruationem scribit. Qui per vindicias intelligunt glebam illam, vel festucam,

E quam illi, qui ex iure manu consertum sese inuicem vocabant, ex agro, vel domo, vel alia re controuersa, in ius ad Prætorem ferebant, & super qua vindicabant multum falluntur, cum Agellius auctor sit post XII. Tabulas tacito consensu illum morem institutum esse.

XXX. *Si vindiciam falsam tulit, rei, siue litis, arbitros tres dato: eorum arbitriis fructus duplione damnum decidito.*

Recitat hoc caput Festus in voce Vindiciæ. Vult

F lex, eum qui falso sibi rem alienam vindicauit, id est, secundum quem post iniustam manuum consertionem vindiciæ, id est, possessio, datæ sunt, ad duplos fructus restituendos teneri.

Si vindiciam falsam tulit.) Vindiciam ferre, est sententia, decretoque rem obtinere. Vindiciæ appellantur res illæ, de quibus controuersia est, quod potius dicitur ius, quia fit inter eos, qui contendunt. Festus, Seruius Sulpitius ait, vindiciam in numero singulari significare eam rem, de qua est controuersia, ab eo. ꝙ vindi-

vindicetur, & sic in hac lege accipitur. Sed aliam eius vocis significationem recitat Cincius, vbi dicit, Vindicias olim appellatas fuisse particulas illas, quæ ex fundo sumptæ, in ius allatæ essent. Reliqua vocabula ante sunt explicata.

XXXI. Vt si quis è libertate in seruitutem assereretur: Prætor vindicias secundum libertatem daret.

Capitis huius extat testimonium apud Dionys. Halicarnassæum libr. II. vbi de assertione Virginiæ puellæ scribit, Numitorium ipsius auunculum, & assertorem postulasse ab Appio Claudio Decemuiro, vt legem à se in XII. Tabulis perscriptam seruaret, in qua cautum esset, vt eius, qui in seruitutem ex libertate asseritur, dominus vsque ad exitum iudicij non is esset, qui contra libertatem, sed qui pro libertate pugnaret.

Sententia legis est plana. Balduinus, Hotomanus volunt, ita eam accipiendam, vt non modo liber homo, qui status controuersiam pateretur, relinquatur suæ libertati, & eius possessionem retineat, interea dum hęc quæstio status causæque liberalis penderet: sed etiam vt seruus, qui in libertatem ab aliquo legitimo, & iusto vindice asseritur, interea pro libero habeatur, & assertori libertatis dominus possessione cedat.

Assereretur.) Id est, vindicaretur, vel liberaretur.

Vindicias secundum libertatem daret.) Id est, præter possessionem eius, de cuius libertate vel seruitute disputatur, ei daret, qui libertatem defendit, non ei, qui seruitutem quærit. Vindiciæ etiam hoc loco possessionem significant.

XXXII. Ne quis rem litigiosam in sacrum dedicaret. Qui dedicasset, dupli pœnam subiret.

Extat apud Caium l. vlt. de litig.

Rem, ait Iurisconsultus Caius, de qua controuersia est, prohibemur in sacrum dedicare: alioqui dupli pœnam patimur. Duplum autem aduersario pręstandum est, vt id veluti solatium habeat, pro eo, quod potentiori aduersario traditum est. Tota lex est plana, nec explicatione prolixa eget. Rem litigiosam dicit rem, de qua controuersia est.

XXXIII. Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obuagulatum ito.

Extat apud Festum, in voce, Portus.

Sensus legis, vt vult Turnebus libro 13. Aduersar. cap. 26. hic est: Si testis ei defuerit, qui litem habuit, ei licere comperendinationis die, id est, die tertio, ante eius, cuius testimonio vti volebat, ædes libere conqueri, & implorare testimonium, conuiciumque recusanti facere. Ioannes Crispinus aliter legem interpretatur, hoc videlicet modo: Cui testimonium deest, hoc est, qui suam intentionem nullo potest testimonio confirmare, in die tertio ad ædes aduersarij obuagulatum eat: hoc est, aduersario iustum, testibus adhibitis, conuicium faciat. Veluti, si quid esse in tuis ædibus contenderem, quod cum vere ad me pertineret, tamen apud te esse nullo testimonio possim demonstrare, illudque mihi restituere, vno & altero die rogatus, omnino recuses: mihi permisisse videntur Decemuiri, quandoquidem deficiente te-

A stimonio inutiliter iure, aut lege ageretur, tertio die ad ædes tuas venire: ibique rem meam repetere cum conuitio, &c. Hæc ille. Vtra sententia sit verior, iudicent eruditi.

Obportum.) Portum, inquit Festus: in duodecim Tabulis pro domo positum esse omnes fere consentiunt.

Obuagulatum.) Turnebus legere mauult, obuagulationem. Significat autem vagulatio, vt Festus docet, quæstionem cum conuicio: & deducitur à vagu- B lo, quod est deriuatum à vagio.

De re iudicata.

XXXIV. Æris confessei, rebusque iure ioudicatis, triginta dies iustei sunto: postidea indu manus iactio esto: in ious ducito. Nei ioudicatum facit. Aut quips endo ioure vindicit. Secum ducito. Vindicito aut neruo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore: aut si volet, maiore vincito. Seu volet, suo viuito, Nei suo viuit, qui eum vinctum habebit, Libras C *farris indies dato. Sei volet, plus dato.*

Habetur hæc lex apud Agell. lib. 20. cap. 1. sed multis modis corrupta: quam sic, vti recitabimus, restituit nobis Iosephus Scaliger. Plurimum etiam in ea emendanda laborarunt Iac. Cuiacius, & Iac. Ræuardus Iurisconsulti, quorum correctiones videri, & cum hac conferri possunt.

Sententiam legis malo Sexti Cæcilij, quam meis verbis indicare. Is itaque apud Agellium sic ait: Confessi æris, ac debiti iudicatis, triginta dies sunt dati D conquirendæ pecuniæ causa, quam dissoluerent. His diebus nihil agi cum debitoribus poterat. Post deinde, nisi dissoluerent, ad Prætorem vocabantur: & ab eo, quibus erant iudicati, addicebantur. Neruo quoque, aut compedibus vinciebantur. Hactenus ille. Sed clarior fiet lex, si singulas partes considerabimus.

Confessei æris.) Id est, pecuniæ, quam per confessionem aduersarij in iudicio factam constiterit esse debitam. Confessei passiue, dicitur, pro, de quo reus E confessus est.

Rebusque iure iudicatis.) Iac. Ræuardus legit, ærisque debiti iudicatis.

Triginta dies iustei sunto.) Decemuiri, teste Cæcilio, iustos dies appellarunt, veluti quoddam iustitium, id est, iuris inter eos quasi interstitionem quandam, & cessationem, quibus nihil iure agi cum aduersariis posset.

Postidea indu manus iactio esto.) Post illos triginta F iustos dies, nisi tibi satisfecerit, iniicere ei manus, atque in ius ducere tibi licet. Postidea, pro postea: indu manus iactio, pro manus iniectio, antique.

In ius ducito.) Ius hoc loco significat locum illum, vbi Magistratus, vel alius Iudex consistit, iuris dicendi, aut iudicandi gratia.

Nei iudicatum facit.) Nisi soluerit id, quod sententia Iudicis, siue Prætoris continet, nisi sententiæ à Prætore latæ obtemperauerit. Iudicatum enim iussum, siue sententiam Prętoris de re controuersa significat.

Aut quips endo iure vindicit.) Nisi quis eum in iure vindicet.

vindicet. quips, pro quis, vel aliquis, endo, pro in: vindicit, pro vindicat, antique. Cum enim sonare, lauare, veteres in tertia quoque coniugatione dixerint, sonere, lauere, vt Nonius Marcellus testatur: dubium non est, quin idem fecerint in voce vindicare. Cuiacius certe vir doctissimus affirmat, se in veteri Agellij exemplari expresse scriptum reperisse, vindicit. Ræuardus legit, vindex esit.

Secum ducito.) Vtpote sibi propter æs alienum addictum.

Vin ito neruo, aut compedibus.) Neruum, inquit Festus, appellamus ferreum vinculum, quo pedes impediuntur: quanquam Plautus eo etiam ceruices vinciri ait. Sunt & compedes vincula pedum ferrea.

Quindecim pondo.) Significatur grauitas & pondus eorum compedum. Festus in voce Exesto scribit, fuisse quædam sacrificia, in quibus ita clamitabat lictor: Hostis, vinctus, mulier, virgo, exesto: scilicet interesse prohibebantur. Vnde colligere licet, vinctos siue nexos, sacris olim interesse solitos. Idcirco autem compedes quindecim pondo maiores, quia essent grauiores, quam vtijs, cum sacris intersunt, sese vinctis subducere possint, aut fugere: expresse videntur requirere Decemuiri: ne, si minores essent, aut nexis custos perpetuo adesset in sacris, aut sine custode aliquod fugæ periculum subirent creditores. Et eo fortasse spectat illa legis Decemuiralis particula, quæ apud Festum in voce Nec, Antonij Augustini diligentia sic emendata legitur: Ast ei custos nec esit, &c.

Si volet, suo viuito.) Liberum reliquerunt Decemuiri nexis, suo viuere, vel non. Si enim non vellent suo viuere, tum creditores cogebantur eos alere, vti in lege sequitur.

Libras farris in dies dato.) Expresserunt Decemuiri certam farris quantitatem, quam creditor nexis in singulos dies daret: quod si nexus ea quantitate non contentus esset, in creditorum arbitrio posuerunt, si vellent plus dare. Ræuardus pro libras, libram legit, in singulari: item, pro in dies endo die: alij, endo dies.

XXXV. *Ni cum eo pacit, sexaginta dies in vinculis retineto. Trinis nundinis continuis in Comitium procitato, ærisque æstimiam prædicato. Tertijs nundinis capiti pœnas luito, aut trans Tiberim peregre venum ito. Ast si plures esunt rei, tertijs nundinis parteis secanto: si plus minusve secuesunt, ne si fraude esto.*

Hoc caput, quod præcedenti cohæret, Agellius non Decemuirorum, sed suis verbis recitat. Iacobus autem Ræuardus ita, vti nos scripsimus, restituere est conatus.

Sextus Cæcilius apud Agellium, cum priorem legem recitasset, sic pergit: Erat autem ius interea paciscendi. Ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in Comitium producebantur, quantæ pecuniæ iudicati essent, prædicabatur. Tertijs autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant. Sed eam capitis pœnam sanciendæ fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu nouisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secari si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis, permiserunt, &c. Causam tam atrocis supplicij in debitores, fallentes fidem, constituti, idem paulo post reddit his verbis: Nihil profecto immitius, nihil immanius, nisi (vt reipsa apparet) eo consilio tanta immanitas pœnæ denunciata est, ne ad eam vnquam veniretur. Addici namque nunc, & vinciri multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnunt. Dissectum esse antiquitus neminem equidem neque legi, neque audiui: quoniam sæuitia iusta pœnæ contemni non quita est. Adscripsi integrum locum, vnde quæ sit huius capitis sententia intelligi potest. Adiicienda tamen quædam pauca sunt, & nonnullę ex Ræuardo recitandę illius emendationis causæ.

Ni cum eo pacit.) Id est, ni ijs, qui eum vinctum habet, cum nexo paciscatur. De verbo paco, vel pago, supra diximus.

Trinis nundinis continuis in Comitijs procitato.) Vult lex produci vinctum debitorem trinis nundinis ad Prætorem in Comitium, seu iudicium, vt repetatur publice, in quantam pecuniam fuerit suo creditori condemnatus. Forte eam ob causam, si quis familiaritate, aut misericordia ductus, soluere voluisset eam pecuniam, hominemque miserum vinculis liberare. Item vt constaret omnibus vincto non fieri iniuriam aut à creditore, aut à Iudice. Procitare veteres dixisse, pro vocitare & producere, scribit Festus: qui eosdem pro æstimatione, æstimiam dixisse, etiam annotauit.

At si pluses esunt rei.) Veteres pro plures, & plurima pluses, dixerunt, & plusima. Item se, vel nesi, pro sine, & reorum nomine, actorem, & reum promiscue acceperunt, vt tradit Festus.

XXXVI. *Assiduo vindex assiduus esto. Proletario ciui quiuis volet vindex esto.*

Descriptum est ex Agellio lib 16. cap. 10.

Sententia legis hæc est, vt assidui, vel locupletes ciues creditoribus addicti, ab assiduis, vel locupletibus vindicarentur: hoc est, si ita res ferret, assibus redimerentur, non autem à Proletarijs: ne, cum sint tenuioris fortunæ, quā vt asses possent dare, quibus assiduos è vinculis eximerent, ipsi pro assiduis, & se, suosque liberos, familiamque totam in discrimen adducerent: neve corpus liberum, immuneque assidui hominis liberandi gratia seruituti, capitisque pœnę aut sectioni subijceretur. Proletario autem ciui quemuis vindicem esse permiserunt Decemuiri: quia eorum debita non solent esse grandiora, quam quæ ære exiguo lui possint.

Assiduo.) Assiduus, inquit apud Agellium Iulius Paulus, in XII. Tabulis, & pro locuplete, & facile munus faciente, ponitur: dictus ab assibus, id est, ære dando, cum id tempora Reipublicæ postularent: aut à muneris, pro familiari copia faciendi assiduitate. Caius Iurisconsultus lib. 2. ad leges XII. Tabularum, ait, assiduum locupletem esse, qui satis & idonee habeat pro magnitudine rei, quam actor restitui petit.

Vindex esto.) Festus scribit, veteres vindicem eum

appellasse, qui vindicabat, quo minus is, qui prehensus erat, ab aliquo teneretur: hoc est, qui prehensum, nexum, siue addictum, liberabat. Alij vindicem hoc loco exposuerunt procuratorem, alij fideiussorem, quod tamen non omnibus probatur.

Proletario ciui.) Proletarij ciues à munere, officioque prolis edendæ appellati sunt, quod cum re familiari parua minus possent Rempublicam iuuare, sobolis tamen gignendæ copia ciuitatem frequentarent. Iulius Paulus apud Agellium.

De emptione, venditione, & vsucapionibus.

XXXVII. Vendita & tradita res non aliter emptori acquiruntor, quam si is venditori precium soluerit, vel alio modo satisfecerit.

Extat hoc caput apud Iustinianum Institutionum lib. 2. tit. 1.

Venditæ res, inquit Iustinianus, & traditæ, non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori precium soluerit, vel alio modo satisfecerit: veluti expromissore, aut pignore dato, quod quanquam cauetur, ex lege XII. Tabularum, tamen recte dicitur, & iure gentium, id est, iure naturali id effici. Sed si is, qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem interest, vtrum ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate eius alius (cui eius rei possessio permissa sit.) Qua ratione, sicubi libera vniuersorum negotiorum administratio permissa fuerit à domino, isque ex his negotijs rem vendiderit, & tradiderit, faciet eam accipientis. Hæc Iustinianus, vnde legis sententia perspicua est. Eadem fere tradit Theophilus.

XXXVIII. Vsus & auctoritas fundi biennis, cæterarum rerum annuus esto.

Extat apud Ciceronem in oratione, pro Cæcinna, & in Topicis: item apud Iustinianum.

Tractat & confirmat hæc lex modum acquirendi dominij rerum per vsucapionem, de qua multa à Iurisconsultis traduntur. Iustinianus libr. 2. Institutionum, titulo 6. inquit, Iure ciuili constitutum fuisse, vt qui bona fide ab eo, qui dominus non esset, cum crederet, eum dominum esse, rem emisset, vel ex donatione, aliaue quauis iusta causa accepisset, is eam rem si mobilis esset, anno vbique vno: si immobilis, biennio tantum in solo Italico vsucaperetur, ne dominia rerum in incerto essent, &c. Ex his legis sententia perspici potest. Fiet tamen clarior, si quid vsucapio sit, addatur.

Est igitur vsucapio (quæ, quod per vsum aliquid capit, & aufert, dicta est) adeptio dominij per continuationem possessionis temporis annui, in rebus mobilibus, vel biennij in immobilibus. Vsucapere, est vsu acquirere, & possessione suum facere.

Vsus.) Scilicet possessionis, vel possessio fundi.

Auctoritas.) Auctoritas pro vsucapione hoc loco, & in sequentibus aliquot legibus ponitur, & significatius illud, quod ex possessione, tempore à lege definitione acquiritur.

A *Fundi.*) Fundus integrum aliquid est, agrum cum villa & ædificio significans. Vel, fundus est omne, quicquid solo tenetur. Ponitur hic generaliter pro bonis immobilibus. Id est. Si quis rem immobilem biennium totum, sine interruptione possederit, tum demum eam, vt iure suam habeat.

Cæterarum rerum.) Id est, mobilium.

XXXIX. Aduersus hostem æterna auctoritas esto.

Descriptum est ex lib. 1. Officiorum Ciceronis.

Quæ sententia legis huiusmodi sit, ostendit Bal-

B duinus his verbis: Noluerunt, inquit, opinor, Decemuiri alios, quam ciues suos possessores tueri, & vsucapionis iure donare. Æternum itaque tempus desiderarunt, priusquam vsucapionem peregrinus compleret. Nisi malimus (quod eodem recidit) auctoritatem hic intelligere ius vindicationis, quod æternum contra possessores peregrinos ciuibus suis esse, & ab omni temporis præscriptione liberum Decemuiri voluerint. Hæc ille.

XL. Rei furtiuæ æterna auctoritas esto.

C Extat apud Iustinianum, libro secundo Institutionum, titulo sexto.

Sententia legis hæc est, Rei furtiuæ æternam auctoritatem, id est, liberam, perpetuamque vindicationem esse debere. Repetiit eam aliquot annis post Atinius, quando sic ad populum tulit: Furtiua res non vsucapiatur, nisi in potestatem eius, cui subrepta est, reuertatur. Iustinianus sic legem explicat: Quod autem, inquit, dictum est, furtiuarum rerum vsucapionem per leges prohibitam esse non eo pertinet, vt

D ne ipse fur vsucapere possit (nam huic alia ratione vsucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet) sed ne vllus alius, quamuis ab eo bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, vsucapiendi ius habeat.

De Collegijs.

XLI. Vti sodalibus, qui ius coeundi haberent, potestas esset, pactionem quam vellent, sibi ferre: dum ne quid ex publica lege corrumperent.

E Sic hanc legem fere recitant Balduinus & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Caium l. vltima, ff. de Collegijs. Sodales sunt, qui eiusdē Collegij sunt, quam Græci αἱρεσίαν vocant. His autem potestatem facit lex priuatas inter se pactiones arbitratu suo ineundi: cum eo tamen, nec communem illam totius Collegij, siue ordinis legem violent. Vt enim in l. 38. ff. de pact. dicitur, Ius publicorum priuatorum pactis mutari non potest. Videtur autem translata esse ex legibus Solonis, in quibus ita est: Si qui eiusdem

F corporis, aut si qui tribules, aut Sacerdotes Orgiorum, aut Nauicularij, aut Sodales, aut eiusdem sepulchri, religionisve consortes, aut ad pecorum coemptionem, aliudve negociationis genus simul proficiscentes, pactionem inter se aliquam inierint, ratum id esse, dum ne quid tabulis publicis prohibeatur. De collegijs, vt quædam dicam, locus postulat.

Fuerunt Collegia Romæ primum instituta à Rege Numa, si Plutarcho credimus. Is enim in eius vita scribit: Inter reliqua eius statuta, distributio multitudinis

dinis secundum artificia, meruit summam admirationem. Cum enim Vrbs ex duabus gentibus (veluti ostensum est) constare videretur, re autem ipsa dissideret, ac in vnum coalescere nullo modo vellet, ne diuersitatem & differentiam liceret abolere, sed essent perpetuæ inter partes offensæ atque contentiones: cum animo suo reputans, ea corpora, quæ suapte natura difficulter alijs ob duritiem misceri possent, cõfracta in particulas, propter harum exiguitatem inter se demum coire, atque commisceri posse: statuit vniuersam multitudinem in plures portiones partiri, atque ita primum illud & magnum discrimen in minora tributum è medio tollere. Diuisit autem secundum artificia, vt suum peculiare corpus haberent tibicines, suum aurifices, architecti, tinctores, sutores, coriarij, fabri ærarij, figuli: reliquas artes etiam singulas omnes in vnum suum quemque corpus redegit. Porro vnicuique generi suos peculiares conuentus, & religiones præscribens, tum primũ, ita ex Vrbe sustulit eam diuersitatem, qua alij Romani, alij Sabini, hi Romuli, illi Tatij ciues censebantur: suaque diuisione id consecutus est, vt omnibus cum omnibus conueniret, ac commercia intercederent. Hactenus Plutarchus. Ex quibus verbis & causa constituendi, & nomina Collegiorum intelliguntur. Collegij tibicinum meminit Valerius Maximus capite de Institutis, & Collegij fabrum ærarium Plinius libro trigesimoquarto, capite primo, & libro trigesimoquinto Collegii figulorum. Fuerunt postea & alia Collegia instituta, vt Capitolinorum, & Mercurialium, quorum Cicero libro secundo epistolarum ad Quintum Fratrem, epistola quinta meminit. Fuit autem Mercurialium Collegium proprium mercatorum, institutum Appio Claudio, P. Seruilio Coss. Liuio libro secundo teste, sic dictum à Mercurio, qui Deus peculiaris illius Collegii fuit, eum enim antiquitus vt patronum mercatores colebant. Collegii Viatorum Agellius mentionem facit libro duodecimo, capite tertio, Pistorum, Nauiculariorum & Fabricentium Collegii in Pandectis & Codice fit mentio. Quid vero iuris habuerint eiusmodi Collegia, ostendit Caius Iurisconsultus in l. 1. ff. Quod cuiusque Vniuersitatis nomine, vel cõtra eam agatur: Collegia, inquit, Romæ certa sunt, quorum corpus Senatusconsulto & constitutionibus principalibus cõfirmatum est, veluti Pistorum, & quorundam aliorum, & Nauiculariorum, qui & in Prouinciis sunt. Quibus autem permissum est corpus habere Collegii vel societatis, vel cuiuscunque ἑταιρείας nomine, eorum proprium est, ad exemplar Reipublicæ, habere res communes, arcam communem, & actorẽ, siue Syndicum, per quem tanquã in Republica quod cõmuniter agi, fieri oporteat, agatur, fiat, &c. Potuerunt etiam ista Collegia manumittere, legatũ capere, & leges sibi ferre, dummodo ne quid ex publicis legibus corrumperetur, vt docet Scæuola l. pater filium. ff. de legatis tertio: & Paulus in l. cum Senatus. ff. de rebus dubiis. Conueniunt igitur Collegia illa cum nostris Sodalitiis, quæ dicuntur *zunfften* vel *handvverck*. Qui vnius & eiusdem Collegii erant Sodales dicebantur.

De Seruitutibus, & Finibus regundis.

XLII. Via latitudo in porrectum octo pedum esto: in anfractum, sedecim.

Descriptum est ex Caio libro 7. ad edictum Prouinciale, l. 8. viæ latitudo, ff. de seruitut. rust. & testimonium etiam habet apud Varronem lib. 6. de lingua Latina.

Loquitur hoc caput de seruitutibus rusticis, vt si quis ius habeat ducendi vehiculi per prædium alienum, id quod via hoc loco dicitur: ea via in porrectum octo pedum esset, in anfractum sedecim.

Iustinianus libro secundo, titulo tertio, ita inquit: Rusticorum prædiorum iura sunt hæc: Iter, actus, via, aquæductus. Iter est ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, vel vehiculum. Actus est ius agendi iumentum vel vehiculum. Via est ius eundi, agendi, & ambulandi hominis. Nam iter & actum, via in se continet. Aquæductus, est ius aquæ ducendæ per fundum alienum. Alexander ab Alexandro definit iter duorum pedum latitudine, actum quatuor pedum.

In porrectum.) Id est, in directo, vt Varro loquitur.

In anfractum.) Id est, in flexum, ad flectendi plaustri commoditatem. Meminit huius legis etiam in Appendice ad Coniectanea in Varronem, Iosephus Scaliger, vbi dubitat, quomodo intelligi debeat, cum proportio ista anfractus ad directum (siue vt ipse loquitur) ambitus ad dimetientem, defendi nullo modo possit.

Franciscus Hotomanus etiam hanc ex Ciceronis oratione pro Cæcinna legem recitat: Vt si quis viam alteri deberet, eam munitam præstaret: si ea immunita esset, qua vellet is, cui ea deberetur, iumentum ageret. Cuius sententia facilis est, nec eget explicatione.

XLIII. Vt si cui priuato aquæductus alterius in publico noceret, ei aquæductus dominus noxæ nomine caueret.

Extat huius testimonium apud Paulum in *l. 5. ff. ne quid in loco publico*, vbi sic scribit: Si per publicum locum riuus aquæductus priuato nocebit, erit actio priuato ex lege duodecim Tabularum, vt noxa domino caueatur: vbi legendum Franciscus Hotomanus censet, Noxæ à domino caueatur, vt vox, nomine, antiqua consuetudine subaudiatur, & sensus sit, vt noxæ nomine, id est, damni infecti nomine riui, & aquæductus dominus eo priuato caueat. Loca enim publica (vt ait Vlpianus) vtique priuatorum vsibus deseruiunt, iure scilicet ciuitatis, non quasi propria cuiusque. Itaque si quod forte opus in publico fiat, quod ad priuati damnum redundet: prohibitorio interdicto conueniri potest, *l. 2. ff. eodem.* Hoc est, cum locus publicus æque cuiusque priuati sit, iniquum est, id ab vllo priuato in eo fieri, quod alteri priuato damnum det. Quod si quid operis fiat, quod perfectum nocere poterit, tum priuatus noxæ, id est, damni infectio nomine caueri sibi iure postulabit.

XLIV. Vt si cui aqua pluuia ex vicini agro noceret, vici-

vicino, cui ea noceret, eam per arbitrum arcere ius esset.

Huius capitis fragmentum extat apud Pompeium in *l. Labeo, 2. ff. de Statu li.* vbi scribit: Veteres hæc verba legis duodecim Tabularum SI AQVA PLVVIA nocet, sic interpretatos esse, id est, si nocere poterit. Reliquum ex coniectura se suppleuisse, Franciscus Hotomanus scribit, cum in Topicis Ciceronis scriptum esset: Aquam pluuiam nocentem alteram loci vitio nocentem esse, alteram manu. Quarum, inquit, altera iubetur ab arbitrio coerceri, altera non iubetur. In quem locum Boetius: Ius est aquam pluuiam arceri, id est, vt si in alicuius agro pluuia aqua colligatur, & in alterius agrum defluat, eaque vicini frugibus nocitura concrescat, arceat eam suis finibus ille, qui sua putat interesse ne defluat. Item: Aqua pluuia manu nocens est, quæ ita loco aliquo excipitur, vt inde profluens vicino noceat: si locus is non sit naturaliter talis, sed manu hominis excipiendæ aquæ fuerit apparatus. Vitio vero, quoties naturaliter ita sese locus habet, vt excipere aquam possit, & nocere vicino. Eodem illud Vlpiani pertinet in l. 1. ff. de aqua pluuia: Si cui, inquit, aqua pluuia damnum dabit, actione aquæ pluuiæ arcendæ auertetur aqua, &c.

XLV. Ambitus parietum sestertius pes esto.

Sic hanc legem restituit Barnabas Brissonius Iurisconsultus clarissimus, lib. 1. selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap. 2. ex Varrone, Festo, & Volusio Meriano. Varro li. 4. de lingua Latina sic scribit: Ambitus, iter, quod circumeundo teritur. Nam ambitus, circuitus, ab eoque XII. Tabularum interpretes ambitum parietis, circumitum esse dixerunt. Volusius Metianus libello de asse: Sestertius duos asses, & semissem, quasi semis tertius. Lex etiam XII. Tabularum argumento est, in qua duo pedes, & semis sestertius pes vocatur. Sic eum locum restituit Brissonius. Festus quoque sic scribit: Ambitus proprie dicitur inter vicinorum ædificia, locus duorum pedum, & semipedis, ad circumeundi facultatem relictus. Ex his, quæ sententia legis sit manifestum est.

XLVI. Qui sepem in confinio ponet, terminum ne excedito: qui murum, pedem derelinquito: qui domum, pedes duos: qui sepulcrum foueamve, quantum id profundum erit: qui puteum, passum: qui oliuam, ficumve, pedes nouem: qui denique alias arbores plantabit, quinque pedes ab alieno loco ponito.

Sic hanc legem recitant Franciscus Balduinus, & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Caium *libro 4. ad leges XII. Tabularum, vlt. ff. Fin. regund.* vbi eam ex Solonis legibus desumptam, & in XII. Tabulas translatam fuisse docet.

Sensus legis obscurus non est, ideoque explicatione nostra non eget. Declaratur prolixe ff. lib. 8. tit. de Finibus regundis. Vetat autem lex excedi terminum sui soli ab ijs, qui sepem vel maceriam effodere voluerint.

In confinio.) Confinij appellatione significatur locus, quo se possessores attingunt. Sicut Trifinium ap-

A pellarunt veteres eum locum, in quem tres possessores attingebant.

XLVII. In controuersia de finibus quinque pedum vsucapio nulla esto.

Extat apud Ciceronem lib. 1. de Legibus.

Voluerunt Decemuiri, inter confines vicinorum agros quinque pedum spatium non vsucapi, hoc est, possideri: sed medium relinqui, quod liberum semper esset, & commune, vt eo ire, agere, & aratrum etiam circumuertere sine alterius incommodo vterque do-
B minus posset. Hæc horum verborum legis est sententia lata post XII. Tabulas: & Manilia lex est, qua cauebatur, vt quoties de his quinque pedibus controuersia esset eligeretur arbiter, siue agrimensor, qui eos regeret, arteque sua constitueret.

XLVIII. Eius arboris, quæ in alienum agrum impenderet, ramos quindecim pedes altius à terra circumcidere ius esto vicino.

Recitant & hanc legem Balduinus, Oldendorphus & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Vl-
C pianum in *l. 1. ff. de arb. cadend.* vbi Prætoris in eandem sententiam interdictum hoc profert: Quæ arbor ex agro tuo in agrum illius impendet, si per te stat, quominus pedes quindecim à terra eam altius coerceas: tunc quominus illi ita coercere, lignaque sibi habere liceat, vim fieri veto. Infert autem sic: Quod ait Prætor, & lex XII. Tabularum efficere voluit, vt quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur: & hoc iccirco effectum est, ne vmbra arboris vicino prædio noceret.

D *XLIX. Glandem suam in alienum fundum procidentem colligendi ius esto vicino.*

Suppeditauit hoc caput Plinius libro 16. capit. 5. Sensus legis manifestus est. Caius legem hanc, vt credi par est, libro ad XII. Tabulas quarto, explicans sic scribit: Glandis appellatione omnem fructum contineri, exemplo Græci sermonis apud quos omnes arborum species ἀκρόδρυα, appellantur. In eandem autem veteris legis sententiam extat Prætoris interdictum: Glandem, quæ ex illius agro in tuum cadat,
E quo minus illi tertio quoque die legere, auferre liceat, vim fieri veto.

L. Vt si vicini inter se iurgant finibus regundis, arbitros tres darent: eisque totius rei ius, arbitriumque permitterent.

Testimonium legis extat partim apud Nonium, partim apud Ciceronem libro secundo de Legibus.

Sententia est manifesta. Cicero libro 4. de Republica, teste Nonio, sic scriptum reliquit: Iurgari igitur lex vetat inter se vicinos non litigare.

F *Si inter se iurgant.*) Beneuolorum incertatio, non his inimicorum iurgium dicitur.

Finibus regundis.) Fines agrorum termini & limites appellantur. Finibus regundis, id est, finibus discriminandis, seu statuendis. Regere enim, antiqua & Decemuirali significatione, est, suis finibus terminatum habere. Boetius interpres Topicorum Ciceronis inquit: Regi fines dicuntur, quoties vnusquisque ager proprijs finibus terminatur.

De

De iniuriis, aliisque delictis.

LI. Si quis actitauerit, siue carmen condiderit, quod infamiam flagitiumve alteri precetur, capite punitor.

Cicero libro 4. de Republica.

Hoc XII. Tabularum caput, quo pœna in scriptores libellorum famosorum & fabularum scenicarum, quibus nominatim ciues Romanos taxarent, statuitur, extat in fragmento libri quarti Ciceronis de Republica, apud Augustinum libro secundo, capite secundo, de ciuitate Dei, vbi Africanus de libertate Comœdiæ apud Græcos locutus, sic tandem concludit: Nostræ contra XII. Tabulæ, cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoq; sanciendam, putauerunt: Si quis actitauisset, siue carmen cōdidisset, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri precaretur. Iudiciis enim, ac Magistratuum disceptationibus legitimis propositam vitam, non Poetarum ingeniis habere debemus: nec probrum audire, nisi ea lege, vt respondere liceat, & iudicio defendere. Hactenus Cicero. Horatius quoq; aliquoties in libro Sermonum & arte Poetica ad hanc legem alludit. Et extant in Iurisconsultorum libris plures leges, quæ cum hac lege congruunt, & libellos famosos prohibent. In Pandectis ex Vlpiano commemoratur lex, siue Senatusconsultum in hæc verba: Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem scripsit, composuit, edidit dolove malo fecit, quo quid eorum fieret: etiam si alterius nomine ediderit, vel sine nomine, vti de ea re agere liceat: & si condemnatus sit, qui id fecit, intestabilis ex lege esse iubetur. Intestabilis autem dicitur is, vt alibi Vlpianus explicat, qui nec testamentum facere potest, nec ad testimonium adhiberi testis. Caius vero sic interpretatur: Cum lege quis intestabilis iubetur esse, eo pertinet, ne eius recipiatur testimonium: & eo amplius, vt putant quidam, ne ipsi dicatur testimonium. Porro Vlpianus adiicit, eadem pœna ex Senatusconsulto teneri etiam eum, qui epigrammata, aliudve quid, sine scriptura in notam aliquorum produxerit, item qui emēdum vendendumve curauerit. Multis post Augustum annis, editum est acerbius quoddā Valentiniani Valentisq; edictum, vt qui quocunq; loco famosum libellum inuenerit, nec statim corruperit, sed alicui patefecerit, capitali supplicio coerceretur. Plurium Imperatorum hac de re constitutiones habes in integro codice Theodosiano lib. 9.

Sed ad nostram legem reuertamur.

Actitauerit.) Sic legitur in Augustino. Monet autem Ludouicus Viues se in veteri libro scriptum reperisse, Occentauisse: eamq; lectionem probat. Hinc Iosephus Scaliger in suis ad Festum castigationibus sic hanc legem recitat:

SI QVIS CARMEN OCCENTASSIT, QVOD ALTEREI FLAGITIVM FAXIT, CAPITAL ESTO.

Occentassit.) Occentassint antiqui dicebant, quod nunc conuicium fecerint, dicimus, quod id clare & cum quodam canore fit, vt procul exaudiri possint, quod turpe habetur: quia non sine causa fieri putatur. A Inde cantilenam dici, quia illam non cantus iucunditatem puto. Festus.

Flagitium.) Flagitium apud veteres significabat infamiam. Flagitium facere, conuiciis alicuius existimationem lædere. Iosephus Scaliger.

Capital esto.) Capital facinus est, quod capitis pœna luitur.

LII. Si iniuriam alteri faxit, XXV. æris pœna sunto.

Extat apud Agellium lib. 20. cap. 1.

Leuis pœna hac lege in eum statuitur, qui alterum B insigni iniuria affecisset, pro simplicitate scilicet illorum temporum, vt Prætores eam tollere coacti fuerint. Qua de re libet Phauorini verba, quæ sunt apud Agellium, adscribere. Sic igitur is inquit: Quod dixi, videri quædam esse impendio molliora, nonne tibi quoque videtur esse dilutum, quod ita de iniuria puniendа scriptum est: Si iniuriam alteri faxit, viginti quinque æris pœnæ sunto. Quis enim erit tam inops, quem ab iniuria facienda vigintiquinque asses deterreant? Itaque, cum eam legem Quinctus quoque La- C beo vester in libris, quos ad XII. Tabulas conscripsit, non probaret, inquit: L. Neratius fuit egregie homo improbus, atq; immani vecordia. Is pro delectamēto habebat, os hominis liberi manus suæ palma verberare. Eum seruus sequebatur, crumenam plenam assiū portitans: & quēcunq; depalmauerat, numerari statim secundum XII. Tabulas, XXV. asses iubebat. Propterea, inquit, Prætores, postea hanc abolescere, & reliqui censuerunt, iniuriisque æstimandis recuperatores se daturos edixerunt. Hæc ille. Sextus autem D Cæcilius legē defendens, ait non omnes iniurias hac pœna æstimatas fuisse, sed leuiores tantū, hanc paucitatē assium, graue pondus æris fuisse, cum populus Romanus ea tempestate librariis assibus vsus fuerit.

Si iniuriam.) Iniuria dicta est, quod non iure fiat. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, lib. 4. ait, iniurias esse, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Ideoque Labeo docet, iniuriam aut re fieri, aut verbis. Re, quoties manus inferuntur: verbis vero, E quoties non inferuntur manus, vt cum conuicium fit, &c. Hæc lex de leuibus, vt ante Cæcilij verbis dixi, iniuriis loquitur, non de atrocibus.

LIII. Si membrum rupserit, è pacto, talio esto.

Extat apud Agellium libro 20. capite 1. & apud Festum in voce Talio.

Vult hæc lex vt de graui, & atroci etiam illata iniuria pacisci liceat, sed è pacto, hoc est, sine pacto, vel extra pactum talionem esse pœnam. Queritur de huius quoq; legis iniquitate Phauorinus apud Agelliū, F inquiens: Nonnulla in istis Decemuirorum legibus nec consistere quidem visa sunt: Veluti illa lex Talionis, cuius verba (nisi memoria me fallit) hæc sunt: Si membrū rupit meum, è pacto talio esto. Præter enim vlciscendi acerbitatem, ne procedere quoque exsecutio iusta talionis potest. Nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem velit: quæro, an efficere possit rumpēdi pariter membri æquilibrium? In qua re primum ea difficultas est inexplicabilis. Quid si membrum alter imprudens

rupcrit? Quod enim per imprudentiam factum eſt, id retaliari per imprudentiam debet. Ictus quippe fortuitus, & conſultus non cadunt ſub eiuſdem talionis ſimilitudinem. Hæc & plura Phauorinus. Sed Cæcilius pro defenſione legis ait, Decemuiros minuere atque extinguere volentes huiuſcemodi violentiam pulſandi, atque lædendi talione, eo metu coercendos eſſe homines putaſſe. Neq; eius, qui membrum alteri rupiſſet, & paciſci tamen talione redimenda nollet, tantam rationē habendam arbitratos eſſe, vt an prudens imprudenſ-ve rupiſſet, ſpectandū putarent, aut talionem in eo vel ad amuſſim æquipararent, vel in librili perpenderent: ſed potius eundem animum, eundemque impetum in eadem parte corporis rumpendi, non eundem quoque caſum exigi voluiſſe: quoniam modus voluntatis præſtari poſſet, caſus ictus non poſſet. Nec eſſe nimiam acerbitatem pœnæ, cum idem fiat in me, quod egomet in alio fecerim. Præſertim cum habeam facultatem paciſcendi, & non neceſſe ſit pati talionem, niſi eam ipſe elegerim. Hactenus ille.

Talio eſto.) Talio, inquit Iſidorus, eſt ſimilitudo vindictæ, vt taliter patiatur quis vt fecit. De Talione legem etiam Græci habuerunt, & ante hos Iudæi ex præcepto Dei.

LIV. Si os fregit......æris ſunto.

Huius capitis teſtimonia extant apud Agellium, libro 20. cap. 1. & Iuſtinianum lib. 4. Inſtitutionum, titulo 4.

Cæcilius apud Agellium, Iniurias, inquit, atrociores, vt de oſſe fracto, non liberis modo, verum etiam ſeruis factas, impenſiore damno vindicauerunt. Iuſtinianus autem: Pœna iniuriarum ex lege XII. Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum, nummariæ pœnæ erant conſtitutæ, quaſi in magna veterum paupertate. Hæc ille. Qualis vero ea pœna, vel quot aſſium fuerit, non exprimitur.

LV. Si in tuo alienum pecus paſcatur, de paſtu pecoris actio eſto.

Teſtimonium huius legis extat apud Vlpianum *l. qui ſeruandarum, §. vltimo. de præſcript. verb.* vbi commemorat, fuiſſe legem XII. Tabularum de paſtu pecoris, ſi in tuo alienum pecus paſceretur.

Voluerunt Decemuiri concordiam inter ciues cōſeruare, & cauſas litium, & controuerſiarum præcidere, ideoq; hæc leuia in ſuas tabulas retulerunt. Competebat autem hæc legitima de paſtu pecoris actio tum proprie, cum in meo tuæ pecudes meum aliquid depaſtę eſſent, naturam ſuam ſecutæ. Plura de his habent Iuriſconſulti. Mihi enim propoſitum non eſt, Iuriſconſultorum nodoſas, & difficiles quæſtiones hic tractare: memor illius: Ne ſutor vltra crepidam.

LVI. Si quadrupes pauperiem fecerit: ei cuius intererit, in eum, qui dominus erit quadrupedis actio noxalis eſto.

Extat huius legis teſtimonium apud Iuſtinianum Inſtitutionum *titulo, Si quadr. paup. feciſſ. dic. §. 1.* & alibi. Vlpianus dicit, Si quadrupes pauperiem feciſſe dicatur, actio ex duodecim Tabulis deſcendit. Quæ

A lex voluit, aut dari, quod nocuit, id eſt, animal, quod noxam commiſit, aut æſtimationem noxiæ offerre. Noxia enim eſt idipſum delictum. Et rurſus: Pauperies eſt damnum ſine iniuria facientis datum. Nec enim poteſt dici animal iniuriam feciſſe, quod ſenſu caret.

Obſeruandum autem, hanc actionem de damno à quadrupede dato, proprie non pertinuiſſe ad feras beſtias, quæ genitali ſua naturalique feritate damnum dederunt. Explicatur & hoc caput prolixe à Iu-

B riſconſultis.

LVII. Vt qui alienas arbores iniuria cæcidiſſet, in ſingulas æris viginti quinque lueret.

Deſcriptum hoc caput eſt ex Plinio lib. 18. cap. 1. Fuit & arborum, ait Plinius, cura legibus priſcis, cautumque eſt XII. Tabulis, vt qui iniuria cæcidiſſet alienas, lueret, in ſingulas æris viginti quinque. Item apud Paulum ſcriptum eſt: Si furtim arbores cæſæ ſint, & ex lege Aquilia, & ex XII. Tabulis danda eſt actio. Caius in l. 2. quæ ex primo illius libro ad legem

C duodecim Tabularum deſcripta eſt: Eos, inquit, qui arbores, & maxime vites cæciderint, etiam, tanquam latrones puniri. Notandum tamen & illud eſt, hanc actionem habere locum tum, cum furtim arbores cæſæ ſunt. Si quis vero per vim ſciente domino eas cæciderit, agetur ex interdicto: Quod vi, aut clam: aut, vi bonorum raptorum.

De furtis.

LIIX. Qui noctu furtum faxit, aut interdiu telo ſe

D *defenderit, eum domino cum clamore teſtificanti occidere ius eſto. Si neque noctu, neque ſe telo defendens prehendatur, virgis cæſus, ei cui furtum fecit, addicitor. Seruus verberibus affectus, de ſaxo deijcitor: impubes arbitratu Prætoris verberator.*

Teſtimonium huius legis extat, apud Agellium lib. 11. cap. 18. Prior pars etiam apud Macrob. lib. 1. Saturnalio. cap. 46. his verbis legitur.

SI NON FVRTVM FACTVM ESIT, SI IMALIS OC-

E CIT, IVRE CÆSVS ESTO.

Sequuntur nunc leges aliquot de furtis, quæ grauiſſime Romani punierunt, non tamen omnia eadem ſeueritate. Capitis autem huius de quo agimus, ſenſum ex Agellio licet cognoſcere, vbi ſic ait: Furem, qui manifeſto furto prehenſus eſſet, tum demum occidi permiſerunt Decemuiri, ſi aut cum faceret, nox eſſet, aut interdiu ſe telo, cum prehenderetur, defenderet. Ex cæteris autem manifeſtis furibus, liberos verberari, addicique iuſſerunt ei, cui furtum factum eſſet, ſi modo id luci feciſſent, neque ſe telo defendiſ-

F ſent. Seruos item furti manifeſti prehenſos, verberibus affici, & è ſaxo præcipitari: ſed pueros impuberes Prætoris arbitratu verberari voluerunt, noxamque ab his factam ſarciri. Hæc ille. Loquitur igitur hoc caput de furto manifeſto.

Qui noctu furtum faxit,) Fur, vt Varro voluit, ex eo dictus, quod furuum atrum veteres Romani appellarunt, & fures per atras & obſcuras noctes facilius furentur. Quam etymologiam Agellius reprehendit, inquiens, non à furuo, furem dici, ſed à Græco φῶρ.

Nam

Nam quod à Græcis, ait, nunc κλέπτης dicitur, antiquiore Græca lingua φῶρ est dictum: hinc per affinitatem literarum, qui φῶρ Græce est, Latine Fur. Hæc ille. Alij furem à ferendo vel auferendo dictum volunt, sicuti & Græcum φῶρ, à φέρειν. Furem autem Sabinus apud Agellium definit eum, qui alienam rem attrectauerit, cum id se inuito domino facere, iudicare deberet. Furtum vero est attrectatio rei alienæ, inuito domino.

Aut interdiu se telo defendens, &c.) Telum, inquit Caius, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Ita sequitur quod & lapis, & lignum, & ferrum hoc nomine contineatur: dictumq; ab eo sit, quod in lõgum mittitur, Græca voce figuratum, ἀπὸ τοῦ τηλοῦ.

Eum domino cum clamore testificanti.) Non voluerunt Decemuiri, furẽ in manifesto furto prehensum, simpliciter occidi: sed tunc demum id concesserunt, si ei, sine periculo eius, qui furtum fit, parci non possit.

LIX. Si adorat furtum, quod nec manifestum erit duplionem luito.

Sic hanc legem restituit Iacobus Ræuardus, cuius testimonia extant apud Agellium lib. 11. cap. 18. & apud Festum.

Tria fuerunt Decemuirorum tempore genera furtorum, manifestum, nec manifestum, & conceptum. Manifestum, vt docet Masurius Sabinus apud Agellium, quod deprehenditur, dum fit. Faciendi finis est, cum perlatum est, quod ferri cœperat. Nec manifestum furtum est, quod postea quandocunq; deprehenditur: id est, cum fur in faciendo quidem deprehensus nõ est, sed eum furtum fecisse negari non est, sed eum furtum fecisse negari non potest. Quid conceptum furtum sit, iam explicatur. His tribus generibus Iurisconsulti addiderunt quartum, nempe oblatum, quod est, cum res furtiua ab aliquo tibi oblata sit, eaq; apud te concepta (id est, inuenta) sit: vtique, si ea mente tibi data fuerit, vt apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur. De furto manifesto præcedens lex loquitur: de nec manifesto, hæc.

Si adorat furtum.) Sic legitur apud Festum, in voce Nec. Significasse autem apud antiquos, adorare idem, quod agere, docet Festus.

Nec.) Hæc particula ab antiquis posita est pro non, teste Sinnio Capitone apud Festum.

Duplionem luito.) Testatur hoc Agellius inquiens: Aliis deinde furtis omnibus, quæ nec manifesta appellantur, pœnam imposuerunt dupli.

LX. Furta per lancem, liciumque concepta, sicut manifesta vindicantor.

Extat apud Agellium libr. 11. cap. 18.

Agit hoc caput, quod ex Agellio descriptum est, de pœna furti per lancem, liciumq; concepti. Et si ne tota lex nihil obscuritatis haberet, si de furto concepto per lancem & licium, quid fuisset, certo constaret. De eo enim variæ & discrepantes sunt opiniones, adeo, vt vere dici possit, Quot homines, tot sententiæ. Optime autem consuluisset nobis Agellius, & bene de nobis meritus fuisset, si id & quædam alia nobiscum communicasset. Quia ergo, quænam sententia vera sit, difficulter dici potest, aliquot doctissimorum virorum opiniones recitabo, & simul quænam probabilior videatur, indicabo. Lectori tamen liberum relinquam, vt quam velit, partem sequatur.

Alexander igitur ab Alexandro Neapolitanus I. C. libro 6. Genialium dierum, capit. 10. de hac lege disserens, sic inquit, Dixere furta per lancem & licium, quod fures, qui in alienas penetrabant ædes, plerumque (vt est sagax furum solertia) licium ferebant, quo furta alligarent, & lancem præ oculis, ne innotescerent. Hæc ille. Cuius sententiam sequitur etiam Oldendorpius, & addit, fures illos lãcem duobus foraminibus aptatam, ante oculos habuisse, vt matres familiarum, aut virgines, aliæve ancillæ in domo forte fortuna obuiæ terrerentur, fugerentque potius, quam quod de cognoscendo vel obseruando fure essent sollicitæ, ac interim illi res subriperent. Franciscus Balduinus Tatij Alpini coniecturam sequi mauult, qui opinatur furta per lancem & licium concepta, hæc fuisse, quæ religionis obtentu, impostores quidam tanquam sacrificuli, licio succincti, & lancem ad colligendas stipes circumferentes, committerent, sacrilegiis proxima, nempe rerum in ministerium iam consecratarum, collectarum tamen ad sacrificia, & eorum nomine. Probabilior autem videtur Iacobi Ræuardi sententia, quam plerique Iurisconsultorum & in his etiam Iosephus Scaliger probant, quæque testimonium apud Festum Pompeium habet apud quem sic legimus. Lance & licio dicebatur apud antiquos quia qui furtum ibat quærere in domum alienam, licio cinctus intrabat, propter matrum familiæ, aut virginum præsentiam. Furtũ igitur per lancem & licium concipiebatur ab illis quibus furtum factum erat, non fiebat à furibus, idque hoc modo: Qui conquerebatur sibi rem à quopiam furto ablatam, & in alicuius ædes deportatã, accedebat ad dominum illarum ædium, & petebat, vti liceret sibi rẽ ablatam in illis quærere, iurabatque Deos legum custodes, se reperiendi spe furtum quærere. Et tunc quidem alter ille, apud quem furtum quærebatur, domũ suam ei, qui furtum quærebat, aperire & in obsignatis, & non obsignatis locis liberam furti inquirendĩ potestatẽ facere cogebatur. Is vero, qui furtum quærebat, licio se accingebat, vt expeditior ad quærendum esset: & lancem oculis opponebat, ne a mulieribus, aut virginibus in illis ædibus videretur: ab iis enim alienos viros cerni, veteres nolebant. Atque tum, si rem furtiuam conciperet, & comprehenderet, furtum illud conceptum & comprehensum pro manifesto vindicari sanxerunt, paremque ac manifesto ei pœnam irrogari voluerunt Decemuiri. Et hunc morem quærendi furta per lancem & licium desumptum esse à Græcis, ex 12. Platonis de legibus libro probare nituntur Franciscus Hotomanus Commentariis in 4. librum Institutionum, præter hanc de qua iam diximus, quamque plerique probant, etiam aliam furti per lancem & licium concepti explicationem affert. Scribit enim se suspicari furtum per lancẽ & li-

& licium conceptum id fuisse quod per simulatio- A
nem religionis amicti licio Sacerdotes deprehēdere sint soliti, cum panem Ætite lapide conditum, & in lance cærimoniæ causa delatum, eum qui furti suspectus erat, deuorare iuberent. Qua de re Dioscoridis verba citat, quæ Latine sic sonant: Furem quoque Ætites deprehendit, si quis in pane cōditum offerat. Fur enim mansum deuorare non poterit: Hactenus ille. Non tamen dissimulabo aliam esse Petri Pithœi sententiam, libro 1. Aduersariorum subseciuorum, cap. 2. quam ipse omnibus aliis anteponere non vere- B
tur: eam his verbis explicat: Furtum quod à lictore, aut viatore lici præcincto, ipso, aut alio quolibet comite iudicium & fidem in lance præferente, siue hæc priuata fuerit: siue publica (quod magis credo) ex auctoritate Magistratus perquisitum inuentumque est, per lancem, & licium conceptum videtur. Hæc ille. Et huius sententiæ testimonia ex Petronij Arbitri Satyrico profert, quæ ibi videri possunt.

LXI. Is cuius ope, consilio furtum factum erit, dupli actione tenetor. Si seruus furtum faxit, noxamve C
nocuit, sciente etiam Domino, serui nomine actio esto: dominus serui nomine tenetor. De furto pacisci licitum esto.

Hæc duo capita, primus obseruauit Antonius Contius I. C. libro primo Lectionum subseciuarum iuris ciuilis, capite 14. Prioris testimonium extat apud Labeonem *l. sæpe. §. vltim. de verborum signif.* Sententia eorum plana est, ideoque nulla opus habent explicatione.

LXII. Frugem aratro quæsitam furtim noctu si pa- D
uerit, secueritve suspensus Cereri necator: impubes verberator, noxæve duplionem præstato.

Descripta est ex Plinio libro 18. capite 3.

Sancit hæc lex pœnam in eos, qui alienas fruges furtim depauissent, aut demessuissent. Et videtur desumpta esse ex legibus Draconis Atheniensis legislatoris. Is enim, vt auctor est Plutarchus, non minorē aduersus fures vuarum, vel olerum, quam aduersus homicidas, vel sacrilegos, pœnam sancit. Mitigata tamen postea hæc pœna apud Romanos est, sicut ex E
Vlpiani verbis his apparet: Si oliuam, inquit, immaturam decerpserit, vel segetem desecuerit immaturam, vel vuas crudas: Aquilia tenebitur. Quod si iam maturas: cessat Aquilia. Nulla enim iniuria est, cum tibi etiam impensas donauerit, quæ in collatione huiusmodi fructuum impenduntur. At si collecta hæc interceperit, furti tenetur.

Pubes.) Non eandem pœnam statuit in adultos, & impuberes, sed inter eos distinguit.

Suspensus Cereri.) Iustus Lipsius libro 4. Epistoli- F
carum quæstionum, epistola 27. legendum arbitratur: Sacratus Cereri verberator: quia in antiquis legum formulis solemnis sanctio fuit, sacer Cereri esto. Et, Sacer Ioui esto.

LXIII. Tignum iunctum ædibus, vineæque concapes ne soluito.

Qui illud iunxit, domino duplum præstato.

Prior pars apud Festum in voce Tignum, & apud Iurisconsul. sæpe, sicut & posterior legitur.

Sententia legis hæc est: Ne quis alius alicuius tignum, id est, ligna, cæmenta, & alia, suis ædibus iungeret, inuito eo Domino, cuius id tignum esset. Quod si iunxisset inuito domino ne propterea ædes dirueret, sed domino tigni, duplum illius præstaret. Ratio legis est, quod Decemuiri noluerunt sub hoc prætextu ædes dirui, vel vinearum culturam turbari, testibus Vlpiano, & Iustiniano.

Tignum iunctum ædibus.) Tigni appellatione continetur omnis materia, ex qua ædificium constat, vineæque necessaria: vnde quidam aiunt, tegulam quoque, & lapidem, & cæmenta, cæteraque si qua ædificiis sunt vtilia (tigna enim à tegendo dicta sunt) hoc amplius, & calcem & arenam appellatione tigni contineri. Sed in vineis tigni appellatione omnia vineis necessaria continentur: vt puta, perticæ, pedamenta, &c.

Vineæque concapes.] Varie hic sese torquent eruditi. Alij concapu legunt, alij cum capite, alij aliter. Iosephus Scaliger sic legendum & emendandum putat, vineæque concapes: hoc sensu: vt si tignum alienum iunctum fuisset tuis ædibus, vel concapes fuisset tuæ vineæ. Significare autem ait tignum concapes, quod depactum, ac defixum sit terræ ad vineam sustinendam, & caput suum habeat cum capite vineæ commissum.

LXIV. Ne quis vnciario fenore amplius exerceto.

Testimonium huius legis extat apud Cornelium Tacitum, Annalium libro 5. vel, vt in Iusti Lipsij editione est, libro 6.

Quantas turbas in Republica Romana dederint vsuræ, docent tum alij plurimi rerum Romanarum scriptores: tum vero Cornelius Tacitus his verbis: Sane vetus, inquit, vrbi fenebre, malum, & seditionum discordiarumque creberrima causa, eoque cohibebatur antiquis quoque, & minus corruptis moribus. Nā primo duodecim tabulis sanctum, ne quis vnciario fœnore amplius exerceret: cum antea ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione tribunitia ad semuncias redacta. Postremo vetita versura, multisque plebis scitis obuiam itum fraudibus, quæ toties repressæ, miras per artes rursum oriebantur. Hactenus ille.

Ne quis vnciario fœnore.) Fœnus dictum est, inquit Varro, à fœtu, & quasi a fœtura quadam pecuniæ parientis, atque increscentis. Idem docet Festus. Sunt autem variæ fœnoris, siue vsuræ species quas hoc loco attingere libet. Summa vsura, quæ & vsura centesima, & æs vsurarius dicitur, est, cum pars sortis centesima singulis mensibus penditur: id est, cum de centum aureis singulis mensibus vnus, singulis annis duodecim penduntur. Vsura deunx dicitur, cum singulis annis in centenos, vndecim penduntur: dextan, cum decem: dodrans, cum nouem: bes, cum octo: septunx, cum septem: semis, cum sex: quincunx, cum quinque: triens, cum quatuor: quadrans, cum tres: sextans, cum duo: vnciaria, cum vnus penditur. Et de hac lex loquitur.

Notandum etiam, quod Cato testatur, Romanos fœneratores quadruplo cōdemnasse. Verba eius sunt hæc:

hæc: Maiores nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt: Furem dupli condemnari: fœneratorem quadrupli. Quanto peiorem ciuem existimauerint fœneratorem, quam furem: hinc licet existimare.

LXV. *Vt iurisiurandi ad fidem adstringendam præcipua vis esset.*

Cicero libro 3. de Officiis, ita scribit: Nullum enim vinculum ad stringendam fidem iureiurando Maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges XII. Tabularum, &c. Agellius lib. 7. cap. 18. Iusiurandum, inquit, apud Romanos inuiolate, sancteque habitum, seruatumque est. Id & moribus, legibusque multis ostenditur. Sed nemo id copiosius explicauit Dionysio, qui libro 2. extremo, Regi Numæ institutum illud assignat. Polybius libro 6. commemorat: tantum apud Romanos iurisiurandi religionem valuisse, vt ea laude facile gentibus omnibus antecellerent. Nam si Græco homini, inquit, qui Magistratum gerat, talentum vnum committatur, etiam si decem scribendo assint, signaque totidem, atque etiam duplo plures testes extent, fidem tamen plerumque violant. Apud Romanos autem, qui quum Rempublicam gerunt, maiorem multo pecuniam tractant, sola iurisiurandi sui religione in officio suo continentur, &c. Ad hanc porro legem illud Caij pertinet: Maximum remedium expediendarum litium esse iurisiurandi religionem. Hactenus de XII. Tabularum iis, quæ adhuc restant, fragmentis.

PARALIPOMENA.

Ad Cap. Vltimum.

Leges Romanorum vetustissimæ, Papirianæ, Valeriæ, Sacratæ, duodecim tabularum, & qui de iis scripserint, scriptæ olim in tabulis, & antea in æde sacra reseruatæ.

Romulus legibus à se latis stabiliuit monarchicum dominandi statum, Numa Pompilius sacra religionesq; deorum ordinauit, eum sequutus Tullus Hostilius castrensi disciplinæ prospexit, ita tamen vt omnia penes vnum essent, quem imperij modum retinuere & auxere quatuor insequentes reges, licet sciam legum primarum lationem quosdam ad Numam referre, *qui ferociam populi à bellis ad sacra contulit*, inquit Seruius Honoratus ad v. 812. lib. 6. Æneid. vnde ἀπὸ τῶν νόμων, *à legibus* dictus, vel vt Seruius ait *inuentione & constitutione legum*. Virgilius ipse loco laudato.

Quis procul ille autem ramis insignis oliuæ,
Sacra ferens? nosco crines, incanaq; menta
Regis Romani, primus qui legibus vrbem
Fundauit.

Mutata subinde reipublicæ facies, & pulsis regibus, pro vno, duo creati, qui præessent, decretumque id

A legibus Valeriis, sic nominatis, quod Valerius Publicola primi anni consul eas scripsisset, ex Plutarcho in illo, vt & leges regiæ *ius Papirianum* appellatæ, quod P. Papirius eas in Codicem *& corpus vnum* redegisset, vt constat ex Pomponio IC. *l. 2. ff. de Orig. Iur.* Et testatur idipsum Grauius Flaccus, qui librum *de iure Papiriano* scripsit, vt retulit Paulus IC. *l. 145. ff. de verbor. significat.* nec id non vidit Raphael Volaterranus lib. 29. Commentarior. pag. 882. dictæ etiam istæ leges *curiatæ*. Fr. Duaren. in *Tit. 2. ff. de orig.*
B *iur.* legibus Valeriis ita constitutum, vt consules *priuatum per se ius administrarent, publicum cum populo & senatu* communicarent. Fr. Polletus Histor. fori Rom. lib. 3. cap. 5. & quo potentius imminueretur potestas vnius, hisce legibus introducta *ad populum prouocatio.* T. Liu. 1. Decad. lib. 2. cuius sciti tenor erat, vt citra prouocationem non liceret ciuem Romanum virgis cædere, multo minus capitali afficere supplicio, quare incredibile est quãtam inuidiæ molem sibi conflauerit Cicero, quod contra legis Vale-
C riæ authoritatem ciues in carcere strangulasset, reliquosque cum Catilina in iussu populi hostes iudicatos, coegisset in exilio collatis cum C. Antonio altero consule signis occumbere, veluti desperata ad populum prouocandi libertate, vt vehementissima oratione exaggerat Galenus apud Dionem Cocceianum lib. 46. creatumq; ob id dirum illud & immane factum summum ei periculum, insequente tempestate Clodiana, ipsiusq; exilio.

Atq; vt vnico verbo dicam, Publicola legibus suis,
D secures & gladios à ceruicibus omnium ciuium Romanorum arcuit, præter eos, qui perduellij crimine cecidissent. Cic. 7. Verr. *Facinus est vinciri ciuem Rom. scelus verberare, prope parricidium necare.* Tertia mutatio *Tribunitias leges* protulit, quarum summa in eo posita, vt optimatũ factio eneruaretur, plebis seu libertas, seu libido firmaretur. Porro de Valerio grauis est dissensio, quodnam illi cognomentum esset? Auctor virorũ illustrium, seu Plinius, aut quilibet alter, cap. 15. *Lucius Valerius Volesi filius, primum de Veienti-*
E *bus, iterum de Sabinis, tertium de vtrisq; gentibus triumphauit.* Atque vt eundem esse constet, sequitur paucis lineis interiectis, legem de prouocatione *ad populum à magistratibus tulit.* Ei concors L. Florus Epitomes Liuianæ lib. 2. *L. Valerius consul legem de prouocatione ad populum tulit.* Accedit his fide dignissimus C. Plinius lib. 36. cap. 15. *Sicut in L. Valerio Publicola, qui primus consul fuit cum L. Bruto.* Eutrop. lib. 1. c. 11. *Lucius ille Valerius Bruti collega.* Sed contra alij non *Lucij* sed *Publicij* cognomen inditum contendunt, Ste-
F phanus Pighius Campensij Annalium lib. 2. pa. 69. Iacobus Dalechampius in locum Plinij laudatum, Carolus Sigonius ad Florum Epitomasten, Ant. Delrius ad L. Senecæ Herculem Oetæum parte 1. syntagm. pa. 161. quorum opinio innititur antiquorum fidei. Cassiodorus in Chronico consulari, & Cuspinianus ibidem pag. 97. Halicarnass. lib. 5. pag. 87. συνάρχοντα αἱρεῖται Πόπλιον Οὐαλέριον. *Collegam assumpsit Publium Valerium.* Ratio erroris videtur desumpta à Plutarcho in Publicola, qui fratrem Valerij cõsulis *Publium*

appellat, vnde dimanauit, vt vnius nomen pro alterius vsurparetur. De eo Sil. Italic. lib. 2. Punicor. in principio.

Huic comes æquato sociauit munere curas,
Publicola, ingentis Volesi Spartana propago:
Is cultam referens insigni nomine plebem
Ausonios atauo ducebat consule fasces.

Sed leges has, seu ius Papirianum, vt à Iusto Lipsio nuper collectum est proposuissem nisi alij præoccupassent. Omnium quidem primus Bartholomæus Marlianus, post eum Lud. Charondas, deinde Pandulfus Pratæius, mox Fr. Balduinus, & I. Lipsius, alijq; eruditi. Leges autem Tribunitiæ seu sacratæ (quas Cloacius Verus *oscas*, appellat, ex Festo lib. 15.) hæ fere à viris doctis colliguntur.

LEGES VALERIAE.

I.

Vtique magistratus Imperiumq; P. R. daret, bonaque cum capite eius consecrarentur, qui regni occupandi consilia iniisset.

II.

Vtique aduersus magistratum quemuis ad populum à ciue prouocari posset.

III.

Vtique consularis maiestatis læsæ multa in dies singulos, quinque boum, duarumque ouium precium non excederet.

IV.

Vtiq; quæstores duo quotannis ex patriciis à populo crearentur, qui pecuniam publicam acciperent, in ærarium Saturni cogerent, in tabulas rationum referrent.

V.

Regio imperio duo sunto, iiq; preeundo, iudicando, & consulendo, pretores, iudices, consules, appellanto: militiæ summum ius habento, nemini parento, ollis salus populi suprema lex esto.

LEGES TRIBVNITIAE Sacratæ.

I.

Plebs quos pro se contra vim auxilij ergo creassit, Tribuni eius sunto, quod ij prohibessint, quodq; plebem rogassint, ratum esto, cum populo patribusq; agendi ius habento, iidemq; ad plebem quod censuerint, ferunto, sanctique sunto, neque plebem orbam Tribunis relinquunto.

II.

Tribunum inuitum nemo vt vnum à vulgo quicquam facere cogito, nec verberato, nec alium verberare iubeto, nec occidito, nec occidere iubeto: si quis cõtra faxit, sacer esto, bonaq; eius Cereri dicata sunto, qui eum occiderit, cædis purus esto.

III.

Appellati subuenire ne dubitanto, vim prohibento, priuilegia ne irroganto, de capite inreque ciuium

A non sine comicijs decernunto, intercedere collegam ne prohibento.

LEGES ICILIAE.

I.

Concionanti apud populum Tribuno nemo contradicito, nec dicentem interpellato, si quis contra faxit, vades dato, Tribunis soluturum se multam quam imposuerint, qui vades nõ dederit, morte multator, & bona eius sacra sunto, si quid controuersiæ
B multarum huiusmodi causa inciderit, iudicia penes populum sunto.

II.

Priuati homines bono iure parta possidento.

III.

Per vim aut fraudem ædificia ex publico occupata, restituunto.

IV.

Ex arbitrorum sententia pretium ædificationis
C reddunto.

V.

Quæ publica sunt, ea sine pretio plebi diuidonto.

LEGES PVBLILIAE.

I.

Tribuni & plebis ædiles tributis non curiatis comitiis creantor.

II.

D Quicquid Tribunus plebem rogauerit, iisdem comitiis sciscatur.

LEX TERENTIA.

Vuiri de imperio consulari scribendis legibus creantor, quod populus ius in se dederit, eo consules vtantur, non libidinem ad licentiam suam pro legibus habento.

De legibus Xuiralibus pauca supra admonuimus, petitas illas è Solonis legibus, & Lycurgi. Laziardus
E histor. vniuersalis Epitomes cap. 43. quas, quia nimis rigidas *Lacedæmonij emendarunt*. Q. Tertullian. Apolog. c. 4 & Zephyrus paraphrastes apud Beatum Rhenanum. Addendus Zonaras Tom. 2. Annal. pag. 27. καὶ τρεῖς ἄνδρας εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοὺς νόμους, καὶ τὰ παρ' ἐκείνοις ἔθη πεπόμφασι. *Ao tres viros in Græciam ad illorum leges & instituta ablegarunt.* Georg. Cedrenus in Compendio Historiar. pag. 120. καὶ νόμους ἐν Ῥώμῃ ἀπὸ Ἑλλάδος διὰ δώδεκα βιβλίων ἐπιμαθήκασιν. *Leges duodecim tabularum ex Græcia Romam allatæ sunt.* Freculphus
F Lexouiensis Chronic. Tom. 1. lib. 4. c. 10. *Quo in tempore Romani per legatos leges Solonis expetierunt ab Atheniensibus, quas in duodecim tabulis scripserũt, eijcientesq; consules potestatem decemuiris tradiderunt.* Dio Cocceian. lib. 44. histor. Rom. pag. 252. Sed leges illas non admodũ antiquas fuisse liquet ex Homero, qui nomen *legis* nullibi vsurpauit. Fl. Ioseph. lib. 2. contra Apionẽ pag. 1070. Paul. Orof. lib. 2. c. 13. *Ipso autem trecentesimo anno, hoc est Olympiade nonagesima quinta, potestas consulum decemuiris tradita, constituendarum le-*

gum

gum Atticarum gratia magnam perniciem reipublicæ invexit. Error in numero est indubie, & vidit Fr. Fabricius Marcoduranus: nam in quibusdam MS. habetur numerus designatus, in aliis *octuagesima olympiade*, Halicarnassæus *olympiadem octuagesimam secundam* ponit, Diodor. Siculus lib.12. Biblioth. *octuagesimam quartam.* vt inter Græcos dissidiũ est, ita & inter Latinos de anno vrbis conditæ, & scio animaduertisse dissidium potius q̃ composuisse Philippum Broidæũ Ariensem IC. A. Gell. lib.20. c.1. *Trecentesimo namque anno post Romam cõditam tabulæ* (duodecim) *compositæ scriptæq; sunt.* Flor. Eutrop. lib.1. hist. Rom. c.14. *Anno trecentesimo & altero decemuiri facti.* Consentit cũ eo T. Liui.1. Decad. lib.3. Alij paulo serius. Iul. Solin. Polyhistor. c.2. *anno trecentesimo quarto.* Sed leuiculam hanc controuersiam facillimum est componere, si dicamus anno ab vrbe cõdita trecentesimo primo creatos decemuiros, & sequenti anno leges ab iis scriptas imperiumq; iisdem scelere Appij Claudij abrogatũ. Cæterum illud vel indubitati est iuris, paucissima hodie earũ legum extare verba, tabulæ enim, in quibus descriptæ fuerãt, temporibus, nisi fallor, Alexandri Seueri, vna cum foro Romano conflagrarunt, & quæ apud Rhetores, Grammaticosq; supersunt, & maxime in libris de legibus Ciceronis, *non esse verba legum antiquarum, sed tantum sensum.* Acute Anton. Guibertus Costanus quęst. iur. Memorabil. lib.1. cap. 11. num.13. docuit.

Laudauere inter antiquos scriptores has leges plerique, sed diuersis nominibus, variisq; elogiis; *duodecim tabulæ* M. Tullio appellantur lib.1. de legib. ad finem. *leges in duodecim tabulis* eidem lib.3. de legibus ad finem. & simpliciter *duodecim*, lib.2. de legib. *discebamus pueri duodecim. lex* etiam *duodecim* Fest.18. in voce *vagulatio*, glossarium vetus *duodecim τῶν δυοκαίδεκα*. Fest. lib.16. in verbo *recinium. lex Romana.* Idem Festus lib.5. in voce *erctum.* & ab inuentoribus *Xuiralis lex.* A. Gellio lib.20. cap.1. authore. *lex vetusta.* Caius IC. *l.1. ff. de orig. iur. lex duodecim tabularum, & lex antiqua.* Vlpian. IC. *l.2. ff. de noxalib. actionib. Ius antiquum,* Scæuola *l.29. ff. de liber. & posthum.* Iustinianus Aug. *l. vn. C. de nudo quirit. iur. tollend. Inutiles legis antiquæ dispositiones.* Sed & insuper *lex antiquissima* audit Nouella 22. cap.2. *Ius exploratum.* Idem Iustinianus *l. penult. C. de legit. hæred.* quinimo per excellentiam *lex* nuda appellatione, quasi omnes insequẽtes quorumcunq; temporum aut authorum leges ex duodecim tabulis mutuatæ essent, veluti è radice rami, è fonte riuuli. M. Cato in oratione, qua legem Orchiam dissuadet, apud Festum lib.14. in voce *percunctatum, lege sanctum fuisse,* scilicet decemuirali. Tull. lib.8. epistol. ad familiares Epist.8. Vlpian. *l.130. ff. de verb. signific.* Et *l.7. ff. de pact. ius ciuile, l.7. ff. de bon. damnat.* Vlpian. *Reg. Iur. tit.22. §.19. finis iuris æqui.* C. Tacit. lib.3. Annal. *fons omnis publici priuatiq; iuris.* T. Liu.1. Decad. lib.3. Et poëtæ laudauere, Sidon. Apollin. Carm.23. v.446.

Quo bis sex tabulas docente iuris,
Vltro Claudius Appius lateret,
Claro obscurior in decemuiratu.

A Aurel. Prudent. lib.2. in Symmachum.

——— *Dicat cur condita sit lex*
Bis sex in tabulis? aut cur rubrica minetur
Euinctura reos?

D. Auson. in Ternario.

Ius triplex, tabulæ quod ter sanxere quaternæ.

Eas porro leges collegere in vnum corpus, aut commentationibus illustrauere plurimi in Criticis & Iurisconsultis eruditi viri, Iulius Pacius summus Philosophus, legum peritissimus, & mihi inter pręcipuos B amicos semper habitus, Antonius Augustinus, Ioannes Oldendorpius, Ioannes Crispinus, Anton. Contius, Fr. Hottomannus, Dionysius Gothofredus, Stephanus Pighius in Annalibus suis, Fr. Balduinus, Hadrianus Turnebus. Ludouicus Charondas, Iustus Lipsius, Theodorus Marcilius, quorum trium posteriorum leges apponam, ac primum, verba, quę Iustus Lipsius vltimo digessit, hæc sunt.

I.

Iussus populi & suffragia sunto, quodcumq; postremum C *populus iussit, id ius ratumq; esto.*

II.

Priuilegia ne irroganto.

III.

De capite ciuis nisi per maximum comitiatum ne ferunto.

IV.

Forti sanatiq; idem ius esto.

V.

Qui hostem concitauerit, quive ciuem hosti tra- D diderit, quive cœtus nocturnos agitauerit, capital esto.

VI.

Sodalitates & collegia sunto: ast ne in publicas leges commoda ve peccanto.

VII.

Qui fruges excantassit, Cereri sacer esto.

VIII.

Qui frugem aratro quæsitam pauit secuitve, pubes ceruri sacrator: impubes prætoris arbitratu verberator, noxamve duplionemve præstato.

IX.

E Si in alieno pecus pauerit, actio esto.

X.

Qui iniurie arbores alienas ceciderit, in singulas xxv. æris luito.

XI.

Arboris impendentis ramos xxv. pedes à terra circumcidere ius esto.

XII.

Paterfamilias vti legassit super pecunia tutelave suæ F *rei, ita ius esto.*

XIII.

Si intestatus moritur cui suus heres nec escit, agnatus proximus familiam habeto: si agnatus nec escit, gentiles familiam herciscunto.

XIV.

Si furiosus esse incipit, agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius potestas esto.

XV.

Hominem mortuum in vrbe ne sepelito neve vrito.

XVI.

Hoc plus ne facito: rogum ascia ne polito.

XVII.

Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.

XVIII.

Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus facias, nisi belli peregreve mortuo.

XIX.

Qui coronam parit, ipse pecuniave eius, virtutis causa arduitor.

XX.

Neve aurum addito.

XXI.

Quoi auro dentes vincti esunt, ast im cum ollo sepelire & vrere se fraude esto.

XXII.

Seruilis vnctura tollitor, omnisque circumpotatio.

XXIII.

Rogum bustumve nouum, propius LX. pedes, alienas ædes ne adiicito.

XXIV.

Forum bustumve ne vsucapito.

XXV.

Si in ius vocet, atque eat.

XXVI.

Si morbus euitasve vitium escit, qui in ius vocassit, iumentum dato: si volet arceram, ne sternito.

XXVII.

Si quid horum fuit vitium indici, arbitrove, reove, dies diffeisus esto.

XXIIX.

Si vis vocationi fuat, testamini: igitur em capito.

XXIX.

Si caluitur pedem vestruit, manum endoiacito.

XXX.

Si quei in iure manum conserunt, vtriq; superstitibus præsentibus vindicias sumunto.

XXXI.

Si vindiciam falsam tulit, rei siue litis arbitros tres dato: eorum arbitriis fructus duplione damnum deciditor.

XXXII.

Rem vbei pagunt, oranto: nei pagunt, ante meridiem in foro aut in comitio causam conijciunto, post meridiem præsente ambobus litem addicito: sol occasus suprema tempestas esto.

XXXIII.

Aeris confessi, rebusq; iure iudicatis triginta dies iusti sunto: postidea manus endoiectio esto: in ius ducito: nei iudicatum facit, aut quips endo iure em vindicit, secum ducito, vincito aut neruo aut compedibus quindecim pondo, ne minore, aut si volet maiore vincito. si volet, suo viuito, ni suo viuit, qui em vinctum habebit libras farris endo dies dato: si volet, plus dato.

XXXIV.

Tertiis nundinis partes secanto: si plus minusve secuerit, se fraude esto.

A XXXV.

Assiduo vindex assiduus esto: proletario quiuis volet vindex esto.

XXXVI.

Qui se sirit testarier, libripensve fuerit: ni testimonium fariatur, improbus intestabilisq; esto.

XXXVII.

Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obuagulatum ito.

XXXVIII.

B Qui falsum testimonium dixerit, saxo Tarpeio deiicitor.

XXXIX.

Si iudex arbiterve ob rem iudicandam, pecuniam acceperit, Capital esto.

XL.

Qui malum carmen incantassit, Cereri sacer esto.

XLI.

Qui iniuriam alteri faxit, xxv. æris pœnæ sunto.

XLII.

C *Si quis carmen occentassit, actitassit, condidissit, quod alteri flagitium faxit, capital esto.*

XLIII.

Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.

XLIV.

Si nox furtum faxit, & im aliquips occisit, iure cæsus esto.

XLV.

Interdiu si se telo defenderit, iure cæsus esto.

XLVI.

D *Si adorat furto quod nec manifestum erit, duplionem luito.*

XLVII.

Furta per lancem liciumque concepta quasi manifesta vindicantor.

XLVIII.

De furto pacisci liceto.

XLIX.

Tignom iunctom ædibus, vineæque concapes ne soluito.

L.

E *Furtiuæ rei æterna auctoritas esto.*

LI.

Vsus, auctoritas fundi, biennium esto.

LII.

Aduersus hostem æterna auctoritas esto.

LIII.

Qui nexum facit mancipiumq;, vti linguæ nuncupassit, ita ius esto.

LIV.

F Vindiciæ secundum libertatem dantor.

LV.

Ne quis vnciario fœnore plus exercito.

LVI.

Patricij cum plebeiis connubia ne coniungunto.

LVII.

Via in porrectum VIII. P. in anfractum XVI. P. lata esto.

LVIII.

In finibus intra v. pedes vsucapio ne esto.

Ludouici Charondæ Iurisconsulti acutissimi digestio tabularum Xuiralium hæc est.

LEGES XII. TABVL.

quæ à Lud. Charonda IC. colligi atque restitui potuerunt.

I.

IVssus populi & suffragia sunto: Quod postremum populus iussit, id ius ratumque esto.

Ex Liuio lib. 7. & 9.

II.

Priuilegia ne irroganto*.

* *sunt qui addant, nisi maximo comitiatu.*

III.

De capite ciuis Romani nisi maximo comitiatu ne ferunto.

Ex Cic. in ora. pro P. Sestio, & lib. 3. de legibus.

IV.

Parici * Quæstores qui de capite ciuis Romani quærant à populo creantor.

* *in meo exemplari Festi Paricidi.*

Ex Pompo. IC. c. 2. D. de orig. iur. & Festo.

V.

Ciuem indemnatum indicta caussa ne interficito, neue de ciuitate tollito: Ast ei ad populum diem dicito.

Ex Saluiano Massiliensi Episcopo lib. 8. de iudicio & prouidentia Dei hanc legem edidit vir eruditissimus atq; de Iurisprudentia optime meritus Iac. Cuiacius: sed eam Liuij historia expleui, quæ equidem ex sacratis legibus vna fuit.

VI.

Qui per duellem concitauerit, quiue ciuem perduelli tradiderit, capite multator.

Ex Martiano IC. c. 3. D. ad leg. Iu. maiesta.

VII.

Cum nexum faciunt mancipiumque, si quid placuit displicuitue, Sanatibus, idem quod fortibus ius esto.

Quantum alij in hac restituenda lege, quæ apud Festum corrupte legitur, elaborauerint ex eorum scriptis cõstat: sunt tamen qui melius eam restituendam existiment, si tantum verba postrema contineat Sanatibus idem quod fortibus ius esto, in meo exemplari legitur fortibus: alij legunt Nexo solutoque, forti sanatique idem ius esto.

VIII.

Ne quis in vrbe cœtus nocturnos agitet: qui secus faxit, capite multator.

Ex declamatione Portij Latronis.

IX.

Patronus si clienti fraudem faxit,* sacer esto.

* *al. facit.*

Hanc legem (ne quis sui laboris præmio fraudetur) restituit ex Seruij ad Virgilium commentarijs Contius noster, vir diligens & eruditus. Sed tanta religione ius inter patronum & clientem coluerunt veteres, vt etiam patronus aduersus clientem testimonium non dixerit, Gellius ex M. Catonis oratione in Lentulum. lib. 5. c. 13.

X.

Cum nexum faciet mancipiumq; vti lingua nuncupassit ita ius esto.

A *Ex Cicer. lib. 3. Offi. & Festo.*

XI.

Si quis quod lingua nuncupassit inficiatus sit, duplionem luito.

XII.

Cum nexum faciet mancipiumque præsentibus quinq; ciuibus Romanis & libripende qui rem mancipio cæperit rodusculo libram ferito, atque ei cum quo nexum mancipiumq; faxit æs dato.

B *Hanc legem, cuius meminit Iustinianus in §. venditæ. titu. de rerum diuis. Instit. ex Boetio & Varrone lib. 4. & 5. de ling. Latin. vt potui restitui.*

XIII.

Si qui in * iure manum conserunt vtrique superstitibus præsentibus vindicias sumunto.

* *al. ex.*

Ex Festo & Gellio lib. 20. cap. 9.

XIV.

Si vindiciam falsam tulit, rei siue litis arbitros tres

C † dato eorum arbitriis † fructus duplione damnum decidito.

† *Al tot.*

† *Arbitrij legit Cuiacius.*

Alii aliter hanc legem restituere ex Festo conati sunt, equidem vestigia veteris scripturæ mei libri, cum quo consentit in quibusdam Augustini liber, secutus sum, & eruditissimi viri Cuiacii coniecturam probaui.

XV.

Qui parentem occisit, is obuolutus & obligatus

D culeo in profluentem deiicitor.

Ex aucto. Rhetori ad Heren. lib. 1.

XVI.

Cui testimonium * defuerit, is tertiis diebus ob portum obuagulationem ito.

* *In meo col. defugerit.*

Hanc legem primus ex Festo edidi in eo commentario quem multis ante annis ad has 12. tab. leges scripsi. Legunt quidam & restituunt apud Festum, obuagulatum: *Eius legis sententia est, Cui testes defuerint aut defugerint cum*

E *eos citasset, præco, is potest per triduum ad eorum domum ire (nam ob pro ad, & portum pro domo in ea lege accipi, Festus scribit) conquesturus, illisque magna voce & clamore testimonium denunciaturus. Et hac quidem interpretatio à Cuiacii opinione multum abest.*

XVII.

Fundi vsus auctoritas biennium esto, cæterarum rerum annus.

Ex Cicer. pro Cecin. & in Topi. Lib. 1. offi.

XVIII.

F Aduersus hostem æterna auctoritas esto.

Ex Iust. Instit. tit. de vsucap.

XIX.

Rei furtiuæ æterna auctoritas esto.

Ex Caio IC. cap. vlt. D. de colleg.

XX.

Qui eiusdem collegii sodales sunt quibus religionis, aut alterius cuiusque rei caussa coire fas est, si quid inter se pacifcuntur, id ius ratumque esto: Sed legibus publicis fraudem ne faciunto.

XXI.

Quæ si erit testata libripensue fuerit aut in testimonium feriatur, improbus intestabilisque esto.

Hanc legem primus ex Gellio restitui, in qua describenda postea elaborarunt docti quidam viri: Sed parum fœliciter. Nam satis constat ex lib. 6. cap. 7. ipsius Gellij eam intelligendam esse de fœminis quibus XII. tabulis prohibitum erat testimonium dicere & testari. Et lib. 15 cap. 13. scribitur verbum testor esse commune, vt dignor, veneror & confiteor, additurque exemplum ex XII. tabu. Aeris confessi rebusque iudicatis. Item ex iisdem tabulis id quoque est. Quæ si erit testatior eis vt legendum sit testata, id est, si testamentum fecerit, aut testator: Nam testator, vt auctor est communis generis, quemadmodum Festus scribit aliique grammatici de huiusmodi verbalibus. Quod ait, lex in testimonium feriatur, ex antiqua testimonij denunciandi forma (de qua scripsi lib. 3. antiquitatum) interpretandum est, hæc autem verba, improbus intestabilisque esto, solemnia erant, & ad vtrumq; sexum referebantur, vt in eo libro ostendi.

XXII.

Paterfamilias vti legassit super pecunia tutelaue suæ rei, ita ius esto.

XXIII.

Paterfamilias si intestato moritur, liberi sui hæredes sunto.

Ex Iure consul. & Impe. & Ro.

XXIV.

Paterfamilias si intestato moritur, cui suus hæres pupillus escit, * in eo pecuniaque eius agnatorum potestas esto.

* *i. erit, vt veteres loquebantur, al. extabit.*

XXV.

Cui suus hæres nec escit, agnatus proximus familiam pecuniamque habeto.

Ex Cato. lib. 3. institu. subcitu. 17. collationis legum Moy. hic cuius verba sequutus sum.

XXVI.

Si nullus agnatus escit gentiles hæreditatem habento.

XXVII.

Si pluribus familia iure delata sit, & ij à communione discedere velint, familiam herciscunto.

XXVIII.

Qui pecuniam promisit, & pluribus heredibus relictis decessit, hæredes pro portionibus hæreditariis pecuniam soluunto.

Ex Cicerone lib. 3. q. Tuscul. aucto. Rheto. ad Heren. lib 1.

XXIX.

Si furiosus existet, agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaque eius potestas esto.

Ex Vlpiano IC. c. 1. D. de cura. furio.

XXX.

Si prodigus existet, cui bonis interdictum fiet agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius potestas esto.

Ex Cicer. lib. 3. off. lib. 1. de Orat. pro Rosc. Comœdo. & Tripho. IC. c. 54. D. de ad. & peric. tut.

XXXI.

A Tutor qui pupillum fraudauit, duplionem luito, infamisque esto.

Ex Halicarnass. lib. 2.

XXXII.

Patri in filium vitæ necisque, eumque vendendi ius atque potestas esto.

XXXIII.

Si Pater Filium ter venunduit, Filius à Patre liber esto.

XXXIV.

B In decem mensibus perfectum partum gigni ius ratumque esto.

Ex Gellio 3. cap. 16.

XXXV.

Insignis ad deformitatem puer breui tempore creatus multoque tetrior fœdior dirus * esto.

* *al. natus.*

Hanc legem quam ex Cicerone lib. 3. de Legibus iamdiu edidi, nunc integriorem manuscripti nostri codicis auctoritate restituisse mihi videor: vbi aperte legitur dirus, id est, de ira natus, vt Festus interpretatur: & tetrior fœdior coniunctim lego, si quis malit retinere natus esto, alias correxeram pro multoq; tetrior, mutiloque corpore, sed liberum cuique sit iudicium.

C

XXXVI.

Statuliberum venundari ius esto: At si pecuniam quam iussus erat hæredi dare, emptori dederit liber esto.

Ex Modestino IC. c. 15. D. de statul. & Vlpian. in fragm. inst. tit. 3.

D

XXXVII.

Si libertus intestato moritur, cui suus hæres nec extabit, Patronus familiam habeto: eademque iura liberi Patroni habento.

Ex Vlp. in frag tit. 29.

XXXVIII.

Patriciis cum plebeis connubii ius nullum esto.

Ex Halicar. lib. 11.

XXXIX.

E Si mulier apud virum causa matrimonij per annum fuerit vsucapta esto. At si per trinoctium à viro abfuerit vsurpata esto.

Ex Gellio lib. 3. cap. 2. & Macrob. li. 1. Sat. c. 3. qui hanc legem sic restituendam esse ostendunt.

XL.

Si vir ab vxore diuortit, vxor res suas sibi habere iubeto eique claueis adimito.

Ex Cicer. in 2. Phili.

XLI.

F Rem suam non litigiosam in sacrum dedicato: Qui secus faxit, * duplionem luito.

* *al. facit.*

Ex Caio IC. cap.

XLII.

Si in ius vocet atque eat, in ius ito.

Ex Cicerone li. 3. de legib. Cic. li. 1. off.

XLIII.

Status dies cum hoste esto.

Ex Gellio libr. 20. cap. 1. vbi in vulg. C. corrupte legitur.

Id est, si quis cum peregrino agere velit, certum ei iudicij diem denunciet.

A

XLIV.

Si in ius vocat, si morbus æuitasue vitium escit, qui in ius vocabit iumentum dato, si nolet arceram ne sternito.

Ex Vlpiano cap. 2. D. Si quis caut. Gellio & Festo.

XLV.

Si iudex arbiter reusue morbo sontico impediatur, dies diffisus esto.

B

XLVI.

Assiduo vindex assiduus esto: proletario ciui quiuis volet, vindex esto.

Ex Cice. in Topicis.

XLVII.

Vindicias secundum libertatem dicito.

Ex Halicarnass. lib. II. & Pomponio IC. cap. 2. de orig. iur.

XLVIII.

Si caluitur pedemue struit, manum endoiacito, igitur endo capito antestari.

C

Ex Fest.

XLXIX.

Si in ius vocas, niit, manum endo iacito, igitur endo capito antestari.

Ex Porphyrione Horatij interprete.

L.

Rem vbi pagunt oratione pagunto, ante meridiem in foro aut in comitio caussam coniiciunto cum perorant ambo præsentes post meridiem Litem addicito, Sol occasus suprema tempestas esto.

D

Ex Gellio li. 16. c. 1. Auct. Rhetor. ad Heren.

Hanc legem sic restituendam arbitror, nec repetendum, si ambo præsentes vel præsente ambobus: si enim alterutrum legatur, delendæ sunt hæc verba, cum peroran ambo præsentes, eiusdem enim sunt sententiæ: aut forte rectius legitur veterum more præsente ambobus, vt alia tanquam glossemata deleantur.

LI.

Quod lectorum iudicum maior pars iudicarit id ius ratumque esto.

E

Hoc caput describere tentaui ex 141. *Epistolarum Ciceronis, quæ familiares appellantur lib.* 8. *Ea vero scripta est sub nomine Cælii ad Ciceronem, vbi male legitur in libris impressis.* Legisque vnum & centesimum caput legit, in quo ita erat, Quod eorum iudicum, &c. *Nam in manuscriptis (duos enim consului) sic scriptum est.* Legisque XII. vnum caput legit, in quo ita erat, Quod lectorum iudicum, &c. *In vno quidem hæc verba,* & centesimum, *delendi nota circumscripta esse animaduerti, duabus scilicet lineis, quæ verba illa hoc modo includebant* [], *quem fuisse veteribus delendi morem multi ante nos adnotarunt.*

F

LII.

Iudex qui ob rem dicendam pecuniam acceperit, capite multator.

Ex Gell. lib. 20.

LIII.

Qui falsum testimonium dixerit, è saxo Tarpeio deiicitor.

A

LIV.

Æris confessi † rebusque iure iudicatis XXX. dies iusti sunto, post dein manum endo iacito, in ius ducito. Ni iudicatum faxit, aut quips endo † iure vindicit, secum ducito: vincito aut neruo aut compedibus quindecim pondo ne minore, aut si volet maiore vincito. Si volet suo viuito: ni suo viuit, qui eum vinctum habebit, libras farrias endo dies elato: si volet plus dato. Ni cum eo pacit LX. dies in vinculis habeto: Trinis nundinis continuis in comitium pro-

B

ducito, quanti æris iudicatus sit prædicato. Tertiis nundinis capite pœnas dato, aut trans Tyberim peregre venunduito. † Si plures sunt qui eum vinctum habebunt, tertiis nundinis parteis secanto: si plus minusue secuerint se fraude esto.

† *al. additur reis, sed in meo exemplari Gel. non extat, ideoque delendum videtur.*

Ex Gellio hunc locum manuscr. cod. ope restit. quem alij aliter legunt.

† *al. addi. eo in, sed in meo exemp. abest.*

C

† *al. ito.*

LV.

Si quis carmen occentassit quod alteri flagitium faxit fuste cæditor.

Ex Cicer. li. 4. quæst. Tusc. & 4. de Rep.

Pœnam huius legis in qua alij etiam laborant, ab Horatio lib. 2. Episto. ad Augustum, Porphyrione & Acrone eius interpretibus accepi. Sed eam opinionem alij non probant, qui existimant pœnam capitalem fuisse, quia vero res est incerta suum cuique relinquo iudicium.

D

Ex Macrobio lib. 1. Satur. & Gellio lib. 11. c. 18.

LVI.

Si non furtum faxit & im aliquis occisit, iure cæsus esto.

Ex Cicer. pro Milone.

Sic restituendam esse hanc legem, nec adiiciendum, si aliter periculum euitare non potuerit, ostendit Vlpianus libr. 8. ad Edictum in libro collationis legum Moysis hic tit 7.

LVII.

E

Si luci in furto prehensus telo se defenderit, & im aliquis occisit, iure cæsus esto. Si telo se non defenderit, liber virgis cæsus, ei cui furtum factum est addicitor: seruus verberibus cæsus è saxo præcipitator: puer impubes Prætoris arbitratu verberator noxamque sarcito.

LVIII.

Furta per lancem liciumque concepta sicut manifesta multantor.

Ex Vlpiano IC. ca. 2. D. de noxal. act.

F

LIX.

Si adorat furtum quod nec manifestum escit, duplionem luito.

Ex Vlpiano cap. 7. D. de pact. sed hoc caput alterius legis particulam esse existimo, vnde Vlpianus desumpsit.

In meo libro Pompei Festi legitur. Si adorat furtum, *& recte. Nam* adorat *verbum (vt ipse Festus testatur) significat agit, id est, facit: Sic enim intelligendum ostendit quod scribit Festus in dictione* Adorare. *Neque vero vlla lex* XII. *Tabul. de actionum formulis statuit, sed qui ipsas*

xij. Tabulas prudentes interpretati sunt, legis actiones componsuerunt: quemadmodum in commentarijs ostendi. itaq; nec in hac lege, nec in alijs, vbi cæteri actionis meminerunt, de actione quicquam proponendum existimaui. A

LX.

Si seruus sciente domino furtum faxit noxiamue nocuit, dominus ipsum noxæ dedito.

Ex Plinio lib.18.cap.3.

LXI.

De furto pacisci ius esto.

Ex Cicer.lib.3.de Nat. Deo. & Vlp.c.53.D.de verb.sig. B

LXII.

Si nox frugem aratro quæsitam furtim pauerit secueritue, pubes suspensus Cereri necator: impubes Prætoris arbitratu verberator noxiamque duplione luito.

Ex Caio c.9.D.de incend.ruin.naufrag.

LXIII.

In cuius ope consilio furtum factum escit, duplionem luito.

Ex Gellio. C

LXIV.

Qui ædes aceruumue frumenti iuxta ædes positum sciens prudens combusserit, virgis cæsus igni cremator: si casu id faxit, noxam sarcito: si soluendo non escit, Prætoris arbitratu verberator.

Ex Plinio lib.17.cap.1.

LXV.

Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto.

Ex Plinio lib.18.c.2.& lib.30.c.1.& Apule.in 1.apol.

LXVI.

Si iniuriam alteri faxit, * xxv. æris pœna esto: si os fregit, maiore pœna noxiam luito. D

* *al. facit.*

LXVII.

Qui iniuria ciciderit alienas arbores, in singulas æris xxv. pœnam luito.

Ex Seruio in Virgil. qui tamen hoc caput refert tanquam alterius legis particulam.

LXVIII.

Qui fruges excantassit, aut malum carmen incantassit, Cereri sacer esto. E

Ex Festo.

LXIX.

Alienam segetem ne pellicito.

Ex Plinio li.16.cap.13.

LXX.

Si rupitias sarcito.

Forte melius si rupsit sarcito, i. damnum dederit. Ex IC.

LXXI.

Glandem in alienum fundum decidentem colligere ius esto. F

Ex Vlpian. cap.14.D.de præscri.verb.

LXXII.

Si quadrupes pauperiem faxit, noxæ dedito.

Ex Festo. & IC.

LXXIII.

Si immissum pecus glandem ex arbore aliena procidentem in fundo alieno depascatur, noxæ dedito.

Ex Plinio lib.18.c.31.

LXXIV.

Tignum iunctum ædibus vineisue [* aut capulo] ne soluito, sed duplionem præstato.

* *in meo c.legitur, vineis ne vindicato ne soluito, &c.*

LXXV.

Vuam calidam ne legito: hanc ne legito rorulentam. Vindemiare incipito cum ad palmitem pampinus procombere cœperit, aut cum exempto acino ex densitate interuallum * non compleri apparuerit, acinum non augeri.

* *in manus. c.deest negatio.*

Ex IC. tit.de arbor.cæden.& Paulo in lib. Sentent.

LXXVI.

Si arbor in vicini agrum impenderit, eam sublucato: Ast si non faxit vicino ramos quindecim pedeis altius à terra circumducere ius esto.

Ex Cicer. libr. 4. de Republ. (cuius meminit Nonius Marcel.) & lib.1.de legib.

LXXVII.

De confinio agrorum vicini ne iurganto, sed tres arbitri fineis regunto.

Ex Volus. Matianoci in lib. de asse. obseruauit vt alias quasdam clarissimus Sen. & IC. B. Brissonius quem propter singularem doctrinam & admirandam prudentiam colo, atque veneror.

LXXVIII.

Inter confines agros quinque pedum æterna auctoritas esto.

LXXIX.

Inter vicinorum ædificia ambitus parietum sestertius pes esto.

LXXX.

Viæ latitudo in porrectum pedum octo, in anfractum xvi. esto.

LXXXI.

Si via immunita sit, qui volet iumentum agito.

LXXXII.

Si per publicum locum riuus aquæductus priuato noceat domino de noxa caueto.

Ex Caio IC.c.8.de seruit.rust.& Varrone lib.6.de lingua Latin.

LXXXIII.

Si aqua pluuia noceat auortere ius esto.

Ex Cicer. pro Cecin.

LXXXIV.

Qui sepem in confinio ponet, terminum ne excedito: qui murum, pedem relinquito: qui domum, pedeis duos: qui sepulchrum foueamve effodiet quantum id altum escit: qui puteum sex pedeis: qui oliuam ficumue ponet, pedeis nouem: qui alias arbores, quinque pedeis.

Ex Paulo IC.cap.5.D. ne quid in loc.pub.

LXXXV.

Vnciario fœnore amplius ne exerceto. Qui maius fœnus exercuerit, quadruplum luito.

Ex Vlpia.c.21. D. de statu.

LXXXVI.

Hominem mortuum in vrbe ne sepelito neue vrito.

Ex Caio c.vlt. D.fin.regund.

LXXXVII.

LXXXVII.

Hoc plus ne facito. Rogum ascia ne polito.

Ex Corn. Tacito lib. 5. Annal. & Cato li. de re rust.

LXXXVIII.

Tria ricinia, rica purpurea, decem tibicines nec amplius funto.

Ex Cicer. lib. 2. de legib.

LXXXIX.

Mulieres genas ne radunto, neue lessum funeris ergo habento.

Ex Festo & aliis.

XC.

Homini mortuo ne ossa legito quo post funus fiat, præter quam si peregre aut militiæ mortuus sit.

XCI.

Vino rogum ne respergito, murrhatam potionem mortuo ne indito.

XCII.

Seruilis vnctura tollitor.

XCIII.

Ne in funere circumpotato.

XCIV.

Ne longæ coronæ sepulchris imponuntor.

Ex Plinio lib. 21. c. 3. & Cicer.

XCV.

Ne acerræ præferuntor.

XCVI.

Qui coronam parit, ipse pecuniaque eius virtutis ergo * & ei qui peperit & eius parenti, dum funus fiet, sine fraude duitor.

* *al. arguitor, sed in manuscrip. cod. Plinii legitur hoc loco* duitor, *quod ad finem legis transposui.*

XCVII.

Ne aurum addito.

XCVIII.

Quoi auro dentes vincti sient, ast im cum ille sepelire vrereue sine fraude esto.

XCIX.

Ne vni plura funera facito, neue plureis lectos sternito.

C.

Rogum bustumue nouum propius sexaginta pedeis ne adiicito ædeis alienas inuito domino.

CI.

Forum bustumue vsucapi nefas esto.

CII.

Quandoque sarpta vinea donec dempta escit.

Ex fragmentis Festi hanc legem mei libri ope vt licuit restitui: Escit *autem est antiquum verbum.*

CIII.

Pecuniam quis nancitor habeto, & si quid pignoris nancitor, sibi habeto.

In meo libro hæc verba tum in xij. Tab. tum in fœdere Latino repetuntur: quod si quis xij. Tab. esse neget, non contendo.

Ex Festo, vbi idem in fœdere Latino scriptum fuisse ait, Ex Cic. li. 3. Offic.

CIV.

Si fidem iureiurando firmarit ne fallito.

Ex Macrobio lib. 1. Satur. cap. 13.

CV.

Alternis annis mensem intercalato.

Plura obseruari posse alia XII. *Tabularum fragmenta non ignoro, sed quia integra legum verba restituere non potui, equidem ipsas ex imperfectis reliquiis aut leuibus coniecturis describere nolui, ne Decemuirali quadam potestate abuterer. Est illud apud Festum.* Ast ei custos nec escit, *cuius quæ sit sententia non constat, nec ipsum explere potui. Doctissimus Turnebus voluit emendare, carcer custos necesst: sed legem non restituit: alii legunt Atta custodes nec escit. Obseruaui etiam apud Ciceron. lib. 3. de Oratore cuiusdam* XII. *Tab. legis huiusmodi principium,* Si telum manu fugit, *quia vero reliqua verba non extant, amplius deliberandum sentio. Verum existimo Halicarnassei auctoritate motus, multas ex antiquis Regum legibus patriisque moribus in has* XII. *Tabulas translatas fuisse leges: atq; etiam legem illam, cuius Liuius lib. 9. meminit, ad has referendam arbitror, qua constitutum erat, quod iniussu populi nihil sanciri poterat quod populum teneret. Duæ leges in eo libro extant, qui vulgo M. Aurelii nomine circumfertur: & licet non sint notatu indignæ, quia tamen ipsarum verba apud probatos auctores Latinos nondum obseruaui, in illis tabulis proponere non statui. Verum de iis, vt de aliis quibusdam, in commentariis disserere visum est.*

Theodori Marcilii politissimæ eruditionis opera has leges Xuirales descriptas habemus.

CAPVT I.

Si in ius vocat, nei it, antistator: igitur im capito si caluitur, pedemve struit, manum endoiacito. Fest. lib. 17. in voce *struere.* Porphyrion ad Horat. lib. 1. Satur. 9. Caius IC. l. 233. ff. de verbor. significat.

II.

Si status condictus dies intercedit cum hoste ito. M. Tull. lib. 1. de offic. M. Plaut. Curcul. Act. 1. sc. 1. L. Cincius apud A. Gellium lib. 16. c. 4.

III.

Si morbus æuitasue vitium escit, qui in ius vocasit iumentum dato: si nolet, arceram ne sternito. A. Gell. libr. 20. cap. 1.

IV.

.....morbus sonticus....si quid horum fuuat vnum iudici, arbitroue reoue: dies diffensus esto. Fest. lib. 16. in voce *Reus.* Vlpian. IC. l. 2. ff. si quis caut.

V.

Quoi se sirit antistarier libripensue fuerit, nei testimonium fariator, improbus intestabilisque esto. A. Gell. lib. 15. cap. 13. lib. 6. cap. 7.

VI.

Quoi testimonium defugerit, is tertiis diebus ob portum obuagulatum ito. Fest. lib. 16. in voce *portum.* Et lib. 19. in voce *vagulatio.*

VII.

Pœna falsi testis. A. Gell. lib. 20. cap. 1.

VIII.

Rem vbi pacunt, ratum esto: nei pacunt, ante meridiem in foro, aut in comico causam consciscito, quum perorant ambo præsenteis: Post meridiem, præsenti stlitem adicito Si. ambo præsenteis, sol occasus suprema tempestas esto.

Auctor Rhetorices ad Herennium lib. 2. A. Gell. lib. 17. c. 2. Fab. Quintilian lib. 1. c. 6. Terent. Scaurus in Ortograph. Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 3. Censorin. de die Natali c. 24.

IX.

Nexo solutoque, forcti sanatique idem ius esto: Fest. lib. 17. in voce *Sanates.*

X.

Pœna iudicis, qui ob rem disceptandam, pecuniam accepit. A. Gell. lib. 20. cap. 1.

XI.

Si qui in iure manum conserunt, vtrique superstitibus præsentibus, vindicias sumunto. A. Gell. lib. 20. c. 9. Fest. lib. 17. in voce *superstites.*

XII.

Si vindiciam falsam tulit, rei siue stlitis Prætor, arbitros tris dato, eorum arbitrio, reus fructi duplione decidito. l. vn. C. Theodos. de vsur. rei iudic. Fest. lib. 19. in voce *vindiciæ.*

XIII.

Vindiciç secundum libertatem. Halicarnass. lib. 11. T. Liu. 1. Decad. libr. 3. in narratione de Virginia, Pompon. IC. l. 2. ff. de orig. iur.

XIV.

.... Hanc ego rem ex iure Quiritium meam esse aio. Eaque mihi empta esto, hoc ære æneaque libra .... raudusculo libram ferito. Boetius lib. 3. Commentar. ad Top. Cicer. Isidor. lib. 8. c. 4.

XV.

Quum nexum faciet mancupiumq́, vti lingua nuncupassit, ita ius esto. Fest. lib. 12. in voce *nuncupata.*

XVI.

.... *transque data* .... Iustinian. Aug. §. *vendita.* Instit. de rer. diuis. M. Varro lib. 2. Rei Rust. c. 2. Quintil. declamat. 336. Charondas apud Stobæum Serm. 145. Plato lib. 2. leg. Theophrastus apud Cuiacium lib. 11. obseruat. c. 19.

XVII.

Actio ex causa depositi, in duplum. Iul. Paulus IC. lib. 2. Sentent. tit. 12. leg. Mosaica patiatio tit. 10.

XVIII.

Aeris confessi, rebusque iudicatis xxx. dies iusti sunto. Post deinde manus endoiactio esto. In ius ducito. Nei iudicatum faxit, aut quips endo eo in iure vindicit, secum ducito. Vincito aut neruo, aut compedibus xv. Pondo, ne maiore, at si volet minore. Si volet suo viuito, nei suo viuit, qui im vinctum habebit, libras faris in dies dato. Si volet plus dato .... *tertiis nundinis partes secanto, Si plus minusue secuuerint, se fraude esto.* A. Gell. lib. 20. cap. 1. Et lib. 15. c. 13.

XIX.

Assidue vindex assiduus esto: proletario, cui cui volet, vindex esto. Cic. in Topic. A. Gell. lib. 16. ca. 10. Caius l. 234. ff. de verbor. significat.

XX.

Vxor vsu Gell. lib. 3. c. 2. Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 3.

XXI.

Bonorum societas inter coniuges, indicio est lex Numæ apud Halicarnass. lib. 2.

A

XXII.

Partus legitimus. Gell. lib. 3. c. 16. Scæuola IC. l. 29. ff. de lib. & posthum.

XXIII.

Partus deformis. Tull. lib. 3. de legib.

XXIV.

Patria potestas. Papinianus IC. apud Pariatorem legis Mosaicæ tit. 4. Quintil. declamat. 376. & 377.

XXV.

B *Si Pater Filium ter venum duuit, Filius à Patre liber esto: liberos ceteros semel si venum duuit, sui iuris sonto.* Vlp. IC. Reg. iur. tit. 10. Halicarnass. lib. 2.

XXVI.

.... *Res suas sibi habeto, claues adimito, foras exigito.* Tull. Antoniana 2. Caius l. 2. ff. de diuort.

XXVII.

De pudicitia matronarum. Liuius 3. Decad. lib. 4. Nouella 22.

C

XXVIII.

Paterfamilias vti legassit super pecunia tutelaue suæ rei, ita ius esto. l. 120. ff. de verb. signif. auctor Rhetor. ad Herennium lib. 1.

XXIX.

Si intestatus moritur, cui impubes suus exstabit hæres, agnatorum gentiliumq́, tutela esto. Vlpia. IC. Regul. tit. 11. l. 1. ff. de legit. tut. Caius IC. Institut. tit. 1.

XXX.

D Mulierum tutela. Cic. Ora. pro Murena, Liu. 4. Decad. lib. 4. vbi M. Cato legem Oppiam dissuadet.

XXXI.

Actio tutelæ l. 55. ff. de administ. tut.

XXXII.

Tutor suspectus. Cicer. libr. 3. de offic. l. 1. ff. de suspec.

XXXIII.

Si furiosus existit, ast ei custos nec escit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniamque eius potestas esto. Iustinian. Aug. §. *furiosi,* Institut. de Curat. Cic. lib. 1. Thusculanar. lib. 2. de Inuent. auctor. Rhetorices ad Herennium lib. 1. E

XXXIV.

Curatio prodigi. l. 1. ff. de curat. fur. Vlpia. Reg. tit. 12. Cic. libello de Senectute.

XXXV.

Ast si intestatus moritur, cui suus heres nec escit agnatus proximus familiam habeto: si agnatus nec escit, gentileis familiam habento. Auctor Rhet. ad Herennium lib. 1. Tull. lib. 2. de Inuent.

F

XXXVI.

Venter, siue is qui in vtero. l. 3. §. *vtrique* ff. de suis & legit. obiter Vlpian. in Reg. tit. 22.

XXXVII.

.... *ex ea familia, in eam familiam.* Vlpianus idem l. 195. ff. de verbor. significat.

XXXVIII.

Actiones hæreditariæ. l. vlt. C. de hæred. actionib. l. 25. ff. famil. hercisc. l. 1. l. 6. C. eod.

XXXIX.

Familiæ ercíscundæ. l. 1. ff. famil. hercisc.

XL.

Statu liberi. Pompon. IC. l. 29. Herennius IC. l. 25. ff. de statulib. Vlpian. Reg. Iur. tit. 2. §. 4.

XLI.

Vsus auctoritas fundi biennium esto: caeterarum omnium rerum vsus, annus esto. Theophilus §. 1. Instit. de vsucap. l. vn. C. de vsuc. transf. Cic. pro Cecinna, in Top. ad Trebat.

XLII.

Quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto. A. Gell. lib. 17. c. 7. Iustinian. Aug. §. *furtiua*, Institut. de vsucap.

XLIII.

Aduersus hostem aeterna auctoritas esto. Cic. lib. 1. de offic.

XLIV.

Ambitus insularum. Volusius Maecian. li. de Asse.

XLV.

De pariete communi. Victruuius lib. 2. c. 2. C. Plin. lib. 35. cap. 14.

XLVI.

Confinium. Cic. lib. 1. de legib. l. 3. C. Theodos. fin. regund. Iul. Frontin. libr. de limit. agror. Sicul. Flacc. de Condic. agror. Aggenus Vrbicus de limitib. Iul. Higin. de limitib.

XLVII.

Si iurgant vicini, praetor finibus regundis arbitros tris dato. l. 3. & Frontinus supra laudati.

XLVIII.

Interstitia. l. vlt. ff. fin. regund.

XLIX.

Sublucatio arborum. Vlpian. IC. l. 1. ff. de arbor. caed. Paulus IC. Senten. lib. 5. tit. 6.

L.

Conlucatio. L. 2. ff. de arbor. caed.

LI.

Glans procidua. C. Plin. lib. 16. cap. 5.

LII.

Viarum latitudo. Caius IC. L. 8. de seruit. rustic. praedior.

LIII.

Amsegetes viam muniunto: si via immunita escit, qua volet, iumentum agito. Fest. lib. 1. Cic. Orat. pro L. Caecinna.

LIV.

Si aqua pluuia manu nocet, arbiter coerceto. Labeo apud Pomponium IC. l. 21. ff. de statu lib.

LVI.

Aquaeductus. Paulus IC. l. 5. ff. ne quid in loco publ. velit in. fiat.

LVII.

Si nox furtum faxit, si im aliquips occisit, iure caesus esto . . . . L. 2. ff. arbor. caes. L. 9. ff. de Incend.

LIIX.

Furta per lancem & licium. A. Gell. lib. 1. c. 18. & lib. 16. c. 10. Apul. lib. 6. C. Petron. in Satyr.

LIX.

Arborum furtim caesarum. Plin. lib. 17. c. 1. l. 1. ff. arb. furt. caes. l. 28. ff. de iureiur.

A LX.

Tignum iunctum aedibus, vineaque concapis ne soluito . . . . *quandoque sarpta, donec dempta erunt.* Fest. lib. 16. in voce *tignum.* l. 1. ff. de tigno iuncto, l. 7. ff. de acquir. rer. dom. l. 6. ff. ad exhib. l. 98. ff. de solut. l. 23. ff. de rei vindic. §. *cum in suo.* Institut. de rerum diuis.

LXI.

Frugem aratro quaesitam qui furtim nox pauerit, secuuerit, puberi capital esto, suspensusque Cereri necator:
B *impubes praetoris arbitratu verberator, noxiamue duplione decernito.* Plin. libr. 18. c. 3.

LXII.

Si seruus sciente domino furtum faxit, aliamue noxiam nocuerit, dominus noxae dedito. Vlpian. IC. l. 2. ff. de noxal.

LXIII.

Si quadrupes pauperiem faxit dominus sarcito, noxaue dedito. l. 1. ff. si quadrup. paup. fec. dic.

LXIV.

C . . . . *Rupicias* . . . . *sarcito.* Vlpian. l. 1. ff. ad leg. Aquil. Fest. lib. 16. in voce *rupitias.* & libr. 17. in voce *sarcito.*

LXV.

Si iniuriam alteri faxit, XXV. aeris poenae sunto. Gell. lib. 20. cap. 1. Pariator legis Mosaicae tit. 11.

LXVI.

Si quis occentasit malum carmen, siue condidisit, quod infamiam faxit flagitiumue alteri capital esto. Arnob. lib. 5. Paulus Sentent. lib. 5. tit. 4. Cic. lib. 4. Tuscul. &
D lib. 4. de Republica, referente D. Augustino lib. 2. de ciuit. cap. 9.

LXVII.

Qui os fregit, si libero, tercentum: si seruo centum quinquaginta aeris poena sunto, Gell. lib. 20. c. 1.

LXIIX.

Si membrum rumpsit, nei cum pacit, talio esto. Idem ibidem.

LXIX.

Ne vnciario fenore amplius exercento. Tacit. libr. 6.
E Annal. Duillius Trib. pleb. apud T. Liuium 1. Decad. lib. 6. Ascon. in Diuin. M. Cato in prooemio Rei Rust.

LXX.

Ne res controuersa in sacrum dedicetur. Caius I. C. lib. 6. ad leg. 12. Tab. L. vlt. ff. de litigios.

LXXI.

Patronus si clienti, cliensve patrono, fraudem faxit, sacer esto. Seru. Maur. ad lib. 6. Aeneid. Halicarnass. lib. 2.

F LXXII.

. . . . *ast si stipulam incendenti ignis fugit.* T. Caius IC. lib. 4. ad leg. 12. Tabular. l. 9. ff. de Incend.

LXXIII.

Coetus nocturni. Procius Latro in Catilinam, T. Liu. 4. Decad. lib. 9.

LXXIV.

Sodalitia. Caius IC. lib. 4. ad leg. 12. Tabular. l. vlt. ff. de Colleg.

LXXV.

Non mittendum qui percunctetur nomen matris familiæ. Fest.lib.14. in voce *percunctatum*.

LXXVI.

Perduellio, Marcian. IC.l.3.ff.ad leg.Iu.Maiest.

LXXVII.

Si quis hominem liberum dolo sciens morti duuit, paricida esto. Ast si telum manu fugit, pro capite & natis eius in concione arietem subijcito. Cic. in Topic.ad Trebatium.D.August.lib.1.de lib.arbitr.c.4.

LXXVIII.

Veneficia.l.236.ff. de verbor.significat.

LXXIX.

Qui malum carmen incantasit ....*qui fruges excantasit*...................... ....*neu alienam segetem pellexerit.* C. Plin.lib.28. cap.2. Et lib.30.cap.1.L.Sen.lib.2.Nat.quæstion.c.7. Seru.in Eclog.8. Cic. apud D. Augustin.lib.8. de Ciuit.Dei cap.19.

XXC.

Paricidi quæstores.Pomp.IC.l.2.ff.de orig.iur.

XXCI.

Paricidæ.Valer.Max. lib.1.c.1. Cornificius Rhetoric.ad Herennium lib.1.

XXCII.

De non necandis indemnatis. Appianus lib.3.Roman. D. August. lib.1. de Ciuit. Dei cap.19. Saluian. Massiliens.lib.8.de Prouid. Dei.

XXCIII.

Priuilegia ne inroganto. Cic. in Orat. pro Sext.allusit Quintilian. declamat.339.

XXCIV.

De capite ciuis nisi per maximum comitatum ne ferunto. Cic.ibidem, & lib.3. de legib. T. Liu.1. Decad. lib.10.

XXCV.

Quodcunque postremum populus iusit, id ius ratumque esto. T. Liu.1 Decad.lib.7.

XXCVI.

Connubia. Halicarnass.lib.10.in fine. C. Canuleius Trib. pleb. inuehens in patres apud T. Liuium 1. Decad.lib.4.

XXCVII.

Ius fecialium. Seruius Hon. Maur. ad libr.7. Æneid.

XXCIIX.

Deiurium. Tull.lib.3.Offic.in fine.

XXCIX.

Intercalatio. Tuditanus apud Macro.lib. 1. Saturnal.cap.13.

XC.

Hominem mortuum in vrbe ne sepelito, neue vrito. Tull.lib.2. de leg.

XCI.

Sumtum minuito. Tria si volet reicinia, & vincula purpuræ, & decem tibicines adhibeto. Hoc plus ne facito. Idem lib. 2. de legib. Verrius Flaccus in voce *reicinium*.

XCII.

Rogum ascia ne poleito. M.Tull.lib.2.de Legib.

A

XCIII.

Mulieres genas ne radunto, ne ve lessum funeris ergo habento. Idem ibidem, C. Plin.lib.11.cap.37.Fest.lib. 16.in voce *radere*. male Seruius refert ad lib. 12. Æneid. *mulier faciem ne carpito.*

XCIV.

Homini mortuo, ne ossua legito, quoi post funus faxit.

XCV.

Vnctura seruilis tollatur, omnisque circumportatio: ne respersio, ne longæ coronæ, ne acerræ. Cicero ibidem.

B

XCVI.

Muratam potionem mortuo ne indito. Fest. lib. 11. in voce *murrata*. ex Varrone lib.1. *Antiquitatum.*

XCVII.

Qui coronam parit ipse pecuniaue eius: virtutis ergo arguitor. Ipsique mortuo parentibusque eius dum intus escit forisue effertur, se fraude imposita esto.

XCIIX.

C *Vni plura funera ne facito. Lectosue plures ne inferto. Neue aurum addito.*

Cicero lib.2. de Legib.

XCIX.

Quoi auro denteis vincti, ast im cum illo sepelire vrereue se fraude esto.

Cicero ibidem loci.

C.

Rogum bustumue nouum propitius L X. pedes alienas ædeis, si dominus nolet, ne adicito.

D Cicero ibid.

CI.

Fori bustiue æterna auctoritas esto.

Cicero ibid.

Leges istas in tabellis descriptas, publiceque vt ab omnibus legi possent expositas notarunt viri docti, quia enim ad omnes legum custodia spectabat, ita vt omnibus legerentur, publice intererat. & est egregius Dionis Cocceiani locus libr. 41. non multum à limine. καὶ περιέσπε καὶ τὰς στήλας, τὰς τοὺς νόμους ἐχούσας ἐλυμήνατο. *Itemque columnæ in quibus leges extabant, de cælo tactæ sunt.* Sed difficultas est num in tabellis descriptæ columnis appenderentur? num tabulæ istæ ligneę? vt de *axonibus* Solonis supra retuli, an vero æreis ipsæ leges vel tabulis vel columnis inciderentur? de tabulis Latinorum omnium consensus est, licet nonnulla sit discrepantia, quibusdam *æreas*, aliis *eburneas*, seu *eboreas*, deniq; quibusdam *marmoreas* fuisse tabulas contendentium, Melchior Guillandinus in Capita illa Pliniana de Papyro, & Iosephus Scaliger in animaduersionibus in idem opus. M. Manilius lib.4. Astronomic.

E

F

Hic etiam legum tabulas, & condita iura
Nouerit.

At in columnis æreis, non vero tabulis leges antiquas solere scribi, auctor est Dionysius Halicarnasseus lib.3.pap.178. ἀνέγραψεν εἰς δέλτους, καὶ προὔθηκεν ἐν ἀγορᾷ πᾶσι τοῖς βουλομένοις σκοπεῖν, ἃς ἀφανισθῆναι συνέβη τῷ χρόνῳ, χάλκεαι γὰρ στῆλαι οὔπω τότε ἦσαν ἀλλ' ἐν δρυΐναις ἐχαράττοντο σανίσιν, οἵ τε νόμοι, καὶ αἱ περὶ τῶν ἱερῶν

ἐξῶν διαγράφαι. *Transcripsit in tabulas, & in foro proposuit legendas quibuslibet, nondum enim in vsu erant columnæ æreæ, sed in querneis tabulis incidebantur tam leges quam sacrorum ritus.* Idem lib. 10. histor. Roman. pag. 659. ὁ νόμος ὁ κυρωθεὶς ὃς ἐστιν ἐν στήλῃ χαλκῇ γεγραμμένος, ἣν ἀνέθεσαν ἐν τῷ Ἀβεντίνῳ. *Lex perlata est, quæ extat in Auentino, incisa in columna ærea.* Quæ quidem de omnibus promiscue legibus intelligēda sunt, sacrorumq; quorumlibet ritibus, fœderibus publicis, pactisque seu priuata illa essent, seu publici iuris, vt admonitus sum nuper à D. Nicolao Seuino, limatissimi iudicij viro, ac collega amantissimo. At de legib. hisce Xuiralibus locus est apud eundem Dionysium lib. 10. pag. 681. ἐπικυρωθέντος δὲ καὶ τοῦ δήμου τοὺς νόμους, στήλαις χαλκαῖς ἐγχαράξαντες, αὐτοὺς ἐφεξῆς ἔθεσαν ἐν ἀγορᾷ τὸν ἐπιφανέστατον ἐκλεξάμενοι τόπον. *Tum plebiscito quoque confirmatas leges, & in æreas columnas incisas, vna serie proposuerunt in loco fori maxime conspicuo.* Quod intelligendum non de prima leges ferendi consuetudine, nam tunc in ædibus deorum sacris asseruabatur, custodiaque penes solos Pontifices erat, cum quibus Capitolium conscendebant, quicunque leges inspicere volebant, & è legalibus libris excerpebant quæ conijciendæ causæ necessaria videbantur. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 1. *Ius ciuile per multa secula inter sacra cæremoniasq; Deorum immortalium abditum, solisq; Pontificibus notum, Cn. Flauius libertino patre genitus, & scriba cum ingenti nobilitatis indignatione factus ædilis curulis, vulgauit, ac fastos tuo pene foro exposuit.* Eadem multis ante Valerium annis T. Liuius 1. Decad. lib. 9. in fine: *Ius ciuile repositum in penetralibus Pontificum euulgauit* (Flauius ædilis curulis) *fastosq; circa forum in albo proposuit, vt quando lege agi possit, sciretur.*

A quo fonte deriuatum est, vt diuina humanaque sæpe scriptores coniungant, quo legum in ædibus sacris antiquitus designent custodiam. L. Apul. lib. de Philosophia. *Prudentiam dixit atque Sapientiam, quarum Sapientiam disciplinam vult videri diuinarum humanarumq; rerum.* Et Draco iste legislator apud A. Gell. lib. 11. c. 18. appellatur *iuris diuini & humani peritus.* Aurel. Cassiodor. lib. 7. Epist. 46. *Institutio diuinarum legum humano iuri subministrat exordium.* Paul. Diacon. lib. 10. Supplementi sui ad historiam Eutropij. *Iustitiæ vero ac iuris diuini humaniq; tam repertor noui, quam inueterati custos.* Huc quadrat Iurisprudētiæ definitio quam Vlpianus adfert, & inseruit Institutionibus suis Iustinianus, *diuinarumq; humanarumq; rerum notitia.* Et recte eximius IC. Ioan. Borcholten ibidem interpretatur ius publicū, *quod in rebus diuinis, sacris sacerdotijsque* versatur, priuatum *quod ad singulorum vtilitatem* pertinet. C. Tacit. lib. 3. Annal. allusit. *Attei Capitonis insignior familia fuit, quod humani diuiniq; iuris sciens, egregium publicum, & bonas domi artes dehonestasset.* Et lib. 5. Annal. *Haud multo post Cocceius Nerua cōtinuus princeps, omnis diuini humaniq; iuris sciens, integro statu, corpore illæso, moriendi consilium cepit.* Quæ non sum ignarus annotata esse ab insignis eruditionis viris Andrea Alciat. in parerg. Fr. Hottomanno, Barnaba Brissonio lib. 4. Antiquit. c. 16. Domitius Scæuola *diuini humaniq; iuris author celeberrimus,* vt verba vsurpē C. Velleij Paterculi lib. histor. 2. De eodem Valer. Max. lib. 8. c. 8. *Cum bene ac diu iura ciuium, & cæremonias Deorum ordinasset.* Apud eundem T. Manlius Torquatus lib. 5. cap. 8. vocatur *iuris ciuilis, & sacrorum Pontificalium peritissimus.* Vt omittam eiusdem laudis prærogatiua euectū Atteium Capitonem testantibus Macrobio lib. 7. Saturnal. cap. 13. Festo Pompeio lib. 12. A. Gell. lib. 4. c. 6. dē Masurio Sabino idem lib. 10. cap. 15. Denique *ius Pontificum ciuili coniunctum* esse debet. M. Tull. in Bruto, & lib. 3. de Legib.

Libri VIII. Antiquitatum Romanorum, qui est de legibus, pars altera, reliquas Magistratuum Romanorum leges continens.

DIximus hactenus tum de alijs, quæ ad legum Romanarum rationem pertinuerunt, tum de legibus Regiis, & fragmentis duodecim Tabularum: postulat nunc institutus ordo, vt etiam reliquas quæ à diuersis Magistratibus latæ fuerunt, leges recenseamus, quod iam facere aggrediemur, ordinem eundem fere, quem in prioribus legibus tenuimus, quemque in Institutionibus suis Iustinianus Imperator præscripsit, obseruantes. Primum enim de Iure publico, tum de priuato, postremum de criminibus publicis, quæ leges vnquam latæ fuerunt, quantum in tanta rerum antiquarum obscuritate fieri potest, referemus Ioannem Huldericum Zasium, Paulum Manutium, & Franciscum Hotomanum, auctores secuti. Quod si quæ nonnunquam occurrent obscuriores, earum explicationem petere lector poterit vel ex eorum, quos iam dixi, virorum clarissimorum de legibus libris, vel ex Caroli Sigonij Antiquitatum Commentariis, vel ex Francisci Balduini ad nonnullas harum legum editis explicationibus. De quo lectorem monere hoc loco volui. Sequuntur iam leges.

Cap. I.

De legibus religionem spectantibus.

IN iis legibus, quæ ex tanto veterum scriptorum naufragio ad nos peruenerint, paucæ extant, quæ ad religionem pertinent. Non dubium autem est, multo plures fuisse, si omnes integras haberemus. Illæ vero, quæ passim adhuc reperiuntur, vel de ipsis sacris loquuntur, vel de sacerdotiis, quas hoc capite ordine recitabimus.

Sulpitia Sempronia lex.

Ad sacra pertinent primum lex Sulpitia. Sempronius Sophus Coss. anno CDXLIX. ne quis templum, aramve iniussu Senatu, aut Tribunorum plebis maioris partis dedicaret. Liuius lib. 9.

Papiria lex.

Non multum dissimilis huic est Papiria, quam L. Papirius Tribunus plebis de consecratione tulit: Ne iniussu plebis ædes, terram, aram, aliamve rem illam cõsecrare liceret, cuius meminit Cicero pro domo sua.

Ad hanc sacræ feriæ pertinent & ludi, de feriis tres reperiuntur leges à veteribus latæ, Hortensia, Publicia, & Cornelia.

Hortensia lex de nundinis.

Hortensia lex de nundinis fuit, vt nundinæ, quæ prius erant feriæ, fastæ essent: vti rustici, qui nundinãdi causa in Vrbem veniebant, lites componerent. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 16.

Publicia lex.

Publiciam Publius Tribunus plebis tulit, vt Saturnalibus cerei non nisi ditioribus mitterentur. Macrob. lib. 1. cap. 6.

Cornelia lex.

Cornelia lex à Cornelio Dolabella Consule anno ıↄccıx statim post necem Cæsaris lata est, vt deinceps is dies, quo Cæsare interfectus est, Idus scilicet Iulij, natalis Vrbis haberetur. Appianus lib. 2. de bellis ciuilibus.

Licinia & Roscia lex theatralis.

De ludis item tres latæ reperiuntur, quarum prima Licinia de ludis Apollinaribus loquitur. Hanc tulit P. Licinius Varus, Prætor vrbanus, M. Claudio Marcello. V. T. Quintio Crispino Coss. anno ıcxlv. Vt ludi Apollinares, qui die incerta fiebant, in perpetuum in statam diem vouerentur. Itaque ipse primus ita vouit, fecitq; ante diem tertium nonas Quintiles, is dies deinde solemnis seruatus. Liuius lib. 27.

Reliquæ duæ Theatrales appellantur, & de locis, siue sedibus ordinum in spectaculis agũt. Primum quidem, quemadmodum Valerius Maximus libro secundo, capite quarto scribit, per annos quingentos, & quinque Senatus populo mixtus spectaculis ludorum interfuerat: Sed eum morem Atilius Serranus, & L. Scribonius Ædiles, ludos matri Deûm facientes, superioris Africani sententiam secuti, discretis Senatus & populi locis, soluerunt: quæ res auertit animum, & fauorem Scipionis maximopere quassauit. Aliquanto post etiam Equitum loci à populi sedibus sunt discreti, lege Roscia Theatrali, quam tulit L. Roscius Otho, Tribunus plebis, L. Cælio Metello, Q. Marcio Rege Coss. anno ıↄcxcv. Vt in Theatro Equitibus Romanis, qui H. S. quadraginta possiderent, xiv. gradus spectandi gratia assignarentur: exceptis iis, qui siue suo, siue fortunæ vitio decoxissent, cui generi certum locum assignauit, pœna irrogata, si in xiiii. sedissent. Cicero Philip. 2. Alconius in Cornelianam, Florus Epitome 99. Dio lib. 36. Plinius libro septimo, capite 20. Iuuenalis Satyra decimaquarta, & Tacitus lib. 15. Annalium, qui tamen legem interpretatur hanc habuisse vim, vt Equites non ante plebem, ac separatim, sed confuse tantum xiv. ordines haberent.

Iulia lex Theatralis.

Post aliquot annos, cum C. Octauius Augustus

A ordinem Equestrem recognouisset, censumque eius auxisset: multi autem, quibus census ille non esset, à xiv. illis gradibus lege Roscia excluderentur, mitigauit eam aliquo modo Augustus & Iuliam legem tulit, vt Equitibus Romanis, quibus ipsis, parentibusve equester census vnquam fuisset, in quatuordecim ordinibus lege Roscia Theatrali constitutis considere liceret. Suetonius in Augusto. Plinius lib. 33. cap. 2.

Incerta lex de funeribus.

B Non sperabo de his legibus quæ de sacris fuerunt, eas, quas de funeribus tulerunt. Meminit Cicero epistola 33. lib. 12. ad Atticum legis, quæ sumptum sepulcrorum definierit, & eum qui modum illum superasset, tanta pecunia, quantũ prẹter modum impendisset, multauerit: à quo autem illa lex lata, & quantus sumptus definitus sit, non addit.

Cornelia lex.

Sic Corneliæ leges de sumptibus funerum latæ à L.
C Cornelio Sulla Felice Plutarchus in vita eius meminit: sed nec ipse, quænam ea fuerit, aut quem sumptum definiuerit, addit.

Sextia Licinia lex de Sacerdotibus.

Sacrorum ministri Sacerdotes erant, de quibus etiam leges nonnullæ adhuc supersunt. Earum fere prima est Sextia Licinia, à L. Sextio, C. Licinio Tribunis plebis, P. Manlio Dictatore, anno cccxxcv. lata, vt pro Duumuiris sacris faciundis Decemuiri ita crearentur, vt pars ex plebe, pars ex Patribus fieret.
D Liuius lib. 6.

Ogulnia lex.

Hanc sequitur Ogulnia, à Q. & Cn. Ogulniis, Tribunis plebis, anno cdliii. M. Valerio Coruo V. Q. Apuleio Pansa Coss. lata, vt cum quatuor Augures, quatuor Pontifices eo tempore essent, placeretque auguri Sacerdotum numerum, quatuor Pontifices, quinque Augures, de plebe omnes allegerentur. Ita deinceps octo Pontifices, nouem Augures fuerunt. Liuius libro decimo.

E *Manlia lex.*

De Triumuiris Epulonum legem tulit P. Manlius Tribunus pleb. L. Furio Purpureone, M. Claudio Macello Coss. anno ıclvii. vt propter sacrificiorum multitudinem Tresuiri Epulones crearentur: cum essent ipsi à Numa, vt etiam ludorum illud epulare sacrificium facerent, instituti. Ius præterea togæ prætextæ habendæ, item vt Pontifici, eisdem esset. Cicero lib. 3. de Oratore. Liuius libro 33. Vbi tamen pro P. Manlius, T. Romul. eius legitur, vnde à nonnullis eadem
F lex Romuleia dicitur, quod Carolus Sigonius ex coniectura emendauit.

Clodia lex.

De Pessinuntio sacerdotio Clodia lex memoratur, quam tulit P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonio, A. Gabinio Coss. anno ıↄcxcv. vt Pessinuntius Matris magnæ Sacerdotio spoliaretur, fanumque illud Brotigato Gallogræco attribueretur. Cicero pro Sestio, & de Aruspicum responsis.

Papia

Papia lex.

De virginibus Veſtalibus duæ reperiuntur leges, vna de ritu Veſtalis capiendæ, altera de pœna earum quæ inceſtu commiſiſſent. De ritu capiendæ Veſtalis virginis Papia fuit hæc: vt Pontificis Maximi arbitratu virgines è populo viginti legerentur, ſortitioque in concione ex eo numero fieret, vt cuius virginis ducta eſſet, eam Pontifex Maximus caperet, eaque Veſtæ fieret. Sic enim eam reſtituerunt, Iacobus Ræuardus, & Ludouicus Carrio I. C. addit autem etiam Agellius, eam ſortitionem ea lege Papia ſuo tempore non neceſſariam videri ſolere. Nam ſi quis honeſto loco natus adeat Pontificem Maximum, atque offerat ad ſacerdotium filiam ſuam, cuius duntaxat ſaluis religionum obſeruationibus ratio haberi poſſit, gratiam Papiæ legis per Senatum fieri.

Licinia lex.

De inceſtu vero Veſtalium virginum, & earundem pœna conſtituta: vt ſcilicet viuæ defoderētur, ſacratæ leges à Numa propoſitæ loquuntur, Dionyſio lib. 1. auctore.

Sequuntur iam illæ leges, quæ de Sacerdotum electione, cooptatione, vel creatione latæ ſunt, quarum prima fuit Licinia, quam rogauit C. Licinius Craſſus Tribunus plebis Q. Fabio Maximo, L. Mācino Coſſ. anno IↃCIIX. Vt Sacerdotum cooptatio ab ipſorum collegio ad populum transferretur. Verum eam non pertulit, vt in Ciceronis Lelio videre eſt: Sic enim de ea ipſe Lælius: Q. Meminiſtis, inquit, Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coſſ. quam popularis lex de Sacerdotiis C. Licinij Craſſi videbatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum inſtituit in forum verſus agere cum populo: tamen illius vendibilem orationem religio Deorum illorum immortalium nobis defendentibus facile vincebat, atque id actum eſt, Prætore me quinquennio ante, quam Conſul ſum factus. Itaque re magis, quam auctoritate cauſa illa defenſa eſt.

Domitia lex.

Secuta hanc eſt Domitia, quam Cn. Domitius Ahenobarbus, Tribunus plebis, Neronis Imperatoris atauus, offenſior Pontificibus, quod alium, quam ſe, in patris ſui locum cooptaſſent, tulit, C. Mario III. L. Aurelio Coſſ. anno IↃCL. Ne Sacerdotum collegia, vti antea quem vellent, cooptarent: ſed vt populi id beneficiū eſſet. Cum autem populus per religionem Sacerdotia mandare nō poſſet, rogauit, vt minor pars populi, id eſt, tribus ſeptemdecim vocarentur: ab ea parte qui eſſet factus, is à collegio cooptaretur: Suetonius in Nerone, Velleius Paterculus lib. 2. Cicero Agraria 2. Epiſtola 5. ad Brutum, & pro Cornelio, & Aſconius in eadem, Dio lib. 37. Manutius exiſtimat, hac lege permiſſum eſſe, vt abſentes quoque poſſent petere Sacerdotia, hunc locum Ciceronis ad Brutum de ea exponēs: Ciceronem noſtrum (ſcribit Tullius) in veſtrum collegium cooptari volo. Exiſtimo omnino abſentium rationem haberi Sacerdotum Comitiis poſſe: nam etiam factum eſt antea. C. enim

A Marius, cum in Cappadocia eſſet, lege Domitia factus eſt Augur, nec, quo minus id poſtea liceret lex vlla ſanxit.

Cornelia lex.

Domitiam legem L. Cornelius Sulla Dictator, & Conſul cum Q. Metello, anno IↃLXXVII. abrogauit. Tulit enim, vt ius creandorum Sacerdotum à populo (cuius hæc lege Domitia poteſtas erat) ad collegia transferretur: ijque ex veteri more, non Tributis Comitijs, cooptarentur. Dio lib. 37. Aſconius in Di-
B uinationem.

Attia lex.

Corneliam legem rurſus abrogauit, & Domitiam reſtituit T. Atius Labienus Tribunus plebis, M. T. Cicerone, C. Antonio Coſſ. anno IↃCXC. Vt populus Sacerdotia mandaret, cum antea Sacerdotes lege Cornelia è Pontificum collegio crearentur. Dio libro 37.

Antonia lex.

Verum non multo poſt eam abrogauit M. Anto-
C nius Conſul cum C. Iulio anno IↃCC IX. tulitque, vt ius cooptandorum Sacerdotum à populo ad illorum collegium iterum trāsferretur Dio lib. 44. Quam tamen legem etiam non multo poſt abrogatam, & ius mandandorum Sacerdotiorum ad populum relatum eſſe Paulus Manutius ex aliquot coniecturis colligit. Atque hæ de creatione, vel cooptatione Sacerdotum in defunctorum locum latæ ſunt.

Lex de vocatione Sacerdotum.

Ad Sacerdotes etiam ea pertinent, quæ de voca-
D tione lata eſt, de qua Appianus lib. 2. bellorum ciuilium, & Plutarchus in M. Marcello, item in Camillo ſcribunt. Vſque adeo Romanis Gallos terribiles, & formidoloſos eſſe, vt in lege de vocatione militiæ, quæ Sacerdotibus, & ſenibus permittitur, illud adſcriptum ſit, niſi bellum Gallicum exoriatur. Tum enim & ſenes, & Sacerdotes in militiam proficiſci. Verum hanc conſuetudinem, ſi tumultus aliquis, non autem bellum Gallis orıretur, fuiſſe, docet Cicero, Philippica octaua, his verbis: Grauius autem
E eſſe tumultum, quam bellum, hinc intelligi poteſt, quod bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent. Meminit huius legis & Liuius lib. 8. & 10. Item Cicero pro Fonteio.

Lex de intercalatione.

Ad Sacerdotum officium pertinet intercalatio, de qua L. Pinatius, L. Furius Coſſ. anno CCXXCI. legem tulerunt. Varro apud Macrobium ſcribit, eam fuiſſe antiquiſſimam, cui mentio intercalaris adſcribatur, fuiſſeq; in columna ærea inciſam. Macrob. lib. 1. Sa-
F turnalior. cap. 13. atque de religione hactenus.

Cap. II.

De ciuitate & iure ciuium Romanorum.

Recitatis iis legibus, quę ad ſacra pertinuerūt, ad Politicas accedimus. Illæ vero aut de iure publico, aut de priuato, ac de criminibus latæ fuerunt.

Dicemus

Dicemus primum de iis, quæ de iure publico egerunt, initium sumentes ab iis, quæ de iure seu libertate ciuium Romanorum loquuntur. Sunt autem illæ duplices. Aliæ enim ius seu libertatem Romanorum constituunt, aliæ idem ius aliis communicant: quas hoc capite recitabimus.

Ius siue libertas ciuium Romanorum, qua se aduersus nimium Magistratuum, & præsertim Consulum, imperium muniuerunt, multis legibus est confirmata.

Valeria lex de prouocatione.

Prima est Valeria, quam tulit P. Valerius Poplicola, Consul solus, Bruto collega mortuo anno CCXLIII. Vt aduersus omnes Magistratus ad populum prouocatio esset. Ne quis Magistratus ciuem Romanum aduersus prouocationem verberaret, aut necaret, aut pecunia mulctaret. Liuius libro 2. Dionysius libro 5. Plutarchus in Poplicola, & alii. Eam secutæ sunt leges sacratæ de Tribunis plebis, de quibus post dicendum.

Valeria Horatia lex.

Cum autem hæc ciuium Romanorum libertas, & lex de prouocatione, Decemuirali potestate euersa esset, restituerunt eam L. Valerius, M. Horatius Consules, anno CCCIV. & noua lege confirmarunt: Ne quis vllum Magistratum sine prouocatione crearet: qui creasset, eum ius, fasque esset occidi; neve ea cædes capitalis noxæ haberetur: Liuius lib. 3.

Valeria lex de prouocatione.

Eadem lex de prouocatione, tertio relata est à M. Valerio Coruo V. Consule cum Q. Appuleio Pansa anno CDLIII. Ne quis qui prouocasset, virgis cæderetur, securive necaretur: si quis aduersus ea fecisset, improbe facturum. Liuius lib. 10. qui addit eam tum tertium post Reges exactos latam esse, semper ab eadem familia.

Porcia lex.

Secuta Valerias leges est Porcia, quam tulit M. Porcius Tribunus plebis, eodem anno: Ne quis Magistratus ciuem Romanum virgis cæderet, necaretve: sed damnato exilium permitteret: cum antea nudorum ceruix insereretur furcæ: corpus virgis ad necem cæderetur. Liuius lib. 10. Cicero pro Rabirio perduellionis reo, & sæpe alias, Sallustius in coniuratione Catilinæ, Suetonius in Nerone, & alij.

Sempronia leges.

Porcium inde legem Semproniæ sunt consecutæ, à C. Sempronio Graccho Tribuno plebis, Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. anno IↃCXXX. latæ, Ne de capite ciuis Romani, iniussu populi iudicaretur. Vt qui Magistratus indicta causa in ciuem Romanum animaduertisset, de eo populi quæstio constitueretur: quod propter P. Popillium Caius tulit, à quo Consule Tiberij fratris socii misere fuerant diuexati, vt eum vlcisceretur, atque Vrbe, vt & fecit, expelleret. Erat etiam hoc earum caput: Ne quis coiret, conueniret: quo quis iudicio publico circumueniretur. Quam legem Cicero in Cluentiana, in Senatores, pro plebe esse latam dicit. Carolus Sigonius opinatur, etiam Porciam legem ab eo relatam fuisse. Ne Magistratus ciuem Romanum virgis cæderet, aut securi feriret. Meminerunt harum legum Cicero pro Rabirio, pro Domo, pro Cluentio, & libro 3. de Legibus Plutarchus in Gracchis. Idem Cicero 7. Verrina exclamat: O nomen dulce libertatis: ô ius eximium nostræ ciuitatis: ô lex Porcia, legesque Semproniæ. Videtur autem exceptum parricidium his legibus fuisse, cum in oratione pro Sext. Roscio, vetus supplicium commemoretur.

Papiria lex de ciuitate.

Cum igitur tanta libertas & tanta dignitas ciuium Romanorum esset, ideo factum, vt exteri Latini, & Itali summo studio adipiscendæ ciuitatis tenerentur: nonnulli etiam pro suis in Rempublicam Romanam meritis impetrarent. Nam L. Papirius Prætor, ann. CDXXI. Coss. à Cornelio Cosso Aruina II. Cn. Domitio Caluino, legem tulit, vt Acerranis ciuitas sine suffragio daretur. Liuius lib. 8.

Valeria lex.

Et C. Valerius Tappo, Tribunus plebis anno DCLX. M. Claudio Marcello V. T. Quinctio Crispino Coss. legem tulit, vt Formianis, Fundanis, Arpinatibus suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Liuius lib. 38.

Claudia lex de sociis ac nominis Latini.

Nec vero ita temere cuiuis ciuitatem impartiri voluerunt. Quare cum aliquando multi ex Latinis Romam clam migrarent, ibique pro ciuibus Romanis sese gererent, atque ea de re sociorum legati grauiter quererentur: C. Claudius Consul cum Ti. Sempronio, anno IↃLXXVI. ex Senatusconsulto legem tulit, edixitque, vt qui ex sociis, ac Latini nominis ipsi, maioresve eorum M. Claudio, T. Quinctio Censoribus, postque ea apud socios nominis Latini censi essent, vt omnes in suam quisque ciuitatem ante K. Nouembris redirent. Cumque antea, lege sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, datum esset, vt ciues Romani fierent, eaque lege male quidam abuterentur, suosque liberos, quos domi relinquere ex lege debebant, quibuscunque Romanis in eam conditionem, vt manumitterentur, mancipio darent, vt libertini ciues essent: addita hæc lex est: Ne quisquam ciuitatis mutandæ causa suum faceret, neve alienaret: etsi quis ita ciuis Romanus factus esset, Liuius lib. 41.

Papia & Iunia lex de peregrinis.

Post legem Claudiam non multis annis lata est Papia de ciuitate, quo anno incertum, cuius sententia hæc fuit, vt peregrini vrbe Roma expellerentur. Cicero pro Balbo.

Eandem legem anno IↃCXXVII. Mam. Æmil. Lepido, L. Aurelio Oreste Coss. M. Iunius Pennus retulit, & insuper hoc addidit, vt peregrini vsu ciuitatis prohiberentur. Meminit huius legis Festus, & Cicero lib. 3. de officiis, vbi hanc legem inhumanam reprehendit.

Fuluia & Sempronia lex de ciuitate Italis danda.

Non multo post M. Fuluius Flaccus Consul cum M. Plautio Hypsæo, anno ab Vrbe condita IↃCXXIIX. legem promulgauit de ciuitate Italis danda: verum indignan-

indignante, atq; aduersante Senatu, ac misso, & propè amandato in prouinciam M. Fuluio, nihil effectũ est. Appianus lib. I. Bel. ciuil. Valerius Maximus libro 9. capite 5. Triennio post C. Gracchus Tribunus plebis legem hanc retulit; Vt socijs Latinis ius suffragij ferendi, perinde vt ciuibus Romanis esset. Plutarchus in Gracchis. Appianus libro I. de Bellis ciuilibus: Gracchus multas leges promulgauit de iudicijs, de vijs, de colonijs, & ad omnes Romanorũ res Latinos aduocabat, quasi verò Senatus hominibus consanguineis honeste repugnare non posset. Reliquis vero socijs, quibus ius suffragij non erat, suffragium in posterum dabat, vt & hos in ferendis legibus suffragatores haberet. Quo facto Senatus perturbatus Consules edicere iussit, ne quis eorum, quibus suffragij ius non esset, in Vrbe obseruaretur, neque propius Vrbem quinq; millia passuum esset. Hæc ille.

Seruilia lex de ciuitate.

Secuta est lex Seruilia, quam tulit C. Seruius Glaucia quo anno, incertũ, Vt si quis Latinus Senatorem Romanorum accusando condemnasset, is ciuis Romanus esset. Asconius in orationem pro Scauro. Cicero pro Balbo.

Licinia Mutia lex, de peregrinis.

Cùm verò pòst Itali summa cupiditate ciuitatis Romanæ flagrarent, & ob id magna pars eorum pro ciuibus Romanis se gereret, tulerunt legem L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scæuola Pontifex Maximus Cos. anno IↃCLIIX. Vt in suæ quisque ciuitatis ius redigeretur. Quæ lex eandem fere habuisse vim videtur, quam Claudia primum, pòst Papia, quæ vetustate fortasse iam sua negligebantur. Cicero libro 3. de Officijs pro Balbo. Verum hac lege adeo alienati sunt Principum Italicorum animi, vt ea, vel maxima causa belli Italici, quod triennio post exortum est, fuerit.

Liuia lex de socijs & Varia.

Anno post IↃCLXII. L. Manlio Philippo, Sex. Iulio Cæsare Coss. M. Liuius Drusus Tribunus plebis assiduis Italicorum efflagitationibus fatigatus, legem proposuit de ciuitate Italiæ danda. Verum antequam eam perferret, domi suæ, incertum à quo, necatus est. Appianus libro I. de Bellis ciuilibus, Florus libro 3. cap. 17. Epitoma Liuij libr. 71. Cicero libro 3. de Legib. Quo facto Equites Romani, penes quos tum iudicia erant, Q. Varium Hybridam, Tribunum plebis Drusi collegam impulerunt, vt legem ferret in eos, qui Italicos ciuitatem petentes clàm palamve iuuissent, qua lege multi è primoribus Vrbe sunt exacti. Appianus lib. I. Bellorum ciuilium, Cicero in Bruto, & alibi, Valerius Maximus libro 8. capit. 6.

Iulia lex de ciuitate.

Motum inde est bellum Italicum siue sociale quo durante, cùm acceptis aliquot cladibus, cæso etiam P. Lupo Consule, Etrusci quoque & Vmbri alijque iis finitimi populi defectionem spectarent, lex lata est à L. Iulio Cæsare Consule, vt qui populi ad eam diem in fide mansissent ciues Romani essent, qua lege Latini, Etrusci, & Vmbri ciuitate donati sunt. App. libro I. Bellorum ciuilium, Cicero pro Balbo. postea vero & Italici à Cn. Pompeio Strabone Consule, & L. Sulla alterius Consulis. L. Catonis legato pluribus præliis victi, & iam ad paucos redacti, omni belli gerendi occasione deposita, eadem lege in ciuitatem ascitì, & in octo nouas tribus descripti sunt, quod factum est Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. anno IↃCLXIV.

Siluani & Carbonis lex: de peregrinis.
Sulpitia lex.

Eodem anno peregrinis etiam aditus quidam ad ciuitatem Romanam lege Siluani & Carbonis Tribunorum plebis factus est. Tulerunt enim, vt qui fœderatis ciuitatibus adscripti essent, si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent, ac sexaginta diebus apud Prætorem professi essent, ciues Romani essent. Cicero pro Archia.

Anno proxime sequenti L. Cornelio Sulla, Q. Pompeio Rufo Coss. P. Sulpitius Tribunus plebis ad aucupandam Italicorum, qui in octo nouas tribus adscripti erant, gratiam, legem tulit, vt noui ciues, libertinique in 35. Tribus veteres distribuerentur. Florus epitoma 77. Plutarchus in Sulla. Verum ea aut non est perlata, aut eodem anno P. Sulla Consule, cum Sulpitium ipsum, Mariumque inimicos suos Vrbe exturbasset, vna cum cæteris eius legibus sublata est.

Cornelia lex.

Eandem legem insequenti anno L. Cinna Consul retulit, verum etiam non pertulit: pulsus enim Vrbe est, & Consulatus ei abrogatus. Velleius li. 2. Concessum tamen ipsis tandem fuit hoc, idque vt Carolus Sig. arbitratur, secundo L. Cornelij Cinnæ Consulatu, qui incidit in an. Vrbis IↃCLXVII. & à L. Cornelio Sulla confirmatum. Sic enim Epitoma 86. scriptum est: Sulla cum Italicis populis ne timeretur ab iis, velut erepturus ciuitatem, & suffragij ius nuper datum, fœdus percussisse, quod factum est anno IↃCLXX. L. Cornelio Scipione Asiatico, C. Norbano Flacco Coss. Cicero in Philippicis.

Cornelia lex, de municipiis.

Idem tamen Sulla victor, & Dictator hoc ius & beneficium multis qui Cinnam, Carbonem, Marium, Scipionem & Norbanum, cæterosque aduersæ factionis duces, aut consilio, aut pecunia, aut copiis iuuerant, ademit. Tulit enim, vt municipiis omnibus ius ciuitatis, agrique adimeretur. Quod tamen de agris, non autem de ciuitate ratum fuisse Cicero docet in Oratione pro Domo, cum sic scribit: Populus Romanus L. Sulla Dictatore ferente, Comitijs Centuriatis ciuitatem ademit: ademit iisdem agros, de agris ratũ est. Fuit enim populi potestas, de ciuitate ne tandiu quidem, quandiu illa Sullani temporis arma valuerũt. Post autem Sulla Dictaturam deponente, aut certe mortuo omnibus, aut plerisque ius pristinum, vt opinatur

 natur

natur Sigonius, est restitutum. Qua vero lege, in- A certum.

Hoc igitur pacto, cum Italia ciuitatem Romanam multis laboribus ac multo sanguine primum meruisset, deinde vero armis, atq; populi Romani benignitate obtinuisset, amissamq; recuperasset: tum tanta demum peregrinorum in Vrbem se contulit copia, vt noua lege eorum libido fuerit coërcenda.

Itaq; L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato Coss. anno Vrbis IↃCXXCIIX. C. Papius Tribunus plebis legem tulit, vt peregrini vrbe Roma expellerentur. B Cicero lib. 3. Officiorum, pro Balbo, pro Archia, Dio lib. 37.

Papia lex, de peregrinis.

Item, Vt socij Latini in suas ciuitates redigerentur. Vt iudicium socijs & ciuitatibus exteris constitueretur, repetundi eius causa, qui in ciuitatis Romanæ censum irrepsisset. Valerius lib. 3. cap. 4. Cicero pro Cornelio. De his legibus omnibus vide Carolũ Sigonium lib. 3. de Antiquo Iure Italiæ, c. I.

Calpurnia lex.

C Pertinent ad has de iure ciuitatis Romanæ leges, etiam Calpurnia, Gellia, Cornelia, Mensia.

Calpurnia lege latum est, vt milites virtutis ergo ciuitate donarentur. Nonius in voce ergo, ex libr. 4. historiarum Sisennæ.

Gellia Cornelia lex.

Gellia Cornelia à L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Coss. anno Vrbis IↃCXXCI. lata est. Vti ciues Romani essent ij, quos Cn. Pompeius de consilij D sententia singulatim ciuitate donauisset. Cicero pro Balbo.

Mensia lex.

Mensia hæc fuit, vt ex alterutro natus, deterioris parentis conditionem sequeretur. Vlpianus Institut. cap. 5. Et hanc idem Vlpianus l. lex naturæ 24. de statu hominis, specialem legem intelligit. Quis eam tulerit, & quando, incognitum.

Lex de Cn. Publicio Menandro.

E Huc tandem referantur illæ leges, quæ de singulis personis, iure ciuitatis donandis, latæ fuerunt, quarũ duæ memorantur. Vna est, de Cn. Publicio Menandro homine libertino, quem legati Romanorum, legum conquirendarum causa in Græciam proficiscentes, interpretem secum habuerant, vt si domum reuertisset, & inde Romam redisset, ne minus ciuis esset. Cicero pro Balbo, Pomponius l. 5. ff. de cap. & postlim. reuer.

Lex de Mutini Libyph.

F Altera est de ciuitate Romana Mutini Libyphœnicis danda, qui cum ab Hannone Carthaginensium Imperatore, cuius Præfectus fuerat, dignitate sua spoliatus esset, Agrigentum Romanis prodiderat. Liu. lib. 27. Tantum de iure ciuitatis Romanæ.

Cap. III.

De Legibus, quæ de Comitijs & cottionibus fuerunt.

Maxima pars iuris ciuium Romanorum in Comitijs consistebat, de quibus hoc capite dicemus, ordine sic postulante. Recitabimus autem primum eas leges, quæ in genere de ipso Comitiorum modo, tum quæ de suffragijs loquuntur.

Ælia lex. Fusia lex.

Apud omnes scriptores frequens mentio est legis Æliæ & Fusiæ. Ælia lex hæc fuit: Vt quoties cum populo ageretur, Augures de cœlo seruarent, Magistratus & obunciandi, & legis lationi intercedendi potestatem haberent. Fusia tulit, vt certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret. A quibus latæ hæ sint, non certo constat. Paulus Manutius vtramq; à Tribunis plebis latam esse contendit addẽs, ex Ælia gente neminem vnquam Consulatum gessisse. Hotomanus contra Æliam à Q. Ælio Pæto Consule cum M. Iunio Penno anno IↃXXCVI. Fusiam à P. Furio Philo Consule cum Sexto Atiliano Serrano anno IↃCXVII. rogatam esse vult, & certè hos Consules in fastis Sigonij, Onuphrij Panuinij, & Goltzij inuenio.

Clodia lex.

Abrogauit has P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Coss. anno IↃCXCV. lege lata, Ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cœlo seruaret. Vt omnibus fastis legem ferri liceret, Asconius in Pisonianam, Dio lib. 38. Quare Cicero toties queritur, Clodium propugnacula & muros tranquillitatis atq; ocij euertisse, pro Sestio, in Pisonem & alibi.

Curia lex.

Ad modum Comitiorum pertinet lex Curia, de Patrum auctoritate à M. Curio Dentato, Tribuno plebis, M. Fuluio Coss. anno CDLIV. lata. vti ante Comitia Magistratuum Patres auctores fierent. Cicero libro de claris Oratoribus eam Appio Claudio Cæco Interrege Comitia habente, Liuius autem lib. 10. P. Sulpitio, latam esse tradunt. Et quidem Liuij sentẽtia est vero similior. Non enim ab eo, qui primus Interrex esset proditus Comitia haberi solebãt, vt alibi ostendimus: Priorem autem proditum esse Appium, Liuius asserit. Non igitur Comitia habere potuit.

Claudia lex.

De Magistratuum Comitijs Claudia loquitur quã tulit M. Claudius Marcellus Coss. cum Seru. Sulpitio Rufo anno IↃCCII. Ne in magistratuum Comitijs absentium ratio haberetur. Suetonius in Cæsare. Plures infra, vbi de Magistratibus dicendum erit, habebimus.

Sequuntur leges de suffragijs, quæ duplices sunt. Aliæ enim de suffragijs, per tabellam ferendis, qua de causa tabellariæ dicuntur, latæ sunt: aliæ aliis quibus-

quibusdam ius suffragij ferendi rogarunt. Prioris ge- A
neris fuerunt, Gabinia, Cassia, Papiria, Cœlia, Maria: alterius autem Valeria, Manilia, Sempronia, Fusia, Antonia.

Gabin. lex.

Primùm per multos annos Romani suffragiũ voce tulerunt: Posteà verò, vt quisq; liberius sententiã suam proferre posset, absq; metu periculi, inuentæ tabellæ sunt, quibus suffragia ferrent: idq; aliquot legibus fuit constitutum.

Prima fuit Gabinia, quam tulit A. Gabinius Tri- B
bunus plebis, Cn. Calpurnio Pisone, M. Popillio Lænate Coss. anno ıↄcxıv. Vt Comitijs, quibus Magistratus crearentur, populus non voce, sed per tabellã suffragium ferret. Et quo id liberius esset, cautum est, Ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret, & ita ab omni parte liberum iudicium suum in Magistratibus creandis populus haberet. Cicero libr. 3. de Legibus, de amicitia, item pro Plancio.

Cassia lex.

Secuta hanc est Cassia, quæ etiam suffragia libera C
esse voluit, non Iudicum tantùm in Iudicijs, sed etiam populi in Comitijs: verùm in tributis tantùm, quibus de mulctis iudicaretur. Cicero in Lælio, vbi hanc legem biennio post Gabiniam latã scribit: item in Bruto, lib. 3. de Legibus, Asconius in Corneliam & Verrinam 2.

Papiria lex.

Idem in Legibus faciendum esse, Papiria suasit, quam tulit C. Papirius, Carbo Tribunus plebis, P. Pollio Lænate, P. Rupilio Coss. anno ıↄcxxı. Vt in iuben- D
dis legibus, aut vetandis, populus tabella suffragium ferret. Cicero lib. 3. de legibus.

Cœlia lex.

Hanc consecuta est Cœlia, quam tulit Cœlius Tribunus plebis, Q. Cœlio Metello Baleatico, T. Quinctio Flaminio, Coss. anno ıↄcxxxv. Vt etiam in perduellionis iudicio, quod Cassia lege Tabellaria exceptum erat, populus non voce, sed tabella sententiam ferret. Cicero libro tertio de Legibus.

Sempron. lex. E

Huc etiam Sempronia pertinet, quam tulit eodem anno C. Sempronius Gracchus, Vt ex confusis quinque classibus sorte Centuriæ euocarentur. Sallustius in oratione ad Cæsarem.

Maria lex.

Et Maria, quam tulit C. Marius Tribunus plebis, L. Cœcilio Metello Caluo, L. Aurelio Cotta Coss. anno ıↄcxxxıv. Vt pontes, per quos suffragia in Comitijs ferebantur, angustiores fierent, ne quis illic, nisi suffragium ferret, consistere posset ad appellan- F
dum, rogandumq;, Cicero lib. 3. de Legibus. Plutarchus in Mario.

Fusia lex.

Et Fusia, quam tulit Q. Fusius Calenus Prætor, C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Coss. anno ıↄcxcıv. Vt singula genera suffragium seorsim ferrent, quo sententiæ internosci possent, anteà enim in tributis Comitijs omniũ simul suffragia cõfundebantur: itaq; fiebat, vt singula genera de suffragiorũ euẽtu sic inter se cõtenderent, vt quod rectè statutũ esset, id suo suffragio factum dicerent: quod secus in alios reijcerent. Hac lege autem factum est, vt singulorum generum suffragia seorsim renunciarentur. Dio libr. 38. Plura de hac lege, quomodo sit intelligenda, libro de Comitijs diximus.

Antonia lex.

Memoratur etiam Antonia lex, quam L. Antonius tulit, qua cum Caio Cæsare Magistratus partitus est, Cicero Philip. 7.

Valeria lex.

Alterius generis est lex Valeria, quam tulit C. Valerius Tappo Tribunus plebis, M. Valerio Messala, C. Liuio Salinatore Coss. anno ıↄlxv. Vt Formianis, Fundanis, Arpinatibus, suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset, Liuius libr. 38.

Sempron. lex.

Et Sempronia quam tulit C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis ann. ıↄcxxx. Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. Vt sociis Latinis ius suffragii perinde, vt ciuibus Romanis esset. Cicero multis locis, Plutarchus in Gracchis.

Manilia lex.

Item Manilia, quam tulit C. Manilius Tribunus plebis, anno ıↄcxxcvıı. M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo Coss. Vt libertinis in omnibus Tribubus suffragium esset. Cicero pro lege Manilia, & Asconius.

Cæterùm, quemadmodum Romani legitimos cõuentus, qui Reipublicæ causa habebantur, & Comitia multis legibus confirmarunt, ita contra illegitimas, & suspectas coitiones, & cœtus nocturnos seuerè prohibuerunt, vt ostendunt leges Duillia, Mænia, & Gabinia.

Duillia Mænia lex.

Duillia, Menia de illegitimis coitionibus fuit à M. Duillio, & L. Mænio Tribunis plebis, C. Martio Rutilo, Cn. Manlio Capitolino Imperioso II. Coss. anno cccxcvı. de collegii Tribunorum sententia lata, Ne quis posteà populum seuocaret: qui hoc faceret, capitale esset, Liuius lib. 7.

Gabinia lex.

De nocturnis cœtibus Gabinia fuit, vt qui conciones vllas clandestinas in Vrbe conflauisset, more maiorum capitali supplicio multaretur. Portius Latro in declamatione in Catilinam, apud Sallustium. Idem autem prius lege XII. Tabularum cautũ erat, vt idem testatur: diximus. Atq; hactenus de Comitiis.

Cap. IV.

De Senatu, & Senatoribus.

AVgustum vrbis Romæ Concilium. Senatus fuit, de quo cum Cyneas à Pyrrho interrogatus esset, quid sibi videretur: respondit arbitratum fuisse, vide-

dere se consessum Regum. Et vere quidem eum locutum fuisse, historiæ testantur. Non enim omnes sine discrimine in Senatum receperunt sed magnum delectum habuerunt. Munus fuit primum Regum, post Consulum, Censorum, Senatum legere: & eos, qui indigni eo honore essent, Senatu mouere.

Cassia lex.

L. Cassius Longinus Tribunus plebis legem tulit, C. Mario II. C. Flauio Fimbria Coss. anno IↃCXLIX. Vt quem populus damnasset, cuive imperium abrogasset, in Senatu ne esset. Asconius in Cornelianam. Tulit autem eam Cassius maxime propter simultates cum Q. Seruilio Cæpione, qui ante biennium Consul fuerat, & cui populus imperium abrogauerat ob male gestum bellum.

Claudia lex.

De Senatorum quæstu legem tulit Q. Claudius Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione, Ti. Sempronio Longo Coss. anno IↃXXXV. adiuuante vno Patrum C. Flaminio: Ne quis Senator, quive Senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos: quæstus omnis Patribus indecorus visus est. Liuius libro 21. Cicero Verrina 7. Hanc legem Cæsar Dictator postea in Iuliam de repetundis transtulit, de qua infra.

Sulpitia lex.

Voluerunt etiam Senatores vitare æs alienum, ideo Seruius Sulpitius Tribunus plebis anno IↃCLXV. L. Cornelio Sulla, Q. Pompeio Rufo, Cos. legem tulit, Ne quis Senator supra duo millia drachmarum deberet, Plutarchus in Sulla. Ipse tamen legislator, cum vita excessit, vltra trecentas myriades debiti nomine reliquit.

Ouinia lex.

De legendo, & supplendo Senatu hæ leges loquuntur. Ouinia, cuius Festus meminit, vt Censores ex omni ordine optimum quemque curiatim in Senatu legerent. Quo factum est, vt qui præteriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi.

Cassia lex.

Cassia quam tulit C. Cassius Prætor, Dictatore Iulio Cæsare, Vt in numerum Patriciorum, Senatui deessent Senatui, alij sublegerentur. Tacitus lib. II. Annalium, Suetonius autem in Iulio Cæsare scribit, ipsum Senatum suppleuisse, Patricios allegisse, Prætorum, Ædilium, Quæstorum, minorum etiam Magistratuum numerum ampliasse. Vtrum autem illa Cassij lege, an alia id fecerit, incertum.

Sentia lex.

Sentia, quam tulit, vt opinatur Hotomannus, C. Sentius Cos. cum Qu. Lucretio anno IↃCCXXXIV. Augusto imperante, vt in numerum Patriciorum, qui Senatui deessent, alij sublegerentur. Tacitus libro 2. Annalium, vbi tamen in vulgatis corrupte legitur Senia, pro Sentia.

Gabinia lex.

De Senatu habendo Gabinia lata est ab A. Gabinio Trib. pleb. L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege Cos. anno. IↃCXXCV. Vt ex Kalendis Februarij ad Kalen-A das Martias quotidie Senatus cogeretur, & legatis exterarum nationum daretur. Cicero libro I. Epistolarum ad Quinctum fratrem.

Pupia lex.

Huc pertinet Pupia, qua latum est, Ne Senatus ab XIIX. Kalend. Februarij ad vsque kalendas Februarias haberetur. Ne nisi perfectis, aut reiectis legationibus, alijs de rebus Senatus haberetur. Cicero lib. I epist. 4. ad Lentulum: lib. 2. epist. 2. ad Q. Fratrem, & Cœlius libro 8 epist. 8. ad Ciceronem, vbi hac lege so-B lutos esse Magistratus scribit.

Tullia lex.

Ad Senatores pertinet etiam lex Tullia de legationibus liberis. Cum enim consuetudo obtinuisset, vt Senatores, quibus negotia futura erant in Prouinciis, vt qui hæreditates persequi, vel legata, aut qui nomina exigere volebant in Prouinciis, quo commemorabiliores atque fauorabiliores controuersias habent, à Senatu, ornamenti causa, legationem liberam peterent, qua semel impetrata, deinceps perpetuo, quo-C tiescunque eiusmodi negotia inciderent, honoris & commodi sui causa vtebantur, legem tulit M. Tullius Cicero, Consul cum M. Antonio, anno IↃCXC. Ne, sicut antea, infinitum, sed annuū tempus earum esset. Cicero lib. 3. de Legibus, vti testatur, se legationes tales, approbante frequentissimo Senatu (licet ad Senatus vtilitatem pertinere viderentur) extincturum fuisse, nisi intercessisset Liuius Tribunus plebis: fecisse tamen, cum essent antea infinitæ, & perpetuæ, vt annuæ fierent, atque ita turpitudo maneret, diutur-D nitate sublata. Meminit eius rei etiam oratione Agraria. Hactenus de Senatu.

CAP. V.

De Magistratibus maioribus.

NVlla fere pars Reipublicæ fuit, de qua non fuerint aliquæ leges latæ, id quod hactenus in sacris, in E iure ciuitatis, in Comitiis, in Senatu vidimus. Hoc capite eas consignabimus, quæ de Magistratibus in genere, & in specie, de maioribus Magistratibus latæ reperiuntur.

DE MAGISTRATIBVS IN genere.

Valeria lex de prouocatione.

Huc vero primum pertinent illæ leges, quæ certos quasi cancellos Magistratibus circumdederunt, ne quod liberet, id etiam confestim sibi licere putarent, F quales sunt illæ quæ de prouocatione latæ sunt, quarum prima fuit Valeria, anno CCXLIII. à P. Valerio Poplicola Consule, collega Iunio Bruto mortuo, lata, Vt aduersus omnes Magistratus ad populum prouocatio esset. Ne quis Magistratus ciuem Romanum aduersus prouocationem verberare, aut necare, aut pecunia mulctare vellet. Ne quis Romæ imperium haberet, nisi cui à populo datum esset, sacrumque esset cum bonis caput eius, qui regni occupandi consilia iniisset.

inisset. Vt capitale esset, si quis iniussu Magistratum adiisset. Liuius libro 2. Dionysius libro 4. Valerius Maximus libro 4. capite 1. Pomponius I. C. de origine iuris. A

Retulit hanc L. Valerius Poplicola potitus Consul. cum M. Horatio Barbato, anno CCCIV. Ne quis vllum Magistratum sine prouocatione crearet: qui creasset, eum iusque fasque esset occidi, neve ea cædes capitalis noxæ haberetur. Liuius libro 3. Dionysius lib. 3. Dionys. lib. 10. Eadem Horatia appellatur.

Valeria lex secunda siue Valeria Horatia. B

Valeria lex tertia.

Tertio eam repetiit M. Valerius Coruus Coss. V. cum Q. Appuleio Pansa. anno CDLIII. Ne quis, qui prouocasset, virgis cæderetur, securive necaretur: si quis aduersus ea fecisset, improbe factum, Liuius li. 10 Diligentius, inquit, quam aliæ sancta est: tertio tum post reges exactos lata semper à familia eadem.

Lex Villia annalis.

De ætate Magistratuum loquitur Villia annalis, quam tulit L. Villius annalis Tribunus plebis, L. Manlio Acidino Fuluiano, Q. Fuluio Flacco fratribus Germaneis Coss. anno IↃLXXIV. Quot annos nati quęque Magistratum peterent caperentque, Liuius libro 40. vbi tamen corrupte legitur ab L. Iulio Tribuno plebis latam, vti adnotat Sigonius. Meminit huius legis & Cœlius ad Ciceronem, & Valerius Maximus, vbi eodem modo pro L. Villio, aut L. Iulius aut L. Tullius hactenus lectum est, quod viri docti emendarunt. Quæ autem ætas cuique Magistratui capiendo definita hac lege sit, à Liuio non exprimitur. Paulus Manutius, & alij, id quæsiuerunt, & liberaliter alijs communicauerunt quod non pigebit hoc loco tribus verbis repetere. Quæstura primus Magistratus vrbanus fuit, hunc non licuisse capere ante annum ætatis XXVII. affirmant, adducti auctoritate Polybij, qui lib. 6. scribit, legem fuisse, Ne quis vrbanum Magistratum gereret, nisi decem stipendia confecisset. Annus autem legitimus ad militandum fuit decimus septimus, Cicero Philip. 5. Tribunatui plebis definiunt annum ætatis XXX. Ædilitati XXXVII. Præturæ XL. Consulatui XLIII. &c. Quorum omnium probationem qui requirit, Manutium legat libro Antiquitatum de legibus, & alios. C D E

Genutia lex

Legi Villiæ annali affinis est Genutia, quam tulit L. Genutius Tribunus plebis, C. Marcio Rutilio IV. Q. Seruilio (Ahala) Coss. anno CDXI. Ne quis eundem Magistratum intra decem annos caperet, neu duos Magistratus vno anno gereret. Liuius lib. 7.

Cornelia lex. F

Genutiam legem repetiit & confirmauit L. Cornelius Sulla Fellix, Dictator & Consul II. cum Q. Cœcilio Metello Pio, anno IↃCLXXIII. Tulit enim, vt, si quis Magistratum peteret, quem ante gessisset, nisi decennium interiectum esset, eius ratio non haberetur. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus.

Pompeia lex.

Cneus etiam Pompeius Magnus, III. Consul cum Q. Cœlio Metello Pio Scipione, anno IↃCCI. legem tulit, Ne cuius absentis in Magistratuum Comitijs ratio haberetur, vno Cæsare excepto. Priuilegium hoc potius, quam lex est. Dio libr. 40. Plutarchus in Pompeio & Cæsare, &c.

Sempronia lex.

Iniqua lex fuit Sempronia, qua C. Sempronius Grachus Tribun. plebis ann. IↃCXXX. Q. Cœcilio Metello Balearico, T. Quinctio Flaminio Coss. tulit, vt, cui Magistratus abrogatus fuisset, ei Magistratum iterum capere ius non esset, qua lege M. Gelanius, cui Tib. Grachi lege Tribunatus abrogatus fuerat, notabatur. Eam tamen Caius post ipse Corneliæ matris precibus abrogauit. Plutarchus in Grachis & alij.

Cornelia lex.

Iniquior etiam Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Felix Dictator tulit, vt iis, qui suas partes in ciuili bello secuti essent honores ante tempus capere ius esset, vtque proscriptorum liberi honorum petendorum potestate priuarentur. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus. Plin. lib. 7. Quinctilianus lib. 11. c. 1. Cicero in Pisonianam Dio lib. 41.

Hircia lex.

Similis huic est lex Hircia, de Pompeianis, ab A. Hircio, eo, qui postea in pugna ad Mutinam cecidit, lata, vt Pompeiani ad dignitates non admitterentur. Cicero Philip. 13. in Antonij epistola. Hæ leges in genere de Magistratibus loquuntur, videamus speciales.

DE CONSVLIBVS.

De Consulibus quatuor, ex magno numero earum quæ iniuria temporum interciderunt, leges extant, Iunia, Terentia, Licinia, Sextia, Genutia.

Prima est Iunia, quam Iunius Brutus primus Consul tum solus, anno CCXLIII. tulit, vt imperium Tarquinio abrogaretur, ipse idem cum coniuge ac liberis, itemque omneis Tarquiniæ gentis exularent: vt capitale esset, si quis de iis reuocandis mentionem faceret: vt Regio imperio abrogato, Consules duo Regia potestate quotannis Comitiis Centuriatis à populo crearentur. Dionysius lib. 4. Liuius lib. 2.

Verum multum huic legi detraxerunt leges Valeriæ de prouocatione, de quibus paulo ante.

Terentia lex.

Neque solum hæ multum detraxerunt Consulum potestati, verum cum ipsi multa tyrannice, & licenter agerent, quippe quorum imperium nullis erat legibus circumscriptum, legem tulit C. Terentius Arsa Tribunus plebis, anno CCXCI. L. Lucretio Tricipitino, T. Veturio Gemino Cicurino Coss. Vt Quinqueuiri crearentur legibus de Consulari imperio scribendis, ne ipsi libidinem ac licentiam suam pro lege haberent. Dionysius lib. 3. qui quidem perlatam eam non fuisse scribit. Fuit tamen causa creandis postea Decemuiris legibus scribendis Consulari potestate.

Sextia lex, quæ & Sextia Licinia dicitur.

Et Consulatus quidem primum solis Patriciis patebat, Plebeij ab eius petitione excludebantur, quod ægre

ægre ferens plebs, tandem per Tribunos effecit, vt sibi etiam eum capere liceret. Tulerunt enim legem C. Licinius Stolo, L. Sextium Tribuni plebis, L. Furio Camillo Dictatore, anno CCCCXXCVI. Vt Consulum alter ex plebe crearetur. Liuius libro 6. A

Genutia lex.

Hanc secuta est Genutia, quam tulit L. Genutius Tribunus plebis, C. Marcio Rutilio IV. Q. Seruilio Hala, Coss. anno CDXI. Vti liceret ambos Consules ex plebe creari, Liuius libro 7.

DE PRÆTORIBVS. B

De Prætoribus prima lex fuit, quam Manutius à M. Furio Camillo Dictatore, anno Vrbis CCCXXCVI. latam esse putat, vt Prætor vnus, qui ius in Vrbe diceret, quod ante Consulum munus fuerat, Patricius crearetur, Liuius libr. 6. A quo tamen Magistratu, & quibus Comitiis lata sit, non explicat.

Bæbia lex.

Secuta hanc est Bæbia, vt alternis annis quaterni Prætores crearentur. Liuius lib. 40. Festus nominat in voce Rogat. C

Cornelia lex.

De iurisdictione Prætorum L. Cornelius Sulla Felix Dictator, & Consul II. cum Q. Cæcilio Metello Pio anno IↃCLXXIII. nemine quidem repugnante, multis tamen inuitis, quemadmodum scribit Asconius, vt Prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent. Quæ res tum gratiam ambitiosis Prætoribus, qui varie ius dicere assueuerant, sustulit. Solebant enim antea Prætores neglectis edictis perpetuis, vt quisque D auaritia aut ambitione ducebatur, varie ius dicere: hacque ratione fiebat, vt singulis annis noua edicta proponerentur, ipsumque ius Prætorium ob edictorũ varietatem turbaretur. Dio lib. 36. Cicero Philippica 2. meminit etiam huius legis: Ne Prætor plus quam X. dies ab Vrbe abesset, quod caput existimat Manutius vel primæ de Prætoribus legi additum, vel postea latum fuisse.

DE CENSORIBVS.

Primum lex lata fuit de Censoribus quinqueuiri E imperio è gente Patricia creandis, anno CCCX. M. Geganio Macerino II. T. Quinctio Capitolino V. Coss. de qua licet certum testimonium non extet, tamen dubitandi etiam nulla iusta causa est.

Aemilia lex.

Abrogauit hanc legem Mar. Æmilius Dictator II. anno CCCIX. qui tulit, Ne censura, quæ vsque eo quinquennalis fuerat, plus quam annua, ac semestris esset. Liuius lib. 4. & 9. F

Publilia lex.

Secuta illa est, quæ de Censoribus, ex plebe etiam creandis lata est: Cum enim primum Patriciis solis ea dignitas pateret, tulit legem Q. Publilius Philo Dictator, anno CDXIV. Vt cum eo ventum esset, vt vtrumque plebeium Consulem fieri liceret, alter ex plebe Censor crearetur. Liuius libro 8.

Marcia lex.

Marcia lex à Marcio Censorino lata est, Ne cui bis Censuram gerere liceret. Plutarchus in Coriolano.

Ouinia lex.

De munere & potestate Censorum lex Ouinia à Festo recitatur, qua latum est, vt Censores ex omni ordine optimum quemque curiatim in Senatu legeret. Quo factum, vt qui præteriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi.

Clodia lex.

Neque prætermittenda hoc loco est lex Clodia, quam tulit P. Clodius Tribun. plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonio, A. Gabinio Coss. anno IↃCXCV. Ne quem Censores in legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, & vtriusque Censoris sententia damnatus esset. Asconius in Pisonianam, Cicero in eadem in Miloniana, & Sextiana. Hac autem lege Censoriæ potestatis ius imminutum est, quod quadringentis annis in Republica vt inquit in Pisonem Cicero, retentum fuerat. Antea enim Censoribus notam apponere licuit etiam non accusatis, & quod vnus statuisset, nisi alter diserte intercessisset, aut notatum liberasset, tantundem erat, ac si vtriusque iudicio esset damnatus.

Cæcilia lex.

Restituit eis pristinam potestatem, abrogata lege Clodia, Q. Cæcilius Metellus Pius Scipio Consul cum Cn. Pompeio Magno anno IↃCCI. Tulit enim, Vt Censoria potestas, quam P. Clodius Tribunus plebis imminuerat, restitueretur. Dio lib. 40.

DE DICTATORE.

Dictator primum sine prouocatione, optima lege, qua voce quam plenissimum ius eius Magistratus significabatur, creatus est, Senatu ita decernente, & lege cautum, vti ex Consularibus fieret: item, Ne Dictatori equum conscendere liceret. Prioris legis Liuius meminit, posterioris Plutarchus in Fabio Maximo: à quo vero latæ eæ sint, non additur. Postquam autem Duillia, & Valeria Horatia promulgatæ sunt, & cautum, Ne quis vllum Magistratum sine prouocatione crearet, facile intelligitur à Dictatore etiam prouocationem ad populum concessam esse: & tum in creatione eius desitum est dici, vti optima lege, vtpote imminuto iure priorum Magistratuum. Auctor est Festus.

Memorantur deinde lex Genutia Æmilia de clauo pangendo, quam tulere ex S.C. Cn. Genutius Auentinensis, L. Æmilius Mamercinus Coss. anno CCCXC, Vt qui Prætor maximus esset, Idibus Septembribus clauum pangeret. Liuius lib. 7. vbi addit, legem ætate sua fuisse priscis literis, verbisque scriptam, clauumque, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum, eoque Mineruæ templo dicatam legẽ, quia numerus à Minerua inuentus sit.

Metilia lex.

Contra morem maiorum fuit lex, quam tulit M. Metellus, siue Metilius, quod Sigonio placet, Tribunus plebis, anno IↃXXXVI. Cn. Seruilio Gemino, C. Flaminio II. Coss. vt Magistri Equitum, & Dictatoris ius

ius æquaretur. Liuius lib.22. Quæ lex lata fuit in gratiam, & fauorem M. Minutij Rufi, qui Magister Equitum contra edictum Dictatoris sui, Q. Fabij Maximi pugnauerat.

Fuit Dictatura ab initio Magistratus semestris, qui mos fere vsque ad Sullæ tempora mansit: tum vero L. Valerius Flaccus Interrex à Senatu proditus, ciuitate Consulibus destituta. Cn. Papirio Carbone, & C. Mario interfectis, legem tulit, vt L. Cornelius Sulla perpetuus Dictator Reipublicæ constituendæ causa crearetur, & quæcunque is, aut tanquam Consul, aut tanquam Proconsul gessisset, rata essent. Cicero Verrina 4. in Rullum. Appianus libr. 1. de bellis ciuilibus.

Antonia lex.

Fuit & de Dictatura C. Iulij Cæsaris lex lata, à quo, incertum.

Tandem vero, cum multa Dictatores tyrannice agerent, & nomen illud inuisum populo Romano esset, legem tulit M. Antonius Triumuir Reipublicæ constituendæ, Ne quis, vllam ob causam de Dictatore creando referret, neve Dictaturum oblatam acciperet: qui secus faceret, eum vt necare, ius fasque esset. Appianus libr. 3. de bellis ciuilibus.

De Tribunis militum Consulari potestate. Primum memoratur lex illa, vt Tribuni militum Consulari potestate promiscue ex Patribus, & plebe crearentur, qui tamen per annos XLVI. Patricij omnes creati sunt. Liuius libro 4.

Licinia lex.

Refertur post hanc Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo Tribunus plebis, Sp. Furio Medullino, P. Clœlio Siculo, &c. Tribunis militum anno CCCLXXVI. Ne eo anno Tribunorum militum Comitia fierent. Liuius lib. 6. Verum ea non tenuit.

Titia lex.

De Triumuiris R. P. C. legem tulit P. Titius Tribunus plebis anno IↃCCX. C. Vibio Pansa, A. Hirco Coss. Vt Tresuiri Consulari potestate constituendæ Reipublicæ, in quinquennium crearentur. Cn. Octauius, M. Æmilius Lepidus, & M. Antonius. Appianus lib. 4. de bellis ciuilibus, & Florus epitoma 120. Pertinet huc lex regia de vnius imperio, quam libro præcedenti, cap. 12. recitauimus, vnde peti potest. Prolixiorem eius explicationem apud Antonium Vaccam Iurisconsultum, & Marium Salamonium libro 5. & 6. de Principatu habes. Hactenus de Magistratibus maioribus.

Cap. VI.

De Magistratibus minoribus.

De Quæstoribus Valeria lex.

Vidimus capite præcedenti, quibus legibus Magistratuum Romanorum maiorum potestas confirmata, interdum etiam deminuta, nonnunquam omnino sublata fuerit: hoc capite de minoribus dicemus, quorum primi sunt Quæstores.

De Quæstoribus reperiuntur tres leges, Valeria & alia, ἀνώνυμος, & Cornelia.

Valeriam tulit P. Valerius Poplicola Coss. solus, Bruto collega mortuo, anno CCXLIII. Vt pecuniæ publicæ in æde Saturni reconderentur, duoq; Quæstores crearentur. Liuius lib. 2. Plutarch. in Poplicola, & alij.

Secuta hanc alia est, qua constitutum fuit, vt præter duos vrbanos Quæstores, duo alij, qui Consulibus ad ministeria belli præsto essent, crearentur, iique promiscue de plebe, ac Patribus, libero populi suffragio. Item, vt Quæstoribus anno confecto redire ex Prouincia liceret. Plutarchus in Gracchis.

Cornelia lex.

Tertia est Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Dictator anno IↃCLXXIII. tulit, vt viginti Quæstores supplendo Senatui crearentur, cui iudicia tradiderat. Tacitus li. 2. Annalium.

De Tribunis plebis Iunia sacrata lex.

Sequuntur Tribuni plebis. De his vero multæ adhuc extant leges. Prima est Iunia sacrata, quam tulit L. Iunius Brutus Tribunus plebis primus creatus anno CCLX. Sp. Cassio Viscel. II. Posthum. Cumino Aurunco II. Coss. vbi plebi sui Magistratus essent sacrosancti, quibus auxilij latio aduersus Consules esset: neve cui Patrum capere eum Magistratum liceret. Dion. lib. 6. hæc legis verba refert: Ne quis Trib. quasi priuatum, quicquam facere cogito, neve virgis cædito, neve cædi iubeto: ne occidito: neve occidi iubeto, qui aduersus ea fecerit, sacer esto: bonaque eius Cereri sacra sunto: eumque occidere, ius, fasque esto. Liuius libro 3. etiam hoc carmen ex rogatione illa edit: Si Tribunos plebis decem rogabo, si quis minus hodie decem Tribunos plebis fecerit, hi tum quos sibi collegas cooptassint, ita illi legitimi eadem lege Tribuni plebeij sint, vt illi, quos hodie Tribuni plebeij fecerint. Dicebantur autem leges sacratæ, inquit Festus, quibus sancitum erat, vt si quis aduersus eas fecisset, sacer alicui Deorum esset. Sunt qui esse dicant sacratas, quas plebs iurata in monte sacro sciuerit. Illud dubitari potest, verumne sit, quod scribit Diodorus li. 12. in Auentino fœdere comprehensum fuisse, vti Tribuni plebis exacto sui Magistratus anno, mox totidem alios in annum sequentem designarent: quod si prætermisissent, illico viui comburerentur: sin aliquando diutius eos in designando dissensio tardaret, interea potestas eis prorogaretur dum alios crearent, cum apud nullum alium scriptorem expresse eius rei mentio fiat.

Icilia lex.

Secuta sacratas leges est Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, T. Gegano Macerino, P. Minutio Augurino Coss. anno CCLXI. Ne quis Tribuno ad populum concionanti contradiceret, neve eum interpellaret. Qui contra faceret, prædes Tribunis daret, se mulctam, quam ipsi irrogarent, soluturum. Qui prædes non daret, capital esset, familiaque eius sacra esset: si quid esset in multis controuersiæ, populi iudicium esset, Dionysius lib. 7.

Duillia

Duillia lex.

Post hanc, legem tulit M. Duellius Tribunus pleb. L. Valerio Poplicola Potito, M. Horatio Barbato Coss. anno CCCIV. vt qui plebem sine Tribunis plebis reliquisset, quiq; Magistratum sine prouocatione creasset, tergo & capite puniretur. Liuius lib.3.

Horatia lex.

Eodem anno legem tulit M. Horatius Barbatus Consul cum L. Valerio Poplicola, vt qui Tribunus plebis, Ædilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret, Liuius lib.3. Dionysius lib.11.

Trebonia lex.

Anno insequenti CCCV. Lat. Herminio Aquilino, T. Virginio Tricosto Cælimontano Coss. L. Trebonius Tribunus plebis legem tulit, vt qui plebem Romanam Tribunos plebis rogaret, is vsque eo rogaret, dum Tribunos plebis faceret. Qua Tribunorum cooptatio collegio adempta in populum Romanum translata est. Liuius lib.3, & 5.

Atinia lex.

Cum vero initio Tribuni plebis Senatu excluderentur, legem tulit Atinius Tribunus plebis, vt qui Tribunus plebis esset, dicendæque in Senatu sententiæ ius haberet. Agell. lib.14. cap. vlt.

Papiria lex.

C. Papirius Carbo Tribunus plebis legem tulit anno IↃCXXIII. M. Perperena. C. Claudio Pulchro Coss. Vt eundem Tribunum plebis quoties quidem vellet, creari liceret. Quæ tamen perlata non est, Florus epitoma 59. Cic. in Lælio.

Cornelia lex.

Omnem Potestatem Tribunis plebis ademit L. Cornel Sulla Dictator, anno IↃCLXXIII. lege lata. Ne Tribunis plebis ferendarum legum, concionandive ius esset, neve ad eos prouocatio esset, vt ne iis intercedere liceret neve iis, qui Tribuni plebis fuissent, alios postea Magistratus capere liceret. Cic. li.3. Legib. Cæsar. lib.1. Commentariorum de bello Gallico, Plutarchus in Sulla, Florus epitomis. Appian. lib.1. de bellis ciuilib. Ascon. in 3. Verrinam.

Abrogata tamen ex parte hæc lex est à C. Aurelio Cotta Consule cum L. Octauio, anno IↃCLXXIIX. qui tulit, vt Tribunis plebis liceret postea alios Magistratus capere, quod lege Sullæ iis erat ademptum. Asconius in Cornelianam in Verrem 1. Velleius li.2.

Pompeia lex.

In vniuersum autem omnem potestatem & dignitatem Tribunis plebis restituit Cn. Pompeius Magnus Consul I. cum M. Crasso, anno IↃCXXCIII. Tulit enim, vt ad Tribunos plebis prouocandi ius esset, F omniaque omnino, quæ Tribunis plebis ademerat Sylla, illis restituerentur. Plutarch. in Pompeio, Ascon. Verrin. 1. & 2. & Cæsar lib.1. de Bello ciuili.

Publica Lætoria lex.

De Comitiis Tribunorum plebis & aliorum Magistratuum plebeiorum lata est lex à Volerone, Publilio Philone, & Lætorio Tribunis plebis, App. Claudio Sabino Regillensi, T. Quinctio Barbato Capitolino Coss. anno CCXXCII. Vt plebeij Magistratus, qui

A antea Curiatis Comitiis fiebant, deinceps remotis patribus, Tributis Comitiis crearentur. Liu. 2. Dionys. lib.6.

De Aedilib. Curulibus Furia lex.

De Ædilibus Curulibus legem tulit, vt opinatur Manutius, M. Furius Camillus Dictator, anno CDXXV. vt duo Ædiles ex Patribus crearentur. Liu. lib. 6. in fine.

De triumuiris Capitalibus Papiria lex.

De Triumuiris Capitalibus lex Papiria extat apud
B Festum, quam L. Papirius Tribunus plebis tulit, vt, qui inter ciues ius diceret. Tresuiros Capitales populum rogaret, qui Sacramenta litigatorum exigerent, iudicarentque: eodemque iure essent, vti quos ex legibus, plebisve scitis exigere, iudicareve oportet. Atque de Magistratibus hactenus.

C

Cap. VII.

De legibus, earum vi & potestate, item de Priuilegiis.

Comitiis & Magistratus creati, & leges latæ, & iudicia exercita fuerunt. Cum igitur hactenus de Magistratibus dixerimus: nunc de legibus agemus, quarum duo fuerunt genera. Aliæ enim Centuriatis Comitiis, quæ quidem proprie leges dicuntur: aliæ Tributis Comitiis, quæ plebiscita, latæ sunt. De ple-
D biscitis hæ leges loquuntur.

Horatia Valeria lex de Plebiscitis.

Prima est Horatia Valeria, quam tulere L. Valerius Poplicola Potitus, M. Horatius Barbatus Coss. anno CCCIV. vt quod tributim plebs iussisset, populus teneret, Liuius lib.1. Dionysi. li.2.

Hortensia lex de Plebiscitis.

Confirmauit hanc, & amplius extendit Q. Hortensius Dictator seditionis sedandæ causa creatus, anno CDLXVII. vt eo iure, quod plebs statuisset, omnes
E Quirites tenerentur, cum antea Patricij non tenerentur, Agellius libro 15. cap. 27. Florus epitom. 11. Plinius.

Publilia lex.

Retulit hanc post annos aliquot Q. Publius Philo Dictator, anno IↃXIV. Qui etiam de Centuriatis legibus tulit: vt legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent. Liuius lib. 8.

Cæcilia Didia lex.

De ratione legum ferendarum laudatur Cæcilia Didia, à Q. Cæcilio Metello, T. Didio Coss. anno IↃCLV. lata. Ne multis de rebus compluribus, aut id quod nollet, accipere, aut id quod vellet repudiare. Item, vt in legibus promulgandis trinundinum seruaretur. Cicero Philipp. 5. pro Domo sua, & ad Att. epist. 1. Paulus Manut. Cæciliam Didiam non vnam legem esse contendit, sed duas diuersa sententia latas, vt primum quidem caput ad priorem, posterius ad aliam referatur.

Iunia

Iunia Licinia lex, de trinundino.

De Trinundino etiam Iunia Licinia fuit, quam D. Iunius Silanus, & L. Licinius Muræna Coss. anno IↃcxcr. tulerunt, Vt ijs qui trinundinũ in ferẽda lege non seruassent, grauiores, quam lex Cæcilia & Didia sanxissent, pœnæ irrogarentur. Cicero Philip. 5. lib. 1. & 4. epistolarum ad Atticum, in Vatinium, & pro Domo.

Clodia lex de intercessione.

Tribunorum plebis intercessionem in legum Comitijs sustulit P. Clodius Tribunus plebis, lege lata, vt libera & soluta in ferendis legibus Tribunorum plebis potestas esset, neque intercessione impediretur. Cicero pro Sestio, Nouem enim Tribunus plebis vnus obsistere poterat. Dio lib. 38.

Æbutia lex de XII. Tab.

De XII. Tabularum legibus tulit L. Æbutius Tribunus plebis, vt duodecim Tabularum capita, quæ Reipublicæ propter antiquitatem, obsoletasque res inutilia essent, abrogarentur: solæ legis actiones centumuiralium causarum manerent. Agellius lib. 16. c. 10. Ludouicus Charondas de hac lege in fragmento quodam Romanæ antiquitatis sic reperiri ait: L. Æbutius Tribunus plebis, vir popularis, legem tulit ad populum, vt XII. Tabularum capita, quæ inutilia essent Reipublicæ, tollerentur. Quæ lex multis contradicentibus tandem rogata est.

Iulia lex de suis legibus.

Non probatur lex Iulia, quam tulit C. Iulius Cæsar, Dictator, vt ei, qui in suas leges non iurasset, capitale esset. Appianus lib. 2. de Bellis ciuilibus.

Licinia Æbutia lex.

Huc denique Licinia Æbutia referatur, quam de legum latoribus tulere Licinius, & Æbutius Trib. plebis, vti potestas nulla, curiariove non modo ijs, qui de aliqua curatione aut potestate tulissent: sed nec eorum collegis, cognatis, affinibus mandaretur. Cicero in oratione 2. contra Rullum & in oratione pro Domo sua. Sunt tamen qui duas leges constituant: alteram Liciniam, aliam Æbutiam, quæ eiusdem generis fuerint.

Cornelia lex, de iis, qui legibus soluuntur.

Quanquam autem ita constitutum esset, vt legibus ijs, quas populus suffragijs suis confirmaret, omnes Quirites tenerentur: tamen factum est nonnunquam, vt quidam grauibus de causis legibus soluerentur: qua de re C. Cornelius Tribunus plebis, C. Pisone, M. Glabrione Coss. an. IↃcxcvi. legem tulit. Ne quis in Senatu legibus solueretur, nisi cc. affuissent: neve qui cum solutus esset, intercederet, cum ea de re ad populum ferretur. Asconius in Cornelianam. Quod eo pertinebant, vt esset quidem in Senatus potestate dare extra ordinem imperia, legibusq; soluere, sed ita, vt post ad populum veteri more de ea re referretur. Dio lib. 36.

Horatia lex de Caia Tarratia.

Priuilegij speciem habet lex Horatia, quam tulit M. Horatius, vt Caiæ Tarratiæ virgini Vestali certi honores tribuerentur, in his vt testabilis esset. Vt si quadraginta annos nata Sacerdotio abire, ac nubere voluisset, ius ei potestasque exaugurandi atque nubendi esset: munificentiæ & beneficij gratia, quod campum Tiberinum, siue Martium populo Romano condonasset, Agellius lib. 6. cap. 7. Plutarchus in Poplicola, vbi eam Tarquiniam appellat.

Ampia Labiena lex de Cn. Pompeio.

Est & priuilegium lex illa quam T. Ampius, & T. Labienus Tribunis plebis, Q. Cæcilio Metello Celere, L. Afranio Coss. anno IↃcxciii. tulerunt, vt Cn. Pompeius victor ex Asia ludis Circensibus corona aurea, & omni cultu triumphantium vteretur: Scenicis autem prætexta coronaque aurea. Velleius lib. 2. Plura priuilegia passim in hoc libro recitantur.

Cap. VIII.

PARALIPOMENA.

Magistratus in prouincias non tam latis legibus, quam sorte missi, sors in bellis, in qualibet re incerta.

Qvæ in superioribus habentur capitibus, aut leuia sunt, aut antea hoc in opere a me explicata: superest vt decretas magistratibus prouincias ostendamus, non tam legum beneficio, quam sortis arbitrio, quæ in decernendis prouincijs veluti arbitra interponebatur. *Ac primum, consules sorte commissas prouincias obtinebant.* Vt ex Authentica *de Consulibus* manifestum est. Non sum ignarus multa ab omniscio Andrea Tiraquel. in tractatum illum luculentum, & variæ eruditionis, de legibus Connubialibus esse congesta. T. Liuius omnibus paginis testimoniorum plenissimus, 1. Decad. libro 4. & lib. 7. *Censuit senatus vtrique legiones scribi, consulesque sortiri prouincias iussit.* Et lib. 10. in controuersia illa celebratissima inter Fabium Maximum & P. Decium consules. & 3. Decad. lib. 2. in Consulatu Marcelli & Leuini. & 4. Decad. lib. 2. in initio, & lib. 4. *Illa tacita suberat cura, nec nouus consul Græciam prouinciam sortiretur.* Eiusdem denique Decadis lib. 7. in principio. Plutarchus sæpe, in Paulo Æmilio, in Crassio. M. Tull. lib. 1. ad Attic. Epist. 12. *Quibus ego mederi, & antea sæpe studui, & vehemẽtius post sortitionem prouinciæ.* Epist. 14. in limine. *Senatus decreuit, vt consules duas prouincias sortirentur Gallias.* Valer. Maxim. lib. 3. cap. 7. tit. 5. *Q. Metellum, Q. que Pompeium consulares, suos vehementer inimicos, cupitam sibi profectionem in prouinciam Hispaniam, quam sortitus erat, identidem exprobrantes, legatos secum ire illuc coegit.* Fuerat certe hic *P. Furius Philus* cõsul, vt ex narratione Valerij liquet, col-

collegamque habuit *C. Flaminium*, vt ex Faſtis Capitolinis clarum, & docuit Aurelius Caſſiodorus in Chronico conſulari, licet non *Philum* ille, ſed Philonem vocet: atq; hoc ipſum eſt, quod dicitur prouincias inter conſules comparari, ſortirique. 3. Decad. lib. 10. princ. T. Liuius. *Cn. Seruilius Cepio, & Cn. Seruilius Geminus conſules, cum de republica belloque & pace ad ſenatum retuliſſent, cenſuerunt patres, vt conſules inter ſe compararent, ſortirenturque, vter Brutios aduerſus Annibalem, vter Hetruriam Ligures prouinciam haberet.* Sæpe & extra ſortem prouinciæ demandatæ. Eiuſdem Decadis lib. 8. *Sicilia extra ſortem, concedente collega, Scipioni delegata eſt.*

Sortiebantur etiam *proconſules* prouincias ſuas, teſtis eſt Ælius Spartianus in Seuero, Andreas Alciatus lib. 5. Parerg. cap. 22. ex Dione Cocceiano lib. 58. C. Plin. Iunior lib. 2. Epiſt. 12. *Cornutus Tertullus cenſuit ordine mouendum* (Marium Priſcum) *acutius Nerua, in ſortitione prouinciæ rationem eius non habendam, quæ ſententia tanquam mitior, vicit.* Fuiſſe autem prouinciam eam proconſularem, diſcimus ex eodem Plinio Epiſtola præcedente. *Marius Priſcus, accuſantibus Afris, quibus proconſul præfuerat, omiſſa defenſione iudices petijt.* Paulus Iuriſconſul. *lib. 36. ff de adoptionib. Emancipari filium à Patre quocunque loco poſſe conſtat, vt exeat de patria poteſtate, apud proconſulem etiam in ea prouincia, quam ſortitus non eſt, & manumitti, & adoptionem poſſe dari placet.* M. Tullius ad Q. Metellum proconſulem ſcribens lib. 5. familiar. Epiſt. 2. *Nihil dico de ſortitione veſtra, tantum te ſuſpicari volo, nihil ea in re per collegam meum, me inſciente, eſſe factum, recordare cætera, quam cito ſenatum illo die, facta ſortitione coegerim.* Qui locus clariſſimus, oſtendit ſortitionem inualidam, niſi firmatam Senatuſconſulto, itaque coram populo, vt cæteri magiſtratus omnes vrbici, ita & prouinciales eligebantur, & accedente Senatus authoritate, in decretas ſibi à populo prouincias profectionem inſtituebant.

Prouinciæ etiam præſidiales ſorte concedebantur *Præſidibus*, nam antiquæ libertatis prouinciæ proconſulibus demandabantur, aliæ per præſides adminiſtrabantur. Strabo Amaſian. lib. 6. in fine. atque hæ *validiores* audiunt à C. Suetonio in Auguſto cap. 47. Hegeſippus apud Marcellum Ponzanum Dilucidation. ſuar. pag. 440. Q. Symmach. lib. 1. Epiſt. vlt. *Alexander vir ornatiſſimus ſortitus prouinciam præſidialem putat honori ſuo incrementa præſtari, ſi tuo amore potiatur.* in M. S. Iacobi Curacij codice, *ſortitus præſentiam præſidialem*, ſed peſſime. Notiſſimum enim, quaſdam prouincias præſidiales fuiſſe, quo in numero recenſentur *Sicilia*, & *Sardinia*, Sext. Ruffus in libello Breu. hiſt. Rom. *quatuor Hiſpanicæ*, Martian. Capella lib. 6. *Tripolis, vtraque Mauritania*, Ruff. ibidem loci, vt & *Ægyptus*, Corn. Tacit. lib. 12. Annal. & lib. 1. hiſtor. *Gallia*, Treb. Pollio in Poſthumo, Dalmatia, Fl. Vopiſc. in Carino, legendus præter alios, eſt Alexander ab Alexandro lib. 2. Genial. dier. cap. 27.

Par ratio *quæſtorum*, qui in obtinenda prouincia, ſortem experiebantur. Cuius rei fides ex M. Tullio ſæpiſſime, in Orat. pro L. Murena, in Orat. in Vatinium, Orat. 3. in C. Verrem. L. Feneſtella, ſi modo is author eſt, ac non Verius Dominicus Floccus, eius libelli qui de Magiſtratibus circumfertur. C. Suet. in Veſpaſ. cap. 2. *Quæſtor Cretam & Cyrenas ſorte tulit.* Valer. Maxim. lib. 6. cap. 9. tit. vlt. *Quapropter C. Marium conſulem moleſte tuliſſe traditur, quod ſibi aſperrimum in Africa bellum gerenti tam delicatus quæſtor ſorte obueniſſet.* Tacit. in vita Iulij Agricolæ: *Sors quæſturæ prouinciam Aſiam dedit.* Sed quando primum inualuit is mos, expeditum reperies apud Vlpianum Iuriſconſult. *L. vn. ff. de offic. quæſtor. Ex quæſtoribus quidam ſolebant prouincias ſortiri ex ſenatuſconſulto, quod factum eſt Decimo Druſo, & Porcina conſulibus; ſane non omnes quæſtores prouincias ſortiebantur, verum excepti erant candidati principis.* Hæc ille ex Iunio Trebatio, & Feneſtella. Sed quinam illi *candidati principis*? quibus non conceſſum prouincias ſortiri? Sunt illi quibus aditus primus ad honores patefiebat, quique latera principis ſemper ſtipabant. Dixi abundantiſſime ad illud Claudiani de 4. Hon. conſul. ad finem,

Per Ligurum populo ſolitos conſpectior ires,
At inter niueas alte veherere cohortes,
Subnixiſque alte pubes electa lacertis
Sidereum geſtaret onus.

Addendæ inſcriptiones, præter Fabium lib. 6. c. 4. quarum prima eſt.

LEG. PR. PR. PROVINC. BELGICÆ. LEG. I. MINERVIÆ. CANDIDATO. CÆSARIS. IN. PRÆTVRA. ET. TRIBVNATV. PLEBIS.

Altera in hæc verba concipitur.

ADLECTO. A. SACRATISSIMO. IMP. HADRIANO. AVG. INTER. TRIBVNITIOS. PR. PEREGR. CANDIDATO. AVG.

Tertia ſic ſe habet in æde cuiuſdam parietis ædis ſacræ Tibure apud Onufrium Panuinium.

DIVI. HADRIANI. AVG. IN. OMNIBVS. HONORIBVS CANDIDATO. IMPERATOR. TRIB. LATICLAVIO.

Denique *Prætores* ſorte addicente prouincias ſuas obtinebant. M. Tullius varijs in locis. lib. 8. ad familiar. Epiſt. 9. Et Act. 2. in C. Verrem: *Cum prætores deſignati ſortirentur.* Et 3. Verrina: *Nam vt prætor factus eſt, & ſortem nactus eſt vrbanæ prouinciæ.* Sueton. Auguſto cap. 3. *Ex prætura Macedoniam ſortitus.* Idem in Iulio cap. 18. *Ex prætura vlteriorem ſortitus Hiſpaniam* & paſſim iſtud apud bonos ſcriptores. quamquam reprehenſum id à quibuſdam veterum rerum publicarum inſtructoribus, quod in electione illa, quæ per ſortem fit, *plus temeritas valeat, & caſus, quam ratio & conſilium.* Liborius à Bodenſtain Iuriſprudentiæ Politicæ lib. 1. cap. 33.

Neque

A Neque tantum prouinciæ sortis arbitrio subiectæ, dum diuiderentur, sed & bella exercitusque, aut quælibet alia tegendi publice forma. cuius rei quam antiquus ritus discimus ex Homero lib. 7. Iliados, vbi Hector fortissimum prouocat Græcorum, illi omnes cum exire gestirent, sorti rem permiserunt, tum quidem Aiacem, alij Diomedem, nonnulli Agamemnonem à Ioue petierunt, quod cum Alexander legisset; *Interficerem*, inquit, *qui me tertium nominasset*. Vt retulit D. Ausonius in Panegyrico. Aiax ipse apud Ouidium lib. 13. Metamorphos. Fab. 1.

B *——Sortemq; meam vouistis Achiui,*
Et vestræ valuere preces.

Et sorte excubabant. Sidon. Apollinar. lib. 8. Epist. 6. *Si quid inter excubiales curas, vtpote in castris, saltem sortito vocabis.* L. Apul. lib. 4. Milesiar. *Latrones sorte ducti noctibus excubabant speculandi gratia.* Vegetius, Cod. Theodos. & Suetonius ab eruditissimo Sauarone notati, D. Auson. in Ludo Sapient.

Nostris negotiis sua loca sortito data.

C Valer. Flacc. lib. 3. Argonautic.

Iamq; adeo nec porta ducem, nec pone moratur
Excubias sortita manus.

Ad pericula sorte exibant, & periturorum nomina educebantur. Seruius Honoratus ad lib. 6. Æneid. *Ob mortem Androgei Minois filij, ab Atheniensibus, ijs victis pœnam indixit, vt quotannis septem filios, septem filias edendos Minotauro darent, quos illi, vt commune omnibus esset periculum, sorte delegebant.* Virgilius ipse eo loci,

D *——stat ductis sortibus vrna.*

Et lib. 2. Æneid.

Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt.

Oraculum est, apud Pausaniam in Messeniacis, seu lib. 4.

Κόρην ἄχραντον νερτέροισι δαίμοσι,
Κλήρῳ λαχοῦσαν Αἰπυτιδῶν αἵματος.
Puellam intactam inferis Dijs
Sorte acceptam ab Æpytidarum sanguine.

E Idem Pausanias in Laconicis prodidit Lymnæum locum esse, in quo Dianæ *Orthiæ*, id est, *Rectæ* sacellum erectum est, vbi *sorte ducti* homines mactabantur. *Eubæa à Callisthene Patre, pro sua salute, & Colophonia ab Erichthæo Patre, pro Atheniensibus ex sorte immolatæ sunt.* Iul. Hygin. Fabular. 238. apud Carthaginenses diu Saturno, vel vt alijs visum, Iunoni, puer sorte delectus immolabatur. Euseb. libro 4. Præparat. Euangel. cap. 9. Lactant. Firmian. libro 1. cap. 21. describit operose, præter morem suum, Silius Italic. libro 4.

F *Mos fuit in populis, quos condidit aduena Dido,*
Poscere cæde Deos veniam, ac flagrantibus aris
Infandum dictu, paruos imponere natos,
Vrna reducebat miserandos annua casus,
Sacra Thoantææ, ritusq; imitata Dianæ,
Cui fato, sortiq; Deum de more petebat
Hannibalis prolem discors antiquitus Hanno.

Paucis interiectis Imilce Hannibalis vxor pie.

Quæ porro hæc pietas delubra aspergere tabo?
Heu primæ scelerum causæ mortalibus ægris,
Naturam nescire Deum.

Seruius Maurus ad illud Virgilij lib. 4. Æneid.

Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorte.

Et ad illud lib. 9. Æneid.

Omnis per vallum legio sortita periclum
Excubat.

Siluius ille idem de Romanis Cannensi clade territis, lib. 10.

Munera sortito inuadunt.

Quin imo statio in castris assignabatur militibus sorte, idque ab Heroicis temporibus obseruatum, viri docti ex Hom. lib. 10. Iliad. v. 430. Apoll. Collatius, lib. 2. de Excidio Hierosolymitano.

Parcite, vos, oro, cædisq; immittite sortem,
Inque vicem se quisq; petat.

Neque tantum leges Romanæ sortem admiserunt sed & diuina præscripta, vt ex sacris infinitis pene locis legimus. Numer. cap. 16. *Vt sors terram tribubus diuidat.* Cap. 33. *Ego dedi vobis illam in possessionem, quam diuidetis sorte.* Cap. 34. *Hæc est terra, quam possidebitis sorte.* Cap. 36. *Præcepit vt terram sorte diuideret is filiis Israel.* Legantur ad hæc cap. 1. 31. Deuteronom. Cap. 1. 13. Iosue, cap. 24. in fine lib. 1. Paralipomen. Psalm. 77. lib. 1. Reg. 14. Et *Ionas sorte in mare deiectus.* Ionæ c. 1. missa est sors in vrnam, quo die gens Iudæorum debebat interfici Hester. cap. 3. Denique *contradictiones comprimit sors, & potentes quoque iudicat.* Vt habetur Prouerb. c. 18. Atque vt ad noui fœderis monimenta descendamus, *vestis Christi sorte diuisa*, vt vnanimi suffragio conceptum ab omnibus Euangelistis D. Matth. cap. 27. D. Marco cap. 15. D. Luca c. 23. D. Ioan. cap. 19. Sedulius presbyter Carmin. lib. 5.

Huius in exuuiis sors mittitur, vt sacra vestis
Intemerata manens, à Christo schisma vetaret.

Forte æque recte.

Huius in exuuias sors mittitur.

Quod & Romanis, vt præfatus sum, legibus receptum. Iustinian. Aug. Institut. de legat. *Si plures quibus optio permittitur, non conueniunt, sorti res committitur.* Eadem pene sunt *l. 2. C. quando & quib. lib. 10. Si hæredes & socij non conueniunt in communis rei diuisione, sorti locus est.* Confirmat Caius I.C. *l. 5. ff. Famil. hercisc. Si omnes ijsdem ex partibus hæredes sint, nec inter eos conueniat, sortiri eos oportet.* Et sexcentis alijs locis idipsum obseruari potest, quæ apud Brederodium & Brissonium reperies.

Cap. VIII.

De Prouinciis, earumque Rectoribus.

DE Prouincijs & earum constitutione alibi dicemus, hic tantum leges recitabimus, quæ de ijs sunt rogatæ. Sunt autem duplices. Aliæ enim in genere de Prouinciarum administratione loquuntur, aliæ de certis quibusdam Prouincijs certis personis mandandis agunt.

DE PROVINCIIS IN GENERE. A

Sempronia lex de Prouinc.

Hic prima occurrit Sempronia, quam tulit C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis, an. IↃCXXX. Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coſſ. Vt Senatus quotannis ante Comitia Conſularia, deſignandis Conſulibus prouincias arbitratu ſuo decerneret, quas deinde ipſi deſignati interſe ſortirentur: quod ante, vel poſt deſignatos Conſules, vel poſt initum Conſulatum facere ſolebant. Præterea B cum antea Senatus decreto per Tribunos intercedi poſſet, ne deinceps liceret. Cic. pro Domo ſua, in Vatinium, de Prouincijs Conſularibus, Saluſt. in Iugurtham, Suetonius.

Cornelia lex de Prouinc.

Poſt hanc lata eſt Cornelia, à L. Cornelio Sulla Dictatore, vt opinatur Hotomanus, anno IↃCLXXIII. Vt qui cum imperio in Prouinciam profectus eſſet, tamdiu illud imperium retineret, quoad in Vrbem reuerſus eſſet. Cum antea certo ac præfinito C tempore imperium illud terminaretur: & ſi ſucceſſor non mitteretur, noua rogatione ad imperium prorogandum opus eſſet. Fuit & hoc rogationis huius caput, vt triginta tantum dies, poſtquam ſucceſſor miſſus eſſet, Magiſtratui ad decedendum concederentur. Cicer. epiſt. 9. ad Lent. & lib. 3. ad Appium, epiſt. 6.

Iulia lex de Prouincijs.

De Prouincijs C. Iul. Cæſar duas leges tulit, vnam D Conſul cum M. Calpurnio Bibulo, anno IↃCXCI. cuius aliquot reperiuntur capita: Vt Achaia, Theſſalia, cuncta Græcia liberæ eſſent, neque in ijs Magiſtratibus pop. Rom. ius dicere liceret, Cic. pro Domo ſua in Piſonem, & de Prouincijs Conſularibus. Item: Vt Magiſtratibus tranſeuntibus, eorumque comitibus fœnum, aliaque ab oppidis & vicis ſubminiſtrarentur. Ad Attic. lib. 5. & in Piſonem. Item, Vt duabus in ciuitatibus Prouinciæ ſuæ Magiſtratus decedentes rationes ſuas relinquerent, eaſdemque toti- E dem verbis ad ærarium referrent. Cicer. ad familiares lib. 5. epiſt. 20. & in Piſonem. Item, Ne coronarium aurum ijs qui Prouincias obtinerent, vel decerni, vel ab ijs accipi liceret, niſi decreto triumpho. Cicero in Piſonem. Ne qui cum imperio eſſent, iniuſſu populi, aut Senatus de Prouincia exirent, exercitus educerent, aut bellum ſua ſponte iniuſſu populi, aut Senatus gererent, in regnum alienum accederent. Cic. in Piſonem, pro Poſthumo.

Iulia lex altera. F

Alteram Dictator tulit, Ne Prouinciæ Prætoriæ plus quam annum, ſeu plus quam biennium Conſulares obtinerentur. Cicero Philipp. 3. & 8. Dio libro 43.

Aliæ leges ſunt ſpeciales, de certis quibuſdam Prouincijs, certis perſonis mandandis. Tales ſunt Manlia, Clodia, Treboniæ duæ, Vatinia, & Pompeia.

Manlia lex, de Numidia prouincia.

Manliam L. Manlius Tribunus plebis tulit, C. Mario, L. Caſſio Longino Coſſ. anno IↃCXLVI. Vt Conſuli C. Mario Prouincia Numidia mandaretur.

Vatinia lex.

Vatiniam tulit P. Vatinius Trib. plebis, C. Iulio Cæſare, Calpurnio Bibulo Coſſ. anno IↃCXCIV. Vt C. Cæſari Gallia Ciſalpina cum Illyrico in quinquennium ſine Senatus decreto, & extra ſortem mandaretur. Vt ij, quos in lege nominabat, Legati ſine Senatus decreto cum Cæſare proficiſcerentur. Vt eidem pecunia ex ærario ad exercitum attribueretur. Vt idem coloniam Nouocomum deduceret. Suetonius in Cæſare, Cicero pro Balbo, & epiſtolis ad Lentulum, maxime in Vatinium, Salluſtius in Iugurtha, Plutarchus in vitis.

Clodia lex.

Poſt hanc Clodia lata eſt à P. Clodio Tribuno plebis, L. Calpurnio Piſone Cæſonino, à Gabinio Coſſ. anno IↃCXCV. Vt Gabinio Syria, Babylon Perſæ, Piſoni Macedonia, Achaia, Theſſalia, Græcia, omniſque Bœotia Proconſulari imperio mandaretur: ijque cum exercitu in eas Prouincias ituris pecunia ex ærario attribueretur. Cicero pro Domo, & in Sextiana.

Clodia lex altera de Cypro.

Tulit idem & aliam legem, vt Cyprus Inſula in prouinciæ formam redigeretur, Vt Ptolomæus Rex Cypri ſedens cum purpura, & ſceptro, & illis inſignibus regijs, Præconi publico ſubijceretur, & cum bonis omnibus publicaretur. Vt M. Cato Quæſtor cum iure Prætorio, adiecto etiam Quæſtore, mitteretur in Inſulam Cyprum, & regiæ gazæ vendendæ, & pecuniæ deportandæ præficeretur. Vt qui Bizantij rerum capitalium damnati exularent, populi Rom. nomine in eam ciuitatem reducerentur. Cic. pro Domo ſua, pro Sextio. De Prouincijs Conſularibus, Velleius lib. 2. Plutarchus in vitis.

Trebonia lex vna.

L. Trebonius Tribunus plebis duas leges tulit Cn. Pompeio Magno II. M. Licinio Craſſo II. Coſſ. anno IↃCXCIIX. Prior fuit, vt Cæſari Imperium in Gallia in aliud quinquennium, quam quod ex Vatinia lege conceſſum erat, prorogaretur. Ita Senatui ſucceſſoris mittendi poteſtatem adimebat. Cicero lib. 7. 8. 9. 10. ad Atticum, Florus epitoma 105. Plutarchus in Pompeio, & Catone Vticenſi. Dio lib. 39. Altera fuit, vt Pompeio Magno & Craſſo Conſulibus, Syria & Hiſpania Prouinciæ in quinquennium darentur. Plutarchus in Pompeio.

Trebonia lex altera. Pompeia lex.

Anno IↃCCI. Cn. Pompeius Magnus Conſul III. cum Q. Cæcilio Metello Pio, legē tulit, vt ſibi Hiſpania prouincia in alterū quinquennium prorogaretur.

Dio

Dio lib. 38. & Plutarch. in vitis, qui tamen quadriennium scribit. Sequuntur leges de Colonis.

Caput IX.

De Coloniis deducendis.

Acilia lex.

Primus C. Acilius Tribunus plebis legem tulit anno IↃLVI. C. Cornelio Cethego, Q. Minutio Rufo, Coss. Vt quinq; Coloniæ in oram maritimam deducerentur, duæ ad ostia fluminum Vulturni, Liternique: vna Puteolos, vna ad castrum Salerni, his Buxentum adiectum: tricenæ familiæ in singulas Colonias iubebantur mitti. Liu. l. 32.

Ælia lex.

Secuta hanc est Ælia, quam tulit Q. Ælius Tubero Tribunus plebis. P. Cornelio Scipione Africano II. Ti. Sempronio Longo Coss. anno IↃLIX. Vt Latinæ duæ Coloniæ, vna in Brutos, altera in Thurinum agrum deducerentur. Liuius libro 34. & 35.

Liuia lex.

Liuia sequitur, quam tulit M. Liuius Drusus Tribunus plebis an. IↃCXXXI. Cn. Domitio Ahenobarbo, C. Faunio Strabone Nepote Coss. Vt duodecim Coloniæ deducerentur, & singulis tria ciuium millia assignarentur. Plutarchus in Gracchis.

Vatinia lex.

P. Vatinius Tribunus plebis C. Iulio Cæsare, & M. Calpurnio Bibulo Coss. anno IↃCXCIV. legem tulit, vt C. Cæsar Coloniam Nouumcomum deduceret. Suetonius in Cæsare, & alij.

Claudia lex.

Paulo post M. Claudius Marcellus Consul cum Ser. Sulpitio Rufo anno IↃCCII. tulit. Vt colonis quos rogatione Vatinia Nouicomum Cæsar deduxisset, ciuitas adimeretur: quod per ambitionem & vltra præscriptum esset. Suetonius in Cæsare.

Iulia lex.

C. Iulius Cæsar Dictator legem tulit, vt ager Campanus viginti millibus ciuium extra sortem diuideretur, eoque Colonia deduceretur. Suetonius in Iulio & Augusto.

Caput X.

De legibus Agrariis.

His legibus, quæ de Coloniis deducendis latæ fuerunt, recte mihi videor gratias subiungere, A quæ sic appellatę sunt, quod de agris populo diuidendis fuerunt rogatæ.

Cassia lex.

Prima fuit Cassia, quam tulit Sp. Cassius Viscellinus III. Consul cum Proculo Virginio Tricosto Rutilio anno CCLXVII. Vt ex agro Hernicis, quibuscum fœdus ictum erat adempto, dimidium Latinis, dimidium plebi diuideretur, Lex tamen non tenuit. Liuius lib. 22. Valerius lib. 5. cap. 8.

Licinia lex.

B Hanc secuta est alia Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo Tribunus, L. Æmilio Mamercino V. P. Valerio Potito Poplicola IV. &c. Tribunis militum consulari potestate anno CCCLXXVII. Ne quis plus quingenta iugera agri, centum pecoris maioris capita, quingenta minoris possideret. Varro lib. 1. de Re Rustica, Columella lib. 1. cap. 3. Liuius lib. 6. Appianus, Agellius, Valerius, Plinius, Velleius, Plutarchus in Camillo & in Gracchis.

Ælia Licinia lex.

C Consecuta hanc est Licinia de septem iugeris viritim diuidendis. Nam Columella lib. 1. Post exactos, inquit, Reges Liciniana illa septem iugera, quæ plebis Tribunus viritim diuiserat, maiores quæstus antiquis retulere, quam nunc nobis amplissima vera acta. Sigonius dicit tunc hanc legem latam esse, cum hic Magistratus octo ante annis in Rempublicam esset inductus.

Flaminia lex.

D Post hanc Flaminia sequitur, quam tulit C. Flaminius Tribunus plebis, Sp. Caruilio Max. II. Q. Fabio Maximo Verrucoso II. Coss. anno IↃXXV. Vt ea regio Galliæ quæ Picenum vocatur, vnde Senones expulsi fuerant, militibus Romanis diuideretur. Polybius lib. 4. Cic. in Catone maiore.

Rubia lex.

E Post captam Carthaginem de agris in Africa diuidendis Rubria lex lata est, tum Liuia de Decemuiris, qui diuiderent: quarum legum in tabula ænea mentionem se vidisse Manutius affirmat.

Liuia lex. Semproniæ leges.

Secutæ Semproniæ sunt à Ti. Sempronio Graccho Tribuno plebis, anno IↃCXX. P. Mutio Scæuola, L. Calpurnio Pisone Frugi Coss. latæ, quarum vna repetitio Liciniæ fuit: Ne quis ex publico agro plus quingenta iugera possideret: quorum tamen dimi- F dium filiis habere liceret. Vt si quis latius agrum patefaceret. Triumuiri quotannis data opera creati iudicarent, qua publicus ager, qua priuatus esset. Appianus lib. 1. Bellorum ciuilium, Plutarchus in Gracchis, Vell. lib. 2. Sex. Aurelius Victor (sic enim iam auctor proditur) de viris illustribus, Cic. pro Sextio, & de Aruspicum responsis, Florus epitoma 58. & Siculus Flaccus in lib. de conditione agrorum apud quem tamen ducenta legimus, cum alij omnes aperte quingenta prodant.

Altera lex Sempronia.

Altera fuit, quæ quidem aliquo modo huc pertinet, vt pecunia Regis Attali, qui populum Rom. hæredem fecerat, iis ciuibus, qui sua lege Sempronia agrum sortiti erant, darent ad comparationem instrumentorum, & agriculturæ apparatum. Vt agri regij à Censoribus locarentur: vnde vectigal populo penderetur. Plutarchus in Gracchis, Cicero Verrina 5. Florus epitoma 58.

Bæbia lex.

Sempronias leges haud ita multo post secuta est Bæbia, quam tulit M. Bæbus Tribun. plebis, idemque Triumuir Coloniæ deducendæ, Ne agri amplius diuiderentur: sed possessores in iis relinquerentur, vectigal pro iis populo Romano soluente, eaque pecunia plebi diuideretur. Appianus lib. I. Bellorum ciuilium.

Thoria lex.

Non multo post Sp. Thorius Tribunus plebis legem aliam tulit, Ne quis vectigal vllum agrorum, quos possideret, solueret, cauitque de pastione pecoris. Cicero in Bruto, Duo legis Thoriæ fragmenta ex æneis tabulis exscripta: & suppleta habet Sigonius lib. 2. de antiquo iure Italiæ, cap. 2.

Appuleia lex.

Anno IↃCLIII. C. Mario VI. L. Valerio Flacco Coss. legem tulit Appuleius Saturninus Tribunus plebis: vt quem agrum C. Marius Consul in Gallia pulsis Cimbris, in ditionem populi Rom. redegisset, is populo Rom. diuideretur, & si ita lex sciuisset, intra diem quintum à singulis Senatoribus in eam rem iuraretur: qui non iurasset, ei mulcta pœna esset. Appianus lib. I. de Bello ciuili.

Titia lex.

Anno insequeni M. Antonino, A. Posthumio Albino Coss. legem tulit Sext. Titius Tribunus plebis, vt vectigal agris publice assignatis impositum Quæstor colligeret. Cicero lib. 2. de Oratore, pro Muræna, Valerius lib. 8. cap. I.

Martia lex.

Eodem tẽpore L. Marcium Philippum Tribunum plebis, legem Agrariam, Gracchanæ similem promulgasse, ostendit Cicero in Officiis, quam tamen ipse facile antiquari passus est.

Cornelia lex.

L. Cornelius Sulla Dictator, & Consul cum Q. Cæcilio Metello anno IↃCLXXIII. legem tulit, vt Proscriptorum agri publici essent: quod maxime de iis agris intelligendum est, qui in Thuscia circa Volaterras, ac Fesulas erant, quos militibus suis Sulla diuisit. Cicero in Rullum, pro Roscio Amerino, Sallustius in Catilinæ coniuratione.

Seruilia lex.

Sequitur Seruilia, quam tulit P. Seruilius Rullus A Trib. pleb. M. Tullio Cicerone, C. Antonio Coss. anno IↃCXC. Vt qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliudve quid, quod publicum populi R. factum esset, L. Sulla, Q. Pompeio Consulibus, id venderetur. Item vt omnia vænirent, de quibus vendendis S. C. facta erant M. Tullio, Cn. Cornelio Coss. & ea pecunia agri in Italia emerentur, in quos Coloniæ à Decemuiris deducerentur. Vt Campanus ager, & Stellas publicus populi Rom. diuideretur. Capuam Coloni adscriberentur. Multa huius legis capita fuerunt. Nam Cicero alicubi quadragesimum citat. In Orationibus ipsius contra Rullum hæc recitantur. B

Tribunus legis Agrariæ lator Decemuiros per septemdecim tribus creato, & quem nouem tribus fecerint, Decemuir esto.

Vt Comitiis Pontificis Maximi.

Decemuiratus candidati præsentes profitentor.

Curiata lege per primum Prætorem Decemuiri ornantor.

C Si fieri non possit, eodem tamen iure sunto quo qui optima lege, nec intercedendi potestas esto.

Auspicij coloniarum deducendarum causa Decemuiri pullarios, vt lege Sempronia, apparitores, scribas, præcones, architectos, mulos, tabernacula, centurias, suppellectilem, ianitores, ex Equestri loco ducentos quotannis stipatores corporis habento.

Potestatem Prætoriam omnium rerum iudicio sine prouocatione in quinquennium habento.

D Omnia de quibus vendendis S. C. facta sint, M. Tullio, Cn. Cornelio Coss. aut postea vendunto.

Qui agri, quæ loca, ædificia, aliudve quid extra Italiam publicum populi Romani factum sit, L. Sylla & Q. Pompeio Coss. aut postea, vendunto.

Ager Recentoricus & Numidicus exceptus esto.

Quæ libera, quæ publica sint, iudicanto.

Vectigalia populi Rom. in omnibus prouinciis vendunto.

E Aurum, argentum, ex præda, manubiis, coronario, quæ neque relata sunt in publicum, neque in monimentum consumpta, ab Imperatoribus repetunto.

Pompeius exceptus esto.

Vbicunque velint, auctionem proscribunto.

Eam pecuniam in ærarium ne referunto.

Agros qui arari, aut coli possint, in Italia coemunto.

F Ab inuito nil tangunto.

In coemptos agros plebem deducunto.

Quinque millium Roma. coloniam Capuam deducunto, iisq; agrum Campanum & Stellatem campum diuidunto.

Quæ publice data, donata, concessa, vendita, possessa post Marium & Carbonem Coss. ædificia, lacus, agri, stagna, loca, possessiones eo iure sint, vt quæ optimo iure priuata sunt, &c.

Verum lex hæc dissuadente Cicerone Consule, magno consensu plebis est repudiata.

Flauia lex.

Triennio post Flauia à L. Flauio Tribun. plebis lata est. Vt vel agri, quos à Senatu locupletes emissent, reddita possessoribus pecunia, plebi diuiderentur, vel, si neminem vetere possessione moueri Senatus vellet, alij agri ea pecunia, quæ ex nouis vectigalibus per quinquennium reciperetur, emerentur: & plebi, quæ agros non haberet, partirentur. Cicero lib. 1. ad Atticum.

Iulia lex.

Postero anno Iulia lata est, à Iulio Cæsare Consule cum M. Calpurnio Bibulo, anno IↃCXCI. suasore Cn. Pompeio, Vt ager Stellas, maioribus consecratus, item Campanus ad subsidia Reip. vectigalis relictus plebi diuiderentur. Diuisit extra sortem viginti millibus ciuium, quibus terni, pluresque liberi essent. Velleius lib. 2. Plutarchus in Pompeio, in Cæsare, & in Catone Vticensi, Dio lib. 38. Hanc vocat Campanam Cicero lib. 2. ad Atticum. Dio eam optimam fuisse dicit. Et hæ sunt præcipuæ Agrariæ leges, quarum à scriptoribus mentio fit.

Capvt IX.

De Terminis, siue Limitibus.

Sempronia lex.

Leges Agrarias sequuntur illæ, quæ de terminis seu limitibus rogatæ sunt, quarum quæ extant, hoc capite à nobis recitabuntur.

Prima fere, cuius memoria extat, Sempronia est, à T. Sempronio Graccho Tribun. plebis lata, anno IↃCXX. P. Mutio Scæuola, L. Calpurnio Coss. Vt per actuarios limites populo ius eundi esset, sicut per viam publicam. Hyginus libello de Limitibus constituendis.

Mamilia lex.

Proxima huic est Mamilia, quam tulit C. Mamilius is, qui propterea Limitanus vocatus est, Tribunus plebis bello Iugurthino, vt proditum est à Sallustio. Hæc lex in finibus agrorum quinque aut sex pedum latitudinem præscripsit, quos vsucapi vetabat Aggenus Vrbicus. Cicero lib. 1. de Legib. & in Bruto. Eadem lege etiam singulos arbitros regendis finibus datos esse, ostendit Cicero.

Cornelia lex.

Cornelia, L. Cornelij Sullæ Felicis, & Iulia, C. Iulij Cæsaris Dictatorum, tantum repetitio Semproniæ legis fuerunt, teste Hygino in libello de Limitibus constituendis.

Iulia lex.

Reperiuntur in libro Variorum auctorum de agrorum conditionibus fragmenta aliquot legis Mamiliæ, Rosciæ, Peduceæ, Allienæ, Faciæ, quæ vti à Iusto Lipsio viro clarissimo accepimus, huc adscribemus.

A Quæ colonia hac lege deducta, quo iure municipium, Præfectura, forum, & conciliabulum constitutum erit, si qui ager intra fines eorum erit, si termini in eo agro stanti non erunt, quo in loco terminus non stabit, in eo loco is, cuius supra scriptus ager erit, terminum restituendum curato: quem recta actum, pactum esse velit, idque Magistratus qui in ea colonia, municipio, Præfectura, foro, conciliabolo, iurisdicundi præerit, facito vt fiat.

B Qui limites, decimanique in lege deducti erunt, quæcunq; fossæ limites in eo agro erunt, qui hac lege ager conlatus, assignatus erit, ni quis eos limites, decimanosve obsepito, neve quid in eis inolitum, neve quid ibi opsitum habeto, neve eos arato neve eas fossas optorato, neve quid sepito, quo minus suo itinere aqua ire, fluere possit. Si quis aduersus ea quid fecerit, in terminos singulos, quotiescunque fecerit, IIX. S. coloniis, municipibus eis, atq; in quorum agro id factum erit, dare damnas esto. Pecuniæque, qui volet, petitio hac lege esto.

C Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium, Præfecturam, fora, conciliabola constituerit, in eo agro, qui ager intra fines eiusce coloniæ, municipij, fori, conciliaboli, Præfecturæ erit, limites, decimanique vt fiant, terminique statuantur, curato. Qui fines statuerit, fines horum sua acto, dum ne extra agrum colonicum, territoriumve fines ducat. Quique termini hac lege statuti erunt, ne quis eorum quem eiicito, neve loco moueto sciens dolo malo. Si quis aduersus ea fecerit, in terminos singulos, quos eiecerit, D loco mouerit, sciens dolo malo, SS. V. M. N. (id est, sestertium quinque millia nummum) in publicum eorum quorum intra fines hic ager erit, dare damnas esto. Deque ea re curatoris, qui hac lege erit, iurisdictio, reciperatorumque XX. datio, addictio esto. Cum Curator hac lege non erit, tum quicunque Magistratus in ea colonia, municipio, foro, conciliabolo, Præfectura, iurisdicundi præerit, eius Magistratus de ea re iurisdictio, iudicisque datio, addictio esto. Inque eam rem his, qui hac lege iudicium dederit, testibus E publicis duntaxat, in terminos singulos SS. X. millia denunciandi hæc essantem facito, ita vti è Republica fideque sua videbitur. Et si duo de ea pecunia petita condemnati erunt, eam pecuniam ab eodem, aut denique eis, primo quoque tempore exigito: eiusque pecuniæ, quod receptum erit, partem dimidiam ei, cuius vnius opera maxime his condemnatus erat, partem dimidiam in publico redigito. Quo in loco terminus haud erit, si quis in eum locum terminum destituere sine malo, & sine fraude sua liceto facere, F neve quid cui his ob eam rem hac lege damnas esto. Vide Iusti Lipsij librum Electorum, cap. 15. Cæterum vt his legibus aliquid lucis accedat, de limitibus pauca quædam adiiciam.

Limitum multa genera fuerunt, decumani, cardines prorsi, transuersi. Decumanus erat ab Oriente in Occidentem: à Meridie in Septentrionem cardo: ab Occidente ad Orientem prorsi: à Septentrione ad Meridiem transuersi. Et à situ regionum maritimi, & montani erant, qui ad mare, vel ad mótes spectarent.

Præter

Præter hoc erant limites actuarij & linearij. Actuarius erat, vt ait Hyginus in libro de Limitibus, qui primus actus erat, ab ea quintus quisque: quem si numerares cum primo, erat sextus: quoniam quinque Centurias sex limites clauderent, reliqui medij limites Linearij appellabantur, in Italia Subruncini. Dicuntur limites à liminibus. Quemadmodum enim limina introitus, exitusque locis præstant: similiter introitus, exitusque, qui in agris diuisis & adsignatis peruij semper esse debent, tam itineribus, quam mensuris agendis, limites appellantur. Hyginus à limo, verbo antiquo, quod transuersum & obliquum significat, limites dici vult, Vnde Festus ait, Limites nunc terminos, nunc vias transuersas significare. Denique quicquid obseruationem finium in agro opera manuum factum est, Limes, auctore Aggeno Vrbico appellantur. Limitum, siue terminorum defigendorum ritum ab antiquis obseruatum eleganter describit Siculus Flaccus, cuius verba huc libet adscribere: Cum terminos, inquit, disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram conuocabant proxime ea loca, quibus fossis factis defixuri eos erant, & vnguento, velaminibusq; & coronis eos coronabant. In fossis autem, quibus posituri eos erant, sacrificio facto, hostiaque immaculata cæsa, facibus ardentibus in fossa cooperti, sanguinem instillabant, eoque fruges & thura iactabant: fauos quoque, & vinum, aliaque, quibus consuetudo erat terminis sacrum fieri, in fossa adiiciebant, consumptisque omnibus dapibus igne super calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligenti cura confirmabant. Hactenus ille, quæ ad pleniorem harum legum intellectum huc referre volui.

A B C D

Capvt XII.

De legibus frumentariis.

NOn sunt silentio prætereundæ leges frumentariæ, quarum quatuor memorantur, Sempronia, Liuia, Terentia, Cassia, & Clodia. E

Sempronia lex.

Semproniam tulit T. Semponius Gracchus II. Tribunus plebis, anno IↃCXXIIX. M. Fuluio Flacco, M. Plautio Hypsæo Coss. Vt semisse & triente frumentum menstruum plebi ex publico viritim daretur. Appianus libro I. de Bel. ciuil. Florus Epit. 60. Cic. pro Sextio, & alibi sæpe, Velleius lib. 2. Plutarchus in F viris. Hic locus Romæ constitutus, in quo frumentum publicum asseruabatur, vna cum legibus frumentariis, qui dicebatur Horrea Sempronia.

Liuia lex.

Hanc legem postea confirmauit M. Liuius Drusus, Tribunus plebis, L. Martino Philippo, Sexto Iulio Cæsare Coss. anno IↃCLXII. Tulit enim, vt Sempronia lex de frumento plebi ex publico viritim dando valeret.

Terentia Cassia lex.

Secuta est Terentia Cassia, quam tulere M. Terentius Varro Lucullus, C. Cassius Coss. anno IↃCXXC. Vti fumenti alteræ decimæ à Prouinciis coemerentur pretio in singulos modios H. S. trium constituto. Item, vt ciuitatibus æqualiter imperaretur, precio in modios singulos H. S. quatuor constituto. Cic. Verrina 5. & 7.

Clodia lex.

Clodiam P. Clodius Tribun. pleb. L. Calpurnio Pisone Cæsonio, A. Gabinio Consulibus, anno IↃCXCV. tulit, Vt frumentum populo, quod antea senis æris, ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur, & Sext. Claudio frumentaria procuratio mandaretur. Asconius in Pisonianam, Cic. pro Sestio, & in Pisonem & pro Domo. De his legibus omnibus, & tota frumentariæ rei ratione lege ea, quæ collegit Iustus Lipsius lib. Electorum, cap. 8.

Hieronica lex.

Meminit Cic. & legis Hieronicæ in 4. Verrina, qua inter aratores & decumanos iudicia facta dicit. Tulit eam Hiero Siciliæ Tyrannus. Hac constitutum fuit, vt refert Zasius, quantum frumenti, aut quo precio, quove tempore arator frumentum decumano, id est, publicano qui decimas redemerat, daret. Quod ita diligenter & caute scriptum erat, vt nec arator decumanum fraudare, nec decumanus plus decima ab aratore auferre posset. Atque ob hanc legis æquitatem Romani Sicilia potiti, nihil mutauerunt. Memorabile hoc etiam in lege fuit, quod numerus aratorum quotannis apud Magistratus publice subscribebatur.

Capvt XIII.

De legibus sumptuariis.

Orchia lex.

HOc capite leges sumptuarias recitabo, quæ inde nomen habent, quod modum sumptibus in conuiuiis definierint. Cum enim à veteri & auita maiorum parsimonia posteri descederent, & nullum modum luxuria inueniret, legum animaduersione opus fuit. Lata igitur primum lex Orchia est à C. Orchio Tribuno plebis, de Senatus sententia, tertio anno quam Cato fuerat, quæ numerum conuiuarum præscribebat. Et hæc est lex Orchia, inquit Macrobius lib. tertio Saturnaliorum, capite 18. de qua Cato mox orationibus suis vociferabatur, quod plures quam præscripto eius cauebatur, tum ad cœnam vocarentur.

Fannia lex.

Anno XXII. post Orchiam, cum nouæ legis auctorum aucta necessitas imploraret, Fannia lata est A. V. C. IↃXXCIIX. secundum Agellij opinionem, à C. Fannio

Fannio Coss. quæ ludis Romanis, item plebeijs & A
Saturnalibus, & alijs quibusdam diebus in singulos dies centenos æris insumi concessit, decemque alijs diebus in singulis mensibus tricenos: cæteris autem omnibus diebus denos. De hac lege Sammonicus Seuerus ita refert: Lex Fannia sanctiss. Augusti ingenti omnium ordinum consensu peruenit ad populum, neque eam Prætores aut Tribuni, vt plerasque alias, sed ex omni bonorum consilio & sententia ipsi Coss. pertulere, cum Respub. ex luxuria conuiuiorum maiora, quam credi potest, detrimenta pateretur. B
Siquidem eo res redierat, vt gula illecti plerique ingenui pueri, pudicitiam, & libertatem suam venditarent: plerique ex plebe Rom. vino madidi in Comitium venirent, & ebrij de Reip. salute consulerent. Hæc Sammonicus. Addit Macrob. lib. 3. Saturn. c. 17. Fanniæ legis seueritatem in eo superasse Orchiam legem, quod in superiore numerus tantummodo cœnantium cohibitus fuerit, licueritque secundum eam vnicuique bona sua inter paucos consumere: Fanniam autem & sumptibus modum fecisse assibus centum. Vnde à Lucilio Poeta festiuitatis suæ more centussis vocetur. C

Didia lex.

Fanniam legem post annos x. & IIX. Didia consecuta est. Eius ferundæ duplex fuit causa. Prima & potissima, vt vniuersa Italia, non sola vrbs, lege sumptuaria teneretur, Italis æstimantibus, Fanniam legem non in se, sed in solos vrbanos ciues esse conscriptam. Deinde, vt non soli, qui prandia, cœnasve maiore sumptu fecissent: sed etiam, qui ad eas vocati essent atque omnino interfuissent, pœnis legis tenerentur. D

Licinia lex.

Post Didiam Licinia lex lata est à P. Licinio Crasso Diuite: cuius ferendæ, probandæque tantum studium ab Optimatibus impensum est vt S. C. iuberetur, vt ea tantummodo promulgata, priusquam trinundino confirmaretur, ita ab omnibus obseruaretur, quasi iam populi sententia comprobata. Lex vero hæc paucis mutatis in plerisque cum Fannia congruit. Summa eius fuit, vt Kalendis, Nonis, nundinis Romanis, cuique in dies singulos xxx. duntaxat asses edundi causa consumere liceret: cæteris vero diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur, quam carnis aridæ pondo tria, & salsamentorum pondo. Ea autem, quæ ex terra, vite, arboreve nata essent, promiscue largita est. Ab hac lege Centenarias cœnas vocabant, in quas ex lege non plus centussibus præter terra nata impendebantur, auctore Festo. E

Cornelia lex.

Secuta est non ita multis post annis, lex Cornelia, & ipsa sumptuaria, quam tulit, L. Cornelius Sulla Dictator: in quo non conuiuiorum magnificentia prohibita est, nec gulę modus factus, verum minora precia rebus imposita. Agellius tamen lib. 2. cap. 24. etiam hoc, Sullana lege constitutum fuisse dicit, Vt Kalendis, Idibus, Nonisque diebus ludorum, & ferijs quibusdam solemnibus H. S. tricenos in cœnam insumere ius, potestasque esset: cæteris autem alijs diebus omnibus non amplius ternos.

Æmilia lex.

Sulla mortuo M. Æmilius Lepidus Coss. legem tulit & ipse cibariam. Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat. Hac lege non sumptum cœnarum, sed ciborum, genus & modum præscriptum fuisse Agellius dicit.

Antia lex.

Dehinc paucis interiectis annis, alia lex peruenit ad populum, ferente Antio Restione, quam legem quamuis esset optima, obstinatio tamen luxuriæ, & vitiorum firma concordia, nullo abrogante irritam fecit. Hanc legem Agel. ait, præter sumptum æris, id etiam sanxisse, vt qui Magistratus esset, Magistratumve capturus esset, ne quo ad cœnam, nisi ad certas personas itaret. Addit Macrobius, illud memorabile de Restione latore, ipsius legis ferri, quod, quoad vixit, foris postea non recœnauerit, ne testis fieret contemptæ legis, quam ipse bono publico pertulisset.

Italia lex.

Postremo lex Iulia ad populum peruenit, Cæsare Augusto imperante, qua profestis quidem diebus ducenti finiuntur, Kalendis, Idibus, Nonis, & alijs quibusdam festiuis, trecentis: nuptijs autem & repotijs H. S. millies. Hæc fere Macro. lib. 3. Saturn. c. 17. & Agell. lib. 2. Noct. Attic. cap. 24. de legib. sumptuarijs, quibus & hoc Agellius addit, Capitonem Ateium dicere, edictum fuisse, Diui ne Augusti, an Tiberij Cæsaris, se non satis commeminisse, quo per dierum varias solemnitates à CCC. H. S. ad vsque duo millia sumptus cœnarum propagatus sit, vt his saltem finibus luxuriæ efferuescentis æstus coerceretur. Ad leges sumptuarias eas etiam refero, quibus luxus in vestitu & alijs rebus fuit prohibitus.

Cæcilia lex.

Cæciliã legem tulit Cæcilius Metellus Tribunus pleb. anno IƆXXXIII. L. Veturio Philone C. Lutatio Catulo Coss. qua ratio poliendarum vestium fullonibus præscribebatur. Dedere eam ad populum ferendam C. Flaminius Papus Censores, cum ipsis non liceret. Plin. lib. 37. cap. 17.

Oppia lex.

Non multo post Oppia lex de Matronarum cultu, vel mundo muliebri, lata est à C. Oppio Tribuno pleb. Q. Fabio Maximo, T. Sempronio Graccho II. Coss. anno IƆXL. in medio ardore secundi Belli Punici, Ne qua mulier plus semuncia auri haberet: neu vestimento versicolore vteretur: neu iuncto vehiculo in vrbe, oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa veheretur. Liuius lib. 34. Tacitus Annal. lib. 3. Ea tamen post aliquot annos antiquata est, auctoribus M. Fundanio, & L. Valerio

Tribunis plebis. Fuit etiam lex, Ne quis in argento & auro plus LX. H-s. possideret, quam legem C. Iul. Cæsar II. Consul confirmauit. Dio libro 41.

Cap. XIV.

De re militari, Triumphis, & Bellis.

Recitabimus hoc capite eas leges, quæ ad rem militarem spectant, quibus postea adiiciemus eas, quibus certorum aliquot bellorum administratio certis Magistratibus est demandata.

De Tribunis militum.

Rutilia lex.

De Tribunis militum legem tulit C. Rutilius Rufus, cuius meminit Festus, his verbis: Rufuli appellabantur Tribuni militum à Consule facti, non à populo: de quorum iure, quod Rutilius Rufus legem tulerit, Rufuli, ac post, Rutili sunt appellati. Plura de hac lege non extant.

Atilia Marcia lex.

Sequitur Atilia Marcia, quam tulere L. Atilius, C. Marcius Trib. pleb. C. Iunio Bubulco Bruto II. Q. Æmilio Barbula II. Coss. anno CDXLII. Vt Tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, Dictatorum & Consulum ferme fuerant beneficia. Liuius lib. 9.

Licinia Cassia lex.

Liciniam Cassiam tulere Publ. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus Coss. anno IↃXXII. Ne Tribuni militum eo anno suffragiis populi crearentur, sed Consulum, Prætorumque in iis faciendis, iudicium, arbitriumque esset. Liuius lib. 42.

Decia lex.

De Duumuiris naualibus tulit M. Decius Tribunus plebis, C. Iunio Bubulco Bruto II. Q. Æmilio Barbula II. Coss. anno CDXLII Vt Duumuiros nauales classis ornandæ, reficiendæque causa populus iuberet. Liuius libro 9.

De militibus extat lex apud Plutarchum in Gracchis, vt ciues Romani annos X. cum vsus Reipublicæ postularet, militarent.

Sacrata lex militaris. Sempronia lex.

Sacrata lex militaris fuit, Ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur, Ne quis, vbi Tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Liuius lib. 7. Hotomannus opinatur latam eam esse à M. Valerio Coruo Dictatore, anno CDXI.

De ætate militum legem tulit C. Sempronius Gracchus Tribun. pleb. anno IↃCXXX. Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. Ne minores an-

A nis XVII. ad malitiam cogerentur. Vt vestes militibus gratuito, & præter stipendium darentur. Plutarchus in Gracchis.

Incerta lex de disciplina militari.

De disciplina militari fuit lex, L. Papirio Cursore, Sp. Caruilio Maximo Coss. anno CDLX. lata, à quo incertum, Vt qui iuniorum non conuenisset ad Imperatorium edictum qui que iniussu abiisset, eius caput Ioui sacratum esset. Liuius lib. 10.

B Feruntur & hæ de militia leges, Vt qui ciuem ab hoste seruasset, is ab Imperatore quercea corona donaretur. Plutarchus in Coriolano.

Ne quis loco ab Imperatore designato cederet atque ordinem desereret. Diodorus lib. 12. Vt si quis vlterius secederet, quam vnde signa audiri possent, pro desertore haberetur. Appian. in Libyco.

Lex de Vacatione.

Huc pertinet lex de vacatione, Vt Sacerdotes & senes militiæ vacationem haberent, præterquam si C tumultus Gallicus rursus oriretur. Plutarchus in Marcello & Camillo, Liuius libro 8. & 10. Appianus libro 2. de Bellis ciuilibus, Cicero pro Fonteio, & Philippica 8.

Valeria lex. De iure triumphandi.

Anno CDX. M. Valerius Coruus Dictator legem tulit, Ne cui militum secessio, quam metu supplicij fecerant, cum de Capua, quæ ipsorum præsidio commissa erat, occupanda conspirassent, eorumque consilium detectum esset, fraudi esset. Liuius lib. 7.

D De iure triumphandi hæ memorantur leges, Ne quis triumpharet, nisi qui hostium quinque millia vna acie cæcidisset. Valer. Maxim. libro 2. cap. 8. Dio libro 37.

Vt solis Consulibus & ducibus triumphare liceret. Plutarch. in Pompeio, & Catone Vticensi.

Maria Porcia lex.

Ne qui triumphaturus esset, ante triumphum Vrbem introiret. Plutarch. in Pompeio.

E Item Maria Porcia, quam tulere L. Marius M. Porcius Cato, Trib. pleb. anno IↃCXCI. D. Iunio Silano, L. Iunio Muræna Coss. vt pœna afficerentur ij, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium numerum literis Senatui retulissent, Vt cum primum vrbem intrassent, apud Quæstores vrbanos iurarent, de vtroque numero vere ab ijs scriptum esse. Val. Maxim. lib. 2. cap. 8. Huc pertinent etiam Cassia & Sulpitia.

F

Cassia lex.

Cassiam tulit Q. Cassius Prætor, Q. Ælio Peto, M. Iunio Penno Coss. anno IↃXXCVI. vt Paulo Anicio, & Octauio ex bello Macedonico cum victoria redeuntibus, quo die Vrbem triumphantes inueherentur, imperium esset. Liuius lib. 45.

Sulpitia lex.

Sulpitiam tulit Seru. Sulpitius Galba Prætor anno IↃCXCIX. L. Domitio Ænobarbo, Ap. Claudio Pulchro Coss.

Coss. vt C. Pontinio Proconsuli, quo die Vrbem triumphans ingrederetur, imperium esset. Cic. lib. 4. ad Atticum, Dio lib. 40. Iam vero alię sunt leges, quibus bella decreta, eorumque administratio certis personis demandata est, quales sunt hæ:

Sulpitia lex.

Sulpitia lex, quam tulit P. Sulpitius Galba Maximus II. Consul cum C. Aurelio Cotta anno ƆƆLII. Vellent, iuberentne Philippo Regi, Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias, armaque illata socijs populi Romani bellum indici. Liuius libro 31.

Martia Atilia lex. Cornelia lex.

Deuictis autem, & pacem petentibus Macedonibus, anno ƆƆLVII. L. Furio Purpureone M. Claudio Marcello Coss. Q. Marcius, C. Atinius Tribuni plebis ad populum tulere, Vellent, iuberentne, cum Rege Philippo pacem esse. Liuius lib. 33.

Anno ƆƆLXXXII. P. Cornelius Scipio Nasica Coss. cum M. Acilio Glabrione, ad populum tulerunt, Vt quod Perseus Philippi filius Macedonum Rex aduersus fœdus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem eius renouatum, socijs populi Roma. arma intulisset, agros vastasset, vrbesque occupasset: quodque belli parandi aduersus populum Rom. consilia iniisset, arma, milites, classem eius rei comparasset, vt nisi ijs rebus satis fecisset, bellum cum eo iniretur. Liuius lib. 42.

Licinia Cassia lex.

Anno ƆƆCVI. P. Corn. Scipione Africano Æmiliano, C. Liuio Druso Coss. ab vno Tribunorum plebis, cuius tamen nomen non additur, lata est lex, vt belli Punici secundi administratio P. Scipioni Coss. mandaretur: Vt ex delectibus supplementum conscriberet, voluntarios quotquot posset, a sociis acciperet, & ad Reges, ac ciuitates literas daret inscriptas populi Romani nomine. Appianus de bellis Punicis.

Sulpitia lex.

Anno ƆƆCLXV. L. Cornel. Sulla, Q. Pom. Rufo Cos. legem tulit P. Sulpitius Tribun. pleb. Vt L. Cornel. Sullæ, cui Asia Prouincia obuenerat, vt bellum Mithridaticum administraret, imperium abrogaretur, & C. Mario mandaretur, Velleius lib. 2. Florus Epit. 77. Plutarchus in Sulla & Mario. Appianus lib. 1. de Bellis ciuilibus.

Gabinia Lex.

Anno ƆƆCXXCV. L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege Coss. A. Gabinius Trib. pleb. legem tulit, vt bellum aduersus Piratas Cn. Pompeio in triennium ita mandaretur, vt toto mari, quod est intra columnas Herculis, & in maritimis Prouincijs vsque ad CCCC. à mari stadium potestatem haberet imperandi Regibus, Præsidibus, ciuitatibus, vt se rebus omnibus ad eius belli administrationem necessarijs iuuarent. Asconius Pedianus in Cornelianam, Velleius lib. 2. Dio libro 38. Plutarchus in Pompeio, Cicer. de lege Manilia, in orat. post redit. in Senat. Appi. in Mithridatico.

Manilia lex.

Biennio post, M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo Coss. legem tulit C. Manilius Trib. pleb. Vt belli Mithridatici administratio Cn. Pompeio mandaretur. Vt Prouincia vniuersa, cui L. Lucullus præfuerat, omneque ipsius imperium, exercitus & copiæ Pompeio darentur: & hoc amplius Bithynia adiungeretur, cui Glabrio præerat: classis item, & copiæ omnes maritimæ, quas ipse initio belli Piratici habuerat: omnes præterea Prouinciæ, quibus solis lege Gabinia non præfuerat, Phrygia, Lycaonia, Gallacia, Cappadocia, Cilicia, Colchis superior, & Armenia. Cic. pro lege Manilia, Plutarch. in Pompeio, Appian. in Mithridatico, Florus Epit. 100. lib. 36. Non male ad has de re militari leges retulero Martiam de Scatellis, quam tulerunt M. Martius Sermo, Q. Martius Sylla, vel Scylla, Tribuni plebis, C. Popillio Lænato, Pub. Ailio, siue Allio Ligure Coss. anno ƆƆXXCI. vt qui ex Statellis, Liguriæ populis, deditis in libertatem, restitutus ante Kal. Sextileis primas non esset, cuius dolo malo is in seruitutem venisset, vt iuratus Senatus decerneret, qui eam rem quæreret, animaduerteretque. Liuius lib. 42.

Cap. XV.

De Iure priuato, & primum de manumißionibus, & libertis.

De iure publico hactenus diximus, sequitur priuatum, de quo tamen paucæ adhuc reperiuntur leges. Hoc capite eas, quæ de manumissionibus & libertis extant, recensebimus. Sunt autem istæ, Manlia, Furia, Caninia, Iulia, Ælia Sentia, Iulia Norbana, Pappia, & Visellia.

Manlia lex.

Manlia à Cn. Manlio Capitolino Imperioso II. Coss. cum C. Marcio Rutilo, anno CCCXCVI. lata est, Vt ij, qui manumitterentur, fortunarum suarum vicesimam ærario darent. Liuius lib. 7.

Furia Caninia lex.

Furiam Caniniam tulere, vt opinatur Hotoman. P. Furius Camillus, C. Caninius Gallus Coss. anno ƆƆCLI. Vt in testamento ex tribus seruis non plures quam duos, manumittere liceat, vsque ad decem dimidiam partem: à decimo vsque ad triginta, tertiam partem, vt tamen adhuc quinque manumittere liceat æque vt ex priori numero: à triginta vsq; ad centum, quartam partem, æque vt decem ex priori numero liberari possint: à centum vsq; ad quingentos, partem quintam similiter, vt ex antecedenti numero vigintiquinq; possint fieri liberi: eademque præcipit, ne plures omnino, quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. Eadem lex cauet, vt libertates seruis testa-

testamento nominatim dentur. Vlpianus Instit.tit.1. A
Paulus Sentent.4.Caij Institutiones.

Iulia lex.

Iuliam tulit Cn. Octauius Augustus, Vt Imperator, cum seruum manumittit, non vindictam imponeret, sed simpliciter liberum esse iuberet. Paulus l. apud eum 14.ff.de manumiss. Qua lege tam manumissoris, quam manumissi ætatem definiuit, iuraque quibus patroni aduersus libertos vterentur, constituit. Dio lib.55. B

Ælia Sentia lex.

Æliam Sentiam tulere Sext. Ælius Catus, C. Sentius Saturninus Coss. anno IↃCCLVI. Vt qui serui pœnæ causa vincti à domino, quibusve iniustæ notæ fuerant, quive propter noxam torti, nocentesve inuenti, quive traditi, vt ferro, aut cum bestijs depugnarent, quive in custodia fuissent: ij manumitterentur, non ciues Romani, sed dedititiorũ numero essent: id est, vt ne connubium, neque commercium, neque testamenti factionem haberent. C

Vt minorem triginta annorum seruum vindicta, aut testamento, nisi causa apud consilium probata, manumittere non liceret.

Ne dominus annis viginti minor, seruum, nisi causa apud consilium probata, manumitteret.

Vt seruus ab eo domino, qui soluendo non est testamento liber esse iussus, & hæres institutus, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa vt dedititius fieri debeat, ciuis Romanus, & hæres sit.

Quod si duo, pluresve liberi, hæredesve esse iussi sunt, primo loco scriptus, liber & hæres sit. D

Vt si patronus libertum inopem non aluerit, primum libertatis causa impositis, tam ipse, quam is, ad quem ea res pertinebit, mulctetur: deinde ipsius hæreditate, tum ipse, tum ipsius liberi priuentur, nisi hæres institutus sit: postremo à bonorum possessione remoueatur, præterquam secundum tabulas.

Ne dominus in manumittendo seruo, seruaque legem ei de contrahendo matrimonio, quæ ciuis Romani libertatem imminuat, imponat: si secus faxit, E ad eius legitimam hæreditatem ne admittatur. Vlpianus tit. 1. Instit. & Iustinianus Instit. quibus ex caus. man. non. lic. item Iulianus l. qui soluendo. 42. Paulus l. si is qui. 55. l. 57. qui soluendo. 60. l. si non 83. ff. de hæredib. inst. l. sciendum. 70. ff. de verb. sign. l. 1. C. qui manumit. non poss. l. 3. §. 2. ff. de suis & legit. l. si patronus. 33. ff. de bon. liber.

Iunia Norbana lex.

Iuniam Norbanam tulere M. Iunius Silanus L. F Norbanus Flaccus, Balbus, Coss. anno IↃCCLXXI. Vt ij serui, qui neque censu, neque vindicta, neque testamento, sed aut per epistolam, aut inter amicos, aut conuiuij adhibitione liberi fierent, non ciues Rom. sed eodem iure, quo Latini coloni essent. Vt si Latinus ciuem Romanam, vel Latinam vxorem duxerit testatione interposita, quod liberorum quærendorum causa vxorem duxerit, postea filio filiave nato natave & anniculo facto, possit apud Prætorem, vel Præsidem prouinciæ causam probare, & fieri ciuis Rom. tam ipse, quam filius, filiave eius, & vxor, scilicet si & ipsa Latina sit. Vt Latinorum legitimæ successiones nullæ prorsus essent, sed eorum bona manumissores, tanquam seruorum peculia sibi haberent. Vt liberti ius ciuitatis Rom. non ante haberent, quam ius aureorum annulorum, aut natalium restitutionem à Principe impetrassent. Vlpian. in Instit. tit. 3. Iustin. §. de success. lib. idem Nouel. 78.

Visellia lex.

Visselliam tulit L. Visellius Varro Coss. cum C. Fonteio, anno IↃCCLXXVI. D. Claudij temporibus. Ne libertinis hominibus, qui ius annulorum aureorum adepti non erant, eos honores, qui ingenuorum proprij sunt, capere liceret. Imp. l. vnica. C. ad leg. Visel. l. 1. C. quando princ. act. crim. præiud. Vlpian. cap. Instit. 3. Viscellia tamen vbique legitur, mendose, cum Visselliorum familia nota sit, cuius erat C. Visellius Varro Ciceronis consobrinus, vt constat ex Bruto.

Pappia lex.

De Iure Patronatus extat lex Pappia, quam tulit M. Pappius Mutilus Coss. cum Q. Poppæo II. Augusti temporibus. Vt ex bonis eius, qui H.S. centum millium patrimonium reliquerat, & pauciores quam tres liberos habebat, siue is testamento facto, siue intestatus mortuus erat, virilis pars patrono deberetur. Itaque cum vnum quidem filium hæredem reliquerat libertus perinde pars media debebatur patrono, ac si is sine vllo filio, filiave intestatus decessisset: cum vero duos duasve hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus. Item: Vt libertus qui duos liberos in potestate haberet, operarum obligatione liberaretur. Iustinianus §. de success. libert. Et in Pandect. sub tit. de bon. libert. alijsque locis compluribus.

Cap. XVI.

De Iure connubiorum, & maritandis ordinibus.

De hac etiam parte perpaucæ leges extant. Memoratur de iure connubiorum Canuleia, quam tulit C. Canuleius Trib. pleb. M. Genutio Augurino, C. Curtio Philone Coss. anno CCCIIX. Vt plebi cum Patribus connubiorum ius esset. Tulit autem hanc aduersus legem XII. Tabularum, qua cautum erat, Ne liceret Patricijs coniungi connubio cum Plebeis. Augustinus libro 3. de ciuitate Dei cap. 17. Liuius lib. 4.

Iulia lex.

De maritandis ordinibus Iulia & Pappia Poppæa agunt, Iuliam tulit C. Octauius Augustus. Ne cœlibes nisi qui genere essent proximi, quicquã ex testamẽto ciuis

A ciuis Rom. caperent, neve orbi plus quam dimidium eorum, quæ relicta essent. Hoc ex Eusebio, Nicephoro, & Sozomeno, & l. 1. C. de infir. pœn. cœlib. Ne coniux coniugis testamento nisi decimam relictorum partem caperet, fiscus reliquas nouem. Vlpianus cap. Instit. 15. l. 1. C. de his qui se def. lib. 10. l. 2. C. de infir. pœn. cœlib. Fœminis, inquit Vlp. Lex Iulia à morte viri, triennij à repudio, anni & sex mensium. Vlpianus c. 14. Suetonius in Augusto. Vt priori ex Consulibus fasces sumendi potestas esset, qui plu-

B res liberos, quam collega, aut in sua potestate haberet, aut bello amisisset: sed si par vtrique numerus liberorum esset, maritus, aut qui in numero maritorum est, præferretur: si vero ambo & mariti & patres totidem liberorum sunt, tum ille pristinus honos instauraretur: & qui maior natu esset, prior fasces sumeret. Agellius lib. 2. c. 15. Vt si liberta ab inuito patrono diuerteret, alij nubere inuito patrono non posset. Vt iusiurandum quod liberto impositum est, ne vxorem duceret, ei remitteretur. l. 6. §. 3. de iure pat. l. 1. ff. vnde

C vir & vxor.

Ne qui Senator esset, quive filius, nepos, pronepos ve ex filio, vel ex filia natus, cuius eorũ esset sponsam, vxoremve sciens, dolo malo haberet libertinam, aut eam, quæ ipsa, cuiusve pater, materve artem ludicram faceret, fecissetve, neve Senatoris filia, neptisve ex filio, proneptisve ex nepote, filio nato, nata libertino, cive qui ipse, cuiusve pater materve artem ludicram faceret, fecisset ve, sponsa nuptave sciens dolo malo esset. Eleganter hoc caput explicat

D Barnabas Brissonius libro de iure connubiorum.

Item, ne quis Senator ex numero corpore quæstum facientium vxorem duceret. Cæteri autem ingenui prohiberentur ducere lenam, à lenone, lenave manumissam, & in adulterio deprehensam, & iudicio publico damnatam, & quæ artem ludicram fecisset, Paulus l. 44. ff. de ritu nupt. Martian. autem in l. 19. cod. scribit, cap. 35. fuisse, vt qui liberos, quos habent in potestate, iniuria prohibuissent vxores ducere, vel nubere, à Magistratibus cogerentur in matri-

E monium collocare & dotare. Vt Patriciis liceret libertinas vxores ducere: præter quam si Senatores, Senatorumve liberi essent. Ne qua sponsalia rata essent, nisi statim exacto biennio nuptiæ fierent: hoc est, ne puellæ decem annis minores ducerentur, quarum annus ætatis duodecimus maturus coniugio habebatur. Zonaras libro 11. Hæc autem lex in libris Iurisconsultorum interdum Iulia tantum interdum Pappia, interdum Iulia Pappia, interdum Pappia Poppæa dicitur.

F *Pappia Poppæa lex.*

Pappia Poppæa tum eadem illa, quę lex Iulia continet, habuit, tum vero etiam hæc, Vt ne quinquaginta annis minor sexagenario nuberet aut vir hac ætate iunior quinquagenariam fœminam duceret in vxorem. Vt patronis, qui ius trium liberorum haberent contra tabulas testamenti liberti, aut ab intestato contra suos hæredes non naturales bonorum possessio daretur. Vt patronæ ingenuæ duobus liberis honoratæ, libertinæ tribus, idem iuris daretur, quod Patronis ex edicto Vt liberis ingenuæ trium liberorum iure honoratæ, idem iuris quod ipsi patronæ tribueretur. Vt omnibus ingenuis præter Senatores, eorumque liberos, vxores libertinas habere liceret. Tulere eam M Pappius Mutilus, Q Poppæus secundus Coss. suff. Augusto imperatore. Tacitus libro tertio Iurisconsulti sub titulo de ritu nupt. de vulg. subftit. de iure patron. & aliis locis innumeris. Vlpianus cap. Instit. 14. & 24. & 29. Dio lib. 56.

Caput XVII.

De Tutelis.

Atilia lex.

Sequuntur leges de tutelis, quarum quatuor repetiuntur, Atilia, Lætoria, Iulia, Titia, & Claudia. Atilia hæc fuit, vt mulieribus & pupillis tutores non habentibus a Prætore & maiore parte Tribunorum plebis darentur. Quando lata hæc lex sit, non certo constat. Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Romanorum, coniectura ductus scribit, videre sibi latam eam esse ante Sp. Posthumij Albini, & Q. Marcij Philippi Consulatum qui incidit in annum IↃLXV. Meminit huius legis Vlpianus titulo 11. vbi addit, tutores Atilia lege datos, Atilianos dici. Meminit & Liuius libro 39. Hæc tamen postea à Claudio Imperatore abrogata fuisse videtur, cum scribit Suetonius, sanxisse Claudium, vt Consules pupillis vtriusque sexus tutores darent, quod vicissim ab Antonino Philosopho sublatum refert Capitolinus, ab eoque Prætorem tutelarem institutum.

Iulia Titia lex.

Cæterum cum Atilia lex tantum Romę locum haberet, lata est postea Iulia Titia, vt etiam Prouinciarum Præsides mulieribus, pupillisve tutores non habentibus, tutores darent. Iustinianus Institutionibus de Atilianis tutoribus, & Vlpian. c. Inst. 11.

Lætoria lex.

Lætoria fuit, vt iis qui furiosi, vel prodigi essent, curatores darentur, qui eos circumscripsissent, iudicio publico tenerentur. Meminerunt eius Cic. lib. 3. Offic. lib. 3. de Natura Deorum, Iul. Capitolinus in M. Antonino Philosopho, Suetonius in 4. Prætorum apud Priscianum libro 8.

Claudia lex.

Claudia à C. Claudio Imperatore lata est, Vt ne agnati mulierum tutelam legitimam recipere cogerentur. Vlpianus tit. 2. Instit. & Imperator l. 3. C. de legitimis tutorib. Tantum de tutelis: plura de iis habebimus in XII. Tabularum fragmentis.

Caput XVIII.

De Testamentis, hæredibus, & legatis.

Furia lex.

Dicemus nunc de testamentis, de quibus aliquot leges hodie extant, vt Furia, Vocouia, Falcidia, Corne-

Cornelia, Iunia Velleia, Iuliæ tres & Pappia. A

Furiam tulit C. Furius Tribunus plebis: Ne cui, niſi manumiſſoris cognato, certiſque aliis perſonis ſupra mille aſſes, legare, mortiſve cauſa donare liceret: quod ſi quis maiorem ſummam ſibi legatam accepiſſet, redderet. Theophilus Inſti. de legatis. Lata eſt autem, vt ait Iuſtinianus, legis XII. Tabul. coercendæ cauſa, qua vti quiſque legaſſet ſuæ rei, ita ius erat. Cicero pro Balbo, & Verrina 3. Iuſtinianus de lege Falcidia, Vlpianus ca. Inſtit. 1. & 28. vbi minus quam perfectam eſſe dicit, quod vetet aliquid fieri, & B ſi factum ſit, non reſcindat. Ad hanc etiam videtur reſpexiſſe Pomponius l. 120. de verbo ſignifi.

Voconia lex.

Voconiam de mulierum hæreditatibus tulit Q. Voconius Saxa Tribunus plebis, Q. Martio Philippo II. Cneo Seruilio Cæpione Coſſ. anno ıↄxxcıv. Ne qui cenſus eſſet, virginem, neve mulierem ſupra quadrantem ſuorum bonorum hæredem inſtitueret, pluſve cuiquam legaret, quam ad hæredem, hæredeſ- C véperueniret. Ne fœminæ vltra conſanguineos ab inteſtato ſuccederent. Cicero Verrina 3. de Senectute. libr. 2. de Finibus, Dio lib. 56. Agellius libro 7. c. 3. & libro 17. cap. 5. Auguſtinus lib. 3. de ciuitate Dei Florus Epitoma 141. vbi Volumnius leg tur, pro Voconius Paulus lib. 4. Sentent. Extat autem declamatio Quintiliani 264. in qua hæc lex proponitur: Ne liceat mulieri niſi dimidiam partem bonorum relinquere. Verum ea lex ad ſcholaſticas exercitationes ficta, & accommodata fuiſſe videtur, vt ex Dione con- D ſtat.

Falcidia lex.

Falcidiam tulit Publ. Falcidius Tribunus plebis, Cn. Domitio Caluino II. C. Aſinio Pollione Conſulibus anno ıↄccxııı. cuius hæc capita à Iuriſconſultis memorantur: Qui ciues Romani ſunt, qui eorum poſt hanc legem rogatam teſtamentum facere volet, ius, poteſtaſque eſto, vt hac lege licebit. Quicunque ciuis Romanus poſt hanc legem rogatam teſtamen- E tum faciet, is quantam cuique ciui Romano pecuniam iure publico dare, legare volet, ius poteſtaſque eſto, dum ita detur, legetur, vt ne minus, quam quartam partem hæreditatis ex eo teſtamento hæredes capiant. Eis quibus ita datum legatum erit, eam pecuniam ſine fraude ſuo capere liceto: iſque hæres qui eam pecuniam dare iuſſus, damnatuſve erit, eam pecuniam debeto dare, qua damnatus eſt. Si quis aliter, quam hac lege liceat, pecuniam dederit, legauerit, hæredi quartam partem eius pecuniæ quæ data, le- F gata erit, ex eo teſtamento retinere liceto. Paulus l. 1. ff. ad leg. Falcid. Euſebius in Chronicis, qui tamen latam fuiſſe ſcribit, vt quarta pars tum demum hæredibus ſupereſſet, ſi quatuor, aut minus eſſent: quod in Iuriſconſult. libris nuſquam reperias: tum & huius hæc verba refert Dio libro 48. Vt hæres quartam partem bonorum ſibi relictorum, ſi grauiter oneratus ſit legatis, accipiat: cætera legatariis relinquat.

Cornelia lex.

Corneliam tulit L. Cornelius Sulla Felix, Dictator & Conſul. cum Q. Metello Pio Balearico, anno Vrbis conditæ ıↄcLxxııı. Vt eorum teſtamenta, quę in hoſtium poteſtate eſſent, perinde rata eſſent, ac ſi hi, qui ea feciſſent, in hoſtium poteſtatem non perueniſſent, & hæreditas ex his eodem modo ad vnum quemque pertineret. Iulianus li. 12. ff. qui teſtam fac. poſſ. Vlpianus capite Inſtit. 23 Iauolenus in l. 15. de iniuſt. rupt. Atque ex hac lege inducta fictio eſt, vt qui captus apud hoſtes decederet, mortuus eodem momento, quo captus eſſet, putaretur. Eiuſdem legis caput opinatur illud fuiſſe Hotomanus, quod in edicto Verris ſignificatur apud Ciceronem libro Accuſationum primo: Non minus multis ſignis, quam è lege oporteat cautumque de numero teſtium, quos in teſtamentis adhiberi oportet, fuiſſe.

Iunia Velleia lex.

Iunia Velleia ſequitur, Vt qui teſtamentum faceret, omnem virilis ſexus, qui ei ſuus hæres futurus erit, cum naſcetur, inſtituendi, exhæredandique poteſtatem haberet, etiamſi viuo teſtatore naſceretur. Item, Vt ſi quis ex ſuis hæredibus ſuus hæres eſſe deſineret, liberi eius, & cæteri in locum ſuorum ſui hæredes ſuccederent, Scæuola l. Gallus. 20. de liberis & poſthumis. Paulus Manutius eam ſic recitat, Vt qui teſtamentum faceret, omnes eos virilis ſexus neceſſario inſtitueret hæredes, qui cum naſcerentur, ei hæredes ſui futuri eſſent, eorumque in locum liberi ſuccederent, qui niſi inſtituti eſſent, aut ſi exhæredati, ad exemplum poſthumorum eſſent, teſtamentum non valeret. Duplex itaque in hac lege caput fuit, primum, vt mortuo filio, nepotes nondum nati poſſint inſtitui. Item, vt viuente filio naſcituri nepotes poſſint inſtitui, ſi auo viuente, & mortuo filio naſcantur: ne facti ſui, cum naſcerentur, ſi ſe præteritos inuenerint, rumpant teſtamentum. Altero capite cautum eſt, vt nepotes iam nati viuente filio, ab auo hæredes inſtituantur, vel nominatim exhæredentur, ne forte mortuo poſt teſtamentum filio facti ſui hæredes, ad exemplum poſthumorum teſtamentum infirment. Cuiacius pro Iunia, Iulia legendum cenſet, corrupteque vbi huius fit mentio, Iunia ſcriptum eſſe ad l. Gallus ff. eod. notat.

Extant etiam tres leges Iuliæ, de teſtamentis quarum vna dicitur Iulia, de viceſima: altera Iulia Caducaria: tertia Iulia Miſcella.

Iulia lex de viceſima.

Iuliæ de viceſima hæc fuerunt capita: vt quæ hæreditates, legata, & donationes mortis cauſa ad alienos, aut locupletes peruenirent, earum pars viceſima ad fiſcum pertineret.

Vt teſtamenta in municipiis, coloniis, oppidis, Præfectura, vico, caſtello, conciliabulo facta, in foro, vel baſilica, præſentibus teſtibus vel honeſtis viris, inter horam ſecundam & decimam diei recitentur, exemploque ſublato, ab iiſdem rurſus Magiſtratibus obſignato, quorum præſentia conſtat apertum.

Vt te-

Vt testamentum statim post mortem testatoris a- A periatur: hoc est, à præsentibus intra triduum vel quinque dies, ab absentibus quoque intra eos dies, cum superuenerint.

Vt testes vel maxima pars eorum adhibeantur, qui signauerint testamentum, ita vt agnitis signis, rupto licio aperiatur, & recitetur: atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in Archiuum redigatur, vt si quando exemplum eius interciderit sic vnde peti possit. Dio libro 38. & Paulus sentent. l. 4. tit. 6. B

Iulia Caducaria lex.

Iuliæ Caducariæ hæc duo capita fuerunt: Vt si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit: aut sit quidem, sed ius suum omiserit, bona publicentur. Vlpianus cap. Institutionum 28. Idem l. 4. §. eod. ff. de fidei. lib. Quare etsi caducariis legibus bona delata sint, idem erit probandum. Sic enim locum hunc nobis restituit Cuiacius. Eandem legem Iuliam significat Iulianus l. 96. §. 1. de legat. & fideic. libro 1. C Quoties lege Iulia bona vacantia ad fiscum pertinent, & legata & fideicommissa præstantur.

Iulia Miscella lex.

Iulia Miscella fuit, vt coniugi superstiti legatum sibi à demortuo ea lege, ne iterum nuberet, ita capere ius esset, si intra annum (luctui nondum erat præfinitus annus) iuraret, se liberorum quærendorum causa velle nubere. Iustinianus in tractatu de interdicta viduitate, & lege Iulia Miscella tollenda, libro Cod. 6. tit. 40. & Nouella Const. 22. vbi Iulium Mi- D scellam huius legis auctorem nominat. Alij tamen Miscellā malunt dictā, quod id legis Iuliæ caput tam ad virum quam fœminam pertinebant. De hac lege Barnabas Brissonius libro 3. Selectarum ex Iure ciuili antiquitatum, capite 3. vbi & hoc addit, ei legi Iustinianum, quod ad iusiurandum attinet, obrogasse. Eo enim legem hanc ait per interpretationem Prudentium productam fuisse vt omnes inde conditiones, quæ liberam auferant nuptiarum contrahendarum potestatem, legatariis remittantur, quasi nullam fieri E nuptiis moram oportere lex senserit.

Pappia decimaria lex.

Reliqua est Pappia decimaria cuius hæc sent. fuit: Vt vir & vxor, nullis ex eo matrimonio extantibus liberis, decimam ex testamento matrimonij nomine capere possit. Si vero extent liberi ex alio matrimonio, pro vnoquoque ex liberis aliam decimam, & pro communi filio post nonum diem amisso aliam: pro duobus post nonum diem amissis duas: quod expli- F cat Vlpian. in fragment. tit. 15. & 21. Vide Cuiacium Obseruat. li 3. c. 12. Alludit ad hanc legem Tertullianus lib. 1. ad vxorem. Hæ itaque de testamentis leges ex veteribus adhuc extant, quarum prolixam explicationem nemo à me expectet, cum id Iurisconsultos pertineat.

Glicia lex.

Solet hîc quoque mentio fieri legis Galiciæ, de ratione inducendæ querelæ inofficiosi testamenti, de qua tamen cum nihil certi habeatur, non est, vt multa afferam. Si qui volunt, possunt contrarias de ea disputationes legere Iacobi Cuiacij lib. 2. Obseruationum, cap. 21. & lib. 14. ac Iacobi Ræuardi libro singulari de auctoritate Prudentium, capite 12. Atque hæ de testamentis leges ex veteribus adhuc extant.

Capvt XIX.

De Vsucapionibus, Cessione bonorum, & Furtis.

De testamentis diximus, persequamur nunc alias leges, quæ ad ius priuatum pertinent, quales sunt de Vsucapionibus, Cessione bonorum, & Furtis.

Atinia lex.

De Vsucapionibus extat lex Atinia, qua cautum fuit, vt, quod surreptum esset, eius rei æterna auctoritas esset: nisi si in eius, cui surreptum esset, potestatem reuertisset. Meminit eius Agellius libro 17. cap. 7. Paulus l. 4. §. ff. de vsurpat. Iulianus l. 33. eiusdem tituli, & Cicero Verrina 3.

Iulia Plautia lex. Iulia lex. Hostilia lex.

Extat & Iulia Plautia, ab Octauio Augusto lata: Ne res vi possessas vsucapere vllo tempore liceret. Iustinianus de vsucap. lib. 1. Instit.

De Cessione bonorum eiusdem Augusti Iulia memoratur: Vt qui sine dolo suo malo, æri alieno satisfacere non posset, bonis suis cedendo liberarentur. l. 4. C. qui bon. ced. poss. & in C. Theo. li. 4. tit. qui bonis ex lege Iulia cedere possint.

De Furtis Aulus Hostilius Mancinus Consul cum Aulo Atilio Serrano, anno ıↄxxcııı. legem tulit: Vt furti agere liceret eorum nomine, qui apud hostes essent, aut Reipublicæ causa abessent, quive in eorum cuius tutela essent. Iustinianus de iis, per quos ag. poss. Hinc illæ Hostilianæ actiones, id est, formulæ apud Ciceronem libro de Oratore 1. vbi de militis testamento agitur. Plura de furtis infra in fragmentis xii. Tabularum habebimus.

Capvt XX.

De re Numaria, & Fœnore.

Dicendum nobis nunc est de re Nummaria & Fœnore, quid de iis Romani statuerint. Ac de re nummaria quidem quatuor reperiuntur leges, Papiria, Liuia, Clodia, Maria.

Papiria lex.

Papiria lege cautū fuit, Vt asses qui vnciales erant, semunciales fierent. Tulit eam, vti censet Hotomanus, C. Papirius Carbo Tribunus plebis, L. Cornelio Scipio-

Scipione, C. Lælio Nepote, Coss. anno IↃLXIII. Plinius libro 33. cap. 3.

Liuia lex.

Liuia autem à M. Liuio Druso Tribuno plebis, anno IↃCXXXII. Cn. Domitio Ahenobarbo, C. Fannio Strabone, Coss. lata fuit, Vt octaua æris pars argento misceretur.

Clodia vel Claudia lex.

Clodia vel Claudia fuit, Vt victoriatus nummus, qui ex Illyrico aduectus, mercis loco habebatur, Romæ percuteretur: & eadem victoriæ nota obsignaretur. Plin. lib. 33. cap. 3.

Maria lex.

His addatur etiam lex Maria, quam tulit M. Marius Gratidianus Prætor, L. Sulla Dictatore, anno IↃCLXXII. Vt numeri, certa tum excogitata ratione probarentur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo scire posset, quid haberet. Cicero lib. 3. Offic. Plinius lib. 33. cap. 9.

Cæterum vt melius intelligantur superiores de re nummaria leges, non absurdum erit, si integrum Plinij locum, vbi legum illarum meminit, adscribam. Sic autem is libro 33. cap. 3. Populus Romanus, argento quidem signato ante Pyrrhum Regem deuictũ vsus est. Libralis, vnde etiam nunc libella dicitur, & dupondius, appendebatur assis: quare æris grauis pœna dicta. Seruius Rex primus signauit æs, antea rudi vsos Romæ Remeus tradit. Signatum est nota pecudum, vnde & pecunia appellata. Maximus census CX. M. assium fuit illo Rege. Et ideo hæc prima classis. Argentum signatum est anno Vrbis CDXXCV. Q. Ogulnio, C. Fabio Coss. quinque annis ante primum bellum Punicum. Et placuit denarius pro decem libris æris: quinarius, pro quinque sestertium pro dupondio, ac semisse. Libræ autem pondus æris imminutum bello Punico primo, cum impensis Respublica non sufficeret: constitutumque vt asses sextantario pondere ferirentur. Ita quinq; partes factæ lucri, dissolutumque æs alienum. Nota æris ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis: in triente vero, & quadrante, rates. Quadrans antea triuncis vocatus à tribus vnciis. Postea Annibale vrgente, Q. Fabio Maximo Dictatore, asses vnciales facti, placuitque denarium XVI. assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita Respublica dimidium lucrata est. In militari tamen stipendio semper denarius pro decem assibus datus. Nota argenti fuere, bigæ, atque quadrigæ, & deinde bigati, quadrigatique dicti. Mox lege Papiriana semunciales asses facti. Liuius Drusus in Tribunatu plebis octauam partem æris argento miscuit. Qui nunc victoriatus appellatur, lege Clodia percussus est. Antea enim hic nummus ex Illyrico aduectus, mercis loco habebatur. Est autem signatus Victoria, & inde nomen. Aureus nummus post annum LXII. percussus est, quam argenteus, ita vt scrupulum valeret sestertiis vicenis, quod efficit, in libras ratione sestertiorum, qui tunc erant sestertios IↃCCCC. Post hæc placuit XL. M. sed signati ex auri libris, paulatimque principes imminuere pondus, minutissimus vero ad XLV. M. Hactenus Plinius.

A legibus nummariis ad fœnebres accedemus, quarum hæ extant, Licinia, Genutia, Duillia Mœnia, Sempronia, Valeria, Sulpitia, Gabinia, Iulia, & Claudia.

Licinia lex.

Licinia hæc fuit, Vt deducto eo de capite, quod vsuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolueretur. Tulit eam. C. Licinius Stolo Tribunus plebis, Sp. Furio Medullino, P. Cælio Siculo, &c. Tribunis militum Coss. anno CCCLXXVI. Liuius lib. 6.

Alia Licinia lex.

Est & alia Licinia de Fœnore, à L. Licinio Lucullo Asiæ proconsule, ante Ciceronis Consulatum lata, ad leuandam ære alieno Prouinciam: Ne scilicet supra centesimam iure fœnoris solueretur: Ne maiores essent vsuræ, quam quibus veteri iure pecuniæ antea credebantur: Nec creditoribus à debitore fœnoris nomine plus omnino liceret accipere, quamquanta fructuum creditoris pars esset.

Duillia Mœnia lex.

Duplia Mœnia à M. Duillio, L. Mœnio Tribunis plebis: C. Marcio Rutilio, Cn. Manlio Capitolino Imperioso II. Consulibus, anno CCCXCVI. lata est. Vt fœnus ne maius vnciario exerceretur. Liu. li. 7. Tac. tamen li. 6. annalium Fœnus vnciarum XII. Tabularum legibus constitutum fuisse tradit. Fuit igitur hæc repetitio legis XII. Tabularum anno Vrbis CDVI. C. Plautio Ypsæo, T. Manlio Imperioso Torquato, Coss. lex semunciarij fœnoris à Tribunis plebis lata est. Liuius lib. 7. Tacitus li. 6. Annalium.

Genutia lex.

Paulo post, anno CDXI. C. Martio Rutilo IV. Q. Seruilio Coss. L. Genutius Tribunus plebis legem tulit, ne fœnerare liceret, Liuius liuius libro 7.

Sempronia lex.

Atque hæc quidem in Vrbe obseruabantur. Cæterum cum essent lucri cupidi qui nomina in socios, quod ij non tenerentur iis legibus, transcriberent, legem tulit M. Sempronius Tribunus plebis, anno ICLX. L. Cornelio Merula, Q. Minutio Thermo Coss. Vt cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuibus Romanis esset, Liuius libro 35. Cicero libro 2. de Officiis.

Valeria lex.

Anno IↃCLXVII. Valerius Flaccus II. Consul, cum L. Cornelio Cinna II. in Marij demortui locum suffectus, tulit: Vt creditoribus quadrans solueretur: hoc est, Vt terni nummi pro centenis in anno penderentur. Vell. Paterculus lib. 2. qui tamen hoc factum vt iniustum reprehendit.

Cæcilia Gabinia lex.

Gæcilia Gabinia lex ab Aul. Gabinio Tribuno plebis,

plebis, L. Metello, Q. Marcio Rege Coss. Anno ɪↄcxxcv. lata est: ne ius diceretur de iis pecuniis, quæ versura facta essent, sumptæ: Ne scilicet Prouinciales homines à Romanis exhaurirentur: Ne grauior vsura quam centesima exigeretur. Sed & prҿter amissam sortem certam pҿnam sanciebat, Cic. lib. 6. Epist. ad Atticum.

Quod de C. Iulio Cæsare Suetonius, & ipse Cæsar lib. 3. Comment. de Bello ciuili, memoriæ produnt, Cæsarem, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituisse, vt debitores creditoribus satisfacerent per æstimationem possessionum ab arbitris ad hoc datis factã, quanti quasque ante ciuile bellum cõparassent, deducta summa æris alieni, si quid vsuræ nomine numeratũ aut perscriptum fuisset. qua conditione quartam fere crediti deperiisse aiunt, nescio an ad legem aliquam sit referẽdum, quod aliquibus placere video, qui etiam ex Tacito afferunt, eadem lege cautum fuisse, de modo credendi, possidendiq; intra Italiam. Locum Taciti cum & superiorum legum mentionem habeat, integrum adscribam. Sic igitur is lib. 6. Annalium (quemadmodum Iustus Lipsius recensuit) scribit: Interea magna vis accusatorum in eos irrupit, qui pecunias fœnore auctitabant, aduersum legem Dictatoris Cæsaris, qua de modo credendi, possidendique, intra Italiam cauetur, omissa olim, quia priuato vsui bonum publicum postponitur. Sane vetus vrbi fœnebre malum, & seditionum, discordiarumq; creberrima causa, eoque cohibebatur antiquis quoq; & minus corruptis moribus. Nam primo XII. Tabulis sanctum, ne quis vnciario fœnore amplius exerceret, cum antea ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione tribunitia ad semuncias redacta. Postremo verita versura multisq; plebiscitis obuiam itum fraudibus, quҿ toties repressæ, miras per artes rursus oriebantur. Hactenus Tacitus.

Iulia lex.

Memoratur & alia Iulia lex de Cessione bonorum, Vt qui sine dolo suo malo æri alieno satisfacere non posset bonis suis cedendo liberaretur. l. 4. C. qui bon. ced. poss. & in C. Theod. lib. 4. tit. qui bonis ex lege Iulia cedere possint.

Claudia lex.

Claudiam tulit C. Claudius Cæsar, Ne creditores in mortem parentum pecunias filiis familiarum fœnori darent. Tacitus lib. Annalium 2. quæ lex ab Atheniensibus desumpta est, quos similem habuisse legem ex Terentij Phormione discimus.

Referenda ad hanc classem etiam est lex Pætilia, Papiria, quam tulere C. Pætelius Libo Visolus III. L. Papirius Mugillanus, Coss. anno ᴄᴅxxvII. Ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, & in compedibus, aut in neruo teneretur, pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Et ne quis in posterum necteretur. Liuius lib. 8. C. Manlius in Epistola ad Q. Marcium Consulem apud Sallustium in coniuratione Catilinæ. Tantum de re nummaria, & fœnore. Sequuntur leges de Iudicibus.

A

Cap. XXI.

De Iudicibus, Donis, & Muneribus.

Romuli lex.

De iudiciis iam dicturi, prius eas leges recensebimus, quæ de ipsis Iudicibus latæ fuerunt, tum quæ de iudiciis.

B *Sempronia lex.*

Sunt autem de Iudicibus latæ istæ: Sempronia, Seruilia, Liuia, Plautia, Cornelia, Aurelia, Pompeia, Iulia, Antonia. Iudicia primum penes Senatum fuerunt, ex lege Romuli, de quo Dionysius Halicarnassæus scribit in hunc modum. Romulus, inquit, postquam discreuit potiores ab inferioribus, mox legib. latis præscripsit, quid vtrisq; faciendum: Vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderent, secum Rempubl. administraret, res vrbanas obirent: C idq; longo tempore etiam sub Consulibus seruatum, donec tandem C. Sempronius Gracchus Trib. pleb. Senatui iniquior, anno ɪↄcxxx. Q. Cæcilio Metello Balearico, T. Quintio Flaminio, Coss. legem tulit, quam paucis ante annis frater eius Tiberius ferre conatus erat: Vt iudicia, quæ semper antea penes Senatorium ordinem fuerant, ad solos Equites transferrentur. Appianus lib. 1. de Bel. ciuil. Ascon. in Diuinat. Velleius lib. 2. Tacitus lib. 12. Varro de Vita pop. Roman. apud Nonium, in voce Biceps. Plutarch. in D Gracchis, Equites trecentos cum Senatoribus trecentis mixtos tradit, atq; inter vtrosque communicata iudicia, quod falsum est.

Seruilia lex.

Florus etiam Epit. 60. auctor est, lege Sempronia trecentos Senatores cum sexcentis Equitibus commixtos indicasse: quod proculdubio ad legem Seruiliam pertinet, quam nõ multo post tulit Q. Seruilius Cæpio Consul, cũ C. Atilio Serrano, anno ɪↄcxLvII. Vt iudicia, quæ lege Sempronia ad solos Equites E translata erant, ordini Senatorio communicarentur: quæ tamen lex non multo post abrogata est. Tacitus lib. 12. Annal. Cic. in 1. de Arte Rhetorica, lib. 2. de Oratore, in Bruto, in oratione pro Seuero, & ibidem Asconius. Fuit autem hac lege impar & minor numerus Senatorum, quam Equitum.

Iulia lex.

Nam paucis post annis M. Liuius Drusus Tribunus plebis, L. Marcio Philippo, Sex. Iul. Cҿsare, Coss. anno Vrbis ɪↄcLxII. tulit. Vt æqua ex parte iudicia penes Senatum, & Equestrem ordinem essent, id est, F trecenti Equites, & trecenti Senatores. Asconius in Cornelianam, Cic. lib. 3. de Orat. Florus Epit. 71. Appian. lib. 1. de Bel. ciuil. sic scribit: M. Liuius Drusus Senatum quoque ac Equites tum maxime propter iudicia dissidentes inuicem conabatur conciliare: quæ cum nequiret Senatui palam restituere, arte vtrosq; aggressus est. Nam cum per id tempus propter crebras seditiones vix trecentorum expleret numerum, promulgauit legem, vt ex Equestri ordine ad-

 derentur

derentur totidem, delectu optimorum habito, atque ex his omnibus in posterum Iudices legerentur: vtq; causam dicere cogerentur suspecti de munerum corruptela: quod malum iam inter crimina haberi desierat: adeo frontem plerique perfricuerant. Hactenus ille. Verum nec hæc Liuia longæua fuit: nam L. Marsius Philippus Consul, Drusi inimicus, eodem anno obtinuit, vt Drusi leges tanquam contra auspicia latæ, vno Senatusconsulto tollerentur, vti testatur Cicero lib. 3. de Legib.

Plautia lex.

Anno deinde elapso, qui fuit secundus belli Italici, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. cũ Equester ordo in iudiciis dominaretur, legem tulit M. Plautius Siluanus Trib. pleb. Vt Trib. singulæ ex numero quinos denos suffragio crearent, qui eo anno iudicarent. Ex eo factum est, vt Senatores quoque in eo numero essent, & quidem etiam ex ipsa plebe. Cicer. in oratione pro Cornelio, epistolis ad Attic. lib. 4. & Asconius in Cornelianam. Ex quo intelligitur, cum ante Equites soli iudicarent ccc. Tribus dedisse singulas Iudices xv. itaque cdl. fuerunt: & iudicia inter tres ordines, Senatorium, Equestrem & Plebeium communicata sunt.

Cornelia lex.

Plautiam legem secuta est Cornelia, quam tulit L. Cornelius Sulla Dictator & Consul ii. cum Q. Cæcilio Metello Pio, anno ɪↄclxxiii. Vt iudicia Equestri ordini adempta, in solum ordinem Senatorium transferretur. Florus Epit. 89. Asconius in Diuinatione.

Aurelia lex.

Vndecim annis post legem L. Cornelij Sullæ, Aurelia lata est à L. Aurelio Cotta Prætore, anno ɪↄcxxciii. Cn. Pompeio Magno, M. Licinio Crasso, Coss. Vt iudicia, quæ penes solos Senatores & Equestrem ordinem, & Tribunos Ærarios cõmunicarentur. Cicero in Verrinis sæpe, Asconius in easdem, in orationem pro Cornelio, & in Pisonem, Florus Epitome 97. Velleius lib. 2. vbi tamen Tribunos Ærarios non nominat.

Vatinia lex.

Secuta Vatinia est, quam tulit, vt opinatur Manutius, Publ. Vatinius Tribunus plebis C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Consulibus, ann. ɪↄcxciv. Qua autem sententia fuerit: se nondum inuenire potuisse idem ait: existimare tamen popularem fuisse, cum Vatinius Senatum Senatus illum vehementer oderit.

Iulia lex.

Iulia lex à C. Iulio Cæsare Consule cum M. Bibulo, anno eodem lata est: Vt iudicia ad duo genera Iudicum redigerentur, Equestris ordinis, & Senatorij: Tribuni vero Ærarij, quod erat tertium, tolleretur. Suetonius in Cæsare. Meminit & Agellius lib 14. c. 2. Dio lib. 43. Multa præterea huius legis capita fuerunt de ipsorum iudicum ætate: dignitate & conditione, de forma & consuetudine iudiciorum publicorum & priuatorum. Quæ omnia in Antiquis Iurisconsultorum libris comprehensa opera Triboniani abolita sunt.

Pompeia lex.

Pompeia sequitur: quam tulit Cneus Pompeius Magnus ii. Coss. cum M. Licinio Crasso ii. anno ɪↄcxcix. Vt amplissimo ex censu, ex Centuriis, aliter quam antea lecti Iudices, ex tribus tamen ordinibus, quibus Aurelia lege communicata erant iudicia, Senatorio scilicet, Equestri, & Tribunis Ærarij res iudicarent. Item, vt quinque & septuaginta Iudices causas cognoscerent. Cicero in Pisonem, & in eadem Asconius.

Antonia lex.

Vltima Antonia est, quam tulit M. Antonius Coss. cum C. Iulio Cæsare, anno ɪↄccix. Vt tertia Iudicum decuria è Centurionibus, Antesignanis, Alaudis, Manipularibus fieret. Cicero Philip. 1. & 5. Suetonius in Augusto. Ex quo etiam intelligi potest, hanc non fuisse abrogatam, cum ille hostis iudicatus est, vt vult Zasius. Sic enim scribit: Ad tres Iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quę ducenariorum vocaretur, iudicarentque de leuioribus summis.

Pompeia lex.

Hactenus leges de Iudicibus recitauimus, de quibus prolixe Paul. Manut. lib. de Legibus, & Francisc. Polet. lib. 3. Historiæ Fori Romani. Quibus adiiciemus eam Pompeij legem, qua tulit, Vt de iis, qui à secundo suo Consulatu ad hunc vsq; diem ob rem iudicandam pecunias cepissent, quæstio constitueretur. Appianus lib. 2. de Bellis ciuilibus.

Cap. XXII.

De Iudiciis.

Non est dubium, si omnes, quæ à priscis Romanis latæ sunt leges, hodie superessent, magnum earum numerum de iudiciis futurum esse. Verum interciderunt fere omnes. Quæ igitur adhuc extant, hoc capite recitabimus. Sunt autem tres, Pompeia, Iulia, & Iunia Petronia.

Pompeia lex.

Pompeia à Cneo Pompeio Magno Consule solo sine collega, anno Vrbis ɪↄcci. lata est, Ne reum in iudicio laudare liceret. Plutarch. in Pompeio, & Catone Vticensi. Valerius lib. 6. cap. 2.

Iulia lex.

Legem Iuliam iudiciariã à C. Iulio Cæsare latam, multa de forma iudiciorũ publicorum priuatorumque continuisse, quæ à Tribuniano abolita sint, diximus capite præcedenti. Fuit autem & alia Iulia lex ab Octauio Augusto Cæsare lata, quæ formam iudiciorum præscripsit, cuius hæc capita feruntur: Vt qui nomen alicuius deferrent, locum, annum, & mensem, quo crimen admissum erit, designent, l. 3. de accus. Ne eodem tempore de duobus reis quis quereretur, nisi suarum iniuriarũ causa, l. 12. eodem. Ne inuito denuncietur, vt testimonium dicat aduersus

socerum

socerum, generum, vitricum, priuignum, sobrinum, sobrinam, sobrino natum, eosve, qui priore gradu sint. Item, Ne liberto ipsius, liberorum eius, parentum, viri vxoris: item patroni, patronæ, & vt ne patroni, patronæ aduersus libertos, neque liberti aduersus patronum cogantur testimonium dicere, l. 4. ff. de testib. Vt inter priuatos, qui in Iudicem consensisset, iurisdicundi, ei iudici potestas esset, l. 3. §. 1. ff. de iudicijs. Ne qui Iudex sit, arbitrium recipere eius rei, de qua Iudex est, neve se promitti, iubeat. l. 9. ff. de arbitris: Ne minor annis viginti iudicare cogatur, l. cum lege 41. ff. de arbitris. Vt Saturnalibus triduo feriæ seruarentur Macrobius libro 1. cap. 10. Eadem etiam latum opinatur Hotomanus, vt certus patronorum numerus esset. Meminit Asconius in argumento orationis pro Scauro. Et si quis reus accusator domum Iudicis ingrediatur, per legem iudiciariam in legem ambitus committit l. 1. ff. de ambit. Item: Ne iudices suo anno in alienas ædes ingrediantur. Dio lib. 54.

Iunia Petronia lex.

Iuniam Petroniam tulere C. Iunius Cęsonius, Petronius Turpilianus, Coss. anno IↃCCCXIII. Vt si dissonantes pares iudicum existerent sententiæ, pro libertate pronunciaretur. Hermog. l. 24. ff. manumiss. His legibus subiiciemus eas, quæ de mulctis, item eam, quæ de donis & muneribus latæ sunt.

Memmia lex.

De iudiciis etiam fuit lex Memmia, de Reis postulandis, qua latum fuit, vt eorum, qui Reipublicę causa abessent, nomina ne inter reos reciperentur. Cicer. in Vatiniam, Valer. Max. lib. 3. cap. 7.

Lex de calumniatoribus.

Item illa de Calumniatoribus: Vt Calumniatorib. pœna constituto iudicio imperetur: cuius meminit Cicero pro Sext. Roscio, Papinianus lib. 13. de testibus, lib. 1. c. 1. ad Senatusconsultum Turpillianum. Hac autem lege calumniatori in fronte imprimebatur litera, qua indicabatur calumniatum eum esse. Sic enim Cicero pro Sex. Roscio: Literam illam cui vos eousque inimici estis, vt etiam calumnias oderitis, ita vehementer ad caput affigent, vt postea neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis, &c. Cæterum hanc legem, sicut & superiorem, quidam Remmiam appellant. Paulus Manutius autem Commentariis in orationem pro Sex. Roscio, superiorem illam de reo euocando Memmiam: hanc ergo de Calumniatoribus Remmiam dictam sibi videri scribit. Pertinent ad hunc de iudiciis locum etiam leges, quæ de Mulctis, item quæ de Donis & muneribus latæ fuerunt.

Ateria Tarpeia lex.

De Mulctis primi legem tulere Sp. Tarpeius Montanus Capitolinus, Aul. Aterius Fontinalis Coss. anno CCIↃIX. vnde & Ateria, & Tarpeia indifferenter dicitur: Vt omnibus Magistratibus mulctæ dicendæ ius esset, cum antea solis Coss. id liceret: Vt duas oues triginta boum mulcta non excederet. Dionys. lib. 10. Agellius lib. 11. cap. 1. & Festus in voce, Peculatus. Ad huius legis primum caput respexisse videtur Vlpian. l. vnica, ff. si quis ius dic. non obtem. dum ait: Omnibus Magistratibus secundum ius potestatis suæ concessum est iurisdictione pœnali iudicio defendere.

Sexta Menenia lex.

Biennio post anno, scilicet CCCI. P. Sextius Capitolinus, T. Menenius Lænatus Coss. legem tulerunt, vt oues decussi, boues centussi æstimarentur. Apud Festum, qui huius legis meminit, mendum esse videtur, quia priore loco ponit legem Meneniam. Sectiam, posteriore Tarpeiam, quasi Menenius ante Tarpeium & Aterium, Consul fuerit, quod falsum est. Vide Antonium Augustinum apud Festum, ad vocem, Peculatus.

Papiria Iulia lex.

Fuisse quoq; Papiriam Iuliam legem Consularem de modo mulctarum latam, ex Liuio cognoscitur: verum qua sententia, non exprimitur. Atq; tantum de mulctis.

Cincia lex.

Huc deniq; pertinet lex Cincia muneralis, siue de donis & muneribus, quam tulit M. Cincius Tribunus plebis, M. Cornelio Cethego, P. Sempronio Tuditano Coss. anno IↃXLIX. Ne quis ob causam orandam donum, munusve caperet. Liu. lib. 34. Tacit. lib. 14. Annalium, Cicero ad Attic. lib. 1. item lib. 2. de Oratore, in Catone. Hanc Festus muneralem à Plauto vocari scribit, his versibus:

Neq; muneralem legem, neq; lenoniam,
Rogata fuerit necne flocci æstimo.

Fuerunt autem & alia quædam huius legis capita, vt ne plus ducentis aureis donare liceret: extra quam si cōiunctis personis donaretur quod eo amplius donatum esset, ratum non esset, argumento l. sancimus. C. de don. Vlpianus cap. Instit. 1. l. 4. & l. 6. C. Theod. de donationibus. Item, Vt in donatione quibuscunque personis facta, mancipatio traditione adhiberetur, ff. l. 4. & l. 5. Verum ista propriè huc non pertinent.

Hoc loco meminerunt quidam ex Tacito lib. 2. Annalium, & ex Ausonio legis Titiæ muneralis. Cum vero ij loci de mendo suspecti sint, nihil amplius de ea habeo dicere, præsertim cum etiam Iustus Lipsius in notis ad Tacitum affirmet in Vaticanis, duobus, & Farnesiano Codice, legi Cintiā, aut Cinthiam, non Titiam.

Atq; has leges, quas de iure publico & priuato recitaremus, habuimus. Sequitur vt de criminibus dicamus, quod faciemus capitib. sequentib.

Cap. XXIII.

De criminibus publicis, & primum de Maiestate.

HActenus eas leges recitauimus, quæ de iure publico, & priuato latæ sunt. Restant illæ, quæ de criminibus loquuntur. Fuerunt autem crimina maleficia, quæ aut aduersus Rempublicam commissa

A sunt, aut populus Rom. aduersus Rempublicā commissa existimauit, atque iudicio legibus constituto, pœna vindicanda putauit: qualia sunt crimen Maiestatis, peculatus, ambitus, repetūdarum, vis publicę, sicariorum, veneficij, parricidij, falsi, adulterij, plagij. De his omnibus ordine dicemus, sumpto initio à crimine Maiestatis, quippe quod omnium fuit grauissimum & antiquissimum.

Maiestas, inquit, Vlpianus, est crimen illud, quod aduersus populum Romanum, aut securitatem eius committitur, id est, in quo læditur aut dignitas, aut B securitas eius. Et pertinent ad hoc crimen omnia, quæcunq; aut populo, aut Magistratibus eius directo iniurię factę sunt. Grauissimum autem inter Maiestatis crimina est crimen perduellionis, & subillo tanquam species sub genere continetur. Est autem perduellio, hostili animo aduersus Rempublicam, vel Principem animatum esse. Franciscus Hotomanus IC. celeberrimus, quadruplicem inter Maiestatis & perduellionis crimina differentiam notat, quarum prima est, ꝙ Maiestatis crimine tenentur ij, qui C vel partem aliquā Reipublicæ læserunt, veluti, si quis duces hostium accepta pecunia liberauit, aut priuatus domi suæ hostium duces tenuit: aut si Magistratui quipiam pro sua potestate agenti aliquis officiat, veluti C. Cornelius, quem Cicero defendit. Perduellionis autem crimen in eos cadit, qui summam Reipublicæ labefactare conati sunt. Altera differentia est, quod Maiestatis in foro apud suum Prætorem pro tribunali, iudicio certa lege cōstituto agebatur, vt ex Verr. 3. & 7. cognoscitur. Perduellio vero pri- D mis quidem temporib. à Duumuiris data opera creatis, post autem à populo Romano Comitiis Centuriatis in campo Martio cognoscebatur: quemadmodum ex oratione Ciceronis pro C. Rabirio perduellionis reo, in campo Martio habita, itemq; ex Valerij Maximi lib. 6. cap. 5. satis plane constat. Tertia differentia est, quod Maiestatis crimen nō morte, sed exilio mulctabatur: perdullionis vero damnatum carnifex in Vrbem euocatus in crucem, Martio in campo E fixam tollebat, quod ex eadē oratione cognoscitur, in qua crucis mentio fit, vt ex Dionis lib. 37. vbi de hoc iudicio commemorat. Quartam differentiam Vlpianus ostendit ff. l. vlt. de crim. Maiestat. vbi ait: Maiestatis imminutæ crimen rei morte obliterari: Perduellionis autem memoriam etiam post mortem damnari. Quomodo intelligendus Iustinianus Institutionib. §. 2. de publicis iudiciis, Publica, inquit, iudicia hæc sunt: Lex Iulia Maiestatis, qui in eos, qui contra Imperatorem vel Rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cuius pœnæ ani- F mæ amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur, &c. Plura de Maiestate alibi recitantur, nos hic leges Romanorum, quæ de eo crimine latæ fuerunt, recensebimus: inter quas, quæ quidem post duodecim Tabulas rogatæ sunt (de illis enim diximus ante) prima est Gabinia: Ne quis coitiones clandestinas conflaret: qui fecisset, capitali supplicio plecteretur. Sallustius in declamatione Porcij Latronis.

Gabinia lex.

Post annum inde ıɔcıv. leges quatuor de Maiestate latæ, Appuleia, Varia, Cornelia, & Iulia.

Appuleia lex.

Appuleiam tulit L. Appuleius Saturninus Tribunus plebis anno ıɔcLII. C. Mario V. M. Aquileio Coss. Hac lege C. Norbanus postulatus, quē M. Antonius Censorinus defendit, vt in 2. de Oratore scribit Cicero, ex quo apparet, hac lege vim in Vrbe ac seditionem vindicatam esse. Carolus Sigonius putat eadem etiam quæstionem de Maiestate perpetuam constitutam esse.

Valeria lex.

Legem Valeriam tulit Q. Valerius, propter obscurum ius ciuitatis Hybrida cognominatus, Tribunus plebis anno ıɔcLXII. L. Marcio Philippo, Sex. Iulio Cæsare Coss. Vt quæreretur de iis, quorum opera, consiliove socij contra populū Romanum arma sumpsissent. Cicero oratione pro Scauro, & pro Cornelio, & in easdem Asconius. Valerius Maxim. lib. 8. cap. 6. Cicero Tuscul. 2. & in Bruto.

Cornelia lex.

Sequitur Cornelia quam tulit L. Cornelius Sulla Felix Dictator anno ıɔcLXX. cuius hæc capita apud scriptores dispersa leguntur: Prætor, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui intercessionem sustulerit, aut magistratui, quo minus munere suo fungatur, impedimento fuerit. Qui exercitum è Prouincia eduxerit, aut sua sponte bellum gesserit. Qui exercitū sollicitauerit. Qui ducib. hostiū captis ignouerit, aut pecunia liberauerit. Qui ducibus Prædonum captis ignouerit. Qui potestatem suam in administrando nō defenderit. Qui ciuis Romanus apud Regem externum versatus fuerit. Mulieris testimonium accipiatur. Calumniatoribus nulla pœna fit. His damnatis pœna aquæ, & ignis interdictio fit. Cicero in Pisonem, pro Cluentio & epistolis ad Appium. Ascon. in Cornelianam, & alij. Fuit & illud in hac lege, vt à quæstionibus vel cruentis nullius dignitas exciperetur. Ammian. Marcel. lib. 19. Hac lege populus Romanus vsq; ad Cæsarem Dictatorem est vsus. Ius tulit, vt de vi & Maiestate damnatis aqua & igni interdiceretur. Cicero 1. Philip.

Iulia lex.

Alia est Iulia, quam tulit C. Octauius Augustus, cuius mentio crebra in libris Iurisconsultorum occurrit. Eius hæc extant capita.

Prætor qui ex hac lege quæret, de eo quærito. Cuius opera dolo malo consilium initum erit, quo obsides iniussu principis interciderent, quo armati homines cum telis lapidibusve in Vrbe sint, cōueniantve aduersus Rempublicam, locave occupentur, vel templa, quove cœtus conuentus fiat, hominesve ad seditionem conuocentur: cuiusve opera, & consilio, dolo malo, consilium initum erit, quo quis Magistratus populi Romani, quive imperium, potestatemve habet, occidatur, quove quis contra Rempublicam arma ferat, quive hostibus populi Romani nuntium, literasque miserit, signumve dederit, feceritve dolo malo, quo hostes populi Romani iuuentur aduer-

aduersus Rempublicam quiue milites sollicitauerit, concitaueritue, quo seditio tumultusue aduersus Rempublicam fiat.

Item de eo, qui in bellis cesserit, aut arcem non tenuerit, aut castra concesserit.

Qui iniussu principis bellum gesserit, delectumue habuerit, exercitum comparauerit, quiue, cum ei in prouinciam successum esset exercitum successori non tradiderit, quiue imperium, exercitumve populi Romani deseruerit, quiue priuatus pro potestate, magistratuue quid sciens dolo malo gesserit, quiue quid eorum, quæ supra scripta sunt, facere curauerit. Cuiusue dolo malo iureiurando quis adactus est, quo aduersus Rempublicam faciat: cuiusue dolo malo exercitus populi Romani in insidias deductus, hostibusue proditus erit, factumue dolo malo cuius dicitur, quo minus hostes in potestate populi Romani veniant, cuiusue opera dolo malo hostes populi Romani commeatu, armis, telis, equis, pecunia, aliaue qua re adiuti erunt, vt ne ex amicis hostes populi Romani fiant, cuiusue dolo malo factum erit, quo Rex exteræ nationis populo Romano minus obtemperet: cuiusue opera dolo malo factum erit, quo magis obsides pecunia, iuramenta, hostibus populi Romani dentur aduersus Rempublicam.

Item de eo quæritο, qui confessum in iudicio reum, & propter hoc in vincula coniectum emiserit. Item cuius ope, consilio, dolo malo, Prouincia, vel ciuitas hostibus prodita est. Qui statuas aut imagines Imperatoris iam consecratas conflauerint, aliudue quid simile admiserint. Qui famosos libellos scripserint. Famosi, qui ad ius accusandi admittantur, itemq; milites. Serui deferentes audiantur, & quidem dominos suos, & liberti patronos. Itemq; mulieres accipiantur. Qui in reatu Maiestatis decesserit, nisi à successoribus purgetur, hæreditas fisco vindicetur. Qui ex alia causa legis Iuliæ Maiestatis reus est, quam perduellionis, mortis crimine liberetur: qui perduellionis, capite puniatur.

Collecta hæc sunt à Carolo Sigonio ex Vlpiano, Marciano, Scæuola, Venuleio, Modestino, Papiano, Hermogeniano ff. ad legem Iuliam Maiestatis, Tacito libro I. Annalium, & Suetonio in Augusto. Ad hanc quoque legum de Maiestate classem referri non incommode posse arbitror Memmiam de Iugurtha Romam euocando, & Mamiliam de Senatoribus à Iugurtha corruptis. Memmiam tulit Memmius Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione Nasica, L. Calpurnio Bestia Coss. anno IↃCXLII. Vt L. Cassius Prætor ad Iugurtham mitteretur, eumque interposita fide publica Romam duceret, quo facilius indicio Regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta, patefierent, Sallustius de bello Iugurthino.

Mamilliam tulit C. Mamillius Limetanus vel Limitanus Tribunus plebis, Sp. Posthumio Albino. Q. Minutio Rufino Coss. anno IↃCXIV. Vt quæreretur in eos quorum consilio Iugurtha Senatus decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent: qui elephantos, quique perfugas tradidissent: item qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Sallust. de bello Iugurthino. Tantum de Maiestate.

Caput XXIV.

De Adulterio.

B Secundum inter crimina iudiciorum publicorum locum dedimus adulterio, secuti ea in re, sicut in toto hoc libro, Iustinianum Imperatorem, qui & ipse in Institutionibus iudicia publica recensens, secundo loco adulterii mentionem facit. Habemus autem vnam tantum de hoc crimine legem reliquam, Iuliam scilicet, quam tulit C. Octauius Augustus Imperator, cuius hæc capita hinc inde dispersa collegit Barnabas Brissonius I. C. eaque eleganti commentario explicauit. Nos capita legis hic referemus, explicatio è Brissonij commentario petatur. Sunt autem hæc.

C Nequis posthac stuprum adulterium facito sciens dolo malo. Qui stuprum, adulterium sciens dolo malo fecerit, in Insulam relegator. Patri, qui in potestate habet adulterum quemlibet, quem in filia deprehenderit, domi suæ, generiue sui occidere ius esto, dum vna cum eo in continenti filiam occidat. Viro deprehensum domi suæ in vxore sua adulterum, qui leno fuerit, quiue artem ludicram fecerit, vel in scenam saltandi, cantandiue causa prodierit, iudicioue publico damnatus, neque in integrum restitutus erit, quiue libertus eius mariti, vxorisue, patris, matris, filii, filiæ, D vtriusque eorum fuerit, propriusue eorum, vel cum alio communis, quiue seruus erit, occidere liceto. Qui eorum aliquem occiderit, vxorem sine mora dimittito. Viro adulterum cum vxore sua deprehensum, quem aut nolit, aut non liceat occidere, retinere per horas diurnas, nocturnasque non plus quam viginti, testandæ eius rei gratia, vt vti sine fraude suo iure possit, liceto.

Viro patrique, qui in potestate habet, sexaginta dies vtiles ad accusandum dantor, intraque eos dies cuilibet E præferuntor. Post eos dies patri, maritoque lapsos, extranei quilibet admittuntor. Ne quis inter reos eum, qui tunc sine detractione Reipublicæ causa aberit, referto. Minoribus XXV. annis adulterij accusare ne liceto. Si seruus adulterii accusetur, & quæstionem in eo haberi accusator postulet, iudices seruum æstimanto: & quantum æstimauerint, tantam pecuniam & alterum tantum eum, qui nomen eius serui detulerit, ei ad quem ea res pertinet, dare iubento. Qui post maritum & patrem accusare possunt, si ad accu- F sandum plures simul prosiluerint, is cuius de ea re notio est de iusto accusatore constitutio. Reos adulterij marem & fœminam ex eadem causa ne facito. Si mulier ante denunciationem nupserit, qui accusare volet, ab adulterio incipito. Nec ante ad mulierem quisquam peruenito, quam adulterum reum peregerit. Adultero absoluto, quæ nupsit, quandiu nupta erit, aduersus omnes secura esto. Si vir, qui vxori adulteræ repudium misit, vel extraneus quis mulieri, antequam nube-

nuberet, adulterij se acturos denunciauerint, eaque post denunciationem nupserit, ab ea incipere accusare volenti ius esto. Si vidua sit, de cuius adulterio agitur, accusator liberum arbitrium, adulterum, vel adulteram, vtrum prius velit, postulandi habeto. Qui domum suam præbuerit, vt stuprum, adulteriumue cum aliena matrefam. vel cum masculo fieret, sciens, hac lege tenetor. Qui pro comperto stupro precium acceperit, quæstumue ex adulterio vxoris suæ fecerit, hac lege tenetor. Damnatam adulterij si quis sciens vxorem duxerit, hac lege tenetor. Qui deprehensum in domo sua adulterum dimiserit, vxoremue in adulterio deprehensam retinuerit, hac lege tenetor. Mulieri accusandæ sex menses vtiles dantor, postea accusare ne liceto. Adulterum, adulteramue post quinquennium continuum quam commissum esse adulterium dicetur, accusare ne liceto, eaque præscriptio adultero, adulteræq; vtilis esto. De seruis ancillisue, eius de quo, vel de qua quæretur, parentisue vtriusque eorum, qui eis ad vsum à parentibus dati sint, si accusator postulet, quæstionem habeto. Quæstioni reus, reaue, patroniue eorum, & iis, qui crimen detulit, intersunto. Patronis interrogandi facultas esto. Seruus de quo quæstio habita fuerit, publicus esto. Si reus, vel rea absoluti fuerint, seruorum damnum iudices æstimanto: siue mortui fuerint, quantæ pecuniæ ante quæstionem fuerint: siue salui, quantæ pecuniæ in his damnum datum fuerit, factumue erit. Serui, qui quæstioni postulari possunt, intra sexaginta dies ex die diuortii ne manumittuntor, neue alienantor. Adulterii damnato, damnatæ testimonij dictio ne esto. Diuortia septemue ciuibus Romanis puberibus testibus adhibitis præter libertum eius, qui diuortium faciet, posthac faciunto. Aliter facta pro infectis habentor. Dotale prædium Italicum maritus inuita vxore ne alienato, neue consentiente ea obligato.

Extant hæc capita apud Suetonium in Augusto, Tacitum lib. 2. *ff. ad leg. Iul. de adulterio*, Paulum libro Sentent. secundo, c. 22. & Iustinianum sub tit. *quibus alien. licet.*

Peducea lex.

Scantinia lex.

Ante hanc Iuliam legem de adulterio, mentio etiam fit legis Peduceæ de incestu, apud Ciceronem lib. 3. de Natura Deorum, & Scantiniæ de pueris impudicis, apud Iuuenalem Satyra 2. Suetonius in Domitiano, Ausonium, Ciceronem Philippica 3. Hanc tulit, vt Paulo Manutio placet. C. Statinius Aricinus, Tribunus plebis in eos, qui alienam pudicitiam sollicitassent, aut suam ipsi prostituissent, quibus pœnam irrogauit decem millia nummum. Meminit eius etiam Fabius Quinctilianus lib. 4. cap. 2. & lib. 7. cap. 4. Cælius ad Ciceronem, lib. 8. Epistolarum ad Familiares, epist. 12. Valer. Max. lib. 6. c. 1. testatur, C. Scantinium Capitolinum Tribunum plebis, quod filium M. Claudij Marcelli Ædilis Curulis de stupro appellasset, damnatum fuisse, id quod etiam Plutarchus in Marcelli vita habet, à quo quidem hanc legem Scantiniam vocatam voluit, quod tamen haud videtur verisimile. Hanc porro legem in suam Iuliam de adulterio & pu-

A dicitia retulit C. Octauius Augustus, grauiori imposita pœna, teste Iustiniano libro 4. Institutionum, titulo de iudiciis publicis. Vide & Læuinum Torrentium commentariis in Suetonium, in Augusto, cap. 34. Elias Vinetus commentariis in Ausonium ait sibi nondum satis compertum esse, quæ & qualis lex Scantinia fuerit. Tantum de adulteriis.

B

CAP. XXIV.

PARALIPOMENA.

Adulterij crimen, veneficio & furto vicinum, variæ in illud pœnæ, castratio, mutilatio, combustio, lapidatio, deiectio è saxo, marito arbitrium iudiciumque concessum.

NOn simplex crimen censebant adulterium, Hoc
C est μοιχείαν, vt appellat Iosephus lib. 2. Cont. Apion. sed multorum flagitiorum veluti colluuiem, M. Fab. Quintilian. lib. 5. cap. 11. in fine: *Si causam veneficij dicat adultera, non M. Catonis iudicio damnata esse videatur, qui nullam adulteram non eandem esse veneficam dixit?* idem Declamat. 319. *adultera venefica.* Duplex illud, nocturnum, diurnum, atque vt Cato veneficiis adulterium in genere connexuit, ita Imperator furto nocturnum coniunxit, eiusque pœnam grauiorem longe esse voluit, adulterio diurno, *L. 4. C. ad leg.*
D *Iul de adult.* Hinc νυκτοκλεπίας, *nocturna furta*, apud Sibyllina Oracula lib. 3. pro adulteriis vsurpata, rectissime obseruauit Theodorus Marcilius ad leges Xuirales cap 57. κλέπται γάμων dixit Phocylides, *fures nuptiarum.* glossar. vet. *adulteri, nocticubæ.* Constantin. Imperat. *l. 30. ff. ad leg. Iul. de adulter. & stupr. Sacrilegi nuptiarum adulteri.* Nonius Marcellus interpretatur *furtum, quicquid occulte geritur, non res solum ablatas.* Cap. 6 Num. 31. M. Plaut. in Amphytruone. sc. 13.

Manifesto hunc obtorto collo teneo
E *Furem flagitij.*

Flagitium, vt puto, corruptela est pudicitiæ alienæ, Virgil. lib. 4. Æneid. de concubitu illo decantatissimo.

Vulcani, Martisque dolos, & dulcia furta.

Aurel. Prudent. περὶ στεφάνων. Hymno 10.

——*furta mœcharum calent.*

Agathias Scholiasticus lib. 3. Antholog. c. 21.

Οὐχ ὁσίοις λεχέεσσιν ἐτέρπετο λάτριος ἀνὴρ,
λέκτρον ὑποκλέπτων ἀλλοτρίης ἀλόχου.

F Vertit Eilhardus Lubinus.

Non sanctis lectis gaudebat occultus vir,
Lectum furatus alterius vxoris.

Ad pœnas progredior, quarum primus author *Hiectus Argiuus*, vt Alexander Neapolitanus lib. 4. Genial. dier. cap. 1. alii *Hiettum* vocant, Pausan. Bœotic. æquum enim erat, vt violatæ religionis pœnas penderent, *quos in aliena comprehenderant genialis se lectuli expugnatione iecisse*, vt loquitur Arnobius lib. 4. Contra gentes. Philo in Explicat. Decalogi, B. Cyprianus, Zeno Veronensis sermone de Patientia, lauda-

tià

tia Desiderio Heraldo viro eruditissimo, legantur. S. Valerian. serm. de bono discipl. *Nec ille adulterij facinus prætermissum putet, qui indulgentiæ lege deprehensus euasit.* D Iuuenal. Sat. 6.

——sacri Genium contemnere fulcri.

Itaque seu ob violata nuptialium deorum sacra seu iniuriam hominibus illatam, variæ in adulteros decretæ pœnæ. Ac primum *apud Ægyptios deprehensus in adulterio mille plagis cæsus castrabatur, maxime si quam corrupisset, non seruilem, sed liberam conditionem prætulisset, quod vno crimine, tria maxima scelera fuisset complexus, iniuriam, corruptelam, liberorum confusionem.* Laurentii Rhodomanni verba sunt Interpretis Diodori Siculi libr. 2. Bibliothec. Cap. 3. Romanos eadem seueritate vsos liquet, vel ex Porphyrione Grammatico ad Q. Horatii Sat. 2. lib. 1, v. 46.

——Quin etiam illud
Accidit, vt cuidam testes, caudamque salacem
Demeteret ferrum.

Pythias ille Terentianus in Eunucho.

Nunc minatur porro sese id quod mœchis solet,
Quod ego nunquam vidi fieri, neque velim.

M. Martial. lib. 2. Epigr. 60.

Vxorem armati futuis, puer Hyle, Tribuni,
Supplicium tantum dum puerile times.
Væ tibi, dum ludis castrabere, iam mihi dices,
Non licet hoc, quid? tu quod facis Hyle, licet?

Secundus versus à Domitio Calderino, & à MS. conceptus,

Supplicium facti nec puer Hyle times.

Indignabunda Ouidiana Progne, sorore sua Philomela à Tereo marito corrupta lib. 6. Metamorphos. Fab. 7.

——Non est lachrymis hoc, inquit, agendum,
Sed ferro, seu si quid habes, quod vincere ferrum
Possit, in omne nefas ego me germana paraui:
Aut ego cum facibus regalia tecta cremabo,
Artificem mediisq; immittam Terea flammis,
Aut linguam, aut oculos, aut quæ tibi membra pudorem
Abstulerant, ferro rapiam.

Secundo membrorum detruncatio, artuumque mutilatio, & præsertim aurium, nariumque, vt deformitas corporis, sceleris perpetrati atrocitatem denuntiaret, vtque pœnæ suæ superuiuentes, quid, & quam turpiter alienam pudicitiam expugnassent, semper vel vultu ipso loquerentur, notat Adrianus Turnebus lib. 28. Aduersarior. c. 46. & in opere Virgiliano Deiphobus Helenæ adulter sic plectitur.

Deiphobum vidit lacerum crudeliter ora,
Ora, manusq; ambas populataq; tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares.

Martial. lib 3. Epigr. 83.

Quis tibi persuasit nares abscindere mœcho,
Nil hac peccatum est parte, marite, tibi.
Stulte, quid egisti, nihil hic tua perdidit vxor,
Dum sit salua tui mentula Deiphobi.

Tertio *combustione* punita adulteria compertum est ex sacris literis. Genes. cap. 38. Scio non semper vsque adeo seueram animaduersionem lege diuina

A propositam, nam Mosaica lex *lapidibus obruebat* adulteros. Ezechiel. cap. 16. & diserte in Iure Canonico C. *hinc apparet* 23. q. 5. *&* c. *Hæc imago* 33. q. 5. quam pœnam simpliciter *mortem* vocat Bardasanes referente Eusebio lib. 6. præparat. Euangel. c. 8. Idem enim Bardasanes libro de Fato docuerat quod ex illo transcribit.

Solemnis ergo pœna *lapidatio erat*, non in adulterio tantum vindicando, sed & in aliorum criminum coercitione. Notatum video ab eruditissimo B Ioanne Meursio. Testimonium petendum ex eleganti illo scriptore Parthenio Erotic. cap. 21. προυτρέψατο τοὺς στρατιώτας καταλεῦσαι τὴν κόρην. *Exhortatus est milites, vt puellam lapidibus obruerent.* Ælian. Var. histor. lib. 5. cap. 19. ὄντων Ἀθηναίων βάλλειν αὐτὸν λίθοις. *Cum Athenienses iam parati essent eum lapidibus obruere.* Polyænus lib. 1. Stratagemat. Sophocl. Antigone, Philostrat. in Herocis, & lib. 1. de vit. Sophist. in Lolliano, isti quidem omnes de Græca consuetudine loquuti sunt, & aliis id iam præoccupatum, Hebræis C idem in more positum, loquitur D. Lucas in Act. Apostolor. cap. 7. de Stephano protomartyre. Vincentius Bellouacensis in speculo historico. *Romæ gladiatorio ludo celebrato, Telemachus monachus increpitans populum attentius spectaculis inhiantem lapidatur à populo.* Quæ ille petiit indubie ex Theod. Histor. Eccl. lib. 5. cap. 26. & Aurel. Cassiod. lib. 10. Histor. Tripartit. c. 11 L. Apul. lib. 1. Milesiar. *Publicitus indignatio percrebuit, statutumque est, vt in eam die altera seuerissime saxorum iaculationibus vindicaretur.* D Interpres historiæ Apollonij Tyrij. *Tunc ciues rapuerunt Strangulionem & Dionysiadem, extra ciuitatem trahentes lapidauerunt.* M. Fab. Quintilian. Declamat. 12. *Populus quoque impunitum nefas sine lapidibus præteribit?* C. Petron. in Satyrico. *Ex his qui in porticibus spatiabantur, lapides in Eumolpum recitantem miserunt.* Romulus Amasæus Interpres Pausaniæ in Arcadic. pag. 259. *Cum pueri aliquot (neque enim certus traditur numerus) circa templum luderent, funiculo, quem repererant, Dianæ signum obligato collo, per lusum trahentes,* E *Dianam strangulari dictitabant, eos Caphyenses cum deprehendissent, violati numinis crimine damnatos, lapidibus obruerunt.* Incerti nominis poeta apud Parthenium, & recitat M. Anton. Delrio in Troadas L. Senecæ p. 431. Abdias Babylon. Histor. Apostol. li. 1. *Et cum vellet populus magũ Simonem lapidare, ait Petrus, satis est ad pœnam eius, quod agnoscit in suis actibus se superatum.* Alexand. Seuer. Aug. vt est apud Æliũ Lampridiũ, Et Fescenninus Niger, referente Ælio Spartiano; *Tribunos quos constitit bullaturas accepisse, lapidi-* F *bus obrui ab auxiliarib. iusserunt.* Et diu ante illa tempora Romani supplicii genus erat. De Anto. Appian. bellor. Ciuil. li. 5. pag. 711. καὶ οὐ πειθόμενον, τότ' ἔβαλλον. *Et cum nihil moueretur, tum demum eum saxis appetebant.* Signantissime Hippolytus Thebanus in Chronico Commentario. *Interea enim dum sacris ipse operaretur de more, lapidibus iactis, & in caput contortis, eum trucidarunt.* In Græco est codice λιθοβολήσαντες αὐτόν. Hic est Hippolytus cuius D. Hieronymus lib. de Scriptoribus Ecclesiastic. meminit, & eum citat Nicepho-

rus

rus Calistus lib. 2. hist. Eccle. c. 3. non vero ille Hippolytus, qui Portuensis Episcopus fuit, qui citatur à Simeone Metaphraste. Meminit & Xenophon lib. 1. de Expedit. Cyri Minor. pag. 258. Accedant Poetæ. Lycophron in Cassandra,

ὑπερβόλοις δρῶσιν ἠρεθισμένη
Κρύψει κύπας τις χερμάδων ἐπυμβρία.
Conuitiosis maledictis irritato,
Occultabit quoddam tegmen lapidum diluuio.

Ita Guilielmus Canterus vertit, & metricis astrinxit Iosephus Scaliger.

Conuitiosis percitorum iniuriis
Abscondet imber saxeus manualium.

P. Ouid. in Elegia de Nuce.

Nux ego iuncta viæ, cum sim sine crimine vitæ,
A populo saxis prætereunte petor.
Obruere ista solet manifestos pœna nocentes,
Publica cum lentam non capit ira moram.

Idem lib. 13. Metamorphos. Fab. 2.

Clade sui Thracum gens irritata tyranni,
Troada telorum, lapidumq́; incessere iactu
Cœpit.

D. Auson. Edyllio 7.

—— crimen ob illud
Timon Palladijs olim lapidatus Athenis.

Atque hi de quibuslibet criminibus sic coercitis indignante plebeia multitudine locuti sunt, at peculiare adulterio assignatum supplicium testantur, præter illos quos nominaui, Daniel. Cap. 23. D. Ioannes Euangelista cap. 8. & Melior Hamenuelto notat. *Capitalem* certe fuisse *pœnam* notum, idq; lege antiqua, D. Hieronym. in Nahum. cap. 1. *Quæret hic aliquis, si fidelis deprehensus in adulterio decolletur, quid de eo postea fiet? aut enim punietur, & falsum est hoc quod dicitur: non iudicabit dominus bis in idpsum in tribulatione, aut non punietur, & optandum est adulteris, vt in præsentiarum breui & cita pœna cruciatus frustrentur æternos.* Sed iam miscellaneas percurram pœnas, sine delectu, aut ordine, vt quanta in isto coercendo crimine diuersitas sit, videatur.

Ancyrana synodus Can. 7. *Adulterum à participatione sacrorum mysteriorum excludit septem annis integris*, vt habetur apud Claudium Cardinalem Guisanum in quæstionibus, & Græcorum ad eas responsionibus quæst. 11.

Moscouitæ adulteros in partes dissecant, vt Ouiczinæ exemplo docet Sigismundus Liber Baro in Herberstain Rer. Moscouiticar. Commentar. pag. 26. aut *discerpebant, & laniabant.* Eiusdem operis pagina 109.

Nonnullæ gentes *ferreis catenis collo adulteri saxa alligabant, vt omnibus ludibrijs expositus, solo terrore fragiliorem sexum à corruptela arceret.* Olaus Magnus, & ex illo Cornel. Scribonius Graphæus Epitom. lib. 6. cap. 12. iisdem scribentibus lib. 14. c. 6. facile est perspicere aliam pœnam, quæ non barbara, *sed* Romana videri posset, *mulier adulterans sex virorum deprehensa, perdit dotem, & quicquid secum tulit in cohabitationem viri, qui ea suscipit.* Q. Horat. libr. 1. Saturn. 2. fi.

Desiliat mulier, miseram se conscia clamet,
Cruribus hæc metuat doti deprensa.

Nobilis illa adulteriis præfixa pœna, quæ elicitur ex Platone lib. 8. de legib. qui adulterum arcendum magistratu vult, quod vel morte grauius est, & tamen illum *legislatorem summæ authoritatis* appellat Callistratus Iurisconsult. *l. 2. ff. de Nundinis.* quod idem ac si infames fecisset adulteros, vt Charondas, referente Plutarcho lib. de Curiositate pag. 519. nec silendum quod proditum scriptis, Acrone Grammatico ad Q. Horat. lib. 1. Sat. 2. *Matronæ, quæ à maritis ob adulterium repudiabantur, togam accipiebant sublata stola propter ignominiam, toga autem meretricibus apta, ita enim prostare solebant cum togis pullis, vt discernerentur à matronis.* Corruptus videri posset locus, & posset sic reponi, *Toga autem meretricibus apta, istæ enim prostare solebant cum togis pullis, vt discernerentur à matronis.* Q. Sammonicum Serenum corrigi posse sic putant de Curat. morbor. cap. 59.

Qui Veneris claras expressit amore togatas.

Claræ matronæ sunt adulteræ, toga alba indutæ, & fuit Vectius Tiberii Cæsaris adulterio nobilitatus. C. Plin. lib. 29. cap. 1. quem vult Sammonicus libidine victum, imitatum toga alba matronas prostituti pudoris conuictas, ita antea concipiebatur.

Allia præcepit Titini sententia Vecti,
Qui veteri claras expressit more togatas.

Licet non ignorem de comediis togatis intelligi posse, Horat. in Arte.

Vel qui prætextas, vel qui docuere togatas.

D. Iuuenal. Sat. 1. in limine.

——Recitauerit ille togatas.

Erat & ea pœna recepta, vt adulteras è saxo deturbarent Capitolino, L. Seneca lib. 1. Declamat. 3. lex, *Incesta de saxo deijciatur*, Thema, *incesti damnata, antequam deijceretur de saxo, inuocauit Vestam, vixit deiecta, repetitur ad pœnam.* Ista quidem epigraphe est. Arellius Fuscus pater. *Erat præruptus locus, & immensæ altitudinis, tibi dicebam, incestam lex mori voluit, stat moles abscissa in profundum, frequentibus exasperata saxis, quæ aut elidant corpus, aut de integro grauius impellant, inhorrent scopulis enascentibus latera, & immensæ altitudinis tristis aspectus, electus potissimum locus, ne damnati sæpius deijciantur.* Recte Nicolaus Faber *legem scholæ* seu exercitamenti esse ait, nam sacerdos adultera viua defodiebatur, vt ex Iuuenale Sat. 4. Suetonio, Plinio, Plutarcho, & sexcentis aliis locis notissimum. Sed non tantum adulterio hanc pœnam statutam, sed & quibuslibet aliis criminibus, constat ex Dionysio Halicarnassæo lib. 8. & licet colligere ex Modestino IC. *lib. 25. ff. de Pœnis.* Ita in *proditores* animaduersum, exemplum habes de Manlio Capitolino apud T. Liuium 1. Decad. lib. 6. auctorem de vir. Illustrib. cap. 24. & in *transfugas.* ex 3. Decad. lib. 4. aut in *obsides*, quorum ciues defecissent, eadem illa Decade lib. 5. de Philea Tarentino, ita & in Spurium Cassium animaduersum, ex Halicarnassæo loco proxime supra laudato, & in Pituanum, C. Tacit. lib. 2. Annal.

Deni-

Denique si ad originem rituum istum placeat reuocare, in falsos testes primum stabilitum reperiemus, A. Gell. lib. 11. c. 18. idque præceptum Xuiralibus tabulis, sed procedente deinde tempore abrogatum, eodem Gellio scribente lib. 20. cap. 1. nihil in re vulgatissima morari operæpretium. T. Lucret. Carus libr. 3.

Carcer & horribilis de saxo iactu' deorsum
Verbera, carnifices?

Q. Horat. lib. 1. Saturnal. 6.

Tune Syri Damæ, aut Dionysii filius, audes
Deijcere è saxo ciues?

Fontes respicimus si coercitionis in adulteros constitutæ, ad Romuli tempora eam referemus, nam Halicarnassæus lib. 2. refert eum legem in id tulisse, sed non explicat: hanc ego fuisse existimo, vt cognati cum viro vna in concilium conuocati de adultera iudicarent, diligenter C. Tacit. lib. 13. Annal. *Pomponia Græcina insignis fœmina, Plautio, qui ouans se de Britannis retulit, nupta, ac superstitionis externæ rea, mariti iudicio permissa, Isque prisco instituto, propinquis coram, de capite famaque coniugis cognouit, & insontem nuntiauit.* Priscum institutum interpretor legem à Romulo primis nascentis vrbis temporibus latam. adde T. Liuii non obscurum locum. 4. Decad. libr 9. de Bacchanaliorum abrogatione: *Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, vt ipsi in priuato animaduerterent in eas.* C. Sueton. in Tiberio ca. 35. *Matronas prostratæ pudicitiæ, quibus accusator publicus deesset, vt propinqui, maiorum more, de communi sententia, coercerent, author fuit.* Valer. Maxim. libr. 6. Cap. 3. tit. 12. *Consimili seueritate senatus postea vsus, Sp. Posthumio Albino & Q. Martio Philippo Consulibus, mandauit vt de ijs, quæ sacris bacchanalium incestu vsæ fuerant, inquirerent, à quibus cum multæ essent damnatæ, in omnes cognatas intra domos animaduerterunt.* Lex Romana antiquissima, & a Romulo lata, vt supra hoc libro admonui, & Stephanus Pighius diserte: *Adulterij conuictam, vir & cognati, vti volent, necanto.* Signatissime Callistus, c. *sicut alterius* 7. q. 1. in iure canonico: *Alterius vxor nec adulterari, nec iudicari ab alio, nisi à viro permittitur.* Adi ad Danielem Venatorium lib. 6. Institution. Canonicor. tit. 16. Aurelius Prudent. lib. 1. in Q. Symmachum. Romam alloquitur.

Cum te pestifera premeret Maxentius aula,
Lugebas longo damnatos carcere centum,
Vt scis ipsa, patres, aut sponsus fœdera pactæ
Intercepta gemens, diroq; satellite rapta,
Immersus tenebris, dira inter vincla luebat.
Aut si nupta thorum regis conscendere iussa,
Cœperat impurum domini oblectare furorem,
Morte maritalis dabat indignatio pœnas.

Insequutus deinde Numa aliam super eodem crimine legem tulit. A. Gell. lib. 4. Noct. Atticar. cap. 3. tenor & capita legis illius habentur hæc apud Festum Pompeium lib. 14. in voce *pellices. Pellex aram Iunonis ne tagito, si taget, Iunoni crinibus demissis agnam fœminam cædito.* Sed quæ pœna à Romulo indicta? multiplex sane ea, nec facile constituere. M. Fabius

A *matronas stupri damnatas pecunia mulctabat.* T. Liu. 3. Decad. lib. 5. in principio. D. Augustinus ex illo, vt apparet Ciuit. Dei lib. 3. cap. 5. idipsum prodidit. Alii *relegatione*, cuius rei fides à Suetonij Augusto cap. 65. Plin. Iunior lib. 6. Epist. 31. Vlpian. *l. 43. ff. de ritu nupt.* Andreas Alciat. Parerg. libr. 5. c. 8. vt omittam consuetudinem illam portentosam, qua solitum *raphanum in anum impingere, & euulsis pilis calidum cinerem inspergere in vulnera*, ita sonant verba Scholiastis Aristophani in Nebulas. Hartungus Dec. 2. cap. 8. §. 2.

B Nonnulli capitali supplicio, quod & à barbaris constitutum reperies apud Ludouicum Rom. patritium Nauigation. suar. lib. 5. cap. 8. & Brocardum Monachum Terræ sanctæ Descript. pag. 284. & à Græcis, Philostratus Lemnius de vit. Sophistar. in Hermocrate pag. 605. licet, inquit ob adulterium ἀποκτείνειν, *interficere.* Heliodor. Æthiop. lib. 1. pag. 21. in Aureliano principe scribit Fl. Vopiscus, Idemque Suetonius in Iulio Cap. 48. idipsum *gladio punire* dixit Constantinus Aug. *l. 6. ff. ad leg. Iul. de adult.* Albertus in *l. transigere.* C. de Transact. & Baldus in *l. siquidem*

C *C. de contrah. & committ. stip.* D. Hieronym. in Epistola de muliere septies icta: mors illa penes maritum erat. M. Cato in Orat. de dote, apud A. Gellium libr. 10. cap. 23. quod ius primum patris fuit, non vero mariti, vt iam obseruatum. Dotem etiam, vt antea dixi, amittebant, adde IC. Alexandrum in l. *Si cum dotem, ff. de solu. matrim.* & l. *consensu. C. de repud.* L. Sen. lib. 2. Controuers. 8. de adultera, *vt multiplicatam dotem perdat, plus tamen ex quæstu habet.* Legimus & in historia C. Marium damnasse Ticinium, *qui vxorem falso adulterij titulo repudiauit, vt dotem consequeretur*, vt ait Valer. Maxim. lib. 8. c. 2. Multa curiose, & docte, vt semper solet disquisiuit I. Lipsius lib. 4. Taciti sui, quæ inde repete, & I. Borcholten IC. ad tit. 18. libri 4. Institution. Imperial.

D

Sed à rudioribus illis priscis sæculis ad cultiora florentis Reip. tempora ascendamus. ab Augusto lata est lex Iulia coercendis adulteriis, stuprisque. Sueton. in eo cap. 34. *Leges retractauit, & quasdam ex integro sanxit, vt sumptuariam, & de adulteriis, & de impudicitia, & de ambitu, de maritandis ordinibus.* Delendam ex MS. codice censent priorem illam copulam &, sed parum interest. Omitto historicos Q. Horat. lib. 4. od. 15.

E

Non qui profundum Danubium bibunt,
Edicta rumpent Iulia.

Eiusdem libri od. 5. effuse in legis Iuliæ huius laudem excurrit.

Nullis polluitur casta domus stupris,
Mos & lex maculosum edomuit nefas,
Laudanter simili prole puerperæ,
Culpam pœna premit comes.

F

Lepidissima ea est altercatio inter Italum & Germanum, hoc disticho eleganti comprehensa.

Vt nos vina iuuant, sic vos Venus improba vexat,
Proposita est Veneri Iulia, nulla mero.

M. Martial. lib. 5. Epigr. 76.

Quæ legis causa nupsit tibi Lælia Quinte,
Vxorem potes hanc dicere legitimam.

Et lib 6. Epigr. 22.

Ne lex Iulia te notare possit
Non nubis Proculina, sed fateris,

D. Auson. Epigr. 88.

Iurisconsulto cui viuit adultera coniux
Papia lex placuit, Iulia displicuit.

Videtur illam iam veluti obsoletam, postliminij iure reduxisse Domitianus, Martial. libro 6. Epigram. 2.

Lusus erat sacra connubia fallere tada,
Lusus & immeritos exsecuisse mares.
Vtraque tu prohibes Casar.

D. Iuuenal. Sat. 2. v. 36. & vetus scholiastes ibidem.

——Vbi nunc lex Iulia dormis?

Sed quæ eius pœna? relegationem censuit Yuo Villiomarus, Robertus Titius mortem, ex Iuuenale loco laudato.

——leges reuocauit amaras
Omnibus, atque ipsi Veneri, Martiq; timendas.

Huius feueritatem vt euitarent matronæ, & vt liberius peccarent, specie matrimonii prætenta, eunuchos in maritos accipiebant, qui non tam mariti, quam mœchi censebantur. Martial. libro 6. Epigram. 2.

At prius ô mores! & spado mœchus erat.

Eiusdem libri Epigram. 67.

Cur tantum eunuchos habeat tua bella? quaris
Pannice?

Et epigram. 22. ibidem.

Quod nubis, Proculina, concubino,
Et mœchum modo, nunc facis maritum.

Idem lib. 1. Epigr. 75.

Mœchus erat, poteras tamen hoc tu, Paula negare,
Ecce vir est, nunquid, Paula, negare potes?

Incertus, sed vetus Poeta apud C. Suetonium in Othone c. 3.

Cur Otho mentito sit, quaritis, exul honore?
Vxoris mœchus cœperat esse sua.

Denique adulterium peius periurio reputabat Thales, Laert. in vita eius, & Sibilla Erithræa *Deum maxime adulterio irritari* vaticinabatur, vt refert Lactantius Firmianus lib. de Ira Dei cap. 22. *idololatria grauius* illud ipsum prædicat D. Ioannes Chrysostomus in D. Ioan. homil. 62. Euphron. vetus Poeta apud Stobæum Serm. 6.

οὐκ ἔστι μοιχοῦ μεῖζον οὐδὲν κακόν.
Non est adulterio maius vllum malum.

Cap. XXV.

De legibus inter sicarios, & legibus veneficij ac parricidij.

CRimen inter sicarios dictum est, si ferro, aut telo cædes facta esset, veneficium, si veneno: si parentibus, aut propinquis nex allata, parricidium. Sicarii à sica dicti. Sicam ferreum cultrum fuisse, scribit Iustinianus libro quarto Institutionum. Qualis

A vero gladius fuerit, docet Iosephus Antiquitatum Iudaicarum libro vigesimo. Sicarii, inquit, latrones sunt, cultellis vtentes, magnitudine similibus acinacibus Persicis, recuruis, & similibus ijs, quæ à Romanis sicæ dicuntur: vnde & qui latrocinantur, nomen sumpserunt. Hi gladii breues erant, ita vt occultari sinu vestis possent, & facile nec opinantes confodi, & maxime in turba possent. De crimine inter sicarios, & veneficii præter antiquas, quarum memoria obliterata est, extat Cornelia lex, quam tulit

B Cornelius Sulla Dictator anno IƆCLXXIII. cuius hæc reperiuntur capita.

Iudex quæstionis cum iis iudicibus, qui ei obuenerint, de eius capite quærito, qui hominem occiderit, cuiusue dolo malo incendium factum erit, quique hominis occidendi, furtiue faciendi causa cum telo ambulauerit. Iudex quæstionis, cum iis iudicibus, qui ei obuenerint, de eius capite quærito, qui venenum malum hominis necandi causa fecit, fecerit,

C vendiderit, emerit, habuerit, dederit. Deque eius capite quærito, qui Tribunus militum legionibus quatuor primis, quiue Quæstor, Tribunus plebis, Triumuir Capitalis, Triumuir agris dandis, assignandis. Consul. Dictator, Prætor, Magister Equitum, quiue Magistratum habuerit, quiue in Senatu sententiam dixit: dixerit: qui eorum coit, coierit, conuenit, conuenerit, consensit, consenserit, quo quis falsum iudicium profiteretur, vt quis innocens conueniretur, iudicio publico condemnaretur. Deq; eius capite quærito, qui testimonium dolo malo dixerit, quo

D quis publico iudicio rei capitalis damnaretur, quiue Magistratus, Iudexq; quæstionis ob capitalem causam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret. Qui contra hanc legem fecerit, is in Insulam deportetur, & bonis omnibus spolietur. Marcian. *ff. ad leg. Cornel. de sicar.* Theophilus. Ea lege excepti erant, qui proscriptione Sullana ob relata ciuium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. Suetonius in Cæsare. Eiusdem etiam hoc caput fuit, vt cum in consilium iri oporteret, Quæsitor à reo quæ-

E reret, clam an palam de se sententiam ferri vellet. Cicero pro Cluentio. Item, Vt si quis domi suæ necatus erit, ei, qui seruos, qui ante quæstionem fugerint, peruestigarit, & indicarit, in singulos seruos, quos eius cædis conuicerit, quinos aureos ex bonis occisi: aut si inde redigi ea quantitas non possit, ex publico accipiat. Vt de his, qui ante quæstionem habitam fugerint, si aperto testamento liberi scripti inueniantur, iudicium inter sicarios fiat, ita vt è vinculis causam dicant, & conuicti perinde ac serui puniantur: & ei qui conuicerit, deni aurei præmii nomine

F dentur ex bonis damnati Caius lib. 25. ff. ad S. C. Sillanian. Huius legis meminit Seneca lib. 1. de Prouidentia, & libro Declamat. tertio: item in ludo, quem de morte Claudii Cæsaris composuit.

DE LEGIBVS PARRICIDII.

Lex de Parricidiis.

Parricidii nomine primum cuiuscunque hominis cædem

cædem complexi sunt, teste Plutarcho: & Festus ait, Parricidam, siue, vt aliis placet, Patricidam non cum dictum fuisse, qui parentes, sed qui qualemcunque hominem occidisset. Quare veteres de Parricidio leges omnes in genere de cæde cuiuscunque hominis, non autem parentum loquuntur. Neminem enim prisci Romani tam nefarium esse arbitrabantur, qui parentibus necem inferret: quin etiam sero admodum Romæ tale facinus est patratum. Primam de ijs, qui parentes occidissent, legem latam fuisse opinatur Carolus Sigonius tum, cum L. Hostius patrem interfecit, aliquanto post bellum Annibalis: quam legem ipse putat fuisse huiusmodi. Si quis parentes occiderit, aut verberauerit: ei damnato obuoluatur os folliculo lupino, soleæ ligneæ pedibus inducantur, & in carcerem ductus ibi sit tantisper, dum paretur culleus, in quem coniectus in profluentem præcipitetur. Coniecturam huius legis capit ex Liuii epitoma, Rhetoricis ad Herennium, & Plauto in Vidularia apud Nonium. Hanc legem putat L. Cornelium Sullam constituta publica quæstione, repetiisse, & confirmasse, nihil autem addidisse.

Pompeia lex.

Secuta postea est Pompeia, quam tulit Cn. Pompeius Magnus Consul cum M. Crasso II. anno IↃCXCIIX. cuius hæc reperiuntur capita: Prætor, qui ex hac lege quæret, de eius capite quærito, qui patrem, matrem, auum, auiam, fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum, auunculum, amitam, (materteram) consobrinum, consobrinam, vxorem, virum, generum, socerum, vitricum (nouercam) priuignum, priuignam, patronum, patronam, occiderit. Cuiusue dolo malo id factum erit, siue conscius fuerit. Deque eius matris capite quærito, quæ filium, filiamue occiderit, & aui eius, qui nepotem occiderit, eiusque qui emit venenum, vt patri daret, quamuis non potuerit dare. Is si confessus erit, virgis sanguineis verberatus: deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo, & vipera, & simia, deinde in mare profundum culleus iactetur. Marcianus, Modestinus de parricidijs, Iustinianus Institution. lib. 4. de iudiciis publicis, & alii.

Caput XXVI.

De legibus falsi.

Cornelia lex.

CRimen falsi latissime patuit. Nam omnia, quæ falso dicta, aut scripta, aut facta in alterius damnum essent, hoc nomine complexi sunt. De falso antiquæ fuere leges, sed certos non habuere Prætores. L. Cornelius Sulla Dictator & Consul cum Qu. Cæcilio Metello, anno IↃCLXXIII. relatis legibus certum etiam Prætorem huic crimini addidit, Cicerone teste. Ex eius lege falso hæc capita extant.

Prætor qui ex hac lege quæret, de eius capite quærito, qui testamentum amouerit, celauerit, eripuerit, deleuerit, interleuerit, subiecerit, resignauerit: quique testamentum falsum scripserit, signauerit, recitauerit dolo malo, cuiusue dolo malo id factum erit. Qui sibi legatum, fideicommissumque adscripserit. Qui nomine Prætoris literas falsas reddiderit, edictumq; falsum proposuerit. Deq; eius capite quærito, qui ob falsas testationes faciendas, testimoniaue falsa inuicem dicenda dolo malo coierit, quiq; Iudicem corruperit, corrumpendumque curarit.

Deque eius capite quærito, qui nummos aureos partim raserit, partim tinxerit, vel finxerit, qui in aurum vitii quid indiderit, qui argenteos nummos adulterinos flauerit, qui cum prohibere tale quid posset, non prohibuit. Qui nummos stanneos, plumbeos, emerit, vendiderit dolo malo, eique damnato aqua & igni interdicito. ff. ad leg. Cornel. de falso. Meminit eius & Cicero lib. 3. de Nat. Deor. & Suetonius in Augusto.

Cap. XXVII.

De Legibus de vi.

VIm dixerunt iniuriam, quæ inferebatur alicui, siue in vrbe, siue in agro, siue armatis hominibus, siue inermibus. De hac primis temporibus fere iudicabant ex legibus de Maiestate & de sicariis. Vltimis autem temporibus leges de ea latæ sunt.

Plautia lex.

Plautia à P. Plautio Tribuno plebis lata est adiuuante Qu. Lutatio Catulo Consule, cum M. Æmilio Lepido anno IↃCLXXV. cuius hæc videntur fuisse capita: Is, cuius hæc quæstio erit, de eius capite quærito, qui aduersus Rempublicam coniurauerit, insidias Senatui fecerit, Magistratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut seditionis causa loca superiora occuparit, alienasue ædes saxis, ignibus, aut ferro occuparit, deque iis quotidie quærito. Itemque de eius capite quærito, qui possessorem è fundo, hominibus armatis deiecerit dolo malo, aut armatis obiectis, vt inde profugeret, causam attulerit, prohibetoque, ne prædium, vnde deiectus possessor sit, vsu capiatur. Eis damnatis aqua & igni interdicito. Capita hæc collecta sunt à Carolo Sigonio ex iudiciis, quæ hac lege facta sunt, quorum memoria est apud Suetonium, Sallustium in oratione in Ciceronem, Dionem libro 39. Ciceronem & alios. Et hac lege, inquit Sigonius, iudicia de vi omnia facta sunt vsq; ad Cæsarem Dictatorem, eaque multa capita legis de sicariis, & Maiestate comprehensa sunt.

Clodia lex.

Memoratur & Clodia, quam tulit Pub. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonio, A. Gabinio Consulibus anno IↃCXCV. Vt de iis qui ciues Romanos sine iudicio populi, indictaque causa necassent, quæstio haberetur. Tulit autem ob Ciceronem & alios, à quibus necati erant Catilinarii, quamuis nominatim de Cicerone nullam faceret mentionem. Velleius lib. 2. Dio lib. 38. Cicero lib. 3. ad Attic.

Pompeia lex.

Cneus inde Pompeius in tertio Consulatu anno IↃCCI. legem tulit de vi, qua nominatim cædem in Appia via factam, & incendium curiæ, & domum M. Lepidi Interregis oppugnatam comprehendit,

hendit, & pœnam grauiorem, & formam iudicii breuiorem. Capita eius ab Hotomano hæc ſunt collecta: Vt priuſquam cauſa de vi ageretur, teſtes per triduum audirentur, dicta eorum Iudices conſignarent, quarta die adeſſe omnes in diem poſterum iuberentur, & coram accuſatore ac reo pilæ, in quibus nomina Iudicum inſcripta eſſent, æquarentur: dein rurſus poſtera die ſortitio fieret vnius & xxc. qui numerus cum ſorte obtigiſſet, ipſi protinus ſeſſum irent: tum ad dicendum accuſator duas horas, reus tres haberet, reuſque illo eodem die iudicaretur: prius autem quam ſententiæ ferrentur, quinos ex ſingulis ordinibus accuſator, totidem reus reiiceret: ita vt numerus Iudicum relinqueretur, qui ſententias ferrent, quinquaginta & vnus Aſconius in Milonianæ argumento. Dio lib. 40. Cicero lib. 4. de Finibus, & ad Atticum lib. 10. Cæſar lib. 3. de Bello ciuili. Hanc legem in hunc numerum referri non debere Sigonius vult.

Iulia lex.

Poſt legem Pompeiam Iulia lata eſt à C. Iulio Cęſare Dictatore, cuius tenuis memoria extat. Vnus enim tantum meminit Cicero, qui in Antonium inquit, lege, quam Antonius Conſul poſt mortem Cæſaris promulgarat, vt de vi damnati ad populum prouocarent: obrogari legi Cæſaris, quæ iubet ei, qui de vi damnatus ſit, aqua & igni interdici; quam pœnam non à Cæſare primum irrogatam eſſe conſtat. Neque vero lex Antonii inter leges eſt referenda, quia tantum ſit promulgata, non lata. Ita Carolus Sigonius.

Pedia lex.

Poſtero autem anno Q. Pedius cum C. Octauio Conſul legem tulit nominatim de Cæſaris interfectoribus, quæ ſiue de vi, de ſicariis, ſiue de Maieſtate dicatur, pro lege non eſt habenda, cum neque in vniuerſum, neque in futurum ſit lata. Huius meminit Velleius lib. 2.

Demum C. Cæſar Auguſtus leges tulit de vi publica, & de vi priuata. Publicam appellans, vt inquit Iuſtinian. quæ armis, priuatam, quæ ſine armis eſſet facta. Prioris legis hæc capita fuerunt.

Qui arma, tela domi ſuæ, agroue in villa præter vſum venationis, vel itineris, vel nauigationis coegerit præter ea, quæ quis promercii cauſa habuerit, hæreditateue ei obuenerint. Qui turbæ, ſeditioniſue faciendæ conſilium inierint, ſeruoſque aut liberos homines in armis habuerint. Qui pubes cum telo in publico fuerit. Qui peſſimo exemplo conuocatu, ſeditione villas expugnauerint, & cum telis, & armis bona rapuerint. Qui ex incendio rapuerit aliquid præter materiam. Qui puerum, vel fœminam, vel quemquam per vim ſtuprauerit, qui incendio cum gladio, aut telo rapiendi cauſa fuit, vel prohibendi dominum res ſuas ſeruare. Qui hominibus armatis poſſeſſorem domo, agroue ſuo, aut naui ſua deiecerit, expugnauerit concurſu, vtque id ſtaret, homines commodauerit. Qui cœtu, conuerſu, turba ſeditione incendium fecerit, quique hominem dolo malo incluſerit, obſederit, quiue fecerit, quo mi-

A nus ſepeliatur, quo magis funus diripiatur, diſtrahatur quiue per vim ſibi obligauerit, Qui cum imperium, poteſtatemue haberet, ciuem Romanum aduerſus prouocationem necauerit, verberauerit, iuſſeritq; quid fieri, aut quid in collum iniecerit, vt torqueatur, ſi legatorum, oratorum, comitumq; quem pulſauerit, ſiue iniuriam fecerit. Qui reum vinxerit, impedieritue, quo minus intra certum tempus adſit. Qui dolo malo fecerit, quo minus iudicia tuto exerceantur, aut iudices, vt oportet, iudicent: vel is, qui
B poteſtatem, imperiumue habebit, quam ei ius erit, decernat, imperet, faciat. Qui ludos, pecuniamue ab aliquo inuito publice, priuatimue, per iniuriam exegerit. Qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut vbi iudicium publice exercebitur, præter eum, qui propter venationem habeat homines, qui cum beſtiis pugnent. Qui conuocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, & pulſetur, neque occiſus homo ſit: Qui ædes alienas, aut villas expilauerit, effregerit, expugnauerit, ſi quidem in turba cum telo
C fecerint. Qui noua vectigalia exercuerint. Prætori, cui exercitio hac lege obuenerit, eam, ſi proficiſcatur, mandare liceto, Damnatis de vi publica aquæ, & ignis interdictio eſto.

Hæc autem capita omnia ſunt in Digeſtis ad legem Iuliam de vi publica, ex Marciano, Scæuola, Vlpiano, Mæciano, & Paulo. Addit Paulus armatos non vtique eos intelligendos eſſe, qui tela habuerunt: ſed etiam qui quid aliud, quod nocere poteſt, & telorum appellatione omnia, ex quibus ſinguli
D homines nocere poſſunt, accipi. Cæterum qui telum tutandæ ſalutis ſuæ cauſa gerunt, non videri hominis occidendi cauſa portare.

Capita vero legis de vi priuata hæc fuerunt: Qui cœtum, & concurſum fecerit, quo minus qui in ius producatur, quiue quæſtionem de alterius ſeruo habuerit. Qui quem ex agro ſuo hominibus congregatis ſine armis deiecerit. Qui creditor ſine auctoritate Iudicis res debitoris occuparit. His damnatis tertia pars bonorum publicetur. Neque Senator, neq; De-
E curio ſit, aut vllum honorem capiat, neue in eum ordinem ſedeat, neue Iudex ſit Hæc ex Scæuola, Paulo, Vlpiano, Modeſtino, Digeſtis ad legem Iuliam de vi priuata.

Cornelia lex.

De iniuriis etiam legem tulit L. Cornelius Sulla Felix Dictator & Conſul cum Q. Cæcilio Metello Pio, anno Vrbis IↃCLXXIII. quam hic referre placet. Capita eius memorantur iſta: Vt in eos qui quępiam pulſaſſent, domumue alienam vi introiſſent,
F iudicium daretur. Vt in eo iudicio non eſſet, qui ageret, gener, ſocer, vitricus, priuignus, ſobrinuſue eſſet, propiuſue eſſet, prouiuſue eorum quemquam ea cognatione, affinitateue attingeret, quiue eorum cuius, parentiſue cuius eorum patronus eſſet. Vt filius familias ex omni cauſa iniuriarum ageret, vt actori iuſiurandum deferre liceret reo, an iniuriam fecerit. Si quis librũ ad infamiam alicuius ſcripſerit, compoſuerit, ediderit: doloue malo fecerit, quo quid eorũ fieret: etiamſi alterius nomine ediderit,

rit, vel sine nomine: vti de ea re agere liceret: & si cōdemnatus sit, qui intestabilis ex lege esse iubetur. Vlpianus l.5.ff.de iniur.

Cap. XXVIII.

De Peculatu, residuis, & sacrilegio.

Peculatus dictus est furtum pecuniæ publicæ, & peculator, qui furtum pecuniæ publicæ commisit, teste Asconio. Nomen autem accepit, vt scribit Festus, à pecore, quia ab eo initium eius bis esse cœpit. Siquidem ante æs, aut argentum signatum ob delicta pœna grauissima erat duarū ouium, & triginta boum. Vt autem cæteræ quæstiones, sic etiam peculatus primis temporibus certum Prætorem aut Quæsitorem non habuit: sed lege, prout vsus incedebat, Prætoribus aut etiam Consulibus mandabatur. Postquā autem quæstio repetundarum perpetuo constituta proprium Prætorem est nacta, tum vero quæstio etiam peculatus præcipuo Prætori eodem modo mandata est. Id vero ante Dictaturam L. Sullæ, id est, ante annum ıɔclxxı. Qua tamen lege acceperit, adhuc inueniri non potuit. Hæc Carol. Sigonius.

Petillia lex.

Franciscus Hotomanus Petilliam de peculatu legem commemorat ex Liuij lib.38. quæ lata est à Q. Petillio Tribuno plebis, anno ıɔlxvı. M. Æmilio Lepido, C. Flaminio Nepote Coss. Vellent, iuberent, quæreretur, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab Rege Antiocho sit, quiq; sub eius imperio fuerint: quod eius publicum relatum non esset, vti de ea re Ser. Sulpitius Prætor vrbanus ad Senatum referret. Addit Liuius: Omnes Tribus, vti rogas, iusserunt.

Iulia lex.

Præter hanc nulla fere de hoc crimine lex extat, nisi Iulia, quam tulit C. Iulius Cęsar, quaq; peculatum, sacrilegium, & residuas pecunias est complexus. Eius legis capita in Digestis hæc extant: Prętor, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui ex pecunia sacra religiosa abstulerit, interceperit, in suam rem verterit, aut quo quis auferat, intercipiat, vel in rem suam vertat, fecerit. Qui in aurum, argentum, æs publicū quis indiderit, immiscuerit, aut quo quid indatur, immisceatur, fecerit dolo malo, quo id peius fiat. Quiq; tabulam æream, formam ve agrorum, aut quid aliud continentem refixerit, vel quid inde immutauerit, & ei aqua & igni interdicatur, atq; pecunia ab hærede repetatur. Quiq; publicam delegatam in vsum aliquem retinuerit, neq; in eam rem consumpserit. Item de eo, apud quem ex locatione, emptione, alimentaria ratione, ex pecunia, quam accepit, aliave qua pecunia resedit, is damnatus amplius tertia parte, quam debet, soluat. Vlpian. lib.1.ff.eo. Paulus sententiarum lib.5.cap.29.& lib.2.ff.ad legem Iuliam de peculatu. Residuæ autem pecuniæ, vt & hoc addam, dicebantur, quæ apud eum, qui publicam pecuniam administraret, supererant, cum vel in vsum publicū erogari, vel in ærarium referri deberent: Paulus lib. 22.ff.ad legem Iuliam de peculatu. De residuis pecuniis legem ante hanc Iuliam tulisse C. Cornelium Tribunum plebis, ex oratione Ciceronis pro Sulla cognoscitur.

Cap. XXIX.

De Ambitu.

Ambitvm appellarunt crimen illud, quo quis sein ambiendo Magistratu obstrinxit. Ambire vero erat petere, verum studiosius, impensiusque, quam mores, legesq; ciuitatis ferebant. De ambitu Cicero libro de petitione Consulatus ad Q. fratrem, Carolus Sigonius lib.2. de iudiciis, & ex eo nos, libro de Magistratibus multa diximus. Hic tantum leges de ambitu, vel potius contra ambitum latas recitabimus.

Lex de toga candida.

Primæ legis, quæ ad ambitum pertineret mentio est apud Liuium lib.4. L. Pinario, L. Furio, Tribunis militum Consulari potestate, anno cccxxıı. qua togæ candidæ vsus est interdictus. Placuit, inquit Liuius, Senatui tollendæ ambitionis causa, Tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimētum addere petitionis causa liceret. Vicerunt Tribuni, vt legem perferrent. Quo in loco, vt hoc obiter moneam, in vestimentum, duabus distinctis vocibus legendū Iustus Lipsius lib. 4. Antiquar. lectionum, c. 15. monet: vt sensus sit, vetuisse legē album addi in vestem, id est, cretam, gypsum, & similia, quibus togas suas ornare petituri solebant, ex quo & nomen manauit candidati. Hanc tamen legem obseruatam non esse, satis constat.

Pratelia lex.

Liuius tamen de ambitu primum latum esse C. Fabio, & C. Plautio Coss. scribit anno cccxcııx. aduersus eos, qui nundinas, & conciliabula prensandi causa obirent. De Ambitu, inquit, à C. Pratelio Tribuno plebis, auctoribus Patribus tum primum latum ad populum est, eaq; rogatione nouorum maxime hominum ambitionē, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Verum & hāc legem tacito post consensu abrogatam existimare possumus, quippe cum petitores Magistratuū etiam in Prouincias ad coloniarū, & municipiorum gratiā colligendū accurrisse cōstet. Anno inde ccccxxxıx. C. Mænium Dictatorē quæstiones exercuisse scribit aduersus eos, qui Magistratuū petendorū causa coitiones fecissent, quod aduersus Rempubl. essent.

Bæbia Æmilia lex.

Post autē anno ıɔlxxı, leges de ambitu latæ sunt, à M. Bœbio, L. Æmilio Coss. vt scribit Liuius. Verum cuius sententiæ ex fuerint, nō addit, Carol. Sigonius opinatur, Æmilium tulisse legē aduersus suffragationes & coitiones: Bæbium autē aduersus largitiones.

Anno inde ıɔxcıv. lex de ambitu lata est, Consulibus Cn. Cornelio Dolabella, & M. Fuluio Nobiliore, teste Liuio in Epitomis. Putat vero Sigon. hac primum lege capitali pœna cautum esse, ne suffragia donis ac pecunia emerentur. Scribit tamen Plutarch. in Co-

in Coriolano, se nescire, quis primus populum largitione corruperit: sero tamen largitionem factitatam, satis constare. Itaque ad eadem tempora illud pertinet Polybij, qui scribit, ætate sua ambitum capitalem fuisse, id est, exilij pœna vindicatū esse, & quod est apud Plin. lib. 35. Qu. Coponium ambitus damnatum, quod vini amphoram dedisset ei, cui suffragij latio erat. A

Postquam autem populus in mandandis Magistratibus vti tabella cœpit, quod lege Gabinia fieri cœptū esse, anno ıɔcxıv. supra docuimus: tum leges illæ latæ sunt quarum Cicero meminit in 3. de Legibus: Ne quis tabellam inspiceret, ne rogaret, ne appellaret, quibus legibus studia suffragatum sublata esse, inquit, qui eam sedulitatem in campum offerebant, vt quos rogarent, eorū etiam tabellam, ne forte deciperentur, vellent inspicere. B

Maria lex.

C. inde Marium Tribun. plebis legē tulisse de ambitu, anno ıɔcxxxıv. ex Plutarcho elicitur. Ea lex, vt ibidem scribit Cicero, pontes in Comitijs fecit angustos, nempe, ne cui suffragatori ad rogandum locus in iis pateret. Cæterum qua lege quæstio ambitus perpetua constituta, & proprium Prætorē adepta sit, est obscurum. Latum autem per hæc tempora facile crediderim. Siquidem anno ıɔcxxıx. cum vna petiissent Consulatum P. Rutilius, & M. Scaurus, vt est in Bruto: non Rutilius solum, qui repulsam tulerat, accusauit ambitus designatū competitorem, sed Scaurus etiā absolutus Rutilium. Nec multo post C. Marius, vt addit Plutarchus, cum in Præturæ petitione repulsus esset, accusatus est de ambitu, quia Cassius Sabaconis amici seruus intra septa conspectus esset, inter eos, qui suffragium ferrēt. Marius autem excusauit, se frigidam aquam, cum æstuaret, ab eo petijsse bibendi causa. C D

Quin etiam idem narrat, sextum ab eo Consulatū pecunia esse emptum, & L. Sullam in Prætura repulsam passum, post, corruptis pecunia Tribubus, eam esse adeptum.

Fabia lex. E

Per hæc etiam tempora lex Fabia promulgata est de numero sectatorum, eaque à populo repudiata. Itaque Cicero pro Muræna dixit: Tenuiores legi Fabiæ de numero sectatorum restiterunt.

Acilia Calpurnia lex.

Anno inde ıɔcxxcıv. lex Acilia Calpurnia lata est à M. Acilio Glabrione, & C. Calpurnio Pisone Coss. Vt qui ambitus damnati essent, iis neq; Magistratum capere, neq; in Senatu legi liceret, & pecunia mulctarentur. Cicero pro Muræna, pro Cornelio, & in eam Asconius, Dio lib. 36. vbi causam etiam ferendæ huius legis indicat, in hæc verba scribens: Lex ab ipsis Consulib. promulgata est de ambitu, vt qui eius conuicti essent, ijs neq; Magistratum gerere, neq; Senatores esse liceret, sed pecuniaria insuper eis mulcta irrogaretur. Postea enim quam Tribunis suum antiquum ius restitutum est, cum multi Senatoria dignitate ante à Censoribus moti, eā recuperare conarentur, de omnibus Magistratibus frequentes omnino F coitiones, conspirationesq; fiebant. Eam legem Consules tulerunt, non quod ambitum odissent (nam & ipsi ad Consulatum cōtentissima fauoris venatione peruenerant, diesq; dictus ob eam rem fuerat Pisoni, isq; vnius atq; alterius cuiusdā intercessione, ne causam diceret, effecerat) sed coacti à Senatu, idque hac de causa. Qui ambitus rei essent, iis acerbissimas pœnas statuere. C. quidam Cornelius Tribunus plebis intēderat, approbante idipsum populo. Senatus immodica supplicia denunciando, videbat quidē terrorem hominibus iniici, quod tamen ea extrema essent, neque accusatores reorum, neq; qui eos condemnarēt, facile reperiri posse. Vbi vero mediocres pœnæ propositæ essent, ibi & frequentes accusationes fieri, neque à damnando reo Iudicis deterreri. His causis inducti patres rogationem eam emendare de eaque legem consules ferre iusserunt. Vbi dies Comitiorum aduenit, quæ antequam fierent, nulla lex sanciri poterat, cum interim hoc libero tempore, qui dignitates ambiebant, multa facinora perpetrassent: & ne à cædibus quidem temperatum esset, decreuerunt, vt contra hos etiam lex promulgaretur, & cōsulibus satellitium daretur. Et post pauca: Deniq; tanta cura tum temporis cauerunt, ne quis largitionib. se corrumpi sineret, vt præter pœnas, quas eius rei manifestis infligebant, accusatoribus etiam honores haberent. Hactenus Dio.

Deinde C. Iulio Cæsare, C. Marcio Figulo Coss. ann. ıɔcxxcıx. cū in dies licentia ambitus augeretur propter præcipuam Catilinæ & Antonij audaciam, censuit Senatus, vt lex ambitus etiam cum pœna ferretur, eiq; rei Q. Mutius Orestinus Tribunus plebis intercessit, auctore Asconio in orationem in toga.

Inde M. Tullio Cicerone, & C. Antonio Consulibus, anno ıɔcxc. commemoratur Senatusconsultum & lex Tullia lata de ambitu. Senatusconsultum fuit huiusmodi: Si mercede conducti obuiam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributus, & item prandia si vulgo essent data, contra legem Calpurniam factum videri, Cicero pro Muræna.

Lex Tullia.

Lex Tullia fuit: Ne quis munus gladiatorium biennio, quo Magistratum petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die. Vt Senatoribus ambitus damnatis aqua & igni ad annos decem interdiceretur. Vt in plebem pœna grauior esset, quā lege Calpurnia fuisset. Vt reis morbum excusantibus, pœna certa esset. Cicero in Vatinium, pro Sextio, pro Muræna, Dio lib. 37.

Eadem vero in lege continebantur etiam diuersorum iudicia, pecuniæ deprehēsæ, sectatorum multitudo, prandia data, centuriæ descriptæ, locus gladiatoribus datus: quandoquidem hæc, vt Murænæ ambitus reo obiecta, purgat Cicero in Oratione pro eo.

Aufidia lex.

Biennio inde post M. Valerio Messalla, M. Pupio Pisone Coss. lex ab Aufidio Lurcone Tribuno plebis promulgata est, seuerior etiam quam Tullia. In qua

noui

noui hoc eſt, vt qui nummos in tribu pronunciauerit, ſi non dederit, impune ſit: ſin dederit, vt quoad viuat, ſingulis Tribubus ſeſtertium xxx. debeat. Cicero ad Atticum.

Licinia lex.

Lex inde lata eſt Licinia de ſodalitiis, à M. Licinio Craſſo II. Conſule cũ Cn. Pompeio II ann. IↃCXCIIX. in qua pœnam grauiorem cõſtituit aduerſus eos, qui largitionem feciſſent. Dio lib. 39. Meminit huius legis Cicero pro Plancio multis verbis, ex quibus conſtat, latam fuiſſe legem Liciniam in eos, qui ſodalitia, & qui ambitum commiſiſſent, vt de ſodalitiis iudices ederentur, ab accuſatore, ſine reiectione, vt de ambitu iud ces ſorte legerentur, reiectione reo & accuſatori permiſſa. Sodalitia autem tum in hac, tum in aliis legibus complectebantur tribules decuriatos, populum deſcriptum, & ſodales ad vim faciendam paratos, coitionem cum petitoribus, & nummorum diuiſione.

Pompeia lex.

Anno inde IↃCCI. cum magna inter Conſulatus cõpetitores, Scipionem, Hypſæum, & Milonem contentio eſſet, iique non ſolum largitione profuſa, ſed etiam factionibus, armati peterent, vt inquit Aſconius, comitiis extractis, cum Cal. Ianuariis nulli eſſent Cõſules, inde v. Calend. Martias per Interregem Cn. Pompeius ſolus Conſul creatus ſtatim iniit, & poſt diem tertium de legibus nouis ferendis retulit: duas ex Senatuſconſulto promulgauit, vnam de vi, alteram de ambitu: pœnam grauiorem & formam iudiciorum breuiorem conſtituit. Vtraque enim lex teſtes prius dari, deinde vno die atque eodem ab accuſatore, & ab reo perorari iubebat, ita vt duæ horæ accuſatori, tres reo darentur. Addit præterea Dio, Pompeium legiſſe omnes homines, ex quibus iudices ſorte ducendi eſſent, & certum Patronorum numerum ſtatuiſſe vtrique parti, & laudatores ſuſtuliſſe: aduerſus autem eos, qui ambitum feciſſe arguerentur, eos quoque, qui ſimili de cauſa poſtulati fuerant, accuſatores conſtituiſſe, magno præmio propoſito. Nam quicunque duos reos feciſſent, atque vnum damnaſſent, ei impunitatem dediſſe. Plutarchus item latum à Pompeio ſcribit, ne laudatores darentur, & numerum Iudicum centum ſexaginta prodit. At Aſconius inquit, Pompeium trecentos ſexaginta ex ampliſſimo cenſu legiſſe, ex quibus ſorte ducendi erant in quaque quæſtione.

Aulia lex.

Inde C. Iulius Cæſar Dictator ambitus flammam reſtrinxit, cum Comitia Magiſtratuum, alia ſibi reſeruaſſet, alia populo conceſſiſſet: de qua re Suetonius in ipſius vita.

Poſtremo C. Iulius Auguſtus Comitiorum ius priſtinum reduxit, ac multiplici pœna coercito ambitu, Fabianis, & Scaptienſibus tribulibus ſuis die Comitiorum, ne quid à quoquam Candidato deſiderarent, ſingula millia nummum à ſe diuiſit, vt Suetonius prodit. Adiicit Dio libro 54. Auguſtum ſtatuiſſe, vt qui largitionibus Magiſtratum periiſſent, quinquennio vacarent. Deinde vero cum Tiberij tempore Co-

A mitia ad Senatum, & à Senatu ad Principem eſſent tranſlata, ambitus omnis ceſſauit. Atque ita lex Iulia, de qua ſcriptum eſt in Pandectis, teſte Modeſtino, neceſſaria non fuit. Tantum de legibus ambitus.

CAP. XXX.

De pecuniis repetundis.

INTER quæſtiones publicorum criminum prima
B fuit, & prima Prætorem certum habuit hæc de pecuniis repetundis, de quibus quæ leges latæ fuerint, hoc capite docebimus. Repetundæ pecuniæ dictæ ſunt, quas ſiue ſocij, ſiue ciues priuati à Magiſtratibus, aut iudicibus, aut publicis curatoribus iudicio repetiuerunt, quas illi aut in prouincia, aut in Vrbe, aut ob ius dicendum, aut ob iudicandum, aut ob aliud aliquid publice curandum cepiſſent. Quod genus furti, cum exprimere vellent, pecuniam ablatam, captam, coactam, conciliatam, auerſam dixe-
C runt, quas voces cum Cicero in accuſatione Verris repetundarum rei, tum legum veterum fragmenta celebrant. Ac repetundarum quidem quæſtio primum conſtituta videtur ſociorum & prouinciarum cauſa, aduerſus Prætores, Quæſtores, Legatos, cæteroſque, qui in prouinciis cum imperio, aut poteſtate verſarentur: vnde lex ſocialis de Cicerone in Verrem vocatur: deinde ad vrbanos etiam Magiſtratus, Iudices, curatoreſq; tranſlata, qui aliquid pecuniæ à priuatis accepiſſent.

D *Porcia lex.*

Primus autem M. Porcius Cato, cum ex Prætura Sardiniam obtineret, ſumptus prouincialium in Prætores coërcuit, anno IↃVI. de quo Liuius: Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat: fugati ex Inſula fœneratores, & ſumptus, quos in cultum Prætorum ſocii facere ſoliti erant, circumciſi, aut ſublati: in veteri etiam plebiſcito de Thermenſib. nominatur lex Porcia, qua iuberetur, quid quemque dare, præbere oporteret, his verbis: Nei quis Magiſtratus, prove Magiſtratu, lega-
E tus, neu quis alius facito, neive imperato, quo quis magis ii dent, præbeant, ab iiſve auferatur, niſi quod ed. S. ex lege Porcia dare, præbere oporteret, oportebit. Per ea vero tempora cum nullis adhuc legibus hoc crimen vindicatum eſſet, hæc cauſa priuata fuit, & extraordinem cum Senatuſconſulto, à Recuperatoribus cognita eſt.

Calpurnia lex.

Creſcente autem in dies magis Magiſtratuum in prouinciis libidine, L. Calpurnius Piſo Tribunus
F plebis anno IↃCIV. L. Marcio Cenſorino, M. Manilio Coſſ. extitit qui legem tulit, qua non ſolum pœna grauiore, vt veriſimile eſt, hoc eſt crimen vindicandum ſanxit: ſed etiam, certum hæc quæſtio poſthac haberet Prætorem, inſtituit, ita vt noua lege opus non eſſet ſociis, ſed certum ad quem confugerent, Prætorem haberent. Cicero lib. 2. Offic. in Bruto.

Cæcilia lex.

Eodem tempore nominatur à Valerio lex Cæcilia

lib. 6. cap. 9. cum ſcribit. L. Lentulus Conſularis lege Cæcilia repetundarum crimine oppreſſus, Cenſor cum L. Cenſorino creatus eſt. Quam tamen legem Sigonius aut eandem cum Calpurnia fuiſſe, atque à duobus Tribunis, Cæcilio & Calpurnio latam, modo hoc, modo illo nomine appellari arbitratur, apud Valerium Calpurnia, pro Cæcilia oportere legi putat.

Iunia lex.

Legem Calpurniam ſubſecuta eſt Iunia, quam tulit, vt arbitratur Sigonius, M. Iunius Pennus, qui Tribunus plebis, teſte in Bruto Cicerone, fuit, Mam. Aimilio Lepido, L. Aurelio Oreſte Coſſ. anno IↃCXXVII. qua lege præter litis æſtimationem exilium etiam damnato eſt irrogatum. Itaque C. Cato, qui Conſul fuit anno IↃCXXXIX. ea lege Macedonibus accuſantibus vtraque pœna mulctatus eſt, de quo Velleius Paterculus lib. 2. Cic. in Verrem, & pro Balbo.

Seruilia lex.

Poſt annos inde XXIV. lex Seruilia lata eſt à C. Seruilio Glaucia Prætore, C. Mario VI. Conſule, anno IↃCIXXXIII. Cuius legis fragmenta hinc inde apud ſcriptores veteres ſparſa, hæc collegit Carolus Sigonius.

Qui Prætor ex hac lege quæret, de iis quærito, qui Conſules, Prætores, Dictatores, Magiſtri Equitum, aut alio Magiſtratu pecuniam ab aliquo priuato abſtulerint, ceperint, coegerint, cõciliarint, auerterint, Iudicum, qui ex hac lege facti erunt, iudicatio, litiſq; æſtimatio eſto.

De hiſce, dum Magiſtratum, aut imperium habebunt, eorum nomen deferri non licet.

Prætor, qui ex hac lege quæret, ei qui petet, patronos ſumendi, & repudiandi dato.

Prætor, qui ius inter peregrinos dicet, CDL. viros in perpetuum legito, qui in hac ciuitate iudicent. Idem facito, vti CDL. viros legat, qui quotannis de pecuniis repetundis iudicent.

Qui ex hac lege pecuniam petet ad eum Prętorem, qui ex hac lege factus erit, eum vnde petet, in ius educito, nomenq; deferto.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt is, qui nomen detulerit, de viceſimo ex CDL. viris, qui in eũ annum facti erunt, centum aduerſario ſuo legat, edatve. Quos vero is ediderit, ex iis vnde petetur, quinquaginta edito, legito ve, qui iudicent.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt iudicum & patronorum nomina in tabulis ſcripta habeat.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt qui ita lecti erunt iudices in eam rem, eius perpetuo iudices ſint.

Si is, vnde petetur, prius Vrbe ceſſerit, & in exilium abierit, quam ea res iudicata erit, Prætor ab iis item quærito, ad quos eam rem perueniſſe conſtiterit.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vti teſtes audiantur, ac citati omnes adſint teſtimonio dicendo.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vti teſtes

A interroget, iudices pronunciet, ne quis iudex diſputet.

Prætori qui ex hac lege quæret, iudicium in alium diem proferre ius ſit.

Si Prætor, qui eam rem quęret ex hac lege, cauſam non nouerit, ei amplius pronunciare ius ſit.

Prætor qui ex hac lege quæret, cauſam ſemel à reo dictam in tertiam diem differto. Extant hæc capita apud Ciceronem pro Poſthumo, pro Balbo, in Verrem, & apud Aſconium, in Epitoma Liuij 70. & in
B duobus fragmẽtis legis Seruiliæ, quæ ex æneis tabulis Sigonius exſcripta & ſuppleta inſeruit cap. 27. lib. 2. de iudiciis Romanorum, vbi has de repetundis leges omnes recenſet.

Acilia lex.

Deinde poſt Seruiliam legem lata eſt Acilia, à M. Acilio Glabrione, in qua illud fuit noui, vt neq; ampliari, neq; comperendinari reus poſſet. Cic. in Verrem, & in iiſdem Aſconius.

Cornelia lex.

C Aciliam inde Cornelia ſubſecuta eſt, à L. Cornelio Sulla Dictatore lata, qua lege iudicia omnia de repetundis vſq; ad primum Cæſaris Conſulatum peracta ſunt. Capita vero legis hæc fuiſſe videntur, quantum intelligi ex monumentis ſcriptorum licet.

Qui Prætor ex hac lege quæret, de eo quærito, qui Dictor, Conſul, Prætor, Magiſter equitũ pecuniam dono ceperit, abſtulerit, coegerit, conciliarit, auerterit: nec ſolum auare, ſed etiam libidinoſe, ſuperbe, crudeliter ſe in prouincia geſſerit.

D Item de eo, qui iudex non ſuæ decuriæ munere functus erit, aut non perpetuo ſederit, aut ob iudicãdum pecuniam ceperit.

Item de eis, ad quos ea pecunia peruenerit.

Facitoque, vti viginti dies accuſatori det totidemque defenſori: Item de eis, qui Procoſſ. rationes ad ærarium non retulerint, aut qui Procoſſ. priuatum aliquo profecti fuerint, ad tranſmarinas res accerſiuerint.

Prætor, qui ex hac lege quæret, iudices ex Senato-
E ribus ſortiatur reo, & accuſatori reiectionem permittat, atque in eorum locum ſubſortiatur. Item facito, vt accuſatori viginti dies, totidemque reo concedat.

Si cauſam non nouerit, ei comperendinare, & ampliare reum, ius ſit.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt reo damnato lis æſtimetur, & aqua, & igni interdicatur. Qui in reatu deceſſerit, ne ei lis æſtimetur.

Extant hæc fragmenta apud Ciceronem pro Clu-
F entio, in Verrem, & apud Aſconium Commentariis in Verrinas.

Iulia lex.

Poſtremo, C. Iulius Cęſar legem de pecuniis repetundis tulit, quæ vſq; ad extremũ ſeruata, etiamnum in Pandectis celebratur. Latam autem eſſe in primo Conſulatu eius, colligitur ex oratione Ciceronis in Vatinium, qui Cæſare Conſule Tribunatum plebis geſſit, & ex oratione pro Sextio. Huius legis hæc capita reperiuntur.

Præter

A Prætor, qui in hac lege quæret, de eo quærito, qui cùm aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum, decernendumve acceperit, vel quo magis aut minus quid ex officio suo faceret. Item de eo, qui comes iudicium pecuniam ceperit. Qui ob denunciandum, vel non denunciandum testimonium pecuniam acceperit, cui damnato testimonium publicè dicere, aut iudex esse, postulareve non liceat. Item de eo, qui ob militem legendum, mittendumve, æs acceperit, quive ob sententiam in Senatu, cõ-
B silio ve publico dicendam pecuniã acceperit, vel ob accusandum, vel non accusandum. Item de ijs, qui Magistratus vrbani plus domi muneris in anno acceperint, quam quod sit aureorum centum. Item de eo, qui ob iudicem arbitrumve dandum, mutandum, iubendumve, vt indiceretur: quive ob non dandũ, non mutandum, iubendumve, vt iudicet: quive ob hominem in vincula publica conijciendum, vinciẽdum, vincirive iubendum, exve vinculis dimittendum: quive ob hominem condemnandum, absol-
C uendumve: quive ob litem æstimandam, iudiciumve capitis, pecuniæve faciendum, vel nõ faciendum, aliquid acceperit. Qui in acceptum tulerit opus publicum faciendum, frumentum publicè dandum, præbendum, sarta tecta tuenda, antequam perfecta, probata, præstita lege erunt. Quod contra hanc legem Proconsuli, vel Prætori donatum erit, non liceat vsucapi. Venditiones, locationes eius rei causa pluris, minorisve factæ irritæ sunto, neque vsucapio esto prius, quàm in potestatem eius, à quo pro-
D fecta res sit, hæredisve eius veniat. Item de eis, qui munus publicè mandatum accepta pecunia ruperunt. Item de eo, qui ob negocium faciendum, aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit. Atque hæc quidem sunt in Pandectis ad legem Iuliam de repetundis, & de calumniatoribus. Apud Ciceronem verò, & alios hæc prætereà inueniuntur.

Prætor, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui Procos. & Propr. cædes, adulteria, & stuprum in prouincia fecerit. Qui ius in liberos populos de pecu-
E nijs creditis dixerit. Qui de prouincia exierit, aut exercitum eduxerit, & sua sponte bellum gesserit. Qui modum in imperato, & æstimato frumento exigendo excesserit. Qui libertatem socijs non conseruauerit. Qui aurum coronarium aut imperauerit, aut acceperit sine S.C. Qui quidquam à socijs præter fœnum, & quatuor lectos, & ligna acceperit. Qui rationes in prouincia apud duas ciuitates non reliquerit, & vltra triginta dies comites in beneficijs detu-
F lerit. Vt Prætor quærat ab ijs, ad quos pecunia peruenerit. Quod eorum iudicum maior pars iudicarit, id ius, ratumque esto. Horum criminum pleraque obiecit Pisoni Macedoniæ Proconsuli Cicero in oratione, in eum habita. Sed de criminibus publicis satis.

Cap. XXXI.

De alijs Miscellaneis legibus, & vltimum.

Icilia lex de Auentino monte.

In hoc caput conijciemus eas leges, quæ in superioribus locum non habuerunt, neq; tamen prætermitti à nobis debuerunt. Consignabimus autem eas, prout nobis occurrent. Primùm occurrit lex Icilia, à L. Icilio Tribuno plebis, M. Valerio Maximo, Sp. Verginio Tricosto Cælimõtano Cos. anno CCCXVII. lata, vt Auentinus mons plebi ad ædificia concederetur. Dionysius lib. 10. sic eam recitat: Vt quæ priuati homines bono iure parta possidebant, ea manerẽt penes pristinos dominos. Quæ per vim aut fraudem occupassent ædificij, ea restituto ex arbitrorum sententia precio ædificationis, addicerentur populo: quæ publica essent, ea sine precio plebi diuiderentur, Meminit eius & Liuius lib. 3.

Atilia lex, de dedititijs.

Attilia de deditijs, quam tulit L. Atilius Tribunus plebis M. Claudio Marcello IV. M. Valerio Læuino Coss. anno IↃXLIII. Omnes Campani, Attelani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium, ditionemq; populi Romani Fuluio Proconsuli, quæq; vna secum dediderunt, agrum, vrbemq; diuina, humanaque, vtensiliaque, siue quid aliud dediderunt: de his rebus quid fieri velitis vos rogo, Quirites. Plebs sic iussit: Quod Senatus maxima pars censeat, qui assidetis, id volumus, iubemusq;, Liu. lib. 26.

Clodia lex de Collegijs.

Clodia de Collegijs, quam tulit P. Clodius Trib. Pleb. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Cos. anno IↃCXV. vt Collegia, id est, conuentus artificum à Numa instituti, & magna ex parte partim legibus, partim Senatusconsultis sublati, restituerentur, multiq; alij constituerentur. Cicero pro Sextio, in Pisonem, pro Domo, Asconius in Cornelianam, Dio lib. 38. de Collegijs in XII. Tab. diximus.

Licinia lex, de sodalicijs.

Fuit & Licinia de sodalitijs, Vt in Sodalitijs iudices ab accusatore ex Tribubus ederentur. Cicero pro Plancio, & lib. 8. Epistolarum ad familiares.

Cæcilia lex, de iure Italiæ, & tributis tollendis.

Cæciliam de iure Italiæ, & de tributis tollendis tulit Q. Cælius Metellus Nepos, L. Afranio, Q. Cæcilio Metello Celere Coss. anno IↃCXCIII. Vt Italia à vectigalibus immunis esset. Dio. lib. 37. Cicero libr. 2 Epistol. ad Atticum: Portorijs Italiæ sublatis, agro Campano diuiso, quid superest domesticum, præter vicesimam?

Cæcilia lex, de Fullonibus.

Fuit etiam Cæcilia de Fullonibus, quam tulit Cæcilius Metellus. Caius Flaminius, Lucius Æmilius Censores dedêre ad populum ferẽdam, cum illis non liceret. Plin. lib. 36. cap. 17.

Sempronia lex de viis Italiæ. A

Sempronia de viis Italiæ, lata à Caio Sempronio Graccho Tribuno plebis, Quinto Cæcilio Metello Beleárico, Tito Quinctio Consulibus anno ıɔcxxx. Vt viæ in Italia munirentur, sternerentur, lapidibus milliari discernentibus notarentur, pontibus instruerentur. Plutarch in Gracchis, & alij.

Claudia lex de Scribarum negociatione.

Claudia de Scribarum negociatione: quam Hotomanus scribit, videri Claudiæ de Senatorum quæstu, quam supra retulimus, partem fuisse. Suetonius B in Domitiano: Scribas Quæstorios negociantes ex consuetudine, sed contra Claudiam legem, veniam præteritum donauit. Aliud de ea lege nihil reperitur.

Cornelia lex de lusu.

Cornelia de lusu: Ne quis in pecuniam luderet, sponsionemve eius rei ergo, nisi qui corporis exercendi causa susceptus esset, faceret: veluti si certaretur disco, hasta, pilo veiaciendo, currendo, saliendo, luctando, pugnando, quæ virtutis causa fiebant. hæc lex Reipublicæ an Imperatorum temporibus lata sit, C vix sciri potest. Huius Marcianus *l. 3. ff. de aleatoribus* mentionem facit.

Publicia lex de lusu.

Fuit & Publicia de lusu, Ne quis in pecuniam luderet, sponsionemve in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret: veluti si quis certet hasta, vel pilo iaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando. Marcianus *l. 3. ff. de aleator.* Idem lege Titia & Cornelia sancitum fuit, vt idem refert.

Titia lex, de lusu. D

Titia de lusu. Ne quis in pecuniam luderet sponsionemve in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret. Marcianus *l. 3. ff. de aleat.*

Meminit etiam Cicero Philipp. 2. legis de Alea.

Talaria lex.

Talaria de Talorum lusu nominatur à Plauto in Milite glorioso.

Atque adeo vt ne legi fraudem faciam talariæ,
Accuratote, vt sine talis domi agitent conuiuium.

Facete ad legem aliquam de alea veterem alludit, E qua talorum lusus conuiuijs interdicebatur, Publiciam forte aut Titiam.

Paganæ lex.

Pagana lege in plerisque Italiæ prædijs cauebatur, ne mulieres per itinera ambulantes torquerent fusos, aut omnino attectos ferrent: quoniam aduersaretur id omnium spei, præcipueque frugum. Plinius libro vigesimo octauo, capite secundo. Sed de Legibus hactenus.

F

Ad Cap. XXIIII. XXVI. XXIX. XXXIV. PARALIPOMENA.

Parricidium coercitum variis pœnis, multatione bonorum, soleis ligneis, carcere, manuum detruncatione, culeo, quid id fuerit supplicii, quid in eo cum reo includeretur, iudicium de Oreste, falsi testes, ambitus equuleus.

Non est hic nobis sermo de *paricida* qui *parem*, id est hominem occiderit, vt notant Fr. Balduinus lib. de legib. Romuli pag. 25. & Iacobus Ræuardus Comment. in Reg. Iur. cap. 109. & de ea re lex Numæ intelligenda. *Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, paricida esto.* Ac ne is quidem hoc loco *parricida* censetur, qui fratrem sororemve peremerit, vt habet Isidorus lib. 5. Etymologiar. cap. 26. sed qui patrem tantū aut matrem sustulerit, aut pater liberos interficiens, vt definit Constātinus Cæsar l. 1. tit. 27. lib. 11. Cod. Theodos. aut frater fratrem interimens, Aurel. Prudent. Hamartig.

Armat deinde parricidalem manum
Frater.

C. Sueton. in Nerone cap. 39. vbi Ænæas patrem discrimini subduxit, Nero matrem interfecit.

Quis neget Æneæ magna de stirpe Neronem?
Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

De pœnis tam horrendo sceleri debitis, disquiram, quamquam neque Solon, vt est apud Plutarchum in eo, & Laertium lib. 1. neque Romulus quicquam in parricidas statuerint, *quod neminem tam nefarium existimarunt, vt vellet tantum facinus admittere.* Paul. Oros. lib. 5. cap. 16. in principio. M. Tull. pro Sexto Roscio. & alij. Isidor in gloss MS. *parentiæ, de parricidio lex.* quam latam intellige multis sæculis ab vrbe condita, vt sum infra dicturus. Ac primum leuissime eos punijt Iulius Cæsar, vt *bonis omnibus tantum multaret.* Ciceronis authoritate C. Sueton. Iulio cap. 42. locus quidem ille in codicibus Ciceronis, qui hodie extant, nō reperitur, & neq; puto de parēticidis, locū illum debere intelligi, sed de parricidis, hoc est homicidis, vt iam proxime ante admonui, & lex extat Tribunitia eodem sensu sumenda, authore Festo Pōpeio lib. 17. in voce *sacer.* Verba legis sunt ista: *Si quis eum qui plebiscito sacer sit, occiderit, parricida ne sit.* Itaq; vt puto parricidium pro homicidio hic vsurpari, ita leuem hanc coercitionem homicidis decretam.

Secundo ex veteri legum Romanarum præscripto, *vt soleæ ligneæ pedibus inductæ essent, & is in carcerem duceretur*, vt est apud authorem Rhetorices ad Herennium lib. 1. vbi nonnullæ editiones habent, *soleæ ligneæ pedibus indutæ*, aliæ, *pedibus inditæ*: sed parum interest. Ratio ecce illa traditur ab Hadriano Turnebo lib. 13. Aduersarior. cap. 13. *Ne terram communem omnium parentem attactu improbo contaminarent.* Terram autem communem esse *parentem hominum, vt cælum deorum* dixit Plinius lib. 2. c. 63.

Tertio ad annum domi asseruabantur parricidæ, aut carcere continebantur, donec exacto anno plecti debitis pœnis à magistratu possent. Calpurnius Flaccus Declamat. 4. cui epigraphe est, *damnatus parricidij anno custodiatur*, Thema, *Damnatus qui sub nouerca est, vult illum pater domi custodire, ille petit, vt publico carcere seruetur.*

Quarto non occidenti parentes, sed tantum *verberanti, manus amputabatur*, L. Sen. libr. 5. Controuers. 4. & lib. 9. Controuers. 4. In sacris literis Exodi cap. 20. 21. Et Prouerbior. cap. 23.

Quinto subiecto igne comburebantur, lex enim

hæc

hæc extat in Harmenopulo lib. 6. cap. 6. *qui ascendentem, vel descendentum occiderit*, id est, parentes, vel liberos, traditor. Exemplum huius in Gregorio Turon. lib. 3. Histor. Francor. cap. 39. de Clodouei Galliarũ Regis filia, Iul. Paulus IC. tit. 24. lib. 5. Receptar. sententiar.

Deniq; culeo insuebantur; quod longa authorum catena probat. Vet. scholiast. Iuuenal. ad v. 212. Sat. 8. *Parricidis in culeo clausis, ad pœnam simia & serpentes iungi solebant.* Idem ad v. 155. Sat. 13. *Culeo nam insui consueuerunt, qui hæc scelera tentarent, id est, parricidæ cum simia & serpente, & in mare mitti.* Dositheus Grammaticus seu Magister in Sententijs & Epistolis Hadriani Imperatoris lib. 3. ἐγένετο νόμος τις τοιοῦτος τρόπου πᾶσιν ἀνθρώποις, ὅπως ὅστις πατροκτονίαν πεποιήκει, δημοσίως εἰς μολγὸν πεμφθεὶς συρραφῆναι μετὰ ἔχιδνης, καὶ πιθήκου, καὶ ἀλέκτορος, καὶ κυνὸς, ἀσεβῶν ζώων ἀσεβὴς ἄνθρωπος, καὶ εἰς ἅμαξαν ἐζευγμένην μελανῶν βοῶν κατενεχθῆναι πρὸς θάλασσαν, καὶ εἰς βυθὸν βληθῆναι· ἔδειξαν οὖν ὑπόδειγμα τιμωρίας ἵνα μᾶλλον φοβηθῶσιν οὕτως ἀνόσιον ἔργον ποιῆσαι. Quæ sic Latine sonant. *Fuit lex quædam huiusmodi omnibus hominibus, vti qui parricidium fecisset, publice in culeum missus insueretur, cum vipera, & simia, & gallo, & cane, impius homo impiis animalibus, & in plaustrum iunctum nigris bobus deportaretur ad mare, & in profundum mitteretur. Ostenderunt enim exemplum pœnæ, vt magis timeant tam crudele opus facere.* μολγὸν pro culeo Dositheus vsurpat, vt & eadem voce vtitur Ioannes Xiphilinus in Nerone, & Hesychius Grammaticus in voce ἀσκοί. Fulgentius Plantiades libello de prisco sermone: *Culeus dicitur saccus, in quo rei conclusi in mare mittuntur.* Neque satis saccum appellasse, sed ex qua materia fieret ille, perspiciendum, gloss. vet. *culleum* vel *colleum*, ταύρειος ἀσκός, *taurinum corium.* & iterum *Culleus*, ἀσκὸς βόειος, saccus aut *corium bouinum*, & plane ἀσκὸν & μολγὸν coniunxit Iulius Pollux lib. 10. Onomastic. cap. 50. Vertit Rudolphus Gualterus *vtrem & molgum.* Signantissime Anianus vetus Interpres ad *l. vnicam C. Theod. de parricidis. Si quis patrẽ, matrem, sororem, filiũ, filiam, vel alios propinquos occiderit, remoto omni aliorũ genere tormentorũ, facto de corijs sacco, qui culeus nominatur, in quo cũ missus fuerit, cum ipso etiã serpentes claudantur, & si mare vicinũ non fuerit, in quolibet gurgite projiciatur, vt tali pœna damnatus nullo tempore obtineat sepulturã.* C. Suetonius *ascoperã* nominare videtur in Nerone c. 45. *Statuæ eius à vertice currus appositus est, cum inscriptione Græca, nunc demũ agona esse, & traheret tãdem: alterius collo & ascopera delegata, simulq; titulus, ego quid potui? sed tu culeum meruisti.* Hadrianus Turnebus ex MSS. codicibus, legendum putauit; *cirrus appositus*, & *raderet tandem.* Sed quid agoni cum cincinnis, aut cirris? vt boui cum clitellis. & conuenienter Philip. Beroald. & Ant. Sabellicus retinent *currus*, vt sit simulachrum Circensium ludorum, quibus curtus prælati. In sequentibus grauissima difficultas, nam certum est pro *delegata* debere legi *deligata*, id est, appensa, postea *ascoperam* rectissime legunt Critici post Angelum Politianum Miscellaneor. cap. 20. ex Suida id confirmari potest in voce ἀσκοπήρα, qui interpretatur τὸ μαρσίππιον, σακκοπήριον, *marsupiũ* aut *sacculum.* Alijs placet *ascopa*, alijs *escopa*, Turnebus, ascoma, quod apud Aristophanis Scholiastẽ *lorum* significat, legit. Deniq; Theodorus Marcellus ad leg. XII tabul. c. 81. *ascura.* Sed primam lectionem viri docti receperũt, Isaacus Casaubonus, Læuinus Torrentius, Marcellus Donatus. Præter hæc nomina, aliud legitur apud Ioannem Zonaram Tom. 2. Annal. pag. 16. τὸν ἕτερον τῶν φυλασσόντων αὐτὰ Μάρκον Ἀκίλλιον χρήμασιν ἀναπείσαντες, μετεγράψαντο τινά. γνωσθέντος δὲ τοῦ ἔργου, ὁ Μάρκος δύω βύρσαις συρραφείσαις ἐμβληθεὶς, κατεποντώθη ὃ ἐξ ἐκείνου μετέπειτα κατὰ τῶν πατροκτόνων ἐπεκράτησε γίνεσθαι, ἵνα μήτε ἡ γῆ, μήτε τὸ ὕδωρ, μήτε ὁ ἥλιος μιανθῇ αὐτοῦ θνήσκοντος. Hieronym. Wolfius Latine reddidit: *Altero custodum M. Aquilio largitionibus corrupto, quædam transcripserunt: quo facinore cognito, Marcus culeo insutus, atq; submersus est. id supplicij genus post in parricidis obseruatũ, vt neq; terra, neq; aqua, neq; sol eorũ morte inquinaretur.* P. Ouid. ad hunc sensum de Scylla, quæ Nisum patrem prodiderat libr. 8. Metamorphos. fab. 1.

Præmia nulla peto, nisi te, cape pignus amoris,
Purpureum crinem, nec me nunc tradere crinem,
Sed patrium tibi crede caput, sceleratāq; dextra
Munera porrexit, Minos porrecta refugit,
Turbatusq; noui respondit imagine facti.
Dij te summoueant, ô nostri infamia sæcli,
Orbe suo, tellusq; tibi, pontusq; negetur.

At culei solius mentio apud Zonaram habetur vt & apud L. Apuleium lib. 10. Milesiar. *Nec quisquam decurionũ tam æquus remanserat iuueni, qui eum euidenter noxæ compertũ culeo insui nõ pronunciaret.* Firmian. Lactant. lib. 3. c. 14. *Nos ergo, M. Tulli, parricidæ sumus, & insuendi te iudice, in culeũ.* Nec id sine erudita cautione legendum, nam in principio nihil penitus insuebatur culeo cum parricida. Probatur id ipsum è Valerio Maximo lib. 1. c. 1. eandem cum Zonara narrante historiam: *Culeo insutum in mare abyci iussit, idq; supplicij genus non multo post parricidis lege irrogatum est.* Iacobus Cuiacius *legem* pro *more* sumit, & legit, *idq; supplicij genus multo post parricidis lege irrogatum est.* Ouidius ad Corneliam legem allusit: quæ prior Pompeia fuerit. Ex Pomponio IC. *l. 2. ff. de orig. Iur.* Hanc *antiquam legem* appellant Imperatores Gratianus & Valentinianus lib. 9. Cod. Theod. tit. 15. & disquirit Hieronym. Magius lib. 4. Miscellaneor. cap. 8. Ennodius Magnus Ticinensis Dictione 8. *Nescio vtrum accusem, an quod tyrannus es, an quod parricidas præmio honoras, vtriq; digni crucibus, & de præsenti vita culleus effugandi.* Primi ergo legislatores ex humana societate deturbare & eliminare parricidas tantũmodo contendebant, quod & Plato lib. 11. de legib. præscribit, cuius hæc sunt apud Interpretem Marsilium Ficinum: *Et qui cædis* (parricidij) *huiusmodi condemnatus fuerit, tam à iudicum ministris, quã à magistratibus occidatur, trahaturq; extra vrbem in statutum triuium nudus, vbi singuli magistratus pro vniuersa ciuitate in mortui caput lapidem mittant, atq; ita ciuitatem omnem purificent: demum vltra regionis fines portatum, secundum leges insepultum abyciant.* Ex-

tra fines deportari, est in mare deuolui, Constantin. Aug. *l. vn. C. de his qui par. vel lib. occid. Vt omni elementorum vsu carere viuus incipiat, & ei cælum superstiti, terra mortuo auferatur*, aut in solitudinem proiici, hoc est, *in insulam desertam*, vt loquitur Iulius Capitolin. in Antonino Pio. vtriusque rei testis locupletissimus Plautus, de mari in Vidularia quæ interiit, sed citat Priscianus.

——iube hunc insui culeo,
Atque in altum deportari, si vis bonam
Annonam.

De abiectione seu deportatione idem in Pseudolo sc. *exite* in fine.

Si mihi iam non huc culleis oleum deportatur,
Te ipsam culeo ego cras faciam deportari in pergulam,
Ibi tibi adeo lectus dabitur, vbi tu haud somnum capias,
Sed vbi vsque ad languorem.

Accessit crescente indies parricidarum numero, grauitas supplicij, ac primū *serpentes* cum noxio includi cæpere, vt de C. Villio scriptum reliquit Plutarchus, L. Seneca lib. 5. Controuers. 4. in fine, T. Liuius 5. Decad. lib. 8. Valer. Max. lib. 1. cap. 1. postea *simia*, vt iam probabitur, denique *canis* & *gallus gallinaceus*, quod à Constantino primum adiectum videtur, Conrad. Rittershusius, *neq; gladio, neque igni subiugetur* (parricida) *sed insutus culeo cum cane, simia, vipera & gallo, inter ferales angustias comprehensus, serpentium contubernio misceatur*, vt loquitur Imperator *l. vn. C. de his qui par. vel lib. occid.* quod si verum est Trebonianus interpolauit legem Modestini l. pæn. ad leg. Pōp. de parricidijs. Pompeius enim nihil tale in parricidas tulit, cuius lex eadem cum Cornelia, vt ostendit I. Cuiacius in Notis ad Paulum libr. 5. tit. 25. Iuuenalis Sat. 8.

Libera si dentur populi suffragia, quis tam
Perditus, vt dubitet Senecam præferre Neroni,
Cuius supplicio non debuit vna parari
Simia, non serpens vnus, non culeus vnus.

Idem Sat. 13.

Vel deducendum corio bouis in mare, cum quo
Clauditur aduersis innoxia simia fatis.

Isidorus Hispalensis in glossis: *Culleus, tunica ex spartho in modum crumenæ facta, quæ linebatur à populo pice, & bitumine, in qua includebantur parricidæ cum simia, serpente, & gallo, insuta mittebatur in mare, & contendentibus inter se animantibus: homo maioribus pœnis afficiebatur.* Correctione opus non leui, itaq; rescribe, *quæ linebatur à publico.* Est quippe *publicus* idem ac *carnifex*. glossar. vet. δήμιος *carnifex*: & interdū cum adiectione *seruus* solet vocari. C. Vell. patercul. lib. 2. hist. Rom. c. 19. *In carcerem Minturnēsium iussu duumuiri ductus est, ad quem interficiendum cum gladio missus seruus publicus, natione Germanus, qui forte ab eo imperatore bello Cimbrico captus erat, vt agnouit Marium, profugit è carcere, abiecto gladio.* Valer. Maxim. libr. 2. cap. vlt. tit. 7. eandem rem narrans: *Missus ad eum occidendum in priuata domo Minturnis seruus publicus, natione Cimber, & senem, & inermē, & squallore obsitū, strictum gladium tenens, aggredi non sustinuit.* Patercu-

A lus *in carcere*, ille in *priuata domo* clausum Marium vult, sed forte carcer & in domo, vti infra de ergastulis dicetur, ille seruum publicum *Germanum*, hic *Cimbrum*, Liuius, Auctorq; vir. illust. cap. 67. Gallum faciunt, *immissum percussorem Gallum vultus authoritate deterruit.* Sed facile illud dissidium componere, nam Gallorū nomine antiquitus & Germani & Cimbri continebantur, vt Iac. Schegkius notat. Idem Valerius lib. 3. c. 2. tit. 29. *Theramenes porrectam iussu tyrannorum veneni potionem non dubitanter hausit, quodq;*

B *ex ea superfuerat, iocabundus illisum humo clarum edere sonum coegit, reddensq; seruo publico qui eam tradiderat, Critiæ, inquit, propino.* Iuuenal. Sat. 10. in principio.

——magnaq; corona
Tantum orbem, quanto ceruix non sufficit vna,
Quippe tenet sudans hanc publicus, & sibi consul
Ne placeat, curru seruus portatur eodem.

Alio sensu *serui publici* magistratuum, aut reip. ministri appellantur, vt in Octauio c. 2. in Suetonio legunt, *municipalibus magisterijs contentus*, lege, *mini-*

C *sterijs.* L. Apul. lib. 9. Milesiar. in fine, & lib. 10. *Donec ministeria publica conferunt.* Petron. Satyr. pag. 50. *Intrat stabulum præco cum seruo publico, aliaq; sane modica frequentia.* C. Plin. Iunior lib. 10. Epist. 30. *Vtrum per publicos ciuitatum seruos (quod vsq; adhuc factum) an per milites asseruare custodias debeam.* Eiusdem libri Epist. 40. *In plerisque ciuitatib. maxime Nicomediæ, & Nicææ, quidam vel in opus damnati, vel in ludum, similiaque his genera pœnarum, publicorum seruorum officio ministerioq; funguntur, atque etiam vt publici serui, annua*

D *accipiunt*, Sed quis hic δοῦλος δημόσιος, *seruus publicus?* vt in Iuliani Aug. Epistolis, quicunque, vt puto, publicis vsibus inuigilans, præter scribas, & lictores, illos namque disiungit C. Iul. Frontinus lib. de Aquæ ductib. *Lictores binos, & seruos publicos, & scribas habeant.* Definiturque non male à Ioanne Maria Catanæo, *reipublicæ nomine emptus, & publicis vsibus inseruiens.* Quæris quænam eorum officia seruorum? *custodias tuebātur, vias publicas muniebant, cloacas purgabant.* Et de istis quædam I. Lipsius ad Taciti sui

E Annal. 2. Sed de diuerticulo in viam.

De parricidarum pœnis iam antea nominatis. Tertullian. lib. de anima, Theophilus paraphrastes lib. 4. Institut. Imperial. tit. 18. Cæl. Rhodigin. lib. 11. cap. 21. Paul. IC. lib. 5. tit. 24. sententiar. mutationem pœnæ ostendit. *Hi* (parricidæ) *& si antea insuti culeo in mare præcipitabantur, hodie tamen viui exuruntur, vel ad bestias damnantur.* Congerit pleraque supplicia in eos Sidonius Apollinaris lib. 4. Epist. 23. *Dignum abdicatione, cruce, culleo clamans, ceterisque supplicijs par-*

F *ricidialibus.* L. Sen. lib. 1. de Ira cap. 16. *Ceruicem noxio præcidi iubebo, & cum parricidam insuam culleo.* Et lib. 1. de Clementia cap. 15. *Non culleum, non serpentes, non carcerem decreuit.* Ecce vt ostendat suo sæculo, nec gallum nec canem includi solere, solos serpentes nominat. Eiusdem libri cap. 23. *pater tuus plures intra quinquennium culeo insuit, quam omnibus sæculis insutos accepimus.* Mento orator apud eundem lib. 3. Controu. 17. *Carnifex te culeo totum insuisset.* Georg Cedren. Compend. historiar. pag. 161. de Pilati morte

δήμματι

δέρματι βοείῳ, *pelli bouinæ* eum insutum vult. C. Sueton. in Augusto ca. 33. *Manifesti parricidij reum, ne culeo insueretur, ita fertur interrogasse.* Adi ad legem primam, & vltimam *ff. de pœnis, & l. 1. C. eod.*

Sed antequam includerentur culeo, *virgis sanguineis cædebantur*, idque Modestinus prodidit *l. 9. ff. ad leg. Pompeiam de parricid. caput tegebatur.* Fest. lib. 15. in voce *obuoluere*, cuius hæc sunt verba, *obuoluere quod antiqui obnubere vocarunt ob quam causam legem quoque parentam iubere caput eius obnubere, qui parentem necauisset.* Auctor Rhetorices ad Herennium lib. 1. *Damnato folliculo lupino statim os obuolutum est.* M. Fabius Quintilian. Declamat. 298. *Cuius statim ora, oculosque à iudicio lex iussit abduci, ne hunc iucundum cæli aspectum polluerent tetri oculi.* Quod autem de plaustro, & de nigris bobus disserit Dositheus, puto, nullibi alibi reperitur, sed ratio hæc esse potest, quod huiusmodi coloris victimæ Diti patri manibusq; sacrarētur, in quorū peculio damnatus iam habebatur.

Sed enim mirum illud mihi persæpe cogitanti visum, non modo non esse exploratum, à quo prima de parricidio lata lex sit, sed ne nomē eius certo prodi, qui primus eius criminis reus ceciderit. Certe post bellum Cimbricum, & Marij victoriam id primum factitatum luculentis proditum est authoribus, primumque matre necata damnatum *P. Maleolum*, vt Floro Epitomastæ T. Liuij placuit lib. 68. aut *M. Maleolum*: Alexander Neapolitan. lib. 3. Genial. dier. c. 5. aut denique *Publicium*, Paul. Orosius lib. 5. cap. 16. Vide locum, in quo pleraque huc spectantia inuenies ritusque parricidia puniendi diligenter explicatos deprehendes. quid Græci de accusato Oreste matricida censuerint, quare eum Minerua absoluerit: Perpendit erudite P. Victorius lib. 13. variar. lection. cap. 23. ex Maniliana Ciceronis, & vide M. Catonem lib. 3. Originum, qui *expiasse eadem eam* scribit. Probus Grammaticus in Bucolica Virgilij. M. Varronem in Eumenidibus apud Nonium Grammaticum.

Dico vicisse Oresten, vos ab hoc facessite.

Martian. Capell. lib. 5. pag. 159. Pindar. Pythior. od. 11. & vt se defenderet, τόξα εἰληφέναι παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος φησί, *fertur arcus ab Apolline accepisse.* Stesichorus, rescribente Euripidis Scholiaste. Cuius accusationem Carcinus poemate complexus est, eumque de matre coactum respondere, ambagibus vtentem inducit, Suidas in voce καρκίνος.

P. Ouid.

——*In matre patris malus vltor Orestes.*

Vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat. 8. v. 215.

——*quippe ille dijs authoribus, vltor*
Patris erat, cæsi media inter pocula.

Præclarissima vero, vt semel concludam, disquisitio parricidij, si negaretur, hæc inualuit, vt pedibus ignitos vomeres calcarent. quod probationis genus Io. Busæus *præsumptionem* vocat. Karoli Magni Capitular. Append. sec. ad lib. 4. cap. 3. Et in Synodo Bauarica coacta sub Tassilone duce, temporibus Caroli Magni, pag. 143. *Si quis de libertate sua fuerit interpellatus, & timens, ne in seruitium cadat, aliquem de propinquis suis, per quem se in seruitium casurum timet, occiderit, id est, patrem, matrem, patruum, auunculū, vel quamlibet huiusmodi propinquitatis personam, ipse qui hoc perpetrauit, moriatur, agnatio eius & consanguinitas in seruitutem cadat, & si negauerit se illum occidisse, ad nouem vomeres ignitos iudicio Dei examinandus accedat.* Antiquissimum sane id probationis genus, per ignem veritatem experiri, vt nudis pedibus super carbones in sacrificijs, aut ferrum candens incederēt examinandi. Seruius ad v. 786. lib. 11. Æneid. C. Iul. Solin. polyhistor. ca. 8. Plinius, & poetæ. Virgil. loco iam laudato.

Sancte pater, summi custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna.

Quod vt friuolum, & profanum Varro irridet, causamque religionis contemptor, adscribit, *quod medicamento plantas tingerent*: Ita tamen gentium consuetudine receptū me pridē monuit eruditiss. Theodorus Marcilius, & præsertim id in barbaris obseruatum, lapsa iam republica Romana. testes vberrimi sunt Helmoldus in Histor. Slauor. Aimonius Monachus lib. 5. cap. 34. Hildebertus Cenomanensis Epist. 17, Petr. Venerabilis lib. 6. Epist. 29. Saxo Grammatic lib. 14. Nicephorus Gregoras lib. 6. cap. 1. Cæsarius Monachus lib. 3. cap. 16. Georg. Pachymerius in Græcor. histor. Iuo Carnutensis varijs in locis, Epist. 74. & Epist. 76. Epist. 91. Epist. 234. Epist. 251. Epist. 283. & alibi, Auentinus Annal. Boior. lib. 4. vbi de consecratione ferri, meminit & Sigebertus in Chronic. lex Anglica tit. 15. lex Francica lib. 4. lex Ripuarior. tit. 32. *Quod si postquam eum ad ignem applicuerit, fuga lapsus fuerit*, &c. Explicari videtur ex titulo eiusdem legis præcedenti: *Cum super quatuordecim noctes ad ignem repræsentato, & sic de eius præsentia cum festuca fidem faciat.* Et tit. 33. §. 5. *Ad ignem, seu ad sortē excusare studeat.* Licet non ignorem in iure Canonico hoc genus explorationis prohibitum, c. *menan.* 2. 4. 5. & c. *consuluisti*, 9. 6. ritum operosissime totum describit Heliodor. lib. 10. Æthiopic. varijs in locis, sed præsertim pag. 466.

De *falsi* crimine plena Iurisconsultorum volumina, & quam grauiter Indi in illud animaduerterint, repete ex Strabone Amasiano lib. 15. pag. 813. longum esset enumerare omnium gentium ætatumque placita, Carolus Magnus lib. 3. Capitularij cap. 41. simpliciter, *falsi testes, vt non recipiantur*, edixit, eademque præscripsit Synodus Bauarica pag. 146. dixi supra, vbi de adulterij pœnis. Pseudo Cornutus ad v. 77. Sat. 6. A. Persij. *Cappadoces dicebantur habere naturale studium ad falsa testimonia proferenda, qui nutriti in tormentis à pueritia, equuleum sibi facere dicuntur, vt in eos se inuicem torqueant, & cum in pœna perdurarent ad falsa testimonia se bene venundarent.* Conducti igitur falsa testimonia exhibebant, vt insinuat D. Iuuenalis Sat. 14. v. 218.

Falsus erit testis, vendet periuria summa
Exigua, Cereris tangens aramque pedemque.

Ægyptij certe capitali falsos testes afficiebāt supplicio, Diodor. Sicul. lib. 2. Bibliothec. cap. 3. at Lydij

tanquam societate sua indignos vendebant. Melchi- A
or Iunius quæstionum Politicar. tom. 3. quæst. 98.

Ambitus crimen *virtuti propius* dixit Salustius, *inter publica animaduersione digna* censetur *l. 2. ff. de iudic. public.* & cognationem habet *cum repetundis*, Iuuenalis Satyr. 14. apud Pet. Gregor. Tholosatem lib. 36. syntagmat. Iur. vniuer. cap. 29.

——*peregrina ignotaque nobis*
Ad scelus atque nefas, quodcunque est, purpura vendit.

Dictus ambitus, ab vniuersis ciuibus in petitione B magistratuum ambitis, candidatis enim circuibant, prensabant, mirifica spondebant, neque enim, nisi in comitijs suffragia sua dare populus poterat. Fl. Blondus libro 3. Romæ Triumphant. Nicol. Cruchius lib. 1. de Comit. Rom. cap. 6. hæc prima fuerunt exordia, creuit deinde ambitio, & mercati honores ciuicos cæptum, Ascon. Pædian. in Argumento Catilinar. & in Cornelianam. quis tamen primus largitione suffragia furatus, incertum, etiam ætate Traiani, Plutarch. in Coriolano, quanquam apud Plini- C um Q. Coponium eo nomine damnatum ambitus accipiamus, quod amphoram vini cæpisset. vide Plinium Iuniorem lib. 6. Epist. 5. Et Epist. 19. *Cumque res vana esset & ventosa, nullumque habens terminum*, vt loquar cum L. Seneca Epist. 84. varijs legibus coercita est. C. Sueton. in Augusto cap. 34. Et cap. 40. & in Cæsare cap. 9. *Atque vtinam* (verba sunt Valerij Maximi lib. 4. cap. 4.) *more maiorum nihileorum, quæ virtuti debentur emere pecunia liceret. l. 1. Cod. Theodos. de Munerarijs l. 37. C. eod. de decurionib.* Fortunat. D libr. Poemat. capite 16.

Leges refutant ambitum
Inuasor omnis pellitur,
Quod respuunt prætoria,
Vitet nefas ecclesia.

Pœna erat, *vt honoris petitione prohiberentur, certaque multarentur pecuniæ summa.* Dio Cocceian. lib. 26. aut *senatu mouerentur.* Sidon. Apollinar. li. 1. Epist. 3. dicam ad illud Claudiani lib. 1. in Ruff.

Ilicet ambitio nasci, discedere rectum, E
Venum cuncta dari, profert arcana, clientes
Fallit: & ambitos à principe vendit honores.

Et lib. 2. de laudib. Stiliconis.

Ac primum scelerum matrem, quæ semper habendo
Plus sitiens, patulis rimatur faucibus aurum,
Trudis auaritiam, cuius fœdissima nutrix
Ambitio: quæ vestibulo foribusque potentum
Excubat, & pretijs commercia poscit honorum.

M. Lucan. lib. 1. v. 177. elegantissime naturam illius criminis expressit. F

Hinc rapti fasces pretio, sectorque fauoris
Ipse sui populus lethalisque ambitus vrbi,
Annua venali referens certamina campi.

Nec minus culte C. Petronius in Satyrico, vbi de bello ciuili, pag. 85. vbi, cum Appiano lib. 1. Ciuil. ortum inter ciues nimium potentes, ob hoc solum crimen, lethale bellum, sic enim suauissime canit.

Nec minor in campo furor est, emptique Quirites
Ad prædam strepitumque lucri suffragia vertunt,
Venalis populus, venalis curia patrum:
Est fauor in pretio, senibus quoque libera virtus
Exciderat, sparsisque opibus conuersa potestas,
Ipsaque maiestas auro corrupta iacebat.

Supererat de equuleo dicendum, sed liber Hieronymi Magij posthumus, & tractatus de pœnis infra singula exhibebit. Interim L. Seneca audiatur lib. 3. de Ira cap. 3. & cap. 19. *Torserat per omnia, quæ in rerum natura tristissima sunt, fidiculis tabularibus, eculeo, vultu suo.* Vide Festum Pompeium lib. 17. in voce *robus* & Gothefridum ibidem. Valerium Maxim. li. 3. cap. 3. tit. 4. & lib. 5. cap. 3. tit. vlt. de Phocione. dictus ita, *quod in eo reus extendatur.* Isidor. lib. 5. Etymologiar. cap. 27. erat autem *machina lignea equo similis, cui imponebatur torquendus.* Adrian. Turneb. lib. 15. Aduersarior. cap. 16. Apuleius affirmat esse *Græcorum inuentum.* l. b. 10. Milesiar. M. Cic. lib. 4. definib. *Nec si ille sapiens ad tortoris eculeum à tyranno ire cogatur, similem sui habeat vultum ac si ampullam perdidisset.* Idem lib. 5. Tusc. quæst. *Hæc etiam in eculeum conijciuntur, quo vita non aspirat beata.* Legendi præterea sunt Carolus Sigonius lib. 3. de Iudicijs cap. 17. Antonius Gallonius Rom. Congregationis oratorij presbyteri lib. de SS. Martyrum cruciatibus cap. 3. D. Cyprian. Epist. ad Donatum, & lib. de laude Martyrij D. Augustin. Epist. 59. Euseb. Cæsariens. lib. 8. histor. Ecclesiast. cap. 11 vnde colligere liquet, nullum aliud tormentum frequentius esse in martyrum actis, vt non modo passim in scriptoribus legere est, sed & ex tabulis, ab eodem Gallonio delineatis, huic impositi penduli in aere librabantur. Incertus scriptor sed antiquus, in vita S. Blasij, *iussit eum in ligno suspendi.* Theodoret. lib. 3. histor. Ecclesiast. cap. 11. de Theodoro quodam sub Iuliano supplicijs huiusmodi addicto, quod post illum recitat Sozomenus lib. 5. histor. cap. 20. vbi tamen Musculus non *eculeum*, vt debuit, sed *palum* transtulit, clare constat eum lapsum ex Ruffino lib. 1. hist. Ecclesiast. cap. 36. Aurel. Prudent. in Romano Martyre.

Euiscerandum corpus eculeo eminus
Pendere, & vncis vngulisque crescere.

Statim deinde, vt lignum ostendat fuisse, subiungit.

Iubet amoueri noxialem stipitem.

S. Paulinus lib. 5. de vita S. Martini, & ad illum Fr. Iuretus in eruditis illis suis notis.

Ast alij sursum porrecti robora ligni
Triste ministerium furioso corde parabant,
Vt caro distentus propere male pendula membris
Tortori laceros crucianda exponeret artus.
Tartaream misero perfundens sanguine dextram,
Et spargens tristem per vulnera crebra cruorem,
Vtque eadem geminum satiaret pœna furorem,
Incussor laceri quatiebat corporis artus.

Suspensum ita rei corpus varijs ictibus lancinabatur, discerpebaturque, Valafridus Strabus in Mammete id testatur.

——*iubet altius ergo*
Sanctum suspendi, tormentisque acribus amens
Pulsat vtrumq; latus, dum carpitur vnguibus vncis,
Nullam dat Mammes vocem.

PRVDENTIA SINGVLARI, ERVDITIONE ET VIRTVTIBVS ORNATISSIMIS VIRIS, D. D. CHRISTOPHORO LOEBERO

ſeniori Archigrammateo, & Georgio Waltero, Syndico Reipublicæ Vinarienſis, ſocero atq; affini ſuis reuerenter colendis, S. D.

DIV, multumq; mecum cogitaui, Prudentiſſimi atque ornatiſſimi viri, Socer atque Affinis colendi, quanam ratione aliquam ſaltem apud vos ederem grati in vos animi ſignificationem, pro ſummis veſtris in me meritis. Sed profectò huc vſque nihil in mentem venit, quo voluptati atque deſiderio meo ſatis fieri poſſe, viſum mihi eſſet. Commodum igitur ita res cecidit, vt Antiquitatum libri, quibus colligendis aliquantum temporis tribui, in publicum emittendi eſſent: quamuis, vt verum fatear, vrgentibus tamen id amicis quibuſdam, quos & mihi, & rebus meis ſyncero ſtudio fauere, ſatis ſuperq; hactenus intellexerã. Nactus ergo occaſionẽ viſus ſum qua interim, dum referendæ etiam gratiæ facultas eſſet, profiterer, quantum vobis deberem. Quanquã quis eſt qui pro talibus beneficijs, qualia veſtra ſunt, in primis tua, Obſeruande Domine ſocer, gratias dignas agere, nedum referre poſſit? Huius apim in vos mei teſtimonium eſſe volo hunc Antiquitatum librum, quem iccirco ex alijs elegi, vt ſub veſtrorum nominum patrocinio in lucem prodiret, & varia hominum variè affectorum iudicia ſubiret: quia res, quas tractat, vobis non ſunt ignotæ, & veſtro etiam muneri, quod geritis, conuenientes. Iudicia enim explicat, quomodo ea à Romanis fuerint exercita. Quanquam autem alia iam eorum tractandorum eſt ratio: vtile tamen eſt, veterem etiam Romanorum morem, ex quo is, qui hodie in vſu eſt, profluxit, cognoſcere. Et offerunt ſeſe in hac tractatione, plurima & illuſtria ſingularis prudentiæ atque ſapientiæ illius populi (quantum quidem in homines luce verbi diuini carentes cadere poteſt) teſtimonia. Addo quòd fructus, qui ad ſtudioſos hinc accedet, quem ego quidem potiſſimum reſpexi, ſit immenſus. Deſcripſi autem integrum hunc librum ex tribus lectiſſimis Caroli Sigonij Mutinenſis de iudicijs Romanorum libris, qui nuper cum alijs præclaris eius monumentis, quorum tamen magna pars antea quoq; publici iuris fuit, in lucem prodierunt. Cuius mei conſilij rationem in prima ad lectorem præfatione reddidi, quam æquis iudicibus (malignos enim & Zoilos nihil moror) ſatisfacturam eſſe omnino confido. Et quamuis cùm propter Antiquitatem obſcura hæc materia, tum difficilis eſſe, præſertim homini, qui non magnam ſtudio iuris operam dederit, videatur: tamen & perſpicua methodus & commodus ordo, quem adhibuit Sigonius, iſtam difficultatem maxima ex parte tollunt. Multum etiam ad hæc rectius intelligenda lucis mihi attulerunt Franciſci Polleti hiſtoria fori Romani, & Iacobi Rauardi libri, quorum aliquot auctoritate & beneficio clariſſimi IC. Simonis Oſtermanni, cuius in me merita non poſſum quidem ſine inſigni ingratitudinis nota ſilentio præterire: ſed cum ea (tot enim ac tanta ſunt) hæc breuis charta capere non poſſit, alium expectant, & magis aptum locum, vbi DEO volente, quantum infantili lingua potero, prolixè à me commemorabuntur: quorum, inquam, aliquot diligenter legi: quod eo hoc loco recito, vt ſtudioſus lector ſciat, per quos ego profecerim, & quibus ipſe etiam multo maximam horum collectaneorum partem debeat. Sed plura non addam. Vos, viri Prudentiſſimi atq; Ornatiſſimi, Socer, atq; Affinis, colendi & obſeruandi, ſubmiſſe rogo, vt meum ſtudium æqui boniq; conſulere, meq; & familiam meam, quos hactenus veſtris beneficijs benignè fouiſtis, porro commendatos vobis habere velitis. Valete optimè, & ſaluete cum veſtris familijs, & tota cognatione, quibus omnibus plurimam à me ſalutem dicetis. Ratiſbona, Calend. Martij, anno à nato Chriſto, ∞ IↃXXC.

V. P.

Addictiſſimus

IOANNES ROSINVS.

SINGV-

SINGVLARI PRVDENTIA, ERVDITIONE ET VIRTVTIBVS ORNATISSIMIS VIRIS, D. D. CHRISTOPHORO LOEBERO

seniori Archigrammateo, & Georgio Waltero, Syndico Reipublicæ Vinariensis, socero suo, atq; affini reuerenter colendis, S. D.

VM adolescens adhuc liberalibus artibus operam darem, atq; inter alias disciplinas, quæ publicè proponebantur, principia quædam, seu elementa historiæ Romanæ audirem, mirum in modum illud studium mihi arridebat. Nam & rerum gestarum commemoratio me, vt alios homines puto plerosque incredibiliter delectabat, & illustria virtutum exempla, quæ passim occurrebant, quæque ad animum nostrum recte informandum omnium sanorũ iudicio, plus possunt ipsis præceptis, vehementer me afficiebant: & intelligebam, harum rerum notitiam omnibus in Ciceronis, & aliorum & vetustiorum scriptorum monumentis cum fructu, & vtilitate versari volentibus, in primis esse necessariam: quod ipsum etiam præceptores nostri identidem nobis inculcabant: quin & hoc addebant, dandam nobis esse operam, vt veteris Reipublicæ Romanæ, Magistratuum, Comitiorum, Legum, & quod omnium vtilissimum esset, iudiciorum rationem cognitam aliquo modo, & perspectam haberemus. Ita enim Ciceronis, & aliorum id genus auctorum scripta fore nobis multis partibus planiora atque magis perspicua. Prodibat tum forte in lucem Francisci Polleti historia fori Romani: ex qua, verum id esse quod à Præceptoribus audiueram, cognoscebam. Itaque cum summa voluptate librum istum euoluebam. Sed sequebantur paulo post ea tempora, quæ cursum meum omnino interrumpebant. Qua ratione factum est, vt illis studiis, quibus tum magnopere delectabar, intermissis, vni Theologiæ aliquandiu vacarẽ: donec tandem muneri docendi in schola Ratisbonensi præfectus, Historiam, atque Antiquitatis studium, iamdiu omissum, repetere sum coactus. Vbi cum eos auctores, qui mihi aliquid opis ad earum rerum cognitionem afferre posse videbantur, conquisiuissem: non abs re facturum me putaui, si certa quædam capita mihi præscriberem, in quæ, si quid ad Antiquitatem & veterem Romanæ Reipublicæ statum pertinens inter legendum occurreret, notarem ac deinceps in ordinem redigerem. Quanquam mihi parum temporis ad eam rem concedebatur: totos enim dies laboribus scholasticis occupatus, nocturnas horas, quæ quieti debebantur, his lucubrationibus impendere cogebar. Posteaquam ergo de Religione, Comitijs, Magistratibus, & Legibus quædam commentatus, ad iudiciorum rationem inquirendam, & explicandam accederem: euenit, vt præter Francisci Polleti historiam Fori Romani, cuius paulo ante memini, etiam Iacobi Cuiacij, Iacobi Rævardi, Barnabæ Brissonij, Francisci Hotomani, &c. libros, quorum aliquot beneficio clarissimi Iurisconsulti Simonis Ostermanni nactus eram, inspicerem: in quib. multa rectius, quam hactenus ab aliis factum erat, explicari videbam: donec tandem etiam librorum Caroli Sigonij, quos de Iudiciis edidit, mihi copia fieret. Quos cum auide percurrissem, operæ precium me facturum sum arbitratus, si dictos Sigonii libros in compendium contraherem, & his meis Antiquitatum collectaneis insererem: non aliam ob causam, quam vt ij, qui Sigonii commentarios vel non nancisci possent: si forte in hos meos libros inciderent, etiam hic inuenirent, quæ de iudiciis veterum scitu essent necessaria: eaque ex Clarissimorum virorum traditione. Cuius mei consilii rationem in prima quoque ad Lectorem Præfatione reddidi, quam æquis arbitris (Momos enim & Zoilos improbos nihil moror) non improbatum iri confido. Vobis autem, Ornatissimi Viri, Domine Socer, atque Affinis Colendi, hunc librum inscribere volui, vt publice extaret aliquod mei in vos amoris, & obseruantiæ testimonium: simul etiam, vt aliquam apud vos ederem, pro summis vestris in me meritis, grati animi significationem. Et si autem ea tanta sunt, vt referendæ gratiæ rationem inire hoc tempore nullam possim, spero tamen hanc qualemcunque grati, & beneficiorum acceptorum memoris animi professionem vobis non fore ingratam. Quod vt fiat, vtque meum studium æqui bonique consulatis: ac me, & familiam meam. quos hactenus vestris beneficiis, atque officiis benigne fouistis, vobis porro commendatos habeatis, submisse rogo. Valete, viri Prudentissimi, atque Ornatissimi, Domine Socer atque Affinis colendi. & saluete, cum familiis vestris, & cæteris amicis, quibus omnibus plurimam à me salutem dicetis. Ratisponæ, Calend. Martij, anno à nato Christo, ∞ IↃXXC.

V. P.

Addictissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQVI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER IX.

DE IVDICIIS.

SVPERIORI libro leges Romanorum, quæ quidem ex tanto naufragio optimorum scriptorum ad nos peruenerunt, recitauimus: sequitur vt iudicia quoque consideremus. Horum enim tractatio, quantum ad veterum monumenta rectius intelligenda conducat, non facile est dicere. In Cicerone certe, cuius egregia monumenta omnium manibus teruntur: & teri etiam, propter multas insignes vtilitates, debent, quid, quæso, frequentius occurrit, quam ea, quę ad iudicia Romanorum & publica, & priuata spectant? Maxima igitur ex hoc libro lux accedet, tum scriptis eius alijs, tũ præcipue orationibus, in quibus nihil aliud præter iuris controuersias tractatur: vt interim taceã de Plinio Iuniore, & alijs innumeris. Quãtum etiam prosit harum rerũ cognitio versantibus in libris Iurisconsultorum, & res ipsa per se satis testatur, & multorum clarissimorum virorum iudicia declarant. Quare merito laudanda est industria eorum, qui veterum nonnullorum exemplo ad studiosorum vtilitatem iudiciorum Romanorum morem, & rationem ex veterum scriptorum fragmẽtis, quasi è tenebris eruerunt, C & in literas retulerunt. Quorum primus nostra ætate, quod ego scio (Guilhelmi enim Budæi de vocabulorum ad veterem iuris praxim pertinentium significatione commentarius lucem nondum aspexit) integram Romani fori historiam (sic enim ipse appellat) quinq; libris exposuit Franciscus Polletus Duacensis I. C. quos tamen morte auctoris interruptos, & imperfectos auxit, & ad finem deduxit gener ipsius Philippus Broidæus: libros mehercle omni eruditione refertos, & ad antiquorum monumenta cognoscenda perquam vtiles. D

Præter hos vero, & alij passim in suis lucubrationibus non pauca ad hanc rem pertinentia maximo studio conquisiuerunt, & nobis communicauerunt, quales fuerunt, Iacobus Cuiacius, Barnabas Brissonius, Antonius Contius, Iacobus Ræuardus, Franciscus Hottomanus, Iurisconsulti clarissimi, aliique plures. Nuperrime autem Carolus Sigonius vir cla-A rissimus, & antiquitatis instaurator, atque illustrator egregius ad alia, quæ de antiquo iure ciuium Romanorum, Italiæ, & prouinciarum literis mandauit, addidit etiam tres de iudicijs libros, ea diligentia, eoque ordine scriptos, vt nihil melius, & ordine conuenientiori, omnium iudicio, tradi possit. Hos ego in compendium contraxi, & meis Antiquitatum collectaneis inserui, nulla profecto alia de causa, quam, vt plures mei ordinis homines, ad illius ipsius monumenta diligenter euoluenda hac ratione inuitarentur, & maximarum vtilitatum, quæ inde ad studio-B sos eorum lectores proficiscuntur, participes fierent. Quod meum consilium, vt ipse etiam auctor, si modo hæc collectanea aliquando in manus eius venient comprobet, mihique huius facti, quod ipso inconsulto, tantum in eius libros ausus fuerim, veniam det, ac voluntatem potius meam, quam factum ipsum spectet, etiam atq; etiam rogo. Hac necessaria excusatione præmissa Iudiciorum tractationem adgrediemur.

CAP. I.

Iudicia in genere quid sint, & quotuplicia apud Romanos fuerint.

IVdicia à iudicando dicta apud Romanos (de ijs enim tantum hoc loco agemus) fuerunt, quæcunque aut Magistratus ipsi ius dicentes decreuerunt aut Iudices à Magistratu ius dicente dati, de iure statuerunt.

Quoniam autem ius aliud priuatum fuit, aliud publicum, propterea iudicia alia priuata, alia publica extiterunt: priuata quidem de controuersiis, publica vero de criminibus constituta. Vnde dixit Cicero pro Cæcinna: Omnia iudicia aut distrahendarum controuersiarum, aut puniendorum maleficiorum causa reperta sunt. De vtrisque quando agere nobis in animo est, prius de priuatis agamus.

Cap. II.

Quid priuata iudicia fuerint, & quot eorum causæ.

PRiuata iudicia fuerunt decreta, seu sententiæ de controuersijs priuatis, quæ aut Magistratus ipsi, qui ius dicebant, aut Iudices à Magistratibus ius dicentibus dati tulerunt, prout iure erat sancitum. Eorum ratio vt cognoscatur melius, de rebus primum seu causis, de quibus iudicium fuit, inde de personis, quæ fecerunt, post de ratione faciendi iudicij priuati dicendum erit. Et quidem de causis iudiciorum priuatorum hoc capite agemus.

Causæ, de quibus iudicia priuata constituta sunt, lites, seu controuersiæ ciuiles fuerunt, ac priuatæ appellatæ: ciuiles quidem, quod aut iure ciuili comprehensæ, aut à iure ciuili profectæ sint: priuatæ vero quod aut priuatum quemq; non populum, nec Rempublicam attigerunt, aut quod priuato tantum cuius res ageretur, actio conueniret, non è populo cuicunque. Harum vero controuersiarum Prisci Iurisconsulti tripartitam attulere diuisionem. Quippe alias voluerunt ad personas pertinere, alias ad obligationes, vt Iustinianus in Institutionibus scripsit. In Controuersijs ad personas pertinentibus posuerunt, quæ de liberis ac seruis, libertis & patronis incidere lites potuerunt. Itemque, quæ de ingenuis, ac libertinis, de patria in filios potestate, de nuptijs, de adoptionibus, capitis diminutionibus, ac tutelis fuerunt.

Causæ rerum erant, de mancipationibus, vsucapionibus, in iure cessionibus, hæreditatibus, fideicommissis, bonorum possessionibus, arrogationibus, & bonorum emptionibus.

Obligationum causæ erant de mutuationibus commodationibus, depositionibus, pignoribus, stipulationibus, fideiussionibus, emptionibus, locationibus, societatibus, & mandatis contractibus innominatis, solutionibus, acceptilationibus, nouationibus, delegationibus, furtis, rapinis, damnis iniuria datis, & iniurijs. De singulis antequam ad reliqua accedamus, pauca addemus.

Cap. III.

De causis, siue controuersiis iudiciorum priuatorum, quæ de personis fuerunt.

QVænam controuersiæ, siue causæ iudiciorum priuatorum de personis fuerint, diximus. Iam operæ precium est, vt paulo vberius exponatur, quod quidem breuiter expediemus, secuti Iustinianum, ex quo, vel etiam ex Sigonio plenior earum explicatio peti potest. Omnes homines (inquit Iustinianus *Institut. lib. 1. tit. 3.*) aut liberi sunt, aut serui. Et libertas

A quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi, aut iure prohibetur. Cicero pro Cluentio ait, liberum eum dici, in cuius potestate sit, arbitrio suo viuere, eatenus tamen, vt lege, & instituto permissum fuerit.

Seruitus autem erat constitutio Iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subijciebatur. Serui vero aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur ex ancillis nostris. Fiunt aut iure gentium, id est, ex B captiuitate, aut iure ciuili, cum scilicet aut libere homo maior viginti annis ad precium participandum sese venundari passus est.

Libertus erat, qui desierat esse seruus, vel quem dominus ex iusta seruitute manumiserat. Patronus dicebatur, qui ex seruitute manumiserat. Ingenuus is erat, qui statim, vt natus erat, liber erat. Libertini ijdem, qui liberti, quemadmodum Iustinianus accipit. Nos libro harum Antiquitatum primo plura de ijs, quinam fuerint, & quomodo aliquando à libertis C distincti sint, diximus.

Patria potestas erat ius illud, quod pater, vel auus in personas liberorum, qui ex iustis nuptijs procreati erant, habebant. Eratque proprium ciuium Roman. quoniam à lege XII. Tab. interdictum.

Nuptiæ, siue matrimonium erat viri & mulieris coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem continens. Adoptio fuit actus legitimus naturam imitans ad liberorum solatium inductus, habebatque locum in his personis, in quibus natura locum habere non D poterat. Capitis diminutio erat prioris status mutatio. Fuitque triplex, maxima, minor & minima. Maxima capitis diminutio dicebatur, cum aliquis simul & ciuitatem, & libertatem amittebat. Minor seu media, cum ciuitas quidem amittebatur, libertas vero retinebatur. Minima, cum ciuitas retinebatur, & libertas, sed status hominis commutabatur.

Tutela erat ius, ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem se ipse defendere non poterat, iure ciuili data ac permissa. Hæc plenius, E vt dixi, à Iustiniano, & Sigonio, atque alijs explicantur.

Cap. IV.

De causis siue controuersiis rerum iudiciorum priuatorum.

F VT cognoscatur, quænam controuersiæ de rebus ad iudicia priuata pertineant, de rebus & earum distinctionibus, quædam sunt annotanda.

Rerum aliæ in patrimonio nostro esse dictæ sunt, aliæ contra. [*Institut. lib. 2. tit. 1.*] In patrimonio fuerunt res priuatæ, nempe quæ abalienari pro arbitrio potuerunt. Extra patrimonium, res sacræ, religiosæ, sanctæ & publicæ. Sacræ dictæ, quæ per pontifices consecrata Deo sunt, vt aræ, templa, donaria: Religiosæ,

giosæ, loca, in quæ illati mortui fuerant. Sanctæ, quæ vt inuiolatæ essent, pœna proposita cautum erat veluti muri & portæ vrbis. Publicæ, quæ omnium hominum ac gentium communes sunt, vt aer, mare, littus: aut omnium alicuius vrbis ciuium, vt fora, basilicæ, theatra.

Item res aliæ corpus habuerunt, aliæ corpore caruerunt [*Institut. lib. 2. tit. 2.*] Habuere, quæ sub censum ceciderunt, vt fundus, & domus. Caruere, quæ animo tantum comprehendi potuerunt, vt hæreditas, obligatio, seruitus.

Item aliæ fuere mancipi. Mancipi, teste Vlpiano, vocarunt prædia in Italiæ solo, tam rustica, qualis est fundus, quam vrbana, qualis est domus. Item iura prædiorum rusticorum, veluti viam, iter, actum, & aquæductum, item seruos, & quadrupedes, quæ dorso collove domarentur, sicuti boues, mulos, equos, & asinos. Nec mancipi cæteræ res appellatæ.

Acquiri vero, aut singulas voluerunt, aut vniuersas. Singulas, aut iure gentium, aut iure Quiritium. Iure gentium, vt occupatione, captiuitate, accretione, rei effectione, traditione, & seruitute. Iure Quiritium, vt mancipatione, vsucapione, in iure cessione. Occupationis ius erat eiusmodi, vt quod nullius esset primum occupanti acquireretur. Captiuitatis, vt quæ ex hostibus cepissent, sua fierent. Accretionis, vt quod alicui rei sic accreuisset, vt pars esset totius, eius esset, cuius totum esset. Atque hoc in alluuione, circumluuione, inædificatione, satione, pictura, scriptura, prætexta valere voluerunt.

Rei effectio eam vim habuit, vt si species ex aliena re confecta ad pristinam formam reuocari posset, eius esset, cuius erat res, quasi materia non esset extincta: aut si ex vtriusque materia confecta esset, eius qui effecisset.

Traditio venditionem, permutationem, legatum, donationem complexa est. Seruitus dicta est, quod quis vel ex re sua alteri constituit: quæ duplex fuit, Personarum, vt vsusfructus, vsus, habitatio: & rerum vt seruitutes prædiorum vrbanorum, & rusticorum. Vrbanorum, vt tigni immittendi, stillicidij recipiendi, E vicinis luminibus non officiendi. Rusticorum, velut, iter, actus, via, aquæductus, & eiusmodi alia. Mancipationis ius erat, si quis per imaginariam venditionem, adhibitis non minus quinque testibus ciuibus Romanis puberibus, & libripende alteri per æs & libram, quæ in sua potestate habebat, tradebat.

In iure cessio fuit communis alienatio, & mancipi rerum, & nec mancipe, quæ fiebat per tres personas, in iure cedentis, vindicantis, addicentis.

Vsucapio fuit acquisitio per vsum legitimi temporis, iure ciuili constituta, vel adeptio dominij per continuationem possessionis, anni vel biennij rerum quidem mobilium anni, immobilium autem biennij. Res porro per vniuersitatem acquiri voluerunt quinque modis, hæreditate, fideicommisso, bonorum possessione, arrogatione, & bonorum emptione. Hæreditas fuit successio in vniuersum ius, quod

A defunctus habuit: eaque duplex fuit, testamentaria, & legitima.

Testamentaria fuit iusta, & solennis testatio mentis, ac voluntatis nostræ de vniuerso iure nostro in aliquem, pluresve post mortem nostram abalienando. Atque in his de hæreditatibus, legatis, & fideicommissis cauerunt, & secundos, tertiosque hæredes substituerunt.

Legitima fuit, quæ ab intestato ex lege XII. Tabularum delata fuit. Intestatus dictus fuit, testa-
B mento non facto, ruptove, irritove facto, & ab hærede destituto. Quod si quis intestatus moreretur, lex primum liberis, deinde agnatis hæreditatem attribuit.

Fidei commissa appellata, quæ fidei hæredis, vt ea redderet, committebantur, vt si quid ei testator datum vellet, cui per leges capere non liceret. Itaque non videbatur hæres, sed rogabatur. Horum autem duo genera: vnum, quibus res singulæ, veluti vestis, aut fundus relinquebantur, vt L. Titius hæres esto.
C Alterum, quibus vniuersæ, vt hæreditas, transferebantur: vt, Peto abs te, L. Titi, vt meam hæreditatem C. Seio restituas.

Bonorum possessio erat ius persequendi, retinendive patrimonij, siue rei, quæ cuiusque, cum moritur, fuit solius Prætoris beneficio instituta. Nam, quia hæredes Prætor facere non poterat, bonorum possessionem, pro suo iure cuique attribuebat. Earum vero multa genera fuerunt, de quibus post commodiore loco dicetur. Arrogatione eius bona, qui arrogabatur
D omnia, præterea, quæ capitis diminutione pereunt, arrogatori pleno iure quærebantur.

Publica bonorum emptio, auctione constituta fiebat, cum debitoris alicuius latitantis bonorum possessio creditoribus à Prætore concessa esset, eaque bona triginta dies ab ijs possessa fuissent.

CAP. V.

De controuersiis vel causis obligationum.

SEquuntur obligationes. Obligatio fuit iuris vinculum, quo necessitate astringebantur rei alicuius soluendæ ex iure ciuili. Hæc fuit triplex, naturalis, ciuilis, mixta. Naturalis, cum reuera contracta erat, vel cum reuera contracta esset, facto tamen aliquo, sed ad iuris ciuilis rationem non accommodato dissoluta erat: vt si quis vi, metu ve promisisset, summo
F iure obligatus erat, & si creditor pactus esset, se nunquam petiturum: aut debitor creditoris postulatu iurasset, se non debere. Mixta, quæ cum reuera, & æquissime contracta esset, etiam à iure ciuili comprobata erat: vt ex mutuo, commodato, deposito, empto, conducto.

Quin etiam obligatio bipartita fuit, ciuilis & honoraria. Ciuiles dictæ, quæ ab aliqua iuris ciuilis parte institutæ, veluti lege XII. Tabularum, vt hæres

legatario sit obligatus. Honorariæ, quas vel Prætores, vel Ædiles in edictis suis instituerunt: veluti cum Prętor bonorum possessionem creditoribus omnibus hæreditarijs obligauit.

Item obligatio alio modo quadripartita fuit, ex contractu, ex quasi contractu, ex maleficio, ex quasi maleficio.

Contractus fuit negotium inter duos, pluresve datâ opera gestum, vt vel vterque inuicem, vel alter tantum alteri obligaretur. Contractus alij nominati, alij innominati. Nominati alij re parere obligationem dicti, alij verbis, alij literis, alij solo, nudoque consensu.

Re obligatio contrahebatur, cum ea nonnisi re tradita, acceptaque concipiebatur, vt in mutuo, commodato, deposito, pignore. Mutuum erat contractus, quo rerum, quæ pondere, numero, mensura constarent, vsus ita concedebatur, vt postea non eædem, sed aliæ generis eiusdem redderentur. Commodatum erat contractus, quo gratis alicuius rei vsus ita concedebatur, vt accipiens summam in ea ipse reddenda diligentiam prestare deberet. Depositum contractus, quo res aliqua ea lege apud alterum deponebatur, vt is dolum tantum, & nonnullam in ipsa reddenda culpam præstare deberet. Pignus, contractus, quo res aliqua creditori ea lege obligabatur, vt in illa ipsa, cum primum ei satisfactum esset, reddenda dolum, & leuem culpam præstaret.

Verbis contrahebatur obligatio per stipulationem. Stipulatio erat interrogatio certis, solennibusq; verbis concepta, & apta, consentaneaque responsio, veluti spondes? spondeo: dabis? dabo. De stipulationibus autem quatuor quærebantur, quæ personæ vel obligari possent, quæ res in stipulationem deduci possent, quæ forma stipulandi esset, quod ius stipulationum existeret. Ad stipulationes autem pertinebant fideiussiones, quæ per stipulationem fiebant, & vt aliam obligationem confirmarent, institutæ erant. Fideiussor erat, qui fide, aut periculo suo suadebat, vt id, de quo agebatur, fieret, quoniam eius euentum præstaret. Fideiussionis formula erat: Centum à me Titio tua fide credita esse iubes? iubeo. Iubebat autem sua fide, qui auctor, ac suasor erat, vt alteri quid crederetur. Fideiussio vero omni obligationum generi adhibebatur.

Literarum obligatio ea erat, quæ per scripturam fiebat, neque tamen omnis, sed præcipue ad nomina, quæ in tabulis accepti & expensi fiebant, contrahebatur. Ita nominum obligatio sæpe appellabatur, cum alicui quid expensum ferebatur, id est, scribebatur in tabulis, aliquem alicui certam pecuniam expendisse. Obligatio ex consensu erat, quæ sine rei traditione, sine stipulatione, sine nominibus, nudo consensu, solaque conuentione contrahebatur, vnde & inter absentes, & inter surdos, ac mutos recte fiebat. Erant autem quatuor, emptio, locatio, societas, & mandatum.

Emptio & venditio erat contractus bonæ fidei, inter quos iure ciuili licebat, nudo consensu factus de re certa, certo precio in perpetuum domini iure obti-

A nenda: eaque in personis, rebus: forma contrahendi, & contractus iure consistebat.

Locatio contractus bonæ fidei, de re aliqua, certa mercede, vel facienda, vel ad tempus vtenda, inter quos iure ciuili licebat factus, atque in totidem partibus, quot emptio erat positus. Quod si nulla merces constitueretur, sed tantum, quantum inter eos conuenisset, neque locatio, neque conductio, sed actio præscriptis verbis dicebatur.

Societas erat contractus bonæ fidei de alicuius vel
B rei, vel negociationis communione, sic institutus, vt eius & quæstus, & damnum ad vnumquemque communiter pertineret: cuius totidem, quot superiorum, erant partes.

Mandatum contractus bonæ fidei, de eo quod fieri sine mercede conueniret, periculo mandatoris exequendo, inter quos iure ciuili licebat, factus atque in hoc personæ, res, mandata, forma mandati, & ius contractus considerabantur.

His etiam contractibus adiungere licet fiduciam,
C quę iuris ciuilis fuit. Erat autem fiducia species mancipationis, vt Boetius ait, nempe quoties cui res aliqua mancipabatur, cum eo, vt eam mancipāti remanciparet: veluti, si quis dubium timens, amico potentiori fundum mancipasset, vt sibi, cum tempus, quod suspectum esset præteriisset, redderet. Hæc mancipatio fiduciaria nominata, quod restituendi fides interponeretur. Liuius lib. 32. Optimum ratus Corinthum Nabidi Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, vt victori sibi restitueret si quid aduersi
D accidisset, ipse haberet. Itaque fiducia videtur fuisse contractus, quo fidem alicuius secuti, rem ei aliquam dicis causa mancipabant: ita dictus, quod nulla alia re, quam fide, & probitate emptoris freti, eam venditionem celebrabant. In eius vero formula hæc verba fuere solennia: Vt inter bonos viros, bene agi oportet: & vti ne propter te, fidemve tuam captus, fraudatusve sim.

Obligatio ex quasi contractu erat, quæ neque ex contractu, neque ex delicto proprie nascebatur: sed quia rei priuatæ negocium gestum erat, ita appella-
E batur, vt si quis negocium absentis ignorantis sua sponte, ac sine mandato gessisset, quæ negociorum gestorum est appellata.

Contractus innominati erant quatuor, do vt des, Do vt facias, Facio vt des, Facio vt facias.

Do vt des, cum id negocium gestum erat, quod neque emptionis, neque alterius nominati contractus nomine, appellari poterat, sed conuentum erat, vt res pro re daretur, veluti in permutatione, & negotio æstimatorio. Do, vt facias, cum id conueniebat
F fieri, quod locari non poterat: veluti, Vt centum aureos Sempronio dem, vt seruum suum manu mittat.

Facio, vt des, is, qui superiore reciprocatur, veluti, si conuenisset, vt seruum meum manumittam, & tu mihi centum soluas.

Facio, vt facias, cum neque gratis, neque mercede pecuniaria constituta quid fieri conueniebat, sed vt factum pro facto redderetur: veluti, vt vicini bobus suis alternis diebus vterentur.

Obliga-

A Obligationes autem quatuor modis dissoluebantur, solutione, acceptilatione, nouatione & delegatione. Solutione, cum vel ea res, quæ debebatur, vel, si modo creditor consentiret, altera prestaretur. Nam inuito creditori aliud pro alio solui non poterat. Acceptilatio erat in tabulas acceptæ pecuniæ relatio. Nouatio prioris debiti in aliam obligationem transfusio, atque translatio, quæ per stipulationem fiebat. Delegatio, alterius debitoris in suum locum substitutio.

B Obligationes ex delicto, quæ ex delictis tantum priuatis nascebantur, furto, rapina, damno iniuria dato, & iniuria. Furtum erat contrectatio fraudulenta, lucrifaciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius, possessionisve, quod lege naturali prohibitum erat remittere. Idque duplex, manifestum, & nec manifestum. Manifestum, cum res in manibus furis, antequam destinatum in locum ferretur, deprehensa erat. Nec manifestum, cum fur in faciendo quidem deprehensus non erat, sed eum furtum fecisse, negari non poterat. C His additur furtum per lanceam, & licium conceptum, & oblatum, de quibus in fragmentis XII. Tabul. diximus. Rapina furtum erat illud quidem, sed imprudenter, & vi factum. Itaque rapinæ & priuatum, & publicum constitui iudicium potuit, pœna proposita fuit tripli.

Damnum iniuria datum à furto, & rapina fuit diuersum, quod illa lucrifaciendi causa tantum, hoc damni inferendi causa factum est: illa non sine dolo, hoc per imprudentiam admissum. Iniuria enim est, D non cauere, quod caueri debuit, & potuit, vt is, qui eo loco iaculatur, vbi vel nulli, vel soli se milites exercere solent. Iniuria demum erat, quæ aut pulsatione, aut conuicio, aut turpitudine corpus, aures, aut vitam alicuius violauit, aut nostram, aut alterius in contumeliam nostram: de quib. in XII. Tab.

Obligatio ex quasi delicto erat, cum quis pœna aliqua mulctabatur, quasi deliquisset, cum tamen reuera non deliquisset, sed tantum in culpa esset: veluti, si cuius ex cœnaculo deiectum aliquid esset. E

Capvt VI.

De ius dicentibus, vel de personis, quæ ius dixerunt.

Ciuibus poscentibus ex legibus XII. Tabularum, quæ ius omne priuatum complexæ sunt, vel ex iis, quæ post XII. Tabulas de iure ciuili latæ sunt, quales fuerunt Furia, Voconia, Atinia, Atilia, Aquilia, & F Falcidia, &c. vel ex annuis Prætorum edictis, ius reddiderunt Magistratus ij, qui hanc potestatem à populo acceperunt. Ac qui ius quidem suum persecuti sunt, ij lege agere: qui ius reddiderunt, ij ius dicere dicti sunt. Vnde illa potestas legis actio, hæc iurisdictio appellata. Vt autem lege agere, fuit aliquid ex iis, quæ legibus aut delictis instituta erant, in iure persequi: sic ius dicere, fuit reddere ea iura, quæ legibus aut edictis continerentur.

Ius autem hoc primum dixere Reges, deinde Consules, & qui cum potestate Consulari fuerunt: videlicet, Tribuni militares Consulari potestate, & Decemuiri legibus scribendis, postremo Prætores atque Ædiles Curules.

De iure dicto à Regibus, Dionysius lib. 2. & 4. in Romulo & Tullio aperte scripsit, & Liu. lib. I. significauit in Prisco, cum ipso vulnerato Tanaquilem Reginam sic fecit loquentem: interim Seruio Tullio iubere populum audientem esse, eum iura reddituturum, obiturumque alia Regis munera esse.

De Consulibus præter Dionysium Liuius lib. 2. idem docuit, de Appio, scribens: Appius Consul de pecuniis creditis ius quam asperrime dicere. Et alibi: Quod de credita pecunia ius non dixisset.

De Decemuiris Consularibus Dionysius lib. 10. & 11. cum Liuio lib. 3. Decimo die ius populo singuli reddebant. Item Appianus dixit, se eo die neque ius dicturum, neque decretum interpositurum. Post autem, vt scribit Pomponius I.C. ff. tit. 2. de orig. iuris, cum Consules auocarentur à bellis finitimis, neque esset, qui in ciuitate ius reddere posset, factum est, vt Prætor quoq; crearetur, qui ius in vrbe diceret. Creatus deinde & alius Prætor, qui, quod ius inter peregrinos diceret, Peregrinus Prætor appellatus est.

Ædilium iurisdictionis adhuc memoria obscurior est: hi tamen de paucis rebus ius dixerunt. In primis autem de venditione mancipiorum, de mensuris, & foro venalium. Neque etiam solus Prætor sua iudicia exercuit, sed socios laboris huius Decemuiros litibus iudicandis habuit, de quibus omnibus in eo libro, qui de Magistratibus Romanorum est, plurima scitu dignissima tradita sunt, quo studiosum Lectorem remitto.

Capvt VII.

De loco, vbi iudicia exercebantur, de Foris, ac Basilicis.

Locus, in quo ius dictum est, fuit duplex: aut superior, aut planus. Superior fuit tribunal in Comitio, atque in Tribunali Sella Curulis. Planus quicunque locus præter tribunal, posita Sella Curuli, isque locus tum dicebatur Ius. Sic enim Vlpianus: Ius, inquit, non is solum locus est, vbi iurisdicundi, iudicandive gratia Magistratus populi Romani consistit, sed etiam, si domi, vel in itinere hoc agat. Et Paulus I.C. Ius est locus, vbicunque Prætor salua maiestate imperij sui, saluoque more maiorum, ius dicere constituit. Comitium pars fuit Fori Romani, in quo Rostra erant. Vnde qui è Rostris agebant, in Forum, & in Comitium versus agere poterant. Centumuiralia autem iudicia in Basilicis exercebantur. Cum vero de Comitio supra quædam in medium attulerimus, hic de Foro, quid & quot numero Romæ fuerint, quisque eorum ornatus fuerit, tum etiam de Basilicis, Tribunali, & Subselliis, pauca quædam dicemus,

quæ quidem legentibus non puto ingrata & iniucunda esse futura.

Forum à ferendo dictum esse, quod eo controuersias suas, & quæ vendere vellent, conferrent, Varro docet. Alij à foras deriuant, quod scilicet foras, id est, sub dio sit. Isidorus forum à fando, vel Phoronæo Rege Archiuorum nomen accepisse vult: quod tamen doctis non probatur, vti apud Alciatum, & Franciscum Pollerum videre est. Quod ad significationes vocabuli attinet, ita scribit Festus: Forum sex modis intelligitur. Primo, negotiationis locus, vt Forum Flaminium, Forum Iulium, ab eorum nominibus, qui ea fora constituenda curarunt, quod etiam locis priuatis, & in viis, & in agris fieri solet. Alio, in quo iudicia fieri, cum populo agi, conciones haberi solent. Tertio, cum is qui prouinciæ præest, Forum agere dicitur, cum ciuitates vocat, & de controuersiis eorum cognoscit. Quarto, cum id Forum antiqui appellabant, quod nunc vestibulum sepulcri dici solet. Quinto, locus in naui, sed tum masculini generis est, & plurale. Sexto, Fori significant Circensia spectacula, ex quibus etiam minores forulos dicimus. Hæc ille. Nos, omissis reliquis de iis tantum Foris, quo res conferrentur, dicimus: quorum quidem duo apud Romanos fuerunt genera: alia enim ad Vrbis splendorem facta erant, in quibus hominum conuentus fiebant, vel negotiorum ciuilium, vel delectationis causa: alia ad communes populi vsus parata negotiantibus patebant. Quæ vero fora negotiis ciuilibus tractandis fuerunt comparata, hæc sunt, Romanum, Cæsaris, & Augusti. Romanum forum, quod & antiquissimum fuit, & propterea vetus appellatum, incipiebat à Capitolij radicibus, vbi nunc Septimij arcus est: & secundum longitudinem ad S. Mariam nouam, vbi Titi arcus protendebatur, secundum latitudinem à Palatini radicibus, ad viam sacram, & Saturni ædem. Variis nominibus appellatum hoc forum fuit. Nonnunquam enim simpliciter forum dictum est, frequentius Romanum, à dignitate scilicet Vrbis, quod præ cæteris esset ornatissimum, propter ædificia, & frequentissimum, propter iudicia. Latinum etiam, siue Latium, item Palladium ab æde Palladis, quæ in eo fuit, est appellatum. Hoc forum eleganter describit Plautinus Miles, vbi indicat, quæ præcipua in ea loca, & quæ in singulis hominum studia fuerint.

Qui periturum (inquit) *conuenire vult hominem, initio in Comitium.*
Qui mendacem & gloriosum, apud Cluacinæ sacrum
Dictis damnosos maritos sub Basilica quærito.
Ibidem erunt scorta exoleta, quique stipulari solent.
Symbolorum Collatores apud forum Piscarium.
In foro infimo boni homines, atque dites ambulant.
In medio propter canalem, ibi ostentatores mori.
Confidentes, garrulique, & maleuoli supra lacum.
Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam,
Et qui ipsi sat habent, quod ipsis possit vere dicier.
Sub veteris ibi sunt, qui dant, quiq; accipiunt fœnore.
Pone ædem Castoris ibi sunt subito quibus credas male.
In Tusco vico ibi sunt homines, qui ipsi sese venditant.
A *In velabro, vel Pistorem, vel lanium, vel Haruspicem,*
Vel qui ipsi vertant, vel qui aliis subuersentur, prabeant.

Hæc ille. Circa forum vndequaque fuerunt tabernæ, per pilas distinctæ, quæ aut nomen habuerunt ab opificibus, aut à positu, atque numero. Plurima autem ædificia, quibus insigne hoc forum fuit, cognosci ex Onuphrij Panuinij de Vrbis regionibus libello, & ex Bernardi Gamucci Antiquitatibus Romanis, Italica lingua scriptis, possunt. Et hoc quidem
B foro diu contentus populus Romanus fuit, donec C. Iul. Cæsar aliud constituit, cuius solum quanti constiterit, Suetonius in Cæsare his verbis significat: Nullum largitionis, aut Officiorum genus publice, priuatimque omisit, forum de manubiis inchoauit, cuius area supra sestertium millies constitit, quæ summa secundum Budæi calculum, vicies quinquies centena millia coronatorum efficit. A Suetonio non dissentit Plin. lib. 36. cap. 15. si ita, quemadmodum Glareanus vult, legatur; sic enim inquit: Pyramides
C Regum miramur opera, cum solum tantum foro extruendo millies ducenties sestertium emerit Cæsar Dictator, &c. In hoc foro Cæsar ipse statuam loricatam sibi poni passus est, & Basilicam Iuliam ædificauit. Habuitque & hoc forum in circuitu tabernas, quemadmodum Romanum. Post aliquot annos restituit id Domitianus, & nominauit Palladium, id quod Martialis testatur.

Tertium forum adiecit Octauius Augustus, propter hominum, iudiciorumque multitudinem, quæ
D videbatur non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere. Itaque festinantius, necdum perfecta Martis æde (quam vouerat bello Philippensi, pro vltione paterna suscepto) publicatum est, vt separatim in eo publica iudicia, & sortitiones Iudicum fierent. Spacio modicum fuit, ne aut alienas domos violenter inuaderet, aut publica ædificia ignominiose euerteret. Templo Martis Vltoris, & Colosso Augusti conspicuum fuit. In hoc foro Augustus, cum Tiberis circum inundasset, decursus & venationes fieri man-
E dauit. In hoc foro Martis ædes erat, in qua conuiuia agitabantur à Martis Sacerdotibus, vt Suetonius in Claudio auctor est. Atque hæc sunt tria illa fora, quę intelligit Martialis lepidissimus Poeta, cum aliis, tum his versibus:

Causas, inquis, agam Cicerone disertius ipso,
Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Vide hic Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum Genialium dierum lib. 2. ca. 12.

Quarti fori fundamenta iecit Domitianus Imp.
F verum cum is morte præuentus exædificare non posset, Neruæ id vindicatur, à quo exædificatum, exornatumque est. Suetonius in Domitiano. Hoc forum transitorium fuisse appellatum, Lampridius in Seuero docet, his verbis: Statuas colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Diuis Imperatoribus in foro Diui Neruæ quod transitorium dicitur, locauit, omnibus cum titulis, & columnis æreis, quæ gestorum ordinem continerent. Vocatum hoc fuit Transitorium, quod inde in tria fora transitus pateret. Et

pertinuit

pertinuit ad montem vsque Quirinalem, parte eius aliqua complanata. Barthol. Marlianus scribit lib. 3. ca. 14. In medio huius fori columnam æneam ingenti magnitudine, tecta ex laminis aurichalci, intrinsecus lumine ambiguo stetisse. Forum variis statuis & columnis, quæ Neruæ gestorum ordinem continebant, exornatum fuisse.

Tandem quintum, & celeberrimum Imp. Traianus adiecit ex manubiis distractorum spoliorum refectis, in quo columna 140. cubitorũ altitudine fuit, in qua exactissime res ab ipso Principe gestæ, incisæ erant. Agellius lib. 13. cap. 23. Hoc forum Traiani dictum est, & forum Vlpium. Capitolinus in Marco Philosopho: Multi, inquit, nobiles bello Germanico, siue Marcomanico, imo plurimarum gentium interierunt, quibus omnibus statuas in foro Vlpio collocauit. De hoc foro ita Bartol. Marlianus lib. 3. cap. 13. Traiani forum inter Neruæ forum, Capitolium, & collem Quirinalem ab Apollodoro mira industria extructum fuit. Idem architectus Traiani iussu Methodæum, & Gymnasium ædificauit. Fori tectum æneum, intus vndique circum simulacra equorum & signorum militarium aurata tegebat. Simulacra autem hęc publico sumptu in eorum, qui bene de Republica meriti essent, aut alioqui ob facinus insigne, memoriam ponebantur. Arcus item triumphalis, & alia multa in Traiani laudem extructa forum eius exornabant. Fori porticus amplissimis, excelsisq; columnis, & magnis epistyliis imposita, tantam præbebat intuentibus admirationem, vt gigantum potius, quã hominum opera crederentur. In hanc summorum virorum statuas pulcherrimas Alexander Seuerus in Traiani honorem transtulit. Equus item Traiani in medio altis columnis impositus stabat. In medio foro columna Traiani Cochlidis structura stabat. Hæc circumquaque rerum gestarum à Traiano summam mira arte cœlatam habebat, in primis vero Dacicum bellum. Intus 185. gradibus ad summum fastigium, 40. fenestellis lucem admittẽtibus, præbet ascensum. Alta pedum 120. vel, vt Eutropius scribit, 140. In summo Traiani ossa in pila aurea condita seruabantur. Hanc columnam Traianus ipse non vidit. Nam dum hic contra Parthos bellum gereret, Senatus hãc illi absenti dedicauit. Qui dum à Persis redit, in itinere apud Seleuciam Syriæ vrbẽ, fluxu sanguinis è vita discessit. Cadauer vero Romam perlatum. Solus hic, teste Eutropio inter Imperatores in Vrbe sepultus fuit. Hactenus Marlianus. De hoc foro & columna Traiani etiam Georg. Fabricus Chemnicensis in sua Roma, cap. 7. multa notatu digna habet: Columna ipsa, inquit, Pario marmore incrustata, qua res gestæ Traiani, & præcipue bellum Dacicum est expressum. Cernere in ea est formas munitionum, propugnaculorum, pontium, nauium: item varia militum opera, lignantium, ædificantium, castra metantium, fossas agentium, equos adaquantium, trophæa ferentium, in triumpho euntium: item formas thoracum, galearum, clypeorum, scutorum, zonarum, lituorum, pugionum, pilorum, gladiorum, pharetrarum, aliorumque armorum. Ab ea parte, in qua inscriptio est, Victoriæ sunt alatæ cum duabus aquilis. In hoc foro poetæ Ausonij statua fuit, de qua Sidonius Apollinaris:

Plausores cui fulgidam Quirites,
Et charus popularitate princeps,
Traiano statuam foro locarunt.

Idem etiam Ausonius de seipso canit:

Quod legimur medio, conspicimurque foro.

In eodem foro M. Antonius proponi edictum mãdauit in quo Christianos pœnarum crudelitate exemit, eosq; vocari in ius propter religionẽ prohibuit, delatorem vero ipsorum cremari viuum præcepit.

Sallustij forum in monte Quirinali fuit, quo in loco nunc ædes S. Susannæ. Hoc forum Sallustius post Africanam Præturam emit, vna cum hortis, qui & nunc Sallustiani appellantur.

Alterius generis fora hæc erant, boarium, & olitorium, pistorium, suarium, cupedinarium, piscarium, rusticorum, siue suburanum, & agonium, in quibus ea, quæ ad victum erant necessaria, vendebantur. De iis cum ad institutum nostrum nihil faciant, hic dicere supersedebo. Præter hæc autem fori Aurelij facit mentionem Cicero, Archimonij Victor Esquilini Appianus, Ceditij Festus, Argentarij Victruuius, Iugarij recentiores. Alexander ab Alexandro Genial. dier. lib. 2. cap. 12. tredecim recenset fora, P. Victor libello de Vrbis regionibus septemdecim numerat, in reliquis libelli Sexti Ruffi de Vrbis regionibus decem fororum fit mentio. Onuphrius Panuinius in sua regionum Vrbis descriptione nouemdecim enumerat. Venio nunc ad alterum iudicij exercendi locum, Basilicas scilicet.

Erant Basilicæ amplissima & ornatissima ædificia, in quibus, non Senatores modo deliberare, verum etiam Iudices omnis generis causas cognoscere, & clientibus homines periti de iure respondere solebant, quando hi vacabant, mercatores ibidem, & numularij sua tractabant negotia: hic Basilicæ argentariorum est in octaua regione mentio apud P. Victorem.

Cinctæ erant Basilicæ porticibus concameratis ex coaxatis contignationibus immissis in parastatas columnis aut pilis adiunctis, supra quam contignationem altera est, & superior porticus, cuius tectum testudinatũ, aliis postibus parastatis, & arctariis sustinebatur. Medium spacium, & quasi superior porticus pluteus vocabatur, qui in vtrumque latus per intercolumna peristyliorum liberum habebat prospectum. Parastatæ vero dupli erant ad latitudinem porticus, sicut & columnæ perpetuo scaporum ductu ad Basilicæ latitudinem. Nam sic fere describit li. 8. eam Fori Basilicam, cuius architectus fuerat Victruuius, qui etiam hoc memoriæ prodit, Basilicas ita ædificari solitas, vt in vna parte iudicia, in altera negotia exerceri possent. P. Victor in libello de vrbis Romæ regionibus XIX. Basilicas recenset. Onuphrius Panuinius XXI. In his ergo centum virorum, quatuor tribunalia erant, quorum Plinius Orator in Epistolis sæpe meminit.

CA-

CAPVT VIII.

De Tribunali & subselliis.

PErtinent & tribunal, & subsellia ad iudiciorum locum, de quibus antequam ad iudiciorum tractationem redeamus, pauca quædam subiiciemus.

Tribunal erat suggestus editior, vnde cõspici Magistratus ab omnibus poterat, in quo sella curulis, iurisdictionis insigne, locata erat, vbi sedens Prætor cognoscebat, & pronũciabat. Victruuius libro quinto tribunal specie amplissimum in æde Augusti his verbis describit: Tribunal, inquit, est in ea æde hemicyclio schematis minoris curuatura formatum: eius autem hemicyclij in fronte est interuallum pedes quadraginta sex introrsum curuatura pedes quindecim, vti qui apud Magistratus starent, negotiantes in Basilica non impedirent: quod ipsa assignatione angustissimum videtur, & in arcus formam, quæ semicirculo minor est, cum ad diametrum non pertingat, redactum. Hæc ille. Subsellia autem sedilia erant, in quibus ij Iudices, qui Magistratum Curulem non gerebant, considebant, & causas cognoscebant: quales fuerunt Tribuni plebis, Quæstores, Triumuiri, Ædiles plebis, & qui cum Curulibus Magistratibus iudicabant, Centumuiri. Quinetiam ij, qui causas agebant, siue defenderent, siue accusarent, in subselliis considebant: qua de re vide Aldum Manutium lib. 2. de Quæsitis per epistolam, epistola 4. Atque de loco iudiciorum exercendorum hactenus. Reuertamur ad iudicia.

CAPVT IX.

De tempore iudiciorum exercendorum.

NOn omnibus diebus licuit iudicia exercere: sed in iis diligens obseruata fuit ratio, sicut in Kalendarij Romani explicatione ostensum est, quæ tamen hoc loco paucis sunt repetenda.

Dierum alij Fasti, alij Nefasti, alij Intercisi vocati: Fasti fuerunt, quibus ius fari, id est, dici poterat. Varro libro quinto de lingua Latina, dies fasti per quos Prætoribus omnia verba sine piaculo licet fari. Contrarij horum vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari Prætorem, Do, Dico, Addico. Ouidius lib. 1. Fastorum.

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur,
Fastus erit per quem lege licebat agi.

Suetonius in Octauio de Prætoribus, teste Prisciano: Fasti dies sunt, in quibus ius fatur, id est, dicitur: & nefasti, in quibus non dicitur. Macrobius libro 1. Saturnal. capite 16. Fasti dies sunt, quibus licet fari Prætori tria verba solemnia, Do, Dico, Addico: hisque contrarij sunt nefasti. Intercisis diebus quibusdam horis fas est, quibusdam fas non est ius dicere. Et fastis quidem diebus lege agi potest, cum populo

A non potest, Comitialibus vtrumque potest. Hi vero qui quoto quoque mense fuerint, ex libro prioris Commentarij quarto de annorum & dierum apud Romanos ratione, & ex Kalendario Romano illi libro inserto liquet.

CAPVT X.

B *De legis actionibus, siue de exercenda Iurisdictione, de Vindicatione, & in Iure Cessione, Emancipatione, Adoptione, Manumissione, Postulatione, ac datione tutoris, postulatione, ac datione possessionis bonorum, atque Postulatione interdicti, eiusque interpositione.*

MAgistratibus ius dicentibus, loco etiam & tempore cognitis, iam quemadmodum illud dixe-
C rint, declarandum est. Prætores igitur ius dixerunt, aut ex superiore loco, aut ex æquo: id est, aut de tribunali, aut de plano. Quoniam autem sella posita sedentes id faciebant, eos dies Cessionum vocarunt: quorum duo fuere genera. Nam alij postulationibus, alij cognitionibus dicati fuerunt. Cognitionum autem dies alij aliis legis actionibus exercendis erant constituti. Vnde Vlpian. *ff. de bonorum possessione*: Si causa cognita bonorum possessio detur, non alibi datur, quam pro tribunali, quia neq; decretum de pla-
D no interponi, neq; causa cognita bonorum possessio alibi, quam pro tribunali dari potest. Vt autem legis actiones erant multæ, sic iurisdictio quoque multiplex erat. Lege quidem agere, vt ante diximus, nihil aliud erat, quam aliquid eorum, quæ lege continentur, apud Prætorem, vel apud eum, qui talem iurisdictionem haberet, in iure obire: nempe, vindicare, atque iure cedere, filium suum emancipare, alienum adoptare, seruum manumittere, tutorem, bonorum possessionem, interdictum, & actionem postulare.
E Ius vero dicere erat, aliquid horum aut dicere, aut addicere, aut dare. Quæ Prætor, cum faciebat, decreuisse, aut decretum interposuisse dicebatur. Diebus igitur Fastis, Prætores summo mane in Comitium, siue Forum veniebant, atque in tribunali sella posita assidebant, & Accenso, vt tertiam horam populo circumstanti inclamaret, imperabant. Tertia inclamata, tum per Accensum eundem populum rogabant, num quis esset, qui apud se lege agere vellet, id est, ius posceret.

F Hoc præcepto audito accedebant, qui lege agere volebant, veluti, si dies postulationum esset, qui aliquid eorum postulabant, quæ legis actionibus continebantur, ex legibus, aut edictis eorum: nempe, aliquid eorum, quæ supra diximus.

Cæterum hi neque pro arbitrio, neq; temere agere potuerunt, sed prout in singulis legis actionibus scriptum erat.

Legis autem actiones formulæ fuerunt agendi, quas primũ Pontifices intulerunt, deinde C. Flauius App.

App. Claudij Scriba ab Appio compositas diuulgauit, de quibus Pomponius de Origine iuris multa. Legis igitur actiones dictæ sunt, quod earum rerum, de quibus lex duodecim Tabularum scripta erat, priuatim agendarum formularum præscribebant. Atque hæ actiones ita solemnes fuerunt, vt qui agere vellent, & impetrationis rationem habere, & formularum deberent.

Impetrationis ea vis fuit, vt nemini liceret iudicio experiri, nisi prius ab eo, cuius erat iurisdictio, agendi formulam impetrasset. Formularum vero, vt formulæ quædam adhiberentur verborum, quarum ductu in iudicijs experirentur, vt qui vno verbo errasset, is tota causa cecidisse videretur. Porro formulæ illæ in singulis actionibus fuerunt fere peculiares.

In vindicatione, & in iure cessio hæc: Si quis seruum, aut aliam rem corpoream sibi vindicare volebat, is apud Prætorem ita agebat. Vindicator tenens seruum in iure, ita dicebat: Hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio. Prætor autem interrogabat eum, vnde petebatur, an contra vindicaret: id est, an contra seruum illum suum esse assereret: eo vero tacente, aut cedente, Prætor seruum addicebat vindicanti: qui vero vindicauerat, lege egisse: qui cesserat, in iure cessisse: atque ea in iure Cessio dicebatur: Prætoris vero Addictio, teste Boetio.

In mancipatione & emancipatione hæc erat formula: Adhibitis non minus quinque testibus ciuibus Romanis puberibus, & præterea alio eiusdem conditionis, qui libram æneam teneret, qui appellabatur Libripens, is, qui mancipium accipiebat, æs tenens, ita dicebat: Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære, ænea libra: deinde ære percutiebat libram, idque æs dabat ei, à quo mancipium accipiebat, quasi precij loco. Qui ergo naturalis pater filium emancipare volebat, is secundum postulationem, die cognitionis filium suum fiduciario patri emancipabat, hac verborum formula vtens, quæ vindicationem simul, ac mancipationem complectebatur: Hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio: quoniam emptus est mihi hoc ære, æneaque libra. Naturalis vero pater respondebat: Hunc filium meum tibi mancipo, & accepto precio in iure cedebat, quo facto Prætor addicebat. Quoniam vero ex lege filius à patre venundatus vsque ad tertiam mancipationem, in potestatem patris redibat, propterea secunda inde mancipatio, & in iure cessio adhibebatur. Cumque iterum filius in potestatem patris redisset, tum tertia adhibebatur, hoc modo: Ego vero hunc filium meum tibi mancipo, ea conditione, vt mihi remancipes, vt inter bonos bene agi oportet, ne propter te, tuamque fidem frauder, ac tertium accepto precio, cedebat, & Prætor tertium addicebat. Quare perfecta tum demum filius è potestate patris egressus putabatur. Vnde fiduciarius pater, qui dominus eius erat factus, eundem naturali patri sine fraude remancipabat: naturalis vero filium quem quasi seruum coemerat, manumittebat, atque ita liber ille, id est, sui iuris factus erat, vt Caius scripsit.

A In adoptione hæc erat: Is qui adoptabat, apud Prætorem eum, quem adoptabat, tenens, ita dicebat: Hunc hominem filium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære. Naturalis autem pater vsque ad tertiam mancipationem in iure cedebat. Prætor vero addicebat. Notauit Appian. etiam testibus præsentibus adoptiones apud Prætorem fieri solitas.

Formula manumissionis fuit ea: Vbi die postulationis manumissio postulata erat, tum die cognitionis

B post causam cognitam fiebat hoc modo: Qui manumittere seruum apud Prætorem volebat, eius, quem manumittere volebat, caput, aut aliud mēbrum tenens ad Prætorem ita dicebat: Hunc hominem liberum esse volo, & emittebat eum è manu. Prætor autem vindicta, id est, virga, eiusdem serui capiti imposita ita dicebat: Dico eum liberum esse more Quiritium. Inde conuersus ad lictorem, addebat: Secundum tuam causam, sicuti dixi, ecce tibi vindicta. Tum lictor accepta à Prætore vindicta, caput serui percutiebat, faciem palma, tergumque verberabat.

C Quibus peractis nomen manumissi in acta à Scriba referebatur, adiecta causa manumissionis. Addit Caius, ff. de manumiss. vindicta, non esse omnino necesse pro tribunali manumittere. Itaque plerosque in transitu seruos manumitti solere, cum aut lauandi, aut gestandi, aut ludorum causa prodiret Prætor. Atque hæ actiones iuris per verbum Dico, exprimebantur à Prætore.

Sed & tutoris postulatio ad legis actionem, datio

D ad iurisdictionem pertinuit, auctore Vlpiano, cum inquit: Ius dicentis officium latissimum est. Nam & pupillis non habentibus tutores, constituere potest: quod intelligendum est, si neque testamentarius, neque legitimus tutor adesset, tum datum à Prætore fuisse. Hoc cum faciebat Prætor, tertiam partem iurisdictionis explebat, quam verbum Do continebat. Atque hoc idem de Consulibus & Tribunis plebis dicimus, quorum idem ius fuisse accepimus.

Ad hæc vero qui voluerunt, à Prętore quoque bo-

E norum possessionem postularunt, Prætorque pro arbitrio dedit. Vnde scribit idem Vlpianus eodem in loco, Ius dicentem bonorum possessionem dare potuisse. Item: Mistum imperium est, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Cæterum bonorum possessio fuit ius persequendi, retinendique patrimonij, siue rei, quæ cuius, cum mortuus est, fuit, quod Prætor aut emendandi, aut impugnandi, aut confirmandi iuris ciuilis gratia dedit. Vt enim lex duodecim Tabularum ex testa-

F mento, vel ab intestato ad hæreditatem vocauit: sic Prætor bonorum possessiones inuenit, per quas ius ciuile correxit, non solum in ijs, qui intestati mortui essent, sed etiam qui testamentum fecissent. Nam si quis moriens alienum posthumum hęredem scripsisset, his si natus fuisset, à iure ciuili reijciebatur: at à Prætore bonorum possessione secundum tabulas decorabatur. Si libertus patronum præterijsset, lex nullum dabat patrono aditum ad bona liberti: at Prætor dabat bonorum possessionem contra tabulas. Item, si quis ex testamento hæres institutus esset, non solum

à iure ciuili habebat hæreditatem, sed etiam à Prætore bonorum possessionem secundum tabulas.

Neque vero solum has duas bonorum possessiones Prætor dedit ex testamento, sed etiam octo alias ab intestato, partim ius ciuile confirmans, partim emendans, partim reprehendens. Sunt autem hæ: primo suis hæredibus, id est, liberis, tum emancipatis, tum suis ab intestato: secundo legitimis hæredibus, nempe agnatis ab intestato ex lege XII. Tabularum: tertio decē personis, quę manumissori extraneo pręferrentur, nimirum filio, fratri, sorori, nepoti, nepti, patri, matri, auo, auiæ: quarto cognatis proximis: quinto ijs, qui ex familia, nempe liberti liberis, tam naturalibus, quam adoptiuis, itemque vxori, quæ ipsius in manum conuenerat, sexto liberto, patrono, patroni liberis, parentibusque eorum: septimo viro, intestata vxore: & vicissim vxori, viro intestato, quoties deficiebat omnis parentum, liberorumve, seu propinquorum legitima, vel naturalis successio: octauo patroni cognatis, intestato liberto. Atque hæc quidem Prætor omnino fecit, prout se facturum in edicto proposuit. Hinc Valerius lib. 7. Piso Prætor Vrbanus Terentio patri exhæredato bonorum defuncti filij possessionem dedit, hæredesque lege agere passus non est. Tandem vt postulatio Interdicti ad legis actionem pertinuit, sic interpositio interdicti ad iurisdictionem.

Interdicta vero, vt inquit Iustinianus, fuerunt formulæ, atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut prohibebat: quod tunc maxime faciebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. Erat autem possessio rei corpore præditæ, vt domus: quasi possessio rei corpore vacantis, vt vsusfructus. Ex quibus verbis apparet, interdicta fuisse decreta Prætorum de ijs rebus, quas Iudicum cognitioni committendas non putarunt, sed sibi ipsis pro imperio reseruarunt. Cum enim dictum sit, res alias sacras, & religiosas, alias publicas, alias priuatas fuisse, reliquas actiones, quæ de his incidere poterant, cognoscendas Iudicibus tradiderunt. Quæ vero de vi, vel facta, vel quæ fieri in his posset, incidissent, quatenus ad possessionem ferme pertinerent, ipsi decreuerunt. Decretum vero illud vocatum est præcipuo nomine interdictum. Itaque decreta, quæ de alijs rebus interposita sunt, arbitrio eorum permissa: hæc vero, quę Interdicta vocata sunt, proprijs formulis concepta, & vt concepta erant, in Edictum relata, & deinde ex Edicto, prout res poposcit, pro tribunali pronunciata. Itaque Interdictum fuit Actionis, siue Iudicij quasi principium. Nam vt scribit Caius ff. de vendicat. is, qui destinauit rem petere, animaduertere debuit, an aliquo interdicto posset nancisci possessionem: quia longe commodius est, ipsum possidere, & aduersarium ad onus petitoris compellere, quam alio possidente petere. Ita inter cæteras legis actiones recte reponitur etiam Interdicere, quod est, non tam interdictum interponere, quod est Prætoris, quam Interdictum postulare, siue interdicto contendere, quod est litigatoris. Interdictum autem dabat Prætor, cum mittebat in possessionem. Mittere autem in possessionem fuisse à danda bonorum possessione diuersum, & tamen partem iurisdictionis fuisse, declarat Vlpianus, cum inquit, ius dicentem & bonorum possessionem dedisse, & in possessionem misisse.

Cæterum interdicta, quæ ad sacras & publicas res pertinuerunt, aut fieri aliquid prohibuerunt, aut restitui, aut exhiberi iusserunt: quæ ad priuatas, aut de adipiscenda, aut de retinenda, aut de recuperanda fuerunt. De locis sacris & religiosis ita interdictum est: Quo, quave illi mortuum inferre inuito te ius est, quo minus illi eo eave mortuum inferre, & ibi sepelire liceat, vim fieri veto. Item: Quo illi ius est, te inuito mortuum inferre, quo minus illi in eo loco sepulcrum sine dolo malo ædificare liceat, vim fieri veto.

De liberis personis ita: Quem liberum dolo malo retines, exhibeas iubeo: Qui, quæve in potestate tua est, si is, eave apud te est, dolove malo tuo factum est, quo minus apud te esset, ita eum eamve exhiberi iubeo: Si Stichus in potestate tua est, quo minus Mæuius eum ducere liceat, vim fieri veto.

De locis publicis: Ne quid in loco publico facias, inve eum locum immittas, qua ex re quid illis damni detur, præterquam quod lege, Senatusconsulto, edicto, decretove tibi concessum est, de eo, quod factum erit, interdictum nō dabo: quo minus illi viam publicam, iterve publicum aperire, reficere liceat, dum ne ea via, idve iter deterius fiat, vim fieri veto: Ne quid in flumine publico, ripave eius facias, ne quid in flumine publico, ripave eius immittas, quo statio, iterve nauigio, deterior sit, fiat.

Interdictum de adipiscenda possessione dabatur ei, cui bonorum possessio à Prætore decreta erat in hunc modum: Quod bonorum ex edicto meo illi possessio data est, quod de his bonis pro hærede, aut pro possessore possides, possideresve, si nisi vsucaptum esset, quandoquidem dolo malo fecisti, vt desineres possidere, id illi restituas. Cæterum pro hærede possidebat: pro possessore, qui nullo iure rem hæreditatem, vel totam hæreditatem sciens ad se non pertinere, possideret. Erat autem vtile hoc interdictum ei, qui tum primum conaretur adipisci rei possessionem. Itaque si adeptus amisisset, hoc nihil iuuabatur.

Retinendæ possessionis interdicta fuere duo, quæ tum vsurpabantur, cum inter eos, qui de proprietate litigare volebant, non conueniebat, vter possideret: vnum ad res immobiles pertinuit, alterum ad mobiles. Primum fuit: Vti ea ædes, quibus de agitur, nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possideatis, quo minus ita possideatis, vim fieri veto. Hoc vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus erat ab aduersario possessionem. Secundum: Vtrubi hic homo, quo de agitur, maiore parte huius anni fuit, quo minus eum ducas, vim fieri veto. Hoc vincebat, qui maiore parte anni sine vitio possederat.

Interdictum recuperandæ possessionis reddebatur eis, qui vi deiecti essent de possessione fundi, vel ædium.

ædium. neque enim deiectio est de rebus mobilibus, A cum in eas actio sit vel furti, vel vi bonorum raptorum. Vis autem duplex fuit, vera & simulata. Vera item duplex, armata, & sine armis. Interdictum de vi armata fuit: Vnde tu illum vi deiecisti, eo illum restituas iubeo. Sine armis: Vnde tu illum vi deiecisti, cum abs te nec vi, nec clam, nec precario possideret, eo illum restituas iubeo. Simulata veram est imitata, eadem ciuilis & quotidiana est dicta, vt post dicemus.

Iam vero Interdictorum alia simplicia fuerunt, B alia duplicia. Simplicia, in quibus alter actor, alter reus est, qualia fuerunt omnia restitutoria, aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus autem is, à quo desideratur, vt restituat, aut exhibeat. Prohibitoria alia simplicia, veluti cum Prætor prohibeat in loco sacro, vel in flumine publico, ripave eius aliquid fieri. Nam actor est qui desiderat, ne quid fiat: reus qui aliquid facere conatur. Duplicia, veluti. Vti possidetis, &, Vtrubi. Ideo vero duplicia vocabantur, quia par vtriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus C vel actor intelligitur, sed vterque tam rei, quam actor intelligitur, sed vterque tam rei, quam actoris partes sustinet. Vsus autem interdictorum antiquus, cum ordinaria iudicia essent, fuit, vt primum de possessione ageretur, & interdictum confugeretur, deinde dominij actio institueretur. Hæc ferme Iustinianus in Institutionibus.

Cap. XI.

De actionibus, & earum multiplici differentia.

EX omnibus legis actionis partibus, extrema fuit actio, siue iudicium, quæ vt ab actore postulabantur, sic à Prætore dabantur. Verum quemadmodum actionis dationem præcedit postulatio, sic postulationem editio, editionẽ in ius vocatio. De quibus singulis dicam, si prius quid sit actio, & quotuplex, dixero. Actionẽ definiunt Iustinianus, ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur, id est, potestatem impetratam à Prætore repetendæ rei quæ sibi debetur, apud Iudices. Egregie illud quidem, ita tamen, si intelligatur non ius solum persequendi, sed etiam ipsa persecutio. Harum vero actionum Iustinianus libro 4. Institutio. à quo hæc sumpsimus, septem veterum attulit diuisiones, quibus incognitis, antiqua iudiciorum consuetudo cognosci nõ potest.

Prima diuisio hæc est: Actionum aliæ in rem intentæ sunt, aliæ in personam, aliæ in vtrumque. In rem, cum egerunt cum eis, qui nullo sibi iure obligati erãt, sed eis de aliqua re intulere litem. Vt in re corpus habente: Si Titius seruum, fundumve aliquem suum esse confirmasset, Marcus autem possessor dominum se esse dixisset. Quod idem de rebus corpore carentibus intelligendum est, vt vsufructu, & seruitute prædiorum.

In personam, cum egerunt cum eis, qui sibi obligati erant, vel ex contractu, vel ex maleficio, atque intenderunt, eos dare, facere sibi oportere. Vt si Titius empta aut locata domo dixisset, Marcum sibi dare, facere oportere, quidquid empti, locati ve nomine dare, facere oporteret, aut alios contractus, & maleficia nominasset. In personam autem est dicta, quia non certam rem repetiuerunt: neque enim dixerunt rem illam, aut illam sibi dare oportere, sed quidquid contractus alicuius nomine eum dare, facere oporteret, parum, vnde nam ille satisfaceret, laborantes. Quorum verborum, dare quidem ad dominij translationem contulerunt, facere vero ad simplex factum, vt nauis ædificationem, ac traditionem, & vtrumque quidem ad contractus: Dare vero tantum ac maleficia accommodarunt.

In vtrumque autem intentæ sunt, quibus & rem certam petierunt, & præstationes personales ab aduersario postularunt. Eæ vero fuerunt tres: Familiæ erciscundæ, communi diuidundo, finium regundorum.

Familiæ erciscundæ fuit, quæ inter cohæredes hereditatis diuidendæ causa dabatur. Neque enim solum postulabatur, vt hæreditas diuideretur, sed etiam, vt quod eo nomine alterum alteri dare, facere oporteret, præstaretur.

Communi diuidundo fuit, quæ inter eos reddebatur, qui rem, quam ex alia, atque hæreditatis causa communem haberent, diuidi, simulque, quod alterum alteri præstare oporteret, dari fieri postu- D labant.

Finium regundorum fuit, quæ inter confines dabatur, & vt fines agrorum vicinorum dirigerentur, & si quid alter ex alterius agro percepisset, restitueretur. Ex his actionibus primæ vindicationes, secundæ condictiones, tertiæ mistæ sunt appellatæ.

Vindicatio dicta videtur à vi simulata, quam verbis petitor possessori dicis causa faciebat, vt paulo post apparebit.

Condictio vero ex eo, quia condicere erat, diem, E locumve, communi consensu indicere, quo in iudicio litigatores venirent: quod etiamsi in vindicatione quoque fiebat, tamen quia in rem actio proprium sibi nomen vindicationis asciuerat, in hac communi nomine condictionis vsi sunt. Mistarum nomen est notum.

Secunda diuisio. Actiones aliæ legitimæ dictæ sunt, aliæ honorariæ.

Legitimæ, quæ à legibus XII. Tabularum proditæ sunt.

F Honorariæ, quæ à Prætoribus in Edictis propositæ sunt, vt legi deficienti opem ferrent.

Legitimæ fuere, quæ in rem, & in personam, & in vtrumque sunt nominatæ.

Prætoriæ quædam aliæ, quæ à nominibus Prætorum appellantur, Publiciana, Paulina, Seruiana, Imperatoribus rerum potientibus, vt creditur, constitutæ, & quidem rem & ipsæ personamque complexæ, quæ ex Institutionibus Iustiniani peti possunt.

Tertia diuisio: Actiones aliæ persequendæ rei causa sunt institutæ, aliæ pœnæ, aliæ vtriusque.

Persequendæ rei fuere omnes in rem, & omnes in personam ex contractu natæ, vt ex mutuo, stipulatu, empto, vendito, locato, conducto, pro socio, fiduciæ, mandati, commodati, depositi: item quædam ex maleficijs, vt furtiua condictio, quæ vna est ex Prætorijs quæ ex delicto nascuntur.

Pœnæ, vt actio furti. Siue enim de manifesto quadrupli ageretur, siue nec de manifesto dupli, de sola pœna agebatur. Nam ipsam rem, aut vindicatione, aut furtiua condictione, dominus rei persequebatur. Item in actione Iniuriæ.

Mistæ quæ simul & rem, & personam persequebantur, vt actio vi bonorum raptorum, quæ rem raptam simul cum pœna tripli persequebatur, & actio damni iniuria dati lege Aquilia, non solum, si aduersus inficiantem daretur, sed etiam, si quanti plurimi æstimatio peteretur.

Quarta diuisio. Actiones aliæ in simplum conceptæ sunt, aliæ in duplum, aliæ in triplum, aliæ in quadruplum.

In simplum ex stipulatu, mutuo, empto, locato, vendito, conducto, mandato & alijs.

In duplum, furti nec manifesti, damni iniuria dati, depositi ex quibusdam causis, serui corrupti. In triplum rapinæ.

In quadruplum, furti manifesti, de eo quod metus causa de pecunia data ad calumniandum. Actio vero damni iniuria, in inficiantem dabatur in duplum, in confitentem in simplum.

Quinta diuisio. Actionum alijs solidum, id est, totum id, quod debebatur, exigebatur, alijs pars sola. Eiusmodi fuit actio de peculio filij, de dote, quæ mulieri diuortio facto ad dotem exigendam aduersus maritum dabatur: item actiones, quæ aduersus parentem, patronum, socium, & eum, qui quid donauit concedebantur. Nam omnes, in tantum quod facere possent, damnabantur. Item actio in debitorem, qui bonis cessisset, & postea mediocres fortunas adeptus esset.

Sexta diuisio. Actiones quædam natæ sunt ex contractibus, & maleficijs dominorum & patrumfamilias, quędam ex contractibus & maleficijs seruorum, & filiorumfamilias. De primis dictum est. De reliquis nunc dicendum. Ex contractibus seruorum hoc modo: Serui aut sine consensu dominorum, negociati sunt, aut sine consensu eorum. Si consensu, quatuor actiones emanarunt, Quod iussu, exercitoria, Institoria, Tributoria, Quod iussu, data est in eum, cuius seruus cum aliquo iussu ipsius contraxit. Nam qui cum seruo iussu domini contrahebat, non serui, sed ipsius domini sequi fidem videbatur. Exercitoria dabatur in exercitorem, qui seruum naui præposuisset, de eo, quod cum eo seruo illius rei causa gestum fuisset. Exercitor autem erat, ad quem quotidianus nauis quæstus redibat. Seruus autem, quem naui præficiebat, Magister dicebatur. Institoria dabatur in eum, qui seruum institorem tabernæ præfecerat, de eo, quod cum eo seruo eius rei causa gestum esset.

A Erat autem institor, qui alicui negociationi præficiebatur. Tributoria dabatur in dominum, quo sciente vna cum seruo, in merce peculiari contractũ erat, nisi res æqualiter inter creditores partita esset nimirum, vt alia tributio fiat. Merx peculiaris erat, in qua seruus suo nomine domini consensu ita negociabatur, vt eius quæstus ad ipsum pertineret. Sin autem sine cõsensu negotiati sunt, actiones duæ prodierunt de in rem verso, & de peculio. Actio de in rem verso dabatur, in dominum, sine cuius voluntate seruus

B contraxit, vt quod in rem domini versum est, solidum præstet, reliquum ex peculij viribus dissoluat. In rem domini versum dicebatur, quodcunque domini facultates aliqua ex parte amplificarat, dummodo necessarius sumptus illi fuisset. Actio de peculio dabatur aduersus dominum ex serui contractu, quatenus in peculio erat. In peculio id esse dicebatur, quod deductis ijs, quæ domino, familiæve debebantur, supererat. Eadem vero patrum, & filiorumfamilias ratio fuit, atque dominorum, & seruorum. Ex

C maleficijs porro seruorum Noxales actiones natæ sunt, dictæ, quia delicta eorum Noxæ vocatæ. Noxalis autem actionis natura fuit, vt dominus ea damnatus, vel litis æstimationem persolueret, vel si vellet, seruum ipsum noxę dederet. Seruo autem noxæ dedito dominum statim ab ipso domino in actorem transferebatur. Quod si post admissam noxam dominus mutaretur, noxa in nouum dominum dabatur: si seruus manumitteretur, in ipsum seruum. Quod idẽ de noxis etiam filiorumfamilias est intelligendum.

D Quin etiam noxalis actio fuit de pauperie, id est, de damno dato à quadrupede. In his, si damnum à quadrupede mansueta erat, vt equo calcitroso, & boue corrupeta, noxalis actio dabatur, lege XII. Tabularum: si à fera, edicto Ædilium cautum erat, vt ob vulnus homini libero illarum, actio in bonum, & æquum daretur, ob cætera damna in duplum.

Septima diuisio. Actiones alię stricti iuris fuerunt, alię bonæ fidei, aliæ arbitrariæ. Bonæ fidei, in quibus libera potestas permitteretur Iudici ex æquo & bono

E æstimandi, quantum actori restitui oporteret: eo compensatio in reliquum is, quo cum agebatur, condemnaretur, Hæ fuerunt, empti, venditi, locati, conducti, mandati, fiducię, pro socio, negotiorum gestorum, tutelæ, familię erciscundæ, communi diuidundo, depositi, commodati, pignoratitia, præscriptis verbis, tam quę de æstimato, quam quæ de permutatione competebat, & rei vxorię actio. Arbitrariæ quę ex arbitrio Iudicis pendebant, in quibus, nisi arbitrio Iudicis, is, quo cum agebatur, actori satisfaceret, vel-

F utirẽ restitueret, vel exhiberet, vel solueret, vel noxali causa seruum dederet, condemnabatur, & fecerunt tam in rem, quam in personam. In rem, quædam Prætorię: in personam, Quod metus causa, quod dolo malo factum. Cum id, quod certo loco promissum erat, petebatur, & actio ad exhibendum. In ijs enim omnibus permissum erat Iudici, ex æquo & bono, secundum cuiusque rei, de qua agebatur, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteret. Præter has reliquæ stricti iuris dictæ.

Hæ fere antiquæ actiones fuere, ex quibus, qui ius suum persequi iudicio voluerunt, aliquam necessario arripuerunt, eamque à Prætore postularunt. Quoniam autem actio ius erat persequendi in iudicio, quod sibi deberetur, qui actionem postulauit: nihil aliud postulauit, quam ius persequendi in iudicio, quod sibi deberetur, aut quod suum esset. Id autem erat iudicium, aut Iudicem in eam rem, de qua lis erat, postulare, vt re cognita, & iudicata, ius vterque suum adipisceretur. In Iudicem aũt dare præcipuum fuit ius dicentis officium. Vnde scripsit Vlpianus: Ius dicentis officium latissimum est, nam & bonorum possessionem dare potest, & in possessionem mittere, pupillis non habentibus: tutores constituere, Iudices litigantibus dare; & alio libro: Iurisdictio est etiam iudices dandi licentia, id est, qui ius dicit præter superiora iura, etiam iudices dandi ius habet. Hinc illa sunt prope translatitia in edictis Prætorum: De ea re iudicium dabo: De ea re iudicium non dabo.

Capvt XII.

De in ius vocatione, editione actionis, & postulatione actionis, siue iudicij.

De actione quid sit, & de diuisione actionum hactenus dictum est: sequitur, vt modus actionum explicetur, id quod hoc capite faciemus. Qui petere in animo habebat, aut alia ratione alicui litem, siue actionem intendere, antequam in ius adiret, per amicos intra parietes, quid proficere posset, experiebatur, Liuio lib. 2. & Cicerone pro Quinto, & Cecinna testibus. Vbi vero res ita conuenire non poterat, tum die postulationum petitor eum, vnde petebatur, in ius vocabat. Erat autem in Ius vocare, vti Paulus definit, in Ius experiundi causa vocare. Non omnes tamen vocari poterant. Indicat hoc Edictum Prætoris: Parentem, Patronum, Patronam, liberos, parentesque Patroni, & Patronæ, in ius sine meo permissu, ne quis vocet. Item: Magistratus, Pontifex, dum sacra facit, & qui vxorem ducunt, in ius vocari non possunt. Vocabat autem hoc modo: Qui petebat, eum, vnde petebatur, conueniebat, atque, vt se in ius sequeretur, admonebat. Si is sequi noluisset, eum in ius educebat, siue rapiebat. Verum ne iniuriam facere videretur, ante aliquem eius actionis testem faciebat, capta scilicet hominis forte interuenientis, aut præsentis auricula, rogabat eum his verbis. Licetne attestari? id est, possumne testem sumere? si respondebat, Licet, tum aduersarium frustrantem, aut fugientem iniecta manu ad Prætorem trahebat, atque hoc faciebat auctoritate XII. Tabularũ. Sic enim in iis erat: Si vis vocationi fuat, antestamino. Neminem vero de domo sua in ius vocare licuisse, partim ex Cicerone pro Domo & in Vatinium, partim ex Caio Comment. in XII. Tabulas ff. de in

A ius vocando cognoscitur, cuius verba sunt: Plerique putauerunt, nullum de domo sua in ius vocare licere, quia domus tutissimum cuique refugium, ac receptaculum sit, eumque qui inde in ius vocaret, vim videri inferre. Paulus etiam ait: Etsi qui domi est, interdum vocari in ius potest, tamen de domo sua nemo extrahi debet. Quod si ille, qui vocabatur, imbecilla valetudine esset, tum qui vocabat, iumentum, currum ve dare cogebatur a lege, in hunc modũ loquente: Si in ius vocato morbus æuitasque vitium esset, B qui in ius vocabit, iumentum dato: si nollet, arceram ne sternito. Si vero is, vnde petebatur, latitaret, ita vt nullam secum agendi potestatem faceret, cum de domo extrahi non posset, Actor Prætoris auxilium implorabat, atq; reum euocari edicto iubebat. Edictum vero ad ipsius latitantis ædes ponebatur, cum solenni vicinorum testatione. Si autem euocationi primæ non pareret, neque defenderetur, Prætor secundam decernens, in bona Petitorem mittebat, & nisi euocatione tertia, ad sui defensionem venisset, altero de- C creto bona eius possideri, proscribi, ac distrahi iubebat. Itaque in edicto Prætorio erat: Qui fraudationis causa latitauerit, si boni viri arbitratu non defendetur, eius bona possideri, vendique iubebo. Venditio tamen non statim fiebat, sed postquam bona per triginta dies possessa essent, tum vero iterum, qui se creditores esse dicebant, si plures essent, Prætorem adibant, petebantque vt sibi liceret vnum ex corpore suo constituere, qui debitoris bona auctioni subiiceret. Is constitutus dicebatur Magister, & post id tempo- D ris proscriptio fiebat in celeberrimis totius vrbis locis ita: Ille debitor noster in eiusmodi causa est, vt bona eius diuẽdi debeant, nos creditores patrimoniũ eius distrahimus: quicunque emere volet, adesto. Inde post aliquot dies, tertium iam Prætorem adibant, postulantes, vt sibi liceret legem bonorum venditorum facere, atque inde ita proscribebant: Hæc quicunque emerit, creditoribus in dimidiam partem eorum, quæ ipsis debentur, respondere debet, sic vt cui aurei centum debentur, accipiat quadraginta. Et E certo tempore elapso emptori patrimonium addicebatur. Et vocabatur is, qui emerat, Bonorum emptor, actionesque omnes à debitore, in bonorum emptorem transferebantur, & cõueniebatur non aliter, ac bonorum possessor, siquidem vterque successor Prætorius erat. Theophilus libro tertio Institution. Cicero pro Quinctio. Atque hæc quidem in XII. Tabulis. Edictum inde Prætoris legem correxisse videtur, & cauisse, vt si quis in Ius sequi nollet, satisdaret fore, vt se in iure sisteret. Vnde est titulus in Pandectis F ex edicto sumptus: in ius vocatus aut eat, aut satisdet.

Vbi vero vocatus in ius venerat, actor impetrata loquendi potestate actionem ei edebat, qua aduersus eum vti volebat. Erant autem ita comparatum, vt qui peteret, non vnam, sed multas actiones haberet, id est, multis modis ius suum persequi posset: vt docet Cicero pro Cecinna, Theophilus libro 4. Instit. & Iustinianus de furibus. Ex illis igitur actor vnam aliquam eligebat, eamque in ius vocato reo edebat.

Plautus Persa, Vlpianus *ff. de edendo.* Cicero in 4. Verrina.

Edita inde actione, qua vsus erat, actor postulabat eam à Prætore, id est, petebat, vt sibi in aduersarium liceret intendere (postulare enim Vlpiano ff. de edendo, auctore, est desiderium suum in iure apud eum, qui Iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere.) Reus contra à Prætore postulabat aduocatum. Fuit autem aduocatus teste Asconio, Iurisconsultus, qui Patrono ius suggerit, aut reo præsentiam suam commodauit. Actione inde aduersario edita, eaque à Prætore post postulationem impetrata, tum actor certa verborum accepta formula vadabatur reum, id est, vades, siue sponsores petebat, fore, vt certo die, is plerumque perendinus erat, se in iure sisteret. Vas autem fuit, qui pro altero vadimonium promisit. Vadimonium porro adhibito Iurisconsulto concipiebatur: & qui prouocabat vadari: qui prouocabatur, vadimonium promittere dicebatur. Concepto vadimonio, & sponsoribus acceptis, è Iure discedebatur. Accidit autem, & quidem sæpe, vt Prætores deinde ex voluntate litigatorum vadimonia in alios dies perendinos differrent. Interea, dum res in vadimonio fuit, reus cognita actione, aut actori sine iudicio cessit, aut se ad contendendum parauit. Si cessit, rem aut pacto, aut transactione composuit. Hinc erat in edicto: Pacta, conuenta, quæ neque dolo malo, neque aduersus leges, plebiscita, Senatusconsulta, edicta, decreta Principum, neq; quo fraus eorum cuiquam fiat, facta erunt, seruabo. Quod ad omnes pactiones transactionesque traductum est.

Caput XIII.

De intentione actionis, siue litis.

Tertio inde die, qui dies cognitionibus erat dicatus, & comperendinus appellabatur. Prætor actiones editas ac postulatas ex tabulis ordine recitari, atque actores, reosque citari per Accensum iubebat, vt iudicia actionibus eorum cognoscendis daret. Quorum illud dicere vadimonia, hoc addicere iudicia vocauit Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 16. Si vero litigatores ad vadimonium die constituto non accurrissent, litem admittebant. Præcipue vero reus, si vadimonium deseruisset, quod promiserat, perdebat litem: quia Prætor postulante actore ex edicto bona eius possideri iubebat, & si xxx. dies possessa essent, neq; ille se defendisset, vendi iubebat, eo modo, quo supra demonstratum est. Si autem vterque occurrisset, tum se stitisse dicebantur. Ac tum prior reus ita agebat: Vbi tu es, qui me vadatus es? vbi tu es, qui me citasti? ecce ego me tibi sisto, tu contra & te mihi siste. Procedente autem actore rogabat, Quid ais? Respondebat actor, Aio (exempli gratia) fundum quem possides, meum esse, Aio, te mihi dare, facere oportere, prout natura actionis postulabat, quam ille intendere volebat. Cæterum

A responsio actoris ipsam complexa est intentionem actionis. Singulæ autem actionum intentiones propriis formulis inclusæ fuerunt, quæ à Pontificibus scriptæ quondam, deinde à Iurisperitis compositæ fuerant, à quibus qui recessit, causa cecidit, vt Cicer. lib. 1. de Oratore significat. Has vero formulas in singulis actionibus cuiusmodi fuerint, demonstrare longum esset, & propter similitudinem ipsarum inter se molestum, ac prope putidum, in principibus autem præterire vix sine insigni huius doctrinæ detri-
B mento licet. Itaque initio ducto à vindicatione, quid in paucis obseruatum sit, videamus.

Actio vindicationis fuit duplex, vna possessionis, altera dominij. Possessio vsum rei hoc loco significat, vt ædium, aut fundi, eaque proprie Vindiciæ nominatur. Qui vero litem de dominio rei intendere volebat, quæ dicebatur Vindicatio, si, cuius vindiciæ, id est, possessio esse deberet, certum fuisset: is, qui possessione carebat, actionem statim possessori de dominio intendebat. Sin autem incertæ fuere vin-
C diciæ, primum de vindiciis, deinde de dominio agebat, idque hoc modo: Cum incerta esset possessio, ij, quorum intererat, postularunt à Prætore interdictum de possessione, aut quasi possessione, nempe aut de adipiscenda possessione, aut de retinenda, aut de recuperanda. Interdictum de adipiscenda possessione reddebatur, ei cui bonorum possessio à Prætore ex edicto data fuerat. Interdictum de retinenda, eis qui de proprietate litigaturi erant, neque vter possideret, inter eos conueniebat. De recuperanda iis, qui vi ex
D aliquo loco deiecti erant. Vis autem hæc fuit duplex, vera & simulata. Vera vis appellata, cum armatis, aut inermibus hominibus coactis aliquis ex loco deiectus erat. Vis simulata fuit veræ vis imitatio, quoties dicis causa alter alteri in manum conferendo, vim attulit, & verbis vindicauit, seu vindicias postulauit. In seruo quidem manus consertio facta est in hunc modum: Qui serui possessionem petebat, tenens seruum in Iure apud Prætorem, ita vindicabat: id est, possessionem per simulatam vim postulabat.
E Quippe roganti reo: Quid ais? Respondebat: Hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio, eiusque vindicias mihi dari postulo. Si ille alter taceret, aut cederet, Prætor seruum addicebat vindicanti, id est, possessionem decernebat postulanti vsque ad exitum iudicij, de dominio instituendi. Sin autem ille contra vindicaret, tum & ipse seruum eundem corripiens, & quasi de manu vindicantis abstrahens, dicebat: Et ego hunc hominem meum esse aio, eiusque
F vindicias mihi conseruari postulo. Tum Prætor interdicebat: Qui nec vi, nec clam, nec precario possidet, ei vindicias do.

In fundo autem, aut domo manus consertio facta est in hunc modum, Stantes in iure litigatores petitor eum, vnde petebatur, ex iure manu consertũ vocabat, Ita dicens: Fundus qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est, eum ego ex iure Quiritium meum esse aio. Inde ibi ego te iure manu consertũ voco. Ille vero nisi cessisset, respondebat: Vnde tu me ex iure manu cõsertum vocasti, inde ibi ego te reuoco. Tum

Prætor

Prætor dicebat vtrisque, Superstitibus: istam viam dico. Inite viam, Præsto aderat sapiens, qui inire viam doceret: Redite viam. Eodem ducere redibant: in agro vero, siue domo manum conserebant, id est, terræ aliquid ex eo agro, vti vnam glebam sumebant, in eam manum conserebant, atque ad Prætorem deferebant, & in ea gleba, vel festuca tanquam in toto agro, vel domo tota vindicabant. Dicebatur ea gleba, vel festuca Vindicia teste Festo: Vindiciæ olim dicebantur, quæ ex fundo sumptæ in ius allatæ erant. His autem vindiciis, id est, hac gleba, siue festuca in ius allatis, actor, qui deiectus erat, eas tenens, dicebat: Hunc fundum, siue hanc domũ meam esse dico ex iure Quiritium, eoq; restitui, vnde deiectus sum, postulo. Tum Prætor: Vnde tu illum deiecisti, cum nec vi, nec clam, nec precario possidet, eo illum restituas, iubeo. Restituebat, si modo illum nec vi, nec clam, nec precario possedisse constaret. Agellius lib. 20. cap. 1. hanc vim ciuilem, & festucariam vocat.

Altera vis simulata fuit, quæ non à lege, sed à moribus emanauit. Quippe qui possessionem recuperare volebat, possessori certum diem constituebat, quo in rem præsentem veniretur, vt in fundo, de qua agebatur, moribus vis & deductio fieret. Hoc modo Cæcinna apud Ciceronem agere cum Ebutio possessore voluit: verum ab eo in fundum ingredi vera vi, non moribus prohibitus, interdictum, Vnde vi, postulauit, vt ille, qui veram vim passus esset.

Huic accessit & tertia ratio ineundæ possessionis, quæ neque à lege, neque à moribus, sed à iure ciuili profecta est. Hæc non proprie vis fuit, sed vsurpatio. Vsurpatio vero, vt scribit Paulus ff. de vsurpationibus, fuit interruptio vsucapionis. Hinc Venuleius *ff. de acquirenda possessione*: Species inducendi in possessionem alicuius rei est, prohibere ingrediendi vim fieri. Statim enim cedere aduersarium, & vacuam relinquere possessionem iubet, quod multo plus est, quam restituere. Hoc autem facto, vt reor, ille, qui inductus erat, vsurpandi surculum defringere consueuit, atque ita possessionem aduersarij interrupit. Et hactenus de vindicatione possessionis. Iam de vindicatione dominij.

Constituto possessore, tum lis de dominio intẽdebatur, possessor ab eo, qui possessione exclusus esset, aut qui omnino expers possessionis esset. [*Cic. lib. 3. de Orat. Caius ff. de vsurpationib.*] Dominium autem petebatur eadem ratione, iisque prope verborum formulis, quibus possessio. Petitor enim cum possessore ita agebat, vt primum an actor esset, id est, an talis esset, vnde ius suum repetere posset, statueret: deinde vindicaret, tum satisdare iuberet, tum sponsione prouocaret. An auctor esset, ita quæsiuit. Quando te in iure conspicio, postulo, anne stes auctor? si ille, qui rogabatur, taceret, lis ei æstimabatur. Si negaret, tum Prætor dicebat: Quando negat, Sacramento quærito. Erat autem Sacramento quærere, ad certam spondendam pecuniam reum prouocare, Ni ita esset. Itaque audito Prætoris mandato petitor subiiciebat: Quando negas, te Sacramento quinquagenario prouoco: Spondesne, te soluturum quinquaginta asses, si auctor sis? id est, si probauero, te auctorem esse? Cui inficiator respondebat: Spondeo quinquaginta asses, si auctor sim. Inde restipulatur: Tu vero spondesne idem, Ni sim? cui ille: Et ego quoque spondeo. Quod si ille se auctorem esse profiteretur, tum eadem vindicandi ratio in dominio petendo obseruabatur, quę adhibita fuerat in petenda possessione. Nam vindicatio non magis erat possessionis postulatio, quam dominij. Itaq; vt maneamus in superioribus exemplis, si seruus peteretur, petitor seruum tenens ita vindicabat: Quando ais neq; negas, te auctorem esse, hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio. Tum Prætor possessionem interrogabat, an contra vindicaret. Si ille cederet, seruum pariter vindicanti addicebat, id est, dominium decernebat. Sin contra vindicaret, sic respondebat: Et ego eundem hominem meum esse aio ex iure Quiritium. Sed nonne tu dicis, qua causa vindicaueris? Tum petitor causam exponebat.

Cic. pro Muræna & lib. 1. de Orat. Valerius Probus libello de Notis antiquis. Paulus ff. de petitione hæreditatis.

Sin autem fundus, aut domus peteretur, eadem ratione vindicabatur: id est, dominium petebatur, qua postulatum in seruo fuerat. Quippe allatis in ius vindiciis dicebat petitor: Hunc fundum aio meum esse ex iure Quiritiũ, & reliqua, eodẽ modo, quo in seruo.

De satisdationis postulatione ratio fuit eiusmodi: Antequam petitor causam redderet, cur vindicaret, postulabat à possessore, vt satisdaret, se nihil deterius in possessione facturum. Satisdabat autem possessor, aut litem admittebat.

Sponsionis inde faciendæ ratio fuit huiusmodi: Petitor, vbi eum, vnde petebatur, aut intentionem, aut rationem intentionis suæ inficiantem audiuit, eum sponsione Sacramenti prouocauit, Ni ita esset, qua facta, reus petitorem vicissim prouocauit hoc modo in intentione: Quando negas hunc seruum meum esse, Sacramento te quinquagenario prouoco. Spondesne quingentos si meus sit? id est, si meum esse probauero. Cui reus: Spondeo: Si tuus sit, & si sponsionem recusasset, litem amisisset. Inde restipulans rogabat: Et tu spõdesne quingentos: Ni tuus sit? id est, si probauero, tuum non esse. Cui petitor: Spondeo, Ni meus sit: atque in hoc nisi fecisset, litem amisisset. In ratione intentionis hoc pacto: Aio hunc seruum meum esse, quia ex ancilla mea natus est. Cui reus: Nego tuum esse, quia ex ancilla tua natus non est. Tum petitor: Spondesne quingentos, si ex ancilla mea natus sit? Reus, Spondeo, si ex ancilla tua natus sit. Et tu spondesne quingentos, Nisi ex ancilla mea natus sit? In hoc genere pecunia, quæ interponebatur, Sacramentum stipulatio, & restipulatio sponsio dicebatur. [*Varro li. 5. de lingua Lat. Paul. ff. de petit. hær. Cic. 3. Verrina, & in eandem Asconius Festus.*

Cæterum sponsionis ratio huiusmodi fuit: Qui petebat, dicebatur sponsione, & Sacramento prouocare, quia interrogabat, Spondesne quingentos? item Sacramento rogare, quærere, & stipulari ob eandem causam. Ille vero, vnde petebatur, dicebatur contendere ex prouocatione, contendere Sacramento,

& re-

& restipulari. Contendere ex prouocatione, quia prouocatus non recusabat sponsionem: Sacramento, quia pecuniam, quę Sacramētum dicebatur, &, vt inquit Isidorus libro 5. sponsionis pignus erat, se soluturum spondebat: Restipulari, quia & ipse ab actore vicissim stipulabatur, postquam ipse spoponderat: Et tu spondesne idem? Vterq; autem spondere, & sponsionem facere, & si inter se sponsione prouocare dicebatur. Cæterum vtraque sponsio his verbis concipiebatur, Si, & Nisi, sed modo hoc, modo illo, pro natura negotij & rei affirmatione, aut inficiatione. Nam semper contrarium rogabatur eius, quod reus dixerat. Quippe negante reo, se esse auctorem, rogabat petitor, ac stipulabatur: Spondesne quinquaginta, si es auctor? Aiente autem, fundum suum esse, quia testamentum extet, rogabat, & stipulabatur: Spondesne quingentos. Ni tuus fundus sit, Ni testamentum extet? Reus autem spondebat, Spondeo quinquaginta, si auctor sim, quingentos, Ni meus fundus sit, Ni testamentum extet. Inde rogabat vicissim petitorem, & restipulabatur, Et tu spondesne quinquaginta, Ni auctor sim. Si meus fundus sit, Si testamentum extet? Cui ille, Spondeo, Ni auctor sis, si fundus tuus sit, si testamentum extet, &c. Exempla sunt apud Valer. lib. 2. Macrob. Ciceronem, & Liuium, De quingentis autem spondendis perpetuum non fuisse crediderim, sed sponsionem factam esse pro modo litis, & arbitrio prouocantis. Siquidem dixit Cicer. in 5. Verrin. Facta est sponsio Sestertium quinque millibus. Et pro Q. Roscio: Pecunia petita est certa, cum tertia parte sponsio facta sit.

His de auctoritate, satisdatione, sacramento, & sponsione perfectis, redeo ad rem, de qua dicere institueram. Cum petitor in hæreditatem fundi ageret, ita dicebat: Aio hunc fundum meum esse iure Quiritium. Cui possessor inficians respondebat: Et ego meum, non tuum esse aio ex eodem iure Quiritium. Tum Petitor: Satisda, te non deteriorem possessionem facturum. Possessor satisdabat. Tum petitor, Spondesne quingentos, si meus hic fundus sit? Possessor, spondeo quingentos, si tuus hic fundus sit. Inde restipulans: Et tu spondesne totidem. Ni tuus hic fundus sit? Petitor, spondeo, Ni meus hic fundus sit. Est autem animaduertendum, si reus nihil ad inficiationem addidisset, puram defensionem dictam: si exceptionem adiecisset, coniunctam. Erat autem exceptio rei defensio, quæ non omnem actoris intentionem excludebat, vt inficiatio: sed eius partem duntaxat, atque his verbis concipiebatur, extra quam si, vel, Nisi vt si reus dixisset: Imo hæreditas mea est, non tua, Nisi testamento prodatur, quo tibi relicta appareat, aut aliquid tale. Cicero in Rhetoricis. Vt autem in inficiatione actor sic in exceptione reus sponsionem concepit. Et sponsio quidem cum inficiatione, Pura dicebatur, cum exceptione vero Coniuncta: vt, Spondesne quingentos, Ni hæreditas tua sit, Ni testamentum prodatur? Spondeo. Tu vero spondesne, si hæreditas mea sit, Ni testamentum prodatur? Spondeo.

Quoniam autem per exceptiones actio transferebatur, locus admonet, vt de translatione actionis deinceps dicamus.

Transferebatur actio, cum petitor agens plus in intentione sua complectebatur, quam ad eum pertinebat. Quod si fecisset, causa cadebat, id est, vt inquit Iustinianus, litem amittebat, nec facile in integrum restituebatur à Prætore, nisi minor erat vigintiquinque annis. Plus autem quatuor modis petebatur, re, tempore, loco, & causa. Re, veluti, si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti peteret aut, si is, cuius ex parte res est, totam eam vel maiore ex parte suam esse intenderet. Tempore, veluti, si quis ante diem, vel ante conditionem petisset. Loco, veluti, cum quis id, quod certo loco sibi dare postulatus est, alio loco petisset, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari postulatus esset: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerat, Ephesi dare spondes? Romæ pure intendat dari sibi oportere. Causa, vt si quis ita à te stipulatus esset, Hominem Stichum, aut decem aureos dare spondes? deinde alterutrum petisset, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis est optio, vtrum pecuniam, an hominem soluere malit. Qui vero pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit optionem aduersario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, aduersarij vero sui deteriorem. Cic. in Rhetoricis.

Atque hoc quidem modo in rebus corpore præditis litis concipiebatur intentio. Qua cognita, facilis est cognitio reliquarum. Nam in rebus corpore vacantibus, vt in vsufructu, & prædiorum seruitute eodem modo intendebatur, ac vindicabatur. Aio vsumfructum fundi tui, qui est in agro Sabino, esse meum. Aio ius ex fundo tuo aquam ducendi, vel ius versus ædes tuas altius tollendi, esse meum. Hoc autem proprium in his fuit, quod non solum affirmanter intendi potuit, sed etiam neganter, hoc modo: Aio vsumfructum fundi mei non esse tuum, atque ita in cæteris. Causa vero huius dissimilitudinis fuit, quod in rebus corporeis is solum agere potuit, qui nō possedit. Nam ei, qui possedit, nulla erat prodita actio. Neque enim intendere potuit: Aio fundum hunc tuum non esse. Neque enim, si iudicatum esset, non esse possessoris, propterea fiebat necessario, vt esset petitoris. In his autem non idem erat, qui affirmatiue agebat, & qui negatiue. Nam affirmanter intendebat, qui se ius illud, de quo quærebatur, habere dicebat, veluti vsumfructum, aut seruitutem alterius proprietate. Neganter vero ipse dominus fundi, aut ædium, qui affirmabat, illum alterum vsumfructum, aut seruitutem in fundo, aut ædibus suis non habere. In his autem sponsiones fuerunt hæ: affirmatiue ita: Aio vsumfructum fundi tui esse meum. Aio vsumfructum fundi non esse tuum. Spondesne, si vsusfructus fundi tui sit meus? Spondeo. Si vsusfructus fundi mei sit tuus? Spondeo. Et tu, spondesne, si vsusfructus fundi mei non sit tuus? Spondeo. Si vsusfructus fundi tui non sit meus? Spondeo. Negatiue ita: Aio, vsumfructum fundi mei non esse tuum: Aio vsum-

vsumfructum fundi tui esse meum. Spondesne si vsusfructus fundi mei non sit tuus? Spondeo. Si vsusfructus fundi mei non sit meus? Spondeo. Et tu, spondesne, si vsusfructus fundi tui sit meus? Spondeo: Si vsusfructus fundi mei sit tuus: Spondeo. Eodem modo in cæteris. In actione etiam de seruitute luminum fuit aliquid diuersi à cæteris, In aliis enim, qui intendebat, idem etiam sponsionem faciebat. Exempli gratia, si me habere dixissem ius fundo tuo vtendi, fruendi, neque tamen me vti frui sineres, vocassem te in ius, & intendissem apud Prætorem, ius vtendi tuo fundo meum esse, & à te prouocatus sponsionem fecissem: Ni meum ius sit. At si altius ædes tollere incœpissem, tu in ius me vocasses, & ita dixisses: Nego tibi ius esse altius ædes tollendi versus me, & rationem negatæ seruitutis Prætori exposuisses. Tum ego remissam esse seruitutem ostendissem, & à te prouocatus sponsionem fecissem: Ni meum ius sit. Itaque in hoc libertas vindicari, in aliis seruitutis videbatur.

Fuerunt præterea actiones duæ in rem, vna de libertate, altera de ventre cognoscendo, quæ propriam requirunt obseruationem. Ex his autem causa liberalis fuit duplex, aut enim è seruitute in libertatem, aut è libertate in seruitutem vindicabatur. Hæc vero priuata omnino causa non videtur, quia actio cuique è populo data est, qui se assertorem & vindicem profiteretur. Erat autem lex XII. Tabularum, vt inquit Dionysius lib. II. & Liuius lib. 3. vt si quis aut ex libertate in seruitutem, aut ex seruitute in libertatem assereretur, possessionis ius maneret vsque ad exitum iudicij penes eum, qui in libertatem assereret: non, qui in seruitutem. Item in eadem lege fuit: Vt cui vindiciæ secundum libertatem à Prætore addicerentur, is sponsores daret, hominem postea iudicio sisti. Verba postulantis vindicias sunt apud Terentium in Adelphis: Hunc hominem ego liberum esse assero, postulo vt mihi des vindicias secundum libertatem. Item hunc hominem seruum meum esse assero, postulo vt mihi des vindicias secundum seruitutem. Decretum Prætoris: Qui libertatem defendit, ei vindicias do. Decreta in hunc modum possessione, tum alio die actio de libertate intendebatur, ita: Hunc hominem ex iure Quiritium liberum esse assero: quo dicto, ille alter respondebat: Hunc hominem seruum esse, meumque ex iure Quiritium seruum esse assero: Inde sponsiones, vt supra: Ni liber sit. Ni seruus sit, & seruus eius sit. Item in cæteris: Aio me ingenuum esse ex iure Quiritium, neque iustam seruitutem seruisse Aio, hunc hominem cum apud me iustam seruitutem seruiret, à me manumissum, meumque libertum esse. Sponsio: Ni manumissus sit. Huius iudicii illustre exemplum est apud Asconium in Cornelianam.

De ventre vero ita intentum est: Aio mulierem hanc ex te prægnantem esse: Nego. Sponsio: Ni sit. Ac de formulis quidem intentionis in actione vindicationis hactenus.

Condictionis vero longe alia ratio fuit, Condictio vero fuit, vt diximus, qua non corpus aliquod petierunt, sed à persona certam præstationem postularunt, neque, vnde satisfaceret, curarunt. Ea vero, vt dixi, fuit duplex, vna aduersus eum, qui ex contractu: altera aduersus eum, qui ex maleficio obligatus erat. Contractus nomina ferme, vt diximus, hæc fuerunt: Mutuum, Commodatum, Depositum, Pignus, Emptum, Locatum, Societas, Fiducia, Stipulatus, Negotium gestum. Præscriptis verbis. In his actor ferme sic intendit: Aio te mihi mutui, aut commodati, aut depositi, aut aliorum nomine dare centum oportere. Ille vero, vnde petebatur, aut inficiabatur, aut excipiebat. Inficiabatur ita dicens: Nego me tibi dare centum eo nomine oportere. Excipiebat, partem actionis excludens, ita: Nego me tibi ex stipulatu centum dare debere. Nisi quod metu, aut dolo, aut errore adductus spopondi: aut, Ni minor annis XXV. sim. Plautus in Rudente. Item: Aio te mihi domũ, aut nauim ædificare, aut vestem polire oportere ex stipulatu. Nego. Inde sponsio: Ni facere debeat, vt ante, nascebatur: aut, Ni mutui, aut depositi nomine centũ dare debeat. Quo in loco Dare videtur accipiendũ esse pro reddere. Non enim qui mutuo dedit, aut commodauit, aut deposuit, dominum amisit.

Præscriptis verbis obligatio erat talis: Si qua nasceretur inusitata controuersia, litigatores vel suo ingenio, vel Iurisconsulti sui actionis formulam certis verbis secundum pactum inter ipsos conuentum concipiebant, in eaque verba sponsionem faciebant: exempli gratia, Mæuius fulloni poliendo vestimenta sua dedit ea mercede, de qua postea inter ipsos conuenisset, atque ita ea polita accepit, neque fulloni satisfecit. Tum fullo sic intendet: Aio te mihi mercedem, de qua inter nos conuenit, ob polita tua vestimenta, dare oportere. Sponsio: Ni dare debeat. Iam vero obligationes ex maleficiis fuerunt, vt diximus, ex furto, damno, rapina, iniuria. In furto eiusmodi fuit intentio: aio vestem, quam nuper furto mihi abstulisti, meam esse, teque illam mihi dare oportere. Hæc autem actio furtiua condictio vocabatur, odio furum à Prætore instituta, vt furtum non solum vindicatione repeti posset, sed etiam condictione. Nam in vindicatione aduersus possessorem tantum erat actio, hoc modo: Aio, hanc vestem meam esse. Neque furti mentio fiebat. In condictione vero aduersus furem ipsum erat actio, & furti nomine exprimebatur, & illam rem eum dare, id est, reddere debere, intẽdebatur, vt Iustinianus docuit. Eadem in cæteris maleficiis fuit ratio. Aio te mihi pugnum, aut fustem inflixisse, aut conuicium fecisse, teque mihi tantum, quantum mihi æstimauero, dare oportere. Nego. Sponsio: Ni fecerit.

Postremo mistarum actionum intentiones eiusmodi fuerunt: Aio te familiam diuidere debere, & eo nomine centum te mihi dare oportere. Aio te res communes diuidere debere, & eo nomine centum te mihi dare oportere. Aio, fines agri nostri dirigi oportere, & quot ex agro meo percepisti, te mihi dare oportere. Quibus intentionibus, Inficiatio, Exceptio, Sponsio eodem modo subiiciuntur, quo superioribus diximus.

His cognitis, quoniam in tertia diuisione actiones maleficiorum triplices fuisse scripsimus, rei persequendæ, pœnæ persequendæ, & vtriusq;: deinceps quænam earum formulæ fuerint, ostendamus. *Caius ff. de furtiua condictione.* In furto actio, quæ rem tantum persequitur, vindicatio, & furtiua condictio vocabatur, vt dictum est. Per quam vbi res ablata recepta erat, remanebat tamen furti actio, quæ ad pœnæ persecutionem pertinebat. In hac ergo intentio hæc erat: Aio te centum mihi abstulisse, & manifesto deprehensum esse, & manifesti furti nomine quadringentos aureos mihi dare debere.

Rapinæ vero actio simul rem, pœnam persequebatur. Iustinianus. Quamobrem famula erat: Aio, Mæuium vi vestem mihi eripuisse, atque eius rei nomine, eum quadruplum mihi dare oportere. Quoniam enim nulla actio Rapinę prodita est, quam rem & personam separatim persequi liceret, propterea vna, & eadem actio vtrumque persecuti sunt. Actio damni lege Aquilia item & rem & personam persequebatur. Pœna aduersus confitentem in triplum erat, aduersus inficiantem in duplum. Itaque intentionis formula erat. Aio, Mæuium Stichum seruum meum interfecisse, factumque illud inficiatum esse, atque eo nomine duplum, quanti hoc anno seruus plurimi fuit, mihi dare oportere. Reus negabat, se interfecisse, aut inficiatum esse, atque eo nomine duplum, quanti hoc anno seruus plurimi fuit, mihi dare oportere. Reus negabat, se interfecisse, aut inficiatum esse. Sponsio nascebatur: Ni interfecerit, Ni inficiatus sit. Iam vero in seruo corrupto ita intendebatur: Aio, Mæuium Sticho seruo meo persuasisse dolo malo, quo eum deteriorem faceret, atque hoc nomine, quanti ea res fuit, mihi dare oportere. De eo quod metus causa gestum est, quæ fuit Prætoria actio: ita: Aio: Mæuium terrore, ac minis vestem à me extorsisse, atque eo nomine quadruplum, quanti ea res fuit, mihi dare oportere. De calumnia ita: Aio, Mæuium calumniæ causa pecuniam accepisse, vt mihi negotium facesseret, & eo nomine quadruplum mihi dare oportere. Cæterum, vt inquit Iustinianus, actio furti nec manifesti, & serui corrupti à cæteris differunt quod omnino dupli sunt, at actio damni ex lege Aquilia, & de dolo malo, inficiatione depositi duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur. Item actio, de eo, quod metus causa factum est, à cæteris diuersa est, quod eius natura tacite continetur, vt qui Iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absoluatur. In cæteris non erat ita, sed omni modo quisque in quadruplum condemnabatur.

Sequuntur actiones quintæ diuisionis, quibus non totum, sed pars petitur. In iis vero intentio sic concipiebatur, vt de peculio filij: Aio, me seruo tuo centum aureos mutuo dedisse, teq; quantum ex eius peculio facere poteris, mihi dare oportere. De dote, Aio, me tibi nomine dotis centum dedisse, teque mihi, quantum facere poteris, dare oportere. Item à parente, patrono, socioq; nō totum, sed quantum facere possent petebatur. Eodem modo agebatur cum eo, qui creditoribus bonis suis cessit, si postea aliquid acquisisset.

De actionibus sextæ diuisionis, nempe, cum dominis causa seruorum, & cum patribus causa filiorū, hæc habemus. Eius quæ dicebatur: Quod iussu, talis fuit intentio: Aio, me Sticho Mæuij seruo ipsius Mæuij iussu centum aureos credidisse, & centum eo nomine Mæuium mihi dare oportere. In exercitoria sic intentum est: Aio, me Sticho seruo, quem Mæuius dominus ei naui, quam exercet, magistratum præfecerat, centum aureos, eius rei causa, qui præfectus erat, credidisse, eumque eius rei nomine centum mihi dare oportere. In institoria sic: Aio, me Sticho Mæuij seruo, quem Mæuius institorem suum fecerat, centum aureos credidisse, eumque eius rei nomine centum aureos mihi dare debere. In tributoria ita: Aio, Mæuium peculiares Stichi serui sui merces ex edicto non distribuisse, & quanto minus tributum sit, quam debuerit, tantum mihi dare oportere. Exempli gratia. Duodecim sunt in mercibus serui peculiaribus, ex quibus domino quinque debētur, Valerio quinque, totidemq; Seruilio: si de peculio agatur, dominus integra quinque obtinebit. Sin autem tributoria, quatuor tantum. Ibi enim melior est domini conditio, hîc vero pars est omnino. De eo, quod in rem versum est, sic: Aio, me Sticho Mæuij seruo centum credidisse, vt Mæuij domum cadentem fulciret, & Mæuium, quatenus & in rem versum & in peculio Stichi esse constabit, dari mihi oportere. Hinc probare opus erit, & in rem domini versum, & seruum habere peculium. In noxali ita: Aio, Stichum Mæuij seruum noxam mihi nocuisse, & Mæuium aut soluere, aut Stichum noxæ dedere mihi debere. Quo in loco noxæ dedere, est noxæ nomine dedere. In pauperie hoc modo: Aio, bouem Mæuij me cornu petijsse, & vulnerasse, eumq; Mæuium mihi noxæ dedere oportere. Aio, vrsum Mæuij mihi vulnus intulisse, & Mæuium, quantum æquum esse videatur, mihi dare oportere. Aio, vrsum Mæuij meam mihi vestem discidisse, & duplū quanti vestis est, mihi dare debere. Atq; hæ quidem actiones ferme eius generis fuerunt, vt in ijs & certa pecunia, & sponsio cōciperetur, & vt ad certam formulam Iudex astringeretur, postularetur. Vnde stricti iuris actiones à Iustiniano sunt dictæ.

Postrema diuisione arbitrariæ positæ actiones fuere, in quibus neque certa pecunia est petita, neque sponsio facta, neq; ad certam formulam iudex astrictus. Hæc vero fuere duorum generum, vnum earum, quæ dicebantur, Ex bona fide: alterum earum, quæ proprie arbitrariæ appellatæ. Bonæ fidei tres formulæ fuerunt: vna, quæ contractibus bonæ fidei accommodabatur, cum his verbis; Ex bona fide: altera, quæ in fiduciis vsurpabatur, dum his: Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione: tertia rei vxoriæ propria cum his: Quantum æquius, melius. Cæterum Arbitrarium formula fuit, Quantum æquius melius. Arbitrariæ vero quædam fuere Prætoriæ in rem, vt Publiciana, & Seruiana: quædam in personam, vt eæ, quibus de eo agitur, quod aut metus

metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Item actio ad exhibendum. Hinc formulæ intentionum natæ: Aio, Mæuium metu me coegisse, vt aureos centum darem, eumque quantum æquius melius videbitur, mihi dare oportere. Aio Mæuium mihi stipulanti spopondisse, se centum tritici modios Bononiæ daturum, eumque quantum æquius melius videbitur, mihi dare oportere. Aio, Mæuium mihi vestem exhibere debere, & quantum æquius melius videbitur, mihi dare oportere. In omnibus autem arbitrariis formulis subaudiatur: Nisi ea res mihi restituatur, quod post in formulis iudicii dandi magis apparebit. Porro autem actiones ex fide bona fuerunt in personam hæ, Empti, locati, pro socio, fiduciæ, rei vxoriæ, negotiorum gestorum, mandati, tutelæ, depositi, commodati, pignoris, præscriptis verbis: & mistæ duo, nempe familiæ erciscundæ, & communi diuidundo. Harum autem intendendarum formulæ fuerunt: hæ: Aio, te mihi domum vendidisse, aut locasse: teque mihi ex æquo & bono dare, facere oportere, quicquid alterum alteri empti, siue locati nomine dare, facere oportere, quicquid alterum alteri empti, siue locati nomine dare; facere oportet ex fide bona. Eadem ratione in cæteris, quæ nascuntur ex contractibus. Hoc vero præcipue fuit in fiducia, & re vxoria, quod in fiducia ita intentum est: Aio, te mihi domum illam, quam tibi mancipaui, vt mihi remancipares vt inter bonos bene agi oportet, sine fraude remancipare oportere. In re vxoria vero ita: Aio, me tibi præter dotem peculium, & patrimonium meum dedisse, teque mihi, quantum æquius melius sit, dare oportere. Differt autem vxoria actio ab actione de dote, quod illa ad dotem tantum pertinet, hæc etiam ad peculium, & patrimonium vxoris.

Mistarum autem formulæ hæ fuerunt: Aio, te familiam diuidere debere, & quod eo nomine alterum alteri ex æquo & bono dare, oportet, te mihi ex fide bona dare, facere oportere. Aio, te res communes diuidere oportere, & quod alterum alteri ex æquo & bono dare, facere oportet, te mihi ex fide bona dare, facere oportere. Differunt autem bonæ fidei actiones ab arbitrariis, quod in iis restitutionis mentio fiat, in his non fiat. Ac quemadmodum quidem siue lis, siue actio intenderetur, atque acciperetur, hæc hactenus.

Cap. XIV.

De Iudicibus: de iudicio postulando, & dando, de Tribunorum appellatione, & testibus.

CONcepta ad hunc modum actionis intentione, actor iudicium, siue Iudicem in eam à Prætore postulabat. Si iudicem postulauit, aut eum, qui proprie Iudex appellatus est, aut arbitrium postulauit:

A si iudicium aut recuperatores, aut Centumuiros Iudex cognouit causas omnes & iuris & facti sed quæ essent, & leuiores, & ad iudicandum faciliores. Arbiter, quæ Bonæ fidei, & Arbitrariæ appellatæ. Vnde Festus: Arbiter est, qui totius rei arbitrium habet, & potestatem. Recuperatores dicti fuerunt, qui de rebus priuatis recipiendis, reddendisque cognoscebant. Centumuiri iudicia fecerunt fere de iis controuersiis, in quibus non de facto, sed de æquitate, & iure certatum est, vt scribunt Cicero lib. 1. de
B Oratore & pro Cæcinna, & Quintilian. lib. 4. Testamenta item ab iis confirmata, aut rescissa fuisse, ostendit pluribus exemplis Valerius: & eosdem in officioso testamento cognouisse, Scæuola & Paulus, ff. de inofficioso testamento testes sunt. De hæreditatibus vero Cicero de lege Agraria. Quinetiam iidem de causis iuris grauissimis, & obscurissimis iudicasse à Tacito in Dialogo de Oratoribus, & Seneca libro 3. de beneficiis dicuntur. Sed de Centumuiris alibi plura dicta sunt. Iam de postulando Iudice & Iudicio a-
C gendum.

Concepta igitur actionis intentione, litigatores pro natura actionis aut Iudicem, aut recuperatores, aut iudicium à Prætore postularunt. Hoc enim ius fuit Magistratus eius: cuius fuit iurisdictio, vt hæc dare postulantibus posset. Iudicis nomine ipsum siue Iudicem siue arbitrum, cum vnus postulabatur, significarunt. Ea vero res in hunc modum est acta: Si res ageretur eiusmodi, vt lis de facto, aut de certo iure esset, & minime controuerso, auctor Iudicem aduer-
D sario, quem ipsi commodum erat, ferebat in verba sponsionis: Ni ita esset. Rogabat autem eum, vt eo contentus esset, & non alium posceret, his verbis, de quibus Festus: Si alium procas, nive alium procas. Est enim poscere procare, quod dicitur in Iudice collocando. Sin autem Iudex, quem actor ferebat, à reo probabatur, tum Iudex conuenire dicebatur. Vbi vero Iudex conuenerat, postulabatur à Prætore verbis simul sponsionis allatis, in quæ postulabatur. Formula postulandi hæc erat: Iudicem, arbitrumve
E postulo: vti des in diem tertium, siue perendinum. Hinc etiam adigere arbitrum, & sumere arbitrum, dicebatur. Eadem ratio in postulando recuperatorio, & Centumuirali iudicio fuit. Non postulabantur autem Centumuiri, nisi vtrique litigatores in eos subscripsissent. Plinius libro 5. epistolarum. Post hæc ille subscripsit Centumuirale iudicium, mecum non subscripsit. *Cicero pro Q. Roscio & pro Cluentio Valer. lib. 2. Asconius. Cicero pro Murana & Cæcinna, Plautus in Bacchidib.*

F Vbi Iudex, aut Recuperatores, aut Centumuiri postulati sunt, in arbitrio Prætoris fuit, aut dare, aut non dare, prout in edicto proposuerat. Si dedit, dedit eos, qui salua lege dari potuerunt. Vt enim scribit Paulus *ff. de iudiciis:* Non omnes Iudices dari possunt ab iis, qui Iudicis dandi ius habent: quidam enim lege impediuntur, ne Iudices sint, quidam natura, quidam moribus. Natura, vt surdus & mutus, & perpetuo furiosus, & impubes, quia iudicio carent: Lege qui Senatu motus est: Moribus, fœminæ & serui,

serui, non quia non habent iudicium, sed quia receptum est, vt ciuilibus officiis non fungantur. Hactenus Paulus. Dedit etiam in ea verba, quibus sunt postulati. Hæc vero fuit formula quędam ab ipsa intentione actionis, & conceptæ sponsionis accepta, & quidam hoc modo: Esto Iudex, & si pateat, rem ita esse, pronuncia (pater hìc significat idem, quod inuenitur, manifestum fit, vt docet Festus.) In plerisque autem actionibus iubeant alterum litigatorum damnari. Ex quo scriptum est à Iustiniano omnia iudicia fuisse absolutoria. Quemadmodum vero singulæ formulæ intentionum ad formulas iudiciorum sint redactæ, breuiter superioribus exemplis repetitis, demonstremus. In vindicatione rei corpus habentis C. Aquillii iudex esto, si daret fundum Capenatem, de quo Seruilius agit cum Catulo, Seruilij esse ex iure Quiritium, neque is Seruilio à Catulo restituatur, tuum Catulum damnato. Quod si exceptio intercederet, addebat: Extra quam si testamentum prodatur, quo apparet, Catuli esse. Sæpe tamen Prætor reo iniquus exceptionem addere noluit, qua de causa Tribuni plebis appellari poterat. Quod ostendit Cicero in Lucullo inquiens: Postulat, vt excipiantur hæc inexplicabilia. Tribunum aliquem censeo adeant, à me istam exceptionem nunquam impetrabunt.

In vindicatione rei corpore vacantis ita: Si paret vsumfructum fundi Seruilij esse Mæuij, neque Seruilius eum vtifrui finat, tum Seruilium damnato. Si paret, ius eundi, agendi per fundum esse Mæuij, neque Seruilius eum ire, agere sinat, tum Seruilium damnato. Si paret, ius ex fundo Seruilij aquam ducendi, vel ius versus ædes Seruilij altius tollendi esse Mæuio, neque Seruilius aquam ducere aut altius tollere sinat, tum Seruilium damnato. In causa libertatis, & ventris sic: Si paret, Seruilium liberum, aut ingenuum esse, liberum, aut ingenuum pronunciato. Si paret, Stichum seruum, aut libertum Mæuij esse, seruum aut libertum pronunciato. In Condictione vero ita. Si paret, Seruilium Mæuio mutui, aut depositi nomine centum dare oportere, neque eos restituerit, Seruilium damnato. Si paret, Seruilium domum aut nauim ædificare, aut vestem polire ex stipulatu oportere, neque satisfecerit cum damnato. In mistis ita: C. Aquillii iudex esto, itaque familiam herciscitor, vt, quod cuique ex hæredibus adiudicandum esse videbitur, quodque Seruilium Mæuio dare, facere oportet, iudices. In pœnalibus actionibus hoc modo: Iudex esto, si paret, Mæuiũ centum Seruilio abstulisse, & manifeste deprehensum esse, Mæuium in quadringentos damnato. Item in cæteris, quæ sequuntur, huius generis. In iis vero, in quibus pars petitur, hoc pacto: Si paret, Mæuium Lucio Seruilij filio centum mutuo dedisse, tum Lucius pater, quantum ex filij peculio facere poterit, damnetur. In iis vero, in quibus cum dominis agitur causa seruorum, ita: Si paret, Seruilium Sticho Mæuij seruo iussu Mæuij centum credidisse, neque Mæuius Seruilio satisfaciat, tum Mæuius damnetur. In actionibus Bonæ fidei hoc modo: Si paret, Mæuium Seruilio domum aut vendidisse, aut locasse, tum quantum Mæuium Seruilio ob eam rem dare ex fide bonæ oportet, tanti damnetur. In arbitrariis ita: Esto arbiter, & si paret, Mæuium metu coëgisse Seruilium, vt centum daret, aut dolo malo iniquis ponderibus vsum, vt eum fraudaret, aut eidem stipulanti spopondisse, se centum tritici modios Bononiæ daturum, neque arbitrio iudicis eis satisfaciat, tum quantum Seruilius in litem iurauerit, tanti damnato. Hæ sunt formulæ vsitatæ, quas reperire licet in Pandectis. Plures habet Sigonius. Pergamus.

Vbi Prætor iudicem ac iudicium hoc modo dederat, tum deinceps numerum testium, quibus denunciaretur testimonium, præscribebat, qui plerumque decem fuerunt. Indicat hoc edictum Prætoris de recuperatorio iudicio dando, cuius meminit Probus in libro de notis: Quanti ea res erit, tantæ pecuniæ iudicium recuperatorium dabo, testib. publice duntaxat decem denunciandi potestatem faciam. Indicat & lex Manilia, de qua alibi.

Cum autem denunciandi potestatem dicebant, præcisa oratione denunciandi testimonij facultatem intelligebant. Interdum etiam is, vnde petebatur, dante Prætore actori iudicium, Tribunus plebis appellabat, & iudicium recusabat: qui vero appellatus erat, is interdicere auxilij causa poterat. Cicero pro Quinctio in Antonium: Non venirem contra iniuriam, quam intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure Prætorio. *Asconius in Orationem in toga candida.*

Cap. XV.

De Satisdationibus, contestatione litis, & iudicio faciendo.

Dato inde, acceptoq; iudicio satisdationes præstitæ sunt, vel ab ipsis litigatoribus, vel ab eorum procuratoribus. Fuerunt vero satisdationes duæ, Iudicatum solui, & rem ratam haberi: quorum alterum ad actorem, alterum ad procuratorem pertinebat. Ac si actio esset in personam debitoris, procuratores soli satisdabant: actorum quidem de rato, reorum vero iudicatum solui. Itaque in Edicto ita fuit: Cuius nomine quis actionem dari sibi postulauerit, ei, quo nomine agit, id ratum habere eum, ad quem ea res pertineret boni viri arbitratu satisdet. Cicero pro Quinctio: Iste postulat, vt iudicatum solui, satisdaret. Illud etiam præcipui moris fuit in causis bonæ fidei, & arbitrariis, vt qui arbitrium adigerent, aliquando pecuniam deponerent, quæ compromissum dicebatur. Cicero pro Q. Roscio. De compromisso autem sic Paulus ff. de recept. qui arbitr. Compromissum ad similitudinem iudiciorum redigitur, & Proculus, *ff. pro socio.* Arbitrorum duo sunt genera, vnum huiusmodi, vt siue æquum, siue iniquum esset, ei parere necessum foret quod tunc obseruabatur, cum ex compromisso ad arbitrum

bitrum issset: alterum eiusmodi, vt ad boni viri arbitrium deberet redigi.

His vero rebus omnibus absolutis, litem contestabantur. Contestari autem litem tum dicebantur, inquit Festus, cum ordinato iudicio, vtraq; pars dicebat. Testes estote. Atque his demum rebus perfectis, vterque litigator sibi denunciabat in perendinum diem. Nam in eum Iudex datus fuerat. Vnde ea denunciatio Comperendinatio & Condictio dicta. Sic enim Asconius: Comperendinatio est ab vtrisq; litigatoribus inuicem sibi denunciatio in perendinum diem: namq; cum in rem aliquam agerent litigatores, & pœnase Sacramenti peterent, poscebant Iudicem, qui dabatur post tertium diem, quo dato, deinde inter se in perendinum diem, vt ad iudicium venirent, denunciabant. Et Festus: Condictio est in diem tertiũ eius rei, quæ agitur, denunciatio. Quod si cum peregrino res esset, ille dies status dicebatur, teste Macrob. lib. I. Saturnal. c. 16. Stati dies, qui iudicii causa cum peregrino instituuntur: & Plauto in Curculione: Status condictus cum hoste dies. Hostis nunc more veteri significat peregrinum. Apud Probum etiam illæ notæ I. D. T. S. P. in actionibus exponuntur, In diem tertium, siue perendinum. Est autem illud intelligendum, vniuersam iudicii priuati formam siue legibus, siue morib. fuisse contentam, quousque Augustus Imperator, cum Rempublicam constitueret, legem Iuliam tulit qua diligentius hæc omnia sanxit, cuius legis meminit Agell. lib. 14. Vlpianus, item Callistratus *ff. de receptis*.

Vbi vero dies tertius accessit, tum iudicium factum est, nisi aut Iudex, aut alter litigatorum absuit. Quod si causa absentiæ fuit morbus (lex XII. Tabularum, Paulus Agellius, & alii plures Sonticum illum morbum dixerunt) dies iudicii prolatus est. Sic enim lex XII. Tabularum: Si Iudex, alterue ex litigatoribus morbo Sontico impediatur, iudicii dies diffisus esto, qua de alibi. Postquam autem Iudex venit, ex templo ad iurandum accessit, se ex lege iudicaturum. Arbiter enim non iurauit. Formula iurisiurandi solemnis fuit: Ex animi sententia, Cicero in Lucullo, & Iustinianus. Locus in Comitio ad Aram, quæ Puteal Libonis dicebatur. Erat autem Puteal Libonis ara in Comitio, in gradibus ipsis, ad læuam Curiæ sita, in quam iurari solebat, sic dicta à puteo, in quo Accij Nauij nouacula, cum cote defossa fuerat. Solemne autem iusiurandum erat, iurare Iouem lapidem: si ego te sciens fallo, ita me eiiciat Diespiter bonis, salua Vrbe, & arce, vt ego hunc lapidem. Iurasse autem aram tenentes, ostendit Cicero pro Flacco his verbis: Ergo is, cui, si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam quod volet, iniuratus probabit? Sed pergam ad reliqua. Quod si iudex venit, litigatorum autem alter non venit, neq; morbũ accusauit, tum Prætor peremptorium edictum in eum edidit. De quo sic Vlpian. *ff. de iudicijs*. Ad peremptorium iudicium hoc ordine venitur, vt primo quis petat post absentiã aduersarii edictum primum, mox alterum, & tertium. Quibus propositis, tunc peremptoriũ impetret, quod inde hoc nomen sumpsit, quod perimeret disceptationem, hoc est, vltra non pateret aduersarium tergiuersari. In peremptorio autem comminaturis, qui edictum dedit, etiam absente diuersa parte cogniturum se, & pronunciaturum. Nonnunquam post vnum vel alterum, nonnunquam statim, quod appellatur vnum pro omnibus. Hæc autem æstimare oportet eum, qui ius dicit, & pro conditione causæ, vel personæ, vel temporis: ita ordinem edictorum, vel compendium moderari. Hactenus Vlpianus.

Vbi vero vterque litigator aduenit, Iudex vtrumque iurare iussit. Id iusiurandum Calumniæ iuramentum appellarunt. Nam actor quidem iurauit, se non Calumniæ causa inficiari Ciceroni pro Milone, & Q. Roscio iurare in litem dicitur. Id autem interpretantur Iurisconsulti, actorem iurasse, se litem ex æquo, & bono æstimaturum. Atque vnus quidem Iudex si fuit, is vnum, aut duos iudicii socios Iurisperitos sibi adiunxit, qui quidem non ipsi iudicarunt, sed consilium communicarunt. Iudex autem sæpe stans iudicauit, sed vt verisimile videtur, de re parua. Cicer. in Bruto. Quemadmodum autem tales Iudices cognoscerent, paucis exponit Titius in oratione apud Macrobium lib. 3. Saturnalior. cap. 16. loquens de Iudicibus sui temporis: Veniunt, inquit, in Comitium tristes, iubent dicere, quorum negotium est, narrant. Iudex testes poscit. Ipse it minctum, vbi redit, ait se omnia audiuisse, tabulas poscit, literas inspicit, vix præ vino sustinet palpebras, &c.

Cum autem litigatores, siue patroni eorum iussi essent dicere, tum vero duobus modis dixerunt: vno paucis, altero pluribus verbis. Breuem expositionem appellarunt causæ coniunctionem, de qua sic Asconius: Cum litigatores ad iudicem venissent, antequam causa ad Iudicem ageretur, quasi per indicem rem exposuerunt. Atque id ipsum dictum est causæ coniectio, quasi causæ suæ in breue coactio. Longioris expositionis exemplo sint causæ à Cicerone defensæ P. Quinctij & Qu. Roscii. Causa vero acta ita est, vt testib. literis & argumentis ex ipsa re, qua de agebatur depromptis, vtrinque certatum sit. Eius rei conficiendę, ac status excogitandi, atque eo probationes omnes conferendi artificium in libris Oratoriis multis verbis est demonstratum. Neque enim in aliis præceptis antiqui Rhetores tam Græci, quam Latini plus studii, aut operæ consumpserunt. De testibus & tabulis, si qua ad hunc pertinent afferemus, cum de publicis iudicijs disseremus. Et hæc quidem de Reeuperatorio iudicio intelligenda sunt, cuius exemplum est Oratio pro Cæcinna. De centumuirali, cuius longe alia ratio fuit, pauca sunt adiicienda.

Ad Centumuiros causas detulere Prætores perplexi iuris controuersiam continentes, non tamen ipsi eis iudiciis præfuere, aliis fortasse munerib. occupati: verum eas Decemuiris stlitibus iudicandis attribuere, qui, vt supra dixit, ex consilio Prætorio exstiterunt. Hi vero Centumuiros non solum sortiti sunt, sed etiam coegerunt, atque eis præfuerunt, & litigatores citarunt, & omnino hasta posita totum

tum iudicium pro suo arbitrio moderati sunt, non in foro, sed in Basilicis, id est, in aulis, quæ eius officij causa constructæ erant, quarum illustres fuere Porcia & Iulia. Ipsa vero Centumuiralia iudicia in plura consilia distributa erant, & cognitio causarum Centumuiralium in orbem per eam consilia circumducebatur, perinde atq; hodie fit in Italia in Iudicialibus quæ appellantur Rotis. Quin etiam aliquot causæ eiusmodi fuerunt, vt primum à Decemuiris, deinde à Centumuiris iudicatæ sint, eæque præiudiciales appellantur. Præiudicium nimirum ipsum Decemuirum iudicium, quod ante Centumuirale factum est, nominatum. Cæterum Centumuiralia iudicia aucto numero Iudicum procedente tempore in quatuor consilia fuere tributa, vt testantur Plin. lib. 4. & 6. epist. Quinctilian. lib. 12. Valer. Maxim. lib. 7. Fuerunt porro quædam causæ, quæ à Decemuiris, & Centumuiris cognitæ sunt, vt de libertate, quæ duplex assertio dicta, & de ventre agnoscendo, & aliæ. De libertate testis est Cicero pro Cæcinna, & pro Domo. Itaque libet suspicari, quæ apud Iurisconsultos Præiudicia inde subsecuta, Centumuirum. Satis enim constat, Iustinianum in libro de actionib. Præiudiciales actiones vocare de libertate, & ventre cognoscendo. De libertate autem cognitum esse & à Decemuiris, & à Centumuiris, ex Cicerone manifestum est. Ex quo intelligitur, iudicium Decemuirum ratione subsequentis iudicii Centumuiralis fuisse præiudicium. In quam sententiam etiam Vlpianus accipiendus est, *ff. de in ius vocando, & de liberali causa*, vbi significat optionem esse dandam ei, cuius de libertate agitur, an cognitionem causæ suæ malit per Centumuiralia iudicia circumduci, an audita à Decemuiris causa, non præiudicium, sed sententiam proferri. Quanquam autem Decemuiri præiudicium Centumuiralibus causis fecerint, non tamen omnibus fecerunt, sed aliquibus tantum, quemadmodum ex Vlpiano, *ff. si ingenuus esse videtur*, intelligi potest, & ex Quinctiliano lib. 5. & 11. vbi secundam assertionem appellasse videtur secundum iudicium de libertate à Centumuiris factum: Cum primum Decemuiri fecerint: partes Centumuiralium causarum causas aliquot, quæ duplicia sunt nactæ iudicia, vnum Decemuirum, alterum Centumuirum: itemque hastas duas, vnam Decemuirum, Centumuirum alteram. Ex quo factum, vt ex duobus de eadem re iudiciis factis primum præiudicium, secundum iudicium dictum sit. Centumuiralium porro causarum quanquam nullæ extant, neque apud Ciceronem, neque apud alium quenquam orationes, cum inter priuatas essent grauissimæ, exempla tamen similium iudiciorum multa attulit Valerius loquens de Testamentis. Has autem causas agere oratores eodem, quo superiores, artificio, vt ex Ciceronis Rhetoricis, & Asconio conuincitur. Quemadmodum autem Iudicem sese gerere oporteat his causis, declarat Cicero lib. 3. Officiorum his verbis: At neq; contra Rempublicam, neque contra iusiurandum, ac fidem amici sui causa vir bonus faciet, nec si iudex quidem erit, de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit Iudicis: tantum dabit amicitiæ, vt veram amici causam esse malit, vt perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, id est, vt ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaque præclarum accepimus à maioribus morem rogandi iudiciis si eum teneremus, quæ salua fide facere possit.

Cap. XVI.

De sententiæ latione, in integrum restitutione, addictione, iudicio calumniæ, & falsi.

Causa demum vtrinque perorata, post meridiem ad ferendam sententiam, quodcunque fuerit iudicium, ventum est. Sic enim scriptum erat in XII. Tabulis: Post meridiem præsente ambobus litem addicito: Sol occasus suprema tempestas esto. Supremam nominat, quia post supremam ius dici, aut causa cognosci non poterat. Quod si Iudices causam non intellexissent, dixerunt, sibi non liquere. Agellius lib. 14. Cicero pro Cæcinna. Si vero in causa nihil obscuritatis habuerunt, sententiam tulerunt. Sententiæ porro ferendæ non vna omnium Iudicum, neque in omnibus causis ratio fuit. In nonnullis enim causis, vt de libertate & ventre cognoscendo pronuntiarunt, sibi videri hominem aut liberum, aut ingenuum, aut seruum aut libertum: aut filium esse, aut non. Vlp ff. de liberali causa. In actione vero iniuriarum pronunciarunt, aut iure fecisse videri, aut non iure fecisse videri. Iustinianus tit. de iniuriis. In aliis causis alterum condemnabant, alterum absoluebant. Dicebant autem, aut condemno, aut ille debet: aut, solue: aut redde. Macer. *ff. quæ sentent.* Si Iudex ita pronunciauerit cum constet, Titium Seio ex illa specie quinquaginta, item ex illa viginti quinque debere, iccirco Titium Seio centum condemno. Vlpianus *ff. de re iudicata*. Si is, qui petit, summam expresserit, & Iudex ait, Solue, quod petitum est, valet sententia. Addere etiam soliti fuerunt Iudices in sententiæ latione hæc verba: Si quid est mei iudicii: Cic. lib. 2. de Finibus, in Epistolis ad Q. Fratrem: Prætor iudicare solet deberi. Absoluendi vero formula fuit: Secundum illud litem do. Cicero pro Q. Roscio. Seneca lib. 7. controuersiarum. Neque vero illud præterire oportet, quod est apud Iustinianum; Omnia iudicia fuisse absolutoria, quia si ante rem iudicatam reus satisfaceret actori, officio Iudicis conueniebat, eum absoluere, licet in ea causa fuisset, iudicii accipiendi tempore, vt damnari deberet.

Exemplum est eius rei apud Ciceronem pro Q. Roscio. Non tamen omnia iudicia fuisse talia existimauerim. Etenim in iis, quibus non res, sed pœna petebatur, restituta re non tamen absoluebantur, vt Venuleius ostendit *ff. quæ in fraudem creditorum*: Hæc actio, inquit, restituendæ gratia, non pœnæ nomine

mine datur, ideoque absolui debet reus, si restitue- A rit.

In arbitrariis præcipua aliqua obseruatio fuit Arbitri: primum pronunciarunt arbitrium, deinde, nisi reus arbitrio paruisset, sententiam protulerunt, eumque condemnarunt. Arbitrium autem pronunciarunt ita: Arbitror, te hoc modo satisfacere actori debere. Sententiam vero pronunciarunt hoc modo, vt scribit Pomponius *ff. de arbitris:* Quantum ei debes, redde. Diuisioni vestræ stari placet, pro ea parte, quam soluisti creditoribus accipe. Quod si reus ar- B bitrio iudicis non parebat, tum arbiter actori iusiurandum in litem deferebat, id est, iubebat illum iurare, quanti litem æstimaret, vt reum non modo damnaret, quanti ea res erat, sed etiam quanti actor æstimaret. Vlpianus *ff. de rei vindicatione.* Est porro intelligendum, Iudicem in arbitriis liberiorem fuisse, quam in ijs, quæ stricti iuris sunt, quod in iis neque pluris neque minoris damnare poterat, quam quantum petebatur in hoc, quantum actori restitui oporteret, æstimabat: in ijs exquirebatur tantum, quod C lingua nuncupatum esset, in his non tam quod in contrahendo dictum erat, quam quod bonæ fidei ratio exigebat: in iis compensationis rationem habere non licebat, in his licebat. Vt si quis peteret decem, & deberet quinq;, Iudex in illis debitorem damnabat decem, in his quinque. Arbitros tamen Prætoris & ipsos imperio fuisse subiectos, docet Vlpianus *ff. de receptis arbitr.* Notauit etiam Asconius in caussis leuioribus singulos Iudices sententiam de tabula pronunciasse.

Porro iudicio caussæ perfecto, secuta sunt tria alia D iudicia, vnum de reo, alterum de petitore, tertium de Iudice. Rei iudicium fuit duplex, vnum pro reo, Restitutio in integrum appellata: alterum contra reum, Addictio. Petitoris autem iudicium Calumniæ, Iudicis, Falsi iudicium est vocatum. Restitutio in integrum fuit huiusmodi. Quoniam fieri poterat, vt aliquis in actione vel recusanda, vel accipienda multis modis lapsus esset, post sententiam semel latam dabatur damnato potestas litis tractandæ, atq; ea dicebatur Restitutio in integrum. Paulus ff. de in integrum restitutionibus: Integri restitutio est redinte- E grandæ rei, vel causę actio, item integri restitutio est actio Prætoria, quam rem certam, aut ius, aliamue quamlibet causam redintegrari postulamus cũ quid per metum, vel dolum, vel status permutationem, vel iustum errorem, vel necessariam absentiam, vel ætatis infirmitatem gestum est, &c. Plura traduntur ab Vlpiano & alijs. Itaque in Edicto fuit: Quod metus causa gestum erit, ratum non habebo. Vbi notat Vlpian. dem. olim edici consueuisse: Quod vi metusue causa. Sed postea detractum esse vis mentio- F nem, ideo quia quodcunque vi atroci sit, id metu quoque fieri videtur. Item in eodem: Quæ dolo malo facta esse dicuntur, si de his rebus alia actio non erit, & iusta causa esse videbitur, iudicium dabo, &c. Plures formæ ab Vlp. petantur.

Addictio autem, quæ fuit iudicium contra reum, huius fuit generis. Post triginta dies, quam quis debere iudicatus fuerat, iterum in ius rapiebatur & ni iudicatum faceret, id est: pecuniam debitam solueret, à Prætore creditori nexus addicebatur, nisi sponsorem dedisset, atq; à creditore abductus priuatum in carcerem condebatur, donec aut pecunia aut opera satisfecisset. Cicero pro Flacco: Iste cum iudicatum non faceret, addictus Hermippo, & ab hoc ductus est. Hoc plurib. explicat Agellius l. 20. ex lege XII. Tabular. quæ est huiusmodi: Æris confessei rebusque iure ioudicateis, 30. dies iusteis sunto: Post idea in lux manus iactio esto. in ious ducito. nei ioudicatum facit, aut Quipsendo ioure vindicit, secum ducito, vincito aut neruo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore: aut si volet maiore vincito: sei volet, suo viuito, nei suo viuit, qui eum vinctum habebit, libras farris in dies dato sei volet, plus dito. Hæc sunt verba legis, ita restituta à Iosepho Scaligero, reliqua quæ ab Agellio pro explicatione eius legis adducuntur, ex præcedenti libro repetantur, vbi totam legem explicauimus. Hic ergo addicti, & nexi vocati sunt Addicti, propter iudicium Prætoris: Nexi, propter vincula creditoris. Addictus est autẽ, vt inquit Quinctilianus, quem lex seruire, donec soluerit, iubet. Nexus, teste Varrone, liber, qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debet, dum soluerat, dat.

Iudicium vero in petitorem fuit, si calumniatus fuisse argueretur. Erant autem calumniatores, qui accepta pecunia litem falso intenderant, aut prætermiserant. De ijs Vlpianus ff. de calumniatoribus: In eum, qui vt calumniæ causa negotium facesseret: vel non facesseret, pecuniam accepisse dicetur, intra annum in quadruplum eius pecuniæ, quam accepisse dicetur, post annum simpli in facti actio competit. Item Hoc edicto tenetur, qui non depectus est. Depectus autem dicitur turpiter pactus. Cicero pro Milone. Qui calumnia litium fundos alienos petebat. Vide etiam Agellium lib. 13.

Vltimum iudicium fuit in Iudicem: si ob iudicandum pecuniam accepisset, de quo in XII. Tabulis scriptum fuit. Vnde Agellius lib. 20. Nisi duram esse legem putes; quæ Iudicem, arbitriumue datum, qui ob rem iudicandam pecuniam accepisse conuictus est, capite punit. Qui vero Iudex sciens dolo malo iniuste iudicabat, is litem suam facere, dicebatur, auctor Vlpianus ff. de iudiciis, Iudex tunc litem suam facere intelligitur, cum dolo malo in fraude legis sententiam dixerit, dolo malo autem videtur hoc facere, si euidens arguatur eius vel gratia, vel inimicitia, vel etiam sordes, vt veram æstimationem litis præstare cogatur. Is etiam videtur litem suam fecisse, qui ad constitutum tempus in iudicium non venit. Macrob. lib. 3. c. 16. in Oratione Titii de Iudicibus: Inde ad Comitium vadunt, ne litem suam faciant. Abrogata inde lege XII. Tabularum, lege repetundarum de hoc crimine quæsitum est, quemadmodum, qui falsum testimonium dixerunt, lege de falso postulati pœnas dederunt, vt mox ostendemus. Ac de priuatorum quidem iudiciorum consuetudine hæc hactenus.

CAP.

Cap. XVII.

Quæ publica iudicia fuerint, item de criminibus & pœnis.

Cognita priuatorum iudiciorum ratione, de publicis differendum est. Eorum enim longe alia ratio fuit, quam priuatorum. Neque enim, vt inquit Iustinianus, per actiones ordinata sunt neque omnino simile quidquam cum priuatis iudiciis habuerunt, magnaque diuersitas eorum fuit, & in instituendo, & in intendendo. Publica vero dicta sunt, quod cuiuis è populo actio permitteretur. Cæterum iudicia publica fuerunt decreta, quæ de criminibus, Quæsitore aliquo iudicium exercente, Iudices ab eo dati fecerunt, prout leges de singulis criminibus cognoscendis latæ iusserunt. Quæ vt planius intelligantur de criminibus primum & pœnis, deinde de Quæsitoribus, tum de iudicibus, inde de quæstionum exercitionibus, dicemus.

Crimina maleficia fuerunt, quæ aut aduersus Rempublicam commissa sunt, aut populus Romanus aduersus Rempublicam commissa existimauit, atque iudicio legibus constituto pœna vindicanda putauit. Itaq; non solum iniuriæ factæ Senatui, aut populo, aut Magistratibus: sed etiam nonnullæ priuatis illatæ, publicorum iudiciorum legibus comprehensæ sunt.

Reipublicæ directo factæ dicuntur, vt si quis maiestatem populi Romani, aut magistratuum eius minuisset, publicam, sacramue pecuniam auertisset, populi suffragia honoris adipiscendi gratia corrupisset, socios spoliasset, aut pecuniam ob iudicandum cepisset, quæ crimina appellarunt maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, & vis publicæ.

Priuatis factas ad se pertinere populus existimauit, si quis hominem telo occidisset, si veneno necasset, si parentibus manum intulisset, si falsum testamentum, falsumue nummum fecisset, si vxorem alterius corrupisset, si seruum alienum aut celasset, aut vinxisset, aut emisset sciens, insciente domino, vnde hæc crimina nomen acceperunt, inter sicarios, veneficii, parricidii, falsi, adulterii, plagii. Quin etiam cum priuatos attingerent, de ijs quæstionem publicam constitui lege aliqua voluerunt, ea pro criminibus habita sunt, vt circumscriptio pupillorum lege Lætoria, de qua Cicero de natura Deorum: Inde iudicium publicum rei priuatæ lege Lætoria.

Vt autem non omnia rerum priuatarum iudicia priuata fuerunt, sic non omnia in quibus crimen versatum est, fuerunt publica: sed ea demum, quæ legibus publicarum quæstionum sunt constituta, quod docet Macer libro primo de iudicijs publicis. Quoniam autem causæ publicæ crimen ferme complexæ sunt, hinc nomen etiam criminalium inuenerunt.

Criminibus ipsis adiungi debet disputatio de pœnis, quibus ipsa crimina vindicata sunt. Pœnarum autem genera ex auctoritate Tullij octo prodidit I-A sidorus, damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, seruitutem, & mortem, quarum aliæ bona læserunt, vt damnum: aliæ corpus, vt vincula, verbera, & talio: aliæ ius, vt ignominia, exilium, & seruitus: aliæ vitam, vt mors.

Damnum alio nomine mulcta est dicta. Mulcta Sabinum vocabulum fuit, eaque in ouibus & bobus æstimatis constitit, quibus primis temporibus Italia abundauit. Itaque vt scribit Agellius lib. 11. Suprema mulcta erat duarum ouium & triginta boum, pro B copia scilicet boum, & penuria ouium. Sed cum eiusmodi mulcta pecoris, armentique à Magistratibus dicta erat, adigebantur boues, ouesque alias pretij parui, alias maioris, eaque res faciebat inæqualem mulctæ portionem, idcirco postea lege Ateria constituti sunt in oues singulas æris deni, in boues, æris centeni. Minima vero mulcta fuit ouis vnius. Quando autem à Magistratibus populi Romani more maiorum mulcta dicebatur, vel minima, vel suprema: obseruari solebat, vt oues genere virili appellaren-C tur, atque ita M. Varro hæc legitima verba, quibus minima mulcta diceretur, concepit: M. Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnam ouem mulctam dico: ac nisi eo genere diceretur, negauerunt, iustam videri mulctam. Hæc ex Varrone Agellius. Festus autem ita: Mulctam Osci dici putant pœnam quandam. M. Varro ait, pœnam esse, sed pecuniariam, de qua in primo libro epistolicarum quæstionum refert. Maximam mulctam dixerunt trium millium, & viginti assium, quia non licebat quondam pluribus triginta bobus, D & duabus ouibus quenquam mulctare, estimabaturque bos centussibus, ouis decussibus, vt scribit Agellius. Quam autem legem Ateriam vocauit Agellius, eam Tarpeiam nominat Festus, quod Aterius cum Tarpeio Consul eam tulerit. Pro mulcta vero etiam sæpe pecuniam dixerunt.

Vinculorum nomine complexi sunt compedes, pedicas, manicas, catenas, neruos, boiam, & carcerem. Plautus in Asinaria: Qui aduersum stimulos, laminas, crucesque, compedesque, neruos, catenas, E carceres, numellas, pedicas, boias, &c. Compedes vinculum est, quo pedes irretiri solent, ab impediendo dicti, teste Nonio. Pedica, vinculum quo pedes vinciuntur. Manica, quo manus, Nonius. Neruum, ait Festus, appellamus ferreum vinculum, quo pedes impediuntur, quanquam Plautus eo etiam ceruices vinciri, ait: Perfidiose captus, eo ædepol neruo ceruices probas. Boiæ, id est genus vinculorum, tam ligneæ, quam ferreæ dicuntur, Festus, vbi Scaliger addit ex antiquis Glossis Boiam proprie esse F collare. Carcerem ædificatum fuisse ab Anco rege, scribit Liuius l. 1. imminente foro ad terrorem crescentis audaciæ omnia ad coercendos & constringendos homines comparata. Vnde illa Ciceronis in VII. in Verrem: Quæret, quamobrem fasces Prætoribus præferantur, cur secures datæ, cur carcer ædificatus, cur tot supplicia more maiorum in improbos constituta? Cæterum reorum custodia duplex fuit Carcer & priuata domus. Ante confessionem in libe-

in liberas custodias tradere consueuerunt: Liberæ autem custodiæ dicebantur, cum apud Magistratus domi, aut apud priuatos, nobiles ponebantur custodiendi, quemadmodum de Indice Bacchanalium scripsit Liuius, & de Coniuratis Sallustius. Post confessionem vero in vincula publica conijciebantur. Venuleius ff. de custodia reorum: Reus confessus, donec de eo pronunciaretur, in publica vincula coniiciendus. Item Scæuolæ Reus confessus, ob solam confessionem conijci in vincula consueuit. Fuit autem custos quidam carceris, quem Commentariensem vocat Plin. lib. 7. c. 38. qui Triumuiro capitali, cuius summa carceris, & animaduersionis cura fuit, parebat. Ostendit hoc Valerius lib. 5. scribens, custodem carceris pietatem filiæ quæ in carcere matrem lacte sustentauit ad Triumuirum detulisse.

Verbera inflicta sunt virgis & fustibus. Virgis vsi sunt Magistratus, cum expeditis fascibus, lictores animaduerterunt in terga: præcessit autem verberatio extremum mortis supplicium. Fustigationem in castris adhibuerunt, & priuatim, Valerius libro sexto. Metellus vxorem, quod vinum bibisset, fuste interemit.

De Talione sic Isidorus: Talio est similitudo vindictæ, vt taliter quis puniatur, vt fecit: hoc enim & natura & lege est institutum, vt lædentem similis vindicta sequatur, vnde & illud est legis: Oculum pro oculo, dentem pro dente. Item Festus citat hæc verba legis: Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto. Permittit autem, inquit lex, parem vindictam. Hinc Iustinianus scripsit: Pœna iniuriarum per membrum ruptum talio erat. Agellius autem lib. 11. cap. 1. addit reum habuisse facultatem paciscendi & non necesse habuisse pati talionem, nisi eam elegisset. Sed de hac lege supra.

Ignominia fuit infamia. Cicero lib. 4. de Rep. teste Nonio. Censoris iudicium nihil armis Magistratuum, aut priuatum coegisset, fere damnato affert, nisi ruborem. Itaq; quod omnis ea iudicatio versatur tantummodo in nomine, animaduersio ista ignominia dicta est. Infames autem lege & edicto Prætorio factos, & quare, apparet ex Digestis de iis, qui notantur infamia. Cæterum infamia ius munerum, honorumque ciuilium ferme ademit.

Exilium intellexerunt, cum aqua & igni interdixerunt. Siquidem consuetudo loquendi obtinuit, vt omnes, quibus aqua & igni interdictum esset, quoniam exilii causa solum vertere cogebantur, exules appellarentur, vt est in Rhetoricis ad Herennium. Exilium autem non nominabatur in irrogatione pœnæ, sed aquæ & ignis interdictio, quam necessario sequebatur exilium. Neque enim sine aquæ & ignis vsu esse quisquam in Vrbe poterat, quod docet Cicero pro Cæcinna. Exilium non est supplicium, sed perfugium, portusq; supplicij. Nam qui volunt pœnam aliquam subterfugere aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est, locum, ac sedem mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, vt apud cæteras ciuitates, maleficium vllum esse exilio mulctatum: sed cum homines vincula, neces, ignominiasque vitant, quæ sunt legibus constitutæ, confugiunt, quasi ad aram, in exilium: qui si in ciuitate legis vim subire vellent, non prius ciuitatem, quam vitam amitterent. Ex illo autem ciues iure ciuitatis nudati sunt. Relegati autem dicti, teste Festo, quibus ignominiæ, aut pœnæ causa necesse fuit, ab vrbe Roma, alioue quo loco abesse, lege, Senatusque consulto, aut edicto Magistratus.

De seruitute autem, qua ius libertatis est violatum, & extremo supplicio, quo vita adempta, vt quæ horum iudiciorum non sint, post alio loco magis idoneo dicetur.

Quoniam autem has pœnas omnes duobus nominibus incluserunt, pecuniæ & capitis, ob id factum est, vt iudicia publica alia capitalia fuerint. Quod etiam scripsit Paulus ad Edictum principis his verbis: Publicorum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus pœna, mors, aut exilium est, hoc est, aquæ & ignis interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera non exilia, sed relegationes proprie dicuntur, tunc enim ciuitas retinetur. Non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coercitio pœna est. Hactenus ille.

Vt autem non omnes causæ criminales capitales fuerunt, veluti si maiestatis reus mulctatus esset pecunia: sic non omnes capitales crimen continuerunt, vt causa Quinctii, quæ à Cicerone capitalis dicitur (cum tamen sine crimine) quia infamiam afferebat, Quinctius autem Vadimonium deseruisse dicebatur, Modestinus ff. de verborum significatione: Licet capitalis Latine loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis, mortis, vel amissionis ciuitatis intelligenda est. Cicero pro Q. Roscio: Si qua sunt priuata iudicia, summæ existimationis, & prope dicam capitis, tria hæc sunt fiduciæ, tutelæ, societatis.

Cap. XVIII.

De Prætoribus, Quæsitoribus, Iudicibus Quæstionum, & Iudicibus.

Criminibus explicatis, transeamus ad Quæsitores. Quæsitores dicti, qui iudicium publicum exercuerunt, quam quæstionem vocarunt. Huic autem rei operam dederunt primum Reges, deinde Consules, post Magistratus ii, quos ei muneri Senatus, aut populus præfecit. De Regibus auctor est Dionysius lib. 2. qui Romulum Regem delicta maxima cognouisse, minora Senatoribus permisisse scribit, & Liuius lib. 1. qui, cum Superbum Regem scribat, vt metum populo incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis, per se solum exercuisse, propterque eam causam occidere, in exilium agere, bonis mulctare potuisse, non obscure, quid cæteri superiores reges seruarint, ostendit.

De Consulibus ex eo elicere possumus, quod in regum locum successerunt, & quod Brutus primus Consul de coniuratis vltimum supplicium, causa ipsa cognita

gnita sumpsit. Verum eodem anno id ius lege Valeria, de prouocatione lata, est imminutum, cautumque in posterum, ne Consul de capite ciuis Romani iniussu populi quæreret: verum ij demum, quos populus quæstionibus publicis præfecisset, qui inde Quæsitores parricidii sunt appellati, quos non multo post Reges exactos institutos scribit Pomponius, ff. de orig. iur. Vnde Festus, Quæsitores parricidij (siue Patricidij) appellatos ait, quos soliti fuerint creare causa rerum capitalium sæpius memoria celebratur, vt Cosso, & Medulino Consulibus anno CCCXL. item anno CCCXLIX. & anno DLXVI. Atque in hunc quidem modum vsque ad annum DCIV. Quæstiones publicæ exercitæ sunt, vt quotiescunq; res posceret, aut Consules, aut Dictator, aut Prætor Senatusconsulto, aut lege quærere iuberetur.

Anno autem ipso DCIV. perpetuæ quæstiones esse, ac proprium Quæsitorem habere cœperunt. Legem enim L. Piso Tribunus plebis tulit, qua quæstionem repetundarum perpetuam fecit, vt scribit Cicero in Bruto his verbis: Carbone forum tenente plura iudicia fieri cœperunt. Nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ nullæ ante fuerant. L. enim Piso Trib. pleb. legem primus de pecuniis repetundis, Censorino & Manlio Coss. tulit. Ii vero eo anno, quo dixi, Consules fuerunt. Quæstio vero perpetua facta intelligitur, cum Prætori in singulos annos mandatur: mandatur autem, cum hæc verba in lege de aliquo vindicando crimine lata ponuntur: De ea re Prætoris quæstio esto. Item Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt, &c. Post quæstionem de repetundis quæstio inde de peculatu, de maiestate, & de ambitu perpetua facta est: cumque sex tum crearentur in vrbe Prætores, mutata est tota ratio sortitionis Prætoriæ. Ante enim Prætores bini sing. domi iurisd. ex Senatusc. sortiebantur, vrbanam & peregrinam: reliqui quatuor prouincias foris gubernandas. Ab hoc vero tempore duæ iurisdictiones, & quatuor quæstiones in sortem ex Senatusconsulto à Prætoribus sex coniici cœptæ. Prætura vero Romæ acta prouincias sortiti sunt, in easque Proprætores profecti sunt. Demum L. Cornelius Sulla Dictator, vt inquit Pomponius, quæstiones alias quatuor publicas tulit, de sicarijs, veneficijs, falso, & parricidio: & propterea Prætores quoque quatuor, vt de ijs quærerent, addidit. Sic enim exponit Cicero in Verrem: Lex Cornelia testamentaria, nummaria (hæc est, quæ quæstionem de falso continet) cæteræ complures, in quibus non ius aliquod nouum in populum constituitur, sed sancitur, vt quod semper malum facinus fuerit, eius quæstio ad Prætorem pertineret ex eo tempore.

Quoniam autem numerus Prætorum, & ratio cognitionum earum iam inde ab initio permissa erant arbitrio Senatus: ob id factum est, vt raro, aut fortasse nunquam, nisi octo Prætores, quotannis sint creati, ita vt cum essent octo Prætores, & decem cognitiones, in iis deferendis pro voluntate Senatus variatum sit.

Vt enim antea aliquando binæ iurisdictiones, & A binæ prouinciæ singulis sunt tributæ: sic posthac & binæ iurisdictiones, & binæ quæstiones singulis, & iurisdictio cum quæstione vni, & vna quæstio duobus ex Senatusconsulto commissa est, id quod pluribus exemplis in medium prolatis demonstrat Sigonius.

Quanquam autem post annum DCIV. Prætores primum quatuor, deinde sex perpetui singularum quæstionum Quæsitores sunt cōstituti, vt eas quotannis sortirentur: non tamen omnia iudicia publica B ab ordinariis illis Quæsitoribus facta sunt, verum extra ordinem multæ quæstiones aut Senatusconsulto, aut plebiscito, vt ante, aut Consulibus, aut aliis Magistratibus, aut etiam priuatis hominibus mandatæ sunt: siue quia nulla dum lex de iis constituendis erat lata, siue quod lata erat illa quidem, sed pro rei atrocitate extra ordinem quærendum esse videbatur. Exempla etiam huius rei sunt apud Sigonium. Ac Quæsitorum quidem siue ordinarii essent, quanquam potestas ab ea lege, qua creati erant, tota C manauit: tamen omnium in his rebus collocata fuit, vt in foro, atque in tribunali, & in sella Curuli sedentes, iudice quæstionis aliquo (de quo iam dicetur) operam fidemque nauante, gladio posito, iudicium exercerent, cum eis Iudicibus, qui eis obuenissent, sedentibus in suis subselliis, scribis vero, accensis, præconibus, lictoribus, aliisque apparitoribus assistentibus, id quod ex Ciceronis oratione pro Cluentio, & eiusdem Bruto est manifestum. Cæterum quæstio, euersa Republica, merum imperium D est appellata. Sunt enim tria Magistratuum imperia celebrata, merum, non merum, & mistum. Merum fuit cognitio rerum capitalium, non merum priuatarum, quod proprie iurisdictio est appellata: mistum vtrarumque. Indicat Vlpianus *ff. de iurisdictione.* Imperium aut merum est, aut mistum. Merum est imperium, habere gladii potestatem ad animaduertendum in facinorosos homines. Mistum est imperium, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Iurisdictio est etiam iu-E dices dandi licentia, id est, merum imperium continet causarum capitalium cognitionem: mistum non solum cognitionem rerum capitalium, sed etiam iurisdictionem, id est, priuatarum cognitionem quæ cum multis aliis in rebus versetur, tum vel maxime in danda bonorum possessione, & dando iudicio posita est, vt supra ostendimus. Et Paulus ff. de officio eius, cui mandata est iurisdictio: Mandata iurisdictione etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari. Gladius autem, de quo di-F ctum est, insigne opinor fuit Magistratus publicum iudicium exercentis, sicut hasta Prætoris vrbani, priuatim iudicium exercentis.

Præterea vero hanc quæstionem, siue hoc merum imperium, publiciue iudicii cognitionem, aut exercitionem mandari alteri non potuisse, satis constat, nisi fortasse eadem lex, quæ de quæstione erat lata, quæstionem illam transmitti licuisse sanciuerit. Papinianus *ff. de officio eius, cui mandata est iurisdictio:* Quæcunque specialiter lege, vel Senatusconsulto tribuun-

A tribuuntur mandata iurisdictione non transferuntur, &c. Videlocum. Atque hæc quidem de Quæsitoribus.

Exceptis autem Prætoribus, quos summos Quæsitores fuisse diximus, erant etiam Iudices quæstionum, qui ab Asconio Principes quæstionum dicuntur, & distincti erant à Prætoribus, Quæsitoribus, & ab aliis Iudicibus, & creabantur ex Magistratibus, postquam Ædiles fuissent. Eorum officium erat, datam actionem exercere. Iudices sortiri, testes audire, quæstiones habere, tabulas inspicere. Prætores B autem actionem dabant, aut negabant & dimittebant. Sunt tamen qui opinentur, Iudicem quæstionis eundem cum Prætore fuisse: alii vero, eum non solum non Prætorem fuisse, sed hominem omnino priuatum, quarum opinionum refutationem habet Sigonius.

Restant cognoscendi Iudices, qui à Prætoribus Quæsitoribus, & Iudicibus quæstionum distincti fuerunt. Iudices vero dicti sunt, qui ex lege ad iudicandum adhibiti sunt, quorumque sententiam Prætor ipse pro tribunali pronunciauit. C Horum autem legendorum diligens admodum ratio fuit. Primum enim cautum est ex quibus ordinibus essent legendi, deinde quo numero in singulos annos, inde qua conditione, & qua ætate. De ordinibus si quærimus, primum lecti fuerunt ex ordine Senatorio, antiquo, ac Regio instituto, deinde ex Equestri, lege Sempronia C. Gracchi, tum ex vtroque, lege Seruilia Glauciæ, deinde iterum ex Senatorio tantum, lege Liuia D Drusi, tum ex tribus ordinibus Senatu, Equestri ordine, plebe, lege Plautia Siluani, tum ad Senatores solos tres traducta lege Cornelia Syllæ: inde ad tres ordines, Senatum, Equites, Tribunos ærarios, hi enim erant è plebe, lege Aurelia Cottæ: postremo redacta ad Senatores & Equites lege Iulia Cæsaris.

Numerus autem eorum à legibus ipsis præscribebatur, aut à lege Seruilia Glauciæ, quadringentorum quinquaginta. Itaque non idem semper fuit. Ætatis item non eadem ab omnibus habita fuit ratio. Nam E lege Seruilia Glauciæ cautum est, ne minor annis triginta, maior sexaginta legeretur. Cum autem aliis legibus triginta quinque præscripti essent, Augustus ad triginta redegit, teste Suetonio. Ea vero lectio per Prætorem vrbanum, aut peregrinum iura tum celebrabantur, prout lege sancitum fuerat, iique selecti Iudices appellati. Vide legem Corneliam & Seruiliam Glauciæ.

Quotannis autem lectos indicat Cicero in Verrem: Nunc Iudicem ex Cal. Ianuariis non habebimus. Munera vero Iudicum fuerunt, vt in legem iu- F rarent, citati à Prætore iudicium exercente adessent, in subselliis, quæ subiecta tribunali erant, ex lege sederent, ne inter se disputarent, postremo iurati sententias ferrent. Hæc etiam de Iudicibus, sequitur de actione.

CAPVT XIX.

De exercitatione actionis, siue instituenda actione, in ius vocatione, postulatione, nominis delatione, citando accusatore & reo.

Criminibus, quæstionibus & Iudicibus cognitis, deinceps de exercitione quæstionis, siue de instituenda actione, atque tota apud Prætorem agendi ratione differendum est. Ordo vero agendi talis fuit: Priuatus ciuis, qui priuati nomen deferre in animo habuit, eum in Ius vocauit, & Prætorem in foro adiens, qui de crimine illo cognoscebat, quod ipse deferre volebat, dicendi potestate accepta, postulauit, vt sibi nomen eius deferre liceret: qua re impetrata, nomen detulit. Nomine recepto, atque à Scribis, iussu Prætoris, in tabulas relato, ille reus est dictus. Ita primum præcessit in Ius vocatio, deinde postulatio, tum nominis delatio, ad extremum inde secuta est accusatio.

In ius vocatio.

Cæterum in Ius vocatio ita locum habuit, si ille, cui negotium parabatur, in Vrbe fuit. Habuit enim, vt puto, prehensionem, & eductionem perinde, atq; in priuato iudicio. Quod ostendit Seneca lib. 4. Controuersiarum, item in Ludo, & Macer ff. de accusationibus, cum scribit, qui sunt in Magistratu accusari non posse, quia sine fraude in Ius euocari non possunt. In ipsa vero vocatione eadem obseruata esse in iudicio publico, quæ in priuato seruata sunt, videtur verisimile.

Postulatio.

Vt autem in iudicio priuato, aduersario in Ius vocato postulabatur à Prætore, vt sibi liceret nomen deferre. Testes sunt Cælius ad Ciceronem, lib. 8. Epistolarum ad familiareis, Cicero ipse in Diuinatione, & ad fratrem, & Seneca in Ludo. Postulatio vero fiebat non solum præsente, sed etiam absente illo, in quem fiebat, vti Cicero ostendit scribens ad fratrem, cum Gabinium, postquam accessit ad Vrbem, necdum ingressum, à Lentulis de maiestate postulatum nunciat. Idem Cælius ad Ciceronem, & Valerius Maximus lib. 3. testantur.

Neque vero leges potestatem temere concesserunt, vt quicunque postulare, aut quicunque postulari possent. Scribit enim Macer ff. de accusationibus. Qui accusare possunt, intelligemus, si scierimus, qui non possunt. Itaque prohibentur accusare alii propter sexum, vel ætatem, vt mulier, vt pupillus: alii propter Sacramentum, vt qui stipendium merent, alii propter Magistratum, potestatemue: in qua agentes sine fraude in Ius euocari non possunt, alii propter delictum proprium, vt infames: alii propter turpem quæstum, vt qui duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, nummosq; ob accusandum vel non accusandum acceperint: alii propter conditionem suam, vt libertini contra patronos: hæc Macer. Quod autē scriptum est de muliere & pupillis idē eo loco tradunt Pompon. & Papinianus, sed tamen

cum exceptione, quæ ibi videatur. Quæ vero de ijs, qui accusare non potuerunt, à Iurisconsultis scripta sunt, ea ex legibus singulis de quoque crimine sumpta sunt. Neque vero solum leges præscripsisse videntur, qui postulare non possent, sed etiam ipsi Prætores pro potestate multos à postulatione videntur repulisse, vt Quæstores, ne Prætorum suorum nomina deferrent, propter necessitudinem, quæ intra illos intercedebat, teste Cicerone in Diuinatione. Eadem ratione non omnes postulari poterant, primum non Magistratus, deinde non ij, qui Reipublicæ causa absunt. De Magistratibus notum est illud libro 45. apud Liuium, vbi Seruilius reprehendit Galbam, quod si nocere Paulo voluit, non postridie, quam triumphauit, cum primum eum priuatum visurus esset, legibus interrogarit. De ijs qui Reipublicæ causa absunt, lex Memmia sanxit, cuius mentio fit apud Valerium lib. 3. Satis etiam constat, apud Romanos accusationis munus probro fuisse, laudem tamen attulisse ijs, qui, vt inquit Cicero in 2. de Officijs, aut Reipublicæ causa, aut patrocinij gratia, aut paternarum aut propriarum inimicitiarum causa ad accusationem accederent, eamque rem summo honori adolescentibus fuisse, quod etiam in Lucullo scripsit Plutarchus. Iam vero in causa repetundarum illud præcipue obseruatum est, vt populi qui repeterent pecuniam, ac spoliatos se per legatos quererentur, patronos quoque nominandi potestatem postularent, testibus Liuio lib. 43. & Cicerone in 1. de Oratore. Itaque in legibus de pecuniis repetundis præcipue sanctum est de patronis dandis & repudiandis. Hi vero qui sociorum patroni fuerunt, reorum accusatores extiterunt.

Sæpe etiam euenit, vt duo aut plures non solum in repetundarum, sed etiam ambitus, & aliorum criminum, accusationem sibi deposcerent. Quod cum accidit, tum iudicium factum est, vter deberet nomen deferre. Quod Vlpianus ostendit, ff. de accusationibus. Si plures existant, inquit, qui in iudiciis publicis accusare volunt, iudex eligere debet eum, qui accuset, causa scilicet cognita, æstimatis accusatorum personis, vel de dignitate, vel ex eo, quod interest, vel ætate, vel moribus, vel alia iusta de causa. Hoc autem iudicium Diuinationem dixerunt. Diuinatio porro dicta est, teste Asconio in Diuinationem Ciceronis, quia non de facto quæritur, sed de futuro, vter debeat accusare. Alii putant diuinationem dici, quod iniurati Iudices in hac causa sedeant, vt quod velint, præsentire de vtroque possit. Alii, quod res agatur sine testibus, & sine testibus, & sine tabulis, & his remotis, argumenta sola sequantur Iudices, & quasi diuinent. Agellius autem ita scribit lib. 2. Cum de constituendo accusatore quæritur, iudiciumque super ea re redditum, cuinam potissimum ex duobus pluribusue accusatio, subscriptioue in reum permittatur, ea res, atque Iudicum cognitio Diuinatio appellatur. Bassus, Diuinatio, inquit, iudicium appellatur, quoniam diuinare quodammodo Iudicem oporteat, quam sententiam sese ferre par sit. Et quæ sequuntur.

A Quale autem hoc iudicium fuerit, facile ipsa Ciceronis in Verrem Diuinatio, in qua cum Cæcilio disputat, potest docere.

Ex multis autem accusatoribus, qui primas egit, is accusator est dictus: qui secundas, & tertias, subscriptor. Hic vero, vt inquit Asconius, accusatorem adiuuare est solitus. Subscriptorum meminerunt Cornelius Nepos in vita Attici, Asconius in Cornelianam, & Scaurianam, Cicero in Verrem. Plutarchus etiam in Catone maiore scribit, legem fuisse, vt B reus accusatori daret custodem ad obseruandam accusationem eius. Tamen cum Cicero dixisset de Cæcilio, Custodem Tullio me apponite: Asconius interpretatus est; accusationis subscriptorem.

Nominis delatio.

Die constituta, venerunt in Ius Accusator & is, cui accusatio parabatur, ac præsente Prætore delatio nominis facta est. Primum autem, Accusator calumniam iurauit, deinde nomen detulit. Iurare calumniam, fuit solemne iusiurandum concipere, se non C calumniandi causa nomen delaturum esse. Liuius lib. 44. Cælius ad Ciceronem, lib. 8. Epistolarum ad familiareis, & Asconius in Cornelianam, Hoc in lege Seruilia de iurare calumniam dicitur. Quoniam autem idem est Delatio nominis in iudicio publico, quod in priuato intentio litis, verisimile est, easdem formulas actionum, quoad res passa est, obseruatas. Nempe qui vadimonium promiserat dixit: Ecce me, sisto me, & tu siste te, quid ais? Cui accusator respondit: Aio, te peccasse contra legem hanc, vel illam. D Hoc innuit Liuius lib. 4. Formula vero intentionis eadem fere in omnibus criminibus fuit. In crimine certe repetundarum talis fuit: Aio, te in Prætura spoliasse Siculos contra legem Corneliam, atq; eo nomine sestertium millies à te repeto. Cicero in Verrem. In peculatu ita: Aio, te pecuniam publicam, cum Quæstor esses, auertisse, & falsas ad ærarium rationes retulisse, atque eo nomine sestertium quingenties à te repeto. In ambitu ita: Aio, te in petendo Consolatu pecuniam dedisse Tribubus, prandia, lo- E cum gladiatoribus contra legem Tulliam, atq; pœnam, quæ lege continetur, à te repeto. Quod si ille aut tacuisset, aut confessus esset, tum in repetundarum crimine lis æstimabatur, vt victo, aut pœna repetebatur: si inficiatus esset, postulabatur, vt nomen inter reos reciperetur, ac delatio nominis scribebatur, & tempus inquirendi postulabatur. Qui vero hoc faciebat, is dicebatur, Reum facere, & legibus interrogare. Ascon. Cic. pro Domo, Sallust. & Liuius lib. 45. Vt autem in iudicio priuato petere, & repetere F pecuniam dicebatur actor: sic in publico, petere, & repetere mulctam, & pœnam accusator. Cic. aliquot locis. Inde fluxit, vt repetere pœnas ab inimicis dicamus, cum eos vlciscimur, translatione è iudicio deriuata. Vbi vero voce res peracta erat, tũ vero ad scriptũ veniebatur, ac crimen quod obiiciebatur, libello subscriptum relinquebatur. Vlpianus ff. de Accusatoribus, item Paulus, Asconius in Melonianam, & Cicero pro Cluentio. Ex quib. etiam intelligitur, accusatorem & voce & libello omnia & singula, quib. reus

A reus legem illam, quam nominasset, transgressus esse, esse complexum, vt in pecuniis repetũdis, abstulisse, inique iudicasse, supplicia de ciuibus Romanis sumpsisse, aut alia, quę se probare aduersus illum posse confideret.

Vbi vero nomen eius hoc modo detulerat, postulabat, vt reciperetur, id est, vt in tabulas inter reos referretur. Prætor enim hoc ius habebat, vt recipere, & non recipere posset, testibus Seneca in Ludo, & Cælio ad Ciceronem. Erant autem crimina quædam, quæ propter atrocitatem ac magnitudinem suam extra ordinem accipiebantur, vt parricidij, & de vi. Cicero in Rhetoricis, & pro Cælio, Cælius ad Ciceronem.

Recepto autem vel ordine, vel extra ordinem in rei nomine. Prætor certam diem qua accusator & reus ad iudicium adessent, constituebat. Is dies in aliis legibus decimus, in aliis tricesimus fuit. Asconius in Cornelianam, Cicero in Vatinium. In crimine autem repetundarum accusator diem longiorem ad inquirendum poposcit, vt Cicero in causa Verrina centum & decem, teste Asconio. His rebus actis, reus vestem mutauit, & patronos conquisiuit. De veste hæc ratio fuit. Toga alba deposita, atram induit, & barbam, capillumq; promisit, squalloremq; cõtraxit. Quæ vero Agel. lib. 3. de Scip. Æmil. Plutarchus de Macro, & Valerius lib. 6. de Rutilio narrant, quod nec vestem mutarint, nec barbam promiserint, singularia fuerunt. De patronis hæc accepimus. Scribit Asconius ante bellum ciuile Cęsaris raro quenquam pluribus, quam quatuor patronis esse vsum, post bella vero ciuilia ante legem Iuliam vsque ad duodenos patronos esse peruentum. Idem defensorum quatuor genera facit, quorum patronum eum vocat, qui orator esset, & voce causam orandam susciperet, & sese accusatori opponeret. In his etiam iudiciis non licuisse Tribunos plebis appellare, significat Cicero in Vatinium.

De citando accusatore & reo.

Quoniam autem sæpe accidit, vt perficiendi iudicij causa accusator, & reus citãdus fuerit, hoc notandum est. Quoties dies cõstituta alicui actioni à Prætore accessit, si Prætor adesse nõ potuit, rem in alium diem differendi ius habuit. Asconius. Si affuit, accusatores & reum, & patronos citari per præconem iussit. Tum vero, si accusatores non affuerunt, nomen rei ex reis exemptum est: si reus non accessit, absens damnatus est. Asconius eodem in loco, & in Milonianam, & Cicero in Verrem. Etiam illa causa cognitionis differendæ fuit, si extraordinarius aliquis reus esset delatus, de qua paulo ante diximus. Item, si qua causa cum ea, quæ agebatur, coniuncta, in iudicium esset adducta. Nam propter coniunctionem, & quasi affinitatem, eam ante ordinarias peragi voluerunt, vt Cicero pro Cluentio: Fabricium statim reum fecit, atque vt ei locus primus constitueretur propter causæ cognitionem, imperauit.

⁂

CAP. XX.

De Iudicibus legendis, sortitione, reiectione, subsortitione, & numero Iudicum: item qui & quando iurati aut iniurati sederent.

B VBi vero Prætor assederat: & accusatores, reus, & Patroni prodierant, de Iudicib. agebatur, quod munus plerumque Iudici quæstionis assignabatur. Numerus autem Iudicum legebatur, qui à lege erat præscriptus, qua iudicium illud exercebatur, & quomodo erat præscriptum. Modus autem fuit duplex, sortitio & editio.

Sortitio, Reiectio.

Sortitio fuit eiusmodi. Prætor, aut Iudex quæstionis in vrnam coniiciebat omnes Iudices selectos, id C est, qui ad iudicia eius anni à Prætoribus ex lege fuerant delecti, ac sorte eum numerum educebat, quem lex ipsa præscribebat. Quo facto dabatur potestas reo, & accusatori reiiciendi, quos parum sibi putarent idoneos.

Subsortitio.

In locum vero reiectorum alios, siue Prætor, siue Iudex quæstionis subsortiebatur. Quem morem his verbis exponit Asconius: Cum multi Iudices in Cõsilio cum Prætore suo iudicaturi essent, qui Quæsi- D tor fuisset in causa publica, necesse fuerat, eos primum de curia Senatoria conscribi, cum Senatus iudicaret: deinde in vrnam mitti, vt de pluribus necessarius numerus sortitio confici posset, tertio permitti accusatori & reo, vt ex illo numero reiiciant, quos putauerunt sibi aut inimicos, aut ex aliqua re incommodos fore. Reiectione celebrata, in eorum locum, qui reiecti fuerant, subsortiebatur Prętor alios, quibus ille Iudicum numerus legitimus compleretur & alibi: Sortitus erat Iudices Prætor Verres in eo- E rum locum, vt mos est, alios. Quibus verbis ostendit hanc lectionem multarum adeo legum, ac quæstionum fuisse, vt more facta dicatur. In hac tamen re variatum esse vi legum, satis postea apparebit. Reiectionis meminit Cicero pro Sylla, & in tertia in Verrem. De editione mentio fit in lege Seruilia Glaucię, qua iubetur, vt actor ex CDL. Iudicibus centum edat, reus ex centum edat quinquaginta, sicuti alio loco ea recitata est.

Editio.

Eadem ratione lex Licinia de Sodalitiis pote- F stam dedit accusatori edendi Iudices reo, verum non ex delectis ad iudicandum, sed ex vniuerso populo. Qua de re grauissime conqueritur Cicero pro Plancio.

Hac re transacta, Iudices lecti citabantur, quique adesse non poterat, excusationem afferebat. Cicero in 5. Philippica. Qui vero accedebant, & iudicium accipiebant, ij iusiurandum suscipiebant, atque eorum nomina inscripta in arcis reponebantur. Vnde

ſcripſit Aſconius: Subſcriptione perfecta, iurabant in leges Iudices, vt obſtricti religione iudicarent. (In Diuinatione vero non iurabant, eodem Aſconio teſte.) Cum iuraſſent omnes præter ipſum Prætorem, nomina eorum libellis conſignabantur, ne pro ſelectis Iudicibus, vt fit in multitudine, aliqui ſuppoſiti corruptiſſime iudicarent. Addit vero alibi: Facile vero pro veris Iudicibus improbi ſupponi poterant, volente hoc Iudice quæſtionis, & illis patientibus, qui nō veri Iudices erant: quia niſi citati non conſidebant, & graue onus erat, & incommodū, iudicare. Iuraſſe aūt eo modo, quo Iudices priuatarū cauſarum, facile exiſtimauerim.

Capvt XXI.

De prima actione, quæſtionibus, teſtibus, & tabulis.

His actis inde cognoſcendæ cauſæ opera dari eſt cœpta. Cognitio vero ferme omnis in duas actiones diuiſa fuit, primam & ſecundam, quarum ſecunda à comperendinatione manauit in iis cauſis, in quibus comperendinatio eſt permiſſa, vtraque vero actio accuſationem & defenſionem complexa eſt. Quoniam autem accuſatio teſtimoniis maxime nitebatur, propterea prius de teſtimoniorum ratione, deinde de accuſatione agamus.

Teſtimoniorum nomine omnes probationes extrinſecus ſumptę ſunt appellatæ, quæ etiam expertes artis ab iis, qui de artificio Oratorio ſcripſerunt, ſunt dictæ. Hæc vero in tres potiſſimum partes tributa ſunt, quæſtiones, teſtes, & tabulas. In his ſtudium accuſatoris maxime fuit collocatum: atque earum, & eiuſmodi rerum parandarum gratia dies aliquot poſt nominis delationem ad inquirēdum ſumpſerunt, quod maxime in lege repetundarum eſt obſeruatum. Quanquam nōn omnia crimina iiſdem teſtimoniis cōfirmata ſunt. Nam cædes quæſtionib. & teſtibus probata eſt, tabularum fidem non deſiderauit; repetundæ & peculatus teſtes, & tabulas popoſcerunt, quæſtiones repudiarunt, maieſtas autem & ambitus ſolis etiam teſtibus fuit contenta.

De Quæſtionibus.

Quæſtiones fuerunt teſtimonia ſeruorum, vi tormentorum expreſſa. Itaque propria accuſatoris fuerunt, vt reum ex dictis ſeruorum conuinceret. Itaque accuſator, vbi primum Quæſitor cum Iudicibus aſſedit, ſeruos ei rei quæſtionem poſtulare conſueuit, & ab eo datos in tormentis habere Aſconius in Milonianam. Cæterum ſeruos contra dominos torqueri non poterant, excepta cauſa inceſtus & coniurationis, teſte Cicerone pro Deiotaro, & in Partitionibus. Ratio autem quærendi qualis fuerit, Cic. pro Cluentio, & Milone oſtendit. Quæſtione habita, & in tabulas relata, tabulę obſignabantur, vt ibidem dixit Cicero pro Milone. Quæſtio autem habita eſt in eculeo, de quo poſt dicam.

De teſtibus.

Quæſtionibus cognitis teſtes ſunt attingendi. Hi fuerunt liberi homines, qui teſtimonium extra tormenta dixerunt. Quoniam autē non omnibus dicere teſtimonium licuit, propterea ante de teſtium cōditione quærendum eſt. Calliſtratus ff. de teſtibus hæc ſcribit: Teſtium fides diligenter examināda eſt, ideoq; in perſona eorum exploranda erunt in primis conditio cuiuſque, vtrum quis decurio, an plebeius ſit, & an honeſtæ, & inculpatæ vitæ, an vero notatus, & reprehenſibilis, an locuples, vel egens ſit, vt lucri cauſa quid facile admittat, vel an inimicus ei ſit, aduerſus quem teſtimonium fert, vel amicus ei ſit pro quo teſtimonium dat. Nam ſi careat ſuſpicione teſtimonium, vel propter perſonam, à qua fertur, quod honeſta ſit, vel propter cauſam, quod neque lucri, neque gratiæ, neque inimicitiæ cauſa ſit, dimittendus eſt. Videantur etiam quæ ibi ſcribunt Arcadius & Papinianus. De iis vero, qui teſtimonium dicere non potuerunt, lex XII. Tabularum locuta eſt, verba quædam ſunt apud Agellium lib. 15. c. 13. Qui ſe ſierit teſtarier, libripenſve fuerit, in teſtimonium feriatur, improbus, inteſtabiliſque eſto. Inteſtabilis autem eſt, vt inquit Caius, & qui lege iubetur, ne eius teſtimonium recipiatur, neve ipſi dicatur teſtimonium. Sed de tota hac lege libro proxime præcedenti ſatis dictum. Teſtium porro illa diuiſio fuit, vt alij teſtimonium ſponte dicerent, alij inuiti: his lex iubebat, vt teſtimonium denunciaretur, ab accuſatore, qui vt eorum teſtimonio cupiebat, quam intellexit Valer. lib. 8. & Cicer. in Verrem. Non putaſti me in hanc rem tuis familiariſſimis teſtimonia denunciaturum. In quibus autem cauſis inuitis teſtimonium denunciari non poſſit, oſtendit lex Iulia publicorum iudiciorum, quam alio loco recitauimus. [*Paulus ff. de teſtib. Papinianus ff. de accuſat.*] Et de his teſtibus ſi teſtimonium dicere reſpuiſſent, ſic ſcriptum erat in XII. Tabulis. Cui teſtimonium defuerit, is tertiis diebus ob portam obuagulatum ito: id eſt, ſi quis, cui teſtimonium denunciatum ſit, ipſum teſtimonium deſeruerit, tum ad ædes eius ad dicendum conuiciū ito, de qua lege alibi. Quoniam vero teſtes protulit, & accuſator, voluntarios vterque diligenter, quemadmodum eos interrogaret, animaduertere debuerunt. Fuit enim in interrogando teſte ſumma induſtriæ Oratoriæ laus poſita de qua ſcripſit Quinctilian. libro quinto Inſtitutionum Oratoriarum cap. ſecundo, vbi de tota ratione interrogandorum ab vtraque parte teſtium pluribus, ac ſubtilius agit. In quam ſententiam etiam ab Aſconio ſcriptum eſt: Tenere debemus interrogationes teſtium, & accuſatoris, & defenſoris fuiſſe, & eius, qui producit, & eius contra quem producuntur. Videndus & Cicero pro Flacco. Formula interrogādi teſtis fuit: Quæro de te, arbitrerisne? Ipſi vero teſtes reſpōdebant iurati, reſpōdenteſq; dicebant: Arbitror. Aſconius. Religione adducti teſtes à Cicer. dicuntur, quia iurati teſtes produci ſolent, non ſolum, ne falſa dicant, verum etiam, ne quę vera ſint, taceant. Cicer. in Lucullo: Maiores noſtri voluerunt, vt qui teſtimonium

nium diceret, etiam, quod ipse vidisset. Cæterum interrogatio testium ipsam accusationem præcessit, id quod cum aliis legibus cautum est, tum Pompeia de vi, de qua supra. Aliæ leges post causam actam testes dari voluerũt, vt lege Cornelia de repetundis in Verrem Cicero. Addit Quinctilianus testimonia aut à præsentibus dicta, aut per tabulas simpliciorem fuisse contra tabulas pugnam. Adiicit illud etiam, sæpe contigisse, vt testes laudare opus esset, cuius rei ratio ex artificio Oratorio repetenda fuit. Non omittendum est illud etiam, quod est apud Isidorum de testibus alligatis: Testes sunt, inquit, à quibus quæritur veritas in iudicio, quos quisq; ante iudicium sibi placitis alligat, ne cui sit postea liberum, aut dissimulare, aut subtrahere se, & alligati appellantur. Itaq; Cicero scripsit ad Fratrem: Nerius Iudex edidit ad alligatos, Cn. Lentulum & C. Cornelium. Atque hæc de testibus. Restant tabulæ explicandæ.

De Tabulis.

Tabularum vero nomine omne genus scripturarum appellabant, quo causam confirmare suam possent. In primis autem erant tabulæ dati, & expensi, quas accusator à reo postulabat in certis causis, vt repetundarum, & peculatus, de quibus sic Asconius: Moris fuit, vnumquemq; domesticam rationem sibi totius vitæ suæ per dies singulos scribere, ex qua appareret, quid quisque de reditibus suis, quid de arte, fœnore, lucrove seposuisset quoq; die, & quid item sumptus, damnive fecisset: sed postquam obsignandis literis reorũ ex suis quisq; tabulis damnari cępit, ad nostram memoriam tota hæc consuetudo cessauit. Hæc ille. Quo respexit etiam Cicero aliquot locis. Fuerunt etiam tabulæ auctionariæ, in quibus argentarij, quarum rerum auctio futura esset, præscripserant, quarum meminit Cicero in Catilinam, & Quinctilianus libro 11. Fuere etiam pactionales in quas obsignatas pacta referebantur. Cicero libro primo de Orat. teste. Quinetiam literæ, & syngraphę omnes vno tabularum nomine comprehenduntur, eæque ab accusatore inquisitæ, & obsignatæ, ne corrumperentur, ad Prætorem delatæ sunt, Cicero pro Flacco, & in Tusculana 5. Fuerunt quidem tabulæ rationum relatarum, quibus Iudices docẽtur, quę publice data, & accepta sint, de quibus Festus. Atque hæc hactenus.

Cap. XXII.

De accusatione, defensione, & laudatione.

Accusatio.

CVm igitur die cognitionis Prætor consilium aduocasset, atque citatus accusator & reus adesset, tum accusator dicendi potestate accepta actionem instituit, quippe primis diebus crimina singula exposuit, atque ad extremum ea producendis testibus confirmauit. Itaque tota illa interrupta oratio fuit, deinde productis testib. alteram alio die orationem A habuit, quæ perpetua fuit, & illa Accusatio est dicta, de qua Cicero pro Cælio: Accusatio crimen desiderat, rem vt definiat hominem, vt notet, argumento probet, teste confirmet, quam non vnus accusator peregit, sed partitis inter se muneribus multi. Eadem procemia habuit ad odium, & inuidiam inflammandam composita. Narratio inde, si incidebat (neque enim omne crimen, vt ambitus narrationem admisit) ad confirmationem fuit apposita: vtraque vero ad eum, qui iam rem teneret, accommodabatur. B Contentio non crimen illud solum, quod intendebatur, sed totius præteritæ vitę criminationem complexa est. Itaque non solum testimonia adhibuerunt, sed etiam argumenta, id est, ex ipsa re, & vita rei superiore sumptas coniecturas, suspiciones, & signa omnemque eo industriam suam intenderunt, vt factum fuisse, quod intendebatur, ostenderent. Id enim erat, in quo lex violata obiiciebatur. Contentioni inde peroratio grauis, & vehemens erat subiecta. Itaque accusatio omnino nihil aliud fuit, quam C perpetua oratio ad crimina inferenda atq; augenda artificiose composita. Dixit autem accusator, quæ voluit. Cicero pro Cluentio. Asconius etiam viginti dies datos ad accusandum, & viginti ad defendendum, lege opinor Cornelia scripsit.

Defensio.

Accusatione perfecta, patroni defensionem aggrediebantur, eo die, qui esset ex lege Prætore concessus. Cicero pro Cluentio. Cæterum vt accusatores crimina inferenda, sic Patroni diluenda, partitis D inter se muneribus, susceperunt, & quoniam tres erant defensionis arces, aut factum negare, aut nomen facti, aut iure factum probare; si, quod firmius videbatur, factum negassent, ferme testes non dabant, sed orationem adhibebant, qua aut testes, tabulasque poscebant, aut qui producti erant, refutabant, quod docent Asconius, & Cicero pro Fonteio. Vt autem accusatori testimonia, sic defensori argumenta aptiora fuerunt, quæ Rhetores in verisimilia E & signa distribuerunt, cuius rei clarissimum exemplum Miloniana suppeditabit. Quod si de nomine facti, aut de iure controuersia fuit, tum aut subtilibus definitionibus, aut eruditis de iure, siue absoluto, siue assumptiuo disputationib. negotium confecerunt. Erant autem quædam causæ, quæ commodissime inficiatione defendebantur, vt repetundarum, & ambitus: aliæ quæ definitione, vt maiestatis: quædam iure, vt cædes. Primarum exemplum erit defensio Fonteij, Flacci, Murænæ, & Plancij, se-F cundarum Cornelij, tertiarum Miloniana. Quinetiam Gracchi & Saturninus iure cæsi fuisse defensi sunt. Principia adhibebant ea, quibus incendium odij ab accusatore conflati restinguerent, & amorem Iudicum reo reconciliarent. Narrationes cum inciderent, ad defensiones rationes accommodabant, easque futuræ fidei seminarium statuebant. In contentione aut vitam rei, si probris affecta fuisset, purgabant, aut si hominum opinione probata fuisset, pro argumento innocentiæ proponebant, atq; inde

partibus

partibus accusationis singulis occurrebant, & vulnera ab accusatore facta sanabant. Perorationes vero eiusmodi adhibebant, vt iis misericordiam commouere contenderent. Cum autem multi dicerent, caussa non vno die peragi poterat, sed ad multos traducebatur. Cicero quidem scribit, se per tres amplius dies Verrem accusasse, eundem vero Cornelium per quatriduum defendisse, tradit Asconius. Erant autem dies epilogorum, in quibus ad concitandam misericordiam paruuli etiam filij reorum producebantur: qua de re multa egregie scripsit Quinctilianus, meminit & Asconius.

Laudatio.

Moris etiam fuit, vt rei præter Patronos laudatores etiam adhiberent. Hi fuere aut ciues summa auctoritate viri, qui in periculo capitis vitam rei in iudicio laudarunt, aut municipes rei, quos municipia publico nomine eius officij caussa Romam miserunt: aut homines prouinciales, quos singulæ prouinciarũ ciuitates ab eo administratæ, cũ publica laudatione ad subleuandum rei periculum miserunt. Hi minimum decem dati dicuntur. Cicero in Verrem, & in 2. de Oratore. Hæc autem laudatio aliquando defensioni præposita est, vt Cicero pro Flacco: aliquando in ea inserta, idem pro Cluentio: nõnunquam etiam ipsam est defensionem subsecuta, vt de Scauro Asconius refert, & Cicero pro Cœlio. His actis, si iudicibus sententiæ latio permissa esset, ij primo cœtu, & primo iudicasse dicti sunt. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, & Cic. in 3. Verrina.

CAPVT XXIII.

De secunda actione, quæ comperendinatio dicta est, & de officio Quæsitoris, dum caussa agebatur.

QVod si lex comperendinationem haberet, prima actione perfecta, post tertium diem secunda est instituta, quæ Comperendinatio dicta est, eo quod perendino die ageretur. Hanc Asconius definiuit partis vtriusque recitationem, id est, vt ego interpretor, nouam accusatoris, & rei citationem. In hac vero citatione contra factum est, atque in superiore. Ibi enim accusator priore loco dixit, defensor posteriore: hic contra prius defensor, posterius vero iterum actor. Cic. in Verrem. Cum igitur in Comperendinatione defensio præcederet accusationem, sane intelligendum est in cæteris eandem fuisse rationem, atq; superiorum fuit probationum, atq; argumentationum. Accusationis huius secũdæ exemplo sint quinque libri in Verrem, quorum vnus de Pretura vrbana inscribitur, alter de iurisdictione Siciliensi, tertius de re frumẽtaria, quartus de signis, quintus de suppliciis.

Hæc autem omnia Quæsitoris prudentia regebantur, siquidem scriptum est in Rhetoricis ad Herennium, Accusatoris officium esse inferre crimina, de-

A fensoris diluere, testis dicere, quæ scierit, Quæsitoris vnumquemque eorum in officio continere. Interim vero dum caussa agebatur, Quæsitor & dimittere iudices, & inuitos retinere non potestate potuit Cicero multis locis. Custodiebat etiam vrnas in tribunali paratas siue ad sortes ducendas, siue ad sententias Iudicum, quæ in tabellis scriptæ erant, recipiendas. Cicero in Vatinium. Itaque huc alludens Virgilius dixit:

Quæsitor Minos vrnam mouet. Ille silentum
B *Conciliumq; vocat, vitasq; & crimina discit.*

CAP. XXIV.

De latione sententiæ, æstimatione litis, & animaduersione.

POstquam autem aut prima, aut secũda actio per-
C fecta fuit, tum vterque Orator, se dixisse significauit, quo audito, præco eos dixisse pronunciauit, Prætor vero Iudicibus tabellas dedit, & vt sententias ferrent, in consilium misit. Prioris moris meminit Asconius & Cicero. Mittere autem, aut, dimittere in consilium Iudices erat, iubere illos ad vrnas ire, atque in eas tabellas sententiam cõtinentes coniicere. Hoc docet Asconius inquiens: Mittere Iudices in consilium, est dimittere Iudices ad sententiam dicendam: vbi allegatis omnibus argumentis Orator
D dixerit, Dixi. Cælius: Mittit in consilium eosdem illos, qui litem æstimarant, Iudices. Tum vero consurgentes Iudices in consilium ibant. Cicero pro Cluentio: Consurgitur in consilium. Item cum Cicero dixisset in Diuinatione: Non singulos Iudices ferre sententiam, sed vniuersos constituere, exposuit Asconius, singulos Iudices sententiam de tabula pronunciasse in leuioribus causis, & ob id neq; nota, neque custode opus fuisse. Constituere autem fuisse tabulas in cistas ponere. Hinc Cicero pro Cluentio
E scribit: Quæsitorem in iudicio Scamandri, cum in consilium iri oporteret, quæsisse Scamandrum clam, an palam de se sententiam ferri vellet.

Vrnæ vero siue cistæ tot fuerunt, quot Iudicum ordines, qui iudicarunt. Tres quidem, cum omnes adhibiti sunt, vna Senatorum, altera Equitum, tertia Tribunorum ærariorum. Tabellæ vero, quæ datæ erant Iudicibus, quarum vnam in vrnam mitterent, erant tres: vna absolutionis, altera condemnationis, tertia ampliationis, eæque tabulæ cera-
F tæ erant.

Ampliatio vero, in quibus caussis adhibebatur (neque enim omnes eam leges admiserunt) erat, quoties Iudices significabant, rem sibi non liquere, & secundum actionem instituendã esse, & Pretor ex consilij sententia pronunciabat, amplius cognoscendum esse. Itaq; vt nota absolutionis in tabula fuit A, Condemnationis C, sic Ampliationis, N, L, id est, Non liquere. Asconius, Cicero multis locis, Liuius, Valerius. Hoc loco Prætor gratificari potuit reo, vt C. Lici-

C. Licinius M. Popillio, de quo Liuius libro 42. M. A
Popillius apud C. Licinium Prætorem his causam dixit, tertio Prætor precibus victus, Idibus Martiis adesse reum iussit, quo die Noui Magistratus inituri erant honorem, ne diceret ius, qui futurus, priuatus esset. Moris autem fuit, vt dum Iudices sententiam ferrent, rei ad pedes eorum se proiicerent. Asconius in orationem pro Scauro, & Valerius Max. Coniectæ inde in vrnas tabellæ, promiscue dirimi solebant, vt numerus absoluentium & condemnantium, & ampliantium Iudicum conciperetur. Cicero in Pisonem B
& ad Fratrem. Postquam autem diremptis tabellis Prætor Iudicum cognouit iudicium, tum id pronunciauit. Moris autem fuit, vt si condemnatum pronunciaturus esset, prætextam poneret, vt inquit Plutarchus in Cicerone. Formula verò pronunciandæ condemnationis fuit: Videtur fecisse, aut, Non iure videtur fecisse. Absolutionis: Non videtur fecisse, aut Iure videtur fecisse. Ampliationis: Amplius cognoscendum. Festus, Cicero multis locis & Liuius. Addo illud, in formula condemnationis non solùm C
crimen cõmissum, sed etiam pœnam sumendam cõprehensam esse, exempli gratia: Videtur vim fecisse, atque eo nomine aqua & igni interdico. Videtur prouinciam spoliasse, atq; eo nomine litem ei æstimandam esse. Pomponius Iurisconsultus ff. de interdictis. Fieri tamen etiam potuit, vt de pœna reticuerit, & ad legem rem reiecerit, Marcianus ff. ad S. C. Turpilianum.

Diuersa verò fuit Ampliatio à Comperendinatione, quòd Comperendinatio facta est, etiamsi Iudices D
primo cœtu non iudicassent, Ampliatio verò ex incerta Iudicum sententia nata est. Ampliatio ex arbitratu Prætoris quocunq; die, Comperendinatio ex præscripto legis tertio die. Ex causa Comperendinationis bis tantùm causa dicta est, ex causa Ampliationis sæpissimè dici potuit. In Comperẽdinatione potuit esse Ampliatio, in ampliatione nequaquam Cõperendinatio. In Comperendinatione defensor primùm dixit, deinde accusator: in Ampliatione primùm accusator, deinde defensor. Si autem per Am- E
pliationem iterum acta est, non minus secunda actio dicta est, quàm si per Comperendinationem, vt scribit Asconius. His actis Prætor reum aut absolutum, aut condemnatum referebat in tabulas, Cælius ad Ciceronem. Ius autem, ratumque id erat, quia ab his iudicijs prouocatio non erat. Declarauit lex Antonij, qui teste in Philippicis Cicerone ad extremum tulit, vt damnatis de maiestate, & de vi esset prouocatio ad populum.

Æstimatio litis. F

Condemnatum inde reum duæ res sequebantur, æstimatio litis, & animaduersio. Æstimatio litis præcipuè erat in causa repetundarum, & peculatus. Erat autem iudicium quo lis ei æstimabatur, id est, furtorum omnium ratio inibatur, atq; inde pecunia reddebatur, cui erepta dicebatur. Asconius & Cicero pro Cluentio.

Animaduersio.

Animaduersio verò fuit mulctæ, pœnæve legitimæ persecutio, quæ Prætoriæ curæ mandata est. In mulcta sic acta res est: Pecunia per Magistratum exigebatur, quod si ille soluendo non esset, bona auctioni subijciebantur: ea qui emissent, sectores vocati sunt. Liuius libr. 2. & 38. Asconius in Verrinas, & Cicero in Verrem. Verberatio, Coërcitio, & talio per lictores Magistratus eius sunt facta, cuius fuit illa iudicatio. Plautus in Amphitryone, & in Asinaria. Scribit etiam Asconius, fures & seruos nequam apud Triumuiros Capitales ad columnam Mæniam puniri solitos. Infamium cura mandata fuit Censoribus, ne eos paterentur in Republica munera illa, quibus per infamiæ notam priuati erant, obire. Exilij obeundi exemplum sit Marcius Coriolanus, de quo Dion. lib. 7.

Cap. XXV.

De iudicio calumniæ & præuaricationis.

Reo verò absoluto duo relinquebantur iudicia, contra accusatorem ambo instituta: vnum calumniæ, alterum præuaricationis. Calumniæ, si falsum crimen intulisse constaret, præuaricationis, si cum defensore coluisset, & vera crimina occultasset. De calumniatore Marcianus titulo ad S. C. Turpilianum: Calumniari est falsa crimina intendere. Calumniatoribus pœna lege Remnia irrogatur, sed non vtique, qui non probat quod intendit, protinus calumniari videtur: nam eius rei inquisitio arbitrio cognoscentis permittitur, quia reo absoluto de accusatoris incipit consilio quærere, qua mente ductus ad accusationem processit, & siquidem iustum eius errorem repererit, absoluit eum: si verò in euidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam pœnam ei irrogat, quorum alterutrum ipsis verbis pronunciationis manifestatur, nam siquidem ita pronunciauerit, Non probasti, pepercit ei: sin autem pronunciauit, Calumniatus es, condemnauit eum: & quamuis de pœna nihil subiecerit, tamen legis potestas aduersus eum exercebitur. De hoc iudicio etiam loquitur Asconius in Scaurianam, Cicero pro Cluentio, & Cælius. Pœnam calumniæ frontis inustionem, & notam fuisse significat Plinius in Panegyrico: quod intellexisse quoque videtur Cicero, cùm in Roscina calumniatores dixit literam calumniæ ita odisse, vt omnes litteras oderint, eamque literam iudices ad caput affixuros. Hæc de Calumnia.

Quid verò Præuaricatio fuerit, docet Marcianus eodem loco: Præuaricari, inquit, est, vera crimina abscondere. Præuaricator est, qui colludit cum reo, & translatitio munere accusandi defungitur, & qui proprias rationes dissimularet, falsas verò rei excusationes admitteret. Item Vlpianus de verborum significatione: Præuaricatores eos appellamus qui causam aduersarijs suis donant, & ex parte actoris in

partem rei concedunt. Cæterùm vt de calumnia, sic A de præuaricatione iudicium constitum fuisse, ostendit Cicero in Partitionibus, in exemplo præuaricatoris præcepta locorum Oratoriorũ exercens, item ad fratrem, & in oratione de Aruspicum responsis, Plin. lib. 3. Epistolarum. Vt autem calumniæ frontis inustio, sic præuaricationis, infamiæ notatio pœnæ fuit, quemadmodum ex Asconio constat. Atque hæc quidem in vniuersum de iudicijs publicis disputata sint.

Cap. XXVI.

Quæ fuerint iudicia populi, & de criminibus ac pœnis eorundem.

Explicatis iudicijs quæ iussu populi à Magistra- C tibus exercita, & à Iudicibus disceptata sunt, sequitur, vt de ijs agamus, in quibus populus ipse disceptator, & Iudex fuit. Hæc autem non aliter, ac superiora, & priuata, & publica fuerũt. Priuata fuerunt, quæ de controuersiis aut ad res, aut ad personas, aut ad obligationes pertinentibus constituta sunt: publica, quæ de criminibus. Priuatorum vnicum est exemplum apud Liuium lib. 3. de Aricinis & Ardeatibus controuertentibus de agro quodam apud populum Romanum. Publicorum plurima extant. De quibus, D quæ subtilior est disputatio, hæc accepimus.

Populus Romanus iudicandi potestatem iam inde à Romulo rege acceptam, vsq; ad Augustum Imperatorem retinuit: verùm non ijsdem semper Comitijs. Nam Curiatis quidem tantum sub Regibus: Centuriatis autem, & Tributis, Republica dominatu regio liberata. Iudicauit autem de criminibus, & pœnis criminum omnibus, quæ ad se à Magistratu essent delata. Neque enim, quod in iudicijs Prætorijs euenit, de ijs tantùm criminibus cognouit populus, quæ aliqua lege continerentur: sed de omnibus, E quæ Magistratus ad se detulisset, & de omnibus pœnis, quas ille irrogasset, sed tamen ea forma actionis, quæ legibus & moribus contineretur. Neque enim vt illa duo arbitrio, & iure Magistratuum, sic etiam agendi ratio fuit permissa. Quamobrem iudicia populi publica tractaturi, primùm de criminibus, deinde de pœnis, tum de forma actionis, postremo de animaduersione dicemus. Si quidem hæc tria Magistratui ad populum data sunt, Cognitio, irrogatio, animad- F uersio. Vnde quæritur Cicero, dari Decemuiris agrarijs à Rullo cognitionem sine consilio, pœnam sine prouocatione, animaduersionem sine auxilio.

De criminibus.

Crimina ergo, vt rem ordiamur, maleficia fuerunt. Quæ verò maleficia ad populi iudicium à Magistratibus adducta sunt, ea potissimum duo fuerunt, maiestas, & peculatus: quorum in illo dignitas, in hoc fortunæ Reipublicæ actæ sunt. Ad maiestatem autem pertinere existimatum est, si quis tyrannidis, aut regni occupandi consilia habuisset, si aduersus Rempublicam coniurasset, si hostes ad bellum Reipublicæ faciendum concitasset, aut iuuisset; si Magistratum populi Rom. in ordinem coëgisset, si sacra imminuisset, ciues Romanos aut carcere, aut morte, indicta causa affecisset, malè sua culpa pugnasset, plebis commodis aduersatus esset, populo Romano maledixisset. Exempla hinc inde in scriptorib. plurima reperiuntur, vt iudicium Coriolani, Sp. Cassij, T. B Menenij, Sp. Seruilij, Ap. Claudij, Cæsonis Quinctij, M Posthumij, M. Sergij, P. Virginij, M. Manlij, P. Manlij, Imperiosi, Tusculanorum, Claudiæ, Cn. Fuluij, C. Claudij, & Ti. Sempronij Censorum, Ser. Galbæ, P. Popillij Lænatis, L. Opimij, M. Scauri, M. Iunij Silani, Metelli Numidici, P. Furij. M. Ciceronis, &c. Quæ omnia iudicia de maiestate fuerunt, quanquam maiestatis imminutæ nomen nullum reis obiectũ sit, præterquam Claudiæ auctore Suetonio in Tiberio.

Peculatus autem exempla sunt iudicium. M. Camilli, M. Curij, M. Liuij Salinatoris, P. Africani, M. Posthumij, & Catuli. Quinetiam cædis, falsi, repetundarum, adulterij, tentatæ pudicitiæ, & vis illatæ crimina in iudicium populi esse vocata reperiuntur, vt P. Horatij, P. Sestij, Appij Claudij Decemuiri, C. Lucretij, C. Scantinij, Cn. Sergij Sili, & T. Milonis iudicia testantur. Ex quibus apparet omnia crimina, quæ aut directo, aut non directo Rempublicam ipsam attigerunt, ad populi iudicium pro Magistratus arbitrio esse adducta, aut ab ipso cognita, & damnata, pòst per prouocationem ad populum esse translata.

De pœnis.

Pœnarum autem genera in his iudicijs fuerunt damnum, exilium, seruitus, & mors. Hæc verò in duo nomina diuiserunt: mulctam, & caput. Quos enim damno affecerunt, id est, pecunia condemnarunt, in ijs mulctæ nomen vsurparunt, vnde de illa pecunia iudicare, pecunia anquirere, mulctam dicere, & mulctam irrogare, nata sunt. Quem exilio, seruitute, morteve affecerunt, in eo nomen capitis factitarunt. Ex quo illa profecta, diem rei capitalis dicere, capitis iudicare, aut anquirere, rei capitalis accusare: pro quibus etiam perduellionem iudicare, & perduellionis actionem intendere, posuerunt Liuius, Cicero, & alij. Nomen verò perduellionis & crimen pœnam significauit: si crimen, quod erat grauissimum inter crimina, nempe imminutæ maiestatis: si pœnam, quæ erat acerbissima, nempe mortis, vt in P. Horatio & C. Rabirio, quibus crux: in Sp. Cassio, & M. Manlio, quibus saxum fuit propositum. Liuius tamen etiam, cùm de iudicio M. Posthumij, Cn. Fuluij, Gracchi, & Claudij agit, quibus aqua & igni interdicebatur, nomen perduellionis vsurpauit. Cæterùm de mulcta & exilio suprà dictum est.

Pœna seruitutis lege Seruij Tullij Regis, teste Liuio & Dionysio, proposita fuit ijs, qui nomen suum in cen-

in censum non detulissent: itemq; qui citati nomen A in militiam non dedissent.

Mortem autem attulerunt, aut securi percutiendo, aut arbori infelici suspendendo: id est, in crucem agendo, quorum vtrumque verberatio præcessit, aut de Saxo Tarpeio, aut de Robore præcipitando, aut in culeo insutum in profluentem proijciendo, aut denique laqueo gulam frangendo, de quibus supplicijs paulò pòst d cetur. Atque de his quidem criminibus Magistratus, ad populum priuatos homines accusarunt, atque has pœnas pro arbitrio irrogarunt, B aut certè mulcta, pœnave prius pro Magistratus indicta, cùm parem, maioremve potestatem, appellassent, & ad populum prouocassent, eos reos ad populum peregerunt: populus autem mulctam pœnamve aut iussit, aut remisit: sub Regibus quidem Comitijs Curiatis, post exactos Reges Centuriatis, & Tributis.

C

Cap. XXVII.

De Iudiciis Curiatis.

CÆterum de ratione iudiciorum Curiatorum vix habemus quid dicamus, quòd vnicum tantùm extet P. Horatij iudicium Curiatis Comitijs factũ, id quod primum, vt inquit pro Milone Cicer. Romæ capitis iudicium fuit. P. autem Horatius tum de parricidio interrogatus est lege Numæ, quæ fuit: Si quis D hominem liberum dolo sciens morti duit, parricida esto. Parricidam scilicet vocauit, auctore Festo, nõ qui parentem occidisse diceretur, sed qualemcunq; hominem, atque hac lege interrogatum eum tradũt Festus, & Dionysius, & Cicer. cum dixit pro Milone: Romana ciuitas primum iudicium de capite vidit P. Horatij, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Romani Comitijs liberatus cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. Actio tamen instituta ex lege, quam tum Rex Tullius tulit, qua le- E ge creati Duumuiri sunt, vt perduellionem, id est, rem capitalem, & mortis pœnam iudicarent: & si reus ad populũ prouocasset, ad eum de prouocatione certaretur. Verba legis, teste Liuio, hæc fuerunt, Duumuiri perduellionem iudicent, si à Duumuiris prouocarit, prouocatione certato: si vincet, caput obnubito, infelici arbori suspendito, verberato, vel intra pomerium, vel extra pomerium. Res autem acta sic est: Rex concilio populi aduocato, Duumuiros, qui P. Horatio perduellionem iudicent, in- F quit, facio secundum legem. Duumuiris creatis, tum alter ex his inquit. P. Horati, perduellionem tibi iudico. Lictor colliga manus. Accessit lictor, inieciq; laqueum: tum Horatius, auctore rege, Prouoco, inquit, Ita de prouocatione certatum ad populum est, populus absoluit. Ex quibus apparet, crimen in hoc iudicio fuisse parricidium, id est, cædem sororis, pœnam perduellionem, id est mortem in cruce: Duumuiros creatos primùm iudicasse, deinde de eorum iudicio certatum, ac populum eorum iudicium infirmasse. Atq; hoc quidem modo Curiatis iudicatum Comitijs est.

Cap. XXVIII.

Quorum iudiciis Tributis, & Centuriatis actio fuerit, & quo ordine iis actum sit.

EXactis autem Regibus, idem populus cum iam ius centuriatim conueniendi, ac sciscendi, lege Ser. Tulij Regis haberet, iudiciorum potestatem adeptus est multis legibus. Nam & anno primo à P. Valerio Coss. teste Dionysio, latum est, vt populus Consulum decretum irritum facere posset: si quis à Consulibus condemnatus ad populum prouocasset, & sextodecimo post anno S. C. in NP. Valerij sententiam est factum, vt populus iudiciorum potestatem haberet, & maximè si quis Rempublicam læsisse, aut seditione conflanda, aut tyrannide paranda, aut ciuitate hostibus prodenda, aut aliquo eiusmodi facinore patrando argueretur. Atqui hæc iudicia Comitijs Centuriatis facta esse intelligendum est, cùm nondum essent Tributa. Nam iudicium Coriolani, quod Tributis Comitijs per ea tempora factum est, extraordinarium fuit, quippe cùm nulla lege, aut more tum primùm plebs Tributis Comitijs iudicarit. Sacratis autem legibus, quæ anno ab exactis Regibus XVI. latæ sunt, & XII. Tabularum, quæ post annum LVI. promulgatæ sunt, scitum est ne de capite ciuis Romani, nisi Centuriatis Comitijs agi posset: quod Cicero in Oratione pro Sextio, & in 2. de Legibus scriptum reliquit. Vnde in tertio addidit, verè L. Cottam dixisse, nihil omnino actum esse de se à Clodio, quia Tributis Comitijs de capite suo egisset, quæ rata esse non possent. Quocirca post ea tempora de mulcta ciuis Romani semper actum est Tributis, de capite Centuriatis: Quam legem fortasse obsolescentem C. Gracchus, anno I Ɔ Ɔ X X X. siquidem scribit Cicer. pro Rabirio: C. Gracchus legem tulit, ne de capite ciuium Rom iniussu vestro iudicaretur. Nam iniussu vestro cùm dixit, populi, non plebis intellexit: etenim Cicero tum agebat ad populum Centuriatim conuocatum in iudicio perduellionis. Tributis autem Comitijs soli minores Magistratus egerunt, vt Tribuni pleb Ædiles Curules: & Ædiles plebis. De Tribunis omnes loquuntur. De Ædilibus Curulibus docet Valerius capit. de Pudicitia, cum inquit, M. Marcellum, Ædilem Curulem C. Scantinio Tribunopleb. diem ad populum dixisse, quòd filium suum de stupro appellasset, & P. Clodium Ædilem Curulem Miloni de vi ad populum diem dixisse, Cicero testis est. De Ædilibus plebis, Liuius lib. 2. qui Veturio, postquam Consulatu abijt, ab C. Alieno Ædili plebis, diem

dictam, eumque x. millib. æris damnatum scribit, & Agellius, qui Claudiæ à C. Fundanio, & T. Sempronio Ædilib. plebis mulctam æris grauis xxv. millium dictam, ex Capitone refert.

Comitijs autem Centuriatis egerunt Consules, Prætores, & Quæstores. De Consulibus & Prætoribus nota res est. De Quæstoribus auctor est Liuius lib. 2. quos diem dixisse Sp. Cassio ob affectatam tyrannidem scribit. Quinetiam idem libro 6. auctor est, Tribunos plebis accusasse T. Manlium populo Centuriatim in campo citato: verum intelligẽdum est, petita à Consulibus potestate: quemadmodum idem libro 26. aperte explicuit.

Atque ordine quidem priuati tantum in iudicium adducti sunt. Itaque T. Menenius, Sp. Seruilius, Ap. Claudius, C. Sempronius, postquam Consulatu, aut Decemuiratu abiissent, iudicio à Tribunis plebis oppugnati sunt. Extra ordinem autem Magistratus tentati, vt Scantinius Trib. plebis à Marcello Ædili Curuli apud Valerium: & L. Flacco, Ædili Curuli Decianus Trib. plebis diem dixit apud Ciceronem pro Flacco: & Claudio, Gracchoque Censoribus Tribuni pleb. apud Liuium, libr. 45. Ex quo declaratur, hoc arbitrio Magistratus permissum, vt priuatum & Magistratum apud populum accusarent.

Cæterum ordo agendi, siue Tributis, siue Centuriatis Comitiis legibus aut moribus constitutus hic fuit. Magistratus qui reum facere, aut accusare voluit, in Rostra ascendit, & populo per præconem aduocato diem ei, quem reum facere cogitauerat, ad accusationem audiendam prædixit. Vbi vero prædicta dies venit, item è Rostris reum per præconem citauit, atque accusationem instituit, eamque ter intermissa die peregit. Vbi vero ter accusauit, tum rogationem per trinas nundinas promulgatam habuit, in qua crimen & pœnam criminis comprehendit, ac tertiis nundinis quartam accusationem intulit, ac reo causæ dicendæ potestatem fecit, atque inde diem prædixit, qua die ad populum de pœna certandum erat. Quod si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, iudicium sublatum erat. Qui citati ad diem non affuissent, neque excusati essent, iis exilium iubebatur. Inde rogatio ad populum ferebatur, deque ea populo suffragium permittebatur. Dionysius lib. 7. de iudicio Coriolani, & Cicero in Oratione pro Domo. Hæc vero singula quamuis in lib. de Comitiis tractata aliquo modo sint, pluribus tamen videntur esse explicanda.

CAP. XXIX.

De die accusationi dicendæ, de citatione rei, triplici accusatione, & mulctæ pœnæve irrogatione.

QVicunque igitur Magistratus alterum reum ad populum facere cogitauit, in Rostra, vt dixi, as- A cendit: ac concione aduocata, palam testatus est, se certa, quam nominabat, die, de certo, quod nominabat, crimine, certum, quem nominabat, hominem accusaturum esse, ac proinde ei, vt ad audiendam sui accusationem adesset, denunciauit. Hæc autem actio, diei dictio, & qui ita agebat, diem dicere, dicebatur. Liuius multis locis. Videtur autem diei dicẽdi formula hæc fuisse: Ap. Claudi, huc ad me Nonis Septembris adesto, vt te accusari audias, quod vindicias contra libertatem dederis.

B Dicta in hunc modum die in rebus capitalibus vades, in mulcta prædes ab reis poscebant. Hi erant locupletes sponsores rei in iudicio ad diem dictam sistendi, aut mulctam, qua damnatus esset soluendi. Qui si dati non essent, reos in carcerem coniiciebant, atque ibi eos vsq; ad diem iudicij asseruabant. De vadibus Liuius lib. 2. de iudicio Ap. Claudij. De prædibus Agellius lib. 7 ex vetere historia scribit.

De citatione rei.

Postquam autem dies dicta venit, accusator in C Rostra ascendens, reum per Præconem ex Rostris citauit Liuius de iudicio Scipionis. Potuit autem aut maior, aut par Magistratus intercedere, ne citaretur, & si absens fuit, potuit excusari. Quod si citatus, neque excusatus, non adfuisset, pro arbitrio Magistratus, potuit ei pœna irrogari. Varro apud Agellium, & Asconius.

De triplici accusatione.

Vbi vero primum adesse iussus, deinde secunda actione citatus affuit, tum vero accusari est cœptus. D Cicero pro Domo, vbi agit de iudicio suo. Accusatio vero triplex fuit: siquidem intermissis diebus, ter est habita. Ea vero eodem artificio confecta est, quo superiores, de quibus disseruimus. Quippe accusator crimen attulit, idque testibus, & argumentis probauit. Vnde dixit Cicero pro Domo sua: Vbi crimen est, vbi accusator, vbi testes? De testibus vero idem in Verrem, & Liuius lib. 37.

De anquisitione.

Cum autem ter accusaret, in singulis accusationi- E bus perorandis mulctam, pœnamve pro arbitratu dicebat, eaque Anquisitio dicebatur. Erat autem eius hæc formula: Quando igitur hæc, & illa, quæ dixi, fecisti, ob eas res ego mulctam tibi hanc dico, vel pecuniam hanc, siue perduellionem tibi iudicio. Liuius lib. primo, Varro, Cicero pro Scauro, & Dionysius libro 7. Sæpe autem euenit, vt cum in prioribus accusationibus pecuniæ iudicassent, in tertia capitis anquirerent: aut, cum in primis capitis anquisissent, in tertia pecuniæ iudicarent. Liuius de iudicio Cn. F Fuluij, & de T. Menenio. Dum autem accusator agebat, reus sub Rostris abiectus, adolescentum conuiciis expositus stabat, teste Liuio, ex quo illud etiam constat, Magistratus non minus accusationi, quam citationi rei intercedere potuisse.

De mulctæ, pœnæve irrogatione.

Postquam autem accusator tertiam accusationem perfecerat, tum rogationem scriptam promulgabat, in qua crimen & pœnam mulctamve comprehen-

prehendebat. Erat autem lege vetitũ, vt inquit Cic. A pro Domo, ne pœna capitis cum pecunia coniungeretur, duabus, vt puto, de causis, vna, quòd de capite Centuriatis Comitijs agebatur, de mulcta Tributis: altera ne populo necessitas imponeretur, vt aut vtrãque iuberet, aut vtramq; repudiaret. Rogatio verò per trinas nundinas promulgata manebat, vt populo nota fieret, antequam de ea iudicaret. Hæc actio accusatoris, mulctæ, pœnæve irrogatio, iudicatio populi, mulctæ pœnæve certatio dicta est. Cic. multis in locis. Sueton. in Tiberio, & Ascon. Rogatio au- B tem dicebatur, quòd de ea rogandus erat populus: irrogatio, quòd aduersus reum conscripta esset. Cicero pro Domo. Idem autem etiam erat dicere mulctã. Liuius de M. Posthumio, & Cicero in Antoniũ. Erat autem formula irrogationis eadem, atq; inquisitionis: nam vtraq; & crimen & pœna comprehendebatur. Sed in anquisitione res verbo peragebatur, in irrogatione scripto.

C

Cap. XXX.

De quarta accusatione, & defensione, de die iudicio indicenda, auxilijs reorum, & reo euocando.

QVum igitur irrogatio per tres nundinas promulgata mansisset, tum tertijs nundinis accusa- D tor in Rostra conscendit, ac rursus citato reo quartam accusationem instituit, quam Cicero pro Domo, quartam accusationem trinum nundinum appellauit, eaque perfecta potestatem reo ad causam dicendam fecit. Vnde Dionysius scripsit: Dies à Tribuno ple. Marcio reo ad causam dicendam tertiæ nũdinæ præfinitæ: vbi verò reus causam dicturus, atq; accusationi responsurus erat, tum aut ipse, aut patronus eius permissu accusantis Magistratus in Rostra ascẽdebat, atq; inde agebat. Cic. ad Attic. Reus autem, E aut rei patronus non solùm crimina diluere oratorio artificio contendit, sed etiam causam suam populo virtutibus suis commemorandis commẽdauit. Quæ eliciuntur ex iudicio M. Manlij, & P. Scipionis apud Liuium. Eodem modo Cicero in 2. de Oratore, C. Carbonem consulem causam L. Opinij defendisse scribit, ac iure C. Gracchum cæsum contendisse. Extat præterea oratio, qua idem C. Rabiriũ perduellionis reum defendit, ex qua, quæ ratio defensionum ad populum fuerit elucescit. Vide etiam Asconium in F Scaurianam. Quarta inde accusatione absoluta, Magistratus accusator diem Comitijs edixit, quibus rogationem, quam per trinas nundinas promulgatam habuerat, ferret. Ea verò res acta est in hunc modum: Si Tribuni plebis mulctam irrogarant, diem Comitijs Tributis dicebant, quod ipsi pro potestate poterant: si perduellionem, diem Centuriatis Comitijs à Prætore vrbano poscebant. Cicero pro Domo, Liuius lib. 43. & Antias libro 45. teste Agell. lib. 6. Sin autem Consul, atq; Prætor mulctam irrogarunt, Tributa Comitia: si perduellionem, Centuriata indixerunt, quanquam harum actionum rara exempla sunt. Interea verò, dum hæc ad rei exitum parabantur, mulcta auxilia ipse sibi quærere poterat: quorum vnum à Magistratibus, alterum à populo, tertiũ à lege, quartum ab ipso accusatore profectum est. A Magistratibus, auxilium latum est, si Tribuni plebis, aut Collegæ accusatori, aut alteri Magistratui intercessissent, ne reum citaret, ne in carcerẽ duceret, ne accusaret, ne pœnam irrogaret, ne Comitia ei iudicio haberet, aut si ei diem accusationis & iudicij produxissent. Hæc enim omnia facere pro arbitratu potuerunt. Liuius de Scipione, & de Fuluio, Cicero pro domo, & Agell. libro 7. de Scipione.

Populare autem auxilium significauit Cicero, cùm dixit, multas res ad placandum, atque ad misericordiam esse concessas, exorabilem populum, facilem pro salute supplicationem fuisse. Significat autem humiles reorum preces, atque cognatorum, amicorumque pro ijs supplicationes, & prensationes: Etenim cùm ipsi die sibi dicta mutata veste sordidati, ac barba & capillo promisso prensarunt, populum, tum nobiles etiam, qui idem pro se facerent, habuerunt. Liuius & Agell. libr. 3. Cæterum, vt inquit Festus, cùm reus populum Comitijs orauerat per Deos, vt eo periculo liberaretur, iubebat Magistratus eum resecare, id est, populũ religione absoluere, vt ita demum populus religione teneretur, si is, qui per Deos orauerat, insons, innocensq; esset.

Tertium verò auxilium, quòd à lege præbitum est, fuit duplex, auspicia & excusatio. Vnde Cic. dixit: Si qua res diem iudicij aut auspicijs, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciumq; sublatum esse. Sed de auspicijs satis multa in libro de Comitijs, quæ quidem ad hunc locum pertinent, dicta sunt. Excusationis autem ratio fuit huiusmodi: Citato reo licuit non adesse, si excusaretur. Excusatio verò aut morbi fuit, aut exilij voluntarij, aut funeris curandi: exempla excusationis morbi & exilij voluntarij, sunt apud Liuium P. Scipionis, & Cæsonis Quinctij: funeris, apud Ciceronem pro Rabirio perduellionis reo.

De euocando reo.

Quartum præsidium ab accusatore petitum est: id autem fuit, quoties accusator accepta excusatione, aliave de causa aut diem produxit, aut omnino incœpto destitit, vt apud Liuium videre est in iudicio, Appij, Scipionis, P. Manlij, & Acilij: item apud Cicer. in Epistol. ad Frat. de Milonis iudicio intentato à Clodio. Cæterùm formula dimittendi rei fuit: Non moror, teste Liuio libro quarto. Quòd si reus per Præconem ex Rostris citatus ab accusatore, non affuisset, in arcem, & ante fores per cornicinem euocabatur. Scriptum hoc est, licet obscurè, apud Varronem, [*Libr. 5. de lingua Latina.*] cuius verba sunt hæc: Indicat, inquit, commentarium vetus anquisitionis M. Sergij Manij filij Quæstoris, qui capitis an-

quisiuit Trogum : in quo sic est : Auspicio orando A sede in templo auspicij, dum ad Prætorem, aut ad Consulem mittas auspicium petitum cum eat Præco, reum vocet ad te, & eum de mœris vocet : præconi id imperare oportet. Cornicinem ad priuatii ianuam, & in arcem mittas, vbi canat classicum Tito Trogo, & Comitia edicat è Rostris, argentarij tabernas occludant. Patres censeant, exquiras, & adesse iubeas. Et paulo post : Qui de Censoribus Classicum ad Comitia Centuriata redemptum habent, vt curent eo die, quo die Comitia erunt, in arce Clas- B sicus canat tum circumque mœros, & ante priuati huiusce T. Quinctij Trogi scelerati hominis ostium canat: & vt in campo prima luce adsit. Item Plutarchus in Gracchis: Moris est Romanis, si quis capitis anquisitus non adsit, cornicinem summo mane ad fores eius venientem, classico euocare, neque prius de eo Iudices sententias ferre. Idem etiam Tacitus libr. 2. confirmat. Inde si ne ita quidem affuisset reus exilium ei sciscebatur: aut si exilij causa solum vertisset, ei iustum id esse exilium iubebatur. Liuius C de Posthumio & Fuluio. Quo loco notandum est, quicunque citati non affuissent, iis exilium esse iussum Tributis Comitiis, non Centuriatis: quamuis Centuriatis tantum de capite ageretur, vt diximus: si præsentes fuissent, Centuriatis opus fuisse.

CAP. XXXI.

De rogatione ferienda, iudicio faciendo, & animaduersione: item de Tormentis in eculeo.

VBi vero summus iudicii dies est constitutus, tum Magistratus, qui accusauerat, & propterea Comitia indixerat, reum per præconem rursus citauit, ac populum aduocauit. Reque agi cœpta populum E in Tribus, aut in Centurias discedere iussit, omnibus rebus obseruatis, quæ in Comitiis solemnes erant quæ repetere non est hoc loco necesse. Inde Rogationem per scribam recitari populo iussit, de qua suffragia populum ferre oportuit, ac demum populum num eum acciperet, rogauit. Formula rogandi erat: Rogo vos, velitis, iubeatisne, vt M. Tullio aqua & igni interdicatur, quod falsum S. C. retulerit, quod ciues Rom. indicta causa necandos curarit. Sic enim & pœna, & crimen, quæ erat pœnæ causa, F rogabatur, Cic. pro domo. Recitata rogatione, & rogato populo, populus in suffragia mittebatur ab eodem illo, qui Rogator Comitiorum erat, eo modo, qui in legibus ferendis, & Magistratibus creandis obseruabatur: scilicet, vt per pontes in septa transirent, & ad pontes tabellas sententiæ suæ indices custodibus Comitiorum darent. Asconius in Cornel. Est autem repetendum, primis temporibus suffragia in iudiciis ferri voce solita. Anno vero DCLXVI. L. Cassius Trib. pleb. legem tulit, vt in omnibus iudiciis, præterquam perduellionis, populus tabella suffragium ferret, neque ita multo post, Cælius idem etiam in perduellione seruari voluit, & alibi dictum est. Cum autem populus legem acciplebat, rogatus nihil aliud respondebat, nisi, Volo, Iubeo, Vti rogas : aut tabellam dabat, in qua scriptum erat, Vti rogas. V. R. quo facto condemnasse dicebatur, aut se rogationem antiquare significabat, quo pacto pœnam remittere & absoluere demonstrabat. Cicer. pro Domo, Liuius lib. 43. & Asconius, pro Scauro. illud etiam post Reges exactos in perduellione, id est, in mortis pœna retentum est, vt Duumuiri crearentur, qui perduellionem, iudicarent, resque inde per prouocationem, ad populum transferretur. Meminit huius consuetudinis Liuius in iudicio Manlij libro 6. & Dio in Consulatu Ciceronis. Hanc autem iudicij formam vetustate obsoletam, se Consule à Labieno Trib. pleb. relatam contendit Cic. in Orat ipsa pro Rabirio. Atque hæc quidem siue de mulcta, siue de capite, siue de perduellione. Tributis aut Centuriatis Comitiis ageretur, hoc modo acta sunt.

De animaduersione.

Iudicio facto, suscepta est animaduersio. Hæc in cæteris pœnarum generibus eodem modo in populi iudicio facta est, atque in Prætorio de quibus supra dictum est. Nunc, quod reliquum est, de seruitute & nece dicamus. Seruitus per venditionem inducta est, Venditio vero, quæ & auctio dicta est, sub hasta D est facta, Magistratu ei, qui pluris licitatus esset hominem addicente. Varro apud Nonium, & Valerius Maximus. Necis autem genera hoc modo suscepta sunt: Percussio securi facta est per lictorem, prægressa verberatione, quæ virgis adhibebatur Liuius libr. 2. & 26. Strangulatio vero quæ laqueo fiebat, & præcipitatio, quæ de Robore, ambæ suscipiebantur in carcere. Carceris vero, duæ præcipue fuêre partes, Tullianum & Robur. Tullianum à Seru. Tullio Rege est additum, de quo Sallustius. Robur autem, testante Festo, dictus est in carcere is locus, quo præcipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robusteis includebatur. Cæteris vero cura Triumuiris erat comissa, vt eorũ interuentu supplicium sumeretur, Pompon. ff. de orig. iur. Cic. in Legibus, & in Catilinam. Strangulatio igitur facta est in Tulliano, testibus Sallustio & Cic. in Vatinium Præcipitatio, de Robore, Valerius, Liuius & Plautus. Vtrumque autem per carnificem iussu Triumuiri capitalis, Valerius, & reliqui. Deiectio item è rupe, siue è saxo Tarpeio per Carnificem facta est, prægressa verberatione iussu Magistratus, eoque supplicio liberi homines affecti, vt scribit libro 3. Bell. ciuil. Appianus. Agellius tamen etiam seruos, manifesti furti prehensos, verberibus affectos, & de saxo præcipitatos fuisse, iussu Decemuirorum, scribit libr. 10. c. 18. Vt autem liberi de saxo deiicebantur, sic serui in crucem agebantur, quod supplicium etiam interuentu Triumuiri per Carnificem sumptum est. Valer. libr. 8. De verberatione Cic. in I. de Diuinat. Ser-

uus

uus per circum, cum virgis cæderetur, furcam ferens ductus est. Fiebat autem verberatio per lictorem: Vnde illa solennia: I lictor, colliga manus, verberato, caput obnubito, arbori infelici suspendito, Erantque crux, patibulum & arbori infelici suspensio fere idem. Isidorus tamen libr. 5. scribit. Patibulum vulgo furca appellatur: sed patibuli minor pœna, quam crucis: nam patibulum appensos statim exanimat. crux autem affixos diu excruciat. De Culleo & profluente supra dictum est. Aliquando etiam contumeliæ causa cadauera in Tibrim, aut in scalas Gemonias proiecta, cuius rei exempla non desunt. His de extremo supplicio explicatis, quoniam supra de tormentis egimus. hic de torquendi instrumento, quod Eculeum dixerunt, pauca subiiciemus.

Eculeus, quantum ex veterum non leuissimis elici monumentis potest, catasta fuit lignea, cochleata, ad intendendum ac remittendum apta, atque ad torquẽdos homines, vt facti veritas eliceretur, instituta. Tormenti vero genus erat huiusmodi: Vbi catastæ huic brachia, pedesque eius qui torquendus erat, neruis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligauerant: tum catasta intenta, atque in altum erecta, vt ex eo, quasi ex cruce quadam miser ille penderet, primum compagem ipsam ossium illius diuellebãt, deinde candentibus eiusdem corpori laminis admotis, atque bisulcis vngulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitatem augebant. Sozomenus lib. 5. hist. eccles. eculeum, lignum tortorium. Prudentius in hymno D. Vincentij, & alibi, stipitem noxialem appellat, vbi multa de Eculeo habet. Pomponius Poëta apud Nonium etiam meminit huius tormenti, item Suet. in Tib. Valerius de Patientia, Quintil. decl. vlt. Cyprianus ad Donatum, & de laude Martyrij. Cic. in Verr. & in Anto. & Senec. lib. 3 de Ira. Qui igitur in eculeo torquebantur, pendebant brachiis pedibusque retortis extenti, neruis scilicet, quibus deuincta membra erant, propter summã intentionem crepantibus. Vtque incitandi doloris causa eculeus aut fidiculæ tendebantur, sic eiusdem remittendi eadem laxabantur. Extorquendæ autem de seruis veritatis causa eculeum adhibitum fuisse, docet Cicero, & nos supra scripsimus. Translatus est inde eculeus ad cruciandos homines, & acerbiore supplicio afficiendos, quod in Christianis martyrib. patuit. Atque hæc de Iudiciis.

AD LIBRVM IX. PARALIPOMENA.

Principes iudices fuisse variis gentium exemplis probatũ, statuæ quare erigerentur in foro, ex qua materia, quotuplices, quomodo enses, manusque in iis efficta, calumniæ actio, seu delatores, Talio, sortitio Iudicum.

A LEgum custodiam adeo necessariam censebant patres nostri, vt principes ipsos iudices esse oporteret, vt potentia, qua in cæteros pollebant, ad eas obseruandas rebelles cogere possent. Manuel Palæologus August. In educatione regia ad Ioannem filium præcepto 51. νομοθέτης μὲν ὁ βασιλεὺς καὶ κριτὴς τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀναδέδεικται, ἄνθρωπος ὤν, θνητὸς θνητῶν, μηδὲν πλέον ἔχων, ἢ σχῆμα. Vetit Lenuuius. *Manifestum est regem esse legislatorem, iudicemque subditorum constitutum, hominem, hominum, mortalem, mortalium,* B *nulla re cæteris superiorem, nisi dignitate.* Et quanquam sciam præoccupatum, dicam tamen nonnihil obiter. Plutarchus in Alexandro, scribit illum, *vnam aurem actori clausisse, vt reo illam reseruaret. Is foro vtebatur, quoties ius diceret, splendido, vt species illa verenda metum barbaris incuteret.* Polyæn. lib. 4. Stratagemat. Solent enim externa illa terriculamenta plurimum apud barbaros præualere. Non solus ille sane è Macedonum regibus forensia iudicia exercuit, sed & pater eiusdem Philippus, *qui dor-* C *mitans, & parum attentus, Machetes causam audiebat, eum condemnauit, qui reclamans dixit se prouocare, ad quem? inquit rex, ad te ipsum, ait ille, si expergiscaris.* Nec minus iucundum quiddam de eodem refertur; *Is duorum flagitiosorum accusationem pro tribunali audiens, vnum Macedonia exulare iussit, alterum vero illum sequi.* Vtrumque in Apophthegmatis retulit Plutarchus. Idem aliis principibus in vsu. Nam Mithridates *duarum & viginti gentium rex totidem linguis iura dixit, pro concione singulas sine in-* D *terprete affatus,* vt loquitur C. Plinius lib. 7. capit. 24. Eademque transcripta pene apud C. Iulium Solinum Polyhisto. cap. 7. *Rex Ponticus Mithridates, duabus & viginti gentibus, quibus imperitabat, sine interprete iura dixit.* Quod autem prisco id Gallorum principum instituto etiam factitatum, in Carolo Magno testatur Eginhartus, & nuper in admirandæ eruditionis, stupendæque facundiæ actionibus forensibus docuit Annæus Rulmanus Iurisconsult. Annæi filius, qui & dignitatem paternam, & in literatos pro- E pensionem, seu hæreditarium munus, eloquentia incomparabili exhibet. Vide illum Act. 2. quod procedente deinde tempore regibus bello, aliisue negotiis implicatis ad *maiorem domus* (quem *iudicem palatij*, & *auditorem Rotæ* vocauit. B. Petri Damiani lib. 1. Epist. 19.) *cancellarium, secretarios*, aut denique, *referendarios* deuolutum, vt exemplo *Beati Audoeni* (qui & *Dado* dictus) ostendit temporibus Dagoberti regis Aimonius, Monachus lib. 4. cap. 41. & Agroeculæ Episcopi Cabillonensis, qui eodem munere F functus est, Gregor. Turonensis lib. 5. histor. Francicæ cap. 45. quod autem istos magistratus *non regis sed regni* appellet Impius ille Brutus, in libello nefario quo dignitatem regiam sugillat pag. 88. Et iterum pag. 96. discutit & examinat diligenter Guil. el. Barclaius I.C. lib. 4. Cont. Monarchomachos cap. 16. Nec sunt omnino lectu indigna, quæ reperies apud Hortensium Caualcanum in Tractatibus *de Brachio Regio*, adi ad Robertum Gaguinum lib. 5. c 3. & Pa-

& Papon. in Arrest. l. 4. tit. 4. & Iudæorum principes iudicum officio fungi solitos, testis est Flauius Iosephus lib. 18. Antiquitat. Iudaicar. cap. 6. vbi de Philippo Tetrarcha, de Indis, Q. Curtius Rufus lib. 8. de Scotis, notius est, quam vt historicorum fide sit opus, quippe etiamnũ hodierna tempestate reges Iudiciis intersunt, atque illud antiquissimum apud illum populum fuit regni Ius, vetustissimumque præscriptum, cuius verbi apponam ex Hectore Boëthio Deidonano eloquentissimo, dignissimæque fidei authore lib. 12. hist. Scot.

IN. PROFANIS. REBVS. NEMO. IVS. DICITO. NISI. QVEM. IVRI. DICVNDO. MAIESTAS. REGIA. PRAEFECERIT.
SOLIVS. REGIS. NOMINE. IVS. OMNE. REDDITOR. CONVENTVS. IVDICANTOR. CONCILIA. CONVOCANTOR.
NE. QVIS. ALIA. QVAM. REGIA. AVTHORITATE. IVDICIA. OBTINETOR.

Alios aliarum gentium reges etiam iudiciis interesse solitos, clarum legentibus historias. de Priamo Troianorum principe Virgil. l. 7. Æneid.

Hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis
More daret populis.

De Didone Idem lib. 1. Æneid. dum illa vrbis iacit fundamenta mansuræ.

Iura dabat legesque viris.

Siculis imperans Acestes, lib. 5. Æneid.

———*gaudet regno Troianus Acestes.*
Indicitq; forum, & patribus dat iura vocatis.

Ipse Æneas futurus monarcha de se l. 3. Æneid.

Iura domosque dabam.

Sidon. Apollinar. Carm. 2. v. 218.

———*nam iuris habenas*
Non generum legit Respublica.

Eiusdem Carminis. v. 204.

———*post iura daturi*
Innumerabilibus legionibus imperitabant.

Carm. 5. v. 569.

Qui dictat modo iura Getis.

Et v. 480. Carm. 2.

———*sit partibus istis*
Augustus, longumq; Leo mea iura gubernet.

Ad Romanos si descendamus, nullum pene reperiemus principem non iura administrasse, & iudicia per se exercuisse, de Romulo Plutarch. in eo. Virgil. lib. 1. Æneid.

———*Remo cum fratre Quirinus*
Iura dabant.

P. Ouid. lib. 14. Transformationum Fab. 19. in principio.

Occiderat Tatius, populisq; æquata duobus
Romule iura dabas.

A Alios reges id ipsum factitasse nullum dubium. Nam Tarquinius Superbus *cognitiones rerum capitalium per se solum exercuit*, vt ait. T. Liu. 1. Decad. lib. 1. consules stante Rep. indubie cognoscebant de litibus inter ciues motis, vt & ab iisdem instituti prætores id muneris obtinuerunt, & si ad Imperatores lubeat pergere, nõ erit operosum ostendere coniunctã fuisse principis dignitatem, iudicis officium: atque vt inde ordiar, *Seruij Galbæ temeritatis plena postulatio* (verba sunt Valerij Maximi lib. 6. cap. 2. tit. 11.) *quod*
B *Diuum Iulium consummatis victoriis, in foro ius dicentem hunc modum interpellare sustinuit, C. Iuli Cæsar pro Cn. Pompeio Magno quondam genero tuo, in tertio eius consulatu pecuniam spopondi, quo nomine nunc appellor, quid agam?* C. Sueton. in Iul. cap. 43. *ius laboriosissime, ac seuerissime dixit.* L. Seneca lib. 5. de Benef. cap. 24. *Causam dicebat apud Diuum Iulium ex veteranis quidam, paulo violentior aduersus vicinos suos, & premebatur causa.* De Aug. Sueton. idem in cap. 33. *Ipse ius dixit assidue, & in noctem nonnunquam, si parum corpore*
C *valeret, lectica pro tribunali collocata, vel etiam domi cubans.* Nec id in vrbe modo, sed & ruri. Idem c. 72. *Ex secessibus præcipue frequentauit maritima, insulasque Campaniæ, aut proxima vrbi oppida. Lanuuinũ, Præneste, Tibur, vbi etiam in porticibus Herculis templi ius persæpe dixit.* Recte *in porticibus*, nam iudicia exercebantur in basilicis, templis, porticibus, & præterea in subdiualibus locis, vnde liberrimus esset cæli prospectus. Valer. Maxim. l. 8. c. 1. tit. 4. *Infesto populo obiectus, cum effugere debitam pœnam nullo modo posse crederetur,*
D *subito coorti imbris beneficio tutus fuit à damnatione, discussa enim quæstione, aliam, velut dijs interpellantibus, de integro instaurari non placuit.* At quomodo discussa fuit quæstio imbre coorto, nisi sub dio iudicium esset institutum; alter est apud eundem locus, titulo 6. *Per idipsum tempus, quo tristes de eo sententiæ ferebantur, repentina vis nimbi incidit, cumque prostratus humi pedes iudicum oscularetur, os suum cœno repleuit, quod conspectum, totam quæstionem à seueritate ad clementiam & mansuetudinem transtulit.* Quod non potuisset
E contingere, si sub tecto, ac non sub dio iudices consedissent. P. Virgil. lib. 4. Georgic.

———*Cæsar dum magnus ad altum*
Fulminat Euphratem bello, victorque volentes
Per populos dat iura.

De Tiberio Seneca libro proximo laudato cap. 25. in limine. *Tiberius Cæsar inter initia dicenti cuidam, meministi? antequam plures notas familiaritatis veteris proferret, non memini, inquit, quid fuerim.* De Claudio principe L. Sen. in Apocolocynthosi seu satyra illa a-
F marissima: *Ego eram* (verba sunt Claudij Aug. ad Herculem) *qui tibi ante templum tuum ius dicebam totis diebus mense Iulio & Augusto.* Et in eodem opere aliquot paginis interiectis sequitur.

Quis iam iudex toto lites
Audiet anno?

De eodem Ioannes Xiphilinus ex Dione Cocceiano lib. 60. vt & de Galba Idem Dio lib. 64. Et de Vitellio lib. 65.

Vespasianus nõ in vrbe modo, sed & in prouinciis ius

ius dixit. Philostrat. Lemnius in vita Apollonij c. 12. libro 7. & ipsius filius Domitianus, *industrie, diligenter, ac plerumque extra ordinem*, vt loquar cum C. Suetonio capit. 11. addit P. Aurelius Victor, *æquissime*. De aliis Imperatoribus, sub quo fœlix illud Iurisconsultis fuit sæculum, quid opus commemorare quicquam, quum aliis id in legibus passim sit obseruatum, eos principes non leges modo scripsisse, sed & iura exposuisse. de Seuero August. Herodian. libro 3. & Æl. Spartian. in eo. de Caracalla idem Herodianus libro quarto, Dionis authoritate Xiphilinus. de Maximo & Balbino, *qui moderate causas audiebant*, Iul. Capitolin. in iis. de Iustiniano Authent. de disposito princ. Authentic. de Exact. dot. alij Imperatores iura constituisse, & exercuisse produntur, nomine nullo expresso, L. *Offidius* ff. de leg. 3. L. *Imperatoribus* ff. de Iure fisci, L. vltim. ff. quod cum eo. de Valentiniano Fortunat. lib. 1.

Dum regeret princeps data iura Valentinianus.

De Theodosio Cl. Claudian. de 4. Hon Consul.

Non hostes victore cadunt, sed iudice sontes,
Damnat voce reos, petijt quos Marte tyrannos.

Raptim iam, quod huius libri capitibus continetur, percurram, non ignarus Fr. Polleti elegantissimum esse, atque eruditissimum de historia fori Romani volumen, è quo ritus omnes iudicandi repeti commodissime possunt.

Cap. 7. de foro agendum fuerat, sed laborem illum exemit Alexander Neapolitanus libro 2. Genial. dier. cap. 12. & eruditissimæ dignitatis Andreas Tiraquellus. hoc tantum hic admonendum, statuas maiorum in eo stetisse conspicuas, cuius rei rationem habes apud Q. Symmachum libr. 10. Epist. 25. his verbis: *Nam præter illum populi Romani insitatum dolorem, etiam senatus impatiens dispendij sui solatium petit de honore virtutis, vestrumque numen precatur, vt virum nostra ætate mirabilem statuarum diuturnitas tradat oculis posterorum, non quod ille præmia terrena desideret, qui gaudia corporis, etiam tum cum hominem ageret, vt caduca calcauit, sed quia ornamētis honorum incitatur imitatio, & virtus æmula alitur exemplo honoris alieni. Hinc factum est, vt rusticis adhuc sæculis optimi ciuium manu & arte formati in longam memoriam mitterētur.* Fuit itaque hic primus statuarum vsus, vt de republica bene merentibus aliquod ab honore publico præmium peteretur, oculisq; legentiū ingererentur. Eleganter eodem sensu Aurel. Cassiodor. lib. 8. Epist. 2. *Amore principum constat inuentum, vt simulachris æneis fides seruaretur imaginis, quatenus ventura progenies auctorem videret, qui sibi Rempublicam multis beneficiis obligasset.* Bellica virtus secundum vtrumque authorem allatum dedicandarum statuarum prima & præcipua causa, sed & insequentibus sæculis eruditione doctrinaque præstantibus idem honor decretus. Sidon. Apollinar. libro 5. Epist. 5. *Statuas litera dederant, si trabæ non dedissent.* Sic & Verrio Flacco Grammatico *statua in ima parte fori dedicata.* C. Sueton. libr. de Clar. Gramatic. cap. 17. Decernebatur stante Republica ius illud statuarum à Senatu, L. Apul. ad illum morem lib. 3. Florid. *Omnes qui in illa sanctissima curia aderant, tam libenter decreuerunt locum statuæ*, Paul. Iuris. l. 2. ff. de loco publ. fin. *imagines & statuæ ornamenta Reipublicæ futuræ, in publicum poni debent.* Vide infra Ammiani locum æternitate statuarum dignissimum; & Ennodij Ticinensis. Tertullian. lib. de Anima cap. 33. *Ob merita vitæ imagines, statuæ, & tituli rependuntur.* Erepta libertate ab Imperatoribus, sine quorum rescripto vllam erigere non licebat, Symmachus loco laudato, C. Plin. Iunior. libro 1. Epist. 17. *Ab Imperatore nostro impetrauit, vt sibi liceret statuam in foro L. Syllani ponere.* Claudian. in præfat. ad bellum Geticum,

Annuit his princeps titulum poscente Senatu,
Aspice iudicium quam graue Musa subis.

Hoc est quod apud L. Apuleium lib. 3. Floridor. eodem *dedicationem statuæ nuncupant.* Egregium illud C. Taciti lib. 4 Annal. *Triumphalia ornamenta, & illustris statuæ honorem, & quicquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulato decerni iubet.* At in prouinciis magistratus municipales decernere poterant, Pomponius Iurisconsult. l. 14. de condit. & demonstrat. *Titius si statuas in municipio posuerit, hæres esto. si paratus est ponere, sed locus à municipibus ei non datur. Sabinus, Proculus, hæredem eum fore.* Inscriptio vetusta Romæ eruta in domo Pomponij Læti.

CL. CLAVDIANI. V. C. CL. CLAVDIANO, V. C. TRIBVNO. ET. NOTARIO. INTER. CAETERAS. INGENTES. ARTES. PRAEGLORIOSISSIMO. POETARVM. LICET. AD. MEMORIAM. SEMPITERNAM. CARMINA. AB. EODEM. SCRIPTA. SVFFICIANT. AD. EVM. TESTIMONII. GRATIA. OB. IVDICII. SVI. FIDEM. D. D. N. N. ARCHADIVS. ET. HONORIVS FELICISSIMI. AC. DOCTISSIMI. IMPERATORES. SENATV. PETENTE. STATVAM. IN. FORO. DIVI. TRAIANI. ERIGI. COLLOCARIQVE. IVSSERVNT.

Erant præterea & statuæ à priuatis erectæ, in solatium amicorum parentumque qui obijssent sed illæ in porticibus, Sidon. Apollin. Carm. 8. de statua sua.

Vlpia quod rutilat porticus ære meo.

Aut certe in areis, aut bibliothecis priuatis collocabantur, Theodor. Theodor. Marcil. ad Persium. Arnob. lib. 1. in fine: *Bibliothecarum reponitis in arcanis, quadrigis & statuis numeramini exules & fugitiuos.*

Vt & aliæ de quibus iam dixi, in foro, Sidon. idem A
Apollin. Carm. 9. v. 297.

Et charus popularitate princeps
Traiano statuam foro locauit.

Claudian. loco proxime supra citato apposite admodum.

Et magis intento studium censore laborat,
Quod legimur medio conspicimurque foro.

Alciat. Parerg. lib. 4. cap. 27. & alij videantur.

Erant autem statuæ in multiplici differentia, quędam triumphales, aliæ pedestres, nonnullæ eque- B
stres, quod & Græcis illis priscis in vsu, licet rudi artificio, *manante Dædalum omnibus statuis oculi clausi.* Christophor. Landinus ad Q. Horatij lib. 1. od. 3. in pedestribus, quæ frequentissime, manus exertæ, quo, puto, imperium significari voluerunt, nam vna manus clypeum prætendebat, altera imperantis specie extendebatur. Seruius Honoratus ad illud libr. 8. Æneid.

Et nos, & tua dexter adi pede sacra secundo.

Sat. in Equo Maximo lib. 1. sil. 1. C

Dextra vetat pugnas, læuam Tritonia Pallas
Non grauat.

Coripp. lib. 2. Num. 4.

Circumfusa chlamys, rutiloque ornata metallo
Principis exerta vincebat lumina dextra.

Ritus initium à Cethegorum familia videtur sumptum M. Lucan. lib. 2.

——*Exertique manus vesana Cethegi.*

Sil. Italic. lib. 8. Punicor.

Ipse humero exertus gentili more parentum D
Difficili gaudebat equo.

Sic & in statuis causidicorum, exertæ erant manus dexteræ, qua gestus fieri soliti, is enim causam agendi modus, licet primo anno, quo quis ad causidicinam accessisset, non posset manum exerere, neque eo modo tyro, quo veterani agere, quod ab alijs notatum prætereo, & ad statuas regredior. quas alicui deo consecrari solitas constat, C. Tacit. lib. 3. Annal. *cum Marcelli effigiem Diuo Augusto Iulia dicaret.* Morem Romanum loquuntur Halicarnassæus libr. E
2. & Strabo libr. 14. Græcum Diogenes Laertio libro 3. in Platone, & Lipsius notat ad locum laudatum vetus marmor.

P. VEIDIVS. P. F. POLLIO. CAESAREM. IMP. CAESARI. AVG. ET. COLONIAE. BENEVENTANAE.

Equestres sane non nisi grauissimis de causis concessæ idque rarenter admodum, nec nisi optime de re- F
publica meritis, & speciosissimis quibusque ducibus. Testem habeo C. Velleium Paterculum libr. 2 histor. Rom. cap. 61. *Eum* (Augustum) *senatus, honoratum equestris statua, quæ hodieque in rostris posita ætatem eius scriptura indicat* (*qui honor non alij per trecentos annos, quam Lucio Sullæ, & Cneo Pompeo, & Caio Cæsari contigerat*) *proprætorem vna cum consulibus designatis, Hirtio & Pansa, cum Antonio bellum gerere iussit.* Nec minus in ijs manus dextera protensa, vti ex Statio superius laudato colligitur, vide quæ à me dicta sunt ad Corippum libro 1. Num. 8. Ael. Spartian. in Iuliano Aug. *manu eos semper placare cuperet.* Augustus Princeps apud C. Suetonium cap. 53. *Vultu manuque indecoras adulationes repressit.* Heliodor. lib. 10. Æthiopic. καὶ οὔτε κηρύκων σιγὴν ἐπιταττόντων ἐπαΐοντας, οὔτε τὸ βούλημα τοῦ τεράρχου προδήλως ἐκφαίνοντες τὴν χεῖρα προτείνας καὶ καταστείων, πρὸς ἡσυχίαν κλυδώνιον τοῦ δήμου κατέστελλε. *Et neque præcones silentium audientes imperantes, manu protensa silentium denuntians, commotionem vulgi in tranquillitatem composuit.* Ita audiendi poetæ. M. Lucan. lib. 1. Pharsal. vbi Cæsar tumultum

Composuit vultu, dextraque silentia iussit.

Ex eo Aul. Persius Sat. 4.

Fert animus calidæ fecisse silentia turbæ
Maiestate manus.

Iupiter Ouidianus lib. 1. Transformat.

——— *voce manuque*
Murmura compressit.

Et apud Statium libr. 1. Thebaid. de deorum etiam consilio:

———*veniam donec pater ipse sedendi*
Tranquilla iubet esse manu.

Claudian. de bello Gildonico.

———*sacrum dextra sedare tumultum.*

Enses quomodo gestarentur, in his statuis, quæ bellicos ducum labores habitusque referebant, difficultas non minima, Persæ enim demissos ferebant. Iul. Pollux libr. 1. capit. 10. §. 7. περσικὸν ξιφίδιόν τι τῷ μηρῷ προσηρτημένον. *Persicus ensis, femori aptatus.* Gothis alius mos. Sidon. Apollinar. lib. 4. Epist. 20. *Penduli ex humero gladij, balteis supercurrentib. strinxerant clausa bullatis latera rhenonibus.* Pariterque ijdem Græcis ex humeris penduli erant. Lux inde Homero libr. 2. Iliad. v. 45.

ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισιν βάλετο ξίφος ἀργυρόηλον.
Circum humeros iecit gladium argenteis clauis distinctum.

Quod ex eo expressit Claudianus lib. 2. de laudibus Stilichon.

———*galeasque renidentes hyacinthis,*
Gestatosque patri scapulis radiantibus enses
Diuidis ex æquo.

ὤμοισιν reddit *scapulis*, ἀργυρόηλον ad vestem accōmodat, vel ad ipsum ensem qui *radians* gemmisque distinctus humeros ornabat. Sidon. Appollinar. Carmine 5.

Subligat à læua fulgentem baltheus ensem.

Clara huius consuetudinis in Virgilio vestigia, vnde conijcere liceat, ita heroicis temporibus factum. lib. 8. Æneid.

———*atque humeris Tegeæum subligat ensem.*

Et lib. 9. Æneid.

Sic ait illachrymans, humero simul exuit ensem
Auratum.

Scio versum Claudiani aliter à viris doctis legi cōtra fidem veteris editionis Venetæ, & M S. mei.

Gestatosque patri capulis radiantibus enses.

At

At certe in ſtatuis equeſtribus Romanis ad latera inſerti enſes cingulis geſtabantur. apertiſſime de Domitiani ſtatua equeſtri Stat. lib. 1. ſil. 1.

It tergo demiſſa chlamys, latus enſe quieto
Securum.

Idem li. 1. Thebaid. v. 427.

Forſan & accinctos lateri (ſic ira ferebat)
Nudaſſent enſes.

Idem lib. 4. Thebaid. v. 41.

———incedit Adraſtus,
Contentus ferro cingi latus.

Imitatus eſt illud M. Varronis lib. 6. de L. L. *Latrones ſtipatores, quod ad latera ſint regum, vel quod ad latera ferrum habeant accinctum.*

Et lib. 7. Thebaid. v. 502.

Quem non permoueas? longe tua iuſſa cohortes
Expectant, multoque latus præfulgurat enſe.

L. Seneca Tragædus in Agamemnone Act. 3. ſc. 1.

Vt Pergamum omne Dorica cecidit face.
Diuiſa præda eſt, maria properantes petunt,
Iamque enſe feſſum miles exonerat latus,
Neglecta ſummas ſcuta per puppes iacet.

Heliodor. lib. 2. Aethiopic. pag. 65. τὸ ξίφος ὑφαιρεῖ λάθρα τῆς θήκης ὑπὸ τὴν πλευρὰν διορωμένης. *Gladiũ illi clam aufert ex vagina, quæ ſub latere pendebat.*

Ouid. lib. 3. Amor. eleg. 7.

Enſe latus cinctum, quod tibi ſeruit, erat.

Horat. lib. 2. od. 7.

Longaque feſſum militia latus
Depone ſub lauru mea.

Sil. Italic. lib. 1. v. 165.

Quem poſtquam diro ſuſpenſum robore vidit
Deformem, lateri famulus clam corripit enſem
Dilectum domino, pernix irrumpit in aulam.

Sic recte legitur, neque enim aſſentior Fr. Modio Nouantiquar. lection. Epiſt. 57. legenti.

Quem poſtquam diro ſuſpenſum robore vidit
Deformem leti famulus, clam corripit enſem
Dilectum domino.

Corippus lib. 3. Num. 5.

Enſe latus cincti, præſtricti crura cothurnis
Adſtabant celſi pariter, pariterque nitebant
Extantes latis humeris.

Atque is quidem militarium ſtatuarum habitus quas Ammianus lib. 19. *armatas* vocat, de qua legendus Plinius Iunior lib. 11. Epiſt. 7. togatarum alius longe. Sed ad materiam pergo, quæ & ipſa multiplex, nam apud primos illos ſtatuarum artifices, rudi & inculto adhuc ſæculo, priuſquam Rhecus, & Theodorus æs inueniſſent, *ex hebeno, cupreſſo, cedro, taxo, quercu, lotoq;* fiebant. Pauſania teſte in Arcad. deinde ad metalla tranſitum, & ex *ære; plumbo, marmore,* erigi cœperunt. Caſſiodor. lib. 7. Epiſt. 44. & tandem aureæ, argenteæque factæ, de argenteis C. Sueton. in Auguſto capit. 52. *Atque etiam argenteas ſtatuas ſibi olim poſitas conflauit omnes.* Quod Dio Cocceianus obſeruandum prodidit lib. hiſtor. Rom. 53. Artemidor. lib. 2. cap. 44. ἀγάλματα τὰ ἐκ χρυσοῦ πεποιημένα, ἢ ἀργύρου, ἢ χαλκοῦ, ἐλέφαντος, ἢ λίθου, ἢ ἠλέκτρου, ἢ ἐβένου ἀγαθὰ ἂν εἴη. *Statuæ quæ auro factæ, aut argento, aut ære,*

A *aut ebore, aut lapide, aut electro, aut hebeno, bonæ ſunt,* Illæque ex teſtamento decretæ, modo, forma, pondere metalli conceptis verbis præfinito. Stat. lib. 5. ſil. 1. v. 190.

Da Capitolinis æternum ſedibus aurum
Quo niteant ſacri centeno pondere vultus
Cæſaris, & propriæ ſignet cultricis amorem.

De aureis argenteiſq; C. Plinius Iunior in panegyrico Traiani: *Tuam ſtatuam in veſtibulo Iouis vnam alteramve, & hanc æream cernimus, at paulo ante omnes* B *aditus, omnes gradus, totaq; area, hinc auro, hinc argento relucebat, itaq; hæ pauca æreæ manent, illæ aureæ & innumerabiles, ſtrage & ruina, publico gaudio litauerunt.* Tyrannica taxat ſub Domitiano tempora, qui vt loquar cum C. Suetonio in eo cap. 13. *Statuas ſibi in Capitolio non niſi aureas & argenteas, poni permiſit, ac ponderis certi.* Hoc quidem inuiſo principi, metu adigente, conceſſum, at nonnullis alijs, etiam ſolo amore impellente, luxuriantibus deinde ſæculis fœlicitate nimia. Claudian. libro 3. de laudib. Stilichon. in li- C mine.

Ob ſacrum, quod in ære colis, miraris in auro,
Cerne libens.

Culte Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum, vt pene ſemper in illo opere.

His ego pro meritis, quæ præmia digna rependam,
Non habeo, membra ſtatuis effingere vile eſt,
Virtutum nil vile decet, nam vile, quod ætas
Eripit, æra cadunt, aut fuluum defluit aurum,
Aut candor perit argenti, ſi defuit vſus,
D *Et fuſcata ſitu corrumpit vena colorem:*
Viua tibi princeps debetur gloria.

Tertium veluti genus erat earum quæ bracteis aureis obducebantur. T. Liu. 4. Decad. libr. 10. *Ædem (Pietatis) dedicauit M. Acilio duumuir, ſtatuamque auratam, quæ prima omnium in Italia ſtatua inaurata eſt, patri Glabrioni poſuit.* Eadem Valer. Maxim. lib. 2. cap. 5. Eſt autem *bractea* in gloſſ. πέταλον, & *bracteatores* πεταλοποιοὶ aut πεταλουργοὶ l. 1. C. de excuſ. artific. Iul. Firmic. Maternus Aſtronomic. lib. 8. Plin. lib. 33. cap. E 3. frequentiſſimus tamen, omni reipublicæ ſeu labentis, ſeu florentis, ſeu creſcentis æuo, in ſtatuis vſus æris. Ammian. Marcellin. libr. 14. *Quidam æternitate per ſtatuas ſe commendari poſſe affirmantes, eas ardenter affectant, quaſi plus præmij ex figmentis æneis, ſenſibus carentibus adepturi, quam ex honeſte recteque factorum conſcientia.* Paria reperies apud Magnum Felicem Ennodium Ticini Epiſcopum dictione 8. *Quamvis, iudices, virorum fortium effigies manſuro perenniter ære ſeruentur, & per hæc ſimulachra neſciant* F *obitum vel ſepulti, quamuis in æternitatem migret per has artes imago mortalium, & anguſtam humanæ naturæ legem vincat induſtria, tamen virtutis pretium nec parricida aliquando meruit, nec tyrannus exſoluit.* L. Apul. lib. 3. Floridor. *Quid igitur ſupereſt ad ſtatuæ meæ honorem niſi æris pretium, artificis miniſterium, quæ mihi ne in mediocribus quidem vnquam ciuitatibus defuere?* Vetus marmoris fragmentum, & Vlpianus IC. *l. 13. ff. de Iniur. & li. fam.* citare P. Coluio ibidẽ loci videatur. L. Apul. li. 3. Mileſiar. *Nam & patronum ſcripſi &*

vt in ære tua stet imago, decreuit.lib.10.histor.supplem. A Eutropij Paul.Diacon. *Pictor, fictorq; ex ære & marmore, & proxime Polycletus & Euphranoras*. Artemidor. libr. 1. Oneirocrit. c.51. χάλκεαι γὰρ εἰκόνες τῶν ἐλευθέρων ἀνατίθενται. τὸ αὐτὸ δὲ σημαίνει κἂν εἰκόνα τις ἑαυτοῦ ἢ ἀνδριάντα ἴδῃ χαλκοῦν ἐν ἀγορᾷ κείμενον. *Æreæ enim imagines & statuæ* (nam non εἰκόνες, ex ære, sed ἀγάλματα) *liberis hominibus eriguntur : idem significat etiamsi quis imaginem suam, aut statuam æream videat in foro positam.* Philostratus Lemnius libr. 5. de vita Apollonij Tyanei cap.11. καὶ πανταχοῦ μὲν γεγράψῃ τῆς πόλεως, πανταχοῦ δὲ ἑστήξεις χαλκοῦς, ἡμῖν δ᾽ ἀφορμὰς παραδώσεις λόγων. B *Et vbiq; in tota ciuitate pingeris, vbi æneæ statuæ tibi erigentur, nobis vero materiam sermonum suppeditabit.* C. Plin. Iunior lib.4. Epist.7. *Illum coloribus, illum cera, illum ære, illum argento, illum auro, ebore, marmore effingit.* Quod totidem pene verbis expressum à Statio lib.2. sil.2.

Quid referam veteres ceræq; ærisq; figuras?

De æreis subinde statuis sequitur, ibidem loci.

Æraq; ab Isthmiacis auro potiora fauillis, C
Ora ducum, & vatum, sapientumq; ora priorum
Quos tibi cura sequi.

Claudian. libro 2. de laudib. Stilichonis adulatoriè.

Hinc amor, hinc veris, & non fallentibus omnes
Pro te solliciti votis, hinc nomen vbiq;
Plausibus, auratis celebrant hinc ora figuris.
Quæ non incudes streperent? quæ flamma vacaret
Fabrilis? quæ sufficerent fornacibus æra
Effigies ductura tuas? D

Corruptus eiusdem locus in præfatione iam laudata ad bellum Geticum. Sic enim habetur in vulgatis editionibus.

At prior effigiem tribuit successus amænam
Oraq; patricius nostra dicauit honos.

Lege opera MS. mei Bongarsiani, & iam idem ex Cuiacij, vt puto, codice Stephanus Clauerius reposuerat.

At prior effigiem tribuit successus ahænam,
Oraq; patricius nostra dicauit honos. E

Quod confirmari potest, vt omittam multiplicem citatorum à me numerum scriptorum à L. Seneca libr. 6. Natural. quæst. cap.29. *Cur ergo aliquis ad hoc stupet, quod æs vnius statuæ, nec solidum quidem, sed concauum, ac tenue, diruptum est.* Et statua Antonio Musæ *ære collato* ponitur Sueton. in Augusto c.59. P. Virgil. lib.6. Æneid.

Excudent alij spirantia mollius æra.

Ære autem *collato* dixit Suetonius, sequutus testamentorum formulam, inscriptionesq; præfigi solitas. F Vetus marmoris fragmentum apud Onufrium Panuinium in Ciuit. Rom. pag.76.

SAENIÆ. CN. FIL. BABILAE. SACERDOTI. DIVAE. FAVSTINÆ. DECVRIONES. ÆRE. COLLATO. OB. MERITA. EIVS. POSVERVNT.

Sunt & aliæ passim in Bartholomæi Amantij, & Petri Apiani collectaneis, quas & Smithus, & Grutherus, & postremo Lipsius suis Inscriptionibus inseruerunt, & nonnullæ in Wolffgango Lazio lib.10. c.7. Reip. Rom.

L. PVDENTI. HIC. QVINI. ESSET. ANNOR. XIII. ROMAE. CERTAMINE. SACRO. IOVIS. CAPITOLINI. LVSTRO. VI. CLARITATE. INGENII. CORONATVS. EST. IN. POETAS. LATINOS. OMNIBVS. SENTENTIIS. IVDICVM. HVIC. PLEBS. VNIVERSA. MVNICIPIVM. ISCONENTIVM. STATVAM. AERE. COLLATO. DECREVIT. CVRAT. R. P.

Erigebantur porro vel *patronis* à clientibus suis, vti supra hoc opere lib.1. cap.16. expositum, vel *consulibus* bene administrata Republica, eædemq; tollebantur, eradebantur tituli, memoriaq; omnis abolebatur, eaque seuerissima pœna male merentibus & erat, & habebatur. Æl. Lamprid. in Heliogab. & multo apertius in Commodo : *Parricidæ gladiatori statuæ detrahantur.* Vide alias non absimiles ibidem acclamationes. Iul. Capitolin. in Maximinis : *Iussit præterea tabulas pingi, ita vt erat bellum ipsum gestum, & ante curiam proponi, vt facta eius pictura loqueretur, quas quidem tabulas, post mortem eius senatus & deponi iussit, & exuri.* Sueton. in Domitiano cap. vlt. *Senatus adeo lætus est, vt repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atq; acerbissimo declamationum genere laceraret: scalas etiam inferri, clypeosq; eius ac imagines coram detrahi, & ibidem solo affligi iuberet, nouissime eradendos vbiq; titulos, & abolendam omnem memoriam decerneret.* Hodieque etiamnum pleræque videntur statuæ, quibus exempti tituli. quo referendum diuorum Arcadij & Honorij Augg. rescriptum l.17. C. Theodos. de pœnis: *Quod diuinum præmium consulatus lutulentum prodigium contagione fœdauit, patriciatus dignitate, atq; etiam omnibus alijs inferioribus spoliatum se esse cognoscat, quos morum polluit fœuitate, omnes statuas, omnia simulachra tam ex ære, quam ex marmore, seu ex fucis,* (aliter in margine, *ex fusis*) *quam ex quacunq; materia, quæ apta est effingendis, ab omnibus ciuitatibus, oppidis, locis priuatis, ac publicis præcipimus aboleri: ne tanquã nota nostri sæculi obtutus polluat intuentium.* Scio præter alios magnum purpuratorum patrum, & literatorũ decus Cæsarem Baronium idipsum obseruasse, in incomparabili illo de Annalibus Ecclesiasticis opere. Claudian. in præfat. ad lib.2. in Eutrop.

Illicitas consul pœnas se consule soluit,
Annus qui trabeas hic dedit exilium.
Infaustum populis in se quoq; vertitur omen,
Sæuit in authorem prodigiosus honor.

Ablato

Ablato penitus respirant nomine fasti,
Maturamq; luem sanior aula vomit.

D. Iuuenal. Sat. 10. v. 58. de Seiano damnato sub Tiberio.

——mergit longa, atq; insignis honorum
Pagina, descendunt statuæ, restemq; sequuntur,
Ipsa deinde rotas bigarum impacta securis
Cædit, & immeritis franguntur crura caballis.
Iam strident ignes, iam follibus, atq; caminis
Ardet adoratum populo caput.

Deniq; signabatur basis statuarum dedicationis elogio. Valer. Maxim. lib. 4. cap. 4. tit. 2. *Plurimorum ac maximorum operum prætextû titulum imaginum suarû amplificauit.* Eiusdem libri c. 5. tit. 3. *Itaq; titulo imaginis eius speciosius non recepta dictatura, quam aliorum gesta adscribi potest.* In basi, inquam, adscriptus hic titulus. Sext. Propert. lib. 2. eleg. 14. alludit.

Taleq; sub nostro nomine carmen erit.

P. Ouid. Epist. 2. quæ est Phyllidis Demophoonti.

Inter & Ægidas media statuaris in vrbe
Magnificus titulis sed pater ante suis.

Sequitur paucis interiectis.

Hoc tua post illos titulo signetur imago,
Hic est, cuius amans fœmina capta dolo est.

Eademq; omnino ratio anathematum dijs appensorum, quibus inscribi solitus titulus, consecrationis index, vide alibi hoc in opere à me dicta. Idem Ouidius lib. 1. Amor. eleg. 11.

Non ego victrices lauro redimire tabellas,
Nec veneris media ponere in æde moror.
Subscribam: Veneri fidas sibi Naso tabellas
Dedicat.

Cap. 16. de calumniæ iudicio, & Talione instituendus fuerat sermo, sed omnia iam præoccupata: Obiter nihilominus aliquid perstringam. Et *calumnia malitiosa & mendax infamatio.* Nonius Marcell. Cap. 4. Num. 74. Beda lib. de Orthograph. *Calumnia est crimen falsum. cum nobis aduersarius, aut malum, quod non fecimus obijcit, aut bonum, quod fecisse probamur, in contrariû vertit.* Aurel. Cassiodor. in Psal. 117. *Calumnia est commentum aliquod periculosæ facultatis obiectum.* Hinc reis absolutis actio dabatur, aduersus improbos litigatores, qui eos temere & inique perierant, quæ eos decima litis parte notabat, vti obseruatum est à Barnaba Brissonio, & habetur diserte apud Iustinianum & Theophilum paraphrastem §. hęc autem Instit. de pœn. tem. litig. *Improbi* isti *litigatores,* sunt *calumniatores,* siue etiam *delatores,* D. Synesius Epist. 121. συκοφάνται κοινοὶ ἀλάστορες τῆς χώρας. *Calumniatores fiscales, communis patriæ mali genij.* Valentinian. & Valens Augg. l. 2. Cod. Theodos. de delatorib. *Humani generis inimici delatores.* Et l. 19. l. 25. C. eod. tit. 4. *Violant pacem, turbant securitatem.* C. Tacit. lib. 4. Annal. *Delatores genus hominum publico exitio repertum.* De quorum publica grassandi rabie, atq; etiam prima origine, qui multa cupis, adi ad Ammianum Marcellinum lib. 14. in limine. *Excogitatum est*

A *super his, vt homines quidam ignoti, vilitate ipsa parum cauendi, ad colligendos rumores per Antiochiæ latera cuncta destinarentur, relaturi quæ audirent, hi peragrâter & dissimulanter honoratorum circulis adsistendo, peruadendoq; diuites domos egentium habitu, quicquid noscere poterant vel audire, latenter intromissi per posticas in regiam, nunciabant. Id obseruantes conspiratione concordi, vt fingerent quædam, & cognita duplicarent in peius, laudes vero supprimerent Cæsaris, quas inuitis compluribus formido malorum impendentium exprimebat.*
B Considera locum integrum, neque vllus magis idoneus. Quod & simili narratione confirmat Æl. Lampridius in Alexandro Seuero, & ante istos de Tiberio eadem I. Xiphilinus in eo pag. 233. & antiquior eius rei memoria in Tarquinij Superbi gestis apud Dionysium Halicarnassæum lib. 4. Sed ante omnes illos Siciliæ tyrannus senior ille Dionysius *Sagogidas* habebat, vel vt alij appellant *prosagogidas*, inter quos est Cælius Rhodigin. lib. 22. Antiquar. lection. capite 17. de quibus dignissimus est Plutarchi locus libro
C περὶ πολυπραγμοσύνης, *de curiositate:* καίτοι τοῖς γε τυράννοις, οἷς ἀνάγκη πάντα γινώσκειν ἐπαχθεστάτους ποιεῖ τὸ τῶν λεγομένων ὤτων καὶ προσαγωγέων γένος· ὠτακουστὰς μὲν οὖν πρῶτος ἔσχεν ὁ νέος Δαρεῖος, ἀπιστῶν ἑαυτῷ, καὶ πάντας ὑφορώμενος καὶ δεδοικὼς τοὺς δὲ προσαγωγίδας οἱ Διονύσιοι τοῖς Συρακουσίοις κατέμιξαν. Quæ verba ita Latine sonant. *Sane tyrannos quibus omnia cognoscere est necesse, inuisissimos reddit hoc genus hominum, qui auscultatores & delatores appellantur. Primus Darius minor auscultatores vsurpauit, sibi ipsi non credens, omnesq; habens suspectos atq; metuês,*
D *delatores quos ipsi prosagogidas nominabant, Dionysii inter Syracusanos sparserunt.* Itaq; longas aures fatuis principibus, aut tyrannis, vt videtur, sæuientibus, & occasionem ex leuissimo rumore captantibus, vt ciues extinguerent, assignabant, prudentibus, & legitimis longas manus affigentes, quibus rerum actus denotabant. Vetus Scholiast. Aristophan. ad Plutum Act. 2. sc. 1.

μίδας μὲν οὖν ἦν ὦτ' ὄνου λάβοντε.

Vertit Nicodemus Frischlinus:

E *Imo Midæ, si modo asininas induatis aures.*

Adeundus liber Luciani, *non temere credendum calumniæ,* de quo non male meritus Gilbertus Cognatus, at omnium optime non de illo modo, sed & de omni vtriusq; linguæ literatura optime Georgius Strachanus, qui non ita pridem illum libellum Latina cultissime donauit ciuitate: in eo depingitur calumnia, ἐν δεξιᾷ τις ἀνὴρ κάθηται τὰ ὦτα παμμεγέθη ἔχων. *Ad dexteram vir quispiam sedebat maximas habens auriculas.* Vnde illud profluxit, vt credulos supra quam
F par esset longioribus auribus effinxerint, vt apud Diogenianum in prouerbium abierit, Μίδας ὄνου τὰ ὦτα. *Midas Asini aures.* Sycophantæ, inquam, appellantur hi à Græcis, quod furta ficuum apud Athenienses capitalia essent, Fr. Pollet. libr. 4. histor. fori Rom. cap. 5. Andreas Alciatus Parerg. libr. 11. cap. 4. Suidas in voce συκοφαντεῖν. Cuius verba Hieronymo Wolfio Interprete hæc sunt. *Ficu arbore primum inuenta, vetuisse tradunt Athenienses, ne ficus exportaren-*

tur, qui autem deferebant, qui exportabant, sycophantæ, A *quasi ficuum indices, dicebantur: inde translatum nomen ad quasuis calumnias: Alij dicunt, cum in Attica fame laboraretur, quosdam ficus dijs consecratas deuorasse, & post laxata annona fuisse accusatos.* Idem in voce ἀποσυκαπεθεῖν. Eademque pene tradit Philomnestus libr. de minthijs Rhodijs apud Athenæum libr. 3. capit. 3. in limine. Non sunt aliena à proposito, quæ in Paulo Festi Epitomaste deprehendes libr. 17. *Sycophantas appellatos hac de causa dicunt. Atticos quosdam iuuenes solitos aiunt in hortos irrumpere ficusq; deligere, quam ob* B *causam est constitutũ lege, vt qui id fecisset, capite truncaretur, quam pœnam qui persequerentur ob paruula detrimenta, sycophantas appellatos.*

Guilielmus Budæus in Annotationib. priorib. ad Pandectas, Cæl. Rhodigin. libr. 18. Antiquar. lection. c. 9. & alij.

Sed quia adhibere fidem delatoribus & sycophantis improbi principis argumentum est, videamus, qui eos fouerint, quiue expulerint, coërcuerint, pœnis affecerint, si prius Plautum adduxero. Curcul. sc. 1. C Act. 4.

Ædepol nugatorem lepidum hunc nactus est Phædromus
Halophantam, an sycophantam, hunc magis esse
Dicam, nescio.

Qui locus mira varietate & contentione à Criticis vexatur, Andr. Alciatus libr. 11. Parerg. Iur. cap. 4. Kalophantam legit, interpretatur χρηστολόγον, *vtilia & & honesta loquentem*: alij *halopantã* probant, Ioachim. Camerarius, Guil. Canterus, Adrianus Turnebus li. D 11. c. 5. Aduersarior. *halophantam* legit, quem sequitur Dionys. Lambinus, & vterq; Festum habet authorem lib. 8. Fuluius Vrsinus *holpatam* præfert, *halopantam* vult Nonius cap. 2. Num. 396. sic sæpe Plautus *sycophantias* pro imposturis ponit, & sycophantari pro versutias agere, fallere. in Bacchidib. sc. *hunc hominem.*

Sycophantias componit, aurum abs te vt auferat:

Et in Rudente Charmides.

Enimuero huic sycophantæ nunc sycophantari volo. E

Et in Trinummo Callicles.

——— *satis scite & probe*
Quanquam hoc me etiam ætatis sycophantari pudet.

Delatorum istorum, seu sycophantarum, seu accusatorum rabies cæpit primum sub Tiberio sæuire. C. Tacit. lib. 5. Annal. adeo vt nulli fidem derogaret, seu vera, seu falsa diceret. C. Sueton. in eo cap. 61. *Decreta accusatoribus præcipua præmia, nonnunquam & testibus, nemini delatorum fides abrogata.* Mirum sæuien- F tis tyranni ingenium, accusationes innocentum, & testes in eosdem pecunia armare. Sed & illud atrox nec minus iniuriosum eiusdem factum, narrante eodem Suetonio cap. 58. *Statuæ Augusti quidam caput dempserat, vt alterius imponeret, acta res in senatu, & quia ambigebatur, per tormenta quæsita est: damnato reo, paulatim hoc genus calũniæ eo processit, vt hæc quoq; capitalia essent, circa Augusti simulachrum, seruum cecidisse, vestem mutasse, nummo vel annulo effigiem impressam latrinæ aut lupanari intulisse, dictum vllum factumve eius existimatione aliqua læsisse.* Liberrima prorsus indignatione L. Seneca libr. 3. de Benef. cap. 26. *Sub Tiberio Cæsare fuit accusandi frequens, & pene publica rabies, quæ omni ciuili bello grauius togatam ciuitatem confecit: Excipiebatur ebriorum sermo, simplicitas iocãtium, nihil erat tutum, omnis sæuiendi placebat occasio: Nec iam reorum expectabatur euentus, cum esset vnus. Cœnabat Paulus in conuiuio quodam, imaginem Tiberij Cæsaris habens ectypam, & eminente gemma: rem ineptissimam fecero, si nunc verba quæsiero, quibus dicam illum matellam sumpsisse: quod factum simul & Maro, ex notis illius temporis vestigatoribus, notauit. At seruus eius, cui nectebantur insidiæ, ei ebrio annulum extraxit, & cum Maro conuiuas testaretur, admotam esse imaginem obscænis, & iam subscriptionem componeret, ostendit in manu sua seruus annulum.* Mirum sane mihi Maronem illum adeo notum eo sæculo, à Tacito, Suetonio, Dione, Xiphilino, & alijs præteritum, sed aut parum hi curiosi rerum præsumptarum scriptores, aut in Seneca mendum, neque ego facile nodum soluerim. Subscribebant autem delatores libello, hoc est quod idem Seneca vocat in apocolocynthosi, *edere subscriptionem.* Certe tamen nec mulier, nec criminis damnatus, nec miles, nec veteranus, nec vir clarissimus deferre poterat, vt ait Martianus IC. l. 18. ff. de Iure fisci, & Imperator l. vltim. C. de delatorib. quanquam Augustus *Auunculi sui percussores deferre statuerit.* Suet. capit. 10. in limine. Vitellius delatores tantum in mathematicis deferendis lubenter audiebat, quos adeo perniciali odio est persecutus, *vt à quocunq; deferrentur, inauditos capite puniret.* Sueton. cap. 14. summo eos studio effectauit Domitianus, *dum bona viuorum & mortuorum vsquequaque quolibet & accusatore & crimine corripiebantur.* De illius temporis iniuria, & nimia apud sceleratũ principem delatorum libertate, conqueritur Plinius in Paneg. Traiani: *Vidimus delatorũ iudicium, quasi grassatorum, quasi latronum.* Et effusius ibidem loci: *Nihil gratius, nihil sæculo dignius, quàm quod contigit desuper delatorũ intueri supina ora, retortasq; ceruices agnoscebamus, & fruebamur, cum velut piaculares publicæ sollicitudinis victimæ, supra sanguinem innoxiorum, ad lenta supplicia grauioresque pœnas ducerentur. Congesti sunt in nauigia raptim conquisita, ac tempestatibus dediti, abirent, fugerentq; vacuas delationibus terras: ac si quem fluctus & procellæ scopulis reseruassent, hic nuda saxa, & inhospitale littus incoleret, ageret duram & anxiam vitam, relictaq; post tergum totius generis humani securitate mæreret. Memoranda facies, delatorum classis omnib. permissa ventis.* Vide quæ sequuntur. Certe igitur summa profligatis hisce hominibus apud dirum illum tyrannum valuit authoritas, vt ex Iuuenale non est obscurum discere Sat. 1.

——— *Et post hunc magni delator amici,*
Et cito rapturus de nobilitate comesa
Quod superest.

Hæc quidem de confirmata tyrannide, nam initio princi-

principatus *fiscales calumnias magna calumniantium* A *pœna repressit, ferebaturq; vox eius, princeps, qui delatores non castigat, irritat.* Sueton. c.9. Martial. lib. Spectacul. Epigr. 4.

Turba grauis paci, placidæq; inimica quieti,
Quæ semper miseras sollicitabat opes.
Traducta est Getulis, nec cœpit arena nocentes,
Et delator habet quod dabat exilium.

Sic in vulgata editione lectum, quod confutat Georgius Merula, itaq; indubie est legendum. B

Traducta est Gyaris.

Nam Insula illa, vt & pleræque aliæ in illo mari, relegatis ciuibus fuere receptaculum. Iuuenal. Satyr. 1.

Aude aliquid breuibus Gyaris & carcere dignum.

Et Sat. 10. Idem.

—— *Gyara clausus scopulis, paruaq; Seripho.*

Contra Titus eiusdem frater, *flagellatos per arenam egit.* Suet. in eo cap. 8. Dio Cocceianus in vita ipsius. C Constantinus eos non modo admittebat, sed & fouebat, ex Ruffino hist. Ecclesiast. lib. 9. Pomponius Lætus in eo. Eoq; nomine impensius laudantur tempora Honorij, cui tutor Stilicho datus. Claudian. lib. 2. de laudib. ipsius.

Deniq; non diues sub te pro rure paterno
Vel laribus pallet, non insidiator oberrat
Facturus quemcunq; reum.

Sed iam de pœnis pestifero huic hominum generi irrogatis dicendum: nam Opilius Macrinus *vndique* D *conquisitos* (verba sunt Iulij Capitolini in illo) *pœnis afficiebat.* Sed quænam hæc pœna? Plinius & Martialis paulo superius, *relegationem* ponunt, seu *deportationem in insulam.* Pertinax Aug. *vrbe exigebat.* Herodian. libr. 2. Gordianus paulo grauius animaduertit, exilioq; eos mulctauit, Idem lib. 7. æquissimeque apud eundem libr. 5. *Delatores, & serui omnes, quicunque dominos detulerant, patibulis suffixi, totaq; vrbs, adeoque Romanum Imperium sceleratis hominibus expurgatum supplicio affectis, partim exilio mulctatis.* Quod E apparet vetustissimum fuisse supplicium Iohann. Britannicus ad Sat. 1. Iuuenal. v. 33 ex Modestino libr. 2. ad Herennium Rhetor. *Quadruplator, vt breuiter scribam, capitalis est.*

Quadruplator enim idem est ac delator, vt iam infra expedietur: vet. Scholiast. Iuuenal. ad versic. 268. Satyr. 8. nam Brutus primus consul Vindicium *seruum, vt conseruatorem patriæ manumisit, vt delatorem dominorum cruci affixit, quod factum matronæ planxerunt.* Antonius Pius: *Si non probarent obiecta crimina, capite eos mulctabat, si probarent, oblato præmio infames dimittebat.* F

Iul. Capitolin. in eo. Eusebius libro 4. Histor. Ecclesiast. capite 9. cuius exemplum in hoc vt in plerisque alijs expressit Aurelius Ceionius eodem libro capit. 19. Sed quænam hæc infamia? Docuit idem Capitolinus ibidem loci: *Calumnijs quadruplatorum intercessit, apposita falsis delatoribus nota.* Nomine notæ autem intelligit K. elementum, quod ex lege Rhemnia frontibus candenti ferro imprimebatur, quo facilius omnes sibi ab eorum insidijs cauere possent, Fr. Balduinus libello de famosis libellis, Philip. Broidæus Ariensis, & vterq; testem citare potest M. Ciceronem in Orat. pro Roscio, vbi confert accusatores anseribus, & canibus capitolinis. *Sed si ego hos bene noui, literam eam, cui vos vsq; adeo inimici estis, vt etiam eas omnes oderitis, ita vehementer ad caput affigent, vt postea neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis.*

Hoc ipsum est, quod Plinius Panegyrico ait *delatores* habere *frontem ferream, punctis & notis vulneratam.* Quo sensu Callistratus IC. l. 3. de testib. ff. *notatum & reprehensibilem*, opponit diserte homini *honestæ & inculpatæ vitæ*, & ibidem, *alius est homo calumniæ damnatus, alius integræ frontis.* Quare superius hoc opere, quæ à me sunt de stigmaticis dicta. Contra quam improbi nonnulli delationem præmijs inuitarunt, id quod lege Papia lata, quæ *plebeijs congiarium quadringentorum nummûm viritim dabat.* C. Tacit. lib. 4. Annal. cui concors Suetonius in Nerone c. 10. *Præmia delatorum Papiæ legis ad quartas redegit.* Et significantissime naturã præcipuumq; illius legis caput expressit, dum dicit, *ad quartas*: illi quippe *quadruplatores* dicti, Asconio Pædiano ad Action. 1. in Verrem teste. Et ad Act. 4. qui nomen illis inde inditum scribit, *quod se eo quæstu tuebantur, vt eas res persequerentur, quarum ex legibus quadrupli actio erat.* Adstipulatur locus Festi Pompeij libr. 15. aut potius Paulus eius non tam Epitomastes, quam corruptor; quos vt reipub. perniciosos Traianus sustulit, præmia ab alijs principibus ante se concessa abrogauit, vti antea ex Plinij Panegyrico, quem ei dixit, manifestum est, & videri potest in alijs historicis, notauitque idem Vldericus Zasius in Catalogo legg. Antiquar.

Denique vt semel absoluam, pœna solemnis calumniantium erat, olim *Talio* id est *pœna reciproci.* l. 11. C. de exhib. reis. aut *par vindicta*, Verrius, *aut iniuriæ vltio*, M. Fab. Quintilian. declamat. 372. aut *similitudo supplicij.* Honor. & Theod. Augg. l. 17. C. de Accusationib. *nec impunitam fore licentiam nouerit mentiendi, cum calumniantes ad vindictam poscat similitudo supplicij.* At Priscianus li. 5. cap. 1. interpretatur *vicem* Isidor. in gloss. *Antipelargosin Græci dicunt talionem.* nescio num recte. glossar. Philoxeni, talio ἀντίπωσις. L. Seneca lib. 3. controuers. 1. *Si circumuentus, iniuriam persequatur, de vi agat, talionem petat.* Cuius vel præcipua habebatur ratio in præuaricationibus. Fr. Polletus libr. 4. histor. fori Rom. cap. 3. & idipsum loquitur Paulus IC. l. 6. ff. de præuaricat. l. fin. C. de Accusat. sed multo magis in calumnia diligentissime exquirit Polletus lib. 4. capit. 5. & continetur rescripto DD. Honorij & Arcadij l. vltim. C. de Calumniatorib. idipsum valuit in atroci iniuria, Fest. libr. 18. *Si quis membrum rapsit, ni cum eo pacit, talio esto, permittit enim lex parem vindictã.* Vti ex duodecim tabularum fragmentis liquet apud A. Gellium libr. 20. cap. 1.

cap.1. M. Cato li.5. Origin. vt adducit Priscianus Cæsariensis libro 6. de Grammat. *Si quis membrum rupit, aut os fregit, talione proximus agnatus vlciscitur.* Eius autem pœnæ vsus apud plerasq; gentes receptus, de Græcis, & præsertim axonibus Solonis, Diogen. Laert. lib.1. de Indis, Strabo Amasianus lib.15. notatũ pridem ab eruditissimo Theodoro Marcilio ad legg. Xuirales cap.68. de populo sancto, à quo fons repetendus eius constitutionis in sacris literis diserte habetur, Exodi cap.22. Deuteron. cap.19. Et Leuitici cap.24. cuius forma his verbis concipitur in diuinis illis oraculis, *oculum pro oculo, dentem pro dente.* Et recte D. Valerianus in sermone de bono disciplinæ, *antiquam sententiæ seueritatem*, appellat. Legendus S. Isidorus Pelusiota lib.2. Epistol.133. ἀμοιβαῖον quasi *mutuum* dicas, septuaginta illi interpretes vertunt, quæ in nascenti quidem Ecclesia, versio optima habebatur, at *cœpit in secundis haberi, D. Hieronymo scripturas sacras veteris testamenti, de Hebraica veritate in Latinam linguam vertente.* Vt tradidit Sigebertus Gemblacensis in Chronico ad annum 395. Sed redeo in orbitam.

Talionem Romanos admisisse notius est, quam vt dici debeat, & præsertim in criminibus cuiuscunq; conditionis vindicandis, Hippolytus Bonacossa IC. in quæstionib. criminalib. in voce *membrum* pagin.121. hanc reddit rationem. *Mutilanti alicuius mẽbrum mutiletur etiam illi simile, quia carens membro tali est deformis, & interest reipublicæ quempiam non deformari.* Vnde apparet ex Paulo à Castris, Baldo, Alexandro, aliisq; Iuris ciuilis interpretibus ibi loci ab eo citatis, pertinere talionẽ ad publica iudicia. Quod non diffitetur Leo Aug. Nouel. 92. cuius capita præcipua transscripsit Constantinus Harmenopulus lib. 6. tit.1. Epitomes iuris Ciuilis, verba ita Latine sonãt Bernardo à Rey. interprete: *Si quis cui in oculum damnum intulerit, hunc iubemus si quidem vnum perfoderit, accepta talione vnius quoq; iactura multari, si vero vtrũque altero quidem oculorum eum spoliari, vt sceleris sui notam gestare possit, quoniam autem & funesta ac impia manus ei amputari debet, pro manu ablatio bessis patrimonij sui ei irrogator, idq; in solatium vitæ, is cui oculi sunt effossi, auferto.* Accedat C. Taciti testimonium lib.14. Annal. *Perinde pœna teneretur, ac si publico calumniæ iudicio notatus.* Portius Latro apud L. Senecam lib.5. Controuers.33. *Expositi, inquit, in nullo numero sunt, serui sunt, hoc legum latori visum est, denique si non licet, habent legem talionis.* Præclara extat Epistola Antonini Imperatoris in supplemento histor. Eutropij Paulo Diacono authore lib.10. *Quod si quis persistit huiuscemodi hominibus absq; vllo crimine mouere negocia, ille quidem qui delatus pro hoc nomine fuerit, absoluatur, etiamsi probetur id quod ei obijcitur, Christianus: Is autem qui crimen obtendit, reus pœnæ ipsius, quam obiecit, existat.* Theodoricus rex Eustorgio, de Episcopo Augustanæ ciuitatis, qui falso accusatus, absolutus est, vt narratur ab Aurelio Cassiodoro lib. 1. Variar. Epist.9. *Quicquid autem ex inuidia dicitur, veritas non putatur, volumus enim Impugnatores eius legitima pœna percellere, legitimam pœnam* interpretor *talionem*, vel edicto Augusti principis scribente Suetonio in eo c.32. *Diuturnorum reorum & ex quorũ sordibus, nihil aliud, quam voluptas inimicis quæretur, nomina aboleuit, conditione proposita, vt si quis quem repetere vellet, par periculum pœnæ subiret.* Est autem *repetere*, iterum reum facere vel in capitis discrimẽ vocare. Venuleius IC. l.12. ff. de accusationib. Paulus IC. l.3. ff. eod. *lege Iulia de vi, & Senatusconsulto cautum est; ita vt liceat alij ex integro repetere reum.* Item l.18. ff. de quæstion. *Reus euidentioribus argumentis oppressus, repeti in quæstionem potest.* Vlpian. l.14. ff. de bon. libertor. Modestin. IC. l.16. ff. de quæstionib. *Repeti posse quæstionem diui fratres rescripserunt.* Hoc est denuo resumi, aut de nouo accusationem institui. Papinian. IC. l.10. ff ad SC. Turpilian. *Triginta dies repetendi rei Diuus Traianus vtiles interpretatus est.* Macer IC. l.15. ff. eod. *antequam reus repeteretur*, & alij passim in iure. Vtitur & ipse Suetonius in Domitiano cap. 9. *Reos, qui ante quinquennium proximum apud ærarium pependissent, vniuersos discrimine liberauit, nec repeti, nisi intra annum, eaque conditione permisit, vt accusatori, qui causam non teneret, pœna exilium esset.* Sed regredior ad talionem.

Non modo ius diuinum, ciuile Romanum, aliorum que populorum decreta talionem probarunt, sed & Natura ipsa videtur ei exordium subministrasse, *est enim æquissimum, vt lædentem similis vindicta sequatur.* Isidor. Hispalens. lib. 5. Etym. cap. 27. quamobrem admiror Cæcilium IC. talionem sustulisse, hac sola ratione, *quod non posset ad æquilibrium membrum rumpi:* vt loco proxime supra laudato diserte docuit A. Gellius, neque id tantum iuris antiquati est præceptum, sed & Cæsarei, l. 3. ff. ad SC. Turpilian. & Pontificij C. quod debet 14. quæst. 1. hodieque omnes pœnæ sunt arbitrariæ in extraordinarijs iudicijs, nam in ordinarijs, vt iam antea admonui, iudicijs, omnes in eo consentiunt paritatem supplicij irrogatam. Ratio autem cur placuerit talionem tolli, hæc à Bartholo, ad l. *si cui.* ff. de accusationib. redditur, *ne metu absterreantur accusatores*, atque impunitas criminibus sit permissa. At contra Pythagoræ discipuli ita probarunt talionem, vt iustitiam definirent *retaliationem* quod *Rhadamanthæum ius* dicitur, Aristotel. lib.5. Ethic. ad Nicomachum capite 5. hinc Hesiodi versus congrue intelligetur, quem Suidas citat in voce δικάζει, & Iulianus in Cæsaribus.

εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη τ' ἰθεῖα γένοιτο.
Lex recta est, cum quis patitur, quæ fecerit ipse.

Vertit non minus eleganter C. Cantoclarus, libellorum supplicum magister, & vtraque lingua versatissimus.

Iudicium, si quis, quæ fecit, perferat, æquum est.

Cap.17. de pœnis quædam pertractantur, quæ aut diuinæ aut *humanæ*. Gregor. Tolosas lib. 31. Syntagm. Iur. vniu. cap.4. *ciuiles* sunt, aut *militares*, aut *seruiles*, aut ex his omnibus *mixtæ*, de quibus vberrime Pet. Faber Saniorianus lib.1. Semestr. & nos nonnullæ superius

perius hoc opere ad finem libr. 8. & infra in Tractatu de Triumpho plura. Interim *Pœnam* qui diuinis afficeret honoribus, & inter Deos collocaret, repertus est Democritus, testante Plinio libro 2. capite 7.

Cap. 20. *Iudicum sortitio* consideranda, quæ ideo excogitata, ne fraus in causarum coniectione suboriri posset, aut ne fauor transuersos iudicum raperet animos. Græci λαγχάνειν δίκας. *sortiri iudices*, aut *iudicium* dicere solebant. Guilielmus Budæus in Annotationib. ad pandect. priorib. C. Plin. in perfectissimi operis præfatione, *plurimum refert, sortiatur aliquis iudicem, an eligat.* M. Tull. Act. in Verrem 3. *Quo die sese ex instituto, & lege Rupilia sortiturum Syracusis iste edixerat*, hoc est, sortitione causas cogniturum: & paucis deinde interiectis: *Paratus ad hanc dicam sortiendã venerat, cum enim Heraclius non posset eo die sortiri, quod lex Rupilia vetaret:* & paulo post ibidem loci: *Id ei postero die in mentem venit, ex lege Rupilia sortiri dicas oportere, eduxit ex vrna tres.* Idem Orat in Vatinium: *Nam quis reus in tribunal sui quæsitoris ascenderit? eumq; vi turbarit? subsellia dissiparit? vrnas deleuerit.*

Ascon. Pædian. in Diuinationem in Verrem. Seruius Honoratus ad lib. 6. Æneid. *Siue sorte, siue iudicio, traxit autem hoc ex more Romano, non enim audiebantur causæ, nisi per sortem ordinatæ, tempore enim, quo causæ agebantur, conueniebant omnes, vnde & concilium ait, & ex sorte dierum ordinem accipiebant, quo post diem trigesimum suas causas exequerentur.*

C. Sueton. in Vespasiano c. 10. *Sorte elegit, per quos rapta bello restituerentur, quique iudicia centumuiralia, quibus peragendis vix suffectura litigatorum ætas videbatur, extra ordinem dijudicarent, redigerentque ad breuissimum numerum.* Vet. Scholiast. Iuuenal. ad Satyr. 13. in principio. vt omittam nihil esse frequentius apud IC. Authentic. de Exec. & ijs qui conuen. & reconuen. §. *illud quoque.* Vlpian. l. 17. ff. ad leg. Iul. de adult. §. vlt. *Mulier vero iudicem religiosum sortita, pudicitiam suam defendet.* Arcad. & Honor. Augg. l. 8. C. de Iudæis: *Sortiri eorum iudicium iure publico non vetentur.*

Simili penitus vtitur loquendi formula Zeno Imp. l. 3. C. de priuileg. scholar. lib. 12. Ita poëtas intelligo, qui iudicia, aut iudices describentes, meminerunt pæne semper vrnarum, in quas coniectæ sortes eximebantur. Nam in castris sortes in galeam conijciebantur, Seruius ad lib. 5. Æneid. Et in ludis idem factitatum.

Papinius Statius lib. 6. Thebaid. v. 388.

Et iam sortitus Protheus versarat ahena
Casside.

At in iudicijs & magistratibus creandis vrna semper recepta de Magistratibus supra, de Iudicijs.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 12.

Aut si quis posita iudex sedet Æacus vrna,
In mea sortita iudicet ossa pila.

Locus indubie difficillimus, & est altum tot interpretibus silentium, tetigit Carolus Sigon. lib. 2. de iudic. cap. 12. sed nemo quid *pila sortita* esset, hactenus exposuit, Ioan. Passeratius doctor meus, *sortiri pilam, est sorte educere ex vrna nomen iudicis in pila scriptum.* Plutarch. in Lycurgo *pilas exiguas è furfure* commemorat, *quibus coniectis in vas tanquam sortitione fabarum admittebatur vel excludebatur aliquis è conuiuijs Lacedæmoniorum.*

Sed nihil ad iudicum tribunalia. Ego existimem pilas esse in Propertio, globulos quosdam, quibus nomina iudicum inscripta, & adducor maxime authoritate Asconij Pædiani in Manilianam. Quem locum indicauit amicissimus, doctissimusq; Nicolaus Seuinus: *Quarto die adesse omnes in posterum iuberentur, ac coram accusatore ac reo, pilæ, in quibus nomina iudicum inscripta essent, æquarentur, dein rursus postera die sortitio iudicum fieret, vnius & octuaginta, qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent.*

Ita rectissime hactenus excusus ille locus, falsi sunt, qui pro *pilis, libellos* aut *tabellas* reponere conantur, Fr. Polletus lib. 5. histor. fori Rom. c. 7. vrnam autem vas fuisse, siue *sitellam*, vt loquitur Asconius, in quam coniiciebatur sortes, omnibus vulgatissimum est, ita perpetuò eius mentio, vna cum iudiciis iniecta.

P. Virgil. lib. 6. Æneid.

——— *stat ductis sortibus vrna.*

Et eodem libro post.

Nec vero hæ sine sorte datæ, sine iudice sedes,
Quæsitor Minos vrnam mouet.

D. Iuuenal. Sat. 13. in limine.

Exemplo quodcunq; malo committitur, ipsi
Displicet auctori, prima est hæc vltio, quod se
Iudice nemo nocens absoluitur, improba quamuis
Gratia fallacis Prætoris vicerit vrnam.

Valer. Flacc. libro 2. Argonautic. non multum à fine.

——— *sortitaq; lethen*
Corpora, crudelis scopulis me destinat vrna.

Papinius Statius multis in locis. lib. 2. sil. 1.

Quicquid habet ortum, finem timet, ibimus omnes
Ibimus, immensis vrnam quatit Æacus vmbris.

Lib. 3. sil. 3.

——— *inferna rigidum timet Æacon vrna.*

Et lib. 8. Thebaid. v. 102.

Crimine non vllo subeo noua fata, nec alma
Sic merui de luce rapi, scit iudicis vrna
Dictæi, verumq; potest deprendere Minos.

Et lib. 11. Thebaid. v. 571.

I mecum ad manes, illic quoq; pacta reposcam,
Si modo Agenorei stat gnossia iudicis vrna.

Q. Horat. lib. 2. od. 3

Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur vrnas serius, ocyus.
Sors exitura.

Idem lib. 3. od. 1.

Omne capax mouet vrna nomen.

L. Sen. in Herc. Fur. Act. 1. in choro ad finem. A

Nulli iusso cessare vacat,
Nulli scriptum proferre diem,
Recipit populos vrna citatos.

Et eadem Tragœdia Act. 3. sc. 2.

Non vnus alta sede quæsitor sedens
Iudicia trepidis sera sortitur reis.

Et in Agamemnone Act. 1. sc. 1.

Quæsitor vrna gnossius versat reos.

Claudian. lib. 2. in Ruffinum in fine.

Tunc animæ, quas ille fero sub iure peremit, B
Circumstant, nigriq; trahunt ad iudicis vrnam.

Et lib. 2. de Raptu. ad finem.

Vrna nec incertas versat Minoia sortes.

Quorum omnium poëtarum versus de fabulosis Antiquitatis commentis accipiendi sunt, fingebant enim animabus humana corporis morituri mole exutis positos esse apud inferos iudices, qui rependerent benefactis æterna præmia, delinquentibus apud superos nunquam finiendos imponerent cruciatus, in ferarum corpora humanos spiritus animasq; transderent. C

Timæus Locrus libro de animo mundi & natura ad finem. λέγοιντο δ' ἀναγκαίως καὶ τιμωρίαι ξέναι, ὡς μετενδυομένων τᾶν ψυχᾶν, τῶν μὲν δειλῶν εἰς γυναικέα σκάνεα ποθ' ὕβριν ἐκδιδόμεσθα, τῶν δὲ μιαιφόνων, ἐς θηρίων σώματα ποτὶ κόλασιν, λάγνων δ' ἐς συῶν ἢ κάπρων μορφάς, κούφων δὲ καὶ μετεώρων ἐς πτηνῶν ἀεροπόρων, ἀργῶν δὲ καὶ ἀπρακτῶν, ἀμαθῶν τε, καὶ ἀνοητῶν, ἐς τὰν τῶν ἐνύδρων ἰδέαν. *Itaq; dicantur necessario pœnæ externæ absurdæq; cum animi varia subeãt corpora, ignaui & meticulosi in muliebres figuras ad contumeliam prostitutas transferantur, crudeles ac sanguinarij in corpora ferarum ad pœnam, salaces & libidinosi in suum ac aprorum formas, leues & sublimipetæ in alitum pennigerorum species, ociosi & inertes, imperiti & amentes in aquatilium figuram.* D

Quam opinionem exagitat impie satis, nec vt solet, L. Seneca Consolat. ad Marciam cap. 19. *Cogita nullis defunctum malis affici, illa quæ nobis inferos faciunt terribiles, nullas scimus inuenire mortuis tenebras, nec carcerem, nec flumina flagrantia igne, nec obliuionis amnem, nec tribunalia, nec reos in illa libertate tam laxa, nullos iterum tyrannos, luserunt ista poetæ, & vanis nos agitauere terroribus, mors omnium dolorum & solutio est & finis.* Ei concordes inter antiquos plerique, Plato in Phædro in fine, Et libr. 1. de Republ. μῦθοι περὶ ᾅδου, *fabulæ de inferis.* M. Tull. Orat. in Catilinam 4. pro A. Cluentio, & lib. 1. Thuscul. quæst. Callimachus lib. 3. Antholog. citante Dionysio Lambino ad Q. Horatij lib. 1. od. 4. E

Iam te premet nox, fabulæq; Manes. F

Contra Pythagoras ac Pythagorei omnes Metempsychosin probantes, in hanc opinionem, quantumuis ridiculam ierunt, vt censerent demortuorum animas arbitrio inferni iudicis noua ferarum subintrare corpora.

Plotinus in lib. de suo cuiusq; genio: *Quicunque humanam proprietatem seruarunt, iterum & ipsi homines renascuntur, qui autem ad sensum defecerunt, bruta quidem ac stolida animantia redeunt, sed ita tamen, vt qui iram adiecerint, feræ existant, & pro ipsa inter se differentia dissentiant, qui vero in libidine & voluptatibus vitam egerint salacia, voluptuaria animalia reuertantur, quod si nec sensu ipso, nec sensus vlla parte vsi fuerint, hi vtique omnes plantæ resurgant, quoniam in his vel animus tantum vegetalis fueris, neq; aliud egerint, quam vt in plantas verterentur, qui autem musicis modulis affecti atq; deliniti vixerunt, si in cæteris non degenerarint, animalia musica renascentur, & qui sine ratione ciuitates atq; imperia rexerunt, aquilæ fiunt, nisi & ipsi aliæ prauitate sint infecti, nam & qui absq; sapientia sublimia improbius tractant, cœlumq; suspiciunt, in alites commutantur, ad sublimiora semper deuolantes, qui virtutem autem ciuilem assequutus est, homo reuertitur, qui minime adeptus, in inciuile aliquod animal, vt aprũ, aut alia huiuscemodi se transformat.*

Huc referendi Simonidis Iambi à Stobæo laudati Sermon. 71. & Latinitate donati à Georgio Buchanano, qui consulantur, longũ enim nimis foret transcribere. Q. Flor. Tertullian. Apolog. cap. 47. *Sic enim poetæ & Philosophi tribunal apud inferos ponunt.* Capite deinde sequenti dogma illud, seu potius delirium vulgatissimum persequitur; *Age iam si qui Philosophus affirmet, vt ait Laberius, de sententia Pythagoræ, hominem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, & in eam opinionem omnia argumenta eloquij virtute distorserit, nonne consensum mouebit, & fidem infiget etiam ab animalibus abstinendi?*

Versus autem, quos ille subindicat, sunt isti licet ab alijs Grammaticis parum correcti, imo plerisq; in vocibus mutilati.

Et audio mala multa etiam ex bonis,
Par illud vt nos olim mutant Philosophi,
Et nunc de mulo hominem, de muliere colubrum
Faciant, & ex diuersis diuersa alia.

Ridiculum foret, quod tritissimum est, narrare, opinionem suam ductis à seipso experimentis probasse, vt quod meminerit se aliquando formam gessisse *Euphorbi, pauonis, Homeri poetæ, Callidenæ, Alces meretricis.* Ouid. lib. 15. Metamorphos. fab. 3. Petrus Crinitus in poematis.

Adde quod is leges, legumq; oracula nouit,
Quæ seruanda dedit Samius mysteria vates,
Cur etiam plures variato corpore formas
Pratulit, atq; idem famosi nominis Alce,
Moxq; Melæi hæos animos, & pectora sumpsit,
Et modo gemmantes ales Iunonia pennas
Explicat, & bello ferus induit arma Pyrandes.

D. Auson Epigr. 69.

Pythagora Euphorbi reparas qui semina rerum,
Corporibusq; nouis das reduces animas.
Dic quis erit Marcus iam fata nouissima functus,
Si redeat vitam rursus in aeream?
Non taurus, non mulus erit, non hippocamelus,
Non aper, aut aries, sed scarabæus erit.

Ad istud iudicium infernorum commentum allusum à Valerio Flacco Setino lib. Argonaut. 3.

Quippe

Quippe nec in ventos, nec in vltima soluimur ossa,
Ira manet, duratq; dolor, cum deinde tremendi
Ad solium venere Iouis, quæstuq; nefandam
Edocuere necem, patet ollis ianua leti,
Atq; iterum remeare licet, comes vna sororum
Additur, & pariter terras atq; æquora lustrant,
Quisq; suos sontes, inimicaq; pectora pœnis
Implicat, & varia meritos formidine pulsant.

Statius lib. 4. Thebaid. v. 529.

In speculis Mors atra sedet, dominiq; silentis
Adnumerat populos, maior supereminet ordo,
Arbiter hos dura versat Gortynius vrna
Vera nimis poscens, adigitq; expromere vitas
Vsq; retro, & tandem pœnarum lucra fateri.

Recte Placidius Luctatius interpres ibidem loci, *arbiter, quasi quæsitor, ex sorte iudex legit quos habeat in consilio.* Sed omnium optime suauissimeq; Claudianus hanc, post iudicum infernorum sententiam, animarum transmigrationem depinxit, cuius versus ob elegantiam, licet longiores adscribam è lib. 2. in Rufinum ad finem.

——— *quæsitor in alto*
Conspicuus solio pertentat crimina Minos,
Et iustis dirimit sontes, quos nolle fateri
Prospicit, ad mala mox transmittit verbera fratris,
Nam iuxta Rhadamanthus agit: congesta superni
Curriculi, totosq; diu prospexerit actus,
Exæquat damnum meritis, & muta ferarum
Cogit vincla pati, truculentos ingerit vrsis,
Prædonesq; lupis, fallaces vulpibus addit.
At qui desidia semper vinoq; grauatus
Indulgens Veneri, voluit torpescere luxu,
Hunc suis immundi fœdos detrudit in artus.
Qui iusto plus esse loquax, arcanaq; sueuit
Prodere piscosas fertur victurus in vndas,
Vt nimiam pensent æterna silentia vocem.

Media quoniam antea exposita sunt, superest, vt prima & vltima explicentur, *quæsitorem Minoem* vocat, imitatus Virgilium libro 6. Æneid. *quæsitor Minos vrnam mouet*, estq; Asconio Pædiano, *quæstionis princeps* dictusq; prætor aut quæstor, quod videlicet in crimina admissa inquirat. Martianus IC. l. 1. ff. ad leg. Cornel. de sicar. *Quive magistratus iudexue quæstionis, ob capitalem causam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret.*

Quem locum male à Francisco Accursio intellectum exposuit Guilielmus Budæus Annotationib. in pandectas priorib. Luctatius proxime ante citatus. Cic. pro M. Fonteio non multum à limine; *Quid mihi opus est sapiente iudice, quod æquo quæsitore?* l. 2. Cod. Theodos. de postul. *Non idem in eodem negotio quæsitor sit & defensor.* Hoc est, *iudicis & adsertoris habeat personam*, vt vetus scholiastes interpretatur. Moschopulo redditur κυαισίτωρ.

Ammian. libro 14. *Qui metu sui discriminis anxius, cum accusatores quæsitoresq; subdititios sibi consociatos ex iisdem foueis cerneret emergentes, quæ clam palamve agitabantur, occultis Constantium literis edocebat.* Et libro 20. idem; *Quæsitores dederat spectaturos, quas ob res oppidum sit excisum.* Et libro 30. *Errantes vindicauit sempiternæ rigor iustitiæ, aliquoties serus, sed scrupulosus quæsitor gestorum recte vel secius.* C. Velleius Patercul. lib. 2. cap. 45. *Legem tulit, qua Marcum Catonem à republica relegauit, vt is quæstor cum iure pratorio, adiecto etiam quæstore, mitteretur in insulam Cyprum, ad spoliandum regno Ptolemæum.* Aldus Manutius legit, *vt is quæsitor cum iure prætorio, diu enim ante*, inquit, *Cato quæstor fuerat.* Iustus Lipsius reponendum censuit, *vt is quæstorius*, vulgatam lectionem retinet Iacobus Schegkius, sed probo coniecturam Aldi. Ita poëtæ. D. Auson. Epistol. 24. ad Paulinum suum.

——— *vel si tibi proditor instat,*
Aut quæsitoris grauior censura veretur,
Occurre ingenio, quo sæpe occulta teguntur.

M. Manilius lib. 5. Astronomic.

Quæsitor scelerum veniet, vindexq; reorum,
Qui commissa suis rimabitur argumentis,
In lucemq; trahet tacitaq; silentia fraude.

Corruptissime ante Iosephum Scaligerum legebatur & sine vllo probabili sensu.

——— *tacita licentia fraude.*

Sequitur in Claudiano, loquaces in pisces mutatos, & recte, nam pisces muti, & sine vlla potestate naturali vocem emittendi. Artemidor. libro 2. Oneirocritic. capite 18. καὶ ἡ γυνὴ ἐν γαστρὶ ἔχουσα, ἰχθὺν εἰ ὑποβάλοι τεκεῖν, ὡς μὲν οἱ παλαιοὶ λέγουσιν, ἄφωνον γεννήσει. *Quod si mulier prægnans se piscem parere somniet, iuxta veterum sententiam mutum pariet.* M. Tull. libro 1. ad Quintum fratrem Epist. 1. *muta pecuda* dixit, idem in Aratæis.

Ipse autem labens multis equus ille tuetur
Piscibus.

Deprauatum locum facile est restituere vno elemento detracto.

Ipse autem labens mutis equus ille tuetur
Piscibus.

P. Ouid. lib. 3. de Arte.

Quamuis mutus erat, voci fauisse putatur
Piscis, Arioniæ fabula nota lyræ.

Et lib. 4. Transformat. fab. 3.

Verterit in tacitos iuuenilia corpora pisces.

Ita Næuium in Lycurgo apud Nonium c. 1. Num. 29. capiunt, inter eos Ciofanius est.

Ducite eo cum argutis linguis mutas
Quadrupedes.

Quod ridiculum admodum, pisces enim ἄποδες, & ob id non *quadrupedes.* Cælius Symposius Ænigm. 12. cuius lemma est, *piscis & flumen.*

Est domus in terris, clara quæ voce resultat,
Ipsa domus resonat, tacitus sed non sonat hospes,
Ambo tamen currunt, hospes simul & domus vna.

Sed ad sortitionem iudicum intermissam regredior. *poterat reus eos reiicere, quos vel sibi inimicos, vel incommodos*

modos fore arbitrabatur, Asconius Pædianus in 2. Verrinam, & tunc *subsortitio* instituebatur, eodem omnino modo, quo prior sortitio; *Positis in arca iudicum nominibus, deinde in vrnam coniectis, vt de pluribus numerus necessarius efficeretur.* A

Quod si tamen sorte datorum iudicum aliquis obijsset, non vero ob inimicitias esset à reo reiectus, sorti non erat locus vlterius, sed Prætor priuata sua authoritate substituebat alium iudicem in demortui locum, aut certe à Prætore eodem sorte interposita fiebat substitutio, C. Sueton. in Iulio cap. 41 *Ac ne cui noui cætus recensionis causa moueri quandoque possent, instituit quotannis in demortuorum locum ex his qui recensiti non essent, subsortitio à prætore fieret.* Cicero loco proxime superius laudato; *Postea quam reiectio iudicum facta est, quod & in sortitione istius spem fortuna populi Romani, & in reijciendis iudicibus mea diligentia istorum impudentiam vicerat.* B

Paucis deinde interiectis: *Subsortiemur enim in M. Metelli locum.* Idem in Orat. pro Cluentio Habito: *Si ex lege subsortitus non erat Iunius, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur.* Et postea: *Ab isto enim quod ex lege subsortitus iudicium non esset.* C

Deinde vero post aliqua: *Post paucas dies ex subsortitione sedisset.* Et in Orat. pro Cn. Plancio *Iam non eos Iunius subsortitus est.* Et Act. 3. in Verr. *Alium prætorem cum ijs iudicibus, quos in horum locum subsortitus est, de re in consilium iturum putasti.* Postea deinde: *Nam de subsortitione illa Iuniana iudicum, nihil dico.* Et Seruius adeatur, qui *sortiri* interpretatur, *substituere*, addit deinde, *& est verbum iudiciorum, nam subsortiti dicuntur iudices, qui occupatorum funguntur officio.* ad v. 72. lib. 3. Georgic. D

——*sobolem armento sortire quotanis.*

In quo non solita diligentia, nam subsortitio non tantum eorum gratia, qui occupati essent, sed & mortuorum, & inimicorum, vt iam expositum. Iunius Philargirius doctus Grammaticus eodem Virgilij loco, *sortire*, exponit, *subsortire*, & meo quidem iudicio ectissime.

Nec vero Romanis tantum is mos, sed & Græcis, & præsertim Atheniensium legibus receptus. Lucian. Samotensis Dialogo, cui titulus *δὶς κατηγορούμενος ἢ δικαστήρια. Bis accusatus, seu fora.* Demosthen. Orat. contra Aristogitonem. Quod Solonis inuentum fuit ob cuius in Republica pernitiosum vsum vituperatus idem ille legislator, testante Aristotele libro 2. Politic. cap. vlt. Isti plures habebant stationes, nam *φονικὰ. vbi de vita* disceptabatur, & *περὶ δημοσικῶν vbi ciuiles causæ* actitabantur: vnicuique stationi titulus appendebatur, elemento notatus, vt α. β. γ. vsque ad κ. nam decem tantum erant stationes. E F

Iudices certe & suum & stationis nomen in pugillaribus scriptum habebant, & cum esset iudicium instituendum, in forum omnes concedebant, & sortibus in vrnam coniectis, qui sortitus erat literam α. ibat in eam stationem, quæ ea litera notabatur, cum β. educebatur, eam occupabat fori conditionem, atque ita deinceps.

Blepyrus ille apud Aristophanem in concionantibus, & vetus ibidem loci Scholiastes.

τὰ δὲ κληρωτήρια ποῖ τρέψεις. ΠΡ. εἰς
τὴν ἀγορὰν καταθήσω
κᾆτα στήσασα παρ' Ἁρμοδίῳ κληρώσω πάντας
ἕως ἂν
εἰδὼς ὁ λαχὼν ἀπίῃ χαίρων ἐν ὁποίῳ
γράμματι δειπνεῖ
καὶ κηρύξει τοὺς ἐκ τοῦ βῆτ' ἐπὶ τὴν
στοὰν ἀκολουθεῖν
τὴν βασίλειον δειπνήσοντας.

Vertit Andreas Diuus Iustinopolitanus non male.

Sorte autem iudicia vbi vertes? PR.
In forum deponam.
Et postea apud congruum sorte eligam omnes
Quousque
Sciens sortitus abeat, gaudens in qua litera
Cœnet,
Et præco illos ex beta in porticum sequi
Regalem cœnantes.

Denique cap. 29. de pœnis post sententiam irrogandis, quare hic de modo accusandi, & defendendi, condemnandi, absoluendique agam.

Primũ præcipuus accusatoris scopus inuidiã permouere aduersario apud iudices, alij adnotarũt ex L. Apuleio li. 3. Milesiar. Sidonio. Apollinare li. 1. Epist. 7. *Cum accusatores semipullati nuntios à decemuiris operirentur: & ab industria præripuissent reo debitam miserationem sub inuidia sordidatorum.* M. Cicerone in Orat. pro Fonteio, & Act. 2. in Verrem, morem concitandæ indignationis idem expressit; *Expulsi rebus omnibus suis, Romam venerunt, sordidati, maxima barba, & capillo.* L. Sen. libr. 10. Controuers. 1. *Sordidatus es, non queror, sed si sordes tuæ inuidiam mihi concitant, queror.* Fab. Quintilian. Declamat. 279. *Non vociferatione saltem inuidiam facere apud populum conatus.* Et Declamat. 283. *Quis iste est filij habitus, quæ sordes? quid hanc mihi inuidiam facis?* C. Petron. in Satyrico: *amolitur Ascyltos inuidiam.*

Verum hanc commouendi misericordiam rationem legibus Atheniensium vetitam ait Quintilian. libro 2. Orator. Instit. capite 17. *Et Lacedæmoniorum ciuitate expulsam eloquentiam, & Athenis quoque, vbi actor mouere commiserationem vetabatur.* Et libro 6. Eiusdem operis capite 1. *Id sensisse Atticos credo, quia Athenis affectus mouere per præconem etiam prohibebatur orator.*

C. Plinius Iunior lib. 2. Epist. 11. *Respondit Fronto Catius, deprecatusque est ne quid vltra repetundarum legem quæreretur, omniaque actionis suæ vela vir mouendarum lachrimarum peritissimus quodam velut vento miserationis impleuit.* Mouerique solebat commiseratio his potissimum à rebus: *Si reus, in anteacta vita fuit innocens, si benemeritus, si spes in futurum innocenter victuri, & si in aliquo vsu futuri, si vel alijs incommodis, vel præsenti periculo, vel pœnitentia videatur satis pœnarum dedisse:* vt Maria Catanæus docuit. Ad illum morem accommodatissime, vt solet, L. Apuleius lib. 10. Milesiar. *Tum demum clamatus introducitur*

citur reus, & exemplo Atticæ legis Marijque iudicij, causæ patronis denunciat præco, neque principia dicere, neque miserationem commouere.

Quidni liceat pulcherrimum è M. Tullio locum transcribere, cum hunc ritum vel solus docere possit? Is ergo 2. Verrina: *Non possum dissimulare iudices, timeo, ne C. Verres, propter hanc virtutum eximiam in re militari, omnia quæ fecit impune fecerit, venit enim mihi in mentem in iudicio M. Aquillij quantum authoritatis, quantum momenti oratio M. Antonij habere existimata sit, qui vt in dicendo erat non solum sapiens, sed etiam fortis, causa prope perorata, ipse arripuit M. Aquillium, constituitque in conspectu omnium, tunicamque eius à pectore abscidit, vt cicatrices populus R. iudicesque aspicerent, aduerso corpore acceptas, simul & de illo vulnere, quod ille in capite ab hostium duce acceperat, multa dixit, eoque adduxit eos qui erant iudicaturi, vehementer vt vererentur, ne quem virum fortuna ex hostium telis eripuisset, cum sibi ipse non pepercisset; hic non ad populi laudem, sed ad iudicum crudelitatem videretur esse seruatus.*

Frequentissimum sane id, nec vllum magis creditum idoneum argumentum promouendis affectibus, vt ex elegantissima illa declamantium vociferatione colligitur apud Petronium in limine Satyrici fragmenti.

Idem Cicero lib. 2. de Oratore: *Quod enim ornamentum, quæ vis, qui animus, quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitauit excitare reum consularem, & eius diloricare tunicam, & iudicibus cicatrices aduersas senis Imperatoris ostendere?* T. Liuius concionem in hunc modum refert 5. Decad. lib. 5. *Ego ter & vicies cum hoste per prouocationem pugnaui, ex omnibus quibuscum manũ conserui, spolia retuli, insigne corpus honestis cicatricibus aduerso corpore acceptis habeo, nudasse se deinde dicitur, & quo quæque bello vulnera accepta essent, retulisse, quæ dum ostentat adapertis forte quæ velanda erant, tumor inguinum risum proximis mouit, tum hoc quoque quod videtis inquit in equo dies noctesque persedendo habeo, nec magis me eius, quam cicatricum harum pudet, pœnitetque, quãdo nunquam mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiæq; fuit, ego hoc ferro sæpe vexatam corpus miles adolescentibus militibus ostendi, Galba nitens & integrum denudet.*

Similia pœne sunt, quæ Marescha lli Bironij Epistola exhibet, dum reus in Regio præsidio damnandus capitis detineretur, vir, deus bone! magnus, nisi maximus esse studuisset.

Ita Vlysses Ouidianus lib. 13. Metamorphos. fab. 1.

——sunt & mihi vulnera, ciues,
Ipso pulchra loco, nec vanis credite verbis,
Aspicite, en (vestemque manu deduxit) & hæc sunt
Pectora semper ait vestris exercita curis.

Originem istius legis licet repetere à Pausania in Atticis, apud quem ista fere extant: *Vbi Hyperides oraret pro Phryne, nihilque se proficere intelligeret, quia clarissimum videbatur, quod iudices in eam essent daturi calculum, eam in medium adducens, vestes lacerauit illius, pectusque nudum ostendit, postea cum Epilogi com-*

A *miserationem ex conspectu orauit, vt omnes iudices in Hypobhetis, & Zachori superstitionem induxerit, & cum dimissa hæc fuisset, lex postea lata est, ne quispiam, dum diceretur accusatum, accusatamue respiciens iudicaret.*

Ex ipsius reorum conspectu itaque commiseratio permoueri solita, comam illi demittebant, cinere respergebant, vestem lugubrem induebant, magistratuum insignia, & lætiores cultus ponebant, alibi hoc in opere dictum, vbi de Atrata veste, & nigro colore

B luctibus adhibito disserui. Fortunat. lib. 4. de 5. Martino,

——& longa catena reorum
Accrescente coma.

Promissum hunc crinem, vt dixi, puluere aspergebant, quo miserabilior species appareret, exempla in sacra pagina pæne innumera, libro •. Reg. cap. 13. & lib. 1. Machabæor. cap. 3. Hierem. cap. 6. Iosue cap. 7. Iob. cap. 2. in fine. vt omittam hunc lugendi morem Græcis receptum Homerus lib. 18. Iliad. in limi-

C ne, neque attinet poetas laudare in hanc rem, pleni enim sunt:

Stat. lib. 6. Thebaid. in principio.

——squallentiaque ora
Sparsus, & incultam ferali puluere barbam.

Idem lib. 3. Thebaid. v. 137.

Canitiem impexam dira tellure volutans.

Claudian. lib. 3 de Raptu.

Tum laceras effusa comas, & puluere canos
Sordida.

D Virgil. lib. 10. Æneid.

Canitiem multo deturpat puluere.

Et in Cyri idem.

Intonsos multo deturpat puluere crines.

Accusati apud Senatum rei sedebant sub patrono, instituta ad populum prouocatione, super eundem collocabantur, declamator ille apud L. Senecam lib. 3. Controuers. 17. de Popilio Lenate Ciceronis interfectore. *Impius es ingratus es audeo dicere parricida, respice forum, hic sub Cicerone sedisti, respice rostra, hic su-*

E *pra Ciceronem stetisti.* Quod nescio an ab vllo animaduersum.

Quæ condemnationis, quæ ampliationis, quæ denique absolutionis fuerit inhisce capitalibus iudicijs nota, ex Asconio Pædiano Act. 3. in C. Verrem, aliis est obseruatum, hic tantum *Theta* præfigi sententiæ capitali consuetum animaduertendum, quod & vulgatissimum. Isidor. lib. 1. cap. 20. & cap. 23.

Pseudo Cornutus ad v. 13. Sat. 4. A. Persij. *Iudices literam theta apponunt ad eorum nomina, quos supplicio*

F *afficiunt, merito, θῆτα ἀπὸ τοῦ θανάτου, eo quod quasi habeat telum suum, ideoque quasi triste intelligitur, vel mortis signum, vnde quidam ait.*

O merito ante alias infœlix litera Theta.

D. Auson. Epigr. 120.

Misselle doctor, ou tibi sit obscœno,
Tuumque nomen theta sectilis signet.

A. Persius loco laudato.

Et potis es nigrum vitiis præfigere Theta.

Sidon. Apollinar. Carm. 9.

Isti qui volet exarationi
Districtum bonus applicare Theta.

Martial.lib.7.Epigr.36.

Nosti mortiferum prætoris Castrice signum
Est operæ pretium discere Theta nouum.

Scio contrario ritu salutiferam Hebræis fuisse Thau notam in sacris literis, Ezechiel cap. 9. Et cap. 59. & D. Hieronym. ibidem. Omnia certe reo proniora, nam si paritas sententiarum constitisset, absoluebatur, vnde lex illa relata à L. Seneca lib. 3. Controuers. 2. *Parricida æquis sententijs absolutus.* IC. l. *inter pares.ff.de re iudicata.* Aristotel. Problemat. cap. 13. & cap. 15. causa ex Seneca Tragœdo audiatur in Thebaide.

Inclinat animus semper infirmo fauens.

Origo ex D. Augustino hæc repetēda est lib. 18. Ciuit. dei cap. 26. *Mars apud Athenienses homicidij reus iudicantibus duodecim dijs, in eo pago, qui postea Areopagus est dictus, sex sententijs absolutus est, vbi enim pares erant sententiæ absolutio condemnationi semper præferebatur.*

Neque poterat lata semel sententia mutari ab eodem iudice, aut decretum prolatum. Celsus IC. l. 14. ff. de re iudic. *Quod iussit vetuitque prætor, contrario imperio tollere, & repetere potest, licet de sententijs contra cum iam sententiæ* (verba sunt L. Apuleij lib. 10. Milesiar.) *Cunctorum pares stilis ad vnum sermonem congruentibus, ex more perpetuo in æream vrnam coniici deberent, quo semel conditis calculis, cum iam rei fortuna transacta, nihil commutare liceat.* Et pulcherrime idem lib. 1. Floridor. in fine: *Præco cum proconsule & ipse tribunal ascendit, & ipse rogatus illic videtur, & quidem perdiu stat aut ambulat, aut plerumque contentissime clamitat. Enimvero ipse proconsul moderata voce rarenter & sedens, & plerumq; de tabella legit, quippe præconis vox garrula ministerium est, proconsulis autem tabella sententia est, quæ semel lecta, neq; augeri litera vna neque autem minui potest, sed vtcunque recitata est, ita prouinciæ instrumento refertur: excerptum ilico & lectum est, nec reuocare illud nec ante mutare, nec emendare mihi inde quicquam licet.* Exemplo legem hanc confirmare poterit Coriolanus, cuius exilio iam decreto Tribunitia intercessio interuenerat, sed frustra, noluit enim Senatus prudenter paulo ante sententiā, & cum matura deliberatione rescindere. Plutarch in eo. Allusit C. Plinius Iunior lib. 6. Epist. 13. *Illi quoque enim, qui prius negabant Vareno, quæ petebat, eadem danda, quia erant data censuerunt, singulos quippe integra re dissentire fas esse, peracta, quod pluribus placuisset, cunctis tuendum.* Ad quem locum Eruditissimus senex Claudius Minos videatur.

Quo rite sententia non reuocanda edi posset, adhibebantur ritus quidam solemnes, primum *vt per partes disquisitio ageretur*, (sic enim legendum apud Plinium li. 29. cap. 1. vt me doctissimus senator Tholosas D. Catellius admonuit, ex MS. suo non vt antea *per parietes*) hoc est, vt singula capita criminis obiecti discuterentur ne quid temere aut imprudenter committeretur. Deinde quia facilius erat accusare, quam obiectum crimen diluere, ideo si actor sex horas habuisset sibi concessas, reus nouem sortiebatur. C. Plin. libro 4. Epist. 9. At Cn. Pompeius frænum veluti eloquentiæ iniecit, & coarctauit facundiam, vt reus tres *horas, actor duas tantum haberet.* Ascon. Pædian. in Milonianam, quod in funere Germanici disquirendo obseruatum, C. Tacit. libro 3. Annal.

Horæ istæ posita clepsydra distinguebantur, præsertim posteriori illo æuo, nam primitus vmbris solis tempora internoscebant, Aurel. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 3. quod *solarium* interpretantur nonnulli, sed falso, vt proxime infra. A. Gell. lib. 3. cap. 3. Artemid. libro 3. capite 67. Auson. in Ephemeride. A. Pers. Sat. 3. principio.

Quincta dum linea tangitur vmbra.

Secundo excogitatæ clepsydræ, vt differit C. Plinius libro 7. cap. 60. de quibus P. Victorius libr. 21. cap. 13. Cæl. Rhodigin. lib. 18. ca. 39. & peritissime describit Censorinus libello de die Natal. cap. 23. *Deinde aliquanto tempore post P. Cornelius Nasica Censor ex aqua fecit horarium, quod & ipsum ex consuetudine noscendi ex sole horas solarium cœptum vocari.* Recte *ex aqua* ὕδωρ enim *aqua* est, atque inde κλεψύδραν appellant. Sidon. Apollinar. lib. 2. Epist. 9. *Per spacia clepsydrarū horarum incrementa seruātem probabat.* Et eodem lib. Epist. 13. *Cuius ipsa denique spacia vitæ custodiebantur, vt per horarum dispositas clepsydras explicarentur.* Cassiodorus lib. 1. variar. Epist. vlt. eodem sensu dixit, *momenta horarum constituere.* L. Apul. libr. 1. Apolog. *Possem equidem bono periculo, his dictis contentus perorare, quoniā tamē mihi pro accusationis longitudine largiter aqua superest, cedo, si videtur, singula consideremus.* Et post eodem libr. *Tu interea, dum legit, aquam sustine.* Deinde vero, *mea licet aqua vtare.* Et lib. 2. Apolog. *At tu, licebit, aquam sinas fluere.* C. Plinius Iunior lib. 2. Epist. 11. *Dixi horis pœne quinque, nam decem clepsydris, quas spatiosissimas acceperam, sunt additæ quatuor.* Idem lib. 6. Epist. 2. *Increbuit passim & inualuit consuetudo, binas, vel singulas clepsydras, interdū & dimidias & dandi & petendi* Et ibidem loci, *paucioribus clepsydris causas præcipitari.* Cic. lib. 2. Tusculanar. quæstion. *Cras ergo ad clepsydram, sic enim dicimus, sed tibi hoc video, non posse deberi.* Philetas, Lucianus in Piscatore Synesius in Dione, à P. Coluio adnotati. Et Lucianus quidem in lib. de legenda historia, cuius verba explicat Franciscus Luisinius parerg. lib. 3. capite 39. M. Fab. Quintilian. lib. 12. Instit. capite 6. Definit non male Suidas in voce διαμεμετρημένη ἡμέρα, *diuisa & dispertita dies.* Vbi sic ille Hieronymo Volfio interprete. *Mensura quædam aquæ est ad certū diei interuallum fluens, eaque mense Decembri diuidebatur, quo maximæ causæ maximisq; de rebus agebantur & quidem in tres partes distribuebatur, quarum accusatori vna, reo altera, tertia iudicibus assignabatur.* Multiplex error, nam neq; mense Decembri de maximis causis agebatur, cessant tunc Senatu, C. Sueton. in Augusto ca. 35. neque de diuisione aquæ verum, quā vt admittamus, tamen reus, non vnam aquæ partem.

vt actor

vtactor, habebat, sed duas partes propemodum ex lege Pompeij, vt iam paulo supra admonui. Melius idem in voce, ἄλλως ἀναλίσκεις ὕδωρ, *frustra consumis aquã, in eos qui frustra student eloquentiæ, translatum ab ijs qui in iudicijs ad aquam dicebant.*

Iocose Iupiter ille apud Iulianum Cæsarem in Cæsarib. iubet dicere ad μικρὸν τοῦ ὕδατος, *aquæ rationem.* Et eodem in opere post. ἐπὶ τὸν Ὀκταβιανὸν τὴν ὑδρίαν ἔφερεν ὁ Ποσειδῶνος θεράπων, ἐπιμετρῶν αὐτῷ τοῦ ὕδατος ἔλασσον. *Ad Octauianum Neptuni minister clepsydram* (ita ὑδρίαν vertit C. Cantoclarus peritissime) *detulit, eiq; quã minimum potuit aquæ distribuit.* Cælius Symposius Ænigmate 70. lemma est *clepsidra.*

Lex bona dicendi, lex sum quoq; dura tacendi
Ius auidæ linguæ, finis sine fine loquendi
Ipsa fluens dum verba fluunt, vt lingua quiescat.

Martial. lib. 6. Epigr. 35.

Septem clepsydras magna tibi voce petenti
Arbiter inuitus Cæciliane dedit.
At tu multa diu dicis, vitreisq; tepentem
Ampullis potas semisupinus aquam.
Vt tandem saties vocemq; sitimq; rogamus,
Iam de clepsydra Cæciliane bibas.

Et lib. 8. Epigr. 7. idem.

Hoc agere est causas, hoc dicere, Cinna, diserte,
Horis, Cinna, decem, dicere verba nouem?
Sed modo clepsydras ingenti voce petisti
Quatuor, ô quantum, Cinna, tacere potes.

Sed quoniam de horis multa iam dicta sunt, quomodo in foro diuiderentur, hoc cum poëtis addendum, eas cœli ianuæ assidere, & solis comites ab iisdem effictas. Aristænet libro 1. Epist. 11. Pindar. Olympicor. od. 4. in limine, & od. 13. Pythior. od. 9. & corruptus idem apud Stobæum Serm. 5. vbi ἀγαθὰς σωτῆρας legitur, sed repone ἀγαθὰς ὥρας, *bonas horas.* Apul. lib. 10. *Gratiæ gratissimæ, Horæ pulcherrimæ.* Luctatius Placidius ad v. 410. lib. 3. Thebaid. Papinianæ.

——— *Rapidis accurrunt passibus Horæ.*

P. Ouid. libr. 2. Metamorph. fab. 1. in Ianua cœli, cum sole.

——— *Positæ spatiis æqualibus Horæ.*

Claudian. in Consul. Olib. & Probini.

——— *Te varijs scribent in floribus Horæ.*

Corrigendus idem libello de laudibus Serenæ.

Vbera prima dabant gremiis redolentibus auræ.

Ex MS. Cuiacij omnino est rescribendum, & meus confirmat.

——— *Gremijs redolentibus Horæ.*

Sed nimis diu rebus obuijs immoratum, ad alia iam mihi properandum.

Fuerat etiam nonnihil de *fidicula* hic delibandũ, sed vrgente Typographorum, & operarum importuna diligentia, cogor multa omittere, multa leuiter transilire, sic igitur dicitur, *quod fides inueniatur per tormentum,* idemq; est *vngula,* quod effodiat. Isidor. Hispalensis lib. 5. Etymologiar. c. 27. consulendi sunt L. Seneca lib. 3. de Ira c. 3. Et cap. 19. Consol. ad Martiam c. 20. Valer. Maxim. lib. 3. cap. 3. tit. 7. de Theodoro: *Rupit verbera, fidiculas laxauit, soluit eculeum.* Quintilian. libr. Institut. 6. c. 2. C. Sueton. in Tiberio c. 62. *Excogitauit inter genera cruciatus etiam, vt larga meri potione per fallaciam oneratos, repente veretris deligatis, fidicularum simul, vrinæq; tormento distenderet.* Idem Quintilianus Declamat. vlt. *An tu quæstionem illam fuisse credis, qualis vernilibus corporibus adhibetur? ideo enim eculeos mouebam artifex, tenebam fidiculas ratione sæuitiæ, vt leuiter sedibus suis remota compage per singulos artus membra laxaret.* Valent. Valens, & Gratian. AAA. L. 16. C. de quæstionib. *Decuriones siue ob alienum, siue ob suum debitum, exortes omnino earum volumus esse pœnarum, quas fidiculæ & tormenta constituunt, quod quidem capitale iudici erit, si in contumeliam ordinis exitiumq; tentetur.* Eiusdem Valentis rescriptum extat l. 4. C. ad leg. Iul. Maiestat. *Nullus omnino, cui inconsultis ac nescientibus nobis, fidicularum tormenta inferuntur, militiæ, aut generis, vel dignitatis defensione vti prohibeatur.* Thomas Segetus ciuis meus, & vir eximiæ literaturæ, figuram eius nuper edendam curauit, & medici Hippocratis scamno assimilat, Andreas à cruce Venetus, Oribasius libr. de Medicamentis c. 35. Cornel. Celsus lib. 8. ca. 20. Martial. lib. 5. Epigr. 53.

Exprimere Rufe fidiculæ licet cogant,
Aue latinum, χαῖρε non potes Græcum.

Aurel. Prudent lib. περὶ στεφάν. in Romano Martyre.

Costas bisulcis exsecandas vngulis.

Et ibidem loci.

Non vngularum tanta vis fodit latus.

DOCTIS

DOCTISSIMIS ATQVE HVMANISSIMIS VIRIS, D. M. IOAN. WOLFIO, SCHOLÆ RATISPONENSIS RECTORI, ATQVE RELIQVIS Scholæ eiusdem Ministris, & doctissimo atque ornatissimo viro D. M. Matthiæ Bergio, Scholæ Catharinianæ apud Brunouicenses, Rectori vigilantissimo, Dominis collegis, & amicis suis reuerenter colendis.

Vum Hannibal Carthagine expulsus, Ephesum ad Antiochum venisset exul, & quod eius nomen erat magna apud omnes gloria, inuitatus esset ab hospitibus suis, vt Phormionem Philosophum Peripateticum clariss. si vellet, audiret, usq; se non nolle dixisset, verba fecisse scribitur homo copiosus aliquot horas de Imperatoris officio, & de omni re militari: quibus quum cæteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati; quærerentq; ab Hannibale, quidnam ipse de illo Philosopho iudicaret: Respondisse Pœnus fertur, multos se deliros senes sæpe vidisse: sed qui magis, quàm Phormio deliraret, vidisse neminem. Vereor mehercule, ne futuri sint, qui etiam de meo hoc facto idem iudicent: quum tamen non, quemadmodum Phormio ille, de re militari apud præstantissimos belli Duces, qualis Hannibal fuit, sed apud Scholasticos disseram, nec ita disseram, vt consilium belli gerendi, & administrandi istis dare velim, sed vt veterem militiæ morem explicem, & vocabula rei militaris, quæ passim apud Scriptores, quos Classicos vocamus, & ex quibus adolescentes linguam Latinam addiscunt, exponam. Quod meum consilium, qui attente considerabunt, ab illa reprehensione me liberaturos esse certò scio.

Vobis autem Viri doctissimi, atq; humanissimi Collegæ, & amici colendi, hæc publicè inscribere volui, cum quia hæc mea studia probastis, meq; sæpe in ijsdem iuuistis, tum vt aliquam significationem ederem grati mei in vos animi, pro ijs, quæ in me contulistis beneficijs & ea, qua me prosecuti estis beneuolentia. Quod si quæ vicissim in vos beneficia à me proficisci poterunt, nunquam patiar meum studium desiderari.

Ad te, doctissime Bergi venio, cuius nomen etiam in hoc catalogo amicorum meorum extare volui, primum vt declararem pergratam mihi esse beneuolentiam istam tuam, qua me nondum visum complecteris, quodq; tam promptè & liberaliter inter amicos tuos locum me habere passus es. Deinde verò vt simul ostenderem, quantum tibi essemus obstricti beneficijs illis tuis, quæ in fratrem meum Ioachimum, piæ memoriæ, contulisti: quem non tantùm in tua Schola diligenter liberalibus disciplinis instituisti, verum etiam filij loco habuisti. Pro quibus omnibus agimus tibi gratias quas possumus maximas, & cum respondere atq; satisfacere tibi nostra tenuitate non possimus, Deum orabimus, vt ea quæ ipsi præstitisti, cumulatè & abundè tibi tuisq; rependat. Interim hoc grati animi indicium quod affertur, boni consule, meq; vti hactenus facis, amare perge. Ratispona Kalend. Martij, Anno salutis humanæ, 1580.

V. V. H. H.

Addictissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQVI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM

LIBER X.

DE MILITIA.

ERuenimus in instituta Reipublicæ Romanæ descriptione ad rem militarem, cuius cognitio quantum prosit omnibus ijs, qui in veterum scriptis versantur, non opus est, vt ipse multis verbis hoc loco explicem: cum id fecerint eruditione multa præditi aliquot viri: ita, si vt ijs quædam addere velim, actum agere videar. Quare qui pluribus de ea re instrui volent, eos remitto ad illa, quæ hactenus edita sunt, clarissimorum virorum scripta. Ego vero antequam descriptionem & explicationem militiæ Romanæ ordiar, de duobus Lectorem beneuolum monebo. Primum de Scriptoribus, qui aliquid de re militari in lucem dederunt, quorumque testimonijs vsus sum: deinde de ordine, quo hanc materiam explicaui. Ac de Scriptoribus quidem rei militaris vt primum dicam, quotus quisque est, qui non audierit sæpenumero citari Flauij Vegetij Renati libros: quos tamen pauci legunt, cum propter exemplarium raritatem, tum etiam propter errorum, qui in eos irrepserunt, & mendorum copiam, quæ vtinam aliquis aliquando adhibitis vetustis libis eruncaret, profecto non parum gratiæ apud omnes humaniorum literarum amantes esset initurus: de quo quidem non ita pridem spem fecit Ludouicus Carrio I.C. in suis Antiquarum lectionum Commentarijs: cuius voti religione vt sese soluat, sibique studiosum gregem hoc labore demereatur, ipsum communi omnium antiquitatis amantium nomine vehementer etiam atque etiam rogo. Vegetio addi solent ea, quæ Modestus de re militari & Ælianus de aciebus instruendis scripserunt, qui & ipsi libri multis mendis scatent. De Catonis, Cincij, & aliorum vetustiorum monumentis de hac eadem materia, quæ temporum iniuria interierunt, nihil dicam. Edidit aliquot de re militari Commentarios non indiligenter scriptos vir clarissimus Robertus Valturius, qui tamen mihi visi non sunt. Ego quæ in hoc libro de militia Romana

A in medium attuli, omnia desumpsi ex rerum Romanarum Scriptoribus, Liuio, Dionysio, Plutarcho, Cæsare, & ex sexti libri Polybij fragmentis, in quo libro vir ille diligentissimus potissimam Reipublicæ Romanæ partem sibi sumpsit describendam, & explicandam: qui liber vtinam aliquando integer in lucem ederetur. Adhibui præter eos, quos dixi, historicos, nonnunquam in consilium veteres Grammaticos, Varronem, Festum Pompeium, Nonium Marcellum, Agellium, item Plinium, & ex recentioribus Petri Rami librum de militia C. Iulij Cæsaris, Lazari

B Baysij I.C. & Lilij Gyraldi de re Nautica libro, atque viri omnium optime de antiquitate meriti, Car. Sigonij de Antiquo iure ciuium Rom. & iure Prouinciarum Commen. ex quibus etiam, si quæ forte hic desiderabuntur, studiosi petent. Atq; tantum de Scriptoribus.

De ordine iam dicam, quem in hoc libro obseruaui talem, vt primum generalia quædam de bello indicendo, fœderibus feriendis, atque delectu faciendo notarim, tum exercitum Romanum, ex legionibus & auxiliis constituerim, partes singulas,

C Duces, Magistratus, militum ordines, eorumque arma explicarim, aciem instruxerim: inde ad oppugnationes locorum clausorum, & prælia naualia venerim: quibus explicatis, de animaduersione in deuictos hostes, & milites officij sui parum memores: contra vero de præmijs & militum fortiter rem gerentium, & ipsorum etiam Imperatorum dixi, atque tandem exercitum dimisi. Hæc præfari volui, beneuole Lector, tum instituti mei tenendi causa, tum vt tu scires quid in hoc libro expectandum esset, quod meum studium, vt boni consulas rogo. Incipiemus

D igitur rem militarem Romanorum considerare, initio facto ab antiquo bellorum indicendorum ritu.

Ad Librvm X.

PARALIPOM.

Qui rem bellicam ſcriptis ſuis extulerunt libris de ea editis, de ætate militari, & ſtipendijs, numero annorum, quibus militabatur, emeritum, & præmium, de veſtitu nonnulla, de cinctu, cingulo, & baltheo, duces exemplo tirones erudiunt.

QValis fuerit veterum in caſtris diſciplina, & antiqui ſcriptores luculenter, & Critici laborioſe expedierunt. Nomina celebriorum apponam. Adamus Iunghans, Ælianus Sophiſta *de militaribus ordinibus inſtruendis more Græcorum*, Æneas in Bibliotheca Vaticana, & nuper opera Iſaci Caſauboni cum Polybio excuſus diligentiſſime, Africanus adhuc MS. in eadem bibliotheca Vaticana, cui operi titulum fecit *Coſtes*, Hadrianus Iunius in Epiſtola libris Animaduerſorum præfixa, Andreas Ianus Laſcaris *de militia Romanorum, & imprimis Caſtrametatione ex Polybio.* Anonymi libellus Gallicus, *de vero ſcopo, ad quem tendere debent omnes honeſtatis amantes, & de præda, eiuſq; recto vſu*: Anſelmus Stękelius edidit librum, cui titulum indidit *enchiridion ſtratagematicon*, Apollodori *Poliorcetica*, & Athenæi liber *de armaturis* Manuſcripti extant, Beliſarius Aquiuiuus Neritinorum dux libellum edidit non contemnendum *de Re militari & ſingulari certamine*, Bernardinus de Aſcalante, Bernardinus de Mendoza, Bernardinus Rochæi, Bitonis *fabrica bellicorum inſtrumentorum* MS. in quibuſdam Italiæ bibliothecis, Claudius Coteræus *de Iure militari, & de officio imperatoris*, Conſtantinus Imperator Conſtantinopolitanus *de inſtruendis aciebus* MS. Viennæ in Bibliotheca Imperat. Conſtantinus Porphyrogenetes *de Thematibus ſiue agminibus militaribus*, Cornazanus ſeptē libros metricis legibus *de re militari* ſcripſit, Darius Attendulus *de duello*, Dionyſius Longinus *de Aciebus bellicis*, Dominicus Cyllenius, Flauius Renatus Vegetius *Epitome Inſtitutorum rei militaris*, Franciſcus Petrarcha *de officio Imperatoris*, Fr. De Valde Hiſpanus, Henricus Ranzouius, Hieron. Alexandrinus *de telorum fabrica*, hunc alij Cteſibium appellant, Hieronymus Catanæus, Hygenus, ſeu vt alijs placet, Hegenus, quem cognomento *Gromaticum* vocant, *de munitionibus caſtrorum*, vt legitur in Catalogo Scipionis Tetti librorum MSS. veterum, Iacobus Acontius, ſunt & Iacobi Lauterij libri duo *de modo ſubſtituendi terrena monimenta ad vrbes atque oppida, cæteraque loca omnia, quibus aditus hoſti præcludatur*, Iacobus Purliliarum comes, Ioan. Baptiſtæ Goinæi, *paradoxum, quod ſtudia literarum nobiliora ſint rei militaris peritia.* Ioan. Geneſius Sepulueda *de honeſtate rei militaris*, ſub forma dialogi, cui titulus, *Democrates*, Ioan. Lauterbachius *de Armis & literis*, ſiue, vt barbaris ipſius verbis vtar, *de præcedentia doctoris & militis*, Iovianus Surgeli *Enchiridion militare*, Iulius Ferretus, Iulij Frontini *ſtratagematicon*, ſed & alios *de Re militar.* libros ſcripſiſſe, ipſe non obſcure ſubindicat in præfatione ſtratagematon, atq; hic ille idem eſt, qui ſub Nerua floruit, & clarum ex libris de Aquæ ductibus & Ælianus confirmat præfat. libelli de Inſtruendis aciebus, forte & ille quem Tacitus lib. 4. hiſtoriar. *prætorem* facit *vrbanum*, ſed vlterius diſquirendum. Iuſtus Lipſius *de Militia Romana*, Eiuſdem *Poliorceticon*, ſiue *de Machinis, tormentis, & telis* lib. 5. Lazarus de Schuuendi, Longæus, Laurus Gargerius *de Caſtellano, & Imperatore exercitus, & bello*, Leo Imperator *de bellico apparatu*, fertur & eiuſdem liber MS. Romæ aſſeruari in bibliotheca Vaticana, *de re militari*, & eiuſdem inſuper *ſtratagemata Romanorum & Græcorū per capita*, Item eiuſdem eſt *de pugnis nocturnis*, MS. Florentiæ, eiuſdem denique τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν MS. in Regia Chriſtianiſſimi principis bibliotheca. Leonardus Fortius *cum imaginibus variorum Inſtrumentorum bellicorum* metrice lingua Græca vulgari, Leonardus Fronſperger *de vniuerſo iure & re militari Germanorum noſtri temporis.* Extat eiuſdem *diſquiſitio rei militaris ſecundum ſcripturas ſanctas*, Cornelius Celſus, Veget. lib. 1. c. 8. eum citat, Raphael Volaterranus Commentar. lib. 14. *Cornelius Celſus de arte Rhetorica, de re militari, deque medicina libros conſcripſit, verum ad nos tantum peruenit eius medicina, oratorio modo conſcripta.* Scripſit & Macer IC. *de re militari*, cuius *primus liber* laudatur in Epigraphe *l. 2. ff. de Re milit.* qua ex lege conſtat Auguſtum principem *diſciplinam militarem* edidiſſe, è qua fragmentum ibidem citatur, Marcus Mantua *de priuilegiis Militaribus*, Mauricius Imperator, Michael Ambroſianus, Moſtus de *vocabulis rei militaris*, Nicephori Regis liber περὶ μηχανημάτων, & *de excurſione*, Nicephori Imperatoris *de euentibus & caſibus bellicis, alijſque ſtratagematibus, & rebus bellicis*, MS. Viennæ in biblioth. Imperat. Nicolaus Machiauellus li. 7. *Militaris artis præcepta* incluſit, De la Nouë Gallus nonnulla vernacula lingua huc ſpectantia edidit, quæ Latino iure donauit quidam, inſcripſitque *diſcurſus*, quem in rebus fidei multa mentientem reprehendit Antonius Poſſeuinus, vir literatiſſimus, & parum exactæ diſciplinę fuiſſe callentem oſtendit in libro elegantiſſimo eiuſdem tituli & materiæ Franciſcus Deſpina y Sanlucius ſummus Caſtrorum Gallicorum pręfectus, qui, quod paucis ducibus conceſſum, vtramque Palladem, literatura manſuetiori, & bellica virtute incomparabilis coniunxerat, cuius raptum, licet rex, proprijs doloribus inuictus, defleuerit, tamen æquiori animo tolerat Gallia, quod Timoleontem filium paternæ virtutis, non modo honorum ſucceſſorem videat. Onoſander Platonicus MS. in biblioth. Vatic. forte idem cum eo, quem Latinitate donauit Ioachimus Camerarius. Extat certe eiuſdem liber *de optimo imperatore, eiuſq; officio*, Orbicij *lucubratiuncula de nominibus ordinum militarium*, Paternus, cuius fragmentum *l. 7. 12. 15. ff. de re militari* citatur, & *l. vlt ff. de iure immunitat.* hic cognomento *Terruntenus*, alijs *Tarrutinus* dicitur, vti ex epigraphe apparet præfixa pandectis Flo-

rentinis

rentinis, vbi inter ICtos nomen ipsius reperitur, Æl. Lampr. in vita Commodi. *Quadratum & Lucillam crudelis vita Commodi compulit ad eius internecionem consilia inire, non sine præfecti prætorio Tarrutini Paterni consilio.* Petrinus Bellus, Petrus Ramus *de militia Cæsaris*, Philippi ducis Cliuensis *Institutio omnium Græcorum bellandi*, MS. in biblioth. Imperatoria, Polyænus *libros octo stratagematum* reliquit, Reinhardus senior comes Solmensis *de re militari veterum Germanorum*, Robertus Vulturius *cum picturis bellicis de re militari*, Sonchus de Londoano Hispanus, Theodoricus Adamæus *de Insula Rhodo, & militarium ordinum institutione*, celebratur & Tilemanni Brealæi *miles Christianus*, Zacharias Lechmerus, vel vt alijs videtur, Locksnerus, *de Triangularibus vel quadrangularibus aciebus militaribus*, atque isti quidem de Re militari.

Præterea de pace & bello, (vnde non leuis huc accedit cognitio) scripserunt varij. Bernardini Mendozæ *Theorica & practica de bello*, Fabij Albergatti *Tractatus de modo reducendi inimicitias priuatas ad pacem*, C Franciscus Arias *de belli iustitia iniustitiaue*, Iodocus Clichtoueus, Iulius Ferretus *de belli Aquatici præceptis legitimis*, Leo Imperator *de bellico apparatu*, Ludouici Regij *exhortatio ad pacem & concordiam*, Petrus Bizarrus. De Bombardis iuxta ac bombardarum vsu curiose verius quam docte prodiderunt Eugenius Gentilinus, Fr. Ioachimus Brechtel, Nicolaus Tartalea Cato Censorius de Disciplina militari, qua sola vincunt exercitus, volumen ediderat. Veget. lib. 1. c. 8. Festus & Nonius citant, & Seruius ad lib. 2. Georg. D scripsit idem *de Tribunis militum*, Nonius in voce *proletarij*, & *de præda militibus diuidenda*, Nonius in voce *fite*, Gell. lib. 11. c. 18. & *de præda in publicum referenda orationem* idem pronunciauit Priscian. libro septimo in fine. De Telis præter Lipsium lib. 5. de Militia Romana, & Heronem libro quinto de arte militari, Philo MS. in bibliotheca Regia Gall. deniq; nec gladiatoria suis caruit scriptoribus, qui eam illustrarent inter quos, quantum reminiscor præcipui sunt fere isti, Ioachimus Maior, Ioan. Alexander Brassicanus *de armis*, quem citat Wolfgangus Lazius, I. Lipsius in E Saturnalib. Pet. Fabri *Agonistica*, seu *Athletica*. Ex quibus omnibus non est difficile plenissimam rerum militarium cognitionem, siue veterum spectemus disciplinam siue recentium consuetudinem consideremus, deducere, itaque quo leuior fit labor, te ad eos lector, remitto, pauca percursurus, vt saltem symbolam meam contulisse videar.

De tironum exercitijs & præfectis, doctoribus, seu magistris, dixi in hoc opere supra lib. 5. cap. 25. de ætate, qua tirones in castra concedebant exuta scilicet toga puerili, & assumpta virili, seu libera, quo F modo id fieret disserui plenissime eiusdem libri c. 32. de Ritu bellum indicendi, repete etiam ex me supra lib. 3. c. 21. de vestitu etiam supra laudato capite 32. & mox infra plura, de ætate insuper certum ab anno 17. hoc est primo post prætextam positam, militiæ adscriptos iuuenes, debuisseque permanere vsque ad annos viginti quinque sequentes continuos, quod

A illi, qui de ijs scripserunt rebus, *stipendia* vocant. Seruius Honoratus Maurus ad lib. 7. v. 614. *Ipse vocat pugnas, completa stipendia id est militiæ tempora.* Et ad illud lib. 2. Æneid. Idem Seruius.

Fas mihi Græcorum sacrata resoluere iura.

Et hi sunt qui habent plenam militiam, nam & vigintiquinque annis tenentur. Alij *ad quadragesimum sextum ætatis annum* extendunt vacationem, vnde formula exauthorandorum, *tu minor quadraginta sex annis?* Liu. 5. Decad. lib. 3. Polybius lib. 6. distinguit, B *peditem, nisi necessitate reip. non posse cogi vltra 46. annum, equitem vltra decem stipendia.* At Suidas *vigesimum annum* simpliciter præfinit in voce βιπεδῶν. M. Quintilian. declamat. 258. *Eo tempore fortiter feci, quo cogi non possem, vt militarem*, adimpleris videlicet stipendij constituti, aut militiæ annis. de principio ætatis militaris, quod decimusseptimus fuerit, T. Liuius 3. Decad. lib. 2. *Dictator ex authoritate patrum dictus M. Iunius, & Titus Sempronius magister Equitum, delectu edito minores ab annis septemdecim, & prætextos quosdam adscribunt.* Et expressius multo eiusdem Decadis lib. 5. in limine. *Consules cum ægre delectum conficerent, quod inopia iuniorum non facile in vtrumque, vt & noua vrbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat: Senatus absistere eos ab incæpto vetuit, & triumuiros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui vltra quinquagesimum lapidem in plateis forisque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent, etiam si nondum militari ætate essent, milites facerent si modo roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, Tribuni plebis, si ita ijs videretur, ad populum ferrent, vt qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem & viginti annorum, aut maiores facti milites essent.* Diserte ille ætatem militi legendo legitimam, aut stipendium merendi facit decimum septimum annum, à quo quot anni essent, tot stipendia numerarentur. de quibus elegantissime Silius Italic. lib. 2.

Pubescit castris miles, galeaque teruntur
Nondum signatæ flaua lanugine malæ,
Nec requies æui nata, exanguesque merendo
Stant prima inter signa senes, letumque lacessunt.

Lapides meminerunt, quorum vnus Moguntiæ ita habeat, apud Wolfgangum Lazium lib. 5. Commentarior. Reip. Com. cap. 28.

C. IVLIO. FLAVIANO. CORNICVLARIO. LEG. XXII. P. P. P. F. STIPENDIORVM. XVII. QVI. VIXIT. ANN. XXXV. MENSIB. XI. DIEB. XXV. COCCIA. CHRYSIS. CONIVGI. INCOMPARABILIS. PIETATIS.
S. F. C.

Alter ibidem loci.

CAIVS. VALERIVS. CI. CLANDESSA. VA. MIL. LEG. III. ADIVTRIC. ANNIS. XXV. STIPEND. VIII. H. S. E. D. M. V.

Tertius Romanus est, in quo diserte militaris ætatis supputatio memoratur, ita enim se habet.

 D. M.

D. M.
M. AVREL. ANTONIN. MIL. LEG. XIII. GEM. VIV. AN. XXII. MENSIB. XI. DIES. II. MILITAVIT. ANN. V. LIBRAR. AVRELIVS. MARCIANVS. ET. VALENTIN. FILIO. PIENTISSIMO.

Scio nihilominus non semper annos, sed & pecuniam erogatam reipublicæ nomine, per stipendia designari, M. Varro lib. 4. L. L. *stipendium à stipe, quod stipem æs dicerent*, & ex illo Isidor. Et lib. 16. cap. 17. ita intelligendi authores. D. Iuuenal. Sat. 16. in fine. & Ioan. Britannicus ibidem.

Signorum comitem, castrorumque æra merentem.

Vt ICtos omittam l. 16. §. vlt. ff. de castr. pecul. l. 26. ff. de excusat. tutor. l. 18. ff. de Iure fisci. l. 23. §. vlt. ff ad Municip. l. 15. C. ad leg. Iul. de adult. M. Lucan. lib. 6. Pharsal. v. 144.

Scæua viro nomen, castrorum in plebe merebat
Ante feras Rhodani gentes.

M. Plaut. Bacchidibus Sc. 1.

Ab istoc milite, vt vbi emeritum sibi sit, se vt reuehat demum.

Idem in Milite glorioso Sc. 1.

——ibus dinumerem stipendium.

Allusit P. Ouidius lib. 1. Amor. eleg. 9. molliter, vt solet.

Impulit ignauum formosæ cura puellæ,
Iussit & in castris æra merere suis.

Eiusdem libri elegia sequenti:

Nec Venus apta feris, Veneris nec filius armis,
Non decet imbelles æra merere deos.

Et lib. 2. Amor. eleg. 9.

Me quoque qui toties merui sub amore puellæ,
Defunctum placidæ viuere tempus erat.

Quanta autem stipendijs militaribus summa impenderetur, discusserunt viri eruditi ad Suetonij Domitianum cap. 7. *Addidit & quartum stipendium militi aureos ternos.* Zonaram à Leuino Torrentio laudatum consule, & eundem vide ad Iulium Suetonij cap. 26. neq; contemnendus est Titi Liuij locus è Decad. 1. lib. 4. *Postremo indicto iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset, patres bene cæptam rem perseuerãtes tueri, conferre ipsi primi, & quia nondum argentum signatũ erat, æs graue plaustris quidam ad ærarium conuehentes speciosam etiam collationem faciebant.* Dabatur itaque ex ærario publico hæc pecunia militibus distribuenda, aut ex fisco principis, Æl. Spartian. in Seuero: *Denique militibus tantũ stipendium, quantum nemo principum dedit.* Et paucis interiectis deinde: *Post hoc dato stipendio cumulatiore militibus.* Sed quæ stipendij huius summa, aut modus? varijs certe reipublicæ temporibus modo augeri, modo diminui solere ex historica constat lectione, prout vel locuples, vel penuria ciuitas laborabat pro cuiusq; Imperatoris erga milites studio, captandoque militarium animorum blanda largitione effectu. Nam *Cæsar militibus* (verba sunt Suetonii c. 26.) *stipẽdium in perpetuum duplicauit*, Augustus vero *ampliauit*, idem Suet. c. 49.

A quantum conferretur disces ex C. Tacito li. 1. Annal vbi Pannonici exercitus seditiosa concione permouentur; *Enimuero militiam ipsam grauem, infructuosam denis in diem assibus corpus & animam æstimari.* Et post eodem libro: *Responsum est à concione mandata esse Clementi centurioni, quæ perferret. Is orditur de missione à sexdecim annis, de præmiis finitæ militiæ vt denarius diurnum stipendium foret.* Quem posteriorẽ locum pertractat Marcellus Donatus Ponzanus Dilucidation. pag. 788. priorẽ examinat Godescalcus Steuuechius B ad Vegetium lib. 2. c. 19. licet non semper pecunia stipendii nomine conferretur. Incertus author de rebus bellicis sub Theodosio: *Æris materia, quæ præ copia vilior erat, ad dona militaria, & varia populorum commercia signabatur.* Sed vel panis interdum, vt hoc in opere supra à me relatũ memini, vel obsonium, vetere glossario teste, *stipendium*, ὀψώνιον στρατιωτικὸν, *obsonium militare.* & lib. 2. Polybius obsonii vocabulo pro stipendio vtitur. Quam rem discusserunt sagaciter I. Lipsius lib. 2. Elect. Carolus Sigonius de Antiquo iure ciuium C Rom. Ioannes Stadius ad L. Florum, Andr. Tiraq. ad Alexandrum Neapolitanum lib. 6. c. 22. genial. dier.

Vocabatur & *emeritum* quod veteranis militibus persoluebatur stipendium, licet *præmium* cum *emerito* confuderint, sed male. Nam Paulus IC. l. *qui excubias*, & Menander I C. l. *non omnes ff. de Re milit.* distinguunt, vt suspicer emeritum in agrorum possessione positum, præmium in pecunia consistere. Sueton. Augusto cap. 13. *Veteranos in Italiam reducendos, & municipalibus agris collocandos censuisset.* M. Lucan. lib. D 7. Pharsal.

——Emerito faciat vos Marte colonos.

Ouid. lib. 2. Amor. eleg. 9.

Fessus in acceptos miles deducitur agros.

Luctatius Placidius Grammaticus notat ad v. 336. lib. 1. Theb. Statianæ.

——Emeriti surgens confinia Phœbi.

C. Sidon. Appoll. lib. 5. Epist. 5. legatur, rursusque lib. 6. Epist. 1. Suet. in Augusto c. 24. *Decimam legionem cum ignominia totam dimisit, contumacius parentẽ, item alias immodeste missionem postulantes, citra commoda* E *emeritorum præmiorum exautorauit.* Rescribendum omnino, *citra commoda emeritorum & præmiorũ.* Modestinus IC. L. 3. ff. de re milit. *Si expleto tempore militiæ redeat, vt veteranus restitueretur, & emerita accipiet.* Sed apertius multo Arrius Menander ad correctionẽ nostram (quam nescio cur non admittat Lipsius) L. 5. §. fin. ff. eod. *Si post multum temporis, redit, qui ab hostibus captus est, & captum eum, non transfugisse constiterit, vt veteranus erit restituendus, & præmia & emeritum capiet.* Addendus Dio Cocceianus lib. 54. Claudianus F allusit in Consulatu Theodori in principio.

Te quoque Naturæ sacris mundiq; vacantem,
Emeritum pridem, desudatisque remotum
Iudiciis, eadem rursus complexa potestas
Euehit.

Dicuntur & commoda eodem significatu, M. Tul. Phil. 12. in fine. *Multa enim falsa de me audierunt veterani, multa ad eos improbi detulerũt, quorum commoda, vt vos optimi testes estis, semper ego sententia, authoritate,*

ratione

ratione firmaui. Sueton.in Vitellio cap.15. *Delectum ea conditione in vrbe egit, vt voluntariis non modo missionem post victoriam, sed etiam veteranorum, iustæque militiæ commoda polliceretur.* Idem in Augusto cap. 49. *Quicquid vbique militum esset ad certam stipendiorum præmiorumque formulam adstrinxit, definitis pro gradu cuiusque & temporibus militiæ, & commodis missionum, ne aut ætate aut inopia sollicitari ad res nouas possent.* Et in Calig. cap. 44. *Cæterorum increpita cupiditate commoda emeritæ militiæ ad sexcentorum millium summam recidit.* Legit Lipsius ad lib.1.Annal.Taciti, *ad sex millium summam*, rectissime.

P. Ouid.lib.1. de Arte Amandi.

Romule militibus scisti dare commoda solis,
Hæc mihi si dederis commoda, miles ero.

Ad vestitum promoueo stylum, quem non vltimam fuisse exercitibus in officio retinendis curam, & imperatoribus sollicitudinem constat, quum publicis è fisco principum sumptibus daretur, adi ad Codicem Theodosianum lib.7.tit.6. & Codicem Iustinianeum lib.12.tit.39. & Legem 1. & legem 6. C.de erogat.milit. annonæ. Non sum ignarus, deducta è stipendio consueto summa vestem hanc publicitus concessam: C. Tacit.lib.1. Annal.in Percennij seditiosi concione: *Denis in diem assibus corpus & animam æstimari, hinc vestem, arma, tentoria, hinc sæuitiam centurionum, & munerum vacationem redimi.* Quod tamen Gracchus lata lege cauerat, scilicet ne quicquam stipendij deduceretur, pro veste militi concessa, Plutarch. in vita ipsius. & de antiquo illo ritu censeo intelligendum Flauium Renatum Vegetium lib.2. Rei Milit.cap.19. *Siquidem incongruum videretur, imperatoris militem qui veste & annona publica pascebatur, vtilitatibus vacare priuatis.* Obseruatum autem, vt culti incederent, neque vestes laceras, aut sordidas gestarent milites. Idem Veget. eodem libro cap.12. *Miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgẽs.* Quod præceptum fuit ab Auidio Cassio. Æl.Spartian.in eo. Hic ille idem; *Præpositus Syriacis legionibus, luxuria diffluentibus, arma singulorum septimo quoque die inspexit, vestimenta, calceamenta quoq; & ocreas.* Vulcatius Gallicanus in vita ipsius. Maximinus legioni tironũ ab imperatore Alexandro Seuero præfectus; *Iussit eam quinta quaque die decurrere, simulachra bellorum agere, gladios, loricas, galeas, scuta, tunicas & calceamenta inspexit.* Iulij Capitolini sunt verba in Maximinis & multa talia exempla.

Possem hic de vestimentis militaribus sigillatim disserere, sed præoccuparunt alij. *Et sagum* quidem bellicum fuisse indumentum docuere, vt alios prætercam, Helenius Acron.& Porphyrion Grammatici ad Horatij lib. Epod. od. 9. *lugubre mutauit sagum.* Manifeste ad discrimen M.Cicero Philip.14. *Ad saga ire, & redire ad togas.* Erat autem, *trabeatum, virgatum, aureum, purpureum, candidum, fibulatorium,* & *russeum*, vt disquirit Wolfgangus Lazius Comment. Reip.Rom.lib.8.cap.9. quem vide. Sil. Italic. lib.vlt.

——— *Sagulo circumuolitare rubenti*
Lictorem.

Chlamys in militari vestitu, quæ vel *picta*, vel *purpurea*, vel *pura*, vel *imperatoria*, vel *limbata*, vel *mantuelis*, vel *hirta*, vel denique *sagochlamys*, quod gregariorum fuit militum. Trebell. Pollio in Claudio. Lazius eiusdem libri capite sequenti. Stat.lib.1.fil.1.

——— *It tergo demissa chlamys.*

Coripp.lib.2.Num.4.

Cæsareos humeros ardenti murice texit
Circumfusa chlamys.

Paludamentum castrensis etiam vestis. Isidorus, vti de aliis, lib.19.Etymolog.cap.24.C.Salust.lib.3. Historiar. *Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paluddamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cæpere.* Herodian. lib.3.de Septimo Aug. P. Aurelius in Caligula: *Indutus aureo paludamento, curru biiugo decurrit.* Lazius ibidem. Claudian.de 6. Honorij consulatu.

——— *Agnoscent proceres, habituque Gabino*
Principis, & ducibus circumstipata togatis,
Iure paludatæ iam curia militat aulæ.

Lacerna & militum gestamen, laxius, vt videtur, quod armis superindui posset, dixi supra hoc opere, Pseudocornutus ad v.68.Satyræ 1.A. Persij.

Scis comitem horridulum trita donare lacerna.

Eodem numero dixit.D.Iuuenalis.

——— *Horrenti tunicam non reddere seruo.*

Erant autem variæ eius species, vel enim *candida* appellabatur, vel *pinguis*, vel *muliebris*, vel *pauperum*, quam forte birrum vocare possumus, de quo superius vide, quæ in hoc opere dixi. denique & *Tyria* celebratur. Lamprid. in Alexandro: *Lacernam coccineam accipiebat.* Laz.ibid. Martial.lib.2.Epigr.10.

Quæque Tyron toties epotauere lacernæ.

Et lib.2. Epigr.29.

Emit lacernas millibus decem Bassus
Tyrias, coloris optimi.

Penula in militari indumento numerabatur, præsertim ad pluuiam arcendam, Q. Florens Tertullian. lib.de Corona Militis in limine. *O militem Dei gloriosum, suffragia exinde, & res apud acta, ibidem grauissimas penulas posuit reuelari auspicatus, speculatoriam morosissimam pedibus absoluit, terræ sanctæ insistere incipiens, gladium nec dominicæ defensioni necessarium reddidit, laurea & de manu claruit, & nunc russatus sanguine suo, spe calceatus, de euangelij paratura succinctus, acutiore verbo Dei, totus de Apostolo armatus, & de martyrij candida laurea melius coronatus, donatiuum Christi in carcere expectat.* Eruditissimus Iacobus Pamelius ibidem. Legitur autẽ illa multiplici differentia, est enim *picta*, est *oratoria*, est *popularis*, est *mulonia*, est *funebris*, est *fœminea*, est *gausapina*, est *scortea*, est denique & *illyriciana*, Trebell.Pollio in Claudio Cæsare. *Singiliones Dalmatenses decem, chlamydem Dardanicam mantuelem vnam, penulam illyricianam vnam.* Laz. ibid. consulantur viri docti ad Q.Horat.lib.1.Epist.11.

Penula solstitio, campestre niualibus horis.

Britannicus ad Iuuenal. Sat.5.v.78.

——— *Fremeret sæua cum grandine vernus*
Iupiter, & multo stillaret penula nimbo.

Martial.lib.1.Epigr.104.

Sordidior multo post hoc toga, penula peior.

De calceamentis militantium, quære dicta à me supra hoc opere lib. 5. cap. 36.

De *campestri, bracca, subarmali*, Laz. eodem loco. *Caligæ*, præterea frequenti in vsu, quæ vel *spiculatoriæ*, vel *clauatæ*, vel *fasciatæ*, vel *gemmatæ*, vel *sacerdotales*, de quib. Grammatici, Critici, & historici passim, neque pueruli ignorant. Vnicus lapis addendus, cuius hoc fragmentum apponere libuit.

C. OPPIO. C. F. V. BASSO. P. P. P. C. PR. I. D. AVX. LEG. IV. FL. FEL. ET. LEG. II. TR. FORT. EVOC. AVG. AB. ACT. FORIBVS. PR. PR. MILIT. COH. II. PR. ET. COH. XIII. ET. XIV. VRBAN. OMNIBVS. OFFIC. IN. CALIGA. FVNCTO. CENTVRIONES. LEG. II. TRAIANÆ. FORTIS.

Cingula non modo militum gestamina, sed & nota, sine quibus nemo militaribus dignus ordinibus censebatur, quippe eis inserti gladij gestabantur. Ioan. Saresber. libro 6. Polycratici cap. 13. *Honorem gladij in cingulo militari frustra portat.* Sollius Sidon. Appollin. Carm. 2.

——— Bullis hostilibus asper
Subligat à læua fulgentem baltheus ensem.

Recte *bullis*. Nam ex auro appositæ illæ, quare à Trebellio Pollione in Gallienis *aurati & constellati*, dicuntur balthei, P. Virgil. lib. 12. Æneid. in fine.

——— Humero cum apparuit alto
Baltheus, & notis fulserunt cingula bullis.

Stat. lib. 6. Thebaid. v. 76. obseruat Ioan. Bernartius.

——— Cinctusque sonantes
Armaque maiores expectatura lacertos.

Valer. Flacc. lib. 5. Argonauticon in fine.

Quis procul ille virum nobis, quem baltheus asper
Subligat, & stricto stat proximus armiger arcu.

Milites aut duces, vt puto, bullis aureis gestabant ornatos baltheos, vilioribus gladiatores, Pseudo-Cornutus ad v. 44. Sat. 4. A. Persij. *De gladiatoribus tractum, qui accepto vulnere inaurato baltheo tegunt.* Ipse Satyricus.

Cæcum vulnus habet, sed lato baltheus auro
Protegit.

L. Sen. Herc. Fur. Act. 2. in Choro.

Aurato religans Ilia baltheo.

Corippus African. lib. 4. de laudib. Iustini Num. 3.

Par habitus, par forma fuit, vestisque rubebat
Concolor, atque auro lucebant cingula mundo.

Auro addebantur gemmæ, quo speciosior esset apparatus, Corrippus ibidem loci in sequentibus elegantissime descripsit.

Nobilibus gemmis, & cocto lucidus auro
Baltheus effulgens lumbos præstrinxit heriles.

Et lib. 2. Num. 4. in limine.

——— promuntque feruntque
Augustas vestes, pretiosaque cingula gemmis.

Venatores vtebantur non tantum milites, Liuius Andronicus, apud Terentianum Maurum lib. de Matris, quamquam nō *Liuium Andronicum* censeam dicendum, scripsit enim ille comico stilo, sed *Leuium*, qui Heroicus fuit: sic itaque ille.

Et iam purpureo suras include cothurno,
Baltheus & reuocet volucres in pectore sinus.
Dirige odorisequos ad certa cubilia canes.

Adeo hic militi necessarius, vt imperatores inaugurandi eo cingerentur, Corippus loco proxime supra laudato, & per eum militiam ipsam significarent, vt gestatus, militem signaret, depositus, exauthoratum, seu ignominiosa missione excedere castris iussum Freculph. Tom. 2. Chronic. lib. 3. cap. 15. *Constantinus probare volens quosdam in suo palatio Christianos, si boni & solidi essent viri, euocans vniuersos præcepit dicens, vt siquidem venirent ad sacrificandum, & eius colerent deos, circa eum essent, & in suo cingulo permanerēt, si vero refugerent, egrederentur de palatio, gratias agentes, quod minime punirentur.* Ademptio hæc cinguli militaris, in grauissimis semper habebatur pœnis, & ignominiosissimis: vocabatur autem *discinctura*, & ab aliis *recinctura*. Herodian. lib. 2. cuius verba latina à Politiano facta apponam. *Sed quoniam ius fasque negant, stipari à vobis* (prætorianis militibus Pertinace Aug. interfecto) *principem, violato iureiurando ac manibus ciuili imperatorioque sanguine pollutis, proditaque fide, custodiaque animas quidem & corpora vobis vestra largietur humanitas, porro militibus meis ita præcipio recingant vos, ac vestimentis exutos militaribus nudos dimittant.* Idem lib. 7. *Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari iussit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit.* Celebre illud Vulcatij Gallicani; *Statim ad signa edici iussit, & programma in parietibus fixit, vt si quis cinctus inueniretur apud Daphnen, discinctus rediret.* Pulcherrime Ioannes Saresberiensis lib. & cap. laudatis. *Fit interdum vt ex delicto suo priuetur miles militiæ cingulo, in his maxime, vbi sacrilegia committuntur: veteri namque iure statutum est & nouo non est abolitum, vt qui non seruato militiæ sacramento, religionem, quā profitetur, impugnat, cinguli amissione mulctetur.* Sic etiam, nisi fallor, intelligendus est Cæsar lib. 3. Belli ciuilis: *Hoc præterito tempore, serui transfugæ nunciauerunt, oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum.* Hinc passim apud ICtos cingulum pro militia ipsa vsurpatur, eruditissimus Brissonius notat. Treb. Pollio. in Gallien. *Cum cingula sua plerique militantium, qui ad conuiuium venerant, ponerent, & negotiatores militiæ cingulo prohibētur*, l. vn. C. negot. ne militent. & Iacob. Cuiac. ibidem *cingi iussus miles* l. 43. ff. de testam. milit *cinctus est in alia militia.* l. 38. ff. eod. tit. & *cinctus Tribunus legionis*, l. 16. Cod. Theodos. de Palatin. sacrar. largit. l. vlt. Cod. eod. de Postuland. D. Ambros. serm. 7. *cinguli honor* l. 14. Cod. Theod. de priuileg. cor. *cinguli sacramenta* l. 2. Cod. eod. quid prob. deb. *cingulo exui*, l. 1. C. ne rei domin. vel templor. *cingulo spoliandus* l. 3. C. domest. & protect. lib. 12. *post depositum cingulum* l. 2. C. vbi de ratiociniis, *dignitatem & cingulum amissuro*, l. 2. C. vt nemini liceat in Comp. spec. lib. 10. ζώνην vocat Zonaras in Coment. Nicenæ synodi. Suidas ζώνην τὸ ἀξίωμα interpretatur. Et quod apud Basilium Magnum

gnum in Orat. de Martyre Gord. scribitur ῥίψας τὴν ζώνην, nihil aliud sonat, quam quod Tertullianus lib. de præscript. aduersus hæreticos ait *cingulo abiecto & deposito*. Valentiniani Theodosij & Arcadij AAA. rescriptum extat l.3. Cod. Theod. de his qui relig. contend. *Qui sacrilegio animo authoritatem nostri numinis ausi fuerint expugnare, priuati cingulo, bonorum proscriptione multentur.* Non possum non pulcherrimam ex Suida in Auxentio historiam adducere, cuius verba Latina sic sonant; *Erat in quadam palatij aula fons aquæ, & in eo Bacchi statua, & vitis ampla, totum complexa locum atq; inumbrans, quo cum Licinius, per causam delectationis venisset, Auxentio & aliis multis è comitatu sequentibus, vitem intuens, vnam magnam & maturam è palmitibus dependentem vidit, eaq; Auxentium resecare iussit, at ille statim femori appenso pugione stricta, resecuit, nihil suspicans, Licinius autem, ponito, inquit, vnam ad pedes Bacchi, at ille, absit, Imperator, Christianus enim ego sum, igitur, apage te, relicta militia, inquit Licinius, alterutrum enim facias, necesse est, at hic nihil cunctatus, & soluit Zonam, & statim alacer palatio excessit.* Claudian.lib.2.in Eutrop.

——Militiam nullam, nec prima superbus
Cingula dignari.

Idem in satisfactione ad Hadrianum præfectum prætorio.

Quod si nec precibus, fletu nec flecteris vllo,
Eripe calcatis non prospera cingula Musis,
Eripe militiam.

Certe itaque *accinctum* pro milite, *discinctum* pro inhabili ad militiam, aut dissoluto accipiebant, repete quæ supra hoc opere à me dicta eam in rem lib. 5.cap.32. in fine D. Auson.in Gratiar. Act. *Familiaris habitus decentior, aut militaris accinctior.* Vet.Scholast. Iuuenal ad Sat.2.v.143. *Qui toga deposita, qua vtebantur senatores, tanquam infames tunica vtebantur, hinc dissoluti dicuntur.* Seruius ad illud lib.1. Æneid.

Illi se prædæ accingunt.

Et ad illud lib.8. Æneid. idem.

——discinctos Mulciber Afros.

Discinctos, id est, inhabiles militiæ, omnes enim qui militant cincti sunt, aut certe inefficaces & ignaui, vt contra præcinctos dicimus. Horatius (lib.1. Sat. 5. in principio) *altius, ac nos præcinctis, vnum. hinc & εὔζωνος strenuus.* C. Sueton. Iulio cap. 45. *Vnde emanasse Syllæ dictum cõstat optimates sæpius admonentis, vt male præcinctum puerum cauerent.* Paulo aliter Macrobius lib.2. Saturnal.3. *Adeo vt Sylla tanquam prouidus dixerit Pompeio, caue tibi illũ puerum male præcinctum. ἀζώνους* Græci dissolutos luxu diffluentes appellant. Horat. lib.Epod.od.1.Acron & Porphyrio ibidem.

Discinctus aut perdam vt nepos.

Ouid.lib.1.2.de Arte Amandi.

Institor ad dominam veniet discinctus emacem.

Et lib.1. Amor. eleg.9.

Ipse ego segnis eram, discinctaque in otia natus.

Vt hi ignaui, desides, rerumque militarium rudes, ita cincti periti bellandi. Claudianus cultissime non vllo in loco, lib.2. in Eutrop.

Quid, quod & armati cessant, & nulla virilis,
Inter tot gladios, sexum reminiscitur ira?
Hoccine nostrorum cinctus abiere nepotum?
Sic Bruti despectus honor.

Vide notas ibidem loci. Ad formam militaris disciplinæ, & ciuici magistratus cingi solebant. Plaut. Bacchidib.sc. *nunc experiar.*

Cincticulo præcinctus in sella apud
Magistratum assideres.

M. Manil.lib.5. Astronomic.de consule Romano.

Mœnia succinctus curuo describit aratro.

M.Lucan.lib.7.Pharsal.v.430.

Sarmaticumq; premet succinctus consul aratrum.

Sicuti supra hoc opere ostensum legislatorem plus exemplo, quam præceptis ad ciuitatem beneordinatam posse, ita & militaris multitudo præcipue tyrones, potius Principum actis, quam mãdatis adiuuantur. Onosander cap.1. vide Notas illas doctrinæ refertissimas ad Taciti celebriora quædam loca Iani Gruteri. de *Coriolano* Halicarnass. lib. 8. de *Iuliano*. Ammian.li.24.de *Maximino* Herod.li.7.de *C. Mario*, Sallust.Iugurth. de *Alexandro*, Q.Curt.sæpe, & præsertim lib.5.lib.7.de *Theodosio*, Sozomen. hist. Ecclesiast.præfat.de *Iphicrate*, Prob.in eo.de *Corbulone* Tacit.lib.14.de *Brasida*, Thucydid.li.5.de *Manuele*, Nicet.Choniat.lib.6.in fine.de *Cyro & Seuthe*, Xenoph. Expedit lib.7.de *Philopœmone. Plutarch. in eo,* de Catone Lucan.lib.9.

——dum primus arenas
Ingrediar.

De Nerone Sil.Italic.lib.15.

——Alacer præcedere ductor
Quosque pedes.

Dicam ad Claudian.de 4.Hon.consul.

Nunc eques in medias, equitum te consere turmas.
Nunc pedes assistas pediti, tum promptius ibunt
Te socio, tum conspicuus gratusque feretur.
Sub te teste labor.

Et lib.2. de laudib.Stilich.

Vtque ducum lituos, sic mores castra sequuntur.

Caput I.

Quomodo Romani bellum hostibus indixerint.

De Militia Romanorum dicturi, ante omnia exponemus, qua ratione bellum hostibus indixerint, & quomodo fœdus cum sociis percusserint: hæc enim legentibus non ingrata esse futura mihi plane persuadeo. Romani, inquit Varro lib. 2. de Vita populi Romani, bella & tarde & nulla licentia suscipiebant, & quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, priusquam indicerent bellum iis à quibus iniurias factas sciebant. Fetiales legato res repetitum mittebant quatuor, qui, si postulata impetrassent, fœdus cum iis feriebant: sin minus, re deliberata, bellum indicebant. Quod qua ratione factum sit, pluirib. verbis docent Dionys. Halicarnass. L. Plutarchus, & alij. Dionysij atque Liuij verba adscribemus, & quidem Dionysij lib.2. primum. Is ergo Fetialium institutionem & munera exponens, ita verba facit:

Fetia-

Fetialium, inquit, quando apud aliquam ciuitatem A Caduceatorum funguntur munere, hos ritus à maioribus accepimus. Vnus quispiam illorum electus à Collegio, veste augustiore, suisque insignis verendus ad infestorum hominum agrum profectus, cum primum fines eorum attigit, Iouem cæterosq; Deos inuocans, testatur à Romanis se venire, iusq; suum petere. Deinde iuratus, ire se ad iniustam ciuitatem, & si quid mentiretur, seq; suosque ciues execratus, intra fines ingreditur, & quem primum obuium nactus est, eum testatur, siue is vrbanus sit, siue rusticus, & B repetitis eisdem precib. atq; execrationibus, ad vrbem pergit. Quam, priusquam ingrediatur, vel portæ custodem, vel primum quemque in porta obuium similiter testatus, ad forum procedit: ibique stans, Magistratibus aduentus sui causam indicat, semper iusiurandum & imprecationes adiiciens. Tum si damnatos auctores iniuriæ, deditosque acceperit, abducens eos amicus ipse ab amicis discedit. Quod si tempus ad deliberandum peterent, post decem dies reuertebatur, C idq; aliquando tertio. Elapsis autem triginta diebus, si non impetraret ius suum, obtestatus superos, atque inferos discedebat, hoc tantum præfatus, super ea re populum Romanum per ocium deliberaturum. Deinde assumptis cæteris Fetialib. Senatui renunciabat, omnia se rite executum, & si velint bellum decernere, licere id illis per Deos. Alioqui si quid horum omissum esset neque Senatui fas erat decernere bellum, neq; populo, &c. Hactenus Dionys. Nunc etiā Liuium lib. 1. audiemus, qui annotat, hunc morem ab Æquicolis desumptum ab Anco Marcio D Romæ primum institutum atque à posteris etiam religiose obseruatum fuisse. Is itaque de Latinis agrum Romanum prædantibus, & legatis ab Anco Rege, vt res repeterent, ad eos missis, verba faciens sic pergit: Legatus (Fetialem intelligit) vbi ad fines eorum venit, vnde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen est.) Audi Iupiter, inquit, audite fines (cuiuscunque gentis sunt, nominat) audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, iuste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit. Peragit deinde, E Iouem testem facit: si ego iniuste, impieque illos homines illasque res dedier populo Romano, mihique exposco, tum patrię compotem me nunquam sinas esse. Hæc cum fines suprascandit, hæc quicunq; ei primus vir obuius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc totum ingressus, paucis verbis carminis concipiendiq; iurisiurandi mutatis, peragit, si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: Audi Iupiter, & tu Iuno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque F terrestres, vosque inferi audite: Ego vos testor, populum illum (quicunque est, nominat) iniustum esse, neque ius persoluere, sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. Cum iis nuncius Romam ad consulendum redit, confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat; Quarum rerum, litium causarum condixit Paterpatratus populi Romani Quiritium Patripatrato priscorum Latinorum, hominibusq; priscis Latinis, quas res nec dederunt, nec soluerunt, nec fecerunt, qui res dari, fieri, solui oportuit. dic inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tum ille: Puro pioque duello quærendas censeo, itaque consentio, consciscoque. Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars maior eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum: vt Festialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt: Quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, Senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, consciuit, vt bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego populusque Romanus, populis priscorum, Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico, facioque. Id vbi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hæc Liuius, cum quo consentit Agellius, qui lib. 16. cap. 14. ex Cincij lib. 3. de re Militari, Fetialem populi Romani bellum indicentem hostibus, telumque in agrum eorum iacientem, hisce verbis vti scripsit: Quod populus Hermundulus, hominesque populi Hermunduli aduersus populum Romanum bellum fecere, deliquere, quodque populus Romanus cum populo Hermundulo, hominibusque Hermundulis bellum iussit: ob eam rem ego, populusque Romanus populo Hermundulo hominibusque Hermundulis bellum indico, facioque, &c. Atque ita quidem bellum Romanis hostibus indicebant. Quo vero ritu fœdera percusserint, capite sequenti explicabimus.

CAPVT II.

Quem ritum Romani obseruarint, ferientes fœdus cum aliquo populo.

Diximus ante, si Romanorum legati ad vicinos populos missi, postulata impetrassent, fœdus cum illo percussisse: sin minus, bellum ipsis indixisse. Vtrumque fiebat per Fetiales, de quibus nos multa libro harum Antiquitatum 3. Quo vero ritu fœdera percusserint (morem enim belli indicendi iam audiuimus) eleganter docet Liuius, cuius lib. 1. in historia Tulli Hostilij hæc sunt verba: Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec vllius vetustior fœderis memoria est, Fetialis Regem Tullum rogauit: Iubesne me Rex cum Patrepatrato populi Albani fœdus ferire? iubente Rege: Sagmina, inquit, te Rex posco. Rex ait, pura tollito. Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea Regem ita rogauit. Rex facisne me tu Regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos? Rex respondit: Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio. Fetialis erat M. Valerius, is Patrempatratum Sp. Fusium fecit, verbena caput, capillosq; tangēs (Paterpatratus ad iusiurandum patrandum, id est, sanciendum, fit) fœdus,

fœdus, multiſque id verbis, quæ longo effata carmine, non operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis, audi, inquit, Iupiter, audi, audi Paterpatrate populi Albani, audi tu populus Albanus, vt illa palam prima, poſtrema ex illis Tabulis cerave recitata ſunt ſine dolo malo: vtique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt illis legibus, populus Romanus prior non deficiet: ſi prior non defecit publico conſilio, dolo malo, tu ille Dieſpiter populum Romanum ſic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quãto magis potes, pollesq;. Ibi dixit, porcum ſaxo ſilice percuſſit. Hęc Liu. Polybius etiam in commemoratione fœderis inter Carthaginenſes & Romanos icti ſcribit, Romanos in fœderibus feriendis iuraſſe Iouem lapidem, cuius verba non abs re erit adijcere: Rom. inquit, Iouem lapidem, ſecundum vetuſtiſſimum ritum, ac per Martem, & Euyalium iurarunt. Ritus vero iuriſiurandi per Iouem Lapidem fuit huiuſmodi: Fetialis ſumpto in manibus lapide, poſtquam de fœdere inter partes conuenerat, hæc verba dixit: Si recte, ac ſine dolo malo hoc fœdus, atq; hoc iuſiurandum facio, Dij mihi cuncta felicia præſtent: ſin aliter aut ago, aut cogito, cæteris omnibus ſaluis in proprijs patrijs, in proprijs legibus, in proprijs laribus, in proprijs templis, in proprijs ſepulcris, ſolus ego peream, vt hic lapis è manibus meis dedicet. Nec plura locutus, manu lapidem deijciebat. Tantum Polybius, vbi vetus interpres Sipontinus bis vertit, per lapidem, pro, Iouem lapidem, de quo errore vide Iacobum Leopardũ libro ſexto Emendationum c. 15. Sic etiam Feſtus: Lapidem ſilicem tenebant iuraturi per Iouem hęc verba, dicentes. Si ſciens fallo tum me Dieſpiter ſalua vrbe, arceque bonis eijciat, vt ego hunc lapidem. Ex quo Feſti loco Car. Sigonius etiam apud Liuium pro, tu illo die Iupiter, quod in vulgatis habetur, repoſuit, tum me Dieſpiter, &c. Atque tantum de ritu hoc. Leges fœderum non adſcribimus quarum exempla in Liuio lib. 38. Polybio lib. 3. & alibi extant, vnde peti poſſunt.

Cap. III.

De delectu militum, & ſacramento militari.

INdicto bello, proximum erat, Ducem creari, & militum delectum haberi. De Duce paulo poſt dicemus: hoc vero capite de delectu. Scribit Seruius ad 8. Æneidos Virgilij, tria fuiſſe militiæ genera, ſacramentum, coniuratione & euocationem. Sacramentum eorum, qui ſingulari iurabant pro Republica ſe eſſe facturos, nec diſcedebant, niſi confectis ſtipendijs. Coniurationem, ſi eſſet tumultus, id eſt, bellum Italicum, vel Gallicum, quo tempore, quia ſingulos interrogare non vacabat, qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo vexilla, vnum roſeum, quo pedites euocat, alterum cœruleum, quo equites, dicebat: Qui vult ſaluam

A Rempublicam, me ſequatur: & qui conueniſſent, ſimul iurabant, vnde dicebatur iſta militia coniuratio vnde libro 45. ſcribit Liuius: Senatuſconſultum factum, vt Conſul, quos præter milites ſocioſque nauales coniuratos haberet, dimitteret. Euocationem vocabant, cum ad diuerſa loca diuerſi, propter cogendos mittebantur exercitus. Legitimum tamen militiæ genus ſacramentum erat, qui hoc genere militant, ab ipſis Ducibus delectu habito conſcribebantur, hac, vti Polybius libro ſexto tradit ratione: Cum
B inquit, militum delectum habituri ſunt, Conſulari præditi Magiſtratu, prædicunt publice diem, quo adeſſe oporteat Romanos, per ætatem ad arma idoneos, atque id ſingulis annis faciunt. Vbi vero aduenit præſtitutus dies, omnibus, qui militiæ habiles ſunt, in vrbem coeuntibus, atque in Capitolium congregatis, diuidunt ſe ipſi iuniores Tribuni (quorum quatuordecim erant) ſicut populus Imperatoreſve inſtituerint, in quatuor partes: quoniam in
C quatuor ipſi legiones vniuerſam, primamque partitionem copiarum diſtribuunt. Atque ij, qui primi quatuor electi ſunt primæ legioni aſſignantur tres, qui deinceps ſecundæ legioni tribuuntur: quatuor ſubſequentes, tertiæ: tres vltimi in quartam transferuntur. Ex prouectioribus vero (quorum erant numero decem) duos ſane primos primæ tribuunt legioni: treis ſecundos ſecundæ: duos ſubſequentes, tertiæ treis vltimos, quartæ, ex prouectioribus inquam. Cum in hunc modum Tribuni ordinati, con-
D ſtitutique fuerint, vt omnes legiones æquales Principes habeant: poſt hæc ſeorſum cuiuſque legionis Tribuni ſedentes, Tribus ſigillatim in legiones ſortiuntur, aduocantque, quam ſors aſſidue prætulit, atque ex ea eligunt quatuor adoleſcentes, ætate & corporis habitu quam ſimillimos. productiſque ijs, optionem faciunt primæ legionis Tribuni, ſecundi ſecundæ, tertij tertiæ, poſtremi 4. Rurſus quatuor alijs productis, primi optionem faciunt ſecundæ legionis Tribuni, & ſic deinceps, vltimi autem primæ.
E Poſt hos alijs quatuor productis, primi accipiunt tertiæ legionis Tribuni, poſtremi ſecundæ, ſemperque in hunc modum ad portionem, atque ambitu quodam facta electione, accidit, vt pares in legiones ſingulas viri diſtribuantur. Cum vero elegerint præſentem multitudinem (hoc autem eſt, vt faciant ſingulas legiones modo quaternum millium & ducentorum peditum, modo quinq; millium, ſi quando maius aliquod videatur periculum imminere) ijs ita diſtributis, equites antiquitus ſane poſteriores pediti-
F bus legionarijs ſolebant recenſere: nunc vero priores, cenſuſque eorum habita ratione, ditiores à Cenſore deliguntur, deſcribuntque trecentos in ſingulas legiones. Delectu perfecto, prædictum in modum congregant ex ijs Tribuni ſuos quiſque per ſingulas legiones, vnumque eligentes maxime idoneum, ſacramento adigunt profiteri, obtemperaturum ſe ducibus proculdubio, atque eorum mandata pro viribus executurum, tum reliqui iurant ſingulatim procedentes, idipſum ſignificantes, omnia videlicet facturos ſeſe, quemadmodum primus ille.

Per idem tempus Consulari præditi potestate edicunt Præfectis sociarum ciuitatum in Italia, è quibus auxilia putant accersenda, numerum indicantes, diemque & locum, in quem conuenire oporteat, qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, simili ante dicto, mittunt Sacramenta adactos, constituto Præfecto, & mercedis exhibitore. Romæ autem Tribuni vbi milites iurare adegerint, denunciato die singulis legionibus, ac loco, ad quem adesse oporteat inermes, tum quidem eos dimisere. Hactenus Polybius. Quod hic de Sacramento militari dicit quale id fuerit, nemo fere exponit, nisi quod sancte atque religiose à militibus id obseruari, eoque iuberi militantes sequi Ducem, quocunq; ducat, scribunt. Sic enim Dionys. Halicarn. lib. 11. in historia secessionis plebis in montem Auentinum. Horrentibus autem multis sacra mouere signa, neque tutum, neque sanctum esse existimantibus omnibus Duces relinquere, ob Sacramentum militare, quod maxime omnium seruant Romani. Iubet enim militantes sequi Ducem quocunque ducat: lexque Ducibus potestatem dedit occidendi non parentes, relinquentesve signa indemnatos, & indicta causa. Et primum quidem milites sacramento tantum à Tribunis rogabantur, non iureiurando ad militiam adigebantur: ipsi autem inter se coniurabant, se fugæ atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine recessuros. Postea vero L. Æmilio Paulo II. C. Terentio Varrone Coss. ann. IↃXXXIIX. iureiurando milites fieri cœpere. Docet hoc L. lib. 22. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, iureiurando à Tribunis militum adacti, iussu Coss. conuenturos, neque iniussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter Sacramentũ erat: & vbi ad Decuriatum, aut Centuriatum conuenissent, sua voluntate, ipsi inter se equites Decuriati, Centuriati pedites coniurabant, sese fugæ, atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi causa. Id ex voluntario inter ipsos fœdere à Tribunis ad legitimã iurisiurandi adactionem translatum. Hæc ille. Et huc pertinet, quod ex lib. 5. Cincij de Re militari, Agell. lib. 16. cap. 4. refert: Cum, inquit, delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in iusiurandum eos Trib. militaris adigebat hoc modo: In Magistratu C. Lælij C.F. Cos. L. Cornelij P.F. Cos. in exercitu, decemque millia passuum prope furtum nõ facies dolo malo solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos extra hastam, hastile, ligna, pabulum, vtrem, follem, faculam, quid ibi inueneris, sustulerisve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, vti tu C. Lælium C.F. Cos. Luciumve Cornelium Publ. F. Cos. siue argentei erit, vti tu C. Lælium C.F. Cos. Luciumve Cornelium Publ. F. Cos. siue ad quem eorum alter iusserit, perferas, aut profitebere in triduo proximo, quidquid inueneris, sustulerisve dolo malo, aut Domino suo cuius id censebis esse, reddes, vti quod recte factum esse voles. Deinde ita concipiebatur iusiurandum, vt adessent, his additis exceptionibus, nisi harumce aliqua causa erit, funus familiare,

A feriæ denicales, Kalendæque quæ non eius rei causa in eum diem collocatæ sint, quo is eo die minus ibi esset, morbus sonticus, auspiciumve, quod sine piaculo præterire non liceat, ius, hostisve dies cum hoste, si cui eorum harumce quæ causa erit, tum se postridie quam per eas causas licebit, eo die venturumque eum qui eum pagum, vicum, oppidumve delegerit. Hæc Agellius. Quantam autem vim habuerit militare Sacramentum, & vt sine Sacramento B pugnari cum hoste more maiorum haud licuerit ostendit multis verbis Cic. in 1. de Offic. vbi recitat exemplum filij Catonis, qui in exercitu P. Æmilij tyro militabat. Cum enim P. Æmilio videretur vnam dimittere legionem, & Catonis, quoque filium, qui legione militabat, dimitteret, ille autem amore pugnandi in exercitu remansisset: Cato ad P. Æmilium scripsit, vt si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ Sacramento. Cuius rei etiam meminit Plutarchus in quæstionibus Rom. quæst. 39. cum quærit, qua causa fiat quod C qui Sacramento militari non tenerentur: etiam si alias in castris & exercitu versarentur, non tamen haberent ius interficiendi, aut vulnerandi hostis. Hæc ille.

De ætate militum notandum, eos ante septimum decimum, & post quadragesimum sextum ætatis annum non nisi summa necessitate cogente, ad arma vocari solitos. Quare cum mos increbuisset, vt minores etiam annis septemdecim aliquando scribe- D rentur, à Sempronio Graccho Tribuno plebis lata est: Ne quis ante annum decimum septimum ad militiam cogeretur, teste Plutarcho. Est & hoc loco silentio haud quaquam prætereundũ, qui fuerit cõferendi militaris ordinis apud veteres ritus. Scribit enim Barnabas Brissonius I C. Eos, qui militiæ nomen dederint, non prius militum numero habitos, quam iureiurando adacti, cincti, & in numeros relati essent. De sacramento militari iam diximus. Cingi autem eos, qui inter milites recipiebatur, consueuisse, ex l. filiusfamilias & l. Titius & l. quod dicitur, §.1. E ff. de milit. testam. facile colligi potest. Fluxit autem mos iste ex eo, quod qui militabant omnes cincti erant. quemadmodum Seruius in 2. Æneid. Virgilij tradit. Ex quo in procinctu facta testamenta Festo interprete, dicebantur quæ milites pugnaturi, vel, vt planius Plutarchus, præsentibus commilitonibus nuncupabant.

Nec vero in castris discinctus quis sine nota versabatur: quinimo hoc grande scelus, morteque pian- F dum militaris disciplinæ seueri Censores credebant, si quis ambulasset, aut vallum subijsset discinctus, Exemplum Tacitus libro vndecimo præbet, cui adde ignominiæ militaris genus fuisse, vt discincti vel stare, vel opus facere milites cogerentur. Postremo in numeros milites referri debebant. Nam qui nondum in numeris erant, etiam si lecti tyrones essent, & publicis expensis iter facerent, nondum tamen milites habebantur, l. ex eo. ff. de milit. testam. Hæc fere Barnabas Brissonius lib. 2. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap. 6. & 7. Atq; de electu & mili-

tari Sacramento hactenus. Iam qualis exercitus Romanorum fuerit, videbimus.

Cap. IV.

De Legione, auxiliis, & quod ius fuerit legionis.

A

VNiuersus exercitus Romanus in duas partes diuisus fuit in legiones, & auxilia. Legio à legendo, teste Varrone, dicitur, quia leguntur milites in delectis: vel à deligendo, vt Plutarchus scribit in Romulo, quod ex omnibus pugnaces in illis delecti forent. Vegetius legionem ab eligendo appellatam ait, quod vocabulum eorum desideret fidem, atque diligentiam, quibus milites probentur. Numerus vero militum in legionibus non idem semper, sed varius diuersis temporibus fuit. Prima legio sub Romulo trium militum peditum, & trecentorum equitum fuit, vti consentiunt Liuius, Dionysius, Plutarchus, & alij. Postea autem sæpe variatus hic numerus est, vt modo quatuor, modo quinque, modo sex millium peditum, itemque modo ducentorum, modo trecentorum equitum scriberetur. Plutarchus in Romulum post Sabinos in ciuitatem acceptos, legionem duplicasse, atque eam sex mille peditum, & sexcentorum equitum fecisse, in qua re sine dubio fallitur, Carolus Sigonius tamen, & hunc secutus Onuphrius Panuinius, in ea sunt opinione, Romulum post Sabinos victos & in vrbem receptos, legionem ad quatuor millium hominum numerum auxisse, vnde & quadrata dicta sit: cuiusque vsus fere semper, vsque ad Caium Romæ fuerit, auctore Sexto Pompeio, cuius hæc sunt verba: *Sex millium & ducentorum hominum primus C. Marius conscripsit legionem, cum antea quatuor millium fuisse, vnde etiam appellabatur Quadrata.* Quæ ipsorum sententia à vero non est aliena. Legimus enim apud Liuium lib. 6. vbi de bello Voscano, quod gestum est anno ab Vrbe condita 372. scribit, quod quatuor legiones quaternũ millium scriptæ sint. Idem lib. 7. tradit, bello Latino & Gallico, cum vndique socij à Romanis deficerent. Senatum anxium, ne omnes socij deficerent, iussisse Consules omnes Imperij vires delectu habendo extendere: scriptas igitur vndique non vrbana tantum, sed etiam agresti iuuentute legiones decem, quaternum millium & ducentorum, equitumque trecentorum. Octauo rursus libro annotat, scribi fere solitas tum fuisse quatuor legiones, quinis millib. peditum, equitum in singulas legiones trecentis. Et in historia belli Persici, legionem in Macedoniam scribi à Senatu iussam senum millium peditum & trecentorum equitum dicit. Verum ex illis ipsis locis facile intelligitur, illum numerum extraordinarium tum fuisse. Quo etiam accedit testimonium Polybij lib. 6. qui & ipse retulit, legiones conscribi memoria sua ex quinis millibus peditum, & tricenis equitibus solitas. Vixit autem cum Pub. Æmiliano post bellum Persicum. Et quod ante ex Festo diximus, Caium Marium primum legionem sex millium conscripsisse, id non Senatus decreto, sed Imperatoris consilio factum, ostendit Sallustius, cum ait: Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, &c. Hinc igitur legio sex millium fuisse à multis traditur, quod hic maximus eius numerus, stante Republica, fuerit. Vegetius auctor est suo tempore legionem habuisse peditũ sex millia, equites septingentos triginta duos: & addit, maiorem etiam interdum esse consueuisse. Hæc de legione.

Altera pars exercitus auxilia erant. Sic autem dicebantur ij milites, qui à socijs, vel fœderatis gentibus mittebantur, de quibus Polybius lib. 6. vbi de delectu militum agit, ita scribit: Per idem tempus Consulari præditi potestate edicunt Præfectis sociarum ciuitatum in Italia, è quibus auxilia putant accersenda, numerum indicantes, diemque & locum in quem conuenire oporteat, qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, simili ante dicto, mittunt Sacramento adactos, constituto præfecto, & mercedis exhibitore, &c. Hi vero deteriori iure, quam Legionarij milites erant.

Vegetius libro 2. quid inter legiones & auxilia intersit, his verbis docet: Auxiliatores, inquit, conducuntur ad prælium ex diuersis muneribus venientes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est vsus armorum. Necesse est autem, tardius ad victoriam peruenire: qui discrepant ante, quam dimicent. Deniq; cum in expeditionibus plurimum prosit, omnes milites vnius præcepti significatione conuerti, non possunt æqualiter iussa complere, qui ante pariter non fuerunt: tamen hæc ipsa, si solennibus diuersisque exercitijs prope quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura in acie iungebantur, vt in his præliandi magis adminiculũ esset, quam principale subsidium: Legio autem proprijs cohortibus plena, cum grauem armaturam, hoc est, Principes, hastatos, Triarios, Antesignanos, item leuem armaturam, hoc est ferentarios, Funditores, Balistarios, cum proprios, & sibi impositos equites legionarios ijsdem matriculis teneat, cum vno animo, parique consensu castra muniat, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta, nulloque indigens adiumento, quantamlibet hostium multitudinem superare consueuit. Hactenus Vegetius, qui etiam paulo ante scribit, in legionibus longe ampliorem militum numerum conscribi consueuisse, quam in auxilijs.

Cæterum vt ad Legionem redeamus, nemini in ijs militare licebat, nisi ciuibus Romanis ingenuis, & qui in quinque classibus censi, atq; ludicræ artis expertes essent. Vnde sequitur seruos, libertinos, pueros, seniores, capite censos, & histriones, si quãdo ad arma vocati sunt, nõ nisi cogẽte necessitate in dubijs rebus Reipublicę vocatos esse. Qui autem in legione militabant, varia commoda cõsequebantur, patebat eis aditus ad militaria munera, patebat eis cohors Prætoria, dabatur stipendium, concedebatur præda, & ad-

& addebantur dona Imperatoria. De muneribus militaribus, & cohorte Prætoria paulo poſt dicendum nobis erit, quemadmodum etiam de donis Imperatorijs. Hoc loco tantum de ſtipendio, quale militum legionariorum fuerit, paucis agemus.

Milites Romani ab initio ſtipendium non meruerunt, ſed de ſuo quiſque eo functus eſt munere. Anno demum trecent. quadrag. ſeptimo Anxure Volſcorum oppido capto, ac direpto pedites primum ſtipendium acceperunt, & triennio poſt bello Veienti etiam equites, teſte Liuio. Quodnam igitur ſtipendum illud fuerit, videamus, Polybius diurnum peditis quęſtum obolos duos ſtatuit, Centurionis duplex equitis drachmam, quę eadem eſt fere apud Græcos, ac denarius apud Romanos. Oboli autem duo quemadmodum Iuſtus Lipſius libro Electorum capite ſecundo ſupputat, faciunt aſſes Romanos tres. Vile profecto ſtipendium, pro quo tot adire labores & pericula cogebantur, & de quo veſtes etiam atque frumentum comparanda erant: ſi enim eorũ quicquam à Quæſtore accepiſſent, certum, ſtatutumque precium eo nomine de pecunia detrahebatur, Polybius lib. 6. Donec tandem Caius Sempronius Gracchus Tribunus plebis lege cauit, vt veſtis è publico militi daretur: & vt nihilominus pecuniam quoque totam acciperet, teſte Plutarcho in Gracchis. Iuſtus Lipſius exiſtimat etiam de frumento, priori aliqua lege gratiam factam eſſe.

Poſt aliquot annos, Caius Iulius Cæſar, vti Suetonius ſcribit, legionibus ſtipendium perpetuum duplicauit, quod Lipſius ſic interpretatur, conſtitutum à Cæſare ſtipendium fuiſſe ſex, aut ſeptem aſſium. Poſt Caium Cæſarem Auguſtus conſtituta Republica, & Imperij iam certus, quicquid vbique militum eſſet (verba ſunt Suetonij) ad certam ſtipendiorum, præmiorumque formulam adſtrinxit. Formula Auguſti latio Iulia, videlicet in diem deni aſſes, ita vt menſtruum militis ſub Auguſto eſſet circiter viginti quinque denarij, id eſt, aureus vnus Romanus, monetæ noſtræ aurei duo. Ab Auguſto qui ſtipendium militum auxerit, neque à Suetonio, neque ab alijs auctoribus annotatur: Iuſtus Lipſius in hac eſt ſententia, Cæſarem Caligulam, vel Claudium addidiſſe alterum aureum tertium fortaſſe additum per bella ciuilia Vitellij & Othonis, quartum eundem à Domitiano de quo ita Suetonius, quemadmodũ legendum docet Lipſius. Addidit & quartum ſtipendium militi, aureis ternis. Atque in hanc eandem ſententiam Zonaras ſcribit: Cum militibus ſeptuagenæ drachmæ (ita denarium Græci vertunt) ſoluerentur, centenas dari Domitianus iuſſit. Ergo ab initio ſtipendium militum diurnũ fuit trium aſſium: poſtea C. Iul. Cæſare regnante ſex, vel ſeptem aſſium: Auguſto Imperante, decẽ aſſium, quo tempore menſtruum fuit aureus Romanus, tum aurei duo, poſtea tres, demum quatuor, Romani ſcilicet: quorum vnus valet noſtræ monetæ aureos duos. Et de hac quidem quæſtione plura Iuſtus Lipſius in primo Electorum libro, ex quo hæc deſcripſi, cum alij interpretes adducti corrupto Suetonij loco diuerſa in medium protulerint.

A Non erit ab hoc loco alienum, ſi de numero etiam legionum quædam afferamus. Numerus legionum Romanarum non vnus ſemper fuit. Primum quidem, quemadmodum Polybius, Liuius, Vegetius, & alij memoriæ produnt, quotannis quatuor legiones ſcribi ſolebant, quæ Conſulibus ad bella prope quotidiana proficiſcentibus traderentur, ſingulis legiones binæ. Vrgente vero neceſſitate, plures ſcribebantur, ita vt apud Liuium legamus, nonnunquam x. xvi. xxix. & plures etiam legiones Romanos habuiſ- B ſe. Verum certus earum numerus non fuit ſemper. Poſtea vero quam Cæſar Auguſtus bellis ciuilibus confectis, rerum potitus eſt, militum legiones multas legit, eaſque certis auctoramentis habuit mercenarias, quæ Romanum à Barbaris tuerentur Imperium, de quibus, earumque nominibus & quibus in locis conſtitutæ fuerint, Dionem loquentem audiemus. Is lib. 55. ſic ſcribit: Alebantur eo tempore legiones vrbanæ xxiii. aut, quem alij numerum ponunt, xxv. noſtro tempore ſolæ xix. reſtant: nempe C ſecunda legio Auguſta, cuius in ſuperiori Britannia ſunt hyberna: tres tertiæ, vna in Phœnicia, Gallicia nomine: altera in Arabia, Cyrenaica dicta: tertia Auguſta in Numidia: quarta Scythica in Syria: quinta Macedonia in Dacia, ſextæ duæ, vna in inferiori Britannia, Victrix: altera in Iudæa, Ferreæ (vel Ferratæ) vocabulo inſignis: ſeptima in Myſia ſuperiori, Claudia præcipue nuncupata: octaua Auguſta, in Germania ſuperiori: decima Gemella, vel Gemina, in Pannonia ſuperiori: ac Myſia inferiori, Clau- D diæ cognomento (hæ duæ legiones à Claudio ſunt nominatæ, quod in legione Camilli non rebellaſſent ipſi) duodecima in Cappadocia, Fulminifera, ſiue Fulminatrix, decimatertia Gemella, vel Gemina, in Dacia: decimaquarta Gemella in Pannonia ſuperiori decimaquinta ab Apolline cognominata, Apollinaris, in Capadocia: vigeſima Valeriana, & Victrix in Britannia ſuperiori verſantes. Hæ legiones Auguſti ſuperſunt, reliquis aut omnino diſſipatis, aut ab Au- E guſto & alijs Imperatoribus inter cæteras legiones admixtis, vnde Gemellarum, vel Geminarum appellatio tracta putatur. Poſt Auguſtum etiam alij Imperatores legiones certas inſtituerunt, Nero legionem primam, Italicamque nuncupauit, in inferiori Myſia hyemantem: Galba primam Auxiliariam in inferiori Pannonia: ſeptimam in Hiſpania: Veſpaſianus ſecundam Auxiliariam in Pannonia inferiori: quartam in Syria Flauiam Domitianus primam Mineruiam in Germania inferiori: Traianus ſecundam Ægyptiam, trigeſimam Germanicam quibus à ſuo F nomine nomen impoſuit Marcus Antonius: item ſecundam in Norico: tertiam in Rhetia, quę etiam Italicæ vocantur. Seuerus Parthicas primam & tertiam in Meſopotamia, ſecundamque Mediam in Italia.

Hactenus Dio. Quarum legionum omnium nomina etiam in fragmento veteris columnæ Romæ leguntur, quod huc adſcribam.

Nomina

Nomina legionum.

II. AVGVSTA.
VI. VICTRIX.
XX. VICTRIX.
VIII. AVGVSTA.
XXII. PRIMIGENIA.
I. MINERVIA.
XXX. VLPIA.
I. ADIVTRIX.
X. GEMINA.
XIV. GEMINA.
I. PARTHICA.
II. ADIVTRIX.
IV. FLAVIA.
VII. CLAVDIA.
I. ITALICA.
V. MACEDONICA.
XI. CLAVDIA.
XIII. GEMINA.
XII. FVLMINATRIX.
XV. APOLLINEA.
III. GALLICANA.
II. PARTHICA.
IV. SCYTHICA.
XVI. FLAVIA.
VI. FERRATENSIS.
X. FRETENSIS.
III. CYRENENSIS.
VII. GEMINA.
II. TRAIANA.
III. AVGVSTA.
II. ITALICA.
III. PARTHICA.

Plures legiones recenset Hubertus Goltzius in suo Antiquitatis Thesauro, c.7. Nomina sumebant legiones ab ordine, quo vnaquæque earum in aliquo loco primum constituta fuerat vt prima, secunda, tertia, decima, & vicesima appellaretur. Et quoniam plerumque vsu veniebat vt duæ, vel tres in variis locis constitutæ, omnes primæ, vel secundæ, vel tertiæ appellatæ fuerint: cognominibus inter sese distingui cœperunt, vt vna quidem esset prima Adiutrix, alia prima Mineruia, alia vero prima Parthica: quæ cognomina ad Imperatorum arbitrium plerumque sumere solebant: vel ab eorundem nominibus, qui eas instituerunt, vt Augusta, Claudiana, Galbiana, Flauia, Vlpia, Traiana, Antoniana: vel à Prouinciis deuictis, vt à Parthica, Scythica, Gallica, Arabica, Macedonica, Hispaniensis: vel à locis in quibus primo institutæ manserunt, vt Italica, Fretensis, Cyrenaica: aut à nominibus Deorum quibus Imperatores, earundem auctores addicti erant, vt Mineruia, Apollinaris: aut postremo ab aliis euentibus, vt Gemina, Adiutrix, Martia, Victrix, Ferrata, Fulminatrix, Alauda, Rapax, Primigenia, & alia huiusmodi.

Sed de legione in genere satis, partes videbimus.

A

CAPVT V.

De partibus legionis, cohortibus, manipulis, centuriis, turmis, & decuriis.

Constabat legio ex pedestribus & equestribus copiis. Pedestres copiæ in cohortes & manipulos, equestres in turmas & decurias diuidebantur.

Cohors dicitur, Varrone teste, quod vt in illa ex B plurib. tectis coniungitur, ac quiddam fit vnum: sic hæc ex manipulis copulatur cohors quæ in villa dicta, quod circa eum locum pecus coerceretur. Cæterum in vna legione x. cohortes erant, Modesto & Vegetio auctoribus, quarum tamen prima reliquas & numero militum & dignitate præcedit. Nam genere atque institutione literarum (Modesti verbis vtar) viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit Aquilam, quæ præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne: Imagines Impe- C ratorum: has enim imagines tanquam diuina & præsentia signa singuli venerantur. Habet pedites mille centum quinque, equites loricatos centum triginta duos, & appellatur Cohors militaris, quæ caput est totius legionis: ab hac cum pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites 555. equites loricatos 66. & appellatur Cohors quinquagenaria. Tertia cohors similiter habet pedites 555. equites 66. sed in tertia validiores probari moris est, quia in media acie consistit. Cohors quarta habet D pedites 600. equites 66. Cohors quinta habet totidem. Sed strenuos desiderat milites. Quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinq; cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites 555. equites 66. In ipsa quoque enucleati adscribendi sunt iuniores: quia in secunda acie post Aquilam, & imagines cohors sexta consistit. Cohors septima habet pedites 555. equites 56. Sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secunda acie consistit media. Octaua cohors totidē animosos E viros. Nona totidem. Cohors decima habet pedites 555. equites 56. Et ipsos bonos cōsueuit accipere bellatores, quia in secunda acie sinistrū possidet cornu. Hactenus Modestus, eumq; secutus Vegetius. Et hæ fuerunt maiores legionis partes, quæ tamen priscis temporib. nullæ erant. Non enim in tota Liuii historia cohortium fit mentio. Ideoq; docti viri sentiunt, à C Mario primum cohortes esse institutas. Alię erāt minores legionis partes, centuriæ scilicet, manipuli, turmæ, & decuriæ. Pedestres quidem copiæ in centu- F rias & manipulos: equestres in turmas & decurias diuidebantur. De quibus in hunc modum Varro. Centuriæ, inquit, quæ sub vno Centurione sunt: quorum centenarius iustus numerus. Hæ in cōtubernia diuidebantur, ita vt decem militibus sub vno papilione degentibus, vnus quasi præesset Decanus, qui caput contubernii nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo quod coniunctis manibus pariter dimicabant. Vegetius. Varro: Manipulos vocant exercitus minimos, manus, quæ vnum sequun-

A tur signum. Plutarchus aliam huius vocabuli originem & etymologiam affert, cum in Romulo ita loquitur: Ipse (Romulus scilicet) secum magnam manum adducebat, in Centurias distributam, quarum vnumquemlibet vir vnus ducebat, manipulum fœni, ac herbarum conto erectum gestans, vnde hodie quoq; militibus manipularibus nomen est. Cincius apud Agellium scribit, legionem cohortes decem habuisse, manipulos triginta, Centurias sexaginta: ex quibus verbis intelligitur, Manipulos maiores partes fuisse ipsis Centuriis, & singulos binos Centuriones habuisse. B Turma terma est, E. in V. abiit, quod terdeni Equites ex tribus tribubus Tatiēsium, Ramnium, & Lucerum fiebant. Diuidebantur hæ in decurias, quæ inde nomen habebant, quod decem equites singulæ continerent. Hæ partes legionis fuerunt. De signis dicam, quorum alia vocalia, alia semiuocalia, alia muta sunt. Vocalia dicuntur quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigilijs: Semiuocalia sunt, quæ per cornua aut tubam, aut buccinam dantur. C Tuba: quæ directa est, appellantur: Buccina, quæ in semetipsam æreo circulo flectitur: Cornu, quod ex vris agrestibus argento nexum, temperatum arte & spiritu, canentis flatum emittit auditum. Nam indubitatis per hæc sonis agnoscit exercitus, vtrum stare, vel progredi an certe regredi oporteat, vtrum longe persequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt Aquilæ, Dracones, Vexilla, Flammulæ rufæ, Pinnæ. Quocunq; enim hæc ferri iusserit ductor, necesse est signum suum comitantes milites pergant. D Apud veteres Rom. signa militaria multa erant, vti Plin. lib. 10. cap. 4. Aquila, Lupus, Minotaurus, equus, aper: quæ singulos ordines anteibant. Factum autem postea, vt sola Aquila in acie portaretur, reliqua signa in castris relinquerentur. Donec tandem C. Marius, is qui septies Consulatum gessit, in secundo Cōsulatu reliquis signis omnino abolitis, Aquilam proprie Romanis legionibus dicauerit. Ab eo tempore notatum est, non fere apud legiones vnquam hybernatum esse in castris, vbi non fuerit Aquilarū iugum. E Erat autem Aquila, aureum aquilæ simulacrum, hastæ præpilatæ suffixum, quod a milite ferebatur, qui ob id Aquilifer dictus est. Minotauri signum veteres in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille in intimo & secretissimo labyrintho abditus perhibetur ita ducis consilium semper esset occultum. Veget. lib. 3. & Festus, qui etiam alio loco effigiem porci inter signa militaria locum habuisse dicit, & causam addit, quia confecto bello, inter quos pax fieret cæsa porca fœdus firmari soleret. F Posterioribus temporibus Dracones per singulas cohortes ad prælium à Draconariis ferebantur. Vexilla etiam singulis centuriis constituta erant, de quibus ita Vegetius: Antiqui, inquit, quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines, aciesque turbari, atque confundi: ne hoc posset accidere, cohortes in Centurias diuiserunt, & singulis Centuriis singula vexilla constituerunt, ita vt ex qua cohorte, vel quota esset Centuria in illo vexillo literis esset adscriptum: quod intuentes vel legentes milites, in quouis tumultu à contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper nimium bellicosos loricatos transuersis cassidum cristis habebant, vt facilius noscerentur. Hactenus Vegetius. Vexilla, sicut & Aquilæ, & cohortium signa frequenter in nummis antiquis videntur.

Caput VI.

Quis Dux exercitus fuerit: item quis Imperator dictus.

Legionem & partes eius explicauimus, nūc quoq; genera militum in iis fuerint, quique aliis præfuerint, considerabimus, initium facientes à Magistratibus, vt sic vocem, militaribus. Duces exercitus apud Romanos fuerunt primum Reges, deinde Consules, Dictatores, Tribuni militum Coss. potestate, Decemuiri legibus scribendis, Prætores, Proconsules, & Proprætores. Hi enim suis auspiciis bellum gerere dicebantur, Tribuni vero militares, Magistri equitum, Legati, &c. non suis, sed alienis auspiciis pugnabant. De Regib. aperta res ex Dionysio, Liuio, Plutarcho, & aliis, item de Consulibus, qui fere omnia regia munia obierunt. De Dictatoribus vel hoc satis testimonij est, quod plerunque leguntur rei gerendæ causa creati esse. De reliquis vniuersa Romana testatur, ita vt non opus sit multa auctorum testimonia huic confirmandæ adducere. Hoc tantum iam explicabimus, quare hi, quos modo nominaui, Magistratus, suis auspiciis bella gerere dicantur, quid sit suis, quid alienis auspiciis pugnare, & quando ac quibus de causis Imperatores appellati sint. De auspiciis primum.

Institutum fuerat ab initio, vt nihil neque domi, neq; militiæ, nisi auspicato gereretur, quippe quod, vt inquit apud Liuium Cn. Manlius, nullus calumniæ subiicerentur ea, quæ Dij comprobauissent. Auspicia vero in exercitu vnius tantum fuerunt Imperatoris, cui ea prouincia euenisset, cæteri auspicij eius pugnare, ipse bellum, vt ductu, sic auspiciis suis gerere dicebatur. Itaque nec Imperatoris nomen, nec supplicatio, nec triumphus dabatur aut Legato aut vlli alij exercitus præfecto, ne si eorum quidem opera atque virtute Imperator absens, aut ægrotus, victoriam adeptus esset: quod non eorum auspiciis res esset gesta, sed ipsius Imperatoris.

Adhibebantur autem in castris auspicia duo, vnū coactum, alterum ex acuminibus. Coactum appellarunt tripudium, de quo satis multa diximus superiori libro de Sacerdotiis. Auspicium autem ex acuminibus quale fuerit incompertum, eius Cicero tantummodo meminit 1. de Diuinatione, cum dixit: Ex acuminibus quod totum auspicium militare est, M. Marcellus totum omisit. Et in 2. de Natura Deorum: Negligentia nobilitatis, augurum disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque maximæ Reipublicæ partes, in his bella, quibus Reipublicæ salus continetur, nullis auspiciis admi-

administrantur, nulla perennia seruantur, nulla ex A acuminibus. Hęc Cicero. De Imperatore nũc dicam.

Imperatoris nomen appellatio fuit militaris, qua Dux præsens re bene gesta primum militum acclamatione in castris, deinde sententia Senatus in vrbe ornatus est. Etenim Imperatoris vocabulo duobus modis vsi sunt, vno pro quocunque exercitus Duce, qui suis auspiciis rem gereret, & qui imperium, id est, ius belli gerendi haberet: altero, qui hostibus magno prælio fusis, ac profligatis, eo nomine, militum acclamatione affectus esset. Scribit autem Appianus lib. 2. B Bellorum ciuilium, obseruatum esse antiquitus, vt non nisi magnis rebus gestis, acclamaretur. At sua ætate (fuit autem Hadriani æqualis) decem millibus occisis acclamatum esse. Addit Dio libro 60. nonnisi semel de vno bello aliquem appellari Imperatorem licuisse. Hinc Cicero: Magnum numerum hostium cecidimus, castella munitissima cepimus, incendimus, Imperatores appellati sumus, &c. Neque vero solum, si ipsi, sed si legati, & Quæstores, quibus Imperium commisissent, rem bene se absente gessissent, C iidem hoc etiam honoris adipiscebantur, vt ex Legatorum, Quæstorumque secundo prælio Imperatores appellarentur. Testis est Cicero in Pisonem, de Q. Marcio Legato Pisonis, & M. Terentius Varro in Re Rustica de Trebellio Quæstore Licinij Neruæ, quorum secundo prælio ipsi Duces siue Prætores Piso & Nerua Imperatores sunt appellati. Tantum de Imperatore.

D

Capvt VII.

De legatis, Tribunis militum, Centurionibus & Decurionibus.

Ab Imperatore, siue exercitus Duce ad eius Comites deueniemus, quales fuerunt Legati, Tribuni militum, Centuriones, & Decuriones: De Legatis diximus libro huius posterioris Commentarij E secundo, vbi de Magistratibus disseruimus. Illud tantum hoc loco addemus, Legatum apud priscos Romanos eum fuisse, qui Ammiani Marcellini temporibus Comes dicebatur, & nostra ætate locum tenẽs *ein Lutenant*, penes quem absente Imperatore, vel Duce, summa potestas erat. Tribuni militum dicti, auctore Varrone, quod ab initio terni essent, tum, cum legio ex tribus millibus conficiebatur, ex ternis quæ tum erant, tribubus, Ramnensium. Lucerum, & Tatiensium. Hi peditibus tantum Legionis, non etiã F Equitibus præerant. Itaque vt numerus peditum in legione auctus est, sic etiam Tribunorum militariũ, ita vt à tribus ad quatuor atq; ab his ad sex peruenerunt. Quinetiam vt numerus eorum, sic etiam lectio procedente tẽpore immutata est. Primis enim tẽporibus omnes ab Imperatoribus legebantur, in singulas quaternas legiones terni, vt essent duodecim. Post autem, anno Vrbis trecentesimo nonagesimoprimo institutum, vt pars eorum populi suffragiis, pars Imperatorum arbitrio crearentur, quod & à posteris obseruatum, nõ nunquam necessaria de causa mutatum est. Cumque posteà Rutilius Rufus legem tulisset de iure Tribunorum, qui à Consulibus essent facti, accidit, vt Tribuni ab Imperatoribus in exercitu lecti, Rufuli: à populo in comitijs creati, Comitiati dicti sint; Ita enim Asconius Pædianus: Tribunorum militarium duo sunt genera, primum eorum, qui Rufuli dicuntur, hi in exercitu creari solent, alij sunt Comitiati, qui Romæ Comitijs designantur. Idem Liuius & Festus tradunt. Quocirca etiam nouissimis Reipublicæ temporibus alios Tribunos à populo, alios ab Imperatoribus creatos videmus. Cęterum de Tribunis militũ 24. ad primas quatuor legiones creandas hæc prodit lib. 6. Polybius. Posteaquam declarauêre Duces, Tribunos militum constituunt, quatuordecim quidem ex iis, quibus quinque annua stipendia facta sint: decem autem alios pręter hos, ex iis qui decem stipẽdia fecerint: Equites quidem qui decem, pedites vero qui sex. Cum vero delectus habituri sunt, diuidunt se ipsi iuniores Tribuni, sicut populus, Imperatoresue instituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipsi legiones vniuersam, primãque partitionem copiarum distribuunt. Atque ij, qui primi quatuor electi sunt, primę legioni assignantur, tres qui deinceps, secundæ legioni tribuuntur: quatuor subsequentes, tertiæ tres vltimi in quartã transferuntur. Ex prouectioribus vero duos sane primos, primæ tribuunt legioni: tres secundos, secundæ: duos subsequentes, tertiæ: tres vltimos quartæ. Hactenus Polybius. De officio Tribunorum militum ita lib. 2. Vegetius: Prima Legionis cohors erat Miliaria, in qua censu, genere, literis, forma, virtute pollentes milites mittebantur. Huic Tribunus præerat armorum scientia, virtute corporis, morum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes, prout principi placuisset, à Tribunis, vel à Præpositis regebantur. Tanta autem seruabatur exercendi milites cura, vt non solum Trini, vel præpositi cõtubernales sibi creditos sub oculis suis iuberent quotidie meditari: sed etiam ipsi armorum arte perfecti cæteros ad dimicationem proprio cohortarentur exemplo. Tribuni enim sollicitudo per hanc laudatur industriam, cum miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgens exercitij vsu & disciplina eruditus incedit.

Centuriones sequuntur, de quibus hæc Polybius libr. 6. Vbi milites ad constitutam à Consulibus diem conuenerunt, deligunt, ex iis minimos ætate, fortunæque perquam tenuis in Pilanos: iis adultiores, in eos, quos Hastatos vocant: ætate ac robore præstantes, in Principes: natu maximos in Triarios. Tot enim ac tales sunt apud Romanos differentiæ tam appellationum quam ætatum, imo etiam armaturarum in vnaquaq; legione. Diuiduntque eos talem in modum, vt sint prouecti ætate, iidem Triarij numero sexcenti. Principes mille, ducentitiis pares hastati: reliqui ætate minimi, velites, pilanive. Quod si maiore numero constat legio, pro portione diuisionem faciunt, Triariis exceptis, quorum idem semper est numerus. Ex singulis his generibus, præterquam è natu mini-

minimis, eligunt ordinum ductores optimos quosque decem, præter quos aliorum decem electionem faciunt, atq; hos quidem omnes Centuriones appellarunt: quorum qui primus electus est, fit etiam consilij particeps. Hi rursus totidem eligunt tergiductores. Quibus peractis cum Centurionibus diuidunt ætates, singulas in partes decem, exceptis Pilanis: præbentq; singulis partibus ex iis qui iam electi sunt, duos Duces, duosque tergiductores. Velites autem, qui supersunt, æqualiter in omnes partes distribuere, partesque appellauere ordinem, & manipulum & signum: Duces vero, Centuriones, & Principes, seu ductores ordinum. Quod si vterque Centurionum adsit, qui primus electus est, præest, qui ad sinistram signi partem sunt. Si non adsit vterque, qui præsens est, præest omnibus. Ex his intelligitur, qui Centuriones fuerint, & quomodo eligerentur, videlicet, vt paucis repertam, Centuriones fuerunt illi, qui singulis ordinibus in legione præerant. Cum autem legio posterioribus quidem temporibus in decem cohortes diuideretur, cohortes singulæ rursus in ordines ternos exceptis velitibus distribuerentur, qui illis ordinibus præerant, Centuriones dicebantur. Et is quidem, qui primus Triariorum Centurio, siue Triariorum manipulo in prima cohorte præerat atque reliquos omnes Centuriones dignitate anteibat, consiliiq; particeps fiebat, Primopilus, siue Primipilius, siue primipili Centurio vocabatur, qui Triariorum ordini secundæ cohortis, secundi Triarij Centurio: qui tertiæ cohortis Triariis, tertij Triarij Centurio, & sic deinceps vsque ad decem: qui decimæ cohortis Triariis præerat, decimi Triarij Cẽturio appellabantur. Quanquam Sigonio placet, reliquos Triariorum Centuriones post Primipilum secundi, tertij, quarti, &c pili Centuriones dictos fuisse, Triarios Principes sequebantur. Qui igitur Principum ordini in prima cohorte præerat, primi Principis Centurio, secundæ cohortis Principi, secundi Principis Centurio, in tertia cohorte, tertii Principis Centurio, & sic deinceps vsque ad decem. Ita etiam qui Hastatorum ordinem primæ cohortis ducebat, Primi Hastati Centurio: secundæ cohortis, secundi Hastati Centurio, & sic deinceps vsque ad decem. Transibant autem Centuriones virtutis gratia ab inferiori ordine ad altiorem vt à decimo Hastato ad nonum: à nono ad octauum: sic, vsq; ad primum: à primo vero Hastato non ad decimum Principem, sed ad Primum Principem: nec deinde à primo Principe ad decimum Triarium sed ad primum Triarium, qui primis temporibus vocabatur primus Centurio: Posterioribus Primipilus. Atq; tantum de Centurionibus: qui plura volet scire, adeat Carolum Sigonium libr. 2. de Antiquo iure Prouinciar. cap. 2. & Aldum Manutium libro 3. de Quæsitis per epistolam, epistola 3. qui diligentissime hac de re scripserunt.

Cæterum Centuriones vbi creati erant, singulos sibi adsciscebant adiutores, quos Polybius extremi agminis, vel tergiductores; Varro & Festus Accensos, & Optiones vocant. Festi verba sunt: Optio qui nunc dicitur, antea appellabatur Accensus. Is adiutor dabatur Cẽturioni à Tribuno militum, vt quem vellet, intelligeret vnde nomẽ sortitus est: Vegetius autem Optiones fuisse dicit, qui antecedentibus ægritudine impeditis, tanquam adoptati eorum atq; vicarii solerent vniuersa procurare. Atque hi quidem pedestribus copiis præfuerunt: Equitibus autem, qui singulis legionib. modo duceni, modo treceni, vt diximus, affuerunt. Præpositi sunt ij, qui Præfecti equitum, ac Decuriones vocati sunt: quorum illi Tribunis militum, hi Centurionib. responderunt, cum Præfecti alas equitum ducerent, Decuriones vero turmarum decurias. De quibus legendus in hunc modũ Polybius lib. 6. Equites etiam in decem alas similiter diuiserunt, atq; ex singulis tres eligunt duces. Ii vero ipsi tres assumunt tergiductores, quique primus electus est, præest alæ. Duo vero Decurionum obtinent. Absente primo, secundus primi locum obtinet. Hactenus Polybius, quib. ex verbis intelligitur, qui Præfecti equitum, qui Decuriones fuerint, & quos illi etiam Optiones, Polybius tergiductores appellat, sibi asciuerint. Qua de re Varronis quoque & Festi verba non abs re erit adscribere. Sic autem Varro: Turma terma est, quod terdeni equites ex tribus Tribubus Tatiensium, Ramnium, & Lucerum fiebant. Itaque primi singularum decuriarum Decuriones dicti, qui ab eo in singulis turmis etiam nunc sunt terni, quos hi primo ad ministros ipsi sibi adoptabant, Optiones vocari cœpti, quos nunc propter ambitionem Tribuni faciunt. Festus: Optio in re militari appellatur is, quem Decurio, aut Centurio optat sibi rerum priuatarum ministrum, quo facilius obeat officia publica. Atque de his hactenus.

Caput VIII.

De aliis militaribus muneribus.

Præter eos, de quibus præcedenti capite diximus, etiam alii fuerunt militarium munerum curatores, vel Præfecti, vt puta Præfecti legionum, Præfecti socium, Præfecti castrorum, Præfecti fabrorum, &c de quibus hoc capite, quæ occurrent, consignabimus.

Quis Præfectus legionis fuerit, & quod eius officium, docet Vegetius libro 2. his verbis: Proprius, inquit, iudex erat Præfectus legionis habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente legato tanquam vicarius ipsius potestatẽ maximam retinebat. Tribuni, vel Cẽturiones, cæteriq; milites eius præcepta seruabant, Vigiliarum, siue profectionis tessera ab eodem petebatur. Si miles crimen aliquod admisisset, auctoritate Præfecti legionis à Tribuno deputabatur ad pœnam: Arma omnium militum, item vestes, equi, annona ad curam pertinebant. Disciplinæ ius & seueritas exercitus non solum peditum, sed etiam equitum legionariorum præcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem deuo-

deuotionem informabat, & industriam, sciens ad A Præfecti laudem subiectorum redundare virtutem.

Præfecti socium dicebantur, qui auxiliis, id est, copiis sociorum ab Imperatorib. Romanis præpositi erant, de quibus ad hunc modum Polybius lib. 6. Vbi socij vna cum Romanis congregati sunt distributionis eorum tractationisq; habent constituti à sociis Principes, Præfecti appellati, numero duodecim: qui primum ex omnibus, qui accesserint auxiliaribus, aptissimos eligunt equites, peditesq; operam suam ad B ministrandum Consulibus exhibituros, hos vocant extraordinarios, &c.

De Præfectis Castrorum & fabrorum ita Vegetius: Erat etiam, inquit, Castrorum Præfectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis, ad quem Castrorum positio, valli & fossę destinatio pertinebat, tabernacula, vel casæ militum cum impedimentis omnibus nutu ipsius curabantur. Præterea ægri contubernales, & Medici, à quibus curabantur, expensæ etiam ad eius indu- C striam pertinebant. Vehicula, sagittarij, necnon etiam ferramenta, quibus materies secatur, vel cæditur, quibusque aperiuntur fossæ circa situm valli & aquæ ductus: item ligna, vel stramina, arietes, onagri, balistæ, cæteraque genera tormentorum, ne deessent aliquando, procurabat. Hic post longam, probatamque militiam peritissimus omnium legebatur, vt recte doceret alios, quod ipse cum laude fecisset.

Habet præterea legio Fabros, Tignarios, Instru- D ctores, Carpentarios, Ferrarios, Pictores, reliquosque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turresque ligneas, cæteraque, quibus vel oppugnātur aduersariorum ciuitates, vel defenduntur proprie: præparatos etiam qui arma, vehicula, cęteraq; genera tormentorum, vel noua facerent, vel quassata repararent. Habebant fabricas scutarias, loricarias, arcuarias, in quibus sagittæ, missilia, cassides, omniaq; armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui ne- E cessarium videbatur, nunquam deesset in castris, vsq; eo, vt etiam cunicularios haberent, qui ad morem bessorum ducto subterris cuniculo, murisque intra fundamenta perfossis, improuisi se emergerēt ad vrbes hostium capiendas. Horum Iudex proprius erat Præfectus Fabrorum. Ministri quidam Imperatorū, ac Tribunorum militarium fuerunt Accensi, Commentarienses, Cornicularij. De Accensis Varro: Accensos ministratores Cato esse scribit: potest id ab arbitrio: nam inde ad arbitrium eius, cuius mini- F ster. Et Vegetius: Nullis milites instituti deputabantur obsequiis, nec priuata iisdem negotia mādabantur, siquidem incōgruum videbatur Imperatori, militem, qui veste & annona publica pascebatur, vtilitatibus vadare priuatis. Ad obsequia tamen Iudicum vel Tribunorum, necnon etiam Principalium deputabantur milites, qui vocabantur Accensi, hoc est, postea additi, quā fuisset legio completa, quos nunc Supernumerarios vocant.

Commentarienses in castris Sigonius putat fuisse eos, qui obsequia militum, excubias commeatusque perscriberent. Nam talem in exercitu fuisse curam scribit Vegetius.

Cornicularios idem Sigonius opinatur fuisse Tribunorum militarium ministros, qui vigilias Tribunorum loco circumirent, atque eorundem imperia corniculo ederent. Vnde Cornicularij ipsi meruere Corniculo dicti sunt à Suetonio in libro de claris Grammaticis. Ex ministris autem humilioribus fuere Scribæ, Accensi, Præcones, de quibus prolixe egimus libro harum Antiquitatum sexto, qui est de Magistratibus.

Cap. IX.

De variis militum ordinibus, generibus, & discriminibus.

HActenus de iis diximus qui militiæ præfuerunt, sequitur vt ipsorum etiam militum ordines & discrimina consideremus. Polyb. lib. 6. quatuor fecit militum ordines & discrimina, Pilanos scil. Hastatos, Principes, & Triarios, quos etiam Velites appellat, dicit eligi eos, qui minimi ætate fortunęq; tenuioris sint. Velites Fest. ait fuisse milites expeditos, sic dictos, quasi volantes, de quorū institutione in hunc modum Valerius Maxim. lib. 2. cap. 3. Velitum vsus eo bello primū repertus est, quo Capuam Fuluius Flaccus Imperator obsedit. Nam cum equitatui Campanorum crebris excursationibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, Q. Næuius Centurio, pedibus lectos expediti corporis, breuibus & incuruis septenis armatos hastis, paruo tegmine munitos, veloci saltu iungere se equitib. & rursus celeri motu dilabi instituit, quo facilius equestri prælio subiecti pedites, viros pariter, atq; equos hostium telis incesserent. Eaque nouitas pugnæ vnicum Campanæ perfidiæ debilitauit auxilium. Ideoque auctori eius Næuio adhuc honos est habitus. Hactenus Valerius.

His adultiores ait Polybius eligi Hastatos, ætate ac robore præstantiores Principes: natu maximos Triarios. Pilani dicti, qui pileis vtebantur. Hastati, qui primi hastis vtebantur: Principes, qui à principio gladijs, & post commutata re militari minus illustres sumuntur, Triarij dicti, qui in acie tertio ordine extremis subsidio deponebantur. Erant & aliæ militum appellationes. Quidam enim dicebantur Adscriptitij, quidam Accēsi, quidam Ferentarij, quidam Rorarij. Sunt tamen qui hos eosdem esse censent, & Adscriptitios quidem dici, ꝙ supplendis legionibus adscriberentur. Accensos, quod ad cēsum legionum essent additi: Ferentariosq; quod fundis & lapidibus pugnaturi, ea modo ferrent, quæ in hostes eiicerent. Rorarios etiam, quod velut ante prælium iustum rorantes dimicarent. De Adscriptitijs vel Ascriptiuis Varro lib. 6. de ling. Latin. Adscriptiui dicti, qui olim adscribebantur, inermes, qui succederent armatis

militibus, id est, si quis eorum deperisset: Idem lib. 3. de vita populi Romani: De Ascriptiuis cum erant attributi Decurionibus, & Centurionibus, qui eorũ habent numerum, Accensi vocabantur. Eosdem etiam quidam vocabant Ferentarios, qui depugnabant pugnis & lapidibus, iis armis, quæ ferrentur, non quę tenerentur.

De Ferentariis Festus: Ferentarij auxiliatores in bello, à ferendo auxilio dicti, vel quia fundis & lapidibus pugnabant, quæ tela feruntur, non tenentur, ita appellati: Ferentarij leuis armaturæ pugnatores. Idem de Rorariis. Rorarios milites vocabant, quod vt ante imbrem fere rorare solet: sic illi ante grauem armaturam, quod prodibant, Rorarij dicti.

Funditores erant, qui fundis magnis dimicabant.

Duplicarij milites, quibus ob virtutem duplicia cibaria vt darentur, institutum.

Volones dicti sunt milites, post Cannẽsem cladem vsque ad octo millia, cum essent serui, voluntarie se ad militiam obtulerunt.

In veteribus lapidum inscriptionibus mentio extat militum Primanorum, Secundanorum, Tertianorum, &c. quæ nomina tributa illis à numero legionum, in quibus militarunt.

De Signiferis, Aquiliferis, Draconariis, qui signa Aquilam, Dracones in militia gestarunt, non opus est vt multa dicam.

Tesserarij dicti, qui tesseram per contubernia militum nunciabant. Metatores, qui præcedentes, locũ eligunt castris. Mensores, qui in castris ad podismũ demetiuntur loca, in quibus tentoria milites figant, vel qui hospitia in ciuitatibus præstant.

Militum ministri & serui erant Calones & lixæ. De vtrisque Festus: Calones militum serui, dicti, quia ligneas clauas gerebant, quæ Græci κᾶλα vocãt. Lixæ, qui exercitum sequuntur quęstus gratia, dicti, quod extra ordinem sint militiæ, eisque liceat, quod libuerit. Nonius Marcellus: Lixarum proprietas hæc est quod officium sustineant militibus aquæ vehendæ. Lixam namque veteres aquam vocauerunt. Calonum quoque proprietas hæc habetur, quod ligna militibus subministrent. Atque de variis militum ordinibus hactenus.

Cap. X.

De variis armorum appellationibus.

DE variis militum ordinibus diximus, restãt nobis explicanda ipsorum arma. Non omnes eodem armorum genere vtebantur, sed prout diuersi militum ordines erant, ita etiam diuersa eorum fuerunt arma. Qua de re Polybium lib. 6. loquentem audiemus: Natu minimi, inquit, quos Velites, & Pilanos appellârunt, iubentur gestare gladium, pila, parmamq;. Parma tum firmitatem habet ob structuram, tum magnitudinem, quæ tutando sit corpori satis. Nam rotunda cum sit, tripedalem habet diametron. Adornatur pręterea miles, & simplici casside, cui lupi pellem imponunt, aut eiusmodi aliquid quod integumentum pariter, insigneq; sit, vt prælio suos quiq; Principes strenue, aut ignauiter se gerentes, latere non possint. Pili telum lignum habet longitudine plerunq; bicubitali, crassitudine digitali, spiculum vnius spithamæ siue palmi maioris, eo vsq; attenuatum & acutum, vt mox primum post actum necessario flectatur, sitq; inhabile ad remittendum: alioqui commune fieret telum.

Eos qui deinceps hos ætate excedunt, Hastatiq; appellantur, armaturam ferre iubent. Est autem Romana armatura primum sanæ scutum θυρεὸν, cuius latitudo curuæ superficiei pedum duorum semis, longitudo pedũ quatuor maiori additi amplius quatuor digiti, duplici tabulato, glutino taurino, linteolo infuso compactum: eius exterior superficies vituli corio integitur, hinnuli ve, aut eiusmodi animalis. Habet circumferentiæ ferreum munimen à summis, imisque partibus, quo ensium ictus vehementiores tuto excipit, terræq; adnitendo non corroditur. Impactus est eiusmodi scuto etiam ferreus vmbo, qui ingentes sustinet ictus, ac lapidum impetum, sarissarum ve, teliq; quantumlibet violenti. Vna cum scuto ensis pẽdet ad dextrum femur, Hispaniensem vocãt, anceps est, mucrone eximio: defertur violenter, eo quod obeliscus eius firmus, stabilisq; existit. Ad hæc veruta duo, galeaq; ænea, & crurum tegmen ocrea. Veruta hæc partim crassiora sunt, partim tenuiora. Ex firmioribus, quæ teretia sunt, trientalem habent diametron: quæ quadrata, trientale latus: tenuiora hastilibus modicis assimilantur, quæ gerunt cum cęteris, quæ prædicta sunt.

Horum omnium longitudo ligni tria cubita non facile excedit. Impactum est singulis tegulis ferrum, vtrinque hamatum, eadem qua lignum longitudine: cuius nexum, structuramq; tam firmiter muniunt ad medium vsq; lignum inserentes, crebrisque fibulis, clauisque transfigentes, vt non prius nexus vtendo relaxetur, quam ferrum frangatur: licet sit crassitudinis in imo, vbi adhæret ligno digiti vnius ac semis: eo vsque ac tantum adhibent diligentiæ in nectendo. Præter hæc omnia, adornantur corolla plumea, pennisq; tribus puniceis, aut nigris erectis, longitudinis ferme cubitalis, quæ cum in summo vertice cæteris armis addiderint, vir quidẽ apparet duplo maior quã sit: eius vero aspectus pulcher, hostibusq; terribilis, atque pleriq; accepto ære vnius spithamæ, quoquo versus quod adhibent pectori, vocantque cordituum, perfectam habent armaturam. Qui vero censum excedunt drachmarum decem millium, pro cordituo, cum cæteris armis, hamis consertos induunt thoraces. Idem armandi modus est etiam circa Principes Triariosque, præterquam quod pro verutis Triarij hastas gerunt. Hactenus Polybius, cum quo etiam Dionysius, Liuius & alij consentiunt. De clypeo adhuc dicam cuius Polybius non meminit. Nam quod Ianus Lascaris Græcum θυρεὸν, Latina voce clypeus reddidit, in eo erroris cõuincitur ab Aldo Manutio, qui ipsum clypeum pro scuto male accepisse,

pisse, ostendit. Clypeus enim non quadratus fuit, A quemadmodū scutum, quod à Polybio describitur: sed rotundus, ex ære factus minor scuto, de quo videndus Aldus Manutius lib. 2. de Quęsitis per epistolam epist. 6. Telorum ac iaculorum gladiorumq; vocabula aliquot recenset Agell. lib. 10. cap. 25. Hastam, pilum, phalaricam, semiphalaricam soliferream, gesam, lāceam, sparos, rumices, trifaces (sic enim emendat Iustus Lipsius) tragulas, frameas, mensaculas, cateias, rhomphæas, scorpium, scribones, silices, veruta, enses, sicas, macheras, spatas, lingulas, pugiones, B climaculas. Sed cum ex iis pauca admodum ad Romanam armaturam pertineant, de quibus vel iam ante diximus, vel paulo dicturi sumus, in eorum explicatione hoc loco non immorabor. Exponuntur tamen passim à Grammaticis, qui de iis sunt consulendi.

Cap. XI.

De Expeditione.

C

OStendimus hactenus, qua ratione bellum hostibus sit indictum, quomodo delectus habitus, qui duces belli, qui militarium munerum Præfecti, qui ordinum ductores, qui militum ordines, quæ arma eorum fuerint: iam exercitum educemus, & quo ordine expeditio facta sit, docebimus. Vbi Dux imperium à populo acceperat, bellumq; ipsi cōmissum erat, in Capitolium ibat, ibiq; solennia vota pro Re- D publica nuncupabat: atque inde paludamento, lictoribus, insignibusq; imperij cæteris assumptis, recta ad portam Vrbis ibat, ad quam salutatus, amicis officij causa aliquanto viæ spacio prosequētibus, ac bene ominantibus, ad bellum proficiscebatur. Seruius doctissimus Grammat. in 8. Æneidos annotat moris fuisse, vt is, qui belli curam susceperat, sacrariū Martis ingressus, primo ancilia cōmoueret, post hastam simulacri ipsius, diceretq;: Mars, vigila.

Cæterum quo ordine incesserit exercitus, Polyb. E lib. 6. docet, cuius verba ex versione Iani Lascaris hæc sunt: Plerumque, inquit, primi incedunt extraordinarij: hos sociorum dextrum subsequitur cornu: quos deinceps sua iumenta sequuntur. Post eos it Romanorum prima legio, habens pone impedimenta sua: tum secunda incedit legio, sequentibus ipsam suis vehiculis, sociorumq; impedimentis, qui agmen cogunt. Vltimum enim, dum incedunt, lęuum sociorum cornu tenet locum. Equites interdum sequuntur à tergo suas quique partes: alias iumentorum la- F tera obequitant, stipantes ea, tutumq; præbentes incessum. Quod si quæsita tergo suspicio, cætera quidem apud ipsos eodem se habent modo: ipsi vero sociorum extraordinarij à fronte ad tergum traducuntur, alternisq; diebus legiones & cornua eadem præcedunt rursumq; sequuntur à tergo, vt aquationis, frumentationisq; integræ æqualiter omnes participes fiant, mutantes semper ordinem, vt alternatim primi incedant.

Vtuntur etiam alio genere incessus, temporibus parum tutis. Patentibus enim campis ducunt triplicem phalangem æquidistantem, Hastatorum, Principum, Triariorum: præponentes antecedentium iumenta omnibus. Post prima vero signa, eorum, qui secundi incedunt: post secunda, eorum, qui tertij: & ad proportionem sic alternatim ponentes iumenta, & signa. Hunc in modum ad iter instructi, cum aliquid grauius acciderit, modo ad scutum declamantes, modo ad hastam, producunt signa præter impedimenta ad hostium aspectum, breuiq; tempore, atque vna amotione armatorum ordo recepit instructionis dispositionem: præterquam si aliquando Hastatos euolutione vti oportuerit. Iumentorum autem, cæterorumq; ea sequentium multitudo, post instructos sese subducentes, locum obtinet in periculis competentem. Cum vero incedentes appropinquauerint ad locum idoneum locandis castris, præcedunt Tribunus, & Principes ordinum quicunque huic muneri assidue fuerint addicti: qui posteaquam conspexerint totū locum, qui optandus sit ponendis castris, deputant primum, vbi sit ponendum tentorium Imperatoris, post alia, &c. Hactenus Polyb. Quæ tamen non ita intelligenda sunt, quasi semper hic ordo in expeditione sit obseruatus. Is enim sæpenumero mutatus & varius fuit, vti vel ex solius Caij Iulij Cæsaris commentariis intelligere licet. Qua de re, qui volet, legat Petri Rami librum de Militia C. Iulij Cæsaris part. 2. Et hæc terrestris itineris ratio erat. Flumina autem quatuor traiiciebantur modis, primum ponte, qui quomodo construi soleret, Cæsar in Cōmētariis suis passim docet, & Petrus Ramus, in eo quem de Cæsaris militia scripsit, libello, vt interim de aliis taceam. Secundus modus traiiciendi fluminis est, quando exercitus nauib. traducitur. Tertius est, cum flumē in plures alueos diductum, transitum exercitui prębet. Quartus cum equitatus in flumine dispositus, vim illius infringit, vt peditatus tranare incolumis possit. Quorum modorum omnium exempla sunt apud Cæsarem.

Cæterum & illud hoc loco non est silentio prætereundum, vsitatum fuisse, vt milites legionarij secum ferrent non solum arma, sed & vallum, & cibaria. Vnde Cic. lib. 2. Tusculanar. quæstionum: Nostri exercitus, inquit, primum vnde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quātus agminis: ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad vsum velint: ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim, membra militis esse dicunt: quæ quidem ita geruntur apte, vt si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, membris pugnare possint. Hæc Tullius de sui temporis militia. Liuius vero ante a non dimidiati, sed integri mensis cibaria militem ferre solitum docet lib. 44. His igitur rebus onusti milites, tamen singulis diebus vbi opus erat, viginti, aut viginti quatuor millia passuum emetiebantur, quemadmodum Vegetius, & cum eo alij tradunt. Atque de expeditione hactenus.

Cap. XII.

De Castrametatione, & Castrorum motione.

QVæ vero Castrorum forma fuerit, quomodo ea sit disposita, audiemus ex Polybio scriptore accuratissimo & grauissimo, cuius locum hac de re integrum ex interpretatione Iani Lascaris (aliam enim videre mihi hactenus non contigit) adscribam. Genus Castrametationis eorum, inquit Polybius, est huiusmodi. Loci eius, qui maxime idoneus videtur ad Castrametandum, aptissimam partem ad prospiciendum, præsepiendumque, Imperatoris tentorium occupat. Positoque signo, vbi illud fixuri sunt, metiuntur circa signum spacium quadratum sic, vt omnia latera distent à signo pedes centum, planum eius fit quatuor actuum. At huius figuræ semper vnum aspectum, vnumque latus, quod visum fuerit aptissimũ aquationibus, pabulationibusque locantur Romanæ legiones in hunc modum. Cum sex Tribuni sint in vnaquaque legione, duęque Romanæ legiones vtrumque Consulem sequantur, perspicuum est, duodecim Tribunos necessario militare sub vtroque Consule. Ponunt autem horum tentoria ad vnam rectã lineam omnia, quæ sit æquidistans lateri quadrati præoptato, distetque ab eo pedes quinquaginta, equis pariter, iumentisque, & reliquis Tribunorum farcinis locandis idoneus locus. Tentoria auersa figuntur à prædicti quadrati latere, spectantia exteriorem aspectum, qui omnino dicendus, vocandusque semper à nobis est toti figuræ oppositus. Distant inter se Tribunorum tentoria æquali spacio, atque eo vsque extenduntur, vt totam Romanarum legionum tendentium latitudinem assidue occupent; dimenso rursus spacio centum pedum in anteriorem partem ab omnibus tentoriis, postea à præfiniente hanc latitudinem recta linea, quæ sit æquidistans Tribunorum tentoriis: ab hac inquam facere incipiunt legionum tabernacula, statuentes hunc in modum. Cum secuerint bifariam rectam lineam ab eo puncto rectis ad lineam angulis, Equites vtriusque legionis oppositos inter se locant, pedes quinquaginta inter se distantes, sectione in medio interualli habita: Est autem Equitum peditumq; locatio tentoriorum similis: redditur enim tota species tam signi, quam turmæ, quadrata. Hæc autem respicit viarum interualla, habetque præfinitam longitudinem viæ adhærentem: est enim centum pedum. Plerunque etiam altitudinem parem facere student præterquam sociorum. Quod si maioribus vtantur exercitibus, tam longitudini, quam altitudini addunt ad portionem. Cum autem accidat, vt respondeant Equitum tabernacula mediis Tribunorum tentoriis, efficitur quasi striga quædam (vel vicus) transuersa ad supradictam rectam lineam, & locum ante Tribunos vacuum. Nam reuera strigis persimilis fit tractus vniuersi species. Quippe cum ex vtraque parte hinc manipuli, indeq; sint turmæ productim inter-

A positæ: præterquam quòd post prædictos Equites vtriusq; legionis triarios ad singulas turmas singula signa, forma perquam simili collocant, figurisq; sese inuicem cõtingentibus, sed respicientibus in alteram partem, auersis ab Equitum aspectu dimidiata latitudine ad longitudinem signi cuiusq;, eo quod multitudine etiam dimidio pauciores plerunq; sunt ij cæteris partibus. Quamobrem cum inæqualis existat sæpenumero virorum multitudo, contingit vt semper adæquentur secundum longitudinem partes omnes ab altitu-
B dinis differentia. Rursus quinquaginta pedum interuallo ab iis vtrisque distantes, oppositos Triariis locant Principes, versis autem iis quoq; in prædicta interualla duæ hæ præficiuntur strigæ, initia quidem ab eadem recta linea capientes, aditusque sicut Equites: ab distantia videlicet centipede, quæ ante Tribunos est: desinentes autem in latus castrorum Tribunis oppositum, quod ab initio proposuimus oppositum esse toti Castrorum formæ. Post Principes similiter
C auersos contingentibus se figuris locant Hastatos. Cumq; decem signa habeant ex prima diuisione strigæ omnes, contigit eas omnes etiam longitudine pares fieri, earumq; sectiones, postremas inquam parteis ad latus valli oppositum adæquari: ad quod etiam vltima vertentes signa castrametantur. Ab Hastatis rursus quinquaginta relinquentes pedum spatium, sociorum Equites iis oppositos locant sumentes initium ab eadam recta linea, desinentesq; in idem latus. Est autem sociorum multitudo peditum, vt ante dixi, par legionibus Romanis extraordinariis duntaxat inferior, E-
D quitum duplo maior ablata horum quoq; extraordinarios tertia parte, ob id horum etiam altitudinem augentes pro portione, in castrametationum figura conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare.

Confectis autem omnibus quinq; viis, auersa rursum ab Equitibus ponunt socialium peditum signa, audẽtes altitudinem ad portionem vallum respicientia, transuersumque vtrunque latus. Per singula signa, prima, quæ sunt ab vtraque parte, tabernacula Princi-
E pes ordinum capiunt, simulq; prædictum in modum intercalantes per singulas parteis sextam turmam à quinta, pedes quinquaginta submouent, itidem & peditum ordines, adeo vt fiat hic quoque alius per medias legiones transitus transuersus vtique ad strigas, sed æquidistans Tribunorum tentoriis via, quam vocant quinctanam, eo quod post quinque ordines traducitur.

Locus qui Tribunorum tentoriis à parte posteriori subiacet, atque vtrique parti Imperatoris tabernaculo
F adiacet, partim foro, partim Quæstori, eiusque commeatibus deputatur.

Ab vltimo vtriusque partis Tribunorum tentorio à parte posteriori quasi inflexum tenentes ordinem versus tentoria extraordinariorum Equitum electi, & quidam voluntarij in gratiam Consulum militantes, versus transuersa valli latera locantur: spectantes quidam ad Quæstorios commeatus, quidam parte altera forum versus. Plerumq; autem contingit, vt non ij solum contubernia habeant propinqua Consulibus, verum

verum etiam vt incedente exercitu, atque in cæteris A vsibus circa Consulem, Quæstoremq; diuersentur, eisque operam curamque impendant.

Apponuntur ijs vallum spectantes, qui eundem præbent vsum pedites, quem prædicti Equites, deinceps vero peruium relinquitur spatium latitudinis centum pedum, æquidistans, Tribunorum tentoriis vltra forum Prætorium, Quęstoriumque, productum per omneis antedictas valli parteis, ad cuius latus superius sociorum Equites extraordinarij castrametantur, spectantes forum Prætorium, Quęstoriumque. B

Ad media horum Equitum contubernia, & ad ipsum Prætorii locum transitus relinquitur quinquaginta pedum, ducens ad posterius Castrorum latus, ordine ad rectos angulos positus prædictæ plateæ. His equitibus rursus auersi ponuntur auxiliares extraordinarii pedites vallum spectantes, posteriusq; totius castrametationis latus.

Vacuus autem locus, qui ex vtraq; horum parte superest, versus transuersa latera datur externis, iisq; C qui pro tempore socii aduenerint.

His sic se habentibus, tota quidem castrorum forma efficitur quadrata æquis lateribus.

Particulares autem figuræ tam sectionis strigarum, quam reliquæ dispositionis, vrbi simillimam speciem præ se ferunt.

Vallum à tentoriis per omnia latera ducentos submouent pedes, quod vacuum multas ipsis commoditates præbet.

Etenim rebus in Castra importandis exportandisque valde oportunum, quando singuli, vt quæq; D strigarum proxima est, in hoc vacuum egrediuntur, neque in vnum concursantes subuertunt, calcantq; se inuicem: quæque habent, aut abigunt pecora, prędasque ex hostibus huc deducentes, tuto per noctem seruant, & quod præcipuum est, si noctu hostis aggrediatur, neq; ignis, neq; telum peruenit ad ipsos, præter admodum rara, atque innocua ferme propter magnitudinem distantiæ, tentoriis præsertim circumiectis. E

Data igitur multitudine peditum, Equitumque vtrumque in modum, siue quatuor seu quinque millium singulas legiones faciant: similiter & signorum altitudine, longitudineque ac multitudine concessa: & adhæc distantiis itinerum, platearumque nec non omnibus aliis concessis, facile est volentibus considerare quam sit locus capax, castraq; quam ampla.

Quod si aliquando abundet sociorum multitudo, siue hi ab initio Castra secuti sint, siue postea per F occasionem accesserint: ij quidem qui per occasionem accesserint, ea etiam quæ circa Prætorium sunt, replent spatia, forumque & Quæstorium contrahunt in vnum, cogente temporis necessitate: iis vero, qui vna cum exercitu à principio exiuere, si sit abundans multitudo, addunt strigam vnam ab vtraque parte Romanarum legionum, versus transuersa latera.

Omnibus autem quatuor legionibus, Consulibusque ambobus in vna Castra coeuntibus, congregatisque, nihil aliud cogitare oportet, quam duos exercitus, prout dudum exposuimus, pariter castrametatos auersos inuicem iunctos esse, contingentes semet ad contubernia extraordinariorum vtriusque exercitus: quando sane contingit, vt figura fiat oblonga, locus duplo priore maior, circumferentia sesquialtera.

Cum igitur ita eueniat, vt Consules vna castrametentur, sic semper vtuntur castrametationibus. Cum vero seorsum, reliqua sane similiter: forum autem, Prætorium, Quæstoriumq; in medio statuunt vtriusque exercitus. Hæc omnia Polybius.

Ex quibus intelligi potest, quæ Castrorum Romanorum forma fuerit. Nonnunquam tamen aliter constructa ea fuerunt. Cæsar lunatis Castris Thapsum (vt est in historia Africani belli) operibus circummuniuit.

Vegetius triquetram & semirotundam formam nominat, quem diligens lector de castrametatione etiam legere poterit. Illud hoc loco, antequam ad alia accedam, monebo, Romanos ante Camilli tempora tantum per æstatem militiæ esse consueuisse, & domi suæ hyemare: eo autem tempore, quo Veii obsessi, primum cœpisse castellis ædificatis, castrisq; munitis, in hostico hyemem cum æstate continuare, Plut. in Camillo, Liuius lib. 5.

Notandum & hoc est, tentoria siue tabernacula exercitus Romani ex pellibus fieri consueuisse, quod ex Valerio Maximo libro 2. cap. 2. & aliis est manifestum: hinc toties apud auctores legitur, sub pellibus milites habere, exercitum sub pellibus retinere, sub pellibus esse: quod nihil aliud est, quam exercitum in tentoriis, quæ ex pellibus fieri solebant, habere, retinere, in tentoriis esse, in castris esse. Vide Carolum Sigonium scholiis in Liuium lib. 5. initio, Iacobum Ræuardum lib. 4. Variorum, cap. 3. & alios.

Neque hoc prætermittendum est, Castra Romanorum vt plurimum portas habuisse quatuor. Prima erat Prætoria, quæ & Quæstoria dicta est: ea vel orientem solem spectare, vel è conspectu hostium dirigi solebat. Quod eo fiebat, vt si quando ad arma conclamatum foret, sine tumultu extra castra contrahi multitudo, & explicari ordines, signaque educi possent. Etenim vbi acie decernendum erat, illinc cohortes educi, & copiæ admoueri solebant.

Vbi etiam militum statio copiosa instructaq; ad subitos conatus esse debebat, cui etiam Principali nomen datum.

Altera à tergo Castrorum Decumana, eo quod ampla & patens: ex qua desertores & facinorosi, in quos iure militari animaduertendum erat, educebantur, & pœnis coercebantur.

Tertia erat principalis, ex qua Principes & summi Duces velut ex postico, si quando opus esset, opem suis laborantibus ferebant, ordines tendebant, & milites educebant.

Via quoque, quæ ad eam portam ferebat, Principalis dicta est. Quarta erat post Prætorium & Quin-

Quinctana dicebatur, quippe per eam commeatus in castra conuehi, & rerum vtensilium copia venalis exponi: inde etiam merces ad vsum militaris multitudinis, quæque bello vsui essent, importari & exportari solebant. Vide præter Festum, Alexandrum Neapolitanum lib. 1. Genialium dierum, c.12.

Præter quatuor has portas ait Turnebus libro Aduersariorum 30. c. 24. fuit etiam Extraordinaria, prope quam tendebant Extraordinarij. Liuius libro 40. Erumpere extraordinaria porta iussit. Quæstoria, quæ propinqua erat Quæstorio, Liuius eodem libro: Quinctus Fuluius Flaccus legatus cum dextera ala ad Quæstoriam portam positus. Sed & duæ Principales erant, Dextra, & Sinistra à Principalibus nomen adeptæ. Liuius libro 40. ad dexteram Principalem Hastatos legionis primæ instruxit, &c. Hactenus ille.

Prætorium dicebatur tabernaculum, quod Duces exercituum, vel Imperatores, siue Consules, siue Dictatores, siue Prætores, siue Tribuni militum Consulari potestate ij essent, occupabant.

Nomen autem inde habet, quod initio Consules, qui plerunque bella administrabant, Prætores dicerentur. Quæstorium erat tabernaculum Quæstorum. Tantum de Castris, & eorum metatione.

De motione adhuc dicendum, de qua Polybius libro 6. ita scribit: Castra mouent in hunc modum: Vbi primum datum fuerit signum, detrahunt tentoria, componuntque sarcinas: sed neque deponere, neque eligere licet cuipiam, antequam Tribunorum, Imperatorisque tentorium erigatur, deponaturue. Vbi secundum, imponunt onera iumentis. Vbi tertium, procedere oportet primos, mouereque tota castra. Incedunt vero eo ordine, qui paulo ante, cum de expeditione ageremus, à notis ex Polybio est indicatus. Vt autem ijs, quæ hoc capite de veteri Romanorum castrametatione dicta sunt aliquid lucis accederet, operæ precium me facturum sum arbitratus, si typum illius Castrametationis, ex libro quarto Commentariorum Reipublicæ Romanæ Wolfgangi Lazii hic insererem, præsertim cum is cum descriptione Polybii, quem nos secuti sumus, per omnia conueniat. Quod meum consilium vt probes, te beneuole lector, etiam atque etiam rogo.

Cap. XIII.

De disciplina Castrensi, & de Vigiliis.

QVæ porro Castrensis Romanorum disciplina, quæ vigiliarum ordinatio fuerit, luculenter explicat idem Romanæ historiæ scriptor diligentissimus Polybius, cuius hæc in fragmentis libri sexti verba sunt. Vbi castrametati sunt, conuenientes Tribuni, ab omnibus qui in castris sunt liberis pariter seruisque, singulatim iusiurandum exigunt. Iurant autem illi, se nihil è castris furto ablaturos: imo si quis etiam inuenerit quippiam, id allaturum ad Tribunos: deinceps ordinant signa, atque ex vtraque legione Principum Hastatorumque duo ad loci curam deputant, qui ante Tribunos est. In hac enim platea maxima pars Romanorum quotidie versatur, idcireo studium adhibent, vt ea aspergatur, verraturque diligenter. Ex reliquis duodeuiginti tria, quisque Tribunorum sortiuntur; Nam tot sunt Hastatorum, Principumque in singulis legionibus signa, secundum ante dictam diuisionem. Tribuni autem sex, tria signa, vicissim singulatimque ministrant. Tribuno ministerium huiuscemodi. Castris loco assignato, tentorium erigunt ij, locumque circa tentorium pauimentant: & si quid circumsepire oporteat ad vasorum custodiam, id ipsis curæ est. Dant etiam excubias duas: Excubia quatuor viris constat, quorum pars post tentorium iuxta equos excubant.

Cum igitur tria quisque signa Tribunus habeat, atque in ijs singulis viri sint amplius centum exceptis Triariis, Velitibusque, qui huiusmodi ministerium haudquaquam exhibent, opus quidem leue fit, eo quod quarto quoque die ad singula signa ministerium peruenit. Tribunus autem ex præfatis ministeriis vsus pariter necessarius: honorque atque obedientia exhibetur, Triariorum signa Tribunorum ministeriis eximuntur, sed turmis equitum singulis diebus ministeria præbent, vt quique proximi sunt post turmas locati; qui custodiunt etiam alia, sed præsertim equos, ne aut implicati vinculis lædantur, futuri inutiles ad opus: aut soluti, atque inuicem irruentes, turbas tumultusque excitent in castris. Cæterum vnum ex omnibus signum excubat quotidie per vices ante Imperatorem, quod securitatem pariter Imperatori præbet aduersus insidias, ornatque speciem Magistratus, fossæ ac valli duo latera sociis curæ sunt, quibus proximum vtrumque eorum cornu locatum est Romanis vtrique legioni vnum. Cumque singula latera per signa diuisa distributaque sint, particularis sane cura ordinum ductoribus incumbit præsentibus adstantibusque. Vt autem vniuersum latus bene se habeat, duobus Tribunis similiter, reliquam etiam legionis curam hi sunt qui gerunt. Bini enim inter se diuisi bimestre spatium semestris temporis vicissim imperant; vniuersosque quibus sors obtigit, subdiali vsui præsunt. Idem modus principatus est etiam Præfectorum inter socios, equites, ordinumque ductores omnes, oriente luce accedunt ad Tribunorum tentoria, Tribuni ad Consulem: ille quod instat agendum, Tribunis edicit: Tribuni Equitibus, ordinumque ductoribus: ii multitudini promunt tempore opportuno. Nocturni signi traditionem tutam præstant, hunc in modum: ex singulis generibus Equitum peditumque decimi signi, quod vltimum castrametatur ad extremitatem strigarum; ex iis vir vnus eligitur, qui excubiarum ministeriis non tenetur: verum accidit singulis diebus occidente Sole ad tentorium Tribuni, & accepta tessera (ea est tabella inscripta) recedit. Cumque secesserit ad signum suum, tradit tabellam signumque adhibitis testibus proximi signi Prin-

Principi, ille similiter proximi: idemque faciunt omnes deinceps, donec ad prima, ac prope tribunos locata signa peruenerit. Hos autem oportet tabellam nondum obortis tenebris referre ad Tribunos: & si relatæ sunt omnes quæ datæ sunt, cognoscunt signum datum esse omnibus, perque omneis ad sese peruenisse: at si quid defuerit, confestim inquirit Tribunus, quidnam commissum sit, percipitque ex inscriptione, quanam ex parte tabella venerit: atque vbi repertum fuerit impedimentum, conueniens infertur mulcta. Vigilias disponunt hunc in modum: Imperatorem eiusque tentorium, accubans custodit signum Tribunorum tentoria & Equitum turmas deputati, vt modo dictum est, ex singulis signis. Itidem per singulos ordines omnes ex se ipsi custodias disponunt, cæteras Imperator, fiuntque plerumque tres excubiæ: apud Quæstorem vna, binæ apud Legatos, Consiliariosque: exteriorē castrorum adspectum Velites complent, totum interdiu vallum circumsidentes; Etenim hoc illis iungitur ministerium, Portas singulę ex iis decades accubantes seruant: eos qui sunt vigiliis deputati, ex singulis custodiis, qui primam vigiliā acturi sunt, vnus ex signis singulis tergiductor vespere ducit ad Tribunum: is dat singulis taleolas per singulas vigilias breueis admodum habentes characterem: illi cum acceperint, ad assignata recedunt loca. Fides circuitionis Equitibus committitur. Oportet enim primum alæ ductorem per singulas legiones præcipere vni ex suis tergiductoribus summo mane præceptum huiusmodi, vt is edicat ante prandium quatuor adolescentibus alæ suæ, ad eos pertinere circuitionem noctis proxime accessuræ. Posthæc oportet idem præcipiat sequentis alæ ductori ante noctem, quod illi incumbat cura circuitionis in sequentem diem. is cum audiuerit, oportebit vt similia faciat his, quæ prædiximus in sequentem diem, atque huncin modum & cæteri deinceps. Qui vero præoptati sunt per tergiductores ex prima ala quatuor, vbi sortiti fuerint vigilias conferunt se ad Tribunum, accipiuntque in scriptis, quotque vigilias circuire oporteat. Postea vero accubant ii quatuor iuxta primum signum Triariorum, cuius Princeps curam gerit, vt competens vigiliis signum tuba detur. Cum vero tempus accesserit, primam visit vigiliam, qui ad eam visendam sortitus est. Circuit autem prædicta loca non solum circa vallum, aditusque, sed omnia per signa singula, turmasque: & si inuenerit vigiles primæ vigilantes, accipit ab iis taleolam: sin autem offenderit quempiam dormientem, aut locum deseruisse, attestus proximos abit. Idem fit etiam ab iis, qui deinceps vigilias circumeunt. Dandi autem signum buccina (sicuti paulo ante dixi) per singulas vigilias, quod circuitoribus conueniat cum vigilibus, ductoribus ordinum primi signi Triariorum vtriusque legionis quotidie cura incumbit. Circuitorum singuli sub ipsam lucem referunt tesseras ad Tribunum, & si omnes redditæ fuerint, fine delicto abeunt. At si quis pauciores attulerit quam sit custodiarum multitudo, inquirunt ex charactere, quænam custodia defecerit; qua re cognita, vocatur ordinum ductor. Is autem ducit eos, quibus est commissa vigilia, ij disceptant cum circuitore: & si custodum fuerit delictum, confestim profert id circuitor, adhibitis testibus, qui proximi sint: tenetur enim hoc facere, ac si nihil huiusmodi factum sit, crimen recidit in circuitorem, statimque aduocato concilio, coram Tribuno dicit causam: & si condemnetur, fuste cæditur. Hactenus Polybius. His igitur expositis, tempus est, vt aciem tandem instruamus, quod faciemus capite proxime sequenti.

Caput XIV.

Instructio aciei.

QVæ in genere de militia Romana scitu fuerunt necessaria, hactenus exposuimus: sequitur, vt aciem tandem instruamus, quæ ipsa res paulo altius est repetenda. Quo die pugna erat cum hostibus committenda, signum in castris Romanis proponebatur, videlicet tunica purpurea vel coccina supra Prætorium expansa, cuius meminit Plutarchus in Fabio & alibi, Liuius ac Polybius. Post, vbi iam ad bellum exeundum & exercitus castris educendus esset, signa militaria, quæ in castris fixa erant, captatis auguriis euellebantur è terra. Habebatur autem hoc inter fœlicia auguria, si auellentem signa facile sequerentur. Ideoque Crassus in Arabis bello Parthico cum filio occisus legitur, quod iturus ad prælium auellere signa vix potuerit. Educto castris exercitu, acies instruebatur. Quod qua ratione fieri consueuerit, ex Liuio aliquo modo intelligi potest, qui libro octauo multis verbis instructam aciem describit, quæ cum maximopere huc faciant, non grauabor adscribere. Ita igitur Liuius: Clypeis antea Romani vsi sunt; deinde postquam stipendiarii facti sunt scuta pro clypeis fecere: & quod antea Phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse: postea in plures ordines instruebatur. Ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium vnum habebat. Prima acies Hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. Manipulus leues vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. Leues autem, qui hastam tantum gesaque gererent vocabantur. Hæc prima frons in acie florem iuuenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus Principibus est nomen: hos sequebantur scutati omnes, insignibus maxime armis: hoc XXX. manipulorum agmen. Antepilanos appellabant, quia sub signis iā alij quindecim ordines locabantur: ex quib. ordo vnusquisq; tres partes habebat, earum vnamquamq; primum pilū vocabant: tribus ex vexillis constabat. Vexillum CXXVI. homines erant: primum vexillum Triarios ducebat, veteranum militē spectatæ virtutis: secundū Rorarios, minus roboris ætate, factisque: tertium Accensos, minimæ fiduciæ: eo & in postremā aciem reiiciebātur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, Hastati omnium primi pugnam inibant. si Hastati profligare

fligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum Principes recipiebant, tum Principum pugna erat. Hastati sequebantur. Triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus, quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud Principes quoque satis prospere non esset pugnatum, à prima acie ad Triarios sensim referebantur. Vnde rem ad triarios redisse, cum laboratur, prouerbio increbuit. Triarij consurgentes, vbi in interualla ordinum suorum Principes & Hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: vnoque continenti agmine iam nulla spe post relicta, in hostem incedebant, id erat formidolosissimum hosti, cum velut victo insecuti, nouam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, Equitibus in singulas legiones trecentis: alterum tantum ex Latino delectu adijciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem, nec vexilla cum vexillis tantum, vniuersi Hastati cum Hastatis, Principes cum Principibus, sed Centurio quoque cum Centurione: si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Hactenus Liuius, qui vniuersum exercitum in tres partes distribuit. Primam aciem Hastatos facit, id est, leues milites, ac scutatos, in eamque pubescentes ad militiam omnes coniicit, alteram Principes vna cum scutatis, quos Antepilanos vocabant: tertiam ex quindecim ordinibus constituit, quorum vnusquisque tres partes haberet, earum vnamquamq; primum pilum vocabant: ex tribus vexillis constabat, Triaiorum, Rorariorum, & Accensorum, quorum Rorarij inter Antepilanos primo procurrebant, deinde etiam Accensi eo procedebant, vt tum denique viribus hostium vel exhaustis, vel debilitatis, integri & recentes Triarii pugnam capesserent. Polybius lib. 6. eundem fere ordinem, sed clarius describit. Legionem enim quadrifariam diuidit, in Pilarios, minimos natu, Hastatos iis proximos ætate, Principes florentissimis annis, & Triarios maximos natu. Pilanos quidem, Hastatosque & Principes millenos ducenos, Triarios autem sexcentos. Si maior fiat legio, proportione partes augeri dicit, exceptis Triariis, quos semper efficiant pares.

Cæterum non vno semper modo acies instructa fuit, sed diuersis, quod videre est tum apud Cæsarem in ipsius Commentariis, tum apud Ælianum in libro singulari de instruenda acie, ad quos harum rerum studiosum lectorem remitto. Agellius lib. 10. cap. 9. aliquot vocabula militaria, quibus instructa certo modo acies appellari soleat, recenset: qualia sunt, frons, subsidia, cuneus, globus, forfices, serra, alæ, turres, eaque dicit inueniri in libris eorum, qui de militari disciplina scripserunt, tralataque esse ab ipsis rebus, quæ ita proprie nominantur, earumque rerum in acie instruenda, sui cuiusque vocabuli imagines ostendi.

A Frons. ****

Subsidia dicebantur illi milites, qui post aciem subsidebant, vel laboranti exercitui subuenirent.

Cuneus dicebatur acies cuneum repræsentans, sicut orbis, globus, forfices, &c. quæ in modum globi, orbis, forficis instruebatur. Vegetius lib. 3. ait, Cuneum peditum multitudinem vocari, quæ iuncta cum acie primum angustior, deinde latior procedat, & aduersariorum ordines rumpat: quia à pluribus in vnum locum tela mittantur. Quam rem inquit milites vocare caput porcinum. Typum eius habet Ælianus in libello de instruendis aciebus. B

Alæ, dictæ sunt exercitus Equitum ordines, quod circum legiones dextra, sinistraque tanquam alæ in auium corpore locabantur. Cincius lib. 6. de re militari, apud Agellium lib. 16. c. 4.

Cap. XV. C

De deuotione sui ipsius pro exercitu, & de deuotione exercitus hostilis.

Qvod si periculum aliquod imminere videretur, & Aruspices nunciarent, Deos non placatos esse, tum vnus aliquis ex Romanis sese pro exercitu suo, & simul exercitum hostium deuouebat. Licebat autem, quemadmodum Liuius lib. 8. ait, Consuli, Dictatorique, & Prætori deuouere legiones hostium, & se vel alium, quem velit, ex legione Romana scripta, ciuem. D Si is homo, qui deuotus esset, moreretur, probe factum videbatur: ni moreretur, tum signum septem pedes altum, aut maius in terram defodi, & piaculum hostia cædi oportebat: vbi illud signum defossum esset, eo Magistratum Romanum descendere fas non erat. Qui vero sese deuouere volebat, ni moreretur, neque suum, neque publicum diuinum pure facere poterat. Addit deinde: Ei, qui sese deuoueret, Vulcano arma, siue alicui Diuo vouere vellet, siue hostia, siue quo alio vellet, ius esse: E Telo, super quo stans Consul precatus sit, hostem potiri fas non esse: si potiatur, Marti suauetaurilibus piaculum fieri oportere. Qua vero ratione, quibus cæremoniis, & qua verborum forma sese deuouerent, idem paulo ante, de Decio Consule loquens, ostendit, cum ita scribit: In hac trepidatione Decius Consul M. Valerium magna voce inclamat: Deorum, inquit, ope Valeri opus est, agedum Pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuoueam.

F Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem, sic dicere: Iane, Iupiter, Mars Pater, Quirine, Bellona, Lares, Diui Nouensiles, dii Indigetes, diui, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, vti populo Romano Quiritium victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupaui,

pauí, ita pro Republica Quiritium exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones, auxiliaque hostium mecum Diis Manibus, Tellurique deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, matureque collegæ se deuotum pro exercitu nunciaret, ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios immisit. Hactenus Liuius. Extat etiam apud Macrobium formula deuotionis vrbium, & exercituum hostilium, quam paulo recitabimus. Cæterum de conflictu nihil hoc loco dicam: extant eius exempla plurima, & varia hinc inde apud historicos, Liuium, Cæsarem, Polybium, Plutarchum: item apud Frontinum in libris de Stratagematis, vnde ea peti possunt.

Hoc tamen notandum esse duxi, Romanos, cum classico dato pugnam inirent, primo occursu ad ardorem excitandum, ardentissimo clamore concurrere, & signa inferre consueuisse: qui clamor si consona voce editus, neque impar, varius vel dissonus foret, haud dubie satis animorum ad certamen esse, & futuram victoriam spondebat: namque is erat index voluntatis & animi cuiusque. Si vero excitatior, crebriorque ab hoste sublatus esset, quo euentus prælii casurus foret, indicium haud dubium præbebat: in qua quidem re ad ardorem animi excitandum, non solum acies, sed ipsa quoque signa militaria inferebant. Neque enim parui momenti fuit prima illis vis & congressio militaris, cum alacres & fiduciæ pleni, ardenti clamore simul in hostes ibant, & signa inferebant, intolerabili clamore, animorum vno impetu consentiente, ac virtute: quæ res magnarum victoriarum plerumque causam dedit. Sed de his iam satis. Huc conferenda sunt exempla pugnarum, quæ passim in historicis occurrent, & stratagematum, de quibus diligentissime scripsit Frontinus.

Cap. XVI.

De oppugnationibus vrbium, & iis quæ ad oppugnationes requiruntur.

Diximus de iis quæ necessaria fuerunt, si in locis patentibus ad manus veniretur, iam de expugnatione locorum clausorum & munitorum agemus. Qua quidem in parte omnium maxime de instrumentis & machinis bellicis, quarum in oppugnationibus vsus fuit, dicendum erit. Locus clausus expugnatur ex itinere primo impetu, aut longiore oppugnatione capitur. Illius exempla multa sunt passim. Vnum adferam quod est apud Cæsarem de expugnatione Gomphorum lib. 3. belli ciuilis. Gomphenses, inquit, venienti Cæsari portas præcluserunt. Cæsar itaq; castris munitis scalas, musculosq; (quibus fossæ aggere completæ solidum iter efficerent) ambulatoriis turribus, ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit: quibus rebus effectis cohortatus milites, docuit quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento, simul reliquis ciuitatibus, huius vrbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. Itaque vsus singulari militum studio, eodem, quo venerat die post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante Solis occasum expugnauit. Hactenus Cæsar. Quod si propter fossarum latitudinem murorumque altitudinem, & munitionem repentino impetu vrbs expugnari non posset, vineis actis, aggere iacto, turribus constitutis oppugnabatur. Cuius rei exempla etiam multa passim apud scriptores veteres extant. Nos hic vocabula quædam militarium instrumentorum & operum pertinentium & ad munitiones castrorum, & ad oppugnationes oppidorum exponemus. Castra communiebant aggere, vallo, loricis, ceruis, cippis, lilijs, & stimulis. Ad oppugnationes requirebantur turres ambulatoriæ, testudines, masculi, vineæ, plutei, & cuniculi.

Agger, inquit Vegetius libro 4. ex terra lignisque extollitur contra murum, de quo tela iactantur, Franciscus Hotomanus annotationibus in Cæsarem, Aggeris nomen, inquit, tripliciter ab antiquis vsurpari video, primum pro mole ad mænia oppidorum, deinde pro munitione castrorum, postremo pro materia, qua moles, munitioue extruitur. Molem intelligimus tumulum ex lignis & glebis, ac cespitibus extructum, vt in vrbium, aut castrorum muros vel militibus, vel turribus mobilibus ascensus præbeatur, Cæsar libro secundo belli ciuilis, Lucanus libro tertio ex quibus intelligitur, trabes à lateribus adhiberi solitas, quæ latera firmarent, ne terra difflueret, interiorem autem partem viminibus, virgultis & terra repleri, atque infarciri solitam. Tanta autem aggeris interdum altitudo erat, vt prope mœnia adæquaret, vt apud Cæsarem lib. 2. belli Gallici, Liu. libro 5. & alibi. Et ad hanc molem extruendam non modo fabri, verum etiam milites his ferramentis instructi erant: bidentibus, ligonibus, rastris, alueis, cophinis, qualis, vt Vegetius scribit libro 1. & 3. Reliquarum duarum significationum, quod sumitur pro muro & munitione castrorum, item pro ipsa aggeris materia, quæ triplex erat, trabium, quæ latera firmabant frondium, & cespitum, multa extant apud Cæsarem testimonia, quæ non opus est adducere.

Vallus siue vallum dicebatur stipes ramosus in aggeris summa parte defigi solitus, ad aggerem confirmandum, & loricas extruendas. Hunc vallum legionarii milites vna cum armis in itinere ferebant, vti supra ex Cicerone audiuimus, & alii etiam auctores attestantur. Nonnunquam accipitur pro superiore parte aggeris ex illis vallis, id est, sudibus & stipitibus, ac viminibus interiectis constante. Valli Romani elegans descriptio extat apud Polybium libro 17. vbi id cum vallo Græco confert, & quidnam inter ea sit discriminis, ostendit. Vallum, inquit, apud Romanos, duos, tresue, aut ad summum quatuor habet surculos, ex quo accidit, vt perfacilis eius sit gestatio. Itaque vnus tria, atque etiam quatuor

ſimul fert. Et paulo poſt, cum de Græcorum vallo, eiuſque vſu dixiſſet, ſubiicit: Apud Romanos diſſimillima eſt ratio. Primum enim ita valla inter ſe circumplicant, vt neque facile quorum ramorum in terram compactorum ſint virgulta, neque quorum virgultorum ſint rami, agnoſcas. Præterea difficile eſt, ſi qui euellere conetur, manum admouere: quoniam denſiſſime inter ſe cōtexta & conſerta ſunt. Eo accidit, quod virgulta ita accurate inflexa, & intertexta ſunt, vt reuelli ab eo, qui prehenderit, facile non poſſint: primum quia eminentiæ & ſurculi omnes ſuam & propriam in terra firmitudinem obtinent. Deinde cum vnum è virgultis trahitur, neceſſe eſt propter mutuam contexturam magnam ſimul propaginem educi, neque vero fieri poteſt, vt duo, treſue vnum, idemque vallum prehendere poſſint. Quod ſi quis vnum aut alterum commoueat, ac reuellat, exiguum tamen interuallum patefiet. Ita Polybius.

Loricæ dicebantur eminentię illæ aggeris ſiue etiam murorum, quæ pectus defendebant. Fiebant autem plerunq; ex cratibus & viminibus, interdum ex pluteis, id eſt, caſſis aſſeribus & tabulis.

Cerui erant ſtipites, cornicula eminentia habentes, quibus ad commiſſuras pluteorum atq; aggeris vtebantur, ad impediendum aſcenſum.

Lilia ſtipites erant feminis craſſitudine, à ſummo præacuti, ad ſimilitudinem floris eiuſdem nominis, non aperti, ſed adhuc compreſſi: & tegebantur viminibus ac virgultis.

Cippi erant ſtipites tricipites, aut quadricipites, delibratis & præacutis cacuminib⁹, ab infimo reuincti longurio tranſuerſario, ne auelli poſſent. Hæc omnia ad munitionem & defenſionem caſtrorum parabantur à Romanis.

Iam ea quæ ad oppugnationem requirebantur explicabimus. Turris mobilis, ſiue (vt Vegetius appellat) ambulatoria, erat machina, inſtar ædificij ex trabibus & tabulis, interdum decem contignationibus extructa, intus erat aries quem ſuſpenſum milites in hoſtium murum impellebant: ex ſuperiore parte pons demittebatur in eundem murum, & ſcalæ confeſtim iniiciebantur. Tota autem machinatio ſubiectis rotis, à militibus circiter quinquaginta introrſus promouebatur, cum muſculus aut vineæ præcederent, ſub quibus foſſores raſtris & ligonibus viam muniebant: aggeremque, de quo diximus, ſolidabant, vt mœnibus turris propinquari poſſet. Hæc Hotomanus. In eandem ſententiam ſcribit Vegetius libro quarto. Eius ædificandæ rationem tradit Vitruuius libro decimo. De illius forma locus inſignis eſt apud Cæſarem libro ſecundo belli Gallici. Altitudo eius tanta fuit, vt plerunque denum tabulatorum eſſet, velut apud Cæſarem libro octauo belli Gallici & de bello Alexandrino, apud Ioſephum libro ſexto, capite octauo belli Iudaici. De pontibus, quos iungi ſolere diximus, inſignis extat locus apud Hircium libro octauo belli Gallici: Turres, inquit, crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis, conſtratiſque coniungi: quorum frontes viminea loricula munirentur. Mula etiam in eandem ſententiam ſcribit Procopius lib. 1. Gott. & lib. 2.

Teſtudo tabularum erat ex trabibus, pluteiſque factum, coriiſque ac cilicijs contectum aduerſus flammam & incurrentia ſaxa, ſub qua latebant milites, qui viam turribus, aut vineis muniebant, ſaxa de via remouebant, ſolum æquabant, ac muros tentabant. Victruuius lib. 10. & Cæſar multis locis. Interdum etiam teſtudo ſignificat cratem ſcutorum continuitatem qua ſublatis ſupra capita ſcutis protecti pedites ſagittarum aut ſaxorum nubem vitabant.

Muſculos Vegetius libr. quarto interpretatur machinas, quibus tecti milites apportatis lapidibus, lignis, & terra foſſas complebant, vt turri ambulatoriæ viam munirent. At Cæſar Muſculorum tecto vſum tribuit, non viæ aggere ſupportato muniendæ, ſed muri ſubruendi, lapideſq; vectibus ſubducendi, qui etiam interdum ſubiectis rotulis impellebantur, cuiuſmodi muſculi deſcriptio extat apud Cæſarem, lib. 2. Belli ciuilis.

Vineas Vegetius lib. 4. ait eſſe machinationem tabulatis, cratibuſque conſtratam, quæ ſubiectis rotulis impellitur, cuius tecto muniti obſidentes, murorum fundamenta ſubruunt. Has Franciſcus Hotomanus opinatur inde dictas, quod, vt pleriſq; locis vineæ ſepibus vimineis, ita hæ rectis vimineis muniri ſoleant. Vſum vinearum Lucanus lib. 3. his deſcribit verſibus.

Tunc adaperta leui procedit vinea terra,
Sub cuius pluteis, & tecta fronte latentes.
Moliri nunc ima parant, & vertere ferro
Mœnia, nunc aries ſuſpenſo fortior ictu
Incuſſus denſi compagem ſoluere muri
Tentat, & impoſitis vnum ſubducere ſaxis.

Alium, præterea, inquit Hotomanus, vſum vinearum eſſe video, vt cum plures ordine impellerentur, milites poſt eas occulti ſequerentur, veluti lib. 7. belli Gallici. Hinc ſub vitem præliari dicebantur milites, cum ſub militari pugnabant. Feſtus.

Pluteos, inquit Vegetius libro 4. eſſe machinas mobiles, & ambulatorias, ex tabulis, vimine & corio conſtratas, triniſque rotulis adigi ſolitas ad muros, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponantur, ita vt in quamcunque partem quis velit, more carpentorum admoueri poſſint. Quos, inquit, obſidentes applicant muris, eorumque munitione protecti, ſagittis, ſiue fundis, vel miſſilibus defenſores omneis de propugnaculis oppidi exturbant vt ſcalis aſcendendis facilior præſtetur occaſio. Plutei etiam crebro vſurpantur pro tabulis, ſiue aſſeribus, cuius ſignificationis exemplo occurrunt paſſim.

Cuniculus eſt meatus ſubterraneus, ſuffoſſus. Feſtus. Cuniculum, id eſt, foramen ſub terra occultum, aut ab animali, quod ſimile eſt lepori, appellatur, quod ſubterfoſſa terra latere eſt ſolitum: aut à cuneorum ſimilitudine, qui in omnem materiam intrant findentes. Cuniculorum agendorum rationem qui primus inuenerit, Vegetius lib. 4. his verbis docet:

cet: Cum Rhodiorum, inquit, ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur: mechanici ingenio inuentum est tale remedium. Per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum, ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinsecus, & quum rotis suis mola impulsa fuisset tanto pondere solo cedente subsedit, vt nec iungi muris ac moueri vlterius potuerit: ita ciuitas liberata est, deiectaque machina.

CAPVT XVII.

De machinis bellicis ad oppugnationem vrbium necessariis, & Romanis vsitatis, Balista, Ariete, Scorpione.

FVerunt autem & machinæ quædam bellicæ, quibus ad oppugnationem vrbium vsi fuerunt, velluti Balista, Aries, Scorpius, siue Onager, de quibus etiam nonnihil dicendum nobis est.

Vegetius libro 4. inter alia tormentorum genera Balistam primo enumerat: eamque funibus, neruis, chordisque ita tendi ait, vt quanto maiora brachiola haberet, hoc est, quanto maior esset, tanto spicula longius mitteret. Deinde Onagrum, quo lapides dirigebantur. Postremo Scorpiones, ideo sic dictos, quod paruis, subtilibusque spiculis mortem inferrent. Balistæ sicut & Arietis, & Scorpii descriptiones extant apud Marcellinum, quas operæ precium est huc referre. Ita vero is lib. 23. Balistæ forma hæc est. Ferrum inter axiculos duos firmum compaginatur, & vastum in modum regulæ maioris extentum: cuius ex volumine teretis quod in medio ars polita componit, quadratus eminet stylus extensius recto canalis angusti meatu cauatus, & hac multiplici chorda neruorum tortilium illigatus: eique cochleæ duæ ligneæ coniunguntur aptissime, quarum prope vnam adsistit artifex contemplabilis, & subtiliter apponit in temonis cauamine sagittam ligneam spiculo maiore conglutinatam: hocque facto hinc inde validi iuuenes versant agiliter rotabilem flexum. Quum ad extremitatem neruorum acumen venerit summum, percita interno pulsu à balista ex oculis euolat, interdum nimio ardore scintillans: & euenit sæpius, vt antequam telum cernatur, dolor lethale vulnus agnoscat.

Scorpionis autem, quem appellant nunc onagrum, huiusmodi forma est: Dolatur axes duo quernei vel ilicei, curuanturque mediocriter, vt prominere videantur in gibas: hique in modum serratoriæ machinæ connectuntur, ex vtroque latere patentius perforati, quos inter per cauernas funes colligantur robusti compagem, ne dissiliat, cõtinentes. Ab hac medietate restium ligneus stylus exurgens obliquus, & in modum iugalis temonis erectus ita

A neruorum modulis implicatur, vt altius tolli possit & inclinari, summitatique eius vnci ferrei copulantur, è quibus pendet stuppea vel ferrea funda: cui ligno fulcimentum prosternitur ingens cilicum paleis confertum minutis, validis nexibus illigatum, & locatum super congestos cespites vel latericios aggeres. Nam muro saxeo huiusmodi moles imposita disiectat quicquid inuenerit, subter concussione violenta, non pondere. Quum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo fundo imposito, quaterni altrinsecus iuuenes repagula, quibus

B incorporati sunt funes explicantes, retrorsus stylum penes vncinum inclinant: itaque demum sublimis adstans magister, claustrum quod totius operis continet vincula reserat malleo forti percussam. Vnde absolutus ictu volucri stylus, & mollitudine offensus cilicii, saxum contorquet quicquid incurrerit, collisurum. Et tormentum quidem appellatur, quod ex eo omnis explicatio torquetur: scorpio autem, quoniam aculeum desuper habet erectus: cui etiam

C onagri vocabulum indidit ætas nouella, ea re quod asini feri, quum venatibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, vt perforent pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ista displodant.

Hinc ad arietem veniemus. Eligitur abies vel ornus excelsa, cuius summitas duro ferro concluditur, & prolixo, arietis efficiens prominulam speciem, quæ forma huic machinamento vocabulum indidit: & sic suspensa vtrinque transuersis asseribus & ferratis quasi ex lance, vinculis trabis alte-

D rius continetur: eamque quantum mensuræ ratio patitur multitudo retro repellens, rursus ad obuia quæque rumpenda protrudit ictibus validissimis, instar adsurgentis & cadentis armati. Qua crebritate velut reciproci fulminis impetu ædificiis scissis in rimas, concidunt structuræ laxatæ murorum. Hoc genere operis, si fuerit exerto vigore discussum, nudato vallo defensoribus, solutisque obsidiis ciuitates munitissimæ recluduntur. Pro his arietum ma-

E chinamentis iam crebritate despectis conditur machina scriptoribus historicis nota, quam helepolin Græci cognominant: cuius opera diuturna Demetrius Antigoni filius Rhodo aliisque vrbibus oppugnatis, Poliorcetes est appellatus. Ædificatur hæc autem hoc modo: Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisque clauis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarumque recenti textura, atq; limo asperguntur eius suprema, vt flammeos detractet & missiles casus. Conseruntur autem eius frontalibus trisulcæ cuspides præacutæ ponde-

F ribus ferreis graues, qualia nobis pictores ostendunt fulmina vel fictores, vt quicquid petierit, aculeis exertis abrumpat. Hanc ita validam molem, rotis & funibus regens numerosis intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admouet concitis: & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes.

His addo etiam Malleolos & Falces murales. Malleoli, inquit Nonius, manipuli spartei, pice contecti,

A qui incensi, aut in muros, aut in testudines iaciuntur, de quibus ita Marcellinus, Malleoli teli genus figurantur hac specie: sagitta est cannea inter spiculum & arundinem multifido ferro coagmẽtata, quæ in muliebris coli formam, quo nentur lintea stamina, concauatur, ventre subtiliter, & plurifariam patens atque in alueo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento. Et sic emissa lentius arcu inualido (ictu enim rapidiore extinguitur) si hæserit vsquam tenaciter, cremat: aquisque conspersa acriores excitat æstus incendiorum, nec remedio vllo quam super iacto puluere consopitur. B

De falcibus muralibus ita Vegetius lib. 4. De materia & tabulis testudo contexitur: quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis, centonibusque vestitur. Hæc intrinsecus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro: quod falx vocabatur ab eo, quod incuruata est, vt de muro extrahat lapides. Meminit harum etiam Liuius libro 38. Cæsar, Orosius, & alii.

C Murices alio nomine triboli, siue tribuli dicti, machinulæ ferreæ tetragonæ erant, aculeis extantibus infestæ, quæ spargi solebant aduersus eruptiones hostiles.

Cap. XVIII.

De Euocatione Deorum tutelarium, & deuotione vrbium atque exercituum hostilium.

D Iam vero & hoc silentio non est prætereundum, quod Macrobius lib. 3. Saturn. cap. 9. notat, cum omnes vrbes in alicuius Dei essent tutela, morem Romanorum arcanum, & multis ignotum fuisse, vt cum obsiderent vrbem hostium, eamque iam capi posse confiderent, certo carmine euocarent tutelares Deos: quod aut aliter vrbem capi posse non crederent: aut etiam si posset, nefas existimarent, Deos habere captiuos. Vnde & ipsi Romani tum Deum, in E cuius tutela vrbs Roma est, tum ipsius vrbis Latinum nomen ignotum esse voluerint, cauerintque ne quod ipsi sæpe aduersus vrbes hostium fecisse se nouerant, idem ipsi quoque hostili euocatione paterentur, si tutelæ suæ nomen diuulgaretur. Euocatis Diis tum ipsam etiam vrbem, & exercitum hostilem deuouebant. Carmen autem, quo Dii euocabantur cum oppugnatione ciuitas cingeretur, eiusmodi ex libro 5. rerum reconditarum Sammonici Sereni Macrobius recitat lib. 3. Saturn. cap. 9. Si Deus, si Dea F es, cui populus, ciuitasque Carthaginensis est in tutela, teque maxime ille, qui vrbis huius, populique tutelam recepisti, precor veneror que, veniamq; à vobis peto, vt vos populum, ciuitatemque Carthaginensium deseratis, loca, templa, sacra, vrbemque eorum relinquatis, absque his abeatis: eique populo, ciuitatique metum, formidinem, obliuionem iniiciatis, proditique Romam ad me meosque veniatis: nostraque vobis loca, templa, sacra, vrbs acceptior, probatiorque sit: mihi quoque, populoque Romano, militibusque meis præpositi sitis, vt sciamus, intelligamusque. Si ita feceritis, voueo vobis templa, ludosque facturum. In eadem verba hostias fieri oportet, auctoritatemque videri extorum, vt ea promittant futura. Vrbes vero, exercitusque sic deuouentur, iam euocatis numinibus. Dis pater, siue Iouis manes siue quo alio nomine fas est nominare, vt omnes illam vrbem Carthaginem, exercitumque quem ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore compleatis: quique aduersus legiones exercitumque nostrum arma, telaque ferent, vti vos eos exercitus, eos hostes, eosque homines, vrbes, agrosque eorum, & qui in his locis, regionibusque agris vrbibusque habitant, abducatis, lumine supero priuetis: exercitumque hostium, vrbes agrosque eorum quos me sentio dicere, vti vos eas vrbes, agrosque, capita, ætatesque eorum deuotas, consecratasque habeatis, illis legibus, quibus quandoque sunt maxime hostes deuoti: eosque ego vicarius pro me fide, Magistratuque meo, & populo Romano, exercitibus, legionibusque nostris do deuoueo: vt me, meamque fidem, imperiumque, legiones, exercitumque nostrum, qui in his rebus gerundis sunt, bene saluos sinatis esse. Si hæc ita faxitis, vt ego sciam sentiam intelligamque: tum quisquis votum hoc faxit, recte factum esto, ouibus atris tribus, tellus materque, teque Iupiter obtestor. Cum tellurem dicit, manibus terram tangit: cum Iouem dicit, manus ad cœlum tollit: cum votum recipere dicit, manibus pectus tangit. Hactenus ex Sammonico Sereno Macrobius, & addit in antiquitatibus se hæc oppida inuenisse deuota, Stonios, Fregellos, Gabios, Veios, Fidenas. Præterea Carthaginem, & Corinthum. Sed & multos exercitus, oppidaque hostium, Gallorum, Hispanorum, Afrorum, Maurorum, aliarumq; gentium, quas prisci loquuntur annales. Atque de oppugnationibus hactenus.

Cap. XIX.

De Prælio nauali.

Sequitur iam de prælio nauali, de quo antequam dicere incipiamus, sciendum est, Romanos cum in omni reliqua militia clari essent, mari tamen sese non commisisse ante primum bellum Punicum. Tum enim primum, cum Carthaginenses plurimum mari pollerent, coacti & ipsi sunt classem comparare, & naualis belli periculum facere. Ne autem omnino nauigationis & rerum maritimarum, expertes essent, prouidentia & cura Consulum factum est, vt milites paulatim ad remigium interea, dum tota classis pararetur, exercerentur per hunc, vti Polybius libro primo docet modum. Subselliis in arena per ordinẽ positis, remiges insidentes ad vocem præcipientis, qui in medio eorum erat omnes vna protendere brachia, ac reducere, remosque per arenam mouere pariter docebantur: ad illius vocem simul

mones

mones incipiebant, simul desinebant, per hunc modum nauigandi artem edocti & perfectis interea nauibus mare ingressi, post paucos dies verum in vndis periculum fecerunt. Hactenus Polybius. Hæc igitur prima rudimenta Romanorum, quod ad naualia prælia, fuerunt. Is cui imperium in copias nauales mandatum erat, Præfectus classis dicebatur. Interdum etiam Duumuiri nauales creabantur: de quibus diximus libro harum Antiquitatum septimo capite 40.

Singulæ item naues suos præfectos habebant, de quibus non est necesse multa verba facere. Cæterum potissima pars huius tractationis consistit in explicatione nauium, earumq; partium, & generum, quibus cognitis, reliqua facile intelligi, nullo etiam docente possunt. Quare de nauibus, quantum quidem huc pertinere arbitrabimur, dicemus.

Cap. XX.

De classe & nauibus, earumque partibus & generibus.

VNiuersus nauium apparatus classis dicebatur, ἀπὸ τῶν κάλων, hoc est, à lignis, vt docent Grammatici.

Nauis autem à Græco νάω, quod fluo significat, vel à Latino No, quod est, nato, vel à nauo, quod rectorem nauium nauis expostcat, hoc est, strenuum & celerem, nomen habet. Nauium partes plurimæ sunt, quas prout nobis occurrent, hic recitabimus.

Carina est pars nauis infima à facili cursu, quasi currina vocata; Sallustius alueum vocat. Quidam totius nauis compagem carinam esse opinantur. Hæ primum, sicut & statumina, ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium viminibus contextum, coriis integebatur. Capitur etiam carina interdum pro infima trabe, qua nauis fundatur, vt est illud Ouidij:

Dum mea puppis erat valida fundata carina.

Statumina, quæ & stamina, & costæ dicuntur, ligna sunt arrectaria in interiore aluo, quę latera nauis suppingunt.

Pergula est ex cursu per totã nauem apertus locus ad nauis latera. Festus Ageam vocat, quod in ea quęque res maxime agi soleat, quo vocabulo vsus est Ennius.

Multa foro ponent, ageaq; longa repletur.

Nonnulli ageam eam viam dictã putant, per quam ad remiges hortator accedit.

Prora est nauis pars anterior, sic dicta quasi πρώϊερος, quod reliquam nauis partem præcedat. Hinc qui pręest, proreta, Græce πρωρεὺς, appellatur.

Rostra, pars nauis primore in prora exporrectior, & cunei in modum acutior, nomen habet à rostris auium, ad quorum similitudinem fiebant, vnde rostrata nauis, & rostrata corona, de qua infra: De rostris loco fori Romani, supra diximus.

Puppis nauis pars est posterior, & est locus in naui honestior, quod ibi sedeat gubernator clauo regens nauigium.

Acroteria, siue platei nauales, tigna ad ornatum proræ, puppisq; prominentia.

Tutela nauis, signum dicebatur, in prora, vnde nauis nomen accipiebat.

Oculus locus erat, cui nauis nomen inscribebatur.

Forispacia sunt in nauibus apertiora, alij latera concaua interpretantur, à ferendo onera dicta. Virgilius:

Implessemq; foros flammis.——

Seruius Honoratus nauium tabulata exponit, ab eo, quod incessus ferant. Idem tamen alio loco spatia esse ait in nauibus aperta, velut in gladiatoriis ludis.

Stega nauis est procētium, id est, tabulatum super quod nautæ ambulant. Alij locum nauis contectum, & perinde etiam tugurium.

Pons significat hoc loco scalas nauales, quibus excipiuntur, aut in terram exponuntur vectores.

Transtra sunt tabulæ, in quibus remiges sedent, dicta, vt ab aliquibus traditur, quod in transuersum disposita sint, vulgo banchi dicuntur à nautis, & trasti: Poëtæ etiam iuga vocant. Festus tabulas nauium transtra appellari putat.

Columbaria in summis nauium laterib. loca concaua esse Grammatici quidam scribunt, quod sint similia columbarum latibulis, in quibus nidificant. Victruuius lib. 10. cum organa ad aquam hauriendam describit, columbaria vocat caua seu foramina, per quæ aqua cõcepta in tympano educitur. Lilius Gregor. Gyrald. putat, nauiculam esse clausam vndiq; & obtectam: multis pertusam foraminibus, qua viuos pisces seruare piscatores consueuerint. Hadrianus Iunius ex Isidoro scribit, Columbaria esse foramina in nauis lateribus, per quę remi promicent similia latibulis columbarum.

Scalmus est lignum teres, cui alligantur pensiles remi loro, quod struppum vocat Isidorus, stropham Victruuius. Hinc interscalmium locus vacuus & intermedius inter scalmos remigum.

Sentina est pars inferior nauis, vbi sordes defluunt, atque ideo, quod ibi teter odor sentiatur, sunt qui dictam arbitrentur. Valer. Max. lib. 2. de disciplina militari, pro ipsis sordibus accepisse videtur, cum ait: Hac turpi & erubescenda sentina vacuefafactus exercitus noster. Per translationem etiam pro malorum cõsortio sumitur. Hanc quidam Cumbam vocant, sed hæc vox denotat locũ nauis imum, quod scilicet aquis incumbat.

Antlia, machina haustoria, qua è sentina attrahitur, exinaniturq; nautea, sic appellabãtur sordes putidæ, quæ in sentina erant.

Corbis signũ quoddam nauium erat, vnde corbitę naues dicuntur onerariæ, quod in malo earum summo pro signo corbes solerent suspendi, Festus. Sicut illæ naues, quæ bello paratæ erãt, galeam insigne habebant: quæ vero ad celeritatem, Mercurij petasum; pacificatoriæ caduceum.

Malus est arbor nauis, quæ erecta vela sustinet, sic dicta, quod instar mali habet in summitate, vel quod quasi quibusdam malis ligneis cingitur.

Mala lignea dicuntur orbiculi volubiles, qui malũ circulo ambiunt, vt eorum volubili agitatione vela facilius vel pandantur, vel demittantur.

Partes mali sunt calx, sic appellatur pars infima: Carchesium, suprema pars, siue foramen, per quod in summo malo funes traiiciuntur, vt vult Nonius. Antemna, lignum transuersum in malo, quod velum sustinet, quasi transuersa pertica, sic dicta, quod sit ante amnem: alij ab am, id est, circum, & tendo, deducunt. Antemna vtrinque extremitates habebat, quæ dicebantur cornua, item ceruchi. Eratosthenes in Architectonico partes mali dixit esse has, Pterne, thoracium, elacate, carchesion, antemnam, icrion: quo nomine quidam singularem partem mali, alij ipsam antemnam significari scribunt.

Instrumenta & armamenta nauium hæc sunt.

Remi sunt perticæ seu cõti, quæ veluti in palmam desinunt, vnde fit, vt interdum à poëtis palmæ & palmulę vocentur, quibus naues & rates impelluntur, & aguntur. Dicuntur remi, vel, ἀπὸ τοῦ ῥέειν, vel à remouendis & decutiendis fluctibus. Item tonsæ nonnunquam appellantur, à tondendis & feriendis procellis. Festus tamen, quod ferro tondeantur, dictas putat, idq; Ennij auctoritate comprobat. Sunt qui remorum palmulas tonsas esse existiment. Dicuntur & remitrudes, à trudendo, vt plerique existimant. Hos quidam perticas interpretantur, & contos esse volunt ad trudendas & impellendas naues. Trudes aliqui volunt esse instrumenta, quibus saxo inhærens nauigium, trudi vel reduci soleat. Contus, inquit Donatus, est pertica oblonga, in capite ferrum habens, qua nautæ vtuntur ad exploranda loca nauis opportuna.

Palmula est extrema remi latitudo, manubrium remi, siue capulum, Enchiridion Gręci appellãt, mediam partem Vracon.

Clauus nauis est gubernaculum. Ennius.

Vt clauum rectum teneam, nauemq́; gubernem.

Inde per translationem pro administratione ponitur. Seruius Grammaticus clauum putat esse fustem gubernaculi, hoc est, lignum oblongum, quo flectit ac reflectit gubernator nauem, ansa appellatur à Victruuio. Distinxit & Cicero inter clauum & gubernaculum, cum pro Sextio ait, clauum tanti imperij tenere & gubernacula Reipublicæ tractare. Ansa summa pars claui erat. Locus vbi gubernator reclinatur, enclima dicebatur.

Tonsilla palus est dolatus in acumen, & cuspide præacutus, qui nauis religandæ causa in littore figitur, Festus. Isidorus ait, Tonsillam significare vncum ferreum vel lignum, ad quod in littore defixum nauium funes illigantur.

Bolis, Lucillio Cataprorates, est linea, cum massa plumbea, quæ de prora demitti solet in mare ad explorandum fundum, marisque altitudinem. Plauto linea dicitur.

Phalanges, qui & Phalangæ & puluini dicuntur, cylindri quidam lignei sunt, qui vectibus promouentur ad transducendas naues in portum, siue ad littus.

Anchora est dens ferreus ad sistendas naues, sic dicitur per ἀντίστοιχον, quasi ἀγκύλη, ab incuruitate. Inter anchoras, inquit Pollux, vna est, quæ sacra anchora dicitur, quam non nisi coacti nautæ expediunt necessitatis causa. Sunt qui eius quoque vocabulo, hoc est, ἱερὰ, extremum nauis subsidium dictum existiment.

Portisculus, vt scribit Ælius Stilo, dicitur, qui in portu modum dat classi: id autem est malleus, cuius meminit Cato in dissuasione de lege Attali & vectigalibus Asiæ: Caio Lucio Prætore remiges scripti ciues Romani sub portisculum, sub flagrum conscripti vænire passim. Portisculus ab aliquib. dicitur etiam interdum perticam significare, interdum remigantium hortatorem: Erat enim pertica quædam in naui, quam hortator remigum tenebat, quam si incuteret, remiges non desinebant: si deponeret, conquiescebant à labore. Hanc Plautus casteriam nominat in Asinaria. Nonius tamen Marcellus casteriam locum esse, inquit, vbi cum nauigatio quiescit, remi & gubernacula reponuntur.

Huc pertinent & instrumenta illa, quibus in bellis duntaxat naualibus vtebantur, qualia sunt, harpagones, manus ferreæ, cataractæ, corni, falces.

Harpago dicebatur pertica ferro adunco præpilata, qua nauis tenebatur.

Manus ferrea, harpago ferrea erat, pluribus vncis diuisa, qua naues in conflictu nauali colligabantur.

Cataracta videtur ab Appiano accipi pro põte, qui in pugna nauali in hostium naues iniicitur, dum pugna conseritur & ascensum eis præbet.

Corui, Græci κόρακες, munimenta quædã nauium erant, à Romanis excogitata, quorũ elegans descriptio extat apud Polyb. lib. 1. huc referenda: Cum, inquit Polybius, Romanorum naues tardæ nimis, & ad celeritatem parum cõmodæ essent, singulis quibusq; munimenta quædam aptabant, quæ postea Coruos appellauere: ea fuit machina huiusmodi, lignea columna prioris inerat, longitudinis quatuor vlnarũ, latitudinis palmorum trium, in eius radice rotam constituerant: huic præterea tabulæ inhærentes scalas cõficiebant, quarũ latitudo erat pedes quatuor, longitudo sex vlnæ: foramen tabulis per longitudinem erat: Scalæ ab vtroq; latere vsq; ad genu munitæ: In ligni extremo ferrum erat instar mallei peracutum, præterea annulus fune alligatus, ita vt hæc machina machinis frumentariis simillima videretur. Igitur simulac nauis hostium aduentabat, laxo fune scalę demittebantur, ferrũ pondere, ac vi ligni super hostium nauium delapsum figebatur: si aduersa prora erat, bini milites per scalas descendebant, duo primi pręferentes scuta, reliqui latera scutis protecti: si vero obliqua erat hostium nauis, in eam ex tota pariter naui desiliebatur. Hactenus Polybius.

Falx

Falx dicebatur acutissimum ferrum curuatum ad A similitudinem falcis, quod contis lōgioribus inditū, à collatoribus funes quibus antemna suspenditur) repente præcidebat, collapsisq; velis liburnam pigriorem, ac inutilem reddebat. Vegetius. Aliæ erant falces murales, de quibus supra.

Funium etiam in re nautica multus vsus est, hi dicuntur rudentes, à nimio scilicet stridore, & pro vario, quem præstāt vsu varia sortiti sunt nomina, quorum quædam hic recitabimus.

Eos funes quibus velum subducitur, mesurias vocant: & quibus ex vtraque parte malum constringitur, protonos. B

Pes, nauticus funis est quo velum tenditur. Quidam tamen extremum veli angulum esse opinantur. A pede propes dictus, funis quidam, quo pes veli alligatur.

Hypera funis est nauticus, à summo propendens, quo antemnarum cornua traducuntur.

Sunt & pesmata funes quibus anchoræ alligantur. Quidā Prymnesia arbitrati sunt. Festus tamen prymnesium vocat tonsillam, palum ipsum, de quo religatur nauis, non funem. C

Verum funis iste, qui nauim in alto, aut vado sistit, etiam funis anchorarius, anchorale, & retinaculum appellatur.

Camelus dicitur funis crassus, quo nautæ alligandis anchoris vtuntur.

Epitonus, lori vel vinculi genus est, quo antemna malo alligatur.

Protoni vero funes dicuntur, qui ex mali vtraque parte à prora & puppe extenduntur. D

Connumerantur inter funes, & himonia, quæ ex locis conficiebantur ad aquas hauriendas.

Sunt & troppi, qui & tropoteres, & epicopoteres, Latine struppi vocantur, vincula, quibus scalmo remus alligatur. Victruuius eos strophas videtur appellare.

Torus funis est è loris contortus, qui toro, id est, lecto subtendebatur.

Spiræ proprie sunt funium volubilitates, Seruius: siue vt Festus scribit, funis nauticus in orbem conuolutus. E

Transenna, funis extentus.

Opiferæ, siue opiferi funes, quibus cornua antemnæ dextra, sinistraq; tenduntur.

Mitra funis, quo nauis media vincitur.

Anquina funis, quo ad malum antemna constringitur.

Remulus funis est, quo religata nauis maior minorem sequitur remis actam, vel quo deligata nauis remi vice trahitur. F

De velis iam dicendum.

Velum linteum quoddam est, ad nauium celeritatem repertum: quod quasi ala est nauis.

Quis velorum auctor fuerit, à plurimis traditur. Conficiebatur ex diuersa materia, ex lino, cannabe, scirpo, sparto, & corio. Triplici autem forma fieri consueuere. Nam alia triangula, qua plurimum figura nunc vtimur; alia quadrata, vt in minoribus nauigiis, & amnicis fieri videmus: alia rotunda, qualia se conspexisse nautæ Lusitani affirmant apud Indos.

Quin & in eorum maioribus nauibus ad duodecim vela habere traduntur. Cæterum vela, vt lib. 10. scribit Victruuius, & ratio palam facit, cum sunt per altitudinem mediam mali pendentia non potest habere nauis celerem cursum: cum autem in summo cacumine antemnę subductę sunt, tum vehemētiori progreditur impetu, quod non proxime calcem malli, sed in summo longius, & ab eo progressa recipiunt in se vela ventum.

Igitur cum vela per medium sunt temperata minorem habent virtutem. Quæ autem in capite malli summo collocantur, discedentia longius à centro, non acriore, sed eodem flatu pressione cacuminis vehementius cogunt progredi nauem. Hactenus ille.

Idem & Annæus Seneca: Nulla enim, inquit res æque adiuuat cursum, quam summa pars veli, illinc maxime nauis vrgetur: itaque quoties ventus increbuit, maiorque est, quam expedit, antemna submittitur, minus habet virium flatus ex humili.

Vela tria facit Iulius Pollux, & eum secutus Isidorus, maius, quod acation appellant: quod à tergo est, epidromon: quod minimum, dolona. Acacion, inquit Isidorus, velum maximum est in media naui constitutum. Epidromos secundæ amplitudinis, sed ad puppim: Dolon minimum, & ad proram defixum.

Est & artemon genus veli, quod Nicolaus Perottus antemona appellat sic scribens: Antemon velum est, quod potest facilius obliquari, quo nautæ in summo tempestatis discrimine vtuntur, & hoc ad dirigendam potius nauem, quam ad celeritatem facit. Lilius Gyraldus, Antemnon est minus illud velum, quod velis maioribus appendi solet, vnde & illi nomen.

Suppara quoque inter velorum genera reponuntur. Est autem supparum genus veli, vnum habens pedem, quo iuuari nauigia solent in nauigatione, quoties vis venti languescit. Orthiax appendix est, quæ in fine veli parti adiicitur.

Nauium etiam ornamenta multa erant, quæ nequaquam hoc loco sunt silentio prætereunda.

Aplustria, ait Festus, nauium ornamēta, quæ quia erant amplius, quam essent necessaria vsu, etiam amplustria dicebantur.

Segestria erant pelles nauticæ, quas Græci δερρίδας vocant.

Ascoma pellis, quæ scalmo adhiberi solebat.

Sunt & nauium ornamenta aulea, tapetes, peritasmata, & eius generis cætera, quæ ad alia quoque referuntur.

Catastroma superius est nauis tegumentum seu pauimentum, è quo propugnatores pugnare solebant.

Corymbis etiam naues ornatas legimus. Corymbos Sui-

bos Suidas interpretatur ramorũ summitates & partes extremas: alij corymba vocant à crostolia nauiũ, vel coryphas, id est, vertices, quæ addi & adimi possunt. Sunt qui corymbos nauium hederaceas coronas interpretantur, quæ nauibus adhiberi solerent, cum vela portum tenerent. Vnde illud Poetæ.

Et nautæ læti imposuere coronas.

Vel cum ex nauali pugna victoria parta esset. Sed de partibus, instrumentis & ornamentis nauium hactenus: sequitur, vt genera nauigiorum videamus.

Nauium multa esse genera, varia illa nomina, quæ eis passim tribuuntur, indicant, quæ sumuntur vel ab iis officiis, in quibus exercentur, vt speculatoriæ, piscatoriæ, mercatoriæ, & quæ apud Plautum geraria vocata est: vel à locis, vbi vel ædificatæ, vel inuentæ, vel in vsu frequentius habitæ sunt, nomina sunt sortitæ, vt Ægyptiæ, Liburnicæ, Naucraticæ, Salaminiæ, Tudertinæ, Rhodiæ, &c. vel ab artificibus, vt Argo, Pherec[l]ea, Nicomedis: Paralus, & aliæ, vel à Magistratibus, & ab iis qui præsunt, vocatæ sunt, vt Prætoria, quæ & Nauarchis dicitur, & Imperatoria: vel à remorum ordinibus & biremis, triremis, penteris, hexeres, hepteres, &c. non Græcis modo, sed & Latinis auctorib. & in primis Liuio: vel à nauigationis cursu, vt dromones, cursoriæ, celetes & celetia: vel à rebus quæ in ipsis deuehuntur, vt hippagines, & hippagogæ, saccaræ annotinæ, quę & frumentariæ, vel à vasis, vel eorum forma, vt gaulus, cymba, corbita. Nonnullæ à pictura vel insigni nuncupatæ sunt, vt pistris, vel pristis, Centaurus, multo patriæ. Aliquæ à forma & specie, vt Cameræ, aulonæ, thalamegi, & quas hoc tempore Sandalos vocant. Aliæ ab animalibus, vt Grij, tragi, tauri Auliæ à Diis ipsis præsidentibus, vt Isidis, Apollinis, Tritoniæ, quæ insignia tamen putarim, vt etiam Crij & tragi: Aliæ ab eminentiori parte, vt rostratæ, Coronides, turritæ: Aliæ à numero, vt Centenariæ, myriophori, myriagogi: Aliæ ab instrumentis, quibus muniuntur, vt turritæ, delphinophori, falcatę, & trocheliophora, qualis significatur à Dionysio Halicarnassæo lib. 3.

Agellius lib. 10. cap. 25. aliquot nauium appellationes, quas se in veterum scriptis inuenisse ait, recenset. Sunt autem hæ: Gauli, corbitæ, caudicæ, longæ, hippagines: cercuri, celoces, vel vt Græci dicunt, κέλητες, lembus, oxiæ, remũculi, actuariæ, quas Græci, ἱϛόπȣς, vocant, vel ἐπακτρίδας, prosumiæ, vel gesoretæ, vel orioles, cattæ, scaphæ, pontones, nuctuciæ, medię, phaseli, parones, myoparones, lintres, capuli, cameræ, placidæ (sic legit Iustus Lipsius in Electis capite septimo) cidarum, ratariæ, catascopium. Hactenus Agellius.

Gaulus, ait Festus, nauigij genus est pene rotundum.

Corbita est genus nauigij tardum & grande. Caudicæ siue caudicariæ, naues sunt ex caudicibus, id est, lignis crassioribus compactæ, quas Marcellus codicarias appellat. Varro lib. 3. de vita populi Romani, quod antiqui plureis tabulas coniunctas co-

A dices dicebant, à quo in Tiberi naues codicarias appellamus.

Longæ naues sunt, quæ remis aguntur.

Hippagines, naues dicuntur, quæ equis aguntur, à Græco ἵππος, quod equum significat.

Cercuri naues sunt Asianæ prægrandes.

Celoces naues sunt breues, sic dictæ à celeritate.

Lembus, nauicula breuis piscatoria.

Oxiæ etiam nauigia breuia sunt, à celeritate no-
B men habentia, nam ὀξύς, Græce velox dicitur.

Remunculi, fortasse mendose ita dicuntur pro lemunculis, quæ sunt nauigia piscatoria apud Nonium.

Actuariæ nauiculæ celeres, quod cito agi possint: nam & remis & velis simul vtebantur, vt Isidorus ait.

Prosumia, inquit Festus, nauigium paruum, & speculatorium.

Gesoretæ fortasse sunt naues onerariæ, vel merca-
C toriæ, quæ à Plauto dicuntur gerariæ, à gerendis & deuehendis mercibus.

Orioles, vel oriolæ, nauiculæ sunt piscatoriæ. Nã oriæ naues piscatoriæ sunt apud Nonium.

Cattæ etiam nauigia dicuntur, qualia, incertum.

Scaphæ sunt nauiculæ, quæ maiores naues sequuntur.

Pontones genus nauigij Gallici, quorum mentio apud Cæsarem lib. 3. de bello ciuili. Quidam naues interpretantur traiiciendis amnibus aptas.

D Nuctuciæ etiam nauium nomen apud Agellium, de quibus nihil præterea me legere memini.

Mediæ sunt naues à Medis inuentæ.

Phaselus nauigium est Campanum, Nonio. Alij nauem velocem & oblongam esse scribunt. Videtur ex Horatio & Virgilio Phaselus non absimilis fuisse lembo, aut oriæ, quippe qua circumuehi sua rura solebant ditiores, vt agitatu facili eadem & fragili. Adrianus Iunius in Nomenclatore.

Parones, ait Festus, nauium genus, ad cuius
E similitudinem myoparo vocatur, Isidorus: Paro nauigium piratarum aptum, & ex his ita vocatum.

Myoparo est nauicula piratarum, Festus: Myoparo genus nauigij ex duobus dissimilibus formatum, Nam & mydion & paron per se sunt. Sunt & myoparones maiores & minores.

Lintres naues fluminales, Nonio.

Capuli, naues sunt, à capuli forma, vel à capiendo sic denominatæ.

Cameræ naues sunt arctæ & exiles.

F Placidæ nauiculæ admodum paruæ, quibus mare nonnisi placidum & à procellis quietum nauigari potest.

Cidarum, quale nauigium fuerit incompertum.

Ratariæ naues de ratibus compositæ.

Catascopium, nauis speculatoria.

Hactenus de nauium generibus, ex Grammaticis antiquis, quarundam icones ex vetustis monumentis expressæ videntur in libro clarissimi I. C. Lazari Baysij,

Baysij, de re nauali, qui multa de hac materia collegit lectu dignissima. Plura etiam habet Liuius Gregorius Gyraldus in libro de Nauigijs, ex quibus ego hæc ferè desumpsi: qui prolixiorem omnium explicationem, eorum etiam, quæ nos omisimus, desiderant, eosdem, de quibus dixi, libros consulant, & diligenter legant suadeo. A

De congressu vel conflictu nauali nihil dicam. Petuntur eorum descriptiones ex Liuio, Plutarcho, Polybio, Cæsare, & alijs. Atque de re nauali hactenus. Iam reliqua, quæ ad militiam pertinent, sequamur. B

Cap. XXI.

De animaduersione in deuictos hostes.

QVomodo bella indixerint Romani, qua ratione fœdera percusserint, qui Magistratus militares, qui militum ordines, quæ eorum arma, quomodo acies instructæ, vrbes oppugnatæ, & naues apparatæ fuerint, hactenus diximus: restat, vt etiam de animaduersione in deuictos hostes, & milites etiam minus alacriter suum facientes officium, de strenuorum item militum, & ipsorum victorum præmijs quædã afferamus. Nam & hæc ad Romanam militiam pertinent, & ab eius explicatione nullo modo separari possunt. De animaduersione igitur in deuictos hostes hoc capite agemus. C D

Magnam clementiam Romanorum à Romulo vsque in deuictos hostes fuisse, præter alios Dionysius Halicarnassæus testatur, cum libro secundo scribit: Romulum Regẽ vetuisse puberes omnes in bello, captis vrbibus, necari, aut sub hasta venundari, nec agros eorum relinqui compascuos: sed in partem agri sorte diuidendi colonos Romanos mitti voluisse, nonnullos vero admisisse in ius ciuitatis etiã. Hæc Dionysius. Quod tamen non semper & vbique est obseruatum. Legimus enim in Liuio & alijs plurimis, hostes deuictos non tantum parte agri nonnunquã multatos, aut colonias eo deductas: verũ etiam vrbes siue oppida eorum direpta, aut iuris Romani facta, interdum pro suo in vrbem Romam merito, aliquo rursum iure donata esse; vnde hæc diuisio ciuitatum Italiæ potissimum extitit, vt aliæ essent Coloniæ, alia Municipia, aliæ Præfecturæ, alia Fora, aliæ fœderatæ ciuitates, de quibus, quod ius singularum fuerit, & quomodo inter se distinctæ, cap. proximè sequenti dicemus. E F

Integræ regiones deuictæ in Prouinciæ formam redigebantur, & à populo Romano, missis in eas Præsidibus gubernabantur. Quod si ipsi hostes traditis armis deditionem facerent, sub iugum mittebantur, de quo more Dionysius libro tertio ita scribit: est Romanis mos, quoties hostes traditis armis deditionem faciunt duo tigna recta humi defigere, hisque tertium transuersum superimponere, & sub eo captiuos transmittere, moxq; demittere liberos. Hoc ipsi iugum vocant. Festus: Iugũ sub quo victi transibant, hoc modo fiebat. fixis duabus hastis super eas ligabatur tertia sub ijs victos discinctos transire cogebant. Et post: Sub iugum mitti dicuntur hostes victi, ereptis omnibus armis, telisq;, cum hastis defixis duabus in terra, tertiaq; ad summum earum deligata, ipsi eam iubentur subeuntes, transire.

Qui vero sese non dederent, sed caperentur, ij vel alia afficiebantur pœna, vel sub corona venibant, de quo more Festus: Sub corona venire dicuntur, quia captiui coronati solent venire. Agellius lib. 7. cap. 4. Antiquitus mancipia iure belli capta, coronis indutis venibant, & iccirco dicebantur sub coronis venire: quia corona signum erat captiuorum venalium.

Est autem & alia rationis huius opinio, cur dici solitum sit captiuos sub corona venundari: eo quod milites, custodiæ causa, captiuorum, venalium greges circumstarent, eaque circumstatio militum Corona appellata sit. Sed id magis verum esse, quod suprà dixi, Cato quoque in libro, quem composuit de re militari, docet. Verba sunt hæc Catonis: Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat. Hactenus Agellius. De ciuitatum Italiæ differentia siue diuisione, & iure, quæ ipsa ex belli iure nata sunt, item de Prouincijs dicemus capitibus sequentibus.

Cap. XXII.

Quid sint Coloniæ, Municipia, Præfecturæ, Fora, & quæ inter ea differentia, Item quid sit Prouincia.

COloniæ oppida fuerunt, quo populus Romanus ciues suos ad incolendum deduxit. Coloniarum duo genera fuerunt. Quædam enim ciuium Romanorum, quædam Latinæ Coloniæ erant. Coloniæ Romanæ, siue ciuium Romanorum fuerunt, quæ donatæ sunt iure Quiritium, hoc est, quæ ius priuatum ciuium Romanorum habuerunt, quod consistebat in iure priuatæ libertatis, connubiorum, iure patrio, iure legitimi dominij, vt hæreditatis, mancipij, & nexus vsucapionis, & reliquorum, item in iure testamentorum & tutelarum. Iura verò publica ciuitatis Romanæ non habebant. Quare qui eo adscripti Coloni erant, nomine quidem erant ciues Romani, re verò Coloni.

Latinæ Coloniæ erant, quæ ius habebant Latij, siue Latinitatis, quod in eo consistebat, vt suffragiorum potestatem, Magistratu permittente, haberent: & si in Latina ciuitate aut Latijs iure donata Magistratum gessissent ciues Romani vt fierent. Velleius Patercul. lib. 1. alia duo Coloniarũ genera constituit, vnum earũ, quæ Senatus iussu deductæ sint, & de quibus iam diximus, quod ipsæ fuerint, aut Romanæ

aut Latinæ: alterum earum, quæ militares dicebantur, quæque iccirco deduci solebant, vt veterani milites præliorum diuturnitate fessi præmium aliquod aliquando caperent suorum laborum.

Municipium oppidum erat iure ciuium Romanorum donatum, Festus: Municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam venissent, neque ciues Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum vna cum Romanis ciuibus, præterquam de suffragio ferendo aut Magistratu capiendo, sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Arcerani, Lanuuini, Tusculani, qui post aliquot annos ciues Romani effecti sunt.

Alio modo, tum id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venit: vt Aricini, Cærites, Anagnini, &c.

Municipiorum, sicut & Coloniarum genera erant duo. Aliis enim ciuitas Romana cum suffragio, aliis sine suffragio communicata erat. Suffragium autem pro optimo iure ciuitatis veteres scriptores acceperunt: nempe, quia nec suffragium est sine tribu, & qui suffragii ius habet, ferè Magistratus etiam habet.

Primum municipum genus his verbis depinxit Agellius libro 16. capite 13 cum dixit, Municipes esse ciues Romanos ex Municipiis, suo iure, & legibus suis vtentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes, à quo munere capessendo appellatos videri, nullis alijs necessitatibus, neque vlla populi Romani lege astrictos, cum nunquam populus eorum fundus factus esset. Primos autem municipes sine suffragii iure Cærites esse factos, concessumque illis, vt ciuitatis Romanæ honorem quidem caperent: sed negotiis tamen, atque honoribus vacarent, pro sacris bello Gallico receptis, custoditisque.

Hinc Tabulas Cærites appellatas versa vice, in quas Censores referri iubebant, quos notæ causæ suffragiis priuabant. Quibus ex verbis perspicuum est genus Municipiorum neque ius Quiritium habuisse, neque alias populi Romani leges obseruasse, caruisse etiam suffragio, & negotiis, atque oneribus ciuilibus vacasse, & muneris tantum honorarij cum populo Romano fuisse participes, hoc est tantum honoris causa in ciuitatem Romanam venisse, & gradum aliquem dignitatis consecutos esse, vt & ciues Romani dicerentur, & in legione, tanquam ciues Romani, non in auxiliis, vt socij, militarent. Vnde etiam Festus: Municipes erant qui ex aliis ciuitatibus Romam venissent, quibus non licebat Magistratum capere, sed tantum muneris partem. At Seruius Silius aiebat, initio fuisse, qui ea conditione ciues Romani fuissent, vt Rempublicam semper separatim à populo Romano haberent, Cumanos videlicet, Acerranos, Atellanos qui æque ciues Romani erant, & in legione mererent, sed dignitates non capiebant. & quæ sequuntur, paulo ante à nobis citata.

Alterum genus municipum fuit quibus cum suffragij latione ciuitas est data, quod intellexit idem

A Festus, cum ait: Altero modo municipium dicitur, cum id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venerunt, vt Aricini, & Anagnini. Sicuti igitur prioris generis municipibus, quibus suffragium non dabatur, suæ leges permittebantur: ita posterioris municipes, quia suffragio ornabantur, suis legibus spoliantur, Romanis vero obstringebantur. Atque vt breuiter dicam, omnia iura hi habebant, quæ ciues Romani: domicilij iure excepto.

B Quid inter Colonias & Municipia intersit, quamuis ex iis, quæ dicta sunt, facile intelligatur, non tamen pigebit id ipsum etiam verbis Agellij libro 16. capite 13. explicare: qui cum de Municipibus dixisset eos esse ciues Romanos ex municipiis, suo iure & leg. vtentes, &c. quæ verba nos paulo ante recitauimus, subiungit tandem: Sed Coloniarum alia necessitudo est. Non enim veniunt extrinsecus in ciuitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex ciuitate quasi propagatæ sunt, & iura institutaque omnia populi C Romani, non sui arbitrii habent. Quæ tamen conditio, quum sit magis obnoxia, & minus libera, potior tamen, & præstabilior existimatur, propter amplitudinem, maiestatemque populi Romani, cuius istæ Coloniæ quasi effigies paruæ, simulacraque esse videntur & simul, quia obscura obliterataque sunt municipiorum iura, quibus vti iam per ignorantiam non queunt. Hactenus Agellius.

Inter omnes Italicas ciuitates Præfecturarum D conditio fuit, ac fortuna, durissima. Sic enim à maioribus erat traditum, vt quæ ciuitates inique ingratæve, erga populum Romanum fuissent, ac fidem datam semel, atque iterum fefellissent, vbi in potestatem, ditionemque essent adductæ, in Præfecturæ formulam referentur. Formula vero Præfecturæ non longe à Prouinciæ formula videtur abfuisse. Vt enim quotannis in Prouincias Prætores Roma mitti soliti, sic in Præfecturas Præfecti, qui eas administrarent, ac ius dicerent, vnde illæ quoque insigne E hoc Præfecturæ nomen hauserunt. De Præfecturis ita scribit Festus: Præfecturæ eæ appellabantur in Italia, in quibus & ius dicebatur & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Respublica, neque tamen Magistratus suos habebant. In quas legibus Præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent, quarum genera fuerunt ducti, alterum, in quas solebant ire præfecti, qui auctore viginti sex virum numero, populi suffragio (sic Iosephus Scaliger restituit) creati erant in hæc oppida, Capuam, Cumas, F Casilinum, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatiam: alterum in quas ibant, quos Prætor Vrbanus quotannis in quæque loca miserat legibus, vt Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Allifas, Priuernum, Anagninam, Frusinenem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliaque complura. Hactenus Festus, ex quibus manifestum fit, quænam Præfecturæ fuerint, & quod duo earum genera, quodque à Coloniis & Municipiis discernantur. Licuit tamen nonnunquam idem oppidum

pidum & Præfecturam, & municipium esse. Præfecturam quidem, quatenus eo Præfectus iurisdictionis causa mitteretur, nec in ea Magistratus ad ius dicendum crearentur, Municipium vero, quatenus iure ciuitatis, vel cum suffragio, vel sine suffragio vteretur. Quemadmodum etiam Coloniam in ciuitatem adscitam & Coloniam dictam inuenimus, quia forma Reipublicæ Colonicæ vtebatur, & municipium, quia suffragii ius Romæ ferendi erat adepta. Vnde illa profecta sunt in Antonium: Laurissimum oppidum, nunc municipium, honestissimorum quondam colonorum Suessam, fortissimorum militum sanguine repleuit.

Præter Colonias, Municipia, & Præfecturas erant etiam ciuitates fœderatæ, quas si quis volet describere, non poterit commodius, quam si dicat esse eas oppida, quæ neque Coloniæ neque Municipia, neque Præfecturæ essent. Atque hæ ciuitates aliquid ex fœdere populo Romano debebant, in cæteris liberæ erant, suamque Rempublicam, suas leges, & suos Magistratus habebant. Itaque Senatus, populique in iis oppidis, vt in liberis ciuitatibus memoriam vsurpari videmus. Caruisse autem fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ, illud argumento est, quod multos ex fœderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos legimus. Cæterum fœderatarum ciuitatum aliquanto vberior, quam aliorum oppidorum, numerus extitit. Siquidem omnia Italiæ oppida, præter Colonias, Municipia, & Præfecturas, in hunc numerum adscribenda sunt.

Occurrent etiam frequenter in veterum scriptis hæc duo vocabula, Forum & Conciliabulum, de quibus, vt rem breuiter expediam, hoc tenendum: Fora in Italia & Prouinciis loca fuisse, vbi Prætores conuentum in iuris dicundi causa habuerunt. Sic enim Nonius Marcellus: Fora loca fuerunt, in quibus ius dicebatur. Et Festus: Forum tertio modo intelligitur, cum is, qui Prouinciæ præest, forum agere dicitur, cum ciuitates vocat, & de controuersiis eorum cognoscit. Significat enim forum agere, conuentum in Prouincia iuris dicundi causam habere: Forum indicere significat locum iurisdicundi, qui conuentus dicebatur designare.

Conciliabula erant loca nundinationis, quæ Prætores in Prouinciis indicere, Seruio teste, solebant. Dicebantur autem Conciliabula, vt tradit Festus, quod eo in concilium veniretur. Sed & hæc ipsa loca nundinationis causa instituta, fora nuncupabâtur, si Festo credimus, cuius hæc sunt verba: Forum sex modis intelligitur. Primo negotiationis locus, vt Forum Flaminium. Forum Iulium, ab eorum nominibus, qui ea fora constituenda curarunt, quod etiam locis priuatis, & in viis, & in agris fieri solet, &c. Atque de varia oppidorum Italiæ differentia, eorumque iure hactenus: de Prouinciis adhuc agendum.

Prouinciæ appellantur, inquit Festus, quod populus Romanus eas prouicit, id est ante vicit. Nomen Prouinciæ tribus modis accipitur, primum pro regione quam aut armis deuictam, aut quocunque modo in potestatem adductam populus Romanus Magistratui suo administrandam subiecit: secundo pro quacunque regione, in qua bellum Romanus Imperator administraret: tertium pro quacunque publici muneris procuratione. Nos hic de prima significatione dicemus, qua Prouincia regio fuit, quæ tum vectigalia populo Romano pependit, tum Magistratui populi Romani ex fœderis lege obtemperauit, exceptis ciuitatibus iis, quæ propter merita sua, aut immunitate, aut libertate donatæ, atque in amicorum formulas relatæ essent. Cum enim vnius regionis populi ac ciuitates non eodem modo se aduersus populum Romanum gessissent, omnes, propterea neque eodem omnes pacto tractæ sunt, verum pro suis cuiusque meritis leges acceperunt. Quo factum est, vt aliæ ciuitates vectigales, aliæ immunes relictæ, aliæ seruitute, aliæ libertate affectæ sunt. Vectigales dictæ, quibus vectigal aliquod impositum est: immunes, quibus nullum. Seruitute affectæ, quas Magistratui Romano parêre voluerunt: libertate, quas Magistratus Romani iurisdictione soluerunt. Vectigal porro ipsum aut certum fuit, aut incertum. Certum, definita fere stipendij summa, & hoc tributum, siue stipendium, & qui hoc pependerunt, tributarij, siue stipendiarij nominati sunt, incertum quod portubus rebusque venalibus pascuis, agrisque constitutum est, quod portorium, scriptura, & decuma dictum est. Tributum autem duplex fuit, vnum pecuniæ ordinarium, quod in caput, atque in solum impositum, quotannis exigebatur: alterum extraordinarium, quod aut ex lege, aut Senatusconsulto pro vsu prouinciæ aliquando imperabatur, veluti cum naues, nautas, milites, ac sumptum in eos dare Prouinciæ iubebantur. Portorium autem fuit vectigal, quod ex importatione & exportatione rerum venalium capiebatur: Scriptura, quod ex pactione pascuorum publicorum. Decuma, quod ex agris, qui frumenti decumam, siue quamuis aliam partem darent. Frumenti vero, quod ex Prouincijs extrahebatur, tria genera extiterunt: decumanum emptum, & æstimatum. Decumanum erat decuma, quam quisque arator sine pretio dare cogebatur: quæ summa pro copia, inopia ve frumenti in singulos annos erat incerta, eaque aut Romæ à Censoribus, aut in Prouincia à Magistratu Romano vendebatur Publicanis, qui ex eo Decumani dicebantur, vt pro ea certam pecuniam populo Romano repræsentarent. Emptum, summa altera, quam aratores vendere, accepto ex Senatusconsulto pretio, cogebantur quod frumentum Romam ad alendum populum à Magistratu Romano mittebatur. Æstimatum summum alia, quam æstimabat Magistratus in cellam suam, in vsum familiæ suæ, cum interdum pro frumento pecuniam acciperet. Quinetiam, emptum duplex fuit, vnum decumanum quod ex alteris item decumis prætio persoluto aliquando accipiebatur: alterum imperatum, quod præter duas decumas æqualiter omnibus ciuitatibus, pretio item soluto imperabatur,

quemadmodum perspicue ex frumentaria cognosci- A tur. Nam fuisse etiam quoddam, quod honorarium diceretur, Cicero in Pisonē ostendit, cùm dixit: Qui modus tibi fuit frumenti æstimati, qui honorarij? siquidem potest vi, & metu extortum honorariū nominari. Seruitus autem, quam dixi, ciuitatum, tota in eo posita fuit, vt legibus & Magistratibus Romanis obtemperarent. Qua de causa in singulis Prouincijs diuersæ diœceses, siue diuersi conuentus ac diuersa fora constituebantur, eisq; suæ cuiq; ciuitates attribuebantur, quæ eò iuris à Magistratu Romano B poscendi causa conuenirent.

Vt autem earum ciuitatum, quæ seruitute oppressę sunt, stipendiariæ propriè dictæ, quæ aliquid populo Romano pependerunt: immunes, quæ nihil: sic earum quæ libertate donatæ sunt, fœderatæ præcipuè appellatæ, quæ aliquid ex fœdere debuerunt: liberæ, quæ omnino nihil. Huius autem totius beneficij, atq; honoris arbitrium ab initio penes Senatum fuit vniuersum. Is enim acceptis ab Imperatore de superatis hostibus, & regione in potestatem adducta C literis, secum de mulcta, ac præmijs eorum, qui victi essent, consultauit, ac quid sibi fieri placeret, Imperatorem admonuit, decem, aut quinque legatis Senatoribus ad eum missis, vt ex eorum sentētia de hostibus & eorum regione statueret. Quibus mandatis acceptis, Imperator aut ex certa Senatus, si ita præscriptum fuerat, voluntate, aut de communi decem Legatorum sententia, victis gentibus aut ignouit, aut in Prouinciæ formam redegit. Ignouisse dictus est, cùm liberos reliquit, ac suis vti legibus suosq; creare D more patrio Magistratus permisit: in Prouinciæ formam redigere, cum ademptis, aut immutatis legibus eos omnino Magistratui Romano quotannis ab Vrbe mittendo subiecit, ac vectigalia, conuentusq; constituit. Quo in genere illud humanitatis adhibuit, vt non omnes eiusdem Prouinciæ ciuitates eodem modo tractaret, verùm pro cuiusque meritis, aut maioribus, aut minoribus commodis ac detrimentis afficeret. Quæ verò cùm de vniuersa regione, tum de singulis ciuitatibus, populisq; constituta E erant, ea in cōcione silentio ante per præconem facto Imperator ferè præconi pronuncianda mandabat, ac postremo Romam relicto aliquo Præfecto Prouinciæ decedebat. Hæc in genere de Prouincijs, & quo modo eæ confectæ sint. De differentijs, atque administratione earum & suprà diximus, & paulò pòst quædam repetemus.

Cap. XXIII.

De ratione deducendarum Coloniarum.

F QVomodo Coloniæ fuerint deductæ, explicauimus suprà, cùm de Triumuiris, Quinqueuiris, Septemuiris, &c. earum deducendarum ageremus. Quid vero impedit, ea hoc loco ijsdem pene verbis, quæ ex Caroli Sigonij doctissimis Cōmentarijs tum descripsimus, repetere, quædam etiam, quæ omissa ibi sunt, addere. Causæ cur Coloniæ deducerētur, sex potissimùm fuerunt: vna, vt priores populi qui eum locū, in quem Colonia deducebatur, inhabitarant, coërcerentur: altera, vt hostium incursiones reprimerentur: tertia, vt stirps Romana augeretur: quarta, vt plebs vrbana exhauriretur: quinta, vt seditiones Romanæ à plebe motæ sedarentur: sexta, vt præmijs milites veterani afficerentur. Quacunq; igitur de causa deducerentur, Senatusconsulto opus fuit, aut rogatione aliqua populari, quorum vtrumque vno legis nomine comprehenditur, quæ lex Agraria appellata est. Hæc & agrum definiuit, qui esset diuidendus, & quibus, ac quàm multis hominibus, & perquos, & quomodo, & quibus limitibus esset diuidendus, præscripsit. Cùm itaq; de Colonia deducenda ad Senatum aut populum relatum esset, tum ij, qui agri cupiditate tenebantur, nomina in Coloniam dabant. Quòd si aut plures, aut pauciores, quā lege præscriptum erat, nomina in Coloniam essent professi, tum ad sortem confugiebant, vt ex omnibus educerentur, qui agro accepto exirent. Numerus autē Colonorum pro agri amplitudine in quem deducebantur, scribebatur, quo factum est, vt modò bina, modò terna, modo quaterna millia, atq; ampliùs scriberentur. Deducebantur autem à Triumuiris, vel Quinqueuiris, vel Decemuiris, vel Vigintiuiris, vel Septemuiris, qui ob hoc creati erant, vt lib. 6. diximus, sub vexillo, quasi exercitus aliquis. Dux autem deductionis aliquis è Curatoribus agrarijs erat. Signa cohortiū quæ fuerint, ex antiquis nummis cognoscitur. Vbi verò Colonos in agris, quo deducendi erāt, collocarunt, tum aratro vrbem, & agrum circumscribebant, quo facto, agri diuisionem, ac suæ cuiq; partis assignationem aggrediebantur. Quæ omnia pluribus explicat, & veterum scriptorū testimonijs probat Carolus Sigonius libr. 2. de Antiquo iure Italiæ, c. 2. ex quo hæc sumus mutuati.

Cap. XXIV.

De Republica Coloniarum, Municipiorum, Præfecturarum, & Prouinciarum.

POteram hinc ad alia transire, nisi mihi Rerumpublicarum, quæ in Colonijs, Municipijs, Præfecturis, &c. fuerunt, descriptio videretur maximopere esse necessaria: quam, ne in his libris desideraretur, hoc loco inserere volui, quod vt beneuolus lector benignè interpretetur, & boni meum studium consulat, vehementer etiam atq; etiam rogo. Desumemus autem & harum rerum explicationem ex doctissimi Sigonij Commentarijs, qui libr. 2. de Antiquo Iure Italiæ, ista omnia luculenter & eruditè exponit. Ac de Colonijs primùm.

Colo-

Coloniarum Respublica in legibus, & legum cu- A
ratoribus posita est. Leges vel à populo Romano acceperunt, vel ipsæ sibi per Senatum, aut populum condiderunt: Legum curatores aut Magistratus, aut Sacerdotes fuerunt: humanarum illi, hi diuinarum. Leges autem suas quæque Colonia habuit præcipuas, à Romanis quidem legibus separatas, sed tamen à Romanis Triumuiris, qui Coloniam deduxerant, datas. Et præter eas, alias à Coloniæ concilio, hoc est, Senatu populoque suo latas. Senatores in Colonijs, vt etiam in Municipijs Decuriones voca- B
bantur, eam ob causam, quòd Pomponio IC. auctore, decima pars eorum, qui deducerentur, publici consilij gratia sit solita conscribi. Quorum numerus an in omnibus Colonijs idem fuerit, certò sciri non potest. Hoc quidem ex Plinio Iuniore satis constat, in ijs legendis non aliter, atque in Senatore Romano, obseruatum esse censum, qui fuerit centum millium. Magistratus Coloniarum præcipui erant Duumuiri, Censores, Ædiles, & Quæstores. Duumuiratus Magistratus erat annuus, propemodum po- C
testate Consulari, aut certe Prætoriæ apud Romanos æqualis: quorum nomina in antiquis lapidibus, & numismatibus extant. Imo & iterati Duumuiratus, vt apud Romanos consulatus, notæ. Quos tamen in aliquot Colonjs, quarum memoria ad nostram vsq; ætatem propagata est, Triumuiros quoque fuisse in Colonia Auximate, & Signina, ex lapidibus veterum constat, eosq; I. D. hoc est Iuris dicundi causa cognomentum ex officio habuisse, probabile est. Censores etiam in Colonijs fuisse, inque ijs censum egisse per- D
inde atq; Romani Censores Romæ, ex Liuio: vt itidē Ædiles & Questores ex marmoribus antiquis cōstat. Et hos Magistratus in Colonijs prætexta vsos fuisse idem auctor prodit.

Sacerdotes porrò, vt Augures & Pontifices in Colonijs cooptatos, Ciceronis Agraria testatur. An verò certus numerus Sacerdotum fuerit, an verò pro Coloniæ magnitudine variauerit, parum explorata apud antiquos memoria est. Fuêre & Præfecti in Colonijs, & Præfecti Iuri dicundo: vti tum numismati- E
bus antiquis, tum ex antiquo Fastorū Municipalium fragmento, quod Hubertus Goltzius Augusto suo attexuit, constat. Præter eos, quos modo recensuimus, Magistratus, etiam Patroni Coloniarum fuerunt: ita Bononienses in Antoniorum clientela fuisse prodit Suetonius, vt Puteolanos in Cassiorum, Cicero testatur, & eorumdem varia amplaque in veteribus marmoribus mentio extat.

MVNICIPIORVM Respublica quæ fuerit, difficile est dicere. Vniuersum autem genus temperatum F
est ex omnibus prope Rebuspublicis, & pene Romanæ simile videtur fuisse. Ordines in Municipijs, quēadmodum Romæ fuerunt tres, Decuriones, Equites, & plebs. Consilia publica duo, Senatus, & populi. Magistratus, Dictator, Duumuiri, Quatuoruiri, Censores, Ædiles, & Quæstores. Sacerdotes, Flamines Municipiorum. Decuriones iidem erant, qui Romæ Senatores, in quibus legendis summam curam adhibitā fuisse, vel solus Cicero docet in Epistola quadam ad Leptam libr. 6. vbi scribit, eos qui præconium facerent, vetari esse in Decurionibus: qui fecissent, non vetari. Ex Decurionum autem ordine Decemuiri legebantur, qui vt scriptum est apud Hermogenianum, tributorum exactioni ita præerant, vt si quid detrimenta fiscus mortuorum causa contraheret, ipsi suis sumptibus resarcirent. De Magistratibus res manifesta est: scribit enim Spartianus, Imperatorem Hadrianum per Latina oppida, Dictatorem, & Ædilem, & Duumuirum fuisse. Quatuoruiratus & Duumuiratus annus Magistratus erat, Ædiles, & Quæstores ijdem in municipiis erant qui in Coloniis, Atque his quidem Magistratibus, vt in Coloniis, item in municipiis vti prætextis permissum, inquit Valerius aduersus Catonem differens de lege Oppia abroganda apud Liuium, Equitum Romanorum celeberrimum ordinem in municipiis fuisse, ex Cicerone patet, qui in Cluentiana equitem Romanum quendam in municipio suo nobilem cōmemorauit. Iam populi siue plebis summum ius erat in legibus ferendis, & Magistratibus municipalibus creandis, cuius rei apud Ciceronem in libris de Legibus, in oratione pro Cluentio, & in Epistolis testimonia aliquot extant. Ergo cum corpus quoddā esset municipalis Reipublicæ, etiam vnde aleretur, & sumptus in Republica necessarii sustinerentur vectigali publico opus fuit cuiusmodi Municipes Attellanos & Arpinates habuisse, Cicero in epistola ad Cluuium, item ad Brutum meminit.

In PRÆFECTVRIS etiam tres ordines fuerunt, summus, medius, & infimus. Summus ordo cōuentus dicebatur, medius Equitum erat, tertius populi siue plebis. Magistratus erant duplices. Alij enim Roma eo mittebantur, alij è Præfectura creabantur. Roma mittebantur, qui ius dicturi essent, quos Præfectos appellârunt: creabantur, qui publicæ curationi alicui præessent, vt Ædiles, & Quæstores. Ac Præfectos quidem Festus Quatuoruiros, aut Sexuiros dictos tradit. Qui fortasse ij sunt, qui à Cicerone libro tertio de Natura Deorum dicuntur Sexprimi: an potius hi Sexprimi Præfecturis, Decemprimi Municipalibus respondebant. Ædilem autem ad publica vrbis loca sarta tecta tuenda & Quæstorem ad pecuniam Præfecturæ publicam curandam, in Præfecturis esse creatum, verosimile est.

FOEDERATARVM CIVITATVM Respublica legibus & Magistratibus consistebat. Quales vero leges, qualesque Magistratus singulæ ciuitates fœderatæ habuerint, incertum est. Aliarum tamen alias leges, aliosque Magistratus, pro rerum, ac temporum ratione, & cuiusque Reipulicæ genere fuisse, non est difficile intelligere. Nam Tusculi Dictator, & Consul, antequam Tusculani in ciuitatem reciperentur, fuisse traditur. Narrat etiam Liuius Capuæ antequam deficeret, summum Magistratum Mediasturicum (pro quo tamen Iustus Lipsius in Epistolicis Quæstionibus libro primo, epistola decima, Medixtuthicus legit) fuisse: alio que loco Prætorem Capuæ Marium Blosium profitetur. Idem alibi etiam Prænestinum Prætorem, quo nomine for-

tasse in bello Præfectum appellârunt, commemorat. Habuisse easdem & Censores, & Ædiles, atq; Quæstores, ex Liuio, & Strabone intelligitur. Cauerunt autem fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ. Quare multos ex fœderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos passim legimus.

De Foris & Conciliabulis quid præter superiora dicam, non habeo.

PROVINCIIS primum præpositi sunt Prætores, qui & ius Prouincialibus dicerent, & si res cogeret, bellum administrarent. Itaq; Prætorum numerus ob id creuit, quia Prouinciarum numerus creuit. Cum enim iam tum duo Prætores essent, vnus, qui inter ciues, alter, qui inter ciues & peregrinos, ius diceret, ac prouinciæ duæ essent, Sicilia atque Sardinia institutæ: visum est faciendum, vt Prætores alij in eas duo adijcerentur. Inde duabus ad Imperium adiunctis Hispanijs, totidē alij accesserunt, qui quaterni quaternas in singulos annos Prouincias gubernarent. Quoniam verò in ipsis Prouincijs sæpe tumultus ac bella grauiora excitabantur, quæ bella iam inde ab initio geri per Consules erant solita, hinc etiam Prouinciæ Consulibus ordine sunt commissæ. Quare duo potissimum ordinarij fuerunt Prouinciarum rectores: Prætores: qui in Prætura: & Consules, qui grauiore vrgente bello, in Consulatu Prouincijs præfuerunt. Qui si prorogato post Præturam aut Consulatum imperio, in Prouincijs remansissent, Proprætores sunt, ac Proconsules appellati. Post annum verò Vrbis 10 c. noua Prouinciarum est ordinatio instituta, ita vt Prætores ex Prætura, quam in Vrbe gesserant, Consules ex Consulatu in prouincias mitterentur, qui & ipsi Proprætores, & Proconsules dicebantur. Hi verò Quæstores sibi adiunctos habebant, & alios Magistratus militares. Sub Imperatorib. Prouinciæ ita ordinabantur, vt aliæ essent populi, quas Proconsules à populo vel potius à Senatu missi: aliæ Imperatorum, quas Proprætores ab Imperatoribus designati administrabant: de quibus Magistratibus omnibus, & ratione administrandi prouincias, satis superq; diximus libro septimo. Iam ad militiam reuertamur, atq; videbimus qua ratione in milites obedientiam detrectantes, aut parum strenue rem gerentes sit animaduersum.

Cap. XXV.

De animaduersione Romanorum in milites obedientiam detrectantes, aut delinquentes.

NOn in hostes tantum, sed & in proprios milites Romani grauiter animaduertebant: quinetiam in cohortes, & legiones, si quid deliquissent, exemplo ad disciplinam conseruandā maxime necessario: quæ animaduersiones duplices erant, pro cuiusq; delicti ratione, aliæ scilicet leniores, aliæ verò acerbiores. Non enim, vt in Vrbe lex Porcia ciues Romanos à Magistratuum virgis & securibus: sic etiam in castris vindicauit. Aliam enim disciplinam militarem esse voluerunt, aliam vrbanam: itemq; alium ad parandum terrorem exercitui, alium populo esse propositum: siquidem ab Imperatoris Imperio nulla erat prouocatio. Lenis autē animaduersio fuit, quæ ignominiose tantùm iussit: vt ignominiose dimitti stipendio legitimo spoliari, hastā dare tendendi locum mutare extra oppidum hibernare, cibum stantem capere, fossam fodere, discinctum destitui, hordeo pasci, sanguinem mitti. Grauior, quæ detrimentum intulit, vt virgis cædi, venire, fuste, & securi percuti, decimari, in crucem tolli, quarum omnium exempla quàm maximè idonea referemus. De ignominiosa dimissione exemplū est apud Hircium bello Africo: Cæsar de suggestu conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibusque, C. Auiene, inquit, quod in Italia milites populi Romani contra Rempublicam instigasti, rapinasq; per municipia fecisti, ignominiæ causa ab exercitu meo te remoueo. De fraudatione stipendij satis notum est. Hinc enim ære diruti appellabantur, teste Nonio, milites, quibus propter ignominiam stipendium, id est, merces menstrualis, aut annua, quæ esset in nummis æris, subtrahebatur. Vnde Varro de vita populi Romani: Stipendiū appellabatur, quod æs militi semestre, aut annuum dabatur, cui datum non sit propter ignominiam, ære dirutus esset. Et Liuius libro 40. Causa ignominiæ, vti semestre stipēdium in eum annum esset ei legioni decretum. Aere dirutum autem militem ab antiquis dictum tradit Festus, cui stipendiū ignominiæ causa non erat datum, quod æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. Et idem alio loco: Resignatum æs dicitur militi, cùm ob delictum aliquod iussu Tribuni militum, ne stipendium ei detur, in tabulas refertur. De hasta danda idem Festus in hunc modum. Censio hastaria dicebatur, cùm militi multæ nomine ob delictum militare indicebatur, quòd hastas daret. De mutando tentorij loco narrat Polybius libro sexto quos ignominia afficere voluerint, eos extra castra tendere iussos. Vnde apud Liuium lib. 25. Cannēses milites queruntur ita: Nunc deteriore conditione sumus, quam apud Patres nostros fuerunt captiui, quippe illis arma tantum atq; ordo militandi, locusq; in quo tenderent in castris, est mutatus, quæ tamen semel nauata Reipublicæ opera, & vno felici prælio recuperârunt. De hibernis Liuius lib. 26. Additum vtrorumque ignominiæ, ne in oppidis hibernarent, neve hyberna propius vllam vrbem decem millibus passuum ædificarent. De cibo idem Liuius libro 24. Nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores secessionem paulò ante fecerunt, referri ad me iubebo: citatosque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quàm stantes cibum, potumq;, quoad stipendia facient, capturos esse. De fodiendo auctor est Plutarchus in Lucullo, antiquum militaris ignominiæ genus fuisse, vt tunicis interioribus solutis, fossam fodere inspectante reliquo exercitu cogerentur. De reliquis Liuius lib. 27. Cohortibus quæ

signa amiserant, hordeum dari iussit, Centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladijs discinctos destituit. Hordeum item pro tritico ignominiæ causa datum narrat Polybius. De discingēdis militibus, quo adimebatur ijs militare cingulum, Suetonius in Augusto capite 24. Frontinus libro 4. Stratagematum capite 1. & Barnabas Brissonius libro 2. Selectarum ex iure ciuili antiquitatū capite septimo. De mittendo autem sanguine sic Agellius lib 10. c. 8. Fuit hæc quoq; antiquitus militaris animaduersio, iubere ignominiæ causa militi venam solui, & sanguinem dimitti. Cuius rei ratio in literis veteribus, quas equidem inuenire potui, non extat. Sed opinor hoc factum primitus in militib. stupentis animi, atq; à naturali habitu declinantis, vt non tam pœna, quàm medicina videretur. Postea tamen ob pleraq; alia delicta idem factitatum esse credo per consuetudinem, quasi minus sani viderentur omnes, qui delinquerent. Quocirca scriptū est etiam apud Frontinum, M. Catonem memoriæ prodidisse, in furto deprehensis inter commilitones dextras esse præcisas: aut si lentius animaduerte voluissent, Principi sanguinem missum. M. Antonius Muretus lib. 13. Variarum lectionum cap. 20. aliam huius moris causam affert: cùm ait putare se, icirco id factum esse, vt sanguinem, quem cum gloria fundere pro patria noluissent, eum cum ignominia amitterent.

De grauioribus animaduersionibus hæc erunt documento. Liuius de Scipione disciplinam militarē ad Numantiam corrigente: Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, viribus: si extraneus, fustibus cæcidit, & alibi: Pub. Nasica & D. Bruto consulibus, delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. Nam Caius Matienus accusatus est apud Tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusq; sub furca diu virgis cæsus est, & sestercio nummo venijt. Et Cicero tertia Philippica. Si Consul ille: fustuariū meruerunt legiones, quæ Consulem reliquerunt. Fuste autem cædebantur, auctore Polybio libro 6. hoc pacto: Accepto fuste Tribunus vix tantùm attingebat damnatum, quod vbi factum erat, omnes, qui in castris erant, cædentes fustibus, plerosque in ipsis castris conficiebant, ac si qui euasissent, ne sic quidem seruari poterant. Quippe quibus neq; in patriam redire liceret, neq; à propinquis domum recipi possent. Hæc pœna infligebatur custodibus, siue vigilib. in militia, qui tesseras non reddidissent, aut dormiuissent, aut locum vigiliæ deseruissent: item tergiductoribus, & Præfectis alæ, qui negligenter vigilias curassent, aut tesseras non propagassent. Fuste etiam cædebatur, qui furto sustulisset quippiam è castris, necnon qui falsum testimonium dedisset: & si quis flore ætatis abutens deprehensus esset. Adhæc, qui ter ob idem crimen multatus esset. In hæc tanquā crimina animaduertebant. Probro autem ducunt, inquit Polybius, ignauiæ adscribentes militi delicta huiusmodi, si qui strenuè se gessisse falso retulerint ad Tribunos honoris causa adipiscendi: itidē, si qui in Præsidio depositi, perculsi metu datum ipsis locum deseruerint, similiter si quis telū aliquod ob metum abiecerit, in ipso conflictu: proinde nonnulli in præsidijs manifestè perituri, multiplici manu circumuēti, locum semel datum destruere nolunt, pœnam metuentes delicto competentem. Alij in ipso periculo excusso clypeo, aut ense, aut alio quopiam eiusmodi telo, temerè irruūt in hostes: aut in potestate habituros se sperātes quæ perdiderint: aut aliquid perpessos manifestum opprobrium deuitaturos, conuiciaq; suorum. Quod si aliquando hæc eadem circa plures fieri contigerit, & signa aliqua cunctim persuasione ducta locum deseruerint, omnes fuste cædere aut interficere non approbant, sed rei solutionem inueniunt vtilem pariter, terribilemque. Quippe conuocato exercitu, Tribunus productos in medium desertores accusat, inuehiturque acerbè: deniq; quinque aut octo, interdum etiam viginti, atq; in totum habita ratione multitudinis, vt decima ad summum existat pars delinquentium, hos ex omnibus illis qui timidè se gesserint, sorte eximit, & fuste cædit, vt supra dictum est, nulla deprecatione admissa, reliquos, hordeo eis pro tritico demenso extra vallum munimentaq; tendere iubet. Ergo periculo ac sortis formidine æquè omnibus imminente, quandoquidem casus in incerto sit, exemplo autem dati hordei ad omneis pertinente, id quod est receptum consuetudine, facit insuper ad terrorem, correctionemq; delictorum. Hactenus Polybius.

Antiquissimum decimationis exemplū extat apud Liuium, ab Appio Claudio Consule, ferocissimi ingenij viro, incertum, an primum editum, non multis post reges exactos annis. Verba Liuij libro 2. sunt hæc: Appius Claudius Consul aduocata concione inuectus haud falso in proditorem exercitum militaris displinæ, desertorem signorum, vbi signa, vbi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc Centuriones, duplicariosque, reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit, cætera multitudo, decimus quisque ad supplicium lecti. Rationem autem huius exequendi imperij præter Polybium cuius verba ex libro 6. modo recitauimus, etiam Liuius exponit, vbi de Scipione pœnas de seditioso exercitu apud Sucronem repetente ita scribit: Præconis audita vox citantis nomina damnatorū in Consilio, nudi in medium protrahebantur, & simul omnis apparatus supplicij expromebatur, deligati ad palū, virgisq; cæsi, & securi percussi. Cur autem decimatio instituta sit, rationē reddit Cicero elegātissime pro Cluentio: Statuerunt, inquit ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum, vimque pertimuit, potest idem posteà & ciuis vtilis: quare ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis & supplicij metus est à maioribus constitutus. Ne autem nimium multi pœnam capitis subirent, icirco illa sortitio comparata est. De Cruce Liuius

libro

libro 30. De perfugis grauius, quā de fugitiuis con- A ſultum. Nominis Latini, qui erant, ſecuri percuſſi, Romani in crucem ſublati ſunt. Atque hæc quidem militarium animaduerſionum genera ſunt, quæ vſque ad extrema etiam penetraſſe Reipublicæ tempora, ſatis idoneus teſtis eſt Suetonius, cum inquit de Auguſto: Cohortes, ſi quæ ceſſiſſent loco, decimatas hordeo pauit, Centuriones ſtatione deſerta itidem, vt manipulares, capitali animaduerſione puniuit, pro cætero delictorum genere variis ignominiis affecit, vt ſtare per totum diem iuberet ante Prætori- B um, interdum tunicatos, diſcinctoſque, nonnunquam cum decempedis, vel etiam ceſpitem portantes. Tantum Suetonius.

Atque hæc omnia ad hunc fere modum collegit Carolus Sigonius libro primo, de Antiquo iure ciuium Romanorum, capite 15. ex quo nos ea deſcripſimus. Pleraque etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro ſecundo Genialium dierum, capite decimo tertio.

C

Cap. XXVI.

De præmiis eorum, qui ſtrenue rem geſſerant.

VT contumacibus, & negligenter officium facientibus pœnæ, ſic ſtrenuis & impigre operam ſuam Reipublicæ commodantibus præmia propoſi- D ta erant, qualia ſunt munera militaria, cohortis Prætoriæ communio, ſtipendium, præda, & dona Imperatoria. Munera militaria erant Centurionatus, Præfecturæ, Decurionatus, Optionatus, &c. de quibus Cato in oratione quam habuit apud Equites: Maiores ſeorſum, atque diuerſum precium parauere bonis, atque ſtrenuis decurionatus, optionatus, haſtas donaticas, alioſque honores. Cohors Prætoria nemini ciui Romano permittebatur, ex qua, qui fuiſſet, in beneficiis ab Imperatore ad ærarium defereba- E tur. Stipendium autem pro meritis ipſorum nonnunquam augebatur nonnunquam minuebatur: quod quale fuerit, & quando militibus dari cœptum, cum prius Romani ciues ſuis quique ſumptibus militarent, paulo ante ex Iuſti Lipſii viri clariſſimi Electorum libro docuimus. Præda ex hoſtibus capta, partim ab Imperatore in publicum referebatur, partim militibus donabatur. Quinetiam ſæpenumero euenit, vt Imperatoribus ipſis ob eam aut maligne diuiſam, aut alio modo interceptam, dies ad populum di- F ceretur. Dona militaria erant, quæ militibus ſingulis virtutis ergo ab Imperatore triumphaturo dabantur, vt coronæ, quarum multa erant genera, ciuicæ, murales, obſidionales, caſtrenſes, aureæ, roſtratæ: vt torques, armillæ, haſtæ puræ, phaleræ, cornicula, & cætera generis eiuſmodi. Erant etiam, quæ vniuerſis, vt pecunia. De coronis dicemus capite ſequenti.

Memorabile eſt, quod ex veteribus Annalibus refert Agellius lib. 2. cap. 11. de L. Sicinio Dentato, qui vixit ante Decemuiros. Sic enim ſcribit: L. Sicinius Dentatus pugnaſſe in hoſtem dicitur centum & viginti præliis, cicatricem auerſam nullam, aduerſas quinque, & quadraginta tuliſſe. Coronis eſſe donatum aureis octo, obſidionali vna, muralibus tribus ciuibus quatuordecim, torquibus tribus, & octoginta, armillis plus centum ſexaginta, haſtis duodeuiginti: Phaleris item donatus eſt quinquies, viciesque. Hactenus Agellius. Apud Liuium etiam ſcriptum eſt, L. Papirium Conſulem equites omnes ob egregiam in bello operam donaſſe corniculis, armilliſque argenteis: & bello Perſico, Sp. Liguſtinus apud populum gloriatur, ſe quater & vicies virtutis cauſa ab Imperatoribus eſſe donatum, ſex ciuicas coronas accepiſſe, viginti duo ſtipendia in exercitu emerita habere. Suetonius autem de Auguſto refert, eum dona militaria aliquanto facilius phaleras, & torques, quicquid auro, argentoque conſtaret, quam vallares & murales coronas, quæ honore præcellerent, dediſſe has quam parciſſime, & ſine ambitione, & ſæpe etiam caligatis tribuiſſe. M. Agrippam in Sicilia poſt naualem victoriam cœruleo vexillo donaſſe. Cæterum, antequam ab hoc loco abeamus, vt & ipſa militarium donorum vocabula intelligantur, explicanda paucis ſunt.

Armillas, inquit Feſtus, ex auro, quas viri militares ab Imperatoribus donati gerunt, dictas eſſe exiſtimant, quod antiqui humeros cum brachis armos vocabant, vnde arma ab his dependentia ſunt vocata.

Haſta pura eadem eſt, quæ à Catone donatica dicitur, quod Romani fortes viros ea donarent: Pura autem appellantur, quod ſine ferro eſſet, alio nomine graminea dicitur, quemadmodum Turnebus lib. Aduerſariorum 29. cap. 1. exponit.

Phaleræ videntur eſſe equorum frontalia. Sic enim Suidas in voce φάλαρα, τὰς προμετωπίδας, τοὺς ἀσπιδίσκους, τὴν κόσμησιν τὴν κατὰ τὸ μέτωπον τῶν ἵππων παρὰ δὲ Ἡροδότῳ τὰ περὶ τὰς γνάθους σκεπάσματα, i.e. Frontis ornamenta, ſcutula, id quo frons equorum exornatur. Apud Herodotum vero circa maxillas tegumenta. Quod dixit Suidas ἀσπιδίσκους, formam ornamenti ſignificauit, ſcutum imitantem, vt à naribus ad frontem inter oculos ducta illuſtris lamina dilataretur in fronte, attenuata in imo, ſimilitudine veterum ſcutorum, quæ Virgilius ideo longa, libro 8. Æneidos, nominauit. Seruius Honoratus neque frontem, neque maxillas, ſed pectus phaleris ornari ſolitum ait, & eſſe idem, quod in mulieribus monilia. Sic enim interpretatur in eo Virgilij verſu:

Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent.

Monile autem à collo præpendere, ex Feſto, & alijs conſtat. Plinius quoque ſatis plane diſtinguit à frontalibus phaleras, & ſentire cum Seruio potius, quam cum Suida, aut etiam Herodoto, videtur. Ait enim ſic libro 37. capite 12. de gemma quadam facta, quondam tantæ magnitudinis fecere, vt equis Regum in oriente frontalia, atque pro phaleris penſilia facerent, &c. Sed Agellius libro 5. capite 5. eas à monilibus diſtinguit. qua de re vide differentem Aldum

Manutium Pauli F. lib. 2. Quæsitorum per epistolam, epistola decima, vbi in hanc inclinat sententiam, vt putet quicquid equorum frontibus, maxillis, pectoribus ad speciem adderetur, communi vocabulo Phaleras esse nominatas.

De Corniculis & torquibus nihil opus est monere.

Pecuniam militibus ante triumphum ab Imperatoribus distribui consueuisse ex Liuio patet, qui lib. 28. sic scribit: Pecuniam in ærarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris, M. Liuius militibus quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum rediisset, &c. Eiusdem rei testimonia extant apud eundem Liuium, & alios plura. Atque de præmijs militaribus hactenus, de quib. etiam vide Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum, Genialium dierum lib. 4. cap. 18. & Carolum Sigonium lib. 1 de Antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 15. ex quo hæc fere descripsi.

Cap. XXVII.

De coronis militaribus, earumque generibus.

DE præmijs quę distributa ijs fuerunt, qui strenue rem gessissent, superiori capite diximus. Inter ea vero etiam coronæ fuerunt, de quibus hoc capite agemus.

Agellius scribit, Militares coronas multifarias fuisse, præcipuas autem & nobilissimas esse triumphalem, obsidionalem, ciuicam, muralem, castrensem, naualem.

Triumphales, inquit, coronæ sunt aureæ, quæ Imperatoribus ob honorem triumphi mittuntur. Id vulgo dicitur aurum coronarium. Hæ antiquitus è lauro erant, post fieri ex auro cœptæ.

Obsidionalis est, quam ij, qui liberati sunt obsidione, dant ei Duci, qui liberauit. Ea corona graminea est: obseruarique solitum, vt fieret è gramine, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant, qui obsidebantur. Plinius lib. 22. cap. 3. & 4. obsidionalem omnibus alijs, gemmatis, & aureis, vallaribus, muralibus, rostratis, ciuicis, & triumphalibus præfert, quippe cum reliquas aut Imperatores militibus aut ipsi milites militibus dent: hanc vero miles det Imperatori. Eam dicit vocari obsidionalem, liberatis obsidione, abominandoque exitio totis castris. Eandem etiam dicit datam fuisse è viridi gramine, decerpto inde vbi obsessos seruasset aliquis. Namque summum apud antiquos signum victoriæ erat herbam porrigere victos, hoc est, terra & altrice ipsa humo, & humatione etiam cedere. Talem accepit L. Sicinius Dentatus, & Decius, & Quintus Fabius Maximus, &c. Eadem de Obsidionali, Festus.

Ciuica corona appellatur, inquit Agellius, quam ciuis ciui, à quo seruatus est prælio, testem vitæ, salutisque perceptæ dat. Ea fit è fronde querna: quoniam cibus, victusque antiquissimus quercus capi solitus sit. Fit etiam ex ilice, quod genus superiori proximum est, sicuti scriptum est in quadam Comœdia Cæcilij.

Aduehuntur (inquit) cum iligna corona, & chlamyde, Dij nostram fidem. Masurius autem Sabinius in 11. librorum memorabilium, ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore, & hostem occiderat, neque locum in ea pugna reliquerat: aliter ius ciuicæ coronæ negat concessum. Tiberium tamen Cæsarem consultum, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in prælio seruasset, & hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnarat, non retinuisset, eoque loco hostes potiti essent: rescripsisse dicit, eum quoque ciuica dignum videri: quod appareret, è tam iniquo loco ciuem ab eo seruatum, vt etiam à fortiter pugnantibus retineri non quiuerit. Hac corona ciuica L. Gellius vir Censorius in Senatu Ciceronem Consulem donari à Republica censuit, quod eius opera esset atrocissima illa Catilinæ coniuratio detecta, vindicataque. Plinius lib. 16. cap. 4. ciuicam coronam & murali & vallari, aureæque, & rostratæ præponit, & ait, eam primo ilignam fuisse, postea magis placuisse ex Esculo Ioui sacra, variatumque & hoc cum quercu esse, ac datam vbiq; quæ fuerat, custodito tamen honore glandis. Deinde addit leges de corona ciuica, quibus ea dari debeat: Quique, inquit, patriæ muros primus scandens, audentem irrumpere occidit. Quique ciuem maluit seruare, quam hostem occidere. Vtque eum locum in quo sit actum, obtineret hostis eo die, Vtique seruatus fateatur, alias testes nihil prosunt. Vt ciuis fuerit. Auxilijs, quamuis Rege seruato, decus id non dant. Nec crescit honos idem Imperatore conseruatore, quoniam conditores in quocunque ciuem summum esse voluerunt. Accepta licet vti perpetuo. Ludos ineunti semper assurgi etiam à Senatu in more est. Sedendi ius in proximo Senatui. Vacatio munerum omnium ipsi, patrique & auo paterno. Quatuordecim eas accepit Sicinius Dentatus, &c. Et paulo post subiicit: O mores æternos, qui tanta opera, honore solo donauerunt. Et cum reliquas coronas auro commendarent, salutem ciues ij in precio esse voluerunt: clara professione, seruari quidem hominem nefas esse lucri causa. Hactenus Plinius.

Muralis est corona, qua donatur ab Imperatore, qui primus murum subicit, inque oppidum hostium per vim ascendit. Iccirco quasi muri pinnis decorata est.

Castrensis est corona, qua donat eum Imperator qui primus hostium castra pugnans introiuit. Ea corona insigne valli habet, vnde vallaris dicitur.

Naualis est, qua donari solet maritimo prælio, qui primus in hostium nauem vi armatus transiliuit. Ea quasi nauium rostris insignita est. Et muralis autem, Castrensis & Naualis fieri ex auro solent. De Nauali corona postea erit dicendum. Harum coronarum icones in veteribus nummis conspiciuntur.

Cap. XXVIII.

De præmijs Imperatorum, supplicatione, triumphis, & ouatione.

DE præmijs, quibus milites ob egregia facinora ornati fuerunt hactenus diximus: sequitur, vt de ijs etiam, quæ Imperatoribus proposita fuerunt, agamus. Qui ergo imperium recte ac feliciter administrarunt, ijs hæc, quæ maxima apud eos habita sunt, decora patuerunt: absenti nomen Imperatoris & Supplicatio, præsenti triumphus. De nomine Imperatoris diximus supra, capite 6. Supplicatio honos fuit, qui vna cum Imperatoris nomine decernebatur Victori, nempe cum Senatus populo Deum templa aperiri, ac gratias Dijs Imperatoris nomine agi iubebat. Erat enim moris, vt Consules, vel Prætores, postquam à militibus appellati Imperatores fuerant lictores laureatos præferrent, literasque ad Senatum laureatas de re gesta mitterent, quibus Imperatoris nomen ac supplicationes à Senatu postularent. In hac autem supplicationis pompa, quæ alias plures, alias pauciores dies continuabatur, Senatus ad templa Deorum solemniter se conferebat, ibique sacrificabat, & dabat in templis epulum. Omnis autem populus agebat dies festos, & agebat Dijs gratias pro spe victoriæ, quæ affulgebat, & vota faciebat, vt Dij hoc modo placati, quod ostenderant beneficium perficeret. Quamuis autem primis temporibus in vnum alterumque diem supplicatio ægre decernebatur, tamen ad postremum eo progressa res est, vt etiam in quinquaginta decretæ sint. Siquidem M. Valerio, & M. Horatio Consulibus, anno Vrbis CCCIV. deuictis Sabinis supplicatio in vnum diem decreta est: Camillo Veijs captis in quatriduum, quod dierũ nullo ante bello decretæ erant. At vero Cn. Pompeio Mithridatico bello confecto duodecim: Cæsari bello Gallico, primum quindecim, post viginti: Hirtio, Pansæ, & Cæsari Octauiano Mutina colonia liberata, quinquaginta dierum decretæ sunt, in quo decernendo cum magnitudinis victoriæ, tum dignitatis hominis habuisse rationem videntur. Hoc honoris genus Ciceroni quoque habitum fuit, quando Catilinariam coniurationem repressit, vt ipse meminit in 3. & 4. Catilinaria, in 2. Philippica & alibi.

Triumphus eximius quidam honor fuit, quem is, qui auspicio suo hostes prælio deuicisset, in Vrbem cum incolumi exercitu rediens, Senatus primum decreto, post etiam populi iussu consequebatur. Erant autem duo triumphorum genera, vnus maior, qui præcipue triumphus, alter minor, quæ Ouatio nominata est. Ex his autem alij terrestres, alij nauales: itemque alij in Vrbe, alij in monte Albano acti sunt. Terrestres dicebantur, qui terra: nauales qui mari rebus feliciter gestis agebantur.

Primus naualem triumphum egit C. Duilius anno Vrbis CDXCIII. de quo ita scribit Valerius Maximus

A libro 3.c.6. Caius Duilius, qui primus naualem triumphum ex Pœnis retulit, quotiescunque epulaturus erat ad funalem cereum, præeunte tibicine & fidicine, à cœna domum reuerti solitus est, insignem bellicæ rei successum nocturna celebratione testando. Meminerunt huius & Liuius Epit.17. L. Florus libro 2.cap.2. Cicero in Catone Maiore, Eutropius, Orosius, Plinius, & alij.

In Albano primus triumphauit Papirius Maso, anno Vrbis IↃXXII. de quo idem Valerius Maximus

B libro 3.cap.6. Papirius quidem Maso, cum bene gesta Republica triumphum à Senatu non impetrasset, in Albano monte triumphandi & ipse initium fecit, & cæteris postea exemplum præbuit: proque laurea corona, cum alicui spectaculo interesset, myrtea semper vsus est. Meminit & huius Plinius libro 15. capite 29.

Ouans primus ingressus est vrbem Publ. Posthumius Tubertus Consul secundus, anno Vrbis ducentesimo quinquagesimo, de quo in hunc modum

C Plinius libro 15.cap.29. Bellicis se quoque rebus myrtus inseruit, triumphansque de Sabinis Posthumius Tubertus in Consulatu (qui primus omnium ouans Vrbem ingressus est: quoniam rem leuiter sine cruore gesserat) myrto Veneris victricis coronatus incessit, optabilemque arborem etiam hostibus fecit.

Quid autem Ouatio sit, vnde nomen habeat, & quomodo à triumpho maiore, de quo capite sequenti agemus, differat, paucis explicandum est. Ouantes, scribit Festus, lætantes esse, ab eo clamore, quem

D mittant redeuntes è pugna victores milites, geminata litera O, quod idem placet etiam Dionysio Halicarnassæo: Quasi inquit, Romani εὐασμὸν Græcorum vocem, quæ clamorem significat, ouationes nomine voluerint interpretari. At Plutarchus in Marcello hanc opinionem refellit, & ouationis nomen ab oue ductum putat: quam, qui hoc genere triumphi ornabatur, sacrificabat, quemadmodum qui maiorem triumphum agebat, taurum in Capitolium veniens, immolabat. Differt autem Ouatio à

E Triumpho, vt ait Dionysius Halicarnassæus, quod qui ouans ingreditur, is nec curru vectus, nec trabeam, nec togam pictam indutus pedibus Vrbem exercitu præeunte iniret. Plutarchus autem eundem nec quadrigis inuectum, nec laurea coronatum, nec tubis concinentibus: sed pedibus & calceis myrtea redimitum tibijs modulantibus Vrbem inijsse scribit, cum quo & Plinius, Festus, & Agellius sentiunt.

De causis huius decernendi honoris ita scribit Agellius libro 5. cap.6. Ouandi, non triumphandi

F causa est, cum aut bella non rite indicta, neque cum iusto hoste gesta sunt, aut cum hostium nomen humile, & non idoneum est, vt seruorum, piratarumque, aut deditione repente facta, in puluere (vt dici solet) incruentaque victoria obuenit. Cui facilitati aptam esse Veneris frondem crediderunt, quod non Martius, sed quasi Venerius triumphus quidam foret.

Hanc myrteam coronam Marcus Crassus bello fugitiuorum confecto, cum ouans rediret, insolenter asperna-

A aspernatus est, Senatusque Consultum faciendum per gratiam curauit, vt lauro, non myrto coronaretur. Adijcit Plutarchus, cum verbis & comitate res cum hostibus transacta, & bene gesta esset, tum vt ouantes inirent, & istam pompam, bellici apparatus expertem & festiuam ducerent, fuisse permissum. Nam & tibia, inquit, Pacis est, & myrtus Veneris arbor, quæ Dea maxime violentiam & bella odit. His adde, cum aut in aliena Prouincia, aut alienis auspicijs, aut cum sine Magistratu res gesta esset. Pedibus autem an equo vecti ouantes ingrederentur, magna quæstio est, de qua sic etiam Agellius libro 5. cap. 6.

B Prætereundum non est, quod ouationem attinet, super quo dissentire veteres auctores scio. Partim enim scripserunt, qui ouaret, introire solitum equo vehente. Et Sabinus Massurius pedibus ingredi ouantes dicit, sequentibus eos, non militibus, sed vniuerso Senatu. Hæc Agellius. Itaque Dionysius pedibus ingressos, Dio equo vectos intelligit. Etenim ouante ingredi, equo vehi Dio appellat. Dionysius autem pedestrem triumphum ouationem vocat, dum de Aulo Manlio ouante anno ducentesimo septuagesimo nono loquitur. Hactenus Ouat. Sequitur Triumphus maior, de quo capite sequenti.

Cap. XXIX.

De Triumpho maiore, Spolijs opimis, Arcubus Triumphalibus, & Trophæis.

De triumpho maiore ea hoc loco afferemus, quæ olim à Præceptore nostro Magistro Ioanne Rosa, piæ memoriæ viro immortalitate dignissimo accepimus, cum viri clarissimi Caroli Sigonij Fastos ac Triumphos publice nobis prælegeret: pauca tantum interdum ex alijs scriptoribus, vbi opus fuerit, addituri. Sic autem is Triumphorum rationem nobis explicauit. Honor Triumphi fuit illud summum & magnificentissimum, & iucundissimum præmium, quæ præcellentium Imperatorum, qui res in bello præclare & feliciter gesserant, virtus & fortuna apud Romanos ornari solebat.

Ad vocem quod attinet, communis est auctorum sententia, quod ea originem habeat ex ipsa acclamatione, à Bacchi cognomento sumpta. Sic enim Varro lib. 5. de ling. Lat. scribit: Triumphare appellatum, quod cum Imperatore redeuntes milites clamitant per Vrbē in Capitolium eunti: Io triumphe: Io triumphe: idq; à θρίαμβῳ Græco Liberi patris cognomento potest ductum esse. Et quod Bacchus dictus sit θρίαμβος habet etiam Plutarchus in Marcello. Fuit autem vulgaris opinio, quod pompa triumphalis Bacchum habuisset in Græcia primum auctorem, vt videre est apud Plinium lib. 7. capite 56. & Diodorum Siculum lib. 5. Acclamationes eas expressit Horatius Oda 2. lib. 4.

Teque dum procedis Io triumphe,
Non semel dicemus, Io triumphe,
Ciuitas omnis: dabimusque diuis
Thura benignis.

Et Oda 9. Epodo.

Io triumphe tu moraris aureos
Currus, & intactas boues
Io triumphe, nec Iugurthino parem
Bello reportasti ducem.
Neque Africano, cui semper Carthaginem
Virtus sepulcrum condidit.

Sic Liuius quoque lib. 45. Militum quidem propria est causa, qui & ipsi laureati, & quisque donis quibus donati sunt insignes, triumphum nominecient.

Causam instituti huius efficientem generalem ex illa lætitia, quā vniuersaliter affert liberatio à bello terribili, & malis, quæ ab hostibus sæuis sunt expectanda, & ex fauore, quo liberati liberatorem persequuntur, & qualicunque notitia, quod numini pro

C lato auxilio deberentur gratiæ solennes, facile potest intelligi. In specie vero primus auctor talis pompæ in vrbe Roma fuit Romulus, qui cæso sua manu Acrone Cæninensium Rege, cum Ioui arma eius ex voto esset dedicaturus, quercum quam in castris vidit, recidit, & instar trophæi adornauit, Acronisque armis apte ex ea suspensis, ac veste ipse incincta, & fluente coma, laurea coronatus, stipitē illum dextro humero baiulans, Vrbem est ingressus, carmen victoriale exercitui in armis sequenti præcinens, & ciuilibus cū gratulatione & laudibus eum excipientibus, sese ostentans. Ab hoc exemplo triumphorum

D celebritatem initium Romæ sumpsisse, scribit Plutarch. Addidit aliquando post Tarq. Priscus Rex currum, & alia, quæ ad speciem & magnificentiam maiorem erant comparata, quibus quantum splendoris postmodum accesserit, videre est in speciosissimis triumphis, quos duxerunt L. Cæcilius Metellus, A. V. IOIII. Marcellus, anno IOXXXI. P. Scipio Africanus, an. IOXLIX. L. Æmilius Paulus, anno IOXXCVI. Scipio

E Africanus posteriori ann. IOCVII. L. Mummius, anno IOCIIX. Marius anno IOCLXXII. Sulla anno IOCLXXII. & Pompeius tertium triumphans, anno IOCXII. item C. Iulius Cæsar, & Augustus, & posterioribus temporibus Aurelianus.

De Legibus triumphalibus has reperio: Quod nemini, nisi qui Dictator, aut Consul, aut Prætor, res gessisset, licuit triumphare. Plutarchus in vita Pompeij. Discessum tamen ab hac lege fuit, quando Lucio Cornelio Lentulo ouatio anno IOLIII. & Cneo

F Pompeio Equiti tantum, & nondum in ordinem Senatorium adscripto, ac vix dum annum decimumquartum ætatis egresso, primus triumphus anno IOCLXXII. decernebatur. Triumphum petentes oportebat extra Vrbem subsistere, & ibi decretum Senatus expectare. Dandi autem huius honoris, sicut & Supplicationum & Ouationum potestas erat penes Senatum, quem oportebat semper integrum conuenire, quoties de his summis honoribus erat consultatio. Facto autem à Senatu decreto, de eodē ad populū fereba-

ferebatur, ac præterea rogabatur, vt eo die, quo triumphus duceretur, imperium triumphanti populus daret: siquidē id nemo, nisi populus dare poterat.

Erant autem multæ impediendi triumphi rationes: primum, cum tribuni plebis Imperatori, qui triumphum peteret, aliqua de causa infensi, de rogatione ferenda omnes recusarent: deinde cùm rogationem quidem Tribunus aliquis ferret, sed eam populus suffragijs antiquaret: tertio, vbi Tribuno rogationem ferente, vnus pluresve de collegio intercederent: postremo, cum Tribunus Imperatori ob res in bello gestas, diem diceret, sicuti Caius Memmius Lucullo, qui duobus potentissimis Regibus, Mithridate & Tigrane deuictis, tamen nonnisi triennio post, accusationem remittente Memmio, triumphare potuit. Recitat Valerius Maximus libro 2. cap. 8. etiam has leges. Ob leuia, inquit, prælia, quidam Imperatores sibi triumphos decerni desiderabant, quibus vt occurreretur, lege cautum est, ne quis triumpharet, nisi quinque millia hostium vna acie cecidisset. Non enim numero, sed gloria triumphorum excelsius vrbis nostræ futurum decus maiores existimabant.

Cæterum ne tam præclara lex cupiditate laureæ obliteraretur, legis alterius adiutorio fulta est, quæ pœnam Imp. minatur, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium falsum numerum literis Senatui ausi essent referre: iubetque eos, cum primum Vrbem intrassent, apud Quæstores Vrbanos iurare, de vtroque numero vere ab his Senatui esse scriptum. Hæc Valerius. Fuerunt tamen, qui inuito Senatu honorem hunc sibi rapuerunt: & cum in Capitolium pompam ducere non daretur, duxerunt eam in Albanum montem Latii præaltum, nec procul ab Vrbe situm: cuius rei primum auctorem fuisse reperimus C. Papirium Masonem Cos. A.V. IↃXXII. de quo superiori capite diximus. Legitur præterea in Valerio, libro 2. cap. 8. quod triumphus tantum iis, qui Imperium Romanum auxissent, non autem qui amissa recuperassent, fuerit permissus. Non etiam, nisi de hostibus triumphatum fuisse legimus, & quidem de iis, quorum aliqua esset dignitas. Nam cum per Crassum contra seruorum colluuiem feliciter res esset gesta, indignus hostis fuit habitus, de quo triumphus ageretur: quare coactus fuit Crassus Ouatione esse contentus. De ciuibus vero ita scribit Valerius lib. 2. cap. 8. Verum quamuis præclaras res maximeque vtiles Reip. ciuili bello gessisset, Imperator tamen eo nomine appellatus non est: neque vllę Supplicationes decretæ sunt, neq; aut Ouans, aut curru triumphauit: quia vt necessariæ istæ, ita lugubres semper existimatæ victorię sunt, vtpote non externo sed domestico partæ cruore. Et de Cæsare narrant, quod Massiliam vrbem in triumpho ostentans, & de filiis Pompeii triumphans, maximo odio populi Romani sese onerarit. Vbi è contrario de Sulla prædicant, quod cum stabilita sua potentia multas vrbes Græciæ & Asiæ in triumpho duceret, ciuium tamen Romanorum ne vnum quidem oppidulum vexerit. Sed & hoc moris fuit, vt quo die quis triumphabat, haberet, & deponeret imperium. Atque huc spectat quod à Valerio loco ante citato his verbis refertur: Moris erat ab Imperatore triumphum ducturo, Consules inuitari ad cœnam, deinde rogari, vt venire supersedeant, ne quis eo die, quo ille triumpharit, maioris in eodem conuiuio sit imperii. Ex his legibus iudicari potest, qui triumphi regulares aut irregulares fuerint.

Ad ipsam pompam triumphi quod attinet in genere, hæc fuit fere huiusmodi: Imperator, vt scribit Zonaras lib. 2. triumphali habitu ornatus, armillis sumptis, laurea redimitus, & ramum dextra tenens populum conuocabat, & militibus suis aliis communibus, aliis propriis laudibus oneratis, pecuniam & ornamenta diuidebat, cum armillas aliis, aliis hastas puras, aliis coronas aureas, aliis argenteas, expressum viri nomen, ac facinus ferentes, largiretur. Nam si quis murum primus ascenderat, muri: si castellum aliquod expugnarat, castelli speciem corona gerebat: si nauali prælio vicerat, rostris corona exornabatur: si equestri, equestre aliquid prę se ferebat. Qui autem ciuem in acie, aut in obsidione, aut in alio periculo conseruasset, cum summam laudem assequebatur, tum quernam coronam accipiebat, cuius honos argenteis & aureis omnibus excellebat.

Neq; vero hæc dona singulis tantū virtutis causa dabantur: sed & cohortibus & exercitibus vniuersis: spoliorum autem magna pars militibus distribuebatur. Quin etiam quidam vniuersum populum donarunt, & sumptus in ludorum publicorum apparatus fecerunt, & si quid reliqui erat, in porticus, templa, aut alia eiusmodi opera publica consumpserunt. His rebus perfectis, atq; sacrificio facto, triumphans currum conscendebat, ita præcatus:

DII, NVTV ET IMPERIO, QVORVM NATA ET AVCTA EST RES ROMANA, EANDEM PLACATI, PROPITIATIQVE SERVATE.

Tum per portam triumphalem vehebatur. Præcedebant tubicines, canentes modos triumphales aut etiam, quod in Æmilii triumpho factū est, classicum. Post hos ducebantur boues mactādi in sacrificiis, vittis, sertisq; redimiti, & aliquando auratis cornibus. Illis succedebat speciosa ostentatio spoliorum, & manubiarum, quę singulari arte composita, partim plaustris vehebantur, partim gestabantur ab adolescentibus ornatis. Ferebantur & tituli victarum gentium, cum imaginibus deuictarum vrbium: ac fuerunt spoliis interdum mixta animalia, antea non visa, aut mirabiles plātę ex locis capitis asportatę. Succedebant inde, qui ex hostib. capti erant, Duces vincti catenis, & post illos ante currum Imperatoris portabātur coronæ aureæ, si quæ ipsi ab vrbibus & Prouinciis fuerāt summi honoris causa, quod sæpe accidit, per legationes exhibitæ. Ac tum demū ipse Imperator curru sublimi, magnifice exornato, vehebatur, fulgens veste triumphali, & redimitus corona laurea, ramumque lauri manu gestans. Vestis triumphalis erat purpura, auro intexto picta, de qua Plinius lib. 9. c. 36. & lib. 8. cap. 48. Tali autem veste extra hanc pompam vti nemini fas fuisse, docet historia Martii, in qua apud

apud Plutarchum sic legitur: Peracto triumpho, induxit Senatum Marius in Capitolium, atque incertum, num prudens id, an fortuna sua elatus fecerit, insolentius egressus Curiam est veste triumphali. Verum cito offensum animaduertens Senatum surrexit, sumptaque rediit prætexta. Et Dionysius Halicarnassæus libro 3. loquens de toga picta purpurea, qua Reges fuerint vsi, indicat, quod Regibus exactis non licuerit vlli, etiam si Consul esset, eam vsurpare, sicut nec coronam regiam. Num hæc sola, inquit, de ornatu regio Consulib. adempta sunt, quod inuidiosa viderentur, & libertati grauia. Post victoriam tantum ex Senatusconsulto triumphantes ornantur auro, & amiciuntur togis pictis purpureis. De corona laurea Plinius libro 15. c. 30. Currum, qui neque bellicarum, neque ludicrarum quadrigarum, sed turris rotundæ instar, teste Zonara, constructus erat, vsitate traxerunt equi: quos, cum albos iunxisset in suo triumpho Camillus, vehementer populum offendit, propterea quod albæ quadrigæ Deorum Regi, & Patri sacræ, ac peculiariter dicatæ habebantur. Quidam tamen ceruos, quidam leones iunxerunt. Sub curru, eo loco, cui Imperator insidebat, suspensum fuit idolum fascini, de quo Plinius libro 28. cap. 4. sic Deus Fascinus Imperatorum quoque, non solum infantum custos, currus triumphantium sub his pendens, defendit, medicus inuidiæ, iubetque eosdem respicere. Quod autem Plinius dicit, moneri triumphantem à fascino, vt respiciat, existimo esse illud Tertulliani in Apologetico: Hominem se esse etiam triumphans Imperator in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei à tergo: Respice post te, hominem memento te, Zonaras auctor est, in ipso curru ministrum publicum aduectum esse, qui pone coronam auream, gemmis distinctam sustinens, admoneret eum, vt respiceret: id est, vt reliquum vitæ spatium prouideret, nec eo honore elatus superbiret. Appensum quoq; fuisse currui tintinnabulum, & flagellum, quibus notatum fuerit, ipsum in eam calamitatem incidere posse, vt & flagris cæderetur, & capite damnaretur. Nam, inquit, qui ob facinus supremo supplicio afficiebantur, tintinnabula gestare solebant, ne quis inter eundum contactu illorum piaculo se obstringeret. Testis est etiam Plinius libro 33. cap. 7. triumphantium ora minio illini solita, & sic Camillum triumphasse: quod tamen posterioribus temporibus exoleuit. Moris item fuisse, vt triumphans secum in curru haberet filiolos pueros, patet ex Liuio libro 45. cum de filiis Æmilij loquitur. Quin etiam cognatorum, si aliquos habebat, virgines & pueros in currum adsciscebat: natu vero grandiores in equis iugalibus imponebat. Si autem plures erant, equis singularib. vecti ipsum prosequebantur. Currum inde sequebatur equitum & peditum exercitus suo quisque ordine. Ex his si qui peculiares coronas, aut alia dona ob egregium facinus ab Imperatore acceperant, ea præferebant. Cæteri omnes laureati incedebant, cientes lætissima voce triumphum, & accinētes triumphalia carmina quib. etiam iocos miscere licebat. Qui vero ad spectaculum confluxerant, ex Vrbe, & aliis Italiæ locis homines, omnes velut in publica eaque lætissima festiuitate, cum lætissima aggratulatione, & applausu, pompam spectant, induti vestitu mundo, & vt plurimum albo. Procedente etiam pompa in honorem Deorum omnes ædes sacræ fuerunt apertæ, atque coronis & suffitibus repletæ. Sic igitur ad Capitolium ductus Imperator, simulatque de foro, versus illud currum flectere cæpit, hostes ante currum ductos abduci mandauit in carcerem Cicero Verrina 7. vbi vel detenti sunt perpetuo, vel illico securi percussi. Cum ventum fuit in Capitolium triumphans ita precatus est:

GRATIAS TIBI IVPITER OPTVME MAXVME, TIBIQVE IVNONI REGINÆ, ET CÆTERIS HVIVS CVSTODIBVS, HABITATORIBVSQVE ARCIS DII, LVBENS LÆTVSQVE AGO, RE ROMANA IN HANC DIEM ET HORAM PER MANVS QVOD VOLVISTI MEAS, SERVATA, BENE GESTAQVE, EANDEM ET SERVATE, VT FACITIS, FOVETE, PROTEGITE PROPITIATI, SVPPLEX ORO.

Et immolatæ sunt cum maxima solennitate hostiæ, seu victimæ, & dicata Ioui corona aurea, & aliquot pretiosæ manubiæ, clypei & alia monumenta ibi suspensa. Datum etiam in ipso Capitolio epulum sumptibus publicis, & aliquantum pecuniæ viritim plebi distributum, cætera relata in ærarium publicum. Quod si quis Opima spolia fuisset consecutus, ea in templo Iouis Feretrij suspendebantur. Erant autem spolia Opima quę Dux hostium duci à se immediate interfecto detraxerat. Quorum, vti Festus, & cum eo alij tradunt, tanta raritas fuit, vt intra annos paulo minus ıↄxxx. tantum trina contigerint nomini Romano: vna, quæ Romulus de Acrone: altera, quæ Cossus Cornelius de Tolumnio: quæ Marcus Marcellus Ioui Feretrio de Viridomato fixerunt. Marcus Varro ait, Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium detraxerit. Quod autem omnia solita non sint ad ædem Iouis Feretrij poni, testimonio esse libros Pontificum, in quibus sit, pro primis spoliis boue, pro secundis solitaurilibus, pro tertiis agno publice sacra fieri debere. Esse etiam Pompilij Numæ Regis legem Opimorum spoliorum talem:

QVOIVS AVSPICIO, CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIVNTVR. IOVEI FERETRIO BOVEM CÆDITO. QVEI CEPIT, ÆRIS DVCENTA DARIER OPORTETO.

SECVNDA SPOLIA IN MARTIS ARAM. IN CAMPO SOLITAVRILIA VTRA VOLVERIT, CÆDITO.

TERTIA SPOLIA IANO QVIRINO. AGNVM MAREM CÆDITO CENTVM QVEI CEPERIT, EX ÆRE DATO.

Ita Festus, quemadmodum eum restituerūt Carolus Sigonius, Antonius Augustinus, & Iosephus Scaliger. Atque hoc quidem modo Triumphorum pompa peracta fuit, vt conseruaretur memoria, non modo honestissimus locus viris triumphalibus fuit datus in consessibus publicis & permissum, vt in spectaculis lauream coronam in capite gestarent, sicut &

 alij,

alij, qui vnquam coronas acceperant, tales tum foliti fuerunt gestare in capite: sed etiam erectæ fuerũt triumphales columnæ, & statuæ, arcus triumphales, trophæa, atque alia monumenta. Quin & hoc vsitatum fuisse ait Plinius libro 35. cap. 2. Vt ædes ornamenta triumphalia circa limina acciperent. Sic enim scribit: Aliæ foris & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refringere liceret: triumphabantque etiam dominis mutatis ipsæ domus: & erat hæc stimulatio ingens, exprobrantibus tectis quotidie imbellem dominum intrare in alienum triumphum. De Columnis triumphalibus, & statuis Plinius libro 34. capite 5.6.& 7.& Valerius Maximus libro 2. capite 5. De arcubus triumphalibus ita scribit Georgius Fabricius in sua Roma, cap. 15. Arcus olim honoris virtutisque causa erecti sunt iis, qui externis gentibus domitis, singulares victorias patriæ pepererant. Ij primum rudes & simplices fuerunt, cum præmia virtutis essent, non ambitionis lenocinia sæculo insolentiore monumenta victoriarum & triumphorum pompa in iis incisa. Erant aut latericij, vt Romuli: aut ex rudi lapide quadrato, vt Camilli aut ex marmore, vt Cæsaris in foro: Drusi cum trophæis in via Appia: Traiani in eiusdem foro: Gordiani, in Viminali, Gratiani, item Theodosij, non longe a via Triumphali: deinde etiam reliqui. Arcuum forma primum erat semicircularis, vnde & nomen fornicis accepit: fornix enim Fabianus à Cicerone dicitur, qui à Victore arcus Fabianus nominatur. Postea quadrata, ita vt in medio ampla esset porta fornicata, & ex eius vtroque latere aliæ portæ minores additæ. Intra mediæ portæ fornicem Victoriæ alatæ pependerunt, quæ demissæ, victori transeunti coronam imponerent. In superiore arcus parte spatia sunt in quibus aliquot homines, vel qui tubis canerent, vel qui trophæa maxime insignia ostentarent, stetisse existimantur. Hæc magnificentia Augusti temporibus, vel paulo ante cœpit. Nam de Cæsaris arcu, Seruius: de Drusi, Suetonius: de Germanici, & Neronis, Tacitus, Nouitium hoc inuentum ait Plinius, non quod arcus ante Cæsarum tempora non fuerint, sed quod tali ornatu non fuerint. Antiquissimi de quibus extra aliquid, sunt tres: nouitij autem Plinio, nobis veteres, quinque. Hactenus Fabricius.

Trophæa erant corpora trunca cum spoliis. Sic enim idem Fabricius de trophæis Marij scribit: Inter templa S. Eusebij, & S. Iuliani in Esquilino, moles latericia, in qua bina trophæa ex marmore. Sunt autem trunca corpora cum spoliis, quorum alterum, thorace squamoso indutum, cum ornamentis militaribus, & clypeis, ante se habens iuuenem captiuum, brachiis ad tergum reuinctis, & vndique alatas victorias. Alterum armis militaribus ornatum, inter quæ clypei inæqualiter rotundi, galea aperta cum cono & cristis clausa. In eodem inest forma chlamydis, & alia quædam quæ marmore detrito & corrupto cognosci satis non possunt. Locus ille hodie Cimbricum vocatur, quia de Cimbris à C. Mario trophæa illa sunt erecta. Arcuum triumphalium, & tro-

A phæorum, icones tum in Antiquitatibus Gamuccij, tum in veteribus nummis cernuntur, quorum vnam atque alteram subiecisse nihil necesse.

Insculpta quoque in arcubus triumphalibus erant posterioribus præsertim temporibus, tum alia multa, tum causæ & merita, pro quibus arcus isti essent ipsis extructi, vti cognoscitur ex inscriptione arcus triumphalis quæ hæc fuit.

IMP. CÆS. LVCIO SEPTIMO M. FIL. SEVERO PIO PERTINACI AVG. PATRI PATRIÆ, PAR-
B THICO, ARABICO, ET PARTHICO ADIABENICO. PONTIF. MAXIMO, TRIBVNIC. POTEST. XI. COS. III. PROCOS. ET IMP. CÆS. M. AVRELIO, L. FIL. ANTONINO AVG. PIO FELICI TRIBVNIC. POTESTAT. VI. COS. PROCOS. P.P.

OPTIMIS FORTISSIMISQVE PRINCIPIBVS OB REMPVBLICAM RESTITVTAM, IMPERIVMQVE POPVLI ROMANI PROPAGATVM INSIGNIBVS VIRTVTIBVS EORVM DOMI FORISQVE. S.P.Q.R.

Item ex inscriptione arcus triumphalis Constan-
C tini Max. quæ talis est:

IMP. CÆS. FL. CONSTANTINO MAXIMO P.F. AVGVSTO S.P.Q.R.

QVOD INSTINCTV DIVINITATIS, MENTIS MAGNITVDINE CVM EXERCITV SVO TAM DE TYRANNO, QVAM DE OMNI EIVS FACTIONE VNO TEMPORE IVSTIS REMPVBLICAM VLTVS EST ARMIS ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DICAVIT. VOTIS X. VOTIS XX.

LIBERATORI VRBIS FVNDATORI QVIETIS.

D In trophæo etiam Alpium, Elogium Augusto dicatum tale est:

IMP. CÆSARI DIVI F. AVGVSTO PONT. MAX. IMP. XIV. TRIBVNIC.

POTESTAT. XVII. S.P.Q.R.

QVOD EIVS DVCTV AVSPICIISQVE GENTES ARPINÆ OMNES, QVÆ A MARI SVPERO AD INFERVM PERTINEBANT, SVB IMPERIVM P. R. REDACTÆ SVNT.

Hæc igitur merces & gratia apud Romanos Im-
E peratorum virtuti & fortunæ fuit habita, cuius fuit, partim vt animi tanta proposita gloria ad clarissimorum facinorum studium excitarentur, partim vt viderentur Deo exhibere gratitudinem pro euentibus prosperis. Ac memorabile est, quod apud Valerium Maximum libro 2. capite 3. de Cn. Fuluio legitur: Eum, qui triumphi honorem sibi à Senatu ob res gestas decretum spreuerat, & repudiauerat, fuisse exilio mulctatum. Causa huius decreti fuit, quod indicarunt insolentiam, quæ gradus publicorum honorum
F superbe contemneret, spectare ad virtutis perniciem, dum scilicet, quæ multos ad studium eius accendere solent, ita proiicerentur. Tantum de Triumphis, de quibus etiam lege Dionysium li. 5. Iosephum lib. 7. c. 23. de bello Iudaico, Ioan. Zonaram Histor. tom. 2. Plutarchum in vita P. Æmilij, Appianum Alexandrinum in Lybico, Seruium super Virgilium, M. Tul. Ciceronem in Pisonem, Flauium Vopiscum in Aureliano, Pomponium Lætum in Philippo & Diocletiano, Alexandrum ab Alexandro Genial. dier. lib. 1. cap. 22.

& lib.

& lib. 6. cap. 6. Carol. Sigonium. lib. 2. de Antiq. iure Prouinciarum cap. 10. & singularem de Triumphis librum Onuphrij Panuinij Veronensis: cum quo etiam confer Triumphum maiorem æneis formis expressum à Gerardo de Iode.

Capvt XXX.

De mißione exercitus.

EXplicatis hactenus fere omnibus, vel saltem plerisque, quæ de re militari fuerunt scitu & obseruatione digna, de missione tãdem militum dicemus, atque ita hunc librum concludemus. Missionum vero duo fuerunt genera, honesta & caussaria. Honesta fuit eorum, quibus iusta militiæ vacatio esset. Caussaria, quibus necessaria. Iusta fuit, cum quis, aut legitima confecisset stipendia, aut maior esset annis quinquaginta. Necessaria, cũ aut morbo aut imbecilla valetudine impeditus in castris esse nõ posset. Cuius rei multa passim apud Liuium extant exempla, quorum vnum atque alterum adducemus. Sic autem libro 7. scribit: Consul educto in æstiua milite, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominũ instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam ætate, aut viribus parum validos. Et libro 24. Nomina omnium ex iuniorum tabulis excepta, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio iusta militiæ, neq; morbus causa esset. Et libro 40. Senatum veteres Centuriones quam plurimum ad id bellum scribere censuisse: nec vlli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationum militiæ esse. Præter has fuerunt aliæ quoque vacationes extra ordinem gratiæ causa, vel à Senatu, vel ab Imperatoribus datæ. A Senatu, vt idem Liuius libro 39. Senatusconsultum factum est, vt Consul cum Tribunis plebis ageret, vt P. Æbutio emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, neve Censor ei equum publicum assignaret. Et lib. 23. Prædestinis militibus Senatus duplex stipendium, & quinquennij vacationem decreuit. Ab Imperatore, vt in Epitoma Liuiana quinquagesimaquinta, Tribuni plebis, quia non impetrarent, vt sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, Consules in carcerem ducere iusserunt. Nonnunquam Imperatores in castris pro suo arbitratu militibus petentibus concesserunt commeatum, vel domos reuisendæ, vel negotij priuati gerendi causa, cuius hæc formula extat apud Liuium libro 30. Si quis vestrum suos inuisere vult, commeatum do: primo vere adsitis, edico. Quin etiam senes, & sacerdotes perpetuam militiæ vacationem habuisse, Plutarchus in Camillo. Est autem illud memorabile, vacationes has à Censoribus fuisse cognitas, quod ostendit Liuius libro 43. cum de Censoribus verba faciens, ait: In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent à signis, census docuit, in Prouinciam cogebant. Causas stipendiis missorum cognoscebant, & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant. EX TVI animi sententia, ex edicto Caij Claudij, Titi Sempronij Censorum in Prouinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris. Hæc Liuius. De qua, præter eos quos supra commemoraui, plurima collegit Wolgangus Lazius lib. 4. 5. 6. 7. 8. & 9. Commentariorum Reipublicæ Romanæ. Atque de re militari hactenus.

EPILOGVS.

EXposuimus hactenus, beneuole Lector, præcipuos veterum Romanorum ritus, mores, & consuetudines, tum quæ ad Religionem, tum quæ ad Politiam, disciplinamque vrbanam, ac militarem pertinent. Quæ ex re si tibi, tuisque studijs aliquid vtilitatis accedet, præclarum nostrorum laborum fructum nos consequutos esse arbitrabimur: quippe qui in vniuersa hac scriptione nihil aliud quæsiuimus, quam tuum candide & beneuole Lector, commodum: sin assequi, quod voluimus, non potuimus: voluntas tamen nostra apud æquos Iudices in aliqua saltem laudis parte ponetur: vt qui, quantum tenuitas ingenij, atque laboriosæ conditionis ac vitæ ratio permisit, de Republica literaria bene mereri voluerimus. Erit autem fortasse aliquando, vt hæc ipsa, quæ tamen in publicum emittimus, diligentius atque accuratius persequamur. Interim hæc æqui bonique consules, nobisque, sicubi non vbiq; officio nostro, vt quidem par erat, functi fuerimus, humaniter condonabis: quod si feceris, & humanitatem tuam declarabis, & nos ad reliqua in te officia & studia reddes promptiores. Cæterum vt præclara aliqua coronide hos libros concluderemus, operæpretium nos facturos putauimus, si hoc loco elegantem clarissimi eruditione atque virtutibus ornatissimi viri Ioannis Freigij, &c. orationem, qua ea, quæ his diffuse à nobis tractata sunt, fere omnia breuiter & perspicue persecutus est, adijceremus: atq; simul etiam cum ea alias quatuor Declamationes, in quibus de Antiquitatis laude, dignitate, atque vtilitate varie differitur: quod ipsum, vt & tu quoque probes, vehementer te etiam atque etiam rogo. Vale optime Lector, nostrisque conatibus faue.

Ad Cap. III.

PARALIPOMENA.

Sacramentum militare, iuramentum illi coniungi solitum, eius formulæ variæ, sub consulibus primum, deinde sub Imperatoribus, in principio militiæ, in fine, Romanis, Græcisque vsitatum, adigi, & addici, perinde valere.

MIliti in exercitu agenti adeo necessarium sacramentum, vt citra illud ne hostem quidem ferire licuerit, Cato apud Plutarchum Problemat. Rom. cap. 38. cuius rationes vide, Cicero lib. 1. Offic. *Cato ad*

Pompi-

Pompilium scribit, vt si filium pateretur, in exercitu remanere, secundo eum obligaret sacramento, quia priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat. Imo & ab eo fonte deriuatum est, vt *militiæ quoddam genus* consueuerint appellare *sacramentum.* glossar. vet. *sacramentum,* ὅρκος στρατιωτικός, Iterum in eodem στρατεία, *militia, sacramentum.* Isidor. Hispal. lib. 9. cap. 3. *Tyrones dicuntur fortes pueri, quod ad militiam delegantur, atque armis gerendis habiles existunt, hi enim non ex sola professione natiuitatis, sed ex aspectu, & valetudine corporis existimantur, vnde & tyrones dicti, quique ante quam sacramento probati sint, milites non sunt.* Quo in loco, pro *delegantur,* censuerim reponendum, *deliguntur,* pro *existimantur,* putarim legendum, *æstimantur.* Seruius Maurus ad lib. 2. Æneid. v. 157. *Vt non incidat in sacramenti pœnam, nam miles legibus sacramentorum rogabatur, vt miles exiens ad bellum iuraret, se nihil contra rempublicam facturum, militiæ tria sunt genera, plerumq; enim euocati dicuntur, & non sunt milites, sed pro milite, vnde Sallustius, ne quis miles, neue pro milite item ab his omnes euocatos in centuriones, plerumque tumultuarij, hoc est, qui ad vnum tantum militant bellum, plerumq; sacramento rogati, quia post electionem in rempublicam iurant, & hi sunt, qui habent plenam militiam, nam & viginti quinque annis tenentur, hæc tria genera tangit Virgilius. sacramenti, hoc loco, tumultuarij.* (lib. 8. Æneid.)

——— *Simul omne tumultu*
Coniurat trepido Latium.

Euocationis, (eodem libro in limine)

Mittitur & magni Venulus Diomedis ad vrbem,

Idem ille Seruius ad v. 616. lib. 7. Æneid. *Tria sunt, vt diximus supra, militiæ genera, sacramentum, in quo iurat vnusquisq; miles se non recedere, nisi præcepto consulis post completa stipendia, hoc est, militiæ tempora, coniuratio, quæ fit in tumultu, id est bello Italico & Gallico, quando vicinum vrbis periculum singulos iurare non patitur, sicut de Fabiis legimus, euocatio, quod genus nunc tangit, nam ad subitum bellum euocantur, vnde etiam consul solebat dicere, qui rempublicam saluã esse vult, me sequatur.* Eademque repetuntur ab eo in v. 1. lib. 8. Æneid. *Apud maiores nostros tria erant militiæ genera in bellis gerendis, nam aut legitima erat militia, aut coniuratio, aut euocatio, legimita erat militia eorum, qui singuli iurabant pro republica se esse facturos, nec discedere nisi completis stipẽdiis, id est militiæ temporibus, & sacramentum vocabatur.* De coniuratione Claudian. lib. de bello Gildonico.

——— *Iterum coniurat in arma*
Progenies vesana Iubæ.

Vide cætera quę sequuntur. Stat. li. 4. Thebaid. v. 306.

Hos belli cœtus, iurataque pectora Marti
Milite vicinæ nullo iuuere Mycenæ.

Priusquam alterius pergamus adnotandum est è re bellica *sacramentum* ad Ecclesiam tractum, si fides adhibenda Ioanni Saresberiensi lib. 6. cap. 5. *Duo sunt quæ militem faciunt, electio & sacramentum, hæc enim duo communia sunt his, qui spiritalem, & corporalem militiam exercent, hos enim ad ministerium altaris, & cultum Ecclesiæ vocat lingua pontificis, illos ad defensionem reipublicæ eligit lingua ducis.* D. Hieronym. Epist. 79. *In sacramenti verba iurasti, pro nomine eius te non patri parciturum esse.* Ad Heliodorum. Ita Veget. libr. 2. cap. 24. *miles sacramento lectus,* id est, dignus castris post iusiurandum præstitum. Q. Tertullian. libro de Corona Militis cap. 11. *Credimusne humanum sacramentum diuino superinduci licere, & in alium dominum respondere post Christum, & eierare patrem ac matrem, atque omnem proximum quos & lex honorari, & post Deũ diligi præcepit?* Quem locum examinant Pamelius & Desiderius Heraldus. Idem Tertullian. lib. ad Martyres: *Vocati sumus ad militiam Dei viui, iam tunc cum in sacramenti verba spopondimus,* Et in libro de Pudicitia Idem: *Vt sacramẽto benedictionis exauthoretur, & nunquam in castra ecclesiæ reuersurus.* Minutius Fælix in Octauio. Arnob. lib. 2. Cont. Gent. *Quod tam magnis præditi ingeniis oratores, Grammatici, Rhetores, consulti iuris, ac medici, Philosophi etiam secreta rimantes, magisteria hæc expetunt, spretis quib. paulo ante fidebant, quod à dominis se serui, cruciatibus affici, quibus statuerunt malum, solui coniuges matrimoniis, exheredari à parentibus liberi, quã fidem rumpere Christianam, & salutaris militiæ sacramenta deponere.* Sic Claudianum intellige libr. 2. in Ruffinum, vbi milites ad Stilichonem.

Tu licet occiduo maneas sub cardine solis,
Tu mihi dux semper Stilicho, nostramq; vel absens
Experiere fidem.

Sulpitius Seuerus lib. 1. de vita D. Martini in limine: *Sed cum edictum esset à regibus, vt veteranorum filij ad militiam scriberentur, prodẽte patre, qui fœlicibus eius actibus inuidebat, cum esset annorum quindecim, raptus, & catenatus, sacramentis militaribus implicatus est, vno tantum seruo comite contentus, cui tamen versa vice dominus seruiebat, adeo vt plerumque ei & calceamenta detraheret & ipsa detergeret.* Allusit L. Seneca libro de Breuit. vit. capite 5. *Filia & tot nobiles iuuenes, adulterio, velut Sacramento adacti.* Et Epist. 65. *Sapiens, affectatorque sapientiæ adhæret quidem in corpore suo, sed optima sui parte, abest, & cogitationes suas ad sublimia intendit, & velut sacramento rogatus, hoc quod viuit stipendium putat.* Et libr. de vita beata cap. 15. *Ad hoc sacramentum adacti sumus ferre mortalia.* Consule Lambertum Hortensium Montfortium Commentarior. in M. Lucanum libr. 1. vnam porro huius sacramenti formulam ex Seruio superius addiscimus, alteram ex loco secundo Tertulliani, etiam paulo antea laudato, tertiam non est obscurum deducere ex Cicerone Philipp. 13. *At militibus inclusis opem fertis, nihil moror illos saluos, & ire quo iubetis.* Sic recte ex MS. legit Ianus Gulielmus libro 2. Verisimil. cap. 11. pessime antea legebatur, *illos saluos, & ire quo lubet.* Quartam disces ex libr. 5. Cincij de re militari, referente A. Gellio lib. 16. Noct. Atticar. cap. 4. *Cum delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in iusiurãdum eos Tribunus militaris adigebat, in hæc verba, magistratu C. Lælij C. filij Consl. L. Cornelij, P. Pisonis coss. in exercitu, decemq; millia passuum prope, furtum nõ facies dolo malo, solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos, extra hastam, hostile, ligna, pabulum, vtrem, follem, faculã, si quæ ibi inueneris, sustulerisue, quod tuum nõ erit, quod* pluris

pluris numini argentei erit, vti tu ad C. Lælium C. filium cos. Lucium vt Cornelium P. filium coss. siue ad quem eorum ius erit, proferas, aut profitebere in triduo proximo, quicquid inueneris sustulerisve dolo malo, aut domino suo cuium id esse censebis, reddes vti quod rectum factum esse voles: militibus autem scriptis dies præfiniebatur, quo die adsint, & vt citati coss. responderent, deinde ita concipiebatur iusiurandum, vt adesset, tribus additis exceptionibus nisi harum causa aliqua erit, funus familiare, feriæ vindemiales, Kalendæque, quæ nō eius rei causa collatæ in eum diem sint, quo is eo die minus esset ibi. Vet. Scholiast. Iuuenal. ad v.36. Sat.16. *sacramentorum, id est, militiæ, quia iurabant.* Ipse Satyricus.

Præmia nunc alia, atque alia emolumenta notemus
Sacramentorum.

Q. Horat. lib.2. od.17.

——Non ego perfidum
Dixi sacramentum, ibimus, ibimus.

Forte huc quadrare potest illud Cornelij Seueri.

Tunc redeunt animis ingentia consulis acta
Iurataque manus.

At istis omnibus antiquior est apud Liuium formula 1. Dec. li.2. *Centurio erat, M. Flacco eius inter primores pugnæ flagitator, victor, inquit, M. Fabi, reuertar ex acie, si fallo, Iouem patrem, Gradiuumque Martem, aliosque iratos inuoco deos. Idem deinde omnis exercitus in se quisque iurat.* Eiusdem Decadis lib.10. *Forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornauerat, & opes Deorum etiam adhibuerat, ritu quodam sacramenti vetusto, veluti initiatis militibus delectu per omne Samnium habito, noua lege, vt qui Iuniorum non conuenisset ad Imperatorium edictum, quique iniussu abijsset, caput Ioui sacratum esset, tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus, ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, conuenerunt, ibi medijs fere castris locus est conseptus cratibus, pluteisque & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes, ibi ex libro vetere lineo lecto sacrificatum sacerdote Ouio Panio quodam homine magno prognato, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitum religione, qua quondam vsi maiores eorum fuissent, cum adimendæ Hetruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium: sacrificio perfecto per viatorem Imperator acciri iubebat nobilissimum quemque genere, factisque, singuli introducebantur. Erant cum aliis apparatus sacri, qui perfundere religione animum possent, tum in luco circa omni contecto, ara in medio, victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladijs, admouebatur altaribus miles, magis vt victima, quam vt sacri particeps, adigebanturque iureiurando, quæ visa auditaque eo in loco essent, non enuntiaturum, dein iurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque, & stirpis composito, nisi isset in prælium, quo Imperatores duxissent, & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, ex templo occidisset, id primo quidem renuentes iuraturos se, obtruncati circa altaria sunt, iacentes deinde inter stragem victimarum, documento cæteris fuere, ne abnuerent.* Et quia idem ille Liuius optimus & est, & habetur Antiquitatis Magister, aliam ex Eiusdem libro secundo Decad.3. sacramenti militaris formulam transscribam. *Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socij ab nomine Latino venirent, milites tunc, quod nunquam antea factum est, à Tribunis iureiurando adacti iussu consulum, aduenturos, neque iniussu abituros, nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat, & vbi ad decuriatum, aut centuriatum conuenisset, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, & centuriati pedites coniurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi causa, id ex voluntario inter ipsos fœdere à Tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum.* Hæc sunt vetustissimi sacramenti quædam vestigia, quod sub principibus immutatum vt & ipsa regendi norma variata, nam sub Consulibus satis erat sacramentum præstitisse, vt ex Liuio hic liquet, sub Cęsaribus etiam iusiurādum à sacramento diuersum exigi solitum, non in castris modo, sed & in vrbe, quod cupidissime retentum, firmamentum quippe non leue Imperij in eo, quod in obsequium Principum optimates quique adacti, vt plenissime ostendit I. Lipsius ad finem libri 16. Annalium Taciti, dum inter crimina alia Thraseæ obiectum, *quod in principio anni vitaret iusiurandum solemne.* Hoc illud est quod in Anglia, *iuramentum fidelitatis*, appellant, Regibus ab omni pene memoria præstandum, viderit Robertus Bellarminus, ne dum iusiurandum principi debitum impugnat, firmissimam regnandi legem Imperiique destinam validissimam, reuerentiam, & obsequium, si non tollat, at saltem eneruet. Monachus Egolismensis in vita Caroli Magni, atque, *hæc quidē acta sunt à Karolo, in quæ iurarunt omnes Franci.* Extat etiamnum hodie insignis formula huiusmodi iurisiurandi, cuius Epigraphe est *sacramentum fidelitatis quod iurauerunt omnes Franci. Missi Domini Caroli regis secundum capitula facta apud Attiniacum, anno incarnationis Dominicæ DCCCLIV. mense Iunio.* Sequitur dein formula ipsa. *Ego ille Carolo H Ludouici filio ab ista die in ante fidelis ero secundum meum sauirum sicut Francus homo per recte esse debet suo regi, sic me Deus adiuuet, & istæ reliquiæ.* Subdit mox: *Quod sacramentum iuratum est in Mallo Rhemis 5. Non. Iulij eodem anno.* Quod non ad vnum aliquem regni ordinem pertinuisse, sed vniuersos simul obligasse, declarant sequentia ibidem loci paulo infra. *Anno incarnationis Dominicæ 873. Indictione quinta, Idibus Septembribus, in placito generali apud Gundulfi villam, Iugilberga regina & legatis sedis Apostolicæ Formoso & Gaderico præsentibus, tempestate vrgente, Episcopi omnes ex regno Gloriosi regis Karoli, hanc professionem infra scriptam, & omnes Laici hoc sacramentum similiter infra scriptum iurauerunt.* Vide quæ sequuntur. Guntherus Ligurini lib.1. id præsertim in inaugurationibus nouorum principum fieri solere ostendit.

Mox vbi rite suam proceres iuramine sacro
Obstrinxere fidem, cunctis, quæ postulat ordo,
Expletis, paucisque nouo cum rege relictis,
Discedunt, lætiq; suas referuntur ad vrbes.

Sed ad sacramentum redeo. de quo Fl. Renat. Veg. lib.2. de Re milit. cap.5. *Nam pictis in cute punctis,*

milites scripti, & matriculis inserti iurare solent, & ideo militiæ sacramenta dicuntur, iurant autem per Deum, & Christum, & Spiritum sanctum, & per maiestatem Imperatoris, quæ secundum Deum humano generi diligenda est & colenda, nam Imperatori, cum Augusti nomen accepit, tanquam præsenti & corporali Deo fidelis est præstanda deuotio, & impendendus peruigil famulatus, Deo enim vel priuatus, vel militans seruit, cum fideliter eum diligit, qui Deo regnat authore, iurant autem milites omnia se strenue facturos, quæcunque præceperit Imperator, nunquam deserturos militiam, nec mortem recusaturos pro Rep. Romana. Elegantissime, peritissimeque in Epicteti dissertationibus Arrianus lib. 1. Cap. 14. τούτῳ τῷ θεῷ ἔδει καὶ ὑμᾶς ὀμνύειν ὅρκον, οἷον οἱ στρατιῶται τῷ Καίσαρι, ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν τὴν μισθοφορίαν λαμβάνοντες, ὀμνύουσι πάντων προτιμήσειν τὴν τοῦ Καίσαρος σωτηρίαν, ὑμεῖς δὲ δέον τοσούτων καὶ τηλικούτων ἠξιωμένοι, οὐκ ὀμόσετε, ἢ ὀμόσαντες, οὐκ ἐμμενεῖτε; καὶ τί ὀμόσετε, μὴ ἀπειθήσειν μηδέποτε, μηδ' ἐγκαλέσειν, μηδὲ μέμψασθαί τι τῶν ὑπ' ἐκείνου δεδομένων μηδ' ἄκοντες ποιήσειν τι ἢ πείσεσθαι τῶν ἀναγκαίων. ὅμοιός γε ὅρκος ἐκείνῳ; ἐκεῖ μὲν ὀμνύουσιν αὐτοῦ μὴ προτιμήσειν ἕτερον, ἐνταῦθα δ' αὑτοὺς ἁπάντων. Vertit Iacobus Schegkius Medicus Tubingensis. *Enimuero par erat vos etiam Deo obstrictos esse iureiurando, quemadmodum milites sunt Cæsari, at milites propter stipendium iurant, se Cæsaris salutem omnibus rebus anteferre, vos tantis & tam eximiis affecti beneficiis non iurabitis, aut iurati non præstabitis? ecquid nam vobis iurandum? non rebellaturos vnquam, aut incusaturos, aut indigne laturos, vllam rem ab ipso vobis oblatam, nec non libenter facturos & perpessuros, si ferat ita necessitas, omnia.* Quo ordine, quo ve ritu concipi solitum iuramentum, docebit C. Cæsar lib. 3. bell. Ciuil. *Princeps Labienus procedit, iuratque eum se non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset, hoc idem reliqui iurant Legati, hoc Tribuni militum, centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat.* Idem Eiusdem operis libro primo, *Postulant, vt iurent omnes se exercitum, ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos, princeps in hæc verba iurat, subsequuntur Tribuni militum Centurionesque, centuriatim producti milites idē iurant.* Alia deuotionis verba reperies apud Flauium Blondum libro primo de Roma Triumphante, & Iulium Barbaranum Officinæ Tom. 3. pag. 150. adi ad Ioannem Stobæum Serm. 41. Ado Viennensis Chronicor. ætate 6. pag. 226. Theodosius & Valentin. AA. Nou. decimo quarto; *Iuratur in militiæ sacramenta, vt necessitates publicæ procurentur.* Quod & moris Græcanici, obseruo ex Q. Curtio libro septimo; *An non propemodum in tua verba tui omnes te præeunte iurauimus eosdem nos inimicos amicosque habituros esse, quos tu haberes?* Ioan. Saresberiens. li. 6. Polic. c. 7. ex Iulio Frontino, qui antiquitatem ritus aperit, quod nescio an ab vllo alio peti possit. sic igitur ille. *L. Flacco & C. Varrone coss. milites primum iureiurando facti sunt, antea enim sacramento tantummodo à Tribunis rogabantur, Cæterum ipsi inter se coniurabant, se fuga atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli petendi, hostisue feriendi causa, aut ciuis seruandi.* Quæ postrema verba non sunt, vt opinor, Frontini, (saltem non extant in operibus, quę ad nos peruenerunt,) sed T. Liuij 3. Dec. lib. 2. superius proxime, ideo vereor, ne memoria lapsus sit Saresberiensis, aut idem ex Liuio Frontinus scripserit. deinde in eodem Saresberiensi sequitur: *Et hoc dicebatur militiæ sacramentum, quod & Christianissimorum principum firmatur authoritate, & vsu.* Pulchre idem c. 13. eiusdem libri: *Numinibus namque Romanis, ciuibusque iurati, oppugnare nō poterant, quos sacramento militiæ susceperant defendendos.* Enses iuraturi vibrabant, & distringebant, quo significarent euaginatis gladijs, vt puto, vlciscendam violati sacramenti fidem. Locus est notatu dignissimus apud Ammianum Marcellinum lib. 21. *Iussique vniuersi in eius nomen iurare solemniter, gladijs suis ceruicibus admotis, sub execrationibus diris, verbis iurauere conceptis, omnes pro eo casus, quoad vitam profunderent (si necessitas id exegerit) perlaturos, quæ sequuti rectores, omnesque principes proximi itidem simili religione firmarunt.* Sequebatur statim perfectum sacramentum mira quædam alacritas, quam elatis in altum manibus attestabantur. P. Apollonius Collat. Excidij Hierosolymit. lib. 3. pag. 43.

——Plena sic voce loquentem
Prosequitur laudans castris fauor omnibus idem:
Tollitur ad cælum clamor, dextraque patenti
Certatim iurata fides.

M. Annæus Lucan. lib. 1. Pharsaliæ. v. 386.

——His cunctæ simul assensere cohortes,
Elatasque alte, quæcunque ad bella vocaret,
Promisere manus.

Hoc est, quod sanctissimum iusiurandum existimo appellari, loco C. Cæsaris inductus, & libro 7. de bello Gallico: *Conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem aditum habeant, qui non bis per hostium agmen equitasset, quæ res probata, atque ad iusiurandum omnes adacti sunt.* Audiendus aliquoties C. Tacitus libro 15. Annal. *Dein postquam vrgebatur, confessionis gloriam amplexus, interrogatusque à Nerone quibus causis ad obliuionem sacramenti processisset, oderam te, inquit.* Idem libro 2. hist. *Literæ afferuntur superioris Germaniæ legiones, rupta sacramenti reuerentia alium Imperatorem flagitare.* Eod. lib. *Inferioris deinde Germaniæ legiones solenni Cal. Ianuar. sacramento, & pro Galba adactæ.* Et post: *Postquam vniuersa classiariorum legio sacramentum eius accepit, fidens viribus, &c.* Inferius ibidem. *Antequam Titus aduentaret, sacramentum Othonis acceperat vterque exercitus, præcipitibus, vt assolet, nuntijs, & tarda mole ciuilis belli.* Et lib. 3. Histo. *Mittique legatos ad duas legiones, quæ priore acie pulsæ, in vetera castra concesserant, vt idem sacramentum acciperent.* Denique idem lib. 4. Historiar. *Et cum cætera iurisiurandi verba conciperent, Vespasiani nomen hæsitantes, aut leui murmure, & plerumque silentio transmittebant.* C. Sueton. Iulio cap. 42. *Sanxitne quis ciuis maior annis viginti, minorue decem, qui sacramento nō teneretur, plus triennio continuo Italia abesset.* Et in Calig. c. 15. in Nerone cap. 44. *Mox tribus vrbanas ad sacramentum citauit.* In Galba cap. 16. *Primi obsequium rupere, ac se Kalendis Ianuarij*

Ianuarij, adigi sacramento, nisi in nomen senatus recusarunt. In MS. optimæ fidei legitur, & iam viderat Leuinus Torrentius, *addici sacramento.* Est enim, *addici*, proprium fori vocabulum, quo condemnatum significant, licet T. Liuius 1. Decad. lib. 6. dixerit, *condemnatus & addictus est*, allusit Calfurnius Flaccus Declamat. 4. *Non potes aduersum damnatum iure patris vti.* Martian. Capella lib. 5. *An seruo, vel addicto, liceat Tribunos appellare?* Notat Hugeianus Crotius locum è Quintiliano Declamat. 3. *Id addicto ac pene seruo, & vix libero.* Vet. scholiast. Iuuenal. ad Sat. 8. v. 235. *Vestis ex charta facta, pice illita, in qua pana addicti ignibus ardere solebant.* Idem corrigendus est ad v. 157. Sat. 1. *Adductus cum per arenam traheretur, sulcum corpore suo fecit.* Legendum est omnino; *Addictus cum per arenam traheretur.* Auctor libelli de viris Illustrib. c. 21. *filiam iam addictam videret.* Ammian. Marcellin. lib. 29. *Vel coniugibus maritorum vacaret miserias flere, immittebantur confestim, qui signatis domibus inter scrutinia supellectilis patris addicti.* P. Chrysolog. Serm. 8. in fine. *Misericordia non solum causam prauenit, anticipat cognitorem, sed etiam sententiam reuocat, absoluit addictos.* Isidor. Hispal. lib. 10. Etymologiar. *Damnatus & damnabilis, quorum prior iam addictus est, sequens potest addici.* Notat incomparabilis Sauaro: eaque vox non modo in criminibus valet, sed & in re pecuniaria. Anianus l. 6. C. Theodos. de Sponsalibus. *non addicuntur ad quadruplum.* L. Seneca libro 3. de Benef. c. 8. *Hic pecuniam pro addicto dependit*, hoc est, pro eo, qui cum in ære alieno esset, nexus & vinctus tradebatur creditori, ad libitum ipsius asseruandus. Ita indiscrete intelligendi Poetæ. Q. Horat. libro Epod. od. 17. *addictum feris*, id est, damnatum ad bestias. lib. 1. Epist. 1. *addictus iurare in verba*, id est, obstrictus, seu debitor Plaut. in Pœnulo sc. *iam istuc.* in fine.

——Duc ergo me intro, addictum tenes.

Vide eundem Menæchm. Act. 1. & in Bacchidib. sc. vlt. Marius Victor lib. 2. in Genesim.

——Quantus cum iudice missa modesto
Addictos, rursus vita sententia reddit.

Claudian. de 6. Honorij consulatu.

——Ceu legibus exul
Addictusque reus, statu propiore sequentum
Terga premor.

Sed de diuerticulo in viam.

Istud non consuetudinis tantum Latinorum militum, sed & Græcorum in more positum, Euripides in Iphigenia in principio, Apollodor. lib. 3. bibliothec. de adactis in fidem Agamemnonis militibus, dum ad Troiam proficisceretur. (licet sciam aliud iuramentum intelligi, de quo Hyginus Fab. cap. 78. & cap. 95.) sed tamen de sacramento à Græcis præstito ante expeditionem, Aiax ille apud Pacuuium.

Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.

P. Ouid. lib. 13. Metamorphos. fab. 1. in eiusdem Aiacis persona.

Et nunc ille eadem nobis iuratus in arma,
Et pars vna ducum, quo successore sagitta
Herculis vtuntur, fractus morboque fameque,
Venaturque aliturque auibus.

Et lib. 1. de Arte.

Iurabant omnes in lasi verba mariti,
Nam dolor vnius publica causa fuit.

Et lib. 2. Amor. Eleg. 18.

Carmen ad iratum dum tu perducis Achillem
Primaque iuratis induis arma viris.

Stat. Papinius lib 1. Achilleid.

——Nec sufficit omnis
Quod plaga Graiugenii tumidis coniurat Atridis,
Sed pelago, terrisque meus quæretur Achilles,
Et volet ipse sequi.

Et lib. 2. Achilleid.

——Coniurataque sequuntur
Mille rates.

Vti tyrones arma sumpturi in iusiurandum adigebantur, ita exauctorandi eodem illo sacramento soluebantur, priusquam ab exercitu dimitterentur. Ammian. Marcellin. lib. 24. *Duos Tribunos sacramento soluit, vt desides, & ignauos.* Et lib. 25. *in initio: Abiecti sunt autem sacramento alij quatuor, ob flagitium simile vexillationum Tribuni.* Præter Polybium libello de castrametatione, & Herodianum varijs in locis ab alijs citatos, vnum addam ex eodem Polybio locum lib. 6. ἐξορκίζουσιν, ΗΜΥΝ ΠΕΙΘΑΡΧΗΣΕΙΝ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΕΙΝ ΤΟ ΠΡΟΣΤΑΤΤΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΑΡΚΟΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΔΥΝΑΜΙΝ. *Sacramento adigunt*, FORE OMNINO VT PAREAT IMPERIO DVCVM, ET QVICQVID AB IIS FVERIT IVSSVS PRO VIRIBVS PRÆSTET. Est & Theodosij & Honorij AA. rescriptum, quod non parum lucis adferre possit, extat illud L. vlt. C. de veteranis libro 12. *Nullus eorum qui sacramentis inhærere desierit, vel volens permittatur, vel inuitus militare cogatur, seu stare iudicum sententijs, quæ non his obseruatis latæ fuerint, nullam firmitatem habentibus, nisi forte reperiatur ibi tempore militiæ capta cognitio, tunc enim velut necdum cingulo deposito, sub militari iudice rem tractari finirique præcipimus, nisi principali beneficio specialiter indulto quidam ex his sese defendant.* Vbi in exauthoratione duo solemnia notantur, sacramenti solutio, quo miles obstringebatur, & cinguli depositio, vt hoc libro supra docui, & iam vlterius pergo.

AD CAP. X.

PARALIPOMENA.

Varia armorum genera, verutum, hostium capita abscissa, eique imposita, hasta pura, pilum, Phalarica, soliferrea, gesum quorum telum, lancea, sparus, falces, framea, cateia, rhompea, enses dati Imperatorib. inauguratis, magnis alijs ma-

gistratibus, pugio, sarissa, cicatrices gloriosæ, sagaris, acinacis, sudes, conti, trunci, clypeus, parma, in ea relati mortui, eleuati Imperatores, simiæ, Cetra, pelta.

ARma quam multiplicia diuersis gentibus fuerint, nemo ignorat, neque dubitari potest, cum tam varia nomina maximam rei diuersitatem designent. Pauca hic post alios subtextam. Atque vt inde incipiam, erat *verutum*, teli quoddam genus, gloss. veter. *canumentum, verutum*, Interpretatur Ioannes Brodæus ad Epigr. 17. cap. 12. lib. 2. Antholog. *stilum æneum, gnomonem, vericulum, verutum, pinulam.* Sal. lib. 3. Hist. apud Nonium cap. 18. Num. 16. Carisius. Sosipater lib. 1. Obert. Gifanius in Indice Lucretiano. Censerem illud esse quod, *graphia* appellat Suetonius in Iulio cap. 82. P. Crinitus lib. 24. honest. discipl. c. 11. narrat graphijs, *Ioannem Scotum interfectum à discipulis suis cum in delirium senectutis vitio incidisset.* T. Lucret. Carus lib. 4.

Vix absunt nobis missus bis mille sagittæ,
Vix etiam cursus quingentos sæpe veruti.

M. Plaut. in Trucul. sc. *ite, ite*, in fine.

Macharam longiorem habes, quam hæc est,
Sed verutum
Sine dum petere, siquidem belligerandum
Est tecum.

ilius Italic. lib. 17. Punicor.

Qui nobis, memini, ad Cannas lætissimus iræ
Seruili fero ora ducis suffixa veruto.

Ritus porro, quem hic designat, vulgatissimus est, & obuius omnibus. Nam hostile id animi ferocioris argumentum, caput deuicti aduersarij amputare, & in contumeliam, vel loco patente proponere spectandum, vel hastæ affixum in ludibrium circumferre. Ita apud Lucanum lib. 8. Pharsal. caput Pompeij ad *Cæsarem perfertur*, v. 680.

Impius vt magnum nosset puer, illa verenda
Regibus hirta coma, & generosa fronte decora.
Cæsaries comprensa manu est, Pharioque veruto
Dum viuunt vultus: atq; os in murmura pulsant
Singultus animæ, dum lumina nuda rigescunt,
Suffixum caput est.

Cassii caput ad Antonium delatum. Iul. Capitolin. in Anton. Philosopho. Idem in Maximin. Iun. in fine. *Missa etiam Romam capita sunt eorum, & Parmenionis interfecti ad Alexandrum.* Q. Cur. lib. 7. *Augustus Bruti caput Romam misit, vt statuæ Cæsaris submitteretur.* Sueton. capite 13. *Didius Saluius Iulianus ex tanta damnatorum more ceruice decollatus, caputque eius in rostris ponitur.* Vt loquitur Paulus Diaconus lib. 10. Supplem. Eutropij. Valer. Maxim. lib. 9. cap. 4. tit. 3. *Caput eius abscindere, & per vrbem pilo suffixum ferre sustinuit.* Et cap. 9. tit. 1. *Eoque errore impulsus est, vt caput Eluij perinde atque Cornelij circa rogum Cæsaris, fixum iaculo ferret, officij sui, & alieni erroris piaculum miserabile.* Quid refert admonere Græcis, Latinis, Byzantinis, barbarisq; gentibus eam vltionis rationẽ receptissimam? *Gaganæ caput hastili præfixum Constantinopolim inductũ fuit.* Et Athenodori in Isauria capti decollatique *caput Tharsum ciuitatum allatum, pro portis hastili fixum extabuit*, vt author est Marcellinus Comes Indict. 5. Æl. Spartian. in Fescēn. Nigro. *Huius caput circumlatum pilo, Romam missum, filij occisi, necata vxor, patrimonium publicatum.* Ammian. Marcellin. lib. 22. histor. *Iuliani ad eos mitteret caput perduellis ingrati.* Seru. Honor. ad v. 464. lib. 9. Æneid. *Capita Euryali & Nisi præfigunt in arrectis hastis, & cum magno clamore comitantur.* Ipse Virgilius ibidem loci.

Quin ipsa arrectis, visu miserabile, in hastis
Præfigunt capita, & multo clamore sequuntur
Euryali & Nisi.

Caudian. lib. 2. in Ruffin.

Nec minus assiduis certant elidere saxis
Prodigiale caput, quod iam de cuspide summa
Nutabat, digna veniens ad mœnia pompa.

Cornelius Seuerus in Epithaphio Ciceronis, laudatus à L. Seneca Suasoria 6. vt historicos ea super re sileam.

Oraq; magnanimum spirantia pene virorum
In rostris iacuere suis, sed enim abstulit omnis
Tanquam sola foret, rapti Ciceronis imago.

Sil. Italic. lib. 2. Punicor.

Necdum iræ positæ, celsa nam figitur hasta
Spectandum caput, id gestent ante agmina Pœnum
Imperat, & propere currus ad mœnia vertant.

Idem lib. 7. Punicor.

Palluit infelix subducto sanguine Maurus,
Ora rapit gladio, præfixaque cuspide portat.

Denique lib. 15. in fine.

Tunc Nero procera sublimia cuspite portans
Ora ducis cæsi, Cannas pensauimus, inquit,
Hannibal, & Trebiam, & Tharsimeni littora tecũ
Fraterno capite, i, duplica nunc perfida bella,
Et geminas arcesse acies.

Ad verutum redeo, quod describit Modestus author libelli de vocab. Militarib. ad Tacitum Augustum: *Aliud missile minus, ferro vnciarum quinque hastili trium pedum semis, quod nunc verutum dicitur.* ex Virgilio lib. 2. Georgic. v. 168. exponit Adrianus Turnebus libro 30. Aduersarior. cap. 27. *ferreum telum, instar veru*, quod qui gestarent, *veruti* appellarentur, eodem numero, quo *cincti*. A. Gell. libro 10. Noct. Atticar. cap. 25. *Hasta, pilum, phalarica, semiphalarica, soliferrea, gesa, lancea, spari, rumigestri, falces, tragulæ, frameæ, mesanculæ, cateiæ, romphea, scorpius, scibones, sicilices, veruta, enses, sicæ, macheræ, spatæ, lingulæ, pugiones, climaculæ.* Quem locum varie correxerunt, corruperunt, discerpseruntque Critici, Lipsius, Scaliger, Turnebus, alijque, dum in rebus antiquitate ipsa obsoletis, quisq; Genio suo vacat & quod probabilius videtur, in commune consulturus, producit. Ego vero communiora explicabo, & quædam omissa supplebo. De *hasta*, quære quæ à me sunt explicata hoc opere superius libro 3. cap. 21. Hoc tantum adde in donis militaribus hastas esse solere, vt ex sexcentis Inscriptionibus clarum. Fest. li. 8.

in voce *hasta*. & lib. 13. voce *optionatus*: sed *puras*, eas esse oportebat, id est, sine ferro. Virgil. 6. Æneid.

——— *Pura iuuenis qui mittitur hasta.*

In tertiam noctu defigebantur. In sacris literis lib. 1. Samuel. cap. 26. in ædibus, in columnis condebantur, Homer. Odyss. 1. v. 126. Et lib. 17. v. 29. Virgil. lib. 12. Æneid.

Exin quæ mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus adstabat, valida vi corripit hastam.

Et columnæ istæ *in mediis ædibus*, recte collocantur. Iul. Pollux lib. 7. capite 27.

Pilum, proprium fuit Romanis militibus gestamen, Grammatici pene omnes, & Historici, descripsit optime callentissimeque Polybius Megalopolitan. libr. histor. 6. cuius verba sic Latine sonant pag. 469. Interprete eruditissimo Isaaco Casaubono; *Sunt è Pilis quædam crassa, quædam tenuia, & solidioribus, quæ rotunda sunt palmarem habent dimetientem, quæ quadrata, latus, tenuia sibinis mediocribus sunt similia, atque hæc gestant cum iam dictis, istorum omnium hastile tria fere cubita longum est, aptatur singulis telum ferreũ hamatum, paris longitudinis cum ipsis lignis, cuius nexũ adeo firmant valide, ad media vsque ligna religantes, & crebris fibulis configentes, vt non ante nexus inter vtendum laxetur, quam ferrum frangatur, & si crassum in fundo, & qua parte ligno committitur digitum vnum cũ dimidio, vsque adeo magna cautione prospiciunt huic adnexione.* Parem pene descriptionem reperies apud T. Liuium 3. Decad. lib. 1. in obsidione Sagunthi, & apud Halicarnassæum pag. 312. lib. 5. vt infra adducam proxime. eadem in bell. Gall. Appiani Alexandrini in limine, qui addit, ἃ (δόρατα) Ρωμαῖοι καλοῦσι νησσούς, *quæ* (pila) Romani vocant *nessos*. Quod quia nusquam alibi viderat Interpretes, omisit, sed corrige ῥωμαῖοι καλοῦσιν ὑσσούς. *Romani dixerunt tela.* gloss. vet. πίλος, ὑσσὸς; & sic sæpe imperiti optimos codices corrumpunt. Iterum gloss. *pillum*, ὕσσος &, *pilum*, ῥωμαικὸν δόρυ. Honor castrensis per pilum significatus. C. Plin. lib. 22. cap. 6. *primum pilum capessens sub Catulo*, hoc est, primam militiam. L. Sen. lib. 3. de Ira cap. 2. *In Imperatorem suum legiones pila torserunt.* Vide diligentissimum Lambertum Hortensium Montfortium in M. Lucanum, aliquot in locis. Ipse Lucanus sæpissime. lib. 1. statim in limine. Et lib. 3. Pharsal. v. 589.

——— *Pila sed in medium venere trementia pectus.*

Et lib. 8. 597.

Septimius, qui, proh superum pudor! arma satelles
Regia gestabat posito deformia pilo.

D. Iuuenal. Sat. 10. v. 94. pro militia Romana, *pila* vsurpauit. Valer. Flacc. Argonautic. lib. 6.

Romanas veluti sæuissima cum legiones
Tisiphone, regesque mouet, quorum agmina pilis
Atque Aquilis vtrinque micant.

P. Ouid. lib. 6. Fastor. in principio.

Qui bene pugnabat Romanam nouerat artem,
Mittere qui poterat pila, disertus erat.

Stat. Papin. lib. 3. sil. 3. v. 101.

——— *Vigilis te animique sagacis*
Exitus euoluit, quantum Romana sub omni
Pila die, quantumq; Tribus, quid tẽpla, quid alti
Vndarum cursus, quid propugnacula poscant
Æquoris, aut longe series porrecta viarum.

Et more Romano, ad alias traducto lib. 4. Thebaid. v. 110.

Omnibus æratæ propugnant pectora crates,
Pilaque sæua manu.

Sil. Italic. lib. 8.

Non illis solitum crispare hastilia campo,
Nec mos pennigeris pharetram impleuisse sagittis,
Pila volunt, breuibusq; habiles mucronibus enses.

Seruius Maurus in illud lib. 7. Æneid.

Pila manu, sæuosque gerunt in bella dolones.

Hinc milites *pilani* appellati, Ouid. lib. 1. Fastor. *totidem pilanus habebat.* Et describit T. Liuius 1. Decad. lib. 3. plenissime. Et à Martiali libro 10. Epigr. 48. *pilata cohors*, eodem sensu audit. Illud porro non omiserim, lapsis reip. temporibus idem fuisse *pilum* ac *spiculum*. Testem produco Fl. Renatum Vegetium lib. 2. cap. 15. *Item bina missilia, vnum maius, ferro triangulo, vnciarum nouem, hastili pedum quinque ac semis, quod pilum vocabant, nunc spiculum dicitur, ad cuius ictum præcipue exercebantur milites* Forte & eadem significatione lib. 1. cap. 20. *Ita enim vibrandus spiculis vehementior ictus est*, quæ repeiuntur ad verbum apud Modestum libello de vocabulis Militaribus ad Tacitum Augustum. Denique nec hoc omiserim, signum ineundi certaminis fuisse emissum pilum vbi in acie dispositus stetisset miles, vti indicendi belli occasio, ritusque ab hasta in hostium fines librata, desumi solebat. Dionys. Halicarnass. loco iam proxime laudato, cuius verba Frederico Sylburgio ita sonant: *Ex pilis defixis ante tentoria, tela sunt hæc Romanorum, quæ primo cõgressu eiaculantur, oblonga hastilia, crassamento, quod manum compleat, tripedaneis veruculis ferreis vtrinq; in rectum præfixa, mediocribus iaculis, cum ferro suo paria. Ex his, inquam pilis circa summa verucula emicabant flammæ.* Liu. 1. Decad. lib. 9. *Vadũt in prælium vrgentes signiferos, & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladijs foret, pila velut signo dato abijciunt, strictisque gladijs cursu in hostem feruntur.* Claudian. libro 2. in Ruffin. vbi milites pugnę vicinæ admoti, indignabundi.

Iam iam barbaricos sitientia pila cruores
Sponte volant, vtroque manus mucrone furenti
Ducitur.

M. Lucan. lib. 7. Pharsal. v. 460. locum ob elegantiam insignem totum adscribam.

Vt rapido cursu fati suprema morantem
Consumpsere locum, parua tellure dirempti,
Quo sua tela cadant, aut quæ sibi fata minentur,
Inde manum spectant, tempus quo noscere possent,
Facturi quæ monstra forent, videre parentes
Frontibus aduersis, fraternaque comminus ora,
Nec libuit mutare locum, tamen omnia torpor
Pectora constrinxit, gelidusque in pectora sanguis
Percussa pietate coit, totæque cohortes
Pila parata diu tensis tenuere lacertis.

M. Plaut. in Curcul. sc. *argentariis*.

Quia ego ex te faciam pilum catapultarium.

Sequitur in Gellio *Phalarica*, quam sic Liuio describente intelliges 3. Decad. lib. 1. *Erat Saguntinis falarica missile telum, hastili oblongo, & cætera tereti, præterquam ad extremum, vnde ferrum extabat, id sicut in pilo quadratum stuppa circumligabant, linebantq; pice, ferrum autem tres in lōgum habebat pedes, vt cum armis transfigere corpus posset, sed id maxime, etiamsi adhæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauorem faciebat.* Vnde liquet, telum hoc præcipue Saguntinorum fuisse. gloss. vet. *falarica*, χειροβαλίςρα. Vnde liquet & manu torqueri solitam, confirmante Liuio: at Fl. Vegetius libr. 4. Rei milit. cap. 10. balista voluit falaricam librari: *Falarica autem ad modum hastæ valido præfigitur ferro, interdum etiam & hastile, sulfure, resina, bitumine, stuppisque conuoluitur infuso oleo, quod incendiarium vocant, qua balistæ impetu destinata, prærupto munimine ardens figitur ligno, turritamque machinam frequenter incēdit.* Nominis Etymologiam repetere potes ex Seruio ad libr. 9. Æneid. *De hoc telo* (falarica) *legitur, quia est ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, supra quod veluti quadam sphæra, cuius pondus etiam plumbo augetur, dicitur enim ignem habere adfixa stuppa circundatum, & pice oblitum, incensumque, aut vulnere hostem, aut igne consumit: hoc autem telo pugnatur de turribus, quas phalas dici manifestum est, vnde & in circo phalæ dicuntur diuisiones inter Euripum & metas, quod ibi constructis ad tempus turribus, his telis pugna edi solebat, hinc phalarica hasta, sicut alia muralis.* Phalas autem pro turribus istis scænicis vsurpat Iuuenalis Sat. 6. v. 589.

Consulit ante phalas, Delphinorumque columnas.

De turribus videtur intelligendus Claudianus de Consul. Manlij Theodori in fine.

Fidæ per innocuas current incendia turres.

M. Plaut. Mostellar. Sc. *Iupiter.*

Isti, qui hastis trium nummorum causa subeunt
sub falas.

Q. Ennius lib. 5. Annalium.

Malos defendunt fiunt tabulata, falæque.

De oleo locus expressus est Abbonis Floriacensis abbatis, si is est, qui *in Vasconia martyrizaretur*, vt loquitur Sigebertus Gemblacensis in Chronico ad Annum 1003. & Oliba Ausonensis Episcopus, in Epistola qua agit de pace inter Episcopum & vicecomitem Narbonensem, membrana vetus Floriacensis eum coætaneum Fulberti Carnotensis facit, vixisseque vult Anno 996. Certe obsessa est Lutetia à Normanis, quod describit Abbo noster, anno reparatæ salutis 886. vt author est Io. Asser Episcopus Stryteburnensis in vita Ælfredi Britannorum regis. Itaque quum quadrent tempora, non dubito quin Abbo hic, & abbas, & Poeta, & martyr idem sit. Itaque Obsid. Paris. lib. 1.

Addit eis oleum, ceramque, picemque ministrans,
Mixta simul liquefacta loco feruentia valde.

Phalaricam loco laudato Virgilius descripsit peritissime.

Non iaculo, neque enim iaculo vitam ille dedisset,
Sed magnum stridens contorta Phalarica venit
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga
Nec duplici squama lorica fidelis, & auro
Sustinuit, collapsa ruunt immania membra.

Q. Ennius in fragmentis.

Quæ valido venit contorta phalarica missu.

Seruium, ad verbum, ne literula quidem mutata, transscripsit Isidorus lib. 18. cap. 7. & nonnulla obiter Nonius Marcellus cap. 18. Num. 20. Fest. Pomp. lib. 6. *Falarica, genus teli missile, quo vtuntur ex falis, id est, ex locis extructis dimicantes.* M. Lucan. lib. 6. Pharsal. v. 195. non minus apposite.

Quid nunc vesani, iaculis, leuibusque sagittis
Perditis hæsuros nunquam vitalibus ictus?
Hunc aut tortilibus vibrata phalarica neruis
Obruet, aut vasti muralia pondera saxi,
Hunc aries ferro, balistaque limine portæ
Submoueat, stat non fragilis pro Cæsare murus.

Soliferrea memorantur a T. Liuio. 3. Decad. lib. 4. & coniunguntur cum phalaricis. Ita enim ille: *Vt omissis soliferreis phalaricisque gladios strinxerunt, tunc velut redintegrata est pugna.* Nomen inde datum existimo, quod solidum esset è ferro telum, neque quicquam haberet ligneæ materiæ admixtum.

Gallorum omnes sciunt proprium telum *gesum* fuisse. At Hetruscos eo vsos prodidit idem Liuius 1. Decad. lib. 9. & Iberorum, qui ad Romanos eius vsum transmiserunt. Athen. lib. 6. Dipnosophist. cap. 8. & Macedonum. Stat. lib. 2. Achilleid. v. 419.

——Nec me vlla feri Mauortis imago
Præteriit, didici quo Pæones arma rotatu
Quo Macetæ sua gesa citent, quo turbine cæstum
Sauromates, falcemque Getes, arcumque Gelonus
Tenderet, aut flexæ balearicus author habenæ,
Quo suspensa trahens libaret vulnera tractu,
Inclusum quoties distringeret aera gyro.

Tres vltimos versus legendos ita censeo, adiuuantibus MSS. & sensu claro ita poscente.

——Flexæ balearicus actor habenæ,
Quo suspensa trahens libraret vulnera tractu,
Inclusum quoties distingueret aera gyro.

MS. meus diserte habet.

Quo suspensa trahens libaret vulnera tortu.

Facile enim fuit *auctor* imperitæ operarum manui substituere pro *actor*, adiecto vnico elemento: tum *libraret vulnera* eleganter dictum, id est, iaculo in longinquum torto vulneraret, sic quippe Adrianus Iunius docuerat primus legendum lib. 1. Animaduersor. cap. 1. Quamquam & vetusta lectio non incommode retineri possit, vt mendum è Claudiano eadem opera tollatur: lib. 2. in Ruffin. corruptissime legitur.

Felix illa manus, talem quæ prima cruorem
Hauserit, & fessi pœnam liberauerit orbis.

Rescribendum est omnino.

——Fessi pœnas librauerit orbis.

Librare enim est *longe eiaculari*, Antonius Delrio, vel *librato* coniectoque in longinquum *iaculo* percutere, ita ipse Claudian. lib. 2. de Raptu Proserpinæ.

Prætentasque aperit cristas, libratur in ictum
Fraxinus.

Vir eruditissimus Stephanus Clauerius putauit ex MS. suo legendum.

—— Fessi

——— Fessi pœnam libauerit orbis. A

Authore P. Virgilio lib.12. Æneid.

———degustat vulnere corpus.

Libare enim & *degustare*, translatione ab epulis sumpta, est leuiter attingere, vt velit Claudianus illā esse felicem manum, quæ prima leui aliquo vulnere inflicto vel cutem perstrinxerit, grauioribus vulneribus exemplum subministratura. quo sensu explicari potest illud Augusti dictum apud Suetonium in Galba cap.4. καὶ σὺ τέκνον τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παρατρώξῃ. Vertit Tacitus lib.6. Annal. *Et tu fili imperium nostrum de-* B *gustabis.* Nescio quid Philippo Beroaldo in mentem venerit, dum vertit, *& tu fili imperio nostro adhæresce.* Neque minus mirum, Suetonium solum omnibus pene aliis historicis reluctari Dioni lib.57. Xiphilino in Galba, Iosepho li.18. Antiquitat. Iudaicar. qui omnes non Augustum, sed Tiberium iis verbis salutasse volunt, sed ætas Galbæ potius, vt Suetonio credam, facit, nam sub Tiberio consul, non vero puer fuit, & hæc puero dicta constat, vide Leuinum Torrentium in eum Suetonij locum, & Lipsium in 6. Annal. est C itaque παρατρώξῃ, seu *degustabis*, breui temporis spatio regnabis, quod historicis notissimis comprobatum, vtramque vocem reperies apud Statium lib. 8. Thebaid. v.528.

Nec pudor ire retro, cedentem Achelonius Heros
Impetit, & librans vni sibi missile telum,
Direxit iactus, summæ qua margine parmæ
Ima sedet galea, & iuguli vicinia lucent,
Nec frustrata manus, mortemque inuenerat hastæ;
Sed prohibet, paulumque humeri libare sinistri D
Præbuit, & merito parcit Tritonia fratri.

Ad gesa regredior, quæ proprie, vt admonui, Gallis conueniebant, adeo vt *Gessi* & *Gessatæ* sint viri fortes, & sic omnes Galli olim vocarentur, Polyb. lib.2. licet ego putauerim non omnes Gallos, sed Gessoriaci tantum incolas sic appellatos, Suetonius in Claudio adeatur cap.17. Neque desunt, qui ex Plutarcho in Marcello interpretantur milites Gallorum mercenarios γεσσοὺς, *gessos*, vel *gesos*. C. Cæsar lib.2. de bell. Gall. à Tiraquello laudatus. Et lib. 3. eiusdem operis E cap.1. *Lapides gessaque in vallum conijcere.* Fr. Hottomannus ibidem *guye* pro *strenuo* dictum obseruat. Eustath. pag 188. Seruius Maurus ad v.660. lib.8. Æneid. *Gesa, hastas viriles, nam etiam viros fortes Galli Gesos vocant.* Luctatius Placid. ad v.64. lib.4. Thebaidos Statianæ, *Gesa tela gallica.* Sic poetæ intelligendi. Virgil. loco laudato.

Galli per dumos aderant, arcemque tenebant
Defensi tenebris, & dono noctis opacæ, F
Aurea cæsaries illis, atque aurea vestis,
Virgatis lucent sagulis, tunc lactea colla
Auro innectuntur, duo quisque alpina coruscant
Gesa manu.

Statius Papinius ibidem loci.

Hæc manus Adrastum numero ter mille sequuti
Exultant, pars gesa manu, pars robora flammis
Indurata diu.

Claudian. lib.2. in Eutrop.

Nuper ab Oceano Gallorum exercitus ingens,
Illis ante vagus tandem regionibus hæsit,
Gesaque deposuit Graio iam mitis amictu
Pro Rheno poturus Halym.

Et lib.2. de laudib. Stilichonis.

——— Tum flaua repexo
Gallia crine ferox, euinctaque torque decoro,
Binaque gesa tenens, animoso pectore fatur.

Sil. Italic. lib.1. Punicor.

Hic spolia Æacidæ, hic Epyrotica signa,
Hic Ligurum horrentesq; comæ, parmæque relatæ
Hispana de gente rudes, alpinaque gesa.

Sext. Propert. lib.4. Eleg.11.

Vidomari genus hic Rheno iactabat ab ipso,
Nobilis erectis fundere gesa rotis.

Vt Gesa Gallorum, ita Hispanorum *lancea* erat. M. Varro lib. 14. rer. diuinar. *lanceam dixit non Latinum sed Hispanicum verbum esse*, si fides adhibenda sit Probo apud A. Gellium lib.15. cap.30. fuit & Maurorum. M. Lucan. lib.1. v.212.

———Tum torta leuis si lancea Mauri
Hæreat.

Et Gallorum, Diodor. lib. 5. biblioth. & ex eo I. Brodæus lib.3. Miscellaneor. cap.16.

Passim meminerunt scriptores, neque operæ pretium quemquam citare. Sil. Italic. lib.15. Punicor.

Obuia nudatum transmisit lancea pectus.

Eadem illa cum hasta Romana. Lucan. li.7. v.472.

Cuius torta manu commisit lancea bellum,
Primaque Thessaliam Romano sanguine tinxit.

Rusticorum *sparus* gestamen. Seruius ad illud libro Æneid. 11.

Agrestisque manus armat Sparus.

Sparus rusticum est telum in modum pedis recuruum. gloss. vet. sparus, εἶδος ἀκοντίου, *genus teli.* M. Varro ille idem Criticorum, doctorumq; togatorum princeps. *sparum missile, ducta à piscibus similitudine, qui Spari vocantur.* Sisenna historiar. lib.3.

Sparis ac lanceis eminus peterent hostes.

Varro Atacinus in Meleagris.

Aut ille ceruum qui volabile currens
Sparo scutus, tragula ne traiicit.

C. Salust. in Catilinar. *Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa, cæteri vt quosq; casus armauerat, sparos, aut lanceas, aut præacutas sudes portabant.* T. Liu. 4. Decad. lib.4. *Si quis extra ordinem auidius procurrit, & ipse inter equites sparo percutit, & tribunos centurionesque castigari iubet.* Fest. li.17. *Spara minimi generis iacula, à spargendo dicta.* Sed & Græci eo teli genere frequentissime vsi. Æmylius Probus in Epaminondæ vita. Vnde non est difficile formam eius teli colligere. Sic quippe ille: *Vniuersi in vnum impetum fecerunt, neq; prius abscesserunt, quam magna cæde facta, multisque occisis, ipsum Epaminondam pugnantem, sparo eminus percussum concidere viderunt. huius casu aliquantum retardati sunt Bœotij, neq; tamen prius pugna excesserunt, quam repugnantes profligarunt. At Epaminōdas, cum animaduerteret mortiferū se vulnus accepisse, simulq; si ferrum, quod ex hastili in corpore remanserat, extraxisset, animam statim amissuram, vsq; eo retinuit, quoad renūtiatum est vicisse Bœotios: id postquam*

quam audiuit, ſatis inquit, vixi, inuictus enim morior, tum ferro extracto confeſtim exanimatus eſt. Ferri ſpari extractum alij hiſtorici *ſpiculum* vocant, aut *haſtam.* Valer. Maxim. lib. 3. cap. 2. Interpretes Pauſaniæ in Arcadic. & Rhodomannus Diodori Siculi lib. 15. & Donat. Ponzan. notauit ex Æliano. haſtam vocauit Cicero lib. 5. familia. Epiſtolar. à Dionyſio Lambino citatus. Idem lib. 2. de finib. bonor. *Non ego iam Epaminondæ, non Leonidæ mortem huius antepono morti, quorum alter cum viciſſet Lacedæmonios apud Mantineam, ſimulque ipſe graui vulnere examinari videret ſe, vt primum deſpexit; quæſiuit, num ſaluus eſſet clypeus, cum ſaluum eſſe flentes ſui reſpondiſſent, rogauit, eſſentne fuſi hoſtes, cumq; id quoque, vt cupiebat, audiuiſſet, euelli iuſſit eam, qua transfixus erat haſtã, ita multo ſanguine profuſo, in lætitia, & in victoria mortuus eſt.* Res ergo eadem ſpiculum, haſta, ſparus.

C. Lucilius.

Tum ſpara, tum rumices, portantur tragula porro.

Sil. Italic. lib. 8. Punicor.

Marrunica ſimul Frentanis æmula pubes
Corfini populos, magnumque Theate trahebat,
Omnibus in pugna fertur ſparus.

Rumigeſtri pro teli quodam genere ponuntur, ſed corrigunt viri docti, *rumices*, ex loco Lucilij proxime allato. Sed viderint illi, rectene, an ſecus?

Qui pro *falces* in A. Gelllio *faces* reponunt, falſi omnino ſunt, nam falcium in bellis vſus creberrimus, vnde & *falcati currus* Latinis, Veget. libro 3. cap. 24. Græcis vero ἅρματα δρεπανηφόρα, Arrian. de Geſt. Alexandri lib. 2. Diodor. Sicul. lib. 17. Suidas in voce δρεπανηφόρα. Curtius lib. 4. & alibi ſæpe, quorum quidem curruum author fuit Cyrus, Xenop. Cyropæd. lib. 6. Meminit Plutarchus in Lucullo, & quia res notiſſima eſt, vnicum tantum locum adſcribam ex incerto authore lib. de Reb. Bellic. *Huiuſmodi pugnacis vehiculi genus, quo armis præter morem videtur inſtructum, repetit Parthicæ pugnæ neceſſitas, ſed hoc, ſingulis bene munitis inuecti equis, duo viri, veſtitu, & armis, ferro diligenter muniti, citato curſu in pugnam rapiunt, cuius poſterior ſupra currum pars, cultris in orbem extantibus cõmunitur, videlicet ne facilis à tergo cuiquam præbeatur aſcenſus: falces vero acutiſſimæ axibus eiuſdem currus aptantur, in lateribus ſuis anſulas habẽtes, quibus innexi funes pro arbitrio duorum equitum, laxati quidẽ explicant, repreſſi autem erigunt falces, qualia vero huiuſmodi machinæ funera hoſtibus immittant, vel quas turbatis ordinibus ſtrages efficiant, dicent melius qui vſu bella cognoſcunt.* Claudian. lib. 1. de laud. Stiliconis.

——— *Non falce Gelonus,*
Non arcu pepulere Getæ.

Sidon. Apollinar. Carm. 7. v. 242.

Curſu Herulus, Chunus iaculis, Francuſq; natatu,
Sauromata clypeo, Salius pede, falce Gelonus.

Stat. lib. 2. Achilleid. ad finem.

——— *Falcemque Getes, arcumque Gelonus*
Tenderet.

Frameã gloſſæ veteres cum rhomphea confundũt, ſic enim *framea* ῥομφαία, & de ea re infra diſcutietur. Interim diſſidium maximum eſt inter Tacitum & Iſidorum, quod non eſt facile componere, ille enim haſtam, hic gladium vult fuiſſe. Tacitus ſic lib. de Morib. Germanor. *Rari gladiis aut maioribus lanceis vtuntur, haſtas vel ipſorum vocabulo frameas gerunt, anguſto & breui ferro, ſed ita acri & ad vſum habili, vt eodẽ telo, prout ratio poſcit, vel emin⁹ vel cominus pugnẽt.* Eodẽ deinde libro, ſed paulo poſt: *Tum in ipſo cõcilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus, ſcuto frameaq; iuuenem ornant.* Iſidor. lib. 18. cap. 6. *Framea gladius ex vtraque parte acutus, quam vulgo ſpatham vocant, ipſa rhomphæa.* Concilient tam diuerſæ mentis inter ſe ſcriptores, quibus vacauerit.

Ioan. Britannicus ad v. 79. Sat. 13. D. Iuuenal. 27.

Et Matris frameam, & Cyrrhæi ſpicula vatis.

Martian. Capella in limine lib. 5.

Portumni trifidam ſuſpirans flagitat haſtam,
Gradiui frameam non auſus poſcere falcem
Saturni bello ſuetus diſquirit agreſti,
Diffidenſque ſui reſpectat tela tonantis.

Monſtra hæc verborum nulli intelligenda ſuſtulit vir eruditus Hugeianus Grotius, dum ſic interpũxit.

Portumni trifidam ſuſpirans flagitat haſtam.
Gradiui frameam non auſus poſcere, falcem
Saturni bello ſuetus diſquirit agreſti.

Cateiæ etiam inter tela à Gellio collocantur. Ælius Donatus in v. 742. lib. 7. Æneid. *Hi omnes imitati Teutonas, mittebant telorum ſpecies, quæ cateiæ dicebantur, erantque haſtæ anguſto & breui ferro.* Seruius *cateiæ* (ibidem loci) tela *gallica.* Et forte illo æuo iidem Galli & Teutones, atque adeo Germani omnes vnico Gallorũm nomine comprehenſi, quod doctiſſimus oſtendit, vt alios omittam, Marcus Velſerus, Auguſtanus ſenator lib. 1. Annal. Boior. Iacob. Scheggius in C. Paterculum lib. 2. cap. 19.

Virgil. loco laudato:

Teutonico ritu ſoliti vibrare cateias.

Fruſtra eſt Pierius Valerius, qui in Romano Codice ait ſe reperiſſe *catelas*; fruſtra, inquam, eſt, cum vulgatam lectionem omnes codices recipiant, & cõfirment alii authores. Vetus Scholiaſtes D. Iuuenalis ad v. 195. Sat. 14. *Comes Lælius Centurio, ſub quo militabis, vt euertas caſas, & cateias Maurorum.* Quod neſcio an telum ſignificare illo in loco poſſit.

Abbo. li. 1. de Obſidione Lutet. Pariſior. pag. 542. 60.

Inde ſuper cernens lapides conſpexit acerbos,
Ac diras vt apes, denſe tranare cateias,
Inter ſeſe aliud, turrimque.

Idem eodem libro poſt. pag. 550.

Pila dabant, rupeſque ſimul, celereſque cateias,
Plebs inimica Deo.

Valer. Flacc. li. 6. Argonautic. non multũ à principio.

——— *ibi ſutilis illis*
Et domus, & crudo reſidens ſub vellere coniux,
Et puerè prima torquens temone cateias.

Sil. Italic. lib. 3. Punicor.

Tum primum caſtris Phœnicum tendere ritu
Cyniphij didicere Macæ, ſqualentia barba
Ora viris, humeroſque tegunt velamina capri
Setigeri, panda manus eſt armata cateia.

Romphæa Thracum volunt eſſe telum, freti authoritate

ritate T. Liuij cuius hæc ſunt 1. Decad. lib. 1. *Thracas Rhomphea ingentis & ipſa longitudinis inter adiectos vndique ramos impediebant.* Iſidorus iam proxime antea citatus, in framea, & vetus gloſſarium: Meminere inſuper Poëtæ, Baptiſta Mantuanus Parthenice ſecunda.

Quam gerit aduerſas feriat rhomphæa cohortes.

Valer. Flacc. lib. 6. Argonautic. paucis interiectis, poſt ea quæ citauimus ſupra.

Quos duce Tentagono crudi mora corticis armat,
Æquaq; nec ferro, breuior nec rhomphea ligno.

Notat Ægydius Maſerius, in MS. *romphia* fuiſſe ſcriptum, ab aliis *rumfea* vocatur. Abbo de Obſid. Lut. loco proxime ſupra laudato.

Quos valide numero bellantes ſub duodeno,
Rumfea, vel formido Danum non terruit vnquam.

Sed reſcribe *romphæa* cum aliis, qui conſtanter vel *rhomphea* vel ῥομφαία proferunt. Inhæſit idem mendum eiuſdem codici lib. 2. pag. 556.

Noſtra manens turris, clypeus nec non bis acuta
Rumfea, fortis & arcus erat, fortisq; ſagitta.

De *Enſe*, dicendum erat, ſed omnia præoccupata; illud tantum addiderim incognitum fuiſſe ſuppliciis exigendis, priſca republica, enſis vſum, cum ſecuri capita inciderentur.

Recte Lucanus lib. 8. v. 774.

Tunc neruos venasq; ſecat, nodoſaq; frangit
Oſſa diu, nondum artis erat caput enſe rotare.

Excogitato deinde ſub Imperatoribus gladij vſu, in decollandis hominibus grauior & ignominioſior ſecuris, honoratior gladij pœna cenſebatur. Vnde ridicula illa reprehẽſio Baſſiani Caracallæ interfecto Papiniano, vt retulit Ælius Spartianus in vita eius: *Atqui oportuit gladio exequi mandatum meum.* Quaſi malignum & tyrannicum factum excuſari eo potuiſſet, quod non gladio, ſed ſecuri in eum animaduerſum fuiſſet. Certe paſſim enſis pro capitali ſupplicio vſurpari ſolet à Poëtis, omitto hiſtoricos.

Coripp. lib. 1. Num. 3.

Afficietq; viros legum pius enſis iniquos.

Claudianus ſępiſſime, quem vnicum aduocabo, nam lib. 1. Semeſtrium diſquiſiuit eruditiſſime P. Faber Saniorianus, quem conſule, Claudian. itaque lib. de bello Gildonico.

Tertia tam ceruix ſolito mucrone rotetur.

Et de 4. Hon. conſul.

——— *Gladiis ſubmittunt colla paratis.*

Et eodem panegyrico poſt:

——— *Non imminet enſis.*

Et lib. 1. in Ruffin.

——— *Proh ſæuior enſe*
Parcendi rabies.

Sed maximus gladio habitus honor, quum nuper creato Imperatori in manum daretur, tanquam ſummum ius, eximiaque poteſtas ſignificata per illum foret, Corippus lib. 2. Nu. 4. & vide quæ ibi à me ſunt dicta: Atque adeo creati præfecti prætorio enſe, coram ſenatu, & quidẽ ſtricto donabatur. eadem certe de cauſa, vt poteſtas in facinoroſos animaduertendi exprimeretur.

A Adrian. Turneb. lib. 12. Aduerſarior. cap. 6. Sat. lib. 5. ſil. 2.

Cuiq; ſacer primum tradit Germanicus enſem.

Sidon. Apollinar. Carm. 5.

——— *Cui teſte ſenatu*
Ipſe etiam ſtrictum commiſerat Vlpius enſem.

Guntherus Ligurini lib. 1. Poteſtatem ſæcularem eo deſignat.

Huc ſacri celebresq; viri, quos laude ſerena
Inſula, vel gladius mundo facit eſſe verendos,
B *Ex omni regione fluunt.*

Vnde puto profluxit mos, & vt regibus præferatur, etiamnum hodie in tota Europa gladius, præſertim celebrioribus comitiis, aut feſtis. Idem Guntherus lib. eodem pag. 14.

——— *Poſito diademate Petrus*
Regali dextra tulit alti principis enſem,
Præceſſitq; ſacram breuius diadema coronam.

Vetus lapis.

PVBLIO. MÆCIO. MEMMIO. FVRIO.
C BALBVRIO. CÆCILIANO. PLACIDO.
C. V. PRÆFECTO. ANNONÆ. VRBIS. SACRÆ. CVM. IVRE. GLADII.

Vt ſummorum magiſtratuum geſtamen *gladius*, ita minorum *pugio*. Martial. lib. 14. Epigr. 32. epigraphe, *parazonium*.

Militiæ decus hoc, & grati nomen honoris,
Arma Tribunitium cingere docta latus.

Sequentis Epigrammatis Epigraphe eſt, *pugio*.

Pugio, quem curuis ſignat breuis orbita venis,
D *Stridentem gelidis hunc Salo tinxit aquis.*

Sariſſa, inquit Feſtus Pompeius lib. 17. *Haſta* eſt *Macedonica*. T. Liu. 4. decad. lib. 7. *Ibi ſimul perturbati ordines, & impeditius incurſu ſuorum vſus prælongarum haſtarum, (Sariſſas vocant Macedones) intulere ſigna Romanæ legiones, & pila inter turbatos coniecere.* Eiuſdem Decadis lib. 8. *Per operculi foramina, prælonga haſtæ quas ſariſſas vocant, ad ſummouendos hoſtes prominebant.* Q. Curt. lib. 9. *Macedo iuſta arma ſumpſerat, æreum clypeum, haſtam, quam ſariſſam vocant, læua te-*
E *nens.* Quæ verba exponens Robertus Vulturius lib. 10. de Re Militari cap. 3. turpiter lapſus eſt, dum contra verba hiſtorici, omniumque aliorum ſcriptorum teſtimonia, cenſuit non haſtam eſſe, ſed *clypeum æreum* ſariſſam. Seruius ad v. 664. lib. 7. Æneid. *Pilum proprie eſt haſta Romana, vt geſſa Gallorum, ſariſſæ Macedonum.* Iulius Pollux lib. 1. cap. 10. Onomaſtic. Num. 7. σάρισσαν Μακεδονικὴν, τὸ δόρυ. *Macedonicam ſariſſam, quæ haſta eſt,* inter arma enumerat. Rurſuſque idem lib. 10. cap. 31. καὶ ξυστὰ εἴποις ἂν καὶ κάμακας,
F παλτὰ σαρίσσας, σαύνια. *Tum & haſtilia dices, perticas, peltas, ſariſſas, ſannia.* Vtraque manu torquebatur à Græcis, & præſertim à Lacedæmoniis, ad quos eius vſum tranſtulit Cleomenes, Alexander Alexandrius Neapolitanus lib. 6. Genial. dierum. cap. 22. Longitudinem ad cubita quatuordecim docuit debere eſſe Ælianus lib. de Aciebus inſtruendis, vt rectiſſime cum *picqua* gallica confundi poſſit. Vſum deſcripſit Modeſtus qui libellum de vocabulis militaribus nuncupauit Tacito Auguſto, & ex illo, vt

Mmmmm plera-

pleraque alia transſcripſit Flauius Vegetius lib. 3. de Re milit. cap. 34. *Cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus inſidentes clibanarij ſariſſas, hoc eſt, longiſſimos contos in elephantos dirigebant.* Hinc in Alexandri exercitu ſariſſis ſiue haſtis armati *ſariſſophori* nuncupati. Q. Curt. lib. 4. *Non immerito itaq; verebatur Aretam ducem haſtatorum, quos ſariſſophoros vocabant.* E fraxino erant, Suid. in voce συνεικοσιλεις. Luctat. ad v. 269. lib. 7. Thebaid. *Macedonum Lanceas*, interpretatur. Ipſe Stat. ibidem.

Fraxineas vibrant Macetum de more ſariſſas.

M. Lucan. lib. 8 Pharſal.

Primi Pellæas arcu fregere ſariſſas
Bactraq; Medorum ſedem.

Ouid. lib. 12. Metamorphoſ.

Qui clypeo, gladioq; Macedoniaq; ſariſſa.

M. Lucanus lib. 10. Pharſal. v. 46.

Proh pudor! Eoi propius timuere ſariſſas,
Quam nunc tela timent populi.

Leuis macula extergenda eſt è codice Q. Sammonici Sereni lib. de Medicina cap. 47.

Cuſpide non quiſquam, longa neq; cæde ſariſſa,
Fulmine non gladij, volucris nec felle ſagittæ,
Quam cito vipereo potis eſt affligier ictu.

Reſcribe me authore, niſi fallit me editio mea pag. 295. authore I. Lectio.

—— Longa neq; cæde ſariſſa.

Quoniam ſupra *contum* interpretatus eſt Vegetius eſſe ſariſſam, hic de conto videndum. Nonius cap. 18. Num. 24. *Conti haſtæ longiores, & robuſtæ.* Lamb. Hortenſius in M. Lucani lib. 6. pag. 664. ibi.

Nunc ſude, nunc duro contraria pectora conto,
Detrudit muris, & valli ſumma tenentes.

Virgil. lib. 5 Æneid.

Ferrataſq; ſudes, & acutos cuſpide contos
Expediunt.

In Nicolai Erythræi editione erat.

Ferrataſq; trudes.

Idem lib. 9. Æneid.

—— Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 6. Ægydius Maſerius ibidem.

—— Ingentis frænator Sarmata conti.

Claud. infinitis pene locis, lib. de bello Getico.

Et tremulos regit haſta gradus, & nititur altis
Pro baculo contis, non exarmata ſenectus.

Et de 3. Honorij Conſul.

—— Nudiq; ſeges Mauortia ferri
Ingeminat ſplendore diem, pars nobilis arcu,
Pars longe iaculis, pars comminus horrida contis.

De 4. Hon. Conſul.

Quis molles ſinuare fugas, quis tendere contum
Acrior?

De 6. Hon. Conſul.

—— Solo peragens cum murmure bellum
Protento leuiter frangebat mœnia conto,
Irridens ſcopulos.

Lib. 1. de Laudib. Stilichonis.

Non fera Hunnorum feritas, non falce Gelonus,

A *Non arcu pepulere Getæ, non Sarmata conto.*

Locum eſſe corruptum ipſe carminis verborumque ordo loquitur: putaui aliquando legendum *Thunnorum* ex I. Solino cap. 16 ſed reuera *Chunnorum*, reſcribi par eſt. Nam ea ætate Chuni irruperant ex Mæotidis confinio in Europam, cum alia barbararũ gentium colluuie, Ricobaldus Ferrarienſis in pomœrio vrb. Rauennat. D. Auſon. Epigr. 1.

Arma inter Chunosq; truces, furtoq; nocentes
Sauromatas.

B In precatione Conſulatus ſui, Chunnum & Getas coniunxit.

Qua vaga Sauromates ſibi iunxerat agmina Chuni
Quaq; Getes ſociis Iſtrum adſultabat Alanis.

Sidonius Apollinaris frequentiſſime, libro octauo, Epiſt. 9.

Iſtis Oſtrogothus viget patronis
Vicinoſq; premens ſubinde Chunos,
His quod ſubditur, hinc ſuperbit illis.

Idem Carm. 5. v. 481.

C *Pannonius, Neurus, Chunus, Geta, Dacus, Alanus.*

Iterum Carm. 7. v. 241.

Curſu Herulus, Chunus iaculis, Francuſq; natatu.

Denique Carm. 23. v. 240.

Pacem te medio darent feroces,
Chunus, Sauromates, Getes, Gelonus.

Ad contum regredior, in quo nomine corruptus forte & Statius, nam ex MS. legitur lib. 2. Achilleid. v. 420.

D *Quo Macetæ ſua geſa citent, quo turbine contum*
Sauromates, falcemq; Getes.

Denique reſtituendus inſigniter ſplendori ſuo in eodem Claudiani libro de bello Getico locus, præiuit Egregius Philippus Rubenus.

Vulneribus pars nulla vacat, reciſaq; cunctis
Gloria fœdati ſplendet iactantior oris.

Certiſſima coniectura me duce reſcribes.

Vulneribus pars nulla vacat, reſciſſaq; contis
Gloria fœdati ſplendet iactantior oris.

E Senſus eſt, glorioſum Getis videri, ſi faciem haſtis militaribus vulneratam habeant. Nam conti duplices, quidam militares, Iul. Poll. lib. 1. cap. 10. num. 6. vnde κοντοφόροι, *qui contos geſtant*, eidem dicuntur: alij nautici, idem Pollux libro 1. cap. 9. Num. 3. Lilius libro de Nauigiis, Ludouicus de la Cerda Toletanus ad lib. 9. Æneid. Virgil. v. 502. Cuius diligentiam nemo non laudet. Cicatrices certe laudi & oſtentationi fuiſſe antea dixi, hic adde Cæſaris locum ex M. Quintiliano lib. 6. cap. 4. *C. Cæſar Pom-*

F *ponio oſtentanti vulnus ore exceptum in ſeditione Sulpitiana, quod ipſe ſe paſſim pro Cæſare pugnantem gloriabatur, nunquam fugiens reſpexeris, inquit.* Idem libro 7. c. 15. *Saucius manibus ac cruribus, ſpecioſior ſanguine, & ipſo periculo anguſtior,* L. Flor. lib. 4. hiſt Rom. cap. 12. T. Caſtritius antiquus ſcriptor, diſertiſſimorum duorum, Demoſthenis Oratoris, & Saluſtij hiſtorici verba huc ſpectantia examinat, apud A. Gell. lib. 2. cap. 27. Specioſe Aurel. Caſſiodor. lib. 8. Epiſt. 10. *Vulnera accipit, quæ tantum nunc ei ſunt glorioſa, quantum*

quantum tunc habuere periculi. Q. Curt. lib. 4. *Spondere pro se quot cicatrices, totidem corporis decora.* Placid. Grammat. ad v. 74. lib. 4. Theb. Papinianæ: *Signa præteritarum virtutum, id est, cui præstant priora vulnera dignitatem.* Dixerat Statius.

——— Plagarum in pectore nodos.

Ipse Claudianus paulo ante ibidem loci.

Crinigeri sedere patres, crinita Getarum
Curia, quos plagis decorat numerosa cicatrix.

Sidon. Apollinar. Carm. 23.

In campis Marathoniis merentem
Vulnus non habuisse, grande probrum est.

Est & *sagaris Massagetum telum,* si credimus Herodoto lib. 1. in fine, & *Scytharum,* Iul. Poll. lib. 1. cap. 10. & *Persarum,* Strabo lib. 15. in fine.

Sica seu *machera,* insidiantium, & latronum erat. Cicero Orat. 2. in Catilinam, & Orat. 3. in Verrem. D. Iuuenal. Sat. 7. v. 9. hinc *sicarius,* prædo, latro, C. Sueton. in Cæsare cap. 11. Cicero Orat. pro Roscio. fuit *Thracum,* Thucydid. libro 2. Meminit Martialis lib. 2. Epigr. 16. lib. 11. Epigr. 2. Andr. Alciatus Emblem. 52.

Latronum furumq; manus tibi sæua per vrbem
It comes, & diris cincta cohors gladiis.

Acinacis Medorum gladius, Q. Horat. lib. 1. Od. 27. Helenius Acron *Persarum gladium* vocat, Porphyrion & ipse Grammaticus, *Parthorum,* ibidem loci, sed facile componere inter illos dissidium, quo quippe Horatij, & Persæ & Medi nomine Parthorum comprehendebantur. Persas tamen ante Parthos illum gestasse, loquitur Herodot. lib. 7. Et Valer. Flacc. Argonaut. lib. 6.

Insignis manicis, insignis acinace dextra.

Ista quidem arma fuerunt solertia industriaq; gentium excogitata, at prius nullis aliis armis cernebatur, præterquam truncis, aut sudibus.

De truncis quidem Luctat. Placid. ad v. 64. lib. 4. Thebaid. Statianæ.

——— Pars gesa manu, pars robora flammis
Indurata diu.

Eiusdem libri v. 302.

Et pastorali meditantur prælia trunco.

Virgil. lib. 7. Æneid.

Improuisi adsunt, hic torre armatus obusto,
Stipitis hic grauidi nodis, quod cuiq; repertum
Rimanti, telum ira facit.

Eodem iterum libro.

Stipitibus duris agitur, sudibusq; præustis.

Idem lib. 10. Æneid.

——— Sternentes agmina claua.

Denique lib. Æneid. ad finem.

Tela manu trepidæ iaciunt, ac robore duro
Stipitibus ferrum, sudibusq; imitantur obustis.

Sudes duplicem in vsum, vel vt ad palum exercerentur tyrones, vel vt iis pugnaretur. Vet. gloss. *sudis* σκόλοψ, iterum *sudis,* χάραξ, *pertica,* κοντός, iterum *sudis.* σφύραινα, ξιχθύς, insuper, *sudis,* ἐπίουρος, γόμφος, denique in eodem glossario veteri *sudis, rudica,* χάραξ. Adeundus est Seruius ad lib. 2. Georg.

Quadrifidasq; sudes, & acuto robore contos.

Sudes istas librabant in palum, non secus ac si cum homine res transfigenda fuisset. Fl. Veget. lib. 2. c. 23. *Ad palum quoque vel sudes iuniores exerceri percommodum est, cum latera vel pedes, vel caput petere, punctim cæsimq; condiscant.* Corruptum esse locum vidit Godescalcus Steuuechius, neque enim vt pali, ita sudes in terram defigebantur, sed in palum defixum librabantur, palus autem ne nutare posset, profunda admodum scrobe defixa, sex pedes eminebat, scilicet quo referret iustam viri staturam, petebaturque eminus missilibus, cominus sudibus. Idem Veget. lib. 1. cap. 14. *Tyro, qui dum claua exercetur ad palum, hastilia quoq; ponderis grauioris, quam aduersatura sint iacula, aduersus illum palum, tanquam aduersus hominem iactare compellitur.* T. Liuius lib. 3. dec. 9. *Sudibus inter se in modum iustæ pugnæ concurrere.* L. Sen. Epist. 89. *Sudes torquere iuuentus olim dicebat.* Fest. Pomp. lib. 17. *Sub vineam iacere dicuntur milites, cum adstantibus centurionibus iacere dicuntur sudes.* Leo Aug. de bellico apparatu cap. 7. num. 3. num. 18. & n. 57. non sudibus, sed & rudibus exercitatos milites prodidit, & ego supra supra hoc opere in Tractatu de gladiatura expediui.

Ita Tibull. lib. 4. ad Messallam.

Quis tardamve sudem melius, celeremq; sagittam
Iecerit.

D. Iuuenal. Sat. 6. v. 240. vbi scio, veterē Scholiastem *habitum pugnantium gladiatorum,* interpretari, non vero militum aut tyronum, sed minus recte.

Endromidas Tyrias, & fœmineum ceroma
Quis nescit? vel quis non vidit vulnera pali?
Quem cauat assiduis sudibus, scutoq; lacessit,
Atq; omnes implet numeros dignissima prorsus
Florali matrona tuba.

Sed in vero & non simulato conflictu milites olim sudibus vsos, disco ex Sexto Propertio libro 4. Eleg. 1.

Non rudis infestis miles radiabat in armis,
Miscebant vsta prælia nuda sude.

Vbi obiter dictum velim auro arma obducta, quo maior pompa apparatusque esset. Vnde Chrysoaspides, & argyroaspides nomina cœperunt, vt ex Iustino notissimum, lib. 12. & Ælio Lamprid. in Alexandro Seuero. Paul. Oros. lib. 3. cap. 23. *Vltimo consilio argyraspidas, ab arma deargentata sic dictos, hoc est, milites, qui sub Alexandro militauerant, in auxilium rogat.*

Theodos. Macrob. lib. Saturnal. 2. cap. 2. *Ostentabat Antiochus in campo ingentes copias, quas bellum populo Romano facturus comparauerat, conuertebatq; exercitum insignibus aureis, & argenteis florentem, inducebat etiam*

currus cum falcibus, & elephantos cum turribus, equitatumq; frenis, & ephippiis, monilibus, ac phaleris præfulgẽtem, atque ibi rex contemplatione tanti & tam ornati exercitus gloriabundus Hannibalem aspicit, & putasne, inquit, Romanis satis esse hæc omnia? tunc Pœnus eludens ignauiam imbelliamq; militum eius pretiose armatorum, plane, inquit, satis esse credo Romanis hæc, & si auarissimi sint. Vide sequentia.

Virgil. lib. 8 Æneid.

Arma sub aduersa posuit radiantia quercu.

P. Ouid. lib. 4. de Ponto Eleg. 4. explicasse id visus est.

Scuta sed & galeæ, gemmis radientur & auro.

Stat. lib. 8. Thebaid. v. 403.

—— *Splendent clypei, pharetræq; decoræ,*
Cingulaq;, & nondum deforme cruoribus aurum.

Eiusdem libri rursus v. 567.

—— *velauerat* ——
Surgentes etiamnum humeros, & leuia mater
Pectora, tunc auro phaleras, auroq; sagittas,
Cingulaq;, & manicas ne coniuge vilior iret,
Presserat, & mixto conum crispauerat auro.

Iterum Ouidius lib. 13. Metamorph.

Ipse nitor galeæ claro radiantis ab auro
Insidias prodet.

Coripp. lib. 4. Num. 3.

Fulgebant rutilo Pilis splendentibus auro.

Vnde deriuatum existimo, vt fulgorem in armis militaribus requirant. Aurelius Cassiodorus lib. 11 Epistol. 40. Atq; eo sensu Poëtæ frequentissime, dum apparatum bellicum, aciesq; in ordine collocatas describunt. Pyrgopolinices ille Plautinus in Milite Sc. prima.

Curate vt splendor meo sit clypeo clarior,
Quam solis radij esse, olim cum sudum est, solent:
Vt, vbi vsus veniat, contra conserta manu,
Oculorum perstringat aciem in acie hostibus.

Quem locum laudat Nonius cap. 1. Num. 149 nisi quod pro *perstringat*, legit *præstringuat*, corrupte, vt & Asconius Pædianus in Diuinat. *perstringat aciem*, inquit M. Cicero, ad quę ille: *Vel à præstigiatorib. transtulit, vel à tyronibus, qui rudes pugnæ, & ignari, etiam vano armorum sonitu terrentur, præstinctis luminibus.* Sed malim legere *præstrictis luminibus.*

Huc & Apuleius respexit lib. de Deo Socratis: *Protinusq; Plautinus miles super clypeo suo gloriatur, præstinguens oculorum aciem hostibus.* Sed rescribe *præstringens*, vel certe *perstringens oculorum aciem.* Extat Exprobratio Antonij Augusto per epistolam obiicientis, vt retulit C. Suetonius in August. cap. 16. *Ne rectis quidem oculis eum adspicere potuisse instructam aciem.*

C. Lucilius Satyricus lib. 30.

Præstringatq; oculorum aciem splendore micanti.

Accius in Epinausimache.

Ab classe ad vrbem tendunt, neq; quisquam potest
Fulgentium armorum armatus ardorem obtui.

M. Lucan. lib. 2. Pharsal. v. 480.

Vt procul immensam campo consurgere nubem,
Ardentesq; acies percussis sole corusco
Conspexit telis.

A Sext. Propert. lib. 4. Eleg. 6.

Armorum & radiis picta tremebat aqua.

Laberius Mimus apud A. Gellium lib. 10. Noct. Attic. cap. 17.

Democritus Abderitus Physicus philosophus clypeum
Constituit contra exortum Hyperionis, oculos
Effodere vt posset splendore æreo, ita radiis
Solis aciem effodit luminis.

Elegantissime P. Virgil. libro secundo Georgic. v. 280.

B *Vt sæpe ingenti bello cum longa cohortes*
Explicuit legio, & campo stetit agmen aperto,
Directæq; acies, ac late fluctuat omnis
Ære renidenti tellus, nec dum horrida miscet
Prælia, sed dubiis medius Mars errat in armis.

Et lib. 8. Æneid.

—— *Auroq; effulgere fluctus.*

Claudianus nihilo illo inferior, libro secundo in Ruffinum.

Implet Thessaliam ferri nitor.

C Et post eodem libro.

Hic vltrix acies ornatu fulgida ferri
Explicuit cuneos.

Et de 3. Honorij consul.

Feruet cristatis exercitus vndiq; turmis,
Quisq; sua te voce canens, perstringit ahena
Lux oculos, nudiq; seges Mauortia ferri
Ingeminat splendore diem.

Ad clypeos venio, qui mihi cum *vmbonibus, parmis* & *scutis*, res eadem. Quanquam non sum ignarus & D materia, & forma differre. Nam Seruius ad lib. 10. Æneid. *Parmæ, leuia arma, clypei maioris ponderis.* Vide Iul. Pollucem lib. 1. cap. 10. Num. 6. *Vmbones adinuenerunt Cares.* Scholiast. Thucydidis ad lib. 1. belli Peloponnes. illud æque in confesso *omnium Græcorum scuta rotunda, cum vmbonibus* fuisse, vt ad lib. 1. & rursus ad lib. 3. Æneid. ait Seruius, *in quibus præmia sua milites gestabant.* Aristides in Mineruam, prælatos in decursionib. campestribus, supra hoc opere à me est dictum: de ornatu, multa exquisitissimæ lectionis, E acerrimiq; iudicij apud I. Lipsium inuenies in militia Romana, quę non exscribo. Vet. gloss. *parma, ἀσπιδ-δισκάριον*, iterum, *parma ἀσπὶς ἱππικὴ clypeus equester*, deniq; ibidem, *parma, θρακικὸν ὅπλον, Thracius gladius.* Ineptissime! Neq; enim vllus tam imperitus fuit, qui parmam pro gladio vsurparet, præter illum vnicum Grãmaticũ, qui turpissime lapsus est. Nisi forte ὅπλον ad quodlibet armaturæ genus referamus. Quod aũt *equestrem* vocauit idem Grammaticus *clypeum*, ad velites referendum puto, authore maxime impulsus F Liuio 3. Decad. lib. 6. *Gladiis à velitibus trucidabantur, hic miles tripedalem parmam habet, & in dextera hastas, quibus eminus vtitur, gladio Hispaniensi cinctus est.* Ita intelligendum censeo Iulium Frontinum lib. 4. Stratagemat. cap. vlt. *Romani cum Campanis equitibus nullo modo pares essent, Q. Næuius Centurio in exercitu Fuluij Flacci procos. excogitauit, vt delictos ex toto exercitu, qui velocissimi videbantur, & mediocris staturæ erant, parmulis* (pessime & nullo sensu prius legebatur, *paruulis*) *non amplis, & galericulis, gladijsque, ac septenis*

septenis singulos hastis quater nomen circiter pedum armare, eosque adiunctos equitibus iuberet vsque ad mœnia prouehi. A

Diuersa certe clypeorum genera, nam plurima inter militantes per eos differentia, ac imprimis quædam virorum fortium, quædam vero inertium, ac tyronum scuta erant, nonnulla latronum, quorum formam deprehendere non potuit; at meminit glossarium Latino Græcum, *Cicra, ἀσπὶς λῃστρικὴ, scutum prædatorium* seu latrocinantium, de veteranorum scutis putarem intelligendum Festum Pompeium B lib. 1. *Albesia scuta dicebantur, quibus Albenses, qui sunt Marsi generis, vtebantur, hæc eadem decumana vocabantur, quod essent amplissima, vt decumani fluctus.* Addendum hic, *fortium virorum scuta picta, inertium & tironum pura* esse consueuisse, vt loquitur Seruius Honoratus ad v. 796. lib. 7 Æneid. velut cum eodem loquar ad v. 546. lib. 9. Æneid. *picta arma iam probati in bellis habebant.* Ad quem locum Iacobus Pontanus videatur. Abbo de obsid. Lutet. Parisior. lib. 1.

——saxa fremunt parmas quatientia pictas, C
Scuta gemunt.

Et post eodem libro 20. pag. 541.

Sanguine nulla via vrbis inest intacta virorum,
Prospiciens turrisque nihil sub se nisi picta
Scuta videt.

Ipse Virgilius loco vltime laudato.

Ense leuis nudo, parmaque inglorius alba.

De Camillo eiusdem author lib. 11. Æneid. ad tyrocinium spectans.

——puraque interrita parma. D

Contra de viro forti & bellicoso Stat. lib. 10. Thebaid. in fine.

Et clypei niger vmbo cadit.

Vti gloriosum, multis vulneribus clypeum habuisse perfossum, summumque dedecus in lucta illum abiecisse. M. Anton. Muret. lib. 9. variar. lect. c. 2. ita vnicus ducum mortuorum in acie honor, in clypeo suo efferri, quo pertinet præceptum Lacenę matris armantis filium in bellum profecturum, vt retulit Plutarchus in Apophthegmatis, ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τὰν τέκνον. *fili, aut hunc, aut super hunc*, hoc est, vt vel viuus E integrum à conflictu referret, vel in eo referretur ad suos mortuos. Notauit eruditissimus senex Elias Vinetus, & ex eo Iosephus Scaliger Ausonian. Lectionib. Lutat. Placid. ad v. 639. lib. 8. Thebaid. *in clypeo mortui ferebantur.* Ipse poeta.

Talia iactabant, subito cum pigra tumultu
Expauit domus, & multo sudore receptus
Fertur Atys, seruans animam iam sanguine nullo
Cui manus in plaga, dependet languida ceruix F
Exterior clypeo, crinesque à fronte supini.

Eodem libro de Tydeo interfecto à Menalippo v. 732.

Et poscentem hastas, mediaque in morte negantem
Expirare, trahunt, summiq; in margine campi,
Effultum gemina latera inclinantia parma
Ponunt, ac saui rediturum ad prælia Martis
Promittunt.

Virgil. lib. 10. Æneid. v. 507.

——at socii multo gemitu, lachrymisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.

Et lib. 11. Æneid.

At Lausum socij exanimem super arma ferebant.

D. Auson. Epigr. 23.

Excipis aduerso quod pectore vulnera septem,
Arma superueheris quod Thrasybule tua.

Idem Epigrammate sequenti.

Mater Lacæna clypeo obarmans filium,
Cum hoc, inquit, aut in hoc redi.

Postremum Græcis versibus inclusit Angelus Politianus.

παιδὶ λάκαινα σάκος πολεμησείοντι διδοῦσα,
παῖ, ἔφη, ἢ σὺν τῷδε, ἢ ἐπὶ τῷδε νέου.

Filio Lacæna clypeum in bellum profecturo porrigens
Fili, inquit, aut cum hoc, aut in hoc reuertere.

Prius Dioscorides tractauerat lib. 3. Antholog. cap. 5. Epigr. 10.

τᾷ Πιτάνᾳ Θρασύβουλος ἐπ' ἀσπίδος ἤλυθεν ἄπνους,
ἑπτὰ πρὸς Ἀργείων τραύματα δεξάμενος.

Pitanæ Thrasybulus super clypeum veniebat mortuus,
Septem ab Argiuis vulnera excipiens.

Clypeo tegi communi formula dictum. Q. Curt. lib. 8. *Viuunt, stant in acie, te clypeis suis protegunt.* Ipse Alexander apud eundem authorem lib. 9. *Me periculis obtulerim, qui sæpe aciem clypeo meo texi.* Sulpit. Seuer. lib. 1. de vita D. Martini: *Si hoc inquit ignauia adscribitur, non fidei, crastina die ante aciem inermis adstabo, & in nomine Domini Iesu, signo crucis, non clypeo protectus, aut galea, hostium cuneos penetrabo securus.*

Ita frequentissime poetæ summam securitatem exprimentes, hac loquendi formula vtuntur. P. Ouid. lib. 13. Metamorph. fab. 1.

Opposui molem clypei, texique iacentem,
Seruauique animam, minimum est hoc laudis, inertem.

Vetus poeta Comicus, sed elegans, forte Pacuuius apud Fl. Sosipatrum Charisium lib. 4.

Vidi tegentem clypeo classem Doricam.

Turpilius in Demiurgo.

Quia non minus res hominem, quam scutus tegit.

Claudian. sæpe lib. de bello Gildonico.

——clypeis tectos galeisque micantes.

Rursus lib. de bello Getico.

——patrem clypeis defendite Tibrim.

Et lib. 3. de Laudib. Stilichonis.

Protegis hanc clypeo.

Coripp. African. lib. 4. de laudib. Iustini Num. 3.

Hinc armata manus dextram læuamque tuetur
Cæsarei lateris, clypeis pia terga tegebat
Ingens excubitus.

Eiusdem libri Num. vlt.

Terga tegens domini claris fulgebat in armis.

Stat. lib. 8. Thebaid. v. 690.

—Retroque datum Thebana regebant
Arma ducem.

Sed legendum est.

——retroque datum Thebana tegebant
Arma ducem.

Lapsa iam Republica consuetudo inualuit, vt Imperatores inaugurati clypeo insiderent, eleuatique in eo Centurionum aut militum humeris, toti exercitui videndos se præberent. Curopalates, siue Codinus lib. de Offic. aulæ Constantinop. pag. 181. & Fr. Iunius præoccupauit. μετὰ δὲ τοῦτο ὁ νέος βασιλεὺς ἐπὶ σκουτάριον καθεσθεὶς ἐπαίρεται εἰς ὕψος, καὶ φαίνεται πᾶσι τοῖς κάτωθεν ἱσταμένοις πλήθεσι. *Postea vero Imperator nouus scuto insidens in altũ extollitur, & spectandus exhibetur omnibus turbis, stantibus inferiori loco.* Ioan. Zonar. Tom. Annal. 3. in Iustiniano, cuius verba profert doctissimus Petrus Pitheus lib. 2. subseciuor. cap. 6. Aliquoties meminit Nicephorus Gregoras lib. 3. histor. Roman. pag. 25. *Theodorus, post obitum patris, totius populi suffragijs, creatus est Imperator, more à maioribus accepto,* καθεσθεὶς ἐπ' ἀσπίδος, *clypeo insidens.* Et lib. 4. statim in limine: *Michaelem Palæologum, clypeo insidentem, circa Magnesiam optimates Imperatorem appellant.* Ita enim vertit Antonius Fuggerus. Iul. Capitolinus in Gordianis. *Propere ventum ad oppidum Tysdrum, inuentusque senex venerabilis post iurisdictionem iacens in lectulo, qui circumfusus purpura humi se abiecit, ac retrectans, eleuatus, & Imperatorem se appellari passus est.* Nice. Choniat. de Alexio Emanuelis filio. Idem ille Capitolinus in Maximo & Balbino; *Inter hæc Gordianus Cæsar sublatus à militibus Imperator est appellatus.* Ammian. Marcellin. lib. 20. *Impositus* (Iulianus Cæsar à militibus Gallicanis) *scuto pedestri, & sublatius eminens, populo silente, Augustus renunciatus, iubebatur diadema proferre.* Zosimus hist. Rom. lib. 3. cuius verba Fr. Lindenbrogius profert, quæ apud eundem vide.

Id & aliorum in more positum, de Caninefatibus C. Tacit. libro 4. Historiar. *Impositus scuto, more gentis & sustinentium humeris vibratus, dux eligitur.* Herodian. lib. 8. in fine. Gallicum fuisse ritum liquet ex Adone Viennensi in Chronico ætate sexta, vbi *Sigebertus contra Chilpericum fratrem, more gentis, clypeo impositus, rex constituitur.* Idemque de Clodoueo habet Gregorius Turonensis histor. Franc. lib. 11. Claudian. de 4. Honorii consulatu, eleganter describens inaugurationem.

Nec dilatus honos, mutatus principe Cæsar
Protinus æquaris fratri, nec certius vnquam
Hortati superi, nullis præsentius æther
Adfuit ominibus, tenebris inuoluerat atris
Lumen, hyems, densoque Notus collegerat imbres,
Sed mox cum solita miles te voce leuasset,
Nubila dissoluit Phœbus, pariterque dabantur
Sceptra tibi, mundoque dies caligine liber.

Locus non videtur omnino sanus; nam quid est militem voce leuare Imperatorem? nisi forte sit faustis acclamationibus prosequi, sed illud non satis totum ritum explicat; itaq; censeo rescribendum.

Sed mox cum solito miles te more leuasset,
Nubila dissoluit Phœbus

Eget & Critica manu Aurelius Cassiodorus lib. 10. variar. Epist. 31. *Indicamus parentes nostros Gothos inter procinctuales gladios, more maiorum scutorum supposito, regalem nobis contulisse, Deo præstante dignitatem.* Quo quidem in loco nec sensus vllus est, nec dignitas tanti authoris seruata, itaq; lege *more maiorum scuto supposito.* Signanter Georg. Pachymer. in Excerptis Histor. lib. 2. *Imperatorio clypeo insidet is, qui imperio destinatur.* Iterum Zonaras Tom. 3. Annal. in Hypathio, qui seditiosa militaris multitudinis concione in Augustum electus, Iustinianoq; oppositus, καὶ ἐπὶ ἀσπίδος αὐτὸν μετάρσιον ἄραντες ἀνηγόρευσαν βασιλέα. *Et in scutum sublime eum tollentes, salutant regem.*

Coripp. in Iustini inauguratione lib. 2. Num. 5.

Quatuor ingentem clypeis sublimius orbem
Attollunt lecti iuuenes, manibusque leuatus
Ipse ministrorum supra stetit.

Deinde eodem numero paulo post sequitur eleganter.

Adstitit in clypeo princeps fortissimus illo,
Solus habens specimen.

Denique de *parma & parmularijs,* hi pene authores meminerunt. Nonius cap. 18. Num. 14. *scutum breue* interpretatur. C. Sueton. Domit. cap. 10. *Impie loquutus parmularius.* M. Quintilian. lib. 2. cap. 11 *Ego parmularius sum.* T. Liu. 1. Decad. lib. 4. *Dat signum Volscis Imperator, vt parmatis nouæ cohorti hostium locus detur.* Hæc non Romanorum modo, sed & Numidarum, idem Liuius 3. Decad. lib. 2.

Martial. lib. 14. Epigr. 219.

Hæc quæ sæpe solet vinci, quæ vincere raro,
Parma tibi scutum pumilionis erit.

Helenius Acro ad Q. Horatii lib. 2. od. 7. & Porphyrio,

Tecum Philippos & celerem fugam
Sensi, relicta non bene parmula.

Philipp. Beroald. & Bernardinus Veronensis ad Sexti Propert. lib. 4. Eleg. 11.

Belgica cum vasti parma relata ducis.

Sed locum aliter I. Passeratius doctor meus legit.

Bellica cum vasti parma relata ducis.

Confirmatq; ex eodem poeta lib. 2. eleg. 25.

Et vetus in templo bellica parma vacat.

Ex MS. Iosephus Scaliger aliam lectionem, & interpunctionem obseruauit.

Claudius à Rheno traiectos arcuit hostes
Belligerans, vasti parma relata ducis.

Sil. Italic. lib. 1. Punicor.

———parmæque relatæ
Hispana de gente rudes.

Idem lib. 12. in principio.

Ac ne nocte quidem clypeiq;, ensesque repositi,
Non pharetræ, aut iacula, & pro membris armæ fuere.
Tunc graue cassis onus, maioraque pondera visa
Parmarum, ac nullis fusæ stridoribus hastæ.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonaut.

Horrentem iaculis, & parmæ luce coruscum.

Stat. lib. 2. Thebaid. v. 585.

——tergoque & vertice tegmine noto
Septus, & hostili propugnans pectora parma
Constitit.

Eius-

Eiusdem libri v.644.

Protinus idem vltro iaculo, parmaque Manetem
Proterrebat agens.

Abbo de Obsid. Lutet. Paris. lib. 1.

——scuta fremunt parmas quatientia pictas.

D. Iuuenal. Sat. 5. 154.

Tu scabie frueris mali, quod in aggere rodit
Qui tegitur parma & galea, metuensque flagelli
Discit ab hirsuta iaculum torquere capella.

Censui olim mutandum esse quippiam, cum Criticorum frequentiori vulgo, at hunc sensum esse optimum, ne immutata quidem literula, primus omnium, quod sciam, ostendam, vel ipso poeta, & Scholiaste vetere præeuntibus. Simiam intelligit insidentem capræ, & edoctum tyronis instar, iacula inde vibrare. Vult satyricus, Virronem gulosum sibi, aliisque helluonibus poma pulcherrima, suauissimiq; gustus apposuisse, inferiori vero lecti parte recumbentibus, ea quæ ne simiæ quidem, in *aggere*, hoc est, eminenti triclinii loco, edoctæ ludicra spectacula, conscendentes capras edere, gustare velint. Indicia expositionis istius à veteri Scholiaste vt dixi, qui ad v. 143. *viridem thoraca, armilausiam prasinam......vt simiæ* interpretatur, forte supplendum, *vt gestare solent simiæ*. Deinde ad v. 154. *metuensque flagelli, qualem simia manducat*, transposita esse verba manifestum est, itaque ordini suo restitue & corrige, *tu scabie frueris mali, quale simia manducat.* Ita censet vir literatissimus Stephanus Clauerius, & cessent tandem aliquando Critici turbare, aut aliam expositionem quærere.

Simias porro militarem artem edoctas fuisse, non est mirum, cum & *latrunculis luserint*. Mutianus apud C. Plinium libr. 8. c. 54. & ad humanos rationis vsus proxime accedant, vt imitatores cuiuscunque rei & præsertim oratoriæ *simiæ* vocentur, eruditiss. Sauaro ad Sidonium Apollinarem lib. 1. Epist. 1. signanter Arnobius lib. 3. cont. Gent. *Nam quid in homine pulchrum est? quid quæso admirabile vel decorum; nisi quod & clurino cum pectore nescio quis author voluit esse commune.* Sic optime legitur, nam pessime antea, E *veterino cum pecore.* gloss. vet. *clura*, πίθηκος, *simia*, & recte obseruauit P. Pithæus ex Festo, & Plauto in Truculento Act. 2. sc. 1. in principio. inde *Stoicorum simia* Rusticus Aurulenus à M. Regulo vocatur apud Plinium Iuniorem lib. 1. Epist. 5.

Præterquam igitur, quod parasiti apud Iuuenalem, imitentur fœde improbos potentum mores, iisque simiarum more abblandiantur, nam Græcis in prouerbium abiit, πιθηκισμοῖς περιελαύνειν, *simiarum more exagitare, hoc est, decipere, adulationibus vincere,* F *aut etiam imitationibus*, vt est in Suida. Improbitatis certe symbolum est simia, quę quantumuis tecta, nihilominus tamen aliquando erumpit, idem Suidas in voce πίθηκος ἐν πορφύρᾳ. *simia in purpura*: Tertio turpitudinis est simia typus, in eiusdem enim Suidæ scriptis relatum est, πιθήκειον βλέμμα, *simiæ aspectus*, pro re maxime turpi, & obscena, poeta antiquus incerti nominis in Antholog. lib. 2. c. 13. Epigr. 22. Iuuenal. Sat. 10. v. 195. Isidor. lib. 12. cap. 1. ad finem: *Inde*

A *est quod quidam iubent grauidas mulieres nullos intueri turpiss[illegible] animalium vultus, vt cynocephalos, & simias, ne visibus occurrentes similes fœtus [illegible] hanc enim fœminarum dicunt esse naturam, vt quales prospexerint, siue mente conceperint, in extremo voluptatis æstu, dum concipiunt, talem sobolem procreent.* Quidni ergo simia improbitatis, fœdæ imitationis, & obscenitatis typus, poterit commodissime adulatores referre? Indui vero vestimentis simiam solemne fuisse, loquitur prouerbium supra proxime ex Suida allatum. L.
B Apul. lib. 11. Milesiar. in pompa sacrorum Isidis describenda: *Vidi & vrsam mansuetam, quæ, cultu matronali, sella vehebatur, & simiam pileo textili, crocotisque Phrygijs, catamiti pastoris specie.* Vt simia Iuuenalis tyronis specie inequitat capræ, ita apud Apuleium, Paridem eadem refert & vt ille induitur. Ennius referente Cicerone lib. 1. de Nat. Deor.

Simia quam similis turpissima bellua nobis.

Ex quo Q. Sammonicus Serenus lib. de Medicina cap. 46. Epigraphe est, *hominis ac simiæ morsus.*

C *Siue homo, seu similis turpissima bellua nobis*
Vulnera dente dedit.

Afranius in Temerario apud Flauium Sosipatrum.

Quis hic est simia, qui me hodie ludificatus?

Plene satisfacit Claudianus lib. 1. in Eutropium:

Quam pulchre conspectus erat, cum tenderet artus
Exangues onerare toga, cinctuq; grauatus,
Inductoque senex obscœnior iret in auro,
Humani qualis simulator simius oris,
D *Quem puer arridens, pretioso stamine Serum*
Velauit, nudasque nates ac terga reliquit
Ludibrium mensis.

Clarissime Martialis & indui solere simias, & hastas vibrare edoctas testatur, hoc quidem lib. 14. Epigram. 128.

Gallia santonico vestit te bardocucullo,
Cercopithecorum penula nuper erat.

Istud vero libri eiusdem Epig. 202. qui solus locus vulgatæ Iuuenalis lectioni patrocinari potest.

Callidus emissas eludere simius hastas,
Si mihi cauda foret, cercopithecus eram.

Cetra Afrorum & Hispanorum clypeus, seu verius scutum fuit T. Liu. 4. Decad. lib. 1. *Hispani sine vlla mole in vtres vestimentis coniectis, ipsi cetris suppositis incubantes, flumen transnauere.* Iul. Cæsar lib. 1. Belli ciuil. *Erant legiones Afranij tres, Petreij duæ, præterea scutatæ citerioris Hispaniæ, & cetratæ vlterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta.* Fest. Pomp. lib. 14. in voce *pelta*. Seru. in 8. Æneid. ibi loci videatur;

Scutis protecti corpora longis.

Et in illud lib. 7.

Læuas cetra tegit.

Sil. Italic. lib. 10. Punicor.

Ingreditur nimbum, ac ritu iam moris Iberi
Carmina pulsata fundens barbara cetra
Inuadit.

Sequitur *pelta* & ipsa *breue scutum*, Fest. loco proxime laudato. Formam eius describit Xenophon apud Iulium Pollucem lib. 1. Onomast. ca. 10. Num. 6.

πέλτη

πέλτη ἀμαζονικὴ, ὥς φησὶ ξενοφῶν παρεοικυῖα κιττοῦ πετάλῳ. *Pelta Amazonica, ut Xenophon inquit, hederæ folio similis est.* Quæ verba tranſcripſit Cælius Rhodiginus lib.10. c.4 in eodem Polluce Numero præcedente πελτασαὶ, πελτοφόροι, *peltaſtæ, & peltophori,* qui peltas huiuſmodi ferrent dicti. Adeundus idem li.10.c.31. Addendus & C.Plinius lib.12. cap.5. *Foliorum (* ficus Indicæ *) latitudo, peltæ Amazonicæ effigiem habet.* T.Liuius 4. Decad. lib. 1. *Nocte Cetratos, quos peltatos vocant, loco opportuno interbina caſtra in inſidijs abdiderat.* Lutatius Placidius ad v.145. lib. 5. Thebaidos Statianæ: *Scuta Amazonum, quas peltas appellant, in modum lunæ formata ſunt.* Idem ad v.174. lib.7. Thebaid. *peltis, lunatis ſcutis, quibus vtuntur Amazones.* Quæ ſumpta ſunt è Seruio Mauro ad v.494. lib.1. Æneid. *Scutis breuiſſimis in modum lunæ formatis iam mediæ.* Xenophon autem Expedit. Cyri Minoris libr.5. pag.367. πελτάζοι; vertit Leunclauius, *an ex cetratis es?* & πελτοφόρος ſæpiſſime eidem *cetratus*, Cyropæd. lib.7. pag.176. Et hiſtor. Græcar. lib.2. pag. 472. denique in laudibus Ageſilai Regis pag. 664. C. Sueto. Nerone cap.44. *Securibus peltiſque Amazonicis inſtruendi.*

Sic Poetæ. P.Ouid.lib.2.Amor.eleg.14.

Quid iuuat immunes belli ceſſare puellas,
Nec fera peltatas agmina poſſe ſequi?

Valer. Flacc. Argonaut. lib.5.

Tum pelta latus, atque humeris nudata pharetris.

Claudian.lib.2. de Raptu.

Qualis Amazonidum peltis exultat ademptus
Pulchra cohors.

Fruſtra reponere tentat Iul. Cæſar Scaliger nimis Criticus.

Qualis Amazonidum poſitis agit agmina peltis
Pulchra cohors.

Et in Feſcenino ad nuptias Honorij & Mariæ.

Peltata pugnas deſereret cohors.

Stat.lib.5.ſil.1.v.87.

Vellet Amazonia latus intercludere pelta.

Idem lib.5. Thebaid.

——Amazonio Scythiam feruere tumultu,
Lunatumque putes agmen deſcendere.

Eiuſdem operis lib.7.

—innocuis iubeat decernere peltis.

Sil. Italic.lib.2. Punicor.

—lunatis Biſtones armis.

Et poſt ibidem loci.

Nuda latus Marti, ac fulgenti tegmine læuum
Thermodontiaca munita in prælia pelta.

Eodem libro paulo poſt.

——gemmataque lumina peltæ.

Denique idem lib.8.

—vbi mille per agmina virgo
Lunatis acies imitatur martia peltis.

Abbo de Obſid. Pariſ. Lutet. lib.1.

Vah! multoſque terunt Danos, plures quoque peltas.

Et lib.2 eiuſdem operis.

——plumbi necnon oneroſi
Pома dabant peltis gemitus, & grandia ſaxa.

De diſciplina, armis, ordineque militum Turcicorum Modernorum Philip. Lonicerus Tom.1.hiſt. Turc. Barthol. Georgeuiz Hieroſolymitan. in Epitome de Morib. Turcar.

De diuerſis Orientalium Populorum armis, excurſum haud incurioſum videbunt viri docti, in notis diſertiſſimis V. CL. Georgii Strachani Scoti ad declamationes Græcas Polemonis Sophiſtæ quas ille Latio à ſe primum donatas breui in lucem dabit. Ad hæc enim ſecundæ declam. verba; σὺν ἀκινάκῃ μηδικῷ, οὐ κοπίδι περσικῇ, σὺν αἰχμῇ βαβυλωνίᾳ, οὐ πελέκει φοινικίῳ. *Non acinace Medico, non enſe Perſico, non haſta Babylonica, non denique Securi Phœniſſa Callimachum periiſſe.* Vide locum ipſum. Admonet Strachanus, cur Medis acinacem, Perſis Κοπίδα, Babyloniis αἰχμὴν, Phœniſſis πέλεκυν, ſolertiſſimus Rhetor attribuat, interque alia haud ſpernenda clariſſimum inter Κοπίδα & πέλεκυν diſcrimen adſignat.

Interim de ritu eleuandi Imperatoris in clypeo, præter ea quæ paulo ſuperius attuli, pag.800. locus eſt inſignis Guilielmi Apulienſis, vetuſti ſcriptoris, qui rebus Guiſcardi Calabriæ ducis interfuit, ante annos ſexcentos, cuius poema è ſitu eruunt Ioannes Tiremæus Hautonæus, in quo eo centunculo aliquas radiantis purpuræ reperio lacinas, res egregias, licet verba nonnunquam obſoleta, aut dura, & vtillaferebant tempora, barbara. Is itaque lib. 1. Rerum in Italia ac Regno Neapolitano Normanicarum.

Illi reſpondent, noſtrum te principe nullus
Pauper erit, vel egens, duce te fortuna fauebit,
Conſilijque vias, duce quas genitore ſolebat
Pandere, te nobis effecto principe pandet.
Hoc vbi dixerunt, ſublimant protinus illum
Omnes vnanimes, communi fit prece Princeps.

De Zanchis ſeu calceis Imperialibus, ad ea quæ de Campagis ſupra hoc opere expoſui lib.5. cap. 36. pag.456. addendus eiuſdem Apulienſis verſus lib.1. pag.10.

—aſſumitur Imperialis
Purpura, pes dexter decoratur pelle rubenti,
Qua ſolet Imperij qui curam ſuſcipit, vti.

Ad Cap. XII.

PARALIPOMENA.

Caſtra à caſtitate appellata, vxores aut ſcorta circumducere militibus non permiſſum, vxores militum meretrices fuiſſe, multis ducum exemplis oſtenſum, caſtrametatio.

QVod in caſtris acerrima caſtitatis eſſe deberet cura, nomen inditum volunt. Iſidor. Hiſpalenſ. lib.9 Etymologiar. cap.3. *Dicta caſtra, quaſi caſta, quod illic caſtraretur libido, nam nunquam ijs intererat mulier.* Sic perpetuo ſcriptores caſtitatem militarem & caſtrenſem notant, tanquam firmiſſimum diſciplinæ & fortitudinis vinculum. M. Fab. Quintilian. Milite Mariano: *Meretrices ab exercitu ſubmouentur, intrare*

caſtra

castra nostra fœminis non licet. Seruius Honoratus Maurus ad v.519.lib.3. Æneid. eadem nulla litera immutata habet, quæ ex Isidoro paulo antea adduximus, sed suetum est illi è Seruio transcribere. Idem Seruius ad v.687.li.8. Æneid. *Nefas non in eo tantum, quod Ægyptiam Romanus duxerat, sed etiam quod mulier castra sequebatur, quod in ingenti turpitudine apud maiores fuit, vnde bellaturus Pompeius in Lesbo reliquit vxorem.* Amantissimus est iste Grammaticus omnis eruditionis, ac præsertim Historicæ cognitionis, quam maiorem in eo, quam in omnibus aliis reperias; nam de Cornelia Pompeii vxore, præter historicos, loquitur Lucanus incipiente bello ciuili eo sepositam, rursusque finito inde abductam, comitemque mariti fugæ accessisse deprehendere est libr. 8. Pharsal. v.40.

Conscia curarum, secreta in littera Lesbi
Flectere vela iubes, qua tum tellure latebas
Mæstior, in medijs, quam si Cornelia campis
Æmathiæ stares.

Annotatum præterea ab Historicis est, Anno vrbis conditæ 619. vt voluit Stephanus Pighius Campensis, vel 620. vt contendit I. Camers, sed parua est disceßio, P. Scipionem Æmilianum duo scortorum millia, quæ castra sequebantur, eiecisse, atque ita disciplinæ castrensi, si non iam lapsæ, at certe labenti prospexisse, quod longa scriptorum series confirmat. Valer. Maxim. lib.2. cap.2. tit.1. *Eodem temporis momento, quo castra intrauit, edixit, vt omnia ex ijs, quæ voluptatis causa comparata erant, auferrentur, ac summouerentur, nam constat tum inde maximum institorum & lixarum numerum, cum duobus millibus scortorum abijsse. Hac turpi atq; erubescenda sentina vacuefactus exercitus noster, qui paulo ante metu mortis, deformi se fœderis ictu maculauerat, erecta virtute, recreataque, acrem illam & animosam Numantiam incendijs exustam, ruinisque prostratam, solo æquauit.* L. Florus libro 2. hist. Rom. cap.18. *Ad hoc scorta, calones, sarcinæ, nisi ad vsum necessarium amputabantur.* Negligentius Iulius Frontinus lib.4. Stratag. cap.1. *P. Scipio ad Numantiam, corruptum superiorum ducum socordia exercitum correxit, dimisso ingenti lixarum numero, redactis ad munus, quotidiana exercitatione militibus.* Pari oscitantia Fl. Eutropius lib.4. cap.7. *Militem vitiosum & ignauum exercendo magis quam puniendo sine vlla acerbitate correxit.* Neque diligentius Paul. Oros. libr.5. cap.7. *Aliquandiu militem suum in castris velut in scholis exercuit.* Quæ exercitatio, correctioque militaris referenda est, non modo ad præscripta in castris officia, quę quotidie miles obire debebat, sed & ad castitatem, quæ etiam lege militantibus imperata, Belisarius Aquiuiuus Aragonius Neritinorum dux lib. de Educat. Princip. *Blando, & delitioso fœminarum luxu, multum fortitudinis viris auferri solet.* pag.5. Suidas in Seuero Aug. pag.843. Edit. Wolfianæ, cuius legis capita reperies apud Dionem Cocceianum lib.60. Certe *maritorum ius Claudius indulsit militibus, vt quoniam ex legibus vxores habere iis non licebat, saltem hoc orbitatis suæ solatium consequerentur.* Quod postea tamen Seuerus Imperator lata lege

A soluit, & penitus sustulit, vt narrat Herodianus libro 3.

Celebre illud quod refertur à Tito Liuio 5. Decad. lib.3. *Quatuor millia hominum nati in Hispanijs ex militibus Romanis, & mulieribus Hispanis, cum quibus nullum connubij ius, oppidum à senatu petierunt.* Q. Flor. Tertullian. in Exhortat. ad Castit. *Perierunt familiæ spadonum, cælibum, militum, peregrinantium sine vxoribus.* C. Tacit. lib.14. Annal. *Milites sine vxore,*
B *neque coniugijs suscipiendis, neque liberis alendis sueti, orbas sine posteris domos relinquebant.* Videatur egregius Lipsius ad eum locum. C. Cæsar. libr. 3. Bellor. Ciuil. cap 21. *Millia viginti in armis habebat, hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, & nomen disciplinamque populi Romani didicerant, vxoresq; duxerant, ex quibus plerique liberos habebant.*

Ita sumendi poetæ. Sext. Propert. lib.4. Eleg.3.

Romanis vtinam patuissent castra puellis,
C *Essem militiæ sarcina fida tuæ.*

Stat. lib.5. sil.1. v.130.

—— tecum gelidas comes illa per Arctos,
Sarmaticasque hyemes, Istrumque, & pallida Rheni
Frigora, tecum omnes animo durata per æstus,
Et si castra darent, vellet gestare pharetram,
Vellet Amazonia latus intercludere pelta,
Dum te puluerea bellorum nube videret
Cæsarei prope fulmen equi, diuinaque tela
Vibrantem, & magnæ sparsum sudoribus hastæ.

D P. Ouid. lib.2. Amor. Eleg.14.

Quid iuuat immunes belli cessare puellas,
Nec fera peltatas agmina velle sequi?

Alb. Tibull. lib.2. eleg.7.

Quod si militibus parces, erit hic quoque miles
Ipse, leuem galea qui sibi potet aquam.
Castra peto, valeatque Venus, valeantque puellæ,
Et mihi sunt vires, & mihi grata tuba est.

Primus versus ritum militarem designat, qui notissimus. L. Sen. lib.5. de Benefic. cap.24. *Siti confectus,*
E *quia impeditus ire ad fontem proximum non poteram, repere manibus volebam, nisi commilito, homo fortis ac strenuus, aquam mihi in galea sua attulisset. Potes ergo, inquit Imperator, agnoscere aut illum hominem, aut illam galeam?* Probabili coniectura censerem rescribendum; *quia pedibus ire ad fontem proximum non poteram, repere manibus volebam.* Q. Curt. lib.5. *Siti maceratus accessit, ac dum galea haustam aquam sorbet, tela conspexit.* C. Iul. Front. lib.1. Stratagemat. cap.7. *Non alienus vt arbitror, hic locus est, referendi factum Alexan-*
F *dri illud nobile, qui per deserta Africæ itinera, grauissima siti, cum exercitu affectus, oblatam sibi à milite in galea aquam spectantibus vniuersis effudit.* Luctat. Placid. ad v.663. lib.3. Thebaidos Papinianæ, *poculum militis galea est.*

Ipse Statius.

Hostilem Ismenon galeis Dircemque bibemus.

Pedo Albinouanus, seu Incertus author Elegiæ de Obitu Mæcenatis in principio.

Bacche coloratos postquam deuicimus Indos,
Potasti galea dulce iuuante merum.

 M. Lu-

M. Lucan. lib. 9. Pharsaliæ.

——vndam galeæ connexum infudit in orbem.

Et eodem libro post, citante Luctatio Grammatico.

——tum concitus ira
Excussit galeam, suffecitque omnibus vnda.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 11.

Potabis galea fessus Araxis aquarum.

Claudian. lib. de bello Getico versus finem.

——galeisque Padum victricibus hausit.

Et de 3. Honorii Consulatu.

In galea potare niues.

Sed de diuerticulo in viã. *Adulterij reus inter milites recipi non poterat*, vt definit Menander IC. l. 3. ff. de Re milit. *Cautumque à Seuero Cæcinna, ne quem magistratum, cui obtenerat prouincia, vxor comitaretur.* Vt verba C. Taciti vsurpem lib. 3. Annal. quod diu antea ab Augusto factum docent verba Suetonii in eo cap. 24. *In re militari & commutauit multa, & instituit, atque etiam ad antiquum morem nonnulla reuocauit, disciplinam seuerissime correxit, ne legatorum quidem cuiquam, nisi granate, hybernisque demum mensibus permisit vxorem interuisere.* Quo sensu capienda sunt ea L. Senecæ. lib. 9. Controuers. 3. *Hic est Flaminius, qui exiturus in prouinciam, vxorem à porta dimisit, & in hoc tecum vxorem non misimus, vt salua prouincia sit, optemus meretrici bonam mentem.*

Prouinciarum itaque præsidum, & exercituum Imperatorum eadem plane erat ratio, neutri enim vxorem comitem habere licebat, licet dispar esset causa, nam duces vxorum comitatu segniores reddi, minusque ad occasionem intenti censebantur, præsides, auari, prouincialiumque expilatores, est quippe fæmina in auaritiam sexus ipsius ingenio propensa.

De primo D. Iuuenal. Satyr. 8. v. 130.

—si nullum in coniuge crimen,
Nec per conuentus, nec cuncta per oppida curuis
Vnguibus ire parat nummos raptura Celeno.

De posteriori Claudiani elegans est locus lib. 1. de laudib. Stilich.

Assiduus castris aderat, rarissimus vrbi,
Si quando trepida princeps pietate vocaret,
Vixque salutatis laribus, vix coniuge visa,
Deterso necdum repetebat sanguine campum.
Nec stetit Eucherij dum caperet oscula saltem
Per galeam, patris stimulos, ignesque mariti
Vincit cura ducis.

Inde *militum vxores libidinosæ.* Seruius Honoratus ad lib. 8. Æneid. & ad lib. 11. eiusdem operis: & iam obseruatum est ab omniscio Tiraquello, ex Lycophrone, & Homero lib. 5. Iliad. quod si exempla conquirenda, & in medium proferenda essent, nimis longum foret, neq; enim vllus in veteribus ducibus, cuius vxor non male hoc nomine audierit. Apponam tamen celebriorum nomina.

M. Antoninus cum ex itinere Hispaniensi Narbone Romam redijsset, *inuolutoque capite* fores suas pulsasset, vrbem *terrore nocturno* impleuit, idcirco in concionem citatus à Tribuno plebis, dixit se *rei suæ causa venisse, populum dicacem in se reddidit.* Quod eo referri debet, vt Fuluiæ vxoris impudicitia taxetur, M. Tull. 2. Philip. de *Pompeia* Cæsaris vxore C. Sueton. in eo Cap. 6. de *Mutia* Cn. Pompeij, idem in Iulio Cap. 50. Ascon. Pædian. in Argum. Orat. pro M. Scauro Plutarch. in Pompeio. de *Metella* Syllæ, Plut. in eo. Cic. lib. 1. Epist. 9. de *Clodia* & *Seruilia* Luculli, Plutar. in eodem, & in Catone, & de omnibus quatuor nominatis D. Hieronym. lib. 1. in Iouinianum cap. 39. de *Clodia* Metelli, Tull. Orat. pro Cælio, quæ & *quadrantaria* appellata, ob rationem quam narrante Plutarcho in Cicerone audies, de *Iulia* Septimij Seueri Aug. Ælian. Spartian. in vita eius. Vide Diocletiani & Maximiani rescriptum l. 19. C. ad leg. Iul. de adult. Sext. Propert. libr. 3. eleg. 11. Posthumum alloquitur, relicta Galla vxore militantem.

Ter quater in casta fælix ô Posthume Galla,
Moribus his alia coniuge dignus eras.
Quid faciet nullo munita puella timore,
Cum sit luxuriæ Roma magistra tuæ?

P. Ouid. lib. 2. de arte.

Sed mora tuta breuis, lentescunt tempore curæ,
Vanescitque absens, & nouus intrat amor.
Dum Menelaus abest, Helene ne sola iaceret,
Hospitis est tepido nocte recepta sinu.
Quis stupor hic Menelae fuit? tu solus abibas.
Iisdem sub tectis hospes & vxor erant.

Paucis deinde interiectis ibidem loci sequitur.

Cogis adulterium dando tempusque locumque,
Quid nisi consilio est vsa puella tuo?
Quid faciat? vir abest, & adest non rusticus hospes,
Et timet in vacuo sola cubare thoro.
Viderit Atrides, Helenen ego crimine soluo,
Vsa est humani commoditate viri.

Præter lubricum illius sexus, causam etiam è naturæ fontibus haustam assignant, quod *cum consuetudo concinnet amorem*, vt ait Lucretius ad finem lib. 4. ita desuetudine minuitur, & absentia quasi soluitur, vt discussum reperies apud Aristot. lib. 8. Ethicor. ad Nicomach. c. 6.

πολλὰς δὴ φιλίας ἀπροσηγορία διέλυσεν.
Neglectum alloquium multos disiunxit amicos.

Versus iambicus fieri poterit commodissime, si legatur hoc pacto; vt monet Desid. Erasmus Chiliad. 2. Cent. 1. Adag. 26.

πολλὰς φιλίας ἀπροσηγορία λύσεν.
Multas amicitias silentium diremit.

Notissimum est fæminas Scythicas eo libidinis processisse, vt maritis suis longo periculosoque implicatis bello, seruis denupserint, reuersosq; tandem maritos victores opposita seruorum manu non contemnenda arcere, & prohibere regressu tentauerint. Quod copiosissime describit Herodotus libro 4. obiter Atheneus lib. 5. Dipnosophist. & poetæ. M. Varro in Gerontodidascalo, referente Nonio cap. 2. Num. 133.

—*virum*

——vtrum oculi mihi cæcutiunt,
An ego vidi seruos in armis contra dominos?

Valer. Flacc. Balbus lib. 6. Argonauticon, non multum à principio.

Degeneresque ruunt Sindi, glomerantque paterno
Crimine, nunc etiam metuentes verbera turmas.

Claudian. lib. 1. in Eutropium in fine.

Conscia succumbent audito verbere terga,
Vt Scytha post longos rediens exercitus annos,
Cum sibi seruilis pro funibus obuia pubes
Iret, & arceret dominos tellure reuersos,
Armatam ostensis aciem fudere flagellis,
Notus ab incœptis ignobile repulit horror
Vulgus, & obductus sub verbere torpuit ensis.

Idem lib. de bello Get.

Ac veluti famuli, mendax quos mortis herilis
Nuntius, in luxum falso rumore resoluit
Dum marcent epulis, atque inter vina, chorosque
Persultat vacuis effrana licentia tectis,
Si reducem dominum sors improuisa reduxit,
Hærent attoniti, libertatemque perosus
Conscia seruilis præcordia concutit horror.

Altera causa in leuitate fœminarum collocari potest Maximiani rescripto l. 20. C. de inoffic. testam. *Momentaria matris voluntas* in Iure Canonico, *sexus fragilis & inconstans.* C. *de viduis* 27. quæst. 1. Fr. Accurs. in l. 1. C. de confirm. tut. *Mutabile est mulierum consilium.* Baldus in l. vlt. C. de suis & legit. *Quod mulier ter mutetur in hora, lubricique sit voti, repellitur à successione feudi.* Vnde Festo Pompeio prouerbium *nec fœminæ, nec gremio credi oportere.* Petronius multa in lepida illa de Ephesina matrona narratione, L. Apul. lib. 1. Milesiar. *geina est fæminis leuitas.* D. Hieronymus in Epist. ad Demetriadem. *Quanto magis in fœminis, quarum mutabilis fluctuansq; sententia, si suo arbitrio relinquatur, cito ad deteriora delabitur.* L. Sen. libello de Remed. Fortuitor. si tamen ille author est; *Nihil tam mobile, quam fœminarum voluntas, nihil tam vagum.* T. Liu. 1. Decad. lib. 6. *Cæterum ut risus stimulos paruis mobili rebus animo muliebri subdidit.* Et 4. Decad. lib. 4. *Virorum hoc animos vulnerare posset, quid fæminarum censetis? quas etiam parua mouent.*

Propert. lib. 1. Eleg. 6.

Vagis collata puellis.

P. Virgil. lib. 4. Æneid.

——Varium & mutabile semper
Fœmina.

Quod in iure pontificio vsurpatur, C. *forus* Extra. de verbor. signif.

P. Ouid. lib. 2. Amor.

Verba puellarum folijs leuiora caducis.

Et lib. 2. de Arte.

Parua leues capiunt animos.

Calfurnius Ecloga 3.

Mobilior ventis ô fœmina!

Alb. Tibull. lib. 3. eleg. 14.

Ah crudele genus, nec fidum fœmina nomen.
Ah! pereat, didicit fallere si qua virum.
Sed flecti poterit, mens est mutabilis illi.

Ad Castrametationem venio, quam scripto vo-
A lumine Hegenus, vel verius Hyginus illustrauit. Pet. Pithæus lib. 2. subseciuor. cap. 14. appellauitque *Gromaticum*, male nonnulli *Cromaticum* legunt. Fest. lib. 7. *Groma appellatur genus machinulæ cuiusdam, quo regiones agri cognosci possunt, quod genus Græci dicunt* γνώμονα, quod Festo est *Groma*, id Nonio cap. 1. Num. 316. *gruma* appellatur. gloss. vet. *grumat* μετρεῖ ἐξίσ. rursusque *gruma* γνώμων. Denique in eodem Grammatico legitur, *gruma*, βασιλικὴ γνώμη. Sed tamen Festus adstipulatorem habet suæ sententiæ Aure-
B lium Cassiodorum, apud quem *Gromatica & geometrica scientia*, coniungitur, libr. 3. variar. C. Lucilius lib. 3. Satyr.

—— viamque
Vis degrumari, in castris mensor facit olim.

Mensores isti locum idoneum eligebant, quem castra occuparent, qui pro diuersitate situque locorum varius erat, modo extensior latiorque, modo arctior compressiorque, quare sæpissime in Liuio, Polybio, diuersissima castrorum munitio. Nam *inter-*
C *dum trigona, interdum quadrata, interdum semirotunda,* inquit Vegetius lib. 1. cap. 23. Est & *oblonga* eidem dicta lib. 3. c. 8. hanc oualem fuisse, & à Galba excogitatam loquuntur non historici modo, sed & figura, quam reperies expressam à Gabriele Simeonio Florentino in Antiquis suis obseruationibus.

Cultissime Claudianus de 4. Honorii Consulatu.

——ponenda salubri
Castra loco, præbenda vigil custodia vallo,
D *Disce vbi densari cuneos, vbi cornua flecti*
Æquius, aut iterum tendi, quæ commoda vallis,
Quæ via difficilis.

Alb. Tibull. lib. 4. ad Messallam, & I. Passeratius ibidem.

Nam te non alius belli tenet aptius artes,
Quæ deceat tutam castris prædducere fossam,
Qualiter aduersos hosti defigere ceruos,
Quemue locum ducto melius sit claudere vallo,
Fontibus vt dulces erumpat terra liquores,
E *Vt facilisque tuis aditus sit, & arduus hosti.*

Hinc colligitur operosissimum munus fuisse castra communire, locoque idoneo disponere, summique semper Imperatoris opus, vnde plerumque pendebat totius exercitus seu clades, seu salus, exempla non conquiro. Maxime autem requirebatur, ne vel pabulatio, lignorumque copia, atque ante omnia aqua deesset: nam cum hieme tota interdum in castris statiua haberentur, obsessi exercitus siti in deditionem compellebantur, quod alibi supra hoc opere
F à me dictum memini, Claudi. de 4. Hon. consul.

——siteus inclusaque vallo
Ereptas quæsiuit aquas, quas hostibus ante
Contiguas, alio Stilicho deflexerat arcu.

Ideo vt vel ipsis castris flumen includerent, vel in vicino haberēt, summa cura prospiciebatur. Ioan. Asser Episcopus Styreburnensis in vita Aelfredi Britannorum Regis. *Anno Dominicæ Incarnationis octingentesimo octuagesimo sexto, sæpe memoratus paganorum Normanorum siue Danorū exercitus iterum*

in occidentalium Francorum regionem venit, naues suas dirigens in flumen quod Signe dicitur (puto eo sæculo *Sequana* sic appellatur, vt & hodie *la Sene*) *rursus contra longe nauigans Parisiam ciuitatem adijt, & ibi hiemauit, & castrametatus est, intra partem fluminis prope ad portam, vt transitum pontis ciuibus prohiberet.* Porta hæc est Parisiensis, vt nominis etiam reliquiæ ostendunt. Brito lib. 1. Philippidos,

Et iam Sequanico surgebat littore cunctis
Vrbibus vrbs speciosa magis.

Seruius Honorat. ad v. 274. lib. 2. Georgic. *metari* rectissime interpretatur *eligere*. Sic & Q. Horatius lib. 2. Sat. 2. ad finem, *metatum pecori agellum* dixit, hoc est, electum. Guilielm. Apuliensis Rer. in Italia ac regno Neapolitano Normanicar. lib. 1.

Hac ratione loco metantur castra decenti,
Qui lymphis, herbis, simul arboribusq; redundans,
Omne ministrabat, populo quod habere necesse est.

Quod si flumen in contiguo non esset, tunc excauabant terram, vt scaturirent fontes. Idem Apuliensis lib. 3. pag. 28.

Munia castrorum fecit robusta parari.
Tuta quibus contra Siculos sua turba maneret,
Addidit & puteos, alimentaque commoda castris.

Ita passim poetæ. Stat. Papin. libr. 6. Thebaid. v. 675.

——sed alternis Alpheon vtramque solebat
Metari ripis.

Iterumque cultissime lib. 5. silua 2. non multum à principio.

Ille quoq; egregijs multum miratus in armis
Bolanum, atque illi curarum asperrima suetus
Credere: partirique metus, quod tempus amicum
Fraudibus, extorto quænam bona tempora bello,
Quæ suspecta fides, aut quæ fuga vera ferocis
Armenij: Bolanus iter prænosse timendum,
Bolanus tutis iuga quærere commoda castris,
Metari Bolanus agros, aperire malignas
Tot veprum nemorumque moras, tantamque verendi
Mentem implere ducis.

D. Auson. Eidyllio 3. in Mosella, statim in ipso limine.

Prætereo arentem sitientibus vndiq; terris
Dumnissum, riguasque perenni fonte Tabernas,
Auraque Sauromatum nuper metata colonis.

Sidon. Apollinar. Carm. 2. v. 274.

Contrahis, aggrederis, superas, includis, & vtte
Metato spatio castrorum Serdica vidit,
Obsidione premis.

M. Lucanus lib. 1. Pharsaliæ v. 382. Lambert. Hortensius ibi.

Signa super Thuscisi ponere Tibridis vndam,
Hesperias audax veniam metator in agros.

P. Virgil. loco paulo ante superius citato.

Vt sæpe ingenti bello cum longa cohortes
Explicuit legio, & campo stetit agmen aperto,
Directæque acies, ac late fluctuat omnis
Ære renidenti tellus, necdum horrida miscent
Prælia, sed dubijs medius Mars errat in armis,

A *Omnia sunt paribus spatijs dimensa viarum.*

Formam vero castrorum Romanorum varie discussit Iulius Barbaranus Offic. Promptuar. Tom. 1. pag. 51. quæ deberent hic dici de *Excubijs, vigiliisque* repetantur ex lib. 1. huius operis cap. 8. *De Machinis bellicis* est adeundus I. Lipsius in Poliorceticis. *De euocatione deorum in oppugnationibus vrbium* pleraque communia, & vide P. Gregorium Tolosatem lib. 17. Syntagmat. Iur. vniuer. cap. 5. *De sacrorum Translatione.* dixi lib. 3. superius cap. vlt. *De Animaduersione* B *in hostes, in milites delinquentes, castrensique disciplina,* multa eruditissimus Petrus Faber Saniorianus libro primo Semestrium. *De Coloniis deducendis, Municipiis,* eorumque *præfectis & decurionibus.* Velleius Paterculus ad finem lib. 1. Andr. Tiraquell. ad Alexand. Neapolitanum lib. 4. cap. 10. *De præmiis militaribus.* Iul. Bulengerus libello docto super ea re. *De Coronis* Carolus Paschasius legatus Regis Christianissimi ad Heluetios eleganter decem libris editis disseruit. Quibus omnibus multa quæ adderem mihi ad ma-C num, multa è scriniis eruenda, si aut typographus, aut suscepti muneris ratio pateretur, quæ vt spero alibi felicius, nunc ad alia pergo. Denique milites necessarios in Republica Iulius Barbaran. offic. Promptuar. Rer. Electar. Tom. 1. pag. 21.

AD CAP. XXIX.
PARALIPOMENA.

D *De Triumpho, vocato Senatu, numero hostium occisorum, literis, fascibus, armis laureatis, causa triumphali, ornamenta Triumphantium, corona aurea, laurea, in sinum Iouis deposita, currus eburneus, equi albi, pueri comites, toga picta, palmata tunica, sceptrum, pompa, qua deuictarum regionum pictura prælata, ære, argento, ligno, auro, & quæcumque in illis rara, Manducus, Petreia; duces hostium catenati, catenata è* E *ferro, è pilis, ex argento, ex auro, tonsi, parecbasis de Tonsoribus. Necati in carcere hostium duces, de carceribus quædam, sacrificium Triumphale, & epulum.*

TRiumphus, siue vt in Nummis *Triumpus*, vt notat Angelus Politianus Miscellaneor. c. 19. & in Adolphi Occonis Numismatis apparet frequentissime, summus erat honor, & pene diuinitati con-F ferendus, (quanquam nihil aliud quam laudem ambirent victores, vt ostendit Guilielmus Bellendenus vir summæ eruditionis, limatissimique iudicij, Magister libellorum supplicum Iacobi Augusti Britanniarum Monarchæ, *in Principe Ciceronis & Senatore* cap 19.) quo magis mirum tam fuisse frequentem, siquidem ab vrbe condita, vsque ad Vespasiani & Titi Augg. de superatis Iudæis victoriam, *vigesies & trecenties triumphatum.* quod inter Neotericos obseruat Alexander Neapolitan. lib. 6. Genial. dier.

A dier. cap. 6. inter veteres ſcriptores Paul. Oroſ. lib. 7. cap. 9. *Veſpaſianus & Titus Imperatores magnificum agentes de Iudæis triumphũ, vrbem ingreſſi ſunt, pulchrum & ignotum antea cunctis mortalibus inter trecentos viginti triumpos, qui à conditione vrbis, vſq; ad id tempus acti erant, hoc ſpectaculo fuit.* Eademq; verba penitus repetit Paulus Diaconus in Additamentis Hiſtoriæ Eutropianæ lib. 9. pag. 245. Quod autem ſuperius ex Politiano allatum eſt, in numiſmatis ſine aſpiratione *Triumpum* ſcribi ſolere, adde & per f. interdum exaratum, id è vetuſto lapide confirmari poteſt, in ædi- B bus Capranicorum.

FL. EVGENIO. V. C. EX. PRÆFECTO. PRÆTORIO. CONSVLI. ORDINARIO. DESIGNATO. MAGISTRO. OFFICIORVM. OMNIVM. COMITI. DOMESTICO. ORDINIS. PRIMI. OMNIBVSQVE. PALATINIS. DIGNITATIBVS. FVN- C CTO. OB. EGREGIA. EIVS. IN. REMPVBLICAM. MERITA. HVIC. DD. NN. CONSTANTINVS. VICTOR. AC. TRIVMFATOR. SEMPER. AVGVSTVS. ET. IVLIANVS. NOBILISSIMVS. CÆSAR. STATVAM. SVB. AVRO. IN. FORO. DIVI. D TRAIANI. QVAM. ANTE. SVB. DIVO. CONSTANTE. VITÆ. ET. FIDELISSIMÆ. DEVOTIONIS. GRATIA. MERVIT. APPROBANTE. AMPLISSIMO. SENATV. SVMPTV. PVBLICO. LOCO. SVO. RESTITVENDAM. CENSVERVNT. E

Vulgarem tamen receptamq; vtriuſq; linguæ conſuetudinem confirmant quædam aliorum lapidum fragmenta, vide ſupra lib. 5. cap. 36. pag. 457. adde aliud, cuius hæc ſunt verba.

L. CÆCILIVS. L. F. METELLVS.

PONTIFEX. MAX. CONS. II. DICTATOR. MAG. EQ. XV. F VIR. AGRIS. DANDIS. QVI. PRIMVS. ELEPHANTOS. PRIMO. PVNICO. BELLO. DVXIT. IN. TRIVMPHO. PRIMARIVS. BELLATOR. OPTIMVS. ORATOR. FORTISSIMVS. IMPERATOR. AVSPICIO. SVO. MAXIMAS. RES. GESSIT. MAXIMO. VSVS. HONORE. SVMMA. SAPIENTIA. MAXIMVS. SENATOR. PARTAM. EX. ÆQVO. PECVNIAM. MAGNAM. SINGVLIS. LIBERIS. RELIQVIT. CLARISSIMVS. IN. CIVITATE. FVIT. TRIBVTVM. EI. VT. QVOTIES. IN. SENATVM. IRET. CVRRV. VEHERETVR. AD. CVRIAM. QVOD. A. CONDITO. ÆVO. NVLLI. ALII. CONTIGIT.

Viſitur & alter Romæ lapis, in monte Quirinali.

P. DECIVS. DECII. F. PRIMO. COS. DE. SAMNITIBVS. TRIVMPHANS. SPOLIA. EX. EIS. CERERI. CONSECRAVIT. ITERVM. ET. TERTIO. CONSVL.

Licet non ſim ignarus, nullam Antiquitatis partem plures ſortitam ſcriptores, & nouiſſime Iulius Bulengerus, erudite quicquid dici in vniuerſum poſſit, in vnum corpus congeſſit, tamen obiter quædam mihi hoc loco ſunt dicenda. Iſidor. Hiſpalenſis lib. 18. Etymologiar. cap. 2. *Trophæum dictum* ἀπὸ τῆς τροπῆς, *id eſt, conuerſione hoſtis & fuga, nam ab eo quod hoſtem quis fugaſſet, merebatur trophæum, quod occidiſſet, triumphum, qui dictus eſt* ἀπὸ τῆς τριάμβης, *id eſt, ab exultatione, plenæ cum victoriæ triumphus debetur, ſemiplenæ trophæum, quia nondum plenam eſt conſecutus victoriam, non enim obtinuit, ſed fugauit exercitum; Tranquillus autem triumphum Latine potius appellatum dicit, quod is qui triumphans vrbem ingrederetur, tripartito iudicio honoraretur, non primũ de triumpho duci concedendo exercitum iudicare ſolitum erat, ſecundo ſenatum tertio populum.* Quæ quidem Tranquilli verba hodie penitus perierunt, argumento liquido non omnia luculenti authoris ſcripta ad nos integra deueniſſe. obiter aliqua huc ſpectãtia reperies in M. Tullio Orat. in Ant. Philip. 14. in limine. *Is demum eſt, mea quidem ſententia, iuſtus Triumphus ac verus, cum bene de republica meritis teſtimonium à conſenſu ciuitatis datur: nam ſiue in communi gaudio populi Romani vni gratulabantur, magnum iudiciũ ſiue gratias agebant, eo maius, ſiue vtrumq; nihil magnificentius excogitari poteſt:* ἐπὶ τῶν θηρῶν *à feris*, deducit Heſychius, & poſt eum Suidas, quas Bacchum volunt iunxiſſe, vt triumpharet. Atque is quidem honor cum maximus eſſet, qui à mortali optari poſſet, miror quoſdam oblatum ſibi, reieciſſe, Val. Maxim. lib. 2. c. 3. tit. 2. Cn. Fuluius Flaccus; *Tam expetendum aliis honorem triumphi, decretum ſibi à ſenatu ob res bene geſtas ſpreuit ac repudiauit.* M. Fabius, *amiſſo in bello fratre, triumphare noluit,* vt narrat Paul. Oroſius lib. 2. cap. 7. T. Liu. 1. Decad. lib. 2. Dionyſ. Halicarnaſſ. lib. 9. pag. 570. Tiberius *mæſta ciuitate clade Variana.* C. Sueton. cap. 17. C. Marius; *Etiam victis Teutonibus, triumphare recuſauit, quod ingruerent*

Cimbri, L. Florus Epitomastes ad lib. 68. & Plutarch. A in Mario. Cumque Romani tantum, aut certe, vt minimum, Itali triumphandi ius haberent, *M. Perpenna, homo Græcus de Aristonico duxit triumphales currus*, vt est relatum ab eodem Paulo Orosio lib. 5. cap. 10. Iustino historico lib. 36. in fine, Valerio Maximo lib. 3. cap. 4. Eutropio lib. 4. cap. 3. *Cornelius Balbus Gaditanus de Garamantibus solus inter exteros triumphauit*, vt verbis vtar Iulij Solini Polyhist. cap. 42. C. Plinij lib. 5. cap. 5. & rursus lib. 7. cap. 43. Illud pene supra fidem, *Ventidium Bassum, Picentem genere, & loco humili, triumphante Pompeio Strabone ante currus in sinu matris captiuæ actum, sordide victũ quæsisse, inuenissequè comparãdis mulis & vehiculis, sic cum Cæsare in Gallias profectum, & post consulatum & pontificatum adeptus, de Parthis triumphauit*. Suetonius apud A. Gellium libro 15. cap. 4. Dionem Cocceianum consule lib. 48. pag. 362. & eodem libro pag. 381. Et lib. 49. pag. 403. Plutarch. in Antonio. vet. Scholiast. Iuuenalis ad Sat. 7. v. 199. *Ventidius ex munitione Cæsaris Dictatoris fuit, vt Tullius in Epistolis* (ad familiares lib. 11. Epist. 10.) *& in Philippicis loquitur, opitulante Antonio Augusto, vsque eo prouectus est, vt ei crederetur Parthicum bellum.* Corrige locum & rescribe, *ex mulione Cæsaris*, ex verbis Gellij nuperrime allatis clarissimum: deinde, *opitulante Antonio & Augusto*, neque enim vnquam Antonius Augusti cognomentum sumpsit, licet Imperatoris sæpe affectasset, vnde vox illa psittaci salutatrix libro 2. Saturnal. cap. 4. apud Macrobium, *haue, victor, Imperator, Antoni*. Ita poëta incertus:

Concurrite omnes augures, aruspices,
Portentum inusitatum conflatum est recens;
Nam mulos qui fricabat, consul factus est.

D. Iuuenal. loco iam laudato.

Ventidius quid enim? quid Tullius? anne aliud quam
Sidus, & occulti miranda potentia fati?
Seruis regna dabant, captiuis fata triumphum.

Cornel. Gallus in Elegiarum reliquiis nuper editus.

Pingit & Eufratis currentes mollius vndas,
Victricesquè aquilas sub duce Ventidio.

Sed quis Romæ primum egerit triumphum? incertum. sunt qui *ad Tarquinium Priscum* referant, inter quos Fl. Eutropius lib. 1. L. Florus lib. 1. hist. Rom. c. 5. alij probabilius eundem vrbis parentem, & triumphi inuentorem Romulum faciunt, Dionys. Halicarnas. lib. 2. pag. 102. τελευταῖος δὲ τῆς πομπῆς αὐτὸς ἐπορεύετο, ἐσθῆτα μὲν ἠμφιεσμένος ἁλουργῆ, δάφνῃ δὲ κατεστεμμένος τὰς κόμας, καὶ ἵνα τὸ βασίλειον ἀξίωμα σώζῃ, τεθρίππῳ παρεμβεβηκώς. *Ipse pompam* (triumphi de Cæninatibus & Antennatibus) *vltimus claudebat*, indutus purpura, *& coronatus laurea, atquè vt regiam maiestatem tueretur, quadrigis inuectus*. Vide reliqua quæ sequuntur, nam totã solemnitatem, qualem legimus florente republica, exinde persequitur. adstipulatur Sextus Propertius lib. 4. Eleg. 1.

Quatuor hinc albos Romulus egit equos.

Non me latet alios duces diu ante Romanos triumphasse: exemplo sunt Cyrus referente Cedreno p. 114. & multa à Persis translata Romam. Ptolemæus Philadelphus, Athen. lib. 5. Xerxes, Herodot. lib. 7. Carthaginenses, Polyb. lib. 3. nec ad fabulas reuoluor, quę Bacchum primum omnium triumphum de Indis separatis duxisse volunt, vt ex Plinio lib. 8. cap. 56. Diodoro Siculo lib. 4. pag. 147. Nonno pag. 143. docuit Bulengerus Commentar. de Triumpho cap. 5. Ouid. lib. 1. Amor. eleg. 2.

Domita Bacchus Gangetide terra.

Stat. lib. 4. Thebaid. v. 386.

Aut tumidum Gangem, aut claustra nouissima rubra
B *Tethyos, Eoasquè domos flagrante triumpho*
Perfuris.

Martial. lib. 8. Epigr. 28. Virgil. li. 6. Æneid. v. 806. Sil. Ital. lib. 17.

Qualis odoratis descendens Liber ab Indis
Egit pampineos frænata tigride currus.

Conuocato in ædem aliquam Senatu, literæ ab Imperatore, & victore exercitu missæ, legebantur, de Templo Sueton. in Augusto cap. 29. *Ædem Marti bello Philippensi pro vltione paterna suscepto vouerat, sanxit ergo vt de bellis triumphisquè hic consuleretur senatus.* C Martis huius vltoris pręter Ouidium, Plinium, Dionem, & nummos memoratos à Leuino Torrentio, meminere Riccobaldus Ferrariensis Opusculo de dignitate Italiæ præ aliis regionibus, Beneuenutius de Rambaldis in libro Augustali, & aliorum Imperatorum in nummis idem spectatur, vt in *Caracallæ Antonini* MARTI. VLTORI. *Mars Gradiuus*. Adolphus Occo Imperator. Romanor. Numism. pag. 368. & in *L. Septimij Getæ*, MARTI. VLTORI. *Mars Gradiens cum trophæo*. Idem pag. 390. D Et in *M. Aurelij Seueri Alexandri* MARS. VLTOR. *Mars Gradiuus, dextra hastam, sinistra scutum* tenens, idem pag. 417. in *Claudij* Gotthici, MARS. VLTOR. *Mars Gradiuus, dextra hastam, sinistra spolia super humeros.* Idem pag. 491. In hoc ritu semper obseruatum, vt extra vrbem haberetur senatus, ne milites vrbem armati ingrederentur. L. Seneca lib. 5. de Benef. cap. 14. in fine: *Qui ne triumphaturi quidem intrare vrbem iniussu senatus deberetis, quibusquè exercitum victorem reducentibus, curia* E *extra muros præberetur.* Certe *in campis Flaminiis*, aut *in campo Martio*, vt in Triumpho L. Valerij & M. Horatij liquet ex T. Liuio videre lib. 3. Decad. 1. eo referri potest acris illa in senatu contentio apud Silium Italicum lib. 11. Punicor.

Concordi fremitu renuentum effunditur asper
Toto è concilio clamor, tum quisquè fatigat
Increpitans, vocuumquè tremit certamine templum.

Et paucis deinde interiectis.

Romuleis durastis, ait succedere muris?
F *Ad quos non ausi Carthago, atquè Hannibal arma*
Post Cannas afferre suas?

In senatu hic recitabantur literæ, rerum fælicium gestarum indices. Nam *quinque hostium millia* oportebat *cecidisse*, Valer. Maxim. lib. 2. cap. 8. aut *sex millia*, A. Gell. lib. 5. cap. 6. hoc est, quod *literis nuntiare fortunam belli dixit* L. Florus li. 2. c. 12. Vide paulo infra, illæque lauru obuoluebantur. C. Plin. lib. 15. cap. vlt. *Laurus præcipua victoriæ, lætitiarumque nuntia, additur literis*. Iulius Capitolin. in Maximino; *Statim*

Romam

Romam laureatas literas misit, quæ ingentem in vrbe læ- A *titiam fecerunt.* Idemque in Gordianis repetit. Earum figuram expressit in ænea tabula Wolfgangus Lazius, præfixitque Commentariis suis Reip. Rom. Pleniusque rursus significantissime li.35.cap.18. *Laureatis fascibus remitti illo, vnde cretatis pedibus aduenissent.* M. Tullius sæpissime, lib.1. de Diuinat. vbi de C. Mario, lib.8. Ad Atticum Epist.9. *Age iam hos compedes, fasces, inquam, hos laureatos, hac ex Italia ferre, quam molestũ est.* Idem Philipp.2. *Vehebatur in essedo Tribunus plebis, lictores laureati antecedebant.* C. Tacit. lib.13. B Annal. *Nero ob res à Quadrato & Corbulone prospere gestas, laurum Fascibus Imperatoriis addi iusserat.* Et li.3. Historiar. *Ipse lauream prospere rei gestæ ad fratrem misit.* Xiphilin. pag.169. C. Iul. Cæsar lib.3. de bello ciuili. *Sed neq; literis quas scribere solitus est, neq; fascibus Imperatoriis, insignia lauri prætulit.* Copiose narrat ritum solemnem Plutarchus in Luculli vita. Aurel. Cassiodor. lib.9. Epist.23. *Vt iuuentus quoq;, quæ fulget meritis, trabea resplendeat triumphali, hunc honorem Deciorum familia non miratur, quia eorum plena* C *sunt atria fascibus laureatis.* Est & hoc sensu accipiendus Herodianus cuius lib.7. hæc verba sunt Politiano interprete: *Sequebatur ipsum principalis pompa omnis, milites q; quicumq; aderant, iuniores q; vrbani, procera statura ad eorum similitudinẽ, qui Romæ Imperatorem comitantur, virgæ etiam laureatæ, quo insigni principes à priuatis dignoscuntur.* Statuæ quinetiam victoribus decretæ, cingebantur lauru. Cic. Orat. pro Murena; *Qui imaginem parentis sui laureatam ne sua gratulatione respexit.* C. Tacit. lib.4. Annal. *Iamq; tres laureatæ* D *in vrbe statuæ, & adhuc raptabat Africam Tac. farinas.* Et lib.1. hist. *Populus cum lauru & floribus Galbæ imagines circum templa tulit.*

Ad fasces reuertor, C. Iul. Obsequens lib. de Prodig. cap.122. *Cum in agro Pistoriensi Catilinam deuicisset, laureatos fasces in prouinciam tulit.* T. Liuius 1. Decad. lib.5. *Literæ à Posthumio laureatæ sequũtur victoriam populi Romani.* Idem 5. Decad. lib.5. in limine, de Licinio consule. *Tabellarius, qui se venire ex Macedonia diceret, laureatas literas attulisse dicitur.* Illæ ipsæ E *tabulæ laureatæ* vocantur ab Ælio Lampridio in Alexãdro. Sic enim ille; *Actæ sunt res feliciter in Mauritania Tingitana, per Furium Celsum, atq; ex omnibus locis ei laureatæ tabellæ sunt delatæ.* Ammian. Marcel. lib.16. ad finem: *Etsi eo agente tunc in Italia, dux quidam egisset fortiter contra Persas, nulla eius mentione per textum longissimum factã, laureatas literas ad prouinciarum signa mittebat, se inter primores versatũ cum odiosa sui iactatione significans: nuntij à Ponto venientes iaculorum cu-* F *spides lauru tectas habebant, de nece Mithridatis certa referentes.* Vt pene Plutarch. in Pompeio. Sic itaq; & literæ, & arma lauru decorabantur, in rei lætioris successu, adde & *nauis laureatæ* mentionem fieri à Plutarcho eodem in Lucullo, sic loco laudato C. Plinius significantissime, additur laurus *literis, & militũ lanceis, pilisq; facesq; imperatorum decorat.* Ioan. Brodæus lib.1. Miscellaneor. cap.33. Alexand. ab Alexandro lib.1. cap.27. & omniscius Tiraquellus ibidem quædam, more suo, Anton. Delrio ad L. Sen. transcripsit, atque ita intelligendi poetæ. M. Martial. lib.7. Epigr.5.

Sed iam lætitiæ quo sit fiducia maior,
Sarmaticæ laurus nuntius ipse veni.

Lib.10. Epigr.10.

Cum tu laurigeris annum qui fascibus intras,
Mane salutator limina mille teras.

Stat. lib.5. sil.1.

Omnia iam lætas pila attollentia frondes.

Lucanus, seu Ouidius, seu, quod magis puto, incertus author poëmatis ad Pisonem.

Laurea facundis cesserunt arma togatis.

L. Sen. Agamemnone Act.2. in fine.

Namq; hasta summo lauream ferro gerit.

A. Persius Satyra 6.

—— missa est à Cæsare laurus
Insignem ob cladem Germanæ pubis.

Lib.1. Amor. Eleg.11. in fine.

Non ego victrices lauru redimere tabellas,
Nec Veneris media ponere in æde morer.
Subscribant: Veneri fidas has Naso tabellas
Dedicat.

Sidon. Apoll. Carm.2.

Atq; suas ad signa iubet reuirescere laurus.

Martial. lib.7. Epigr.5.

Publica victrices testantur gaudia chartæ
Martia laurigera cuspide tela virent.

Claudianus variis in locis, aliqua adscribam; lib. de bel. Gildonico in principio.

Congressum, profugum, captum, vox nuntiat vna,
Rumoremq; sui præuenit laurea belli.

De 4. Honorij Consulatu in limine.

Nec te laurigeras pudeat, Gradiue, secures,
Pacata gestare manu.

De 6. eiusdem consulatu in fine.

Et Sextus Getica præuelans fronde secures,
Colla triumphanti proculcet Honorius Istri.

Aduersa pennis Epistolæ additis, sicut prospera aureis ramis significabãtur, & nuntiabantur: vet. Schol. Iuuen. ad v.147. Sat.4. *Antea si quid nuntiabant consules in vrbe, per epistolas nuntiabant si victoria nuntiabantur, laurus in epistola...... fiebatur,* (legi malim *figebatur*) *si autem aliquid æduersi, penna fiebatur.* Idem mendum eadem opera tollendum. Cælius Rhodiginus *ad celeritatem* refert lib.11. cap.20. Nam altius & citius in animum descendunt aduersa, quam felicia, acriusque ac vehementius torquent.

Ad illum ritum ipse Iuuenalis allusit loco iam proxime laudato.

Tanquam de Cattis aliquid, toruisq; Sicambris
Dicturus, tanquam diuersis partibus orbis
Anxia præcipiti venisset epistola penna.

D. Fortunatus Pictonum Episcopus Elegia de morte Gelesuintæ Reginæ.

Mœrorisq; grauis tam cito penna venit.

Statius Papinius loco proxime superius à me indicato,

Multaq; fumosa signatur lancea penna.

Vsus harum epistolarum inde præsertim defluxit quod

quod Imperator victor ante decretum Senatus, vrbem ingredi non poſſet. M.Cic.lib.8. Epiſt.6. *Neque enim ſtulte Appius, qui ſimul atq; Dolabella acceſſit ad tribunal, introierat in vrbem, triumphiq; poſtulationem abiecerat.* Liu.3.Decad.lib.6. *Fuluio, ne minueretur Imperium, ſi in vrbem veniſſet, decreuit ſenatus.*

Quin & ab hiſtorico veraciſſimo Dione Cocceiano conſignatum lib.53. *Auguſto perpetuum proconſulare imperium datum, ne in vrbe quidem minuendum.* Iterum Cicero lib.7. ad Attic. Epiſt.1. Epiſt.7. Pari ratione Vlpianus IC. l. vlt. ff. de offic. procoſ. *Portam Romæ ingreſſus proconſul deponit Imperium.* Vbi diligenter ter adnotandum eſt, antequam decerneretur triumphus, iureiurando obſtrictos Centuriones, vera eſſe quæ per literas ſenatui nunciarentur, neque ementitum occiſorum numerum, neque cladem exercitus Romani cœlatam, certe ob id lex lata, *quæ pœna ducibus indicta, qui aut hoſtium cæſorum numerum augerent, aut ciuium cælarent.* Valer. Maxim. lib.2. cap.8. quod anno vrbis conditæ 619. accidit.

Neque aliunde cauſæ ciuilium armorum inter Cæſarem & Pompeium, quam quod dimittere exercitum noluit Cæſar, vt priuatus in vrbem veniens, de more peteret triumphum, quem aliter impetrare erat nefas, vt loquuntur hiſtorici. Ipſe Cæſar lib. 1. Ciuil. Sueton. in eo cap.18. Appian. bell. ciuil. lib.2. in limine, Plutarchus in Cæſare, in Catone, & in Pompeio. Tum cauſa agebatur, adſtantibus Tribunis qui eam commendabant patrono alicui, graui, & magnæ authoritatis. Ita Germanicus *orauit cauſas etiam triumphales,* vt habet C. Sueton. in Caligul. cap.3. Erudite & docte Iſaacus Caſaubonus obſeruat in nonnullis editionibus fuiſſe, *orauit etiam cauſas triumphales,* vt ſit ſenſus, Germanicum poſt actum Triumphum, patrocinia præſtitiſſe, & de his triumphaturo patrociniis præſtitis intelligendus T. Liuius 4.Decad. lib.1. in fine. C. *Aurelius coſ. cum ex prouincia comitiorum cauſa veniſſet, quæſtus eſt L. Furio quæſtori ita triumphum decreuiſſe ſenatum, vt nullius, niſi eius, quo triumphaturus eſſet, haud eorum, qui bello interfuiſſent, verba audiret, maiores ideo inſtituiſſe, vt legati, Tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adeſſent.* Eiuſdem Decadis lib.7. vbi M. Acilius de Antiocho & Ætolis triumphat. Decreto Triumpho, actaque cauſa, & S C. edito, dies aſſignabatur, quo cum exercitu adeſſe debebat Imperator, notauit Hadrianus Turnebus lib.30. Aduerſar. cap. 25. Idem ille Liuius 1.Decad.10. *Ne plus in triumphum certaminum, quam in bello haberet, prætulit triumphi diē.* Quo die Senatus obuiã progreſſus, porta triumphali in vrbem immiſſum exercitum vſque in Capitolium comitabatur, vt victoriam bello partam, legibus & ſtatutis ciuilibus retinendam docerent. Sed totum hunc de Triumpho ſermonem, in quatuor præcipua capita diſtribuam, in *ornamentum, pompam, ſacrificium, cœnam.* De quibus ſigillatim agendum. Ac primum

Ornamenta ea ſunt triumphalia, quibus ſplendor apparatuſque conciliabatur, & dignitas quædam regia oculos perſtrictura, Dionyſius Halicarnaſſ. lib. 8. pag.537. In ornamentis recenſeri ſolent, *corona, currus, equi, toga, ſceptrum.* Coronæ quidem militares in multiplici diſcrimine. Nam aut *triumphalis,* aut *obſidionalis,* aut *ciuica,* aut *muralis,* aut *caſtrenſis,* aut *naualis,* aut *oualis,* aut *oleaginea.* De ſeptem poſterioribus A.Gell. lib. 5. Noct. Attic. cap. 6. & è Neotericis, delineauit Volfgangus Lazius lib. 9. Comment. Reip. Roman. cap.18. abſoluit compleuitque eruditione multiplici Carolus Paſchaſius. adumbrat elegantiſſime Claudianus in Conſulatu Olybrij & Probini.

Sæpe duces meritis bello tribuere coronas,
Hunc cingit muralis honos, hunc ciuica quercus
Nexuit, hunc domitis ambit roſtrata carinis.

De Triumphali hic pauca perſtringenda, cuius materia in initio laurus erat, cuius conſuetudinis rationes repete ex Plinio lib.15. cap. vlt. ex Maſſurio antiquo ſcriptore, *quod ſuffimentum cædis hoſtium ſit & purgatio.*

D. Iuuenal. Sat.2. v.158. de luſtratione;

—— & ſi foret humida laurus.

Alia ratio apud Hieronymum Cardanum de Rerum varietate lib.14. cap.73. *Laurus poſſeſſionem pacificam quod ea coronari ſolerent triumphantes, ideo etiam gloriam partæ victoriæ ſignificat.* Vide Artemidorum libro 1. Oneirocrit. capite 79. In initio igitur laurus, in quam, tantum materia erat vt paſſim poëtæ, (omitto Suetonium in Tiberio, cap.17.) Martial. lib. 8. Epigr. vlt.

Non quercus te ſola decet, non laurea Phœbi,
Fiat at ex hedera ciuica noſtra tibi.

P. Ouid. lib.2. Amor. Eleg.12.

Ite triumphales circum mea tempora lauri.

Virgil. Ecloga 8.

—— atque hanc ſiue tempora circum
Inter victrices hederam tibi ſerpere lauros.

A quo mutuatus eſt Alb. Tibullus, lib.1. Eleg. 7. ne plures aduocare ſit neceſſe.

At te victrices laurus Meſſala gerentem.

Feſt. Auien. in ora maritima.

Ducit laurigeros poſt Indica bella triumphos.
Erigit & geminas telluris fine columnas.

Martial. lib.3. Epigr.75.

Laurigeros ageres cum læta triumphos.

Quo magis admiror, vnicum Iſidorum à vulgari ſententia diſſentire, & tot ſcriptoribus reluctari, cuius hæc ſunt lib.18. cap.2. *Qui conflictu viciſſet, palma aurea coronabatur, quia palma ſtimulos habet, qui ſine conflictu proſtraſſet, lauru, quia ſpinis caret.*

Mutata procedentibus ſæculis materies, & pro lauru, aurum ſuppoſitum. Feſt. Pomp. lib. 18. aut verius eius Epitomaſtes Paulus: *Triumphales coronæ ſunt, quæ Imperatori victori aureæ præferuntur, quæ temporibus antiquis propter paupertatem laureæ fuerunt.* Seruius Maurus ad v.721. lib.8. Æneid. *Aurum coronarium dicit, quod triumphantibus hodieque à victis gentibus datur, Imperatores autem hoc imponebant, propter conceſſam vitam, ideo ergo dicit dona, ſi hoc non eſſet, ſpolia diceret.* C. Tacit. lib.15. Annal. coronarij

huius

huius auri meminit: *Inque prædam etiam dij cessere,* A *spoliatis in vrbe templis, egestoque auro, quod triumphus, quod votis, omnis populi Romani ætas prospere, aut in metu sacrauerat.* Titulus est in Codice Theodosiano *de aur. coron.* lib. 12. tit. 13. cuius verba paulo inferius deducentur. Vel. Patercul. lib. 2. *triumphans aurea corona cingitur.* Et est rescriptum Gratiani & Valentiniani l. vn. C. de auro coronario lib. 10. Ælius Spart. in Antonino Pio; *Aurum coronarium, quod adoptionis suæ causa, oblatum fuerat, Italicis totum, prouincialibus medium reddidit.* B

Non ergo tantum in victorijs aut superatis hostibus auri coronarij conferendi inualuit consuetudo, sed in quacumque pompa, aut magnificentia, de adoptione, de ludicris spectaculis C. Sueton. in Nerone cap. 32. *Reuocauit & præmia coronarum, quæ vnquam sibi in certaminibus ciuitates detulissent.* Quem locum expendunt doctus Leuinus Torrentius, & diligens Marcellus Donatus Ponzanius Dilucidatio. pag. 726. Rursus Spartian. in Adriano: *Aurum coronarium Italiæ remisit, in prouincijs minuit, & quidem* C *difficultatibus ærarij ambitiose, & diligenter expositis.* Æl. Lamprid. in Alexandro Seuero: *Aurum coronarium & negotiatorum Romæ remisit.* T. Liuius 4. Decad. libro 8. aureas coronas nominat, has ego in faciendas coronas collatum ab Asiaticis aurum intelligo. Sic itaque ille: *Ab Asiæ ciuitatibus ad Cn. Manlium legationes missas, non gratulatũ modo, sed coronas etiam aureas pro suis quæque facultatibus deferentes.*

Neque vero vna aut altera corona præferri solebat aurea, sed & pæne infinitæ, pro opulentia prouin- D ciæ superatæ, idem Liuius libro præcedente, *quinquaginta coronas aureas translatas* scribit in Triumpho Æmilij Regilli, & triumphante L. Manlio Alcidino *centum viginti quatuor coronæ aureæ translatæ.* Eiusdem Decadis libr. 10. Ammian. Marcellin. libr. 25. *Liberalitatis eius testimonia plurima sunt & verissima, inter quæ indicta sunt tributorum admodum leuia, coronarium indultum, remissa debita multa diuturnitate congesta, æquata fisci iurgia cum priuatis, vectigalia restituta ciuitatibus cum fundis.* Vide locum, nam E insignis est, & quæ de Alexandro habentur, compara cum Theone Sophista Chria 1. pag. 122. & 1. Stobæo Sermone 214. de Auro insuper hoc coronario, Cicero Orat. in Pisonem: *Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi decreto triumpho, quod ad quemque peruenerit ex præda, manubijs, ex auro coronario.* Rursusque idem in Rullum: *Aurum coronarium dabitur Proconsulibus vel Imperatoribus ex prouincia decedentibus ad decorandum trium-* F *phum.* Theodosius & Valentin. l. 17. C. de Iudæis: *Palatinis compellentibus, exigant ad eam formam, quam patriarchæ quondam coronarij auri nomine postulabant.* Multa Dio Cocceianus libr. 49. & definit eleganter Iulianus Aug. l. 1. C. Theod. de auro coron. *Aurum coronarium munus est voluntatis, quod non solum senatoribus sed ne alijs quidem debet indici, licet quædam indictionum necessitas postulauerit, sed nostro arbitrio reseruari oportebit.* l. 2. C. eod. *vniuersi quos senatorij ordinis dignitas non tuetur, ad auri coronarii præstationem vocentur, exceptis iis, quos lex præterita ab hac præstatione absoluit.* l. 5. ibid. *ad collationem auri coronarii placuit neminem absque consuetudine esse cogendum.*

Hæc quidem de exigendo, at quid placeat Imperatoribus, si illicite, & non secundum ritus receptos extorqueatur, lex vltima C. eod loquitur; *Aurum coronarium his reddi restituique decernimus, quibus illicite videtur ablatum.* Doctissimus Iacobus Cuiacius ad li. 10. Cod. Iustinianei tit. 74. in vallaribus coronis vallum, in muralibus pinnæ in aureis res gestæ inscriptæ fuerant, Tzetzes Chiliad. 13. c. 461. Sed ad auream hanc coronam redeo.

Illa omnino duplex, *inaurata* vna, altera *aurea*, & solida. Tertullianus à Iosepho Scaligero laudatus; *Triumphi laurea foliis struitur, hæc adumbratur lemniscis, inauratur lamnulis.* lib. de Corona Milit. cap. 12. solida vero ob pondus & grauitatem non imponebatur capiti, sed sustinebatur ab aliquo à tergo. C. Plinij locus notissimus est libr. 33. cap. 1. *Vulgoque sic triumphabant, & cum corona ex auro Hetrusca sustineretur à tergo, annulus tamen in digito ferreus erat, æque triumphantis, ac serui fortasse coronam sustinentis, sic triumphauit de Iugurtha C. Marius.* Sic in vulgatis editionibus, at in MS. aliter, *æque fortunæ triumphantis & serui.* Rectius indubie idem lib. 28. cap. 4. *Vt sit exorata à tergo Fortuna, gloriæ carnifex.* Cæl. Rhodig. lib. 3. Antiquar. lect. cap. 7. Tertullian. Apologet. cap. 33. *Nisi homo sit, non est Imperator, hominem se esse etiã triumphans in illo sublimissimo curru admonetur, suggeritur enim ei à tergo, respice post te, hominem memento te.* Suggerebatur hoc à carnifice, seu ministro, aut seruo publico, non modo in ipsa triumphi pompa, vt Plinius hic, & nos alibi supra hoc opere exposuimus, sed & ipso conuiuio triumphali, vt habes apud P. Crinitum libro 24. honestæ discipl. capite 5. carnificem fuisse loquitur Ioannes Zonaras in Camilli Triumpho, tom. 3. Annal. & ex eo Onufrius Panuinius lib. 5. Fast. Isidor. lib. 18. Etymologiar. cap. 2. & præter hos allusit Arrianus Nicomediensis lib. 3. differtation. Epicteti cap. 24. eadem pene habet quæ Tertullianus, pag. 386.

D. Iuuenal. Sat. 10. v. 37.

——picta serrana ferentem
Ex humeris aulæa togæ, magnæq; coronæ
Tantum orbem, quanto ceruix non sufficit vna,
Quippe tenet sudans hanc publicus, & sibi consul
Ne placeat, curru seruus portatur eodem.

Hæc corona in sinum Iouis deponebatur, aut templis seu anathema votiuum suspendebatur: de posteriori ritu Hadrian. Turnebus libro 22. Aduersarior. Cap. 11. Iulius Obsequens libr. de Prodig. Cap. 122. *Laurum victricem attulerit, quam in Capitolio debuerat deponere.*

Albinouanus in Consolatione ad Liuiam.

Auctorisq; sui præfertur imagine mæsta,
Quæ quondam templis debita laurus erat.

De priori consuetudine C. Plinius Nepos in paneg. *Allata erat ex Pannonia laurea, id agentibus dijs, vt*

inuicti imperatoris exortum victoria insigne decorarat, A
hanc Imperator Nerua in gremio Iouis collocarat. Auunculus libr.15. cap.vlt. *Laurus fasces Imperatorum decorat, exhinc* (male antea legebatur *ex his*) *in gremio Iouis opt.max. deponitur, quoties lætitiam noua victoria attulit,* Latin. Pacat. Drepan. in paneg. Theod. *Depositis in gremio Capitolini Iouis laureis viri triumphales rusticabātur.* L. Sen. Consolat. ad Heluiam cap.10. *Scilicet minus beate viuebat dictator noster, qui Samnitum legatos audit, cum vilissimum cibum in foco ipse manu sua versaret, illa qua iam sæpe hostem percusserat,* B
lauream que in Capitolini Iouis gremio deposuerat. Recto sane & salutari consilio dijs, tanquam victoriæ auctoribus, speciosissimum triumphi pignus vouebant. C. Sueton.in Comit. cap.6. *De Sarmatis modo lauream Capitolino Ioui retulit.* Et nescio cur eruditissimus Isaacus Casaubonus neget idem esse triumphare ac laurum Ioui referre. At Suetonius, inquies, in Nerone cap.13.scribit, *ob aduentum Tiridatis in vrbem, Imperatorem salutatum Neronem, laurum in Capitolium latam.* Subdit deinde magnus criticus; *Ne-* C
mo tamen sanus triumphasse eum propterea dixerit. Insanus ergo ipse Suetonius, qui ibidem loci ait, *eum curuli apud rostra sedisse, triumphantis habitu,* vt itaque triumphus non fuerit, videri tamen triumphum volebat. Eo sensu constanter boni scriptores maximas victorias per laurum in Capitolium delatam expresserunt.

De Domitiano Mart.lib.2.Epig.2.clarissime.

Frater Idumæos meruit cum patre triumphos,
Quæ datur ex Dacis laurea, tota tua est. D

De Germanico Cæsare P. Ouid. libro 4. de Tristib. Eleg 2.

Inde petes arcem, & delubra fauentia votis,
Et dabitur merito laurea vota Ioui.

Vel vt in MS.meo, non minus recte, *laurea vitta.*

Papin.Stat.lib.4.Sil.1.

———nondum gremio Iouis Indica laurus,
Nondum Arabes, Seresque rogant.

De Cn. Pompeio magno M. Lucanus libro 8. Pharsal.

———aut sacras poscunt capitolia laurus. E

Ad Scipionem Virtus apud Silium Italicum libro 15. Punic.

———dabit ille coronam
In gremio Iouis excisis deponere Pœnis.

In pari errore versatus vir doctissimus Stephanus Clauerius, qui ad bellum Gildonicum Claudiani in principio, *ibi, præuenit laurea,* minus dixit laurum referre, quem triumphare, quum mihi quidem videatur poeta Triumphum insignem designare, quippe F
fusa cum Gildone *septuaginta armatorum millia,* Paul. Oros.libro 7.Cap.36.& Paul. Diacon.in supplemento ad Eutropium libro 13. longe maior numerus, quam legibus patrijs præscriptum esset. Hinc Honorius ad suos, quos in eam expeditionem mittebat, eodem illo de bello Gildonico opusculo ad finem.

———iusto magnoque triumpho
Ciuiles abolete notas.

Et lib.2.de laudib.Stilichonis.

Sperabam nullas trabeis Gildone perempto
Nasci posse moras, etiam nunc ille repugnat,
Et tanto dubitat fasces præbere triumpho.

Nec modo imperatores victores coronis ornati, sed & milites, equi, currusque ipsi, de militibus, ex Liuio & Appiano paulo infra expediam.

Claudian.ibidem loci.

Veluti galeas lauru.

De equis Propert.lib.3.eleg.1.

———Coronatis Musa triumphat equis.

Ouid.lib.4.Trist. eleg.2.

Ante coronatos ire videbit equos.

Martial.lib.7.Epigr.7.

Festa coronatus ludet conuicia miles,
Inter laurigeros dum comes ibit equos.

De curribus coronatis, Claud. de 3. Honorij consul.

Velaretque pios communis laurea currus.

Iterum De laudib. Stilich.lib.3.

———currumque secutus
Laurigerum, festo fremuisset carmine miles.

M Lucan.lib.5.

Lauriferos nullo comitetur vulnere currus.

Sequitur in ornamentis *currus,* quem ritum ab heroicis temporibus profluxisse existimo, nam apud Homerum magni illi duces quadrigis prælium ineunt. Q Curt. libro 4. in limine. *Darius qui modo non bellantis more, sed triumphantis, curru sublimis vehebatur.* C. Plin.libro 28.cap.4.rursusque libr. 35. cap.10. *Fecit & Alexandrum curru triumphantem.* Valer. Maxim. libro 8. cap.16. tit.2. *Constitue omnes currus triumphales.* L.Sen.lib.de vita beata cap.25. *Triumphantem vt currus vehat.* Et lib.de breuit. vit.cap.14. *Triumphantem captiuos elephantos ante currum agere.* Sueton. in Cæsare cap.37. *Gallici triumphi die, Velabrum præteruehens, pene curru excussus est.* Hic neque cisium, neque essetum, neque petorium, neque carrucam, nec carpendum, nec plaustrum, nec rhedam, nec sarracum, nec epiredium, nec couinum, nec arcirma, neque arceram, ac ne thensam quidem referebat, quæ omnia veteribus celebratissima sunt curruum nomina, neque denique falcato currui similis erat, sed *rotunda ad instar turris,* vt iam ex Ioanne Zonara Tom.3.Annal. notatum reperi apud Turnebum lib.2.Aduersarior.cap.16.ex ebore erat.

Poetæ. Ouid.lib.4.Trist.eleg 2.

———currus spectat eburnos.

Lib.3.de Ponto eleg.4.

Illa ducis facies in curru stantis eburno
Excuteret frigus sensibus omne meis.

Albinouanus Pedo, seu quilibet alter incertus consolat.ad Liuiam Augustam.

Magnaque maternis maioribus, æqua paternis
Gloria, quadriiugis aureus ibit equis.
Regalique habitu, curruq; superbus eburno
Fronde triumphali tempora vinctus erit.

Alb.Tibull.lib.1.Eleg.7.

Portabit niueis currus eburnus equis.

F stigium

Fastigium bracteis aureis decorabatur, Paulus Æmilius de victo Perseo *in curru aureo* triumphauit. Eutrop. lib. 4. Fl. Vopisc. in Aureliano. Ammian. lib. 16. *Constantinus insidebat aureo solus carpento.* Philost. in Dione sophista. L. Flor. lib. 1. hist. Rom. cap. 5. *Inde est, quod aurato curru, quatuor equis triumphatur.* Eadem ante illum T. Liuius 1. Decad. libro 10. de Cn. Pompeio L. Sen. libro 10. Controuers. 1. *Qui licentia carminis tres auratos currus contemneret.*

Sext. Popert. lib. 1. Eleg. 16.

Cuius inaurati celebrarunt limina currus.

B Q. Horatium ita interpretor lib. Epod. od. 9.

Io triumphe, tu moraris aureos
Currus, & intactos boues.

Atque vt victoriæ aliquas notas spectaret populus, sanguine respergebatur L. Sen. li. 1. de Clemētia cap. vlt. in fine: *Nullum ornamentum principis fastigio dignius, quam illa corona ob ciues seruatos, non hostilia arma detracta victis, non currus barbarorum sanguine cruenti, non parta bello spolia.*

C P. Virgil. lib. 11. Æneid.

Ducunt & rutilo perfusos sanguine currus.

Claudian. de 6. Honorii consul.

Scilicet vt Latio respersos sanguine currus
Aspicerem.

Currum hunc ducebant quatuor equi albi, vt ex Propertio superius laudato lib. 4. Eleg. 1. liquet, & Floro, Seruius Honoratus ad libr. 4. Æneid. v. 543. *Proprie ouatio est minor triumphus, qui enim ouationem meretur, & vno equo vtitur, & à plebeiis, vel ab equitibus Romanis deducitur ad Capitolium, & de ouibus sacrificat, vnde & ouatio dicta, qui autem triumphat, albis oquis vtitur quatuor, & senatus præeunte in Capitolio de tauris sacrificat.* Certe miror Plutarchum in Camillo, & Liuium 1. Decad. lib. 5. primum omnium equis albis vsum Camillum, cum ex authoribus antea à me laudatis, constet, diu ante Camillum, equorum alborum in Triumphis vsum solemnem receptum, adstipulatur tamen iis incertus author de vir. illustribus c. 23. *Veios decennali obsidione domuit de iisque triumphauit, postmodum crimini datū, quod albis equis triumphasset, & prædam inique diuisisset.* Quia illi διὸς ἵπποι *Iouis equi* habebantur, vt loquitur Herodianus libr. 7. Videndus Diodorus Siculus lib. 14. pag. 356. Helenius Acron. & Porphyrion. Grammatici ad Horat. lib. 1. Sat. 7.

——*Barros vt equis præcurreret albis.*

Ouid. lib. 1. de Arte amandi.

Quatuor in niueis aureus ibis equis.

Pet. Apollon. Collatius lib. 2. de obsid. Hierosolymitano in fine.

Quod si seruitium non effugisse licebat
Sorte mea lætor, niueos anteire iugales
Haud me pœniteat, depressum colla catenis.
Vt currus sim pompa tui, nec dura recuso
Vincla pati, dum certa fides mea dicta sequatur.

Claudian. de 6. Hon. Consul. Roma alloquitur principem.

Ast ego frenabam geminos, quibus altior ires
Electi candoris equos.

A Lib. 2. de laudib. Stilich.

Deposito mitis clypeo, candentibus vrbem
Ingreditur trabeatus equis.

Et lib. 3. de Laudib. Stilich.

Ipse albis veheretur equis.

Ratio hæc potissimum censebatur, quod velociores illi essent. Seruius ad illud libr. 12. Æneid. non multum à principio.

Poscit equos, gaudetq; tuens ante ora frementes,
Qui candore niues anteirent, cursibus auras.

B Imitatus Homerum lib. 10 Iliad. v. 438.

λευκότεροι χιόνος, θείειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοῖοι.

Candidiores nive, ad currendum ventis similes.

Allusit Alb. Tibullus lib. 1. Eleg. 2.

Totus & argento contectus, totus & auro,
Insideat celeri conspiciendus equo.

Equis vecti triumphantes, quamdiu stetit respublica, at erepta libertate mutati mores, & pro equis leones iuncti. Plin. libro 8. cap. 16. *Iugo subdidit eos, primusq; Romæ ad currum iunxit M. Antonius, & quidem ciuili bello, cum dimicatum esset in Pharsalicis campis.* Lapsum memoria in temporis distinctione Plinium ex Cicerone Philipp. 2. ostendit Petrus Victorius lib. 16. cap. 3. verba oratoris sunt, *sequebatur rheda cum lenonibus*, corrigit ille coniectura probabili, *cum leonibus.* Siquidem per leones *furor indomitus* significatur, Theocritus, Lucretius, Hesiodus, Catullus, Alexander Aphrodisæus, Callimachus, & Thucydides laudati à Pierio Valeriano lib. 1. Hieroglyphic.

D Andreas Alciatus Emblem. 29.

Romani postquam eloquij, Cicerone perempto,
Perdiderat patriæ pestis acerba suæ.
Inscendit currus victor, iunxitq; leones,
Compulit & durum colla subire iugum.
Magnanimos cessisse suis Antonius armis
Ambage hac cupiens significare duces.

Pompeius Magnus *Elephantos* primus currui iunxit Romæ. Plinius lib. 8. cap. 2. Post hunc, Caius Cæsar Gallico Triumpho Sueton. cap. 37. *Claudius.* Sueton. cap 11. ac deinde *Domitius, Allobrogibus, Aruernisq; superatis.* idem in Nerone capite secundo. Gordianus, Iul. Capitolin. in vita ipsius. *Alexander Seuerus.* Æl. Lamprid. in illo de Aureliani curru Triumphali, Zonaras Tom. 3. Annal. fallitur Sidonius Apollinaris, qui Cæcilium Metellum scribit bello Punico victorem, Elephantis triumphasse, neque enim ille currui subiecit, aut iugo, sed *duxit, populoq; Romano ostentauit,* vt notum ex L. Seneca lib. de Breuitate vitæ capite 13. Plin. libr. 7. Cap. 43. Halicarnassæus lib. 2. Florus Epitomast. ad li. 19. Liuianæ historiæ. is tamen Carm. 7.

Nec tu cui currum curru superare Metelle
Contigit, ostentans nobis Elephanta frequentem
Grex niger albentes tegeret cum mole iugales,
Authoremq; sui celaret pompa triumphi.

Cuius quidem ritus origo à Baccho, qui de Indis deuictis triumphaturus, quatuor Elephantos iugo submisit, Diodor. Sicul. libr. 4. Biblioth. Antonius Heliogabalus triumphabat *tigribus, vt Bacchū referret,*

leonibus, vt Martem, deniq; canibus, vt exemplo careret. A
Æl. Lamprid. in eo. Aurelianus Augustus *ad hostium timiditatem exprimendam, ceruis vectabatur.* Fl. Vopisc. in illo, denique Nero, *nouo & portentoso exemplo, equas Hermaphroditas coniunxit,* C. Plin. libro 11. cap. 49. Hæc quidem in Romano ritu. At insolentius multo Susacus Ægypti princeps, *deuictos bello à se reges currui, cui insidebat, subiungebat,* Ioseph. libr. 8. Iudaicar. Antiquitar. c. 10. istum Σέσωστριν *Sesostrem* vocant alij, inter eos Ælianus libr. 12. var. histor. c. 4. Diodor. lib. 2. Bibliothec. c. 1. Plin. li. 33. c. 2. Henricus B Samerius Luxemburg. in Chronico sacro, I. Temporarius Chronologicar. Demonstrat. lib. 1. Valer. Flacc. lib. 5. Argonautic.

——— *vt prima Sesostris*
Intulerit rex bella Getis.

M. Lucan. lib. 10. Pharsal. v. 273.

Venit ad occasum, mundiq; extrema Sesostris,
Qui Pharios regum currus ceruicibus egit.

A tergo pone triumphantem carnifex coronam, vt dixi, sustinebat, ante eundem in curru liberi vehebantur; ita interpretor Iulium Capitolinum in Antonino Philosopho: *Statimq; ei nomen Imperatoris, ac triumphi participationem, & consulatum dedit.* Et Verus Augustus *nomina cum fratre communicauit die triumphi, quem pariter celebrarunt,* vt eiusdem verbis vtar in Vero. Commodus Imperator *Antero in curru post se locato triumphauit.* Æl. Lamprid. in eo. Signantissime C. Tacit. lib. 2. Annal. *Augebat intuentium visus eximia ipsius species, currusq; quinq; liberis onustus,* Valer. Maxim. lib. 5. c. 10. tit. 2. *Æmilius Paulus nunc felicissimi, nunc miserrimi patris clarissima repræsentatio, ex quatuor filijs forma insignis, egregiæ indolis, duos iure adoptionis in Corneliam Fabiamq; gentem translatos, sibi ipse denegauit, duos ei fortuna abstulit, quorum alter triumphum patris funere suo quartū ante diem præcessit, alter triumphali curru conspectus, post diem tertium expirauit.* Paulus Diacon. lib. 9. supplementi historiæ Eutropianæ; *Pulchrum & ignotum antea cunctis mortalibus id spectaculum fuit, patrem & filium vno triumphali curru vectos, gloriosissimā ab his, qui patrem & filium offenderant, victoriam reportasse.* Claudian. de 3. Hon. Consul.

——— *cum tu genitoris amico*
Exceptus gremio, mediam veherere per vrbem,
Velaretq; pios communis laurea currus.
Quis non Luciferum roseo cum sole videri
Crederet?

Et de 6. Honorij consulatu.

Tunc tibi magnorum mercem fortuna laborum
Persoluet Stilicho, curru cum vectus eodem F
Vrbe triumphantem generum florente iuuenta
Conspiceres.

Qui non in curru eodem cum triumphante vectabātur pueri, ad habenas equitabant, equosq; triumphales conscendebant, Iul. Capitolin. in Antonino Philosopho: *Mille puellas virgines ad habenas duxit.* M. Cicero Orat. pro L. Murena: *Cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filij soleant.* Sueton. in Tiberio c. 6. *Actiaco triumpho currum Augusti comitatus est, sinisteriore funali equo, cum Marcellus Octauiæ filius dexteriore veheretur.* Consulendus Leuinus Torrentius ad illum locum.

Sed quo tota res clarior euadat, & hunc ritum, & plerosq; alios lubet expressos audire ab Appiano Alexandrino in Libycis, vbi de Scipionis Triumpho; Cuius verba ita Latine sonant: *Sertis redimiti omnes, præcinentibus tubis, currus spolijs onustos deducebant, ferebantur & ligneæ turres, captarum vrbium simulachra præferentes, imagines deinde, & scripturæ eorum quæ gessissent, aurum deinceps, & argentū, partim rudibus massis, partim notis, aut huiusmodi impressum signis coronæ præterea, quas virtutis gratia vrbes, aut socij, aut exercitus dedissent: candidi subinde boues, & elephanti illos sequebantur: post hos, Carthaginenses, & Numidiæ principes bello capti: Imperatorem lictores præibant, purpureis amicti vestibus; tum cytharædorum ac tibiarum turba ad Hetruscæ similitudinem pompæ: hi succincti, coronisq; aureis redimiti, suo quiq; ordine canentes, psallentesq; prodibant: horum in medio, quispiam talari veste, fimbrijs, atq; armillis auro splendentibus amictus, gestus varios edebat, hostibus deuictis insultans risus vndiq; ciebat: postea thuris & odorum copia Imperatorem circum steterat, quem curru deaurato, multifariamq; notis refulgente candidi vehebant equi, auream capite gestantes coronam, lapillis ornatam gemmisq;: hic vestem succinctus purpuream, patrio more aureis intextam sideribus, altera manu eburneum sceptrum, altera laurum præferebat: vehebantur & cum eo pueri, virginesq;, & ad habenas hinc inde cognati iuuenes: demum qui exercitus in turmas aciesq; diuisus currum sequebantur, milites vero lauru coronati, laurum manu ferentes: quibus meritorum insignia adiuncta erant, qui primores hos quidem laudibus ferrent, hos salibus insectarentur, nonnullos infamia notarent.* Atque hi quidem, *togis candidis,* vt loquitur vetus Scholiastes Iuuenalis ad versic. 45. Sat. 10.

——— *Hinc præcedentia longi*
Agminis officia, & niueos ad frena Quirites.

M. Martial. lib. 8 Epigr. 64.

His lauru redimita comas, & candida cultu
Roma salutauit voce manuq; ducem.

Sic enim optime legitur, non autem, vt anteà deprauate, *candida vultu.* Ita & Titus Calphurnius Siculus Ecloga 1. restituendus probabiliter.

Candida pax aderit, nec tantum candida vultu
Qualis sæpe fuit.

Rescribendum omnino est.

——— *Nec tantum candida cultu.*

Imitatus est Corippus Africanus lib. 2. Num. 3.

Æquiparans humeris matrem, sic candida cultu
Sic niueis formosa genis.

Nullus alius auriga esse solebat, quā ipse triumphans clare Valer. Maxim. lib. 4. c. 4. tit. 5. *Quæ manus* (Attilij Calatini) *arantium boum nuper iuga rexerant, triumphalis currus habenas retinuerunt.* Deniq; *Fascinus Imperatorum non tantum infantium custos, Deus inter sacra Romana à Vestalibus colitur, & currus triumphantium, sub his pendens defendit, medicus inuidiæ, iubetq; eosdem respicere.* Qui locus multiplici varietate legitur,

tur, in aliquibus, *iubetq; eosdem recipere,* in alijs cumulatius, *vbetq; eosdem inuidiam recipere,* deniq; quædam editiones præferunt, *iubetq; post se Deum respicere.* Ita censuit vir eruditissimus Iac. Dalecampius. Qui de Fascino plura cupis, lege Turnebum libr.9. Aduersatior. c.28. Certe enim fascino vires quasdam inesse credebant, ad magna quæq; turbanda, Heliodor. lib. 3. Æthiopic. hanc vim vel oculis, vel verbis attribuebant. Plutarchus ὀφθαλμὸν βάσκανον, *oculum fascinantem* vocat. Quod & Alciphron, & Alexander Alphrodisæus prodiderunt: ita Poëtæ. Q. Catull. Epigr.7. oscula sua extra inuidiam & fascinationem posita loquitur.

Quæ nec pernumerare curiosi
Possint, nec mala fascinare lingua.

Per linguam execratio intelligi debet, aut noxiæ in alicuius caput effusæ preces. Gratius in Cynegetico.

Nam sic affectus, oculiq; venena maligni
Vicit tutela pax impetrata deorum.

Q. Horat. lib.1. Epist.14.

Non istic obliquo oculo mea commoda quisquam
Limat, non odio obscuro, morsuq; venenat.

Istud proprie Inuidiam appellabant.

Idem lib.2. Sat.3.

Inuidiam placare paras virtute relicta?

P. Virgil. Ecloga 3.

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

Et ibidem loci ab eodem scriptum.

Aut si vltra placitum laudarit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

Sext. Propert. lib.1. Eleg.12.

Inuidiæ fuimus, num me Deus obruit? an quæ
Lecta Prometheis diuidit herba iugis?

Post currum inter ornamenta explicari debet *vestis Triumphantis*, quæ & *toga picta*, & *tunica palmata* solet appellari. Eleganter D. Auson. in Gratiar. Actione: *Palmata vestis vt in pace consulis est, sic in victoria triumphantis est.* Vtramq; pupurei esse coloris, & cocci probatissimi, infra patebit, sed an vna eademque gestamina? controuersum video: confundit Turnebus libro 5. cap. 9. sed tanquam diuersa numerant L. Florus libr.1. capit.5. Verrius Flaccus apud Plinium libro 33. capit.3. Erunt tamen mihi vna eademq; res trabea consularis, picta, palmataq; vestis, purpurea toga, quibus varia conuenere nomina, ob diuersas formas, vt docere possunt Grammatici, Fest. Pompeius lib.14. *Picta quæ nunc toga dicitur, purpurea antea vocitata est, eaq; erat sine pictura, eius rei argumentum est. . . . . . pictura in æde Vertumni & Consi, quarum in altera M. Fuluius Flaccus, in altera C. Papirius Cursor triumphantes ita picti sunt: tunica autem palmata à latitudine clauorum dicebatur, quæ nunc à genere picturæ appellatur.* Ita promiscue audio scriptores: Vectium referente Macrobio libro 1. Saturnal. capit. 6. *Tullus Hostilius Hosti filius, tertius Romanorum rex, debellatis Hetruscis, sellam curulem lictoresq; & pictam, quæ insignia magistratuū Hetruscorum erant, primus vt Romæ haberentur, instituit,* clare institutio narratur: ritum expedit Fl. Vopiscus in Aureliano: *Cape pro rebus ge-*

A *stis, tunicam palmatam, sellam eburneam, nam te hodie consulem designo.* Iul. Capitolin. in Gordianis. *Palmatam tunicam & togam primus Romanorum priuatus suam habuit.* T. Liuius 1. Decad. libro 10. *Cui deorum hominiue indignum videri debet, eis viris, quos vos sella curuli toga picta, prætexta, tunica palmata, & toga insuper picta, & corona triumphali, laureaq; honorastis, quorum domus spolijs hostium affixis, insignes inter alios feceritis, pontificalia insignia adijcere.* Idem libro 10. Decad. 3. *Masanissam primum regem appellatum, eximijsq; ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera,*
B *sella curuli, & scipione eburneo, toga picta, & tunica palmata donat.* C. Plin. lib.8. cap. 48. *Trabeis vsos accipio reges, pictas vestes iam apud Homerum fuisse, vnde triumphales natæ.* Videndus Dalecampius ibidem, & Plinius ipse lib 9. c.36. *picta* dicebatur, quod *stellis aureis* distinguebatur, vti infra dicetur, *palmata, à palmæ imagine* impressa. Isidor. lib.18. cap.2. Q. Flor. Tertullian. Apologet. cap.50. *Hic habitus est victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus.* Idem
C libr. de Idololatria cap.18. *Igitur purpura illa & aureum ceruicis ornamentum, eodem more apud Ægyptios & Babylonios insignia erāt dignitatis, quo more vel prætextæ, vel trabeæ, vel palmatæ, & coronatæ aureæ Sacerdotum prouincialiū, sed non eadem conditione.* L. Apul. lib.1. Apolog. *Triumphantibus quadrigas albas, & togam palmatam exprobraret.* De veste picta M. Lucan. lib.9. v.177.

—— Pictasq; togas velamina summo
Ter conspecta Ioui.

D Ouid. lib.2. de Ponto Eleg.1.

Claraq; sumpturum pictas insignia vestes,
Thura prius sanctis imposuisse focis.

D. Auson. Eidyllio 4. in Protreptico ad nepotem:

Vt trabeam, pictamq; togam, mea præmia consul
Induerer.

D. Iuuenal. Sat.10. princ.

—— Pictæ sarrana ferentem ex humeris aulæa togæ.

Et rursus Sat. 6. v.481.

Et latum pictæ vestis considerat aurum.

E De palmata Magnus Ennodius Ticini Episcop. lib. 5. Epist.2. *His qui bene toga vsi fuerint, reseratis suscepturæ finibus palmata blanditur.* li.8 Epist.1. *Quia non est proprium, quod quasi singulariter videtur palmata conferre.* Seruius ad v.332. lib.11. Æneid. *Romanorum Imperatorū insigne fuit sella curulis, sicut etiam palmata toga dicitur, quam merebantur ij, qui de hostibus palmā reportassent.* Idem ad Eclogam 10. *Triumphantes omnia habent Iouis insignia, sceptrum & palmatam togam qua vtebantur illi, qui palmam merebantur.* Quæ more suo transscripsit Isidorus ex Seruio libro 19.
F Etymologiar. cap.24. Q. Symmach. lib.6. Epist. 40. *Illud ante omnia interpretatio tristis perhorrescit, quod natali vrbis suffectum consulem, currus, quo vehebatur, euoluit per ferociam bigarum, quæ triumphum vehebant, itaq; palmata amictus & consulari insignis ornatu fracto crure sublatus est.* Iul. Firmic. Maternus libr.4. Mathes. c.15. *Tunc enim coronas aureas, tunc prætextas decernit, aureasq; consularium seu proconsularium palmatas.* Sidon. Apollinar. lib.1. Epist. 5. *Iam corona spon-*

sus, iam palmata consularis, iam cyclade pronuba honoratur. Doctissimus Sauaro ibidem. Et lib. 8. Epistol. 8. *Dissimulas optare palmatam? parce tamen in inuidiam nobilitatis rusticari.* Aurel. Cassiodor. lib 6. formula 1. *Palmatae siquidem vestrae, nostrae probantur esse victoriae.* Athalaricus rex Iustiniano Imperatori apud eundem lib. 8. Epist. 1. *Vos genitorem meum in Italia palmata claritate decorastis.* A

Ex quibus locis perspicuum euadit non modo triumphalem hanc esse vestem sed & pacificam, idem apertius lib. 9. Epist. 23. *Nam si homines ornat, semel accepisse palmatam, quid ille censendus est, qui meretur in filijs consulatus?* Fl. Vopisc. in Probo. *Te manet pro virtutibus tuis Capitolina palmata.* B

Ennod. Ticinens. Epigr. 32.

Quid palmata tuo tantum de murice vernas?
Plus fucante dedit purpura nostra tibi.

Corruptus mihi videtur Venantius Fortunatus libro 2.

Alter palmatae, trabeae nitet alter honore, C
Pingit & ornatum gemma, aurum, purpura, byssus.

Sic enim legendum, & distinguendum, pessime antea.

Alter palmatae trabeae nitet altus honore.

M. Martial. lib. 7. Epigr. 1. ad Loricam.

I precor, & magnos illaesa merere triumphos,
Palmataeq; ducem, sed cito, redde togae.

Sidon. Apollinar. Carm. 4. in ipso limine.

Post palmam palmata venit.

Et Carm. 7, v. 160. D

——— *palmata cucurrit*
Per proauos, gentemq; suam.

Et Carm. 15. v. 150.

Palmatam parat ipsa patri, quia consul.

De Trabea, D. Ausonius proxime supra laudatus, quae vel *sacra*, Ouid. lib. 3. Fastor. vel *regia*, Virgilius proxime ante, Et lib. 7. Æneid. vel *senatoria*, Sidon. Apollinar. libr. 1. Epist. 6. lib. 2. Epist 13. libr. 3. Epist. 6. lib. 5. Epist. 5. lib. 7. Epist. 6. deniq; lib. 8. Epist. 8 & vbiq; doctissimus Sauaro. Cassiodor. lib. 2. Epistol. 1. E *longo stemmate ducto per trabeas.* Q. Symmach. libr. 9. Epist. 106. *Redditae sunt mihi literae, quae te annalem trabeam meruisse loquerentur.*

Coripp. lib. 4. Num. 3.

Incessit laetus praeclara in veste senatus
Pars trabeis, pars compta togis.

vel *equestris*. I. Lipsius ad libr. 3. Taciti, I. Bernart. ad Papiniū in siluis. I. Brodaeus ad lib. 1. Antholog. Denique *consularis* & *triumphalis*, eadem enim & consuli & triumphanti ornamenta erant, Cassiodor. lib. 9. E- F pistol. 23. *Vt iuuentus eius quae fulget meritis, trabea quoque resplendeat triumphali.* Ita viri docti, & in his Dionysius Lambinus exponunt Plautum Epidico sc. ST. *tacete.*

An regillam induculam, an mendiculam?

Quia res clara est, adscribam tantum aliquot loca quorundam poëtarum. Corripi lib. 4. Num. 1.

Egreditur princeps sacra trabeatus ab aula.

Eiusdem lib. 5. Num. 2.

Conscendit princeps trabea succinctus auita,
Regalem ditans augusta fronte coronam.

Ibidem loci Num. 3.

Ipse autem sacro consul diademate fulgens,
Ornatus trabea, gemmisq; ostroq; nitebat.

Eodem numero paulo post.

Regnabor Iustinus amans, trabeatus ab aula
Egrediens.

Ausonius Epist. 24.

Paulinum, Ausoniumq;, viros quos sacra Quirini
Purpura, & auratus trabeae velauit amictus.

Claudianus omnibus paene paginis, & in Commentario nostro obseruauit lib. 1. in Ruffin.

Ibat grandaeuus nato moriente superstes
Post trabeas exul.

Lib. 1. in Eutropium.

——— *Flabella perosi*
Aspirant trabeis.

In praefatione ad lib. 2. in eundem.

Annus qui trabeas, hic dedit exilium.

De 3. Honorij Consulatu.

Succedant armis trabeae, tentoria lictor
Ambiat.

De 6. Hon. Consul.

——— *fulgentia tecum*
Collecti trabeatus adit delubra senatus.

Lib. 2. de Laudib. Stilichonis.

Sperabam nullas trabeis Gildone perempto
Nasci posse moras.

Ennodius Felix Ticinensis Epigr. 32.

Consulis ad genium nomen pro stemmate iunxi,
Dans lucem fastis, sum trabeis potior.

Color ijs, vt supra admonui, purpureus, auro intertexto, Suidas rectissime interpretatur χιτῶνας, καὶ χλαμύδας ποικίλας ἀπὸ χρυσοῦ καὶ πορφύρας. *Tunicas & clamydes ex auro & purpura.* Trabeas certe Leunclauius apud Dionysium Halicarnassaeum lib. 6. pag. 351. vertit *palmatas è purpura togas*, quas ipse historicus vocat πορφύρας φοινικοπαρύφους. Sueton. in Nerone c. 25. *Introijt Romam eo curru, quo olim Augustus triumphauerat, in veste purpurea, distinctaq; stellis aureis chlamyde, coronamq; capite gerens Olympicam.*

Sil. Italic. lib. 17. Punicor. in fine in Triumpho Scipionis.

Ipse adstans curru, atq; ostro decoratus & auro,
Martia praebebat spectanda Quiritibus ora.

P. Ouid. lib. 4. Trist. Eleg. 2.

Hos super in curru Caesar victore veheris,
Purpureus populi rite per ora tui.

Lib. 3. de Ponto Eleg. 4.

Prome quod inijcias humeris victoribus ostrum.

De auro intertexto Halicarnass. libro 5. pagin. 314. ἀποθέσει χρυσοῦ καὶ πορφύρας, *deposito auro & purpura*, hoc est, trabeas exuens, quae auro intertexto conspicuae erant.

Ouidius iterum lib. 1. de Arte.

Quatuor in niueis aureus ibis equis.

Albinouanus in Consolatione ad Liuiam.

——— *Quadriiugis aureus ibis equis.*

Ope-

Operosissime Claudianus libro 2. de laudib. Stilich. A

——— Mirere libens, ac suscipe cinctus,
Quos tibi diuino mecum Tritonia duxit
Pectine, tincta simul repetito murice fila
Contulimus pensis, & eodem neuimus auro.

Lib. 3. de Laudib. Stilich.

Seu circum trabeis fulgentibus aureus intres.

Panegyrico de consulatu Olybrij & Probini, qui locus elegantissimus est.

Lætatur veneranda parens, & pollice docto B
Iam parat auratas trabeas, currusq; micantes
Stamine, quod molli tondent de stipite Seres,
Frondea lanigeræ carpentes vellera siluæ,
Et longum tenues tractus producit in aurum,
Filaq; concreto cogit squallere metallo.

Additæ auro interdum & gemmæ, Corippus iam infra laudandus. Claudianus ille idem vnus omnium instar, de 9. Hon. Consul.

Conspicuas cum flore genas, diademate crinem,
Membraq; gemmato trabeæ viridantia cinctu, C
Et fortes humeros, & certatura Lyæo
Inter Erythræos surgentia colla smaragdos
Mirari sine fine nurus.

Aurum istud vel stellas exprimebat, vt ex Appiano superius citato discimus, vel triumphantis res gestæ gentilitiumque stemma auro cælabantur, D. Auson. in Gratiar. Act. *Palmatam tibi misi, in qua diuus parens Constantius intextus est, hæc plane, hæc est picta, vt dicitur, vestis, non auro magis suo, quam tuis verbis.* Et paucis interiectis ibidem loci: *Constantius in argumento vestis intexitur, Gratianus in muneris honore sentitur.* D

Coripp. lib. 1. Num. 15.

Et tulit intextam pretioso murice vestem,
Iustinianorum series vbi tota laborum
Nexo auro insignita fuit, gemmisq; corusca,
Illic barbaricas flexa ceruice phalanges
Occisos reges, subiectasq; ordine gentes
Pictor, acu tenui multa formauerat arte,
Fecerat & fuluum distare coloribus aurum, E
Omnis vt aspiciens seu corpora vera putaret,
Effigies auro, sanguis depingitur ostro,
Ipsum autem in media victorem pinxerat aula,
Effera Wandalici calcantem colla tyranni,
Plaudentem Libyam, fruges laurumq; ferentem:
Addidit antiquam tondentem brachia Romam,
Exerto & nudam gestantem pectore mammam,
Altricem imperij, &c.

Tertium versum ita restituimus, cum in editione priore fuisset, *necto auro*, admonuit me vir ornatissimus; & linguæ vtriusque callentissimus Ioann. Cordanus, posse legi *neto auro*, recte sane, nam acu constat intextum. F

Cornelius Gallus in Elegia illa cultissima, quam Iacobo Lectio debemus.

Quin etiam argento, puroq; intexitur auro
Altera iam castris parta lacerna tuis.
Illic bellantum iuuenum studiosa figuras,
Atq; audita leui prælia pingit acu.

Claudian. iterum lib. 2. de Laudib. Stilichonis.

——— Gremioq; rigentia profert
Dona, graues auro trabeas, insigne Mineruæ
Spirat opus, rutilis hic pingitur aula columnis,
Et sacri Mariæ partus Lucina dolores
Solatur, residet fulgente puerpera lecto,
Sollicitæ iuxta pallescunt gaudia matris
Susceptum puerum redimitæ tempora Nymphæ
Auri fonte lauant, teneros de stamine risus
Vagitusq; audire putes, iam creuerat infans
Ore ferens patrem, Stilicho maturior æuo,
Martia recturo tradit præcepta nepoti.
Parte alia spumis fumentem serica frana
Eucherius flectebat equum, iaculisq;, vel arcu
Aurea purpureos tollentes cornua ceruos
Aureus ipse ferit, &c.

Hæc eadem vestis appellatur, vt nōnulli volunt, *clauata*, à clauis aureis, quibus distinguebatur. Festus lib. 14. in dictione *picta*, cuius verba superius allata sunt, & lib. 3. in voce *clauata*, ita enim *clauata dicuntur, aut vestimenta clauis intertexta, aut calceamenta clauis confixa.* Ad quem locum, non sunt pœnitendæ lectionis, quæ notat doctissimus Gothefredus: hoc illud est discrimen quod inter Senatum & equestrem ordinem constituunt, quod ille *lato*, hic *angusto clauo* ornaretur, viri eruditi ad Suetonij Augustum cap. 38. *Latum clauum induere, & curiæ interesse permisit.* In Eodem cap. 73. Marcell. Donat. Ponzan. Dilucidation. pag. 381. Lamprid. in Alexandro Seuero; *Vti equites Romani à Senatu claui qualitate discernerentur.* Velleius Patercul. libro histor. Rom. 2. *Quippe vixit* (Mæcenas) *angusto clauo pene contentus.*

Stat. lib. 5 sil. 2. v. in ipso limine.

——— Nec paupere clauo
Angustam sedem, & Latij penetrale Senatus
Aduena pulsasti.

Idem corrigendus li. 4. sil. 5. manu critica iam pridem indigens.

Hic paruus inter pignora curiæ
Contentus alto lumine purpuræ
Crescis.

Rescribendum est omnino, Bernartio & Turnebo authoribus.

Contentus arcto lumine purpuræ
Crescis.

Ouid. lib. 4. de Tristib. Eleg. 10. apposite.

Curia restabat, claui mensura coacta est,
Maius erat nostris viribus illud opus.

Vlpian. IC. l. 23. ff. de auro arg. mund. leg. *Claui, qui vestibus insuuntur.* Vet. Scholiast. Iuuenal. ad vers. 480. Satyr. 6. *auro ····· clauas vestes miratur.* Corrigendum censeo *auriclauas vestes*, aut *auriclauatas*, vt verbo vtar Flauij Vopisci in Tacito. Æl. Spartian. in Bonoso; *Tunicas palliolatas hyacinthinas, subsericas, tunicam auro clauatam subsericam librilem vnam*, χρυσόκλαβον vocant dictione Græca, sed corrupta & hybrida, vt ex Curopalate libello de offic. Aul. Constantin. obseruat doctissimus Meursius. Vocem eam Latina donauit ciuitate Anastasius Bibliothecanus

carius in Leone 3. pag. 193. *Simili modo & super altare sanctæ Dei genitricis, quæ appellatur Mediana, fecit vestem defundato cum pericly si de chrysoclauo, habentem historiam Annuntiationis Domini.* Idem in Benedicto 3. pag. 301. *In Ecclesia beatæ Dei genitricis, semperque virginis Mariæ dominæ nostræ, quæ ponitur trans Tiberim, fecit vestem in altari maiori, de chrysoclauo, habentem historiam Assumptionis eiusdem Dei genitricis.* A

D. Iuuenalis suo restituendus splendori. Sat. 16.

Cum duo crura habeas, offendere tot caligatos,
Millia clauorum. B

Ex MS meo, rescribendum est.

——— offundere tot caligas, tot
Millia clauorum.

Denique quod toga hæc pura opponatur pictæ, disserit Iacobus Gutherius lib. 1. de Veteri Iure Pontificio Romæ cap. 28. In quo opere multa summi iudicij, & elaboratæ industriæ.

In ornamentis & *sceptrum* numeratur, T. Liu. 3. Decad. lib. 10. supra laudatus. Dion Halicarnass. lib. 5. in Menenij Agrippæ triumpho. Valer. Maximus C libro 4. cap. 4. de Atilio Calatino *eburneum* erat, Appian. in Libicis supra quem parum curiose & fideliter vertit Sigismundus Gelenius, Iul. Bulenger. libro de Triumpho capite 30. *Aquilam in summitate habebat,* Isidor. libr. 18. capit. 2. *id ouantibus non licebat.*

Seruius ad illud Eclogæ Virgilianæ 10.

Sanguineis ebuli baccis.

Iuuenal Sat. 10.

Da nunc & volucrem sceptro quæ surgat eburno. Sequitur iam *pompa*, in qua ad pascendos voluptate a- D nimos, oculosque explendos *vrbium, montium, fluuiorum, regionumque nomina præferebantur, spolia & exuuiæ hostibus detracta, postremo ipsi duces superati.* C. Tacit. lib. 2. Annal. *Germanicus Cæsar ad septimum kalendas Iunias triumphãs de Cheruscis, Cattisque, quæque aliæ nationes vsque ad Albim colunt, vecta spolia, captiui, simulachra montium, fluminum, præliorum.* M. Tull. Orat. in Pisonem: *Vertes te ad alteram scalam, & differes de triumpho, quid habet currus iste? quid vincti ante currum duces? quid simulachra oppidorum? quid* E *aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista mihi crede, delectamenta pene puerorum, captare plausus, vehi per vrbem, conspici velle, quibus ex rebus, nihil est, quod referre ad voluptatem corporis possis.* Scipio Asiaticus *centum triginta septem vrbium simulachra in triumpho duxit,* vt ex Tito Liuio apertum 4. Decad. lib. 7. in fine. M. Marcellus in monte Albano triumphauit, *tulitq; Syracusas,* Plutarch. in eo. Liuius F idem 3. Decad. li. 6. licet id inficietur Valerius Maximus lib. 2. cap. 3. *Carthaginis imperio abrupta Hispania & Sicilia Syracusa caput abscissum, triumphales iungere currus nequierunt.* Sed potior duorum, quam vnius est authoritas. T. Quintius *Præneste victũ prætulit,* Liu. 1. Decad. lib. 6. Fest. Pomp. lib. 18. *Trientem tertium pondo coronam auream dedisse Ioui donum scripsit T. Quintius Dictator, cum per nouem dies totidem vrbes, & decimam Præneste cepisset.* Quid sibi velit id donum, explicat ibidem loci Cincius lib. 2. Mystagogic. C. Plin. lib. 5. cap. 5. *Et hoc mirum supra dicta oppida ab eo capta, autores nostros prodidisse, ipsum in Triumpho præter Cydamum & Caramam, omnium aliarum gentium vrbiumque nomina, ac simulachra duxisse, quæ tere hoc ordine.* Egregius est Ciceronis locus libr. 2. Officior. *Vexatis & perditis exteris nationibus ad exemplum amissi imperij, importari in triumpho Massiliam vidimus.* Ouid. lib. 1. de Arte.

Atque aliqua ex illis, dum Regum nomina quæret,
Quæ loca, qui montes, quæque ferantur aquæ?

Et lib. 4. de Trist. Eleg. 2.

Hic lacus, hic montes, hic tot castella, tot amnes,
Plena feræ cædis, plena cruoris erunt.

Et ibidem loci paucis interiectis.

Crinibus en etiam fertur Germania passis,
Et ducis inuicti sub pede mœsta sedet.
Collaque Romana præbens animosa securi,
Vincula fert illa, qua tulit arma manu.

Vrbes istæ titulos scriptos, & apposita nomina, quæ legi possent, habebant. ibidem.

Ergo omnis populus poterit spectare triumphos,
Cumque ducum titulis oppida capta leget.

Turres istæ vel ligneæ. Appian. loco aliquoties iam laudato, vel argenteæ, aureæ, ferreæ, seu ex qualibet alia materia, sed præsertim ex ebore. Dio lib. 44. pagin. 234. ὅτι ξυλίναις, ἀλλ' οὐκ ἐλεφαντίναις ἔργων τε τινῶν εἰκόσιν, ἄλλοις τε τοιούτοις πομπείοις ἐχρήσαντο, *quod ligneis non eburneis imaginib. ferculisq; nonnullis vterentur.*

Ouid. lib. 2. de Ponto Eleg. 1.

Protinus argento veros imitantia muros
Barbara cum victis oppida lata viris.
Fluminaq; & montes, & in altas profluæ siluas,
Armaq; cum telis instrue iuncta suis.
Deq; Tropheorum quod sol incenderat auro
Aurea Romani tecta fuisse fori.

Et lib. 3. de Ponto Eleg. 4.

Oppida turritis cingantur eburnea muris.

Claudian. lib. 3. de laudib. Stilich.

Ostentare suos prisco si more labores,
Et gentes cuperent vulgo monstrare subactas,
Certarent vtroq; pares à cardine laurus,
Hæc Alemannorum spolijs, Australibus illa
Ditior exuuijs, illic flauente Sicambri
Cæsarie, nigris hinc Mauri crinibus irent:
Ipse albis veheretur equis, currumq; sequutus
Laurigerum, festo fremuisset carmine miles:
Hi famulos traherent reges, hi facta metallo
Oppida, vel montes, captiuaq; flumina ferrent,
Hinc Libyci fractis lugerent cornibus amnes,
Inde catenato gemeret Germania Rheno.

Idem de 6 Hon. Consul Roma ipsa ceu triumphaturum alloquitur.

——— pugnæ monimenta dicabam
Defensam titulo Libyam testata perenni.
Iamq; parabantur pompæ simulachra futuræ
Tarpeio spectanda Ioui, cælata metallo
Classis vt auratos sulcaret remige fluctus,

Vt

Vt Massyla tuos anteirent oppida currus, A
Palladiaque comas innexus arundine Triton
Edomitis veheretur equis, & in ære latentem
Succinctæ famulum ferrent Atlanta cohortes.

Aut è cera pingebantur. Sidon. Apollinar. Carm. 5. in fine.

———cum diuite cera
Pingues Cyniphij captiua mapalia Bacchi.

Fluuij itaque locorum subactorum, catenis iniectis præferebantur, vt ex Claudiano proxime supra de laudibus Stilichonis laudato liquet. B

Ouidius Elegia proxime citata.

Squallidus immittat fracta sub arundine crines
Rhenus, & infectas sanguine potet aquas.

Et lib. 4. de Trist. Eleg. 2.

Cornibus hic fractis viridi male tectus ab vlna
Decolor ipse suo sanguine Rhenus erat.

Virgil. lib. 8. Æneid. in fine.

———Eufrates ibat iam mollior vndis,
Extremiq; hominum Morini, Rhenusq; bicornis.

Persius Sat. 6. C

——— ac iam postibus arma,
Iam chlamydes regum, iam lutea gausapa captis,
Essedaque, ingentesque locat Cæsonia Rhenos.

Sext. Proper. lib. 2. eleg. 1.

Aut canerem Ægyptum, & Nilum, cum tractus in vrbem
Septem captiuis debilis ibat aquis.

Obseruatum itaque in hac pompæ traductione vt fluuij ijsdem ostijs, quot fluerent, describerentur, hoc est, quod aquas septem, id est, ostia Nilum habere dixit, ea autem enumerat Ammian. Marcellin. li. 22. his nominibus, *Heracliotius, Sebenniticus, Bolbiticus, Pharniticus, Mendesicus, Taniticus, Pelusiacus.* D

Omitto Geographos, & poetas aduoco, Aurelium Prudentium lib. 2. in Symmach.

———tepidique lauant septem ostia Nili.

Valerium Flacc. lib. 8. Argonaut.

Seu refluens Padus, aut septem proiectus in amnes Nilus.

P. Apollonium Collat. Excid. Hierosol. lib. 2.

———linquunt Nili septemplicis amnem. E

P. Ouidium lib. 2. Metamorphos.

Nilus in extremum fugit perterritus orbem,
Occuluitque caput, quod adhuc latet, ostia septem
Puluerulenta vocant, septem sine flumine valles.

Et lib. 5. Metamorphos.

———septem discretus in ostia Nilus.

Et lib. 9. Metamorphos.

———& septem digestum in cornua Nilum.

Et lib. 15. Metam. & alibi sæpe eodem in opere.

Perque papyriferi septemflua flumina Nili. F

Idem lib. 2. Amor. eleg. 13.

Quaque celer lato Nilus delapsus ab alueo
Per septem portus in maris exit aquas.

Papin. Stat. lib. 8. Thebaid. v. 360.

Nilus & Eoas magno bibit ore pruinas,
Scindit fontis opes, septemque patentibus aruis
In mare fert hyemes.

Fest. Auien. sæpe, Claudian. lib. 1. in Ruffin.

Hinc bibat æstiuum septeno gurgite Nilum.

In Epith. Hon. Mar. & Epig. de Phœnice.

Sed ad Triumphi pompam regredior, duces captiui catenis onerati amissam dignitatem traducti loquebantur, vnde Marcus Varro lib. 4. de Ling. Lat. *Victoriam* inde appellatam contendit, *quod hostes victi vincirentur.* Quem sequitur Isidorus lib. 10. Etymologiar. in dictione *Peruicax.*

Alludunt scriptores. D. Augustin. lib. 18. Ciuit. Dei cap. 13. *Aliqui sane & victum scribunt istum Liberum & vinctum, nonnulli & occisum in pugna à Perseo.* Paul. Oros. lib. 7. cap. 37. de Radagaiso Goth. rege: *Sine prælio victum & vinctum sub iugo catenisque despiciant.* L. Florus de Iugurtha lib. 3. hist. Rom. c. 1. *Victus ac vinctus vidit vrbem.* Et rara vnquam victoria describitur sine catenarum mentione. Idem Florus lib. 2. cap. 11. *Sed alligati miraculo quodam fuere, cum catenas morsibus & ore tentassent, quum offocandas inuicem & fauces præbuissent.* Eiusdem libri cap. 14. *Belli ducem deditum ab eo, ad quem confugerat, Thraciæ regulo, in vrbem in catenis reduxit.* Quin & egredientes in bellum duces catenas secum gestabant. Tacit. Lib. 2. Annal. *Decem millia passuum cadaueribus atque armis oppleuere, repertis inter arma catenis, quas in Romanos, vt non dubio euentum, portauerant.*

Sic & Flaminius apud Polybium lib. 3. adnotâte I. Lipsio, cum armis vinciendis hostibus catenas gestauit. L. Flor. lib. 3. cap. 7. *Primus inuasit Cretam M. Antonius, cum ingenti quidem victoriæ spe atque fiducia, adeo vt plures catenas in nauibus quam arma portaret.*

Sed grauissimas inconsideratæ fidentiæ pœnas & Germani apud Tacitum, & Flaminius, & Antonius pependerunt, claro documento humanis viribus non esse insolenter abutendum. Ita Zenobia Palmyrenorum regina ducta est, *cum in vinculis,* inquit Fl. Vopiscus in Aureliano, *Zenobiam teneret.* Dionys. Halicarnass. li. 10. pag. 652. τόν τε ἡγεμόνα τοῦ πολέμου, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας, ἁλύσει δεδεμένους ἄγων. *Catenatum præ se agens belli ducem cum alijs illustribus captiuis* Sic *Hamilcar à Cn. Cornelio* ductus, Liu. 4. Decad. lib. 3. *Captiui nobiles Ætoli, & regij duces triginta sex* ab Acilio, vt ex eiusdem Decadis lib. 7. clarum, & *multi principes à L. Æmilio Paulo Proconsule,* lib. 10. Totum ritum explicat Iosephus in Triumpho Titi & Vespasiani, quem de Iudæis egerunt lib. 7. cap. 24. Hannibal ille iuratus nomini Romano hostis, *ne traderetur Tito Quintio, ob hāc causam in Bithyniam misso, captiuusque Romam veniret, veneni mali poculo animam expulit, & à Romanis se vinculis morte defendit,* vt verbis vtar C. Iulij Solin. Polyhistor. cap. 44. paria C. Tacitus lib. 12. Annal. *Inijciuntur catenæ, & quod indecorum barbaris est, compede trahebatur.* Idacius historicus lib. 2. collection. chronologicar. cap. 29. *Pompeius Hierosolymam veniens, capta vrbe, & templo obseruato, ad sancta sanctorum accedit, Aristobulum vinctum secum adducit.* Corrige *templo obserato,* nempe à sacerdotibus, vel *reserato,* per vim aperto. Sed spero propediem vt & auctior, & correctior ex bibliotheca magni illius Sauaronis author iste prodeat Toro-

machus, seu incerti nominis collector historię chronologicæ lib.6.pag.721. *Cumque in gyro castra posuisset, subito à Francis captum & succensum est, & homines VVaiofarij, quos ibidem inuenit, secum duxit, maximam partem Aquitaniæ vastans vsque vrbem Auernam cum omni exercitu veniens, Claremontem castrum captum atque succensum bellãdo cepit, & multitudinẽ hominum tũ virorum quam mulierũ & infantum plurimos in ipso incendio cremauerunt: Blandinum comitem ipsius vrbis Auernicæ captum atque ligatum ad præsentiam regis adduxerunt.* sed lege pro *Blaudino* fortassis *Bladinum*. Sigebert. Chron.ad Annum 759. *vrbem Aruernam*, & deinde post, *vrbis Aruernæ*. Ita enim Claromontium appellari debet, Iornandes de Reb. Getic.cap. 45. *Euricus vero rex Vesegothorum Aruernam Galliæ ciuitatem occupauit.* Gregor. Turonens. libro 2.histor. cap.20. *ciuitatem addere voluit.* Notitiæ Prouinciarum liber, *ciuitas Aruernorum*, Paul. Merula 3. partis Geograph. libro 3. cap.29. ita poetæ passim intelligendi.

Guilielmus Apuliensis Rerum in Italia ac Regno Neapolitano Normanicarum lib.1.

Ductus Adenolfi miser Exaugustus ad vrbem
Præcedebat equum victoris ab hoste ligatus,
Ostentare sui pompam cupiente triumphi:
Ter Gallis illo victoria contigit anno.

Gaufredus Malaterra Monachus rerum in Italia gestarum à Roberto Viscardo & Rogerio fratre lib.3. pag.71.

Roma quondam bellipotens toto orbe florida,
Colla superborum domans perlustrabas climata,
Leges dabas, & habenis temperabas omnia.
Ante te tremebant duces, principes, Imperia,
Curuabantur colla regum loris tuis domita,
Nil superba resistebant, ense tuo territa.
Ordinabas quos volebas, duces siue principes,
Deponebas quos volebas, seruos dans humiles,
Artibus exercuisti iustos habens iudices.
Dumque iusta sectabaris, fruebaris prosperis.

Stat.lib.3.sil.2.

Actias Ausonias fugit Cleopatra catenas.

Hoc est quod trahi captiuos hostes dixerunt, Claudian.lib.2.in Eutropium.

Seu vinctos traherent Medos, Indumque bibissent.

Et lib.de bello Getico.

O rerum fatique vices! qui fœda parabat
Romanas ad stupra nurus, sua pignora vidit
Coniugibus permista trahi.

Itaque si bello capti non fuissent duces, sed vel in acie occubuerant, vel fugerant, imagines aut vultus pro veris corporibus præferebantur, & sub triumphantis pedibus effigiabantur, ad eam mentem Artemidorus lib.1. cap.50. *πόδες μόνους οἰκέτας σημαίνουσι*, *pedes solos domesticos significant.* Achmes Seirimi F. Oneirocritic.cap.114. *Si quis pedes sibi ferreos factos videre visus fuerit, εἰ μὲν ἐστὶ βασιλεὺς μακροζωήσει, καὶ καταπατήσει τοὺς ἐχθρούς. Si rex fuerit, longam vitam producet, & hostes conculcabit.*

Sil.Italic.lib.17.in fine.

Sed non vlla magis mentesque oculosque tenebat
Quam visa Hannibalis campo fugientis imago.

Ouid.lib.4.Trist.eleg.

Crinibus en etiam fertur Germania passis,
Et ducis inuicti sub pede mœsta sedet.

Stat.lib.1.sil.1.de statua equestri Domitiani.

Ænea captiui crinem tegit vngula Rheni.

Aurel.Prudent.lib.1.in Symmachum.

Colla tyrannorum media calcemus in vrbe.

Claudian.de 4.Hon.consul.

Colla triumphati proculcet Honorius Istri.

Coripp.in præfat.

——deus omnia regna
Sub pedibus dedit esse tuis.

Lib.1.de laudib.Iustini Minoris Num.3.

Regnaque sub vestris venient fortissima plantis.

Eiusdem libri Num.15.

——Vandalici calcantem colla tyranni,

Et lib.2.Num.3.

Qui solet edomitos victor calcare tyrannos,
Subiectas gentes & barbara colla domare.

Captiuis triumphali pompa prælatis catenæ igitur inijciebantur, & quidem collo, brachijs, manibus, cruribus, vt iam sigillatim probabitur de collo, Isidor.lib.5.Etymolog.capite 27. *Vincula à vinciendo, id est, arctando dicta, eo quod constringant atque retineant, vel quia vi ligant colla.*

Ouid.lib.1.de Arte 3.

Ibunt ante duces onerati colla catenis.

Lib.4. Trist.eleg.2.

Vinclaque captiua reges ceruice ferentes
Ante coronatos ire videbit equos.

Et lib.2.de Ponto eleg.1.

Totque tulisse duces captiuis addita collis
Vincula, pene hostes quot satis esse fuit.

Alb. Tibull.lib.4.ad Messalam.

Te duce non alius conuersus terga domator
Libera Romanæ subiecit colla securi.

Apollon. Collat.libro 2. de Hierosolymor. Excidio.

——niueos anteire iugales,
Haud me pœniteat depressum colla catenis,
Vt currus sim pompa tui.

Claudian.lib.de bello Getico.

Hac & Teutonico quondam patefacta furori,
Colla catenati vidit squalentia Cimbri.

De brachijs retortis, catenatisq; Alb. Tibull. lib.1. eleg.7.

——euinctos brachia capta duces.

Q.Horat.lib.2.Epist.1.

Mox trahitur manibus regum fortuna retortis.

De manibus adeo certum est, vt constet non aliam fuisse militarem custodiam, nisi vt dextra captiui catenis, sinistra militis alligaretur, ne ille res nouas tentare posset, & hic capulo paratam dexteram, si vsus ita posceret, haberet. L. Sen.lib. de Tranquillit.cap. 10. *Alligatique etiam sunt qui alligauerunt, nisi tu leuiorem in sinistra catenam putas.* C. Plin. Iunior lib.7. Epist.27. *Senex macie & squallore confectus, promissa barba, horrente capillo, cruribus compedes, manibus catenas gerebat quatiebatque.* Seneca ille. Idem Epist.5.

Eadem

Eadem catena custodiam & militem copulat. Pessime antea in vulgatis editionibus legebatur, *custodem & militem*: siquidem custodia pro eo qui in custodia est, eleganter apud probatos reperitur. C. Plin. lib. 21. c. 3. *Eductam custodiam bibere iussit.* Prius etiam male, *eductum è custodia.* Sueton. Domitiano cap. 14. *Plerasque custodias, receptis quidem in manu catenis, audiebat.* Et in Nerone cap. 31. *Quorum operum perficiendorum gratia, quod vbique essent custodiæ, in Italiam deportari etiam scelere conuictos, non nisi ad opus damnari præceperat.* Leui opera sensus constabit, *quot vbique essent custodiæ*, hoc est rei, seu noxij ergastulis inclusi: ipse testis Suetonius in Calig. cap. 27. *Ex noxijs laniandos adnotauit, & custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantummodo intra porticum mediam, à caluo ad caluum duci imperauit.* Sed de custodia ista paulo inferius plura. Manibus interea inijci solere vincula loquuntur poetæ.

Sext. Prop. lib. 3. Eleg. 10. de Cleopatra captiua.

Fugisti tamen in timidi vaga cornua Nili,
Accepere tuæ Romula vincla manus.

D. Iuuenal. Sat. 6. v. 559.

——sonuit si dextera ferro
Læuaque.

Lib. 12 v. 441.

Summissos enses necquicquam, amentaque dextris.

Sidon. Apollinar. Carm. 7. v. 78.

——gladijsque grauatas
Ante manus, solas iussi portare catenas.

Ouid. lib. 1. Amor. Eleg. 7.

Adde manus in vincla meas meruere catenas.

Papin. Stat. lib. 12. Thebaid. v. 470.

Me pietas, me duxit amor, deposcere sæua
Supplicia, & dextras iuuat insertare catenis.

Virgil. lib. 2. Æneid.

Nam teneras arcebant vincula palmas.

Claudian. lib. 3. de raptu.

Tendere conatur palmas, vis improba ferri
Impedit, & motæ somnum excussere catenas.

Denique cruribus iniecta vincula. Arrian. Nicomedens. lib. 1. Dissertation. Epict. cap. 19. τύραννος ἔπῃ τινὶ, δήσω σου τὸ σκέλος. *Tyrannus dixerit alicui, vinciam crura tua.* Gregor. de S. Nicetio, *Catenæ suras attriuerant.* Tertullian. lib. ad Mart. *Nihil crus sentit in neruo, cum animus in cælo est.*

Sidon. Appollinar. Carm. 2. v. 179.

Despiciens vastas tenuato in crure catenas.

Et Carm. 16. in fine.

Lubrica crura cui signat sub compede carcer.

Ouid. lib. 2. Amor. Eleg. 2.

Vidi ego compedibus liuentia crura gerentem.

M. Plaut. Captiuis sc. *quo illum*, in fine.

——quid cessatis compedes
Currere ad me, meaque amplecti crura?

Claudian. lib. 2. in Eutrop.

Cruraque signati nigro liuentia ferro.
Iura regunt.

Porro leuiora vincula *compedes*, grauiora molestioraque *nerui* audiunt. Obseruat eruditissimus Theodorus Marcilius, M. Cato apud A. Gellium lib. 11. cap. vltim. *Fures priuatorum furtorum in neruo atque compedibus ætatem agere, fures publicos in auro atque purpura.* Vnde lex decemuiralis: *Triginta dies iusti sunto, post deinde in ius ducito, aut quis endo eo in iure vindicit, secum ducito, vincito aut neruo aut compedibus.* M. Cato in Thermum, vt recitat Nonius Marcellus cap. 1. Num. 320.

Neruo, carcere, moletrina.

P. Terentius Afer Phormione Act. 4. sc. 4.

——cæterum
Cum argentum repetent, nostra causa scilicet
In neruum potius ibit.

Quæ Donatus ibidem interpretatur *de sagittarijs* dictum, & eum sequutus Erasmus Roterodamus in Chiliadibus, aliter exponit P. Nannius lib. 2. Symmict. cap. 19. Plaut. in Curcul. sc. vlt.

Atque ita te neruo torquebo, itidem vt catapultæ
solent.

Canem, catulum, catellum vocant. Fest. lib. 3. *Catulus quoddam genus vinculi, qui interdum canis appellatur.* C. Lucil. libro 29. Satyrar. citante Nonio cap. 1. Num. 162.

Cum manicis, catulo, collarique, vt fugitiuum
Deportem.

Plut. in Casina sc. 7.

Tace, deos quidem hodie quæso tu canem
Et furcam feras.

Incertus author exodiarius, laudatus à veteri Scholiaste Iuuenalis Sat. 5. v. 3.

Aliud scriptum habet Sarmentus, aliud
Populus voluerat,
Digna dignis, sic Sarmentus habeat crassas
Compedes.

Materia horum vinculorum multiplex, ferrum, setæ, argentum, & aurum. De ferro Festus Pomp. lib. 15. *Neruum appellamus etiam ferreum vinculum, quo pedes impediuntur.* Plauto in Curculione stena vel *catulus ferreus* dicitur. Euseb. lib. 6. hist. Ecclesiast. cap. 39. κλοιὸς σιδηροῦς, *vinculum ferreum.* Polyb. legat. 3. σκύλαξ σιδηροῦς, *catena ferrea.* Plato Comicus apud Iulium Pollucem libro 10. Onomast. cap. 39. σκύλαξ, simpliciter *catena*, eidemque Polluci exponitur σκύλαξ, δεσμὸς σιδηροῦς, *scylax, vinculum ferreum.* Isidor. libro 5. Etymologiar. cap. 27. *Neruus est vinculum ferreum, quo pedes vel ceruices impediuntur.* Quod è setis fierent compedes, vt & arcuum nerui, nemo ignorat. Vitruuius lib. 10. Archit. c. 16. *Capillo maxime muliebri vel neruo funes.* Iul. Capitolin. in Maximinis, Cæsar lib. 3. belli Ciuil. Dio in Seuero, Appian. in Punic. L. Flor. lib. 2. cap. 15. *In tormentorum vincula matronæ crines suos contulerunt.* Arnob. lib. 5. Cont. Gent. *Adest ad insidias Liber, ex setis scientissime complicatis vnum plantæ inijcit laqueum.* In Criticeo Arnobiano li. 5. c. 6. eruditissimus Meursius legit, *adest ab insidijs Liber.* Setas has equinas fuisse loquitur idem Arnobius paulo post: *Vellem tam videre, si esset mihi his nasci temporibus datum, patrem illum Liberum debellatorem ferocitatis Acdestiæ post deorum augustissimas curias, cæli ab culminibus lapsum, penicula menta decurtantem cantheriorum, innectentem*

laqueos prolibus. Artemidor.lib.1. Oneirocritic. c.21. ἱππείας δὲ ἔχειν τρίχας, δουλείας καὶ ταλαιπωρίας σημαίνει, καὶ τοῖς εὖ γεγονόσι δούλοις δεσμὰ περιτίθησιν, ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ χαίτῃ ἱππείᾳ δεσμεύεται. *Equinos habere pilos seruitutes & ærumnas significat, & seruis legitimis & domi nostræ natis vincula addit, vt plurimum enim seta equina ligamenti vsum præbent.* Tela amentabantur hisce neruis equinis, & balistæ, Fl. Vegetius lib.4. Rei Milit.c.9. *Quia onagri vel balistæ, cæteraque tormenta, nisi funibus neruinis intenta nihil prosunt, equorum tamen setæ de caudis ac iubis ad balistas vtiles asseruntur.* Eodem lib.c.22. *Balista funibus neruis chordisq́; tenditur.* Sed legendum est, *funibus neruinis, chordisq́; tenditur.* Quod in optimis codicibus viderat Fr. Modius. Arcuum itaque, vt & tormentorum agendorum nerui, è crinibus equinis, Hesychius in voce ἱππεῖον, Accius in Philoctete, cuius versum imperfectum adducit Seruius ad v.622.lib.9.Æneid.

Reciproca tendens neruo equino concita
Tela.

Ipse Virgilius loco laudato.

Non tulit Ascanius, neruoque obuersus equino
Contendit telum.

Hæc tela *amentata* dicuntur.

Virgilius ibidem loci paulo post.

Intendunt acres arcus, amentaque torquent.

Stat.lib.4.Thebaid.v.154.

——quibus haud amenta, nec enses
Triste micant.

Lib.11.v.441.

In digitis amenta videt.

Lib.12.v.734.

Summissos enses necquicquam, amentaq́; dextris
Laxa tenens.

Nautici funes, & tormentorum bellicorum è lanis caprinis. M.Varro lib.2.Rei Rust.cap.vlt. *Vt fructum ouis è lana ad vestimentum, sic capra pilos ministrat ad vsum nauticum, & ad bellica tormenta.* Denique flagellorum lora è porcinis pilis Scholiast. Lycophronis, Etymologici author incertus in dictione ὕσριξ.

Sext.Prop.lib.4.eleg.1.

Verbera pellitus setosa mouebat arator.
Vnde Licens Fabius sacra Lupercus habet.

Argentea & aurea vincula commemorant Heliodorus in Æthiopicis lib.9. Herodotus lib.3. Ammianus Marcellinus lib.27. in fine: *Regem Arsacem adhibitum in conuiuium iussit ad latentem trahi posticam eumque effossis oculis vinctum catenis argẽteis, quod apud eos, honoratis, vanum suppliciorũ æstimatur esse solatium, exterminauit ad castellum, Agabana nomine, vbi discruciatus cecidit ferro pœnali.* Q. Flor. Tert. de habitu Muliebri c.7. *Apud barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum, & copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, & diuitijs malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores, aliquando reuera inuentum, quomodo & aurum non ametur.* Idem lib. de cultu fœminar. cap.3. *Quamquam & aurum ipsum, cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula seruire referunt gentilium literæ.* Gentem eam esse Æthiopes, & Heliodorus proxime laudatus ostendit, & Dio Chrys. Orat. vlt. & Plut. in Amatorio apud Theodorum Canterum lib 1.var.lect. c.5. adde & in moribus Persis positum. Iust. lib.5. *Quod cum nuntiatum Artaxerxi esset, accersitum ad se fratrem & innocentiam dissimulatione belli simulantem, compedibus aureis vinxit, interfecissetq́;, ni mater prohibuisset.* Idem lib.11.ad finem. *Interea Darius in gratiam victoris à cognatis suis aureis compedibus, catenisque in vico Parthorum Tanea vincitur.* Q. Curt.lib.5. *Ne tamen honos regi non haberetur, aureis compedibus Darium vinciunt, noua ludibria subinde excogitante fortuna.* Trebell. Pollio in Zenobia: *Vincti erant præterea pedes auro, manus etiam catenis aureis, nec collo aureum vinculum deerat, quod scurra Persicus præferebat.* Ritum Troianum, siue Græcanicum loquitur fuisse Hecuba apud L. Senecam in Troade Act.1.in Choro.

Non Argolici præda Triumphi,
Subiecta feret colla Trophæis,
Non assuetas ad sceptra manus
Post terga dabit, currusq́; sequens
Agamemnonios, aurea dextra
Vincula gestans,
Lætis fiet pompa Mycænis.

D. Auson. in ludo Sapientium, vbi sic Solon Atheniensis.

Miseratur ille, vimque Fortunæ videns
Laudat Solonem, Cræsum in amicis habet:
Vinctumque pedicis aureis secum iubet
Reliquum quod esset vitæ, totum degeret.

Latinos id recepisse testis Sex. Proper. lib.2. Eleg.1.

Aut regum auratis circundata colla catenis,
Actiaque in sacra currere rostra via.

Sil. Italic. lib. vlt. in fine.

Ante Syphax feretro residens, captiua premebant
Lumina & auratæ seruabant colla catenæ.

Denique vt semel absoluam, vt dedecus tolleretur frangebantur catenæ, si quem ignominia liberare volebant. Iac. Durant. Casell. lib.2. var. cap.13.

Allusit Ouidius lib.1. de Remed. Amor.

Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus
Vincula qui rupit, dedoluitque semel.

In signum seruitutis, iidem duces tondebantur, ita viri eruditi exponunt Propertium lib.4. eleg.12.

Testor maiorum cineres tibi Roma colendos,
Sub quorum titulis Africa tonsa iacet.

Ennius in Annalibus, vt refert Priscianus in voce *tondeo.*

Et detondit agros lætos atque oppida cepit.

P. Ouid. lib.1. Amor. Eleg.14.

Iam tibi captiuos mittet Germania crines,
Culpa triumphatæ munere gentis eris.

Videatur epigramma antiqui cuiusdam poetæ in Anthol. infra laudandi.

Claud. lib.1. in Eutrop.

Militet vt nostris detonsa Sicambria signis.

Certe olim in libertatis indicium, crines alebant quidã populi, sed præsertim Galli, quos Claudianus cum Sicambris confundit, vnde *regalis capllitij ius* apud priscos Francos, vt disquirit doctissimus Fr. Hottomanus in Francogallia c.9. Aimonius Monac. lib.3.

lib. 3. de Gest. Francor. cap. 61. certe omnes reges A Galliæ vsque ad Pipinum Caroli Magni patrem, *longis capillis semel in anno tantum conspiciebantur, comitibus regnum administrantibus*. Pet. Faber Saniorianus Semest. lib. 2. cap. 20. originem ritus describit Ado Viennensis Chron. ætate 6. pag. 149. *Post Pharamundum Franci Chlodionem filium eius, sibi regem statuunt abhinc Franci in finibus Thoringiorum habitantes, crinitos reges habere cœperunt.*

Mira sane crinibus illis reuerentia delata, adeo vt eos tetigisse, idem esset ac solemni iureiurando se B obstringere. Locum adscribam ex Incerto sed antiquo collectore Chronicorum, apud quem Idacius lib. 3. ita loquitur: *Quadam vice Clodouæus rex Francorum, & Alaricus rex Gothorum, qui sedem Tholosæ habebat, post multa prælia quæ inuicem gesserunt, intercedentibus legatis cum pacem inire cœpissent, huius conuenientiæ, vt Alaricus barbam tangeret Clodouæi effectus patrinus, perpetuam adinuicem pacem seruarent, & ad huius placida conuentionis, nec Francus, nec Gothus penitus armatus accederet.* Idem collector ex Thoromacho lib. 4. Chronic. cap. 8. *Franci electum à se regem, sicut prius fuerat, crinitum inquirentes diligenter ex genere Priami Frigæ & Franconis, super se creant, nomine Theudomerum, filium Ricimeris.*

Disquisiuit quædam vir doctus Iacobus Durantius Casellius lib. 1. variar. cap. 18. consignatum idem omnium pene historicorum testimoniis, Gregor. Turonens. lib. 2. histor. Franc. cap. 9. *Galli in Sicambria reges super se crinitos creauerant.* Idem lib. 6. cap. 24. Et lib. 8. cap. 10. Præoccupauit magnus ille Sauaro D bono literarum & historicæ patriæ natus: *ita comatus Clodouæus* in præfatione legis Salicæ, & *Cheribertus rex Sicamber.*

Venantius Fortunat. lib. 6. Remigius de eodem Clodouæo.

——mitis deponet colla Sicamber.

Sicambri ab Augusto in Gallias traducti, Sueton. cap. 21. vt merito pro eodem populo vsurpari debeant.

Claudian. lib. de bello Getico.

Agmina quinetiam flauis obiecta Sicambris
Quæque domant Citos.

Quam illi sedem occupassent, priusquam in Gallias appulissent, discussit Hermanus comes Nuenarius, *Rheni accolas* facit Albertus Crantzius lib. 1. histor. Saxon. cap. 16. Sidonio assentiẽte Carm. 7. v. 40.

-- flauis in pocula fracte Sicambris
Rhene tumes.

Licet alibi ad Valachim statuat, sibi contrarius. cum Geldrensibus confundit Andreas Althamerus F Commentar. in Taciti Germaniam p. 29.

Idem Claud. de 4. Hon. consul.

Ante ducem nostrum flauam sparsere Sicambri
Cæsariem, pauidoque orantes murmure Franci
Procubuere solo.

Et lib. 1. de laudib. Stilich.

—————— ingentia quondam
Nomina, crinigero flauentes vertice reges
Qui nec principibus, donis, precibusque vocati:
Paruerant, iussi properant, segnique verentur

Offendisse mora.

Lib. 2. de laudibus eiusdem.

—————— tum flaua repexo
Gallia crine ferox, euinctaque torque decoro.

Lib. 3. eiusdem argumenti.

——illinc flauente Sicambri
Cæsarie.

Sidon. Apollinar. lib. 8. Epist. 9.

Hic tonso occipiti senex Sicamber,
Postquam victus es, elicis retrorsum
Ceruicem ad veterem nouos capillos.

Carm. 13. in ipso limine.

Sic ripæ duplicis tumore fracto,
Detonsus Valachim bibat Sicamber.

Vt Franci capillati, ita & Gothi, adnotauit idem ille Sauaro, millies nominandus, ex Procopio lib. 4. Cassiodoro lib. 4. Epist. 49. ad Sidonium lib. 1. Epist. 2. nec transcribo Edictum Theodorici Regis cap. 195. *quemlibet vt capillatorum tertio fuisse conuentum.*

Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum. de Roma à C Gothis capta.

——— non armis veste comisque
Ignotus capta passim vagus errat in vrbe.

Claudian. lib. de bello Getico.

Crinigeri sedere patres, pellita Getarum
Curia.

Sed quoniam eo deuenimus, obiter quædam de tonsoribus sunt discutienda, rituq; capillos adorandi. Atque vt inde ordiar diu tonsorum non modo officium, sed & nomen ignotum Romanis. M. Varro lib. 2. Rei Rust. cap. vlt. *Omnino tonsores in Italiam ex Sicilia primum venisse dicuntur, post Romam conditam anno quadringentesimo quinquagesimo quarto, vt scriptum in publico Ardeæ in literis extat, eosque adduxisse P. Ticinium Menam.* Quæ C. Plinius ex illo ad verbũ pæne traduxit lib. 7. Nat. histor. cap. 59. & vtroque posterior A. Gellius eadem habet lib. 3. cap. 4. Itaque illo rudi æuo cincinnabant ciniflones, & ferro calido crines contorquebant, qui solus decor habebatur, vt copiosissime hoc opere supra expositum reperies, Æl. E Donat. in Eunuch. Act. 5. sc. 2. Meurs. Exercitat. Criticar. parte 1. cap. 2. Ianus Guilielmus Verisimil. lib. 3. cap. 16. consulantur. Isidor. li. 9. cap. 31. *Antiæ sunt cincinni dependentes prope auriculas.* Idem in gloss. *antiæ, capilli dimissi.* Hinc semper prisci illi criniti depingebantur, veterumque statuæ comis demissis collocabantur, atque ita poetæ:

Q. Horat. lib. 1. od. 12.

Hunc & incomptis Curium capillis
Vtilem bello tulit.

Lib. 2. od. 15.

——— non ita Romuli
Præscriptum, & intonsi Catonis
Auspiciis, veterumque norma.

M. Lucan. lib. 2. de Catone.

Intonsos rigidam in frontem descendere canos
Passus erat, mæstamque genis increscere barbam.

Ioan. Britannicus, & vetus Scholiastes ad Iuuenalis Sat. 4. v. 104.

——— Facile est barbato imponere regi.

Idem Sat. 5.

Ipse capillato diffusum consule potat.

Denique Sat. vlt.

Et credam dignum barba dignumque capillis
Maiorum.

P. Ouid. lib. 2. Fastor.

Deniq; quicquid id est, quo corpora nostra piantur,
Hoc apud intonsos nomen habebat auos.

Et lib. 6. Fastor.

Tunc erat intonsi regia magna Numæ.

Alb. Tibull. libr. 2. eleg. 1. à Iosepho Scaligero correctus.

Gentis Aquitanæ celeber Messalla triumpho,
Et magna intonsis gloria victor ades.

Rescribendum est.

Et magna intonsis gloria victor auis.

Eodem pacto Græci promissas alebant comas, vnde Homerus eos perpetuo veluti epitheto appellat καρηκομόωντας, *capite crinitos.* Et lex illa celebris Arist. refertur lib. 1. Rhetor. *Crinitus seruile officium subire nō potest.* Et Lacedæmonij *quoties adire vitæ periculum volunt, comam detondent*, Plutarch. in Lysandro. in Apophthegmat. Lycurgi, in Apophthegmat. Nicandri. causam reddebat Leonidas, *quod hostibus terribiliorem, amicis modestiorem crinis redderet.* Philostrat. lib. 8. de vita Apollonij cap. 3. Hunc capillum non nisi vrgente maximo periculo exuebant.

Petron. Satyrico pag. 60. *Notauit sibi ad lunam tonsorem intempestiuo inhærentem ministerio, execratusque omen, quod imitaretur naufragorum vltimum votum, in cubile reiectus est.* Paucis interiectis; *Ergo illi qui sunt nocte ad lunā radebantur, pessimo medius fidius exemplo, audio enim nō licere cuiquam mortalium in naue neque crinem, neque vngues deponere, nisi cum pelago ventus irascitur.* Deinde paulo post: *Itane capillos aliquis in naue præcidit, & hac nocte intempesta?* Libanium eadem pene dicentem viri docti obseruant. Casellius Durantius lib. 2. variar. cap. 9.

D. Iuuenal. Sat. 12. v. 81.

Interiora petit Baianæ peruia cymbæ
Tuti stagna sinus, gaudent vbi vertice raso
Garrula securi narrare pericula nautæ.

Nonius Marcellus in *cirros, qui liberi fiebāt, ea causa calui erant, quod tempestatem seruitutis videbantur effugere, sicut naufragio liberati solent.* Vnde liquet manumittendos radi solere T. Liu. 4. Decad. lib. 4. *Præbuerunt speciem triumpho, capitibus rasis, qui seruituti exempti fuerāt.* Vet. scholiast. Iuuenal. ad finem Sat. 5. Ibidem Iuuenalis ipse.

——— Pulsandum vertice raso
Præbebis quandoque caput.

Seruius Honoratus ad v. 564. libro 8. Æneid. *Hæc etiam libertorum dea est, in templo cuius raso capite pileum accipiebant.* Eius rei Plautus etiam in Amphitruone facit mentionem, Act. 1. sc. 1. in fine.

——— Quod vtinam ille faxit Iupiter
Vt raso capite portem pileum.

Sed longe aliter in codicibus Planti versus ille concipitur.

——— Quod vtinam ille faciat Iupiter
Vt ego hic hodie raso capite caluus capiam pileum.

Ab hoc fonte deriuatum est, vt cōtrario ritu, quos in seruitutem asserere volebant Græci, tonderent, L. Apul. lib. 6. Milesiar. Venus irata *inuolat in Psychen, vestemque plurifariam diloricat, capilloque discisso, & capite conquassato, grauiter affligit.*

Briseis ad Achillem in Epistolis Ouidianis.

Exagitet ne me tantum tua deprecor vxor,
Quæ mihi nescio quo non erit æqua modo.
Neue meos coram scindi patiare capillos,
Et leuiter dicas, hæc quoque nostra fuit.

Hinc qui in peregrinationem longinquam, aut expeditionem proficiscebantur, capillum alicui deo dououebant, cui domum reduces, detonsum consecrabant.

Papin. Stat. lib. 6. Thebaid. v. 608.

Flauus ab intonso pendebat vertice crinis,
Arcados, hoc primis Triuiæ pascebat ab annis
Munus, & Ogygio victor cum Marte redisset,
Ne quicquam patriis audax promiserat aris
Tunc liber nexu, lateque in terga solutus
Occursu Zephyri retro fugit.

Ritum eruerat primus, quod sciam, maximus Turnebus lib. 22. Aduersarior. cap. 28.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonautic.

Tectus & Eurytion seruato colla capillo,
Quem pater Aonias reducem tondebit ad aras.

Quod autem deo alicui crines eos vouerent, locus Petronij testari potest, Satyrici pag. 65. *Cui deo crinem vouisti?* ad quem locum viri eruditi consulantur. Seruius Maurus ad v. 684. lib. 4. Æneid. *sacratum crinem Didonis* dixit M. Varro. *Ambracia primum puerilem demptum capillum, item cirros ad Apollinem ponere solebant.*

Neque adolescentes tantum, sed & virgines id factitare solitæ, Lucian. in Syria dea: *Sed qui isti dij, quibus vota capillitia?* Iulius Pollux videtur insinuare, li. 2. cap. 3. Num. 5. ποταμοῖς ἢ θεοῖς, *fluminibus aut dijs.* De fluminibus Scholiastes Pindari, Homerus li. 23. Iliad. & Eustathius interpres ibidem. & iam proxime infra dicetur. Votum istud concipiebatur interdum statim ab ipsa natiuitate, deposito de recepta consuetudine in terram nuper nato. Q. Florens Tertullian. libro de Anima cap. 40. *Ita omnes Idololatria obstetrice nascuntur, dum ipsi adhuc vteri infulis apud idola confectis redimiti, genimina sua dæmoniorum candidati profitentur, dum in partu Lucinæ & Dianæ eiulatur, dum per totam hebdomadem Iunoni mensa proponitur, dum vltima die fata scribūda aduocantur, dum prima etiam constitutio infantis super terram Statinæ deæ sacrum est, quis non deinde aut totum filij caput reatui deuouet, aut aliquem excipit crinem, aut tota nouaculæ prosecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obsignat, pro gentica, pro auita, pro publica, pro deuotione priuata?* Aiax Telamonius *Ilisso flumini crinem vouet.* Philostratus Iunior in Icone eius, Theseus *Apollini Delphico* Plutarch. in eo. puellæ Deliorum *Hegargeæ deæ*, Pausan. in Atticis vulgus Atheniensium *Herculi*, ex Hesychio doctissimus adnotauit Isaac. Casaubonus, adolescentes Romani Æsculapio.

Stat.

Stat.lib.3.ſil.4.

Accipe laudatos iuuenis Phœbeie crines,
Quos tibi Cæſareus donat puer, accipe lætus,
Intonſoque oſtende patri.

Aut *Apollini* ipſi, Martial lib.1. Epigr.32.

Hos tibi, Phœbe vouet totos, à vertice crines
Encolpus, domini centurionis amor.
Grata Pudens meriti tulerit cum præmia pili,
Quam primum longas, Phœbe, recide comas.

Et lib.9 Epigr.17.

Conſilium formæ ſpeculum, dulceſque capillos
Pergameo poſuit dona dicata deo.

Et Ioui, Stat.lib.6. Theb.v.197.& Luctat. Placidius.

Iupiter hunc crinem, voti reus, ante dicaram.
Si pariter nati virides libare dediſſes
Ad tua templa genas.

Forte & hoc ſenſu ſumendus Claudianus lib. de bell. Get.

Sperchiuſque, & virginibus dilectus Enipeus
Barbaricas lauere comas.

Aut denique *Apollini barbam, Baccho crinem* deuouebant. Stat.lib.8. Thebaid.v.492.

Ille genas Phœbo, crinem hic paſcebat Iaccho.

Capillos capitis detondere Græcis in vſu antiquiſſimo, at *barbas ponere* non adeo vulgatum, quippe Alexander Macedo, *Perſico luxu fractus, eneruatuſq; aſperitatem patriam, & frugalitatem exuens, barbam radere primus inſtituit.* Chryſippus lib.4. de Voluptate, & ex illo Athenæus li.13. Dipnoſophiſt.cap.6. factum hoc ſequuti Imperatores Romani. Iulian. in Miſopog.pag.127. βαθύτης γενείου, καὶ τὸ ἀθυμέλητον τῶν τριχῶν. *barbæ prolixitas, comæ neglectio.* Tanta mollitie omnes vt Ἀδριανὸς πρῶτος γενειὰν κατέδειξε; *Hadrianus primus barbam nutriuit*, dixerit Ioannes Xiphilinus in Traiano. Et barbæ ſuæ primitias conſecrabant alicui è Penatibus ſuis deo. Hinc Nero Iuuenalia inſtituit, quod barbæ ſuæ raſæ τρίχας ἐς σφαίριον χρυσοῦν ἐμβαλὼν, ἀνέθηκε τῷ Διὶ τῷ καπιτωλίνῳ, *pilos in ſphærã auream cõiectos, Ioui Capitolino conſecrauit*, vt verbis vtar Dionis lib.61. in fine, C. Petron.pag.22. *Veneriſq; ſignum marmoreum, & pixis aurea non puſilla, in qua barbam ipſius conditam eſſe dicebant.* C. Sueton. in Nerone cap.12. *Inter buthyſiæ apparatum barbam primam poſuit, conditam in auream pixidem, & pretioſiſſimis margaritis adornatam, conſecrauit Capitolio.*

Pene exciderat properanti, quod Theodoſius Clainus hiſtor. Britann.lib.3. habet: *Henricus comam in hac inſula princeps barbamque totondit, eiuſq; exemplo ducti Angli qui à ſumma memoria capillo promiſſo fuerant, omnes confeſtim tondebantur.*

Certe in eo conuenit inter ſcriptores & Latino & Græcanico ritu ſeruos tonſos incedere conſueuiſſe, ingenuos autem capillatos.

A. Perſius de ſeruis, vt puto intelligendus Sat 3. v.55.

——————detonſa iuuentus
Inuigilat ſiliquis, & grandi paſta polenta.

Ariſtophanes in Auibus.

ἔπειτα δοῦλος ὢν κόμην ἔχεις;
Ac dein ſeruus cum ſies, portas comam?

De ingenuis Petronius loco iam laudato; *Vidimus ſenem inter pueros capillatos ludentem pila.*

M. Martial. multis in locis lib.2. epigr.57.

Quem grex togatus ſequitur, & capillatus.

Lib.3. epigr.57.

Et pædagogo non iubente, laſciui.
Parere gaudent villico capillati.

Et lib.10. Epigr.62.

Ludi magiſter parce ſimplici turbæ,
Sic te frequentes audient capillati,
Et delicatæ diligat chorus menſæ.

Sed legendum puto ſenſu manifeſto, quis enim locus menſæ?

Et delicatæ diligat chorus Muſæ.

P. Virgil.lib.10. Æneid. de Aſcanio.

——— ceruix cui lactea crines
Excipit.

Q. Horat.lib.2.od.5.

Quem ſi puellarum inſereres choro,
Mire ſagaces falleret hoſpites
Diſcrimen obſcurum, ſolutis
Crinibus, ambiguoque vultu.

Quo pulchriores eſſent, vel errare capillos patiebantur vento agitante mobiles, vel in cirros torquebant.

Idem lib.3.od.20.

Fertur & leni recreare vento
Sparſum odoratis humerum capillis.

Lib.4.od.10.idem.

Et quæ nunc humeris inuolitent deciderint comæ.

Denique lib. Epod.od.11.

Aut teretis pueri
Longam renudantis comam.

Ad eum ritum incertus poeta, ſed antiquus lib.4. Antholog.cap.4. Epigr.16.

Ἄλλον ἀκειρεκόμας Ἀβάρων στρατὸς ἔκλοθεν Ἴστρου
Κείρας ἐκ κεφαλῆς βόστρυχον ἀνσταλέης.
Aliam intonſus Hunnorum exercitus extra Iſtrum
Detondens à capite crinem demiſſo.

Eccleſia certe, vel vt ſacros ordines amplexi ab aliis ſæcularibus negotiis implicatis diſtinguerentur, vel vt libertatem conſecuti viderentur, vel deniq; vt tam curarum profanarum, quam ſuperflui crinis immunes viderentur, inſtituit, vt raderentur clerici ſacerdoteſque. Concil. Braccarenſe Gothicum 1. Can. 29. *Placuit vt lectores in Eccleſia in habitu ſæculari non pſallant, neque crines gentili ritu dimittant.* Cuius ritus initium à Diuo Aniceto pontifice. Anaſtaſ. bibliothecar. in eo: *Hic conſtituit, vt clerus comam non nutriret ſecundum præceptum Apoſtoli.* Inde tam ſæpe in Nithardo de diſſenſionibus filiorum Ludouici Pij, Monacho Egoliſmenſe, Eginharto, & aliis illius æui hiſtoricis, *tõſo capite monachum fieri.* Sed res nimis trita.

Fuerat hic obiter de diuerſo gentium ritu aliquid dicẽdum, ſed omnia præoccupata. *Aſſyrij in luctu barbam tondent, capitis crines demittunt.* Strabo li.16. quod *Ægyptijs* in more poſitum loquitur Herodotus lib.2. illud pene ridiculum Abantes, ne ab hoſtibus præhendantur, anteriores crines tondere, poſteriores nutrire, ob eam cauſam ὀπισθόκομοι dicuntur *in tergum comati.*

comati.seu *retro criniti*.Iul.Pollux lib.2.cap.3.Homerus lib.2.Iliad. non multum à principio. A

Stat.lib.7.Thebaid.

——— *Atque in terga comatos*
Non ego Abantiados, geminumq; Capharea dixi.

Denique nulla re potius luctus indicatus, quam crinibus, nam quidam *barbam capillumq; dimittebant*, Sueton.Calig.cap.5.Augusto cap.23. alii penitus vouebantur, vel crines lacerabant. Plutarch.in problemat.Rom. cap.13.L.Sen.lib.5.de Benef.cap.6.T.Liu. 3.Decad.lib.7.*Veste obsoleta, capillo & barba promissis, præferens vultu habituque insignem ignominiæ acceptæ memoriam.* Quo habitu fugit à Cannis Varro, & in vrbem rediit. Iul. Frontin. lib. 4. Stratagemat. cap.5. Sisenna historicus lib. 4. apud Nonium in dictione *vicatum, complures menses, barba immissa, intonso capillo, lugubri vestitu, populum flens vicatim cum liberis circumiret.* Vel certe crines hos è capite laceratos in ignem iniiciebant, vt arderent, vel corpori iam collocato imponebant, quod Caracalla fecit in funere Festi, Herodian.lib.4. de funere Virginiæ, Dionysius Halicarnassæus, contra *Macedones tonsi lugebant*, Artian.lib.7.de Rebus Alexandri, Solin. Polyhist. cap. 14.M.Tull.lib.3. Tusculanar. sic luxit Alexandrum defunctum mater Darij. Q. Curt. lib. 10. Homer. lib.23.Iliad. de funere Patrocli, & lib.24. Hodyss. in principio. Ita indifferenter alij latini poetæ. Virgi.lib. 3.Æneid.v.65.in funere Polydori, & lib. 11. Æneid.in funere Pallantis, Sil.Italic.li.5.Punicor. B C

——— *dissectaque crinem*
Illachrymat Venus. D

M.Lucan.lib.2.Pharsal.

——— *miserando concita vultu*
Effusas laniata comas.

Alb.Tibull.lib.3.Eleg.2.

Ante meum veniet longos incompta capillos,
Et fleat ante meum mœsta Neæra rogum.

Sext.Propert.lib.4.Eleg.5.

Exequiæ fuerant rari furtiua capilli
Vincula.

Et lib.1.Eleg.17. E

Illa meo charos donasset funere crines.

Q. Catull.in Nuptiis Pelei & Thetidis, siue Argonauticis.

Cum in cinerem canos soluent à vertice crines.

Ouidius lib.3.de Arte.

Depositis siluas Philida flesse comis.

Lib.3.Transformationum de Narciss.sororibus.

Naiades & sectos fratri imposuere capillos.

Lib.13.fab.2.eiusdem operis.

Inferias inopes, crinem lachrymasque reliquit. F

In Epistola Canaces ad Macarium,

In tua non tonsas ferre sepulchra comas.

L.Sen.in Hypolito Act.5.sc.1.

Capitis exuuias cape.

Et in Troade Act.3.sc.3.

——— *sume nunc iterum comas,*
Et sume lachrymas, quicquid emisero viri,
Funere relictum est.

Stat.lib.6.Thebaid.non multum à principio.

——— *tergoque & pectore fusam*
Cæsariem ferro minuit.

Et eodem libro post v.516.

——— *tibi Lerna comas Larissaque supplex*
Poneret.

Sed ad intermissum de Triumphali pompa sermonem postliminij iure regredior. vna cum ducibus catenatis *tibicines & cytharœdi* incedebant, Appian. in Lybico paulo supra citatus.

D.Iuuenal.Sat.10.

Illinc cornicines, hinc præcedentia longi
Agminis officia.

Hos insequebantur *scutiferi, scriptores, alijque exercituum ministri*, Appian.ibidem loci, & Liu.4.Decad. lib.8. Tum *obsides*, nam Q. Flaminius *Demetrium regis Philippi filium, & Armenem Nabidis Lacedæmoniorum tyranni filium obsides imperatos* ostẽtauit, idem T.Liu. 4.Decad.lib.4.Fl.Eutrop.lib.4.cap.1. *tormenta bellica & catapultæ* hos insequebantur. Liu.3. Decad.lib.9. de Triumpho Metelli, & 4.Decad.lib. 6. de Triumpho M. Fuluij, sed & *cælatum argentum hostibus ereptum* lætantis ciuitatis oculis ingerebatur, Plutarch. in Paulo Æmilio.Valer.Maxim.lib.4.cap.3. Plin. lib. 33.cap.3.& rursus cap.11.Liu.3. Decad. lib. 10. in fine. M.Lucan.lib.3.

Quæ Pompeianis prælata est gaza triumphis
Quæ Cato longinqua vexit super æquora Cypro.

Spolia deinde & captiua arma hostibus erepta. Liu.14. decad. lib. 9. in principio, aut si quid miri in deuictis regionibus esset, si quid oculis ciuium placituri. Hinc Curius Dentatus *elephantos* duxit, vt supra videri potest hoc ipso Tractatu, & eosdem Marcellus, & iterum Metellus, Aurelianus Augustus *ignota animalia*. Fl.Vopisc.in illo. *Triumphantem præcesserunt elephanti viginti, Tigrides quatuor, Camelopardi, Alces, cæteraq; talia per ordinem ducta.* Alii *coronas aureas*, vt supra docui, seu ciuitatibus imperatas, seu sponte ab amicis populis oblatas iubebant præferri. Cn. Pompeius *tabulam lusoriam cum alueis* C. Plin.li. 37.cap.2. Et Vespasianus deuicta Iudæa *balsama* qua regio illa abundat. idem lib. 12. cap. 26. in principio. Pompeius victo Mithridate *hebenum* C. Solin. Polyhistor. cap.55. Cn. Manlius *triclinia ærata, abacos, monopodia & stragula ostendit.* Idem Plin. lib.34.cap.3.

Appositissime Albinouanus in Consolatione ad Liuiam culta illa Elegia.

Fluminaque, & montes, & nomina magna locorum
Et si quid miri vidit in orbe nouo.

Deniq; totum agmen claudebatur à quodam, *qui inepta gesticulatione risum omnibus moueret, hostibus illuderet, eosque virtutis Romanæ, & suæ temeritatis admoneret.* Liu.1. Decad. lib. 4. de triumphatis Veientibus. & Fidenatibus à M. Æmilio. gestabatque *picturas* quasdam, quæ *citeriæ* dicuntur. Fest. lib. 3. altera persona erat *Manduci effigies, malis dehiscentibus, & ingentem dentibus sonitum edens*, idem Fest. lib. 11. M. Plautus in Rudente Act.2.sc.6.

Ch. quid si me ad ludos pro Manduco locem?
L.A. quapropter? CH, quia pol clare crepito dẽtibus.

Tertia

Tertio persona erat *Petreia* in eosdem vsus excogitata, vt populo voluptas, hostibus dolor inde oriretur. Fest.lib.14.

Atque hæc quidem pompa præcedebat currum. *sequebantur senatores*, Dio Cocceianus in Augusti triumpho lib.51. pag.459. *ciues redempti* & hostilibus vinculis liberati, vt proxime infra expedientur, & *milites ipsi*. lapis vetus.

L. LICINIVS. DENTATVS. TRIB. PLEB. CENTIES. VICIES. PRÆLIATVS. OCTIES. EX. PROVOCATIONE. VICTOR. QVADRAGINTA. QVINQVE. CICATRICIBVS. ADVERSO. CORPORE. INSIGNIS. NVLLVM. IN. TERGO. IDEM. SPOLIA. CEPIT. XXXIV. DONATVS. HASTIS. PVRIS. IIXX. PHALERIS. XXV. TORQVIBVS. III. ET. LXX. ARMILLIS. CLX. CORONIS. XXXV. CIVICIS. XIII. AVREIS. VIII. MVRALIBVS. III. OBSIDIONALI. I. FISCO. ÆRIS. X. CAPTIVIS. XX. IMPERATORES. VII. IPSIVS. MAXIME. OPERA. TRIVMPHANTES. SECVTVS.

Claudian.lib.3. de laudib. Stilich.

——currumque sequutus
Laurigerum, festo fremuisset carmine miles.

Hi quidem coronati, Liu.5.Decad.lib.5. *Militum quidem propria hæc causa est, qui & ipsi laureati, & donis, quib. donati sunt, insignes, triumphum nomine cient post duces suos.* Poterant & vitia virtutesque, libere, vt collibuisset, ducum suorum decantare. Dionys. Halicarnass.lib.7. in fine. hinc Camillus *parens patriæ* vocatus, & *alter Romulus*. Lib.1. Decad.lib.7. in principio, Plutarch. in illo. Et C. Marius *tertius conditor*. Plut. idem in eo. Vitia obijciuntur apud Velleium Paterculum lib.2. vnde M. Manlius *ambitionis* taxatur, Liu.4.Decad.lib.9. in principio. & *auaritia* Cæsari exprobratur Plin. lib.19. cap.8. sed amarulentius multo sæuiusque Suetonius in eo cap.49. *Gallico denique triumpho milites eius inter cætera carmina, qualia currum prosequentes ioculariter canunt, etiam vulgatissimum illud pronuntiauerunt.*

Gallias Cæsar subegit, &c.

Iterum Cap.51. *Ne prouincialibus quidem matrimonijs abstinuisse vel hoc distícho apparet, iactato æque à militibus per Gallicum triumphum.*

Vrbani seruate vxores, &c.

Pulchre Martialis lib.7. Epig.7.

Festa coronatus ludet conuitia miles.

Frequentius tamen receptiusque, *Io Triumphe* inclamabatur, qua fausta voce omnia bona augurabantur, & victori duci, & Reip. M. Varro li.5. de Ling. lat. Helenius Acron & Porphyrio ad Horatij li.4. od. 2. Et lib. Epod. od. 29. Ouid. lib.1. Metamorph. fab.9. in fine, lib.9. in fine lib.1. Amor. eleg.2. li.4. Trist. eleg. 2. lib.2. de Arte in ipso limine. Alb. Tibull. lib.1. eleg.1. Et lib.2. eleg.6. M. Martial. lib.7. Epigr.5. & plerique alij ab eruditissimo Brissonio in magno de Formulis

A opere, laudati. Ab Apollinis victoria desumptum ritum ne pueri quidem ignorant.

Alcimus Auitus lib.6. cap.6.

Cautius ac melius longe laudabere, cum iam
Hostibus euictis, & Io clamante Triumpho.

Claudianum ita capio lib. de bello Getico.

Personuit venisse ducem, lætisq; Quirites
Vocibus, auspicium certi plausere Triumphi.

Ciues redempti, hostilique liberati custodia hic B ibant, vt admonui, & socij ciuibus admixti, nam *Terentius Culeo Scipionis currum sequutus est*, Valer. Max. lib.5. c.2. *& duo millia captiuorum ab Hannibale venditorum, Titi Flaminij currum*, 4. Decad. lib.4. Liuius, *capita ijs rasa, & pileis intecta*, quasi imprídem manumissionis beneficium fuissent consecuti, eadem Decade lib.3. de Insubribus vbi Cornelius triumphat.

Post hos *legati* aut *centuriones* Sueton. in Tiberio cap.20. denique popę, sacrificuli, ac victimarij, in turmas diuisi sequebatur, bouemque candidum præ se C agentes, cultus sacros, thus, molam, far, vinum, aliaque sacro apparatui necessaria gestabant, atque ita per vrbem totam, à porta triumphali, per viam sacram, & cliuum capitolinum, in Capitolium cōscendebat Triumphans, hostes in carcerem conijciebantur. Et quod *Capitolium ascenderent* duces, docere potest. Suetonius in Cæsare cap.37. Et in Tiberio loco iam proxime laudato. & dixi lib.1. hoc opere supra Cap.6. pag 13.

D Pet. Apollonius Collat. lib.1. de Excidio Hierosol.

Haud vnquam tali plausu Capitolia consul
Victor init.

Claudian. lib.3, de laudibus Stilichonis.

Tarpeias pressis subeant ceruicibus arces.

P. Ouid. lib.4. Trist. eleg.1.

Inde petes arcem, & delubra fauentia votis.

Sidon. Apollinar. Carm.5. v.595.

Et regum aspicient Capitolia fulua catenas.

Dum hic triumphantes operabantur captiui reges E in carcerem publicum detrusi, strangulabantur. errat Sigismundus Gelenius, & eum sequitus Interpres Gallicus Fl. Iosephi lib.7. de bello Iudaico c.24. εἰς τὸν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἐσύρετο τόπον, βρόχῳ περιβληθείς. vertit, *per forum trahebatur, laqueo circundatus*, omnino enim vertendum fuerat *in locum foro vicinum*, Is autem non alius erat quam *carcer publicus*. Sic enim vocatur à Calphurnio Flacco Declamat.4. *Video carcerem publicum saxis ingentibus structū, angustis foraminibus tenuem, lucis vmbram recipientē, in hunc coniecti, robur* F *Tullianum prospiciunt.* Vet. Schol. Iuuenal. Sat.3. v.314. *Carcere, Tulliano scil. cuius & Salustius* (Catilinaria) *meminit.* L. Apul. li.9. *Vinctos in Tullianum impingunt.* Seruius Maurus ad v.574. lib.6. Æneid. *post habitam quæstionē in Tullianū ad vltimū supplicium mittebātur.* *Publicum* dixi *carcerem* vt distingueretur vel à *castrēsi* vt est apud Scholiast. Iuuen. ad v.559 Sat.6. quam *militarem* appellat Tacitus lib.3. Annal. vel à *libera custodia*, vt ex IC. ff. L.1. de custo. reor. quæ in priuatis ædibus. Sueton. Vitell. c.2. *in custodiam fratri datus.* Vel denique à *carcere priuato*, vt in Codice Theodosiano

lib.9 tit.11. publicum sane hunc carcerem foro imminentem, & vnicum primitus structum loquitur Liuius 1. Decad. lib.1. *Ad terrorem increscentis audaciæ, media vrbe, imminentem foro carcerem ædificauit?*

Iuuenal. loco iam proxime laudato.

Felices proauorum atauos, felicia dicas
Sæcula, quæ quondam sub regibus, atque Tribunis
Viderunt vno contentam carcere Romam.

T. Lucret. Carus lib.3.

Carcer, & horribilis de saxo iactu deorsum.

Aurel. Prudent. περὶ στεφάν. in hymno D. Vincentij. B

Est intus imo ergastulo
Locus tenebris nigrior,
Æterna nox illic silet.

Et eodem hymno paulo post.

In hoc barathrum conijcit
Truculentus hostis martyrem.

Et in hymno Fructuosi & Augurij sanctorum.

His dictis, adeunt, specum reorum,
Exercent ibi mysticum lauacrum.

Incertus author historiæ S. Sauiniani Martyris in C Antiquitat. Tricaff. promptuario pag.387. quod Nicolaus Camuzat bono literarum publicauit: *Dum tractatur de supplicijs, traditur in ima carceris.* Et deinde *extrahitur ab imo carceris.* Imum carceris interpretor *barathrum* cum Prudentio, *Tullianum* cum alijs. Isto carcere publico de quibusdam ciuibus sumptum supplicium. Appian. lib.1. bellor. ciuil. c.4. in fine, ita iussu Tiberij *Paconianus. strangulatus in carcere* Tacit. lib.4. Annal. Sueton. in Tiberio cap.61. Calenus in vehementi illa sua in Ciceronem concione, D narrante Dione Cocceiano lib.46. *Cn. Cornelius à Fescenino in vincula coniectus, in carcere mori coactus est.* Valler. Maxim. lib.6. Cap.1. quare coniungi *laqueus* & *vincula* solent, id est *carcer* & *mors*. C. Tacit. lib.3. Annal. *Neque carcer, neque laqueus, neque seruilis quidem cruciatus suffecerunt,* Et lib.4. Annal. *Quem enim diem vacuum pœna, quando inter sacra, & vota, quo tempore verbis etiam abstinere profanis mos est vincula, & laqueus inducantur.* Sidon. Apollinar. lib.1. Epist.7. *Vncum, & gemonias, & laqueum, per horas turbulenti carnificis horrescens.* E Nota est Marij historia, ad quam in carcerem coniectum, carnifex vt interficeret, missus est, quod & Plutarchus in eo retulit, & præter Valerium, Paterculus, Auctorq; incertus virorum Illust. cap.67. vetus Scholiast. Iuuenal. ad v.276. Sat.10. Et ad eiusdem Satyræ v.294. *Appius in carcerem strangulatus est.* Vel supple; *Appius in carcerem coniectus strangulatus est.* Vel omnino corrige, *Appius in carcere strangulatus est.* C. Plin. Iunior. lib.2. Epist.11. *Cæsus fustibus damnatus in metallum, in carcere strangulatus.* F

Aurel. Prudent. lib.1. in Symmachum.

Nec tantum Arpinas consul tibi, Roma, medelæ
Contulit, extincto iusta inter vincla Cethego,

Communis itaque ciuibus & hostibus hæc pœna fuit, non in furcis, vt hodie in Europa, perire, aut decollari, sed in carcere iniecto laqueo ceruici necari: ita perijt Iugurtha. Plut. in Mar. quod æquitati consentaneum, necne? fuerit, disquirit Guil. Bellendenus supplicum libellorum Augusti Britanniarum

A Monarchi magister lib. *de Ciceronis Principe, & Senatore* Cap.19. ex Incerto Rhetoricorum ad Herennium authore lib.4. Dio Cocceianus expresse lib.61. in fine pag.689. Sil. Italic. lib.2. Punicor.

Vidi ego quum geminas, arctis post terga catenis
Succinctus palmas, vulgo traheretur ouante
Carceris in tenebras, spes & fiducia genti
Regulus Hectoreæ.

Sidon. Apollinar. Carm.2. v.299.

——subita cogente ruina
Electura ducem post guttura fracta Iugurthæ
Et si non habuit ius vitæ, fine supremo,
Certe habuit mortis quem cæcus carcer, & vncus
Et quem spectabat fracturus guttura lictor.

Albinouan. Elegia consolatoria ad Liuiam.

Spiritus ille minax, & Drusi morte superbus,
Carnifici in cæco carcere dandus erit.

Claudian. de 6. Honorij Consulatu.

Ipse Iugurthinam subiturus carcere pœnam
Præberet fera colla iugo, vi captus, & armis.

Statim postquam *mors ducum captiuorũ esset triumphanti nunciata*, sacrificium incipiebatur. Iosephus loco supra laudato. victima erat taurus candidus. Seruius ad v.146. li.2. Georgic. *triumphantes de albis tauris sacrificabant.* atque illi è Menania petiti, vbi clitumnus aqua sua epota candidos reddere credebatur. C. Plin. lib.2. cap.106. *In Falisco omnis aqua pota candidos boues facit.* sed legendum ex MS. in Falisco *Clitumni amnis aqua pota.* Ita poetæ.

Ouid. lib.4. Trist. Eleg.2. toties laudata.

Candidaque adducta collum percussa securi
Victima, purpureo sanguine tinguet humum.

Lib.3. Amor. Eleg.12.

Ducuntur niueæ populo plaudente iuuencæ,
Quas aluit campis herba Falisca tuis.

Lib.4. de Ponto Eleg.4. non triumphalem modo hanc victimam innuit fuisse, sed & consularem, *video* inquit, *te purpura velari.*

Templaque Tarpeiæ primum tibi sedis adiri,
Et fieri faciles in tua vota deos.
Colla boues niueos certæ præbere securi,
Quos aluit campis herba Falisca tuis.

D. Iuuenal. Sat.12.

Læta sed ostendens Clitumni pascua sanguis.

Virgilius loco proxime laudato.

Hinc albi Clitumne greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa deum duxere triumphos.

Sext. Propert. lib.2. eleg.19.

Qua formosa suo Clitumnus flumina luco
Integit, & niueos abluit vnda boues.

Papin. Stat. lib.3. sil.4. in fine.

——nec si vacuet Menania valles,
Aut præstent niueos Clitumna noualia tauros.

Sil. Italic. lib.4. Punicor.

——patulis Clitumnus in aruis
Canentes gelido perfundit flumine tauros.

Claudian. de 6. Hon. consul.

Quin & Clitumni sacras victoribus vndas,

Candi-

Candida quæ latijs præbent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

Idem in Epigrammate, in descriptione armenti.

Non tales Clitumne lanas in gurgite tauros,
Tarpeio referunt quospia vota Ioui.

Superat *epulum Triumphale,* Dio Cocceian lib.44. pag.234. de Cæsaris triumpho. sed aliis illud præoccupatum, & vide supra hoc opere lib.1. pag. 13. quæ sunt à me dicta. *Consul* solemnib. verbis *inuitabatur.* Val.l.2.cap. 8. *Mox ac ne adesset rogabatur, ne videlicet triumphanti quisquam primum locum eriperet,* vt discussum videbis apud Plutarchum Problemat. Rom. cap.88. omnia hic exquisita, & immodicam redolentia superbiam, L.Sen. ad Heluiam cap.9. in fine, Sueton. Iulio cap.38. *Vini Chij & Phalerni amphoras centum populo dedit* idem ille Cæsar, Plin. lib. 14. cap.15. *murenarum sex millia,* idem lib. 9. cap. 55. Vnde colligitur totam ciuitatem, omnesque ordines huic conuiuio adhibitos, nam *Lucullus vrbem totam, & suburbanos vicos excepit.* Plutarch. in eo. & Tiberius *mille mensis* populum adhibuit, Suet. cap.20.

Simile in Statio lib.4. sil.2.

Cum iam Romuleos proceres, trabeataque Cæsar
Agmina mille simul iussit discumbere mensis.

Locus vel Capitolina cella, vel Capitolina porticus, vel templum Herculis, vel quilibet alius vrbis locus. Dione teste lib.55. statim in limine.

Martialis ita intelligendus lib.12. epigr.48.

Non Albana mihi sit commessatio tanti,
Nec Capitolinæ, pontificumque dapes.

Ipsi victi fercula inferebant.

Sidon. Apollinar. Carm.22 v.51.

Succedit captiua cohors, quæ fercula gazis
Fert onerata suis.

Denique cum in priuatis conuiuiis, *nardo, rosis, vnguentisque* delicatissimis, vt expositum à me supra hoc opere lib.5. se vngerent, & diserte Atheneus toto pene libro 15. Clemens Alexandrin. lib. 2. Pædag. cap.8. Plut. li 3. Symposiac. quæst. 1. & alij triumphali epulo etiam *minium additum.* C. Plin. lib.33. c.7. omnia enim Ioui & triumphanti paria. Atque vt huius statis diebus festis minio oblinebantur, ita triumphales coronæ ipsiusque victoris Imperatoris vultus eo decorabatur.

PARALIPOMENA.

De signis militaribus, bandum, quam varia signa, manipulus, lupus, equus, porcus, Minotaurus, Aquila, materia, color, dracones, imagines Cæsarum, adorata ea, per ea iurare, ea ornare, figere, vellere.

Signorum quædam vocalia, alia muta, de quibus solis hic, nomen habent *quod vel receptum significent vel pugnam,* Isidor. lib. 18. cap.3. idemque valent ac *vexilla,* ita loquitur Pomponius IC. L.2. ff. de orig.

A Iur. Scæuola IC. L. 45. ff. ex quib. caus. maior. *Milites discedere à signis sine periculo non possunt.* Callistratus IC. L 3. ff. de testib. *Testes non temere euocandi sunt per longum iter, & multo minus milites auocandi sunt à signis, vel muneribus.* Iuuenalis Sat. vlt. *signorum comitem* pro militante dixit.

Tibull. lib.1. Eleg.1.

--signa tubæque
Ite procul.

Quæ Romani proprie vexilla vocarunt, aut signa,
B ea posterioris æui scriptores *bandum* dixerunt. Glossar. vet. latino Græcum. *bandum λίγνον,* sed legendum est σίγνον. clarius Suidas, *βάνδον καλοῦσι Ῥωμαῖοι τὸ σημεῖον ἐν τῷ πολέμῳ, bandum vocarunt Romani signum in bello.* Constantinus Magnus ad Siluestrium Papam. τὰ βασιλικὰ σκῆπτρα, καὶ πάντα τὰ σίγνα, καὶ τὰ βάνδα, *regia sceptra, & omnia signa, & banda.* Paul. Varnefridus lib. 1. de Gest. Longobardor. Cap. 20. *Tato vero Rodulfi vexillum, quod bandum appellant, eiusq; galeam, quam in bello gestare consuerat, abstulit.* Hinc βανδοφόρος Leo-
C ni Imperatori lib. de bellico apparatu Cap.3. idem est ac *signifer.* Neque omnino Onufrij Panuinij displicet sententia, *equitum vexilla,* inquit, *cohortium signa, legionum Aquila.*

Varium sane & multiplex signorum discrimen. Persæ enim *Solem* pro signis præferebant. Q. Curtius lib.3. locuples est testis. Tertullian. Apolog. cap.16. *Alij plane humanius & verisimilius Solem credunt Deũ nostrum: ad Persas si forte deputabimur, licet solem non in linteo pictum adoremus, habentes ipsum vbique in suo*
D *clypeo: denique inde suspicio quod innotuerit nos ad orientis regionem precari.* Iidem Persæ, quem in altaribus *Ignem,* seu numen deuenerabantur, in militaribus vexillum gestabant. Strabo Amasianus lib. 15. in fine, Procopius lib.2. Belli Gothici, & Q. Curt. lib.4. Thebani inter signa habebant *Sphyngem,* Plutarch. in Pelopida, Prob. Æmil. in Epaminonda: Atheniensibus *Noctua* erat in vexillis depicta. Plutarch. in. Lysandro. At Romanorum quam frequenter mutata consuetudo? Initio enim paupere adhuc Republica *fœni*
E *manipulus* ferebatur. Ouid. lib. 1. Fastor. & Lipsius abundantissime in Militia Romana. Hadrian. Iun. lib.3. Aduersarior. cap.2.

At deinde crescente domi forisque Maiestate, *lupi, Minotauri, equi, aprique, cum Aquila, singulos ordines anteibant,* vt verba vsurpem C. Plinij lib. 10. cap.4. ac de lupo, equo, & apro, nihil vlterius comperi, nisi bellicosa esse animalia, & Neptuno, Martique sacra: nisi forte aprum cum porco confundamus. Festus libro 12. *Porci effigies inter militaria signa quintum locum*
F *obtinebat, quia confecto bello, inter quos pax fieret cæsa porca fedus firmari solebat.* De Minotauro Fl. Veg li.3. c. 6. *Veteres Minotauri signum in legionibus habuerunt.* Subiungit deinde elegantem, & ducibus necessariam rationem, *tutissimum in expeditionibus creditur, facienda ab hostibus nesciri.* Nam vt ille Minotaurus labyrintho inclusus, ita ducum consilia non modo hostibus, sed & suis tecta esse debent, quippe quod pluribus committitur, diuulgari potest.

Notum est Apophthegma Metelli, *tunicã comburerem,*

rem, si secretorum conscium scirem, Auctor Vir. Illustr. A cap. 61. Iul. Frontin. lib. 1. Stratagem. cap. 1. Ne tamen duces contempti videantur, egregia hæc Imperatori norma præfigitur, *quid fieri debeat, tractato cum multis, quid vero facturus sis, cum paucissimis, vel potius tecum.* Vegetius ibidem loci. Festi Pompeij corruptor Paulus lib. 11. *Minotauri effigies inter signa militaria est, quod non minus occulta esse debent consilia ducum, quam fuit domicilium eius labyrinthus*, And. Alc. Emblemat. 12.

Atque hæc priuatarum, vt videtur, legionum erant B signa, sub sola vero Aquila omnes legiones educebantur, & sub ea sola pugnabatur. vnde in Nummo Aug. *Aquila legionaria.* Occo Numismat. pag. 58. Plinius loco laudato. Fl. Ioseph. lib. 3 bel. Iudaic. cap. 5. vel quia illa *auium regina*, & illi gentium domini, vel quod *eius ductu Iupiter Titanas profligasset.* Germanicus Cæsar in Comment. in Aratum, & ex eo Lactant. lib. 1. cap. 11. vel quod *contra Saturnum Ioui victoriam nuntiasset.* Fulgent. lib. 2. Mytholog.

Seru. ad 9. Æneid. v. 161. C

Pedibus Iouis armiger vncis.

Eam *argenteam* fecit C. Marius in secundo suo consulatu, Cic. Orat. 2. in Catil. magnitudinem eius & figuram licet colligere ex L. Floro lib. 4 hist. Rom. cap. 12. *Signa & aquilas duas adhuc barbari possident, tertiam signifer prius, quam in manus hostium veniret, euulsit, mersamque intra baltei sui latebras gerens, in cruenta palude sic latuit.* Quæ sic potuit occultari in cingulo militari, exiguæ fuisse formæ satis intelligitur. Atque ita semper per aquilas Romanos exerci- D tus intelligunt, alios non aduocabo, vnicus satis erit Claudianus, lib. 2. in Eutrop.

——*Hos aquilæ, Romanaque signa sequuntur.*

Lib. de bello Getico.

Fuderit imbelles Aquilas seruilibus armis.

De 3. Hon. consul. in principio.

Lustrauitque tuos aquilis felicibus ortus.

Lib. 1. de laudib. Stilich.

——*Felices Aquilas quocumque mouebas.*

Successerunt deinde lapso pene Imperio draco- E nes

Sidon. Apollin. Carm. 2. v. 232.

Vt primum vestras aquilas prouincia vidit
Desiit hostiles confestim horrere dracones.

Idem Claudian. de Nupt. Hon & Mariæ.

Stent bellatrices aquilæ, sæuique dracones.

De 4 Hon. consul.

——*Feruentesque tument post terga dracones.*

Atque hi quidem non è metallo aliquo formati, vt aquila, sed vel picti, vel intertexti, & in *linteo* vt F supra Tertullianus, *depicti*, hinc vento moueri dicuntur Ammian. lib. 16. *Purpureis subtegminibus texti circumdedere dracones, hastarum aureis gemmeisq; summitatibus illigati, hiatu vasto perflatiles & velut ira perciti sibilantes, caudarumq; volumina relinquentes in ventum.* Suid. in voce Ἰνδοι, in voce χλιοςή in voce σημεῖα σκυθικά. Themist. Orat. 6. à Tiliobroga laudari videantur. Gaufridus Malaterra Monachus de Gestis V. fcardi & Rogerii lib. 3. pag. 55.

Equi fremunt, dant hinnitus, æque montes resonant,
Mille aura flante leni vexilla subuentilant.

Sidon. Apol. Carm. 5. v. 409.

textilis anguis
Discurrit per vtramq; aciem, cui guttur adactis
Turgescit Zephyris, patulo mentitur hiatu
Iratam pictura famem.

Imitatus est Claudianum de 3. Hon. consul.

Hi volucres tollunt aquilas, hi picta draconum
Colla leuant, multusq; tumet per nubila serpens
Iratus stimulante Noto, viuitque receptis
Flatibus.

Et lib. 2. in Ruffin.

——*spirisq; remissis*
Mansuescunt varij vento cessante dracones.

Et de 6. Hon. Consul.

——*quid fixa draconum*
Ora velint, ventis fluitent, an vera minentur
Sibila, suspensum rapturi faucibus hostem.

Color huius vexilli *purpureus*, Isidor. lib. 14. cap. 41. Claudian. lib. 2. in Ruffin.

Surgere purpureis vndantes anguibus hastas,
Serpentumque vago cælum sæuire volatu.

Alioquin equitum *cæruleum*, peditum erat *roseum* vexillum. Seruius ad principium lib. 8. Æneid. quare *Augustus Agrippam generum cæruleo vexillo donauit.* Sueton. in eo cap. 25. disquirit Donatus Ponzanus Dilucidation. pag. 314.

Postea & ducum nomina signis inscripta, Herodian. lib. 2. in Iuliano, & lib. 8. in Maximino. Tacit. lib. 5. Annal. in principio: *Quorum imagines pro vexillis sequuti forent, eos duces Imperatoresq; deligerent.* Et li. 3. hist. *Nomen atq; imagines Vitellij amoliuntur.* Apud eundem Zorsines in castris *ad imaginem Cæsaris procubuit.* lib. 12. Et Tyridates *ad effigiem Neronis insigne regium deposuit.* Suet. in Vespas. c. 6. *Nomen eius sine mora, vexillis omnibus inscripserunt.* Dio lib. 40. de Crasso in Parthos ducente. Ioan. Xiphil. in Vitellio, inde *Imaginarij* qui imaginem Imperatoris preferunt. Modest. lib. de vocab. rei militar. L. Sen. in Thebaid.

Nomen ducum vexilla præscriptum ferunt.

Hinc puto effectum, vt adorarentur signa, Sueton. Vitell. cap. 2. *ad veneranda legionum signa pellexit.* Tertullianus iam proxime infra adducendus. Tacit. lib. 2. Annal. *Sequerentur Romanas aues, & propria legionum numina.* Et alibi: *Conuersus ad signa & bellorum deos.* Sueton. in Calig. cap. 4 *Aquilas & signa Romana, Cæsarumque imagines adorauit.* Clare Vegetius lib. 2. cap. 6. *Imagines Imperatorum & præsentia signa venerantur.* Sozomenus à Lipsio citatus lib. 1. cap. 4. videatur Claudian. lib. 2. in Ruffin.

Augustus veneranda prior vexilla salutat.

Et lib. de bello Get.

Turba salutaris effunditur obuia signis.

Ideo salutari consilio Constantinus crucem inter signa collocauit, vt adorari posset. Iustin. Martyr. Apolog. 2. fusissime. Euseb. lib. 2. in eius vita cap. 7. D. Hieron. Epist. ad Lætam de Institut. filiæ. *vexilla militum crucis insignia sunt.* Nicephorus Callistus lib. 7. hist. Ecclesiast. c. 36. videquæ docte ad lib. 3. Vegetii cap. 17.

cap.17.colligit Godescalcus Steuueckius. Vexillum A istud *labarum* audit Curopalates pag.76.διβέλλιον vocat, *diuum velum*. Brod.ad Anthologiam.

Aurel.Prudent.lib.2.in Symmachum.

Christus purpureum gemmato textus in auro
Signabat labarum.

Ea causa etiam, cur *per signa iurarent* milites T. Liu.1.Dec.li.6. *Obstringere periurio non se solum suumque caput, sed signa militaria, & aquilas, sacramentique religionem.* Q. Tertull.in Apolog. cap.16. *Religio tota castrensis Romanorum signa iurat, signa veneratur, signa* B *omnibus dijs præponit, omnes illi imaginum suggestus insignes monilia crucium sunt, sypara illa vexillorum & cantabrorum, styli crucium sunt, laudo diligentiam, noluistis nudas & incultas cruces consecrare.* Præoccupatum hoc scio.

M.Lucan. lib.1.

———*per signa decem fælicia castris*
Perque tuos iuro quocumque ex hoste triumphos.

Festis diebus ornabantur. Minutius Felix in Dialogo. *Nam & signa ipsa, & cantabra, & vexilla castro-* C *rum, quid aliud quam inaurata cruces sunt & ornata?* Sueton. in Claudio cap.13. *Aquila non potuit ornari.* Quod ex eo transcripsit Orosius lib.7. cap.6. Claudian.de Nupt.Hon.& Mariæ,

———*Mauortia signa rubescunt*
Floribus.

Denique hastæ, in quibus prælata signa, ferro acuto in terram defigebantur, nec auellebantur, nisi facto sacrificio, & si forte non fuissent sponte vellentes signiferos sequuta, putabatur imminere periculum, & portendi clades, quod aliis dictum nihil opus est D hic repetere. Suetonius & Orosius locis proxime supra laudatis, Seruius ad li.11.Æneid.T. Liu.3. Decad. 2.pene in limine, Appian.in Parthico, Plut.in Crasso. vnde poetæ figere signa, id est, castrametari, vellere signa, in hostem mouere, dicunt.

Stat.lib.6.Thebaid.v.230.

———*sic Martia vellunt*
———*Signa tubæ.*

Apollon.Collat.lib.1.de Excid.Hieros.

———*aquilas ergo agmine facto*
Euertunt, & signa solo perfixa reuellunt.

Et lib.4.Idem.

---*cum signa reuelli,*
Multa duces prius hortatus.

M.Lucan.lib.7.v.77.

Credere dijs dubitas? ipsi tua signa reuellunt.

Ouid.lib.3.Amor.eleg.14. Sil.Ital.lib.1.fi.

———*Patres an signa moueri*
———*censuerint.*

Et lib.3.Punicor.

———*edicit conuellere signa.*

Et lib.5.eiusdem operis.

Ocyus interea propelli signa iubebat.

Et post eodem libro.

———*tum signa sequentur*
Nulla vulsa manu.

Lib.8.

vellantur signa.

lib.12.

castris auulsa mouere
signa iubet ductor.

lib.13.

ductor conuelli signa maniplis
Iubet.

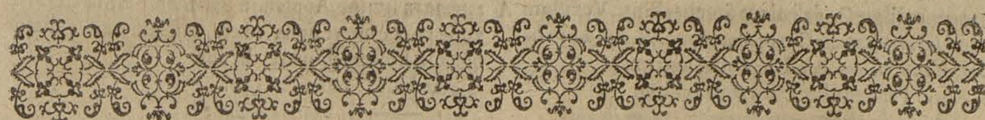
Claudian.de Bello.Gildon.

———*vt rubris Aquilas figamus arenis.*

Altiora alij, ego hoc Catone contentus sum, & forte

Cecidi ego, cadet qui sequitur, laus est publica.

FINIS.

RERVM ET VERBORVM MAXIME INSIGNIVM ELENCHVS, SVMMA DILIGENTIA IN VSVM ANTIQVITATIS amantium conſcriptus, ac in ordinem digeſtus.

A.

in

Æneas

Ampia

Assyrii

Came-

Cartha-

Ciui-

Con-

Grobylus

D.

Ercisci

F.

Fecia-

G.

Gany-

Gradiuus

H.

Hele-

I.

Iupiter

K.

Kala-

L.

Legem

Lucina

Lustratio

N.

Naues

P.

Palare

Pocula

Pontifices

Quæ-

R.

S.

Salii

Secessio

Sena-

Sepul-

Tibici-

Tribuni

V.

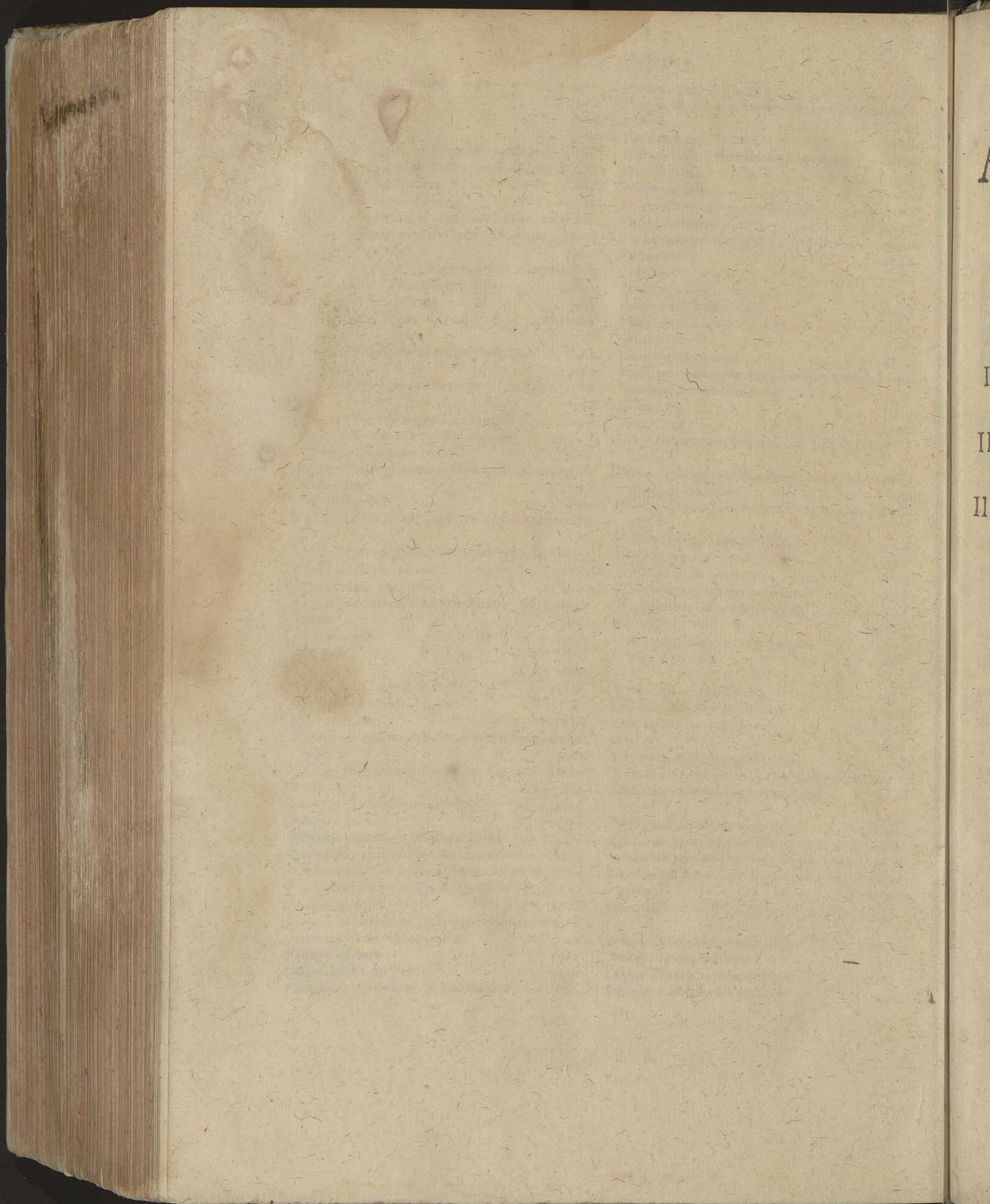
Vesti-

Vinum

X.

Z.

FINIS.

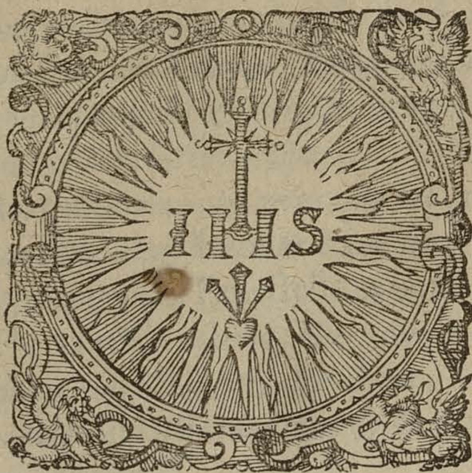

ROMANARVM ANTIQVITATVM ELECTA.

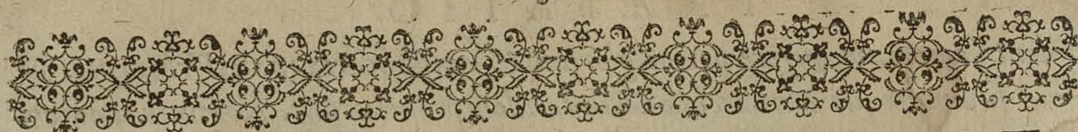
AD X. CAPITA IOAN. ROSINI.

I. DE PRISCIS ROM. GENTIB. AC FAMILIIS.
II. DE TRIBVBVS ROM. XXXV. Rusticis atque Vrbanis.
III. DE LVDIS FESTISQ. ROM. ex Kalendario vetere.

STVDIO AND. SCHOTTI SOC. IESV.

COLONIÆ
Apud Bernardum Gualterum,
Anno M. DC. XIX.

AND. SCHOTTVS LECTORI S.

THENIENSES publice sanxerunt, ne quis vlli vmquam viæ ignaro indicium denegaret. Et Q. Ennius laudat,

----qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit.

Sic & vsum Annalium Fastorumq; Romanorum omnisq; adeo Romanæ Historiæ, cõmonstrare in præsens est animus. Quo enim, amabo, librorũ diuitiæ pertinent, vsus si absit? Vtendum itaq; his libris, vt omni omnino Historiæ tractatione, via, ac ratione, vt multi iam disseruerunt: quã methodum, digitum velut in fontes intẽdens, demonstrare equidem conabor. Vsitato itaq; more, tribus distinctum sit opus, etiam numeris 1.2.3. *ostendo: deinde paginæ cuiusque Tomi numerus indicatur, & totidem elementis a.b.c. summa, media, ima pars, ne quærendo diu multumque fatigeris, exhibetur.*

I. *Tria enim potissimum cum fructu in Hist. consideranda sunt. Primo,* Virorum Romæ illustrium *series octo sæculorum, id est, annorum octingentorum & quot excurrit: qui domi militiæq; clari, sago plerique bellicisq; artibus; alij toga atque doctrina & philosophando Rempub. Romanam administrarunt. His sane T. Liuius, Plutarchi vitæ parallelæ, & Scriptor de viris illustribus, siue is Corn. Nepos est, siue Aurelius victor, lucem accipiunt.*

II. *Deinde* Magistratuum *omnium ortus, gradus, euentaq; & Reip. mutationes elucescunt: quandò de Magistratibus Rom. accurate satis ad hanc diem scripsit nemo, ne suppostitius quidẽ* Fenestella, *cuius libelli verus auctor est,* Andreas Dominicus Floccus, *Florentinus. Hîc ordinem cernens honorũ, gradusque à minori ad maiorem Magistratum, Quæsturæ, Tribunatus plebis, Ædilitatis, Præturæ, & Consulatus: Dictaturæ item & Censuræ, veluti in speculo aut è specula, spectare cuique licebit.*

III. *Tertio,* Prænomina, Nomina, & Cognomina *cuiusq; Romani ciuis (qui tribus fere delectabantur nominibus) è Fastis cognosces: quibus parens auusq; apponitur. Nam fere patre, auo, maioribus, rebusq; præclare gestis inclarescere dum*

 student,

ſtudent, acceptam augere potius gloriam & amplificare conati, Vrbem in orbis caput ſummumque Monarchiæ decus tandem prouexerunt. Nominibus autem Gens *cuiuſque oſtenditur, vt* Familia *Cognomento. His* Prænomina *antecedunt, quibus fratres eiuſdem Familiæ & patrueles diſcernebantur.*

Ceterum de Rom. Nominibus *qui veteres ſcripſerint, nunc accipe. Cariſius & Diomedes Grammatici, Valerius Maximus ſeu Probus, libro x. Memorab. Plutarchus in Vitis, Dion Caſſius lib.* XLVII. *Appianus Alex. initio Libycæ, Pauſanias in Achaicis. Parentumque memoria docte, vt omnia, quem honoris cauſa libenter nomino, Car. Sigonius tractauit, eumque ſecutus Onuphrius Panuinius, & nuper à nobis euulgatus Annalium Commentarius vberrimus* Steph. Vinandi Pighij. *Vaſtum accedat Inſcriptionum antiquarum totius orbis Opus, poſt Smetium & Lipſium nuper à I. Grutero, Ioſ. Scalig. & Marco Velſero viris doctiſs. editum. De* Familiis *autem Rom. vt Troianorũ olim M. Terentius Varro ſcripſit, ſic plures noſtra memoria, tum de Patriciis maiorum minorumque gentium, tum de plebeiis* XXXII. Ant. Auguſtinus, *ſumma vir doctrina & Antiquitatis cognitione præditus è Faſtis Capitolinis, & è* Nummis *Fuluius Vrſinus Romanus; ac denique in Onomaſtico Ioan. Glandorpius. Typis vero ſeu Tabulis Ricardus Streinnius vir nobilis, & antea idem Glandorpius Monaſterieñſis. Nos illorum Scriptorum auctoritate ſubnixi, ſingula nomina gentilitia, quo in Faſtis ſolent, ordine modoq; ſpectamus: Et* Prænomen, Nomen, & Cognomen, *interdum etiam* Agnomen, & Adoptiuum (*quod fere in* anus *exit, vt in* ius *gentilicium*) *vno conſpectu videbis in Faſtorum Tabulis. Etſi vero interdum Scriptores atque Hiſtorici ornatus gratiâ ordinem immutant, nihil id refert. Vt, verbi gratia, Dioni Caſſio* Potitus Valerius *eſt pro* Valerius Potitus. *Ciceroni* Maluginenſis M. Scipio, & Balbus Corn. maior. *Velleio Paterculo,* Flaccus Pomponius, Scaurus Æmilius, *& id genus plurima in Scriptore de Viris illuſtribus occurrunt. Nunc* ὡς ἐν τύπῳ, *oculis hæc ſubiiciamus, ducto è Prænominibus initio.*

NOMINA ROM. Trium generum.

PRÆNOMINVM quædam frequentia, numero XIIX.

Ap. Appius
A. Aulus
C. Caius
Cn. Cnæus
D. Decimus
K. Kæso
L. Lucius
Mam. Mamercus
M' MV. Manius
M. Marcus
N. Numerius
P. Publius
Q. Quinctus
Sex. Sextus
Ser. Seruius
Sp. Spurius
T. Titus
Ti. Tiberius

Hæc, præter *Numerius*, nunquam sunt gentilitia.

Alia rarius vsurpata. XXVII.

Agrippa
Ancus
Aruns
Coßus
Drusus
Egerius
Faustus
Hostius
Iulus
Lar
Mamurius
Nero
Numa
Opiter
Postumus
Proculus
Paullus
Potitus
Romulus
Remus
Sertor
St. Statius
Tullus
Vibus
Volero
Volusus
Vopiscus

Horum quatuor post in cognomina transierunt. *Agrippa, Grachus, Proculus, Vopiscus*; vt contra cognomina quædam in prænomina versa sunt: puta *Coßus, Drusus, Iulus, Nero, Paullus*, & similia.

NOMINA Gentis sunt propria, suntque numero propeinfinita, & Generi Logico, vt *Familia* Speciei comparatur: vel arboris trunco, cuius ramorum instar sint familiæ, seu cognomina. IVS plerumque desinunt, præter v. *Cæcina*, *Norbanus*, *Peducæus*, *Perperna*, & *Poppæus*: quæ forte ipsa cognomina existimentur, quorum nomina ignorentur, vt de C. Verre, M. Agrippa, & C. Mæcenate obseruatum; quorum tamen reperta gentilitia vt *C. Cornelius Verres, M. Vipsanius Agrippa*, & *C. Cilnius* seu *Cilinius* (vt Vrsino in Corn. Tacitum Notis placet) *Mæcenas* integre appellentur.

Clarum itaque, vnam eamdemque in varias familias, veluti ramos ac stirpes deduci, hoc est, cognomina plura vni genti esse indita. Verbi gratia: TVLLIA gens iam indeà Regibus ortum Romæ habens, non modo M. Tullij Ciceronis cognomento, vt Latinæ Eloquentiæ principis celebris existit, sed & alias præter Cicerones habuit: *Annales, Cimbros, Deculas, Fabianos, Longos, Montanos, Rufos*, & *Seneciones*; vt mox singulatim ostendam.

COGNOMEN, quod nomini gentilitio subiungitur, quæ vnum, siue plura sint, cognomina sunt, vt *Cæsar, Cicero, Scipio*. Item *Maximus, Verrucoßus, Ouicula, Cunctator*: quæ omnia vnius Q. Fabii cognomina fuerunt. Ea quoque numero infinita, & in IVS numquam exeunt, præter *Pius* & *Caprarius*: quæ ambo Metellorum in Cæcilia gente cognomina, & *Triarius* Valeriorum. Desinunt autem fere in has litteras:

A. *Nasica*
AR. *Cæsar*
AS. *Lænas*
ES. *Gurges*
ER. *Pulcher*
EN. *Cornicen*
EX. *Caudex*
ENS *Violens*
I. *Frugi*
IS. *Regillensis*
IX. *Felix*
IVS. *Pius*
O. *Cicero*
R. *Cursor*
OS. *Nepos*
OX. *Venox*
VS. *Rufus*
VM. *Corculum*

His nunc de NOMINIBVS *prælibatis venio ad* GENTES *&* FAMILIAS, *quas, vt citius cuique occurrant, idcirco Alphabeti ſerie collectas digeſſimus, & quidem miſtis veluti per ſaturam Patriciis cum Plebeiis, & additis cuique Genti familÿs ſeu cognominibus: quorũm rurſum cognominum varietatem, cum ſint & ipſa in varias gentes diducta, ordine infra etiam Alphabeti, quo Lectorem aſſidue teneamus, recenſebo. Quamobrem, ſi vſum Faſtorum noſſe iuuat (vt iuuat ſane) vna eademque opera cernes, qui tum viri Romæ maxime illuſtres cum armis, tum toga; de hinc Magiſtratus quo ordine & quales geſſerint: nimirum à Quæſtura vel vrbana vel Prouinciarum, aut à Tribunatu plebeio ad Aedilitatem, ſiue plebeiam, ſiue curulem; inde ad Præturam, mox ad Conſulatum per honorum gradus adſcendiſſe; interdum etiam ad Cenſuram aut Dictaturam perueniſſe. Rem exemplo illuſtremus:* M. TVLLIVS CICERO, *quando Prætor curulis fuerit, cognoſcere in interpretando intereſt: & Conſulatum quo tempore, laborante Republica maxime ob Catilinæ coniurationem, geſſerit, quaſque tum Conſulares Orationes, cæteraſque alias habuerit, ſtatim animaduertes: & quas ad quos familiares dederit epiſtolas in exilio, domumque redux: ita magnam legendis Ciceronis ſcriptis, vt Romanorum diſertiſſimi, & hiſtoricis referti narrationibus, velut in tenebris lucem accenſam aliquando gratulaberis.*

***

GEN-

GENTES ET FAMILIAE ROMANORVM EX TABVLIS SEV FASTIS CAPITOL. HISTORICIS, AC NVMMIS.

ABVRIA gens, Plebeia opinor. Meminit Liuius lib. XLI. & XLII. In nummis cognomen ei GEM. siue *Geminus* siue *Gemellus*. Fuluius Vrsinus.

ACCOLEIA gens, forte Plebeia. Mentio est in duab. inscriptionibus: cognomento *Lariscolus*, cuius numisma & sensum accipe ex Ant. Augustino lib. IV. Dialogorum de Nummis vett.

ACILIA, Plebeia gens, ab ἀκέιομαι Vrsinus deriuat, vt ἀπὸ τῆς αἱμυλίας *Æmilios* Plutarch. Corrupta sæpe vox in *Atiliam*, vel *Aquiliam*. Stirpes eius duæ, *Balborum* & *Glabrionum*: ambæ Consulares.

ÆBVTIA, gens Consularis, cuius cognomina III. *Carus, Cornicen, Helua*.

ÆLIA, seu AILIA, Plebeia gens, cuius familiæ V. quas Antonius Augustinus, & infra recensemus: *Cati, Lamiæ, Ligures, Pati, Tuberones*. His adde *Gallos, Stalenos* & *Stolones*; ex Onuphrio.

ÆMILIA, olim AIMILIA, gens Patricia maiorum gentium, Albano oriunda, ducto à lepore nomine, vt auctor Plutarchus. Distinguitur familiarum V. cognominibus, *Barbularum, Lepidorum, Mamercinorum, Paporum, & Paullorum*. His addit Onuphrius Buas (Bucas *Fulu. Vrsin. pag.* 8. *&* 11.) *Liuianos, Marcos, Porcinas*, & *Priuernates*. Rariores & singulares: *Regilli* & *Scauri*. Vide Ant. Augustinum de familiis.

ÆTERNIA, aliis ATERNIA, Consularis familia. Cognomen ei *Fontinalis*.

AFRANIA, Plebeia, vt Fuluius Vrsinus opinatur, gens; quia *L. Afranius* Cos. Plebeius cum Q. Cæcilio Metello Celere fuit, an. IↃCXCIII. *Stellionis* cognomentum tulit.

ALLIENA, Plebeia, vt idem Vrsin. opinatur, quia *Allienus* Plebeius lator fuit legis *De Terminis*.

ANNIA, Plebeia quoq; è Scriptoribus nota. Consularis, & his cognominibus, *Bassus, Capra, Luscus, Rufus*.

ANTIÆ gentis meminit M. Cicero, T. Liuius aliique. Cognomen illi *Pollio* & *Restio*. Est & ANCIA gens cognomento *Brisso*.

ANTISTIÆ, siue ANTESTIÆ Plebeiæ gentis familiæ fuere *Rheginorum* & *Veterum*. Addit Onuphrius *Labeonum*.

ANTONIA gens in duas diuisa familias, Patriciam & Plebeiam. Patricii duo *Antonij*, cognomento *Merendæ*: Plebeii sex fuere sine cognomento. Ex his *M. Antonius* III. Vir R.P.C. & fratres eius *L.* & *C. Antonij*. Ceteros diserte enumerat Anton. August. Consularis fuit, & cognomento *Balbus* & *Pietas*.

APRONIA gens Plebeia, vt Fuluius obseruat, ex Asconio & Valerio Maximo recensitis aliquot. Cognomen illi *Sisenna & Cælianus*.

AQVILIÆ gentis duplex familia: Patriciorum, *Corui* & *Iusti* cognomine. Et Plebeiorum, *Flori* & *Galli* cognom. Et Augustorum temporibus, *Iuliani* & *Sabini*.

ARRIA Plebeia gens, vt opinatur Fuluius, ex iis quæ de Q. Arrio refert in Bruto de claris Oratt. M. Tullius, & Ascon. Pædianus de Arrio Secundo.

ASINIÆ gentis, vt putat Vrsinus. Plebeiæ cognomen est *Pollionis*. Addit Panuinius *Galli* & *Agrippæ*.

ATIA, gens Plebeia, in qua Augusti mater recensita, teste Seruio in V. Æneidos Virgil. Cognomina illi *Balbi, Paulli*, & *Varri*.

ATTIÆ vero cognomento *Plauti* facit Onuphrius mentionem.

ATILIÆ duplex familia: Patriciorum vna, qui *Longi* tantum dicti cognomine; altera Plebeiorum, qui *Bulbi, Calatini, Libones, Reguli, Serrani*.

AVLIA gens, Plebeia opinor. Nam Q. Aulius Cos. an. CDXXX. in Fastis M. Verrii Capitolinis & Liuio ex Annalibus, ac Diodoro Siculo, vbi tamen ÆLIVS vitiose editur, ab aliis *Aimilius* legitur, male. Huic *Cerretano* cognomentum.

AVRELIA, etsi Plebeia, origine Sabina, nobilis tamen & Consularis, Censoria, ac triumphalis tribus distincta familiis seu cognominibus: in quibus fuere *Cottæ, Orestæ* & *Scauri*.

AXIA seu AXSIA, Plebeia gens. Meminit M. Varro lib. III. Rei rust. cap. II. & Cic. lib. I. ad Attic. Epist. VII. Cognomentum huic *Naso* fuit.

GENTES Consulares, ex Onuphrio, De antiquis Nominibus.

ABVRNIA gens cognomento *Valens*.
ACCIA, cognom. *Varus*.
ACERONNIA, cognom. *Proculus*.
ACVTIA.
AIBVTIA.
ALBIA gens Consularis, cogn. *Carrinas*.
ALBVRIA.
ALBINIA.
ALPHINIA Consul. cognom. *Varus*.

AMPIA.
AMBIVIA.
ANCIA, cognomento *Brisso*.
ANICIA Consularis, cogn. *Gallus*.
ANNÆA.
APPIA.
APPVLEIA gens Consularis, cognomento *Pansa, Saturninus*.
APVSTIA Consul. gens, cognom. *Fullo*.
ARRVNTIA Consularis.
ATEIA, cognomento *Capito*.
ATINIA, cognom. *Labeo*.
AVFIDIA Consularis cognom. { *Lurco. Orestes, Tucca.* }
AVRVNCVLEIA.
AVTRONIA Consularis gens, cognom. *Crassus, Pætus*.
AVRIA, cognomento *Vellenus*.

BÆBIÆ gentis Plebeiæ frequens mentio apud Romanarum rerum Scriptores.

CÆCILIA gens Plebeia, Præneste forte oriunda, *Metellorum* cognomento clara, sed hæc aliis etiam nobilis cognominibus XV. fere. Sunt enim hic, *Balearici, Calui, Caprarij, Celeres, Cretici, Dalmatici, Dentrices, Macedonici, Metelli, Nepotes, Numidici, Pii, Scipiones, Silani, & Vittati*. In nummis Rom. *Metellorum* potissimum familia reperitur.

CÆCINÆ gentis in duabus antiquis Inscriptionibus mentio exstat. Vna, in qua Neronis temporibus *C. Cæcina Largus* nominatur. Altera, in qua Vespasiano imperante *C. Cæcina Pætus* Consul cum L. Annio Basso descriptus est. Et Ciceronis pro A. Cæcina Oratio, *de Vi*, cuius quæstio definitionis est, An interdicto de vi teneatur etiam is, qui non deiecit de fundo, sed ab eius ingressu prohibuit.

CÆSIA gens Patriciane an Plebeia, incertum. In Corneliana pro Balbo Cic. *P. Cæsium* Rauennatem à Cn. Pompeii patre ciuitate donatum prædicat, & alii illustres celebrantur Commentario de gente Cæsia à Io. Bapt. Fonteio, Bononiæ olim edito, an. MD. XXCII.

CALIDIAM gentem Patriciam fuisse, ex antiquis Scriptoribus satis constat.

CALPVRNIÆ gentis Plebeiæ familiæ tres: *Bestia, Bibulus, & Cæsoninus*. & hi rursum *Frugi* & *Piso* cognominati. Cæterum à *Calpo* Numæ Pompilii Regis filio duxisse originem, scribit Plutarchus in Numa: idemque Horatius in Arte Poetica Pisones *Pompilium sanguinem* dixit, & Ouidius ad Calpurnium Pisonem, sed Lucani id poemation esse Had. Iunius primus docuit.

CANINIA, siue KANINIA quatuor habuit familias: *Rebilos*, quorum meminit Liuius lib. XLII. *Regulos* qui reperiuntur apud Cæsarem lib. VII. de bello Gallico. *Gallos*, qui habentur in antiquis denariis. *Labeones*, qui in *Arniensi* tribu censebantur.

CARISIA gens. *T. Carisii*, fratris, vt opinor, *P. Carisii* meminit Dio lib. LIII. & LIV.

CASSIA gens in duas diuisa familias, Patriciam vnam, *Bicellinorum*: alij *Viscellinorum*, aut *Vitellinorum* scribunt. Alteram Plebeiam, *Longinorum* cognomento. Vnus etiam *Varus* dictus, & alter *Longinus Rouilla* dictus & *Calvinus*.

CESTIA gens fuit Plebeia. Cicero in Orat. pro Flacco, & in Philipp. III. (licet corrupte in vulgatis codicibus *Cæsetius* legatur, pro *Cestius*) & Appianus lib. IV. Belli ciuilis, faciunt *Cestij* cuiusdam mentionem *C.* autem *Cestij* meminit Tacitus lib. V.

CIPIAM gentem eamdem esse cum *Cispia* putat Vrsinus, quæ sine s. littera, antiquo scribendi more in veteribus quoque lapidibus reperitur.

CLAVDIA gens familias habuit duas, Patriciam vnam minorum gentium, ex qua fuerunt *Pulcri, Centhones, Nerones, & Regillenses*: horum etiam aliqui *Crassini* dicti: adde *Cæcos, Crassos, Caudices, Hortatores, Rufos, Sabinos, Caninos*. Alteram Plebeiam, quæ clarior fuit, *Marcellorum* cognomine. Accedunt *Æsernini, Aselli, Clitiæ, Flaminini*. Legendus Suetonius, Ant. August. De familiis, & in CLAVDIIS Pighius noster.

CLOVIA gens, siue *Cluuia* & *Cluia* (vtroque enim modo in antiquis monumentis scripta reperitur) incertum Patriciane an Plebeia fuerit.

CLOVLIAM gentem siue *Clœliam*, Patriciam fuisse constat ex T. Liuio, vbi de Canuleio Trib. pleb. Alba oriundam auctor est Dionysius lib. III. vt & Festus, à *Clœlio* Æneæ comite. *Siculi* cognomentum potissimum tulit.

CLVENTIA gens à *Cloanthe* Æneæ comite, teste Virgilio V. Æneid. vt à Clœlio Clœlia dicta, nullis clara honoribus, vt Plebeiam fuisse nullus dubitem.

COCCEIÆ gentis Plebeiæ frequens est mentio apud Scriptores; è qua fuit *Caldorum* familia, item *Neruæ* cognomentum.

COELIA

Coelia gens Plebeia, at Consularis, à *Vibenna Cælo* Etrusco dicta. *Caldorum* quoq; insignis cognomento, & *Ruforum*.

Cominia Consularis familia, cuius cognomina *Auruncus* & *Laurentinus*.

Considiæ gentis Plebeiæ meminit Liuius lib. II. Dionys. lib. IX. Cæsar lib. II. de bello ciuili, Cicero lib. XII. epist. XXVI. ad Cornificium, & Val. Max. lib. IV. c. VIII. Ex ea fuerunt *C. Considius Pætus*, & *C. Considius Nonianus*, vt *Pætus* gentis huius cognomen fuerit.

Coponia gens Tibure orta, & in ciuitatem Romanam adscita, Plebeia ne an Patricia fuerit, incertum.

Cordiæ gentis (nisi pro *Cadius Rufus* apud Tacitum lib. XII. Annal. vt aliquibus placet, scribatur *Cordius Rufus*, quod doctiss. Lipsio non placet, qui *Claudius* prius ediderat, post *Tadius* placuit magis, quod & ipsum probum est gentis nomen:) præter vnum Ciceronem haud scio an alius faciat mentionem; qui lib. IV. in Verrem *L. Cordium* nominat honestum hominem, qui testimonium in Verrem dixit.

Cornelia gens in varias stirpes diuisa, Romæ omnium nobilissima; Plebeij prope innumerabiles. Patricii in nouem præcipuas distincti familias: *Cossorum*, qui *Maluginenses*, & *Rutuli*, aut *Aruinæ* appellati. *Scipionum*, in his *Africani*, *Nasicæ*, *Calui*, *Asinæ*, & *Lentulorum*, pluribus etiam cognominibus, *Spinther*, *Sura*, &c. Familiæ ignobiliores sunt; *Cethegi*, *Dolabellæ*, *Merulæ*, *Rufini*, *Sullæ*. quorum stemmata & in Onomastico Rom. Ioan. Glandorpii spectabis, & explicat Ant. August. Enumerat vero cognomina singulatim Onuphrius lib. de Nominib. Rom. fere XLV. quos litterarum ordine recenso: *Æmilianus*, *Africanus*, *Aruina*, *Asiaticus*, *Asina*, *Augur*: *Balbus*, *Barbatus*, *Blasio*: *Caluus*, *Caudinus*, *Cethegus*, *Cinna*, *Clodianus*, *Corculum*, *Cossus*: *Dolabella*: *Felix*, *Fronto*: *Getulicus*, *Hispallus*: *Isauricus*: *Lentulus*, *Lupus*: *Magnus*, *Maluginensis*, *Mamercus*, *Mammula*, *Marcellinus*, *Maximus*, *Merenda*, *Merula*: *Nasica*, *Numantinus*: *Rufinus*, *Rutulus*: *Salutio*, *Scapula*, *Scaurus*, *Scipio*, *Serapio*, *Sisenna*, *Spinther*, *Sulla*, *Sura*: & denique *Vir optimus* dictus *Corn. Scipio Nasica*. Singulos ordine iidem Augustinus & Glandorpius exhibent.

Cornificiæ gentis Plebeiæ Scriptores multi meminerunt: ex ea fuit *Q. Cornificius*, *Augur*, *Imp.* Ciceronis in Consulatu competitor, & in Auguratu collega, vt ex epistolis XVII. XIIX. XX. XXII. libri duodecimi ad eum scriptis constat.

Coruncania gens etsi Plebeia, nobilis tamen, cuius princeps *Ti. Coruncanius*, primus è Plebe Pontif. Max. Mag. Equit. Cos. Censor, Dictator fuit, & de Tusceis triumphauit. Vide Ant. August. in *Iunia* gente.

Cossutia gente, ex equestri familia, orta fuit *Cossutia*, qua Cęsar vxore dimissa, Corneliam Cinnę quartum Consulis filiam duxit vxorem, teste Sueton. in Cæsare c. I. *M. Cossutij* cuiusdam mentio est apud Ciceronem lib. III. in Verrem. Cognomentum Cossutiæ gentis *Sabula* & *Macidianus*.

Crepereiæ gentis facit mentionem Cicero lib. I. in Verrem, è qua natus *M. Crepereius* equestri familia. *Crepereij* cuiusdam *Galli* sub Nerone meminit Tacitus lib. XIV.

Crepusiæ gentis vix est apud Scriptores mentio.

Cupiennia gente ortus fuit *C. Cupiennius*, ad quem extat Ciceronis epistola XX. lib. XVI. ad Atticum. De *C. Cupiennio Libone* Cumano huius forte filio, vide Porphyrionem ad Horatii Satyram II. lib. I.

Curia gens Consularis, cognomento *Dentati*.

Curiatiam gentem Plebeiam, Alba oriundam, & à *Curia* forte dictam, à Tullo rege in ciuitatem Romanam adscitam fuisse auctor est Dionys. lib. III. Eius gentis familia fuit *Trigeminorum*, ex qua ortus est *C. Curiatius*. Meminit & cuiusdam *C. Curiatij*, Trib. pl. Liu. lib. I. & in Epit. lib. LV. & Val. Max. lib. III. c. II.

Curtia gens, Patricia ne an Plebeia fuerit, incertum. Onuphrio Patricia est minorum gentium, quæ Romam sub Romulo migrarit. *M. Curtii*, à quo *Lacus Curtius* in foro Rom. dictus est: meminit Dionys. lib. II. Liuius lib. VII Val. Max. lib. V. c. VI. & Orosius lib. III. c. V. *P. Curtij Salassi* facit mentionem Cicero in epist. XIIX. ad Lepram lib. VI.

Plures vero hic & in aliis Consulares familias gentesque ita enumerat Onuphrius Panuin. lib. *De Antiquis Nominibus*.

Cæsonia gens.

Cædicia Consularis, cognomento *Noctua*.

Cæsidia.

Catia, cognomento *Fronto*.

Caruilia Consularis, cogn. *Maximus*.

Canuleia, cogn. *Diues*.

Caluisia, cogn. *Sabinus*.

Canidia Consularis, cogn. *Crassus*.

Carrilia.

Caprilia.

Carfinia.

Cicereia.

Cilnia gens, cognomento *Mæcenas*.

Clivia gens, cogn. *Saxula*.

Decia & Decimia Consularis gens, hæc *Flaui*, illa *Muris* cognomento.

DIDIA gens, siue *Deidia*, vt in quibusdam monumentis legitur, incertum Patriciane an Plebeia fuerit. *Saxa* illi cognomentum, & Consularis fuit.

DIGITIA & DVILIA Consulares gentes etiam numerantur.

DOMITIA gens Plebeia, in duas fuit diuisa familias, quarum altera *Caluinorum*, altera *Ahenobarborum* cognomine vsa fuit. Suetonius legend. & Ant. August. de Familiis.

DVRMIÆ gentis, itemque *M. Durmij*, qui sub Augusto Triumvir monetæ cudendæ denarios signauit mentio nulla apud Scriptores. Aliis *Duronia* videatur, alibi celebrata.

EGNATIÆ gentis Plebeiæ, & *C. Egnatij Maxsumi*, cuius exstant denarii, facit mentionem Cicero lib. III. ad Atticum, epist. XXXIV. Libro autem XIII. ad Memmium epist. XLIII. XLV. & LXXIII. meminit *L. Egnatii Rufi:* cuius fortasse filius fuit *M. Egnatius* is, quem in Augustum conspirasse Velleius, Suetonius, & Dio commemorant.

EGNATVLEIÆ gentis *Maximi* cognomento, vnus, quod sciam, Cicero meminit III. Philipp. vbi nominat *L. Egnatuleium* quendam, filium forte *C. Egnatuleii*, qui Victoriatum nummum percussit. Vide Festum in *Patres*, & Plinium lib. XXXIII. cap. III.

EPPIA gens in tribu *Cornelia* censebatur, & in *Fabia*.

ENNIAM & EQVITIAM familias alii adiiciunt.

FABIÆ gentis Patriciæ sex stirpes sunt. Tres frequentes, *Ambusti, Maximi*, & *Vibulani*. Minus frequentes *Buteones, Dorsones, Pictores*. Addunt alii *Æmilianos, Celeres, Cunctatorem, Ouiculam, Eburnos, Gurgites, Labeones, Licinos, Persicum, Rullos* seu *Rullianos, Seruilianos* & *Verrucossos*. Ex his *Labeones* tantum, *Maximi*, & *Pictores* in denariis reperiuntur.

FABIANÆ gentis mentio in nummo quodam æreo.

FABRICIA gens Consularis, *Luscini* cognomento.

FANNIAM gentem Plebeiam fuisse sed Consularem, vno Ciceronis testimonio epist. XIII. lib. XVI. ad Atticum constat. *Strabonis* illi cognomen.

FARSVLEIÆ gentis mentio exstat in antiqua inscriptione Sutrina.

FIRCELIA gens, *Pauonis* cognomento, & altera *Fictoria*.

FLAMINIÆ gentis Plebeiæ, *Cilonis* cognomento, meminit Cicero in Bruto, & ad Atticum epist. XIV. & XV. lib. XIV. & epist. I. & II. lib. XV. Liuius lib. IX. & alii.

FLAVIÆ gentis Plebeiæ cognomento *Fimbriæ*, frequens est mentio apud veteres Scriptores. *Flauos* autem siue *Flauus, Largiæ* familiæ cognomen apud Dionysium lib. V. *Decimiæ* apud Liuium lib. XXVII. *Cæseciæ* in Epitoma Liuiana libro CXVI. *Sulpiciæ* apud Suetonium in Claudio cap. XLI. *Octauiæ* in antiqua, quæ Tiburi exstat, inscriptione, & *Lucretiæ* in æreo Augusti numismate.

FONTEIAM gentem plebeiam fuisse constat, quod P. Clodius Ciceronis inimicus, vt Tribunus pl. fieret, *P. Fonteio* Plebeio homini adoptandum se dedit. Cognomen multorum huius gentis fuit *Capito* & *Balbus*.

FVFIA gens Plebeia, ex qua *Q. Fufius Calenus* originem duxit. Vide Ciceronis Philippicam IIX. & Dionem *Caleni* itaque cognomento fuit, item *Gemini* & *Strigonis*.

FVLCINIA gens, *Trionis* cognomento.

FVLVIÆ gentis Plebeiæ in multas diuisæ familias, vnius tantum *Cn. Fuluii* in argenteis denariis memoria reperitur. *Fouluius* autem veteres scribebant, vt *Fourius*, & multa huiusmodi, Græcam scripturam imitati. Huius gentis familias Onuphrius numerat, explicatque Ant. August. *Centumalos, Curuos, Flaccos, Gillones, Maximos, Nobiliores, Patos*, & *Patinos*.

FVNDANIAM quoq; gentem Plebeiam fuisse, ex Liuii lib. XXV. constat. Huic *Funduli* quoq; cognomentum.

FVRNIA gens etiam Consularis fuit.

FVRIA gens partim in Patricias diuisa fuit familias, quarum cognomina sunt, seu familiæ VII. *Camillus, Crassipes, Fusus, Medullinus, Pacilus, Philus*, & *Purpureo*, partim in Plebeias. Liuius enim lib. IX. *L. Furij* Tribuni pleb. meminit, & lib. XXXIX. *M. Furii Lusci* Ædilis, à quo Ludi Plebeii diem vnum instaurati sunt. Patriciæ *Purpureonum, Crassipedum*, & *Philonum* denarii Rom. reperiuntur. *Furius* autem *Brocchus* Patriciusne fuerit an Plebeius, incertum. Ant. Augustinus diuidit *Furios* in frequentiores; *Fusos*, seu *Medullinos*, vel *Pacilos*, atque in *Camillos*. *Philos* autem & *Purpureones* raro Consulares fuisse.

GABINIA, Consularis gens fuit.

GALLIA gens cognomento *Lupercus* inter Patricias ne an Plebeias numeranda sit, ex iis Scriptoribus qui circumferuntur, elici non potest. Cicero v. Verrina *C. Gallium* senatorem, hominem equestrem appellat, partem fortasse *C. Gallii*, cuius exstat nummus æreus ab eo signatus, cum esset Triumuir sub Augusto. Meminit & Tullius alterius *Q. Gallii* Prætoris an. DCLXXXVIII. L. Cotta & L. Torquato Coss. quem anno sequenti de ambitu accusatum, defendit ea Oratione, quæ non exstat.

GEGANIA gens à *Gya* Æneæ comite, teste Seruio in v. Æneid. Alba oriunda. Fuit & *Gegania* Vestalis sub Romulo, vt Plutar. refert. Patricia fuit minorum & maiorum gentium. *Macerini* cognomentum habuisse fertur.

GELLIÆ gentis *Poplicolæ* cognomento, duo tantum denarii spectantur. Eorum alter visus est pertinere ad *Gellium* Cn. Pompeii legatum in bello maritimo contra piratas, cuius meminit Florus lib. III. Alter sine dubio

ad

ad *L. Gellium Poplicolam* spectat, cum esset Antonii Quæstor Proprætore: postea cum M. Cocceio Nerua Consulatum gessit, anno DCCXVII. Vide Dionem lib. XLVII.

GENVCIA Consularis gens, *Augurini* cognomento, item *Auentinensis, Clepsinæ*, & *Pansæ*. Fuit & GEMINIA gens. item GRANIA *Flacci* cognom.

HATERIA gens Consularis, cognomento *Agrippa* & *Antoninus*.

HELVIA gens, cognomento *Blasio*.

HERENNIA gens Plebeia in *Balborum* familias & *Gallorum* diuisa fuit. *L. Herennij Balbi* meminit Pædianus in Milonianam. *Galli*, Asinius Pollio in epistola XXXII. lib. IX. ad Plancum *C. Herennii* Trib. pl. qui P. Clodium ad plebem traduxit, facit mentionem Cicero epistola XV. & XVII. lib. I. ad Att.

HIRTIA gens, incertum, Patriciane an Plebeia fuerit.

HORATIÆ gentis Patriciæ cognomen fuit vt & Curiatæ *Trigemini*. Vnus tantum reperitur eius denarius. De *Horatio Coclite* Liuius, Dionysius, Valerius Maximus, alii.

HORTENSIA gens Consularis.

HOSIDIA gens *Cetæ* cognomento ab Appiano lib. III. de bello ciuili, & Dione lib. XLVII. & LX. nominatur, non tamen ex eorum verbis elici potest, Plebeiane an Patricia fuerit.

HOSTILIÆ gentis, quæ ab *Hosto* quodam *Hostilio Medullino*, vt creditur, originem duxit, qui Romulo regnante Romanam ciuitatem adeptus fuit, crebra mentio apud Scriptores. Eius autem gentis familiæ reperiuntur in monumentis Capitolinis *Tullij Regis*, & *Mancinorum*: apud Liuium lib. XXXVII. *Tubulorum* & *Catonum*: apud Varronem & in Nummis *Sasernarum*. Cognomina itaque illius, *Cato Mancinus, Saserna, Tubulus*.

ITIÆ gentis vnus tantum denarius à L. Itio, vt opinor, signatus reperitur, ad quem Horatii exstat Oda XXIX. libro I. inscripta, ad *L. Icium*. Sic enim in vetustissimis codicibus pro *Iccium*, scriptum reperiri, admonuit vir eruditissimus Carolus Langius. Cicero III. Philipp. nominat *M.* quendam *Iccium* corrupte, vt opinor, pro *M. Itium*. qui quidem error in Atiæ quoque familiæ nomen irrepsit, *Portum* etiam *Itium* in lib. V. de bello Gallico pro *Iccium* ex vetustissimo exemplari apud Cæsarem iam pridem reposuit Fuluius Vrsinus: Et nos pridem in Macrobio obseruauimus L. ITIVM corruptum in *Lucium*, itemque in Suetonio. Sic enim ille lib. II. Saturnalior. cap. IV. in Augusti dicteriis: *Lucius* (lego L. Itius) *grauis Tragœdiarum scriptor interrogabat, quid ageret Aiax suus*: Et ille: *In spongiam*, inquit, *incubuit*: Et in Augusto Tranquilli cap. 43. *Adolescentulum Lucium honeste natum, &c.* Forte *L. Itium*.

IVLIAM gentem familias habuisse Patricias & Plebeias, inter Scriptores constat. Patriciæ *Cæsares* in denariis habentur. In historiis vero rerum Romanarum hi recensentur: *Apuli, Augusti, Bursiones, Germanici, Iuli, Libones, Mentones*, & *Strabones*. Hæ vero in duas præcipue stirpes scinduntur, *Iulorum* & *Cæsarum*. *Bursionum* nulla apud Scriptores mentio, vnde Patricii an Plebeii fuerint, scire non possumus. Origo gentis *Iuliæ* clarissime ab Æneæ filio Iulo ad Venerem refertur: cuius stemma integre à Ioan. Glandorpio in Onomastico Rom. descriptum legas.

IVNIÆ gentis cum multæ à Scriptoribus familiæ nominentur, Plebeiæ quidem *Bruti, Bubulci, Callaici, Penni, Peræ, Scæuæ*, & *Silani*: tum illud obseruat Fuluius *Brutorum* tantum & *Silanorum* in denariis reperiri. *Brutorum* quoque familiam duplicem fuisse, Patriciam vnam, ex qua *L. Brutus*, qui Reges eiecit, ortus sit: alteram Plebeiam, multiplicem, cuius princeps *L. Brutus* primus Trib. pl. exstiterit, scribit Dionysius lib. V.

IVVENTIA gens Consularis, cognomento *Thalna*.

LABIENÆ gentis Plebeiæ Scriptores multi meminerunt. Ex ea fuit *T. Labienus* Trib. pl. Vide Ciceronem pro Rabirio, Orosium lib. V. c. XVII. & Dionem lib. XXXVII.

LÆLIA gens Consularis, cognomento *Balbus* & *Sapiens*.

LÆTORIA item Consularis, cognom. *Plancianus*.

LICINIÆ gentis Plebeiæ, *Murenæ* tantum *Crassi, Neruæ*, & *Stolones* in nummis reperiuntur. At in historicis etiam *Calui, Crassi, Luculli, Murenæ, Getæ, Diuites, Frugi, Macri, Varri*.

LIVINEIÆ gentis vna tantum *Regulorum* familia apud Scriptores reperitur. Nam *L. Liuineius Trypho*, qui nominatur à Cicerone in epistola LX. lib. XIII. libertus fuit *L. Reguli*, cuius exstant nummi.

LIVIÆ gentis Plebeiæ, vnius tantum *Salinatorum* familiæ, in æreo nummo mentio reperitur. At plures in *Æmiliani, Claudiani, Denteres, Drusi, Libones, & Salinatores*.

LOLLIAM gentem Plebeiam fuisse constat. Ex ea enim ortus est *M. Lollius Palikanus*, quem hominem seditiosum appellat Valer. Max. lib. IIX. c. I.

LVCILIÆ gentis Plebeiæ, familiæ plures variis distincti cognominibus apud Scriptores reperiuntur. *Balbi* nominantur à Cicerone in Bruto. *Bassi* in li. XII. ad Atticum. *Longi* & *Capitones* à Tacito li. IV. *Blæsi*, li. XVII.

LVCRETIA gens in familias diuisa fuit Patricias & Plebeias Patriciæ gentis cognomento omnes *Tricipitini*, vno excepto *Floro*, appellati. *Triones*, qui in nummis antiquis expressi reperiuntur, Plebeios fuisse Vrsinus opinatur, *Trio* apud Dionem & Tacitum lib. V. cognomen est *Fulcinii* Consulis an. DCCLXXXIII. Plebeiæ cognomenta, *Trio, Gallus, Offella, Vespillo*.

LVRIÆ gentis Corn. Tacitus meminit lib. XII. & Dio lib. LVIII.

LVTATIÆ gentis Plebeiæ omnes cognomine *Catuli*, vno excepto *Cercone* dicti. Vnus tantum exstat denarius, in quo *Cerconis* cognomen ei tribuitur. Liuius lib. XLII. meminit *C. Lutatii Cerconis*.

MÆCILIAM gentem Albanam, Tullo Hostilio Romæ regnante, Alba diruta, ciuitatem Romanam adeptam fuisse, & in Senatorium Patriciumq; ordinem allectam scribit Dionys. lib. III. Fuit autem familia ex hac gente alia Patricia, alia plebeia.

MAIANIAM gentem, quæ in aliquot nummis antiquis notata est, opinatur Fuluius Vrsinus eamdem esse cum ea, quæ in tabulis Capitolinis modo *Mainia*, modo *Mænia* nominatur, quæ & Consularis, vt & MÆLIA *Capitolini* cognomento.

MAMILIAM gentem Plebeiam à *Mamilia* Telegoni filia originem & nomen duxisse, omnes fere Scriptores tradunt. Ipse autem *Telegonus* Vlyssis fuit & Circes filius, qui Tusculum oppidum in Latio condidit, vt scribit Sex. Pompeius, Plutar. Acron & Pompon. Porphyrio Horatii interpretes. Cognomen huic genti *Limetanus* & nummi tribuunt, & Historici addunt *Turrini* & *Vituli*.

MANILIA gens Consularis.

MANLIAM gentem duplicem fuisse, Patriciam vnam, alteram Plebeiam, ex ijs quæ scribit Cicero I. Philipp. coniicere possumus: cognominibus octo, seu familijs distinguitur, *Acidini, Attici, Capitolini, Fuluiani, Imperiosi, Longi, Torquati, & Vulsonis.*

MARCIA quoque gens Patricias habuit familias & Plebeias. Sed Patriciorum nulla in antiquis denariis exstat memoria. Plebeiorum *Philippos* tantum & *Libones* in numismatis notatos animaduertimus: quos ab *Anco Marcio* Rege originem duxisse præter alios testatur & Ouidius lib. VI. Fastorum. Verum *Marciam* gentem à duob. Romanorum Regibus *Numa* & *Anco* originem traxisse, omnes fere Scriptores tradunt, in qua de Patriciis clarissimus fuit *Coriolanus*: de Plebeiis familiis quinque nobiles existunt, *Censorini, Figuli, Philippi, Reges*, & *Rutili*. addit Onuphrius *Ralla, Thermus*, & *Tremulus*.

MARIAM gentem Plebeiam fuisse, vel ex eo constat, quod *C. Marius* C. F. qui nullo vsus est cognomine, & *M. Marius Gratidianus* Tribuni pl. cum essent, alter de suffragiis, alter de re nummaria leges tulerint.

MASSVRIA gens, cognomine *Sabini*.

MEMMIA gens, vt ex veteribus Scriptoribus, & antiquis denariis colligere licet, inter Plebeias numeranda est. Ex ea enim existit *Memmius* Ædilis Plebeius.

MESCINIAM gentem Plebeiam fuisse liquet, quod *C. Mescinius* (quo Tr. pl. an. DCXCVI. ab exsilio reuocatus est M. Cicero) ex ea natus fuit. Cicero in orat. pro P. Sestio, & post reditum in Senatu *L.* autem *Mescinius Rufus*, cuius exstant denarii, sub Augusto cudendæ monetæ Præfectus fuit. Vide Ciceronem epist. XXVI. lib. XIII. & epist. VI. lib. XVI. & quæ ad eumdē *L. Mescinium Rufum* scriptæ sunt epist. XX. & XXI. lib. V. ad Familiares.

METTIAM gentem è Lanuuio municipio oriundam fuisse, è *M. Mettij* nummo suspicari licet: *Mettij* quoq; cuiusdam meminit Cicero epist. XXVI. lib. XV.

MINATIÆ gentis facit mentionem Valer. Maxim. lib. III. cap. IV. in quo nominat *Minatium Rufum*. Alij *Sabini* tribuunt cognomentum, quod & Massuriæ gentis.

MINVCIA gens Patricia primum, postea Plebeia fuit. Reperiuntur nummi ex hac gente familiæ *Augurinorum* & *Thermorum*. Illi Patricii, hi Plebeii, quibus & *Rufi* accedunt, *Pica*, & *Melliculus*.

MVCIAM gentem Plebeiam fuisse, inter Scriptores conuenit. Eius autem familiæ duæ reperiuntur, *Cordorum* & *Scæuolarum*. *Cordorum* facit mentionem Dionys. lib. IV. & Quinctil. lib. I. c. VII. Illi vero Iuris Ciuilis scientia clari, vt Ant. Augustinus lib. de Familiis Iureconsultus recenset, *Auguris* adduntalii.

MVMMIÆ Consularis gentis cognomentum *Achaici* fuit.

MVNATIÆ gentis *Plancorum* tantum familia in antiquis denariis reperitur: cum *Rufi* etiam à Cicerone lib. VI. in Verrem, & Val. Maximo lib. IV. c. III. aliique à Scriptoribus nominentur.

MVSSIDIÆ gentis è Sabinis, vt arbitror, oriundæ, facit mentionem Cicero epist. I. lib. III ad Q. Fratrem: in qua pro *Mussidius* librariorum errore scriptum est *Messidius*. Huic *Longorum* cognomentum.

NÆVIAM gentem Plebeiam fuisse, ex hoc intelligere possumus, quod ex ea existit *M. Næuius* Trib. pl. qui P. Scipioni diem dixit, vt scribit Val. Max. lib. III. c. IIX. Eius gentis in nummis reperiuntur familiæ *Balborum* & *Surdinorum*, item *Mathonum*: *L. Næuij Balbi* facit mentionem Liuius lib. XLV.

NASIDIÆ gentis, incertum Patriciæne an Plebeiæ, Scriptores multi meminerunt.

NAVTIA Patricia gens, vt arbitror, maiorum gentium. In hac *Rutilorum* familia Consularis.

NEREIÆ gentis facit mentionem Horatius lib. II. Serm. Satyra III. De *Cn. Nerio Pupinia* Cicero epist. III. lib. II. ad Q. Fratrem.

NIGIDIÆ gentis cognomentum *Figuli*, cuius rei ratio redditur ab Augusto lib. V. c. III. de Ciuitate Dei.

NONIAM gentem Plebeiam fuisse vel inde constat, quod ex ea fit ortus *Nonius Balbus* Trib. pl. cuius meminit Dio lib. I. Cognomen illi fuit *Asprenas. Quinctianus, Suffenas.*

NORBANA quoque gens inter Plebeias numerata fuit, ex qua *C. Norbanus* Trib. pl. extitit, & *Placci* cognomento.

NVMETIA & NVMITIA gentes diuersæ.

NVMITORIAM gentem Plebeiam fuisse, vel ex vno *L. Numitorio* constat, qui Tr. pl. à Liuio describitur lib. II. & Dionys. lib. XI. Cicero lib. II. de Inuentione meminit *Q. Numitorij*, qui *pullus* cognominatus fuit.

NVMONIÆ gentis facit mentionem Velleius lib. II. Cognomento fuit *Vala*.

OCTAVIA gens Consularis, cognomento *Rufus* & *Thurinus*.

OGVL-

Ogvlniæ gentis Plebeiæ facit mentionem Liuius lib.x. & Valerius Maximus lib.i. cap.iix. *Galli* sortita cognomentum est.

Opimiæ, vel, vt est in argenteis denariis, Opeimiæ gentis Plebeiæ frequens est mentio apud veteres Scriptores.

Oppiæ gentis Plebeiæ facit mentionem T.Liuius lib.xxxiii. Cui *Cornicen* cognomen.

Octacilia gens Consularis, cognomine *Crassi*: vt & Ovidia, *Nasonis*.

Papiam gentem Plebeiam fuisse, satis inter Scriptores constat, sed Consularis, cognomento *Milonis* & *Mutili*.

Papiriam gentem duplicẽ fuisse, ex Ciceronis epistola xxi.lib.ix.ad Famil.copiose discas. Patricia quidem ante Reges exactos, & quidem minorum gentium: cuius cognomina seu familiæ vi. fuerint *Crassi*, *Cursoris*, *Mathonis*, *Mugilloni*, *Pæti*, & *Prætextati*. Plebeia gens *Carbonum* cognomento. è qua M. Papirius pulsis Regibus Pontifex Max.fuit. Explicat post M. Tullium ac recenset Ant. Augustinus.

Pædaniæ gentis, cuius cognomen est *Costa*, mentionem facit Liuius lib.xxv.& Val.Maxim.lib.iii. cap. ii. Corn.Tacitus lib.xiv.& xvii. Plut.etiam in Cicerone *P. Costæ* cuiusdam meminit.

Petilliæ gentis Plebeiæ frequens est mentio apud Scriptores. Liuius lib.vii.meminit *C.Petillij Balbi*, Tr.pl.& lib.xxxiix. *Q.Petillij Spurini* Tr.pl.Cognomina enim illi *Capitolini*, *Spurinnæ*, & *Perpernæ*.

Petroniam gentem Plebeam è Sabinis oriundam coniicere licet. Vide Val.Maximum lib.i.cap.i.& lib. iv.cap.vii. Cognomina illi *Passer*, *Sabinus*, *Turpilianus*.

Pinariam gentem Patriciam à *Pino Numæ Pompilij* filio duxisse originem, scribit Plutarch. in Numa: Liuius tamen lib.ii. & Dionysius lib. iix. à *Pinariis*, qui Herculi sacra anniuersaria faciebant, genus traxisse malunt: quibus assentitur Virgilius lib.iix. Cognomina illi fuere *Mamercini*, *Nattæ*, & *Rufi*.

Plætoriam gentem siue *Lætoriam* (vtroq; enim modo scripta reperitur) Plebeiam fuisse satis constat. Vide M.Varronem lib.v.de lingua Lat.Liuium lib.xxx.Censorinum De die natali cap.xix.

Planciam gentem Plebeiam fuisse constat, quod *Cn.Plancius*, cuius denarij exstant Trib.Pl.fuerit. Lege Ciceronem lib.ii.ad Q.Fratrem, & lib.i. ad P.Lentulum, & Dionem lib. xxxix.

Plautiam gentem Plebeam constat fuisse. Cognomenta habuit & familias vii. *Decianus*, *Hypsæus*, *Plancus*, *Proculus*, *Siluanus*, *Venno*, & *Venox*.

Pobliciam gentem siue P*ubliciam* (vtroque enim modo in antiquis monumentis scribitur) Plebeiam quoque fuisse, ex Liuij lib.xxvii. obseruo.

Poetelia Consularis, cognomento *Balbus*, *Libo*, *Visolus*.

Pompeiæ gentis Plebeiæ, tres in antiquis denariis reperiuntur familiæ: *Magni*, *Rufi*, & *Postli*. In historicis etiam *Bithynicus* & *Strabo*. Enumerat & hanc Ant.Augustinus lib.De Familiis Rom.

Pomponiam gentem Plebeam à *Pompone Numæ Pompilij* filio duxisse originem, Plutarch.scribit in Numa, & arguunt huius gentis denarij. Familias seu cognomina Romæ vi. habuit. *Atticus*, *Flaccus*, *Matho*, *Molo*, *Musa*, & *Vitulus*.

Porciæ gentis Plebeiæ *M.Catonem*, qui *Censorius* appellatus est, Tusculo municipio oriundum, auctorem exstitisse, inter Scriptores satis conuenit: de quo Cicero ii. de Legibus: itemq; de genere ac nominibus *Porciæ* familiæ Agellius lib.xiii. Noct.Attic. cap.xviii.meminitq; eodem in lib.cap.xii. *Porcij* Tribuni pleb. Familias duas habet *Liciorum* & *Catonum*. Ex hac duo Reip.lumina *M Porcius Cato* maior & minor, & multi Consulares, vt in Fastis Capitolinis cernes. item *Lecca* cognomento.

Postumia gens Patritia Romæ floruit post exactos reges, in plures diuisa familias, quarum nobilissima fuit *Albinorum*.

Potitia gens Patritia, Vrbe antiquior, sed quæ cum xii. familiis interiit circa Vrbis condit. annum cdxlv.

Prociliam gentem è Lanuuio municipio oriundam intelliges è gentis illius denariis. Est & Procvleia gens nota.

Pvblilia Consularis gens, cognomento *Philo* & *Vulscus*. Item & Pvpia Consularis.

Qvinctiam gentem, Alba diruta, Romam à Tullo Rege translatam fuisse, & inter Patricios cooptatam, scribit Liuius lib.i. & Dionys.lib.i.apud quem pro Κοιντιλιος, vt est in vulgatis libris, corrigendum Κοιντιος. Alterius autem *Quinctiæ*, quæ fuit Plebeia, facit mentionem Cicero in orat.pro A.Cluentio, & Liuius lib.xxiv. Inter gentis huius cognomina fuit *Crispinus*, vt & hæc: *Barbatus*, *Capitolinus*, *Cintinnatus*, *Claudius*, *Flamininus*, & *Pennus*.

Qvinctilia gens Patricia maiorum gentium, *Vari* cognomine ornata: de qua Sext. Pompeius legendus.

Reniæ gentis nulla apud Scriptores mentio, sed Reciæ.

Osciam gentem Plebeiam fuisse ex eo constat, quod *L.Roscius Otho* Tr. pl. ex ea ortus. Fuit cognomento *Amerinus*, *Fabatus*, *Regulus*.

Rvpellia, cognomento *Geminus*, & Rvpilia Consularis quoque fuit.

Rvbriæ gentis Phebeiæ facit mentionem Cicero in Bruto, qui est de claris Oratoribus, Appianus lib.i. bell.ciuil.& Plutarchus in Ti.& C.Gracchis.

RVSTIÆ gentis mentio in antiqua Inscriptione.

RVTILIA gens duplex fuit, Patricia & Plebeia. *Flacci* nullibi, præterquam in vno denario, fit mentio. *Rutilij Crassi* meminit Liuius lib.IV. *Calui*, lib.XLV. *Rufi* Cicero in orat.pro Plancio. *Lupi* Cæsar de bello ciuili lib.I.& Quinctilianus lib.I.cap.II.*Censorini* Val.Max.lib.IV.cap.I. Quinque igitur huic familiæ: *Calui, Censorini, Crassi, Lupi*, & *Rufi*.

SALVIAM gentem Ferentino oppido atque ex principibus Etruriæ, vt ait Suetonius in Othone, oriundam, Plebeiam principio fuisse ex eo constat, quod ex ea natus sit *Saluius* Tribun. pl. Vide Appianum lib.III. bell. ciuil.

SALLVSTIA gens *Crispi* cognomento.

SANQVINIÆ gentis vnus, quod sciam, Tacitus facit mentionem lib.V. cui *Maximi* cognomentum.

SATRIENÆ gentis in vno tantum denario mentio exstat: alibi SATRIÆ.

SAVFFEIÆ gentis in nummis veteribus mentio est, & apud Ciceronem sæpe.

SCRIBONIAM gentem Plebeiam fuisse, inter veteres Scriptores satis constat. Eius duæ tantum familiæ, *Curionum*, vt arbitror, & *Libonum*, in denarijs reperiuntur.

SEMPRONIA gens, Patricia primum fuit, postea ad Plebem traducta, Plebeia facta est. Eius in nummis familiæ tres reperiuntur, *Atratinorum*, qui Patricij fuerunt: *Gracchorum*, qui Plebej, & *Pitionum*, quos Plebeios item fuisse, sed de his nihil comperti habens, opinatur Vrsinus. Familiæ vero seu cognomina gentis Semproniæ in Historicis hæc: *Asellus, Blæsus, Gracchus, Longus, Sophus, Tuditanus*.

SENTIA gens incertum, Patriciane an Plebeia fuerit, certe Consularis, *Augurini* & *Saturnini* cognomento.

SEPVLLIÆ gentis nullus, quod sciam, meminit. Reperitur tamen in quibusdam antiquis nummis *P. Sepulli* nomen.

SERGIÆ gentis Patriciæ, vel vnius Vergilij testimonio lib.V.Æneid. nobilis à *Sergesto* Æneæ comite. Vbi Seruius notat, M.Varronem *De familiis Troianis*, olim scripsisse: & *Troiugenas* vocat Romanos Iuuenalis. Huius gentis *Silonum* tantum exstat in denarijs familia, cum plures claræ à Scriptoribus nominentur, cognominibus sex fere: *Catilina, Fidenas, Natta, Ocella, Plancus*, & *Silo*.

SERVEIA gens, cognomento *Rufus*.

SERVILIAM gentem (vel vt in nummis notatum exstat *Serueiliam*) dictam forte à *Seruio* prænomine, vt & à *Quinctio* QVINCTIA gens: Albanam, à Tullo rege, Alba diruta, Romam translatam fuisse, inq; Patriciorum ordinem allectam, scribit Liuius lib.I.& Dionys.lib.II. Eius autem in antiquis denarias familiæ reperiuntur Patriciæ & Plebeiæ. Inter huius gentis cognomina fuerunt *Ahala, Axilla, Capio, Casca, Fidenas, Geminus, Isauricus, Longus, Priscus, Pulex, Structus, Tucca*, & *Vatia*.

SESTIAM gentem Patriciam fuisse, ex Liuio discimus.

SEXTIA gens Consularis, cognomento *Lateranus, Sabinus, Sextinus*. Fuit & SEXTILIA.

SICINIÆ gentis Plebeiæ frequens apud Scriptores mentio, cui fit cognomentum duplex, *Belluti* & *Dentati*.

SILIAM gentem Plebeiam fuisse, ex eodem Liuio lib.IV. obseruo.

SPVRILIÆ gentis Plebeiæ Cicero meminit epist.II. ad Q. Fratrem, lib.I. Liuius lib. II. & Dionys. lib.IX. ex ea *Marcus* ortus est.

STATILIÆ gentis aliquot à Scriptoribus familiæ nominantur. ex eis autem *Taurorum* nouam fuisse, Velleius indicat lib.II.

SVLPICIAM gentem Patriciam minorum gentium fuisse volunt, XI. cognominibus claram: *Camerini, Cornuti, Galbæ, Galli, Longi, Maximi, Paterculi, Petici, Prætextati, Rufi*, & *Sauerriones*, quæ inf. spectabis. Camerio oppido oriundam fuisse conijcere licet è *Ser.Sulpicij* cognomine, qui primus ex ea gente Romam venisse creditur, & è patriæ nomine *Camerinus* dictus esse, vt *Furia Medullinorum* à Medullia opido. *Ser. Galbam* Imp. ex hac gente natum, eius originem ad Iouem retulisse auctor est Suetonius in Galba. Gens autem *Sulpicia* fuit duplex, siue, vt quibusdam placet, triplex, *Patriciorum, Plebeiorum*, & *Equestrium*. Patriciorum *Galbæ* in antiquis denarijs: Equestrium *Rufi* reperiuntur. Illud autem in hac gente maxime notandum, *Sulpiciam Ruforum* familiam duobus simul prænominibus vsam fuisse. Itaque in antiquis denarijs nominatus *L. Seruius Rufus*; & apud Cornelium Nepotem in Attici vita, *M.Seruius Sulpicius*, sic apud Liuium, *P.Seruius Sulpicius*.

TARIA gens Consularis, *Ruffi* cogomento.

TARPEIA Patricia gens maiorum gentium, à *Tarpeio* arcis Præfecto.

TARQVITIA gentis Patriciæ mentio frequens est, cum in Fastis Capitolinis, tum in antiquis Inscriptionibus.

TARQVINIÆ gens sub Anco Marcio Romam translata. In hac sunt *Collatini, Prisci, Superbi*. item *Capitolini* & *Montani*.

TERENTIA gens inter Plebeias ab antiquis Scriptoribus numeratur. Vide Liuium lib.III. Dionys. lib.X. Reperiuntur in antiquis denarijs gentis huius familiæ duæ, *Lucanorum* & *Varronum*; de quibus fit mentio apud Scriptores multis locis; qui & has addunt: *Culeones, Messallas, Murænas, Paristeres*.

THORIAM

Thoriam gentem fuisse Plebeiam, inter omnes fere Scriptores conuenit. *L. Thorij Balbi*, meminit Cicero lib. II. de Finibus.

Titinia gens familias habuit Patricias & Plebeias. Patriciæ meminit Liuius lib. v. Plebeiæ idem Liuius lib. III. facit mentionem. Cognomen habuit *Longi*.

Titiam gentem Plebeiam fuisse constat, quia multi ex ea Tribuni pl. legesque ab illis latæ.

Titvriam gentem è Sabinis Romam venisse constat vel ex denarijs. Meminit Cicero pro Fonteio. Vnde & *Sabini* cognomen sortita est.

Trebaniæ gentis tantum in nummis mentio, nisi forte mendum est in æs incidentis pro Trebatiæ. Huius sæpe meminit M. Tullius; aut pro Treboniæ gentis, cuius cognomina fuere, *Asper, Crispus, Flauus*.

Tremellia gens cognomina habuit *Flaccus* & *Scrofa*.

Tvlliam gentem inter Patricias numeratam fuisse, ex Scriptoribus constat. Fuerunt autem plurimæ Tulliæ gentis familiæ, cognominibus distinctæ. Patriciæ quidem cognominibus affectæ *Longorum* & *Tollerinorum*; Plebeiæ vero duas in familias diuisæ, *Tulliorum* & *Decularum*. His adnumeranrur *Annalium, Cimbrorum, Fabianorum, Montanorum, Ruforum*, & *Senecionum*. *Longorum* mentio exstat apud Ciceronem libro De claris Oratoribus. *Cimbrorum* Philipp. II. & apud Plutarchum in Bruto. *Montanorum* apud eundem Ciceronem lib. x. ad Atticum. *Ruforum* apud Hirtium lib. v. *Annalium* apud Valer. Maximum lib. IX. cap. II. *Senecionum* apud Tacitum lib. xv. Annal. & lib. III. Histor. *Flauianorum*, vt edit Lipsius V. C. Nobilissima vero, *Ciceronum*. Memoratur & *M. Tullius Decula*, qui Consul fuit cum Cn. Cornelio Dolabella anno DCLXXII.

Tvrannia Sabinorum Patricia gens, Romam cum T. Tatio migrauit, auctore Dionysio Halicarnassæo.

Valeriam gentem è Sabinis oriundam, cum T. Tatio rege Romam venisse tradit Dionysius lib. IV. Eius vero principem *Volusum, Valerium*, vel, vt tum dicebant, *Valesium*, nominat Plutarchus in Poplicola. Cum autem multas hæc gens habuerit familias, Patricias & Plebeias, quarum exstat mentio apud Scriptores, soli in denarijs *Acisculi, Flacci, Messallæ*, & *Catulli* reperiuntur: in historiarum vero monumentis cognomina XVII. *Antiates, Acisculi: Barbati: Corui: Coruini, Cottæ: Faltones: Lactucini, Læuini: Maximi, Messallæ, Messallini: Nigri: Potiti, Poplicolæ, Tappi*, & *Volusi*.

Valgia gens Consularis, cognomen ei *Rufus*.

Vargvnteia gens, incertum Patriciane fuerit an Plebeia: opinor tamen Patriciam fuisse.

Ventidia gens, cognomento *Bassus*.

Vergilia fuit Plebeia. Eius historici faciunt mentionem. *Vergilium* autem & *Virgilium* antiquos scripsisse, quemadmodum *Verginium* & *Virginium*, testantur veteres Inscriptiones. Manutius in Orthog. Pierius Valerianus in Virgil. & Iosephus Castalio in Varijs.

Vettiam gentem *Sabinam* fuisse, & *Sabini* tulisse cognomen ex T. Tatij Sabini imagine denario impressa intelligere licet. *Vecteiam* alij scribunt.

Vetvriam gentem Patriciam fuisse ex veteribus Scriptoribus constat.

Vibiæ gentis Plebeiæ, cum multæ à Scriptoribus familiæ nominentur, in antiquis denarijs *Vari* tantum & *Pansæ* reperiuntur. In Historijs reliquæ: *Habitus, Paullus, Posthumus, Rufinus*.

Villia gens, cognomento *Annalis* & *Tappulus*.

Viniciam gentem Plebeiam fuisse, vel ex vno *L. Vinicio* constat. Vide Ciceronem lib. IIX. epist. IIX. ad Famil.

Vipsaniæ gentis cognomento *Agrippæ*, cuius frequens mentio est in veteribus monumentis, familiæ plures ab ijs nominantur, qui *Vipstanam* cum ea confundunt. Eius autem erroris caussam dedit mendosus Taciti codex, in quo male *Vipsanus* lib. x. & lib. XIV. initio & alibi scriptum est, cum *Vipstanus* vt cognomen scribendum Fuluius censuerit, quem etiam in *Apronia* gente consulas.

Visellia gens Consularis, cognomento *Varro*.

Voconiam gentem Plebeiam fuisse, satis constat vel ex vno *Q. Voconio Saxa* Tribuno pl. qui legem De mulierum hereditatibus tulit. Huius meminit Cic. lib. III. in Ver. in Orat. pro Balbo, & alibi, itemq; alij. In tres autem hæc gens diuisa familias apud Scriptores reperitur: nam præter *Saxam* quem supra nominaui, *Q. Voconius Naso* ex ea genus duxit, Prætor designatus cum Cicerone. Fuit & *Vitulorum* familia, quæ sola in antiquis denarijs reperitur.

Volcatia gens Consularis, cognomento *Tullus*.

Volscia gens, cognomento *Fictor*.

Volteia gens (ita enim antiqui scribebant pro *Vulteia*, vt *Volcanus*, & *Voltus*, pro *Vulcanus* & *Vultus*) incertum Patriciane an Plebeia fuerit. Meminit eius Cicero lib. v. in Verrem in epistola Timarchidis. In veteribus autem denarijs nominantur *L. Volteius* quidam, & *M. Volteius*. de quibus nihil repperi.

Volvmnia gens Consularis, cognomento *Eutrapeles, Flamma, Violens*.

GENTIVM

GENTIVM AC FAMILIARVM ROMANARVM SYLLABVS.

Quas Tabulis Richardus Steinnius V.Nobil. tractauit. Asterisco vero notamus, quas XXXII. *Ant. Augustinus explanauit, & charactere Patricias & Mistas à Plebeis distinguimus.*

* ACILIA
Æbutia
* *Ælia* pl.
* Aimilia patr.
* Antonia
* Aquillia
* *Attilia*
* *Aurelia.*
* CÆCILIA
* *Calpurnia*
* Cassia
* Claudia
Clœlia
* Cornelia
Coruncania
Curia
DECIA
* *Domitia*
* FABIA
Fabricia
* *Fuluia*
* Furia
GEGANIA
HORATIA
Hortensia
Hostilia
* IVLIA
* Iunia
* LICINIA
* Liuia
* Lucretia
* *Lutatia.*
* MANLIA
* Marcia
Maria
Menenia
* Minucia
* *Mucia*
* NAVTIA
* OCTAVIA
* PAPIRIA
* Pinaria
* *Plautia*
* *Pompeia*
Pompilia
Popillia
Porcia
Postumia
QVINCTIA
Quinctilia
SEMPRONIA
Sergia
Seruilia
Siluia Sulpicia.
TARQVINIA
Tullia
VALERIA
Veturia Virginia.

GENTES AC FAMILIÆ ROMANÆ IN PATRICIAS AC PLEBEIAS DIVISÆ.

PATRITIÆ.

Æmilia gens Eius familiæ sunt, seu cognomina { Barbularum, Lepidorum, Mamercinorum, Paporum, Paullorum
Calidia
Cloulia, siue Clœlia
Cossutia
Fabia { Tres eius stirpes claræ: Ambusti, Maximi, Vibulani. Tres obscuriores: Butei, Dorsi, Pictores
Horatia
Pinaria { Mamercinorum, Nattarum, Ruforum.
Postumia Albinorum nobilis.
Quinctia
Sergia Silonum
Seruilia
Sestia
Tarquinia
Tullia { Annalium, Ciceronum, Cimbrorum, Fabianorum, Longorum, Montanorum, Ruforum, Senecionum.

Veturia

Veturia

PLEBEIÆ.

Aburia
Acilia
Ælia
Alliena
Annia
Antistia, seu Antestia
Apronia
Arria
Asinia
Ateia
Attia
Aurelia
Axia
Bæbia
Cæcilia Metellorum
Calpurnia
Cestia
Cocceia
Considia
Cornificia
Curiatia
Domitia { Caluinorum, Ahenobarborum.
Egnatia
Fannia
Flaminia
Flauia
Fonteia
Fusia
Fuluia { Centumali, Curui, Flacci, Nobiliores, Pætini
Fundania
Herennia { Balborum, Gallorum
Labiena
Licinia { Calui, Crassi, Luculli, Murenæ, Minus clar. Getæ, Neruæ, Vari, alijque
Liuia Salinatorum
Lollia
Lucilia { Balbi, Bassi, Blæsi, Capitones, Longi
Lutatia Catuli cognomine, excepto vno Cercone.
Mamilia
Maria
Memmia
Mescinia
Mucia { Cordoru, Scæuolarum
Nænia
Nonia
Norbana
Numitoria
Octauia
Ogulnia
Opimia
Oppia
Papia
Petillia
Petronia
Plætoria
Plancia
Plautia { Deciani, Proculi, Vennones, Venoces
Poblicia siue Publicia
Pompeia
Pomponia
Porcia
Quinctia
Roscia
Rubria
Scribonia
Sicinia
Silia
Spurilia
Statia
Terentia
Thoria
Titia
Vergilia
Vibia
Vinicia
Voconia.

MISTÆ GENTES, ac familiæ partim Patriciæ, partim Plebeiæ.

Antonia { Patricia Merendarum, Plebeia Antoniorum
Aquilia
Atilia { Patricia Longorum; Plebeia { Bulborum, Calatinorum, Regulorum, Serranorum }
Cassia { Patricia Bicellinorum, Plebeia Longorum, Longinorum
Claudia { Patricia { Centhonum, Neronum, Pulcrorum, Regillensium, qui & Crassini }; Plebeia Marcellinorum

C Cornelia

- Cornelia
  - Patricia
    - Blasionum
    - Cinnarum
    - Lentulorum
    - Scipionum
    - Sisennarum, &c.
  - Plebeia paucorum.
- Furia
  - Patricia
    - Camillorum
    - Crassipedum
    - Fusorum siue Medullinorum
    - Pacillorum
    - Philonum
    - Purpureonum
  - Plebeia paucorum.
- Iulia
  - Patricia
    - Cæsarum
    - Iulorum
    - Libonum
    - Mentonum
  - Plebeia paucorum.
- Iunia
  - Patricia L. Iunius Brutus Cos. primus
  - Plebeia
    - Bruti
    - Bubuli
    - Penni
    - Peræ
    - Pulli
    - Scæuæ
    - Silani
- Lucretia
  - Patricię Tricipitini omnes, excepto vno Flauo
  - Plebeiæ Tritones in nummis.
- Manlia
  - initio
    - Vulsones
    - Capitolini
  - postea
    - Imperiosi
    - Torquati
- Marcia Plebeia
  - Censorinorum
  - Figulorum
  - Libonum
  - Philipporum
  - Regum
  - Rutilorum.
- Minucia
  - Augurinorum
  - Thermorum
- Papiria
  - Patricia
    - Crassi
    - Cursores
    - Masones
    - Mugillani
  - Plebeia partim
    - Consularis Carbonum
    - non Consularis
      - Prætorum
      - Turdorum
- Rutilia
- Saluia
- Sempronia
  - Patricia Atratinorum
  - Plebeia Gracchorum
  - Pitionum, sed hæc in Nummis
- Sulpicia
- Titinia

- Valeria in Nummis
  - Acisculi
  - Catulli
  - Flacci
  - Messallæ.

INCERTÆ GENTES PATRI-ciæne, an Plebeiæ.

Afrania
Cæcina
Cæsia
Caninia
Carisia
Cipia
Clouia
Coponia
Cordia
Crepereia
Crepusia
Cupiennia
Curtia
Didia
Durmia
Egnatuleia
Eppia
Fabeiana
Farsuleia
Gallia
Gellia
Hirtia
Hosidia
Hostilia
Itia
Liuineia
Luria
Mæcilia
Maiania
Mettia.
Minatia
Mussidia
Nasidia
Neria
Numonia
Pædania
Porcilia
Renia
Rustia
Sanquinia
Satriena
Saufeia
Sentia
Sepullia
Statilia
Tituria
Trebania
Varginteia
Vettia
Vipsania
Volteia

COGNO-

COGNOMINA ET AGNOMINA, QVÆ IN ROMANIS GENTIBVS AC FAMILIIS REPERIVNTVR, E FASTIS CAPITOLINIS ALPHABETI SERIE DIGESTA.

DE ROMANORVM nominibus *agit Diomedes Grammaticus libr.1. Carisius libr.2. Valerius Max. seu Probus lib.x. Plutarchus in Vitis, Dion. lib.47. Appianus in procem. Libycæ, Pausanias in Achaicis; & in hac nostra memoria omnium copiosissime & doctissime argumentum id pertractarunt Car. Sigonius: eumq; secutus Onuph. Panuinius: qui libri Fastis eorum consularibus additi. Erant autem quinque generum,* Prænomina, Nomina, Cognomina, Agnomina, &, *quæ appellare sic posse videmur,* Adoptiua. *Exemplum esto.* P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus. *Hic P. prænomen est,* Cornelius *nomen, nempe gentilitium;* Scipio *cognomen,* Africanus *agnomen,* Aemilianus *adoptiuum. Nam Aemilia gente editus, adoptione in Scipionum domum transierat. Nec tamen hæc vsurpatio in omnibus familijs locum habuit: reperias enim alias cognominibus, alias agnominibus defici. Immo in plerisq; seu cognomina, seu agnomina vim nominum obtinuere; cuiusmodi videri possunt* Labieni CÆCINAE, *&c. Idem de adoptiuis recte quodammodo affirmauerimus; qualia sunt,* Aelianus, Aemilianus, Iulianus, *&c. Quod ad nostrum institutum attinet, de prænominibus (quibus etiam feminas appellatas fuisse docent lib.14. Sex. Pompeius, Quinctilian. lib.1.c.12. & nuper Inscriptionum veterum auctoritate Josephus Castalio Anconitanus in variis) faciendum nullum hic verbum duximus: satisq; constat, aliis temporibus alia recepta fuisse, tum gentes ipsas alia aliis familiariora habuisse.*

Nomina seu familias, secundum initiales litteras expositas, item cognomina, & similes appellationes, quæ pro nominibus irrepsere, tradidere in Familiis suis Ant. Augustinus V.C. & Fuluius Vrsinus Romanus. Deniq; in suo Onomastico Joan. Clandorpius. Hic ea nunc Cognomina & Agnomina congessimus, quæ familijs, & in his illustrioribus personis, adhæsere. Nam ad singulas eam explicationẽ deducere, infiniti laboris fuerit. Ac spectat subiectio hæc nostra eò tantum, vt cum nunc Cognomina, nunc Agnomina vsu magis trita sint, quam ipsa nomina, lector hac in parte se facilius expediat.

	reperiuntur in
ABASCANTVS	in Corneliis. Sacriis. Titinniis.
ACHAICVS	Mummiis.
ACHILLES	Statiis.
ACHILLES ROM.	Cotiis, *Valer. Max. lib.* III. *c.* 2. Siciniis.
ACIDINI	Manliis. *Cic. epist.* 12. *lib.* IV. *& ibi Paul. Manut.*
ACILIANVS	Minutiis.
ASCICVLVS	in Valeriis, *In nummis vet. figura asciæ videtur, vt forte Asciculus sit dictus, sed omnes cōstanter* Ascisculus. *In lapp. antiq.* SVB ASC. FAC. C.
ACVLEONES, Cic. in Brut. & Liu. 38	Furiis.
ACYNDINVS	Septinniis.
ÆLIANI	Æmiliis, Casperiis, Claudiis, Flauiis.
ÆMILIANVS	Fuluiis.
ÆNOBARBI	Domitiis
ÆSERNINVS	Claudiis, *qui Marcelli.*
ÆSOPVS	Clodiis.
AFER	Domitiis Tediis Terentiis
AFRICANI	Cæciliis Iuliis, Pacciis Scipionibus
AGILIS	Pompeiis.
AGRICOLA	Iuliis.
AGRIPPÆ	Asiniis Atteriis, *al.* Hateriis. *Vide A. Gell. lib.* XVI. *Est enim mendosus locus.* Fonteiis, Heluiis Iuliis Vipsaniis, *Dion & Cor. Nepos in Attici vita.*
AGRIPPINVS	Æliis, Paconiis, Ragoniis.
AGRIPPINÆ	Cæsarum familia, & Vipsaniis.
ALABANDVS	Apaturiis
ALBA	Æmiliis
ALBI	Postumiis.
ALBINI, * Albinouanus, *ab Appiano nominatur, & à Marianis ad Sullã transisse. Græce est πίπλιον Αλβιδιανὸν, sed mox Gr. Codex Albinouanus profert.*	Brutis, Ceioniis, Clodiis, Luceijs, Pustumijs. *Tabulæ Capitolinæ, & nummi veteres.*

	reperiuntur in
ALEXANDER	Aurelijs, Cornelijs.
ALIMENTII	Cincijs. *Cic.* 4. *ad Attic. Liuius lib.* 21. *&* 29.
ALLENIVS	Papinijs
ALLOBROGICVS	Fabijs; Max.
ALPHIVS	Flauijs
ALPINVS	Cornelijs
AMBVSTI	Fabijs
AMERINVS	Roscijs
ANDRO	Sextilijs
ANDRONICVS	Liuijs Pompilijs, Popilijs.
ANNALES	Iulijs, *vel potius Villiis: teste Pighio in Fastis, ex Liuio lib.* 40. *vbi causam explicat:* Paul. *Manut. in epist.* VIII. *lib.* VIII. *ad Famil.*
ANTIAS	Furijs Valerijs, *T. Liuius libro* 29.
ANTIPATER	Cœlijs
ANTONINI	Ælijs, Arrijs, Atterijs, Aurelijs, Vranijs.
ANVLINVS	Annijs, Cornelijs Fuluijs
APHRODISIVS	Scribonijs.
APITIVS	Gauijs.
APOLAVSTVS	Rufis.
APOLLINARES	Aurelijs, Cæsenijs, Claudijs, Domitijs, Sollijs, Sulpitijs.
APOLLODORVS	Vipsanijs.
APRI	Arrijs, Flauijs.
APRONIANI	Cassiis Noniis Turciis
AQVILÆ	Acciis Iuliis Pontiis, *Dion. lib.* 45. *Pollio ad Cic. & ad M. Brutum.* Vediis
AQVILINVS, *Aquin⁹ fort. male in Cir. App. li.* 2. *Ciu.*	Herminiis, *an.* 247. Veliis

	reperiuntur in
ARABIANI	Claudiis Flauiis
ARABINVS	Septimiis
ARBITER	Petroniis
ARCHIAS	Liciniis
ARISTIDES	Aeliis.
ARISTVS *est quidam li.*XIII. *Epist. Famil.*	
ARSA, *in Terentiis, Liuio lib.*III.	
ARVINÆ	Corneliis
ARVLENVS	Rusticis
ASCLEPIODORVS	Cassiis
ASELLA	Lucretiis
ASELLI	Anniis Claudiis. *Liuio lib.* 23. & 28.
ASELLIONES	Semproniis. *In Appiano lib.*1. *Ciuil. corrupte fort.* Ascilio *pro* Asellio, *In templo Castoris sacra peragens occiditur.*
ASIATICI	Iuliis Scipionibus Valeriis
ASIDIVS	Sabinis
ASINÆ	Scipionibus
ASPER	Aemiliis: *Et in Trebonijs Liuius lib.* III. *ab V.C.*
ASPRENATES	Calpurniis Noniis
ATELLANVS	Magiis
ATRATINI	Semproniis
ATTA	Quintiis
ATTICI	Antoniis Charisiis Iuliis Manliis, *In vet. Fastorum libro.* Numeriis Pomponiis Veratiis
AVENTINVS	Aelianis
AVENTINENSES	Genutiis
AVERRIONES	Sulpitiis
AVFIDIANVS	Pontiis
AVGVRINI	Genutiis Minutiis
AVGVSTI	Cæsaribus
AVGVSTVLVS	Romulis
AVIANVS	Aemiliis. *Cicer. lib.* XIII. *epist.* 21. & 27. *de M. Aemilio Auiano patrono eiusque liberto C. Aemilio Hammonio.*
AVIENVS	Rufis
AVIOLÆ	Aciliis. *Val. Maxim. lib.* 1. *cap.* 8. *de Miraculis, & Sueton. Claudio c.* 45.
AVITI	Afiis Antoniis Galloniis Iuliis Iuniis Octauiis Vibiis
AVRATA	Sergiis
AVRVNCI	Cominiis
AVSPEX	Iuliis
AXILLA	Seruiliis, *Tab. Capit. & cum nomine* Ahala, *vide inf.* Vaala.

B

	reperiuntur in
BACILI, *per c. in Minuciis. L. Minucius Bacilus Prætor. an.* 708. *Dion. lib.* 43. *Appian. & Oros.* 6. *cap.* 18. *vide infra Basilii.*	
BALBI	Acciis. *Cic.* 2. *ad Attic. nisi forte* Aciliis *leg.* Aciliis. *Rom. Fasti an.* 603. Antoniis. *Num. vett.* Q. ANT. BALB. Appiis. *Cic.* 6. *Epist. Famil. sed leg.* Ampius. *vide Manut. in Epist.* 12. *lib.* 6. *ad Fam.* Corneliis. *Dion. lib.* 48. *Plin. lib.* 7. *& Velleius Fonteiis. Liu. libr.* 44. *Fonteius Balbus Q. Iulius Balb. Cos. an.* 881. Iuliis Læliis, *in Tabb. Capitol. an.* 747. *V.C.* Luciliis, *Q. Lucilius Vicus. Cic.* 1. *de Natur. Deor. In Lucilius Balb. Iureconf. Pompon. De orig. Iuris.* Næuiis, *Vet. num.* C. NAE. BALB. Noniis, *Dion. libro* L. *Hist.* Octauiis Publiciis, *T. Liuius lib.* 22. & 27. Thoriis, *N. vet. & Cicero* 2. *de Finibus.*
BALBILLI	Iuliis
BALBINI	Cæliis, *Cic. lib.* XIII. *ad Attic. Epist. ad Hirtium dederam.* 21. *& Appian.*
BALA, *Alliorum cognomen in nummis antiquis.*	
BALEARICVS	Metellis, *seu Cæciliis.*
BAMBALIO	Fuluiis
BARBA, *Cic. ad Attic.* XIII. *Ep. vlt. & Philip.* XIII. *vide & lib.* XIV. *ad Attic,*	Cassiis

	reperiuntur in
inter Caesarianos veteranos fuit Barba Cassius.	
BARBATI	Capitolinis, *Tab. Cap. an.* 282. Corneliis, *Fast. an.* 447. Horatiis. *T. Liuius. libro* III. Messalis, *seu Valeriis. Fa. Cap. an.* 741. *& ibi Onuf. & Suet. in Claudio Caes.* Quinctiis, *Zonaras, & & Fast. Cap. an.* 314. *sextum Cos. An.* 741. *vbi Onufr. & Suet. in Claudio.*
BARBVLAE, *Q. Aemil. Barbula Cos. ann.* 436. *Dictat.* 532. *Pighio, melius quam Onufrio, an.* 433. *in Comment.*	Aemiliis
BAREA	Marciis, *an. post Rom. condit.* 778.
BASILII	Galloniis Minutiis, *L. Basilius Sullae Praefectus. Plut. in Sulla: Appian.* 2. *Ciuil. Cic. Philipp. Sup. &* Bacilius
BASILISCVS	Pompeiis
BASSI	Aufidijs Aurelijs Caecilijs, *Dion libr.* 47. *Appian. libr.* 3. *Ciuil. sed in epist. D. Bruti ad Brutum & Cassiu,* Caelius Bassus *est.* Caesijs, Celonijs Cesellijs Calpurniis Galbijs Iuliis Iuniis Liciniis Luciliis, *Cic. lib.* XII. *ad Attic.* Pomponiis Saleijs Ventidiis, *An.* 711. *in Fastis*, & *ibi Onuphrius.*
BASSIANVS	Aeliis Aureliis Valeriis
BELISARIVS	Flauiis
BELLIENVS	Anniis, *Bellienus, Praet. à piratis captus. Plutarch. in Pompeio.*
BELLVTVS	Siciniis, *Plut. in Poplicola Ascon. in Cornelianam. Suidas in* Δίμαρχοι.
BESTIAE	Pisonibus, *seu Calpurnijs. Sallust. Eutrop. & Cassiod.*
BIBACVLI, *De Poeta Furio Bibaculo Fabius lib.* 10. *Sueton. de cla Gramm. Tacit. li.* IV. *De L. Furio Bib. Qu. Liui.* 22. *& Valer. Max. lib.* 1. *cap.* 1.	Furiis Sextiis
BIBVLI	Calpurniis, *Plut. Appia. Eutropius ann. in Fast.* 694. Publiciis
BITHYNICI	Clodiis, *Clodius Bithinicus L. Antonii bello Perusino Praetor à Caesare occisus, Appian. li.* 3. *Ciuil.* Pompeiis, *Pompeius Bithynicus Siciliae praetor. Et Dion lib.* 48. *Ad Bithynicum Cicer. epist. extat* 6. *lib. Eius patrem* summum virum *vocat. Vide Manut. in epist.* 16. *libri* 6. *Famil.* Volusiis.
BLAESI	Iuniis Pediis Semproniis, *Ann.* 500. *in Fastis Eutrop & Orosius.* Velleiis
BLASIONES	Corneliis, *an.* 488. *Liuius lib.* 34. *& Num. vett.* Heluiis, *An.* 558. *Dio lib.* 45.
BOIVS	Fuluiis
BOLLANVS	Vectiis, *M. Bollanum veterem amicum commendat. Cic. P. Sulpitio Imp. lib.* XIII. *ad Famil.*
BRADVAE	Metiliis
BRISO	Antiis
BRITANNICVS	Caesaribus

BROC-

Brocchvs — reperiuntur in Annæis, Armeniis, Furiis, *in nummis Rom. in quibus & Broccus absque spiritu.*

Brvctio — Liciniis

Brvti, M. Bubinus praerat Nauarchis Pompeij: Appian. lib... Sed interpres vertit M. Bubius — Iuniis

Bvbvlci — Iuniis, *seu ... in Fastis Capitol. an. 436.*

Bvcca — Aemiliis, *in Nummis.*

Bvlbi — Attiliis, *Ann. 508. & & 517. & 519.* Norbanis

Bvrdones — Iuliis

Bvrrhvs — Afraniis, Antistiis, Betutiis, Iuniis

Bvrsa *Bursio in Iulijs, in num. antiq.* — Munatiis Plancis. *Cicer. Epist. ad Dolabellam. & ad Marium Cic. lib. 7. epistol. 2.*

Bvas — Aemiliis

Bvteones, *In nummis antiquis hinc auis addita videtur.* — Fabiis, *Tab. Capit. anno 508.*

Bvttvs — Bebiis

C.

Cæcinæ — reperiuntur in Liciniis, *Cos. cum Tiberio anno 794. Largi cognomento.*

Cæcvs — Claudiis

Cæpias *in Octauiis Augusti inprimis ante adoptionem cognomen. Dion. lib. 45.*

Cæpiones — Fanniis, *Dio lib. 45. vide Cic. 5. ad Attic. vbi est* Canniis; Rusciis; Seruiliis, *in Fastis.* Brutis, *sed per adoptionem Num. Vet. Cic. in Philipp.*

Cæsares, *T. Liuio lib. 27. Sex. Iulius Cæsar Prætor est Quinctio & Marcello Coss.* — Iuliis, *Fasti, an. 595.*

Cæsoninvs — Calpurniis, *Fast. anno 605.* Suilliis

Calatini — Atiliis, *Fast. Cap.*

Calca — Trebelliis

Caldi — Cœliis, *an. 659. in Fast. & num. vett.*

Caleni, *Liuius lib. 28. Albū nominat, sed à patria vt opinor.* — Fufiis, *Dion. & alii.*

C... — Iuliis, *Corn. Nepos in T. Attici vita.*

Caligvla — reperiuntur in Cæsaribus

Callaicvs — Iuniis

Calvaster — Syllanis

Calvina — Domitiis, ... *& alii Dion lib. 40.*

Calvini — Sextiis, *Cic. in Bruto. Vide an. V. C. 629.* Veturiis, *T. Liuius, & ann. 419. in Capitol. Fastis.*

Corneliis, *an. 531.*

Calvi — Liciniis, *in Fastis anno 353.* Cæciliis, *In Fastis Capit. an. 611. post Rom. cond. L. Cæcilius Metellus Caluus Cos. est vt ex reliquiis Marmorum adiecit St. Pighius, & in Comm. Onufrius meminit; accedit & Nummorum auctoritas, & Val. Max lib. IV. capit. 5. de Fastis; de duob. Metellis agere licet Q. Fratribus.* Macris; Rutiliis, *P. Rutil. Calens Prat. apud Liuium lib. 8. an. 587.*

Calvmnia — Latiniis

Camerini — Sulpitiis

Camilli *C. Camilli meminit Cic. libr. V. & libr. IX. ad Famil.* — Furiis, Ouiniis

Candidi — Vespromiis

Canis — Auidienis

Cani-

	reperiuntur in
CANINA	Claudiis, *ann.* 480. *in Fastis, & Vell. Paterc. lib.* 1.
CANVS	Gelliis
CAPAX	Vibiis
CAPELLA	Antistiis Felicibus
CAPER	Flauiis
CAPITONES	Asiniis Ateiis, *Cœlius ad Cicer. lib.* VIII. *Fam. & Cic. ad Plancum* 13. 29. *Festus in dict. Porcam. Dio lib.* 39. *Pompon. de orig. Iur.* Cossutiis ...*mis an-* Cordiis. ...natiis Fonteiis, *C. Fōteius Capito Coss. an.* 764. *cum Germanico Cæs. Sueto. in Caligula cap.* 8. *& nummi vett.* Herenniis Oppiis Sisinniis Titinniis Velleiis
CAPITOLINI	Iuliis Manliis, *Lucius ann.* 361. *V. C. Prius tamen in ea gente Capitolini nomen fuit.* Mæliis, *Tabb. Capitol. & Pighii Index. Petilliis. Nummi vett. & Horat.* 1. *Serm. Sat.* 4. *n.* 49. *& ibi Læu. Torrentius. & in Fastis.* Quinctiis, *T. Liuius.* Sextiis, *in Fast. an.* 301. *Diodor. & Festus.* Scantiniis Tarpeiis, *Fasti an.* 299.
CAPRARIVS	Metellis, *seu Cæciliis. Plut. lib. de Fortuna Rom. ex contumelia Cicer.* 2. *de Oratore.*
CARAPEDO	Popiliis
CARBONES	Actienis Papiriis, *qui plebeij. Cic. ad Pætum li.* 9. *epist.* 21.
CARES	Oppiis
CARSVLENVS	Statiliis, *D. Carsulenus cum L. Fabato & C. Peduceo ad Mutinam cecidit, vt Pol. ad Cicer. scribit.*

	reperiuntur in
CARRINAS *Carrinas quoq; Mariani exercitus dux Appian.*	Secundis, *vel Albijs teste Tacito an.* 710. *à loco cognomen teste Varrone lib.* 7. *in fine.* Rutiliis, *Val. Max...* 4. *cap.* 1. *quia primus bis Censor fuit.*
CA...	Aureliis Æbutiis, *T. Æbutius ... col. aed. Mutinam & Parmam. Liuius* 39. *vt poeta, qui extat de rerum natura.* Lucretiis Metiis
CASCA	Seruiliis, *Varro. nummi vett. Dio legend. lib.* XLIV. *in extremo.*
CASSIODORVS	Aureliis
CASTOR	Antoniis
CATI: *quæ vox acutum Lingua Sabina significat. &c. Cir.* cx. *Ennio. Varro lib.* 7. *de L. Lat.*	Aeliis, *Fasti Capitol.*
CATILINA	Sergiis
CATONES	Firmiis Hostiliis, *In Liuio lib.* 27. *&* 31. Porciis, *Valer. Maxim. lib.* 2. *Agell. lib.* XIII. *cap.* 18. Vettiis
CATVLI	Lutatiis, *Tabb. Capitol. an.* 511.
CATVLINI	Aconiis
CATVLLVS, *vt poeta quem Cicer. nescio quo crimine, defendat. lib.* 2. *ad Attic. Quo etiam nomine agit gratias.* Disertissime Romuli nepotum, &c.	Valeriis
CAVDEX	Claudiis, *Fasti, Seneca & alii.*
CAVDINI	Lentulis, *seu Corneliis, In Fastis an.* 516. *&* 517.
CELERES	Asiniis Metellis, *seu Cæciliis. an.* 693. *Paul. Manut. ad* 1. *epist. lib.* V. *Fam.* Metiis Nouiis Valeriis
CELSI	Aeliis Albinouanis Aruntiis Catiis Corneliis

Furiis

	reperiuntur in
CELSI	Furiis, Iuuentiis, Mariis, Papiis, *in num. antiq.*
CENSORINI	Marciis, *anno 443. ab V.C.*; Porciis
CENTHONES	Claudiis, *Ann. 513. in Fast. Cap.*
CENTVMALI	Fuluiis, *in Fastis an. 455.*; Claudiis, *Cicero de Officiis.*
CERCONES	Lutatiis, *An. 512. & Nummi vett.*
CEREALES	Aniciis, Iuliis, Iuniis, Petiliis, Turuliis, Veliis
CERRETANVS	Auliis, *Fasti an. 438.*
CERTVS, *Cestianus in Platoriis Num. vett. per adoptionem opinor.*	Publiciis
CETHEGI	Corneliis
CHÆREA	Cassiis, Fanniis
CHILO, *qui improbius latratus est. Carisius*	Curtiis, *an. 308. V.C. sed ibi* Philo *habet Pighius.*; Fabiis; Magiis, *Sulpitius ad Cic. lib. 4. epist. Fam. Val. Max. lib. 9. cap. 11. Epit. Liuij 115.*; Vettiis
CHLORVS	Pompeiis
CHRYSOGONVS	Corneliis
CICERONES	Claudiis, *Liuius libro 3.*; Tulliis
CICVRINI, *Varro 6. de L. Lat. Veturij nobilis ab ingenti mansuetudine dicti* Cicurini	Veturiis, *Fast. Capit.*
CILO, *Cilones, quibus capita oblonga, & compressa sunt. Caris. Sosipater.*	Flaminiis, *Num. vett.*
CIMBER	Anniis, Gabiniis, Tulliis, *Cicer. lib. 6. Epist. Famil. Dion. libro 47.*
CINCINNATI	Quinctiis, *Ann. 293. Cos. suffectus in Tabb. Capit.*; Suilliis

	reperiuntur in
CINNÆ	Claudiis; Corneliis, *in Tabb. Capit. an. 626.*; Heluiis, *Dion. lib. 44.*
CIPPVS	Genutiis
CIVICA	Pompeianis
CIVILIS	Iuliis
CLARVS	Eruciis, Septitiis
CLASSICVS	Cæciliis
CLAVDIVS	Aureliis; Quinctiis, *Liuius libr. VII. è lit. antiquis Fastorum.*
CLAVDIANVS	Claudiis
CLEMENTES	Arriis, Atriis, Claudiis, Flauiis, Terentiis
CLEPSINÆ	Genutiis, *an. 477. & Pau. Oros.*
CLOATIVS	Verriis
COCLES	Horatiis
COELIMONTANI, *In Diodoro Siculo tantum legitur* Montanus, *ann. 285. & 260.*	Virginiis
COLO	Iuniis
COLATINVS	Tarquiniis, *Liuius lib. 1.*
COLVMELLA	Iuniis
COMINVS	Pontiis, *Liuius libr. 5. Plutarch. de fort. Rom. Frontin. in Strateg.*; Postumiis
COMMODI	Aeliis, Ceioniis
CONSTANTIVS	Aeliis
CORBIO, *Val. Max. lib. III. cap. 5.*	Hortensiis
CORBVLO	Domitiis
CORDVS	Cæsiis, Cremutiis, Iuliis, Iuniis, Valeriis
CORDVENVS	Aeliis
CORIOLANVS	Martiis
CORNICEN	Aebutiis, *Liuius. Cos. an. V.C. CCCXI.*; Oppiis, *Cicer. lib. IV. ad Attic.*
CORNICVLA	Anniis
CORNVTI, *Prætoris Vrbani meminit Cicero ad Planci epist. 188. Cornutus*	Anneiis, Aureliis, Cæciliis, Maniliis

à Marianis quæsitus, à seruo seruatus est. Plutarch. in Mario, & Appian. libr. I. *Ciuil. bell.*
Cornutus *Prætor Cæsarẽ Octauium timens se occidit. Idem App. lib.* III.
C. Cornutus Tr.pl. tempore quæstionis de P. Clodio incestus habita. Eum Cic. I. *ad Atticum Pseudocatonem vocat. Is triennio post Prætor fuit. Cicero post reditum in Senatu.*

CORONAS

CORVINI

CORVNCANI

CORVVS, *à coruo propugnatore M. Valerii, eius successores* Coruini *dicti vide Onufr. ad annos V. C.*405. 406. 411. *&* 456.

COSSI

COSTA

COTTÆ, *In antiquis libris semper* COTA *vnico T. prima tamen producta.*

COTYLA

CRASSI, *& Crassini Crassus sæpe male pro Crassino, vt Liuij li.6. Ap. Claudius Crassus* X. *vir. Et corruptum arbitror, C. Crastinũ ducem Marcelli apud Plut. in Pompeio pro Crastino vel* Clastidio.

CRASSIPEDES, *T. Liuius libr.* 34. *& num. vett. figura, vt in ipsis nummis expressum.*

CREMONA

CRETICVS

---

reperiuntur in

- Sulpiciis
- Tertullis

Siciliis, *Dion. lib.*45.
- Statiliis
- Valeriis, *vide Coruus.*

Iuniis
- Aquiliis
- Valeriis

Corneliis

Pedaniis, *Corn. Tacit. libr.* XVII. *& in antiquis Bruti nummis.*
- Aureliis
- Auruncuileiis
- Corneliis
- Fufiis

Variis
- Calpurniis
- Claudiis, *An.*302. 303. *&* 391.
- Fonteiis
- Liciniis
- Otaciliis
- Papiriis

Furiis

Magiis
- Antoniis, *Plut. in Antonio Cæciliorum. Dion. lib.*36.
- Metellis

CRINITVS

CRISPI

CRISPINI

CROTO

CRVSCELLVS, *Idem*

CRVS *vide &* Sura

CVLEO, *Q. Terentius Culleo pileatus secutus est Scipionem triumpho Africano. Item & filius eius eodem habitu est prosecutus. Liu. li.*30. *& li.*38. *M. Lepidus. Pontif. Max. ad Cic. lib.* X. *agens de Anton. ad Mutinam bellũ gerente*: Silanus, *inquit*, & Culleo ab eo discesserunt, *&c. Vbi indicat eosdem primũ à se discessisse ad Antoniũ. Põpeii amicus Culleo erat, ait Cic. l.*8. *ad Attic. &* XIII. *ad Fam. cui suaserat, Iuliam dimitteret, & ab amicitia Cæsaris ad Senatũ rediret Pompeius, sed nõ paruit Plutar. in Pompeio.* Culleolo, *Prosos. commendat Cic. L. Luccium lib.* XIII. *Epist. ad Famil.*

CVMANVS

CVNCTATOR

CVRIONES. *Curio à Cæsare missus in Siciliam pro-Prætore cum tribus Legionibus. Cæs. lib.* III. *belli ciuilis, vt Cic. lib.x. ad Attic.*

---

reperiuntur in

Vlpiis
- Bæbiis
- Iuliis
- Marciis, *Cic. lib.*12. *ep.* 11. *Famil. Minucijs Appian.* 3. *Ciuil.*
- Næuiis
- Passienis
- Sallustiis, *Dion & alij Triboniis in Liuio.*
- Vibiis
- Plotiis
- Quinctiis, *in Tabulis Capitol. an.*393.
- Vettiis

Metiliis. *Liu. lib.*23.

Lentulis, *in Corneliis ann. V. C.*704.

Terentiis

- Blossiis
- Ventidiis

Fabiis Max.

Scriboniis, *an. V. C.*677.

Cognomen	reperiuntur in
CVRIVS	Vibiis
CVRSORES	Papiriis, *Liuius lib.* IX. *vbi causam edit.*
CVRVVS	Fuluiis, *an.* 437. *V.C. in Fastis, & Liu. lib.* x. Gallis Genuciliorum, *Cic. lib.* XIII. *Epist.* 53. *ad Fam. T.Liui.lib.* 40. *M. Titinius Curuus Prat.*
CYRVS	Vettiis

D

Cognomen	reperiuntur in
DADVCHVS	Alipiis
DALMATICVS	Cæciliis
DAMA	Septimiis
DAMASIPPVS	Liciniis Iuniis, *seu Brutis. Appianus de bello Ciuil.*
DANIO	Tettiis, *alii Tatiis. Cic. ad Attic. sed locus mendosus.*
DECADARCHVS	Ebutiis
DECVLA	Tulliis
DENTATVS	Curiis, *Anno* 463. *in Fastis.* Siciniis, *Valer. Maxim. l.* 3. *c.* 2.
DENTER	Cæciliis, *T. Liuius libro* 39. Liuiis, *an.V.C.* 451.
DENTO	Asiniis, *Cic. lib.* 5. ad Attic.
DENTRIX	Cæciliis, *Liuius. lib.* 39. *&* 42. *vbi alii* Denter *reponunt.*
DEXTER	Aemiliis
DIADEMATVS	Metellis
DIOCLETIANVS	Aureliis
DIONES	Cassiis Cacceianis
DIONYSIVS	Cassiis Pomponiis
DIVITES	Bœbiis, *Liuius lib.* 37. Canuleiis, *Liuius li.* 42. Crassiis, *seu* Liciniis, *in Fastis cap. ann.* 548. *V. cond. & T.Liu.* 27. *l.*
DOLABELLÆ	Corneliis
DOMICILLÆ	Flauiis
DONATI	Aeliis Claudiis Iuniis
DORSENNVS, *aliis* DOSSENNVS	Fabiis, *vt in Fabio Dossenno poeta.* Flauiis Rubriis, *in Nummis antiquis.*
DORSVONES, *Sic antiqui, potius quã* Dorsones. Dorsuam *enim pro dorso veteres dicebant. Hinc* Dorsuaria *apud M. Catonem. Glossarium* Νωτοφόρος.	Fabiis, *Liuius libr.* V. *Vell. Paterc. lib.* 1.
DRVSI	Liuiis, *ann.* 606. *V.C. & in Cæsarum familia seu gente Iulia.*
DRVSILLÆ	Cæsarum familia
EBVRNVS	Fabiis Max. *vnde Onuf. ad ann.* 64. *&* 638.
ECVLEO	Deciis
ELVA, *al.* HELVA, *Eluius in Cicer. sed alii* Clauius *legũt vbi & vestiorum, vt architectum nominat. Dicarchũ, vt Geographum.*	Æbutiis, *Tabb. Capit. ann.* 290. 245. *&* 257.
EVA, *nisi corruptum est ex Elua, in Sextiliis, non occurrit.*	
EQVICVLVS	Modiis
ESERNINVS	Asiniis & Claudiis
ESQVILINVS	Corneliis, *an.V.C.* 275.
EVANDER	Auianis
EVTRAPELVS	Volumniis

F

Cognomen	reperiuntur in
FABATI	Calpurniis Clodiis Rosciis, *Num. Vett. & Ciceroni Pollio Asinius scribit cecidisse L. Fabium cum Pansa ad Mutinam.* Rubiis
FABIANI	Anniis Papiriis
FADILLA	Iuniis
FADVS	Cuspiis
FALTONES	Pompeiis Valeriis
FALCONII	Antiis Metiis
FAMIVS	Rhemiis
FACVLA	Cluuiis
FAVENTINVS	Claudiis
FAVSTI	Aniciis Syllis
FAVSTINVS	Iuniis
FECIALIS	Anniis
FELICES	Antoniis Claudiis Corneliis, *qui Sullæ. vide Liuium extremo libro* XXX. Minutiis

	reperiuntur in
FELICISSIMVS	Arminiis
FEROX	Iuliis Pompeiis Vrseiis
FESCENNVS	Sisinniis
FESTVS	Cassiis Egnatiis Iuliis Pompeiis Porciis Valeriis
FESSVS	Minuciis, *sed puto leg. in Liuij lib.*x. T. Numicius Feſſ. *Augur. vel* Festus *fort.*
FESTINVS	Aeliis
FICTOR	Volsciis, *Liuio lib.*III. *M. Volscius Fictor Tr. pl.*
FIDENATES	Sergiis, *an.*316.*V.C.Liuius li.* IV. *causam reddit.* Seruiliis, *an.*318.
FIDENTINVS	Caluiis
FIDVS	Corneliis Trebelliis
FIGVLI	Clusiniis Marciis, *an.*591. *& Cic.* 1. *ad Attic.* Nigidiis, *Dio libr.* 45. *Cic. lib.* 4. *ad Fam.*
FIMBRIÆ	Flauiis Liciniis
FIRMVS	Aeliis
FIRMICI	Iuliis
FLACCI	Auianis Auiliis Calpurniis Cesitiis, *Dion. lib.* 44. *vbi Liuius lib.*39. *Decimiis. Cic. lib.*14. *Fam.* Enniis, Flauiis Fuluiis, *an.* 484. *Varro lib.*v. *de L. Lat.* Furiis, *Val. Max.*2.*c.*2. (*vbi vide an* Fuluiis *leg. sit.*) *Cic. ad Q. tract.* 2. *epist.* XI. Horatiis Herdeoniis Leniis Munaciis, *Dio lib.*43. Norbanis Toraniis, *Macrobius* 2. *Sat.*4. Pomponiis, *Suet. Tiber.* q.2. *c. an.*295. Tarquiniis Tremelliis, *Liu. lib.*29. *&* 30. Valeriis Volumniis Verriis Rutiliis
FLACCINATOR	Fostiis, *in Fastis Capitolinis*
FLACCILLA	Antoniis
FLAMININI, *Flaminius Flamma cognominatur à Cicer. Epist.*18. *lib.* 14. *ad Attic. & in fine lib.*12. *Et Epist.* 24. *lib.*16. *ad Fam.*	Quinctiis, *in Fastis, & alibi.*
FLAMMA, *Curio Flamma, Siciliæ Pr. contra Varum Pōpeii legatum in Africa, duxit exercitum, & ibi cæsus est classis Præfectus. Appianus libr.* 2. *Ciuil.*	Antoniis Calpurniis, *Liuius lib. libr.* 22. *& Epitome eius* 17. *l.*
FLAMMA VIOLENS	Volumniis, *an.* 447.
	Alfiis Cæsetiis, *Sueton. in Iulio c.* 79. *Dion. libr.*44. *& Flaccus, vt mox apud Liuium* 7. *Decimiis.* Decimiis, *Liuius libr.* 27. *vbi male edi opinor* Flaccus *pro Flauus: vt lib.*39. Largiis, *vel Lartiis. Vide Rufus.* Lucretiis Sulpitiis, *Sueton. Claudio c.*41.
FLORENS	Septimiis
FLORVS	Annæis Aquiliis, *in Fastis* 494. *triumphat. Dio lib.* 51. *& Num. vett.* Gestiis Iuliis Valeriis
FONTINALIS	Ateriis, *Diod. Sicul.*
FORTVNATI	Honoriis Otaciliis
FOSTVLVS	Pompeiis, *in Nummis antiquis.*
Frango] *Inter veteranos Cæsarianos recensentur à Cic. li.*14. *ad Atti. epi.* Hanc vero: *sed*	

puto legendū Phāgo, *vide litera P.*

(reperiuntur in)

FRATERNVS — Attiliis

FREGELLANVS — Papiriis, Trebellijs. *Liuius lib. 43.*

FRONTINI — Æmilijs, Claudijs, Iulijs

FRONTONES — Æterninis, Aufidijs, Caijs, Cornelijs, Iulijs.

FRVGI — Pisonibus, *seu Calpurniis, Anno 626.* Crassis

FVLLO — Apustulis, *Ann. 527. Ennius lib. 31. L. Apustius Fullo Æd. pl.*

FVNDANVS — Minutijs

FVNDVLVS — Fundanijs. *an. 510. in Fast.*

FVRFANVS — Postumijs. *Cic. 6. epist. ad Cæcinnam, & seq. Manut. in epist. 8. lib. 6. fam.*

FVSCI — Arellijs, Aristijs, Aurelijs, Cornelijs, Gellijs, Saluijs.

FVSCIANVS — Seijs

FVSVS, *in Liuio lib. 39. legitur* Fuscus, *vel* Luscus, mendose. — Furijs. *Tabulæ Capitolinæ.*

G.

GABOLVS — Licinijs

GALBÆ — Sulpicijs, *in Fastis Capit. an. 500.*

GALENVS — Albutijs, Claudiis

GALLÆ — Mæuijs

Ælijs, *Varroni lib. IIII. de ling. lat.*
Anicijs, *anno 593. V.C.*
Antonijs,
Aquillijs, *Dioni libro 39.*
Asinijs, *ann. 745. ab V.C.*
Ausonijs
Caninijs: *ann. 717. Cic. epist. 1. lib. 7. Fam. Valer. lib. 4. c. 2.*
Cestijs, *ann. 787.*

(reperiuntur in)

GALLI —
Confidijs. *Cicero libro* XII. *epist. ad Cornificium nisi mendum est.*
Cornelijs, *ut in poeta Sueton. August. cap. 66. Dion lib. 51. Victor.*
Fabijs, *Cicer. lib. 7. epist. Famil.*
Flauijs, *Appian. in Parthico.*
Lucretijs, *Liuius lib. 42.*
Memmijs, *Numm. vett.*
Nonijs *Dioni lib. 51*
Opijs
Ogulnijs, *an. 484. & 496.*
Plotijs,
Roscijs
Rubrijs,
Sestijs, *Cicer. in Miloniana.*
Sulpicijs, *ann. 510. & 587. sæpe tamen in Fastis* Galus *incisum est.*
Terrinijs, *Suet. in August. cap. 53.*
Volumnijs, *an. 292.*
Vibijs.

GALLICANVS — Gradullijs, Messijs, Miluijs, Ouinijs, Volcatijs

GALLICI — Rutilijs

GALLIENVS — Cornelijs, Papinijs: *ann. 788.*

GALLIONES *Cic. ad Atticum: & Galeo, lib.* XI. *epist. Cephalio, ad Att.* — Annæis, Iunijs, Nouanijs

GEMELLVS — Memmijs. *Cicer. lib.* XIII. *Famil.*

GEMINI —
Aburijs, *in Num. antiquis.*
Atidijs
Fufijs *an. V.C. 781. Dio lib. 49.*
Rubellijs, *eodem anno 781. Duo enim* Gemini *simul Coss. tunc fuere.*
Turpilijs, *in vet. inscrip.*
Variis
Veturiis, *Liuius lib. 3.*

reperiuntur in

GEMINIVS — Liuijs, Metijs
GENIALIS — Flauijs
GENTIANI — Terentijs
GERMANICVS — Cæsarum familia
GETÆ — Didijs, Liciniis. *Cassiod. Vide Censores ann.645.& Onufr.* Sosidijs, *in antiq. nummis.*
GOTVLICVS — Cornelijs, *qui Lentuli Dio lib.55.*
GIBBA — Terentijs
GILLO — Fuluijs, *Liuius lib.30.*
GLABER — Vatinorum, *Appian.1.bell. Ciuil. vide Sigonium in Epitom.95.*
GLABRIONES *M. Anmum Glabrionem Consularem Cicer. lib.* XII. *ad Attic. vocat, sed mendose, arbitror.* — Acilijs, *Fasti, & litij.*
GLAVCIÆ — Seruiliis, *Valer. lib.3.c.2.*
GLICIA — Claudijs, *an.504. in Epito. Liuij,* Glaucia, *male.*
GLOBVLVS — Seruilijs
GNIPHO — Antonijs
GORDIANVS — Aureliis, Carnificiis, Metiis, Veliis
GORGVS — Claudiis
GRACCHANVS — Iuniis
GRACCHI — Cœliis. *Liu. lib.3. Clœlius Gracchus, Æquorum Princeps.* Noniis, Semproniis, Iuniis, *Varroni 5. de lin. Lat. sed puto Iunium Gracchanum esse leg.*
GRACVLA — Toranniis
GRAG — Antistiis, *in Num. vet. nisi diuersa sunt nomina.*
GRÆCINVS: *Vnus hoc nomine dux Sertorij, qui in ipsū conspiratus. Plut. in Sertorio.* — Iuliis, Octauiis, Pompeiis
GRANIVS — Petroniis
GRATIDII — Mariis
GRATVS — Valeriis
GROSPHVS — Pompeiis
GYTPHVS *Gelo in Quinctiis, Eutrop.* — Plotijs

sed mendose, num an.484. Q. Ogulnius Gallus est.
GVRGES — Fabiis, *Max. in Fastis.* Galloniis, Volcatiis
GVTTÆ — Carpineiis

H

reperiuntur in

HABITI — Cluentiis, *vt in Ciceronis pro eo Oratio, vbi &* Auitus *legitur, aut Fuluius.* Vibiis, *an. V.C.760.*
HADRIANI — Aeliis, Cassiis, Fabiis
HALÆ — Seruiliis
HALIENI — Allienis
HANNIBALIANVS — Afraniis
HASTA — Iuniis
HELVÆ, *al.* ELVÆ — Æbutiis
HEMINA, HEMIS *in num. forte vir imminuta est. Flauiis attribuerent.* — Cassiis
HEPTACHORDVS — Valeriis
HERENNII — Bæbiis, Octauiis
HERMOGENES — Clodiis, Tigelliis
HERODES — Aureliis
HERODIANVS — Clodiis
HERSENIVS — Octauiis, Pontiis
HIERONYMIANVS — Claudiis
HILARIVS — Crispinis
HIRPINVS, *Hippenus in Valgiis, Cic. li.13. Famil. ex adoptione, vt puto.* — Fuluiis, Quinctiis
HIRRVS — Luciliis, *ad Luciorum Cælius li.8. Epist. Cic. sed forte mendosum est, pro Luciis.* C. Hirrus *sub Pompeio V. cohortes ducebat. li. V. ad Atticum. Cæsar de eadem re:* In iis, *inquit,* Camerinum fugientem in valle fortica cum sex cohortibus excepit: *ita enim scriptus liber ibi habet: vulgati libri longe aliter, vtpote* Vlcillam Hirrum, *nisi forte leg. sit* Luccium Hirrum.

HISRAL-

Hispalli, *Appiano* ἱππικός, *reponei-* ἀσπαλός. *Alibi vnico L. vt in Valerij Max. m. s. Hispalus lib. 1. cap. 3. Vide nummum L. Fabii.* — Corneliis Scipionibus, *an. 577. V. C.*

reperiuntur in

- **Hispo** — Romanis; Terentiis, *Cic. lib. 4. epist. 7. Famil. & lib. 13. Famil.*
- **Homullus** — Valeriis
- **Honoratus** — Antoniis; Arriis; Mariis
- **Hoplomachus** — Liciniis
- **Horestes** — Aufidiis
- **Horestinus** — Mutiis
- **Hortalus** — Hortensiis
- **Hortator** — Claudiis, *Liuius 8. lib.*
- **Hybrida** — Antoniis, *vt ann. 690. C. Antonius, collega Ciceronis. Plin. 8. c. 53.*
- **Hyginus** — Iuliis
- **Hyspæi** — Plautiis, *Fasti, & Nummi.*

I

reperiuntur in

- **Ianuarius** — Aureliis; Flauiis; Pomponiis
- **Imbrex** — Liciniis
- **Imperiosi** — Manliis, *Vide Liuium libro VII.*
- **Insanus** — Domitiis
- **Isauricus** — Seruiliis, *Dion. Terentiis*
- **Istra** — *& Terentius Istra Pr. an. 571. Liuius lib. 39. in fine: vbi* Ister, *quidam libri.*
- **Italicus** — Siliis, *vt Poeta Silius Italicus.*
- **Iucundi** — Aemiliis; Fauoniis
- **Iudæus** — Bacchiis, *in Num. antiqu.*
- **Iudex** — Vottiis: *Sueton. in Cæs. vbi male editur* Index: *item in epist. penult. libr. 2. ad Attic. leg. vtrobique* Iudex.
- **Iugir** — Aquiniis
- **Iuliani** — Antoniis; Claudiis; Didiis; Saluiis
- **Iulus** — Iuliorum, *vide Iuliam gentem in Fam. Ant. August.*
- **Iusti** — Claudiis
- **Iuuenalis** — Iuniis.

L

reperiuntur in

- **Labeones** — Acciis; Antistiis, *Dion. lib. 54.*; Asconiis; Ateriis; Atiniis, *Liui. lib. 33. & 36. in fine: nisi mendum est librariorum pro* Antistiis.; Cascellis; Claudiis; Domitiis; Fabiis, *ann. 570.*; Pacuuiis; Pomponiis; Seguliis, *D. Brutus Ciceroni lib. XI. Epist.*
- **Laco** — Corneliis
- **Lactantius** — Cæliis
- **Lactucini** — Valeriis, *Plin. Diod. Sicul.* Lactucā *vocat, ad an. 298*
- **Læca**, *vide* **Leccæ** — Porciis, *Num. vett.*
- **Lænates** — Octauiis; Pontianis; Popilliis; Vipsaniis
- **Lænus** *fort.* **Lænas** — Cispiis, *Ciceroni ad Plancum Epist.*
- **Læti** — Aeliis; Clodiis
- **Lamiæ** — Aeliis, *an. 755. Cos. Dioni, & Val. Max. lib. 1. ca. 8. de miraculis. Horat. Oda 17. libr. III. Carm. & ibi Lan. Torrent.*; Anniis, *Num. æneus vetus hoc titulo:* SILIVS ANNIVS LAMIA III. VIR AAA. FF.; Heluiis
- **Lampadio** — Octauiis
- **Lanarii** — Calpurniis, *Plutar. in Sertorio.*
- **Lanati** — Meneniis, *an. V. C. 250.*
- **Lappa** — Rubrenis
- **Largianus** — Aemiliis
- **Largus** — Aeliis, *Dion. lib. 53.*; Cæcinis, *an. 769.*; Scriboniis, *Manut. in Epist. 8. lib. 6. ad Fam.*; Valeriis, *Dio lib. 53. sed puto mendum pro* Æciis.
- **Lariscolus** — Accoleiis, *vett. Num. vide Dial. IV. Antiquit. Ant. August. pag. 56. Lat. edit.*

Clau-

	reperiuntur in
LATERANI	Claudiis Plautiis Sextiis, *Tabb. Capitolinæ.*
LATERENSES	Iuuentiis, *Cic. pro Cn. Planco. Vell. Paterc. lib. 2.* Otaciliis.
LATRO	Porciis
LAVREA	Tulliis
LECCÆ.	Porciis *Liuius libro 32. & 33.*
LENÆVS	Pompeiis
LENTICVLA	Liciniis, *Cic. Philip. 2. Licinius Lenticula M. Antonij collusor, de alea condonatus.*
LENTO	Cæsenniis: *Cæsennius Lento, de quo Dio libro* XLIII.
LENTVLI	Corneliis, *ann.* 450. *L. Lentulus ex clade Caudina Caudinus cognemento. Vide Sigon. in 9. Liuij.*
LEONES	Valeriis.
LEPIDI	Æmiliis, *ann. V. C.* 521. Claudiis, *T. Liuius libro 37.*
LEPTA	Tulliis
LÆVINI	Valeriis, *ann.* 473. *Orosius, Eutrop. Cassiodor. Male in Plutarch.* Albinus *pro* Læuinus *legitur.*
LIBERALIS	Saluiis
LIBONES *Libo, Pompeianorum partium apud Appianum lib. 3. ciuil.*	Iuliis, *ann.* 486. *Eutrop. Oros.* Liuiis, *an.* 738. Marciis, *Num. vett.* Pæteliis, *ann.* 407. *vulgo* Petillij *scribunt, alij vnico l. quia Nonius* Petilis, *& in Tab. Capitolina. Horat. metri causa geminat ll.* Petilli, *lib. 1 Saty. a,*
LICINII	Fabiis, *ann.* 507. *&* 480. Porciis, *an.* 569.
LICINIANI	Valerijs
Ligus, *al. Ligur, L. Ligus amicus Cicer. lib. 7 ad Atti. & lib. 14. epist. 6. Monius* Ligurinus *lib. 5. ad Attic. Saturnalibus. Sp Ligustinus Cẽturio ex Sabinis oriundus orationem ad popul. habuit. Etiamsi Liuius lib. 42.*	Ælijs *ann.* 581.
LIMITANVS.	Maniliis, *etiam in Nummis.*
LONGI	Atiliis, *Fasti Cap.* Cassiis. *Nummi vet.* Cædiciis, Considiis Luciliis, Manliis, *ann. V. C.* 497. Muscidiis, *in Nummis.* Semproniis, *ann.* 559. Sulpiciis, *ann.* 439. *Cos.* III. Tulliis, *qui Patricij, ann.* 253.
LONGINI	Calpurniis Cassiis, *ann.* 582. Domitiis.
LVCANI	Annæis Claudiis Terentiis, *C. Plin. lib. 35. cap. 7. In nummis antiquis, sed in quib. tanum* LVC. *pro qua* LVCVLLVS *legi malim.*
LVCVLLI	Fabiis Liciniis, *ann.* 602. *Liuius lib. 30. L. Licinius Lucullus æd. cur. C. Lucullus primus II. Vir Epulonum. Liuius 33.* Terentiis, *forte per adoptionem.*
LVPERCI	Iuliis Muciis
LVPI	Corneliis, *ann.* 597. 606. Iuliis Iuniis Numisiis Rutiliis *an.* 663. *in Rhetore, qui exstat. Ascon. Vell. Paterc. & alij.*

LVRCO

	reperiuntur in
LVRCO	Aufidiis, *Varro lib. 3. de re Ruſt. Cicer. orat. pro Flacco.* Perpennis
LVSCI	Anniis, *an. V.C. 600. & 625. & ibi Onufr. ac Pigh. Liuius li. 42. Cic. in Bruto.* Fabiis, *Cic. l. 4. ad Attic.* Furiis Poſtumiis, *T. Liuio lib. 45. A. Poſtomius Luſcas Cenſor.*
LVSCINI	Fabriciis, *M. Tull. in Lælio.*
LYSIAS	Claudiis
M	
MACATVS	Liuiis
MACEDONICVS	Metellis, *ſeu* Cæciliis
MACERINI	Geganiis
MACRI	Aemiliis Bebiis Calpurniis Liciniis, *Num antiq.* Pompeiis, *Suet. in Cæſ. vbi male* Marco *pro* Macro. Sepulliis, *in Nummis cum facie C. Iulij Cæſaris.* Vibiis, *Vide Feſtum in Rufio.*
MACRINIA	Pompeiis
MACRINI	Babiis Bæbiis Cerelliis Geganiis Minutiis Opiliis
MACRO, *Fort. Macri, vide ſup.*	Herenniis
MACROBIVS	Aureliis, *vt Scriptor Saturnaliorum.*
MACVLA, *P. Manut. in Epiſt. 19. lib. 6. Fam.*	Pompeijs
MAGNVS	Macenas, *à loco Varro 7. de ling. Lat. fine, qui & Cinnæ: an. 757. Dion lib. 55* Corneliis Fonteiis Pactuleiis Pompeiis Poſtumiis, *an. 605.*
MALLEOLI	Publiciis, *ann. 521. Oroſ. Epito. Liuij 68. lib. Feſtus in Publiciis Clouius.*
MALVGINENSES	Corneliis, *in Faſtis Cap.*
MAMERCI	Aemiliis, *ſed in Faſtis* Mamercius *eſt, non Mamercus, quod eſt mendoſum.* Corneliis
MAMERTINI, *In Liuio legitur Mamericus, mendoſe opinor.*	Pinariis
MAMMÆA	Iuliis
MAMMVLÆ	Corneliis, *Liuius libr. 39. & 42.*
MAMVRIVS	Veturiis
MAMVRCA	Corneliis.
Mamurca *Cæſaris Præf. fabrum homo diues. Cic. 7. ad Attic. & libr. 13. Epiſt. vlt. Plin. lib. 36. c. 6. Sueton. & Catullus* in Cæſare.	Hoſtiliis, *an. 583.*
MANSVETVS	Iuliis
MANCIA	Aeliis Curtiis Heluiis
MARCELLI	Aſiniis, *Sueton. in Claudio Cæſ cap. 45. pleteijs.* Claudiis Epriis Graniis Mindiis Noniis Pomponiis Quinctiliis Variis Vettiis Vlpiis
MARCELLINVS	Ammianis Bebiis Lentulis, *Corneliis circum Bruto, Valer. lib. 9. quem vide.* Tulliis.
MARIANI	Valeriis
MARIDIANI	Coſſutiis, *Num. Vett.*
MARO	Virgiliis
MARSO, Marſus *Dolabella, ap. Appian. li. IV. Ciu. bel.*	Domitiis Octauiis Vibiis
MARTIALIS	Gargiliis Valeriis
MARTIANI	Aemiliis Flauiis Graniis
MARVLLVS	Epidiis, *C. Marullus Tr. pl. Suet. Iulio c. 79. Dio lib. 44.* Iuniis Metiis

	reperiuntur in
Massa	Bæbijs
Massaliota	Terentiis, *L. Terentius Massal. ad pl. in Liuio lib. 31. & Prætor, lib. 38.*
Masones	Papiriis *an. 522. Dionys. 2. & Liuius, Valer. Max. lib. 3. Cic. ad Pætum lib. IX. Epist. 21.*
Materni	Æmiliis Iuliis Triariis
Mathones, *Matienus Trib. mil. bello Carthag. in exercito Scipionis Liu. lib. 29. Præter vero M. Matienus an. 581. V.C. Idem Liuius lib. 38. vide Annales Fasto. St. Pigh.*	Næuiis, *Manut. in Ep. 25. lib. 9. ad Fam.* Pomponiis, *an. 520.*
Mavricvs	Iuniis
Mavritivs	Iuniis
Maxentivs	Aureliis
Maximi	Androniis Appiis, *Axijs, in Cic. 1. ad Attic. epist. 13. & alibi nisi mendosum est pro Appiis.* Artoriis Cæsoniis Caruiliis, *an. 460.* Claudiis Fabiis : *Rationem vide in T. Liuio, extremo li. 5. & Val. Max. li. 2. c. 1.* Fuluiis, *an. 455.* Galeriis Iuniis Laberiis Manliis Pupienis Sulpiciis, *an. 550.* Trebelliis Valeriis, *an. 259.* Egnatiis *in Num. antiq. & Cic. lib. XIII. ad Attic. videtur familiaris vtrique fuisse, sed ibi Seb. Corradus annotat, numquã se legisse* Maximos Egnatios, *Emendandum itaq; videri.*
Maximiani	Galeriis
Maximilla	Egnatiis
Mecennivs	Egnatiis

	reperiuntur in
Medvllini	Furiis
Mega	Demetriis
Megelli	Postumiis, *an. 448. T. Liuius lib. X.*
Mela	Annæis Pomponiis
Melior	Attediis Vmbriciis
Melissvs	Heliis
Mellicvlvs *al. Molliculus*	Minutiis, *Liuius lib. 40.*
Menander	Arriis Publiciis
Menas	Pompeiis Ticiniis Vulteiis
Menecrates	Iuliis
Mento	Tulliis, *alij, in Iulijs: neutros reperio, nisi in Liuio lib. 40*
Merendæ	Antoniis, *inter X. Viros.* Corneliis *Liu. lib. 34.* Cn. Cornelius, *Merẽda Prætor*
Mergvs	Cauliis *ac* Lectoriis
Mervlæ	Corneliis, *ann. 560. Liuius lib. 34.*
Messallæ	Iuniis Valeriis *an. 490.* Vipsaniis
Messallin	Aureliis Statiliis Valeriis, *an. 750.*
Messvs	Arusianis
Metelli	Cæciliis Scipionibus
Metianvs	Volusiis
Milo	Anniis, *vt T. Annius Milo, quem Cic. defenderit, & Dion. lib. 39.*
Mithres	Curtiis
Mnester	Iuliis
Mocilla	Iuliis, *Corn. Nepos in Attic. vita*
Modestinvs	Herenniis
Modestvs	Anniis Aufidiis Iuliis
Mæcenates	Heliis Cilniis, *vel Cilinijs, vt vult, probatque Fuluius Visinus Notis ad Corn. Tacitum.*
Momyllvs	Romulis

Mon-

Montani	Curtiis, Iuliis, Iuniis, Tarpeiis, *ann.V.C.299.* Tulliis, *Cicer. ad Attic. lib.12.* Varienis.
Moschus	Volcatiis
Motacilla	Iuliis
Mugillanus	Papiriis
Mullo	Ventidiis, *Nancus epist. ad Cicer. l.x.*
Mundus	Enniis
Murenæ	Ablauiis, Liciniis, *Dion. lib.45.* Varronibus, *Terentiorum, for. ex adoptione.*
Murcus. Murcus *inter Cæsaris interfectores Appian. lib.2. bell. Ciuil. qui lib.4.* Sextum Murcum *nominat, quem lib.3 μοῦλκον, pro μοῦρκον, appellat, deprauate, opinor.*	Statiis *Dio. lib.47.* Sextiis, *Appian. l.4.*
Mures	Deciis, *Liuius, Cassiod. & Fasti.*
Musa	Æmiliis, Antoniis, *Dion. lib.53.* Pomponiis, *Nummi vett.*
Muscæ	Semproniis, *Liuius lib.45. Val. Max.*
Mustella	Tamisiis, *Frequens mentio Mustellæ lib.* XII. *ad Att. Ciceroni: qui lib.* XVI. *M. Antonij ταξιάρχην vocat, hoc est* ordinis ductorem. *In Philipp. vero* latronum ductorem *appellat.*
Mutianus	Liciniis, Noniis
Mutili	Papiis *ann.761. V. C. Dio. lib.56. de M. Papi. Mutilo, à quo leg. Papia de maritandis ordinib.*
Myrtilus	Minutiis, *L. Minucius Myrtilus Pr. vrb. T. Liu. li.38.*
N	
Nacca	Fuluiis, Pinariis
Nasicæ	Scipionibus, *seu Corne.* Porciis
	Actoris, *Suet. Iulio c.9.* *Axijs, in priscis Nummis.*
Naso	Iuliis, *Octauijs, Cic. ad Q. fratrem.* Otaciliis, *Cicer. li.* XIII. *Famil.* Ouidiis, *vt poeta Elegorum notus.* Sextiis, *Appia. li.2. Ciui.*
Natales	Antoniis, Belliciis, Minutiis
Natta	Pinariis, *Cic.2. de Diuinat. & lib.4. ad Attic. Multa mei vbi vulgo male* Nacha *pro* Natta. *Corn. Tac. lib.* IV. *& in Tabulis Capitolinis.*
Nauius	Acciis
Nepotes	Corneliis, Herenniis, Iuliis, Liciniis, Mariis, Metellis, *seu Cæciliis an. V.C. 655. Cicer. lib.5. Epist. Fam. Asconius in Cornelianam.* Perpennis, Pompeiis, Valeriis
Nerones	Cæsarum, *familia.* Claudiis, *an.546. Valerius lib.4. cap.1.*
Neruæ	Acutiis, Cocceiis, *an.717.* Liciniis, *anno 759. & Nummi vett.* Siliis, *an.737.*
Neruilinus	Suilliis. *Fasti Capitolini.*
Nicias	Curtiis
Nicolaus	Aureliis
Nigri	Aquilliis, *Sueton. Aug. cap.* XI. Cæciliis, *Cic. in Diuina. Ascon. & Plutarch. ex Cicerone.* Pescenniis, Trebiis, *Turannij, Varr. 2. de re rust.* Valeriis, *seu Cæcilijs an. 698. Censor. Dion.37. & Asconio pro Scauro. Cons. an.692.*
Nigrinus	Auidiis, Pontiis *an.788.*
Nobiliores	Fuluiis, *Fasti, & alij*
Noctua	Cædiciis, *vide ad an.464. in Fastis Onufr.*

reperiuntur in

	reperiuntur in
NONNA	Iuliis
NORBANVS	Tigelliis
NOVATI	Iuniis
NVMA	Pompiliis
NVMIDA	Aemiliis, *Liuius lib.26.* Lepidis Plautiis, *Val. Max. 4. ca. 6. & Horat. 1. Carm. Oda.36. v.3.*
NVMIDICVS Cariliorum.	

O

	reperiuntur in
OBSEQVENS	Iuliis
OCELLA	Lucretiis, *Dio lib.37. Plut. in Sulla Liuij Epitom.89. Appian. lib.1. Ciuil. Male* asella *in aliquot libris.*
OFELLA	Seruiis, *Cicer. ad Attic.21. sæpe. Et lib.8. ep.7. ad Fam.* Seruius Ocella, *videtur fuisse Pompeianarum partium. Lib.10. Sen.14. & 16. ad Attic.*
ORCA, *in Valerijs. Cic.13. Epist. Fam.*	
ORESTÆ	Aureliis, *an.596.*
ORESTILLA	Fabijs
ORPHITVS	Corneliis Furiis Ouiniis Saluidienis Vitrasiis
ORTALVS. *meminit Catullus & Cic. 4. ad Attic. in quibusdam libris. Vulgar.* Otali *male nisi* Otacilii *legas.*	
OTACILIA	Martiis
OTHONES	Iuniis Rosciis Saluiis, *ann.785. male vulgo* Syluius *etiam in Othone August.*
OVICVLA	Fabiis Max. *Plutarch. in Fabio, & Scriptor de Vir. Illustr.*

P

	reperiuntur in
PACATVS	Claudiis Minutiis
PACIECVS, *Pau. Manut. in Epist.18. lib.6. Fam.*	Iuniis. *Cic. epist.1. libr. XII. ad Attic. & libr. VI. Famil. ep.18. Hirtius de bello Hispani.*
PACILI	Furiis, *Liuius & Cassiodorus.*
PACONIANVS	Sextiis
PACORVS	Aureliis
PÆTI	Aeliis *vel* Ailiis, *vt an. 552. & 286. Aelijs vero in Fastis scribitur, ann. 416. & 467. Sed Cicero in Cluentiana* Aeliorum *esse* partes *ostendit.* Auroniis, *an.V.C.688.* Aquiliis Aurumculeiis Articuleorum, *Dion libro 54.* Cæcinis Cæsenniis Castriniis, *Cœlius Ciceroni lib. VIII. Epist. Castronii mentio ibid. lib. XIII. epist.13.* Considiis, *in Nummis antiquis.* Fuluiis Papiriis, *Cicer. 9. libro Epist.*
PÆTINVS	Fuluiis, *an. 454.*
PALÆMON	Rhemniis
PALICANVS	Aciliis, *Cicer. in Bruto Quintil. libr. 4. Pedianus & num. vett. Valer. lib.2. Ant. August. Dial. IV. Antiquit. pag. 58. Lat. edit.* Lolliis
PALLAS	Claudiis
PALMA	Aureliis
PALMATVS	Iuniis
PANDVS	Latiniis
PANEPION	Vrbanis
PANSÆ	Apuleiis, *ann.453. V.C. T. Liuius lib.x.* Genutiis Seruiliis Sestiis, *Cic. ad Q. fratrem lib.2.* Vibiis, *an.710. & num. vett.*
PAPPI, *vel* PAPI	Aemiliis Sosiis
PARRARRHENEON	Cipiis
PARMENSIS	Cassiis, *vt poeta nomen, de qua Horat. 1. Ser. 10. Sat. & epist.4. lib.1. Appian. & Sueton. ac quo loco Læuin. Torrentius.*
PARTHENIANVS	Aemiliis
PARRVS	Aebutiis, *T. Aebutius Parrus x. Vir. agro Ligustino diuidendo T. Liuius libro 42.*

PASSER

	reperiuntur in
PASSER	Cetroniis siue Petroniis
PASSIENVS	Vibiis
PASTORES	Iuliis
PATAVINVS	Cassiis
PATERCVLI	Albinis; Iuniis, *Ascon. in Cornelianam. ann. 494. V.C.*; Sulpitiis; Velleiis
PATERNI	Apuleiis, *Inscript. Vetus in Onufr. ad ann. 797. Comm.*; Aspasiis; Ouiniis; Tarutiis
PATIETVS	Iuniis
PAVLA	Corneliis
PAVLLI	Aemiliis, *an. 498.*; Iuliis; Sergiis
PAVLLVLVS	Postumiis, *Fast. an. 579.*
PAVLINI	Aniciis; Lolliis; Pompeiis; Pontiis; Suetoniis; Valeriis
PECVNIOLA	Aureliis, *Val. Max. libr. 2. cap. 7. § 4.*
PEDARIVS	Cominiis
PEDIANVS	Asconiis
PEDO L. Pella, *vir Pratorius, & Catonis amicus Sandensibus accusantib. à Bruto condemnatus repetundarum. Plut. in Bruto. Voluit inter Cæsaris percussores haberi, licet non adfuerit. Appian. 2. Ciuil.*	Albinouanis; Iuuentiis; Pompeiis
PENNVLA	Centeniis, *Liuius lib. 25.*
PERÆ & PENNI	Iuniis, *Cicero in Bruto & in Offic. 3. M. Iunius Pennus Trib. Pl. legem tulit de Peregrinis.*; Quinctiis, *ann. 327. & 392. Dict. Liuius lib. 4. Cassiod.*
PERPENNÆ	Hostilianis; Mariis; Petroniis
PERSICVS	Fabiis Max.
PERTINACES	Heluiis

	reperiuntur in
PERVVINCVS	Sextiis
PETICI	Sulpitiis, *an. 389. & 392.*
PETRONII	Flauiis
PETRO	Graniis, *Plut. in Cæsarea.*
PHANGO	Fuficiis, *C. Fufius Plango Cæsaris Præfectus in Africa. Dio libr. 48. E milite gregario Senator factus est. Dio ibid.*
PHILEMON	Aemiliis
PHILI	Furiis
PHILIPPI	Aeliis; Iuliis; Marciis, *ab equorum cura sic dicti* Philippi *Num. Vett.*
PHILISCVS	Attiliis
PHILOLOGVS	Aeliis; Atteis
PHILONES	Cesseniis; Curatiis; Publiliis, *Fasti & alij.*; Veturiis
PHILOPOEMEN	Iuniis
PHILOSTRATVS	Flauiis
PHILOXENVS	Auianis
PHILVS	Furiis, *in Num. antiq. Cic. ad Brutum, epist. 23. per iocum Pholum. Can. Tat. nam ab Antonio stabat.*
PHRYGIO	Pompeiis
PICTORES	Fabiis, *vt in Historico, Fabius Pictor. Et in Fastis, & alibi.*
PIETAS	Aemiliis; Herenniis, *num. vett.* M. HERENNIVS PIETAS.
PIGMENTARIVS	Acciis
PILATVS	Pontiis
PINTHIAS	Lutatiis
PINVS	Corneliis
PISCICVLI	Iuniis
PISONES	Cæliis; Calpurniis, *omnes fere.*; Pupiis, *Ascon. in Pisonianam.*
PITHOLAVS	Octaciliis
PIVS	Antoninis; Cæciliis, *Dion. & alij.*; Cestiis; Metellis; Pompeiis, *in antiquis Nummis.*
PLACIDVS	Annæis; Furiis

reperiuntur in

PLANCI	Accijs; Munatijs; Plautiis, *Appian.lib.* IV. *& Num.vett.*; Rubellijs; Sergijs, *Cn. Sergius Plancus Pr. Liuius libro* 31.
PLANCINA	Munatijs
PLANTA	Pompeijs
PLATINA	Claudiis
PLAVTI	Accijs
PLOTIVS	Cælijs; Munatijs
POENI	Iunijs
POLA	Seruijs
POLLIENVS	Claudijs
POLLIONES	Annijs; Antijs; Antistijs; Antonijs, *L. Antonio id cognomen fuit. Dio lib.* 48. *& Num.vett.*; Asinijs; Carbiliis; Claudijs; Clodijs; Herennijs; Iulijs; Memmijs; Næuijs; Romulijs; Trebellijs; Vedijs; Vespasijs; Vitrasijs
POLLVX	Iulijs
POLYHISTOR	Iulijs; Corneliis; Appione
POMPEIANI	Claudijs
POMPOSIANVS	Metiis
POPA	Liciniis
POPLICOLÆ, *vide mox* PVBLICOLÆ	
PORCELLVS	Grunnijs
PORCINA	Aemiliis, *Cicero in Bruto, & Priscian. lib.* 9. *Gramm.*; Lepidis
POSCA	Pinarijs, *Liu.* 40. *Pinarius Posca Pr. Sarcinium obtinuit, P. Cornelio. M. Bebio Coss.*
POSIDONIVS	Annæis
POSTVMI	Curtiis; Iulijs; Accijs; Ceioniis
POSTVMII	Iunijs; Liuiis; Pontiis; Rabiriis; Seiis
POTITI	Valeriis
PRÆCONIVS	Aeliis; Valeriis
PRÆSENTES	Arriis; Brutiis
PRÆTEXTATVS	Asiniis; Atteiis; Papiriis; Sulpiciis. *Tabb. Capitol.*; Vettiis
PRIMVS	Antoniis
PRISCI	Acciis; Aeliis; Anchariis; Cæsoniis, *Sueto. Tiber. c.* 42. *T. Cæsonius Priscus, eques Rom.*; Fulciniis; Heluidiis; Iabolenis; Iuliis; Iuniis; Neratiis; Numiciis, *an.* 284.; Seruiliis, *an.* 318.; Statiis; Tarquiniis; Sallustiis, *Appian.* 2. *Ciuil. Sed leg. opinor* Crispum *non* Priscum.
PRIVERNAS	Aemiliis, *an.* 412. 424.
PROBATVS	Cæliis
PROBI	Aemiliis; Falconiis; Valeriis
PROCILLÆ	Iuliis
PROCILLVS	Valeriis
PROCVLI	Acerroniis, *an.* 789.; Arteriis; Iuliis; Liciniis; Plautiis, *in Fastis, anno* 425.; Scriboniis; Valeriis
PROPERTII	Aureliis, *vt poeta notissimus.*
PTOLEMÆVS	Aemiliis; Claudiis
PVBLICOLÆ, *al.* Poplicolæ: *Populi maiestatem venerando sit dictus P. Valerius Max.* 4. *c.* 1.	Gelliis, *an. V.C.* 681. *&* 717. *Dio libr.* 47.; Valeriis; Vipsaniis, *ann.* 812. *vbi Onufr. in Comm. Fastorum.*

pitol.
Tiber.
s Pri-
.Ci-
Cri-
m,
an-
issi-
.&
.v-
nm.
vl-

reperiuntur in

PVLCRI — Claudiis, *seu Appijs.*
PVLEX — Seruiliis, *an.*550. 551. *Fasti Cap.*
PVLLVS — Iuniis, *an.* 504. *à P. Claudio Cari F. vt bene Cicero & Fasto. Plin. Cari nepotem facit P. Claudium Pullū: non recte vt opinor.*
PVLVILLI — Horatiis, *ann. V.C.* 244. 246.
PVRPVRIO — Furiis, *ann.*557. *Ennius, & Fasti*
PVSILIO — Licinijs
PVSIO — Flauiis
PYRRHICVS — Deciis.

Q

QVADRATVS — Asiniis; Ninniis, *L. Ninnius Quadratus Trib. Dioni lib.* 48.; Numidiis; Vindiis; Volusenis
QVADRIGARIVS — Claudiis
QVARTINVS — Claudiis; Viniciis
QVIETVS — Aufidiis; Auidiis; Lusiis
QVINCTILIANVS — Fabiis & Noniis, *vt scriptor Oratoriarum Institutionum, an.*760. *Cos.*
QVINCTILLVS — Plautiis
QVIRINIVS — Sulpitiis, *an.*741.

R

RABIA — Martiis
RALLÆ — Marciis, *M. Marcius Ralle Pr. quo anno mater Deûm Romam aduenta est. Liuius* 29. *&* 30. *lib.*; Clodiis
RAVILLA — Cassiis, *Fronton. & vett. Fasti* 627.
REBIVS — Ammiis
REBILI — Caniniis, *Cos. ann.* 707. 741. *Sueto. in Cæsare, Plutarch. Macrobius libr.* 2. *capit.* 2. *in locis Ciceronis.*
REGES — Marciis; Rubriis, *Appianus lib.* 2. *Ciuil.*
REGILLI — Aemiliis, *seu* Lepidis. *Cic. ad Attic. libr.* 12. *Liuius lib.*37.
RHEGINI — Antistis, *Num. vett. Val. Max. lib.* 4. *c.*7. *&* 3.
REGILLENSES — Claudiis; Postumiis, *In Diodoro redditum* Regillanus.
REGVLI — Aemiliis, *Appian. in Syriaco de L. Aemilio Regulo.*; Aquiliis; Atiliis; Licaniis, *Dioni lib.* 54.; Liuineiis, *Nummi vett. Cicer. lib.* XIII. *ad Fam. & lib.* III. *ad Attic.*
REPENTINVS — Fabiis
RESTIONES — Antiis, *Gell. libr.* 2. *cap.*24. *Macrob. lib.*3. *Num. antiqui. Appian. lib.* IV. *Ciuil. de* III. *viratu agens*: Restio proscriptorum vnus à seruo seruatus.
RESTITVTVS — Claudiis
ROCVS — Romiliis, *ann. V.C.*298. *& Crepercipo, in Nummis antiq.*
ROMANVS — Aureliis; Graniis; Seruiis; Virgiliis; Voconiis
ROMVLVS — Aureliis
ROSIANVS — Geminiis
RVBRIVS — Aruntiis.

RVFI *cognomen in* 46. *Familiis.*

RVFI — In Acciis
Aciliis, *seu* Actiliis.
Aemiliis
Anchariis
Anniis, *T. Annii Rufi meminit Cicero libro* XIII. *ad Attic.*
Antoniis
Asiniis
Ateriis, Val. Max. *lib. cap.* 7. de Somniis, §. 8.
Cerdoniis
Cæsetiis
Cæciliis, *ann. V. C.* 769. *Dioni & Floro. L. Cæcilius Rufus Pr. ludos Apollinares faciebat cum Cic. rediret ab exilio.* Ascon. in Milonianam.
Cœliis, *Cæsari & Paterc. M. Cœlius Rufus.*

RVFI

RVFI reperiuntur in

*& Valer. Maxim. lib. 4. cap. 1. M. Cælius Rufus ædil. cur. design. Cicero lib.*11.*Epist.ad Fam.*

Cluuijs, *an.*798.
Corelliis, *Num.vet.*
Corneliis
Curtiis
Egnatiis, *M.Egnatius Rufus in Augustum conspirauit Sueton. in August. cap.*11.
Feniis, *Fenius Rufus, Prætorio Præfectus sub Nerone.*
Geminiis
Iuliis
Lartiis, *fort. Largijs. Onufrius ad annum* 252. 256. 269. *Et Largius Rufus.*
Luciliis, *in Nummis antiquis.*
Mesciniis, *Nummi Veteres. Cicero libro V. ad Famil.epi.* 20. Rufo *inscribit, Mescinio sc.*
Minuciis, *ann. V.C.* 556. *& nummi antiqui. Minatius Rufus Catonis comes in Cypriaca expeditione. Valer. libr. 4. cap. 3. §. 2. vbi* Minucius *leg. censeo.*
Octauiis, *C.Octauius Rufus.* Suetonius Augusto *cap.* 11.
Passienis
Pinariis
Plautiis, *Plautius Rufus.* Tranq. in Augustum, *cap.*19.
Pompeiis, *Nummi antiqui.*
Pomponiis, *Num. vett. Pomponius Rufus in libris* Collectorum *citatur à Valerio Maximo libro* 4. *cap.* 4. *sed malum* Pompeius *legi.*
Rutiliis, *Iulius Obsequens & Cassiod.*
Sæniis, *ann. V.C.*724. *in Fastis Capit.*
Saluidienis, *Saluidienus Rufus Sentinates obsedit Cæsaris Augusti nomine. Dion.lib.*48. *& Suet Aug. cap.* 66. *Vide Liuii Epito.*CXXIII.
Satriis
Semproniis, *Cælius lib.* 8. *ad Cic. & Cicero lib.*6.*ad Atticum.*
Seruiis, *in priscis numismatib.*
Sextiliis, *Cassius lib.* XII. *epist.Fam. & Cic.lib.*XIII. *ad Sextilii Rufum Quæstorem Cypri, Epist.*48.
Suilliis
Sulpiciis, *Cos.an.*366.*V.C. Dion lib.*XI. *& Zonaras.*
Tariis, *an.*737.*V.C.*
Titiis. *vid.Onu.ad an.*723.
Titurniis, *Cic.lib.*XIII.*ad Famil.*
Valgiis, *an.post Rom.cond. Cos.*741.
Vibiis
Vibulliis, *Q.Vibullius Rufus, Pompeio familiaris, in Picenum ab eo missus. Cæsar* 1. *belli Ciuil. Cicer. ad Attic.lib.*VII.
46.Virginiis.

RVFINI reperiuntur in

Aniciis
Claudiis
Corneliis
Iuniis
Liciniis
Statiis
Vibiis, *Cos. suffect. anno* 774
Volcatiis

RVFIO

Trebatiis, *Vetus Inscriptio:* C. TREBATIVS RVFIO F. CVR. *Et ideo Cic. Trebatio:* Rufio, *inquit,* tuus *nempe quia eiusdem generis. Meminit & bis ad Attic.lib.*14.*Ep. Item-dum.*

RVGA

Iciliis
Rubriis

RVLLVS

Fabiis, *Plutar. in Pompeio. Numm. Vett. & in Orat.in Rullum.*
Seruiliis

RVSO

Cremutiis
Octauiis

RVSTICI

Antistiis
Fabiis
Iuniis
Ouiniis

RVSTICANVS

Plætoriis

Mar-

	reperiuntur in
RVTILI	Martijs, *in Fastis anno* 279. *In Diod. Siculo male* Rufus *pro* Rutilus *redditum est.* Nautijs Sempronijs, *c. Liu. li.* 37. Virginijs, *Liu. lib.* 3.
RVTILII	Martijs Nautijs Sempronijs
S	
SABACO	Cassiis, *Plutar in Mario.*
SABELLI	Popillijs, *T. Liuij lib.* 41.
SABINI Sabinus *à Cæsare missus ad res in Sicilia constituendas, recto iam Sex. Pompeio, Appian. lib. 5. Ciuil.*	Ælijs Albijs, *Cic. ad Attic. lib.* 13. *epist.* 14. Albutijs Asellijs *Sueton. Tiberio cap.* 42. *de lepido Dialogo Sabini Asellij.* Assidijs Cælijs Caluisijs, *ann.* 713. 749. 778. *Dion. vbi male* Asinius *editum.* Claudijs Clodijs Cornelijs Domitijs Fabijs Flauijs Poppæus, *an.* 761. Iulijs Iunijs, *inscriptio in Onuf. ad an.* 772. Nymphidijs Minatijs, *in Num. antiq.* Sextijs, *Liuius lib.* 30. Sicinijs, *an.* 266. *vide Onufr. ad an.* 267. Vettijs, *Titurijs. Dio. lib.* 39. *& Num. vett.*
SABVLA, *vide & sabulo.*	Cossutijs, *Num. vett.*
SACERDOTES	Licinijs, *Cicer. in Verrem. & Val. Max lib.* IV. *cap.* I. *vbi de Africano minore.*
SACROVIR	Iulijs
SÆVINI	Flauijs, *inscriptio apud Onufr. an.* 721.
SAGITTA	Claudijs Octauijs
SALACIO	Cornelijs, *Suet. in Iulio c.* 59. *& Lipsius in Electis.*
SALASSVS	Veitijs, *Cic. Leptæ lib.* 6. *Ep. Fam. eius proscripti mors Appia. lib.* IV. *Ciuil.*
SALINATORES, *Primus M. Liu. sic dictus Cos. & Cens.*	Liuijs Oppijs, *Lib.* 35.

	reperiuntur in
SALONINI	Asinijs
SALVTIO, *Sic in Suet. c.* 50. *& Plinio male, contra veteres libros, in quibus* Salluito *est, & in Dione lib.* 42. *ex tomo Salacio Lipsio in Electis.*	Scipionibus
SAMMONICI	Serenis
SANGA, *Santra, sæpe à Festo citatur illius* de verborum veterum significatione.	Fabijs, *Appia.* 2. *bell. Ciuil.*
SAPIENS	Lælijs, *Cic. in Lelio: Plu. in Scipione.* Porcijs, *Cicer.*
SARRA, *T. Liuius lib.* 35. *& Cic.* XV. *lib. ad Attic. Epist.* 15. *& in argenteo denario titulus:* M. ATIL. SARA.	Salonijs
SATRVNI	Caninijs
SASERNA	Hostilijs, *Num. vett.*
SATVRNINI Satyrus, *Caniniorum videtur in Epist.* I. *Cicer. ad Attic.*	Ælijs Anniis, *Cicer. libr.* 5. *ad Attic.* Antonijs Aponijs Apuleijs Caluisijs Fannijs Furijs Pompeijs Sentijs Valgijs, *an.* 741. Venuleijs Volusijs
SAVERRIO	Sulpitijs
SAXÆ, *Saxa Bibulus, in Syria Crasso successerat Appia. in Syriaco. v. de Veietanis.*	Decidijs. *Diol.* 47. Voconijs, *Liuij Epit.* XLI. *In Floro libr.* IV. *cap.* 9. *male* Chasca *pro* Saxa *editur.*
SAXVLA	Cluuijs, *Liuius lib.* 41.
SCÆVÆ Scæua *bona vnde Scæuola ait Varro* 6. *de l. Latin. vide Plauti Casinam in fine.*	Brutis Cassijs, *Plutarch. in Cæsare.* Dedijs Aquijs
SCÆVINVS	Pontijs Vrbicis
SCÆVOLÆ *al. Scænulæ. vide supra in Scæua.*	Lutatijs Mucijs, *Fasti.* Septimijs Trebatijs

reperiuntur in

SCAPVLAE, P. Manut. ad ep. 13. lib. 9. Fam.
- Anniis
- Corneliis, *Liuius, Cassiodorus, Appian. ann. Ciuil.*
- Ostoriis, *ann.* 799.
- Quintijs, *vide Quinctij.*
- Tertulliis.

SCARPVS
- Pinariis, *Dioni lib.* 51. *& nummus in Antonij.*

SCAVRI
- Aemiliis, *Liuius lib.* 37. *M. Aemilius Scaurus ob Atreum Tragoediam à Tiberio mori coactus. Dio. lib.* LVIII.
- Aetiliis
- Aureliis, *Val. Max. lib.* 2. *cap.* 1. *& ann.* 646. *Onufr. & me suis Step. Piguis.*

SCHOLAE
- Terentiis

SCIPIONES
- Cassiniis.
- Corneliis
- Cariliis *an.* 701. *Caelius in epist.* 8. *lib. Cic. Vett. nummi & Dion.*

SCORPIANVS
- Aeliis

SCROFAE
- Tremelliis, *Var. de re Rust. Plutar. in Crasso.*

SCYLLA
- Marciis, *Q. Marcius Scylla Tr. Pl. Liuio lib.* 42.

SEBENNIVS
- Polemiis

SEBOSVS
- Statiis

SECVNDI
- Atiliis
- Arriis, *Nummi vett.*
- Aufidiis
- Gabiniis
- Iuliis
- Petroniis
- Pliniis
- Pomponiis
- Poppaeis, *an.* 761. *Cos. suffectus. Q. Popparis Secundus.*
- Publiis
- Salustiis
- Turciis

SEDIGITVS, *à sex digitis dictus.*
- Volcatiis, *cuius poeta de Comicis iudicium in A. Gellio lib.* XV. *Noct. Att. c.* 24.

SEIANVS
- Aeliis

SENECAE
- Annaeis

SENECIO
- Claudiis
- Corneliis
- Herenniis
- Sociis

SEPTENNIO
- Agilliis

SERAPION
- Corneliis, seu Scipionibus

SERMO
- Marciis, *M. Marcius Sermo Tr. Pl. cum Scylla, an.* 582. *Liuius lib.* 42.

SEQVESTER
- Vibiis

SERENIANVS
- Aelijs

SERENVS
- Afraniis
- Annaeis
- Graniis
- Vibiis

SERMO
- Matriis

SERRANI
- Atiliis, *an.* 583.

SER. *in nummo vet.* A. MANLI Q. F. SER. *an tribus nomen.*

SETINVS
- Anniis, *Liuius l.* 8.
- Fuluiis, *Dion.* 43.

SEVERI
- Aciliis
- Antistiis
- Aquiliis
- Arrianis
- Arriis
- Caecinis
- Cassiis
- Catiliis
- Cinciis
- Corneliis
- Iuliis
- Septimiis

Sextus, *P. Scaeuola; Sextus nominatur à Macrob. lib.* III. *Satur. c.* XIII.

SEXTINVS
- Sextiorum, *Fasti Capit.*

Sica, *vel* Sicca *Cic.* 3. *ad Attic. ep.* 2. *&* 4. *& lib.* 16. *epist.* 6. *& lib.* 8. *ad Attic.* &c.

SICVLI
- Cloeliis, *Liuius lib.* 26. *Val. Max.* 1. *cap.* 1. § 4.

SIDICINVS
- Mariis, *L. Sidicinus Catilinariae consors coniurationes Porcius Latro in Catilinam vt Sidonius Apollinaris.*

SIDONIVS
- Solliis

SILANVS
- Iuniis, *Pedianus Fasti & alij Dion. lib.* 55.
- Liciniis

SILO
- Albroniis
- Antoniis
- Aruntiis
- Gauiis
- Pompeiis
- Popediis *Vpedijs, Dion. lib.* 48.
- Vmbroniis

SILI

	reperiuntur in
SILI	Albutiis Sergiis, *Plin. libr.* VII. *cap.* 28. *Solinus c.* 6. & *nummi antiqui.*
SIMPLEX	Cæciliis
	Aproniis, *Nummis* APRONIVS SISENNA III. VIR AAA. F.F.
SISENNÆ	Corneliis, *Dio libr.* 36. *Liuius* 39. Statiliis, *an.V.C.* 768. Gabiniis, *Dio.* 39 *lib.*
SOLON	Iuliis
SOPHI	Semproniis, *in Fastis.*
SORANI	Valeriis, *Varro* VI. *de l. Lat.*
SOSIPATER	Charisiis, *vt Grammaticæ Scriptor.*
SPARSVS	Fuluiis
SPERATVS	Aeliis
SPINTHER	Corneliis, *seu* Lentulis, *Dion & Valer. lib.* IX. *c.* 14.
SPOLETINVS	
SPONGIA, *Ciceroni vt plebeiam nomen cum Thalna & Plauto recensetur.*	Caruiliis, *Liu. lib.* 43.
SPVRMA, *De vocis occasione Val. Max. libr.* 4. *cap.* 5. *in externis.*	Vestriis
SPVRMVS	Petilliis, *an.* 577. *V. C. Liuius lib.* 40.
SQVILLVS	Liciniis
STALENVS	Aeliis
STATIVS	Tulliis
STELLÆ	Aruntiis
STELLIO	Afraniis, *Liuius lib.* 39.
STHELENVS	Aciliis
STILICO	Flauiis
STOLONES	Liciniis, *in Fastis, an.* 392. *vbi Caluus est, in Græcis* Stola *est & Marianus Scotus.*
STRABO	Fanniis, *an.* 592. Gaudiis Liciniis, *T. Liu. lib.* 41. *ab V.C.* Cæsaribus, *seu* Iuliis *vett. nummi, Inscript. Romæ, Dial.* x. *Ant. August. pag.* 138. Lætiis *al.* Leniis. *Varro* 3. *rei Rustic. cap.* 5. *Cic. lib.* 12 *ad Attic.* Pompeiis, *an.* 664. *Plutarchus in Pompeio.*

	reperiuntur in
	Seruiliis, *Cic. lib.* XIII. *Fam.* Seiis Sotidiis, *Inscript. ad an.* 777. *Onuf. Cic. lib.* XII. *ad Cassium, nisi ibi leg.* Sotidiis, *pro* Tidiis. *L. Titionem Strabonem laudat Cicer. libr.* XIII. *Famil.*
STRIGO	Pupiis
STRVCTIIS	Seruiliis, *Tabulæ Capitol.*
STRVCTVLVS	Claudiis
STRVMA *in Vaticiniis, Cic. Ep.* 9. *l.* 5.	Noniis, *Castullus in Epigrammatis.*
STILONES	Aeliis, *C. Aelius.* Stilo, *Varronis præceptor: citatus à Festo sæpius, & Varrone lib.* IV. *de l. Lat.*
SVARIVS	Scipionibus
Subulo, *an à* Subula, *quasi Sutor. Subulo tibicen, Lingua Tusca, Varro li.* VI. *C. de l. Latin. Liuio lib.* 43. *P. Decius Subulo* III. *vir Col. deduc. Aquileiam, an.* 584.	
SVFENAS	Noniis, *Num. vett.*
SVLCA	Bæbiis, *Liu. lib.* 42.
SVLPICIA	Memmiis
SVRÆ	Acciis Aemiliis Brutis, *Plutarch. in Mario. Liu. lib.* 22. Corneliis Lentulis, *an.* 682. *Et nominis dat rationem Plutarchus in Sulla, Turneb. explicat lib.* 7. *Aduers. cap.* 4. *Vide &* Crus *cognomen.* Liciniis
SVRCVLVS	Statiis
SVLLÆ. *De nominis etymo Plutarchus in Sulla, initio, & ibi G. Xyl. & in* 4. *lib. ad Attic. Corradus, & Carisius lib.* I. *Gramm. Forte* παρὰ τὸ συλᾶν, *à spoliando sit primù dictus.*	Corneliis
SYLVA	Flauiis
SILVANI, *quod interdum in* Silani *corruptum.*	Domitiis Plautiis, *an.* 751. Pompeiis

	reperiuntur in
SYMMACHVS	Aureliis
SYRIACVS	Valliis

T

	reperiuntur in
TACITI	Anniis Corneliis
TAMPHILI	Bæbiis, *ann.* 571. *Plin. Liui. Val. Max.* 1. *cap.* 1. *nummis vett.*
TAPPI	Valeriis, *Liuius lib.* 35.
TAPPVLI	Villiis, *ann.* 554. *Liuius lib.* 25. & 29.
TARPA	Metiis
TARQVINIENSIS	Numisiis, *Liuius li.* 45.
TATIANVS	Cæliis
TAVREA	Iubeliis, *Campani sunt Valer. Maxim.* 3. *cap.* 2. & *Liuius*
TAVRI	Caluisiis Pacuuiis Statiliis, *Dion. lib.* 49.
TAVRINVS	Ignatiis Modestis
TEGVLA	Liciniis, *Liui. lib.* 31. *de P. Licinio Tegula.*
TELESINVS	Mariis Pontiis
TEMPSANVS	Postumiis, *Liuius lib.* 39
TERGEMINVS, *vide* Trigem.	Horatiis, & Curiatiis
TERTIVS	Abutiis
TERTVLLI	Aeliis Flauiis Publienis
TERTVLLIANVS	Septimiis Volcatiis
TESTA	Trebatiis, *Cicer. lib.* VII. *Epist. ad Fam. sæpe. Laudat lib.* 6. *Epist.* 5. *Famil. commendat Cæsari, lib.* 7. *epist.* 10.
TEVCER	Cæciliis
THALLVS	Petroniis
THALNA	Iuuentiis, *an. v.c.* 590
THEOPHANES	Pompeiis
THERMI	Minuciis, *an.* 560. *Liuius lib.* 30.
THRASILA	Aufidiis Fanniis Valeriis
THVSCI	Aquiliis Clodiis Fabriciis
TIBVLLVS	Albiis, *vt in poeta notum.*
TIBVRTINVS	Ceponiis, *Nummi antiqui.*
TIGILLINVS	Ophoniis
TIRO, Tisienus, *legatus Sex. Pompeii bello contra Cæsarem Octauianum. Pompeio deuicto exercitũ Cæsari tradidit. Appian. lib.* 5. *bell. ciuil.*	Tulliis, *vt Ciceronis eruditus libertus, &c.*
TITIMANVS, *in Pontiis, per adoptionem. Cic. lib.* IX. *ad Attic.*	
TORQVATI	Belliciis Luceiis Manliis, *Liuius lib.* 7. Nouelliis, *vel potius Noniis, Onufr. ad ann.* 748. *Sucton. August. cap.* 43.
TRABIA] *Manut. in in epistol.* 21. *lib.* 9. *Fam.*	Iuniis
TRACHALVS	Galeriis
TRAIANI	Vlpiis
TRANQVILLVS	Suetoniis
TRAVLVS	Montanus
TREBONIANVS	Vibiis
TREMVLVS	Marciis, *Tabulæ Capitol.*
TRIARII	Valeriis, *Ascon. pro Scauro.*
TRIBVLI	Hostiliis
TRICIPITINI	Lucretiis
TRICOSTI	Virginiis
TRIGEMINVS	Horatiis & Curiatiis, *Liuius lib.* 1. & *Num. vett.*
TRIO	Fuleiniis Lucretiis, *Nummi Veteres.*
TROGVS	Pompeiis, *vt in Historico, quem Iustinus sublegit.* Quinctiis, *Varro lib.* V. *de l. Lat. de T. Quinctio Trogo.*
TVBERONES	Sauffeijs Aeliis Seiis, *antiqua Inscriptio in Comm. Fastorum Onuphrii ad annum* 771
TVBERTI	Postumiis
TVBVLVS, *Pr. fuit L. Metello Q. Maximo Coss. Cicer. libr.* XII. *ad Atticum. L. Tubulum vocat* 2. *de Finibus.*	Hostiliis. *T. Liuius lib.* 27. *ab v.c.*

TVCCA

	reperiuntur in
TVCCA	Aufidijs, *Pomponio lit. De orig. Iuris,* Aufidius Tucca. Plotiis. Seruilijs, *ann.* 469. *Cos. Onufr. ad an.* 740.
TVDITANI	Sempronijs, *an. V.C.* 513.
TVLLI	Iulijs, Torquatis, Volcatijs, *an.* 687.
TVRBO	Martiis
TVRDVS	Papiriis, *Cic. ad Pætum lib.* IX. *ep.* 21. *Sed hi Plebeij.*
TVRINVS	Maniliis, *ann.* 541. *Liuius lib.* 28.
TVRPILIANVS	Petroniis, *Nummi veteres, sed ex adoptione.*
TVRPIO	Ambiuijs, Antistiis, Næuiis, Sutoriis
TVSCIVERCANVS	Terentiis, *Liui. lib.* 45.
TVSCVS	Aquilliis, *an.* 266. *V.C.*
TVTOR	Iuliis
TYMPANVS	Postumijs, *Liuius lib.* 34. *L. Postumius, cui cognomen Tympano fuit, Quæstor Sempronij Consulis à Boiis cæsus est.*

V

	reperiuntur in
VAALA	Numonijs, *Num. vett. Puto idem esse, quod* Vala: *vt ab Ala, factum Ahala.*
VACCVS	Vitruuiis
VACCIA	Lentulis Corneliis, *Cicer. lib.* 2. *ad Q. fratr. epist.* 7.
VACIA, *al.* VATIA	Martiis, Seruiliis
VAGIENVS. *P. Vagienus Antonii Præf. ad Mutinam, vt scribit Pollio ad Ciceronem.*	Aburiis, Fabijs, Iuniis, Pompeiis, Vettijs
VALENTES, VALENTINVS, VALERIANVS	Valeriis, Cornelijs
VARI	Accijs, Alferniis, *an.* 754. Alfenus Varas I. C. *in Pomponio de* [illegible]*ius Iuris.* Arriis, Atteiis, *Dio lib.* 41. *Appian. lib.* 2. *Ciuil. etsi ibi* Attidios *legatur.*
VARE	Cassiis, *antiqua Inscriptio in Onufrio ad ann. V.C.* 681. Ceionijs, Geminijs, Licinijs, *an.* 517. *Liuius lib.* 27. Pompeijs, Potiis, *Appian. in Mithrid. &* Varro *ibi male legatur.* Vibiis, *in Num. antiq.*
VARIOLÆ	Accijs
VARRONES	Aelijs, Cingonijs, Rubriis, Terentiis, *Pulcre Dio li.* 47. *& Valer. Max. lib.* 4 *cap* 5. *&* 8. *cap.* 7. Vibidiis, Visellijs, *anno* 769. *&* 776. *Cicero in Bruto.*
VATICANVS, VEIENTANVS & VEIENTO	Romulijs, Sestiis, Opinijs, *Cic. ad Att.* 4. *&* 7. *Epist.* 3. Fabricijs
VELINA, VENOX, VERATIVS	Annijs, Plautijs, *an.* 441. *Censor.* Fuluiis
VERI	Aelijs, Annijs
VERRVCOSSVS	Fabijs Max. *Sæpe in Fastis.*
VESPA	Terentiis
VESPASIANI	Flauiis
VESPILLONES	Lucretiis, *an.* 734.
VESTALIS & VESTINVS	Latiniis, *Plancus ad Ciceronem.* Iulijs
VETERES	Antistijs, *an.* 724. & 747.
VETVLINVS, ἑτερώνυμος *unus proscriptorum in* III. *Viratu dux factus in Siciliæ post occisus. Appian. libr.* 4. *sed male interpres* Vitulinus *addit.*	Cassijs

VETVLIO	reperiuntur in	Saturninis
VIATORES		Iuliis
VIBENNVS		Cæliis
VIBVLANI		Fabiis
VICTORES		Alliis, Aureliis
VICTORINVS		Aufidiis, Mariis
VINCENTIVS		Ragoniis
VINDEX		Cefelliis, Iuliis
VINDVLLVS		Pompeiis
VIOLENS		Volumniis, *an.* 446.
VIPSANVS		Corneliis
VISOLVS		Pœteliis, *Fastis Capitol.*
VISCELLINVS		Cassiis, *ann.* 252. *vbi vide Onufr. & Sigon.*
VITVLVS		Mamiliis, *an.* 491. *V.C.*, Voconiis
VLPIANVS		Domitiis
VNIMANVS		Claudiis
VOCVLA	reperiuntur in	Dilliis
VOLVSI		Valeriis, *qui & Messalla, an.* 756.
VOPISCVS		Flauiis, Pompeiis
VORANVS		Luctatiis
VRBICVS		Pompeiis
VRSVLANIA		Plautiis
VRINAS		Mariis
VVLSCVS		Publiliis *in Fastis.*
VVLSONES		Manliis, Raciliis.

X

Xifidicus reperitur in Aeliis.

Z

Zeno	reperiuntur in	Iuniis
Zoilus		Nostiis
Zosimus		Aeliis

DE

DE XXXV. ROM. TRIBVBVS E PAVLI MANVTII *in Epist. VIII. Liber VIII. Cicer. Commentar. & Inscriptionum veterum Gruteriano Opere; & Did. Couarruuia lib. IV. Varr. Resol. cap. 1. Alphabeti Serie non annorum, quibus cœpere.*

1. ÆM. *Æmilia*. Ex Cicerone lib. 11. ad Atticum, & T. Liuio lib. 38.

ANI. *Aniensis*. Cic. pro Cn. Plancio, & lib. VIII. Famil. epist. 8. Liuius lib. 10.

ARN. *Narniensis*. Cic. agraria 11. in Rullum; Liuius lib. 6. & 29. vbi corrupte *Narniensis* editur, contra Marmorum inscriptiones.

CLA. *Claudia*. Liuius lib. 2. Dionysius lib. 5. Virgil. lib. 7. & Asconius.

CLV. vel CLVST. *Clustumina*. Cic. pro Plancio, & pro Corn. Balbo. Antiq. Vrb. inscript.

COL. *Collina*. M. Varro lib. 4. de l. Lat. Plinius. lib. 18. cap. 3. Lucii Epit. xx. Festus, Dionys. Halic. Asconius, & Iosephus.

COR. *Cornelia*. Liuius lib. 38. & antiquæ Vrb. in scr.

ESQ. vel EXQ. *Esquilina*. Varro 4. de ling. Lat. Plin. 18. cap. 3. Festus: Epitom. Liuii XIX. & marmora.

FAB. *Fabia*. Horat. Epist. 6. lib. 1. Sueton. Augusto cap. 40.

FAL. *Falerina*, Liuius lib. 9. Ioseph. lib. XIII. Antiquit. Iudaic. cap. 17.

GAL. *Galeria*. Liuius lib. 27. Plin. lib. 7. cap. 49. etsi male ibi *Galerius* editur: & marmoreæ inscriptiones.

HOR. vel HORAT. *Horatia*. Nihil de hac Tribu in libris, sed in Inscript. nominatur.

LEM. *Lemonia*. Cic. pro Plancio, & Philip. 9. & Sex. Pompeius Festus. Marm.

MÆC. *Mæcia*. Cicer. ad Attic. lib. 4. epist. 14. Liu. lib. 8. & 29. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 4. & Festo.

MEN. *Mentina*. Cic. lib. 13. epist. ad Famil. Iosephus lib. XIII. Antiq. Iudaic. cap. 17. & Lapides antiqui. *Meneniam* tamen hic leg. censet Manutius.

OVF. *Oufentina*. Liuius lib. 9. Festus in v. Lucretius, & Alciat. lib. 9. cap. 16. παρέργ.

PAL. vel PALAT. *Palatina*. Cicero 4. Verrina. Asconius ibi. Varro lib. 4. de l. Lat. Plin. lib. 18. cap. 3. Epitoma Liuii lib. XX. Lucius, Dionys. ac Festus.

PAP. vel PAPIR. *Papiria*. Liu. lib. 8. Sex. Pompeius Fest.

POB. *Poblilia*. quæ deinde *Publilia* scripta est, sicut ex *Poblius* Publius factus est, vtraque modo in Lapidibus reperies. T. Liuius lib. 7. Putat. Manutius hanc esse, quam Festus *Popilliam* nominat: de qua Valerius lib. 9. cap. 10.

POL. *Pollia*. Liuius lib. 8. Val. Maxim. lib. 2. cap. 4. & lib. 9. cap. 10.

POM. vel POMP. *Pomptina*. Cicer. libro 4. ad Attic. & lib. 8. Famil. epist. 8. Liu. lib. 7. Festus, & Liuii Epitoma.

PVP. *Pupinia*. Cicer. Q. fratri lib. 3. & lib. 8. Fam. epist. 8. Liu. lib. 26. Festus, Lucr. & Valer. Maxim.

QVI. vel QVIR. *Quirina*. Cic. pro *Quinctio*, & ep. 8. lib. 8. Famil. Iosephus, Festus, Asconius, & marmoream Inscr.

ROM. *Romilia*, Cic. in Verrem Act. 2. (& ibi Pedian.) idemque agraria in Rullum I. Varro lib. IV. de l. Lat. Festus, & Seruius in III. Æneid.

SAB. *Sabatina*. Liu. lib. 6. Festus, & Lapis Card. Carpensis.

SCA. vel SCAP. *Scaptia*. Liuius lib. 8. Sueton. in Augusto cap. 40. & Festus.

SER. vel SERG. *Sergia*. Asconius Ped. & Iul. Frontinus: Varia marmora.

STEL. *Stellatina*. Liuius lib. 6. & Festus. In Lapidibus etiam, ST. pro STEL.

SVB

SVB. *Suburana.* Varro 4.de l.Lat.Plinius l.18.c.3.Feſtus in S.& V.litt.Epitoma Liuii xx.lib.Cic. agraria II.in Rullum,vbi pro *ab Ocriculana*, Onuphrius &P. Manutius parua legunt mutatione *Suburana*, è quinque libris vett. in quibus *ab vſura* ſcriptum. Inſcripti, plures attulit Onuphr.lib.II.ciuitatis Rom.in Ser.Tullio Rege,de 4.Vrbanis Tribubus.

Suburana
Eſquilina
Collina
Palatina. } Item de Ruſticis Tribubus, XXXI.

TER. *Terentina.* Cic.pro Cn.Plancio & ep.8.lib8..ad Fam.Liuius lib.x.& antiqu. Vrb.Inſcript.

TRO.vel TROM. *Tromentina*, Feſtus, Liuius lib.6. vbi corrupte legitur *Promentina*, vt conſtat ex lapide apud Caretam,quem attulit hic Manutius.

VEIEN. *Veientina.* Cic.pro Cn.Plancio.

VEL. *Velina.* Cic.lib.IV.ad Attic.& in Bruto.Horat.Epiſt.6.lib.I.Perſius, & Florus.

VET. *Veturia:* cuius in auctoribus fide dignis nullam, ſed in marmoribus crebram inuenimus mentionem.

35. VOL.vel VOLT. *Voltinia.* Cic. pro Plancio, & in duobus lapidibus hic à Manutio prolatis, quorum alter Veron.integre legitur apud Rhenanum lib.III.rer.German.

Male itaque in primis editionibus hæ Tribus ſunt recenſitæ.

1. *Narnienſis*, è lib.Liuii 6.& Rulliana Tullii,quæ *Arnienſis* eſt appell.
2. *Ocriculana*, vel *Otriculana* in eadem Rulliana.
3. *Publicia* vel *Poblicia*, è Liuii lib.7.& inſcript.male deſcripta à Marliano lib.v. Rom. Antiq. cap.6.quæ POBLILIA ſup.legitime eſt poſita.vide quæ in *Suburana* etiam attulimus.
4. *Sapinia* denique è Liuii lib.31.& 33.quæ *Sabatina* eſt.

De pluribus autem quæ ſuperfluunt Tribuum nominibus diſputat Onuphrius Panuinius Ciuitatis Rom.lib.II.pag.251.Pariſ.edit.an.1588.&pag.257. De octo vel x.Tribubus bello Sociali additis,vſque ad pag.269.

NVME-

NVMERVS ET ORDO TRIBVVM Romanarum XXXV.

Vrbanæ IV.

Suburana
Palatina
Esquilina
Collina

Ex Varrone IV. de ling. Latina, & Cic. in Rullum orat.

RVSTICÆ XXXI.

Romulia
Claudia
Pomptina
Publilia
Mæcia
Scaptia
Papiria
Pollia
Falerina
Oufentina
Terentina
Aniensis
Quirina
Velina
Pupinia
Galeria
Æmilia
Cornelia
Camilla. † Ocriculana
Clustumina
Fabia
Horatia † Veientina
Lemonia
Mentina
Papia † Veturia
Sergia
Voltinia
Stellatina
Tromentina
Sabatina
Arnensis

Ex Liuij 1. lib. 6. & Cicer. In Rullum agrarijs Orat.

VETVS Romæ Inscriptio
NVMERVS TR....
QVIBVS LOCIS..
PAL. H. IV. CLXXXXI.
SVC. H. IV. LXVIII. IA.
ESQ. H. ∞ DCLXXVII. A.
COL. H. CCCCLVI.
ROM. H. LXVI.
VOL. H. LXXXX.

Tribus initio tres sub Romulo, Numa, Tullo, Anco, & Seruio Regibus.

VARRO de ling. Lat. 4. *Ager Romanus primum diuisus in partes tres, à quo Tribus appellata, Tatiensium, Ramnensium, Lucerum nominata, vt ait Ennius.* Tatienses à Tatio, Ramnenses à Romulo, Luceres, vt ait Iunius, à Lucumone. Sed omnia hæc vocabula Tusca, vt Volumnius, qui Tragœdias Tuscas scripsit, dicebat. Ab hoc quoque quatuor partes vrbis, *Tribus* dictæ Liu. 10. Cum inter augures constet, imparem numerum debere esse, vt tres antiquæ Tribus *Ramnenses, Tatienses, Luceres*, suum quæque augurem habeat. Dionys. lib. II. τριχῆ νείμας τὴν πληθὺν ἅπασαν, ἑκάστων τῶν μοιρῶν τὸν ἐπιφανέστατον ἐπέστησεν ἡγεμόνα. ἔπειτα τῶν τριῶν πάλιν μοιρῶν ἑκάστην εἰς δέκα μοίρας διελών, ἴσους ἡγεμόνας καὶ τούτων ἀπέδειξε τοὺς ἀνδρειοτάτους. ἐκάλει δὲ τὰς μὲν μείζους μοίρας τρίβους, τὰς δ' ἐλάττους κουρίας, ὡς καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον βίον ἔτι προσαγορεύονται. Idem lib. 4. ὁ δὲ Τύλλιος τετράφυλον ἐποίησε τὴν πόλιν εἶναι, τρίφυλον οὖσαν τέως, &c. Pomp. *Dicti Tribuni, quod olim in tres partes populus diuisus erat, & ex singulis singuli creabantur, vel quia Tribuum suffragia creabantur.* Ascon. in Verr. Principio tres fuerunt. *Tatiensis* vna à Tatio Rege *Ramnensis* altera à Romulo, *Luceres* altera à Lucumone siue Lucretino, siue à Luco, quem Lucum *Asylum* vocauerat Romulus. Post de nominibus Sabinarum plures fuere, &c. Obtinuerunt autem nomen aut à tributo dando, aut quia primo tres fuerunt, vnde etiam Tribuni dicti. Liuius tamen lib. I. Centuriæ tres Equitum conscriptæ sunt: *Ramnenses* à Romulo: ab Tito Tatio *Tatienses* appellati: *Lucerum* nominis & originis causa incerta est. Et lib. I. Tarquinius Equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad *Ramnenses Titienses Luceres*, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, &c. Varro 4. de lin. Lat. Tribuni militum quod terni tribus tribubus *Ramnensium, Lucerum, Titiensium* olim ad exercitum mittebantur. Tribuni plebeij, qui ex Tribunis militum primum Tribuni plebeij facti qui plebem defenderent in secessione Crustumennæ.

Sex. Pompeius:] *Titiensis* tribus à prænomine Tatij Regis appellata videtur. Idem *Turmam* Equitum dictam esse ait Curiatius, quasi *terimam*. quod ter deni equites ex tribus Tribubus *Titiensium Ramnensium Lucerum* fiebant. Itaque primi singularum decuriarum *decuriones* dicti. qui ex eo in singulis turmis sunt etiam nunc terni. Propert. lib. 4. eleg. I.

Prima galeritus potuit Prætoria Lygmon:
Magnaque pars rerum Tatio erat inter oues.
Hinc Tities Ramnesque viri, Luceresque coloni
Quattuor hinc albos Romulus egit equos

Et Ouidius in Fastis III. lib.

Quin etiam partes totidem Tatiensibus ille,
Quosque vocant Rannes, Luceribusque dedit.

Tribus quattuor vrbanæ. (vide Collina à Seruio Rege ad Vespas. Aug.

Plures Tribus etiam Romuli tempore fuisse Pedianus auctor est. Ita enim Verr. *Principio tres fuerunt. Post de nominibus Sabinarum plures fuere quibus deprecatricibus parentum bellum maritorumque finitum est, ad postremum* XXXV. *facta*. Et Dionysius eodem tempore agrum Ro. in triginta partes diuisum fuisse lib. II. Antiquit. scribit, vt singulæ curiæ agri partem obtinerent, sacris & publicis locis exceptis. At Varro agrum Ro. primum in tres diuisum: vrbem in quattuor regiones, ab ijsdem regionibus quattuor vrbanas tribus appellatas. Dionysius & Liuius Seruium vrbem in quattuor partes primum diuisisse scribunt, Tribusque eas appellasse; cum antea tres fuissent.

Rusticarum Singularum initium & numerum cuiusque temporis referre non facile est. Liuius omnes Tribus XXI. fuisse primum scribit A. Postumio, T. Verginio Coss. hoc est, an. V. C. 257. Cum ante hos Coss. *Claudiæ* tantum mentionem fecisset. P. Valerio IV. T. Lucretio II. Cos. post R. C. His quattuor additis quinque & viginti Tribuum numerum expletum L. Papirio, CN. Sergio, Æmilio II. Licinio, ML. Menenio L. Valerio Publicola III. Tribus Mil. Consulari potestate an. Post. R. C. 366. lib. VI. initio ait. Harum nomina sunt, *Stellacina, Trementina, Sabatina, Narniensis*. Quas postremas fuisse ex Cicerone in Rullum agnouimus. omnes enim Tribus à *Suburana ad Narniensem* enumerari significat. Idem tamen Liuius, alios, vt opinor, historicos secutus, multarum postea Tribuum initium refert; quæ supra-scriptæ sunt. At Dionysius varios hac in re historiarum libros fuisse ait: Cuius verba ascripsimus lib. 4. Διεῖλε δὲ καὶ τὴν χώραν ἅπασαν ὁ Τύλλιος, ὡς μὲν Φάβιός φησιν, εἰς μοίρας ἓξ καὶ εἴκοσιν, ἃς καὶ αὐτὰς καλεῖ φυλὰς καὶ τὰς ἀστικὰς προσθεὶς αὐταῖς τέτταρας καὶ τριάκοντα φυλὰς ἀμφοτέρων. (κατὰ τὸν μέχρι τούτων ἐπὶ Τυλλίου τὰς πάσας γενέσθαι λέγει) ὡς δὲ Οὐενώνιος ἱστόρηκεν, εἰς μίαν καὶ τριάκοντα φυλὰς ἀξιοπιστότερος ὢν οὐχ ὁρίζει τῶν μοιρῶν τὸν ἀριθμόν. De *Claudia* Tribu eisdem Consulibus Liuio cum Dionysio conuenit. Cum vero Coriolanus damnatus est, Dionysius vnam & viginti Tribus tributis comitijs suffragium tulisse scribit, nouem tribus absoluisse, duodecim graues fuisse. M. Minucio II. A. Sempronio II. A. Sempronio II. Coss. post. R. C. an. 262. Hoc autem anno Liuius XXXI. tribus fuisse scribit. Nil igitur de his rebus certi constitui potest, nisi emendetur Liuius, vt cum Dionysio & Fabio, & Varrone conueniat, emendetur etiam Dionysij locus.

Vell.

Vell. Paterculus lib. II. *Non erat Mario Sulpicioque Cinna temperatior. Itaque cum ita ciuitas prædata esset, ut in octo Tribus contribuerentur noui ciues; ne potentia eorum & multitudo veterum ciuium dignitatem frangeret, plusque possent recepti in beneficium, quam auctores beneficij; Cinna in omnibus Tribubus eos se distributurum pollicitus est, quo nomine ingentem totius Italiæ frequentiam in vrbe acciuerat: è qua pulsus est,* &c.

Appian. Bell. Ciuil. lib. I. Ῥωμαῖοι μὲν δὴ τοὺς δὲ τοὺς Νεοπολίτας οὐκ ἐς τὰς πέντε καὶ τριάκοντα φυλὰς, αἳ τότε ἦσαν αὐτοῖς, κατέλεξαν, ἵνα μὴ τῶν ἀρχαίων πλέονες ὄντες ἐν ταῖς χειροτονίαις ἐπικρατοῖεν: ἀλλὰ δεκατεύοντες ἀπέφηναν ἑτέρας, ἐν αἷς ἐχειροτόνουν ἔσχατοι καὶ πολλάκις αὐτῶν ἡ ψῆφος ἀχρεῖος ἦν, ἅτε τῶν πέντε καὶ τριάκοντα προτέρων τε καλουμένων καὶ οὐσῶν ὑπὲρ ἥμισυ, ὅπερ ἢ λαθὸν αὐτίκα, ἢ καὶ ὡς αὐτῷ ἀγαπησάντων τῶν Ἰταλιωτῶν, ὕστερον ἐπιγνωσθὲν, ἑτέρας στάσεως ἦρξεν.

Sisenna in III. Historiarum: *L. Calpurnius Piso ex Senatus-consulto duas nouas tribus.* (apud N. Marcel. De mutata declinatione.)

TRIBVS ROMANÆ, LIVII LOCVS EXPENSVS, ET SCÆVOLÆ POST COVARR. LIB. IV. Variar.resolut.cap.1.

OMANÆ TRIBVS numero xxxv.fuere: auctoribus *Cicerone III. in Verrem Act & in orat. contra Rullum, Philipp. VI.* & alibi multis in locis: *Asconio*: item *Liuio lib.1. & lib. 34.* Ex hoc autem numero quatuor tantum *Vrbanæ* fuere, *Palatina, Esquilina, Collina, Suburrana*: in quas transferri, vt inquit Plin. lib.18. cap.3. ignominiæ esset. Nam, auctore Liuio lib.9. extremo, Q.Fabius Maximus concordiæ causa omnem forensem turbam excretam in quatuor Tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit. Nomen hoc acceperunt à partibus Vrbis. Reliquæ omnes laudatissimæ *Rusticæ*, eorum, qui rura haberent, quæ proprie ingenuorum erant. Asconium autem, vbi III. in Verrem act. cur de nominibus Sabinorum plures Tribus dixerit esse factas, mirari satis non possum: Cum à Sabinis non Tribus, sed Curiæ nomina acceperint, vt inquit Liuius lib.1. Sex. Pomp. de verb. signif.lib.III. Vrbem vero in xxx. Curias à Romulo; à Seruio Tullio, qui multis annis post Romulum, in quatuor tantum Tribus diuisam esse constat, auctore Liuio lib.1. quæ expleuere numerum xxxv. At Dionys. Halicarn. lib.II. scribit, multitudinem omnium in tres partes diuisam à Romulo fuisse, ac quamlibet rursus earum partium in denas distributam ab eodem: vocatas autem partes maiores, *Tribus*; minores vero *Curias*. M.item Varro lib.4. de L.L. scribit, agrum Rom. in tres partes, vnde Tribus dicta sit, distinctum fuisse. T.Liuius lib.2. commemorat, eo tempore Romæ vnam & triginta Tribus factas fuisse. Idem lib.VI. scribit additas fuisse tunc quatuor Tribus, & eas xxxv. numerum expleuisse: nempe *Stellatinam, Tromentinam, Sabatinam, Narniensem.* Idem lib.VII. duas additas esse narrat, *Pontinam,* & *Publiciam* Lib. rursus VIII. *Metiam & Scaptiam.* Lib.IX. *Vfentinam & Falerinam.* lib.x. item duas. nempe *Aniensem, & Tarentinam.* L. etiam Florus in Epitoma lib.XIX. scribit duas Tribus, *Velinam & Esquilinam,* tunc adiectas fuisse. Quo fit, vt post xxxv. Tribus factas & constitutas, alias x. Tribus adiectas fuisse iure possimus asseuerare testimonio Liuij & L.Flori. Sic sane XLV. Tribus Romanæ constabunt. Quod Ciceroni & alijs, ipsique Liuio refragatur. Nisi quis apud Liuium intellexerit, veteres Tribus ciuibus, & tribulibus auctas fuisse: non autem nouas Tribus veteribus xxxv. additas esse: qui sensus omnino congruit Liuio.

Sapiniam vero Tribum non satis agnoscimus vt Romanam. Liuius etenim lib. XXXI. & XXXIII. non scribit, Tribum aliquam Romanam dictam fuisse *Sapiniam*: sed Vmbriam Italiæ regionem appellatam fuisse *Tribum Sapiniam.*

Adhæc & Quinctil lib.VII.cap.4. scribit. Propria liberi, quæ non habet, nisi liber: *Prænomen, Nomen, Cognomen, Tribum, habet hæc addictus.* Qui quidem locus conducit ad veram interpretationem Scæuolæ I.C. in l.Patronus. D. de leg. III. quæ sic habet.

PATRONVS *liberto statim Tribum emi petierat: Libertus diu moram ab hærede Patroni passus est, & decedens hæredem reliquit clarissimum virum. Quæsitum est, an Tribus æstimatio hæredi eius debeatur.* Respondi, deberi. Item *quæsitum est, an & commoda, & Principales liberalitates, quas libertus ex eadem Tribu vsque in diem mortis suæ consecuturus fuisset, si ei Tribus secundum voluntatem Patroni sui tunc comparata fuisset, an vero vsuræ æstimationis hæredi eius debeantur.* Respondi, quidquid ipse consecuturus esset, id ad hæredem suum transmitteretur. Hæc ille I. C.

Et sane cum Patronus voluerit ipsius impensa, eius libertum ciuem Romanum fieri, & in aliquam Tribum adscribi; vnde multa commoda ex publicis largitionibus, & Cæsarum liberalitatibus consecuturus foret: Nec hæres Patroni hoc fuerit exequutus, mortuusque sit libertus relicto hærede, qui ciuis erat Rom. & in Tribu censebatur. Accursius & alii, Scæuolæ responsum non recte accepere.

Sed etsi in plures Tribus diuisa fuerit Vrbs Roma, ætate tamen Liuii, & Ciceronis ad quinque & triginta omnes redactæ fuerunt: vt ex iisdem auctoribus apparet. Sed nec hoc placet. Legendus & Franc. Connanus de Libertis.

Tribubus primo Roma diuidebatur: inde Diuisores, ait Cælius Taurellus, pag.346. dicti à M. Tullio in Verrem, & ad Attic. de quibus multa Budæus ad legem Iuliam de ambitu.

Liberti autem apud Romanos Tribuum ius numquam habuerunt: etsi liberi essent, nec eorum filii: sed

sed filii ingenuorum ex his, qui manumissi essent procreatorum: qui tunc *Libertini* dicebantur. Quod ferebatur testimonio Liuii, qui sub finem libri IX. scribit, *Libertinorum filios ab Appio Claudio tributim diuisos summa ciuitatis indignatione*. Huc etiam pertinet quod hac de re tradit Sueton. in Claudio cap. XXIV. & Plutarchus in Poplicola.

Ius vero Romanæ ciuitatis pecunia quæri solitum, ex Apostolorum Actis cap. 22. apparet. Quod & Taurellus ibid. annotat.

Dionys. lib. IV. Antiqu. Rom. ex auctoritate Venonii refert, à Seruio Tullio vrbem diuisam fuisse in quatuor tribus: quarta veteribus addita. Pagos autem rusticorum in triginta & vnum. Hinc constant triginta quinque tribus. Vnde coniicio postea Tribus Rusticas in Vrbem nominibus appositis translatas esse: atque ita fortasse Liuius interpretandus.

Ex XXXV. autem Tribubus aliquam (vt ait Asconius 2. in Verrem Act.) necesse erat, cuiuscunque esset ordinis ciuis Rom. obtineret. Is autem ostendebatur aut prænomine suo, aut à nomine (Nomine autem familia significatur) à Patris prænomine, à Tribu, in qua censeretur aut à cognomine, vt apud Cic. Philip. 9. *Seru. Sulpicius Q. F. Lemonia Rufus.*

Lemonia enim Tribus est, ablatiui casus. Nam hoc casu Tribus significatur, vt sit *ex Lemonia*, vt inquit Asconius. De Prænomine, Nomine, & Cognomine And. Alciatus Dispunctionum lib. IV. cap. I. & diligenter Ant. Augustinus. lib. 3. Emendat. Iuris cap. 8. & Plutarch. Mario.

Hoc & apud Athenienses olim obtinuit, vt ex Demost. orationibus facile constat *Demosthenes Demost. F. Patamensis.* Pæanion autem erat vicus Pandionidis tribus. Siudas. Idipsum facile deducitur ex Demosth. Controuersia de Nomine: & oratione de Corona.

In lapidibus vero Antiquis fere semper, in libris aliquando prioribus tantummodo literis significari Tribus animaduertas, vt Epist. 7. lib. VIII. Epist. ad famil. Cic. vbi legitur *Pom.* Sciendum etenim est *Pomptinam* Tribum intelligi: nam & *Pontina & Pomptina* in lapp. Antiquis, & vetustis libris scriptum est. Et in eadem epist. vbi legitur *Pomp. Popilia.* vbi *Pum. Pupinia.* vbi *Ant. Aniensis.* quod cum antea non esset exploratum, alii pro *An. Capito* duabus vocibus coniunctis legebant ANCAPITO.

Plura Paul. Manutius in libri VIII. epist. 8.

FASTI CALENDARES
ROMANI,

DE LVDIS FESTISQVE ROMANORVM DIEBVS,

Quales Numa Pompilius instituit:
Cn. Flauius Scriba Pontif. publicauit:
Deinde C. Ivlivs Cæsar, anno ad solis cursum redacto, in foro adfixit:

CVM SCHOLIIS

PETRI CIACCONII, TOLETANI,
&
PAVLI MANVTII ROMANI.

LECTORI S.

PETRVS CIACCONIVS Toletanus, alter sui sæculi Varro merito appellatus, vt erat omni disciplinarum genere ad miraculum vsque instructus, *Kalendarium* seu *Romanorum Fastorum* marmoream tabulam, quæ Romæ hodieque spectatur, à se diuinando primo felici εὐστοχίᾳ explicatam miserat olim amicitiæ promissique exsoluendi gratia, anno eius sæculi quarto & septuagesimo Antuerpiam Benedicto Ariæ Montano, Hispalensi, viro doctiss. linguarumque sacrarum peritissimo. Is nihil tale illo exspectante aut volente Plantinianis typis statim, bono sane publico, euulgandum curauit. Post etiam PAVLVS MANVTIVS in iisdem pedem vestigiis ponens illustrauit. De hinc & in Belgio Frisius vir eruditissimus, Sibrandus Siccama, & nonnemo in Gallia Lugduni calamistris eadem ornando ampliarint. Nos duos priores ob breuitatem, & quia διάδοχοι exstiterunt, hic exhibendos duximus, quæque nuper de *Mensibus Romanis & Atticis* eram mihi commentatus, cum vt in omni Historiæ Rom. parte prosit, Antiquitatis ac Tullianæ Lectionis Studiosis; tum vt Ouidiani Fasti cum M. Varrone togatorum doctissimo lucem hinc aliquam accipiant. Fruere mi Lector: haue, & faue.

PETRVS CIACCONIVS TOLETANVS.

IN hoc *Kalendario*, quod Augusti tempore incisum fuit, *Fasti* præcipue dies & *Nefasti Festique* notati sunt. His accesserunt minutioribus litteris ludorum dies, aliæque Feriæ in C. Cæsaris & Augusti honorem institutæ. *Fasti* vero & *Nefasti* dies, hoc est, quibus fas erat vel non erat Prætori fari tria illa verba solemnia, *Do*, *Dico*, *Addico*, aut erant Fasti toti, aut Nefasti toti, aut Fasti prima, media, vel postrema parte diei, reliquis vero Nefasti. *Nefasti*, toti N, littera notantur: Fasti toti, F. Fasti prima parte F. P. quæ notæ *Fastos prima parte* designant. Fasti media parte EN, quibus significatur *Enterocisi*, sic enim antiqui scribebant pro *Intercisi*, dictique inde sunt quod esset intercisum nefas, vt scribit Varro lib. *de ling. Latin. V.* Fasti vero posteriore parte his litteris notantur. NP. hisque significatur *Nefasti prima parte*, nam ijdem erant Fasti *postrema*. horum trium posteriorũ sic meminit *Seruius in 6. AEneid. Item lectum est Deos aliquoties tantum Kalendis, aliquoties Idibus vaticinari: Nonnunquam diei vel prima, vel media, vel postrema parte. Vnde est in iure fissus dies, id est, non totus religiosus.* Fit item mentio eorum licet obscurior in tribus Fasti fragmentis in *Nefastus*, in *Regifugium*, in *Quando Rex comitiauit* fas. Ouid. lib. 1. Fast. *Nec toto perstare die sua iura putaris, Qui iam Fastus erit, mane Nefastus erat.* Litteræ A, B, C, D, E, F, G, H, quarum serie totum conteritur Kalendarium, dies nundinarum demonstrabant, & præter hæc inter Fastos ideo referebantur, quod lege Hortensia omnes nundinæ Fastæ erant, vt ex Granio Liciniano refert Macrobius. C, vero littera *Comitiales dies* notantur, per quos solum comitia haberi licebat. Ea vero ratione hi dies inter Fastos connumerantur, quod cum comitia non haberentur, Fasti essent. de his duobus ita Ouid. lib. 1. Fast. *Est quoque quo populum fas est includere septis. Est quoque qui nono semper ab orbe redit.*

	IANVARIVS.		*FEBRVARIVS.*		*MARTIVS.*
1	A.K.IAN.F.	1	H.K.FEB.N.	1	DKMARNP.
2	BF	2	AN	2	EF
3	CC Omitialis.	3	BN	3	FC
4	DC	4	CN	4	GC
5	ENON.F.	5	DNON.	5	HC
6	FF	6	EN	6	ANP Hoc die Cæsar pontif. maxim. fact. est.
7	GC	7	FN	7	B.NON.F.
8	HC	8	GN	8	CF
9	A.AGON	9	HN	9	DC
10	BEN	10	AN	10	EC
11	C.CAR.NP	11	BN	11	FC
12	DC	12	CN	12	GC
13	E.EID.NP	13	DEID.NP. Faun.	13	H.EN.
14	F.EN Dies vitios ex.sc.	14	EN	14	A.EQ.NP.
15	G.CAR.	15	FLVPER.NP.	15	BEID.NP
16	HC Monet.	16	G.EN.	16	CE
17	AC	17	H.QVIR.NP.	17	DLIB.NP
18	BC	18	AC	18	EC
19	CC	19	BC	19	FQVIN.NI.
20	DC	20	CC	20	GC
21	EC	21	D.FERA.L.F	21	HC
22	FC	22	EC Charist.	22	AN
23	GC	23	F.TER.NP.	23	B.TVBIL.NP.
24	HC	24	GREGIF.N.	24	C.Q.REX.C.F.
25	AC	25	HC	25	DC Hilar.
26	BC.	26	A.EN	26	EC
27	CC Cast.	27	C.EQ.NP.	27	FNP. Hoc die Cæsar Alexand. recepit.
28	DC	28	CC	28	GC
29	EF			29	HC
30	FN Pacal.			30	AC
31	GC			31	BC Luna

PETR. CIACCONI TOLETANI IN VETVS Calend. Rom.

NOTÆ.

IANVAR.

K.IAN. F.I. Kalēdæ Ianuarij; *Fastus. Ouidius*

NON.F. Nonæ Fastus.

AGON. Agonalia. *Varro lib.5. de l.Lat. Ouid.1.Fast. Festus Pomp.*

EN. Entercisus, hoc est, intercisus. *Varro lib.5. de l.Lat.*

CAR.NP. Carmentalia, Nefastus prima parte. *Varro lib.5. de l. Lat.*

EID NP. Idus, nefastus prima parte.

DIES VITIOS. ex s.c. Dies vitiosus, ex Senatusconsul.

FEBRVARIVS.

K.FEB.N. Kal. Febr. Nefast⁹.

LVPER. Lupercalia *Varro. li.5. Ouid.2. Seruius. in* 8. Aen. ibi: *monstrat sub rupe Lupercal. & ibidem, nudosq; Lupercos.*

QVIR. Quirinalia. *Varro li.5. Ouid.2.Fast.*

FERAL. Feralia. *Varro 5. Ouid. 2. Fast. Macrobius.*

TER. Terminalia. *Varro lib.5 Ouid.2. Macrob.*

REGIF. Regifugium. *Festus. Ouid.2.Fast.*

EQ. Equiria. *Varro, Festus. Ouid.* Sunt & mēse Martio.

MARTIVS.

HOC DIE CÆSAR PONTIF.] hoc die Cæsar Pontif. Max. factus est. *Ouid.3.*

Et Praneste fragmentum effossum hac inscriptione spectatur:

NON. N. CONCORDIÆ.
IN ARCE FERIÆ
EX. S. C.
QVOD EO DIE IMP.
CÆSAR AVG.
PONT. MAX. TRIB.
POTEST. XXI.
COS. XIII. AS. P. Q.
ROMANO
PATER PATRIÆ
APPELLATVS.

LIB. Liberalia. *Varr.5. Ouid. 3.Fast. Festus.*

QVIN. Quinquatrus. *Var.5. Ouid.3. Festus.*

TVBIL. Tubilustriū. Varro 5. *Ouid. Fest.* & mense Aprili.

Q.R.C.F. Quādo Rex comitiauit fas. *Varro 5. Fest.* Est & Aprili.

APRI-

	APRILIS.		MAIVS.		IVNIVS.
1	C.K.APR.P.	1	A.K.MAI	1	H.K.IVNN.
2	DC	2	B	2	AF
3	EC	3	C	3	BC
4	FC Ludi,matri.mag.	4	DEN	4	CC
5	G.NON.Ludi.	5	EC	5	D.NON.
6	HNP Ludi	6	FC	6	EN
7	AN Ludi	7	GNON.N	7	FN Lud.Pisc.
8	BN Ludi	8	HF	8	GN Menti incapit.
9	CN Ludi	9	ALEM.N	9	HVESTN Fer. vestæ.
10	DN Lud.in circ.	10	BC	10	AN
11	EN	11	CLEM.N	11	BMATRN.N.
12	FN Ludi cereri.	12	DNP Lud.mart. incirc.	12	CN
13	GEID.NP Ludi	13	ELEM.N	13	DEID.NP
14	HN Ludi	14	FC	14	EN
15	AFOR.D.NP Lu.	15	GEID.NP.	15	FQ.ST.D.F.
16	BN Ludi	16	HF	16	GC
17	CN Ludi	17	AC	17	HC
18	DN Ludi	18	BC	18	AC Mineruæ in auēt. summano ac cir.max.
19	ECERN.Lu.in circ.	19	CC	19	BC
20	FN	20	DC	20	CC
21	GPAR.NP	21	EAGON.NP	21	DC
22	HN	22	EN	22	EC
23	A.VIN.NP.	23	GTVB.NP	23	FC
24	BC	24	HQ.REX.C.F.	24	GC Fort.for.&ad.xiv.
25	C.ROB.NP	25	AC Fort.pub.	25	HC
26	DF	26	BC	26	AC
27	EC	27	CC Virtut.& hon.	27	BC
28	FNP Lud.flor.	28	DC	28	CC
29	GC Ludi	29	EC	29	DC
30	HC Ludi	30	FC	30	EC
		31	GC		

APRILIS.

LVDI MATR. MAG. Ludi Matris Magnæ, hoc est *Megalesia.Ouid.4.Fast. Cicero,Liuius, Festus.*

LVDINCIR. Ludi in circo, hoc est, Ludi circenses.

FORD. Fordicidia.*Varro.5.de l.Lat.Ouid.4.Fast.Festus.*

CER. Cerealia.*Varro.5.Ouid.4.*

PAR. Parilia, quæ & Palilia. Varro, *Ouid. Festus.*

VIN. Vinalia.*Varro,Ouid.Fest.* Sunt & mense Augusto.

ROB. Robigalia. *Varro. Ouid. Plinius. Festus.*

LVD. FLOR. Ludi Florales.*Varro. Ouid.Plinius.*

MAIVS.

LEM. Lemuria. *Ouid. 5. Porphyrion in Horatium.*

LVD. MAR IN CIR. Ludi Martiales in circo. *Sueton. in Claudio.Dio.lib.56.*

IVNIVS.

MENTI IN CAP. Menti in capitolio, sacrificium fit. *Liuius,lib.22.& 23.*

VEST. N. FER. Vestalia, nefastus, Feriæ Vestæ, *Varro, Ouid. Festus.*

MART. Matralia.*Varro lib.4. de l. Lat. Ouid.5.Fast.Festus.*

Q.ST.D.F. Quando stercus delatum, fas. *Varro, Festus.*

POPLIF. Poplifugium.*Varro 5.de l. Lat. Plutarch. in Romulo.Macrob.*

	IVLIVS.	*AVGVSTVS.*	*SEPTEMB.*
1	FK.IVL.N	EKAVG.	DK.SEPT.
2	GN	FN Hoc die Imp. Cæſ. Hiſ. citer. vicit. fer.	EN
3	HN	GC	FNP
4	ANP	HC	GC Ludi Romani
5	BPOBLIF.N	ANON.F. Sal. in Quirin.	H.NON.F. Ludi
6	CN Ludi Appollin.	BF	AF Ludi
7	DNON.N. Ludi	CC	BC Ludi
8	EN Ludi	DC	CC Ludi
9	FN Ludi	ENP Hoc die Cæſar. Hiſp. ciuic.	DC Ludi
10	GC Ludi	FC	EC Ludi
11	HC Ludi	GC	FC Ludi
12	ANP Ludi	HC	GN Ludi
13	BC Ludi incirc	AEID.NP.	HEID.NP
14	CC Merk	BF	AF Equor. prob.
15	DEID.NP Merk	CC	BN Lud. Rom. in circ.
16	EF Merk	DC	CC Incirc.
17	FC Merk	E.PORT.NP	DC Incirc.
18	GC Merk	FC	EC Incirc.
19	HLVCA.NP Lud.	G.VIN.F.P.	FC Incirc.
20	AC Lud. vict. Cæſar	HC Lud. Palatin.	GC Merk
21	BLVCAR Ludi & fer.	A.CONS.NP	HC Merk
22	CC Ludi	BEN	AC Merk
23	DNEPT. Lud. & per.	CVOLC.NP	BNP Merk. hd. Auguſtinata Lud. circ.
24	EN Ludi	DC Luna in Græco Stas.	CC
25	FFVRR.NP Ludi	E.OPIC.NP	DC
26	GC Ludi	FC	EC
27	HC Incirc	G.VOLT.NP	FC Lud. vener. genetr.
28	AC Incirc	HNP H. dara victoriæ in curia dedi. geſt.	GC
29	BC Incirc	AF	HF Epul. mineruæ F.
30	CC Incir. fort. huiuſq; diei.	BF	AC
31	DC	CC	

IVLIVS.

POLIT. Popliſ. Addi. CÆSARIS NATAL.

LVD. APOLLIN Ludi Apollinares. *Liuius lib.* 27.

MERK. Mercatus.

LVCAR. Lucaria. *Feſtus, Macrobius.*

LVDI VICT CÆS. Ludi victoriæ Cæſaris. *Sueton. in Auguſto.*

NEPT. Neptumnalia. *Varro* 5.

FVRR. Furrinalia, ſiue Furinalia. *Varro, Feſtus*

AVGVSTVS.

HOC DIE. In fragmento alterius Kalendarij eſt : *Feriæ, quod hoc die Imperator Cæſar Hiſpaniam citeriorem vicit* : quæ etiam hic ſcripta erant. cum ſit : CIT. VICIT.

HOC DIE. Hoc die Cæſar Hiſpalim vicit. Hirtius. Suet. Dion.

PORT Portumnalia. *Varro* 5.

VIN. F. P. Vinalia, Faſtus prima parte.

CONS. Conſualia *Varro Feſtus,* Sunt & menſe Decembri.

VOLC. Volcanalia. *Varro, Feſtus Columella.*

OPIC. Opiconſiua. *Varro. Feſt. Macrobius.*

VOLT. Volturnalia. *Varro. Feſt. Plinius.*

HOC DIE ARA. VICT. IN CVRIA DEDIC. EST. De hac ara victoriæ dedicata, *Dio. lib.* 51. *Herod* 7.

SEPTEMBER.

LVDI ROMANI. De his Liuius lib. I.

EQVOR. PROB. Equorum probatio. Meminit huius diei Valerius Max. lib. II. c. IX. Eſt & menſe Octob.

AVGVSTI NATA. Auguſti natalis. *Dio. li.* 54. *Suet. Aug. c.* 5.

OCTO-

OCTOB.	NOVEMB.	DECEMB.
1 B.K.OCT.N.	1 AK.NOV.	1 GK.DEC
2 CF	2 BF	2 H
3 DC	3 CF	3 A
4 EC	4 D**	4 B
5 FC	5 ENON.F	5 C.NON.F.
6 GC	6 FF Ludi	6 D
7 H.NON.FL.	7 GC Ludi	7 EC
8 AF	8 HC Ludi	8 FC
9 BC	9 AC Ludi	9 GC
10 CC	10 BC Ludi	10 HC
11 DMEDITR	11 CC Ludi	11 AAGON.NP
12 E.AVGVST.NP	12 DC Ludi	12 BEN
13 F.FONT.NP	13 EEID.NP Epul. indict.	13 CEID.NP
14 GEN.	14 FF Equor. prob.	14 DF
15 HEID.NP	15 GC Lud.pleb.incir.	15 ECONS.NP
16 AF	16 HC Incirc.	16 FC
17 BC	17 AC Incirc	17 GSAT Feriæ Saturn.
18 CC	18 BC Merk	18 HC
19 DARM.NP	19 CC Merk	19 A.OPAL.NP
20 EC	20 DC Merk	20 BC
21 FC	21 EC	21 C.DIV.NP
22 GC	22 FC	22 DC
23 HC	23 GC	23 E.LAR.NP
24 AC	24 HC	24 FC
25 BC	25 AC	25 GC
26 CC Lud.Vict.	26 BC	26 HC
27 DC Ludi	27 CC	27 AC
28 EC Ludi	28 DC	28 BC
29 FC Ludi	29 EC	29 CF
30 GC Ludi	30 FC	30 DF
31 HC Ludi		31 EC

OCTOBER.

MEDITR. Meditrinalia. *Varro 5.de l.Lat. Festus*

AVGVST. Augustalia. dies reditus Augusti. *Dio, lib.56. & 58.*

FONT. Fontinalia. *Varro 5.Festus*

ARM. Armilustrium. *Varro l.5.Festus.*

LVDI VICT. Ludi victoriæ, hi asyla fuerunt instituti bello ciuili. *Asconius.Verr.2. Valer.Max.lib.2.*

NOVEMBER.

EPVL. INDICT. Epulum indictum. de *Epulo* locus in Capitol. *Liuius lib.5. Lampridius in Alex.*

LVDI PLEB. IN CIR. Ludi plebeij in circo. *Asconius Verrin.2.*

DECEMBER.

SAT. FE. Saturnalia, Feriæ Saturno. *Varro, Festus, Macrobius.*

OPAL. Opalia. *Varro 5. Festus.*

DIV. Diualia. Diuæ Angeroniæ festa. *Festus, Macrobius.*

LAR. Larentinalia. *Varro, Festus, Plutarchus.*

PAVLLI MANVTII, ALDI F.

DE VETERVM DIERVM RATIONE.

SI Duo in genera dierum distribui *Annum* oporteat, multifariam recte diuidetur, vt sic; Annus constat ex Diebus vel *Fastis*, vel *Nefastis*: aut sic; ex Diebus vel *Festis*, vel *Profestis*: aut sic, ex Diebus vel *Senatoriis*, vel *non Senatoriis*: aut sic; ex Diebus vel *Comitialibus*, vel *non Comitialibus*. Harum enim quattuor diuisionum, si separatim singulæ considerentur, totum Annum quælibet complectitur. Nos autem, cum de Diebus ea quæ scitu digna censuimus, quæque ad Romanæ Historiæ notitiam valde pertinent, breuiter ostendere instituerimus; ex his diuisionibus vtemur ea in qua quæ maior pars est (duas n. partes habent singulæ) ea, cum ea parte, quę in aliis diuisionibus item maior est, cōparara, vberior aliquāto esse cognoscitur. Incipiemus igitur à nominibus in prima diuisione, *Fastis*, & *Nefastis*: quandoquidem *Fasti*, quæ duarum primæ diuisionis partium plenior est, plures in Anno sunt, quam quæcumque pars in tribus reliquis diuisionibus latius patet: hoc est, quam vel *Profesti*, vel *non Senatorij*, vel *non Comitiales*. Quod si quis opponat, in Kalendario plures notatos esse dies littera C, quam littera F, vnde plures significantur *Dies Comitiales*, quam *Fasti*; itaque non recte me à Fastis, vt à pleniore parte, exordiri; sciat, non à me *Fastos* modo vocari quos notatos littera F videmus, sed omnes plane quibus fari tria verba, *Do*, *Dico*, *Addico*, Prætori licebat; quorum è numero Comitiales erant & ij quos in Kalendario hæ litteræ demonstrant E.N.NP.Q.REX.C.Q.S.T.D.F.P. quibus omnibus cum fari liceret; etiam si non id semper fieret; qua de caussa notati sunt aliis litteris potius, quam F; vt indicetur, præter *Fari* aliquid etiam fieri licuisse; non absurde mihi facere videor, si ad Fastos, littera F notatos, qui quidem vere *Fasti* dici possunt, quod iis aliud prorsus nihil fiebat, quo Prætor à iure dicendo impediretur, eos quoque dies aggrego, quibus Fari semper quidem licebat, non tamen, quod liceret, fieri semper solebat. vt omnino tria essent genera, quibus de singulis agetur suo loco. Primum *Fasti* ij, quibus fari semper & liceret, & soleret; qui notantur littera F, suntque omnes XXXIIX. Hi & proprie erant Fasti, & toti: proprie, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interueniret, numquam Prætorius non dicebat; Toti, quod Fari horis omnibus liceret. Alterum genus fuit; *Fasti* ij, qui & ipsi proprie *Fasti* erant, sed non toti; quod iis quidem omnibus Fari, non tamen horis omnibus, liceret. Erant autem hi, EN.NP.F.P.EN. Q.REX.C.Q.S.T.D. quas literas infra explanabimus. atque hi erant omnes LXV. Tertium genus *Comitiales* fuere, casu Fasti, non proprie; quia, cum Comitia non haberentur; tunc fari solum Prætor solebat: hi modo toti erant Fasti, cum nulla scilicet Comitia haberentur; modo ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minime per totum diem. Hi CLXXXIV. erant. Nos igitur *Fastos* omnes vocamus; quibuscumque Fari liceret, siue Fasti proprie, siue non proprie, essent itaque, ab his profecti, paullatim progrediemur diuidendo, vt, qui nobis propositus est huius narrationis finis, eo perueniamus. Omnes dies aut *Fasti* sunt, aut *Nefasti*: & Fasti, partim *Festi*, partim Profesti: Festos plerosque partim Fastos, partim Nefastos fuisse; vt *Quirinalia Lupercalia*, *Terminalia*, ex Kalendario cognoscitur. Quibus enim Festis diebus adscriptum est NP. ij sunt Nefasti simul, & Fasti; Nefasti, priore parte; Fasti, posteriore. Dies *Feralia* adscriptam habet F. qui festus proprie non fuit, sed gestandæ ad mortuos cenæ dicatus dies. quod quia non hora stata fiebat, sed vt cuique commodum erat; ideo totus dies potuit esse Fastus. propterea, vt opinor, littera F notabatur. Festis porro diebus, non dubito, quin omnibus haberi Senatum licuerit. cuius rei exempla sunt in Antiquorum libris admodum multa, quamquam sollemne hoc non erat vt semper diebus Festis Senatus haberetur; sed legitimum vt haberi posset. sollemne autem illud, ac statum, ex more maiorum, vt Kalendis, Nonis, Idibus, haberetur. itaque in Kalendario neque Kalendis, neque Nonis, neque Idibus littera C, quæ *Comitiales* dies significabat, per quos haberi Senatus non poterat, neque diebus omnino vllis Festis adhæret. Profesti dies aut Fasti erant, aut Nefasti. & omnibus Profestis Nefastis haberi Senatum licebat; Profestis autem Fastis non plane omnibus: sed iis tantum qui Comitiales non essent. quibus autem Profestis haberi Senatus poterat, iis omnino agi cum Populo non poterat. contra, quibus Profestis haberi Senatum non licebat, iis agi quidem cum Populo licebat, nec tamen semper agebatur: cum ea res ex eorum voluntate penderet, penes quos Populi cogendi potestas esset. non enim, quod licet, id etiam necesse est. Quod autem dixi, *Comitialibus haberi Senatum non licuisse*; declarant illa verba in epistola Ciceronis ad fratrem, quæ tertia est, lib. II. *Consecuti sunt dies Comitiales, per quos Senatus haberi non poterat.* & illa in S.C. quod Cœlius ad Ciceronem misit, Ep. Fam. lib. IIX. *Vtique eius rei caussa per dies Comitiales Senatum haberent, S.Q.C. facerent.* Quibus verbis, quod extra ordinem à Senatu eo S.C. decretum est, id omnino fieri solitum non esse, dilucide constat. Ita Senatus Fastis quibusdam haberi poterat, quibusdam non poterat: si quidem Comitiales inter Fastos iam retulimus. Nefastis autem haberi omnibus potuisse, iam diximus. Sane qui me torqueat nodus est, mihi quidem perdifficilis, in epistola ad Atticum lib. I. in qua cum dixisset iam, *Nam cum dies venisset rogationi ex S.C. ferendæ*; paucis post versibus subiunxit, *Senatus vocatur.* quod certe mos maiorum minus ferre videbatur. nam si rogationi ferendæ dies est, certe Comitialis est: quod si Comitialis; haberi Senatum non licet: cuius rei testimonio sunt ea quæ paullo ante recitauimus, & ex epistola ad fratrem verba Ciceronis, & è S.C. nisi si factum id extra ordinem dicamus; vt Pisonis Consulis iniquissimis conatibus obuiam iretur: qui cum esset lator rogationis & eius rogationis

quam

quam ex S.C. & de religione ferebat; idem tamen erat dissuasor. *Comitialium* magnus erat numerus: eosque
fuisse dies Fastos, quod supra dixi, ita existimo, vt mihi videar affirmare posse. non enim inani quadam con-
iectura, sed certa in primis, vt puto, ratione commoueor: nam in Orationibus Ciceronis *in Pisonem, de Prouin-*
ciis Consularibus & pro Sextio, mentionem video fieri ea de lege qua P. Clodius Tribunus pl. sanxit, vt *omnibus*
diebus Fastis agi cum Populo liceret. Quo fit apertum, Fastis quibusdam non id licuisse, quod vt omnibus liceret,
lege Clodia sancitum est. quam tamen legem non fuisse obseruatam, demonstratum est à nobis in libro *De le-*
gibus Romanis. Nec vero mirari satis possum; cum, Fastos aliquot fuisse Comitiales pateat; qui venerit in men-
tem Macrobio *Fastis*, dicere, *Lege agi licuisse, cum Populo non licuisse*; *Comitialibus autem vtrumque licuisse.* quo-
rum alterum vere dictum constat, Comitialibus, inquam, & lege agi, & cum Populo licuisse: quia scilicet Co-
mitiales erant de numero Fastorum: itaque & illud, omnium Fastorum commune habebant, vt lege agi pos-
set; & hoc præter ea proprium, vt etiam cum Populo posset: Alterum autem de *Fastis* diebus quibus ait *lege agi*
licuisse, cum populo non licuisse, in prima parte verum esse video; in secunda qui possit non esse falsum, haud facile
reperio. qui enim Fastis agi cum populo non licet, cum Comitiales omnes fasti sint, &, Comitialibus agi li-
cuisse cum populo, iam ostenderim? Dixisset hoc modo: Fastis omnibus lege agi licet; cum populo non omni-
bus licet, nihil erat, quod reprehenderes: siquidem, quod docuimus, quibusdam Fastis agi cum populo pote-
rat, quibusdam non poterat. Quibus poterat, eos siquis Fastos, aut Fastos Comitiales diceret, non erraret;
cum dies fuerit nullus Comitiales, quin idem & Fastus: sed Comitiales potius, quam Fasti, vt à reliquis Fastis
proprio nomine distinguerentur; & *Comitiales* item potius, quam *Fasti Comitiales*, breuitatis caussa, vocaban-
tur. Verum quia libenter, quantum in me est, Antiquitatem soleo tueri; Macrobium, à quo multa didici, quasi
gratiæ referendæ loco, ita conor excusare: vt cum *Fastos* nominauit, de iis tantum intellexerit qui fasti vulgo
dicebantur, non etiam de iis, qui etsi Fasti ipsi quoque erant, *Comitiales* tamen appellabantur. Spectauit igitur
non verbi vim, quæ dies omnes, quibus Prætor tria verba fari posset, siue Comitiales essent, siue non, comple-
ctitur; sed consuetudinem loquendi; quod *Fastos* nominabant eos, quibus tantum lege agi posset; cum eos
quibus cum populo posset, *Comitiales* præcipuo vocabulo mallent appellare. Quæritur hic fortasse, cum Co-
mitiales omnes essent Fasti; iisque & cum populo, & lege agi posset; cum populo, quia *Comitiales*; lege, quia
Fasti; fieretne simul vtrumque. Negatur. nam, etsi licebat vtrumque eodem die, non tamen vtrumque poterat
eodem tempore. Cum enim Populus in Forum conuenisset, quid iudicibus, aut litigantibus loci relinqueretur?
porro, si vacaret locus, qui tamen posset Prætor, aut Iudices, in tanto strepitu, quantus coactæ in vnum locum
multitudinis solet esse, eorum, qui caussas agerent, orationes attentis auribus, animisque, vt par est, excipere?
sedata mente diligenter aliquid considerantibus opus est? itaque absurdum est, credere, potuisse eodem tem-
pore & cum populo agi, & iudiciis operam dari: sicuti Fastis iis, qui Comitiales non erant, eodem quidem die,
non tamen eodem tempore, & lege actum, & Senatum esse habitum inuenio; sic, vt lege ageretur primum,
deinde Senatus haberetur: quod cum ex aliis locis, tum ex III. & XII. epistola libri II. ad Quinctum fratrem
intelligitur. Ergo, cum omnes *Comitiales* essent *Fasti*, non quia semper lege ageretur; sed quia semper liceret,
si modo cum populo non ageretur; (nec enim vtrumque simul fieri, iam diximus) ita concludemus: Fastos, lit-
tera F in Kalendario notatos, iurisdictionem omnes habuisse; Fastis, littera C notatis, & ius dici & agi cum po-
pulo eodem die, non eodem tamen tempore, potuisse: ideoque Fastos eos quoque fuisse dico, non ex eo, quod
fieret, sed ex eo quod liceret. Hæc de fastis: supersunt *Nefasti.* His omnino neque lege agi, neque cum Populo
licebat. Cum enim opponantur Fastis, quorum è numero sunt Comitiales, eo iure, quod omnes Fasti, siue Co-
mitiales, siue non Comitiales, habent, prorsus careant necesse est. Festus etiam sic: *Die nefasto apud Prætorem lege*
agere, religiosum erat. Caussas tamen agi, & Concionem haberi, & Lege promulgari, licebat. nam neque *Caussas*
agi, est *Lege agi*: neque *Concionem haberi*; aut *Legem promulgari*, est *cum Populo agi.* quæ probare singula magni
negotij non est. Agitur lege, cum Prætor tria verba fatur, *Do, Dico, Addico*: qui est vltimus iudicij dies: cum
vero caussis audiendis Prætor operam dat, Lege tunc non agitur. Quare Fastos esse necesse non est omnes dies,
quibus aut pro reo, aut contra reum dicitur: sed Fastum eum quidem esse necesse est, quo Prætor, aut qui iu-
dicio præest, cum consilio Iudicum sententiam ferre debet. Itaq; in epistola III. libri II. ad Quinctum fratrem;
Ad III. Idus, inquit, *dixi pro Bestia, de Ambitu, apud Prætorem Cn. Domitium.* Quem tamen die (est autem III.
Idus Februarij) Fastum non fuisse, Kalendarium indicat; notatur enim, vt Nefastus, littera N, nec omnino de
octo diebus qui ab Idibus appellantur, mense Februario Fastus vllus fuit, vltimo tantum die, hoc est Idibus
ipsis, excepto; qui Nefastus priore, Fastus posteriore parte fuit: notatur enim sic, NP. conciones licet ad Po-
pulum haberentur, non tamen Comitiali tantum die, sed & Fasto, qui Comitialis non esset, & Nefasto pariter
haberi poterant. nolo enim quemquam in eo falli, quia fortasse, *Agi ad Populum*, & *Agi cum Populo*, idem esse
videatur: quæ diuersa sunt: nam *Agebatur ad Populum*, cum ad Populum concionem aliquis habebat, vt Gel-
lius docet lib. XIII. c. V. *Agebatur* autem *cum Populo*, vt ait Festus, cum Magistratus ad consilium aut Comitia
vocabat. quod fieri Comitiali dumtaxat die licebat. Concionari autem omnibus æque diebus licuisse, exem-
pla demonstrant. Itaque quoties aliquod S. C. erat factum, dimisso Senatu, & S. C. ad Populum recitato, ma-
gistratus aliquis, aut etiam priuatus Senator, concione ei à magistratu data, ad Populum verba faciebat; nec
tamen is erat dies Comitialis: nam Comitialibus fieri S. C. aut omnino Senatum haberi non potuisse, demon-
stratum est. & Festus hæc aperte distinguit, cum ait: *Forum est, in quo iudicia fieri, cum Populo agi, Conciones ha-*
beri, soleant. Quo die igitur Agi cum Populo, eodem Agi apud Populum licebat: Quo autem Agi apud Popu-

 lum,

lum, eodem Agi cum Populo, non semper licebat. Exempla sibi quisque notet in legendo; quod facillimum est: sunt enim infinita. Itaque puto me facere non inepte, quod iis recitandis, quæ passim exstant, conterendum mihi tempus esse non existimem. Illud addendum vnum videtur: Cum aduocabatur Concio, vt Populus aliquid suffragiis, rogante Magistratu, scisceret; tunc actum esse cum Populo, non ad Populum: cum vero Magistratus, aut etiam priuatus aliquis, Magistratu ei concionem dante, ad Populum verba faciebat, non vt suffragia deinde ferrentur, sed vt aliquid exponeretur; tunc non *cum Populo*, sed *ad Populum* actum esse. Aliud est igitur, *Habere concionem*: aliud *Aduocare concionem*. Habere concionem, est Agere ad populum: *Aduocare concionem*, si aduocatur vt suffragia ferantur, est *Agere cum populo*. ideo scripta sunt hæc apud Macrobium lib. I. Sat. *Iulius Cæsar Auspiciorum lib.* XVI. *negat, Nundinis Concionem aduocari posse, id est, Cum populo agi, ideoque Nundinis Romanorum haberi Comitia non posse*. Addita enim sunt illa verba, *id est, Cum populo agi*; quia non semper, Concione aduocata, cum Populo agebatur, sed interdum ad populum dumtaxat. Nundinis autem, *cum Populo* quidem agere non licuit, ex quo sequebatur, vt Comitia haberi non possent: *ad Populum* autem agere, hoc est concionem habere, certe licuit: non enim aduersatur illud quod à Cicerone scriptum est, lib. IV. ad Atticum: *Ante diem* X. *Kal. Nundinæ: Concio biduo nulla*. Quibus verbis, id quod factum non est, non id quod non licuit, ostenditur. Nam, cum haberi Nundinis Comitia non possent (quod non ex Macrobio tantum,) verum etiam ex Plinio lib. XIIX. cap. III. cognoscitur) propterea ne concionandum quidem P. Clodius, Appius Metellus putauerunt; qui proximis diebus, Comitiorum caussa, Conciones habuerant. Superest de *lege promulganda*. id enim de tribus, quæ proposuimus, erat tertium. Ferendæ legis, & Promulgandæ non eadem ratio fuit. Ferebatur die tantum Comitiali; Promulgabatur etiam non comitiali, siue Fastus, siue Nefastus esset. itaque C. Cato Tribunus pl. rogationem de abrogando Lentulo imperio, die non Comitiali, promulgauit. Cum enim & post IV. Nonas Februarij, & ante IIX. Idus eiusdem mensis promulgauerit (quod ex epistola III. libri II. ad fratrem colligitur) Comitiali die promulgare non potuit, ac ne Fasto quidem. Primi enim duodecim Februarij dies Nefasti omnes fuerunt. Haberi autem Senatum per Nefastos omnes, licebat: nec per omnes tamen, sed tantum, cum res postularet, habebatur; eorum Magistratuum, quibus id iuris erat, arbitratu. Ita Senatus in hoc præstare Populo videbatur, quod agi cum populo per vnum modo dierum genus, hoc est, per Comitiales, quæ Fastorum pars erat: haberi autem Senatum per duo genera, hoc est, & per Fastos eos, qui Comitiales non essent, & per Nefastos omnes, licebat. Erant præterea Dies aliquot promiscui; quibus totis lege agi, neque omnino licebat, neque omnino non licebat; sed partim Fasti erant, partim Nefasti. horum tria erant genera: alij, prima & postrema diei parte, Nefasti, media Fasti; qui dicebantur *Intercisi*; & in Kalendario his duabus litteris notantur, EN: quod est *Endotercisi*, pro Intercisi. Veteres enim *Endo*, pro *In*, vsurpabant. itaque dixit Cicero lib. II. de legibus: *Quos endo cælum merita vocauerint*. Et Festus notat, *Endoitium, pro initium*. Varro autem lib. III. de re Rust. *Endo suam do pro domum*. Alij priore parte Nefasti, posteriore Fasti: qui notantur ipsi quoque duabus litteris, NP, sed coniunctis, hoc modo NP: quod valet, *Nefastus primo*, cuiusmodi fuisse dies fere omnes Festos, inspecto Kalendario, cognoscitur. Nonnulli, priori parte Fasti, posteriore Nefasti: qui notantur sic, F, P, quod, *Fastus primo*, significat. quo ex genere videmus in Kalendario *Vinalia* fuisse. Dies eos, qui priore parte aut Fasti erant, aut Nefasti, de Veteribus, quod meminerim, nemo nominat. de Fastis autem media diei parte, hoc est de Intercisis, Varro sic lib. V. de lingua Lat. *Intercisi dies sunt, per quos mane & vesperi est, Nefas, medio tempore, inter hostiam cæsam, & exta porrecta, fas: à quo, quod fas tum intercedit, Intercisi dies; aut quod Intercisum nefas*. Patet iam, his litteris, quæ sunt in Kalendario, F. N. C. F. P. NP. EN, sex dierum genera significari, *Fastos, Nefastos, Comitiales, Fastos primo, Nefastos primo, Intercisos*. Quod si cui veniat in mentem, hac duarum litterarum connexione N non significari, quod nos diximus, *Nefastus primo*, sed potius, *Nefas Prætori*: huius opinionem argumentum primo è coniectura, vel ex ipsa potius, vt ego sentio, ratione ductum, deinde etiam historiæ veteris infirmat auctoritas. Argumentum est hoc: Nemo, cui pauciora sufficiunt, pluribus vtitur: quid opus erat, vt ij dies quibus adscriptum videmus N, Nefasti esse indicarentur, duas potius litteras, quam vnam, apponere? Cur NP. inquam, non N? præsertim cum Nefasti dies omnes hac vna littera N notentur: sicuti & Fasti, eorum quasi aduersarij, vna littera F demonstrantur. Age, dicat aliquis, leue hoc esse, planeque nugatorium argumentum. quod sane mihi videtur. Contra, quid Ciceroni respondebitur? mendacij ne & falsitatis, quasi testem corruptum, aut inscientem, arguemus? non ita, vt opinor, quisquam desipiet. Sunt igitur hæc in Epistola, *Risi*, Ciceronis verba, lib. II. ad Q. fratrem: *Cognosce nunc Idus. Decimus erat Cœlio dies. Domitius ad numerum iudices non habuit*. Quibus verbis cum Idus Februarij, de quibus Cicero loquitur, Fastum ex parte diem fuisse satis constet, quandoquidem eo die Prætor Domitius, vt de reo cognosceret, sententiamque ferret, in forum descendit: sequitur, vt N, quod Idibus omnium mensium, exceptis Iuniis, in Kalendario adscriptum videmus, *Nefastus* dies omnino significari non possit. Eodem in libro altera est Epistola, quæ sic incipit, *Sextius noster absolutus est ad* II. *Idus Mart.* qui dies, si eo die Sextius absolutus est, certe Nefastus plane non fuit; Fuit autem cum ei sit adiunctum, priore quidem parte Nefastus, posteriore autem Fastus: sic vti & Idus Februarij, de quibus proxime diximus; & omnes dies quibus in Kalendario NP. appositum animaduertimus. Aggrediamur nunc quando & *de dierum ratione, & de litteris*, eos significantibus, satis multa, atque etiam, vt arbitramur, satis vera dicta; alias, quæ in Kalendario sunt, litteras; aut concisas, eoque obscuriores dictiones interpretari: vt quos Antiquitas capit, eorum commoda pro nostra virili parte consulamus.

KALEN-

KALENDARII ROMANI EXPLANATIO.

F. Fastus dies.
C. Comitialis.
N. Nefastus.

IANVARIVS.

NON. *Nona.*
AGON. *Agonalia. Ouidius.*
EN. *Endotercisus; pro, Intercisus.*
CAR. *Carmentalia:* quod sacra tum, & feriæ Carmentis. *Varro.*
EID. Idus.

FEBRVARIVS.

LVPER. *Lupercalia:* quod in Lupercali Luperci sacra faciunt. Varro.
QVIR. *Quirinalia*, à Quirino; quod huic Deo feriæ. *ad Q. fratrem* lib. 2.
FERAL. *Feralia* ab inferis, & Ferendo, quod ferunt tum epulas ad sepulchrum, quibus ius ibi parentare.
TER. *Terminalia:* quod is dies anni extremus constitutus. duodecimus enim mensis fuit Februarius.
REGIF. *Regifugium. Ouidius.* quamquam est inter Ouidium, & Kalendarium, de Die *Regifugij* controuersia. Ille enim assignat ei Februarij diem XXIII. in Kalendario autem video ad XXIV. esse appositum, nec sane, si modo *Regifugij* dies N fuit, videtur esse potuisse die XXIII, hoc est Terminalibus; qui NP. dies fuit, alioqui dies idem & NP & N fuisset.
EQ. Equiria. *Varro, Festus, Ouidius.*

MARTIVS.

LIB. Liberalia. *Varro.*
QVIN. *Quinquatrus. Varro.*
TVBIL. Tubilustrum: quod eo die in Atrio sutorio Sacrorum Tubæ lustrantur, *Varro lib.* v. Ouidius lib. 3. Fast. & Festus.
Q. REX. C. F. Quando Rex Comitiauit, Fas. Varro Festus.

APRILIS.

CIRC. Circenses.
FORD. Fordicidia: à Fordis bubus. Bos forda, quæ fert in ventre, quod ea die publice immolantur boues prægnantes in Curiis. complures à Fordis cædendis *Fordicidia* dicta. *Varro libro* v. *Ouid. lib.* 4.
CER. Cerialia. *Varro.*
PAR. Parilia à pariendo, vt ait *Victorinus Afer.* Alij, *Palilia*, à Pale, quod eo die Feriæ ei deæ fiunt. *Varro l.* v. *Ouid. lib.* XV. *Fast. Festus in verbo, Pales*; & Parilibus. *Tibull.* Eleg. 6. lib. 2. *Propertius* in IV.
VIN. Vinalia: à Vino. *Varro.*
ROB. Robigalia: dicta ab Robigo; secundum segetes. *Varro.*
FLOR. Floralia. *Ouidius, Plinius.*

MAIVS.

COMP. Compitalia.
LEM. Lemuria. *Varro, Ouidius.*
LVD. MART. IN CIRC. Ludi Martii in circo. *Ouid.*
Q. REX. C. F. Quando Rex comitiauit, fas.

IVNIVS.

MART. CAR. MONET. Marti, Carnæ Deæ, Monetæ Iunoni. *Macrobius Ouidius.*
IN CAPIT. In Capitolio.
VEST. N F. PR. Vestæ, Nefas Prætori.
MAT. Matri Matutæ, *Ouidius.*
Q. S. T. D. F. Quando stercus defertur. *Varro, Festus, Ouidius.*

IVLIVS.

POPLIF. Poplifugium; pro, Populifudium.
APOLLIN. Apollinares.
MERK. Merkatus.
VICT. CÆSAR. Victoriæ Cæsaris.
NEPT. Neptunalia.
FVR. Furinalia.

AVGVSTVS.

FER. Feralia.
HISP. VIC. Hispaniam vicit.
PORT. Portunalia.

VIN.F.P. Vinalia. Fas Prætori. *Varro, Plinius.*
CONS. Consualia. *Plutarchus.*
VOLC. Volcanalia. *Varro.*
OPIC. Opiconsiua. *Varro.*
VOLT. Volturnalia. *Varro.*
H.D. ARA. VICTORIÆ. IN. CVRIA. DEDIC. EST. Hoc die Ara Victoriæ in curia dedicata est.

SEPTEMBER.

FER. NEP. Feriæ Neptuno.
F. EQVOR. PROB. Feriæ Equorum probandorum. *Valerius Max. lib. II.*
LVD. CIRC. Ludi Circenses, in Augusti die natali. *Suetonius, Dio.*

OCTOBER.

MEDITR. Meditrinalia, à Meditrina Dea. *Varro.*
AVGVST. Augustalia.
FONT. Fontinalia. *Varro.*
ARM. Armilustrum. *Varro.*

NOVEMBER.

EPVL. INDICT. Epulum indictum.
LVD. PLEB. IN. CIRC. Ludi plebeij, in Circo. *Suetonius.*

DECEMBER.

AGON. Agonalia.
SAT. Saturnalia. *Macrobius.*
OPAL. Opalia. *Varro, Macrobius.*
DIV. Diualia. Diuæ Angeronæ dies festus. Is dies à *Varrone* lib. v. de ling. Lat. appellatur Angeronalia, ab Angerona, cui sacrificium fit in curia. *Macrob. Saturn. I.* XII. Kal. Ian. feriæ sunt diuæ Angeronæ, cui Pontifices in sacello Volupiæ sacrum faciunt.
LAR. Larentinalia. *Varro, Ouidius, Plutarchus.*

MENSIVM ROMANORVM *ET* ATTICORVM RATIO

AVCTORE SCHOTTO S. I.

ANNVM Mensibus XII. omnes distinxere. Menses vero XXX. aut amplius diebus. Dies vero horis secantur, & noctes. Sic tempora diuiduntur, continenterque ac vicissim transeuntes decurrentesque fluunt. Notum id ænigmate decantato, siue Cleobuli Lindij, siue, vt Suidas tradit, eius filiæ Cleobulinæ, cuius initium est:

Εἷς ὁ πατὴρ, παῖδες δὲ δυώδεκα, τῶν δὲ ἑκάστῳ
Παῖδες τριάκοντα. ———

Annum faciens vnicum patrem duodecim filiorum, quibus singulis triginta numero filiæ fuerunt, partim candidæ, partim fuscæ & atræ: omnes quidem immmortales, & tamen morientes: significans Anni filios esse menses: eorumque filias dies noctesque, vel dies tum serenos, & nubilos, tum prosperos aduersosque, prætereuntes quidem, semper tamen recurrentes.

Romanorum autem mensium ordo notus, à Ianuario hodieque ducto initio. Attici à Iunio mense, quo Solstitium est æstiuum, auspicabantur annum: sic per quadrantes tempora diuidendo, menses degerebant, vt Laterculo mensium Atticorum per IV. anni tempora editio, lib. *De temporum emendatione* Scaliger docuit. Male enim menses autumnales & hibernos Gaza digessit, vt hic ostendam.

MENSES

MENSES Ios. Scaligero.	Æstiui.	Iunius	Atticis	ἑκατομβαιών Hecatombis sacrificijs		
		Iulius		Μεταγειτνιών à Metagitnijs Apollinis sacris		
		Augustus		Βοηδρομιών à Boedromijs sacris		
	Autumnales.	September	Atticis	Πυανεψιών	qui Gazæ sunt	October
		October		Μαιμακτηριών		September
		Nouember		Ποσειδεών		December
	Hiemales	December	Atticis	Γαμηλιών	at Gazæ sunt	Ianuarius
		Ianuarius		Ανθεστηριών		Nouember
		Februarius		ἐλαφηβολιών		December
	Verni.	Martius	Atticis	Μουνυχιών à Munychijs Dianæ sacris		
		Aprilis		Θαργηλιών à Thargelijs festis		
		Maius.		Σκιῤῥοφοριών à sacris vmbraculis.		

DE MENSIBVS ROMANIS ET ATTICIS.
ITEMQ. ÆGYPTIIS.
Ac denique Belgicis nominibus.

Romani primum à Martio mense annum inchoabant, hoc est à verno Æquinoctio; post additis duobus mensibus, à Ianuario ductum initium. Athenienses à Iunio mense anni ducebant prinsipium, quo æstiuum est solstitium. Alij aliunde inchoarunt annum: nos hic Romanum sequemur ordinem mensium.

1. IANVARIVS

Atticis Γαμηλιών, vt Gaza putat, qui *December est* Ios. Scaligero.

Gamelion Suidas interpretatur, eumque secutus Theodorus Gaza, ἀπὸ τοῦ γάμου, quæ vox *nuptias*, quæ Iunoni sacræ, significat, vt & mensis iste Iunoni & Iano consecrabatur. Hinc tot illius Deæ cognomina, quæ Lilius Girallus collegit. Inter alia *Γαμηλία* dicta est à *nuptiis:* Latinis vero *Iuno pronuba, cui vincla iugalia curæ &c.* Cecrops Athenis docuit præesse Iunonem huic mensi, eoq; coli nomine, & hoc mense eidem sacrificari, vt Eustathius in σ'. Iliad. & ex eodem Varinus Camers, aliique. Ægyptiis τυβὶ, vt ait Theon in Arati Phænomena. Belgis, **Lou-maent**.

2. FEBRVARIVS

Ελαφηβολιών

Elaphebolia sacra in in honorem Dianæ venatricis peragi solita hoc mense, sed quo die, incertum. Ελαφηβόλος pro *venatore*. Homerus dixit Iliad. 18. ab ictu cerui. Plutarchus vix horum duorum meminit mensium, sed colligit plura Gaza hic è Thucydide, Aristotele, ac Theophrasto. Ægyptiis dictus hic mensis μεχείρ, Belgis **Sprockel:** Germanis **Hornung**. vt fere Græcis, à cornuum mutatione.

3. MARTIVS.

Μουνυχιών

Munychia Athenarum pars est maritima, ab Historicis celebrata, & Strabone lib. 9. qui & Dianæ meminit *Munychiæ*, quæ in vrbe Ioniæ Pygela, non procul Epheso, coleretur. Vide in Atticis Pausaniam, & in Dianæ cognominibus Giraldum, itemque Commentarium de Anno & mensibus eiusdem. Th. Gaza Martium esse demonstrauit, æquinoctij ratione. Phauorinus quoque Camers ex Harpocratione decimum fuisse Atheniensibus mensem docet Munychium, nimirum à Iunio mense numerando, à quo annum inchoasse Atticos iam diximus è Gaza, & antea è Suida, in quo tamen male δεύτερος pro δέκατος, librariorum vitio, editur. Ægyptiis φαμενώθ, Hebræis *Abib, & Nisan* Chaldæis, Belgis **den Weert**, Gallis Mars.

4. APRILIS,

Θαργηλιών

Sacer hic Apollini & Dianæ mensis fuit, quod eodem è Latona nati, Athenæque eodem lustrari solitæ, & *Thargelia* celebrata, frugumque primitiæ oblatæ, vtpote Sole calefactæ atque è terra productæ. θέρω enim *calefacio*, γῆ *terram* designat. Olla θάργηλος dicta: sic in Socrate Laertius, Suidas, Hesychius, Varinus, & alij. Plutarchus in Camilli vita, de Nefastis differens diebus, Troiam captam ait die vigesimoquarto Thargelionis, ex auctoribus Ephoro, Callisthene, Damaste, & Phylarcho. Lege & Dionysium Halicarnassensem lib. 1. Antiquitatum Rom. qui locus doctos viros ad hanc diem valde exercuit. Torsit & Gazam, quasi Ephorum secutus sit Dionysius, errauerit que cum tribus illis testibus; sed tuetur hoc loco Xylander in extremo Plutarchi Vitarum, quas Latine reddidit. Vide Æmilium Portum ad pag. 28. Dionysij Halic. à se Latine facti, vbi Sylburgius quoque cum Xylandro ἐπιδείξασθαι legit, pro ἐπιδέξασθαι. Locum otiosus expende. Ab Ægyptiis dictus hic mensis φαρμουθί, Hebræis *Zio* vel *Ziff:* Belgis, vt Latine, **den April**. Gallis *Auril.*

5. MAIVS

Σκιῤῥοφοριών

Σκιῤῥοφοριών, quasi à σκίῳ σκιερὸν, id est, *vmbraculum*. Hoc enim, quia solemni pompa ex arce in sacrificiis deferebatur, mensis nomen inuenit, signumque ædificia dabatur. Vide Aristophanis Scholia initio ἐκκλησιαζουσῶν, & illius verbis Suidam, & Giraldum de Anno & mensibus Commentario. Plut. in Agesilao, fœdus ictum ait cum Spartanis, exclusis Bœotis, XIV. die Scirrophorionis. Cladem vero ad Leuctra, quinto die Hecatombæonis accepisse Spartanos, idem refert. Παχὼν dictus Ægyptiis, Hebr. *Siuan*, *Sabba* Iosepho, Belgis, **den May**, Gallis *le May*.

6. IVNIVS.

Ἑκατομβαιών

Primus hic Atticorum mensium, vt diximus, fuit, in quem solstitium incidat æstiuum. Plut. in Thesei vita *Cronium* quasi *Saturnalem* dictum refert antiquitus. A Macedonibus vero *Loum*, vt in Alexandri vita prodit: à Bœotis vero Hippodromium, vt idem in Camillo ait. Ægyptiis Παυνὶ. Belgis **Weydmaent**, quasi à pascuis. Germanis **Brachman**, vt nobis etiam **Braccmaent**.

7. IVLIVS.

Μεταγειτνιών

Atticis μεταγειτνιών, Latinis etiam *Quinctilis*, quod quintus sit à Martio, vnde Annum Romani inchoabant. Metagitnia Apollinis sacra mensi nomen dedisse, auctor est Suidas. Bœoti *panemon*, Syracusani *Carnium* nominabant, ait Plut. in Nicia, & Camillo. In eiusdem tantum Demosthenis vita male quidam *Maium* vertunt. Idem rursum in Poplicola Septembri mensi non Iulio aptasse videtur, nisi aut memoriæ vitio peccarit, aut mendosus ille locus est. Nam ibi Idus Septembres tribuuntur plenilunio Metagitnionis. Giraldum, H. Iunium hic, ceterosque excute. Belgis dictus **Hoymaent**/ Hebræis *Ab*, Gallis *Iueillet*.

8. AVGVSTVS.

Βοηδρομιών

Sextilis & hic antea nominatus, quasi à Martio sextus, vt & insequens à septimo numero *September*, & sic deinceps. Βοηδρομιὼν à Βοηδρομέω, quod est auxilium festinato fero. Hinc sacra *Boedromia*, de quibus in Theseo Plut. Suidas, & alij. Fuisse autem proximum μεταγειτνιῶνι, disces è Plut. in Aristide, vbi de pugnæ Plataicæ tempore verba facit. Plura Giraldus hic, vbi & de Deo Silentij *Harpocrate* è Plut. de Iside & Osiride agit. Ægyptiis *Mesoxi*, Belgis **Oostmaent**, Gallis *Agust*.

9. SEPTEMBER.

Μαιμακτηριών

Gazæ, at hic Scaligero est *October*.

Atticis sic dictus, μαιμάσσειν est impetum facere, & Iupiter cognomento *Mamactes* dictus, teste Giraldo: vel à tempestatum impetu, vel contra, quod placari possit. Sic Græci litteratores. Suidas Atheniensium quintum esse mensem tradit, sed fugit hominem ratio, ni fallor. Quartus enim esset à Iunio: quin & *Ianuarium* esse existimat: vnde & Varinus hausit, sed ab vtroque Gaza dissensit. Arrianus lib. II. Expeditionum Alexandri, hoc mense victum scribit Darium pugna Issica. Bœotis dictus *Alacromenius*, & Beodromioni successisse Plut. ait in Aristide. Ægyptiis Θὼθ *Thoth*, Chaldæis *Tisri*: Belgis **Herfstmaent**, quasi autumnalis primus: aliis **Herfstmaent** ab hordeo, vel **Speltmaent**.

10. OCTOBER.

Πυανεψιών

Sic Gaza. at Iosepho Scal. *Septemb.*

Dictus à Pyanepsiis sacris, vt Harpocration, & ex eo Suidas ex Lycurgi oratione docet, quæ sacra Apollini fiebant, coctis leguminibus, qui πύανα dicebantur, quasi κυαμέψια, vt notat Eustathius in vigesimumsecundum Iliad. Vide & Plutar. in Theseo. Bœtis Damatrius dictus: Ægyptiis Φαωφὶ, vt in Iside & Osiride Plutar. ait: Belgis **Braeckmaent oft Wynmaent**.

11. NOVEMBER.

Ἀνθεστηριών

Gazæ, at hic Scal. *Ianuarius* est.

Theodorus Gaza Atticum hunc Nouembri apposuit, sed non assentitur Xylander ad Vitas Plutarchi, hunc Martium fuisse opinatus. Suidas & Varinus octauum hunc esse mensem asserunt, sed is *Ianuarius* esset à Iunio numerando, Plutar. in Sullæ vita, Athenas ab eo captas ait Kalendis Martiis, qui dies maxime nouilunio, id est, principio Anthesterionis conueniat. Et Appianus lib. II. Bellorum Ciuilium, medio Anthesterionis aptat Martias Idus, quibus percussus C. Cæsar. Idem Plutar. in fine vitæ Arati Anthesterionem cum Dæsio eundem facit, & Alexandrum Magnum sub finem Dæsij extinctum ait. Sed Suidas Dæsium *Iunium* mensem exponit, quo de Giraldum consule. Xylander putat Dæsium Sicyoniorum mensem ab eo diuersum esse. Vide Adagia in Zenobio, Suida, & Erasmo: *Ite foras Cares, non amplius Anthesteria*: & *Hedera post Anthesteria*. Ægyptiis Ἀθὺρ Chaldæis *Kasleu*. Belgis **Slachmaent** est, vt Gallis *Nouembre*.

12. DE-

12. DECEMBER

Ποσειδεών

Gazæ, Scalig. *Nouember.*

Quaſi Neptunium dicas, Suidæ & Gazæ *December* eſt. Plutar. in Cæſaris vita ſolſtitium hibernum ei tribuit, quod in finem Decembris fere incidit Ægyptiis χοιάχ Chald. *Tebeth.* Belgis **Wintermaent**, quod de tribus menſibus hiemalibus ſit primus.

DE DIEBVS ROMANORVM GRÆCORVMQ.

Primus Menſis cuiuſque dies, vt Romanis Kalendæ dictæ, ſic Græcis Νεμηνία, quaſi *Nouilunium* dicas, quod in menſibus Lunæ curſum potiſſimum obſeruarent, vt Romani Solis rationem haberent. Luna itaque menſem incipiebat & finiebat. Vltimus dies Ενη καὶ νέα, id eſt, *vetus & noua*, dicebatur, quod inter elapſum & proxime ſequentem menſem intercederet. Plutar. in Solone pulchre hoc interpretatur: eiuſque comparatione Fortunæ inſtabilitas elegantibus Sophoclis verſibus exprimitur in vita Demetrij. Reliqui Menſis dies in tres decadas diuiduntur. Prima dicitur ἱσταμένου μηνὸς, *inſtantis vel ineuntis Menſis*: altera μεσοῦντος, vel ἐπὶ δέκα, *medij, vel ſupra decem*: tertia φθίνοντος, λήγοντος, vel ἀπιόντος, *præcipitantis, deſinentis, exeuntis.*

Apud Romanos M. Terentius Varro togatorum doctiſſ. & Naſo à Faſtis DIES partiuntur in *Feſtos & Profeſtos*: item *in Comitiales, Nefaſtos, & Interciſos*: de quibus copioſe diſſerunt poſt Macrobium, lib. 1. Sat. cap. 16. Pau. Manutius in Kalendarium vetus Roma. Onuphrius, Commentariorum Faſtos Capitolinos lib. 1. cap. 6. De anno & eius partibus, item Th. Gaza de Menſibus, Lilius Gyraldus, Had. Iunius de Anno: & nuper Pet. Caſtellanus, Medicus, & Græcæ litter. Louanij Doctor. libro De Feſtis Græcor. per erudito: ac denique Io. Laſamantius, De VII. gentium cum Rom. collatis annuo Parcam itaque operam, & eo Lectorem ablegabo, vbi explere ſitim queat. Antiqui enim Faſtorum interpretes, L. Crucius Aſinentius, Q. Fultius Nobilier, Maſurius Sabinus, Babius Mater, Cobe, Labeo, Iulius Modeſtus, P. Rutilius Geminas, T. Niſus, aliique temporum iniuria peritus intercedere.

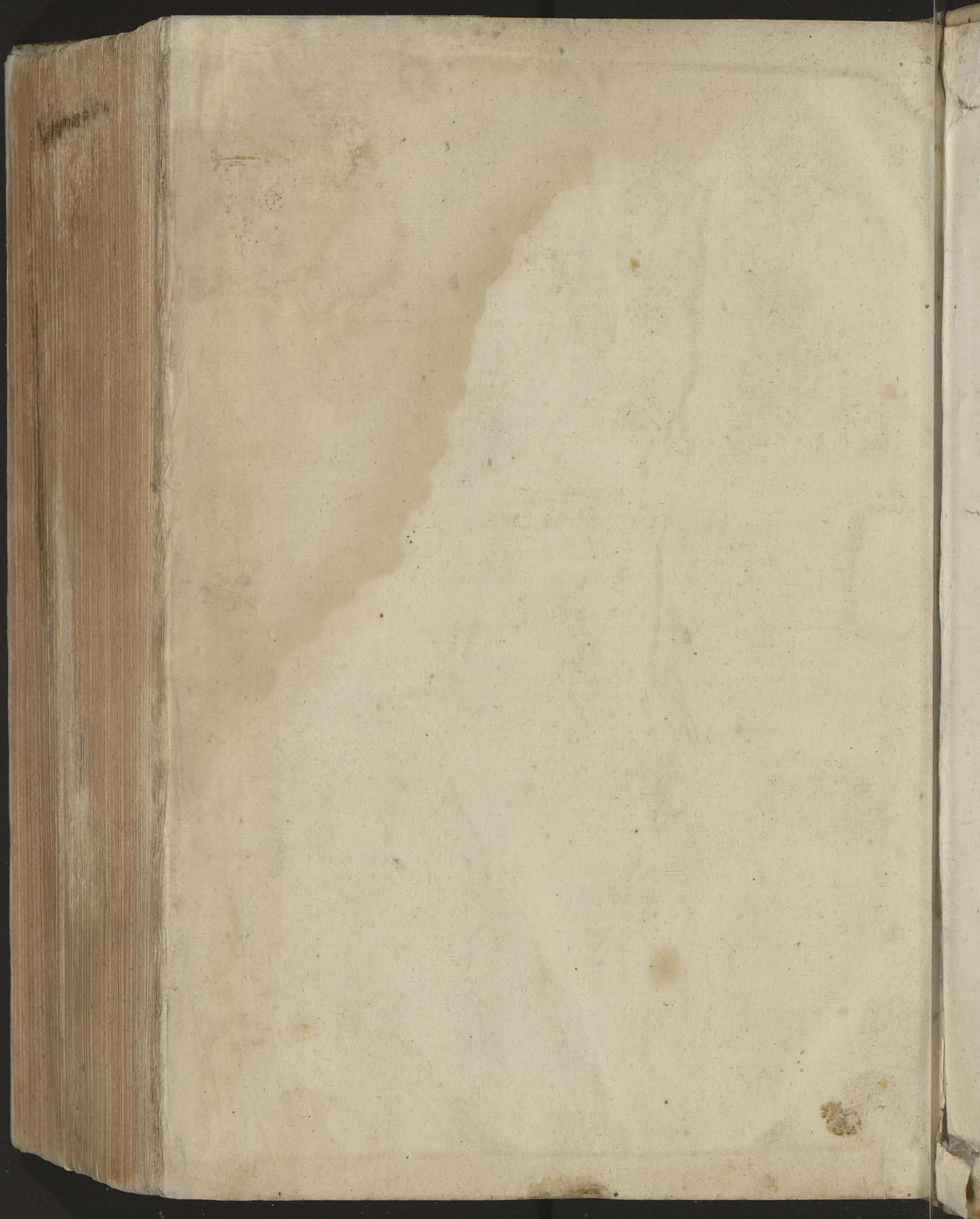
DIERVM HEBDOMADIS VOCABVLA A SEPTEM Planetis ducta.

Dies Lunæ, Græcis ἡμέρα σελήνης, Belgis **Maendach**: Germanis **Mondach**.
Martis, ἄρεως, **Dinſdach**: quaſi à **Dinghen** Germanis **Erchtag**.
Mercurij, ἑρμοῦ **Moenſdach**/ Germanis **Mittwoch**.
Iouis, Διός, **Donderdach** à Ioue Tonante, Germanis **Donnerſtag**: **Phinſtag**.
Veneris, ἀφροδίτης, **Vrydach van vryen**. Germ. quoque **Freytag**.
Sabbati, Saturni, Κρόνου, Belgis **Saterdach** à Saturno. Germ. **Sambſtag**.
Solis Dominicus, κυριακὴ, **Sondach** à Sole vocatur. Antiqui à ſeptem planetis, vt vides, indiderunt nomina etiam Germani & Belgæ, ac Celtæ ſeptem diebus Hebdomadis: ſed Eccleſia dies illos nominat ἑορτάς, hoc eſt *Ferias.*

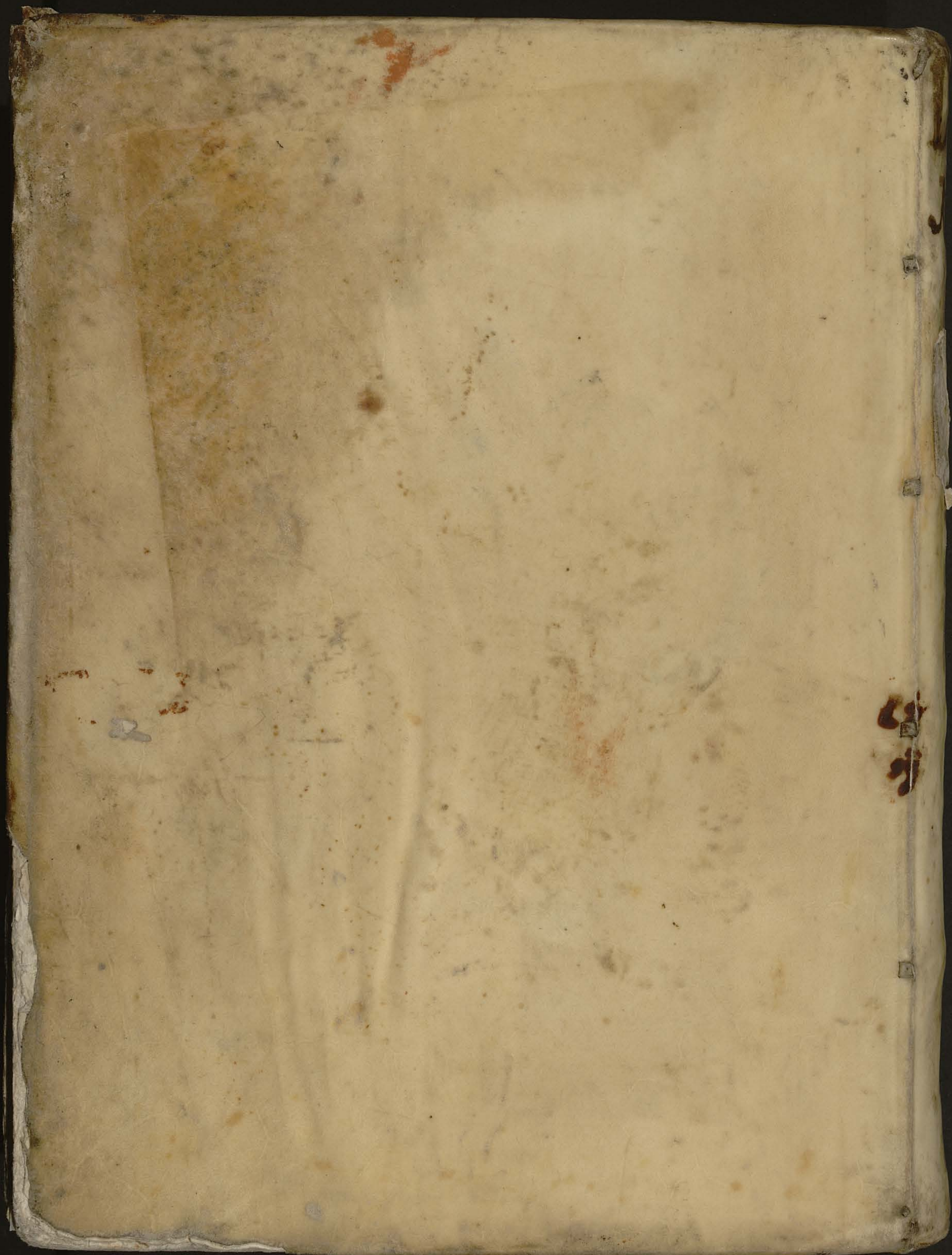
Πρώτη ἑορτὴ, prima feria, Dominicus.

ἑορτὴ { δευτέρα, Secunda; τρίτη, tertia; τετάρτη, quarta; πέμπτη, quinta; ἕκτη, ſexta; τὸ σάββατον. Sabbatum } feria

F I N I S.

Dempster

Antiquit

Adm. Rende ac Religiosissime in Christo Pater Vicari Glis Noster
Colendissime ac Observandissime Pater.